శ్రీరస్తు.

16269

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శంకరభగవత్పాదవిరచితమ్

భగవద్బాదరాయణమహర్షిప్రణీత

శ్రీ శారీరకమీమాంసాభాష్యమ్.

శ్రీగోవిందానంద భగవత్పాదకృతయా జగన్మహితయా విరచితబుభుత్సుజనసౌఖ్యయా

రామానందీయాపరసమాఖ్యయా భాష్యరత్నప్రభాభిఖ్యయా వ్యాఖ్యయా

శ్రీమత్సుబ్రహ్మణ్యసుధీసంగ్రథితయా నాయకమణిసహకారప్రథితయా

సహృదయహృదయోల్లాసనశీలయా సద్వృత్తగుణవిశాలయా

భాష్యార్థరత్నమాలయాచ సంయోజితమ్

తిరువిశనల్లూరుగ్రామవాస్తవ్యైస్సకలవిద్వజ్జనస్తవ్యైః

మహాలింగశాస్త్రిభిః

నానాదేశీయపుస్తకస్థితపాఠభేద యుక్త్యాయుక్తవిమర్శపూర్వకంసమ్యక్ పరిశోధితమ్

శ్రీహారితకులతిలకాసూర్యనంతార్య విద్వన్మణిసుతేన

శ్రీమదాసూరి

సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యేణ

నెల్లూరునగరశాఖానగరభూత శ్రీరంగనాయకపురవరప్రతిష్ఠితాయాం

శ్రీమత్సరస్వతీనిలయాఖ్య స్వకీయ ముద్రాక్షరశాలాయాం ద్వితీయవారంముద్రాపితమ్

శాలివాహశకాబ్దేషు యయుజయ (౧౮౧౧) సంఖ్యాకేషు వ్యతీతేషు

విరోధినామ్నివత్సరే పరిపూరితంచ సద్విజేజీయతామ్.

౧౮౯౦ సంవత్సరః.

1890

REGISTERED COPYRIGHT.

ప్ర క ట న.

ఈగ్రంథంబును, శ్రీమద్రామాయణాది బహువిధ సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములును, గ్రంథలిపిముద్రితసంస్కృతగ్రంథములును వలయువారు చెన్నపట్టణము తండయార్పేటలోనుండు సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాల కార్యదర్శియగు సరస్వతీ రాఘవాచార్యులపేరఁగాని నెల్లూరు శ్రీరంగనాయకులపేటలోనుండు శ్రీమత్సరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాలాధికారియగు ఆ, సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యులపేరఁగాని మణియార్డరుమూలకముగానైనను ప్రకారాంతరముగానైనను రూపాయలుపంపి తెప్పించుకొనవలయును. వాల్యూపేబిల్ పోష్టుమూలకముగానైనను తెప్పించుకొనవచ్చును.......................................

☞ ఆ, సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యులు.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

జయతూపనిషద్వనితాసీమంతాలంకరిష్ణుదీప్తిఘనం । ఉజ్జీవితప్రపన్నం పన్నగగిరిజం ముకుందమాణిక్యం ॥ ౧ ॥ ఖ్యాతంభాతియదీయనామజగతిశ్రీహైదరాబాదితిక్షోణీవక్త్రలలామభాగ్యనగరంనామాస్తితత్పత్తనం । తద్దేశేవనపతేఃస్వామ్నినగరేశ్రీరామకృష్ణప్రభోర్వ్యంకోబాభిధనాయకోస్తిసచివస్సర్వైర్గుణైర్మేదురః ॥ ౨ ॥ కశ్యపగోత్రప్రభవఃకాత్యాయనసూత్రఏషజగతీంధే । వేంకోబనాయకసుతోరాధాంబాగర్భజలధిశిశిరాంశుః ॥ ౩ ॥ సహజబహుకుండలప్రదఏషమహాన్నిత్యమేవమఘవద్భ్యః । దుశ్శాసనదూరీకృతినిపుణోలోకోత్తరోహిరాధేయః ॥ ౪ ॥ గాంభీర్యాంబునిధింధియాసురగురుందానేనకల్పద్రుమంజ్ఞానోన్మేషణనారదంధృతిగిరింశాంత్యావసిష్ఠంమునిం । యంనిత్యంనిగమాంతసూక్తివిశదీకారైకబద్ధస్పృహంధీమంతఃకథయంతిదిక్షుసతతంసర్వత్రగోష్ఠీముఖే ॥ ౫ ॥ వచనమివహృదయమస్యప్రతికలమతిమృదులమేవహృదయమివ । వదనంప్రసన్నమనిశంవదనమివానందకారిచరితమపి ॥ ౬ ॥ శీతలగభీరహృదయేజలధావస్త్యౌర్వవహ్నిసంక్షోభః । శాంతిజలధావముష్మిన్నోష్మిషతికదాపికోపబడబాగ్నిః ॥ ౭ ॥ నపరావమాననాస్మిన్నపికరబదరితసమస్తశాస్త్రార్థే । సత్తాముపైతిజాత్వపిరాకాచంద్రమసితిమిరరేఖేవ ॥ ౮ ॥ భవతాపతప్తహృదయాఅపివిద్వాంసోయదీయముఖచంద్రం । దృష్ట్వైవజహతితాపంసల్లాపసుధాసుదూరతరమాస్తాం ॥ ౯ ॥ సప్తాహేప్రతివత్సరంస్వయమయంశ్రీకృష్ణసంప్రీతయే శ్రీమద్భాగవతంనిషేవ్యవిధివత్కోశాదిదానైర్జగత్ । సంతోష్యాప్యధికోత్సవేకృతమనా నానాదిగంతాగతైస్సద్భిఃకారయతిస్మ యస్తుయుగపత్సప్తాహదివ్యోత్సవం ॥ ౧౦ ॥ తస్మిన్విస్మయనీయరమ్యవిభవేసప్తాహదివ్యోత్సవే సంప్రాప్తేవిభవాభిధానశరదోమాసేతపస్యుజ్జ్వలే । వింశత్యగ్రశతంమతత్రయబుధాన్పట్టాంశుకైరాంకవైర్హైమైరాభరణైర్మణైర్వయుగపత్సంపూజ్యతుష్టాన్వ్యధాత్ ॥ ౧౧ ॥ తదానీం ॥ స్వర్ణస్ఫురత్ప్రచురవర్షణభరంఘనేఽస్మిన్సాంద్రార్ద్రింతరేలసతిభాస్వతిసందదానే । ఏతద్వితీర్ణనవరాంకవభూషితాంగైర్భూరింద్రకోపనివహైరివకీర్యతేస్మ ॥ ౧౨ ॥ నాయకవర్యాదస్మాత్సప్తాహేఽస్మిన్నవాప్యబహువిభవం । విద్వాంసోవిభవాఖ్యాంతస్యాబ్దస్యాభ్యధుస్సార్థాం ॥ ౧౩ ॥ ప్రాయశ్చిత్తకథాపథాతిగమముంహింసాదవీయస్తరందివ్యాత్యుత్యఫలప్రదంబుధనుతంవాగ్యజ్ఞమత్యూర్జితం । నాసీదస్తిభవిష్యతీత్థమనఘోయజ్ఞోజగత్యామితిశ్లాఘంతేస్మమహాజనాఃప్రమిళితాస్సప్తాహదివ్యోత్సవే ॥ ౧౪ ॥ ఈదృశదివ్యోత్సవశతమనేనభగవన్ముదేసదారచితం । వర్ణయితుమశక్తత్వాద్వాచంయమతైవయుజ్యతేఽస్మాకం ॥ ౧౫ ॥ సూతోపనిషద్గీతాభాష్యార్థవిచారతోఖిలంసమయం । క్షపయన్నయమఖిలబుధాంస్తత్ప్రవణాన్ప్రాయశఃకురుతే ॥ ౧౬ ॥ భాగవతశ్లోకైఃపూరయతిస్మాఖిలాదిశోయద్వత్ । తద్వదిహసూత్రభాష్యైఃపూరయితుంజగదిమేషమంత్రీంద్రః ॥ ౧౭ ॥ అస్యప్రార్థనయాసమగ్రవిబుధోత్తంసప్రమోదావహంరామానందమహామునీంద్రకృతయారత్నప్రభాటీకయా । యుక్తంశంకరభాష్యమేతదఖిలంముద్రాక్షరైర్ముద్రితంసుబ్రహ్మణ్యసుధీంద్రనూత్నరచితశ్రీరత్నమాలాంచితం ॥ ౧౮ ॥......*

అధ్యాధికరణానుక్రమణికా.

అధికరణసంఖ్యా.		పుటసంఖ్యా.
ప్రథమాధ్యాయస్యప్రథమపాదే.		
౧	జిజ్ఞాసాధికరణం. ...	౧
౨	జన్మాద్యధికరణం. ...	౧౦
౩	శాస్త్రయోనిత్వాధికరణం ...	౨౫
౪	సమన్వయాధికరణం ...	౨౮
౫	ఈక్షత్యధికరణం ...	౪౭
౬	ఆనందమయాధికరణం ...	౫౬
౭	అంతరధికరణం ...	౬౫
౮	ఆకాశాధికరణం ...	౬౮
౯	ప్రాణాధికరణం ...	౭౦
౧౦	జ్యోతిరధికరణం ...	౭౧
౧౧	ఇంద్రప్రాణాధికరణం ...	౭౮
ప్రథమాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే.		౮౪
౧	సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణం ...	౮౪
౨	అత్త్రధికరణం ...	౮౯
౩	గుహాధికరణం ...	౯౦
౪	అంతరాధికరణం ...	౯౩
౫	అంతర్యామ్యధికరణం ...	౯౭
౬	అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం ...	౧౦౦
౭	వైశ్వానరాధికరణం ...	౧౦౪
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే		
౧	ద్యుభ్వాద్యధికరణం ...	౧౧౨
౨	భూమాధికరణం ...	౧౧౬
౩	అక్షరాధికరణం ...	౧౨౦
౪	ఈక్షతికర్మాధికరణం ...	౧౨౨
౫	దహరాధికరణం ...	౧౨౪
౬	ఉత్తరాధికరణం ...	౧౨౯
౭	అనుకృత్యధికరణం ...	౧౩౪
౮	దేవతాధికరణం ...	౧౩౬
౯	తదుపర్యధికరణం ...	౧౩౮
౧౦	అపశూద్రాధికరణం ...	౧౪౪
౧౧	కంపనాధికరణం ...	౧౪౭
౧౨	జ్యోతిర్దర్శనాధికరణం ...	౧౪౯
౧౩	అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం ...	౧౬౦
౧౪	సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యధికరణం ...	౧౬౧
ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదే.		౧౬౩
౧	ఆనుమానికాధికరణం ...	౧౬౫
౨	చమసాధికరణం ...	౧౭౨
౩	సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణం ...	౧౭
౪	కారణత్వాధికరణం ...	౧౭౯
౫	జగద్వాచిత్వాధికరణం ...	౧౮౨
౬	వాక్యాన్వయాధికరణం ...	౧౮౬
౭	ప్రకృత్యధికరణం ...	౧౯
౮	సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం ...	౧౯౫
ద్వితీయాధ్యాయస్యప్రథమపాదే.		౧౯౭
౧	స్మృత్యధికరణం ...	౧౯
౨	యోగప్రత్యుక్త్యధికరణం ...	౨౦
౩	నవిలక్షణత్వాధికరణం ...	౨౦
౪	శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం ...	౨౧
౫	భోక్త్రాపత్త్యధికరణం ...	౨౧౨
౬	ఆరంభణాధికరణం ...	౨౧౩
౭	ఇతరవ్యపదేశాధికరణం ...	౨౨౬
౮	ఉపసంహారదర్శనాధికరణం ...	౨౨౭
౯	కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం ...	౨౨౯
౧౦	సర్వోపేతాధికరణం ...	౨౩౨
౧౧	ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం ...	౨౩౩
[illegible]	వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణం ...	౨౩౪
౧౩	సర్వధర్మోపపత్త్యధికరణం ...	౨౩౬
ద్వితీయాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే.		౨౩౭
౧	రచనానుపపత్త్యధికరణం ...	౨౩౭
౨	మహద్దీర్ఘాధికరణం ...	౨౪౭
౩	ఉభయథాధికరణం ...	౨౫౦
౪	సముదాయాధికరణం ...	౨౫౯
౫	ఉపలబ్ధ్యధికరణం ...	౨౬౮
౬	ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణం ...	౨౭౪
౭	పత్యురసామంజస్యాధికరణం ...	౨౭౯
౮	ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణం ...	౨౮౪
ద్వితీయాధ్యాయస్యతృతీయపాదే.		౨౮౭
౧	వియదధికరణం ...	౨౮౭
౨	మాతరిశ్వవ్యాఖ్యానాధికరణం ...	౨౯౬
౩	అసంభవాధికరణం ...	౨౯౭
౪	తేజోధికరణం ...	౨౯
౫	అబధికరణం ...	
౬	పృథివ్యధికరణం ...	

అధికరణసంఖ్యా.		పుటసంఖ్యా.
౭	తదభిధ్యానాధికరణం ...	౩౦౦
౮	విపర్యయాధికరణం ...	౩౦౧
౯	అంతరావిజ్ఞానాధికరణం ...	౩౦౨
౧౦	చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణం ...	౩౦౩
౧౧	ఆత్మాధికరణం ...	౩౦౪
౧౨	జ్ఞాధికరణం ...	౩౦౬
౧౩	ఉత్క్రాంతిగత్యాగత్యధికరణం ...	౩౦౭
౧౪	కర్త్రధికరణం ...	౩౧౫
౧౫	తక్షాధికరణం ...	౩౧౭
౧౬	పరాయత్తాధికరణం ...	౩౨౧
౧౭	అంశాధికరణం ...	౩౨౩
	ద్వితీయాధ్యాయస్యచతుర్థపాదే	౩౩౧
౧	ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం ...	౩౩౧
౨	సప్తగత్యధికరణం ...	౩౩౪
౩	ప్రాణాణుత్వాధికరణం ...	౩౩౭
౪	శ్రేష్ఠాధికరణం ...	౩౩౭
౫	వాయుక్రియాధికరణం ...	౩౩౮
౬	శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం ...	౩౪౧
౭	జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం ...	౩౪౧
౮	ఇంద్రియాధికరణం ...	౩౪౩
౯	సంజ్ఞామూర్తిక్ల్ప్త్యధికరణం ...	౩౪౫
	తృతీయాధ్యాయస్యప్రథమపాదే	౩౪౯
౧	తదంతరప్రతిపత్త్యధికరణం ...	౩౪౯
౨	కృతాత్యయాధికరణం ...	౩౫౪
౩	అనిష్టాదికార్యధికరణం ...	౩౫౯
౪	తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం ...	౩౬౨
౫	నాతిచిరాధికరణం ...	౩౬౩
౬	అన్యాధిష్ఠితాధికరణం ...	౩౬౩
	తృతీయాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే	౩౬౬
౧	సంధ్యాధికరణం ...	౩౬౬
౨	తదభావాధికరణం ...	౩౭౧
౩	కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం ...	౩౭౪
౪	ముగ్ధాధికరణం ...	౩౭౫
౫	ఉభయలింగాధికరణం ...	౩౭౭
౬	ప్రకృతైతావత్త్వాధికరణం ...	౩౮౫
౭	పరాధికరణం ...	౩౯౦
౮	ఫలాధికరణం ...	౩౯౩
	తృతీయాధ్యాయస్యతృతీయపాదే	౩౯౬
౧	సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణం ...	౩౯౬
౨	ఉపసంహారాధికరణం ...	౪౦౦
౩	అన్యథాత్వాధికరణం ...	౪౦౧
౪	వ్యాప్త్యధికరణం ...	౪౦౪
౫	సర్వాభేదాధికరణం ...	౪౦౬
౬	ఆనందాద్యధికరణం ...	౪౦౭
౭	ఆధ్యానాధికరణం ...	౪౦౮
౮	ఆత్మగృహీత్యధికరణం ...	౪౦౯
౯	కార్యాఖ్యానాధికరణం ...	౪౧౨
౧౦	సమానాధికరణం ...	౪౧౪
౧౧	సంబంధాధికరణం ...	౪౧౫
౧౨	సంభృత్యధికరణం ...	౪౧౭
౧౩	పురుషవిద్యాధికరణం ...	౪౧౮
౧౪	వేధాద్యధికరణం ...	౪౧౯
౧౫	హాన్యధికరణం ...	౪౨౨
౧౬	సాంపరాయాధికరణం ...	౪౨౬
౧౭	గతేరర్థవత్త్వాధికరణం ...	౪౨౭
౧౮	అనియమాధికరణం ...	౪౨౮
౧౯	యావదధికారాధికరణం ...	౪౨౯
౨౦	అక్షరధ్యధికరణం ...	౪౩౧
౨౧	ఇయదామననాధికరణం ...	౪౩౨
౨౨	అంతరత్వాధికరణం ...	౪౩౩
౨౩	వ్యతిహారాధికరణం ...	౪౩౪
౨౪	సైవహిసత్యాద్యధికరణం ...	౪౩౫
౨౫	కామాద్యధికరణం ...	౪౩౬
౨౬	ఆదరాదలోపాధికరణం ...	౪౩౭
౨౭	తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం ...	౪౩౯
౨౮	ప్రదానాధికరణం ...	౪౪౧
౨౯	లింగభూయస్త్వాధికరణం ...	౪౪౩
౩౦	శరీరేభావాధికరణం ...	౪౪౮
౩౧	అంగావబద్ధాధికరణం ...	
౩౨	భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం ...	
౩౩	శబ్దాదిభేదాధికరణం ...	
౩౪	వికల్పాధికరణం	
౩౫	కామ్యాధికరణం	
౩౬	యథాశ్రయభావాధికర	

అధికరణసంఖ్యా.	పుటసంఖ్యా.	అధికరణసంఖ్యా.	పుటసంఖ్యా.
—*తృతీయాధ్యాయస్యచతుర్థపాదే*—	౪౫౮	౧౨ అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం	...౫౦౦
౧ పురుషార్థాధికరణం	...౪౫౮	౧౩ విద్యావీర్యవత్తరాధికరణం	...౫౦౧
౨ పరామర్శాధికరణం	...౪౬౩	౧౪ ఇతరక్షపణాధికరణం	...౫౦౨
౩ స్తుతిమాత్రాధికరణం	...౪౬౮	—*చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే*—	౫౦౩
౪ పారిప్లవార్థాధికరణం	...౪౬౯	౧ వాగధికరణం	...౫౦౩
౫ అగ్నీంధనాధికరణం	...౪౭౦	౨ మనోఽధికరణం	...౫౦౪
౬ సర్వాపేక్షాధికరణం	...౪౭౦	౩ అధ్యక్షాధికరణం	...౫౦౫
౭ సర్వాన్నానుమత్యధికరణం	...౪౭౨	౪ ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం	...౫౦౬
౮ విహితత్వాధికరణం	...౪౭౪	౫ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాధికరణం	...౫౦౭
౯ అంతరాతద్దృష్ట్యధికరణం	...౪౭౬	౬ శారీరాధికరణం	...౫౦౮
౧౦ తద్భూతాధికరణం	...౪౭౭	౭ పరసంపత్త్యధికరణం	...౫౧౦
౧౧ ఆధికారికాధికరణం	...౪౭౭	౮ అవిభాగాధికరణం	...౫౧౦
౧౨ స్మృత్యాచారాధికరణం	...౪౭౮	౯ తదోకోఽధికరణం	...౫౧౦
౧౩ స్వామ్యధికరణం	...౪౭౯	౧౦ రశ్మ్యనుసారాధికరణం	...౫౧౧
౧౪ సహకార్యంతరవిధ్యధికరణం	...౪౮౦	౧౧ దక్షిణాయనాధికరణం	...౫౧౨
౧౫ అనావిష్కారాధికరణం	...౪౮౧	—*చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయపాదే*—	౫౧౪
౧౬ ఐహికాధికరణం	...౪౮౨	౧ అర్చిరాద్యధికరణం	...౫౧౪
౧౭ ముక్తిఫలాధికరణం	...౪౮౩	౨ వాయ్వధికరణం	...౫౧౫
—*చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే*—	౪౮౫	౩ వరుణాధికరణం	...౫౧౬
౧ ఆవృత్త్యధికరణం	...౪౮౫	౪ ఆతివాహికాధికరణం	...౫౧౬
౨ ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం	...౪౮౯	౫ కార్యాధికరణం	...౫౧౮
౩ ప్రతీకాధికరణం	...౪౯౦	౬ అప్రతీకాలంబనాధికరణం	...౫౨౪
౪ బ్రహ్మదృష్ట్యధికరణం	...౪౯౧	—*చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే*—	౫౨౬
౫ ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం	...౪౯౨	౧ సంపద్యావిర్భావాధికరణం	...౫౨౬
౬ ఆసీనాధికరణం	...౪౯౫	౨ అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం	...౫౨౭
౭ యత్రైకాగ్రతాధికరణం	...౪౯౫	౩ బ్రాహ్మాధికరణం	...౫౨౭
౮ ఆప్రాయణాధికరణం	...౪౯౬	౪ సంకల్పాధికరణం	...౫౨౮
౯ తదధిగమాధికరణం	...౪౯౭	౫ అభావాధికరణం	...౫౨౯
౧౦ ఇతరాధికరణం	...౪౯౯	౬ ప్రదీపవదావేశాధికరణం	...౫౩౦
౧౩ అ ...రబ్ధకార్యాధికరణం	...౪౯౯	౭ జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం	...౫౩౧

౧౪ సుషుప్త్యు...

—*ప్రథమ...

౧ అనుమానికాధిక...

ఏతచ్ఛాస్త్రాంతర్గతసర్వాధికరణసంఖ్యా ౧౯౨.

శ్రీరస్తు.

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ.

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషిత శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

రత్నప్రభా.

యమిహ కారుణికం శరణంగతోఽప్యరిస హోదర ఆప మహత్పదం। తమహమాశు హరిం పరమాశ్రయే జనకజాంకమనంతసుఖాకృతిమ్ ॥ విభీషణోఽరిస హోదరోఽపీత్యన్వయః ॥౧॥ శ్రీగౌర్యానిఖిలార్థదం నిజపదాంభోజేన ముక్తిప్రదం ప్రార్థం విఘ్నవనం హరంతమనఘం శ్రీఢుండితుండాసినా। వందే చర్మకపాలికోపకరణైర్వైరాగ్యసౌఖ్యాత్పరం నాస్తీతి ప్రదిశంతమంతవిధురం శ్రీకాశికేశం శివం॥ ప్రదిశంతముపదిశంతమ్ ॥౨॥ యత్కృపాలవమాత్రేణ మూకో భవతి పండితః। వేదశాస్త్రశరీరాం తాం వాణీం వీణాకరాం భజే ॥౩॥ కామాక్షీదత్తదుగ్ధప్రచురసురనుతప్రాజ్యభోజ్యాతిపూజ్యశ్రీగౌరీనాయకాభిః ప్రకటనశివరామార్యలబ్ధాత్మబోధైః। శ్రీమద్గోపాలగీర్భిః ప్రకటితపరమాద్వైతభాసా స్మితాస్యశ్రీమద్గోవిందవాణీచరణకమలగో నిర్వృతోఽహం యథాఽళిః ॥ మోక్షపుర్యాం కాంచ్యాం శ్రీకామాక్ష్యా దత్తం పాయసం దేవైరపి స్తుతం ప్రాజ్యం సంపూర్ణం ప్రకృష్టాజ్యయుక్తం వా యద్భోజ్యమన్నం తేనాతి పూజ్యాః శ్రీశివరామయోగినః కించ శివశ్చాసౌ రామశ్చేతి స్వనామ్నా శ్రీగౌరీనాయకయోరభేదం ప్రకటయంతీ తేభ్యో గురుభ్యో లబ్ధ ఆత్మబోధో యైః శ్రీగోపాలసరస్వతీభిస్తైరిత్యర్థః ॥౪॥ శ్రీశంకరం భాష్యకృతం ప్రణమ్య వ్యాసం హరిం సూత్రకృతం చ కుర్వే। శ్రీభాష్యతీర్థే పరహంసతుష్ట్యై వాగ్జాలబంధచ్ఛిదమభ్యుపాయం॥ అత్ర భాష్యే కఠినవాగ్రూపేణ జాలేన యో బంధః జాలబంధః పక్షిణామివ పరమహంసానాం క్లేశః తన్నాశకమభీష్టముపాయం వచ్మీత్యర్థః ॥౫॥ విస్తృతగ్రంథవీక్షాయామలసం యస్య మానసం। వ్యాఖ్యా తదర్థమారబ్ధా భాష్యరత్నప్రభాభిధా ॥౬॥ శ్రీమచ్ఛారీరకం భాష్యం ప్రాప్య వాక్శుద్ధిమాప్నుయాత్। ఇతి శ్రమో మే సఫలో గంగాం రథ్యోదకం యథా ॥౭॥ యదజ్ఞానసముద్భూతమింద్రజాలమిదం జగత్। సత్యజ్ఞానసుఖానంతం తదహం బ్రహ్మనిర్భయమ్॥౮॥ ... ... *

ఇహ ఖలు 'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య' ఇతి నిత్యాధ్యయనవిధినాఽధీతసాంగస్వాధ్యాయే 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ' 'సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్య' ఇతి శ్రవణవిధిరుపలభ్యతే। తస్యార్థః। అమృతత్వకామేనాద్వైతాత్మవిచార ఏవ వేదాంతవాక్యైః కర్తవ్య ఇతి। తేన కామ్యేన నియమవిధినాఽర్థాద్భిన్నాత్మశాస్త్రప్రవృత్తిర్వైదికానాం పురాణాదిప్రాధాన్యం వా నిరస్యత ఇతి వస్తుగతిః। తత్ర కశ్చిదిహ జన్మని జన్మాంతరే వాఽనుష్ఠితయజ్ఞాదిభిర్నితాంతం నిర్మలస్వాంతోఽస్య శ్రవణవిధేః కో విషయః? కిం ఫలం? కోఽధికారీ? కః సంబంధః? ఇతి జిజ్ఞాసతే। తం జిజ్ఞాసుముపలభమానో భగవాన్ బాదరాయణస్తదనుబంధచతుష్టయం శ్రవణాత్మకశాస్త్రారంభప్రయోజకం న్యాయేన నిర్ణేతుమిదం సూత్రం రచయాంచకార 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే'తి। నన్వనుబంధజాతం విధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యైరేవ ...తుం శక్యం। తథాహి 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత' ఇతి శ్రుత్యా 'యత్కృతకం తదనిత్య'మితి న్యాయవత్యా 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్' 'యో వై భూమా తదమృతమన్యదార్త'మితి శ్రుత్యా చ భూమాత్మా నిత్యస్తతోఽన్యదనిత్యమితి వివేకో లభ్యతే కర్మణా కృష్యాదినా చితః సంపాదితః స స్యాదిత్యర్థః। విపశ్చిత్ నిత్యజ్ఞానస్వరూపః। 'పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయా...' 'ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీ'త్యాదిశ్రుత్యా అనాత్మమాత్రే వైరాగ్యం లభ్యతే।

త్య-అకృతో మోక్షః కృతేనకర్మణానాస్తీతి-కర్మతత్ఫలేభ్యః వైరాగ్యంప్రాప్తవానిత్యర్థః। 'శాంతోదాంతఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తోభూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యే'దితిశ్రుత్యా శమాదిషట్కంలభ్యతే । 'సమాహితోభూత్వే'తికాణ్వపాఠః । ఉపరతిఃసన్న్యాసః । 'నచ పునరావర్తత' ఇతి స్వయంజ్యోతిరానందాత్మకమోక్షస్య నిత్యత్వశ్రుత్యాముముక్షాలభ్యతే। తథాచవివేకాదివిశేషణవానధికారీతిజ్ఞాతుంశక్యం యథా 'యఏతారాత్రీరుపయంతీ'తి రాత్రిసత్రవిధౌప్రతితిష్ఠంతీత్యర్థవాదస్థప్రతిష్ఠాకామస్తద్వత్ । తథా 'శ్రోతవ్య'ఇత్యత్రప్రత్యయార్థస్య నియోగస్య ప్రకృత్యర్థోవిచారోవిషయః।విచారస్య వేదాంతావిషయాఇతిశక్యంజ్ఞాతుం। 'ఆత్మాద్రష్టవ్య'ఇత్యద్వైతాత్మదర్శనముద్దిశ్య 'శ్రోతవ్య'ఇతివిచారవిధానాత్।నహివిచారస్సాక్షాద్దర్శనహేతుఃఅప్రమాణత్వాత్ అపితుప్రమాణవిషయత్వేన।ప్రమాణంచాద్వైతాత్మనివేదాంతాఏవ।'తంత్వౌపనిషదంపురుషం' 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా'ఇతిశ్రుతేః।వేదాంతానాంచప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యంవిషయః 'తత్త్వమసి' 'అహంబ్రహ్మాస్మీ'తిశ్రుతేః । ఏవంవిచారవిధేఃఫలమపిజ్ఞానద్వారాముక్తిః 'తరతిశోకమాత్మవిత్' 'బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవభవతీ'త్యాదిశ్రుతేః। తథాసంబంధోఽప్యధికారిణావిచారస్యకర్తవ్యతారూపఃఫలస్యప్రాప్యతారూపఇతియథాయోగంసుబోధః । తస్మాదిదంసూత్రంవ్యర్థమితిచేన్నైవం।ఏతాసామధికార్యాదిశ్రుతీనాంస్వార్థేతాత్పర్యనిర్ణాయకన్యాయసూత్రాభావేకింవివేకాదివిశేషణవానధికారీ ? ఉతాన్యః? కింవేదాంతాఃపూర్వతంత్రేణగతార్థాః? అగతార్థావా? కింబ్రహ్మప్రత్యగభిన్నం? నవా?కింముక్తిస్స్వర్గాదివల్లోకాంతరమాత్మస్వరూపావేతి? సంశయానివృత్తేః-తస్మాదాగమవాక్యైరాపాతతఃప్రతిపన్నాధికార్యాదినిర్ణయార్థమిదంసూత్రమావశ్యకం ।తదుక్తంప్రకాశాత్మశ్రీచరణైః । 'అధికార్యాదీనామాగమికత్వేఽపిన్యాయేననిర్ణయార్థమిదంసూత్ర'మితి। యేషాంమతేశ్రవణేవిధిర్నాస్తితేషామవిహితశ్రవణేఽధికార్యాదినిర్ణయానపేక్షణాత్సూత్రంవ్యర్థమిత్యాపతతీత్యలంప్రసంగేన॥ .... ❋

తథాచాస్యసూత్రస్య శ్రవణవిధ్యపేక్షితాధికార్యాదిశ్రుతిభిః స్వార్థనిర్ణయాయోత్థాపితత్వాత్ హేతుహేతుమద్భావశ్రుతిసంగతిః । శాస్త్రారంభహేత్వనుబంధనిర్ణాయకత్వేనోపోద్ఘాతత్వాచ్ఛాస్త్రాదౌసంగతిః । అధికార్యాదిశ్రుతీనాంస్వార్థసమన్వయోక్తేస్సమన్వయాధ్యాయసంగతిః 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం' 'తత్సత్యం' 'సఆత్మా' 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశ్రుతీనాంసర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాంవిషయాదౌసమన్వయోక్తేఃపాదసంగతిః । ఏవంసర్వసూత్రాణాంశ్రుత్యర్థనిర్ణాయకత్వాత్ శ్రుతిసంగతిః । తత్తదధ్యాయేతత్తత్పాదేచసమానప్రమేయత్వేనసంగతిరూహనీయా। ప్రమేయంచకృత్స్నశాస్త్రస్యబ్రహ్మ, అధ్యాయానాంతుసమన్వయావిరోధసాధనఫలాని । తత్రప్రథమపాదస్యస్పష్టబ్రహ్మలింగశ్రుతీనాంసమన్వయఃప్రమేయః । ద్వితీయతృతీయయోరస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం । చతుర్థపాదస్యపదమాత్రసమన్వయఇతిభేదః । అస్యచాధికరణస్యప్రాథమ్యాన్నాధికరణసంగతిరపేక్షితా । ... ... ❋

అథాధికరణమారభ్యతే.

'శ్రోతవ్య'ఇతివిహితశ్రవణాత్మకంవేదాంతమీమాంసాశాస్త్రంవిషయః ।తత్కిమారబ్ధవ్యంనవేతివిషయప్రయోజనసంభవాసంభవాభ్యాంసంశయః । తత్ర'నాహంబ్రహ్మే'తిభేదగ్రాహిప్రత్యక్షేణకర్తృత్వాకర్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వ

స్వవిషయప్రయోజనవత్త్వసిద్ధిహేతుః తథాహి శాస్త్రమారబ్ధవ్యం విషయప్రయోజనవత్త్వాద్భోజనాదివత్ । శాస్త్రం ప్రయోజనవత్ బంధనివర్తకజ్ఞానహేతుత్వాత్ 'రజ్జురియ'మిత్యాది వాక్యవత్ । బంధోఽజ్ఞాననివర్త్యః అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జుసర్పవదితి ప్రయోజనసిద్ధిః । ఏవమర్థాద్బ్రహ్మాజ్ఞానాజ్జీవగతానర్థభ్రమనివృత్తిం ఫలం సూత్రయన్ జీవబ్రహ్మణోరైక్యం విషయమప్యర్థాత్సూచయతి । అన్యజ్ఞానాదన్యత్ర భ్రమానివృత్తేః । జీవో బ్రహ్మాభిన్నః తజ్జ్ఞాననివర్త్యాధ్యాసాశ్రయత్వాత్ యదిత్థం తత్తథా యథా శుక్త్యభిన్న ఇదమంశ ఇతి । విషయసిద్ధిహేతురధ్యాస ఇత్యేవం విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి । అత్ర పూర్వపక్షే బంధస్య సత్యత్వేన జ్ఞానమాత్రాదనివృత్తేరుపాయాంతరసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం । సిద్ధాంతే జ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వివేకః । ఏతత్సర్వం మనసి నిధాయ బ్రహ్మసూత్రాణి వ్యాఖ్యాతుకామో భగవాన్ భాష్యకారస్సూత్రేణ విచారకర్తవ్యతారూపశ్రౌతార్థాన్యథాఽనుపపత్త్యాఽర్థాత్ సూత్రితవిషయప్రయోజనవత్త్వస్యోపోద్ఘాతత్వాత్ తత్సిద్ధిహేత్వధ్యాసమాక్షేపసమాధానాభ్యాం ప్రథమం వర్ణయతి 'యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి । ఏతేన సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాదధ్యాసగ్రంథో న భాష్యమితి నిరస్తం । ఆర్థికార్థస్పర్శిత్వాత్॥

యత్తు మంగళాచరణాభావాదవ్యాఖ్యేయమిదం భాష్యమితి, తన్న । సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యంతభాష్యరచనార్థం తదర్థస్య సర్వోపప్లవరహితస్య విజ్ఞానఘనప్రత్యగర్థస్య తత్త్వస్య స్మృతత్వాత్ । అతో నిర్దోషత్వాదిదం భాష్యం వ్యాఖ్యేయమ్॥ ... ...

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్

యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో

వ్యా ॥ లోకే శుక్తావిదం రజతమితి భ్రమస్సత్యరజతే ఇదం రజతమిత్యధిష్ఠానసామాన్యారోప్యవిశేషయోరైక్యప్రమాహితసంస్కారజన్యో దృష్ట ఇతి। అత్రాపి ప్రత్యగాత్మన్యనాత్మాహంకారాధ్యాసే పూర్వప్రమా వాచ్యా, సా చాత్మానాత్మనోర్వాస్తవైక్యమపేక్షతే, న హి తదస్తి । తథా హి ఆత్మానాత్మనా వైక్యశూన్యౌ పరస్పరైక్యాయోగ్యత్వాత్ తమఃప్రకాశవదితి మత్వా హేతుభూతం విరోధం వస్తుతః ప్రతీతితో వ్యవహారతశ్చ సాధయతి ॥ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి॥ న చ 'ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చే'తి (పా ౭।౨।౯౮) సూత్రేణ 'ప్రత్యయే చోత్తరపదే చ పరతో యుష్మదస్మదోర్మపర్యంతస్య త్వమావాదేశౌ స్త' ఇతి విధానాత్ 'త్వదీయం మదీయం త్వత్పుత్రో మత్పుత్ర' ఇతివత్ 'త్వన్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి స్యాదితి వాచ్యం 'త్వమావేకవచనే (పా ౭।౨।౯౭)' ఇత్యేకవచనాధికారాత్ । అత్ర చ యుష్మదస్మదోరేకార్థవాచిత్వాభావాదనాత్మనాం యుష్మదర్థానాం బహుత్వాదస్మదర్థచైతన్యస్యాప్యుపాధితో బహుత్వాత్ । నన్వేవం సతి కథమత్ర భాష్యే విగ్రహః? న చ 'యూయమితి ప్రత్యయో యుష్మత్ప్రత్యయః వయమితి ప్రత్యయోఽస్మత్ప్రత్యయస్తద్గోచరయో'రితి విగ్రహ ఇతి వాచ్యం । శబ్దసాధుత్వేఽప్యర్థాసాధుత్వాత్ । న హ్యహంకారాద్యనాత్మనో యూయమితి ప్రత్యయవిషయత్వమస్తీతి చేన్న । గోచరపదస్య యోగ్యతాపరత్వాత్ । చిదాత్మా తావదస్మత్ప్రత్యయయోగ్యః తత్ప్రయుక్తసంశయాదినివృత్తిఫలభాక్త్వాత్, న తావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాదితి భాష్యోక్తేశ్చ । యద్యప్యహంకారాదిరపి తద్యోగ్యస్తథాపి చిదాత్మనస్సకాశాదత్యంతభేదసిద్ధ్యర్థం యుష్మత్ప్రత్యయయోగ్య ఇత్యుచ్యతే॥ *

ఆశ్రిమశ్రీచరణాస్తు టీకాయోజనాయామేవమాహుః । "సంబోధ్యచేతనో యుష్మత్పదవాచ్యః, అహంకారాదివిశిష్టచేతనోఽస్మత్పదవాచ్యః, తథా చ యుష్మదస్మదోః స్వార్థే ప్రయుజ్యమానయోరేవ త్వమాదేశనియమో న లాక్షణికయోః 'యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావితి' (పా ౮।౧।౨౦।) సూత్రే సాంగత్యప్రసంగాత్ అత్ర శబ్దలక్షకయోరివ చిన్మాత్రజడమాత్రలక్షకయోరపి న త్వమాదేశో లక్షకత్వావిశేషా"దితి । యదితరయోశ్శబ్దబోధకత్వే సత్యేవ త్వమాదేశాభావ ఇత్యనేన సూత్రేణ జ్ఞాపితం తదాఽస్మిన్ భాష్యే యుష్మత్పదేన యుష్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః పరాగర్థో లక్ష్యతే, అస్మత్పదేనాస్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః ప్రత్యగాత్మా । తథా చ లక్ష్యతావచ్ఛేదకతయా శ

బ్దోఽపి బోధ్యత ఇతి నత్వమాదేశః । నచ పరాక్త్వ ప్రత్యక్త్వయోరేవ లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వం నశబ్దయోగ్యత్వాంశస్యాగౌ
రవాదితి వాచ్యం । పరాక్ప్రతీచోర్విరోధస్ఫురణార్థం విరుద్ధశబ్దయోగ్యత్వస్యాపి వక్తవ్యత్వాత్ । అత ఏవేదమస్మత్ ప్ర
త్యయగోచరయోరితి వక్తవ్యేఽపీదంశబ్దోఽస్మదర్థే లోకే వేదే చ బహుశః 'ఇమేవయమాస్మహే' 'ఇమేవిదేహాః' 'అ
యమహమస్మీ'తి చ ప్రయోగదర్శనాత్ నాస్మచ్ఛబ్దవిరోధీతి మత్వా యుష్మచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః । ఇదంశబ్దప్రయోగే విరోధా
స్ఫూర్తేః । ఏతేన చేతనవాచిత్వాదస్మచ్ఛబ్దః పూర్వం ప్రయోక్తవ్యః 'అభ్యర్హితం పూర్వ'మితి న్యాయాత్ 'త్యదాదీని స
ర్వైర్నిత్య'మి(పా౧।౨।౭౨)సూత్రేణ విహిత ఏకశేషశ్చ స్యాదితి నిరస్తం । 'యుష్మదస్మదో'రితి సూత్ర ఇవాత్రాపి పూ
ర్వనిపాతైకశేషయోరప్రాప్తేః, ఏకశేషే వివక్షితవిరోధాస్ఫూర్తేశ్చ । వృద్ధాస్తు 'యుష్మదర్థాదనాత్మనో నిష్కృష్య శుద్ధస్య
చిద్ధాతోరధ్యారోపాపవాదన్యాయేన గ్రహణం ద్యోతయితుమాదౌ యుష్మద్గ్రహణ'మిత్యాహుః । తత్ర యుష్మదస్మత్పదా
భ్యాం పరాక్ప్రత్యక్త్వేనాత్మానాత్మనోర్వస్తుతో విరోధ ఉక్తః । ప్రత్యయపదేన ప్రతీతితో విరోధ ఉక్తః । ప్రతీయత ఇతి
ప్రత్యయోఽహంకారాదిరనాత్మా దృశ్యతయా భాతి, ఆత్మా తు ప్రతీతిత్వాత్ప్రత్యయః స్వప్రకాశతయా భాతి । గోచ
రపదేన వ్యవహారతో విరోధ ఉక్తః । యుష్మదర్థః ప్రత్యగాత్మతిరస్కారేణ కర్తాహమిత్యాదివ్యవహారగోచరః, అస్మదర్థ
స్త్వనాత్మప్రవిలాపేన 'అహం బ్రహ్మే'తి వ్యవహారగోచర ఇతి త్రిధా విరోధస్స్ఫుటీకృతః । యుష్మచ్చాస్మచ్చ యుష్మ
దస్మదీ, తే ఏవ ప్రత్యయౌ చ తౌ గోచరౌ చేతి యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరౌ తయోస్త్రిధా విరుద్ధస్వభావయోః ఇతరస్య ఇ
తరభావోఽత్యంతాభేదస్తాదాత్మ్యం వా తదనుపపత్తౌ సిద్ధాయామిత్యన్వయః । ఐక్యాసంభవేఽపి శుక్లో ఘట ఇతి వత్తా
దాత్మ్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ విషయవిషయిణోరితి ॥ చిజ్జడయోర్విషయవిషయిత్వాద్దీపఘటయోరివ న తాదాత్మ్య
మితి భావః । యుష్మదస్మదీ పరాక్ప్రత్యగ్వస్తునీ, తే ఏవ ప్రత్యయశ్చ గోచరశ్చేతి విగ్రహః । అత్ర ప్రత్యయగోచరపదా

ర్విషయ విషయిణో స్తమఃప్రకాశవద్విరుద్ధ స్వభావయో రితరేతరభావాను
పపత్తౌ సిద్ధాయాం తద్ధర్మాణామపి సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యతోఽ
స్మత్ప్రత్యయ గోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయ గోచరస్య

భ్యామాత్మానాత్మనోః ప్రత్యక్పరాగ్భావే చిదచిత్త్వం హేతురుక్తః, తత్ర హేతుమాహ విషయవిషయిణోరితి । అనా
త్మనో గ్రాహ్యత్వాదచిత్త్వం ఆత్మనస్తు గ్రాహకత్వాచ్చిత్త్వం వాచ్యం । అచిత్త్వే స్వస్య స్వేన గ్రహస్య కర్మకర్తృత్వ
విరోధేనాసంభవాదప్రత్యక్త్వాపత్తేరిత్యర్థః । యథేష్టం వా హేతుహేతుమద్భావః । నన్వేవమాత్మానాత్మనోః పరా
క్ప్రత్యక్త్వేన చిదచిత్త్వేన గ్రాహ్యగ్రాహకత్వేన చ విరోధాత్తమఃప్రకాశవదైక్యస్య తాదాత్మ్యస్య వాఽనుపపత్తావస
త్యాం తత్ప్రమిత్యభావేనాధ్యాసాభావేఽపి తద్ధర్మాణాం చైతన్యసుఖజాడ్యదుఃఖాదీనాం వినిమయేనాధ్యాసోఽస్త్విత్య
త ఆహ ॥ తద్ధర్మాణామపీతి ॥ తయోరాత్మానాత్మనోర్ధర్మాస్తద్ధర్మాస్తేషామపీతరేతరభావానుపపత్తిః । ఇతరత్ర
ధర్మ్యంతరే ఇతరేషాం ధర్మాణాం భావస్సంసర్గస్తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః । నహి ధర్మిణోస్సంసర్గం వినా ధర్మాణాం వినిమ
యోఽస్తి స్ఫటికే లోహితవస్తుసాన్నిధ్యాల్లౌహిత్యధర్మసంసర్గః । అసంగాత్మధర్మిణః కేనాప్యసంసర్గాద్ధర్మిసంసర్గ
పూర్వకో ధర్మసంసర్గః కుతస్త్య ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం ॥ సుతరామితి ॥ నన్వాత్మానాత్మనోస్తాదాత్మ్యస్య తద్ధర్మసంసర్గస్య
చాభావేఽప్యధ్యాసః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఇత్యత ఇతి ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా తాదాత్మ్యాద్యభావేన తత్ప్రమాయా అభా
వాదతః ప్రమాజన్యసంస్కారస్యాధ్యాసహేతోరభావాదధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుక్తమిత్యన్వయః । మిథ్యాశబ్దో
ద్వ్యర్థః, అపహ్నవవచనః అనిర్వచనీయతావచనశ్చేతి । అత్ర చాపహ్నవార్థః । నను కుత్ర కస్యాధ్యాసోఽపహ్నూయత
ఇత్యాశంక్య ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాణామనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాణామధ్యాసో నిరస్యత ఇత్యాహ ॥ అస్మత్ప్రత్యయగోచర
ఇత్యాదినా ॥ అహమితి ప్రత్యయయోగ్యత్వం బుద్ధ్యాదేరప్యస్తీతి మత్వా తత ఆత్మానం వివేచయతి ॥ విషయిణీతి ॥ బుద్ధ్యాది
సాక్షిణీత్యర్థః । సాక్షిత్వే హేతుః ॥ చిదాత్మక ఇతి ॥ అహమితి భాసమానే చిదంశాత్మనీత్యర్థః ॥ యుష్మత్ప్రత్యయగోచర

స్యేతి ॥ త్వంకారయోగస్యేదమర్థస్యేతియావత్ । నన్వహమితిభాసమాన బుద్ధ్యాదేః కథమిదమర్థత్వమిత్యతఆహ ॥ విషయస్యేతి ॥ సాక్షిభాస్యస్యేత్యర్థః । సాక్షిభాస్యత్వరూపలక్షణ యోగాద్బుద్ధ్యాదేర్ఘటాదివదిదమర్థత్వం నప్రతిభాసతఇతిభావః ।అథవా యదాత్మనోముఖ్యం సర్వాంతరత్వరూపం ప్రత్యక్త్వం ప్రతీతిత్వం బహిరస్మీతివ్యవహారగోచరత్వంచోక్తంతదసిద్ధం,అహమితిప్రతీయమానత్వాత్ అహంకారవదిత్యాశంక్యాహ ॥ అస్మత్ప్రత్యయగోచరఇతి॥ అస్మచ్చాసౌప్రత్యయశ్చాసౌగోచరశ్చ తస్మిన్నిత్యర్థః । అహంవృత్తివ్యంగ్యస్ఫురణత్వం స్ఫురణవిషయత్వంవా హేతుః । ఆద్యే దృష్టాంతే హేత్వసిద్ధిః, ద్వితీయేతుపక్షేతదసిద్ధిరిత్యాత్మనో ముఖ్యంప్రత్యక్త్వాదియుక్తమితిభావః।ననుయదాత్మనో విషయిత్వంతదసిద్ధం 'అనుభవామీ'తి శబ్దవత్త్వాదహంకారవదిత్యతఆహ ॥ విషయిణీతి ॥ వాచ్యత్వం లక్ష్యత్వంవా హేతుః। నాద్యః పక్షేతదసిద్ధేః। నాంత్యః । దృష్టాంతేతద్వైకల్యాదితిభావః । 'దేహంజానామీ'తి దేహాహంకారయోర్విషయవిషయిత్వేఽపిమనుష్యోఽహమిత్యభేదాధ్యాసవ దాత్మాహంకారయోరప్యధ్యాసస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ చిదాత్మకఇతి॥ తయోర్జాడ్యాల్పత్వాభ్యాంసాదృశ్యాదధ్యాసేఽపి చిదాత్మన్యనవచ్ఛిన్నేజడాల్పాహంకారాదేర్నాధ్యాసఇతిభావః । 'అహ'మితి భాస్యత్వాదాత్మవదహంకారస్యాపి ప్రత్యక్త్వాదికంముఖ్యమేవ, తతఃపూర్వోక్తపరాక్త్వాద్యసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ॥ యుష్మదితి॥ అహంవృత్తిభాస్యత్వమహంకారేనాస్తి కర్తృకర్మత్వవిరోధాత్,చిద్భాస్యత్వంచిదాత్మన్యనాస్తీతి హేత్వసిద్ధిః । అతోబుద్ధ్యాదేః ప్రతిభాసతః ప్రత్యక్త్వేఽపిపరాక్త్వాదికంముఖ్యమేవేతిభావః। యుష్మత్పరాక్తచ్చాసౌప్రతీయతఇతిప్రత్యయశ్చాసౌకర్తృత్వాదివ్యవహారగోచరశ్చ తస్యేతివిగ్రహః । తస్యహేయత్వార్థమాహ ॥ విషయస్యేతి॥షిఞ్ బంధనే॥విషిణోతిబధ్నాతీతివిషయస్తస్యేత్యర్థః। అస్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసోమిథ్యాభవతు , అనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాధ్యాసః కింనస్యాత్ ? 'అహంస్ఫురామి' 'సుఖీ'త్యాద్యనుభవాదిత్యాశంక్యాహ॥తద్విపర్యయేణేతి ॥ తస్మాదనాత్మనోవిపర్యయోవిరుద్ధస్వభావశ్చైతన్యం,ఇత్థంభావేతృతీయా।చైతన్యాత్మనావిషయిణస్సాక్షిణస్తద్ధర్మాణాం

విషయస్యతద్ధర్మాణాంచాధ్యాసస్తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాంచవిషయేఽధ్యాసోమిథ్యేతిభవిచయోఽహంకారాదావిషయేఽధ్యాసఃసమిథ్యేతినాస్తీతిభవితుంయుక్తంఅధ్యాససామగ్ర్యభావాత్ । నహ్యత్రపూర్వప్రమాహితసంస్కారస్సాదృశ్యమజ్ఞానంవాస్తి । నిరవయవనిర్గుణస్వప్రకాశాత్మనిగుణావయవసాదృశ్యస్యాజ్ఞానస్యవాయోగాత్ ॥ నన్వాత్మనోనిర్గుణత్వేతద్ధర్మాణామితిభాష్యంకథమితిచేదుచ్యతే । బుద్ధివృత్త్యభివ్యక్తంచైతన్యంజ్ఞానంవిషయాభేదేనాభివ్యక్తంస్ఫురణం। శుభకర్మజన్యవృత్తివ్యక్తమానందఇత్యేవంవృత్త్యుపాధికృతభేదాత్ జ్ఞానాదీనామాత్మధర్మత్వవ్యపదేశః । తదుక్తంటీకాయాం'ఆనందోవిషయానుభవోనిత్యత్వంచేతి సంతిధర్మాఅపృథక్త్వేఽపిచైతన్యాత్పృథగివావభాసంత'ఇతి అతోనిర్గుణబ్రహ్మాత్మత్వమతే 'అహంస్ఫురామి జానామి కరోమీ'తిప్రతీతేరర్థస్యచాధ్యాసత్వాయోగాత్ప్రమాత్వం । 'అహంనర'ఇతిసామానాధికరణ్యస్యగౌణత్వ'మితిమతమాస్థేయం । తథాచ బంధస్యసత్యతయా జ్ఞానాన్నివృత్తిరూపఫలాసంభవాద్బద్ధముక్తయోర్జీవబ్రహ్మణోరైక్యాయోగేన విషయాసంభవాచ్ఛాస్త్రం నారంభణీయమితి పూర్వపక్షభాష్యతాత్పర్యం । యుక్తగ్రహణాత్పూర్వపక్షస్యదుర్బలత్వంసూచయతి।తథాహికిమధ్యాసస్యనాస్తిత్వమయుక్తత్వాదభానాద్వా కారణాభావాద్వా ? ఆద్యేఇష్టఇత్యాహ॥తథాపీతి॥ఏతదనురోధాదాదావాయద్యపీతిపఠితవ్యం । అధ్యాసస్యాసంగస్వప్రకాశాత్మన్యయుక్తత్వమలంకారఇతిభావః । నద్వితీయఇత్యాహ॥అయమితి ॥'అజ్ఞఃకర్తామనుష్యోఽహ'మితిప్రత్యక్షానుభవాదధ్యాసస్యాభానమసిద్ధమితిభావః । నచేదంప్రత్యక్షం కర్తృత్వాదౌప్రమేతివాచ్యం । అపౌరుషేయతయా నిర్దోషేణోపక్రమాదిలింగావధృతతాత్పర్యేణ 'తత్వమస్యాది'వాక్యేనాకర్తృబ్రహ్మబోధనేనాస్యభ్రమత్వనిశ్చయాత్ । నచజ్యేష్ఠప్రత్యక్షవిరోధాదాగమజ్ఞానస్యైవ బాధ ఇతి వాచ్యం దేహాత్మవాదప్రసంగాత్ । 'మనుష్యోఽహ'మితిప్రత్యక్షవిరోధేన 'అథాయమశరీర' ఇత్యాదిశ్రుత్యాదేహాన్యాత్మాసిద్ధేః । 'తస్మాదిదంరజత'మితివత్సామానాధికరణ్యప్రత్యక్షస్యభ్రమత్వశంకాకళంకితస్యనాగమాత్ప్రాబల్యమిత్యాస్థేయం

యాం । కించ జ్యేష్ఠత్వం పూర్వభావిత్వం వా? ఆగమజ్ఞానం ప్రత్యుపజీవ్యత్వం వా? ఆద్యే న ప్రాబల్యం । జ్యేష్ఠస్యాపి రజతభ్రమస్య పశ్చాద్భావినా శుక్తిజ్ఞానేన బాధదర్శనాత్ । న ద్వితీయః । ఆగమజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రత్యక్షాదిమూలవృద్ధవ్యవహారసంగతిగ్రహద్వారా శబ్దోపలబ్ధిద్వారా చ ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికప్రామాణ్యస్యోపజీవ్యత్వేఽపి తాత్త్వికప్రామాణ్యస్యానపేక్షితత్వాదనపేక్షితాంశస్యాగమేన బాధసంభవాదితి ॥ యత్తు క్షణికయాగస్య శ్రుతిబలాత్కాలాంతరభావిఫలహేతుత్వవత్, తథా 'విద్వాన్నామరూపాద్విముక్త' ఇతి శ్రుతిబలాత్సత్యస్యాపి జ్ఞానాన్నివృత్తి సంభవాదధ్యాసవర్ణనం వ్యర్థమితి తన్న । జ్ఞానమాత్రనివర్త్యస్య క్వాపి సత్యత్వాదర్శనాత్, సత్యస్య చాత్మవన్నివృత్త్యదర్శనాచ్చ, అయోగ్యతానిశ్చయే సతి సత్యబంధస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతేర్బోధకత్వాయోగాత్ । న చ సేతుదర్శనాత్సత్యస్య పాపస్య నాశదర్శనాన్నాయోగ్యతానిశ్చయ ఇతి వాచ్యం । తస్య శ్రద్ధానియమాదిసాపేక్షజ్ఞానసాధ్యత్వాత్, బంధస్య చ 'నాన్యః పంథా' ఇతి శ్రుత్యా జ్ఞానమాత్రాన్నివృత్తిప్రతీతేః । అతః శ్రుతజ్ఞాననివర్త్యత్వనిర్వాహార్థమధ్యస్తత్వం వర్ణనీయం । కించ జ్ఞానైకనివర్త్యస్య కిం నామ సత్యత్వం? న తావదజ్ఞానాజన్యత్వం । 'మాయాం తు ప్రకృతి'మితి శ్రుతివిరోధాన్మాయావిద్యయోరైక్యాత్ । నాపి స్వాధిష్ఠానే స్వాభావశూన్యత్వం । 'అస్థూల'మిత్యాదినిషేధశ్రుతివిరోధాత్ । నాపి బ్రహ్మవద్బాధాయోగ్యత్వం జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతివిరోధాత్ । అథ వ్యవహారకాలే బాధశూన్యత్వం । తర్హి వ్యావహారికమేవ సత్యత్వమిత్యాగతమధ్యస్తత్వం । తచ్చ శ్రుత్యర్థయోగ్యతాజ్ఞానార్థం వర్ణనీయమేవ యాగస్యాపూర్వద్వారత్వవత్ । న చ తదనన్యత్వాధికరణే తస్య వర్ణనాత్పౌనరుక్త్యం । తత్రోక్తాధ్యాసస్యైవ ప్రవృత్త్యంగవిషయాదిసిద్ధ్యర్థమాదౌ స్మర్యమాణత్వాదితి దిక్ । అధ్యాసం ద్వేధా దర్శయతి ॥ లోకవ్యవహార ఇతి ॥ లోక్యతే మనుష్యోఽహమిత్యభిమన్యత ఇతి లోకోఽర్థాధ్యాసః తద్విషయో వ్యవహారోఽభిమాన ఇతి జ్ఞానాధ్యాసో దర్శితః । ద్వివిధాధ్యాసస్వరూపలక్షణమా

తుం యుక్తమ్ । తథాప్యన్యోఽన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతామన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతరేతరావివేకేనాత్యంతవివిక్తయోర్ధర్మధర్మిణోర్మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తః సత్యానృతే మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమితి నైస

హ ॥ అన్యోన్యస్మిన్నిత్యాదినా ధర్మధర్మిణోరిత్యంతేన ॥ జాడ్యచైతన్యాదిధర్మాణాం ధర్మిణావహంకారాత్మానౌ తయోరత్యంతం భిన్నయోరితరేతరభేదాగ్రహేణాన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యతాదాత్మ్యమన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యాసేనాధ్యస్య లోకవ్యవహార ఇతి యోజనా । అతః 'సోఽయ'మితి ప్రమాయా నాధ్యాసత్వం తదిదమర్థయోః కాలభేదేన కల్పితభేదేఽప్యత్యంతభేదాభావాదితి వక్తుమత్యంతేత్యుక్తం । న చ ధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసే ధర్మాధ్యాససిద్ధేః 'ధర్మాంశ్చే'తి వ్యర్థమితి వాచ్యం । అంధత్వాదీనామింద్రియధర్మాణాం ధర్మ్యధ్యాసాస్ఫుటత్వేఽప్యంధోఽహమితి స్ఫుటోఽధ్యాస ఇతి జ్ఞాపనార్థత్వాత్ । నన్వాత్మానాత్మనోః పరస్పరాధ్యస్తత్వే శూన్యవాదః స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ సత్యానృతే మిథునీకృత్యేతి ॥ సత్యమనిదం చైతన్యం, తస్యానాత్మని సంసర్గమాత్రాధ్యాసో న స్వరూపస్య । అనృతం యుష్మదర్థః తస్య స్వరూపతోఽప్యధ్యాసాత్తయోర్మిథునీకరణమధ్యాస ఇతి న శూన్యతేత్యర్థః । నన్వధ్యస్య మిథునీకృత్య లోకవ్యవహార ఇతి శబ్దానామేకార్థత్వేఽధ్యస్య మిథునీకృత్యేతి పూర్వకాలవాచి క్త్వాప్రత్యయాదేశస్య ల్యపః కథం ప్రయోగ ఇతి చేన్న, అధ్యాసవ్యక్తిభేదాత్ । తత్ర పూర్వపూర్వాధ్యాసస్యోత్తరోత్తరాధ్యాసం ప్రతి సంస్కారద్వారా పూర్వకాలత్వేన హేతుత్వద్యోతనార్థం ల్యపః ప్రయోగః । తదేవ స్పష్టయతి ॥ నైసర్గిక ఇతి ॥ ప్రత్యగాత్మని హేతుహేతుమద్భావేనాధ్యాసప్రవాహోఽనాదిరిత్యర్థః । నను ప్రవాహస్యావస్తుత్వాదధ్యాసవ్యక్తీనాం సాదిత్వాత్కథమనాదిత్వమితి చేత్? ఉచ్యతే । అధ్యాసత్వావచ్ఛిన్నవ్యక్తీనాం మధ్యేఽన్యతమయా వ్యక్త్యా వినాఽనాదికాలస్యావర్తనం కార్యానాదిత్వమిత్యంగీకారాత్ । ఏతేన కారణాభావాదితి కల్పో నిరస్తః సంస్కారస్య నిమిత్తస్య నైసర్గికపదేనోక్తత్వాత్ । న చ పూర్వప్రమాజన్య ఏవ సంస్కారో హేతురితి వాచ్యం లాఘవేన పూర్వానుభవజన్యసంస్కారస్య హేతుత్వాత్ । అతః పూర్వాధ్యాసజన్యసంస్కారోఽస్తీతి సిద్ధం । అధ్యాసస్యోపాదానమాహ ॥ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్త ఇతి ॥ మిథ్యా చ తదజ్ఞానం చ మిథ్యాజ్ఞా

నంతన్నిమిత్తముపాదానం యస్యసతన్నిమిత్తస్తదుపాదానఇత్యర్థః । అజ్ఞానస్యోపాదానత్వేఽపిసంస్ఫురదాత్మతత్త్వావరకతయా దోషత్వేనాహంకారాధ్యాసకర్తురీశ్వరస్యోపాధిత్వేన సంస్కారకాలకర్మాదినిమిత్తపరిణామిత్వేనచ నిమిత్తత్వమితిద్యోతయితుం నిమిత్తపదం । స్వప్రకాశాత్మన్యసంగే కథమవిద్యాసంగః సంస్కారాదిసామగ్ర్యభావాదితిశంకానిరాసార్థంమిథ్యాపదం । ప్రచండమార్తండమండలేపేచకానుభవసిద్ధాంధకారవత్ 'అహమజ్ఞ'ఇత్యనుభవసిద్ధమజ్ఞానందురపహ్నవంకల్పితస్యాధిష్ఠానాస్పర్శిత్వాన్నిత్యస్వరూపజ్ఞానస్యాజ్ఞానావిరోధిత్వాచ్చేతి । యద్వాఅజ్ఞానంజ్ఞానాభావఇతిశంకానిరాసార్థంమిథ్యాపదం। మిథ్యాత్వేసతిసాక్షాజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానస్యలక్షణంమిథ్యాజ్ఞానపదేనోక్తం ।జ్ఞానేనేచ్ఛాప్రాగభావస్సాక్షాన్నివర్త్యతఇతివదంతంప్రతిమిథ్యాత్వేసతీత్యుక్తం । అజ్ఞాననివృత్తిద్వారాజ్ఞాననివర్త్యబంధేఽతివ్యాప్తినిరాసాయసాక్షాదితి । అనాద్యుపాదానత్వేసతిమిథ్యాత్వంవాలక్షణం । బ్రహ్మనిరాసార్థంమిథ్యాత్వమితి । మృదాదినిరాసార్థమనాదీతి । అవిద్యాత్మనోస్సంబంధనిరాసార్థముపాదానత్వేసతీతి।సంప్రత్యధ్యాసంద్రఢయితుమభిలపతి॥ అహమిదంమమేదమితి ॥ ఆధ్యాత్మికకార్యాధ్యాసేష్వహమితిప్రథమోఽధ్యాసః । నచాధిష్ఠానారోప్యాంశద్వయానుపలంభాన్నాయమధ్యాసఇతివాచ్యం । 'అయోదహతీ'తివత్ 'అహమనుపలభ'ఇతి దృగ్దృశ్యాంశయోరుపలంభాత్ ।ఇదంపదేనభోగ్యసంఘాతఉచ్యతే।' అత్రాహమిద'మిత్యనేన'మనుష్యోఽహ'మితితాదాత్మ్యాధ్యాసోదర్శితః । 'మమేదంశరీర'మితిసంసర్గాధ్యాసః ॥ ననుదేహాత్మనోస్తాదాత్మ్యమేవసంసర్గఇతితయోఃకోభేదఇతిచేత్ సత్యం । సత్తైక్యేసతిమిథోభేదస్తాదాత్మ్యం । తత్ర 'మనుష్యోఽహ'మిత్యైక్యాంశభానం 'మమేద'మితిభేదాంశరూపసంసర్గభానమితిభేదః । ఏవంసామగ్రీసత్త్వాదనుభవసత్త్వాచ్చాధ్యాసోఽస్తీత్యతో బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేనవిషయప్రయోజనయోస్సత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితిసిద్ధాంతభాష్యతాత్పర్యం । ఏవంచ సూత్రేణార్థాత్సూచితేవిషయప్రయోజనే ప్రతిపాద్య తద్ధేతుమధ్యాసంలక్షణసంభావనాప్రమాణైస్సాధయితుంలక్షణంపృచ్ఛతి ॥ ఆహేతి ॥ కింలక్ష

ర్గికోఽయంలోకవ్యవహారః । ఆహకోఽయమధ్యాసోనామేతి? ఉచ్యతేస్మృతిరూపఃపరత్రపూర్వదృష్టావ

ణకోఽధ్యాసఇత్యాహ పూర్వవాదీత్యర్థః । అస్యశాస్త్రస్య తత్త్వనిర్ణయప్రధానత్వేన వాదకథాత్వద్యోతనార్థమాహేతిపరోక్తిః । 'ఆహే'త్యాది 'కథంపునఃప్రత్యగాత్మనీ'త్యంతం ప్రాగధ్యాసలక్షణపరంభాష్యం తదారభ్యసంభావనాపరం । 'తమేతమవిద్యాఖ్య'మిత్యారభ్య 'సర్వలోకప్రత్యక్ష'ఇత్యంతంప్రమాణపరమితివిభాగః।లక్షణమాహ ॥ ఉచ్యతేస్మృతిరూపఇతి ॥ అధ్యాసఇత్యనుషంగః। అత్రపరత్రావభాసఇత్యేవలక్షణం విశిష్టంపదద్వయంతదుపపాదనార్థం।తథాహి అవభాస్యతఇత్యవభాసోరజతాద్యర్థః । తస్యాయోగ్యమధికరణంపరత్రపదార్థః । అధికరణస్యాయోగ్యత్వమారోప్యాత్యంతాభావత్వం తద్వత్త్వంవా ? తథాచైకావచ్ఛేదేనస్వసంసృజ్యమానేస్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వమధ్యాసత్వమిత్యర్థః । ఇదంచసాద్యనాద్యధ్యాససాధారణంలక్షణం । సంయోగేఽతివ్యాప్తినిరాసాయఏకావచ్ఛేదేనేతి । సంయోగస్య స్వసంసృజ్యమానే వృక్షే స్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వేఽపి స్వస్వాత్యంతాభావయోర్మూలాగ్రావచ్ఛేదకభేదాన్నాతివ్యాప్తిః । పూర్వంస్వాభావవతి భూతలేపశ్చాదానీతోఘటోభాతీతి ఘటేఽతివ్యాప్తినిరాసాయస్వసంసృజ్యమానఇతిపదం । తేనాభావకాలేప్రతియోగిసంసర్గస్యవర్తమానతోచ్యతఇతినాతివ్యాప్తిః। భూతత్వావచ్ఛేదేనావభాస్యగంధేఽతివ్యాప్తివారణాయ స్వాత్యంతాభావవతీతిపదం । శుక్తావిదంత్వావచ్ఛేదేన రజతసంసర్గకాలేఽత్యంతాభావోఽస్తీతినావ్యాప్తిః । నన్వస్యలక్షణస్యాసంభవః శుక్తౌరజతస్యసామగ్ర్యభావేనసంసర్గాసత్త్వాత్, నచస్మర్యమాణసత్యరజతస్యైవపరత్రశుక్తావవభాస్యత్వేనాధ్యస్తత్వోక్తిరితి వాచ్యమన్యథాఖ్యాతిప్రసంగాదిత్యతఆహ ॥స్మృతిరూపఇతి॥ స్మర్యతఇతిస్మృతిఃసత్యరజతాదిఃతస్యరూపమివరూపమస్యేతిస్మృతిరూపఃస్మర్యమాణసదృశఇత్యర్థః । సాదృశ్యోక్త్యాస్మర్యమాణాదారోప్యస్యభేదాన్నాన్యథాఖ్యాతిరిత్యుక్తంభవతి। సాదృశ్యముపపాదయతి॥పూర్వదృష్టేతి ॥ దృష్టందర్శనంసంస్కారద్వారాపూర్వదర్శనాదవభాస్యతఇతిపూర్వదృష్టావభాసః। తేనసంస్కారజన్యజ్ఞా

సవిషయత్వం స్మర్యమాణారోప్యయోస్సాదృశ్యముక్తం భవతి స్మృత్యారోపయోస్సంస్కారజన్యత్వాత్ । న చ సంస్కారజన్యత్వాదారోపస్య స్మృతిత్వాపత్తిరితి వాచ్యం । దోషసంప్రయోగజన్యత్వస్యాపి వివక్షితత్వేన సంస్కారమాత్రజన్యత్వాభావాత్ । అత్ర సంప్రయోగశబ్దేనాధిష్ఠానసామాన్యజ్ఞాన ముచ్యతే । అహంకారాధ్యాసే ఇంద్రియసంప్రయోగాభావాత్ । ఏతచ్చ దోషసంప్రయోగసంస్కారబలాచ్ఛుక్తౌ రజతముత్పన్నమస్తీతి పరత్ర పరావభాస్యత్వలక్షణముపపన్నమితి స్మృతిరూపపూర్వదృష్టపదాభ్యాముపపాదితం । అన్యే తు 'తాభ్యాం దోషాదిత్రయజన్యత్వం కార్యాధ్యాసలక్షణముక్త'మిత్యాహుః । అపరే తు 'స్మృతిరూపః స్మర్యమాణసదృశః, సాదృశ్యం చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్మృత్యారోపయోః ప్రమాణాజన్యత్వాత్పూర్వదృష్టపరం తజ్జాతీయపరం, అభినవరజతాదేః పూర్వదృష్టత్వాభావాత్, తథా చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి పూర్వదృష్టజాతీయత్వం ప్రాతీతికాధ్యాసకలక్షణం తాభ్యాముక్తం, పరత్రావభాసశబ్దాభ్యామధ్యాసమాత్రలక్షణం వ్యాఖ్యాతమేవ, తత్ర స్మర్యమాణగంగాదావభినవఘటే చాతివ్యాప్తినిరాసాయ ప్రమాణేత్యాదిపదద్వయ'మిత్యాహుః । తత్రార్థాధ్యాసే స్మర్యమాణసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాస్యత ఇతి యోజనా । జ్ఞానాధ్యాసే తు స్మృతిసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాస ఇతి వాక్యం యోజనీయమితి సంక్షేపః । నను అధ్యాసే వాదివిప్రతిపత్తేః కథముక్తలక్షణసిద్ధిరిత్యాశంక్యాధిష్ఠానారోప్యస్వరూపవివాదేఽపి 'పరత్ర పరావభాస' ఇతి లక్షణే సంవాదాద్యుక్తిభిస్సర్వత్రాధిష్ఠానే మిథ్యార్థావభాససిద్ధేస్సర్వతంత్రసిద్ధాంతమిదం లక్షణమితి మత్వా అన్యథాత్మఖ్యాతివాదినోర్మతమాహ ॥ తం కేచిదితి ॥ కేచిదన్యథాఖ్యాతివాదినోఽన్యత్ర శుక్త్యాదావన్యధర్మస్య స్వావయవధర్మస్య దేశాంతరస్థరూప్యాదేరధ్యాస ఇతి వదంతి । ఆత్మఖ్యాతివాదినస్తు బాహ్యశుక్త్యాదౌ బుద్ధిరూపాత్మనో ధర్మస్య

> భాసః । తం కేచిదన్యత్రాన్యధర్మాధ్యాస ఇతి వదంతి । కేచిత్తు యత్ర యదధ్యాసస్తద్వివేకాగ్రహనిబంధనో భ్రమ ఇతి । అన్యే తు యత్ర యదధ్యాసస్తస్యైవ విపరీతధర్మత్వకల్పనామాచక్షత ఇతి । సర్వథాపి త్వన్యస్యాన్యధర్మావభాసతాం న వ్యభిచరతి । తథా చ లోకేఽనుభవః 'శుక్తికా హి రజతవదవభాసత ఏకశ్చంద్రస్సద్వితీయవ'దితి । కథం పునః ప్రత్యగాత్మన్యవిషయేఽధ్యాసో విషయతద్ధర్మాణాం ? సర్వో హి పురోఽవస్థితే విష

రజతస్యాధ్యాస ఆంతరస్య రజతస్య బహిర్వదవభాస ఇతి వదంతీత్యర్థః । అఖ్యాతిమతమాహ ॥ కేచిదితి ॥ యత్ర యస్యాధ్యాసో లోకసిద్ధస్తయోరర్థయోస్తద్ధియోశ్చ భేదాగ్రహే సతి తన్మూలో భ్రమః, ఇదం రూప్యమితి విశిష్టవ్యవహార ఇతి వదంతీత్యర్థః । తైరపి విశిష్టవ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా విశిష్టభ్రాంతేస్స్వీకార్యత్వాత్పరత్ర పరావభాససమ్మతిరితి భావః । శూన్యమతమాహ ॥ అన్యే త్వితి ॥ తస్యైవాధిష్ఠానస్య శుక్త్యాదేర్విపరీతధర్మత్వకల్పనాం విపరీతో విరుద్ధో ధర్మో యస్య తద్భావస్తస్య రజతాదేరత్యంతాసతః కల్పనామాచక్షత ఇత్యర్థః । ఏతేషు మతేషు పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణసంవాదమాహ । సర్వథాపి త్వితి ॥ అన్యథాఖ్యాతిత్వాదిప్రకారవివాదేఽప్యధ్యాసః పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణం న జహాతీత్యర్థః । శుక్త్యవరోపితస్య రజతస్య దేశాంతరే బుద్ధౌ వా సత్త్వాయోగాచ్ఛూన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వాయోగాచ్ఛుక్తౌ సత్త్వే బాధాయోగాన్మిథ్యాత్వమేవేతి భావః । ఆరోప్యమిథ్యాత్వేన యుక్త్యపేక్షాతస్యానుభవసిద్ధత్వాదిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ బాధానంతరకాలీనోఽయమనుభవః । తత్పూర్వం శుక్తికాత్వజ్ఞానాయోగాద్రజతస్య బాధప్రత్యక్షసిద్ధం మిథ్యాత్వం చ వత్శబ్దేనోచ్యతే । ఆత్మని నిరుపాధికేఽహంకారాధ్యాసే దృష్టాంతముక్త్వా బ్రహ్మజీవాంతరభేదస్యావిద్యాద్యుపాధికస్యాధ్యాసే దృష్టాంతమాహ ॥ ఏక ఇతి ॥ ద్వితీయచంద్రసహితవదేక ఏవాంగుల్యాద్యుపాధినా భాతీత్యర్థః । లక్షణప్రకరణోపసంహారార్థ ఇతిశబ్దః । భవత్వధ్యాసశ్శుక్త్యాదౌ, ఆత్మని తు న సంభవతీత్యాక్షిపతి ॥ కథం పునరితి ॥ యత్రాపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం తత్రేంద్రియసంయుక్తత్వం విషయత్వం చేతి వ్యాప్తిశ్శుక్త్యాదౌ దృష్టా । తత్ర వ్యాపకాభావాదాత్మనోఽధిష్ఠానత్వం న సంభవతీత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రత్యగాత్మనీతి ॥ ప్రతీచి పూర్ణే ఇంద్రియాగ్రాహ్యే విషయస్యాహంకారాదేస్తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసః కథమిత్యర్థః । ఉక్తవ్యాప్తిమాహ ॥ సర్వో హీతి ॥ పురోఽవస్థితత్వమింద్రియసంయుక్తత్వం । న న్వాత్మనోఽప్యధి

ష్ఠానత్వార్థం విషయత్వాదికమస్తీత్యత ఆహ॥ యుష్మదితి ॥ ఇదమ్ప్రత్యయానర్హస్య ప్రత్యగాత్మనో, 'న చక్షుషా గృహ్యతే' ఇత్యాదిశ్రుతిమనుసృత్య త్వమవిషయత్వం బ్రవీషి । సంప్రత్యధ్యాసలోభేన విషయత్వాఙ్గీకారే తవ శ్రుతిసిద్ధాంతయోర్బాధస్స్యాదిత్యర్థః। ఆత్మన్యధ్యాససంభావనాం ప్రతిజానీతే॥ ఉచ్యత ఇతి॥ అధిష్ఠానారోప్యయోరేకస్మిన్ జ్ఞానే భాసమానత్వమాత్రమధ్యాసవ్యాపకం, తచ్చ భానప్రయుక్తసంశయనివృత్త్యాదిఫలభాక్త్వం, తదేవ భానభిన్నత్వఘటితం విషయత్వం, తన్న వ్యాపకం గౌరవాదితి మత్వాహ ॥ న తావదితి ॥ అయమాత్మా నియమేనావిషయో న భవతి తత్ర హేతుమాహ ॥ అస్మదితి ॥ అస్మత్ప్రత్యయోఽహమిత్యధ్యాసస్తత్ర భాసమానత్వాదిత్యర్థః । అస్మదర్థశ్చిదాత్మా ప్రతిబింబితత్వేన యత్ర ప్రతీయతే సోఽస్మత్ప్రత్యయోఽహంకారస్తత్ర భాసమానత్వాదితి వార్థః। న చాధ్యాసే సతి భాసమానత్వం, తస్మిన్ సతి స ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి వాచ్యమనాదిత్వాత్ । పూర్వాధ్యాసే భాసమానాత్మన ఉత్తరాధ్యాసాధిష్ఠానత్వసంభవాత్ ॥ నన్వహమిత్యహంకారవిషయకభానరూపస్యాత్మనో భాసమానత్వం కథం ? తద్విషయత్వం వినా తత్ఫలభాక్త్వాయోగాదిత్యత ఆహ ॥ అపరోక్షత్వాచ్చేతి ॥ చశబ్దశ్శంకానిరాసార్థః ।స్వప్రకాశకత్వాదిత్యర్థః । స్వప్రకాశత్వం సాధయతి ॥ ప్రత్యగితి॥ ఆబాలపండితమాత్మనస్సంశయాదిశూన్యత్వేన ప్రసిద్ధేః స్వప్రకాశత్వమిత్యర్థః । అతః స్వప్రకాశత్వేన భాసమానత్వాదాత్మనోఽధ్యాసాధిష్ఠానత్వం సంభవతీతి భావః।యదుక్తమపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యేంద్రియసంయుక్తతయా గ్రాహ్యత్వవ్యాపకమితి తత్రాహ॥ నచాయమితి॥ తత్ర హేతుమాహ॥ అప్రత్యక్షేఽపీతి॥ ఇంద్రియాగ్రాహ్యేఽపీత్యర్థః। బా-

యే విషయాంతరమధ్యస్యతి । యుష్మత్ప్రత్యయాపేతస్య చ ప్రత్యగాత్మనో విషయత్వం బ్రవీషి। ఉచ్యతే। న తావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాత్, అపరోక్షత్వాచ్చ ప్రత్యగాత్మప్రసిద్ధేః। నచాయమస్తి నియమః, పురోఽవస్థిత ఏవ విషయే విషయాంతరమధ్యసితవ్యమితి । అప్రత్యక్షేఽపి హ్యాకాశే బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యంతి । ఏవమవిరుద్ధః ప్రత్యగాత్మన్యప్యనాత్మాధ్యాసస్తమేతమేవం లక్షణమధ్యాసం పండితా అవిద్యేతి మన్యంతే, తద్వివేకేన చ వస్తుస్వరూపావధారణం విద్యామాహుః । తత్రైవం సతి యత్ర యదధ్యాసస్తత్కృతేన దోషేణ గుణేన వాఽణుమాత్రేణాపి స న సంబధ్యతే । తమేతమవిద్యాఖ్యమాత్మానాత్మనోరితరేతరాధ్యాసం పురస్కృత్య సర్వే ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారా లౌకికా వైదికాశ్చ ప్రవృత్తాః। సర్వాణి చ శాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధమోక్షపరాణి కథం పునరవిద్యావద్విషయాణి ప్రత్యక్షాదీని

లా అవివేకినః తలమింద్రనీలకటాహకల్పం నభో మలినం పీతమిత్యేవమపరోక్షమధ్యస్యంతి । తత ఇంద్రియగ్రాహ్యత్వం నాస్తీతి వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిః । ఏతేనాత్మానాత్మనోస్సాదృశ్యాభావాన్నాధ్యాస ఇత్యపాస్తం। నీలనభసోస్తదభావేఽప్యధ్యాసదర్శనాత్ । సిద్ధాంతే ఆలోకాకారచాక్షుషవృత్తివ్యక్తసాక్షివేద్యత్వం నభస ఇతి జ్ఞేయం। సంభావనాం నిగమయతి॥ ఏవమితి॥ నను బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వేన సూత్రితామవిద్యాం హిత్వా అధ్యాసః కిమితి వర్ణ్యత ఇత్యత ఆహ॥ తమేతమితి॥ ఆక్షిప్తం సమాహితముక్తలక్షణలక్షితమధ్యాసమవిద్యాకార్యత్వాదవిద్యేతి మన్యంత ఇత్యర్థః। విద్యానివర్త్యత్వాచ్చాస్యావిద్యాత్వమిత్యాహ ॥ తద్వివేకేనేతి ॥ అధ్యస్తనిషేధేనాధిష్ఠానస్వరూపనిర్ధారణం విద్యామధ్యాసనివర్తికామాహురిత్యర్థః। తథాపి కారణావిద్యాం త్యక్త్వా కార్యావిద్యా కిమితి వర్ణ్యతే తత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ తస్మిన్నధ్యాసే ఉక్తన్యాయేనావిద్యాత్మకే సతీత్యర్థః॥ మూలావిద్యాయాస్సుషుప్తావనర్థత్వాదర్శనాత్కార్యాత్మనా తస్యా అనర్థత్వజ్ఞాపనార్థం తద్వర్ణనమితి భావః । అధ్యస్తకృతగుణదోషాభ్యామధిష్ఠానం న లిప్యత ఇత్యక్షరార్థః । ఏవమధ్యాసస్య లక్షణసంభావనే ఉక్త్వా ప్రమాణమాహ ॥ తమేతమితి॥ తం వర్ణితమేతం సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధం పురస్కృత్య హేతుం కృత్వా లౌకికః కర్మశాస్త్రీయో మోక్షశాస్త్రీయశ్చేతి త్రివిధో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః । తత్ర విధినిషేధపరాణి కర్మశాస్త్రాణ్యృగ్వేదాదీని, విధినిషేధశూన్యప్రత్యగ్బ్రహ్మపరాణి మోక్షపరాణి వేదాంతవాక్యానీతి విభాగః । ఏవం వ్యవహారహేతుత్వేనాధ్యాసే ప్రత్యక్షసిద్ధేఽపి ప్రమాణాంతరం పృచ్ఛతి ॥ కథం పునరితి ॥ అవిద్యావానహమిత్యధ్యాసవానాత్మా ప్రమాతా స విషయ ఆశ్రయో

యేషాం తాన్యవిద్యావద్విషయాణీతి విగ్రహః । తత్తత్ప్రమేయవ్యవహారహేతుభూతాయాః ప్రమాయా అధ్యాసాత్మకప్రమాత్రాశ్రితత్వాత్ప్రమాణానామవిద్యావద్విషయత్వం యద్యపి ప్రత్యక్షం తథాపి పునరపి కథం కేన ప్రమాణేనావిద్యావద్విషయత్వమితి యోజనా। యద్వా అవిద్యావద్విషయాణి కథం ప్రమాణాని స్యుః? ఆశ్రయదోషాదప్రమాణ్యాపన్నానీత్యాక్షేపః। తత్ర ప్రమాణప్రశ్నే వ్యవహారార్థాపత్తిం తల్లింగకానుమానం చాహ ॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా తస్మాదిత్యంతేన । దేవదత్తకర్తృకో వ్యవహారస్తదీయదేహాదిష్వహం మమాధ్యాసమూలస్తదన్వయవ్యతిరేకానుసారిత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా । యథా మృన్మూలో ఘట ఇతి ప్రయోగః। తత్ర వ్యతిరేకం దర్శయతి ॥ దేహేతి॥ దేవదత్తస్య సుషుప్తావధ్యాసాభావే వ్యవహారాభావో దృష్టః, జాగ్రత్స్వప్నయోరధ్యాసే సతి వ్యవహార ఇత్యన్వయస్స్ఫుటత్వాన్నోక్తః। అనేన లింగేన కారణతయాధ్యాసస్సిధ్యతి, వ్యవహారరూపకార్యానుపపత్త్యా వేతి భావః। నను మనుష్యత్వాది జాతిమతి దేహేఽహమిత్యభిమానమాత్రాద్వ్యవహారస్సిధ్యతు కిమింద్రియాదిషు మమాభిమానేనేత్యాశంక్యాహ ॥ నహీతి॥ ఇంద్రియపదం లింగాదేరప్యుపలక్షణం ప్రత్యక్షాదీత్యాదిపదప్రయోగాత్ । తథా చ ప్రత్యక్షలింగాదిప్రయుక్తో లౌకికవ్యవహారో ద్రష్టా అనుమాతా శ్రోతాఽహమిత్యాదిరూపః స ఇంద్రియాదీని మమతాస్పదాన్యగృహీత్వా న సంభవతీత్యర్థః। యద్వా తాని మమత్వేనానుపాదాయ యో వ్యవహారస్స నేతి యోజనా। పూర్వత్రానుపాదానాసంభవక్రియయోరేకో వ్యవహారః కర్తేతి కృత్వా ప్రత్యయస్సాధుః । ఉత్తరత్రానుపాదానవ్యవహారయోరేకాత్మకర్తృకత్వాత్ క్త్వాప్రత్యయసాధుత్వమితి భేదః । ఇంద్రియాదిషు మమేత్యధ్యాసాభావేఽంధాదేరివ ద్రష్టృత్వాది వ్యవహారో న స్యాదితి భావః । ఇంద్రియాధ్యాసేనైవ వ్యవహారాదలం దేహాధ్యాసేనేత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ ఇంద్రియాణామధిష్ఠానమాశ్రయశ్శరీరమి

ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి ? ఉచ్యతే। దేహేంద్రియాదిష్వహంమమాభిమానరహితస్య ప్రమాతృత్వానుపపత్తౌ ప్రమాణప్రవృత్త్యనుపపత్తేః। నహీంద్రియాణ్యనుపాదాయ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్సంభవతి। న చాధిష్ఠానమంతరేణేంద్రియాణాం వ్యాపారస్సంభవతి। న చానధ్యస్తాత్మభావేన దేహేన కశ్చిద్వ్యాప్రియతే । న చైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగస్యాత్మనః ప్రమాతృత్వముపపద్యతే । న చ ప్రమాతృత్వమంతరేణ ప్రమాణప్రవృత్తిరస్తి । తస్మాదవిద్యావద్విషయాణ్యేవ ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి । పశ్వా

త్యర్థః। నన్వస్త్వాత్మనాసంయుక్తం శరీరం తేషామాశ్రయః కిమధ్యాసేనేత్యత ఆహ ॥ న చానధ్యస్తాత్మభావేనేతి ॥ అనధ్యస్త ఆత్మభావః ఆత్మతాదాత్మ్యం యస్మిన్ తేనేత్యర్థః । 'అసంగో హీ'తి శ్రుతేరాధ్యాసిక ఏవ దేహాత్మనోస్సంబంధో న సంయోగాదిరితి భావః। నన్వాత్మనో దేహాదిభిరాధ్యాసికసంబంధోఽపి మాస్తు । స్వతశ్చేతనతయా ప్రమాతృత్వోపపత్తేః న చ సుషుప్తౌ ప్రమాతృత్వాపత్తిః కరణోపరమాదితి తత్రాహ ॥ న చైతస్మిన్నితి ॥ ప్రమాశ్రయత్వం హి ప్రమాతృత్వం। ప్రమా యది నిత్యచిన్మాత్రం తర్హ్యాశ్రయత్వాయోగః, కరణవైయర్థ్యం చ । యది వృత్తిమాత్రం, తదా జగదాంధ్యప్రసంగః వృత్తేర్జడత్వాత్, అతో వృత్తీద్ధో బోధః ప్రమా, తదాశ్రయత్వప్రసంగస్యాత్మనో వృత్తిమన్మనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసం వినా న సంభవతీతి భావః। దేహాద్యధ్యాసే, తద్ధర్మాధ్యాసే చాసతీత్యక్షరార్థః, తర్హ్యాత్మనః ప్రమాతృత్వం మాస్త్విత్యవదంతం ప్రత్యాహ ॥ న చేతి॥ తస్మాదాత్మనః ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారార్థమధ్యాసోఽంగీకర్తవ్య ఇత్యనుమానార్థాపత్త్యోః ఫలముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రమాణసత్త్వాదిత్యర్థః । యద్వా ప్రమాణప్రశ్నం సమాధాయాక్షేపం పరిహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అహమిత్యధ్యాసస్య ప్రమాత్రంతర్గతత్వేనాదోషత్వాదవిద్యావదాశ్రయాణ్యపి ప్రమాణాన్యేవేతి యోజనా। సతి ప్రమాతరి పశ్చాద్భవన్ దోష ఇత్యుచ్యతే యథా కాచాదిః, అవిద్యా తు ప్రమాత్రంతర్గతత్వాన్న దోషః, యేన ప్రత్యక్షాదీనామప్రామాణ్యం భవేదితి భావః । నను యదుక్తమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి తదయుక్తం విదుషామధ్యాసాభావేఽపి వ్యవహారదృష్టేరిత్యత ఆహ॥ పశ్వాదిభిశ్చేతి॥ చ శబ్దశ్శంకానిరాసార్థః । కిం విద్వత్త్వం 'బ్రహ్మాస్మీ'తి సాక్షాత్కారః ? ఉత యౌక్తికమాత్మానాత్మభేదజ్ఞానం ? ఆద్యే బాధితాధ్యాసానువృత్త్యా వ్యవ

హార ఇతి సమన్వయసూత్రే వక్ష్యతే। ద్వితీయే పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రాంత్యబాధకత్వాద్వివేకినామపి వ్యవహార కాలే పశ్వాదిభిరవిశేషాదధ్యాసవత్త్వేన తుల్యత్వాద్వ్యవహారోఽధ్యాసకార్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః। అత్ర ప్రయోగః వివేకినోఽధ్యాసవంతో వ్యవహారత్వాత్పశ్వాదివదితి। తత్ర సంగ్రహవాక్యం వ్యాకుర్వన్ దృష్టాంతం ప్రసాధయితుం స్ఫుటయతి॥ యథాహీతి॥ విజ్ఞానస్యానుకూలత్వం ప్రతికూలత్వం చేష్టానిష్టసాధనగోచరత్వం, తదేవోదాహరతి యథేతి॥ అయం దండో మదనిష్టసాధనం దండత్వాత్ అనుభూతదండవత్। ఇదం తృణం మదిష్టసాధనం అనుభూతజాతీయత్వాత్ అనుభూతతృణవదిత్యనుమాయ వ్యవహరంతీత్యర్థః। అధునా హేతోః పక్షధర్మతామాహ। ఏవమితి॥ వ్యుత్పన్నచిత్తా అపీత్యన్వయః। వివేకినోఽపీత్యర్థః। ఫలితమాహ॥ అత ఇతి॥ అనుభవబలాదిత్యర్థః॥ సమాన ఇతి॥ అధ్యాసకార్యత్వేన తుల్య ఇత్యర్థః। నన్వస్మాకం ప్రవృత్తిరధ్యాసాదితి న పశ్వాదయో బ్రువంతి, నాపి పరేషామేతత్ప్రత్యక్షం, అతస్సాధ్యవికలో దృష్టాంత ఇతి నేత్యాహ॥ పశ్వాదీనాం చేతి॥ తేషామాత్మానాత్మనోర్జ్ఞానమాత్రమస్తి న వివేకః, ఉపదేశాభావాత్, అతస్సామగ్రీసత్త్వాదధ్యాసస్తేషాం ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః। నిగమయతి॥ తత్సామాన్యేతి॥ తైః పశ్వాదిభిస్సామాన్యం వ్యవహారవత్త్వం తస్య దర్శనాద్వివేకినామప్యయం వ్యవహారస్సమాన ఇతి నిశ్చీయత ఇతి సంబంధః। సమానత్వం వ్యవహారస్యాధ్యాసకార్యత్వేనేత్యుక్తం పురస్తాత్, తతోక్తాన్వయవ్యతిరేకౌ స్మారయతి॥ తత్కాల ఇతి॥ తస్యాధ్యాసస్య

దిభిశ్చావిశేషాత్। యథాహి పశ్వాదయశ్శబ్దాదిభిః శ్రోత్రాదీనాం సంబంధే సతి శబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూలే జాతే తతో నివర్తంతే అనుకూలే చ ప్రవర్తంతే, యథా దండోద్యతకరం పురుషమభిముఖముపలభ్య మాం హంతుమయమిచ్ఛతీతి పలాయితుమారభంతే, హరితతృణపూర్ణపాణిముపలభ్య తం ప్రత్యభిముఖీభవంతి, ఏవం పురుషా అపి వ్యుత్పన్నచిత్తాః క్రూరదృష్టీనాక్రోశతః ఖడ్గోద్యతకరాన్ బలవత ఉపలభ్య తతో నివర్తంతే, తద్విపరీతాన్ప్రత్యభిముఖీభవంతి। అతస్సమానః పశ్వాదిభిః పురుషాణాం ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారః। పశ్వాదీనాం చ ప్రసిద్ధ ఏవావివేకపూర్వకః ప్రత్యక్షాది వ్యవహారః తత్సామాన్యదర్శనాద్వ్యుత్పత్తిమతామపి పురుషాణాం ప్రత్యక్షాది వ్యవహారస్తత్కాలస్సమాన ఇతి నిశ్చీయతే। శాస్త్రీయే తు వ్యవహారే యద్యపి బుద్ధిపూర్వకారీ నావిదిత్వాత్మనః పరలోకసంబంధమధిక్రియతే, తథాపి న వేదాంతవేద్యమశనాయాద్యతీతమపేతబ్రహ్మక్షత్రాదిభేదమసంసార్యాత్మతత్త్వమధికారేఽపేక్ష్యతే। అనుపయోగాదధికారవిరోధాచ్చ। ప్రాక్చ తథాభూతాత్మవిజ్ఞానాత్ ప్రవర్తమానం శాస్త్రమవిద్యావద్విషయత్వం నాతివర్తతే। తథాహి 'బ్రాహ్మణో యజేత' ఇత్యాదీని శాస్త్రాణి ఆత్మని వర్ణాశ్రమవయోఽవస్థావి

కాల ఏవ కాలో యస్య స తత్కాలః। యదాఽధ్యాసస్తదా వ్యవహారః। తదభావే సుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యుక్తాన్వయాదిమానితి యావత్। అతో వ్యవహారలింగాద్వివేకినామపి దేహాదిష్వహంమమాభిమానోఽస్తీత్యనవద్యం। నను లౌకికస్య వ్యవహారస్యాధ్యాసికత్వేఽపి జ్యోతిష్టోమాదిరూపవ్యవహారస్య నాధ్యాసజన్యత్వం, తస్య దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానపూర్వకత్వాదిత్యాశంక్య హేతుమంగీకరోతి॥ శాస్త్రీయే త్వితి॥ తర్హి కథం వైదికకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వసిద్ధిరిత్యాశంక్య కిం తత్ర దేహాన్యాత్మధీమాత్రమపేక్షితం? ఉతాత్మతత్త్వజ్ఞానం? ఆద్యే తస్యాధ్యాసాబాధకత్వాత్తత్సిద్ధిరిత్యాహ॥ తథాపీతి॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ॥ న వేదాంత ఇతి॥ క్షుత్పిపాసాదిగ్రస్తో జాతివిశేషవానహం సంసారీతి జ్ఞానం కర్మణ్యపేక్షితం న తద్విపరీతాత్మతత్త్వజ్ఞానం, అనుపయోగాత్ ప్రవృత్తిబాధకత్వాచ్చేత్యర్థః। శాస్త్రీయకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వం నిగమయతి॥ ప్రాక్చేతి॥ అధ్యాసే ఆగమం ప్రమాణయతి॥ తథాహీతి॥ యథా ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయోఽధ్యాసే ప్రమాణం తథాగమోఽపీత్యర్థః। 'బ్రాహ్మణో యజేత' 'న హ వై స్నాత్వా భిక్షేత' 'అష్టవర్షముపనయీత' 'కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీత' ఇత్యాగమో బ్రాహ్మణాదిపదైరధికారిణం వర్ణాద్యభిమానినమనువదన్నధ్యాసం గమయతీతి భావః। ఏవమధ్యాసే ప్రమాణసిద్ధేఽపి కస్యకుత్ర అధ్యాస ఇతి జిజ్ఞాసాయాం తముదాహర్తుం లక్షణం స్మారయతి॥ అధ్యాసో నామేతి॥ ఉదాహరతి॥

తద్యథేతి ॥ తల్లక్షణం యథాస్పష్టంభవతి తథోదాహ్రియత ఇత్యర్థః । స్వదేహాద్భేదేన ప్రత్యక్షాః పుత్రాదయో బాహ్యాః, తద్ధర్మాన్ సాకల్యాదీన్ దేహవిశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతి, తద్ధర్మజ్ఞానాత్ స్వస్మింస్తత్తుల్యధర్మానధ్యస్యతీత్యర్థః । భేదాపరోక్షజ్ఞానే తద్ధర్మాధ్యాసాయోగాత్ అన్యథాఖ్యాత్యనంగీకారాచ్చేతి ద్రష్టవ్యం । దేహేంద్రియధర్మానాత్మనో విశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతీత్యాహ ॥ తథేతి॥ కృశత్వాదిధర్మవతో దేహాదేరాత్మని తాదాత్మ్యేన కల్పితత్వాత్తద్ధర్మాః సాక్షాదాత్మన్యధ్యస్తా ఇతి మంతవ్యం । అజ్ఞాతప్రత్యగ్రూపే సాక్షిణి మనోధర్మాధ్యాసమాహ ॥ తథాంతఃకరణేతి॥ ధర్మాధ్యాసముక్త్వా తద్వదేవ ధర్మ్యధ్యాసమాహ ॥ ఏవమితి ॥ అంతఃకరణం సాక్షిణ్యభేదేనాధ్యస్య తద్ధర్మాన్ కామాదీనధ్యస్యతీతి మంతవ్యం । స్వప్రచారా మనోవృత్తయః । ప్రాతిలోమ్యేనాసజ్జడదుఃఖాత్మకాహంకారాదివిలక్షణతయా సచ్చిత్సుఖాత్మకత్వేనాంచతి ప్రకాశత ఇతి ప్రత్యక్ । ఏవమాత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసముదాహృత్యానాత్మన్యాత్మనోఽపి సంసృష్టత్వేనాధ్యాసమాహ ॥ తంచేతి॥ అహమిత్యధ్యాసే చిదాత్మనో భానం వాచ్యం, అన్యథా జగదాంధ్యాపత్తేః। న చానధ్యస్తస్యాధ్యాసే భానమస్తి । తస్మాద్రజతాదావిదమ ఇవాత్మనస్సంసర్గాధ్యాస ఏష్టవ్యః । ‘తద్విపర్యయేణే’తి తస్యాధ్యస్తస్య జడస్య విపర్యయోఽధిష్ఠానత్వం చైతన్యం చ తదాత్మనా స్థితమితి యావత్ । తత్రాజ్ఞానే కేవలాత్మనస్సంసర్గః, మనస్యజ్ఞానోపహితస్య దేహాదౌ మన ఉపహితస్యేతి విశేషః । ఏవమాత్మని బుద్ధ్యాద్యధ్యాసాత్ కర్తృత్వాదిలాభః । బుద్ధ్యాదౌ చాత్మాధ్యాసాచ్చైతన్యలాభ ఇతి భావః । వర్ణితాధ్యాసముపసంహరతి ॥ ఏవమయమితి ॥ అనాద్యవిద్యాత్మకతయా కార్యాధ్యాసస్యా

> శేషాధ్యాసమాశ్రిత్య ప్రవర్తంతే। అధ్యాసో నామాతస్మింస్తద్బుద్ధిరిత్యవోచామ । తద్యథా పుత్రభార్యాదిషు వికలేషు సకలేషు వా అహమేవ వికలస్సకలో వేతి బాహ్యధర్మానాత్మన్యధ్యస్యతి। తథా దేహధర్మాన్ స్థూలోఽహం కృశోఽహం గౌరోఽహం తిష్ఠామి గచ్ఛామి లంఘయామి చేతి । తథేంద్రియధర్మాన్ మూకః క్లీబో బధిరః కాణోఽంధోఽహమితి తథాంతఃకరణధర్మాన్ కామసంకల్పవిచికిత్సాధ్యవసాయాదీన్ ఏవమహంప్రత్యయినమశేషస్వప్రచారసాక్షిణి ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్య తం చ ప్రత్యగాత్మానం సర్వసాక్షిణం తద్విపర్యయేణాంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతి। ఏవమయమనాదిరనంతో నైసర్గికోఽధ్యాసో మిథ్యాప్రత్యయరూపః కర్తృత్వభోక్తృత్వప్రవర్తకస్సర్వలోకప్రత్యక్షః। అస్యానర్థహేతోః ప్రహాణాయాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాంతా ఆరభ్యంతే। యథా చాయమర్థస్సర్వేషాం వేదాంతానాం తథా వయమస్యాం శారీరకమీమాంసాయాం ప్రదర్శయిష్యామః।

నాదిత్వం అధ్యాసాత్సంస్కారస్తతోఽధ్యాస ఇతి ప్రవాహతో నైసర్గికత్వం॥ ఏవముపాదానం నిమిత్తం చోక్తం భవతి జ్ఞానం వినా ధ్వంసాభావాదానంత్యం। తదుక్తం భగవద్గీతాసు ॥ ‘న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠే’తి। హేతుముక్త్వా స్వరూపమాహ॥ మిథ్యేతి॥ మిథ్యామాయా తయా ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయః కార్యప్రపంచః, తత్ప్రతీతిశ్చేత్యేవం స్వరూప ఇత్యర్థః । తస్య కార్యమాహ॥ కర్తృత్వేతి॥ ప్రమాణం నిగమయతి ॥ సర్వేతి। సాక్షిప్రత్యక్షమేవాధ్యాసధర్మిగ్రాహకం మానం, అనుమానాదికం తు సంభావనార్థమిత్యభిప్రేత్య ప్రత్యక్షోపసంహారః కృతః । ఏవమధ్యాసం వర్ణయిత్వా తత్సాధ్యే విషయప్రయోజనే దర్శయతి ॥ అస్యేతి ॥ కర్తృత్వాద్యనర్థహేతోరధ్యాసస్య సమూలస్యాత్యంతికవినాశో మోక్షః, స కేనేత్యత ఆహ ॥ ఆత్మేతి॥ బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారస్య ప్రతిపత్తిః శ్రవణాదిభిరప్రతిబంధేన లాభస్తస్యా ఇత్యర్థః ॥ విద్యాయాం కారణమాహ॥ సర్వ ఇతి॥ ఆరభ్యంతే అధికృత్య విచార్యంత ఇత్యర్థః । విచారితవేదాంతానాం బ్రహ్మాత్మైక్యం విషయో మోక్షః ఫలమిత్యుక్తం భవతి । అర్థాత్తద్విచారాత్మకశాస్త్రస్యాపి త ఏవ విషయప్రయోజనే ఇతి జ్ఞేయం। నను వేదాంతేషు ప్రాణాద్యుపాస్తీనాం భానాదాత్మైక్యమేవ తేషామర్థ ఇతి కథమిత్యత ఆహ ॥ యథా చేతి॥ శరీరమేవ శరీరకం, కుత్సితత్వాత్ తన్నివాసీ శారీరకో జీవస్తస్య బ్రహ్మత్వవిచారో మీమాంసా తస్యామిత్యర్థః । ఉపాస్తీనాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా ఆత్మైక్యజ్ఞానార్థత్వాత్తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యమైక్య ఇతి వక్ష్యతే । ఏవమధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేన విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి దర్శితం॥

ఇతి ప్రథమవర్ణకం

విచారస్య సాక్షాద్విషయా వేదాన్తాః, తేషాంగతార్థత్వాగతార్థత్వాభ్యామారంభసందేహే కృత్స్నస్య వేదస్య విధిపరత్వాద్విధేశ్చ 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యాదినా పూర్వతన్త్రేణ విచారితత్వాద్గతార్థా ఏవ వేదాన్తా ఇత్యవ్యవహితవిషయాభావాన్నారంభ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూతే॥ వేదాన్తేతి॥ వేదాన్తవిషయకపూజితవిచారాత్మకశాస్త్రస్య వ్యాఖ్యాతుమిష్టస్య సూత్రసందర్భస్యేదం ప్రథమసూత్రమిత్యర్థః । యది విధిరేవ వేదార్థః స్యాత్తదా సర్వజ్ఞో బాదరాయణో బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం న బ్రూయాత్, బ్రహ్మణి మానాభావాత్ । అతో బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వోక్త్యా కేనాపి తన్త్రేణానవగతబ్రహ్మపరవేదాన్తవిచార ఆరంభణీయ ఇతి సూత్రకృద్దర్శయతి తచ్చ 'వ్యాచిఖ్యాసితస్యే'తిపదేన భాష్యకారో బభాషే॥ ✻ ఇతి ద్వితీయవర్ణకమ్ ✻ ఏవం వర్ణకద్వయేన వేదాన్తవిచారస్య కర్తవ్యతాయాం విషయప్రయోజనవత్త్వమనవగతార్థత్వం చేతి హేతుద్వయం సూత్రస్యార్థికార్థం వ్యాఖ్యాయాక్షరవ్యాఖ్యామారభమాణః పునరప్యధికారిభావాభావాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే సతి అథశబ్దస్యానన్తర్యార్థకత్వోక్త్యాధికారిణం సాధయతి॥ 'తత్రాథశబ్ద' ఇతి॥ సూత్ర ఇత్యర్థః । 'మంగలానన్తరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథ' ఇతి అథశబ్దస్య బహవోఽర్థాః సన్తి । తత్ర 'అథ యోగానుశాసన'మిత్యత్ర సూత్రే యథాఽథశబ్ద ఆరంభార్థకః యోగశాస్త్రమారభ్యత ఇతి తద్వదత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నాధికారార్థ ఇతి॥ అయమాశయః। కిం జిజ్ఞాసాపదం జ్ఞానేచ్ఛాపరం? ఉత విచారలక్షకం? ఆద్యే అథశబ్దస్యారంభార్థత్వే బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛారభ్యత ఇతి సూత్రార్థః స్యాత్ స చాసంగతః తస్యా అనారభ్యత్వాత్ న హి ప్రత్యధికరణమిచ్ఛా క్రియతే కిన్తు తయా విచారః । న ద్వితీయః। కర్తవ్యపదాధ్యాహారం వినా విచారలక్షకత్వాయోగాత్ । అధ్యాహృతే చ తస్మిన్ తేనైవారంభోక్తేరథశబ్దవైయర్థ్యాత్ కిన్త్వధికారిసిద్ధ్యర్థమానన్తర్యార్థత్వమేవ యుక్తమితి। అధునా సంభావితమర్థాన్తరం దూషయతి॥ మంగలస్యేతి॥

వేదాన్తమీమాంసాశాస్త్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితస్యేదమాదిమం సూత్రమ్॥

సూ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి ॥ ౧॥

తత్రాథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థః పరిగృహ్యతే, నాధికారార్థః బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా అనధికార్యత్వాత్ మంగలస్య చ వాక్యార్థే సమన్వయాభావాత్ । అర్థాన్తరప్రయుక్త ఏవ హ్యథశబ్దః శ్రుత్యా మంగలప్రయోజనో భవతి పూర్వప్రకృతాపేక్షాయాశ్చ ఫలత ఆనన్తర్యావ్యతిరేకాత్ । సతి చానన్తర్యార్థత్వే యథా ధర్మ

వాక్యార్థో విచారకర్తవ్యతా । న హి తత్ర మంగలస్య కర్తృత్వాదినాన్వయోఽస్తీత్యర్థః । నను సూత్రకృతా శాస్త్రాదౌ మంగలం కార్యమిత్యథశబ్దః ప్రయుక్త ఇతి చేత్ సత్యం । న తస్యార్థో మంగలం కిన్తు తచ్ఛ్రవణముచ్చారణం చ మంగలకృత్యం కరోతీతి తదర్థస్త్వానన్తర్యమేవేత్యాహ॥ అర్థాన్తరేతి॥ అర్థాన్తరమానన్తర్యం శ్రుత్యా శ్రవణేన శంఖవీణాదినాదశ్రవణవదోంకారాథశబ్దయోః శ్రవణం మంగలఫలకం ॥ "ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా । కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగలికావుభౌ" ఇతి స్మరణాదితి భావః। నను ప్రపంచో మిథ్యేతి మతే ప్రకృతే సతి 'అథ మతం ప్రపంచస్సత్య' ఇత్యత్ర పూర్వప్రకృతార్థాదుత్తరార్థస్యార్థాన్తరత్వార్థోఽథశబ్దో దృష్టః, తథాత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ పూర్వేతి॥ ఫలతః ఫలస్యేత్యర్థః। బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమర్థవిశేషః ప్రకృతో నాస్తి యస్మాత్తస్యా అర్థాన్తరత్వమథశబ్దేనోచ్యేత । యతః కుతశ్చిదర్థాన్తరత్వం తు సూత్రకృతా న వక్తవ్యం ఫలాభావాత్ । యది ఫలస్య జిజ్ఞాసాపదోక్తకర్తవ్యవిచారస్య హేతుత్వేన యత్పూర్వం ప్రకృతం తదపేక్షాస్తీత్యపేక్షాబలాత్ ప్రకృతహేతుమాక్షిప్య తతోఽర్థాన్తరత్వముచ్యేత, తదాఽర్థాన్తరత్వమానన్తర్యేఽన్తర్భవతి హేతుఫలభావజ్ఞానాయానన్తర్యస్యావశ్యంవాచ్యత్వాత్ । తస్మాదిదమర్థాన్తరమిత్యుక్తే తస్య హేతుత్వాప్రతీతేః । తస్మాదిదమనన్తరమిత్యుక్తే భవత్యేవ హేతుత్వప్రతీతిః । న చాశ్వాదనన్తరో గౌరిత్యత్ర హేతుత్వభానాపత్తిరితి వాచ్యం । తయోర్దేశతః కాలతో వా వ్యవధానేనానన్తర్యస్యాముఖ్యత్వాత్ । అతస్సామగ్రీఫలయోరేవ ముఖ్యమానన్తర్యం, అవ్యవధానాత్ । తస్మిన్నుక్తే సత్యర్థాన్తరత్వం న వాచ్యం, జ్ఞాతత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతి భావః। ఫలస్య విచారస్య పూర్వకృతహేత్వపేక్షాయా బలాద్యదర్థాన్తరత్వం తస్యానన్తర్యాభేదాత్ న పృ

థగథశబ్దార్థత్వమిత్యధ్యాహృత్య భాష్యం యోజనీయం । యద్వాపూర్వప్రకృతే౽ర్థే అపేక్షాయస్యాః అర్థాంతరతాయాః స్తస్యాః ఫలం జ్ఞానం తద్ద్వారానంతర్యావ్యతిరేకాత్ తజ్జ్ఞానేతస్యాః జ్ఞానతో౽న్తర్భావాన్నాథశబ్దార్థతేత్యర్థః । నన్వానంతర్యార్థకత్వే౽ప్యానంతర్యస్యావధిః క ఇత్యాశంక్యాహ ॥ సతిచేతి ॥ యన్నియమేనపూర్వవృత్తం పూర్వభావి అసాధారణకారణం పుష్కలకారణమితియావత్, తదేవావధిరితివక్తవ్యమిత్యర్థః । నన్వస్తుధర్మవిచారఇవబ్రహ్మవిచారే౽పి వేదాధ్యయనంపుష్కలకారణమిత్యతఆహ ॥ స్వాధ్యాయేతి ॥ సమానంబ్రహ్మవిచారేసాధారణకారణం నపుష్కలకారణమిత్యర్థః । ననుసంయోగపృథక్త్వన్యాయేన ‘యజ్ఞేనదానేనే’త్యాదిశ్రుత్యా ‘యజ్ఞాదికర్మాణిజ్ఞానాయ విధీయంతే’ ఇతిసర్వాపేక్షాధికరణేవక్ష్యతే । తథాచపూర్వతంత్రేణ తదవబోధః పుష్కలకారణమితిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఇహబ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం విశేషో౽సాధారణకారణం । ‘ఏకస్యతూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వ’మితిజైమినిసూత్రం । తదర్థస్తు । ఏకస్యకర్మణఉభయత్వే౽నేకఫలసంబంధే సంయోగః, ఉభయసంబంధబోధకం వాక్యంతస్యపృథక్త్వంభేదఃసహేతుః । తలత్వాత్రాపి జ్యోతిష్టోమాదికర్మణాం స్వర్గాదిఫలకానామపి ‘యజ్ఞేనదానేనే’త్యాదివచనాత్ జ్ఞానార్థత్వంచేతిపరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ అయమాశయః । నతావత్ పూర్వతంత్రస్థం న్యాయసహస్రంబ్రహ్మజ్ఞానేతద్విచారేవాపుష్కలకారణం, తస్య ధర్మనిర్ణయమాత్రహేతుత్వాత్, నాపికర్మనిర్ణయః, తస్యానుష్ఠానహేతుత్వాత్ । నహిధూమాగ్న్యోరివధర్మబ్రహ్మణోర్వ్యాప్తిరస్తి, యయాధర్మజ్ఞానాద్బ్రహ్మజ్ఞానం భవేత్ । యద్యపిశుద్ధివివేకాదిద్వారాకర్మాణిహేతవస్తథాపి తేషాంనాధికారివిశేషణత్వంఅజ్ఞాతానాం తేషాంజన్మాంతరకృతానామపిఫలహేతుత్వాత్ । అధికారివిశేషణంజ్ఞాయమానమేవప్రవృత్తిపుష్కలకారణమానంతర్యావధిత్వేనవక్తవ్యం । అతఃకర్మాణితదవబోధస్తన్నాన్య

ర్మజిజ్ఞాసాపూర్వవృత్తంవేదాధ్యయనంనియమేనాపేక్ష్యతే, ఏవంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపియత్పూర్వవృత్తంనియమేనాపేక్షతేతద్వక్తవ్యం । స్వాధ్యాయానంతర్యంతుసమానం । నన్విహ కర్మావబోధానంతర్యంవిశేషః । న । ధర్మజిజ్ఞాసాయాః ప్రాగప్యధీతవేదాంతస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపపత్తేః । యథాచ హృదయాద్యవదానానామానంతర్యనియమః క్రమస్యవివక్షితత్వాత్, న తథేహక్రమోవివక్షితః । శేషశేషిత్వేధికృతా

ధికారేవానావధిరితినబ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ధర్మజిజ్ఞాసానంతర్యమితి । ననుధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోఃకార్యకారణత్వాభావే౽ప్యానంతర్యోక్తిద్వారా క్రమజ్ఞానార్థో౽థశబ్దః । ‘హృదయస్యాగ్రే౽వద్యత్యథజిహ్వాయా అథవక్షస’ ఇత్యవదానానాంక్రమజ్ఞానార్థాథశబ్దవదిత్యాశంక్యాహ ॥ యథేతి ॥ అవదానానామానంతర్యనియమఃక్రమోయథా౽థశబ్దార్థస్తస్యవివక్షితత్వాత్ నతథేహధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః క్రమోవివక్షితః । ఏకకర్తృకత్వాభావేనతయోః క్రమానపేక్షణాత్ । అతోనక్రమార్థో౽థశబ్దఇత్యర్థః । ననుతయోరేకకర్తృకత్వంకుతోనాస్తీత్యతఆహ ॥ శేషేతి ॥ యేషామేకప్రధానశేషతా యథా౽వదానానాంప్రయాజాదీనాంచ, యయోశ్చశేషశేషిత్వం యథాప్రయాజదర్శయోః, యస్యచాధికృతాధికారిత్వంయథా౽పాంప్రణయనందర్శపూర్ణమాసాంగమాశ్రిత్య ‘గోదోహనేనపశుకామస్యే’తివిహితస్యగోదోహనస్య, యథావా ‘దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వాసోమేనయజేతే’తిదర్శాద్యుత్తరకాలవిహితస్యసోమయాగస్యదర్శాద్యధికృతాధికారత్వం, తేషామేకకర్తృకత్వంభవతి । తతశ్చైకప్రయోగవచనగృహీతానాం తేషాం యుగపదనుష్ఠానాసంభవాత్ క్రమాకాంక్షాయాం శ్రుత్యాదిభిర్హి క్రమోబోధ్యతే; నైవం జిజ్ఞాసయోశ్శేషశేషిత్వే శ్రుతి లింగాదికంమానమస్తి । నను ‘బ్రహ్మచర్యంసమాప్యగృహీభవేద్గృహాద్వనీభూత్వాప్రవ్రజేది’త్యాదిశ్రుత్యా । “అధీత్యవిధివద్వేదాన్పుత్రానుత్పాద్యధర్మతః । ఇష్ట్వాచశక్తితోయజ్ఞైర్మనోమోక్షేనివేశయే”దితిస్మృత్యాచాధికృతాధికారిత్వం భాతీతిచేన్న । ‘బ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజేత్’ ‘ఆసాదయతిశుద్ధాత్మామోక్షంవై ప్రథమాశ్రమే’ ఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం । త్వయోదాహృతశ్రుతిస్మృత్యోరశుద్ధచిత్తవిషయత్వావగమాత్ ఏతదుక్తంభవతి “యదిజన్మాంతరకృతైఃకర్మభిశ్శుద్ధంచిత్తంతదా బ్రహ్మచర్యాదేవసన్న్యస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యం, యదినశుద్ధమితిరాగేణ జ్ఞాయతేతదాగృహీభవేత్, తత్రాప్యశు

ద్ధావనీథ వేత్,తథాప్యశుద్ధాత తైవకాలమాకలయేత్, వనేనుద్ధాప్రవ్రజే''దితి।తథాచశ్రుతిః 'యదహరేవ విరజే త్తదహరేవప్రవ్రజే'దితి । తస్మాన్నానయోరధికృతాధికారిత్వే కించిన్మానమితిభావః । నను మీమాంసయోశ్శేష శేషిత్వమధికృతాధికారిత్వంచమాస్తు, ఏకమోక్షఫలకత్వేనైకకర్తృకత్వంస్యాదేవ,వదంతిహి ' జ్ఞానకర్మభ్యాంముక్తి'రితిసముచ్చయవాదినః , ఏవ మేకవేదార్థజిజ్ఞాస్యకత్వా చ్చైకకర్తృకత్వం , తథాచాగ్నేయాది షడ్యాగానా మేకస్వర్గఫలకానాం ద్వాదశాధ్యాయానాం చైకధర్మజిజ్ఞాస్యకానాం క్రమవత్తయోః క్రమోవివక్షితఇతి క్రమార్థోఽథశబ్దఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఫ లే తి ॥ ఫలభేదాజ్జిజ్ఞాస్యభేదాచ్చనక్రమోవివక్షితఇత్యనుషంగః । యథాసౌర్యార్యమ్ణప్రాజాపత్యచరూణాంబ్రహ్మవర్చసస్వర్గాయుఃఫలభేదాత్, యథావా కామచికిత్సాతంత్రయోర్జిజ్ఞాస్యభేదాన్న క్రమాపేక్షా తద్వన్మీమాంసయోర్నక్రమాపేక్షేతిభావః । తత్రఫలభేదంవివృణోతి ॥ అభ్యుదయేతి ॥ విషయాభిముఖ్యేనోదేతీత్యభ్యుదయో విషయాధీనంసుఖంస్వర్గాదికంతచ్చ ధర్మజ్ఞాన హేతోర్మీమాంసాయాఃఫలమిత్యర్థః । న కేవలంఫలస్యస్వరూపతో భేదఃకింతు హేతుతోఽపీత్యాహ ॥తచ్చేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞాన హేతోర్మీమాంసాయాఃఫలంతుతద్విరుద్ధమిత్యాహ ॥నిశ్శ్రేయసేతి॥ నిత్యంనిరపేక్షంశ్రేయోనిశ్శ్రేయసంమోక్షః తత్ఫలమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానంచ స్వోత్పత్తి వ్యతిరిక్తమనుష్ఠానం నాపేక్షతఇత్యాహ ॥ నచేతి॥ స్వరూపతో హేతుతశ్చఫలభేదాన్నసముచ్చయఇతిభావః । జిజ్ఞాస్యభేదంవివృణోతి॥ భవ్యశ్చేతి॥ భవతీతిభవ్యః సాధ్యఇత్యర్థః । సాధ్యత్వే హేతుమాహ ॥నేతి॥ తర్హితుచ్ఛత్వంనేత్యాహ ॥పురుషేతి॥ పురుషవ్యాపారః ప్రయత్నస్తంత్రంహేతుర్యస్యతత్త్వాదిత్యర్థః । కృతిసాధ్యత్వాత్ కృతిజనకజ్ఞానకాలేధర్మస్యాసత్త్వంనతుచ్ఛత్వాదిత్య

ధికారేవాప్రమాణాభావాద్ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః, ఫలజిజ్ఞాస్యభేదాచ్చ । అభ్యుదయఫలంధర్మజ్ఞానం, తచ్చానుష్ఠానాపేక్షం । నిశ్శ్రేయసఫలంతుబ్రహ్మ విజ్ఞానంనచానుష్ఠానాంతరాపేక్షం ।భవ్యశ్చధర్మోజిజ్ఞాస్యోనజ్ఞానకాలేఽస్తి, పురుషవ్యాపారతంత్రత్వాత్ । ఇహతుభూతంబ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యంనిత్యవృత్తత్వాత్, నపురుషవ్యాపారతంత్రం, చోదనాప్రవృత్తిభేదాచ్చ । యాహిచోదనా ధర్మస్యలక్షణంసాస్వవిషయేనియుంజానైవ నపురుషమవబోధయతి । బ్రహ్మచోదనాతు పురుషమవబోధయత్యేవ కేవలం, అవబోధస్యచోదనాజన్యత్వాన్న పురుషోఽవబోధే నియుజ్యతే । యథాఽక్షసన్నికర్షేణార్థావబోధేతద్వత్ । తస్మాత్కిమపివక్తవ్యంయదనంతరంబ్రహ్మజిజ్ఞాసోపదిశ్యతఇతి। ఉచ్యతే । నిత్యానిత్యవస్తువివే

ర్థః।బ్రహ్మణోధర్మాద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ఇహత్వితి॥ ఉత్తరమీమాంసాయామిత్యర్థః। భూతమసాధ్యం।తత్రహేతుః॥నిత్యేతి॥సదాసత్త్వాదిత్యర్థః।సాధ్యాసాధ్యత్వేనధర్మబ్రహ్మణోఃస్వరూపభేదముక్త్వా హేతుతోఽప్యాహ॥ నేతి॥ధర్మవత్కృత్యధీనంనేత్యర్థః॥మానతోఽపిభేదమాహ॥చోదనేతి॥అజ్ఞాతజ్ఞాపకంవాక్యమత్రచోదనా।తస్యాఃప్రవృత్తిర్బోధకత్వంతద్వైలక్షణ్యాచ్చజిజ్ఞాస్యభేదఇత్యర్థః।సంగ్రహవాక్యంవివృణోతి॥యాహీతి॥ లక్షణంప్రమాణం 'స్వర్గకామోయజేతే'త్యాదివాక్యంహిస్వవిషయేధర్మేయాగాదికరణకస్వర్గాది ఫలకభావనారూపేఫలహేతుయాగాదిగోచరనియోగేవాహితసాధనేయాగాదౌవా పురుషంప్రవర్తయదేవావబోధయతి । 'అయమాత్మాబ్రహ్మే'త్యాదివాక్యంతుత్వమర్థం కేవలమప్రపంచంబ్రహ్మబోధయత్యేవనప్రవర్తయతి,విషయాభావాదిత్యర్థః । నన్వవబోధఏవవిషయస్తత్రాహ ॥నపురుషఇతి॥బ్రహ్మచోదనయాపురుషోఽవబోధేన ప్రవర్త్యతఇత్యత్రహేతుం పూర్వవాక్యేనాహ॥అవబోధస్యేతి ॥ స్వజన్యజ్ఞానేస్వయంప్రమాణంనప్రవర్తకమిత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ మానాదేవబోధస్యజాతత్వాజ్జాతేచవిధ్యయోగాత్ నవాక్యార్థజ్ఞానేపురుషప్రవృత్తిః । తథాచప్రవర్తకమానమేయోధర్మః, ఉదాసీనమానమేయం బ్రహ్మేతిజిజ్ఞాస్యభేదాత్ నతన్మీమాంసయోః క్రమార్థోఽథశబ్దఇతిభావః । ఏవమథశబ్దస్యార్థాంతరాసంభవాదానంతర్యవాచిత్వే సతి తదవధిత్వేనపుష్కలకారణంవక్తవ్యమిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ ఉపదిశ్యతేసూత్రకృతేతిశేషః । తత్కిమిత్యతఆహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥వివేకాదీనామాగమికత్వేనప్రామాణికత్వంపురస్తాదేవోక్తం।లౌకికవ్యాపారాన్మనసఉపరమశ్శమః । బాహ్యకరణానాము

పరమోదమః । జ్ఞానార్థంవిహితనిత్యాదికర్మసన్న్యాసఉపరతిః । శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనంతితిక్షా।నిద్రాలస్యప్రమాదత్యాగేనమనస్స్థితిఃసమాధానం।సర్వత్రాస్తికతాశ్రద్ధా।ఏతత్షట్కప్రాప్తిశ్శమాదిసంపత్। అత్రవివేకాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వేనాధికారివిశేషణత్వంమంతవ్యం । తేషామన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వమాహ ॥ తేష్వితి ॥ అథకథంచిత్కుతూహలితయాబ్రహ్మవిచారప్రవృత్తస్యాపిఫలపర్యంతంతజ్జ్ఞానానుదయాద్వ్యతిరేకసిద్ధిః । అథశబ్దవ్యాఖ్యానముపసంహరతి॥ తస్మాదితి ॥ నన్వుక్తవివేకాదికంనసంభవతి 'అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతీ'త్యాదిశ్రుత్యాకర్మఫలస్య నిత్యత్వేనతతోవైరాగ్యాసిద్ధేః, జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపమోక్షస్యాయుక్తేః, భేదాత్, తస్యలోష్టాదివత్పురుషార్థత్వాయోగాచ్చ, తతోనముముక్షాసంభవఇత్యాక్షేపపరిహారార్థోఽథశబ్దః, తంవ్యాచష్టే ॥ అథశబ్దఇతి ॥ అథశబ్దేనానంతర్యవాచినా తదవధిత్వేనార్థాద్వివేకాది చతుష్టయస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వం యదుక్తంతస్యార్థికహేతుత్వస్యాక్షేపనిరాసాయానువాదకోఽథశబ్దఇత్యర్థః। ఉక్తంవివృణోతి ॥ యస్మాదితి ॥తస్మాదిత్యుత్తరేణసంబంధః। 'యదల్పంతన్మర్త్యం యత్ కృతకంతదనిత్య'మితి న్యాయవతీ 'తద్యథేహే'త్యాదిశ్రుతిః కర్మఫలాక్షయ్యత్వశ్రుతేర్బాధికా। తస్మాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితిశ్రుత్యా అనాత్మమాత్రస్యానిత్యత్వవివేకాద్వైరాగ్యలాభఇతిభావః । ముముక్షాం సంభావయతి ॥ తథేతి ॥యథావేదఃకర్మఫలానిత్యత్వందర్శయతి తథాబ్రహ్మజ్ఞానాత్ప్రశాంతశోకానలమపారంస్వయంజ్యోతిరానందందర్శయతీత్యర్థః । జీవత్వాదేరధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మత్వసంభవ ఉక్తఏవేతిభావః। ఏవమథాతశ్శబ్దాభ్యాంపుష్కలకారణవతోఽధికారిణస్సమర్థనాచ్ఛాస్త్రమారబ్ధవ్యమిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ సూత్ర

కః, ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగః, శమదమాదిసాధనసంపత్, ముముక్షుత్వంచ। తేషుహిసత్సుప్రాగపిధర్మజిజ్ఞాసాయాఊర్ధ్వంచశక్యతేబ్రహ్మజిజ్ఞాసితుంజ్ఞాతుంచ, నవిపర్యయే । తస్మాదథశబ్దేనయథోక్తసాధనసంపత్త్యానంతర్యముపదిశ్యతే । అతశ్శబ్దో హేత్వర్థః । యస్మాద్వేదఏవాగ్నిహోత్రాదీనాంశ్రేయస్సాధనానామనిత్య ఫలతాందర్శయతి, 'తద్యథేహకర్మచితోలోకః క్షీయతఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకఃక్షీయత'ఇత్యాది।తథాబ్రహ్మవిజ్ఞానాదపిపరంపురుషార్థందర్శయతి, 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మిత్యాది, తస్మాద్యథోక్తసాధనసంపత్త్యనంతరంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యా । బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా । బ్రహ్మచవక్ష్యమాణలక్షణం 'జన్మాద్యస్యయత'ఇతి । అతఏవనబ్రహ్మశబ్దస్యజాత్యాద్యర్థాంతరమాశంకితవ్యం । బ్రహ్మణఇతికర్మణిషష్ఠీ, నశేషే । జిజ్ఞాస్యాపేక్షత్వాజ్జిజ్ఞాసాయాః, జిజ్ఞా

వాక్యపూరణార్థమధ్యాహృతకర్తవ్యపదాన్వయార్థంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేనవిచారంలక్షయిత్వాతస్యస్వాభిమతసమాసక…నావయవార్థందర్శయతి॥బ్రహ్మణఇతి॥ నను 'ధర్మాయజిజ్ఞాసే'తివత్ 'బ్రహ్మణేజిజ్ఞాసే'తిచతుర్థీసమాసఃకింనస్యా…సుచ్యతే। జిజ్ఞాసాపదస్యహిముఖ్యార్థఇచ్ఛా, తస్యాఃప్రథమంకర్మకారకమపేక్షితం పశ్చాత్ఫలం, తతశ్చాదౌక…ంషష్ఠీసమాసోయుక్తఃకర్మణ్యుక్తేసత్యర్థాత్ఫలముక్తంభవతి, ఇచ్ఛాయాఃకర్మణఏవఫలత్వాత్।యథా 'స్వర్గేచ్ఛే'త్యుక్తేస్వర్గస్యఫలత్వంలభ్యతే తద్వత్ । అతఏవ 'ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యత్రాపి సాహితస్యజ్ఞాతుమిచ్ఛేతీచ్ఛాంగృహీత్వాషష్ఠీసమాసోదర్శితః । విచారలక్షణాయాంతువిచారస్యక్లేశాత్మకతయా ప్రథమంవృత్తివిషయత్వేన ప్రతిబింబితత్వేనచఫలాకాంక్షత్వాత్ ధర్మాయజిజ్ఞాసేతి చతుర్థీసమాసఉక్తః, తథావృత్తికారైః 'బ్రహ్మణేజిజ్ఞాసే'త్యుక్తంచేదస్తుజ్ఞానత్వేనబ్రహ్మణః ఫలత్వా'దితి।అధునాబ్రహ్మపదార్థమాహ ॥బ్రహ్మచేతి॥నను 'బ్రహ్మక్షత్త్రమిదంబ్రహ్మాయాతిబ్రహ్మస్వయంభుర్బ్రహ్మ ప్రజాపతి'రితి శ్రుతిషులోకేచ బ్రాహ్మణత్వజాతౌజీవేవేదేకమలాసనేచబ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతఇత్యాశంక్యాహ॥ అతఏవేతి॥ జగత్కారణత్వలక్షణప్రతిపాదకసూత్రసాంగత్యప్రసంగాదేవేత్యర్థః । వృత్త్యంతరేశేషషష్ఠీత్యుక్తందూషయతి ॥ బ్రహ్మణఇతీతి ॥ సంబంధసామాన్యంశేషః । జిజ్ఞాసేత్యత్రసన్ప్రత్యయవాచ్యాయాఇచ్ఛాయాజ్ఞానంకర్మ । తస్యజ్ఞానస్యబ్రహ్మకర్మ । తత్రకర్మకక్రియాయాః కర్మజ్ఞానం వినాజ్ఞాతుమశక్యత్వాత్। ఇచ్ఛా

యావిషయిజ్ఞానజన్యత్వాచ్చ ప్రథమాపేక్షితం కర్మైవ షష్ఠ్యా వాచ్యం న శేష ఇత్యర్థః । నను ప్రమాణాదికమన్యదేవ తత్కర్మాస్తు బ్రహ్మ తు శేషితయా సంబధ్యతాం తత్రాహ ॥ జిజ్ఞాస్యాంతరేతి ॥ శ్రుతం కర్మత్వం త్యక్త్వాఽన్యదశ్రుతం కల్పయన్ 'పిండముత్సృజ్య కరం లేఢీ'తి న్యాయమనుసరతీతి భావః । గూఢాభిసంధిశ్శంకతే ॥ నన్వితి ॥ షష్ఠీ శేష ఇతి విధానాత్ షష్ఠ్యా సంబంధమాత్రం ప్రతీతమపి విశేషాకాంక్షాయాం సకర్మకక్రియాసన్నిధానాత్ కర్మత్వే పర్యవస్యతీత్యర్థః । అభిసంధిమజానన్నివోత్తరమాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ కర్మలాభేఽపి ప్రత్యక్షం కర్తృకర్మణోః కృతీతి సూత్రేణ జిజ్ఞాసాపదస్య ప్రత్యయాంతత్వేన కృదంతస్య యోగే విహితం ప్రథమాపేక్షితం చ కర్మత్వం త్యక్త్వా పరోక్షమశబ్దం కల్పయత ఇత్యర్థః । శేషవాదీ స్వాభిసంధిముద్ఘాటయతి ॥ నవ్యర్థ ఇతి ॥ శేషషష్ఠ్యాం బ్రహ్మసంబంధినీ జిజ్ఞాసా ప్రతిజ్ఞాతా భవతి । తత్ర యాని బ్రహ్మాశ్రితాని లక్షణప్రమాణయుక్తిజ్ఞానసాధనఫలాని తేషామపి విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతి । తజ్జిజ్ఞాసాయా అపి బ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వేన బ్రహ్మసంబంధిత్వాత్ కర్మశేషషష్ఠ్యాం తు బ్రహ్మకర్మక ఏవ విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతీత్యభిసంధినా శేషషష్ఠీత్యుచ్యతే । అతో మత్ప్రయాసో న వ్యర్థః । బ్రహ్మతత్సంబంధినాం సర్వేషాం విచారప్రతిజ్ఞానమర్థః ఫలం యస్య తత్త్వాదిత్యర్థః । తత్ప్రయాసస్యైవం ఫలం న యుక్తం । సూత్రేణ ముఖతః ప్రధానస్య బ్రహ్మణో విచారే ప్రతిజ్ఞాతే సతి తదుపకరణానాం

స్యాంతరానిర్దేశాచ్చ । నను శేషషష్ఠీపరిగ్రహేఽపి బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం న విరుధ్యతే, సంబంధసామాన్యస్య విశేషనిష్ఠత్వాత్, ఏవమపి ప్రత్యక్షం బ్రహ్మణః కర్మత్వముత్సృజ్య సామాన్యద్వారేణ పరోక్షం కర్మత్వం కల్పయతో వ్యర్థః ప్రయాసస్స్యాత్, న వ్యర్థో బ్రహ్మాశ్రితాశేషవిచారప్రతిజ్ఞానార్థత్వాదితి చేత్, న, ప్రధానపరిగ్రహే తదపేక్షితానామప్యర్థాక్షిప్తత్వాత్ । బ్రహ్మ హి జ్ఞానేనాప్తుమిష్టతమత్వాత్ ప్రధానం । తస్మిన్ ప్రధానే జిజ్ఞాసాకర్మణి పరిగృహీతే యైర్జిజ్ఞాసితైర్వినా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితం న భవతి తాన్యర్థాక్షిప్తాన్యేవేతి న పృథక్ సూత్రయితవ్యాని । యథా 'రాజాసౌ గచ్ఛతీ'త్యుక్తే సపరివారస్య రాజ్ఞో గమనముక్తం భవతి తద్వత్ । శ్రుత్యనుగమాచ్చ । 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత' ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః, 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తి ప్రత్యక్షమేవ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం దర్శయంతి । తచ్చ కర్మణి షష్ఠీపరిగ్రహే సూత్రేణానుగతం భవతి । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ । జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా- అవగతిపర్యంతం జ్ఞానం సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛాయాః కర్మ, ఫలవిషయత్వాదిచ్ఛాయాః । జ్ఞానేన హి ప్రమాణేనావగంతుమిష్టం బ్రహ్మ । బ్రహ్మావగతిర్హి పురుషార్థః । నిశ్శేషసంసారబీజావిద్యాద్యనర్థనిబర్హణాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యం ॥ తత్పునర్బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమప్రసిద్ధం వా స్యాత్? యది ప్రసిద్ధం న జిజ్ఞాసితవ్యం,

విచారస్యార్థికప్రతిజ్ఞాయా ఉదితత్వాదిత్యాహ సిద్ధాంతీ ॥ న ప్రధానేతి ॥ సంగృహీతమర్థం సదృష్టాంతం వ్యాకరోతి ॥ బ్రహ్మ హీత్యాదినా ॥ 'తద్విజిజ్ఞాసస్వే'తి మూలశ్రుత్యనుసారాచ్చ కర్మణి షష్ఠీత్యాహ ॥ శ్రుత్యనుగమాచ్చేతి ॥ శ్రుతిసూత్రయోరేకార్థత్వలాభాచ్చేత్యర్థః । జిజ్ఞాసాపదస్యావయవార్థమాహ ॥ జ్ఞాతుమితి ॥ నన్వనవగతే వస్తునీచ్ఛాయా అదర్శనాత్తస్యా మూలం విషయజ్ఞానం వక్తవ్యం, బ్రహ్మజ్ఞానం తు జిజ్ఞాసాయాః ఫలం, తదేవ మూలం కథమిత్యాశంక్యాహ ॥ అవగతీతి ॥ ఆవరణనివృత్తిరూపాభివ్యక్తిగుణచైతన్యమవగతిః పర్యంతోఽవధిర్యస్యాఖండసాక్షాత్కారాత్మకవృత్తిజ్ఞానస్య తదేవ జిజ్ఞాసాయాః కర్మ, తదేవ ఫలం । మూలం త్వాపాతజ్ఞానమిత్యధునా వక్ష్యత ఇతి ఫలమూలజ్ఞానయోర్భేదాన్న జిజ్ఞాసానుపపత్తిరిత్యర్థః । నను గమనస్య గ్రామః కర్మ, తత్ప్రాప్తిః ఫలమితి భేదాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యయుక్తం తత్రాహ ॥ ఫలేతి ॥ క్రియాంతరే తయోర్భేదేఽపి ఇచ్ఛాయాః ఫలవిషయత్వాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యర్థః । నను జ్ఞానావగత్యోరైక్యాద్భేదోక్తిరయుక్తేత్యత ఆహ ॥ జ్ఞానేనేతి ॥ జ్ఞానం వృత్తిః అవగతిస్తత్ఫలమితి భేద ఇతి భావః । అవగంతుమభివ్యంజయితుం । అవగతేః ఫలత్వం స్ఫుటయతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ హిశబ్దోక్తం హేతుమాహ నిశ్శేషేతి ॥ బీజమవిద్యా ఆదిర్యస్యానర్థస్య తన్నాశకత్వాదిత్యర్థః । అవయవార్థముక్త్వా సూత్రవాక్యార్థమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అత్ర సన్ప్రత్యయస్య విచారలక్షకత్వం తవ్యప్రత్యయేన సూచయతి । అథాతశ్శబ్దాభ్యా

మధికారిణస్సాధితత్వాత్తేనబ్రహ్మజ్ఞానాయవిచారఃకర్తవ్యఇత్యర్థః॥ ❀ఇతితృతీయవర్ణకం❀ ప్రథమవర్ణకే బంధస్యాధ్యాసత్వోక్త్యావిషయాదిసిద్ధావపి బ్రహ్మప్రసిద్ధ్యప్రసిద్ధ్యోర్విషయాదిసంభవాసంభవాభ్యాంశాస్త్రారంభ సందేహే పూర్వపక్షమాహ॥తత్పునరితి॥పునశ్శబ్దోవర్ణకాంతరద్యోతనార్థః॥యదివేదాంతవిచారాత్ప్రాగేవబ్రహ్మజ్ఞానం తర్హ్యజ్ఞాతత్వరూపవిషయత్వంనాస్తి।అజ్ఞానాభావేనతన్నివృత్తిరూపఫలమపినాస్తీతినవిచారయితవ్యం।అథాజ్ఞాతంకేనాపితర్హితదుద్దేశేనవిచారఃకర్తుంనశక్యతే అజ్ఞాతస్యోద్దేశాయోగాత్।తథాచబుద్ధావనారూఢస్య విచారాత్మకశాస్త్రేణవేదాంతైశ్చప్రతిపాదనాయోగాత్। తత్ప్రతిపాద్యత్వరూపఃసంబంధోనాస్తీతిజ్ఞానానుత్పత్తేఃఫలమపినాస్తీత్యనారభ్యం శాస్త్రమిత్యర్థః॥ఆపాతప్రసిద్ధ్యావిషయాదిలాభాదారంభణీయమితిసిద్ధాంతయతి॥ ఉచ్యతఇత్యాదినా॥ ప్రసిద్ధంతావదిత్యర్థః। అస్తిత్వస్యాప్రకృతత్వేనాస్తిపదస్యప్రసిద్ధిపరత్వాత్ । ననుకేనమానేనబ్రహ్మణఃప్రసిద్ధిః, నచ ‘సత్యం జ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే’తిశ్రుత్యా సేతివాచ్యం, బ్రహ్మపదస్యలోకేసంగతిగ్రహాభావేన తద్ఘటితవాక్యస్యాబోధకత్వాదిత్యాశంక్యబ్రహ్మపదవ్యుత్పత్త్యాప్రథమంతస్యనిర్గుణస్యసగుణస్యచప్రసిద్ధిరిత్యాహ॥ బ్రహ్మశబ్దస్యహీతి॥ అస్యార్థః । శ్రుతౌసూత్రేబ్రహ్మశబ్దస్యప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యాకశ్చిదర్థోఽస్తీతి జ్ఞాయతే, ప్రమాణవాక్యేనిరర్థకశబ్దప్రయోగాదర్శనాత్ ।సచార్థోమహత్త్వరూపఇతివ్యాకరణాన్నిశ్చీయతే, ‘బృహివృద్ధా’వితిస్మరణాత్ ।సాచవృద్ధిర్నిరవధికమహత్త్వమితిసంకోచకాభావాత్ శ్రుతావనంతపదేనసహప్రయోగాచ్చజ్ఞాయతే । నిరవధికమహత్త్వంచాంతవత్త్వాదిదోషవత్త్వేసర్వజ్ఞత్వాదిగుణహీనత్వేచనసంభవతి। లోకేగుణహీనదోషవతోరల్పత్వప్రసిద్ధేః। అతోబృంహణాత్బ్రహ్మే

అథాప్రసిద్ధంనైవశక్యంజిజ్ఞాసితుమితి । ఉచ్యతే। అస్తితావన్నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావంసర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమన్వితం బ్రహ్మ ।బ్రహ్మశబ్దస్యహి వ్యుత్పాద్యమానస్య నిత్యశుద్ధత్వాదయోఽర్థాః ప్రతీయంతే, బృహతేర్ధాతోరర్థానుగమాత్ , సర్వస్యాత్మత్వాచ్చబ్రహ్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిః । సర్వోహ్యాత్మాస్తిత్వంప్రత్యేతి,ననాహమస్మీతి । యదిహినాత్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిస్స్యాత్ సర్వోలోకోనాహమస్మీతిప్రతీయాత్ । ఆత్మాచబ్రహ్మ। యదిలోకేబ్రహ్మాత్మత్వేనప్రసిద్ధమస్తితతోజ్ఞాతమేవేత్యజిజ్ఞాస్యత్వంపునరాపన్నం, న, తద్విశేషంప్రతివిప్రతిపత్తేః ।దేహమాత్రంచైతన్యవిశిష్టమాత్మేతిప్రాకృతాజనాలోకా

తివ్యుత్పత్త్యా దేశకాలవస్తుతః పరిచ్ఛేదాభావరూపంనిత్యత్వంప్రతీయతే । అవిద్యాదిదోషశూన్యత్వం శుద్ధత్వం । జాడ్యరాహిత్యంబుద్ధత్వం । బంధకాలేఽపిస్వతో బంధాభావోముక్తత్వంచప్రతీయతే । ఏవంసకలదోషశూన్యంనిర్గుణంప్రసిద్ధం । తథాసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకంచతత్పదవాచ్యంప్రసిద్ధం । జ్ఞేయస్యకార్యస్య చాపరిశేషేఽల్పత్వప్రసంగేన సర్వజ్ఞత్వస్యసర్వకార్యశక్తిమత్త్వస్యచలాభాదితి । ఏవం ‘ తత్పదా ప్రసిద్ధేరప్రమాణత్వేనాపాతత్వా దజ్ఞాననివర్తకత్వాజ్జిజ్ఞాసోపపత్తి’రిత్యుక్త్వా త్వంపదార్థాత్మనాపిబ్రహ్మణః ప్రసిద్ధ్యాతదుపపత్తి రిత్యాహ ॥ సర్వస్యేతి ॥ సర్వస్యలోకస్య యోఽయమాత్మాతదభేదాద్బ్రహ్మణఃప్రసిద్ధిరిత్యర్థః। నన్వాత్మనః ప్రసిద్ధిః కేత్యతఆహ ॥ సర్వోహీతి ॥ అహమస్మీతిన ప్రత్యేతీతిన- కింతుప్రత్యేత్యేవ, సైవసచ్చిదాత్మనఃప్రసిద్ధిరిత్యర్థః॥ ఆత్మనఃకుతస్సత్తేతిశూన్యమతమాశంక్యాహ॥యదిహీతి ॥ఆత్మనశ్శూన్యస్యప్రతీతౌ ‘అహంనాస్మీ’తిలోకోజానీయాత్ ।లోకస్తు ‘అహమస్మీ’తిజానాతి, తస్మాదాత్మనోఽస్తిత్వప్రసిద్ధిరిత్యర్థః । ఆత్మప్రసిద్ధావపిబ్రహ్మణః కిమాయాతంతత్రాహ ॥ఆత్మాచేతి॥ ‘అయమాత్మా బ్రహ్మే’త్యాది శ్రుతేరితిభావః । ప్రసిద్ధిపక్షోక్తందోషంపూర్వపక్షేణస్మారయతి ॥ యదీతి ॥ అజ్ఞాతత్వాభావేనవిషయాద్యభావాదవిచార్యత్వంప్రాప్తమిత్యర్థః । యథా ‘ఇదంరజత’మితివస్తుతశ్శుక్తిప్రసిద్ధిస్తద్వత్ ‘అహమస్మీ’తి సత్య చైతన్య రూపాత్మత్వసామాన్యేనవస్తుతో బ్రహ్మణఃప్రసిద్ధిః, నేయంపూర్ణానందబ్రహ్మత్వరూపవిశేషగోచరా, వాదినాంవివాదాభావప్రసంగాత్ ।నహిశుక్తిత్వవిశేషదర్శనేసతి రజతంరంగమన్యద్వేతి విప్రతిపత్తిరస్తి ।అతోవిప్రతిపత్త్యన్యథానుపపత్త్యాసామాన్యతఃప్రసిద్ధావపి విశేషస్యాజ్ఞానత్వాద్విషయాదిసిద్ధిరితిసిద్ధాంతయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ సామాన్యవిశేషభావః స్వ

త్మని సచ్చిత్పూర్ణాదిపదవాచ్యభేదాత్కల్పిత ఇతి మంతవ్యం। తత్ర స్థూలసూక్ష్మక్రమేణ విప్రతిపత్తీరుపన్యస్యతి । దేహమాత్రమిత్యాదినా॥ శాస్త్రజన్యజ్ఞానశూన్యాః ప్రాకృతాః । వేదబాహ్యమతాన్యుక్త్వా తార్కికాదిమతమాహ॥ అస్తీతి ॥ సాంఖ్యమతమాహ ॥భోక్తేతి॥ కిమాత్మా దేహాదిరూపః ఉత తద్భిన్న ఇతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన దేహేంద్రియమనోబుద్ధిశూన్యాన్యుక్త్వా తద్భిన్నోఽపి కర్తృత్వాదిమాన్న వేతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన తార్కికసాంఖ్యపక్షావుపన్యస్యాకర్తాపీశ్వరాద్భిన్నోఽన వేతి వివాదకోటిత్వేన యోగిమతమాహ ॥ అస్తి తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వర ఇతి ॥ నిరతిశయసత్త్వం గృహీత్వా ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణసంపన్న ఇతి యోగినో వదంతి ॥ భేదకోటిముక్త్వా సిద్ధాంతకోటిమాహ ॥ ఆత్మా స భోక్తురితి ॥ భోక్తుర్జీవస్యాకర్తుస్సాక్షిణః స ఈశ్వర ఆత్మా స్వరూపమితి వేదాంతినో వదంతీత్యర్థః ।విప్రతిపత్తీరుపసంహరతి ॥ ఏవం బహవ ఇతి ॥ విప్రతిపత్తీనాం ప్రపంచో నిరాసశ్చ వివరణోపన్యాసే దర్శితః సుఖబోధాయేతీహోపరమ్యతే; తత్ర యుక్తివాక్యాశ్రయాస్సిద్ధాంతినో ‘జీవో బ్రహ్మైవ ఆత్మత్వాద్బ్రహ్మవ’దిత్యాదియుక్తేః ‘తత్త్వమసీ’త్యాది శ్రుతేశ్చాబాధితాయాస్సత్త్వాత్ । అన్యే తు దేహాదిరాత్మాహంప్రత్యయగోచరత్వాద్వ్యతిరేకేణ ఘటాదివదిత్యాదియుక్త్యాభాసం, ‘స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః’ ఇంద్రియసంవాదే ‘చక్షురాదయస్తే హ వాచమూచుః, మన ఉవాచ, యోఽయం విజ్ఞానమయః, అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్, కర్తా బోద్ధా, అనశ్నన్నన్యః ఆత్మానమంతరో యమయతీ’తి వాక్యాభాసం చాశ్రితా ఇతి విభాగః। ‘దేహాదిరనాత్మా భౌతికత్వాత్ దృశ్యత్వాత్’ ఇత్యాదిన్యాయైః ‘ఆనందమయోఽభ్యాసా’దిత్యాది సూత్రైశ్చాభాసత్వం వక్ష్యతే।నను సంతు విప్రతిపత్తయస్తథాపి యస్య యన్మతే శ్రద్ధా తదాశ్రయణాత్తస్య స్వార్థస్సేత్స్యతి కిం

యతికాశ్చ ప్రతిపన్నాః । ఇంద్రియాణ్యేవ చేతనాన్యాత్మేత్యపరే । మన ఇత్యన్యే। విజ్ఞానమాత్రం క్షణికమిత్యేకే । శూన్యమిత్యపరే । అస్తి దేహాదివ్యతిరిక్తస్సంసారీ కర్తా భోక్తేత్యపరే । భోక్తైవ కేవలం న కర్తేత్యేకే । అస్తి తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరితి కేచిత్ । ఆత్మా స భోక్తురిత్యపరే । ఏవం బహవో విప్రతిపన్నా యుక్తివాక్యతదాభాససమాశ్రయాస్సంతః ।తత్రావిచార్య యత్కించిత్ప్రతిపద్యమానో నిశ్శ్రేయసాత్ ప్రతిహన్యేతానర్థం చేయాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపన్యాసముఖేన వేదాంతవాక్యమీమాంసా తదవిరోధితర్కోపకరణా నిశ్శ్రేయసప్రయోజనా ప్రస్తూయతే॥ ॥౧॥

బ్రహ్మవిచారారంభేణేత్యత ఆహ॥ తత్రావిచార్యేతి ॥ బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వస్తుగతిః । మతాంతరాశ్రయణే తదభావాన్మోక్షాసిద్ధిః।కించాత్మానమన్యథా జ్ఞాత్వా తత్పాపేన సంసారాంధకూపే పతేత్ ‘అంధంతమః ప్రవిశంతి యే కే చాత్మహనో జనా’ ఇతి శ్రుతేః। ‘యోఽన్యథా సంతమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే।కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణే’తి వచనాచ్చేత్యర్థః । అతస్సర్వేషాం ముముక్షూణాం నిశ్శ్రేయసలాభాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ బంధస్యాధ్యస్తత్వేన విషయాదిసద్భావాదగతార్థత్వాదధికారిలాభాదాపాతప్రసిద్ధ్యా విషయాదిసంభవాచ్చ వేదాంతవిషయా మీమాంసా పూజితా విచారణా వేదాంతావిరోధినో యే తర్కాస్తంత్రాంతరస్థాస్తాన్యుపకరణాని యస్యాస్సా నిశ్శ్రేయసాయారభ్యత ఇత్యర్థః। నను సూత్రే విచారవాచిపదాభావాత్తదారంభః కథం సూత్రార్థ ఇత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛోక్తిద్వారా విచారం లక్షయిత్వా తత్కర్తవ్యతాం బ్రవీతీతి భావః । ఏవం ప్రథమసూత్రస్య చత్వారోఽర్థా వ్యాఖ్యానచతుష్టయేన దర్శితాః । సూత్రస్య చానేకార్థత్వం భూషణం । నన్విదం సూత్రం శాస్త్రాద్బహిస్స్థిత్వా శాస్త్రమారంభయతి అంతర్భూత్వా వా? ఆద్యే తస్య హేయతా, శాస్త్రాసంబంధాత్ ।ద్వితీయే తస్యారంభకం వాచ్యం । న చ స్వయమేవారంభకం స్వస్మాత్ స్వోత్పత్తేరిత్యాత్మాశ్రయాత్, న చారంభకాంతరం పశ్యామ ఇతి । ఉచ్యతే । శ్రవణవిధినాఽఽరబ్ధమిదం శాస్త్రం శాస్త్రాంతర్గతమేవ శాస్త్రారంభం ప్రతిపాదయతి । యథాఽధ్యయనవిధిర్వేదాంతర్గత ఏవ కృత్స్నవేదస్యాధ్యయనం ప్రయుంక్తే తద్వదిత్యనవద్యం॥ ఇతి చతుర్వర్ణకం॥ ప్రథమసూత్రం సమాప్తం॥

అధికరణం చ సమాప్తమ్.

ప్రథమసూత్రేణ శాస్త్రారంభముపపాద్య శాస్త్రమారభమాణః పూర్వోత్తరాధికరణయోస్సంగతిం వక్తుం వృత్తిం కీర్తయతి॥ బ్రహ్మేతి॥ ముముక్షుణా బ్రహ్మజ్ఞానాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం । బ్రహ్మణో విచార్యత్వోక్త్యా అర్థాత్ ప్రమాణాదివిచారాణాం ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి బ్రహ్మప్రమాణం బ్రహ్మయుక్తిరిత్యాదివిశిష్టవిచారాణాం విశేషణబ్రహ్మజ్ఞానం వినా కర్తుమశక్యత్వాత్తత్స్వరూపజ్ఞానాయాదౌ లక్షణం వక్తవ్యం తన్న సంభవతీత్యాక్షిప్య సూత్రకృతం పూజయన్నేవ లక్షణసూత్రమవతారయతి ॥ కింలక్షణకమితి ॥ కిమాక్షేపే, నాస్త్యేవ లక్షణమిత్యర్థః । ఆక్షేపేణాస్యోత్థానాదాక్షేపసంగతిః । లక్షణద్యోతి వేదాంతానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం లక్ష్యే బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః । తథాహి। 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాదివాక్యం విషయః । తత్కిం బ్రహ్మణో లక్షణం వక్తి న వేతి సందేహః । తత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మస్వరూపాసిద్ధ్యా ముక్త్యసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । యద్యప్యాక్షేపసంగతౌ పూర్వాధికరణఫలమేవ ఫలమితి కృత్వా పృథఙ్న వక్తవ్యం । తదుక్తం, 'ఆక్షేపే చాపవాదే చ ప్రాప్త్యాం లక్షణకర్మణి । ప్రయోజనం న వక్తవ్యం యచ్చ కృత్వా ప్రవర్తత' ఇతి ॥ తథాపి స్పష్టార్థముక్తమితి మంతవ్యం । యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిః । ప్రాప్తిస్తదర్థాచింతా । తత్ర న వక్తీతి ప్రాప్తం । జన్మాదేర్జగద్ధర్మత్వేన బ్రహ్మలక్షణత్వాయోగాత్ । న చ జగదుపాదానత్వే సతి కర్తృత్వం లక్షణమితి వాచ్యం । కర్తురుపాదానత్వే దృష్టాంతాభావేనానుమానాప్రవృత్తేః । న చ శ్రుతస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యైవ లక్షణసిద్ధేః కిమనుమానేనేతి వాచ్యం । అనుమానస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకత్వేన తదభావే తద్విరోధే వా శ్రుత్యర్థాసిద్ధేః । న చ జగత్కర్తృత్వముపాదానత్వం వా ప్రత్యేకం లక్షణమస్త్వితి వాచ్యం । కర్తృమాత్రస్యోపాదానాద్భిన్నస్య బ్రహ్మత్వాయోగాత్ । వస్తుతః పరి

బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుక్తం । కింలక్షణకం పునస్తద్బ్రహ్మ? ఇత్యత ఆహ భగవాన్ సూత్రకారః ।

సూ॥ జన్మాద్యస్య యత ఇతి॥ ౨॥

జన్మోత్పత్తిరాదిరస్యేతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః । జన్మస్థితిభంగం సమాసార్థః । జన్మనశ్చాదిత్వం శ్రుతినిర్దేశాపేక్షం వస్తువృత్తాపేక్షం చ। శ్రుతినిర్దేశస్తావత్, 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇతి । అస్మిన్వాక్యే జన్మస్థితిప్రలయానాం క్రమదర్శనాత్ । వస్తువృత్తమపి, జన్మనా లబ్ధసత్తాకస్య ధర్మిణః

శ్ఛేదాదితి ప్రాప్తే పురుషాభ్యూహమాత్రస్యానుమానస్యాప్రతిష్ఠితస్యాతీంద్రియార్థే స్వాతంత్ర్యాయోగాత్ । అపౌరుషేయతయా నిర్దోషశ్రుత్యుక్తోభయకారణత్వస్య సుఖాదిదృష్టాంతేన సంభావయితుం శక్యత్వాత్ । తదేవ లక్షణమితి సిద్ధాంతయతి॥ జన్మాద్యస్య యత ఇతి॥ అత్ర యద్యపి జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వం లక్షణం ప్రతిపాద్యతే తథాప్యగ్రే 'ప్రకృతిశ్చే'త్యధికరణే తత్కారణత్వం న కర్తృత్వమాత్రం కింతు కర్తృత్వోపాదానత్వోభయరూపమితి వక్ష్యమాణం సిద్ధవత్కృత్యోభయకారణత్వం లక్షణమిత్యుచ్యత ఇతి న పౌనరుక్త్యం । నను జిజ్ఞాస్యనిర్గుణబ్రహ్మణః కారణత్వం కథం లక్షణమితి చేత్ । ఉచ్యతే । యథా రజతం శుక్తేర్లక్షణం యద్రజతం సా శుక్తిరితి, తథా యజ్జగత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి కల్పితం కారణత్వం తటస్థం సదేవ బ్రహ్మణో లక్షణమిత్యనవద్యం । సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ జన్మేత్యాదినా ॥ బహువ్రీహిణా పదార్థాస్సర్వే వాక్యార్థస్యాన్యపదార్థస్య విశేషణాని యథా చిత్రగోర్దేవదత్తస్య చిత్రా గావః తద్వదత్రాపి జన్మాదీతి నపుంసకైకవచనద్యోతితస్య సమాహారస్య జన్మస్థితిభంగస్య జన్మ విశేషణం, తథా చ జన్మనః సమాసార్థైకదేశస్య గుణత్వేన సంవిజ్ఞానం యస్మిన్ బహువ్రీహౌ స తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిరిత్యర్థః। తత్ర యజ్జన్మకారణం తద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మత్వవిధానమయుక్తం స్థితిలయకారణాద్భిన్నత్వేన జ్ఞాతే బ్రహ్మత్వస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ । అతో జన్మస్థితిభంగైర్నిరూపితాని త్రీణి కారణత్వాని మిలితాన్యేవ లక్షణమితి మత్వా సూత్రే సమాహారో ద్యోతిత ఇతి ధ్యేయం । నన్వాదిత్వం జన్మనః కథం జ్ఞాతవ్యం సంసారస్యానాదిత్వాదిత్యత ఆహ ॥ జన్మనశ్చేతి ॥ మూలశ్రుత్యా వస్తుగత్యా చాదిత్వం జ్ఞాత్వా తదపేక్ష్య సూత్రకృతా జన్మన ఆదిత్వముక్తమిత్యర్థః । ఇదమః ప్రత్యక్షార్థమాత్రవాచిత్వమాశంక్యోపస్థితసర్వకార్యవాచిత్వమాహ ॥ అస్యేతీతి ॥

వియదాది జగతో నిత్యత్వాన్న జన్మాది సంబంధ ఇత్యత ఆహ ॥ షష్ఠీతి ॥ వియదాది మహాభూతానాం జన్మాదిసంబంధో వక్ష్యత ఇతి భావః । నను జగతో జన్మాదేర్వా బ్రహ్మసంబంధాభావాన్న లక్షణత్వమిత్యాశంక్య తత్కారణత్వం లక్షణమితి పంచమ్యర్థమాహ ॥ యత ఇతీతి ॥ యచ్ఛబ్దేన సత్యం జ్ఞానమనంతమానందరూపం వస్తూచ్యతే । 'ఆనందాద్ధ్యేవే'తి నిర్ణీతత్వాత్ । తథా చ స్వరూపలక్షణసిద్ధిరితి మంతవ్యం । పదార్థముక్త్వా పూర్వసూత్రస్థ బ్రహ్మపదానుషంగేణ తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ సూత్రవాక్యార్థమాహ ॥ అస్యేత్యాదినా ॥ కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదిసంభావనార్థాని జగతో విశేషణాని । యథా కుంభకారః ప్రథమం కుంభశబ్దాభేదేన వికల్పితం పృథుబుధ్నోదరాకారస్వరూపం బుద్ధావాలిఖ్య తదాత్మనా కుంభం వ్యాకరోతి బహిః ప్రకటయతి, తథా పరమకారణమపి స్వాపేక్షితం నామరూపాత్మనా వ్యాకరోతీత్యనుమీయత ఇతి మత్వాహ ॥ నామరూపాభ్యామితి ॥ ఇత్థంభావే తృతీయా । ఆద్యకార్యం చేతనజన్యం కార్యత్వాత్ కుంభవదితి ప్రధానశూన్యయోర్నిరాస ఇతి భావః । హిరణ్యగర్భాది జీవజన్యత్వం నిరస్యతి ॥ అనేకేతి ॥ శ్రాద్ధవైశ్వానరేష్ట్యాదౌ పితాపుత్రయోః కర్తృభోక్త్రోర్భేదాత్పృథగుక్తిః । 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం' 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతీ'తి శ్రుత్యా స్థూలసూక్ష్మదేహోపాధిద్వారా జీవానాం కార్యత్వేన జగన్మధ్యపాతిత్వాన్న జగత్కారణత్వమిత్యర్థః । కారణస్య సర్వజ్ఞత్వం సంభావయతి ॥ ప్రతినియతేతి ॥ ప్రతినియతాని వ్యవస్థితాని దేశకాలనిమిత్తాని యేషాం క్రియాఫలానాం తదాశ్రయస్యేత్యర్థః । స్వర్గస్య క్రియాఫలస్య మేరుపృష్ఠం దేశః । దేహపాతాదూర్ధ్వం కాలః ఉత్తరాయణమరణాదినిమిత్తం ప్రతినియతం । ఏవం రాజసేవాఫలగ్రామాదేర్దేశాదివ్యవస్థా జ్ఞేయా । తథా చ యథా సేవాఫలం దేశాద్యభిజ్ఞదాతృకం తథా

స్థితిప్రళయసంభవాత్ । అస్యేతి ప్రత్యక్షాదిసన్నిధాపితస్య ధర్మిణ ఇదమా నిర్దేశః । షష్ఠీ జన్మాదిధర్మసంబంధార్థా । యత ఇతి కారణనిర్దేశః । అస్య జగతో నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యానేకకర్తృభోక్తృసంయుక్తస్య ప్రతినియతదేశకాలనిమిత్తక్రియాఫలాశ్రయస్య మనసాప్యచింత్యరచనారూపస్య జన్మస్థితిభంగం యతస్సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేషః । అన్యేషామపి భావవికారాణాం త్రిష్వేవాంతర్భావ ఇతి జన్మస్థితినాశానామిహ గ్రహణం । యాస్కపరిపఠితానాం తు 'జాయతేఽస్తీ'త్యాదీనాం గ్రహణే తేషాం జగతః స్థితికాలే సంభావ్యమానత్వాన్మూలకారణాదుత్పత్తిస్థితినాశా జగతో న గృహీతాస్స్యురిత్యాశంక్యేత తన్మాశంకిష్టేతి యోత్పత్తిః బ్రహ్మణః కారణాత్ తత్రైవ స్థితిః ప్రళయశ్చ తే గృహ్యంతే । న యథోక్తవిశేషణస్య జగతో యథోక్తవిశేషణమీశ్వరం ముక్త్వాఽన్యతః ప్ర

కర్మఫలం ఫలత్వాదితి సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరితి భావః । సర్వశక్తిత్వం సంభావయతి ॥ మనసాపీతి ॥ నన్వన్యేఽపి పరిణామాదయో భావవికారాస్సంతి తే కిమితి జన్మాదీత్యాదిపదేన న గృహ్యంతే తత్రాహ ॥ అన్యేషామపీతి ॥ వృద్ధిపరిణామయోర్జన్మని అపక్షయస్య నాశేఽంతర్భావ ఇతి భావః । నను 'జాయతే అస్తి వర్ధతే పరిణమతే అపక్షీయతే నశ్యతీ'తి యాస్కమునివాక్యమేతత్సూత్రమూలం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ యాస్కేతి ॥ యాస్కమునిః కిల మహాభూతానాముత్పన్నానాం స్థితికాలే భౌతికేషు ప్రత్యక్షేణ జన్మాదిషట్కముపలభ్య నిరుక్తవాక్యం చకార తన్మూలీకృత్య జన్మాదిషట్కకారణత్వం లక్షణం సూత్రార్థ ఇతి గ్రహణే సూత్రకృతా బ్రహ్మలక్షణం న సంగృహీతం కింతు మహాభూతానాం లక్షణముక్తమితి శంకా స్యాత్ సా మా భూదితి యే శ్రుత్యుక్తా జన్మాదయస్త ఏవ గృహ్యంత ఇత్యర్థః । యది నిరుక్తస్యాపి శ్రుతిర్మూలమితి మహాభూతజన్మాదికమర్థస్తర్హి సా శ్రుతిరేవ సూత్రస్య మూలమస్తు కిమంతర్గడునా నిరుక్తేనేతి భావః । యది జగతో బ్రహ్మాతిరిక్తం కారణం స్యాత్తదా బ్రహ్మలక్షణస్య తత్రాతివ్యాప్త్యాదిదోషస్స్యాత్, అతస్తన్నిరాసాయ లక్షణసూత్రేణ బ్రహ్మ వినా జగజ్జన్మాదికం న సంభవతి కారణాంతరాసంభవాదితి యుక్తిస్సూచితా, సా తర్కపాదే విస్తరేణ వక్ష్యతే । అధునా సంక్షేపేణ తాం దర్శయతి ॥ న యథోక్తేత్యాదినా ॥ నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యేత్యాదీనాం చతుర్ణాం జగద్విశేషణానాం వ్యాఖ్యానావసరే ప్రధానశూన్యయోస్సంసారిణశ్చ నిరాసో దర్శితః । పరమాణూనామచేతనానాం స్వతః ప్రవృత్త్య

సోఽగాజ్జీవాస్య స్వజ్ఞాన శూన్యత్వనియమేనానుమానాత్ సర్వజ్ఞేశ్వరాసిద్ధా తేషాంప్రేరకాభావా జ్జగదారంభకత్వా సంభవ ఇతిభావః। స్వభావాదేవవిచిత్రంజగదితిలోకాయతికస్తంప్రత్యాహ ॥ నచేతి ॥ జగతఉత్పత్త్యాదిసంభావయితుంనశక్యమిత్యన్వయః । కింస్వభావమేవస్వస్య హేతురితిస్వభావఉతకారణానపేక్షత్వం ? నాద్యః,ఆత్మాశ్రయాత్। ద్వితీయం దూషయన్నాహ ॥ విశిష్టేతి ॥ విశిష్టాన్యసాధారణానిదేశకాలనిమిత్తానితేషాంకార్యార్థిభిరుపాదీయమానత్వాత్ కార్యస్య కారణానపేక్షత్వంనయుక్తమిత్యర్థః । అనపేక్షత్వే ధాన్యార్థినాం భూవిశేషేవర్షాదికాలే బీజాదినిమిత్తే చప్రవృత్తిర్నస్యాదితిభావః । పూర్వోక్తసర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణకమీశ్వరం ముక్త్వా జగతఉత్పత్త్యాదికం నసంభవతీతిభాష్యేణకర్తారంవినాకార్యంనాస్తీతివ్యతిరేకఉక్తః। తేన ‘యత్కార్యంతత్సకర్తృక’మితివ్యాప్తిర్జ్ఞాయతే। ఏతదేవవ్యాప్తిజ్ఞానంజగతిపక్షేకర్తారంసాధయత్ సర్వజ్ఞేశ్వరంసాధయతి కింశ్రుత్యేతితార్కికాణాంభ్రాంతిముపన్యస్యతి । ఏతదేవేతి ॥ ఏతదనుమానమేవసాధనంనశ్రుతిరితిమన్యంతఇతియోజనా । అథవాఏతద్వ్యాప్తిజ్ఞానమేవశ్రుత్యనుగ్రాహకయుక్తిమాత్రత్వేనాస్మత్సమ్మతంసదనుమానంస్వతంత్రమితిమన్యంతఇత్యర్థః । సర్వజ్ఞత్వమాదిశబ్దార్థః । యద్వావ్యాప్తిజ్ఞానసహకృతమేతల్లక్షణమేవానుమానమన్యంతఇత్యర్థః। తత్రాయంవిభాగః। వ్యాప్తిజ్ఞానాజ్జగతఃకర్తాస్తీత్యస్తిత్వసిద్ధిః, పశ్చాత్సకర్తాసర్వజ్ఞః జగత్కారణత్వాత్ వ్యతిరేకేణకులాలాదివదితిసర్వజ్ఞత్వసిద్ధిః, ‘లక్షణా’దిత్యత్ర‘మన్యంత’ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వంసూచితం। తథాహి।అంకురాదౌతావజ్జీవఃకర్తానభవతిజీవాద్భిన్నస్యఘటవదచేతనత్వనియమాదన్యఃకర్తానాస్త్యేవేతివ్యతిరేకనిశ్చయాత్, ‘యత్కార్యంతత్సకర్తృక’మితివ్యాప్తిజ్ఞానాసిద్ధిః। ల

ధానాదచేతనాదణుభ్యోవాభావాద్వా సంసారిణోవోత్పత్త్యాదిసంభావయితుంశక్యం, నచస్వభావతః,విశిష్టదేశకాలనిమిత్తానామిహోపాదానాత్। ఏతదేవానుమానంసంసారివ్యతిరిక్తేశ్వరాస్తిత్వాదిసాధనమీశ్వరకారణవాదినోమన్యంతే। నన్విహాపితదేవోపన్యస్తంజన్మాదిసూత్రే, న, వేదాంతవాక్యకుసుమగ్రథనార్థత్వాత్సూత్రాణాం । వేదాంతవాక్యానిహిసూత్రైరుదాహృత్యవిచార్యంతే । వాక్యార్థవిచారణాధ్యవసాననిర్వృత్తాహిబ్రహ్మావగతిర్నానుమానాదిప్రమాణాంతరనిర్వృత్తా । సత్సువేదాంతవాక్యేషుజగతోజన్మాదికారణవాదిషుతదర్థగ్రహణదార్ఢ్యాయానుమానమపి వేదాంతవాక్యావిరోధిప్రమాణంభవన్ననివార్యతేశ్రుత్యైవచతర్కస్యాప్యభ్యుపేతత్వాత్ । తథాహి‘శ్రోతవ్యోమంత

ఈశ్వరలింగకానుమానేతుబాధః, అశరీరస్యజన్యజ్ఞానాయోగాత్ , ‘యజ్జ్ఞానంతన్మనోజన్య’మితివ్యాప్తివిరోధేననిత్యజ్ఞానాసిద్ధేర్జ్ఞానాభావనిశ్చయాత్ , తస్మాదతీంద్రియార్థేశ్రుతిరేవశరణం। శ్రుత్యర్థసంభావనార్థత్వేనానుమానం యుక్తిమాత్రంనస్వతంత్రమితిభావః । నన్విదమయుక్తం,శ్రుతేరనుమానాంతర్భావమభిప్రేత్య భవదీయసూత్రకృతానుమానసూత్రస్యోపన్యస్తత్వాదితివైశేషికశ్శంకతే॥ నన్వితి ॥ అతో‘మన్యంత’ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వోక్తిరయుక్తేతిభావః। యదిశ్రుతీనాంస్వతంత్రమానత్వంనస్యాత్తర్హి ‘తత్తుసమన్వయా’దిత్యాదినాతాసాం తాత్పర్యంసూత్రైర్నవిచారయేత్, తస్మాదుత్తరసూత్రాణాంశ్రుతివిచారార్థత్వాజ్జన్మాదిసూత్రేఽపిశ్రుతిరేవస్వాతంత్ర్యేణవిచార్యతేనానుమానమితిపరిహరతి॥ నేతి॥ కించముముక్షోర్బ్రహ్మావగతిరభీష్టాయదర్థమస్యశాస్త్రస్యారంభః,సాచనానుమానాత్, ‘తంత్వౌపనిషద’మితిశ్రుతేః, అతోనానుమానంవిచార్యమిత్యాహ ॥ వాక్యార్థేతి॥ వాక్యస్యతదర్థస్యచవిచారాద్యదధ్యవసానంతాత్పర్యనిశ్చయఃప్రమేయసంభవనిశ్చయశ్చ తేనజాతాబ్రహ్మావగతిర్ముక్తయేభవతీత్యర్థః। సంభవోబాధాభావః। ననుకిమనుమానమనపేక్షితమేవనేత్యాహ ॥ సత్స్వితి॥ విమతమభిన్ననిమిత్తోపాదానకంవిమతంచేతనప్రకృతికంకార్యత్వాత్సుఖాదివదిత్యనుమానంశ్రుత్యర్థదార్ఢ్యాయాపేక్షితమిత్యర్థః । దార్ఢ్యంసంశయవిపర్యాసనివృత్తిః । ‘మంతవ్య’ఇతిశ్రుత్యర్థస్తర్కేణ సంభావనీయఇత్యర్థః । యథాకశ్చిద్గంధారదేశేభ్యశ్చోరైరన్యత్రారణ్యేబద్ధనేత్రఏవత్యక్తః కేనచిన్ముక్తబంధస్తదుక్తమార్గగ్రహణసమర్థః పండితః స్వయంతర్కకుశలో మేధావీస్వదేశానేవప్రాప్నుయాత్, ఏ

ఏవమేవేహావిద్యాకామాదిభిస్స్వరూపానందాత్ ప్రచ్యావ్యాస్మిన్నరణ్యే సంసారే క్షిప్తః కేనచిద్దయాపరవశేనాచార్యేణ 'నాసి త్వం సంసారీ' కింతు 'తత్త్వమసీ'త్యుపదిష్టస్వరూపః స్వయం తర్కకుశలశ్చేత్ 'స్వరూపం జానీయా'న్నాన్యథేతి శ్రుతిః స్వస్య పురుషమతిరూపతర్కాపేక్షాం దర్శయతీత్యాహ ॥ పండిత ఇతి॥ ఆత్మనః శ్రుతేరిత్యర్థః। నను బ్రహ్మణో మననాద్యపేక్షా న యుక్తా వేదార్థత్వాద్ధర్మవత్ కింతు శ్రుతిలింగవాక్యాదయ ఏవాపేక్షితా ఇత్యత ఆహ ॥ నేతి॥ జిజ్ఞాస్యే ధర్మ ఇవ జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణీతి వ్యాఖ్యేయం। అనుభవో బ్రహ్మసాక్షాత్కారాఖ్యో విద్వదనుభవః। ఆదిపదాన్మననిదిధ్యాసనయోః పరిగ్రహః। తత్ర హేతుమాహ ॥ అనుభవేతి ॥ ముక్త్యర్థం బ్రహ్మజ్ఞానస్య శాబ్దస్య సాక్షాత్కారావసానత్వాపేక్షణాత్ ప్రత్యగ్భూతసిద్ధబ్రహ్మగోచరత్వేన సాక్షాత్కారఫలకత్వసంభవాత్తదర్థం మననాద్యపేక్షా యుక్తా। ధర్మే తు నిత్యపరోక్షే సాధ్యే సాక్షాత్కారస్యానపేక్షితత్వాదసంభవాచ్చ శ్రుత్యా నిర్ణయమాత్రమనుష్ఠానాయాపేక్షితం। లింగాదయస్తు శ్రుత్యంతర్భూతా ఏవ శ్రుతిద్వారా నిర్ణయోపయోగిత్వేనాపేక్ష్యంతే న మననాదయః, అనుపయోగాదిత్యర్థః। నిరపేక్షశ్శబ్దః శ్రుతిః। శబ్దస్యార్థప్రకాశనసామర్థ్యం లింగం। పదయోరన్యేతరపదాకాంక్షం వాక్యం। అంగవాక్యసాపేక్షం ప్రధానవాక్యం ప్రకరణం। క్రమపఠితానామర్థానాం క్రమపఠితైర్యథాక్రమం సంబంధః స్థానం। యథా ఐంద్రాగ్న్యాదయ ఇష్టయో దశ క్రమేణ పఠితాః, దశ మంత్రాశ్చ 'ఇంద్రాగ్నీ రోచనా దివీ'త్యాద్యాః, తత్ర ప్రథమేష్టౌ ప్రథమమంత్రస్య వినియోగ ఇత్యాద్యూహనీయం। సంజ్ఞాసామ్యం సమాఖ్యా । యథాధ్వర్యవసంజ్ఞకానాం మంత్రాణామాధ్వర్యవసంజ్ఞకే కర్మణి వినియోగ ఇతి వివేకః,

వ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి హి శ్రుతిః, 'పండితో మేధావీ గంధారానేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వేదే'తి చ పురుషబుద్ధిసాహాయ్యమాత్మనో దర్శయతి। న ధర్మజిజ్ఞాసాయామివ శ్రుత్యాదయ ఏవ ప్రమాణం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం కింతు శ్రుత్యాదయోఽనుభవాదయశ్చ యథాసంభవమిహ ప్రమాణం, అనుభవావసానత్వాత్ భూతవస్తువిషయత్వాచ్చ। బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య కర్తవ్యే హి విషయే నానుభవాపేక్షాస్తీతి శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యం స్యాత్పురుషాధీనాత్మలాభత్వాచ్చ కర్తవ్యస్య। కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం లౌకికం వైదికం చ కర్మ। యథాఽశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్యామన్యథా వా న గచ్ఛతీతి, తథా 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి' 'ఉదితే జుహోతి అనుదితే జుహోతీ'తి విధిప్రతిషేధాశ్చాత్రార్థవంతస్స్యుః వికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ। న తు వస్త్వేవం నైవమస్తి నాస్తీతి వా వికల్ప్య

ఏవం తావద్బ్రహ్మ మననాద్యపేక్షం వేదార్థత్వాత్ ధర్మవదిత్యనుమానే సాధ్యత్వేన ధర్మస్యానుభవాయోగ్యత్వం, అనపేక్షితానుభవత్వం చోపాధిరిత్యుక్తం, ఉపాధివ్యతిరేకాద్బ్రహ్మణి మననాద్యపేక్షత్వం చోక్తం। తత్ర యది వేదార్థత్వమాత్రేణ బ్రహ్మణో ధర్మేణ సామ్యం త్వయోచ్యేత తర్హి కృతిసాధ్యత్వం విధినిషేధవికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ బ్రహ్మణి ధర్మవత్ స్యురితి। విపక్షే బాధకమాహ ॥ పురుషేత్యాదినా॥ పురుషకృత్యధీన ఆత్మలాభ ఉత్పత్తిర్యస్య తద్భావాచ్చ ధర్మే శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యమిత్యన్వయః। ధర్మస్య సాధ్యత్వం లౌకికకర్మదృష్టాంతేన స్ఫుటయతి ॥కర్తుమితి॥ లౌకికవదిత్యర్థః। దృష్టాంతం స్ఫుటయతి ॥ యథేతి॥ దార్ష్టాంతికమాహ ॥ తథేతి ॥ తద్ధర్మస్య కర్తుమకర్తుం శక్యత్వముక్త్వా అన్యథా కర్తుం శక్యత్వమాహ । ఉదిత ఇతి ॥ ధర్మస్య సాధ్యత్వముపపాద్య తత్ర విధ్యాదియోగ్యతామాహ ॥విధీతి॥ విధిప్రతిషేధాశ్చ వికల్పాదయశ్చ ధర్మే సాధ్యేఽర్థే యేఽర్థవంతః సావకాశా భవంతి తే బ్రహ్మణ్యపి స్యురిత్యర్థః। 'యజేత న సురాం పిబే'దిత్యాదయో విధినిషేధాః। 'వ్రీహిభిర్యవైర్వా యజేతే'తి సంభావితో వికల్పః గ్రహణాగ్రహణయోరైచ్ఛికః ఉదితానుదితహోమయోర్వ్యవస్థితవికల్పః। 'న హింస్యా'దిత్యుత్సర్గః। 'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతే'త్యపవాదః। తథా 'ఆహవనీయే జుహోతీ'త్యుత్సర్గః। 'అశ్వస్య పదే పదే జుహోతీ'త్యపవాద ఇతి వివేకః। ఏతే బ్రహ్మణి స్యురిత్యత్రేష్టాపత్తిం వారయతి ॥ న త్విత్యాదినా భూతవస్తువిషయత్వాదిత్యంతేన॥ ఇదం వస్తు ఏవం నైవం ఘటః పటో వేతి ప్రకారవికల్పః। అస్తి నాస్తి వేతి సత్తాస్వరూపవికల్పః। నను వస్తున్యప్యా

త్మాదౌ వాదినామస్తి నాస్తీత్యాదివికల్పా దృశ్యంతే తత్రాహ ॥ వికల్పనాస్త్వితి ॥ అస్తీత్యాదికోటిస్మరణం పురుషబుద్ధి
స్తన్మూలా మనస్స్పందితమాత్రాస్సంశయవిపర్యయవికల్పా న ప్రమారూపా ఇత్యక్షరార్థః। అయంభావః ధర్మో హి యథా
యథాజ్ఞాయతే తథా తథా కర్తుం శక్యత ఇతి యథాశాస్త్రం పురుషబుద్ధ్యపేక్షా వికల్పాస్సర్వే ప్రమారూపా ఏవ భవంతి,
తత్సామ్యే బ్రహ్మణ్యపి సర్వే వికల్పా యథార్థాస్స్యురితి । తత్రాప్యోమితివదంతం ప్రత్యాహ ॥ నేతి ॥ యది సిద్ధవస్తుజ్ఞానమ
పి సాధ్యజ్ఞానవత్ పురుషబుద్ధిమపేక్ష్య జాయేత తదా సిద్ధే వికల్పా యథార్థాస్స్యుః, న సిద్ధవస్తుజ్ఞానం పౌరుషం కింతర్హి ప్ర
మాణవస్తుజన్యం, తథా చ వస్తున ఏకరూపత్వాదేకమేవ జ్ఞానం ప్రమా, అన్యే వికల్పా అయథార్థా ఏవేత్యర్థః। అత్ర దృష్టాంత
మాహ॥ న హి స్థాణావితి॥ స్థాణురేవేత్యవధారణే సిద్ధే సర్వే వికల్పా యథార్థా న భవంతీత్యర్థః। తత్ర యద్వస్తుతంత్రం జ్ఞా
నం తద్యథార్థం యత్పురుషతంత్రం తన్మిథ్యేతి విభజతే॥ తత్రేతి ॥ స్థాణావిత్యర్థః। స్థాణావుక్తన్యాయం ఘటాదిష్వతిదిశ
తి ॥ ఏవమితి ॥ ప్రకృతమాహ ॥ తత్రైవం సతీతి ॥ సిద్ధేఽర్థే జ్ఞానప్రమాత్వస్య స్త్వధీనత్వే సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుజ
న్యమేవ యథార్థం న పురుషతంత్రం భూతార్థవిషయత్వాత్ స్థాణుజ్ఞానవదిత్యర్థః। అతస్సాధ్యేఽర్థే సర్వే వికల్పాః పుంతం
త్రా యథార్థా న సిద్ధేఽర్థ ఇతి వైలక్షణ్యాత్, న ధర్మసామ్యం బ్రహ్మణ ఇతి మననాద్యపేక్షాసిద్ధేతి భావః। నను తర్హి బ్రహ్మ
ప్రత్యక్షాదిగోచరం ధర్మవిలక్షణత్వాత్ ఘటాదివత్ । తథా చ జన్మాదిసూత్రే జగత్కారణానుమానం విచార్యం సిద్ధా
ర్థే తస్య మానత్వాన్న శ్రుతిః, సిద్ధార్థే తస్యామానత్వేన తద్విచారస్య నిష్ఫలత్వాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రమాణాంతరవి

తే । వికల్పనాస్తు పురుషబుద్ధ్యపేక్షాః, న వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానం పురుషబుద్ధ్యపేక్షం, కింతర్హి వస్తుతం
త్రమేవ తత్ । న హి స్థాణావేకస్మిన్ స్థాణుర్వా పురుషోఽన్యో వేతి తత్త్వజ్ఞానం భవతి। తత్ర పురుషోఽన్యో వే
తి మిథ్యాజ్ఞానం స్థాణురేవేతి తత్త్వజ్ఞానం వస్తుతంత్రత్వాత్ । ఏవంభూతవస్తువిషయాణాం ప్రామాణ్యం వ
స్తుతంత్రం। తత్రైవం సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుతంత్రమేవ భూతవస్తువిషయత్వాత్ ; నను భూతవస్తువిష
యత్వే బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరవిషయత్వమేవేతి వేదాంతవాక్యవిచారణానర్థికైవ ప్రాప్తా, న , ఇంద్రి
యావిషయత్వే సంబంధాగ్రహణాత్ । స్వభావతో బహిర్విషయ విషయాణీంద్రియాణి న బ్రహ్మవిషయా
ణి। సతి హీంద్రియవిషయత్వే బ్రహ్మణ ఇదం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కార్యమితి గృహ్యేత । కార్యమాత్రమేవ గృ
హ్యమాణం కిం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కిమన్యేన కేనచిద్వా సంబద్ధమితి న శక్యం నిశ్చేతుం। తస్మాజ్జన్మాదిసూత్రం
నానుమానోపన్యాసార్థం, కింతర్హి వేదాంతవాక్యప్రదర్శనార్థం। కింపునస్తద్వేదాంతవాక్యం యత్సూత్రే

షయత్వమేవ ప్రాప్తమితి కృత్వా ప్రమాణాంతరస్యైవ విచారప్రాప్తావితి శేషః। అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రష్టవ్యః, కిం యత్
కార్యం తద్బ్రహ్మజమిత్యనుమానం బ్రహ్మసాధకం కిం వా యత్కార్యం తత్సకారణమితి? నాద్యః, వ్యాప్త్యసిద్ధేరిత్యాహ॥
నేతి ॥ బ్రహ్మణ ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షేణ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాన్న ప్రమాణాంతరవిషయత్వమిత్యర్థః। ఇం
ద్రియాగ్రాహ్యత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ స్వభావత ఇతి ॥ 'పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూ'రితి శ్రుతేః, బ్రహ్మణో
రూపాదిహీనత్వాచ్చేత్యర్థః। ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వేఽపి వ్యాప్తిగ్రహః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ సతి హీతి ॥ తన్నాస్తీతి శే
షః । ఇదం కార్యం బ్రహ్మజమితి వ్యాప్తిః ప్రత్యక్షం బ్రహ్మణోఽతీంద్రియత్వాన్న సంభవతీత్యర్థః। ద్వితీయే కారణసిద్ధావ
పి కారణస్య బ్రహ్మత్వం శ్రుతిం వినా జ్ఞాతుమశక్యమిత్యాహ ॥ కార్యమాత్రమితి ॥ సంబంధకృతం యస్మాత్, శ్రుతిమం
తరేణ జగత్కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చయలాభస్తస్మాత్ తల్లాభాయ శ్రుతిరేవ ప్రాధాన్యేన విచారణీయా, అనుమానం తూ
పాదానత్వాదిసామాన్యద్వారా మృదాదివద్బ్రహ్మణః స్వకార్యాత్మకత్వాది శ్రుతార్థసంభావనార్థం గుణతయా వి
చార్యమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏతత్సూత్రస్య విషయవాక్యం పృచ్ఛతి ॥ కింపునరితి ॥ ఇహ బ్రహ్మణి లక్షణార్థత్వే
న విచారయితుమిష్టం వాక్యం కిమిత్యర్థః । అత్ర హి ప్రథమసూత్రే విశిష్టాధికారిణో బ్రహ్మవిచారం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మజ్ఞా
తుకామస్య ద్వితీయసూత్రే లక్షణముచ్యతే , తథైవ శ్రుతావపి ముముక్షోర్బ్రహ్మజ్ఞాతుకామస్య జగత్కారణత్వోపల

క్షణానువాదేన బ్రహ్మజ్ఞాప్యత ఇతి శ్రౌతార్థక్రమానుసారిత్వం సూత్రస్య దర్శయితుం సోపక్రమం వాక్యం పఠతి ॥ భృగురితి॥ అధీహి స్మారయ ఉపదిశేత్యర్థః । అత్ర యేనేత్యేకత్వం వివక్షితం, నానాత్వే బ్రహ్మత్వవిధానాయోగాత్ । యజ్జగత్కారణం తదేకం స్యాదవాంతరవాక్యం, యదేకం కారణం తద్బ్రహ్మేతి వా యత్కారణం తదేకం బ్రహ్మేతి వా మహావాక్యమితి భేదః, కిం బ్రహ్మ స్వరూపలక్షణమిత్యాశంక్య వాక్యశేషాన్నిర్ణీతో యతశ్శబ్దార్థస్సత్యజ్ఞానానందఇత్యాహ ॥ తస్యేతి॥ 'యస్సర్వజ్ఞః' 'తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే' 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'త్యాదిశాఖాంతరీయవాక్యాన్యప్యస్య విషయ ఇత్యాహ ॥ అన్యాన్యపీతి॥ ఏవంజాతీయకత్వమేవాహ॥ నిత్యేతి॥ తదేవం సర్వాసు శాఖాసు లక్షణద్వయవాక్యాని జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితాని తద్ధియా ముక్తిరితి సిద్ధం॥ ౨॥ ... ... *

'యస్య నిశ్వసితం వేదాః సర్వార్థజ్ఞానశక్తయః । శ్రీరామం సర్వవేత్తారం వేదవేద్యమహం భజే॥

వృత్తానువాదేన సంగతిం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ జగదితి ॥ చేతనస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వోక్త్యా సర్వజ్ఞత్వమర్థాత్ప్రతిజ్ఞాతం సూత్రకృతా చేతనసృష్టేర్జ్ఞానపూర్వకత్వాత్ । తథాచ బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వకారణత్వాత్, యో యత్కర్తా స తజ్జ్ఞః యథా కులాల ఇతి స్థితం, తదేవార్థికం సర్వజ్ఞత్వం ప్రధానాదినిరాసాయ వేదకర్తృత్వహేతునా ద్రఢయన్నాహేత్యర్థః । హేతుద్వయస్యైకార్థసాధకత్వాదేకవిషయత్వమవాంతరసంగతిః । యద్వా వేదస్య నిత్యత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వహేతుతా నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా వేదహేతుత్వముచ్యతే 'అస్య మహతో భూతస్య ని

ణేహాలిలక్షయిషితం 'భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే'త్యుపక్రమ్యాహ, 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి' । తస్య చ నిర్ణయవాక్యం 'ఆనందాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే ఆనందేన జాతాని జీవంతి ఆనందం ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి' । అన్యాన్యప్యేవంజాతీయకాని వాక్యాని నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావసర్వజ్ఞస్వరూపకారణవిషయాణ్యుదాహర్తవ్యాని॥ ... ... ॥౨॥

జగత్కారణత్వప్రదర్శనేన సర్వజ్ఞం బ్రహ్మేత్యుపక్షిప్తం తదేవ ద్రఢయన్నాహ॥

శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥ ౩॥

మహత ఋగ్వేదాదేః శాస్త్రస్యానేకవిద్యాస్థానోపబృంహితస్య ప్రదీపవత్సర్వార్థావద్యోతినస్సర్వ

శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వాంగిరస' ఇతి వాక్యం విషయః । తత్కిం వేదహేతుత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞత్వం సాధయతి ఉత న సాధయతీతి సందేహః; తత్ర వ్యాకరణాదివద్వేదస్య పౌరుషేయత్వే మూలప్రమాణసాపేక్షత్వేనాప్రామాణ్యాపాతాన్న సాధయతీతి పూర్వపక్షే జగత్కర్తృతోక్తచేతనత్వాసిద్ధిః ఫలం । సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిః । అస్య వేదాంతవాక్యస్యస్పష్టబ్రహ్మలింగస్య వేదకర్తరి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః । ఏవమాపాదం శ్రుత్యాదిసంగతయ ఊహ్యాః । వేదే హి సర్వార్థప్రకాశనశక్తిరుపలభ్యతే, సా తదుపాదానబ్రహ్మగతశక్తిపూర్వికా తద్గతాపూర్వప్రకాశనశక్తిత్వాత్ కార్యగతశక్తిత్వాద్వా ప్రదీపగతశక్తివదితి వేదోపాదానత్వేన బ్రహ్మణః స్వసంబద్ధాశేషార్థప్రకాశనసామర్థ్యరూపం సర్వసాక్షిత్వం సిద్ధ్యతి । యద్వా యథాఽధ్యేతారః పూర్వక్రమం జ్ఞాత్వా వేదం కుర్వంతి, తథా విచిత్రగుణమాయాసహాయోఽనావృతానంతస్వప్రకాశచిద్రూపః పరమేశ్వరః స్వకృతపూర్వకల్పీయక్రమసజాతీయక్రమవంతం వేదరాశిం తదర్థాంశ్చ యుగపజ్జానన్నేవ కరోతీతి న వేదస్య పౌరుషేయతా । యత్ర హ్యర్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యజ్ఞానం వాక్యస్రష్టా కారణం తత్ర పౌరుషేయతా, అత్ర చ యాగపద్యాన్న సా; అతో వేదకర్తా వేదమివ తదర్థమపి స్వసంబద్ధం నాంతరీయకతయా జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ శాస్త్రేతి ॥ శాస్త్రం ప్రతి హేతుత్వాద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వకారణం చేతి సంగతిద్వయానుసారేణ సూత్రయోజనామభిప్రేత్య పదాని వ్యాచష్టే ॥ మహత ఇతి॥ హేతోస్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధయే వేదస్య విశేషణాని । తత్ర గ్రంథతోఽర్థతశ్చ మహత్త్వం, హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం । శాస్త్రశబ్దః శబ్ద

మాతోఽపలక్షణార్థ ఇతి మత్వాహ ॥ అనేకేతి ॥ ‘పురాణన్యాయమీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి శిక్షాకల్పవ్యాకరణనిరుక్తఛందోజ్యోతిషాణి షడంగానీ’తి దశవిద్యాస్థానాని వేదార్థజ్ఞానహేతవః తైరుపకృతస్యేత్యర్థః । అనేన మన్వాదిభిః పరిగృహీతత్వేన వేదస్య ప్రామాణ్యం సూచితం । బోధకత్వాదపి ప్రామాణ్యమిత్యాహ ॥ ప్రదీపవదితి ॥ సర్వార్థప్రకాశనశక్తిమత్త్వేఽప్యచేతనత్వాత్ సర్వజ్ఞకల్పత్వం యోనిరుపాదానం కర్తృ చ । నను సర్వజ్ఞస్య యో గుణః సర్వార్థజ్ఞానశక్తిమత్త్వం వేదస్య తదన్వితత్వేఽపి తద్యోనేస్సర్వజ్ఞత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ న హీతి ॥ ఉపాదానే తచ్ఛక్తిం వినా కార్యే తదయోగాద్వేదోపాదానస్య సర్వజ్ఞత్వం । అనుమానం తు పూర్వం దర్శితం । న చావిద్యాయాస్తదాపత్తిః । శక్తిమత్త్వేఽప్యచేతనత్వాదితి భావః । వేదః స్వవిషయాదధికార్థజ్ఞానవజ్జన్యః, ప్రమాణవాక్యత్వాత్, వ్యాకరణరామాయణాదివదిత్యనుమానాంతరం; తత్ర వ్యాప్తిమాహ ॥ యద్యదితి ॥ విస్తరః శబ్దాధిక్యం, అనేనార్థతోఽల్పత్వం వదన్ కర్తుర్జ్ఞానస్యార్థాధిక్యం సూచయతి; దృశ్యతే చార్థవాదాధిక్యం వేదే । అత్ర యోజనా యద్యచ్ఛాస్త్రం యస్మాదాప్తాత్ సంభవతి స తతశ్శాస్త్రాదధికార్థజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం యథా శబ్దసాధుత్వాదిజ్ఞేయైకదేశోఽర్థో యస్య తదపి వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేరధికార్థజ్ఞాత్సంభవతి । యద్యల్పార్థమపి శాస్త్రమధికార్థజ్ఞాత్ సంభవతి తదా ‘అస్య మహత’ ఇత్యాదిశ్రుతేర్యస్మాన్మహతోఽపరిచ్ఛిన్నాద్భూతాత్ సత్యాద్యోనేస్సకాశాదనేకశాఖేత్యాదివిశిష్టస్య వేదస్య పురుషనిశ్వాసవదప్రయత్నేనైవ సంభవః తస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి కిము వక్తవ్యమితి, తత్ర వేదస్యపౌరుషేయత్వశంకానిరాసార్థం శ్రుతి-

జ్ఞకల్పస్య యోనిః కారణం బ్రహ్మ । న హీదృశస్య శాస్త్రస్య ఋగ్వేదాదిలక్షణస్య సర్వజ్ఞగుణాన్వితస్య సర్వజ్ఞాదన్యతస్సంభవోఽస్తి । యద్యద్విస్తరార్థం శాస్త్రం యస్మాత్పురుషవిశేషాత్సంభవతి, యథా వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేర్జ్ఞేయైకదేశార్థమపి, స తతోఽప్యధికతరవిజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే, కిము వక్తవ్యమనేకశాఖాభేదభిన్నస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్యవర్ణాశ్రమాదిప్రవిభాగహేతోః ఋగ్వేదాద్యాఖ్యస్య సర్వజ్ఞానాకరస్యాప్రయత్నేనైవ లీలాన్యాయేన పురుషనిశ్వాసవద్యస్మాన్మహతో భూతాద్యోనేస్సంభవః ‘అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద’ ఇత్యాది శ్రుతేః తస్య మహతో భూతస్య నిరతిశయం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి । అథవా యథోక్తమృగ్వేదాది శాస్త్రం యోనిః కారణం ప్రమాణమస్య బ్రహ్మణో యథావత్స్వరూపావగమే । శాస్త్రాదేవ ప్రమాణాజ్జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మ

స్థనిశ్వసితపదార్థమాహ ॥ అప్రయత్నేనేతి ॥ ప్రమాణాంతరేణార్థజ్ఞానప్రయాసం వినా నిమేషాదిన్యాయేనేత్యర్థః । అత్రానుమానే ‘యస్సర్వజ్ఞ’ ఇతి శ్రుత్యుక్తసర్వజ్ఞత్వధార్ఢ్యాయ పాణిన్యాదివద్వేదకర్తర్యధికార్థజ్ఞానసత్తామాత్రం సాధ్యతే న తద్విషయజ్ఞానస్య వేదహేతుత్వం, నిశ్వసితశ్రుతివిరోధాత్, వేదజ్ఞానమాత్రేణాధ్యేతృవద్వేదకర్తృత్వోపపత్తేశ్చ । ఇయాంస్తు విశేషః, అధ్యేతా పరాపేక్షః, ఈశ్వరస్తు స్వకృతవేదానుపూర్వీం స్వయమేవ స్మృత్వా తథైవ కల్పాదౌ బ్రహ్మాదిష్వావిర్భావయన్ అనావృతజ్ఞానత్వాదవర్జనీయతయా తదర్థమపి జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇత్యనవద్యం । అధునా బ్రహ్మణో లక్షణానంతరం ప్రమాణజిజ్ఞాసాయాం వర్ణకాంతరమాహ ॥ అథవేతి ॥ లక్షణప్రమాణయోర్బ్రహ్మనిర్ణయార్థత్వాదేకఫలకత్వం సంగతిః । ‘తం త్వౌపనిషదం పురుష’మితి శ్రుతిర్బ్రహ్మణో వేదైకవేద్యత్వం బ్రూతే న వేతి సంశయే, కార్యలింగేనైవ లాఘవాత్ కర్తురేకస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణస్సిద్ధేర్న బ్రూత ఇతి ప్రాప్తే వేదప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణో న ప్రమాణాంతరవేద్యత్వమితి సిద్ధాంతయతి ॥ శాస్త్రయోనిత్వాదితి ॥ తద్వ్యాచష్టే ॥ యథోక్తమితి ॥ సర్వత్ర పూర్వోత్తరపక్షయుక్తిద్వయం సంశయబీజం ద్రష్టవ్యం । అత్ర పూర్వపక్షే అనుమానస్యైవ విచార్యతాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు వేదాంతానామితి భేదః । అనుమానాదినా బ్రహ్మసిద్ధిః పూర్వసూత్రే ప్రసంగాన్నిరస్తా । కించ విచిత్రప్రపంచస్య ప్రాసాదాదివదనేకకర్తృకతాబాధాన్న లాఘవావతారః । న చ సర్వజ్ఞత్వాత్ కర్తురేకత్వసంభవః, ఏకత్వజ్ఞానాత్ సర్వజ్ఞత్వజ్ఞానం తతస్తదిత్యన్యోన్యాశ్రయాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ శాస్త్రాదేవేతి ॥ కిం తచ్ఛాస్త్రమితి తత్రాహ ॥ శాస్త్రమితి ॥ పృథగారంభమా

క్షిపతి ॥ కిమర్థమితి ॥ యేన హేతునా దర్శితం తతః కిమర్థమిత్యర్థః। జన్మాదిలింగకానుమానస్యస్వాతంత్ర్యేణోపన్యాసశం కానిరాసార్థం పృథక్సూత్రమిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ❁ వేదాంతాస్సిద్ధబ్రహ్మపరా ఉత కార్యపరా ఇతి నిష్ఫలత్వ సాపేక్షత్వయోః ప్రసంగాప్రసంగాభ్యాం సంశయే పూర్వసూత్రే ద్వితీయవర్ణకేనాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కథం పునరిత్యాదినా ॥ ‘సదేవ సోమ్యే’త్యాదీనాం సర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః। పూర్వపక్షే వేదాంతేషు ముముక్షుప్రవృత్త్యసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః । కథమిత్యాక్షేపే హేతుః ॥ యావతేతి ॥ యతో జైమినిసూత్రేణ శాస్త్రస్య వేదస్య క్రియాపరత్వం దర్శితమతోఽక్రియార్థత్వాద్వేదాంతానామానర్థక్యం ఫలవదర్థశూన్యత్వం ప్రాప్తమిత్యన్వయః । సూత్రస్యాయమర్థః । ప్రథమసూత్రేణావద్వేదస్యాధ్యయనకారణకభావనావిధిభావ్యస్య ఫలవదర్థపరత్వముక్తం । ‘చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ’ ఇతి ద్వితీయసూత్రే ధర్మైకార్థ్యే చోదనా ప్రమాణమితి వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం కార్యపరత్వమాస్థితం । తత్ర ‘వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే’త్యాద్యర్థవాదానాం ధర్మే ప్రామాణ్యమస్తి న వేతి సంశయే ఆమ్నాయప్రామాణ్యస్య క్రియార్థత్వేన వ్యాప్తత్వాదర్థవాదేషు ధర్మస్యాప్రతీతేరక్రియార్థానాం తేషామానర్థక్యం నిష్ఫలార్థత్వం, న చాధ్యయనవిధ్యుపాత్తానాం నిష్ఫలే సిద్ధార్థే ప్రామాణ్యం యుక్తం, తస్మాదనిత్యమేతేషాం ప్రామాణ్యముచ్యతే । వ్యాపకాభావాద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం నాస్త్యేవేతి యావత్ । ఏవం పూర్వపక్షేఽపి ‘విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు’ రితి సూత్రేణ సిద్ధాంతమాహ ॥ క్రియాపరత్వ

ధిగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః । తచ్ఛాస్త్రముదాహృతం పూర్వసూత్రే ‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత’ ఇత్యాది । కిమర్థం తర్హీదం సూత్రం యావతా పూర్వసూత్రే ఏవంజాతీయకం శాస్త్రముదాహరతా శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో దర్శితం ? ఉచ్యతే । తత్ర సూత్రాక్షరేణ విస్పష్టం శాస్త్రస్యానుపాదానాజ్జగతో జన్మాదిసూత్రేణ కేవలమనుమానముపన్యస్తమిత్యాశంక్యేత, తామాశంకాం నివర్తయితుం సూత్రమిదం ప్రవవృతే ॥ శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥ కథం పునర్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం ? ఉచ్యతే। యావతా ‘ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా’ మితి క్రియాపరత్వం శాస్త్రస్య ప్రదర్శితం, అతో వేదాంతానామానర్థక్యమక్రియార్థత్వాత్; కర్తృదేవతాదిప్రకాశనార్థత్వేన వా క్రియావిధిశేషత్వం ఉపాసనాదిక్రియాంతరవిధానార్థత్వం వా? న హి పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపప్రతిపాదనం సంభవతి ప్రత్య

మితి । అనిత్యమితి ప్రాప్తే దర్శితమిత్యర్థః । వాయుర్హి క్షిప్రగామినీ దేవతా తద్దేవతాకం కర్మ క్షిప్రమేవ ఫలం దాస్యతీత్యేవం విధేయార్థానాం స్తుతిరూపార్థేన ద్వారేణ ‘వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేతే’త్యాదివిధివాక్యైరేకవాక్యత్వాదర్థవాదాస్సఫలాస్స్యుః । స్తుతిలక్షణయా సఫలకార్యపరత్వాత్ ప్రమాణమర్థవాదా ఇతి యావత్ । నన్వధ్యయనవిధిగృహీతానాం వేదాంతానామానర్థక్యం న యుక్తమిత్యత ఆహ ॥ కర్త్రితి॥ న వయం వేదాంతానామానర్థక్యం సాధయామః కింతు లోకే సిద్ధస్య మానాంతరవేద్యత్వాన్నిష్ఫలత్వాచ్చ సిద్ధబ్రహ్మపరత్వే తేషాం మానాంతరసాపేక్షత్వనిష్ఫలత్వయోః ప్రసంగాదప్రామాణ్యాపాతాత్కార్యశేషకర్తృదేవతాఫలానాం ప్రకాశనద్వారా కార్యపరత్వం వక్తవ్యమితి బ్రూమః । తత్ర త్వంతత్పదార్థవాక్యానాం కర్తృదేవతాస్తావకత్వం వివిదిషాదివాక్యానాం ఫలస్తావకత్వం। నను కర్మశేషమనారభ్య ప్రకరణాంతరాధీతానాం వేదాంతానాం కథం తచ్ఛేషత్వం? మానాభావాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ॥ ఉపాసనేతి॥ మోక్షకామోన బ్రహ్మాభేదమారోప్య ‘అహం బ్రహ్మాస్మీ’త్యుపాసీతేత్యుపాసనావిధిః। ఆదిపదాచ్ఛ్రవణాదయః। తత్కార్యపరత్వం వా వక్తవ్యమిత్యర్థః। నను శ్రుతం బ్రహ్మ విహాయాశ్రుతకార్యపరత్వం కిమర్థం వక్తవ్యమితి తత్రాహ ॥ నహీతి॥ పరతస్సమంతాన్నిశ్చయేన స్థితం పరినిష్ఠితం కృత్యనపేక్షం సిద్ధమితి యావత్ । తస్య ప్రతిపాదనమజ్ఞాతస్య వేదేన జ్ఞాపనం తన్న సంభవతి, మానాన్తరయోగ్యేఽర్థే వాక్యస్య సంవాదే సత్యనువాదకత్వాత్ ‘అగ్నిర్హిమస్య భేషజ’ మితివాక్యవత్ విసంవాదే చాబోధకత్వాదాదిత్యో యూపవదిత్యర్థః । సిద్ధో న వేదార్థః మానాంతరయోగ్యత్వాత్ ఘటవదిత్యుక్త్వా నిష్ఫలత్వాచ్చేత్యాహ॥

తదితి ॥ సిద్ధజ్ఞాపనే హేయోపాదేయాగోచరే ఫలాభావాచ్చ తన్న సంభవతీత్యర్థః । ఫలం హి సుఖావాప్తిర్దుఃఖహానంచ । తచ్చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం సాధ్యం । తేచోపాదేయస్య ప్రవృత్తిప్రయత్నకార్యస్య హేయస్య నివృత్తియత్నకార్యస్య జ్ఞానాభ్యాంజాయతే న సిద్ధజ్ఞానాదితి భావః । తర్హి సిద్ధబోధివేదవాదానాం సాఫల్యం కథమిత్యాశంక్యావ్నాయస్యేత్యాది సంగ్రహవాక్యం వివృణోతి॥ అతఏవేతి ॥ సిద్ధజ్ఞానాత్ఫలాభావాదేవేత్యర్థః । ‘దేవైర్నిరుద్ధస్సోఽగ్నిరరోదీ’దితివాక్యేఽశ్రుజత్వేన రజతస్య నిందాద్వారా ‘బర్హిషి న దేయ’మితి సఫలనిషేధశేషత్వవద్వేదాంతానాం విధిశేషత్వం వాచ్యమిత్యర్థః । నను తేషాం మంత్రవత్స్వాతంత్ర్యమస్తు నార్థవాదవద్విధ్యేకవాక్యత్వమిత్యాశంక్య దృష్టాంతాసిద్ధిమాహ ॥ మంత్రాణాం చేతి ॥ ప్రమాణలక్షణేఽర్థవాదచింతానంతరం మంత్రేషు చింతా కృతా । ఇషే త్వేతి మంత్రే ఛినద్మీత్యధ్యాహారాచ్ఛాఖాచ్ఛేదనక్రియాప్రతీతేరగ్నిర్మూర్ధేత్యాదౌ చ క్రియాసాధనదేవతాదేః ప్రతీతేః మంత్రాశ్శ్రుత్యాదిభిః క్రతౌ వినియుక్తాః తే చ కిముచ్చారణమాత్రేణాదృష్టం కుర్వంతః క్రతావుపకుర్వంతి ఉత దృష్టేనైవార్థస్మరణేనేతి సందేహే చింతాదినాప్యధ్యయనకాలావగతమంత్రార్థస్య స్మృతిసంభవాదదృష్టార్థా మంత్రా ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః ‘అవిశిష్టస్తు వాక్యార్థ’ ఇతి లోకవేదయోర్వాక్యార్థస్యావిశేషాన్మంత్రవాక్యానాం దృష్టేనైవ స్వార్థప్రకాశనేన క్రతూపకారకత్వసంభవాదదృ

క్షాదివిషయత్వాత్పరినిష్ఠితవస్తునః । తత్ప్రతిపాదనే చ హేయోపాదేయరహితే పురుషార్థాభావాత్। అతఏవ ‘సోఽరోదీ’దిత్యాదీనామానర్థక్యం మాభూదితి ‘విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు’రితి విధిస్తావకత్వేనార్థవత్త్వముక్తం । అతఏవ మంత్రాణాం చ ‘ఇషే త్వే’త్యాదీనాం క్రియాతత్సాధనాభిధాయకత్వేన కర్మసమవాయిత్వముక్తం అతో న క్వచిదపి వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమంతరేణార్థవత్తా దృష్టోపపన్నా వా । న చ పరినిష్ఠితే వస్తుస్వరూపే విధిస్సంభవతి, క్రియావిషయత్వాద్విధేః। తస్మాత్కర్మాపేక్షితకర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రకాశనేన క్రియావిధిశేషత్వం వేదాంతానాం ॥. అథ ప్రకరణాంతరభయాన్నైతదభ్యుపగమ్యతే, తథాపి స్వవాక్యగతోపాసనాదికర్మపరత్వం, తస్మాన్న బ్రహ్మణశ్శాస్త్రయోనిత్వమితి ప్రాప్త ఇదముచ్యతే ॥ ... ...

తత్తుసమన్వయాత్ ॥౪॥

తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః । తద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం వేదాంతశాస్త్రాదవగమ్యతే। కథం ? సమన్వయాత్ । సర్వేషు హి వేదాంతేషు వాక్యాని తాత్పర్యేణైతస్యార్థ

ష్టైసంభవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః ఫలవదనుష్ఠానాయాపేక్షితేన క్రియాతత్సాధనస్మరణేన మంత్రాణాం కర్మాంగత్వం ‘మంత్రైరేవ మంత్రార్థస్స్మర్తవ్య’ ఇతి నియమస్త్వదృష్టార్థ ఇతి । తథా చార్థవాదానాం స్తుతిపదార్థద్వారా పదైకవాక్యత్వం విధిభిర్మంత్రాణాం తు వాక్యార్థజ్ఞానద్వారా తైర్వాక్యైకవాక్యత్వమితి విభాగః । నన్వస్తు కర్మప్రకరణస్థవాక్యానాం విధ్యేకవాక్యత్వం వేదాంతానాం తు సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిం న స్యాదితి తత్రాహ ॥ నక్వచిదితి ॥ వేదాంతాః విధ్యేకవాక్యత్వే నైవార్థవంతః సిద్ధార్థవేదత్వాన్మంత్రార్థవాదాదివదిత్యర్థః, అన్యత్రాదృష్టాఽపి వేదాంతేషు కల్ప్యతామితి తత్రాహ ॥ ఉపపన్నా వేతి ॥ నేత్యనుషంగః । సిద్ధే ఫలాభావస్యోక్తత్వాదితి భావః । తర్హి బ్రహ్మణ్యేవ స్వార్థో విధిః కల్ప్యతాం కృతం వేదాంతానాం విధ్యంతరశేషత్వేనేత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ నను ‘దధ్నా జుహోతీ’తి సిద్ధే దధ్ని విధిర్దృష్టస్తత్రాహ ॥ క్రియేతి ॥ దధ్నః క్రియాసాధనస్య ప్రయుజ్యమానతయా సాధ్యత్వాద్విధేయతా, నిష్క్రియబ్రహ్మణః కథమప్యసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః॥ భాట్టమతముపసంహరతి ॥తస్మాదితి॥ ❁ స్వయమేవారుచిం వదన్ పక్షాంతరమాహ॥అథేతి॥ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥తుశబ్ద ఇతి॥ తద్బ్రహ్మ వేదాంతప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతుం పృచ్ఛతి ॥ కథమితి ॥ హేతుమాహ ॥ సమితి ॥ అన్వయస్తాత్పర్యవిషయత్వం, తస్మాదిత్యేవ హేతుః తాత్పర్యస్య సమ్యక్త్వమఖండార్థవిషయత్వం సూచయి

తుంసంపదం ప్రతిజ్ఞాంతర్గతమేవ, తథాచాఖండం బ్రహ్మ వేదాంతజప్రమావిషయః, వేదాంతతాత్పర్య విషయత్వాత్। యో యద్వాక్యతాత్పర్యవిషయస్స తద్వాక్యప్రమేయః, యథాకర్మవాక్యప్రమేయోధర్మ ఇతి ప్రయోగః । వాక్యార్థస్యాఖండత్వమసంసృష్టత్వం, వాక్యస్యచాఖండార్థకత్వం, స్వపదోపస్థాపితా యేపదార్థాస్తేషాంయస్ససర్గః తదగోచరప్రమాజనకత్వం । నచేదమప్రసిద్ధం । ప్రకృష్టప్రకాశ శ్చంద్రఇత్యాదిలక్షణావాక్యానాం లోకేలక్షణయాచంద్రాదివ్యక్తిమాత్రప్రమాహేతుత్వాత్సర్వపదలక్షణాచావిరుద్ధా । సర్వైరర్థవాదపదైరేకస్యాస్తు స్తతేర్లక్షణాంగీకారాత్తథా సత్యజ్ఞానాదిపదైరఖండంబ్రహ్మభాతీతినపక్షాసిద్ధిః ।నాపిహేత్వసిద్ధిః।ఉపక్రమాదిలింగైర్వేదాంతానామద్వితీయాఖండబ్రహ్మణితాత్పర్యనిశ్చయాత్తత్రఛాందోగ్యషష్ఠేఉపక్రమందర్శయతి ॥ సదేవేతి॥ ఉద్దాలకః పుత్రమువాచ, హేసోమ్యప్రియదర్శన, ఇదంసర్వంజగదగ్రేఉత్పత్తేఃప్రాక్కాలేసదబాధితంబ్రహ్మైవాసీత్ ।ఏవకారేణజగతఃపృథక్సత్తానిషిధ్యతే।సతస్సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదనిరాసార్థం ‘ఏకమేవాద్వితీయ’మితిపదత్రయం । ఏవమద్వితీయంబ్రహ్మోపక్రమ్య ‘ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వ’మిత్యుపసంహారతీతిఉపక్రమోపసంహారైకరూప్యం తాత్పర్యలింగం, తథా ‘తత్త్వమసీ’తి నవకృత్వోఽభ్యాసః ,రూపాదిహీనాద్వితీయబ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాదపూర్వత్వముక్తం, ‘ అత్రవావకిల సత్సోమ్యననిభాలయస’ఇతి । సంధాతెస్థితం ప్రత్యగ్బ్రహ్మనజానాసీత్యర్థః। ‘తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్య’ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానాత్ఫలముక్తంతస్యవిదుషోయావత్కాలందేహోనవిమోక్ష్యతేతావదేవ దేహపాతపర్యంతోవిళంబః। కథందేహపాతానంతరంవిద్వాన్బ్రహ్మసంపత్స్యతేవిదేహకైవల్యమనుభవతీత్యర్థః। ‘ అనేనజీవేనాత్మ

స్యప్రతిపాదకత్వేన సమనుగతాని ‘ సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మాబ్రహ్మసర్వానుభూః బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా’దిత్యాదీని । నచతద్గతానాంపదానాం బ్రహ్మస్వరూపవిషయేనిశ్చితేసమన్వయేఽవగమ్యమానేఽర్థాంతరకల్పనాయుక్తా,శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనాప్రసంగాత్। నచ తేషాంకర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రతిపాదనపరతాఽవసీయతే। ‘తత్కేనకంపశ్యే’దిత్యాదిక్రియాకారకఫలనిరాకరణశ్రుతేః । నచపరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపత్వేఽపిప్రత్యక్షాదివిషయత్వం ।‘తత్త్వమసీ’తిబ్రహ్మాత్మభావస్యశా

స్త్రమంతరేణానవగమ్యమానత్వాత్ । ...

చాబ్రహ్మణ్యపితుల్యం। యచ్చోక్తంనిష్ఫలత్వాత్ బ్రహ్మనవేదార్థఇతి తదనూద్యపరిహరతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ రహిత త్వాచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణఇతి శేషః। యదప్యుక్తం 'ఉపాసనాపరత్వంవేదాంతానా'మితితత్రకింప్రమాణంచాగ్నావ్రీ హివాక్యానామివసప్రేషామితితత్రాహ్యసంగికరోతి ॥ దేవతాదీతి ॥ స్వర్గత్వాదిగుణఃఫలంచాదిశబ్దార్థః। నద్వితీయః, విధిశూన్యానాం 'సత్యంజ్ఞాన' మిత్యాదీనాం స్వార్థేఫలవత్తాముపాసనాపరత్వకల్పనాయోగాత్।కించతదర్థస్యబ్రహ్మ ణఉపాస్యత్వం జ్ఞానాత్ప్రాగూర్ధ్వంవా? ఆద్యే అప్రసిద్ధత్వాత్ తస్యోపాస్యత్వేఽపి నద్వితీయఇత్యాహ ॥నతుతథేతి ॥ ప్రాగివదేవతాదివదిత్యర్థః। 'అహంబ్రహ్మాస్మీ'త్యేకత్వేజ్ఞాతేసతి హేయోపాదేయశూన్యతయాబ్రహ్మాత్మనఃఫలాభా వాదుపాస్యోపాసకద్వైతజ్ఞానస్యసకారణస్యనాశాచ్చనోపాసనాశేషత్వమిత్యాహ ॥ ఏకత్వఇతి॥ ద్వైతజ్ఞానస్యసం స్కారబలాత్పునరుదయమివిధానమితినేత్యాహ ॥నహీతి॥ పృథగస్యేతిశేషః।భ్రాంతిత్వానిశ్చయోదార్ఢ్యం,సంస్కారోత్థం ప్రత్యక్షేప్యేవసన్నిహితంనవిధినిమిత్తమితిభావః। 'యేనో'పాసనాయాంకారణస్యసత్త్వేనేత్యర్థః। వేదప్రామాణ్య స్యవ్యాపకంక్రియార్థత్వముక్తమనువదతి।యద్యపీతి॥ కర్మకాండఅర్థవాదానామిత్యర్థః। తథాచవ్యాపకాభావాద్వే దాంతేషువ్యాప్యాభావానుమానమితిభావః। వేదాంతాఃనస్వార్థేమానం అక్రియార్థత్వాత్, 'సోఽరోదీ'దిత్యాదివది త్యనుమానేసఫలార్థకత్వముపాధిరిత్యాహ।తథాపీతి॥ అర్థవాదానాంనిష్ఫలస్వార్థామానత్వేపీత్యర్థః।తద్విషయ స్యతత్కారణస్యస్వార్థేబ్రహ్మణ్యసీతి శేషః। సఫలజ్ఞానకారణత్వేన వేదాంతానాం స్వార్థేమానత్వసిద్ధేర్నక్రియార్థ

త్వంప్రమాణత్వేఽనవగమ్యమానత్వాత్।యత్తుహేయోపాదేయరహితత్వాదుపదేశానర్థక్యమితి। నైష దోషః। హేయోపాదేయశూన్యబ్రహ్మాత్మావగమాదేవసర్వక్లేశప్రహాణాత్పురుషార్థసిద్ధేః। దేవతా దిప్రతిపాదనస్యతుస్వవాక్యగతోపాసనార్థత్వేపినకశ్చిద్విరోధః। ననుతథాబ్రహ్మణఉపాసనావిధిశే షత్వంసంభవతి। ఏకత్వేహేయోపాదేయశూన్యతయాక్రియాకారకాదిద్వైతవిజ్ఞానోపమర్దోపపత్తేః। నహిబ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానేనోన్మథితస్యద్వైతవిజ్ఞానస్యపునస్సంభవోఽస్తి, యేనోపాసనావిధిశేషత్వం బ్రహ్మణఃప్రతిపాద్యేత। యద్యప్యన్యత్రవేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమంతరేణప్రమాణత్వం నదృష్టం, తథాప్యాత్మవిజ్ఞానస్యఫలపర్యంతత్వాత్ నతద్విషయస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యంశక్యం ప్రత్యాఖ్యా తుం। నచానుమానగమ్యంశాస్త్రప్రామాణ్యంయేనాన్యత్రదృష్టంనిదర్శనమపేక్ష్యేత।తస్మాత్సిద్ధంబ్రహ్మ ణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం ॥అతఃపరేప్రత్యవతిష్ఠంతే పునరాగతవంతః। యద్యపిశాస్త్రప్రమాణకంబ్ర

కత్వంతద్వ్యాపకమితిభావః। ననుమాభూత్స్వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకంక్రియార్థత్వం వ్యాప్యంతుభవిష్యతీతదభావా త్స్వేదాంతానాం ప్రామాణ్యందుర్జ్ఞేయమితి నేత్యాహ ॥నచేతి ॥ యేనవేదప్రామాణ్యం స్వస్యానుమానగమ్యత్వేనా న్యత్రక్వచిద్దృష్టం దృష్టాంతమపేక్షేత తదేవనాస్తీత్యర్థః। చక్షురాదివద్వేదస్య స్వతఃప్రామాణ్యజ్ఞానాన్నతద్వ్యాప్తి వ్యాపకాద్యపేక్షా। ప్రామాణ్యసంశయేతుఫలవదజ్ఞాతాబాధితార్థతాత్పర్యాత్ప్రామాణ్యనిశ్చయోనక్రియార్థత్వే న 'నహ్యోపపతే'దితివాక్యేవ్యభిచారాదితిభావః। వర్ణకార్థముపసంహరతి ॥తస్మాదితి॥ సమన్వయాదిత్యర్థః।విధివా క్యానామపిఫలవదజ్ఞాతార్థత్వేనప్రామాణ్యంతత్తుల్యంవేదాంతానామపీతిస్థితం॥సప్తమంవర్ణకం॥ ఏవంపదానాంసిద్ధేఽ ర్థే వ్యుత్పత్తిమిచ్ఛతాంబ్రహ్మ నాస్తికానాంమతం బ్రహ్మణోమానాంతరాయోగ్యత్వాత్ఫలవత్త్వాచ్చ వేదాంతైక మేయత్వమిత్యుక్త్వానిరస్తం। సంప్రతిసర్వేషాం పదానాంకార్యాన్వితార్థే శక్తిమిచ్ఛతాంవిధిశేషత్వేనప్రత్యగ్బ్రహ్మ వేదాంతైర్బోధ్యతేనస్వాతంత్ర్యేణేతివదతాంవృత్తికారాణాం మతనిరాసాయ సూత్రస్యవర్ణకాంతరమారభ్యతే। తత్రవేదాంతాః కిముపాసనావిధిశేషత్వేన బ్రహ్మబోధయంతి? ఉతస్వాతంత్ర్యేణ? ఇతి సిద్ధేవ్యుత్పత్త్యభావభావా భ్యాంసంశయేపూర్వపక్షమాహ ॥ అతఃపరఇతి ॥ బ్రహ్మణోవేదాంతవేద్యత్వోక్త్యావృత్తికారాఃపూర్వపక్షయంతీత్య ర్థః। ఉపాసనాతోముక్తిఃపూర్వపక్షే, తత్త్వజ్ఞానాదేవేతిసిద్ధాంతేఫలంవిధిర్నియోగః తస్యవిషయః ప్రతిపత్తిరుపాస

సా । అస్యాః కో విషయ ఇత్యాకాంక్షాయాం సత్యాదివాక్యైర్విధిపరైరేవ బ్రహ్మ సమర్ప్యత ఇత్యాహ ॥ ప్రతిపత్తీతి ॥ విధివిషయప్రతిపత్తివిషయతయేత్యర్థః । విధిపరాద్వాక్యాత్తచ్ఛేషలాభే దృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ ‘యూపే పశుం బధ్నాతి’ ‘ఆహవనీయే జుహోతి’ ‘ఇంద్రం యజేతే’తి విధిషు కే యూపాదయ ఇత్యాకాంక్షాయాం ‘యూపం తక్షతి’ ‘యూపమష్టాశ్రీకరోతీ’తి తక్షణాదిసంస్కృతం దారు యూపః । ‘అగ్నీనాదధీతే’త్యాధానసంస్కృతోఽగ్నిరాహవనీయః । ‘వజ్రహస్తః పురందర’ ఇతి విధిపరైరేవ వాక్యైస్సమర్ప్యంతే తద్వద్బ్రహ్మేత్యర్థః । విధిపరవాక్యస్యాపి అన్యార్థాభిధానత్వే వాక్యభేదస్స్యాదితి శంకానిరాసార్థమపిశబ్దః । మానాంతరాప్రాప్తాన్యపి శేషతయోచ్యంతే న ప్రధానత్వేనేతి న వాక్యభేదః, ప్రధానార్థభేదస్యైవ వాక్యభేదకత్వాదితి భావః । నను క్రతుష్వనలింగస్యాతాత్పర్యవిషయస్య బ్రహ్మణః కుతో విధిశేషత్వమితి శంకతే ॥ కుత ఇతి ॥ వృద్ధవ్యవహారేణ హి శాస్త్రతాత్పర్యనిశ్చయః । వృద్ధవ్యవహారే చ లోకేషు ప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధ్యా ఆప్తప్రయోగో దృశ్యతే । అతశ్శాస్త్రస్యాపి తే ఏవ ప్రయోజనే, తే చ కార్యజ్ఞానజన్యే ఇతి కార్యపరత్వం శాస్త్రస్య, తతః కార్యశేషత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యాహ ॥ ప్రవృత్తీతి ॥ శాస్త్రస్య నియోగపరత్వే వృద్ధసమ్మతిమాహ ॥ తథాహీత్యాదినా । క్రియా కార్యం, నియోగో విధిః, ధర్మోఽపూర్వమిత్యనర్థాంతరం । కో వేదార్థ ఇత్యాకాంక్షాయాం భాష్యకృతోక్తం ‘దృష్టో హీ’తి ॥ తస్య వేదస్య కార్యం వేదార్థ ఇత్యత్ర చోదనాసూత్రస్థం భాష్యమాహ ॥ చోదనేతి ॥ క్రియాయాః నియోగస్య జ్ఞానద్వారా ప్రవర్తకం వాక్యం చోదనేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః । శబరస్వామిసమ్మతిముక్త్వా జైమినిసమ్మతిమాహ ॥ తస్య జ్ఞానమితి ॥

హ్మ తథాపి ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రేణ బ్రహ్మ సమర్ప్యతే, యథా యూపాహవనీయాదీన్యలౌకికాన్యపి విధిశేషతయా శాస్త్రేణ సమర్ప్యంతే తద్వత్ ॥ కుత ఏతత్ ‘ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య, తథా హి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం ‘దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనం నామే’తి ‘చోదనేతి క్రియాయాః ప్రవర్తకం వచనం’ ‘తస్య జ్ఞానముపదేశః’ ‘తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయః’ ‘ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా’మితి చ । అతః పురుషం క్వచిద్విషయవిశేషే ప్రవర్తయత్ కుతశ్చిద్విషయవిశేషాన్నివర్తయచ్చార్థవచ్ఛాస్త్రం, తచ్ఛేషతయా చాన్యదుపయుక్తం, తత్సామాన్యాద్వేదాంతానామపి తథైవార్థవత్త్వం స్యాత్ । సతి చ విధిపరత్వే యథా స్వర్గాదికామస్యాగ్నిహోత్రాదిసాధనం విధీయతే, ఏవమమృతత్వకామస్య బ్రహ్మజ్ఞానం విధీయత ఇతి యుక్తం । నన్విహ జిజ్ఞాస్యవైలక్షణ్యముక్తం । కర్మకాండే భవ్యో ధర్మో జిజ్ఞాస్యః, ఇహ తు భూతం బ్రహ్మ నిత్యనిర్వృత్తం జిజ్ఞాస్యమి

తస్య ధర్మస్య జ్ఞాపకమపౌరుషేయం విధివాక్యముపదేశః, తస్య ధర్మేణావ్యతిరేకాదిత్యర్థః । పదానాం కార్యాన్వితార్థే శక్తిరిత్యత్ర సూత్రం పఠతి ॥ తద్భూతానామితి ॥ తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయోఽర్థస్య తన్నిమిత్తత్వాదితి సూత్రం । తత్ర వేదే భూతానాం సిద్ధార్థనిష్ఠానాం పదానాం క్రియార్థేన కార్యవాచినా లిఙాదిపదేన సమామ్నాయస్సహోచ్చారణం కర్తవ్యం । పదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థరూపకార్యధీనిమిత్తత్వాదిత్యర్థః । కార్యాన్వితార్థశక్తాని పదాని కార్యవాచిపదేన సహ పదార్థస్మృతిద్వారా కార్యమేవ వాక్యార్థం బోధయంతీతి భావః । ఫలితమాహ ॥ అత ఇతి ॥ యతో వృద్ధా ఏవమాహురతో విధినిషేధవాక్యమేవ శాస్త్రం, అర్థవాదాదికం తు తచ్ఛేషతయోపక్షీణం, తేన కర్మశాస్త్రేణ సామాన్యం శాస్త్రత్వం, తస్మాద్వేదాంతానాం కార్యపరత్వేనైవార్థవత్త్వం స్యాదిత్యర్థః । నను వేదాంతేషు నియోజ్యస్య విధేయస్య చాదర్శనాత్కథం కార్యధీరితి తత్రాహ ॥ సతి చేతి ॥ నను ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసాసూత్రకారాభ్యామిహ కాండద్వయేఽర్థభేద ఉక్తః, ఏకకార్యార్థత్వే శాస్త్రభేదానుపపత్తేః । తత్ర కాండద్వయే జిజ్ఞాస్యభేదే సతి ఫలవైలక్షణ్యం వాచ్యం । తథా చ న ముక్తిఫలాయ జ్ఞానస్య విధేయతా, ముక్తేర్విధేయక్రియాజన్యత్వే కర్మఫలాదవిశేషప్రసంగాత్, అవిశేషే చ జిజ్ఞాస్యభేదాసిద్ధేః । అతః కర్మఫలవిలక్షణత్వాన్నిత్యసిద్ధముక్తేస్తద్వ్యంజకజ్ఞానవిధిరయుక్త ఇత్యాశంకతే ॥ నన్విహేతి ॥ ముక్తేః కర్మఫలాద్వైలక్షణ్యమసిద్ధమితి తదర్థం జ్ఞానం విధేయం । న చ తర్హి సఫలం కార్యమేవ వేదాంతేష్వపి జిజ్ఞాస్య

మితి తన్నైదానిద్ధైరితివాచ్యం, ఇష్టత్వాత్। నచబ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వసూత్రవిరోధః, జ్ఞానవిధిశేషత్వేన సూత్రకృతా బ్రహ్మప్రతిపాదనాదితిపరిహరతి ॥నేతి॥ బ్రహ్మణోవిధిప్రయుక్తత్వంస్ఫుటయతి ॥ ఆత్మావాఇతి ॥ లోకంజ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మవేదేత్యత్రబ్రహ్మభావకామోబ్రహ్మవేదనంకుర్యాదితివిధిః పరిణమ్యత ఇతిద్రష్టవ్యం। వేదాంతానేవార్థతో ... నిత్యఇతి ॥ననుకింవిధిఫలమితిలేదాహ॥ తదుపాసనాదితి ॥ ప్రత్యగ్బ్రహ్మోపాసనాత్ ‘బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర’మితిశాస్త్రోక్తో మోక్షః స్వర్గవల్లోకాప్రసిద్ధః ఫలమిత్యర్థః। బ్రహ్మణఃకర్తవ్యోపాసనావిషయకవిధిశేషత్వానంగీకారేబాధకమాహ ॥కర్తవ్యేతి॥ విధ్యసంబద్ధసిద్ధబోధేప్రవృత్త్యాదిఫలాభావాద్వేదాంతానాంవైఫల్యంస్యాదిత్యర్థః॥ ననుసిద్ధబోధకంశాస్త్రమపార్థం ... దృష్టాంతవైషమ్యేనపరిహరతి ॥స్యాదితి॥ఏతదర్థవత్త్వమేవంచేత్స్యాదిత్యర్థః॥ ఏవంశబ్దార్థమాహ ॥ యదీతి॥ కించ,యదిజ్ఞానాదేవముక్తిస్తదాశ్రవణజన్యజ్ఞానానంతరంమననాదివిధిర్నస్యాత్ , తద్విధేశ్చకార్యనాధ్యత్వముక్తిరిత్యాహ ॥ శ్రోతవ్యఇతి ॥ శబ్దానాంకార్యాన్వితశక్తేః ప్రవృత్త్యాదిఫలస్యైవ శాస్త్రత్వాత్సిద్ధఫలాభావాత్।

తత్రధర్మజ్ఞానఫలాదనుష్ఠానాపేక్షాద్విలక్షణంబ్రహ్మజ్ఞానఫలంభవితుమర్హతి ।నార్హత్యేవంభవితుం। కార్యవిధిప్రయుక్తస్యైవబ్రహ్మణఃప్రతిపాద్యమానత్వాత్ ‘ఆత్మావారేద్రష్టవ్యః’ ‘యఆత్మాఽపహతపాప్మాసోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః’ ‘ఆత్మేత్యేవోపాసీత’ ‘ఆత్మానమేవలోకముపాసీత’ ‘బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీ’త్యాదిషుహి విధానేషుసత్సు‘కోసావాత్మా’ ‘కింబ్రహ్మే’త్యాకాంక్షాయాంతత్స్వరూపసమర్పణేన సర్వేవేదాంతాఉపయుక్తాః, ‘నిత్యస్సర్వజ్ఞస్సర్వగతోనిత్యతృప్తో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావో విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే’త్యేవమాదయః ।తదుపాసనాచ్చ శాస్త్రదృష్టోఽదృష్టో మోక్షఃఫలంభవిష్యతి । కర్తవ్యవిధ్యననుప్రవేశేతు వస్తుమాత్రకథనే హానోపాదానాసంభవాత్ ‘సప్తద్వీపావసుమతీ’ ‘రాజాసౌగచ్ఛతీ’త్యాది వాక్యవద్వేదాంతవాక్యానామానర్థక్యమేవస్యాత్ । ననువస్తుమాత్రకథనేపి ‘రజ్జురియంనాయంసర్ప’ఇత్యాదౌభ్రాంతిజనితభీతినివర్తనేనార్థవత్త్వందృష్టం ।తథేహాప్యసంసార్యాత్మవస్తుకథనేన సంసారిత్వభ్రాంతినివర్తనేనార్థవత్త్వంస్యాత్ । స్యాదేతదేవం ।యదిరజ్జుస్వరూపశ్రవణమాత్రేణైవ సర్పభ్రాంతిర్నివర్తతే తదాసంసారిత్వ భ్రాంతిః బ్రహ్మస్వరూపశ్రవణమాత్రేణనివర్తేత నతునివర్తతే । శ్రుతబ్రహ్మణోపియథాపూర్వం సుఖదుఃఖాదిసంసార ధర్మదర్శనాత్ । ‘శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య’ఇతిచ శ్రవణోత్తరకాలయోర్మనననిదిధ్యాసనయోర్దర్శనాత్ । తస్మాత్ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవశాస్త్రప్రమాణకం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యమితి।అత్రాభిధీయతే,కర్మబ్రహ్మవిద్యాఫలయోర్వైలక్షణ్యాత్ । శారీరంవాచికం మానసంచకర్మశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధంధర్మాఖ్యం యద్విషయాజిజ్ఞాసా, ‘అథాతోధర్మజిజ్ఞాసే’తిసూత్రితా । అధర్మోపిహింసాదికఃప్రతిషేధచోదనాలక్షణత్వాజ్జిజ్ఞాస్యఃపరిహారాయ । తయోశ్చోదనాలక్షణయోరర్థానర్థయో ర్ధర్మాధర్మయోః ఫలే

... నాపిధేశ్చకార్యపరా వేదాంతాఇతిపూర్వపక్షముపసంహరతి ॥తస్మాదితి ॥ వేదాంతానవిధిపరాఃస్వార్థేఫలవత్త్వసతినియోజ్యవిధురత్వాత్, నాయంసర్పఇతి వాక్యవత్ ‘సోరోదీత్’ ‘స్వర్గకామోయజేతే’తి వాక్యయోర్నిరాసాయ హేతౌవిశేషణద్వయమితిసిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ యదుక్తంమోక్షకామస్య నియోజ్యజ్ఞానంవిధేయమితితన్నేత్యాహ ॥నేతి॥ మోక్షోనవిధిజన్యః కర్మఫలవిలక్షణత్వాదాత్మవదిత్యర్థః॥ఉక్తహేతుంజ్ఞానాయకర్మతత్ఫలే ప్రపంచయతి॥ శారీరమిత్యాదినావర్ణితంసంసారరూపమనువదతీత్యంతేన ॥ అథవేదాధ్యయనానంతరంఅతోవేదస్యఫలవదర్థపరత్వాద్ధర్మనిర్ణయాయకర్మవాక్యవిచారఃకర్తవ్యఇతిసూత్రార్థః॥నకేవలంధర్మాఖ్యంకర్మకింత్వధర్మోపీత్యాహ॥ అధర్మోపతి॥నిషేధవాక్యప్రమాణత్వాదిత్యర్థః॥ కర్మణోఫలమాహ॥ తయోరితి ॥ మోక్షస్త్వతీంద్రియోవిశోకః శరీరాద్యభోగ్యో విషయాద్యజన్యోఽనాత్మనిత్సప్రసిద్ధఇతి వైలక్షణ్యజ్ఞానాయప్రత్యక్షత్వాదీని విశేషణాని। సామాన్యేనక

ర్మఫలముక్త్వాధర్మఫలం పృథక్ప్రపంచయతి॥ మనుష్యత్వాదితి । ‘స ఏకో మానుష ఆనంద’ స్తతశ్శతగుణో గంధర్వాదీనామితి శ్రుతేరనుభవానుసారిత్వమనుశబ్దార్థః । తతశ్చ సుఖతారతమ్యాదిత్యర్థః । మోక్షస్తు నిరతిశయ స్తత్సాధనం చ తత్త్వజ్ఞానమేకరూపమితి వైలక్షణ్యం । కించ సాధనచతుష్టయసంపన్న ఏకరూప ఏవ మోక్షవిద్యాధికారీ, కర్మణి తు నానావిధ ఇతి వైలక్షణ్యమాహ ॥ధర్మేతి॥ గమ్యతే న కేవలం కింతు ప్రసిద్ధం చేత్యర్థః ।అర్థిత్వం ఫలకామిత్వం । సామర్థ్యం లౌకికం పుత్రాది । ఆదిపదాద్విద్వత్త్వం శాస్త్రానిందితత్వం చ ।కించ, కర్మఫలం మార్గప్రాప్యం, మోక్షస్తు నిత్యాప్త ఇతి భేదమాహ ॥తథేతి ॥ ఉపాసనాయాం చిత్తస్థైర్యప్రకర్షాదర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనం ‘తేఽర్చిష’ మిత్యాదినా శ్రూయత ఇత్యర్థః ॥ “అగ్నిహోత్రం తపస్సత్యం వేదానాం చానుపాలనం । ఆతిథ్యం వైశ్వదేవం చ ఇష్టమిత్యభిధీయతే”॥ “వాపీకూపతటాకాదిదేవతాయతనాని చ । అన్నప్రదానమారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే”॥ “శరణాగతసంత్రాణం భూతానాం చాప్యహింసనం । బహిర్వేది చ యద్దానం దత్తమిత్యభిధీయతే”॥ తత్రాపి చంద్రలోకేఽపీత్యర్థః । సంపతతి గచ్ఛతి అస్మాల్లోకాదముం లోకమనేనేతి సంపాతః కర్మ, యావత్కర్మభోక్తవ్యం తావత్ స్థిత్వా పునరాయాంతీత్యర్థః । మనుష్యత్వా

ప్రత్యక్షే సుఖదుఃఖే శరీరవాఙ్మనోభిరేవోపభుజ్యమానే విషయేంద్రియసంయోగజన్యే బ్రహ్మాదిషు స్థావరాంతేషు ప్రసిద్ధే । మనుష్యత్వాదారభ్య బ్రహ్మాంతేషు దేహవత్సు సుఖతారతమ్యమనుశ్రూయతే । తతశ్చ తద్ధేతోర్ధర్మస్యాపి తారతమ్యం గమ్యతే । ధర్మతారతమ్యాదధికారితారతమ్యం । ప్రసిద్ధం చార్థిత్వసామర్థ్యవిద్వత్త్వాదికృతమధికారితారతమ్యం । తథా చ యాగాద్యనుష్ఠాయినామేవ విద్యాసమాధివిశేషాదుత్తరేణ పథా గమనం। కేవలైరిష్టాపూర్తదత్తసాధనైర్ధూమాదిక్రమేణ దక్షిణేన పథా గమనం।తత్రాపి సుఖతారతమ్యం తత్సాధనతారతమ్యం చ శాస్త్రాత్ ‘యావత్సంపాతముషిత్వే’ త్యస్మాదవగమ్యతే।తథా చ మనుష్యాదిషు స్థావరాంతేషు సుఖలవః చోదనాలక్షణధర్మసాధ్య ఏవేతి గమ్యతే తారతమ్యేన వర్తమానః । తతోర్ధ్వగతేష్వధోగతేషు చ దేహవత్సు దుఃఖతారతమ్యదర్శనాత్ తద్ధేతోరధర్మస్య ప్రతిషేధచోదనాలక్షణస్య తదనుష్ఠాయినాం చ తారతమ్యం గమ్యతే । ఏవమవిద్యాదిదోషవతాం ధర్మాధర్మతారతమ్యనిమిత్తం శరీరోపాదానపూర్వకం సుఖదుఃఖతారతమ్యమనిత్యం సంసారరూపం శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధం । తథా చ శ్రుతిః ‘న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తీ’ తి యథావర్ణితం సంసారరూపమనువదతి । ‘అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత’ ఇతి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధాచ్చోదనాలక్షణధర్మకార్యత్వం మోక్షాఖ్యస్యాశరీరత్వస్య ప్రతిషిధ్యత ఇతి గమ్యతే। ధర్మకార్యత్వే హి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధో నోపపద్యతే। అశరీరత్వమేవ ధర్మకార్యమితి చేన్న, తస్య స్వాభావికత్వా

మూర్ధ్వగతేషు సుఖస్య తారతమ్యముక్త్వా అధోగతేషు తదాహ ॥తథేతి॥ ఇదానీం దుఃఖతద్ధేతుతదనుష్ఠాయినాం తారతమ్యం వదన్నధర్మఫలం ప్రపంచయతి ॥తతోర్ధ్వమితి॥ ద్వివిధం కర్మఫలం మోక్షస్య తద్వైలక్షణ్యజ్ఞానాయ ప్రపంచితముపసంహరతి ॥ఏవమితి॥ అస్మితా కామక్రోధభయాన్యాదిశబ్దార్థః । ‘తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాల’ మిత్యాద్యాః స్మృతిః కాష్ఠోపచయాజ్జ్వాలోపచయదర్శనాత్ఫలతారతమ్యేన సాధనతారతమ్యానుమానం న్యాయః । శ్రుతిమాహ ।తథా చేతి మోక్షో న కర్మఫలం కర్మఫలవిరుద్ధాతీంద్రియత్వవిశోకత్వశరీరాద్యభోగ్యత్వాది ధర్మవత్త్వాద్వ్యతిరేకేణ స్వర్గాదివదితి న్యాయానుగ్రాహ్యాం శ్రుతిమాహ ॥అశరీరమితి॥ వావేత్యవధారణే। తత్త్వతో విదేహం సంతమాత్మానం వైషయికే సుఖదుఃఖే నైవ స్పృశత ఇత్యర్థః ।మోక్షశ్చేదుపాసనారూపధర్మఫలం తదేవ ప్రియమస్తీతి తన్నిషేధాయోగ ఇత్యాహ ॥ధర్మకార్యత్వే హీతి ॥ నను ప్రియం నామ వైషయికం సుఖం తన్నిషిధ్యతే, మోక్షస్తు ధర్మఫలమేవ కర్మణాం విచిత్రఫలదాతృసామర్థ్యాదితి శంకతే ॥ అశరీరత్వమేవేతి ॥ ఆత్మనో దేహాసంగిత్వమశరీరత్వం తస్యానాదిత్వాన్న కర్మసాధ్యతేత్యాహ ॥నేతి ॥అశరీరం స్థూలదేహశూన్యం దేహేష్వనేకేష్వనిత్యేషు ఏకం నిత్యమవస్థితం మహాంతం వ్యాపినం, ఆపేక్షిక మ

హత్త్వం వారయతి ॥విభుమితి॥ తమాత్మానం జ్ఞాత్వా ధీరస్సన్ శోకోపలక్షితం సంసారం నానుభవతీత్యర్థః। మోక్షే దేహాభావే శ్రుతిమాహ ॥అప్రాణ ఇతి॥ ప్రాణమనసోః క్రియాజ్ఞానశక్త్యోర్నిషేధాత్, తదధీనానాం కర్మజ్ఞానేంద్రియాణాం నిషేధో హి యతః, అతశ్శుద్ధ ఇత్యర్థః। దేహాద్యభావే శ్రుతిః 'అసంగో హీ'తి, నిర్లేపాత్మస్వరూపమోక్షస్యానాదిభావత్వేన సిద్ధే ఫలితమాహ ॥ అతఏవేతి ॥ నిత్యత్వేఽపి పరిణామితయా ధర్మకార్యత్వం మోక్షస్యేత్యాశంక్య నిత్యం ద్వేధా విభజతే ॥తత్రకించిదితి॥ నిత్యవస్తుమధ్య ఇత్యర్థః। పరిణామి చ తన్నిత్యం చేతి పరిణామినిత్యం, ఆత్మా తు కూటస్థనిత్య ఇతి న కర్మసాధ్య ఇత్యాహ ॥ఇదంత్వితి॥ పరిణామినో నిత్యత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాకల్పితం మిథ్యైవ, కూటస్థస్య తు నాశకాభావాన్నిత్యత్వం పారమార్థికం కూటస్థత్వసిద్ధ్యర్థం పరిస్పందాభావమాహ ॥వ్యోమవదితి॥ పరిణామాభావమాహ ॥ సర్వక్రియారహితమితి ॥ ఫలానపేక్షితత్వాన్న ఫలార్థాపి క్రియేత్యాహ ॥ నిత్యతృప్తమితి ॥ తృప్తిరనపేక్షత్వం విశోకం సుఖం వా నిరవయవత్వాన్న క్రియా తస్య భానార్థమపి న క్రియా స్వయంజ్యోతిష్ట్వాత్, అతః కూటస్థత్వాన్న కర్మసాధ్యో మోక్ష ఇత్యుక్తం। కర్మతత్కార్యాసంగిత్వాచ్చ తథేత్యాహ ॥యత్రేతి॥ కాలానవచ్ఛిన్నత్వాచ్చేత్యాహ ॥కాలేతి॥ కాలత్రయం చ నోపావర్తత ఇతి యోగ్యతయా సంబంధనీయం। ధర్మాద్యనవచ్ఛేదే మానమాహ ॥ అన్యత్రేతి ॥ అన్యదిత్యర్థః। కృతాత్ కార్యాత్।

త్ ।'అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం। మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి' 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రః' 'అసంగో హ్యయం పురుషః' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। అతఏవానుష్ఠేయఫలవిలక్షణం మోక్షాఖ్యమశరీరత్వం నిత్యమితి సిద్ధం। తత్ర కించిత్పరిణామినిత్యం స్యాద్యథా యస్మిన్ విక్రియమాణేఽపి తదేవేదమితి బుద్ధిర్న విహన్యతే। యథా పృథివ్యాది జగన్నిత్యత్వవాదినాం, యథా చ సాంఖ్యానాం గుణాః। ఇదం తు పారమార్థికం కూటస్థనిత్యం వ్యోమవత్సర్వవ్యాపి సర్వవిక్రియారహితం నిత్యతృప్తం నిరవయవం స్వయంజ్యోతిస్స్వభావం। యత్ర ధర్మాధర్మౌ సహ కార్యేణ కాలత్రయం చ నోపావర్తేతే తదశరీరం మోక్షాఖ్యం। 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। అతస్తద్బ్రహ్మ యస్యేయం జిజ్ఞాసా ప్రస్తుతా। తద్యది కర్తవ్యశేషత్వేనోపదిశ్యేత తేన చ కర్తవ్యేన సాధ్యశ్చేన్మోక్షోఽభ్యుపగమ్యేత అనిత్య ఏవ స్యాత్। తత్రైవం సతి యథోక్తకర్మఫలేష్వేవ తారతమ్యావస్థితేష్వనిత్యేషు కశ్చిదతిశయో మోక్ష ఇతి ప్రసజ్యేత। నిత్యశ్చ మోక్షః సర్వైర్మోక్షవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే। అతో న కర్తవ్యశేషత్వేన బ్రహ్మోపదేశో యుక్తః। అపి చ 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన' 'అ

అకృతాచ్చ కారణాత్। భూతాద్భవ్యాచ్చ। చకారాద్వర్తమానాచ్చ। అన్యద్యత్పశ్యసి తద్వదేత్యర్థః॥ ననూక్తాశ్శ్రుతయో బ్రహ్మణః కూటస్థాసంగిత్వం వదంతు మోక్షస్య నియోగఫలత్వం కిం న స్యాదితి తత్రాహ ॥ అత ఇతి ॥ తత్కైవల్యం బ్రహ్మైవ, కర్మఫలవిలక్షణత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మాభేదాన్మోక్షస్య కూటస్థత్వం ధర్మాద్యసంగిత్వం చేతి భావః। యద్వా యజ్జిజ్ఞాస్యం తద్బ్రహ్మ అతః పృథగ్జిజ్ఞాస్యత్వాద్ధర్మాద్యస్పృష్టమిత్యర్థః। అతశ్శబ్దాభావపాఠేఽప్యయమేవార్థః ॥ బ్రహ్మణో విధిస్పర్శే శాస్త్రపృథక్త్వం న స్యాత్, కార్యవిలక్షణానధిగతవిషయాలాభాత్। న హి బ్రహ్మాత్మైక్యం భేదప్రమాణాగ్రాహి విధిపరవాక్యాల్లబ్ధుం శక్యం న వా తద్వినా విధేరనుపపత్తిః - యోషిదగ్న్యైక్యోపాస్తివిధిదర్శనాదితి భావః। అథవా మోక్షస్య నియోగాసాధ్యత్వే ఫలితం సూత్రార్థమాహ ॥ అత ఇతి ॥ యదత్ర జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ తత్స్వతంత్రమేవ వేదాంతైరుపదిశ్యతే, సమన్వయాదిత్యర్థః। విపక్షే దండం పాతయతి ॥ తద్యదీతి ॥ తత్రైవం సతీతి మోక్షస్య సాధ్యత్వేనానిత్యే సతీత్యర్థః ॥ అత ఇతి ॥ ముక్తేర్నియోగాసాధ్యత్వేన నియోజ్యాలాభాత్ కర్తవ్యనియోగాభావాదిత్యర్థః। ప్రదీపాత్తమోనివృత్తివజ్జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిరూపమోక్షస్య దృష్టఫలత్వాచ్చ న నియోగసాధ్యత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ యో బ్రహ్మాహమితి వేద స బ్రహ్మైవ భవతి। పరం కారణమవరం కార్యం తద్రూపే తదధిష్ఠానే తస్మిన్ దృష్టే సతి అస్య ద్రష్టుర

సార్ఖ్యఫలాని కర్మాణి నశ్యంతి । బ్రహ్మణస్స్వరూపమానందం విద్వాన్నిర్భయో భవతి ద్వితీయాభావాత్ । 'అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్తోఽసి' । అజ్ఞానహానాత్తజ్జీవాఖ్యం బ్రహ్మ గురూపదేశాదాత్మానమేవ 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యవేత్ విదితవత్ । తస్మాద్వేదనాత్తద్బ్రహ్మ పూర్ణమభవత్ పరిచ్ఛేదభ్రాంతిహానాదేకత్వం, 'అహం బ్రహ్మే'త్యనుభవస్తత్రానుభవకాలే మోహశోకౌ న స్త ఇతి శ్రుతీనామర్థః, తాసాం తాత్పర్యమాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ విద్యాతత్ఫలయోర్మధ్య ఇత్యర్థః । మోక్షస్య విధిఫలత్వే స్వర్గాదివత్ కాలాంతరభావిత్వం స్యాత్ । తథా చ శ్రుతిబాధ ఇతి భావః । ఇతశ్చ మోక్షో న వైధ ఇత్యాహ ॥ తద్ధేతి ॥ 'తద్బ్రహ్మ తత్ప్రత్యగస్మీతి పశ్యన్ తస్మాజ్జ్ఞానాద్వామదేవో మునీంద్రః శుద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిపేదే హాత్ర జ్ఞానే తిష్ఠన్ దృష్టవానాత్మమంత్రాన్ స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకాశకాన్ 'అహం మను'రిత్యాదీన్ మంత్రాన్ దదర్శేత్యర్థః । యద్యపి స్థితిర్గానక్రియాయా లక్షణం, బ్రహ్మదర్శనం తు బ్రహ్మప్రతిపత్తిక్రియాయా హేతురితి వైషమ్యమస్తి, తథాపి 'లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః' ఇతి (పాణిని । ౩। ౨। ౧౨౬) సూత్రేణ క్రియాం ప్రతి లక్షణహేత్వోరర్థయోర్వర్తమానాద్ధాతోః పరస్య లటశ్శతృశానచావాదేశౌ భవత ఇతి విహితశతృప్రత్యయసామర్థ్యాత్ తిష్ఠన్ గాయతీత్యుక్తే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం మధ్యే న భాతీత్యేతావతా పశ్యన్ప్రతిపేద ఇత్యస్య దృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ కించ, జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిః క్రియతే, జ్ఞానస్య విధేయత్వే కర్మత్వాదవిద్యానివర్తకత్వం న యుక్తం, అతో బోధకా ఏవ వేదాంతా న విధాయకా ఇత్యాహ ॥ త్వం హీతి ॥ భారద్వాజాదయష్షడృషయః పిప్పలాదం గురుం పాదయోః ప్రణమ్య ఊచిరే త్వం హ్య

అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి' 'తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి' 'తస్మాత్తత్సర్వమభవత్'' 'తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః' ఇత్యేవమాద్యాః శ్రుతయో బ్రహ్మవిద్యానంతరం మోక్షం దర్శయంత్యో మధ్యే కార్యాంతరం వారయంతి । తథా 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి బ్రహ్మదర్శనసర్వాత్మభావయోర్మధ్యే కర్తవ్యాంతరనివారణాయోదాహార్యం । యథా 'తిష్ఠన్ గాయతీ'తి తిష్ఠతిగాయత్యోర్మధ్యే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం నాస్తీతి గమ్యతే । 'త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసి' 'శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యః తరతి శోకమాత్మవిదితి । సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి'తి 'తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి చైవమాద్యాః శ్రుతయో మోక్షప్రతిబంధనివృత్తిమాత్రమేవాత్మజ్ఞానస్య ఫలం దర్శయంతి । తథా చాచార్యప్రణీతం న్యాయోపబృంహితం సూత్రం 'దుఃఖజన్మప్ర

అస్మాకం పితా యస్త్వమవిద్యామహోదధేః పరం పునరావృత్తిశూన్యం పారం బ్రహ్మవిద్యాప్లవేనాస్మాంస్తారయసి ప్రాపయసి జ్ఞానేనాజ్ఞానం నాశయసీతి యావత్ । ప్రశ్నవాక్యముక్త్వా ఛాందోగ్యమాహ ॥ శ్రుతమితి ॥ అత్ర తారయత్విత్యంతముపక్రమస్థం శేషముపసంహారస్థమితి భేదః । 'ఆత్మవిచ్ఛోకం తరతీ'తి భగవత్తుల్యేభ్యో మయా శ్రుతమేవ హి న దృష్టం, 'సోఽహమజ్ఞత్వాత్ హే భగవః శోచామి తం శోచంతం మాం భగవానేవ జ్ఞానప్లవేన శోకసాగరస్య పరం పారం ప్రాపయత్వి'తి నారదేనోక్తః సనత్కుమారస్తస్మై తపసా దగ్ధకిల్బిషాయ నారదాయ తమసః శోకనిదానాజ్ఞానస్య జ్ఞానేన నివృత్తిరూపం పరం పారం బ్రహ్మ దర్శితవానిత్యర్థః 'ఏతద్యో వేద సోఽవిద్యాగ్రంథిం వికిరతీ'తి వాక్యమాదిశబ్దార్థః । ఏవం శ్రుతేస్తత్త్వవృత్తిప్రమాముక్తిహేతుర్న కర్మేత్యుక్తం । తత్రాక్షపాదగౌతమమునిసమ్మతిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ 'గౌరోఽహ'మితి మిథ్యాజ్ఞానస్యాపాయే రాగద్వేషమోహాదిదోషాణాం నాశః, దోషాపాయాద్ధర్మాధర్మస్వరూపప్రవృత్తేరపాయః, ప్రవృత్త్యపాయాత్పునర్దేహప్రాప్తిరూపజన్మాపాయః, ఏవం పాఠక్రమేణోత్తరోత్తరస్య హేతునాశాన్నాశే సతి తస్య ప్రవృత్తిరూపహేతోరనంతరస్య కార్యస్య జన్మనోఽపాయాద్దుఃఖధ్వంసరూపాపవర్గో భవతీత్యర్థః । నను పూర్వసూత్రే 'తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ' ఇత్యుక్తే సతీతరపదార్థభిన్నాత్మతత్త్వజ్ఞానం కథం మోక్షం సాధయతీత్యాకాంక్షాయాం మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిద్వారేణేతి వక్తుమిదం సూత్రం ప్రవృత్తం । తథా చ భిన్నాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిం వద

తస్మాత్తత్సమ్మతం చేత్ పరమతానుజ్ఞా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ మిథ్యేతి॥ ‘తత్త్వజ్ఞానాన్ముక్తి’రిత్యంశే సమ్మతిరుక్తా, భేదజ్ఞానం
తు ‘యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీ’తి శ్రుత్యా భ్రాంతిత్వాత్ ‘మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ’తి శ్రుత్యా
అనర్థహేతుత్వాచ్చ న ముక్తిహేతురితి భావః। నను బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానమపి భేదజ్ఞానవన్న ప్రమా, సంపదాదిరూపత్వే
న భ్రాంతిత్వాదిత్యత ఆహ ॥ న చేదమిత్యాదినా ॥ అల్పాలంబనతిరస్కారేణోత్కృష్టవస్త్వభేదధ్యానం సంపత్ యథా
మనసో వృత్త్యానంత్యాదనంతత్వేనోత్కృష్టా విశ్వేదేవా అప్యనంతా ఇత్యనంతత్వసామ్యాత్ ‘విశ్వేదేవా ఏవ మన’ ఇతి
సంపత్ తయానంతఫలప్రాప్తిస్తథా చేతనత్వసామ్యాజ్జీవే బ్రహ్మాభేదసంపదితి న చేత్యర్థః। ఆలంబనస్య ప్రా
ధాన్యేన ధ్యానం ప్రతీకోపాస్తిరధ్యాసః। యథా బ్రహ్మదృష్ట్యా మనస ఆదిత్యస్య వా। తథా ‘అహం బ్రహ్మే’తి జ్ఞానమ
ధ్యాసో నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ అపర ఉపదేశః క్రియావిశేషో విశిష్టక్రియా తయా యోగో నిమిత్తం యస్య ధ్యానస్య తత్తథా॥
యథా ప్రలయకాలే వాయురగ్న్యాదీన్ సంవృణోతి సంహరతీతి సంవర్గః, స్వాపకాలే ప్రాణో వాగాదీన్ సంహరతీతి సం
హరణక్రియాయోగాత్సంవర్గ ఇతి ధ్యానం ఛాందోగ్యే విహితం తథా వృద్ధిక్రియాయోగాజ్జీవో బ్రహ్మేతి జ్ఞానమితి నేత్యా
హ॥ నాపీతి॥ యథా ‘పత్న్యవేక్షితమాజ్యం భవతీ’త్యుపాంశుయాగాద్యంగస్యాజ్యస్య సంస్కారకమవేక్షణం విహితం తత

వృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనంతరాపాయాదపవర్గ’ఇతి మిథ్యాజ్ఞానాపాయ
శ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాద్భవతి। న చేదం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం సంపద్రూపం, ‘యథానంతం వై మనోఽనం
తా వై విశ్వేదేవా అనంతమేవ స తేన లోకం జయతీ’తి। న చాధ్యాసరూపం యథా ‘మనో బ్రహ్మే’త్యుపాసీ
త’ ‘ఆదిత్యో బ్రహ్మే’త్యాదేశ ఇతి చ మన ఆదిత్యాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యధ్యాసః, నాపి విశిష్టక్రియాయోగ
నిమిత్తం ‘వాయుర్వావ సంవర్గః’ ‘ప్రాణో వావ సంవర్గః’ ఇతివత్ నాప్యాజ్యావేక్షణాదికర్మవత్ కర్మాంగ
సంస్కారరూపం। సంపదాదిరూపే హి బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేఽభ్యుపగమ్యమానే ‘తత్త్వమసి’ ‘అహం బ్ర
హ్మాస్మి’ ‘అయమాత్మా బ్రహ్మే’త్యేవమాదీనాం వాక్యానాం బ్రహ్మాత్మైకత్వవస్తుప్రతిపాదనపరః పదసమ
న్వయః పీడ్యేత ‘భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః’ ఇతి చైవమాదీన్యవిద్యానివృత్తిఫలశ్రవ
ణాన్యుపరుధ్యేరన్। ‘బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ’తి చైవమాదీని తద్భావాపత్తివచనాని సంపదాదిపక్షే న సా
మంజస్యేనోపపద్యేరన్। తస్మాన్న సంపదాదిరూపం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం। అతో న పురుషవ్యాపారతం
త్రా బ్రహ్మవిద్యా కిం తర్హి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిషయవస్తుజ్ఞానవద్వస్తుతంత్రైవ। ఏవంభూతస్య
బ్రహ్మణస్తజ్జ్ఞానస్య చ న కయాచిదపి యుక్త్యా శక్యః కార్యానుప్రవేశః కల్పయితుం। న చ ధాతువిదిక్రియా
కర్మత్వేన కార్యానుప్రవేశో బ్రహ్మణః। ‘అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధీ’తి విదిక్రియాకర్మత్వప్రతి

షేధాత్ కర్మణః కర్తృత్వేనాంగస్యాత్మనః సంస్కారార్థం బ్రహ్మజ్ఞానం నేత్యాహ॥ నాప్యాజ్యేతి॥ ప్రతిజ్ఞాచతుష్టయే హేతుమా
హ॥ సంపదాదీతి॥ ఉపక్రమాదిలింగైర్బ్రహ్మాత్మైకత్వవస్తుని ప్రమితిహేతుర్యస్సమానాధికరణవాక్యానాం పదనిష్ఠస్సమ
న్వయస్తాత్పర్యం నిశ్చితం తత్పీడ్యేత। కించ ఏకత్వజ్ఞానాదజ్ఞానికహృదయస్యాంతఃకరణస్య యో రాగాదిగ్రంథిశ్ఛిన్నమనస్తా
దాత్మ్యరూపాహంకారగ్రంథిర్వా నశ్యతీత్యజ్ఞాననివృత్తిఫలవాక్యబాధస్స్యాత్సంపదాదిజ్ఞానస్యాప్రమాత్వేనాజ్ఞానా
నివర్తకత్వాత్। కించ జీవస్య బ్రహ్మత్వసంపదా కథం తద్భావః। పూర్వరూపే స్థితే నష్టే వాన్యస్యాన్యాత్మతాయోగాత్।
తస్మాన్న సంపదాదిరూపమిత్యర్థః। సంపదాదిరూపత్వాభావే ఫలితమాహ॥ అత ఇతి॥ ప్రమాత్వాన్న కృతిసాధ్యా కింతర్హి
వస్తుతంత్రైవ న ప్రమాణసాధ్యేత్యర్థః। ఉక్తరీత్యా సిద్ధబ్రహ్మరూపమోక్షస్య కార్యాసాధ్యత్వం తజ్జ్ఞానస్య నియోగవిషయత్వం
చ కల్పయితుమశక్యం కృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ ఏవంభూతస్యేతి ॥ నను బ్రహ్మ కార్యాంగం కారకత్వాత్పత్న్యవేక్షణక
ర్మకారకాజ్యవదితి చేత్, కిం జ్ఞానే బ్రహ్మణః కర్మకారకత్వం ఉతోపాసనాయాం? నాద్య ఇత్యాహ ॥ న చేతి ॥ శాబ్దజ్ఞానం వి
దిక్రియా శబ్దార్థః, విదితం కార్యం అవిదితం కారణం తస్మాదధి అన్యదిత్యర్థః। యేనాత్మనా ఇదం సర్వం దృశ్యం లోకో జా

నాతితం కేనకరణేనజానీయాత్, తస్మాదవిషయఆత్మేత్యర్థః । నద్వితీయఇత్యాహ॥ తథేతి॥ ‘యన్మనసానమనుత’ ఇతిశ్రుత్యాలోకో మనసాయద్బ్రహ్మనజానాతీత్యవిషయత్వముక్త్వా ‘తదేవావేద్యంబ్రహ్మత్వంవిద్ధి’ యత్తూపాధివిశిష్టదేవతాదికమిత్యుపాసతేజనాః నేదంబ్రహ్మేత్యర్థః । బ్రహ్మణఃశాబ్దబోధావిషయత్వేప్రతిజ్ఞాహానిరితిశంకతే॥ అవిషయత్వ ఇతి॥ వేదాంతజన్యవృత్తికృతావిద్యానివృత్తిఫలశాలితయాశాస్త్రప్రమాణకత్వం వృత్తివిషయత్వేఽపిస్వప్రకాశబ్రహ్మణోవృత్త్యభివ్యక్తస్ఫురణావిషయత్వాదప్రమేయత్వమితిపరిహరతి॥ నేతి॥ పరత్వాత్ఫలత్వాదిత్యర్థః। నివృత్తిరూపబ్రహ్మతాత్పర్యాదితివార్థః। ఉక్తంవివృణోతి॥ నహీతి॥ చిద్విషయత్వమిదంత్వం । అవిషయతయాఅనిదంతయా ।అదృశ్యత్వే శ్రుతిమాహ॥ తథాచేతి॥ యస్యబ్రహ్మమతంచైతన్యావిషయఇతినిశ్చయస్తేనసమ్యగవగతం । యస్యత్వజ్ఞస్యబ్రహ్మచైతన్యవిషయఇతిమతంసనవేద । ఉక్తమేవదార్ఢ్యార్థమనువదతి॥ అవిజ్ఞాతమితి॥ అవిషయతయాబ్రహ్మవిజానతామవిజ్ఞాతమదృశ్యమితిపక్షః। అజ్ఞానాంతుబ్రహ్మవిజ్ఞాతందృశ్యమితిపక్షఇత్యర్థః । దృష్టేర్ద్రష్టారం చాక్షుషమనోవృత్తే

షేధాత్ । ‘యేనేదంసర్వంవిజానాతితంకేనవిజానీయా’దితిచ।తథోపాస్తిక్రియాకర్మత్వప్రతిషేధోఽపి భవతి । ‘యద్వాచానభ్యుదితం యేనవాగభ్యుద్యత’ ఇత్యవిషయత్వంబ్రహ్మణఉపన్యస్య, ‘తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధినేదంయదిదముపాసత’ఇతి। అవిషయత్వేబ్రహ్మణఃశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరితిచేన్న, అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య । నహిశాస్త్రమిదంతయా విషయీభూతంబ్రహ్మప్రతిపిపాదయిషతి కింతర్హిప్రత్యగాత్మత్వేనావిషయతయాప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితం వేద్యవేదితృవేదనాభేదమపనయతి।తథాచశాస్త్రం। ‘యస్యామతంతస్యమతంమతంయస్యనవేదసః’ ‘అవిజ్ఞాతంవిజానతాంవిజ్ఞాతమవిజానతా’ం‘నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యేర్నశ్రుతేశ్శ్రోతారంశృణుయాఃనవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారంవిజానీయా’ఇతిచైవమాది । అతోఽవిద్యాకల్పితసంసారిత్వనివర్తనేననిత్యముక్తాత్మస్వరూపసమర్పణాన్నమోక్షస్యానిత్యత్వదోషః । యస్యతూత్పాద్యోమోక్షస్తస్యమానసంవాచికంకాయికంవాకార్యమపేక్షతఇతియుక్తం । తథావికార్యత్వేచ । తయోఃపక్షయోర్మోక్షస్యధ్రువమనిత్యత్వం । నహిదధ్యాదివద్వికార్యముత్పాద్యంవాఘటాదినిత్యందృష్టంలోకే । నచాప్యత్వేనాపికార్యాపేక్షా । స్వాత్మస్వరూపత్వేసత్యనాప్యత్వాత్ స్వరూపవ్యతిరిక్తత్వేపిబ్రహ్మణోనాప్యత్వం । సర్వగతత్వేననిత్యాప్తరూపత్వాత్ సర్వేణబ్రహ్మణ ఆకాశస్యేవ । నాపిసంస్కార్యోమోక్షఃయేనవ్యాపారమపేక్షేత । సంస్కారోహినామసంస్కార్యస్యగుణాధానేనవాస్యాద్దోషాపనయనేనవా।నతావద్గుణాధానేనసంభవతి, అనాధేయాతిశయబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్మోక్షస్య। నాపిదోషాపనయనేన,నిత్యశుద్ధబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్మోక్షస్య । స్వాత్మధర్మఏవసంస్తిరోభూతోమోక్షఃక్రియయాత్మనిసంస్క్రియమాణేఽభివ్యజ్యతే । యథాఆదర్శేనిఘర్షణక్రియయా

సాక్షిణం అనయాదృశ్యయాదృష్ట్యానపశ్యేర్విజ్ఞాతేర్బుద్ధివృత్తేర్నిశ్చయరూపాయాః సాక్షిణంతయానవిషయీకుర్యా ఇత్యాహ॥ నేతి॥ నన్వవిద్యాదినివర్తకత్వేనశాస్త్రస్యప్రామాణ్యేఽపినివృత్తేరాగంతుకత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాదితి నేత్యాహ॥ అత ఇతి॥ తత్త్వజ్ఞానాదిత్యర్థః । ధ్వంసస్యనిత్యత్వాదాత్మరూపత్వాచ్చనానిత్యత్వప్రసంగఇత్యర్థః । ఉత్పత్తివికారాప్తిసంస్కారరూపంచతుర్విధమేవక్రియాఫలం తద్భిన్నత్వాన్మోక్షస్యనోపాసనాసాధ్యత్వమిత్యాహ॥ యస్యత్విత్యాదినాతస్మాజ్జ్ఞానమేకంముక్త్వేత్యంతేన॥ తథోత్పాద్యత్వవద్వికార్యత్వేచాపేక్షతఇతియుక్తమిత్యన్వయం దూషయతి॥ తయోరితి॥ స్థితస్యావస్థాంతరంవికారః । నన్వనిత్యత్వనిరాసాయక్రియయాస్థితస్యైవబ్రహ్మణోగ్రామవదాప్తిరస్తునేత్యాహ॥ నచేతి॥ బ్రహ్మజీవాభిన్నంనవా? ఉభయథాప్యాప్తత్వాన్నక్రియాపేక్షేత్యాహ॥ స్వాత్మేత్యాదినా॥ యథావ్రీహీణాంసంస్కార్యత్వేనప్రోక్షణాపేక్షాతథామోక్షస్యనేత్యాహ॥ నాపీత్యాదినా॥ గుణాధానం వ్రీహిషుప్రోక్షణాదినాక్షాళనాదినావస్త్రాదౌమలాపనయః । శంకతే॥ స్వాత్మధర్మఇతి॥ బ్రహ్మాత్మస్వరూపమేవమో

స్నానాద్యవిద్యామలావృతముపాసనయా మలేన స్థితఽభివ్యజ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః ॥యథేతి॥ సంస్కారో మలనాశః, అతి శయాత్మా వి మలస్య శ్లోకకల్పితో వా? ద్వితీయే జ్ఞానాదేవ తన్నాశో న క్రియయా; ఆద్యే క్రియా కిమాత్మనిష్ఠా అన్యనిష్ఠా వా? నాద్య ఇత్యాహ॥ న క్రియేతి ॥అనుపపత్తిం స్ఫుటయతి॥యదీతి ॥ క్రియాహి స్వాశ్రయే సంయోగాదివికారమకుర్వతీ న జ్ఞాయత ఇత్య ర్థః । తత్పువాక్యబాధనం సద్వితీయత్వ ఇత్యాహ॥అన్యేతి ॥ అవిషయత్వాత్క్రియాశ్రయద్రవ్యాసంయోగాదితి యావత్ । దర్పణం తు సావయవం క్రియాశ్రయేష్టకాచూర్ణాదిద్రవ్యసంయోగత్వాత్సంస్క్రియత ఇతి భావః । అన్యక్రియయా అ న్యస్య సంస్క్రియాత ఇత్యత్ర వ్యభిచారం శంకతే॥నన్వితి॥ ఆత్మనో మూలావిద్యాప్రతిబింబితత్వేన గృహీతస్య నరో ఽహ మితి భ్రాంత్యా దేహతాదాత్మ్యమాపన్నస్య క్రియాశ్రయత్వభ్రాంత్యా సంస్కార్యత్వభ్రమాన్న వ్యభిచార ఇత్యా హ ॥ నేతి॥ కల్పితేతి॥ అనిశ్చితబ్రహ్మస్వరూప ఇత్యర్థః । యత్రాత్మని విషయే ఆరోగ్యబుద్ధిరుత్పద్యతే తస్య దేహసంహ తస్యైవారోగ్యఫలమిత్యన్వయః । నను దేహాభిన్నస్య కథం సంస్కారః ? తస్యాముష్మికఫలభోక్తృత్వాయోగాదిత్యత అ

సంస్క్రియమాణేఽహాస్వరత్వం ధర్మ ఇతి చేన్న, క్రియాశ్రయత్వానుపపత్తేరాత్మనః । యదాశ్రయా హి క్రియా తమవికుర్వతీ నైవాత్మానం లభతే । యద్యాత్మా క్రియయా విక్రియేతానిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యే త । 'అవికార్యోఽయముచ్యతే' ఇత్యేవమాదీని వాక్యాని బాధ్యేరన్ । తచ్చానిష్టం।తస్మాన్న స్వాశ్రయా క్రి యాత్మనస్సంభవతి । అన్యాశ్రయాయాస్తు క్రియాయా అవిషయత్వాన్న తయాత్మా సంస్క్రియతే । న ను దేహాశ్రయయా స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతధారణాదికయా క్రియయా దేహీ సంస్క్రియమాణో దృ ష్టః । న దేహాదిసంహతస్యైవావిద్యా పరిగృహీతస్యాత్మనస్సంస్క్రియమాణత్వాత్ । ప్రత్యక్షం హి స్నానాచమనాదే ర్దేహసమవాయిత్వం । తయా దేహాశ్రయయా తత్సంహత ఏవ కశ్చిదవిద్యయా ఆత్మ త్వేన పరిగృహీతస్సంస్క్రియత ఇతి యుక్తం । యథా దేహాశ్రయచికిత్సానిమిత్తేన ధాతుసామ్యేన తత్సం హతస్య తదభిమానిన ఆరోగ్యఫలం,'అహమరోగ' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే, ఏవం స్నానాచమనయజ్ఞోపవీ తాదిధారణాదికయా క్రియయా 'అహం శుద్ధస్సంస్కృత' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే స సంస్క్రియతే, స చ దేహేన సంహత ఏవ । తేనైవ హ్యహంకర్త్రాహంప్రత్యయవిషయేణ ప్రత్యయినా సర్వాః క్రియా నిర్వ ర్త్యంతే తత్ఫలం చ స ఏవాప్నోతి । 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'తి మంత్రవ ర్ణాత్ 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ' ఇతి చ।తథా ''ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ స్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా ।కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే'' తి ।

హ ॥ తేనేతి ॥ దేహసంహతేనైవాంతఃకరణప్రతిబింబాత్మనా కర్తాహమితి భాసమానేన ప్రత్యయాః కామాదయో మన స్తాదాత్మ్యాదస్య సంతీతి ప్రత్యయీ స క్రియాఫలం భుజ్యత ఇత్యర్థః, మనోవిశిష్టస్యాముష్మికఫలభోక్తుస్సంస్కారో యుక్త ఇతి భావః । విశిష్టస్య భోక్తృత్వం న కేవలస్య సాక్షిణ ఇత్యత్ర మానమాహ ॥ తయోరితి ॥ ప్రమాతృసాక్షిణోర్మధ్యే స త్త్వ సంసర్గమాత్రేణ కల్పితకర్తృత్వాదిమాన్ ప్రమాతా పిప్పలం కర్మఫలం భుఙ్క్తే, స ఏవ శోధితత్వేనాన్యస్సాక్షితయా ప్ర కాశత ఇత్యర్థః।ఆత్మా దేహః, దేహాదియుక్తం ప్రమాతారిత్మానమిత్యర్థః । ఏవం సోపాధికస్య బిద్ధాత్మోర్మిథ్యాసంస్కార్య త్వముక్త్వా నిరుపాధికస్యాసంస్కార్యత్వే మానమాహ ॥ ఏక ఇతి ॥ సర్వభూతేష్వద్వితీయ ఏకో దేవః స్వప్రకాశః తథాపి మాయావృతత్వాన్న ప్రకాశత ఇత్యాహ ॥ గూఢ ఇతి॥ నను జీవేనాసంబంధాద్భిన్నత్వాద్వా దేవస్యాభానం న తు మాయా గూహనాదితి నేత్యాహ ॥ సర్వవ్యాపి సర్వభూతాంతరాత్మేతి ॥ దేవస్య విభుత్వాత్ సర్వప్రాణిప్రత్యక్త్వాచ్చావరణాదే వాభానమిత్యర్థః । ప్రత్యక్త్వే కర్తృత్వం స్యాదితి చెన్న । కర్మాధ్యక్షః క్రియాసాక్షీత్యర్థః। తర్హి సాక్ష్యమస్తీతి ద్వైతాపత్తిర్న । సర్వభూతానామధిష్ఠానం భూత్వా సాక్షీ భవతి, సాక్ష్యమధిష్ఠానే సాక్షిణి కల్పితమితి భావః । సాక్షిశబ్దార్థ మాహ ॥చేతా కేవల ఇతి॥ బోద్ధృత్వే సతి, అకర్తా సాక్షీతి లోకప్రసిద్ధం చకారో దోషాభావసముచ్చయార్థః, నిర్గుణత్వా

స్నిగ్ధోషత్వాచ్చ । గుణో దోషనాశో వా సంస్కారో నేత్యర్థః। స ఇత్యుపక్రమాత్ । శుక్రాదిశబ్దాః పుంస్త్వేన వాచ్యాః, స ఆత్మా పరి సర్వం అగాత్ వ్యాప్తః, శుక్రో దీప్తిమాన్, అకాయో లింగశూన్యః, అవ్రణోఽక్షతః, అస్నావిరః శిరాపధురః, అనశ్వర ఇతి వా - అభ్యాం పదాభ్యాం స్థూలదేహశూన్యత్వముక్తం । శుద్ధో రాగాదిమలశూన్యః, అపాపవిద్ధః పుణ్యపాపాభ్యామసంస్పృష్ట ఇత్యర్థః ॥ అథ ఇతి ॥ ఉత్పత్త్యాప్తివికారసంస్కారేభ్యోఽన్యత్పంచమం క్రియాఫలం నాస్తి యన్మోక్షస్య క్రియాసాధ్యత్వే ద్వారం భవేదిత్యర్థః । నను మోక్షస్యాసాధ్యత్వే శాస్త్రారంభో వృథా, న, జ్ఞానసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ద్వారాభావాదిత్యర్థః । వ్యాఘాతం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ తథా చ మోక్షే క్రియానుప్రవేశో నాస్తీతి వ్యాఘాతమితి భావః। మానసమపి జ్ఞానం న విధియోగ్యా క్రియా వస్తుతంత్రత్వాత్ కృత్యసాధ్యత్వాచ్చేత్యాహ ॥ నేతి ॥ వైలక్షణ్యం ప్రపంచయతి ॥ క్రియాహీతి ॥ యత్రవిషయే తదనపేక్షైవ యా చోద్యతే తత్ర సా హి క్రియేతి యోజనా విషయస్వనపేక్షా, కృతిసాధ్యా చ క్రియేత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి॥ గృహీతమధ్వర్యుణేతి శేషః । 'వషట్కరిష్యన్ హోతా సం

'స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధ'మితి చైతౌ మంత్రావనాధేయాతిశయతాం నిత్యశుద్ధతాం చ బ్రహ్మణో దర్శయతః । బ్రహ్మభావశ్చ మోక్షః । తస్మాన్న సంస్కార్యోఽపి మోక్షః । అతోఽన్యన్మోక్షం ప్రతి క్రియానుప్రవేశద్వారం న శక్యం కేనచిద్దర్శయితుం । తస్మాజ్జ్ఞానమేకం ముక్త్వా క్రియాయా గంధమాత్రస్యాప్యనుప్రవేశ ఇతి నోపపద్యతే । నను జ్ఞానం నామ మానసీ క్రియా, న, వైలక్షణ్యాత్ । క్రియా హి నామ సా యత్ర వస్తుస్వరూపనిరపేక్షైవ చోద్యతే పురుషచిత్తవ్యాపారాధీనా చ । యథా 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య'న్నితి 'సంధ్యాం మనసా ధ్యాయే'దితి చైవమాదిషు । ధ్యానం చింతనం - యద్యపి మానసం తథాపి పురుషేణ కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం పురుషతంత్రత్వాత్ । జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం, ప్రమాణం చ యథాభూతవస్తువిషయం, అతో జ్ఞానం కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుమశక్యం కేవలం వస్తుతంత్రమేవ, తత్ న చోదనాతంత్రం నాపి పురుషతంత్రం తస్మాన్మానసత్వేఽపి జ్ఞానస్య మహద్వైలక్షణ్యం యథా చ 'పురుషో వావ గౌతమాగ్నిః' 'యోషా వావ గౌతమాగ్ని'రిత్యత్ర యోషిత్పురుషయోరగ్నిబుద్ధిర్మానసీ భవతి కేవలచోదనాజన్యత్వాత్తు క్రియైవ సా పురుషతంత్రా చ । యా తు ప్రసిద్ధేఽగ్నావగ్నిబుద్ధిర్న సా చోదనాతంత్రా, నాపి పురుషతంత్రా, కిం తర్హి, ప్రత్యక్షవిషయవస్తుతంత్రైవేతి జ్ఞానమేవ తన్న క్రియా । ఏవం సర్వప్రమాణవిషయవస్తుషు వేదితవ్యం । తత్రైవం సతి యథాభూతబ్రహ్మాత్మతత్త్వవిషయమపి జ్ఞానం న చోదనాతంత్రం । అతస్తద్విషయా లిఙా

ధ్యాం దేవతా'మితి చైవమాదివాక్యేషు యథా యాదృశీ ధ్యానక్రియావస్త్వనపేక్షా పుంతంత్రా చ చోద్యతే తాదృశీ క్రియేత్యర్థః । ధ్యానమపి మానసత్వాత్ జ్ఞానవన్న క్రియేత్యత ఆహ॥ ధ్యానమిత్యాదినా॥ తథాపి క్రియైవేతి శేషః।కృత్యసాధ్యత్వముపాధిరితి భావః । ధ్యానక్రియాముక్త్వా తతో వైలక్షణ్యం జ్ఞానస్య స్ఫుటయతి ॥ జ్ఞానం త్వితి ॥ అతః ప్రమాత్వాన్న చోదనాతంత్రం న విధేర్విషయః। పురుషః కృతిద్వారా తంత్రం హేతుర్యస్య తత్పురుషతంత్రం తస్మాద్వస్తువ్యభిచారాదపుంతంత్రత్వాచ్చ ధ్యానాత్ జ్ఞానస్య మహాన్ భేద ఇత్యర్థః। భేదమేవ దృష్టాంతాంతరేణాహ ॥ యథా చేతి ॥ అభేదాసత్త్వేఽపి విధితో ధ్యానం కర్తుం శక్యం న జ్ఞానమిత్యర్థః । నను ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య విషయజన్యతయా తత్తంత్రత్వేఽపి శాబ్దబోధస్య తదభావాద్విధేయక్రియాత్వమితి నేత్యాహ ॥ ఏవం సర్వేతి ॥ శబ్దానుమానాద్యర్థేష్వపి జ్ఞానమవిధేయక్రియాత్వేన జ్ఞాతవ్యం । తత్రాపి మానాదేవ జ్ఞానస్య ప్రాప్తేర్విధ్యయోగాదిత్యర్థః । తత్రైవం సతి లోకే జ్ఞానస్యావిధేయత్వే సతీత్యర్థః। యథాభూతత్వమబాధితత్వం । నను 'ఆత్మానం పశ్యేత్' 'బ్రహ్మ త్వం విద్ధి' 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇతి జ్ఞానే లిఙ్ లోట్ తవ్యప్రత్యయా విధాయకాః శ్రూయంతే, అతో జ్ఞానం విధేయమిత్యత ఆహ ॥ తద్విషయా ఇతి ॥ తస్మిన్ జ్ఞానరూపవిషయే విధయః పురుషం ప్రవర్తయితుమశక్తా భవంతి । అనియోజ్యం కృత్యసాధ్యం నియోజ్యశూన్యం వా జ్ఞానం తద్విషయకత్వా

దిత్యర్థః। "మమాయం నియోగ" ఇతి బోద్ధా నియోజ్యో విషయశ్చ విధేర్నాస్తీతి భావః। నను తర్హి జ్ఞేయం బ్రహ్మ విధేయతాం నేత్యాహ॥ అహేయేతి॥ వస్తుస్వరూపో విషయస్తత్త్వాత్ బ్రహ్మణో నిరతిశయస్యాసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః। ఉదాసీనవస్తువిషయకత్వాచ్చ జ్ఞానం న విధేయం, ప్రవృత్త్యాది ఫలాభావాదితి వార్థః। విధిపదానాం గతిం పృచ్ఛతి॥ కిమర్థానీతి॥ విధిచ్ఛాయాని ప్రసిద్ధయాగాదివిధితుల్యానీత్యర్థః। విధిప్రత్యయైరాత్మజ్ఞానం పరమపురుషార్థసాధనమితి స్తూయతే స్తుత్యా ఆత్యంతికేష్టహేతుత్వభ్రాంత్యా యా విషయేషు ప్రవృత్తిః ఆత్మశ్రవణాదిప్రతిబంధికా తన్నివృత్తిఫలాని విధిపదానీత్యాహ॥ స్వాభావికేతి॥ వివృణోతి॥ యో హీత్యాదినా॥ తత్ర విషయేషు సంఘాతస్య యా ప్రవృత్తిః తద్గోచరాత్ప్రవాహాదిత్యర్థః। సోఽతశ్చిత్తవృత్తిప్రవాహః। ప్రవర్తయన్తి జ్ఞానసాధనశ్రవణాదావితి శేషః। శ్రవణస్వరూపమాహ॥ తస్యేతి॥ అన్వేషణం జ్ఞానం। యదిదం జగత్తత్సర్వమాత్మైవేత్యనాత్మబాధేనాత్మా బోధ్యతే। అద్వితీయాదృశ్యాత్మనోఽపేక్ష్య విధిః తపస్వీ ద్వైతవనోపజీవనః క్వ స్థాస్యతీతి భావః। ఆత్మజ్ఞానినః కర్తవ్యాభావే మానమాహ॥ తథా చేతి॥ "అయం స్వయం ప్రభానందః పరమాత్మాహమస్మీ"తి। యది కశ్చిత్పురుష ఆత్మానం జానీయాత్తదా కిం ఫలమిచ్ఛన్ కస్య వా

దయశ్రూయమాణా అప్యనియోజ్యవిషయత్వాత్ కుంఠీభవంత్యుపలాదిషు ప్రయుక్త క్షురతైక్ష్ణ్యాదివత్, అహేయానుపాదేయవస్తువిషయత్వాత్। కిమర్థాని తర్హి 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్య' ఇత్యాదీని విధిచ్ఛాయాని వచనాని? స్వాభావిక ప్రవృత్తివిషయవిముఖీకరణార్థానీతి బ్రూమః। యో హి బహిర్ముఖః ప్రవర్తతే 'పురుష ఇష్టం మే భూయాదనిష్టం మా భూ'దితి న చ తత్రాత్యంతికం పురుషార్థం లభతే। తమాత్యంతికపురుషార్థవాంఛినం స్వాభావికకార్యకరణసంఘాతప్రవృత్తిగోచరాద్విముఖీకృత్య ప్రత్యగాత్మస్రోతస్తయా ప్రవర్తయంతి 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇత్యాదీని। తస్యాత్మాన్వేషణాయ ప్రవృత్తస్యాహేయమనుపాదేయం చాత్మతత్త్వముపదిశ్యతే 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్తత్కేన కం జిఘ్రేత్తత్కేన కం విజానీయాత్' 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యేవమాదిభిః। యదప్యకర్తవ్యప్రధానమాత్మజ్ఞానం హానాయోపాదానాయ వా న భవతీతి తత్తథైవేత్యభ్యుపగమ్యతే। అలంకారో హ్యయమస్మాకం యద్బ్రహ్మాత్మావగతౌ సత్యాం సర్వకర్తవ్యతాహానిః కృతకృత్యతా చేతి। తథా చ శ్రుతిః "ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః। కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరే"దితి। "ఏతద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్ కృతకృత్యశ్చ భారతే"తి చ స్మృతిః। తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సమర్పణం। యదపి కేచిదాహుః ప్రవృత్తినివృత్తివిధితచ్ఛేషవ్యతిరేకేణ కేవలవస్తువాదీ వేదభాగో నాస్తీతి, తన్న, ఔపనిషదస్య పురుషస్యాన

భోక్తుః ప్రీతయే శరీరం తప్యమానమనుసంజ్వరేత్ తప్యేత, భోక్తృభోగ్యద్వైతాభావాత్, కృతకృత్య ఆత్మవిదిత్యభిప్రాయః। జ్ఞానదౌర్లభ్యార్థశ్చ భశబ్దః। ఏతద్గుహ్యతమం తత్త్వం వృత్తికారమతనిరాసముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ప్రాభాకరోక్తముపన్యస్యతి॥ యదపి కేచిదితి॥ కర్తాత్మా లోకసిద్ధత్వాన్న వేదాంతార్థః। తదన్యద్బ్రహ్మ నాస్త్యేవ వేదస్య కార్యపరత్వేన మానాభావాదిత్యర్థః। మానాభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ॥ నేతి॥ అజ్ఞాతస్య ఫలస్వరూపస్యాత్మన ఉపనిషదేకవేద్యస్యాకార్యశేషత్వాత్ కృత్స్న వేదస్య కార్యపరత్వమసిద్ధం। న చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం లింగాభ్యాం శ్రోతుస్తద్ధేతుం కార్యబోధమనుమాయ వక్తృవాక్యస్య కార్యపరత్వం నిశ్చిత్య వాక్యస్థపదానాం కార్యాన్వితే శక్తిగ్రహాన్న సిద్ధస్య (పదార్థస్య) వాక్యార్థత్వమితి వాచ్యం, పుత్రస్తే జాత ఇతి వాక్యశ్రోతుః పితుర్హర్షలింగేనేష్టం పుత్రజన్మానుమాయ పుత్రాదిపదానాం సిద్ధే సంగతిగ్రహాత్ కార్యాన్వితాపేక్షయాన్వితార్థే శక్తిరిత్యంగీకారే లాఘవాత్సిద్ధస్యాపి వాక్యార్థత్వాదిత్యలం। కించ బ్రహ్మణో నాస్తిత్వాదేవ కృత్స్న వేదస్య కార్యపరత్వం ఉత వేదాంతేషు తస్యాభానాత్ అథవా కార్యశేషత్వాత్ కింవా లోకసిద్ధత్వాదాహోస్విత్ మానాంతరవిరోధాత్? తత్రాద్యం పక్షత్రయం నిరాచష్టే॥ యోఽ

సాక్షీతి । అనన్యశేషత్వార్థమసంసారీత్యాదివిశేషణం నాస్తీత్యభావే హేతుం వేదాంతమానసిద్ధత్వముక్త్వా హేత్వం తరమాత్మత్వమాహ ॥ స ఏష ఇతి ॥ ఇతి రిదమర్థే 'ఇదం న ఇదం నే'తి సర్వదృశ్యనిషేధేన య ఆత్మోపదిష్టః స ఏష ఇత్యర్థః । చతుర్థం శంకతే ॥ నన్వాత్మాహమితి ॥ ఆత్మనోఽహంకారాదిసాక్షిత్వేనాహంధీవిషయత్వస్యానిరస్తత్వాన్న లోకసిద్ధతేత్యాహ ॥ నేతి ॥ యం తీర్థకరా అపి న జానంతి తస్యాలౌకికత్వం కిము వాచ్యమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ సమస్తతారతమ్యవర్జితః, తత్రస్థ తేత్యాత్మానధిగతిద్యోతకాని విశేషణాని । పంచమం నిరస్యతి ॥ అత ఇతి ॥ కేనచిద్వాదినా ప్రమాణేన వేత్యర్థః । అగమ్యత్వాన్మానాంతరవిరోధ ఇతి భావః ॥ సాక్షికర్మాంగచేతనత్వాత్కర్తృవదితి తత్రాహ ॥ విధీతి ॥ అజ్ఞాతసాక్షిణోఽనుపయోగాజ్జాతస్య వ్యాఘాతకత్వాన్న కర్మశేషత్వమిత్యర్థః । సాక్షిణస్స్వశేషిత్వాదహేయానుపాదేయత్వాచ్చ నాన్యశేషత్వమిత్యాహ ॥ ఆత్మత్వాదితి ॥ అనిత్యత్వేనాత్మనో హేయత్వమాశంక్యాహ ॥ సర్వం హీతి ॥ పరిణామిత్వేన హేతుతాం నిరాచష్టే ॥ విక్రియేతి ॥ ఉపాదేయత్వం నిరాచష్టే ॥ అత ఏవేతి ॥ నిర్వికారిత్వాదిత్యర్థః । ఉపాదానత్వం హి సాధ్యస్య న త్వాత్మనః నిత్యసిద్ధత్వాదిత్యర్థః । పరప్రాప్త్యర్థం ఆత్మా హేయ ఇత్యత ఆహ ॥ తస్మాత్పురుషాన్న పరం కించిదితి ॥ కాష్ఠా. సర్వస్యావధిః । ఏవమాత్మనోఽనన్యశేషత్వాదబాధ్యత్వాదపూర్వత్వాద్వేదాంతైకసుస్ఫుటం భానాచ్చ వేదాంతైకవే

న్యశేషత్వాత్ । యోఽసావుపనిషత్స్వేవాధిగతః పురుషోఽసంసారీ బ్రహ్మస్వరూప ఉత్పాద్యాదిచతుర్విధద్రవ్యవిలక్షణః స్వప్రకరణస్థోఽనన్యశేషో నాసౌ నాస్తి నాధిగమ్యత ఇతి వా వదితుం శక్యం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యాత్మశబ్దాదాత్మనశ్చ ప్రత్యాఖ్యాతుమశక్యత్వాత్ । నన్వాత్మాహంప్రత్యయవిషయత్వాదుపనిషత్స్వేవ విజ్ఞాయత ఇత్యనుపపన్నం। న, తత్సాక్షిత్వేన ప్రత్యుక్తత్వాత్ । నహ్యహంప్రత్యయవిషయకర్తృవ్యతిరేకేణ తత్సాక్షీ సర్వభూతస్థస్సమ ఏకః కూటస్థనిత్యః పురుషో విధికాండే తర్కసమయే వా కేనచిదధిగతః సర్వస్యాత్మా, అతస్స న కేనచిత్ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యో విధిశేషత్వం వా నేతుం య ఏవ నిరాకర్తా తస్యైవాత్మత్వాత్ । ఆత్మత్వాదేవ చ సర్వేషాం న హేయో నాప్యుపాదేయః । సర్వం హి వినశ్యద్వికారజాతం పురుషాంతం వినశ్యతి । పురుషో హి వినాశహేత్వభావాదవినాశీ విక్రియాహేత్వభావాచ్చ కూటస్థనిత్యః అత ఏవ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావః । తస్మాత్ 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః' 'తంత్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ'తి చౌపనిషదత్వవిశేషణం పురుషస్యోపనిషత్సు ప్రాధాన్యేన ప్రకాశ్యమానత్వాదుపపద్యతే। అతో భూతవస్తుపరో వేదభాగో నాస్తీతి వచనం సాహసమాత్రం। యదపి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం । దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనమిత్యేవమాది తద్ధర్మజిజ్ఞాసావిషయత్వాద్విధిప్రతిషేధశాస్త్రాభిప్రాయం ద్రష్టవ్యం । అపిచ 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థా

ద్యత్వముక్తం ॥ తత్ర శ్రుతిమాహ ॥ తంత్వేతి ॥ తం సకారణస్య సూత్రస్యాధిష్ఠానం పురుషం పూర్ణం హే శాకల్య త్వా త్వాం పృచ్ఛామీత్యర్థః ॥ అత ఇతి ॥ ఉక్తలింగైః శ్రుత్యా చ వేదాంతానామాత్మవస్తుపరత్వనిశ్చయాదిత్యర్థః । పూర్వోక్తమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ వేదస్య నైరర్థక్యశంకితే తస్యార్థవత్తాపరమిదం భాష్యం ॥ దృష్టో హీతి ॥ తత్ర ఫలవదర్థావబోధనమితి వక్తవ్యే ధర్మవిచారప్రక్రమాత్కర్మావబోధనమిత్యుక్తం నైతావతా వేదాంతానాం బ్రహ్మపరత్వనిరాసః । అత ఏవానుపలబ్ధేఽర్థే 'తత్ప్రమాణ'మితి సూత్రకారో ధర్మస్య ఫలవదజ్ఞాతత్వేనైవ వేదార్థతాం దర్శయతి । 'తచ్చావశిష్టం బ్రహ్మణ' ఇతి వృద్ధవాక్యైర్విరోధ ఇత్యాహ ॥ తద్ధర్మేతి ॥ నిషేధశాస్త్రస్యాపి నివృత్తికార్యపరత్వమస్తి, తత్సూత్రభాష్యవాక్యజాతం కర్మకాండస్య కార్యపరత్వాభిప్రాయమిత్యర్థః । వస్తుతస్తు లిఙర్థైకకర్మకాండస్య తాత్పర్యం, లిఙర్థశ్చ లోకే ప్రవర్తకజ్ఞానగోచరత్వేన క్లృప్తం యాగాదిక్రియాగతమిష్టసాధనత్వమేవ న క్రియాతోఽతిరిక్తం కార్యం తస్య కూర్మలోమవదప్రసిద్ధత్వాదితి తస్యాపి పరాభిమతకార్యవిలక్షణసిద్ధే ప్రాధాన్యం కిముత జ్ఞానకాండస్యేతి మంతవ్యం। కించ । వేదాంతాః సిద్ధవస్తుపరాః ఫలవద్భూతశబ్దత్వాద్ధర్మాదిశబ్దవదిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ కిమక్రియార్థకశబ్దానామానర్థక్యమభి

క్షేయార్థాభావాత్ఫలాభావాద్వా? ఆద్య ఆహ ॥ ఆమ్నాయస్యేతి ॥ ఇతిన్యాయేన ఏతదభిధేయరాహిత్యం నియమేనాంగీకర్తవ్యం, తథాచ సోమేనయజేత 'దధ్నాజుహోతీ'త్యాదివాక్యేషు దధిసోమాదిశబ్దానామర్థశూన్యత్వం స్యాదిత్యర్థః । నను కేనోక్తమభిధేయరాహిత్యమిత్యాశంక్యాహ ॥ ప్రవృత్తీతి ॥ కార్యాతిరేకేణ భవ్యార్థత్వేన కార్యశేషత్వేన దధ్యాదిశబ్దా భూతంవక్తీ చేత్, తర్హి సత్యాదిశబ్దః కూటస్థంనవక్తీత్యత్రకోహేతుః కింకూటస్థస్యాక్రియాత్వాదుతాక్రియాశేషత్వాత్ప్రశ్నః? నను దధ్యాదేః కార్యాన్వయిత్వేన కార్యత్వాదుపదేశః, నకూటస్థస్యాకార్యత్వాదిత్యాద్యమాశంక్య నిరస్యతి ॥ నహీతి ॥ దధ్యాదేః కార్యత్వే కార్యభేదశేషత్వహానిః । అతో భూతస్య కార్యాద్భిన్నస్యశబ్దార్థత్వంలబ్ధమితి భావః । ద్వితీయంశంకతే॥ అక్రియాత్వేఽపీతి॥క్రియార్థః కార్యశేషపరః కూటస్థస్యత్వకార్యశేషత్వాన్నోపదేశ ఇతి భావః । భూతస్యకార్యశేషత్వంశబ్దార్థత్వాయ ఫలాయవా? నాద్యఇత్యాహ ॥ నైషదోష ఇతి ॥ దధ్యాదేః కార్యశేషత్వేస త్యపి శబ్దేనవస్తుమాత్రమేవోపదిష్టంనకార్యాన్వయీశబ్దార్థః । అన్వితార్థమాత్రే శబ్దానాంశక్తిగ్రహణాదిత్యర్థః । ద్వితీయమంగీకరోతి ॥ క్రియార్థత్వంత్వితి ॥ తస్యభూతవిశేషస్యదధ్యాదేః క్రియాశేషత్వం ఫలముద్దిశ్యాంగీక్రియతఇత్యర్థః, నతుబ్రహ్మణఇతి తుశబ్దార్థః । నను భూతస్యకార్యశేషత్వాంగీకారేస్వాతంత్ర్యేణ కథంశబ్దార్థతేతి తత్రాహ ॥ నచేతి॥ ఫలార్థంశేషత్వాంగీకారమాత్రేణశబ్దార్థత్వభంగోనాస్తీత్యర్థః । ఆనర్థక్యంఫలాభావ ఇతిపక్షంశంకతే

నామిత్యేతదేకాంతేనాభ్యుపగచ్ఛతాంభూతోపదేశానామానర్థక్యప్రసంగః ప్రవృత్తినివృత్తివ్యతిరేకేణభూతంచేద్వస్తూపదిశతిభవ్యార్థత్వేన కూటస్థనిత్యంభూతంనోపదిశతీతి కోహేతుః । నహిభూతముపదిశ్యమానంక్రియాభవతి । అక్రియాత్వేఽపి భూతస్య క్రియాసాధనత్వాత్క్రియార్థఏవ భూతోపదేశఇతిచేన్నైషదోషః । క్రియార్థత్వేఽపిక్రియానిర్వర్తనశక్తిమద్వస్తూపదిష్టమేవ। క్రియార్థత్వంతు ప్రయోజనంతస్య। నచైతావతావస్త్వనుపదిష్టంభవతి । యదినామోపదిష్టంకింతవతేనస్యాదితి। ఉచ్యతే, అనవగతాత్మవస్తూపదేశశ్చతథైవభవితుమర్హతి; తదవగత్యామిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారహేతోః నివృత్తిః ప్రయోజనంక్రియతఇత్యవిశిష్టమర్థవత్త్వం క్రియాసాధనవస్తూపదేశేన । అపిచ 'బ్రాహ్మణోన హంతవ్య' ఇతిచైవమాద్యానివృత్తిరుపదిశ్యతే । నచసాక్రియానాపిక్రియాసాధనం । అక్రియార్థానాముపదేశోఽనర్థకశ్చేత్ 'బ్రాహ్మణోనహంతవ్య' ఇత్యాదినివృత్త్యుపదేశానామానర్థక్యంప్రాప్తం, తచ్చానిష్టం । నచస్వభావప్రాప్తహంత్యర్థానురాగేణ నఞఃశక్యమప్రాప్తక్రియార్థత్వం కల్పయితుంహననక్రి

కతే ॥ యదీతి ॥ యద్యపిదధ్యాది స్వతోనిష్ఫలమపి క్రియాద్వారాసఫలత్వాదుపదిష్టం తథాపికూటస్థ బ్రహ్మవాదినః క్రియాద్వారాభావాత్తేనదృష్టాంతేన కింఫలంస్యాదిత్యర్థః । భూతస్యసాఫల్యే క్రియైవద్వారమితి ననియమః, రజ్జ్వజ్ఞానమాత్రేణసాఫల్యదర్శనాదిత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ తథైవదధ్యాదివదేవేత్యర్థః । దధ్యాదేః క్రియాద్వారాసాఫల్యం, బ్రహ్మణస్తు స్వతఇతివిశేషేసత్యపి వేదాంతానాం సఫలభూతార్థకత్వమాత్రేణ దధ్యాద్యుపదేశసామ్యమిత్యనవద్యం । ఇదానీం వేదాంతానాంనిషేధవాక్యవత్సిద్ధార్థపరత్వమిత్యాహ॥అపిచేతి॥నఞఃప్రకృత్యర్థేనసంబంధాత్ హననాభావోనఞర్థః ఇష్టసాధనత్వంద్రవ్యాదిప్రత్యయార్థః, ఇష్టశ్చాత్రనరకదుఃఖాభావః, తత్పరిపాలకో హననాభావ ఇతినిషేధవాక్యార్థః, హననాభావో దుఃఖాభావహేతురిత్యుక్తావర్థాద్ధననస్య దుఃఖసాధనత్వధియాపురుషోనివర్తతే, నాత్రనియోగః కల్ప్యనస్తి, తస్యక్రియాతత్సాధనదధ్యాదివిషయత్వాత్ నచ హననాభావరూపానఞ్వాచ్యానివృత్తిఃక్రియా । అభావత్వాన్నాపిక్రియాసాధనం । అభావస్యభావార్థాహేతుత్వాద్భావార్థాసత్త్వాచ్చేత్యర్థః । అతోనిషేధశాస్త్రస్యసిద్ధార్థేప్రామాణ్యమితి భావః । విపక్షేదండమాహ ॥అక్రియేతి॥ నను స్వభావతోరాగతఃప్రాప్తేనహంత్యర్థేనానురాగేణ నఞ్సంబంధేన హేతునా హననవిరోధినీసంకల్పక్రియా బోధ్యతే, సాచ నఞర్థరూపాతత్రాప్రాప్తత్వాద్విధీయతే అహననంకుర్యాదితి । తథాచకార్యార్థమిదంవాక్యమిత్యాశంక్యనిషేధతి ॥ నచేతి ॥ ఔదాసీన్యంపురుషస్య స్వరూపం

తచ్చహననక్రియానివృత్త్యుపలక్షితం నివృత్త్యౌదాసీన్యంహననాభావఇతియావత్ తద్వ్యతిరేకేణ నఞః క్రియార్థత్వం కల్పయితుం నచశక్యమితియోజనా, ముఖ్యార్థస్యాభావస్యనఞర్థత్వసంభవేతద్విరోధిక్రియాలక్షణాయాఅన్యాయ్యత్వాన్నిషేధవాక్యస్యాపికార్యార్థత్వేవిధినిషేధభేదవిప్లవాపత్తేశ్చేతిభావః । ననుతదభావవత్తదన్యతద్విరుద్ధయోరపినఞః శక్తిఃకేంనస్యాత్, 'అబ్రాహ్మణః అధర్మ' ఇతిప్రయోగదర్శనాదితిచేత్,న, అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాదిత్యాహ॥నఞశ్చేతి॥ గవాదిశబ్దానాంతుఅగత్యానానార్థత్వం, స్వర్గేషువాగ్వజ్రాదీనాం శక్యపశుసంబంధాభావేన లక్షణానవతారాత్ । అన్యవిరుద్ధయోస్తులక్ష్యత్వంయుక్తంశక్యసంబంధాత్ । బ్రాహ్మణాదన్యస్మిన్ క్షత్రియాదౌధర్మవిరుద్ధేవా పాపేబ్రాహ్మణాద్యభావస్యనఞ్శక్యస్యసంబంధాత్, ప్రకృతేచ ఆఖ్యాతయోగాన్నఞ్ ప్రసజ్యప్రతిషేధకఏవ నపర్యుదాసలక్షకఇతిమంతవ్యం । యద్వానఞఃప్రకృత్యానసంబంధః । ప్రకృతేఃప్రత్యయార్థోపసర్జనత్వాత్ ప్రధానసంబంధాచ్చాప్రధానానాం కింతుప్రకృత్యర్థవిశిష్టేనప్రత్యయార్థేనేష్టసాధనత్వేనసంబంధోనఞః । ఇష్టంచస్వాపేక్షయాబలవదనిష్టాననుబంధియత్తదేవ న తాత్కాలికసుఖమాత్రంవిషసంయుక్తాన్నభోజనస్యాపీష్టత్వాపత్తేః,తథాచ 'నహంతవ్యః'హననంబలవదనిష్టాసాధనత్వేసతి ఇష్టసాధనంనభవతీత్యర్థః।అత్రచ'హంతవ్య' ఇతిహననేవిశిష్టేష్టసాధనత్వం భ్రాంతిప్రాప్తమనూద్య నేత్యభావబోధనేబలవదనిష్టసాధనంహననమితిబుద్ధిర్భవతి, హననేతాత్కాలికేష్టసాధనత్వరూపవిశేష్యసత్త్వేనవిశిష్టాభావబుద్ధేర్విశేషణాభావ పర్యవసానాత్ । విశేషణంబలవదనిష్టాసాధనత్వమితితదభావోబలవదనిష్టసాధనత్వంనఞర్థఇతిపర్యవసన్నంతచ్చబుద్ధిరౌదాసీన్యపరిపాలికేత్యాహ॥అభావేతి॥చోఽప్యర్థః పక్ష్యాం

యానివృత్త్యౌదాసీన్యవ్యతిరేకేణ । నఞశ్చైషస్వభావఃయత్స్వసంబంధినోఽభావంబోధయతీతి, అభావబుద్ధిశ్చౌదాసీన్యేకారణం,సాచదగ్ధేంధనాగ్నివత్స్వయమేవోపశామ్యతి, తస్మాత్ప్రసక్తక్రియానివృత్త్యౌదాసీన్యమేవ 'బ్రాహ్మణోనహంతవ్య' ఇత్యాదిషుప్రతిషేధార్థంమన్యామహేఅన్యత్రప్రజాపతివ్రతాదిభ్యః, తస్మా త్పురుషార్థానుపయోగ్యుపాఖ్యానాదిభూతార్థవాదవిషయమానర్థక్యాభిధానం ద్రష్టవ్యం । యదప్యుక్తంకర్తవ్యవిధ్యనుప్రవేశమంతరేణవస్తుమాత్రముచ్యమానమనర్థకంస్యాత్ సప్తద్వీపావసుమతీత్యాదివదితితత్పరిహృతం, రజ్జురియంనాయంసర్పఇతితద్వస్తుమాత్రకథనేఽపిప్రయోజనస్యదృష్టత్వాత్ । నను శ్రుతబ్రహ్మణోఽపియథాపూర్వంసంసారిత్వదర్శనాన్నరజ్జుస్వరూపకథనవదర్థ

తరదోత్యే-ప్రకృత్యర్థాభావబుద్ధివత్ప్రత్యయార్థాభావబుద్ధిరపీత్యర్థః । బుద్ధేఃక్షణికత్వాత్తదభావేసత్యౌదాసీన్యాత్ప్రచ్యుతిరూపాహననాదౌ ప్రవృత్తిస్స్యాదితి తత్రాహ ॥సాచేతి॥ యథాగ్నిరింధనందగ్ధ్వాశామ్యతిఏవంసానఞర్థాభావబుద్ధిఃహననాదావిష్టసాధనత్వభ్రాంతిమూలంరాగేంధనందగ్ధ్వాస్వయంశామ్యతీత్యక్షరార్థః, రాగనాశేకుతఃప్రచ్యుతిరితిభావః । యద్వారాగతఃప్రాప్తాసాక్రియారాగనాశేస్వయమేవశామ్యతీత్యర్థః।పరపక్షేతుహననవిరోధిక్రియాకార్యేత్యుక్తేఽపిహననస్యేష్టసాధనత్వ భ్రాంత్యనిరాసాత్ప్రచ్యుతిర్దుర్వారా।తస్మాత్తదభావఏవనఞర్థఇత్యుపసంహరతి॥తస్మాదితి॥భావార్థాభావేనతద్విషయకకృత్యభావాత్ కార్యాభావస్తచ్ఛబ్దార్థః । యద్వోత్యుక్తపక్షేనివృత్త్యుపలక్షితమౌదాసీన్యంయస్మాద్విశిష్టాభావాయత్తమేవేతివ్యాఖ్యేయం - స్వతస్సిద్ధస్యౌదాసీన్యస్య నఞర్థసాధ్యత్వోపపాదనార్థంనివృత్త్యుపలక్షితత్వమితిధ్యేయం । తస్యవ్రతమిత్యనుష్ఠేయక్రియావాచివ్రతశబ్దేనకార్యముపక్రమ్య 'నేక్షేతోద్యంతమాదిత్య' మితిప్రజాపతివ్రతముక్తం; అతఉపక్రమబలాత్తత్ర నఞ ఈక్షణవిరోధిసంకల్పక్రియా లక్షణాంగీకృతా-ఏవమసుగౌరసురాఅధర్మఇత్యాదౌనామధాత్వర్థయుక్తస్యనఞఃప్రతిషేధవాచిత్వాయోగాత్ అన్యవిరుద్ధలక్షకత్వం। ఏతేభ్యఃప్రజాపతివ్రతాదిభ్యోఽన్యత్రాభావమేవ నఞర్థంమన్యామహేఇత్యర్థః। దుఃఖాభావఫలకేనఞర్థేసిద్ధేనిషేధశాస్త్రప్రమాణత్వవద్వేదాంతానాంబ్రహ్మణిమానత్వమితిభావః; తర్హ్యక్రియార్థానామానర్థక్యమితిసూత్రం కింవిషయమితితత్రాహ॥తస్మాదితి॥వేదాంతానాంస్వార్థఫలవత్త్వాదవ్యర్థకథావిషయం తదిత్యర్థః । యదపీత్యాదిస్పష్టార్థం।శ్రవ

ణజ్ఞానమాత్రాత్ సంసారానివృత్తావపి సాక్షాత్కారాజ్జీవత ఏవ ముక్తిర్దురపహ్నవేతి సదృష్టాంతమాహ ॥ అత ఉచ్యత ఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవిరోధాదిత్యర్థః ॥ తత్త్వవిదో జీవన్ముక్తౌ మానమాహ ॥ తదుక్తం శ్రుత్యేతి ॥ జీవతోఽశరీరత్వం విరుద్ధమితి శంకతే ॥ శరీర ఇతి ॥ ఆత్మనో దేహసంబంధస్య భ్రాంతిప్రయుక్తత్వాత్తత్త్వధియా తన్నాశాదశరీరత్వం జీవతో యుక్తమిత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ అసంగాత్మరూపం త్వశరీరత్వం తత్త్వధియా జీవతో వ్యజ్యత ఇత్యాహ ॥ నిత్యమితి ॥ దేహాత్మనోః సంబంధః సత్య ఇతి శంకతే ॥ తత్కృతేతి ॥ తన్నాశార్థం కార్యాపేక్షేతి భావః ॥ ఆత్మనశ్శరీరసంబంధేనాత్ర ధర్మాధర్మయోస్సిద్ధిః, తయోస్సత్యాం సంబంధజన్మేత్యన్యోన్యాశ్రయాదేకస్యాసిద్ధ్యా ద్వితీయస్యాప్యసిద్ధిస్స్యాదితి పరిహారతి ॥ నేత్యాదినా ॥ నన్వేతద్దేహజన్యధర్మాధర్మకర్మణా ఏతద్దేహసంబంధహేతుత్వే స్యాదన్యోన్యాశ్రయః, పూర్వదేహార్జితకర్మణా ఏతద్దేహసంబంధోత్పత్తిః, పూర్వదేహశ్చ తత్పూర్వదేహకృతకర్మణ ఇతి బీజాంకురవదనాదిత్వా

వక్తవ్యమిత్యుక్తం । అత ఉచ్యతే । నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం శక్యం దర్శయితుం బ్రహ్మాత్మభావవిరోధాత్ । నహి, శరీరాద్యాత్మాభిమానినో దుఃఖభయాదిమత్త్వం దృష్టమితి, తస్యైవ వేదప్రమాణజనితబ్రహ్మాత్మావగమే తదభిమాననివృత్తౌ తదేవ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తం దుఃఖభయాదిమత్త్వం భవతీతి శక్యం కల్పయితుం । నహి, గృహస్థస్య ధనినో ధనాభిమానినో ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం దృష్టమితి, తస్యైవ ప్రవ్రజితస్య ధనాభిమానరహితస్య తదేవ ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం భవతి । న చ కుండలినః కుండలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం దృష్టమితి తస్యైవ కుండలవియుక్తస్య కుండలిత్వాభిమానహీనస్య తదేవ కుండలిత్వనిమిత్తం సుఖం భవతి । తదుక్తం శ్రుత్యా 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః' ఇతి । శరీరే పతితే అశరీరత్వం స్యాన్న జీవత ఇతి చేత్, న, సశరీరత్వస్య మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తత్వాత్ । న హ్యాత్మనశ్శరీరాత్మాభిమానలక్షణం మిథ్యాజ్ఞానం ముక్త్వా అన్యతస్సశరీరత్వం శక్యం కల్పయితుం । నిత్యమశరీరత్వమకర్మనిమిత్తత్వాదిత్యవోచామ । తత్కృతధర్మాధర్మనిమిత్తం సశరీరత్వమితి చేత్, న, శరీరసంబంధస్యాసిద్ధత్వాద్ధర్మాధర్మయోరాత్మకృతత్వాసిద్ధేః । శరీరసంబంధస్య ధర్మాధర్మయోస్తత్కృతత్వస్య చేతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాదంధపరంపరైషా అనాదిత్వకల్పనా । క్రియాసమవాయాభావాచ్చాత్మనః కర్తృత్వానుపపత్తేః । సన్నిధానమాత్రేణ రాజప్రభృతీనాం దృష్టం కర్తృత్వమితి చేన్న । ధనదానాద్యుపార్జితభృత్యసంబంధిత్వాత్తేషాం కర్తృత్వోపపత్తేః నత్వాత్మనో ధనదానాదివచ్ఛరీరాదిభిః స్వస్వామిభావసంబంధనిమిత్తం కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం । మిథ్యాభిమానస్తు ప్రత్యక్షస్సంబంధహేతుః । ఏతేన యజమానత్వమాత్మనో వ్యాఖ్యాతం । అత్రాహుః, దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మన ఆత్మీయే దేహాదావహమభిమానో గౌణో న మిథ్యేతి । న । ప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య గౌణత్వముఖ్యత్వప్రసిద్ధేః । యస్య హి ప్రసిద్ధో వస్తుభేదః యథా కేసరాదిమానాకృతివిశేషోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సింహశబ్దప్రత్యయభాఙ్ముఖ్యోఽన్యః ప్ర

న్నాయం దోష ఇత్యత ఆహ ॥ అంధేతి ॥ అప్రామాణికీత్యర్థః ॥ నహి బీజాదంకురస్తతో బీజాంతరం చ యథా ప్రత్యక్షేణ దృశ్యతే తద్వదాత్మనో దేహసంబంధః పూర్వకర్మకృతః ప్రత్యక్షః, నాప్యస్తి కశ్చిదాగమః ప్రత్యుతాసంగో హీత్యాదిః శ్రుతిః సర్వకర్తృత్వం వారయతీతి భావః । తత్ర యుక్తిమాహ ॥ క్రియేతి ॥ కూటస్థస్య కృత్యయోగాన్న కర్తృత్వమిత్యర్థః । స్వతోఽనిష్క్రియస్యాపి కారకసన్నిధానాత్కర్తృత్వమితి శంకాం దృష్టాంతవైషమ్యేణ నిరస్యతి ॥ నేతి ॥ రాజాదీనాం స్వక్రీతభృత్యకార్యే కర్తృత్వం యుక్తం నాత్మన ఇత్యర్థః । దేహకర్మణోరవిద్యాభూమౌ బీజాంకురవదావర్తమానయోరాత్మనా సంబంధో భ్రాంతికృత ఏవేత్యాహ ॥ మిథ్యేతి ॥ నను యజేతేతి విధ్యనుపపత్త్యాత్మనః కర్తృత్వమేష్టవ్యమితి తత్రాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ భ్రాంతికృతేన దేహాదిసంబంధేన యాగాదికర్తృత్వమాబ్రహ్మబోధాద్వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః ॥ అత్రాహుః ప్రాభాకరా ఇత్యర్థః ॥ భ్రాంత్యభావాద్దేహసంబంధాదికం సత్యమితి భావః । భేదజ్ఞానాభావాన్న గౌణ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ప్ర

ద్యోర్జ్ఞాతో వస్తునోర్భేదో యేన తస్య గౌణముఖ్యజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసిద్ధేరిత్యర్థః । యస్య తస్య పుంసో గౌణౌ భవత ఇత్యన్వయః। శౌర్యాదిగుణవిషయావిత్యర్థః ॥ తస్యత్వితి ॥ భేదజ్ఞానశూన్యస్య పుంస ఇత్యర్థః ॥ శబ్దప్రత్యయావితి । శబ్దః శాబ్దబోధశ్చేత్యర్థః । సంశయమూలౌ తావుదాహరతి ॥ యథా మందేతి ॥ యదా సంశయమూలయోర్న గౌణత్వం తదా భ్రాంతిమూలయోః కిం వాచ్యమిత్యాహ ॥ యథా వేతి॥ అకస్మాదితి॥ అతర్కితాదృష్టాదినా సంస్కారోద్బోధేనేత్యర్థః । నిరుపచారేణ గుణజ్ఞానం వినేత్యర్థః । దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినామితి, దేహాత్మవాదినాం తు ప్రమేత్యభిమాన ఇతి భావః। జీవన్ముక్తౌ ప్రమాణమాహ ॥ తథా చేతి॥ తత్ర జీవన్ముక్తస్య దేహే యథా దృష్టాంతః । అహినిర్ల్వయనీ సర్పత్వక్ వల్మీకాదౌ ప్రత్యస్తా నిక్షిప్తా మృతా సర్పేణాత్మత్వాభిమానావర్తతే, ఏవమేవేదం విదుషాత్యక్తాభిమానం శరీరం తిష్ఠతి। అథ తథా త్వచా నిర్ముక్తసర్పవదేవాయం దేహస్థోఽశరీరః, విదుషో దేహే సర్పస్యేవ త్వచీవాభిమానాభావాదశరీరత్వాదమృతః ప్రాణితీతి ప్రాణో జీవన్నపి బ్రహ్మైవ కిం తద్బ్రహ్మ తేజస్స్వయంజ్యోతిరానంద ఏవేత్యర్థః, వస్తుతోఽచక్షురపి బాధితచక్షు

సిద్ధః తతశ్చాన్యః పురుషః ప్రాయికైః క్రౌర్య శౌర్యాదిభిస్సింహగుణైస్సంపన్నస్సిద్ధః, తస్య పురుషే సింహశబ్దప్రత్యయౌ గౌణౌ భవతః । నాప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య తస్య త్వన్యత్రాన్యశబ్దప్రత్యయౌ భ్రాంతినిమిత్తావేవ భవతః, న గౌణౌ । యథా మందాంధకారే ‘స్థాణురయ’మిత్యగృహ్యమాణవిశేషే పురుషశబ్దప్రత్యయౌ స్థాణువిషయౌ । యథా వా, శుక్తికాయామకస్మాత్ ‘రజతమిద’మితి నిశ్చితశబ్దప్రత్యయౌ తద్వద్దేహాదిసంఘాతేఽహమితి నిరుపచారేణ శబ్దప్రత్యయావాత్మానాత్మవివేకేనోత్పద్యమానౌ కథం గౌణౌ శక్యౌ వదితుం । ఆత్మానాత్మవివేకినామపి పండితానామజావిపాలానామివావివిక్తౌ శబ్దప్రత్యయౌ భవతః। తస్మాద్దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినాం దేహాదావహంప్రత్యయో మిథ్యైవ న గౌణః,తస్మాన్మిథ్యాప్రత్యయనిమిత్తత్వాత్సశరీరత్వస్య సిద్ధం జీవతోఽపి విదుషోఽశరీరత్వం । తథా చ బ్రహ్మవిద్విషయా శ్రుతిస్తద్యథా ‘ అహిర్నిర్ల్వయనీ వల్మీకే మృతా ప్రత్యస్తా శయీతైవమేవేదం శరీరం శేతే అథాయమశరీరోఽమృతః ప్రాణో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవే’తి । ‘సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణ ఇవ సవాగవాగివ సమనా అమనా ఇవ సప్రాణోఽప్రాణ ఇవే’తి చ।స్మృతిరపి ‘స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషే’త్యాద్యా స్థితప్రజ్ఞలక్షణాన్యాచక్షాణా విదుషస్సర్వప్రవృత్త్యసంబంధం దర్శయతి । తస్మాన్నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం। యస్య తు యథాపూర్వం సంసారిత్వం నాసావవగతబ్రహ్మాత్మభావ ఇత్యనవద్యం।యత్పునరుక్తం శ్రవణాత్పరాచీనయోర్మనననిదిధ్యాసనయోర్దర్శనాద్విధిశేషత్వం బ్రహ్మణో న స్వరూపపర్యవసాయిత్వమితి, తన్న, శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాన్మనననిదిధ్యాసనయోః। యది హ్యవగతం బ్రహ్మాన్యత్ర వినియుజ్యేత భవేత్తదా విధిశేషత్వం, న తు తదస్తి, మనననిదిధ్యాసనయోరపి శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాత్ । తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధిశేషతయా శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీత్యతస్స్వతంత్రమేవ బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమా

రాద్యనువృత్త్యా సచక్షురివేత్యాదియోజ్యం ॥ ఇత్యనవద్యమితి ।। బ్రహ్మాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిలాభాత్ సిద్ధం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం చ నిర్దోషతయా స్థితమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానముద్దిశ్య శ్రవణవన్మనననిదిధ్యాసనయోరప్యవాంతరవాక్యభేదేన విధ్యంగీకారాన్న బ్రహ్మణో విధిశేషత్వం, ఉద్దేశ్యజ్ఞానలభ్యతయా ప్రాధాన్యాదిత్యాహ ॥ నేతి॥ శ్రవణం జ్ఞానకరణవేదాంతగోచరత్వాత్ప్రధానం మనననిదిధ్యాసనయోః ప్రమేయగోచరత్వాత్తదంగత్వం నియమాదృష్టస్య జ్ఞాన ఉపయోగః సర్వాపేక్షాన్యాయాదితి మంతవ్యం । తర్హి జ్ఞానే విధిః కిమితి త్యక్తస్తత్రాహ ॥ యది హీతి ॥ యది జ్ఞానే విధిమంగీకృత్య వేదాంతైరవగతం బ్రహ్మ విధేయజ్ఞానే కర్మకారకత్వేన వినియుజ్యేత తదా విధిశేషత్వం స్యాత్ । న త్వవగతస్య వినియుక్తత్వమస్తి, ప్రాప్తావగత్యా ఫలలాభే విధ్యయోగాదిత్యర్థః ॥ తస్మాద్విధ్యసంభవాత్ । అశేషత్వాసంభవాత్ ॥ సూత్రం యోజయతి ॥ స్వతంత్రమితి ॥ ఏవం చ సతీతి ॥ చో వధారణే । ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణః

స్వాతంత్ర్యే౽సత్యేవభగవతో వ్యాసస్య పృథక్శాస్త్రప్రకృతిర్యుక్తా, ధర్మవిలక్షణప్రమేయలాభాత్ వేదాంతానాం కార్య పరత్వే ప్రమేయాభేదాన్నేయం యుక్తేత్యర్థః। నను మానసధర్మవిచారార్థం పృథగారంభ ఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఆరభ్యమాణం చేత్తి ॥ బాహ్యసాధనసాధ్యధర్మవిచారానంతరం అతో బాహ్యధర్మస్య శుద్ధిద్వారా మానసోపాసనాధర్మహేతుత్వాత్ పరిశేషాత్ మానసధర్మజిజ్ఞాస్యేతి సూత్రం స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ అథేతి ॥ తృతీయాధ్యాయే శేషత్వేత్యాదిభిశ్శేషశేషిత్వ నిరూపణానంతరం శేషిణా శేషస్య ప్రయోగసంభవాత్ కః క్రతుశేషః కో వా పురుషశేష ఇతి జిజ్ఞాస్యత ఇత్యర్థః। ఏవమారబ్ధశాస్త్రాంతరం తస్మాదవాంతరధర్మార్థమారంభ ఇత్యయుక్తమితి భావః। స్వమతే సూత్రానుగుణ్యమస్తీత్యాహ ॥ బ్రహ్మాత్మైక్యేతి ॥ జైమినినా బ్రహ్మానవిచారితమితి తజ్జిజ్ఞాస్యత్వసూత్రేణయుక్తమిత్యర్థః। వేదాంతార్థశ్చేదద్వైతం తర్హి ప్రత్యక్షాదీనాం బాధాదీనాం కా గతిరిత్యాశంక్య, జ్ఞానాత్ప్రాగేవ తేషాం ప్రామాణ్యం న పశ్చాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ జ్ఞానస్య ప్రమేయప్రమాతృబాధకత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మ న కార్యశేషః తద్బోధాత్ప్రాగేవ సర్వవ్యవహార ఇత్యత్ర బ్రహ్మ విదాం గాథాముదాహరతి ॥ అపిచేతి ॥ సనబాధితం బ్రహ్మపూర్ణం ఆత్మావిషయా సా దత్తమితి సర్వసాక్ష్యహమిత్యేవం బోధే జాతే సతి పుత్రదేహాదేః సత్తాబాధనాన్మాయామాత్రత్వనిశ్చయాత్ పుత్రదారాదావహమితి స్వీయదుఃఖసు

ఖకం వేదాంతవాక్యసమన్వయాదితి సిద్ధం, ఏవంచ సత్యథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి శాస్త్రారంభ ఉపపద్యతే। ప్రతిపత్తివిధిపరత్వే హి అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవారబ్ధత్వాన్న పృథక్శాస్త్రమారభ్యేత, ఆరభ్యమాణం చైవమారభ్యేత అథాతః పరిశిష్టధర్మజిజ్ఞాసేత్యథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేతివద్బ్రహ్మాత్మైక్యావగతిస్త్వప్రతిజ్ఞాతేతి, తదర్థోయుక్తశ్శాస్త్రారంభోఽథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి। తస్మాదహం బ్రహ్మాస్మీత్యేతదవసానా ఏవ సర్వే విధయస్సర్వాణి చేతరాణి ప్రమాణాని। నహ్యహేయానుపాదేయాద్వైతాత్మావగతౌ సత్యాం నిర్విషయాణ్యప్రమాతృకాణి చ ప్రమాణాని భవితుమర్హంతీతి। అపిచాహుః॥ "గౌణమిథ్యాత్మనోఽసత్త్వే పుత్రదేహాదిబాధనాత్। సద్బ్రహ్మాత్మాహమిత్యేవం బోధే కార్యం కథం భవేత్ ॥ అన్వేష్టవ్యాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రమాతృత్వమాత్మనః। అన్విష్టస్స్యాత్ప్రమాతైవ పాప్మదోషాదివర్జితః ॥ దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః। లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయాదితి॥ చతుస్సూత్రీ సమాప్తా ॥ ఏవం వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిప్రయోజనానాం బ్రహ్మాత్మని తాత్పర్యేణ సమన్వితానామంతరేణాపి కార్యానుప్రవేశం బ్రహ్మణి పర్యవసానముక్తం। బ్రహ్మ చ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమిత్యుక్తం। సాంఖ్యాదయస్తు పరినిష్ఠితం వస్తు ప్రమా

ణాభావాద్గుణయోగాద్గౌణాత్మాభిమానస్య 'నరోఽహం కర్తా మూఢః' ఇతి మిథ్యాత్మాభిమానస్య చ సర్వవ్యవహారహేతోరసత్త్వే కార్యం విధినిషేధాదివ్యవహారః కథం భవేత్, హేత్వభావాత్ న కథంచిద్భవేదిత్యర్థః ॥ నన్వహం బ్రహ్మేతి బోధో బాధితః, అహమర్థస్య ప్రమాతుః బ్రహ్మత్వాయోగాదిత్యాశంక్య, ప్రమాతృత్వస్యాజ్ఞానవిలసితాంతఃకరణతాదాత్మ్యకృతత్వాన్న బాధ ఇత్యాహ॥ అన్వేష్టవ్యేతి॥ 'య ఆత్మాపహతపాప్మా విరజో విమృత్యుర్విశోకస్సోఽన్వేష్టవ్య' ఇతి శ్రుతేః జ్ఞాతవ్యపరమాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాగేవాజ్ఞానాచ్ఛిద్రాతో రాత్మనః ప్రమాతృత్వం, ప్రమాతైవ జ్ఞాతస్సన్ పాప్మరాగద్వేషమరణవివర్జితః పరమాత్మా స్యాదిత్యర్థః। ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వే తదాశ్రితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం కథం స్యాదిత ఆహ॥ దేహేతి ॥ యథా దేహాత్మప్రత్యయః కల్పితో భ్రమోఽపి వ్యవహారాంగతయా మానత్వేనేష్యతే వైదికైః, తద్వల్లౌకికమధ్యక్షాదిక మాత్మబోధావధి వ్యవహారకాలే బాధాభావాత్ వ్యావహారికం ప్రామాణ్యమిష్యతాం, వేదాంతానాంతు కాలత్రయాబాధ్యవస్తుబోధిత్వాత్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యమితి తుశబ్దార్థః॥ ఆత్మనిశ్చయాత్ ॥ ఆ ఆత్మనిశ్చయాదిత్యాఙ్ మర్యాదాయాం ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదివిషయాబాధాత్ప్రామాణ్యమితి భావః ॥ "రామనామ్ని పరే ధామ్ని కృతాస్యామ్నాయసమన్వయః। కార్యతాత్పర్యబాధేన సాధితశ్శుద్ధబుద్ధయే" ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణం॥

వృత్తమనూద్యాక్షేపలక్షణామవాన్తరసంగతిమాహ ॥ సాంఖ్యాదయస్త్వితి ॥ భవతు సిద్ధే వేదాన్తానాం సమ
న్వయః, తథాపి మానాన్తరాయోగ్యే బ్రహ్మణి శక్తిగ్రహాయోగాత్కూటస్థత్వేన కారణత్వాయోగాచ్చ న సమన్వ
యః, కింతు సర్గాద్యకార్యం జడప్రకృతికం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానగమ్యే త్రిగుణే ప్రధానే సమన్వయ ఇత్యాక్షిపం
తీత్యర్థః । సిద్ధం మానాన్తరగమ్యమేవేత్యాగ్రహః శక్తిగ్రహార్థః, అత ఏవ ప్రధానాదావనుమానోపస్థితే శక్తిగ్రహ
సంభవాత్తత్పరతయా వాక్యాని యోజయన్తీత్యుక్తం । కించ 'తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛే'త్యాద్యాః శ్రుత
యః। శుంగేన కార్యలింగేన కారణస్య సతోఽన్వేషణం దర్శయన్త్యో మానాన్తరసిద్ధమేవ జగత్కారణం వదన్తీత్యాహ॥
సర్వేష్వితి ॥ నన్వతీంద్రియత్వేన ప్రధానాదౌ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాత్కథమనుమానం తత్రాహ ॥ ప్రధానేతి ॥ య
త్కార్యం తజ్జడప్రకృతికం యథా ఘటః, యజ్జడం తచ్చేతనసంయుక్తం యథా రథాదిరితి సామాన్యతో దృష్టానుమానగ
మ్యాః ప్రధానపురుషసంయోగా ఇత్యర్థః । అద్వితీయబ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధిమతాన్తరమాహ ॥ కాణాదాస్త్వితి॥
సృష్టివాక్యేభ్య ఏవ పరార్థానుమానరూపేభ్యో యత్కార్యం తద్బుద్ధిమత్కర్తృకమితి । ఈశ్వరం కర్తారం పరమాణూం

ణాంతరగమ్యమేవేతి మన్యమానాః ప్రధానాదీని కారణాంతరాణ్యనుమిమానాస్తత్పరతయైవ వేదాంతవా
క్యాని యోజయంతి । సర్వేష్వేవ తు వేదాంతవాక్యేషు సృష్టివిషయేష్వనుమానేనైవ కార్యేణ కారణం లిల
క్షయిషితం । ప్రధానపురుషసంయోగా నిత్యానుమేయా ఇతి సాంఖ్యా మన్యంతే । కాణాదాస్త్వేతేభ్య
ఏవ వాక్యేభ్య ఈశ్వరం నిమిత్తకారణమనుమిమతే, అణూంశ్చ సమవాయికారణం ఏవమన్యేఽపి తార్కి
కాః వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసావష్టంభాః పూర్వపక్షవాదిన ఇహోత్తిష్ఠంతే । తత్ర పదవాక్యప్రమా
ణజ్ఞేన ఆచార్యేణ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిపరత్వప్రదర్శనాయ వాక్యాభాసయుక్త్యాభాస
ప్రతిపత్తయః పూర్వపక్షీకృత్య నిరాక్రియంతే । తత్ర సాంఖ్యాః ప్రధానం త్రిగుణమచేతనం స్వతంత్రం
జగత్కారణమితి మన్యమానా ఆహుః । యాని వేదాంతవాక్యాని సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణో జగ
త్కారణత్వం ప్రదర్శయంతీత్యవోచః తాని ప్రధానకారణపక్షేఽపి యోజయితుం శక్యంతే । సర్వశక్తి
త్వం తావత్ప్రధానస్యాపి స్వవికారవిషయముపపద్యతే, ఏవం సర్వజ్ఞత్వమప్యుపపద్యతే । కథం। యత్త్వం
జ్ఞానం మన్యసే స సత్త్వధర్మః 'సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞాన'మితి స్మృతేః । తేన చ సత్త్వధర్మేణ జ్ఞానేన కా
ర్యకరణవంతః పురుషాః సర్వజ్ఞా యోగినః ప్రసిద్ధాః, సత్త్వస్య హి నిరతిశయోత్కర్షే సర్వజ్ఞత్వం ప్రసి
ద్ధం । న కేవలస్యాకార్యకరణస్య పురుషస్యోపలబ్ధిమాత్రస్య సర్వజ్ఞత్వం కించిజ్జ్ఞత్వం వా కల్పయితుం శక్యం,
త్రిగుణత్వాత్తు ప్రధానస్య సర్వజ్ఞానకారణభూతం సత్త్వం ప్రధానావస్థాయామపి విద్యత ఇతి ప్రధానస్యా

శ్చ యత్కార్యద్రవ్యం తత్స్వన్యూనపరిమాణద్రవ్యారబ్ధమిత్యనుమిమత ఇత్యర్థః । అన్యేఽపి బౌద్ధాదయః 'అసద్వా ఇదమ
గ్ర ఆసీ'దిత్యాదిర్వాక్యాభాసః । యద్వస్తు తచ్ఛూన్యావసానం యథా దీప ఇతి యుక్త్యాభాసః । ఏవం వాదివిప్రతిపత్తిము
క్త్వా తన్నిరాసాయోత్తరసూత్రసందర్భమవతారయతి ॥ తత్రేతి ॥ వాదివివాదే సతీత్యర్థః । వ్యాకరణమీమాంసా
న్యాయనిధిత్వాత్పదవాక్యప్రమాణజ్ఞత్వం యజ్జగత్కారణం తచ్చేతనమచేతనం వేతి ఈక్షణస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వాభ్యాం
సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర సాంఖ్యా ఇతి ॥ అపిశబ్దావేవకారార్థౌ సదేవేత్యాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్ర
ధానపరత్వనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః । పూర్వపక్షే జీవస్య ప్రధానైక్యోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్ర
హ్మాత్మైక్యజ్ఞానమితి వివేకః । అచేతనసత్త్వస్యైవ సర్వజ్ఞత్వం, న చేతనస్యేత్యాహ ॥ తేన చ సత్త్వధర్మేణేతి ॥ న చ కే
వలస్యేతి ॥ జన్యజ్ఞానస్య సత్త్వధర్మత్వాన్నిత్యోపలబ్ధేరకార్యత్వాచ్చిన్మాత్రస్య న సర్వజ్ఞానకర్తృత్వమిత్యర్థః । న
ను గుణానాం సామ్యావస్థా ప్రధానమితి సాంఖ్యా వదంతి తదవస్థాయాం సత్త్వస్యోత్కర్షాభావాత్కథం సర్వజ్ఞతేత్యత ఆ
హ॥ త్రిగుణత్వాదితి॥ త్రయో గుణా ఏవ ప్రధానం తస్య సామ్యావస్థా తదభేదాత్ప్రధానమిత్యుచ్యతే । తదవస్థాయామ

పిప్రళయే సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వరూపం సర్వజ్ఞత్వమక్షత మిత్యర్థః । నను మాయాశక్తిమితి శక్తిమత్త్వరూపం గౌణంసర్వజ్ఞత్వ మంగీకార్యమితి తత్రాహ ॥ నహీతి ॥ అనిత్యజ్ఞానస్య ప్రళయే నాశాచ్ఛక్తిమత్త్వంవాచ్యం కారకాభావాచ్చేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ మతద్వయసామ్యముక్త్వా స్వమతేవిశేషమాహ ॥ అపిచేతి ॥ బ్రహ్మణః కారణత్వంస్మృతిపాదేసమర్థయితే ప్రధానాదేఃకారణత్వంతర్కోపాదేయయుక్తిభిర్నిరస్యతి । అధునాశ్రుతిభిర్నిరస్యతి ॥

౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి ॥ ఈక్షణశ్రవణాద్వేదశబ్దావాచ్యమశబ్దంప్రధానం । అశబ్దత్వాన్నకారణమితిసూత్రయోజనా ॥ తస్యచ్ఛబ్దవాచ్యంకారణమైక్షత ఈక్షణమేవాహ ॥ బహ్వితి ॥ బహుప్రపంచరూపేణస్థిత్యర్థమహమేవోపాదానతయాకార్యాభేదాజ్జనిష్యేయేత్యాహ ॥ ప్రేతి ॥ ఏవంతత్సదీక్షిత్వాఆకాశంవాయుంచసృష్ట్వా తేజస్సృష్టవదిత్యాహ ॥ తదితి॥ మిషచ్చలత్సత్త్వాకాలాంతమితియావత్। 'సజీవాభిన్నఃపరమాత్మా' 'ప్రాణమసృజతప్రా

చేతనస్యసతస్సర్వజ్ఞత్వముపచర్యతే వేదాంతవాక్యేషు । అవశ్యంచత్వయాపిసర్వజ్ఞంబ్రహ్మేత్యభ్యుపగచ్ఛతాసర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవసర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్ । నహిసర్వదాసర్వవిషయంజ్ఞానంకుర్వదేవబ్రహ్మావర్తతే। తథాహిజ్ఞానస్యనిత్యత్వేజ్ఞానక్రియాంప్రతిస్వాతంత్ర్యంబ్రహ్మణోహీయేత । అథానిత్యంతదితిజ్ఞానక్రియాయా ఉపరమేఉపరమేతాపిబ్రహ్మ । తదా సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవసర్వజ్ఞత్వమాపతతి।అపిచప్రాగుత్పత్తేస్సర్వకారకశూన్యంబ్రహ్మేష్యతేత్వయా। నచజ్ఞానసాధనానాంశరీరేంద్రియాదీనామభావేజ్ఞానోత్పత్తిఃకస్యచిదుపపన్నా।అపిచప్రధానస్యానేకాత్మకస్యపరిణామసంభవాత్కారణత్వోపపత్తిర్మృదాదివదసంహతస్యైకాత్మకస్యబ్రహ్మణఇత్యేవంప్రాప్తఇదంసూత్రమారభ్యతే ॥

సూ॥౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్॥

నసాంఖ్యపరికల్పితమచేతనంప్రధానంజగతఃకారణంశక్యంవేదాంతేష్వాశ్రయితుం।అశబ్దంహితత్ । కథమశబ్దం। ఈక్షతేఃఈక్షితృత్వశ్రవణాత్కారణస్య । కథం । ఏవంహిశ్రూయతే'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్' 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత'ఇతి తత్రేదంశబ్దవాచ్యంనామరూపవ్యాకృతం జగత్ప్రాగుత్పత్తేః సదాత్మనావధార్యతస్యైవప్రకృతస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేక్షణపూర్వకం తేజఃప్రభృతేస్సృష్టృత్వందర్శయతి । తథాన్యత్ర 'ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీన్నాన్యత్కించనమిషత్స ఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి 'సఇమాఁల్లోకానసృజత'ఇతీక్షాపూర్వికామేవసృష్టిమాచష్టే । క్వచిచ్చషోడశకలంపురుషంప్రస్తుత్యాహ- 'సఈక్షాంచక్రేసప్రాణమసృజత'ఇతి । ఈక్షతేరితిచధాత్వర్థనిర్దేశోఽభిప్రేతః యజతేరితివత్ నధాతునిర్దేశః । తేన 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయత'ఇత్యేవమాదీన్యపిసర్వజ్ఞేశ్వరకారణపరాణివాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని । యత్తూక్తంసత్త్వధర్మేణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞంప్రధానంభవిష్యతీతి,తన్నోపపద్యతే।నహిప్రధానావస్థాయాంగుణసామ్యాత్సత్త్వధర్మోజ్ఞానంసంభవతి।ననూక్తంసర్వ

జ్ఞాచ్ఛ్రద్ధాంఖంవాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియంమనోఽన్నమన్నాద్వీర్యంతపోమంత్రాః కర్మలోకా లోకేషుచ నామచేత్యుక్తాష్షోడశకలాః, నను ఇక్శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశ ఇతి కాత్యాయనస్మరణాదీక్షతిపదేన శ్తిపం తేనధాతురుచ్యతే । తేనధాత్వర్థఈక్షణంకథంవ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశంక్యలక్షణయేత్యాహ ॥ ఈక్షతేరితిచేతి ॥ ఇతికర్తవ్యతావిధేర్యజతేః పూర్వవత్త్వమితి జైమినిసూత్రేయథాయజతిపదేనలక్షణయాధాత్వర్థోయాగఉచ్యతే తద్వదిహాపీత్యర్థః । సౌర్యాదివికృతియాగస్యాంగానామవిధానాత్ పూర్వవత్త్వందర్శాదిప్రకృతిస్థాంగవత్త్వమితిసూత్రార్థః । ధాత్వర్థనిర్దేశేనలాభమాహ॥ తేనేతి॥సామాన్యతఃసర్వజ్ఞోవిశేషతఃసర్వవిదితిభేదః।జ్ఞానమీక్షణమేవతపః। తపస్వినఃఫలమాహ॥తస్మాదితి ॥ ఏతత్కార్యంసూత్రాఖ్యంబ్రహ్మ । కేవలసత్త్వవృత్తేర్జ్ఞానత్వమంగీకృత్య ప్రధానస్యసర్వజ్ఞత్వంనిరస్తం । సంప్రతి

న కేవలజడవృత్తిర్జ్ఞానశబ్దార్థః కింతు సాక్షిబోధవిశిష్టా వృత్తిః వృత్తివ్యక్తబోధో వా జ్ఞానం। తచ్చాజ్ఞస్య ప్రధానస్య నాస్తీత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ సాక్షిత్వమస్తి యేనోక్తజ్ఞానవత్త్వం స్యాదితి శేషః । నను సత్త్వవృత్తిమాత్రేణ యోగినాం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యత ఆహ ॥ యోగినాం త్వితి ॥ సేశ్వరసాంఖ్యమతమాహ ॥ అథేతి ॥ సర్వజ్ఞత్వం నామ సర్వగోచరజ్ఞానవత్త్వం న జ్ఞానకర్తృత్వం జ్ఞానస్య కృత్యసాధ్యత్వాదితి హృది కృత్వా పృచ్ఛతి ॥ ఇదం తావదితి ॥ సర్వం జానాతీతి శబ్దాసాధుత్వం శంకతే ॥ జ్ఞాననిత్యత్వ ఇతి ॥ నిత్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థోపహితత్వేన బ్రహ్మస్వరూపాద్భేదం కల్పయిత్వా కార్యత్వోపచారాద్బ్రహ్మణస్తత్కర్తృత్వవ్యపదేశః సాధురితి సదృష్టాంతమాహ ॥ న ప్రతతేతి - సంతతేత్యర్థః । అసత్యపి అవివక్షితేఽపి. నను ప్రకాశతేరకర్మకత్వాత్ సవితా ప్రకాశత ఇతి ప్రయోగేఽపి ఈక్షతేః సకర్మకత్వాత్కర్మాభావే తద్వదైక్షతేత్యయుక్తమిత్యత ఆహ ॥ కర్మాపేక్షాయాం త్వితి కర్మావివక్షాయామపి ప్రకాశరూపేణ సవితరి ప్రకాశత ఇతి

జ్ఞానశక్తిమత్త్వేన సర్వజ్ఞం భవిష్యతీతి। తదపి నోపపద్యతే। యది గుణసామ్యే సతి సత్త్వవ్యపాశ్రయాం జ్ఞానశక్తిమాశ్రిత్య సర్వజ్ఞం ప్రధానముచ్యేత కామం రజస్తమోవ్యపాశ్రయామపి జ్ఞానప్రతిబంధశక్తిమాశ్రిత్య కించిజ్జ్ఞత్వముచ్యేత। అపి చ నాసాక్షికా సత్త్వవృత్తిర్జానాతినాభిధీయతే। న చాచేతనస్య ప్రధానస్య సాక్షిత్వమస్తి। తస్మాదనుపపన్నం ప్రధానస్య సర్వజ్ఞత్వం। యోగినాం తు చేతనత్వాత్సత్త్వోత్కర్షనిమిత్తం సర్వజ్ఞత్వముపపన్నమిత్యనుదాహరణం। అథ పునః సాక్షినిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్యాపి కల్ప్యేత యథాగ్నినిమిత్తమయఃపిండాదేర్దగ్ధృత్వం। తథా సతి యన్నిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్య తదేవ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ముఖ్యం జగతః కారణమితి యుక్తం। యత్పునరుక్తం బ్రహ్మణోఽపి న ముఖ్యం సర్వజ్ఞత్వముపపద్యతే, నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతి స్వాతంత్ర్యాసంభవాదిత్యత్రోచ్యతే। ఇదం తావద్భవాన్ప్రష్టవ్యః కథం నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే సర్వజ్ఞత్వహానిరితి; యస్య హి సర్వవిషయావభాసనక్షమం జ్ఞానం నిత్యమస్తి సోఽసర్వజ్ఞ ఇతి విప్రతిషిద్ధం; అనిత్యత్వే హి జ్ఞానస్య కదాచిజ్జానాతి కదాచిన్న జానాతీత్యసర్వజ్ఞత్వమపి స్యాత్, నాసౌ జ్ఞాననిత్యత్వే దోషోఽస్తి। జ్ఞాననిత్యత్వే జ్ఞానవిషయః స్వాతంత్ర్యవ్యపదేశో నోపపద్యత ఇతి చేత్, న, ప్రతతౌష్ణ్యప్రకాశేఽపి సవితరి దహతి ప్రకాశయతీతి స్వాతంత్ర్యవ్యపదేశదర్శనాత్। నను సవితుర్దాహ్యప్రకాశ్యసంయోగే సతి దహతి ప్రకాశయతీతి వ్యపదేశః స్యాత్, న తు బ్రహ్మణః ప్రాగుత్పత్తేర్జ్ఞానకర్మసంయోగోఽస్తీతి విషమో దృష్టాంతః। నాసత్యపి కర్మణి సవితా ప్రకాశత ఇతి కర్తృత్వవ్యపదేశదర్శనాదేవమసత్యపి జ్ఞానకర్మణి బ్రహ్మణస్తదైక్షతేతి కర్తృత్వవ్యపదేశోపపత్తేర్న వైషమ్యం। కర్మాపేక్షాయాం తు బ్రహ్మణ ఈక్షితృత్వశ్రుతయః సుతరాముపపన్నాః, కిం పునస్తత్కర్మ యత్ప్రాగుత్పత్తేరీశ్వరజ్ఞానస్య విషయో భవతీతి। తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే నామరూపే అవ్యాకృతే వ్యాచికీర్షితే ఇతి బ్రూమః, యత్ప్రసాదాద్ధి యోగినామతీతానాగతవిషయం ప్రత్యక్షం జ్ఞానమిచ్ఛంతి యోగశాస్త్రవిదః కిము వక్తవ్యం తస్య నిత్యసిద్ధస్యేశ్వరస్య సృష్టిస్థితిసంహృతివిషయం నిత్యజ్ఞానం భవతీతి। యదప్యుక్తం ప్రాగు

కథంచిత్ ప్రకాశక్రియాశ్రయత్వేన కర్తృత్వోపచారవచ్చిదాత్మన్యపి చిద్రూపేక్షణకర్తృత్వోపచారాన్న వైషమ్యమిత్యుక్తం పూర్వం। అధునా తు కుంభకారస్య స్వోపాధ్యంతఃకరణవృత్తిరూపేక్షణవదీశ్వరస్యాపి స్వోపాధ్యవిద్యాయాః వివిధసృష్టిసంస్కారాయాః ప్రలయావసానే నోద్బుద్ధసంస్కారాయాః సర్గోన్ముఖః కశ్చిత్పరిణామః తస్యాం సూక్ష్మరూపేణ నిలీనసర్వకార్యవిషయక ఈక్షణం తస్య కార్యత్వాత్ కర్మసద్భావాచ్చ తత్కర్తృత్వం ముఖ్యమితి ద్యోతయతి ॥ సుతరామితి ॥ నను మాయోపాధికబింబచిన్మాత్రస్యేశ్వరస్య కథమీక్షణం ప్రతి ముఖ్యం కర్తృత్వం కృత్యభావాదితి చేన్న। కార్యానుకూలజ్ఞానవత ఏవ కర్తృత్వాదీశ్వరస్యాపి ఈక్షణానుకూలనిత్యజ్ఞానవత్త్వాత్। న చ నిత్యజ్ఞానేనైవ కర్తృత్వనిర్వాహాత్ కిమీక్షణేనేతి వాచ్యం। వాయ్వాదేరేవ శబ్దవత్త్వసంభవాత్ కిమాకాశేనేత్యతిప్రసంగాత్, అ

తే శ్రుతత్వాద్వాయ్వాదికారణత్వేనాకాశవచ్ఛ్రుతేస్తేత్యాగంతుకత్వేన శ్రుతమీక్షణ మాకాశాదిహేతుత్వేనాంగీకార్యమిత్యలం । అవ్యాకృతేసూత్యస్మన్నాస్తీతే వ్యాకర్తుం స్థూలీకర్తుమిష్ట ఇత్యర్థః । అవ్యాకృతకార్యోపరక్తచైతన్యరూపేక్షణస్య కారకానపేక్షత్వేఽపి వృత్తిరూపేక్షణస్య కారకం వాచ్యమిత్యాశంక్యాహ ॥ అపిచావిద్యాదిమత ఇతి ॥ యస్మైకస్య జ్ఞానం తత్ప్రాగ్భావస్యాపి తస్య మాభావాన్మాయినోఽశరీరస్యాపి జన్యేక్షణకారకత్వమితిభావః । నను యజ్జన్యజ్ఞానం తచ్ఛరీరసాధ్యమిత్యవ్యాప్తిరస్తీత్యాశంక్య శ్రుతిబాధమాహ ॥ మంత్రౌచేతి ॥ కార్యం శరీరం । కరణమింద్రియం । అస్యేశ్వరస్య శక్తిర్మాయా స్వకార్యాపేక్షయాపరా, విచిత్రకార్యకారిత్వాద్వివిధా సాత్త్వేతి హ్యామాత్రసిద్ధా న ప్రమాణసిద్ధేత్యాహ ॥ శ్రూయత ఇతి ॥ జ్ఞానరూపేణ బలేన యా సృష్టిక్రియా సా స్వాభావికీ అనాదిమాయాత్మకత్వాదిత్యర్థః । జ్ఞానస్య చైతన్యస్య బలం మాయావృత్తిప్రతిబింబితత్వేన స్ఫుటత్వం తస్యా క్రియా బింబత్వేన బ్రహ్మణో జనకతా జ్ఞాతృతాపి స్వాభావికీతి వార్థః । అపాణిరపి గ్రహీతా । అపాదోఽపి జవనః । ఈశ్వరస్య స్వకార్యే లౌకికహేత్వపేక్షా నాస్తీతి భావః । అగ్ర్యమనాదిం పురుషం అనంతం మహాంతం విభుమిత్యర్థః । అపసిద్ధాంతం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ జ్ఞానప్రతిబం-

ధవత్త్వే బ్రహ్మణశ్శరీరాదిసంబంధమంతరేణేక్షితృత్వమనుపపన్నమితి, న తచ్చోద్యమవతరతి సవితృప్రకాశవద్బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపనిత్యత్వే జ్ఞానసాధనాపేక్షానుపపత్తేః। అపిచావిద్యాదిమతస్సంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షా జ్ఞానోత్పత్తిస్స్యాత్ న జ్ఞానప్రతిబంధకారణరహితస్యేశ్వరస్య । మంత్రౌచేమావీశ్వరస్య శరీరాద్యనపేక్షతామనావరణజ్ఞానతాంచ దర్శయతః। “న తస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చే”తి॥ “అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః । స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాంతమి”తి చ ॥ నను నాస్తి తావజ్జ్ఞానప్రతిబంధకారణవానీశ్వరాదన్యస్సంసారీ ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే’త్యాదిశ్రుతేః। తత్ర కిమిదముచ్యతే సంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షా జ్ఞానోత్పత్తిర్నేశ్వరస్యేతి? అత్రోచ్యతే। సత్యం నేశ్వరాదన్యస్సంసారీ, తథాపి దేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధ ఇష్యత ఏవ, ఘటకరకగిరిగుహాద్యుపాధిసంబంధ ఇవ వ్యోమ్నః, తత్కృతశ్చ శబ్దప్రత్యయవ్యవహారో లోకస్య దృష్టః ఘటచ్ఛిద్రం కరకచ్ఛిద్రమిత్యాదిరాకాశావ్యతిరేకేఽపి, తత్కృతాచాకాశే ఘటాకాశాదిభేదమిథ్యాబుద్ధిర్దృష్టా, తథేహాపి దేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధావివేకకృతేశ్వరసంసారిభేదమిథ్యాబుద్ధిః । దృశ్యతేచాత్మన ఏవ సతో దేహాదిసంఘాతే అనాత్మన్యాత్మత్వాభినివేశో మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ పూర్వపూర్వేణ, సతిచైవం సంసారిత్వే దేహాద్యపేక్షమీక్షితృత్వముపపన్నం సంసారిణః । యదప్యుక్తం ప్రధానస్యానేకాత్మకత్వాన్మృదాదివత్కారణత్వోపపత్తిర్నాసంహతస్య బ్రహ్మణ ఇతి, తత్ప్రధానస్యాశబ్దత్వేనైవ ప్రత్యుక్తం ।

ధకారణాన్యవిద్యారాగాదీని । అత ఈశ్వరాదన్యో నాస్తీత్యన్వయః । ఔపాధికస్య జీవేశ్వరభేదస్య మయోక్తత్వాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ తత్కృత ఉపాధిసంబంధకృతః శబ్దతజ్జన్యప్రత్యయరూపో వ్యవహారః, అసంకీర్ణ ఇతి శేషః । అవ్యతిరేకే కథమసంకర స్తత్రాహ ॥ తత్కృతాచేతి ॥ ఉపాధిసంబంధకృతేత్యర్థః, దేహాదిసంబంధస్య హేతురవివేకోఽనాద్యవిద్యాతయాకృతేత్యర్థః । అవిద్యాయాం హి ప్రతిబింబో జీవః, బింబచైతన్యమీశ్వర ఇతి భేదోఽవిద్యాకృతస్సత్త్వాతః। అనాదిభేదస్య కార్యత్వాయోగాత్ । కార్యబుద్ధ్యాదికృతప్రమాత్రాదిభేదస్తు కార్య ఏవేతి వివేకః । నస్వఖండస్వప్రకాశాత్మనః కథమవివేకస్తత్రాహ ॥ దృశ్యతేచేతి ॥ వస్తుతో దేహాదిభిన్నస్వప్రకాశస్యైవ సత ఆత్మనో నరోఽహమితి భ్రమో దృష్టత్వాద్దురపహ్నవః । స చ మిథ్యాబుద్ధ్యా మీయత ఇతి మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ భ్రాంతిసిద్ధాజ్ఞానేన కల్పిత ఇతి చకారార్థః । యద్వోక్తమిథ్యాబుద్ధౌ లోకానుభవమాహ, దృశ్యతేచేతి। ఇత్థంభావే తృతీయా । భ్రాంత్యాత్మన్యాదృశ్యత ఇత్యర్థః। పూర్వపూర్వభ్రాంతిమాత్రేణ దృశ్యతే న ప్రమయేతి వార్థః । కూటస్థస్యాపి మాయికం కారణత్వం

యుక్తమిత్యాహ ॥ యథాత్వితి ॥ యత్త్వవేద్యేశబ్దశక్తిగ్రహాయోగ ఇతి తన్న । సత్యాదిపదానామబాధితార్థస్వార్థేషులోకావగతశక్తికానాంవాక్యైకదేశత్వేనోపస్థితాఖండబ్రహ్మలక్షకత్వాదితిస్థితం । సంప్రత్యుత్తరసూత్రనిరస్యామాశంకామాహ ॥ అత్రాహేతి ॥ అన్యథాపిఅచేతనత్వేఽపి । నను ప్రధానస్యాచేతనేఽపి సాదృశ్యం యేన గౌణమీక్షణమితితత్రాహ ॥ యథేతి ॥ నియతక్రమకార్యకారిత్వంసాధర్మ్యమిత్యర్థః । ఉపచారప్రాయే వచనాదితి గౌణార్థప్రచురే ప్రకరణే సమామ్నానాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౬ ॥ అప్తేజసోరివాచేతనే సతి గౌణ ఈక్షితిరితిచేత్, న, ఆత్మశబ్దాత్సతశ్చేతనత్వనిశ్చయాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ యదుక్తమిత్యాదినా ॥ సా ప్రకృతా సచ్ఛబ్దవాచ్యా ఇయమీక్షిత్రీ దేవతా పరోక్షాహంతా । ఇదానీం భూతస్య యథాతునర్కేణాపి బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వం నిర్ణేతుం శక్యతే న ప్రధానాదీనామపి తథా ప్రపంచయిష్యతే నవిలక్షణత్వాదస్యేత్యేవమాదినా । అత్రాహ । యదుక్తం నాచేతనం ప్రధానం జగత్కారణమీక్షితృత్వశ్రవణాదితి, తదన్యథాప్యుపపద్యతే, అచేతనేఽపిచేతనవదుపచారదర్శనాత్ప్రత్యాసన్నపతనతాం కూలస్యాలక్ష్య కూలంపిపతిషతీత్యచేతనేఽపికూలే చేతనవదుపచారో దృష్టస్తద్వదచేతనేఽపిప్రధానే ప్రత్యాసన్నసర్గే చేతనవదుపచారో భవిష్యతి తదైక్షతేతి । యథాలోకే కశ్చిచ్చేతనః స్నాత్వా భుక్త్వా చాపరాహ్ణే గ్రామం రథేన గమిష్యామీతీక్షిత్వాఽనంతరం తథైవ నియమేన ప్రవర్తతే, తథా ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ నియమేన ప్రవర్తతే తస్మాచ్చేతనవదుపచర్యతే॥

కస్మాత్పునః కారణాద్విహాయ ముఖ్యమీక్షితృత్వమౌపచారికం కల్ప్యతే? ‘తత్తేజ ఐక్షత’ ‘తా ఆప ఐక్షంత’ ఇతి చాచేతనయోరప్తేజసోశ్చేతనవదుపచారదర్శనాత్ । తస్మాత్సత్కర్తృకమపీక్షణమౌపచారికమితి గమ్యతే । ఉపచారప్రాయే వచనాదిత్యేవం ప్రాప్తే ఇదం సూత్రమారభ్యతే॥

సూ ॥ ౬ ॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ ॥

యదుక్తం ప్రధానమచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తస్మిన్నౌపచారికమీక్షితృత్వమప్తేజసోరివేతి తన్న । కస్మాత్ ఆత్మశబ్దాత్ । ‘సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ’దిత్యుపక్రమ్య ‘తదైక్షత’ ‘తత్తేజోఽసృజత’ ఇతి తేజోఽబన్నానాం సృష్టిముక్త్వా తదేవ ప్రకృతం సదీక్షితృ తాని చ తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన పరామృశ్యాహ । ‘సేయం దేవతైక్షత’ ‘హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ’తి । తత్ర యది ప్రధానమచేతనం గుణవృత్త్యేక్షితృ కల్ప్యేత తదేవ ప్రకృతత్వాత్సేయం దేవతేతి పరామృశ్యేత, న తదా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేనాభిదధ్యాత్ । జీవో హి నామ చేతనః శరీరాధ్యక్షః ప్రాణానాం ధారయితా ప్రసిద్ధేర్నిర్వచనాచ్చ । స కథమచేతనస్య ప్రధానస్యాత్మా భవేత్? ఆత్మా హి నామ స్వరూపం, నాచేతనస్య ప్రధానస్య చేతనో జీవః స్వరూపం భవితుమర్హతి । అథ తు చేతనం బ్రహ్మ ముఖ్యమీక్షితృ పరిగృహ్యేత, తస్య జీవవిషయ ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఉపపద్యతే । తథా ‘స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇత్యత్ర ...

త్యనంతరం ఇమాస్తిస్రస్తేజోఽబన్నరూపాః, పరోక్షత్వాద్దేవతా ఇతి ద్వితీయాబహువచనం, అనేన పూర్వకల్పానుభూతేన జీవేనాత్మనా మమస్వరూపేణ తా అనుప్రవిశ్య తాః సాంభోగ్యత్వాయ నామరూపం చ స్థూలం కరిష్యామీత్యైక్షతేత్యన్వయః । లౌకికప్రసిద్ధేర్జీవ ప్రాణధారణ ఇతి ధాతోర్జీవతి ప్రాణాన్ ధారయతీతి నిర్వచనాచ్చేత్యర్థః ॥ అథత్వితి ॥ స్వపక్షే తు బింబప్రతిబింబయోర్లోకే భేదస్య కల్పితత్వదర్శనాజ్జీవో బ్రహ్మణః సత ఆత్మేతి యుక్తమిత్యర్థః । జీవస్య సచ్ఛబ్దార్థం ప్రత్యాత్మశబ్దాత్ సన్న ప్రధానమిత్యుక్త్వా సతో జీవం ప్రత్యాత్మశబ్దాన్న ప్రధానత్వమితి విధాంతరేణ హేతుం వ్యాచష్టే ॥ తథేతి॥ స య స్సదాఖ్య ఏషోఽణిమా పరమసూక్ష్మః ఏతదాత్మకమిదం సర్వం జగత్ తత్సదేవ సత్యం వికారస్యామిథ్యాత్వాత్, సత్పదార్థః సర్వస్యాత్మా హే శ్వేతకేతో, త్వం చ నాసి సంసారీ, కింతు తదేవ సదబాధితం సర్వాత్మ

కం బ్రహ్మాసీతి శ్రుత్యర్థః। ఇత్యతో(?)పదిశతి। అతశ్చేతనాత్మకత్వాత్ సచ్చేతనమేవేతి వాక్యశేషః। యదుక్తమప్తేజసోరివ సత ఈక్షణం గౌణమితి తత్రాహ ॥ అప్తేజసోస్త్వితి ॥ నామరూపయోర్వ్యాకరణం సృష్టిః। ఆదిపదాన్నియమనం అప్తేజసోః సృష్టివిషయత్వాత్ సృజ్యత్వాన్నియమ్యత్వాచ్చాచేతనత్వమీక్షణస్య ముఖ్యత్వే బాధకమస్తి సాధకం చ నాస్తీతి హేతోరుక్తమీక్షణస్య గౌణత్వమితి యోజనా; చేతనవత్కార్యకారిత్వం గుణః తేజఃప్రభృతి చేతనవత్కార్యకారీత్యర్థః। యద్వా తేజఃపదేన తదధిష్ఠానం సల్లక్ష్యతే తథా చ ముఖ్యమీక్షణమిత్యాహ ॥ తయోరితి ॥ స్యాదేతత్ యది సత ఈక్షణం ముఖ్యం స్యాత్తత్రైవ కుత ఇత్యత ఆహ ॥ సతస్త్వితి ॥ గౌణముఖ్యయోరతుల్యయోస్సంశయాభావేన గౌణప్రాయపాఠస్యాకిఞ్చిత్కరత్వాదాత్మశబ్దాచ్చ సత ఈక్షణం ముఖ్యమిత్యర్థః। ఆత్మహితకారిత్వగుణయోగాదాత్మశబ్దోఽపి ప్రధానే గౌణ ఇతి శంకతే ॥ అథేత్యాదినా ॥ ఆత్మశబ్దః ప్రధానేఽపి ముఖ్యో నానార్థకత్వాదిత్యాహ ॥ అథ వేతి ॥ నానార్థకత్వే

త్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యత్ర స ఆత్మేతి ప్రకృతం సదణిమానం ఆత్మశబ్దేనోపదిశ్య తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతో రాత్మత్వేనోపదిశతి। అప్తేజసోస్తు విషయత్వాదచేతనత్వం నామరూపవ్యాకరణాదౌ చ ప్రయోజ్యత్వేనైవ నిర్దేశాత్, న చాత్మశబ్దవత్కించిన్ముఖ్యత్వకారణమస్తీతి యుక్తం కూలవద్గౌణత్వమీక్షితృత్వస్య। తయోరపి సదధిష్ఠితత్వాపేక్షమేవేక్షితృత్వం। సతస్త్వాత్మశబ్దాత్ న గౌణమీక్షితృత్వమిత్యుక్తం। అథోచ్యేత అచేతనేఽపి ప్రధానే భవత్యాత్మశబ్దః ఆత్మనస్సర్వార్థకారిత్వాద్యథా రాజ్ఞస్సర్వార్థకారిణి భృత్యే భవత్యాత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి ప్రధానం హి పురుషస్యాత్మనో భోగాపవర్గౌ కుర్వదుపకరోతి రాజ్ఞ ఇవ భృత్యస్సంధివిగ్రహాదిషు వర్తమానః। అథ వైక ఏవాత్మశబ్దశ్చేతనాచేతనవిషయో భవిష్యతి భూతాత్మేంద్రియాత్మేతి చ ప్రయోగదర్శనాత్, యథా ఏక ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దః క్రతుజ్వలనవిషయః। తత్ర కుత ఏతదాత్మశబ్దాదీక్షతేరగౌణత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥౭॥ తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్॥

న ప్రధానమచేతనం ఆత్మశబ్దాలంబనం భవితుమర్హతి 'స ఆత్మే'తి ప్రకృతం సదణిమానమాదాయ 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోర్మోక్షయితవ్యస్య తన్నిష్ఠతాముపదిశ్య 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి మోక్షోపదేశాత్। యది హ్యచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తదసీతి గ్రాహయేత్ ముముక్షుం చేతనం సంతమచేతనోఽసీతి తదా విపరీతవాది శాస్త్రం పురుషస్యానర్థాయేత్యప్రమాణం స్యాత్; న తు నిర్దోషమిదం శాస్త్రమప్రమాణం కల్పయితుం యుక్తం। యది చాజ్ఞస్య సతో ముముక్షోరచేతనమనాత్మానమాత్మేత్యుపదిశేత్ ప్రమాణభూతం శాస్త్రం, స శ్రద్ధధానతయాంధగోలాంగూలన్యాయేన తదాత్మదృష్టిం న పరిత్యజేత్ తద్వ్యతిరిక్తం చాత్మానం న ప్రతిపద్యేత తథా సతి మోక్షాద్విహన్యేత అనర్థం వా ఋచ్ఛేత్। తస్మాద్యథా స్వర్గాద్యర్థినోఽగ్నిహోత్రాదిసాధ

దృష్టాంతః ॥ యథేతి ॥ అత్రైవ జ్యోతిరిత్యాదిశ్రుత్యా సహస్రదక్షిణాకే క్రతౌ జ్యోతిష్టోమే వా లోకప్రయోగాదగ్నౌ చ జ్యోతిశ్శబ్దో యథా ముఖ్యస్తద్వదిత్యర్థః॥

౭ ॥ తస్మిన్ సత్యద్వితీయే నిష్ఠా అభేదజ్ఞానం యస్య స తన్నిష్ఠస్తస్య ముక్తిశ్రవణాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ శ్రుతిసమన్వయసూత్రే వ్యాఖ్యాతా। అనర్థాయేత్యుక్తం ప్రపంచయతి॥ యది చాజ్ఞస్యేతి ॥ కశ్చిత్కిల దుష్టాత్మా మహారణ్యమార్గే పతితమంధం స్వబంధునగరం జిగమిషుం బభాషే కిమత్రాయుష్మతా దుఃఖితేన స్థీయత ఇతి। స చాంధః సుఖాం వాణీమాకర్ణ్య తమాప్తం మత్వోవాచ। అహో మద్భాగధేయం యదత్ర భవాన్మాం దీనం స్వాభీష్టనగరప్రాప్తిసమర్థం భావత ఇతి। స చ విప్రలిప్సుర్దుష్టం గోయువానమానీయ తదీయలాంగూలం అంధం గ్రాహయామాస, ఉపదిదేశ చ ఏనమంధం ఏష గోయువా త్వాం నగరం నేష్యతి, మా త్యజ లాంగూలమితి। స చాంధః శ్రద్ధాళుతయా తదత్యజన్

స్వాభీష్టమప్రాప్యానర్థపరంపరాం ప్రాప్తః, తేనన్యాయేనేత్యర్థః । తథాసతిఆత్మజ్ఞానార్థినేసతి [illegible]
శుంనప్రాప్నుయాత్ ప్రత్యుతానర్థంసంసారం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః । నను జీవస్య ప్రధానైక్యే సంపదుపాసనార్థ-
మిదంవాక్యమస్త్వితి తత్రాహ ॥ ఏవంచసతీతి ॥ అబాధితార్థప్రమాయాంసత్యామిత్యర్థః । కస్యచిత్ [illegible]
స్యసత్యేన తప్తంపరశుంగృహ్ణతో మోక్షోదృష్టః తద్దృష్టాంతేన సత్యేబ్రహ్మణి అహమిత్యభిసంధవతో [illegible]
సత్యాభిసంధస్తప్తంపరశుంగృహ్ణాతి సనదహ్యతే అథముచ్యత ఇతి శ్రుత్యోపదిష్టః సఉపదేశఃసంపత్పక్షే న యుక్త ఇత్యా-
హ ॥ అన్యథేతి ॥ దేహముత్థాపయతీత్యుక్థం ప్రాణః తస్మిన్నుక్థోపదేశానుష్ఠానేసంపత్తిగౌణత్వాత్ [illegible]
త్మశబ్దః సతిముఖ్య ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ క్వచిద్భృత్యాదౌ సర్వత్రాపి ముఖ్య ఆత్మశబ్దో [illegible]
చేతనత్వోపచారాత్ భూతాదిషుసర్వత్ర చైతన్యతాదాత్మ్యాదిత్యర్థః । ఆత్మశబ్దశ్చేతనమైవ [illegible]
త్యుక్తం । అస్తువా అవ్యాపివస్తూనాంసాధారణస్తథాపి తస్యాత్ర శ్రుతౌ ప్రధానపరత్వే నిశ్చాయకాభావాన్న [illegible]
నవృత్తితేత్యాహ ॥ సాధారణత్వేఽపీతి ॥ చేతనవాచి శ్వేతకేతు ప్రకరణం శ్వేతకేతుపదంచ నిశ్చాయకమస్తీత్యర్థః [illegible]

నంయథాభూతముపదిశతి తథాముముక్షోరపి ‘సఆత్మా’ ‘తత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇతియథాభూతమేవా-
త్మానముపదిశతీతియుక్తం । ఏవంచసతి తప్తపరశుగ్రహణమోక్షదృష్టాంతేన సత్యాభిసంధస్య మోక్షో-
పదేశ ఉపపద్యతే । అన్యథాహ్యముఖ్యే సదాత్మతత్త్వోపదేశే అహముక్థమస్మీతివిద్యాదితివత్సంపన్మాత్ర-
మిదమనిత్యఫలంస్యాత్ । తత్ర మోక్షోపదేశో నోపపద్యేత; తస్మాన్నసదణిమన్యాత్మశబ్దస్య గౌణత్వం,
భృత్యేతు స్వామిభృత్యభేదస్య ప్రత్యక్షత్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దో మమాత్మాభద్రసేన ఇతి । అపిచ
క్వచిద్గౌణశ్శబ్దో దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే గౌణీకల్పనా న్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాసప్ర-
సంగాత్ । యత్తూక్తం చేతనాచేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోర్జ్యోతిశ్శబ్ద ఇవేతి, తన్న,
అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఏవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దశ్చేతనత్వోపచారాద్భూతా-
దిషు ప్రయుజ్యతే భూతాత్మేంద్రియాత్మేతి చ, సాధారణత్వేఽప్యాత్మశబ్దస్య న ప్రకరణముపపదం
వా కించిన్నిశ్చాయకమంతరేణాన్యతరవృత్తితా నిర్ధారయితుం శక్యతే । నచాత్రాచేతనస్య నిశ్చాయ-
కం కించిత్కారణమస్తి ప్రకృతంతు సదీక్షితృ సన్నిహితశ్చ చేతనశ్శ్వేతకేతుః, నహి చేతనస్య శ్వేతకేతో-
రచేతన ఆత్మా సంభవతీత్యవోచామ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఇహాత్మశబ్ద ఇతి నిశ్చీయతే, జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి లౌ-
కికేన ప్రయోగేణ జ్వలన ఏవ రూఢోఽర్థవాదప్రకల్పితేన తు జ్వలనసాదృశ్యేన క్రతౌ ప్రవృత్త ఇత్యదృష్టాం-
తః । అథవా పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దం నిరస్తసమస్తగౌణత్వసాధారణత్వాశంకతయా వ్యాఖ్యాయ తత

తంత్వితి ॥ ఉపపదస్య నిశ్చాయకత్వంస్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ తతః కింతత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఆత్మశబ్దో జ్యోతిశ్శబ్దవన్నా-
నార్థక ఇత్యుక్తందృష్టాంతంనిరస్యతి ॥ జ్యోతిరితి ॥ కథంతర్హి జ్యోతిషా యజేతేతి జ్యోతిష్టోమే ప్రయోగస్తత్రాహ ॥ అ-
ర్థవాదేతి ॥ ‘ఏతానివావతానిజ్యోతీంషి య ఏతస్య స్తోమాః’ ఇత్యర్థవాదేన కల్పితంజ్వలనేన సాదృశ్యం, ‘త్రివృత్పంచద-
శ స్త్రివృత్సప్తదశస్త్రివృదేకవింశః’ ఇత్యేతే స్తోమాస్తదర్థప్రకాశకత్వేన గుణేన జ్యోతిఃపదోక్తాః ఋక్సంఘాః, తథాచ
జ్యోతీంషి స్తోమా అస్యేతి జ్యోతిష్టోమ ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో గౌణ ఇత్యర్థః । నన్వాత్మశబ్దాదితిపూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దస్య
ప్రధానే గౌణత్వసాధారణత్వశంకానిరాసః కథముచితః ముఖ్యార్థస్య లాభే నోక్తిసంభవే గౌణత్వనానార్థక-
త్వశంకాయా దుర్బలత్వేన తన్నిరాసార్థం పృథక్సూత్రారంభానపేక్షత్వాత్ । తథాచ శంకోత్తరత్వేన సూత్రవ్యాఖ్యా-
నంనాతీవశోభత ఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ నిరస్తా సమస్తా గౌణత్వాదిశంకా యస్యాత్మశబ్దస్య స తథా తస్య భావస్తత్తా
తయేత్యర్థః ॥ తత ఇతి ॥ సత ఆత్మశబ్దేన జీవాభిన్నత్వాదితి హేత్వపేక్షయా మోక్షోపదేశః స్వతంత్ర ఏవ ప్రధానకారణత్వ-
నిరాసే హేతురిత్యర్థః ॥

ర॰॥ననుయథాకథంచిదరుంధతీందర్శయితుంనికటస్థాంస్థూలాం తారాంఅరుంధతీత్వేనోపదిశతి తద్వదనాత్మనఏవ ప్రధానస్య సత్పదార్థస్యాత్మత్వోపదేశఇతిశంకతె ॥ కుతశ్చేతి ॥ ప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యంనేతి కుతఇత్యర్థః । సౌత్రశ్చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థఇత్యాహ ॥ చశబ్దఇతి ॥ వివృణోతి॥ సత్యపీతి ॥ అపిశబ్దాన్నాస్త్యేవేతిసూచయతి। వేదాన్తాన్‌ శ్రుత్వాగతం స్తబ్ధం పుత్రంపితోవాచ, హేపుత్ర ఉత అపి ఆదిశ్యతఇత్యాదేశః ఉపదేశైకలభ్యః సదాత్మాతమప్రాక్ష్యః గురుసకాశే పృష్టవానసియస్య శ్రవణేనమననేన విజ్ఞానేనాన్యస్యసర్వస్య శ్రవణాదికంభవతితమిత్యన్వయః॥నస్వస్యైవజ్ఞాతేనకథమన్యదజ్ఞాతమపిజ్ఞాతంస్యాదితిపుత్రశ్శంకతె ॥ కథమితి ॥ హేభగవఃకథంనుఖలుసభవతీత్యర్థః, కార్యస్యకారణాన్యత్వంనాస్తీత్యాహ॥యథేతి॥ పిండఃస్వరూపం తేనవిజ్ఞాతెనేతి శేషః । తత్రయుక్తిమాహ॥ వాచేతి ॥వాచావాగింద్రియేణారభ్యతఇతి వికారోవాచారంభణం । ననువాచానామ్నైవారభ్యతే, నఘటాదిరిత్యాశంక్య నామమాత్ర

స్వతంత్రఏవప్రధానకారణనిరాకరణహేతుర్వ్యాఖ్యేయః, తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాదితి ।తస్మాన్నాచేతనంప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ కుతశ్చన్నప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ ... *

సూ॥౮॥ హేయత్వావచనాచ్చ॥

యద్యనాత్మైవప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం 'సఆత్మా' 'తత్త్వమసీ'తీహోపదిష్టంస్యాత్‌ సతదుపదేశశ్రవణాదనాత్మజ్ఞతయాతన్నిష్ఠో మాభూదితి ముఖ్యమాత్మాన ముపదిదిక్షుశాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్‌ । యథాఅరుంధతీందిదర్శయిషుస్తత్సమీపస్థాంస్థూలాం తారామముఖ్యాం ప్రథమమరుంధతీతిగ్రాహయిత్వా తాంప్రత్యాఖ్యాయ పశ్చాదరుంధతీమేవ గ్రాహయతి తద్వన్నాయమాత్మేతిబ్రూయాత్‌ । నచైవమవోచత్‌ । సన్మాత్రావగతినిష్ఠైవహిషష్ఠప్రపాఠకపరిసమాప్తిర్దృశ్యతె। చశబ్దఃప్రతిజ్ఞావిరోధాభ్యుచ్చయప్రదర్శనార్థః । సత్యపిహేయత్వవచనేప్రతిజ్ఞావిరోధఃప్రసజ్యేత, కారణవిజ్ఞానాద్ధిసర్వం విజ్ఞాతమితిప్రతిజ్ఞాతం । 'ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతంశ్రుతం భవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాత'మితి। 'కథంనుభగవస్సఆదేశోభవతీ'తి ।'యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేన సర్వంమృన్మయంవిజ్ఞాతంస్యాత్‌, వాచారంభణం వికారోనామధేయంమృత్తికేత్యేవసత్యం, ఏవంసోమ్యసఆదేశోభవతీ'తివాక్యోపక్రమేశ్రవణాత్‌ । నచసచ్ఛబ్దవాచ్యేప్రధానేభోగ్యవర్గకారణేహేయత్వేనాహేయత్వేనవావిజ్ఞాతెభోక్తృవర్గోవిజ్ఞాతోభవతిఅప్రధానవికారత్వాద్భోక్తృవర్గస్య, తస్మాన్నప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ కుతశ్చనప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ ... ... *

సూ॥౯॥ స్వాప్యయాత్‌॥

తదేవసచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణంప్రకృత్యశ్రూయతె 'యత్రైతత్పురుషస్స్వపితినామ సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతిస్వమపీతోభవతి తస్మాదేనంస్వపితీత్యాచక్షతెస్వంహ్యపీతోభవతీ'త్యేషా శ్రుతిఃస్వ

సేవవికారఇత్యాహ ॥ నామధేయమితి ॥ "నామధేయంవికారోఽయంవాచాకేవలముచ్యతె।వస్తుతఃకారణాద్భిన్నోనాస్తితస్మాన్మృషైవస" ఇతిభావః । వికారస్యమిథ్యాత్వేతదభిన్నకారణస్యాపిమిథ్యాత్వమితినేత్యాహ॥ మృత్తికేతి ॥ కారణంకార్యాద్భిన్నసత్తాకం నకార్యంకారణాద్భిన్నం, అతఃకారణాతిరిక్తస్యకార్యస్వరూపస్యాభావాత్‌ కారణజ్ఞానేతజ్జ్ఞానంభవతీతి స్థితేదార్ష్టాంతికమాహ॥ ఏవమితి ॥ మృద్వద్బ్రహ్మైవసత్యంవియదాదివికారోమృషేతి బ్రహ్మజ్ఞానేసతిజ్ఞేయంకించిన్నావశిష్యతఇత్యర్థః । యద్యపిప్రధానేజ్ఞాతేతాదాత్మ్యాద్వికారాణాంజ్ఞానంభవతినపురుషాణాం, తేషాంప్రధానవికారత్వాభావాదిత్యాహ ॥నచేతి॥ అస్మాకంతుజీవానాంసద్రూపత్వాత్తజ్జ్ఞానేజ్ఞానమితిభావః॥ *

౯ ॥ కుతశ్చేతి ॥ పునరపి కస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః, సుషుప్తౌజీవస్య సదాత్మనిస్వస్మిన్నప్యయశ్రవణాత్‌ సచ్చేతనమేవేతి సూత్రయోజనా । ఏతత్స్వప్నం యథాస్యాత్తథా యత్రసుషుప్తౌ స్వపితీతి నామభవతి తదా

పురుషస్సతాసంపన్న ఏకీభవతి సదైక్యేఽపినామప్రవృత్తిఃకథంతత్రాహ ॥ స్వమితి ॥ తత్రలోకప్రసిద్ధిమాహ ॥ త స్మాదితి ॥ హియస్మాత్ స్వంసదాత్మానమపీతోభవతి తస్మాదిత్యర్థః । శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ॥ఏషాఇత్యాదినా । ఇతే ర్ధాతోర్గత్యర్థస్య అపిపూర్వస్యలయార్థత్వేఽపి కథంనిత్యస్యజీవస్యలయ ఇత్యాశంక్య ఉపాధిలయాదితివక్తుంజా గ్రత్స్వప్నయోరుపాధిమాహ ॥ మనఇతి ॥ ఐంద్రియకమనోవృత్తయఉపాధయః, తైర్ఘటాదిస్థూలార్థవిశేషా ణామాత్మనాసంబంధాదాత్మాతానింద్రియార్థాన్పశ్యన్ స్థూలవిశేషేణ దేహేనైక్యభ్రాంతిమాపన్నో విశ్వసంజ్ఞోజాగ ర్తిజాగ్రద్వాసనాశ్రయమనోవిశిష్టస్సతైజససంజ్ఞః స్వప్నే విచిత్రవాసనాసహకృతమాయాపరిణామాన్పశ్యన్ 'సో మ్యతన్మన'ఇతి శ్రుతిస్థమనశ్శబ్దవాచ్యోభవతి, సఆత్మాస్థూలసూక్ష్మోపాధిద్వయోపరమేఽహంనరఃకర్తేతి విశేషాభి మానాభావాల్లీనఇత్యుపచర్యతఇత్యర్థః । ననుస్వపితినామనిరుక్తైరర్థవాదత్వాన్నయథార్థతేత్యతఆహ ॥ యథేతి ॥

పితీత్యేతత్ పురుషస్యలోకప్రసిద్ధంనామనిర్వక్తి । స్వశబ్దేనేహాత్మోచ్యతే యః ప్రకృతస్సచ్ఛబ్దవాచ్య స్తమపీతోభవతి అపిగతోభవతీత్యర్థః । అపిపూర్వస్యఇతేర్లయార్థత్వంప్రసిద్ధంప్రభవాప్యయావిత్యుత్ప త్తిప్రళయయోఃప్రయోగదర్శనాత్ । మనఃప్రచారోపాధివిశేషసంబంధాదింద్రియార్థాన్గృహ్ణాంస్త ద్విశేషాపన్నోజీవోజాగర్తి, తద్వాసనావిశిష్టఃస్వప్నాన్పశ్యన్ మనశ్శబ్దవాచ్యోభవతి, సఉపాధిద్వ యోపరమే సుషుప్త్యవస్థాయాముపాధికృతవిశేషాభావాత్ స్వాత్మనిప్రలీనఇవేతిస్వంహ్యపీతోభవతీ త్యుచ్యతే । యథా హృదయశబ్దనిర్వచనం శ్రుత్యాదర్శితం 'సవాఏషఆత్మాహృదితస్యైతదేవనిరుక్తం హృదయ'మితి, తస్మాద్ధృదయమితి, యథావాఅశనాయోదన్యాశబ్దప్రవృత్తిమూలందర్శయతిశ్రుతిః 'ఆ పఏవతదశితంనయంతే తేజఏవతత్పీతంనయత'ఇతిచ, ఏవం 'స్వమాత్మానంసచ్ఛబ్దవాచ్యమపీతోభవతీ'తి ఇమమర్థంస్వపితినామనిర్వచనేనదర్శయతి । నచచేతనఆత్మాఅచేతనం ప్రధానంస్వరూపత్వేనప్రతిపద్యే త । యదిపునఃప్రధానమాత్మీయత్వాత్స్వశబ్దేనోచ్యేత ఏవమపిచేతనోఽచేతనమప్యేతీతి విరుద్ధమాపద్యే త, శ్రుత్యంతరంచ 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తోనబాహ్యంకించనవేద నాంతర'మితి సుషుప్తావస్థా యాంచేతనేఅప్యయందర్శయతి, అతోయస్మిన్నప్యయస్సర్వేషాంచేతనానాం తచ్చేతనంసచ్ఛబ్దవాచ్యం జగతఃకారణంస్యాన్నాచేతనంప్రధానం॥ కుతశ్చనప్రధానంజగతఃకారణం॥ ... *

సూ॥౧౦॥గతిసామాన్యాత్

యదితార్కికసమయఇవవేదాంతేష్వపి భిన్నా కారణావగతిరభవిష్యత్ . క్వచిచ్చేతనంబ్రహ్మజగతఃకా రణం క్వచిదచేతనంప్రధానం క్వచిదన్యదేవేతి తతఃకదాచిత్ప్రధానకారణవాదానురోధేనాపీక్షత్యా దిశ్రవణమకల్పయిష్యత్, నత్వేతదస్తి, సమానైవహిసర్వేషువేదాంతేషుచేతనకారణావగతిః, యథా గ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశోవిస్ఫులింగావిప్రతిష్ఠేరన్, ఏవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వేప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే । 'ప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకా' ఇతి 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి

తస్యహృదయశబ్దస్యైతన్నిర్వచనం 'తదశితమన్నంద్రవీకృత్యనయంతేజరయంతీత్యాపఏవాశనాయాపదార్థః తత్పీతం ఉదకంనయతేశోషయతీ'తి 'తేజఏవోదన్యా' అత్రదీర్ఘశ్ఛాందసః । ఏవమిదమపినిర్వచనంయథార్థమిత్యాహ ॥ ఏవమి తి॥ ఇదంచప్రధానపక్షేనయుక్తమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ స్వశబ్దస్యాత్మనీవాత్మీయేఽపిశక్తిరస్తీత్యాశంక్యాహ॥యదీతి ॥ప్రా జ్ఞేనబింబచైతన్యేనేశ్వరేణసంపరిష్వంగోభేదభ్రమాభావోనాభేదఇత్యర్థః॥

౧౦ ॥ తత్తద్వేదాంతజన్యానామవగతీనాంచేతనకారణవిషయకత్వేనసామాన్యాన్నాచేతనం జగతఃకారణమితి సూత్రార్థంవ్యతిరేకముఖేనాహ ॥యదితార్కికేత్యాదినా ॥ అన్యత్పరమాణ్వాదికం ॥ నత్వేతదితి ॥ అవగతివైషమ్యమి త్యర్థః । విప్రతిష్ఠేరన్వివిధంనానాదిశఃప్రతిగచ్ఛేయుఃప్రాణాశ్చక్షురాదయోయథా గోళకంప్రాదుర్భవంతిప్రాణే

శ్రోత్రాద్యనంతరం దేవాస్సూర్యాదయస్తదనుగ్రాహకాః, తదనంతరం లోక్యంత ఇతి లోకా విషయా ఇత్యర్థః॥ నను వేదాంతానాం స్వతః ప్రమాణత్వేన ప్రత్యేకం స్వార్థనిశ్చాయకత్వసంభవాత్ కిం గతిసామాన్యేనేత్యత ఆహ ॥ మహచ్చేతి ॥ ఏకరూపావగతిహేతుత్వం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యసంశయనివృత్తిహేతురిత్యత్ర దృష్టాంతశ్చక్షురితి । యథా సర్వేషాం చక్షుషాం ఏకరూపావగతిహేతుత్వం శ్రవణానాం శబ్దావగతిహేతుత్వం ప్రాణాదీనాం గంధాదిషు, ఏవం బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతిసామాన్యం ప్రామాణ్యదార్ఢ్యహేతురిత్యర్థః ॥

౧౧. ఏవమీక్షత్యాదిలింగైరచేతనే వేదాంతానాం సమన్వయం నిరస్య చేతనవాచకశబ్దేనాపి నిరస్యతి ॥ శ్రుతత్వాచ్చేతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ స్వస్య చేతనస్య వాచకేన సర్వవిచ్ఛబ్దేన 'జ్ఞః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్య' ఇతి సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య సర్వకారణత్వశ్రుతత్వాన్నాచేతనం కారణమితి సూత్రార్థః । కరణాధిపా జీవాస్తేషామధిపః అధికరణార్థముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఈక్షణాత్మశబ్దాదికం పరమాణ్వాదావప్యయుక్తమితి మత్వాహ ॥ జన్మాద్యేతి ॥

ఇతిపంచమాధికరణం ॥

'ఆత్మన ఏవేదం సర్వమ్' ఇతి 'ఆత్మన ఏష ప్రాణో జాయతే' ఇతి చాత్మనః కారణత్వం దర్శయంతి సర్వే వేదాంతాః । ఆత్మశబ్దశ్చేతనవచన ఇత్యవోచామ, మహచ్చ ప్రామాణ్యకారణమేతద్యద్వేదాంతవాక్యానాం చేతనకారణత్వే సమానగతిత్వం చక్షురాదీనామివ రూపాదిషు, అతో గతిసామాన్యాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం ॥ కుతశ్చ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం ॥

సూ॥ ౧౧॥ శ్రుతత్వాచ్చ ॥

స్వశబ్దేనైవ చ సర్వజ్ఞ ఈశ్వరో జగతః కారణమితి శ్రూయతే శ్వేతాశ్వతరాణాం మంత్రోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య 'స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః' ఇతి, తస్మాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం, నాచేతనం ప్రధానమన్యద్వేతి సిద్ధం ॥

జన్మాద్యస్య యత ఇత్యారభ్య శ్రుతత్వాచ్చేత్యేతదంతైః సూత్రైర్యాన్యుదాహృతాని వేదాంతవాక్యాని, తేషాం సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరీశ్వరో జగతో జన్మస్థితిప్రలయకారణమిత్యేతస్యార్థస్య ప్రతిపాదకత్వం న్యాయపూర్వకం ప్రతిపాదితం । గతిసామాన్యోపన్యాసేన చ సర్వే వేదాంతాశ్చేతనకారణవాదిన ఇతి వ్యాఖ్యాతం, అతః పరస్య గ్రంథస్య కిముత్థానమితి, ఉచ్యతే, ద్విరూపం హి బ్రహ్మావగమ్యతే నామరూపవికారభేదోపాధివిశిష్టం, తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివర్జితం । 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్, యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా, అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి, తదల్పం, యో వై భూ

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥ వృత్తానువాదేనోత్తరసూత్రసందర్భమాక్షిపతి ॥ జన్మాదీతి ॥ ప్రథమసూత్రస్య శాస్త్రోపోద్ఘాతత్వాత్ జన్మాదిసూత్రమారభ్యోక్తం సర్వవేదాంతానాం కార్యే ప్రధానాద్యచేతనే చ సమన్వయనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వం వ్యాఖ్యాతం, అతః ప్రథమాధ్యాయార్థస్య సమాప్తత్వాదుత్తరగ్రంథారంభే కిం కారణమిత్యర్థః వేదాంతేషు సగుణనిర్గుణబ్రహ్మవాక్యానాం బహుళముపలబ్ధేః । తత్ర కస్య వాక్యస్య సగుణోపాసనావిధిద్వారా నిర్గుణే సమన్వయః కస్య వా గుణవివక్షాం వినా సాక్షాదేవ బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇత్యాకాంక్షాత్ర కారణమిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ సంక్షేపతః సగుణనిర్గుణవాక్యార్థమాహ ॥ ద్విరూపం హీతి॥ నామరూపాత్మకో వికారః సర్వం జగత్ తద్భేదో హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాది విశేష ఇత్యర్థః । వాక్యాన్యుదాహరతి ॥ యత్ర హీత్యాదినా॥ యస్యాం ఖల్వజ్ఞానావస్థాయాం ద్వైతమివ కల్పితం భవతి తదా ఇతర ఇతరం పశ్యతీతి దృశ్యోపాధికం వస్తు భాతి ॥ యత్ర జ్ఞానకాలే విదుషః సర్వం జగదాత్మమాత్రమభూత్తదా కేన కం పశ్యేదిత్యాత్మైవాస్ని రుపాధికం తత్త్వం భాతి, యత్ర భూమ్ని స్థితో విద్వాన్ద్వితీయం కిమపి న వేత్తి సోఽద్వి

తీయో భూమా పరమాత్మా నిర్గుణః। అథ నిర్గుణోక్త్యనంతరం సగుణముచ్యతే, యత్ర సగుణేఽస్థితో ద్వితీయం వేత్తీత్యల్పం పరిచ్ఛిన్నం, యస్తు భూమా తదమృతం నిత్యం ॥అథేతి॥ పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం। ధీరః పరమాత్మైవ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య సృష్ట్వా నామాని చ కృత్వా బుద్ధ్యాదౌ ప్రవిశ్య జీవసంజ్ఞో వ్యవహరన్యో వర్తతే స గుణస్తం నిర్గుణత్వేన విద్వానమృతో భవతి, నిర్గతాః కలా అంశా యస్మాత్తం నిష్కలం, అతో నిరంశత్వాన్నిష్క్రియం, అతశ్శాంతమపరిణామి నిరవద్యం రాగాదిదోషశూన్యం, అంజనం మూలతమస్సంబంధో ధర్మాదికం వా తచ్ఛూన్యం నిరంజనం, కించామృతస్య మోక్షస్య స్వయమేవ వాక్యార్థవృత్తిస్థత్వేన పరముత్కృష్టం సేతుం లౌకికసేతువత్ ప్రాపకం యథా దగ్ధేంధనోఽనలశ్శామ్యతి తమివావిద్యాతజ్జం దగ్ధ్వా ప్రశాంతం నిర్గుణమాత్మానం విద్యాదిత్యర్థః ॥నేతి నేతీతి॥ వ్యాఖ్యాతం। స్థూలాదిద్వైతశూన్యం। రూపద్వయే శ్రుతిమాహ ॥న్యూనమితి॥ ద్వైతస్థానం న్యూనం అల్పం సగుణరూపం నిర్గుణాదన్యత్ తథా సంపూర్ణం నిర్గుణం సగుణాదన్యదిత్యర్థః, ఏకస్య ద్విరూపత్వం విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥విద్యేతి॥ విద్యావిషయో జ్ఞేయం నిర్గుణం సత్యం, అవిద్యావిషయ ఉపాస్యం సగుణం కల్పితమిత్యవిరోధః । తత్రావిద్యావిషయం వివృణోతి ॥ తత్రేతి॥ నిర్గుణజ్ఞానార్థమారోపితప్రపంచమాశ్రిత్య బాధాత్ ప్రాక్కాలే గుడజిహ్వికాన్యాయేన తత్తత్ఫలాన్యుపాసనాని విధీయంతే తేషాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా జ్ఞానం ముఖ్యం ఫలమితి తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యం బ్రహ్మణీతి మంతవ్యం, నామ బ్రహ్మేత్యాద్యుపాస్తీనాం కామచారాదిర

మా, తదమృతం, అథ యదల్పం, తన్మర్త్యం, సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః, నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే, నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం। అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేంధనమివానలం, నేతి నేతి, అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ''మితి 'న్యూనమన్యత్ స్థానం, సంపూర్ణమన్యది'తి చ ఏవం సహస్రశో విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో ద్విరూపతాం దర్శయంతి వేదాంతవాక్యాని । తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణ ఉపాస్యోపాసకాదిలక్షణస్సర్వో వ్యవహారః ।తత్ర కానిచిద్బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్యభ్యుదయార్థాని, కానిచిత్క్రమముక్త్యర్థాని, కానిచిత్కర్మసమృద్ధ్యర్థాని, తేషాం గుణవిశేషోపాధిభేదేన భేదః। ఏక ఏవ తు పర ఆత్మేశ్వరస్తైస్తైర్గుణవిశేషైర్విశిష్ట ఉపాస్యో యద్యపి భవతి, తథాపి యథాగుణోపాసనమేవ ఫలాని భిద్యంతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః 'యథాక్రతురస్మిఀల్లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతీ'తి చ స్మృతేశ్చ "యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజత్యంతే కళేబరం । తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత''ఇతి । యద్యప్యేక ఏవాత్మా సర్వభూతేషు స్థావరజంగమేషు గూఢస్తథాపి చిత్తోపాధివిశేషతారతమ్యాదాత్మనః కూటస్థనిత్యస్యైకరూపస్యాప్యుత్తరోత్తరమావిష్కృతస్య తారతమ్యమైశ్వ

భ్యుదయః ఫలం, దహరాద్యుపాస్తీనాం క్రమముక్తిః ఉద్గీథాదిధ్యానస్య కర్మసమృద్ధిః ఫలమితి భేదః, ధ్యానానాం మానసత్వాత్, జ్ఞానాంతరంగత్వాచ్చ, జ్ఞానకాండే విధానమితి భావః। ననూపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వాత్కథముపాసనానాం భేదస్తత్రాహ ॥తేషామితి॥ గుణవిశేషాః సత్యకామత్వాదయః హృదయాదిరుపాధిః । అత్ర స్వయమేవాశంక్య పరిహరతి॥ఏక ఇతి॥ పరమాత్మస్వరూపాభేదేఽప్యుపాధిభేదేనోపహితోపాస్యరూపభేదాదుపాసనానాం భేదే సతి ఫలభేద ఇతి భావః । తం పరమాత్మానం యద్యద్గుణవత్త్వేన లోకా రాజానమివోపాసతే తత్తద్గుణవత్త్వమేవ తేషాం ఫలం భవతి, క్రతుస్సంకల్పో ధ్యానం ఇహ యాదృశధ్యానవాన్భవతి మృత్వా తాదృశోపాస్యరూపో భవతీత్యత్రైవ భగవద్వాక్యమాహ ॥స్మృతేశ్చేతి॥ నను సర్వభూతేషు నిరతిశయాత్మన ఏకత్వాదుపాస్యోపాసకయోస్తారతమ్యశ్రుతయః కథమిత్యాశంక్య పరిహరతి॥యద్యప్యేక ఇతి॥ చిత్తానాముపాధీనాం శుద్ధితారతమ్యాదైశ్వర్యజ్ఞానసుఖరూపశక్తీనాం తారతమ్యరూపా విశేషా భవంతి తైరేకరూపస్యాప్యాత్మన ఉత్తరోత్తరం మనుష్యాదిహిరణ్యగర్భాంతేష్వావిర్భావతారతమ్యం శ్రూయతే । తస్యాత్మన ఆత్మానం స్వరూపమావిస్తరాం ప్రకటతరం యో వేద ఉపాస్తే సోఽశ్నుతే తదితి తరప్ప్రత్యయాదిత్యర్థః। తథా చ నికృష్టోపాధిరాత్మైవోపాసకః ఉత్కృష్టోపాధిరీశ్వర ఉపాస్య ఇత్యౌపాధికం తారతమ్యమవిరుద్ధమితి భావః। అత్రార్థే భగవ

ద్గీథాముదాహరతి ॥ స్మృతావితి ॥ అత్రసూర్యాదేరపి నజీవత్వేనోపాస్యతా కింత్వీశ్వరత్వేనేత్యుక్తం భవతి తత్రసూత్రకారసమ్మతిమాహ ॥ ఏవమితి ॥ ఉదయః అసంబంధః ఏవంయస్మిన్వాక్యేఉపాధిర్వివక్షితః తద్వాక్యముపాసనాపరమితివక్తుముత్తరసూత్రసందర్భస్యారంభఇత్యుక్త్వా యత్రనవివక్షితఃతద్వాక్యంజ్ఞేయబ్రహ్మపరమితి నిర్ణయార్థమారంభఇత్యాహ ॥ ఏవంసద్యఇతి ॥ అన్నమయాదికోశాఉపాధివిశేషాః, వాక్యస్యగతిస్తాత్పర్యం । ఆరంభసమర్థనముపసంహరతి । ఏవమేకమపీతి॥ ... ... *

౧౨ ॥ సిద్ధవదుక్తగతిసామాన్యస్యసాధనార్థమప్యుత్తరారంభఇత్యాహ ॥ యచ్చేతి ॥ అన్నంప్రసిద్ధం ప్రాణమనోబుద్ధయః హిరణ్యగర్భరూపాః, బింబచైతన్యమీశ్వరఆనందః తేషాంపంచానాం వికారాఆధ్యాత్మికాదేహప్రాణ

ర్యశక్తివిశేషైశ్శ్రూయతే 'తస్యయఆత్మానమావిస్తరాంవేదే'తి । అత్రస్మృతావపి "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వంశ్రీమదూర్జితమేవవా । తత్తదేవావగచ్ఛ త్వంమమతేజోంశసంభవ" మితి । యత్రయత్ర విభూత్యాద్యతిశయః ససఈశ్వరఇత్యుపాస్యతయాచోద్యతే, ఏవమిహాప్యాదిత్యమండలేహిరణ్మయఃపురుషస్సర్వపాప్మోదయలింగాత్పరఏవేతి వక్ష్యతి, ఏవమాకాశస్తల్లింగాదిత్యాదిషుద్రష్టవ్యం, ఏవంసద్యోముక్తికారణమప్యాత్మజ్ఞానముపాధివిశేషద్వారేణోపదిశ్యమానమప్యవివక్షితోపాధి విశేషం పరాపరవిషయత్వేనసందిహ్యమానంవాక్యగతిపర్యాలోచనయానిర్ణేతవ్యంభవతి। యథైవహి తావదానందమయోఽభ్యాసాదితి, ఏవమేకమపిబ్రహ్మాపేక్షితోపాధిసంబంధంనిరస్తోపాధిసంబంధంచోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాంతేషూపదిశ్యతఇతి ప్రదర్శయితుంపరోగ్రంథఆరభ్యతే॥ ... ... *

యచ్చగతిసామాన్యాదిత్యచేతనకారణాంతర నిరాకరణముక్తంతదపివాక్యాంతరాణి బ్రహ్మవిషయాణివ్యాచక్షాణేనబ్రహ్మవిపరీతకారణనిషేధేనప్రపంచ్యతే॥ ... ... *

సూ ॥౧౨॥ఆనందమయోఽభ్యాసాత్

తైత్తిరీయకే 'అన్నమయం' 'ప్రాణమయం' 'మనోమయం' 'విజ్ఞానమయం'చానుక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మానందమయ'ఇతి । తత్రసంశయః । కిమిహానందమయశబ్దేనపరమేవబ్రహ్మోచ్యతేయత్ప్రకృతం 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'తి, కింవాన్నమయాదివద్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమితికిం తావత్ప్రాప్తంబ్రహ్మణోఽర్థాంతరమముఖ్యఆత్మానందమయస్స్యాత్ । కస్మాత్, అన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాత్ । అథాపిస్యాత్సర్వాంతరత్వాదానందమయోముఖ్యఏవాత్మేతినస్యాత్ ప్రియాద్యవయవయోగాత్, శారీరత్వశ్రవణాచ్చ । ముఖ్యశ్చేదాత్మాస్యాన్నప్రియాదిసంస్పర్శస్స్యాత్, ఇహతు 'తస్యప్రియమేవశిర'ఇత్యాదిశ్రూయతే, శారీరత్వంచశ్రూయతే 'తస్యైషఏవశారీరఆత్మా యఃపూర్వస్యే'తితస్యపూర్వస్యవిజ్ఞానమయస్యైషఏవశారీరఆత్మాయఏషఆనందమయఇత్యర్థః। నచసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియసంస్పర్శో వారయితుంశక్యః, తస్మాత్సంసార్యేవా

మనోబుద్ధిజీవా అన్నమయాదయః పంచకోశాఇతి శ్రుతేః పరమార్థః । పూర్వాధికరణే గౌణముఖ్యేక్షణయోరతుల్యత్వేనసంశయాభావాద్గౌణప్రయోగోననిశ్చాయకఇత్యుక్తం తర్హి మయటోవికారేప్రాచుర్యేచముఖ్యత్వాత్సంశయే వికారప్రాయపాఠాదానందవికారోజీవ ఆనందమయఇతి నిశ్చయోఽస్తీతి ప్రత్యుదాహరణ సంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిం తా వ ది తి ॥ కస్మాదిత్యాకాంక్షాపూర్వకం హేతుమాహ ॥ అన్నమయాదీతి ॥ శ్రుత్యాదిసంగతయస్స్ఫుటాఏవ. పూర్వపక్షేవృత్తికారమతేజీవోపాస్త్యాప్రియాదిప్రాప్తిఃఫలం, సిద్ధాంతేతుబ్రహ్మోపాస్త్యేతిభేదః, శంకతే ॥ అథాపీతి ॥ పరిహరతి॥ నస్యాదితి॥ సంగృహీతంవివృణోతి॥ముఖ్యఇతి॥పరమాత్మేత్యర్థః, శారీరత్వేఽపీశ్వరత్వంకిందనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ జీవత్వందుర్వారమిత్యర్థః । నన్వానందపదాభ్యాసేఽప్యానందమయస్యబ్రహ్మత్వంకథ

మిత్యాశంక్య జ్యోతిష్టోమాధికారే జ్యోతిః పదస్య జ్యోతిష్టోమపరత్వవదానందమయప్రకరణస్థానందపదస్యానందమయపర
త్వాత్తదభ్యాసస్తస్య బ్రహ్మత్వసాధక ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఆనందమయం ప్రస్తుత్యేతి ॥ రసః సారః ఆనంద ఇత్యర్థః । అ
యం లోకః యత్ యది ఏష ఆకాశః పూర్ణః ఆనందః సాక్షీ ప్రేరకో న స్యాత్ తదా కో వాऽన్యాచ్చేష్టేత్ కో వాపిష్య ప్రాణ్యా
జ్జీవేత్ తస్మాదేష ఏవానందయాతి, ఆనందయతీత్యర్థః । సా ‘సాధుర్యువా స్యా’దిత్యాదినా వక్ష్యమాణా, మనుష్యయువా
నందమారభ్య బ్రహ్మానందావసానా ఏషా సన్నిహితా ఆనందస్య తారతమ్య మీమాంసా భవతి, ఉపసంక్రామతీతి విద్వా
న్ప్రాప్నోతీత్యేకదేశినామర్థః । ముఖ్యసిద్ధాంతే తూపసంక్రమణం విదుషః కోశానాం ప్రత్యగాత్మత్వేన విలాపనమితి
జ్ఞేయం శిష్టముక్తార్థం । ఆనందశబ్దాద్బ్రహ్మావగతిస్సర్వత్ర సమానేతి గతిసామాన్యార్థమాహ ॥ శ్రుత్యంతరే చేతి ॥ లింగా

నందమయ ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే, ఆనందమయోऽభ్యాసాదితి పర ఏవానందమయో భవితు
మర్హతి। కుతః, అభ్యాసాత్ । పరస్మిన్నేవ హ్యాత్మన్యానందశబ్దో బహుకృత్వోऽభ్యస్యతే ఆనందమయం
ప్రస్తుత్య ‘రసో వై స’ ఇతి తస్యైవ రసత్వముక్త్వోచ్యతే । “రసꣳ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి కో హ్యే
వాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానందయాతి సైషానందస్య మీమాꣳ
సా భవతి” ‘ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతి’ ‘ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనేతి’
‘ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా’దితి చ । శ్రుత్యంతరే చ ‘విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే’తి బ్రహ్మణ్యేవానందశ
బ్దో దృష్టః, ఏవమానందశబ్దస్య బహుకృత్వో బ్రహ్మణ్యేవాభ్యాసాదానందమయ ఆత్మా బ్రహ్మేతి గమ్యతే।
యత్తూక్తమన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాదానందమయస్యాప్యముఖ్యాత్మత్వమితి, నాసౌ
దోషః, ఆనందమయస్య సర్వాంతరత్వాత్ । ముఖ్యమేవ హ్యాత్మానముపదిదిక్షు శాస్త్రం లోకబుద్ధిమనుస
రదన్నమయం శరీరమనాత్మానమత్యంతమూఢానామాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమనూద్య మూషానిషిక్తద్రుతతా
మ్రాదిప్రతిమావత్తతోऽన్తరం తతోऽన్తరమిత్యేవం పూర్వేణ పూర్వేణ సమానముత్తరముత్తరమనాత్మా
నమాత్మేతి గ్రాహయత్ప్రతిపత్తిసౌకర్యాపేక్షయా సర్వాంతరం ముఖ్యమానందమయమాత్మానముపదిదే
శేతి శ్లిష్టతరం। యథా అరుంధతీదర్శనే బహ్వీష్వపి తారాస్వముఖ్యాసు అరుంధతీషు దర్శితాసు యాऽన్త్యా
ప్రదర్శ్యతే సా ముఖ్యైవారుంధతీ భవతి, ఏవమిహాప్యానందమయస్య సర్వాంతరత్వాన్ముఖ్యమాత్మత్వం ।
యత్తు ప్రియాదీనాం శిరస్త్వాదికల్పనానుపపన్నా ముఖ్యస్యాత్మన ఇతి, అతీతానంతరోపాధిజనితా హి సాన
స్వాభావికీత్యదోషః । శారీరత్వమప్యానందమయస్యాన్నమయాదిశరీరపరంపరయా ప్రదర్శ్యమానత్వా
న్న పునస్సాక్షాదేవ శారీరత్వం సంసారివత్, తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మా ॥ ... *

సూ. ॥౧౩॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥

అత్రాహ నానందమయః పరమాత్మా భవితుమర్హతి । కస్మాత్ వికారశబ్దాత్, ప్రకృతవచనాదయ
మన్యశ్శబ్దో వికారవచనస్సమధిగతః ఆనందమయ ఇతి మయటో వికారార్థత్వాత్, తస్మాదన్నమయాదిశ

దముఖ్యాత్మసన్నిధేర్బాధ ఇతి మత్వాహ ॥ నాసావితి ॥ సర్వాంతరత్వం న శ్రుతమిత్యాశంక్య తతోऽన్యస్యానుక్తేస్తస్య స
ర్వాంతరత్వమితి వివృణోతి ॥ ముఖ్యమితి ॥ లోకబుద్ధిమితి ॥ తస్యాః స్థూలగ్రాహితామనుసరదిత్యర్థః। తామ్రస్య మూ
షాకారత్వవత్ ప్రాణస్య దేహాకారత్వం దేహేన సామాన్యం తథా మనః ప్రాణాకారం తేన సమమిత్యాహ ॥ పూర్వే
ణేతి ॥ అతీతోऽనంతర ఉపాధిర్విజ్ఞానకోశస్తత్కృతా సావయవత్వకల్పనా శరీరేణ జ్ఞేయత్వాచ్ఛారీరత్వమితి లింగ
ద్వయం దుర్బలం, అతః సహాయాభావాదభ్యాససర్వాంతరత్వాభ్యాం వికారసన్నిధేర్బాధ ఇతి భావః ॥ ... ... *
౧౩ ॥ వికారార్థకమయటః శ్రుతిస్సహాయ ఇత్యాశంక్య మయటః ప్రాచుర్యేऽపి విధానాన్నైవమిత్యాహ॥ వికారేత్యా
దినా ॥ తత్ప్రకృతవచనే మయడితి తదితి ప్రథమాసమర్థాచ్ఛబ్దాత్ ప్రాచుర్యవిశిష్టస్య ప్రకృత్యర్థస్య ప్రస్తుతస్య వ

చనేఽభిధానేఽప్యుపాదానేమయట్ప్రత్యయోభవతీతి సూత్రార్థః । అత్రవచనగ్రహణాత్ ప్రకృతస్య ప్రాచుర్యవైశిష్ట్యసిద్ధిః, తాదృశస్యలోకేమయటోఽభిధానాత్ యథా అన్నమయోయజ్ఞఇతి, అత్రహ్యన్నంప్రచురమస్మిన్నిత్యన్నస్య ప్రధానసమర్థత్వాత్తస్మాన్మయట్ యజ్ఞస్యప్రకృత్యర్థాన్నప్రాచుర్యవాచిదృశ్యతే నశుద్ధప్రకృతవచనఇతి ధ్యేయం ॥

౧౪ సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థఇతిమత్వావ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేతి ॥ తచ్చానుక్తంబ్రహ్మానందస్యనిరతిశయత్వావధారణంపూర్వముక్తం॥ ... ... *

౧౫ ॥ ఆనందమయస్యబ్రహ్మత్వేలింగముక్త్వాప్రకరణమాహ । మాంత్రేతి ॥ యస్మాదేవంప్రకృతంతస్మాన్మాంత్రవర్ణి

బ్దవద్వికారవిషయఏవాయమానందమయశబ్దఇతిచేత్,న, ప్రాచుర్యార్థేపిమయటఃస్మరణాత్తత్ప్రకృతవచనేమయడితిహిప్రచురతాయామపిమయట్స్మర్యతే, యథా అన్నమయోయంయజ్ఞఇత్యన్నప్రచురఉచ్యతే, ఏవమానందప్రచురంబ్రహ్మఆనందమయశబ్దేనోచ్యతే । ఆనందప్రచురత్వంచబ్రహ్మణోమనుష్యత్వాదారభ్యోత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్ స్థానే శతగుణఆనందఇత్యుక్త్వా బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణాత్, తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థేమయట్ ॥ ... ... *

సూ. ౧౪॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥

ఇతశ్చప్రాచుర్యార్థేమయట్ యస్మాదానందహేతుత్వం బ్రహ్మణోవ్యపదిశతిశ్రుతిః 'ఏషహ్యేవానందయాతి'తి ఆనందయతీత్యర్థః । యోహ్యన్యానానందయతిసప్రచురానందఇతిప్రసిద్ధంభవతి । యథాలోకేయోఽన్యేషాంధనికత్వమాపాదయతిసప్రచురధనఇతిగమ్యతే తద్వత్, తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థేఽపిమయటస్సంభవాదానందమయఃపరఏవాత్మా ॥ ... ... *

సూ. ౧౫॥ మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే ॥

ఇతశ్చానందమయఃపరఏవాత్మా యస్మాత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మిత్యుపక్రమ్య 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'త్యస్మిన్మంత్రే యద్బ్రహ్మప్రకృతంసత్యజ్ఞానానంతవిశేషణైర్నిర్ధారితం, యస్మాదాకాశాదిక్రమేణస్థావరజంగమానిభూతాన్యజాయంత, యచ్చభూతానిసృష్ట్వాతాన్యనుప్రవిశ్య గుహాయామవస్థితంసర్వాంతరం, యస్యవిజ్ఞానాయాన్యోఽంతరఆత్మేతిప్రక్రాంతంతన్మాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మేహగీయతే అన్యోఽంతరఆత్మానందమయఇతి । మంత్రబ్రాహ్మణయోశ్చైకార్థత్వంయుక్తంఅవిరోధాత్,అన్యథాహిప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియేస్యాతాం, నచాన్నమయాదిభ్యఇవానందమయాదన్యోఽంతర ఆత్మాఽభిధీయతే ।ఏతన్నిష్ఠైవచ 'సైషాభార్గవీవారుణీవిద్యా' 'ఆనందోబ్రహ్మేతివ్యజానా'దితితస్మాదానందమయఃపరఏవాత్మా ॥ ... ... *

సూ. ౧౬ ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః ॥

ఇతశ్చానందమయఃపరఏవాత్మా నేతరః । ఇతరఈశ్వరాదన్యస్సంసారీజీవఇత్యర్థః । నజీవఆనందమయశబ్దేనాభిధీయతే । కస్మాత్, అనుపపత్తేః । ఆనందమయంహిప్రకృత్యశ్రూయతే 'సోఽకామయతబ

కమేవబ్రహ్మ ఆనందమయవాక్యేగీయత ఇతియోజనా । ననుమంత్రోక్తమేవాత్రగ్రాహ్యమితికుతోనిర్బంధస్తత్రాహ ॥ మంత్రేతి ॥ బ్రాహ్మణస్యమంత్రవ్యాఖ్యానత్వాదుపాయత్వమస్తిమంత్రస్తూపేయఃతదిదముక్తం । అవిరోధాదితి ॥ తయోరుపాయోపేయభావేనావిరోధాదిత్యర్థః । తర్హ్యన్నమయాదీనామపిమాంత్రవర్ణికబ్రహ్మత్వంస్యాదిత్యతఆహ॥నచేతి॥కించభృగవేప్రోక్తావరుణేనోపదిష్టాభృగువల్లీ పంచమపర్యాయస్థానందేప్రతిష్ఠితాతతఃస్థానన్యాయేనతదేకార్థబ్రహ్మవల్ల్యాఆనందమయేనిష్ఠేత్యాహ ॥ ఏతన్నిష్ఠైవేతి ॥ ... ... *

౧౬ ॥సఈశ్వరఃతపఃసృష్ట్యాలోచనమ్ తప్యతకృతవానిత్యర్థః,అభిధ్యానంకామనా,బహుస్యామిత్యవ్యతిరేకః॥

౧౭॥ అధికారే ప్రకరణే, స ఆనందమయో రసః। నను లబ్ధృలబ్ధవ్యభావేఽప్యభేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ। నహీతి॥ నను లబ్ధృలబ్ధవ్యయోర్భేదస్యావశ్యకత్వే శ్రుతిస్మృత్యోర్బాధస్స్యాదిత్యాశంకతే ॥కథమితి॥ యావతా యతఃప్రవృత్త్యుక్తం అతః శ్రుతిస్మృతీ కథమిత్యన్వయః । ఉక్తాంశమంగీకరోతి॥ బాఢమితి॥ తర్హ్యాత్మన ఏవాత్మనా లభ్యత్వోక్తిబాధోఽభేదాదిత్యాశంక్య కల్పితభేదాన్న బాధ ఇత్యాహ ॥తథాపీతి॥ అభేదేఽపీత్యర్థః ।లౌకికః భ్రమః ఆత్మనః స్వాజ్ఞానజభ్రమేణ దేహాద్యభిన్నస్య భేదభ్రాంత్యా పరమాత్మనో జ్ఞేయత్వాద్యుక్తిరిత్యర్థః ।అన్వేష్టవ్యో దేహాదివివిక్తతయా జ్ఞేయః వివేకజ్ఞానేన లబ్ధవ్యః సాక్షాత్కర్తవ్యః తదర్థం శ్రోతవ్యః విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం సాక్షాత్కారో వా శ్రుత్యంతరస్థానువాదాదపౌనరుక్త్యం । నను భేదస్సత్య ఏవాస్త్విత్యత ఆహ॥ ప్రతిషిధ్యత ఇతి ॥ అత ఈశ్వరాద్ద్రష్టా జీవోఽన్యో నాస్తీతి చేత్ జీవాభేదాదీశ్వరస్యాపి మిథ్యాత్వం

హుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి ।తస్య ప్రాక్ఛరీరాద్యుత్పత్తేరభిధ్యానం సృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టురవ్యతిరేకః సర్వవికారసృష్టిశ్చ న పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రోపపద్యతే॥ ... ... *

॥సూ॥౧౭॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥

ఇతశ్చ నానందమయస్సంసారీ యస్మాదానందమయాధికారే 'రసో వై సః రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనందీ భవతీ'తి జీవానందమయౌ భేదేన వ్యపదిశతి ।నహి లబ్ధైవ లబ్ధవ్యో భవతి। కథం తర్హ్యాత్మాఽన్వేష్టవ్యః 'ఆత్మలాభాన్న పరం విద్యత' ఇతి చ శ్రుతిస్మృతీ యావతా న లబ్ధైవ లబ్ధవ్యో భవతీత్యుక్తం। బాఢం।తథాప్యాత్మనోఽప్రచ్యుతాత్మభావస్యైవ సతస్తత్త్వానవబోధనిమిత్తో మిథ్యైవ దేహాదిష్వనాత్మస్వాత్మత్వనిశ్చయో లౌకికో దృష్టః, తేన దేహాదిభూతస్యాత్మనోఽప్యాత్మాఽనన్విష్టోఽన్వేష్టవ్యోఽలబ్ధో లబ్ధవ్యోఽశ్రుతః శ్రోతవ్యోఽమతో మంతవ్యోఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతవ్య ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశ ఉపపద్యతే। ప్రతిషిధ్యత ఏవ తు పరమార్థతస్సర్వజ్ఞాత్పరమేశ్వరాదన్యో ద్రష్టా శ్రోతా వా 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదినా పరమేశ్వరస్త్వవిద్యాకల్పితాచ్ఛారీరాత్కర్తుర్భోక్తుర్విజ్ఞానాఖ్యాదన్యః, యథా మాయావినశ్చర్మఖడ్గధరాత్ సూత్రేణాకాశమధిరోహతస్స ఏవ మాయావీ పరమార్థరూపో భూమిష్ఠోఽన్యః। యథా వా ఘటాకాశాదుపాధిపరిచ్ఛిన్నాదనుపాధిపరిచ్ఛిన్న ఆకాశోఽన్యః । ఈదృశం చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మభేదమాశ్రిత్య నేతరోఽనుపపత్తేర్భేదవ్యపదేశాచ్చేత్యుక్తం॥ ... ... *

॥సూ॥౧౮॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥

ఆనందమయాధికారే చ 'సోఽకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయే'తి కామయితృత్వనిర్దేశాన్నానుమానికమపి సాంఖ్యపరికల్పితమచేతనం ప్రధానమానందమయత్వేన కారణత్వేన వా అపేక్షితవ్యం ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి నిరాకృతమపి ప్రధానం పూర్వసూత్రోదాహృతాం కామయితృత్వశ్రుతిమాశ్రిత్య ప్రసంగాత్పునర్నిరాక్రియతే గతిసామాన్యప్రదర్శనాయ॥ ... ... *

స్యాదత ఆహ ॥ పరమేశ్వర ఇతి ॥ అవిద్యాప్రతిబింబత్వేన కల్పితాజ్జీవాచ్ఛిన్నాత్మత్ర ఈశ్వరః పృథగస్తీతి న మిథ్యాత్వం।కల్పితస్యాధిష్ఠానాభేదేఽప్యధిష్ఠానస్య తతో భేదాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥యథేతి॥సూత్రారూఢః స్వతోఽపి మిథ్యా స జీవ ఇత్యరుచ్యా భేదమాత్రమిథ్యాత్వే దృష్టాంతమాహ ॥యథా వేతి॥ నను సూత్రబలాద్భేదస్సత్య ఇత్యత ఆహ ॥ ఈదృశం చేతి ॥ కల్పితమేవేత్యర్థః । సూత్రే భేదస్సత్య ఇతి పదాభావాత్తదనన్యత్వాదిసూత్రణాచ్ఛ్రుత్యనుసారాచ్చేతి భావః॥ ... *

౧౮॥ నన్వానందాత్మకసత్త్వప్రచురం ప్రధానమానందమయమస్తు తత్రాహ ॥కామాచ్చేతి ॥ అనుమానగమ్యమానుమానం। పునరుక్తిమాశంక్యాహ ॥ఈక్షతేరితి॥ ... ... *

౧౯ ॥అస్మిన్నితి ॥విషయసప్తమీ, ఆనందమయవిషయకబోధవతో జీవస్య తద్యోగం యస్మాచ్ఛాస్తి తస్మాన్న ప్రధాన

మితియోజనా। జీవస్యప్రధానయోగోఽస్తీత్యత ఆహ ॥తదాత్మనేతి॥ జీవస్యజీవాభేదోఽస్తీత్యత ఆహ ॥ ముక్తిరితి ॥ అధ్య స్యేస్థూలప్రపంచశూన్యే ఆత్మసంబంధ్యాత్మ్యం లింగశరీరం తద్రహితే। నిరుక్తం శబ్దశక్యం తద్భిన్నే। నిశ్శేషలయస్థానం నిలయనం మాయా తచ్ఛూన్యే। బ్రహ్మణ్యభయం యథా స్యాత్తథా యదైవ ప్రతిష్ఠాం మనసః ప్రకృష్టాం వృత్తిమేష విద్వాన్లభతే అథ తదైవ అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః। ఉత్ అపి అరమల్పం అల్పమప్యంతరం భేదం యదైవైష నరః పశ్యతి అథ తదా తస్య భయమితి యోజనా। ఇదం వృత్తికారమతం దూషయతి ॥ ఇదంత్వితి ॥ ఇహ పరవ్యాఖ్యాయాం వికారార్థకే మయటి బుద్ధిస్థే సత్యేకస్మాత్కారణం వినా ఏకప్రకరణస్థస్య మయటః పూర్వం వికారార్థకత్వం, అంతే ప్రాచుర్యార్థకత్వమిత్యర్ధజరతీయం కథమివ కేన దృష్టాంతేన ఆశ్రీయత ఇతీదం వక్తవ్యమిత్యన్వయః। ప్రశ్నం మత్వా శంకతే ॥మాంత్రేతి॥

సూ॥౧౯॥అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥

ఇతశ్చ న ప్రధానే జీవే వా ఆనందమయశబ్దః, యస్మాదస్మిన్నానందమయే ప్రకృతే ఆత్మని ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య । తద్యోగం శాస్తి తదాత్మనా యోగస్తద్యోగః తద్భావాపత్తిర్ముక్తిరిత్యర్థః । తద్యోగం శాస్తి శాస్త్రం । ‘యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోఽభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీ’తి। ఏతదుక్తం భవతి యదైతస్మిన్నానందమయే అల్పమప్యంతరమతాదాత్మ్యరూపం పశ్యతి తదా సంసారభయాన్న నివర్తతే। యదా త్వేతస్మిన్నానందమయే నిరంతరం తాదాత్మ్యేన ప్రతితిష్ఠతి తదా సంసారభయాన్నివర్తత ఇతి, తచ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే ఘటతే న ప్రధానపరిగ్రహే జీవపరిగ్రహే వా, తస్మాదానందమయః పరమాత్మేతి సిద్ధం । ఇదం త్విహ వక్తవ్యం ‘స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యోఽంతర ఆత్మా ప్రాణమయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా మనోమయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయ’ ఇతి చ వికారార్థే మయట్ప్రవాహే సత్యానందమయ ఏవ కస్మాదర్ధజరతీయన్యాయేన కథమివ మయటః ప్రాచుర్యార్థత్వం బ్రహ్మవిషయత్వం చాశ్రీయత ఇతి। మాంత్రవర్ణిక బ్రహ్మాధికారాదితి చేన్న, అన్నమయాదీనామపి తర్హి బ్రహ్మత్వ ప్రసంగః । అత్రాహ యుక్తమన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వం తస్మాత్తస్మాదంతరస్యాంతరస్యాన్యస్యాన్యస్యాత్మన ఉచ్యమానత్వాత్, ఆనందమయాత్తు న కశ్చిదన్యోఽంతర ఆత్మోచ్యతే । తేనానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, అన్యథా ప్రకృతహానాఽప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాదితి । అత్రోచ్యతే, యద్యప్యన్నమయాదిభ్య ఇవ ఆనందమయాదన్యోఽంతర ఆత్మేతి న శ్రూయతే తథాపి నానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, యత ఆనందమయం ప్రకృత్య శ్రూయతే ‘తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ఆనంద ఆత్మా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే’తి। తత్ర యద్బ్రహ్మ మంత్రవర్ణే ప్రకృతం ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే’తి తదిహ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే తద్విజిజ్ఞాపయిషయైవ అన్నమయాదయ ఆనందమయాంతాః పంచకోశాః కల్ప్యంతే తత్ర కుతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియా

స్ఫుటముత్తరం । కిమాంతర ఇతి న శ్రూయతే కింవా వస్తుతోఽప్యాంతరం బ్రహ్మ న శ్రూయత ఇతి వికల్ప్య ఆద్యమంగీకరోతి ॥ అత్రోచ్యత ఇతి యద్యపీతి ॥ వికారప్రాయపాఠానుగృహీతమయట్ శ్రుతేః సావయవత్వలింగాచ్చేత్యాహ॥ తథాపీతి॥ ఇష్టార్థస్య దృష్ట్యా జాతం సుఖం ప్రియం, స్మృత్యా మోదః, స చాభ్యాసాత్ ప్రకృష్టః ప్రమోదః, ఆనందస్తు కారణం । బింబచైతన్యమాత్మా, శిరఃపుచ్ఛయోర్మధ్యకాయః బ్రహ్మ శుద్ధమితి శ్రుత్యర్థః । ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥ తత్ర యదితి॥ యన్మంత్రే ప్రకృతం గుహానిహితత్వేన సర్వాంతరం బ్రహ్మ తదిహ పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే తస్యైవ విజ్ఞాపనేచ్ఛయా పంచకోశరూపా గుహాః ప్రపంచితాః, తత్ర తాత్పర్యం నాస్తీతి వక్తుం కల్ప్యంత ఇత్యుక్తం । ఏవం పుచ్ఛవాక్యే ప్రకృతస్య ప్రధాన బ్రహ్మ పరేసతి న ప్రకృతహానాది దోష ఇత్యర్థః। బ్రహ్మణః ప్రధానత్వం పుచ్ఛశ్రుతి విరుద్ధమితి శం

కతే॥నన్వితి ॥అత్రబ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రకృతస్యప్రధానబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేసతి పుచ్ఛశబ్దవిరోధప్రాప్తావేకస్మిన్వాక్యేప్రథమచరమశ్రుతశబ్దయో రాద్యస్యానుపసంజాతవిరోధినో బలీయస్త్వాత్ పుచ్ఛశబ్దేనప్రాప్తగుణత్వస్య బాధఇతి మత్వాహ॥ప్రకృతత్వాదితి॥ప్రకరణస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ॥నన్వితి॥ ఏకస్యైవగుణత్వంప్రధానత్వంచవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ అతోఽత్రోచ్యతఇతి ॥ తద్విరోధనిరాసాయాన్యతరస్మిన్వాక్యేబ్రహ్మస్వీకారేపుచ్ఛవాక్యేబ్రహ్మస్వీకార్యమిత్యాహ ॥ అన్యతరేతి॥వాక్యశేషాచ్చైవమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ తత్తత్రబ్రహ్మణిశ్లోకోఽపీత్యర్థః । పుచ్ఛశబ్దస్యగతింపృచ్ఛతి ॥ కథంపునరితి ॥ త్వయాపిపుచ్ఛశబ్దస్యముఖ్యార్థోవక్తుమశక్యః బ్రహ్మణఆనందమయలాంగూలత్వాభావాత్ పుచ్ఛదృష్టిలక్షణాయాంచాధారత్వలక్షణాయుక్తా ప్రతిష్ఠాపదయోగాత్, బ్రహ్మశబ్దస్యముఖ్యార్థలాభాచ్చ । త్వత్పక్షేబ్రహ్మపదస్యావయవలక్షకత్వాదిత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ పుచ్ఛమిత్యాధారత్వమాత్రముక్తంప్రతిష్ఠేత్యేకనీడత్వం ఏకంము

ప్రసంగః । నన్వానందమయస్యావయవత్వేనబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే । అన్నమయాదీనామివేదంపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యాది, తత్రకథంబ్రహ్మణఃస్వప్రధానత్వంశక్యంవిజ్ఞాతుం ప్రకృతత్వాదితిబ్రూమః । నన్వానందమయావయవత్వేనాపిబ్రహ్మణివిజ్ఞాయమానే నప్రకృతత్వంహీయతేఆనందమయస్యబ్రహ్మత్వాదితి । అత్రోచ్యతేతథాసతితదేవబ్రహ్మానందమయఃఆత్మావయవీతదేవచబ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠావయవఇత్యసామంజస్యంస్యాత్ । అన్యతరపరిగ్రహేతుయుక్తం బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్రైవబ్రహ్మనిర్దేశఆశ్రయితుంబ్రహ్మశబ్దసంయోగాన్నానందమయవాక్యేబ్రహ్మశబ్దసంయోగాభావాత్ । అపిచబ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వేదముచ్యతే ‘తదప్యేషశ్లోకోభవతి అసన్నేవసభవతి అసద్బ్రహ్మేతివేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసంతమేనంతతోవిదు’రితి । ‘అస్మింశ్చశ్లోకేఅననుకృష్యానందమయంబ్రహ్మణఏవభావాభావవేదనయోర్గుణదోషాభిధానాద్గమ్యతే బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్రబ్రహ్మణఏవ స్వప్రధానత్వమితి। నచానందమయస్యాత్మనోభావాభావశంకాయుక్తాప్రియమోదాదివిశేషణస్యఆనందమయస్యసర్వలోకప్రసిద్ధత్వాత్ కథంపునఃస్వప్రధానంసద్బ్రహ్మఆనందమయస్యపుచ్ఛత్వేననిర్దిశ్యతేబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేతి । నైషదోషః పుచ్ఛవత్పుచ్ఛంప్రతిష్ఠాపరాయణంఏకనీడంలౌకికస్యానందజాతస్యబ్రహ్మానందఇత్యేతదనేనవివక్ష్యతేనావయవత్వం । ‘ఏకస్యైవానందస్యాన్యానిభూతానిమాత్రాముపజీవంతీ’తి శ్రుత్యంతరాత్ । అపిచానందమయస్యబ్రహ్మత్వే ప్రియాద్యవయవత్వేన సవిశేషం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం । నిర్విశేషంతుబ్రహ్మవాక్యశేషేశ్రూయతే వాఙ్మనసయోరగోచరత్వాభిధానాత్, ‘యతోవాచోనివర్తంతే అప్రాప్యమనసాసహ ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ నబిభేతికుతశ్చనేతి’ । అపిచ ఆనందప్రచురఇత్యుక్తే దుఃఖాల్పీయస్త్వమపిగమ్యతే ప్రాచుర్యస్యలోకేప్రతియోగ్యల్పతాపేక్షత్వాత్ । తథాచసతి ‘యత్రనాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమే’తి భూమ్నిబ్రహ్మణితద్వ్య

ఖ్యంనీడంఅధిష్ఠానంసోపాదానస్యజగతఇత్యర్థః । ననువృత్తికారాణామపితైత్తిరీయకవాక్యంబ్రహ్మణి సమన్వితమిష్టం, తత్రకిముదాహరణభేదేనేత్యాశంక్యాహ ॥అపిచేతి॥ యత్రసవిశేషత్వంతత్రవాఙ్మనసగోచరత్వమితివ్యాప్తేరత్రవ్యాపకాభావోక్త్యానిర్విశేషముచ్యతఇత్యాహ ॥ నిర్విశేషమితి ॥ నివర్తంతేఅశక్తాఇత్యర్థః।సవిశేషస్యమృషాత్వాదభయంచాయుక్తం,అతోనిర్విశేషజ్ఞానార్థంపుచ్ఛవాక్యమేవోదాహరణమితిభావః। ప్రాచుర్యార్థకమయటాసవిశేషోక్త్యా నిర్విశేషశ్రుతిబాధఉక్తః । దోషాంతరమాహ ॥అపిచేతి॥ ప్రత్యయార్థత్వేనప్రధానస్యప్రాచుర్యస్యప్రకృత్యర్థోవిశేషణం, విశేషణస్యయఃప్రతియోగీవిరోధీతస్యాల్పత్వమపేక్షతే యథావిప్రమయోగ్రామఇతిశూద్రాల్పత్వం । అస్తుకోదోషస్తత్రాహ ॥తథాచేతి ॥ ప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యేత్వయందోషోనాస్తి, ప్రచురప్రకాశస్సవితేత్యత్రతమసోఽల్పస్యాప్యభావాత్ పరంత్వానందమయపదస్యప్రచురానందేలక్షణాదోషస్స్యాదితిమంతవ్యం। కించ భిన్నత్వాద్ఘటవన్న

బ్రహ్మతేత్యాహ ॥ ప్రతిశరీరమితి ॥ నన్వభ్యస్యమానానందపదం లక్షణయానందమయపరమిత్యభ్యాససిద్ధిరిత్యత ఆహ ॥ య ఏవేతి ॥ ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే సత్యానందపదస్య తత్పరత్వజ్ఞానాదభ్యాససిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ తన్నిర్ణయ ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి భావః । అయమభ్యాసః పుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఉపసంక్రమణం బాధః ॥ నను స య ఏవంవిదితి బ్రహ్మవిదం ప్రకృత్యోపసంక్రమణవాక్యేన ఫలం నిర్దిశ్యతే తత్తస్యాబ్రహ్మత్వేన సిద్ధ్యతీతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఉపసంక్రమణం ప్రాప్తిః ప్రత్యగీకృత్య విశిష్టప్రాప్త్యుక్త్యా విశేషణప్రాప్తిః ఫలమిత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ జ్ఞానేన కోశానాం బాధస్తదితి సిద్ధాంతే బాధావధిప్రత్యగానందలాభోఽర్థాదుక్తః ఉత్తరశ్లోకేన స్ఫుటీకృత ఇత్యాహ ॥ తదపీతి ॥ తదపేక్షత్వాదితి కా

ఉక్తాభానశ్రుతిరుపపద్యేత ప్రతిశరీరం చ ప్రియాదిభేదాదానందమయస్య భిన్నత్వం, బ్రహ్మ తు న ప్రతిశరీరం భిద్యతే 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యానంత్యశ్రుతేః, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'తి శ్రుత్యంతరాత్ । న చానందమయస్యాభ్యాసః శ్రూయతే, ప్రాతిపదికార్థమాత్రమేవ హి సర్వత్రాభ్యస్యతే 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్' 'సైషానందస్య మీమాంసా భవతి' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనే'తి 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి చ । యది చానందమయశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయత్వం నిశ్చితం భవేత్తత ఉత్తరేష్వానందమాత్రప్రయోగేష్వప్యానందమయాభ్యాసః కల్ప్యేత, న త్వానందమయస్య బ్రహ్మత్వమస్తి ప్రియశిరస్త్వాదిభిర్హేతుభిరిత్యవోచామ । తస్మాచ్ఛ్రుత్యంతరే 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'త్యానందప్రాతిపదికస్య బ్రహ్మణి ప్రయోగదర్శనాత్ 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా'దితి బ్రహ్మవిషయః ప్రయోగో న త్వానందమయాభ్యాస ఇత్యవగంతవ్యం । యస్త్వయం మయడంతస్యైవానందశబ్దస్యాభ్యాసః 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి న తస్య బ్రహ్మవిషయత్వమస్తి వికారాత్మనామేవాన్నమయాదీనామనాత్మనాముపసంక్రమితవ్యానాం ప్రవాహే పఠితత్వాత్ । నన్వానందమయస్యోపసంక్రమితవ్యస్యాన్నమయాదివదబ్రహ్మత్వే సతి నైవ విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలం నిర్దిష్టం భవేత్ । నైష దోషః । ఆనందమయోపసంక్రమణనిర్దేశేనైవ విదుషః పుచ్ఛప్రతిష్ఠాభూతబ్రహ్మప్రాప్తేర్నిర్దిష్టత్వాత్ 'తదప్యేష శ్లోకో భవతి యతో వాచో నివర్తంత' ఇత్యాదినా చ ప్రపంచ్యమానత్వాత్ । యత్త్వానందమయసన్నిధానే 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తీయం శ్రుతిరుదాహృతా సా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యనేన సన్నిహితతరేణ బ్రహ్మణా సంబధ్యమానా నానందమయస్య బ్రహ్మతాం బోధయతి తదపేక్షత్వాచ్చోత్తరగ్రంథస్య 'రసో వై స' ఇత్యాదేర్నానందమయవిషయతా । నను 'సోఽకామయతే'తి బ్రహ్మణి పుల్లింగనిర్దేశో నోపపద్యతే । నాయం దోషః । 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్ర పుల్లింగేనాప్యాత్మశబ్దేన బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ । యా తు 'భార్గవీ వారుణీ విద్యా' 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి తస్యాం మయడశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానందస్య బ్రహ్మత్వం । తస్మాదణుమాత్రమపి విశేషమనాశ్రిత్య న స్వత ఏవ ప్రియశిరస్త్వాది బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే, న చేహ సవిశేషం బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషితం వాఙ్మనసగోచరాతిక్రమణశ్రుతేః । తస్మాదన్నమయాదిష్వివానందమయేఽపి వికారార్థ ఏవ మయడ్విజ్ఞేయో న ప్రాచుర్యార్థః । సూత్రా

మయిత్వపుచ్ఛబ్రహ్మవిషయత్వాదిత్యర్థః । యదుక్తం పంచమస్థానస్థత్వాదానందమయే బ్రహ్మవల్లీ సమాప్తా భృగువల్లీవదితి తత్రాహ ॥ యత్త్వితి ॥ యాత్విత్యర్థః ॥ మయట్శ్రుత్యా సావయవత్వాదిలింగేన చ స్థానం బాధ్యమితి భావః । గోచరాతిక్రమో గోచరత్వాభావః । పూర్వమీక్షతేః సంశయాభావాదితి యుక్త్యా ప్రాయపాఠో న నిశ్చాయక ఇత్యుక్తం । తద్ధి అత్ర పుచ్ఛపదస్యాధారావయవయోర్లక్షణాసామ్యాత్ సంశయోఽస్తీత్యవయవప్రాయపాఠో నిశ్చాయక ఇతి పూర్వాధికరణసిద్ధాంతయుక్త్యాభావేన పూర్వపక్షయతి ॥ పుచ్ఛశబ్దాదితి ॥ తథా చ ప్రత్యుదాహరణసంగతిః పూర్వపక్షే స

గుణోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్గుణప్రమితిః ఫలం, వేదాంతవాక్యసమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, 'సూత్ర స్థానందమయపదేన తద్వాక్యస్థం బ్రహ్మపదం లక్ష్యతే । విక్రియతేఽనేనేతి వికారోఽవయవః ప్రాయాపత్తిరితి అవయవప్ర మస్యబుద్ధౌ ప్రాప్తిరిత్యర్థః । అత్ర హి ప్రకృతస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానార్థం కోశాః పక్షిత్వేన కల్ప్యంతే నాత్ర ప్రాధాన్యమస్తి, తత్రానందమయస్యాపి అవయవాంతరోక్త్యనంతరం కస్మింశ్చిత్పుచ్ఛే వక్తవ్యే ప్రకృతం బ్రహ్మ పుచ్ఛపదేనోక్తం తస్యా నందమయాధారత్వేనావశ్యం వక్తవ్యత్వాదిత్యర్థః * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * తస్య బ్రహ్మణస్సర్వకార్యహేతుత్వ వ్యపదే శాత్ ప్రియాదివిశిష్టత్వాకారేణానందమయస్య జీవస్య కార్యత్వాత్తం ప్రతి శేషత్వం బ్రహ్మణో నయుక్తమిత్యర్థః । * మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే * 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మితి, యస్య జ్ఞానాన్ముక్తిరుక్తా యచ్చ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్ర హ్మే'తి మంత్రోక్తం బ్రహ్మ తదత్ర వపుచ్ఛవాక్యే గీయతే బ్రహ్మపదసంయోగాత్, నానందమయవాక్య ఇత్యర్థః * నేత రోఽనుపపత్తేః * ఇతర ఆనందమయో జీవో న ప్రతిపాద్యః సర్వస్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః * భేదవ్యపదేశాచ్చ * అయమానందమయో బ్రహ్మ రసం లబ్ధ్వానందీ భవతీతి, భేదోక్తేశ్చ తస్యాప్రతిపాద్యతేత్యర్థః । ఆనందమయో బ్రహ్మ

ణి త్వేవం వ్యాఖ్యేయాని బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యత్ర కిమానందమయస్యావయవత్వేన వివక్ష్యతే బ్రహ్మ, ఉత స్వప్రధానత్వేనేతి । పుచ్ఛశబ్దాదవయవత్వేనేతి ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే ॥ * ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ * ఆనందమయ ఆత్మేత్యత్ర బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే । అభ్యాసాత్ । 'అసన్నేవ స భవతీ'త్యస్మిన్నిగమనశ్లోకే బ్రహ్మణ ఏవ కేవలస్యాభ్యస్యమానత్వాత్ ॥ * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ * వికారశబ్దోఽవయవశబ్దోఽభిప్రేతః, పుచ్ఛమిత్యవయవశబ్దాన్న స్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణ ఇతి యదుక్తం తస్య పరిహారో వక్తవ్యః । అతోచ్యతే, నాయం దోషః ప్రాచుర్యాదప్యవయవశ బ్దోపపత్తేః । ప్రాచుర్యం ప్రాయాపత్తిరవయవప్రాయే వచనమిత్యర్థః । అన్నమయాదీనాం హి శిర ఆది షు పుచ్ఛాంతేషు అవయవేషూక్తేషు ఆనందమయస్యాపి శిర ఆదీన్యవయవాంతరాణ్యుక్త్వా అవయవప్రా యాపత్త్యా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యాహ నావయవవివక్షయా యత్కారణమభ్యాసాదితి స్వప్రధాన త్వం బ్రహ్మణస్సమర్థితమ్ ॥ * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * సర్వస్య హి వికారజాతస్యానందమయస్య కారణత్వే న బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే 'ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి, న చ కారణం సద్బ్రహ్మ స్వవికారస్యానంద మయస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా అవయవ ఉపపద్యతే । అపరాణ్యపి సూత్రాణి యథాసంభవం పుచ్ఛవాక్యనిర్దిష్ట స్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపాదకాని ద్రష్టవ్యాని ॥ ... ... ❁

సూ॥ ౨౦॥ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే "అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకే

తైత్తిరీయకపంచమస్థానస్థత్వాత్ । ఆనందవదిత్యాశంక్యాహ * కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా * కామ్యత ఇతి కామ ఆ నందః తస్య భృగువల్ల్యాం పంచమస్య బ్రహ్మత్వదృష్టేరానందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వానుమానాపేక్షా న కార్యా, వికా రార్థకమయడ్విరోధాదిత్యర్థః । భేదవ్యపదేశశ్చేత్సగుణం బ్రహ్మ త్రివేద్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ * అస్మిన్నస్య చ త ద్యోగం శాస్తి * గుహానిహితత్వేన ప్రతీచి స ఏక ఇత్యుపసంహృతే పుచ్ఛవాక్యోక్తే బ్రహ్మణ్యహమేవ పరం బ్రహ్మేతి ప్రబోధ వత ఆనందమయస్య యదా హీతి శాస్త్రం బ్రహ్మభావం శాస్తి, అతో నిర్గుణబ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థం జీవభేదానువాద ఇత్యభి ప్రేత్యాహ ॥ అపరాణ్యపీతి ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్ ॥ ... ... ❁

౨౦॥ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥ ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరతి ॥ అథ య ఇతి ॥ అథేత్యుపాస్తిప్రారంభార్థః । హిరణ్మయో జ్యోతిర్వికారః, పురుషః పూర్ణోఽపి మూర్తిమానుపాసకైర్దృశ్యతే । మూర్తిమాహ ॥ హిరణ్యేతి ॥ ప్రణఖో నఖాగ్రం తేన సహేత్యభివిధావాఙ్ । నేత్రయోర్విశేషమాహ ॥ తస్యేతి ॥ కపేర్మర్కటస్య ఆసః పుచ్ఛభాగోఽత్యంత తే

జస్వి తత్తుల్యం పుండరీకం యథా దీప్తిమదేవం తస్య పురుషస్యాక్షిణీ సద్యో వికసితరక్తాంభోజనయన ఇత్యర్థః । ఉపాసనార్థమాదిత్యమండలం స్థానం రూపం చోక్త్వా నామ కరోతి ॥ తస్యోదితి ॥ ఉన్నామ నిర్వక్తి ॥ స ఇతి ॥ ఉదిత ఉద్గతః సర్వపాప్మాస్పృష్ట ఇత్యర్థః । నామజ్ఞానఫలమాహ ॥ ఉదేతి హేతి ॥ దేవతాం స్థానం ఆదిత్యమధికృత్యోపాస్త్యుక్త్యనంతరమాత్మానం దేహమధికృత్యాపి తదుక్తిరిత్యాహ ॥ అథేతి ॥ పూర్వత్ర బ్రహ్మపదమానందపదాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యశ్రుతయాదిబహుప్రమాణవశాన్నిర్గుణనిర్ణయవద్రూపవత్త్వాదిబహుప్రమాణవశాజ్జీవో హిరణ్మయ ఇతి పూర్వసిద్ధాంతదృష్టాంతసంగత్యా పూర్వముత్సర్గతః సిద్ధనిర్గుణసమన్వయస్యాపవాదార్థం పూర్వపక్షయతి ॥ సంసారీతి ॥ అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోర్జీవబ్రహ్మణోరుపాస్తిః ఫలం, అక్షిణీ ఇత్యాధారశ్రవణాచ్చ సంసారీతి సంబంధః । శ్రుతిమాహ ॥ స ఏష ఇతి ॥ ఆదిత్యస్థః పురుషః, అముష్మాదాదిత్యాదూర్ధ్వగా యే కేచన లోకాస్తేషామీశ్వరో దేవభోగానాం చేత్యర్థః । స ఏషోఽక్షిస్థః పురుష

శ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ, తస్యోదితి నామ, స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదే”త్యధిదైవతం । అథాధ్యాత్మమపి ‘అథ య ఏషోఽంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యత’ ఇత్యాది । తత్ర సంశయః । కిం విద్యాకర్మాతిశయవశాత్ప్రాప్తోత్కర్షః కశ్చిత్సంసారీ సూర్యమండలే చక్షుషి చ ఉపాస్యత్వేన శ్రూయతే, కింవా నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వర ఇతి । కిం తావత్ప్రాప్తం సంసారీతి, కుతః రూపవత్త్వశ్రవణాత్ । ఆదిత్యపురుషే తావద్ధిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాది రూపముదాహృతం, అక్షిపురుషేఽపి తదేవాతిదేశేన ప్రాప్యతే ‘తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూప’మితి । న చ పరమేశ్వరస్య రూపవత్త్వం యుక్తం ‘అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ’మితి శ్రుతేః । ఆధారత్వశ్రవణాచ్చ ‘య ఏషోఽంతరాదిత్యే య ఏషోఽంతరక్షిణీ’తి । న హ్యనాధారస్య స్వమహిమప్రతిష్ఠస్య సర్వవ్యాపినః పరమేశ్వరస్యాధార ఉపదిశ్యేత ‘స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత’ ఇతి ‘స్వే మహిమ్నీ’తి ‘ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య’ ఇతి చ శ్రుతీ భవతః । ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రుతేశ్చ । ‘స ఏష యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చే’త్యాదిత్యపురుషస్యైశ్వర్యమర్యాదా ‘స ఏష యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చే’త్యక్షిపురుషస్య । న చ పరమేశ్వరస్య మర్యాదావదైశ్వర్యం యుక్తం । ‘ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదా’యేత్యవిశేషశ్రుతేః । తస్మాన్నాక్ష్యాదిత్యయోరంతః పరమేశ్వర ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, అంతస్తద్ధర్మోపదేశాదితి ‘య ఏషోఽంతరాదిత్యే య ఏషోఽంతరక్షిణీ’తి చ శ్రూయమాణః పురుషః పరమేశ్వర ఏవ న సంసారీ । కుతః, తద్ధర్మోపదేశాత్ । తస్య హి పరమేశ్వరస్య ధర్మా ఇహోపదిష్టాః తద్యథా ‘తస్యోదితి నామే’తి శ్రావయిత్వా ‘తస్యాదిత్యపురుషస్య నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత’ ఇతి సర్వపాప్మాపగమేన నిర్వక్తి, తదేవ చ కృతనిర్వచనం నామాక్షిపురుషస్యాప్యతిదిశతి ‘యన్నామ తన్నామే’తి । సర్వపాప్మాపగమశ్చ ప

ఏతస్మాదక్ష్ణోఽధస్తనా యే లోకా యే చ మనుష్యకామా భోగాస్తేషామీశ్వర ఇతి మర్యాదా శ్రూయతే । అతః శ్రుతేశ్చ సంసారీత్యర్థః । ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యవిశేషశ్రుతేరితి సంబంధః । భూతాధిపతిర్యమః, భూతపాల ఇంద్రాదిశ్చ ఏష ఏవ । కించ జలానామసంకరాయ లోకే విధారకో యథా సేతురేవమేషాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం మర్యాదాహేతుత్వాత్సేతురేష ఏవ, అతస్సర్వేశ్వర ఇత్యర్థః । సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ య ఏష ఇతి ॥ యద్యప్యేకస్మిన్వాక్యే ప్రథమశ్రుతానుసారేణ చరమం నేయం, తథాప్యత్ర ప్రథమశ్రుతం రూపవత్త్వం నిష్ఫలం ధ్యానార్థమీశ్వరే నేతుం శక్యం చ సర్వపాపాసంగిత్వసార్వాత్మ్యాదికం తు సఫలం జీవే నేతుమశక్యం చేతి ప్రబలం న చ ‘న హ వై దేవాన్పాపం గచ్ఛతీ’తి శ్రుతేరాదిత్యజీవస్యాపి పాపాస్పర్శిత్వమితి వాచ్యం । శ్రుతేరధునా కర్మానధికారిణాం దేవానాం క్రియమాణపాపాసంబంధే తత్ఫలాస్పర్శే వా తాత్పర్యాత్ తేషాం సంచితపాపాభావే క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీత్యయోగాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ సర్వ

పాప్మాపగమశ్చ పరమాత్మన ఏవేతి ॥ సార్వాత్మ్యమాహ ॥ తథేతి ॥ అత్ర తచ్ఛబ్దైశ్చాక్షుషః పురుష ఉచ్యతే ఋగాద్యపేక్షయా లింగవ్యత్యయః । ఉక్థం శస్త్రవిశేషః । తత్సాహచర్యాత్ సామ స్తోత్రం ఉక్థాదన్యచ్ఛస్త్రం ఋగుచ్యతే, యజుర్వేదో యజుః, బ్రహ్మ త్రయో వేదా ఇత్యర్థః ॥ పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మక ఇతి ॥ ఆధిదైవతమృక్ పృథివ్యంతరిక్షద్యునక్షత్రాదిత్యగతశుక్లభారూపా పంచవిధా శ్రుత్యుక్తా, సామ చాగ్నివాయ్వాదిత్యచంద్రాదిత్యగతాః కృష్ణరూపముక్తం పంచవిధం । అధ్యాత్మం తు ఋక్ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రాక్షిస్థశుక్లభారూపా చతుర్విధా, సామ చ ప్రాణచ్ఛాయాత్మమనోఽక్షిగతాతినీలరూపం చతుర్విధముక్తం । ఏవం క్రమేణ ఋక్సామే అనుక్రమ్యాహ శ్రుతిః ॥ తస్యేతి ॥ యా సర్వాత్మక ఋక్సామాత్మకౌ గేష్ణావముష్యాదిత్యస్థస్య తావేవాక్షిస్థస్య గేష్ణౌ పర్వణీ ఇత్యర్థః ॥ తచ్చేతి ॥ ఋక్సామగేష్ణత్వమిత్యర్థః । సర్వగానగేయత్వం లింగాంతరమాహ ॥ తద్య ఇతి ॥ తత్తత్ర లోకే ధనస్య సనిర్లాభో యేషాం తే ధనసనయో విభూతిమంత ఇత్య-

రమాత్మన ఏవ శ్రూయతే 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యాదౌ । తథా 'చాక్షుషే పురుషే సైవ ఋక్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మే'త్యృక్సామాద్యాత్మకతాం నిర్ధారయతి, సా చ పరమేశ్వరస్యోపపద్యతే సర్వకారణత్వాత్ సర్వాత్మకత్వోపపత్తేః । పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మకే చాధిదైవతమృక్సామే వాక్ప్రాణాద్యాత్మకే చాధ్యాత్మమనుక్రమ్యాహ తస్య ఋక్చ సామ చ గేష్ణావిత్యధిదైవతం తథాధ్యాత్మమపి 'యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణా'వితి । తచ్చ సర్వాత్మకత్వే సత్యేవోపపద్యతే 'తద్య ఇమే వీణాయాం గాయంత్యేతం తే గాయంతి తస్మాత్తే ధనసనయ' ఇతి చ లౌకికేష్వపి గానేష్వస్యైవ గీయమానత్వం దర్శయతి । తచ్చ పరమేశ్వరపరిగ్రహ ఏవ ఘటతే । "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా । తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవ"మితి భగవద్గీతాదర్శనాత్ లోకకామేశితృత్వమపి నిరంకుశం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరం గమయతి । యత్తూక్తం హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరూపవత్త్వశ్రవణం పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇత్యత్ర బ్రూమః, స్యాత్పరమేశ్వరస్యాపీచ్ఛావశాన్మాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థం । "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద । సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ"తి స్మరణాత్ । అపి చ యత్ర నిరస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముపదిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యాది । సర్వకారణత్వాత్తు వికారధర్మైరపి కైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపాస్యత్వేన నిర్దిశ్యతే 'సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరస' ఇత్యాదినా, తథా హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదినిర్దేశోఽపి భవిష్యతి । యదప్యాధారశ్రవణాన్న పరమేశ్వర ఇతి అత్రోచ్యతే స్వమహిమప్రతిష్ఠస్యాప్యాధారవిశేషోపదేశ ఉపాసనార్థో భవిష్యతి సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో వ్యోమవత్సర్వాంతరత్వోపపత్తేః । ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రవణమప్యధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగాపేక్షముపాసనార్థమేవ, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ అక్ష్యాదిత్యయోరంతరుపదిశ్యతే ॥ ... ...*

ర్థః । నను లోకే రాజానో గీయంతే నేశ్వర ఇత్యత ఆహ ॥ యద్యదితి ॥ పశువిత్తాదిర్విభూతిః, శ్రీః కాంతిః, ఊర్జితత్వం బలం తద్యుక్తం సత్త్వం రాజాదికం మదంశ ఏవేత్యుక్తేస్తద్గానమీశ్వరస్యైవేత్యర్థః । నిరంకుశమనన్యాధీనం, ఏషా విచిత్రరూపా మూర్తిర్మాయా వికృతిత్వాన్మాయా మయా సృష్టేత్యర్థః । యదుక్తమశబ్దమిత్యాదివాక్యం తజ్జ్ఞేయపరమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ తర్హి రూపం కుతస్తత్రాహ ॥ సర్వేతి ॥ యత్ర తూపాస్యత్వేనోచ్యతే తత్రేత్యధ్యాహృత్య సర్వకారణత్వాత్ప్రాప్తం రూపవత్త్వం సర్వకర్మేత్యాదిశ్రుత్యా నిర్దిశ్యత ఇతి యోజనా । మర్యాదావదైశ్వర్యమీశ్వరస్య నేత్యుక్తం నిరాకరోతి ॥ ఐశ్వర్యేతి ॥ అధ్యాత్మాధిదైవధ్యానయోర్విభాగః పృథక్ప్రయోగః, తదపేక్షమేవ నత్వైశ్వర్యస్య పరిచ్ఛేదార్థమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౧ ॥ నను ఉపాస్యోద్దేశేనోపాస్తివిధేర్విధేయక్రియాకర్మణో వ్రీహ్యాదివదన్యతస్సిద్ధిర్వాచ్యేత్యాశంక్యాహ ॥

క్యం యత్ర తత్ర వాక్యం తతో ప్రవృత్తానుసారేణ ప్రథమం నేయమిత్యాహ॥ వాక్యేతి॥ తస్మాదుపాస్యే బ్రహ్మణి వాక్యం సమన్విత మిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౨౩॥ ఆకాశవాక్యోక్తన్యాయం తదుత్తరవాక్యేఽతిదిశతి ❋ అతఏవ ప్రాణః ❋ ఉద్గీథప్రకరణమిదమితి జ్ఞాపనార్థ ముద్గీథఇతి భాష్యపదం ఉద్గీథప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యన్వయః। కశ్చిదృషిశ్చాక్రాయణః ప్రస్తోతారమువాచ, హే ప్రస్తోతః యా దేవతా ప్రస్తావం సామభక్తిమనుగతా ధ్యానార్థం తాం చేదజ్ఞాత్వా మమ విదుషో నికటే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే పతిష్యతీతి। తతో భీతస్సన్ పప్రచ్ఛ కతమా సా దేవతేతి। ఉత్తరం। ప్రాణ ఇతి ॥ప్రాణమఖిలస్య సమ్యగ్విశంతి లీయంతే తమఖిలమభ్యుజ్జిహతే ఉత్పద్యంత ఇత్యర్థః। అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్సంశయాది ద్రష్టవ్యమిత్యుక్తం వివృణోతి ॥ ప్రాణేతి॥ మనఉపాధికో జీవః, ప్రాణేన బ్రహ్మణా బధ్యతే సుషుప్తావేకీభవతి ప్రాణస్య వాయోః ప్రాణం ప్రేరకం తస్య సత్తాస్ఫూ

వాక్యశేషవశాద్యుక్తా బ్రహ్మవిషయత్వావధారణా। 'అగ్నిరధీతేఽనువాక'మితి హి వాక్యోపక్రమగతో ఽప్యగ్నిశబ్దో మాణవకవిషయో దృశ్యతే। తస్మాదాకాశశబ్దం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్॥ ... ...❋

—❋ సూ ॥ ౨౩ ॥ అతఏవ ప్రాణః ॥ ❋—

'ఉద్గీథే ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'తి। తత్ర సంశయనిర్ణయౌ పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యౌ, 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః' 'ప్రాణస్య ప్రాణ'మితి చైవమాదౌ బ్రహ్మవిషయః ప్రాణశబ్దో దృశ్యతే, వాయువికారే తు ప్రసిద్ధతరో లోకవేదయోరత ఇహ ప్రాణశబ్దేన కతరస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతి సంశయః। కింపునరత్ర యుక్తం వాయువికారస్య పంచవృత్తేః ప్రాణస్యోపాదానం యుక్తం। తత్ర హి ప్రసిద్ధతరః ప్రాణశబ్ద ఇత్యవోచామ। నను పూర్వవదిహాపి తల్లింగాద్బ్రహ్మణ ఏవ గ్రహణం యుక్తం ఇహాపి హి వాక్యశేషే భూతానాం సంవేశనోద్గమనం పారమేశ్వరం కర్మ ప్రతీయతే। న ముఖ్యేఽపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనస్య దర్శనాత్। ఏవం హ్యామ్నాయతే 'యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః స యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయంత' ఇతి। ప్రత్యక్షం చైతత్ స్వాపకాలే ప్రాణవృత్తావపరిలుప్యమానాయామింద్రియవృత్తయః పరిలుప్యంతే, ప్రబోధకాలే చ పునః ప్రాదుర్భవంతీతి। ఇంద్రియసారత్వాచ్చ భూతానామవిరుద్ధో ముఖ్యేఽపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనవాదీ వాక్యశేషః। అపి చాదిత్యోఽన్నం చోద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతే ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్యానంతరం నిర్దిశ్యేతే, న చ తయోర్బ్రహ్మత్వమస్తి, తత్సామాన్యాత్ప్రాణస్యాపి న బ్రహ్మత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రకార ఆహ - అతఏవ ప్రాణ ఇతి। తల్లింగాదితి। పూర్వసూత్రే నిర్దిష్టమతఏవ తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దమపి పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి, ప్రాణస్యాపి హి బ్రహ్మలింగసంబంధః శ్రూయతే 'సర్వాణి

ప్రపదమాత్మానం యే విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః। పూర్వేణ గతార్థత్వాత్పృథక్సూత్రం వ్యర్థమితి శంకతే ॥ నను పూర్వవదితి॥ అధికాశంకానిరాసార్థమతిదేశసూత్రమితి మత్వా శంకామాహ ॥ న ముఖ్యేఽపీతి ॥ తర్హి తదా చక్షురప్యేతీత్యేవం ప్రకారేణ సర్వత్ర సంబంధః। నన్వత్రేంద్రియాణాం ప్రాణే లయోదయౌ శ్రూయేతే తావతా మహాభూతలయాదివాక్యశేషోపపత్తిః కథమిత్యత ఆహ ॥ ఇంద్రియసారత్వాదితి ॥ 'ఏష భూతానాం పృథివీ రసః' ఇతి శ్రుతేః ఇంద్రియాణి లింగాత్మకాని అపంచీకృతభూతానాం సారాణి తేషాం లయాద్యుక్త్యా భూతానామపి ప్రాణే లయాదితి సిద్ధేః వాక్యశేషోపపత్తిరిత్యర్థః। అబ్రహ్మసహపాఠాచ్చ ప్రాణో న బ్రహ్మేత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఉద్గాతృప్రతిహర్తృభ్యాముద్గీథే ప్రతిహారే చ కా దేవతేతి పృష్టేన చాక్రాయణేనాదిత్యోఽన్నం చ నిర్దిశ్యేతే 'ఆదిత్య ఇతి హోవాచాన్నమితి హోవాచే'తి శ్రుతావిత్య

ర్థః । సామాన్యంసన్నిధానం । సన్నిధ్యనుగృహీతప్రథమశ్రుతప్రాణశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణనిర్ణయేతద్దృష్ట్యాప్రస్తావోపాస్తిరితిపూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్తిః । అస్యాధికరణస్యాతిదేశత్వమేవపూర్వేణసంగతిరితిభావః । భవంతీతిభూతానీతివ్యుత్పత్త్యా యత్కించిద్భవనధర్మకంకార్యమాత్రంతస్యలయోదయకారణవాయువికారేప్రాణేన యుక్తావిత్యుక్త్వాభూతశబ్దస్యరూఢ్యర్థగ్రహేఽపిలయాదేర్బ్రహ్మనిర్ణాయకత్వమిత్యాహ ॥యదాపీతి॥ భూతేషుప్రాణస్యభూతయోనిత్వాయోగాదిత్యర్థః । తస్యతద్యోనిత్వంశ్రుత్యాశంకతే ॥ నన్వితి ॥ అథయదాసుషుప్తోజీవఃప్రాణేబ్రహ్మణ్యేకీభవతి తదైనంప్రాణం సవిషయావాగాదయోఽపియంతీత్యర్థః । అత్రజీవాభిన్నత్వేసర్వలయాధారత్వలిం

హవాఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే'ఇతి ప్రాణనిమిత్తౌసర్వేషాంభూతానాముత్పత్తిప్రళయావుచ్యమానౌ ప్రాణస్యబ్రహ్మతాంగమయతః । ననూక్తంముఖ్యప్రాణపరిగ్రహేఽపిసంవేశనోద్గమనమవిరుద్ధంస్వాపప్రబోధయోర్దర్శనాదితి । అత్రోచ్యతే । స్వాపప్రబోధయోరింద్రియాణామేవకేవలానాంప్రాణాశ్రయంసంవేశనోద్గమనందృశ్యతే, నసర్వేషాంభూతానాం, ఇహతుసేంద్రియాణాంసశరీరాణాంచ జీవావిష్టానాంభూతానాం 'సర్వాణిహవా ఇమానిభూతానీ'తిశ్రుతేః । యదాపిభూతశ్రుతిర్మహాభూతవిషయాపరిగృహ్యతే తదాపిబ్రహ్మలింగత్వమవిరుద్ధం। ననుసహాపివిషయైరింద్రియాణాంస్వాపప్రబోధయోఃప్రాణేఽప్యయంప్రాణాచ్చ ప్రభవంశృణుమః 'యదాసుప్తఃస్వప్నంనకంచనపశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధాభవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతీ'త్యత్ర తత్రాపితల్లింగాత్ప్రాణశబ్దంబ్రహ్మైవ । యత్పునరుక్తమన్నాదిత్యసన్నిధానాత్ప్రాణస్యాబ్రహ్మత్వమితి తదయుక్తం వాక్యశేషబలేనప్రాణశబ్దస్యబ్రహ్మవిషయతాయాంప్రతీయమానాయాంసన్నిధానస్యాకించిత్కరత్వాత్ । యత్పునఃప్రాణశబ్దస్యపంచవృత్తౌప్రసిద్ధతరత్వంతదాకాశశబ్దస్యేవప్రతివిధేయం । తస్మాత్సిద్ధంప్రస్తావదేవతాయాఃప్రాణస్యబ్రహ్మత్వం। అత్రకేచిదుదాహరంతి 'ప్రాణస్యప్రాణంప్రాణబంధనంహిసోమ్యమన'ఇతిచ తదయుక్తం శబ్దభేదాత్ప్రకరణాచ్చసంశయానుపపత్తేః। యథాపితుఃపితేతిప్రయోగేఽన్యఃపితాషష్ఠీనిర్దిష్టాత్ప్రథమానిర్దిష్టఃపితుఃపితేతిగమ్యతే, తద్వత్ప్రాణస్యప్రాణమితిశబ్దభేదాత్ప్రసిద్ధాత్ప్రాణాదన్యః ప్రాణస్యప్రాణఇతి నిశ్చీయతే । నహిసఏవతస్యేతిభేదనిర్దేశార్హోభవతి ।యస్యచప్రకరణేయోనిర్దిశ్యతేనామాంతరేణాపిసఏవతత్రప్రకరణేనిర్దిష్టఇతిగమ్యతే । యథాజ్యోతిష్టోమాధికారే'వసంతేవసంతేజ్యోతిషాయజేతే'త్యత్రజ్యోతిశ్శబ్దోజ్యోతిష్టోమవిషయోభవతి తథాపరస్యబ్రహ్మణఃప్రకరణే'ప్రాణబంధనంహిసోమ్యమన'ఇతిశ్రుతః ప్రాణశబ్దోవాయువికారమాత్రంకథమవగమయేదతస్సంశయావిషయత్వాన్నైతదుదాహరణంయుక్తం । ప్రస్తావదేవతాయాంతుప్రాణేసంశయపూర్వపక్షనిర్ణయాఉపపాదితాః ॥ ... ...*

సూ. ౨౪ ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥

ఇదమామనంతి 'అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషు

గాన్నముఖ్యఃప్రాణఇత్యాహ ॥ తత్రాపీతి ॥ వాక్యాంతరస్థసన్నిధ్యపేక్షయాస్వవాక్యగతంలింగంబలీయఇత్యాహ ॥ తదయుక్తమితి ॥ ఏకవాక్యత్వంవాక్యశేషఃతస్యబలంతద్గతంలింగంతేనేత్యర్థః । ప్రాణమేవేత్యవధారణేనసర్వభూతప్రకృతిత్వలింగేనచప్రాణపదేనతత్కారణంబ్రహ్మలక్ష్యమిత్యాహ ॥ తదాకాశశబ్దస్యేవేతి॥వృత్తికృతాముదాహరణం సంశయాభావేనాయుక్తమిత్యాహ ॥ అత్రేత్యాదినా ॥ శబ్దభేదముక్త్వాప్రకరణంప్రపంచయతి ॥ యస్యచేతి ॥ ఇతినవమాధికరణమ్ ॥ ... ... *

*జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ * ఛాందోగ్యమేవోదాహరతి ॥ ఇదమితి ॥ గాయత్ర్యుపాధికబ్రహ్మోపా

స్యానంతర్యార్థోఽథశబ్దః । అతో దివో ద్యులోకాత్ పరః పరస్తాద్యత్ జ్యోతిర్దీప్యతే తదిదమితి జాఠరాగ్నావధ్యస్యతే। కు ప్రదీప్యతే తత్రాహ ॥ విశ్వత ఇతి॥ విశ్వస్మాత్ ప్రాణివర్గాదుపరి సర్వస్మాద్భూరాదిలోకాదుపరి యే లోకాస్తేషూత్తమేషు న విద్యంతే ఉత్తమా యేభ్యస్తేష్వనుత్తమేషు సర్వసంసారమండలాతీతం పరం జ్యోతిరిదమేవ యద్దేహస్థమిత్యర్థః । అస్య పూర్వేణాగతార్థత్వం వదన్ ప్రత్యుదాహరణసంగతిమాహ ॥ అర్థాంతరేతి ॥ అత్ర స్వవాక్యే స్పష్టబ్రహ్మలింగాభావేఽపి పాదోఽస్యేతి పూర్వవాక్యే భూతపాదత్వలింగమస్తీతి పాదసంగతిః । పూర్వోత్తరపక్షయోర్జడబ్రహ్మజ్యోతిషోరుపాస్తిః ఫలమితి భేదః । నన్వజ్ఞానతమోవిరోధిత్వాద్బ్రహ్మాపి జ్యోతిఃపదశక్యతయా ప్రసిద్ధమస్తి నేత్యత ఆహ ॥ చక్షురితి॥ శర్వర్యాం రాత్రౌ భవం శార్వరం నీలమితి యావత్, అనేనావరకత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ కుడ్యవద్భావరూపం తమ ఇత్యర్థాదుక్తం భవతి । జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకలింగాన్యాహ ॥ తథేత్యాదినా ॥ భాస్వరరూపాత్మికా దీప్తిస్తేజస ఏవ లింగమిత్యాహ ॥ నహీతి॥ మాస్తు మర్యాదేత్యాశంక్య శ్రుతత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ పరో దివ ఇతి ॥ మర్యాదాం బ్రూత ఇతి శేషః। బ్రహ్మవత్కార్యస్యాపి మర్యాదాయోగాన్నిరర్థకం బ్రాహ్మణమితి కశ్చిదాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ ఏకదేశీ బ్రూతే ॥ అస్త్వితి ॥

త్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి'రితి । తత్ర సంశయః। కిమిహ జ్యోతిశ్శబ్దేనాదిత్యాదికం జ్యోతిరభిధీయతే కిం వా పరమాత్మేతి అర్థాంతరవిషయస్యాపి ప్రాణశబ్దస్య తల్లింగాద్బ్రహ్మవిషయత్వముక్తం, ఇహ తు తల్లింగమేవాస్తి నాస్తీతి విచార్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తం। ఆదిత్యాదికమేవ జ్యోతిశ్శబ్దేన పరిగృహ్యత ఇతి । కుతః, ప్రసిద్ధేః । తమో జ్యోతిరితి హీమౌ శబ్దౌ పరస్పరప్రతిద్వంద్వివిషయౌ ప్రసిద్ధౌ । చక్షుర్వృత్తేర్నిరోధకం శార్వరాదికం తమ ఉచ్యతే తస్యా ఏవానుగ్రాహకమాదిత్యాదికం జ్యోతిస్తథా దీప్యతే, ఇతీయమపి శ్రుతిరాదిత్యాదివిషయా ప్రసిద్ధా । న హి రూపాదిహీనం బ్రహ్మ దీప్యత ఇతి ముఖ్యాం శ్రుతిమర్హతి । ద్యుమర్యాదత్వశ్రుతేశ్చ । న హి చరాచరబీజస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకస్య ద్యౌర్మర్యాదా యుక్తా, కార్యస్య తు జ్యోతిషః పరిచ్ఛిన్నస్య ద్యౌర్మర్యాదా స్యాత్ పరో దివో జ్యోతిరితి చ బ్రాహ్మణం । నను కార్యస్యాపి జ్యోతిషస్సర్వత్ర గమ్యమానత్వాద్ద్యుమర్యాదావత్త్వమసమంజసం, అస్తు తర్హ్యత్రివృత్కృతం తేజః ప్రథమజం, న, అత్రివృత్కృతస్య తేజసః ప్రయోజనాభావాత్ । ఇదమేవ ప్రయోజనం యదుపాస్యత్వమితి చేత్, న, ప్రయోజనాంతరప్రయుక్తస్యైవాదిత్యాదేరుపాస్యత్వదర్శనాత్ । 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీ'తి చావిశేషశ్రుతేః । న చాత్రివృత్కృతస్యాపి తేజసో ద్యుమర్యాదత్వం ప్రసిద్ధం, అస్తు తర్హి త్రివృత్కృతమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దం । నన్వుక్తమర్వాగపి దివోఽగమ్యతేఽగ్న్యాదికం తేజో జ్యోతిరితి, నైష దోషః సర్వత్రాపి గమ్యమానస్య జ్యోతిషః పరో దివ ఇత్యుపాసనార్థః

సస్థానాదౌ జాతం కించిదతీంద్రియం తేజో దివః పరస్తాదస్తి శ్రుతిప్రామాణ్యాదిత్యర్థః । అధ్యయనవిధ్యుపాత్తశ్రుతేర్నిష్ఫలం వస్తు నార్థ ఇత్యాక్షేపకో బ్రూతే ॥ నేతి ॥ ధ్యానం ఫలమిత్యాశంక్య నిష్ఫలస్య క్వాపి ధ్యానం నాస్తీత్యాహ ॥ ఇదమేవేత్యాదినా ॥ ప్రయోజనాంతరం తమోనాశాదికం, అత్రివృత్కృతం తేజోఽంగీకృత్యాఫలత్వముక్త్వా తదేవ నాస్తీత్యాహ ॥ తాసామితి॥ తేజోఽబన్నానాం దేవతానామేకైకాం ద్విధా విభజ్య పునస్త్వేకైకం భాగం ద్వేధా కృత్వా స్వభాగాదితరభాగయోర్నిక్షిప్యతం త్రిగుణరజ్జువత్ త్రివృత్కృతం కరవాణీత్యవిశేషోక్తేర్నాస్త్యత్రివృత్కృతం కించిదిత్యర్థః । కించాత్ర యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేనాన్యతః ప్రసిద్ధం ద్యుమర్యాదత్వం ధ్యానాయానూద్యతే । న చాత్రివృత్కృతస్య తత్ప్రసిద్ధమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ ఏకదేశిమతే నిరస్తే సాక్షాత్పూర్వపక్షీ బ్రూతే ॥ అస్తు తర్హీతి॥ ప్రదేశవిశేషః దివః పరస్తాద్దేదీప్యమానః సూర్యాది తేజోవయవవిశేషః తస్య పరిగ్రహః ఉపాసనార్థో న విరుధ్యత ఇత్యన్వయః। స ఏవ కౌక్షేయజ్యోతిషి ఉపాస్యతే తస్యాపి తేజస్త్వాదితి భావః । బ్రహ్మణోఽపి ధ్యానార్థం ప్రదేశస్థత్వం కల్ప్యతాం నేత్యాహ ॥ నత్వితి ॥ నిష్ప్రదేశస్య నిరవయవస్య ॥ విశేషేతి ॥ దివః పరస్తాద్దేదీప్యమాన బ్రహ్మావయవకల్పనాభాగినీ యుక్తా నత్విత్యన్వ

యః। అప్రామాణికగౌరవాపాతాదితిభావః। తతఃకింతత్రాహ॥సారూప్యేతి యథాఽకల్పసాదృశ్యాదృష్ట్యాదితివ్యాప్యా ప్రజాపతేశ్శిరోదృష్టిః శ్రుతా తథాజాఠరాగ్నేర్బ్రహ్మత్వం ఘోషాదిశ్రుత్యా ప్రసక్తమితిజడజ్యోతిష్యేవ
మిత్యర్థః। యద్దేహస్పర్శనేనౌష్ణ్యజ్ఞానం ప్రసిద్ధం సైషాతస్యజాఠరాగ్నేర్దృష్టిః, యత్కర్ణపిధానేన ఘోషశ్రవణం, సైషా
తస్య శ్రుతిరిత్యర్థః। జ్యోతిషోజడత్వేలింగాంతరమాహ ॥తదేతదితి॥ జ్యోతిరిత్యర్థః॥
తోవిఖ్యాతః। నచాన్యదపీతిబ్రహ్మలింగమపికించిదన్యన్నాస్తీత్యన్వయః। నను
బ్రహ్మాత్రజ్యోతిఃపదేనగృహ్యతామిత్యాశంక్యాహ ॥ నచేతి ॥ ననుసర్వాత్మత్వామృతత్వాభ్యాం
హ॥అథాపీతి॥కథంచిచ్ఛందోద్వారేత్యర్థః। దివిదివఇతివిభక్తిభేదాన్నప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః। ప్రకృతేజ్ఞానం
త్యర్థః।ఆచారంనిరస్యతి ॥ పాదేతి॥ 'గాయత్రీవాఇదంసర్వంభూతంవాగ్వైగాయత్రీయేయంపృథివీ
స్మిన్పురుషే హృదయమిమేప్రాణా'ఇతి భూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మికా షడ్విధా

ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహోనవిరుధ్యతే, నతునిష్ప్రదేశస్యబ్రహ్మణఃప్రదేశవిశేషకల్పనాభాగినీ।
తంపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్వి'తి చాధారబహుత్వశ్రుతిః కార్యేజ్యోతిష్యుపపద్యతే
'ఇదంవావతద్యదిదమస్మిన్నంతఃపురుషే జ్యోతి'రితిచ కౌక్షేయజ్యోతిషి పరంజ్యోతిరధ్యస్య
శ్యతే।సారూప్యనిమిత్తాశ్చాధ్యాసాభవంతియథా 'తస్యభూరితిశిరఏకగ్ంహిశిరఏకమేతదక్షర'మి
క్షేయస్యతుజ్యోతిషః ప్రసిద్ధమబ్రహ్మత్వం 'తస్యైషాదృష్టిస్తస్యైషాశ్రుతి'రితిచౌష్ణ్యఘోషవిశిష్ట
వణాత్ 'తదేతద్దృష్టంచశ్రుతంచేత్యుపాసీతే'తిచశ్రుతేః 'చక్షుష్యశ్శ్రుతోభవతీ'తిచాల్పఫలశ్
దబ్రహ్మత్వంమహతేహిఫలాయ బ్రహ్మోపాసనమిష్యతే। నచాన్యదపికించిత్స్వవాక్యే
వజ్జ్యోతిషోస్తిబ్రహ్మత్వలింగం। నచపూర్వస్మిన్నపివాక్యే బ్రహ్మనిర్దిష్టమస్తి 'గాయత్రీవా
భూత'మితిఛందోనిర్దేశాత్। అథాపికథంచిత్పూర్వస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మనిర్దిష్టంస్యాత్, ఏవ
హప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి తత్రహి 'త్రిపాదస్యామృతందివీ'తిద్యౌరధికరణత్వేన శ్రూయతే, అత్ర
రోదివోజ్యోతి'రితిద్యౌర్మర్యాదాత్వేన। తస్మాత్ప్రాకృతం జ్యోతిరిహగ్రాహ్యమిత్యేవం ప్రా
మః, జ్యోతిరిహబ్రహ్మగ్రాహ్యం। కుతః, చరణాభిధానాత్- పాదాభిధానాదిత్యర్థః।పూర్వస్మిన్
క్యేహి చతుష్పాద్బ్రహ్మ నిర్దిష్టం 'తావానస్యమహిమా అతోజ్యాయాంశ్చ పురుషః పాదోఽస్య
భూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ'త్యనేన మంత్రేణ। తత్రయచ్చతుష్పదో బ్రహ్మణస్త్రిపాదమ
సంబంధరూపంనిర్దిష్టంతదేవేహద్యుసంబంధాన్నిర్దిష్టమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే। తత్పరిత్యజ్య
జ్యోతిః కల్పయతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతాం। నకేవలంజ్యోతిర్వాక్యే

గాయత్రీతి। యదుక్తంతావానిత్యత్తత్పరిమాణస్సర్వప్రపంచోఽస్యగాయత్ర్యనుగతస్యబ్రహ్మణోమహి
షస్తుపూర్ణబ్రహ్మరూపః, అతఃప్రపంచాజ్జ్యాయానధికః। ఆధిక్యమేవాహ ॥ పాదఇతి ॥ సర్వంజగత్
"విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగ"దితిస్మృతేః। అస్యపురుషస్యదివిస్వప్రకాశస్వరూపే
పమస్తి, దివిసూర్యమండలేవాధ్యానార్థమస్తి, కల్పితాజ్జగతో బ్రహ్మస్వరూపమనంతమస్తీత్యర్థః।
పాదాత్పాదత్రయమధికం తథేవమధికమితిబోధనార్థం త్రిపాదమృతమిత్యుక్తం నత్రిపాత్త్వం వివక్షితమితి
యదతఃపరఇతి యచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థవాచిత్వాత్పూర్వవాక్యప్రసిద్ధం బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥తత్రేతి॥
దాగ్నేయోఽష్టాకపాల'ఇత్యత్రయత్పదస్యాప్రకృతార్థకత్వందృష్టమిత్యతఆహ ॥ తత్పరిత్యజ్యేతి ॥
న్యతః ప్రసిద్ధేరభావేనాపూర్వత్వాదగత్యాయదోఽప్రసిద్ధార్థత్వమాశ్రితం,ఇహతు పూర్వవాక్యప్రసిద్ధస్యబ్రహ్మ
ణోద్యుసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య యదర్థత్వనిశ్చయాద్యత్పదైకార్థకజ్యోతిఃపదస్యాపి సఏవార్థఇత్యర్థః। సం

సంజ్ఞాన్యాయాదైక్యమిత్యాహ ॥ న కేవలమితి ॥ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'త్యుత్తరత్ర బ్రహ్మానువర్తిష్యతే అతోఽపి ధ్యేయం ... బ్రహ్మపరమిత్యర్థః ॥ ప్రకరణాదితి ॥ ప్రకృతాపేక్షయత్పదశ్రుత్యా ద్యుసంబంధభూతపాదత్వాదిలింగ... । అతః ప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శ్రుతిబాధో నయుక్త ఇతి నిరస్తం ॥ అవిశేషకత్వాదితి ॥ బ్రహ్మావ్యావర్తకత్వాదిత్యర్థః । యేన తేజసా చైతన్యేనేద్ధః ప్రకాశితః సూర్యస్తపతి ప్రకాశయతి తం బృహంతమవేదవిన్న మనుత ఇత్యర్థః । ... శక్తిరిత్యంగీకృత్య కార్యం బ్రహ్మలక్షకత్వముక్త్వా బ్రహ్మణ్యపి శక్తిమాహ ॥ యద్వేతి ॥ ... జ్యోతిషా లోక ఆసనాదివ్యవహారం కరోతీత్యర్థః । ఆజ్యం జుషతాం పిబతాం మనో జ్యోతిః ప్రకాశ... గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతః స్వస్యాపి గతిరస్తి తథా సర్వస్య స్వనిష్ఠం భానం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తస్య భా

సర్వత్ర, పరస్యామపి హి శాండిల్యవిద్యాయామనువర్తిష్యతే బ్రహ్మ। తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం । యత్తూక్తం 'జ్యోతిర్దీప్యత' ఇతి చైతౌ శబ్దౌ కార్యే జ్యోతిషి ప్రసిద్ధావితి, నాయం దోషః, ప్రకరణాద్బ్రహ్మావగమే సత్యనయోశ్శబ్దయోరవిశేషకత్వాద్దీప్యమానకార్యజ్యోతిరుపలక్షితేఽపి బ్రహ్మణి ప్రయోగసంభవాత్ । 'యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధ' ఇతి చ మంత్రవర్ణాత్ । యద్వా నాయం జ్యోతిశ్శబ్దశ్చక్షుర్వృత్తేరేవానుగ్రాహకే తేజసి వర్తతే । అన్యత్రాపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'వాచైవాయం జ్యోతిషాస్తే' 'మనో జ్యోతిర్జుషతా'మితి చ । తస్మాద్యద్యస్యావభాసకం తత్తజ్జ్యోతిశ్శబ్దేనాభిధీయతే । తథా బ్రహ్మణోఽపి చైతన్యరూపస్య సమస్తజగదవభాసహేతుత్వాదుపపన్నో జ్యోతిశ్శబ్దః । 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి' 'తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృత'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ । యదప్యుక్తం ద్యుమర్యాదత్వం సర్వగతస్య బ్రహ్మణో నోపపద్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే, సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాసనార్థః ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహో న విరుధ్యతే । ననూక్తం నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనా నోపపద్యత ఇతి। నాయం దోషః, నిష్ప్రదేశస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాధిసంబంధాత్ప్రదేశవిశేషకల్పనోపపత్తేః । తథా హ్యాదిత్యే చక్షుషి హృదయ ఇతి ప్రదేశవిశేషసంబంధీని బ్రహ్మణ ఉపాసనాని శ్రూయంతే, ఏతేన విశ్వతః పృష్ఠేష్విత్యాధారబహుత్వముపపాదితం । యదప్యేతదుక్తం ఔష్ణ్యఘోషానుమితే కౌక్షేయే కార్యే జ్యోతిష్యధ్యస్యమానత్వాత్పరమపి దివః కార్యం జ్యోతిరేవేతి తదప్యయుక్తం, పరస్యాపి బ్రహ్మణో నామాదిప్రతీకత్వవత్కౌక్షేయజ్యోతిః ప్రతీకత్వోపపత్తేః । 'దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీతే'తి తు ప్రతీకద్వారకం దృష్టత్వం శ్రుతత్వం చ భవిష్యతి । యదప్యుక్తమల్పఫలశ్రవణాన్న బ్రహ్మేతి తదప్యనుపపన్నం । న హీయతే ఫలాయ బ్రహ్మాశ్రయణీయమియతే నేతి నియమే హేతురస్తి । యత్ర హి నిరస్తసర్వవిశేషసంబంధం పరం బ్రహ్మాత్మత్వేనోపదిశ్యతే, తత్రైకరూపమేవ ఫలం మోక్ష ఇత్యవగమ్యతే । యత్ర తు గుణవిశేషసంబంధం ప్రతీకవిశేషసంబంధం వా బ్రహ్మోపదిశ్యతే, తత్ర సంసారగోచరాణ్యేవోచ్చావచాని ఫలాని దృశ్యంతే 'అన్నాదో వసుదానో విందతే వసు య ఏవం వేదే'త్యాద్యాసు శ్రుతిషు । యద్యపి న స్వవాక్యే కించిజ్జ్యోతిషో బ్రహ్మత్వలింగ

నేతి ॥ తథా కాలాపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ సూర్యాదిజ్యోతిషాం సాక్షిభూతమాయురమృతమితి చ దేవా ఉపాసత ఇత్యర్థః ॥ యోషిదగ్నిత్వవత్ ద్యుమర్యాదత్వాదికం ధ్యానార్థం కల్పితం బ్రహ్మణో యుక్తమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా ॥ దివః పరమపీత్యన్వయః, ఆరోప్యస్య ధ్యేయస్యాలంబనస్య చ సాదృశ్యనియమో నాస్తీత్యాహ ॥ పరస్యాపీతి ॥ భవిష్యతి బ్రహ్మజ్యోతిష ఇతి శేషః ॥ తం యథా యథోపాసతే తథా తథా ఫలం భవతీతి శ్రుతేరిత్యాహ ॥ న హీయత ఇతి ॥ జ్ఞానఫలవదుపాస్తిఫలమేకరూపం కిం న స్యాదత ఆహ ॥ యత్ర హీతి ॥ జ్ఞేయైకత్వాదిత్యర్థః । ధ్యేయం తు నానేత్యాహ ॥ యత్ర త్వితి ॥ ఈశ్వరో జీవరూపేణాన్నమత్తీత్యన్నాదః, అన్నస్యాసమంతాద్దాతా వా । వసు హిరణ్యం దదాతీతి వసుదాన ఇతి గుణవిశేషసంబంధం యో

వేదసధనంవిందతే దీప్తాగ్నిశ్చ భవతి 'నామ్నోవాగుత్తమామనోవావప్రతీకంవాచోభూయః' ఇతి ప్రతీక విశేషణ్యా శ్రుతిసంగ్రహార్థమాద్యపదం । సన్నికర్షశ్శ్రుతిర్బలీయసీతిశంకతే ॥ కథంస్వరితి ॥ ప్రకృతశ్రుత్యనుసారేణచరమశ్రుతిర్నీయతఇత్యాహ ॥ నైషఇతి ॥ సర్వనామ్నాస్వసామర్థ్యేనస్వస్యసర్వనామ్నస్సన్నిహితవాచిత్వంతత్స్థలేనపరామృష్టేసతీతియోజనా । అర్థాత్ యత్పదసామానాధికరణ్యాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౫॥ ఛందోఽభిధానాద్బ్రహ్మాప్రకృతంనాస్తీతి శంకామేకదేశీదూషయతి ॥ కథమితి ॥ శంకాంసాధయతి ॥ నైతదిత్యాదినా ॥ చతుష్పదత్వాదికంపూర్వమేవవ్యాఖ్యాతం ॥యఏతామేవమితి॥ వేదరహస్యభూతాముపనిషదమిత్యాదేర్ముక్తరీత్యా యఃకశ్చిద్వేద తస్యోదయాస్తమయరహితబ్రహ్మప్రాప్తిర్భవతీత్యర్థః । తథాచవేదత్వాద్గాయత్ర్యా బ్రహ్మత్వం

మస్తితథాపిపూర్వస్మిన్వాక్యేదృశ్యమానంగృహీతవ్యంభవతి । తదుక్తంసూత్రకారేణ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదితి । కథంపునర్వాక్యాంతరగతేనబ్రహ్మసన్నిధానేనజ్యోతిశ్శ్రుతిస్స్వవిషయాచ్చ్యావయితుం । నైషదోషః । అథ 'యదతఃపరోదివోజ్యోతి'రితిప్రథమతరపఠితేన యచ్ఛబ్దేనసర్వనామ్నాద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే పూర్వవాక్యనిర్దిష్టే బ్రహ్మణి స్వసామర్థ్యేనపరామృష్టేసత్యర్థాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్యాపితద్విషయత్వోపపత్తేః । తస్మాదిహజ్యోతిరితిబ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం ।.............. *

సూ॥౨౫॥ఛందోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోఽర్పణనిగదాత్తథాహిదర్శనమ్ ॥

అథ యదుక్తంపూర్వస్మిన్నపివాక్యేనబ్రహ్మాభిహితమస్తి 'గాయత్రీవాఇదగ్ సర్వంభూతంయదిదంకించే'తిగాయత్ర్యాఖ్యస్యఛందసోభిహితత్వాదితి,తత్పరిహర్తవ్యం । కథంపునశ్ఛందోభిధానాన్నబ్రహ్మాభిహితమితిశక్యతేవక్తుం, యావతా 'తావానస్యమహిమే'త్యేతస్యామృచిచతుష్పాద్బ్రహ్మదర్శితం। నైతదస్తి । 'గాయత్రీవాఇదగ్ సర్వంభూత'మితి గాయత్రీముపక్రమ్యతామేవభూతపృథివీశరీరహృదయప్రభేదైర్వ్యాఖ్యాయ 'సైషాచతుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీ'తదేతదృచాభ్యనూక్తం 'తావానస్యమహిమే'తి తస్యామేవ వ్యాఖ్యాతరూపాయాంగాయత్ర్యాముదాహృతోమంత్రఃకథమకస్మాద్బ్రహ్మచతుష్పాదభిదధ్యాత్ । యోపితత్ర 'యద్వైతద్బ్రహ్మే'తిబ్రహ్మశబ్దః, సోపిఛందసఃప్రకృతత్వాచ్ఛందోవిషయఏవ । 'యఏతామేవంబ్రహ్మోపనిషదంవేదే'త్యత్రహివేదోపనిషదమితివ్యాచక్షతే । తస్మాచ్ఛందోభిధానాన్నబ్రహ్మణః ప్రకృతత్వమితిచేత్, నైషదోషః । తథాచేతోర్పణనిగదాత్,తథాగాయత్ర్యాఖ్యఛందోద్వారేణ తదనుగతేబ్రహ్మణి చేతసోర్పణంచిత్తసమాధానమనేనబ్రాహ్మణవాక్యేననిగద్యతే 'గాయత్రీవాఇదగ్ సర్వ'మితి । నహ్యక్షరసన్నివేశమాత్రాయాగాయత్ర్యాస్సర్వాత్మకత్వంసంభవతి। తస్మాద్యద్గాయత్ర్యాంవికారేఽనుగతంజగత్కారణంబ్రహ్మనిర్దిష్టంతదిహసర్వమిత్యుచ్యతే । యథా'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మే'తి । కార్యంచకారణాదవ్యతిరిక్తమితివక్ష్యామః । తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యఇత్యత్ర తథాన్యత్రాపి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణఉపాసనందృశ్యతే 'ఏతంహ్యేవబహ్వృచామహత్యుక్థేమీమాగ్ంసంతే 'ఏతమగ్నావధ్వర్యవఏతంమహావ్రతేఛందోగా'ఇతి తస్మాదస్తిఛందోభిధానేపిపూర్వస్మిన్వాక్యేచతుష్పాద్బ్రహ్మనిర్దిష్టం

బ్రహ్మశబ్దోయుక్తఇతిభావః ॥ గాయత్రీశబ్దేనతదుపాదానత్వేనానుగతబ్రహ్మలక్షణాయాంబీజం। అనుపపత్తిమాహ ॥ నహ్యక్షరేతి ॥ బ్రహ్మణోఽపికథంసర్వాత్మకత్వం తత్రాహ ॥ కార్యంచేతి॥ నచగాయత్ర్యాధ్యానార్థంసర్వాత్మత్వారోపఇతివాచ్యం, స్వతస్సర్వాత్మనోధ్యానసంభవేనారోపాయోగాదితిభావః । తథాహిదర్శనమితిసూత్రశేషంవ్యాచష్టే ॥ తథాన్యత్రేతి ॥ దృశ్యతఇతిదర్శనందృష్టమిత్యర్థః। ఏతంపరమాత్మానంబహ్వృచాఋగ్వేదినోమహత్యుక్థేశస్త్రేతదనుగతముపాసతే । ఏతమేవాగ్నిరహస్యేతమేతమగ్నిరిత్యధ్వర్యవఉపాసతఇతిశ్రుతేర్యజుర్వేదినోఽగ్నావుపాసతే । ఏతమేవఛందోగాస్సామవేదినోమహావ్రతేక్రతావుపాసతే, ఇత్యైతరేయకేదృష్టమిత్యర్థః । గాయత్రీశ

బ్దో బ్రహ్మలక్షకఇతివ్యాఖ్యాయగౌణఇత్యాహ ॥ అపరఇతి ॥ సాక్షాదేవవాచ్యార్థగ్రహణంవినైవేతియావత్ । పూర్వం ఘూపాస్యతయా గాయత్రీపదేనాజహల్లక్షణయా గాయత్రీబ్రహ్మణీద్వేఅపి లక్షితే । నచ గాయత్రీసర్వమిత్యన్వయాసంభవః ఘటోరూపీతిపదార్థైకదేశేవ్యక్తౌ రూపాన్వయవద్గాయత్రీపదార్థైకదేశే గాయత్ర్యనుగతే బ్రహ్మణి

ప్రధానేసర్వాత్మకత్వాన్వయసంభవాదితిభావః । తథాచసూత్రేసిద్ధాంతభాగస్యాయమర్థః । తథాగాయత్రీవచ్చతుష్పాత్త్వగుణసామాన్యాచ్చేతోబ్రహ్మణిసమర్ప్యతే యేనసచేతోఽర్పణోగాయత్రీశబ్దస్తేనబ్రహ్మణ్యేవ నిగదాత్ అభిధానాత్, ఛందోఽభిధానమసిద్ధమితి । అధునా తథాహిదర్శనమితి శేషంవ్యాచష్టే ॥తథేతి ॥ సంవర్గవిద్యాయామధిదైవమగ్నిసూర్యచంద్రాంభాంసివాయౌలీయంతే । అధ్యాత్మంవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసిప్రాణమపియంతీత్యుక్తం తేవాఏతేపంచాన్యేఆధిదైవికాః, పంచాన్యేఆధ్యాత్మికాస్తేమిళిత్వాదశసంఖ్యాకాస్సంతః కృతమిత్యుచ్యంతే । సంతిహి కృతత్రేతాద్వాపరకలిసంజ్ఞకాని చత్వారిద్యూతానిక్రమేణచతురంకత్ర్యంకద్వ్యంకైకాంకాని తత్రకృతందశాత్మకం భవతి చతుర్ష్వంకేషు త్రయాణాం త్రిషు ద్వయోర్ద్వయోరేకస్యచాంతర్భావాత్, తథాచ దశత్వగుణేన వాయ్వాదయఃకృతశబ్దేనోచ్యంతే । ఏవంకృతత్వంవాయ్వాదీనాముపక్రమ్యాహ ॥ సైషేతి ॥ విధేయాపేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః, విరాట్ఛందోవాచకం 'దశాక్షరావిరా'డితిశ్రుతేః దశత్వసామ్యేనవాయ్వాదయోవిరాడిత్యుచ్యంతే । ఏవంచ దశత్వద్వారావాయ్వాదిషు కృతత్వంవిరాట్త్వంచధ్యేయం,తత్రవిరాట్త్వధ్యానాత్ సర్వమస్యాన్నంభవతి 'అన్నంవిరా

దోఽభిధానేపి పూర్వస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మనిర్దిష్టం,తదేవజ్యోతిర్వాక్యేపిపరామృశ్యతే, ఉపాసనాంతరవిధానాయ।అపరఆహ సాక్షాదేవగాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మప్రతిపాద్యతే సంఖ్యాసామాన్యాద్యథా గాయత్రీ చతుష్పదా షడక్షరైః పాదైః తథాబ్రహ్మచతుష్పాత్ । తథాన్యత్రాపిఛందోభిధాయీశబ్దోఽర్థాంతరే సంఖ్యాసామాన్యాత్ప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే।తద్యథా 'తేవాఏతేపంచాన్యేపంచాన్యే * దశసంతస్తత్కృత'మిత్యుపక్రమ్యాహ 'సైషావిరాడన్నాదీ'తి। అస్మిన్పక్షే బ్రహ్మైవాభిహితమితి నచ్ఛందోభిధానంసర్వథాప్యస్తి పూర్వస్మిన్వాక్యే ప్రకృతంబ్రహ్మేతి ॥ ... ... *

* సూ ॥ ౨౬ ॥భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ *

ఇతశ్చైవమభ్యుపగంతవ్యమస్తి। పూర్వస్మిన్వాక్యేప్రకృతంబ్రహ్మేతి యతోభూతాదీన్ పాదాన్

డితిశ్రుతేః కృతత్వధ్యానాదన్నాదోభవతి కృతద్యూతస్యాన్నాదత్వాత్ । కృతంహి స్వీయచతురంకేషు త్ర్యంకాదికమంతర్భావయదన్నమత్తీవలక్ష్యతే। అతఏవకృతజయాదితరద్యూతజయఃశ్రుత్యుక్తః । 'కృతాయవిజితాయాధరేఽయాస్సంయంతీ'తి, అయోద్యూతంకృతసంజ్ఞోఽయః కృతాయఃసవిజితో యేనతస్మై, అధరేత్ర్యంకాదయః అయాఃసంయంతి ఉపనమంతే తేనజితాభవంతీత్యర్థః ।ఏవంచసావాయ్వాదిదశాత్మికావిషాకృతశబ్దితావిరాడన్నంకృతత్వాదన్నాదీత్యర్థః ॥ సర్వథాపీతి ॥ గాయత్రీపదస్యలక్షకత్వేగౌణత్వేఽపిచేత్యర్థః । అత్రాపరఆహేత్యపరపదేన గౌణత్వంస్వమతంనేతిద్యోతయతి । అజహల్లక్షణాపక్షేహి వాగ్వై గాయత్రీతి వాగాత్మత్వం గాయతిచత్రాయతేచేతి నిరుక్తగాయత్రీనామకత్వంచగాయత్ర్యాఉపాధిత్వేనోపాస్యత్వాదుపపన్నతరంగౌణపక్షేగాయత్రీత్యాగాత్తదుభయం సర్వాత్మకత్వమాత్రేణోపపాదనీయం, ఏవం గాయత్రీపదస్య స్వార్థత్యాగోఽప్రసిద్ధచతుష్పాత్త్వగుణద్వారా విప్రకృష్టలక్షణాచేతి బహ్వసమంజసం ॥ ... ... *

౨౬ ॥ నను 'గాయత్రీవాఇదగ్ం సర్వ'మితి గాయత్రీశ్రుతేః కథంలక్షణేత్యాశంక్య వాక్యశేషగత సర్వాత్మకత్వాద్యనేక బలవత్ప్రమాణసంవాదేన బ్రహ్మణితాత్పర్యావగమాదిత్యాహ॥భూతాదిపాదేతి ॥ఏవంపదార్థమాహ। ఇతశ్చేతి ॥సూత్రస్థాదిపదార్థందర్శయతి ॥భూతపృథివీతి ॥ అత్రసూత్రభాష్యకారయోర్వ్యాఖ్యాతాదిభిః 'చతుష్పదాగాయ

---

* అధిదైవతం, వాయురగ్నిస్సూర్యశ్చంద్రమాఆపః।అధ్యాత్మం,ప్రాణోవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రంమనః ఇతి దశ.

త్రీ’తిసమ్మతం । షడక్షరైశ్చతుష్పాత్త్వంవృత్తికారోక్తమప్రసిద్ధం । చకారసూచితంయుక్త్యంతరమాహ ॥అపిచేతి॥ బ్రహ్మపరసూక్తోత్పన్నత్వాచ్ఛతస్యాస్తత్పరత్వమిత్యాహ ॥ పురుషేతి ॥ బ్రహ్మపదస్యఛందోవాచిత్వముక్తంనిరస్యతి ॥ యద్వైతద్బ్రహ్మేతి ॥ పూర్వస్యామృచి బ్రహ్మోక్తావిత్యర్థః । హృదయస్య చతుర్దిక్షూర్ధ్వంచ పంచ సుషయస్సంతి । తేషుబ్రహ్మస్థానహృన్నగరస్య ప్రాగాదిద్వారేషుక్రమేణ ప్రాణ వ్యానాపాన సమానోదానాః పంచద్వారపాలాఇతిధ్యానార్థంశ్రుత్యాకల్పితం । తత్రహృదయచ్ఛిద్రస్థప్రాణేషుబ్రహ్మపురుషత్వశ్రుతిర్హృది గాయత్ర్యాఖ్యబ్రహ్మణఉపాసనాసంబంధితాయాం బ్రహ్మణోద్వారపాలత్వాద్బ్రహ్మణః పురుషాఇతి సంభవంతీత్యాహ॥పంచబ్రహ్మేతి॥ ౨౬॥ దివిదివఇతివిభక్తిభేదాత్ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞానాస్తీత్యుక్తంచోద్యంనోపేక్షణీయమిత్యాహ ॥ తత్పరిహర్తవ్యమితి ॥ పరిహారంప్రతిజానీతే॥ అత్రేతి॥ సూత్రేనఞర్థంవదన్పరిహారమాహ ॥ నాయమితి ॥ ఏవంసర్వత్రవ్యాఖ్యేయంప్ర

వ్యపదిశతిశ్రుతిః। భూతపృథివీశరీరహృదయానిహి నిర్దిశ్యాహ ‘సైషాచతుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీ’తి। నహిబ్రహ్మనాశ్రయణే కేవలస్యఛందసోభూతాదయః పాదాఉపపద్యంతే। అపిచబ్రహ్మనాశ్రయణే నేయమృక్సంబధ్యేత ‘తావానస్యమహిమే’తి । అనయాహి ఋచాస్వరసేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే ‘పాదోఽస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ’తి సర్వాత్మత్వోపపత్తేః పురుషసూక్తేపీయమృక్ బ్రహ్మపరతయైవసమామ్నాయతే।స్మృతిశ్చబ్రహ్మణఏవంరూపతాందర్శయతి “విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగది”తి ‘యద్వైతద్బ్రహ్మే’తిచనిర్దేశః । ఏవంసతిముఖ్యార్థఉపపద్యతే। ‘తేవాఏతే పంచబ్రహ్మపురుషా’ఇతిచ ‘హృదయసుషిరేషు బ్రహ్మపురుష’ఇతిశ్రుతిఃబ్రహ్మసంబంధితాయాంవివక్షితాయాంసంభవతి ।తస్మాదస్తిపూర్వస్మిన్వాక్యేబ్రహ్మప్రకృతం।తదేవజ్యోతిర్వాక్యేద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానంపరామృశ్యతఇతిస్థితమ్॥... ... ...

॥సూ॥౨౭॥ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్॥

యదప్యేతదుక్తంపూర్వత్ర ‘త్రిపాదస్యామృతందివీ’తి సప్తమ్యాద్యౌరాధారత్వేనఉపదిష్టా, ఇహపునః ‘అథయదతః పరోదివోజ్యోతిర్దీప్యత’ఇతి పంచమ్యామర్యాదాత్వేనతస్మాదుపదేశభేదాన్నతస్యేహప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతితత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే, నాయందోషః , ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ , ఉభయస్మిన్నపిసప్తమ్యంతే పంచమ్యంతే చోపదేశేన ప్రత్యభిజ్ఞానంవిరుధ్యతే । యథాలోకేవృక్షాగ్రేణసంబద్ధోపిశ్యేనఉభయథోపదిశ్యమానోదృశ్యతే, వృక్షాగ్రేశ్యేనోవృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతిచ, ఏవందివ్యేవసద్బ్రహ్మదివః పరమిత్యుపదిశ్యతే। అపరఆహ యథాలోకేవృక్షాగ్రేణాసంబద్ధోపి శ్యేనఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే వృక్షాగ్రేశ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనఇతిచ, ఏవం దివఃపరమపిసద్బ్రహ్మదివీత్యుపదిశ్యతే । తస్మాదస్తి పూర్వనిర్దిష్టస్యబ్రహ్మణఇహప్రత్యభిజ్ఞానం । అతఃపరమేవబ్రహ్మజ్యోతిశ్శబ్దమితిసిద్ధం॥ ... ...

ధానప్రాతిపదికార్థద్యుసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాయావిభక్త్యర్థభేదోనప్రతిబంధకః, కథంచిదాధారస్యాపి మర్యాదాత్వసంభవాత్ । యథా వృక్షాగ్రంస్వలగ్నభాగావచ్ఛిన్నశ్యేనస్యాధారస్సన్నేవ స్వాలగ్నభాగావచ్ఛిన్నస్యతస్యైవ మర్యాదాభవతి, ఏవంవిసూర్యేహార్దాకాశేవాముఖ్యేఆధారేసద్బ్రహ్మదివోమర్యాదాత్వంతదలగ్నాకాశావచ్ఛిన్నంబ్రహ్మప్రతికల్పయిత్వా దివఃపరమిత్యుచ్యతఇత్యర్థః । యద్వాకాశేనాప్యనవచ్ఛిన్నంబ్రహ్మగృహీత్వా పంచమ్యాదివోమర్యాదాత్వమేవముఖ్యం తదాగంగాయాంఘోషఇతివత్ సప్తమ్యాస్సామీప్యలక్షణయాధారత్వం వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ ॥అపరఇతి ॥ సంబద్ధంప్రత్యాధారత్వం ముఖ్యంపూర్వముక్తందివ్యేవసదితి । అసంబద్ధంప్రతిమర్యాదాత్వంముఖ్యమధునోచ్యతే । దివఃపరమపీతిభేదః ।తస్మాజ్జ్యోతిర్వాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం॥ఇతిదశమాధికరణమ్॥

౨౮॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః ప్రతర్దనో నామ రాజా యుద్ధేన పురుషకారేణ చ కారణేనేంద్రస్య ప్రేమాస్పదం గృహం జగామ । తం హేంద్ర ఉవాచ ప్రతర్దన వరం తే దదామీతి । స హోవాచ ప్రతర్దనః, యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే తం వరం త్వమేవాలోచ్య మహ్యం దేహీతి । తత ఇంద్ర ఇదమాహ ప్రాణోఽస్మీత్యాది ముఖ్యం ప్రాణం నిరసితుం ప్రజ్ఞాత్మత్వముక్తం నిర్విశేషచిన్మాత్రం నిరస్యతి ॥ తం మామితి ॥ ఇదం ప్రాణస్యేంద్రదేవతాత్వే లింగం । ముఖ్యప్రాణత్వే లింగమాహ ॥ అథేతి ॥ వాగాదీనాం దేహధారణశక్త్యభావనిశ్చయానంతరమిత్యర్థః । ప్రాణస్య దేహధారకత్వముత్థాపకత్వం చ ప్రసిద్ధమితి వక్తుం ఖల్విత్యుక్తం । ప్రాణస్య జీవత్వే వక్తృత్వం లింగమాహ ॥ న వాచమితి ॥ ఆనందత్వాదికం బ్రహ్మలింగమాహ ॥ అంతే చేతి ॥ అనేకేషు లింగేషు దృశ్యమానేషు బలాబలనిర్ణయార్థమిదమధికరణమిత్యగతార్థతామాహ ॥ అనేకలింగేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృత బ్రహ్మవాచక యచ్ఛబ్దబలాజ్జ్యోతి

సూ ॥ ౨౮॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥

అస్తి కౌషీతకిబ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా 'ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే'త్యారభ్యామ్నాతా తస్యాం శ్రూయతే 'స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్స్వే'తి తథోత్తరత్రాపి 'అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి, తథా 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది, అంతే చ 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత'ఇత్యాది । తత్ర సంశయః, కిమిహ ప్రాణశబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత దేవతాత్మా, ఉత జీవః, అథవా పరం బ్రహ్మేతి । నన్వత ఏవ ప్రాణ ఇత్యత్ర వర్ణితం ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వమిహాపి చ బ్రహ్మలింగమస్తి 'ఆనందోఽజరోఽమృత'ఇత్యాది కథమిహ పునస్సంశయస్సంభవతి । అనేకలింగదర్శనాదితి బ్రూమః । న కేవలమిహ బ్రహ్మలింగమేవోపలభ్యతే సంతి హీతరలింగాన్యపి । 'మామేవ విజానీహీ'తీంద్రస్య వచనం దేవతాత్మలింగం ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రాణలింగం । 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం, అత ఉపపన్నస్సంశయః । తత్ర ప్రసిద్ధేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తే, ఇదముచ్యతే, ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మ విజ్ఞేయం । కుతః, తథానుగమాత్ । తథా హి పౌర్వాపర్యేణ పర్యాలోచ్యమానే వాక్యే పదార్థానాం సమన్వయో బ్రహ్మప్రతిపాదనపర ఉపలభ్యతే, ఉపక్రమే తావద్వరం వృణీష్వేతీంద్రేణోక్తః । ప్రతర్దనః పరమపురుషార్థం వరముపచిక్షేప 'త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస' ఇతి । తస్మై హితతమత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం పరమాత్మా న స్యాత్ । న హ్యన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాద్ధితతమప్రాప్తిరస్తి 'తమేవ విదిత్వాఽతి మృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తథా 'స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేన చన కర్మణా లోకో మీయతే న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయే'త్యాది చ పరబ్రహ్మపరిగ్రహే ఘటతే, బ్రహ్మవిజ్ఞానేన హి సర్వకర్మక్షయః ప్రసిద్ధః । 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే

శ్రుతిర్బ్రహ్మపరేత్యుక్తం, న తథేహ ప్రాణశ్రుతిభంగే కించిద్బలమస్తి । మిథో విరుద్ధానేకలింగానామనిశ్చాయకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వం ప్రధానప్రాతిపదికార్థబలాద్విభక్త్యర్థబాధవద్వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేన ప్రధానానేకపదార్థబలాదేకవాక్యతాభంగ ఇతి దృష్టాంతసంగతిర్వాస్తు । పూర్వపక్షే ప్రాణాద్యనేకోపాస్తిః, సిద్ధాంతే ప్రత్యగ్బ్రహ్మధీరితి వివేకః । తథా బ్రహ్మపరత్వేన పదార్థానామన్వయావగమాదితి హేత్వర్థమాహ ॥ తథా హీతి ॥ హితతమత్వకర్మక్షయాదిపదార్థానాం సంబంధో బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చాయక ఉపలభ్యత ఇత్యుక్తం వివృణోతి ॥ ఉపక్రమ ఇత్యాదినా ॥ యం మన్యసే తం వరం త్వమేవ ప్రయచ్ఛేత్యర్థః । స యః కశ్చిన్మాం బ్రహ్మరూపం వేద సాక్షాదనుభవతి తస్య విముష్టో లోకో మోక్షో మహతాపి పాతకేన న హానీయతే నైవ హింస్యతే

నప్రతిబధ్యతే జ్ఞానాగ్నినా కర్మతృణరాశేర్దగ్ధత్వాదిత్యాహ ॥ సయఇతి ॥ సాధ్వసాధునీ పుణ్యపాపే లోకాధిపత్యస్రష్టత్వంతత్ప్రేరయితృత్వంనిరంకుశైశ్వర్యంచసర్వమేతదిత్యర్థః॥ ... ... *

౨౯॥ అహంకారవాదేనస్వాత్మవాచకశబ్దైరాచచక్షే, ఉక్తవానిత్యన్వయః । వాక్యస్యేంద్రోపాసనాపరత్వేలింగాంతరమాహ ॥ తథావిగ్రహేతి ॥ త్రీణిశీర్షాణియస్యేతిత్రిశీర్షాత్వష్టుఃపుత్రో విశ్వరూపోనామబ్రాహ్మణస్తంహతవానస్మి రౌతియథార్థంశబ్దయతీతిరుత్ వేదాంతవాక్యంతన్ముఖేయేషాంతేరున్ముఖాస్తేభ్యోఽన్యాన్ వేదాంతబహిర్ముఖాన్యతీన్ అరణ్యశ్వభ్యోదత్తవానస్మీత్యర్థః । ఇంద్రేప్రాణశబ్దోపపత్తిమాహ॥ ప్రాణత్వంచేతి॥ వదంతిలౌకికాఅపీత్యర్థః । బల

పరావర' ఇత్యాద్యాసుశ్రుతిషుప్రజ్ఞాత్మత్వంచ బ్రహ్మపక్షఏవోపపద్యతే । నహ్యచేతనస్యవాయోః ప్రజ్ఞాత్మత్వంసంభవతి । తథోపసంహారేపి 'ఆనందోఽజరోఽమృత'ఇత్యానందత్వాదీనిచనబ్రహ్మణోఽన్యత్రసమ్యక్సంభవంతి 'సనసాధునాకర్మణాభూయాన్భవతినోఏవాసాధునాకనీయానేషహ్యేవ సాధుకర్మకారయతి తంయమేభ్యోలోకేభ్యఉన్నినీషతే ఏషఉఏవాసాధుకర్మకారయతితంయమేభ్యో లోకేభ్యోఽధోనినీషత'ఇతి 'ఏషలోకాధిపతిరేషలోకపాల ఏషలోకేశ'ఇతిచ । సర్వమేతత్పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యాశ్రీయమాణే అనుగంతుంశక్యతేనముఖ్యేప్రాణే । తస్మాత్ప్రాణోబ్రహ్మ॥ ... *

సూ॥ ౨౯॥ నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసంబంధభూమాహ్యస్మిన్॥

యదుక్తంప్రాణోబ్రహ్మేతితదాక్షిప్యతే, నపరంబ్రహ్మప్రాణశబ్దం । కస్మాత్ , వక్తురాత్మోపదేశాత్ । వక్తాహీంద్రోనామకశ్చిద్విగ్రహవాన్ దేవతావిశేషః స్వాత్మానంప్రతర్దనాయాచచక్షే 'మామేవవిజానీహీ'త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మే'త్యహంకారవాదేన సఏషవక్తురాత్మత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణఃకథంబ్రహ్మస్యాత్ । నహిబ్రహ్మణోవక్తృత్వంసంభవతి 'అవాగమనా'ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । తథావిగ్రహసంబంధిభిరేవబ్రహ్మణ్యసంభవద్భిర్ధర్మైరింద్రఆత్మానంతుష్టావ 'త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్సాలావృకేభ్యఃప్రాయచ్ఛ'మిత్యేవమాదిభిః । ప్రాణత్వంచేంద్రస్య బలవత్త్వాదుపపద్యతే, 'ప్రాణోవైబల'మితిహివిజ్ఞాయతే బలస్యచేంద్రోదేవతాప్రసిద్ధా । యాచ కాచిద్బలకృతిరింద్రస్యకర్మైవతదితిహివదంతి । ప్రజ్ఞాత్మత్వమప్యప్రతిహతజ్ఞానత్వాద్దేవతాత్మనస్సంభవతి, అప్రతిహతజ్ఞానాహిదేవతాఇతివదంతి । నిశ్చితేచైవందేవతాత్మత్వోపదేశేహితతమత్వాదివచనానియథాసంభవంతద్విషయాణ్యేవయోజయితవ్యాని । తస్మాద్వక్తురింద్రస్యాత్మోపదేశాన్నప్రాణోబ్రహ్మేత్యాక్షిప్యసమాధీయతే । అధ్యాత్మసంబంధభూమాహ్యస్మిన్నితి । అధ్యాత్మసంబంధఃప్రత్యగాత్మసంబంధస్తస్యభూమా బాహుల్యమస్మిన్నధ్యాయఉపలభ్యతే । 'యావదస్మిన్శరీరేప్రాణోవసతితావదాయు'రితి ప్రాణస్యైవప్రజ్ఞాత్మనః ప్రత్యగ్భూతస్యాయుష్షస్సంప్రదానోపసంహారయోః స్వాతంత్ర్యందర్శయతి నదేవతావిశేషస్యపరాచీనస్య । తథాఽస్తిత్వేచప్రాణానాంనిశ్శ్రేయసమిత్యధ్యాత్మమేవేంద్రియాశ్రయంప్రాణం దర్శయతి । తథా 'ప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మేదంశరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయ

వాచినాప్రాణశబ్దేనబలదేవతాలక్ష్యతఇతిభావః । ఇంద్రోహితప్రదాతృత్వాద్ధితతమః కర్మానధికారాదపాపఇత్యేవంవ్యాఖ్యేయానీత్యాహ ॥ నిశ్చితేచేతి ॥ కిమింద్రపదేనవిగ్రహోపలక్షితంచిన్మాత్రముచ్యతే ఉతవిగ్రహః । ఆద్యేవాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వంసిద్ధం, నద్వితీయఇత్యాహ ॥ అధ్యాత్మేతి ॥ ఆత్మనిదేహేఽధిగమ్యతఇత్యధ్యాత్మంప్రత్యగాత్మాససంబధ్యతేయైఃశరీరస్థత్వాదిభిరింద్రతనావసంభావితైర్ధర్మైస్తేఅధ్యాత్మసంబంధాస్తేషాంభూమేత్యర్థః । ఆయురత్రదేహేప్రాణవాయుసంచారః । అస్తిత్వేప్రాణస్యస్థితౌ ప్రాణానామింద్రియాణాంస్థితిరిత్యర్థకతచ్ఛ్రుతిమాహ ॥ అస్తిత్వఇతి ॥ అథాతోనిశ్శ్రేయసానాంసాధనమిత్యాద్యాశ్రుతిః । ఇంద్రియస్థాపకత్వవద్దేహోత్థాపకత్వమాహ॥ తథే

॥ వక్తృత్వముక్త్వా సర్వాధిష్ఠానత్వం దర్శితమిత్యాహ ॥ ఇతిచోపక్రమ్యేతి ॥ తత్ర తత్ర నానాప్రపంచస్యాత్మని కల్పితానాం యథా దృష్టాంతః లోకే ప్రసిద్ధస్య రథస్యారేషు నేమినాభ్యోర్మధ్యస్థశలాకాసు చక్రోపాంతరూపా నేమిరర్పితా నాభౌ చక్రపిండికాయామరా అర్పితా ఏవంభూతాని పంచ పృథివ్యాదీని మీయంత ఇతి మాత్రాః భోగ్యాశ్శబ్దాదయః పంచ ఏవం భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు దశస్వర్పితాః ఇంద్రియజాః పంచ శబ్దాదివిషయప్రజ్ఞాః । మీయంతే ఆభిరితి మాత్రాః పంచ బుద్ధీంద్రియాణి నేమివద్గ్రాహ్యం । గ్రాహకేషు అరేషు కల్పితమిత్యుక్త్వా నాభిస్థానీయే ప్రాణే సర్వం కల్పితమిత్యాహ ॥ ప్రాణేఽర్పితా ఇతి ॥ స ప్రాణో మమ స్వరూపమిత్యాహ ॥ సమ ఇతి ॥ తథా ప్రత్యగాత్మని సమన్వయో న తు బ్రహ్మాశితత్రాహ ॥ అయమితి॥ ... ... *

తే హి, 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దితి చోపక్రమ్య 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇతి విషయేంద్రియవ్యవహారారనాభిభూతం ప్రత్యగాత్మానమేవోపసంహరతి 'స మ ఆత్మేతి విద్యా'దితి చోపసంహారః ప్రత్యగాత్మపరిగ్రహే సాధుర్న పరాచీనపరిగ్రహే । 'అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూ'రితి చ శ్రుత్యంతరం । తస్మాదధ్యాత్మసంబంధబాహుళ్యాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్మోపదేశః॥ కథం తర్హి వక్తురాత్మోపదేశః॥ *

సూ॥ ౩౦॥ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్॥

ఇంద్రో నామ దేవతాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మత్వేనాహమేవ పరం బ్రహ్మేత్యార్షేణ దర్శనేన యథాశాస్త్రం పశ్యన్నుపదిశతి స్మ మామేవ విజానీహీతి । యథా 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి తద్వత్ 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ'దితి శ్రుతేః । యత్పునరుక్తం 'మామేవ విజానీహీ'త్యుక్త్వా విగ్రహధర్మైరింద్రస్స్వమాత్మానం తుష్టావ త్వాష్ట్రవధాదిభిరితి తత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే । న తావత్త్వాష్ట్రవధాదీనాం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థత్వేనోపన్యాసః, యస్మాదేవంకర్మాహం తస్మాన్మాం విజానీహీతి, కథం తర్హి, విజ్ఞానస్తుత్యర్థత్వేన । యత్కారణం త్వాష్ట్రవధాదీని సాహసాన్యుపన్యస్య పరేణ విజ్ఞానస్తుతిమనుసంధధాతి 'తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేన చ కర్మణా లోకో మీయత' ఇత్యాదినా । ఏతదుక్తం భవతి యస్మాదీదృశాన్యపి క్రూరాణి కర్మాణి కృతవతో మమ బ్రహ్మభూతస్య లోమాపి న హింస్యతే స యోఽన్యోఽపి మాం వేద న తస్య కేనచిదపి కర్మణా లోకో హింస్యత ఇతి । విజ్ఞేయం తు బ్రహ్మైవ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేతి వక్ష్యమాణం । తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేతత్॥ ... ... *

సూ॥ ౩౧॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్॥

యద్యప్యధ్యాత్మసంబంధభూమదర్శనాన్న పరాచీనస్య దేవతాత్మన ఉపదేశః తథాపి న బ్రహ్మవాక్యం భవితుమర్హతి । కుతః, జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ । జీవస్య తావదస్మిన్వాక్యే విస్పష్టం లింగముపల

౩౦ ॥ అహంకారవాదస్య గతిం పృచ్ఛతి ॥ కథమితి ॥ సూత్రముత్తరం । తద్వ్యాచష్టే ॥ ఇంద్ర ఇతి ॥ జన్మాంతరకృతశ్రవణాదినా అస్మిన్ జన్మని స్వతస్సిద్ధం దర్శనమార్షం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థ ఉపన్యాసః । న చేత్ కథం తర్హి స ఇతి పృచ్ఛతి ॥ కథమితి॥ బ్రహ్మజ్ఞానస్తుత్యర్థస్స ఇత్యాహ ॥ విజ్ఞానేతి ॥ నియామకం బ్రూతే ॥ యదితి ॥ పరేణ తస్య మే ఇత్యాదినా వాక్యేనేత్యన్వయః ॥ స్తుతిమాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ తస్మాత్ జ్ఞానం శ్రేష్ఠమితి శేషః । స్తుతజ్ఞానవిషయ ఇంద్ర ఇత్యత ఆహ ॥ విజ్ఞేయం త్వితి॥ ... ... *

౩౧॥ దేహోత్థాపనం జీవలింగం కిం న స్యాత్తత్రాహ ॥ శరీరధారణం చేతి ॥ సర్వే వాగాదయః ప్రాణా అహమహం

శ్రేష్ఠ ఇతి వివదమానాః ప్రజాపతిముపజగ్ముః । సచ తానువాచ యస్మిన్నుత్క్రాంతే శరీరం పాపిష్ఠతరంభూత్వా పతిష్యతి స చ శ్రేష్ఠ ఇతి । తథా క్రమేణ వాగాదిషూత్క్రాంతేష్వపి మూకాదిభావేన శరీరం స్వస్థమస్థాత్ । ముఖ్యప్రాణస్యతూచ్చిక్రమిషాయాం సర్వేషాం వ్యాకులత్వాదసౌ తాన్వాగాదీన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ । మామోహమాపద్యథయతోఽహమేవైతత్కరోమి। కిం తత్పంచధా ప్రాణాపానాదిభావేనాత్మానం విభజ్య ఏతద్బాణమవష్టభ్య శ్రిత్య ధారయామీత్యర్థః । ద్వివచనసహవాసోత్క్రాంతిరశ్రుతేశ్చ న బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ జీవముఖ్యేతి ॥ అభేదనిర్దేశమాహ ॥ యో వా ఇతి ॥ భేదమాహ ॥ సహేతి ॥ యది జీవముఖ్యప్రాణయోర్లింగాదుపాస్యత్వం తర్హి బ్రహ్మణోఽపి లింగానాముక్తత్వాదుపాసనం స్యాత్, న చేష్టాపత్తిః । ఉపక్రమాదినా సిద్ధైకవాక్యతాభంగ

భ్యతే 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దితి అత్ర హి వాగాదిభిః కరణైర్వ్యాపృతస్య కార్యకరణాధ్యక్షస్య జీవస్య విజ్ఞేయత్వమభిధీయతే తథా ముఖ్యప్రాణలింగమపి । 'అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి । శరీరధారణం చ ముఖ్యస్య ప్రాణస్య ధర్మః । ప్రాణసంవాదే వాగాదీన్ప్రాణాన్ప్రకృత్య 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథ అహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామీ'తి శ్రవణాత్ । యే త్విమం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి పఠంతి తేషామిమం జీవమింద్రియగ్రామం వా పరిగృహ్య శరీరముత్థాపయతీతి వ్యాఖ్యేయం ప్రజ్ఞాత్మత్వమపి జీవే తావచ్చేతనత్వాదుపపన్నం ముఖ్యేఽపి ప్రాణే ప్రజ్ఞాసాధనప్రాణాంతరాశ్రయత్వాదుపపన్నం । ఏవం జీవముఖ్యప్రాణపరిగ్రహే చ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోః సహవృత్తిత్వేనాభేదనిర్దేశః స్వరూపేణ చ భేదనిర్దేశ ఇత్యుభయథాపి నిర్దేశ ఉపపద్యతే 'యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణ' ఇతి, 'సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామత' ఇతి । బ్రహ్మపరిగ్రహే తు కిం కస్మాద్భిద్యేత, తస్మాదిహ జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఉభౌ వా ప్రతీయేయాతాం న బ్రహ్మేతి చేత్ , నైతదేవం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । ఏవం సతి త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి । న చైతదేకస్మిన్వాక్యేఽభ్యుపగంతుం యుక్తం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి వాక్యైకవాక్యత్వమవగమ్యతే । 'మామేవ విజానీహీ'త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వే'త్యుక్త్వాఽన్తే 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యేకరూపావుపక్రమోపసంహారౌ దృశ్యేతే । తత్రార్థైకత్వం యుక్తమాశ్రయితుం । న చ బ్రహ్మలింగమన్యపరత్వేన పరిణేతుం శక్యం దశానాం భూతమాత్రాణాం ప్రజ్ఞామాత్రాణాం చ బ్రహ్మణోఽన్యత్రార్పణానుపపత్తేః । ఆశ్రితత్వాచ్చాన్యత్రాపి బ్రహ్మలింగవశాత్ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేః ఇహాపి హితతమోపన్యాసాదిబ్రహ్మలింగయోగాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయమితి గమ్యతే । యత్తు ముఖ్యప్రాణలింగం దర్శితం 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి తదసత్, ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మాయత్తత్వాత్పరమాత్మన్యుపచరితుం శక్యత్వాత్, 'న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన ఇతరేణ తు జీవంతి యస్మిన్నేతావుపాశ్రి

ప్రసంగాదిత్యాహ ॥ నైతదేవమిత్యాదినా ॥ న చ స్వతంత్రపదార్థభేదాద్వాక్యభేదః కిం న స్యాదితి వాచ్యం, జీవముఖ్యప్రాణయోరుక్తలింగానాం బ్రహ్మణి నేతుం శక్యతయా స్వాతంత్ర్యాసిద్ధేః , అఫలపదార్థస్య ఫలవద్వాక్యార్థశేషత్వేన ప్రధానవాక్యార్థానుసారేణ తల్లింగనయనస్యోచితత్వాచ్చ । న హి ప్రధానవాక్యార్థబ్రహ్మలింగమన్యథా నేతుం శక్యం । న వా తదుచితమిత్యాహ ॥ న చ బ్రహ్మలింగమితి ॥ సూత్రశేషం వ్యాచష్టే॥ ఆశ్రితత్వాచ్చేతి ॥ అన్యత్రాత ఏవ ప్రాణ ఇత్యాదావృత్తేరాశ్రితత్వాదిహాపి తస్య బ్రహ్మలింగస్య యోగాద్బ్రహ్మపర ఏవ ప్రాణశబ్ద ఇత్యర్థః । ప్రాణాదిలింగాని సర్వాత్మకే బ్రహ్మణ్యనాయాసేన నేతుం శక్యానీత్యాహ ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ యస్మిన్నేతావుపాశ్రితత్వేన

స్థితా ఏతేనేతరేణ బ్రహ్మణా సర్వే ప్రాణాదివ్యాపారం కుర్వంతీత్యర్థః । విశేషం పరిచ్ఛేదాభిమానమిత్యర్థః వక్తారం వి ద్యాదితి న వక్తుర్జ్ఞేయత్వముచ్యతే తస్య లోకసిద్ధత్వాత్, కింతు తస్య బ్రహ్మత్వం బోధ్యతే తదర్థాభిముఖ్యాయ లింగాద య ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ ॥ యద్వాచేతి ॥ యేన చైతన్యేన వాగభ్యుద్యతే స్వకార్యాభిముఖ్యేన ప్రేర్యతే తదేవ వా గాదేరగమ్యం బ్రహ్మేత్యర్థః। తత్త్వంపదవాచ్యయోః స్వరూపతో భేదస్తాభ్యాముపలక్ష్యాత్మస్వరూపాభేదాదేకత్వం ని ర్దిశ్యత ఇత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ స్వమతేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ వృత్తికృన్మతేన వ్యాచష్టే ॥ అథవేతి ॥ ఉపాసనాత్రై విధ్యప్రసంగాదితి పూర్వముక్తం । అత్ర త్రిప్రకారకస్యైకబ్రహ్మవిశేష్యకస్యైకస్యోపాసనస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః । అ తో న వాక్యభేద ఇతి భావః । దేహచేష్టాత్మకజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్యాయుష్ట్వం దేహాపేక్షయా తస్యాముక్తేరవస్థానాద మృతత్వముత్థాపయతీత్యుక్తత్వమితి ప్రాణధర్మః। జీవధర్మమాహ ॥ అథేతి ॥ బుద్ధిప్రాణయోస్సహస్థిత్యుత్క్రాంత్యు క్త్యనంతరమిత్యర్థః । అత్ర ప్రజ్ఞాపదేన సాభాసా జీవాఖ్యా బుద్ధిరుచ్యతే । తస్యాః సంబంధీని దృశ్యాని సర్వాణి భూతా

తావితి శ్రుతేః । యదపి 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం దర్శితం, తదపి న బ్రహ్మపక్షం నివారయతి, న హి జీవో నామాత్యంతభిన్నో బ్రహ్మణః 'తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యాది శ్రుతిభ్యః । బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతం తు విశేషమాశ్రిత్య బ్రహ్మైవ సన్ జీవః కర్తా భోక్తా చేత్యుచ్యతే తస్యోపాధికృతవిశేషపరిత్యాగేన స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాదినా ప్రత్యగాత్మాభిముఖీకరణార్థ ఉపదేశో న విరుధ్యతే । 'యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత' ఇత్యాది శ్రుత్యంతరం వచనాదిక్రియావ్యాపృతస్యైవాత్మనో బ్రహ్మత్వం దర్శయతి। యత్పునరేతదుక్తం 'సహ హ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరే వసతః సహోత్క్రామత' ఇతి ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోర్భేదదర్శనం బ్రహ్మవాదనే నోపపద్యత ఇతి । నైష దోషః । జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయయోర్బుద్ధిప్రాణయోః ప్రత్యగాత్మోపాధిభూతయోర్భేదనిర్దేశోపపత్తేః । ఉపాధిద్వయోపహితస్య ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపేణాభేద ఇత్యతః ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేత్యేకీకరణమవిరుద్ధం । అథవా నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యస్యాయమన్యోఽర్థః । న బ్రహ్మవాక్యేఽపి జీవముఖ్యప్రాణలింగం విరుధ్యతే । కథం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । త్రివిధమిహ బ్రహ్మణ ఉపాసనం వివక్షితం ప్రాణధర్మేణ ప్రజ్ఞాధర్మేణ స్వధర్మేణ చ। తత్ర 'ఆయురమృతముపాస్స్వాయుః ప్రాణ' ఇతి 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి 'తస్మాదేతదేవోక్థముపాసీతే'తి చ ప్రాణధర్మః । అథ 'యథాస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకీభవంతి తద్వ్యాఖ్యాస్యామ' ఇత్యుపక్రమ్య 'వాగేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహత్తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతీ'త్యాది

నీయద్వైకం భవంత్యధిష్ఠానచిదాత్మనా తథా వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం వాగేవేత్యాది చక్షురేవాస్యా ఏకమంగ మదూదుహదిత్యాది పర్యాయాణాం సంక్షిప్తార్థ ఉచ్యతే । ఉత్పన్నాయా అసత్కల్పాయాః సాభాసబుద్ధేర్నామప్ర పంచవిషయత్వమర్ధశరీరం, అర్థాత్మకరూపప్రపంచవిషయత్వమర్ధశరీరమితి మిలిత్వా విషయిత్వాఖ్యం పూర్ణం శ రీరమింద్రియసాధ్యం । తత్ర కర్మేంద్రియేషు వాగేవాస్యాః ప్రజ్ఞాయా ఏకమంగం దేహార్ధమదూదుహత్ పూరయా మాస, వాగింద్రియద్వారా నామప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిర్లబ్ధవతీత్యర్థః । చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా। తస్యాః పునర్నామకి లచక్షురాదినా ప్రతివిహితా జ్ఞాపితా భూతమాత్రా రూపాద్యర్థరూపా పరస్తాదపరార్ధే కారణం భవతి జ్ఞానకరణద్వా రార్థప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిః ప్రాప్నోతీత్యర్థః । ఏవం బుద్ధేః సర్వార్థద్రష్టృత్వముపపాద్య తన్నిష్ఠచిత్ప్రతి బింబద్వారా సాక్షిణి ద్రష్టృత్వాధ్యాసమాహ ॥ ప్రజ్ఞయేతి ॥ బుద్ధిద్వారా చిదాత్మా వాచమింద్రియం సమారుహ్య త స్యాః ప్రేరకో భూత్వా వాచా కరణేన సర్వాణి నామాని వక్తవ్యత్వేనాప్నోతి, చక్షుషా సర్వాణి రూపాణి పశ్యతీత్యేవం

ద్రష్టా భవతీత్యర్థః । తథాచ సర్వద్రష్టృత్వం చిదాత్మని ద్రష్టృత్వాధ్యాసనిమిత్తత్వం చ బుద్ధేర్ధర్మ ఇత్యుక్తం భవతి సర్వాధారత్వానందత్వాదిర్బ్రహ్మధర్మ ఇత్యాహ ॥ తా వా ఇతి ॥ దశత్వం వ్యాఖ్యాతం ప్రజ్ఞా ఇంద్రియజాః తా అధికృత్య గ్రాహ్యభూతమాత్రా వర్తంతే ప్రజ్ఞామాత్రా ఇంద్రియాణి గ్రాహ్యం భూతజాతమధికృత్య వర్తంత ఇతి గ్రాహ్యగ్రాహకయోర్మిథస్సాపేక్షత్వముక్తం సాధయతి ॥యదీతి॥ తదేవ స్ఫుటయతి ॥నహీతి॥ గ్రాహ్యేణ గ్రాహ్యస్వరూపం న సిద్ధ్యతి కింతు గ్రాహకేణ । ఏవం గ్రాహకమపి గ్రాహ్యం నాపేక్ష్య న సిద్ధ్యతి, తస్మాత్సాపేక్షత్వాదేతద్గ్రాహ్యగ్రాహకద్వయం వస్తుతో న భిన్నం కింతు చిదాత్మన్యారోపితమిత్యాహ ॥నో ఇతి ॥ తద్యథేత్యాదికృతవ్యాఖ్యానం । సూత్రార్థముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అన్యధర్మేణాన్యస్యోపాసనం కథమిత్యాశంకాశ్రితత్వాదిత్యాహ ॥ అన్యత్రాపీతి ॥ ఉపాధిర్జీవః । తదన్యధర్మేణోపాసనం ॥ ఇయమసంగతా వ్యాఖ్యా, తథాహి న తావదారుణ్యాద్యనేకగుణవిశిష్టా ప్రాప్తక్రియణవత్, ఉపాసాత్రయవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో విధిస్సంభవతి సిద్ధస్య విధ్యనర్హత్వాత్, నాపి బ్రహ్మానువాదేనోపాసాత్రయవిధిః వాక్యభేదాత్, నచ నానాధర్మవిశిష్టమేకముపాసనం విధీయత ఇతి వాచ్యం, తాదృశవిధివాక్యస్యాత్ర

ప్రజ్ఞాధర్మః । “తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యద్ధి భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యద్ధి ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూతమాత్రాస్స్యుః న హ్యన్యతరతో రూపం కించన సిద్ధ్యేత్ నో ఏతన్నానా తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మే”త్యాది బ్రహ్మధర్మః । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవైతదుపాధిద్వయధర్మేణ స్వధర్మేణ చైకముపాసనం త్రివిధం వివక్షితం । అన్యత్రాపి మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాదావుపాధిధర్మేణ బ్రహ్మణ ఉపాసనమాశ్రితం ఇహాపి తద్యుజ్యతే వాక్యస్యోపక్రమోపసంహారాభ్యామేకార్థత్వావగమాత్ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మబ్రహ్మలింగావగమాచ్చ । తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేవైతదితి సిద్ధం॥... ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాం
సాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రవణాత్ , నచ ‘తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వే’త్యత్ర మామితి జీవేనాయురితి ప్రాణేనామృతమితి బ్రహ్మణా స్వస్వధర్మవతా విశిష్టోపాసనా విధిరితి వాచ్యం, సర్వేషాం ధర్మాణామశ్రవణాత్ బ్రహ్మశ్రుతేశ్చ । ‘ప్రాణో వా అమృత’మితి ప్రాణస్యైవామృతత్వశ్రుతేః । అత ఉపాసనావిధిలుబ్ధేన ‘వక్తారం విద్యాదేతదేవోక్తముపాసీత స మ ఆత్మేతి విద్యా’దితి జీవప్రాణబ్రహ్మోపాసనావిధయః, అన్యే గుణవిధయ ఇతి స్వీకృత్యైకవాక్యత్వం త్యాజ్యం తచ్చాయుక్తముపక్రమాదినైకవాక్యతానిర్ణయాత్ । తస్మాజ్జ్ఞేయప్రత్యగ్బ్రహ్మపరమిదం వాక్యమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ.
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్న
ప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ప్రకామంసిద్ధముత్తారంగుహాశాయిన ... రం। అంతర్యామిణమజ్ఞేయం వైశ్వానరమహంభజే॥

పూర్వపాదేనోత్తరపాదయోస్సంగతింవక్తుం వృత్తానువదతి॥ ప్రథమఇతి॥ జగత్కారణత్వోక్త్యా వ్యాపిత్వాది సిద్ధమర్థాత్సిద్ధం। తదుపజీవ్యోత్తరంపాదద్వయంప్రవర్తత ఇతి హేతుహేతుమద్భావస్సంగతిః। కథంపాదభేద ఇత్యాశంక్య పాదానాంప్రమేయభేదమాహ॥ అథాంతరేతి॥ ఆకాశాదిశబ్దానాంస్పష్టబ్రహ్మలింగైర్బ్రహ్మణి సమన్వయోదర్శితః। అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయః పాదద్వయే వక్ష్యతే। ప్రాయేణోపాస్యజ్ఞేయబ్రహ్మభేదాత్పాదయోరవాంతరభేద ఇతి భావః॥ * సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ *॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ ఇదమితి॥ తస్మాజ్జాయత ఇతి తజ్జం,

నమః పరమాత్మనే.

ప్రథమేపాదే జన్మాద్యస్యయత ఇత్యారభ్యాకాశాదేస్సమస్తస్య జగతో జన్మాదికారణంబ్రహ్మేత్యుక్తం। తస్యసమస్తజగత్కారణస్యబ్రహ్మణో వ్యాపిత్వంనిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వంసర్వాత్మకత్వమిత్యేవం జాతీయకాస్సర్వాధర్మా ఉక్తాఏవభవంతి। అర్థాంతరప్రసిద్ధానాంచ కేషాంచిచ్ఛబ్దానాంబ్రహ్మవిషయత్వహేతుప్రతిపాదనేన కానిచిద్వాక్యానిసందిహ్యమానానిబ్రహ్మపరతయానిర్ణీతాని। పునరప్యన్యానివాక్యాన్యస్పష్టబ్రహ్మలింగానిసందిహ్యంతే, కింపరంబ్రహ్మప్రతిపాదయంతి, ఆహోస్విదర్థాంతరంకించిదితి। తన్నిర్ణయాయద్వితీయతృతీయపాదావారభ్యేతే॥ ... ... *

సూ॥౧॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే। 'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాంతఉపాసీతఅథఖలుక్రతుమయఃపురుషోయథాక్రతురస్మింల్లోకేపురుషోభవతి తథేతఃప్రేత్యభవతి సక్రతుం కుర్వీత మనోమయఃప్రాణశరీరోభారూపస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది। తత్రసంశయః। కిమిహమనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైశ్శారీరఆత్మోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే, ఆహోస్విత్పరంబ్రహ్మేతి। కింతావత్ప్రాప్తంశారీరఇతి। కుతః। తస్యహికార్యకరణాధిపతేః ప్రసిద్ధోమనఆదిభిస్సంబంధోనపరస్యబ్రహ్మణః 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। నను 'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మే'తిస్వశబ్దేనైవబ్రహ్మోపాత్తం. కథమిహశారీరఆత్మోపాస్యత్వే

తస్మిన్లీయత ఇతి తల్లం, తస్మిన్ననితి చేష్టత ఇతి తదనం, తజ్జంచ తల్లంచ తదనంచేతి, తజ్జలాన్ కర్మధారయే ఽస్మిన్ శాకపార్థివన్యాయేన మధ్యపదస్యతచ్ఛబ్దస్యలోపః, తజ్జలానమితివాచ్యే ఛాందసోఽవయవలోపః, ఇతిశబ్దోహేతౌ। సర్వమిదంజగద్బ్రహ్మైవతద్వివర్తత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మణిమిత్రామిత్రభేదాభావాచ్ఛాంతోరాగాదిరహితోభవేదితి గుణవిధిః। సక్రతుముపాసనంకుర్వీతేతివిహితోపాసనస్యోపాసీతేత్యనువాదాత్। ఫలమాహ॥ అథేతి॥ క్రతుమయఃసంకల్పవికార ఇత్యర్థః। పురుషస్యధ్యానవికారత్వంస్ఫుటయతి॥ యథేతి॥ ఇహయద్ధ్యాయతిమృత్వాధ్యానమహిమ్నాతద్ధ్యేయరూపేణజాయత ఇత్యర్థః। క్రతుమయస్సంకల్పప్రధాన ఇతివార్థః। క్రతోర్విషయమాహ॥ మనఇతి॥ బ్రహ్మేత్యుపక్రమాన్మనోమయంప్రాణశరీరంభారూపం సత్యసంకల్పమంతర్హృదయేధ్యేయమిత్యర్థః। పూర్వత్రబ్రహ్మలింగైరబ్రహ్మలింగబాధఉక్తః, నతథేహోపక్రమేబ్రహ్మణోలింగమస్తి, కింతుప్రకరణం। తచ్చశాంతిగుణవిధానార్థమన్యథాసిద్ధం। అతో జీవలింగంబలీయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షయతి॥ శారీరఇత్యాదినా॥ శ్రుతిమాశంక్యాన్య

థాసిద్ధ్యాపరిహారేతి॥ నైషదోషఇతి॥ శమవిధిపరత్వే హేతుమాహ ॥ యతః కారణమితి॥ యతఏవమాహాతస్మాచ్ఛమవిధిప రమిత్యన్వయః ॥ నచశమేతి ॥ శమధ్యానయోర్విధౌ వాక్యభేదాపత్తేరిత్యర్థః । జన్మపరంపరయాజీవస్యాపిసర్వకర్మ త్వాదిసంభవమాహ ॥ సర్వకర్మేతి ॥ సర్వాణికర్మాణి యస్యసర్వేకామాభోగ్యాయస్య సర్వేగంధస్సర్వేరస ఇత్యా శబ్దార్థః ॥ ఆరాగ్రమాత్రస్యేతి ॥ తోత్రప్రోతశలాకాగ్ర పరిమాణస్యేత్యర్థః । సర్వత్ర ప్రసిద్ధబ్రహ్మోపదేశాత్ప్రధానా స్యత్యోపదేశాన్నజీవఉపాస్యఇతి సూత్రార్థమాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ యత్రఫలంనోచ్యతే తత్రప్రకరణాన్తరోక్తంఫ లమితిమంతవ్యం । యద్యపినిరాకాంక్షంబ్రహ్మ తథాపిమనఃప్రచురముపాధిస్యపాణి స్వరూపమస్యేతిసమానాధికరణ

నాశంక్యతే। నైషదోషః । నేదంవాక్యంబ్రహ్మోపాసనవిధిపరం ।. కింతర్హి । శమవిధిపరం। యతః కారణంసర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితిశాంతఉపాసీతేత్యాహ । ఏతదుక్తంభవతి । యస్మాత్సర్వమిదంవి కారజాతం బ్రహ్మైవతజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాచ్చ । నచసర్వస్యైకాత్మకత్వేరాగాదయస్సంభవం తి, తస్మాచ్ఛాంతఉపాసీతేతి । నచ శమవిధిపరత్వేసతి అనేనవాక్యేన బ్రహ్మోపాసనం నియంతుంశ క్యతే , ఉపాసనంతుసక్రతుంకుర్వీతేత్యనేనవిధీయతే । క్రతుస్సంకల్పోధ్యానమిత్యర్థః. । తస్యచవిషయ త్వేన శ్రూయతే ‘ మనోమయఃప్రాణశరీర’ఇతి జీవలింగం । అతో బ్రూమః జీవవిషయమేతదుపాసన మితి । ‘ సర్వకర్మాసర్వకామ’ఇత్యాద్యపిశ్రూయమాణంపర్యాయేణజీవవిషయముపపద్యతే । ‘ ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వాయవాద్వే’తిచహృదయాయతనత్వమణీయస్త్వంచారాగ్ర మాత్రస్యజీవస్యావకల్పతే నాపరిచ్ఛిన్నస్యబ్రహ్మణః । నను ‘ జ్యాయాన్పృథివ్యా’ ఇత్యాద్యపినపరిచ్ఛి న్నేఽవకల్పతఇతి, అత్రబ్రూమః , నతావదణీయస్త్వం జ్యాయస్త్వం చోభయమేకస్మిన్నాశ్రయితుం శక్యంవిరోధాత్, అన్యతరాశ్రయణేచ ప్రథమశ్రుతత్వాదణీయస్త్వంయుక్తమాశ్రయితుం । జ్యాయ స్త్వంతుబ్రహ్మభావాపేక్షయాభవిష్యతీతి । నిశ్చితేచ జీవవిషయత్వేయదంతేబ్రహ్మసంకీర్తనమేతద్బ్ర హ్మేతితదపిప్రకృతపరామర్శార్థత్వాజ్జీవవిషయమేవ ।తస్మాన్మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్జీవఉపాస్యఇ త్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః , పరమేవ బ్రహ్మేహమనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైరుపాస్యం । కుతః, సర్వత్రప్ర సిద్ధోపదేశాత్ । యత్సర్వేషువేదాంతేషుప్రసిద్ధం బ్రహ్మశబ్దస్యాలంబనంజగత్కారణ మిహచసర్వంఖ ల్విదంబ్రహ్మేతివాక్యోపక్రమేశ్రుతం తదేవమనో మయత్వాదిభిర్ధర్మై ర్విశిష్టముపదిశ్యతఇతియుక్తం । ఏవంసతిప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే నభవిష్యతః । నను వాక్యోపక్రమేశమవిధి వివక్షయాబ్రహ్మనిర్ది ష్టంనస్వవివక్షయేత్యుక్తం । అత్రోచ్యతే.। యద్యపిశమవిధివివక్షయా బ్రహ్మనిర్దిష్టం తథాపి మనోమ యత్వాదిషూపదిశ్యమానేషు బ్రహ్మసన్నిహితంభవతి । జీవస్తునసన్నిహితః నచస్వశబ్దేనోపాత్తఇతి వైషమ్యం॥ ... ... ❋

॥ సూ ॥౨॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥

వక్తుమిష్టావివక్షితాః। యద్యప్యపౌరుషేయేవేదేవక్తురభావాన్నేచ్ఛార్థస్సంభవతితథాప్యుపాదానే

సర్వనామ్నస్సన్నిహితవిశేష్యాకాంక్షిత్వాద్బ్రహ్మసంబధ్యతే । ‘ సోఽయంతేసదనంకరోమీ’తిసంస్కారార్థసదనస్యనిరా కాంక్షస్యాపితస్మిన్సీదేతిసాకాంక్షతచ్ఛబ్దేనపరామర్శదర్శనాదిత్యాహ । అత్రోచ్యతఇతి ॥ సోఽయంపాత్రంతేపురోడా శస్యేతిశ్రుత్యర్థః । జీవోఽపిలింగాత్సన్నిహితఇత్యతఆహ ॥జీవస్త్వితి॥ ఇదంహిలింగద్వయంలోకసిద్ధంజీవంనసన్నిధా పయతి।దుఃఖినఉపాస్త్యయోగ్యత్వాత్ ఫలాభావాచ్చ, అతోవిశ్వజిన్న్యాయేనసర్వాభిలషితమానందరూపంబ్రహ్మోపో పాసనాక్రియానుబంధీతిభావః।కించబ్రహ్మపదశ్రుత్యాలింగబాధఇత్యాహ॥నచేతి॥అన్యతరాకాంక్షానుగృహీతంఫలవత్ప్ర కరణంవిఫలలింగాద్బలీయఇతిసముదాయార్థః॥ ... ... ❋

౨॥ వస్తునోవివక్షాయాః ఫలముపాదానంస్వీకారఃసచప్రకృతేషుగుణేష్వస్తీతివివక్షోపచారఇత్యాహ॥తథాప్యుపాదానేనేతి ॥ నన్విదంగ్రాహ్యమిదంత్యాజ్యమితిధీర్వివక్షాధీనా వేదేరుతస్యాన్యదిత్యతఆహ ॥ ఉపాదానానుపాదానేత్వితి॥ తాత్పర్యంనామఫలవదర్థప్రతీత్యనుకూలత్వంశబ్దధర్మఃఽతు। ఉపక్రమాదినాతస్యజ్ఞానాత్తయోరవగమఇత్యర్థః ॥ తదిహేతి॥ప్రకృతస్యోపాస్యత్వాదిత్యర్థః । సర్వాత్మత్వేప్రమాణమాహ ॥తథాచేతి ॥ జీర్ణఃస్థవిరో యోదండేనవంచతిగచ్ఛతి సోఽపిత్వమేవయోజాతో బాలస్సత్వమేవసర్వతస్సర్వాసుదిక్షుముఖానియస్య శ్రోత్రాణ్యస్యేతిసర్వతశ్శ్రుతిమత్ సర్వమావృత్యాప్రసిద్ధాః పాణ్యాదయస్తస్యేతిసర్వాత్మతోక్తిః ॥ ... ... ❋

స్ఫలేనోపపద్యతే । లోకేహి శబ్దేనాభిహితముపాదేయంభవతితద్వివక్షితమిత్యుచ్యతే,యదనుపాదేయంతదవివక్షితమితి, తద్వద్వేదేప్యుపాదేయత్వేనాభిహితంవివక్షితంభవతీతరదవివక్షితం । ఉపాదానానుపాదానేతు వేదవాక్యతాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యామవగమ్యేతే । తదిహవివక్షితాయేగుణాఉపాసనాయాముపాదేయత్వేనోపదిష్టాస్సత్యసంకల్పప్రభృతయస్తేపరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే। సత్యసంకల్పత్వంహిసృష్టిస్థితిసంహృతిష్వప్రతిబద్ధశక్తిత్వాత్పరమాత్మనోఽవకల్పతే । పరమాత్మగుణత్వేనచ 'యఆత్మాఽపహతపాప్మా' ఇత్యత్ర 'సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇతిశ్రుతం 'ఆకాశాత్మే'తిచ ఆకాశవదాత్మాఽస్యేత్యర్థః। సర్వగతత్వాదిభిర్ధర్మైస్సంభవత్యాకాశేనసామ్యం బ్రహ్మణః। 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇత్యాదినాచైతదేవదర్శయతి। యదప్యాకాశఆత్మాస్యేతి వ్యాఖ్యాయతే తదపి సంభవతిసర్వజగత్కారణస్యసర్వాత్మనో బ్రహ్మణఆకాశాత్మకత్వం అతఏవ సర్వకర్మేత్యాది । ఏవమిహోపాస్యతయావివక్షితాగుణాబ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే। యత్తూక్తం 'మనోమయఃప్రాణశరీర' ఇతిజీవలింగంనతద్బ్రహ్మణ్యుపపద్యతఇతి, తదపిబ్రహ్మణ్యుపపద్యతఇతి బ్రూమః। సర్వాత్మత్వాద్ధి బ్రహ్మణోజీవసంబంధీనిమనోమయత్వాదీని బ్రహ్మసంబంధీనిభవంతి। తథాచబ్రహ్మవిషయేశ్రుతిస్మృతీభవతః 'త్వంస్త్రీ త్వంపుమానసిత్వంకుమారఉతవాకుమారీ త్వంజీర్ణోదండేనవంచసిత్వంజాతోభవసివిశ్వతోముఖ'ఇతి। "సర్వతఃపాణిపాదంతత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం। సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్యతిష్ఠతీ"తిచ । 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇతి చ శ్రుతిః శుద్ధబ్రహ్మవిషయా । ఇయంతు మనోమయఃప్రాణశరీరఇతి సగుణబ్రహ్మవిషయేతివిశేషః । అతో వివక్షితగుణోపపత్తేః పరమేవ బ్రహ్మేహోపాస్యత్వేనోపదిష్టమితి గమ్యతే॥... ... ... ❋

సూ ॥3॥ అనుపపత్తేస్తునశారీరః॥

పూర్వేణసూత్రేణబ్రహ్మణివివక్షితానాంగుణానాముపపత్తిరుక్తా,అనేనశారీరేతేషామనుపపత్తిరుచ్యతే । తుశబ్దోఽవధారణార్థః। బ్రహ్మైవోక్తేనన్యాయేనమనోమయత్వాదిగుణం,నతుశారీరోజీవోమనోమయత్వాదిగుణః, యత్కారణం 'సత్యసంకల్పఆకాశాత్మా'వాక్యనాదరో'జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇతిచైవంజాతీయకాగుణానశారీరేఆంజస్యేనోపపద్యంతే ।శారీరఇతి శరీరేభవఇత్యర్థః । నన్వీశ్వరోఽపిశరీరేభవతి । సత్యంశరీరేభవతినతుశరీరఏవభవతి। 'జ్యాయాన్ పృథివ్యాజ్యాయానంతరిక్షాదాకాశా

3 ॥ నను జీవధర్మాశ్చేద్బ్రహ్మణియోజ్యంతే తర్హి బ్రహ్మధర్మాఏవజీవేకిమితి నయోజ్యంతే తత్రాహ ॥ అనుపపత్తేరితి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ పూర్వేణేతి ॥ సర్వాత్మత్వాదిరుక్తన్యాయః । కల్పితస్యధర్మాఅధిష్ఠానేసంబధ్యంతే,నాధిష్ఠానధర్మాఃకల్పితఇతిభావః।వాగేవవాకఃసోఽస్యాస్తీతివాకీ। నవాకీఅవాకీఅనింద్రియఇత్యర్థః। ఉత్రాప్యాదరఃకామోస్యనాస్తీత్యనాదరఃనిత్యతృప్తఇత్యర్థః।జ్యాయస్త్వాద్యనుపపత్త్యాశారీరఇతిపరిచ్ఛేదో హేతుఃసూత్రోక్తః। సతుజీవస్యైవ నేశ్వరస్యేత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా॥.. ❋

౪॥ ప్రాపకత్వేనవ్యపదిశతీతిసంబంధః । కర్మకర్తృవ్యపదేశపదస్యార్థాంతరమాహ । తథోపాస్యేతి॥ *
౫॥ ఏకార్థత్వంప్రకరణస్యసమానత్వం । అంతరాత్మన్నితివిభక్తిలోపశ్ఛాందసః శబ్దయోర్విశేషోవిభక్తిభేదః । తస్మాత్తదర్థయోర్భేదఇతిసూత్రార్థః॥ ... ... *
౬॥ 'స్మృతౌ హృదిస్థస్య జీవాద్భేదోక్తేరత్రాపి హృదిస్థోమనోమయఈశ్వరఇత్యాహ । స్మృతేశ్చేతి ॥ భూతానిజీ వత్సర్వగతశ్చనిత్య' ఇతిచవ్యాపిత్వశ్రవణాత్ । జీవస్తుశరీరఏవభవతి । తస్యభోగాధిష్ఠానాచ్ఛరీరాద న్యత్రవృత్త్యభావాత్॥ ... ... *

సూ॥౪॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥

ఇతశ్చనశారీరోమనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాత్కర్మకర్తృవ్యపదేశో భవతి 'ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీ'తి ఏతమితిప్రకృతంమనోమయత్వాదిగుణముపాస్యమాత్మానంకర్మత్వేనప్రాప్యత్వేన వ్యపదిశతి । అభిసంభవితాస్మీతిశారీరముపాసకంకర్తృత్వేనప్రాపకత్వేన । అభిసంభవితాస్మీతిప్రాప్తాస్మీత్యర్థః। నచసత్యాంగతావేకస్యకర్తృకర్మవ్యపదేశోయుక్తః,తథోపాస్యోపాసకభావోఽపిభేదాధిష్ఠానఏవ తస్మాదపినశారీరోమనోమయత్వాదివిశిష్టః॥ ... ... *

సూ॥౫॥ శబ్దవిశేషాత్

ఇతశ్చశారీరాదన్యోమనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాచ్ఛబ్దవిశేషోభవతి, సమానప్రకరణేశ్రుత్యంతరే 'యథావ్రీహిర్వాయవోవాశ్యామకోవాశ్యామాకతండులోవైవమయమంతరాత్మన్పురుషోహిరణ్మయ' ఇతిశారీరస్యాత్మనోఽన్యఃశబ్దోఽభిధాయకఃసప్తమ్యంతోఽంతరాత్మన్నితి । తస్మాద్విశిష్టోన్యఃప్రథమాంతఃపురుషశబ్దోమనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్మనోఽభిధాయకః, తస్మాత్తయోర్భేదోఽవగమ్యతే॥ *

సూ॥౬॥ స్మృతేశ్చ॥

స్మృతిశ్చశారీరపరమాత్మనోర్భేదందర్శయతి "ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతానియంత్రారూఢానిమాయయే"త్యాద్యా। అత్రాహ। కఃపునరయంశారీరోనామపరమాత్మనోఽన్యోయఃప్రతిషిధ్యతే, అనుపపత్తేస్తునశారీరఇత్యాదినా । శ్రుతిస్తు 'నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టానాన్యోఽతోఽస్తిశ్రోతానాన్యోఽతోఽస్తిమంతానాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే'త్యేవంజాతీయకాపరమాత్మనోఽన్యమాత్మానంవారయతి । తథాస్మృతిరపి "క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధిసర్వక్షేత్రేషుభారతే"త్యేవంజాతీయకేతి । అత్రోచ్యతే । సత్యమేవైతత్పరఏవాత్మా దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యుపాధిభిఃపరిచ్ఛిద్యమానోబాలైశ్శారీరఇత్యుపచర్యతే ॥ యథాఘటకరకాద్యుపాధివశాదపరిచ్ఛిన్నమపినభఃపరిచ్ఛిన్నవదవభాసతేతద్వత్ । తదపేక్షయాచకర్మకర్తృత్వాదిభేదవ్యవహారోనవిరుధ్యతే । ప్రాక్ 'తత్త్వమసీ'త్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్ । గృహీతేత్వాత్మైకత్వేబంధమోక్షాదిసర్వవ్యవహారపరిసమాప్తిరేవస్యాత్॥ ... ... *

సూ॥౭॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చనేతిచేన్ననిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చ

అర్భకమల్పమోకోనీడం 'ఏషమేఆత్మాంతర్హృదయ'ఇతిపరిచ్ఛిన్నాయతనత్వాత్ । స్వశబ్దేనచాణీ

వాఙ్యంత్రంశరీరం ! అత్రసూత్రకృతాసత్యభేదఉక్తఇతి భ్రాంతినిరాసాయేతత్యధికరణేసిరస్తమపిచోద్యముద్భావ్య నిరస్యతి ॥ అత్రాహేత్యాదినా ॥ త్వదుక్తరీత్యావస్తుతఏకత్వమేవ భేదస్తుకల్పితఏవ సూత్రేష్వనూద్యతఇత్యాహ ॥ సత్యమితి॥ ... ... *
౭ । అర్భకమోకోయస్యసోఽర్భకౌకాఃతస్యభావస్తత్త్వంతస్మాదార్థికమల్పత్వం అణీయానిత్యల్పత్వవాచకశబ్దే

నాపి శ్రుతమిత్యాహ ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ నాయం దోష ఇత్యుక్తం వివృణోతి ॥ న తావదితి ॥ కథమపి బ్రహ్మభావాపేక్షయాఽపీత్యర్థః । పరిచ్ఛేదత్యాగం వినా బ్రహ్మత్వాసంభవాత్ తత్త్యాగే చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వమాయాతీతి భావః । విభోః పరిచ్ఛేదోక్తౌ దృష్టాంతమాహ ॥ యథా సమస్తేతి ॥ సర్వేశ్వరస్యాయోధ్యాయాం స్థిత్యపేక్షయా పరిచ్ఛేదోక్తివదల్పహృది ధ్యేయత్వేన తథోక్తిరిత్యర్థః ॥ నను కిమితి హృదయమేవ ప్రాయేణోచ్యతే తత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ హృదయే పరమాత్మనో బుద్ధివృత్తిర్గ్రాహికా భవతి । అత ఈశ్వరాభివ్యక్తిస్థానత్వాత్తత్రోక్తిరిత్యర్థః ॥ వ్యోమదృష్టాంతాత్సిద్ధా శంకాలతా కాపి ఛిన్నేత్యాహ ॥ తత్ర యదాశంక్యత ఇత్యాదినా ॥ భిన్నాయతనత్వేఽపి వ్యోమ్నః సత్యభేదాభావాదితి భావః ॥......*

యాఽపి హార్దాయతనత్వాదణీయస్త్వవ్యపదేశాత్, శారీర ఏవారాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపదిశ్యతే న సర్వగతః పరమాత్మేతి యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యం, అతోఽభిధీయతే । నాయం దోషః । న తావత్పరిచ్ఛిన్నదేశస్య సర్వగతత్వవ్యపదేశః కథమప్యుపపద్యతే । సర్వగతస్య తు సర్వదేశేషు విద్యమానత్వాత్పరిచ్ఛిన్నదేశవ్యపదేశోఽపి కయాచిదపేక్షయా సంభవతి; యథా సమస్తవసుధాధిపతిరపి సన్నయోధ్యాధిపతిరితి వ్యపదిశ్యతే । కయా పునరపేక్షయా సర్వగతస్సన్నీశ్వరోఽర్భకౌకా అణీయాంశ్చ వ్యపదిశ్యత ఇతి । నిచాయ్యత్వాదేవమితి బ్రూమః । ఏవమణీయస్త్వాదిగుణోపేత ఈశ్వరస్తత్ర హృదయపుండరీకే నిచాయ్యో ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే, యథా సాలగ్రామే హరిః । తత్రాస్య బుద్ధివిజ్ఞానం గ్రాహకం సర్వగతోఽపీశ్వరస్తత్రోపాస్యమానః ప్రసీదతి । వ్యోమవచ్చైతద్ద్రష్టవ్యం । యథా సర్వగతమపి సద్వ్యోమ సూచీపాశాద్యపేక్షయాఽర్భకౌకోఽణీయశ్చ వ్యపదిశ్యతే, ఏవం బ్రహ్మాపి । తదేవం నిచాయ్యత్వాపేక్షం బ్రహ్మణోఽర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వం చ న పారమార్థికం । తత్ర యదాశంక్యతే హృదయాయతనత్వాద్బ్రహ్మణో హృదయానాం చ ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాత్ భిన్నాయతనానాం చ శుకాదీనామనేకత్వసావయవత్వానిత్యత్వాదిదోషదర్శనాద్బ్రహ్మణోఽపి తద్వత్ప్రసంగ ఇతి తదపి పరిహృతం భవతి ॥ ... *

సూ ॥ ౮ ॥ సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ ॥

వ్యోమవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణః సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరేణావిశిష్టత్వాత్ సుఖదుఃఖాదిసంభోగోఽప్యవిశిష్టః ప్రసజ్యేత । ఏకత్వాచ్చ । నహి పరమాత్మనోఽన్యః కశ్చిదాత్మా సంసారీ విద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్పరస్యైవ బ్రహ్మణః సంభోగప్రసంగ ఇతి చేన్న, వైశేష్యాత్ । న తావత్సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరవద్బ్రహ్మణస్సంభోగప్రసంగో వైశేష్యాత్ । విశేషో హి భవతి శారీరపరమేశ్వరయోరేకః కర్తా భోక్తా ధర్మాధర్మాదిసాధనః సుఖదుఃఖాదిమాంశ్చ, ఏకస్తద్విపరీతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణః । ఏతస్మాదనయోర్విశేషాదేకస్య భోగో నేతరస్య । యది చ సన్నిధానమాత్రేణ వస్తుశక్తిమనాశ్రిత్య కార్యసంబంధోఽభ్యుపగమ్యేత ఆకాశాదీనామపి దాహాదిప్రసంగః । సర్వగతానేకాత్మవాదినామపి సమావేతౌ చోద్యపరిహారౌ । యదప్యేకత్వాద్బ్రహ్మణ ఆత్మాంతరాభావాచ్ఛారీరస్య భోగేన బ్రహ్మణో భోగప్రసంగ ఇతి అత్రవ

౮ ॥ బ్రహ్మణో హార్దత్వేఽనిష్టసంభోగాపత్తేర్జీవ ఏవ హార్ద ఉపాస్య ఇతి శంకాం వ్యాచష్టే ॥ వ్యోమవదితి ॥ బ్రహ్మ భోక్తృ స్యాత్ హార్దత్వే సతి చేతనత్వాజ్జీవాభిన్నత్వాచ్చ జీవవదిత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ న వైశేష్యాదితి ॥ ధర్మాధర్మవత్త్వముపాధిరిత్యర్థః । అయమేవ విశేషో వైశేష్యం స్వార్థే ష్యఞ్ ప్రత్యయః విశేషస్యాతిశయో వా ధర్మాధర్మాదేస్స్వాశ్రయే ఫలహేతుత్వమతిశయః, తస్మాదిత్యర్థః । కించ విభవో బహవ ఆత్మాన ఇతి వాదినామేకస్మిన్ దేహే సర్వాత్మనాం భోక్తృత్వప్రసంగః స్వకర్మార్జిత ఏవ దేహ ఏవ భోగ ఇతి పరిహారశ్చ తుల్య ఇతి న వయం పర్యనుయోజ్యా ఇత్యాహ ॥ సర్వగతేతి ॥ వస్తుతస్తేషామేవ భోగసాంకర్యమిత్యగ్రే వక్ష్యతే । బ్రహ్మణో జీవాభిన్నత్వం శ్రుత్యా నిశ్చిత్య తేన భోక్తృత్వాను

మానేనోపజీవ్యశ్రుతిబాధమాహ ॥ యథాశాస్త్రమితి ॥ అర్ధంముఖమాత్రంజరత్యావృద్ధాయాః కామయతేనాంగానీతిసోఽయమర్ధజరతీయన్యాయః సచాత్రనయుక్తః । నహ్యభేదమంగీకృత్యాభోక్తృత్వంత్యక్తుంయుక్తం శ్రుత్యైవాభేదసిద్ధ్యర్థంభోక్తృత్వవారణాదిత్యాహ ॥శాస్త్రంచేతి ॥నన్వేకత్వంమయాశ్రుత్యానగృహీతంయేనోపజీవ్యబాధస్స్యాత్ । కింతుత్వదుక్త్యాఽగృహీతమిత్యాశంక్యబింబప్రతిబింబయోః కల్పితభేదేనభోక్తృత్వాభోక్తృత్వ వ్యవస్థోపపత్తేరప్రయోజకోహేతురిత్యాహ ॥ అథాగృహీతమిత్యాదినా ॥ కల్పితధర్మేణాఽసంగిత్వమధిష్ఠానస్యవైశేష్యమిత్యస్మిన్నర్థేపిసూత్రం పాతయతి॥ తదాహేతి ॥ బ్రహ్మణోఽబాధకాభావాచ్ఛాండిల్యవిద్యావాక్యం బ్రహ్మణ్యుపాస్యేసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్॥ ... ... *

దామః ఇదంతావద్దేవానాంప్రియఃప్రష్టవ్యః కథమయంత్వయాత్మాంతరాభావోఽధ్యవసితఇతి । 'తత్త్వమస్యహంబ్రహ్మాస్మి నాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే'త్యాదిశాస్త్రేభ్యఇతిచేత్ , యథాశాస్త్రం తర్హిశాస్త్రీయోఽర్థఃప్రతిపత్తవ్యఃనతత్రార్ధజరతీయంలభ్యం శాస్త్రంచతత్త్వమసీత్యపహతపాప్మత్వాదివిశేషణంబ్రహ్మశారీరస్యాత్మత్వేనోపదిశచ్ఛారీరస్యైవతావదుపభోక్తృత్వంవారయతి। కుతః। తదుపభోగేనబ్రహ్మణఉపభోగప్రసంగః । అథాగృహీతంశారీరస్యబ్రహ్మణైకత్వంతదామిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశారీరస్యోపభోగోనతేనపరమార్థరూపస్యబ్రహ్మణస్సంస్పర్శః। నహిబాలైస్తలమలినతాదిభిర్వ్యోమ్నివికల్ప్యమానేతలమలినతాదివిశిష్టమేవపరమార్థతోవ్యోమభవతి । తదాహ 'నవైశేష్యా'దితి ॥ నైకత్వేపిశారీరస్యోపభోగేనబ్రహ్మణఉపభోగప్రసంగోవైశేష్యాత్ । విశేషోహిభవతిమిథ్యాజ్ఞానసమ్యగ్జ్ఞానయోః । మిథ్యాజ్ఞానకల్పితఉపభోగః, సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం ॥ నచమిథ్యాజ్ఞానకల్పితేనోపభోగేనసమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వంవస్తుసంస్పృశ్యతేతస్మాన్నోపభోగగంధోఽపిశక్యఈశ్వరస్యకల్పయితుమ్॥ ... *

సూ ॥౯॥ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ॥

కఠవల్లీషుపఠ్యతే 'యస్యబ్రహ్మచక్షత్రంచోభేభవతఓదనః మృత్యుర్యస్యోపసేచనంకఇత్థావేదయత్రస'ఇతి । అత్రకశ్చిదోదనోపసేచనసంసూచితోఽత్తాప్రతీయతే । తత్రకిమగ్నిరత్తాస్యాదుతజీవోఽథవాపరమాత్మేతిసంశయః, విశేషానవధారణాత్, త్రయాణాంచాగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్గ్రంథేప్రశ్నోపన్యాసోపలబ్ధేః। కింతావత్ప్రాప్తం, అగ్నిరత్తేతి। కుతః । 'అగ్నిరన్నాద'ఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధిభ్యాంజీవోవాఽత్తాస్యాత్ 'తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తిదర్శనాత్ । నచపరమాత్మా 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'తిదర్శనాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, అత్తాత్రపరమాత్మాభవితుమర్హతి । కుతః,చరాచరగ్రహణాత్। చరాచరంహిస్థావరజంగమంమృత్యూపసేచనమిహాద్యత్వేనప్రతీయతే । తాదృశస్యచాద్యస్యనపరమాత్మనోఽన్యఃకార్త్స్న్యేనాత్తాసంభవతి, పరమాత్మాతువికారజాతంసంహరన్సర్వమత్తీత్యు

౯ ॥ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ॥ యస్య బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదోదనోమృత్యుస్సర్వప్రాణిమారకోఽపి యస్యోపసేచనమోదనసంస్కారకఘృతప్రాయఃసోఽత్తాయత్రశుద్ధేచిన్మాత్రేఽభేదకల్పనయావర్తతే తచ్ఛుద్ధంబ్రహ్మఇత్థాఇత్థం ఈశ్వరస్యాప్యధిష్ఠానభూతంకోవేద, చిత్తశుద్ధ్యాద్యుపాయంవినాకోఽపినజానాతీత్యర్థః సంశయబీజమాహ ॥ విశేషేతి ॥ సత్వమగ్నింప్రబ్రూహీత్యగ్నేః, యేయంప్రేతేవిచికిత్సేతిజీవస్య, అన్యత్రధర్మాదితిబ్రహ్మణఃప్రశ్నః । లోకాదిమగ్నింతమువాచేత్యగ్నేః, హంతతఇదంప్రవక్ష్యామీతీతరయోఃప్రతివచనముపలభ్యతఇత్యర్థః । పూర్వత్రబ్రహ్మణోభోక్తృత్వంనాస్తీత్యుక్తంతదుపజీవ్యపూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ అగ్నిప్రకరణమతీతమిత్యరుచేరాహ ॥ జీవోవేతి ॥ పూర్వపక్షేజీవోపాస్తిః సిద్ధాంతేనిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమితిఫలభేదః । ఓదనశబ్దోభోగ్యవాచీతిపూర్వపక్షః, సిద్ధాంతస్తుబ్రహ్మక్షత్రశబ్దైరుపస్థాపితకార్యమాత్రేగౌణఓదనశబ్దః । గుణశ్చాత్రమృత్యూపసేచనపదేన సన్నిధాపితం

ప్రసిద్ధాదనగతం వినాశ్యత్వం గృహ్యతే గౌణశబ్దస్య సన్నిహితగుణగ్రాహిత్వాత్ । తథా చ సర్వస్య నాశ్యత్వేన భోక్తృ లింగాదీశ్వరోఽత్తేత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ తస్యసన్నిహితత్వాదితి ॥ పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి భోగస్య పూర్వోక్తత్వా దిత్యర్థః॥ (౧౦॥ ప్రకరణాచ్చేతి సూత్రం స్పష్టత్వాన్న వ్యాఖ్యాతమ్.) ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥ ❁

౧౧॥ అత్తృవాక్యానంతరవాక్యస్యాపి జ్ఞేయాత్మని సమన్వయమాహ ॥ గుహామితి ॥ ఋతమవశ్యంభావి కర్మఫలం పిబంతౌ భుంజానౌ సుకృతస్య కర్మణో లోకే కార్యే దేహే పరస్య బ్రహ్మణోఽర్ధం స్థానమర్హతీతి పరార్ధ్యం హృదయం పర మం శ్రేష్ఠం తస్మిన్ యా గుహా నభోరూపా బుద్ధిరూపా వా తాం ప్రవిశ్య స్థితౌ ఛాయాతపవన్మిథో విరుద్ధౌ తౌ చ బ్రహ్మవిదః త్రిణాచికేతోఽగ్నిశ్చితో యైస్తే త్రిణాచికేతాః తేఽపి వదంతీత్యర్థః । నాచికేతవాక్యానామత్రాధ్యయన

పపద్యతే। సన్నిహచరాచరగ్రహణం నోపలభ్యతే, తత్కథం సిద్ధవచ్చరాచరగ్రహణం హేతుత్వేనోపాదీ యతే । నైషదోషః । మృత్యూపసేచనత్వేనాద్యత్వేన సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రతీయమానత్వాత్, బ్రహ్మక్షత్రయోశ్చ ప్రాధాన్యాత్ప్రదర్శనార్థత్వోపపత్తేః । యత్తు పరమాత్మనోఽపి నాత్తృత్వం సంభ వతి 'అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి' ఇతి దర్శనాదితి, అత్రోచ్యతే, కర్మఫలభోగస్య ప్రతిషేధకమేతద్దర్శనం తస్య సన్నిహితత్వాన్న వికారసంహారస్య ప్రతిషేధకం, సర్వవేదాంతేషు సృష్టిస్థితిసంహారకారణత్వేన బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధత్వాత్, తస్మాత్పరమాత్మైవేహాత్తా భవితుమర్హతి॥ ... ... ❁

॥ సూ ॥౧౦॥ ప్రకరణాచ్చ ॥

ఇతశ్చ పరమాత్మైవేహాత్తా భవితుమర్హతి యత్కారణమిదం ప్రకరణం పరమాత్మనః 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' దిత్యాది । ప్రకృతగ్రహణం చ న్యాయ్యం 'క ఇత్థా వేద యత్ర స' ఇతి చ దుర్విజ్ఞానత్వం పరమాత్మలింగం॥

॥ సూ ॥౧౧॥ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ॥

కఠవల్లీషు ఏవం పఠ్యతే "ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే । ఛాయాత పౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః" ఇతి । తత్ర సంశయః । కిమిహ బుద్ధిజీవౌ నిర్దిష్టౌ, ఉత జీవపరమాత్మానావితి । యది బుద్ధిజీవౌ తతో బుద్ధిప్రధానకార్యకరణసంఘాతాద్విలక్షణో జీవః ప్రతిపాదితో భవతి, తదపీహ ప్రతిపాదయితవ్యం । 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయ మస్తీతి చైకే ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ' ఇతి పృష్టత్వాత్ । అథ జీవపర మాత్మానౌ, తతో జీవాద్విలక్షణః పరమాత్మా ప్రతిపాదితో భవతి, తదపీహ ప్రతిపాదయితవ్యం । 'అన్య త్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాదన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద' ఇతి పృష్టత్వాత్ । అత్రాహ ఉభావప్యేతౌ పక్షౌ న సంభవతః । కస్మాత్, ఋతపానం హి కర్మఫలోపభోగః 'సుకృతస్య లోకే' ఇతి లింగాత్ । తచ్చ చేతనస్య క్షేత్రజ్ఞస్య సంభవతి నాచేతనాయా బుద్ధేః । పిబంతావితి ద్వివచనేన ద్వయోః పానం దర్శయతి శ్రుతిః । అతో బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షస్తావన్న సంభవతి । అత ఏవ క్షేత్రజ్ఞపర మాత్మపక్షోఽపి న సంభవతి చేతనేఽపి పరమాత్మని ఋతపానాసంభవాత్ 'అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి' ఇతి

నం తదర్థజ్ఞానం తదనుష్ఠానం చేతి త్రిత్వం బోధ్యం । బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నజీవస్య పరమాత్మనశ్చ ప్రకృతత్వాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం స్వయమేవాహ ॥ యదీత్యాదినా ॥ తదపి-జీవస్య బుద్ధివైలక్షణ్యమపీత్యర్థః । మను ష్యే ప్రేతే మృతే సతి యేయం విచికిత్సా సంశయః పరలోకభాగ్భోక్తాఽస్తీత్యేకే నాస్తీత్యన్యే, అతస్త్వయోపదిష్టోఽహ మేతదాత్మతత్త్వం జానీయామిత్యర్థః । తదపీతి పరమాత్మస్వరూపమపీత్యర్థః । ఉభయోర్భోక్తృత్వాయోగేన సంశ యమాక్షిపతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఛత్రిపదేన గంతార ఇవ పిబత్పదేనాజహల్లక్షణయా ప్రవిష్టావుచ్యేతే ఇత్యాహ ॥ అత్రో చ్యత ఇతి ॥ పానకర్తృవాచిపదేన పానానుకూలౌ వాలక్ష్యావిత్యాహ ॥ యద్వేతి॥ నియతపూర్వభావి కృతిమత్త్వరూప

మనుకూలత్వంకర్తృకారయిత్రోస్సాధారణం యః కారయతి సకరోత్యేవేతిన్యాయాదితిభావః । అత్ర ప్రకృతిర్ముఖ్యార్థా ప్రత్యయే లక్షణామిశ్రాఽస్తు కృతిః ప్రత్యయార్థో ముఖ్యః । ప్రకృత్యా స్వాజహల్లక్షణయా పాయనంలక్ష్యమిత్యాహుః । పూర్వపక్షే పిబంతావితి కర్తృవాచిశతృప్రత్యయేన బుద్ధిజీవసాధారణం కారకత్వంలక్ష్యమిత్యాహ ॥ బుద్ధీతి ॥ ఏధాంసికాష్ఠానిపచంతీత్యాఖ్యానేన కారకత్వం లక్ష్యం ప్రకృతిస్తుముఖ్యైవేతిభావః । ముఖ్యపాతారౌ ప్రసిద్ధపక్షేణా గ్రాహ్యావిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ బ్రహ్మక్షత్రపదస్య సన్నిహితమృత్యుపదాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపిపిబత్పదస్య సన్నిహితగుహాపదాద్బుద్ధిజీవపరతేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ గోచరః ఫలం । ఏకస్మిన్ జాతిమతిక్లృప్తే సజాతీయ

మంత్రవర్ణాదితి । అత్రోచ్యతే । నైష దోషః । ఛత్రిణో గచ్ఛంతీత్యేకేనాపి ఛత్రిణా బహూనామచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిత్వోపచారదర్శనాత్ , ఏవమేకేనాపిపిబతా ద్వౌపిబంతావుచ్యేయాతాం । యద్వా జీవస్తావత్పిబతి , ఈశ్వరస్తుపాయయతిపాయయన్నపిపిబతీత్యుచ్యతే । పాచయితర్యపిపక్తృత్వప్రసిద్ధిదర్శనాత్ బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షపరిగ్రహోఽపి సంభవతి కరణే కర్తృత్వోపచారాత్ , ఏధాంసిపచంతీతిప్రయోగదర్శనాత్। నచాధ్యాత్మాధికారేఽన్యౌకౌచిదృతంపిబంతౌసంభవతః, తస్మాద్బుద్ధిజీవౌస్యాతాంజీవపరమాత్మానౌ వేతిసంశయః । కింతావత్ప్రాప్తం బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావితి। కుతః । గుహాంప్రవిష్టావితివిశేషణాత్ । యదిశరీరంగుహా యదివాహృదయముభయథాపిబుద్ధిక్షేత్రజ్ఞౌగుహాంప్రవిష్టావుపపద్యేతే । నచసతిసంభవే సర్వగతస్యబ్రహ్మణః విశిష్టదేశత్వంయుక్తంకల్పయితుం । 'సుకృతస్యలోక' ఇతిచ కర్మగోచరానతిక్రమందర్శయతి । పరమాత్మాతునసుకృతస్యదుష్కృతస్యవాగోచరేవర్తతే । 'నకర్మణావర్ధతేనోకనీయా'నితిశ్రుతేః । ఛాయాతపావితిచచేతనాచేతనయోర్నిర్దేశ ఉపపద్యతే ఛాయాతపవత్పరస్పరస్యవిలక్షణత్వాత్ । తస్మాద్బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావిహోచ్యేయాతామిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః। విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానావిహోచ్యేయాతాం। కస్మాత్ । ఆత్మానౌహితావుభావపిచేతనౌసమానస్వభావౌ, సంఖ్యాశ్రవణేచసమానస్వభావేష్వేవలోకే ప్రతీతిర్దృశ్యతే, అస్యగోర్ద్వితీయోఽన్వేష్టవ్యఇత్యుక్తే గౌరేవద్వితీయోఽన్విష్యతే నాశ్వః పురుషోవా, తదిహఋతపానేనలింగేననిశ్చితేవిజ్ఞానాత్మని ద్వితీయాన్వేషణాయాంసమానస్వభావశ్చేతనః పరమాత్మైవప్రతీయతే । ననూక్తంగుహాహితత్వదర్శనాన్నపరమాత్మాప్రత్యేతవ్యఇతి। గుహాహితత్వదర్శనాదేవపరమాత్మాప్రత్యేతవ్యఇతివదామః। గుహాహితత్వంహిశ్రుతిస్మృతిష్వసకృత్పరమాత్మనఏవదృశ్యతే। 'గుహాహితంగహ్వరేష్ఠంపురాణం' 'యోవేదనిహితంగుహాయాంపరమేవ్యోమన్' 'ఆత్మానమన్విచ్ఛగుహాంప్రవిష్ట'మిత్యాద్యాసు । సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణఉపలబ్ధ్యర్థో దేశవిశేషోపదేశోనవిరుధ్యతఇత్యేతదప్యుక్తమేవ । సుకృతలోకవర్తిత్వంతు ఛత్రిత్వవదేకస్మిన్నపివర్తమానముభయోరవిరుద్ధం । ఛాయాతపావిత్యప్యవిరుద్ధం । ఛాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణత్వాత్సంసారిత్వాసంసారిత్వయోః । అవిద్యాకృతత్వాత్సంసారిత్వస్యపారమార్థికత్వాచ్చాసంసారిత్వస్య, తస్మాద్విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానౌగుహాంప్రవిష్టౌగృహ్యేతే॥ ॥కుతశ్చవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మానౌగృహ్యేతే॥*

మేవద్వితీయంగ్రాహ్యం । వ్యక్తిమాత్రగ్రహే లాఘవాన్న విజాతీయంజాతివ్యక్త్యుభయకల్పనాగౌరవాత్ । నచాస్తు కారకత్వేనసజాతీయాబుద్ధిరేవ జీవస్యద్వితీయేతివాచ్యం, చేతనత్వస్యజీవస్వభావస్య కారకత్వాదంతరంగత్వాత్ । తథాచలోకేద్వితీయస్యాంతరంగజాతిమత్త్వదర్శనాజ్జీవస్యద్వితీయశ్చేతనఏవేతిసూత్రార్థమాహ ॥ సంఖ్యాశ్రవణేచేతి॥ గుహాయాంబుద్ధౌస్థితం గహ్వరేఽనేకానర్థసంకులే దేహేస్థితంపురాణమనాది పురుషంవిదిత్వాహర్షశోకౌజహాతిపరమేశ్రేష్ఠేవ్యోమన్ హార్దాకాశే యాగుహాబుద్ధిః తస్యాంనిహితం బ్రహ్మయోవేదసోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామానిత్యన్వయః. అన్విచ్ఛవిచారయేత్యర్థః ॥

... ... *

౧౨ ॥ విశేషణంగన్తృగన్తవ్యత్వాదికంలింగమాహ ॥ విశేషణాచ్చేతి ॥ సజీవోఽధ్వనస్సంసారమార్గస్యపరమంపారం·కింతత్, విష్ణోర్వ్యాపనశీలస్యపరమాత్మనఃపదంస్వరూపమాప్నోతీత్యర్థః।దుర్దర్శందుర్జ్ఞానంతత్ర హేతుఃగూఢంమాయావృతంమాయామనుప్రవిష్టంపశ్చాద్గుహాహితం గుహాద్వారాగహ్వరేష్ఠం, ఏవం బహిరాగతమాత్మాన మధ్యాత్మయోగఃస్థూలసూక్ష్మకారణదేహాలయక్రమేణ ప్రత్యగాత్మనిచిత్తసమాధానం తేనాధిగమోమహావాక్యజావృత్తిః తయా విదిత్వేత్యర్థః । ఋతపానమన్త్రేజీవానువాదేనవాక్యార్థజ్ఞానాయతత్పదార్థో బ్రహ్మప్రతిపాద్యత ఇత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదిహేతి॥ ఉక్తన్యాయమతిదిశతి ॥ ఏషఇతి ॥ ద్వాద్వౌఛాందసోద్వివచనస్యాకారః । సుపర్ణావివసహైవయుజ్యేతే నియమ్యనియామకభావేనేతి । సయుజౌసఖాయాచేతనత్వేనతుల్యస్వభావౌ । సమానమేకం వృక్షంఛేదనయోగ్యంశరీరమాశ్రిత్యస్థితావిత్యర్థః । గుహాంప్రవిష్టావితియావత్। ఏతావాత్మానౌ । తల్లింగదర్శనాదిత్యాహ ॥ తయోరన్యఇతి॥విశేషణాచ్చేత్యాహ॥ అనంతరేచేతి ॥ అనీశయాస్వస్యేశ్వరత్వాప్రతిపత్త్యాదేహేనిమగ్నః పురుషోజీవశ్శోచతి ।నిమగ్నప

సూ ॥౧౨॥ విశేషణాచ్చ॥

విశేషణంచవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరేవసంభవతి ‘ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవచే’త్యాదినాపరేణగ్రంథేనరథిరథాదిరూపకల్పనయా విజ్ఞానాత్మానంరథినంసంసారమోక్షయోర్గంతారం కల్పయతి । ‘సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపద’మితిపరమాత్మానంగంతవ్యంకల్పయతి।తథా‘తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠంపురాణం అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవంమత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీ’తిపూర్వస్మిన్నపిగ్రంథేమంతృమంతవ్యత్వేనతావేవవిశేషితౌ। ప్రకరణంచేదంపరమాత్మనః। ‘బ్రహ్మవిదోవదంతీ’తిచవక్తృవిశేషోపాదానంపరమాత్మపరిగ్రహేఘటతే, తస్మాదిహజీవపరమాత్మానావుచ్యేయాతాం।ఏషఏవన్యాయః‘ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయా’ఇత్యేవమాదిష్వపి। తత్రాపిహ్యధ్యాత్మాధికారాన్నప్రాకృతౌ సుపర్ణావుచ్యేతే ‘తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ’త్యదనలింగాద్విజ్ఞానాత్మాభవతి। ‘అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ’త్యనశనచేతనత్వాభ్యాంపరమాత్మా। అనంతరేచమంత్రేతావేవ ద్రష్టృద్రష్టవ్యభావేన విశినష్టి ‘సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నోఽనీశయాశోచతిముహ్యమానః జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమస్యమహిమానమితివీతశోక’ఇతి । అపరఆహద్వాసుపర్ణేతి। నేయమృగస్యాధికరణస్యసిద్ధాంతంభజతే పైంగిరహస్యబ్రాహ్మణేనాన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాత్ । తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీతిసత్త్వం । అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నన్యోఽభిపశ్యతిజ్ఞస్తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి, సత్త్వశబ్దోజీవః క్షేత్రజ్ఞశబ్దఃపరమాత్మేతియదుచ్యతే, తన్న । సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరంతఃకరణశారీరపరతయాప్రసిద్ధత్వాత్తత్రైవచవ్యాఖ్యాతత్వాత్ । ‘తదేతత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యత్యథయోయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞస్తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞా’వితి నాప్యస్యాధికరణస్య పూర్వపక్షభావంభజ

దార్థమాహ ॥ముహ్యమానఇతి॥నరోఽహమితిభ్రాన్తఇత్యర్థః। జుష్టంధ్యానాదినాసేవితంయదాధ్యానపరిపాకదశాయామీశమన్యంవిశిష్టరూపాచ్ఛిన్నంశోధితచిన్మాత్రంప్రత్యక్త్వేనపశ్యతి తదాఽస్యమహిమానం స్వరూపమితిప్రాప్నోతీవ తతోవీతశోకోభవతీత్యర్థః । ద్వాసుపర్ణేతివాక్యంజీవేశ్వరపరంకృత్వాచింతితం ।అధునాకృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి॥ అపరఇతి॥ అన్యథాబుద్ధివిలక్షణత్వంపదలక్ష్యపరత్వేనేత్యర్థః । సత్త్వంబుద్ధిః । శంకతే ॥ సత్త్వశబ్దఇతి ॥ బుద్ధిజీవౌచేత్పూర్వపక్షార్థస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ నాపీతి ॥ పూర్వపక్షార్థస్తదాస్యాత్ యద్యత్రబుద్ధిభిన్నస్సంసారీప్రతిపాద్యేత నహ్యత్రసంసారీవివక్ష్యతే । కింతు శోధితస్త్వమర్థో బ్రహ్మేత్యర్థః । శ్రుతిస్మృతిభ్యాంచాయమర్థోయుక్తఇతిశేషః । తావతామంత్రవ్యాఖ్యామాత్రేణ । ఏవమేవజీవస్యబ్రహ్మత్వోక్తావేవ । నహిజీవోబుద్ధిభిన్నఇతి వివేకమాత్రేణోపసంహారోయుక్తః । భేదజ్ఞానస్యభ్రాన్తిత్వాదైక్యఫల్యాచ్చేతిభావః ! అవిద్యావిదుషి కిమపిస్వకార్యం నాధ్వంసతేసంప్రా

దయతి, జ్ఞానాగ్నినాస్య స్వాపవదగ్ధత్వాదిత్యర్థః । అవిద్యాస్నాగచ్ఛతీతివాఽర్థః । జీవస్యబ్రహ్మత్వపరమిదంవాక్యమితి పక్షేశంకతే ॥కథమితి॥ బుద్ధేర్భోక్తృత్వోక్తావతాత్పర్యం ।నాత్రయుక్తిచింతయా మనః ఖేదనీయమిత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి॥తదర్థంబ్రహ్మత్వబోధనార్థంభోక్తృత్వముపాధిమస్తకేనిక్షిపతీత్యర్థః । వస్తుతోజీవస్యాభోక్తృత్వేభోక్తృత్వధీః క థమిత్యతఆహ॥ఇదంహీతి॥చిత్తాదాత్మ్యేనకల్పితాబుద్ధిఃసుఖాదిరూపేణపరిణమతేబుద్ధ్యవివేకాచ్చిదాత్మనస్సుఖాదిరూపవృత్తివ్యక్తచైతన్యవత్త్వంభోక్తృత్వంభాతీత్యర్థః। భోక్తృత్వమావిద్యకంనవస్తుతఇత్యత్రమానమాహ ॥తథాచేతి॥ యత్రావిద్యాకాలేచైతన్యంభిన్నమివభవతితదాద్రష్టృత్వాదికం నవస్తునిజ్ఞాతఇత్యర్థః । తస్మాదృతంపిబంతావితివాక్యమేపసుహాధికరణవిషయఇతిస్థితం॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్॥ ... ... ※

తే । నహ్యత్రశారీరః క్షేత్రజ్ఞఃకర్తృత్వభోక్తృత్వాదినాసంసారధర్మేణోపేతోవివక్ష్యతే । కథంతర్హి సర్వసంసారధర్మాతీతో బ్రహ్మస్వభావశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపః 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి' ఇతివచనాత్।'తత్త్వమసి' 'క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధి'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చ। తావతాచవిద్యోపసంహారదర్శనమేవమేవావకల్పతే 'తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌనహవాఏవంవిదికించనరజఆధ్వంసత'ఇత్యాది । కథంపునరస్మిన్పక్షే, 'తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తిసత్త్వమిత్యచేతనేసత్త్వేభోక్తృత్వవచనమితి । ఉచ్యతే । నేయంశ్రుతిరచేతనస్యసత్త్వస్యభోక్తృత్వంవక్ష్యామీతిప్రవృత్తా । కింతర్హి । చేతనస్యక్షేత్రజ్ఞస్యాభోక్తృత్వం బ్రహ్మస్వభావతాంచ వక్ష్యామీతి । తదర్థం సుఖదుఃఖాదివిక్రియావతిసత్త్వేభోక్తృత్వమధ్యారోపయతి । ఇదంహికర్తృత్వంభోక్తృత్వం సత్త్వక్షేత్రజ్ఞయోరితరేతరస్వభావావివేకకృతంకల్ప్యతే, పరమార్థతస్తునాన్యతరస్యాపిసంభవతి, అచేతనత్వాత్సత్త్వస్య, అవిక్రియత్వాచ్చ క్షేత్రజ్ఞస్య, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితస్వభావత్వాచ్చ సత్త్వస్యసుతరాంనసంభవతి । తథాచశ్రుతిః 'యత్రవాన్యదివస్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే'దిత్యాదినా స్వప్నదృష్టహస్త్యాదివ్యవహారవదవిద్యావిషయఏవకర్తృత్వాదివ్యవహారందర్శయతి । 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదినాచ వివేకినఃకర్తృత్వాదివ్యవహారంనివారయతి॥ ... ... ※

సూ ॥౧౩॥ అంతరఉపపత్తేః॥

'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఏషఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మే'తి,'తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకంవాసించతి వర్త్మనీ ఏవగచ్ఛతీ'త్యాదిశ్రూయతే । తత్రసంశయః । కిమయం ప్రతిబింబాత్మాఽక్ష్యధికరణోనిర్దిశ్యతే, అథవిజ్ఞానాత్మా, ఉతదేవతాత్మా ఇంద్రియస్యాధిష్ఠాతాఽథ భోక్తాఽథవేశ్వరఇతి । కింతావత్ప్రాప్తం, ఛాయాత్మాపురుషప్రతిబింబరూపఇతి । కుతః తస్యదృశ్యమానత్వప్రసిద్ధేః 'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యత'ఇతిచప్రసిద్ధవదుపదేశాత్ । విజ్ఞానాత్మనోవాఽయం నిర్దేశఇతియుక్తం । సహిచక్షుషారూపంపశ్యంశ్చక్షుషిసన్నిహితోభవతి, ఆత్మశబ్దశ్చాస్మిన్పక్షేఽను

౧౩ ॥ ※ అంతరఉపపత్తేః ※ ॥ ఉపకోసలవిద్యావాక్యముదాహరతి॥యఇతి॥తదక్షిస్థానమసంగత్వేనబ్రహ్మణోఽనురూపంయతోస్మిన్క్షిప్తంవర్త్మనీపక్ష్మణీఏవగచ్ఛతీత్యర్థః । దర్శనస్యలౌకికత్వశాస్త్రీయత్వాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్రపిబంతావితి ప్రథమశ్రుతచేతనత్వానుసారేణ చరమశ్రుతాగుహాప్రవేశాదయోనీతాః, తద్వదిహాపిదృశ్యతఇతిచాక్షుషత్వానుసారేణామృతత్వాదయోధ్యానార్థం కల్పితత్వేననేయాఇతి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ ఛాయాత్మేతి ॥ పూర్వపక్షేప్రతిబింబోపాస్తిఃసిద్ధాంతేబ్రహ్మోపాస్తిరితిఫలం ॥ ప్రసిద్ధవదితి ॥ చాక్షుషత్వేనేత్యర్థః। సంభావనామాత్రేణపక్షాంతరమాహ ॥ విజ్ఞానాత్మనఇత్యాదినా ॥ మనోబ్రహ్మేతివత్ , ఏతద్బ్రహ్మేతివాక్యస్యఇతిపదశిరస్కత్వాన్నస్వార్థపరత్వమితిపూర్వపక్షః । మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర ఇతిపదస్యప్రత్యయపరత్వాత్ । ఇహ

చ బ్రహ్మేత్యువాచేత్యన్వయేన ఇతిపదస్యోక్తిసంబంధినోఽర్థపరత్వాద్వైషమ్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥ పరమేశ్వర ఏవేతి॥ బహుప్రమాణసంవాదస్తాత్పర్యానుగ్రాహక ఇతి న్యాయానుగృహీతాభ్యామాత్మబ్రహ్మశ్రుతిభ్యాం దృశ్యత్వలింగం బాధ్యమిత్యాహ ॥సంయద్వామేతి॥ వామాని కర్మఫలాన్యేతమక్షిపురుషమభిలక్ష్య సంయంతి ఉత్పద్యంతే సర్వఫలోదయహేతురిత్యర్థః । లోకానాం ఫలదాతాప్యయమేవేత్యాహ ॥వామనీరితి॥ నయతి ఫలాని లోకాన్ ప్రాపయతీత్యర్థః । భామాని భానాని నయత్యయమిత్యాహ॥భామనీరితి॥ సర్వార్థప్రకాశక ఇత్యర్థః । స్థాననామరూపాణాం ధ్యానార్థం శ్రుత్యంతరేఽప్యుపదేశాదక్షిస్థానత్వోక్తిరత్ర న దోష ఇతి సూత్రయోజనా॥ ... ... *

ఖాలో భవతి । ఆదిత్యపురుషో వా చక్షుషోఽనుగ్రాహకః ప్రతీయతే ‘రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత’ ఇతి శ్రుతేః। అమృతత్వాదీనాం చ దేవతాత్మన్యపి కథంచిత్సంభవాత్, నేశ్వరః, స్థానవిశేషనిర్దేశాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవాక్షిణ్యభ్యంతరః పురుష ఇహోపదిష్ట ఇతి । కస్మాత్, ఉపపత్తేః । ఉపపద్యతే హి పరమేశ్వరే గుణజాతమిహోపదిశ్యమానం । ఆత్మత్వం తావన్ముఖ్యయా వృత్త్యా పరమేశ్వర ఉపపద్యతే ‘స ఆత్మా తత్త్వమసీ’తి శ్రుతేః। అమృతత్వాభయత్వే చ తస్మిన్నసకృచ్ఛ్రూయేతే । తథా పరమేశ్వరానురూపమేతదక్షిస్థానం । యథా హి పరమేశ్వరస్సర్వదోషైరలిప్తః అపహతపాప్మత్వశ్రవణాత్ తథాక్షిస్థానం సర్వలేపరహితముపదిష్టం ‘తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకం వాసించతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతీ’తి శ్రుతేః । సంయద్వామాదిగుణోపదేశశ్చ తస్మిన్నవకల్పతే ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే । ‘ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసన్నయంతి ఏష ఉ ఏవ వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీ’తి చ । అత ఉపపత్తేరంతరః పరమేశ్వరః॥ ... ... *

సూ ॥౧౪॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥

కథం పునరాకాశవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణోఽక్ష్యల్పస్థానముపపద్యత ఇతి । అత్రోచ్యతే । భవేదేషానవక్లృప్తిః యద్యేతదేవైకం స్థానమస్య నిర్దిష్టం భవేత్ । సంతి హ్యన్యాన్యపి పృథివ్యాదీని స్థానాన్యస్య నిర్దిష్టాని ‘యః పృథివ్యాం తిష్ఠ’న్నిత్యాదినా తేషు హి చక్షురపి నిర్దిష్టం ‘యశ్చక్షుషి తిష్ఠ’న్నితి । స్థానాదివ్యపదేశాదిత్యాదిగ్రహణేనైతద్దర్శయతి । న కేవలం స్థానమేవైకమనుచితం బ్రహ్మణో నిర్దిశ్యతే, కిం తర్హి నామరూపమిత్యేవంజాతీయకమప్యనామరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుచితం నిర్దిశ్యమానం దృశ్యతే, ‘తస్యోదితి నామ హిరణ్యశ్మశ్రు’రిత్యాది నిర్గుణమపి సద్బ్రహ్మ నామరూపగతైర్గుణైస్సగుణముపాసనార్థం తత్ర తత్రోపదిశ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ । సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థం స్థానవిశేషో న విరుధ్యతే సాలగ్రామ ఇవ విష్ణోరిత్యేతదప్యుక్తమేవ॥ ... ... *

సూ ॥౧౫॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥

అపి చ, నైవాత్ర వివదితవ్యం, కిం బ్రహ్మాస్మిన్వాక్యేఽభిధీయతే న వేతి । సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం । సుఖవిశిష్టం హి బ్రహ్మ యద్వాక్యోపక్రమే ప్రక్రాంతం ‘ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే’తి తదేవేహాభిహితం, ప్రకృతపరిగ్రహస్య న్యాయ్యత్వాత్, ‘ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే’తి చ గతి

౧౪ ॥ అనవక్లృప్తిరక్లృప్తకల్పనా తదా భవేద్యత్రైవ నిర్దిష్టం భవేదిత్యన్వయః । నన్వనుచితబాహుళ్యోక్తిరసమాధానమిత్యాశంక్య యుక్తిమాహ ॥నిర్గుణమపీతి॥ ... ... *

౧౫ ॥ ప్రకరణాదపి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ సుఖవిశిష్టేతి ॥ ధ్యానార్థం భేదకల్పనయా సుఖగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతస్య య ఏష ఇతి సర్వనామ్నాభిధానాదంతరః పరమాత్మా స్యాదితి సూత్రార్థః । నను ప్రకరణాత్ప్రబలేన దృశ్యత్వలింగేనోపస్థాపితః ఛాయాత్మా సర్వనామార్థ ఇత్యత ఆహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ ఉపకోసలో నామ కశ్చిద్బ్రహ్మచా

రిజాబాలస్యాచార్యస్యాగ్నీన్ద్వాదశవత్సరాన్పరిచచార । తమనుపదిశ్య దేశాంతరగతే జాబాలే గార్హపత్యాద్యగ్నిభిర్దయయా ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాత్మవిద్యాముపదిశ్యోక్తం ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ తవాత్మవిద్యాఫలావాప్తయే మార్గమర్చిరాదికం వదిష్యతీత్యర్థః। పశ్చాదాచార్యేణాగత్య య ఏషోఽక్షిణీత్యుక్త్వార్చిరాదికా గతిరుక్తా । తథా చాగ్నిభిరుక్తాత్మవిద్యావాక్యస్య గతివాక్యేనైకవాక్యతా వాచ్యా, సా చ సర్వనామ్నా ప్రకృతాత్మగ్రహే నిర్వహతీత్యేకవాక్యతానిర్వాహకం ప్రకరణం వాక్యభేదకాల్లింగాద్బలవదితి భావః । శ్రుతిం వ్యాచష్టే ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ప్రాణస్సూత్రాత్మా బృహత్త్వాద్బ్రహ్మేతి యత్తజ్జానామి కం విషయసుఖం ఖం చ భూతాకాశం బ్రహ్మత్వేన జ్ఞాతుం న శక్నోమీత్యర్థః। ఖం కథంభూతం యత్కం తదేవ ఖమితి సుఖేన విశేషితస్య ఖస్య భూతత్వనిరాసః । తథా కం కథంభూతం యత్ఖం తదేవ కమితి విభుత్వేన విశేషితస్య కస్య జన్యత్వనిరాస ఇతి వ్యతిరేకముఖేనాహ ॥ తత్ర ఖమిత్యాదినా ॥ 'ఆత్మవిద్యే'తి శ్రుతివిరోధాత్ప్రతీకధ్యానమత్ర నిష్టమితి భావః ॥ సామయ ఇతి ॥ ఆమయో దోషః సాధనపారతంత్ర్యానిత్యత్వాదిః తత్సహిత ఇత్యర్థః । ప్రత్యేకగ్రహణే దోష

మాత్రాభిధానత్వప్రతిజ్ఞానాత్ । కథం పునర్వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ విజ్ఞాయత ఇతి । ఉచ్యతే । 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'త్యేతదగ్నీనాం వచనం శ్రుత్వోపకోసల ఉవాచ । 'విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేతి కం చ తు ఖం చ న విజానామీ'తి । తత్రేదం ప్రతివచనం । 'యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ క'మితి । తత్ర ఖంశబ్దో భూతాకాశే నిరూఢో లోకే । యది తస్య విశేషణత్వేన కంశబ్దస్సుఖవాచీ నోపాదీయేత, తథా సతి కేవలే భూతాకాశే బ్రహ్మశబ్దో నామాదిష్వివ ప్రతీకాభిప్రాయేణ ప్రయుక్త ఇతి ప్రతీతిస్స్యాత్ । తథా కంశబ్దస్య విషయేంద్రియసంపర్కజనితే సామయే సుఖే ప్రసిద్ధత్వాత్ । యది తస్య ఖంశబ్దో విశేషణత్వేన నోపాదీయేత లౌకికం సుఖం బ్రహ్మేతి ప్రతీతిస్స్యాత్ । ఇతరేతరవిశేషితౌ తు కంఖంశబ్దౌ సుఖాత్మకం బ్రహ్మ గమయతః । తత్ర ద్వితీయే బ్రహ్మశబ్దేఽనుపాదీయమానే 'కం ఖం బ్రహ్మే'త్యేవోచ్యమానే కంశబ్దస్య విశేషణత్వేనైవోపయుక్తత్వాత్సుఖస్య గుణస్యాధ్యేయత్వం స్యాత్, తన్మాభూదిత్యుభయోః కంఖంశబ్దయోః బ్రహ్మశబ్దశిరస్త్వం 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి । ఇష్టం హి సుఖస్యాపి గుణస్య గుణివద్ధ్యేయత్వం । తదేవం వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మోపదిష్టం । ప్రత్యేకం చ గార్హపత్యాదయోఽగ్నయస్స్వం స్వం మహిమానముపదిశ్య 'ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాఽఽత్మవిద్యా చే'త్యుపసంహరంతః పూర్వత్ర బ్రహ్మ నిర్దిష్టమితి జ్ఞాపయంతి । 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతిమాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానమర్థాంతరవివక్షాం వారయతి । 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత' ఇతి చాక్షిస్థానం పురుషం విజానతః పాప్మనానుపఘాతం బ్రువన్నక్షిస్థానస్య పురుషస్య బ్రహ్మత్వం దర్శయతి । తస్మాత్ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽక్షిస్థానతాం సంయద్వామత్వాదిగుణతాం చోక్త్వా అర్చిరాదికాం తద్విదో గతిం వక్ష్యామీత్యుపక్రమతే 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే

ముక్త్వా ద్వయోర్గ్రహణే ఫలితమాహ ॥ ఇతరేతరేతి ॥ విశేషితార్థకావిత్యర్థః । నన్వేకం బ్రహ్మైవాత్ర ధ్యేయం చేద్బ్రహ్మపదాంతరం కిమర్థమిత్యత ఆహ ॥ తత్రేతి ॥ విశేషణత్వేన ఖస్య భూతత్వవ్యావర్తకత్వేనేత్యర్థః । బ్రహ్మశబ్దశ్శిరో యయోస్తత్త్వమితి విగ్రహః । అధ్యేయత్వే కో దోషస్తత్రాహ ॥ ఇష్టం హీతి ॥ మార్గోక్త్యా సగుణవిద్యాత్వావగమాదితి భావః । ఆత్మవిద్యాపదేనోపసంహారాదపి ప్రకృతం బ్రహ్మేత్యాహ ॥ ప్రత్యేకం చేతి ॥ పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి మమ చతస్రస్తనవో విభూతిరితి గార్హపత్య ఉపదిదేశ । 'ఆపో దిశో నక్షత్రాణి చంద్రమా' ఇత్యన్వాహార్యపచన ఉవాచ । ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి స్వమహిమానమాహవనీయో జగాదేతి భావః । ఇయమస్మాకమగ్నీనాం విద్యా ప్రత్యేకముక్తా ఆత్మవిద్యా తు పూర్వమస్మాభిర్మిలిత్వా ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తేత్యర్థః । ఉచ్యతామగ్నిభిర్బ్రహ్మ ఛాయాత్మా గురుణోచ్యతాం వక్తృభేదాదితి తత్రాహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ ఏకవాక్యతానిశ్చయాద్వక్తృభేదేఽపి నార్థభేద ఇత్యర్థః ॥ *

౧౬ ॥ శ్రుతా అనుష్ఠితా ఉపనిషద్రహస్యం సగుణబ్రహ్మోపాసనం యేన తస్య యా గతిః శ్రుతౌ స్మృతౌ చ ప్రసిద్ధా । తస్యా అత్రాభిధానాల్లింగాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ యస్మాద్దృశ్యతే తత్తస్మాదితి హేత్వన్వయః । శ్రుతిమాహ ॥ అథేతి ॥ దేహపాతానంతరమిత్యర్థః । స్వధర్మస్తపః బ్రహ్మచర్యశ్రద్ధావిద్యాభిరాత్మానం ధ్యాత్వా తయా ధ్యానవిద్యయోత్తరం దేవయానమార్గం ప్రాప్య తేనోత్తరేణ పథా । ఆదిత్యద్వారా సగుణబ్రహ్మస్థానం గచ్ఛంతి ఏతద్వై ప్రాణానాం వ్యష్టిసమష్టిరూపాణామాయతనం లింగాత్మకం హిరణ్యగర్భరూపం వస్తుతస్త్వేతదమృతాదిరూపం నిర్గుణం సర్వాధిష్ఠానం । అతః కార్యబ్రహ్మ ప్రాప్య తత్స్వరూపం నిర్గుణం జ్ఞాత్వా ముచ్యంత ఇత్యర్థః ॥ అగ్నిర్జ్యోతిరైవతా ఏవమహరాద్యా దేవతా ఏవ స్మృతావుక్తాః । అస్మిన్నుపాసకే మృతే సతి యది పుత్రాదయశ్శవ్యం శవసంస్కారాదికం కుర్వంతి యది చ న కుర్వంతి ఉభయథాప్యుపాస్తిమహిమ్నా అర్చిరాదిదేవాన్ క్రమేణ గచ్ఛంతి । అర్చిషమగ్నిం తతోఽహరహ్నశ్శుక్ల

ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౬ ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ ॥

ఇతశ్చాక్షిస్థానః పురుషః పరమేశ్వరో యస్మాచ్ఛ్రుతోపనిషత్కస్య శ్రుతరహస్యవిజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదో యా గతిర్దేవయానాఖ్యా ప్రసిద్ధా శ్రుతౌ ‘అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయంతే ఏతద్వై ప్రాణానామాయతనమేతదమృతమభయమేతత్పరాయణమేతస్మాన్న పునరావర్తంత’ ఇతి । స్మృతావపి “అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః” ఇతి । సైవేహాక్షిపురుషవిదోఽభిధీయమానా దృశ్యతే । ‘అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కుర్వంతి యది చ నార్చిషమేవాభిసంభవంతీ’త్యుపక్రమ్య ‘ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత’ ఇతి । తదిహ బ్రహ్మవిద్విషయయా ప్రసిద్ధయా గత్యాఽక్షిస్థానస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౭ ॥ అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః ॥

యత్పునరుక్తం ‘ఛాయాత్మా విజ్ఞానాత్మా దేవతాత్మా వా స్యాదక్షిస్థాన’ ఇతి । అత్రోచ్యతే, న ఛాయాత్మాదిరితర ఇహ గ్రహణమర్హతి । కస్మాత్, అనవస్థితేః । న తావచ్ఛాయాత్మనశ్చక్షుషి నిత్యమవస్థానం సంభవతి । యదైవ హి కశ్చిత్పురుషశ్చక్షురాసీదతి తదా చక్షుషి పురుషచ్ఛాయా దృశ్యతే అపగతే తస్మిన్న దృశ్యతే, ‘య ఏషోఽక్షిణి పురుష’ ఇతి చ శ్రుతిః సన్నిధానాత్స్వచక్షుషి దృశ్యమానం పురుషముపాస్యత్వేనోపదిశతి । న చ స ఉపాసనాకాలే ఛాయాకారం కంచిత్పురుషం చక్షుస్సమీపే సన్నిధాప్యోపాస్త ఇతి యుక్తం కల్పయితుం । ‘అస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతీ’తి శ్రుతిశ్ఛాయాత్మనోఽనవస్థితత్వం దర్శయతి । అసంభవాచ్చ । తస్మిన్నమృతత్వాదీనాం గుణానాం న ఛాయాత్మని ప్రతీతిః । తథా విజ్ఞానాత్మనో

పక్షం తత ఉత్తరాయణం తస్మాత్సంవత్సరం తతో దేవలోకం తతో వాయుం వాయోరాదిత్యం తతశ్చంద్రం చంద్రాద్విద్యుతం గత్వా తత్ర విద్యుల్లోకే స్థితానుపాసకాన్మానవః పురుషో బ్రహ్మలోకాదాగత్య కార్యం బ్రహ్మ ప్రాపయతి ॥ ఏషోఽర్చిరాదిభిర్దేవైర్విశిష్టో దేవపథో గంతవ్యేన బ్రహ్మణా యోగాద్బ్రహ్మపథశ్చ । ఏతేన కార్యం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యమానా ఉపాసకా ఇమం మానవం మనోస్సర్గమావర్తం జన్మమరణావృత్తియుక్తం నావర్తంతే నాగచ్ఛంతీత్యర్థః ॥ ... *

౧౭ ॥ చక్షురాసీదతీతి ఉపగచ్ఛతీత్యర్థః, అనవస్థితస్యోపాస్యత్వం సదా న సిద్ధ్యతీతి భావః । కించావ్యవధానాత్ స్వాక్షిస్థ ఉపాస్యః । న చ తస్య స్వచక్షుషా దర్శనం సంభవతీత్యాహ ॥ య ఏష ఇతి ॥ అస్తు తర్హి పరేణ దృశ్యమానస్యోపాస్తిరిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ కల్పనాగౌరవాదిత్యర్థః । యుక్తిసిద్ధానవస్థితత్వే శ్రుతిమాహ ॥ అస్యేతి ॥ ఛాయాకరస్య బింబస్య నా

శమదర్శనమనుసృత్యైవ ఛాయాత్మానమ్యతీత్యర్థః । జీవంనిరస్యతి ॥ తథేతి ॥జాత్యంధస్యాప్యహమిత్యవిశేషేణ జీవస్యాభివ్యక్తేశ్చక్షుషోరేవస్థానమిత్యయుక్తమిత్యర్థః ॥ దృష్టఇతి ॥ శ్రుతావితి శేషః ।నను “ చక్షోస్సూర్యోఅజాయత, సూర్యోఽస్తమేతీ”తివాక్యమమరాదేవాఇతిప్రసిద్ధిబాధితమిత్యాశంక్యాహ ॥ అమరత్వమిపీతి ॥ భీషాభయేన అస్మాదీశ్వరాద్వాయుశ్చలతి । అగ్నిశ్చేంద్రశ్చస్వస్వకార్యంకురుతః । ఉక్తాపేక్షయా పంచమోమృత్యుః సమాప్తాయుషాంనికటేధావతీత్యర్థః । ఈశ్వరపక్షేదృశ్యతఇత్యయుక్తం తత్రాహ ॥అస్మిన్నితి ॥ దర్శనమనుభవః । తస్యశాస్త్రేశ్రుతస్యశాస్త్రమేవకరణం కల్ప్యంసన్నిధానాత్ తథాచ శాస్త్రకరణకోవిద్వదనుభవఉపాసనాస్తుత్యర్థఉచ్యతఇత్యర్థః । తస్మాదుపకోసలవిద్యావాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...

పి సాధారణేకృత్స్నే శరీరేంద్రియసంబంధేసతి నచక్షుష్యేవావస్థితత్వంశక్యంవక్తుం । బ్రహ్మణస్తుసర్వవ్యాపినోపిదృష్టఉపలబ్ధ్యర్థోహృదయాదిదేశ విశేషసంబంధః । సమానశ్చ విజ్ఞానాత్మన్యప్యమృతత్వాదీనాంగుణానామసంభవః । యద్యపివిజ్ఞానాత్మాపరమాత్మనోఽనన్యఏవ తథాప్యవిద్యాకామకర్మకృతం తస్మిన్మర్త్యత్వమధ్యారోపితంభయంచేత్యమృతత్వాభయత్వే నోపపద్యేతే । సంయద్వామత్వాదయశ్చైతస్మిన్ననైశ్వర్యాదనుపపన్నాఏవ । దేవతాత్మనస్తు ‘రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత’ఇతిశ్రుతేః యద్యపిచక్షుష్యవస్థానం స్యాత్తథాప్యాత్మత్వంతావన్నసంభవతి పరాగ్రూపత్వాత్ । అమృతత్వాదయోపినసంభవంతి ఉత్పత్తిప్రళయ శ్రవణాత్ । అమృతత్వమపిదేవతానాంచిరకాలావస్థానాపేక్షం । ఐశ్వర్యమపిపరమేశ్వరాయత్తంనస్వాభావికం, ‘భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతిపంచమ’ఇతి మంత్రవర్ణాత్ । తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాక్షిస్థానః ప్రత్యేతవ్యః । అస్మింశ్చపక్షేదృశ్యతఇతి ప్రసిద్ధవదుపాదానం శాస్త్రాద్యపేక్షం విద్వద్విషయం ప్రరోచనార్థమితి వ్యాఖ్యేయం॥ ... ...

సూ ॥౧౮॥. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్॥

‘ యఇమంచలోకంపరంచలోకగ్ంసర్వాణిచభూతాని యోఽంతరోయమయతీ’త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే ‘యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅంతరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమంతరోయమయత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృత’ఇత్యాది । అత్ర ‘అధిదైవత మధిలోక మధివేదమధియజ్ఞ మధభూతమధ్యాత్మంచ కశ్చిదంతరవస్థితోయమయితాంతర్యామీ’తిశ్రూయతే । సకిమధిదైవతాద్యభిమానీదేవతాత్మాకశ్చిత్, కింవాప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యః కశ్చిద్యోగీ, కింవాపరమాత్మా, కింవార్థాంతరం, కించిదిత్యపూర్వసంజ్ఞాదర్శనాత్ సంశయః । కింతావన్నః ప్రతిభాతి సంజ్ఞాయా అప్రసిద్ధత్వాత్సంజ్ఞినాప్యప్రసిద్ధేనార్థాంతరేణకేనచిద్భవితవ్యమితి, అథవానానిరూపితరూపమర్థాంతరంకించిదపిశక్యమస్తీత్యభ్యుప

౧౮ ॥ అంతర్యామ్యధిదైవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ బృహదారణ్యకవాక్యముదాహరతి ।యఇతి॥ అంతర్యామిబ్రాహ్మణేప్రతీయమానార్థమాహ ॥అత్రేతి ॥ యఃపృథివ్యామిత్యాదినాదేవతాః పృథివ్యాద్యాఅధికృత్యయమయితా శ్రూయతే । తథాయస్సర్వేషులోకేష్విత్యధిలోకం । యస్సర్వేషువేదేష్విత్యధివేదం।యస్సర్వేషుయజ్ఞేష్విత్యధియజ్ఞం । యస్సర్వేషుభూతేష్విత్యధిభూతం । యఃప్రాణేతిష్ఠన్నిత్యాదియఆత్మనీత్యంతమధ్యాత్మంచేతివిభాగః।అశరీరస్యనియంతృత్వ సంభవాసంభవాభ్యాం సంశయః । పూర్వత్రేశ్వరస్యాక్షిస్థానత్వసిద్ధవత్ పృథివ్యాదిస్థాన నిర్దేశోదృష్టాంతఉక్తస్తస్య దృష్టాంతవాక్యస్యేశ్వరపరత్వమాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగతిః, అతఃపూర్వఫలేనాస్య ఫలవత్త్వం । అవాంతరఫలంతు పూర్వపక్షేఽనీశ్వరోపాస్తిః సిద్ధాంతేప్రత్యగ్బ్రహ్మజ్ఞానమితిమంతవ్యం । స్వయమేవార్థంచింతయన్పక్షాంతరమాహ ॥అథవేతి ॥ అనిశ్చితార్థఫలాభావేనాఫలస్య వేదార్థత్వాయోగాదితిభావః । తథాచశ్రుతి

తే దేవః యస్య దేవస్యాయతనం శరీరం లోక్యతేఽనేనేతి లోకశ్చక్షుర్జ్యోతిః సర్వార్థప్రకాశకం మన ఇత్యర్థః । ఉపక్రమాదినాన్తర్యామ్యైక్యనిశ్చయాదనేకదేవపక్షో నయుక్త ఇత్యరుచేరాహ ॥ యోగినో వేతి ॥ ఆగన్తుకసిద్ధస్యాన్తర్యామిత్వే సిద్ధసాధనకల్పనాగౌరవాన్నిత్యసిద్ధ ఏవాన్తర్యామీతి సిద్ధాన్తయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ దేవతానిరాసే హేత్వన్తరమాహ ॥ యం పృథివీతి ॥ ఈశ్వరో న నియన్తా అశరీరత్వాద్ఘటవదిత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ నియమ్యాతిరిక్తశరీరశూన్యత్వం వా హేతుశ్శరీరాసంబన్ధిత్వం వా । ఆద్యస్య దేహనియన్తరి జీవే వ్యభిచారః ద్వితీయస్త్వసిద్ధః । ఈశ్వరస్యావిద్యోపార్జితసర్వసంబన్ధత్వాదిత్యాహ ॥ యాన్నియచ్ఛతీతి ॥ సశరీరో నియన్తేతి లోకదృష్టిమనుసృత్యైతదుక్తం।

గన్తుం । అన్తర్యామిశబ్దశ్చాన్తర్యమనయోగేన ప్రవృత్తో నాత్యన్తమప్రసిద్ధః । తస్మాత్పృథివ్యాద్యభిమానీ కశ్చిద్దేవోఽన్తర్యామీ స్యాత్ । తథా చ శ్రూయతే ‘పృథివ్యేవ యస్యాయతనమగ్నిర్లోకో మనో జ్యోతిః’ ఇత్యాది । స చ కార్యకరణవత్త్వాత్పృథివ్యాదీనన్తస్తిష్ఠన్యమయతీతి యుక్తం దేవతాత్మనో యమయితృత్వం । యోగినో వా కస్యచిత్సిద్ధస్య సర్వానుప్రవేశేన యమయితృత్వం స్యాత् । న తు పరమాత్మా ప్రతీయతే అకార్యకరణత్వాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే । యోఽన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు శ్రూయతే స పరమాత్మైవ స్యాన్నాన్య ఇతి । కుతః, తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ । తస్య హి పరమాత్మనో ధర్మా ఇహ నిర్దిశ్యమానా దృశ్యన్తే । పృథివ్యాది తావదధిదైవాదిభేదభిన్నం సమస్తం వికారజాతమన్తస్తిష్ఠన్యమయతీతి పరమాత్మనో యమయితృత్వం ధర్మ ఉపపద్యతే, సర్వవికారకారణత్వే సతి సర్వశక్త్యుపపత్తేః । ‘ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత’ ఇతి చాత్మత్వామృతత్వే ముఖ్యే పరమాత్మన ఉపపద్యేతే । ‘యం పృథివీ న వేద’ ఇతి చ పృథివీదేవతాయా అవిజ్ఞేయమన్తర్యామిణం బ్రువన్ దేవతాత్మనోఽన్యమన్తర్యామిణం దర్శయతి, పృథివీదేవతా హ్యహమస్మి పృథివీత్యాత్మానం విజానీయాత్ । తథా ‘అదృష్టోఽశ్రుత’ ఇత్యాదివ్యపదేశో రూపాదివిహీనత్వాత్పరమాత్మన ఉపపద్యతే । యత్త్వకార్యకరణస్య పరమాత్మనో యమయితృత్వం నోపపద్యత ఇతి, నైష దోషః, యాన్నియచ్ఛతి తత్కార్యకరణైరేవ తస్య కార్యకరణవత్త్వోపపత్తేః । తస్యాప్యన్యో నియన్తేత్యనవస్థాదోషశ్చ న సంభవతి భేదాభావాత్ । భేదే హి సత్యనవస్థాదోషోపపత్తిః । తస్మాత్పరమాత్మైవాన్తర్యామీ ॥... ... ... *

॥ సూ ॥౧౯॥ న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్ ॥

స్యాదేతదదృష్టత్వాదయో ధర్మాస్సాంఖ్యస్మృతికల్పితస్య ప్రధానస్యాప్యుపపద్యన్తే రూపాదిహీనతయా తైస్యైరభ్యుపగమాత్ । “అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వత” ఇతి హి స్మరన్తి । తస్యాపి నియన్తృత్వం సర్వవికారకారణత్వాదుపపద్యతే । తస్మాత్ప్రధానమన్తర్యామిశబ్దం స్యాత్, ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర నిరాకృతమపి సత్ప్రధానమిహాదృష్టత్వాదివ్యపదేశసంభవేన పునరాశంక్యతే । తత ఉత్తరముచ్యతే । న చ స్మార్తం ప్రధానమన్తర్యామిశబ్దం భవితుమర్హతి । కస్మాత్, అతద్ధర్మాభిలాపాత్ । యద్యప్యదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్య సంభవతి తథాపి న ద్రష్టృత్వాది వ్యపదేశస్సంభవతి ప్రధాన

వస్తుతస్తు చేతనసాన్నిధ్యాజ్జడస్య వ్యాపారో నియమనం తచ్ఛక్తిమత్త్వం నియన్తృత్వం తచ్చాచిన్త్యమాయాశక్తేశ్చిదాత్మనశ్శరీరం వినైవోపపన్నం । నను దేహనియన్తుర్జీవస్యాన్యో నియన్తా చేత్తస్యాప్యన్య ఇత్యనవస్థేత్యత ఆహ ॥ తస్యాపీతి ॥ నిరంకుశం సర్వనియన్తృత్వమీశ్వరస్య శ్రుతం । తస్య నియన్త్రన్తరానుమానే శ్రుతిబాధ ఇతి నానవస్థేత్యర్థః । యద్వా ఈశ్వరాద్భేదకల్పనయా జీవస్య నియన్తృత్వోక్తేః । సత్యభేదాభావాన్నానవస్థేత్యర్థః ॥ ... ... *

౧౯ ॥ ప్రధానం మహదాదిక్రమేణ కథం ప్రవర్తత ఇతి తర్కస్యావిషయ ఇత్యాహ ॥ అప్రతర్క్యమితి ॥ రూపాదిహీనత్వాదవిజ్ఞేయం సర్వతో దిక్షు ప్రసుప్తమివ తిష్ఠతి జడత్వాదిత్యర్థః । అతత్ - అప్రధానం చేతనం తస్య ధర్మాణామభిధా

నాదితి హేత్వర్థః । ఉత్తరసూత్రనిరస్యాం శంకామాహ ॥ యదిప్రధానమిత్యాదినా ॥ అమృతశ్చేతి ॥ వినాశినో దేహాంతరభోగానుపపత్తేరిత్యర్థః । యథా దేవదత్తకర్తృకగమనక్రియాయాః గ్రామః కర్మ న దేవదత్తః తథాత్మకర్తృకదర్శనాదిక్రియాయా అనాత్మా విషయః న త్వాత్మా క్రియాయాః కర్తృవిషయత్వాయోగాదిత్యాహ ॥ కర్తరీతి ॥ క్రియాయాం గుణః కర్తా ప్రధానం కర్మ తత్రైకస్యాం క్రియాయామేకస్య గుణత్వప్రధానత్వయోర్విరోధాన్న కర్తుః కర్మత్వమిత్యర్థః । 'దృష్టేర్ద్రష్టారమాత్మానం తయా దృశ్యయా దృష్ట్యా న విషయీకుర్యా' ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ ద్రష్టృత్వాదిధర్మాశ్శారీరస్యేత్యాహ ॥ నేతి ॥ ... ... *

౨౦ ॥ అపిశబ్దసూచితహేతుముక్త్వా కంఠోక్తం హేతుమాహ ॥ అపిచోభయేఽపీతి ॥ భేదేనేతిసూత్రాత్ప్రాక్తాత్త్వికభేద

స్యాచేతనత్వేన తైరభ్యుపగమాత్ । 'అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతే'తి హి వాక్యశేష ఇహ భవతి । ఆత్మత్వమపి న ప్రధానస్యోపపద్యతే । యది ప్రధానమాత్మత్వద్రష్టృత్వాద్యసంభవాన్నాంతర్యామ్యభ్యుపగమ్యతే శారీరస్తర్హ్యంతర్యామీ భవతు శారీరో హి చేతనత్వాద్ద్రష్టా శ్రోతా మంతా విజ్ఞాతా చ భవత్యాత్మా చ ప్రత్యక్త్వాత్, అమృతశ్చ ధర్మాధర్మఫలోపభోగోపపత్తేః । అదృష్టత్వాదయశ్చ ధర్మాశ్శారీరే సుప్రసిద్ధాః దర్శనాదిక్రియాయాః కర్తరి ప్రవృత్తివిరోధాత్ । 'న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యే'దిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ । తస్య చ కార్యకరణసంఘాతమంతర్యమయితుం శీలం భోక్తృత్వాత్ । తస్మాచ్ఛారీరోంతర్యామీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౦ ॥ శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే ॥

నేతి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే శారీరశ్చ నాంతర్యామీ స్యాత్ । కస్మాత్ యద్యపి ద్రష్టృత్వాదయో ధర్మాస్తస్య సంభవంతి తథాపి ఘటాకాశవదుపాధిపరిచ్ఛిన్నత్వాన్న కార్త్స్న్యేన పృథివ్యాదిష్వంతరవస్థాతుం నియంతుం చ శక్నోతి । అపి చోభయేఽపి హి శాఖినః కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చాంతర్యామిణో భేదేనైనం శారీరం పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే । 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ'న్నితి కాణ్వాః । 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నితి మాధ్యందినాః । 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నిత్యస్మింస్తావత్పాఠే భవత్యాత్మశబ్దశ్శారీరస్య వాచకః । 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ'న్నిత్యస్మిన్నపి పాఠే విజ్ఞానశబ్దేన శారీర ఉచ్యతే, విజ్ఞానమయో హి శారీర ఇతి । తస్మాచ్ఛారీరాదన్య ఈశ్వరోంతర్యామీతి సిద్ధం । కథం పునరేకస్మిన్ దేహే ద్వౌ ద్రష్టారావుపపద్యేతే । యశ్చాయమీశ్వరోంతర్యామీ యశ్చాయమితరశ్శారీరః కా పునరిహానుపపత్తిః । 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రుతివచనం విరుధ్యేత । అత్ర హి ప్రకృతాదంతర్యామిణోఽన్యం ద్రష్టారం శ్రోతారం మంతారం విజ్ఞాతారం చాత్మానం ప్రతిషేధతి । నియంత్రంతరప్రతిషేధార్థమేతద్వచనమితి చేత్, న, నియంత్రంతరాప్రసంగాత్, అవిశేషశ్రవణాచ్చ । అత్రోచ్యతే । అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణోపాధినిమిత్తోఽయం శారీరాంతర్యామిణోర్భేదవ్యపదేశో న పారమార్థికః । ఏకో హి ప్రత్యగాత్మా భవతి న ద్వౌ ప్రత్యగాత్మానౌ సంభవతః । ఏకస్యైవ తు భేదవ్యవహార ఉపాధికృతః, యథా ఘటాకాశో మహాకాశ ఇతి । తతశ్చ

భ్రాంతిం నిరసితుం శంకతే ॥ కథమితి ॥ నన్వత్రైకో భోక్తా జీవః ఈశ్వరస్త్వభోక్తేతి న విరోధ ఇతి శంకతే । కా పునరితి ॥ అయోర్భేదః శ్రుతివిరుద్ధ ఇతి పూర్వవాద్యాహ ॥ నాన్య ఇతి ॥ స ఏవ శ్రుత్యర్థమాహ ॥ అత్రేతి ॥ శ్రుతేరర్థాంతరమాశంక్య నిషేధతి ॥ నియంత్రంతరేత్యాదినా ॥ న కేవలమప్రసక్తప్రతిషేధః, కింత్వవిశేషేణ ద్రష్ట్రంతరనిషేధశ్రుతేరంతర్యామ్యంతరనిషేధార్థత్వే బాధశ్చేత్యాహ ॥ అవిశేషేతి ॥ తస్మాత్పూతే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి శ్రుతౌ చ ద్రష్టృభేదోక్తిరయుక్తా । నాన్య ఇతి వాక్యశేషే భేదనిరాసాదితి ప్రాప్తే భేద ఉపాధికల్పిత ఇతి సూత్రాభ్యామనూద్యత ఇతి సమాధత్తే ॥ అతోచ్యత ఇతి ॥ భేదస్సత్యః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ ఏకో హీతి ॥ గౌరవేణ ద్వయోరహంధీగోచరత్వాసంభవాదేక ఏవ తద్గో

చరఃతదగోచరస్యఘటవదనాత్మత్వాన్నాత్మభేదస్సత్యఇత్యర్థః ॥ తతశ్చేతి ॥ కల్పితభేదాంగీకారాద్భేదాపేక్షంసర్వం యుజ్యతఇత్యర్థః । తస్మాదంతర్యామిబ్రాహ్మణంజ్ఞేయేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥......❁
౨౧ ॥ ❁అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః❁ ॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ అథేతి ॥ కర్మవిద్యారూపాపరవిద్యోక్త్యనంతరంయయానిర్గుణంజ్ఞాయతేపరాసోచ్యతేతామేవవిషయోక్త్యానిర్దిశతి ॥ యత్తదితి ॥ అద్రేశ్యంఅదృశ్యంజ్ఞానేంద్రియైఃఅగ్రాహ్యంకర్మేంద్రియైః । గోత్రంవంశః । వర్ణోబ్రాహ్మణత్వాదిజాతిః । చక్షుశ్శ్రోత్రశూన్యంఅచక్షుశ్శ్రోత్రం । పాణిపాదశూన్యమపాణిపాదం । జ్ఞానకర్మేంద్రియవికలమిత్యర్థః । విభుంప్రభుంసుసూక్ష్మం దుర్జ్ఞేయత్వాన్నిత్యావ్యయపదాభ్యాం నాశాపక్షయయోర్నిరాసః । భూతానాంయోనింప్రకృతింయత్ప

జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదశ్రుతయః ప్రత్యక్షాదీనిచప్రమాణాని సంసారానుభవోవిధిప్రతిషేధశాస్త్రంచేతి సర్వమేతదుపపద్యతే । తథాచశ్రుతిః 'యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతీ'త్యవిద్యావిషయే సర్వవ్యవహారందర్శయతి । 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దితివిద్యావిషయేసర్వవ్యవహారంవారయతి ॥ ... ... ❁

❁ సూ ॥ ౨౧ ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః ॥ ❁

'అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదంనిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మం తదవ్యయంయద్భూతయోనింపరిపశ్యంతిధీరా'ఇతిశ్రూయతే । తత్రసంశయః । కిమయమదృశ్యత్వాదిగుణకోభూతయోనిఃప్రధానంస్యాత్, ఉతశారీరః, ఆహోస్విత్పరమేశ్వరఇతి । తత్రప్రధానమచేతనంభూతయోనిరితియుక్తం, అచేతనానామేవతత్రదృష్టాంతత్వేనోపాదానాత్ 'యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచయథాపృథివ్యామోషధయస్సంభవంతియథాసతఃపురుషాత్కేశలోమానితథాక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వ'మితి । నన్వూర్ణనాభిఃపురుషశ్చచేతనావిహదృష్టాంతత్వేనోపాత్తౌ, నేతిబ్రూమః, నహికేవలస్యచేతనస్యతత్రసూత్రయోనిత్వంకేశలోమయోనిత్వంవాస్తి । చేతనాధిష్ఠితమచేతనంహ్యూర్ణనాభిశరీరంసూత్రస్యయోనిఃపురుషశరీరంచకేశలోమ్నామితిప్రసిద్ధం । అపిచ । పూర్వత్రాదృష్టత్వాద్యభిలాపసంభవేపిద్రష్టృత్వాద్యభిలాపాసంభవాన్నప్రధానమభ్యుపగతం । ఇహత్వదృశ్యత్వాదయోధర్మాః ప్రధానేసంభవంతి, నచాత్రవిరుధ్యమానోధర్మఃకశ్చిదభిలప్యతే । నను 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దిత్యయంవాక్యశేషోఽచేతనేప్రధానేనసంభవతి । కథంప్రధానంభూతయోనిఃప్రతిజ్ఞాయతఇతి । అత్రోచ్యతే । 'యయాతదక్షరమధిగమ్యతేయత్తదద్రేశ్యమి'త్యక్షరశబ్దేనాదృశ్యత్వాదిగుణకంభూతయోనిం శ్రావయిత్వా పునః శ్రావయిష్యతి 'అక్షరాత్పరతఃపర'ఇతి । తత్రయఃపరోఽక్షరాచ్ఛ్రుతస్ససర్వజ్ఞస్సర్వవిచ్చభవిష్యతిప్రధానమేవాక్షరశబ్దనిర్దిష్టంభూతయోనిః । యదాతుయోనిశబ్దోనిమిత్తవాచీతదాశారీరోపిభూతయోనిస్స్యాత్, ధ

శ్యంతిధీరాః పండితాస్తదక్షరంతద్విద్యాపరేత్యన్వయః । అదృశ్యత్వాదిగుణానాంబ్రహ్మప్రధానసాధారణత్వాత్సంశయః । పూర్వవద్ద్రష్టృత్వాదీనాంచేతనధర్మాణామశ్రుతేః । అస్తుప్రధానమితి ప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షేప్రధానాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతేనిర్గుణధీరితిఫలం । ఊర్ణనాభిర్లూతాకీటఃతంతూన్స్వదేహాత్సృజతిఉపసంహరతిచేత్యర్థః । సతోజీవతః । ననుపూర్వంనిరస్తంప్రధానంకథముత్థాప్యతేతత్రాహ । అపిచేతి ॥ అత్రప్రధానేవిరుధ్యమానోఽసంభావితోవాక్యశేషశ్శ్రుతఇతిశంకతే ॥ ననుయఇతి ॥ పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యాభూతప్రకృతేఃప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప్రథమాంతపరశబ్దోక్తస్యజగన్నిమిత్తేశ్వరస్యసర్వజ్ఞత్వాదికమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతఇతి ॥ సందిగ్ధేతువాక్యశేషాదితిన్యాయేనసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవంప్రాప్తఇతి ॥ చేతనాచేతనత్వేనసందిగ్ధేభూతయో

నౌ యస్సర్వజ్ఞ ఇతి వాక్యశేషా దీశ్వరత్వనిర్ణయ ఇత్యేతదయుక్తం వాక్యశేషే భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞాపకాభావాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ జనికర్తుః ప్రకృతిరితిసూత్రేణ ప్రకృతేరపాదానసంజ్ఞాయాం పంచమీస్మరణాదక్షరాత్సంభవతీతి ప్రకృతిత్వేనోక్తాక్షరస్య భూతయోనేర్వాక్యశేషేతస్మాదితి ప్రకృతిత్వలింగేన ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతిసమాధత్తే ॥ అత్రోచ్యతఇతి ॥ ఏతత్కార్యం బ్రహ్మసూత్రాత్మకంనామరూపంస్థూలం తతోన్నంవ్రీహ్యాదీత్యర్థః ।యదుక్తం పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యాభూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞానాదచేతనత్వమితితత్రాహ ॥ అక్షరాత్పరతఇతి ॥ నాయమక్షరశబ్దోభూతయోనింపరామృశతి పరవిద్యాధిగమ్యత్వేనోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేరక్షరం పురుషంవేదేత్యక్షరశ్రుత్యా వేద్యత్వలింగవత్యాపూర్వమేవబ్రహ్మత్వేనపరామర్శాదిత్యాహ ॥ యేనేతి । యేనజ్ఞానేనాక్షరంభూతయోనింసర్వజ్ఞంపురు

ద్యాధర్మాభ్యాంభూతజాతస్యోపసర్జనాదితి । ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే, యోయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిస్సపరమేశ్వరఏవస్యాన్నాన్యఇతి । కథమేతదవగమ్యతే । ధర్మోక్తేః । పరమేశ్వరస్యహిధర్మఇహోచ్యమానోదృశ్యతే 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దితి । నహిప్రధానస్యాచేతనస్య శారీరస్యవోపాధిపరిచ్ఛిన్నదృష్టేః సర్వజ్ఞత్వంసర్వవిత్త్వంవాసంభవతి । నన్వక్షరశబ్దనిర్దిష్టాద్భూతయోనేఃపరస్యైవైతత్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వంచ నభూతయోనివిషయమిత్యుక్తం । అత్రోచ్యతే । నైవంసంభవతియత్కారణం 'అక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వ'మితిప్రకృతం భూతయోనిమిహజాయమానప్రకృతిత్వేననిర్దిశ్యానంతరమపిజాయమానప్రకృతిత్వేనైవసర్వజ్ఞంనిర్దిశతి । "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయత"ఇతి । తస్మాన్నిర్దేశసామ్యేనప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్యభూతయోనేస్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వంచ ధర్మఉచ్యతఇతిగమ్యతే । 'అక్షరాత్పరతఃపర' ఇత్యత్రాపినప్రకృతాద్భూతయోనేరక్షరాత్పరఃకశ్చిదభిధీయతే । కథమేతదవగమ్యతే । 'యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యంప్రోవాచతాంతత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యా'మితి ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేరదృశ్యత్వాదిగుణకస్యవక్తవ్యత్వేనప్రతిజ్ఞాతత్వాత్ । కథంతర్హి 'అక్షరాత్పరతఃపర'ఇతి వ్యపదిశ్యతఇత్యుత్తరసూత్రేవక్ష్యామః । అపిచాత్ర ద్వేవిద్యేవేదితవ్యే ఉక్తే పరాచైవాపరాచేతి । అత్రాపరామృగ్వేదాదిలక్షణాం విద్యాముక్త్వా బ్రవీతి 'అథపరా యయాతదక్షరమధిగమ్యత'ఇత్యాది । తత్ర పరస్యావిద్యాయావిషయత్వేనాక్షరంశ్రుతం । యదిపునఃపరమేశ్వరాదన్యదదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరంపరికల్ప్యేత నేయంపరావిద్యాస్యాత్ ।పరాపరవిభాగోహ్యయంవిద్యయో రభ్యుదయనిశ్శ్రేయసఫలతయాపరికల్ప్యతే । నచప్రధానస్యవిద్యానిశ్శ్రేయసఫలాకేనచిదభ్యుపగమ్యతే।తిస్రశ్చవిద్యాః ప్రతిజ్ఞాయేరన్ తత్పక్షేఽక్షరాద్భూతయోనేఃపరస్యపరమాత్మనః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ । ద్వేఏవ తువిద్యేఇహవేదితవ్యేనిర్దిష్టే 'కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీ'తిచైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణంసర్వాత్మకేబ్రహ్మణివివక్ష్యమాణేఽవకల్పతే, నాచేతనమాత్రైకాయతనే ప్రధానే భో

షంవేద తాంబ్రహ్మవిద్యాం యోగ్యాయశిష్యాయ ప్రబ్రూయాదిత్యుపక్రమ్యా ప్రాణోహ్యమనా శ్శుభ్రోఽక్షరాత్పరతఃపరఇత్యుచ్యమానఃపరోభూతయోనిరితిగమ్యతఇత్యర్థః । తర్హిపంచమ్యంతాక్షరశబ్దార్థః క ఇత్యాశంక్యాజ్ఞానమితివక్ష్యతఇత్యాహ ॥ కథమితి ॥ పరవిద్యేతిసమాఖ్యయాఽపి తద్విషయస్యబ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ నను ప్రధానవిద్యాపి కారణవిషయత్వాత్పరేత్యతఆహ ॥ పరాపరవిభాగోహీతి ॥అనిత్యఫలత్వేనాపరవిద్యాంనిందిత్వా ముక్త్యర్థినోబ్రహ్మవిద్యాంప్రోవాచేతి వాక్యశేషోక్తేరిత్యర్థః ।అస్తుప్రధానవిద్యాపిముక్తిఫలత్వేనపరేత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ నను యస్సర్వజ్ఞఇత్యగ్రే పరవిద్యావిషయఇత్యుచ్యతే, అద్రేశ్యవాక్యేనతు ప్రధానవిద్యోచ్యతఇత్యతఆహ॥ తిస్రశ్చేతి ॥ ఇతశ్చభూతయోనేర్బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥కస్మిన్నితి ॥ అచేతనమాత్రస్యైకాయతనముపాదానం తజ్జ్ఞానాత్కార్య

జ్ఞానేఽపి తదకార్యాణామాత్మనాం జ్ఞానం న భవతి । ఏవం జీవే జ్ఞాతే తదకార్యస్యాభోగ్యస్య జ్ఞానం న భవతీత్యర్థః । బ్రహ్మవిద్యాశబ్దాచ్చ భూతయోనిర్బ్రహ్మేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ స బ్రహ్మా సర్వవిద్యానాం ప్రతిష్ఠాం సమాప్తిభూమిం బ్రహ్మవిద్యామువాచ । బ్రహ్మణి సర్వవేద్యానాం విద్యాఫలానాం చాంతర్భావాద్బ్రహ్మవిద్యా సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా । నన్వపరవిద్యా పరవిద్యాప్రకరణే కిమర్థముక్తేత్యత ఆహ ॥ అపరేతి ॥ ప్లవం తే గచ్ఛంతీతి ప్లవా వినాశినః । అదృఢా నిత్యఫలసంపాదనాశక్తాః షోడశర్త్విజః పత్నీ యజమానశ్చేత్యష్టాదశ । యజ్ఞేన నామనిమిత్తేన నిరూప్యంత ఇతి యజ్ఞరూపాః । తథా హి ఋతుషు యాజయంతి యజ్ఞం కారయంతీత్యృత్విజః, యజత ఇతి యజమానః, 'పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగే' ఇతి సూత్రేణ పతిశబ్దస్య నకారోఽంతాదేశో యజ్ఞసంబంధే విహిత ఇతి పత్నీ, ఏవమృత్విగాదినామప్రవృత్తినిమిత్తం యజ్ఞ ఇతి యజ్ఞరూపా యేష్వవరమనిత్యఫలకం కర్మ శ్రుత్యుక్తం ఏతదేవ కర్మ శ్రేయో నాన్యదాత్మజ్ఞానమితి యే మూఢాస్తువంతి తే పునఃపు

గ్యవ్యతిరిక్తే వా భోక్తరి । అపి చ 'స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహ' ఇతి । బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య పరాపరవిభాగేన పరాం విద్యామక్షరాధిగమనీం దర్శయంస్తస్యా బ్రహ్మవిద్యాత్వం దర్శయతి । సా చ బ్రహ్మవిద్యాసమాఖ్యా తదధిగమ్యస్యాక్షరస్యాబ్రహ్మత్వే బాధితా స్యాత్ । అపరా ఋగ్వేదాదిలక్షణా కర్మవిద్యా బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే ఉపన్యస్యతే బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై, "ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినందంతి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపి యంతి" ఇత్యేవమాదినిందావచనాత్ । నిందిత్వా చాపరాం విద్యాం తతో విరక్తస్య పరవిద్యాధికారం దర్శయతి "పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్" ఇతి । యత్తూక్తమచేతనానాం పృథివ్యాదీనాం దృష్టాంతత్వేనోపాదానాద్దార్ష్టాంతికేనాప్యచేతనేనైవ భూతయోనినా భవితవ్యమితి, తదయుక్తమ్ । న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరత్యంతసామ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి । అపి చ స్థూలాః పృథివ్యాదయో దృష్టాంతత్వేనోపాత్తా ఇతి న స్థూల ఏవ దార్ష్టాంతికో భూతయోనిరభ్యుపగమ్యతే, తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః పరమేశ్వర ఏవ ॥ ... ... *

॥ సూ॥ ౨౨॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిః, నేతరౌ శారీరః ప్రధానం వా । కస్మాత్, విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యామ్ । విశినష్టి హి ప్రకృతం భూతయోనిం శారీరాద్విలక్షణత్వేన 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః స బాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః । అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రః' ఇతి । న హ్యేతద్దివ్యత్వాదివిశేషణమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపపరిచ్ఛేదాభిమానినస్తద్ధర్మాంశ్చాత్మని కల్పయతః శారీరస్యోపపద్యతే । తస్మాత్సాక్షాదౌపనిషదః పురుష ఇహోచ్యతే । తథా ప్రధానాదపి ప్రకృతం భూతయోనిం భేదేన వ్యపదిశతి 'అక్షరాత్పరతః

న్మమరణమాప్నువంతీత్యర్థః । యద్విజ్ఞానార్థం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం గురుమభిగచ్ఛేదేవేతి నియమః । బ్రహ్మనిష్ఠస్యాప్య వేదస్య గురుత్వం వారయతి ॥ శ్రోత్రియమితి ॥ కార్యముపాదానాభిన్నమిత్యంశే దృష్టాంతః । సర్వసామ్యే తవాప్యపత్తేరిత్యాహ ॥ అపి చ స్థూలా ఇతి ॥ ... ... *

౨౨॥ విశేషణాన్న జీవః భేదోక్తేర్న ప్రధానమితి హేతుద్వయం విభజ్య వ్యాచష్టే ॥ విశినష్టి హీత్యాదినా ॥ దివ్యో ద్యో త్మకః స్వయంజ్యోతిరమూర్తః పూర్ణః పురుషః పురిశయః ప్రత్యగాత్మా బాహ్యం స్థూలమాభ్యంతరం సకారణం సూ తాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి స బాహ్యాభ్యంతరః, హి తథా శ్రుతిషు ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః । అవిద్యాకృతం నామరూ త్మకం శరీరం తేన పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం । తస్య శారీరస్య ధర్మాన్ జాడ్యమూర్తత్వాదీనిత్యర్థః । నన్వక్షరశబ్దేన ప్రధానో వశబ్దత్వం ప్రధానస్య ప్రతిజ్ఞాతం బాధ్యేత తత్రాహ ॥ అక్షరమవ్యాకృతమితి ॥ అశ్నోతి వ్యాప్నోతి స్వవికారజాతమి

త్యక్షరం । అవ్యాకృతమకృతం అనాదీతియావత్ । నామరూపయోర్బీజం ఈశ్వరస్తస్య శక్తిరూపం పరతంత్రత్వాదుపాదానమపి శక్తిరిత్యుక్తం । భూతానాం సూక్ష్మాః సంస్కారా యత్ర తద్భూతసూక్ష్మం । ఈశ్వరశ్చిన్మాత్ర ఆశ్రయో యస్య తత్తథా । తస్యైవ చిన్మాత్రస్య జీవేశ్వరభేదోపాధిభూతం యత్తు ఈశ్వర ఆశ్రయో విషయో యస్యేతి నానాజీవవాదినాం వ్యాఖ్యానం తద్భాష్యబహిర్భూతం । ఏతస్మిన్ ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యోతప్రోతభావేనావ్యాకృతస్య చిదాశ్రయత్వశ్రుతేః, ఆశ్రయపదలక్షణాయా నిర్మూలత్వాత్ । నహి మూలప్రకృతేర్భేదే కించిన్మానమస్తి । నచ 'ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత' ఇతిశ్రుతిర్మానం । 'అజామేకా'మిత్యాద్యనేకశ్రుతిబలేన లాఘవతర్కసహాయేన తస్యాః శ్రుతేర్బుద్ధిభేదేన మాయాభేదానువాదిత్వాత్ । తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "స్వతస్త్వవిద్యాభేదోఽత్ర మనాగపి న విద్యత" ఇతి । సాంఖ్యయోగాచార్యాః పురాణేతిహాసకర్తారశ్చ మూలప్రకృత్యైక్యం వదంతి । నన్వవిద్యైక్యే బంధముక్తివ్యవస్థా కథం । న చ వ్యవస్థా నాస్తీతి వాచ్యం శ్రవణే ప్రవృత్త్యాదిబాధాపాతాదితి చేత్, ఉచ్యతే। యే హ్యవిద్యానానాత్వమిచ్ఛంతి తైరపి పరిణామిత్వేన సాంశత్వమవిద్యాయా అంగీకార్యం, తథా చానర్థాత్మకస్వీయసంఘాతాత్మ

పర' ఇతి । అక్షరమవ్యాకృతం నామరూపబీజశక్తిరూపం భూతసూక్ష్మమీశ్వరాశ్రయం తస్యైవోపాధిభూతం సర్వస్మాద్వికారాత్పరో యోఽవికారః తస్మాత్పరతః పర ఇతి భేదేన వ్యపదిశన్పరమాత్మానమిహ వివక్షితం దర్శయతి । నాత్ర ప్రధానం నామ కించిత్స్వతంత్రం తత్త్వమభ్యుపగమ్య తేతస్మాద్భేదవ్యపదేశ ఉచ్యతే। కిం తర్హి। ప్రధానమపి కల్ప్యమానం శ్రుత్యవిరోధేనావ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యం భూతసూక్ష్మం పరికల్ప్యేత కల్ప్యతాం తస్మాద్భేదవ్యపదేశాత్పరమేశ్వరో భూతయోనిరిత్యేతదిహ ప్రతిపాద్యతే॥ *

కుతశ్చ పరమేశ్వరో భూతయోనిః॥ ... ... *

సూ॥ ౨౩॥ రూపోపన్యాసాచ్చ ॥

అపిచ 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యస్యానంతరం 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇతి ప్రాణప్రభృతీనాం పృథివీపర్యంతానాం తత్త్వానాం సర్గముక్త్వా తస్యైవ భూతయోనేస్సర్వవికారాత్మకం రూపముపన్యస్యమానం పశ్యామః । "అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాంతరాత్మే"తి । తచ్చ పరమేశ్వరస్యైవోచితం సర్వవికారకారణత్వాత్ న శారీరస్య తనుమహిమ్నః నాపి ప్రధానస్యాయం రూపోపన్యాసస్సంభవతి సర్వభూతాంతరాత్మత్వాసంభవాత్, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిర్నేతరావితిగమ్యతే । కథం పునర్భూతయోనేరయం రూపోపన్యాస ఇతి గమ్యతే । ప్రకరణాత్ 'ఏష' ఇతి చ ప్రకృతానుకర్షణాద్భూతయోనిం హి ప్రకృత్య 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఏష సర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాదివచనం భూతయోనివిష

నాపరిణతాఽవిద్యాంశోపహితజీవభేదాద్వ్యవస్థాసిద్ధ్యతి । యస్య జ్ఞానమంతఃకరణే జాయతే తస్యాంతఃకరణపరిణామ్యజ్ఞానాంశనాశో ముక్తిరితి । ఏవం చ శ్రోతుస్స్వరూపానందప్రాప్తిః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిర్విద్వదనుభవో జీవన్ముక్తిశాస్త్రం చేతి సర్వమబాధితం భవతి । న చైవం నానాజీవపక్షాదవిశేషః మూలప్రకృతినానాత్వాభావాదిత్యలం। పరత్వే హేతుః॥ అవికార ఇతి ॥ నను సూత్రకృతా శ్రుతౌ ప్రాధాన్యాద్భేదవ్యపదేశ ఉక్తస్తత్ర కథమజ్ఞానాద్భేదోక్తిర్వ్యాఖ్యాయతే తత్రాహ ॥ నాత్రేతి ॥ కార్యాత్మనా ప్రధీయత ఇతి ప్రధానమజ్ఞానమేవ । తతోఽన్యస్యాప్రామాణికత్వాదిత్యర్థః ॥ అతో జ్ఞానమేవ భూతయోనిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా నిరస్యతే । తన్నిరాసేనార్థాత్సాంఖ్యకల్పితప్రధాననిరాస ఇతి మంతవ్యం ॥ ... ... *

౨౩ ॥ వృత్తికృన్మతేనాదౌ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ అపి చేత్యాదినా ॥ 'ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ'తి శ్రుతిః । అగ్నిర్ద్యులోకః 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని'రితి శ్రుతేః । వివృతా వేదాః వాగిత్యన్వ

యః । పద్భ్యాంపాదావిత్యర్థః । యస్యేదంరూపంసఏషసర్వప్రాణినామంతరాత్మేత్యర్థః । తనుమహిమ్నఇతిఅల్ప
శక్తేరిత్యర్థః । యథాకశ్చిద్బ్రహ్మవిత్ స్వస్యసర్వాత్మత్వప్రకటనార్థమహమన్నమితిసామగాయతి నత్వన్నత్వాదిక
మాత్మనోవివక్షతి । అఫలత్వాత్తథేహాపీత్యాహ ॥ అహమన్నమితి॥వృత్తికృద్వ్యాఖ్యాందూషయతి॥అన్యేపునరితి॥ఏషస
ర్వభూతాంతరాత్మాసూత్రాత్మా ఏతస్మాద్భూతయోనేర్జాయతఇతి శ్రుత్యన్వయేనహిరణ్యగర్భస్యాత్రజాయమాన
త్వేనోపన్యాసాదిత్యర్థః । నిరదిక్షదవోచదిత్యర్థః । అగ్నిర్ద్యులోకోయస్యసమిద్రూపస్సూర్యస్సోఽపిద్యులోకాగ్నిస్త
స్మాదజాయతేత్యర్థః । 'తస్యాదిత్యఏవసమి'దితి శ్రుత్యంతరాత్ । అతోమధ్యేఽపిసృష్టిరేవవాచ్యానరూపమితిభావః ।
యదుక్తమగ్నిర్మూర్ధేత్యత్ర భూతయోనేస్సర్వాత్మత్వంవివక్షితమితితన్నేత్యాహ ॥ సర్వాత్మత్వమపీతి ॥ నను హిరణ్యగ
ర్భస్యజన్మాన్యత్రానుక్తం కథమత్రవక్తవ్యం తత్రాహ ॥ శ్రుతీతి ॥ అగ్రేసమవర్తతజాతస్సన్ భూతగ్రామస్యైకః
పతిరీశ్వరప్రసాదాదభవత్ ససూత్రాత్మాద్యామిమాంపృథివీంచస్థూలంసర్వమధారయత్ కశబ్దస్యప్రజాపతిసంజ్ఞా

యమేవభవతి । యథోపాధ్యాయంప్రకృత్య 'ఏతస్మాదధీష్వఏష వేదవేదాంగపారగ'ఇతివచనముపా
ధ్యాయవిషయంభవతి తద్వత్ । కథంపునరదృశ్యత్వాదిగుణకస్యభూతయోనేర్విగ్రహవద్రూపంసం
భవతి । సర్వాత్మత్వవివక్షయేదముచ్యతేనవిగ్రహవత్త్వవివక్షయేత్యదోషః।'అహమన్నమహమన్నమహ
మన్నం అహమన్నాద'ఇత్యాదివత్ । అన్యేపునర్మన్యంతేనాయంభూతయోనేరూపోపన్యాసఃజాయ
మానత్వేనోపన్యాసాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృ
థివీవిశ్వస్యధారిణీ'తిహిపూర్వత్రప్రాణాదిపృథివ్యంతంతత్త్వజాతంజాయమానత్వేననిరదిక్షత్ । ఉత్త
రత్రాపిచ 'తస్మాదగ్నిస్సమిధోయస్యసూర్య'ఇత్యేవమాది, 'అతశ్చ సర్వాఓషధయోరసాశ్చే'త్యేవమం
తంజాయమానత్వేనైవనిర్దేక్ష్యతి । ఇహైవకథమకస్మాదంతరాళేభూతయోనేరూపముపన్యస్యేత।స
ర్వాత్మత్వమపిసృష్టింపరిసమాప్యోపదేక్ష్యతి 'పురుషఏవేదంవిశ్వంకర్మే'త్యాదినా । శ్రుతిస్మృత్యోశ్చ
త్రైలోక్యశరీరస్యప్రజాపతేర్జన్మనిర్దిశ్యమానముపలభామహే 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రేభూ
తస్యజాతఃపతిరేకఆసీత్ సదాధారపృథివీంద్యాముతేమాంకస్మైదేవాయహవిషావిధేమే'తి సమవర్త
తేతి అజాయతఇత్యర్థః । తథా 'సవైశరీరీప్రథమస్సవైపురుషఉచ్యతే' "ఆదికర్తాసభూతానాం
బ్రహ్మాగ్రేసమవర్తతే"తి । వికారపురుషస్యాపిసర్వభూతాంతరాత్మత్వంసంభవతి, ప్రాణాత్మనాస
ర్వభూతానామధ్యాత్మమవస్థానాత్ । అస్మిన్పక్షే 'పురుషఏవేదంవిశ్వంకర్మే'త్యేవమాదిసర్వరూపోప
న్యాసఃపరమేశ్వరప్రతిపత్తిహేతురితివ్యాఖ్యేయం ॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౨౪ ॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥❋

'కోనఆత్మాకింబ్రహ్మేతి ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహీ'తి చోపక్ర

త్వే సర్వనామత్వాభావేన కస్మాఇత్యయోగాదేకారలోపేనైకస్మైదేవాయప్రాణాత్మనేహవిషావిధేమ పరిచరేమేతి
వ్యాఖ్యేయం । 'కతమఏకోదేవఇతిప్రాణ'ఇతిశ్రుతేః । యద్వాయస్మాదయంజాతస్తస్మాఏకస్మైదేవాయేత్యర్థః । 'ఏకో
దేవస్సర్వభూతేషుగూఢ'ఇతిశ్రుత్యంతరాత్ । ననుతస్యభూతాంతరాత్మత్వంకథం తత్రాహ॥ వికారేతి ॥ పూర్వకల్పే
ప్రకృష్టోపాసనాకర్మసముచ్చయానుష్ఠానాదస్మిన్కల్పే సర్వప్రాణివ్యష్టిలింగానాం వ్యాపకం సర్వప్రాణ్యంతర్గతం
జ్ఞానకర్మేంద్రియప్రాణాత్మకం సమష్టిలింగశరీరంజాయతే తద్రూపస్యసూత్రాత్మనస్సర్వభూతాంతరాత్మత్వంయు
క్తమిత్యర్థః । స్వపక్షేసూత్రార్థమాహ॥అస్మిన్పక్షఇతి॥ కర్మసఫలంసర్వంశ్రౌతస్మార్తాదికంతపశ్చపురుషఏవేతిస
ర్వాత్మస్వరూపోపన్యాసాచ్చభూతయోనావేవాక్యంసమన్వితమిత్యర్థః ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్॥ ... ❋
౨౪ ॥ ❋వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్❋ ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥కోనఇతి॥ ప్రాచీనకాలసత్యయజ్ఞేంద్రద్యు

మ్నాజనకబుడిలామిళిత్వామీమాంసాంచక్రుః కోనఆత్మాకింబ్రహ్మేతి । ఆత్మైవబ్రహ్మేతిజ్ఞాపనార్థంపదద్వయం। తేపం చాపినిశ్చయార్థముద్దాలకమాజగ్ముః । సోఽపిసమ్యఙ్నవేదేతి తేనోద్దాలకేనసహషడప్యశ్వపతింకైకేయంరాజానమాగత్యోచుః ఆత్మానమితి అధ్యేషిస్మరసి తమేవనోబ్రూహీతి । రాజాతుతేషాం భ్రాంతినిరాసార్థంతాన్ప్రత్యేకమపృచ్ఛత్ । కంత్వమాత్మానముపాస్సేకంత్వమాత్మానముపాస్సఇతి । తేచప్రాచీనశాలాదయః క్రమేణతంప్రత్యేకమూచుః । దివమేవాహంవైశ్వానరంవేద్మి । ఆదిత్యమేవాహంవేద్మి।వాయుమేవ ।ఆకాశమేవ।అపఏవ । పృథివీమేవాహంవేద్మీతి। తతోరాజ్ఞాద్యుసూర్యాదీనాంషణ్ణాం యథాక్రమేణసుతేజస్త్వవిశ్వరూపత్వపృథగ్వర్త్మాత్మత్వబహులత్వరయిత్వప్రతిష్ఠాత్వగుణాన్ విధాయ భవంతోయదిమామపృష్ట్వా ద్యుసూర్యాదిషుభగవతోవైశ్వానరస్యాంగేష్వేవప్రత్యేకంవైశ్వానరత్వదృష్టయోభవేయుస్తదాక్రమేణమూర్ధపాతాంధత్వప్రాణోత్క్రమణ దేహశీర్ణత్వవస్తిభేదపాదశోషా భవతాంస్యురితిప్రత్యేకోపాసనంనిందిత్వా సుతేజస్త్వగుణకోద్యులోకోస్యాఽత్మనోవైశ్వానరస్యమూర్ధావిశ్వరూపత్వగుణకస్సూర్యోఽస్యచక్షురిత్యేవం ద్యుసూర్యాదీనాంమూర్ధాదిభావముపదిశ్యసమస్తవైశ్వానరధ్యానవిధిరామ్నాయతే ॥ యస్త్వేతమితి ॥ ఆభిముఖ్యేనాపరోక్షతయావిశ్వంవిమిమీతేజానాతీత్యభివిమానస్సర్వజ్ఞః తదుపాసకః సర్వత్రభో

మ్యద్యుసూర్యవాయ్వాకాశవారిపృథివీనాం సుతేజస్త్వాది గుణయోగమేకైకోపాసన నిందయాచ వైశ్వానరంప్రత్యేషాంమూర్ధాదిభావముపదిశ్యామ్నాయతే “యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే ససర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తితస్యహవాఏతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్య మూర్ధైవసుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపోవాయుఃప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మాసందేహోబహులోవస్తిరేవరయిఃపృథివ్యేవపాదావురఏవవేదిర్లోమానిబర్హిర్హృదయంగార్హపత్యోమనోన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ” ఇత్యాది । తత్రసంశయః । కిం వైశ్వానరశబ్దేనజాఠరోగ్నిరుపదిశ్యతే ? ఉతభూతాగ్నిఃఅథతదభిమానినీదేవతాఅథవాశారీరఆహోస్విత్పరమేశ్వరఇతిః ।కింపునరత్రసంశయకారణం । వైశ్వానరఇతి జాఠరభూతాగ్నిదేవతానాంసాధారణశబ్దప్రయోగాదాత్మేతిచ శారీరపరమేశ్వరయోః । తత్రకస్యోపాదానంన్యాయ్యం కస్యవాహానమితి భవతిసంశయః । కింతావత్ప్రాప్తంజాఠరోగ్నిరితి।కుతఃతత్రహి విశేషేణక్వచిత్ప్రయోగోదృశ్యతే ‘అయమగ్నిర్వైశ్వానరోయోయమంతఃపురుషే యేనేదమన్నంపచ్యతే యదిదమద్యత’ ఇత్యాదౌ । అగ్నిమాత్రంవాస్యాత్తత్రాసామాన్యేనాపి ప్రయోగదర్శనాత్ ‘విశ్వస్మాఅగ్నింభువనాయదేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వన్నిత్యాదౌ । అగ్నిశరీరావా దేవతాస్యాత్తస్యామపి ప్రయోగదర్శనాత్‘వైశ్వానరస్యసుమతౌస్యామ

స్యాంభుజ్క్త-ఇత్యర్థః । లోకాభూరాదయోభూతానిశరీరాణ్యాత్మానోజీవాఇతిభేదః । సుష్ఠుతేజఃకాంతిర్యస్యద్యులోకస్యససుతేజాః విశ్వానిరూపాణ్యస్యసూర్యస్య । ‘ఏషశుక్లఏషనీల’ఇతిశ్రుతేః । పృథక్ నానావిధంవర్త్మగమనంఆత్మాస్వభావోయస్యవాయోః సనానాగతిత్వగుణకోఽస్యప్రాణః బహులత్వం వ్యాపిత్వం తద్గుణఆకాశోస్యసందేహోదేహమధ్యః రయిత్వం ధనత్వం తద్గుణాఆపోఅస్యవస్తిర్మూత్రస్థానం ప్రతిష్ఠాత్వగుణాపృథివీతస్యపాదౌ తస్యదేహమాధారత్వం సంపాదయతి ॥ ఉరఏవేత్యాదినా ॥ పూర్వముపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదిసాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలింగేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తం, తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్యవాక్యశేషస్థదేహమాధారత్వలింగేనజాఠరనిష్ఠత్వమితిదృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదిత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్జాఠరబ్రహ్మణోర్ధ్యానంఫలం । యదద్యతేతదన్నంయేనపచ్యతేసోఽయంపురుషేశరీరేఽన్తరస్తీత్యర్థః। పక్షాంతరమాహ ॥ అగ్నిమాత్రంవేతి ॥ విశ్వస్మైభువనాయవైశ్వానరమగ్నిం అహ్నాంకేతుంచిహ్నంసూర్యం దేవాఅకృణ్వన్ కృతవంతః । సూర్యోదయేదినవ్యవహారాదిత్యర్థః। స్యామైవైశ్వానరఇత్యనుషంగః । హియస్మాత్ కంసుఖప్రదోభువనానాంరాజావైశ్వాన

రోఽభిముఖాశ్రీరస్త్విత్యభిశ్రీరీశ్వరః । తస్మాత్తస్య వైశ్వానరస్య సుమతౌ వయం స్యామ తస్యాస్మద్విషయా శుభమతిర్భవత్విత్యర్థః । పక్షత్రయేఽప్యరుచిం వదన్ కల్పాంతరమాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ 'ఆత్మా వైశ్వానర' ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః । కేవలత్వం వైశ్వానరశబ్దశూన్యత్వం । అత్ర జాఠరో వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యః పూర్వపక్షః ప్రాణాగ్నిహోత్ర హోమాధారత్వలింగాత్ । తస్య దేహవ్యాపిత్వాదాత్మత్వం । శ్రుత్యా ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనయా బృహత్త్వాద్బ్రహ్మత్వమితి ధ్యేయం । సిద్ధాంతయతి ॥ తత ఇదమితి ॥ సాధారణశ్రుత్యోరుపక్రమస్థయోర్విశేషాత్ప్రథమశ్రుతముఖ్యత్రైలోక్య శరీరలింగాత్సర్వాత్మకేశ్వరపరత్వం యుక్తం । న చరమశ్రుత కల్పితహోమాధారత్వలింగేన జాఠరపరత్వమిత్యర్థః । నను

'రాజా హి కం భువనానామభిశ్రీ' రిత్యేవమాద్యాయాశ్శ్రుతేర్దేవతాయామైశ్వర్యాద్యుపేతాయాం సంభవాత్ । అథాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదుపక్రమే చ 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి కేవలాత్మశబ్దప్రయోగాదాత్మశబ్దవశేన వైశ్వానరశబ్దః పరిణేయ ఇత్యుచ్యతే । తథాపి శారీర ఆత్మా స్యాత్తస్య భోక్తృత్వేన వైశ్వానరసన్నికర్షాత్, ప్రాదేశమాత్రమితి చ విశేషణస్య తస్మిన్నుపాధిపరిచ్ఛిన్నే సంభవాత్ । తస్మాన్నేశ్వరో వైశ్వానర ఇత్యేవం ప్రాప్తం । తత ఇదముచ్యతే వైశ్వానరః పరమాత్మా భవితుమర్హతి । కుతః, సాధారణశబ్దవిశేషాత్ । సాధారణశబ్దయోర్విశేషః సాధారణశబ్దవిశేషః । యద్యప్యేతావుభావప్యాత్మవైశ్వానరశబ్దౌ సాధారణశబ్దౌ వైశ్వానరశబ్దస్తు త్రయాణాం సాధారణః, ఆత్మశబ్దశ్చ ద్వయోః, తథాపి విశేషో దృశ్యతే యేన పరమేశ్వరపరత్వం తయోరవగమ్యతే 'తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాది- అత్ర హి పరమేశ్వర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టోఽవస్థాంతరగతః ప్రత్యగాత్మత్వేనోపన్యస్త ఆధ్యానాయేతి గమ్యతే కారణత్వాత్ । కారణస్య హి సర్వాభిః కార్యగతాభిరవస్థాభిరవస్థావత్త్వాత్ ద్యులోకాద్యవయవత్వముపపద్యతే । 'స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ'తి చ సర్వలోకాద్యాశ్రయం ఫలం శ్రూయమాణం పరమకారణపరిగ్రహే సంభవతి । 'ఏవగ్ం హాఽస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంత' ఇతి చ తద్విదః సర్వపాప్మప్రదాహశ్రవణం । 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి చాత్మశబ్దబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ ఇత్యేవమంతాని లింగాని పరమేశ్వరమేవ గమయంతి తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః ॥ ... ...

సూ ॥ ౨౫ ॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః, యస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ 'అగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధే'తీదృశం త్రైలోక్యాత్మకం రూపం స్మర్యతే "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః । సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమ" ఇతి విష్ణుపురాణే తత్స్మర్యమాణం రూపం మూలభూతాం శ్రుతిమనుమాపయదస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమేశ్వరపరత్వేఽనుమానం లింగం గమకం స్యాదిత్యర్థః । ఇతిశబ్దో హేత్వర్థే యస్మాదిదం గమకం తస్మాదపి వైశ్వానరః పరమాత్మైవేత్యర్థః । యద్యపి స్తుతిరియం తస్మై లోకాత్మనే నమ ఇతి తథాపి స్తుతిత్వమపి నాసతి మూలభూతే వేదవాక్యే సమ్యగీదృశేన రూపేణ సంభవతి । "ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదంతి ఖం వై నాభిం చంద్రసూర్యౌ చ నేత్రే । దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచింత్యా

నిర్విశేషస్య కుతో విశేష ఇత్యత ఆహ ॥ అత్ర హీతి ॥ అవస్థాంతరగతః త్రైలోక్యాత్మనా స్థిత ఇత్యర్థః । జాఠరస్యాపి ధ్యానార్థం విశేషకల్పనేతి చేత్, న, అసత్కల్పనానుపపత్తేః । ఈశ్వరస్య తూపాదానత్వాద్విశేషస్సన్నేవ ధ్యానార్థముచ్యత ఇత్యాహ ॥ కారణత్వాదితి ॥ లింగాంతరాణ్యాహ ॥ స సర్వేష్విత్యాదినా ॥ యథాగ్నౌ విక్షిప్తమిషీకాతూలం దహ్యత ఏవం హాఽస్య విదుష ఇత్యర్థః ॥ ... ...

౨౫ ॥ నన్వసదారోపేణాపి స్తుతిసంభవాన్న మూలశ్రుత్యపేక్షేత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపి స్తుతిరితి ॥ తథాపీతి పదమర్థ

తేఽపఠతి ॥ స్తుతిత్వమపీతి ॥ ద్యుమూర్ధత్వాదిరూపేణ స్తుతిర్నరమాత్రేణ కర్తుమశక్యా వినాఽఽశ్రితిమిత్యర్థః। సతారూపేణ స్తుతిసంభవాన్నాసదారోప ఇతి భావః॥ ... ... *

౨౬ ॥ శబ్దాదీనాం గతిం వక్తుముక్తసిద్ధాంతమాక్షిప్య సమాధత్తే ॥ శబ్దాదిభ్య ఇతి॥ 'స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర' ఇత్యగ్నిరహస్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం శ్రుతోఽగ్నిశబ్ద ఈశ్వరే న సంభవతీత్యర్థః। సూత్రస్థాదిశబ్దార్థమాహ ॥ ఆదిశబ్దాదితి॥ భుక్తమన్నం హోమీయం హోమసాధనం తేన ప్రాణాగ్నిహోత్రం కార్యమిత్యర్థః। వాజసనేయినామగ్నిరహస్యే సప్రపంచాం వైశ్వానరవిద్యాముక్త్వా 'స యో హైతమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽంతః ప్రతిష్ఠితం వేద స సర్వత్రాన్నమత్తీ'త్యుక్తం దేహాంతస్థత్వం జాఠరే సంభవతి ప్రసిద్ధేరిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ అత్ర సూత్రే ఆదిపదేనైవాంతః ప్రతిష్ఠానస్య గ్రహణే సంభవతి పృథగుక్తిః సాధారణలింగత్వద్యోతనార్థా శబ్దాదిబలాదిదమపి జాఠరం గమయతీత్యభ్యుచ్చ

త్మా సర్వభూతప్రణీతే'త్యేవంజాతీయకా చ స్మృతిరిహోదాహర్తవ్యా ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౬ ॥ శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే ॥

అత్రాహ న పరమేశ్వరో వైశ్వానరో భవితుమర్హతి। కుతః, శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాత్। చ శబ్దస్తావద్వైశ్వానరశబ్దో న పరమేశ్వరే సంభవతి, అర్థాంతరే రూఢత్వాత్। తథాగ్నిశబ్దః 'స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర' ఇతి। ఆదిశబ్దాద్ధృదయం గార్హపత్య ఇత్యాద్యగ్నిత్రేతాకల్పనం। 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయ'మిత్యాదినా చ ప్రాణాహుత్యధికరణతాసంకీర్తనం। ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాఠరో వైశ్వానరః ప్రత్యేతవ్యః। తథాంతఃప్రతిష్ఠానమపి శ్రూయతే 'పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి తచ్చ జాఠరే సంభవతి యదప్యుక్తం 'మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాదేర్విశేషాత్కారణాత్పరమాత్మా వైశ్వానర ఇతి, అత్ర బ్రూమః। కుతో హ్యేష నిర్ణయో యదుభయథాపి విశేషప్రతిభానే సతి పరమేశ్వరవిషయ ఏవ విశేష ఆశ్రయణీయో న జాఠరవిషయ ఇతి। అథవా భూతాగ్నేరంతర్బహిశ్చావతిష్ఠమానస్యైష నిర్దేశో భవిష్యతి। తస్యాపి హి ద్యులోకాదిసంబంధో మంత్రవర్ణాదవగమ్యతే 'యో భానునా పృథివీం ద్యాముతేమామాతతాన రోదసీ అంతరిక్ష'మిత్యాదౌ। అథవా తచ్ఛరీరాయా దేవతాయా ఐశ్వర్యయోగాద్ద్యులోకాద్యవయవత్వం భవిష్యతి। తస్మాన్న పరమేశ్వరో వైశ్వానర ఇతి। అత్రోచ్యతే। న తథా దృష్ట్యుపదేశాదితి। న శబ్దాదిభ్యః కారణేభ్యః పరమేశ్వరస్య ప్రత్యాఖ్యానం యుక్తం। కుతః, తథా జాఠరాపరిత్యాగేన దృష్ట్యుపదేశాత్। పరమేశ్వరదృష్టిర్హి జాఠరే వైశ్వానర ఇహోపదిశ్యతే 'మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతే'త్యాదివత్। అథవా జాఠరవైశ్వానరోపాధిః పరమేశ్వర ఇహ ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిశ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యాదివత్। యది చేహ పరమేశ్వరో న వివక్ష్యేత, కేవల ఏవ జాఠరోఽగ్నిర్వివక్ష్యేత, తతః 'మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాదేర్విశేషస్యాసంభవ ఏవ స్యాత్। యథా తు దేవతాభూతాగ్నివ్యపాశ్రయేణాప్యయం

యః। యద్యపి ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేష ఈశ్వరపక్షపాతీ హోమాధారత్వాదిర్జాఠరపక్షపాతీతి ప్రతిభానం సమం తథాపి పారమేశ్వరో విశేషో జాఠరే న సంభవతీతి బలవానిత్యత ఆహ ॥ అథవేతి ॥ ఏష ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేష ఇత్యర్థః। ఇమాం పృథివీం ద్యామపి తే ఏవ ద్యావాపృథివ్యౌ రోదసీ తయోర్మధ్యమంతరిక్షం చ యో భూతాగ్నిర్భానురూపేణాతతాన వ్యాప్తవాన్ స ధ్యాతవ్య ఇత్యర్థః। జడమాత్రస్య న ధ్యేయత్వమిత్యత ఆహ ॥ అథవేతి ॥ పరమేశ్వరదృష్ట్యోపాస్యజాఠరాగ్నిప్రతీకవాచకాభ్యామగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాం ద్యుమూర్ధత్వాదిమానీశ్వరో లక్ష్యత ఇత్యుక్త్వా కల్పాంతరమాహ ॥ అథవా జాఠర ఇతి ॥ అస్మిన్పక్షే ప్రాధాన్యేనేశ్వరస్యోపాస్యతా పూర్వత్ర గుణతేతి భేదః। ఉపాధివాచిభ్యాం పదాభ్యాముపహితో లక్ష్యత ఇత్యర్థః। లక్షణాబీజమసంభవం వ్యాచష్టే ॥ యది చేతి ॥ పురుషమపీత్యాదిసూత్రశేషం వ్యాచష్టే ॥ యది చ కేవల ఇతి ॥ ఈశ్వరప్రతీకత్వోపాధిత్వశూన్య ఇత్యర్థః। వివక్ష్యేత తదేతి శేషః। యత్ యః పురు

షఃపూర్ణః, సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరశబ్దితో జాఠరోపాధిక ఇతిశ్రుత్యర్థః । యోవేదససర్వత్రభు ఙ్క్తే ఇత్యర్థః । పురుషత్వంపూర్ణత్వమచేతనస్య జాఠరస్య నేత్యుక్త్వా పాఠాంతరేపురుషవిధత్వం దేహాకారత్వంతస్య నేత్యాహ ॥ వేత్యేతి ॥ ననుజాఠరస్యాపి దేహవ్యాపిత్వాత్తద్విధత్వం స్యాదిత్యతఆహ॥ పురుషవిధత్వంచప్రకరణాదితి॥ న దేహవ్యాపిత్వం పురుషవిధత్వంకింతువిరాడ్దేహాకారత్వమధిదైవంపురుషవిధత్వం ఆధ్యాత్మంచోపాసకమూర్ధాదిచుబుకాంతేష్వంగేషు సంపన్నత్వమీశ్వరస్యపురుషవిధత్వమిత్యర్థః । ఈశ్వరస్యాంగేషుసంపత్తిరగ్రేవక్ష్యతే ॥ ... ... *

౨౭॥ ఏవంజాఠరంనిరస్యపక్షద్వయంనిరస్యతి ॥ అతఏవేతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ ద్యుమూర్ధత్వాదిసర్వలోకఫలభోక్తృత్వసర్వపాప్మప్రదాహాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోక్తాహేతవః । తానేవస్మారయతి ॥ నహిభూతాగ్నేరిత్యాదినా ॥ యోభానునేతిమంత్రేణేశ్వరదృష్ట్యామహిమోక్తఇతిభావః ॥ ... ... *

విశేషఉపపాదయితుంనశక్యతే, తథోత్తరసూత్రేవక్ష్యామః । యదిచ కేవలఏవజాఠరోవివక్ష్యేత పురుషేంతఃప్రతిష్ఠితత్వం కేవలంతస్యస్యాన్నతుపురుషత్వం, పురుషమపిచైనమధీయతేవాజసనేయినః " స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషస్సయోహైతమేవాగ్నింవైశ్వానరంపురుషంపురుషవిధం పురుషేంతః ప్రతిష్ఠితంవేదే"తి । పరమేశ్వరస్యతు సర్వాత్మత్వాత్పురుషత్వంపురుషేంతఃప్రతిష్ఠితత్వంచోభయమప్యుపపద్యతే। యేతుపురుషవిధమపిచైనమధీయతఇతిసూత్రావయవంపఠంతి తేషామేషోర్థః। కేవలజాఠరపరిగ్రహేపురుషేంతఃప్రతిష్ఠితత్వం కేవలంస్యాత్, నతుపురుషవిధత్వం । పురుషవిధమపిచైనమధీయతే వాజసనేయినః 'పురుషవిధంపురుషేంతఃప్రతిష్ఠితంవేదే'తి । పురుషవిధత్వంచప్రకరణాత్ । యదధిదైవతంద్యుమూర్ధత్వాదిపృథివీప్రతిష్ఠితత్వాంతం, యచ్చాధ్యాత్మంప్రసిద్ధం మూర్ధత్వాదిచుబుకప్రతిష్ఠితత్వాంతం, తత్పరిగృహ్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౭ ॥ అతఏవనదేవతాభూతంచ ॥

యత్పునరుక్తంభూతాగ్నేరపిమంత్రవర్ణేద్యులోకాది సంబంధదర్శనాన్మూర్ధైవసుతేజా ఇత్యాద్యవయవకల్పనంతస్యైవభవిష్యతితచ్ఛరీరాయాదేవతాయాఐశ్వర్యయోగాదితి తత్పరిహర్తవ్యం అత్రోచ్యతే । అతఏవోక్తేభ్యోహేతుభ్యోనదేవతావైశ్వానరః, తథాభూతాగ్నిరపినవైశ్వానరః । నహిభూతాగ్నేరౌష్ణ్యప్రకాశమాత్రాత్మకస్య ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనోపపద్యతే వికారస్యవికారాంతరాత్మత్వాసంభవాత్ । తథాదేవతాయాస్సత్యప్యైశ్వర్యయోగేనద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనాసంభవతి, అకారణత్వాత్పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యత్వాచ్చ । ఆత్మశబ్దాసంభవశ్చసర్వేషుపక్షేషుస్థితఏవ ॥ ... *

సూ ॥ ౨౮ ॥ సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః ॥

పూర్వం జాఠరాగ్నిప్రతీకో జాఠరాగ్న్యుపాధికోవా పరమేశ్వరఉపాస్యఇత్యుక్తమంతఃప్రతిష్ఠితత్వాద్యనురోధేన,ఇదానీంతువినైవప్రతీకోపాధికల్పనాభ్యాంసాక్షాదపిపరమేశ్వరోపాసనపరిగ్రహేన కశ్చిద్విరోధఇతిజైమినిరాచార్యోమన్యతే । ననుజాఠరాగ్న్యపరిగ్రహేఽన్తఃప్రతిష్ఠితత్వవచనంశబ్దాదీ

౨౮ ॥ పూర్వమగ్నివైశ్వానర శబ్దావీశ్వరస్య లక్షకావిత్యుక్తం, అధునాప్రతీకోపాధిపరిత్యాగేనవిరాట్పురుషాకారస్యభగవతోవైశ్వానరస్యాంగాన్యధ్యాత్మమూర్ధాదిచుబుకాంతాంగేషు సంపాద్యోపాస్యత్వాంగీకారే అపి నశబ్దాదివిరోధఃశబ్దయోరీశ్వరేయోగవృత్త్యాముఖ్యత్వాదంతస్థత్వాదీనాంచతత్రసంభవాదిత్యాహ ॥ సాక్షాదపీతి ॥ సాక్షాత్పదస్యార్థమాహ ॥ వినైవేతి ॥ జాఠరాగ్నిసంబంధంవినేశ్వరస్యోపాస్యత్వేఽపిశబ్దాద్యవిరోధం జైమినిర్మన్యత ఇత్యర్థః । ఇదమంతస్థత్వముదరస్థత్వరూపంనోచ్యతే కింతునఖాదిశిఖాంతావయవసముదాయాత్మకపురుషశరీరేమూర్ధాదచుబుకాంతాంగానివృక్షేశాఖావత్ప్రతిష్ఠితాని, తేషుసంపన్నోవైశ్వానరః పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితఇత్యుచ్యతే।

అతోయథాశాఖాస్థస్యపక్షిణో వృక్షాంతస్థత్వంతథా వైశ్వానరస్యపురుషాంతస్థత్వమిత్యాహ ॥ నహీహపురుషవిధమిత్యాదినా॥ అగ్న్యాదిశబ్దస్యేశ్వరవాచిత్వా జ్జాఠరాగ్నేరసంశబ్దితత్వం। అతఈశ్వరస్యపురుషావయవేషుసంపాదనాత్పురుషవిధత్వమంతస్థత్వంచేత్యర్థః ॥పక్షాంతరమాహ॥ అథవేతి ॥ పురుషవిధత్వంపూర్వవత్। అంతస్థత్వంమధ్యస్థత్వం సాక్షిత్వమిత్యర్థః। ఏవమంతస్థత్వమీశ్వరే వ్యాఖ్యాయ శబ్దాదీనివ్యాచష్టే ॥ నిశ్చితేచేతి ॥ విశ్వశ్చాయంనరో జీవశ్చసర్వాత్మకత్వాత్ । విశ్వేషాంవికారాణాంవా నరఃకర్తా ।విశ్వేసర్వేనరా జీవాఅస్యాత్మత్వేననియమ్యత్వేనవాసంతీతివిశ్వానరః, రక్షఏవరాక్షసఇతివత్ స్వార్థేతద్ధితప్రత్యయః । నరేసంజ్ఞాయామితిపూర్వపదస్యదీర్ఘతా । అగిధాతోర్గత్య

నిచకారణానివిరుధ్యేరన్నితి । అతోచ్యతే । అతః ప్రతిష్ఠితత్వవచనంతావన్నవిరుధ్యతే । నహీహ 'పురుషవిధం పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి జాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణేదముచ్యతే తస్యాప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ । కథంతర్హి యత్ప్రకృతం మూర్ధాదిషుచుబుకాంతేషుపురుషావయవేషు పురుషవిధత్వంకల్పితంతదభిప్రాయేణేద ముచ్యతే 'పురుషవిధంపురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదే'తి, నజాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణయథావృక్షేశాఖాంప్రతిష్ఠితాంపశ్యతీతితద్వత్ । అథవా యఃప్రకృతఃపరమాత్మా అధ్యాత్మమధిదైవతంచపురుషవిధత్వోపాధిః, తస్యయత్కేవలంసాక్షిరూపం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే పురుషవిధం పురుషేంతః ప్రతిష్ఠితంవేదేతి।నిశ్చితేచపూర్వాపరపర్యాలోచనావశేనపరమాత్మపరిగ్రహేతద్విషయఏవవైశ్వానరశబ్దః కేనచిద్యోగేనవర్తిష్యతే, విశ్వశ్చాయంనరశ్చవిశ్వనరః,విశ్వేషాంవాఽయంనరః,విశ్వేవా నరాఅస్యేతివిశ్వనరఃపరమాత్మా సర్వాత్మకత్వాత్ , విశ్వనరఏవవైశ్వానరః తద్ధితోఽనన్యార్థఃరాక్షసవాయసాదివత్ । అగ్నిశబ్దోప్యగ్రణీత్వాది యోగాశ్రయణేన పరమాత్మవిషయఏవభవిష్యతి । గార్హపత్యాదిప్రకల్పనం ప్రాణాహుత్యధికరణత్వంచపరమాత్మనోపిసర్వాత్మత్వాదుపపద్యతే॥.....*

కథంపునః పరమేశ్వరపరిగ్రహే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపద్యతఇతి తాంవ్యాఖ్యాతుమారభతే॥ *

సూ ॥౨౯॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥

అతిమాత్రస్యాపి పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వమభివ్యక్తినిమిత్తంస్యాత్ । అభివ్యజ్యతేకిల ప్రాదేశమాత్రపరిమాణః పరమేశ్వరఉపాసకానాంకృతే ।ప్రదేశవిశేషేషుహృదయాదిషూపలబ్ధిస్థానేషువిశేషేణాభివ్యజ్యతే। అతః పరమేశ్వరేపి ప్రాదేశ మాత్రశ్రుతిరభివ్యక్తేరుపపద్యత ఇత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే॥... ... ... *

సూ ॥30॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥

ప్రాదేశమాత్రహృదయ ప్రతిష్ఠితేనవాఽయం మనసానుస్మర్యతే తేనప్రాదేశమాత్రఇత్యుచ్యతే । యథాప్రస్థమితాయవాః ప్రస్థాఇత్యుచ్యంతే తద్వత్ । యద్యపిచ యవేషుస్వగతమేవపరిమాణం ప్రస్థసంబంధాద్వ్యజ్యతె నచేహపరమేశ్వరగతం కించిత్పరిమాణమస్తియద్ధృదయసంబంధాద్వ్యజ్యేతతథాపిప్రయుక్తాయాఃప్రాదేశమాత్రశ్రుతేః, సంభవతియథాకథంచిదనుస్మరణమాలంబనమిత్యుచ్యతే ।

ర్థస్యనిప్రత్యయాంతస్యరూపమగ్నిరితి । అంగయతిగమయత్యగ్రంకర్మణఃఫలంప్రాపయతీత్యగ్నిరగ్రణీరుక్తః। అభితోఽగతీతివాఅగ్నిః వైశ్వానరోపాసకస్యాతిథిభోజనాత్పూర్వం ప్రాణాగ్నిహోత్రంవిద్యాంగత్వేనవిహితం, తదర్థమగ్నిత్రేతాదికల్పనం ప్రధానావిరోధేన నేతవ్యమిత్యాహ ।గార్హపత్యేతి॥... ... ... *

౨౯ ॥మాత్రాంపరిమాణమతిక్రాంతోఽతిమాత్రః తస్యవిభోరిత్యర్థః । ఉపాసకానాంకృతేఽనుగ్రహాయప్రాదేశమాత్రోఽభివ్యజ్యతె ప్రాదేశేషువామియతేఽభివ్యజ్యతఇతి ప్రాదేశమాత్రః ॥ ... ... *

30॥ మతాంతరమాహ॥అనుస్మృతెరితి ॥ ప్రాదేశేనమనసామితః ప్రాదేశమాత్రఇత్యర్థః । యథాకథంచిదితి॥ మ

నస్థస్య ప్రాదేశమాత్రత్వం స్మృతిద్వారా స్మర్యమాణే కల్పితం శ్రుతేరాలంబనమిత్యర్థః ।సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ ప్రాదేశేతి॥... ... ...

౩౧॥ సంప్రతిశ్రుత్యుక్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేర్గతిమాహ ॥ సంపత్తేరితి ॥ బ్రాహ్మణంపఠతి ॥ ప్రాదేశమాత్రమివహేతి ॥ అపరిచ్ఛిన్నమపీశ్వరం ప్రాదేశమాత్రత్వేన సంపత్త్యా కల్పితం సమ్యగ్విదితవంతో దేవాస్తమేవేశ్వరమభిప్రత్యక్త్వేనసంపన్నాః ప్రాప్తవంతో హవైపూర్వకాలేతతో వోయుష్మభ్యంతథాద్యుప్రభృతీనవయవాన్వక్ష్యామి ।యథా ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశపరిమాణమనతిక్రమ్య మూర్ధాద్యధ్యాత్మాంగేషు వైశ్వానరంసంపాదయిష్యామీతి ప్రాచీనశాలాదీన్ప్రతిరాజాప్రతిజ్ఞాయస్వకీయమూర్ధానముపదిశన్కరేణ దర్శయన్నువాచ । ఏషవైమేమూర్ధాభూరాదీన్లోకానతీత్యఉపరితిష్ఠతీత్యతిష్ఠాఽసౌద్యులోకో వైశ్వానరః । తస్యమూర్ధేతియావత్ । అధ్యాత్మమూర్ధాభేదేనాధిదైవమూర్ధానంసంపాద్య ధ్యేయఇత్యర్థః । ఏవం చక్షురాదిషూహనీయం । స్వకీయచక్షుషీదర్శయన్నేషవైసుతేజాస్సూర్యో వై

ప్రాదేశమాత్రత్వేనవాఽయమప్రాదేశమాత్రోఽప్యనుస్మరణీయః ప్రాదేశమాత్రశ్రుత్యర్థవత్త్వాయ । ఏవమనుస్మృతినిమిత్తా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే॥... ... *

సూ ॥౩౧॥ సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహిదర్శయతి॥

సంపత్తినిమిత్తా వాస్యాత్ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః । కుతః, తథాహి సమానప్రకరణంవాజసనేయిబ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్పృథివీపర్యంతాన్ త్రైలోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్యావయవానధ్యాత్మ మూర్ధప్రభృతిషుచుబుకపర్యంతేషు దేహావయవేషు సంపాదయత్ప్రాదేశమాత్రసంపత్తింపరమేశ్వరస్యదర్శయతి । "ప్రాదేశమాత్రమివహవై దేవాః సువిదితా అభిసంపన్నాస్తథాతువ ఏతాన్వక్ష్యామి యథాప్రాదేశమాత్రమేవాభిసంపాదయిష్యామీతి స హోవాచ మూర్ధానముపదిశన్నువాచ, ఏషవా అతిష్ఠా వైశ్వానరఇతి, చక్షుషీ ఉపదిశన్నువాచ, ఏషవైసుతేజా వైశ్వానరఇతి, నాసికే ఉపదిశన్నువాచ, ఏషవైపృథగ్వర్త్మాత్మా వైశ్వానరఇతి, ముఖ్యమాకాశముపదిశన్నువాచ, ఏషవైబహులో వైశ్వానరఇతి, ముఖ్యా అప ఉపదిశన్నువాచ, ఏషవైరయిర్వైశ్వానరఇతి, చుబుకముపదిశన్నువాచ, ఏషవై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానరఇతి" చుబుకమిత్యధరంముఖఫలకముచ్యతే । యద్యపివాజసనేయకే ద్యౌరతిష్ఠాత్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చసుతేజస్త్వగుణః, ఛాందోగ్యేతుద్యౌస్సుతేజస్త్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చవిశ్వరూపత్వగుణః, తథాపినైతావతా విశేషేణకించిద్ధీయతే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేరవిశేషాత్సర్వశాఖాప్రత్యయత్వాచ్చ । సంపత్తినిమిత్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతింయుక్తతరాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే॥........*

శ్వానరస్య చక్షురిత్యువాచ । నాసికాపదేనతన్నిష్ఠః ప్రాణోలక్ష్యతే తస్మిన్నాధ్యాత్మిక ప్రాణేఽధిదైవప్రాణస్య వాయోర్దృష్టిమాహ ॥ నాసికేఇతి ॥ అత్రసర్వత్ర వైశ్వానరశబ్దస్తదంగపరః । ముఖస్థం ముఖ్యంతస్మిన్నధిదైవం బహులాకాశదృష్టిః । ముఖస్థలాలారూపాస్వప్సురయిశబ్దితతదీయవస్తిస్థోదకదృష్టిః । చుబుకే ప్రతిష్ఠాపాదరూపా పృథివీ ద్రష్టవ్యా । ననుగుణవైషమ్యేణవిద్యయోర్భేదాదగ్నిరహస్యశ్రుత్యనుసారేణఛాందోగ్యస్థప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః కథంవ్యాఖ్యేయేత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ ఏతావతాల్పవైషమ్యేణబహుతరప్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధంవిద్యైక్యంనహీయతే శాఖాభేదేఽపిసర్వశాఖాసుప్రతీయమానంవైశ్వానరాద్యుపాసనమేకమితిన్యాయస్యవక్ష్యమాణత్వాచ్చ । అతిష్ఠాత్వగుణశ్ఛాందోగ్యఉపసంహర్తవ్యః। విశ్వరూపత్వగుణశ్చవాజిభిర్గ్రాహ్యః।తథాచద్యుసూర్యయోస్సుతేజస్త్వం సమమతిష్ఠాత్వవిశ్వరూపత్వయోర్వ్యవస్థా । యద్వాశాఖాభేదేనగుణవ్యవస్థాఽస్తునవిద్యాభేదఇతి భావః ॥ ... ...*

౩౨ ॥ ప్రాదేశత్వస్యసంపత్తిప్రయుక్తత్వోక్త్యంతరం సంపాదయతి ॥ ఆమనంతీతి ॥ యఏషోఽనంతోఽపరిచ్ఛిన్నః అతోఽవ్యక్తోదుర్విజ్ఞేయస్తం కథం జానీయామిత్యత్రేఃప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం । సఈశ్వరోఽవిముక్తేకామాదిభిర్బద్ధేజీవేభేదకల్పనయాప్రతిష్ఠితఉపాస్యః పునరత్రిప్రశ్నః సఇత్యుత్తరంవరణాయామితి । ఏవంప్రశ్నోత్తరేఽగ్రేఽపిజ్ఞేయే । తత్రచశ్రుతౌఇమామేవభ్రూసహితాంనాసికాంనిరుచ్యేతిభాష్యయోజనా । సర్వానింద్రియకృతాన్ దోషాన్వారయతీతివరణా భ్రూః । తాన్ దోషాన్నాశయతీతినాసానాసికేతినిర్వచనం। నాసాభ్రువోర్జీవద్వారేశ్వరస్థానత్వధ్యానాత్ పాపవారకత్వమితిమంతవ్యం । తయోర్మధ్యేఽపివిశిష్యజీవస్యస్థానంపృచ్ఛతి ॥కతమదితి॥ భ్రువోరిత్యుత్తరం । ప్రాణస్యేతిపాఠేఽపిఘ్రాణస్యేత్యర్థః । సఏషసంధిర్ద్యులోకస్యసర్గస్యపరస్యచబ్రహ్మలోకస్యసంధిత్వేనధ్యేయఇత్యాహ ॥ సఏషఇతి ॥ ఆభిముఖ్యేనాహంబ్రహ్మేతివిమీయతేజ్ఞాయతఇత్యభివిమానఃప్రత్యగాత్మా।అభిగత

సూ ॥ ౩౨ ॥ ఆమనంతిచైనమస్మిన్ ॥

ఆమనంతిచైనంపరమేశ్వరమస్మిన్మూర్ధచుబుకాంతరా జాబాలాః । 'యఏషోఽనంతోఽవ్యక్తఆత్మా సోఽవిముక్తేప్రతిష్ఠితఇతిసోఽవిముక్తఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి వరణాయాంనాస్యాంచమధ్యే ప్రతిష్ఠితఇతికావై వరణాకాచనాసీతి । తత్రచేమామేవవరణాంనాసాంచేతినిరుచ్యసర్వాణీంద్రియకృతానిపాపానివారయతీతిసావరణాసర్వాణీంద్రియకృతాని పాపాని నాశయతీచేతిసానాసీతివరణానాసీ'తినిరుచ్యపునరప్యామనంతి । 'కతమచ్చాస్యస్థానంభవతీతిభ్రువోర్ఘ్రాణస్యచయస్సంధిః । సఏషద్యులోకస్యపరస్యచసంధిర్భవతీ'తి । తస్మాదుపపన్నాపరమేశ్వరేప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః । అభివిమానశ్రుతిఃప్రత్యగాత్మత్వాభిప్రాయా । ప్రత్యగాత్మతయాసర్వైఃప్రాణిభిరభివిమీయతఇత్యభివిమానః । అభిగతోవాయంప్రత్యగాత్మత్వాత్ । విమానశ్చమానవియోగాదిత్యభివిమానః, అభివిమిమీతేవాసర్వంజగత్కారణత్వాదిత్యభివిమానః, తస్మాత్పరమేశ్వరఏవవైశ్వానరఇతిసిద్ధమ్॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య
శంకరభగవత్పాదకృతౌప్రథమస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్చాసౌవిమానఃసర్వస్వరూపత్వేనత్యానంత్యాన్మానమత్రపరిమాణం । అభివిమిమీతేనిర్మిమీతే । తస్మాద్వైశ్వానరవాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధమ్॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాద
కృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాంభాష్యరత్న
ప్రభాయాంప్రథమాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వాద్యోతభూమపదమక్షరమీక్షణీయం శ్రీరామమల్పహృదిభాంతమధీశితారం।
ఇంద్రాదివేద్యమఖిలస్య చ శాసితారం జ్యోతిర్నభఃపదమనింద్రమజం భజేఽహం॥

౧॥ ఏవం రూఢియుక్తపదబహుళానాం ప్రాయేణ సవిశేషవాక్యానాం సమన్వయో ద్వితీయపాదే దర్శితః । అధునా యౌగికపదబహుళానాం నిర్విశేషప్రధానానాం వాక్యానాం సమన్వయం వక్తుం తృతీయపాద ఆరభ్యతే । అతోఽత్రాధికరణానాం శ్రుత్యధ్యాయపాదసంగతయః, తత్ర పూర్వముపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్య వాక్యశేషస్థద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య వాక్యశేషస్థసేతుశ్రుత్యా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నే

నమః పరమాత్మనే.

సూ ॥ ౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥

ఇదం శ్రూయతే 'యస్మిన్ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః। తమేవైకం జానథ, ఆత్మానమన్యా వాచో విముంచథామృతస్యైష సేతు'రితి । అత్ర యదేతద్ద్యుప్రభృతీనామోతత్వవచనాదాయతనం కించిదవగమ్యతే తత్కిం పరం బ్రహ్మ స్యాదాహోస్విదర్థాంతరమితి సందిహ్యతే । తత్రార్థాంతరం కిమప్యాయతనం స్యాదితి ప్రాప్తం । కస్మాత్, అమృతస్యైష సేతురితి శ్రవణాత్। పారవాన్హి లోకే సేతుః ప్రఖ్యాతః । న చ పరస్య బ్రహ్మణః పారవత్త్వం శక్యమభ్యుపగంతుం 'అనంతమపార'మితి శ్రవణాత్। అర్థాంతరే చాయతనే పరిగృహ్యమాణే స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానం పరిగృహీతవ్యం, తస్య హి కారణత్వాదాయతనత్వోపపత్తేః। శ్రుతిప్రసిద్ధో వా వాయుస్స్యాత్ 'వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని సందృబ్ధాని భవంతీ'తి । వాయోరపి విధరణత్వశ్రవణాత్ । శారీరో వా స్యాత్, తస్యాపి భోక్తృత్వాద్భోగ్యం ప్రపంచం ప్రత్యాయతనత్వోపపత్తేరితి,

ప్రధానాదౌ వ్యవస్థితే దృష్టాంతలక్షణాధికరణసంగతిః । పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః। సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫలం ॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ ఇదమితి ॥ యస్మిన్ లోకత్రయాత్మా విరాట్ ప్రాణైస్సర్వైస్సహ మనస్సూత్రాత్మకం చ కారాదవ్యాకృతం కారణం చోతం కల్పితం తదపవాదేన తమేవాధిష్ఠానాత్మానం ప్రత్యగభిన్నం జానథ శ్రవణాదినా అన్యా అనాత్మవాచో విముంచథ విశేషేణ నిశ్శేషం త్యజథ ఏష వాగ్విమోకపూర్వకాత్మసాక్షాత్కారోఽమృతస్య మోక్షస్యాసారాపారదుర్వారసంసారవారిధేః పరపారస్య సేతురివ సేతుః ప్రాపక ఇతి మాతృవత్ శ్రుతిర్ముముక్షూననుపదిశతి । తత్రాయతనత్వస్య సాధారణధర్మస్య దర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ అమృతస్య బ్రహ్మణః సేతురితి షష్ఠ్యా బ్రహ్మణో భిన్నత్వేన సేతోః శ్రుతత్వాదేషశబ్దపరామృష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమబ్రహ్మైవ సేతురిత్యాహ ॥ అమృతస్యేతి ॥ భేదశ్రవణాత్సేతురితి శ్రవణాచ్చేత్యర్థః । తత్ర భేదశ్రవణం వ్యాఖ్యాతం సేతుశ్రవణం స్వయం వివృణోతి । పారవానితి ॥ అనంతం కాలతః, అపారం దేశతః, జలవిధారకముఖ్యసేతోర్గ్రహణాసంభవాత్ గౌణసేతుగ్రహే కర్తవ్యే ముఖ్యసేత్వవినాభూతపారవత్త్వగుణవానేవ కశ్చిద్గ్రాహ్యః । న తు ముఖ్యస్యానియతవిధారణగుణవానీశ్వర ఇతి భావః । యథా లోకే మణయః సూత్రేణ గ్రథితా ఏవం హే గౌతమ సమష్టిలింగాత్మకవాయునా స్థూలాని సర్వాణి సంధృ

ద్వాని గ్రథితాని భవంతీతి శ్రుత్యర్థః । ఆత్మశబ్దాత్పక్షద్వయమయుక్తమిత్యత ఆహ ॥ శారీరో వేతి ॥ సద్వితీయత్వేన సేతుశబ్దోపపత్తేశ్చేత్యర్థః । నన్వాత్మశబ్దో జీవే సంభవతీత్యత ఆహ ॥ ఆత్మశబ్దశ్చేతి ॥ ఉపాధిపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య సర్వవస్తుప్రత్యక్త్వం ముఖ్యం నాస్తీత్యర్థః । ఉపక్రమస్థ సాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వలింగాత్ ప్రథమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి భావః । స్వశబ్దాదిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి॥ ప్రజానాముత్పత్తౌ 'సదేవ మూలం స్థితావాయతనం లయే ప్రతిష్ఠే'తి బ్రహ్మవాచిసచ్ఛబ్దేన ఛాందోగ్యే బ్రహ్మణ ఆయతనత్వశ్రుతేరత్రాపి తథేత్యర్థః । అర్థాంతరమాహ ॥ స్వశబ్దేనైవేతి ॥ యస్మిన్ద్యౌరితి వాక్యాత్ పూర్వోత్తరవాక్యయోః పురుషబ్రహ్మాదిశబ్దేన బ్రహ్మసంకీర్తనాన్మధ్యేఽపి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యర్థః ॥ పురుష ఇతి పూర్వవాక్యం, బ్రహ్మైవేత్యుత్తరవాక్యం, సర్వాసు దిక్షు స్థితం సర్వం బ్రహ్మైవేత్యర్థః । ఉత్తరేణోత్తరస్యాం దిశి ఉదాహృతవాక్యస్య సవిశేషబ్రహ్మపరత్వమాశంక్య వాక్యం వ్యాచష్టే ॥ త

ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ । ద్యుభ్వాద్యాయతనమితి ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభ్వౌ ద్యుభ్వావాదీ యస్య తద్ద్యుభ్వాది । యదేతస్మిన్వాక్యే ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్షం మనః ప్రాణ ఇత్యేవమాత్మకం జగదోతత్వేన నిర్దిష్టం తస్యాయతనం పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి । కుతః, స్వశబ్దాత్ - ఆత్మశబ్దాదిత్యర్థః । ఆత్మశబ్దో హీహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి । ఆత్మశబ్దశ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే సమ్యగవకల్పతే నార్థాంతరపరిగ్రహే । క్వచిచ్చ స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మణ ఆయతనత్వం శ్రూయతే 'సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠా' ఇతి । స్వశబ్దేనైవ చేహ పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ బ్రహ్మ సంకీర్త్యతే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ పరామృత'మితి 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణే'తి చ । తత్ర త్వాయతనాయతనవద్భావశ్రవణాత్ 'సర్వం బ్రహ్మే'తి చ సామానాధికరణ్యాత్ । యథా హ్యనేకాత్మకో వృక్షః శాఖా స్కంధో మూలం చేత్యేవం నానారసో విచిత్ర ఆత్మేత్యాశంకా భవతి, తాం నివర్తయితుం సావధారణమాహ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి । ఏతదుక్తం భవతి న కార్యప్రపంచవిశిష్టో విచిత్ర ఆత్మా విజ్ఞేయః । కిం తర్హి । అవిద్యాకృతం కార్యప్రపంచం 'విద్యయా ప్రవిలాపయంతస్తమేవైకమాయతనభూతమాత్మానం జానీథైకరస'మితి । యథాస్మిన్నాస్తే దేవదత్తస్తదానయేత్యుక్తే ఆసనమేవానయతి న దేవదత్తం తద్వదాయతనభూతస్యైవైకరసస్యాత్మనో విజ్ఞేయత్వముపదిశ్యతే । వికారానృతాభిసంధానస్య చాపవాదః శ్రూయతే 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి । సర్వం బ్రహ్మేతి తు సామానాధికరణ్యం ప్రపంచవిలాపనార్థం నానేకరసతాప్రతిపాదనార్థం 'స యథా సైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'త్యేకరసతాశ్రవణాత్ । తస్మాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరం బ్రహ్మ । యత్తూక్తం సేతుశ్రుతేః సేతోశ్చ పారవత్త్వోపపత్తేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమితి, అత్రోచ్యతే । విధరణత్వమాత్ర

త్రేత్యాదినా ॥ సామానాధికరణ్యాద్విచిత్ర ఆత్మేతి సంబంధః । 'యస్మిన్సర్వమోతం తమేవైక'మిత్యేవకారైకశబ్దాభ్యాం నిర్విశేషం జ్ఞేయమిత్యుక్త్వా హేత్వంతరమాహ ॥ వికారానృతేతి ॥ వికారేఽనృతే కల్పితేఽభిసంధోఽభిమానో యస్య తస్యానర్థభాక్త్వేన నిందాశ్రుతేశ్చ కూటస్థసత్యం జ్ఞేయమిత్యర్థః । కథం తర్హి సామానాధికరణ్యం తత్రాహ ॥ సర్వం బ్రహ్మేతి॥ యశ్చోరస్స స్థాణురితివత్ యత్సర్వం తద్బ్రహ్మేతి సర్వోద్దేశేన బ్రహ్మత్వవిధానాత్ బాధనార్థం న తు యద్బ్రహ్మ తత్సర్వమితి నానారసత్వార్థమిత్యర్థః । తత్ర నియామకమాహ ॥ స యథేతి॥ లవణపిండోఽన్తర్బహిశ్చ రసాంతరశూన్యః సర్వో లవణైకరసో యథా ఏవమరే మైత్రేయి చిదేకరస ఆత్మేత్యర్థః । యద్యపి పారవత్త్వసావయవత్వాదికం ముఖ్యసేత్వవ్యభిచారి తథాపి సేతోర్జలాదిబంధనరూపం యద్విధారణం తదేవ వ్యభిచారిత్వేపి సేతుపదార్థైకదేశత్వాద్గుణత్వేన గ్రాహ్యం న తు పదార్థబహిర్భూతం పారవత్త్వాదికమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ దృష్టత్వాత్తద్గ్రహేఽతిప్రసం

గమాహ ॥నహీతి॥ అత్ర శ్రుతౌ పరేణేతి శేషః। విధారణస్య శబ్దార్థత్వం స్ఫుటయతి॥ షిఞ్ ఇతి॥ సినోతి బధ్నాతీతి సేతుః పదార్థైకదేశో విధారణమిత్యర్థః। తథా చామృతపదస్య భావప్రధానత్వాదమృతత్వస్య సేతుర్విధారకం బ్రహ్మ తస్యైవామృతత్వం నాన్యస్యేత్యర్థః। యద్వా ద్యుభ్వాద్యాధారో బ్రహ్మ న సేతుశబ్దార్థః కింత్వవ్యవహితం జ్ఞానమిత్యాహ॥ అపర ఇతి॥ ఫలితమాహ॥ తత్ర యదుక్తమితి॥ జ్ఞానే సేతౌ గృహీతే సతీత్యర్థః ॥ ... ... *

౨ ॥ ముక్తైరుపసృప్యం ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్యం యద్బ్రహ్మ తస్యాత్రోక్తేరితి సూత్రార్థః ।ముక్తి ప్రతియోగినం బంధం దర్శయతి ॥ దేహాదిష్వితి ॥ తద్విపర్యయేణేతి - ఉక్తపంచక్లేశాత్మకబంధనివృత్త్యాత్మనా స్థితమిత్యర్థః। యథా నద్యో గంగాద్యా నామరూపే విహాయ సముద్రాత్మనా తిష్ఠంతి తథా బ్రహ్మాత్మవిదపి సంసారం విహాయ పరాత్కారణాదవ్యక్తాత్ పరం పూర్ణం స్వయంజ్యోతిరానందం ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్య తిష్ఠతీత్యాహ ॥ తథా విద్వానితి ॥ ఇదం ప్రధానాదేః కిం న స్యా

మత్ర సేతుశ్రుత్యా వివక్ష్యతే న పారవత్త్వాది। న హి మృద్దారుమయో లోకే సేతుర్దృష్ట ఇత్యత్రాపి మృద్దారుమయ ఏవ సేతురభ్యుపగమ్యతే। సేతుశబ్దార్థోఽపి విధరణత్వమాత్రమేవ న పారవత్త్వాది షిఞో బంధనకర్మణః సేతుశబ్దవ్యుత్పత్తేః। అపర ఆహ ॥ తమేవైకం జానథ ఆత్మానమితి-యదేతత్సంకీర్తితమాత్మజ్ఞానం యచ్చైతదన్యా వాచో విముంచథేతి వాగ్విమోచనం తదత్రామృతత్వసాధనత్వాదమృతస్యైష సేతురితి సేతుశ్రుత్యా సంకీర్త్యతే న తు ద్యుభ్వాద్యాయతనం। తత్ర యదుక్తం సేతుశ్రుతేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమిత్యేతదయుక్తం॥ ... ... *

సూ ॥౨॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్ ॥

ఇతశ్చ పరమేవ బ్రహ్మ ద్యుభ్వాద్యాయతనం యస్మాన్ముక్తోపసృప్యతాఽస్య వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యతే। ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం। దేహాదిష్వనాత్మసు అహమస్మీత్యాత్మబుద్ధిరవిద్యా, తతస్తత్పూజనాదౌ రాగః, తత్పరిభవాదౌ ద్వేషః, తదుచ్ఛేదదర్శనాద్భయం మోహశ్చేత్యేవమయమనంతభేదోఽనర్థవ్రాతస్సంతతస్సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షః, తద్విపర్యయేణావిద్యారాగద్వేషాదిదోషముక్తైరుపసృప్యముపగమ్యమేతదితి ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య వ్యపదేశో భవతి। కథం "భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః। క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే" ఇత్యుక్త్వా బ్రవీతి 'యథా నద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య'మితి బ్రహ్మణశ్చ ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధం శాస్త్రే। 'యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇత్యేవమాదౌ। ప్రధానాదీనాం తు న క్వచిన్ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధమస్తి। అపి చ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముంచథే'తి వాగ్విమోచనపూర్వకం విజ్ఞేయత్వమిహ ద్యుభ్వాద్యాయతనస్యోచ్యతే। తచ్చ శ్రుత్యంతరే బ్రహ్మణో దృష్టం। 'తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః। నానుధ్యాయాద్బహూంఛ

దిత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మణశ్చేతి ॥ అస్య ముముక్షోః హృదీతి పదేనాత్మధర్మత్వం కామాదీనాం నిరస్తం యదా కామాదినివృత్తిరథ తదాఽమృతో భవతి మరణహేత్వభావాన్న కేవలమనర్థనివృత్తిః కింత్వత్ర దేహే తిష్ఠన్నేవ బ్రహ్మానందమశ్నుత ఇత్యర్థః। లింగాంతరమాహ ॥అపి చేతి ॥ ధీరో వివేకీ తమేవాత్మానం విజ్ఞాయ విశుద్ధం లక్ష్యపదార్థం జ్ఞాత్వా వాక్యార్థజ్ఞానం కుర్యాత్। జ్ఞానార్థినో జ్ఞానప్రతిబంధకకర్మకాండాదేర్వైముఖ్యమాహ ॥నేతి॥ బహూనిత్యుక్త్యా అల్పాన్వేదాంతశబ్దానంగీకరోతి। "అష్టౌ స్థానాని వర్ణానామురః కంఠశ్శిరస్తథా। జిహ్వామూలం చ దంతాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ తాలు చ" ఇతి। ఏతాని వాగింద్రియస్థానత్వాద్వాక్ఛబ్దేనోచ్యంతే తేషాం శోషణమాత్రమనాత్మశబ్దోచ్చారణఫలం తద్ధ్యానాన్మనసో గ్లానిమాత్రమిత్యర్థః॥ ... ... *

౩ ॥ వైశేషికఇతి ॥ అసాధారణఆత్మశబ్దాదిరిత్యర్థః । అతచ్ఛబ్దాదిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ తద్విపరీతస్యేతి॥అత ఏవాతచ్ఛబ్దాదేవ ॥ ... ... *

౪ ॥ ప్రాణభృచ్చేతిసూత్రే చకారః పూర్వసూత్రస్థనఞోఽనుషంగార్థః । సర్వజ్ఞపదసమానాధికరణఆత్మశబ్దో నజీవవాచీత్యతచ్ఛబ్దస్తస్మాదిత్యర్థః । నను నానుమానప్రాణభృతావతచ్ఛబ్దాదిత్యేకమేవసూత్రంకిమర్థంనకృతం, ఉభయనిరాసహేతోరేకత్వాదిత్యతఆహ ॥ పృథగితి ॥ యోగః సూత్రం, ఉత్తరసూత్రస్థహేతూనాంజీవమాత్రనిరాసే

స్వాన్ వాచోవిముంచథామృతస్యైషసేతురి'తి । తస్మాదపిద్యుభ్వాద్యాయతనంపరంబ్రహ్మ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౩ ॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ॥

యథాబ్రహ్మణః ప్రతిపాదకోవైశేషికో హేతురుక్తః నైవమర్థాంతరస్యవైశేషికో హేతుః ప్రతిపాదకోఽస్తీత్యాహ నానుమానంసాంఖ్యస్మృతిపరికల్పితంప్రధానమిహద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనప్రతిపత్తవ్యం । కస్మాత్ , అతచ్ఛబ్దాత్ । తస్యాచేతనస్యప్రధానస్యప్రతిపాదకశ్శబ్దస్తచ్ఛబ్దః నతచ్ఛబ్దోఽతచ్ఛబ్దః । నహ్యత్రాచేతనస్యప్రధానస్యప్రతిపాదకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి యేనాచేతనంప్రధానం కారణత్వేనాయతనత్వేనవాఽవగమ్యేత । తద్విపరీతస్యచేతనస్యప్రతిపాదకశబ్దోఽత్రాస్తి 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దిత్యాదిః । అతఏవనవాయురపీహద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రీయతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౪ ॥ ప్రాణభృచ్చ ॥

యద్యపిప్రాణభృతోవిజ్ఞానాత్మనఆత్మత్వంచేతనత్వంచసంభవతి తథాప్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యసర్వజ్ఞత్వాద్యసంభవేసత్యస్మాదేవాతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృదపి నద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః । నచోపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యావిభోః ప్రాణభృతోద్యుభ్వాద్యాయతనత్వమపిసమ్యక్సంభవతి । పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థం ॥ కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః ॥... ... *

సూ ॥ ౫ ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥

భేదవ్యపదేశశ్చేహభవతి 'తమేవైకంజానథఆత్మాన'మితిజ్ఞేయజ్ఞాతృభావేన । తత్రప్రాణభృత్తావన్ముముక్షుత్వాత్ జ్ఞాతాపరిశేషాదాత్మశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మజ్ఞేయంద్యుభ్వాద్యాయతనమితిగమ్యతే నప్రాణభృత్ ॥ కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః॥ ... ... *

సూ ॥ ౬ ॥ ప్రకరణాత్ ॥

ప్రకరణంచేదంపరమాత్మనః 'కస్మిన్ భగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీ'త్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణాత్ । పరమాత్మనిహిసర్వాత్మకేవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంస్యాత్, నకేవలేప్రాణభృతి । కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౭ ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ॥

ద్యుభ్వాద్యాయతనంప్రకృత్య 'ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయే'త్యత్రస్థిత్యదనేనిర్దిశ్యేతే, 'తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తికర్మఫలాశనం 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'త్యౌదాసీన్యేనావస్థానం, తాభ్యాం

ఙ్నాన్వయేపిసుబోధార్థంప్రాణభృచ్చేతిపృథక్సూత్రకరణమిత్యర్థః ॥ ... ...*

౫ ॥ తానేవహేతూనాకాంక్షాద్వారావ్యాచష్టే ॥ కుతశ్చేత్యాదినా॥ యద్యపివిశుద్ధః ప్రత్యగాత్మైవాత్రజ్ఞేయః తథాపిజీవత్వాకారేణజ్ఞాతుర్జ్ఞేయాద్భేదాన్నజ్ఞేయరూపత్వమిత్యర్థః । ఏవంచజీవత్వలింగవిశిష్టత్వేనజీవస్యద్యుభ్వాదివాక్యార్థత్వంనిరస్యతేనశుద్ధరూపేణేతిమంతవ్యమ్ ॥ ... ... ౬॥

౭ ॥ నను స్థిత్యేశ్వరస్యాదనాజ్జీవస్యద్వాసుపర్ణేత్యత్రోక్తావపిఈశ్వరఆయతనవాక్యే సకిమర్థంగ్రాహ్య ఇత్యతఆ

హ ॥ యదిచేశ్వరఇతి । అతీశ్వరశ్శుద్ధచిన్మాత్రోగ్రాహ్యః । నసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టఃతస్యాత్రాప్రతిపాద్యత్వాత్ । తథాచాప్రతిపాద్యార్థస్యాకస్మాన్మధ్యేవచనాసంభవాదాద్యవాక్యేనగ్రహణంకార్యమిత్యభిసంధిః । తమజ్ఞాత్వాశంకతే ॥ ననుతవాపీతి ॥ బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థమకస్మాదప్రకృతస్యాపిలోకప్రసిద్ధస్యజీవస్యానువాదసంభవఇతిపరిహరతి ॥ నేతి ॥ ననుద్వాసుపర్ణేత్యత్రబుద్ధిజీవయోరుక్తేఃకథమిదంసూత్రమిత్యతఆహ ॥ గుహామితి ॥ స్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞయోరనువాదేనైక్యందర్శితమిత్యర్థః । నన్వత్రజీవేశౌనానువాద్యౌ పైంగివ్యాఖ్యావిరోధాదతస్సూత్రాసంగతిరిత్యతఆహ ॥ యదాపీతి । తదాపిసూత్రస్యాసంగతిర్నాస్తీత్యర్థః । అదనవాక్యేనబుద్ధిమనూద్యస్థితివాక్యేనబుద్ధ్యాదివిలక్షణశుద్ధప్రత్యగ్బ్రహ్మణోజ్ఞేయస్యోక్తేర్ద్యుభ్వాదివాక్యే తదేవగ్రాహ్యం నబుద్ధ్యుపహితోజీవఇతిసూత్రసంగతిమాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ నన్వత్రానుపహితోజీవఉక్తోనపరంబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ యస్త్వితి ॥ పౌనరు

చస్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞౌతత్రగృహ్యేతే । యదిచేశ్వరోద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనవివక్షితఃతతస్తస్య ప్రకృతస్య క్షేత్రజ్ఞాత్పృథగ్వచనమవకల్పతే, అన్యథాహ్యప్రకృతవచన మాకస్మికమసంబద్ధం స్యాత్ । ననుతవాపి క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరాత్పృథగ్వచనమాకస్మికమేవప్రసజ్యేతనతస్యావివక్షితత్వాత్ । క్షేత్రజ్ఞోహికర్తృత్వేనభోక్తృత్వేనచ ప్రతిశరీరంబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధోలోకతఏవప్రసిద్ధః నాసౌశ్రుత్యాతాత్పర్యేణవివక్ష్యతే । ఈశ్వరస్తులోకతోఽప్రసిద్ధత్వాత్ శ్రుత్యాతాత్పర్యేణవివక్ష్యతఇతినతస్యాకస్మికవచనంయుక్తం । 'గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహీ'త్యత్రాప్యేతద్దర్శితం । ద్వాసుపర్ణేత్యస్యామృచిఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతేఇతి । యదాపిపైంగ్యుపనిషత్కృతేనవ్యాఖ్యానేనాస్యామృచిసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతేతథాపినవిరోధఃకశ్చిత్ । కథంప్రాణభృదిహఘటాదిచ్ఛిద్రవత్సత్త్వాద్యుపాధ్యభిమానిత్వేనప్రతిశరీరంగృహ్యమాణోద్యుభ్వాద్యాయతనం నభవతీతిప్రతిషిధ్యతే । యస్తుసర్వశరీరేషూపాధిభిర్వినోపలక్ష్యతేపరఏవసభవతి । యథాఘటాదిచ్ఛిద్రాణిఘటాదిభిరుపాధిభిర్వినోపలక్ష్యమాణానిమహాకాశఏవభవంతి తద్వత్ప్రాణభృతఃపరస్మాదన్యత్వానుపపత్తేః ప్రతిషేధోనోపపద్యతే, తస్మాత్సత్త్వాద్యుపాధ్యభిమానినఏవద్యుభ్వాద్యాయతనత్వప్రతిషేధః తస్మాత్పరమేవబ్రహ్మద్యుభ్వాద్యాయతనం । తదేతత్ 'అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తే'రిత్యనేనైవసిద్ధం, తస్యైవహిభూతయోనివాక్యస్యమధ్యఇదంపఠితం 'యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్ష'మితి । ప్రపంచార్థంతుపునరుపన్యస్తం॥... ... ...*

సూ ॥ ౮॥ భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥

ఇదమామనంతి 'భూమాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్య'ఇతి, 'భూమానంభగవోవిజిజ్ఞాస'ఇతి, 'యత్రనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతిసభూమా, అథయత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్ప'మిత్యాది । తత్రసంశయః, కింప్రాణోభూమాస్యాదాహోస్విత్పరమాత్మేతి । కుతస్సంశయః । భూమేతితావద్బహుత్వమభిధీయతే । 'బహోర్లోపోభూచబహోః' (పా।౬।౪।౧౫౮) ఇతిభూమశ

క్త్యంశంకతే ॥ తదేతదితి ॥ ద్యుభ్వాదివాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వమిత్యర్థః । సమాధత్తే ॥ ప్రపంచార్థమితి ॥ సేతుశబ్దవ్యాఖ్యానేనభూతయోనేఃప్రత్యగాత్మత్వస్ఫుటీకరణార్థమిత్యర్థః । తస్మాన్ముండకోపనిషత్ బ్రహ్మణి సమన్వితేతిసిద్ధం॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్ । ... ... *

౮ ॥ *భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్* ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి ॥ ఇదమితి॥ నాల్పేసుఖమస్తిభూమైవసుఖంతస్మాన్నిరతిశయసుఖార్థినాభూమైవవిచార్యఇతినారదంప్రతిసనత్కుమారేణోక్తేసతినారదోబ్రూతే॥ భూమానమితి ॥ భూమ్నోలక్షణమద్వితీయత్వమాహ ॥ యత్రేతి ॥ భూమలక్షణంపరిచ్ఛిన్నలక్షణోక్త్యాస్ఫుటయతి ॥ అథేతి ॥ అత్రసంశయబీజంప్రశ్నపూర్వకమాహ ॥ కుతఇత్యాదినా ॥ బహోర్భావఇతివిగ్రహేపృథ్వాదిభ్యఇమనిజితిఇమనిచ్ప్రత్యయె

కృతే బహోర్లోపో భూ చ బహోరితి సూత్రేణ బహోః పరస్యేమనిచ్ప్రత్యయస్యాదేరికారస్య లోపస్స్యాత్ బహోస్స్థానే భూ ఇత్యాదేశశ్చ స్యాదిత్యుక్తే భూమన్నితి శబ్దో నిష్పన్నః, తస్య భావార్థకేమనిచ్ప్రత్యయాంతత్వాద్బహుత్వం వాచ్యం । తత్కింధర్మికమిత్యాకాంక్షాయాం సన్నిహితప్రకరణస్థః ప్రాణో ధర్మీ భాతి । వాక్యోపక్రమస్థ ఆత్మాపి స్వప్రతిపాదనాపేక్షో ధర్మిత్వేన భాతీతి సన్నిహితవ్యవహిత ప్రకరణాభ్యాం సంశయ ఇత్యర్థః । పూర్వమాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తమయుక్తం తరతి శోకమాత్మవిదిత్యబ్రహ్మణ్యప్యాత్మశబ్ద ప్రయోగాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ ప్రాణో భూమేతి ॥ ధర్మధర్మిణోరభేదాత్ సామానాధికరణ్యం ద్రష్టవ్యం । పూర్వోత్తరపక్షయోః ప్రాణోపాస్తిర్బ్రహ్మజ్ఞానం చ ఫలం క్రమేణ మంతవ్యం । అత్రాధ్యాయే భూయః ప్రశ్నోత్తరభేదాదర్థభేదో దృశ్యతే । భూమా తు ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నం వినైవోక్తలింగేన ప్రాణాదభిన్న ఇత్యాహ ॥ కస్మాదిత్యాదినా ॥ ప్రా

బ్దస్య భావప్రత్యయాంతతాస్మరణాత్ కిమాత్మకం పునస్తద్బహుత్వమితి విశేషాకాంక్షాయాం ‘ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా’నితి సన్నిధానాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రతిభాతి । తథా ‘శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవి’దితి ‘సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి’తి ప్రకరణోత్థానాత్ పరమాత్మా భూమేత్యపి ప్రతిభాతి । తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భవతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రాణో భూమేతి । కస్మాత్, భూయః ప్రశ్నప్రతివచనపరంపరాదర్శనాత్ । యథా హి ‘అస్తి భగవో నామ్నో భూయ’ ఇతి ‘వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ’తి తథా ‘అస్తి భగవో వాచో భూయ’ ఇతి, ‘మనో వావ వాచో భూయ’ ఇతి నామాదిభ్యో హ్యాప్రాణాద్భూయః ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహః ప్రవృత్తః, నైవం ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నప్రతివచనం దృశ్యతే । ‘అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ’ ఇతి ‘అదో వావ ప్రాణాద్భూయ’ ఇతి ప్రాణమేవ తు నామాదిభ్య ఆశాంతేభ్యో భూయాంసం ‘ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా’నిత్యాదినా సప్రపంచముక్త్వా ప్రాణదర్శినశ్చాతివాదిత్వం ‘అతివాద్యసీ’తి ‘అతివాద్యస్మీతి బ్రూయాన్నాపహ్నువీతే’త్యభ్యనుజ్ఞాయ, ‘ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ’తి ప్రాణవ్రతమతివాదిత్వమనుకృష్యాపరిత్యజ్యైవ ప్రాణం సత్యాదిపరంపరయా భూమానం సమవతారయన్, ‘ప్రాణమేవ భూమానం మన్యత’ ఇతి గమ్యతే । కథం పునః ప్రాణే భూమ్ని వ్యాఖ్యాయమానే ‘యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ’త్యేతద్భూమ్నో లక్షణపరం వచనం వ్యాఖ్యాయేతేతి । ఉచ్యతే । సుషుప్తావస్థాయాం ప్రాణగ్రస్తేషు కరణేషు దర్శనాదివ్యవహారనివృత్తిదర్శనాత్ సంభవతి ప్రాణస్యాపి ‘యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ’త్యేతల్లక్షణం । తథా చ శ్రుతిః ‘న శృణోతి న పశ్యతీ’త్యాదినా సర్వకరణవ్యాపారప్రత్యస్తమయరూపాం సుషుప్తావస్థాముక్త్వా ‘ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతీ’తి తస్యామేవావస్థాయాం పంచవృత్తేః ప్రాణస్య జాగరణం బ్రువతీ ప్రాణప్రధానాం సుషుప్తావస్థాం దర్శయతి । యచ్చైతద్భూ

ణాద్భూయ ఇతి న దృశ్యత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః । నన్వేష తు వా అతివదతీతి తుశబ్దేన ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేదాన్న ప్రాణో భూమేత్యత ఆహ ॥ ప్రాణమేవేతి ॥ నామాద్యాశాంతానుపాస్యానతీత్య ప్రాణం శ్రేష్ఠం వదతీత్యతివాదీ ప్రాణవిత్తం ప్రత్యతివాద్యసీతి కేనచిత్ప్రశ్నే కృతే అస్మీతి బ్రూయాత్, నాహమతివాదీత్యపహ్నవం న కుర్యాదిత్యుక్తం ప్రాణవిదం, ఏష ఇతి పరామృశ్య సత్యవచనధ్యానమననశ్రద్ధాది ధర్మపరంపరాం విధాయ భూమోపదేశాన్న ప్రకరణవిచ్ఛేదః । తుశబ్దో నామాద్యుపాసకస్యాతివాదిత్వనిరాసార్థ ఇత్యర్థః । భూమ్నో లక్షణవచనం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే ప్రశ్నపూర్వకం యోజయతి ॥ కథం పునరిత్యాదినా ॥ ప్రాణగ్రస్తేషు ప్రాణే లీనేషు న శృణోతి సుప్తః పురుష ఇతి శేషః । ‘గార్హపత్యో హ వా ఏషోఽపానో వ్యానోఽన్వాహార్యపచన ఆహవనీయః ప్రాణ’ ఇతి శ్రుతేః, ప్రాణాగ్నయ ఇహ పురే శరీరే జాగ్రతి సవ్యాపారా ఏవ తిష్ఠంతీత్యర్థః । దేవో జీవః, అథ తదా స్వప్నాదర్శనకాలే సుఖశ్రవణాత్ప్రాణస్య సుఖత్వమవిరుద్ధ

మిత్యన్వయః । ఆత్మపదేనోపక్రమవిరోధం పరిహరతి ॥ ప్రాణఏవేతి ॥ ప్రాణస్యాత్మత్వంకథమిత్యాశంక్యశ్రుతత్వాదిత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ సర్వంసమర్పితమితిచ సర్వాధిష్ఠానంప్రాణంస్వీకరోతిశ్రుతిరిత్యన్వయః ।అతఆత్మత్వంప్రాణేపి ముఖ్యమితిభావః । భూమరూపత్వంయోజయతి॥ సర్వాత్మత్వేతి॥ సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణంలక్షయితుంముఖ్యార్థందర్శయతి ॥ సంప్రసాదఇతి ॥ సవాఏష ఏతస్మిన్సంప్రసాదేస్థిత్వాపునరాద్రవతీతి ప్రయోగాచ్చ, తత్పదం సుషుప్తివాచకమిత్యాహ ॥బృహదితి॥ వాచ్యార్థసంబంధాత్ప్రాణోలక్ష్యఇత్యాహ ॥ తస్యాంచేతి॥ అత్రసూత్రఇత్యర్థః । భూమా ప్రాణాద్భిన్నః, అత్రాధ్యాయే। తస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వాన్నామాదేరూర్ధ్వముపదిష్టవాగాదివదిత్యర్థః।విపక్షేహే

మ్నస్సుఖత్వంశ్రుతం 'యోవైభూమాతత్సుఖ'మితితదప్యవిరుద్ధం, 'యత్రైషదేవస్స్వప్నాన్నపశ్యత్యథహైతస్మిన్శరీరేసుఖంభవతీ'తి సుషుప్తావస్థాయామేవ సుఖశ్రవణాత్ । యచ్చ 'యోవైభూమాతదమృత'మితి, తదపిప్రాణస్యావిరుద్ధం, 'ప్రాణోవాఅమృత'మితిశ్రుతేః । కథంపునఃప్రాణంభూమానంమన్యమానస్య 'తరతిశోకమాత్మవి'దిత్యాత్మవివిదిషయాప్రకరణస్యోత్థాపనముపపద్యేత, ప్రాణఏవేహాత్మావివక్షితఇతిబ్రూమః।తథాహి'ప్రాణోహపితాప్రాణోమాతాప్రాణోభ్రాతాప్రాణస్స్వసాప్రాణఆచార్యఃప్రాణోబ్రాహ్మణ'ఇతిప్రాణమేవసర్వాత్మానంకరోతి। 'యథావాఅరానాభౌసమర్పితాఏవమేవాస్మిన్ప్రాణేసర్వం సమర్పిత'మితిచ సర్వాత్మత్వారనాభినిదర్శనాభ్యాంచ సంభవతి వైపుల్యాత్మికా భూమరూపతాప్రాణస్య।తస్మాత్ప్రాణోభూమేత్యేవంప్రాప్తం। తతఇదముచ్యతే। పరమాత్మైవేహ భూమాభవితుమర్హతి, నప్రాణః । కస్మాత్, సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ । సంప్రసాదఇతిసుషుప్తిస్థానముచ్యతేసమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్నితినిర్వచనాత్ । తథాబృహదారణ్యకేచస్వప్నజాగరితస్థానాభ్యాం సహపాఠాత్, తస్యాంచ సంప్రసాదావస్థాయాం ప్రాణోజాగర్తీతి ప్రాణోత్ర సంప్రసాదోభిప్రేయతేప్రాణాదూర్ధ్వంభూమ్నఉపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః । ప్రాణఏవచేద్భూమాస్యాత్ సఏవతస్మాదూర్ధ్వముపదిశ్యేతేత్యశ్లిష్టమేతత్స్యాత్ । నహినామ్నైవనామ్నోభూయఇతినామ్నఊర్ధ్వముపదిష్టం। కింతర్హి । నామ్నోన్యదర్థాంతరముపదిష్టంవాగాఖ్యం వాగ్వావనామ్నోభూయసీతి, తథావాగాదిభ్యోవ్యాప్రాణాదర్థాంతరమేవతత్రతత్రోర్ధ్వముపదిష్టం, తద్వత్ప్రాణాదప్యూర్ధ్వముపదిశ్యమానో భూమాప్రాణాదర్థాంతరభూతోభవితుమర్హతి। నన్విహనాస్తిప్రశ్నః, అస్తిభగవఃప్రాణాద్భూయఇతి । నాపిప్రతివచనమస్తిప్రాణాద్వావభూయోస్తీతి। కథంప్రాణాదధిభూమోపదిశ్యతఇత్యుచ్యతేప్రాణవిషయమేవాతివాదిత్వముత్తరత్రానుకృష్యమాణం పశ్యామః । 'ఏషతువా అతివదతియస్సత్యేనాతివదతీ'తి, తస్మాన్నాస్తిప్రాణాదధ్యుపదేశఇతి। అత్రోచ్యతే । నతావత్ప్రాణ విషయస్యైవాతివాదిత్వస్యైతదనుకర్షణమితిశక్యంవక్తుం, విశేషవాదాత్, యస్సత్యేనాతివదతీతి । ననువిశేషవాదోప్యయంప్రాణవిషయఏవభవిష్యతి । కథం। యథా 'ఏషోఽగ్నిహోత్రీ యస్సత్యంవదతీ'త్యుక్తేనసత్యవదనేనాగ్నిహోత్రిత్వం, కేనతర్హి, అగ్నిహోత్రేణైవ, తత్సత్యవదనం త్వగ్నిహోత్రిణో విశేషఉచ్యతే, తథా 'ఏషతువాఅతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'త్యుక్తేనసత్యవదనేనాతివాదిత్వం, కేనతర్హిప్రకృ

తూచ్ఛేదంబాధకమాహ ॥ ప్రాణ ఏ వ చేది తి ॥స్వస్యైవస్వస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వమయుక్తంనామాదిష్వదృష్టంచేత్యర్థః । హేత్వసిద్ధింశంకతే ॥ నన్విహేతి ॥ ప్రకృతప్రాణవిత్పరామర్శక ఏషశబ్దోనభవతి తస్యయచ్ఛబ్దపరతంత్రత్వేనసత్యవాదివాచిత్వాత్ । అతఃప్రాణప్రకరణంవిచ్ఛిన్నమితిహేతుసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతఇతి ॥ సత్యేనాతివాదిత్వంవిశేషఃతద్వతోయఏష ఇత్యుక్తేర్నపూర్వానుకర్షఇత్యర్థః । యఏషప్రాణవిదితి వదతీత్యనూద్య ససత్యంవదేతివిధానాన్నప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేదఇతి దృష్టాంతేనశంకతే ॥ న న్వి తి ॥ సత్యశబ్దోహ్యబాధితేఽర్థో బ్రహ్మవాచకః తదన్యస్యామి

ఖ్యాతత్వాత్ । సత్యవచనేత్వబాధితార్థసంబంధాల్లాక్షణిక ఇతి నాత్ర లక్ష్యవచనవిధిరిత్యాహ ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి ॥ కించ సత్యేన బ్రహ్మణాఽతివదతీతి తృతీయాశ్రుత్యా బ్రహ్మకరణకమతివాదిత్వం శ్రుతం, తస్య ప్రకరణాద్బాధో న యుక్త ఇత్యాహ ॥ శ్రుత్యా హీత్యాదినా ॥ నాత్రేతి సత్యవాక్య ఇత్యర్థః । ఏవం సత్యేనేతి శ్రుత్యా ప్రకరణం బాధ్యమిత్యుక్త్వా తుశబ్దేనాపి తద్బాధమాహ ॥ ప్రకృతేతి ॥ విజిజ్ఞాస్యత్వలింగాచ్చ పూర్వోక్తాద్భిన్నమిత్యాహ ॥ సత్యం త్వితి ॥ ప్రకరణవిచ్ఛేదే దృష్టాంతమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ శ్రుతిలింగబలాదేతత్సత్యం ప్రకృతాత్ప్రాణాత్ప్రాధాన్యేన భిన్నం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః । ఏవమతివాదిత్వస్య బ్రహ్మసంబంధోక్త్యా ప్రాణలింగత్వం నిరస్తం । యత్తు ప్రశ్నం వినోక్తత్వలింగాద్భూమా ప్రాణ ఇతి తన్న, తస్యాప్రయోజకత్వాదిత్యాహ । న చేతి ॥ ప్రశ్నభేదాదర్థభేద ఇతి న నియమః, ఏకస్యాత్మనో మైత్రేయ్యా బహుశః పృష్టత్వాత్ ప్రశ్నం వినోక్తచతుర్వేదస్య ప్రకృతైకవేదాద్భిన్నత్వదర్శనాచ్చేత్యర్థః । తత్ర యథా చతుర్వేదత్వస్య ప్రకృ

తేన ప్రాణవిజ్ఞానేనైవ, సత్యవదనం తు ప్రాణవిదోఽవిశేషో వివక్ష్యత ఇతి, నేతి బ్రూమః, శ్రుత్యర్థపరిత్యాగప్రసంగాత్, శ్రుత్యా హ్యత్ర సత్యవదనేనాతివాదిత్వం ప్రతీయతే యస్సత్యేనాతివదతి సోఽతివదతీతి । నాత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య సంకీర్తనమస్తి । ప్రకరణాత్తు ప్రాణవిజ్ఞానం సంబధ్యేత । తత్ర ప్రకరణానురోధేన శ్రుతిః పరిత్యక్తా స్యాత్ । ప్రకృతవ్యావృత్త్యర్థశ్చ తుశబ్దో న సంగచ్ఛేత । ఏష తు వా అతివదతీతి । సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి చ ప్రయత్నాంతరకరణమర్థాంతరవివక్షాం సూచయతి । తస్మాద్యథైకవేదిప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాయాం 'ఏష తు మహాబ్రాహ్మణో యశ్చతురో వేదానధీత' ఇత్యేకవేదిభ్యోఽర్థాంతరభూతశ్చతుర్వేదః ప్రశస్యతే తాదృగేతద్ద్రష్టవ్యం । న చ ప్రశ్నప్రతివచనరూపయైవార్థాంతరవివక్షయా భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి, ప్రకృతసంబంధాసంభవకారితత్వాదర్థాంతరవివక్షాయాః । తత్ర ప్రాణాంతమనుశాసనం శ్రుత్వా తూష్ణీంభూతం నారదం స్వయమేవ సనత్కుమారో వ్యుత్పాదయతి । యత్ప్రాణవిజ్ఞానేన వికారానృతవిషయేణాతివాదిత్వమనతివాదిత్వం తత్ 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'తి । తత్ర సత్యమితి పరం బ్రహ్మోచ్యతే పరమార్థరూపత్వాత్ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి చ శ్రుత్యంతరాత్ । తథా వ్యుత్పాదితాయ నారదాయ 'సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీ'త్యేవం ప్రవృత్తాయ విజ్ఞానాదిసాధనపరంపరయా భూమానముపదిశతి । తత్ర యత్ప్రాణాదధి సత్యం వక్తవ్యం ప్రతిజ్ఞాతం తదేవేహ భూమేత్యుచ్యత ఇతి గమ్యతే । తస్మాదస్తి ప్రాణాదధి భూమ్న ఉపదేశ ఇత్యతః ప్రాణాదన్యః పరమాత్మా భూమా భవితుమర్హతీతి । ఏవం చాత్మవివిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థానముపపన్నం భవిష్యతి । ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇత్యేతదపి నోపపద్యతే । న హి ప్రాణస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా ఆత్మత్వమస్తి । న చాన్యత్ర పరమాత్మజ్ఞానాచ్ఛోకనివృత్తిరస్తి, 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి శ్రుత్యంతరాత్ 'తం మా భగవాఞ్ఛోకస్య పరం పారం తారయత్వి'తి చోపక్రమ్యోపసంహరతి 'తస్మై మృదితకషాయా

తాసంబంధాదర్థభేదః, ఏవమిహాపీతి స్ఫుటయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ సత్యపదేన ప్రాణోక్తిరిత్యత ఆహ ॥ తత్ర సత్యమితి ॥ విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం, ఆదిపదాన్మననశ్రద్ధాసాధ్యశ్రవణమనశ్శుద్ధినిష్ఠాతద్ధేతుకర్మాణి గృహ్యంతే । ఇమాన్యపి శ్రవణాదీని జ్ఞేయస్య సత్యస్య బ్రహ్మత్వే లింగాని । ఏవం శ్రుతిలింగైః ప్రాణస్యావాంతరప్రకరణం బాధిత్వా ప్రస్తుతం సత్యం బ్రహ్మ భూమపదోక్తబహుత్వధర్మీత్యాహ । తత్ర యదితి ॥ కించ సన్నిహితాదపి వ్యవహితం సాకాంక్షం బలీయ ఇతి న్యాయేన సన్నిహితం నిరాకాంక్షం ప్రాణం దృష్ట్వా వాక్యోపక్రమస్థమాత్మనః ప్రతిపాదనాయ భూమవాక్యాపేక్షా ఇహ భూమా గ్రాహ్య ఇత్యాహ ॥ ఏవం చేతి ॥ కించ శోకస్య పారమిత్యుపక్రమ్య తమసః పారమిత్యుపసంహారాత్ శోకస్య మూలోచ్ఛేదం వినా తరణాయోగాచ్చ శోకపదేన మూలతమో గృహ్యతే తన్నివర్తకజ్ఞానగమ్యత్వలింగాదాత్మా భూమేత్యాహ ॥ న చాన్యత్రేతి ॥ బ్రాహ్మణమాత్మాయత్తత్వం ప్రాణస్య వదతీతి సంబంధః । నన్విదం చరమబ్రాహ్మణం బ్రహ్మ

పరమస్తు తతః ప్రాగుక్తో భూమా ప్రాణ ఇతి శంక్యతే ॥ ప్రకరణాంత ఇతి ॥ తచ్ఛబ్దేన భూమానుకర్షాత్ మైవమిత్యాహ ॥ నేతి ॥

౯ ॥ భూమ్నో బ్రహ్మత్వే లింగాంతరమాహ ॥ ధర్మేతి, సూత్రం ॥ యదుక్తం భూమ్నో లక్షణం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే సుయోజమితి తదనూద్య విఘటయతి ॥ యోఽప్యసావిత్యాదినా ॥ సతి బుద్ధ్యాద్యుపాధావాత్మనో ద్రష్టృత్వాదిస్తదభావే సుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యసంగత్వజ్ఞాపనార్థం ప్రశ్నోపనిషది 'న శృణోతి న పశ్యతీ'తి పరమాత్మానం ప్రకృత్యోక్తం। తథా తత్రైవాత్మనః సుఖత్వముక్తం న ప్రాణస్య । యతః శ్రుత్యంతరమాత్మన ఏవ సుఖత్వమాహ తస్మాదిత్యర్థః । ఆమయో నాశాదిదోషః తత్సహితం సామయం ఆర్తం నశ్వరం 'స ఏవాధస్తాత్స ఉపరిష్టా'దితి సర్వగతత్వం 'స ఏవేదం సర్వ'మితి సర్వాత్మత్వం చ శ్రుతం, తస్మాద్భూమాధ్యాయో నిర్గుణే సమన్విత ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ॥ ... ...

య తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి । తమ ఇతి శోకాదికారణమవిద్యోచ్యతే । ప్రాణాంతే చానుశాసనేన ప్రాణస్యాప్యాయత్తతోచ్యేత ! ఆత్మతః ప్రాణ ఇతి చ బ్రాహ్మణం। ప్రకరణాంతే చ పరమాత్మవివక్షా భవిష్యతి, భూమా తు ప్రాణ ఏవేతి చేన్న । 'స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్నీ'త్యాదినా భూమ్న ఏవా ప్రకరణసమాప్తేరనుకర్షణాత్ । వైపుల్యాత్మికా చ భూమరూపతా సర్వకారణత్వాత్పరమాత్మనస్సుతరాముపపద్యతే ॥ ... ...

సూ ॥ ౯ ॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ ॥

అపి చ యే భూమ్ని శ్రూయంతే ధర్మాస్తే పరమాత్మన్యుపపద్యంతే । 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి దర్శనాదివ్యవహారాభావం భూమన్యవగమయతి పరమాత్మని చాయం దర్శనాదివ్యవహారాభావోఽవగతః 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాది శ్రుత్యంతరాత్ । యోఽప్యసౌ సుషుప్తావస్థాయాం దర్శనాదివ్యవహారాభావ ఉక్తః సోఽప్యాత్మన ఏవాసంగత్వవివక్షయోక్తో న ప్రాణస్వభావవివక్షయా, పరమాత్మప్రకరణాత్ । యదపి తస్యామవస్థాయాం సుఖముక్తం తదప్యాత్మన ఏవ సుఖరూపత్వవివక్షయోక్తం । యత ఆహ 'ఏషాస్య పరమ ఆనంద ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి । ఇహాపి 'యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖ'మితి సామయసుఖనిరాకరణేన బ్రహ్మైవ సుఖం భూమానం దర్శయతి 'యో వై భూమా తదమృత'మితి। అమృతత్వమపీహ శ్రూయమాణం పరమకారణం గమయతి, వికారాణామమృతత్వస్యాపేక్షికత్వాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ శ్రుత్యంతరాత్ । తథా చ సత్యత్వం స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమితి చైతే ధర్మాః శ్రూయమాణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యంతే నాన్యత్ర తస్మాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధం ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౦ ॥ అక్షరమంబరాంతధృతేః ॥

'కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి 'స హోవాచ ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమనణ్వి'త్యాది శ్రూయతే । తత్ర సంశయః కిమిహాక్షరశబ్దేన వర్ణ ఉచ్యతే కిం వా పరమేశ్వర ఇతి । తత్ర 'యేనాక్షరసమామ్నాయ' ఇత్యాదావక్షరశబ్దస్య వర్ణే ప్రసిద్ధత్వాత్ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్య చా

౧౦ ॥ *అక్షరమంబరాంతధృతేః* ॥ బృహదారణ్యకం పఠతి ॥ కస్మిన్నితి ॥ యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చ తత్సర్వం కస్మిన్నోతమితి గార్గ్యా పృష్టేన మునినా యాజ్ఞవల్క్యేనావ్యాకృతాకాశః కార్యమాత్రాశ్రయ ఉక్తః । ఆకాశః కస్మిన్నోత ఇతి ద్వితీయప్రశ్నే స మునిరువాచ । తదవ్యాకృతస్యాధికరణమేతదక్షరమస్థూలాదిరూపమిత్యర్థః । ఉభయత్రాక్షరశబ్దప్రయోగాత్ సంశయః । యథా సత్యశబ్దో బ్రహ్మణి రూఢ ఇతి బ్రహ్మ భూమేత్యుక్తం తథాక్షరశబ్దో వర్ణే రూఢ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః, తతోంకారోపాస్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే నిర్గుణబ్రహ్మధీరితి వివేకః । నను నక్షరతీత్యచలత్వా నాశిత్వ

యోగాత్ బ్రహ్మణ్యప్యక్షరశబ్దో ముఖ్య ఇత్యత ఆహ ॥ ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్యేతి ॥ రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయాదిత్యర్థః । వర్ణస్యోంకారస్య సర్వాశ్రయత్వం కథమిత్యాశంక్య ధ్యానార్థమిదం యథా శ్రుత్యంతరే సర్వాత్మత్వమిత్యాహ ॥ ఓంకార ఇతి ॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ఆకాశాంతజగదాధారత్వేన తాత్పర్యనిశ్చయాన్న ధ్యానార్థతా, అతస్తల్లింగబలాద్రూఢిం బాధిత్వా యోగవృత్తిర్గ్రాహ్యేతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఆకాశం భూతం కృత్వా శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ... ... *

యుక్తత్వాత్ 'ఓంకార ఏవేదం సర్వ'మిత్యాదౌ చ శ్రుత్యంతరే వర్ణస్యాప్యుపాస్యత్వేన సర్వాత్మకత్వావధారణాద్వర్ణ ఏవాక్షరశబ్ద ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే । పర ఏవాత్మాఽక్షరశబ్దవాచ్యః, కస్మాత్, అంబరాంతధృతేః, పృథివ్యాదేరాకాశాంతస్య వికారజాతస్య ధారణాత్ । తత్ర హి పృథివ్యాదేస్సమస్తస్య వికారజాతస్య కాలత్రయవిభక్తస్య 'ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చే'త్యాకాశే ప్రతిష్ఠితత్వముక్త్వా 'కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'త్యనేన ప్రశ్నేనేదమక్షరమవతారితం, తథా చోపసంహృతం 'ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి । న చేయమంబరాంతధృతిర్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి । యదపి 'ఓంకార ఏవేదం సర్వ'మితి తదపి బ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వాత్ స్తుత్యర్థం ద్రష్టవ్యం । తస్మాన్నక్షరత్యశ్నుతే చేతి నిత్యత్వవ్యాపిత్వాభ్యామక్షరం పరమేవ బ్రహ్మ । స్యాదేతత్ కార్యస్య చేత్ కారణాధీనత్వమంబరాంతధృతిరభ్యుపగమ్యతే ప్రధానకారణవాదినోఽపీయముపపద్యతే కథమంబరాంతధృతేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిరితి, అత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ ॥౧౧॥ సా చ ప్రశాసనాత్ ॥

సా చాంబరాంతధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్మ, కస్మాత్, ప్రశాసనాత్ । ప్రశాసనం హి హ శ్రూయతే 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత' ఇత్యాది । ప్రశాసనం చ పారమేశ్వరం కర్మ నాచేతనస్య ప్రధానస్య ప్రశాసనం సంభవతి । న హ్యచేతనానాం ఘటాదికారణానాం మృదాదీనాం ఘటాదివిషయం ప్రశాసనమస్తి ॥ ... ... *

సూ ॥౧౨॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ ॥

అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ కారణాద్బ్రహ్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యం, తస్యైవ చాంబరాంతధృతిః కర్మ నాన్యస్య కస్యచిత్ । కిమిదమన్యభావవ్యావృత్తేరితి । అన్యస్య భావోఽన్యభావః అన్యభావాద్వ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిరితి । అన్యభావవ్యావృత్తేరితి, ఏతదుక్తం భవతి యదన్యద్బ్రహ్మణోఽక్షరశబ్దవాచ్యమిహాశంక్యతే తద్భావాదిదమంబరాంతవిధరణమక్షరం వ్యావర్తయతి శ్రుతిః 'తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ అశ్రుతం శ్రోతృ అమతం మంతృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ'ఇతి । తత్రాదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్యాపి సంభవతి, ద్రష్టృత్వాదివ్యపదేశస్తు న తస్య సంభవత్యచేతనత్వాత్, తథా 'నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మంతృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ'ఇత్యాత్మభేదప్రతిషేధాత్ న శారీరస్యాప్యుపాధిమతోఽక్షరశబ్దవాచ్యత్వం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమన' ఇతి చోపాధిమత్తాప్రతి

౧౧ ॥ చేతనకర్తృకశిక్షాయా అత్ర శ్రుతేర్మైవమిత్యాహ ॥ సా చేతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ సా చేతి ॥ చకార ఆకాశస్య భూతత్వనిరాసార్థః ॥ భూతాకాశస్య కార్యాంతఃపాతినః శ్రుతసర్వకార్యాశ్రయత్వాయోగాత్ అవ్యాకృతమజ్ఞానమేవాకాశః ప్రధానశబ్దిత ఇతి తదాశ్రయత్వాచ్చాక్షరం న ప్రధానమిత్యర్థః ॥ విధృతౌ విషయత్వేన ధృతౌ ॥ ... ... *

౧౨ ॥ ప్రశ్నపూర్వకం సూత్రం వ్యాకరోతి ॥ కిమిదమితి ॥ ఘటత్వాద్వ్యావృత్తిరితి భ్రాంతిం నిరస్యతి ॥ ఏతదితి ॥ అంబరాంతస్యాధారమక్షరం శ్రుతిరచేతనత్వాద్వ్యావర్తయతీత్యర్థః ॥ జీవనిరాసపరత్వేనాపి సూత్రం యోజయతి ॥ తథే

తి॥ అన్యభావో భేదః తన్నిషేధాదితి సూత్రార్థః । తర్హి శోధితో జీవ ఏవాక్షరం న పర ఇత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ శోధితే జీవత్వం నాస్తీత్యర్థః । తస్మాద్గార్గిబ్రాహ్మణం నిర్గుణేఽక్షరే సమన్వితమితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్ ॥... ... ...*

౧౩ ॥ *ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః* ॥ ప్రశ్నోపనిషదముదాహరతి ॥ ఏతదితి ॥ పిప్పలాదో గురుః సత్యకామేన పృష్టో బ్రూతే, హే సత్యకామ పరం నిర్గుణమపరం సగుణం చ బ్రహ్మైతదేవ యోఽయమోంకారః, స హి ప్రతిమేవ విష్ణోస్తత్ప్రతీకస్తస్మాత్ప్రణవం బ్రహ్మాత్మనా విద్వానేతేనైవోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధనేన యథాధ్యానం పరమపరం వాన్వేతి ప్రాప్నోతీతి ప్రకృత్య మధ్యే ఏకమాత్రద్విమాత్రోంకారయోర్ధ్యానముక్త్వా బ్రవీతి ॥ యః పునరితి ॥ ఇత్థంభావే తృతీయా - బ్రహ్మోంకారయోరభేదోపక్రమాత్ । యో హ్యకారాదిమాత్రాత్రయే ఏకస్యా మాత్రాయా అకారస్య ఋష్యాదికం జాగ్రదాదివిభూతిం చ జానాతి తేన సమ్యగ్జ్ఞాతా ఏకమాత్రా యస్యోంకారస్య స ఏకమాత్రః । ఏవం మాత్రాద్వయస్య సమ్యగ్విభూతిజ్ఞానే ద్విమాత్రస్తథా త్రిమాత్రః । తమోంకారం పురుషం యోఽభిధ్యాయీత స ఓంకారవిభూతిత్వేన ధ్యాతైః సామభిః సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరమాత్మానం పురుషమీక్షత ఇత్యర్థః । సంశయం తద్బీజం చాహ ॥ కిమిత్యాదినా ॥ అస్మిన్ త్రిమాత్రవాక్య ఇత్యర్థః । పూర్వత్ర పూర్వపక్షత్వేనోక్తే ఓంకారే బుద్ధిస్థం ధ్యా

షేధాత్ । న హి నిరుపాధికశ్శారీరో నామ భవతి । తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మాక్షరమితి నిశ్చయః ॥......*

సూ ॥ ౧౩ ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ॥

‘ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకారః తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతీ’తి ప్రకృత్య శ్రూయతే । ‘యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత’ ఇతి । కిమస్మిన్వాక్యే పరం బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యమిత్యుపదిశ్యతే ఆహోస్విదపరమితి, ఏతేనైవాయతనేన పరమపరం వైకతరమన్వేతీతి ప్రకృతత్వాత్సంశయః । తత్రాపరమిదం బ్రహ్మేతి ప్రాప్తం, కస్మాత్ ‘స తేజసి సూర్యే సంపన్నః స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక’మితి చ తద్విదో దేశపరిచ్ఛిన్నస్య ఫలస్యోచ్యమానత్వాత్ । న హి పరబ్రహ్మవిద్దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలమశ్నువీతేతి యుక్తం, సర్వగతత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః । నన్వపరబ్రహ్మపరిగ్రహే పరం పురుషమితి విశేషణం నోపపద్యతే, నైష దోషః, పిండాపేక్షయా ప్రాణస్య పరత్వోపపత్తేః, ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । పరమేవ బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యమిహోపదిశ్యతే, కస్మాత్, ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ । ఈక్షతిర్దర్శనం దర్శనవ్యాప్యమీక్షతికర్మ, ఈక్షతికర్మత్వేనాస్యాభిధ్యాతవ్యస్య పురుషస్య వాక్యశేషే వ్యపదేశో భవతి ‘స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత’ ఇతి । తత్రాభిధ్యాయతేరతథాభూతమపి వస్తు కర్మ భవతి మనోరథకల్పితస్యాప్యభి

తవ్యం నిశ్చీయత ఇతి ప్రసంగసంగతిః । యద్వా పూర్వత్ర వర్ణైరూఢస్యాక్షరశబ్దస్య లింగాద్బ్రహ్మణి వృత్తిరుక్తా తద్వదత్రాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగాత్పరశబ్దస్య హిరణ్యగర్భే వృత్తిరితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రాపరమితి ॥ కార్యపరబ్రహ్మణోరుపాస్తిరుభయత్ర ఫలం । స ఉపాసకః । సూర్యే సంపన్నః ప్రవిష్టః । నను వసుదాన ఈశ్వర ఇతి ధ్యానాత్ ‘విందతే వస్వి’త్యల్పఫలం బ్రహ్మోపాసకస్య శ్రుతమిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ అన్యత్ర తథాత్వేఽప్యత్ర పరవిత్పరమపరవిదపరమన్వేతీత్యుపక్రమాత్ పరవిదోఽపరప్రాప్తిరయుక్తా ఉపక్రమవిరోధాత్ । న చాత్ర పరప్రాప్తిరేవోక్తేతి వాచ్యం, పరస్య సర్వగతత్వాత్ । అత్రైవ ప్రాప్తిసంభవేన సూర్యద్వారా గతివైయర్థ్యాత్ తస్మాదుపక్రమానుగృహీతాదపరప్రాప్తిరూపాల్లింగాత్ పరం పురుషమితి పరశ్రుతిర్బాధ్యేత్యర్థః । పరశ్రుతేర్గతిం పృచ్ఛతి ॥ నన్వితి ॥ పిండః స్థూలో విరాట్ తదపేక్షయా సూత్రస్య పరత్వమితి సమాధ్యర్థః । సూత్రే స శబ్ద ఈశ్వరపర ఇతి ప్రతిజ్ఞాతత్వేన తం వ్యాచష్టే ॥ పరమేవేతి ॥ స ఉపాసకః ఏతస్మాద్ధిరణ్యగర్భాత్పరం పురుషం బ్రహ్మాహమితీక్షత ఇత్యర్థః । నన్వీక్షణవిషయోఽప్యపరోఽస్తు తత్రాహ ॥ తత్రాభిధ్యాయతేరితి ॥ నన్వీక్షణం ప్రమాత్వాద్విషయసత్యతామపేక్షత ఇతి భవతు సత్యః పర ఈక్షణీయః ధ్యా

తవ్యస్త్వపరోఽసత్యఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ సఏవేతి ॥ శ్రుతిభ్యాంప్రత్యభిజ్ఞానాత్సఏవాయమితిసౌత్రస్సశబ్దోవ్యా
ఖ్యాతః । అత్రైవంసూత్రయోజనా, ఓంకారేయోధ్యేయఃసపరఏవాత్మా వాక్యశేషే ఈక్షణీయత్వోక్తేరత్రైచశ్రుతి
ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సఏవాయమితి । ననుశబ్దభేదాన్నప్రత్యభిజ్ఞేతిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ పరాత్పరఇతిశబ్దభేదమంగీకృత్యశ్రుతి
భ్యాముక్తప్రత్యభిజ్ఞాయాఅవిరోధమాహ ॥ అత్రేతి ॥ నన్వేతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరాదిత్యేతత్పదేనోపక్రాంతధ్యాతవ్యప
రామర్శాదీక్షణీయఃపరాత్మా ధ్యేయాదన్యఇత్యతఆహ ॥ నచాత్రేతి ॥ ధ్యానస్యతత్ఫలేక్షణస్యచలోకేసమానవిషయ
త్వాద్ధ్యేయఏవేక్షణీయః । ఏవంచోపక్రమోపసంహారయోరేకవాక్యతాభవతీతిభావః । ‘ససామభిరున్నీయతేబ్రహ్మ
లోకంసఏతస్మాజ్జీవఘనా’దిత్యేతత్పదేన సన్నిహితతరోబ్రహ్మలోకస్వామీ పరామృశతఇతి ప్రశ్నపూర్వకం వ్యాచ
ష్టే ॥ కస్తర్హీత్యాదినా ॥ మూర్తోఘనఇతిసూత్రాదితిభావః। సైంధవఖిల్యోలవణపిండఃఖిల్యవదల్పోభావఃపరిచ్ఛేదో
యస్యసఖిల్యభావః। ఏతత్పదేనబ్రహ్మలోకోవాపరామృశ్యతఇత్యాహ ॥ అపరఇతి ॥ జీవఘనశబ్దస్యబ్రహ్మలోకేలక్ష

ధ్యాయతికర్మత్వాత్ । ఈక్షతేస్తుతథాభూతమేవవస్తులోకేకర్మదృష్టమిత్యతఃపరమాత్మైవాయంసమ్య
గ్దర్శనవిషయీభూతఈక్షతికర్మత్వేనవ్యపదిష్టఇతిగమ్యతే । సఏవచేహపరపురుషశబ్దాభ్యామభిధ్యాత
వ్యఃప్రత్యభిజ్ఞాయతే । నన్వభిధ్యానేపరపురుషఉక్తః ఈక్షణేతుపరాత్పరఃకథమితరఇతరత్రప్రత్యభిజ్ఞా
యతఇతి, అత్రోచ్యతే । పరపురుషశబ్దౌతావదుభయత్రసాధారణౌ । నచాత్రజీవఘనశబ్దేనప్రకృతో
ఽభిధ్యాతవ్యఃపరఃపురుషఃపరామృశ్యతేయేనతస్మాత్పరాత్పరోఽయమీక్షితవ్యఃపురుషోఽన్యస్స్యాత్ ।క
స్తర్హిజీవఘనఇత్యుచ్యతేఘనోమూర్తిఃజీవలక్షణోఘనోజీవఘనఃసైంధవఖిల్యవత్ యఃపరమాత్మనోజీ
వఘనరూపఃఖిల్యభావఉపాధికృతఃపరశ్చవిషయేంద్రియేభ్యఃసోఽత్రజీవఘనఇతి । అపరఆహ ‘ససామభి
రున్నీయతేబ్రహ్మలోక’మితి, అతీతానంతరవాక్యనిర్దిష్టోయోబ్రహ్మలోకః పరశ్చలోకాంతరేభ్యః సో
ఽత్రజీవఘనఇత్యుచ్యతే । జీవానాంహిసర్వేషాంకరణపరివృతానాంసర్వకరణాత్మనిహిరణ్యగర్భేబ్ర
హ్మలోకనివాసినిసంఘాతోపపత్తేర్భవతిబ్రహ్మలోకోజీవఘనః, తస్మాత్పరోయఃపురుషఃపరమాత్మేక్షణ
కర్మభూతఃసఏవాభిధ్యానేపికర్మభూతఇతిగమ్యతే । పరంపురుషమితిచవిశేషణంపరమాత్మపరిగ్రహఏ
వావకల్ప్యతే।పరోహిపురుషఃపరమాత్మైవభవతియస్మాత్పరంకించిదన్యన్నాస్తి ‘పురుషాన్నపరంకించిత్
సాకాష్ఠాసాపరాగతి’రితిశ్రుత్యంతరాత్। ‘పరంచాపరంచబ్రహ్మయదోంకార’ఇతిచవిభజ్యానంతరమోం
కారేణపరంపురుషమభిధ్యాతవ్యంబ్రువన్పరమేవబ్రహ్మపరంపురుషంగమయతి । ‘యథాపాదోదరస్త్వ
చావినిర్ముచ్యతేఏవంహైవసపాప్మనావినిర్ముచ్యత’ఇతిచపాప్మవినిర్మోకఫలవచనంపరమాత్మానమిహాభి
ధ్యాతవ్యంసూచయతి। అథయదుక్తంపరమాత్మాభిధ్యాయినోనదేశపరిచ్ఛిన్నంఫలంయుజ్యతఇతి,అత్రో
చ్యతే । త్రిమాత్రేణోంకారేణాలంబనేనపరమాత్మానమభిధ్యాయతఃఫలంబ్రహ్మలోకప్రాప్తిఃక్రమే
ణచసమ్యగ్దర్శనోత్పత్తిరితిక్రమముక్త్యభిప్రాయమేతద్భవిష్యతీత్యదోషః ॥ ... ... *

ర్శాందర్శయతి ॥ జీవానాంహీతి ॥ వ్యష్టికరణాభిమానినాంజీవానాంఘనస్సంఘాతోయస్మిన్ సర్వకరణాభిమానినిసజీవఘ
నఃతత్స్వామికత్వాత్పరంపరాసంబంధేనలోకోలక్ష్యతఇత్యర్థః । తస్మాత్పరస్సర్వలోకాతీతఃశుద్ధఇత్యర్థః । పరపురుష
శబ్దస్యపరమాత్మనిముఖ్యత్వాచ్చసఏవధ్యేయఇత్యాహ ॥ పరమితి ॥ యస్మాత్పరంనాపరమస్తికించిత్సఏవముఖ్యఃపరఃనతు
పిండాత్పరస్సూత్రాత్మేత్యర్థః । కించపరశబ్దేనోపక్రమేనిశ్చితంపరంబ్రహ్మైవాత్రవాక్యశేషేధ్యాతవ్యమిత్యాహ ॥ పరం
చాపరంచేతి ॥ పాపనివృత్తిలింగాచ్చేత్యాహ ॥ యథేతి ॥ పాదోదరస్సర్పః । ఓంకారేపరబ్రహ్మోపాసనయాసూర్య
ద్వారాబ్రహ్మలోకంగత్వాపరంబ్రహ్మేక్షిత్వాతదేవశాంతమభయంపరంప్రాప్నోతీత్యవిరోధమాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇ
తి ॥ ఏవమేకవాక్యతాసమర్థప్రకరణానుగృహీతపరపురుషశ్రుతిభ్యాం పరబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞయా బ్రహ్మలోకప్రాప్తి
లింగంబాధిత్వావాక్యంప్రణవధ్యేయేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... *

౧౪ ॥ *దహర ఉత్తరేభ్యః*॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥అథేతి॥భూమవిద్యానంతరందహరవిద్యాప్రారంభార్థోఽథశబ్దః - బ్రహ్మణోఽభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ బ్రహ్మపురంశరీరమస్మిన్ యత్ప్రసిద్ధందహరమల్పంహృత్పద్మం తస్మిన్ హృదయే యదంతరాకాశశబ్దితం బ్రహ్మతదన్వేష్టవ్యంవిచార్యజ్ఞేయమిత్యర్థః । అత్రాకాశోజిజ్ఞాస్యస్తదంతస్థంవేతిప్రథమం సంశయఃకల్ప్యః । తత్రయద్యాకాశస్తదాసంశయద్వయం । తత్రాకాశశబ్దాదేకంసంశయముక్త్వాబ్రహ్మపురశబ్దాత్ సంశయాంతరమాహ ॥ తథాబ్రహ్మపురమితీతి ॥ అత్రశబ్దేజీవస్యబ్రహ్మణోవాపురమితిసంశయః । తత్రతస్మిన్ సంశయేసతీతియోజనా । పరపురుషశబ్దస్యబ్రహ్మణిముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మధ్యేయమిత్యుక్తం, తథేహాప్యాకాశపదస్యభూతాకాశేరూఢత్వాద్భూతాకాశోధ్యేయఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ తత్రాకాశేత్యాదినా ॥ దహరవాక్యస్యానంతరప్రజాపతివాక్యస్యచసగుణేనిర్గుణేచసమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః। పూర్వపక్షేభూతాకాశాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతేసగుణబ్రహ్మోపాస్త్యానిర్గుణధీరితిఫలభేదః సచాకాశస్తల్లింగాదిత్యనేనాస్యపునరుక్తతాశంకనీయా । అ

సూ ॥ ౧౪ ॥ దహరఉత్తరేభ్యః ॥

'అథయదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరంపుండరీకంవేశ్మదహరోఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాదివాక్యంసమామ్నాయతే । తత్రయోఽయందహరేహృదయపుండరీకేదహరఆకాశశ్శ్రుతఃసకింభూతాకాశోఽథవిజ్ఞానాత్మాఽథవాపరమాత్మేతిసంశయ్యతే।కుతస్సంశయః, ఆకాశబ్రహ్మపురశబ్దాభ్యాం । ఆకాశశబ్దోహ్యయంభూతాకాశేపరస్మింశ్చబ్రహ్మణిప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే । తత్రకింభూతాకాశఏవదహరస్స్యాత్కింవాపరఇతిసంశయః । తథాబ్రహ్మపురమితి కింజీవోబ్రహ్మనామాతస్యేదంపురంశరీరం బ్రహ్మపురం అథవాపరస్యైవబ్రహ్మణః పురం బ్రహ్మపురమితి । తత్రజీవస్యపరస్యవాన్యతరస్యపురస్వామినోదహరాకాశత్వేసంశయః । తత్రాకాశశబ్దస్యభూతాకాశేరూఢత్వాద్భూతాకాశఏవదహరఇతిప్రాప్తం, తస్యచదహరాయతనాపేక్షయా దహరత్వం 'యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయఆకాశ'ఇతిచ బాహ్యాభ్యంతరభావకృతభేదస్యోపమానోపమేయభావో ద్యావాపృథివ్యాదిచ తస్మిన్నంతస్సమాహితమవకాశాత్మనాఽకాశస్యైకత్వాత్ । అథవాజీవోదహరఇతిప్రాప్తంబ్రహ్మపురశబ్దాత్, జీవస్యహీదంపురంసచ్ఛరీరంబ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే । తస్యస్వకర్మణోపార్జితత్వాత్ । భక్త్యాచతస్యబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం।నహిపరస్యబ్రహ్మణఃశరీరేణస్వస్వామిలక్షణస్సంబంధోఽస్తి । తత్రపురస్వామినఃపురైకదేశేఽవస్థానందృష్టంయథారాజ్ఞః, మనఉపాధికశ్చజీవోమనశ్చప్రాయేణహృదయేప్రతిష్ఠితమిత్యతోజీవస్యైవేదం హృదయేఽన్తరవస్థానంస్యాత్ । దహరత్వమపితస్యైవారాగ్రోపమితత్వాదవకల్పతే । ఆకాశోపమితత్వాదిచబ్ర

త్ర 'తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్య'మిత్యాకాశాంతస్థస్యాన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాన్వయేన దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వేస్పష్టలింగాభావాత్ । నను భూతాకాశస్యాల్పత్వంకథమేకస్యోపమానత్వముపమేయత్వంచకథం 'ఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీఅంతరేవసమాహితేఉభావగ్నిశ్చవాయుశ్చే'త్యాదినా శ్రుతసర్వాశ్రయత్వంచకథమిత్యాశంక్యక్రమేణపరిహరతి ॥ తస్యేత్యాదినా ॥ హృదయాపేక్షయాఽల్పత్వంధ్యానార్థంకల్పితభేదాత్సాదృశ్యం, స్వతఏకత్వాత్ సర్వాశ్రయత్వమిత్యర్థః । నన్వేషఆత్మేత్యాత్మశబ్దోభూతేనయుక్తఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ భక్త్యేతి-చైతన్యగుణయోగేనేత్యర్థః । ముఖ్యంబ్రహ్మగృహ్యతామిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ అస్తుపురస్వామీజీవోహృదయస్థాకాశస్తుబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ తత్రేతి ॥ పురస్వామినఏవతదంతస్థత్వసంభవాత్ నాన్యాపేక్షేత్యర్థః । వ్యాపినోంతస్థత్వంకథమిత్యతఆహ ॥మనఇతి॥ ఆకాశపదేనదహరమనుకృష్యోక్తోపమాదికంబ్రహ్మాభేదవివక్షయాభవిష్యతీత్యాహ ॥ఆకాశేతి ॥ ననుజీవస్యాకాశపదా

ర్థత్వమయుక్తమిత్యాశంక్య తర్హి భూతాకాశ ఏవ దహరోఽస్తు తస్మిన్నంతస్థం కించిద్ధ్యేయమితి పక్షాంతరమాహ॥ నచాత్రేతి॥ పరమంతస్థం వస్తు, తద్విశేషణత్వేనాధారత్వేన దహరాకాశస్య తచ్ఛబ్దేనోపాదానాదిత్యర్థః । యద్వా, అన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వనిశ్చయాదాకాశస్తల్లింగాదిత్యనేన గతార్థత్వమితి శంకాత్ర నిరసనీయా। అన్వేష్టవ్యత్వాదేః పరవిశేషణత్వేన గ్రహణాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వే లింగం నాస్తీత్యర్థః । అపహతపాప్మత్వాదిలింగోపేతాత్మశ్రుత్యా కేవలాకాశశ్రుతిర్బాధ్యేతి సిద్ధాంతయతి॥ పరమేశ్వర ఇత్యాదినా॥ ఆకాశస్యాక్షేపపూర్వకమితి సంబంధః । తమాచార్యం ప్రతి యది బ్రూయుః । హృదయమేవ తావదల్పం తత్రత్యాకాశోఽల్పతరః కింతదత్రాప్తే విద్యతే యద్విచార్యం జ్ఞేయమితి, తదా స ఆచార్యో బ్రూయాదాకాశస్యాల్పతానివృత్తిమిత్యర్థః । వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ ॥ తత్రేతి ॥ నివర్తయన్- ఆచార్య ఇతి శేషః । నన్వాకాశశబ్దేన రూఢ్యా భూతాకాశస్య భానాత్కథం తన్నివృత్తిరిత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీతి॥ నను

హ్మభేదవివక్షయా భవిష్యతి నచాత్ర దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రూయతే 'తస్మిన్ యదంత'రితి పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత ఉత్తరం బ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవాత్ర దహరాకాశో భవితుమర్హతి న భూతాకాశో జీవో వా । కస్మాత్, ఉత్తరేభ్యో వాక్యశేషగతేభ్యో హేతుభ్యః । తథాహి అన్వేష్టవ్యతయాఽభిహితస్య దహరాకాశస్య 'తం చేద్బ్రూయు'రిత్యుపక్రమ్య 'కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యేవమాక్షేపపూర్వకం ప్రతిసమాధానవచనం భవతి 'స బ్రూయాద్యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే' ఇత్యాది । తత్ర పుండరీకదహరత్వేన ప్రాప్తదహరత్వస్య ప్రసిద్ధాకాశౌపమ్యేన దహరత్వం నివర్తయన్భూతాకాశత్వం దహరస్యాకాశస్య నివర్తయతీతి గమ్యతే । యద్యప్యాకాశశబ్దో భూతాకాశే రూఢస్తథాపి తేనైవ తస్యోపమా నోపపద్యత ఇతి భూతాకాశశంకానివర్తితా భవతి । నన్వేకస్యాప్యాకాశస్య బాహ్యాభ్యంతరత్వకల్పిత భేదేనోపమానోపమేయభావస్సంభవతీత్యుక్తం । నైవం సంభవతి । అగతికా హీయం గతిర్యత్కాల్పనికభేదాశ్రయణం। అపి చ కల్పయిత్వాపి భేదముపమానోపమేయభావం వర్ణయతః పరిచ్ఛిన్నత్వాదభ్యంతరాకాశస్య న బాహ్యాకాశపరిమాణత్వముపపద్యతే । నను పరమేశ్వరస్యాపి 'జ్యాయానాకాశా'దితి శ్రుత్యంతరాన్నైవాకాశపరిమాణత్వ ముపపద్యతే, నైష దోషః, పుండరీకవేష్టనప్రాప్తదహరత్వనివృత్తి పరత్వాద్వాక్యస్య న తావత్త్వప్రతిపాదనపరత్వం । ఉభయ ప్రతిపాదనే హి వాక్యం భిద్యేత । నచ కల్పితభేదే పుండరీకవేష్టితే ఆకాశైకదేశే ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాధానముపపద్యతే । 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇతి చాత్మత్వాపహతపాప్మత్వాదయో గుణా న భూతాకాశే సంభవంతి । యద్యప్యాత్మశబ్దో జీవే సంభవతి తథాపీతరేభ్యః కారణేభ్యో జీవాశంకాపి నివర్తితా భవతి । న హ్యుపాధిపరి

“ రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివే”త్యభేదేప్యుపమా దృష్టేతి చేన్న, అభేదే సాదృశ్యస్యానన్వయేన యుద్ధస్య నిరుపమత్వే తాత్పర్యాదయమనన్వయాలంకార ఇతి హి కావ్యవిదః । పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి॥ నన్విత్యాదినా॥ “ సీతాశ్లిష్ట ఇవాభాతి కోదండప్రభయాయుత” ఇత్యాదౌ ప్రభాయోగసీతాశ్లేషరూపవిశేషణభేదాత్ భేదాశ్రయణమేకస్యైవ శ్రీరామస్యోపమానోపమేయభావసిద్ధ్యర్థమగత్యా కృతమిత్యనుదాహరణం ద్రష్టవ్యం నైవమత్రాశ్రయణం యుక్తం వాక్యస్యాల్పత్వనివృత్తిపరత్వేన గతిసద్భావాత్ । కించ హార్దాకాశస్యాంతరత్వత్యాగే, అల్పత్వేన వ్యాపకబాహ్యాకాశసాదృశ్యం న యుక్తమిత్యాహ ॥ అపి చేతి॥ ఆంతరత్వత్యాగే త్వత్యంతాభేదాన్న సాదృశ్యమితి భావః । నను హార్దాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తౌ తావత్త్వే చ తాత్పర్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఉభయేతి ॥ అతోఽల్పత్వనివృత్తావేవ తాత్పర్యమితి భావః । ఏవమాకాశోపమితత్వాద్దహరాకాశో న భూతమిత్యుక్తం సర్వాశ్రయత్వాదిలింగేభ్యశ్చేత్యాహ ॥ నచేత్యాదినా ॥ విగ

తా జిఘత్సా జగ్ధుమిచ్ఛా యస్యాసోఽయం విజిఘత్సః బుభుక్షాశూన్య ఇత్యర్థః । ప్రథమశ్రుతబ్రహ్మశబ్దేన తత్సాపేక్షచరమశ్రుతషష్ఠీవిభక్త్యర్థస్సంబంధో దేయః న తు బ్రహ్మణః పురమితి షష్ఠ్యర్థః స్వస్వామిభావో గ్రాహ్యః । నిరపేక్షేణ తత్సాపేక్షం బాధ్యమితి న్యాయాదిత్యాహ ॥ అత్ర బ్రూమ ఇతి ॥ శరీరస్య బ్రహ్మణా తదుపలబ్ధిస్థానత్వరూపే సంబంధే మానమాహ॥ స ఇతి ॥ పూర్షు శరీరేషు, పురి హృదయే శయ ఇతి పురుష ఇత్యన్వయః । నను బ్రహ్మశబ్దస్య జీవే వృత్త్యన్నాదినా శరీరవృద్ధిహేతౌ ముఖ్యత్వాన్న షష్ఠ్యర్థః కథంచిన్నేయ ఇత్యత ఆహ ॥అథ వేతి॥ బృంహయతి దేహమితి బ్రహ్మా జీవః తత్స్వామికే పురే, హృదయం బ్రహ్మవేశ్మ భవతు రాజపురే మైత్రసద్మవదిత్యర్థః । అనంతఫలలింగాదపి దహరః పరమాత్మేత్యాహ ।తద్యథేతి॥ అథ కర్మఫలాద్వైరాగ్యానంతరమిహ జీవద్దశాయామాత్మానం దహరం తత్రాశ్రితాంశ్చ సత్యకామాదిగుణాన్ ఆచార్యోపదే

చ్ఛిన్నస్యారాగ్రోపమితస్య జీవస్య పుండరీకవేష్టనకృతం దహరత్వం శక్యం నివర్తయితుం బ్రహ్మాభేదవివక్షయా జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యత ఇతి చేత్ యదాత్మతయా జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యేత తస్యైవ బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతామితి యుక్తం । యదప్యుక్తం బ్రహ్మపురమితి జీవేన పురస్యోపలక్షితత్వాద్రాజ్ఞ ఇవ జీవస్యైవేదం పురస్వామినః పురైకదేశవర్తిత్వమస్త్వితి, అత్ర బ్రూమః । పరస్యైవేదం బ్రహ్మణః పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మిన్ముఖ్యత్వాత్ । తస్యాప్యస్తి పురేణానేన సంబంధః ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ । 'స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే' 'స వా అయం పురుషస్సర్వాసు పూర్షు పురిశయ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । అథవా జీవపుర ఏవాస్మిన్బ్రహ్మ సన్నిహితముపదిశ్యతే। యథా సాలగ్రామే విష్ణుస్సన్నిహిత ఇతి తద్వత్ । 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత' ఇతి చ కర్మణామంతవత్ఫలత్వముక్త్వా 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ'తి ప్రకృతదహరాకాశవిజ్ఞానస్యానంతఫలత్వం వదన్పరమాత్మత్వమస్య సూచయతి । యదప్యేతదుక్తం న దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రుతం పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత్ర బ్రూమః। యద్యాకాశో నాన్వేష్టవ్యత్వేనోక్తస్స్యాత్ 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ' ఇత్యాద్యాకాశస్వరూపప్రదర్శనం నోపపద్యేత । నన్వేతదప్యంతర్వర్తివస్తుసద్భావదర్శనాయైవ ప్రదర్శ్యతే 'తం చేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాక్షిప్య పరిహారావసరే ఆకాశౌపమ్యోపక్రమేణ ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాహితత్వప్రదర్శనాన్నైతదేవం । ఏవం హి సతి యదంతస్సమాహితం ద్యావాపృథివ్యాది తదన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చోక్తం స్యాత్ । తత్ర వాక్యశేషో నోపపద్యేత 'అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఏష ఆత్మాపహతపాప్మే'తి హి ప్రకృత్య ద్యావాపృథివ్యాది సమాధానాధారమాకాశమాత్మానమనుకృష్య 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామా'నితి సముచ్చయార్థేన చశబ్దేనాత్మానం చ కామాధారమాహితాంశ్చ కామాన్విజ్ఞేయాన్వాక్యశేషో దర్శయతి। తస్మా

శమనువిద్య ధ్యానేనానుభూయ యే పరలోకం గచ్ఛంతి తేషాం సర్వలోకేష్వనంతమైశ్వర్యం స్వేచ్ఛయా సంచలనాదికం భవతీత్యర్థః। దహరే ఉక్తలింగాన్యన్యథాసిద్ధాని తేషాం తదంతస్థగుణత్వాదిత్యుక్తం స్మారయిత్వా దూషయతి ॥ యదపీత్యాదినా॥ ఉత్తరే ఆకాశస్వరూపప్రతిపాదనాన్యథానుపపత్త్యా పూర్వం తస్యాన్వేష్యత్వాదికమిత్యత్రాన్యథోపపత్తిం శంకతే ॥నన్వితి॥ ఏతదాకాశస్వరూపం ఆక్షేపబీజమాకాశస్యాల్పత్వముపమయా నిరస్యాంతస్థవస్తూక్తేస్తదంతస్థస్యైవ ధ్యేయమిత్యర్థః । తర్హి జగదేవ ధ్యేయం స్యాదిత్యాహ ॥ నైతదేవమితి ॥ అస్తు కో దోషస్తత్రాహ ॥తత్రేతి॥ సర్వనామభ్యాం దహరాకాశమాకృష్యాత్మత్వాదిగుణానుక్త్వా గుణైస్సహ తస్యైవ ధ్యేయత్వం వాక్యశేషో బ్రూతే, తద్విరోధ ఇ

త్యర్థః । తస్మిన్ యదంతరితితత్పదేనవ్యవహితమపిహృదయంయోగ్యతయాగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ యద్వాఆ కాశస్తస్మిన్ యదంతస్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితియోజనాంసూచయతి ॥ సహాంతస్థైరితి ॥ ... ... *

౧౫ ॥ దహరాకాశస్యబ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ ॥ గతీతి ॥ ప్రజాజీవాఃఏతంహృదయస్థందహరంబ్రహ్మస్వరూపంలోకమహరహఃప్రత్యహంస్వాపేగచ్ఛంత్యస్తదాత్మనాస్థితా అప్యనృతాజ్ఞానేనావృతాస్తంనజానంతి అతఃపునరుత్తిష్ఠంతీత్యర్థః । నన్వేతత్పదపరామృష్టదహరస్యస్వాపేజీవగమ్యత్వేపి బ్రహ్మత్వేకిమాయాతమిత్యాశంక్యతథాహిదృష్టమితివ్యాచష్టే ॥తథాహీతి॥ లోకేపిదృష్టమిత్యర్థాంతరమాహ ॥లోకేపీతి॥ గతిలింగంవ్యాఖ్యాయశబ్దంవ్యాచష్టే ॥ తథేతి ॥ జీవభూతాకాశయోర్బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాప్రసిద్ధేరితిభావః । బ్రహ్మణ్యపితస్యాప్రసిద్ధింశంకతే ॥నన్వితి॥ నిషాదస్థపతిన్యాయేనసమాధత్తే ॥ గమయేదితి ॥షష్ఠేచింతితంస్థపతిర్నిషాదశ్శబ్దసామర్థ్యాత్ 'రౌద్రీమిష్టింవిధాయఏతయానిషాద

ద్వాక్యోపక్రమేఽపిదహరఏవాకాశోహృదయపుండరీకాధిష్ఠానః సహాంతస్థైస్సమాహితైఃపృథివ్యాదిభిస్సత్యైశ్చకామైర్విజ్ఞేయఉక్తఇతిగమ్యతే । సచోక్తేభ్యోహేతుభ్యః పరమేశ్వరఇతిస్థితం ॥ *

సూ ॥ ౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలింగంచ ॥

దహరః పరమేశ్వరఉత్తరేభ్యోహేతుభ్యఇత్యుక్తం । తఏవోత్తరేహేతవఇదానీంప్రపంచ్యంతే । ఇతశ్చపరమేశ్వరఏవదహరః యస్మాద్దహరవాక్యశేషేపరమేశ్వరస్యైవప్రతిపాదకౌ గతిశబ్దౌభవతః । 'ఇమాస్సర్వాఃప్రజాఅహరహర్గచ్ఛంత్యేతంబ్రహ్మలోకంనవిందంతీ'తి । తత్రప్రకృతందహరంబ్రహ్మలోకశబ్దేనాభిధాయ తద్విషయాగతిః ప్రజాశబ్దవాచ్యానాంజీవానామభిధీయమానా దహరస్య బ్రహ్మతాంగమయతి । తథాహ్యహరహర్జీవానాంసుషుప్త్యవస్థాయాంబ్రహ్మవిషయగమనందృష్టంశ్రుత్యంతరే 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతీ'త్యేవమాదౌ । లోకేపికిలగాఢంసుషుప్తమాచక్షతేబ్రహ్మీభూతోబ్రహ్మతాంగతఇతి । తథాబ్రహ్మలోకశబ్దోపిప్రకృతేదహరేప్రయుజ్యమానోజీవభూతాకాశశంకాంనివర్తయన్బ్రహ్మతామస్యగమయతి । ననుకమలాసనలోకమపిబ్రహ్మలోకశబ్దోగమయేత్ । గమయేద్యదీదంబ్రహ్మణోలోకఇతిషష్ఠీసమాసవృత్త్యావ్యుత్పాద్యేత । సామానాధికరణ్యవృత్త్యాతువ్యుత్పాద్యమానోబ్రహ్మైవలోకఇతిపరమేవబ్రహ్మగమయిష్యతి।ఏతదేవచాహరహర్బ్రహ్మలోకగమనందృష్టంబ్రహ్మలోకశబ్దస్య సామానాధికరణ్యవృత్తిపరిగ్రహేలింగం । నహ్యహరహరిమాఃప్రజాఃకార్యబ్రహ్మలోకంసత్యలోకాఖ్యంగచ్ఛంతీతిశక్యంకల్పయితుం ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౬ ॥ ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ॥

ధృతేశ్చహేతోఃపరమేశ్వరఏవాయందహరః । కథం, 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ'ఇతిహిప్రకృత్యాకాశౌపమ్యపూర్వకంతస్మింత్సర్వసమాధానముక్త్వాతస్మిన్నేవచాత్మశబ్దం ప్రయుజ్యాపహతపాప్మ

స్థపతింయాజయే'దిత్యామ్నాయతే।తత్రనిషాదానాంస్థపతిః స్వామీతిషష్ఠీసమాసేనత్రైవర్ణికోగ్రాహ్యః అగ్నివిద్యాదిసామర్థ్యాత్ నతునిషాదశ్చాసౌస్థపతిరితికర్మధారయేణనిషాదోగ్రాహ్యోఽసామర్థ్యాదితిప్రాప్తేసిద్ధాంతః । నిషాదఏవస్థపతిస్స్యాత్ నిషాదశబ్దస్యనిషాదేశక్తత్వాత్, తస్యాశ్రుతషష్ఠ్యర్థసంబంధలక్షకత్వకల్పనాయోగాత్ శ్రుతద్వితీయావిభక్తేఃపూర్వపదసంబంధకల్పనాయాంలాఘవాత్ అతోనిషాదస్యేష్టిసామర్థ్యమాత్రంకల్ప్యమితి తద్వద్బ్రహ్మలోకశబ్దేకర్మధారయఇత్యర్థః । కర్మధారయేలింగంచాస్తీతివ్యాచష్టే॥ ఏతదేవేతి॥ సూత్రేచకారఉక్తన్యాయసముచ్చయార్థః ॥ ... ... *

౧౬ ॥ సర్వజగద్ధారణలింగాచ్చదహరఃపరఇత్యాహ॥ధృతేరితి॥ నన్వథశబ్దాద్దహరప్రకరణంవిచ్ఛిద్యశ్రుతాధృతిర్నదహరలింగమితిశంకతే॥కథమితి॥యఆత్మేతిప్రకృతాకర్షాత్ అథశబ్దోదహరస్యధృతిగుణవిధిప్రారంభార్థఇత్యాహ॥ దహ

రోఽస్మిన్నిత్యాదినా ॥ శ్రుతౌ విధృతిశబ్దః కర్తృవాచిత్వాత్ క్తిజంతః సూత్రే తు మహిమశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ధృతిశబ్దః క్తిన్నంతో విధారణం బ్రూతే, స్త్రియాం క్తిన్నితి భావే క్తినః ధానాదితి విభాగః । సేతురసంకరహేతుః, విధృతిస్తు స్థితిహేతురిత్యపౌనరుక్త్యమాహ ॥ యథోదకేతి ॥ సూత్రం యోజయతి॥ ఏవమిహేతి॥ ధృతేశ్చ దహరః పరః అస్య ధృతిరూపస్య మహిమ్నోఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవ శ్రుత్యంతరేఽపలబ్ధేరితి సూత్రార్థః ॥ ధృతేశ్చేతి చకారాత్సేతుపదోక్తనియామకత్వలింగం గ్రాహ్యం, తత్ర నియమనే శ్రుత్యంతరోపలబ్ధిమాహ ॥ ఏతస్యేతి ॥ ధృతౌ తామాహ ॥ తథేతి॥ ... ... ✻

౧౭ ॥ ఆ సమంతాత్ కాశతే దీప్యత ఇతి స్వయంజ్యోతిషి బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దస్య విభుత్వగుణతో వా ప్రసిద్ధిః ప్రయోగప్రాచుర్యం ॥ ... ... ✻

త్వాదిగుణయోగం చోపదిశ్యత మేవానతివృత్తప్రకరణం నిర్దిశతి ‘అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయే’తి । తత్ర విధృతిరిత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాద్విధారయితోచ్యతే క్తిచః కర్తరి స్మరణాత్ । యథోదకసంతానస్య విధారయితా లోకే సేతుః క్షేత్రసంపదామసంభేదాయ ఏవమయమాత్మైషామధ్యాత్మాదిభేదభిన్నానాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం చ విధారయితా సేతురసంభేదాయాసంకరాయేతి । ఏవమిహ ప్రకృతే దహరే విధరణలక్షణం మహిమానం దర్శయతి। అయం చ మహిమా పరమేశ్వర ఏవ శ్రుత్యంతరాదుపలభ్యతే । ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదేః । తథాన్యత్రాపి నిశ్చితపరమేశ్వరవాక్యే శ్రూయతే ‘ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే’తి। ఏవం ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః ॥ ... ... ✻

సూ ॥ ౧౭ ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవాయం ‘దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ’ ఇత్యుచ్యతే యత్కారణం। ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరే ప్రసిద్ధః ‘ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా’ ‘సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత’ ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ । జీవే తు న క్వచిదాకాశశబ్దః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। భూతాకాశస్తు సత్యామప్యాకాశశబ్దప్రసిద్ధావుపమానోపమేయభావాద్యసంభవాన్న గృహీతవ్య ఇత్యుక్తం ॥

సూ ॥ ౧౮ ॥ ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్ ॥

యది వాక్యశేషబలేన దహర ఇతి పరమేశ్వరః పరిగృహ్యేత అస్తి హీతరస్యాపి జీవస్య వాక్యశేషే పరామర్శః ‘అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచే’తి । అత్ర హి సంప్రసాదశబ్దః శ్రుత్యంతరే సుషుప్తావస్థాయాం దృష్టత్వాత్తదవస్థావంతం జీవం శక్నోత్యుపస్థాపయితుం నార్థాంతరం। తథా శరీరవ్యపాశ్రయస్యైవ జీవస్య శరీరాత్సముత్థానం సంభవతి । యథాకాశవ్యపాశ్రయాణాం వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం తద్వత్!

౧౮॥ యది ‘ఏష ఆత్మాపహతపాప్మే’త్యాదివాక్యశేషబలేన దహరః పరస్తర్హి జీవోఽపీత్యాశంక్య నిషేధతి॥ ఇతరేతి॥ జీవస్య వాక్యశేషమాహ॥ అథేతి ॥ దహరోక్త్యనంతరం ముక్తోపసృప్యం శుద్ధం బ్రహ్మోచ్యతే, య ఏష సంప్రసాదో జీవోఽస్మాత్కార్యకారణసంఘాత్ సమ్యగుత్థాయ ఆత్మానం తస్మాద్వివిచ్య వివిక్తమాత్మానం స్వేన బ్రహ్మరూపేణాభినిష్పద్య సాక్షాత్కృత్య తదేవ ప్రత్యక్పరం జ్యోతిరుపసంపద్యతే ప్రాప్నోతీతి వ్యాఖ్యేయం యథా ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతి వాక్యం సుప్త్వా ముఖం వ్యాదత్త ఇతి వ్యాఖ్యాయతే తద్వత్ । జ్యోతిషోఽనాత్మత్వం నిరస్యతి ॥ ఏష ఇతి ॥ సంప్రసాదేరత్వాచరిత్వేతి శ్రుత్యంతరం । అవస్థావదుత్థానమపి జీవస్య లింగమిత్యాహ॥ తథేతి॥ తదాశ్రితస్య తస్మాత్సముత్థానే దృష్టాంతః॥ యథేతి ॥ నను క్వాప్యాకాశశబ్దో జీవే న దృష్ట ఇత్యాశంక్యోక్తావస్థోత్థానలింగబలాత్కల్ప్య ఇత్యాహ ॥ యథా చేతి॥ నియామకా

భావాజ్జీవో దహరః కింన స్యాదితి ప్రాప్తేనియామకమాహ ॥ నైతదిత్యాదినా ॥ దహరే శ్రుతధర్మాణామసంభవాన్న జీవో దహర ఇత్యర్థః । తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ ॥ అధికేతి ॥ ఉత్తరాచ్చేత్యధికాశంకానిరాసార్థమిత్యర్థః। కా తర్హి జీవపరామర్శస్య గతిస్తత్రాహ ॥పరిశిష్యతీతి॥ జీవస్యస్వాపస్థానభూతబ్రహ్మజ్ఞానార్థోఽయం పరామర్శ ఇతి వక్ష్యతే ॥......*

౧౯॥ అసంభవాదితి హేతోరసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి ॥ ఉత్తరాచ్చేదితి ॥ నిరాకృతాయాః జీవాశంకాయాః ప్రజాపతివాక్యబలాత్పునస్సముత్థానం క్రియతే తత్ర జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగ్రహణేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యర్థః । కథం తత్ర జీవోక్తిస్తత్రాహ ॥తత్రేత్యాదినా ॥ యద్యప్యుపక్రమే జీవశబ్దో నాస్తి తథాప్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానముపక్రమ్య తస్య జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపన్యాసాదవస్థా లింగేన జీవనిశ్చయాత్తస్యైవ తే గుణాస్సంభవంతీతి సముదాయార్థః। ఇంద్రం ప్రజాపతిర్బ్రూతే ॥ య ఏష ఇతి ॥ ప్రాధాన్యాదక్షిగ్రహణం సర్వైరింద్రియైర్విషయదర్శనరూపజాగ్రదవస్థాపన్నమిత్యాహ ॥ద్రష్టారమితి॥ మహీయమానః వాసనామయైర్విషయైః పూజ్యమాన ఇతి స్వప్నపర్యాయే తద్యత్రే

యథా చాదృష్టోఽపి లోకే పరమేశ్వరవిషయ ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరధర్మసమభివ్యాహారాత్ 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యేవమాదౌ పరమేశ్వరవిషయోఽభ్యుపగతః । ఏవం జీవవిషయోఽపి భవిష్యతి । తస్మాదితరపరామర్శాత్ 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యత్ర స ఏవ జీవ ఉచ్యత ఇతి చేత్, నైతదేవం స్యాత్, కస్మాత్, అసంభవాత్ ।నహి జీవో బుద్ధ్యాద్యుపాధిపరిచ్ఛేదాభిమానీ సన్నాకాశేనోపమీయేత ।న చోపాధిధర్మానభిమన్యమానస్యాపహతపాప్మత్వాదయో ధర్మాస్సంభవంతి । ప్రపంచితం చైతత్ప్రథమే సూత్రే ।అధికాశంకాపరిహారాయ తు పునరుపన్యస్తం ।పరిశిష్యతి చోపరిష్టాత్। అన్యార్థశ్చ పరామర్శ ఇతి (సూ॥౧।౩।౨౦) ఇతి పంచమాధికరణమ్.... ... ...*

సూ ॥౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥

ఇతరపరామర్శాద్యా జీవాశంకా జాతా సా అసంభవాన్నిరాకృతా। అథేదానీం మృతస్యేవామృతసేకాత్పునస్సముత్థానం జీవాశంకాయాః క్రియతే ఉత్తరస్మాత్ప్రాజాపత్యాద్వాక్యాత్ । తత్ర హి 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానమన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చ ప్రతిజ్ఞాయ 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మే'తి బ్రువన్నక్షిస్థం ద్రష్టారం జీవమాత్మానం నిర్దిశతి।'ఏతం త్వేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చ తమేవ పునః పునః పరామృశ్య 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేష ఆత్మే'తి 'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యేష ఆత్మే'తి చ జీవమేవావస్థాంతరగతం వ్యాచష్టే । తస్యైవ చాపహతపాప్మత్వాది దర్శయతి 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'తి । 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి చ సుషుప్తావస్థాయాం దోషముపలభ్య 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మా'దితి చోపక్రమ్య

తిసుషుప్తిపర్యాయే చ జీవమేవ ప్రజాపతిర్వ్యాచష్ట ఇత్యన్వయః । యత్ర కాలే తదేతత్ స్వప్నం యథా స్యాత్తథా సుప్తః సమ్యగస్తోనిరస్తః కరణగ్రామో యస్య స సమస్తః అత ఏవోపసంహృతకరణత్వాత్తత్కృతకాలుష్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నం ప్రపంచం అజ్ఞానమాత్రత్వేన విలాపయతి । అతోఽజ్ఞానసత్త్వాన్ముక్తాద్విలక్షణః ప్రాజ్ఞః స ఏష స్వచైతన్యేన కారణశరీరసాక్షీ తస్య సాక్ష్యస్య సత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః । చతుర్థపర్యాయే బ్రహ్మోక్తేః తస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణా ఇత్యాశంక్య తస్యాపి పర్యాయస్య జీవపరత్వమిత్యాహ ॥ నాహేతి ॥ అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః । ఖిద్యమానో హీంద్రః ఉవాచ నఖలు సుప్తః పుమానయం సంప్రతి సుషుప్త్యవస్థాయామయం దేవదత్తోఽహమిత్యేవమాత్మానం జానాతి నో ఏవ నైవ ఇమాని భూతాని జానాతి కింతు వినాశమేవ ప్రాప్తో భవతి । నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి దోషముపలభ్య పునః ప్రజాపతిముపససాద । తం దోషం శ్రుత్వా ప్రజాపతిరాహ ॥ఏతమితి॥ ఏతస్మాత్ప్రకృతాదాత్మనో న్యత్రాన్యస్మి

వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర'మితి నిందాపూర్వకం జీవమేవదర్శయతీత్యర్థః। తస్మాత్ప్రజాపతివాక్యాత్ । అతః సంభవాసిద్ధిః । సిద్ధాంతయతి॥ తం ప్రతీతి॥ అవస్థాత్రయాచ్ఛోధనేనావిర్భూతం శోధితత్వమర్థస్య వాక్యోత్థవృత్త్యభివ్యక్తమిత్యర్థః । తర్హి సూత్రే పుంలింగేన జీవోక్తిః కథం జ్ఞానేన జీవత్వస్య నివృత్తత్వాదిత్యత ఆహ॥ భూతపూర్వేతి ॥ జ్ఞానాత్పూర్వమవిద్యా తత్కార్య ప్రతిబింబితత్వరూపం జీవత్వమభూదితి కృత్వా జ్ఞానానంతరం బ్రహ్మరూపోఽపి జీవనామ్నోచ్యత ఇత్యర్థః । విశ్వతైజసప్రాజ్ఞతురీయ పర్యాయచతుష్టయాత్మక ప్రజాపతివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ ॥ ఏతదితి ॥ జన్మనాశవత్త్వాత్ప్రతిబింబవద్బింబదేహానాత్మేతి జ్ఞాపనార్థం ప్రజాపతిరింద్రవిరోచనౌ ప్రత్యువాచ ఉదశరావే ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథస్తన్మే బ్రూతమిత్యాదిబ్రాహ్మణేనేత్యాహ॥ ఉదశరావేతి॥ ఉదకపూర్ణే శరావే ప్రతిబింబితమాత్మానం దేహం దృష్ట్వా స్వస్యాజ్ఞాతం యత్తన్మహ్యం వాచ్యమిత్యుక్తశ్రుత్యర్థః । వ్యు

శరీరసంబంధనిందాపూర్వకం 'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇతి జీవమేవ శరీరాత్సముత్థితముత్తమం పురుషం దర్శయతి । తస్మాదస్తి సంభవో జీవే పారమేశ్వరాణాం ధర్మాణాం। అతః 'దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ' ఇతి జీవ ఏవోక్త ఇతి చేత్ ,కశ్చిద్బ్రూయాత్ తం ప్రతిబ్రూయాదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి । తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః। నోత్తరస్మాదపి వాక్యాదహ జీవాశంకా సంభవతీత్యర్థః। కస్మాత్,యతస్తత్రాప్యావిర్భూతస్వరూపో జీవో వివక్ష్యతే । ఆవిర్భూతం స్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపః భూతపూర్వగత్యా జీవవచనః । ఏతదుక్తం భవతి 'య ఏషోఽక్షిణీ'త్యక్షిలక్షితం ద్రష్టారం నిర్దిశ్యోదశరావ బ్రాహ్మణేనైనం శరీరాత్మతయా వ్యుత్థాప్య 'ఏతం త్వేవత' ఇతి పునః పునస్తమేవ వ్యాఖ్యేయత్వేనానుకృష్య స్వప్నసుప్తోపన్యాసక్రమేణ 'పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి యదస్య పారమార్థికం స్వరూపం పరం బ్రహ్మ తద్రూపతయైనం జీవం వ్యాచష్టే న జైవేన రూపేణ । యత్తత్పరం జ్యోతి రుపసంపత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం తదేవ జీవస్య పారమార్థికం స్వరూపం 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశాస్త్రేభ్యో నేతరదుపాధికల్పితం । యావదేవ హి స్థాణావివ పురుషబుద్ధిం ద్వైతలక్షణామవిద్యాం నివర్తయన్ కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మాస్మీతి న ప్రతిపద్యతే తావజ్జీవస్య జీవత్వం । యదా తు దేహేంద్రియమనో బుద్ధిసంఘాతాద్వ్యుత్థాప్య శ్రుత్యా ప్రతిబోధ్యతే। నాసి త్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతో నాపి సంసారీ కింతర్హి సద్యత్తత్సత్యం స ఆత్మా చైతన్య మాత్రస్వరూపస్తత్త్వమసీతి । తదా కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూప మాత్మానం ప్రతిబుధ్యాస్మాచ్ఛరీరాద్యభిమానాత్సముత్తిష్ఠన్ స ఏవ కూటస్థనిత్య దృక్స్వరూప ఆత్మా భవతి 'స యో హ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః। తదేవ చాస్య పారమార్థికం స్వరూపం యేన శరీరాత్సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే।

త్థాప్య విచాల్య అభినిష్పద్యత ఇత్యత్రైతదుక్తం భవతీతి సంబంధః । కిముక్తమిత్యత ఆహ ॥ యదస్యేతి ॥ జీవత్వరూపేణ జీవం న వ్యాచష్టే లోకసిద్ధత్వాత్ కింతు తమనూద్య పరస్పరవ్యభిచారిణీభ్యోఽవస్థాభ్యో వివిచ్య బ్రహ్మస్వరూపం బోధయతి అతో యద్బ్రహ్మ తదేవాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం న జీవ ఇత్యుక్తం భవతి, శోధితస్య బ్రహ్మాభేదేన తద్ధర్మోక్తేరిత్యర్థః । ఏవమవస్థోపన్యాసస్య వివేకార్థత్వాన్న జీవలింగత్వం 'ఏతదమృతమేతద్బ్రహ్మే'తి లింగోపేతశ్రుతివిరోధాదితి మంతవ్యం । నను జీవత్వ బ్రహ్మత్వ విరుద్ధధర్మవతోః కథమభేదస్తత్రాహ ॥ తదేవేతి ॥ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జీవత్వస్యావిద్యోపాధికల్పితత్వాదవిరోధ ఇతి మత్వా దృష్టాంతేనాన్వయమాహ ॥ యావదితి॥ వ్యతిరేకమాహ ॥ యదేతి ॥ అవిద్యాయాం సత్యాం జీవత్వం వాక్యోత్థప్రబోధాత్తన్నివృత్తౌ తన్నివృత్తిరిత్యావిద్యకం తదిత్యర్థః । సంసారిత్వస్య కల్పితత్వే సిద్ధం నిగమయతి ॥ తదేవ చాస్యేతి ॥ సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రుతిం వ్యాఖ్యాతుమాక్షిపతి ॥ కథం పు

నరిత్యాదినా ॥ కూటస్థనిత్యస్యస్వరూపమిత్యన్వయః । మలసంగినో హి క్రియయా మలనాశాదభివ్యక్తిర్న తు కూటస్థస్యాసంగిన ఇత్యాహ ॥ సువర్ణేతి ॥ ద్రవ్యాంతరం పార్థివో మలః ॥ అభిభూతేత్యస్య వ్యాఖ్యానమనభివ్యక్తేతి। అసాధారణో భాస్వరత్వాదిః అభిభావకస్సౌరాలోకః। జీవస్వరూపస్యాభిభవ బాధకమాహ ॥ దృష్టీతి॥ విజ్ఞానఘన ఏవేతి శ్రుత్యా చిన్మాత్రస్తావదాత్మా తచ్చైతన్యం చక్షురాదిజన్యవృత్తివ్యక్తం దృష్ట్యాదిపదవాచ్యం సత్ వ్యవహారాంగం జీవరూపం భవతి తస్యాభిభూతత్వే ద్రష్టో వ్యవహారో విరుధ్యేత హేత్వభావాద్వ్యవహారో న స్యాదిత్యర్థః । అజ్ఞస్యాపి స్వరూపం వృత్తిషు వ్యక్తమిత్యంగీకార్యం వ్యవహారదర్శనాదిత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥ అన్యథేత్యుక్తం స్ఫుటయతి ॥ తచ్చేదితి॥ స్వరూపం చేత్ జ్ఞానినవ వ్యజ్యేత జ్ఞానాత్పూర్వం వ్యవహారోచ్ఛిత్తిరిత్యర్థః। అతః సదైవ వ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యర్థః । సదా వృత్తిషు వ్యక్తస్య వస్తుతోఽసంగస్యాత్మనః ఆవిద్యక దేహాద్యవివేకరూపస్య మలసంగస్య సత్త్వాత్తద్వివేకాపేక్షయా సముత్థానాది శ్రుతిరిత్యుత్తరమాహ ॥ అత్రేతి ॥ వేదనా హర్షశోకాదిః అవివిక్తమివేతి తాదాత్మ్యస్య సంగస్య కల్పితత్వముక్తం । అ

కథం పునస్స్వం రూపం స్వేనైవ రూపేణ నిష్పద్యత ఇతి సంభవతి కూటస్థనిత్యస్య। సువర్ణాదీనాం తు ద్రవ్యాంతరసంపర్కాదభిభూతస్వరూపాణామనభివ్యక్తాసాధారణవిశేషాణాం క్షారప్రక్షేపాదిభిశ్శోధ్యమానానాం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్తథా నక్షత్రాదీనామహన్యభిభూతప్రకాశానామభిభావకవియోగే రాత్రౌ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్ । న తు తథాత్మచైతన్యజ్యోతిషో నిత్యస్య కేనచిదభిభవస్సంభవతి అసంసర్గిత్వాద్వ్యోమ్న ఇవ దృష్టవిరోధాచ్చ। దృష్టిశ్రుతిమతివిజ్ఞాతయో హి జీవస్య స్వరూపం, తచ్చ శరీరాదసముత్థితస్యాపి జీవస్య సదా నిష్పన్నమేవ దృశ్యతే। సర్వో హి జీవః పశ్యన్ శృణ్వన్మన్వానో విజానన్ వ్యవహరతి అన్యథా వ్యవహారానుపపత్తిః । తచ్చేచ్ఛరీరాత్సముత్థితస్య నిష్పద్యేత ప్రాక్సముత్థానాద్దృష్టో వ్యవహారో విరుధ్యేత। అతః కిమాత్మకమిదం శరీరాత్సముత్థానం కిమాత్మికా చ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి। అత్రోచ్యతే, ప్రాగ్వివేకవిజ్ఞానోత్పత్తేః శరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనోపాధిభిరవివిక్తమివ జీవస్య దృష్ట్యాదిజ్యోతిస్స్వరూపం భవతి । యథా శుద్ధస్య స్ఫటికస్య స్వాచ్ఛ్యం శౌక్ల్యం చ స్వరూపం ప్రాగ్వివేకగ్రహణాద్రక్తనీలాద్యుపాధిభిరవివిక్తమివ భవతి ప్రమాణజనితవివేకగ్రహణాత్తు పరాచీనస్స్ఫటికస్స్వాచ్ఛ్యేన శౌక్ల్యేన చ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే ప్రాగపి తథైవ సన్ । తథా దేహాద్యుపాధ్యవివిక్తస్యైవ సతో జీవస్య శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిః కేవలాత్మస్వరూపావగతిః । తథా వివేకావివేకమాత్రేణైవాత్మనోఽశరీరత్వం సశరీరత్వం చ మంత్రవర్ణాత్ ‘అశరీరం శరీరేష్వి’తి । “శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యత” ఇతి చ సశరీరత్వాశరీరత్వవిశేషాభావస్మరణాత్ । తస్మాద్వివేకవిజ్ఞానాభావాదనావిర్భూతస్వరూపస్సన్వివేకజ్ఞానాదావిర్భూతస్వరూప ఇత్యుచ్యతే, న త్వన్యాదృశావావిర్భావానావిర్భావౌ స్వరూపస్య సంభవతస్స్వరూపత్వాదేవ। ఏవం మిథ్యాజ్ఞా

త్రకల్పితసంగే దృష్టాంతో యథేతి ॥ శ్రుతికృతమితి ॥ త్వంపదార్థశ్రుత్యా ‘యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి’త్యేవమాద్యయా సిద్ధమిత్యర్థః । ప్రాణాభిన్నశుద్ధత్వంపదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థసాక్షాత్కారః ఫలమిత్యాహ ॥ కేవలేతి ॥ సశరీరత్వస్య సత్యత్వాత్ సముత్థానముత్క్రాంతిరితి వ్యాఖ్యేయం నావివేక ఇత్యాశంక్యాహ॥ తథా వివేకేతి ॥ ఉక్తశ్రుత్యనుసారేణేత్యర్థః । శరీరేష్వశరీరమవస్థితమితి శ్రుతేః అవివేకమాత్రకల్పితం సశరీరత్వం అతో వివేక ఏవ సముత్థానమిత్యర్థః। నను స్వకర్మార్జితే శరీరే భోగస్యాపరిహార్యత్వాత్కథం జీవత ఏవ స్వరూపావిర్భావ ఇత్యత ఆహ ।శరీరస్థోఽపీతి॥ అశరీరవత్ శరీరస్థస్యాపి బంధాభావస్మృతేర్జీవతో ముక్తిర్యుక్తేత్యర్థః। అవిరుద్ధశ్రుత్యర్థే సూత్రశేషో యుక్త ఇత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ అన్యాదృశౌ సత్యావిత్యర్థః । జ్ఞానాజ్ఞానకృతావావిర్భావతిరోభావావితి స్థితే భేదోఽప్యంశాంశిత్వకృతో నిరస్త ఇత్యాహ ॥ఏవమితి॥ అంశాదిశూన్యత్వమసంగత్వం । ఆత్మా ద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిశూన్యః విభుత్వాత్ వ్యోమ

వదిత్యాత్మైక్యసిద్ధేర్భేదో మిథ్యేత్యర్థః । ప్రజాపతివాక్యాచ్చ భేదో మిథ్యేత్యాకాంక్షాపూర్వకమాహ॥ కుతశ్చేత్యాదినా॥ ఏతచ్చ భేదస్యాసత్యత్వం ఏవం నాస్తీతి కుత ఇత్యన్వయః । ఛాయాయాం బ్రహ్మదృష్టిపరమిదం వాక్యం నాభేదపరమిత్యత ఆహ ॥ నాపీతి యస్యాత్మజ్ఞానాత్కృతకృత్యతా సర్వకామప్రాప్తిస్తమాత్మానమన్విచ్ఛావ ఇతి ప్రవృత్తయోరింద్రవిరోచనయోర్యద్యనాత్మచ్ఛాయాం ప్రజాపతిర్బ్రూయాత్ తదా మృషావాదీ స్యాదిత్యర్థః । ప్రథమవద్ద్వితీయాది పర్యాయే వ్యావృత్తాస్వవస్థాసు అనుస్యూతాత్మా బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ అవస్థాభేదేఽప్యనుస్యూతౌ యుక్తిమాహ ॥కించేతి॥ సుషుప్తౌ జ్ఞాతుర్వ్యావృత్తిమాశంక్యాహ ॥తథా తృతీయ ఇతి ॥ సుషుప్తౌ నిర్వికల్పజ్ఞానరూప ఆత్మాస్తీత్యత్ర

న కృత ఏవ జీవపరమేశ్వరయోర్భేదో న వస్తుకృతః వ్యోమవదసంగత్వావిశేషాత్ । కుతశ్చైతదేవం ప్రతిపత్తవ్యం । యతః 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యుపదిశ్య 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'త్యుపదిశతి । యోఽక్షిణి ప్రసిద్ధో ద్రష్టా ద్రష్టృత్వేన విభావ్యతే సోఽమృతాభయలక్షణాద్బ్రహ్మణోఽన్యశ్చేత్స్యాత్ తతోఽమృతాభయబ్రహ్మసామానాధికరణ్యం న స్యాత్ । నాపి ప్రతిచ్ఛాయాత్మాఽయమక్షిలక్షితో నిర్దిశ్యతే, ప్రజాపతేర్మృషావాదిత్వప్రసంగాత్ । తథా ద్వితీయేఽపి పర్యాయే 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతీ'తి న ప్రథమపర్యాయనిర్దిష్టా దక్షిపురుషాద్ద్రష్టురన్యో నిర్దిష్టః 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యుపక్రమాత్ । కించాహమద్య స్వప్నే హస్తినమద్రాక్షం నేదానీం తం పశ్యామీతి దృష్టమేవ ప్రతిబుద్ధః ప్రత్యాచష్టే, ద్రష్టారం తు తమేవ ప్రత్యభిజానాతి య ఏవాహం స్వప్నమద్రాక్షం స ఏవాహం జాగరితం పశ్యామీతి। తథా తృతీయేఽపి పర్యాయే 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి సుషుప్తావస్థాయాం విశేషవిజ్ఞానాభావమేవ దర్శయతి న విజ్ఞాతారం ప్రతిషేధతి । యత్తు తత్ర 'వినాశమేవాపీతో భవతీ'తి తదపి విశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేవ న విజ్ఞాతృవినాశాభిప్రాయం। న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాదితి శ్రుత్యంతరాత్। తథా చతుర్థేఽపి పర్యాయే 'ఏవం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మా'దిత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర'మిత్యాదినా ప్రపంచేన శరీరాద్యుపాధిసంబంధప్రత్యాఖ్యానేన సంప్రసాదశబ్దోదితం జీవం స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి బ్రహ్మస్వరూపాపన్నం దర్శయన్ న పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽమృతాభయస్వరూపాదన్యం జీవం దర్శయతి । కేచిత్తు పరమాత్మవివక్షాయాం 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి జీవాకర్షణమన్యాయ్యం మన్యమానా ఏతమేవ వాక్యోపక్రమసూచితమపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి కల్పయంతి, తేషామేతమితి సన్నిహితావలంబినీ సర్వనామశ్రుతిర్విప్రకృష్యేత, భూయశ్శ్రుతిశ్చోపరుధ్యేత, పర్యాయాంతరాభిహితస్య పర్యాయాంతరేణానభిధీయమానత్వాత్, ఏతం త్వేవ త ఇతి చ ప్రతిజ్ఞాయ ప్రాక్చతుర్థాత్పర్యాయాదన్యమన్యం వ్యాచక్షాణస్య ప్రజాపతేః ప్రతారకత్వం ప్రసజ్యేత । తస్మాద్యదవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితమపారమార్థికం జైవం రూపం కర్తృత్వభోక్తృత్వరాగద్వేషాదిదోషకలుషితమనేకానర్థయోగి తద్విలయనేన తద్విపరీతమపహత

బృహదారణ్యకశ్రుతిమాహ ॥నహీతి॥ బుద్ధేస్సాక్షిణో నాశో నాస్తి నాశకాభావాదిత్యర్థః । ఏవమవస్థాభిరసంగత్వేనోక్త ఆత్మైవ తురీయేఽపి బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ శ్రుతేరేకదేశివ్యాఖ్యాం దూషయతి ॥ కేచిత్త్వితి॥ జీవపరయోర్భేదాదితి భావః॥ శ్రుతిబాధాన్నైవమిత్యాహ ॥ తేషామితి ॥ సన్నిహితో జీవ ఏవ సర్వనామార్థ ఇత్యర్థః । ఉక్తస్య పునరుక్తౌ భూయ ఇతి యుజ్యతే తవ తూపక్రాంతపరమాత్మనశ్చతుర్థ ఏవోక్తేస్తద్బాధ ఇత్యాహ ॥ భూయ ఇతి ॥ లోకసిద్ధజీవానువాదేన బ్రహ్మత్వం బోధ్యత ఇతి స్వమతముపసంహరతి॥తస్మాదితి ॥ వ్యాఖ్యానాంతరాసంభవాదిత్యర్థః । విల

యసంశోధనం విద్యయామహావాక్యేనేతియావత్ । యేతుసంసారంసత్యమిచ్ఛంతి తేషామిదంశారీరకమేవోత్తరమిత్యాహ ॥ అపరేత్విత్యాదినా ॥ శారీరకస్యార్థంసంక్షేపేణోపదిశతి ॥ ఏక ఏవేతి ॥ అవిద్యామాయయోర్భేదంనిరసితుంసామానాధికరణ్యం ఆవరణవిక్షేపశక్తిరూపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్సహప్రయోగః బ్రహ్మైవావిద్యయా సంసరతి నతతోఽన్యోజీవఇతిశారీరకార్థఇత్యర్థః । తర్హిసూత్రకారఃకిమితిభేదంబ్రూతేతత్రాహ ॥ యత్త్వితి॥ పరమాత్మనోఽసంసారిత్వసిద్ధ్యర్థంజీవాద్భేదంద్రఢయతి తస్యాసంసారిత్వనిశ్చయాభావేతదభేదోక్తావపి జీవస్యాసంసారిత్వానపాయాదిత్యర్థః । అధిష్ఠానస్యకల్పితాద్భేదేఽపికల్పితస్యాధిష్ఠానాన్నపృథక్త్వమిత్యాహ ॥ జీవస్యత్వితి॥ కల్పితభేదానువాదస్యఫలమాహ ॥ ఏవంహీతి ॥ సూత్రేష్వభేదోనోక్తఇతిభ్రాంతింనిరస్యతి ॥ ప్రతిపాద్యమితి ॥ ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతీత్యాదిసూ

పాప్మత్వాదిగుణకం పారమేశ్వరం స్వరూపం విద్యయాప్రతిపాద్యతేసర్పాదివిలయనేనేవరజ్జ్వాదీన్ । అపరేతువాదినః పారమార్థికమేవజైవంరూపమితిమన్యంతే । అస్మదీయాశ్చకేచిత్తేషాంసర్వేషామాత్మైకత్వసమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతానాం ప్రతిషేధాయేదంశారీరకమారబ్ధం ఏకఏవపరమేశ్వరఃకూటస్థనిత్యోవిజ్ఞానధాతురవిద్యయామాయయామాయావివదనేకధా విభావ్యతేనాన్యోవిజ్ఞానధాతురస్తీతి।యత్త్విదంపరమేశ్వరవాక్యేజీవమాశంక్య ప్రతిషేధతిసూత్రకారః నాసంభవాదిత్యాదినా । (౧।౩।౧౮) తత్రాయమభిప్రాయః నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావేకూటస్థనిత్య ఏకస్మిన్నసంగేపరమాత్మనితద్విపరీతం జైవంరూపంవ్యోమ్నీవతలమలినతాదిపరికల్పితం తదాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరవాక్యైర్న్యాయోపేతైర్ద్వైతవాదప్రతిషేధైశ్చాపనేష్యామీతిపరమాత్మనోజీవాదన్యత్వంద్రఢయతి,జీవస్యతునపరస్మాదన్యత్వం ప్రతిపిపాదయిషతికింత్వనువదత్యేవావిద్యాకల్పితంలోకప్రసిద్ధంజీవభేదం।ఏవంహిస్వాభావికకర్తృత్వభోక్తృత్వానువాదేనప్రవృత్తాఃకర్మవిధయోనవిరుధ్యంతఇతిమన్యతే,ప్రతిపాద్యంతుశాస్త్రార్థమాత్మైకత్వమేవదర్శయతిశాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యాదినా, వర్ణితశ్చాస్మాభిర్విద్వదవిద్వద్భేదేనకర్మవిధివిరోధపరిహారః॥... ... ... *

సూ ॥౨౦॥ అన్యార్థశ్చపరామర్శః॥

అథయోయందహరవాక్యశేషే జీవపరామర్శోదర్శితః।'అథయ ఏషసంప్రసాద'ఇత్యాదిస్సదహరే పరమేశ్వరేవ్యాఖ్యాయమానే నజీవోపాసనోపదేశో నాపి ప్రకృతవిశేషోపదేశఇత్యనర్థకత్వంప్రాప్నోతీత్యతఆహ, అన్యార్థః । అయంజీవపరామర్శఃనజీవస్వరూపపర్యవసాయీ కింతర్హిపరమేశ్వరస్వరూపపర్యవసాయీ, కథం, సంప్రసాదశబ్దోదితోజీవోజాగరితవ్యవహారేదేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షోభూత్వాతద్వాసనానిర్మితాంశ్చస్వప్నాన్నాడీచరోఽనుభూయ శ్రాంతశ్శరణంప్రేప్సురుభయరూపాదపి శరీరాభిమానాత్సముత్థాయసుషుప్తావస్థాయాంపరంజ్యోతిరాకాశశబ్దితం పరంబ్రహ్మోపసంపద్యవిశేషవిజ్ఞానవత్త్వంపరిత్యజ్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే।యదస్యోపసంపత్తవ్యంపరంజ్యోతిః,యేనస్వరూపేణాయమభినిష్పద్యతే సఏషఆత్మాపహతపాప్మత్వాదిగుణ ఉపాస్యఇత్యేవమర్థోఽయంజీవపరామర్శః పరమేశ్వరవాదినోఽప్యుపపద్యతే॥... ... ...*

త్రాణిఆదిపదార్థః॥నన్వద్వైతస్యశాస్త్రార్థత్వేద్వైతాపేక్షవిధివిరోధస్తత్రాహ॥వర్ణితశ్చేతి॥అద్వైతమజానతఃకల్పితద్వైతాశ్రయావిధయోనవిదుషఇతిసర్వముపపన్నమిత్యర్థః॥... ... ... *

౨౦।ఏవంప్రజాపతివాక్యేజీవానువాదేనబ్రహ్మణఏవాపహతపాప్మత్వోక్తేఃజీవేతదసంభవాన్నజీవోదహరఇత్యుక్తం తర్హిజీవపరామర్శస్యకాగతిరిత్యతఆహ ॥ అన్యార్థశ్చేతి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అథేత్యాదినా ॥ ప్రకృతేదహరేవిశేషోగుణఃతదుపదేశోఽపినేత్యర్థః। తత్రదహరవాక్యశేషరూపంసంప్రసాదవాక్యమాశంకాపూర్వకందహరబ్రహ్మపరత్వేనవ్యాచష్టే॥కథమిత్యాదినా॥... ... ... *

౨౧ ॥ ఉపాస్యత్వాదల్పత్వముక్తమితి వ్యాఖ్యాయశ్రుత్యానిరస్తమిత్యర్థాంతరమాహ ॥ శ్రుత్యైవచేదమితి ॥ ఏవం దహరవాక్యంప్రజాపతివాక్యంచసగుణేనిర్గుణేచసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... ...❁

౨౨ ❁అనుకృతేస్తస్యచ❁ ముండకవాక్యముదాహరతి॥ నతత్రేతి ॥ తస్మిన్బ్రహ్మణివిషయేనభాతితంనభాసయతీతి యావత్ । యదాచండభాస్కరాదిర్నభాసయతితదాల్పదీప్తిరగ్నిః కాకథేత్యాహ ॥ కుతఇతి ॥ కించసర్వస్యసూర్యాదేస్తద్భాస్యత్వాన్నతద్భాసకత్వ మిత్యాహ ॥ తమేవేతి ॥ అనుగమనవదనుభానంస్వగతమితిశంకాంనిరస్యతి ॥తస్యేతి ॥ తత్రేతి సప్తమ్యాః సతివిషయేచసాధారణ్యాత్సంశయమాహ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్రశ్రుత్యాది బలాదాకాశశబ్దస్యరూఢిత్యాగాదీశ్వరేవృత్తిరాశ్రితాతథేహాపిసతిసప్తమీబలాత్ వర్తమానార్థత్యాగేనయస్మిన్సతి సూర్యా

❁సూ॥౨౧॥అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్॥❁

యదప్యుక్తం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ'ఇత్యాకాశస్యాల్పత్వంశ్రూయమాణంపరమేశ్వరేనోపపద్యతే, జీవస్యత్వారాగ్రోపమితస్యాల్పత్వమవకల్పతఇతి తస్యపరిహారోవక్తవ్యః, ఉక్తోహ్యస్యపరిహారః పరమేశ్వరేప్యాపేక్షిక మల్పత్వమవకల్పత ఇత్యర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతిచేన్న నిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చేత్యత్రసఏవపరిహారోఽనుసంధాతవ్యఇతిసూచయతి । శ్రుత్యైవచేదమల్పత్వం ప్రత్యుక్తంప్రసిద్ధేనాకాశేనోపమిమానయా 'యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోంతర్హృదయఆకాశ'ఇతి॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... ... ❁

❁సూ॥౨౨॥అనుకృతేస్తస్యచ॥❁

'నతత్రసూర్యోభాతి నచంద్రతారకంనేమావిద్యుతోభాంతికుతోయమగ్నిః తమేవభాంతమనుభాతి సర్వం తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతీ'తిసమామనంతి । తత్రయంభాంతమనుభాతిసర్వంయస్యచభాసాసర్వమిదంవిభాతి సకిం తేజోధాతుఃకశ్చిత్? ఉతప్రాజ్ఞఆత్మేతివిచికిత్సాయాం తేజోధాతురితితావత్ప్రాప్తం, కుతః, తేజోధాతూనామేవసూర్యాదీనాంభానప్రతిషేధాత్ । తేజస్స్వభావకంహిచంద్రతారకాది తేజస్స్వభావకఏవసూర్యేభాసమానేఽహనినభాసతఇతి ప్రసిద్ధం, తథాసహసూర్యేణసర్వమిదం చంద్రతారకాదియస్మిన్నభాసతేసోఽపి తేజస్స్వభావకఏవకశ్చిదిత్యవగమ్యతే । అనుభానమపి తేజస్స్వభావక ఏవోపపద్యతే సమానస్వభావకేష్వనుకారదర్శనాత్, గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతీతి, తస్మాత్తేజోధాతుః కశ్చిదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । ప్రాజ్ఞఏవాయమాత్మాభవితుమర్హతి । కస్మాత్, అనుకృతేః, అనుకరణమనుకృతిః, యదేతత్ 'తమేవభాంతమనుభాతి సర్వ'మిత్యనుభానం తత్ప్రాజ్ఞ పరిగ్రహేఽవకల్పతే । 'భారూపస్సత్యసంకల్ప'ఇతిహిప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి,నతు తేజోధాతుంకంచిత్సూర్యాదయోఽనుభాంతీతిప్రసిద్ధం । సమత్వాచ్చ తేజోధాతూనాం సూర్యాదీనాంన తేజోధాతుమన్యంప్రత్య

దయోనభాస్యంతి సతేజోవిశేష ఉపాస్యఇతి భవిష్యదర్థేవృత్తిరాశ్రయణీయా అధునాభాసమానే సూర్యాదౌ నభాతీతివిరోధాదితిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ తేజోధాతురితి ॥ తేజోధ్యానం నిర్గుణస్వయంజ్యోతిరాత్మజ్ఞానమిత్యుభయత్రఫలం । తేజోధాతుత్వేలింగమాహ ॥ తేజోధాతూనామితి ॥ యత్తైజసోఽభిభావకంతత్తైజసమితివ్యాప్తిమాహ ॥ తేజస్స్వభావకమితి ॥ యస్మిన్సతియన్నభాతి తదనుతద్భాతీతివిరుద్ధమిత్యతఆహ ॥ అనుభానమితి ॥ తతోనికృష్టభానంవివక్షితమితిభావః । ముఖ్యసంభవేవివక్షానుపపత్తేః ముఖ్యానుభానలింగాత్సర్వభాసకఃపరమాత్మాత్రగ్రాహ్యఇతిసిద్ధాంతమాహ ॥ ప్రాజ్ఞఇతి ॥ ప్రాజ్ఞత్వం స్వప్రకాశత్వంభాసకత్వార్థముక్తం, తత్రశ్రుతిమాహ ॥ భారూపఇతి ॥ మానాభావాచ్చ తేజోధాతుర్నగ్రాహ్యఇత్యాహ ॥ నత్వితి ॥ కించసూర్యాదయస్తేజోంతరభానమనునభాంతి తేజస్త్వాత్ ప్ర

దీపవదిత్యాహ ॥ సమత్వాచ్చేతి ॥ యోఽయమనుకరోతిసతజ్జాతీయఇతినియమోనాస్తీత్యాహ ॥ నాయమేకాంతఇతి ॥ పౌనరుక్త్యమాశంక్యోక్తానువాదపూర్వకంసూత్రోక్తంహేత్వంతరంవ్యాచష్టే ॥ అనుకృతేరితి ॥ తమేవభాంతమిత్యేవకారోక్తంతద్భానంవినా సర్వస్యపృథగ్భానాభావరూపమనుభానమనుకృతేరిత్యనేనోక్తం తస్యచేతిసర్వభాసకత్వముక్తమిత్యపౌనరుక్త్యమిత్యర్థః । ఆత్మనస్సూర్యాదిభాసకత్వంశ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమవిరుద్ధంచేత్యాహ ॥ తందేవాఇతి ॥ సర్వశబ్దఃప్రకృతసూర్యాదివాచకత్వేనవ్యాఖ్యాతః। సంప్రతితస్యాసంకుచద్వృత్తితాంమత్వాఽర్థాంతరమాహ॥అథవేతి ॥ తత్రేతిసర్వనామశ్రుత్యాప్రకృతంబ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ నతత్రసూర్యఇతి ॥ కించస్పష్టబ్రహ్మపరపూర్వమంత్రాకాంక్షాపూరకత్వాదయంమంత్రోబ్రహ్మపరఇత్యాహ ॥ అనంతరంచేతి ॥ హిరణ్మయేజ్యోతిర్మయే అన్నమయాద్యపేక్షయాపరేకోశే ఆనందమయాఖ్యే పుచ్ఛశబ్దితంబ్రహ్మ విరజం ఆగంతుకమలశూన్యం నిష్కలంనిరవయవం

పేక్షాస్తీయంభాంతమనుభాయుః । నహిప్రదీపఃప్రదీపాంతరమనుభాతి । యదప్యుక్తంసమానస్వభావకేష్వనుకారోదృశ్యతఇతినాయమేకాంతః భిన్నస్వభావకేష్వపిహ్యనుకారోదృశ్యతే, సుతప్తోఽయఃపిండోఽగ్న్యనుకృతిరగ్నిందహంతమనుదహతి, భౌమంవారజోవాయుంవహంతమనువహతీతి । అనుకృతేరిత్యనుభానమసూసుచత్ ।తస్యచేతిచతుర్థపాదమస్యశ్లోకస్యసూచయతి । 'తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీ'తిచతద్ధేతుకంభానంసూర్యాదేరుచ్యమానంప్రాజ్ఞమాత్మానంగమయతి, 'తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృత'మితిహిప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి, తేజోఽన్తరేణతుసూర్యాదితేజోవిభాతీత్యప్రసిద్ధంవిరుద్ధంచ, తేజోఽన్తరేణతేజోఽన్తరస్యప్రతిఘాతదర్శనాత్ । అథవానసూర్యాదీనామేవశ్లోకపఠితానామిదంతద్ధేతుకంవిభానముచ్యతే, కింతర్హి సర్వమిదమిత్యవిశేషశ్రుతేః సర్వస్యైవాస్యనామరూపక్రియాకారకఫలజాతస్యయాభివ్యక్తిస్సాబ్రహ్మజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా । యథాసూర్యజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తాసర్వరూపజాతస్యాభివ్యక్తిస్తద్వత్ । 'నతత్రసూర్యోభాతీ'తిచతత్రశబ్దమాహరన్ ప్రకృతగ్రహణందర్శయతి ప్రకృతంచబ్రహ్మ 'యస్మిన్ ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్షమోత'మిత్యాదినా । అనంతరంచ 'హిరణ్మయేపరేకోశేవిరజంబ్రహ్మనిష్కలం తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదోవిదు'రితి । కథంతజ్జ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్యతఇదముత్థితం 'నతత్రసూర్యోభాతీ'తి । యదప్యుక్తంసూర్యాదీనాంతేజసాంభానప్రతిషేధస్తేజోధాతావేవాన్యస్మిన్నవకల్పతేసూర్యఇవేతరేషామితి, తత్రతుసఏవతేజోధాతురన్యోనసంభవతీత్యుపపాదితం । బ్రహ్మణ్యపిచైషాంభానప్రతిషేధోఽవకల్పతే, యతోయదుపలభ్యతే తత్సర్వంబ్రహ్మణైవజ్యోతిషోపలభ్యతే, బ్రహ్మతునాన్యేనజ్యోతిషోపలభ్యతే, స్వయంజ్యోతిస్స్వరూపత్వాత్, యేనసూర్యాదయస్తస్మిన్భాయుః । బ్రహ్మహ్యన్యద్వ్యనక్తి నతుబ్రహ్మాన్యేనవ్యజ్యతే 'ఆత్మనైవాయంజ్యోతిషాస్తే అగృహ్యోనహిగృహ్యత'ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః ॥ ... ... *

శుభ్రంనైసర్గికమలశూన్యం సూర్యాదిసాక్షిభూతంబ్రహ్మవిత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః । సతిసప్తమీపక్షమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ సూర్యాద్యభిభావకతేజోధాతౌప్రామాణికే తస్యైవగ్రహణశంకాస్యాన్నతత్రప్రమాణమస్తీత్యాహ ॥తత్రేతి ॥ సిద్ధాంతేన తత్రేతివాక్యార్థఃకథమిత్యాశంక్యాహ ॥ బ్రహ్మణ్యపీతి ॥ సతిసప్తమీపక్షేనభాతీతిశ్రుతంవర్తమానత్వంత్యక్త్వా తస్మిన్సతినభాస్యతీత్యశ్రుతభవిష్యత్త్వంకల్పనీయంప్రత్యక్షవిరోధనిరాసాయ, విషయసప్తమీపక్షేతు నభాసయతీత్యశ్రుతణిజధ్యాహారమాత్రం కల్ప్యం నశ్రుతత్యాగఇతిలాఘవం, అతోబ్రహ్మణివిషయేసూర్యాదేర్భాసకత్వనిషేధేనబ్రహ్మభాస్యత్వముచ్యతఇత్యర్థః । యేనాన్యభాస్యత్వేనహేతునా సూర్యాదయస్తస్మిన్బ్రహ్మణివిషయేభాసకాస్స్యుః, తథాతుబ్రహ్మాన్యేననోపలభ్యతేస్వప్రకాశత్వాదితియోజనా । ఉక్తమేవశ్రుత్యంతరేణద్రఢయతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ స్వప్రకాశత్వేఽన్యాభాస్యత్వేచశ్రుతిద్వయం । గ్రహణాయోగ్యత్వాదగృహ్యఇత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౩॥ నిజధ్యాహారపక్షేస్మృతిబలమప్యస్తీత్యాహ ॥అపిచేతి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥అపిచేతి॥ అభాస్యత్వేసర్వభాసకత్వేచశ్లోకద్వయంద్రష్టవ్యం తస్మాదనుభానమంత్రో బ్రహ్మణిసమన్వితఇతిసిద్ధం॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... ...*

౨౪॥*శబ్దాదేవప్రమితః*॥విషయవాక్యంపఠతి అంగుష్ఠేతి॥ పురుషఃపూర్ణోఽప్యాత్మనిదేహమధ్యేఽంగుష్ఠమాత్రేహృదయేతిష్ఠతీత్యంగుష్ఠమాత్రఇత్యుచ్యతే। తస్యైవపరమాత్మత్వవాదివాక్యాంతరమాహ ॥తథేతి॥ అధూమకమితిపఠనీయం। యోఽంగుష్ఠమాత్రోజీవఃసవస్తుతోనిర్ధూమజ్యోతిర్వన్నిర్మలప్రకాశరూపఇతి త్వమర్థంసంశోధ్య తస్యబ్రహ్మత్వమాహ॥ ఈశానఇతి॥ తస్యాద్వితీయత్వమాహ ॥ సఏవేతి॥ కాలత్రయేఽపిసఏవాస్తినాన్యత్కించిత్ యన్నచికేతసాపృష్టంబ్రహ్మతదేతదేవేత్యర్థః। పరిమాణేశానశబ్దాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి॥ యథానుభానాదిలింగాత్ నిజధ్యాహారేణసూర్యాద్యగోచరోబ్రహ్మేత్యుక్తం తథాప్రథమశ్రుతపరిమాణలింగాత్ జీవప్రతీతావీశానోఽస్తి

సూ ॥ ౨౩ ॥ అపిచస్మర్యతే॥

అపిచేదంరూపంప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనస్స్మర్యతేభగవద్గీతాసు "నతద్భాసయతేసూర్యోనశశాంకోనపావకః। యద్గత్వానినివర్తంతేతద్ధామపరమంమమే"తి "యదాదిత్యగతంతేజోజగద్భాసయతేఖిలం। యచ్చంద్రమసియచ్చాగ్నౌతత్తేజోవిద్ధిమామక"మితిచ ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... ... *

సూ॥ ౨౪ ॥ శబ్దాదేవప్రమితః ॥

'అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతీ'తిశ్రూయతే, తథా 'అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషోజ్యోతిరివాధూమకం ఈశానోభూతభవ్యస్యసఏవాద్యసఉశ్వఏతద్వైత'దితిచ । తత్రయోఽయమంగుష్ఠమాత్రఃపురుషశ్శ్రూయతే, సకింవిజ్ఞానాత్మాకింవాపరమాత్మేతిసంశయః। తత్రపరిమాణోపదేశాద్విజ్ఞానాత్మేతితావత్ప్రాప్తం। నహ్యనంతాయామవిస్తారస్యపరమాత్మనోంగుష్ఠపరిమాణత్వముపదిశ్యేత । విజ్ఞానాత్మనస్తూపాధిమత్త్వాత్సంభవతికయాచిత్కల్పనయాంగుష్ఠమాత్రత్వం స్మృతేశ్చ "అథసత్యవతఃకాయాత్పాశబద్ధవశంగతం। అంగుష్ఠమాత్రంపురుషంనిశ్చకర్షయమోబలా"దితి । నహిపరమేశ్వరోబలాద్యమేననిష్క్రష్టుంశక్యః, తేనతత్రసంసార్యంగుష్ఠమాత్రోనిశ్చితః సఏవేహాపీత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః। పరమాత్మైవాయమంగుష్ఠమాత్రపరిమితఃపురుషోభవితుమర్హతి। కస్మాత్,శబ్దాత్ 'ఈశానోభూతభవ్యస్యే'తి । నహ్యన్యఃపరమేశ్వరాద్భూతభవ్యస్యనిరంకుశమీశితా। 'ఏతద్వైత'దితిచప్రకృతంపృష్టమిహానుసందధాతి, ఏతద్వైతత్ యత్పృష్టంబ్రహ్మేత్యర్థః। పృష్టంచేహబ్రహ్మ 'అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్రభూతాచ్చభవ్యాచ్చయత్తత్పశ్యసితద్వదే'తి। శబ్దాదేవేతి అభిధానశ్రుతేరేవేశానఇతి పరమేశ్వరోఽవగమ్యతఇత్యర్థః॥ ... *

కథంపునస్సర్వగతస్యపరమాత్మనఃపరిమాణోపదేశఇతి అత్రబ్రూమః. ... ... *

తిధ్యాయేదితివిధ్యధ్యాహారేణధ్యానపరంవాక్యమితిపూర్వపక్షయతి ॥ తత్రపరిమాణేతి ॥ పూర్వపక్షేబ్రహ్మదృష్ట్యాజీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతేతుప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యజ్ఞానంఫలమితిమంతవ్యం । ఆయామోదైర్ఘ్యంవిస్తారోమహత్త్వమితిభేదః॥ కయాచిదితి ॥ అంగుష్ఠమాత్రహృదయస్యవిజ్ఞానశబ్దితబుద్ధ్యభేదాధ్యాసకల్పనయేత్యర్థః। స్మృతిసంవాదాదప్యంగుష్ఠమాత్రోజీవఇత్యాహ ॥ స్మృతేశ్చేతి॥ అథమరణానంతరం యమపాశైర్బద్ధంకర్మవశంప్రాప్తమిత్యర్థః। తత్రాపీశ్వరఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ "ప్రభవతిసంయమనేమమాపివిష్ణు"రితియమస్యేశ్వరనియమ్యత్వస్మరణాదితిభావః। భూతభవ్యస్యేత్యుపపదాత్సాధకాద్బాధకాభావాచ్చ ఈశానఇతీశత్వశబ్దాన్నిరంకుశమీశితాభాతీతి శ్రుత్యాలింగంబాధ్యమితిసిద్ధాంతయతి ॥ పరమాత్మైవేతి ॥ప్రకరణాచ్చబ్రహ్మపరమిదంవాక్యమిత్యాహ॥ఏతదితి ॥ శబ్దోవాక్యం లింగాద్దుర్బలమిత్యాశంక్యాహ॥ శబ్దాదితి॥ ... ... *

౨౫ ॥ కరస్సకనిష్ఠః అరత్నిః । ముఖ్యాంగుష్ఠమాత్రో జీవో గృహ్యతాం కిం గౌణగ్రహణేనేత్యత ఆహ ॥ నచాన్య ఇతి ॥ సతి సంభవే ముఖ్యగ్రహో న్యాయ్యః అత్ర తు శ్రుతివిరోధాదసంభవ ఇతి గౌణగ్రహ ఇత్యర్థః । మనుష్యానేవేతి త్రైవర్ణికానేవేత్యర్థః । శక్తత్వాదిత్యనేన పశ్వాదీనాం దేవానామృషీణాంచాధికారో వారితః । తత్ర పశ్వాదీనాం శాస్త్రార్థజ్ఞానాదిసామగ్ర్యభావాత్ కర్మణ్యశక్తిః, ఇంద్రాదేః స్వదేవతాకే కర్మణి స్వోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాదశక్తిః, ఋషీణామార్షేయవరణే ఋష్యంతరాభావాదశక్తిః। అర్థిత్వాదిత్యనేన నిష్కామానాం ముముక్షూణాం స్థావరాణాం చాధికారో వారితః తత్ర ముముక్షూణాం శుద్ధ్యర్థిత్వే నిత్యాదిష్వధికారో న కామ్యేషు శుద్ధచిత్తానాం మోక్షార్థిత్వే శ్రవణాదిషు వ్యంజకేష్వధికారో న కర్మస్వితి మంతవ్యం। శూద్రస్యాధికారం నిరస్యతి ॥ అపర్యుదస్తత్వాదితి ॥ 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త' ఇతి పర్యుదాసాత్, 'ఉపనయీత తమధ్యాపయీతే'తి శాస్త్రాచ్చ న శూద్రస్య వైదికే కర్మణ్యధికారః । తస్యైకజాతిత్వస్మృతేరుపనయనప్రయుక్తద్విజత్వాభావేన వేదాధ్యయనాభావాత్ । అత్రాపేక్షితో న్యాయః షష్ఠాధ్యాయే వర్ణిత ఇత్యాహ ॥ వర్ణితమితి ॥ 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదిశాస్త్రస్యావిశేషేణ స్వర్గఫలార్థినః ప్రతి ప్రవృత్తత్వాత్ప్రా

॥ సూ ॥ ౨౫ ॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥

సర్వగతస్యాపి పరమాత్మనో హృదయేఽవస్థానమపేక్ష్యాంగుష్ఠమాత్రత్వమిదముచ్యతే, ఆకాశస్యేవ వంశపర్వాపేక్షమరత్నిమాత్రత్వం । న హ్యంజసాతిమాత్రస్య పరమాత్మనోఽంగుష్ఠమాత్రత్వముపపద్యతే । న చాన్యః పరమాత్మన ఇహ గ్రహణమర్హతి ఈశానశబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం । నను ప్రతిప్రాణిభేదం హృదయానామనవస్థితత్వాత్తదపేక్షమప్యంగుష్ఠమాత్రత్వం నోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరముచ్యతే, మనుష్యాధికారత్వాదితి । శాస్త్రం హ్యవిశేషప్రవృత్తమపి మనుష్యానేవాధికరోతి శక్తత్వాదర్థిత్వాదపర్యుదస్తత్వాదుపనయనాదిశాస్త్రాచ్చేతి। వర్ణితమేతదధికారలక్షణే, మనుష్యాణాంచ నియతపరిమాణః కాయః, ఔచిత్యేన నియతపరిమాణమేవ చైషామంగుష్ఠమాత్రం హృదయం । అతో మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్య మనుష్యహృదయావస్థానాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముపపన్నం పరమాత్మనః । యదప్యుక్తం పరిమాణోపదేశాత్ స్మృతేశ్చ సంసార్యేవాయమంగుష్ఠమాత్రః ప్రత్యేతవ్య ఇతి తత్ప్రత్యుచ్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యాదివత్ సంసారిణ ఏవ సతోఽంగుష్ఠమాత్రస్య బ్రహ్మత్వమిదముపదిశ్యత ఇతి । ద్విరూపా హి వేదాంతవాక్యానాం ప్రవృత్తిః, క్వచిత్పరమాత్మస్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైకత్వోపదేశపరా । తదత్ర విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మనైకత్వముపదిశ్యతే నాంగుష్ఠమాత్రత్వం క

ణిమాత్రస్య సుఖార్థిత్వాచ్చ ఫలార్థే కర్మణి పశ్వాదీనామప్యధికార ఇత్యాశంక్యోక్తరీత్యా తేషాం శక్త్యభావాత్ స్వర్గకామపదం మనుష్యపరతయా సంకోచ్య మనుష్యాధికారత్వే స్థాపితే చాతుర్వర్ణ్యాధికారమాశంక్య 'వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్యః శరది వైశ్య' ఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధశ్రవణాత్తేషామేవాధికార ఇతి వర్ణితమిత్యర్థః । అస్తు ప్రస్తుతే కిమాయాతం తత్రాహ ॥ మనుష్యాణాంచేతి ॥ ప్రాయేణ సప్తవితస్తిపరిమితో మనుష్యదేహ ఇత్యర్థః । ఏవమంగుష్ఠశబ్దో హృత్పరిమాణవాచకస్తత్రస్థం బ్రహ్మ లక్షయతీత్యుక్తం సంప్రతి తచ్ఛబ్దేనాంగుష్ఠమాత్రం జీవమనూద్యాయమీశాన ఇతి బ్రహ్మాభేదో బోధ్య ఇతి వక్తుముక్తమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ ప్రతిపాద్యాభేదవిరోధాదనువాద్యాంగుష్ఠమాత్రత్వం బాధ్యం తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వాదిత్యాహ ॥ తదితి ॥ క్వచిత్ అస్థూలమిత్యాదౌ, క్వచిత్ తత్త్వమసీత్యాదౌ (* నను పరమాత్మనోఽంగుష్ఠపరిమాణత్వం న సంభవతీతి సూత్రకారేణ హృదయాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముక్తం ద్వివిధేత్యాదిభాష్యాత్తు జీవముద్దిశ్య బ్రహ్మత్వబోధనమితి ప్రతీయత ఇతి సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాద్భాష్యమనుపపన్నమితి చేన్న, భాష్యతాత్పర్యానభిజ్ఞానాత్ । కఠవల్లీవాక్యస్యావాంతరతాత్పర్యమేకం మహాతాత్పర్యం చైకం తత్రా

* నన్విత్యాద్యవధేయమిత్యంతం ఔత్తరః పాఠః.

వాంతర తాత్పర్యముపాస్యే బ్రహ్మణి మహాతాత్పర్యంచ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి అతఏవ భాష్యకారైర్వాక్యద్వయోపన్యాసః కృతః । అతఏవోపాసనాఫలం కఠవల్ల్యామేవ ‘ శతంచైకాచహృదయస్య నాడ్య ’ ఇత్యాదినా బోధితం । అతఏవచతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయచరణేతదోకోగ్ర ఇతి సూత్రే హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతీతి భాష్యకారైః ప్రథమవాక్యస్య ఉపాస్యే బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి ప్రకటీకృతం । ఇత్థంచాత్రత్యభాష్యం మహాతాత్పర్యాభిప్రాయకమితి ద్రష్టవ్యం । రామానుజభాష్యకృతాతు పూర్వపక్షోఽస్మద్భాష్యతాత్పర్యాజ్ఞానేనైవకృత ఇత్యవధేయం ॥) ఏకత్వార్థేవాక్యశేషమనుకూలయతి ॥ ఏకమితి ॥ శ్రుతిర్యమోవాకర్త్తా ద్రష్టవ్యః తం జీవం ప్రవృహేత్ పృథక్కుర్యాత్ ధైర్యేణ బలవదింద్రియనిగ్రహాదినా తం వివిక్తమాత్మానం శుక్రం స్వప్రకాశం అమృతం కూటస్థం బ్రహ్మ జానీయాదిత్యర్థః । తస్మాత్కఠవాక్యం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధం ॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్... ... ... ❁

౨౬॥ శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వే దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ ❁ తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్ ❁ ॥ ననుసమన్వయాధ్యాయేఽధికారచింతానసంగతేత్యత ఆహ ॥ అంగుష్ఠేతి ॥ స్మృతస్యోపేక్షానర్హత్వం ప్రసంగః । అత్రమనుష్యాధికారత్వోక్త్యా స్మృతానాం దేవాదీనాం వేదాంతశ్రవణాదావధికారోఽస్తి నవేతిసందేహేభోగాసక్తానాం వైరాగ్యాద్యసంభవాన్నేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ ॥ బాఢమితి ॥ ఏవమధికారవిచారా

స్యచిత్ । ఏతమేవార్థం పరేణస్పష్టీకరిష్యతి । ‘ అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా సదాజనానాం హృదయే సన్నివిష్టః తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృత ’ మితి॥

❁ సూ ॥ ౨౬॥ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సంభవాత్ ॥ ❁

అంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిర్మనుష్యహృదయాపేక్షా మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్యేత్యుక్తం, తత్ప్రసంగాదిదముచ్యతే । బాఢం మనుష్యానధికరోతి శాస్త్రం, నతు మనుష్యానేవేతిహ బ్రహ్మజ్ఞానే నియమోఽస్తి, తేషాం మనుష్యాణాముపరిష్టాద్యేదేవాదయస్తానప్యధికరోతిశాస్త్రమితిబాదరాయణఆచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, సంభవాత్ । సంభవతిహి తేషామర్థిత్వాది అధికారకారణం । తత్రార్థిత్వం తావన్మోక్షవిషయం దేవాదీనామపిసంభవతివికారవిషయవిభూత్యనిత్యత్వాలోచనాదినిమిత్తం । తథా సామర్థ్యమపి తేషాం సంభవతిమంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాత్ । నచ తేషాం కశ్చిత్ప్రతిషేధోఽస్తి । నచోపనయనాదిశాస్త్రైస్తేషామధికారోనివర్త్యతే । ఉపనయనస్య వేదాధ్యయనార్థత్వాత్, తేషాంచ స్వయం ప్రతిభాతవేదత్వాత్ । అపిచైషాం విద్యాగ్రహణార్థం

త్మకాధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికీసంగతిః । అత్ర పూర్వపక్షే దేవాదీనాం జ్ఞానానధికారాద్దేవత్వప్రాప్తిద్వారా క్రమముక్తిఫలాసుదహరాద్యుపాసనాసు క్రమముక్త్యర్థినాం మనుష్యాణామప్రవృత్తిః ఫలం, సిద్ధాంతేతు ప్రవృత్తిః । ఉపాసనాభిర్దేవత్వం ప్రాప్తానాం శ్రవణాదినా జ్ఞానాన్ముక్తిసంభవాదితిసఫలోఽయం విచారః । ననుభోగాసక్తానాం తేషాం మోక్షార్థిత్వాభావాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ అర్థిత్వం తావదితి ॥ వికారత్వేనానృత విషయసుఖస్యక్షయోదయాదిదోషదృష్ట్యా నిరతిశయసుఖమోక్షార్థిత్వం సత్త్వప్రకృతీనాం దేవాదీనాం సంభవతీత్యర్థః । నన్వింద్రాయస్వాహేత్యాదౌ చతుర్థ్యంతశబ్దాతిరిక్తా విగ్రహవతీ దేవతా నాస్తి శబ్దస్యచాసామర్థ్యాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ తథేతి - అర్థిత్వవదిత్యర్థః । అపర్యుదస్తత్వమాహ ॥ నచ తేషామితి ॥ ‘ శూద్రోయజ్ఞేనవక్లృప్త ’ ఇతివద్దేవాదీనాం విద్యాధికారనిషేధో నాస్తీత్యర్థః । నను విగ్రహవత్త్వేనదృష్టసామర్థ్యే సత్యప్యుపనయనాభావాచ్ఛాస్త్రీయసామర్థ్యం నాస్తీత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ జన్మాంతరాధ్యయనబలాత్స్వయమేవప్రతిభాతాః స్మృతా వేదాయేషాం తేతథా తద్భావాదిత్యర్థః । బాలాదిషుప్రవిష్టపిశాచాదీనాం వేదోద్ఘోషదర్శనాద్దేవయోనీనాం జన్మాంతరస్మరణమస్తీతిస్మృతవేదాంతానామర్థవిచారోయుక్త ఇత్యర్థః । దేవానామృషీణాంచ విద్యాధికారేకారణమర్థిత్వాదికముక్త్వా శ్రౌతంగురుకులవాసాదిలింగమాహ ॥ అ

పిచేతి ॥ నను బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి వేదార్థత్వాత్ అగ్నిహోత్రవదిత్యత ఆహ ॥ యదపీతి ॥ దేవానాం కర్మసు నాధికారః దేవతాంతరాణాముద్దేశ్యానామభావాదితి ప్రథమసూత్రార్థః, ఋషీణామనధికారః ఋష్యంతరాభావాదృషియుక్తే కర్మణ్యశక్తేరితి ద్వితీయసూత్రార్థః । అసామర్థ్యముపాధిరితి పరిహరతి ॥ న తదితి ॥ అసామర్థ్యరూపం కారణమిత్యర్థః, న హ్యస్తి యేనాసామర్థ్యం స్యాదితి శేషః 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణా'మితి వాక్యబోధోఽప్యనుమానస్య ద్రష్టవ్యః । నను దేవాదీన్ప్రత్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః కథం తేషాం మహాదేహత్వేన హృదయస్యాస్మదంగుష్ఠమాత్రత్వాభావాత్ అతశ్శ్రుతిషు తేషాం నాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ దేవాద్యధికారేఽపీతి ॥ . . . . . *

౨౭ ॥ నను మంత్రాదీనాం ప్రతీయమానవిగ్రహవత్త్వే తాత్పర్యం కల్పయిత్వా దేవాదీనామధికార ఉక్తస్స చాయుక్తః అన్యపరాణాం తేషాం ప్రత్యక్షాదివిరోధేన స్వార్థే తాత్పర్యకల్పనానుపపత్తేరిత్యాక్షిప్య సూత్రచతుష్టయేన పరిహరతి ॥ విరోధః కర్మణీత్యాదినా ॥ వర్ణ్యేత, తర్హీతి శేషః । స్వరూపం విగ్రహః । అభ్యుపగమే ప్రత్యక్షేణ దేవతా దృశ్యేత న చ దృశ్యతే అతో యోగ్యానుపలబ్ధ్యా దేవతాయా విగ్రహవత్త్వాభావాత్ సంప్రదానకారకాభావేన కర్మానిష్పత్తి

బ్రహ్మచర్యాదీన్దర్శయతి 'ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాస, భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే'త్యాది । యదపి కర్మస్వనధికారకారణముక్తం న దేవానాం దేవతాంతరాభావాత్ న ఋషీణామృష్యంతరాభావాదితి, న తద్విద్యాస్వస్తి । న హీంద్రాదీనాం విద్యాస్వధిక్రియమాణానామింద్రాద్యుద్దేశేన కించిత్కృత్యమస్తి, న చ భృగ్వాదీనాం భృగ్వాదిసగోత్రతయా, తస్మాద్దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికారః కేన వార్యతే । దేవాద్యధికారేఽప్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః స్వాంగుష్ఠాపేక్షయా న విరుధ్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౭ ॥ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥

స్యాదేతద్యది విగ్రహవత్త్వాద్యభ్యుపగమేన దేవాదీనాం విద్యాస్వధికారో వర్ణ్యేత విగ్రహవత్త్వాదృత్విగాదివదింద్రాదీనామపి స్వరూపసన్నిధానేన కర్మాంగభావోఽభ్యుపగమ్యేత, తథా చ విరోధః కర్మణి స్యాత్, న హీంద్రాదీనాం స్వరూపసన్నిధానేన యాగాంగభావో దృశ్యతే, న చ సంభవతి । బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేంద్రస్య స్వరూపసన్నిధానానుపపత్తేరితి చేత్, నాయమస్తి విరోధః, కస్మాత్, అనేకప్రతిపత్తేః । ఏకస్యాపి దేవతాత్మనో యుగపదనేకస్వరూపప్రతిపత్తిస్సంభవతి । కథమేతదవగమ్యతే, దర్శనాత్ । తథా హి 'కతి దేవా' ఇత్యుపక్రమ్య 'త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రే'తి నిరుచ్య 'కతమే త' ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం 'మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవతా' ఇతి బ్రువతీ శ్రుతిరేకైకస్య దేవతాత్మనో యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి । తథా త్రయస్త్రింశతోఽపి షడాద్యంతర్భా

ర్న స్యాదిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ విగ్రహస్యాంగత్వమనుపలబ్ధిబాధితం యుక్త్యా చ న సంభవతీత్యాహ ॥ న చేతి ॥ తస్మాదర్థోపహితశబ్ద ఏవ దేవతా తస్యా అచేతనత్వాన్న విద్యాధికార ఇతి శంకార్థః ॥ పరిహరతి ॥ నాయమితి ॥ ఏకస్యాపి దేవస్య యోగబలాదనేకదేహప్రాప్తిః శ్రుతిస్మృతిదర్శనాత్సంభవతి అతో న కర్మణి విరోధ ఇతి వ్యాచష్టే ॥ కస్మాదిత్యాదినా ॥ వైశ్వదేవశస్త్రే శస్యమానదేవాః కతీతి శాకల్యేన పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యో నివిదా త్రయశ్చేత్యాదిరూపయోత్తరం దదౌ । నివిన్నామ శస్యమానదేవసంఖ్యావాచకశ్శబ్దః । షడధికాని త్రీణి శతాని త్రీణి సహస్రాణీతి సంఖ్యోక్త్వా సంఖ్యేయస్వరూపప్రశ్నే మహిమానో విభూతయః సర్వే దేవాః, ఏషాం త్రయస్త్రింశద్దేవానాం, అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యా ఇంద్రః ప్రజాపతిశ్చేతి త్రయస్త్రింశద్దేవాః తేఽపి షణ్ణాం అగ్నిపృథివీవాయ్వంతరిక్షాదిత్యదివాం మహిమానస్తేఽపి షట్సు దేవేష్వంతర్భవంతి షడ్దేవాస్త్రిషు లోకేషు త్రయశ్చ ద్వయోరన్నప్రాణయోర్ద్వౌ చైకస్మిన్ప్రాణే హిరణ్యగర్భే అంతర్భవత ఇతి దర్శితమిత్యర్థః । త్రయస్త్రింశతోఽపి దేవానామితి సంబంధః । దర్శనం శ్రౌతం వ్యాఖ్యాయస్మా

ర్థం వ్యాచష్టే ॥ తథా స్మృతిరితి ॥ బలం యోగసిద్ధిం "అణిమా మహిమా చైవ లఘిమా ప్రాప్తిరీశితా । ప్రాకామ్యం చ వశిత్వం చ యత్రకామావసాయితే"త్యష్టైశ్వర్యాణి । తుణేన అణుః మహాన్ లఘుర్గురుశ్చ భవతి యోగీ । అంగుల్యా చంద్రస్పర్శః ప్రాప్తిః । ఈశితా సృష్టిశక్తిః । ప్రాకామ్యం ఇచ్ఛానభిఘాతః । వశిత్వం నియమనశక్తిః । సంకల్పమాత్రాదిష్టలాభో యత్రకామావసాయితేతి భేదః । అజానసిద్ధానాం జన్మనా సిద్ధానామిత్యర్థః । ఫలితమాహ ॥ అనేకేతి ॥ అనేకేషు కర్మస్వేకస్య ప్రతిపత్తిరంగభావః । తస్యాం లోకే దర్శనాదితి వక్తుం వ్యతిరేకమాహ ॥ క్వచిదేక ఇతి ॥ ప్రకృతోపయుక్తమన్వయదృష్టాంతమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ ... ... *

౨౮ ॥ కర్మణ్యవిరోధమంగీకృత్య శబ్దప్రామాణ్యవిరోధమాశంక్య పరిహరతి ॥ శబ్ద ఇతి చేదితి ॥ మా ప్రసంజి ప్రస

వక్రమేణ 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ' ఇతి ప్రాణైకరూపతాం దేవానాం దర్శయంతీ తస్యైవైకస్య ప్రాణస్య యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి । తథా స్మృతిరపి "ఆత్మనాం వై సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ । కుర్యాద్యోగీ బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేత్ । ప్రాప్నుయాద్విషయాన్ కైశ్చిత్కైశ్చిదుగ్రం తపశ్చరేత్ । సంక్షిపేచ్చ పునస్తాని సూర్యో రశ్మిగణానివే"త్యేవంజాతీయకా ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యాణాం యోగినామపి యుగపదనేకశరీరయోగం దర్శయతి కిము వక్తవ్యమాజానసిద్ధానాం దేవానాం । అనేకరూపప్రతిపత్తిసంభవాచ్చైకైకా దేవతా బహుభీ రూపైరాత్మానం ప్రవిభజ్య బహుషు యాగేషు యుగపదంగభావం గచ్ఛతి పరైశ్చ న దృశ్యతేఽన్తర్ధానాదిశక్తియోగాదిత్యుపపద్యతే । అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదిత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా విగ్రహవతామపి కర్మాంగభావచోదనాస్వనేకప్రతిపత్తిర్దృశ్యతే । క్వచిదేకోఽపి విగ్రహవాననేకత్రయుగపదంగభావంగచ్ఛతి యథా బహుభిర్భోజయద్భిర్నైకో బ్రాహ్మణో యుగపద్భోజ్యతే । క్వచిచ్చైకోఽపి విగ్రహవాననేకత్ర యుగపదంగభావం గచ్ఛతి । యథా బహుభిర్నమస్కుర్వాణైరేకో బ్రాహ్మణో యుగపన్నమస్క్రియతే తద్వదిహాపి ఉద్దేశపరిత్యాగాత్మకత్వాద్యాగస్య విగ్రహవతీమప్యేకాం దేవతాముద్దిశ్య బహవః స్వం స్వం ద్రవ్యం యుగపత్పరిత్యక్ష్యంతీతి విగ్రహవత్త్వేఽపి దేవాదీనాం న కించిత్కర్మణి విరుధ్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౮ ॥ శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ॥

మా నామ విగ్రహవత్త్వే దేవాదీనామభ్యుపగమ్యమానే కర్మణి కశ్చిద్విరోధః ప్రసంజి శబ్దే తు విరోధః ప్రసజ్యేత, కథం, ఔత్పత్తికం హి శబ్దస్యార్థేన సంబంధమాశ్రిత్యానపేక్షత్వాదితి వేదస్య ప్రామాణ్యం స్థాపితం । ఇదానీం తు విగ్రహవతీ దేవతాభ్యుపగమ్యమానా యద్యప్యైశ్వర్యయోగాద్యుగపదనేకకర్మసంబంధీని హవీంషి భుంజీత తథాపి విగ్రహయోగాదస్మదాదివజ్జననమరణవతీ సేతి నిత్యస్య శబ్దస్య నిత్యేనార్థేన అనిత్యసంబంధే ప్రవిలీయమానే యద్వైదికే శబ్దే ప్రామాణ్యం స్థితం తస్య విరోధః స్యాదితి చేన్నాయమప్యస్తి విరోధః. కస్మాత్, అతః ప్రభవాత్ । అత ఏవ హి వైదికాచ్ఛబ్దాద్దేవాదికం జగత్ప్రభవతి । నను జన్మాద్యస్య యత ఇత్యత్ర బ్రహ్మప్రభవత్వం జగతోఽవధారితం కథమిహ శబ్దప్రభవత్వము

క్తమాభూన్నామేత్యర్థః । ఔత్పత్తికసూత్రే శబ్దార్థయోరనాద్యోః సంబంధస్యానాదిత్వాద్వేదస్యార్థే మానాంతరానపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యముక్తం, ఇదానీమనిత్యవిగ్రహవ్యక్త్యభ్యుపగమే తత్సంబంధస్యాప్యనిత్యత్వాన్మానాంతరేణ వ్యక్తిం జ్ఞాత్వా శబ్దస్య సంకేతః పుంసా కర్తవ్య ఇతి మానాంతరాపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యస్య విరోధః స్యాదిత్యాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ కిం శబ్దానామనిత్యతయా సంబంధస్య కార్యత్వమాపాద్యతే? ఉతార్థానామనిత్యతయా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ నామయపీతి ॥ కర్మణ్యవిరోధవదిత్యపేరర్థః । దేవాదివ్యక్తిహేతుత్వేన ప్రాగేవ శబ్దానాం సత్త్వాన్నానిత్యత్వమితి భావః । అత్ర పూర్వాపరవిరోధం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ శబ్దస్య నిమిత్తత్వేన బ్రహ్మసహకారిత్వాదవిరోధ ఇత్యాశం

క్త్యద్వితీయంకల్పముత్థాపయతి ॥ అపిచేతి ॥ అనిత్యత్వంసాదిత్వం వ్యక్తిరూపార్థానామనిత్యతయా శబ్దానాం సంబంధస్యానిత్యత్వందుర్వారం, తస్మాత్పౌరుషేయసంబంధసాపేక్షత్వాత్ ప్రామాణ్యవిరోధఇత్యర్థః ।నచవ్యక్తీనామనిత్యత్వేపి ఘటత్వాదిజాతిసమవాయవచ్ఛబ్దసంబంధోఽపి నిత్యస్స్యాదితి వాచ్యం, ఉభయాశ్రిత సంబంధస్యాన్యతరాభావే స్థిత్యయోగేనదృష్టాంతాసిద్ధేరితిభావః । యథాగోత్వాదయోగవాది శబ్దవాచ్యాః తథావసుత్వాద్యాకృతయోవస్వాదిశబ్దార్థాఃనవ్యక్తయఇతిపరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ శబ్దానాంతదర్థానాంజాతీనాంచనిత్యత్వాత్తత్సంబంధోపినిత్యఇతిప్రతిపాదయతి ॥ నహీత్యాదినా ॥ వ్యక్తీనామానంత్యాదితి ॥నచగోత్వావచ్ఛేదేనవ్యక్తిషుశక్తిస్సుగ్రహేతివాచ్యం,సామాన్యస్యాప్రత్యాసత్తిత్వేన సర్వవ్యక్త్యుపస్థిత్యభావాత్ గోత్వం శక్యతావచ్ఛేదకమితి గ్రహాపేక్షయాగోత్వంశక్యమితి లాఘవాత్ నిరూఢాజహల్లక్షణయా వ్యక్తేర్లాభేనానన్యలభ్యత్వాభావాచ్చేతి భావః । యద్వా కేవలవ్యక్తిషు శక్తిరత్రనిరస్యతేఽనుపపత్తిజ్ఞానంవినైవవ్యక్తేశ్శబ్దశక్త్యాయత్తజాతిజ్ఞానవిషయత్వేనోభయశక్తేరావశ్యకత్వాత్ । తథాచ నిత్యజాతితాదాత్మ్యేన వ్యక్తేరనాదిత్వాత్తత్సంబంధోప్యనాదిః సత్కార్యవాదాత్ అతఏవ వాక్యవృత్తౌ తత్త్వమస్యాది

చ్యతే । అపిచయదినామవైదికాచ్ఛబ్దాదస్యప్రభవోభ్యుపగతఃకథమేతావతావిరోధశ్శబ్దేపరిహృతః యావతావసవోరుద్రాఆదిత్యావిశ్వేదేవామరుతఇత్యేతేఽర్థాఅనిత్యాఏవోత్పత్తిమత్త్వాత్, తదనిత్యత్వేచ తద్వాచినాంవైదికానాంవస్వాదిశబ్దానామనిత్యత్వం కేనవార్యతే । ప్రసిద్ధంహిలోకేదేవదత్తస్యపుత్రే ఉత్పన్నేయజ్ఞదత్తఇతి తస్యనామక్రియతఇతి । తస్మాద్విరోధఏవశబ్దఇతి చేన్న, గవాదిశబ్దార్థ సంబంధనిత్యత్వదర్శనాత్ । నహిగవాదివ్యక్తీనాముత్పత్తిమత్త్వేతదాకృతీనాముత్పత్తిమత్త్వంస్యాత్, ద్రవ్యగుణ కర్మణాంహివ్యక్తయఏవోత్పద్యంతేనాకృతయః । ఆకృతిభిశ్చ శబ్దానాంసంబంధోనవ్యక్తిభిః । వ్యక్తీనామానంత్యాత్సంబంధగ్రహణానుపపత్తేః । వ్యక్తిషూత్పద్యమానాస్వప్యాకృతీనాంనిత్యత్వాన్నగవాదిశబ్దేషుకశ్చిద్విరోధోదృశ్యతే । తథాదేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేప్యాకృతినిత్యత్వాన్నకశ్చిద్వస్వాదిశబ్దేషువిరోధఇతి ద్రష్టవ్యః । ఆకృతి విశేషస్తుదేవాదీనాంమంత్రార్థవాదాదిభ్యోవిగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదవగంతవ్యః । స్థానవిశేషసంబంధనిమిత్తాశ్చేంద్రాదిశబ్దాస్సేనాపత్యాదిశబ్దవత్ । తతశ్చయోయస్తత్తత్స్థానమధితిష్ఠతి సస ఇంద్రాదిశబ్దైరభిధీయతఇతి నదోషోభవతి । నచేదంశబ్దప్రభవత్వం బ్రహ్మప్రభవత్వవదుపాదానకారణత్వాభిప్రాయేణోచ్యతే । కథంతర్హి స్థితేవాచకాత్మనానిత్యేశబ్దేనిత్యార్థసంబంధిని శబ్దవ్యవహారయోగ్యార్థవ్యక్తినిష్పత్తిః అతః ప్రభవాదిత్యుచ్యతే । కథంపునరవగమ్యతే శబ్దాత్ప్రభవతి జగదితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం । ప్రత్యక్షం హిశ్రుతిః ప్రామాణ్యం ప్రత్యనపేక్ష

వాక్యేషు భాగలక్షణోక్తా యుజ్యతే కేవలసామాన్యస్యవాచ్యత్వేఽఖండార్థస్యవాచ్యైకదేశత్వాభావా దతఃప్రభవాదితిసూత్రస్వారస్యాచ్చ కేవలవ్యక్తిశక్తినిరాసఇతి గమ్యతే । కేవలవ్యక్తివచనాఃఖలు డిత్థాదిశబ్దాఅర్థానంతరభావినస్సాంకేతికాః, గవాదిశబ్దాస్తు వ్యక్తిప్రభవహేతుత్వేన ప్రాగేవసంతీతి నవ్యక్తిమాత్రవచనాస్సాంకేతికాః కింతుస్థూలసూక్ష్మభావేనానుస్యూతవ్యక్త్యవినాభూతసామాన్యవచనాఇతి మంతవ్యం । నచేంద్రాదివ్యక్తేరేకత్వేన జాత్యభావాదాకాశశబ్దవదింద్రచంద్రాదిశబ్దాః కేవలవ్యక్తివచనాఇతి సాంప్రతం, అతీతానాగతవ్యక్తిభేదేనజాత్యుపపత్తేరిత్యలంప్రపంచేన॥దృష్టాంతముపసంహృత్యదార్ష్టాంతికమాహ ॥ వ్యక్తిష్విత్యాదినా॥ ఆకృతిర్జాతిః। ననుకాసావ్యక్తిఃయదనుగతేంద్రత్వాదిజాతిశ్శబ్దార్థస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ఆకృతివిశేషస్త్వితి ॥ వజ్రహస్తః పురందర ఇత్యాదిభ్యఇత్యర్థః । ఇంద్రాదిశబ్దానాంజాతిః ఇంద్రాదిషు ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుక్త్వా ఉపాధినిమిత్తత్వమాహ ॥ స్థానేతి ॥ వ్యక్తిప్రలయేఽపి స్థానస్యస్థాయిత్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధనిత్యతేత్యాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ ఉక్తంపూర్వాపరవిరోధం పరిహరతి ॥నచేతి॥ శబ్దోనిమిత్తమిత్యవిరోధంమత్వా సూత్రశేషమవతారయతి ॥ కథంపునరితి ॥ స్మృత్యాస్వప్రామాణ్యార్థం మూలశ్రుతిరనుమీ

సూచిత ఇత్యనుమానం స్మృతిః । 'ఏతే అసృగ్రమిందవస్తిరఃపవిత్రమాశవః విశ్వాన్యభిసౌభగే'త్యేతన్మంత్రస్థైః పదైః స్మృత్వా బ్రహ్మా దేవాదీనసృజత్ । ఏత ఇతి పదం సర్వనామత్వాద్దేవానాం స్మారకమ్, అసృక్ రుధిరం తత్ప్రధానే దేహే రమంత ఇత్యసృగ్రా మనుష్యాః । చంద్రస్థానాం పితౄణామిందుశబ్దః స్మారకః । పవిత్రం సోమం స్రావయతాం తిరస్కుర్వతాం గ్రహాణాం తిరఃపవిత్రశబ్దః । ఋచో వ్యశ్నువతాం స్తోత్రాణాం గీతిరూపాణామాశుశబ్దః 'ఋచ్యధ్యూఢం సామే'తి శ్రుతేః । స్తోత్రానంతరం ప్రయోగం విశతాం శస్త్రాణాం విశ్వశబ్దః । సర్వత్ర సౌభాగ్యయుక్తానామభిసౌభగాశబ్దః స్మారక ఇతి ఛందోగబ్రాహ్మణవాక్యార్థః । స ప్రజాపతిః మనసా వాచం త్రయీం మిథునం సమభవత్ । మనోవాగ్రూపం మిథునం సంభావితవాన్ మనసా త్రయీప్రకాశితాం సృష్టిమాలోచితవానిత్యర్థః । 'రశ్మిరిత్యేవాదిత్యమసృజతే'త్యాదిశ్రుతిరాదిశబ్దార్థః । సంప్రదాయో గురుశిష్యపరంపరాధ్యయనమ్ । సంస్థా అవస్థాః । ప్రజాపతిసృష్టిః శబ్దపూర్వికా సృష్టిత్వాత్ ప్రత్యక్షఘటాదివదితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ అపి చేతి ॥ అతః ప్రభవత్వప్రసంగాచ్ఛబ్ద

త్వాత్ । అనుమానం స్మృతిః ప్రామాణ్యం ప్రతి సాపేక్షత్వాత్ । తే హి శబ్దపూర్వాం సృష్టిం దర్శయతః । 'ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాసృగ్రమితి మనుష్యానిందవ ఇతి పితౄంస్తిరఃపవిత్రమితి గ్రహానాశవ ఇతి స్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్రమభిసౌభగేత్యన్యాః ప్రజా' ఇతి శ్రుతిః । తథాన్యత్రాపి "స మనసా వాచం మిథునం సమభవ"దిత్యాదినా తత్ర తత్ర శబ్దపూర్వికా సృష్టిః శ్రావ్యతే । స్మృతిరపి "అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా । ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రవృత్తయః" ఇతి । ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచః సంప్రదాయప్రవర్తనాత్మకో ద్రష్టవ్యోఽనాదినిధనాయా అన్యాదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్ । తథా "నామ రూపే చ భూతానాం కర్మణాం చ ప్రవర్తనమ్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశ్వరః" ఇతి । "సర్వేషాం చ స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే" ఇతి చ । అపి చ చికీర్షితమర్థమనుతిష్ఠన్ తస్య వాచకం శబ్దం పూర్వం స్మృత్వా పశ్చాత్తమర్థమనుతిష్ఠతీతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షమేతత్ । తథా ప్రజాపతేరపి స్రష్టుః సృష్టేః పూర్వం వైదికాః శబ్దా మనసి ప్రాదుర్బభూవుః పశ్చాత్తదనుగతానర్థాన్ససర్జేతి గమ్యతే । తథా చ శ్రుతిః 'స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజతే'త్యేవమాదికా భూరాదిశబ్దేభ్య ఏవ మనసి ప్రాదుర్భూతేభ్యో భూరాదీన్లోకాన్సృష్టాన్దర్శయతి । కిమాత్మకం పునః శబ్దమభిప్రేత్యేదం శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే । స్ఫోటమిత్యాహ । వర్ణపక్షే హి తేషాముత్పన్నప్రధ్వంసిత్వాన్నిత్యేభ్యః శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యనుపపన్నం స్యాత్ । ఉత్పన్నప్రధ్వంసినశ్చ వర్ణాః ప్రత్యుచ్చారణమన్యథాన్యథా ప్రతీయమానత్వాత్ । తథా హ్యదృశ్యమానోఽపి పురుషవిశేషోఽధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ విశేషతో నిర్ధార్యతే దేవదత్తోఽయమధీతే యజ్ఞదత్తోఽయమధీత ఇతి । న చాయం వర్ణవిషయోఽన్యథాత్వప్రత్యయో మిథ్యాజ్ఞానం బాధకప్రత్యయాభావాత్ । న చ వర్ణేభ్యోఽర్థావగతిర్యుక్తా, న హ్యేకైకో వర్ణోఽర్థం

స్వరూపం వక్తుముక్తమాక్షిపతి ॥ కిమాత్మకమితి ॥ వర్ణరూపం తదతిరిక్తస్ఫోటరూపం వేతి కింశబ్దార్థః । తత్ర వర్ణానామనిత్యత్వాత్ స్ఫోటస్య చాసత్త్వాన్న జగద్ధేతుత్వమిత్యాక్షేపే ద్వితీయపక్షం వైయాకరణో గృహ్ణాతి ॥ స్ఫోటమితి ॥ స్ఫుట్యతే వర్ణైర్వ్యజ్యత ఇతి స్ఫోటో వర్ణవ్యంగ్యోఽర్థస్య వ్యంజకో గవాదిశబ్దో నిత్యస్తమభిప్రేత్యేదముచ్యత ఇతి పూర్వేణాన్వయః । స ఏవాద్యపక్షం దూషయతి ॥ వర్ణేతి ॥ సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా వర్ణనిత్యత్వసిద్ధేర్నానుపపత్తిరిత్యత ఆహ ॥ ఉత్పన్నేతి ॥ తారత్వమంద్రత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వేన తారో గకారో మందో గకార ఇతి ప్రతీయమానగకారస్య భేదానుమానాత్ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వజాతివిషయేత్యర్థః । నను విరుద్ధధర్మజ్ఞానం ధ్వన్యుపాధికం భ్రమ ఇత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ తథా చ వర్ణానామనిత్యత్వాన్న జగద్ధేతుత్వమితి భావః । కించ తేషామర్థబోధకత్వాయోగాత్ స్ఫోటోఽంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ న చ వర్ణేభ్య ఇత్యాదినా ॥ వ్యభిచారాత్ ఏకస్మాద్వర్ణాదర్థప్రతీత్యదర్శనాద్వర్ణాంతరవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చేత్య

ర్థః । తర్హి వర్ణానాం సముదాయో బోధక ఇత్యాశంక్య క్షణికానాం స నాస్తీత్యాహ ॥ న చేతి ॥ వర్ణానాం స్వతస్సా
హిత్యాభావేపి సంస్కారలక్షణాపూర్వద్వారా సాహిత్యమాగ్నేయాదియాగానామివేతి శంకతే ॥ పూర్వేతి ॥ కిమయం
సంస్కారో వర్ణైర్జనితోఽపూర్వాఖ్యః కశ్చిత్? ఉత వర్ణానుభవజనితో భావనాఖ్యః? నాద్యో మానాభావాత్, కించా
యమజ్ఞాతో జ్ఞాతో వాఽర్థధీహేతుః నాద్య ఇత్యాహ ॥ తన్నేతి ॥ సంస్కారసహితశ్శబ్దో జ్ఞాత ఏవార్థధీహేతుః సంబంధ
గ్రహణమపేక్ష్య బోధకత్వాద్ధూమాదివదిత్యర్థః । ద్వితీయే కిం ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతః? ఉత కార్యలింగేన? నాద్య ఇత్యాహ ॥ న
చేతి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ కార్యేతి ॥ కార్యమర్థధీస్తస్యాం జాతాయాం సంస్కారప్రత్యయః తస్మిన్ జాతే సేతి పరస్పరా
శ్రయేణ దూషయతి ॥ నేతి ॥ పదార్థస్మరణస్యాపి పదజ్ఞానానంతరభావిత్వాత్తేన సంస్కారసహితాంత్యవర్ణాత్మకపదస్య
జ్ఞానం న యుక్తమిత్యక్షరార్థః । అపిశబ్దః పరస్పరాశ్రయద్యోతనార్థః । ఏతేన భావనాసంస్కారపక్షోఽపి నిరస్తః । తస్య
వర్ణస్మృతిమాత్రహేతుత్వేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్ । న చాంత్యవర్ణసాహిత్యాదర్థధీహేతుత్వం కేవలసంస్కా
రస్య తు వర్ణస్మృతిహేతుత్వమితి వాచ్యం, అర్థధీపూర్వకాలే భావనాయా జ్ఞానాభావేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్
న చ వర్ణస్మరణేనానుమితా సా అంత్యవర్ణసహితా అర్థధీహేతురితి వాచ్యం, తత్కార్యస్య క్రమికస్య వర్ణస్మరణస్యా

ప్రత్యాయయేత్ వ్యభిచారాత్ । న చ వర్ణసముదాయప్రత్యయోఽస్తి క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం ।
పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితోఽన్త్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి యద్యుచ్యతే,
తన్న, సంబంధగ్రహణాపేక్షో హి శబ్దః స్వయం ప్రతీయమానోఽర్థం ప్రత్యాయయేద్ధూమాదివత్, న చ పూ
ర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితస్యాంత్యవర్ణస్య ప్రతీతిరస్తి అప్రత్యక్షత్వాత్సంస్కారా
ణాం । కార్యప్రత్యాయితైస్సంస్కారైస్సహితోఽన్త్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి చేన్న, సంస్కా
రకార్యస్యాపి స్మరణస్య క్రమవర్తిత్వాత్, తస్మాత్ స్ఫోట ఏవ శబ్దః, స చైకైకవర్ణప్రత్యయాహితసంస్కా
రబీజేఽన్త్యవర్ణప్రత్యయజనితపరిపాకే ప్రత్యయిన్యేకప్రత్యయవిషయతయా ఝటితి ప్రత్యవభాసతే ।
న చాయమేకప్రత్యయో వర్ణవిషయా స్మృతిః, వర్ణానామనేకత్వాదేకప్రత్యయవిషయత్వానుపపత్తేః । త
స్య చ ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాన్నిత్యత్వం భేదప్రత్యయస్య వర్ణవిషయత్వాత్ । తస్మా
న్నిత్యాచ్ఛబ్దాత్స్ఫోటరూపాదభిధాయకాత్ క్రియాకారకఫలలక్షణం జగదభిధేయభూతం ప్రభవతీతి ।
వర్ణా ఏవ తు శబ్దా ఇతి భగవానుపవర్షః । ననూత్పన్నప్రధ్వంసిత్వం వర్ణానాముక్తం, న, త ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞా
నాత్ । సాదృశ్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కేశాదిష్వివేతి చేన్న, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రమాణాంతరేణ బాధానుపపత్తేః ।

ప్యంత్యవర్ణానుభవానంతరభావిత్వేన తేనానుమితభావనాయామంత్యవర్ణసాహిత్యాభావాదితి భావః । వర్ణానామర్థ
బోధకత్వాసంభవఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ స్ఫోటే కిం మానమిత్యాశంక్యైకం పదమితి ప్రత్యక్షం ప్రమాణమిత్యాహ ॥ స చేతి ॥
యథా రత్నతత్త్వం బహుభిశ్చాక్షుషప్రత్యయైస్స్ఫుటం భాసతే తథా గవాదిపదస్ఫోటో గకారాద్యేకైకవర్ణకృతప్ర
త్యయైస్స్ఫోటవిషయైరాహితాస్సంస్కారా బీజం యస్మిన్ చిత్తే తస్మిన్ అంత్యవర్ణకృతప్రత్యయేన జనితః పరిపాకోఽన్త్య
స్సంస్కారో యస్మిన్ తస్మిన్ ప్రత్యయిని చిత్తే ఏకం గౌరితి పదమితి ప్రత్యయః ప్రత్యక్షస్తద్విషయతయా స్పష్టమవభాసత
ఇత్యర్థః । అనేన వర్ణాన్వయవ్యతిరేకయోః స్ఫోటజ్ఞానేఽన్యథాసిద్ధిః । న చైకస్మాద్వర్ణాత్సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిః యేన
వర్ణాంతరవైయర్థ్యం కింతు రత్నతత్త్వవద్బహుప్రత్యయసంస్కృతే చిత్తే సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిరిత్యుక్తం భవతి । న
న్వేకం పదమేకం వాక్యమితి ప్రత్యయస్య పదవాక్యస్ఫోటయోర్న ప్రామాణ్యం, తస్య వర్ణసమూహాలంబనస్మృతిత్వాది
త్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ స్ఫోటస్య జగద్ధేతుత్వార్థం నిత్యత్వమాహ ॥ తస్య చేతి ॥ నను తదేవేదం పదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా
భ్రమః ఉదాత్తాదిభేదప్రత్యయాదిత్యత ఆహ ॥ భేదేతి ॥ ఆచార్యసంప్రదాయోక్తిపూర్వకం సిద్ధాంతయతి ॥ వర్ణా ఏవేతి ॥
వర్ణాతిరిక్తస్ఫోటాత్మకశబ్దస్యానుభవానారోహాదిత్యర్థః । సాదృశ్యదోషాదియం భ్రాంతిరితి శంకతే ॥ సాదృశ్యాదితి ॥ వ

పనానంతరం త ఏవేమే కేశా ఇతి ధీర్భ్రాన్తిరితి యుక్తం భేదధీవిరోధాత్, స ఏవాయం వర్ణ ఇతి ధీస్తు ప్రమైవ బాధకాభావాదిత్యాహ నేతి ॥ గోత్వాదిప్రత్యభిజ్ఞావద్వర్ణేషు ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వాదివిషయేతి శంకతే ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి ॥ వ్యక్తిభేదే సిద్ధే ప్రత్యభిజ్ఞాయా జాతివిషయత్వం స్యాత్, యత్త్వయా పీతం జలం తదేవ మయా పీతమిత్యాదౌ న తథేతి హ వ్యక్తిభేదస్సిద్ధ ఇతి పరిహరతి ॥ న వ్యక్తీతి ॥ న త్వేతదితి ॥ వ్యక్త్యన్యత్వజ్ఞానమిత్యర్థః । ఉదాత్తత్వాదివిరుద్ధధర్మత్వాద్వ్యక్తిభేదోఽనుమానసిద్ధ ఇత్యనువదతి ॥ నన్వితి ॥ భేదప్రత్యయస్య కుంభరూపాకాశభేదప్రత్యయవదౌపాధికభేదవిషయత్వాదన్యథాసిద్ధేరనన్యథాసిద్ధయా వ్యక్త్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞయా నిరపేక్షస్వరూపాలంబనయా బాధ ఇత్యుత్తరమాహ ॥ అత్రేతి ॥ తాల్వాదిదేశైః కోష్ఠస్థవాయుసంయోగవిభాగాభ్యాం విచిత్రాభ్యాం వ్యంగ్యత్వాద్వర్ణేషు వైచిత్ర్యధీరిత్యర్థః । కల్పనాగౌరవాచ్చ వర్ణేషు స్వతో భేదో నాస్తీత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ అనంతాః గకారాదివ్యక్తయః తాసు ప్రత్యభిజ్ఞార్థం గత్వాదిజాతయః తాసు చోదాత్తత్వాదిభేదస్యౌపాధికత్వమితి కల్పనాగౌరవాద్వరం వర్ణవ్యక్తిభేదమాత్రస్యౌపాధికత్వకల్పనమితి వ్యక్త్యానంత్యస్య జాతీనాం చ కల్పనమయుక్తమిత్యర్థః । నను భేదస్య బాధకాభావాదనౌపాధికత్వమిత్యత ఆహ ॥ ఏష ఇతి

ప్రత్యభిజ్ఞానమాకృతినిమిత్తమితి చేన్న, వ్యక్తిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । యది హి ప్రత్యుచ్చారణం గవాదివ్యక్తివదన్యా అన్యా వర్ణవ్యక్తయః ప్రతీయేరంస్తత ఆకృతినిమిత్తం ప్రత్యభిజ్ఞానం స్యాత్ । న త్వేతదస్తి । వర్ణవ్యక్తయ ఏవ హి ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే । ద్విర్గోశబ్ద ఉచ్చారిత ఇతి హి ప్రతీతిర్న తు ద్వౌ గోశబ్దావితి । నను వర్ణా అప్యుచ్చారణభేదేన భిన్నాః ప్రతీయంతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ భేదప్రతీతేరిత్యుక్తం । అత్రాభిధీయతే । సతి వర్ణవిషయే నిశ్చితే ప్రత్యభిజ్ఞానే సంయోగవిభాగవ్యంగ్యత్వాద్వర్ణానామభివ్యంజకవైచిత్ర్యనిమిత్తోఽయం వర్ణవిషయో విచిత్రః ప్రత్యయో న స్వరూపనిమిత్తః । అపి చ వర్ణవ్యక్తిభేదవాదినాపి ప్రత్యభిజ్ఞానసిద్ధయే వర్ణాకృతయః కల్పయితవ్యాః । తాసు చ పరోపాధికో భేదప్రత్యయ ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం । తద్వరం వర్ణవ్యక్తిష్వేవ పరోపాధికో భేదప్రత్యయః, స్వరూపనిమిత్తం చ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి కల్పనాలాఘవం । ఏష ఏవ చ వర్ణవిషయస్య భేదప్రత్యయస్య బాధకః ప్రత్యయో యత్ప్రత్యభిజ్ఞానం । కథం హ్యేకస్మిన్కాలే బహూనాముచ్చారయతామేక ఏవ సన్గకారో యుగపదనేకరూపస్స్యాత్ ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ సానునాసికశ్చ నిరనునాసికశ్చేతి । అథవా ధ్వనికృతోఽయం భేదప్రత్యయో న వర్ణకృతః । కః పునరయం ధ్వనిర్నామ, యో దూరాదాకర్ణయతో వర్ణవివేకమప్రతిపద్యమానస్య కర్ణపథమవతరతి ప్రత్యాసీదతశ్చ పటుమృదుత్వాదిభేదం వర్ణేష్వాసంజయతి । తన్నిబంధనాశ్చోదాత్తాదయో విశేషా న వర్ణస్వరూపనిబంధనాః, వర్ణానాం ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ । ఏవం చ సతి సాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయా భవిష్యంతి, ఇతరథా హి వర్ణానాం ప్రత్యభి-

అస్తు తర్హి ప్రత్యయద్వయప్రామాణ్యాయ భేదాభేదయోస్సత్యత్వం తత్రాహ ॥ కథం హీతి ॥ ఉభయోరేకత్ర విరోధాద్భేద ఔపాధిక ఏవేత్యర్థః । నను వాయుసంయోగాదేరతీంద్రియత్వాన్న తద్గతవైచిత్ర్యస్యోదాత్తత్వాదేర్వర్ణేషు ప్రత్యక్షారోపస్సంభవతీత్యరుచిం వదిష్యన్స్వమతమాహ ॥ అథ వేతి ॥ ధ్వనిధర్మా ఉదాత్తత్వాదయో ధ్వన్యభేదాధ్యాసాద్వర్ణేషు భాంతీత్యర్థః । ప్రశ్నపూర్వకం ధ్వనిస్వరూపమాహ ॥ క ఇతి ॥ అవతరతి, స ధ్వనిరితి శేషః । వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దో ధ్వనిరిత్యర్థః । సమీపంగతస్య పుంసస్తారత్వమంద్రత్వాదిధర్మాన్స్వగతాన్వర్ణేషు స ఏవారోపయతీత్యాహ ॥ ప్రత్యాసీదతశ్చేతి ॥ ఆదిపదం వివృణోతి ॥ తదితి ॥ నన్వవ్యక్తవర్ణ ఏవ ధ్వనిర్నాతిరిక్త ఇత్యత ఆహ ॥ వర్ణానామితి ॥ ప్రత్యుచ్చారణం వర్ణా అనువర్తంతే ధ్వనిర్వ్యావర్తత ఇతి భేద ఇత్యర్థః । అన్యథా వాచికేషు జప్యవర్ణేష్వవ్యక్తేషు ధ్వనిబుద్ధిస్స్యాత్ దుందుభ్యాదిధ్వనౌ శబ్దత్వమాత్రేణ గృహ్యమాణే అయమవ్యక్తో వర్ణ ఇతి ధీస్స్యాదితి మంతవ్యం । ఏవం ధ్వన్యుపాధికత్వే స్వమతే గుణం వదన్వాయ్వౌపాధికత్వే పూర్వోక్తామరుచిం దర్శయతి ॥ ఏవం చేత్యాదినా ॥ అస్తు కో దోషస్తత్రాహ ॥ సంయోగేతి ॥

వాయుసంయోగాదేరశ్రావణత్వాదిత్యర్థః । తస్మాచ్ఛ్రావణధ్వనిరేవోదాత్తత్వాద్యారోపోపాధిరితి భావః । ఏవం విరుద్ధధర్మకధ్వనీనాం భేదేఽపి న తేష్వనుగతా వర్ణా భిద్యంత ఇత్యుక్తం, తదేవదృష్టాంతేన ద్రఢయతి ॥ అపిచేతి ॥ యథా ఖండముండాదివిరుద్ధానేకవ్యక్తిష్వభిన్నం గోత్వం తథా ధ్వనిషు వర్ణా అభిన్నా ఏవేత్యర్థః । ఉదాత్తాదిర్ధ్వనిః తద్భేదేన హేతునా వర్ణానామపీతి యోజనా, ప్రత్యభిజ్ఞా విరోధాదిత్యత్రోత్తరార్థః । యద్వా ఉదాత్తత్వాదిభేదవిశిష్టతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్వర్ణానాం భేద ఇత్యాశంకాం దృష్టాంతేన నిరస్యతి ॥ అపిచేతి ॥ వర్ణానాం స్థాయిత్వం ప్రసాధ్య తేషామేవ వాచకత్వం వక్తుం స్ఫోటం విఘటయతి ॥ వర్ణేభ్యశ్చేతి ॥ కల్పనామసహమాన ఆశంకతే ॥ నేతి ॥ చక్షుషా దర్పణయుక్తాయాం బుద్ధౌ ముఖవత్ శ్రోత్రేణ వర్ణయుక్తాయాం బుద్ధౌ వినైవ హేత్వంతరం స్ఫోటః ప్రత్యక్ష ఇత్యాహ ॥ ఝటితీతి ॥ యస్యాం సంవిది యోఽర్థో భాసతే సా తత్ర ప్రమాణం ఏకం పదమితి బుద్ధౌ వర్ణా ఏవ స్ఫురంతి నాతిరిక్తః స్ఫోట ఇతి న సా స్ఫోటే ప్రమాణమిత్యాహ ॥ నాస్యా అపీత్యాదినా ॥ నను గోపదబుద్ధేః స్ఫోటో విషయో గకారాదీనాం తు వ్యంజకత్వాదనువృత్తిరిత్యత ఆ

జ్ఞాయమానానాం నిర్భేదత్వాత్సంయోగవిభాగకృతా ఉదాత్తాదిభేదాః కల్ప్యేరన్ । సంయోగవిభాగానాం చాప్రత్యక్షత్వాన్న తదాశ్రయా విశేషాః వర్ణేష్వధ్యవసితుం శక్యంత ఇత్యతో నిరాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయాః స్యుః । అపిచ నైవైతదభినివేష్టవ్యముదాత్తాదిభేదేన వర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం భేదో భవేదితి । నహ్యన్యస్య భేదేనాన్యస్యాభిద్యమానస్య భేదో భవితుమర్హతి । నహి వ్యక్తిభేదేన జాతిం భిన్నాం మన్యంతే । వర్ణేభ్యశ్చార్థప్రతీతేస్సంభవాత్స్ఫోటకల్పనానర్థికా । న కల్పయామ్యహం స్ఫోటం ప్రత్యక్షమేవ త్వేనమవగచ్ఛామి, ఏకైకవర్ణగ్రహణాహితసంస్కారాయాం బుద్ధౌ ఝటితి ప్రత్యవభాసనాదితి చేన్న, అస్యా అపి బుద్ధేర్వర్ణవిషయత్వాత్, ఏకైకవర్ణగ్రహణోత్తరకాలా హీయమేకా బుద్ధిర్గౌరితి సమస్తవర్ణవిషయా నార్థాంతరవిషయా । కథమేతదవగమ్యతే, యతోఽస్యామపి బుద్ధౌ గకారాదయో వర్ణా అనువర్తంతే న తు దకారాదయః । యది హ్యస్యా బుద్ధేర్గకారాదిభ్యోఽర్థాంతరం స్ఫోటో విషయస్స్యాత్ తదా దకారాదయ ఇవ గకారాదయోఽప్యస్యా బుద్ధేర్వ్యావర్తేరన్, న తు తథాస్తి, తస్మాదియమేకబుద్ధిర్వర్ణవిషయైవ స్మృతిః । నన్వనేకత్వాద్వర్ణానాం నైకబుద్ధివిషయతోపపద్యత ఇత్యుక్తం, తత్ప్రతిబ్రూమః । సంభవత్యనేకస్యాప్యేకబుద్ధివిషయత్వం । పఙ్క్తిర్వనం సేనా దశ శతం సహస్రమిత్యాదిదర్శనాత్ । యా తు గౌరిత్యేకోఽయం శబ్ద ఇతి బుద్ధిః సా బహుష్వేవ వర్ణేష్వేకార్థావచ్ఛేదనిబంధనా ఔపచారికీ వనసేనాదిబుద్ధివదేవ । అత్రాహ, యది వర్ణా ఏవ సామస్త్యేనైకబుద్ధివిషయతామాపద్యమానాః పదం స్యుః తతో జారా రాజా కపిః పికః ఇత్యాదిషు పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న స్యాత్, త ఏవ హి వర్ణా ఇతరత్రేతరత్ర చ ప్రత్యవభాసంత ఇతి । అత్ర వదామః, సత్యపి సమస్తవర్ణప్రత్యవమర్శే యథా క్రమానురోధిన్య ఏవ పిపీలికాః పఙ్క్తిబుద్ధిమారోహంత్యేవం క్రమానురోధిన ఏవ వర్ణాః పదబుద్ధిమారోక్ష్యంతి, త

హ ॥ యదిహీతి ॥ వ్యంగ్యవహ్నిబుద్ధౌ వ్యంజకధూమానువృత్తేరదర్శనాదిత్యర్థః । వర్ణసమూహాలంబనత్వోపపత్తేర్న స్ఫోటః కల్పనీయః పదార్థాంతరకల్పనాగౌరవాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అనేకస్యాప్యౌపాధికమేకత్వం యుక్తమిత్యాహ ॥ సంభవతీతి ॥ నను తత్ర ఏకదేశాదిరుపాధిరస్తి ప్రకృతే క ఉపాధిరిత్యత ఆహ ॥ యా త్వితి ॥ ఏకార్థశక్తమేకం పదం ప్రధానార్థే ఏకస్మిన్ తాత్పర్యవదేకం వాక్యమిత్యేకార్థసంబంధాదేకత్వోపచార ఇత్యర్థః । న చైకపదత్వే జ్ఞాతే ఏకార్థజ్ఞానం, అస్మిన్ జ్ఞాతే తదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యం । ఉత్తమవృద్ధోక్తానాం వర్ణానాం క్రమేణాంత్యవర్ణశ్రవణానంతరం బాలస్యైకస్మృత్యారూఢానాం మధ్యమవృద్ధస్మృతిప్రవృత్త్యాదిలింగానుమిత్యైకార్థధీహేతుత్వనిశ్చయే సత్యేకపదవాక్యత్వనిశ్చయాత్ వర్ణసామ్యేఽపి పదభేదదృష్టేర్వర్ణాతిరిక్తం పదం స్ఫోటాఖ్యమంగీకార్యమితి శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥ క్రమభేదాద్వర్ణేష్వేవ పదభేదదృష్టిరితి పరిహరతి ॥ అత్రేతి ॥ నను నిత్యవిభూనాం వర్ణానాం కథం క్రమః కథం వా పదత్వ

జ్ఞానేనార్థధీహేతుత్వం తత్రాహ ॥ వృద్ధేతి ॥ వ్యుత్పత్తిదశాయాముచ్చారణక్రమేణ ఉపలబ్ధిక్రమము పలభ్యమానవర్ణే ష్వారోప్యైతేవర్ణాఏతత్ప్రమైతత్సంఖ్యావంతఏతదర్థశక్తాఇతిగృహీతాస్సంతః శ్రోతుఃప్రవృత్తికాలేతథైవస్మృత్యా రూఢాః స్వస్వార్థంబోధయంతీత్యర్థః।స్థాయివర్ణవాదముపసంహరతి ॥ఇతివర్ణేతి॥ దృష్టంవర్ణానామర్థబోధకత్వం,అ దృష్టస్స్ఫోటః । సంప్రతివర్ణానామస్థిరత్వమంగీకృత్యప్రౌఢివాదేనస్ఫోటంవిఘటయతి ॥ అథాపీతి ॥ స్థిరాణిగత్వాదిసా మాన్యానిక్రమవిశేషవంతిగృహీతసంగతికాన్యర్థబోధకానీతి క్లృప్తేషుసామాన్యేషుప్రక్రియాసంచారయితవ్యానత్వక్లృప్త స్స్ఫోటఃకల్పనీయఇత్యర్థః।వర్ణానాంస్థాయిత్వవాచకత్వయోస్సిద్ధౌఫలితమాహ॥తతశ్చేతి॥... ... ...*

౨౯ ॥ పూర్వతంత్రవృత్తానువాదపూర్వకం సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ కర్తురిత్యాదినా ॥ పూర్వతంత్రసిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వం దేవాదివ్యక్తిసృష్టౌతద్వాచకశబ్దస్యాపిసృష్టేరసిద్ధమిత్యాశంక్య నిత్యాకృతివాచకాచ్ఛబ్దాద్వ్యక్తిజన్మోక్తా

త్రివర్ణానామవిశేషేఽపి క్రమవిశేషకృతాపదవిశేషప్రతిపత్తిర్నవిరుధ్యతే।వృద్ధవ్యవహారేచేమేవర్ణాః క్రమాద్యనుగృహీతాగృహీతార్థవిశేషసంబంధాస్సంతఃస్వవ్యవహారేప్యేకైకవర్ణగ్రహణానంతరం సమస్తప్రత్యవమర్శిన్యాంబుద్ధౌతాదృశాఏవ ప్రత్యవభాసమానాస్తంతమర్థమవ్యభిచారేణప్రత్యాయయి ష్యంతీతివర్ణవాదినోలఘీయసీకల్పనా । స్ఫోటవాదినస్తు దృష్టహానిరదృష్టకల్పనాచ । వర్ణాశ్చేమేక్రమేణ గృహ్యమాణాస్స్ఫోటంవ్యంజయంతి, సస్ఫోటోఽర్థంవ్యనక్తీతిగరీయసీకల్పనాస్యాత్ । అథాపినామప్ర త్యుచ్చారణమన్యేఽన్యేవర్ణాస్స్యుః తథాపిప్రత్యభిజ్ఞాలంబనభావేనవర్ణసామాన్యానామవశ్యాభ్యుపగన్త వ్యత్వాత్ యావర్ణేష్వర్థప్రతిపాదనప్రక్రియారచితాసాసామాన్యేషుసంచారయితవ్యా, తతశ్చనిత్యేభ్యశ్శ బ్దేభ్యోదేవాదివ్యక్తీనాంప్రభవఇత్యవిరుద్ధమ్॥... ... ...*

సూ॥౨౯॥ అతఏవచనిత్యత్వమ్॥

కర్తురస్మరణాదిభిస్స్థితేవేదస్య నిత్యత్వే దేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేనతస్య విరోధమాశంక్య అతః ప్రభవాదితిపరిహృత్యేదానీం తదేవవేదస్యనిత్యత్వంస్థితం ద్రఢయతి, అతఏవచనిత్యత్వమితి । అతఏవచని యతాకృతేర్దేవాదేర్జగతోవేదశబ్దప్రభవత్వాద్వేదశబ్దనిత్యత్వమపిప్రత్యేతవ్యం।తథాచమంత్రవర్ణః 'య జ్ఞేనవాచఃపదవీయమాయంస్తామన్వవిందన్నృషిషుప్రవిష్టా'మితి స్థితామేవవాచమనువిన్నాందర్శయ తి। వేదవ్యాసశ్చైవమేవస్మరతి "యుగాంతేఽంతర్హితాన్వేదాన్సేతిహాసాన్మహర్షయః । లేభిరేతపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాస్స్వయంభువే"తి... ... ... *

సూ॥౩౦॥ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥

అథాపిస్యాద్యదిపశ్వాదివ్యక్తివద్దేవాదివ్యక్తయోపిసంతత్యైవోత్పద్యేరన్నిరుధ్యేరంశ్చ తతోఽభిధా నాభిధేయాభిధాతృవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్ సంబంధనిత్యత్వేనవిరోధశ్శబ్దేపరిహ్రియతే।యదాతుఖలుస

సాంకేతికత్వంనిరస్యవేదోఽవాంతరప్రలయావస్థాయాం జగద్ధేతుత్వాదీశ్వరవదిత్యనుమానేనద్రఢయతీత్యర్థః । యజ్ఞేన పూర్వసుకృతేనవాచోవేదస్య లాభయోగ్యతాం ప్రాప్తాస్సంతోయాజ్ఞికాస్తామృషిషుస్థితాంలబ్ధవంతఇతిమంత్రార్థః । అనువిన్నాముపలబ్ధాం । పూర్వమవాంతరకల్పాదౌ॥... ... ...*

౩౦ ॥ ననుమహాప్రలయేజాతేరప్యసత్త్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధానిత్యత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ సమానేతి ॥ సూత్రంనిర స్యాశంకామాహ ॥ అథాపీతి ॥ వ్యక్తిసంతత్యాజాతీనాం అవాంతరప్రలయే సత్త్వాత్సంబంధస్తిష్ఠతి వ్యవహారావిచ్ఛే దాత్, జ్ఞాయమేతచేతి వేదస్యానపేక్షత్వేనప్రామాణ్యేనకశ్చిద్విరోధస్స్యాత్ । నిర్లేపలయేతు సంబంధనాశాత్పునస్స్ర ష్టాకేనచిత్పుంసాసంకేతః కర్తవ్యఇతిపురుషబుద్ధిసాపేక్షత్వేనవేదస్యాప్రామాణ్యం అధ్యాపకస్యాశ్రయస్యనాశాదా శ్రితస్యానిత్యత్వంచప్రాప్తమిత్యర్థః । మహాప్రలయేఽపినిర్లేపలయోఽసిద్ధః సత్కార్యవాదాత్ । తథాచసంస్కారా

త్మనా శబ్దార్థతత్సంబంధానాం సతామేవ పునస్సృష్టావభివ్యక్తేర్నానిత్యత్వం । అభివ్యక్తానాం పూర్వకల్పీయనామరూపసమానత్వాన్న సంకేతః కేనచిత్ కార్యః, విషమసృష్టౌ హి సంకేతాపేక్షా న తుల్యసృష్టావితి పరిహరతి ॥ తత్రేదమిత్యాదినా ॥ నన్వాద్యసృష్టౌ సంకేతః కార్య ఇత్యత ఆహ ॥ తదాపీతి ॥ మహాసర్గప్రళయప్రవృత్తావపీత్యర్థః । నన్వస్త్వనాదిసంసారే సంబంధస్యానాదిత్వం తథాపి మహాప్రళయవ్యవధానాదస్మరణే కథం వేదార్థవ్యవహారస్తత్రాహ ॥ అనాదౌ చేతి ॥ న కశ్చిద్విరోధః, శబ్దార్థసంబంధస్మరణాదేరితి శేషః । స్వాపప్రబోధయోర్లయసర్గాసిద్ధిమాశంక్య శ్రుతిమాహ ॥ స్వాపేతి ॥ అథ తదా సుషుప్తౌ ప్రాణే పరమాత్మని జీవ ఏకీభవతి ఏనం ప్రాణం స జీవం తదైతీతి శేషః । ఏతస్మాత్ప్రాణాత్మనః ఆయతనం గోళకం । ఆనన్తర్యే పంచమీ ప్రాణేభ్య ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యా । స్వప్నవత్కల్పితస్యాజ్ఞాతసత్త్వాభా

కలం త్రైలోక్యం పరిత్యక్తనామరూపం నిశ్శేషం ప్రలీయతే ప్రభవతి చాభినవమితి శ్రుతిస్మృతివాదా వదన్తి తదా కథమవిరోధ ఇతి । తత్రేదమభిధీయతే సమాననామరూపత్వాదితి। తదాపి సంసారస్యానాదిత్వం తావదభ్యుపగంతవ్యం । ప్రతిపాదయిష్యతి చాచార్యః సంసారస్యానాదిత్వముపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి । అనాదౌ చ సంసారే యథా స్వాపప్రబోధయోః ప్రళయప్రభవశ్రవణేఽపి పూర్వప్రబోధవదుత్తరప్రబోధేఽపి వ్యవహారాణాం న కశ్చిద్విరోధః । ఏవం కల్పాంతరప్రభవప్రళయయోరపీతి ద్రష్టవ్యం । స్వాపప్రబోధయోశ్చ ప్రళయప్రభవౌ శ్రూయేతే ‘యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి, చక్షుస్సర్వై రూపైస్సహాప్యేతి, శ్రోత్రం సర్వైశ్శబ్దైస్సహాప్యేతి, మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి, స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా’ ఇతి । స్యాదేతత్ స్వాపే పురుషాంతరవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్స్వయం చ సుప్తప్రబుద్ధస్య పూర్వప్రబోధవ్యవహారానుసంధానసంభవాదవిరుద్ధం । మహాప్రళయే తు సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదాజ్జన్మాంతరవ్యవహారవచ్చ కల్పాంతరవ్యవహారస్యానుసంధాతుమశక్యత్వాద్వైషమ్యమితి । నైష దోషః, సత్యపి సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదిని మహాప్రళయే పరమేశ్వరానుగ్రహాదీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తేః। యద్యపి ప్రాకృతాః ప్రాణినో న జన్మాంతరవ్యవహారమనుసందధానా దృశ్యంత ఇతి, న తత్ప్రాకృతవదీశ్వరాణాం భవితవ్యం । యథా హి ప్రాణిత్వావిశేషేఽపి మనుష్యాదిస్తంబపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబంధః పరేణ పరేణ భూయాన్ భవన్ దృశ్యతే । ‘తథా మనుష్యాదిష్వేవ హిరణ్యగర్భపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాద్యభివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయసీ భవతీత్యేతచ్ఛ్రుతిస్మృతివాదేష్వసకృదేవానుకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పారమైశ్వర్యం శ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తీతి వదితుం। తతశ్చాతీతకల్పానుష్ఠితప్రకృష్టజ్ఞానకర్మణామీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం వర్తమానకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పరమేశ్వరానుగృహీతానాం సుప్తప్రతిబుద్ధవత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తిః। తథా చ శ్రుతిః ‘యో బ్ర

వాద్దర్శనం సృష్టిః అదర్శనం లయ ఇతి దృష్టిసృష్టిపక్షః శ్రుత్యభిప్రేత ఇతి భావః । దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి ॥ స్యాదిత్యాదినా ॥ అవిరుద్ధం, అనుసంధానాదికమితి శేషః । హిరణ్యగర్భాదయః పూర్వకల్పానుసంధానశూన్యాః సంసారిత్వాదస్మదాదివదిత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీతి ॥ ఇతి యద్యపి తథాపి న ప్రాకృతవదితి యోజనా । జ్ఞానాదేర్నికర్షవదుత్కర్షోఽప్యంగీకార్యః బాధకాభావాదితి న్యాయానుగృహీతశ్రుత్యాదిభిస్సామాన్యతో దృష్టానుమానం బాధ్యమిత్యాహ ॥ యథా హీత్యాదినా ॥ నను తథాపి పూర్వకల్పేశ్వరాణాం ముక్తత్వాదస్మిన్కల్పే కోఽనుసంధాతేత్యత ఆహ ॥ తతశ్చేతి ॥ జ్ఞానాద్యుత్కర్షాదిత్యర్థః । ముక్తేభ్యోఽన్యేఽనుసంధాతార ఇతి భావః । పరమేశ్వరానుగృహీతానాం జ్ఞానాతిశయే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతివాదానాహ ॥ తథా చేతి ॥ పూర్వం కల్పాదౌ తస్మై బ్రహ్మణే ప్రహిణోతి గమయతి తస్య బుద్ధౌ

వేదానావిర్భావయతి యస్తం దేవం స్వాత్మాకారేణ మహావాక్యోత్థబుద్ధౌ ప్రకాశమానం శరణం పరమమభయస్థానం నిశ్శ్రేయసరూపమహం ప్రపద్య ఇత్యర్థః । న కేవలమేకస్యైవ జ్ఞానాతిశయః కింతు బహూనాం శాఖాద్రష్టౄణామితి విశ్వాసార్థమాహ ॥ స్మరంతీతి ॥ ఋగ్వేదో దశమండలావయవవాన్ తత్ర భవా ఋచో దాశతయ్యః । వేదాంతేఽపి కాండసూక్తమంత్రాణాం ద్రష్టారో బోధాయనాదిభిః స్మృతా ఇత్యాహ ॥ ప్రతీతి ॥ కించ మంత్రాణాం ఋష్యాదిజ్ఞానావశ్యకత్వజ్ఞాపికా శ్రుతిర్మంత్రదృగృషీణాం జ్ఞానాతిశయం దర్శయతీత్యాహ ॥ శ్రుతిరపీతి ॥ ఆర్షేయమృషియోగః ఛందో గాయత్ర్యాది దైవతమగ్న్యాది బ్రాహ్మణం వినియోగః ఏతాన్యవిదితాని యస్మిన్ మంత్రే తేనేత్యర్థః । స్థాణుం స్థావరం గర్తం నరకం తథా చ జ్ఞానాధిక్యైః కల్పాంతరితం వేదం స్మృత్వా వ్యవహారస్య ప్రవర్తితత్వాద్వేదస్యానాదిత్వమనపేక్షత్వం చావిరుద్ధమితి భావః । అధునా సమాననామరూపత్వం ప్రపంచయతి ॥ ప్రాణినాం చేతి ॥ తతః కిం తత్రాహ ॥ దృష్టేతి ॥ ఐహికాముష్మికవిషయసుఖరాగకృతధర్మస్య ఫలం పశ్వాదికం దృష్టపశ్వాదిసదృశమితి యుక్తం విసదృశే కామాభావేన హేత్వభావాత్ । తథా దృష్టదుఃఖద్వేషకృతాధర్మఫలం దృష్టసదృశదుఃఖమేవ న సుఖం కృతహాన్యాదిదోషాపత్తేరిత్యర్థః । తర్కితేఽర్థే మానమాహ ॥ స్మృతిశ్చేతి ॥ ఉత్తరసృష్టిః పూర్వసృష్టిసజాతీయా కర్మఫలత్వా

హ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే' ఇతి । స్మరంతి చ శౌనకాదయః "మధుచ్ఛందఃప్రభృతిభిః ఋషిభిర్దాశతయ్యో దృష్టా" ఇతి । ప్రతివేదం చైవమేవ కాండర్ష్యాదయస్స్మర్యంతే । శ్రుతిరప్యృషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మంత్రేణానుష్ఠానం దర్శయతి 'యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛందోదైవతబ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుం చర్ఛతి గర్తం వా ప్రపద్యతే' ఇత్యుపక్రమ్య 'తస్మాదేతాని మంత్రే మంత్రే విద్యా'దితి । ప్రాణినాం చ సుఖప్రాప్తయే ధర్మో విధీయతే దుఃఖపరిహారాయ చాధర్మః ప్రతిషిధ్యతే । దృష్టానుశ్రవికసుఖదుఃఖవిషయౌ చ రాగద్వేషౌ భవతో న విలక్షణవిషయావిత్యతో ధర్మాధర్మఫలభూతోత్తరోత్తరా సృష్టిర్నిష్పద్యమానా పూర్వసృష్టిసదృశ్యేవ నిష్పద్యతే । స్మృతిశ్చ భవతి "తేషాం యే యాని కర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాం ప్రతిపేదిరే । తాన్యేవ తే ప్రపద్యంతే సృజ్యమానాః పునః పునః ॥ హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాః ప్రపద్యంతే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే" ఇతి । ప్రలీయమానమపి చేదం జగచ్ఛక్త్యవశేషమేవ ప్రలీయతే శక్తిమూలమేవ చ ప్రభవతీతరథా ఆకస్మికత్వప్రసంగాత్ । న చానేకాకారాః శక్తయః శక్యాః కల్పయితుం । తతశ్చ విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్యాప్యుద్భవతాం భూరాదిలోకప్రవా

త్ పూర్వసృష్టివదిత్యనుమానం చశబ్దార్థః । తేషాం ప్రాణినాం మధ్యే తాన్యేవ తజ్జాతీయాన్యేవ । తాని దర్శయన్ తత్ప్రాప్తౌ హేతుమాహ ॥ హింస్రేతి ॥ కర్మాణి విహితనిషిద్ధత్వాకారేణాపూర్వం క్రియాత్వేన సంస్కారం చ జనయంతి తత్రాపూర్వాత్ఫలం భుంక్తే సంస్కారభావితత్వాత్పునస్తజ్జాతీయాని కర్మాణి కరోతీత్యర్థః । సంస్కారే లింగమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సంస్కారవశాదేవ పుణ్యం పాపం వా రోచతే । అతోఽభిరుచిలింగాత్పుణ్యాపుణ్యసంస్కారోఽనుమేయః స ఏవ స్వభావః ప్రకృతిర్వాసనేతి చ గీయతే । ఏవం కర్మణా సృష్టిసాదృశ్యముక్త్వా స్వోపాదానే లీనకార్యసంస్కారరూపశక్తిబలాదపి సాదృశ్యమిత్యాహ ॥ ప్రలీయమానమితి ॥ ఇతరథా నిస్సంస్కారప్రలయే జగద్వైచిత్ర్యస్యాకస్మికత్వం స్యాదిత్యర్థః । నను జగద్వైచిత్ర్యకారిణ్యోఽనంతాశ్శక్తయః కల్ప్యంతాం తత్రాహ ॥ న చేతి ॥ అవిద్యాయాం లీనకార్యాత్మకసంస్కారాదన్యాశ్శక్తయో న కల్ప్యాః మానాభావాద్గౌరవాచ్చ, స్వోపాదానే లీనకార్యరూపా శక్తిస్తు 'మహాన్న్యగ్రోధస్తిష్ఠతి శ్రద్ధత్స్వ సోమ్యే'తి శ్రుతిసిద్ధా, అతోఽవిద్యాతత్కార్యాదన్యాశ్శక్తయో న సంతి ఆత్మావిద్యైవ నశ్శక్తిరితి సిద్ధాంత ఇత్యర్థః । నిమిత్తేష్వప్యుపాదానస్థకార్యమేవావిద్యాఘటనయా శక్తిరన్యా వేద్యసాగ్రహః । ఉపాదానే కార్యసంస్కారసిద్ధేః ఫలమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ యథా సుప్తోత్థితస్య పూర్వచక్షుర్జాతీయమేవ చక్షు

ర్జాయతే తచ్చరూపజాతీయమేవ గృష్ణాతి నరసాదికం, ఏవంభోగ్యాలోకాభోగాశ్రయాః ప్రాణినికాయాభోగహేతుకర్మాణి సంస్కారబలాత్పూర్వలోకాదితుల్యా న్యేవేతి నియమ ఇత్యర్థః । నికాయాస్సమూహాః । దృష్టాంతాసిద్ధిమాశంక్యాహ ॥ నహీతి ॥ యథా షష్ఠేంద్రియస్య మనసోఽసాధారణవిషయో నాస్తి సుఖాదేస్సాక్షివేద్యత్వాత్, తథా వ్యవహారాన్యథాత్వమసదిత్యర్థః । షష్ఠమింద్రియం తద్విషయశ్చాసన్నితి వార్థః । ఉక్తార్థం సంక్షిపతి ॥ అతశ్చేతి ॥ వ్యవహారసామ్యాత్సంభవాచ్చ వ్యవహ్రియమాణా వ్యక్తయః సమానా ఏవేత్యర్థః । సూత్రం యోజయతి ॥ సమానేత్యాదినా ॥ భావిదృష్ట్యా యజమానోఽగ్నిః, అన్నాదోఽగ్నిరహం స్యామితి కామయిత్వా కృత్తికా నక్షత్రాభిమాని దేవతాయా అగ్నయే అష్టసుకపాలేషు పచనీయం హవిర్నిరుప్తవానిత్యర్థః । నక్షత్రవ్యక్తిబహుత్వాద్బహువచనం (నను యజమానోఽగ్నిర్భావీ ఉద్దేశ్యాగ్నినా సమాననామరూపః కల్పాంతరే భవతీత్యేవం రుద్రో వా అకామయత విష్ణుర్వా అకామయతేత్యత్ర ప్రవ

హాణాం- దేవతిర్యఙ్మనుష్యలక్షణానాం చ ప్రాణినికాయప్రవాహాణాం వర్ణాశ్రమధర్మఫలవ్యవస్థానాం చానాదౌ సంసారే నియతత్వమింద్రియవిషయసంబంధనియతత్వవత్ప్రత్యేతవ్యం । నహీంద్రియవిషయసంబంధాదేర్వ్యవహారస్య ప్రతిసర్గమన్యథాత్వం షష్ఠేంద్రియవిషయకల్పం శక్యముత్ప్రేక్షితుం । అతశ్చ సర్వకల్పానాం తుల్యవ్యవహారత్వాత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానక్షమత్వాచ్చేశ్వరాణాం సమాననామరూపా ఏవ ప్రతిసర్గం విశేషాః ప్రాదుర్భవంతి సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావపి మహాసర్గమహాప్రలయలక్షణాయాం జగతోఽభ్యుపగమ్యమానాయాం న కశ్చిచ్ఛబ్దప్రామాణ్యాదివిరోధః । సమాననామరూపతాం చ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః । 'సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ । దివం చ పృథివీం చాంతరిక్షమథో సువ'రితి । యథా పూర్వస్మిన్కల్పే సూర్యాచంద్రమఃప్రభృతి జగత్క్లృప్తం తథాస్మిన్నపి కల్పే పరమేశ్వరోఽకల్పయదిత్యర్థః । తథా 'అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాం స్యామితి స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవప'దితి నక్షత్రేష్టివిధౌ యోఽగ్నిర్నిరవపద్యస్మై వాగ్నయే నిరవపత్తయోః సమాననామరూపతాం దర్శయతీత్యేవంజాతీయకా శ్రుతిరిహోదాహర్తవ్యా । స్మృతిరపి "ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః । శర్వర్యంతే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజః । యథర్తావృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే । దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు । యథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ । దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవ చే"త్యేవంజాతీయకా ద్రష్టవ్యా ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౧ ॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః ॥

ఇహ దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామస్త్యధికార ఇతి యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్పర్యావర్త్యతే । దేవాదీనామనధికారం జైమినిరాచార్యో మన్యతే । కస్మాత్, మధ్వాదిష్వసంభవాత్ । బ్రహ్మవిద్యాధికారాభ్యుపగమే హి విద్యాత్వావిశేషాన్మధ్వాదివిద్యాస్వప్యధికారోఽభ్యుపగమ్యేత । న చైవం సంభవతి, కథం

క్తవ్యం, తదయుక్తం । నహ్యగ్నేరివ విష్ణురుద్రయోరధికారిపురుషత్వం తయోర్జగత్కారణత్వశ్రవణాదేక ఏవ రుద్రోఽసేతి ఏకో విష్ణురిత్యాదిశ్రుతిస్మృతివిరోధాదితి) స్మృతౌ వేదేష్వితి విషయసప్తమీ, శర్వర్యంతే ప్రలయాంతే ఋతూనాం వసంతాదీనాం లింగాని నవపల్లవాదీని పర్యయే ఘటీయంత్రవదావృత్తౌ భావాః పదార్థాః, తుల్యా ఇతి శేషః ॥ తస్మాజ్జన్మనాశవద్విగ్రహాంగీకారేఽపి కర్మణి శబ్దే చ విరోధాభావాద్దేవానామస్తి విద్యాధికార ఇతి స్థితమ్ ॥ ... ... *

౩౧ ॥ ఆక్షిపతి ॥ మధ్వాదిష్వితి ॥ బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి విద్యాత్వాత్ మధ్వాదివిద్యావదిత్యర్థః । దృష్టాంతం వివృణోతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ ద్యులోకాఖ్యవంశదండే అంతరిక్షరూపే మధ్వపూపే స్థిత ఆదిత్యో దేహినామోదనాన్మధ్వవ మధ్విత్యారోప్య ధ్యానం కార్యం । తత్రాదిత్యస్యాధికారో నయుక్తః ధ్యాతృధ్యేయభేదాభావాదిత్యాహ ॥ దేవాదిష్వితి ॥

అస్తు వస్వాదీనాం తత్రాధికార ఇత్యాశంక్య తేషామపి చ ధ్యేయత్వాత్ప్రాప్యత్వాచ్చ న ధ్యాతృత్వమిత్యాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ చతుర్వేదోక్తకర్మాణి ప్రణవశ్చేతి పంచ కుసుమాని తేభ్యః సోమాజ్యాదిద్రవ్యాణి హుతాని లోహితశుక్లకృష్ణపరకృష్ణగోప్యాఖ్యాని పంచామృతాని తత్తన్మంత్రభాగైః ప్రాగాద్యూర్ధ్వాంతపంచదిగవస్థితాభిరాదిత్యరశ్మినాడీభిర్మధ్వపూపచ్ఛిద్రరూపాభిరాదిత్యమండలమానీతాని, యశస్తేజ ఇంద్రియవీర్యాన్నాద్యాత్మనా పరిణతాని పంచదిక్షుస్థితైర్వస్వాదిభిరుపజీవ్యానీతి ధ్యాయతాం వస్వాదిప్రాప్తిరుక్తేత్యర్థః । సూత్రస్థాదిపదార్థమాహ ॥ తథాగ్నిరితి ॥ ఆకాశబ్రహ్మణశ్చత్వారః పాదాః ద్వౌ కర్ణౌ ద్వే నేత్రే ద్వే నాసికే ఏకా వాగితి సప్తస్వింద్రియేషు శిరశ్చమసతోయస్థేషు సప్తర్షిధ్యానం శ్రౌర్యమిత్యాహ ॥ తథేమావేవేతి ॥ అయం దక్షిణః కర్ణో గౌతమః వామో భరద్వాజః ఏవం దక్షిణనేత్రనాసికే విశ్వామిత్రవసిష్ఠౌ వామే జమదగ్నికశ్యపౌ వాగత్రిరిత్యర్థః । అత్ర ఋషీణాం ధ్యేయత్వాన్నాధికారః ॥ ... ...*

‘అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి’త్యత్ర మనుష్యా ఆదిత్యం మధ్వధ్యాసేనోపాసీరన్, దేవాదిషు హ్యుపాసకేష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాదిత్యః కథమన్యమాదిత్యముపాసీత । పునశ్చాదిత్యవ్యపాశ్రయాణి పంచ రోహితాదీన్యమృతాన్యనుపక్రమ్య ‘వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుతః సాధ్యాశ్చ పంచ దేవగణాః క్రమేణ తత్తదమృతముపజీవంతీ’త్యుపదిశ్య ‘స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీ’త్యాదినా వస్వాద్యుపజీవ్యాన్యమృతాని విజానతాం వస్వాదిమహిమప్రాప్తిం దర్శయతి । వస్వాదయస్తు కానన్యాన్వస్వాదీనమృతోపజీవినో విజానీయుః, కం చాన్యం వస్వాదిమహిమానం ప్రాప్నుయుః । తథా ‘అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాదో’ ‘వాయుర్వావ సంవర్గ’ ‘ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ’ ఇత్యాదిషు దేవతాత్మోపాసనేషు న తేషామేవ దేవతాత్మనామధికారః సంభవతి । ‘తథేమావేవ గౌతమభరద్వాజావయమేవ గౌతమోఽయమేవ భరద్వాజ’ ఇత్యాదిష్వృషిసంబంధేషూపాసనేషు న తేషామేవర్షీణామధికారః సంభవతి ॥ ఇతశ్చ న దేవాదీనామనధికారః । ... *

॥ ౩౨ ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ ॥

యదిదం జ్యోతిర్మండలం ద్యుస్థానమహోరాత్రాభ్యాం బంభ్రమజ్జగదవభాసయతి తస్మిన్నాదిత్యాదయో దేవతావచనాః శబ్దాః ప్రయుజ్యంతే లోకప్రసిద్ధేర్వాక్యశేషప్రసిద్ధేశ్చ । న చ జ్యోతిర్మండలస్య హృదయాదినా విగ్రహేణ చేతనతయాఽర్థిత్వాదినా చ యోగోఽవగంతుం శక్యతే, మృదాదివదచేతనత్వావగమాత్ । ఏతేనాగ్న్యాదయో వ్యాఖ్యాతాః । స్యాదేతత్, మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదయమదోష ఇతి చేన్నేత్యుచ్యతే, న తావల్లోకో నామ కించిత్స్వతంత్రం ప్రమాణమస్తి, ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవావ్యభిచరితవిషయేభ్యః ప్రమాణేభ్యః ప్రసిద్ధ ఏవా-

౩౨ ॥ కించ విగ్రహాభావాద్దేవాదీనాం న క్వాప్యధికార ఇత్యాహ ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చేతి ॥ ఆదిత్యశ్చంద్రః శుక్రోఽంగారక ఇత్యాదిశబ్దానాం జ్యోతిఃపిండేషు ప్రయోగస్య భావాత్సత్త్వాన్న విగ్రహవాన్ దేవః కశ్చిదస్తీత్యర్థః । ‘ఆదిత్యః పురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతే’తి మధువిద్యావాక్యశేషే జ్యోతిష్యేవాదిత్యశబ్దః ప్రసిద్ధః । తర్హి జ్యోతిఃపిండానామేవాధికారోఽస్త్వితి తత్రాహ ॥ న చేతి ॥ అగ్న్యాదీనామధికారమాశంక్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ అగ్నిర్వాయుర్భూమిరిత్యాదిశబ్దానామచేతనవాచిత్వేనేత్యర్థః । సిద్ధాంతీ శంకతే ॥ స్యాదేతదిత్యాదినా ॥ ‘వజ్రహస్తః పురందర’ ఇత్యాదయో మంత్రాః ‘సోఽరోదీ’దిత్యాదయోఽర్థవాదాః “ఇష్టాన్భోగాన్హి వో దేవా దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః । తే తృప్తాస్తర్పయంత్యేనం సర్వకామఫలైః శుభై”రిత్యాదీతిహాసపురాణాని । లోకేఽపి యమం దండహస్తం లిఖంతి, ఇంద్రం వజ్రహస్తమితి విగ్రహాదిపంచకసద్భావాదనధికారదోషో నాస్తీత్యర్థః । “విగ్రహో హవిషాం భోగ ఐశ్వర్యం చ ప్రసన్నతా । ఫలప్రదానమిత్యేతత్పంచకం విగ్రహాదికమ్” మానాభావాదేతన్నాస్తీతి దూషయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ న చాత్రేతి ॥ విగ్రహాదావిత్యర్థః ।

అర్థవాదామంత్రానామూలమిత్యాశంక్యాహ ॥ అర్థవాదా ఇత్యాదినా ॥ వ్రీహ్యాదివత్ప్రయోగవిధివిహితా మంత్రాః ప్రయోగసంబద్ధార్థాభిధానార్థాః నాజ్ఞాతవిగ్రహాదిపరా ఇతి మీమాంసకా ఆచక్షత ఇత్యర్థః । తస్మాద్విగ్రహాభావాదిత్యర్థః ॥... ... ... *

౩౩ ॥ సూత్రాభ్యాం ప్రాప్తం పూర్వపక్షం నిరస్యతి ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి విద్యాత్వాత్ మధ్వాదివిద్యావదిత్యుక్తహేతురప్రయోజక ఇత్యాహ ॥ యద్యపీతి ॥ దర్శాదికం న బ్రాహ్మణమధికరోతి కర్మత్వాద్రాజసూయవదిత్యాభాససామ్యం విద్యాత్వహేతోరాహ ॥ నచేతి ॥ యత్ర యస్యాధికారస్సంభవతి స తత్రాధికారీతి న్యాయస్తుల్య ఇత్యర్థః । యతస్సర్వేషాం సర్వత్రాధికారో న సంభవతి తతో న చాపోద్యేతేత్యన్వయః । తత్ బ్ర

ర్థాల్లోకాత్ప్రసిద్ధ ఇత్యుచ్యతే, న చాత్ర ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమం ప్రమాణమస్తి । ఇతిహాసపురాణమపి పౌరుషేయత్వాత్ప్రమాణాంతరమూలతామాకాంక్షతి । అర్థవాదా అపి విధినైకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థాస్సంతో న పార్థగర్థ్యేన దేవాదీనాం విగ్రహాదిసద్భావే కారణభావం ప్రతిపద్యంతే । మంత్రా అపి శ్రుత్యాదివినియుక్తాః ప్రయోగసమవాయినోఽభిధానార్థా న కస్యచిదర్థస్య ప్రమాణమిత్యాచక్షతే । తస్మాదభావో దేవాదీనామధికారస్య ॥... ... ... *

సూ ॥ ౩౩ ॥ భావంతుబాదరాయణోఽస్తిహి ॥

తుశబ్దః పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి । బాదరాయణస్త్వాచార్యో భావమధికారస్య దేవాదీనామపి మన్యతే । యద్యపి మధ్వాదివిద్యాసు దేవతాదివ్యామిశ్రాస్వసంభవోఽధికారస్య తథాప్యస్తి హి శుద్ధాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం సంభవోఽర్థిత్వసామర్థ్యాప్రతిషేధాద్యపేక్షత్వాదధికారస్య । న చ క్వచిదసంభవ ఇత్యేతావతా యత్ర సంభవస్తత్రాప్యధికారోఽపోద్యేత, మనుష్యాణామపి న సర్వేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం సర్వేషు రాజసూయాదిష్వధికారస్సంభవతి, తత్ర యో న్యాయస్సోఽత్రాపి భవిష్యతి । బ్రహ్మవిద్యాం చ ప్రకృత్య భవతి లింగదర్శనం శ్రౌతం దేవాద్యధికారస్య సూచకం ‘తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి, తే హోచుర్హంత తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మానమన్విష్య సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామానితి, ఇంద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణా’మిత్యాది చ । స్మార్తమపి చ గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యసంవాదాది । యదప్యుక్తం జ్యోతిషి భావాచ్చేతి, అత్ర బ్రూమః, జ్యోతిరాదివిషయా అప్యాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాశ్చేతనావంతమైశ్వర్యాద్యుపేతం తం తం దేవాత్మానం సమర్పయంతి, మంత్రార్థవాదేషు తథా వ్యవహారాత్ । అస్తి హ్యైశ్వర్యయోగాద్దేవతానాం జ్యోతిరాద్యాత్మభిశ్చావస్థాతుం యథేష్టం చ తం తం విగ్రహం గ్రహీతుం సామర్థ్యం । తథా హి శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదే ‘మేధాతిథేర్మేషే’తి, మేధాతిథిం హ కాణ్వాయనమింద్రో మేషో భూత్వా జహారేతి । స్మర్యతే చ “ఆదిత్యః పురుషో భూత్వా

హ్మ యో యో దేవాదీనాం మధ్యే ప్రత్యక్త్వేనాబుధ్యత స తద్బ్రహ్మాభవదిత్యర్థః । తే హ దేవాః ఊచురన్యోన్యం, తత ఇంద్రవిరోచనాసురాసురరాజౌ ప్రజాపతిం బ్రహ్మవిద్యాప్రదం జగ్మతురితి చ లింగాంతరమస్తీత్యర్థః । కిమత్ర బ్రహ్మామృతమితి గంధర్వప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ తమితి మోక్షధర్మేషు శ్రుతం దేవాదీనామధికారలింగమిత్యాహ ॥ స్మార్తమితి ॥ యథా బాలానాం గోళకేషు చక్షురాదిపదప్రయోగేఽపి శాస్త్రజ్ఞైర్గోళకాతిరిక్తేంద్రియాణి స్వీక్రియంతే, తథా జ్యోతిరాదౌ సూర్యాదిశబ్దప్రయోగేఽపి విగ్రహవద్దేవతాస్స్వీకార్యా ఇత్యాహ ॥ జ్యోతిరాదీతి ॥ తథా చేతనత్వేన వ్యవహారాదిత్యర్థః । ఏకస్య జడచేతనోభయరూపత్వం కథం తత్రాహ । అస్తి హీతి ॥ తథా హి విగ్రహవత్తయా దేవవ్యవహారశ్శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్య ఉద్గాతృగణస్థ ఋత్విక్ తత్సంబంధీ యోఽర్థవాద ఇంద్రాగచ్ఛేత్యాదిః తత్ర మేధాతిథేర్మే

షేతీంద్రసంబోధనం శ్రుతింతద్వ్యాచష్టే ॥ మేధేతి ॥ మునిం మేషో భూత్వా జహారేతి జ్ఞాపనార్థం మేషేతీంద్రసంబోధనమిత్యర్థః । యదుక్తమాదిత్యాదయో మృదాదివదచేతనా ఏవేతి తన్న సర్వత్ర జడాజడాంశద్వయసత్త్వాదిత్యాహ ॥ మృదితి ॥ ఆదిత్యాదౌ కో జడభాగః కశ్చేతనాంశ ఇతి తత్రాహ ॥ జ్యోతిరాదేస్త్వితి ॥ మంత్రాదికం పదశక్త్యా భాసమానవిగ్రహాదౌ స్వార్థేన ప్రమాణం అన్యపరత్వాత్, విషం భుఙ్క్ష్వేతి వాక్యవదిత్యాహ ॥ యదపీతి ॥ అన్యపరాదపి వాక్యాద్బాధాభావే స్వార్థో గ్రాహ్య ఇత్యాహ ॥ అత్ర బ్రూమ ఇతి ॥ తాత్పర్యశూన్యేఽప్యర్థే ప్రత్యయమాత్రేణాస్తిత్వముదాహరతి ॥ తథాహీతి ॥ తృణాదౌ ప్రత్యయోఽస్తి విగ్రహాదౌ స నాస్తీతి వైషమ్యం శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥ విధ్యుద్దేశో విధివాక్యం తదేకవాక్యతయా ప్రశస్తో విధిరిత్యేవార్థవాదేషు ప్రత్యయః । వృత్తాంతో భూతార్థో విగ్రహాదిస్తద్విషయః ప్రత్యయో నాస్తీత్యర్థః । నన్వవాంతరవాక్యేన విగ్రహాదిప్రత్యయోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ సురాపాన ప్రత్యయోఽపి

కుంతీముపజగామే"తి । మృదాదిష్వపి చేతనాధిష్ఠాతారోఽభ్యుపగమ్యంతే 'మృదబ్రవీదాపోఽబ్రువ'న్నిత్యాది దర్శనాత్ । జ్యోతిరాదేస్తు భూతధాతోరాదిత్యాదిష్వప్యచేతనత్వమభ్యుపగమ్యతే, చేతనాస్త్వధిష్ఠాతారో దేవతాత్మానో మంత్రార్థవాదాదిషు వ్యవహారాదిత్యుక్తం । యదప్యుక్తం మంత్రార్థవాదయోరన్యార్థత్వాన్న దేవతావిగ్రహాదిప్రకాశన సామర్థ్యమితి, అత్ర బ్రూమః । ప్రత్యయాప్రత్యయౌ హి సద్భావాసద్భావయోః కారణం నాన్యార్థత్వమనన్యార్థత్వం వా । తథాహ్యన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి పతితం తృణపర్ణాద్యస్తీత్యేవం ప్రతిపద్యతే । అత్రాహ విషమ ఉపన్యాసః తత్ర హి తృణపర్ణాదివిషయం ప్రత్యక్షం ప్రవృత్తమస్తి యేన తదస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే । అత్ర పునర్విధ్యుద్దేశైకవాక్యభావేన స్తుత్యర్థేఽర్థవాదే న పార్థగర్థ్యేన వృత్తాంతవిషయా ప్రవృత్తిః శక్యాధ్యవసాయితుం । నహి మహావాక్యార్థప్రత్యాయకేఽవాంతరవాక్యస్య పృథక్ప్రత్యాయకత్వమస్తి, యథా 'న సురాం పిబే'దితి నఞ్వతి వాక్యే పదత్రయసంబంధాత్సురాపానప్రతిషేధ ఏవైకోఽర్థోఽవగమ్యతే న పునః సురాం పిబేదితి పదద్వయ సంబంధాత్సురాపానవిధిరపీతి । అత్రోచ్యతే । విషమ ఉపన్యాసః, యుక్తం యత్సురాపానప్రతిషేధే పదాన్వయస్యైకత్వాదవాంతరవాక్యార్థస్యాగ్రహణం, విధ్యుద్దేశార్థవాదయోస్త్వర్థవాదస్థాని పదాని పృథగన్వయం వృత్తాంతవిషయం ప్రతిపద్యానంతరం కైమర్థ్యవశేన విధిస్తావకత్వం ప్రతిపద్యంతే । యథా హి 'వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామ' ఇత్యత్ర విధ్యుద్దేశవర్తినాం వాయవ్యాదిపదానాం విధినా సంబంధః, నైవం 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీ'త్యేషామర్థవాదగతానాం పదానాం న హి భవతి వాయుర్వా ఆలభేత క్షేపిష్ఠా దేవతా వా ఆలభేతేత్యాది వాయుస్వభావసంకీర్తనేన త్వవాంతరమన్వయం ప్రతిపద్య ఏవం విశిష్టదైవత్యమిదం కర్మేతి విధిం స్తువంతి । తద్యత్ర యోఽవాంతరవాక్యార్థః ప్రమాణాంతరగోచరో భవతి తత్ర తదనువాదేనార్థవాదః ప్రవర్తతే । యత్ర ప్రమాణాంతరవిరుద్ధస్తత్ర గుణవాదేన । యత్ర తు తదుభ

స్యాదితి భావః । పదైకవాక్యత్వవాక్యైకవాక్యత్వరూపవైషమ్యాన్నైవమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ నఞ్పదమేకం యదా సురాం పిబేదితి పదాభ్యామన్వేతి తదా పదైకవాక్యం ఏకమేవార్థానుభవం కరోతి న తు పదద్వయం పృథక్ సురాపానం బోధయతి తస్య విధ్యానిషేధానుపపత్తేః వాక్యార్థానుభవం ప్రత్యద్వారత్వాత్, అర్థవాదస్తు భూతార్థసంసర్గస్తుతిద్వారం బోధయన్విధినా వాక్యైకవాక్యతాం భజత ఇత్యస్తి విగ్రహాద్యనుభవ ఇత్యర్థః । నన్వర్థవాదస్థపదానామవాంతరసంసర్గబోధకత్వం వినా సాక్షాదేవ విధ్యన్వయోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ యథాహీతి ॥ సాక్షాదన్వయాయోగం దర్శయతి ॥ నహీతి ॥ అర్థవాదాత్సర్వత్ర స్వార్థగ్రహణమాశంక్యార్థవాదాన్విభజతే ॥ తద్యత్రేతి ॥ తత్ తత్ర అర్థవాదేషు యత్రాగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యాదావిత్యర్థః । 'ఆదిత్యో యూపో భవతీ'త్యత్ర భేదో బాధిత ఇతి తేజస్వీత్యాదిగుణవాదః, య

త్ర 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యాదౌ మానాంతరసంవాదవిసంవాదౌ న స్తః తత్ర భూతార్థవాద ఇత్యర్థః, ఇతి విమృశ్యేత్యధ్యాహారః । విగ్రహార్థవాదః స్వార్థేఽపి తాత్పర్యవాన్ అన్యపరత్వే సత్యజ్ఞాతాబాధితార్థకశబ్దత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యవదితి న్యాయం మంత్రేష్వతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ వేదాంతానువాదగుణవాదానాం నిరాసాయ హేతౌ పదాని స చోభయపరత్వే వాక్యభేదోఽవాంతరార్థస్య మహావాక్యార్థద్వారత్వాదితి భావః । విధ్యనుపపత్త్యాపి స్వర్గవద్దేవతా విగ్రహాంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ నను క్లేశాత్మకే కర్మణి విధిః ఫలం వినా అనుపపన్న ఇతి భవతు 'యన్న దుఃఖేన సంభిన్న'మిత్యర్థవాదసిద్ధస్స్వర్గో విధిప్రమాణకః విగ్రహం వినా విధేః కానుపపత్తిస్తత్రాహ ॥ నహీతి ॥ ఉద్దిశ్య త్యాగానుపపత్త్యా చేతస్యారోహాంగీకార్య ఇత్యత్ర శ్రుతిమప్యాహ ॥ యస్యా ఇతి ॥ అతశ్చైతస్యారోహార్థం విగ్రహో ద్రష్టవ్యః । కిం చ కర్మప్రకరణపాఠాద్విగ్రహప్రమితిరపి ప్రయాజవత్కర్మాంగత్వేనాంగీకార్యా, తాం వినా కర్మాపూర్వాసిద్ధేః । కిం చ సుప్రసన్నవిగ్రహవద్దేవతాం త్యక్త్వా శబ్దమాత్రం దేవతేత్యుక్తిరయుక్తేత్యాహ ॥ న చ శబ్దేతి ॥ న చాకృతిమాత్రం శ

యం నాస్తి తత్ర కిం ప్రమాణాంతరాభావాద్గుణవాదస్స్యాదాహోస్విత్ప్రమాణాంతరావిరోధాద్విద్యమానార్థవాద ఇతి । ప్రతీతిశరణైర్విద్యమానార్థవాద ఆశ్రయణీయో న గుణానువాదః । ఏతేన మంత్రో వ్యాఖ్యాతః । అపి చ, విధిభిరేవేంద్రాదిదైవత్యాని హవీంషి చోదయద్భిరపేక్షితమింద్రాదీనాం స్వరూపం, న హి స్వరూపరహితా ఇంద్రాదయశ్చేతస్యారోపయితుం శక్యంతే । న చ చేతస్యనారూఢాయై తస్యై తస్యై దేవతాయై హవిః ప్రదాతుం శక్యతే । శ్రావయతి చ 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్' ఇతి । న చ శబ్దమాత్రమర్థస్వరూపం సంభవతి శబ్దార్థయోర్భేదాత్, తత్ర యాదృశం మంత్రార్థవాదయోరింద్రాదీనాం స్వరూపమవగతం న తత్తాదృశం శబ్దప్రమాణకేన ప్రత్యాఖ్యాతుం యుక్తం । ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవన్మంత్రార్థవాదమూలకత్వాత్ప్రభవతి దేవతావిగ్రహాదిప్రపంచయితుం । ప్రత్యక్షాదిమూలమపి సంభవతి । భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరంతనానాం ప్రత్యక్షం । తథా చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరంతీతి స్మర్యతే । యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వేషామపి నాస్తి దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్ । ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియోఽస్తీతి బ్రూయాత్, తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనా ఉపరుంధ్యాత్ । ఇదానీమివ చ కాలాంతరేఽప్యవ్యవస్థితప్రాయాన్ వర్ణాశ్రమధర్మాన్ ప్రతిజానీయాత్ తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రమనర్థకం కుర్యాత్ । తస్మాద్ధర్మోత్కర్షవశాచ్చిరంతనా దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవజహ్రురితి శ్లిష్యతే । అపి చ స్మరంతి "స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగః" ఇత్యాది । యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకస్స్మర్యమాణో న శక్యతే సాహస

బ్దశక్యమస్తు కిం విగ్రహేణేతి వాచ్యం, నిర్వ్యక్త్యాకృత్యయోగాత్, అతశ్శబ్దస్యార్థాకాంక్షాయాం మంత్రాదిప్రమితవిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఏవం మంత్రార్థవాదమూలకమితిహాసాదికమపి విగ్రహే మానమిత్యాహ ॥ ఇతిహాసేతి ॥ ప్రమాణత్వేన సంభవదిత్యర్థః । వ్యాసాదీనాం యోగినాం దేవతాదిప్రత్యక్షమపీతిహాసాదేర్మూలమిత్యాహ ॥ ప్రత్యక్షేతి ॥ వ్యాసాదయో దేవాదిప్రత్యక్షశూన్యాః ప్రాణిత్వాదస్మదాదివదిత్యనుమానమతిప్రసంగేన దూషయతి ॥ యస్త్విత్యాదినా ॥ సర్వం ఘటాభిన్నం వస్తుత్వాత్ ఘటవదితి జగద్వైచిత్ర్యం నాస్తీత్యపి స బ్రూయాత్ । తథా క్షత్రియాభావం వర్ణాశ్రమాభావం వర్ణాశ్రమాద్యవ్యవస్థాం చ బ్రూయాన్నిరంకుశబుద్ధిత్వాత్ । తథా చ రాజసూయాదిశాస్త్రస్య కృతాదియుగధర్మవ్యవస్థాశాస్త్రస్య బాధ ఇత్యర్థః । యోగసూత్రాదపి దేవాదిప్రత్యక్షసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ మంత్రజపాద్దేవతాసాన్నిధ్యం తత్సంభాషణం చేతి సూత్రార్థః । యోగమాహాత్మ్యస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాద్యోగినామస్తి దేవాదిప్రత్యక్షమిత్యాహ ॥ యోగ ఇతి ॥ పాదతలాదాజానోర్జానో రానాభేర్నాభే రాగ్రీవాయాః

గ్రీవాయాశ్చాకేశప్రరోహం తతశ్చ బ్రహ్మరంధ్రం పృథివ్యాదిపంచకే సముత్థితే ధారణయా జితే యోగగుణే చాణిమాదికే ప్రవృత్తే యోగాదభివ్యక్తే తేజోమయం శరీరం ప్రాప్తస్య యోగినో న రోగాదిస్పర్శ ఇత్యర్థః । చిత్రకారాదిప్రసిద్ధిరపి విగ్రహే మానమిత్యాహ ॥ లోకేతి॥ అధికరణార్థముపసంహరతి । తస్మాదితి ॥ చింతాయాః ఫలమాహ॥ క్రమేతి ॥ ఏవమేవ దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే సత్యేవ దేవత్వప్రాప్తిద్వారా ముక్తిఫలాన్యుపాసనాని యుజ్యంతే దేవానామనధికారే జ్ఞానాభావాత్ క్రమముక్త్యర్థినాముపాసనేషు ప్రవృత్తిర్న స్యాత్, అతోఽధికారసిద్ధ్యా తత్ప్రవృత్తిరితి సిద్ధిరితి భావః॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ... ❋

౩౪ ❋ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి ❋ పూర్వేణాస్య దృష్టాంతసంగతిమాహ ॥ యథేతి॥ పూర్వత్ర దేవాదీనామధికారసిద్ధ్యర్థం మంత్రాదీనాం భూతార్థే విగ్రహాదౌ సమన్వయోక్త్యా వేదాంతానామపి భూతార్థే బ్రహ్మణి సమన్వయో దృఢీకృతః, అత్రాపి శూద్రశబ్దస్య శ్రౌతస్య క్షత్రియే సమన్వయోక్త్యా స దృఢీక్రియత ఇ

మాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుం । శ్రుతిశ్చ యోగమాహాత్మ్యం ప్రఖ్యాపయతి ‘ పృథ్వ్యప్తేజోఽనిలఖే సముత్థితే పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీరమ్’ ఇతి । ఋషీణామపి మంత్రబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్మదీయేన సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తం, తస్మాత్సమూలమితిహాసపురాణం । లోకప్రసిద్ధిరపి న సతి సంభవే నిరాలంబనాధ్యవసాతుం యుక్తా, తస్మాదుపపన్నో మంత్రాదిభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమః। తతశ్చార్థిత్వాదిసంభవాదుపపన్నో దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః। క్రమముక్తిదర్శనాన్యప్యేవమేవోపపద్యంతే ॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౩౪॥ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి॥ ❋

యథా మనుష్యాధికారనియమమపోద్య దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికార ఉక్తస్తథైవ ద్విజాత్యధికారనియమాపవాదేన శూద్రస్యాప్యధికారః స్యాదిత్యేతామాశంకాం నివర్తయితుమిదమధికరణమారభ్యతే । తత్ర శూద్రస్యాప్యధికారః స్యాదితి తావత్ప్రాప్తం, అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సంభవాత్ ‘ తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త’ ఇతివచ్ఛూద్రో విద్యాయామనవక్లృప్త ఇతి నిషేధాశ్రవణాత్ । యచ్చ కర్మస్వనధికారకారణం శూద్రస్యానగ్నిత్వం న తద్విద్యాస్వధికారస్యాపవాదకం । న హ్యాహవనీయాదిరహితేన విద్యా వేదితుం న శక్యతే । భవతి చ శ్రౌతం లింగం శూద్రాధికారస్యోపోద్బలకం, సంవర్గవిద్యాయాం హి జానశ్రుతిం పౌత్రాయణం శుశ్రూషుం శూద్రశబ్దేన పరామృశతి ‘ అహ హారేత్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వితి’। విదురప్రభృతయశ్చ శూద్రయోనిప్రభవా అపి విశిష్టవిజ్ఞానసంపన్నాస్స్మర్యంతే, తస్మాదధిక్రియతే శూద్రో విద్యాస్విత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । న శూద్రస్యాధికారో వేదాధ్యయనాభావాత్ ।

త్యధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికస్యాస్మిన్సమన్వయాధ్యాయేఽన్తర్భావ ఇతి మంతవ్యం । పూర్వపక్షే శూద్రస్యాపి ద్విజవద్వేదాంతశ్రవణే ప్రవృత్తిః, సిద్ధాంతే తదభావ ఇతి ఫలం, అత్ర వేదాంతవిచారో విషయః, స కిం శూద్రమధికరోతి న వేతి సంభవాసంభవాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర శూద్రస్యాపీత్యాదినా ॥ తస్మాత్ అనగ్నిత్వాత్, అనవక్లృప్తోఽసమర్థః । విద్యార్థిని శూద్రశబ్దప్రయోగాల్లింగాదపి శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ ॥ భవతి చేతి ॥ జానశ్రుతిః కిల షట్ఛతాని గవాం రథం చ రైక్వాయ గురవే నివేద్య మాం శిక్షయేత్యువాచ, తతో రైక్వో విధురః కన్యార్థీ సన్నిదమువాచ । అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః। హారేణ నిష్కేణ యుక్తా ఇత్వా గంతా రథో హారేత్వా స చ గోభిస్సహ హే శూద్ర తవైవాస్తు కిమల్పేనానేన మమ గార్హస్థ్యానుపయోగినేతి భావః । అర్థిత్వాదిసంభవే శ్రేయస్సాధనే ప్రవృత్తిరుచితా స్వాభావికత్వాదితి న్యాయోపేతాల్లింగాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి॥ సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి ॥ న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాదినా ॥ ఆపాతతో విదితో వేదార్థో యేన తస్యేత్యర్థః। అధ్యయనవిధినా సంస్కృతో వేదస్తదుత్థమాపాతజ్ఞానం చ.

వేదార్థవిచారేషు శాస్త్రీయంసామర్థ్యంతదభావాచ్ఛూద్రస్యార్థిత్వాదిసంభవన్యాయాసిద్ధేర్నాస్తి వేదాంతవిచారాధికార ఇత్యర్థః । యద్వా అధ్యయనసంస్కృతేన వేదేనవిదితో నిశ్చితో వేదార్థో యేనతస్య వేదార్థేషువిధిష్వధికారో నాన్యస్యానధీతవేదస్యాఽపి, వేదార్థానుష్ఠానాధికారేఽధ్యయనవిధివైయర్థ్యాపాతాత్ । అతఃఫలపర్యంతబ్రహ్మవిద్యాసాధనేషుశ్రవణాదివిధిషు శూద్రస్యానధికార ఇత్యర్థః । అధీతవేదార్థజ్ఞానవత్త్వరూపస్యాధ్యయనవిధిలభ్యస్య సామర్థ్యస్యాభావాదితిన్యాయస్యతుల్యత్వాద్యజ్ఞపదం వేదార్థోపలక్షణార్థమిత్యాహ ॥ న్యాయస్యసాధారణత్వాదితి ॥ తస్మాచ్ఛూద్రఇతితచ్ఛబ్దపరామృష్టన్యాయస్యయజ్ఞబ్రహ్మవిద్యయోస్తుల్యత్వాదిత్యర్థః । పూర్వోక్తంలింగందూషయతి ॥ యదితి ॥ అసామర్థ్యన్యాయేనార్థిత్వాదిసంభవన్యాయస్యనిరస్తత్వాదిత్యర్థః । నను నిషాదస్థపతింయాజయేదిత్యత్రాధ్యయనాభావేఽపినిషాదశబ్దాన్నిషాదస్యేష్టావివ శూద్రశబ్దాచ్ఛూద్రస్యవిద్యాయామధికారోఽస్త్విత్యాశంక్యసంవర్గవిద్యాయామధికారమంగీకరోతి ॥ కామమితి ॥ తద్విషయత్వాత్తత్రశ్రుతత్వాదిత్యర్థః । వస్తుతస్తువిధివాక్యస్థత్వాన్నిషాదశబ్దోఽప్యధికారిసమర్పకః, శూద్రశబ్దస్తువిద్యావిధిపరార్థవాదస్థో నాధికారిణం బోధయతి, అసా

అధీతవేదో హి విదితవేదార్థో వేదార్థేష్వధిక్రియతే, నచశూద్రస్యవేదాధ్యయనమస్తి, ఉపనయనపూర్వకత్వాద్వేదాధ్యయనస్య, ఉపనయనస్యచవర్ణత్రయవిషయత్వాత్ । యత్త్వర్థిత్వం నతదసతిసామర్థ్యేఽధికారకారణంభవతి । సామర్థ్యమపినలౌకికం కేవలమధికారకారణంభవతి। శాస్త్రీయేఽర్థే శాస్త్రీయస్యసామర్థ్యస్యాపేక్షితత్వాత్ । శాస్త్రీయస్యచసామర్థ్యస్యాధ్యయననిరాకరణేననిరాకృతత్వాత్ । యచ్చేదం 'శూద్రోయజ్ఞేఽనవక్లృప్త'ఇతి తన్న్యాయపూర్వకత్వాద్విద్యాయామప్యనవక్లృప్తత్వంద్యోతయతి, న్యాయస్యసాధారణత్వాత్ । యత్పునస్సంవర్గవిద్యాయాంశూద్రశబ్దశ్రవణం. లింగమన్యసే నతల్లింగం, న్యాయాభావాత్ । న్యాయోక్తే హి లింగదర్శనంద్యోతకంభవతి, నచాత్రన్యాయోఽస్తి । కామంచాయం శూద్రశబ్దస్సంవర్గవిద్యాయామేకైకస్యాంశూద్రమధికుర్యాత్తద్విషయత్వాన్నసర్వాసువిద్యాసు, అర్థవాదస్థత్వాన్నతుక్వచిదప్యయంశూద్రమధికర్తుముత్సహతే । శక్యతే చాయంశూద్రశబ్దోఽధికృతవిషయే యోజయితుం । కథమిత్యుచ్యతే 'కమువరఏనమేతత్సంతంసయుగ్వానమివరైక్వమాత్థే'త్యస్మాద్ధంసవాక్యాదాత్మనోఽనాదరంశ్రుతవతో జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్యశుగుత్పేదే తామృషీరైక్వశ్శూద్రశబ్దేనానేనసూచయాంబభూవాత్మనః పరోక్షజ్ఞానస్య ఖ్యాపనాయేతిగమ్యతే, జాతిశూద్రస్యానధికారాత్ । కథంపునశ్శూద్రశబ్దేనశుగుత్పన్నాసూచ్యతఇతి, ఉచ్యతే, తదా

మర్థ్యన్యాయవిరోధేనాన్యపరశబ్దస్యశాస్త్రబోధిత్వాసంభవాదితిమత్వాంగీకారంత్యజతి ॥ అర్థవాదేతి ॥ తర్హిశూద్రశబ్దస్యాత్రశ్రుతస్యకోఽర్థఇత్యాశంక్యసూత్రార్థమాహ ॥ శక్యతేచేత్యాదినా ॥ జానశ్రుతిర్నామరాజానిదాఘసమయేరాత్రౌప్రాసాదతలేసుష్వాప, తదాతదీయాన్నదానాదిగుణగణతోషితా ఋషయోఽస్యహితార్థంహంసాభూత్వామాలారూపేణతస్యోపర్యాజగ్ముః, తేషు పాశ్చాత్యోహంసోఽగ్రేసరంహంసమువాచ, భోభోభల్లాక్ష కింనపశ్యసి జానశ్రుతేరస్య తేజస్స్వర్గంవ్యాప్యస్థితం తత్త్వాందక్ష్యతినగచ్ఛేతి, తమగ్రేసరఉవాచ, కమప్యేనంవరాకంవిద్యాహీనంసంతం అరే సయుగ్వానం యుగ్వాగంత్రీశకటీ తయాసహస్థితంరైక్వమివైతద్వచనమాత్థ రైక్వస్య హి బ్రహ్మనిష్ఠస్య తేజోదురతిక్రమం నాస్యానాత్మజ్ఞస్యేత్యర్థః । అస్మద్వచనఖిన్నోరాజాశకటలింగేన రైక్వంజ్ఞాత్వావిద్యావాన్ భవిష్యతీతిహంసానామభిప్రాయః । కం ఉ అరే ఇతిపదచ్ఛేదః । ఉశబ్దోఽప్యర్థః । తేషాంహంసానామనాదరవాక్యశ్రవణాదస్యరాజ్ఞశ్శుగుత్పన్నా, సాశూద్రశబ్దేనరైక్వేనసూచ్యతే, హీతిసూత్రాన్వయః । శ్రుతయౌగికార్థలింగేసతిఅనన్వితరూఢ్యర్థస్త్యాజ్య ఇతి న్యాయద్యోతనార్థో హిశబ్దః।తదాద్రవణాత్ తయాశుచాఆద్రవ

ణాత్ । శూద్రశ్లోకంప్రాప్తవాన్ । శుచావాకర్ణ్య రాజా అభిమద్రవేప్రాప్తః । శుచావాకరణేన రైక్వంగతవానిత్యర్థః ॥ ... ... ❋

౩౫ ॥ శూద్రశబ్దస్యయౌగికత్వేలింగమాహ ॥ క్షత్రియత్వేతి ॥ సంవర్గవిద్యావిధ్యనంతరమర్థవాద ఆరభ్యతే । శునకస్యాపత్యంకపిగోత్రంపురోహితమభిప్రతారినామకంరాజానంచకక్షసేనస్యాపత్యంసూదేనపరివిష్యమాణౌ తౌభోక్తుముపవిష్టావటుర్భిక్షితవానిత్యర్థః । నన్వస్యచైత్రరథిత్వంనశ్రుతమిత్యతఆహ ॥ చైత్రరథిత్వంచేతి ॥ ఏతేనద్విరాత్రేణేతిఛాందోగ్యశ్రుత్యైవ పూర్వంచిత్రరథస్యకాపేయయోగఉక్తః । అభిప్రతారిణోఽపితద్యోగాచ్చిత్రరథవంశ్యత్వంనిశ్చీయతే । రాజవంశ్యానాంహిప్రాయేణపురోహితవంశ్యాయాజకాభవంతీత్యర్థః । నన్వస్త్వభిప్రతారిణశ్చైత్రరథిత్వంతావత్తాకథంక్షత్రియత్వంతత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ చిత్రరథాదిత్యర్థః।క్షత్తా సూతః తస్యరైక్వాన్వేషణాయప్రేషణం, అన్నగోదానాదికంచజానశ్రుతేఃక్షత్రియత్వేలింగం । అత్రశూద్రశబ్దోయౌగికఏవేతి నశూద్రస్యాధికారఇతిస్థితమ్ ॥ ... ... ❋

ద్రవణాచ్ఛుచమభిదుద్రావ శుచావాభిదుద్రువే శుచావా రైక్వమభిదుద్రావేతి శూద్రావయవార్థసంభవాద్రూఢ్యర్థస్యచాసంభవాత్ । దృశ్యతేచాయమర్థోఽస్యామాఖ్యాయికాయాం ॥... ❋

సూ ॥ ౩౫ ॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్రచైత్రరథేనలింగాత్ ॥

ఇతశ్చనజాతిశూద్రోజానశ్రుతిః, యత్కారణంప్రకరణనిరూపణేనక్షత్రియత్వమస్యోత్తరత్రచైత్రరథేనాభిప్రతారిణాక్షత్రియేణ సమభివ్యాహారాల్లింగాద్గమ్యతే, ఉత్తరత్రహిసంవర్గవిద్యావాక్యశేషేచైత్రరథిరభిప్రతారీ క్షత్రియస్సంకీర్త్యతే । 'అథహశౌనకంచకాపేయమభిప్రతారిణంచకాక్షసేనింసూదేనపరివిష్యమాణౌబ్రహ్మచారీబిభిక్షే'ఇతి । చైత్రరథిత్వంచాభిప్రతారిణః కాపేయయోగాదవగంతవ్యం, కాపేయయోగోహిచైత్రరథస్యావగతః । 'ఏతేనవైచైత్రరథంకాపేయాఅయాజయన్ని'తి । సమానాన్వయయాజినాంచప్రాయేణసమానాన్వయాయాజకాభవంతి । 'తస్మాచ్చైత్రరథిర్నామైకఃక్షత్రపతిరజాయత'ఇతిచక్షత్రజాతిత్వావగమాత్క్షత్రియత్వమస్యావగంతవ్యం । తేనక్షత్రియేణాభిప్రతారిణాసహసమానాయాం సంవర్గవిద్యాయాం సంకీర్తనంజానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వం సూచయతి । సమానానామేవహిప్రాయేణసమభివ్యాహారాభవంతి । క్షత్తృప్రేషణాద్యైశ్వర్యయోగాచ్చజానశ్రుతేఃక్షత్రియత్వావగతిః । అతోనశూద్రస్యాధికారః ॥ ... ...❋

సూ ॥ ౩౬ ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ ॥

ఇతశ్చనశూద్రస్యాధికారోయద్విద్యాప్రదేశేషూపనయనాదయస్సంస్కారాఃపరామృశ్యంతే 'తంహోపనిన్యేఅధీహిభగవఇతి హోపససాద' 'బ్రహ్మపరాబ్రహ్మనిష్ఠాఃపరంబ్రహ్మాన్వేషమాణా ఏషహవైతత్సర్వంవక్ష్యతీతి తేహసమిత్పాణయోభగవంతంపిప్పలాదముపసన్నా'ఇతిచ 'తాన్హానుపనీయైవేత్య

౩౬ ॥ తత్రలింగాంతరమాహ ॥ సంస్కారేతి ॥ ఉపనయనంవేదగ్రహణాంగంశూద్రస్యనాస్తీతిపూర్వముక్తం ఇహ విద్యాగ్రహణాంగస్యోపనయనసంస్కారస్యసర్వత్రపరామర్శాచ్ఛూద్రస్యతదభావాన్నవిద్యాధికారఇత్యుచ్యతే । భాష్యేఆదిపదేనాధ్యయనగురుశుశ్రూషాదయోగృహ్యంతే । తంశిష్యమాచార్యఉపనీతవానిత్యర్థః।నారదోఽపివిద్యార్థీమంత్రముచ్చారయన్సనత్కుమారముపగతఇత్యాహ ॥ అధీహీతి ॥ ఉపదిశేతియావత్ । బ్రహ్మపరావేదపారగాః,సగుణబ్రహ్మనిష్ఠాః, పరంనిర్గుణం బ్రహ్మ అన్వేషమాణాః ఏషపిప్పలాదః తజ్జిజ్ఞాసితంసర్వంవక్ష్యతీతినిశ్చిత్యతేభారద్వాజాదయఃషడృషయస్తముపగతాఇత్యర్థః । నను వైశ్వానరవిద్యాయామృషీన్రాజాఅనుపనీయైవవిద్యామువాచేతి శ్రుతేరనుపనీతస్యాప్యస్తివిద్యాధికారఇత్యతఆహ ॥ తాన్హేతి ॥ తేహసమిత్పాణయఃపూర్వాహ్ణేప్రతిచక్రమిరఇతిపూర్వవాక్యేబ్రాహ్మణాఉపనయనార్థమాగతాఇతిఉపనయనప్రాప్తిందర్శయిత్వానిషిధ్యతే । హీనవర్ణేనోత్తమవర్ణా అ

నుపనీయైవోపదేష్టవ్యా ఇత్యాచార్యజ్ఞాపనార్థమిత్యర్థః। ఏకజాతిః అనుపనీతః ।పాతకం అభక్ష్యభక్షణకృతం। సత్యకామః కిలమృతపితృకో జబాలాంమాతరమపృచ్ఛత్ కింగోత్రోఽహమితి, తంమాతోవాచ భర్తృసేవావ్యగ్రతయాఽహమపి తవపితుర్గోత్రంనజానామి జబాలాతునామాహమస్మి సత్యకామోనామత్వమసీతి ఏతావజ్జానామీతి, తతస్సజాబాలోగౌతమమాగత్య తేనకింగోత్రోఽసీతిపృష్టఉవాచ, నాహంగోత్రంవేద్మినమాతావేత్తి పరంతుమేమాత్రాకథితం ఉపనయనార్థమాచార్యంగత్వాసత్యకామోజాబాలోఽస్మీతిబ్రూహీతి।అనేనసత్యవచనేనతస్యశూద్రత్వాభావోనిర్ధారితః । అబ్రాహ్మణఏతత్సత్యంవివిచ్యవక్తుంనార్హతీతినిర్ధార్య, హేసోమ్యసత్యాత్త్వంనాగాస్సత్యంనత్యక్తవానసి, అతస్త్వాముపనేష్యేత్వర్థంసమిధమాహరేతి॥... ... ... *

పిప్రదర్శితైవోపనయనప్రాప్తిర్భవతి।శూద్రస్యచసంస్కారాభావోఽభిలప్యతే,శూద్రశ్చతుర్థోవర్ణఏకజాతిరిత్యేకజాతిత్వస్మరణేన "నశూద్రేపాతకంకించిన్నచసంస్కారమర్హతీ"త్యాదిభిశ్చ॥... ... *

సూ॥౩౭॥తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః॥

ఇతశ్చనశూద్రస్యాధికారోయత్సత్యవచనేనశూద్రత్వాభావేనిర్ధారితే జాబాలంగౌతమఉపనేతుమనుశాసితుంచప్రవవృతే 'నైతదబ్రాహ్మణోవివక్తుమర్హతిసమిధంసోమ్యాహరోపత్వానేష్యేనసత్యాదగా' ఇతిశ్రుతిలింగాత్॥ ... ... *

సూ ॥౩౮॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్స్మృతేశ్చ॥

ఇతశ్చనశూద్రస్యాధికారోయదస్యస్మృతేశ్శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధోభవతి వేదశ్రవణప్రతిషేధోవేదాధ్యయనప్రతిషేధః తదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధ శ్శూద్రస్యస్మర్యతే । శ్రవణప్రతిషేధస్తావత్ 'అథహాస్యవేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాంశ్రోత్రప్రపూరణ'మితి 'పద్యుహవాఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్ర స్తస్మాచ్ఛూద్ర సమీపేనాధ్యేతవ్య'మితిచ । అతఏవాధ్యయన ప్రతిషేధో యస్యహిసమీపేపినాధ్యేతవ్యంభవతి సకథంశ్రుతిమధీయీత "భవతిచోచ్చారణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణేశరీరభేద" ఇతి। అతఏవచార్థాదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోః ప్రతిషేధోభవతి "నశూద్రాయమతిందద్యా"దితిద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యాదానమితిచ। యేషాంపునఃపూర్వకృతసంస్కారవశాద్విదురధర్మవ్యాధప్రభృతీనాం జ్ఞానోత్పత్తిస్తేషాంనశక్యతేఫలప్రాప్తిః ప్రతిబద్ధుం, జ్ఞానస్యైకాంతికఫలత్వాత్ "శ్రావయేచ్చతురోవర్ణా"నితిచేతిహాసపురాణాధిగమేచాతుర్వర్ణ్యాధికారస్మరణాత్। వేదపూర్వకస్తునాస్త్యధికారశ్శూద్రాణామితిస్థితమ్॥ ఇతిదశమాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥౩౯॥ కంపనాత్॥

అవసితఃప్రాసంగికోఽధికారవిచారః, ప్రకృతామేవఇదానీంవాక్యార్థవిచారాణాంప్రవర్తయి

౩౭ ॥ గౌతమస్యప్రవృత్తేశ్చలింగాన్నశూద్రస్యాధికారఇత్యాహ ॥తదభావేతి॥... ... ...

౩౮॥ స్మృత్యాశ్రవణాదినిషేధాచ్చనాధికారఇత్యాహ ॥ శ్రవణేతి ॥ అస్యశూద్రస్యద్విజైఃపఠ్యమానంవేదంప్రమాదాచ్ఛృణ్వతః సీసలాక్షాభ్యాంతప్తాభ్యాంశ్రోత్రద్వయపూరణంప్రాయశ్చిత్తంకార్యమిత్యర్థః।పద్యుపాదయుక్తం సంచరిష్ణురూపమితియావత్। భవతిచస్మృతిరితి శేషః ।మతింవేదార్థజ్ఞానం । దానంనిత్యంనిషిధ్యతేశూద్రస్యనైమిత్తికంతుదానమస్త్యేవ। యదుక్తంవిదురాదీనాంజ్ఞానిత్వందృష్టమితితత్రాహ ॥యేషామితి॥ సిద్ధానాంసిద్ధేర్దురసహ్యావత్వేఽపిసాధకైశ్శూద్రైః కథంజ్ఞానంలబ్ధవ్యమిత్యతఆహ ॥శ్రావయేదితి॥ ఇతిదశమాధికరణమ్. ... ... *

౩౯॥ కంపనాత్ అస్యాపిప్రాసంగికత్వమాశంక్యాహ॥అవసితఇతి॥సమాప్తఇత్యర్థః।కారకంపరతి॥యదిదమితి ॥ సర్వంజగత్ ప్రాణాన్నిస్సృతం ఉత్పన్నం ప్రాణేచిదాత్మనిప్రేరకేసతి ఏజతిచేష్టతితచ్చప్రాణాఖ్యంకారణంబ్ర

క్యగౌణ ఇత్యాహ ॥ వజ్రశబ్దఇతి ॥ బృహదారణ్యకే వాయురేవవ్యష్టిరిత్యతోఽపపునర్మృత్యుమితిఅపమృత్యుజయరూపమా పేక్షికమమృతత్వముచ్యతే నముఖ్యామృతత్వం । తత్రైవవాయూపాస్తిప్రకరణంసమాప్య 'అథహైనముషస్తిః పప్రచ్ఛే'తిజ్ఞేయాత్మానముక్త్వావాయ్వాదేర్నాశిత్వోక్తేరిత్యాహ ॥ యత్తువాయ్విత్యాదినా ॥ తస్మాత్కాఠకవాక్యంబ్రహ్మణ్యేవ సమన్వితమితిసిద్ధం॥. ఇత్యేకాదశాధికరణమ్ ... ... ❁

౪౦॥ ❁జ్యోతిర్దర్శనాత్❁ ఛాందోగ్యప్రజాపతివిద్యావాక్యమాహ ॥ఏషఇతి॥ పరంజ్యోతిశ్శ్రుతిభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఘటాదివిషయావారకతమోనాశకంసౌరమిత్యర్థః । పూర్వత్రబ్రహ్మప్రకరణస్యానుగ్రాహకస్సర్వజగచ్చేష్టాహేతుత్వాదియోగోఽస్తీతి ప్రాణశ్రుతిబ్రహ్మణినీతా, నతథాత్ర 'యఆత్మాపహతపాప్మే'తి ప్రకరణస్యానుగ్రాహకంపశ్యామ ఇతిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షమాహ॥ ప్రసిద్ధమేవేత్యాదినా॥ పూర్వపక్షే సూర్యోపాస్తిః

హేతుత్వసామాన్యాత్ప్రయుక్తః; యథాహి వజ్రముద్యతంమమైవశిరసినిపతేద్యద్యహమస్యశాసనం నకుర్యామిత్యనేనభయేనజనోనియమేనరాజాదిశాసనేప్రవర్తతే । ఏవమిదమగ్నివాయుసూర్యాదికం జగదస్మాదేవబ్రహ్మణోబిభ్యన్నియమేనస్వవ్యాపారేప్రవర్తత ఇతిభయానకం వజ్రోపమితంబ్రహ్మ । తథాచబ్రహ్మవిషయంశ్రుత్యంతరం 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతిసూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతిపంచమ' ఇత్యమృతత్వఫలశ్రవణాదపిబ్రహ్మైవేదమితి గమ్యతే । బ్రహ్మజ్ఞానాద్ధ్యమృతత్వప్రాప్తిః 'తమేవవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపంథావిద్యతేయనాయే'తిమంత్రవర్ణాత్ । యత్తువాయువిజ్ఞానాత్క్వచిదమృతత్వమభిహితం తదాపేక్షికం తత్రైవప్రకరణాంతరకరణేనపరమాత్మానమభిధాయ 'అతోఽన్యదార్త'మితివాయ్వాదేరార్తత్వాభిధానాత్ । ప్రకరణాదప్యత్రపరమాత్మనిశ్చయః। 'అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్రభూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసితద్వదే'తిపరమాత్మనః పృష్టత్వాత్॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ...

❁ సూ॥౪౦॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ❁

'ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతి రుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే, తత్రసంశయ్యతే కింజ్యోతిశ్శబ్దంచక్షుర్విషయం తమోఽపహంతేజః కింవా పరంబ్రహ్మేతి, కింతావత్ప్రాప్తం, ప్రసిద్ధమేవతేజోజ్యోతిశ్శబ్దమితి, కుతస్తత్రజ్యోతిశ్శబ్దస్యరూఢత్వాత్ । జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యత్రహిప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్స్వార్థంపరిత్యజ్యబ్రహ్మణివర్తతే । నచేహతద్వత్కించిత్స్వార్థపరిత్యాగేకారణందృశ్యతే । తథాచనాడీఖండే 'అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత' ఇతి ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితా, తస్మాత్ప్రసిద్ధమేవతేజో జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యమితి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః । పరమేవబ్రహ్మజ్యోతిశ్శబ్దం, కస్మాత్, దర్శనాత్ । తే

సిద్ధాంతేబ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరితిఫలం । ననుజ్యోతిరధికరణేజ్యోతిశ్శబ్దస్యబ్రహ్మణివృత్తేరుక్తత్వాత్కథంపూర్వపక్ష ఇత్యతఆహ ॥ జ్యోతిరితి ॥ తత్రగాయత్రీవాక్యప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శకయచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాజ్జ్యోతిఃపదస్య స్వార్థత్యాగఃకృతస్తథాత్రస్వార్థత్యాగే హేత్వదర్శనాత్పూర్వపక్ష ఇత్యర్థః । జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకత్వేనార్చిరాదిమార్గస్థత్వంలింగమాహ ॥ తథాచేతి ॥ తావాఏతాహృదయస్యనాడ్య ఇతిఖండికయానాడీనాంరశ్మీనాంచమిథస్సంశ్లేషముక్త్వాఅథసంజ్ఞాలోపానంతరం యత్రకాలేఏతన్మరణంయథాస్యాత్తథోత్క్రామతి 'అథతదాఏతైర్నాడీసంశ్లిష్టరశ్మిభిరూర్ధ్వస్సన్నుపరిగచ్ఛతి, గత్వాదిత్యంబ్రహ్మలోకద్వారభూతంగచ్ఛతీత్యభిహితం, తథైవాత్రాపిశరీరాత్సముత్థాయ మృత్వాపరంజ్యోతిరాదిత్యాఖ్యముపసంపద్య తద్ద్వారాబ్రహ్మలోకంగత్వాస్వస్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతివక్తవ్యం। సముత్థాయోపసంపద్యేతిక్త్వాశ్రుతిభ్యాంజ్యోతిషోర్చిరాదిమార్గస్థత్వభానాదిత్యర్థః । అతోమార్గస్థసూర్యోపాస్త్యా

క్రమముక్తిపరం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ వ్యాఖ్యేయత్వేనోపక్రాంతఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన వ్యాఖ్యేయ ఇతి జ్యోతిర్వాక్యస్యైకవాక్యతాప్రయోజకప్రకరణానుగృహీతోత్తమపురుషశ్రుత్యా వాక్యభేదకజ్యోతిశ్శ్రుతిర్బాధ్యేతి భావః । అశరీరత్వఫలలింగాచ్చ బ్రహ్మైవ జ్యోతిర్న సూర్య ఇత్యాహ ॥ అశరీరమితి ॥ న చ సూర్యప్రాప్త్యా క్రమేణాశరీరత్వం స్యాదితి వాచ్యం, పరత్వేన విశేషితస్య జ్యోతిష ఏవ స ఉత్తమ ఇతి పరామర్శేనాశరీరత్వనిశ్చయాదిత్యాహ ॥ పరమితి ॥ పూర్వోక్తలింగం దూషయతి ॥ యత్త్వితి ॥ నాడీఖండే దహరోపాసకస్య యా సూర్యప్రాప్తిరుక్తా సా న మోక్ష ఇతి యుక్తా సూర్యోక్తిః, అత్ర ప్రజాపతివాక్యే తు నిర్గుణవిద్యాయామర్చిరాదిగతిస్థసూర్యస్యానన్వయాదనర్థకత్వాచ్ఛ్రుతివ్యత్యాసేన స్వరూపం సాక్షాత్కృత్య పరం జ్యోతిస్తదేవోపసంపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యేయమితి భావః ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్ ॥ ౪౧ ॥ ❁ ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ❁ ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి ॥ ఆకాశ ఇతి ॥ యథోపక్రమబలాజ్జ్యోతిశ్శ్రు

స్యహీహ ప్రకరణేన వక్తవ్యత్వేనానువృత్తిర్దృశ్యతే । 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనః ప్రకరణాదావన్వేష్టవ్యత్వేన విజిజ్ఞాసితవ్యత్వేన చ ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతం త్వేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చానుసంధానాత్ 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతి చాశరీరతాయై జ్యోతిస్సంపత్తేరస్యాభిధానాద్బ్రహ్మభావాచ్చాన్యత్రాశరీరతానుపపత్తేః, పరం జ్యోతిస్స ఉత్తమః పురుష ఇతి చ విశేషణాత్ । యత్తూక్తం ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితేతి, నాసావాత్యంతికో మోక్షో గత్యుత్క్రాంతిసంబంధాత్ । న హ్యాత్యంతికే మోక్షే గత్యుత్క్రాంతీ స్త ఇతి వక్ష్యామః ॥ ...

❁ సూ ॥ ౪౧ ॥ ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ ❁

'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మే'తి శ్రూయతే । తత్కిమాకాశశబ్దం పరం బ్రహ్మ కిం వా ప్రసిద్ధమేవ భూతాకాశమితి విచారే భూతపరిగ్రహో యుక్తః, ఆకాశశబ్దస్య తస్మిన్ రూఢత్వాత్, నామరూపనిర్వహణస్య చావకాశదానద్వారేణ తస్మిన్ యోజయితుం శక్యత్వాత్ । స్రష్టృత్వాదేశ్చ స్పష్టస్య బ్రహ్మలింగస్యాశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదమభిధీయతే । పరమేవ బ్రహ్మేహాకాశశబ్దం భవితుమర్హతి, కస్మాత్, అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్, 'తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి హి నామరూపాభ్యామర్థాంతరభూతమాకాశం వ్యపదిశతి । న చ బ్రహ్మణోఽన్యన్నామరూపాభ్యామర్థాంతరం సంభవతి, సర్వస్య వికారజాతస్య నామరూపాభ్యామేవ వ్యాకృతత్వాత్ । నామరూపయోరపి నిర్వహణం నిరంకుశం న బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి । 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి బ్రహ్మకర్తృత్వశ్రవణాత్ । నను జీవస్యాపి ప్రత్యక్షం నామరూపవిషయం నిర్వోఢృత్వమస్తి । బాఢమస్తి అభేదస్త్వత్ర వివక్షితః । నామరూపనిర్వహణాభిధానాదేవ చ స్రష్టృత్వాది బ్రహ్మలింగమభిహితం భవతి । 'తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మే'తి చ బ్రహ్మవాదస్య లింగాని । ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యస్యైవాయం ప్రపంచః ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్. ... ... ❁

తిబాధస్తథాకాశోపక్రమాద్బ్రహ్మాదిశబ్దబాధ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ భూతేతి ॥ శ్రుతైర్గుణైరాకాశోపాస్తిర్నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానం చేత్యుభయత్ర ఫలం । ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యనేన పౌనరుక్త్యమాశంక్య తద్వదత్ర స్పష్టలింగాశ్రవణాదితి పరిహరతి ॥ స్రష్టృత్వాదేశ్చేతి ॥ వై నామేతి ప్రసిద్ధలింగస్యాకాశశ్రుతేశ్చ వాక్యశేషగతాభ్యాం బ్రహ్మాత్మశ్రుతిభ్యామనేకలింగోపేతాభ్యాం బాధో యుక్తః । యత్ర బహుప్రమాణసంవాదస్తత్ర వాక్యస్య తాత్పర్యమితి నిర్ణయాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ పరమేవేత్యాదినా ॥ నామరూపే శబ్దార్థౌ, తదంతఃపాతినస్తద్భిన్నత్వం తత్కర్తృత్వం చాయుక్తమిత్యర్థః । నామాదికర్తృత్వం న బ్రహ్మలింగం జీవస్థత్వాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అనేన జీవేనేత్యత్ర జీవస్య బ్రహ్మాభేదేన తత్కర్తృత్వముచ్యతే సాక్షాదయోగాదితి పరిహరతి ॥ బాఢమితి ॥ యచ్చోక్తం స్పష్టం లింగం నాస్తీతి తత్రాహ ॥ నామేతి ॥ తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ ॥ ఆకాశేతి ॥ తస్యైవ సాధకోఽయం విచారః । తత్రాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తిం సిద్ధవత్కృత్య తత్ర సంశయాదిప్రవృత్తేరుక్తత్వాదితి న పౌనరుక్త్యమితి భావః ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్. ... ❁

౪౨. ॥ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన ॥ అహంధీగమ్యేషు కతమ ఆత్మేతి జనకప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ॥ యోఽయమితి ॥ విజ్ఞానం బుద్ధిః తన్మయస్తత్ప్రాయః, సప్తమీ వ్యతిరేకార్థా - ప్రాణబుద్ధిభ్యాం భిన్న ఇత్యర్థః । వృత్తేరజ్ఞానాచ్చ భేదమాహ ॥ అన్తర్జ్యోతిరితి ॥ పురుషః పూర్ణ ఇత్యర్థః । ఉభయోర్లింగానాం దర్శనాత్సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ పూర్వత్ర నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇత్యభిన్నేపి జీవాత్మని భేదోక్తివదౌపచారికభేదోక్తిసంభవాదిత్యాక్షేపసంగతిః । పూర్వపక్షే కర్తృజీవస్తుతిః సిద్ధాన్తే జీవానువాదేన కల్పితభేదభిన్నస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్స్వరూపైక్యప్రమితిరితి ఫలం, బుద్ధాన్తో జాగ్రదవస్థా । ఆదిమధ్యావసానే

॥ సూ ॥ ౪౨ ॥ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన ॥

వ్యపదేశాదిత్యనువర్తతే, బృహదారణ్యకే షష్ఠే ప్రపాఠకే ‘కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష’ ఇత్యుపక్రమ్య భూయానాత్మవిషయః ప్రపఞ్చః కృతః । తత్కిం సంసారిస్వరూపమాత్రాన్వాఖ్యానపరం వాక్యం? ఉతాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమితి విశయః, కిం తావత్ప్రాప్తం సంసారిస్వరూపమాత్రవిషయమేవేతి । కుతః, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం । ఉపక్రమే యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలిఙ్గాత్, ఉపసంహారే చ ‘స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి’తి తదపరిత్యాగాన్మధ్యేపి బుద్ధాన్తాద్యవస్థోపన్యాసేన తస్యైవ ప్రపఞ్చనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేశ్వరోపదేశపరమేవేదం వాక్యం న శారీరమాత్రాన్వాఖ్యానపరం, కస్మాత్, సుషుప్తావుత్క్రాన్తౌ చ శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరస్య వ్యపదేశాత్ । సుషుప్తౌ తావదయం పురుషః ‘ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తర’మితి శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి । తత్ర పురుషశ్శారీరస్స్యాత్తస్య వేదితృత్వాద్బాహ్యాభ్యన్తరవేదనప్రసఙ్గే సతి తత్ప్రతిషేధసంభవాత్ । ప్రాజ్ఞః పరమేశ్వరః, సర్వజ్ఞత్వలక్షణయా ప్రజ్ఞయా నిత్యమవియోగాత్ । తథోత్క్రాన్తావప్యయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి జీవాద్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి, తత్రాపి శారీరో జీవస్స్యాచ్ఛరీరస్వామిత్వాత్ । ప్రాజ్ఞస్తు స ఏవ పరమేశ్వరః, తస్మాత్సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వర ఏవాత్ర వివక్షిత ఇతి గమ్యతే । యదుక్తమాద్యన్తమధ్యేషు శారీరలిఙ్గాత్తత్పరత్వమస్య వాక్యస్యేతి, అత్ర బ్రూమః । ఉపక్రమే తావద్యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి న సంసారిస్వరూపం వివక్షితం, కిం తర్హ్యనూద్య సంసారిస్వరూపం పరేణ బ్రహ్మణాఽస్యైకతాం వివక్షతి, యతః ‘ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే’త్యేవమాద్యుత్తరగ్రన్థప్రవృత్తిః సంసారిధర్మనిరాకరణపరా లక్ష్యతే । తథోపసంహారేపి యథోపక్రమమేవోపసంహరతి । ‘స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి’తి । యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు సంసారీ లక్ష్యతే స వా ఏష మహానజ ఆత్మా పరమేశ్వర ఏవాస్మాభిః ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః । యస్తు మధ్యే బుద్ధాన్తాద్యవస్థోపన్యాసాత్సంసారి

షు జీవోక్తేర్జీవస్తావకమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాన్తయతి ॥ పరమేశ్వరేత్యాదినా ॥ వాక్యస్య జీవస్తావకత్వే, జీవాద్భేదేన ప్రాజ్ఞస్యాజ్ఞాతస్యోక్తిరసఙ్గతా స్యాత్, అతో జ్ఞాతాజ్ఞాతసన్నిపాతే జ్ఞాతానువాదేనాజ్ఞాతం ప్రతిపాదనీయమపూర్వే వాక్యతాత్పర్యమితి న్యాయాదితి సిద్ధాన్తతాత్పర్యం । పురుషశ్శరీరం ప్రాజ్ఞో జీవ ఇతి భ్రాన్తిం వారయతి ॥ తత్ర పురుష ఇత్యాదినా ॥ దేహస్యావేదనాత్ప్రసక్తేర్నిషేధాయోగాత్పురుషో జీవ ఏవ, ప్రాజ్ఞస్తు రూఢ్యా పర ఏవేత్యర్థః । అన్వారూఢోఽధిష్ఠితః, ఉత్సర్జన్ ఘోరాన్ శబ్దాన్ముఞ్చన్, బుద్ధ్యా ధ్యాయన్త్యాం ఆత్మా ధ్యాయతీవ చలన్త్యాం చలతీవ । వస్తుతస్సర్వవిక్రియాశూన్య ఇత్యుక్తేర్న సంసారిణి తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ యత ఇతి ॥ ఉపక్రమవదుపసంహారవాక్యేప్యైక్యం వివక్షితమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ వ్యాచష్టే ॥ యోఽయమితి ॥ అవస్థోపన్యాసస్య త్వమర్థశుద్ధిద్వారైక్యపరత్వాన్న జీవలిఙ్గత్వమిత్యా

హ ॥ యతోనబుద్ధాంతేతి ॥ ప్రశ్నోత్తరాభ్యామసంసారిత్వం గమ్యతఇత్యాహ ॥ యదతఊర్ధ్వమితి ॥ కామాదివివేకానంతరమిత్యర్థః ॥ భవతీతిచేతి ॥ యద్యస్మాద్వక్తీతస్మాదవగమ్యతఇతియోజనా । తేనావస్థాధర్మేణానన్వాగతోఽస్పృష్టోభవతిఅసంగత్వాత్।సుషుప్తావప్యాత్మతత్త్వంపుణ్యపాపాభ్యామస్పృష్టంభవతి। హియస్మాదాత్మాసుషుప్తాసర్వశోకాతీతఃతస్మాద్ధృదయస్యైవసర్వశోకాఇతిశ్రుత్యర్థః ॥ ... ... ❋

స్వరూపవివక్షాంమన్యతే సప్రాచీమపిదిశంప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపిదిశం ప్రతిష్ఠేత, యతోనబుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసేనావస్థావత్త్వంసంసారిత్వంవావివక్షితం, కింతర్హ్యవస్థారహితత్వమసంసారిత్వంచవివక్షతి। కథమేతదవగమ్యతే యదతఊర్ధ్వం 'విమోక్షాయైవబ్రూహీ'తిపదేపదే పృచ్ఛతి 'యచ్చానన్వాగతస్తేనభవతిఅసంగోహ్యయంపురుష'ఇతిపదేపదేప్రతివక్తి। 'అనన్వాగతంపుణ్యేనానన్వాగతంపాపేనతీర్ణోహితదాసర్వాన్ఛోకాన్హృదయస్యభవతీ'తిచ।తస్మాదసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యం॥... ... ... ❋

❋ సూ॥౪౩॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ ❋

ఇతశ్చాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యం । యదస్మిన్వాక్యేపత్యాదిశబ్దాఅసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనాస్సంసారిస్వరూపప్రతిషేధనాశ్చ భవంతి । 'ససర్వస్యవశీసర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతి'రిత్యేవంజాతీయకాఅసంసారిస్వభావప్రతిపాదనపరాః । 'సనసాధునా కర్మణాభూయాన్నోఏవాసాధునాకనీయా'నిత్యేవంజాతీయకాస్సంసారిస్వభావప్రతిషేధనపరాస్తస్మాదసంసారీపరమేశ్వరఇహోక్తఇతిగమ్యతే॥... ... ... ❋

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
ప్రథమాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః.

౪౩ ॥ వాక్యస్యబ్రహ్మాత్మైక్యపరత్వే హేత్వంతరమాహ ॥ పత్యాదీతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేతి ॥ వశీస్వతంత్రః అపరాధీనఇతియావత్ । ఈశానోనియమనశక్తిమాన్ । శక్తేఃకార్యమాధిపత్యమితిభేదః। తస్మాచ్ఛోధితత్వమర్థైక్యపరాధ్యాయసమన్వయఇతిసిద్ధమ్ ॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాంభాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే - ప్రథమాధికరణమ్.

అవ్యక్తేశమజంపంచజనాధారంచకారణం । వేదితవ్యంప్రియంవందేప్రకృతింపురుషంపరమ్ ॥

అస్మిన్పాదేఽధికరణత్రయస్యేక్షత్యధికరణేనసంగతింవక్తుంవృత్తమనువదతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ తదశబ్దత్వేన ప్రధానస్యవైదికశబ్దశూన్యత్వేనేత్యర్థః । ఈక్షత్యధికరణేగతిసామాన్యమశబ్దత్వంచప్రతిజ్ఞాతం, తత్రబ్రహ్మణివేదాంతానాంగతిసామాన్యంప్రపంచితం, అధునాప్రధానస్యాశబ్దత్వమసిద్ధమిత్యాశంక్య నిరూప్యతఇత్యాక్షేపసంగతిః । తేనాశబ్దత్వనిరూపణేనబ్రహ్మణివేదాంతానాంసమన్వయోదృఢీకృతోభవతీత్యధ్యాయసంగతిరప్యధికరణత్రయస్యజ్ఞేయా । అ

ఓంనమః పరమాత్మనే.

సూ॥౧॥ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ॥

బ్రహ్మజిజ్ఞాసాంప్రతిజ్ఞాయబ్రహ్మణోలక్షణముక్తం జన్మాద్యస్యయతఇతి, తల్లక్షణంప్రధానస్యాపిసమానమిత్యాశంక్యతదశబ్దత్వేన నిరాకృత మీక్షతేర్నాశబ్దమితి, గతిసామాన్యంచవేదాంతవాక్యానాంబ్రహ్మకారణవాదంప్రతివిద్యతే నప్రధానకారణవాదంప్రతీతిప్రపంచితంగతేనగ్రంథేన । ఇదంత్విదానీమవశిష్టమాశంక్యతే। యదుక్తంప్రధానస్యాశబ్దత్వంతదసిద్ధం, కాసుచిచ్ఛాఖాసుప్రధానసమర్పణాభాసానాంశబ్దానాంశ్రూయమాణత్వాత్ । అతఃప్రధానస్యకారణత్వంవేదసిద్ధమేవమహద్భిఃపరమర్షిభిఃకపిలప్రభృతిభిఃపరిగృహీతమితిప్రసజ్యతే । తద్యావత్తేషాంశబ్దానామన్యపరత్వంనప్రతిపాద్యతే, తావత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతఃకారణమితిప్రతిపాదితమప్యాకులీభవేత్, అతస్తేషామన్యపరత్వందర్శయితుంపరస్సందర్భఃప్రవర్తతే।ఆనుమానికమపి అనుమాననిరూపితమపిప్రధానమేకేషాంశాఖినాంశబ్దవదుపలభ్యతే । కాఠకేహిపఠ్యతే 'మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపర' ఇతి। తత్రయఏవయన్నామానోయత్క్రమకాశ్చమహదవ్యక్తపురుషాః స్మృతిప్రసిద్ధాస్తఏవేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, తత్రావ్యక్తమితిస్మృతిప్రసిద్ధేశ్శబ్దాదిహీనత్వాచ్చ న వ్యక్తమవ్యక్తమితివ్యుత్పత్తిసంభవాత్స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానమభిధీయతేఽతస్తస్యశబ్దవత్త్వాదశబ్దత్వమనుపపన్నం, తదేవచజగతఃకారణం, శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యఇతి చేత్, నైతదేవం। నహ్యేతత్కాఠకవాక్యంస్మృతిప్రసిద్ధయోర్మహదవ్యక్తయోరస్తిత్వపరం। నహ్య

త్రావ్యక్తపదంవిషయః । తత్కింప్రధానపరంపూర్వోక్తశరీరపరంవేతిస్మృతిప్రకరణాభ్యాంసంశయేపూర్వమప్రసిద్ధబ్రహ్మపరత్వంయథాషష్ఠాధ్యాయస్యదర్శితంతద్వదవ్యక్తపదమప్రసిద్ధప్రధానపరమితిపూర్వపక్షయతి ॥ ఆనుమానికమితి ॥ అపిశబ్దాద్బ్రహ్మాంగీకారేణాయమశబ్దత్వాక్షేపఇతిసూచయతి । తథాచబ్రహ్మప్రధానయోర్వికల్పేనకారణత్వాద్బ్రహ్మణ్యేవవేదాంతానాంసమన్వయఇతినియమాసిద్ధిఃఫలం సిద్ధాంతేనియమసిద్ధిరితివివేకః । పదవిచారత్వాదధికరణానామేతత్పాదసంగతిర్బోధ్యా, స్మార్తక్రమరూఢిభ్యామవ్యక్తశబ్దఃప్రధానపరః । శబ్దస్పర్శాదిశూన్యత్వేనయోగసంభవాచ్చేత్యాహ ॥ శబ్దాదీతి ॥ ప్రధానస్యవైదికశబ్దవాచ్యత్వేకాక్షతిరిత్యతఆహ ॥ తదేవేతి ॥ 'అజామేకా'మిత్యాద్యాశ్రుతిః "హేతుఃప్రకృతిరుచ్యతే" ఇత్యాద్యాస్స్మృతిః, యదల్పంతజ్జడప్రకృతికమితిన్యాయః, తతోబ్రహ్మైవకారణమితిమతక్షతిరితిభావః।సూత్రేనఞర్థంవదన్సిద్ధాంతయతి ॥నైతదితి॥ ప్రధానంవైదికంనేత్యత్రతాత్పర్యాభావంహేతుమాహ ॥ నహీతి ॥ ననుప్రధానస్యాత్రప్రత్యభిజ్ఞానాద్వైదికత్వమిత్యతఆహ ॥నహ్యత్రేతి॥ ననుశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాయామర్థోఽపిప్రత్యభి

జ్ఞాయత ఇత్యాశంక్య యౌగికాచ్ఛబ్దాదసతి నియామకే నార్థవిశేషధీరిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ రూఢ్యా తద్ధీరిత్యాశంక్య రూఢిః కిం లౌకికీ స్మార్తీ వా, నాద్య ఇత్యాహ ॥నచేతి॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥యాత్వితి॥ పురుషసంకేతో నానాదివేదార్థనిర్ణయహేతుః, పుంమతేర్విచిత్రత్వాదిత్యర్థః । యత్తు స్మార్తక్రమప్రత్యభిజ్ఞయా క్రమికార్థః స్మార్త ఏవేతి తత్రాహ ॥ నచక్రమేతి ॥ స్థానాత్తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానశంకాయామసతీత్యన్వయః అన్యథోత్పత్త్యా సేనాతద్రూపస్య తద్రూపవిరుద్ధస్య ప్రత్యభిజ్ఞానే సతీత్యర్థః । పూర్వజ్ఞాతపదార్థస్య స్థానే తద్విరుద్ధార్థజ్ఞానే సతి తస్య ధీర్నాస్తీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ నహీతి ॥ ప్రకృతే నాస్తి విరుద్ధజ్ఞానమిత్యాశంక్య ప్రకరణాచ్ఛరీరజ్ఞానమస్తీత్యాహ ॥ ప్రకరణేతి ॥ శరీరమేవ రూపకేణ రథసాదృశ్యేన విన్యస్తం శరీరరూపకవిన్యస్తం, తస్య పూర్వవాక్యే ఆత్మబుద్ధ్యోర్మధ్యస్థానపతితస్యాత్రాపి మధ్యస్థేనావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్న ప్రధానస్య వైదికత్వమితి సూత్రార్థః । స్మార్తక్రమః కిమితి త్యక్తవ్య ఇత్యాశంక్య శ్రౌతక్రమస్య ప్రకరణాద్యనుగ్రహేణ బలవత్త్వాదిత్యాహ ॥కుత ఇత్యాదినా ॥తదుభయం వివృణోతి॥తథా హీతి॥రూపకక్లృప్తిః సాదృశ్యకల్పనా। ప్ర

త్రయాదృశం స్మృతిప్రసిద్ధం స్వతంత్రం కారణం త్రిగుణం ప్రధానం తాదృశం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, శబ్దమాత్రం హ్యత్రావ్యక్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, స చ శబ్దో న వ్యక్తమవ్యక్తమితి యౌగికత్వాదన్యస్మిన్నపి సూక్ష్మే దుర్లక్ష్యే చ ప్రయుజ్యతే, న చాయం కస్మింశ్చిద్రూఢః । యా తు ప్రధానవాదినాం రూఢిః సా తేషామేవ పారిభాషికీ సతీ న వేదార్థనిరూపణే కారణభావం ప్రతిపద్యతే। న చ క్రమమాత్రసామాన్యాత్సమానార్థప్రతిపత్తిర్భవత్యసతి తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానే । న హ్యశ్వస్థానే గాం పశ్యన్నశ్వోఽయమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి। ప్రకరణనిరూపణాయాం చాత్ర న పరపరికల్పితం ప్రధానం ప్రతీయతే, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః। శరీరం హ్యత్ర రథరూపకవిన్యస్తమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే । కుతః, ప్రకరణాత్పరిశేషాచ్చ । తథా హ్యనంతరాతీతో గ్రంథ ఆత్మశరీరాదీనాం రథిరథాదిరూపకక్లృప్తిం దర్శయతి । "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ తు । బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ । ఇంద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్ । ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః" ఇతి । తైశ్చేంద్రియాదిభిరసంయతైః సంసారమధిగచ్ఛతి। సంయతైస్త్వధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదమాప్నోతీతి దర్శయిత్వా, కిం తదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయాం తేభ్య ఏవ ప్రకృతేభ్య ఇంద్రియాదిభ్యః పరత్వేన పరమాత్మానమధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదం దర్శయతి "ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః । మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః । మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః । పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి"రితి । తత్ర య ఏవేంద్రియాదయః పూర్వస్యాం రథరూపకకల్పనాయామశ్వాదిభావేన ప్రకృతాస్త ఏవేహ పరిగృహ్యంతే । ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాపరిహారాయ । తత్రేంద్రియమనోబుద్ధయస్తావత్పూర్వత్రేహ చ సమానశబ్దా ఏవ, అర్థాస్తు యే శబ్దాదయో విషయా

గ్రహోఽశ్వరశనా। యదా బుద్ధిసారథిర్వివేకీ తదా మనసేంద్రియహయాన్విషమవిషయమార్గాదాకర్షతి। యద్యవివేకీ తదా మనోరశనాబద్ధాంస్తాన్ప్రవర్తయతీతి మనసః ప్రగ్రహత్వం యుక్తం । తేషు హయేషు, గోచరాన్మార్గాన్। నను స్వతశ్చిదాత్మనో భోగసంభవాత్కిం రథాదినేత్యత ఆహ ॥ ఆత్మేతి॥ ఆత్మా దేహః, దేహాదిసంగకల్పనయా భోక్తృత్వం న స్వతోఽసంగత్వాదిత్యర్థః । అధునా రథాదిభిర్గంతవ్యం వదన్నాకాంక్షాపూర్వకముత్తరవాక్యముదాహరతి॥ తైశ్చేత్యాదినా ॥ శరీరస్య ప్రకృతత్వేఽప్యవ్యక్తపదేన ప్రధానం గృహ్యతామిత్యత ఆహ ॥తత్ర య ఏవేతి॥ ఏవం ప్రకరణం శోధయిత్వా శరీరస్య పరిశేషతామానయతి ॥తత్రేంద్రియేత్యాదినా॥ అర్థానాం పూర్వమనుక్తిశంకాం వారయన్పరత్వముపపాదయతి॥ అర్థా ఇతి॥గృహ్ణంతి పురుషపశుం బధ్నంతీతి గ్రహా ఇంద్రియాణి। తేషాం గ్రహత్వం విషయాధీనం। అసతి విషయే తేషామకించిత్కరత్వాత్, తతో గ్రహేభ్యః శ్రేష్ఠా అతిగ్రహా విషయా ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్ । పరత్వం శ్రైష్ఠ్యాభిప్రాయం,

నతత్త్వాంతరత్వేనేతిభావః। సవికల్పకంజ్ఞానంమనః, నిర్వికల్పకనిశ్చయాత్మికాబుద్ధిః, ఆత్మశబ్దాత్సఏవబుద్ధేఃపరః, ప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతిశేషః। హిరణ్యగర్భాభేదేనబ్రహ్మాదిపదవేద్యాసమష్టిబుద్ధిర్మహానిత్యాహ ॥ అథవేతి.॥ మననశక్తిః వ్యాపినీ భావినిశ్చయః బ్రహ్మేత్యాభోగ్యవర్గాశ్రయః తాత్కాలికనిశ్చయః కీర్తిశక్తిః నియమనశక్తిః త్రైకాల్యనిశ్చయః సంవిదభివ్యంజికా చిదధ్యస్తా అతీతసర్వార్థగ్రాహిణీ సమష్టిబుద్ధిరిత్యర్థః । హిరణ్యగర్భస్యేయం బుద్ధిరస్తీత్యత్ర శ్రుతిమాహ ॥ యఇతి ॥ నన్వప్రకృతాసాకథముచ్యతేతదుక్తావప్రధానేనకిముపరాద్ధమిత్యతఆహ ॥సాచేతి॥హిరుక్పృథక్ । పూర్వంవ్యష్టిబుద్ధ్యభేదేనోక్తా తతోభేదేనపరత్వముచ్యతఇత్యర్థః । తహిరథరథినాద్వాపరిశిష్టాస్యాతాంనే

ఇంద్రియహయగోచరత్వేన నిర్దిష్టాస్తేషాం చేంద్రియేభ్యః పరత్వమింద్రియాణాంచగ్రహత్వం విషయాణామతిగ్రహత్వమితిశ్రుతిప్రసిద్ధేః విషయేభ్యశ్చ మనసఃపరత్వం, మనోమూలత్వాద్విషయేంద్రియవ్యవహారస్య, మనసస్తుపరాబుద్ధిః, బుద్ధింహ్యారుహ్యభోగ్యజాతంభోక్తారముపసర్పతి, బుద్ధేరాత్మామహాన్పరోయస్సఆత్మానంరథినంవిద్ధీతిరథిత్వేనోపక్షిప్తః, కుతః,ఆత్మశబ్దాద్భోక్తుశ్చభోగోపకరణాత్పరత్వోపపత్తేః ।మహత్త్వంచాస్యస్వామిత్వాదుపపన్నం। అథవా “మనోమహాన్మతిర్బ్రహ్మపూర్బుద్ధిఃఖ్యాతిరీశ్వరః । ప్రజ్ఞాసంవిచ్చితిశ్చైవస్మృతిశ్చ పరిపఠ్యత”ఇతిస్మృతేః । ‘యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వం యోవై వేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మై’ఇతిచశ్రుతేః । యాప్రథమజస్య హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిస్సాసర్వాసాంబుద్ధీనాంపరమాప్రతిష్ఠాసేహమహానాత్మేత్యుచ్యతే । సాచ పూర్వత్రబుద్ధిగ్రహణేనైవ గృహీతాసతీహిరుగిహోపదిశ్యతే, తస్యాఅపిఅస్మదీయాభ్యోబుద్ధిభ్యఃపరతోపపత్తేః । ఏతస్మింస్తుపక్షేపరమాత్మవిషయేణైవపరేణపురుషగ్రహణేనరథినఆత్మనోగ్రహణం ద్రష్టవ్యం, పరమార్థతస్తుపరమాత్మవిజ్ఞానాత్మనోర్భేదాభావాత్ । తదేవం శరీరమేవైకం పరిశిష్యతే, తేష్వితరాణీంద్రియాదీని ప్రకృతాన్యేవపరమపదదిదర్శయిషయాసమనుక్రామన్పరిశిష్యమాణేనేహానేనావ్యక్తశబ్దేన పరిశిష్యమాణం ప్రకృతం శరీరందర్శయతీతిగమ్యతే । శరీరేంద్రియ మనోబుద్ధివిషయ వేదనాసంయుక్తస్యహ్యవిద్యావతోభోక్తుశ్శరీరాదీనాంరథాదిరూపకకల్పనయాసంసారమోక్షగతినిరూపణేనప్రత్యగాత్మబ్రహ్మావగతిరిహవివక్షితా । తథాచ ‘ఏషసర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మానప్రకాశతే, దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యా సూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభి’రితి । వైష్ణవస్యపరమపదస్యదురవగమత్వముక్త్వాతదవగమార్థంయోగందర్శయతి ‘యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతినియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాంతఆత్మని’తి । ఏతదుక్తం భవతి వాచంమనసి సంయచ్ఛేత్ । వాగాదిబాహ్యేంద్రియ వ్యాపారముత్సృజ్యమనోమాత్రేణావతిష్ఠేత । మనోఽపివిషయవికల్పాభిముఖంవికల్పదోషదర్శనేన జ్ఞానశబ్దోదితాయాంబుద్ధావధ్యవసాయస్వభావాయాంధారయేత్ । తామపిబుద్ధింమహత్యాత్మనిభోక్తర్యగ్ర్యయాంవాబుద్ధౌసూక్ష్మతాపాదనేననియచ్ఛేన్మహాంతంత్వాత్మానంశాంతఆత్మనిప్రకరణవతి పరస్మిన్పురుషే పరస్యాం కాష్ఠాయాం ప్రతిష్ఠాపయేదితి । తదేవంపూర్వాపరాలోచనాయాంనాస్త్యత్రపరపరికల్పితస్యప్రధానస్యావకాశః॥

త్యాహ ॥ఏతస్మింస్త్వితి ॥ అతోరథఏవపరిశిష్ట ఇత్యాహ ॥ తదేవమితి ॥ తేషుపూర్వోక్తేషుషట్పదార్థేష్విత్యర్థః । పరిశేషస్యఫలమాహ ॥ ఇతరాణీతి ॥ వేదోఽయమితిశేషః । దర్శయతిచేతిసూత్రభాగోవ్యాఖ్యాతః । కించబ్రహ్మాత్మైకత్వపరేగ్రంథేభేదవాదినాం ప్రధానవాదినాం ప్రధానస్యావకాశోనాస్తీత్యాహ ॥శరీరేత్యాదినా ॥ భోగోవేదనా।కాఠకగ్రంథస్యైక్యతాత్పర్యేగూఢత్వజ్ఞేయత్వజ్ఞానహేతుయోగవిధయోలింగానిసంతీత్యాహ ॥ తథాచైషఇత్యాదినా॥ అగ్ర్యా సమాధిపరిపాకజా।వాగిత్యత్రద్వితీయాలోపశ్ఛాందసః, మనసీతిదైర్ఘ్యంచ॥... ... ...

౨॥ శంకోత్తరత్వేనసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఉక్తమేతదిత్యాదినా ॥ కార్యకారణయోరభేదాన్మూలప్రకృతివాచకావ్యక్తశబ్దేనవికారోఽలక్ష్యతఇత్యర్థః । గోభిర్గోవికారైఃపయోభిః మత్సరంసోమం శ్రీణీత శ్రితంకుర్యాదితి యావత్। శ్రీఞ్ పాకఇతి ధాతోర్లోటిమధ్యమపురుషబహువచనమేతత్ । అవ్యక్తాత్మనాకార్యస్యావ్యక్తశబ్దయోగ్యత్వేమానమాహ ॥శ్రుతిశ్చేతి॥ తర్హీ-ప్రాగవస్థాయాం ఇదంజగత్ అవ్యాకృతమాసీత్ హకిలేత్యర్థః । బీజరూపాశక్తిఃసంస్కారస్తదవస్థం॥ ... ... *

౩॥అపసిద్ధాంతశంకోత్తరత్వేనసూత్రంవ్యాచష్టే॥అత్రాహేత్యాదినా॥తర్హీ-తదా,ఏవంసతిసూక్ష్మశబ్దితప్రాగవస్థాభ్యుపగమేసతి । ఈశ్వరేకల్పితాతన్నియమ్యేత్యంగీకారాన్నాపసిద్ధాంతఇత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతఇత్యాదినా॥కూటస్థ

సూ॥౨॥ సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ ॥

ఉక్తమేతత్ప్రకరణపరిశేషాభ్యాంశరీరమవ్యక్తశబ్దంనప్రధానమితి, ఇదమిదానీమాశంక్యతే కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వంశరీరస్య, యావతా స్థూలత్వాత్స్పష్టతరమిదం శరీరం వ్యక్తశబ్దార్హమస్పష్టవచనస్త్వవ్యక్తశబ్దఇతి । అతఉత్తరముచ్యతే। సూక్ష్మంత్విహకారణాత్మనాశరీరంవివక్ష్యతే, సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్। యద్యపిస్థూలమిదంశరీరంనస్వయమవ్యక్తశబ్దమర్హతి తథాపితస్యత్వారంభకంభూతసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, ప్రకృతిశబ్దశ్చవికారేదృష్టః యథా'గోభిశ్శ్రీణీతమత్సర'మితి।తథాశ్రుతిశ్చ 'తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి । ఇదమేవవ్యాకృతంనామరూపవిభిన్నంజగత్ప్రాగవస్థాయాం పరిత్యక్తవ్యాకృతనామరూపం బీజశక్త్యవస్థమవ్యక్తశబ్దయోగ్యందర్శయతి॥... ... ... *

సూ॥౩॥తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥

అత్రాహ, యదిజగదిదమనభివ్యక్తనామరూపం బీజాత్మకం ప్రాగవస్థమవ్యక్తశబ్దార్హమభ్యుపగమ్యేత, తదాత్మనాచశరీరస్యాప్యవ్యక్తశబ్దార్హత్వం ప్రతిజ్ఞాయతే । సఏవతర్హి ప్రధానకారణవాదఏవంసత్యాపద్యేత ।అస్యైవజగతః ప్రాగవస్థాయాః ప్రధానత్వేనాభ్యుపగమాదితి। అత్రోచ్యతే, యదివయంస్వతంత్రాం కాంచిత్ప్రాగవస్థాంజగతఃకారణత్వేనాభ్యుపగచ్ఛేమ ప్రసంజయేమతదాప్రధానకారణవాదంపరమేశ్వరాధీనాత్వియమస్మాభిఃప్రాగవస్థాజగతోఽభ్యుపగమ్యతే నస్వతంత్రా। సాచావశ్యమభ్యుపగంతవ్యా అర్థవతీహిసా । సహితయావినాపరమేశ్వరస్యస్రష్టృత్వం సిద్ధ్యతి, శక్తిరహితస్యతస్యప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । ముక్తానాంచపునరనుత్పత్తిః, విద్యయాతస్యాబీజశక్తేర్దాహాత్ । అవిద్యాత్మికాహిసాబీజశక్తిరవ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్రయామాయామయీమహాసుషుప్తిర్యస్యాం స్వరూపప్రతిబోధరహితాశ్శేరతేసంసారిణోజీవాః । తదేతదవ్యక్తంక్వచిదాకాశశబ్దనిర్దిష్టం 'ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చే'తిశ్రుతేః।క్వచిదక్షరశబ్దోదితం 'అక్షరాత్పరతఃపర'ఇతిశ్రుతేః ।క్వచిన్మాయేతిసూచితం 'మాయాంతుప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వర'మితిమంత్రవర్ణాత్ । అవ్యక్తాహిసామాయాతత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్యాశక్యత్వాత్ । తదిదంమహతఃపరమవ్యక్తమిత్యు

బ్రహ్మణఃస్రష్టృత్వసిద్ధ్యర్థమవిద్యాస్వీకార్యేత్యుక్తంబంధముక్తివ్యవస్థార్థమపిసాస్వీకార్యేత్యాహ ॥ ముక్తానామితి ॥ యన్నాశాన్ముక్తిస్సాస్వీకార్యా,తాంవినైవసృష్టౌముక్తానాంపునర్బంధాపత్తేరిత్యర్థః। తస్యాఃపరకల్పితసత్యస్వతంత్రప్రధానాద్వైలక్షణ్యమాహ ॥అవిద్యేత్యాదినా॥మాయామయీ-ప్రసిద్ధమాయోపమితాలోకేమాయావినోమాయావత్పరతంత్రేత్యర్థః ।జీవభేదోపాధిత్వేనాపిసాస్వీకార్యేత్యాహ ॥మహాసుషుప్తిరితి॥ బుద్ధ్యాద్యుపాధిభేదాజ్జీవాఇతిబహూక్తిః। అవిద్యాయాంశ్రుతిమప్యాహ ॥తదేతదితి॥ ఆకాశహేతుత్వాదాకాశః।జ్ఞానంవినాఅంతాభావాదక్షరం।విచిత్రకారిత్వాన్మాయేతిభేదః ఇదానీమవిద్యాయాః బ్రహ్మభేదాన్యత్వాభ్యామనిర్వాచ్యత్వేనావ్యక్తశబ్దార్హత్వమాహ ॥అవ్యక్తేతి ॥ తస్యమహతఃపరత్వం కథమిత్యతఆహ॥ తదిదమితి॥ యదాబుద్ధిర్మహాంస్తదాతద్ధేతుత్వాత్పరత్వమిత్యన్వయః।

ప్రతిబింబస్యోపాధిపరతంత్రత్వాదుపాధేః ప్రతిబింబాత్పరత్వమాహ ॥ యదాత్వితి ॥ హేతుంస్ఫుటయతి ॥ అవిద్యేతి ॥ అవ్యక్తస్యపరత్వేపిశరీరస్యకింజాతంతదాహ ॥ తచ్చేతి ॥ నన్వింద్రియాదీనామప్యుక్తాభేదాదవ్యక్తత్వంపరత్వంచకిమితినోచ్యతేతత్రాహ ॥ సత్యపీతి ॥ సూత్రద్వయస్యవృత్తికృద్వ్యాఖ్యానముద్భాసయతి ॥ అస్యేత్వితి ॥ పంచీకృతభూతానాంసూక్ష్మా అవయవాః స్థూలదేహారంభకాః । సూక్ష్మశరీరం ప్రతిజీవంలింగస్యాశ్రయత్వేననియతమస్తీతి వక్ష్యతే ॥ దేహాంతరప్రాప్తౌ తేనయుక్తోగచ్ఛతిపరలోకమిత్యర్థః । కథంతస్యమహతోజీవాత్పరత్వమిత్యాశంక్యద్వితీయసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తదధీనత్వాచ్చేతి ॥ అర్థవదితిసూత్రస్థదృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ తద్వ్యాఖ్యానందూషయతి ॥ తైరితి ॥ అవ్యక్తపదబలాత్ప్రకృతమపిస్థూలంత్యజ్యతఇతిశంకతే ॥ ఆమ్నాతస్యేతి ॥ ఏకార్థబోధకానాంశబ్దానాంమిథఆకాంక్షయైకస్యాంబుద్ధావారూఢత్వమేకవాక్యతా, తవమతేతస్యాఅభావాత్కుతోఽర్థబోధఇతిసమాధత్తే ॥ నే

క్తం అవ్యక్తప్రభవత్వాన్మహతః, యదాహైరణ్యగర్భీబుద్ధిర్మహాన్, యదాతుజీవోమహాంస్తదాప్యవ్యక్తాధీనత్వాజ్జీవభావస్యమహతఃపరమవ్యక్తమిత్యుక్తం । అవిద్యాహ్యవ్యక్తం, అవిద్యావత్త్వేవచజీవస్యసర్వస్సంవ్యవహారస్సంతతోవర్తతే । తచ్చావ్యక్తగతంమహతఃపరత్వమభేదోపచారాత్తద్వికారేశరీరేపరికల్ప్యతే । సత్యపిశరీరవదింద్రియాదీనాంతద్వికారత్వావిశేషేశరీరస్యైవాభేదోపచారాదవ్యక్తశబ్దత్వేనగ్రహణమింద్రియాదీనాంస్వశబ్దైరేవగృహీతత్వాత్, పరిశిష్టత్వాచ్చశరీరస్య । అన్యేతువర్ణయంతి, ద్వివిధంహిశరీరంస్థూలంసూక్ష్మంచ । స్థూలంయదిదముపలభ్యతే । సూక్ష్మంయదుత్తరత్రవక్ష్యతే, తదంతరప్రతిపత్తౌరంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామితి । తచ్చోభయమపిశరీరమవిశేషాత్పూర్వంరథత్వేనసంకీర్తితం, ఇహతుసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దేనపరిగృహ్యతేసూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్ తదధీనత్వాచ్చ బంధమోక్షవ్యవహారస్యజీవాత్తస్యపరత్వం, యథా అర్థాధీనత్వా దింద్రియవ్యాపారస్యేంద్రియేభ్యః పరత్వమర్థానామితి । తైస్త్వేతద్వక్తవ్యమవిశేషేణశరీరద్వయస్యపూర్వత్ర రథత్వేనసంకీర్తితత్వాత్, సమానయోఃప్రకృతత్వపరిశిష్టత్వయోఃకథంసూక్ష్మమేవశరీరమిహగృహ్యతే నపునస్స్థూలమపీతి । ఆమ్నాతస్యార్థంప్రతిపత్తుంప్రభవామోనామ్నాతంపర్యనుయోక్తుం, ఆమ్నాతంచావ్యక్తపదంసూక్ష్మమేవప్రతిపాదయితుంశక్నోతి నేతరద్వ్యక్తత్వాత్తస్యేతిచేన్న ఏకవాక్యతాధీనత్వాదర్థప్రతిపత్తేః । నహీమేపూర్వోత్తరేఆమ్నాతే ఏకవాక్యతామనాపద్యకించిదర్థంప్రతిపాదయతః, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్ । నచాకాంక్షామంతరేణైకవాక్యతాప్రతిపత్తిరస్తి, తత్రావిశిష్టాయాం శరీరద్వయస్యగ్రాహ్యత్వాకాంక్షాయాం యథాకాంక్షంసంబంధేఽనభ్యుపగమ్యమానే ఏకవాక్యతైవబాధితాభవతి కుతఆమ్నాతస్యార్థస్యప్రతిపత్తిః । నచైవంమంతవ్యందుశ్శోధత్వాత్సూక్ష్మస్యైవ శరీరస్యేహగ్రహణం, స్థూలస్యతుదృష్టబీభత్సతయాసుశోధత్వాదగ్రహణమితి । యతోనైవేహశోధనంకస్యచిద్వివక్ష్యతే, నహ్యత్రశోధనవిధాయికించిదాఖ్యా

తి ॥ తాంవినాప్యర్థధీఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ శరీరశబ్దేనరూఢ్యాస్థూలంప్రకృతంతస్యహానిరప్రకృతస్యభూతసూక్ష్మస్యావ్యక్తపదేనగ్రహణమన్యాయ్యంస్యాదిత్యర్థః । అస్త్వేకవాక్యతేత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ తతఃకింతత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఆకాంక్షయా వాక్యైకవాక్యత్వేసతి ప్రకృతంశరీరద్వయమప్యవ్యక్తపదేనగ్రాహ్యమాకాంక్షాయాస్తుల్యత్వాదితిభావః । అనాత్మనిశ్చయశ్శుద్ధిః తదర్థంసూక్ష్మమేవాకాంక్షితంగ్రాహ్యం । తస్యసూక్ష్మత్వేనాత్మాభేదేనగృహీతస్యదుశ్శోధత్వాత్ । స్థూలస్యమష్టదౌర్గంధ్యాదినాలశునాదివదనాత్మత్వధీవైరాగ్యయోస్సులభత్వాదితిశంకతే ॥ నచేతి ॥ దృష్టాబీభత్సాఘృణా యస్మిన్తస్యభావస్తయేత్యర్థః । దూషయతి ॥ యతఇతి ॥ వైరాగ్యాయ శుద్ధిరత్రనవివక్షితా విధ్యభావాత్ । కింతువైష్ణవంపరమంపదంవివక్షితమితితద్దర్శనార్థంప్రకృతంస్థూలమేవావ్యక్తపదేనగ్రాహ్య

మితిభావః । కించసూక్ష్మస్యలింగాంతఃపాతినఇంద్రియాదిగ్రహణేనైవగ్రహణాన్నపృథగవ్యక్తశరీరపదాభ్యాంగ్రహః ।
అభ్యుపేత్యాహ ॥ సర్వథేతి ॥ స్థూలస్యసూక్ష్మస్యవాగ్రహోఽపీత్యర్థః । తథానామేతి ॥ సూక్ష్మమేవావ్యక్తమస్త్విత్యర్థః॥
౪ ॥ అత్రావ్యక్తంప్రధానంనేత్యత్రహేత్వంతరార్థంసూత్రమ్ ॥ జ్ఞేయత్వేతి ॥ సత్త్వాదిగుణరూపాత్ప్రధా
నాత్పురుషస్యాంతరంభేదస్తస్యజ్ఞానాదిత్యర్థః । నహిశక్యమితిచవదద్భిఃప్రధానంజ్ఞేయత్వేనస్మర్యతఇతిసంబంధః । నకే
వలంభేదప్రతియోగిత్వేనప్రధానస్యజ్ఞేయత్వంతైరిష్టం కింతుతస్యోపాసనయాణిమాదిప్రాప్తయేఽపీత్యాహ ॥ క్వచి
చ్చేతి ॥ జ్ఞానవిధ్యభావేఽప్యవ్యక్తపదజన్యజ్ఞానగమ్యత్వమార్థికంజ్ఞేయత్వమస్తీత్యతఆహ ॥ నచానుపదిష్టమితి॥ఉపదిష్టం

తమస్తిఅనంతరనిర్దిష్టత్వాత్తుకిం 'తద్విష్ణోఃపరమంపద'మితి ఇదమిహావివక్ష్యతే । తథాహీదమస్మాత్ప
రమిదమస్మాత్పరమిత్యుక్త్వాపురుషాన్నపరంకించిదిత్యాహ । సర్వథాపిత్వానుమానికనిరాకరణోపప
త్తేస్తథానామాస్తు ననఃకించిచ్ఛిద్యతే ॥ ... ... ❋

సూ ॥ ౪ ॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ ॥

జ్ఞేయత్వేనచసాంఖ్యైఃప్రధానంస్మర్యతేగుణపురుషాంతరజ్ఞానాత్కైవల్యమితివదద్భిః, నహిగుణస్వ
రూపమజ్ఞాత్వాగుణేభ్యఃపురుషస్యాంతరంశక్యంజ్ఞాతుమితి । క్వచిచ్చవిభూతివిశేషప్రాప్తయేప్రధానం
జ్ఞేయమితిస్మరంతి । నచేదమిహావ్యక్తంజ్ఞేయత్వేనోచ్యతే, పదమాత్రంహ్యవ్యక్తశబ్దో నేహావ్యక్తంజ్ఞాత
వ్యముపాసితవ్యంచేతివాక్యమస్తి । నచానుపదిష్టంపదార్థజ్ఞానంపురుషార్థమితిశక్యంప్రతిపత్తుం, తస్మా
దపినావ్యక్తశబ్దేనప్రధానమభిధీయతే । అస్మాకంతురథరూపకక్లృప్తశరీరాద్యనుసరణేనవిష్ణోరేవపరమం
పదందర్శయితుమయముపన్యాసఇత్యనవద్యమ్॥ ... ... ❋

సూ ॥ ౫ ॥ వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్ ॥

అత్రాహసాంఖ్యోజ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసిద్ధం కథం శ్రూయతేహ్యుత్తరత్రావ్యక్తశబ్దోదితస్య
ప్రధానస్యజ్ఞేయత్వవచనం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసంనిత్యమగంధవచ్చయత్, అ
నాద్యనంతంమహతఃపరంధ్రువంనిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత'ఇతి । అత్రహియాదృశంశబ్దా
దిహీనంప్రధానంమహతఃపరంస్మృతౌనిరూపితం తాదృశమేవనిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టం, తస్మాత్ప్రధాన
మేవేదంతదేవావ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టమితి, అత్రబ్రూమః । నేహప్రధానంనిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టం ప్రాజ్ఞో
హీహపరమాత్మానిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టఇతిగమ్యతే । కుతః, ప్రకరణాత్ । ప్రాజ్ఞస్యహిప్రకరణంవిత
తంవర్తతే "పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠాసాపరాగతి"రిత్యాదినిర్దేశాత్ 'ఏషసర్వేషుభూతేషుగూ
ఢోత్మానప్రకాశత'ఇతిచ దుర్జ్ఞానత్వవచనేనతస్యైవజ్ఞేయత్వాకాంక్షణాత్ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రా
జ్ఞ'ఇతిచ తజ్జ్ఞానాయైవరాగాదిసంయమస్యవిహితత్వాన్మృత్యుముఖప్రమోక్షణఫలత్వాచ్చ । నహిప్ర
ధానమాత్రంనిచాయ్యమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతఇతిసాంఖ్యైరిష్యతే । చేతనాత్మవిజ్ఞానాద్ధిమృత్యుము
ఖాత్ప్రముచ్యతఇతి తేషామభ్యుపగమః । సర్వేషుచవేదాంతేషుప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనోఽశబ్దాదిధర్మ
త్వమభిలప్యతే, తస్మాన్నప్రధానస్యాత్రజ్ఞేయత్వమవ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టత్వంవా ॥ ... ❋

హిజ్ఞానంఫలవదితి జ్ఞాతుం శక్యంనిష్ఫలస్యోపదేశాయోగాదవ్యక్తస్యచ జ్ఞానానుపదేశాత్సఫలజ్ఞానగమ్యత్వాసిద్ధిరిత్య
ర్థః । ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సాంఖ్యేష్టసఫలజ్ఞానగమ్యత్వావచనాచ్చేత్యర్థః । ననుశరీరస్యాపిజ్ఞేయత్వానుక్తేఃక
థమిహగ్రహణంతత్రాహ ॥ అస్మాకంత్వితి ॥ అస్మిన్మతేవిష్ణ్వాఖ్యపదస్యైకస్యైవజ్ఞేయత్వాత్తద్దర్శనార్థమవ్యక్తపదేన
శరీరోపన్యాసోయుక్తఇత్యర్థః ॥ ... ...❋

౫॥సాధారణశబ్దమాత్రాన్నప్రధానస్య ప్రత్యభిజ్ఞాస్మార్తలింగస్యానుక్త్యానియామకాభావాదితి తాత్పర్యలిం
గోక్తిమాశంక్యనిషేధతి ॥ వదతీతి ॥ అత్రహితాదృశమేవనిర్దిష్టమిత్యన్వయః, స్పష్టమన్యత్ ॥ ... ...❋

౬ ॥ కించాత్రకఠవల్ల్యాంప్రధానస్యప్రశ్నోత్తరయోరసత్త్వాన్న గ్రహణమిత్యాహ ॥ త్రయాణామితి ॥మృత్యునానచికేతసంప్రతి త్రీన్వరాన్వృణీష్వేత్యుక్తే త్రయాణామేవ ప్రశ్నోనచికేతసాకృతః ఉపన్యాసశ్చ మృత్యునాకృతో నాన్యస్యేత్యర్థః । ప్రశ్నత్రయంక్రమేణపఠతి ॥ తత్రతావదితి॥ హేమృత్యో స మహ్యం దత్త్వవర స్త్వం స్వర్గహేతుమగ్నింస్మరసి ప్రేతేప్య దేహాదన్యోఽస్తి నవేతిసంశయోఽస్తి అతఏతదాత్మతత్త్వంసందిగ్ధంజానీయామిత్యర్థః । క్రమేణోత్తరత్రయమాహ ॥ ప్రతివచనమపీతి ॥ లోకహేతు విరాడాఖ్యనోపాస్యత్వాల్లోకాదిశ్చితోఽగ్నిస్సంమృత్యునోరువాచ । నచికేతసే యాస్స్వరూపతో యావతీస్సంఖ్యాతో యథావాక్రమేణాగ్నిశ్చీయతేతత్సర్వమువాచేత్యర్థః ।హంతేదానీంబ్రహ్మవక్ష్యామీతి బ్రహ్మవాక్యేన జీవప్రశ్నాద్వ్యవహితమపి యథాచమరణంప్రాప్యేత్యాదివాక్యం జీవవిషయ

॥ సూ ॥ ౬ ॥ త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ ॥

ఇతశ్చనప్రధానస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వంజ్ఞేయత్వంవాయస్మాత్త్రయాణామేవ పదార్థానామగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్ గ్రంథేకఠవల్లీషువరప్రదానసామర్థ్యాద్వక్తవ్యతయోపన్యాసోదృశ్యతే, తద్విషయఏవచప్రశ్నః, నాతోఽన్యస్యప్రశ్న ఉపన్యాసోవాస్తి । తత్రతావత్ ‘ సత్వమగ్నింస్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యోప్రబ్రూహి తంశ్రద్దధానాయమహ్య’మిత్యగ్నివిషయఃప్రశ్నః । ‘యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యేఽస్తీత్యేకేనాయమస్తీతిచైకే, ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహంవరాణామేషవరస్తృతీయ’ఇతి జీవవిషయః । ‘అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసితద్వదే’తిపరమాత్మవిషయః । ప్రతివచనమపి ‘ లోకాదిమగ్నింతమువాచతస్మైయాఇష్టకాయావతీర్వాయథావే’త్యగ్నివిషయం । ‘ హంతతఇదంప్రవక్ష్యామిగుహ్యం బ్రహ్మసనాతనం, యథాచ మరణం ప్రాప్యాత్మాభవతి గౌతమ, యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయదేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతియథాకర్మ యథాశ్రుత’మితివ్యవహితంజీవవిషయం । ‘నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చి’దిత్యాదిబహుప్రపంచంపరమాత్మవిషయం । నైవంప్రధానవిషయఃప్రశ్నోఽస్తిఅపృష్టత్వాదనుపన్యసనీయత్వం తస్యేతి । అత్రాహ, యోయమాత్మవిషయః ప్రశ్నో యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యఇతి కింసఏవాయమన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదితిపునరనుకృష్యతే , కింవాతతోఽన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్నఉత్థాప్యత ఇతి । కించాతస్సఏవాయంప్రశ్నః పునరనుకృష్యతఇతియద్యుచ్యేతతదాద్వయోరాత్మవిషయయోఃప్రశ్నయోరేకతాపత్తేరగ్నివిషయఆత్మవిషయశ్చ ద్వావేవప్రశ్నావిత్యతోనవక్తవ్యంత్రయాణాం ప్రశ్నోపన్యాసావితి । అథాన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్నఉత్థాప్యతఇతియద్యుచ్యేత తతోయథైవవరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నకల్పనాయామదోషః, ఏవం ప్రశ్నవ్యతిరేకేణాపి ప్రధానోపన్యాసకల్పనాయామదోషస్స్యాదితి, అతోచ్యతే । నైవంవయమిహవరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నంకంచిత్కల్పయామః, వాక్యో

ముత్తరంయోగ్యత్వాదిత్యర్థః । వాక్యార్థస్తు ఆత్మమరణం ప్రాప్యయథాభవతి తథావక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయజీవప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥ యోనిమితి॥ చరాచరదేహప్రాప్తౌనిమిత్తమాహ ॥యథేతి॥ శ్రుతముపాసనం।సూత్రేఆద్యశ్చకారోయతఇత్యర్థే । ఏవం త్రయాణామేవోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చయతః అతోనప్రధానమవ్యక్తమితిసూత్రయోజనా । ఉక్తార్థం సూత్రమాక్షిపతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఏకఃప్రశ్నోద్వౌప్రశ్నౌవేతిపక్షద్వయేఫలంపృచ్ఛతి ॥కించాతఇతి॥ సప్తమ్యర్థే తసిః । అత్రచ పక్షద్వయేపి కిమిత్యర్థః। ప్రశ్నైక్యే సూత్రాసంగతిః, భేదేప్రధానస్యాశ్రౌతత్వసిద్ధిరితి పూర్వవాద్యాహ॥ సఏవేత్యాదినా ॥ ప్రశ్నైక్యపక్షమాదాయ సిద్ధాంత్యాహ ॥ అతోచ్యతఇతి॥ యేనప్రధానసిద్ధిస్స్యాదితిశేషః । చతుర్థప్రశ్నకల్పనేన వరత్రిత్వోపక్రమవిరోధస్స్యాదితి వివృణోతి ॥ వరేత్యాదినా ॥ వరప్రదానముపక్రమేయస్యాస్సాప్ర

హితాయ యమలోకంప్రతి ప్రేషితాయ ఇతః పునర్మర్త్యలోకం ప్రాప్తస్యమపి తాయ యథాపూర్వం సుమనాస్స్యాదితి ప్రథమం వవ్రే । నను ద్వితీయవరో జీవవిద్యా తృతీయో బ్రహ్మవిద్యేతి ప్రశ్నభేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ యేయమితి ॥ ప్రేత ఇత్యుపక్రమ్య తృతీయతోక్తిలింగాజ్జీవాత్మవిద్యైవ తృతీయో వర ఇత్యర్థః । ఏవం వాక్యోపక్రమే సతి ప్రశ్నాంతరం న యుక్తమిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ మరణధర్మాద్యస్పర్శలింగాభ్యాం ప్రష్టవ్యయోర్జీవేశ్వరయోర్భేదాత్ప్రశ్నభేదసిద్ధేర్వాక్యభేదో యుక్త ఇతి శంకతే ॥ నన్విత్యాదినా ॥ గోచరత్వాదాశ్రయత్వాత్ । న కేవలం ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదః కింతు ప్రశ్నవాక్యయోస్సాదృశ్యాభావాదపీత్యాహ ॥ ప్రశ్నచ్ఛాయేతి ॥ ప్రష్టవ్యభేదోఽసిద్ధ ఇతి పరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ కించ బ్రహ్మప్రశ్నే జన్మాదినిషేధేన జీవస్వరూపం వదన్ యమస్తయోరైక్యం సూచయతీత్యాహ ॥ ఇహ చాన్యత్రేతి ॥ తన్నిషేధవాక్యాజ్జీవోక్తిరసిద్ధేత్యత ఆహ ॥ సతీతి ॥ భాగీ యుక్తః, తస్మాదవిద్యయా జీవస్య ప్రాప్తజన్మాదినిషేధేన స్వరూపము

పక్రమసామర్థ్యాత్ । వరప్రదానోపక్రమా హి మృత్యునచికేతస్సంవాదరూపా వాక్యప్రవృత్తిరాసమాప్తేః కఠవల్లీనాం లక్ష్యతే । మృత్యుః కిల నచికేతసే పిత్రా ప్రహితాయ త్రీన్వరాన్ప్రదదౌ, నచికేతాః కిల తేషాం ప్రథమేన వరేణ పితుస్సౌమనస్యం వవ్రే, ద్వితీయేనాగ్నివిద్యాం, తృతీయేనాత్మవిద్యాం, యేయం ప్రేత ఇతి వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి లింగాత్ । తత్ర యద్యన్యత్ర ధర్మాదిత్యన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యేత తతో వరప్రదానవ్యతిరేకేణాపి ప్రశ్నకల్పనాద్వాక్యం బాధ్యేత । నను ప్రష్టవ్యభేదాదపూర్వోఽయం ప్రశ్నో భవితుమర్హతి, పూర్వో హి ప్రశ్నో జీవవిషయః, యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే ఇతి విచికిత్సాభిధానాత్, జీవశ్చ ధర్మాదిగోచరత్వాన్నాన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతి, ప్రాజ్ఞస్తు ధర్మాద్యతీతత్వాదన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతి, ప్రశ్నచ్ఛాయా చ న సమానా లక్ష్యతే పూర్వస్య ప్రశ్నస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిషయత్వాదుత్తరస్య ధర్మాద్యతీతవస్తువిషయత్వాచ్చ, తస్మాత్ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ప్రశ్నభేదః, న పూర్వస్యైవోత్తరత్రానుకర్షణమితి చేన్న, జీవప్రాజ్ఞయోరేకత్వాభ్యుపగమాత్ । భవేత్ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదో యద్యన్యో జీవః ప్రాజ్ఞాత్స్యాత్, న త్వన్యత్వమస్తి తత్త్వమసీత్యాది శ్రుత్యంతరేభ్యః । ఇహ చాన్యత్ర ధర్మాదిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి జన్మమరణప్రతిషేధేన ప్రతిపాద్యమానం శరీరపరమేశ్వరయోరభేదం దర్శయతి । సతి హి ప్రసంగే ప్రతిషేధో భాగీ భవతి । ప్రసంగశ్చ జన్మమరణయోశ్శరీరసంస్పర్శాచ్ఛారీరస్య భవతి న పరమేశ్వరస్య । తథా 'స్వప్నాంతం జాగరితాంతం చోభౌ యేనానుపశ్యతి, మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతీ'తి స్వప్నజాగరితదృశో జీవస్యైవ మహత్త్వవిభుత్వవిశేషణస్య మననేన శోకవిచ్ఛేదం దర్శయన్న ప్రాజ్ఞాదన్యో జీవ ఇతి దర్శయతి । ప్రాజ్ఞవిజ్ఞానాద్ధి శోకవిచ్ఛేద ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతః । 'యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి జీవప్రాజ్ఞభేదదృష్టిముపవదతి । తథా జీవవిషయస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్యానంతరమన్యం వరం నచికేతో ప్ర

క్తమిత్యర్థః । కించ జీవో బ్రహ్మాభిన్నః మోక్షహేతుజ్ఞానవిషయత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యాహ ॥ తథా స్వప్నేతి ॥ అంతోఽవస్థా యేన సాక్షిణా ప్రమాతా పశ్యతి తమాత్మానమితి సంబంధః । హేతోరప్రయోజకత్వమాశంక్య తమేవ విదిత్వేత్యాదిశ్రుతివిరోధమాహ ॥ ప్రాజ్ఞేతి ॥ కించాభేదముక్త్వా భేదస్య నిందితత్వాదభేద ఏవ సత్య ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ఇహ దేహాద్యైచైతన్యం తదేవాముత్ర సూర్యాదౌ, ఏవమిహాఖండైకరసే బ్రహ్మణి యో నానేవ మిథ్యాభేదం పశ్యతి స భేదదర్శీ మరణాన్మరణం ప్రాప్నోతి సంసారభయాన్న ముచ్యత ఇత్యర్థః । కించ జీవప్రశ్నానంతరం తం దుర్దర్శమిత్యాద్యుత్తరమువాచ తేనాప్యుత్తరేణాభేదో గమ్యత ఇతి సంబంధః । ప్రష్టృప్రశ్నయోః ప్రశంసయాపి లింగేన పృష్టస్య జీవస్యాదౌర్లభ్యాద్యోతనాద్బ్రహ్మత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అన్యం వరమిత్యాదినా ॥ పుత్త్రాదికం వృణీష్వేత్యుక్తేఽపి విషయాంస్తుచ్ఛీకృత్యాత్మజ్ఞానా

శ్చచాల ‘నాన్యం తస్మాన్నచికేతా వృణీత’ ఇతి శ్రవణాత్ । తదా సంతుష్టాయ మోఽన్యచ్ఛ్రేయోఽన్యదుతైవ ప్రేయ ఇతి భోగాపవర్గమార్గయోర్వైలక్షణ్యం ప్రతిజ్ఞాయ ‘దూరమేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యా యా చ విద్యేతి దర్శితవానిత్యర్థః । ప్రేయః ప్రియతమం స్వర్గాదికం విషూచీ విరుద్ధఫలే, అవిద్యా కర్మ, విద్యా తత్త్వధీః, ‘విద్యాభీప్సినం విద్యార్థినం మన్యే యతః త్వా త్వాం బహవోఽపి కామాః పుత్రాదయో మయా దీయమానా దుర్లభా అపి నాలోలుపన్త లోభవన్తం న కృతవన్త ఇతి ప్రష్టారం స్తుత్వా ప్రశ్నమపి ‘త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టే’తి స్తువన్నిత్యస్య శాఖార్థః । ఇయం ప్రశంసా ప్రశ్నభేదపక్షే న ఘటత ఇత్యాహ ॥ యత్ప్రశ్నేతి ॥ యత్ప్రశ్నేన స్తుతిం లబ్ధవాన్ తం ప్రశ్నం విహాయ యద్యన్యదేవోపన్యాపయేత్ । తర్హ్యనవసరే స్తుతిః కృతా స్యాదిత్యర్థః ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రష్టవ్యభేదాభావాదిత్యర్థః । ప్రశ్నవాక్యప్రవృ

జిజ్ఞాసేత్యారభ్య మృత్యునా తైస్తైః కామైః ప్రలోభ్యమానోఽపి నచికేతా యదా న చచాల తదైనం మృత్యురభ్యుదయనిశ్శ్రేయసవిభాగప్రదర్శనేన విద్యావిద్యావిభాగప్రదర్శనేన చ విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే ‘న త్వా కామా బహవోఽలోలుపన్తే’తి ప్రశస్య ప్రశ్నమపి తదీయం ప్రశంసన్నిదమువాచ ‘తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీ’తి । తేనాపి జీవప్రాజ్ఞయోరభేద ఏవేహ వివక్షిత ఇతి గమ్యతే । యత్ప్రశ్ననిమిత్తాం చ ప్రశంసాం మహతీం మృత్యోః ప్రత్యపద్యత నచికేతా యది తం విహాయ ప్రశంసానన్తరమన్యమేవ ప్రశ్నముపక్షిపేత్ అస్థాన ఏవ సా సర్వా ప్రశంసా ప్రసారితా స్యాత్, తస్మాద్ యేయం ప్రేత ఇత్యస్యైవ ప్రశ్నస్యైతదనుకర్షణమన్యత్ర ధర్మాదితి । యత్తు ప్రశ్నచ్ఛాయావైలక్షణ్యముక్తం తదదూషణం, తదీయస్యైవ విశేషస్య పునః పృచ్ఛ్యమానత్వాత్ । పూర్వత్ర హి దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వం పృష్టం ఉత్తరత్ర తు తస్యైవాసంసారిత్వం పృచ్ఛ్యత ఇతి । యావద్ధ్యవిద్యా న నివర్తతే తావద్ధర్మాదిగోచరత్వం జీవస్య జీవత్వం చ న నివర్తతే । తన్నివర్తనేన తు ప్రాజ్ఞ ఏవ తత్త్వమసీతి శ్రుత్యా ప్రత్యాయ్యతే । న చావిద్యావత్త్వే తదపగమే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషోఽస్తి । యథా కశ్చిత్సంతమసే పతితాం కాంచిద్రజ్జుమహిం మన్యమానో భీతో వేపమానః పలాయతే, తం చాపరో బ్రూయాత్ మా భైషీః నాయమహీ రజ్జురేవేతి, స చ తదుపశ్రుత్యాహికృతం భయముత్సృజేద్వేపథుం పలాయనం చ, న చాహిబుద్ధికాలే తదపగమకాలే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషః స్యాత్, తథైవైతదపి ద్రష్టవ్యం । తతశ్చ న జాయతే మ్రియతే వేత్యేవమాద్యపి భవత్యస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్య ప్రతివచనం । సూత్రం త్వవిద్యాకల్పితజీవప్రాజ్ఞభేదాపేక్షయా యోజయితవ్యం । ఏకత్వేఽపి హ్యాత్మవిషయస్య ప్రశ్నస్య ప్రాయణావస్థాయాం వ్యతిరిక్తాస్తిత్వమాత్రవిచికిత్సనాత్ కర్తృత్వాదిసంసారస్వభావానపోహనాచ్చ పూర్వస్య పర్యాయస్య జీవవిషయత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, ఉత్తరస్య తు ధర్మాద్యత్యయసంకీర్తనాత్ ప్రాజ్ఞవిషయత్వమితి, తతశ్చ యుక్తాగ్నిజీవపరమాత్మకల్పనా । ప్రధానకల్పనాయాం తు న వరప్రదానం న ప్రశ్నో న ప్రతివచనమితి వైషమ్యం స్యాత్ ॥ ... ... *

త్రయస్సాదృశ్యాభావాత్ప్రశ్నభేద ఇత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ ధర్మాద్యాశ్రయస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వం కథమిత్యత ఆహ ॥ యావదితి ॥ అవిద్యానాశానన్తరం బ్రహ్మత్వం చేదాగన్తుకమనిత్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చావిద్యావత్త్వ ఇతి ॥ జీవస్య బ్రహ్మత్వే స్వాభావికే సతి బ్రహ్మప్రశ్నస్య యదుత్తరం తజ్జీవప్రశ్నస్యాపి భవతీతి లాభం దర్శయతి ॥ తతశ్చ న జాయత ఇతి ॥ జీవబ్రహ్మైక్యే త్రయాణామితి సూత్రం కథమిత్యత ఆహ ॥ సూత్రం త్వితి ॥ కల్పితభేదాత్ప్రశ్నభేదకల్పనేత్యాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ పరమాత్మనస్సకాశాత్ప్రధానస్య వైషమ్యమనాత్మత్వేన తృతీయవరాన్తర్భావాయోగాదితి భావః ॥ ... ... *

౭ ॥ శ్రౌతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః వైదికశబ్దత్వాన్మహచ్ఛబ్దవదిత్యాహ ॥ మహద్వచ్చేతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యథేత్యాదినా ॥ న చాకాశాదిశబ్దే వ్యభిచారః। ఆకాశాదేర్మతాంతరసాధారణత్వేన సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వత్వాసిద్ధేస్సాధ్యస్యాపి సత్త్వాదితి మంతవ్యం । సత్తామాత్రే సత్త్వప్రధానప్రకృతేరాద్యపరిణామే నిర్వికల్పకబుద్ధావిత్యర్థః । ఆత్మా మహానిత్యాత్మశబ్దప్రయోగాత్, తం మత్వా న శోచతి తమసః పరస్తాదిత్యాదినా శోకాత్యయతమఃపరత్వాదిభ్యశ్చ మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యతత్త్వం నాభిధీయత ఇతి సంబంధః । అధికరణార్థముపసంహరతి ॥ అతశ్చేతి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... ... ❁

౮ ॥❁చమసవదవిశేషాత్❁॥ అత్రాజాపదం విషయః, తత్కిం ప్రధానపరం మాయాపరం వేతి రూఢార్థాసంభవాత్సంశయే పూర్వత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యత్ర త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతాజాపదా

సూ ॥ ౭ ॥ మహద్వచ్చ ॥

యథా మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రేఽపి ప్రథమజే ప్రయుక్తో న తమేవ వైదికేఽపి ప్రయోగేఽభిధత్తే 'బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః, మహాంతం విభుమాత్మానం, వేదాహమేతం పురుషం మహాంత'మిత్యేవమాదావాత్మశబ్దప్రయోగాదిభ్యో హేతుభ్యః, తథావ్యక్తశబ్దోఽపి న వైదికే ప్రయోగే ప్రధానమభిధాతుమర్హతి ॥ అతశ్చ నాస్త్యానుమానికస్యాశ్శబ్దవత్త్వం ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ❁

॥ సూ ॥ ౮ ॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥

పునరపి ప్రధానవాదీ అశబ్దత్వం ప్రధానస్యాసిద్ధమిత్యాహ, కస్మాత్, మంత్రవర్ణాత్ । 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య' ఇతి । అత్ర హి మంత్రే లోహితశుక్లకృష్ణశబ్దైరజస్సత్త్వతమాంస్యభిధీయంతే । లోహితం రజః రంజనాత్మకత్వాత్, శుక్లం సత్త్వం ప్రకాశాత్మకత్వాత్, కృష్ణం తమః ఆవరణాత్మకత్వాత్ । తేషాం సామ్యావస్థావయవధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే లోహితశుక్లకృష్ణేతి। న జాయత ఇతి చాజా స్యాత్, మూలప్రకృతిరవికృతిరిత్యభ్యుపగమాత్ । నన్వజాశబ్దశ్ఛాగాయాం రూఢః । బాఢం, సా తు రూఢిరిహ నాశ్రయితుం శక్యా విద్యాప్రకరణాత్, సా చ బహ్వీః ప్రజాస్త్రైగుణ్యాన్వితా జనయతి, తాం ప్రకృతిమజో హ్యేకః పురుషః జుషమాణః ప్రీయమాణః సేవమానో వాఽనుశేతే, తామేవావిద్యయాత్మత్వేనోపగమ్య సుఖీ దుఃఖీ మూఢోఽహమిత్యవివేకితయా సంసరతి, అన్యః పునరజః పురుషః ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానో విరక్తో జహాత్యేనాం ప్రకృతిం భుక్తభోగాం కృతభోగాపవర్గాం పరిత్యజతి ముచ్యత ఇత్యర్థః, తస్మాచ్ఛ్రుతిమూలైవ ప్రధానాదికల్పనా కాపిలానామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । నానేన మంత్రేణ శ్రుతిమూలత్వం సాంఖ్యవాదస్య శక్యమాశ్రయితుం । న హ్యయం మంత్రః స్వాతంత్ర్యేణ కంచిదపి వాదం సమర్థయితుముత్సహతే । సర్వత్రాపి యయా కయాచిత్కల్పనయాఽజాత్వాదిసంపాదనోపపత్తేస్సాంఖ్య

త్ప్రత్యభిజ్ఞాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి ॥ పునరపీతి ॥ ఫలం పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి పూర్వవద్ద్రష్టవ్యం । రాగహేతుత్వాదిగుణయోగాల్లోహితాదిశబ్దైరజఆదిగుణలాభేఽపి కథం ప్రధానలాభస్తత్రాహ ॥ తేషాం సామ్యేతి॥ అవయవాః ప్రధానస్య రజఆదయస్తేషాం ధర్మా రంజనీయత్వాదయః తైర్నిమిత్తైర్లోహితాదిశబ్దైః ప్రధానముచ్యత ఇత్యర్థః । గుణాభేదాత్ప్రధానలాభ ఇతి భావః । తత్రాజాశబ్దం యోజయతి ॥ నేతి ॥ రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన శంకతే ॥ నన్వితి ॥ రూఢ్యసంభవాద్యోగ ఆశ్రయణీయ ఇత్యాహ ॥ బాఢమితి ॥ ప్రజాశబ్దితప్రకృతిత్వపురుషభేదలింగాభ్యాం చ ప్రధానప్రత్యభిజ్ఞేత్యాహ ॥ సా చేత్యాదినా ॥ ప్రజాయంత ఇతి ప్రజాః మహదాదయః త్రైగుణ్యం సుఖదుఃఖమోహాః । అనుశయనం వివృణోతి ॥ తామేవావిద్యయేతి॥ అవివేకేనేత్యర్థః। విషయధీర్భోగః గుణభిన్నాత్మఖ్యాతిరపవర్గః । సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ మాయాదావపి సాధారణాన్మంత్రాద్విశేషార్థగ్రహో

నయుక్తః విశేషగ్రహహేతోః ప్రకరణాదేరభావాదితి హేతుం వ్యాఖ్యాయ దృష్టాంతం వ్యాచష్టే॥ చమసవదితి ॥ సర్వత్రేతి॥ గిరిగుహాదావపి॥... ... ... *

౯॥ ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ ॥ తత్రత్విదమితి ॥ చతుర్విధస్యజరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపస్యేత్యర్థః । స్మృత్యుక్తాకుతోనగ్రాహ్యేతి శంకతే ॥ కస్మాదితి ॥ స్మృతేశ్శ్రుత్యంతరాదర్థగ్రహోపాయుక్తః । సాజాత్యాన్మూలానపేక్షత్వాచ్చేత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ శాఖినశ్ఛందోగాః ।కించ రోహితాదిశబ్దైరపిద్రవ్యేక్షణాన్న్యాయ్యా అవ్యవధానాన్నతురంజనీయత్వాదిగుణవ్యవహితాసత్త్వాదిగుణలక్షణేత్యాహ ॥ రోహితాదీనాంచేతి॥ నను శాఖాంతరేణశాఖాంతరస్థమంత్రస్యనిర్ణయః కథమిత్యతఆహ ॥అసందిగ్ధేనేతి ॥ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాదితిభావః ॥

వాద ఏవేహాభిప్రేతఇతి విశేషావధారణకారణాభావాత్ చమసవత్ । యథాహి, అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మంత్రే స్వాతంత్ర్యేణాయంనామాసౌచమసోభిప్రేతఇతి నశక్యతే నియంతుం, సర్వత్రాపియథాకథంచిదర్వాగ్బిలత్వాదికల్పనోపపత్తేః। ఏవమిహాప్యవిశేషాఽజామేకామిత్యస్యమంత్రస్యనాస్మిన్మంత్రేప్రధానమేవాఽజాభిప్రేతేతిశక్యతేనియంతుమ్॥... ... ... *

తత్రత్విదంతచ్ఛిరఏషహ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇతి వాక్యశేషాచ్చమసవిశేష ప్రతిపత్తిర్భవతి, ఇహపునః కేయమజా ప్రతిపత్తవ్యేతి అత్రబ్రూమః ॥

సూ॥౯॥జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే॥

పరమేశ్వరాదుత్పన్నా జ్యోతిఃప్రముఖా తేజోఽబన్న లక్షణా చతుర్విధస్యభూతగ్రామస్యప్రకృతిభూతేయమజా ప్రతిపత్తవ్యా । తుశబ్దోఽవధారణార్థః । భూతత్రయలక్షణైవేయమజా విజ్ఞేయానగుణత్రయలక్షణా । కస్మాత్। తథాహ్యేకేశాఖినస్తేజోఽబన్నానాంపరమేశ్వరాదుత్పత్తిమామ్నాయ తేషామేవరోహితాదిరూపతామామనంతి ‘యదగ్నేరోహితంరూపం తేజసస్తద్రూపంయచ్ఛుక్లంతదపాం యత్కృష్ణంతదన్నస్య’ఇతి। తాన్యేవేహ తేజోఽబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, రోహితాదిశబ్దసామాన్యాత్, రోహితాదీనాంచశబ్దానాంరూపవిశేషేషుముఖ్యత్వాత్, భాక్తత్వాచ్చ గుణవిషయత్వస్య, అసందిగ్ధేనచసందిగ్ధస్య నిగమనంన్యాయ్యంమన్యంతే, తథేహాపి ‘బ్రహ్మవాదినోవదంతి కింకారణంబ్రహ్మే’త్యుపక్రమ్య ‘తేధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా’మితి, పారమేశ్వర్యాశ్శక్తేస్సమస్తజగద్విధాయిన్యావాక్యోపక్రమేఽవగమాత్, వాక్యశేషేపి ‘మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వర’మితి । ‘యోయోనింయోనిమధితిష్ఠత్యేక’ఇతి చతస్యా ఏవావగమాత్, నస్వతంత్రాకాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానంనామాజామంత్రేణామ్నాయతఇతిశక్యతేవక్తుం । ప్రకరణాత్తుసైవ దైవీశక్తిరవ్యాకృతనామరూపా నామరూపయోః ప్రాగవస్థానేనాపి మంత్రేణామ్నాయతఇత్యుచ్యతే । తస్యాశ్చస్వవికారవిషయేణత్రైరూప్యేణత్రైరూప్యముక్తం।కథంపునస్తేజోఽబన్నానాంత్రైరూ

యథాశాఖాంతరవాక్యాన్నప్రధానగ్రహస్తథేహాపి శ్వేతాశ్వతరోపనిషదిమాయాప్రకరణాన్నతద్గ్రహఇత్యాహ ॥తథేతి ॥ సృష్ట్యాదౌకింసహాయంబ్రహ్మేతివిమృశ్యతే, బ్రహ్మవాదినోధ్యానయోగేనపరమాత్మానమనుప్రవిష్టాస్సంతః తత్త్రైవదేవస్యాత్మభూతామైక్యేనాధ్యస్తాంశక్తింపరతంత్రాం మాయాంసత్త్వాదిగుణవతీం బ్రహ్మణస్సహాయామపశ్యన్నిత్యన్వయః । మాయాయాఏకత్వేఽపితదంశానాం జీవోపాధీనాం తత్తత్సంఘాతయోనీనామవిద్యాఖ్యానాం భేదాద్వీప్సా, అవ్యాకృతేఅనభివ్యక్తేనామరూపేయస్యాంసా । అనేన ‘తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీ’దితిశ్రుత్యంతరప్రసిద్ధిరుక్తా । తస్యాంశక్త్యావ్యక్తావ్యక్తకార్యలింగకానుమానంసూచయతి ॥ నామేతి॥ మాయాయారోహితాదిరూపవత్త్వం కథమిత్యతఆహ ॥ తస్యాఇతి॥ విషయఆశ్రయః, ఏవంప్రకరణబలాన్మాయైవాజేతిభాష్యకృన్మతం । ఛాందోగ్యశ్రుత్యా

తేజోఽబన్నలక్షణాఽవాంతరప్రకృతిరజేతిసూత్రకృన్మతేనోత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే । కథమితి ॥ కింతేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దోరూఢః నజాయతఇతియౌగికోవా? నాద్యః తేష్వజాత్వజాతేరసత్త్వాదిత్యాహ ॥యావతేతి॥ యతఇత్యర్థః। అతోనరూఢఇతి శేషః ।నద్వితీయఇత్యాహ ॥నచేతి॥ జాతిర్జన్మ అజాతిరజన్మా॥ ... ... *

౧౦॥ లౌకికాఽజాసాదృశ్యకల్పనయా తేజోఽబన్నానామజాత్వోపదేశాద్గౌణోఽయంశబ్దఇతిపరిహరతి ॥ కల్పనేతి॥ అనియమోయదృచ్ఛా । బర్కరోబాలపశుః।యదుక్తంజీవభేదేనప్రధానవాదప్రత్యభిజ్ఞేతితన్నేత్యాహ ॥నచేదమితి॥ వ్యవస్థార్థో భేదోఽప్యర్థాత్ప్రతిపాద్యతఇత్యాహ ॥ ప్రసిద్ధంత్వితి ॥ సత్యఏవప్రసిద్ధఇత్యతఆహ ॥ భేదస్త్వితి॥ కల్పనోపదేశేదృష్టాంతంవ్యాచష్టే ॥ మధ్వితి ॥ నచ యోగస్యముఖ్యవృత్తిత్వాత్తేనప్రధానగ్రహోన్యాయ్యఇతివాచ్యం రూఢార్థానపేక్షాద్యోగాత్తదాశ్రితగుణలక్షణాయాబలీయస్త్వాద్గుణవృత్త్యాహిరూఢిరాశ్రితా భవతి । తథాచరోహితా

ప్యేణత్రిరూపాఽజాప్రతిపత్తుంశక్యతే । యావతానతావత్తేజోఽబన్నేష్వజాకృతిరస్తి, నచ తేజోఽబన్నానాంజాతిశ్రవణాదజాతినిమిత్తోఽప్యజాశబ్దస్సంభవతీత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... *

॥ సూ॥౧౦॥కల్పనోపదేశాచ్చమధ్వాదివదవిరోధః ॥

నాయమజాకృతినిమిత్తోఽజాశబ్దో నాపియౌగికః కింతర్హి? కల్పనోపదేశోఽయమజారూపకక్లృప్తిస్తేజోఽబన్నలక్షణాయాశ్చరాచరయోనేరుపదిశ్యతే । యథాహిలోకే యదృచ్ఛయాకాచిదజాలోహితశుక్ల కృష్ణవర్ణాస్యాత్ బహుబర్కరాస్వరూపబర్కరాచ తాంచ కశ్చిదజోజుషమాణోనుశయీతకశ్చిచ్చైనాంభుక్తభోగాంజహ్యాదేవమియమపి తేజోఽబన్నలక్షణా భూతప్రకృతి స్త్రివర్ణాబహుసరూపం చరాచరలక్షణంవికారజాతంజనయతి, అవిదుషాచ క్షేత్రజ్ఞేనోపభుజ్యతే, విదుషాచపరిత్యజ్యతఇతి।నచేదమాశంకితవ్య మేకః క్షేత్రజ్ఞోఽనుశేతేఽన్యోజహాతీతి , అతః క్షేత్రజ్ఞభేదః పారమార్థికః పరేషామిష్టః ప్రాప్నోతీతి । నహీయం క్షేత్రజ్ఞభేదప్రతిపిపాదయిషా కింతు బంధమోక్షవ్యవస్థాప్రతిపిపాదయిషైవైషా । ప్రసిద్ధంతుభేదమనూద్య బంధమోక్షవ్యవస్థాప్రతిపాద్యతే, భేదస్తూపాధినిమిత్తోమిథ్యాజ్ఞానకల్పితోనపారమార్థికః 'ఏకోదేవస్సర్వభూతేషుగూఢ స్సర్వవ్యాపీసర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । మధ్వాదివద్యథాదిత్యస్యామధునోమధుత్వం వాచశ్చాధేనోర్ధేనుత్వం ద్యులోకాదీనాంచానగ్నీనామగ్నిత్వమిత్యేవంజాతీయకంకల్ప్యతే, ఏవమిదమనజాయాఅజాత్వంకల్ప్యతఇత్యర్థః, తస్మాదవిరోధస్తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దప్రయోగస్య॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్.... ... ...*

॥ సూ॥౧౧॥నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ॥

ఏవంపరిహృతేప్యజామంత్రేపునరప్యన్యస్మాన్మంత్రాత్సాంఖ్యఃప్రత్యవతిష్ఠతే 'యస్మిన్పంచపంచజనాఆకాశశ్చప్రతిష్ఠితః తమేవమన్యఆత్మానంవిద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృత'మితి,అస్మిన్మంత్రేపంచపంచ

దిశబ్దసమభివ్యాహారానుగృహీతయా రూఢ్యాశ్రితయా గుణవృత్త్యా ప్రధానేయోగంబాధిత్వాఽవాంతరప్రకృతిరజాశబ్దేనగ్రాహ్యా యథామధ్వాదిశబ్దైఃప్రసిద్ధమధ్వాద్యాశ్రితగుణలక్షణయాఆదిత్యాదయోగృహ్యంతే తద్వత్, తస్మాదసిద్ధంప్రధానమితిసిద్ధమ్॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్. ... ... *

౧౧॥ *నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ* పంచజనశబ్దస్సాంఖ్యతత్త్వపరోఽన్యపరోవేతియోగరూఢ్యోరనిశ్చయాత్సంశయేయథాతత్త్వవిద్యాధికారేఛాగాయాంతాత్పర్యాభావాదజాపదేరూఢిత్యాగస్తథాపంచమనుష్యేషుతాత్పర్యాభావాజ్జనశబ్దేనరూఢింత్యక్త్వా తత్త్వానిగ్రాహ్యాణీతిదృష్టాంతసంగతిం సూచయన్మంత్రముదాహృత్య పూర్వపక్షయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఫలంపూర్వవత్, ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాన్నమనాంసి వాక్యశేషస్థాః పంచజనాః పంచ, తత్రచత్వారఃసూత్రంఅన్నం విరాట్ తయోఃకారణమవ్యాకృతమాకాశశ్చ యస్మిన్నధ్యస్తాస్తమేవాత్మానమ

మృతంబ్రహ్మామన్యేతస్మాన్మనసాద్విద్వానహమమృతోఽస్మీతిమంత్రదృశోవచనం । నన్వస్తు పంచత్వవిశిష్టేషు పంచజనేషు పునః పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిస్తావతా కథం సాంఖ్యతత్త్వగ్రహ ఇత్యాశంక్య సంఖ్యాయాధర్మ్యైకాంత్యాయాం తత్త్వాని గ్రాహ్యాణీత్యాహ ॥ తయాచేతి ॥ జగతోమూలభూతాప్రకృతిస్త్రిగుణాత్మకంప్రధానమనాదిత్వాదవికృతిఃకస్యచిత్కార్యంనభవతీత్యర్థః । మహదహంకారఃపంచతన్మాత్రాణీతిసప్తప్రకృతయోవికృతయశ్చ, తత్రమహాన్ప్రధానస్యవికృతిరహంకారస్యప్రకృతిః అహంకారఃతామసఃపంచతన్మాత్రాణాంశబ్దాదీనాంప్రకృతిః సాత్త్వికఏకాదశేంద్రియాణాం, పంచతన్మాత్రాశ్చపంచానాంస్థూలభూతానామాకాశాదీనాంప్రకృతయః, పంచస్థూలభూతాన్యేతాన్యేకాదశేంద్రియాణిచేతిషోడశసంఖ్యాకోగణోవికారఏవనప్రకృతిః, తత్త్వాంతరోపాదానత్వాభావాత్, పురుషస్తూదాసీనఇతిసాంఖ్యకారికార్థః । సంఖ్యయాతత్త్వానాముపసంగ్రహాచ్ఛబ్దవత్త్వమితిప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ సాంఖ్యీయతత్త్వావిరుద్ధంనానాత్వమిష్టమిత్యతఆహ ॥ నైషామితి ॥ పంచసుపంచసుసాధారణస్యేతరపంచకాద్వ్యావృత్తస్యధర్మస్యాభావోఽత్రనానాత్వంవివక్షితమిత్యర్థః । యద్యపి జ్ఞానకర్మేంద్రియేషుదశసుజ్ఞానకరణత్వంకర్మకరణత్వంచతన్మాత్రాసుపంచసుస్థూలప్రకృతిత్వంచతథాపియస్మిన్నిత్యాత్మనఆకాశస్యచ పృథగుక్తేస్సత్త్వరజస్తమో

జనాఇతిపంచసంఖ్యావిషయాఽపరాపంచసంఖ్యాశ్రూయతే పంచశబ్దద్వయదర్శనాత్తఏతేపంచపంచకాఃపంచవింశతిస్సంపద్యంతే । తయాచపంచవింశతిసంఖ్యయాయావంతస్సంఖ్యేయాఆకాంక్ష్యంతేతావంత్యేవచతత్త్వానిసాంఖ్యైస్సంఖ్యాయంతే । “మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాఃప్రకృతివికృతయస్సప్త । షోడశకస్తువికారోనప్రకృతిర్నవికృతిఃపురుష” ఇతి । తయాశ్రుతిప్రసిద్ధయాపంచవింశతిసంఖ్యయాతేషాంస్మృతిప్రసిద్ధానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహాత్ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతిమత్త్వమేవప్రధానాదీనాం, తతోబ్రూమః । నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపిప్రధానాదీనాంశ్రుతిమత్త్వంప్రత్యాశాకర్తవ్యా, కస్మాత్, నానాభావాత్ । నానాహ్యేతానిపంచవింశతిస్తత్త్వాని, నైషాంపంచశఃపంచశస్సాధారణోధర్మోఽస్తి, యేనపంచవింశతేరంతరాలేఽపరాఃపంచపంచసంఖ్యానివిశేరన్, నహ్యేకనిబంధనమంతరేణనానాభూతేషుద్విత్వాదికాస్సంఖ్యానివిశంతే । అథోచ్యేతపంచవింశతిసంఖ్యైవేయమవయవద్వారేణోపలక్ష్యతే । యథా “పంచసప్తచవర్షాణినవవర్షశతక్రతు”రితి । ద్వాదశవార్షికీమనావృష్టింకథయంతి తద్వదితి, తదపినోపపద్యతే । అయమేవాస్మిన్పక్షేదోషోయల్లక్షణాశ్రయణీయాస్యాత్ । పరశ్చాత్రపంచశబ్దోజనశబ్దేనసమస్తఃపంచజనాఇతి , భాషికస్వరేణైకపదత్వనిశ్చ

మహదహంకారాఃపంచకర్తవ్యాః। మనశ్చత్వారిభూతానిపంచాస్మిన్పంచకద్వయేమిథోఽనువృత్తేతరపంచకవ్యావృత్తకధర్మోనాస్తీత్యభిప్రాయః । మాస్త్విత్యతఆహ ॥ యేనేతి ॥ ధర్మేణేత్యర్థః । తదేవస్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ మహాసంఖ్యాయామవాంతరసంఖ్యాఃకంచిద్ధర్మమాదాయప్రవిశంతి, యథా ద్వావశ్వినౌ సప్తర్షయోఽష్టౌవసవశ్చేతి ప్రజాపతిస్సప్తదశేత్యత్రాశ్విత్వాదికమాదాయ ద్విత్వాదయఃప్రవిశంతి నాన్యథేత్యర్థః । పంచశబ్దద్వయేనాస్వవాచ్యన్యూనసంఖ్యాద్వారేణతద్వ్యాప్యమహాసంఖ్యైవలక్ష్యతఇతిసదృష్టాంతంశంకతే ॥ అథేతి ॥ ముఖ్యార్థస్యవక్ష్యమాణత్వాల్లక్షణానయుక్తేతిపరిహరతి ॥ తదపినేతి ॥ పంచజనశబ్దయోరసమాసమంగీకృత్య పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిర్నిరస్తాసంప్రతిసమాసనిశ్చయాన్నతత్ప్రతీతిరిత్యాహ ॥ పరశ్చేతి ॥ సమాసహేతుమాహ ॥ భాషికేతి ॥ అయమర్థః । అస్మిన్మంత్రేప్రథమఃపంచశబ్దఆద్యుదాత్తః । ద్వితీయస్సర్వానుదాత్తః । జనశబ్దశ్చాంతోదాత్తః । తథాచసద్వితీయపంచజనశబ్దయోస్సమాసంవినాంత్యస్యాకారస్యోదాత్తత్వంపూర్వేషామనుదాత్తత్వంచఘటతే । సమాసస్యేతిసూత్రేణసమాసస్యాంతోదాత్తత్వవిధానాత్ । అనుదాత్తంపదమేకవర్జమితిచసూత్రేణయస్మిన్పదేఉదాత్తస్స్వరితోవాయస్యవర్ణస్యవిధీయతేతమేకంవర్జయిత్వావశిష్టంతత్పదమనుదాత్తంభవతీతివిధానాచ్చ ఏవంమాంత్రికాంతోదాత్తస్వరేణైక

పదత్వనిశ్చయః । భాషికాఖ్యేతుశతపథబ్రాహ్మణస్వరవిధాయకగ్రంథేస్వరితోఽనుదాత్తో వేతిసూత్రేణయోమంత్రదశాయామనుదాత్తస్స్వరితోవాసబ్రాహ్మణదశాయాముదాత్తోభవతీత్యపవాదఆశ్రితః, తథాచాంత్యాదాకారాత్పూర్వేషామనుదాత్తానాముదాత్తత్వం బ్రాహ్మణావస్థాయాంప్రాప్తం, ఉదాత్తమనుదాత్తమనంత్యమితిసూత్రేణామంత్రదశాయాముదాత్తస్యాంత్యస్యపరలగ్నతయోచ్చార్యమాణస్యానుదాత్తత్వంవిహితం, తథాచాత్రనకారాదుపరితనఆకారఆకాశశ్చేత్యనేనశ్లిష్టతయా పఠ్యమానోఽనుదాత్తో భవతి, అయంమంత్రానుదాత్తస్వరోభాషికఃతేనబ్రాహ్మణస్వరేణైకపదత్వంనిశ్చీయతఇతి । ప్రకటార్థకారైస్తుపాఠకప్రసిద్ధాంతోదాత్తస్వరోభాషికఇతివ్యాఖ్యాతం, తద్వ్యాఖ్యానంకల్పతరుకారైర్దూషితం । అంతానుదాత్తంహిసమామ్నాతారఃపంచజనశబ్దమధీయతఇతిపాఠకప్రసిద్ధిరసిద్ధేతి తథాచ పంచపంచజనాఇతిమాంత్రికాంతోదాత్తస్స్వరః యస్మిన్పంచపంచజనాఇత్యంతానుదాత్తోబ్రాహ్మణస్వరఇతివిభాగః, ఉభయథాప్యైకపద్యాత్సమాససిద్ధిరితి । తైత్తిరీయకప్రయోగాదప్యేకపదత్వమిత్యాహ ॥ ప్రయోగాంతరేచేతి ॥ అజ్యత్వాత్వాం పంచానాంపంచజనానాందేవవిశేషాణాంయంత్రియధర్త్రియగృహ్ణామీత్యాజ్యగ్రహణమంత్రశేషః । దేవతానాంకర్మణియంత్రవదవస్థితంశరీరంతదేవధర్త్రింఇహాముత్రభోగాధారస్తస్మై, తస్యావైకల్యార్థమితియజమానోక్తిః, అస్తుసమాసస్తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ సమస్తత్వాచ్చేతి ॥ ఆవృత్తిర్వీప్సాతదభావేపంచకద్వయాగ్రహణాత్పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిరసిద్ధేతిభావః । జనపంచకమేకంపంచకానాంపంచకంద్వితీయమితిపంచకద్వయా

యాత్ । ప్రయోగాంతరేచ 'పంచానాంత్వాపంచజనానా'మిత్యైకపద్యైకస్వర్యైకవిభక్తికత్వావగమాత్, సమస్తత్వాచ్చనవీప్సాపంచపంచేతి । తేననపంచకద్వయగ్రహణంపంచపంచేతి,నవపంచసంఖ్యాయాఏకస్యాః పంచసంఖ్యయాఽపరయావిశేషణంపంచపంచకాఇతి, ఉపసర్జనస్యవిశేషణేనాసంయోగాత్ । నన్వాపన్నపంచసంఖ్యాకాజనాఏవపునఃపంచసంఖ్యయావిశేష్యమాణాఃపంచవింశతిఃప్రత్యేష్యంతే । యథాపంచపంచపూల్యఇతిపంచవింశతిఃపూలాఃప్రతీయంతేతద్వత్, నేతిబ్రూమః,యుక్తంయత్పంచపూలీశబ్దస్యసమాహారాభిప్రాయత్వాత్కతీతిసత్యాం భేదాకాంక్షాయాం పంచపంచపూల్యఇతివిశేషణం, ఇహతుపంచజనాఇత్యాదితఏవభేదోపాదానాత్కతీత్యసత్యాంభేదాకాంక్షాయాంనపంచపంచజనాఇతి విశేషణంభవేత్, భవదపీదంవిశేషణంపంచసంఖ్యాయాఏవభవేత్, తత్రచోక్తోదోషః, తస్మాత్పంచపంచజనాఇతినపంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకాచ్చనపంచవింశతితత్త్వాభిప్రా

తస్యపంచపంచేతిగ్రహణంనేత్యక్షరార్థః । కించాసమాసపక్షేపికింపంచశబ్దద్వయోక్తయోఃపంచత్వయోఃపరస్పరాన్వయఃకింవాతయోశ్శుద్ధజనైరన్వయః అథవాపంచత్వవిశిష్టైర్జనైరపరస్యపంచత్వస్యాన్వయః, నాద్యఇత్యాహ॥ నచపంచసంఖ్యాయాఇతి ॥విశేషణమన్వయః॥ అనన్వయేహేతుమాహ ॥ఉపసర్జనస్యేతి॥ అప్రధానానాంసర్వేషాంప్రధానేనవిశేష్యేణైవాన్వయోవాచ్యః, గుణానాంపరస్పరాన్వయేవాక్యభేదాపాతాదిత్యర్థః । ద్వితీయేదశసంఖ్యాప్రతీతిస్స్యాన్నపంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిః । తృతీయముత్థాపయతి ॥ నన్వితి ॥ పంచత్వవిశిష్టేషుపంచత్వాంతరాన్వయేవిశేషణీభూతపంచత్వేపిపంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిత్వప్రతీతిరిత్యర్థః । దృష్టాంతవైషమ్యేణపరిహరతి ॥నేతిబ్రూమఇతి ॥ పంచానాంపూలానాంసమాహారఇత్యత్రసంఖ్యాపూర్వోద్విగురితిసమాసోవిహితః । తతోద్విగోరితిసూత్రేణఙీపోవిధానాత్ సమాహారప్రతీతౌసమాహారాఃకతీత్యాకాంక్షాయాంసత్యాంపంచేతిపదాంతరాన్వయోయుక్తః,పంచజనాఇత్యత్రఙీబంతత్వాభావేనసమాహారస్యాప్రతీతేః జనానాంచాదితఏవపంచత్వోపాదానాత్సంఖ్యాకాంక్షాయాఅసత్త్వాత్పంచేతిపదాంతరంనాన్వేతిఆకాంక్షాధీనత్వాదన్వయస్యేత్యర్థః । భేదోవిశేషణం । ననుజనానాంనిరాకాంక్షత్వేపితద్విశేషణీభూతపంచత్వానికతీత్యాకాంక్షాయాంపంచత్వాంతరంవిశేషణంభవత్విత్యాశంకతే ॥ భవదపీతి ॥ నోపసర్జనస్యోపసర్జనాంతరేణాన్వయః కింతుప్రధానేనైవేతినోపసర్జనన్యాయవిరోధాదయుక్తమితిపరిహరతి ॥ తత్రచేతి॥

ఏవంనానాభావాదితివ్యాఖ్యాయ అతిరేకాచ్చేతివ్యాచష్టే ॥ అతిరేకాచ్చేత్యాదినా ॥ అతిరేకఆధిక్యంజనశబ్దితపంచవింశతితత్త్వేష్వాత్మాఽన్తర్భూతోనవాఽనాద్యఇత్యుక్త్వాద్వితీయదోషమాహ॥అర్థాంతరేతి॥ తథాకాశంవికల్ప్యదూషయతి॥తథేతి ॥ ఉక్తోదోషస్సంఖ్యాధిక్యం ।పంచవింశతిజనాఆత్మాకాశౌచేతిసప్తవింశతిసంఖ్యాస్యాదిత్యర్థః । నచసత్త్వరజస్తమసాంపృథగ్గణనయాసప్తైతవాచ్యం, ఆకాశస్యపృథగుక్తిర్వై... ...స్మిన్నిత్యుక్తసత్త్వానాంప్రతిష్ఠోక్తివిరోధాత్తవమతే స్వతంత్రప్రధానస్యైవాధారత్వాన్నైహనానాస్తి... ...పరోధాచ్చ తవసత్త్వస్యైవలవాదిత్వాత్ । కించ పంచవింశతిసంఖ్యా ప్రతీతావపినసాంఖ్యీయతత్త్వధీస్సంఖ్యే... ...సంఖ్యాయాయుక్తత్వాదిత్యాహ॥కథంచేతి॥ కింజనశబ్దాత్తత్త్వగ్రహఃఉతసంఖ్యయేతికథంశబ్దార్థః।నాద్యఇత్యాహ॥జనేతి॥నద్వితీయఇత్యాహ॥అర్థాంతరేతి॥కింతదర్థాంతరంయదర్థకమిదంవాక్యమితిపృచ్ఛతి॥ కథమితి॥పంచచతేజనాశ్చేతికర్మధారయాదిసమాసాంతరాత్సంజ్ఞాసమాసస్యాప్తోక్త్యాబలవత్త్వంతావదాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ దిగ్వాచినస్సంఖ్యావాచినశ్చశబ్దాస్సంజ్ఞాయాంగమ్యా

యం, అతిరేకోఽపిభవత్యాత్మాకాశాభ్యాం పంచవింశతిసంఖ్యాయాః । ఆత్మాతావదిహప్రతిష్ఠాంప్రత్యాధారత్వేననిర్దిష్టః, యస్మిన్నితిసప్తమీసూచితస్య 'తమేవమన్య ఆత్మాన'మిత్యాత్మత్వేనానుకర్షణాత్ । ఆత్మాచచేతనఃపురుషస్సచపంచవింశతావంతర్గతఏవేతినతస్యైవాధారత్వమాధేయత్వంచయుజ్యేత, అర్థాంతరపరిగ్రహేవా తత్త్వసంఖ్యాతిరేక స్సిద్ధాంతవిరుద్ధః ప్రసజ్యేత ।తథా 'ఆకాశశ్చప్రతిష్ఠిత'ఇత్యాకాశస్యాపి పంచవింశతావంతర్గతస్యనపృథగుపాదానంన్యాయ్యం, అర్థాంతరపరిగ్రహేచోక్తందూషణం । కథంచ సంఖ్యా మాత్రశ్రవణేసత్యశ్రుతానాంపంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహః ప్రతీయేత, జనశబ్దస్యతత్త్వేష్వరూఢత్వాత్ , అర్థాంతరోపసంగ్రహేపిసంఖ్యోపపత్తేః । కథంతర్హిపంచపంచజనాఇతి, ఉచ్యతే, దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామితివిశేషస్మరణాత్సంజ్ఞాయామేవపఞ్చశబ్దస్య జనశబ్దేనసమాసః, తతశ్చ రూఢత్వాభిప్రాయేణైవ కేచిత్పంచజనానామవివక్ష్యంతే, నసాంఖ్యతత్త్వాభిప్రాయేణ, తేకతీత్యస్యామాకాంక్షాయాంపునఃపంచేతిప్రయుజ్యతే, పఞ్చజనానామ కేచిత్, తేచపంచేత్యర్థః। సప్తర్షయస్సప్తేతియథా। కేపునస్తేపఞ్చజనానామేతి తదుచ్యతే॥... ... ...*

సూ॥౧౨॥ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్॥

యస్మిన్పంచపంచజనాఇత్యతఉత్తరస్మిన్మంత్రేబ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయప్రాణాదయఃపఞ్చనిర్దిష్టాః । 'ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షురుతశ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్నస్యాన్నంమనసోయేమనోవిదు'రితి, తేఽత్ర వాక్యశేషగతాస్సన్నిధానాత్పఞ్చజనావివక్ష్యంతే । కథంపునః ప్రాణాదిషుజనశబ్ద ప్రయోగః, తత్త్వేషువాకథం జనశబ్దప్రయోగః , సమానేతుప్రసిద్ధ్యతిక్రమె వాక్యశేషవశాత్ప్రాణాదయఏవ గృహీతవ్యాభవంతి, జనసంబంధాచ్చప్రాణాదయోజనశబ్దభాజోభవంతి । జనవచనశ్చపురుషశబ్దః ప్రా

ణానాయాంసుబంతేనోత్తరపదేనసమస్యంతె యథాదక్షిణాగ్నిస్సప్తర్షయఇత్యాది । అయంచసమాసస్తత్పురుషభేదః పంచజనశబ్దస్యసంజ్ఞాత్వముక్త్వాసంజ్ఞికథనార్థంసూత్రంగృహ్ణాతి॥ కేపునస్తఇతి॥ ... ...

౧౨॥ శ్రుతావుతశబ్దోఽప్యర్థః । యేప్రాణాదిప్రేరకంతత్సాక్షిణమాత్మానంవిదుస్తేబ్రహ్మవిదఇత్యర్థః॥ పంచజనశబ్దస్యప్రాణాదిషుకయావృత్త్యాప్రయోగఇతిశంకతే ॥ కథంపునరితి ॥ యథాతవతత్త్వేషుజనశబ్దస్యలక్షణయాప్రయోగస్తథామమప్రాణాదిషుపంచజనశబ్దస్యలక్షణయేత్యాహ ॥ తత్త్వేష్వితి ॥ తర్హిరూఢ్యతిక్రమసామ్యాత్తత్త్వాన్యేవగ్రాహ్యాణీత్యతఆహ ॥ సమానేత్వితి ॥ సన్నిహితసజాతీయానపేక్షశ్రుతిస్థాఏవగ్రాహ్యాః నతువ్యవహితవిజాతీయసాపేక్షస్మృతిస్థాఇత్యర్థః। లక్షణాబీజసంబంధమాహ ॥ జనేతి ॥ జనఃపంచజనఇతిపర్యాయః,పురుషమిత్రాదిశబ్దవచ్చపంచజనశబ్దస్యప్రాణాదిలక్షకత్వంయుక్తమిత్యాహ ॥ జనవచనశ్చేతి॥ ననుజాయంతఇతిజనాఃమహదాదయః జ

నకత్వాజ్జనః ప్రధానమితి । యోగసంభవే కిమితి రూఢిమాశ్రిత్య లక్షణాప్రయాస ఇత్యత ఆహ ॥ సమాసేతి ॥ యథా అ
శ్వకర్ణశబ్దస్య వర్ణసముదాయస్య వృత్తే రూఢిరేవం పంచజనశబ్దస్య రూఢిరేవ నావయవశక్త్యాత్మకో యోగ ఇత్యర్థః ।
పూర్వకాలికప్రయోగాభావాన్న రూఢిరిత్యాక్షిపతి ॥ కథమితి॥ స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనా ఇత్యమరకోశాదౌ ప్రయోగో౽
స్త్యేవ, తదభావమంగీకృత్యాప్యాహ ॥ శక్యేతి ॥ జనసంబంధాచ్చేతి పూర్వభాష్యే సశేషపంచజనశబ్దస్య రూఢిమాశ్రి
త్య ప్రాణాదిషు లక్షణోక్తా ఇహతు ప్రౌఢవాదేన ప్రాణాదిషు రూఢిరుచ్యత ఇతి మంతవ్యం । సంగృహీతం వివృణోతి ॥ ప్ర
సిద్ధేత్యాదినా ॥ 'ఉద్భిదా యజేత పశుకామ' ఇత్యత్రోద్భిత్పదం విధేయగుణార్థకం కర్మనామధేయం వేతి సంశయే ఖ
నిత్రాదావుద్భిత్పదస్య ప్రసిద్ధేర్యోగనామత్వే ప్రసిద్ధివిరోధాజ్జ్యోతిష్టోమే గుణవిధిరితి ప్రాప్తే రాద్ధాంతః । యజేత యాగే
నేష్టం భావయేదిత్యర్థః । తతశ్చోద్భిదేత్యప్రసిద్ధస్య తృతీయాంతస్య యాగేనేత్యనేన ప్రసిద్ధార్థకేన సామానాధికరణ్యే
న తన్నామత్వం నిశ్చీయతే, ఉద్భినత్తి పశూన్సాధయతీతి ప్రసిద్ధేరవిరోధాదప్రకృతజ్యోతిష్టోమే గుణవిధ్యయోగాత్తద్వి
ధా చోద్భిదాఖ్యగుణవతా యాగేనేతి మత్వర్థసంబంధలక్షణాప్రసంగాచ్చేతి కర్మనామైవోద్భిత్పదం । తథాచ్ఛినత్తీతి

ణేషు ప్రయుక్తః 'తేనా ఏతే పంచబ్రహ్మపురుషా' ఇతి, అత్ర 'ప్రాణో౽హ పితా ప్రాణో౽హ మాతే'త్యా
దిచ బ్రాహ్మణం । సమాసబలాచ్చ సముదాయస్య రూఢత్వమవిరుద్ధం । కథం పునరసతి ప్రథమప్రయోగే
రూఢిశ్శక్యాశ్రయితుం । శక్యోద్భిదాదివదిత్యాహ । ప్రసిద్ధార్థసన్నిధానేన హ్యప్రసిద్ధార్థశ్శబ్దః ప్రయు
జ్యమానస్సమభివ్యాహారాత్తద్విషయో నియమ్యతే యథా 'ఉద్భిదా యజేత యూపం ఛినత్తి వేదిం కరో
తీ'తి, తథాయమపి పంచజనశబ్దస్సమాసాన్వాఖ్యానాదవగతసంజ్ఞాభావస్సంజ్ఞాకాంక్షీ వాక్యశేషసమ
భివ్యాహృతేషు ప్రాణాదిషు వర్తిష్యతే । కైశ్చిత్తు దేవాః పితరో గంధర్వా అసురా రక్షాంసి చ పంచజనా
వ్యాఖ్యాతాః। అన్యైశ్చ చత్వారో వర్ణా నిషాదపంచమాః పరిగృహీతాః। క్వచిచ్చ యత్పాంచజన్యయా విశే
తి ప్రజాపరః ప్రయోగః పంచజనశబ్దస్య దృశ్యతే తత్పరిగ్రహే౽పీహ న కశ్చిద్విరోధః । ఆచార్యస్తు న పంచవిం
శతేస్తత్త్వానామిహ ప్రతీతిరస్తీత్యేవంపరతయా ప్రాణాదయో వాక్యశేషాదితి జగాద ॥ ....*
భవేయుస్తావత్ప్రాణాదయః పంచజనా మాధ్యందినానాం యే౽న్నం ప్రాణాదిష్వామనంతి కాణ్వానాం
తు కథం ప్రాణాదయః పంచజనా భవేయుః యే౽న్నం ప్రాణాదిషు నామనంతీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥......*

సూ॥ ౧౩॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥

అసత్యపి కాణ్వానామన్నే జ్యోతిషా తేషాం పంచసంఖ్యా పూర్యతే । తే౽పి హి 'యస్మిన్పంచ పంచజనా
ఇత్యతః పూర్వస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయైవ జ్యోతిరధీయతే ।' తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి'రితి।

ప్రసిద్ధార్థచ్ఛేదనయోగ్యార్థకశబ్దసమభివ్యాహారాద్దారువిశేషో యూపశబ్దార్థః । కరోతీతిసమభివ్యాహారాద్వేదిశ
బ్దార్థస్సంస్కారయోగ్యస్థండిలవిశేష ఇతి గమ్యతే, తథా ప్రసిద్ధార్థకప్రాణాదిశబ్దసమభివ్యాహారాత్పంచజనశబ్దః ప్రా
ణాద్యర్థక ఇతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః । ఏకదేశినాం మతద్వయమాహ ॥ కైశ్చిదిత్యాదినా ॥ శూద్రాయాం బ్రాహ్మణాజ్జాతో ని
షాదః । శ్రుత్యా పంచజనశబ్దస్యార్థాంతరమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ పాంచజన్యయా ప్రజయా విశతీతి విట్ తయా విశా పురు
షరూపయైంద్రస్యాహ్వానార్థం ఘోషాస్సృష్టా ఇతి యత్తద్వ్యక్తం ఘోషాతిరేకేణేంద్రాహ్వానాయోగాదితి శ్రుత్యనుసా
రేణ ప్రజామాత్రగ్రహణే౽పి న విరోధ ఇత్యర్థః । సూత్రవిరోధమాశంక్యాహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ అతస్సాంఖ్యతత్త్వాతిరిక్త
యత్కించిత్పరతయా పంచజనశబ్దస్య వ్యాఖ్యాయామవిరోధ ఇతి భావః ॥ ... ...*

౧౩॥ శంకోత్తరత్వేన సూత్రం గృహ్ణాతి ॥ భవేయురితి ॥ జ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం జ్యోతిస్తద్బ్రహ్మ దేవా ఉపాస
త ఇత్యర్థః । నన్విదం షష్ఠ్యంతజ్యోతిఃపదోక్తం సూర్యాదికం జ్యోతిశ్చాఖాద్వయే౽ప్యస్తి తత్కాణ్వానాం పంచత్వపూర
ణాయ గృహ్యతే నాన్యేషామితి వికల్పో న యుక్త ఇతి శంకతే ॥ కథం పునరితి ॥ ఆకాంక్షావిశేషాద్వికల్పో యుక్త ఇత్యాహ సి

ర్థాంతీ ॥ అపేక్షేతి ॥ యథా 'అతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతినే'తివాక్యభేదాద్వికల్పస్తద్వచ్ఛాఖాభేదేనాన్నపాఠాపాఠాభ్యాంజ్యోతిషావికల్పఇత్యర్థః । ననుక్రియాయాంవికల్పోయుక్తఃనవస్తునీతిచేత్, సత్యం, అత్రాపిశాఖాభేదేన సాన్నాజ్యోతిస్సహితావా పంచప్రాణాదయోయత్రప్రతిష్ఠితాస్తంమనసాఽనుద్రష్టవ్యమితి ధ్యానక్రియాయాం వికల్పోపపత్తిరిత్యనవద్యం । ఉక్తంప్రధానస్యాశబ్దత్వముపసంహరతి ॥తదేవమితి॥ తథాపిస్మృతియుక్తిభ్యాంప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యతఆహ ॥ స్మృతీతి ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్. ... ...❋

౧౪॥❋కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః❋॥పూర్వగ్రంథేనాస్యసంగతింవక్తుంవృత్తమనువదతి॥ప్రతిపాదితమితి॥ అధికరణత్రయేణప్రధానస్యాశ్రౌతత్వోక్త్యాజగత్కారణత్వలక్షణేనబ్రహ్మణ ఏవబుద్ధిస్థతా,తస్మిన్నేవబుద్ధిస్థేనిర్విశేషేబ్రహ్మణి వేదాంతానాంసమన్వయఇతిసాధితంపూర్వసూత్రసందర్భేణ । తత్రలక్షణసమన్వయయోరసిద్ధిరేవశ్రుతీనాంవిరోధదర్శనాదిత్యాక్షేపరూపాంతేనాస్యసంగతిమాహ ॥తత్రేతి॥ నచావిరోధచింతాయాఃద్వితీయాధ్యాయేసంగతిర్నాస్మిన్నధ్యాయఇతివాచ్యం, సిద్ధేసమన్వయే స్మృత్యాదిమానాంతరవిరోధనిరాసస్యద్వితీయాధ్యాయార్థత్వాత్ తత్పదవాచ్యజగత్కారణవాదిశ్రుతీనాంమిథోవిరోధాద్వ్యాఖ్యార్థానిశ్చయేన లక్ష్యే సమన్వయాసి

కథంపునరుభయేషామపి తుల్యవదిదంజ్యోతిఃపఠ్యమానం సమానమంత్రగతయాపంచసంఖ్యయాకేషాంచిద్గృహ్యతేకేషాంచిన్నేతి, అపేక్షాభేదాదిత్యాహ। మాధ్యందినానాంహిసమానమంత్రపఠితప్రాణాదిపంచజనలాభాన్నాస్మిన్మంత్రాంతరపఠితేజ్యోతిష్యపేక్షాభవతి తదలాభాత్తు కాణ్వానాంభవత్యపేక్షా, అపేక్షాభేదాచ్చసమానేఽపిమంత్రేజ్యోతిషోగ్రహణాగ్రహణే, యథాసమానేప్యతిరాత్రేవచనభేదాత్షోడశినోగ్రహణాగ్రహణేతద్వత్ ।తదేవం నతావచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధిఃకాచిత్ప్రధానవిషయాస్తి, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధీతుపరిహరిష్యేతే ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్. ... ... ❋

❋ సూ. ॥౧౪॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥ ❋

ప్రతిపాదితంబ్రహ్మణోలక్షణం, ప్రతిపాదితంబ్రహ్మవిషయంగతిసామాన్యంవేదాంతవాక్యానాం , ప్రతిపాదితంచప్రధానస్యాశబ్దత్వం । తత్రేదమపరమాశంక్యతే । నజన్మాదికారణత్వంబ్రహ్మణోబ్రహ్మవిషయంవాగతిసామాన్యంవేదాంతవాక్యానాంప్రతిపాదయితుంశక్యం, కస్మాత్, విగానదర్శనాత్, ప్రతివేదాంతంహ్యన్యాన్యాసృష్టిరుపలభ్యతేక్రమాదివైచిత్ర్యాత్, తథాహిక్వచిత్, 'ఆత్మనఆకాశస్సంభూత'ఇత్యాకాశాదికాసృష్టిరామ్నాయతే, క్వచిత్తేజఆదికా 'తత్తేజోఽసృజతే'తి, క్వచి

ద్ధౌ ప్రాప్తాయాంతత్సాధకావిరోధచింతాయాఅత్రైవసంగత్వాత్ । నచైవంసృష్టిశ్రుతీనామప్యవిరోధోఽత్రైవచింతనీయఇతివాచ్యం, స్వప్నవత్కల్పితసృష్టౌవిరోధస్యైవాభావాత్। కిమర్థంతర్హిద్వితీయేతచ్చింతనం స్థూలబుద్ధిసమాధానార్థమితిబ్రూమః ।ఇహతుసూత్రకృద్దృశాంవాక్యార్థేసమన్వయజ్ఞానాయతత్పదార్థశ్రుతివిరోధఃపరిహ్రియతే । యద్యపిత్వంపదార్థశ్రుతివిరోధోత్రపరిహర్తవ్యస్తథాపిప్రథమసూత్రేణబంధమిథ్యాత్వసూచనాదవిరోధస్సిద్ధః, ప్రపంచస్తుస్థూలబుద్ధిసమాధానప్రసంగేనభవిష్యతీతిమన్యతేసూత్రకారః । అత్రజగత్కారణశ్రుతయోవిషయాః తాః కింబ్రహ్మణిమానంనవేతిసంశయేఽన్నజ్యోతిషోస్సంఖ్యాదృష్టిక్రియాయాం వికల్పేపికారణే వస్తున్యసద్వాసద్వాకారణమిత్యాదివికల్పాసంభవాదప్రామాణ్యమితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షయన్నుక్తాక్షేపంవివృణోతి ॥ ప్రతివేదాంతమిత్యాదినా ॥ వేదాంతానాంసమన్వయసాధనాచ్ఛ్రుత్యధ్యాయసంగతిః । అసదాదిపదానాంసత్కారణేసమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః, పూర్వపక్షేసమన్వయాసిద్ధిఃఫలం, సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితివివేకః । క్రమాక్రమాభ్యాంసృష్టివిరోధంతావద్దర్శయతి ॥ తథాహిక్వచిదిత్యాదినా ॥ సపరమాత్మాలోకానసృజత అమ్మయశరీరప్రచురస్వర్గలోకోంభశ్శబ్దార్థః। సూర్యరశ్మివ్యాప్తాంతరిక్షలోకోమరీచయః । మరోమర్త్యలోకః । అబ్బహులాఃపాతాళలోకాఆపఇతిశ్రుత్యర్థః । స్వ

ష్టివిరోధముక్త్వాకారణవిరోధమాహ ॥ తథేతి ॥ అసదనభివ్యక్తనామరూపాత్మకంకారణం, తతఃకారణాత్సదభివ్యక్తం। ఏతత్తుల్యార్థంఛాందోగ్యవాక్యమాహ ॥అసదేవేతి ॥కింశూన్యమేవనేత్యాహ॥తత్సదితి ॥ అబాధితంబ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః। తద్బ్రహ్మస్వనాస్థితంజగత్సృష్టికాలేసమ్యగభివ్యక్తమభవత్ । ప్రక్రియాసృష్టిః । తత్ తత్రకారణే ఏకేబాహ్యాస్తేషాంమతం।శ్రుత్యైవదూషయతి ॥కుతఇతి॥ కుతఏవంపదయోరర్థమాహ ॥కథమితి॥ స్వమతమాహ ॥సదితి॥ తదిదంజగత్ సాకల తర్హిప్రాక్కాలే అవ్యాకృతంకారణాత్మకమాసీత్ । శ్రుతీనాంవిరోధముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ కిమత్ర న్యాయ్యమిత్యాశంక్యమానాంతరసిద్ధప్రధానలక్షకత్వంవేదాంతానాంన్యాయ్యమిత్యాహ ॥ స్మృతీతి ॥ తత్రసృష్టౌ విరోధమంగీకృత్యస్రష్టరివిరోధంపరిహరతి ॥ సత్యపీతి ॥ ఆకాశాదిషుబ్రహ్మణఃకారణత్వేవిరోధోనైవాస్తీతిప్రతిజ్ఞా

త్ప్రాణాదికా 'సప్రాణమసృజతప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మితి, క్వచిదక్రమేణైవలోకానాముత్పత్తిరామ్నాయతే 'సఇమాంల్లోకానసృజతాంభోమరీచీర్మరమాప'ఇతి, తథాక్వచిదసత్పూర్వికాసృష్టిః పఠ్యతే 'అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ తతోవైసదజాయతే'తి 'అసదేవేదమగ్రఆసీత్ తత్సదాసీత్ తత్సమభవ'దితిచ, క్వచిదసద్వాదనిరాకరణేనసత్పూర్వికాప్రక్రియా ప్రతిజ్ఞాయతే 'తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'కుతస్తుఖలుసోమ్యైవంస్యాదితిహోవాచకథమసతస్సజ్జాయేతే'తి 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీ'దితి, క్వచిత్స్వయంకర్తృకైవవ్యాక్రియాజగతోనిగద్యతే 'తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవవ్యాక్రియత'ఇతి । ఏవమనేకధావిప్రతిపత్తేర్వస్తునిచవికల్పస్యానుపపత్తేర్నవేదాంతవాక్యానాంజగత్కారణావధారణపరతాన్యాయ్యా, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యాంతుకారణాంతరపరిగ్రహోన్యాయ్యఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । సత్యపిప్రతివేదాంతంసృజ్యమానేష్వాకాశాదిషుక్రమాదిద్వారకేవిగానేనస్రష్టరికించిద్విగానమస్తి, కుతః, తథావ్యపదిష్టోక్తేః । యథాభూతోహ్యేకస్మిన్వేదాంతేసర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరస్సర్వాత్మకోఽద్వితీయఃకారణత్వేనవ్యపదిష్టః, తథాభూతఏవవేదాంతాంతరేష్వపివ్యపదిశ్యతే, తద్యథా 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'తి, అత్రతావజ్జ్ఞానశబ్దేనపరేణచ తద్విషయేణకామయితృత్వవచనేన చేతనం బ్రహ్మన్యరూపయదపరప్రయోజ్యత్వేనేశ్వరంకారణమబ్రవీత్ । తద్విషయేణైవపరేణాత్మశబ్దేన శరీరాదికోశపరంపరయాచాంతరాంతరానుప్రవేశనేనసర్వేషామంతఃప్రత్యగాత్మానంనిరధారయత్ 'బహుస్యాంప్రజాయేయే'తి'చాత్మవిషయేణబహుభవనానుశంసనేన సృజ్యమానానాంవికారాణాం స్రష్టురభేదమభాషత, తథా'ఇదంసర్వమసృజత యదిదంకించే'తి సమస్తజగత్సృష్టినిర్దేశేనప్రాక్సృష్టేరద్వితీయంస్రష్టారమాచష్టే, తదత్రయల్లక్షణం బ్రహ్మకారణత్వేన విజ్ఞాతంతల్లక్షణమేవాన్యత్రాపివిజ్ఞాయతే 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే'తి, తథా 'ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీన్నాన్యత్కించనమిషత్సఈక్షతలోకాన్నుసృజా'ఇతిచ, ఏవంజాతీయకస్య కారణస్వరూపనిరూపణపరస్యవాక్యజాతస్యప్రతివేదాంతమవిగీతార్థత్వాత్ । కార్యవిషయంతువిగానందృశ్యతేక్వచిదాకాశాదికాసృష్టిఃక్వచిత్తేజఆది

యాం హేతుమాహ॥కుతఇతి॥యథాభూతత్వమేవాహ ॥ సర్వజ్ఞఇతి ॥ కారణస్యసర్వజ్ఞత్వాదికంప్రతివేదాంతందృశ్యతఇత్యాహ ॥తద్యథేత్యాదినా॥ తద్విషయేణబ్రహ్మవిషయేణ, చేతనంసర్వజ్ఞం 'తదాత్మానంస్వయమకురుతే'తిశ్రుతేరపరప్రయోజ్యత్వం 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన'ఇతిప్రత్యగాత్మత్వం స్వస్యబహురూపత్వకామనయాస్థితికాలేప్యద్వితీయత్వం । యథాతైత్తిరీయకేసర్వజ్ఞత్వాదికంకారణస్యతథాఛాందోగ్యాదావపిదృశ్యతఇత్యాహ ॥ తదత్రయల్లక్షణమితి ॥ మిషత్ సవ్యాపారం అవిగీతార్థత్వాదవిరుద్ధార్థకత్వాత్ కారణేనాస్తివిప్రతిపత్తిరితిశేషః, తథాపికార్యవిరోధాత్కారణేఽపివిరోధస్స్యాదిత్యాశంక్యనిషేధతి॥కార్యవిషయంత్విత్యాదినా॥స్వప్నసృష్టీనాంప్రత్యహమన్యథాత్వేనసో

హామితి ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే ద్రష్టర్యపి నానాత్వం ప్రసజ్యేతేత్యాహ ॥ అతిప్రసంగాదితి ॥ సృష్టివిరోధమంగీకృత్య స్రష్టరి నవిరోధ ఇత్యుక్తమధునాంగీకారం త్యజతి ॥ సమాధాస్యతి చేతి ॥ కిమర్థం తర్హి శ్రుతయస్సృష్టిమన్యథాన్యథా వదంతీత్యాశంక్య సృష్టావతాత్పర్యజ్ఞాపనాయేత్యాహ ॥ భవేదిత్యాదినా ॥ అతాత్పర్యార్థే విరోధో న దోషాయేత్యతాత్పర్యం సాధయతి ॥ నహీతి ॥ ఫలవద్బ్రహ్మవాక్యశేషత్వేన సృష్టివాక్యానామర్థవత్త్వసంభవాన్న స్వాతంత్ర్యేణ పృథక్ఫలం కల్ప్యం వాక్యభేదాపత్తేరిత్యాహ ॥ నచ కల్పయితుమితి ॥ న్యాయాదేకవాక్యత్వం సిద్ధం శ్రుతిరపి దర్శయతీత్యాహ ॥ దర్శయతి చేతి ॥ శుంగేన కార్యేణ లింగేన । కారణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వం సృష్టిశ్రుతీనాముక్త్వా కారణస్యాద్వయత్వజ్ఞానం ఫలాంతరమాహ ॥ మృదాదీతి ॥ ఏవం నిష్ఫలాయామన్యార్థాయాం సృష్టౌ తాత్పర్యాభావాద్విరోధో న దోష ఇత్యత్ర వృద్ధసమ్మతిమా

కేత్యేవంజాతీయకం । నచ కార్యవిషయేణ విగానేన కారణమపి బ్రహ్మ సర్వవేదాంతేష్వవిగీతమధిగమ్యమానమవివక్షితం భవితుమర్హతీతి శక్యతే వక్తుం, అతిప్రసంగాత్ । సమాధాస్యతి చాచార్యః కార్యవిషయం విగానం న వియదశ్రుతేరిత్యారభ్య । భవేదపి కార్యస్య విగీతత్వమప్రతిపాద్యమానత్వాత్ , నహ్యయం సృష్ట్యాదిప్రపంచః ప్రతిపిపాదయిషితః । నహి తత్ప్రతిబద్ధః కశ్చిత్పురుషార్థో దృశ్యతే శ్రూయతే వా, నచ కల్పయితుం శక్యతే । ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం తత్ర తత్ర బ్రహ్మవిషయైర్వాక్యైస్సాకమేకవాక్యతాయా గమ్యమానత్వాత్ । దర్శయతి చ సృష్ట్యాదిప్రపంచస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతాం 'అన్నేన సోమ్య శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భిస్సోమ్య శుంగేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛే'తి । మృదాదిదృష్టాంతైశ్చ కార్యస్య కారణేనాభేదం వదితుం సృష్ట్యాదిప్రపంచశ్శ్రావ్యత ఇతి గమ్యతే । తథాచ సంప్రదాయవిదో వదంతి "మృల్లోహవిస్ఫులింగాద్యైస్సృష్టిర్యా చోదితాన్యథా ॥ ఉపాయస్సోవతారాయ నాస్తి భేదః కథంచనే"తి । బ్రహ్మప్రతిపత్తిసంబద్ధం తు ఫలం శ్రూయతే 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం తరతి శోకమాత్మవిత్ తమేవ విదిత్వాతి మృత్యుమేతీ'తి చ । ప్రత్యక్షావగమం చేదం ఫలం 'తత్త్వమసీ'త్యసంసార్యాత్మత్వప్రతిపత్తౌ సత్యాం సంసార్యాత్మత్వవ్యావృత్తేః ॥.................*

యత్పునః కారణవిషయం విగానం దర్శితం 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యాది తత్పరిహర్తవ్యం । అతోచ్యతే ॥

॥ సూ ॥ ౧౫ ॥ సమాకర్షాత్ ॥

'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి నాత్రాసన్నిరాత్మకం కారణత్వేన శ్రావ్యతే । యతః 'అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదురి'త్యసద్వాదాపవాదేనాస్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మాన్నమయాదికోశపరంపరయా ప్రత్యగాత్మానం నిర్ధార్య 'సోకామయతే'తి తమేవ ప్రకృతం సమాకృష్య సప్రపంచాం సృష్టిం తస్మాచ్ఛ్రావయిత్వా 'తత్సత్యమిత్యాచక్షత' ఇతి చోపసంహృత్య 'తదప్యేష శ్లోకో భవతీ'తి తస్మిన్నేవ ప్రకృతేర్థే శ్లోకమిమముదాహరత్యసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి, యదిత్వసన్ని

హ ॥ తథా చేతి ॥ అన్యథాన్యథేతి వీప్సా ద్రష్టవ్యా । అవతారాయ బ్రహ్మధీజన్మనే, అతస్తదన్యథాత్వేపి బ్రహ్మణి న భేదః జ్ఞేయేన విగానమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానస్య సృష్టిశేషిత్వముక్తం తన్నిర్వాహాయ తస్య ఫలమాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః ॥...*

౧౫ ॥ ఏవం సృష్టిద్వారకం విరోధముత్సూత్రం సమాధాయ కారణస్య సదసత్త్వాదినా సాక్షాచ్ఛ్రుతివిరోధనిరాసార్థం సూత్రమాదత్తే ॥ యత్పునరితి ॥ యతోఽస్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మ నిర్ధార్య తస్మిన్నేవ శ్లోకముదాహరతి అతోఽత్ర శ్లోకే నిరాత్మకమసన్న శ్రావ్యత ఇతి యోజనా । తత్ర తత్ర సదాత్మని శ్లోకో మంత్రోభవతి । సదాత్మ సమాకర్షాదతీంద్రియార్థకాసత్పదేన బ్రహ్మ లక్ష్యత ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ నచ ప్రధానమేవ లక్ష్యతామితి వాచ్యం । చేతనార్థక బ్రహ్మాదిశబ్దా

నామనేకేషాం లక్షణాగౌరవాపాతాదితి భావః । తిత్తిరిశ్రుతౌ సూత్రం యోజయిత్వా ఛాందోగ్యాదౌ యోజయతి ॥ ఏషైవేతి ॥ సదేకార్థకతత్పదేన పూర్వోక్తాసతస్సమాకర్షాన్న శూన్యత్వమిత్యర్థః । నన్వసత్పదలక్షణానయుక్తా శ్రుతిభిరేవ స్వమతభేదేనోదితానుదితహోమవద్వికల్పస్య దర్శితత్వాదిత్యత ఆహ ॥ తద్ధైక ఇతి ॥ ఏకే శాఖిన ఇత్యర్థో న భవతి, కింతు అనాదిసంసారచక్రస్థా వేదబాహ్యా ఇత్యర్థః । శూన్యనిరాసేన శ్రుతిభిస్సద్వాదస్యైవేష్టత్వాత్తాసాం విరోధస్ఫూర్తినిరాసాయ లక్షణా యుక్తేతి భావః । యదుక్తం క్వచిదకర్తృకా సృష్టిః కథితేతి తన్నేత్యాహ ॥ తద్ధేదమితి ॥ అధ్యక్షః కర్తా । న స్వత్రకర్తృభావ ఏవ పరామృశ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ చేతనస్య చాయమితి ॥ చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రం శ్రోతా మనో మంతేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః। ఆద్యకార్యం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ అద్యత్వే ఇదానీం । నను కర్మలకారస్య క

రాత్మకమస్మిన్ శ్లోకేఽభిప్రేయేత తతోఽన్యసమాకర్షణేఽన్యస్యోదాహరణాదసంబద్ధం వాక్యమాపద్యేత । తస్మాన్నామరూపవ్యాకృతవస్తువిషయః ప్రాయేణ సచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధ ఇతి తద్వ్యాకరణాభావాపేక్షయా ప్రాగుత్పత్తేస్సదేవ బ్రహ్మాసదివాసీదిత్యుపచర్యతే । ఏషైవ 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి యోజనా, తత్సదాసీదితి సమాకర్షణాత్ । అత్యంతాభావాభ్యుపగమే హి తత్సదాసీదితి కిం సమాకృష్యేత 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి న శ్రుత్యంతరాభిప్రాయేణాయమేకీయమతోపన్యాసః క్రియాయామివ వస్తుని వికల్పస్యాసంభవాత్ । తస్మాచ్ఛ్రుతిపరిగృహీతసత్పక్షదార్ఢ్యాయైవాయం మందమతిపరికల్పితస్యాసత్పక్షస్యోపన్యస్య నిరాస ఇతి ద్రష్టవ్యం 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దిత్యత్రాపి న నిరధ్యక్షస్య జగతో వ్యాకరణం కథ్యతే 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్య' ఇత్యధ్యక్షస్య వ్యాకృతకార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకర్షాన్నిరధ్యక్షే వ్యాకరణాభ్యుపగమే హ్యనంతరేణ ప్రకృతావలంబినా స ఇత్యనేన సర్వనామ్నా కః కార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకృష్యేత । చేతనస్య చాయమాత్మనశ్శరీరేఽనుప్రవేశశ్శ్రూయతే, అనుప్రవిష్టస్య చేతనత్వశ్రవణాత్ 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మన' ఇతి । అపి చ యాదృశమిదమద్యత్వే నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియమాణం జగత్సాధ్యక్షం వ్యాక్రియతే ఏవమాదిసర్గేఽపీతి గమ్యతే, దృష్టవిపరీతకల్పనానుపపత్తేః । శ్రుత్యంతరమపి 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి సాధ్యక్షామేవ జగతో వ్యాక్రియాం దర్శయతి । వ్యాక్రియత ఇత్యపి కర్మకర్తరి లకారస్సత్యేవ పరమేశ్వరే కర్తరి సౌకర్యమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః । యథా లూయతే కేదారస్స్వయమేవేతి సత్యేవ పూర్ణకే లవితరి । యద్వా కర్మణ్యేవైష లకారః అర్థాక్షిప్తం కర్తారమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః, యథా గమ్యతే గ్రామ ఇతి॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... ...

॥ సూ॥౧౬॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥

కౌషీతకిబ్రాహ్మణే బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే శ్రూయతే 'యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మ స వై వేదితవ్య' ఇతి । తత్ర కిం జీవో వేదితవ్యత్వేనోపదిశ్యతే? ఉత ముఖ్యః

తుః స్వే కర్మణ్యేవ కర్తృత్వవాచిలకారతా విరుద్ధేత్యత ఆహ॥ వ్యాక్రియత ఇతి॥ అనాయాసేన సిద్ధిమపేక్ష్య కర్మణః కర్తృత్వముపచర్యత ఇత్యర్థః । వ్యాక్రియతే జగత్స్వయమేవ నిష్పన్నమితి వ్యాఖ్యాయ కేనచిద్వ్యాకృతమితి వ్యాచష్టే॥ యద్వేతి॥ అతశ్శ్రుతీనామవిరోధాత్కారణద్వారా సమన్వయ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.... ... ...

౧౬ ॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥ విషయమాహ॥ కౌషీతకీతి ॥ బలాకాయా అపత్యం బాలాకిర్బ్రాహ్మణః తం ప్రతి రాజోవాచ ॥ యో వా ఇతి ॥ న కేవలమాదిత్యాదీనాం కర్తా కింతు సర్వస్య జగత ఇత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ ఏతజ్జగత్ యస్య కర్మ క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కార్యమిత్యర్థః । కర్మేతి శబ్దస్య యోగరూఢిభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి॥ పూర్వత్రైకవాక్యస్థసదాదిశబ్దబలాదసచ్ఛబ్దో నీతః, ఇహ తు వాక్యభేదాద్బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి బాలాకివాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణా

దిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రాణాద్యుపాస్తిపరత్వాద్బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః । సిద్ధాంతే జ్ఞేయే సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం । అథ సుషుప్త్యాద్రష్టేతి శేషః । శ్రుతం పురుషకర్తృత్వం ప్రాణస్య కథమిత్యత ఆహ ॥ యే చైత ఇతి ॥ సూత్రాత్మకస్య ప్రాణస్య వికారాస్సూర్యాదయ ఇత్యత్ర మానమాహ ॥ కతమ ఇతి ॥ యస్యైవ మహిమానస్సర్వే దేవా ఇతి పూర్వవాక్యే దర్శితం అతస్సర్వదేవాత్మకత్వాత్స ప్రాణో బ్రహ్మ త్యదిత్యుత్పరోక్షశాస్త్రైకవేద్యత్వాదిత్యర్థః। పూర్వపక్షాంతరమాహ ॥ జీవో వేతి ॥ యత్కారణం యస్మాజ్జీవం బోధయతి తస్మాదస్య సుప్తోత్థాపనం జీవలింగమితి యోజనా । తౌ హ పురుషం సుప్తమాజగ్మతుః తం రాజాహ హే బ్రహ్మన్పాండరవాసస్సోమరాజన్నిత్యామంత్ర్య సంబోధ్య సంబోధనానభిజ్ఞత్వాత్ప్రాణాదేరనాత్మత్వముక్త్వాయ

ప్రాణః ఉత పరమాత్మేతి విషయః కింతావత్ప్రాప్తం ప్రాణ ఇతి కుతః, యస్య వైతత్కర్మేతి శ్రవణాత్, పరిస్పందలక్షణస్య చ కర్మణః ప్రాణాశ్రయత్వాత్, వాక్యశేషే చ 'అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'తి ప్రాణశబ్దశ్రవణాత్ ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యే ప్రాణే ప్రసిద్ధత్వాత్, యే చైతే పురస్తాద్బాలాకినా 'ఆదిత్యే పురుషశ్చంద్రమసి పురుష' ఇత్యేవమాదయః పురుషా నిర్దిష్టాః తేషామపి భవతి ప్రాణః కర్తా ప్రాణావస్థావిశేషత్వాదాదిత్యాదిదేవతాత్మనాం 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మ త్యదిత్యాచక్షత' ఇతి శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేః, జీవో వాయమిహ వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే తస్యాపి ధర్మాధర్మలక్షణం కర్మ శక్యతే శ్రావయితుం, 'యస్య వైతత్కర్మే'తి సోఽపి భోక్తృత్వాద్భోగోపకరణభూతానామేతేషాం పురుషాణాం కర్తోపపద్యతే, వాక్యశేషే చ జీవలింగమవగమ్యతే । యత్కారణం వేదితవ్యతయోపన్యస్తస్య పురుషాణాం కర్తుర్వేదనాయోపేతం బాలాకిం ప్రతిబుబోధయిషురజాతశత్రుస్సుప్తం పురుషమామంత్ర్యామంత్రణశబ్దాశ్రవణాత్ప్రాణాదీనామభోక్తృత్వం ప్రతిబోధ్య యష్టిఘాతోత్థాపనాత్ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం భోక్తారం ప్రతిబోధయతి, తథా పరస్తాదపి జీవలింగమవగమ్యతే । తద్యథా 'శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుంక్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుంజంత్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుంక్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుంజంతీ'తి ప్రాణభృత్త్వాచ్చ జీవస్యోపపన్నం ప్రాణశబ్దత్వం । తస్మాజ్జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఇహ గ్రహణీయో న పరమేశ్వరః, తల్లింగానవగమాదితి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాత్, కస్మాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్, ఇహ హి బాలాకిరజాతశత్రుణా సహ 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'తి సంవదితుముపచక్రమే, స చ కతిచిదాదిత్యాద్యధికరణాన్పురుషానముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాజ ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ, తమజాతశత్రుః 'మృషా వై ఖలు మా సంవదిష్ఠా బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యముఖ్యబ్రహ్మవాదితయాపోద్య తత్కర్తారమన్యం వేదితవ్యతయోపచిక్షేప । యది సోఽప్యముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాక్స్యాదుపక్రమో బాధ్యేత, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాయం భవితుమర్హతి । కర్తృత్వం చైతేషాం పురుషాణాం న పరమేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యేణావకల్పతే । 'యస్య వైతత్కర్మే'త్యపి నాయం పరిస్పం

ష్ట్యాఘాతేనోత్థాప్య జీవం బోధితవానిత్యర్థః । శ్రేష్ఠీ ప్రధానః స్వైర్జ్ఞాతిభిరుపహృతం భుంక్తే స్వాః జ్ఞాతయశ్చ తముపజీవంతి । ఏవం జీవోఽపి ఆదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణైర్భుంక్తే తే చ హవిర్గ్రహణాదినా జీవముపజీవంతీత్యుక్తం భోక్తృత్వం జీవలింగం । నను ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి శ్రుతః ప్రాణశబ్దో జీవే కథమిత్యత ఆహ । ప్రాణభృత్త్వాచ్చేతి ॥ సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ స చ బాలాకిర్బ్రహ్మత్వభ్రాంత్యా వ్యష్టిలింగరూపాన్పురుషానుక్త్వా రాజ్ఞా నిరస్తస్తూష్ణీం స్థితః, త్వదుక్తం బ్రహ్మ మృషైవేత్యుక్త్వా రాజ్ఞోచ్యమానం బ్రహ్మైవేతి వక్తవ్యమన్యథా రాజ్ఞోఽపి మృషావాదిత్వప్రసంగాదిత్యాహ ॥ యది సోఽపీతి ॥ వేదితవ్యోఽపీత్యర్థః । ముఖ్యం పురుషకర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఏవ లింగం ప్రాణజీవయోస్తన్నియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాహ ॥ కర్తృత్వం చేతి ॥ యదుక్తం చల

నాదృష్టయోర్వాచకః కర్మశబ్దః ప్రాణజీవయోరుపస్థాపక ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ అనేకార్థకాచ్ఛబ్దాదన్యతరార్థస్య ప్రకరణాదుపపదాద్వా గ్రహణం న్యాయ్యం । అత్ర ప్రకరణోపపదయోరసత్త్వాత్కస్య గ్రహణమితి సంశయే పురుషకర్తృపదసాన్నిధ్యాత్క్రియత ఇతి యోగాజ్జగద్గ్రహణమిత్యర్థః । ఏతత్కర్మేతి ప్రకృతపరామర్శాత్పురుషాః పూర్వోక్తాః కర్మశబ్దేన నిర్దిశ్యతామిత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ పౌనరుక్త్యాపాతాత్పురుషాణాం నపుంసకైకవచనేన పరామర్శాయోగాచ్చేత్యర్థః । నను పురుషోత్పాదకస్య కర్తుర్వ్యాపారః కరోత్యర్థ ఉత్పాదనం తస్య ఫలం పురుషజన్మ తదన్యతరవాచీ కర్మశబ్దోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ కర్తృశబ్దేనేతి క్రియాఫలాభ్యాం వినా కర్తృత్వాయోగాత్కర్తృశబ్దేనైవ తయోర్గ్రహణమిత్యర్థః, జగతోఽపి ప్రకరణోపపదే స్త ఇత్యుక్తమంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ ప్రకరణాదికం హి సర్వనామ్నస్సంకోచకం తస్మిన్నసతి సామాన్యేన బుద్ధిస్థం సర్వమేవ గృహ్యతే, అత్ర చ సంకోచకాసత్త్వా

దలక్షణస్య ధర్మాధర్మలక్షణస్య వా కర్మణో నిర్దేశః తయోరన్యతరస్యాప్యప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ । నాపి పురుషాణామయం నిర్దేశః, ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవ తేషాం నిర్దిష్టత్వాత్, లింగవచనవిగానాచ్చ । నాపి పురుషవిషయస్య కరోత్యర్థస్య క్రియాఫలస్య వాయం నిర్దేశః, కర్తృశబ్దేనైవ తయోరుపాత్తత్వాత్, పరిశేషాత్ప్రత్యక్షసన్నిహితం జగత్సర్వనామ్నైతచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్యతే, క్రియత ఇతి చ తదేవ జగత్కర్మ । నను జగదప్యప్రకృతమసంశబ్దితం చ, సత్యమేతత్, తథాప్యసతి విశేషోపాదానే సాధారణేనార్థేన సన్నిధానేన సన్నిహితస్య వస్తుమాత్రస్యాయం నిర్దేశ ఇతి గమ్యతే న విశిష్టస్య కస్యచిత్, విశేషణసన్నిధానాభావాత్ । పూర్వత్ర చ జగదేకదేశభూతానాం పురుషాణాం విశేషోపాదానాదవిశేషితం జగదేవేహోపాదీయత ఇతి గమ్యతే । ఏతదుక్తం భవతి, య ఏతేషాం పురుషాణాం జగదేకదేశభూతానాం కర్తా కిమనేన విశేషేణ యస్య వా కృత్స్నమేవ జగదవిశేషితం కర్మేతి । వాశబ్ద ఏకదేశావచ్ఛిన్నకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థః । యే బాలాకినా బ్రహ్మత్వాభిమతాః పురుషాః కీర్తితాస్తేషామబ్రహ్మత్వఖ్యాపనాయ విశేషోపాదానం, ఏవం బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగతః కర్తా వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే, పరమేశ్వరశ్చ సర్వజగతః కర్తా సర్వవేదాంతేష్వవధారితః ॥... ❋

సూ. ॥ ౧౭ ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్ ॥

అథ యదుక్తం వాక్యశేషగతాజ్జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ తయోరేవాన్యతరస్యేహ గ్రహణం న్యాయ్యం న పరమేశ్వరస్యేతి తత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే, పరిహృతం తన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యత్ర । త్రివిధం హ్యత్రోపాసనమేవం సతి ప్రసజ్యేత, జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి । న చైతన్న్యాయ్యం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి బ్రహ్మవిషయత్వమస్య వాక్యస్యావగమ్యతే । తత్రోపక్రమస్య తావద్బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితం । ఉపసంహారస్యాపి నిరతిశయఫలశ్రవణాద్బ్రహ్మవిషయత్వం దృశ్యతే 'సర్వాన్పాప్మనోపహత్య సర్వేషాం చ

త్సర్వార్థకేన సర్వనామ్నా బుద్ధిస్థస్య కార్యమాత్రస్య కర్మశబ్దో వాచక ఇత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ కించ జగదేకదేశోక్త్యా జగత్ప్రకృతమిత్యాహ ॥ పూర్వత్రేతి ॥ జగద్గ్రహే పురుషాణామపి గ్రహాత్పృథగుక్తిర్వ్యర్థేత్యత ఆహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ స వేదితవ్య ఇతి సంబంధః । పురుషమాత్రనిరూపితం కర్తృత్వమితి భ్రాంతినిరాసార్థో వాశబ్దః । బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యాః పరివ్రాజకాశ్చేత్యత్ర యథా బ్రాహ్మణశబ్దః పరివ్రాజకాన్యవిషయః తథాత్ర కర్మశబ్దః పురుషాన్యజగద్వాచీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ అస్తు జగత్కర్తా వేదితవ్యః పరమేశ్వరస్య కిమాయాతమిత్యత ఆహ ॥ పరమేశ్వరశ్చేతి ॥ ... ... ❋

౧౭ ॥ సిద్ధాంతముక్త్వా పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి ॥ ఉక్తమేవ స్మారయతి ॥ త్రివిధమితి ॥ త్రైవిధ్యం గుణాధిక్యం, ఆధిపత్యం నియంతృత్వం, స్వారాజ్యమనియమ్యత్వమితి భేదః ॥

సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదోహి నేష్యత ఇత్యుక్తం చేత్పునరుక్తిస్స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వేవమితి ॥ కర్మశబ్దస్యరూఢ్యాపూర్వపక్షప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థమస్యారంభోయుక్త ఇత్యాహ॥ నేత్యాదినా॥ ప్రాణశబ్దజీవలింగయోర్గతిమాహ॥ ప్రాణశబ్దోపీతి॥... ... ... *

౧౮ ॥ మనోజీవః జీవలింగేన బ్రహ్మైవలక్ష్యత ఇత్యుక్తం, ఇదానీంతల్లింగేనజీవోక్తిద్వారా బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ అన్యార్థమితి॥ జీవపరామర్శస్యజీవాధికరణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వేప్రశ్నమాహ ॥ క్వైషఇతి॥ హేబాలాకేఏతచ్ఛయనం విశేషజ్ఞానాభావరూపం యథాస్యాత్తథైషపురుషః క్వవాశయిష్ట కస్మిన్నధికరణేశయనంకృతవానిత్యర్థః । ఏకీభావాశ్రయజ్ఞానార్థంపృచ్ఛతి॥ క్వవాఇతి॥ ఏతద్భవనమేకీభావరూపంయథాస్యాత్తథాఏషపురుషః క్వాభూత్సుప్తః, క్వ

భూతానాంశ్రైష్ఠ్యంస్వారాజ్యమాధిపత్యంపర్యేతియఏవంవేదేతి । నన్వేవంసతి ప్రతర్దనవాక్యనిర్ణయేనైవేదమపివాక్యంనిర్ణీయతే, ననిర్ణీయతేయస్యవైతత్కర్మేత్యస్య బ్రహ్మవిషయత్వేనతత్రానిర్ధారితత్వాత్, తస్మాదత్రజీవముఖ్యప్రాణశంకాపునరుత్పత్యమానానివర్త్యతే। ప్రాణశబ్దోపిబ్రహ్మవిషయోదృష్టః 'ప్రాణబంధనంహిసోమ్యమన' ఇత్యత్రజీవలింగమప్యుపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాదభేదాభిప్రాయేణయోజయితవ్యం ॥ ... ... *

సూ ॥౧౮॥ అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥

అపిచనైవాత్రవివదితవ్యం, జీవప్రధానంవాఇదంవాక్యంస్యాద్బ్రహ్మప్రధానంవేతి, యతోఽన్యార్థంజీవపరామర్శంబ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థమస్మిన్వాక్యే జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం,ప్రశ్నస్తావత్సుషుప్తపురుషప్రతిబోధనేనప్రాణాదివ్యతిరిక్తేజీవేప్రతిబోధితే పునర్జీవవ్యతిరిక్తవిషయోదృశ్యతే 'క్వైషఏతద్బాలాకేపురుషోఽశయిష్టక్వవాఏతదభూత్కుతఏతదాగా'దితి! ప్రతివచనమపి 'యదాసుప్తస్స్వప్నంనకంచనపశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీ'త్యాది 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వేప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠంతేప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకా'ఇతిచ సుషుప్తికాలేచపరేణబ్రహ్మణాజీవఏకతాంగచ్ఛతి, పరస్మాచ్చబ్రహ్మణః ప్రాణాదికంజగజ్జాయతఇతి వేదాంతమర్యాదా । తస్మాద్యత్రాస్యజీవస్య నిస్సంబోధస్స్వచ్ఛతారూపస్స్వాప ఉపాధిజనితవిశేషవిజ్ఞానరహితంస్వరూపంయతస్తద్భ్రంశరూపమాగమనంసోఽత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయాశ్రావిత ఇతిగమ్యతే । అపిచైవమేకేశాఖినో వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేస్పష్టం విజ్ఞానమయశబ్దేనజీవమామ్నాయ తద్వ్యతిరిక్తంపరమాత్మానమామనంతి 'యఏషవిజ్ఞానమయఃపురుషః క్వైషతదభూత్కుతఏతదాగా'దితిప్రశ్నే ప్రతివచనేపి 'యఏషోంతర్హృదయఆకాశస్తస్మిన్ఛేత'ఇతి, ఆకాశశబ్దశ్చ పరమా

నైక్యంప్రాప్నోతీతియావత్ । ఉత్థానాపాదానం పృచ్ఛతి ॥ కుతఇతి ॥ ఏతదాగమనమైక్యభ్రంశరూపం యథాస్యాత్తథాపురుషః కుతఆగతఇత్యర్థః । ప్రశ్నముక్త్వావ్యాఖ్యానమాహ ॥ ప్రతివచనమితి ॥ శయనభవనయోరాధారఃఉత్థానాపాదానంచ ప్రాణశబ్దితం బ్రహ్మైవేత్యర్థః । ఉత్తరేప్రాణోక్తేః ప్రశ్నోపిప్రాణవిషయఇత్యతఆహ ॥ సుషుప్తికాలేచేతి ॥ జగద్ధేతుత్వజీవైక్యాభ్యాం ప్రాణోఽత్రబ్రహ్మైవేత్యర్థః । జీవోక్తేరన్యార్థత్వముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ నిస్సంబోధతా విశేషధీశూన్యతా స్వచ్ఛతా విక్షేపమలశూన్యతా ।భేదభ్రాంతిశూన్యతా స్వరూపమైక్యమాహ॥ ఉపాధీతి॥ ప్రశ్నవ్యాఖ్యానయోర్బ్రహ్మవిషయత్వేశాఖాంతరసంవాదమాహ ॥ అపిచైవమేకేశాఖినఇతి ॥ ననుతత్రాకాశస్సుషుప్తిస్థానముక్తంనబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ ఆకాశేతి ॥ ఉపాధిద్వారాప్రమాతౄణాం జన్మహేతుత్వాచ్చాకా

శోబ్రహ్మేత్యాహ ॥ సర్వఇతి ॥ ఏవంజీవనిరాసార్థకత్వేనసూత్రంవ్యాఖ్యాయ ప్రాణనిరాసపరత్వేనాపివ్యాచష్టే ॥ ప్రాణేతి ॥ అస్మిన్వాక్యేప్రాణోపదేశం బ్రహ్మజ్ఞానార్థంమన్యతేజైమినిః, ఉక్తప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాంవాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వావగమాత్ । అపిచైకేశాఖినఃఏవమేవప్రాణాతిరిక్తంజీవాత్మానమామనంతఃప్రాణస్యవాక్యార్థత్వంవారయంతీతిసూత్రయోజనా। అతిరిక్తజీవోపదేశఃప్రాణనిరాకరణస్యాప్యభ్యుచ్చయోహేత్వంతరమితిభాష్యార్థః, తస్మాదిదంవాక్యంబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధమ్॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్.... ... ... ❁

౧౯ ❁వాక్యాన్వయాత్ ❁విషయవాక్యమాహ॥బృహదితి॥పత్యాదేరాత్మశేషత్వేనప్రియత్వాదాత్మైవసర్వశేషీ ప్రియతమః, అతోఽన్యత్పరిత్యజ్యాత్మైవద్రష్టవ్యః, దర్శనార్థంశ్రవణాదికంకార్యమిత్యర్థః ॥ ప్రియసంసూచితేనేతి॥ పతిజాయాదిభిః ప్రియైర్భోగ్యైర్జీవతయానుమితేనేత్యర్థః । యథా బ్రహ్మతేబ్రవాణీత్యుపక్రమబలాద్వాక్యస్య బ్ర

త్మనిప్రయుక్తః 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ'ఇతి,అత్ర 'సర్వఏతఆత్మానోవ్యుచ్చరంతీ'తిచోపాధిమతామాత్మనామన్యతోవ్యుచ్చరణమామనంతఃపరమాత్మానమేవకారణత్వేనామనంతీతిగమ్యతే। ప్రాణనిరాకరణస్యాపిసుషుప్తపురుషోత్థాపనేనప్రాణాదివ్యతిరిక్తోపదేశోఽభ్యుచ్చయః॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్. ❁

❁సూ ॥౧౯॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥❁

బృహదారణ్యకేమైత్రేయీబ్రాహ్మణేఽభిధీయతే'నహిఅరేపత్యుఃకామాయే'త్యుపక్రమ్య 'నవాఅరేసర్వస్యకామాయసర్వంప్రియంభవత్యాత్మనస్తు కామాయసర్వంప్రియంభవతి ఆత్మావాఅరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యోమైత్రేయ్యాత్మనోవాఅరేదర్శనేన శ్రవణేనమత్యావిజ్ఞానేనేదంసర్వంవిదిత'మితి । తత్రైతద్విచికిత్స్యతేకింవిజ్ఞానాత్మైవాయంద్రష్టవ్యశ్రోతవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి ।కుతఃపునరేషావిచికిత్సా, ప్రియసంసూచితేనాత్మనాభోక్త్రోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మోపదేశఇతి ప్రతిభాతి,తథాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్పరమాత్మోపదేశఇత్యపిప్రతిభాతి, కింతావత్ప్రాప్తంవిజ్ఞానాత్మోపదేశఇతి। కస్మాత్,ఉపక్రమసామర్థ్యాత్। పతిజాయాపుత్రవిత్తాదికంహిభోగ్యజాతంసర్వంజగదాత్మార్థతయాప్రియంభవతీతి ప్రియసంసూచితం భోక్తారమాత్మానముపక్రమ్యానంతరమిదమాత్మనోదర్శనాద్యుపదిశ్యమానంకస్యాన్యస్యాత్మనస్స్యాత్ । మధ్యేఽపీదంమహద్భూతమనంతమపారంవిజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతిప్రకృతస్యైవమహతోభూతస్య ద్రష్టవ్యస్యభూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేనబ్రువన్విజ్ఞానాత్మనఏవేదంద్రష్టవ్యత్వందర్శయతి । తథా 'విజ్ఞాతారమరేకేన విజానీయా'దితికర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహరణవిజ్ఞానాత్మానమేవేహోపదిష్టం దర్శయతి,తస్మాదాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానవచనంభోక్త్రర్థత్వా

హ్మపరత్వంతథాత్రజీవోపక్రమాదస్యవాక్యస్యజీవపరత్వమితిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ పూర్వపక్షే వాక్యస్యజీవోపాస్తిపరత్వం సిద్ధాంతే జ్ఞేయే ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వయఇతిఫలం । ఇదంప్రత్యక్ మహదపరిచ్ఛిన్నంభూతంసత్యం అనంతంనిత్యం అపారంసర్వగతంచిదేకరసం ఏతేభ్యః కార్యకరణాత్మనా జాయమానేభ్యోభూతేభ్యస్సామాన్యేనోత్థాయభూతోపాధికం జన్మానుభూయతాన్యేవభూతానినీయమానాన్యనుసృత్యవినశ్యతి ఔపాధికమరణానంతరంవిశేషధీర్నాస్తీతిశ్రుత్యర్థః। విజ్ఞాతారంవిజ్ఞానకర్తారం, భోక్తరిజ్ఞాతేభోగ్యంజ్ఞాతమిత్యుపచారః। మోక్షసాధనజ్ఞానగమ్యత్వాదిలింగైర్వాక్యస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణ్యేవతాత్పర్యావగమాద్బ్రహ్మప్రమాపకత్వమితి సిద్ధాంతయతి । ఏవమితి ॥ విత్తేన తత్సాధ్యేనకర్మణేత్యర్థః । భేదనిందాపూర్వకమభేదసాధనేనైక విజ్ఞానాత్సర్వ విజ్ఞాన

స్యసమర్థనాదౌపచారికత్వంనయుక్తమిత్యాహ ॥ నచైతదౌపచారికమిత్యాదినా ॥ పరాకరోతిశ్రేయోమార్గాద్భ్రంశయతి । యథాదుందుభిశంఖవీణాశబ్దసామాన్యగ్రహణేనైవగృహ్యమాణా స్తదవాంతరవిశేషాశ్శక్తిగ్రహణగ్రాహ్యారజతవత్సామాన్యేకల్పితా స్తతోనభిద్యంతే, ఏవమాత్మభానభాస్యంసర్వమాత్మమాత్రమితినిశ్చితమిత్యాహ ॥ దుందుభ్యాదీతి ॥ ఏవమేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాముఖ్యత్వాద్బ్రహ్మనిశ్చయః । సర్వస్రష్టృత్వలింగాదపీత్యాహ ॥ అస్య

ద్భోగ్యజాతస్యౌపచారికంద్రష్టవ్యమితి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః । పరమాత్మోపదేశఏవాయం, కస్మాత్, వాక్యాన్వయాత్ । వాక్యంహీదంపౌర్వాపర్యేణావేక్ష్యమాణంపరమాత్మానం ప్రత్యన్వితావయవంలక్ష్యతేకథమితితదుపపాద్యతే 'అమృతత్వస్యతునాశాస్తివిత్తేనే'తి యాజ్ఞవల్క్యాదుపశ్రుత్య 'యేనాహంనామృతాస్యాం కిమహం తేనకుర్యాం యదేవభగవాన్వేదతదేవమేబ్రూహీ'త్యమృతత్వమాశాసానాయైమైత్రేయ్యైయాజ్ఞవల్క్యఆత్మవిజ్ఞానముపదిశతి, నచాన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాదమృతత్వమస్తీతి శ్రుతిస్మృతివాదావదంతి । తథాచాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానముచ్యమానంనాన్యత్రపరమకారణవిజ్ఞానాన్ముఖ్యమవకల్పతే, నచైతదౌపచారికమాశ్రయితుంశక్యం, యత్కారణమాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయానంతరేణగ్రంథేనతదేవోపపాదయతి 'బ్రహ్మతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనోబ్రహ్మవేదే'త్యాదినా, యోహిబ్రహ్మక్షత్రాదికంజగదాత్మనోఽన్యత్రస్వాతంత్ర్యేణలబ్ధసద్భావంపశ్యతి- తంమిథ్యాదర్శినంతదేవమిథ్యాదృష్టం బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగత్పరాకరోతీతి భేదదృష్టిమపోహ్యేదంసర్వం యదయమాత్మేతిసర్వస్యవస్తుజాతస్యాత్మావ్యతిరేకమవతారయతి । దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చతమేవావ్యతిరేకంద్రఢయతి । 'అస్యమహతోభూతస్యనిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేద'ఇత్యాదినాచప్రకృతస్యాత్మనోనామరూపకర్మప్రపంచకారణతాంవ్యాచక్షాణఃపరమాత్మానమేవైనంగమయతి । తథైవైకాయనప్రక్రియాయామపి సవిషయస్యసేంద్రియస్యసాంతఃకరణస్య ప్రపంచస్యైకాయనమనంతరమబాహ్యం కృత్స్నంప్రజ్ఞానఘనంవ్యాచక్షాణఃపరమాత్మానమేవైనంగమయతి, తస్మాత్పరమాత్మనఏవాయందర్శనాద్యుపదేశఇతిగమ్యతే ॥ యత్పునరుక్తంప్రియసంసూచనోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మనఏవాయందర్శనాద్యుపదేశఇత్యత్రబ్రూమః॥ ... ... *

సూ, ॥ ౨౦ ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ॥

అస్త్యత్రప్రతిజ్ఞా 'ఆత్మనివిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీదంసర్వంయదయమాత్మే'తిచతస్యాఃప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధింసూచయత్యేతల్లింగంయత్ప్రియసంసూచితస్యాత్మనోద్రష్టవ్యత్వాదిసంకీర్తనం । యదిహివిజ్ఞానాత్మా పరమాత్మనోఽన్యస్స్యాత్, తతఃపరమాత్మవిజ్ఞానేపివిజ్ఞానాత్మానవిజ్ఞాయతఇత్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంయత్ప్రతిజ్ఞాతంతద్ధీయేత, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరభేదాంశేనోపక్రమణమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే ॥ .... *

మహతఇతి ॥ ఋగ్వేదాదికంనామ, ఇష్టంహుతమితికర్మ, అయంచలోకపరశ్చలోకఇతిరూపం । కించసయథాసర్వాసామపాంసముద్రఏకాయనమితిఖండికయాసర్వప్రపంచస్య ముఖ్యలయాధారత్వమాత్మనోబ్రహ్మత్వే లింగమిత్యాహ ॥ తథైవైకాయనేతి ॥ ....*

౨౦ ॥ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదసత్త్వాదభేదాంశేనేదంజీవోపక్రమణంప్రతిజ్ఞాసాధకమిత్యాశ్మరథ్యమతం ॥ *

౨౧ ॥ సత్యసంసారదశాయాంభేదఏవముక్తావేవాభేదఇత్యౌడులోమిమతం । తత్రమానమాహ ॥ శ్రుతిశ్చేతి ॥ సముత్థానముత్క్రాంతిః । ననుసంసారస్యోపాధికత్వాత్సర్వదైవాభేదఇత్యాశంక్యదృష్టాంతబలేనసంసారస్యస్వాభావికత్వమిత్యాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ ‘ యధానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయే' తినదీనిదర్శనం వ్యాచష్టే ॥ యధాలోకఇతి ॥ ... ... ❋

౨౨ ॥ సిద్ధాంతమాహ ॥ అవస్థితేరితి ॥ అత్యంతాభేదజ్ఞాపనార్థంజీవముపక్రమ్యద్రష్టవ్యత్వాదయోబ్రహ్మధర్మాఉక్తాఇత్యర్థః । ఏతేనజీవలింగానాంబ్రహ్మపరత్వకథనార్థమిదమధికరణంనభవతి, ప్రతర్దనాధికరణేకథితత్వాన్నాపిజీవానువాదేనబ్రహ్మప్రతిపాదనార్థం సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోరిత్యత్రావగతత్వాత్, అతోవ్యర్థమిదమధికర

✺ సూ ॥ ౨౧ ॥ ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ॥ ✺

విజ్ఞానాత్మనఏవదేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతోపాధిసంపర్కాత్కలుషీభూతస్యజ్ఞానధ్యానాదిసాధనానుష్ఠానాత్సంప్రసన్నస్యదేహాదిసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మనైక్యోపపత్తేరుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే । శ్రుతిశ్చైవంభవతి ‘ ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి । క్వచిచ్చజీవాశ్రయమపినామరూపంనదీనిదర్శనేనజ్ఞాపయతి, ‘యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయ తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్య' మితి । యథా లోకేనద్యస్స్వాశ్రయమేవనామరూపంవిహాయ సముద్రముపయంతి ఏవంజీవోఽపిస్వాశ్రయమేవనామరూపంవిహాయపరంపురుషముపైతీతిహిమంత్రార్థఃప్రతీయతే దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్తుల్యతాయై ॥❋

✺ సూ ॥ ౨౨ ॥ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః ॥ ✺

అస్యైవపరమాత్మనోఽనేనాపివిజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమితికాశకృత్స్నఆచార్యోమన్యతే । తథాచబ్రాహ్మణం ‘అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'త్యేవంజాతీయకంపరస్యైవాత్మనోజీవభావేనావస్థానందర్శయతి । మంత్రవర్ణశ్చ ‘సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరః నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే' ఇత్యేవంజాతీయకః । నచ తేజఃప్రభృతీనాంసృష్టౌజీవస్యపృథక్సృష్టిశ్శ్రుతాయేనపరస్మాదాత్మనోఽన్యస్తద్వికారోజీవస్స్యాత్ । కాశకృత్స్నస్యాచార్యస్యావికృతఃపరమేశ్వరోజీవోనాన్యఇతిమతం । ఆశ్మరథ్యస్యతుయద్యపిజీవస్యపరస్మాదనన్యత్వమభిప్రేతం తథాపిప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరితిసాపేక్షత్వాభిధానాత్కార్యకారణభావఃకియానప్యభిప్రేతఇతిగమ్యతే । ఔడులోమిపక్షేపునస్స్పష్టమేవావస్థాంతరాపేక్షౌభేదాభేదౌగమ్యేతే । తత్ర కాశకృత్స్నీయం మతం

ణమితినిరస్తం । జీవోద్దేశేనబ్రహ్మత్వప్రతిపాదనేభేదోఽప్యావశ్యకఇతి భేదాభేదశంకాప్రాప్తౌకల్పితభేదేనోద్దేశత్వాదికంస్వతోత్యంతాభేదఇతిజ్ఞాపనార్థమస్యారంభాత్, జ్ఞాపనేచాత్రలింగమాత్మశబ్దేనోపక్రాంతస్యజీవస్యధర్మిణోబ్రహ్మణోధర్మ్యంతరస్యగ్రహణంవినైవబ్రహ్మధర్మకథనంభేదాభేదయోస్తుధర్మిద్వయగ్రహణంస్యాదితిమంతవ్యం।ధీరస్సర్వజ్ఞః, సర్వాణిరూపాణికార్యాణి విచిత్యసృష్ట్వా తేషాంనామానిచకృత్వా తేషుబుద్ధ్యాదిషుప్రవిశ్యాభివదనాదికంకుర్వన్యోవర్తతే తద్విద్వానిహైవామృతోభవతీతిమంత్రోపిజీవపరయోరైక్యందర్శయతీత్యాహ ॥ మంత్రేతి ॥ జీవస్యబ్రహ్మవికారత్వేనైక్యమిత్యతఆహ ॥ నచ తేజఇతి ॥ మతత్రయంవిభజ్యదర్శయతి ॥ కాశేత్యాదినా ॥ కియానపీతి ॥ అభేదవద్భేదోఽపీత్యర్థః । తత్రాంత్యస్యమతస్యోపాదేయత్వమాహ ॥తత్రకాశేతి॥ సోయందేవదత్తఇతివత్త

త్త్వమస్యాదివాక్యేభ్యః పరాపరయోరత్యంతాభేదః ప్రతిపాదయితుమిష్టోఽర్థః, తదనుసారిత్వాదిత్యర్థః। జ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యాప్యయమేవ పక్ష ఆదేయ ఇత్యాహ ॥ఏవంచేతి॥ అత్యంతాభేదసతీత్యర్థః। కల్పితస్య భేదస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిస్సంభవతి న సత్యస్యేత్యపి ద్రష్టవ్యం। యదుక్తం నదీదృష్టాంతాత్సంసారస్స్వాభావిక ఇతి తన్నేత్యాహ॥ అతశ్చేతి॥ అనామరూపబ్రహ్మాత్మత్వాజ్జీవస్యేత్యర్థః। ఉత్పత్తిశ్రుత్యా జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభేదావిత్యత ఆహ ॥ అత ఏవేతి॥ ఉత్పత్తేః స్వాభావికత్వముక్త్యయోగాదేవేత్యర్థః। అత్ర పూర్వపక్షే బీజత్రయముక్తం జీవేనోపక్రమః పరస్యైవ సముత్థానశ్రుత్యా జీవాభేదాభిధానం విజ్ఞాతృశబ్దశ్చేతి। తత్రాద్యం బీజం త్రిసూత్ర్యా నిరస్తం, సంప్రతిద్వితీ

శ్రుత్యనుసారీతి గమ్యతే ప్రతిపిపాదయిషితార్థానుసారాత్తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవంచ సతి తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పతే, వికారాత్మకత్వే హి జీవస్యాభ్యుపగమ్యమానే వికారస్య ప్రకృతిసంబంధే ప్రళయప్రసంగాన్న తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పేత, అతశ్చ స్వాశ్రయస్యానామరూపస్యాసంభవాదుపాధ్యాశ్రయనామరూపం జీవముపచర్యతే, అత ఏవోత్పత్తిరపి జీవస్య క్వచిదగ్నివిస్ఫులింగోదాహరణేన శ్రావ్యమాణోపాధ్యాశ్రయైవ వేదితవ్యా। యదప్యుక్తం ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన దర్శయన్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతీతి, తత్రాపీయమేవ త్రిసూత్రీ యోజయితవ్యా ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ॥ ఇదమత్ర ప్రతిజ్ఞాతం 'ఆత్మని విదితే సర్వమిదం విదితం భవతీదం సర్వం యదయమాత్మే'తి చ, ఉపపాదితం చ సర్వస్య నామరూపకర్మప్రపంచస్యైకప్రసవత్వాదేకప్రళయత్వాచ్చ దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చ కార్యకారణయోరవ్యతిరేకప్రతిపాదనాత్తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లింగం యన్మహతో భూతస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన కథితమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే। అభేదే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమవకల్పత ఇతి ॥ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః॥ ఉత్క్రమిష్యతో విజ్ఞానాత్మనో జ్ఞానధ్యానాదిసామర్థ్యాత్సంప్రసన్నస్య పరేణాత్మనైక్యసంభవాదిదమభేదాభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే ॥ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపపన్నమిదమభేదాభిధానమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే। ననూచ్ఛేదాభిధానమేతత్ 'ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ'తి కథమేతదభేదాభిధానం। నైష దోషః, విశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేతద్వినాశాభిధానం నాత్మోచ్ఛేదాభిప్రాయం 'అత్రైవ మా భగవానమూముహన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ'తి పర్యనుయుజ్య స్వయమేవ శ్రుత్యాఽర్థాంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ'తి। ఏతదుక్తం భవతి కూటస్థనిత్య ఏవాయం విజ్ఞానఘన ఆత్మా నాస్యోచ్ఛేదప్రసంగోఽస్తి, మాత్రాభిస్త్వస్య భూ

యమనూద్య తథైవ నిరాచష్టే॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా ॥ ఆత్మజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్ర హేతురిదం సర్వం యదయమాత్మేత్యవ్యతిరేక ఉక్తస్తస్య ప్రతిపాదనాత్తదేవ ప్రతిజ్ఞాతముపపాదితమితి యోజనా। ఏకస్మాత్ప్రసవో యస్యైకస్మిన్ప్రళయో యస్య తద్భావాదిత్యర్థః! సముత్థానమభేదాభిధానమితి యావత్। జన్మనాశావుక్తౌ నాభేద ఇత్యాక్షిప్య పరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా॥ అమృతస్య సంజ్ఞా నాస్తీతి వాక్యే త్రైవ మాం మోహితవానసి జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞానాభావేన నాశప్రసంగాదితి మైత్రేయ్యోక్తో మునిరాహ ॥ న వా అరే ఇతి ॥ మోహం మోహకరం వాక్యం, అవినాశీ నాశహేతుశూన్యః, అత ఉచ్ఛిత్తిధర్మా నాశవాన్న భవతీత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యర్థః। తృతీయం బీజం తృతీయేన మతేనై

వనిరసనీయమిత్యాహ ॥ యదపీత్యాదినా ॥ ఆద్యమతద్వయే సత్యభేదాంగీకారాత్ కాశకృత్స్నేత్యాక్షేపోఽనయుక్తః కాశకృత్స్నస్య మతే త్వత్యంతాభేదాద్విజ్ఞానస్య కారకాభావాత్సయుక్త ఇతి శ్రుత్యనుసారిత్వాత్తన్మతే మనఃకల్పితం విజ్ఞాతృత్వం ముక్తే బ్రహ్మాత్మనిభూతపూర్వగత్యోక్తమితి పరిహరణీయమిత్యర్థః । కించ పూర్వాపరపర్యాలోచనయా వాక్యస్య ముక్తాత్మపరత్వావగమాద్విజ్ఞాతృత్వం కల్పితమేవానూద్యత ఇతి న తల్లింగేన జీవపరత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ఆక్షేపపక్షేషు కాశకృత్స్నపక్షస్యైవోపాదేయత్వే కిం బీజం తదాహ ॥ దర్శితమితి ॥ అతశ్చ శ్రుతిమత్త్వాచ్చ । పునరపి శ్రుతిస్మృతిమత్త్వమాహ ॥ సదేవేత్యాదినా ॥ హేతూనాం భేదో న పారమార్థిక ఇతి ప్రతిజ్ఞయా సంబంధః । భేదాభేదపక్షే జీవస్య జన్మా

తేంద్రియలక్షణాభిరవిద్యాకృతాభిరసంసర్గో విద్యయా భవతి, సంసర్గాభావే చ తత్కృతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యాభావాన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుక్తమితి । యదప్యుక్తం 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దితి కర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహారాద్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టృత్వమితి, తదపి కాశకృత్స్నీయేనైవ దర్శనేన పరిహరణీయం । అపి చ 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యారభ్యావిద్యావిషయే తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణం విశేషవిజ్ఞానం ప్రపంచ్య 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా విద్యావిషయే తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణస్య విశేషజ్ఞానస్యాభావమభిదధాతి । పునశ్చ విషయాభావేఽప్యాత్మానం విజానీయాదిత్యాశంక్య 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దిత్యాహ । తతశ్చ విశేషవిజ్ఞానాభావోపపాదనపరత్వాద్వాక్యస్య విజ్ఞానధాతురేవ కేవలస్సన్ భూతపూర్వగత్యా కర్తృవచనేన తృచా నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే । దర్శితం తు పురస్తాత్ కాశకృత్స్నీయస్య మతస్య శ్రుతిమత్త్వం, అతశ్చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపరచితదేహాద్యుపాధినిమిత్తో భేదో న పారమార్థిక ఇత్యేషోఽర్థః సర్వైర్వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగంతవ్యః 'ఇదం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మైవేదం సర్వం, బ్రహ్మైవేదం సర్వం, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతే'త్యేవమాదిభ్యశ్శ్రుతిభ్యః, స్మృతిభ్యశ్చ "వాసుదేవస్సర్వమిదం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత । సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వర"మిత్యేవం రూపాభ్యః । భేదదర్శనాపవాదాచ్చ 'అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'త్యేవంజాతీయకాత్ । 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మే'తి చాత్మని సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాత్, అన్యథా చ ముముక్షూణాం నిరపవాదవిజ్ఞానానుపపత్తేః, సునిశ్చితార్థానుపపత్తేశ్చ । నిరపవాదం హి విజ్ఞానం సర్వాకాంక్షానివర్తకమాత్మవిషయమిష్యతే 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత' ఇతి చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతేశ్చ । స్థితే చ క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వవిషయే సమ్యగ్దర్శనే క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మేతి నామమాత్రభేదాత్ క్షేత్రజ్ఞోఽయం పరమాత్మనో భిన్నః పరమాత్మాయం క్షేత్రజ్ఞాద్భిన్న ఇత్యేవంజాతీయక ఆత్మభేదవిషయోఽయం నిర్బం

దివికారవత్త్వాత్తన్నిషేధో న స్యాదిత్యాహ ॥ స వా ఏష ఇతి ॥ భేదస్య సత్యత్వే తత్ప్రమయా బాధాదహం బ్రహ్మేతి నిర్బాధం జ్ఞానం న స్యాదిత్యాహ ॥ అన్యథా చేతి ॥ అభేదస్యాపి సత్త్వాత్ప్రమేత్యాశంక్య భేదాభేదయోర్విరోధాత్సంశయస్స్యాదిత్యాహ ॥ సునిశ్చితేతి ॥ మాస్తు నిర్బాధజ్ఞానమిత్యత ఆహ ॥ నిరపవాదమితి ॥ అహం బ్రహ్మేత్యబాధితనిశ్చయస్యైవ శోకాదినివర్తకత్వమిత్యత్ర స్మృతిమప్యాహ ॥ స్థితేతి ॥ ఆత్యంతికైకత్వే హి ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి న భేదాభేదయోరితి భావః । నను జీవపరమాత్మానౌ స్వతో భిన్నౌ అపర్యాయనామవత్త్వాత్ స్తంభకుంభవదిత్యత ఆహ ॥ స్థితే చేతి ॥

కథం తర్హి పర్యాయనామభేద ఇత్యాశంక్య జీవత్వేశ్వరత్వాదినిమిత్తభేదాదిత్యాహ ॥ ఏకో హీతి ॥ కించావిద్యాతజ్జబుద్ధిరూపాయాం గుహాయాం స్థితో జీవో భవతి తస్యామేవ బ్రహ్మ నిహితమితి శ్రుతేః । స్థానైక్యాజ్జీవ ఏవ బ్రహ్మేత్యాహ ॥ నహీతి ॥ కాంచిదేవైకామితి జీవస్థానాదన్యామిత్యర్థః । నన్వేకస్యాం గుహాయాం ద్వౌ కిం న స్యాతామిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ స్రష్టురేవ ప్రవేశేన జీవత్వాన్న భేదః । నన్వత్యంతాభేదేపి జీవస్యాస్పష్టంభానాద్బ్రహ్మాపి స్పష్టం స్యాదతస్స్పష్టత్వాస్పష్టత్వాభ్యాం తయోర్భేద ఇతి చేన్న దర్పణే ప్రతిబింబస్యాస్ఫుటత్వేపి బింబస్యాస్ఫుటత్వవత్కల్పితభేదేన విరుద్ధధర్మవ్యవస్థోపపత్తేః । సత్యభేదే యేషామాగ్రహస్తేషాం దోషమాహ ॥ యే త్వితి ॥ సోఽయమితివత్తత్త్వమసీత్యకార్యకారణద్రవ్యసామానాధికరణ్యాదత్యంతాభేదో వేదాంతార్థస్తద్బోధ ఏవ నిశ్శ్రేయససాధనం తస్య బాధో న యుక్త ఇత్యర్థః । కించ భేదాభేదవాదినః జ్ఞానకర్మభ్యాం కృతకం మోక్షం కల్పయంతి, తతోఽనిత్యత్వం దోషః । యత్తు కృతకమపి నిత్యమితి తచ్చ యత్క్రియాసాధ్యం తదనిత్యమితి న్యాయబాధితం । అస్మాకం త్వనర్థధ్వంసస్య జ్ఞానసాధ్యత్వాన్నిత్యముక్తాత్మమాత్రత్వాచ్చ నానిత్యత్వదోష ఇతి భావః, తస్మాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... .❋

ధో నిరర్థకః । ఏకో హ్యయమాత్మా నామమాత్రభేదేన బహుధాఽభిధీయత ఇతి, నహి 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యో వేద నిహితం గుహాయా'మితి కాంచిదేవైకాం గుహామధికృత్యైతదుక్తం, నచ బ్రహ్మణోఽన్యో గుహాయాం నిహితోఽస్తి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ'దితి స్రష్టురేవ ప్రవేశశ్రవణాత్, యే తు నిర్బంధం కుర్వంతి తే వేదాంతార్థం బాధమానాః శ్రేయోద్వారం సమ్యగ్దర్శనమేవ బాధంతే కృతకమనిత్యం చ మోక్షం కల్పయంతి న్యాయేన చ న సంగచ్ఛంత ఇతి ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ....❋

❋ సూ. ॥ ౨౩ ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ॥ ❋

యథాఽభ్యుదయహేతుత్వాద్ధర్మో జిజ్ఞాస్య ఏవం నిశ్శ్రేయసహేతుత్వాద్బ్రహ్మాపి జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం, బ్రహ్మ చ జన్మాద్యస్య యత ఇతి లక్షితం । తచ్చ లక్షణం ఘటరుచకాదీనాం మృత్సువర్ణాదివత్ప్రకృతిత్వే కులాలసువర్ణకారాదివన్నిమిత్తత్వే చ సమానమిత్యతో భవతి విమర్శః కిమాత్మకం పునర్బ్రహ్మణః కారణత్వం స్యాదితి తత్ర నిమిత్తకారణమేవ తావత్కేవలం స్యాదితి ప్రతిభాతి, కస్మాత్, ఈక్షాపూర్వకకర్తృత్వశ్రవణాత్ । ఈక్షాపూర్వకం హి బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవగమ్యతే 'స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । ఈక్షాపూర్వకం చ కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు

౨౩ ॥ ❋ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్❋ ॥ లక్షణసూత్రేణాస్య సంగతిం వక్తుం వృత్తం స్మారయతి ॥ యథేతి ॥ తత్ర హి బ్రహ్మణో బుద్ధిస్థత్వార్థం సామాన్యతో జగత్కారణత్వం లక్షణముక్తం తేన బుద్ధిస్థే బ్రహ్మణి కృత్స్నవేదాంతసమన్వయం ప్రతిపాద్య తత్కారణత్వం కిం కర్తృత్వమాత్రం? ఉత ప్రకృతిత్వకర్తృత్వోభయరూపమితి విశేషజిజ్ఞాసాయామిదమారభ్యతే, తథా చ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచింతాహేతుత్వాత్తేనాస్య సంగతిః । యద్యపి తదానంతర్యమస్యాయుక్తం తథాపి నిశ్చితతాత్పర్యైర్వేదాంతైః కర్తృమాత్రేశ్వరమతనిరాసస్సుకర ఇతి సమన్వయాంతే ఇదం లిఖితం । లక్షణసూత్రస్యాధ్యాయాదిసంగతత్వాదస్యాప్యధ్యాయాదిసంగతిః । పూర్వత్ర సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్వాక్యస్య జీవపరత్వం నిరస్తం తదయుక్తం కర్త్రుపాదానయోర్భేదేన ప్రతిజ్ఞాయా గౌణత్వాదిత్యాక్షిపతి ॥ తత్ర నిమిత్తేత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్ద్వైతాద్వైతసిద్ధిః ఫలం ॥ ఈక్షాపూర్వకేతి ॥ ఈక్షణశ్రుత్యా కర్తృత్వం నిశ్చితం, తథా చ బ్రహ్మ న జగత్ప్రకృతిః కర్తృత్వాత్, యో యత్కర్తా న స తత్ప్రకృతిర్యథా ఘటకర్తా కులాల ఇత్యర్థః ॥ జ

గత్ భిన్నకర్త్రుపాదానకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ ॥ అనేకేతి ॥ బ్రహ్మనోపాదానమీశ్వరత్వాద్రాజాదివదిత్యాహ ॥ ఈశ్వరత్వేతి॥ జగన్నబ్రహ్మప్రకృతికం తద్విలక్షణత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా యథా కులాలవిలక్షణో ఘట ఇత్యాహ॥ కార్యం చేతి ॥ నిష్కలం నిరవయవం, నిష్క్రియమచలం శాంతమపరిణామి, నిరవద్యం నిరస్తసమస్తదోషం, తత్ర హేతుః నిరంజనమితి । అంజనతుల్యతమశ్శూన్యమిత్యర్థః। తర్హి జగతస్సదృశోపాదానం కిమిత్యత ఆహ ॥ పారిశేష్యాదితి॥ బ్రహ్మనిషేధే ప్రధానం పరిశిష్యత ఇత్యభిమానః । సిద్ధాంతయతి ॥ ప్రకృతిశ్చేతి ॥ చకారాన్నిమిత్తత్వగ్రహః । ఏవముభయరూపే కారణత్వే తయోరబాధో భవతీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ కర్తృజ్ఞానాదపి సర్వకార్యజ్ఞానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నిమిత్తకారణాదవ్యతిరేకస్త్వితి ॥ మృదాదీనాముపాదానానాం దృష్టాంతత్వాద్దార్ష్టాంతికస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం

దృష్టం, అనేకకారకపూర్వికా చ క్రియాఫలసిద్ధిర్లోకే దృష్టా । స చ న్యాయ ఆదికర్తర్యపి యుక్తస్సంక్రామయితుం । ఈశ్వరత్వప్రసిద్ధేశ్చ ఈశ్వరాణాం హి రాజవైవస్వతాదీనాం నిమిత్తకారణత్వమేవ కేవలం ప్రతీయతే । తద్వత్పరమేశ్వరస్యాపి నిమిత్తకారణత్వమేవ యుక్తం ప్రతిపత్తుం । కార్యం చేదం జగత్సావయవమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, కారణేనాపి తస్య తాదృశేనైవ భవితవ్యం । కార్యకారణయోస్సారూప్యదర్శనాద్బ్రహ్మ చ నైవంలక్షణమవగమ్యతే । 'నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజన'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । పారిశేష్యాద్బ్రహ్మణోऽన్యదుపాదానకారణమశుద్ధ్యాదిగుణకం స్మృతిప్రసిద్ధమభ్యుపగంతవ్యం బ్రహ్మకారణత్వశ్రుతేర్నిమిత్తత్వమాత్రే పర్యవసానాదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ప్రకృతిశ్చ ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం నిమిత్తకారణం చ న కేవలం నిమిత్తకారణమేవ, కస్మాత్, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్, ఏవం హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ శ్రౌతౌ నోపరుధ్యేతే । ప్రతిజ్ఞా తావత్ 'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మితి, తత్ర చైకేన విజ్ఞాతేన సర్వమన్యవిజ్ఞాతమపి విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతీయతే, తచ్చోపాదానకారణవిజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి ఉపాదానకారణావ్యతిరేకాత్కార్యస్య, నిమిత్తకారణావ్యతిరేకస్తు కార్యస్య నాస్తి, లోకే తక్ష్ణః ప్రాసాదవ్యతిరేకదర్శనాత్ । దృష్టాంతోऽపి 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య'మిత్యుపాదానకారణగోచర ఏవామ్నాయతే, 'తథైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యా'దేకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యా'దితి చ । తథాన్యత్రాపి 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి ప్రతిజ్ఞా 'యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతీ'తి దృష్టాంతః, తథా 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదిత'మితి ప్రతిజ్ఞా 'స యథా దుందుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాంఛబ్దాంఛక్నుయాద్గ్రహణాయ దుందుభేస్తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత' ఇతి దృష్టాంతః । ఏ

వాచ్యమిత్యాహ ॥ దృష్టాంతోऽపీతి ॥ వాచారంభణం నామమాత్రం వికారో న ప్రస్తుతోऽస్తీతి సత్యకారణజ్ఞానాద్వికారజ్ఞానం యుక్తమిత్యర్థః । గతిసామాన్యార్థం ముండకే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావాహ ॥ తథాన్యత్రాపీతి ॥ బృహదారణ్యకేऽపి తావాహ ॥ తథాత్మనీతి॥ ఘటస్స్ఫురతీత్యనుగతస్ఫురణం ప్రకృతిస్తదతిరేకేణ వికారా న సంతీతి సోऽయమర్థో యథా స్ఫుటస్స్యాత్తథా దృష్టాంతస్స ఉచ్యతే । హన్యమానదుందుభిజన్యాచ్ఛబ్దసామాన్యాద్బాహ్యాన్విశేషశబ్దాన్ సామాన్యగ్రహణాతిరేకేణ పృథగ్గ్రహీతుం శ్రోతా న శక్నుయాత్, సామాన్యస్య తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతజశబ్దవిశేషా గృహీతా భవతి, తస్యైవ గ్రహణేన తదవాంతరవిశేషశబ్దో గృహీతో భవతి, అతశ్శబ్దసామాన్యగ్రహణగ్రాహ్యా విశేషాస్సామాన్యే కల్పితాః తద్వదాత్మభానభాస్యా ఘటాదయ ఆత్మని కల్పితా ఇత్యర్థః । ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాల్లింగాద్బ్రహ్మణః ప్ర

కృతిత్వముక్త్వాపంచమీశ్రుత్యావ్యాహ ॥ యతఇతి ॥ యతోవాఇత్యత్రశ్రుతౌ యతఇతిపంచమీ ప్రకృతౌద్రష్టవ్యేత్యన్వయః। జనికర్తుర్జాయమానస్య కార్యస్య ప్రకృతిరపాదానసంజ్ఞికాభవతీతిసూత్రార్థః । సంజ్ఞాయాఃఫలం - అపాదానే పంచమీతిసూత్రాత్ప్రకృతౌపంచమీలాభః । ఏవంబ్రహ్మణఃప్రకృతిత్వం ప్రసాధ్యకర్తృత్వంసాధయతి ॥ నిమిత్తత్వమితి ॥ బ్రహ్మస్వాతిరిక్తకర్త్రధిష్ఠేయం ప్రకృతిత్వాన్మృదాదివదిత్యాద్యనుమానానామాగమబాధమాహ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరితి ॥ జగత్కర్తృత్వంబ్రహ్మణఏవేత్యత్రసూత్రంయోజయతి॥అధిష్ఠాత్రంతరేతి॥ ... ...*

వంయథాసంభవంప్రతివేదాంతంప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ ప్రకృతిత్వసాధనౌ ప్రత్యేతవ్యౌ । యతఇతీయమపి పంచమీ 'యతోవాఇమానిభూతానిజాయంత'ఇత్యత్ర జనికర్తుః ప్రకృతిరితివిశేషస్మరణాత్ప్రకృతిలక్షణ ఏవాపాదానేద్రష్టవ్యా, నిమిత్తత్వంత్వధిష్ఠాత్రంతరాభావాదధిగంతవ్యం । యథాహి లోకే మృత్సువర్ణాదికముపాదానకారణంకులాలసువర్ణకారాదీనధిష్ఠాతౄనపేక్ష్యప్రవర్తతే, నైవంబ్రహ్మణఉపాదానకారణస్య స్వతోఽన్యోఽధిష్ఠాతాపేక్ష్యోఽస్తి, ప్రాగుత్పత్తేరేకమేవాద్వితీయ మిత్యవధారణాత్, అధిష్ఠాత్రంతరాభావోఽపిప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాదేవోదితో వేదితవ్యః। అధిష్ఠాతరిహ్యుపాదానాదన్యస్మిన్నభ్యుపగమ్యమానే పునరప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యాసంభవాత్ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతోపరోధఏవస్యాత్, తస్మాదధిష్ఠాత్రంతరాభావాదాత్మనఃకర్తృత్వముపాదానాంతరాభావాచ్చ ప్రకృతిత్వం ॥ ఇతశ్చాత్మనఃకర్తృత్వప్రకృతిత్వే॥ ... ... *

సూ॥౨౪॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ ॥

అభిధ్యోపదేశశ్చాత్మనఃకర్తృత్వప్రకృతిత్వేగమయతి 'సోఽకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి', 'తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి'చ । తత్రాభిధ్యానపూర్వికాయాస్స్వాతంత్ర్యప్రవృత్తేఃకర్తేతిగమ్యతే । బహుస్యామితిప్రత్యగాత్మవిషయత్వాద్బహుభవనాభిధ్యానస్యప్రకృతిరిత్యపిగమ్యతే॥ ... *

సూ॥౨౫॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్॥

ప్రకృతిత్వస్యాయమభ్యుచ్చయః ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణంసాక్షాద్బ్రహ్మైవకారణముపాదాయోభౌప్రభవప్రళయావామ్నాయేతే'సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యంతేఆకాశంప్రత్యస్తంయంతీ'తి। యద్ధియస్మాత్ప్రభవతియస్మింశ్చప్రలీయతేతత్తస్యోపాదానం ప్రసిద్ధం, యథావ్రీహియవాదీనాంపృథివీ। సాక్షాదితిచోపాదానాంతరానుపాదానంసూచయత్యాకాశాదేవేతి। ప్రత్యస్తమయశ్చనోపాదానాదన్యత్రకార్యస్యదృష్టః॥ ... ... *

సూ॥౨౬॥ఆత్మకృతేఃపరిణామాత్

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మప్రక్రియాయాం 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుత'

౨౪॥ ఏకస్యోభయరూపం కారణత్వమవిరుద్ధమితిసూత్రచతుష్టయేనసాధయతి ॥ఇతశ్చేత్యాదినా॥ అభిధ్యాసృష్టిసంకల్పః ॥ ... ... *

౨౫॥ అభ్యుచ్చయో హేత్వంతరం। ఆకాశాదేవేత్యేవకారసూచితముపాదానాంతరానుపాదానమగ్రహణంసాక్షాదితిపదేనసూత్రకారోదర్శయతీతియోజనా॥... ... ... *

౨౬ ॥ ఆత్మసంబంధినీకృతిః ఆత్మకృతిః, సంబంధశ్చాత్మనఃకృతిం ప్రతివిషయత్వమాశ్రయత్వంచ । ననుకృతేరాశ్రయస్సిద్ధోభవతి విషయస్తుసాధ్యఇత్యేకస్యోభయంవిరుద్ధమిత్యాశంకతే ॥ కథంపునరితి ॥ యథామృదస్సాధ్యపరిణా

మాభేదేనకృతివిషయత్వంతద్వదాత్మన ఇత్యాహ ॥ పరిణామాదితి ॥ ఆత్మానమిత్యవిరోధ ఇతి శేషః । సిద్ధస్యాపిసాధ్యత్వే దృష్టాంతమాహ ॥ వికారాత్మనేతి ॥ నను బ్రహ్మణ ఆత్మానమితిద్వితీయయా కార్యాత్మనాసాధ్యత్వశ్రుత్యాఽస్తుప్రకృతిత్వం కర్తృత్వన్త్వస్తీత్యత ఆహ ॥ స్వయమితి చేతి ॥ బ్రహ్మణః కృతికర్తృత్వోపపాదనార్థం పరిణామాదితిపదం వ్యాఖ్యాయాన్యథాపివ్యాచష్టే ॥ పృథక్సూత్రమితి ॥ మృద్ఘటఇతి వద్బ్రహ్మ సచ్చత్యచ్చేతి పరిణామసామానాధికరణ్యశ్రుతేః బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః । సత్ ప్రత్యక్షం భూతత్రయం, త్యత్ పరోక్షం భూతద్వయం, నిరుక్తం వక్తుం శక్యం ఘటాది, అనిరుక్తం వక్తుమశక్యం కపోతరూపాది, తచ్చ బ్రహ్మైవాభవదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౭ ॥ అత్రసూత్రే పరిణామశబ్దః కార్యమాత్రపరః నతుసత్యకార్యాత్మకపరిణామపరః తేదనన్యత్వమితివివర్తవాదస్యవక్ష్యమాణత్వాద్యోనిశబ్దాచ్చ ప్రకృతిత్వమిత్యాహ ॥ యోనిశ్చేతి ॥ కర్తారం క్రియాశక్తిమంతం, ఈశం నియం

త్యాత్మనః కర్మత్వం కర్తృత్వం చదర్శయతి, ఆత్మానమితికర్మత్వం స్వయమకురుతేతికర్తృత్వం । కథం పునః పూర్వసిద్ధస్యసతః కర్తృత్వేనవ్యవస్థితస్య క్రియమాణత్వంశక్యం సంపాదయితుం, పరిణామాదితి బ్రూమః, పూర్వసిద్ధోపిహిసన్నాత్మావిశేషేణవికారాత్మనాపరిణమయామాసాత్మానమితి । వికారాత్మనాచపరిణామోమృదాద్యాసుప్రకృతిషూపలబ్ధః, స్వయమితిచవిశేషణాన్నిమిత్తాంతరానపేక్షత్వమపి ప్రతీయతే । పరిణామాదితివాపృథక్సూత్రం, తస్యైషోఽర్థః । ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మణఏవవికారాత్మనాయంపరిణామస్సామానాధికరణ్యేనామ్నాయతే 'సచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తంచే'త్యాదినేతి॥... ... ... *

సూ ॥ ౨౭ ॥ యోనిశ్చహిగీయతే ॥

ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మయోనిరిత్యపిపఠ్యతే వేదాంతేషు 'కర్తారమీశంపురుషం బ్రహ్మయోని'మితి 'యద్భూతయోనింపరిపశ్యంతి ధీరా' ఇతిచ । యోనిశబ్దశ్చ ప్రకృతివచనః సమధిగతో లోకే పృథివీయోనిరోషధివనస్పతీనామితి । స్త్రీయోనేరప్యస్త్యేవావయవద్వారేణగర్భంప్రత్యుపాదానకారణత్వం। క్వచిత్ స్థానవచనోపి యోనిశబ్దో దృష్టః 'యోనిష్ట ఇంద్ర నిషదే అకారి' తి వాక్యశేషాత్, తత్ర ప్రకృతివచనతా పరిగృహ్యతే 'యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చే'త్యేవంజాతీయకాత్ । తదేవం ప్రకృతిత్వం బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధం । యత్పునరిదముక్తమీక్షాపూర్వకం కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవకులాలాదిషులోకేదృష్టం నోపాదానేష్విత్యాదితత్ప్రత్యుచ్యతే, నలోకవదిహభవితవ్యం, నహ్యయమనుమానగమ్యోఽర్థః శబ్దగమ్యత్వాత్త్వస్యార్థస్య యథాశబ్దమిహభవితవ్యం, శబ్దశ్చేక్షితురీశ్వరస్య ప్రకృతిత్వంప్రతిపాదయతీత్యవోచామ, పునశ్చైతత్సర్వం విస్తరేణ ప్రతివక్ష్యామః ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. *

తారం, పురుషం ప్రత్యంచం, బ్రహ్మపూర్ణం, యోనిం ప్రకృతిం, ధీరాధ్యానేనపశ్యంతీత్యర్థః । నన్వనుపాదానేపి స్త్రీయోనౌ యోనిశబ్దోదృష్ట ఇత్యత ఆహ ॥ స్త్రీయోనేరితి ॥ శోణితమవయవశబ్దార్థః । యోనిశబ్దస్యస్థానమప్యర్థోభవతిసోఽత్రభూతయోన్యాదివాక్యేనగ్రాహ్యః, ఊర్ణనాభ్యాది ప్రకృతిదృష్టాంతవాక్యశేషవిరోధాదిత్యాహ ॥ క్వచిదితి ॥ హేఇంద్ర తేతవనిషదే ఉపవేశనాయ యోనిః స్థానంమయా అకారి కృతమిత్యర్థః । పూర్వపక్షోక్తమనుమానమనూద్యాగమబాధమాహ ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ నన్వనుమానస్యశ్రుత్యనపేక్షత్వాన్నతయాబాధ ఇత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ జగత్కర్తా కాపక్షః శ్రుత్యైవసిధ్యతి, యాకృతిస్సాశరీరజన్యేతివ్యాప్తివిరోధేన నిత్యకృతిమతోఽనుమానాసంభవాదతశ్శ్రుతమీశ్వరంపక్షీకృత్యానుపాదానత్వసాధనే భవత్యేవోపజీవ్యతయా ప్రకృతిత్వబోధకశ్రుత్యాబాధ ఇత్యర్థః । య

దుక్తంవిలక్షణత్వాద్బ్రహ్మణోనజగదుపాదానత్వమితితత్రాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ నవిలక్షణత్వాదిత్యారభ్యేత్యర్థః । అత ఉభయరూపంకారణత్వంబ్రహ్మణోలక్షణమితిసిద్ధం॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... ... ❀

౨౮॥ ❀ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః❀ అస్యాధికరణస్యతాత్పర్యంవక్తుంవృత్తమనువదతి ॥ ఈక్షతేరితి ॥ ప్రధానవాదస్యప్రాథాన్యేననిరాకరణేహేతూనాహ ॥ తస్యహీత్యాదినా ॥ తర్హ్యణ్వాదివాదాఉపేక్షణీయాదుర్బలత్వాదిత్యతఆహ ॥ తేపీత్వితి॥ నిర్మూలాస్తేకథంప్రతిపక్షాఇత్యతఆహ ॥ తేషామితి॥ తథాహిఛాందోగ్యేజగత్కారణజ్ఞాపనార్థంపితాపుత్రమువాచ । ఆసాంవటధానానాంమధ్యే 'ఏకాంభింధీతిభిన్నాభగవ'ఇత్యువాచపుత్రః, పునః పితా 'కిమత్రపశ్యసీ'త్యుక్తే 'నకించనభగవ'ఇత్యాహ । తత్రపితాఽణిమానంనపశ్యసీత్యుక్తం, తథానకించనశబ్దాచ్ఛూన్యస్వభావవాదప్రతీయతే,అణుశబ్దాత్పరమాణువాదఇతి, ఏవమసదేవేదమగ్రఆసీదణోరణీయానిత్యాదిలింగం ద్రష్టవ్యం । అతాణ్వాదివాదాశ్శ్రుతానవేతిసంశయేసత్యసదణ్వాదిశబ్దబలాచ్ఛ్రుతాఇతిప్రాప్తేఽభిదిశతి। ❀

⟹❀ సూ॥౨౮॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః॥ ❀⟸

ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యారభ్యప్రధానకారణవాదస్సూత్రైరేవపునఃపునరాశంక్య నిరాకృతః, తస్యహిపక్షస్యోపోద్బలకానికానిచిల్లింగాభాసానివేదాంతేష్వాపాతేనమందమతీన్ప్రతిభాంతీతి । సచకార్యకారణానన్యత్వాభ్యుపగమాత్ప్రత్యాసన్నోవేదాంతవాదస్యదేవలప్రభృతిభిశ్చకైశ్చిద్ధర్మసూత్రకారైస్స్వగ్రంథేష్వాశ్రితః తేనతత్ప్రతిషేధఏవయత్నోఽతీవకృతోనాణ్వాదికారణవాదప్రతిషేధే । తేపితుబ్రహ్మకారణవాదపక్షస్యప్రతిపక్షత్వాత్ప్రతిషేద్ధవ్యాః, తేషామప్యుపోద్బలకంవైదికంకించిల్లింగమాపాతేనమందమతీన్ప్రతిభాయాదితి, అతఃప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, ఏతేనప్రధానకారణవాదప్రతిషేధన్యాయకలాపేనసర్వేఽణ్వాదికారణవాదాఅపిప్రతిషిద్ధతయావ్యాఖ్యాతావేదితవ్యాః। తేషామపిప్రధానవదశబ్దత్వాచ్ఛబ్దవిరోధిత్వాచ్చేతి । వ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాఇతిపదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తింద్యోతయతి॥ ... ... ❀

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌశారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.
ఇతిప్రథమోధ్యాయః.

ఏతేనేతి ॥ అస్యాతిదేశత్వాన్నపృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా నకించనాసచ్ఛబ్దయోఃప్రత్యక్షాయోగ్యవస్తుపరత్వాదణుశబ్దస్యసూక్ష్మాభిప్రాయత్వాదశబ్దత్వం, తేషాంవాదానాంప్రధానవాదవదశ్రౌతత్వం, బ్రహ్మకారణశ్రుతిబాధితత్వంచ, తస్మాద్బ్రహ్మైవపరమకారణం, తస్మిన్నేవసర్వేషాంవేదాంతానాంసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ... ... ❀

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాంభాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.
అధ్యాయశ్చసమాప్తః.

శ్రీవిష్ణవేనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయప్రారంభః.

సాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్నచలితో వేదాంతసిద్ధాంతగో నిర్న్యాలైర్ద్వివిధాగమైరవిదితో వ్యోమాదిజన్మాశ్రయః । ఉత్పత్త్యంతవివర్జితశ్చితివపుర్వ్యాపీచకర్తాంశకోలింగేనప్రథితోపినామతనుకృత్తంజానకీశంభజే ॥

'నామరూపేవ్యాకరవాణీ'తి శ్రుతేర్నామ తనుకృదపిసంజ్ఞామూర్తిర్వ్యాకర్తాపిలింగశరీరోపాధినాకర్తృత్వ్యంశఇతిచప్రథితఃప్రసిద్ధోయస్తంప్రత్యగభిన్నంపరమాత్మానంమూలప్రకృతినియంతారంభజఇత్యర్థః॥ ... ... ✻

౧. పూర్వోత్తరాధ్యాయయోర్విషయవిషయిభావసంగతింవక్తుంవృత్తంకీర్తయతి ॥ ప్రథమేధ్యాయఇతి ॥ జన్మాదిసూత్రమారభ్యజగదుత్పత్త్యాదికారణంబ్రహ్మేతిప్రతిపాదితం 'శాస్త్రదృష్ట్యాత్వి'త్యాదిసూత్రేషు, సఏవాద్వితీయఃసర్వాత్మేత్యుక్తంఆనుమానికమిత్యాదినాకారణాంతరస్యాశ్రౌతత్వం దర్శితమిత్యర్థః। ఏవంప్రథమాధ్యాయస్యార్థమనూద్యతస్మిన్విషయేవిరోధపరిహారవిషయిణంద్వితీయాధ్యాయస్యార్థంపాదశస్సంక్షిప్యదర్శయతి॥ ఇదానీమితి॥ అత్రప్రథమపాదేసమన్వయస్యసాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్విరోధపరిహారఃక్రియతే । ద్వితీయపాదేసాంఖ్యాద్యాగమానాంభ్రాంతిమూ

సూ. ౧. { స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్॥ ✻ }

ప్రథమేఽధ్యాయేసర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరోజగదుత్పత్తికారణంమృత్సువర్ణాదయఇవఘటరుచకాదీనాం, ఉత్పన్నస్యజగతోనియంతృత్వేనస్థితికారణం మాయావీవమాయాయాః ప్రసారితస్యజగతఃపునస్స్వాత్మన్యేవోపసంహారకారణమవనిరివచతుర్విధస్యభూతగ్రామస్య 'సఏవచసర్వేషాంనఆత్మే'త్యేతద్వేదాంతవాక్యసమన్వయప్రతిపాదనేనప్రతిపాదితం- ప్రధానాదివాదాశ్చాశబ్దత్వేననిరాకృతాః । ఇదానీంస్వపక్షేస్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారఃప్రధానాదివాదానాంచన్యాయాభాసోపబృంహితత్వంప్రతివేదాంతంచ సృష్ట్యాదిప్రక్రియాయాఅవిగీతత్వమిత్యస్యార్థజాతస్య ప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోధ్యాయ ఆరభ్యతే । తత్రప్రథమంతావత్స్మృతివిరోధముపన్యస్యపరిహరతి, యదుక్తంబ్రహ్మైవసర్వజ్ఞంజగతఃకారణమితితదయుక్తం, కుతః, స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్। స్మృతిశ్చతంత్రాఖ్యాపరమర్షిప్రణీతా

లత్వమవిరోధాయకథ్యతే, తృతీయపాదేప్రతివేదాంతంసృష్టిశ్రుతీనాంజీవాత్మశ్రుతీనాంచవ్యోమాదిమహాభూతానాంజన్మలయక్రమాదికథనేనావిరోధఃప్రతిపాద్యతే, చతుర్థపాదేలింగశరీరశ్రుతీనామవిరోధఇత్యర్థః । అయమేవార్థఃసుఖబోధార్థంశ్లోకేనసంగృహీతః। 'ద్వితీయేస్మృతితర్కాభ్యామవిరోధోఽన్యదుష్టతా। భూతభోక్తృశ్రుతేర్లింగశ్రుతేరప్యవిరుద్ధతే'తి । తత్రాజ్ఞాతేవిషయేవిరోధశంకాసమాధ్యయోగాత్ సమన్వయాధ్యాయానంతర్యమవిరోధాధ్యాయస్యయుక్తం, తత్రప్రథమాధికరణతాత్పర్యమాహ॥తత్రప్రథమమితి ॥ శ్రౌతేసమన్వయే విరోధనిరాసార్థత్వాదస్యపాదస్యశ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయఃస్వమతస్థాపనాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః । అత్రపూర్వపక్షేస్మృతివిరోధాదుక్తసమన్వయాసిద్ధిఃఫలం సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితివివేకః । తత్రబ్రహ్మణ్యుక్తవేదాంతసమన్వయోవిషయః, సకింసాంఖ్యస్మృత్యావిరుధ్యతేనవేతిస్మృతిప్రామాణ్యాప్రామాణ్యాభ్యాంసందేహేపూర్వపక్షమాహ ॥ యదుక్తమితి ॥ తంత్ర్యంతేవ్యుత్పాద్యంతేతత్త్వాన్యనేనేతితంత్రంశాస్త్రం కపిలోక్తమన్యాశ్చపంచశిఖాదిప్రోక్తాః, ఏవంసతి

వేదాంతానామద్వయబ్రహ్మసమన్వయే నిరర్థకాస్స్యురిత్యర్థః । తాసామపిబ్రహ్మార్థకత్వమస్త్వితి్యవిరోధఇత్యతఆహ ॥ తాసుహీతి॥ ననుసాంఖ్యస్మృతిప్రామాణ్యాయప్రధానవాదగ్రహేమన్వాదిస్మృతీనామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశంక్య తాసాంధర్మేసావకాశత్వాత్ ప్రామాణ్యంస్యాదిత్యాహ ॥ మన్వాదీతి ॥ తర్హి సాంఖ్యాదిస్మృతీనామపిధర్మేతాత్పర్యేణప్రామాణ్యమస్తుతత్త్వంతుబ్రహ్మైవేత్యవిరోధఇత్యతఆహ ॥ నైవమితి ॥ తన్త్రాదివికల్పానుపపత్తేర్నిరవకాశస్మృత్యనుసారేణశ్రుతివ్యాఖ్యానముచితంసావకాశనిరవకాశయోర్నిరవకాశంబలీయఇతి న్యాయాదిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ శ్రుతివిరోధేస్మృత్యప్రామాణ్యస్యేష్టత్వాత్పూర్వపక్షోనయుక్తఇతిశంకతే ॥ కథమితి ॥ యేస్వాతంత్ర్యేణశ్రుత్యర్థంజ్ఞాతుం

శిష్టపరిగృహీతా, అన్యాశ్చతదనుసారిణ్యః స్మృతయః, తాఏవంసత్యనవకాశాఃప్రసజ్యేరన్, తాసుహ్యచేతనంస్వతంత్రంప్రధానం జగతః కారణముపనిబధ్యతే. మన్వాదిస్మృతయస్తావచ్చోదనాలక్షణేనాగ్నిహోత్రాదినాధర్మజాతేనాపేక్షితమర్థం సమర్పయంత్యః సావకాశాభవంతి, అస్యవర్ణస్యాస్మిన్ కాలేఽనేనవిధానేనోపనయనమీదృశశ్చాచారఇత్థంవేదాధ్యయనమిత్థం సమావర్తనమిత్థంసహధర్మచారిణీసంయోగఇతి, తథాపురుషార్థాం శ్చతుర్వర్ణాశ్రమధర్మాన్ నానావిధాన్విదధతి, నైవంకాపిలాదిస్మృతీనామనుష్ఠేయవిషయేఽవకాశోఽస్తి, మోక్షసాధనమేవహిసమ్యగ్దర్శనమధికృత్యతాఃప్రణీతాః యదితత్రాప్యనవకాశాస్స్యుః ఆనర్థక్యమేవాసాంప్రసజ్యేత, తస్మాత్తదవిరోధేన వేదాంతావ్యాఖ్యాతవ్యాః । కథంపునరీక్షత్యాదిభ్యోహేతుభ్యోబ్రహ్మైవసర్వజ్ఞంజగతఃకారణమిత్యవధారితఃశ్రుత్యర్థఃస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగేనపునరాక్షిప్యతే । భవేదయమనాక్షేపః స్వతంత్రప్రజ్ఞానాం పరతంత్రప్రజ్ఞాస్తు ప్రాయేణజనాః స్వాతంత్ర్యేణ శ్రుత్యర్థమవధారయితుమశక్నువంతః ప్రఖ్యాతప్రణేతృకాసు స్మృతిష్వవలంబేరన్, తద్బలేనచశ్రుత్యర్థంప్రతిపిపిత్సేరన్ । అస్మత్కృతేచవ్యాఖ్యానేన విశ్వస్యుర్బహుమానాత్స్మృతీనాంప్రణేతృషు । కపిలప్రభృతీనాంచార్షంజ్ఞానమప్రతిహతంస్మర్యతే,శ్రుతిశ్చభవతి 'ఋషింప్రసూతంకపిలంయస్తమగ్రేజ్ఞానైర్బిభర్తిజాయమానంచ పశ్యే'దితి । తస్మాన్నైషాంమతమయథార్థంశక్యంసంభావయితుం, తర్కావష్టంభేన చ తేఽర్థంప్రతిష్ఠాపయంతి, తస్మాదపిస్మృతిబలేనవేదాంతావ్యాఖ్యేయాఇతిపునరాక్షేపః, తస్యసమాధిర్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాదితి । యది స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసంగేనేశ్వరకారణవాద ఆక్షిప్యేత ఏవమప్యన్యాఈశ్వరకారణవాదిన్యః స్మృతయోఽనవకాశాః ప్రసజ్యేరన్ తా ఉదాహరిష్యామః । 'యత్తత్సూక్ష్మమవిజ్ఞేయ'మితి పరంబ్రహ్మప్రకృత్య 'సహ్యంతరాత్మాభూతానాం క్షేత్రజ్ఞశ్చేతికథ్యత'ఇతిచోక్త్వా 'తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణంద్విజసత్తమే'త్యాహ । తథాఽన్యత్రాపి 'అవ్యక్తంపురుషేబ్రహ్మన్నిష్క్రియేసంప్రలీయత'ఇత్యాహ "అతశ్చసంక్షేపమిమంశృణుధ్వంనారాయణస్సర్వమిదంపురాణః । ససర్గకాలేచకరోతిసర్గం సంహారకాలేచతదత్తిభూయ"ఇతిచ పురాణే, భగవద్గీతాసుచ 'అహంకృత్స్నస్యజగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథే'తి, పరమాత్మానమేవచ ప్రకృత్యాపస్తంబఃపఠతి 'తస్మాత్కాయాఃప్రభవంతి

శక్నువంతితేషామయంపూర్వపక్షోనభవేత్, సాంఖ్యవృద్ధేషుశ్రద్ధాజుషాంతుభవేదేవేత్యాహ॥భవేదితి ॥ తేషామతీంద్రియార్థజ్ఞానవత్త్వాచ్చ తత్రశ్రద్ధాస్యాదిత్యాహ ॥ కపిలప్రభృతీనాంచేతి ॥ 'ఆదౌయోజాయమానంచ కపిలంజనయేదృషిం । ప్రసూతంబిభృయాత్ జ్ఞానైస్తంపశ్యేత్పరమేశ్వర'మితి శ్రుతియోజనాయథాసాంఖ్యస్మృతివిరోధాద్బ్రహ్మవాదస్త్యాజ్యఇతిత్వయోచ్యతేతథాస్మృత్యంతరవిరోధాత్ ప్రధానవాదస్త్యాజ్యఇతి మయోచ్యతఇతిసిద్ధాంతయతి ॥ తస్యసమాధిరితి॥ తస్మాద్బ్రహ్మణస్సకాశాదవ్యక్తంమాయాయాంలీనంసూక్ష్మాత్మకంజగదితియావత్ ।ఇతిహాసవాక్యాన్యుక్త్వాపురాణసమ్మతిమాహ ॥ అతశ్చేతి॥ ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవో జన్మహేతుః, ప్రలీయంతేఽస్మిన్నితిప్రలయోలయాధిష్ఠా

సం, తస్మాత్కర్తురీశ్వరాత్, కార్యాః బ్రహ్మాదయః ప్రభవంతి । స ఏవ మూలముపాదానం కిం పరిణామీ న శాశ్వతికః కూటస్థః అతస్స నిత్య ఇత్యర్థః। నను శ్రుతివిరోధః కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ ॥స్మృతిబలేనేతి॥ స్మృతీనాం మిథో విరోధే కథం తత్త్వనిర్ణయస్తత్రాహ ॥దర్శితం త్వితి॥ శ్రుతిభిరేవ తత్త్వనిర్ణయ ఇత్యర్థః। స్మృతీనాం కా గతిరిత్యత ఆహ॥ విప్రతిపత్తౌ చేతి॥ వస్తుతత్త్వే స్మృతీనాం మిథో విరోధే వస్తుని వికల్పాయోగాత్ క్లృప్తశ్రుతిమూలాః స్మృతయః ప్రమాణం, ఇతరాస్తు కల్ప్యశ్రుతిమూలా న ప్రమాణమిత్యర్థః । క్లృప్తశ్రుతివిరోధినీ స్మృతిర్న ప్రమాణమిత్యత్ర జైమినీయన్యాయమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ 'ఔదుంబరీం స్పృష్ట్వోద్గాయే'దితి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధా సా సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిర్మానం న వా ఇతి సందేహే మూలశ్రుత్యనుమానాన్మానమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః క్లృప్తశ్రుతివిరోధే స్మృతిప్రామాణ్యమనపేక్షమపేక్షావత్త్వాద్ధేయమితి యావత్ । హి యతోఽసతి విరోధే శ్రుత్యనుమానం భవతి । అత్ర తు విరోధే సతి శ్రుత్యనుమానాయోగాన్మూలాభావాత్ సర్వవేష్టనస్మృతిరప్రమాణమిత్యర్థః । అస్తు సాంఖ్యస్మృతిః ప్రత్యక్షమూలేత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ యోగినాం సిద్ధిమహిమ్నాఽతీంద్రియజ్ఞానం సంభావయితుం శక్యమితి శంకతే ॥ శక్యమితి ॥ కపిలాదిభిః కేవలాద్వేదప్రామాణ్యం సిద్ధేత్యత దర్థ

సర్వం సమూలం శాశ్వతికస్స నిత్య' ఇతి । ఏవమనేకశః స్మృతిష్వపీశ్వరః కారణత్వేనోపాదానత్వేన చ ప్రకాశ్యతే । స్మృతిబలేన ప్రత్యవతిష్ఠమానస్య స్మృతిబలేనైవోత్తరం ప్రవక్ష్యామీత్యతోఽయమన్యస్మృత్యనవకాశోపన్యాసః । దర్శితం తు శ్రుతీనామీశ్వరకారణవాదం ప్రతి తాత్పర్యం, విప్రతిపత్తౌ చ స్మృతీనామవశ్యకర్తవ్యేఽన్యతరపరిగ్రహేఽన్యతరపరిత్యాగే చ శ్రుత్యనుసారిణ్యః స్మృతయః ప్రమాణమనపేక్ష్యా ఇతరాః, తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'విరోధే త్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యనుమాన'మితి । న చాతీంద్రియానర్థాన్ శ్రుతిమంతరేణ కశ్చిదుపలభత ఇతి శక్యం సంభావయితుం, నిమిత్తాభావాత్, శక్యం కపిలాదీనాం సిద్ధానామప్రతిహతజ్ఞానత్వాదితి చేత్, న, సిద్ధేరపి సాపేక్షత్వాత్ । ధర్మానుష్ఠానాపేక్షా హి సిద్ధిః, స చ ధర్మశ్చోదనాలక్షణః, తతశ్చ పూర్వసిద్ధాయాశ్చోదనాయా అర్థో న పశ్చిమసిద్ధపురుషవచనవశేనాతిశంకితుం శక్యతే, సిద్ధవ్యపాశ్రయకల్పనాయామపి బహుత్వాత్, సిద్ధానాం ప్రదర్శితేన ప్రకారేణ స్మృతివిప్రతిపత్తౌ సత్యాం న శ్రుతివ్యపాశ్రయాదన్యన్నిర్ణయకారణమస్తి। పరతంత్రప్రజ్ఞస్యాపి నాకస్మాత్ స్మృతివిశేషవిషయః పక్షపాతో యుక్తః, కస్యచిత్క్వచిత్ పక్షపాతే సతి పురుషమతివైరూప్యేణ తత్త్వావ్యవస్థానప్రసంగాత్, తస్మాత్తస్యాపి స్మృతివిప్రతిపత్త్యుపన్యాసేన శ్రుత్యనుసారానుసారవివేచనేన చ సన్మార్గే ప్రజ్ఞా సంగ్రహణీయా। యా తు శ్రుతిః కపిలస్య జ్ఞానాతిశయం ప్రదర్శయంతీ ప్రదర్శితా న తయా శ్రుతివిరుద్ధమపి కాపిలం మతం శ్రద్ధాతుం శక్యం, కపిలమితి శ్రుతిసామాన్యమాత్రత్వాత్ । అన్యస్య చ కపిలస్య సగరపుత్రాణాం ప్రతప్తుర్వాసుదేవనామ్నః స్మరణాత్, అన్యార్థదర్శనస్య

స్యధర్మస్యానుష్ఠానేన సిద్ధిస్సంపాదితా, తయా సిద్ధ్యా ప్రణీతస్మృత్యనుసారేణానాదిశ్రుతిపీడానయుక్తా, ఉపజీవ్యవిరోధాదితి పరిహరతి ॥ న సిద్ధేరపీతి ॥ అతిశంకితుమితి, శ్రుతీనాం ముఖ్యార్థమతిక్రమ్యోపచరితార్థశ్శంకితుం న శక్యత ఇత్యర్థః ।స్వతస్సిద్ధైర్వేదో నోపజీవ్యత ఇతి చేన్నానీశ్వరస్య స్వతస్సిద్ధౌ మానాభావాత్ ।అంగీకృత్యాప్యాహ ॥ సిద్ధేతి ॥ సిద్ధానాం వచనమాశ్రిత్య వేదార్థకల్పనాయామపి సిద్ధోక్తీనాం మిథో విరోధే శ్రుత్యాశ్రితమన్వాద్యుక్తిభిరేవ వేదార్థనిర్ణయో యుక్త ఇత్యర్థః । శ్రుతిరూపాశ్రయం వినా సిద్ధోక్తిమాత్రం న తత్త్వనిర్ణయకారణమిత్యక్షరార్థః । నను మందమతేః సాంఖ్యస్మృతౌ శ్రద్ధా భవతి తస్య మతిర్వేదాంతమార్గే కథమానేయేత్యత ఆహ ॥ పరతంత్రేత్యాదినా ॥ నను శ్రుత్యా కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వోక్తేస్తన్మతే శ్రద్ధా దుర్వారేత్యత ఆహ ॥యా త్వితి ॥ కపిలశబ్దమాత్రేణ సాంఖ్యకర్తా శ్రుత ఇతి భ్రాంతిరయుక్తా, తస్య ద్వైతవాదినః సర్వజ్ఞత్వాయోగాదత్ర చ సర్వజ్ఞానసంభృతత్వేన శ్రుతః కపిలో వాసుదేవాంశ ఏవ, స హి సర్వాత్మత్వజ్ఞానం వైదికం సాంఖ్యముపదిశతీతి సర్వజ్ఞ ఇతి భావః । ప్రతప్తుః ప్రదాహకస్య । కించ యః కపిలం

క్షాన్నైర్విభక్తితమీశ్వరంపశ్యేదితివిధీయతే, తథాచాన్యార్థస్యేశ్వరప్రతిపత్తిశేషస్య కపిలసర్వజ్ఞత్వస్య దర్శనమనువాదస్తస్య మానాంతరేణప్రాప్తిశూన్యస్యస్వార్థసాధకత్వాయోగాన్నానువాదమాత్రాత్ సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అన్యార్థేతి ॥ ద్వైతవాదినఃకపిలస్యశ్రౌతత్వంనిరస్యబ్రహ్మవాదినోమనోఃశ్రౌతత్వమాహ ॥భవతిచేతి॥ ఇతిహాసేపికాపిలమతనిందాపూర్వకమద్వైతందర్శితమిత్యాహ ॥ మహాభారతేపీతి ॥ పురుషాఆత్మానః కింవస్తుతోభిన్నాః ఉతసర్వదృశ్యానాంప్రత్యగాత్మైకఇతివిమర్శార్థఃబహూనాం పురుషాకారాణాం దేహానాంయథైకాయోనిరుపాదానంపృథ్వీతథాతంపురుషమాత్మానంవిశ్వం సర్వోపాదానత్వేనసర్వాత్మకం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణైస్సంపన్నంకథయిష్యామి, విశ్వేసర్వేలోకప్రసిద్ధాదేవతిర్యఙ్మనుష్యాదీనాంమూర్ధానోఽస్యైవేతివిశ్వమూర్ధా, ఏకస్యైవ సర్వేషు తేషుప్రతిబింబభావేనప్రవిష్టత్వాత్ ఏవంవిశ్వభుజత్వాదియోజనా । సర్వభూతేష్వేకశ్చరతిఅవగచ్ఛతిసర్వజ్ఞఇత్యర్థః । స్వైరచారీస్వతంత్రః, నాస్యనియంతాకశ్చిదస్తి సర్వేశ్వరఇత్యర్థః । యథాసుఖమితి - విశోకానందస్వరూపఇతియావత్

చ ప్రాప్తిరహితస్యాసాధకత్వాత్ । భవతిచాన్యామనోర్మాహాత్మ్యంప్రఖ్యాపయంతీ శ్రుతిః ‘యద్వైకించమనురవదత్తద్భేషజ’మితి । మనునాచ ‘సర్వభూతేషుచాత్మానంసర్వభూతానిచాత్మని । సంపశ్యన్నాత్మయాజీ వై స్వారాజ్యమధిగచ్ఛతీ’తి సర్వాత్మత్వదర్శనం ప్రశంసతా కాపిలంమతం నింద్యతఇతిగమ్యతే । కపిలోహినసర్వాత్మత్వదర్శనమనుమన్యతే, ఆత్మభేదాభ్యుపగమాత్ । మహాభారతేపి ‘బహవఃపురుషాబ్రహ్మన్నుతాహోఏకఏవత్వి’తివిచార్య ‘బహవఃపురుషారాజన్సాంఖ్యయోగవిచారిణా’మితిపరపక్షముపన్యస్యతద్వ్యుదాసేన ‘బహూనాంపురుషాణాం హియథైకాయోనిరుచ్యతే । తథాతంపురుషంవిశ్వమాఖ్యాస్యామిగుణాధిక’మిత్యుపక్రమ్య ‘మమాంతరాత్మాతవచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాంసాక్షిభూతోఽసౌనగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిత్ ॥విశ్వమూర్ధావిశ్వభుజోవిశ్వపాదాక్షినాసికః । ఏకశ్చరతిభూతేషుస్వైరచారీయథాసుఖ’మితి సర్వాత్మతైవనిర్ధారితా।శ్రుతిశ్చసర్వాత్మతాయాంభవతి ‘యస్మిన్సర్వాణిభూతాని ఆత్మైవాభూద్విజానతః।తత్రకోమోహః కశ్శోకఏకత్వమనుపశ్యత’ఇతి, ఏవంవిధా । అతశ్చాత్మభేదకల్పనయాపికాపిలస్యతంత్రస్య వేదవిరుద్ధత్వం వేదానుసారిమనువచనవిరుద్ధత్వంచ నకేవలంస్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవేతి వేదస్యహి నిరపేక్షంస్వార్థే ప్రామాణ్యంరవేరివరూపవిషయేపురుషవచసాంతుమూలాంతరాపేక్షం వక్తృస్మృతివ్యవహితంచేతివిప్రకర్షః, తస్మాద్వేదవిరుద్ధవిషయేస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగోనదోషః ॥ ...

కుతశ్చస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగోనదోషః ॥

సూ. ౨. ॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః ॥

ప్రధానాదితరాణియానిప్రధానపరిణామత్వేనస్మృతౌకల్పితానిమహదాదీని నతానివేదేలోకేచోప

కాపిలతంత్రస్యవేదమూలస్మృతివిరోధముక్త్వా సాక్షాద్వేదవిరోధమాహ॥శ్రుతిశ్చేతి ॥ యస్మిన్జ్ఞానకాలే।నకేవలంస్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవవేదవిరుద్ధంకింతుఆత్మభేదకల్పనయాపీతిసిద్ధమితి సంబంధః స్మృతివిరోధేవేదస్యైవాప్రామాణ్యంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥వేదస్యహీతి॥వేదస్యప్రామాణ్యంస్వతస్సిద్ధమపౌరుషేయత్వాత్ పౌరుషేయవాక్యానాంస్వార్థస్మృతితన్మూలానుభవయోఃకల్పనయాప్రామాణ్యంవిజ్ఞేయమితివ్యవహితం, పరతఃప్రామాణ్యమితివిప్రకర్షః, శ్రుతిస్మృత్యోర్విశేషఇత్యక్షరార్థః । సమయోర్విరోధేహినిరవకాశేనసావకాశంబాధ్యం ఇహ స్వతఃపరతఃప్రామాణ్యయోర్వైషమ్యాత్ ఝటితినిశ్చితప్రామాణ్యేనచానుపసంజాతవిరోధినావేదవాక్యేనవిరుద్ధస్మృతేరేవబాధఇతిభావః । తస్మాదితి,విశేషాదిత్యర్థః, భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదితిభావః ॥ ... ... *

౨. మహదహంకారౌతావదప్రసిద్ధౌ అహంకారప్రకృతికత్వేనతన్మాత్రాణ్యప్యప్రసిద్ధానిస్మర్తుంనశక్యంతఇత్యాహ॥ ఇత

రేషాం చేతి॥ నను 'మహతః పరమవ్యక్త'మితి శ్రుతిప్రసిద్ధాని మహదాదీనీత్యత ఆహ ॥ యదపీతి ॥ సూత్రతాత్పర్యమాహ ॥ కార్యేతి ॥ సాంఖ్యస్మృతేర్మహదాదిష్వివ ప్రధానేపి ప్రామాణ్యం నేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః । సాంఖ్యస్మృతిబాధేపి తదుక్త యుక్తీనాం కథం బాధ ఇత్యత ఆహ ॥ తర్కేతి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... ...❁

౩. బ్రహ్మణ్యుక్తసమన్వయః ప్రధానవాదియోగస్మృత్యా విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వన్యాయమతిదిశతి ॥ ❁ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇతి ❁ అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్ సంగత్యాదికం ద్రష్టవ్యం । పూర్వత్రానుక్తశిరాశం పూర్వపక్షమాహ ॥ అస్తిహ్యత్రేతి ॥ నిదిధ్యాసనం యోగః । త్రీణ్యురోగ్రీవాశిరాంస్యున్నతాని యస్మిన్ శరీరే తత్ త్ర్యున్నతం త్రిరున్నతమితి పాఠశ్చేత్ ఛాందసః । యుంజీతేతి శేషః । న కేవలం యోగే విధిః కింతు యోగస్య జ్ఞాపకాన్యర్థవాదవాక్యాన్యపి సంతీత్యాహ॥ లింగాని చేతి ॥ తాం పూర్వోక్తాం ధారణాం యోగవిదో యోగం పరమం తప ఇతి మన్యంతే । ఉక్తాలభ్యంతే, భూతేంద్రియాణి తావత్ లోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్ శక్యంతే స్మర్తుం । అలోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్తు మహదాదీనాం షష్ఠస్యేవేంద్రియార్థస్య న స్మృతిరవకల్పతే । యదపి క్వచిత్తత్పరమివ శ్రవణమవభాసతే తదప్యతత్పరం వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర । కార్యస్మృతేరప్రామాణ్యాత్ కారణస్మృతేరప్యప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యభిప్రాయః, తస్మాదపి న స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో దోషః । తర్కావష్టంభం తు 'న విలక్షణత్వా'దిత్యారభ్యోన్మథిష్యతి॥... ... ...❁

❁ సూ ॥ ౩ ॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ॥ ❁

ఏతేన సాంఖ్యస్మృతిప్రత్యాఖ్యానేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యాఖ్యాతా ద్రష్టవ్యేత్యతిదిశతి, తత్రాపి శ్రుతివిరోధేన ప్రధానం స్వతంత్రమేవ కారణం మహదాదీని చ కార్యాణ్యలోకవేదప్రసిద్ధాని కల్ప్యంతే । నన్వేవం సతి సమానన్యాయత్వాత్ పూర్వేణైవైతద్గతం కిమర్థం పునరతిదిశ్యతే, అస్తి హ్యత్రాభ్యధికాశంకా సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయో హి యోగో వేదే విహితః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి 'త్రిరున్నతం స్థాప్య సమం శరీర'మిత్యాదినా చాసనాదికల్పనాపురస్సరం బహుప్రపంచం యోగవిధానం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది దృశ్యతే, లింగాని చ వైదికాని యోగవిషయాణి సహస్రశ ఉపలభ్యంతే, 'తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరామింద్రియధారణా'మితి 'విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్న'మితి చైవమాదీని । యోగశాస్త్రేపి 'అథ తద్దర్శనాభ్యుపాయో యోగ' ఇతి సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయత్వేనైవ యోగోఽంగీక్రియతే, అతస్సంప్రతిపన్నార్థైకదేశత్వాదష్టకాదిస్మృతివద్యోగస్మృతిరప్యనపవదనీయా భవిష్యతీతి । ఇయమభ్యధికాశంకాఽతిదేశేన నివర్త్యతే । అర్థైకదేశసంప్రతిపత్తావప్యర్థైకదేశవిప్రతిపత్తేః పూర్వోక్తాయా దర్శనాత్ । సతీష్వప్యధ్యాత్మవిషయాసు బహ్వీషు స్మృతిషు సాంఖ్యయోగస్మృత్యోరేవ నిరాకరణాయ యత్నః కృతః, సాంఖ్యయోగౌ హి పరమపురుషార్థసాధనత్వేన లోకే ప్రఖ్యాతౌ శిష్టైశ్చ పరిగృహీతౌ లింగేన చ శ్రౌతేనోపబృంహితౌ 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్నం

మేతాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగవిధిం ధ్యానప్రకారం చ మృత్యుప్రసాదాన్నచికేతా లబ్ధ్వా బ్రహ్మప్రాప్త ఇతి సంబంధః । యోగస్మృతిః ప్రధానాదితత్త్వాంశేపి ప్రమాణత్వేన స్వీకార్యా । సంప్రతిపన్నః ప్రామాణికోఽర్థైకదేశో యోగరూపో యస్యాస్తత్త్వాదిత్యర్థః । 'అష్టకాః కర్తవ్యాః గురురనుగంతవ్య' ఇత్యాదిస్మృతీనాం వేదావిరుద్ధార్థకత్వాత్ మూలశ్రుత్యనుమానేన ప్రామాణ్యముక్తం ప్రమాణలక్షణే । ఏవం యోగస్మృతేర్యోగే ప్రామాణ్యాత్తత్త్వాంశేపి ప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షమనూద్య సిద్ధాంతయతి ॥ ఇయమితి ॥ నను బౌద్ధాదిస్మృతయోఽత్ర కిమితి న నిరాకృతా ఇత్యత ఆహ ॥ సతీష్వపీతి ॥ తాసాం ప్రతారకత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదశిష్టైః పశుప్రాయైర్గృహీతత్వాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చాత్రోపేక్షితమితి భావః ॥ తత్కారణమితి॥ తేషాం ప్రకృతానాం కామానాం కారణం సాంఖ్యయోగాభ్యాం వివేకధ్యానాభ్యామభిపన్నం ప్రత్య

క్తయా ప్రాప్తం దేవం జ్ఞాత్వా సర్వపాశైరవిద్యాదిభిర్ముచ్యత ఇత్యర్థః। సమూలత్వేన స్మృతిద్వయస్య నిరాసః కిమితి కృత ఇత్యత ఆహ ॥ నిరాకరణం త్వితి ॥ ఇతి హేతోః, కృతమితి శేషః। ప్రత్యాసత్తేరితి॥ శ్రుతిస్థ సాంఖ్యయోగశబ్దయోస్సజాతీయశ్రుత్యర్థగ్రాహిత్వాదితి యావత్। కిం సర్వాంశేషు స్మృత్యప్రామాణ్యం, నేత్యాహ ॥ యేనత్వంశేనేతి ॥ బ్రహ్మవాదస్య కణభక్షాదిస్మృతిభిర్విరోధమాశంక్యాతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ శ్రుతివిరోధేనేత్యర్థః। ఉపకారకబాధో నయుక్త ఇత్యాశంక్య యోఽంశ ఉపకారకస్స న బాధ్యః కింతు తత్త్వాంశ ఇత్యాహ ॥ తాన్యపీతి ॥ తర్కోఽనుమానం తదనుగ్రాహికా యుక్తిరుపపత్తిః। స్మృతీనామప్రామాణ్యాత్తాభిస్సమన్వయస్య న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥ ❀

౪. ❀ నవిలక్షణత్వాత్ ❀ వృత్తానువాదేనాస్యాధికరణస్య తాత్పర్యమాహ॥ బ్రహ్మాస్యేతి॥ పూర్వపక్షమాక్షిపతి॥ కుతః పున

జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైరితి। నిరాకరణం తు న సాంఖ్యస్మృతిజ్ఞానేన వేదనిరపేక్షేణ యోగమార్గేణ వా నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి। శ్రుతిర్హి వైదికాదాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదన్యన్నిశ్శ్రేయససాధనం వారయతి 'తమేవ విదిత్వాఽతి మృత్యుమేతి, నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి। ద్వైతినో హి తే సాంఖ్యా యోగాశ్చ నాత్మైకత్వదర్శినః। యత్తు దర్శనముక్తం 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్న'మితి వైదికమేవ తత్ర జ్ఞానం ధ్యానం చ సాంఖ్యయోగశబ్దాభ్యామభిలప్యేతే ప్రత్యాసత్తేరిత్యవగంతవ్యం, యేనత్వంశేన న విరుధ్యేతే తేనేష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మృత్యోస్సావకాశత్వం। తద్యథా 'అసంగో హ్యయం పురుష' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ పురుషస్య విశుద్ధత్వం నిర్గుణపురుషనిరూపణేన సాంఖ్యైరనుగమ్యతే। తథా చ యోగైరపి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహ' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ నివృత్తినిష్ఠత్వం ప్రవ్రజ్యాద్యుపదేశేనానుగమ్యతే। ఏతేన సర్వాణి తర్కస్మరణాని ప్రతివక్తవ్యాని, తాన్యపి తర్కోపపత్తిభ్యాం తత్త్వజ్ఞానాయోపకుర్వంతీతి చేత్, ఉపకుర్వంతు నామ, తత్త్వజ్ఞానం తు వేదాంతవాక్యేభ్య ఏవ భవతి 'నావేదవిన్మనుతే తం బృహంతం, తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః॥ ... ... ❀

❀ సూ॥ ౪ ॥ నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్॥ ❀

బ్రహ్మాస్య జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్య పక్షస్యాక్షేపః స్మృతినిమిత్తః పరిహృతః, తర్కనిమిత్త ఇదానీమాక్షేపః పరిహ్రియతే। కుతః పునరస్మిన్నవధారితే ఆగమార్థే తర్కనిమిత్తస్యాక్షేపస్యావకాశః। నను ధర్మ ఇవ బ్రహ్మణ్యప్యనపేక్ష ఆగమో భవితుమర్హతి, భవేదయమవష్టంభో యది ప్రమాణాంతరానవగాహ్య ఆగమమాత్రప్రమేయోఽయమర్థస్స్యాదనుష్ఠేయరూప ఇవ ధర్మః, పరినిష్పన్నరూపం తు బ్రహ్మావగమ్యతే। పరినిష్పన్నే చ వస్తుని ప్రమాణాంతరాణామస్త్యవకాశో యథా పృథివ్యాదిషు। యథా చ శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధే సత్యేకవశేనేతరా నీయంతే, ఏవం ప్రమాణాంతరవిరోధేఽపి తద్వశేనైవ శ్రుతిర్నీయేత దృష్టసాధర్మ్యేణ చాదృష్టమర్థం సమర్పయంతీ యుక్తిరనుభవస్య సన్నికృ

రితి ॥ అనవకాశే హేతుమాహ ॥ నను ధర్మ ఇవేతి ॥ మానాంతరానపేక్షే వేదైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మణ్యనుమానాత్మకతర్కస్యాప్రవేశాత్తేనాక్షేపస్యానవకాశః, భిన్నవిషయత్వాత్తర్కవేదయోరిత్యర్థః। సిద్ధస్య మానాంతరగమ్యత్వాదేకవిషయత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షం సమర్థయతే ॥ భవేదయమితి ॥ అవష్టంభో దృష్టాంతః। నన్వేకవిషయత్వేన విరోధే సతి శ్రుతివిరోధాన్మానాంతరమేవ బాధ్యతామిత్యత ఆహ ॥ యథా చేతి ॥ ప్రబలశ్రుత్యా దుర్బలశ్రుతిబాధవన్నిరవకాశమానాంతరేణ లక్షణావృత్త్యా సావకాశశ్రుతినయనం యుక్తమిత్యర్థః। కించ బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య మోక్షహేతుత్వేన ప్రధానస్యాంతరంగం తర్కస్తస్యాపరోక్షదృష్టాంతగోచరత్వేన ప్రధానవదపరోక్షార్థవిషయత్వాత్, శబ్దస్తు బహిరంగం పరోక్షార్థకత్వాత్ అతస్తర్కేణ బాధ్యత ఇత్యాహ ॥ దృష్టేతి॥ ఐతిహ్యమాత్రేణ పరోక్షతయేతి యావత్। అనుభ

ఉస్య ప్రాధాన్యం దర్శయతి ॥ అనుభవావసానం చేతి ॥ ‘నైషా తర్కేణ మతి’రిత్యర్థవాదేన తర్కస్య నిషేధమాశఙ్క్య విధివిరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ శ్రుతిరపీతి ॥ ఏవం పూర్వపక్షం సమర్థ్య చేతనబ్రహ్మకారణవాదివేదాన్తసమన్వయః, క్షిత్యాదికం న చేతనప్రకృతికం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటవదితి సాంఖ్యయోగన్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే స్మృతేర్మూలాభావాత్ దుర్బలత్వేఽప్యనుమానస్య వ్యాప్తిమూలత్వేన ప్రాబల్యాత్తేన విరుధ్యత ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి ॥ నవిలక్షణత్వాదితి ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేతి పూర్వవత్ఫలం, జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం, తద్విలక్షణత్వాత్, యద్యద్విలక్షణం తన్న తత్ప్రకృతికం యథా మృద్విలక్షణా రుచకాదయ ఇత్యర్థః । సుఖదుఃఖమోహాః సత్త్వరజస్తమాంసి తథా చ జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ య

ష్యతే, విప్రకృష్యతే తు శ్రుతిరైతిహ్యమాత్రేణ స్వార్థాభిధానాత్ । అనుభవావసానం చ బ్రహ్మవిజ్ఞానమవిద్యాయా నివర్తకం మోక్షసాధనం చ దృష్టఫలతయేష్యతే । శ్రుతిరపి ‘శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇతి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధతీ తర్కమప్యత్రాదర్తవ్యం దర్శయతి, అతస్తర్కనిమిత్తః పునరాక్షేపః క్రియతే, నవిలక్షణత్వాదస్యేతి । యదుక్తం చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేతి తన్నోపపద్యతే । కస్మాద్విలక్షణత్వాదస్య వికారస్య ప్రకృత్యాః । ఇదం హి బ్రహ్మకార్యత్వేనాభిప్రేయమాణం జగద్బ్రహ్మవిలక్షణమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, బ్రహ్మ చ జగద్విలక్షణం చేతనం శుద్ధం చ శ్రూయతే । న చ విలక్షణత్వే ప్రకృతివికారభావో దృష్టః, న హి రుచకాదయో వికారా మృత్ప్రకృతికా భవన్తి శరావాదయో వా సువర్ణప్రకృతికాః, మృదైవ తు మృదన్వితా వికారాః ప్రక్రియన్తే, సువర్ణేన చ సువర్ణాన్వితాః, తథేదమపి జగదచేతనం సుఖదుఃఖమోహాన్వితం సదచేతనస్యైవ సుఖదుఃఖమోహాత్మకస్య కారణస్య కార్యం భవితుమర్హతి న విలక్షణస్య బ్రహ్మణః, బ్రహ్మవిలక్షణత్వం చాస్య జగతోఽశుద్ధ్యచేతనత్వదర్శనాదవగన్తవ్యం । అశుద్ధం హీదం జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా ప్రతీయతే ప్రీతిపరితాపవిషాదాదిహేతుత్వాత్ స్వర్గనరకాద్యుచ్చావచప్రపఞ్చత్వాచ్చ । అచేతనం చేదం జగచ్చేతనం ప్రతి కార్యకరణభావేనోపకరణభావోపగమాత్, న హి సామ్యే సత్యుపకార్యోపకారకభావో భవతి, న హి ప్రదీపౌ పరస్పరముపకురుతః । నను చేతనమపి కార్యకరణం స్వామిభృత్యన్యాయేన భోక్తురుపకరిష్యతి, న, స్వామిభృత్యయోరప్యచేతనాంశస్యైవ చేతనం ప్రత్యుపకారకత్వాత్ । యో హ్యేకస్య చేతనస్య పరిగ్రహో బుద్ధ్యాదిరచేతనభాగః స ఏవాన్యస్య చేతనస్యోపకరోతి న తు స్వయమేవ చేతనశ్చేతనాన్తరస్య ఉపకరోత్యపకరోతి వా, నిరతిశయా హ్యకర్తారశ్చేతనా ఇతి సాంఖ్యా మన్యన్తే, తస్మాదచేతనం కార్యకరణం । న చ కాష్ఠలోష్టాదీనాం చేతనత్వే కిఞ్చిత్ప్రమాణమస్తి, ప్రసిద్ధశ్చాయం చేతనాచేతనవిభాగో లోకే, తస్మాద్బ్రహ్మవిలక్షణత్వాన్నేదం జగత్తత్ప్రకృతికం । యోఽపి కశ్చిదాచక్షీత శ్రుత్వా జగతశ్చేతనప్రకృతికతాం తద్బలేనైవ సమస్తం జగచ్చేతనమవగమిష్యామి ప్రకృతిరూపస్య వికారేఽన్వయదర్శనాత్, అవిభావనం తు చై

దిత్థం తత్తథా యథా మృదన్వితా ఘటాదయ ఇత్యాహ ॥ మృదైవేతి ॥ జగద్విలక్షణత్వం బ్రహ్మణః సాధయతి ॥ బ్రహ్మవిలక్షణత్వం చేతి ॥ యథైక ఏవ స్త్రీపిణ్డః పతిసపత్న్యుపపతీనాం ప్రీతిపరితాపవిషాదాదీన్ కరోతి ఏవమన్యేఽపి భావా ద్రష్టవ్యాః । తత్ర ప్రీతిస్సుఖం, పరితాపః శోకః, విషాదో భ్రమః, ఆదిపదాత్ రాగాదిగ్రహః । ఉభయోశ్చేతనత్వసామ్యాదుపకార్యోపకారకభావో న స్యాదిత్యయుక్తం । స్వామిభృత్యయోర్వ్యభిచారాదితి శఙ్కతే ॥ నను చేతనమితి ॥ భృత్యదేహస్యైవ స్వామిచేతనోపకారకత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ ఉత్కర్షాపకర్షశూన్యత్వాచ్చేతనానాం మిథో నోపకారకత్వమిత్యాహ ॥ నిరతిశయా ఇతి ॥ తస్మాదుపకారకత్వాత్ । శ్రుతచేతనప్రకృతికత్వబలేన జగచ్చేతనమేవేత్యేకదేశిమతముత్థాపయతి ॥ యోఽపీతి ॥ ఘటాదేశ్చేతనత్వమనుపలబ్ధిబాధితమిత్యత ఆహ ॥ అవిభావనం త్వితి ॥ అన్తఃకర

ణాన్యపరిణామత్వాత్ సతోఽపి చైతన్యస్యానుపలబ్ధిరిత్యర్థః । అంతఃకరణాదన్యస్య వృత్త్యుపరాగదశాయామేవ చైతన్యాభివ్యక్తిర్నాన్యదేతి భావః । వృత్త్యభావే చైతన్యస్యానభివ్యక్తౌ దృష్టాంతః ॥ యథేతి ॥ ఆత్మానాత్మనోశ్చేతనత్వే స్వస్వామిభావః కుత ఇత్యత ఆహ ॥ ఏతస్మాదేవేతి ॥ సామ్యేఽపి ప్రాతిస్వికస్వరూపవిశేషాచ్ఛేషశేషిత్వే దృష్టాంతః । యథా చేతి ॥ చేతనాచేతనభేదః కథమిత్యత ఆహ ॥ ప్రవిభాగేతి ॥ చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యామిత్యర్థః । సర్వస్య చేతనత్వమేకదేశ్యుక్తమంగీకృత్య సాంఖ్యః పరిహరతి ॥ తేనాపీతి ॥ అంగీకారం త్యక్త్వా సూత్రశేషేణ పరిహరతి ॥ న చేత్యాదినా ॥ ఇతర

తన్యస్య పరిణామవిశేషాద్భవిష్యతి, యథా స్పష్టచైతన్యానామప్యాత్మనాం స్వాపమూర్ఛాద్యవస్థాసు చైతన్యం న విభావ్యతే, ఏవం కాష్ఠలోష్టాదీనామపి చైతన్యం న విభావయిష్యతే। ఏతస్మాదేవ చ విభావితత్వావిభావితత్వకృతాద్విశేషాద్రూపాదిభావాభావాభ్యాం చ కార్యకరణానామాత్మనాం చ చేతనత్వావిశేషేఽపి గుణప్రధానభావో న విరోత్స్యతే । యథా చ పార్థివత్వావిశేషేఽపి మాంససూపౌదనాదీనాం ప్రత్యాత్మవర్తినో విశేషాత్ పరస్పరోపకారిత్వం భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి, ప్రవిభాగప్రసిద్ధిరప్యత ఏవ న విరోత్స్యత ఇతి । తేనాపి కథంచిచ్చేతనత్వాచేతనత్వలక్షణం విలక్షణత్వం పరిహ్రియతే । శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణం తు విలక్షణత్వం నైవ పరిహ్రియతే, న చేతరదపి విలక్షణత్వం పరిహర్తుం శక్యత ఇత్యాహ ॥ తథాత్వం చ శబ్దాదితి ॥ అనవగమ్యమానమేవ హీదం లోకే సమస్తస్య వస్తునశ్చేతనత్వం చేతనప్రకృతికత్వశ్రవణాచ్ఛబ్దశరణతయా కేవలయోత్ప్రేక్ష్యేత, తచ్చ శబ్దేనైవ విరుధ్యతే, యతః శబ్దాదపి తథాత్వమవగమ్యతే। తథాత్వమితి ప్రకృతం విలక్షణత్వం కథయతి। శబ్ద ఏవ 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే'తి కస్యచిద్భాగస్యాచేతనతాం శ్రావయన్ చేతనాద్బ్రహ్మణో విలక్షణమచేతనం జగచ్ఛ్రావయతి ॥ నను చేతనత్వమపి క్వచిదచేతనత్వాభిమతానాం భూతేంద్రియాణాం శ్రూయతే, యథా 'మృదబ్రవీదాపోఽబ్రువ'న్నితి 'తత్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షంతే'తి చైవమాద్యా భూతవిషయా చేతనత్వశ్రుతిః, ఇంద్రియవిషయాపి 'తే హేమే ప్రాణా అహంశ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్ము'రితి 'తే హ వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయే'తి చైవమాద్యేంద్రియవిషయేతి । అత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ...

సూ. ౫ ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ॥

తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి । న ఖలు మృదబ్రవీదిత్యేవంజాతీయకయా శ్రుత్యా భూతేంద్రియాణాం చేతనత్వమాశంకనీయం, యతోఽభిమానివ్యపదేశ ఏషః । మృదాద్యభిమానినో వాగాద్యభిమానినశ్చ చేతనా దేవతా వదనవిసంవదనాదిషు చేతనోచితేషు వ్యవహారేషు వ్యపదిశ్యంతే న భూతేంద్రియమాత్రం। కస్మాత్, విశేషానుగతిభ్యాం । విశేషో హి భోక్తౄణాం భూతేంద్రియాణాం చ చేతనాచేతనప్రవిభాగలక్షణః ప్రాగభిహితః, సర్వచేతనతాయాం చాసౌ నోపపద్యేత । అపి చ కౌషీతకినః ప్రాణసంవాదే కరణమాత్రాశంకావినివృత్తయే తదధిష్ఠాతృచేతనపరిగ్రహాయ దేవతాశబ్దేన విశింషంతి 'ఏతా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానా' ఇతి 'తా వా ఏతాస్సర్వా దేవతాః ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వే'తి చ (కౌ

చ్చేతనాచేతనత్వరూపం వైలక్షణ్యం తథాత్వశబ్దార్థః । శ్రుతార్థాపత్తిశ్శబ్దేన బాధ్యేతి భావః॥ శ్రుతిసాహాయ్యాన్న బాధ్యేత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యామాశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ... ...

౫. మృదాదీనాం వక్తృత్వాదిశ్రుతేస్తదభిమానివిషయత్వాత్ తయా 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే'తి చేతనాచేతనవిభాగశబ్దస్యోపచరితార్థత్వమయుక్తమితి సాంఖ్యస్సమాధత్తే ॥ అభిమానీతి ॥ విసంవదనం వివాదః, న భూతమాత్రమింద్రియమాత్రం వా చేతనత్వేన వ్యపదిశ్యతే। లోకవేదప్రసిద్ధవిభాగబాధాయోగాదిత్యర్థః । విశేషపదస్యార్థాంతరమాహ ॥ అపి చేతి ॥ అహంశ్రేయసే స్వస్వశ్రేష్ఠత్వాయ ప్రాణా వివదమానా ఇత్యుక్తప్రాణానాం చేతనవాచిదేవతాపదేన విశేషి

తత్త్వాత్ , ప్రాణాదిపదైరభిమానివ్యపదేశ ఇత్యర్థః । ప్రాణేనిశ్శ్రేయసంశ్రైష్ఠ్యంవిదిత్వాప్రాణాధీనాజాతాఇత్యన్వయః । అనుగతింబహుధావ్యాచష్టే ॥ అనుగతాశ్చేతి ॥ తస్మైప్రాణాయ, బలిహరణం వాగాదిభిస్స్వీయవసిష్ఠత్వాదిగుణసమర్పణంకృతం । తేజఆదీనామీక్షణంత్వయైవేక్షత్యధికరణేచేతనవిషయతయావ్యాఖ్యాతంద్రష్టవ్యమిత్యర్థః । యస్మాన్నాస్తిజగతశ్చేతనత్వంతస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః ॥ ... ... ❋

౬. కింయత్కించిద్వైలక్షణ్యం హేతుః బహువైలక్షణ్యంవా, ఆద్యేవ్యభిచారమాహ ॥నాయమేకాంతోదృశ్యతేహీతి ॥ హేతోరసత్త్వాన్నవ్యభిచారఇతిశంకతే ॥నన్వితి ॥యత్కించిద్వైలక్షణ్యమస్తీతివ్యభిచారఇత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ శరీర

౨ - ౧౮) అనుగతాశ్చసర్వత్రాభిమానిన్యశ్చేతనాదేవతామంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణాదిభ్యోఽవగమ్యంతే ‘అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖంప్రావిశ’దిత్యేవమాదికాచ శ్రుతిః కరణేష్వనుగ్రాహికా దేవతా అనుగతాదర్శయతి , ప్రాణసంవాదవాక్యశేషేచ ‘తేహప్రాణాః ప్రజాపతింపితరమేత్యోచు’రితి శ్రైష్ఠ్యనిర్ధారణాయ ప్రజాపతిగమనం తద్వచనాచ్చైకైకోత్క్రమణె నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రాణశ్రైష్ఠ్యప్రతిపత్తిః, ‘తస్మైబలిహరణ’మితి చైవంజాతీయకోఽస్మదాదిష్వివ వ్యవహారోఽనుగమ్యమానోఽభిమానివ్యపదేశంద్రఢయతి , ‘తత్తేజఐక్షతే’త్యపి పరస్యాఏవదేవతాయాఅధిష్ఠాత్ర్యాస్స్వవికారేష్వనుగతాయాఇయమీక్షావ్యపదిశ్యతఇతి ద్రష్టవ్యం ,తస్మాద్విలక్షణమేవేదంబ్రహ్మణోజగద్విలక్షణత్వాచ్చనబ్రహ్మప్రకృతికమిత్యాక్షిప్తేప్రతివిధత్తే ॥ ... ... ❋

॥ సూ॥ ౬॥ దృశ్యతేతు ॥

తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. యదుక్తంవిలక్షణత్వాన్నేదంజగత్ బ్రహ్మప్రకృతికమితి నాయమేకాన్తోదృశ్యతేహిలోకే చేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యఃపురుషాదిభ్యోవిలక్షణానాం కేశనఖాదీనాముత్పత్తిరచేతనత్వేనప్రసిద్ధేభ్యోగోమయాదిభ్యోవృశ్చికాదీనాం। నన్వచేతనాన్యేవపురుషాదిశరీరాణ్యచేతనానాం కేశనఖాదీనాంకారణాని అచేతనాన్యేవవృశ్చికాదిశరీరాణ్యచేతనానాంగోమయాదీనాంకార్యాణీతి, ఉచ్యతే, ఏవమపికించిదచేతనంచేతనస్యాయతనభావముపగచ్ఛతికించిన్నేత్యస్త్యేవవైలక్షణ్యం । మహాంశ్చాయంపారిణామికఃస్వభావవిప్రకర్షఃపురుషాదీనాం కేశనఖాదీనాంచ రూపాదిభేదాత్, తథాగోమయాదీనాంవృశ్చికాదీనాంచ,అత్యంతసారూప్యేచప్రకృతివికారభావఏవప్రలీయేత, అథోచ్యేత,అస్తికశ్చిత్పార్థివత్వాదిస్వభావఃపురుషాదీనాం కేశనఖాదిష్వనువర్తమానో గోమయాదీనాంచవృశ్చికాదిష్వితి, బ్రహ్మణోపితర్హిసత్తాలక్షణఃస్వభావఆకాశాదిష్వనువర్తమానోదృశ్యతే । విలక్షణత్వేనచకారణేనబ్రహ్మప్రకృతికత్వం జగతోదూషయతా కిమశేషస్యబ్రహ్మస్వభావస్యాననువర్తనంవిలక్షణత్వమభిప్రేయతే ఉతయస్యకస్యచిత్ , అథచైతన్యస్యేతివక్తవ్యం । ప్రథమేవికల్పేసమస్తప్రకృతి వికారభావోచ్ఛేదప్రసంగః । నహ్యసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావఇతిభవతి । ద్వితీయేచాసిద్ధత్వం ,దృశ్యతేహిసత్తాలక్షణోబ్రహ్మస్వభావఆకాశాదిష్వనువర్తమానఇత్యుక్తం । తృతీయేతుదృష్టాంతాభావః,కింహియచ్చైతన్యకేశాదీనాంచప్రాణిత్వాప్రాణిత్వరూపంవైలక్షణ్యమస్తీత్యర్థః । ద్వితీయేపితత్త్రైవవ్యభిచారమాహ ॥ మహానితి ॥ పారిణామికః కేశాదీనాంస్వగతపరిణామాత్మకఇత్యర్థః । కించ యయోః ప్రకృతివికారభావస్తయోస్సాదృశ్యంవదతి॥ వక్తవ్యం కిమాత్యంతికం యత్కించిద్వేతి । ఆద్యేదోషమాహ ॥ అత్యంతేతి ॥ ద్వితీయమాశంక్య బ్రహ్మజగతోరపితత్సత్త్వాత్ప్రకృతివికృతిత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అథేత్యాదినా॥ విలక్షణత్వంవికల్ప్యదూషణాంతరమాహ ॥ విలక్షణత్వేనేత్యాదినా॥ జగతిసమస్తస్యబ్రహ్మస్వభావస్యచేతనత్వాదేరననువర్తమానాన్నబ్రహ్మకార్యత్వమితిపక్షేసర్వసామ్యేప్రకృతివికారత్వమిత్యుక్తంస్యాత్ తదసంగతమిత్యాహ ॥ ప్రథమఇతి ॥ తృతీయేతుదృష్టాంతాభావఇతి । నచజగన్నబ్రహ్మ

ప్రకృతికమచేతనత్వాదవిద్యావదితి దృష్టాంతోఽస్తీతి వాచ్యం, అనాదిత్వస్యోపాధిత్వాత్ । నచధ్వంసే సాధ్యావ్యాపకతా, తస్యాపి కార్యసంస్కారాత్మకస్య భావత్వేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వాదభావతాగ్రహేచ అనాదిభావత్వస్యోపాధిత్వాదితి, సంప్రతికల్పత్రయసాధారణందోషమాహ ॥ ఆగమేతి॥ పూర్వోక్తమనూద్యబ్రహ్మణశ్శుష్కతర్కావిషయత్వాత్సంభవాన్నతర్కేణాక్షేపఇత్యాహ ॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ లింగసాదృశ్యపదప్రవృత్తినిమిత్తానామభావాదనుమానోపమానశబ్దానామగోచరః, అతోబ్రహ్మలక్షణయా వేదైకవేద్యమిత్యర్థః - ఏషాబ్రహ్మణిమతిస్తర్కేణ స్వతంత్రేణనాపనేయానసంపాదనీయా యద్వాకుతర్కేణనబాధనీయాకుతార్కికాదన్యేనైవవేదవిదాచార్యేణప్రోక్తామతిః సుజ్ఞానాయానుభవాయఫలాయభవతి । హేప్రేష్ఠప్రియతమేతినచికేతసంప్రతి మృత్యోర్వచనం । ఇయంవివిధాసృష్టిర్యతః ఆసమంతాద్బభూవతంకోవాఅద్ధాసాక్షాద్వేద,తిష్ఠతువేదనంకఇహలోకేతంప్రవోచత్ ప్రాబ్రవోచత్ - ఛాందసోదీర్ఘలోపః, యథావద్వక్తాపినాస్తీత్యర్థః॥ప్రభవంజన్మనవిదుః-మమసర్వాదిత్వేనజన్మాభావాత్ । మిషేణమననవిధివ్యాజేనశు

తస్యైవానన్వితం తదబ్రహ్మప్రకృతికం దృష్టమితి బ్రహ్మకారణవాదినం ప్రత్యుదాహ్రియేత, సమస్తస్యాస్యవస్తుజాతస్యబ్రహ్మప్రకృతికత్వాభ్యుపగమాత్ । ఆగమవిరోధస్తుప్రసిద్ధఏవచేతనంబ్రహ్మజగతఃకారణం ప్రకృతిశ్చేత్యాగమతాత్పర్యస్య ప్రసాధితత్వాత్ । యత్తూక్తం పరినిష్పన్నత్వాత్ బ్రహ్మణిప్రమాణాంతరాణిసంభవేయురితితదపిమనోరథమాత్రం, రూపాద్యభావాద్ధినాయమర్థః ప్రత్యక్షస్యగోచరః, లింగాద్యభావాచ్చనానుమానాదీనామాగమమాత్రసమధిగమ్యఏవత్వయమర్థోధర్మవత్ । తథాచశ్రుతిః 'నైషాతర్కేణమతి రాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయప్రేష్ఠే'తి । 'కోఅద్ధావేద కఇహ ప్రవోచత్ ఇయంవిసృష్టిర్యతఆబభూవే'తి చైతేఋచౌసిద్ధానామపీశ్వరాణాం దుర్బోధతాం జగత్కారణస్యదర్శయతః । స్మృతిరపిభవతి 'అచింత్యాఃఖలుయేభావానతాంస్తర్కేణయోజయేత్ । ప్రకృతిభ్యఃపరంయచ్చ తదచింత్యస్యలక్షణ'మితి । 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయ మవికార్యోఽయముచ్యతే'ఇతి 'నమేవిదుస్సురగణాః ప్రభవంనమహర్షయః । అహమాదిర్హిదేవానాం మహర్షీణాంచసర్వశ'ఇతిచైవంజాతీయకా । యదపి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధచ్ఛబ్దఏవ తర్కమప్యాదర్తవ్యం దర్శయతీత్యుక్తం నానేనమిషేణశుష్కతర్కస్యాత్రాత్మలాభస్సంభవతి, శ్రుత్యనుగృహీతఏవహ్యత్రతర్కోఽనుభవాంగత్వేనాశ్రీయతే, స్వప్నాంతబుద్ధాంతయోరుభయో రితరేతర వ్యభిచారాదాత్మనోఽనన్వాగతత్వంసంప్రసాదేచప్రపంచపరిత్యాగేనసదాత్మనాసంపత్తేర్నిష్ప్రపంచసదాత్మకత్వం, ప్రపంచస్యచబ్రహ్మప్రభవత్వాత్ కార్యకారణానన్యత్వన్యాయేన బ్రహ్మావ్యతిరేక ఇత్యేవం జాతీయకః తర్కాప్రతిష్ఠానాదితిచకేవలస్యతర్కస్యవిప్రలంభకత్వందర్శయిష్యతి । యోపిచేతనకారణశ్రవణబలే

ష్కఃశ్రుత్యనపేక్షః, శ్రుత్యాతత్త్వేనిశ్చితేసత్యనుపశ్చాత్ పురుషదోషస్యాసంభావనాదేర్నిరాసాయ గృహీతః శ్రుత్యనుగృహీతఃతమాహ ॥ స్వప్నాంతేతి ॥ జీవస్యావస్థావతోదేహాదిప్రపంచయుక్తస్యనిష్ప్రపంచ బ్రహ్మైక్యమసంభవి ద్వైతగ్రాహిప్రమాణవిరోధాద్బ్రహ్మణశ్చాద్వితీయత్వమయుక్తమిత్యేవంశ్రుతార్థాసంభావనాయాం తన్నిరాసాయసర్వాస్వవస్థాస్వాత్మనోఽనుగతస్య వ్యభిచారిణీభిరవస్థాభిరనన్వాగతత్వమసంస్పృష్టత్వంఅవస్థానాంస్వాభావికత్వేవహ్న్యౌష్ణ్యాదివదాత్మవ్యభిచారాయోగాత్సుషుప్తౌప్రపంచభ్రాంత్యభావేసతాసోమ్యేత్యుక్తాభేదదర్శనాన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైక్యసంభవః, యథాఘటాదయోమృదభిన్నాస్తథాజగద్బ్రహ్మాభిన్నం తజ్జత్వా దిత్యాదిస్తర్క ఆశ్రీయత ఇత్యర్థః । ఇతోఽన్యాదృశతర్కస్యాత్రబ్రహ్మణ్యప్రవేశాదస్యచానుకూలత్వాన్నతర్కేణాక్షేపావకాశఇతిభావః ॥ బ్రహ్మణిశుష్కతర్కస్యాప్రవేశఃసూత్రసమ్మతఇత్యాహ ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి ॥ విప్రలంభకత్వమప్రమాణకత్వం । యదుక్తమేకదేశినా సర్వస్య జగతశ్చేతనత్వోక్త్యా విభాగ శ్రుత్యనుపపత్తిరితి దూషణం సాంఖ్యేన, తన్న, తేనవిభాగ

క్షిప్తేశ్చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యాంయోజయితుంశక్యత్వాత్ , సాంఖ్యస్యత్విదందూషణం వజ్రలేపాయతే, తత్ప్రధానకార్యత్వేసర్వస్యాచేతనత్వేన చేతనాచేతనకార్యవిభాగాసంభవాదిత్యాహ॥ యోఽపీత్యాదినా ॥సిద్ధాంతేచేతనాచేతనవైలక్షణ్యాంగీకారేకథంబ్రహ్మణఃప్రకృతిత్వమిత్యతఆహ ॥ ప్రత్యుక్తత్వాదితి ॥ అప్రయోజకత్వవ్యభిచారాభ్యాంనిరస్తత్వాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౭. కార్యముత్పత్తేః ప్రాగసదేవస్యాత్ స్వవిరుద్ధకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాదిత్యపసిద్ధాంతాపత్తిమాశంక్య మిథ్యాత్వాత్ కార్యస్యకాలత్రయేపికారణాత్మనాసత్త్వమవిరుద్ధమితిసమాధత్తే॥ అసదితిచేదిత్యాదినా॥అసత్త్వేఽపీతిసత్త్వని

నైవసమస్తస్యజగతశ్చైతనతాముత్ప్రేక్షితేతస్యాపి 'విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచే'తిచేతనాచేతన విభాగశ్రవణంవిభావనావిభావనాభ్యాం చైతన్యస్య శక్యతఏవయోజయితుం । పరస్యైవత్విదమపి విభాగశ్రవణనయుజ్యతే, కథం పరమకారణస్యహ్యత్రసమస్తజగదాత్మనాసమవస్థానం శ్రావ్యతే 'విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచాభవ'దితి । తత్రయథాచేతనస్యాచేతనభావోనోపపద్యతేవిలక్షణత్వాత్,ఏవమచేతనస్యాపిచేతనభావోనోపపద్యతే, ప్రత్యుక్తత్వాత్తువిలక్షణత్వస్యయథాశ్రుత్యైవచేతనం కారణం గ్రహీతవ్యంభవతి ॥ ... ... *

సూ. ౭ ॥ అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥

యదిచేతనంశుద్ధంశబ్దాదిహీనంచబ్రహ్మతద్విపరీతస్యాచేతనస్యాశుద్ధస్యశబ్దాదిమతశ్చ కార్యస్య కారణమిష్యేత, అసత్తర్హికార్యంప్రాగుత్పత్తేరితి ప్రసజ్యేత, అనిష్టంచైతత్సత్కార్యవాదినస్తవేతి చేత్, నైషదోషః, ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, ప్రతిషేధమాత్రంహీదంనాస్యప్రతిషేధస్యప్రతిషేధ్యమస్తి, నహ్యయంప్రతిషేధః ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వంకార్యస్యప్రతిషేద్ధుంశక్నోతి, కథం, యథైవహీదానీమిదంకార్యంకారణాత్మనాత్మవత్ ఏవంప్రాగుత్పత్తేరపీతిగమ్యతే। నహీదానీమపీదంకార్యంకారణాత్మానమంతరేణ స్వతంత్రమేవాస్తి 'సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదే'త్యాదిశ్రవణాత్ । కారణాత్మనాతుసత్త్వంకార్యస్యప్రాగుత్పత్తేరవిశిష్టం। నను శబ్దాదిహీనం బ్రహ్మ జగతఃకారణం, బాఢం, నతుశబ్దాదిమత్కార్యం కారణాత్మనాహీనం ప్రాగుత్పత్తేరిదానీంవాస్తీతి, తేననశక్యతేవక్తుంప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యమితి । విస్తరేణచైతత్కార్యకారణానన్యత్వవాదేవక్ష్యామః ॥ ... *

సూ. ౮ ॥ అపీతౌతద్వత్ ప్రసంగాదసమంజసమ్ ॥

అత్రాహ, యదిస్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాశుద్ధ్యాదిధర్మకం కార్యం బ్రహ్మకారణకమభ్యుపగమ్యేత, తదాఽపీతౌప్రళయేప్రతిసంసృజ్యమానంకార్యం కారణావిభాగ మాపద్యమానంకారణమాత్మీయేనధర్మేణదూషయేదిత్యపీతౌకారణస్యాపి బ్రహ్మణఃకార్యస్యేవాశుద్ధ్యాదిరూపతాప్రసంగాత్సర్వజ్ఞంబ్రహ్మజగతఃకారణమిత్యసమంజసమిదమౌపనిషదందర్శనం । అపిచ సమస్తస్యవిభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునరుత్పత్తౌ నియమకారణాభావాత్ భోక్తృభోగ్యాదివిభాగేనోత్పత్తిర్నప్రాప్నోతీత్యసమంజసం । అపిచభోక్తౄణాంపరేణబ్రహ్మణాఽవిభాగంగతానాంకర్మాదినిమిత్తప్రతి

షేధోనిరర్థకఇత్యర్థః । కార్యస్యసత్యత్వాభావేశ్రుతిమాహ ॥ సర్వంతమితి ॥ మిథ్యాత్వమజానతశ్శంకామనూద్యపరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ విస్తరేణచైతదితి-మిథ్యాత్వమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౮. సత్కార్యవాదసిద్ధ్యర్థంకార్యాభేదేకారణస్యాపికార్యవదశుద్ధ్యాదిప్రసంగఇతిశంకాసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అత్రాహేతి॥ ప్రతిసంసృజ్యమానపదస్యవ్యాఖ్యా, కారణేతి॥యథాజలేలీయమానంలవణద్రవ్యంజలందూషయతితద్వదిత్యర్థః । సూత్రస్యయోజనాంతరమాహ॥అపిచేతి॥ సర్వకార్యస్యాపీతౌకారణవదేకరూపత్వప్రసంగాదిత్యర్థః। అర్థాంతరమాహ ॥ అపిచేతి॥ కర్మాదీనాముత్పత్తినిమిత్తానాంప్రళయేపిభోక్తౄణాముత్పత్తౌతద్వదేవముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసం

గాదిత్యర్థః । శంకాపూర్వకంవ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ అథేతి॥ యదిలయకాలేపికార్యంకారణాద్విభక్తంతర్హిస్థితికాలవల్లయాభావప్రసంగాత్ కార్యేణద్వైతాపత్తేశ్చాసమంజసమిదందర్శనమిత్యర్థః ॥ .... ❀

౯. అపీతౌజగత్స్వకారణంనదూషయతి కారణేలీనత్వాన్మృదాదిషులీనఘటాదివదితి, సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ నైవేత్యాదినా ॥ అపిగచ్ఛల్లీయమానం, విభాగావస్థాస్థితికాలః, త్వత్పక్షస్యేతి మధురజలంలవణస్యాకారణమిత్యదృష్టాంతః । కించదూషకత్వేకార్యస్యస్థితిస్స్యాల్లవణాదివదిత్యాహ॥అపీతిరేవేతి॥అసతికార్యేతద్ధర్మేణకారణస్యయోగోనసంభవతిధర్మ్యసత్త్వేధర్మాణామప్యసత్త్వాదితిభావః॥ననుసత్కార్యవాదేలయేపికార్యస్యకారణాభేదేనసత్త్వాద్దూషకత్వంస్యాదిత్యతఆహ॥ అనన్యత్వేపీతి ॥ కల్పితస్యాధిష్ఠానధర్మవత్త్వమభేదాన్నత్వధిష్ఠానస్యకల్పితకార్యధర్మవత్త్వంతస్యకా

యేఽపిపునరుత్పత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాంముక్తానామపిపునరుత్పత్తిప్రసంగాదసమంజసం॥ అథేదం జగదపీతావపివిభక్తమేవపరేణబ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేతఏవమప్యపీతిరేవనసంభవతి,కారణావ్యతిరిక్తంచకార్యంనసంభవతీత్యసమంజసమేవేతి, అత్రోచ్యతే ॥ ... ... ❀

సూ. ౯ ॥ నతుదృష్టాంతభావాత్ ॥

నైవాస్మదీయేదర్శనేకించిదసామంజస్యమస్తి యత్తావదభిహితంకారణమపి గచ్ఛత్కార్యంకారణమాత్మీయేనధర్మేణదూషయేదితి, నతద్దూషణం,కస్మాత్,దృష్టాంతభావాత్। సంతిహిదృష్టాంతాఃయథాకారణమపిగచ్ఛత్ కార్యంకారణమాత్మీయేనధర్మేణ న దూషయతి, తద్యథాశరావాదయో మృత్ప్రకృతికావికారావిభాగావస్థాయాముచ్చావచమధ్యమప్రభేదాస్సంతఃపునఃప్రకృతిమపిగచ్ఛంతో నతామాత్మీయేనధర్మేణసంసృజంతిరుచకాదయశ్చసువర్ణవికారాఅపీతౌనపునస్సువర్ణమాత్మీయేనధర్మేణసంసృజంతి. పృథివీవికారశ్చతుర్విధోభూతగ్రామోనపృథివీమపీతావాత్మీయేనధర్మేణసంసృజతీతి । త్వత్పక్షస్యతునకశ్చిద్దృష్టాంతోఽస్తి, అపీతిరేవహినసంభవేద్యదికారణేకార్యం స్వధర్మేణైవావతిష్ఠేత, అనన్యత్వేపికార్యకారణయోఃకార్యస్యకారణాత్మత్వం నతుకారణస్యకార్యాత్మత్వం, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యఇత్యత్రవక్ష్యామః । అత్యల్పంచేదముచ్యతే, కార్యమపీతావాత్మీయేనధర్మేణకారణంసంసృజేదితిస్థితావపిహిసమానోఽయం ప్రసంగః కార్యకారణయోరనన్యత్వాభ్యుపగమాత్ 'ఇదంసర్వంయదయమాత్మా ఆత్మైవేదంసర్వం బ్రహ్మైవేదమమృతంపురస్తాత్సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మే'త్యేవమాద్యాభిః శ్రుతిభిరవిశేషేణ త్రిష్వపికాలేషుకార్యస్యకారణాదనన్యత్వంశ్రావ్యతే । తత్రయఃపరిహారఃకార్యస్యతద్ధర్మాణాంచావిద్యాధ్యారోపితత్వాన్నతైఃకారణంసంసృజ్యతఇతి అపీతావపిససమానః । అస్తిచాయమపరోదృష్టాంతః, యథాస్వయంప్రసారితయామాయయా మాయావీత్రిష్వపికాలేషు నసంస్పృశ్యతే అవస్తుత్వాత్, ఏవంపరమాత్మాపిసంసారమాయయానసంస్పృశ్యతఇతి । యథాచ స్వప్నదృగేకః స్వప్నదర్శనమాయయానసంస్పృశ్యతే ప్రబోధసంప్రసాదయోరనన్వాగతత్వాత్, ఏవమవస్థాత్రయసాక్ష్యేకోఽవ్యభిచార్యవస్థాత్రయేణవ్యభిచారిణానసంస్పృశ్యతే । మాయామాత్రంహ్యేతత్ యత్పరమాత్మనోఽవస్థాత్రయాత్మనావభాసనంరజ్జ్వాఇవసర్పాదిభావేనేతి। అత్రోక్తంవేదాంతా

ర్యాత్ పృథక్ సత్త్వాదిత్యర్థః । కించాపీతావితివిశేషణంవ్యర్థమితిప్రతిబంద్యాసమాధత్తే॥అత్యల్పంచేతి॥ పరిణామదృష్టాంతంవ్యాఖ్యాయవివర్తదృష్టాంతంవ్యాచష్టే॥అస్తిచేతి॥మాయావ్యనుపాదానమిత్యరుచ్యాదృష్టాంతాంతరమాహ॥యథాచేతి॥ అస్త్వేవస్వప్నకాలేదృష్టస్సంసర్గఇత్యతఆహ॥ ప్రబోధేతి॥జాగ్రత్సుషుప్త్యోఃస్వప్నేనాత్మనోఽస్పర్శాత్తత్కాలేప్యస్పర్శఇత్యర్థః॥యద్యజ్ఞస్యజీవస్యావస్థాభిరసంసర్గస్తదాసర్వజ్ఞస్యకింవాచ్యమితిదార్ష్టాంతికమాహ॥ ఏవమితి ॥ యద్వాజగజ్జన్మస్థితిలయాఃఈశ్వరస్యావస్థాత్రయంతదసంగిత్వేవృద్ధసమ్మతిమాహ ॥అత్రోక్తమితి॥ యదాతత్త్వమసీత్యుపదేశకా

లేప్రబుధ్ద్యతే మాయానిద్రాం త్యజతి తదాజన్మలయస్థిత్యవస్థాశూన్యమద్వైతమీశ్వరమాత్మత్వేనానుభవతీత్యర్థః । ఫలితమాహ॥ తతేతి॥ద్వితీయమసామంజస్యమనూద్య తేనైవసూత్రేణపరిహరతి॥ యత్పునరితి॥ సుషుప్తావజ్ఞానసత్త్వేపునర్విభాగోత్పత్తౌచమానమాహ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ 'సతిబ్రహ్మణ్యేకీభూయనవిదు'రిత్యజ్ఞానోక్తిః ఇహసుషుప్తేఃప్రాక్ప్రబోధేయే నయేనజాత్యాదినావిభక్తాభవంతి తదాపునరుత్థానకాలేతథైవభవంతీతివిభాగోక్తిః। ననుసుషుప్తౌపునర్విభాగశక్త్యజ్ఞానసత్త్వేపిసర్వప్రళయేతత్సత్త్వంకుతఇత్యతఆహ॥ యథాహీతి॥ యథాసుషుప్తౌపరమాత్మనిసర్వకార్యాణామవిభాగేపి పునర్విభాగహేత్వజ్ఞానశక్తిరస్తి ఏవమపీతౌ మహాప్రళయేపి మిథ్యాభూతాజ్ఞానసంబద్ధా పునస్సృష్టివిభాగశక్తిరనుమాస్యతే, యతఃపునస్స్థితావిదానీం మిథ్యాజ్ఞానకార్యోవిభాగవ్యవహారస్తత్త్వబోధాభావాత్ స్వప్నవదబాధితో

ఽర్థఃసంప్రదాయవిద్భిరాచార్యైః । 'అనాదిమాయయాసుప్తో యదాజీవః ప్రబుధ్యతే అజమనిద్రమస్వప్నమద్వైతంబుధ్యతేతదే'తి, తత్ర యదుక్తమపీతౌకారణస్యాపి కార్యస్యేవ స్థౌల్యాదిదోషప్రసంగ ఇత్యేతదయుక్తం । యత్పునరేతదుక్తంసమస్తస్య విభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునర్విభాగేనోత్పత్తౌనియమకారణంనోపపద్యతఇతి అయమప్యదోషః దృష్టాంతభావాదేవ, యథాహిసుషుప్తిసమాధ్యాదౌసత్యామపిస్వాభావిక్యా మవిభాగప్రాప్తౌమిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్పూర్వవత్పునఃప్రబోధేవిభాగోభవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి । శ్రుతిశ్చాత్రభవతి 'ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సతిసంపద్యనవిదుః సతిసంపత్స్యామహ'ఇతి । 'తఇహ వ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవావరాహోవాకీటోవాపతంగోవాదంశోవామశకోవాయద్యద్భవంతితదాభవంతీ'తి । యథాహ్యవిభాగేపిపరమాత్మనిమిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధోవిభాగవ్యవహారః స్వప్నవదవ్యాహతస్థితౌదృశ్యతే, ఏవమపీతావపిమిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధైవవిభాగశక్తిరనుమాస్యతే । ఏతేనముక్తానాంపునరుత్పత్తిప్రసంగఃప్రత్యుక్తః, సమ్యగ్జ్ఞానేనమిథ్యాజ్ఞానస్యాపోదితత్వాత్ । యఃపునరయమంతేవికల్పఉత్ప్రేక్షితోఽథేదంజగదపీతావపివిభక్తమేవపరేణబ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేతేతి సోప్యనభ్యుపగమాదేవప్రతిషిద్ధః, తస్మాత్సమంజసమిదమౌపనిషదందర్శనం॥ ... ❋

సూ॥ ౧౦ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥

స్వపక్షేచైతేప్రతివాదినఃసాధారణాదోషాఃప్రాదుష్ష్యుః, కథమిత్యుచ్యతేయత్తావదభిహితంవిలక్షణత్వాన్నేదం జగద్బ్రహ్మప్రకృతికమితి, ప్రధానప్రకృతికతాయామపి సమానమేతచ్ఛబ్దాదిహీనాత్ప్రధానాచ్ఛబ్దాదిమతోజగతఉత్పత్త్యభ్యుపగమాత్, అతఏవచవిలక్షణకార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్సమానఃప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యవాదప్రసంగః, తథాఽపీతౌకార్యస్యకారణావిభాగాభ్యుపగమాత్, తద్వత్ప్రసంగోపిసమానః, తథామృదితసర్వవిశేషేషువికారేష్వపీతావవిభాగాత్మతాంగతేషు 'ఇదమస్యపురుషస్యోపాదానమిదమస్యే'తిప్రాక్ప్రళయాత్ ప్రతిపురుషంయేనియతాభేదానతేతథైవపునరుత్పత్తౌనియంతుంశక్యంతే కారణాభావాత్, వినైవచకారణేననియమేఽభ్యుపగమ్యమానేకారణాభావసామ్యాత్ ముక్తానామపిపునర్బంధప్రసంగః । అథకేచిద్భేదాఅపీతావవిభాగమాపద్యంతేకేచిన్నేతిచేత్

దృశ్యతే, అతఃకార్యదర్శనాత్ కారణసత్త్వసిద్ధిరిత్యర్థః । అజ్ఞానాంజీవానాంమహాప్రళయేప్యజ్ఞానశక్తినియమాత్పునర్జన్మనియమఇతిభావః ॥ ఏతేనేతి-జన్మకారణాజ్ఞానశక్త్యభావేనేత్యర్థః॥ ... ... ❋

౧౦. వైలక్షణ్యాదీనాంసాంఖ్యపక్షేపి దోషత్వాన్నాస్మాభిస్తన్నిరాసప్రయాసః కార్యఇత్యాహ ॥ స్వపక్షేపీతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ స్వేతి ॥ ప్రాదుష్ష్యుఃప్రాదుర్భవేయుః, అతఏవేతి సత్యకార్యస్య విరుద్ధకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాత్, సాంఖ్యస్యైవాయందోషోనకార్యమిథ్యాత్వవాదినఇతి మంతవ్యం। అపీతావితి సూత్రోక్తదోష చతుష్టయమాహ॥ తథాఽపీతావితి ॥కార్యవత్ప్రధానస్యరూపాదిమత్త్వప్రసంగః । ఇదంకర్మాదికమస్యోపాదానం భోగ్యమస్యనేత్య

నియమః। బద్ధముక్తావ్యవస్థా చ యది వ్యవస్థార్థం ముక్తానాం భేదాస్సంఘాతవిశేషాః ప్రధానే లీయంతే బద్ధానాం భేదాస్తు న లీయంత ఇత్యుచ్యేత తర్హ్యలీనానాం పురుషవత్ కార్యత్వవ్యాఘాత ఇత్యర్థః॥... ... ...*

౧౧. కించ తర్కస్యాసంభావితదోషత్వాత్తేన నిర్దోషవేదార్థసమన్వయో న బాధ్య ఇత్యాహ ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపీతి పురుషమతీనాం విచిత్రత్వేపి కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వాత్ తదీయతర్కే విశ్వాస ఇతి శంకతే ॥ అథేతి ॥ కపిలో యది సర్వజ్ఞః కణాదో నేతి కా ప్రమేతి న్యాయేన పరిహరతి॥ ఏవమపీతి॥ సూత్రమధ్యస్థశంకాభాగం వ్యాచష్టే ॥అథోచ్యేతేతి॥ విలక్షణత్వాదితర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వేపి వ్యాప్తిపక్షధర్మతాసంపన్నః కశ్చిత్తర్కః ప్రతిష్ఠితో భవిష్యతి తేన ప్రధానమనుమేయమిత్యర్థః । నను సోప్యప్రతిష్ఠితః తర్కజాతీయత్వాత్ విలక్షత్వాదివదిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ తర్కజాతీయత్వాదితి తర్కః ప్రతిష్ఠితో న వా, ఆద్యేఽప్రతిష్ఠితత్వసాధ్యాభావాద్వ్యభిచారః, ద్వితీయేపి న సర్వతర్కాణామప్రతిష్ఠిత

యేనాపక్ష్యంతే తేషాం ప్రధానకార్యత్వం న ప్రాప్నోతీత్యేవమేతే దోషాః సాధారణత్వాన్నాన్యతరస్మిన్ పక్షే చోదయితవ్యా భవంతీత్యదోషతామేవైషాం ద్రఢయతి అవశ్యాశ్రయితవ్యత్వాత్ ॥...............*

సూ॥౧౧॥ { తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః...* }

ఇతశ్చ నాగమగమ్యేఽర్థే కేవలేన తర్కేణ ప్రత్యవస్థాతవ్యం, యస్మాన్నిరాగమాః పురుషోత్ప్రేక్షామాత్రనిబంధనాస్తర్కా అప్రతిష్ఠితా భవంతి ఉత్ప్రేక్షాయా నిరంకుశత్వాత్ । తథాహి కైశ్చిదభియుక్తైర్యత్నేనోత్ప్రేక్షితాస్తర్కా అభియుక్తతరైరన్యైరాభాస్యమానా దృశ్యంతే, తైరప్యుత్ప్రేక్షితాస్సంతస్తతోఽన్యైరాభాస్యంత ఇతి న ప్రతిష్ఠితత్వం తర్కాణాం శక్యం సమాశ్రయితుం పురుషమతివైరూప్యాత్ అథ కస్యచిత్ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యస్య కపిలస్యాన్యస్య వా సమ్మతస్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాశ్రీయేత, ఏవమప్యప్రతిష్ఠితత్వమేవ, ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యాభిమతానామపి తీర్థకరాణాం కపిలకణభుక్ప్రభృతీనాం పరస్పరవిప్రతిపత్తిదర్శనాత్ । అథోచ్యేతాన్యథా వయమనుమాస్యామహే యథా నాప్రతిష్ఠితత్వదోషో భవిష్యతి, న హి ప్రతిష్ఠితస్తర్క ఏవ నాస్తీతి శక్యతే వక్తుం, ఏతదపి హి తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వం తర్కేణైవ ప్రతిష్ఠాప్యతే । కేషాంచిత్తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వదర్శనేనాన్యేషామపి తజ్జాతీయానాం తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాత్ । సర్వతర్కాప్రతిష్ఠాయాం చ సర్వలోకవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసంగః । అతీతవర్తమానాధ్వసామ్యేన హ్యనాగతేప్యధ్వని సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారాయ ప్రవర్తమానో లోకో దృశ్యతే । శ్రుత్యర్థవిప్రతిపత్తౌ చార్థాభాసనిరాకరణేన సమ్యగర్థనిర్ధారణం తర్కేణైవ వాక్యవృత్తినిరూపణరూపేణ క్రియతే మనురపి చైవమేవ మన్యతే "ప్రత్యక్షమనుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్ । త్రయం సువిదితం కార్యం ధర్మశుద్ధిమభీప్సతా॥ ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతర" ఇతి చ బ్రువన్ అయమేవ చ తర్కస్యాలంకారో యదప్రతిష్ఠితత్వం నామ, ఏవం హి సావద్యతర్క

త్వం హేత్వభావాదిత్యభిసంధిమానాహ ॥ ఏతదపీతి ॥ కించానాగతః పాక ఇష్టసాధనం పాకత్వాత్ అతీతపాకవదిత్యాదీష్టానిష్టసాధనానుమానాత్మకతర్కస్య ప్రవృత్తినివృత్తివ్యవహారహేతుత్వాన్నాప్రతిష్ఠేత్యాహ ॥ సర్వతర్కేతి ॥ అధ్వా విషయః పాకభోజనాదిర్విషభక్షణాదిశ్చ తత్సామాన్యేన పాకత్వాదినానాగతవిషయే పాకాదౌ సుఖదుఃఖహేతుత్వానుమిత్యా ప్రవృత్త్యాదిరిత్యర్థః । కించ పూర్వోత్తరమీమాంసయోస్తర్కేణైవ వాక్యతాత్పర్యనిర్ణయస్య క్రియమాణత్వాత్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాహ ॥ శ్రుత్యర్థేతి ॥ మనురపి కేషాంచిత్తర్కాణాం ప్రతిష్ఠాం మన్యత ఇత్యాహ ॥ మనురితి ॥ ధర్మస్య శుద్ధిరధర్మాద్భేదనిర్ణయః । కస్యచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమంగీకరోతి ॥ అయమేవేతి ॥ సర్వతర్కాణాం ప్రతిష్ఠాయాం పూర్వపక్ష ఏవ న స్యాదితి భావః । పూర్వపక్షతర్కవత్ సిద్ధాంతతర్కస్యాప్రతిష్ఠితస్తర్కత్వావిశేషా

దితివదంతమపహసతి ॥ నహీతి ॥ క్వచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠాయామపి జగత్కారణాదివిశేషే తర్కస్యాస్వాతంత్ర్యం నాస్తీతి సూత్రశేషం వ్యాచష్టే ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ అతిగంభీరత్వం బ్రహ్మణో వేదాన్యమానాగమ్యత్వం । తదేవదర్శయతి రూపాదీతి ॥ భావస్యజగత్కారణస్య, యాథాత్మ్యమద్వితీయత్వం, ముక్తినిబంధనం ముక్త్యాలంబనం పరమానందచిత్ప్రభం । అవిమోక్షో ముక్త్యభావ ఇత్యర్థాంతరమాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ ఏకరూపవస్తుజ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానత్వేపి తర్కజన్యత్వం కింనస్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్రైవం సతీతి ॥ తర్కోత్థజ్ఞానానాం మిథో విప్రతిపత్తేర్న సమ్యగ్జ్ఞానత్వం సమ్యగ్జ్ఞానే విప్రతిపత్త్యయోగాదిత్యర్థః । ఏకరూపేణానవస్థితో విషయో యస్య తత్ తర్కప్రభవం, కథం సమ్యగ్జ్ఞానం భవేది

పరిత్యాగేన నిరవద్యస్తర్కః ప్రతిపత్తవ్యో భవతి। నహి పూర్వజో మూఢ ఆసీదిత్యాత్మనాపి మూఢేన భవితవ్యమితి కించిదస్తి ప్రమాణం, తస్మాన్న తర్కాప్రతిష్ఠానం దోష ఇతి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః । యద్యపి క్వచిద్విషయే తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వముపలక్ష్యతే తథాపి ప్రకృతే తావద్విషయే ప్రసజ్యత ఏవాప్రతిష్ఠితత్వదోషాదనిర్మోక్షస్తర్కస్య, నహీదమతిగంభీరం భావయాథాత్మ్యం ముక్తినిబంధనమాగమమంతరేణోత్ప్రేక్షితుమపి శక్యం, రూపాద్యభావాద్ధి నాయమర్థః ప్రత్యక్షస్య గోచరో లింగాద్యభావాచ్చ నానుమానాదీనామిత్యవోచామ । అపిచ సమ్యగ్జ్ఞానాన్మోక్ష ఇతి సర్వేషాం మోక్షవాదినామభ్యుపగమః. తచ్చ సమ్యగ్జ్ఞానమేకరూపం వస్తుతంత్రత్వాత్, ఏకరూపేణ హ్యవస్థితో యోఽర్థస్స పరమార్థః లోకే తద్విషయం జ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానమిత్యుచ్యతే యథాఽగ్నిరుష్ణ ఇతి, తత్రైవం సతి సమ్యగ్జ్ఞానే పురుషాణాం విప్రతిపత్తిరనుపపన్నా, తర్కజ్ఞానానాం త్వన్యోన్యవిరోధాత్ ప్రసిద్ధా విప్రతిపత్తిః, యద్ధి కేనచిత్తార్కికేణేదమేవ సమ్యగ్జ్ఞానమితి ప్రతిష్ఠాపితం తదపరేణ వ్యుత్థాప్యతే, తేనాపి ప్రతిష్ఠాపితం తతోఽపరేణ వ్యుత్థాప్యత ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే, కథమేకరూపానవస్థితవిషయం తర్కప్రభవం సమ్యగ్జ్ఞానం భవేత్ । నచ ప్రధానవాదీ తర్కవిదాముత్తమ ఇతి సర్వైస్తార్కికైః పరిగృహీతః, యేన తదీయం మతం సమ్యగ్జ్ఞానమితి ప్రతిపద్యేమహి నచ శక్యంతే । అతీతానాగతవర్తమానాస్తార్కికా ఏకస్మిన్ దేశే కాలే చ సమాహర్తుం యేన తన్మతిరేకరూపైకార్థవిషయా సమ్యఙ్మతిరితి స్యాత్, వేదస్య తు నిత్యత్వే విజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వే చ సతి వ్యవస్థితార్థవిషయత్వోపపత్తేః, తజ్జనితస్య జ్ఞానస్య సమ్యక్త్వమతీతానాగతవర్తమానైః సర్వైరపి తార్కికైరపహ్నోతుమశక్యం, అతస్సిద్ధమస్యైవౌపనిషదస్య జ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానత్వం. అతోఽన్యత్ర సమ్యగ్జ్ఞానత్వానుపపత్తేస్సంసారాదవిమోక్ష ఏవ ప్రసజ్యేత, అత ఆగమవశేనాగమానుసారితర్కవశేన చ చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేతి స్థితం॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౧౨. ॥ ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః ॥ ❋

వైదికస్య దర్శనస్య ప్రత్యాసన్నత్వాత్ గురుతరతర్కబలోపేతత్వాత్ వేదానుసారిభిశ్చ కైశ్చిచ్ఛి

తి యోజనా ॥ నను సాంఖ్యస్య శ్రేష్ఠత్వాత్ తజ్జ్ఞానం సమ్యగిత్యాశంక్య హేత్వసిద్ధిమాహ ॥ నచ ప్రధానేతి ॥ నను సర్వతార్కికైర్మిళిత్వా నిశ్చితార్థాత్ తర్కోత్థా మతిర్ముక్తిహేతురిత్యత ఆహ ॥ నచ శక్యంత ఇతి ॥ తస్మాత్తర్కోత్థజ్ఞానాన్ముక్త్యయోగాత్తర్కేణ వేదాంతసమన్వయబాధో నయుక్తస్తద్బాధే సమ్యగ్జ్ఞానాలాభేనానిర్మోక్షప్రసంగాదితి సూత్రాంశార్థముపసంహరతి ॥ అతోఽన్యత్రేతి ॥ సమన్వయస్య తర్కేణావిరోధఫలితమధికరణార్థముపసంహరతి ॥ అత ఆగమేతి ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౧౨. బ్రహ్మ జగదుపాదానమితి బ్రువన్ వేదాంతసమన్వయో విషయః స కిం యద్విభు తన్న ద్రవ్యోపాదానమితి వైశేషికాదిన్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే సాంఖ్యవృద్ధానాం తర్కాకుశలమతిత్వేపి వైశేషికాదీనాం తర్కకుశలమతిత్వప్రసిద్ధేస్తదీయన్యాయస్యాబాధితత్వాద్విరుధ్యత ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తేఽతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ ఫలం పూర్వవత్

నను సాంఖ్యమతస్యోపదేశస్తార్కికమతస్యాతిదేశః కిమితి కృతో వైపరీత్యస్యాపి సంభవాదిత్యాశంక్య పూర్వోత్తరయోరుపదేశాతిదేశభావే కారణమాహ ॥ వైదికస్యేతి ॥ సత్కార్యత్వాత్మాసంగత్వస్వప్రకాశత్వాద్యంశైర్వేదాంతశాస్త్రస్య ప్రత్యాసన్నః ప్రధానవాదః శిష్టైర్దేవలాదిభిః సత్కార్యత్వాంశేన స్వీకృత ఇతి ప్రబలత్వాదుపదేశః । అణ్వాదివాదానాం నిర్మూలత్వేన దుర్బలత్వాదతిదేశ ఇతి భావః । కిం నిరాకరణకారణమితి ప్రష్టవ్యం నాస్తీత్యాహ ॥ తుల్యత్వాదితి ॥ కారణమేవాహ ॥ తుల్యమితి ॥ యదుక్తం విభుత్వాన్న ద్రవ్యోపాదానం బ్రహ్మేతి తత్ర సత్త్వసాధకత్వేన శ్రుతేరుపజీవ్యత్వాత్ తయా బాధః మహాపరిమాణవత్త్వస్య సర్వసంయోగిత్వరూపవిభుత్వస్య నిర్గుణే బ్రహ్మణ్యసిద్ధిశ్చేతి ద్రష్టవ్యం, అతస్సమన్వయస్య తార్కికన్యాయేన న విరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ....

౧౩. అద్వితీయబ్రహ్మణో జగత్సర్గాదివాదీ వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యన్మిథో భిన్నం తన్నాద్వితీయకారణజన్యం యథా మృత్తంతుజౌ ఘటపటావితి తర్కసహితభేదప్రత్యక్షాదినా విరుధ్యతే న వేతి సందేహే బ్రహ్మణి తర్కస్యా

శిష్టైః కేనచిదంశేన పరిగృహీతత్వాత్ ప్రధానకారణవాదం తావద్వ్యపాశ్రిత్య యస్తర్కనిమిత్త ఆక్షేపో వేదాంతవాక్యేషూద్భావితః స పరిహృతః, ఇదానీమణ్వాదివాదవ్యపాశ్రయేణాపి కశ్చిన్మందమతిర్వేదాంతవాక్యేషు పునస్తర్కనిమిత్తమాక్షేపమాశంకేతేత్యతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, పరిగృహ్యంత ఇతి పరిగ్రహాః న పరిగ్రహాః అపరిగ్రహాః, శిష్టానామపరిగ్రహాః శిష్టాపరిగ్రహాః, ఏతేన ప్రకృతేన ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేన శిష్టైర్మనువ్యాసప్రభృతిభిః కేనచిదప్యంశేనాపరిగృహీతా యేఽణ్వాదికారణవాదాస్తేపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా నిరాకృతా ద్రష్టవ్యాః, తుల్యత్వాన్నిరాకరణకారణస్య నాత్ర పునరాశంకితవ్యం కించిదస్తి । తుల్యమత్రాపి పరమగంభీరస్య జగత్కారణస్య తర్కానవగాహ్యత్వం తర్కస్య చాప్రతిష్ఠితత్వమన్యథానుమానేప్యవిమోక్ష ఆగమవిరోధశ్చేత్యేవంజాతీయకం నిరాకరణకారణం ॥

సూ. ౧౩ ॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥

అన్యథా పునర్బ్రహ్మకారణవాదస్తర్కబలేనైవాక్షిప్యతే । యద్యపి శ్రుతిః ప్రమాణం స్వవిషయే భవతి, తథాపి ప్రమాణాంతరేణ విషయాపహారేఽన్యపరా భవితుమర్హతి, యథా మంత్రార్థవాదౌ, తర్కోపి స్వవిషయాదన్యత్రాప్రతిష్ఠితః స్యాత్ యథా ధర్మాధర్మయోః । కిమతో యద్యేవమత ఇదమయుక్తం యత్ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధార్థబాధనం శ్రుతేః, కథం పునః ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధోఽర్థః శ్రుత్యా బాధ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే, ప్రసిద్ధో హ్యయం భోక్తృభోగ్యవిభాగో లోకే, భోక్తా చేతనశ్శారీరః, భోగ్యాశ్శబ్దాదయో విషయా ఇతి । యథా భోక్తా దేవదత్తః భోజ్య ఓదన ఇతి, తస్య చ విభాగస్యాభావః ప్రసజ్యేత, యది భోక్తా భోగ్యభావమాపద్యేత భోగ్యం వా భోక్తృభావమాపద్యేత, తయోశ్చేతరేతరభావాపత్తిః పరమకారణా

ప్రతిష్ఠితత్వేపి జగద్భేదప్రతిష్ఠితత్వాద్విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ భోక్త్రాపత్తేరితి ॥ విరోధాదద్వైతాసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం । సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । అనపేక్షితశ్రుత్యా స్వార్థనిర్ణయాత్ తర్కేణాక్షేపో న యుక్త ఇత్యుక్తమితి శంకతే ॥ యద్యపీతి ॥ మానాంతరాయోగ్యే శ్రుత్యర్థే భవత్యనాక్షేపః । యస్త్వద్వితీయబ్రహ్మాభేదాత్ భూజలాదీనామభేదో బ్రహ్మోపాదానకత్వశ్రుతివిషయః స ఆదిత్యో యూప ఇత్యర్థవాదార్థవత్ మానాంతరయోగ్య ఏవేతి ద్వైతప్రమాణైరపహ్రియత ఇతి సమాధత్తే ॥ తథాపీతి ॥ అన్యపరత్వం గౌణార్థకత్వం । స్వవిషయే జగద్భేదే తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్తేనాక్షేప ఇత్యాహ ॥ తర్కోపీతి ॥ తర్కాదేర్ద్వైతే ప్రామాణ్యేపి తతస్సమన్వయవిరోధే కిమాయాతమితి శంకతే ॥ కిమత ఇతి ॥ పూర్వపక్షీ సమాధత్తే ॥ అత ఇతి ॥ తర్కాదేః ప్రామాణ్యాత్ ద్వైతబాధకత్వం శ్రుతేరయుక్తమిత్యద్వైతసమన్వయబాధో యుక్త ఇత్యర్థః । ఇమమర్థం శంకాపూర్వకం స్పష్టయతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ నను భోక్తృభోగ్యయోర్మిథ ఏకత్వం కేనోక్తమిత్యాశంక్య శ్రుతార్థాపత్త్యేత్యాహ ॥ తయోశ్చేతి ॥ తయోరేకబ్రహ్మాభేదశ్రవణా

దేకత్వంకల్ప్యతే ఏకస్మాదభిన్నయోర్భేదేఏకస్యాపిభేదాపత్తేఃతతశ్చభేదోబాధ్యేతేత్యర్థః । ఇష్టాపత్తింవారయతి నచాస్యేతి॥శ్రుతేర్గౌణార్థత్వేనసావకాశత్వాన్నిరవకాశద్వైతమానబాధోనయుక్తఇత్యర్థః । ననువిభాగస్యాధునికత్వాదనాద్యద్వైతశ్రుత్యాబాధఇత్యతఆహ ॥ యథేతి॥ అతీతానాగతకాలౌభోక్త్రాదివిభాగాశ్రయౌ కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదిత్యనుమానాత్ విభాగోఽనాద్యంతఇత్యర్థః । ఏవంప్రాప్తే పరిణామదృష్టాంతేనాపాతతస్సిద్ధాంతమాహ ॥ స్యాల్లోకవదితి ॥ దృష్టాంతేపికథమేకసముద్రాభిన్నానాంపరిణామానాంమిథోభేదః కథంవా తేషాంభేదేసత్యేకస్మాదభిన్నత్వమిత్యాశంక్యనహిదృష్టేఽనుపపత్తిరితిన్యాయేనాహ॥నచేతి॥ ఏవంభోక్తృభోగ్యయోర్మిథోభేదోబ్రహ్మాభేదశ్చేత్యాహ ॥ ఏవమిహేతి ॥ జీవస్యబ్రహ్మవికారత్వాభావాద్దృష్టాంతవైషమ్యమితిశంకతే ॥ యద్యపీతి ॥ ఔపాధికంజన్మాస్తీతితరంగాదిసామ్యమాహ ॥ తథాపీతి॥విభాగోజన్మ, యద్వాతథాపీతిశబ్దేనైవోక్తఃపరిహారః ।ననుభోక్తుఃప్రతిదేహంవిభాగఃకథమిత్యతఆహ॥ కార్యమనుప్రవిష్టస్యేతి ॥ ఔపాధికవిభాగేఫలితముపసంహరతి ॥ ఇత్యతఇతి ॥ ఏకబ్ర

ద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాత్ ప్రసజ్యేత , నచాస్యప్రసిద్ధస్య విభాగస్యబాధనంయుక్తం । యథాఽద్యత్వేభోక్తృభోగ్యయోర్విభాగోదృష్టః తథాఽతీతానాగతయోరపికల్పయితవ్యః , తస్మాత్ప్రసిద్ధస్యాస్యభోక్తృభోగ్యవిభాగస్యాభావప్రసంగాదయుక్తమిదం బ్రహ్మకారణతావధారణమితిచేత్ కశ్చిచ్చోదయేత్ తంప్రతిబ్రూయాత్ , స్యాల్లోకవదితి, ఉపపద్యతఏవాయమస్మత్పక్షేపివిభాగః, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్ । తథాహిసముద్రాదుదకాత్మనోఽనన్యత్వేపి తద్వికారాణాం ఫేనవీచీతరంగబుద్బుదాదీనామితరేతరవిభాగఇతరేతరాసంశ్లేషాదిలక్షణశ్చవ్యవహారఉపలభ్యతే । నచసముద్రాత్మనోఽనన్యత్వేపితద్వికారాణాంఫేనతరంగాదీనామితరేతరభావాపత్తిర్భవతి, నచతేషామితరేతరభావానాపత్తావపి సముద్రాత్మనోఽన్యత్వంభవతి, ఏవమిహాపి । నభోక్తృభోగ్యయోరితరేతరభావాపత్తిర్నచపరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్వమితిభవిష్యతి । యద్యపిభోక్తానబ్రహ్మణోవికారః ‘ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ’దితిస్రష్టురేవావికృతస్య కార్యానుప్రవేశేన భోక్తృత్వశ్రవణాత్ , తథాపి కార్యమనుప్రవిష్టస్యాస్త్యుపాధినిమిత్తోవిభాగఃఆకాశస్యేవఘటాద్యుపాధినిమిత్తః , ఇత్యతఃపరమకారణాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యత్వేప్యుపపద్యతేభోక్తృభోగ్యలక్షణోవిభాగఃసముద్రతరంగాదిన్యాయేనేత్యుక్తం॥ ... ...

సూ॥౧౪॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః.

అభ్యుపగమ్యచేమంవ్యావహారికంభోక్తృభోగ్యలక్షణంవిభాగం స్యాల్లోకవదితిపరిహారోఽభిహితో నత్వయంవిభాగః పరమార్థతోఽస్తి, యస్మాత్తయోఃకార్యకారణయోరనన్యత్వమవగమ్యతే కార్యమాకాశాదికం బహుప్రపంచంజగత్ కారణంపరంబ్రహ్మ తస్మాత్కారణాత్ పరమార్థతోఽనన్యత్వం వ్యతిరేకేణాభావఃకార్యస్యావగమ్యతే, కుతః, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యః। ఆరంభణశబ్దస్తావదేకవిజ్ఞానేనస

హ్మాభిన్నత్వేపి . భోక్త్రాదేస్తరంగాదివద్భేదాంగీకారాన్నద్వైతమానేనాద్వైతసమన్వయస్యవిరోధ ఇత్యర్థః॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ...

౧౪. పూర్వస్మిన్నేవపూర్వపక్షేవివర్తవాదేనముఖ్యంసమాధానమాహ తదనన్యత్వమితి సమానవిషయత్వం సంగతింవదన్నుభయోఃపరిణామవివర్తాశ్రయత్వేనార్థభేదమాహ ॥ అభ్యుపగమ్యేతి॥ ప్రత్యక్షాదీనామాత్సర్గికంప్రామాణ్యమంగీకృత్యస్థూలబుద్ధిసమాధానార్థం పరిణామదృష్టాంతేన భేదాభేదావుక్తౌ, సంప్రత్యంగీకృతంప్రామాణ్యం తత్త్వావేదకత్వాత్ప్రచ్యావ్యవ్యావహారికత్వే స్థాప్యతే, తథాచ మిథ్యాద్వైతగ్రాహిప్రమాణైరద్వైతశ్రుతేర్నబాధః, ఏకస్యాంరజ్జ్వాందండస్రగాదిద్వైతదర్శనాదిత్యయంముఖ్యఃపరిహారఇతిభావః, ఏవమద్వైతసమన్వయస్యావిరోధార్థంద్వైతస్యమిథ్యాత్వంసాధయతి ॥ యస్మాత్తయోరితి ॥ స్వరూపైక్యే కార్యకారణత్వవ్యాఘాత ఇత్యతఆహ ॥

వ్యతిరేకేణేతి ॥ కారణాత్ పృథక్ సత్త్వశూన్యత్వం కార్యస్యసాధ్యతే నైక్యమిత్యర్థః । వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో నకారణాత్ పృథగస్తీత్యేవకారార్థ ఇతిశ్రుతిం యోజయతి ॥ ఏతదుక్తమితి॥ ఆరంభణశబ్దస్యార్థాంతరమాహ॥ పునశ్చేతి ॥ అపాగాత్ అగ్నిత్వముపగతం కారణమాత్రత్వాత్ త్రీణి తేజోఽబన్నానాం రూపాణి రూపతన్మాత్రాత్మకాని, సత్యం-తేషామపి సన్మాత్రత్వాత్ సదేవశిష్యత ఇత్యభిప్రాయః ।జీవజగతోర్బ్రహ్మానన్యత్వే ప్రతిజ్ఞాబాధ ఇత్యాహ॥ నచాన్యథేతి॥ తయోరనన్యత్వే క్రమేణ దృష్టాంతావాహ॥ తస్మాద్యథేతి ॥ ప్రతిజ్ఞాబలాదిత్యర్థః । దృష్టం ప్రాతీతికం నష్టమనిత్యం యత్స

ర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ దృష్టాంతాపేక్షాయాముచ్యతే 'యథాసోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య'మితి । ఏతదుక్తం భవతి ఏకేన మృత్పిండేన పరమార్థతో మృదాత్మనా విజ్ఞాతేన సర్వం మృణ్మయం ఘటశరావోదంచనాదికం మృదాత్మత్వావిశేషాద్విజ్ఞాతం భవేత్, యతో వాచారంభణం వికారో నామధేయం వాచా కేవలమస్తీత్యారభ్యతే వికారో ఘటశ్శరావ ఉదంచనం చేతి, నతు వస్తువృత్తేన వికారో నామ కశ్చిదస్తి, నామధేయమాత్రం హ్యేతదనృతం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి । ఏష బ్రహ్మణో దృష్టాంత ఆమ్నాతః, తత్ర శ్రుతాద్వాచారంభణశబ్దాద్దార్ష్టాంతికేపి బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ కార్యజాతస్యాభావ ఇతి గమ్యతే । పునశ్చ తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మకార్యతాముక్త్వా తేజోఽబన్నకార్యాణాం తేజోఽబన్నవ్యతిరేకేణాభావం బ్రవీతి 'అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణిరూపాణీత్యేవ సత్య'మిత్యాదినా । ఆరంభణశబ్దాదిభ్య ఇత్యాదిశబ్దాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్యం స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి' 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' 'బ్రహ్మైవేదం సర్వం' 'ఆత్మైవేదం సర్వం' 'నేహ నానాస్తి కించనే'త్యేవమాద్యప్యాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరం వచనజాతముదాహర్తవ్యం । నచాన్యథైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత, తస్మాద్యథా ఘటకరకాద్యాకాశానాం మహాకాశాదనన్యత్వం, యథా వా మృగతృష్ణికోదకాదీనామూషరాదిభ్యోఽనన్యత్వం దృష్టనష్టస్వరూపత్వాత్ స్వరూపేణ త్వనుపాఖ్యత్వాత్ ఏవమస్య భోక్తృభోగ్యాదిప్రపంచజాతస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకేణాభావ ఇతి ద్రష్టవ్యం । నన్వనేకాత్మకం బ్రహ్మ యథా వృక్షోఽనేకశాఖః ఏవమనేకశక్తిప్రవృత్తియుక్తం బ్రహ్మ, అత ఏకత్వం నానాత్వం చోభయమపి సత్యమేవ, యథా వృక్ష ఇత్యేకత్వం శాఖా ఇతి చ నానాత్వం యథా వా సముద్రాత్మనైకత్వం ఫేనతరంగాద్యాత్మనా నానాత్వం యథా చ మృదాత్మనైకత్వం ఘటశరావాద్యాత్మనా నానాత్వం, తత్రైకత్వాంశేన జ్ఞానాన్మోక్షవ్యవహారస్సేత్స్యతి నానాత్వాంశేనతు కర్మకాండాశ్రయౌ వైదికో లౌకికశ్చ వ్యవహారస్సేత్స్యతి, ఏవం చ మృదాదిదృష్టాంతా అనురూపా భవిష్యంతీతి । నైవం స్యాత్ మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి ప్రకృతిమాత్రస్య దృష్టాంతే సత్యత్వావధారణాత్, వాచారంభణశబ్దేన చ వికారజాతస్యానృతత్వాభిధానాత్, దార్ష్టాంతికేపి 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్య'మితి చ పరమకారణస్యైవైకస్య సత్యత్వావధారణాత్ 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చ శారీరస్య బ్రహ్మభావోపదేశాత్ । స్వయం ప్రసిద్ధం హ్యేతచ్ఛారీరస్య బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్య

రూపం తద్రూపేణానుపాఖ్యత్వాత్ సత్తాస్ఫూర్తిశూన్యత్వాదనన్యత్వమితి సంబంధః । శుద్ధాద్వైతం స్వమతముక్త్వా భేదాభేదమతముత్థాపయతి ॥నన్వితి॥ అనేకాభిశ్శక్తిభిః తదధీనప్రవృత్తిభిః పరిణామైశ్చ యుక్తమిత్యర్థః॥ భేదాభేదమతే సర్వవ్యవస్థాసిద్ధిరత్యంతాభేదేద్వైతమానబాధ ఇత్యభిమన్యమానో దూషయతి ॥ నైవం స్యాదితి ॥ ఏవకారవాచారంభణశబ్దాభ్యాం వికారసత్తానిషేధాత్ పరిణామవాదః శ్రుతిబాహ్య ఇత్యర్థః । కించ సంసారస్య సత్యత్వే తద్విశిష్టస్య జీవస్య బ్రహ్మైక్యోపదేశో న స్యాత్ విరోధాదిత్యాహ ॥ స ఆత్మేతి॥ ఏకత్వం జ్ఞానకర్మసముచ్చయసాధ్యమిత్యుపదేశార్థమిత్యాశంక్యాసీతి పదవిరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ స్వయమితి ॥ అతస్తత్త్వజ్ఞానబాధ్యత్వాత్ సంసారిత్వం మిథ్యేత్యాహ॥

అతశ్చేతి॥ స్వతస్సిద్ధోపదేశాదిత్యర్థః । యదుక్తంవ్యవహారార్థంనానాత్వం సత్యమితి, తత్కింజ్ఞానాదూర్ధ్వంవ్యవహారార్థం ప్రాగ్వా? నాద్యఇత్యాహ ॥బాధితేత్వితి॥ స్వభావోఽత్రావిద్యాతయాకృత స్స్వాభావికః,జ్ఞానాదూర్ధ్వం ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారస్యాభావాన్నానాత్వం నకల్ప్యమిత్యర్థః । నద్వితీయః, జ్ఞానాత్ప్రాక్కల్పితనానాత్వేనవ్యవహారోపపత్త్యానానాత్వస్యసత్యత్వాసిద్ధేః । యత్తుప్రమాతృత్వాదివ్యవహార స్సత్యఏవమోక్షావస్థాయాం నివర్తతఇతి తన్నేత్యాహ ॥ నచాయమితి ॥ సంసారసత్యత్వేతదవస్థాయాంజీవస్యబ్రహ్మత్వం నస్యాత్, భేదాభేదయోరేకత్రైకత్రవిరోధాదతోఽసంసారిబ్రహ్మభేదస్యసదాతనత్వావగమాత్ సంసారోపిమిథ్యైవేత్యర్థః । కించయథాలోకేకశ్చిత్తస్కరబుద్ధ్యాభటైర్గృహీతోఽనృతవాదీచేత్తప్తపరశుంగృహ్ణాతి సదహ్యతేబధ్యతేచ, తథానానాత్వవాదీబధ్యతే, సత్యవాదీచేన్నదహ్యతేముచ్యతేచ, తథా 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వ'మిత్యేకత్వదర్శీ ముచ్యతఇతి శ్రుతిదృష్టాంతేనైకత్వంసత్యంనానాత్వంమిథ్యేత్యాహ॥తస్కరేతి॥ వ్యవహారగోచరోనానాత్వవ్యవహారాశ్రయః।నానాత్వ

తేనయత్నాంతరప్రసాధ్యం, అతశ్చేదంశాస్త్రీయంబ్రహ్మాత్మత్వమవగమ్యమానం స్వాభావికస్యశారీరాత్మత్వస్యబాధకంసంపద్యతేరజ్జ్వాదిబుద్ధయఇవసర్పాదిబుద్ధీనాం। బాధితేచశారీరాత్మత్వేతదాశ్రయస్సమస్తస్స్వాభావికోవ్యవహారోబాధితోభవతి,యత్ప్రసిద్ధయేనానాత్వాంశోఽపరోబ్రహ్మణఃకల్ప్యేత, దర్శయతిచ 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదినా బ్రహ్మాత్మత్వదర్శినంప్రతిసమస్తస్యక్రియాకారకఫలలక్షణస్య వ్యవహారస్యాభావం । నచాయంవ్యవహారాభావోఽవస్థావిశేషనిబంధనోఽభిధీయతఇతియుక్తంవక్తుం, తత్త్వమసీతిబ్రహ్మాత్మభావస్యానవస్థావిశేషనిబంధనత్వాత్ । తస్కరదృష్టాంతేనచానృతాభిసంధస్యబంధనం సత్యాభిసంధస్యమోక్షం దర్శయన్నేకత్వమేవైకంపారమార్థికందర్శయతి, మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితంచనానాత్వం । ఉభయసత్యతాయాంహికథంవ్యవహారగోచరోపిజంతురనృతాభిసంధఇత్యుచ్యతే 'మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతీ'తిచ భేదదృష్టిమపవదన్నేతదేవదర్శయతి। నచాస్మిన్దర్శనేజ్ఞానాన్మోక్షఇత్యుపపద్యతే। సమ్యగ్జ్ఞానాపనోద్యస్యకస్యచిన్మిథ్యాజ్ఞానస్యసంసారకారణత్వేనానభ్యుపగమాత్ । ఉభయసత్యతాయాంహికథమేకత్వజ్ఞానేననానాత్వజ్ఞానమపనుద్యతఇత్యుచ్యతే । నన్వేకత్వైకాంతాభ్యుపగమేనానాత్వాభావాత్ప్రత్యక్షాదీనిలౌకికానిప్రమాణానివ్యాహన్యేరన్, నిర్విషయత్వాత్స్థాణ్వాదిష్వివపురుషాదిజ్ఞానాని । తథావిధిప్రతిషేధశాస్త్రమపిభేదాపేక్షత్వాత్ తదభావేవ్యాహన్యేత, మోక్షశాస్త్రస్యాపి శిష్యశాసిత్రాదిభేదాపేక్షత్వాత్తదభావేవ్యాఘాతస్స్యాత్, కథంచానృతేనమోక్షశాస్త్రేణప్రతిపాదితస్యాత్మైకత్వస్యసత్యత్వముపపద్యేతేతి,అత్రోచ్యతే,నైషదోషః,సర్వవ్యవహారాణామేవప్రాగ్బ్రహ్మాత్మతావిజ్ఞానాత్సత్యత్వో

నిందయాఽప్యేకత్వమేవసత్యమిత్యాహ ॥మృత్యోరితి॥ కించాస్మిన్భేదాభేదమతేజీవస్యబ్రహ్మాభేదజ్ఞానాత్ భేదజ్ఞాననివృత్తేర్ముక్తిరిష్టా సానయుక్తా భేదజ్ఞానస్యభ్రమత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రమాయాఃప్రమాంతరాబాధ్యత్వాదిత్యాహ॥నచాస్మిన్నితి ॥ వైపరీత్యస్యాపిసంభవాదితిభావః। ఇదానీంప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్యాన్యథాఽనుపపత్త్యానానాత్వస్య సత్యత్వమితిపూర్వపక్షబీజముద్ఘాటయతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ ఏకత్వస్యైకాంతః కైవల్యంవ్యాహన్యేరన్నప్రమాణానిస్యురిత్యుపజీవ్యప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్యాయవేదాంతానాంభేదాభేదపరత్వముచితమితిభావః । ననుకర్మకారకాణాంయజమానాదీనాం విద్యాకారకాణాంశిష్యాదీనాంచకల్పితభేదమాశ్రిత్యకర్మజ్ఞానకాండయోఃప్రవృత్తేః స్వప్రమేయస్య ధర్మాదేరబాధాత్ ప్రామాణ్యమవ్యాహతమిత్యాశంక్యాహ ॥కథంచానృతేనేతి॥ ధూళికల్పితధూమేనానుమితస్య వహ్నేరివప్రమేయబాధాపత్తేరితిభావః । తత్రద్వైతవిషయప్రత్యక్షాదీనాంయావద్బాధంవ్యావహారికంప్రామాణ్యముపపద్యతఇత్యాహ॥ అతోచ్యతఇత్యాదినా ॥ సత్యత్వంబాధాభావః బాధోమిథ్యాత్వనిశ్చయః వస్తుతోమిథ్యాత్వేపివికారేషుతన్నిశ్చయా

భావేన ప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపపత్తావుక్తదృష్టాంతం వివృణోతి ॥ యథాసుప్తస్యప్రాకృతస్యేతి॥ ఏవం ద్వైతప్రమాణా
నాం వ్యవహారకాలే బాధశూన్యార్థబోధకత్వం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపపాద్య అద్వైతప్రమాణానాం వేదాంతా
నాం సర్వకాలేషు బాధశూన్యబ్రహ్మబోధకత్వం తాత్త్వికం ప్రామాణ్య ముపపాదయితుముక్తశంకామనువదతి । కథం
చాసత్యేనేతి ॥ కిమసత్యాత్సత్యం న జాయతే కిముత సత్యస్య జ్ఞానం। ఆద్యే ఇష్ట ఏవ, నహి వయం వాక్యోత్థజ్ఞానం సత్యమిత్యం
గీకుర్మః । అంగీకృత్యాపి దృష్టాంతమాహ ॥ నైష దోష ఇతి॥ సర్పేణాదష్టస్యాపి దష్టత్వభ్రాంతికల్పితవిషాత్ సత్యమరణ
మూర్ఛాదిదర్శనాదసత్యాత్సత్యం న జాయత ఇత్యనియమ ఇత్యర్థః । దృష్టాంతాంతరమాహ॥ స్వప్నేతి॥ అసత్యాత్సర్పోద
కాదేః సత్యస్య దంశనస్నానాదిజ్ఞానస్య కార్యస్య దర్శనాద్వ్యభిచార ఇత్యర్థః । యథాశ్రుతమాదాయ శంకతే ॥ తత్కా
ర్యమపీతి ॥ ఉక్తమర్థం ప్రకటయతి ॥ అత్ర బ్రూమ ఇత్యాదినా ॥ అవగతిః వృత్తిః ఘటాదివత్సత్యా ప్రాతిభాసికస్వప్న

పపత్తేః, స్వప్నవ్యవహారస్యేవ ప్రాగ్బోధాత్ । యావద్ధి న సత్యాత్మైకత్వప్రతిపత్తిస్తావత్ప్రమాణప్ర
మేయఫలలక్షణేషు వికారేష్వనృతబుద్ధిర్న కస్యచిదుత్పద్యతే, వికారానేవ త్వహం మమేత్యవిద్యయా ఆ
త్మాత్మీయభావేన సర్వో జంతుః ప్రతిపద్యతే స్వాభావికీం బ్రహ్మాత్మతాం హిత్వా, తస్మాత్ ప్రాగ్బ్రహ్మాత్మ
తాప్రబోధాదుపపన్నః సర్వో లౌకికో వైదికశ్చ వ్యవహారః । యథా సుప్తస్య ప్రాకృతస్య జనస్య స్వప్నే ఉ
చ్చావచాన్ భావాన్పశ్యతో నిశ్చితమేవ ప్రత్యక్షాభిమతం జ్ఞానం భవతి ప్రాక్ప్రబోధాత్, న చ ప్రత్యక్షా
భాసాభిప్రాయస్తత్కాలే భవతి తద్వత్ । కథం చాసత్యేన వేదాంతవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మాత్మత్వస్య ప్రతిప
త్తిరుపపద్యేత, నహి రజ్జుసర్పేణ దష్టో మ్రియతే, నాపి మృగతృష్ణికాంభసాఽవగాహనపానాదిప్రయోజ
నం క్రియత ఇతి । నైష దోషః, శంకావిషాదినిమిత్తమరణాదికార్యోపలబ్ధేః । స్వప్నదర్శనావస్థస్య చ సర్ప
దంశనోదకస్నానాదికార్యదర్శనాత్ । తత్కార్యమప్యనృతమేవేతి చేత్ బ్రూయాత్, తత్ర బ్రూమః ।
యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యమనృతం తథాపి తదవగతిః సత్యమేవ ఫలం
ప్రతిబుద్ధస్యాప్యబాధ్యమానత్వాత్ । నహి స్వప్నాదుత్థితః స్వప్నదృష్టం సర్పదంశనోదకస్నానాది
కార్యం మిథ్యేతి మన్యమానస్తదవగతిమపి మిథ్యేతి మన్యతే కశ్చిత్ । ఏతేన స్వప్నదృశోఽవగత్యబాధనేన దే
హమాత్రాత్మవాదో దూషితో వేదితవ్యః తథా చ శ్రుతిః 'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నే
షు పశ్యతి । సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే' ఇత్యసత్యేన స్వప్నదర్శనేన సత్యాయాః ఫల
సమృద్ధేః ప్రాప్తిం దర్శయతి । తథా ప్రత్యక్షదర్శనేషు కేషుచిదరిష్టేషు జాతేషు 'న చిరమివ జీవిష్యతీతి
విద్యా'దిత్యుక్త్వా 'అథ స్వప్నాః పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతీ'త్యాదినా తేనాసత్యే
నైవ స్వప్నదర్శనేన సత్యం మరణం సూచ్యత ఇతి దర్శయతి । ప్రసిద్ధం చేదం లోకేఽన్వయవ్యతిరేక కుశ
లానామీదృశేన స్వప్నప్రదర్శనేన సాధ్వాగమః సూచ్యతే ఈదృశేనాసాధ్వాగమ ఇతి। తథాఽకారాదిస

దృష్టవస్తునః ఫలచైతన్యం వా వృత్త్యభివ్యక్తమవగతిశబ్దార్థః । ప్రసంగాద్దేహాత్మవాదోఽపి నిరస్త ఇత్యాహ॥ ఏతేనేతి॥ స్వ
ప్నస్థావగతేః స్వప్నదేహధర్మత్వే ఉత్థితస్య మయా తాదృశః స్వప్నోఽవగత ఇత్యబాధితావగతి ప్రతిసంధానం న స్యాత్,
అతో దేహభేదేఽప్యనుసంధానదర్శనాద్దేహాదన్యోఽనుసంధాతేత్యర్థః । అసత్యాత్సత్యస్య జ్ఞానం న జాయత ఇతి ద్వితీయని
యమస్య శ్రుత్యా వ్యభిచారమాహ ॥ తథా చ శ్రుతిరితి॥ న చ స్త్రియో మిథ్యాత్వేఽపి తద్దర్శనాత్ సత్యాదేవ సత్యాయాః స
మృద్ధేర్జ్ఞానమితి వాచ్యం, విషయవిశిష్టత్వేన దర్శనస్యాపి మిథ్యాత్వాత్ ప్రకృతేఽపి సత్యే బ్రహ్మణి మిథ్యావేదానుగతచై
తన్యాత్ జ్ఞానసంభవాచ్చేతి భావః । అసత్యాత్సత్యస్యేష్టస్య జ్ఞానముక్త్వానిష్టస్య జ్ఞానమాహ ॥ తథేతి॥ అసత్యాత్సత్యస్య
జ్ఞానే దృష్టాంతాంతరమాహ ॥ తథాఽకారాదీతి॥ రేఖాః స్వకారత్వాదిభ్రాంత్యాసత్యా అకారాదయో జ్ఞాయంత ఇతి ప్రసి
ద్ధమిత్యర్థః । ఏవమసత్యాత్సత్యస్య జన్మోక్త్వా యదర్థక్రియాకారి తత్సత్యమితి నియమో భగ్నః అనృతాత్సత్యస్య జ్ఞానో

ప్రవృత్త్యా యదనృతకరణగమ్యం తద్బాధ్యం కూటలింగానుమితవహ్నివదితి వ్యాప్తిర్భగ్నా । తథాచ కల్పితానామపి వేదాంతానాం సత్యబ్రహ్మబోధకత్వం సంభవతీతి తాత్త్వికప్రామాణ్యమితి భావః । యదుక్తమేకత్వనానాత్వవ్యవహారసిద్ధయే ఉభయం సత్యమితి తన్న భేదస్య లోకసిద్ధస్యాపూర్వఫలవదభేదవిరోధేన సత్యత్వకల్పనాయోగాత్ । కించ యద్యుభయోరేకదా వ్యవహారస్స్యాత్ తదా స్యాదపి సత్యత్వం, నైవమస్తి ఏకత్వజ్ఞానేన చరమేణానపేక్షేణ నానాత్వస్య నిశ్శేషం బాధాత్ శుక్తిజ్ఞానేనేవ రజతస్యేత్యాహ ॥ అపిచాంత్యమితి ॥ ననూపజీవ్యద్వైతప్రమాణవిరోధాదేకత్వావగతిర్నోత్పద్యత ఇత్యత ఆహ ॥ నచేయమితి ॥ తత్కాలాత్మతత్త్వమస్యపితుర్వాక్యాత్ శ్వేతకేతుర్విజ్ఞాతవానితి జ్ఞానోత్పత్తేః శ్రుతత్వాత్ సామగ్రీసత్త్వాచ్చేత్యర్థః । వ్యావహారికగురుశిష్యాదిభేదముపజీవ్య జాయమానవాక్యార్థావగతేః ప్రత్యక్షాదిగతం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపజీవ్యం తచ్చ పారమార్థికైకత్వావగత్యా న విరుధ్యతే। కింతు తయోర్విరోధాదనుపజీవ్యం ప్రత్యక్షాదేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యం బాధ్యత ఇతి భావః। కించైకత్వావగతేః ఫలవత్ప్రమా

త్యాక్షరప్రతిపత్తిర్దృష్టా రేఖానృతాక్షరప్రతిపత్తేః । అపిచాంత్యమిదం ప్రమాణమాత్మైకత్వస్య ప్రతిపాదకం నాతః పరం కించిదాకాంక్ష్యమస్తి । యథాహి లోకే యజేతేత్యుక్తే కిం కేన కథమిత్యాకాంక్ష్యతే నైవం తత్త్వమసీత్యుక్తే కించిదన్యదాకాంక్ష్యమస్తి, సర్వాత్మైకత్వవిషయత్వాదవగతేః । సతి హ్యన్యస్మిన్నవశిష్యమాణేఽర్థ ఆకాంక్షా స్యాత్ న త్వాత్మైకత్వవ్యతిరేకేణావశిష్యమాణోఽన్యోఽర్థోఽస్తి య ఆకాంక్ష్యేత। నచేయమవగతిర్నోత్పద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, 'తద్ధాస్య విజజ్ఞా'వित్యాదిశ్రుతిభ్యః, అవగతిసాధనానాం చ శ్రవణాదీనాం వేదానువచనాదీనాం చ విధీయమానత్వాత్ । నచేయమవగతిరనర్థికా భ్రాంతిర్వేతి శక్యం వక్తుం, అవిద్యానివృత్తిఫలదర్శనాత్, బాధకజ్ఞానాంతరాభావాచ్చ। ప్రాక్చాత్మైకత్వావగతేరవ్యాహతస్సర్వస్సత్యానృతవ్యవహారో లౌకికో వైదికశ్చేత్యవోచామ । తస్మాదంత్యేన ప్రమాణేన ప్రతిపాదితే ఆత్మైకత్వే సమస్తస్య ప్రాచీనస్య భేదవ్యవహారస్య బాధితత్వాన్నానేకాత్మకబ్రహ్మకల్పనావకాశోఽస్తి। నను మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాత్ పరిణామవత్ బ్రహ్మ శాస్త్రస్యాభిమతమితి గమ్యతే, పరిణామినో హి మృదాదయోఽర్థా లోకే సమధిగతా ఇతి । నేత్యుచ్యతే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ', 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా', 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదిభ్యస్సర్వవిక్రియాప్రతిషేధశ్రుతిభ్యో బ్రహ్మణః కూటస్థత్వావగమాత్ । నహ్యేకస్య బ్రహ్మణః పరిణామధర్మవత్త్వం తద్రహితత్వం చ శక్యం ప్రతిపత్తుం। స్థితిగతివత్ స్యాదితి చేన్న, కూటస్థస్యేతి విశేషణాత్ । నహి కూటస్థస్య బ్రహ్మణః స్థితిగతివదనేకధర్మాశ్రయత్వం సంభవతి । కూటస్థం చ బ్రహ్మ సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాదిత్యవోచామ। నచ యథా బ్రహ్మణ ఆత్మైకత్వదర్శనం మోక్షసాధనం, ఏవం జగదాకారపరిణామిత్వదర్శనమపి స్వ

త్వాన్నిష్ఫలో ద్వైతభ్రమో బాధ్య ఇత్యాహ ॥ నచేయమితి ॥ నను సర్వస్యాద్వైతస్య మిథ్యాత్వే 'స్వప్నో మిథ్యా జాగ్రత్సత్య'మిత్యాది లౌకికో వ్యవహారః 'సత్యం చానృతం చ సత్యమభవ'దితి వైదికశ్చ కథమిత్యాశంక్య యథా స్వప్నే ఇదం సత్యమిదమనృతమితి తాత్కాలికబాధాబాధాభ్యాం వ్యవహారస్తథా దీర్ఘస్వప్నేపీత్యుక్తస్వప్నదృష్టాంతం స్మారయతి ॥ ప్రాక్చేతి॥ వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి కల్పనమసంగతమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ నేదం కల్పితం కింతు శ్రుతమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ కార్యకారణయోరనన్యత్వాంశే అయం దృష్టాంతః న పరిణామిత్వే బ్రహ్మణః కూటస్థత్వశ్రుతివిరోధాదితి పరిహరతి ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి॥ సృష్టౌ పరిణామిత్వం ప్రలయే తద్రాహిత్యం చ క్రమేణావిరుద్ధమితి దృష్టాంతేన శంకతే ॥ స్థితీతి॥ కూటస్థస్య కదాచిదపి విక్రియా నయుక్తా కూటస్థత్వవ్యాఘాతాదిత్యాహ॥ నేతి॥ కూటస్థత్వాసిద్ధిమాశంక్యాహ॥ కూటస్థం చేతి॥ కూటస్థస్య నిరవయవస్య పూర్వరూపత్యాగేనావస్థాంతరాత్మకపరిణామాయోగాత్ శుక్తిరజతవద్వివర్త ఏవ ప్రపంచ ఇతి భావః । కించ నిష్ఫలస్య జగతః ఫలవన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేనానువాదాన్న సత్యతేత్యాహ ॥ నచయథే

త్యాదినా ॥ 'తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీ'తి శ్రుతేః బ్రహ్మణః పరిణామిత్వవిజ్ఞానాత్ తత్ప్రాప్తిర్విదుషః ఫలమిత్యాశంక్యాహ ॥ నహిపరిణామవత్త్వేతి ॥ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మితి శ్రుతేః కూటస్థనిత్యమోక్షఫలసంభవే దుఃఖానిత్యపరిణామిత్వఫలకల్పనాయోగాదితి భావః । నను పూర్వం 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞా కృతా, అధునా తదనన్యత్వమిత్యత్యంతాభేదప్రతిపాదనే ఈశిత్రీశితవ్యభేదాభావాత్తద్విరోధస్స్యాదితి శంకతే ॥ కూటస్థేతి ॥ కల్పితద్వైతాపేక్షమీశ్వరత్వాదికం పరమార్థతోఽనన్యత్వమిత్యవిరోధమాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ అవిద్యాత్మకే చిదాత్మని లీనే నామరూపే ఏవ బీజం తస్య వ్యాకరణం స్థూలాత్మనా సృష్టిస్తదపేక్షత్వాదీశ్వరత్వాదేర్న విరోధ ఇత్యర్థః । సంగృహీతార్థం వివృ

తంత్రమేవ కస్మైచిత్ ఫలాయాభిప్రేయతే, ప్రమాణాభావాత్, కూటస్థబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదేవ హి ఫలం దర్శయతి శాస్త్రం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యుపక్రమ్య 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోసీ'త్యేవంజాతీయకం । తత్రైతత్సిద్ధం భవతి బ్రహ్మప్రకరణే సర్వధర్మవిశేషరహితబ్రహ్మదర్శనాదేవ ఫలసిద్ధౌ సత్యాం యత్తత్రాఫలం శ్రూయతే బ్రహ్మణో జగదాకారపరిణామిత్వాది తద్బ్రహ్మదర్శనోపాయత్వేనైవ వినియుజ్యతే, ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితివత్, నతు స్వతంత్ర ఫలాయ కల్ప్యత ఇతి । నహి పరిణామవత్త్వవిజ్ఞానాత్ పరిణామవత్త్వమాత్మనః ఫలం స్యాదితి యుక్తం వక్తుం, కూటస్థనిత్యత్వాన్మోక్షస్య, నను కూటస్థబ్రహ్మాత్మవాదిన ఏకత్వైకాంత్యాదీశిత్రీశితవ్యాభావే ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞావిరోధ ఇతి చేత్, న, అవిద్యాత్మకనామరూపబీజవ్యాకరణాపేక్షత్వాత్ సర్వజ్ఞత్వస్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదివాక్యేభ్యో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వరూపాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేరీశ్వరాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయాః, నాచేతనాత్ ప్రధానాదన్యస్మాద్వేత్యేషోఽర్థః ప్రతిజ్ఞాతో జన్మాద్యస్య యత ఇతి, సా ప్రతిజ్ఞా తదవస్థైవ న తద్విరుద్ధోఽర్థః పునరిహోచ్యతే, కథం నోచ్యతే అత్యంతమాత్మన ఏకత్వమద్వితీయత్వం చ బ్రువతా । శృణు యథా నోచ్యతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్యాత్మభూతే ఇవావిద్యాకల్పితే నామరూపే తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే సంసారప్రపంచబీజభూతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య మాయా శక్తిః ప్రకృతిరితి చ శ్రుతిస్మృత్యోరభిలప్యేతే, తాభ్యామన్యస్సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః 'ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః ॥ 'నామరూపే వ్యాకరవాణి' 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే' 'ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతీ'త్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ । ఏవమవిద్యాకృతనామరూపోపాధ్యనురోధీశ్వరో భవతి । వ్యోమేవ ఘటకరకాద్యుపాధ్యనురోధి, స చ స్వాత్మభూతానేవ ఘటాకాశస్థానీయానవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతానురోధినో జీవాఖ్యానాత్మనః ప్రతీష్టే వ్యవహారవిషయే । తదేవమవిద్యాత్మకోపాధిపరిచ్ఛేదాపేక్షమేవేశ్వరస్యేశ్వరత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ న పరమార్థతో విద్యయాపాస్తసర్వోపాధిస్వరూపే ఆత్మనీశిత్రీశితవ్యసర్వజ్ఞత్వాది వ్యవహార ఉపపద్యతే । తథా చోక్తం । 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి, 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా చ । ఏవం పరమార్థావస్థాయాం స

ణోతి ॥ తస్మాదిత్యాదినా ॥ తత్త్వాన్యత్వాభ్యామితి ॥ నామరూపయోరీశ్వరత్వం వక్తుమశక్యం జడత్వాన్నాపీశ్వరాదన్యత్వం కల్పితస్య పృథక్ సత్తాస్ఫూర్త్యోరభావాదిత్యర్థః । సంస్కారాత్మకనామరూపయోరవిద్యైక్యవివక్షయా బ్రూతే ॥ మాయేతి ॥ నామరూపే చేదీశ్వరస్యాత్మభూతే తర్హీశ్వరో జడ ఇత్యత ఆహ ॥ తాభ్యామన్య ఇతి ॥ అన్యత్వే వ్యాకరణే చ శ్రుతిమాహ ॥ ఆకాశ ఇత్యాదినా ॥ అవిద్యాద్యుపాధినా కల్పితభేదేన బింబస్థానస్యేశ్వరత్వం ప్రతిబింబభూతానాం జీవానాం నియమ్యత్వమిత్యాహ ॥ స చ స్వాత్మభూతానితి ॥ న చాత్ర నానాజీవాః భాష్యోక్తా ఇతి భ్రమితవ్యం బుద్ధ్యాదిసంఘాతభేదే న భేదోక్తేః, అవిద్యాప్రతిబింబస్త్వేక ఏవ జీవ ఇత్యుక్తం । పరమార్థతః ఈశ్వరత్వాదిద్వైతాభావే శ్రుతిమాహ ॥ తథా

చేతి ॥ కథంతర్హి కర్తృత్వాదికమిత్యత ఆహ ॥ స్వభావస్త్వితి ॥ అనాద్యవిద్యైవకర్తృత్వాదిరూపేణప్రవర్తత ఇత్య
ర్థః । భక్తాభక్తయోః పాపసుకృతనాశకత్వాదీశ్వరస్యవాస్తవమీశ్వరత్వమిత్యత ఆహ ॥ నాదత్త ఇతి ॥ నసంహరతీత్య
ర్థః । తేనస్వరూపజ్ఞానావరణేనకర్తాఽహమీశ్వరో మే నియంతేత్యేవంభ్రమంతీత్యర్థః । ఉక్తార్థస్సూత్రకారసమ్మత ఇ
త్యాహ ॥ సూత్రకారోపీతి ॥ నకేవలంలౌకికవ్యవహారార్థంపరిణామప్రక్రియాశ్రయణం కింతూపాసనార్థంచేత్యాహ ॥
పరిణామప్రక్రియాంచేతి ॥ తదుక్తం 'కృపణధీః పరిణామముదీక్షతే క్షపితకల్మషధీస్తువివర్తతా'మితి ॥ ... ... *
౧౫. ఏవంతదనన్యత్వే ప్రత్యక్షాదివిరోధంపరిహృత్యానుమానమాహ ॥ భావేచేతి ॥ కారణస్యభావే సత్త్వే ఉపలబ్ధౌ చ
కార్యస్యసత్త్వాదుపలబ్ధేశ్చానన్యత్వమితి సూత్రార్థః । ఘటో మృదనన్యః మృత్సత్త్వోపలబ్ధిక్షణనియతసత్త్వోపలబ్ధిమత్త్వాత్
మృద్వత్ । అన్యత్వేప్యయం హేతుః కింనస్యాదిత్యప్రయోజకత్వమాశంక్యనిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ మృద్ఘటయోరన్యత్వే గవాశ్వ
యోరివ హేతూచ్ఛిత్తిస్స్యాదిత్యర్థః । గవాశ్వయోర్నిమిత్తనైమిత్తికత్వాభావాద్ధేత్వభావః । అతో మృద్ఘటయోస్తేన హే

ర్యవ్యవహారాభావంవదన్తి వేదాంతాః, తథేశ్వరగీతాస్వపి "నకర్తృత్వంనకర్మాణిలోకస్యసృజతిప్ర
భుః । నకర్మఫలసంయోగంస్వభావస్తుప్రవర్తతే । నాదత్తేకస్యచిత్పాపంనచైవసుకృతంవిభుః । అజ్ఞా
నేనావృతంజ్ఞానంతేనముహ్యంతిజంతవః" ఇతి పరమార్థావస్థాయామీశిత్రీశితవ్యాదివ్యవహారాభావః ప్రద
ర్శ్యతే । వ్యవహారావస్థాయాంతూక్తః శ్రుతావపీశ్వరాదివ్యవహారః । 'ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతి
రేషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణఏషాంలోకానామసంభేదాయే'తి । తథేశ్వరగీతాస్వపి 'ఈశ్వరస్సర్వ
భూతానాంహృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతానియంత్రారూఢానిమాయయే'తి, సూత్ర
కారోపిపరమార్థాభిప్రాయేణ తదనన్యత్వమిత్యాహ । వ్యవహారాభిప్రాయేణతు స్యాల్లోకవదితి మహా
సముద్రాదిస్థానీయతాం బ్రహ్మణః కథయతి, అప్రత్యాఖ్యాయైవ కార్యప్రపంచంపరిణామప్రక్రియాం
చాశ్రయతిసగుణోపాసనేషూపయోక్ష్యత ఇతి ॥ ... ...*

॥ సూ. ౧౫ ॥ భావేచోపలబ్ధేః ॥

ఇతశ్చకారణాదనన్యత్వంకార్యస్య, యత్కారణంభావఏవకారణస్యకార్యముపలభ్యతేనాభావే । త
ద్యథాసత్యాంమృదిఘటఉపలభ్యతేసత్సుచతంతుషుపటః । నచనియమేనాన్యభావేఽన్యస్యోపలబ్ధిర్దృష్టా
నహ్యశ్వోగోరన్యస్సన్గోర్భావఏవోపలభ్యతే । నచకులాలభావఏవఘటఉపలభ్యతేసత్యపినిమిత్తనైమి
త్తికభావేఽన్యత్వాత్ । నన్వన్యభావేప్యన్యస్యోపలబ్ధిర్నియతాదృశ్యతే, యథాఽగ్నిభావేధూమస్యేతి ।
నేత్యుచ్యతే, ఉద్వాపితేప్యగ్నౌగోపాలఘుటికాదిధారితస్యధూమస్య దృశ్యమానత్వాత్ । అథధూ
మంకయాచిదవస్థయావిశింష్యాత్ ఈదృశోధూమోనాసత్యగ్నౌభవతీతి, నైవమపికశ్చిద్దోషః, తద్భా

తు నానిమిత్తాదిభావస్సిధ్యతీతినానన్యత్వమిత్యర్థాంతరతామాశంక్యాహ ॥ నచకులాలేతి ॥ నచోపాదానోపాదేయభావేనా
ర్థాంతరతామృద్దృష్టాంతే తద్భావాభావేప హేతుసత్త్వాదన్యత్వేగవాశ్వవత్తద్భావాయోగాచ్చేతిభావః । కులాల
ఘటయోర్నిమిత్తాదిభావేసత్యప్యన్యత్వాత్ కులాలసత్త్వనియతోపలబ్ధిర్ఘటస్యనైవేత్యక్షరార్థః । యథాశ్రుతసూ
త్రస్థహేతోర్వ్యభిచారంశంకతే ॥ నన్వితి ॥ అగ్నిభావఏవధూమోపలబ్ధిరితినియమాత్మకో హేతుస్తత్రనాస్తీత్యాహ ॥
నేతి ॥ అవిచ్ఛిన్నమూలదీర్ఘరేఖావస్థధూమేనియమోఽస్తీతివ్యభిచారఇత్యాశంకతే ॥ తథేతి ॥ తద్భావనియతభావత్వే
సతితద్బుద్ధ్యనురక్తబుద్ధివిషయత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్నవ్యభిచారఇత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ ఆలోకబుద్ధ్యనురక్తబు
ద్ధిగ్రాహ్యేరూపేవ్యభిచారనిరాసాయసత్యంతం, ఆలోకాభావేపి ఘటాదిరూపసత్త్వాన్నవ్యభిచారఉక్తః ధూమవిశేష
స్యాగ్నిబుద్ధింవినాప్యుపలంభాత్ నతత్రవ్యభిచారఇత్యర్థః । తథాచ తయోఃకార్యకారణయోర్భావేసత్తయాఽను
క్రాంతంసహాకృతామితిభాష్యార్థః । యద్వాతద్భావఃసామానాధికరణ్యంతద్విషయకబుద్ధిగ్రాహ్యత్వంహేతుం వదామః

మృద్ఘటఇతి ॥ సామానాధికరణ్యబుద్ధిదర్శనాదగ్నిర్ధూమఇత్యదర్శనాదిత్యర్థః । అనుమానార్థత్వేనసూత్రం వ్యాఖ్యాయ పాఠాంతరేణ ప్రత్యక్షపరతయావ్యాచష్టే ॥ భావాచ్చేతి ॥ పూర్వసూత్రోక్తారంభణశబ్దసముచ్చయార్థశ్చకారః । నచైకః పటఇతి ॥ ప్రత్యక్షంపటస్యతంతుభ్యఃపృథక్సత్త్వేప్రమాణంఅపృథక్సత్తాకమిథ్యాకార్యవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః। అతః ఆతానవితానసంయోగవంతస్తంతవఏవపటఇతి ప్రత్యక్షోపలబ్ధేస్సత్త్వాదనన్యత్వ మిత్యర్థః। పటస్యాయంతంత్వాదావ పి శత ॥ తథేత్యాదినా॥ ప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యాతత్తత్కార్యేకారణమాత్రంపరిశిష్యతఇత్యర్థః। యత్రప్రత్యక్షంనాస్తితత్ర కార్యంవిమతంకారణాదభిన్నంకార్యత్వాత్ పటవదిత్యనుమేయమిత్యాహ ॥ అనయేతి॥ కారణపరిశేషేప్రధానాదికంపరిశిష్యతాంనబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ తత్రసర్వేతి ॥ బ్రహ్మణివేదాంతానాంసర్వేషాంతాత్పర్యస్యోక్తత్వాత్ తదేవాద్వితీయం పరిశిష్యతే నకారణాంతరం, అప్రామాణికత్వాదితిభావః ॥ ... ... *

౧౬. ఇదంజగత్సదాత్మనైవేతిసామానాధికరణ్యశ్రుత్యాస్పష్టేఃప్రాక్కార్యస్యకారణాత్మనాసత్త్వంశ్రుతంతదన్యథానుపపత్త్యోత్పన్నస్యాపిజగతఃకారణాదనన్యత్వమిత్యాహసూత్రకారః ॥ సత్త్వాచ్చేతి॥శ్రుత్యర్థేయుక్తిమప్యాహ ॥

వానురక్తాంహిబుద్ధింకార్యకారణయోరనన్యత్వే హేతుంవయంవదామః, నచాసావగ్నిధూమయోర్విద్యతే ॥భావాచ్చోపలబ్ధేరితివాసూత్రం॥ నకేవలంశబ్దాదేవకార్యకారణయోరనన్యత్వం, ప్రత్యక్షోపలబ్ధిభావాచ్చతయోరనన్యత్వమిత్యర్థః । భవతిహిప్రత్యక్షోపలబ్ధిఃకార్యకారణయోరనన్యత్వే । తద్యథాతంతుసంస్థానేపటేతంతువ్యతిరేకేణ పటోనామకార్యంనైవోపలభ్యతే, కేవలాస్తుతంతవ ఆతానవితానవంతఃప్రత్యక్షముపలభ్యంతే, తథాతంతుష్వంశవోంశుషుతదవయవాః, అనయాప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యాలోహితశుక్లకృష్ణానిత్రీణిరూపాణి తతోవాయుమాత్రమాకాశమాత్రంచేత్యనుమేయం, తతఃపరంబ్రహ్మైకమేవాద్వితీయం, తత్రసర్వప్రమాణానాంనిష్ఠామవోచామ ॥ ... ... *

సూ. ౧౬ ॥ సత్త్వాచ్చావరస్య ॥

ఇతశ్చకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంయత్కారణంప్రాగుత్పత్తేః కారణాత్మనైవకారణేసత్త్వమపరకాలీనస్యకార్యస్యశ్రూయతే 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్, ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీ'దిత్యాదావిదంశబ్దగృహీతస్యకార్యస్యకారణేనసామానాధికరణ్యాత్ । యచ్చయదాత్మనాయత్రనవర్తతేనతత్తతఉత్పద్యతే, యథాసికతాభ్యస్తైలం, తస్మాత్ ప్రాగుత్పత్తేరనన్యత్వాదుత్పన్నమప్యనన్యదేవకారణాత్కార్యమిత్యవగమ్యతే । యథాచకారణంబ్రహ్మత్రిషుకాలేషుసత్త్వంనవ్యభిచరతి, ఏవంకార్యమపిజగత్త్రిషుకాలేషుసత్త్వంనవ్యభిచరతి, ఏకంచపునస్సత్త్వం, అతోప్యనన్యత్వంకారణాత్కార్యస్య ॥ ... *

సూ. ౧౭ ॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాంతరేణవాక్యశేషాత్ ॥

నను క్వచిదసత్త్వమపిప్రాగుత్పత్తేఃకార్యస్యవ్యపదిశతిశ్రుతిః 'అసదేవేదమగ్రఆసీ'దితి 'అసద్వాఇద

యచ్చయదాత్మనేతి ॥ ఘటాదికంప్రాక్ మృదాద్యాత్మనావర్తతేతతఉత్పద్యమానత్వాత్ సామాన్యతోవ్యతిరేకేణసికతాభ్యస్తైలవదిత్యర్థః। కారణవత్కార్యస్యాపిసత్త్వాత్ సత్త్వభేదేమానాభావాత్కార్యస్యకారణాదభిన్నసత్తాకత్వమితిసూత్రస్యార్థాంతరమాహ ॥యథాచేతి॥ ఇదానీంసతఃకార్యస్యప్రాగుత్తరకాలయోరసత్త్వాయోగాత్ సత్త్వావ్యభిచారఃతచ్చసత్త్వం సర్వానుస్యూతచిన్మాత్రమేకం తదభేదేనసతిమృత్సన్ఘటఇతి భాసమానయోః కార్యకారణయోరనన్యత్వమిత్యర్థః । నచైవంఘటపటయోరప్యేకసత్త్వాభేదాదనన్యత్వం స్యాదితివాచ్యం వస్తుతఏకసత్త్వాత్మనానన్యత్వస్యేష్టత్వాత్ । తర్హిమృద్ఘటయోఃకోవిశేషః, తాదాత్మ్యమితిబ్రూమః । వస్తుతస్సర్వత్రసత్త్వైక్యేపిఘటపటయోర్భేదేనసత్తాయా భిన్నత్వాన్నతాదాత్మ్యం కార్యకారణయోర్భేదస్యసత్తాభేదకత్వాభావాదభిన్నసత్తాకత్వం తాదాత్మ్యమితివిశేషః ॥ ... ... *

౧౭. ఉక్తంకార్యస్యప్రాక్కారణాత్మనాసత్త్వమసిద్ధమిత్యాశంక్యసమాధత్తే ॥అసదితి॥ 'అక్షరాన్నశ్వరకారాడుపద

ధ్యా'దిత్యుపక్రమే కేనాక్తా ఇతి సందేహే 'తేజో వై ఘృత'మితి వాక్యశేషాత్ ఘృతేనేతి యథా నిశ్చయః ఏవమత్రాపి తత్సదితి వాక్యశేషాత్ సన్నిశ్చయ ఇత్యర్థః । ఆసీదిత్యతీతకాలసంబంధోక్తేశ్చాసదవ్యాకృతమేవ న శూన్యమిత్యాహ ॥ అసతశ్చ పూర్వాపరేతి ॥ ఉక్తన్యాయం వాక్యాంతరేఽతిదిశతి ॥ అసద్వా ఇతి ॥ క్రియమాణత్వవిశేషణం శూన్యస్యాసంభవీతి భావః॥... ... ...*

౧౮॥ సత్త్వానన్యత్వయోర్హేత్వంతరమాహ సూత్రకారః ॥యుక్తేరితి॥ దధ్యాద్యర్థినాం క్షీరాదౌ ప్రవృత్త్యన్యథానుపపత్తిర్యుక్తిస్తయా కార్యస్య ప్రాక్కారణానన్యత్వేన సత్త్వం సిధ్యతీత్యర్థః । అసతోఽపి కార్యస్య తస్మాదుత్పత్తేః కారణత్వధియా తత్ర ప్రవృత్తిరిత్యన్యథోపపత్తిమాశంక్యాహ॥ అవిశిష్టే హీతి॥ అసత ఉత్పత్త్యభావాదుత్పత్తావాసర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసంగాత్ తత్తదుపాదానవిశేషే ప్రవృత్తిర్న స్యాదిత్యర్థః । తదుక్తం సాంఖ్యవృద్ధైః 'అసదకర

మగ్ర ఆసీ'దితి చ । తస్మాదసద్వ్యపదేశాన్న ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య సత్త్వమితి చేత్, నేతి బ్రూమః । న హ్యయమత్యంతాసత్త్వాభిప్రాయేణ ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసద్వ్యపదేశః, కిం తర్హి వ్యాకృతనామరూపత్వాద్ధర్మాదవ్యాకృతనామరూపత్వం ధర్మాంతరం, తేన ధర్మాంతరేణాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేస్సత ఏవ కార్యస్య కారణరూపేణానన్యస్య, కథమేతదవగమ్యతే, వాక్యశేషాత్, యద్ధ్యుపక్రమే సందిగ్ధార్థం వాక్యం తద్వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే । ఇహ చ 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యసచ్ఛబ్దేనోపక్రమే నిర్దిష్టం యత్తదేవ పునస్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య సదితి విశినష్టి 'తత్సదాసీ'దితి । అసతశ్చ పూర్వాపరకాలాసంబంధాదాసీచ్ఛబ్దానుపపత్తేశ్చ । 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'తి వాక్యశేషవిశేషణాన్నాత్యంతాసత్త్వం । తస్మాద్ధర్మాంతరేణైవాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య । నామరూపవ్యాకృతం హి వస్తు సచ్ఛబ్దార్హం లోకే ప్రసిద్ధం, అతః ప్రాఙ్నామరూపవ్యాకరణాదసదివాసీదిత్యుపచర్యతే॥... ... ... *

సూ॥౧౮॥ యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ॥

యుక్తేశ్చ ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య సత్త్వమనన్యత్వం చ కారణాదవగమ్యతే, శబ్దాంతరాచ్చ । యుక్తిస్తావద్వర్ణ్యతే । దధిఘటరుచకాద్యర్థిభిః ప్రతినియతాని కారణాని క్షీరమృత్తికాసువర్ణాదీన్యుపాదీయమానాని లోకే దృశ్యంతే, న హి దధ్యర్థిభిః మృత్తికోపాదీయతే, న ఘటాద్యర్థిభిః క్షీరం, తదసత్కార్యవాదే నోపపద్యతే । అవిశిష్టే హి ప్రాగుత్పత్తేస్సర్వత్ర సర్వస్యాసత్త్వే కస్మాత్ క్షీరాదేవ దధ్యుత్పద్యతే న మృత్తికాయాః, మృత్తికాయా ఏవ చ ఘట ఉత్పద్యతే న క్షీరాత్ । అథావిశిష్టేఽపి ప్రాగసత్త్వే క్షీర ఏవ దధ్నః కశ్చిదతిశయో న మృత్తికాయాం, మృత్తికాయామేవ ఘటస్య కశ్చిదతిశయో న క్షీర ఇత్యుచ్యేత । తర్హి అతిశయవత్త్వాత్ ప్రాగవస్థాయాః అసత్కార్యవాదహానిః సత్కార్యవాదసిద్ధిశ్చ । శక్తిశ్చ కారణస్య కార్యనియమార్థా కల్ప్యమానా నాన్యాఽసతీ వా కార్యం నియచ్ఛేత్, అసత్త్వావిశేషాదన్యత్వావిశేషాచ్చ ।

ణాదుపాదానగ్రహణాత్ సర్వసంభవాభావాత్ శక్తస్య శక్యకరణాత్కారణభావాచ్చ సత్కార్య'మితి । శక్తస్య కారణస్య శక్యకార్యకారిత్వాత్ శక్తివిషయస్య కార్యస్య సత్త్వమసతోఽశక్యత్వాత్, కించ సత్కారణాభేదాత్ కార్యం సదిత్యుత్తరార్ధార్థః । కార్యస్యాసత్త్వేఽపి కుతశ్చిదతిశయాత్ ప్రవృత్తినియమోపపత్తిరితి శంకతే ॥ అథేతి ॥ అతిశయః కార్యధర్మః కారణధర్మో వా, ఆద్యే ధర్మిత్వాత్ ప్రాగవస్థారూపస్య కార్యస్య సత్త్వం దుర్వారమిత్యాహ ॥ తర్హ్యతిశయవత్త్వాదితి॥ ద్వితీయేఽపి కార్యసత్త్వమాయాతీత్యాహ ॥ శక్తిశ్చేతి ॥ కార్యకారణాభ్యామన్యా కార్యవదసతీ వా శక్తిర్న కార్యనియామికా యస్య కస్యచిదన్యస్య నరశృంగస్య వా నియామకత్వప్రసంగాదన్యత్వాసత్త్వయోశ్శక్తావన్యత్ర చావిశేషాత్, తస్మాత్కారణాత్మనా లీనం కార్యమేవాభివ్యక్తినియామకతయా శక్తిరిత్యేష్టవ్యం తతస్స

త్కార్యస్యసిద్ధిరిత్యర్థః । కించకార్యకారణయోరన్యత్వేమృద్ఘటౌభిన్నౌసంతావితిభేదబుద్ధిస్స్యాదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ తయోరన్యత్వేపిసమవాయవశాత్ తథాబుద్ధిర్నేత్యాశంక్యసమవాయందూషయతి ॥ సమవాయేతి ॥ సమవాయస్యసమవాయిభిస్సంబంధోనవా? ఆద్యే సంబంధఃకింసమవాయః ఉతస్వరూపం? ఆద్యేసమవాయానవస్థా ద్వితీయే మృద్ఘటయోరపిస్వరూపసంబంధోపపత్తేఃసమవాయాసిద్ధిః అసంబంధఇతిపక్షేదోషమాహ ॥ అనభ్యుపగమ్యమానఇతి॥ద్రవ్యగుణాదీనాంవిశిష్టధీవిరహప్రసంగః అసంబంధస్య విశిష్టధీనియామకత్వాయోగాదిత్యర్థః । విశిష్టధర్మధీనియామకోపిసంబంధః, నతస్యనియామకాంతరాపేక్షా అనవస్థానాత్, అతస్స్వపరనిర్వాహకస్సమవాయఇతిశంకతే ॥ అథేతి ॥ సంబధ్యేత స్వస్యస్వసంబంధినశ్చ విశిష్టధియంకరోతీత్యర్థః । ప్రతిబంద్యాదూషయతి ॥ సంయోగోపీతి ॥ యత్తుగుణత్వాత్ సంయోగస్యసమవాయాపేక్షానసంబంధత్వాదితి, తన్న, ధర్మత్వాత్ సమవాయస్యాపి సంబంధాంతరాపత్తేరసంబంధస్యాశ్వత్వస్యగోధర్మత్వాదర్శనాత్ కించనిష్ప్రపత్వాదయోగుణా ఇతి శ్రుతిస్మృత్యాదిషు వ్యవహారాదిష్టధర్మోగుణ ఇతిపరిభాషయాసమవాయస్యాపిగుణత్వాచ్చ జాతివిశేషోగుణత్వమితి పరిభాషాతుసమవాయసిద్ధ్యుత్తరకాలీనానిత్యానేకసమవేతాజాతిరితి జ్ఞానస్య సమవాయజ్ఞానాధీనత్వాదతస్సమవాయాసిద్ధేః ప్రాక్ సం

తస్మాత్కారణస్యాత్మభూతాశక్తిః శక్తేశ్చాత్మభూతంకార్యం । అపిచకార్యకారణయోర్ద్రవ్యగుణాదీనాంచాశ్వమహిషవద్భేదబుద్ధ్యభావాత్తాదాత్మ్యమభ్యుపగంతవ్యం । సమవాయకల్పనాయామపి సమవాయస్యసమవాయిభిస్సంబంధేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్యతస్యాన్యోన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్యఇత్యనవస్థాప్రసంగః అనభ్యుపగమ్యమానేవావిచ్ఛేదప్రసంగః । అథసమవాయస్స్వయంసంబంధరూపత్వాదనపేక్ష్యైవాపరంసంబంధంసంబధ్యేత, సంయోగోపి తర్హిస్స్వయంసంబంధరూపత్వాదనపేక్ష్యైవాపరంసమవాయంసంబధ్యేత, తాదాత్మ్యప్రతీతేశ్చ ద్రవ్యగుణాదీనాం సమవాయకల్పనానర్థక్యం । కథంచకార్యమవయవిద్రవ్యం కారణేష్వవయవద్రవ్యేషు వర్తమానంవర్తేత కిం సమస్తేష్వవయవేషువర్తేతోతప్రత్యవయవం । యదితావత్ సమస్తేషువర్తేతతతోఽవయవ్యనుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, సమస్తావయవసన్నికర్షస్యాశక్యత్వాత్ । నహిబహుత్వంసమస్తేష్వాశ్రయేషువర్తమానంవ్యస్తాశ్రయగ్రహణేనగృహ్యతే । అథావయవశస్సమస్తేషువర్తేత, తదాప్యారంభకావయవవ్యతిరేకేణావయవినోఽవయవాః కల్ప్యేరన్ యైరవయవైరారంభకేష్వవయవేష్వవయవశోఽవయవీ వర్తేత । కోశావయవవ్యతిరిక్తైర్హ్యవయవైరసిః కోశంవ్యాప్నోతి, అనవస్థా చైవం ప్రసజ్యేత, తేషు తేష్వవయవేషు వర్తయితుమన్యేషామన్యేషామవయవానాంకల్పనీయత్వాత్ ।అథప్రత్యవయవంవర్తేతతదైకత్రవ్యాపారేఽన్యత్రావ్యాపారస్స్యాత్, నహి దేవదత్తః స్రుఘ్నే సన్నిధీయమానస్తదహరేవ పాటలిపుత్రేసన్నిధీ

యోగస్యగుణత్వమసిద్ధమితిదిక్ । కించ ప్రతీత్యనుసారేణవస్తుస్వీకార్యమన్యథా గోప్రతీతేరశ్వఆలంబనమిత్యపి సువచత్వాత్ తథాచ మృద్ఘటఇత్యభేదప్రతీతేరభేదఏవస్వీకార్యః । తాభ్యామత్యంతభిన్నస్యసమవాయస్యతన్నియామకత్వాసంభవాదిత్యాహ॥ తాదాత్మ్యేతి॥ఏవంప్రతీత్యనుసారేణకార్యస్యకారణాత్మనాసత్త్వంస్వరూపేణతుమిథ్యాత్వమిత్యుక్తం । వృత్త్యనిరూపణాచ్చతస్యమిథ్యాత్వమిత్యాహ ॥ కథంచేతి ॥ తత్రాద్యమనూద్యావయవినఃపటాదేస్తంత్వాదిష్వవయవేషుత్రిత్వాదివత్ స్వరూపేణవృత్తిరుతావయవశఇతివికల్ప్యాద్యందూషయతి ॥ యదీత్యాదినా ॥వ్యాసజ్యవృత్తివస్తుప్రత్యక్షస్య యావదాశ్రయప్రత్యక్షజన్యత్వాత్ సంకుచితపటాదేర్యావదవయవానామప్రత్యక్షత్వాదప్రత్యక్షత్వం ప్రసజ్యేతేత్యర్థః।ద్వితీయంశంకతే॥అథేతి॥యథాహస్తైకోశేచావయవశఃఖడ్గోవర్తమానోహస్తమాత్రగ్రహేపిగృహ్యతే,ఏవంయత్కించిదవయవగ్రహేణావయవినోగ్రహణసంభవేపిఅవయవానామనవస్థాస్యాదితిదూషయతి॥ తదాపీతి॥ఆద్యద్వితీయముత్థాప్యదూషయతి॥అథప్రత్యవయవమిత్యాదినా ॥ఏకస్మిన్ తంతౌపటవృత్తికాలేతంత్వంతరేవృత్తిర్నస్యాత్ వృత్తావనేకత్వాపత్తేరిత్యర్థః ।యథాయుగపదనేకవ్యక్తిషువృత్తావపిజాతేరనేకత్వదోషోనాస్తితథాఽవయవినఇత్యా

శంకతే॥ గోత్వేతి॥ జాతివదవయవినో వృత్తిరసిద్ధా అనుభవాభావాదితి పరిహరతి॥ నతథేతి॥ దోషాంతరమాహ॥ ప్రత్యేకేతి॥ అధికారాత్సంబంధాత్ యథా దేవదత్తః స్వకార్యమధ్యయనం గ్రామేఽరణ్యే వా కరోతి తథా గౌరవయవీ స్వకార్యం క్షీరాదికం శృంగపుచ్ఛాదావపి కుర్యాదిత్యర్థః । ఏవం వృత్త్యనిరూపణాదనిర్వాచ్యత్వం కార్యస్యావస్థితం, సంప్రత్యసత్కార్యవాదే దోషాంతరమాహ ॥ ప్రాగితి ॥ యథా ఘటశ్చలతీత్యుక్తే చలనక్రియాం ప్రత్యాశ్రయత్వరూపం కర్తృత్వం ఘటస్యాభాతి తథా ఘటో జాయత ఇతి జనిక్రియాకర్తృత్వమనుభూయతే । అతో జనికర్తుః జనేః ప్రాక్ సత్త్వం వాచ్యం । కర్తురసత్త్వే క్రియాయా అప్యసత్త్వాపత్తేరిత్యర్థః । జనేరనుభవసిద్ధేపి సకర్తృకత్వే క్రియాత్వేనానుమానమాహ ॥ ఉత్పత్తిశ్చేతి ॥ అసతో ఘటస్యోత్పత్తౌ కర్తృత్వాసంభవేపి కులాలాదేస్సత్త్వాత్ కర్తృత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ ఘటస్య చేతి॥ ఘటోత్పత్తివదసత్కపాలాద్యుత్పత్తిరిత్యతిదిశతి ॥ తథేతి॥ శంకామనూద్య దోషమాహ॥ తథా చేతి॥ అనుభవవిరోధ ఇత్యర్థః॥ ఉత్పత్తి

యతే, యుగపదనేకత్ర వృత్తావనేకత్వప్రసంగాత్, దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ స్రుఘ్నపాటలిపుత్రనివాసినోః గోత్వాదివత్ప్రత్యేకం పరిసమాప్తేరదోష ఇతి చేత్, న, తథా ప్రతీత్యభావాత్ । యది గోత్వాదివత్ప్రత్యేకపరిసమాప్తోఽవయవీ స్యాత్। యథా గోత్వం ప్రతివ్యక్తి ప్రత్యక్షం గృహ్యతే ఏవమవయవ్యపి ప్రత్యవయవం ప్రత్యక్షం గృహ్యేత న చైవం నియతం గృహ్యతే। ప్రత్యేకపరిసమాప్తౌ చావయవినః కార్యేణాధికారాత్ తస్య చైకత్వాచ్ఛృంగేణాపి స్తనకార్యం కుర్యాత్ ఉరసా చ పృష్ఠకార్యం, న చైవం దృశ్యతే। ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కార్యస్యాసత్త్వే ఉత్పత్తిరకర్తృకా నిరాత్మికా చ స్యాత్ । ఉత్పత్తిశ్చ నామ క్రియా సా సకర్తృకైవ భవితుమర్హతి గత్యాదివత్ క్రియా చ నామ స్యాదకర్తృకా చేతి విప్రతిషిధ్యేత। ఘటస్య చోత్పత్తిరుచ్యమానా న ఘటకర్తృకా కింతర్హ్యన్యకర్తృకేతి కల్ప్యా స్యాత్। తథా కపాలాదీనామప్యుత్పత్తిరుచ్యమానాఽన్యకర్తృకైవ కల్ప్యేత, తథా చ సతి ఘట ఉత్పద్యత ఇత్యుక్తే కులాలాదీని కారణాన్యుత్పద్యంత ఇత్యుక్తం స్యాత్ ।న చ లోకే ఘటోత్పత్తిరిత్యుక్తే కులాలాదీనామప్యుత్పద్యమానతా ప్రతీయతే, ఉత్పన్నతా ప్రతీతేః । అథ స్వకారణసత్తాసంబంధ ఏవోత్పత్తిరాత్మలాభశ్చ కార్యస్యేతి చేత్ , కథమలబ్ధాత్మకం సత్సంబధ్యేతేతి వక్తవ్యం। సతోర్హి ద్వయోస్సంబంధస్సంభవతి న సదసతోరసతోర్వా, అభావస్య చ నిరుపాఖ్యత్వాత్ప్రాగుత్పత్తేరితి మర్యాదాకరణమనుపపన్నం, సతాం హి లోకే క్షేత్రగృహాదీనాం మర్యాదా దృష్టా నాభావస్య । న హి వంధ్యాపుత్రో రాజా బభూవ ప్రాక్పూర్ణవర్మణోఽభిషేకాదిత్యేవంజాతీయకేన మర్యాదాకరణేన నిరుపాఖ్యో వంధ్యాపుత్రో రాజా బభూవ భవతి భవిష్యతీతి వా విశేష్యతే। యది చ వంధ్యాపుత్రః కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వమభవిష్యత్ తత ఇదమప్యుపాపత్స్యత కార్యాభావోఽపి కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వం భవిష్యతీతి। వయం తు పశ్యామో వంధ్యాపుత్రస్య కార్యాభావస్య చాభావత్వావిశేషాత్ । యథా వంధ్యాపుత్రః కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వం న భవిష్యతి ఏవం కార్యాభావోపి కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వం న

ర్భావస్యాద్యా విక్రియేతి స్వమతేన కార్యసత్త్వమానీతం సంప్రతి కార్యస్యోత్పత్తిర్నామ స్వకారణే సమవాయః స్వస్మిన్ సత్తాసమవాయో వేతి తార్కికమతమాశంకతే ॥ అథేతి ॥ తన్మతేనాపి కార్యసత్త్వమావశ్యకం అసతస్సంబంధిత్వాయోగాదిత్యాహ ॥ కథమితి॥ అసతోర్వేతి దృష్టాంతోక్తిః । నను నరశృంగాదివత్ కార్యం సర్వదా సర్వత్రాసన్న భవతి కింతూత్పత్తేః ప్రాక్ ధ్వంసానంతరం చాసత్ మధ్యే తు సదేవేతి వైషమ్యాత్ సంబంధిత్వోపపత్తిరిత్యత ఆహ ॥ అభావస్యేతి॥ అత్రాభావశబ్దాః అసచ్ఛబ్దాపరపర్యాయా వ్యాఖ్యేయాః । అసతః కాలేనాసంబంధాత్ ప్రాక్త్వం న యుక్తమిత్యర్థః॥ నను కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వభావినః కార్యస్య వంధ్యాపుత్రతుల్యత్వం కథమిత్యత ఆహ॥ యది చేతి॥ కార్యాభావః అసత్కార్యమిత్యర్థః ఇత్యుపాపత్స్యత ఉపపన్నమభవిష్యదిత్యన్వయః । కస్తర్హి నిర్ణయస్తమాహ॥ వయంత్వితి॥ 'నాసతో విద్యతే భావ' ఇతి స్మృతేరితి భావః । సత్కార్యవాదే కారణవైయర్థ్యం శంకతే॥ నన్వితి॥ సిద్ధకారణానన్యత్వాచ్చ కార్యస్య సిద్ధత్వమిత్యాహ॥ తదన

స్యత్వాచ్చేతి ॥ అనిర్వాచ్యకార్యాత్మనా కారణస్యాభివ్యక్త్యర్థః కారకవ్యాపార ఇత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ కార్యసత్యత్వమిచ్ఛతాం సాంఖ్యానాం సత్కార్యవాదే కారకవైయర్థ్యం దోష ఆపతతి, అభివ్యక్తేరపి సత్త్వాత్, అద్వైతవాదినాం త్వఘటితఘటనావభాసనచతురమాయామహిమ్నా స్వప్నవద్యథాదర్శనం సర్వముపపన్నం । విచార్యమాణే సర్వమయుక్తం । యుక్తత్వే ద్వైతాపత్తేరితి ముఖ్యం సమాధానం సమాధానాంతరాభావాత్ । నను కారణాద్భిన్నమసదేవోత్పద్యత ఇతి సమాధానం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య అసత్పక్షస్య దూషణముక్తం స్మారయత్యాహ ॥ కార్యాకారోఽపీతి ॥ అతః కారణాద్భేదాభేదాభ్యాం దుర్నిరూపస్య సదసద్విలక్షణస్యానిర్వాచ్యాభివ్యక్తిరనిర్వాచ్యకారకవ్యాపారాణాం ఫలమితి పక్ష ఏవ శ్రేయానితి భావః । నను మృద్యదృష్టః పృథుబుధ్నత్వాద్యవస్థావిశేషో ఘటే దృశ్యతే, తథా చ ఘటో మృద్భిన్నః తద్భిన్నతద్విరుద్ధవిశేషవత్త్వాత్ వృక్షవదిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ వస్తుతోఽన్యత్వం సత్యో భేదః । హేతోర్వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥ తథా ప్రతిదినమితి ॥ ప్రత్యహం పిత్రాదిదేహస్యావస్థాభేదేఽపి జన్మనాశయోరభావాదభేదో యుక్తః, దార్ష్టాంతికే తు మృదాదినాశే సతి ఘటాది

భవిష్యతీతి । నన్వేవం సతి కారకవ్యాపారోఽనర్థకః ప్రసజ్యేత, యథైవ హి ప్రాక్ సిద్ధత్వాత్ కారణస్య స్వరూపసిద్ధయే న కశ్చిద్వ్యాప్రియతే । ఏవం ప్రాక్సిద్ధత్వాత్తదనన్యత్వాచ్చ కార్యస్వరూపసిద్ధయేఽపి న కశ్చిద్వ్యాప్రియేత వ్యాప్రియతే చ, అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వాయ మన్యామహే ప్రాగుత్పత్తేరభావః కార్యస్యేతి చేత్ । నైష దోషః, యతః కార్యాకారేణ కారణం వ్యవస్థాపయతః కారకవ్యాపారస్యార్థవత్త్వముపపద్యతే । కార్యాకారోఽపి కారణస్యాత్మభూత ఏవ, అనాత్మభూతస్యానారభ్యత్వాదిత్యభాణి । న చ విశేషదర్శనమాత్రేణ వస్త్వన్యత్వం భవతి । న హి దేవదత్తః సంకుచితహస్తపాదః ప్రసారితహస్తపాదశ్చ విశేషేణ దృశ్యమానోఽపి వస్త్వన్యత్వం గచ్ఛతి, స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । తథా ప్రతిదినమనేకసంస్థానానామపి పిత్రాదీనాం న వస్త్వన్యత్వం భవతి, మమ పితా మమ మాతా మమ భ్రాతా మమ పుత్ర ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । జన్మోచ్ఛేదానంతరితత్వాత్తత్ర యుక్తం నాన్యత్రేతి చేన్న, క్షీరాదీనామపి దధ్యాద్యాకారసంస్థానస్య ప్రత్యక్షత్వాత్ । అదృశ్యమానానామపి వటధానాదీనాం సమానజాతీయావయవాంతరోపచితానామంకురాదిభావేన దర్శనగోచరతాపత్తౌ జన్మసంజ్ఞా తేషామేవావయవానామపచయవశాదదర్శనాపత్తావుచ్ఛేదసంజ్ఞా । తత్రేదృగ్జన్మోచ్ఛేదాంతరితత్వేన చేదసతః సత్త్వాపత్తిః సతశ్చాసత్త్వాపత్తిః, తథా సతి గర్భవాసిన ఉత్తానశాయినశ్చ భేదప్రసంగః, తథా బాల్యయౌవనస్థావిరేష్వపి భేదప్రసంగః పిత్రాదివ్యవహారలోపప్రసంగశ్చ, ఏతేన క్షణభంగవాదః ప్రతివదితవ్యః । యస్య తు పునః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యం తస్య నిర్విషయః కారకవ్యాపారః స్యాత్, అభావస్య విషయత్వానుపపత్తేః, ఆకాశహననప్రయోజనఖడ్గాద్యనేకాయుధప్రయుక్తివత్, సమవాయికారణవిషయః కారకవ్యాపారః స్యా

త్ సంజాయత ఇతి జన్మవినాశరూపవిరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ కార్యకారణయోరభేదో న యుక్త ఇతి శంకతే ॥ జన్మేతి ॥ కారణస్య నాశాభావాద్ధేత్వసిద్ధిరితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ దధిఘటాదికార్యాన్వితత్వేన క్షీరమృదాదీనాం ప్రత్యక్షత్వాన్నాశాసిద్ధిరిత్యర్థః । నను యత్రాన్వయో దృశ్యతే తత్ర హేత్వసిద్ధావపి యత్రాంకురాదౌ వటబీజాదీనామన్వయో న దృశ్యతే తత్ర హేతుసత్త్వాద్వస్త్వన్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ అదృశ్యేతి ॥ తత్రాప్యంకురాదౌ బీజాద్యవయవానామన్వయాన్న స్త ఏవ జన్మవినాశౌ కింత్వవయవాంతరోపచయాపచయాభ్యాం తద్వ్యవహార ఇత్యర్థః । అస్తూపచయాపచయలింగేన వస్తుభేదానుమానం తతోఽసత ఉత్పత్తిః సతో నాశ ఇత్యాశంక్య వ్యభిచారమాహ ॥ తత్రేదృగితి ॥ పితృదేహేఽపి భేదసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యత్ర బాధకమాహ ॥ పిత్రాదీతి ॥ ఏతేనేతి - కారణస్య సర్వకార్యేష్వన్వయకథనేనేత్యర్థః । స్వపక్షే దోషం పరిహృత్య పరపక్షే ప్రసంజయతి ॥ యస్య తు పునరితి ॥ అసతశ్చ కార్యస్య కారకవ్యాపారాహితాతిశయాశ్రయత్వాయోగాదవిషయత్వేఽపి మృదాదేర్విషయత్వం స్యాదితి శంకతే ॥ సమవాయీతి ॥ సమవాయికారణాత్ కార్యం భిన్నమభిన్నం వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి ॥

నేత్యాదినా॥ ద్వితీయమాశంక్యేష్టాపత్తిమాహ ॥ సమవాయీతి ॥ కార్యాణామవాంతరకారణానన్యత్వ ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి ॥ పరమకారణానన్యత్వంఫలితమాహ ॥తథా చమూలేతి ॥ అసత్కార్యవాదేప్రతిజ్ఞాబాధస్స్యాదిత్యాహ॥ యదితుప్రాగుత్పత్తేరితి ॥ ... ... *

౧౯. కార్యముపాదానాద్భిన్నంతదుపలబ్ధావప్యనుపలభ్యమానత్వాత్ తతోఽధికపరిమాణత్వాచ్చమశకాదివశశఇత్య

దితిచేత్, న, అన్యవిషయేణకారకవ్యాపారేణాన్యనిష్పత్తేరతిప్రసంగాత్।సమవాయికారణస్యైవాత్మాతిశయఃకార్యమితిచేత్, తర్హిఽసత్కార్యతాపత్తిః । తస్మాత్ క్షీరాదీన్యేవద్రవ్యాణిదధ్యాదిభావేనావతిష్ఠమానానికార్యాఖ్యాంలభంతఇతినకారణాదన్యత్కార్యంవర్షశతేనాపిశక్యంకల్పయితుం తథాచ మూలకారణమేవాంత్యాత్కార్యాత్తేనతేనకార్యాకారేణనటవత్ సర్వవ్యవహారాస్పదత్వంప్రతిపద్యతే ఏవంయుక్తేః కార్యస్యప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వమనన్యత్వంచకారణాదవగమ్యతే ।శబ్దాంతరాచ్చైతదవగమ్యతే పూర్వసూత్రే అసద్వ్యపదేశినశ్శబ్దస్యోదాహృతత్వాత్ తతోఽన్యస్సద్వ్యపదేశీ శబ్దశ్శబ్దాంతరం 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ' మిత్యాది 'తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీ' దితి చాసత్పక్షముపక్షిప్యకథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాక్షిప్య 'సత్త్వేవసోమ్యేదమగ్రఆసీ' దిత్యవధారయతి।తత్రేదంశబ్దవాచ్యస్యకార్యస్యప్రాగుత్పత్తేస్సచ్ఛబ్దవాచ్యేనకారణేనసామానాధికరణ్యస్యశ్రూయమాణత్వాత్ । సత్త్వానన్యత్వేప్రసిద్ధ్యతః।యదితుప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యంస్యాత్పశ్చాచ్చోత్పద్యమానంకారణేసమవేయాత్ తదన్యత్కారణాత్స్యాత్ తత్ర 'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ'తీయంప్రతిజ్ఞాపీడ్యేత సత్త్వానన్యత్వావగతేస్త్వియంప్రతిజ్ఞాసమర్థ్యతే॥ ... ... ※

౧౯॥ సూ ॥ పటవచ్చ ॥

యథాచ సంవేష్టితః పటోనవ్యక్తంగృహ్యతే కిమయంపటఃకింవాన్యద్ద్రవ్యమితిసఏవప్రసారితోయత్సంవేష్టితంద్రవ్యంసపటఏవేతిప్రసారణేనాభివ్యక్తోగృహ్యతే । యథాచసంవేష్టనసమయేపటఇతిగృహ్యమాణోఽపినవిశిష్టాయామవిస్తారోగృహ్యతే, సఏవప్రసారణసమయేవిశిష్టాయామవిస్తారోగృహ్యతే, నసంవేష్టితరూపాదన్యోఽయంపటఇతి, ఏవం తంత్వాదికారణావస్థం పటాదికార్యమస్పష్టంసత్తురీవేమకువిందాదికారకవ్యాపారాభివ్యక్తంస్పష్టంగృహ్యతే అతస్సంవేష్టితప్రసారితపటన్యాయేనైవానన్యత్కారణాత్కార్యమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౦॥ సూ॥ యథాచప్రాణాదిః॥

యథాచలోకేప్రాణాపానాదిషుప్రాణభేదేషుప్రాణాయామేననిరుద్ధేషుకారణమాత్రరూపేణవర్తమానేషుజీవనమాత్రంకార్యంనిర్వర్త్యతేనాకుంచనప్రసారణాదికంకార్యాంతరం తేష్వేవప్రాణభేదేషుపునఃప్రవృత్తేషు జీవనాదధికమాకుంచనప్రసారణాదికమపికార్యాంతరంనిర్వర్త్యతే।నచప్రాణభేదానాంప్రభేదవతఃప్రాణాదన్యత్వం సమీరణస్వభావావిశేషాత్, ఏవంకార్యస్యకారణాదనన్యత్వం । అతశ్చకృత్స్నస్యజగతోబ్రహ్మకార్యత్వాత్ తదనన్యత్వాచ్చసిద్ధైషాశ్రౌతీప్రతిజ్ఞా 'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాత' మితి ॥ ... ... ※

త్రవ్యభిచారార్థంసూత్రం ॥ పటవచ్చేతి ॥ ద్వితీయహేతోర్వ్యభిచారంస్ఫుటయతి ॥ యథాచసంవేష్టనేతి ॥ ఆయామో దైర్ఘ్యం॥ ... ... *

౨౦. తత్రైవవిలక్షణకార్యకారిత్వంహేతుమాశంక్యవ్యభిచారమాహ సూత్రకారః ॥ యథాచప్రాణాదీతి ॥ ఏవం జీవజగతోర్బ్రహ్మానన్యత్వాత్ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరిత్యధికరణార్థముపసంహరతి ॥ అతశ్చకృత్స్నస్యేతి॥ఇతిషష్ఠాధికరణం॥...※

౨౧. జీవాభిన్నంబ్రహ్మజగత్కారణమితివదన్ వేదాంతసమన్వయోవిషయఃసయదితాదృగ్బ్రహ్మజగజ్జనయేత్ తర్హి స్వానిష్టంనరకాదికంనజనయేత్ స్వతంత్రచేతనత్వాదితిన్యాయేనవిరుధ్యతేనవేతిసందేహే పూర్వోక్తజీవానన్యత్వముపజీవ్యజీవదోషాబ్రహ్మణిప్రసజ్యేరన్నితిపూర్వపక్షసూత్రంగృహీత్వావ్యాచష్టే॥ ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదినా॥పూర్వపక్షేజీవాభిన్నేసమన్వయాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలం, హితాకారణేత్యత్ర నఞ్ వ్యత్యాసేనాహితకరణం దోషో వ్యాఖ్యాతః । ఆదిపదోక్తంభ్రాంత్యాదికమాపాదయతి॥ నచస్వయమిత్యాదినా॥ ... ... *

౨౧॥ సూ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥

అన్యథాపునశ్చేతనకారణవాదఆక్షిప్యతే ॥ చేతనాద్ధిజగత్ప్రక్రియాయామాశ్రీయమాణాయాంహితాకరణాదయోదోషాఃప్రసజ్యంతే, కుతః, ఇతరవ్యపదేశాత్, ఇతరస్యశారీరస్యబ్రహ్మాత్మత్వంవ్యపదిశతిశ్రుతిః 'సఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో'ఇతిప్రతిబోధనాత్ । యద్వా ఇతరస్యచబ్రహ్మణశ్శారీరాత్మత్వంవ్యపదిశతి 'తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశ'దితి స్రష్టురేవావికృతస్యబ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేనశారీరాత్మత్వప్రదర్శనాత్ 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'తిచపరాదేవతాజీవమాత్మశబ్దేనవ్యపదిశంతీనబ్రహ్మణోభిన్నశ్శారీరఇతిదర్శయతి। తస్మాద్యద్బ్రహ్మణఃస్రష్టృత్వంతచ్ఛారీరస్యైవేత్యతస్స్వతంత్రఃకర్తాసన్ హితమేవాత్మనఃసౌమనస్యకరంకుర్యాత్ నాహితంజన్మమరణజరారోగాద్యనేకానర్థజాలం । నహికశ్చిదపరతంత్రోబంధనాగారమాత్మనఃకృత్వానుప్రవిశతి।నచస్వయమత్యంతనిర్మలస్సన్నత్యంతమలినందేహమాత్మత్వేనోపేయాత్ కృతమపి కథంచిద్యద్దుఃఖకరం తదిచ్ఛయాజహ్యాత్సుఖకరంచోపాదదీత స్మరేచ్చ మయేదంజగద్బింబంవిచిత్రంవిరచితమితి, సర్వోహిలోకఃస్పష్టంకార్యంకృత్వాస్మరతిమయేదంకృతమితి । యథాచమాయావీస్వయంప్రసారితాంమాయామిచ్ఛయాఽనాయాసేనైవోపసంహరతి, ఏవం శారీరోఽపీమాంసృష్టిముపసంహరేత్, స్వకీయమపితావచ్ఛరీరంశారీరోనశక్నోత్యనాయాసేనోపసంహర్తుం । ఏవంహితక్రియాద్యదర్శనాదన్యాయ్యాచేతనాత్ జగత్ప్రక్రియేతిమన్యతే॥... ... ... *

౨౨ సూ॥ అధికంతుభేదనిర్దేశాత్॥

తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి । యత్సర్వజ్ఞంసర్వశక్తిబ్రహ్మనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావంశారీరాదధికమన్యత్తద్వయంజగతస్స్రష్టృబ్రూమః । నతస్మిన్ హితాకరణాదయోదోషాఃప్రసజ్యంతే, నహితస్యహితంకించిత్కర్తవ్యమస్తిఅహితంవాపరిహర్తవ్యంనిత్యముక్తత్వాత్ । నచతస్యజ్ఞానప్రతిబంధశ్శక్తిప్రతిబంధోవాక్వచిదప్యస్తి, సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాచ్చ । శారీరస్త్వనేవంవిధః, తస్మిన్ ప్రసజ్యంతేహితాకరణాదయోదోషానతుతంవయంజగత్స్రష్టారంబ్రూమః।కుతఏతత్ భేదనిర్దేశాత్ 'ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః సోఽన్వేష్టవ్యః సవిజిజ్ఞాసితవ్యః సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతిశారీరఆత్మాప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ'ఇత్యేవంజాతీయకః కర్తృకర్మాదిభేదనిర్దేశోజీవాదధికంబ్రహ్మదర్శయతి । నన్వభేదనిర్దేశోపిదర్శితః 'తత్త్వమసీ'త్యేవంజాతీయకః, కథంభేదాభేదావిరుద్ధౌసంభవతః । నైషదోషః, మహాకాశఘటాకాశన్యాయేనోభయసంభవస్యతత్రతత్రప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ । అపిచయదాతత్త్వమసీత్యేవంజాతీయకేనాభేదనిర్దేశేనాభేదఃప్రతిబోధితోభవతిఅపగతం

౨౨. జీవేశయోరభేదాజ్జీవగతదోషాః బ్రహ్మణిస్యుః బ్రహ్మగతాశ్చసృష్టిసంహారసర్వజ్ఞత్వాదయోగుణాజీవే స్యుః, నచేష్టాపత్తిఃజీవస్యస్వశరీరేపిసంహారసామర్థ్యాదర్శనాదితి ప్రాప్తేసిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దఇత్యాదినా ॥ జీవేశ్వరయోర్లోకేబింబప్రతిబింబయోరివకల్పితభేదాంగీకారాద్ధర్మవ్యవస్థేతిసిద్ధాంతగ్రంథార్థః । యదివయం జీవంస్రష్టారంబ్రూమఃతదాదోషాఃప్రసజ్యంతేనతుతంబ్రూమఇత్యన్వయః । కించాభేదజ్ఞానాదూర్ధ్వంవా దోషాఆపద్యం

తేపూర్వంవా ? నాద్యఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ ఉక్తంమిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితత్వంస్ఫుటయతి ॥అవిద్యేతి॥ కర్తృత్వాదిబుద్ధి ధ
మాధ్యాసే దేహధర్మాధ్యాసందృష్టాంతయతి ॥జన్మేతి॥ ద్వితీయంప్రత్యాహ ॥అబాధితేత్వితి॥జ్ఞానాద్యూర్ధ్వంస్రష్టృ
త్వాదిధర్మాణాంబాధాత్ పూర్వంచకల్పితభేదేనవ్యవస్థోపపత్తేర్నకించిదవద్యమిత్యర్థః । ... ... *
౨౩. నన్వఖండైకరూపేబ్రహ్మణి కథం జీవేశ్వరవైచిత్ర్యం కథంచ తత్కార్యవైచిత్ర్యమిత్యనుపపత్తిం దృష్టాంతైః పరి
హరతి సూత్రకారః ॥ అశ్మాదివచ్చేతి ॥ కింపాకోమహాతాళఫలం। తత్తత్కార్యసంస్కారరూపానాదిశక్తిభేదాద్వై
చిత్ర్యమితిభావః । సూత్రస్థచకారార్థమాహ ॥ శ్రుతేశ్చేతి ॥ బ్రహ్మ జీవగతదోషవత్ జీవాభిన్నత్వాజ్జీవవదిత్యాద్యను
మానంస్వతః ప్రమాణనిరవద్యత్వాదిశ్రుతిబాధితం । కించకర్తృత్వభోక్తృత్వాదివికారస్య మిథ్యాత్వాజ్జీవస్యైవతా
వద్దోషోనాస్తి కుతోబింబస్థానీయస్యాశేషవిశేషదర్శినఃపరమేశ్వరస్యదోషప్రసక్తిః । యత్తుబ్రహ్మనవిచిత్రకార్య ప్ర

భవతితదాజీవస్యాసంసారిత్వం బ్రహ్మణశ్చస్రష్టృత్వం, సమస్తస్య మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితస్య భేదవ్యవ
హారస్యసమ్యగ్జ్ఞానేనబాధితత్వాత్, తత్రకుతఏవసృష్టిఃకుతోవాహితాకరణాదయోదోషాః । అవిద్యా
ప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతోపాధ్యవివేకకృతాహిభ్రాంతిః, హితాకరణాదిలక్ష
ణస్సంసారోనతుపరమార్థతోఽస్తీత్యసకృదవోచామ జన్మమరణచ్ఛేదనభేదనాద్యభిమానవదేవ,అబాధి
తేతు భేదవ్యవహారే 'సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకేన భేదనిర్దేశేనావగమ్యమా
నంబ్రహ్మణోఽధికత్వంహితాకరణాదిదోషప్రసక్తింనిరుణద్ధి ॥ ... ... *

౨౩. సూ ॥ అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః ॥

యథాచలోకేపృథివీత్వసామాన్యాన్వితానామప్యశ్మనాంకేచిన్మహార్హామణయో వజ్రవైడూర్యాద
యోఽన్యేమధ్యమవీర్యాస్సూర్యకాంతాదయోఽన్యే ప్రహీణాశ్శ్వవాయసప్రక్షేపణార్హాః పాషాణాః
ఇత్యనేకవిధంవైచిత్ర్యందృశ్యతే । యథాచైకపృథివీవ్యపాశ్రయాణామపిబీజానాం బహువిధంపత్రపు
ష్పఫలగంధరసాదివైచిత్ర్యం చందనకింపాకచంపకాదిషూపలభ్యతే । యథాచైకస్యాప్యన్నరసస్యలో
హితాదీనికేశలోమాదీనిచవిచిత్రాణికార్యాణిభవంతి, ఏవమేకస్యాపి బ్రహ్మణో జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వం
కార్యవైచిత్ర్యంచోపపద్యతఇతి అతస్తదనుపపత్తిఃపరపరికల్పితదోషానుపపత్తిరిత్యర్థః । శ్రుతేశ్చప్రా
మాణ్యాద్వికారస్యచవాచారంభణమాత్రత్వాత్ స్వప్నదృశ్యభావవైచిత్ర్యవచ్చేత్యభ్యుచ్చయః ॥ *

సూ. ౨౪ ॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి ॥

చేతనంబ్రహ్మైకమద్వితీయంజగతఃకారణమితియదుక్తంతన్నోపపద్యతే, కస్మాదుపసంహారదర్శనాత్।ఇ
హహిలోకేకులాలాదయోఘటపటాదీనాం కర్తారోమృద్దండచక్రసూత్రసలిలాద్యనేకకారకోపసంహారే
ణసంగృహీతసాధనాస్సంతఃతత్తత్కార్యంకుర్వాణాదృశ్యంతే, బ్రహ్మచాసహాయంతవాభిప్రేతం, త
స్య సాధనాంతరానుపసంగ్రహేసతికథంస్రష్టృత్వముపపద్యేత, తస్మాన్నబ్రహ్మజగత్కారణమితిచేత్

కృతి ఏకరూపత్వాద్వ్యతిరేకేణమృత్తంత్వాదివదితి, తన్న, ఏకరూపేస్వప్నదృశివిచిత్రదృశ్యవస్తువైచిత్ర్యదర్శనేనవ్య
భిచారాదిత్యర్థః, తస్మాత్ ప్రత్యభిగన్నేబ్రహ్మణిసమన్వయస్యావిరోధఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్ ॥... *
౨౪. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి*॥అసహాయాద్బ్రహ్మణోజగత్సర్గంబ్రువన్సమన్వయోవిషయః॥ సకిం
యదసహాయంతన్నకారణమితిలౌకికన్యాయేనవిరుధ్యతే నవేతిసందేహేపూర్వమౌపాధికజీవభేదాద్బ్రహ్మణి జీవదో
షానప్రసజ్యంతఇత్యుక్తం, *సంప్రత్యుపాధితోపివిభక్తస్యబ్రహ్మణఃప్రేరకాదికంసహకారినాస్తి ఈశ్వరనానాత్వా
భావాదితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షసూత్రాంశంవ్యాచష్టే ॥ చేతనమిత్యాదినా ॥ ఫలంపూర్వవత్, కారకాణా ...

* సంప్రత్యుపాధితోపివిభక్తంబ్రహ్మణఇతి, విభక్తాద్బ్రహ్మణఇతిచ - పా.

పసంహారో మేళనం । ఉక్తన్యాయస్య క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ నైష ఇతి॥ శుద్ధస్య బ్రహ్మణోఽకారణత్వమిష్టమేవ విశిష్టస్యేశ్వరస్య తు మాయైవ సహాయ ఇతి భావేనాహ॥ బాహ్యమితి ॥ క్షీరస్యాప్యాతంచనాదిసహాయోఽస్తీత్యసహాయత్వహేతోర్న వ్యభిచార ఇత్యాశంక్య సహాయాభావేఽపి యస్య కస్యచిత్పరిణామస్య క్షీరే దర్శనాదవ్యభిచారతాదవస్థ్యమిత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ తర్హి సహాయో వ్యర్థస్తత్రాహ*క్వాథ్యత ఇతి ॥ నను క్వాథ్యతే క్షీరం దధిభావాయ శీఘ్రమితి కిమర్థం కల్ప్యతే, స్వతోఽశక్తం క్షీరం సహాయేన శక్తం క్రియత ఇతి కిం న స్యాత్తత్రాహ ॥ యది చేతి ॥ శక్తస్య సహాయసంపదా కిం కార్యమిత్యత్రాహ ॥ సాధనేతి ॥ సహాయవిశేషాభావే కశ్చిద్వికారః క్షీరస్య భవతి, తత్రాతంచనప్రక్షేపౌష్ణ్యాఘ్నాంతు తస్యోత్తమదధిభావసామర్థ్యం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః । తర్హి శక్తివ్యంజకోఽపి సహాయో బ్రహ్మణో వాచ్యస్తత్రా

నైష దోషః । యతః క్షీరవద్బ్రహ్మణః స్వభావవిశేషాదుపపద్యతే। యథా హి లోకే క్షీరం జలం వా స్వయమేవ దధిహిమకరకాదిభావేన పరిణమతే అనపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం తథేహాపి భవిష్యతి । నను క్షీరాద్యపి దధ్యాదిభావేన పరిణమమానమపేక్షత ఏవ బాహ్యం సాధనమౌష్ణ్యాదికం, కథముచ్యతే క్షీరవద్ధీతి । నైష దోషః, స్వయమపి హి క్షీరం యాం చ యావతీం చ పరిణామమాత్రామనుభవత్యేవ*క్వాథ్యతే త్వౌష్ణ్యాదినా దధిభావాయ । యది చ స్వయం దధిభావశీలతా న స్యాన్నైవౌష్ణ్యాదినాపి బలాద్దధిభావమాపద్యేత। న హి వాయురాకాశో వా ఔష్ణ్యాదినా బలాద్దధిభావమాపద్యతే, సాధనసామగ్ర్యా చ తస్య పూర్ణతా సంపద్యతే । పరిపూర్ణశక్తికం తు బ్రహ్మ న తస్యాన్యేన కేనచిత్పూర్ణతా సంపాదయితవ్యా శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే । పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇతి । తస్మాదేకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తియోగాత్ క్షీరాదివద్విచిత్రః పరిణామ ఉపపద్యతే ॥ ... ... *

సూ. ౨౫ ॥ దేవాదివదపి లోకే ॥

స్యాదేతత్, ఉపపద్యతే క్షీరాదీనామచేతనానామనపేక్ష్యాపి బాహ్యం సాధనం దధ్యాదిభావః దృష్టత్వాత్, చేతనాః పునః కులాలాదయః సాధనసామగ్రీమపేక్ష్యైవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రవర్తమానా దృశ్యంతే, కథం బ్రహ్మ చేతనం సదసహాయం ప్రవర్తేతేతి, దేవాదివదితి బ్రూమః । యథా లోకే దేవాః పితర ఋషయ ఇత్యేవమాదయో మహాప్రభావాశ్చేతనా అపి సంతోఽనపేక్ష్యైవ కించిద్బాహ్యం సాధనమైశ్వర్యవిశేషయోగాదభిధ్యానమాత్రేణ స్వత ఏవ బహూని నానాసంస్థానాని శరీరాణి ప్రాసాదాదీని రథాదీని చ నిర్మిమాణా ఉపలభ్యంతే మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్ । తంతునాభశ్చ స్వత ఏవ తంతూన్సృజతి, బలాకా చాంతరేణైవ శుక్రం గర్భం ధత్తే, పద్మినీ చానపేక్ష్య కించిత్ప్రస్థానసాధనం సరోఽంతరాత్ సరోఽంతరం ప్రతిష్ఠతే, ఏవం చేతనమపి బ్రహ్మానపేక్ష్యైవ బాహ్యం సాధనం స్వత ఏవ జగత్స్రక్ష్యతి । స యది బ్రూయాద్య ఏతే దేవాదయో బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఉపాత్తాస్తే దార్ష్టాంతికేన బ్రహ్మణా సమానస్వభావా న భవంతి, శరీరమేవ హ్యచేతనం దేవాదీనాం శరీరాంతరవిభూత్యుత్పాద

హే । పరిపూర్ణేతి ॥ నిరపేక్షమాయాశక్తికమిత్యర్థః । తాదృశశక్తౌ మానమాహ ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ ... *

౨౫. నను బ్రహ్మ న కారణం చేతనత్వే సత్యసహాయత్వాత్ మృదాదిశూన్యకులాలాదివదితి న క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ ॥ స్యాదేతదితి ॥ తస్యాపి హేతోర్దేవాదౌ వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ దేవాదివదితి॥ లోక్యతే జ్ఞాప్యతేఽర్థోఽనేనేతి లోకో మంత్రార్థవాదాదిశాస్త్రం వృద్ధవ్యవహారశ్చ, అభిధ్యానం సంకల్పః। నను దేవాదీనాం దృష్టాంతేషు శరీరేషు చేతనత్వం నాస్తి బలాకాపద్మినీచేతనయోర్గర్భప్రస్థానకర్తృత్వే మేఘశబ్దః శరీరం చ సహాయోఽస్తీతి, అతో విశిష్టహేతోర్న వ్యభిచార ఇతి శంకతే ॥ స యది బ్రూయాదిత్యాదినా ॥ వ్యభిచారోఽస్తీతి పరిహార

* త్వార్యత ఇతి పాఠే ॥ వ్యా ॥ *త్వార్యత ఇతి ॥ నను త్వార్యతే క్షీరం దధిభావాయ శైఘ్ర్యం కార్యత ఇతి కిమర్థం కల్ప్యత ఇతి.

తి॥ తంప్రతిబ్రూయాదితి॥ అయందోషః దృష్టాంతవైషమ్యాఖ్యః। అత్రహిహేతౌ చేతనత్వమహంధీవిషయత్వరూపం చిత్తాదాత్మ్యాపన్నదేహధారణం గ్రాహ్యం నతుముఖ్యాత్మత్వం, తవకులాలదృష్టాంతే సాధనవైకల్యాపత్తేః। అసహాయత్వం చచేతనస్య స్వాతిరిక్తహేతుశూన్యత్వం తదుభయం దేవాదిష్వస్తీతి వ్యభిచారః, దేహస్యస్వాంతఃపాతిత్వేన స్వాతిరిక్తత్వాభావాత్। తథాచ కులాలవైలక్షణ్యం దేవాదీనాం వియదాదికార్యే స్వాతిరిక్తానపేక్షత్వాత్ దేవవైలక్షణ్యం బ్రహ్మణో దేహస్యాప్యనపేక్షణాత్ నరదేవాదీనాం కార్యారంభే నాస్త్యేకరూపా సామగ్రీ। శ్రూయతేహి మహాభారతే శ్రీకృష్ణస్య సంకల్పమాత్రేణ ద్రౌపద్యాః పటపరంపరోత్పత్తిః, అతస్సిద్ధమసహాయస్యాపి బ్రహ్మణః కారణత్వమ్॥ ... ❁

ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

౨౬. ❁ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా ❁ క్షీరదృష్టాంతేన బ్రహ్మపరిణామీతి భ్రమోత్పత్త్యా పూర్వపక్షే ప్రా

నేడుపాదానం నతు చేతన ఆత్మా, తంతునాభస్యచ క్షుద్రతరజంతుభక్షణాల్లాలా కఠినతామాపద్యమానా తంతుర్భవతి। బలాకాచ స్తనయిత్నురవశ్రవణాద్గర్భం ధత్తే। పద్మినీచ చేతనప్రయుక్తా సతీ అచేతనేనైవశరీరేణ సరోఽన్తరాత్ సరోఽన్తరముపసర్పతి వల్లీవవృక్షం, నతుస్వయమేవాచేతనా సరోఽన్తరోపసర్పణే వ్యాప్రియతే, తస్మాన్నైతే బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఇతి, తంప్రతిబ్రూయాన్నాయందోషః కులాలాదిదృష్టాంతవైలక్షణ్యమాత్రస్యావివక్షితత్వాదితి। యథాహి కులాలాదీనాం దేవాదీనాంచ సమానే చేతనత్వే కులాలాదయః కార్యారంభే బాహ్యం సాధనమపేక్షంతే నదేవాదయః, తథా బ్రహ్మ చేతనమపి నబాహ్యం సాధనమపేక్షిష్యత ఇత్యేతావత్ వయం దేవాద్యుదాహరణేన వివక్షామః, తస్మాద్యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథా సర్వేషామేవ భవితుమర్హతీతి నాస్త్యేకాంత ఇత్యభిప్రాయః॥..... ❁

❁ సూ॥ ౨౬॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ ❁

చేతనమేకమద్వితీయం బ్రహ్మ క్షీరాదివద్దేవాదివచ్చానపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం స్వయం పరిణమమానం జగతః కారణమితి స్థితం, శాస్త్రార్థపరిశుద్ధయే తు పునరాక్షిపతి, కృత్స్నప్రసక్తిః, కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యరూపేణ పరిణామః ప్రాప్నోతి, నిరవయవత్వాత్। యది బ్రహ్మ పృథివ్యాదివత్ సావయవమభవిష్యత్ తతోఽస్యైకదేశః పర్యణంస్యత, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత, నిరవయవం తు బ్రహ్మ శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే "నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం। దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః"॥ 'ఇదం మహద్భూతమనంతమపారం విజ్ఞానఘన ఏవ స ఏష నేతి నేత్యాత్మాఽస్థూలమనణ్వి'త్యాద్యాభ్యస్సర్వవిశేషప్రతిషేధినీభ్యః। తతశ్చైకదేశపరిణామాసంభవాత్ కృత్స్నపరిణామప్రసక్తౌ సత్యాం మూలోచ్ఛేదః ప్రసజ్యేత ద్రష్టవ్యత్వోపదేశానర్థక్యం చాపద్యేత, అయత్నదృష్టత్వాత్ కార్యస్య, తద్వ్యతిరిక్తస్య చ బ్రహ్మణోఽభావాత్, అజత్వాది శబ్దవ్యాకోపశ్చ॥ అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా సావయవమేవ బ్రహ్మాభ్యుపగమ్యేత, తథాపి యే నిరవయవత్వస్య ప్రతిపాదకాశ్శబ్దా ఉదాహృ

స్తైశాస్త్రార్థో వివర్తో న పరిణామ ఇతి నిర్ణయార్థమిదమధికరణమితి పూర్వాధికరణేనోత్తరాధికరణస్య కార్యత్వం సంగతిమాహ॥ చేతనమితి॥ నిరవయవాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదతస్సమన్వయో విషయః, సకింయన్నిరవయవం తన్నపరిణామీతి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే॥ కృత్స్నేతి॥ బ్రహ్మపరిణామీతి వదతా వక్తవ్యం బ్రహ్మ నిరవయవం సావయవం వా? ఆద్యే సర్వస్య బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనాస్థితిస్స్యాదిత్యుక్తం వ్యతిరేకదృష్టాంతేన వివృణోతి॥ యదిబ్రహ్మేత్యాదినా॥ పరిణంస్యత పరిణతోఽభవిష్యత్, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత అపరిణతోఽభవిష్యత్। ఉక్తశ్రుతిభ్యో నిరవయవత్వసిద్ధే ఫలితం దోషమాహ॥ తతశ్చేతి॥ యదా పరిణామవ్యతిరేకేణ మూలబ్రహ్మాత్మనా స్థితదాత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదేశోఽర్థశూన్యస్స్యాదితి దోషాంతరమాహ॥ ద్రష్టవ్యేతి॥ బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనా

జన్మనాశాంగీకారే 'అజోఽమర' ఇతిశ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ ॥ అజత్వాదీతి ॥ సావయవత్వపక్షమాశంక్య సూత్రశేషేణపరిహరతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ ... ... *

౨౭. పరిణామపక్షోదుర్ఘటఇతియదుక్తం తదస్మదిష్టమేవేతి వివర్తవాదేనసిద్ధాంతయతి ॥ శ్రుతేరితి ॥ స్వపక్షేపూర్వోక్తదోషద్వయంనాస్తీతిసూత్రయోజనయాదర్శయతి ॥ తుశబ్దేనేత్యాదినా ॥ ఈక్షితృత్వేనవ్యాకర్తృత్వేనచేక్షణీయవ్యాకర్తవ్యప్రపంచాత్ పృథగీశ్వరసత్త్వశ్రుతేర్నకృత్స్నప్రసక్తిరిత్యాహ ॥ సేయందేవతేతి ॥ న్యూనాధికభావేనాపిపృథక్సత్త్వంశ్రుతమిత్యాహ ॥ తావానితి ॥ ఇతశ్చాస్త్యవికృతంబ్రహ్మేత్యాహ ॥ తథేతి ॥ 'సవాఏషఆత్మాహృదీ'తిశ్రుతేరస్తివృత్త్యతిరిక్తంబ్రహ్మ । తచ్చేతి సుషుప్తికాలరూపవిశేషణాచ్చేత్యర్థః । లింగాంతరమాహ ॥ తథేంద్రియేతి ॥ భూమ్యాదేర్వికారస్యేంద్రియగోచరత్వాత్ 'నచక్షుషాగృహ్యత' ఇత్యాదిశ్రుత్యా బ్రహ్మణస్తత్ప్రతిషేధా

తాస్తేప్రకుప్యేయుః, సావయవత్వేచానిత్యత్వప్రసంగఇతి సర్వథాఽయంపక్షోన ఘటయితుం శక్యతఇత్యాక్షిపతి॥... ... ... *

౨౭॥సూ॥ శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్ ॥

తుశబ్దాదాక్షేపంపరిహరతి । నఖల్వస్మత్పక్షేకశ్చిదపిదోషోఽస్తి । నతావత్కృత్స్నప్రసక్తిరస్తి కుతః, శ్రుతేః । యథైవహిబ్రహ్మణోజగదుత్పత్తిశ్శ్రూయతే,ఏవంవికారవ్యతిరేకేణాపిబ్రహ్మణోఽవస్థానం శ్రూయతే, ప్రకృతివికారయోర్భేదేనవ్యపదేశాత్ 'సేయందేవతైక్షతహంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతాఅనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'తి 'తావానస్యమహిమా తతోజ్యాయాగ్ంశ్చపూరుషః పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ'తిచైవంజాతీయకాత్, తథాహృదయాయతనత్వవచనాత్, సత్సంపత్తివచనాచ్చ । యదిచకృత్స్నంబ్రహ్మ కార్యభావేనోపయుక్తంస్యాత్ 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతీ'తి సుషుప్తిగతంవిశేషణమనుపపన్నంస్యాత్, వికృతేనబ్రహ్మణానిత్యసంపన్నత్వాదవికృతస్యచబ్రహ్మణోఽభావాత్, తథేంద్రియగోచరత్వప్రతిషేధాద్బ్రహ్మణోవికారస్యచేంద్రియగోచరత్వాపత్తేః, తస్మాదస్త్యవికృతంబ్రహ్మ । నచనిరవయవత్వశబ్దవ్యాకోపోఽస్తి, శ్రూయమాణత్వాదేవనిరవయవత్వస్యాప్యభ్యుపగమ్యమానత్వాత్ । శబ్దమూలంచబ్రహ్మ శబ్దప్రమాణకం నేంద్రియాదిప్రమాణకంతద్యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యం। శబ్దశ్చోభయమపిబ్రహ్మణఃప్రతిపాదయత్యకృత్స్నప్రసక్తింనిరవయవత్వంచలౌకికానామపిమణిమంత్రౌషధిప్రభృతీనాం దేశకాలనిమిత్తవైచిత్ర్యవశాచ్ఛక్తయోవిరుద్ధానేకకార్యవిషయాదృశ్యంతే, తాఅపితావన్నోపదేశమంతరేణ కేవలేనతర్కేణావగంతుంశక్యంతే అస్యవస్తునఏతావత్యఏతత్సహాయాఏతద్విషయాఏతత్ప్రయోజనాశ్చశక్తయఇతి, కిముతాచింత్యప్రభావస్యబ్రహ్మణోరూపంవినాశబ్దేననిరూప్యేత । తథాహుఃపౌరాణికాః "అచింత్యాఃఖలుయేభావానతాంస్తర్కేణయోజయేత్ । ప్రకృతిభ్యఃపరంయచ్చతదచింత్యస్యలక్షణ"మితి । తస్మాచ్ఛబ్దమూలఏవాతీంద్రియార్థయాథాత్మ్యాధిగమః । ననుశబ్దేనాపినశక్యతేవిరుద్ధోఽర్థఃప్ర

దవాఙ్మనసగోచరత్వశ్రుతేశ్చాస్తికూటస్థంబ్రహ్మేత్యర్థః । కృత్స్నప్రసక్తిదోషోనాస్తీత్యుక్త్వా ద్వితీయదోషోఽపినాస్తీత్యాహ ॥ నచేతి ॥ ననుబ్రహ్మకార్యాత్మనాప్యస్తిపృథగప్యస్తిచేత్ సావయవత్వందుర్వారం, నిరవయవస్యైకస్యద్విధాసత్త్వాయోగాత్, అతోయద్ద్విధాభూతంతత్సావయవమితి తర్కవిరుద్ధంబ్రహ్మణోనిరవయవత్వమితివివర్తమజానతశ్శంకాంగూఢాశయఏవపరిహరతి ॥ శబ్దమూలంచేతి ॥ యదాలౌకికానాంప్రత్యక్షదృష్టానామపిశక్తిరచింత్యా తదా శబ్దైకసమధిగమ్యస్యబ్రహ్మణః కిమువక్తవ్యం । అతోబ్రహ్మణోనిరవయవత్వంద్విధాభావశ్చేత్యుభయం యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యం, నతర్కేణబాధనీయమిత్యర్థః । ప్రకృతిభ్యఃప్రత్యక్షదృష్టవస్తుస్వభావేభ్యోయత్పరంవిలక్షణం కేవలోపదేశగమ్యంతదచింత్యస్వరూపమితిస్మృత్యర్థః । ఆశయానవబోధేనశంకతే ॥ ననుశబ్దేనాపీతి ॥ యద్వా బ్రహ్మపరిణా

మిత్యేకదేశినామియంసిద్ధాంతసూత్రవ్యాఖ్యాదన్వితా తామాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ శబ్దస్యయోగ్యతాజ్ఞానసాపేక్షత్వాదితిత్యర్థః। ననుబ్రహ్మసావయవంనిరవయవంవేతివికల్పాశ్రయణే సర్వశ్రుతిసమాధానంస్యాదిత్యతఆహ ॥ క్రియేతి ॥ నిరవయవత్వే బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వశ్రుతివిరోధః సావయవత్వేపి నిరవయవత్వశబ్దవిరోధః వికల్పశ్చవస్తున్యయుక్తః, అతః ప్రకారాంతరానుపలంభాచ్ఛ్రుతీనాంప్రామాణ్యందుర్ఘటమితిప్రాప్తే స్వాశయముద్ఘాటయతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ నిరవయవస్యవస్తునఃకూటస్థస్యాప్యవిద్యాకల్పితనామరూపవికారాంగీకారాత్ దుర్ఘటత్వదోషోనాస్తి వాస్తవకూటస్థస్యకల్పితవికారప్రకృతిత్వేనావిరోధాదిత్యర్థః। రూపభేదాంగీకారేసావయవత్వంస్యాదిత్యాశంక్యోక్తంవిభజతే ॥ నహీత్యాదినా ॥ కృత్స్నప్రసక్తింనిరస్యదోషాంతరంనిరస్యతి ॥ వాచారంభణేతి ॥ ననుశ్రుతిప్రతిపాద్యస్యపరిణా

త్యాయయితుం, నిరవయవంచబ్రహ్మపరిణమతేనచకృత్స్నమితి । యదినిరవయవంబ్రహ్మస్యాన్నైవపరిణమేతకృత్స్నమేవవాపరిణమేత । అథకేనచిద్రూపేణపరిణమేత కేనచిద్రూపేణావతిష్ఠేతరూపభేదకల్పనాత్ సావయవమేవప్రసజ్యేత । క్రియావిషయేహి 'అతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతి నాతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతీ'త్యేవంజాతీయకాయాంవిరోధప్రతీతావపివికల్పాశ్రయణంవిరోధపరిహారకారణం భవతిపురుషతంత్రత్వాదనుష్ఠానస్య। ఇహతువికల్పాశ్రయణేనాపినవిరోధపరిహారస్సంభవతిఅపురుషతంత్రత్వాద్వస్తునః, తస్మాద్దుర్ఘటమేతదితి । నైషదోషః, అవిద్యాకల్పితరూపభేదాభ్యుపగమాత్ । నహ్యవిద్యాకల్పితేనరూపభేదేనసావయవంవస్తుసంపద్యతే । నహి తిమిరోపహతనయనేనానేకఇవచంద్రమాదృశ్యమానోఽనేకఏవభవతి। అవిద్యాకల్పితేనచనామరూపలక్షణేనరూపభేదేనవ్యాకృతావ్యాకృతాత్మకేనతత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయేనబ్రహ్మపరిణామాదిసర్వవ్యవహారాస్పదత్వంప్రతిపద్యతే, పారమార్థికేనచరూపేణసర్వవ్యవహారాతీతమపరిణతమవతిష్ఠతే। వాచారంభణమాత్రత్వాచ్చావిద్యాకల్పితస్యనామరూపభేదస్యననిరవయవత్వంబ్రహ్మణఃకుప్యతి । నచేయంపరిణామశ్రుతిఃపరిణామప్రతిపాదనార్థా, తత్ప్రతిపత్తౌఫలానవగమాత్। సర్వవ్యవహారహీనబ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనార్థాత్వేషా తత్ప్రతిపత్తౌఫలావగమాత్ 'సఏషనేతినేత్యాత్మే'త్యుపక్రమ్యాహ 'అభయంవైజనకప్రాప్తోఽసీ'తి, తస్మాదస్మత్పక్షేనకశ్చిదపిదోషప్రసంగోఽస్తి ॥ ... ... *

సూ. ౨౮ ॥ ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి ॥

అపిచనైవాత్రవివదితవ్యం కథమేకస్మిన్బ్రహ్మణి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారాసృష్టిస్స్యాదితి, యతః ఆత్మన్యప్యేకస్మిన్స్వప్నదృశి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిఃపఠ్యతే 'నతత్రరథానరథయోగానపంథానోభవంత్యథరథాన్రథయోగాన్పథస్సృజత' ఇత్యాదినా । లోకేపిదేవాదిషుమాయావ్యాదిషుచస్వరూపానుపమర్దేనైవ విచిత్రాహస్త్యశ్వాదిసృష్టయోదృశ్యంతే, తథైకస్మిన్నపిబ్రహ్మణిస్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారాసృష్టిర్భవిష్యతీతి ॥ ... ... *

సూ. ౨౯ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥

పరేషామప్యేషసమానస్స్వపక్షదోషః, ప్రధానవాదినోపిహినిరవయవమపరిచ్ఛిన్నం శబ్దాదిహీనం

మస్యకథంమిథ్యాత్వంతత్రాహ ॥ నచేయమితి ॥ నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేనసృష్టిరనూద్యతేనప్రతిపాద్యత ఇత్యసకృచ్ఛబ్దాదావేదితం, అతోవివర్తవాదే నకశ్చిద్దోషఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ... ... *

౨౮. పూర్వావస్థానాశేనావస్థాంతరంపరిణామః, యథాదుగ్ధస్యదధిభావః। పూర్వరూపానుపమర్దేనావస్థాంతరం వివర్తః, యథాశుక్తేఃరజతభావః। తత్ర బ్రహ్మణోవివర్తోపాదానత్వంస్వప్నసాక్షిదృష్టాంతేనద్రఢయన్మాయావాదంస్ఫుటయతిసూత్రకారః । ఆత్మనిచేతి ॥ రథయోగాఅశ్వాః ॥ ... ... *

౨౯. కించకృత్స్నప్రసక్త్యాదీనాంసాంఖ్యాదిపక్షేపిదోషత్వాన్నాస్మాన్ప్రత్యుద్భావనీయత్వం 'యశ్చోభయోస్స

మోదోష ఇతిన్యాయాదిత్యాహసూత్రకారః ॥ స్వపక్షేతి ॥ ప్రధానస్యనిరవయవత్వేకృత్స్నప్రసక్తిః సావయవత్వేచ నిరవయవత్వాభ్యుపగమవిరోధ ఇత్యత్రశంకతే ॥ నన్వితి । కింసామ్యావస్థాగుణానాంవికారస్సముదాయోవా, ఆద్యేతస్యానమూలప్రకృతిత్వం వికారత్వాత్, ద్వితీయేప్రపంచాభావః, సముదాయస్యావస్తుత్వేనమూలాభావాత్ । అథనిరవయవాగుణా ఏవవివిధపరిణామానాంప్రకృతిరితిచేత్, తర్హికృత్స్నప్రసక్త్యామూలోచ్ఛేదోదుర్వార ఇత్యభిప్రేత్యపరిహరతి ॥ నైవమిత్యాదినా ॥ ఇతియతః అతస్సమానత్వాన్నవయంపర్యనుయోజ్యా ఇత్యన్వయః । ప్రత్యేకంసత్త్వాదికమితరగుణద్వయసచివంనిరవయవం యద్యుపాదానం తర్హికృత్స్నస్యోపాదానస్యకార్యరూపత్వప్రసక్త్యా మూలోచ్ఛేద ఇత్యుక్తేనిరవయవత్వసాధకతర్కస్యాభాసత్వాద్గుణానాంసావయవత్వమేవపరిణామిత్వేనమృదాదివత్ । అతో నకృత్స్నప్రసక్తిరేకదేశపరిణామసంభవాదితిశంకతే ॥ తర్కేతి ॥ ఏతద్దోషాభావేపిదోషాంతరంస్యాదితి పరిహరతి ॥ ఏవమపీతి ॥ ననుగుణానామవయవాస్తంతువదారంభకానభవంతి కింతుకార్యవైచిత్ర్యానుమితాస్తద్గతాశ్శక్తయ ఇత్యా

ప్రధానంసావయవస్య పరిచ్ఛిన్నస్యశబ్దాదిమతః కార్యస్య కారణమితి స్వపక్షస్తతోఽతికృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వాత్ప్రధానస్య ప్రాప్నోతినిరవయవత్వాభ్యుపగమకోపోవా। ననునైవతైర్నిరవయవంప్రధానమభ్యుపగమ్యతే, సత్త్వరజస్తమాంసిహిత్రయోగుణాః, తేషాంసామ్యావస్థాప్రధానంతైరేవచావయవైస్తత్సావయవమితి, నైవంజాతీయకేనసావయవత్వేనప్రకృతోదోషః పరిహర్తుంపార్యతే, యతః సత్త్వరజస్తమసామప్యేకైకస్య సమానం నిరవయవత్వమేకైకమేవచేతరద్వయానుగృహీతం సజాతీయస్య ప్రపంచస్యోపాదానమితిసమానత్వాత్ స్వపక్షదోషప్రసంగస్య। తర్కాప్రతిష్ఠానాత్ సావయవత్వమేవేతి చేత్, ఏవమప్యనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగః । అథ శక్తయఏవ కార్యవైచిత్ర్యసూచితా అవయవా ఇత్యభిప్రాయః, తాశ్చబ్రహ్మవాదినోప్యవిశిష్టాః, తథాఽణువాదినోప్యణురణ్వంతరేణ సంయుజ్యమానోనిరవయవత్వాద్యదికార్త్స్న్యేనసంయుజ్యేత తతఃప్రథిమానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగః అథైకదేశేనసంయుజ్యేత తథాపి నిరవయవత్వాభ్యుపగమకోప ఇతిస్వపక్షేపిసమానఏషదోషః సమానత్వాచ్చనాన్యతరస్మిన్నేవపక్షేఉపక్షేప్తవ్యోభవతి ॥ పరిహృతస్తుబ్రహ్మవాదినాస్వపక్షేదోషః॥

॥ సూ. ౩౦ ॥ సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్ ॥

ఏకస్యాపిబ్రహ్మణోవిచిత్రశక్తియోగాదుపపద్యతే విచిత్రోవికారప్రపంచ ఇత్యుక్తం, తత్పునః కథమవగమ్యతే విచిత్రశక్తియుక్తంపరంబ్రహ్మేతి, తదుచ్యతే, సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్ । సర్వశక్తియుక్తాచపరాదేవతేత్యవగంతవ్యం, కుతః, తద్దర్శనాత్ । తథాహిదర్శయతిశ్రుతిః సర్వశక్తియోగం పరస్యాదేవతాయాః 'సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాద

శంక్యమాయికశక్తిభిర్బ్రహ్మణోపిసావయవత్వంతుల్యమిత్యాహ॥ అథేత్యాదినా॥ అణువాదేపిదోషసామ్యమాహ॥ తథేతి॥ సాంఖ్యవద్దోషస్సమాన ఇతిసంబంధః। నిరవయవయోఃపరమాణ్వోస్సంయోగోవ్యాప్యవృత్తిరవ్యాప్యవృత్తిర్వా? ఆద్యేతత్కార్యస్యద్వ్యణుకస్యైకపరమాణుమాత్రత్వాపత్తిః ప్రథిమ్నోఽధికపరిమాణస్యానుపపత్తేః, నహ్యణోరణ్వంతరేణోపర్యధఃపార్శ్వతశ్చవ్యాప్తౌతతోఽధికద్రవ్యంసంభవతి । ద్వితీయేపరమాణ్వోస్సావయవత్వాపత్తిరిత్యర్థః ॥ నను త్వం చోర ఇత్యుక్తేత్వమపిచోర ఇతివద్దోషసామ్యోక్తిరయుక్తేత్యత ఆహ ॥ పరిహృతస్త్వితి ॥ ఉక్తంహిమాయావాదే స్వప్నవత్సర్వసామంజస్యం, అతోనిరవయవేబ్రహ్మణిసమన్వయస్యావిరోధ ఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతినవమాధికరణమ్..............

౩౦. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్ ॥ మాయాశక్తిమతోబ్రహ్మణోజగత్సర్గంవదతః సమన్వయస్యాశరీరస్య నమాయేతిన్యాయేనవిరోధోఽస్తినవేతి సందేహేన్యాయస్యానాభాసత్వాదస్తీతి పూర్వపక్షే పూర్వోక్తశక్తిమత్త్వసమర్థనాదేకవిషయత్వంసంగతింవదన్ సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఏకస్యేత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌఫల

మిత్యుక్తమేవా పాదసమాప్తేరవగంతవ్యం। అథ్యాత్తః అభితో వ్యాప్తః, అవాకీ వాగింద్రియశూన్యః, అనాదరో నిస్పృహః॥

౩౧॥ పూర్వపక్షన్యాయమనూద్య దూషయతి॥ వికరణత్వాదితి॥ దేవాదిచేతనానాం శక్తావపి దేహాభిమానే సత్యేవ కర్తృత్వం దృష్టం తదభావే సుషుప్తౌ తన్న దృష్టం, అతో బ్రహ్మణశ్శక్తత్వేఽప్యదేహత్వాన్న కర్తృత్వం నాప్యదేహస్య శక్తిస్సంభవతీతి శంకార్థః। వికరణస్య జీవస్య కర్తృత్వాసంభవేఽపీశ్వరస్య సంభవతీతి దేవాదివదపి లోక ఇత్యతోయుక్తం సశరీరస్య కల్పితస్య మాయాశ్రయత్వాయోగాత్ నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యైవ మాయాధిష్ఠానత్వం యుక్తమితి సమాధానార్థః॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥

౩౨॥ న ప్రయోజనవత్త్వాత్॥ పరితృప్తాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదన్ సమన్వయో విషయః, స కిమర్థాంతశ్చేతనో యస్సనిష్ఫలం వస్తు న రచయతీతి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వమదేహస్యాపి శ్రుతిప్రాబల్యాత్ శక్త

రః సత్యకామస్సత్యసంకల్పో యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదేతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యేవంజాతీయకా॥... ... ... *

※ సూ॥ ౩౧॥ వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్॥ ※

స్యాదేతత్, వికరణాం పరాం దేవతాం శాస్తి శాస్త్రం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమన' ఇత్యేవంజాతీయకం, కథం సా సర్వశక్తియుక్తాపి సతీ కార్యాయ ప్రభవేత్ దేవాదయో హి చేతనాస్సర్వశక్తియుక్తా అపి సంతః ఆధ్యాత్మికకరణసంపన్నా ఏవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రభవంతో విజ్ఞాయంతే। కథం చ 'నేతి నేతీ'తి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషాయా దేవతాయాః సర్వశక్తియోగస్సంభవేదితి చేత్ యదత్ర వక్తవ్యం తత్పురస్తాదేవోక్తం। శ్రుత్యవగాహ్యమేవేదమతిగంభీరం బ్రహ్మ న తర్కావగాహ్యం, న చ యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథాఽన్యస్యాపి సామర్థ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తీతి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగస్సంభవతీత్యేతదప్యవిద్యాకల్పితరూపభేదోపన్యాసేనోక్తమేవ। తథా చ శాస్త్రం 'అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణ' ఇత్యకరణస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వసామర్థ్యయోగం దర్శయతి॥... ... ... ※

※ సూ॥ ౩౨॥ న ప్రయోజనవత్త్వాత్॥ ※

అన్యథా పునశ్చేతనకర్తృకత్వం జగత ఆక్షిపతి, న ఖలు చేతనః పరమాత్మేదం జగద్బింబం విరచయితుమర్హతి। కుతః, ప్రయోజనవత్త్వాత్ ప్రవృత్తీనాం। చేతనో హి లోకే బుద్ధిపూర్వకారీ పురుషః ప్రవర్తమానో న మందోపక్రమామపి తావత్ప్రవృత్తిమాత్మప్రయోజనానుపయోగినీమారభమాణో దృష్టః కిముత గురుతరసంరంభాం। భవతి చ లోకప్రసిద్ధ్యనువాదినీ శ్రుతిః 'న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీ'తి। గురుతరసంరంభా చేయం ప్రవృత్తిః యదుచ్చావచప్రపంచం జగద్బింబం విరచయితవ్యం। యదీయమపి ప్రవృత్తిశ్చేతనస్య పరమాత్మనః ఆత్మప్రయోజనోపయోగినీ పరికల్ప్యేత పరితృప్తత్వం పరమాత్మనః శ్రూయమాణం బాధ్యేత, ప్రయోజనాభావే వా ప్రవృత్త్యభావోఽపి స్యాత్। అథ చేతనోఽపి సన్ ఉన్మత్తో బుద్ధ్యపరాధాదంతరేణైవాత్మప్రయోజనం ప్రవర్తమానో దృష్టః తథా పరమాత్మాపి ప్రవర్తిష్యత ఇత్యుచ్యేత, తథా సతి సర్వజ్ఞత్వం పరమాత్మనః శ్రూయమాణం బాధ్యేత, తస్మాదశ్లిష్టా చేతనాత్సృష్టిరితి॥ ... ... *

తోక్త్యా కర్తృత్వముక్తం తదాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే॥ అన్యథేత్యాదినా॥ ఈశ్వరస్య ఫలాభావేఽపి పరప్రయోజనాయ సృష్టౌ ప్రవృత్తిరస్త్విత్యాశంక్య శ్రుతిమాహ॥ భవతి చేతి॥ యా ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిః సా స్వఫలార్థేతి లోకప్రసిద్ధిః। న చ దయాళుప్రవృత్తౌ వ్యభిచారః తస్యాపి పరదుఃఖాసహనప్రయుక్తస్వచిత్తవ్యాకులతానివృత్త్యర్థత్వాదితి భావః। కించ గురుతరాయాస్య ఫలం వాచ్యమిత్యాహ॥ గురుతరేతి॥ తర్హ్యస్త్వీశ్వరస్యాపి ప్రవృత్తిస్స్వార్థేత్యత ఆహ। యదీయమపీతి॥ స్వార్థత్వాభావే ప్రవృత్త్యభావః పూర్వోక్తస్స్యాదిత్యర్థః। ఈశ్వరః ప్రేక్షావాన్న భవతీత్యాశంక్య శ్రుతివిరోధమాహ॥ అథేత్యాదినా॥ బుద్ధేరపరాధోఽవివేకాభావః॥ ... ...

౩౩ ॥ ఉక్తన్యాయస్య రాజాదిలీలాయాం వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దేనేతి॥ వ్యతిరిక్తం లీలాహేతుక్తం, క్రీడారూపా విహారా దేశేషు రమ్యదేశేషు తే ష్వి త్యర్థః । కదాచిద్రాజాదీనాం లీలాయా అపి కించిత్ఫలం సుఖోల్లాసాదికం సంభావ్యేత తథాపి నిశ్వాసాదౌ ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిత్వమస్తి న తు స్వస్య తత్ప్రోద్దేశ్యం ఫలం కించిదస్తీతి వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥యథా చేతి ॥ ప్రాణస్య స్వభావశ్చలత్వం ప్రారబ్ధం చోచ్ఛ్వాసాదిహేతుః, ఈశ్వరస్య స్వభావః కాలకర్మసహితమాయా । నన్వీశ్వరస్య జగద్రచనాయాః కేవలలీలాత్వం కిమిత్యుచ్యతే ఫలమేవ కించిత్కల్ప్యతామితి తత్రాహ ॥ నహీతి ॥ అవాప్తకామత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః । నన్వీశ్వరస్తూష్ణీం కిమితి న తిష్ఠతి కిమితి స్వస్యాఫలాం పరేషాం దుఃఖావహాం సృష్టిం కరోతీతి తత్రాహ ॥ నచ స్వభావ ఇతి॥ కాలధర్మాదిసామగ్ర్యం సత్త్వాం స్రష్టేరపరిహార్యత్వాదిత్యర్థః॥ యదుక్తం గురుతరాయాసత్వాత్ ఫలం వాచ్యమితి తత్ర హేత్వసిద్ధిమాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ అల్పప్రవృత్తేరపి ఫలం వాచ్యం లోకే తథా దర్శనాదిత్యాదితర్కస్యాగమబాధమాహ ॥ యదినామేతి ॥ సృష్టిశ్రుతేరప్రవృత్తిర్నాస్తి, సర్వజ్ఞశ్రుతేరున్మత్త

—✻ సూ॥౩౩॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్॥ ✻—

తుశబ్దేనాక్షేపం పరిహరతి । యథా లోకే కస్యచిదాప్తైషణస్య రాజ్ఞో రాజామాత్యస్య వా వ్యతిరిక్తం కించిత్ ప్రయోజనమనభిసంధాయ కేవలం లీలారూపాః ప్రవృత్తయః క్రీడావిహారేషు భవంతి, యథా చోచ్ఛ్వాసప్రశ్వాసాదయోఽనభిసంధాయ బాహ్యం కించిత్ ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ భవంతి, ఏవమీశ్వరస్యాప్యనపేక్ష్య కించిత్ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ కేవలం లీలారూపా ప్రవృత్తిర్భవిష్యతి। నహీశ్వరస్య ప్రయోజనాంతరం నిరూప్యమాణం న్యాయతః శ్రుతితో వా సంభవతి, నచ స్వభావః పర్యనుయోక్తుం శక్యతే। యద్యప్యస్మాకమియం జగద్బింబవిరచనా గురుతరసంరంభేవాభాతి తథాపి పరమేశ్వరస్య లీలైవ కేవలేయమపరిమితశక్తిత్వాత్ । యది నామ లోకే లీలాస్వపి కించిత్సూక్ష్మం ప్రయోజనముత్ప్రేక్ష్యేత తథాపి నైవాత్ర కించిత్ ప్రయోజనముత్ప్రేక్షితుం శక్యతే, ఆప్తకామశ్రుతేః । నాప్యప్రవృత్తిరున్మత్తప్రవృత్తిర్వా సృష్టిశ్రుతేస్సర్వజ్ఞశ్రుతేశ్చ । నచేయం పరమార్థవిషయా సృష్టిశ్రుతిః, అవిద్యాకల్పితనామరూపవ్యవహారగోచరత్వాత్ బ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనపరత్వాచ్చేత్యేతదపి నైవ ప్రస్మర్తవ్యం॥............✻

—✻ సూ॥౩౪॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ ✻—

పునశ్చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వమీశ్వరస్యాక్షిప్యతే స్థూణానిఖననన్యాయేన ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్య దృఢీకరణాయ। నేశ్వరో జగతః కారణముపపద్యతే, కుతః, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ । కాంశ్చిదత్యంతసుఖభాజః కరోతి దేవాదీన్, కాంశ్చిదత్యంతదుఃఖభాజః కరోతి పశ్వాదీన్, కాంశ్చిన్మధ్యమభాజో మనుష్యాదీనిత్యేవం విషమాం సృష్టిం నిర్మిమాణస్యేశ్వరస్య పృథగ్జనస్యేవ రాగద్వేషోపపత్తేః శ్రుతిస్మృత్యవధారితస్వచ్ఛత్వాదీశ్వరస్వభావవిలోపః ప్రసజ్యేత । తథా ఖలజనైరపి జుగుప్సితం నిర్ఘృణత్వమతిక్రూరత్వం దుఃఖయోగవిధానాత్ సర్వప్రజోపసంహరణాచ్చ ప్రసజ్యేత, తస్మాద్వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాన్నేశ్వరః

తానాస్తీతి విభాగః స్వప్నసృష్టివదస్యాస్సృష్టేర్మాయామాత్రత్వాన్న ఫలాపేక్షేత్యాహ ॥ నచేయమితి॥ నచ నిష్ఫలసృష్టిశ్రుతీనామానర్థక్యం సఫలబ్రహ్మధీశేషత్వేనార్థవత్త్వాదిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥......✻

౩౪॥ ✻వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న✻ ॥ నిర్దోషాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో విషయః, స కిం 'యో విషమకారీ స దోషవా'నితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వత్ర లీలయా యత్స్రష్టృత్వముక్తం తదేవ కర్మాదిసాపేక్షస్యానయుక్తమనీశ్వరత్వాపత్తేః, నిరపేక్షత్వే రాగాదిదోషాపత్తేరిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ పునశ్చేత్యాదినా ॥ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి జన్మాదిసూత్రే ప్రతిజ్ఞాతోఽర్థః। పృథగ్జనః పామరః 'నిరవద్యం నిరంజన'మితి శ్రుతిః 'న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియ' ఇతి స్మృతిః, స్వచ్ఛత్వాదీత్యాదిపదేన కూటస్థత్వగ్రహః, స్వచ్ఛత్వాదిశ్చాసావీశ్వరస్వభావశ్చేతి విగ్రహః, నిమిత్తమనపేక్ష్య విషమకారిత్వే వైషమ్యాదిదోషస్స్యాన్న త్వనపేక్షత్వమీశ్వరస్యాస్తీతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది

నా ॥ నచసాపేక్షత్వేఽనీశ్వరత్వం, సేవామపేక్ష్యఫలదాతరి రాజనీశ్వరత్వానపాయాత్ । ననుధర్మాధర్మాభ్యామేవవిచిత్రాసృష్టిరస్తుకిమీశ్వరేణేత్యతఆహ ॥ఈశ్వరస్తుపర్జన్యవదితి॥ సాధారణహేతుసహితస్యైవాసాధారణహేతోఃకార్యకారిత్వాన్నేశ్వరవైయర్థ్యం, అన్యథాపర్జన్యవైయర్థ్యప్రసంగాదితిభావః । యంజనమున్నినీషతేఊర్ధ్వంనేతుమిచ్ఛతితంసాధుకారయతి, ఏషఈశ్వరఇత్యన్వయః । నచకంచిజ్జనంసాధుకంచిదసాధుకర్మకారయతోవైషమ్యంతదవస్థమితివాచ్యం, అనాదిపూర్వార్జితసాధ్వసాధువాసనయా స్వభావేన జనస్యతత్తత్కర్మసుప్రవృత్తావీశ్వరస్యసాధారణహేతుత్వాత్, అతోఽనవద్యఈశ్వరఇతిభావః ॥ ... ...*
౩౫. ప్రథమసర్గస్యవైషమ్యహేతుకర్మాభావాదేకరూపత్వంస్యాత్తథాత్వముత్తరకల్పానామపీత్యాక్షిప్యసమాధత్తే

కారణమిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః । వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనేశ్వరస్యప్రసజ్యేతే, కస్మాత్, సాపేక్షత్వాత్ యదిహినిరపేక్షః కేవలఈశ్వరోవిషమాంసృష్టింనిర్మిమీతేస్యాతామేతౌదోషౌవైషమ్యంనైర్ఘృణ్యం చ, నతునిరపేక్షస్యనిర్మాతృత్వమస్తి, సాపేక్షోహీశ్వరోవిషమాంసృష్టింనిర్మిమీతే । కిమపేక్షతఇతిచేత్ ధర్మాధర్మావపేక్షతఇతివదామః। అతఃసృజ్యమానప్రాణిధర్మాధర్మాపేక్షావిషమాసృష్టిరితినాయమీశ్వరస్యాపరాధః। ఈశ్వరస్తుపర్జన్యవద్ద్రష్టవ్యః।యథాహిపర్జన్యోవ్రీహియవాదిసృష్టౌసాధారణం కారణంభవతి,వ్రీహియవాదివైషమ్యేతుతత్తద్బీజగతాన్యేవాసాధారణానిసామర్థ్యాని కారణానిభవంతి, ఏవమీశ్వరోదేవమనుష్యాదిసృష్టౌసాధారణంకారణంభవతి, దేవమనుష్యాదివైషమ్యేతు తత్తజ్జీవగతాన్యేవాసాధారణాని కర్మాణి కారణానిభవంతి, ఏవమీశ్వరస్సాపేక్షత్వాన్న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాభ్యాందుష్యతి, కథంపునరవగమ్యతే సాపేక్ష ఈశ్వరోనీచమధ్యమోత్తమంసంసారంనిర్మిమీతఇతి । తథాహిదర్శయతిశ్రుతిః 'ఏషహ్యేవసాధుకర్మకారయతితంయమేభ్యోలోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏషఉఏవాసాధుకర్మకారయతితంయమధోనినీషత'ఇతి।'పుణ్యోవైపుణ్యేనకర్మణాభవతి పాపఃపాపేనే'తిచ।స్మృతిరపిప్రాణికర్మవిశేషాపేక్షమీశ్వరస్యానుగ్రహీతృత్వం నిగ్రహీతృత్వంచ దర్శయతి 'యేయథామాంప్రపద్యంతేతాంస్తథైవభజామ్యహ'మిత్యేవంజాతీయకా । ... ... *

సూ. ౩౫ ॥ నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాత్ ॥

'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి ప్రాక్సృష్టేరవిభాగావధారణాన్నాస్తి కర్మ యదపేక్షావిషమాసృష్టిస్స్యాత్ సృష్ట్యుత్తరకాలంహిశరీరాదివిభాగాపేక్షంకర్మ కర్మాపేక్షశ్చ శరీరాదివిభాగఇతీతరేతరాశ్రయత్వంప్రసజ్యేత । అతోవిభాగాదూర్ధ్వంకర్మాపేక్ష ఈశ్వరఃప్రవర్తతాంనామ, ప్రాక్తువిభాగాద్వైచిత్ర్యనిమిత్తస్య కర్మణోఽభావాత్తుల్యైవాద్యాసృష్టిః ప్రాప్నోతీతిచేత్, నైషదోషః, అనాదిత్వాత్సంసారస్య।భవేదేషదోషోయద్యాదిమానయంసంసారస్స్యాత్, అనాదౌతు సంసారేబీజాంకురవద్ధేతుహేతుమద్భావేనకర్మణస్సర్గవైషమ్యస్యచప్రవృత్తిర్నవిరుధ్యతే ॥ కథంపునరేతదవగమ్యతేఅనాదిరేషసంసారఇతి, అతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ... *

సూ. ౩౬ ॥ ఉపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచ ॥

ఉపపద్యతేచసంసారస్యానాదిత్వం, ఆదిమత్త్వేహిసంసారస్యఅకస్మాదుద్భూతేర్ముక్తానామపిపునస్సంసారోద్భూతిప్రసంగోఽకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసంగశ్చ । సుఖదుఃఖాదివైషమ్యస్యనిర్నిమిత్తత్వాత్ । నచేశ్వరోవైషమ్యహేతురిత్యుక్తం । నచావిద్యాకేవలావైషమ్యకారణం,ఏకరూపత్వా

సూత్రకారః ॥ నకర్మేతి ॥ ప్రథమసృష్టేఃపశ్చాద్భావికర్మవైషమ్యకృతంవైషమ్యమిత్యాశంక్యాన్యోన్యాశ్రయమాహ ॥ సృష్ట్యుత్తరేతి ॥ ఆద్యాసృష్టిరిత్యుపలక్షణం, ఆదావేకరూపత్వేమధ్యేవిషమకర్మోత్పత్తౌహేత్వభావేనోత్తరసృష్టీనామపితుల్యత్వస్యదుర్వారత్వాదితిద్రష్టవ్యం।పరిహారస్సుగమః॥ప్రథమసర్గఃకశ్చిన్నాస్తీత్యత్రప్రమాణంపృచ్ఛతి॥కథంపునరితి.*
౩౬. ఉపపత్తిసహితశ్రుత్యాదికంప్రమాణమితిసూత్రవ్యాఖ్యయాదర్శయతి॥ ఉపపద్యతఇతి ॥ హేతుంవినైవసర్గాంగీకారేజ్ఞానకర్మకాండవైయర్థ్యంస్యాదిత్యర్థః । ననుసుఖాదివైషమ్యేఈశ్వరోఽవిద్యావాహేతురస్త్విత్యాశంక్యక్రమేణదూషయతి ॥ నచేశ్వరఇత్యాదినా ॥ కస్తర్హిహేతుస్తత్రాహ॥రాగాదీతి॥రాగద్వేషమోహాఃక్లేశాస్తేషాంవాస

ణాభిరాక్షిప్తానికర్మాణి ధర్మాధర్మవ్యామిశ్రరూపాణి, తదపేక్షాత్వవిద్యా సుఖాదిసర్గవైచిత్ర్యహేతుః, తస్మాదవిద్యాసహకారిత్వేన క్లేశకర్మణామనాదిప్రవాహోఽఙ్గీకర్తవ్య ఇతి భావః । కించ సృష్టేః స్యాదిత్వే ప్రథమశరీరస్యోత్పత్తిర్న సంభవతి హేత్వభావాత్, న చ కర్మ హేతుః శరీరాత్ ప్రాక్కర్మాసంభవాత్, తస్మాత్కర్మశరీరయోరన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ సర్వైర్వేదవాదిభిస్సంసారస్యానాదిత్వమంగీకార్యమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ సర్గప్రముఖే సృష్ట్యాదౌ ప్రాగ్ధారితప్రాణోఽపి సర్గప్రత్యగాత్మా భావిధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేనోచ్యతామిత్యత ఆహ ॥ న చ ధారయిష్యతీతి ॥ 'గృహస్థస్సదృశీం భార్యాముపేయా'దిత్యాదావగత్యా భావివృత్త్యాశ్రయణమితి భావః । అస్య సంసారవృక్షస్య స్వరూపం సత్యం మిథ్యా వేత్యుపదేశం వినా నోపలభ్యతే, జ్ఞానం వినాంతోఽపి నాస్తి నాప్యాదిరుపలభ్యతే అసత్త్వాదేవ, న చ సంప్రతిష్ఠా మధ్యే స్థితిః దృష్టనష్టస్వరూపత్వాదితి గీతావాక్యార్థః । సంసారస్యానాదిత్వేఽపి మిథ్యాత్వాదేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణముపపన్నం । తస్మాన్నిరవద్యే బ్రహ్మణి సమన్వయావిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్ ॥ ....

త్ । రాగాదిక్లేశవాసనాక్షిప్తకర్మాపేక్షాత్వవిద్యా వైషమ్యకరీ స్యాత్ । న చ కర్మాంతరేణ శరీరం సంభవతి న చ శరీరమంతరేణ కర్మ సంభవతీతీతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగః । అనాదిత్వే తు బీజాంకురన్యాయేనోపపత్తేర్న కశ్చిద్దోషో భవతి । ఉపలభ్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వం శ్రుతిస్మృత్యోః । శ్రుతౌ తావత్ 'అనేన జీవేనాత్మనే'తి సర్గప్రముఖే శారీరమాత్మానం జీవశబ్దేన ప్రాణధారణనిమిత్తేనాభిలపన్ననాదిస్సంసార ఇతి దర్శయతి । ఆదిమత్త్వే తు ప్రాగధారితప్రాణస్సన్ కథం ప్రాణధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేన సర్గప్రముఖేఽభిలప్యేత । న చ ధారయిష్యతీత్యతోఽభిలప్యేత, అనాగతాద్ధి సంబంధాదతీతస్సంబంధో బలీయాన్ భవతి అభినిష్పన్నత్వాత్ 'సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయ'దితి చ మంత్రవర్ణః పూర్వకల్పసద్భావం దర్శయతి । స్మృతావప్యనాదిత్వం సంసారస్యోపలభ్యతే 'న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠే'తి । పురాణే చాతీతానామనాగతానాం చ కల్పానాం న పరిమాణమస్తీతి స్థాపితం ॥ ... ...

సూ. ౩౭ ॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ॥

చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్మిన్నవధారితే వేదార్థే పరైరుపక్షిప్తాన్ విలక్షణత్వాదీన్ దోషాన్ పర్యహార్షీదాచార్యః, ఇదానీం పరపక్షప్రతిషేధప్రధానం ప్రకరణమారిప్సమానః స్వపక్షపరిగ్రహప్రధానం ప్రకరణముపసంహరతి ॥ యస్మాదస్మిన్ బ్రహ్మణి కారణే పరిగృహ్యమాణే ప్రదర్శితేన ప్రకారేణ సర్వే కారణధర్మా ఉపపద్యంతే 'సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి మహామాయం చ బ్రహ్మే'తి తస్మాదనతిశంకనీయమిదమౌపనిషదం దర్శనమితి ॥ * ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్యపాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

౩౭. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ॥ నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వవాది వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానం యథా రూపమితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే భగవత్యీశ్వరస్య విషమసృష్టినిమిత్తత్వం తత్ప్రయోజకస్య కర్మణస్సత్త్వాత్ న తూపాదానత్వం తద్వ్యాపకస్య సగుణత్వస్యాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రతాత్పర్యమాహ ॥ చేతనమితి ॥ వివర్తోపాదానత్వం నిర్గుణస్యాప్యవిరుద్ధం, అజ్ఞాతత్వస్య భ్రమాధిష్ఠానత్వప్రయోజకస్య సత్త్వాత్, సగుణత్వం త్వవ్యాపకం శబ్దాదిగుణేషు నిత్యత్వాదిభ్రమదర్శనాదితి భావః । యద్యపి సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ లోకే కారణధర్మత్వేనాప్రసిద్ధం తథాపి యో యస్య కర్తా స తస్య సర్వస్య జ్ఞాతా శక్తశ్చేతి ప్రసిద్ధం, ఈశ్వరస్యాపి సర్వకర్తృత్వశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధ్యనుసారేణార్థాన్నిరతిశయసర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ సిద్ధ్యతీత్యభిసంధాయాహ ॥ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తీతి ॥ మహామాయమితి కర్తృత్వోపాదానత్వకథనే సర్వశంకాపంకప్రక్షాలనాయోక్తం । తస్మాదౌపనిషదే సిద్ధాంతే న కశ్చిద్దోష ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్ ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీవిఘ్నేశాయనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదప్రారంభః.

సాంఖ్యతార్కికబౌద్ధాశ్చ జైనాః పాశుపతాదయః ।యస్య తత్త్వం న జానంతి తం వందే రఘుపుంగవమ్॥౧॥

౧ ॥ బ్రహ్మణి సర్వధర్మోపపత్తివత్ ప్రధానేఽపి తదుపపత్తిమాశంక్య నిరాచష్టే॥రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం॥ననుముముక్షూణాం వాక్యార్థనిర్ణయప్రతిబంధనిరాసాయ వేదాంతానాం తాత్పర్యం నిశ్చేతుమిదం శాస్త్రమారబ్ధం తచ్చ నిర్దోషతయా నిశ్చితం, తతః పరపక్షనిరాసాత్మకోఽయం పాదోఽస్మిన్ శాస్త్రే న సంగతః, తన్నిరాసస్య ముముక్ష్వనపేక్షితత్వాదిత్యాక్షిపతి॥యద్యపీతి॥పరపక్షనిరాకరణం వినా స్వపక్షస్థైర్యాయోగాత్ తత్కర్తవ్యమిత్యాహ ॥తథాపీతి॥ తర్హి స్వపక్షస్థాపనాత్ప్రాగేవ పరపక్షప్రత్యాఖ్యానం కార్యమిత్యత ఆహ ॥వేదాంతార్థేతి॥ వేదాంతతాత్పర్యనిర్ణయస్య ఫలవజ్జ్ఞానకారణాంతర్భావాదభ్యర్హితత్వం।నను రాగద్వేషకరత్వాత్ పరమతనిరాకరణం న కార్యమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ ....*

సూ౹౧౹రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్॥

యద్యపీదం వేదాంతవాక్యానామైదంపర్యం నిరూపయితుం శాస్త్రం ప్రవృత్తం న తర్కశాస్త్రవత్ కేవలాభిర్యుక్తిభిః కంచిత్సిద్ధాంతం సాధయితుం దూషయితుం వా ప్రవృత్తం, తథాపి వేదాంతవాక్యాని వ్యాచక్షాణైస్సమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతాని సాంఖ్యాదిదర్శనాని నిరాకరణీయానీతి తదర్థః పరః పాదః ప్రవర్తతే వేదాంతార్థనిర్ణయస్య చ సమ్యగ్దర్శనార్థత్వాత్ తన్నిర్ణయేన స్వపక్షస్థాపనం ప్రథమం కృతం తద్ధ్యభ్యర్హితం పరపక్షప్రత్యాఖ్యానాదితి । నను ముముక్షూణాం మోక్షసాధనత్వేన సమ్యగ్దర్శననిరూపణాయ స్వపక్షస్థాపనమేవ కేవలం కర్తుం యుక్తం కిం పరపక్షనిరాకరణేన పరవిద్వేషకారణేన। బాఢమేవం, తథాపి మహాజనపరిగృహీతాని మహాంతి సాంఖ్యాదితంత్రాణి సమ్యగ్దర్శనాపదేశేన ప్రవృత్తాన్యుపలభ్య భవేత్కేషాంచిన్మందమతీనామేతాన్యపి సమ్యగ్దర్శనాయోపాదేయానీత్యపేక్షా । తథా యుక్తిగాఢత్వసంభావనాత్సర్వజ్ఞభాషితత్వాచ్చ శ్రద్ధా చ తేష్విత్యతస్తదసారతోపపాదనాయ ప్రయత్యతే। నను ‘ఈక్షతేర్నాశబ్దం’ (అ౧ పా౧ సూ౫) ‘కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా’ (అ౧ పా౧ సూ౧౮) ‘ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః’ (అ౧ పా౪ సూ౨౮) ఇతి చ పూర్వత్రాపి సాంఖ్యాదిపక్షప్రతిషేధః కృతః కిం పునః కృతకరణేనేతి । తదుచ్యతే, సాంఖ్యాదయః స్వపక్షస్థాపనాయ వేదాంతవాక్యాన్యప్యుదాహృత్య స్వపక్షానుగుణ్యేనైవ

తత్త్వనిర్ణయప్రధానా హీయం కథారబ్ధా, తత్త్వనిర్ణయశ్చ పరమతేష్వశ్రద్ధాం వినా న సిధ్యతి, సా చ తేషు భ్రాంతిమూలత్వనిశ్చయం వినా న భవతి, న చేమం పాదం వినా స ఇతి ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదయం పాదోఽస్మిన్ శాస్త్రే సంగతః, సంగతత్వాద్వీతరాగేణాపి పరమతనిరాసః కర్తవ్య ఇత్యభిసంధాయోక్తాంగీకారేణ సమాధత్తే॥బాఢమిత్యాదినా॥అపదేశేన వ్యాజేన, మందమతీనాం తేషు శ్రద్ధానిమిత్తాని బహూని సంతీతి తన్నిరాసాయ యత్నః క్రియత ఇత్యర్థః । స్వమతశ్రద్ధా పరమతద్వేషౌ తు ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదంగీకృతౌ, నాప్యయం దోషః, పరపక్షత్వబుద్ధ్యా హి నిరాసో ద్వేషమావహతి న తు తత్త్వనిర్ణయేచ్ఛయా కృత ఇతి మంతవ్యం। పౌనరుక్త్యం శంకతే ॥నన్వీక్షతేరితి॥ పూర్వం సాంఖ్యాదీనాం శ్రుత్యర్థానుగ్రాహకతర్కనిరాసావశ్యకత్వముక్తం సంప్రతి శ్రుత్యనపేక్షాస్తదీయాస్స్వతంత్రా యుక్తయో నిరస్యంత ఇత్యర్థభేదాన్న పునరుక్తిరిత్యాహ ॥తదుచ్యత ఇతి॥ ప్రధానమచేతనం జగదుపాదానమితి సాంఖ్యసిద్ధాంతోఽత్ర విషయః, స కిం ప్రమాణమూ

లోభ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే సర్వథా మోక్షాపపత్తేశ్చేత్యుక్తధర్మాణాం ప్రధానే సంభవాత్ తదేవోపాదానమిత్యాక్షేపసంగత్యా ప్రమాణమూలత్వం దర్శయన్ పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర సాంఖ్యా ఇతి ॥ స్వసిద్ధాంతజ్ఞానస్య పరమతనిరాసం ప్రత్యుపజీవ్యత్వాత్పాదయోస్సంగతిః । పరమతనిరాసాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః, పూర్వపక్షే ప్రమాణమూలమతవిరోధాదుక్తశ్రుత్యర్థసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరిత్యాపాదం ద్రష్టవ్యం, శ్రుతిసమన్వయదార్ఢ్యార్థత్వాదస్య పాదస్య శ్రుతిసంగతిరితి వివేకః । భిద్యంత ఇతి భేదా వికారాః, యే వికారా యేనాన్వితాస్తే తత్ప్రకృతికా ఇతి వ్యాప్తిమాహ ॥ యథేతి ॥ సర్వం కార్యం సుఖదుఃఖమోహాత్మకవస్తుప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ ఘటాదివదిత్యనుమానమాహ ॥ తథేతి ॥ కిమర్థం ప్రధానం పరిణమత ఇత్యత ఆహ ॥ చేతనస్యేతి ॥ అర్థో భోగాపవర్గరూపః, తదర్థం స్వభావత ఏవ ప్రవర్తతే న తు కేనచిచ్చేతనేన ప్రేర్యత ఇత్యర్థః తదుక్తం 'పురుషార్థ ఏవ హేతుర్న కేనచిత్కార్యతే కరణ'మితి । అనుమానాంతరాణి తైరుక్తాని స్మారయతి ॥ తథేతి ॥ ఉక్తం హి "భేదానాం పరిమాణాత్ సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్యే"తి, అత్ర కారికాయాం సమన్వయాదితి లింగం వ్యాఖ్యాతం, శిష్టాని వ్యాఖ్యాయంతే । తథా హి క్షిత్యాదీనాం భేదానాం కారణమవ్యక్తం పరిమితత్వాద్ఘటవత్, న చ దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యం

వయోజయంతో వ్యాచక్షతే, తేషాం యద్వ్యాఖ్యానం తద్వ్యాఖ్యానాభాసం న సమ్యగ్వ్యాఖ్యానమిత్యేతావత్పూర్వత్ర కృతం, ఇహ తు వాక్యనిరపేక్షః స్వతంత్రస్తద్యుక్తిప్రతిషేధః క్రియత ఇత్యేష విశేషః । తత్ర సాంఖ్యా మన్యంతే, యథా ఘటశరావాదయో భేదా మృదాత్మతయాఽన్వీయమానా మృదాత్మకసామాన్యపూర్వకా లోకే దృష్టాః, తథా సర్వ ఏవ బాహ్యాధ్యాత్మికా భేదాస్సుఖదుఃఖమోహాత్మతయాఽన్వీయమానాః సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యపూర్వకా భవితుమర్హంతి । యత్సుఖదుఃఖమోహాత్మకం సామాన్యం తత్త్రిగుణం ప్రధానం మృద్వదచేతనం చేతనస్య పురుషస్యార్థం సాధయితుం స్వభావేనైవ విచిత్రేణ వికారాత్మనా వివర్తత ఇతి। తథా పరిమాణాదిభిరపి లింగైస్తదేవ ప్రధానమనుమిమతే। తత్ర వదామః యది దృష్టాంతబలేనైవైతన్నిరూప్యేత నాచేతనం లోకే చేతనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం కించిద్విశిష్టపురుషార్థనిర్వర్తనసమర్థాన్ వికారాన్ విరచయద్దృష్టం। గేహప్రాసాదశయనాసనవిహారభూమ్యాదయో హి లోకే ప్రజ్ఞావద్భిః శిల్పిభిర్యథాకాలం సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారయోగ్యా రచితా దృశ్యంతే, తథేదం జగదఖిలం పృథివ్యాదినానాకర్మఫలోపభోగయోగ్యం బాహ్యమాధ్యాత్మికం చ శరీరాదినానాజాత్యన్వితం ప్ర

ఘటోత్పత్తేః ప్రాగనభివ్యక్తఘటాదిరూపకార్యవిశిష్టత్వేన మృదోఽప్యవ్యక్తత్వాత్ తథా ఘటాదీనాం కారణశక్తితః ప్రవృత్తేర్మహదాదికార్యాణామపి కారణశక్తితః ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తచ్ఛక్తిమత్కారణమవ్యక్తం।కించ కారణాత్కార్యస్య విభాగో జన్మ దృశ్యతే క్షితేర్మృత్తికా జాయతే తతో ఘట ఇతి । ఏవమవిభాగః ప్రాతిలోమ్యేన ప్రళయో దృశ్యతే ఘటస్య మృత్తికాయాం లయః తస్యాః క్షితౌ క్షితేరప్సు అపాం తేజసీత్యేతౌ విభాగావిభాగౌ వైశ్వరూప్యస్య విచిత్రస్వభావజాతస్య దృశ్యమానౌ పృథక్పృథక్కృతౌ క్వచిత్కారణే విశ్రాంతౌ విభాగత్వాదవిభాగత్వాచ్చ మృది ఘటాదివిభాగావిభాగవదిత్యర్థః । సిద్ధాంతయతి ॥ తత్ర వదామ ఇతి ॥ కిమనుమానైరచేతనప్రకృతికత్వం జగతస్సాధ్యతే స్వతంత్రాచేతనప్రకృతికత్వం వా ఆద్యే సిద్ధసాధనతా, అస్మాభిరప్యనాదిత్రిగుణమాయాంగీకారాత్, ద్వితీయే ఘటాదిదృష్టాంతే సాధ్యాప్రసిద్ధిరిత్యాహ ॥ యదీతి ॥ స్వతంత్రమచేతనం ప్రకృతిరిత్యేతద్దృష్టాంతబలేన తదా నిరూప్యేత యది దృష్టాంతః కశ్చిత్స్యాత్ న తు స దృష్టః క్వచిదిత్యన్వయః। స్వతంత్రపదార్థమాహ ॥ చేతనానధిష్ఠితమితి ॥ పరకీయస్య సాధ్యస్యాప్రసిద్ధిముక్త్వా సత్ప్రతిపక్షత్వం వక్తుం యద్విచిత్రరచనాత్మకం కార్యం తచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికమితి వ్యాప్తిమాహ ॥ గేహేతి ॥ ఇదం జగచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్ గేహవదితి ప్రయోగః । విపక్షే విచిత్రరచనానుపపత్తిరూపం సూత్రోక్తం బాధకతర్కం వక్తుం జగతో వైచిత్ర్యమాహ ॥ తథేతి ॥ బాహ్యం పృథివ్యాదిభోగ్యం ఆధ్యాత్మికం శరీరాది చ భోగాధిష్ఠానమితివి

భాగః, ప్రతినియతోఽసాధారణోఽవయవానాంవిన్యాసోరచనాయస్యతదిత్యర్థః। ఇత్థంవిచిత్రంజగచ్చేతనానధిష్ఠితాప్రకృతిఃకథంరచయేన్నకథమపీత్యర్థః । యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనం తన్నకార్యకారీతివ్యాప్తిముక్తతర్కమూలభూతామాహ ॥ లోష్టేతి ॥ చేతనాప్రేరితేషులోష్టాదిషుకార్యకారిత్వాదర్శనాదిత్యర్థః। కించానాదిజడప్రకృతిఃచేతనాధిష్ఠితాపరిణామిత్వాత్ మృదాదివదిత్యాహ ॥మృదితి॥ ననుమృదాదిదృష్టాంతేద్వయమప్యస్తిఅచేతనత్వంచేతనాధిష్ఠితత్వంచేతితత్రపరిణామిత్వహేతోరచేతనత్వమేవ వ్యాపకం మృదాదిస్వరూపత్వేనాంతరంగత్వాత్, నతు చేతనాధిష్ఠితత్వంవ్యాపకం, తస్యమృదాదిబాహ్యకులాలాదిసాపేక్షత్వేనబహిరంగత్వాత్, తథాచపరిణామిత్వేపి మూలప్రకృతేరచేతనత్వధర్మేణైవయోగ నచేతనాధిష్ఠితత్వేనేత్యాశంక్యనిషేధతి ॥ నచేతి ॥ మహానసదృష్టాంతేఽన్తరంగస్యాపి మహానసస్వరూపస్యధూమవ్యాపకత్వంనాస్తితద్భిన్నస్య బహిరంగస్యాపి వహ్నేస్తదస్తీత్యంతరంగత్వంవ్యాపకత్వేప్రయోజకంనభవతీతిభావః । కించయదచేతనంతచ్చేతనాధిష్ఠితమేవపరిణమతఇత్యంగీకారేబాధకాభావాత్ ప్రత్యుతశ్రుత్యనుగ్రహాచ్చ తథాంగీకార్యమిత్యాహ ॥నచైవంసతీతి॥ సుఖదుఃఖమోహాన్వయాదితిహేతోరసిద్ధిద్యోతనార్థస్సూత్రేచకారఇత్యాహ ॥ అన్వయాద్యనుపపత్తేశ్చేతి॥నానుమానంయుక్తమిత్యన్వయఃఆదిశబ్దఃపరిమాణాదిగ్రహార్థఃశబ్దాదీనాంబాహ్యత్వాను

తినియతావయవవిన్యాసమనేకకర్మఫలానుభవాధిష్ఠానందృశ్యమానం ప్రజ్ఞావద్భిస్సంభావితతమైశ్శిల్పిభిర్మనసాప్యాలోచయితుమశక్యంసత్ కథమచేతనంప్రధానంరచయేత్, లోష్టపాషాణాదిష్వదృష్టత్వాత్ । మృదాదిష్వపికుంభకారాద్యధిష్ఠితేషువిచిత్రాకారారచనాదృశ్యంతే, తద్వత్ ప్రధానస్యాపిచేతనాంతరాధిష్ఠితత్వప్రసంగః, నచ మృదాద్యుపాదానస్వరూపవ్యపాశ్రయేణైవధర్మేణమూలకారణమవధారణీయం, నబాహ్యకుంభకారాదివ్యపాశ్రయేణేతికించిన్నియామకమస్తి,నచైవంసతికించిద్విరుధ్యతే ప్రత్యుతశ్రుతిరనుగృహ్యతే చేతనకారణత్వసమర్పణాత్, అతోరచనానుపపత్తేశ్చహేతోర్నాచేతనంజగత్కారణమనుమాతవ్యంభవతి । అన్వయాద్యనుపపత్తేశ్చేతిచశబ్దేనహేతోరసిద్ధింసముచ్చినోతి । నహి బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానాంసుఖదుఃఖమోహాత్మకతయాఽన్వయఉపపద్యతే,సుఖాదీనామాంతరత్వప్రతీతేః శబ్దాదీనాంచాతద్రూపత్వప్రతీతే స్తన్నిమిత్తత్వప్రతీతేశ్చ, శబ్దాద్యవిశేషేపిచభావనావిశేషాత్ సుఖాదివిశేషోపలబ్ధేః తథాపరిమితానాంభేదానాం మూలాంకురాదీనాంసంసర్గపూర్వకత్వం దృష్ట్వాబాహ్యాధ్యాత్మికానాంభేదానాం పరిమితత్వాత్ సంసర్గపూర్వకత్వమనుమిమానస్య సత్త్వరజస్తమసామపిసంసర్గపూర్వకత్వప్రసంగః పరిమితత్వావిశేషాత్ ।కార్యకారణభావస్తుప్రేక్షా

భావాదాంతరసుఖాద్యాత్మకత్వమసిద్ధంతన్నిమిత్తత్వాచ్చ । నహినిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదేన యోగోఽస్తి దండఘటయోరదర్శనాదిత్యర్థః । కించయదిఘటేమృద్వత్సుఖాదికంశబ్దాదావన్వితం స్యాత్తర్హిసర్వైరవిశేషేణసుఖాదికముపలభ్యేత ఘటేమృద్వత్ నతథోపలబ్ధిరస్తీతియోగ్యానుపలబ్ధ్యాహేత్వభావనిశ్చయఇత్యాహ॥ శబ్దాదీతి॥ విషయస్యైకత్వేపిపురుషవాసనావైచిత్ర్యాత్కస్యచిత్సుఖబుద్ధిః కస్యచిద్దుఃఖబుద్ధిఃకస్యచిన్మోహబుద్ధిర్దృశ్యతే అతో విషయాస్సుఖాద్యాత్మకానభవంతీత్యర్థః । ఏవంసమన్వయాదితిహేతుందూషయిత్వాపరిమాణాదిహేతూన్దూషయతి॥తథేతి॥బుద్ధ్యాదీనాంపరిమితత్వేనసంసర్గపూర్వకత్వసిద్ధౌసంసృష్టాన్యనేకాని సత్త్వరజస్తమాంసిసిధ్యంతి ఏకస్మిన్సంసర్గాభావాత్ నబ్రహ్మసిద్ధిరితిసాంఖ్యస్యభావః।కిమిదంపరిమితత్వంనతావద్దేశతఃపరిచ్ఛేదః, పక్షాంతర్గతాకాశేతస్యాభావేనభాగాసిద్ధేః, నాపికాలతఃపరిచ్ఛేదః, సాంఖ్యైఃకాలస్యానంగీకారాత్ అవిద్యాగుణదోషత్వేనసంసర్గేణసిద్ధసాధనాచ్చ, నాపివస్తుతఃపరిచ్ఛేదఃసత్త్వాదీనాంపరస్పరంభిన్నత్వేసత్యపిసాధ్యాభావేనవ్యభిచారాదిత్యాహ ॥ సత్త్వేతి ॥ యదుక్తంకార్యకారణవిభాగోయత్రసమాప్యతేతత్ప్రధానమితితన్న, బ్రహ్మణిమాయాయాంవాసమాప్తిసంభవాత్,నచయఃకార్యస్యాపిభాగఃసచేతనానధిష్ఠితాచేతనేసమాప్తఇతివ్యాప్తిరస్తిసర్వత్రాచేతనేషుచేతనాధిష్ఠానదర్శనాదిత్యాహ॥ కార్యేతి॥ ఏతే

నావిభాగోపివ్యాఖ్యాతః । యత్తుయత్పరిమితంతదవ్యక్తప్రకృతికమితివ్యాప్త్యంతరంతస్యాపిగుణేష్వనాదిషుపరిమితేషు వ్యభిచారః, ఏతేనసదృశయోరేవ ప్రకృతివికారభావాదచేతనవికారాణామచేతనమేవప్రకృతిరితినిరస్తం ।చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికత్వేపిసాదృశ్యాద్యుపపత్తేః నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రసాదృశ్యాదినియమస్యనిరస్తత్వాచ్చ, ఏవంచేతనాధీనకారణశక్తితఃకార్యప్రవృత్తిసంభవాత్ శక్తితఃప్రవృత్తిలింగమన్యథాసిద్ధమితిభావః ॥ ... ... *

౨ ॥ స్వతంత్రమచేతనంకారణత్వేననానుమాతవ్యంతస్యసృష్ట్యర్థప్రవృత్తేరనుపపత్తేరితి చకారేణానుపపత్తిపదమనుషజ్యసూత్రంయోజనీయం । రచనాప్రవృత్త్యోఃకోభేదఇత్యాశంక్యప్రవృత్తిస్వరూపమాహ ॥సామ్యేతి॥ గుణానాంకిలసామ్యావస్థాతత్త్వానాంప్రళయః, తదానకించిత్కార్యంభవతిప్రళయాభావప్రసంగాత్, కింత్వాదౌసామ్యప్రచ్యుతిరూపంవైషమ్యంభవతి, తతఃకస్యచిద్గుణస్యాంగిత్వముద్భూతత్వేనప్రాధాన్యం కస్యచిదంగత్వంశేషత్వమిత్యంగాంగిభావోభవతి, తస్మిన్సతిమహదాదికార్యోత్పాదనాత్మికాప్రవృత్తిః, తయావివిధకార్యవిన్యాసోరచనేతిభేదఇత్యర్థః॥గుణానాంప్రవృత్తిశ్చేతనాధిష్ఠానపూర్వికా ప్రవృత్తిత్వాత్ రథాదిప్రవృత్తివదిత్యాహ ॥ సాపీతి ॥ విపక్షేస్వాతంత్ర్యేణప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యర్థః। కేచిత్తుభేదానాంప్రవృత్తిశక్తిమత్త్వాచ్చేతనానధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికత్వమితిశక్తితఃప్రవృ

పూర్వకంనిమిత్తానాంశయనాసనాదీనాందృష్టఇతి నకార్యకారణభావాద్బాహ్యాధ్యాత్మికానాంభేదానామచేతనపూర్వకత్వంశక్యంకల్పయితుమ్॥ ... ... *

సూ. ౨ ॥ ప్రవృత్తేశ్చ ॥

ఆస్తాంతావదియంరచనాతత్సిద్ధ్యర్థా యాప్రవృత్తిః సామ్యావస్థానాత్ప్రచ్యుతి స్సత్త్వరజస్తమసామంగాంగిభావాపత్తిః విశిష్టకార్యస్యాభిముఖప్రవృత్తిః, సాపినాచేతనస్యప్రధానస్య స్వతంత్రస్యోపపద్యతేమృదాదిష్వదర్శనాత్ రథాదిషుచ । నహి మృదాదయోరథాదయోవాస్వయమచేతనాస్సంతశ్చేతనైఃకులాలాదిభిరశ్వాదిభిర్వాఽనధిష్ఠితావిశిష్టకార్యాభిముఖప్రవృత్తయోదృశ్యంతే । దృష్టాచ్చాదృష్టసిద్ధిరతఃప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపిహేతోర్నాచేతనంజగత్కారణమనుమాతవ్యంభవతి । నను చేతనస్యాపిప్రవృత్తిఃకేవలస్యనదృష్టా । సత్యమేతత్, తథాపిచేతనసంయుక్తస్యరథాదేరచేతనస్యప్రవృత్తిర్దృష్టా,నత్వచేతనసంయుక్తస్యచేతనస్యప్రవృత్తిర్దృష్టా, కింపునరత్రయుక్తంయస్మిన్ప్రవృత్తిర్దృష్టాతస్య సేతి ఉతయత్సంయుక్తస్యదృష్టాతస్యైవసేతి । ననుయస్మిన్దృశ్యతేప్రవృత్తిస్తస్యైవసేతియుక్తముభయోః ప్రత్యక్షత్వాత్, నతుప్రవృత్త్యాశ్రయత్వేనకేవలశ్చేతనోరథాదివత్ ప్రత్యక్షః।ప్రవృత్త్యాశ్రయదేహాదిసం

త్తేరితిలింగంవ్యాచష్టే అస్యాపిగుణేషువ్యభిచారఃకార్యత్వవిశేషణేచవిరుద్ధతా। ప్రవృత్తిశక్తిత్వేసతికార్యత్వస్యఘటాదిషుచేతనాధిష్ఠితప్రకృతికత్వేనోక్తసాధ్యవిరుద్ధేనవ్యాప్తిదర్శనాదితి ప్రవృత్తేశ్చేతిసూత్రేణజ్ఞాపితం । ననులోకేస్వతంత్రాచేతనానాంప్రవృత్త్యదర్శనేపిప్రధానేసాప్రవృత్తిస్సిద్ధ్యతుతత్రాహ ॥దృష్టాచ్చేతి॥అనుమానశరణస్య తవదృష్టాంతంవినాఽతీంద్రియార్థసిద్ధ్యయోగాదితిభావః ।ననుప్రధానస్యప్రవృత్తింఖండయతాచేతనస్యసృష్టౌ ప్రవృత్తిర్వాచ్యాసానయుక్తేతిసాంఖ్యశ్శంకతే ॥నన్వితి॥ శుద్ధచేతనస్యప్రవృత్త్యయోగమంగీకరోతి॥సత్యమితి॥తర్హికేవలస్యాచేతనస్యప్రవృత్తిసిద్ధిరన్యథాసృష్ట్యయోగాత్తత్రాహ ॥ తథాపీతి॥కేవలస్యచేతనస్యాప్రవృత్తావపిచేతనాచేతనయోర్మిథస్సంబంధాత్ సృష్టిప్రవృత్తిరితిభావః।ఇమంవేదాంతసిద్ధాంతంసాంఖ్యోదూషయతి ॥నన్వితి॥ సర్వాప్రవృత్తిరచేతనాశ్రయైవదృష్టానత్వచేతనసంబంధేనాపిచేతనస్యక్వచిత్ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్మాన్నచేతనాత్సృష్టిరిత్యర్థః । మతద్వయంశ్రుత్వామధ్యస్థఃపృచ్ఛతి॥కింపునరితి॥ యస్మిన్నచేతనేరథాదౌప్రవృత్తిర్దృష్టాతస్యైవసానచేతనస్తత్రహేతురితికింసాంఖ్యమతంసాధుఉతయేనచేతనేనాశ్వాదినాసంయోగాదచేతనస్యప్రవృత్తిస్తత్ప్రయుక్తాసేతివేదాంతిమతంవాసాధ్వితిప్రశ్నార్థః । సాంఖ్యఆహ ॥ నన్వితి ॥ఉభయోఃప్రవృత్తితదాశ్రయయోరిత్యర్థః । దృష్టాంతేనైవప్రవృత్తేరుపపత్తావదృష్టచేతనప్రవృత్తిర్న

కల్ప్యేతి భావః। ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వే కథం సిద్ధిస్తత్రాహ ॥ ప్రవృత్తీతి ॥ జీవద్దేహస్య రథాదిభ్యో వైలక్షణ్యం ప్రాణాదిమత్త్వం లింగం దృష్టమితి కృత్వా చేతనస్య సిద్ధిరిత్యన్వయః ।జీవద్దేహః సాత్మకః ప్రాణాదిమత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణ రథాదివదిత్యాత్మసిద్ధిరిత్యర్థః । దేహప్రవృత్తిస్స్వాశ్రయాదన్యేన జ్ఞానవతా సహాభూతా ప్రవృత్తిత్వాద్రథప్రవృత్తివదిత్యనుమానాంతరసూచనాయ ప్రవృత్త్యాశ్రయేత్యుక్తం, సద్భావసిద్ధిరేవ న ప్రవర్తకత్వమిత్యేవకారార్థః । అనుమితస్య సద్భావమాత్రేణ ప్రవృత్తిహేతుత్వే సర్వత్రాకాశస్య హేతుత్వప్రసంగాదితి భావః । ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వే చార్వాకాణాం భ్రమోపి లింగమిత్యాహ ॥ అత ఏవేతి-అప్రత్యక్షత్వాదేవేత్యర్థః। దేహాన్యాత్మనః ప్రత్యక్షత్వే భ్రమాసంభవాదితి భావః। దర్శనాత్, ప్రవృత్తిచైతన్యయోరితి శేషః । ప్రవృత్తిం ప్రత్యాశ్రయత్వమచేతనస్యైవేత్యుక్తమంగీకృత్య చేతనస్య ప్రయోజకత్వం సిద్ధాంతీ సాధయతి ॥తదభిధీయత ఇతి॥ రథాదిప్రవృత్తావశ్వాదిచేతనస్యాన్వయవ్యతిరేకౌ స్ఫుటౌ, తాభ్యాం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వం

యుక్తస్యైవ తు చేతనస్య సద్భావసిద్ధిః కేవలాచేతనరథాదివైలక్షణ్యం జీవద్దేహస్య దృష్టమితి, అత ఏవ చ ప్రత్యక్షే దేహే సతి చైతన్యస్య దర్శనాదసతి చాదర్శనాద్దేహస్యైవ చైతన్యమితి లోకాయతికాః ప్రతిపన్నాః తస్మాదచేతనస్యైవ ప్రవృత్తిరితి। తదభిధీయతే, న బ్రూమో యస్మిన్నచేతనే ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే న తస్య సేతి, భవతు తస్యైవ సా, సా తు చేతనాద్భవతీతి బ్రూమః, తద్భావే భావాత్తదభావే చాభావాత్ యథా కాష్ఠాదివ్యపాశ్రయాపి దాహప్రకాశాదిలక్షణా విక్రియాఽనుపలభ్యమానాపి కేవలే జ్వలనే జ్వలనాదేవ భవతి తత్సంయోగే దర్శనాత్తద్వియోగే చాదర్శనాత్తద్వల్లోకాయతికానామపి చేతన ఏవ దేహోఽచేతనానాం రథాదీనాం ప్రవర్తకో దృష్ట ఇత్యవిప్రతిపన్నం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వం। నను తవ దేహాదిసంయుక్తస్యాప్యాత్మనో విజ్ఞానస్వరూపమాత్రవ్యతిరేకేణ ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరనుపపన్నం ప్రవర్తకత్వమితి చేన్న, అయస్కాంతవద్రూపాదివచ్చ ప్రవృత్తిరహితస్యాపి ప్రవర్తకత్వోపపత్తేః। యథాఽయస్కాంతో మణిః స్వయం ప్రవృత్తిరహితోఽప్యయసః ప్రవర్తకో భవతి, యథా చ రూపాదయో విషయాః స్వయం ప్రవృత్తిరహితా అపి చక్షురాదీనాం ప్రవర్తకా భవంతి, ఏవం ప్రవృత్తిరహితోఽపీశ్వరః సర్వగతః సర్వాత్మా సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిశ్చ సన్ సర్వం ప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నం, ఏకత్వాత్ప్రవర్త్యాభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిరితి చేత్, న, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపమాయావేశవశేనాసకృత్ప్రత్యుక్తత్వాత్, తస్మాత్సంభవతి ప్రవృత్తిః సర్వజ్ఞకారణత్వే, న త్వచేతనకారణత్వే॥ ...., *

సూ॥ 3 ॥ పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి ॥

స్యాదేతత్, యథా క్షీరమచేతనం స్వభావేనైవ వత్సవివృద్ధయే ప్రవర్తతే, యథా చ జలమచేతనం స్వభావేనైవ లోకోపకారాయ స్యందతే, ఏవం ప్రధానమప్యచేతనం స్వభావేనైవ పురుషార్థసిద్ధయే ప్రవర్తిష్యత ఇతి । నైతత్సాధూచ్యతే । యతస్తత్రాపి పయోఽమ్బునోశ్చేతనాధిష్ఠితయోరేవ ప్రవృత్తిరిత్యనుమిమీమహే, ఉభయవాదిప్రసిద్ధే రథాదావచేతనే కేవలే ప్రవృత్త్యదర్శనాత్ । శాస్త్రం చ 'యోఽప్సు తి

బాహ్యానామపి సమ్మతమిత్యాహ ॥లోకాయతికానామపీతి॥ యః ప్రవర్తకః స స్వయం ప్రవృత్తిమానశ్వాదివదితి వ్యాప్తేరాత్మని వ్యాపకాభావాన్న ప్రవర్తకత్వమితి కశ్చిచ్ఛంకతే॥నన్వితి॥ మణ్యాదౌ వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిరితి పరిహరతి॥నేతి॥వస్తుతః ఏకత్వేపి కల్పితం ద్వైతం ప్రవర్త్యమస్తీత్యాహ ॥నావిద్యేతి॥ అవిద్యయా కల్పితే నామరూపప్రపంచే తయైవావిద్యారూపయా మాయయా య ఆవేశశ్చిదాత్మనః కల్పితస్సంబంధస్తస్య వశస్సామర్థ్యం తేనాంతర్యామిత్వాదికమీశ్వరస్యేత్యుక్తత్వాన్న చోద్యావసర ఇత్యర్థః॥ .... *

3॥ అనాదిజడస్య ప్రవృత్తిశ్చేతనాధీనా ప్రవృత్తిత్వాద్రథాదిప్రవృత్తివదితి స్థితం, తత్ర క్షీరాదౌ వ్యభిచారమాశంక్య తస్యాపి పక్షసమత్వేనోక్తానుమానాదాగమేన చ సాధ్యసిద్ధేర్న వ్యభిచార ఇతి సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ స్యాదేతదిత్యాది

నా॥ సాధ్యపక్షేతి. సాధ్యవతా పక్షేణ తుల్యత్వాదిత్యర్థః ।అనుపన్యాసోఽవ్యభిచారభూమిరితి యావత్ । క్షీరప్రవర్తకత్వేన ధేన్వాదేస్సత్త్వాచ్చ న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥చేతనాయాశ్చేతి॥ ఉపదర్శితమితి-అనుమానాగమాభ్యామితి శేషః। సూత్రకారస్య ‘క్షీరవద్ధి’ ‘తత్రాఽపి’ ఇతి చ వక్తుః పూర్వాపరవిరోధమాశంక్య లోకదృష్ట్యా శాస్త్రదృష్ట్యా చ సూత్రద్వయమిత్యవిరోధమాహ॥ ఉపసంహారేతి ॥ ... ... *

౪॥ అస్తు ప్రధానస్యాపి ధర్మాదికమణుపురుషో వా ప్రవర్తక ఇత్యాశంక్య సూత్రం ప్రవృత్తం తద్వ్యాచష్టే॥ సాంఖ్యానామి

ష్ఠన్యోఽపోఽన్తరో యమయతి. ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి. ప్రాచ్యోఽన్యా నద్యస్స్యందంతే ఇత్యేవంజాతీయకం సమస్తస్య లోకపరిస్పందితస్యేశ్వరాధిష్ఠితతాం శ్రావయతి, తస్మాత్ సాధ్యపక్షనిక్షిప్తత్వాత్ పయోఽమ్బువదిత్యనుపన్యాసః చేతనాయాశ్చ ధేనోః స్నేహేనేచ్ఛయా వత్సవివృద్ధయే పయసః ప్రవర్తకత్వోపపత్తేః, వత్సచూషణేన చ పయస ఆకృష్యమాణత్వాత్ । న చాంబునోఽప్యత్యంతమనపేక్షా నిమ్నభూమ్యాద్యపేక్షత్వాత్ స్యందనస్య । చేతనాపేక్షత్వం తు సర్వత్రోపదర్శితం । ‘ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి’ (అ౨-పా౧- సూ౨౪) ఇత్యత్ర తు బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షమపి స్వాశ్రయం కార్యం భవతీత్యేతల్లోకదృష్ట్యా నిదర్శితం, శాస్త్రదృష్ట్యా పునః సర్వత్రైవేశ్వరాపేక్షత్వమాపద్యమానం న పరాణుద్యతే॥ ... ... *

సూ॥౪॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్॥

సాంఖ్యానాం త్రయో గుణాః సామ్యేనావతిష్ఠమానాః ప్రధానం న తు తద్వ్యతిరేకేణ ప్రధానస్య ప్రవర్తకం నివర్తకం వా కించిద్బాహ్యమపేక్ష్యమవస్థితమస్తి, పురుషస్తూదాసీనో న ప్రవర్తకో న నివర్తక ఇత్యతోఽనపేక్షం ప్రధానం, అనపేక్షత్వాచ్చ కదాచిత్ప్రధానం మహదాద్యాకారేణ పరిణమతే, కదాచిన్న పరిణమత ఇత్యేతదయుక్తం, ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాన్మహామాయత్వాచ్చ ప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ న విరుధ్యేతే॥ ... ... *

సూ॥౫॥ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥

స్యాదేతత్, యథా తృణపల్లవోదకాదినిమిత్తాంతరనిరపేక్షం స్వభావాదేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమతే, ఏవం ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి । కథం నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం తృణాదీతి గమ్యతే, నిమిత్తాంతరానుపలంభాత్ । యది హి కించిన్నిమిత్తముపలభేమహి తతో యథాకామం తేన తేన నిమిత్తేన తృణాద్యుపాదాయ క్షీరం సంపాదయేమహి న తు సంపాదయామహే, తస్మాత్స్వాభావికస్తృణాదేః పరిణామః, తథా ప్రధానస్యాపి స్యాదితి అత్రోచ్యతే, భవేత్తృణాదివత్ ప్రధానస్య స్వాభావికః పరిణామో యది తృణాదేరపి స్వాభావికః పరిణామోఽభ్యుపగమ్యేత న త్వభ్యుపగమ్యతే నిమిత్తాంతరోపలబ్ధేః । కథం నిమిత్తాంతరోపలబ్ధిరన్యత్రాభావాత్, ధేన్వైవ హ్యుపయుక్తం తృణాది క్షీరీభవతి న ప్రహీణమనడుహాద్యుపయుక్తం వా । యది హి నిర్నిమిత్తమేతత్స్యాద్ధేనుశరీరసంబంధాదన్యత్రాపి తృణాది క్షీరీభవేత్ । న చ యథాకామం మానుషైర్న శక్యం సంపాదయితుమిత్యేతావతా నిర్నిమిత్తం భవతి, భవతి

త్యాదినా॥ ప్రధానవ్యతిరేకేణ కర్మణోఽనవస్థితేః పురుషస్యోదాసీనత్వాత్ కదాచిత్సృష్టిప్రవృత్తిః కదాచిత్ప్రలయ ఇత్యయుక్తమిత్యర్థః । కర్మణోఽపి ప్రధానాత్మకస్యాచేతనత్వాత్సదాసత్త్వాచ్చ న కాదాచిత్కప్రవృత్తినియామకత్వమితి భావః॥

౫. పునరపి దృష్టాంతబలాత్ ప్రధానస్య స్వత ఏవ కాదాచిత్కప్రవృత్తిరిత్యాశంక్య నిషేధతి సూత్రకారః ॥ అన్యత్రాభావాదిత్యాదినా ॥ పృచ్ఛతి, కథమితి ॥ఉత్తరం, నిమిత్తాంతరేతి॥ ధేన్వాదినిమిత్తాంతరమస్తీతి సిద్ధాంతయతి॥అత్రోచ్యత ఇతి ॥ప్రహీణం నష్టం । యదుక్తం క్షీరస్య స్వేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్యత్వాత్ స్వాభావికత్వమితి తత్రాహ॥ న చ యథాకామమితి ॥ ... ... *

౬. ప్రధానస్య నస్వతఃప్రవృత్తిః, తస్యస్వతఃప్రవృత్త్యభ్యుపగమే పురుషార్థస్యాప్యపేక్షాభావప్రసంగాదిత్యేకోఽర్థః, తత్రేష్టాపత్తింనిరస్యతి ॥ ఇత్యతఃప్రధానమితి ॥ ఉక్తప్రసంగస్యేష్టత్వేప్రతిజ్ఞాహానిస్స్యాదిత్యర్థః । అర్థాసంభవాన్నస్వతఃప్రవృత్తిరిత్యర్థాంతరంశంకాపూర్వకమాహ ॥ సయదీత్యాదినా ॥ ప్రయోజనమపేక్షితంచేద్వక్తవ్యమిత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ కూటస్థేపురుషేస్వతస్సుఖాదిరూపస్యాతిశయస్యాధాతుమశక్యత్వాదధ్యాసానంగీకారాచ్చభోగోసయుక్తః, కించప్రధానప్రవృత్తేర్భోగార్థత్వే మోక్షహేతువివేకఖ్యాత్యభావాదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చఅపవర్గార్థత్వే స్వరూపావస్థానరూపముక్తేస్స్వతస్సిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తివైయర్థ్యంభోగాభావప్రసంగశ్చేత్యర్థః । తృతీయందూషయతి ॥

హికించిత్కార్యంమానుషసంపాద్యంకించిద్దైవసంపాద్యం । మనుష్యాఅపిచశక్నువంత్యేవస్వోచితేనోపాయేనతృణాద్యుపాదాయక్షీరంసంపాదయితుం, ప్రభూతంహిక్షీరంకామయమానాఃప్రభూతంఘాసంధేనూశ్చారయంతి, తతశ్చప్రభూతంక్షీరంలభంతే, తస్మాన్నతృణాదివత్ స్వాభావికఃప్రధానస్యపరిణామః॥ ... ...

సూ. ౬ ॥ అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ ॥

స్వాభావికీప్రధానస్యప్రవృత్తిర్నభవతీతిస్థాపితం, అథాపినామ భవతశ్శ్రద్ధామనురుధ్యమానాః స్వాభావికీమేవప్రధానస్యప్రవృత్తిమభ్యుపగచ్ఛేమ తథాపిదోషోఽనుషజ్యేతైవ, కుతః, అర్థాభావాత్ । యదితావత్ స్వాభావికీప్రధానస్యప్రవృత్తిఃనకించిదన్యదపేక్షత ఇత్యుచ్యేత తతోయథైవసహకారికించిన్నాపేక్షతేఏవంప్రయోజనమపికించిన్నాపేక్షిష్యత ఇత్యతః ప్రధానంపురుషస్యార్థంసాధయితుంప్రవర్తత ఇతీయంప్రతిజ్ఞాహీయేత। సయదిబ్రూయాత్సహకార్యేవకేవలంనాపేక్షతేనప్రయోజనమపీతి,తథాపిప్రధానప్రవృత్తేఃప్రయోజనంవివేక్తవ్యంభోగోవాస్యాదపవర్గోవాఉభయంవేతి। భోగశ్చేత్ కీదృశోఽనాధేయాతిశయస్యపురుషస్యభోగోభవేదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చ । అపవర్గశ్చేత్ప్రాగపిప్రవృత్తేరపవర్గస్యసిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తిరనర్థికాస్యాత్ శబ్దాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగశ్చ । ఉభయార్థతాభ్యుపగమేపిభోక్తవ్యానాంప్రధానమాత్రాణామానంత్యాదనిర్మోక్షప్రసంగఏవ । నచౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థాప్రవృత్తిః, నహిప్రధానస్యాచేతనస్యౌత్సుక్యంసంభవతి, నచపురుషస్యనిర్మలస్య । దృక్ఛక్తిసర్గశక్తివైయర్థ్యభయాచ్చేత్ప్రవృత్తిః తర్హిదృక్ఛక్త్యనుచ్ఛేదవత్ సర్గశక్త్యనుచ్ఛేదాత్సంసారానుచ్ఛేదాదనిర్మోక్షప్రసంగఏవ, తస్మాత్ప్రధానస్యపురుషార్థాప్రవృత్తిరిత్యేతదయుక్తం ॥ ... ... *

సూ. ౭ ॥ పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి ॥

స్యాదేతత్, యథా కశ్చిత్పురుషోదృక్ఛక్తిసంపన్నఃప్రవృత్తిశక్తివిహీనఃపంగురపరంపురుషంప్రవృత్తిశక్తిసంపన్నందృక్ఛక్తివిహీనమంధమధిష్ఠాయప్రవర్తయతి, యథావాఽయస్కాంతోఽశ్మాస్వయమప్రవర్తమానోఽప్యయఃప్రవర్తయతి, ఏవంపురుషఃప్రధానంప్రవర్తయిష్యతీతిదృష్టాంతప్రత్యయేనపునఃప్రత్యవస్థానమథోచ్యతే, తథాపినైవదోషాన్నిర్మోక్షోఽస్తి । అభ్యుపేతహానంతావద్దోషఆపతతి ప్రధానస్యస్వతంత్రస్యప్రవృత్త్యభ్యుపగమాత్, పురుషస్యచప్రవర్తకత్వానభ్యుపగమాత్ । కథంచో

ఉభయార్థతేతి ॥ మీయంతేభుజ్యంతఇతిమాత్రాభోగ్యాః । "ఔత్సుక్యనివృత్త్యర్థంయథాక్రియాసుప్రవర్తతేలోకః. పురుషస్యవిమోక్షార్థంప్రవర్తతేతద్వదవ్యక్త"మితికారికోక్తందూషయతి ॥ నచేతి ॥ ఔత్సుక్యమిచ్ఛావిశేషఃకేవలజడస్యాత్మనోవానయుక్తఇత్యర్థః । అస్తిపురుషస్యదృక్ఛక్తిశ్చిద్రూపత్వాత్, అస్తిచప్రధానస్యసర్గశక్తిస్త్రిగుణాత్మకత్వాత్ తయోశ్శక్త్యోర్దృశ్యసృష్టింవినాసార్థక్యాయోగాత్ ప్రధానస్యసృష్టౌప్రవృత్తిరితిచేన్నశక్త్యోర్నిత్యత్వాత్ సృష్టినిత్యత్వాపత్తేరిత్యాహ ॥ దృక్ఛక్తీతి ॥ ... ... *

౭. పురుషస్యప్రవర్తకత్వంనిరస్తమపిదృష్టాంతేనపునరాశంక్యనిషేధతి ॥ పురుషాశ్మవదితి ॥ ప్రధానస్యస్వాతం

త్రయంపురుషస్యౌదాసీన్యంచాభ్యుపేతంత్యజ్యత ఇతి వదంతం సాంఖ్యంప్రత్యాహ ॥ కథంచేతి ॥ పురుషస్యాపరిస్పందః ప్రయత్నగుణోవానాస్తీతివక్తుంహేతుద్వయం । ప్రధానపురుషయోర్నిత్యత్వాద్వ్యాప్తత్వాచ్చనిత్యస్సన్నిధిః, అశ్మనస్తుపరిమార్జనమృజుత్వేనస్థాపనమనిత్యస్సన్నిధిశ్చేతివ్యాపారోఽస్తీత్యనుపన్యాసః, నసమదృష్టాంతోపన్యాసోభవతీత్యర్థః । ననుచిజ్జడయోర్ద్రష్టృదృశ్యభావయోగ్యతాఽస్తి, తయాతద్భావస్సంబంధఇత్యతఆహ ॥ యోగ్యతేతి ॥ చిజ్జడత్వస్వరూపాయాయోగ్యతాయానిత్యత్వాత్సంబంధనిత్యత్వాపత్తిరిత్యర్థః, యథాస్వతంత్రప్రధానప్రవృత్తిపక్షః భోగోఽపవర్గఉభయంవాఫలమితివికల్ప్యదూషితః, ఏవంపురుషాధీనప్రధానప్రవృత్తిపక్షోఽపిఫలాభావేనదూషణీయఇత్యాహ ॥ పూర్వవచ్చేతి ॥ సిద్ధాంతేపరమాత్మనఉదాసీనస్యకథంప్రవర్తకత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ పరమేతి ॥ సాంఖ్యమతేఉభయంవిరుద్ధంసత్యత్వాత్ అస్మన్మతేకల్పితాకల్పితయోరవిరోధఇత్యతిశయః ॥ ... ... ✻

దాసీనఃపురుషఃప్రధానంప్రవర్తయేత్ । పంగురపిహ్యంధంపురుషంవాగాదిభిఃప్రవర్తయతి, నైవంపురుషస్యకశ్చిత్ప్రవర్తనవ్యాపారోఽస్తినిష్క్రియత్వాన్నిర్గుణత్వాచ్చ। నాప్యయస్కాంతవత్సన్నిధిమాత్రేణప్రవర్తయేత్, సన్నిధినిత్యత్వేనప్రవృత్తినిత్యత్వప్రసంగాత్ । అయస్కాంతస్యత్వనిత్యసన్నిధేరస్తిస్వవ్యాపారస్సన్నిధిః, పరిమార్జనాద్యపేక్షాచాస్యాస్తీత్యనుపన్యాసఃపురుషాశ్మవదితి । తథాప్రధానస్యాచైతన్యాత్పురుషస్యచౌదాసీన్యాత్ తృతీయస్యచ తయోస్సంబంధయితురభావాత్ సంబంధానుపపత్తిః । యోగ్యతానిమిత్తేచసంబంధేయోగ్యతానుచ్ఛేదాదనిర్మోక్షప్రసంగః । పూర్వవచ్చేహాప్యర్థాభావోవికల్పయితవ్యః । పరమాత్మనస్తుస్వరూపవ్యపాశ్రయమౌదాసీన్యం మాయావ్యపాశ్రయంచప్రవర్తకత్వమిత్యస్త్యతిశయః ॥ ... ... ✻

✻ సూ. ౮ ॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ ॥ ✻

ఇతశ్చనప్రధానస్యప్రవృత్తిరవకల్పతే, యద్ధిసత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యగుణప్రధానభావముత్సృజ్యసామ్యేనస్వరూపమాత్రేణావస్థానంసాప్రధానావస్థా, తస్యామవస్థాయామనపేక్షస్వరూపాణాంస్వరూపప్రణాశభయాత్ పరస్పరంప్రత్యగాంగిభావానుపపత్తేః । బాహ్యస్యచకస్యచిత్ క్షోభయితురభావాద్గుణవైషమ్యనిమిత్తోమహదాద్యుత్పాదోనస్యాత్ ॥ ... ... ✻

✻ సూ. ౯ ॥ అన్యథానుమితౌచజ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥ ✻

అథాపిస్యాదన్యథావయమనుమిమీమహేయథానాయమనంతరోక్తోదోషఃప్రసజ్యేత । నహ్యనపేక్షస్వభావాఃకూటస్థాశ్చాస్మాభిర్గుణాఅభ్యుపగమ్యంతేప్రమాణాభావాత్ । కార్యవశేనతుగుణానాంస్వభావోఽభ్యుపగమ్యతే, యథాయథాకార్యోత్పాదఉపపద్యతే తథాతథైతేషాంస్వభావోఽభ్యుపగంతవ్యః, చలంగుణవృత్తమితిచాస్త్యభ్యుపగమః, తస్మాత్సామ్యావస్థాయామపి వైషమ్యోపగమయోగ్యాఏవగుణాఅవతిష్ఠంతఇతి । ఏవమపిప్రధానస్యజ్ఞశక్తివియోగాద్రచనానుపపత్త్యాదయః పూర్వోక్తదో

౮. కింప్రధానావస్థా కూటస్థవన్నిత్యా ఉతవికారిణీ, ఆద్యేదోషమాహ ॥ తస్యామితి ॥ అంగాంగిభావేసామ్యస్వరూపనాశస్స్యాత్, తతఃకౌటస్థ్యభంగఇతిభయాదంగాంగిత్వానుపపత్తేఃసృష్ట్యనుపపత్తిరిత్యర్థః । ద్వితీయందూషయతి॥ బాహ్యస్యేతి ॥ చిరకాలావస్థితస్యసామ్యస్యచ్యుతౌనిమిత్తంవాచ్యంతన్నాస్తీత్యర్థః ॥ ... ... ✻

౯. గుణానాంమిథోఽనపేక్షస్వభావత్వాన్నస్వతోవైషమ్యమిత్యుక్తం. తత్రహేత్వసిద్ధిమాశంక్యసూత్రకారఃపరిహరతి ॥ అన్యథేతి ॥ అనపేక్షస్వభావాదన్యథాసాపేక్షత్వేనగుణానామనుమానాత్ పూర్వోక్తోదోషోనప్రసజ్యతే నచైవమపసిద్ధాంతఃకార్యానుసారేణగుణస్వభావస్వీకారాదిత్యాహ॥ చలంగుణవృత్తమితి ॥ పూర్వసూత్రోక్తాంగిత్వానుపపత్తిదోషాభావమంగీకృత్యపరిహరతి ॥ ఏవమపీతి॥ కార్యార్థంజ్ఞానశక్తికల్పనేబ్రహ్మవాదస్స్యాదిత్యర్థః। అంగీకారంత్యజతి ॥ వైషమ్యేతి ॥ ... ... ✻

౧౦ ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥పరస్పరేతి॥ త్వఙ్మాత్రమేవజ్ఞానేంద్రియమేకమనేకశబ్దాదిజ్ఞానకారణం పంచకర్మేంద్రియాణిమనశ్చేతి సప్తేంద్రియాణి, జ్ఞానేంద్రియాణిపంచ కర్మేంద్రియాణిపంచమనశ్చేత్యేకాదశ, బుద్ధిరహంకారో మనఇతిత్రీణి, ఏకమితిబుద్ధిరేవ, ఏవంపూర్వాపరవిరోధాదితివ్యాఖ్యాయ శ్రుతిస్మృతివిప్రతిషేధాచ్చేత్యర్థాంతరమాహ ప్రసిద్ధఇతి ॥ తస్మాద్భ్రాంతిమూలత్వాత్ సాంఖ్యశాస్త్రస్య, తేననిర్దోషవేదాంతసమన్వయస్యావిరోధఇతిసిద్ధం। స్వమతాసామంజస్యమసహమానస్సాంఖ్యఃప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ అత్రాహేతి ॥ తప్యోజీవస్తాపకస్సంసారస్తయోర్భేదానంగీకారాల్లోకప్రసిద్ధస్తప్యతాపకభావోలుప్యేతేత్యర్థః। వివృణోతి ॥ ఏకంహీతి॥ తథాచభేదవ్యవహారలోపఇత్యసమంజసమిత్యర్థః॥ ననుతయోరుపాదానైక్యేపిమిథోభేదోఽస్త్యేవయథైకవహ్న్యాత్మకయోరౌష్ణ్యప్రకాశయోః, అతోనవ్యవహారలోపః

షా స్తదవస్థాఏవ । జ్ఞశక్తిమపిత్వనుమిమానః ప్రతివాదిత్వాన్నివర్తేత, చేతనమేకమనేకప్రపంచస్య జగతఉపాదానమితి బ్రహ్మవాదప్రసంగాత్ । వైషమ్యోపగమయోగ్యాఅపిగుణాఃసామ్యావస్థాయాంనిమిత్తాభావాన్నైవవైషమ్యంభజేరన్, భజమానావా నిమిత్తాభావావిశేషాత్సర్వదైవవైషమ్యంభజేరన్నితి ప్రసజ్యతఏవాయమనంతరోపిదోషః॥ ... ... ※

※సూ॥౧౦॥విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్॥※

పరస్పరవిరుద్ధశ్చాయంసాంఖ్యానామభ్యుపగమః, క్వచిత్సప్తేంద్రియాణ్యనుక్రామంతి క్వచిదేకాదశ, తథాక్వచిన్మహతస్తన్మాత్రసర్గముపదిశంతిక్వచిదహంకారాత్, తథాక్వచిత్త్రీణ్యంతఃకరణానివర్ణయంతిక్వచిదేకమితి, ప్రసిద్ధఏవతుశ్రుత్యేశ్వరకారణవాదిన్యావిరోధఃతదనువర్తిన్యాచస్మృత్యా, తస్మాదప్యసమంజసం సాంఖ్యానాందర్శనమితి । అత్రాహ, నన్వౌపనిషదానామప్యసమంజసమేవ దర్శనం, తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావానభ్యుపగమాత్ । ఏకంహిబ్రహ్మసర్వాత్మకం సర్వస్యప్రపంచస్యకారణమభ్యుపగచ్ఛతాం, ఏకస్యైవాత్మనో విశేషౌతప్యతాపకౌ నజాత్యంతరభూతావిత్యభ్యుపగంతవ్యం స్యాత్ । యదిచైతౌతప్యతాపకావేకస్యాత్మనోవిశేషౌస్యాతాంసతాభ్యాంతప్యతాపకాభ్యాంననిర్ముచ్యేతేతితాపోపశాంతయేసమ్యగ్దర్శనముపదిశచ్ఛాస్త్రమనర్థకంస్యాత్ । నహ్యౌష్ణ్యప్రకాశధర్మకస్య ప్రదీపస్యతదవస్థస్యైవతాభ్యాంనిర్మోక్షఉపపద్యతే । యోపిజలవీచీతరంగఫేనాద్యుపన్యాసస్తత్రాపి జలాత్మనఏకస్యవీచ్యాదయోవిశేషాఆవిర్భావతిరోభావరూపేణనిత్యాఏవేతి సమానోజలాత్మనోవీచ్యాదిభిరనిర్మోక్షః । ప్రసిద్ధశ్చాయం తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావో లోకే । తథాహి, అర్థీచార్థశ్చాన్యోన్యభిన్నౌలక్ష్యేతే,యద్యర్థినస్స్వతోఽన్యోఽర్థోనస్యాద్యస్యార్థినోయద్విషయమర్థిత్వంసతస్యార్థోనిత్యసిద్ధఏవేతితస్యతద్విషయమర్థిత్వంనస్యాత్ । యథాప్రకాశాత్మనఃప్రదీపస్యప్రకాశాఖ్యోఽర్థోనిత్యసిద్ధఏవేతి నతస్యతద్విషయమర్థిత్వం సంభవతి, అప్రాప్తేహ్యర్థేఽర్థినోఽర్థిత్వంస్యాదితి, తథార్థస్యాప్యర్థార్థత్వంనస్యాత్, యదిస్యాత్స్వార్థత్వమేవస్యాత్, నచైతదస్తి । సంబంధిశబ్దౌహ్యేతావర్థీచార్థశ్చేతి

లోపఇత్యాశంక్యవహ్నేరివతాభ్యామాత్మనోమోక్షోనస్యాదిత్యాహ॥ యదిచేత్యాదినా॥ ననుసత్యపిధర్మిణిస్వభావనాశోమోక్షఉపపద్యతే,సత్యేవజలేవీచ్యాదినాశదర్శనాదిత్యాశంక్యదృష్టాంతాసిద్ధిమాహ॥యోపీతి॥ కించభేదాంగీకారేఽపసిద్ధాంతః అనంగీకారేలోకప్రసిద్ధిబాధఇత్యాహ ॥ ప్రసిద్ధశ్చేతి ॥ అర్థోహ్యర్జనాలాభాదినార్థినంతాపయతీతితాపకః, అర్థీతప్యస్తయోరభేదేబాధకమాహ ॥ యదీతి ॥ అర్థినోఽన్యస్యార్థస్యాభావాదర్థిత్వాభావవదర్థాదన్యస్యార్థినోఽసత్త్వాదర్థత్వాభావః ప్రసజ్యేతేత్యాహ ॥ తథాఽర్థస్యాపీతి ॥ ప్రసంగస్యేష్టత్వంనిరాకరోతి ॥ నచైతదస్తీతి॥ అర్థత్వం హి కామనావిషయత్వంతచ్చకామ్యాదన్యస్య కామయితురసత్త్వాన్నస్యాత్, నాపిస్వార్థత్వమస్తికామ్యస్యైవకామయితృత్వాయోగాత్ తస్మాద్భేదోఽఙ్గీకార్యఇత్యర్థః, ఇతశ్చభేదఇత్యాహ॥ సంబంధీతి ॥ తథాఽనర్థోఽనర్థీనా

వసిభిన్నావిత్యన్వయః । అర్థానర్థయోస్స్వరూపోక్తిపూర్వకం తాపకత్వం స్ఫుటయతి ॥ అర్థినోఽనుకూలఇతి॥ అద్వైతమతేముక్తైరయోగ ముక్త్వాస్వమతే యోగమాహ ॥ జాత్యంతరేతి ॥ తయాతప్యయాబుద్ధ్యా పురుషస్య సంయోగస్స్వస్వామిభావః తస్యహేతురనాదిరవివేకస్తస్యపరిహారో వివేకస్తస్మాన్నిత్యముక్తస్యాపిపురుషస్య కథంచిదుపచారాన్మోక్షోపపత్తిరిత్యర్థః। యథాయోధగతౌజయపరాజయౌరాజన్యుపచర్యేతేతథాపురుషాదత్యంతభిన్నబుద్ధిగతౌబంధమోక్షౌపురుషఉపచర్యేతే ।తదుక్తం 'సైవచబధ్యతేముచ్యతే' చేతి । సిద్ధాంతయతి ॥అత్రేతి॥ కింపరమార్థదృష్ట్యాతప్యతాపకభావానుపపత్తిరుచ్యతే వ్యవహారదృష్ట్యావా నాద్యఇత్యాహ ॥ నైకత్వాదేవేతి॥ దోషత్వమితిశేషః ।తస్యాదోషత్వంవివృణోతి॥భవేదిత్యాదినా ॥ ఏతత్తాత్త్వికంవిషయ విషయిత్వంనత్వస్తీత్యర్థః । యత్రతప్యతాపకభావోదృష్టస్తత్రైవేతివ్యవహారపక్షమాదాయసిద్ధాంతీబ్రూతే ॥ కింనపశ్యసీతి ॥ దేహస్యతప్తత్వేదేహాత్మవాదాపత్తిరితిశంకతే ॥ నన్వితి॥ అచేత

ద్వయోశ్చసంబంధినోస్సంబంధస్స్యాన్నైకస్యైవ, తస్మాద్భిన్నావేవార్థార్థినౌ, తథాఽనర్థానర్థినావపి । అర్థినోఽనుకూలోఽర్థఃప్రతికూలోఽనర్థస్తాభ్యామేకఃపర్యాయేణోభాభ్యాంసంబధ్యతే, తత్రార్థస్యాల్పీయస్త్వాత్ భూయస్త్వాచ్చానర్థస్యోభావప్యర్థానర్థావనర్థఏవేతితాపకస్సఉచ్యతే, తప్యస్తుపురుషోయఏకః పర్యాయేణోభాభ్యాంసంబధ్యతఇతి। తయోస్తప్యతాపకయోరేకాత్మతాయాంమోక్షానుపపత్తిః ।జాత్యంతరభావేతుతత్సంయోగహేతుపరిహారాత్స్యాదపికదాచిన్మోక్షోపపత్తిరితి । అత్రోచ్యతే నైకత్వాదేవతప్యతాపకభావానుపపత్తేః, భవేదేషదోషోయద్యేకాత్మతాయాంతప్యతాపకావన్యోన్యస్యవిషయవిషయిభావంప్రతిపద్యేయాతాం నత్వేతదస్తిఏకత్వాదేవ । నహ్యగ్నిరేకస్సన్నాత్మానందహతిప్రకాశయతివా, సత్యప్యౌష్ణ్యప్రకాశాదిధర్మభేదేపరిణామిత్వేచ । కిముకూటస్థేబ్రహ్మణ్యేకస్మింస్తప్యతాపకభావస్సంభవేత్ । క్వపునరయంతప్యతాపకభావస్స్యాదితి, ఉచ్యతే, కింనపశ్యసికర్మభూతోజీవద్దేహస్తప్యస్తాపకస్సవితేతి। ననుతప్తిర్నామదుఃఖంసాచేతయితుర్నాచేతనస్యదేహస్య,యదిహిదేహస్యైవతప్తిస్స్యాత్సాదేహనాశేస్వయమేవనశ్యతీతి తన్నాశాయసాధనం నైషితవ్యంస్యాదితి, ఉచ్యతే, దేహాభావేహి కేవలస్యచేతనస్య తప్తిర్నదృష్టా, నచత్వయాపితప్తిర్నామవిక్రియా చేతయితుః కేవలస్యేష్యతే, నాపిదేహచేతనయోస్సంహతత్వమశుద్ధ్యాదిదోషప్రసంగాత్ । నచ తప్తేరేవతప్తిమభ్యుపగచ్ఛసీతి కథంతవాపితప్యతాపకభావః । సత్త్వంతప్యంతాపకంరజఇతిచేన్న, తాభ్యాంచేతనస్యసంహతత్వానుపపత్తేః। సత్త్వానురోధిత్వాచ్చేతనోపితప్యతఇవేతిచేత్, పరమార్థతస్తర్హినైవతప్యతఇత్యాపతతి, ఇవశబ్దప్రయోగాత్, నచేత్తప్యతేనేవశబ్దోదోషాయ । నహిడుండుభస్సర్పఇవేత్యేతావతాసవిషోభవతిసర్పోవాడుండుభఇవేత్యేతావతానిర్విషః ।అతశ్చావిద్యాకృతోఽయంతప్యతాపకభావో

నస్యదేహస్యతప్తిర్నేతివదతాసాంఖ్యేనవక్తవ్యం కించేతనస్య కేవలస్యతప్తిః కింవాదేహసంహతస్యఉతతప్తేః ఆహోస్విత్సత్త్వస్య, నాద్యఇత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ నద్వితీయతృతీయావిత్యాహ ॥ నాపీత్యాదినా ॥చతుర్థంశంకతే॥సత్త్వమితి॥ సత్త్వరజసోస్తప్యతాపకత్వేపురుషస్యబంధాభావాచ్ఛాస్త్రారంభవైయర్థ్యమితిపరిహరతి ॥ నతాభ్యామితి ॥ అసంగత్వేపిపురుషస్యతప్యసత్త్వప్రతిబింబత్వాత్తప్తిరితి శంకతే ॥ సత్త్వేతి ॥ తర్హిజలచంద్రస్యచలనవన్మిథ్యైవతప్తిరిత్యస్మత్పక్షఆగతఇత్యాహ ॥ పరమార్థతఇతి ॥ ఇవశబ్దమాత్రేణకథంమిథ్యాతప్త్యాగమఇతిచేదుచ్యతే, ఇవశబ్దస్తప్యబుద్ధిసత్త్వసాదృశ్యంబ్రూతే,తచ్చసాదృశ్యం పురుషస్యతప్యత్వరూపంచేత్కల్పితమేవవస్తుతస్తప్త్యభావాదిత్యుపపాదయతి॥ నచేదితి ॥పురుషోవస్తుతస్తప్తిశూన్యశ్చేదివశబ్దోనదోషాయమిథ్యాతప్తిపరత్వాదిత్యర్థః ।సత్త్వమిథ్యాసాదృశ్యమేవదోషఇతిచేన్నేత్యాహ ॥ నహీతి॥ సవిషత్వంనిర్విషత్వంచేవశబ్దార్థఃకల్పితఏవద్రష్టవ్యః । సాంఖ్యస్యావిద్యకేతప్యతాపకత్వే సతిమమాపికించిన్నదుష్యతి కింత్విష్టమేవ సంపన్నమిత్యర్థః । యదిమిథ్యాతప్యత్వాంగీకారేఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితి భీత్యా

సత్యంతత్యత్వం పురుషస్యోచ్యేత తదాప్యపసిద్ధాంతః కౌటస్థ్యహానాదనిర్మోక్షశ్చ సత్వస్యాత్మవన్నివృత్త్యయోగాదిత్యాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ కించరజసోనిత్యత్వాద్దుఃఖసాతత్యమిత్యాహ ॥ నిత్యత్వేతి ॥అత్రసాంఖ్యశ్శంకతే॥తప్యేతి॥సత్త్వంపురుషోవాతప్యశక్తిః, తాపకశక్తిస్తురజః, నిమిత్తమవివేకాత్మకమదర్శనంతమః, తేనసహితస్సనిమిత్తస్సంయోగఃపురుషస్యగుణస్వామిత్వరూపఃతదపేక్షత్వాదిత్యర్థః । మోక్షస్తత్త్యభావః । నిమిత్తస్యనివృత్త్యభావాన్నమోక్షఇతిసిద్ధాంతీపరిహరతి ॥ నేతి ॥ తమసోనివృత్త్యభావేపివివేకేనోపరమాన్మోక్షఇత్యతఆహ॥గుణానాంచేతి॥చలంగుణవృత్తమిత్యంగీకారాదితిభావః । పరపక్షేబంధమోక్షవ్యవస్థానుపపత్తిముక్త్వాస్వపక్షముపసంహరతి॥ఔపనిషదస్యత్వితి॥వస్తుతఏకత్వేనబంధాభావాన్నముక్త్యభావశంకావసరః, వ్యవహారతస్తుభేదాంగీకారాత్తప్యతాపకభావోబంధస్తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృత్తిశ్చోపపద్యతఇతి నచోద్యావసరఇత్యర్థః ॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్ ... ... ✽

నపారమార్థికఇత్యభ్యుపగంతవ్యమేతత్ । నైవంసతిమమాపికించిద్దుష్యతి । అథపారమార్థికమేనచేతనస్యతప్యత్వమభ్యుపగచ్ఛసితవైవసుతరామనిర్మోక్షఃప్రసజ్యేత । నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చతాపకస్య, తప్యతాపకశక్త్యోర్నిత్యత్వేపి సనిమిత్తసంయోగాపేక్షత్వాత్ తప్తేః సంయోగనిమిత్తాదర్శననివృత్తావాత్యంతికస్సంయోగోపరమస్తతశ్చాత్యంతికో మోక్షఉపపన్నఇతిచేన్న, అదర్శనస్యతమసోనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ । గుణానాంచోద్భవాభిభవయోరనియతత్వాదనియతస్సంయోగనిమిత్తోపరమఇతివియోగస్యాప్యనియతత్వాత్సాంఖ్యస్యైవానిర్మోక్షోఽపరిహార్యస్స్యాత్। ఔపనిషదస్యత్వాత్మైకత్వాభ్యుపగమాదేకస్యచవిషయవిషయిభావానుపపత్తేర్వికారభేదస్యచ వాచారంభణమాత్రత్వశ్రవణాదనిర్మోక్షాశంకాస్వప్నేపినోపజాయతే । వ్యవహారేతుయత్రయథాదృష్టస్తప్యతాపకభావస్తత్రతథైవ సఇతినచోదయితవ్యఃపరిహర్తవ్యోవాభవతి ॥ ... ... ✽

ప్రధానకారణవాదోనిరాకృతః, పరమాణుకారణవాదఇదానీంనిరాకర్తవ్యః।తత్రాదౌతావద్యోఽణుకారణవాదినా బ్రహ్మవాదినిదోషఉత్ప్రేక్ష్యతే సప్రతిసమాధీయతే । తత్రాయంవైశేషికాణామభ్యుపగమః, కారణద్రవ్యసమవాయినోగుణాఃకార్యద్రవ్యేసమానజాతీయంగుణాంతరమారభంతేశుక్లేభ్యస్తంతుభ్యశ్శుక్లస్యపటస్య ప్రసవదర్శనాత్తద్విపర్యయాదర్శనాచ్చ, తస్మాచ్చేతనస్యబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వేఽభ్యుపగమ్యమానేకార్యేపిజగతిచైతన్యంసమవేయాత్ తదదర్శనాత్తునచేతనంబ్రహ్మజగత్కారణంభవితుమర్హతీతీమమభ్యుపగమంతదీయయైవప్రక్రియయావ్యభిచారయతి ॥ ... ✽

✽ సూ. ౧౧ ॥ మహద్దీర్ఘవద్వాహ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్॥ ✽

ఏషాతేషాంప్రక్రియా, పరమాణవఃకిలకంచిత్కాలమనారబ్ధకార్యాయథాయోగంరూపాదిమంతఃపారిమాండల్యపరిమాణాస్తిష్ఠంతి, తేచ పశ్చాదదృష్టాదిపురస్సరాస్సంయోగసచివాశ్చసంతోద్వ్యణు

వృత్తానువాదేనమహద్దీర్ఘవదితి స్వమతస్థాపనాత్మకాధికరణస్య సంగతిమాహ ॥ ప్రధానేతి ॥ యద్యపిసాంఖ్యమతనిరాసానంతరంపరమాణువాదోనిరాకర్తవ్యఃస్వమతస్థాపనస్యస్మృతిపాదేసంగతత్వాత్ తథాపిపూర్వత్రప్రధానగుణానాంసుఖాదీనాంజగత్యనన్వయాత్ ప్రధానస్యానుపాదానత్వముక్తం । తథాబ్రహ్మగుణచైతన్యానన్వయాద్బ్రహ్మణోపినోపాదానత్వమితిదోషోదృష్టాంతసంగతిలాభాదత్రసమాధీయతఇత్యర్థః ॥ ... ... ✽

౧౧. చేతనాద్బ్రహ్మణోజగత్సర్గవాదివేదాంతసమన్వయోవిషయః, సకింయస్సమవాయికారణగుణఃసకార్యద్రవ్యేస్వసమానజాతీయగుణారంభకస్తంతుశౌక్ల్యవదితి న్యాయేన విరుధ్యతేనవేతిసందేహే న్యాయస్యావ్యభిచారాద్విరుధ్యతఇతి ప్రాప్తేవ్యభిచారాన్నవిరోధఇతిసిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఏషేత్యాదినా ॥ యద్యపినవిలక్షణత్వాదిత్యత్రచేతనాదచేతనసర్గస్సాధితస్తథాపివైశేషికన్యాయస్య తదీయప్రక్రియయావ్యభిచారోక్త్యాఽర్థవత్త్వాదస్య సూత్ర

స్యనగతార్థతా, ప్రళయకాలే పరమాణవో నిశ్చలా అసంయుక్తాస్తిష్ఠంతి సర్గకాలే చాదృష్టవదాత్మసంయోగాత్తేషు కర్మ భవతి, తేన సంయోగాద్ద్రవ్యాంతరసృష్టిర్భవతి, కారణగుణాః కార్యే గుణాంతరమారభంత ఇతి సామాన్యేన ప్రక్రియాముక్త్వా విశేషతస్తామాహ ॥ యదా ద్వావితి ॥ పరమాణుః పరిమండలః తద్గతం పరిమాణం పారిమాండల్యమిత్యుచ్యతే, తచ్చ స్వసమానజాతీయగుణారంభకం న భవతీత్యుక్తన్యాయస్య వ్యభిచార ఇతి భావః । వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥ యదాపి ద్వే ఇతి ॥ ద్వే ద్వే ఇతి శబ్దద్వయం పఠితవ్యం, ఏవం సతి చతుర్భిర్ద్వ్యణుకైశ్చతురణుకారంభ ఉపపద్యతే, యథాశ్రుతే తు ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యాం మహతశ్చతురణుకస్యారంభో న యుజ్యతే, కారణగతం మహత్త్వం బహుత్వం వా వినా కార్యే మహత్త్వాయోగాదితి మంతవ్యం । ప్రకటార్థకారాస్తు, యద్ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యామారబ్ధకార్యే మహత్త్వం దృశ్యతే తస్య హేతుః ప్రచయో నామ ప్రశిథిలావయవసంయోగ ఇతి రావణప్రణీతే భాష్యే దృశ్యత ఇతి చిరంతనవైశేషికదృష్ట్యేదం భాష్యమిత్యాహుః। సర్వథాపి ద్వ్యణుకగతహ్రస్వత్వాణుత్వపరిమాణయోరనారంభకత్వాద్వ్యభిచారః। యద్యపి తార్కి-

కాదిక్రమేణ కృత్స్నం కార్యజాతమారభంతే కారణగుణాశ్చ కార్యే గుణాంతరం । యదా ద్వౌ పరమాణూ ద్వ్యణుకమారభేతే తదా పరమాణుగతా రూపాదిగుణవిశేషాః శుక్లాదయో ద్వ్యణుకే శుక్లాదీనపరానారభంతే। పరమాణుగుణవిశేషస్తు పారిమాండల్యం న ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యమపరమారభతే, ద్వ్యణుకస్య పరిమాణాంతరయోగాభ్యుపగమాత్ । అణుత్వహ్రస్వత్వే హి ద్వ్యణుకవర్తినీ పరిమాణే వర్ణయంతి। యదాపి ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకమారభేతే తదాపి సమానం ద్వ్యణుకసమవాయినాం శుక్లాదీనామారంభకత్వం అణుత్వహ్రస్వత్వే తు ద్వ్యణుకసమవాయినీ అపి నైవారభేతే, చతురణుకస్య మహత్త్వదీర్ఘత్వపరిమాణయోగాభ్యుపగమాత్ । యదాపి బహవః పరమాణవో బహూని వా ద్వ్యణుకాని ద్వ్యణుకసహితో వా పరమాణుః కార్యమారభతే తదాపి సమానైషా యోజనా । తదేవం యథా పరమాణోః పరిమండలాత్సతోఽణు హ్రస్వం చ ద్వ్యణుకం జాయతే మహద్దీర్ఘం చ త్ర్యణుకాది న పరిమండలం । యథా వా ద్వ్యణుకాదణోర్హ్రస్వాచ్చ సతో మహద్దీర్ఘం చ త్ర్యణుకాది జాయతే నాణు నో హ్రస్వం, ఏవం చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనం జగజ్జనిష్యత ఇత్యభ్యుపగమే కిం తవ చ్ఛిన్నం। అథ మన్యసే విరోధినా పరిమాణాంతరేణాక్రాంతం కార్యం ద్రవ్యం ద్వ్యణుకాదీత్యతో నారంభకాణి కారణగతాని పారిమాండల్యాదీన్యభ్యుపగచ్ఛామి న తు చేతనావిరోధినా గుణాంతరేణ జగత ఆక్రాంతత్వమస్తి యేన కారణగతా చేతనా కార్యే చేతనాంతరం నారభేత, న హ్యచేతనా నామ చేతనావిరోధీ కశ్చిద్గుణోఽస్తి చేతనాప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, తస్మాత్పారిమాండల్యాదివైషమ్యాత్ప్రాప్నోతి చేతనాయా ఆరంభకత్వమితి, మైవం మంస్థాః, యథా కారణే విద్యమానానామపి పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వమేవం చైతన్యస్యాపీత్యస్యాంశస్య సమానత్వాత్ । న చ పరి

కాః ద్వాభ్యామేవ పరమాణుభ్యాం ద్వ్యణుకం త్రిభిర్ద్వ్యణుకైస్త్ర్యణుకమితి కల్పయంతి తథాపి తర్కస్యాప్రతిష్ఠానాన్నాయం నియమ ఇతి మత్వా బ్రూతే ॥ యదాపి బహవ ఇతి ॥ కారణగుణాః శుక్లాదయః సమానజాతీయగుణారంభకాః, కార్యద్రవ్యపరిమాణం తు న కారణగుణపరిమాణారభ్యం కింతు కారణగతసంఖ్యారభ్యమితి ప్రక్రియా తుల్యేత్యర్థః। ఏవం ప్రక్రియాం దర్శయిత్వా సూత్రం యోజయన్ వ్యభిచారమాహ ॥ తదేవమితి ॥ పరమాణుభ్య ఏవ మహద్దీర్ఘం చేత్యనియతప్రక్రియామాశ్రిత్యోక్తం, నియతప్రక్రియామాశ్రిత్య వ్యభిచారమాహ ॥ యథా వేతి ॥ అణుహ్రస్వేభ్యో ద్వ్యణుకేభ్యోఽణుద్రవ్యం న జాయతే హ్రస్వమపి న జాయత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః । సూత్రే వాశబ్దశ్చార్థోఽనుక్తగుణసముచ్చయార్థః । తథా చ హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘాణువచ్చేతనాదచేతనం జాయత ఇతి సూత్రయోజనా । తత్ర హ్రస్వాన్మహద్దీర్ఘం త్ర్యణుకం పరిమండలాదణు ద్వ్యణుకమితి విభాగః । దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే ॥ అథ మన్యస ఇతి ॥ అచేతనైవ విరోధిగుణ ఇత్యత ఆహ ॥ న హ్యచేతనేతి ॥ కార్యద్రవ్యస్య పరిమాణాంతరాక్రాంతత్వమంగీకృత్య వివక్షితాంశసామ్యమాహ ॥ మైవమితి ॥ అంగీకారం త్యజతి ॥ న చేతి ॥ ఉత్పన్నం హి పరిమాణాంతరం విరోధి భవతి తదుత్ప

త్తేః ప్రాగ్విరోధ్యభావాత్, ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యారంభః కిం న స్యాదిత్యర్థః ॥ నను విరోధిపరిమాణేన సహైవ ద్రవ్యం జాయత ఇత్యత ఆహ ॥ ఆరబ్ధమపీతి ॥ సహోత్పత్తావపసిద్ధాంతః అతో విరోధ్యభావస్సిద్ధ ఇతి భావః । అణుత్వాద్యారంభే వ్యగ్రత్వాత్ పారిమాండల్యాదేః స్వసమానగుణానారంభకత్వమిత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ వ్యగ్రత్వమన్యథాసిద్ధిః తత్ర హేతుః పరిమాణాంతరస్యేతి । అన్యహేతుకత్వే సూత్రాణ్యుదాహరతి ॥ కారణేతి ॥ కారణానాం ద్వ్యణుకానాం బహుత్వాత్త్ర్యణుకే మహత్త్వం మృదో మహత్త్వాద్ఘటే మహత్త్వం ద్వితూలపిండారబ్ధేఽతిస్థూలతూలపిండే ప్రచయాదవయవసంయోగవిశేషాన్మహత్త్వమిత్యర్థః । మహత్త్వవిరుద్ధమణుత్వం పరమాణుగతద్విత్వసంఖ్యయా ద్వ్యణుకే భవతీత్యాహ ॥ తదితి ॥ యన్మహత్త్వస్యాసమవాయికారణం తదేవ మహత్త్వసమానాధికరణస్య దీర్ఘత్వస్య, యచ్చాణుత్వస్యాసమవాయికారణం తదేవాణుత్వావినాభూతహ్రస్వత్వస్యాసమవాయికారణమిత్యతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ అతో మహత్త్వాదావహేతుత్వాత్పారిమాండల్యాదీనాం వ్యగ్రత్వమసిద్ధమితి భావః । తేషాం సన్నిధివిశేషాభావాన్న సమానగుణారం

మాణాంతరాక్రాంతత్వం పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వే కారణం, ప్రాక్పరిమాణాంతరారంభాత్పారిమాండల్యాదీనామారంభకత్వోపపత్తేః । ఆరబ్ధమపి కార్యద్రవ్యం ప్రాగ్గుణారంభాత్ క్షణమాత్రమగుణం తిష్ఠతీత్యభ్యుపగమాత్ । న చ పరిమాణాంతరారంభే వ్యగ్రాణి పారిమాండల్యాదీని, అతస్స్వసమానజాతీయం పరిమాణాంతరం నారభంతే, పరిమాణాంతరస్యాన్యహేతుత్వాభ్యుపగమాత్ 'కారణబహుత్వాత్కారణమహత్త్వాత్ప్రచయవిశేషాచ్చ మహత్' (వై - అ౭ - ఆ౧ సూ౯) తద్విపరీతమణు (వై-౭-౧-౧౦-) ఏతేన దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే' (వై ౭ - ౧-౧౭) ఇతి హి కాణభుజాని సూత్రాణి । న చ సన్నిధానవిశేషాత్ కుతశ్చిత్కారణబహుత్వాదీన్యేవారభంతే న పారిమాండల్యాదీనీత్యుచ్యేత ద్రవ్యాంతరే గుణాంతరే వారభ్యమాణే సర్వేషామేవ కారణగుణానాం స్వాశ్రయసమవాయావిశేషాత్। తస్మాత్స్వభావాదేవ పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వం తథా చేతనాయా అపీతి ద్రష్టవ్యం। సంయోగాచ్చ ద్రవ్యాదీనాం విలక్షణానాముత్పత్తిదర్శనాత్ సమానజాతీయోత్పత్త్యవ్యభిచారః । ద్రవ్యే ప్రకృతే గుణోదాహరణమయుక్తమితి చేన్న, దృష్టాంతేన విలక్షణారంభమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ । న చ ద్రవ్యస్య ద్రవ్యమేవోదాహర్తవ్యం గుణస్య వా గుణ ఏవేతి కశ్చిన్నియమే హేతురస్తి । సూత్రకారోఽపి భవతాం ద్రవ్యస్య గుణముదాజహార 'ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణామప్రత్యక్షత్వాత్సంయోగస్య పంచాత్మకత్వం న విద్యత' ఇతి (వై- అ౪- ఆ౨- సూ౨) 'యథా ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షయోర్భూమ్యాకాశయోస్సమవయన్ సంయోగోఽప్రత్యక్షః ఏవం ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షేషు పంచసు భూతేషు సమవయచ్ఛరీ

భకత్వమిత్యపి న వాచ్యమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ పారిమాండల్యాదీనామపి బహుత్వాదివత్ సమవాయికారణగతత్వావిశేషాదిత్యర్థః । తేషామనారంభకత్వే కార్యద్రవ్యస్య విరోధిగుణాక్రాంతత్వం వ్యగ్రత్వమసన్నిధిర్వా న హేతురిత్యుక్తిఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ యత్తు కారణగుణస్స్వసమానగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేః సామాన్యగుణేషు పారిమాండల్యాదిషు వ్యభిచారేఽపి యో ద్రవ్యసమవాయికారణగతో విశేషగుణః స స్వసమానజాతీయగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేశ్చైతన్యస్య విశేషగుణత్వాన్నారంభకత్వం దుర్వారమితి, తన్మందం, చిత్రపటహేతుతంతుగతేషు నీలాదిరూపేషు విజాతీయచిత్రరూపహేతుషు వ్యభిచారాచ్చైతన్యస్యాత్మత్వేన గుణత్వాభావాచ్చేతి మంతవ్యం । తస్మాచ్చేతనాద్విజాతీయారంభో యుక్త ఇతి స్థితం తత్రోదాహరణాంతరమాహ ॥ సంయోగాచ్చేతి ॥ నను చేతనం బ్రహ్మ కార్యోపాదానత్వాద్ద్రవ్యం, తన్న విలక్షణస్యోపాదానమితి ప్రకృతే కించిద్ద్రవ్యమేవ విలక్షణకార్యకరముదాహర్తవ్యం న సంయోగస్య గుణస్యోదాహరణం యుక్తమితి శంకతే ॥ ద్రవ్య ఇతి ॥ గుణాద్ద్రవ్యవచ్చేతనాదచేతనారంభ ఇతి విలక్షణారంభకత్వాంశేఽయం దృష్టాంత ఇతి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ అయమనియమః కణాదసమ్మత ఇత్యాహ ॥ సూత్రకారోఽపీతి ॥ ఏతావతా కథమనియమస్తత్రాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ న విల

క్షణత్వన్యాయేనపునరుక్త్యభావేప్యతిదేశాధికరణేనపునరుక్తిరితిశంకతే ॥నన్వతిదేశఇతి॥ సమానగుణారంభనియమస్య పారిమాండల్యాదిదృష్టాంతేనభంగార్థమస్యారంభ ఇత్యాహ॥సత్యమితి॥ తస్యైవాతిదేశస్యేత్యర్థః॥ఇతిద్వితీయాధికరణమ్

౧౨ ॥ వైశేషికమతపరీక్షామారభతే॥❁ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావఇతి❁॥నాస్యపాదసంగికేసపూర్వాధికరణేన సంగతిరపేక్షితేతి మన్వానః ప్రధానస్యేశ్వరానధిష్ఠితస్యాకారణత్వేపిపరమాణూనాంతదధిష్ఠితానాంకారణత్వమస్త్వితిప్రత్యుదాహరణసంగత్యాసాంఖ్యాధికరణానంతర్యమస్యవదంస్తాత్పర్యమాహ ॥ ఇదానీమితి॥ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణపరమాణుభిర్జగదారభ్యతఇతి వైశేషిక రాద్ధాంతోఽత్రవిషయః, సకింమానమూలోభ్రాంతిమూలోవేతిసందేహే పూర్వపక్షయతి ॥ సచేతి ॥ తైఃపటాదిభిస్సామాన్యంక్షిత్యాదేఃకార్యద్రవ్యత్వంతేనేత్యర్థః । విమతంసావయవంక్షిత్యాదికంస్వన్యూనపరిమాణసంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటాదివదితిప్రయోగః । స్వేష్టపరమా

రమప్రత్యక్షంస్యాత్ ప్రత్యక్షంతుశరీరందృశ్యతే తస్మాన్నపాంచభౌతిక'మితి । ఏతదుక్తంభవతి గుణశ్చసంయోగోద్రవ్యంశరీరం దృశ్యతే త్వితిచాతాప్యపి విలక్షణోత్పత్తిఃప్రపంచితా । నన్వేవంసతితేనైవైతద్గతం, నేతిబ్రూమః, తత్సాంఖ్యంప్రత్యుక్తంఏతత్తువైశేషికంప్రతి । నన్వతిదేశోపిసమానన్యాయతయాకృతః 'ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతా'ఇతి, సత్యమేతత్, తస్యైవత్వయంవైశేషికపరీక్షారంభేతత్ప్రక్రియానుగతేననిదర్శనేనప్రపంచఃకృతః॥... ... ... ❁

❁సూ॥౧౨॥ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః॥❁

ఇదానీంపరమాణుకారణవాదంనిరాకరోతి ।సచవాదఇత్థంసముత్తిష్ఠతి । పటాదీనిహిలోకేసావయవానిద్రవ్యాణి స్వానుగతైస్సంయోగసచివైస్తంత్వాదిభిర్ద్రవ్యైరారభ్యమాణానిదృష్టానితత్సామాన్యేన యావత్కించిత్సావయవంద్రవ్యం తత్సర్వంస్వానుగతైరేవసంయోగసచివైస్తైస్తైర్ద్రవ్యైరారబ్ధమితి గమ్యతే। సచాయమవయవావయవివిభాగోయతోనివర్తతేసోఽపకర్షపర్యంతగతఃపరమాణుః,సర్వంచేదంగిరిసముద్రాదికం జగత్సావయవత్వాదాద్యంతవత్, నచాకారణేనకార్యేణభవితవ్యమిత్యతఃపరమాణవోజగతఃకారణమితికణభుగభిప్రాయః । తానీమానిచత్వారిభూతాని భూమ్యుదకతేజఃపవనాఖ్యానిసావయవాన్యుపలభ్యచతుర్విధాఃపరమాణవఃపరికల్ప్యంతే । తేషాంచాపకర్షపర్యంతగతత్వేనపరతోవిభాగాసంభవాద్వినశ్యతాంచ పృథివ్యాదీనాంపరమాణుపర్యంతో విభాగోభవతి సప్రళయకాలః । తతస్సర్గకాలేవాయవీయేష్వణుష్వదృష్టాపేక్షంకర్మోత్పద్యతే, తత్కర్మస్వాశ్రయమణుమణ్వంతరేణసంయునక్తి, తతోద్వ్యణుకాదిక్రమేణవాయురుత్పద్యతే, ఏవమగ్నిరేవమాపఏవంపృథివ్యేవమేవ శరీరంసేంద్రియమిత్యేవంసర్వమిదంజగదణుభ్యస్సంభవతి, అణుగతేభ్యశ్చ రూపాదిభ్యోద్వ్యణుకాదిగతానిరూపాదీనిసంభవంతితంతుపటన్యాయేనేతికాణాదామన్యంతే।తత్రేదమభిధీయతేవిభాగావస్థానాం

ణుసిద్ధ్యర్థానిసాధ్యవిశేషణాని,నన్వేతావతాకథంపరమాణుసిద్ధిస్తత్రాహ ॥ సచాయమితి ॥ విమతంసావయవత్వంక్వచిత్తావచ్ఛేదకంయతోనివర్తతే । సస్వన్యూనపరిమాణవ్యాపకస్యాపకర్షస్య పర్యంతత్వేనావసానభూమిత్వేనావగతఃపరమాణురిత్యర్థః । యావత్సావయవమనుమానప్రవృత్తేః ద్వ్యణుకన్యూనద్రవ్యంనిరవయవంసిద్ధ్యతీతిభావః। జగన్నిత్యత్వవాదాత్కార్యద్రవ్యత్వహేత్వసిద్ధిరితి వదంతంప్రత్యాహ ॥ సర్వంచేతి ॥ విమతమాద్యంతవత్ సావయవత్వాత్పటవదిత్యర్థః । హేతోరసిద్ధింనిరస్యాప్రయోజకత్వంనిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ తేకతివిధాఇత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ తానీతి ॥ ప్రళయేచైషామపినాశాన్నజగత్కారణత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ తేషాంచేతి ॥ అవయవానాంవిభాగాన్నాశాద్వాఽవయవినోనాశః,పరమాణూనాంనిరవయవత్వేనావయవవిభాగాదేర్నాశహేతోరసంభవాన్ననాశఇత్యర్థః । తేషాంనిత్యత్వేఫలితంసృష్టిక్రమమాహ ॥తతఇతి॥ ఏవంకాణాదమతస్యమానమూలత్వాత్తేనవేదాంతసమన్వయస్య విరోధాదసిద్ధిరితి

పూర్వపక్షేఫలంతస్యభాగోఽంతి మూలత్వాదవిరోధఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ తత్రేదమితి ॥ ప్రళయేవిభక్తానాంపరమాణూనామన్యతరకర్మణోభయకర్మణావాసంయోగోవాచ్యః, కర్మణశ్చనిమిత్తం ప్రయత్నాదికందృష్టం, యథా ప్రయత్నవదాత్మసంయోగాద్దేహచేష్టా. వాయ్వాద్యభిఘాతాద్వృక్షాదిచలనం, హస్తనోదనాత్ ఇష్వాదిగమనం తద్వదణుకర్మణోదృష్టంనిమిత్తమభ్యుపగమ్యతే నవా, ద్వితీయేకర్మానుత్పత్తిః, నాద్యః ప్రయత్నాదేస్సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాదిత్యుభయథాపినకర్మసంభవతి, అతఃకర్మాసంభవాత్ తస్యసంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిసర్గస్యాభావఇతిసూత్రార్థః । స్థిరస్యవేగవద్ద్రవ్యసంయోగవిశేషోఽభిఘాతః సఏవచలస్యనోదనమితిభేదః, దృష్టనిమిత్తాభావేప్యదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుకర్మేతిశంకతే ॥ అథాదృష్టమితి ॥ వికల్పపురస్సరం దూషయతి॥ తత్పునరితి ॥ జడాత్మవత్పరమాణోరాశ్రయత్వంకింనస్యాదితిమత్వావికల్పఃకృతఇతిమంతవ్యం । అత్రాపిసూత్రంయోజయతి ॥ ఉభయథేతి ॥ జీవాధిష్ఠితమదృష్టంనిమిత్తమస్త్విత్యతఆహ ॥ఆత్మనశ్చేతి॥ అచేతనత్వాన్నాధిష్ఠాతృత్వమితిశేషః

> తావదణూనాంసంయోగః కర్మాపేక్షోఽభ్యుపగంతవ్యఃకర్మవతాం తంత్వాదీనాంసంయోగదర్శనాత్, కర్మణశ్చకార్యత్వాన్నిమిత్తంకిమప్యభ్యుపగంతవ్యం, అనభ్యుపగమేనిమిత్తాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మస్యాత్ అభ్యుపగమేపియదిప్రయత్నోఽభిఘాతాదిర్వా యథాదృష్టం కిమపికర్మణోనిమిత్తమభ్యుపగమ్యేతతస్యాసంభవాత్ నైవాణుష్వాద్యంకర్మస్యాత్, నహితస్యామవస్థాయామాత్మగుణఃప్రయత్నస్సంభవతిశరీరాభావాత్ । శరీరప్రతిష్ఠేహిమనస్యాత్మనస్సంయోగేసత్యాత్మగుణఃప్రయత్నోజాయేత । ఏతేనాభిఘాతాద్యపిదృష్టం నిమిత్తంప్రత్యాఖ్యాతవ్యం, సర్గోత్తరకాలంహితత్సర్వంనాద్యస్యకర్మణోనిమిత్తంసంభవతి. అథాదృష్టమాద్యస్యకర్మణోనిమిత్తమిత్యుచ్యేత, తత్పునరాత్మసమవాయిస్యాదణుసమవాయివా । ఉభయథాపినాదృష్టనిమిత్తమణుషుకర్మావకల్పేత, అదృష్టస్యాచేతనత్వాత్ నహ్యచేతనం చేతనేనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం ప్రవర్తతే ప్రవర్తయతి వేతి సాంఖ్యప్రక్రియాయామభిహితం । ఆత్మనశ్చానుత్పన్నచైతన్యస్యతస్యామవస్థాయామచేతనత్వాదాత్మసమవాయిత్వాభ్యుపగమాచ్చనాదృష్టమణుషుకర్మణోనిమిత్తంస్యాదసంబంధాత్ । అదృష్టవతాపురుషేణాస్త్యణూనాంసంబంధఇతిచేత్సంబంధసాతత్యాత్ ప్రవృత్తిసాతత్యప్రసంగోనియామకాంతరాభావాత్ । తదేవంనియతస్యకస్యచిత్కర్మనిమిత్తస్యాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మస్యాత్కర్మాభావాత్తన్నిబంధనస్సంయోగోనస్యాత్ సంయోగాభావాచ్చతన్నిబంధనంద్వ్యణుకాదికార్యజాతంనస్యాత్ । సంయోగశ్చాణోరణ్వంతరేణసర్వాత్మనావాస్యాదేకదేశేనవా, సర్వాత్మనాచేదుపచయానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగోదృష్టవిపర్యయప్రసంగశ్చ । ప్రదేశవతోద్రవ్యస్య ప్రదేశవతాద్రవ్యాంతరేణసంయోగస్యదృష్టత్వాత్ । ఏకదేశేనచేత్సావయవత్వప్రసంగః।పరమాణూనాంకల్పితాః ప్రదేశాస్స్యురితిచేత్కల్పితానామ

భిన్నేశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వమగ్రేనిరాకరిష్యతే, అచేతనత్వమదృష్టస్యకర్మనిమిత్తత్వాభావేహేతురుక్తః । హేత్వంతరమాహ ॥ ఆత్మసమవాయిత్వేతి ॥ గురుత్వవదదృష్టమపిస్వాశ్రయసంయుక్తేక్రియాహేతురితిశంకతే ॥అదృష్టవతేతి ॥ విభుసంయోగస్యాణుషుసదాసత్త్వాత్ క్రియాసాతత్యేప్రళయాభావస్స్యాదితిదూషయతి ॥ సంబంధేతి ॥ కాదాచిత్కప్రవృత్తేరదృష్టనియమ్యత్వాయోగేపీశ్వరాన్నియమఇత్యతఆహ ॥ నియామకాంతరేతి ॥ యజ్జ్ఞానంతచ్ఛరీరజన్యమితివ్యాప్తివిరోధేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధేస్తద్గుణ ఈశ్వరోనాస్తి, అస్తిత్వేపిసదాసత్త్వాన్ననియామకత్వమితిభావః । సూత్రార్థంనిగమయతి॥ తదేవమితి ॥సంయోగస్యహేతుంఖండయిత్వాస్వరూపంఖండయతి॥ సంయోగశ్చాణోరితి ॥ సంయోగస్యవ్యాప్యవృత్తిత్వేఏకస్మిన్నితరస్యాంతర్భావాత్కార్యస్య బహుళత్వాయోగాత్సర్వం కార్యం పరమాణుమాత్రం స్యాదిత్యర్థః । కించసాంశద్రవ్యేసంయోగస్యైకాంశవృత్తిత్వందృష్టంతద్విరోధాచ్చావ్యాప్యవృత్తిత్వంకల్ప్యమిత్యాహ ॥ద్వ్యణుకే ॥పరమాణోస్సంయోగఏకదేశేనచేదితి సంబంధః, దిగ్భేదేనకల్పితప్రదేశస్థసంయోగస్యాపికల్పితత్వాత్తతః కార్యంనోత్ప

ద్యేత ‘ఉత్పన్నంవామిథ్యాస్యాదిత్యపసిద్ధాంతఇత్యర్థః । కాణాదానాంసర్గప్రత్యుక్త్యాసూత్రంయోజయిత్వాప్రళయపరాసేపిసూత్రంయోజయతి॥ యథాచేతి ॥ పరమాణూనాంకర్మణాసంయోగాత్సర్గఃవిభాగాత్ప్రళయఇతిప్రక్రియానయుక్తా యుగపదనంతపరమాణూనాంవిభాగేనియతస్యాభిఘాతాదేర్దృష్టస్యనిమిత్తస్యాసత్త్వాత్ ధర్మాధర్మరూపాదృష్టస్యసుఖదుఃఖార్థత్వేనసుఖదుఃఖశూన్యప్రళయప్రయోజకత్వాయోగాన్నాదృష్టనిమిత్తకేనకర్మణా విభాగస్సంభవతి, తథాచదృష్టాదృష్టనిమిత్తయోరసత్త్వాదుభయథాపిసంయోగార్థత్వేన విభాగార్థత్వేనచకర్మనాస్తి, అతఃకర్మాభావాత్తయోస్సంయోగవిభాగపూర్వకయోఃసర్గప్రళయయోరభావఇతిసూత్రయోజనా॥ ... ... *

౧౩. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ, తదభావః అణువాదాసంభవఇతి యోగ్యతయాసంబధ్యతే , ద్వ్యణుకసమవాయయోః పరమాణుభిన్నత్వసామ్యాత్ ద్వ్యణుకవత్సమవాయస్యాపిసమవాయాంతరమిత్యనవస్థితిరిత్యర్థః । నన్విహ తంతుషు పట ఇత్యాదివిశిష్టధీనియామకస్సమవాయోనసంబంధాంతరమపేక్షతే, స్వరూపేణైవనిత్యసంబంధత్వాదితిశంకతే ॥ నన్విహేతి ॥ సంయోగస్యాపిస్వరూపసంబంధోపపత్తేః సమవాయోనస్యాదితిదూషయతి॥నేతి॥సంబంధిభిన్నత్వాచ్చేదపేక్షాసమవాయస్యాపితుల్యా, గుణపరిభాషాయాశ్చేతిగుణత్వాభావేపి కర్మసామాన్యాదీనాంసమవాయాంగీకారాద్గుణత్వంసమవాయిత్వేనవ్యాపకంనాపివ్యాప్యం గుణస్యాపి సమవాయవత్స్వరూపసంబంధసంభవేనవ్యాప్త్యనుకూలతర్కాభావాత్, తస్మాత్సంబంధిభిన్నత్వమేవసంబంధాంతరాపేక్షాయాంకారణంతస్యసమవాయేపితుల్యత్వాదనవస్థాదుర్వారా, సాచమూలక్షయకరీతయాసమవాయాసిద్ధౌసమవేతద్వ్యణుకాసిద్ధేరిత్యర్థః॥ ... *

వస్తుత్వాదవస్త్వేవ సంయోగఇతి వస్తునఃకార్యస్యాసమవాయికారణం నస్యాత్ , అసతిచాసమవాయికారణేద్వ్యణుకాదికార్యద్రవ్యంనోత్పద్యేత । యథాచాదిసర్గేనిమిత్తాభావాత్సంయోగోత్పత్త్యర్థంకర్మనాణూనాంసంభవత్యేవంమహాప్రళయేపివిభాగోత్పత్త్యర్థంకర్మనైవాణూనాంసంభవేత్ । నహితత్రాపికించిన్నియతంనిమిత్తందృష్టమస్తి । అదృష్టమపిభోగప్రసిద్ధ్యర్థంనప్రళయప్రసిద్ధ్యర్థమిత్యతోనిమిత్తాభావాన్నస్యాదణూనాంసంయోగోత్పత్త్యర్థంవిభాగోత్పత్త్యర్థంవాకర్మ, అతశ్చసంయోగవిభాగాయత్తయోస్సర్గప్రళయయోరభావఃప్రసజ్యేత,తస్మాదనుపపన్నోఽయంపరమాణుకారణవాదః॥

సూ. ౧౩. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః॥

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చతదభావఇతి ప్రకృతేనాణుకారణవాదనిరాకరణేనసంబధ్యతే, ద్వాభ్యాంచాణుభ్యాం ద్వ్యణుకముత్పద్యమానమత్యంతభిన్నమణుభ్యామణ్వోస్సమవైతీత్యభ్యుపగమ్యతే భవతా, నచైవమభ్యుపగచ్ఛతాశక్యతేఽణుకారణవాదస్సమర్థయితుం,కుతః । సామ్యాదనవస్థితేః । యథైవహ్యణుభ్యామత్యంతభిన్నంసద్ద్వ్యణుకంసమవాయలక్షణేన సంబంధేనతాభ్యాంసంబధ్యతే, ఏవంసమవాయోపిసమవాయిభ్యోఽత్యంతభిన్నస్సన్ సమవాయలక్షణేనాన్యేనైవసంబంధేన సమవాయిభిస్సంబధ్యేతాత్యంతభేదసామ్యాత్,తతశ్చతస్యతస్యాన్యోఽన్యస్సంబంధఃకల్పయితవ్యఇత్యనవస్థాప్రసజ్యేత। నన్విహప్రత్యయగ్రాహ్యస్సమవాయో నిత్యసంబంధఏవ సమవాయిభిర్గృహ్యతే నాసంబంధస్సంబంధాంతరాపేక్షో వా, తతశ్చనతస్యాన్యస్సంబంధఃకల్పయితవ్యఃయేనానవస్థాప్రసజ్యేతేతి । నేత్యుచ్యతే, సంయోగోప్యేవంసతిసంయోగిభిర్నిత్యసంబద్ధఏవేతిసమవాయవన్నాన్యంసంబంధమపేక్షేత । అథార్థాంతరత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షేత, సమవాయోపితర్హ్యర్థాంతరత్వాత్ సంబంధాంతరమపేక్షేత।నచగుణత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షతే, నసమవాయోఽగుణత్వాదితియుజ్యతేవక్తుం, అపేక్షాకారణస్యతుల్యత్వాత్ గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్, తస్మాదర్థాంతరంసమవాయమభ్యుపగచ్ఛతఃప్రసజ్యేతైవానవస్థా । ప్రసజ్యమానాయాం చానవస్థాయామేకాసిద్ధౌసర్వాసిద్ధేర్ద్వాభ్యామణుభ్యాం ద్వ్యణుకంనైవోత్పద్యేతతస్మాదప్యనుపపన్నఃపరమాణుకారణవాదః॥ ... ... *

౧౪. సూత్రంవ్యాచష్టే॥ అపిచేతి॥ అనుభయస్వభావత్వేనైమిత్తికప్రవృత్తిర్వాచ్యా,నిమిత్తంచకాలాదృష్టాదికం నిత్యసన్నిహితమితినిత్యమేవప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్యానిమిత్తత్వేప్రవృత్త్యభావఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౫. కించపరమాణవస్సమవాయికారణవంతఃకారణాపేక్షయాస్థూలాఅనిత్యాశ్చరూపవత్త్వాద్రసవత్త్వాద్గంధవత్త్వాత్స్పర్శవత్త్వాద్ఘటవదితిసూత్రంయోజయితుంపరప్రక్రియామాహ॥ సావయవానామిత్యాదినా।నన్వత్రపరమాణుత్వంపక్షతావచ్ఛేదకంతద్విరుద్ధంస్థూలత్వం కథంసాధ్యతఇతిచేన్న, వాయుత్వతేజస్త్వాదేఃపృథగవచ్ఛేదకత్వాత్ , నచాప్రయోజకతా కారణశూన్యత్వేనిత్యత్వేచాత్మవద్రూపాదిమత్త్వాయోగాత్ । నచతర్హివాయుఃకారణవానితిపృథక్సాధనేరూపాదిహేతూనాంభాగాసిద్ధ్యభావేపిసిద్ధసాధనతాస్యాదితివాచ్యం, యత్రస్పర్శస్తత్సకారణం యత్రరూ

॥ సూ॥ ౧౪॥ నిత్యమేవచభావాత్॥

అపిచాణవః ప్రవృత్తిస్వభావావా నివృత్తిస్వభావావా ఉభయస్వభావావా అనుభయస్వభావావాఽభ్యుపగమ్యేరన్, గత్యంతరాభావాత్ చతుర్ధాపినోపపద్యతే । ప్రవృత్తిస్వభావత్వేనిత్యమేవప్రవృత్తేర్భావాత్ప్రళయాభావప్రసంగః।నివృత్తిస్వభావత్వేపినిత్యమేవనివృత్తేర్భావాత్ సర్గాభావప్రసంగః। ఉభయస్వభావత్వంచవిరోధాదసంభావ్యం । అనుభయస్వభావత్వేతునిమిత్తవశాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యోరభ్యుపగమ్యమానయోరదృష్టాదేర్నిమిత్తస్యనిత్యసన్నిధానాన్నిత్యప్రవృత్తిప్రసంగః, అతంత్రత్వేప్యదృష్టాదేర్నిత్యాప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్మాదప్యనుపపన్నఃపరమాణుకారణవాదః॥ ... ...*

॥ సూ॥ ౧౫॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్॥

సావయవానాం ద్రవ్యాణామవయవశోవిభజ్యమానానాంయతఃపరోవిభాగోనసంభవతి తేచతుర్విధారూపాదిమంతఃపరమాణవఃచతుర్విధస్యరూపాదిమతోభూతభౌతికస్యారంభకానిత్యాశ్చేతియద్వైశేషికాఅభ్యుపగచ్ఛంతి సతేషామభ్యుపగమోనిరాలంబనఏవ, యతోరూపాదిమత్త్వాత్పరమాణూనామణుత్వనిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత పరమకారణాపేక్షయాస్థూలత్వమనిత్యత్వంచ తేషామభిప్రేతవిపరీతమాపద్యేతేత్యర్థః। కుతః, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్,యద్ధిలోకేరూపాదిమద్వస్తు తత్స్వకారణాపేక్షయాస్థూలమనిత్యంచదృష్టం, తద్యథాపటస్తంతూనపేక్ష్యస్థూలోఽనిత్యశ్చభవతి, తంతవశ్చాంశూనపేక్ష్యస్థూలాఅనిత్యాశ్చభవంతి, తథాచామీపరమాణవోరూపాదిమంతస్తైరభ్యుపగమ్యంతే, తస్మాత్తేపికారణవంతస్తదపేక్షయాస్థూలాఅనిత్యాశ్చప్రాప్నువంతి । యచ్చనిత్యత్వేకారణంతైరుక్తం 'సదకారణవన్నిత్య'మితి (వై అ-౪-ఆ౧-సూ౧) తదప్యేవంసత్యణుషునసంభవతి, ఉక్తేనప్రకారేణకారణవత్త్వోపపత్తేః, యదపినిత్యత్వేద్వితీయం కారణముక్తం । 'అనిత్యమితిచవిశేషతః ప్రతిషేధాభావ'ఇతి(వై-అ౪ ఆ౧-సూ౪) తదపినావశ్యం పరమాణూనాంనిత్యత్వంసాధయతి, అసతిహియస్మిన్కస్మింశ్చిన్నిత్యేవస్తునినిత్యశబ్దేననఞ్సమాసోనోపపద్యతేనపునఃపరమాణునిత్యత్వమేవాపేక్ష్యతే । తచ్చాస్త్యేవనిత్యంపరమకారణం బ్రహ్మ।నచశబ్దార్థవ్యవహారమాత్రేణకస్యచిదర్థస్య ప్రసిద్ధిర్భవతి, ప్రమాణాంతరసిద్ధయోశ్శ

పంతత్సకారణమితివ్యాప్తిగ్రహకాలేవాయుత్వావ్యవచ్ఛేదేనసాధ్యసిద్ధ్యభావాదితిభావః। పరమాణవోనిత్యాఃసత్త్వేసత్యకారణవత్త్వాదాత్మవదితిసత్ప్రతిపక్షముక్త్వాప్యవిశేష్యాసిద్ధ్యాదూషయతి॥యచ్చనిత్యత్వఇతి॥సత్త్వాంభావత్వంప్రాగ్భావనిరాసార్థం నిత్యత్వప్రతిషేధస్సప్రతియోగికః అభావత్వాత్ ఘటాభావవదితి నిత్యత్వస్యక్వచిత్సిద్ధౌకార్యమనిత్యమితివిశేషతః కార్యేనిత్యత్వప్రతిషేధాత్కారణభూతపరమాణుషునిత్యత్వంసిద్ధ్యతి, అన్యథా ప్రతియోగ్యభావేప్రతిషేధానుపపత్తిరితికణాదోక్తమనూద్యాన్యథాసిద్ధ్యాదూషయతి॥ యదపీతి ॥ కార్యేనిత్యత్వప్రతిషేధవ్యవహారమంగీకృత్యబ్రహ్మణిప్రతియోగిప్రసిద్ధిరుక్తా, వస్తుతస్తువిశేషవ్యవహారఏవాసిద్ధః, కారణనిత్యత్వస్య ప్రమాణాంతరేణజ్ఞానంవినాకార్యమనిత్యమితివ్యవహారాయోగాదిత్యాహ ॥ నచశబ్దేతి॥ యదిప్రమాణాంతరంకారణనిత్యత్వేస్యాత్తదాయంవ్యవహారస్స

మూలాలోభనవైకత్తో మూలజ్ఞానాత్ ప్రాగ్వ్యవహారమాత్రాన్న వస్తుసిద్ధిః వటే యక్షవ్యవహారాదపి తత్సిద్ధిప్రసంగాత్, మూలజ్ఞానేతు తేనైవ విశేషసిద్ధేర్వ్యవహారోపన్యాసవైయర్థ్యమితి భావః। ఏవం పరమాణునిత్యత్వే కాణాదసూత్రద్వయం నిరస్య తృతీయం నిరస్యతి ॥ యదపీతి ॥ సతామణూనాం దృశ్యమానస్థూలకార్యాణాం ప్రత్యక్షేణ కారణాజ్ఞానమవిద్యేతి యది సూత్రార్థః తర్హ్యపరిదృష్టకారణత్వం నిత్యత్వే హేతుస్స్యాత్, తన్న, ద్వ్యణుకే వ్యభిచారాదిత్యర్థః। యద్యారంభకద్రవ్యశూన్యత్వం హేతువిశేషణం తదా విశేష్యవైయర్థ్యమాపద్యేత పునరుక్తిశ్చేత్యాహ॥ అథేత్యాదినా ॥ పరమాణవో నిత్యాః నాశకానుపలంభాదాత్మవదితి సూత్రార్థమాశంకతే॥ అథాపీతి॥ తంత్వాద్యవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వా పటాదినాశో దృష్టః తచ్చ ద్వయం నిరవయవాణూనాం నాస్తీతి నిత్యత్వమిత్యర్థః । పరిణామవాదమాశ్రిత్యాణూనాం నాశకం కించిత్సంభవతీతి పరిహరతి ॥ నేతి॥ అవయవానాం సంయోగేన ద్రవ్యాంతరోత్పత్తిరారంభ ఇతి యదిమతం స్యాత్తదా ద్రవ్యవినాశో ద్వాభ్యామేవేతి నియమస్స్యాన్నారంభే మానమస్తి సంయుక్తతంత్వన్యపటాదర్శనాదతః కారణమేవ స్వతోఽవిశేషం విశేషవదవ

ద్భావథ్యోర్వ్యవహారావతారాత్ ।యదపి నిత్యత్వే తృతీయం కారణముక్తం 'అవిద్యా చే'తి (వై-అ౪-ఆ౧ సూ-౫) తద్యద్యేవం వివ్రియేత సతాం పరిదృశ్యమానకార్యాణాం కారణానాం ప్రత్యక్షేణాగ్రహణమవిద్యేతి, తతో ద్వ్యణుకనిత్యతాప్యాపద్యేత । అథాద్రవ్యత్వే సతీతి విశేష్యేత తథాప్యకారణవత్త్వమేవ నిత్యతానిమిత్తమాపద్యేత, తస్య చ ప్రాగేవోక్తత్వాత్ 'అవిద్యా చే'తి పునరుక్తం స్యాత్, అథాపి కారణవిభాగాత్కారణవినాశాచ్చాన్యస్య తృతీయస్య వినాశహేతోరసంభవోఽవిద్యా సా పరమాణూనాం నిత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి వ్యాఖ్యాయేత, నావశ్యం వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హేతుభ్యాం వినంష్టుమర్హతీతి నియమోఽస్తి, సంయోగసచివే హ్యనేకస్మింశ్చ ద్రవ్యే ద్రవ్యాంతరస్యారంభకేఽభ్యుపగమ్యమానే భవత్యేవం స్యాత్, యదా త్వపాస్తవిశేషం సామాన్యాత్మకం కారణం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానమారంభకమభ్యుపగమ్యతే తదా ఘృతకాఠిన్యవిలయనవన్మూర్త్యవస్థావిలయనేనాపి వినాశ ఉపపద్యతే, తస్మాద్రూపాదిమత్త్వాత్స్యాదభిప్రేతవిపర్యయః పరమాణూనాం, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥

సూ॥౧౬॥ ఉభయథా చ దోషాత్ ॥

గంధరసరూపస్పర్శగుణా స్థూలా పృథివీ, రూపరసస్పర్శగుణాస్సూక్ష్మా ఆపః, రూపస్పర్శగుణం సూక్ష్మతరం తేజః, స్పర్శగుణస్సూక్ష్మతమో వాయురిత్యేవమేతాని చత్వారి భూతాన్యుపచితాపచితగుణాని స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యోపేతాని చ లోకే లక్ష్యంతే, తద్వత్పరమాణవోఽప్యుపచితాపచితగుణాః కల్ప్యేరన్న వా, ఉభయథాపి చ దోషానుషంగోఽపరిహార్య ఏవ స్యాత్। కల్ప్యమానే తావదుపచితాపచితగుణత్వే ఉపచిత

స్థాత్మనా కార్యమిత్యనుభవబలాదాస్థేయం। తథా చాణూనామప్యవిద్యాపరిణామరూపాణాం ప్రళయనిమిత్తేన కాలాదినా పిండాత్మకస్వరూపతిరోభావేన కారణభావాపత్తిర్వినాశ ఉపపద్యతే । యథాగ్నిసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యమవయవసంయోగస్యావయవానాం చ నాశం వినైవ లీయతే తద్వత్, న చ కాఠిన్యస్య సంయోగవిశేషత్వేన గుణత్వాద్ద్రవ్యనాశేఽనుదాహరణత్వమితి శంక్యం, గుణవద్ద్రవ్యస్యాపి కుతశ్చిద్వినాశ ఇత్యంశేనోదాహరణాద్గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్ । వస్తుతస్తు ఘృతం కఠినం ద్రవ్యమిత్యనుస్యూతఘృతపరిణామవిశేషో ద్రవ్యమేవ కాఠిన్యం । న చ ద్రవ్యత్వేఽప్యవయవవిభాగాదేవ తస్య నాశ ఇతి వాచ్యం, ఘృతస్య పరిణామిన ఏకత్వేన విభాగాసంభవాత్, పరమాణుకాఠిన్యనాశే తదసంభవాచ్చేతి భావః । కించ ప్రళయే 'నాసీద్రజో నాన్యత్కించ నే'త్యణూనాం నాశసిద్ధిః, తస్మాన్న తేషాం పరమకారణత్వమిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥... ... ... *

౧౬. యద్యస్మాదధికగుణవత్తత్తస్మాత్ స్థూలమితి వ్యాప్తిముక్త్వా వికల్పయతి ॥ తద్వదితి॥ పార్థివః పరమాణురధికగుణస్తత ఏకైకన్యూనగుణా జలాదిపరమాణవ ఇతి కల్ప్యతే న వా, ఆద్యే దోషమాహ ॥ కల్ప్యమాన ఇతి ॥ మూర్త్యుపచ

యూత్ స్థౌల్యాదిత్యర్థః । పార్థివోఽణుశ్చాప్యాత్ స్థూలః అధికగుణత్వాద్ఘటవదిత్యేవం ప్రయోక్తవ్యం । అప్రయోజకత్వం నిరస్యతి ॥ నచాంతరేణేతి ॥ దృష్టవిరోధస్స్యాదితిభావః । నేతిపక్షే సర్వేషామణూనాం సామ్యార్థమేవైకగుణకత్వం నాస్త్యాచ్చతుర్గుణకత్వం వా. ఉభయథాపి దోషమాహ ॥ అకల్ప్యమానేత్యాదినా ॥ ... ... ☸

౧౭. నకేవలమనువాదస్యాయుక్తత్వాదుపేక్షా కింతు శిష్టబహిష్కృతత్వాత్ గ్రంథతోఽర్థతశ్చాగ్రాహ్యత్వమిత్యాహ ॥ అపరిగ్రహాచ్చేతి ॥ చకారార్థం ప్రపంచయితుముపక్రమతే ॥ అపిచేతి ॥ అత్యంతభేదజ్ఞాపకమాహ ॥ భిన్నలక్షణానీతి ॥ ద్రవ్యగుణకర్మణాం ద్రవ్యత్వగుణత్వకర్మత్వజాతయో లక్షణాని గుణాశ్రయత్వాద్యుపాధయో వా, నిర్గుణత్వే సతి జాతిమదక్రియాత్వం గుణలక్షణం, సంయోగవిభాగయోర్నిరపేక్షకారణం కర్మ, నిత్యమేకమనేకసమవేతం సామాన్యం, నిత్యద్రవ్యవృత్తయోఽన్త్యా విశేషాః, నిత్యసంబంధస్సమవాయ ఇతి భిన్నాని లక్షణాని, త్రైధర్మ్యతోఽత్యంతభే

గుణానాం మూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వప్రసంగః । నచాంతరేణాపి మూర్త్యుపచయం గుణోపచయో భవతీత్యుచ్యేత. కార్యేషు భూతేషు గుణోపచయే మూర్త్యుపచయదర్శనాత్ । అకల్ప్యమానే తూపచితాపచితగుణత్వే పరమాణుత్వసామ్యసిద్ధయే యది తావత్సర్వే ఏకైకగుణా ఏవ కల్ప్యేరన్ తతస్తేజసి స్పర్శస్యోపలబ్ధిర్న స్యాత్ అప్సు రూపస్పర్శయోః పృథివ్యాం చ రసరూపస్పర్శానాం, కారణగుణపూర్వకత్వాత్ కార్యగుణానాం । అథ సర్వే చతుర్గుణా ఏవ కల్ప్యేరన్ తతోఽప్స్వపి గంధస్యోపలబ్ధిస్స్యాత్తేజసి గంధరసయోర్వాయౌ చ గంధరూపరసానాం, నచైవం దృశ్యతే, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః ॥ ... ...☸

సూ. ॥ ౧౭ ॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా ॥

ప్రధానకారణవాదో వేదవిద్భిరపి కైశ్చిన్మన్వాదిభిస్సత్కార్యత్వాద్యంశోపజీవనాభిప్రాయేణోపనిబద్ధః, అయం తు పరమాణుకారణవాదో న కైశ్చిదపి శిష్టైః కేనచిదప్యంశేన పరిగృహీత ఇత్యత్యంతమేవానాదరణీయో వేదవాదిభిః । అపి చ వైశేషికాస్తంత్రార్థభూతాన్ షట్పదార్థాన్ ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయాఖ్యానత్యంతభిన్నాన్ భిన్నలక్షణానభ్యుపగచ్ఛంతి, యథా మనుష్యోఽశ్వశ్శశ ఇతి, తథాత్వం చాభ్యుపగమ్య తద్విరుద్ధం ద్రవ్యాధీనత్వం శేషాణామభ్యుపగచ్ఛంతి తన్నోపపద్యతే, కథం, యథాహి లోకే శశకుశపలాశప్రభృతీనామత్యంతభిన్నానాం సతాం నేతరేతరాధీనత్వం భవతి, ఏవం ద్రవ్యాదీనామప్యత్యంతభిన్నత్వాన్నైవ ద్రవ్యాధీనత్వం గుణాదీనాం భవితుమర్హతి, అథ చ భవతి ద్రవ్యాధీనత్వం గుణాదీనాం । తతో ద్రవ్యభావే భావాత్ ద్రవ్యాభావే చాభావాత్ ద్రవ్యమేవ సంస్థానాదిభేదాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి । యథా దేవదత్త ఏక ఏవ సన్నవస్థాంతరయోగాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి తద్వత్ । తథాసతి సాంఖ్యసిద్ధాంతప్రసంగస్స్వసిద్ధాంతవిరోధశ్చాపద్యేయాతాం । నన్వగ్నేరన్యస్యాపి సతో ధూమస్యాగ్న్యధీనత్వం దృశ్యతే, సత్యం దృశ్యతే, భేదప్రతీతేస్తు తత్రాగ్నిధూమ

దసిద్ధిరిత్యర్థః । తథాత్వమత్యంతభిన్నత్వం - తేనవిరుద్ధం ధర్మాంతరం ధర్మధర్మిభావః గుణాదయో న ద్రవ్యధర్మాస్స్యుః తతోఽత్యంతభిన్నత్వాచ్ఛశకుశాదివదిత్యర్థః । భేదే బాధకముపన్యస్యాభేదమాహ ॥ అథచభవతీతి ॥ గుణాదిషు తదధీనత్వం తావదన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం, తథాచ గుణాదయో ద్రవ్యాభిన్నాః ద్రవ్యాధీనత్వాత్ యద్యస్మాద్భిన్నం తన్న తదధీనం యథా శశభిన్నః కుశ ఇత్యర్థః । అభేదే ద్రవ్యం గుణ ఇతి శబ్దప్రత్యయభేదః కథం తత్రాహ ॥ ద్రవ్యమితి ॥ కల్పితభేదోఽప్యస్తీత్యాశయః । అన్యథాఽత్యంతభేదవదత్యంతాభేదేపి ధర్మధర్మిత్వాయోగాదితి మంతవ్యం । అస్తు గుణాదీనాం ద్రవ్యతాదాత్మ్యమితి వదంతం తార్కికమ్మన్యం ప్రత్యాహ ॥ తథాసతీతి ॥ సాంఖ్యోఽత్ర వేదాంతీ గ్రాహ్యః । యద్వా కాపిలస్యాపి తాదాత్మ్యం సిద్ధాంత ఇతి సాంఖ్యగ్రహణం । యద్యపి తదధీనత్వం తద్ధర్మత్వం తచ్చ ధూమే నాస్తి అగ్నిం వినాపి భావాత్, తథాపి తత్కార్యత్వం తదధీనత్వమత్వావ్యభిచారం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ కార్యత్వమన్యత్వం చాంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ తథాపి

తాదాత్మ్యేన ప్రతీయమానత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాశయః । అస్య హేతోరన్యథాసిద్ధిమాశంకతే ॥ గుణానామితి॥ గుణాదీనాం ద్రవ్యేణ భేదాభావేఽపి అయుతసిద్ధత్వేన తాదాత్మ్యప్రతీతిసిద్ధిరిత్యర్థః॥ దూషయితుం వికల్పయతి తత్పునరితి ॥ శౌక్ల్యస్య పటనిష్ఠత్వాత్ పటస్య తంతుదేశత్వాత్ పటశౌక్ల్యయోరపృథగ్దేశత్వాభావాచ్ఛుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతీతిర్న స్యాదిత్యాద్యం దూషయతి ॥ అపృథగ్దేశత్వ ఇతి॥ కాణాదం సూత్రద్వయం వ్యాచష్టే॥ తంతవో హీతి॥ స్వభావో హి స్వరూపం తస్యాపృథక్త్వేఽస్మదిష్టాఽభేదసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపృథక్స్వభావత్వ ఇతి॥ అభేదే యుక్తిమాహ॥ తస్యేతి - గుణస్యేత్యర్థః। ఏవం షట్పదార్థా అత్యంతభిన్నా ఇతి సిద్ధాంతోఽనుభవవిరోధేన దూషితః॥ సిద్ధాంతాంతరం దూషయతి॥ యుతసిద్ధయోరితి ॥ అయుతసిద్ధత్వం కిముభయోరుతాన్యతరస్య, నాద్య ఇత్యాహ ॥ ప్రాగితి॥ ద్వితీయమాశంక్య దూషయతి॥

యోరన్యత్వం నిశ్చీయతే, ఇహ తు శుక్లః కంబలో రోహిణీ ధేనుర్నీలముత్పలమితి ద్రవ్యస్యైవ తస్య తస్య తేన తేన విశేషణ ప్రతీయమానత్వాన్నైవ ద్రవ్యగుణయోరగ్నిధూమయోరివ భేదప్రతీతిరస్తి, తస్మాద్ద్రవ్యాత్మకతా గుణస్య। ఏతేన కర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాం ద్రవ్యాత్మకతా వ్యాఖ్యాతా। గుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వం ద్రవ్యగుణయోరయుతసిద్ధత్వాదితి యదుచ్యేత తత్పునరయుతసిద్ధత్వమపృథగ్దేశత్వం వా స్యాదపృథక్కాలత్వం వా అపృథక్స్వభావత్వం వా, సర్వథాపి నోపపద్యతే। అపృథగ్దేశత్వే తావత్ స్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేత, కథం, తంత్వారబ్ధో హి పటః తంతుదేశోఽభ్యుపగమ్యతే న తు పటదేశః, పటస్య తు గుణాః శుక్లత్వాదయః పటదేశా అభ్యుపగమ్యంతే న తంతుదేశాః తథా చాహుః 'ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాంతరమారభంతే గుణాశ్చ గుణాంతర'మితి (వై-అ౧ ఆ౧ సూ౧౦) తంతవో హి కారణద్రవ్యాణి కార్యద్రవ్యం పటమారభంతే, తంతుగతాశ్చ గుణాః శుక్లత్వాదయః కార్యద్రవ్యే పటే శుక్లత్వాదిగుణాంతరమారభంత ఇతి హి తేఽభ్యుపగచ్ఛంతి। సోఽభ్యుపగమో ద్రవ్యగుణయోరపృథగ్దేశత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే బాధ్యేత। అథాపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వముచ్యేత, సవ్యదక్షిణయోరపి గోవిషాణయోరయుతసిద్ధత్వం ప్రసజ్యేత। అపృథక్స్వభావత్వే త్వయుతసిద్ధత్వే న ద్రవ్యగుణయోరాత్మభేదస్సంభవతి, తస్య తాదాత్మ్యేనైవ ప్రతీయమానత్వాత్। యుతసిద్ధయోస్సంబంధస్సంయోగోఽయుతసిద్ధయోస్తు సమవాయ ఇత్యయమభ్యుపగమో మృషైవ తేషాం, ప్రాక్సిద్ధస్య కార్యాత్కారణస్యాయుతసిద్ధత్వానుపపత్తేః। అథాన్యతరాపేక్ష ఏవాయమభ్యుపగమః స్యాదయుతసిద్ధస్య కార్యస్య కారణేన సంబంధస్సమవాయ ఇతి। ఏవమపి ప్రాగసిద్ధస్యాలబ్ధాత్మకస్య కార్యస్య కారణేన సంబంధో నోపపద్యేత ద్వయాయత్తత్వాత్సంబంధస్య। సిద్ధం భూత్వా సంబధ్యత ఇతి చేత్, ప్రాక్కారణసంబంధాత్కార్యస్య సిద్ధావభ్యుపగమ్యమానాయామయుతసిద్ధ్యభావాత్కార్యకారణయోస్సంయోగవిభాగౌ న విద్యేతే ఇతీదముక్తం దురుక్తం స్యాత్ । యథా చోత్పన్నమాత్రస్యాక్రియస్య కార్యద్రవ్యస్య విభుభిరాకాశాదిభిర్ద్రవ్యాంతరైస్సంబంధస్సంయోగ ఏవాభ్యుపగమ్యతే న సమవాయః, ఏవం కారణద్రవ్యేణాపి సంబంధస్సంయోగ ఏవ స్యాన్న సమవాయః, నాపి సంయోగస్య సమవాయస్య వా సంబంధస్య సంబంధివ్యతిరేకేణాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి । సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్తయోరస్తిత్వమితి చేన్న, ఏకత్వేపి స్వ

అథేత్యాదినా ॥ కారణస్యాపృథక్సిద్ధత్వేఽపి కార్యమపృథక్సిద్ధమిత్యుక్తముపేత్య సంబంధోఽసిద్ధస్య సిద్ధస్య వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయిత్వా ద్వితీయం శంకతే ॥ సిద్ధం భూత్వేతి ॥ సతోరప్రాప్తయోః ప్రాప్తిస్సంయోగ ఇత్యభ్యుపగమాత్తంతుపటయోరపి సంయోగాపత్తిరిత్యపసిద్ధాంతస్స్యాదిత్యర్థః । సద్యోజాతపటస్యాక్రియాభావాత్కథం సంయోగస్తత్రాహ ॥ యథేతి॥ కించ సంబంధస్యాపి సంబంధేఽనవస్థానాదసంబంధస్యానియామకత్వాత్సంబంధోఽపి దుర్నిరూప ఇత్యాహ ॥ నాపీతి ॥ సంబంధస్సంబంధిభిన్నః, తద్విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాద్వస్త్వంతరవదితి శంకతే ॥ సంబంధీతి ॥ కల్పితభేదసాధనే సిద్ధసాధనతా వస్తుభేదసాధనే తు వ్యభిచార ఇతి సమాధత్తే ॥ నైకత్వేపీతి ॥ స్వరూపేణ మనుష్యాదిశబ్దభాగేవ పుత్రాద్యపేక్షయాపి తే

త్యాదివిలక్షణశబ్దధీగమ్యోభవతినచభిద్యతఇతివ్యభిచారఇత్యర్థః। ఫలితమాహ ॥ ఇత్యుపలబ్ధీతి ॥ విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాదిత్యుపలబ్ధిఘటితేనలక్షణేనలింగేనప్రాప్తస్యవస్త్వంతరస్యసంయోగాదేః సంబంధివ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరభావోఽనిశ్చీయతఇత్యర్థః । నహ్యంగుళిద్వయస్యనైరంతర్యాతిరేకేణ సంయోగఉపలభ్యతే, సమవాయస్తునకస్యాపి క్వచిదప్యనుభవమారోహతీతిభావః । సంబంధస్యసంబంధ్యభేదేసంబంధినస్సదాసత్త్వాత్ సర్వదాసంబంధబుద్ధిప్రసంగఇతి శంకాంనిషేధతి ॥నాపీతి॥ పరాపేక్షయానైరంతర్యావస్థాయామంగుళ్యోర్యరూపరూపిణోశ్చసంబంధధీర్నస్వతఇత్యుక్తమిత్యర్థః। పూర్వంపరమాణ్వోఃసంయోగనిరాసేనద్వ్యణుకాదిసృష్టిర్నిరస్తా, సంప్రత్యదృష్టవదాత్మనాఽణూనాం సంయోగోఽణుషుక్రియాహేతురాత్మమనసోస్సంయోగో బుద్ధ్యాద్యసమవాయికారణంతద్ద్వయంనిరస్యతి ॥ తథాఽణ్వాత్మేతి ॥ నిరస్తమపికల్పితప్రదేశప... ప్రసంగాఖ్యదోషాంతరంవక్తుంపునరుత్థాపయతి ॥ కల్పితాఇతి॥ కల్పనామూలాఊహితార్థా

> రూపబాహ్యరూపాపేక్షయాఽనేకశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్ । యథైకోపిసన్ దేవదత్తోలోకేస్వరూపంసంబంధిరూపంచాపేక్ష్యానేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతిమనుష్యోబ్రాహ్మణఃశ్రోత్రియోవదాన్యోబాలోయువాస్థవిరఃపితాపుత్రః పౌత్రోభ్రాతాజామాతేతి । యథాచైకాపిసతీరేఖాస్థానాన్యత్వేననివిశమానా ఏకదశశతసహస్రాదిశబ్దప్రత్యయభేదమనుభవతి, తథాసంబంధినోరేవ సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణసంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయార్హత్వంనవ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వేన, ఇత్యుపలబ్ధిలక్షణప్రాప్తస్యానుపలబ్ధేరభావోవస్త్వంతరస్య।నాపిసంబంధివిషయత్వేసంబంధశబ్దప్రత్యయయోఃసంతతభావప్రసంగః,స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయేత్యుక్తోత్తరత్వాత్। తథాఽణ్వాత్మమనసామప్రదేశత్వాన్నసంయోగస్సంభవతి, పరిచ్ఛేదవతోద్రవ్యస్యప్రదేశవతాద్రవ్యాంతరేణసంయోగదర్శనాత్ । కల్పితాఃప్రదేశాఅణ్వాత్మమనసాంభవిష్యంతీతిచేన్న, అవిద్యమానార్థకల్పనాయాంసర్వార్థసిద్ధిప్రసంగాత్, ఇయానేవావిద్యమానోవిరుద్ధోఽవిరుద్ధోవాఽర్థఃకల్పనీయోనాతోఽధికఇతినియమేహేత్వభావాత్, కల్పనాయాశ్చస్వాయత్తత్వాత్, ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ। నచవైశేషికైఃకల్పితేభ్యఃషడ్భ్యఃపదార్థేభ్యోఽన్యేఽధికాఃశతంసహస్రంవాఽర్థానకల్పయితవ్యాఇతి నివారకోహేతురస్తి, తస్మాద్యస్మైయస్మైయద్యద్రోచతేతత్తత్సిద్ధ్యేత్, కశ్చిత్ కృపాళుఃప్రాణినాందుఃఖబహుళస్సంసారఏవమాభూదితికల్పయేత్, అన్యోవావ్యసనీముక్తానామపిపునరుత్పత్తింకల్పయేత్, కస్తయోర్నివారకస్స్యాత్ । కించాన్యద్ద్వాభ్యాంపరమాణుభ్యాంనిరవయవాభ్యాంసావయవస్యద్వ్యణుకస్యాకాశేనేవ సంశ్లేషానుపపత్తిః, నహ్యాకాశస్యపృథివ్యాదీనాంచజతుకాష్ఠవత్సంశ్లేషోఽస్తి, కార్యకారణద్రవ్యయోరాశ్రితాశ్రయభావోఽన్యథానోపపద్యతఇత్యవశ్యంకల్ప్యస్సమవాయఇతిచేన్న, ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్ । కార్యకారణయోర్హిభేదసిద్ధావాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధిరాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధౌచ తయోర్భేదసిద్ధిః కుండబదరవదితీతరేతరాశ్రయతాస్యాత్ ।నహికార్యకారణయోర్భేదఆశ్రితాశ్రయభావోవావేదాంతవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే,కార

స్సంతోఽసంతోవా, ద్వితీయే నసంయోగసిద్ధిః స్వస్వాభావయోరేకత్రవృత్త్యవచ్ఛేదకాసత్త్వాత్ ఆద్యేత్వూహమాత్రేణసర్వార్థసిద్ధిప్రసంగః, ఊహస్యస్వాధీనత్వాత్ ప్రభూతత్వంనిరవధిత్వంతత్సంభవాచ్చేత్యర్థః । యదూహాత్సర్వసిద్ధిస్తదాపదార్థబంధముక్తినియమాలుప్యేరన్నిత్యాహ ॥నచేత్యాదినా॥సంయోగందూషయిత్వాసమవాయందూషయతి ॥ కించాన్యదితి ॥తన్మతేదూషణాంతరముచ్యతఇత్యర్థః । సంశ్లేషస్సంగ్రహః। యతఏకాకర్షణేనైవాపరాకర్షణంతస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః। ద్వ్యణుకంనిరవయవాసమవేతంసావయవత్వాదాకాశాసమవేతభూమివదితిభావః।ననుద్వ్యణుకస్యాసమవేతత్వే తదాశ్రితత్వం నస్యాత్, సంబంధంవినాతదయోగాత్, నచసంయోగాదాశ్రితత్వం కార్యద్రవ్యస్యాప్రకృత్యాసంయోగాదితిశంకతే॥ కార్యేతి ॥ ప్రకృతివికారయోరభేదాదాశ్రయాశ్రయిభావానుపపత్తిరిష్టేతిపరిహరతి॥నేతి॥భేదాత్తద్భావఇతివదంతంప్రత్యాహ॥ఇతరేతరాశ్రయత్వాదితి ॥కథంతర్హికార్యస్యకారణాశ్రితత్వవ్యవహారః కల్పి

తథేదావిత్యాహ॥కారణస్యైవేతి॥పరమాణూనాంనిరవయవత్వమప్యయుక్తమిత్యాహ॥కించేతి॥పరమాణవస్సావయవాః
అల్పత్వాత్ ఘటవత్, విపక్షే తేషాందిగ్భేదావధిత్వంనస్యాదాత్మవదిత్యర్థః। ననుపరమాణ్వపేక్షయాయోఽయం ప్రాచీద
క్షిణేత్యాదిదిగ్భేదవ్యవహారస్తదవధిత్వేనయేఽవయవాస్త్వయోచ్యంతే తఏవమమపరమాణవస్తేపి సావయవాశ్చేత్తద
వయవాఏవేత్యేవంయతఃపరంనవిభాగస్సఏవనిరవయవఃపరమాణురితిశంకతే॥ యాం స్త్వమితి॥ పరిహరతి॥నస్థూలేతి॥అయ
మర్థఃయత్స్వాత్మనావిభాగాయోగ్యం వస్తుసపరమాణురితియద్యుచ్యేతతర్హిబ్రహ్మణఏవపరమాణుసంజ్ఞాకృతాస్యాత్
తదన్యస్యాల్పస్య దిగ్విభాగార్హత్వేనావయవవిభాగావశ్యంభావాత్, యది పృథివ్యాదిజాతీయాల్పపరిమాణవిశ్రాంతి
భూమిర్యస్సపరమాణురిత్యుచ్యేత తర్హితస్యనమూలకారణత్వంవినాశిత్వాత్ ఘటవత్ , నచ హేత్వసిద్ధిః, అణవో
వినాశినః పృథివ్యాదిజాతీయత్వాత్ ఘటవదితి సాధనాదితి, సంప్రతి నిరవయవద్రవ్యస్యనాశహేత్వభావాదాత్మవద
వినాశఇత్యాశంక్యపూర్వోక్తం పరిహారంస్మారయతి ॥ వినశ్యంతఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మాతిరిక్తస్యాజ్ఞానికత్వాద్ద్రవ్యస్యనిర
వయవత్వమసిద్ధంనిమిత్తాదృష్టాదినాశాద్వినాశః ప్రళయేసంభవతి, ముక్త్యాజ్ఞానాదజ్ఞాననాశేతత్కార్యాణునాశసంభ
వఇతిభావః।యదుక్తం యత్కార్యద్రవ్యం తత్సంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధమితితన్నేత్యాహ॥తథాకార్యారంభోపీతి

ణస్యైవసంస్థానమాత్రంకార్యమిత్యభ్యుపగమాత్ కించాన్యత్ పరమాణూనాంపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ యావ
త్యోదిశఃషడష్టాదశవాతావద్భిరవయవైస్సావయవాస్తేస్యుః । సావయవత్వాదనిత్యాశ్చేతినిత్యత్వనిరవ
యవత్వాభ్యుపగమోబాధ్యేత । యాంస్త్వందిగ్భేదభేదినోఽవయవాన్ కల్పయసితఏవమమపరమాణవ
ఇతిచేన్న, స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యక్రమేణాపరమకారణాద్వినాశోపపత్తేః। యథాపృథివీద్వ్యణుకాద్య
పేక్షయాస్థూలతమావస్తుభూతాపివినశ్యతి తతస్సూక్ష్మంసూక్ష్మతరంచపృథివ్యేకజాతీయకంవినశ్యతి త
తోద్వ్యణుకం, తథాపరమాణవోపిపృథివ్యేకజాతీయకత్వాద్వినశ్యేయుః । వినశ్యంతోప్యవయవవిభాగే
నైవవినశ్యంతీతిచేత్ నాయందోషః, యతోఘృతకాఠిన్యవిలయనవదపివినాశోపపత్తిమవోచామ। య
థాహిఘృతసువర్ణాదీనామవిభజ్యమానావయవానామప్యగ్నిసంయోగాద్ద్రవభావాపత్త్యాకాఠిన్యవినా
శోభవతి, ఏవం పరమాణూనామపిపరమకారణభావాపత్త్యామూర్త్యాదివినాశో భవిష్యతి,తథాకార్యా
రంభోవినావయవసంయోగేనైవ కేవలేనభవతి, క్షీరజలాదీనామంతరేణాప్యవయవసంయోగాంతరం
దధిహిమాదికార్యారంభదర్శనాత్ ,తదేవమసారతరతర్కసందృబ్ధత్వా దీశ్వరకారణశ్రుతివిరుద్ధత్వా
చ్ఛ్రుతి ప్రవణైశ్చశిష్టైర్మన్వాదిభిరపరిగృహీతత్వాదత్యంతమేవానపేక్షాఽస్మిన్ పరమాణుకారణవా
దేకార్యాశ్రేయోఽర్థిభిరితివాక్యశేషః॥ ... ... *

కైవల్యంప్రాధాన్యం కార్యద్రవ్యస్థితావపిహేతుత్వాత్ సంయోగస్య క్షీరారంభక సంయోగాద్దధ్యారంభకం నసం
యోగాంతరం, తథాచదధ్యాదౌ వ్యభిచారాన్నవ్యాప్తిరిత్యర్థః । కించయత్కార్యద్రవ్యం తద్ద్రవ్యారభ్యమిత్యేవవ్యా
ప్తిరస్తులాఘవాన్నతు సంయోగసచివస్వన్యూనపరిమాణానేక ద్రవ్యారభ్యమితి గౌరవాపాతాద్దీర్ఘవిస్తృతదుకూ
లారబ్ధరజ్జౌన్యూనపరిమాణాయాంవ్యభిచారాచ్చ। నచరజ్జుర్నద్రవ్యాంతరమితివాచ్యం, అవయవిమాత్రవిప్లవాపాతా
త్। కించనిరవయవద్రవ్యత్వస్యైకాత్మవృత్తిత్వేలాఘవాన్ననిరవయవానేకాణుసిద్ధిః। యత్త్వణుత్వతారతమ్యవిశ్రాంతి
భూమిత్వేనతత్సిద్ధిరితితన్న, త్ర్యణుకత్వేనోక్తత్రుటివిశ్రాంతేః। నచతఏవత్రుటినామానోజగద్ధేతవఇతివాచ్యం। పృథి
వీత్వాదినాసావయవత్వానిత్యయోరనుమానాత్ । నచావయవత్వస్యక్వచిద్విశ్రాంత్యాపరమాణుసిద్ధిః అవిశ్రాంత్యావనవ
స్థేతివాచ్యం। మాయాయాంబ్రహ్మణిచావయవత్వవిశ్రాంతిసంభవాత్ । అతోనకించిదణుసద్భావేప్రమాణం, నిరవయ
వానాంసంయోగసమవాయయోరసంభవాత్ సమవేతద్వ్యణుకాద్యారంభకత్వాయోగఇత్యాదిబాధకముక్తమేవ। సం
ప్రత్యపరిగ్రహాచ్చేతిసూత్రవాక్యశేషంపూరయన్నధికరణార్థముపసంహరతి॥తదేవమితి॥తస్మాద్భ్రాంతిమూలేనవైశేషిక
మతేనవేదాంతతాత్పర్యస్యావిరోధఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్॥... ... ... ✽

౧౮, వైశేషికంనిరస్యవైనాశికంనిరస్యతి ॥ సముదాయఇతి ॥ పరిమాణభేదేనదేహాదేరాశుప... నాశాంగీకారాదర్ధ వైనాశికో వైశేషికస్తస్యనిరాసానంతరంసర్వక్షణికవాదీబుద్ధిస్థోనిరస్యతఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ ॥ వైశేషికేతి ॥ నాభావఉపలబ్ధేరితినిరసనీయసిద్ధాంతాదత్రనిరస్యసిద్ధాంతస్యభేదంవక్తుంతత్సిద్ధాంతం విభజతే ॥ సచేతి ॥ నన్వనుగతప్రోక్తాగమస్యైక్యాత్ కుతోబహుప్రకారతాతత్రాహ॥ప్రతిపత్తీతి॥ఏకస్యైవాగమవ్యాఖ్యాతుఃశిష్యస్యావస్థాభేదేనబుద్ధిభేదాత్ మందమధ్యమోత్తమధియాంశిష్యాణాంవాభేదాద్బహుప్రకారతేత్యర్థః । తానేవప్రకారానాహ ॥ తత్రేతి॥సౌత్రాంతికో వైభాషికోయోగాచారోమాధ్యమికశ్చేతిచత్వారశ్శిష్యాః, తేష్వాద్యయోర్బాహ్యార్థానాంపరోక్షత్వాపరోక్షత్వవివాదేప్యస్తిత్వసంప్రతిపత్తేస్తయోస్సిద్ధాంతమేకీకృత్యనిరస్యతఇత్యాహ ॥ తత్రయేసర్వాస్తిత్వేతి ॥ భూతంభౌతికం బాహ్యం చిత్తంచైత్తంచ ఆభ్యంతరమితి విభాగః । తత్రసందిహ్యతేకింమానమూలోభ్రాంతిమూలోవాఽయం సిద్ధాంతఇతి । తత్రమానమూలఇతిపూర్వపక్షయన్సిద్ధాంతంతదీయందర్శయతి॥తత్రభూతమితి॥స్థిరఃప్రపంచోబ్రహ్మహేతుకఇతివేదాంతసిద్ధాంతస్యమానమూలక్షణికసిద్ధాంతవిరోధాదసిద్ధిఃపూర్వపక్షఫలం సిద్ధాంతే తదవిరోధఇతి జ్ఞేయం

సూ. ॥ ౧౮ ॥ సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః ॥

వైశేషికరాద్ధాంతోదుర్యుక్తియోగాద్వేదవిరోధాచ్ఛిష్టాపరిగ్రహాచ్చనాపేక్షితవ్యఇత్యుక్తం,సోఽర్ధవైనాశికఇతివైనాశికత్వసామ్యాత్ సర్వవైనాశికరాద్ధాంతోనతరామపేక్షితవ్యఇతీదమిదానీముపపాదయామః । సచబహుప్రకారఃప్రతిపత్తిభేదాద్వినేయభేదాద్వా।తత్రైతేత్రయోవాదినోభవంతి, కేచిత్సర్వాస్తిత్వవాదినః, కేచిద్విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రవాదినః,అన్యేపునస్సర్వశూన్యత్వవాదినఇతి।తత్రయేసర్వాస్తిత్వవాదినోబాహ్యమాభ్యంతరంచ వస్త్వభ్యుపగచ్ఛంతిభూతంభౌతికంచిత్తంచైత్తంచ,తాంస్తావత్ప్రతిబ్రూమః । తత్రభూతంపృథివీధాత్వాదయః భౌతికంరూపాదయశ్చక్షురాదయశ్చ । చతుష్టయేచ పృథివ్యాదిపరమాణవఃఖరస్నేహోష్ణేరణస్వభావాస్తే పృథివ్యాదిభావేనసంహన్యంతఇతిమన్యంతే । తథారూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారసంజ్ఞకాఃపంచస్కంధాః, తేప్యధ్యాత్మంసర్వవ్యవహారాస్పదభావేనసంహన్యంతఇతిమన్యంతే । తత్రేదమభిధీయతే । యోఽయముభయహేతుకఉభయప్రకారః సముదాయఃపరేషామభిప్రేతోఽణుహేతుకశ్చ భూతభౌతికసంహతిరూపఃస్కంధహేతుకశ్చ పంచస్కంధీరూపః, తస్మిన్నుభయహేతుకేపిసముదాయేఽభిప్రేయమాణేతదప్రాప్తిస్స్యాత్, సముదాయాప్రాప్తిః సముదాయభావానుపపత్తిరిత్యర్థః । కుతః, సముదాయినామచేతనత్వాత్చిత్తాభిజ్వలనస్యచ స

పృథివ్యాదిభూతచతుష్టయంవిషయేంద్రియాత్మకం భౌతికంచపరమాణుసముదాయఏవనావయవ్యంతరమితి మత్వా పరమాణూన్విభజతే॥చతుష్టయేచేతి॥చతుర్విధాఇత్యర్థః । ఖరాఃకఠినాఃతత్స్వభావాఃపార్థివాఃపరమాణవః స్నిగ్ధా ఆప్యాః ఉష్ణాస్తైజసాః ఈరణంచలనంస్వభావోవాయవ్యానామితి।బాహ్యసముదాయముక్త్వాఆధ్యాత్మిక సముదాయమాహ ॥ తథేతి ॥ సవిషయేంద్రియాణిరూపస్కంధః, విషయాణాంబాహ్యత్వేపిదేహస్థేంద్రియగ్రాహ్యత్వాదాధ్యాత్మికత్వం, అహమహమిత్యాలయవిజ్ఞానప్రవాహో విజ్ఞానస్కంధః, సుఖాద్యనుభవో వేదనాస్కంధః, గౌరశ్వఇత్యేవంనామవిశిష్టసవికల్పకప్రత్యయఃసంజ్ఞాస్కంధః, రాగద్వేషమోహధర్మాధర్మాస్సంస్కారస్కంధః।తత్రవిజ్ఞానస్కంధశ్చిత్తమాత్మేతిగీయతే, అన్యేచత్వారస్కంధాశ్చైత్తాస్తేషాంసంఘాతఆధ్యాత్మికఃసకలలోకయాత్రానిర్వాహకఇత్యర్థః । అవయవాతిరిక్తావయవ్యనుపలబ్ధేరవయవాశ్శిష్యంతేయత్సత్తత్ । క్షణికం యథావిద్యుదితితేషాంక్షణికత్వమితిమానమూలోఽయంసిద్ధాంతఇతిప్రాప్తేసిద్ధాంతసూత్రంయోజయతి॥యోఽయమితి॥సర్గాదౌ పరమాణూనాం స్కంధానాంచ స్వతస్సంఘాతస్తావన్నసంభవతి, అచేతనత్వాత్। నాపిచిత్తాఖ్యమభిజ్వలనంవిజ్ఞానంసముదాయహేతుః,సంఘాతేజాతేసాకారేజాతేవిజ్ఞానంవిజ్ఞానేజాతేసంఘాతఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్ । నచక్షణికవిజ్ఞానాదన్యః కశ్చిజ్జీవఈశ్వరోవాస్త్యనయా

ఽభ్యుపగమ్యతే యస్సంఘాతకర్తా భవేత్ । నచ కర్మాశయమనపేక్ష్యాణవస్స్కంధాశ్చ స్వయమేవ సంఘాతార్థం ప్రవర్తంత ఇతి వాచ్యం, అనిర్మోక్షప్రసంగాత్ । నన్వాలయవిజ్ఞానసంతానస్సంహంతాస్త్విత్యత ఆహ ॥ ఆశయస్యేతి ॥ ఆశేరతేఽస్మిన్ రాగాదయ ఇత్యాశయస్సంతానః, స కిం సంతానిభ్యో విజ్ఞానేభ్యోఽన్యోఽనన్యో వా, ఆద్యేపి స్థిరః క్షణికో వా, నాద్యః, అస్మదిష్టనిత్యాత్మవాదప్రసంగాత్ । ద్వితీయే దోషమాహ ॥ క్షణికత్వేతి ॥ క్షణికస్య జన్మాతిరిక్తవ్యాపారో నాస్తి, తస్మాత్తస్య పరమాణ్వాదిమేళనార్థం ప్రవృత్తిరనుపపన్నా క్షణికత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః । ఏతేనానన్యస్సంతాన ఇతి పక్షోపి నిరస్తః, క్షణికస్య మేళకత్వానుపపత్తేః తస్మాత్సంహంతురసత్త్వాత్ సంఘాతానుపపత్తిరిత్యర్థః ॥ ... *

౧౯. సంహంతురభావేపి సంఘాతోపపత్తిమాశంక్య నిషేధతి ॥ ఇతరేతి ॥ కార్యం ప్రత్యయతే గచ్ఛతీతి ప్రత్యయః కారణం అవిద్యాదిభిరేవార్థాత్సంఘాతసిద్ధౌ వ్యవహారోపపత్తిరిత్యర్థః ॥ అవిద్యాదీనాహ ॥ తే చేతి ॥ క్షణికేషు స్థిరత్వబుద్ధిరవిద్యా తతో రాగద్వేషమోహాస్సంస్కారా భవంతి తేభ్యో గర్భస్థస్యాద్యం విజ్ఞానముత్పద్యతే తస్మాచ్చాలయవిజ్ఞానాత్ పృథివ్యాదిచతుష్టయం నామాశ్రయత్వాన్నామ భవతి, తతో రూపం సితాసితాత్మకం శుక్రశోణితం నిష్పద్యతే గర్భస్థకలల

ముదాయసిద్ధ్యధీనత్వాదన్యస్య చ కస్యచిచ్చేతనస్య భోక్తుః ప్రశాసితుర్వా స్థిరస్య సంహంతురనభ్యుపగమాత్, నిరపేక్షప్రవృత్త్యభ్యుపగమే చ ప్రవృత్త్యనుపరమప్రసంగాత్, ఆశయస్యాప్యన్యత్వానన్యత్వాభ్యామనిరూప్యత్వాత్ క్షణికత్వాభ్యుపగమాచ్చ నిర్వ్యాపారత్వాత్తత్ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । తస్మాత్ సముదాయానుపపత్తిః, సముదాయానుపపత్తౌ చ తదాశ్రయా లోకయాత్రా లుప్యేత ॥......*

సూ. ॥ ౧౯ ॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ ॥

యద్యపి భోక్తా ప్రశాసితా వా కశ్చిచ్చేతనస్సంహంతా స్థిరో నాభ్యుపగమ్యతే, తథాప్యవిద్యాదీనామితరేతరకారణత్వాదుపపద్యతే లోకయాత్రా, తస్యాం చోపపద్యమానాయాం న కించిదపరమపేక్షితవ్యమస్తి । తే చావిద్యాదయః అవిద్యా సంస్కారో విజ్ఞానం నామరూపం షడాయతనం స్పర్శో వేదనా తృష్ణోపాదానం భవో జాతిర్జరామరణం శోకః పరిదేవనా దుఃఖం దుర్మనస్తేత్యేవంజాతీయకా ఇతరేతరహేతుకాః సౌగతే సమయే క్వచిత్సంక్షిప్తా నిర్దిష్టాః, క్వచిత్ ప్రపంచితాః, సర్వేషామప్యయమవిద్యాదికలాపోఽప్రత్యాఖ్యేయః । తదేవమవిద్యాదికలాపే పరస్పరనిమిత్తనైమిత్తికభావేన ఘటీయంత్రవదనిశమావర్తమానేఽర్థాక్షిప్త ఉపపన్నస్సంఘాత ఇతి చేత్, తన్న, కస్మాత్, ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ । భవేదుపపన్నస్సంఘాతో యది సంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తమవగమ్యేత, న త్వవగమ్యతే । యత ఇతరేతరప్రత్యయత్వేప్యవిద్యాదీనాం పూర్వపూర్వముత్తరోత్తరస్యోత్పత్తిమాత్రం నిమిత్తం భవద్భవేత్, న తు సంఘాతోత్పత్తేః కించిన్నిమిత్తం సంభవతి । నన్వవిద్యాదిభిరర్థాదాక్షిప్యతే సంఘాత ఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే యది తావద

బుద్బుదావస్థా నామరూపశబ్దార్థ ఇతి నిష్కర్షః, విజ్ఞానం పృథివ్యాదిచతుష్టయం రూపం చేతి షడాయతనాని యస్యేంద్రియజాతస్య తత్ షడాయతనం, నామరూపేంద్రియాణాం మిథస్సంయోగః స్పర్శః, తతస్సుఖాదికా వేదనా, తయా పునర్విషయతృష్ణా, తయా ప్రవృత్తిరుపాదానం, తేన భవత్యస్మాజ్జన్మేతి భవో ధర్మాది, తతో జాతిర్దేహజన్మ, పంచస్కంధసముదాయ ఇతి యావత్, జాతానాం స్కంధానాం పరిపాకో జరా, స్కంధనాశో మరణం, మ్రియమాణస్య పుత్రాదిస్నేహవదంతర్దాహః శోకః, తేన హా పుత్రేత్యాదిప్రలాపః పరిదేవనా, అనిష్టానుభవో దుఃఖం, తేన దుర్మనస్తా మానసీ వ్యథా ఇతిశబ్దో మానావమానాది క్లేశసంగ్రహార్థః, న కేవలం సుగతానామేవావిద్యాదయస్సమ్మతాః కింతు సర్వవాదినామపీత్యాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ అవిద్యాదిహేతుకా జన్మాదయో జన్మాదిహేతుకాశ్చావిద్యాదయ ఇతి మిథో హేతుహేతుమద్భావాదర్థాత్ సంఘాతసిద్ధిరితి శంకాముపసంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ సిద్ధాంతభాగం వ్యాచష్టే ॥ తన్నేతి ॥ అవిద్యాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వమంగీకృత్య సంఘాతహేతుత్వాభావాత్ సంఘాతో న స్యాదిత్యుక్తే పూర్వోక్తం స్మారయతి ॥ నన్వి

తి ॥ కిమవిద్యాదయస్సంఘాతస్యగమకా ఉతోత్పాదకా ఇతి వికల్ప్య ద్వితీయే సంఘాతస్యోత్పాదకం కిం-చిద్వాచ్యం తన్నాస్తీత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతేయదీతి ॥ ఆశ్రయాశ్రయిభూతేష్వితిభోక్తృవిశేషణం-అదృష్టాశ్రయేష్విత్యర్థః। యదాస్థిరేష్వణుషు సంఘాతయోగ్యేషు కర్తృషుచాదృష్టసహాయేషు సత్సు జ్ఞానాభావమాత్రేణసంహతికర్తృత్వాయోగాత్ సంఘాతోత్పత్తేర్నిమిత్తంనాస్తీత్యుక్తం తదాక్షణికపక్షేతన్నాస్తీతికిముపవక్తవ్యమిత్యాహ ॥ కిమితి ॥ ఆశ్రయాశ్రయిణాసంఘాతకర్తాతచ్ఛూన్యేష్విత్యర్థః । ఆశ్రయాశ్రయిత్వశూన్యేష్వితిపాఠేఉపకార్యోపకారకత్వశూన్యేష్విత్యర్థః । ద్వితీయంశంకతే ॥అథాయమితి॥ సంఘాతస్యావిద్యాదీనాంచోత్పత్తావన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదితిదూషయితి॥కథమితి॥స్వాభావికఃఖల్వయంసంఘాతానాంహేతుహేతుమద్భావేనప్రవాహోనసంఘాతాంతరమపేక్షతే, పూర్వసంఘాతాశ్రయా అవిద్యాదయఉత్తరసంఘాతప్రవర్తకాఇతి నాన్యోన్యాశ్రయదోషోపీత్యాశంకతే ॥ అథమన్యసఇతి॥ స్వభావస్యనియమాని

యమభిప్రాయః, అవిద్యాదయ స్సంఘాతమంతరేణాత్మానమలభమానాఅపేక్షంతేసంఘాతమితి, తత స్తస్యసంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తంవక్తవ్యం, తచ్చ నిత్యేష్వప్యణుష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాశ్రయాశ్రయిభూతేషుచ భోక్తృషుసత్సు నసంభవతీత్యుక్తం వైశేషికపరీక్షాయాం కిమంగపునః క్షణికేష్వప్యణుషు భోక్తృరహితేష్వాశ్రయాశ్రయిశూన్యేషుచాభ్యుపగమ్యమానేషు సంభవేత్ । అథాయమభిప్రాయః అవిద్యాదయఏవసంఘాతస్యనిమిత్తమితి । కథంతమేవాశ్రిత్యాత్మానంలభమానాస్తస్యైవనిమిత్తంస్యుః అథమన్యసేసంఘాతా ఏవానాదౌసంసారే సంతత్యాఽనువర్తంతే తదాశ్రయాశ్చావిద్యాదయఇతి, తదాపిసంఘాతాత్సంఘాతాంతరముత్పద్యమానం నియమేనసదృశమేవోత్పద్యేత అనియమేనవాసదృశం విసదృశంచోత్పద్యేత, నియమాభ్యుపగమే మనుష్యపుద్గలస్యదేవతిర్యగ్యోనినారకప్రాప్త్యభావః ప్రాప్నుయాత్, అనియమాభ్యుపగమేపిమనుష్యపుద్గలఃకదాచిత్ క్షణేనహస్తీభూత్వాదేవోవా పునర్మనుష్యోవాభవేదితిప్రాప్నుయాత్, ఉభయమప్యభ్యుపగమవిరుద్ధం । అపిచయద్భోగార్థస్సంఘాతస్స్యాత్ సజీవోనాస్తిస్థిరోభోక్తేతితవాభ్యుపగమః, తతశ్చభోగోభోగార్థ ఏవసనాన్యేనప్రార్థనీయః, తథామోక్షో మోక్షార్థఏవేతిముముక్షుణానాన్యేనభవితవ్యం। అన్యేనచేత్ ప్రార్థ్యేతోభయంభోగమోక్షకాలావస్థాయినాతేనభవితవ్యం, అవస్థాయిత్వేక్షణికత్వాభ్యుపగమవిరోధః,తస్మాదితరేతరోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వమవిద్యాదీనాంయదిభవేద్భవతునామనతుసంఘాతస్సిద్ధ్యేత్ భోక్త్రభావాదిత్యభిప్రాయః॥...

॥ సూ॥౨౦॥ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్॥

ఉక్తమేతదవిద్యాదీనాముత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాన్నసంఘాతసిద్ధిరస్తీతి, తదపితూత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వంనసంభవతీతీదమిదానీముపపాద్యతే । క్షణభంగవాదినోఽయమభ్యుపగమః ఉత్తరస్మిన్క్షణఉత్పద్యమానేపూర్వక్షణోనిరుధ్యతఇతి । నచైవమభ్యుపగచ్ఛతా పూర్వోత్తరయోఃక్షణయోర్హేతుఫలభావశ్శక్యతేసంపాదయితుం, నిరుధ్యమానస్యనిరుద్ధస్యవా పూర్వక్షణస్యాభావగ్రస్తత్వాదుత్తరక్షణ

యమయోరపసిద్ధాంతాపాతస్స్యాదితిపరిహారార్థః। పూర్యతేగళతిచేతిపుద్గలోదేహః । కించభోక్తుఃక్షణికత్వపక్షేభోగాపవర్గవ్యవహారోపిదుర్ఘటఇత్యాహ ॥అపిచేతి॥యోయదిచ్ఛతిసతత్కాలేనాస్తిచేదిచ్ఛావ్యర్థా,అస్తిచేత్ క్షణికత్వభంగఇత్యర్థః॥ప్రకృతంసంఘాతనిరాసముపసంహరతి॥తస్మాదితి॥... ... ... *

౨౦॥ ద్వివిధోహికార్యసముత్పాదస్సుగతసమ్మతః హేత్వధీనఃకారణసముదాయాధీనశ్చేతి। తత్రావిద్యాతస్సంస్కారస్తతోవిజ్ఞానమిత్యేవంరూపః ప్రథమః, పృథివ్యాదిసముదాయాత్కాయఇత్యేవంద్వితీయః, తత్రాద్యమంగీకృత్యద్వితీయస్సంఘాతఃకర్త్రభావేనదూషితః, సంప్రత్యాద్యందూషయతిసూత్రకారః । ఉత్తరేతి॥ క్షణికోఽర్థఃక్షణఇత్యుచ్యతే, నిరుధ్యమానత్వం - వినాశకసాన్నిధ్యం, నిరుద్ధత్వమతీతత్వం । నను కార్యకాలేవినాశవ్యాప్తత్వేపిపూర్వక్షణేసత్త్వా

త్క్షణికార్థస్య హేతుత్వమక్షతమితి శంకతే॥ అథభావేతి॥ సద్రూపఇత్యర్థః। కింహేతోరుత్పత్త్యతిరిక్తః కార్యోత్పాదనాఖ్యోవ్యాపారః అనతిరిక్తోవా, నాద్యఇత్యుక్త్వాద్వితీయం శంకతే॥ అథేతి ॥ భావ ఉత్పత్తిః, ఉక్తంహి 'భూతిర్యేషాంక్రియాసైవకారకం సైవచోచ్యత' ఇతి- యేషాంక్షణికభావానాం యాభూతిస్సైవక్రియా కారకంచేత్యర్థః। నష్టస్యాపినిమిత్తత్వంస్యాన్నోపాదానత్వం, తథాచమృదాదేర్ఘటాదికాలాసత్త్వే ఘటాద్యనుత్పత్తిః సత్త్వే చ క్షణికత్వహానిరితి పరిహరతి ॥ తథాపీత్యాదినా॥ ప్రథమపక్షోక్తదోషంద్రఢయతి॥ వినైవేతి ॥ వస్తునోజన్మధ్వంసానిరూపణాచ్చ న క్షణికత్వమిత్యాహ॥ అపిచేతి॥ తయోస్స్వరూపత్వే వస్తున్యంతర్భావాత్ వస్తునోఽనాద్యనంతత్వమిత్యపిద్రష్టవ్యం। ద్వితీయం శంకతే॥ అథాస్తీతి॥ విశేషమేవాహ॥ ఉత్పాదేతి ॥దూషయతి॥ ఏవమపీతి॥ తాభ్యాం సంసర్గేవస్తునః క్షణికత్వభంగస్స్యాత్ ।సంసర్గ ఏవనాస్తీతి తృతీయకల్పముత్థాప్యదూషయతి॥ అథాత్యంతేతి॥... ... ...*

హేతుత్వానుపపత్తేః । అథభావభూతః పరినిష్పన్నావస్థః పూర్వక్షణ ఉత్తరక్షణస్య హేతురిత్యభిప్రాయస్తథాపినోపపద్యతే, భావభూతస్యపునర్వ్యాపారకల్పనాయాం క్షణాంతరసంబంధప్రసంగాత్ । అథ భావఏవాస్యవ్యాపార ఇత్యభిప్రాయః, తథాపినైవోపపద్యతే హేతుస్వభావానుపరక్తస్యఫలస్యోత్పత్త్యసంభవాత్ । స్వభావోపరాగాభ్యుపగమేచ హేతుస్వభావస్యఫలకాలావస్థాయిత్వేసతి క్షణభంగాభ్యుపగమత్యాగప్రసంగః। వినైవవాస్వభావోపరాగేణ హేతుఫలభావమభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్రతత్ప్రాప్తేరతిప్రసంగః । అపిచోత్పాదనిరోధౌనామవస్తునస్స్వరూపమేవవాస్యాతామవస్థాంతరంవావస్త్వంతరమేవవా, సర్వథాపినోపపద్యతే। యదితావద్వస్తునస్స్వరూపమేవోత్పాదనిరోధౌస్యాతాం తతోవస్తుశబ్ద ఉత్పాదనిరోధశబ్దౌచ పర్యాయాః ప్రాప్నుయుః । అథాస్తికశ్చిద్విశేషఇతిమన్యేత ఉత్పాదనిరోధశబ్దాభ్యాంమధ్యవర్తినోవస్తున ఆద్యంతాఖ్యేఅవస్థేఅభిలప్యేతేఇతి, ఏవమప్యాద్యంతమధ్యక్షణత్రయసంబంధిత్వాద్వస్తునః క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిః । అథాత్యంతవ్యతిరిక్తావేవోత్పాదనిరోధౌవస్తునస్స్యాతాంఅశ్వమహిషవత్, తతోవస్తూత్పాదనిరోధాభ్యామసంస్పృష్టమితివస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగః॥ యదిచదర్శనాదర్శనేవస్తున ఉత్పాదనిరోధౌస్యాతాం, ఏవమపిద్రష్టృధర్మౌతౌనవస్తుధర్మావితివస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగఏవ, తస్మాదప్యసంగతంసౌగతంమతం॥... ... ...*

సూ॥ ౨౧॥ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా॥

క్షణభంగవాదేపూర్వక్షణోనిరోధగ్రస్తత్వాన్నోత్తరస్యక్షణస్యహేతుర్భవతీత్యుక్తం । అథాసత్యేవహేతౌఫలోత్పత్తింబ్రూయాత్ తతఃప్రతిజ్ఞోపరోధస్స్యాత్, చతుర్విధాన్హేతూన్ ప్రతీత్యచిత్తచైత్తాఉత్పద్యంతఇతీయంప్రతిజ్ఞాహీయేత, నిర్హేతుకాయాంచోత్పత్తావప్రతిబంధాత్ సర్వంసర్వత్రోత్పద్యేత । అథోత్తరక్షణోత్పత్తిర్యావత్తావదవతిష్ఠతేపూర్వక్షణఇతి బ్రూయాత్, తతోయౌగపద్యంహేతుఫలయోస్స్యాత్। తథాపిప్రతిజ్ఞోపరోధఏవస్యాత్, క్షణికాస్సర్వేసంస్కారాఇతీయంప్రతిజ్ఞోపరుధ్యేత॥... ... ...*

౨౧॥ సూత్రంవ్యాఖ్యాతుం వృత్తంస్మారయతి ॥ క్షణభంగేతి । కింకార్యోత్పత్తిర్నిర్హేతుకాసహేతుకావా, ఆద్యేప్రతిజ్ఞాహానిరిత్యాహ ॥అథాసత్యేవేత్యాదినా॥ విషయకరణసహకారిసంస్కారాశ్చతుర్విధాహేతవస్తాన్ప్రతీత్యప్రాప్యచిత్తంరూపాదివిజ్ఞానంచైత్తాశ్చిత్తాత్మకాస్సుఖాదయశ్చజాయంతఇతిప్రతిజ్ఞార్థః। యథానీలవిజ్ఞానస్యనీలంవస్తు, ఆలంబనప్రత్యయోవిషయః, చక్షుఃకరణమధిపతిప్రత్యయః, సహకారిప్రత్యయఆలోకః, సమనంతరపూర్వ ప్రత్యయస్సంస్కారఇతిభేదః। ప్రతిజ్ఞాహానింపురుషదోషముక్త్వావస్తుదోషమప్యాహ॥నిర్హేతుకాయాంచేతి॥ సహేతుకత్వపక్షేఽన్వయికారణస్యమృదాదేః కార్యసహభావాపత్త్యాక్షణికత్వప్రతిజ్ఞాహానిరితిసూత్రశేషంవ్యాచష్టే॥ అథోత్తరక్షణేత్యాదినా॥ సమ్యక్క్రియంతఇతిసంస్కారాః ఆద్యంతవంతోభావాఇత్యర్థః॥ ... ...*

౨౨. ఏవమాద్యసూత్రాభ్యాంసముదాయోనిరస్తః, ఉత్తరసూత్రాభ్యాం కార్యకారణభావక్షణికత్వే నిరస్తే, సంప్రతితదభిమతంద్వివిధం వినాశం దూషయతి ॥ ప్రతిసంఖ్యేతి ॥ సంస్కృతముత్పాద్యం బుద్ధిబోధ్యం ప్రమేయమాత్రంత్రయాత్తుచ్ఛరూపాదన్యదిత్యర్థః । కింతత్త్రయంతదాహ ॥ తదపీతి॥ నిరుపాఖ్యంనిస్స్వరూపం, ప్రతీపా సంతంభావమసంతంకరోమీత్యేవంరూపాసంఖ్యాబుద్ధిఃప్రతిసంఖ్యా, తయానిరోధఃకస్యచిద్భావస్యభవతి, అబుద్ధిపూర్వకస్తుస్తంభాదీనాంస్వరసభంగురాణామిత్యాహ॥విపరీతఇతి॥ పరప్రక్రియాముక్త్వాసూత్రంవ్యాచష్టే॥ తేషామితి॥ భావాస్సంతానినః సంతానోనామ భావానాంహేతుఫలభావేన ప్రవాహస్తస్మిన్ సంతానేచరమక్షణఃక్షణాంతరంకరోతి నవా, ఆద్యేచరమత్వవ్యాఘాతః సంతానావిచ్ఛేదాత్, ద్వితీయేచరమస్యాసత్త్వప్రసంగః, అర్థక్రియాకారిత్వం సత్త్వమితి త

॥ సూ ॥ ౨౨॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥

అపిచవైనాశికాఃకల్పయంతి ‘ బుద్ధిబోధ్యంత్రయాదన్యత్ సంస్కృతంక్షణికంచే’తి । తదపిచత్రయంప్రతిసంఖ్యాఽప్రసంఖ్యా నిరోధావాకాశం చేత్యాచక్షతే । త్రయమపిచైతదవస్తుభావమాత్రం నిరుపాఖ్యమితిమన్యంతే । బుద్ధిపూర్వకఃకిలవినాశోభావానాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధోనామభాష్యతే తద్విపరీతోఽప్రతిసంఖ్యానిరోధః, ఆవరణాభావమాత్రమాకాశమితి । తేషామాకాశంపరస్తాత్ ప్రత్యాఖ్యాస్యతి, నిరోధద్వయమిదానీం ప్రత్యాచష్టే । ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధయోరప్రాప్తిరసంభవ ఇత్యర్థః।కస్మాదవిచ్ఛేదాత్। ఏతౌహిప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధౌసంతానగోచరౌవాస్యాతాంభావగోచరౌవా,నతావత్సంతానగోచరౌసంభవతః, సర్వేష్వపిసంతానేషు సంతానినామవిచ్ఛిన్నేన హేతుఫలభావేనసంతానవిచ్ఛేదస్యాసంభవాత్ । నాపిభావగోచరౌసంభవతః, నహిభావానాంనిరన్వయోనిరుపాఖ్యోవినాశస్సంభవతి, సర్వాస్వప్యవస్థాసుప్రత్యభిజ్ఞానబలేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదదర్శనాత్ । అస్పష్టప్రత్యభిజ్ఞాస్వప్యవస్థాసుక్వచిద్దృష్టేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదేనాన్యత్రాపితదనుమానాత్ । తస్మాత్ పరపరికల్పితస్యనిరోధద్వయస్యానుపపత్తిః ॥ ... ... *

॥ సూ. ॥ ౨౩ ॥ ఉభయథాచదోషాత్ ॥

యోఽయమవిద్యాదినిరోధఃప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాంతఃపాతీపరపరికల్పితఃససమ్యగ్జ్ఞానాద్వాసపరికరాత్స్యాత్ స్వయమేవవా, పూర్వస్మిన్ వికల్పేనిర్హేతుకవినాశాభ్యుపగమహానిప్రసంగః । ఉత్తరస్మింస్తుమార్గోపదేశానర్థక్యప్రసంగః।ఏవముభయథాపిదోషప్రసంగాదసమంజసమిదందర్శనమ్*

॥ సూ ॥ ౨౪ ॥ ఆకాశేచావిశేషాత్ ॥

యచ్చతేషామభిప్రేతంనిరోధద్వయమాకాశంచనిరుపాఖ్యమితి । తత్రనిరోధద్వయస్యనిరుపాఖ్యత్వంపురస్తాన్నిరాకృతం, ఆకాశస్యేదానీంనిరాక్రియతే । ఆకాశేచాయుక్తొనిరుపాఖ్యత్వాభ్యుపగమః

త్సిద్ధాంతాత్. చరమస్యాసత్త్వేపూర్వేషామప్యసత్త్వప్రసంగః అర్థక్రియాశూన్యత్వాత్, తస్మాత్సంతానస్య విచ్ఛేదాసంభవాన్నిరోధాప్రాప్తిరిత్యాహ ॥నతావదితి॥నద్వితీయఇత్యాహ॥నాపీతి॥ఘటకపాలచూర్ణాద్యవస్థాసుసేయంమృదితిప్రత్యభిజ్ఞానాదన్వయిభావస్యమృదాదేర్నాత్యంతికవినాశఇత్యర్థః । బీజస్యాంకురాదిషుప్రత్యభిజ్ఞానాదర్శనాదన్వయినోవిచ్ఛేదఇత్యతఆహ ॥అస్పష్టేతి॥ అంకురాదయోఽనుస్యూతాన్వయిభావస్థాఃకార్యత్వాద్ఘటాదివదిత్యన్వయ్యవిచ్ఛేదసిద్ధిరిత్యర్థః ॥ యస్మాద్భావానాంస్థాయిత్వంతస్మాత్ప్రతిక్షణంనిరోధాసంభవఇత్యుపసంహారః ॥ ... *

౨౩. అవిద్యాదీనాంప్రతిసంఖ్యానిరోధంతదభిమతందూషయతి ॥ఉభయథేతి॥ యమనియమాదయఃపరికరాఃసర్వందుఃఖంక్షణికమితిభావనోపదేశోమార్గోపదేశః ॥ ... ...*

౨౪. ఆగమప్రామాణ్యాదితి తత్రాకాశస్యకార్యత్వోక్త్యాఘటాదివద్వస్తుత్వంప్రసిద్ధ్యతీత్యర్థః ।నన్వాగమప్రామా

ణ్యేవిప్రతిపన్నాన్ సుగతాన్ ప్రత్యాకాశస్యవస్తుత్వంకథంసిద్ధ్యతీత్యతఆహ ॥ విప్రతిపన్నానితి ॥ శబ్దోవస్తునిష్ఠఃగుణత్వాద్గంధాదివదిత్యనుమానాదాకాశస్య వస్తుత్వం సిద్ధ్యతి పృథివ్యాద్యష్టద్రవ్యాణాం శ్రోత్రగ్రాహ్యగుణాశ్రయత్వాయోగాదిత్యర్థః । ఆకాశస్యభావస్వరూపత్వంప్రసాధ్యాభావస్వరూపత్వం దూషయతి ॥అపిచేతి॥ యథైకఘటసత్త్వేపిఘటసామాన్యాభావో నాస్తితథైకపక్షిసత్త్వేపిమూర్తద్రవ్యసామాన్యాభావాత్మకాకాశో నాస్త్యేవేతి పక్ష్యంతరసంచారోనస్యాదిత్యర్థః। దేశవిశేషావచ్ఛేదేనావరణాభావోఽస్తీత్యాశంక్యాభావావచ్ఛేదకదేశవిశేషఏవాకాశో నాభావఇత్యాహ॥యత్రేత్యాదినా॥పతిష్యతిపక్షీసంచరిష్యతీత్యర్థః॥ఆకాశస్యావస్తుత్వంస్వగ్రంథవిరుద్ధంచేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ కింసన్నిశ్రయఆశ్రయోఽస్యాఇతికింసన్నిశ్రయా అవస్తునశ్శశవిషాణస్యాశ్రయత్వాదర్శనాదితిభావః । వ్యాఘాతాం

ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధయోరివ వస్తుత్వప్రతిపత్తేరవిశేషాత్, ఆగమప్రామాణ్యాత్తావత్ ‘ఆత్మనఆకాశస్సంభూత’ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యఆకాశస్యచవస్తుత్వసిద్ధిఃవిప్రతిపన్నాన్ప్రతితుశబ్దగుణానుమేయత్వంవక్తవ్యం,గంధాదీనాంగుణానాంపృథివ్యాదివస్త్వాశ్రయత్వదర్శనాత్।అపిచావరణాభావమాత్రమాకాశమిచ్ఛతస్తవైకస్మిన్ సుపర్ణేపతత్యావరణస్యవిద్యమానత్వాత్ సుపర్ణాంతరస్యోత్పిత్సతోఽనవకాశత్వప్రసంగః । యత్రావరణాభావస్తత్ర పతిష్యతీతిచేత్, యేనావరణాభావోవిశేష్యతేతత్తర్హి వస్తుభూతమేవాకాశంస్యాన్నావరణాభావమాత్రం। అపిచావరణాభావమాత్రమాకాశంమన్యమానస్యసౌగతస్యస్వాభ్యుపగమవిరోధఃప్రసజ్యేత । సౌగతేహిసమయే ‘పృథివీభగవన్ కింసన్నిశ్రయే’త్యస్మిన్ ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహేపృథివ్యాదీనామంతే ‘వాయుఃకింసన్నిశ్రయ’ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం భవతి ‘వాయురాకాశసన్నిశ్రయ’ఇతి, తదాకాశస్యవస్తుత్వే నసమంజసంస్యాత్ తస్మాదప్యయుక్తమాకాశస్యావస్తుత్వం । అపిచనిరోధద్వయమాకాశంచత్రయమప్యేతన్నిరుపాఖ్యమవస్తునిత్యంచేతివిప్రతిషిద్ధం, నహ్యవస్తునోనిత్యత్వమనిత్యత్వంవాసంభవతి, వస్త్వాశ్రయత్వాద్ధర్మధర్మివ్యవహారస్య ధర్మధర్మిభావేహిఘటాదివద్వస్తుత్వమేవస్యాన్ననిరుపాఖ్యత్వం॥ ... ...

సూ॥౨౫॥అనుస్మృతేశ్చ॥

అపిచవైనాశికస్సర్వస్య వస్తునఃక్షణికతామభ్యుపయన్నుపలబ్ధురపిక్షణికతామభ్యుపేయాత్ నచసా సంభవతి, అనుస్మృతేః । అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పద్యమానంస్మరణమేవానుస్మృతిఃసాచోపలబ్ధ్యేకకర్తృకాసతీసంభవతి, పురుషాంతరోపలబ్ధేవిషయేపురుషాంతరస్యస్మృత్యదర్శనాత్ । కథంహ్యహమదోఽద్రాక్షమిదమిదానీంపశ్యామీతిచపూర్వోత్తరదర్శిన్యేకస్మిన్నసతిప్రత్యయస్స్యాత్। అపిచదర్శనస్మరణయోఃకర్తర్యేకస్మిన్ ప్రత్యక్షః ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయః సర్వస్యలోకస్య ప్రసిద్ధోఽహమదోఽద్రాక్షమిదంపశ్యామీతి । యదిహితయోర్భిన్నఃకర్తాస్యాత్ తతోఽహంస్మరామ్యద్రాక్షీదన్యఇతిప్రతీయాత్ నత్వేవంప్రత్యేతికశ్చిత్, యత్రైవంప్రత్యయస్తత్రదర్శనస్మరణయోర్భిన్నమేవ కర్తారంసర్వో

తరమాహ ॥అపిచేతి॥ధ్వంసాప్రతియోగిత్వాఖ్యోధర్మోనిత్యత్వంనాసతిసంభవతిధర్మిణోఽసత్త్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః ॥

౨౫. ఆత్మనఃక్షణికత్వందూషయతి॥అనుస్మృతేరితి॥అనుభవజన్యాస్మృతిరనుస్మృతిస్తస్యాఅనుభవసమానాశ్రయత్వాత్తదుభయాశ్రయాత్మనఃస్థాయిత్వమిత్యర్థః । క్షణికత్వేజ్ఞానద్వయానుసంధానంచనస్యాదిత్యాహ ॥ కథంహ్యహమితి॥ పూర్వదర్శనకర్తురద్రాక్షమితిస్మరణకర్త్రైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాత్మనఃస్థాయిత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ యోఽహమదఃపూర్వమద్రాక్షం సఏవాహమద్యతత్ స్మరామీతిప్రత్యభిజ్ఞానాకారో ద్రష్టవ్యః, ఇదంపశ్యామీతిజ్ఞానాంతరసంబంధకథనం యోఽహమద్రాక్షంసోఽహంపశ్యామీతిప్రత్యభిజ్ఞాంతరద్యోతనార్థం। విపక్షేబాధకమాహ॥యదిహీతి॥ద్రష్టృస్మర్త్రోర్భేదేఽహంస్మరామ్యన్యోఽద్రాక్షీదితిప్రతీతిస్స్యాదిత్యత్రదృష్టాంతమాహ॥ యత్రైవమితి ॥ ప్రత్యయమాహ॥

స్మరామీతి ॥ స్మరామ్యహమన్యోఽద్రాక్షీదితి ప్రత్యయో యత్ర తత్ర భిన్నమేవ కర్తారం లోకోఽవగచ్ఛతీత్యవివాద ఇత్య
ర్థః । ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞాయాం తాదృశభేదప్రత్యయస్య బాధకస్యాదర్శనాదాత్మస్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యాహ ॥ ఇహ
త్వహమదర్శమితి ॥ యథాగ్నేరౌష్ణ్యాదికం న బాధ్యతే కశ్చిత్ తథా నాహమద్రాక్షమితి పూర్వదర్శనం న నిహ్నూయత ఇత్యనేన బాధా
భావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రమేత్యుక్తం భవతి । తథా ద్రష్టృస్మర్త్రోరైక్యే సతి స్థాయిత్వం ఫలితమిత్యాహ ॥ తత్రైవం సతీతి ॥
క్షణద్వయసంబంధే ప్యాత్మనస్తృతీయక్షణే భంగోఽస్త్విత్యేవం వదంతం ప్రత్యాహ ॥ తథేతి ॥ వర్తమానదశామారభ్య
ఓత్తమాచ్ఛ్వాసాత్ ఆమరణాత్ అనంతరామనంతరాం స్వస్యైవ ప్రతిపత్తిమాత్మైకకర్తృకాం ప్రత్యభిజానన్నాజన్మన
శ్చ వర్తమానదశాపర్యంతమతీతాః ప్రతిపత్తీః స్వకర్తృకాః ప్రతిసందధానస్సన్నితి యోజనా । దీపజ్వాలాస్వివాత్మని
ప్రత్యభిజ్ఞానం సాదృశ్యదోషాదితి శంకతే ॥ సఇతి ॥ సాదృశ్యజ్ఞానస్య ధర్మప్రతియోగిజ్ఞానాధీనత్వాత్ స్థిరస్య జ్ఞాతురస
త్త్వాన్న సాదృశ్యజ్ఞానం సంభవతి సత్త్వే వాఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితి పరిహరతి ॥తమిత్యాదినా॥ స్యాదేతత్ న సాదృశ్యప్రత్య
యః పూర్వోత్తరవస్తుద్వయజ్ఞానజన్యస్తద్ద్వయసాదృశ్యావగాహీ, కింతర్హి కశ్చిదేష వికల్పః స్వాకారమేవ బాహ్యత్వే

లోకోఽవగచ్ఛతి, స్మరామ్యహమసావదోఽద్రాక్షీదితి । ఇహ త్వహమదోఽద్రాక్షమితి దర్శనస్మరణయో
ర్వైనాశికోఽప్యాత్మానమేవైకం కర్తారమవగచ్ఛతి, న నాహమిత్యాత్మనో దర్శనం నిర్వృత్తం నిహ్నుతే య
థాఽగ్నిరనుష్ణోఽప్రకాశ ఇతి వా । తత్రైవం సత్యేకస్య దర్శనస్మరణక్షణద్వయసంబంధే క్షణికత్వాభ్యు
పగమహానిరపరిహార్యా వైనాశికస్య స్యాత్, తథానంతరామనంతరామాత్మన ఏవ ప్రతిపత్తిం ప్రత్యభిజా
నన్నేకకర్తృకామోత్తమాదుచ్ఛ్వాసాదతీతాశ్చ ప్రతిపత్తీరాజన్మన ఆత్మైకకర్తృకాః ప్రతిసందధానః
కథం క్షణభంగవాదీ వైనాశికో నాపత్రపేత । స యది బ్రూయాత్ సాదృశ్యాదేతత్సంపద్యత ఇతి, తం ప్రతి
బ్రూయాత్ తేనేదం సదృశమితి ద్వయాయత్తత్వాత్సాదృశ్యస్య క్షణభంగవాదినః సదృశయోర్ద్వయో
ర్వస్తునోర్గ్రహీతురేకస్యాభావాత్ సాదృశ్యనిమిత్తం ప్రతిసంధానమితి మిథ్యాప్రలాప ఏవ స్యాత్, స్యా
చ్చేత్పూర్వోత్తరయోః క్షణయోస్సాదృశ్యస్య గ్రహీతైకస్తథా సత్యేకస్య క్షణద్వయావస్థానాత్ క్ష
ణికత్వప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత, తేనేదం సదృశమితి ప్రత్యయాంతరమేవేదం న పూర్వోత్తరక్షణద్వయగ్రహణని
మిత్తమితి చేన్న, తేనేదం సదృశమితి భిన్నపదార్థోపాదానాత్ । ప్రత్యయాంతరమేవ చేత్ సాదృశ్యవిష
యం స్యాత్, తేనేదం సదృశమితి వాక్యప్రయోగోఽనర్థకస్స్యాత్, సాదృశ్యమిత్యేవ ప్రయోగః ప్రా
ప్నుయాత్ । యదా హి లోకప్రసిద్ధః పదార్థః పరీక్షకైర్న పరిగృహ్యతే తదా స్వపక్షసిద్ధిః పరపక్షదోషో
వాఽభయమప్యుచ్యమానం పరీక్షకాణామాత్మనశ్చ యథార్థత్వేన న బుద్ధిసంతానమారోహతి, ఏవమేవై

ష విషయః కుర్వాణః క్షణాంతరాస్పర్శీ, అతో న స్థిరద్రష్ట్రపేక్షేతి శంకతే ॥ తేనేదమితి॥ అత్ర వక్తవ్యం, సాదృశ్యప్రత్య
యే తేనేదం సదృశమితి వస్తుత్రయం భాసతే న వేతి । నేతి వదతః స్వానుభవవిరోధః, కించార్థభేదాభావాత్ పదత్రయప్ర
యోగో న స్యాత్, తస్మాత్ పదత్రయేణ మిథస్సంసృష్టభిన్నార్థభానాదభానమసిద్ధమితి పరిహరతి॥ న తేనేతి॥ అథ భాసతే వ
స్తుత్రయం తచ్చ ప్రత్యయాభిన్నమేవ న బాహ్యమితి చేన్న, త్రయాణామేకప్రత్యయాభేదే మిథోఽప్యభేదాపత్తేః । ఇష్టాప
త్తిరితి బ్రువాణం విజ్ఞానవాదినం ప్రత్యాహ ॥ యదా హీతి ॥ వస్తుత్రయం జ్ఞేయం సాదృశ్యప్రత్యయాద్భిన్నం సర్వలోకప్రసి
ద్ధం తచ్చ నాంగీక్రియతే స్థాయిద్రష్ట్రప్రసంగభయేన తర్హి తత్తదాకారాణాం క్షణికవిజ్ఞానానాం మిథో వార్తానభిజ్ఞ
త్వాదేకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధానేకపక్షస్ఫురణాత్మకవిప్రతిపత్త్యసంభవాత్ స్వపక్షసాధనాదివ్యవహారో లుప్యేత, అతో
యథానుభవం జ్ఞానజ్ఞేయభేదోఽంగీకార్యః । తథా చ తేనేదం సదృశమితి బాహ్యార్థయోర్జ్ఞానపూర్వకం సాదృశ్యం జాన
త ఆత్మనః స్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యర్థః । నను సంత్యేవ బాహ్యార్థాః క్షణికస్వలక్షణా నిర్వికల్పకగ్రాహ్యాః, సవికల్పా
ధ్యవసేయాస్తు స్థాయిత్వసాదృశ్యాదయో బాహ్యాః కల్పితా అవభాసంతే, అతో విప్రత్త్యాది వ్యవహార ఇతి బాహ్యార్థ

వాదమాశంక్యనిరస్యతి॥ ఏవమేవేతి ॥ యత్ ప్రమాణసిద్ధంతదేవవక్తవ్యం । నహిక్షణికత్వే కించిత్ ప్రమాణమస్తి । నచేదానీంఘటఇతి ప్రత్యక్షమవర్తమానకాలాసత్త్వం ఘటస్యాగోచరయద్వర్తమానక్షణమాత్రసత్త్వ రూపేతక్షణికత్వే మానమితివాచ్యం । తస్య వర్తమానత్వమాత్రగోచరత్వేన కాలాంతరాసత్త్వాసిద్ధేః । నచయత్సత్ తత్ క్షణికమితివ్యాప్తిరస్తి, విద్యుదాదేరపిద్విత్రిక్షణస్థాయిత్వేనదృష్టాంతాభావాత్ ।నచస్థాయినమనుమాతారమంతరేణానుమానంసంభవతి తస్మాదనుమానసిద్ధ్యర్థంక్షణికత్వత్యాగఇతి శ్రద్ధేయవచనఇత్యర్థః। కించసాదృశ్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయాందోషతయానిమిత్తంవిషయతయావా, ఆద్యేపిస్వరూపసత్ జ్ఞాతంవా, నాద్యః, మందాంధకారేశుక్తిమాత్రగ్రహేశైవత్యాజ్ఞానేపిరూప్యాభేదభ్రమాపత్తేః । నద్వితీయః, స్థాయిజ్ఞాతారంవినాతజ్జ్ఞానాసంభవస్యోక్తత్వాత్ । నాపివిషయతయానిమిత్తమిత్యాహ ॥నచేతి॥ సోఽహమిత్యుల్లేఖాత్తేనాహంసదృశఇత్యనుల్లేఖాదిత్యర్థః । సోఽహమితిప్రత్యభిజ్ఞాయాభ్రమత్వంనిరస్యసంశయత్వంనిరస్యతి ॥భవేదితి॥ జడార్థేప్రత్యభిజ్ఞాతెపిబాధసంభావనయాసంశయఃకదాచిత్స్యాన్నాత్మనీత్యర్థః । అసందిగ్ధావిపర్యస్తప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదాత్మక్షణికత్వమతమత్యంతాసంగతమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ... ※

షోఽర్థఇతినిశ్చితంయత్తదేవవక్తవ్యం, తతోఽన్యదుచ్యమానంబహుప్రలాపిత్వమాత్మనఃకేవలం ప్రఖ్యాపయేత్ । నచాయంసాదృశ్యాత్సంవ్యవహారోయుక్తః, తద్భావావగమాత్తత్సదృశభావానవగమాచ్చ । భవేదపికదాచిద్బాహ్యవస్తునివిప్రలంభసంభవాత్ తదేవేదంస్యాత్తత్సదృశంవేతిసందేహః, ఉపలబ్ధరితుసందేహోపినకదాచిద్భవతిసఏవాహంస్యాంతత్సదృశోవేతి, యఏవాహంపూర్వేద్యురద్రాక్షంసఏవాహమద్యస్మరామీతినిశ్చితాత్తద్భావోపలంభాత్, తస్మాదప్యనుపపన్నోవైనాశికసమయః॥......※

※ సూ. ॥ ౨౬ ॥ నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥ ※

ఇతశ్చానుపపన్నోవైనాశికసమయః, యతఃస్థిరమనుయాయికారణమనభ్యుపగచ్ఛతామభావాద్భావోత్పత్తిరిత్యేతదాపద్యేత।దర్శయంతిచాభావాద్భావోత్పత్తిం 'నానుపమృద్యప్రాదుర్భావా'దితి। వినష్టాద్ధికిలబీజాదంకురఉత్పద్యతే, తథావినష్టాత్ క్షీరాద్దధిమృత్పిండాచ్చఘటః,కూటస్థాచ్చేత్కారణాత్కార్యముత్పద్యేత, అవిశేషాత్సర్వంసర్వతఉత్పద్యేత । తస్మాదభావగ్రస్తేభ్యోబీజాదిభ్యోఽంకురాదీనాముత్పద్యమానత్వాదభావాద్భావోత్పత్తిరితిమన్యంతే।తత్రేదముచ్యతే, నాసతోఽదృష్టత్వాదితి।నాభావాద్భావఉత్పద్యతే, యద్యభావాద్భావఉత్పద్యేత,అభావత్వావిశేషాత్కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽనర్థకస్స్యాత్ । నహిబీజాదీనాముపమృదితానాంయోఽభావస్తస్యశశవిషాణాదీనాంచనిస్స్వభావత్వావిశేషాదభావత్వేకశ్చిద్విశేషోఽస్తి యేనబీజాదేవాంకురోజాయతే క్షీరాదేవదధీత్యేవంజాతీయకఃకారణవిశేషాభ్యుపగమోఽర్థవాన్స్యాత్ । నిర్విశేషస్యత్వభావస్యకారణత్వాభ్యుపగమేశశవిషాణాది

౨౬॥అభావశ్శశవిషాణవదత్యంతాసన్నిత్యంగీకృత్య మృదాదినాశాదసతోఘటాదికం జాయతఇతి సుగతాపదంతితద్దూషయతి ॥ నాసతఇతి॥నకేవలంబలాదాపాద్యతేకింతుస్వయందర్శయంతిచ ।ద్వానఖాప్రకృతమర్థంగమయతః। మృదాదికముపమృద్యఘటాదేఃప్రాదుర్భావాదితి, ఇమమర్థమాహ ॥వినష్టాద్ధీతి॥ కారణవినాశాత్ కార్యజన్మేత్యత్రయుక్తిమాహ ॥కూటస్థాదితి॥ వినాశశూన్యాన్నిత్యాదిత్యర్థః। నిత్యస్యనిరతిశయస్యకార్యశక్తత్వేతత్కార్యాణిసర్వాణ్యేకస్మిన్నేవక్షణేస్యుస్తథాచోత్తరక్షణేకార్యాభావాదసత్త్వాపత్తిః । నచసహకారికృతాతిశయక్రమాత్ కార్యక్రమఇతియుక్తం అతిశయస్యాతిశయాంతరాపేక్షాయామనవస్థానాత్ అనపేక్షాయాం కార్యస్యాప్యతిశయానపేక్షత్వేన సహకారివైయర్థ్యాత్ తస్మాన్నస్థాయిభావాత్కార్యజన్మేత్యర్థః । క్షణికభావస్యహేతుత్వముత్తరోత్పాదేచేత్యత్రనిరస్తం। అభావస్యహేతుత్వనిరాసార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తత్రేదమితి॥యదిబీజాభావస్యాభావాంతరాద్విశేషస్స్యాత్తదావిశేషవదభావద్వారాబీజాదేవాంకురఇతిలౌకికానామభ్యుపగమోఽర్థవాన్స్యాన్నసోఽస్తీత్యాహ ॥యేనేతి॥ సూ

త్రం యోజయతి ॥ నిర్విశేషస్యేతి ॥ శశవిషాణాదేః కార్యకారిత్వస్యాదృష్టత్వాన్నాభావస్యాసతో హేతుత్వమిత్యర్థః । అస్త్వభావస్యాపి విశేష ఇత్యత ఆహ ॥ యదీతి ॥ అభావస్య హేతుత్వేఽతిప్రసంగ ఇతి తర్కముక్త్వాఽనుమానమాహ ॥ నాపీతి ॥ అభావో న హేతురసత్త్వాత్సమ్మతవదిత్యర్థః । అభావో న ప్రకృతిః కార్యాననన్వితత్వాత్ యథా శరావాద్యనన్వితస్తంతుర్న శరావాదిప్రకృతిరితి తర్కపూర్వకమాహ ॥ అభావాచ్చేతి ॥ అతోఽన్వితత్వాన్మృదాదిర్భావ ఏవ ప్రకృతిరిత్యాహ ॥ మృదితి ॥ స్థాయినః కారణత్వాయోగముక్తమనూద్య దూషయతి యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ అనుభవబలాత్ స్థిరభావానామేవ సహకారిసన్నిధిక్రమేణ కార్యక్రమహేతుత్వమంగీకార్యం, న చ శక్తస్య సహకార్యపేక్షా న యుక్తేతి వాచ్యం, యతోఽశక్తస్యాపి నాపేక్షేత్యసహకారివిశ్వం స్యాత్ । తతస్సువర్ణాదౌ స్వతోఽతిశయశూన్యేఽగ్నితాపాదిసహకారికృతాతిశ

భ్యోఽప్యంకురాదయో జాయేరన్, న చైవం దృశ్యతే। యది పునరభావస్యాపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యేతోత్పలాదీనామివ నీలత్వాదిః తతో విశేషవత్త్వాదేవాభావస్య భావత్వముత్పలాదివత్ ప్రసజ్యేత, నాప్యభావః కస్యచిదుత్పత్తిహేతుస్స్యాత్, అభావత్వాదేవ శశవిషాణాదివత్ । అభావాచ్చ భావోత్పత్తావభావాన్వితమేవ సర్వం కార్యం స్యాత్, నైవం దృశ్యతే సర్వస్య వస్తునః స్వేన స్వేన రూపేణ భావాత్మనైవోపలభ్యమానత్వాత్ । న చ మృదన్వితాశ్శరావాదయో భావాస్తంత్వాదివికారాః కేనచిదభ్యుపగమ్యంతే । మృద్వికారానేవ తు మృదన్వితాన్ భావాన్ లోకః ప్రత్యేతి । యత్తూక్తం స్వరూపోపమర్దమంతరేణ కస్యచిత్కూటస్థస్య వస్తునః కారణత్వానుపపత్తేరభావాద్భావోత్పత్తిర్భవితుమర్హతీతి, తద్దురుక్తం, స్థిరస్వభావానామేవ సువర్ణాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం రుచకాదికారణభావదర్శనాత్, యేష్వపి బీజాదిషు స్వరూపోపమర్దో లక్ష్యతే తేష్వపి నాసావుపమృద్యమానా పూర్వావస్థా ఉత్తరావస్థాయాః కారణమభ్యుపగమ్యతే, అనుపమృద్యమానానామేవానుయాయినాం బీజాద్యవయవానామంకురాదికారణభావాభ్యుపగమాత్, తస్మాదసద్భ్యశ్శశవిషాణాదిభ్యః సదుత్పత్త్యదర్శనాత్ సద్భ్యశ్చ సువర్ణాదిభ్యస్సదుత్పత్తిదర్శనాత్ అనుపపన్నోఽయమభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః । అపి చ చతుర్భ్యశ్చిత్తచైత్తా ఉత్పద్యంతే పరమాణుభ్యశ్చ భూతభౌతికలక్షణస్సముదాయ ఉత్పద్యత ఇత్యభ్యుపగమ్య పునరభావాద్భావోత్పత్తిం కల్పయద్భిరభ్యుపగమమపహ్నువానైర్వైనాశికైస్సర్వో లోక ఆకులీక్రియతే ॥ ... ...*

సూ. ॥ ౨౬ ॥ ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః ॥

యది చాభావాద్భావోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యేత ఏవం సత్యుదాసీనానామనీహమానానామపి జనానామభిమతసిద్ధిస్స్యాత్, అభావస్య సులభత్వాత్ । కృషీవలస్య క్షేత్రకర్మణ్యప్రయతమానస్యాపి సస్యనిష్పత్తిస్స్యాత్, కులాలస్య చ మృత్సంస్క్రియాయామప్రయతమానస్యాప్యమత్రోత్పత్తిః । తంతువాయస్యాపి తంతూనతన్వానస్యాపి తన్వానస్యేవ వస్త్రలాభః స్వర్గాపవర్గయోశ్చ న కశ్చిత్కథంచిత్ సమీ

యక్రమాద్రుచకాదికార్యక్రమః । న చాతిశయస్యాతిశయాంతరానపేక్షత్వే కార్యస్యాప్యనపేక్షేతి వాచ్యం । పటస్య మృదనపేక్షత్వే కార్యత్వావిశేషాత్ ఘటస్యాపి మృదనపేక్షాప్రసంగాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపేక్షా సహకారిష్వపి తుల్యా। యదుక్తం కార్యాభావదశాయాం కారణస్యాసత్త్వాపత్తిరితి తన్న, అకారణస్యాపి బాధాభావేన సత్త్వోపపత్తేః, న హ్యర్థక్రియాకారిత్వమేవ సత్త్వం అసతస్తదయోగేన సత్త్వస్య తతో భేదాత్ సతో హ్యర్థక్రియాకారిత్వం నాసతః, అతః కారణతావచ్ఛేదకమబాధితస్వరూపాత్మకత్వం సత్త్వం కారణత్వాద్భిన్నమేవ, తస్మాదనుస్యూతస్థిరభావానాం హేతుత్వముపపన్నమితి భావః । పూర్వాపరవిరోధమప్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ... ... *

౨౬. అభావాదుత్పత్తౌ శశవిషాణాదప్యుత్పత్తిస్స్యాదిత్యుక్తం, అతిప్రసంగాంతరమాహ ॥ ఉదాసీనానామితి ॥ అనీహ

మానానాంప్రయత్నశూన్యానాం. అమత్రంఘటాదిపాత్రం, తన్వానస్యవ్యాపారయతః। తస్మాద్భ్రాంతిమూలేనక్షణికబాహ్యార్థవాదేన కూటస్థనిత్యబ్రహ్మసమన్వయస్యానవిరోధఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...❁

౨౮. ❁నాభావఉపలబ్ధేః❁॥అఖండనిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానంబాహ్యార్థాపాదానంవదతాం వేదాంతినాంమతంభిన్నంసాకారంక్షణికంవిజ్ఞానం, నతతోఽన్యోఽర్థోఽస్తీతియోగాచారమతేనవిరుధ్యతేనవేతి తన్మతసమానభ్రాంతిమూలత్వాఖ్యాంసంగతిమ్, పూర్వోక్తబాహ్యార్థవాదనిరాసముపజీవ్య పూర్వపక్షమాహ ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌఫలం । నన్వేకస్యసుగతాగమస్యకథంబాహ్యార్థసత్త్వాసత్త్వయోస్తాత్పర్యం విరోధాదిత్యాశంక్యాధికారిభేదాదవిరోధఇతివదన్ విజ్ఞానవాదినస్సుగతాభిప్రాయజ్ఞత్వేనమందాధికారిభ్యోబాహ్యార్థవాదిభ్యః శ్రైష్ఠ్యమాహ॥ కేషాంచిదితి॥ఉక్తంచధర్మకీర్తినా 'దేశనాలోకనాథానాంసత్త్వాశయవశానుగే'తి । సుగతానాముపదేశశ్శిష్యమత్యనుసారేణేత్యర్థః । నన్వసతిబాహ్యార్థేమానమేయవ్యవహారఃకథంతత్రాహ॥తస్మిన్నితి॥విజ్ఞానమేవకల్పితనీలాద్యాకారత్వేనప్రమేయం, భానాత్మనామానఫలం, శక్త్యాత్మనామానం, శక్త్యాశ్రయత్వాకారేణప్రమాతే,తిభేదక

హేత నత్వైతద్యుజ్యతేఽభ్యుపగమ్యతేవా కేనచిత్, తస్మాదనుపపన్నోఽయమభావాద్యుత్పత్త్యభ్యుపగమః ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౨౮ ॥ నాభావఉపలబ్ధేః ॥ ❁

ఏవంబాహ్యార్థవాదమాశ్రిత్యసముదాయాప్రాప్త్యాదిషు దూషణేషూద్భావితేషువిజ్ఞానవాదీబౌద్ధఇదానీంప్రత్యవతిష్ఠతే । కేషాంచిత్కిలవినేయానాంబాహ్యవస్తున్యభినివేశమాలక్ష్యతదనురోధేనబాహ్యార్థవాదప్రక్రియేయంవిరచితా, నాసౌసుగతాభిప్రాయః, తస్యతువిజ్ఞానైకస్కంధవాదఏవాభిప్రేతః,తస్మింశ్చవిజ్ఞానవాదే బుద్ధ్యారూఢేన రూపేణాంతస్థఏవప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహారస్సర్వఉపపద్యతే సత్యపిబాహ్యేఽర్థేబుద్ధ్యారోహమంతరేణప్రమాణాదివ్యవహారానవతారాత్।కథంపునరవగమ్యతే అంతస్థఏవాయంసర్వవ్యవహారోనవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తోబాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి తదసంభవాదిత్యాహ।సహిబాహ్యోఽర్థోఽభ్యుపగమ్యమానః పరమాణవోవాస్యుస్తత్సమూహోవా స్తంభాదయః, తత్రనతావత్పరమాణవః స్తంభాదిప్రత్యయపరిచ్ఛేద్యాభవితుమర్హంతిపరమాణ్వాభాసజ్ఞానానుత్పత్తేః,నాపితత్సమూహాస్స్తంభాదయస్తేషాంపరమాణుభ్యోఽన్యత్వానన్యత్వాభ్యాంనిరూపయితుమశక్యత్వాత్ । ఏవంజాత్యాదీనపిప్రత్యాచక్షీత।అపిచానుభవమాత్రేణసాధారణాత్మనోజ్ఞానస్యజాయమానస్యాయోఽయంప్రతివిషయంపక్షపాతః స్తంభజ్ఞానంకుడ్యజ్ఞానంఘటజ్ఞానంపటజ్ఞానమితి,నాసౌజ్ఞానగతంవిశేషమంతరేణోపపద్యతఇత్యవశ్యంవిషయసారూప్యంజ్ఞానస్యాంగీకర్తవ్యం।అంగీకృతేచతస్మిన్విషయాకారస్యజ్ఞానేనైవావరుద్ధత్వాదపార్థికార్థసద్భావకల్పనా । అపిచసహోపలంభనియమాదభేదోవిషయవిజ్ఞానయో

ల్పనయావ్యవహారఇత్యర్థః। ముఖ్యఏవభేదఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥సత్యపీతి॥ నహిబుద్ధ్యనారూఢస్యనీలాదేఃప్రమేయత్వవ్యవహారోఽస్తి, అతోబుద్ధ్యారూఢాకారఏవప్రమేయంనబాహ్యమిత్యర్థః, బాహ్యార్థాసత్త్వేప్రశ్నపూర్వకంయుక్తీరుపన్యస్యతి ॥ కథమిత్యాదినా । జ్ఞేయంజ్ఞానాతిరేకేణాసత్ తదతిరేకేణాసంభవాన్నరశృంగవదిత్యాహ ॥ తదసంభవాదితి ॥ అసంభవంవివృణోతి ॥ సహీతి ॥ పరమాణవశ్చేదేకస్థూలస్తంభఇతిజ్ఞానంనస్యాత్ సమూహస్త్వసన్నిత్యర్థః అవయవ్యభావేపిజాత్యాదయోబాహ్యార్థాస్స్యుస్తత్రాహ॥ఏవమితి॥జాతిగుణకర్మణాంధర్మిణస్సకాశాదభేదేఽత్యంతభేదేవాధర్మివద్ధర్మ్యంతరవచ్చనధర్మధర్మిభావః భేదాభేదౌచవిరుద్ధావితినసంతిజాత్యాద్యర్థాఇత్యర్థః । కించజ్ఞానస్యజ్ఞేయసారూప్యరూపవిశేషసంబంధాభావే సర్వవిషయత్వాపత్తేర్విశేషోఽంగీకార్యః తథాచ జ్ఞానగతవిశేషస్యైవజ్ఞానేనవిషయీకరణాన్నబాహ్యార్థసిద్ధిర్మానాభావాద్గౌరవాచ్చేత్యాహ ॥అపిచేతి॥ పక్షపాతోవిషయవిశేషవైశిష్ట్యవ్యవహారః । కించజ్ఞేయంజ్ఞానాభిన్నంజ్ఞానోపలంభక్షణనియతోపలంభగ్రాహ్యత్వాత్ జ్ఞానవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ జ్ఞానార్థయోర్వా

స్తవభేదేపి సహోపలంభనం స్యాత్ గ్రాహ్యగ్రాహకభావాదిత్యత ఆహ ॥ నచైతదితి॥ క్షణికజ్ఞానస్యార్థేన సంబంధహేత్వభావాన్న గ్రాహ్యగ్రాహకభావ ఇత్యర్థః । కించ జాగ్రద్విజ్ఞానం నబాహ్యాలంబనం విజ్ఞానత్వాత్ స్వప్నాదివిజ్ఞానవదిత్యాహ ॥ స్వప్నేతి॥ విజ్ఞానానాం వైచిత్ర్యానుపపత్తిబాధితమనుమానమితి శంకతే॥ కథమితి ॥ అన్యథోపపత్త్యా పరిహరతి॥ వాసనేతి॥ అనాదిసంతానాంతర్గతం పూర్వపూర్వజ్ఞానమేవ వాసనా, తద్వశాదనేకక్షణ వ్యవధానేపి నీలాద్యాకారకజ్ఞానవైచిత్ర్యం భవతి, యథా బీజవాసనయా కార్పాసరక్తత్వం తద్వదిత్యర్థః । ఉభయవాదిసమ్మతత్వాచ్చ వాసనా ఏవ జ్ఞానవైచిత్ర్యహేతవో న బాహ్యార్థా ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదస్య మానమూలత్వాత్తే

రాపతతి, నహ్యనయోరేకస్యానుపలంభేఽన్యస్యోపలంభోఽస్తి, నచైతత్ స్వభావవివేకేయుక్తం ప్రతిబంధకారణాభావాత్, తస్మాదప్యర్థాభావః । స్వప్నాదివచ్చేదం ద్రష్టవ్యం, యథాహి స్వప్నమాయామరీచ్యుదకగంధర్వనగరాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన గ్రాహ్యగ్రాహకాకారా భవంతి ఏవం జాగరితగోచరా అపి స్తంభాదిప్రత్యయా భవితుమర్హంతీత్యవగమ్యతే ప్రత్యయత్వావిశేషాత్ । కథం పునరసతి బాహ్యార్థే ప్రత్యయవైచిత్ర్యముపపద్యేత, వాసనావైచిత్ర్యాదిత్యాహ । అనాదౌ హి సంసారే బీజాంకురవద్విజ్ఞానానాం వాసనానాం చాన్యోన్యనిమిత్తనైమిత్తికభావేన వైచిత్ర్యం న విప్రతిషిధ్యతే । అపి చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనానిమిత్తమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమిత్యవగమ్యతే, స్వప్నాదిష్వంతరేణాప్యర్థం వాసనానిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్యోభాభ్యామప్యావాభ్యామభ్యుపగమ్యమానత్వాత్ అంతరేణ తు వాసనామర్థనిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్య మయాఽనభ్యుపగమ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్యభావో బాహ్యస్యార్థస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । నాభావ ఉపలబ్ధేరితి । న ఖల్వభావో బాహ్యస్యార్థస్యాధ్యవసాతుం శక్యతే, కస్మాదుపలబ్ధేః । ఉపలభ్యతే హి ప్రతిప్రత్యయం బాహ్యోఽర్థః స్తంభః కుడ్యం ఘటః పట ఇతి, నచోపలభ్యమానస్యైవాభావో భవితుమర్హతి । యథా హి కశ్చిద్భుంజానో భుజిసాధ్యాయాం తృప్తౌ స్వయమనుభూయమానాయామేవం బ్రూయాత్ నాహం భుంజే న వా తృప్యామీతి తద్వదింద్రియసన్నికర్షేణ స్వయముపలభమాన ఏవ బాహ్యమర్థం నాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి బ్రువన్కథముపాదేయవచనః స్యాత్ । నను నాహమేవం బ్రవీమి న కంచిదర్థముపలభ ఇతి, కింతూపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభ ఇతి బ్రవీమి। బాఢమేవం బ్రవీషి నిరంకుశత్వాత్తే తుండస్య న తు యుక్త్యుపేతం బ్రవీషి, యత ఉపలబ్ధివ్యతిరేకోఽపి బలాదర్థస్యాభ్యుపగంతవ్య ఉపలబ్ధేరేవ । న హి కశ్చిదుపలబ్ధిమేవ స్తంభః కుడ్యం చేత్యుపలభతే, ఉపలబ్ధివిషయత్వేనైవ తు స్తంభకుడ్యాదీన్సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే । ఇతశ్చైవమేవ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే యత్ప్రత్యాచక్షాణా అపి బాహ్యమర్థమేవమాచక్షతే యదంతర్జ్ఞేయరూపం తద్బహిర్వదవభాసత ఇతి, తేపి హి సర్వలోకప్రసిద్ధాం బహిరవభాసమానాం సంవిదం ప్రతిలభమానాః ప్రత్యాఖ్యాతుకామాశ్చ బాహ్యమర్థం బహిర్వదితి వత్కారం కుర్వంతి ఇతరథా హి కస్మాద్బహిర్వదితి బ్రూయుః । న హి విష్ణుమిత్రో వంధ్యాపుత్రవదవభాసత ఇతి కశ్చిదాచక్షీత। తస్మాద్యథానుభవం తత్త్వమభ్యుపగచ్ఛద్భిర్బహిరేవావభాసత ఇతి యుక్తమభ్యుపగం

నసిత్యవిజ్ఞానవాదో విరుద్ధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ నాభావ ఇత్యాదినా ॥ కిం బాహ్యార్థస్యానుపలబ్ధేరభావః ఉత జ్ఞానాద్భేదేనానుపలబ్ధేః, నాద్య ఇత్యుక్తం ఉపలబ్ధేరితి ॥ ద్వితీయం శంకతే॥ నను నాహమితి॥ జ్ఞానజ్ఞేయయోర్విషయవిషయిభావేన భేదస్యసాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమభేదాభిధానమిత్యాహ ॥ బాఢమిత్యాదినా ॥ త్వద్వచనాదపి జ్ఞానాద్బహిష్ఠ్యర్థం జనా భేదేనైవోపలభంత ఇత్యాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ బాహ్యార్థస్యాత్యంతాసత్త్వే ప్రత్యక్షోపలంభాయోగాత్ దృష్టాంతత్వాసంభవాచ్చ బహిర్వచ్ఛబ్దో న స్యాదిత్యాహ ॥ ఇతరథేతి॥ అబాధితభేదానుభవాదేవకారో యుక్తో న వత్కార ఇత్యాహ॥ తస్మాదితి ॥ జ్ఞేయార్థో జ్ఞానాతిరేకేణాసన్న సంభవాదిత్యుక్తబాధాద్వత్కారణమితి శంక

తే ॥ నస్వితి ॥ కోఽసావసంభవః అసత్త్వంవా అసత్త్వనిశ్చయోవా అయుక్తత్వంవా ఉత్కటకోటికసంశయాత్మకసంభవస్యాభావోవా। నాద్యః, సాధ్యాభేదాత్ । నద్వితీయః, స్థూలౌఘటస్తంభావితిసమూహాలంబనేస్థూలత్వద్విత్వఘటత్వస్తంభత్వరూపవిరుద్ధధర్మవతోరర్థయోరస్థూలాదేకస్మాద్ద్వయావగాహివిజ్ఞానాద్భేదసత్త్వనిశ్చయేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యాహ ॥ నాయంసాధురితి ॥ సంభవస్సత్తానిశ్చయః ప్రమాణాధీనః అసంభవోఽసత్త్వనిశ్చయఃప్రమాణాభావాధీనః।నవైపరీత్యమితివ్యవస్థామేవస్ఫుటయతి ॥ యద్ధీతి ॥ ఉక్తవ్యవస్థాయాః ఫలంబాహ్యార్థస్యప్రత్యక్షాదిభిస్సంభవం వదన్నేవతృతీయందూషయతి॥ఇహేతి॥ప్రమాణనిశ్చితబాహ్యార్థస్య స్తంభాదేఃపరమాణుభ్యోభేదాభేదవికల్పేనాయుక్తత్వమాత్రేణాసత్త్వనిశ్చయోనయుక్తః త్వత్పక్షేప్యయుక్తత్వస్య తుల్యత్వాత్, నహ్యస్థూలస్యైకస్యవిజ్ఞానస్యస్థూలానేకసమూహాలంబనవిషయాభేదోయుక్తఃస్థూలత్వానేకత్వప్రసంగాత్, నచేష్టాపత్తిః సమూహాలంబనోచ్ఛేదేవిజ్ఞానానాంమిథోవార్తానభిజ్ఞతయావిషయద్విత్వాదివ్యవహారలోపాపత్తేః, తస్మాదయుక్తత్వేపియథానుభవంవ్యవహారయోగ్యోఽర్థఃస్వీకార్యః । నచతుర్థః, నిశ్చితేతాదృశసంభవస్యానుపయోగాత్తస్యక్వచిత్ప్రమాణప్ర

తుం నతుబహిర్వదవభాసత ఇతి । నను బాహ్యస్యార్థస్యాసంభవాద్బహిర్వదవభాసత ఇత్యధ్యవసితం। నాయంసాధురధ్యవసాయోయతఃప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వకౌ సంభవాసంభవావవధార్యేతే నపునస్సంభవాసంభవపూర్వికే ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ । యద్ధిప్రత్యక్షాదీనామన్యతమేనాపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తత్సంభవతి, యత్తునకేనచిదపిప్రమాణేనోపలభ్యతే తన్నసంభవతి । ఇహతుయథాస్వం సర్వైరేవ ప్రమాణైర్బాహ్యోఽర్థ ఉపలభ్యమానః కథంవ్యతిరేకావ్యతిరేకాది వికల్పైర్నసంభవతీత్యుచ్యేత, ఉపలబ్ధేరేవ। నచజ్ఞానస్యవిషయసారూప్యాద్విషయనాశోభవతి, అసతివిషయేవిషయసారూప్యానుపపత్తేః బహిరుపలబ్ధేశ్చవిషయస్య, అతఏవసహోపలంభనియమోఽపి ప్రత్యయవిషయయోరుపాయోపేయభావహేతుకోనాభేదహేతుక ఇత్యవగంతవ్యం । అపిచఘటజ్ఞానంపటజ్ఞానమితివిశేషణయోరేవఘటపటయోర్భేదో నవిశేష్యస్యజ్ఞానస్య, యథాశుక్లోగౌః కృష్ణోగౌరితిశౌక్ల్యకార్ష్ణ్యయోరేవభేదోనగోత్వస్య, ద్వాభ్యాంచభేదఏకస్యసిద్ధోభవతి, ఏకస్మాచ్చద్వయోః, తస్మాదర్థజ్ఞానయోర్భేదః తథాఘటదర్శనంఘటస్మరణమిత్యత్రాపిప్రతిపత్తవ్యం, అత్రాపిహివిశేష్యయోరేవ దర్శనస్మరణయోర్భేదోనవిశేషణస్యఘటస్య, యథాక్షీరగంధఃక్షీరరసఇతి విశేష్యయోరేవగంధరసయోర్భేదోన విశేషణస్యక్షీరస్య తద్వత్ । అపిచద్వయోర్విజ్ఞానయోః పూర్వోత్తరకాలయోః స్వసంవేదనేనైవోపక్షీణయోరితరేతరగ్రాహ్యగ్రాహకత్వానుపపత్తిః, తతశ్చ విజ్ఞానభేద ప్రతిజ్ఞాక్షణికత్వాదిధర్మప్రతిజ్ఞాస్వలక్ష

వృత్తేఃపూర్వాంగత్వాదితిభావః।యచ్చోక్తంజ్ఞానగతార్థసారూప్యస్యైవజ్ఞానాలంబనత్వోపపత్తేర్బహిరర్థాభావ ఇతి తత్రాహ ॥ నచేతి ॥ యత్తుగౌరవముక్తంతన్నదూషణంప్రామాణికత్వాదిత్యాహ॥ బహిరితి॥యతఏవజ్ఞానార్థయోర్భేదః సర్వలోకసాక్ష్యనుభవసిద్ధః, అతఏవసహోపలంభనియమోపి నాభేదసాధకఇత్యాహ ॥ అతఏవేతి॥ యథాచాక్షుషద్రవ్యరూపస్యాలోకోపలంభనియతోపలబ్ధికత్వేపి నాలోకాభేదః, తథాఽర్థస్యనజ్ఞానాభేదః, భేదేపిగ్రాహ్యగ్రాహకభావేననియమోపపత్తేః । నచజ్ఞానస్యక్షణికత్వాత్ స్వభిన్నగ్రాహ్యసంబంధాయోగః స్థాయిత్వాదితిభావః। విజ్ఞానమనేకార్థేభ్యోభిన్నమేకత్వాద్గోత్వవదితిసత్ప్రతిపక్షమాహ ॥అపిచేతి॥ నచహేత్వసిద్ధిఃజ్ఞానంజ్ఞానమిత్యేకాకారప్రతీతేః జ్ఞానైక్యనిశ్చయాత్ । నచసాజాతివిషయావ్యక్తిభేదానిశ్చయాదిత్యాహ ॥నవిశేష్యస్యేతి॥ ఘటాదేశ్చైతస్మాద్భేదముక్త్వావృత్తిజ్ఞానాద్భేదమాహ ॥తథేతి॥ ఘటోద్వాభ్యాంభిన్నఃఏకత్వాత్ క్షీరవదిత్యర్థః ।జ్ఞానభిన్నార్థానంగీకారేస్వశాస్త్రవ్యవహారలోపంబాధకమాహ ॥అపిచేతి ॥ క్రమికయోఃస్వప్రకాశయోఃక్షణికజ్ఞానయోర్మిథోగ్రాహ్యత్వమయుక్తమనభ్యుపగతంచ, తథాచ తయోర్భేదప్రతిజ్ఞానయుక్తాధర్మిప్రతియోగినోర్మిథః పరేణచాగ్రహణ భేద

గ్రహాయోగాత్, తథాచ తయోర్భేదగ్రాహకస్థాయ్యాత్మా తద్భిన్న ఏష్టవ్యః । ఏవం పక్షసాధ్యహేతుదృష్టాంతభేదాభావే ఇదం క్షణికమసదితి ప్రతిజ్ఞానయుక్తా । సర్వతో వ్యావృత్తం వ్యక్తిమాత్రం స్వలక్షణమనేకానుగతం సామాన్యమతద్వ్యావృత్తిరూపమితి ప్రతిజ్ఞానయుక్తా, సర్వానేకార్థానాం జ్ఞానమాత్రత్వేన మిథః పరేణవాదుర్జ్ఞానత్వాత్ ఉత్తరనీలజ్ఞానం వాస్యం పూర్వనీలజ్ఞానం వాసకమితి ప్రతిజ్ఞా స్యయుక్తా, తయోర్భిన్నస్య జ్ఞాతురభావాత్ । కించావిద్యోపప్లవో విద్యాసంసర్గః, తేన నీలమితి సద్ధర్మః, నరవిషాణమిత్యసద్ధర్మః, అమూర్తమితి సదసద్ధర్మః, సతో విజ్ఞానస్యాసతో నరవిషాణస్య చామూర్తత్వాదితి ప్రతిజ్ఞా దుర్లభా, అనేకార్థజ్ఞానసాధ్యత్వాదజ్ఞానేనాస్య బంధో జ్ఞానేనాస్య మోక్ష ఇతి చ ప్రతిజ్ఞా బహ్వర్థజ్ఞానసాధ్యా, ఆదిపదేన సామాన్యత ఇష్టం గ్రాహ్యమనిష్టం త్యాజ్యమితి శిష్యహితోపదేశోఽనేకజ్ఞానసాధ్యోగృహీతః, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాదివ్యవహారాయ గ్రాహ్యగ్రాహకభావోఽఙ్గీకార్య ఇత్యర్థః । జ్ఞానార్థయోర్భేదే యుక్త్యంతరమస్తీత్యాహ ॥కించాన్యదితి॥ జ్ఞానవదర్థస్యాప్యనుభవావిశేషాత్ స్వీకారో యుక్త ఇత్యర్థః । స్వవిషయత్వాద్విజ్ఞానం స్వీక్రియతే నార్థః పరగ్రాహ్యత్వాదితి శంకతే ॥అథవిజ్ఞానమితి॥ విరుద్ధం స్వీకృత్యావిరుద్ధం త్యజతా బౌద్ధత

ణసామాన్యలక్షణవాస్యవాసకత్వావిద్యోపప్లవసదసద్ధర్మబంధమోక్షాది ప్రతిజ్ఞాశ్చ స్వశాస్త్రగతాస్తే హీయేరన్ । కించాన్యద్విజ్ఞానం విజ్ఞానమిత్యభ్యుపగచ్ఛతా బాహ్యోఽర్థః స్తంభః కుడ్యమిత్యేవంజాతీయకః కస్మాన్నాభ్యుపగమ్యత ఇతి వక్తవ్యం । విజ్ఞానమనుభూయత ఇతి చేత్ బాహ్యోప్యర్థోఽనుభూయత ఏవేతి యుక్తమభ్యుపగంతుం । అథ విజ్ఞానం ప్రకాశాత్మకత్వాత్ ప్రదీపవత్స్వయమేవానుభూయతే న తథా బాహ్యోఽర్థ ఇతి చేత్, అత్యంతవిరుద్ధాం స్వాత్మని క్రియామభ్యుపగచ్ఛసి అగ్నిరాత్మానం దహతీతివత్ । అవిరుద్ధం తు లోకప్రసిద్ధం స్వాత్మవ్యతిరిక్తేన విజ్ఞానేన బాహ్యోఽర్థోఽనుభూయత ఇతి నేచ్ఛస్యహో పాండిత్యం మహద్దర్శితం । న చార్థవ్యతిరిక్తమపి విజ్ఞానం స్వయమేవానుభూయతే, స్వాత్మని క్రియావిరోధాదేవ । నను విజ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వే తదప్యన్యేన గ్రాహ్యం తదప్యన్యేనేత్యనవస్థా ప్రాప్నోతి । అపి చ ప్రదీపవదవభాసాత్మకత్వాత్ జ్ఞానస్య జ్ఞానాంతరం కల్పయతః సమత్వాదవభాస్యావభాసకభావానుపపత్తేః కల్పనానర్థక్యమితి । తదుభయమప్యసత్, విజ్ఞానగ్రహణమాత్ర ఏవ విజ్ఞానసాక్షిగ్రహణాకాంక్షానుత్పాదాదనవస్థాశంకానుపపత్తేః సాక్షిప్రత్యయయోశ్చ స్వభావవైషమ్యాదుపలబ్ధ్రుపలభ్యభావోపపత్తేః, స్వయంసిద్ధస్య సాక్షిణోఽప్రత్యాఖ్యేయత్వాత్ । కించాన్యత్ప్రదీపవద్విజ్ఞానమవభాసకాంతరనిరపేక్షం స్వయమేవ ప్రథత ఇతి బ్రువతా ప్రమాణాగమ్యం విజ్ఞానమనవగంతృకమిత్యుక్తం స్యాత్ శిలాఘనమధ్యస్థప్రదీపసహస్రప్రథనవత్ । బాఢమేవమనుభవరూపత్వాత్తు విజ్ఞానస్యేష్టో నః పక్షస్త్వ

నయేన మౌర్ఖ్యం దర్శితమిత్యాహ ॥అత్యంతేతి॥ జ్ఞానం స్వవేద్యమిత్యంగీకృత్య మౌర్ఖ్యమాపాదితం వస్తుతస్స్వవేద్యత్వమయుక్తమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ కర్తరి క్రియాం ప్రతి గుణభూతే ప్రధానత్వాఖ్యకర్మత్వాయోగాత్ స్వకర్తృకవేదనకర్మత్వమసదిత్యర్థః । న చ స్వవిషయత్వమాత్రం స్వవేద్యత్వమితి వాచ్యం । అభేదే విషయవిషయిత్వస్యాసంభవాదితి భావః । జ్ఞానస్య స్వవేద్యత్వాభావే దోషద్వయం స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అనవస్థా చ సామ్యం చేతి దోషద్వయం పరిహరతి ॥ తదుభయమపీతి ॥ అనిత్యజ్ఞానస్య జన్మాదిమత్త్వేన ఘటవజ్జడస్య స్వేన స్వీయజన్మాదిగ్రహాయోగాదస్తి గ్రాహకాకాంక్షా, సాక్షిణస్తు సత్తాయాం స్ఫురణే చ నిరపేక్షత్వాన్నానవస్థా నాపి సామ్యం చిజ్జడత్వవైషమ్యాదిత్యర్థః । సాక్షీ క్వేత్యత ఆహ ॥ స్వయంసిద్ధస్యేతి ॥ నిరపేక్షస్య సాక్షిణోఽసత్త్వే క్షణికవిజ్ఞానభేదాసిద్ధేః సోఽంగీకార్య ఇత్యర్థః । అనిత్యజ్ఞానస్వరూపసాధకత్వాచ్చ సాక్షీ స్వీకార్య ఇత్యాహ ॥ కించేతి ॥ విజ్ఞానం జ్ఞానాంతరానపేక్షమితి బ్రువతా తస్యాప్రామాణికత్వముక్తం స్యాత్ స్వయం ప్రథత ఇతి బ్రువతా జ్ఞాతృశూన్యత్వం చోక్తం స్యాత్ తథా చ జ్ఞాతృజ్ఞానావిషయత్వాచ్ఛిలాస్థప్రదీపవదసదేవ విజ్ఞానం స్యాత్ అతస్తత్సాక్ష్యేష్టవ్య ఇత్యర్థః । విజ్ఞానస్య స్వాన్యజ్ఞాతృశూన్యత్వమిష్టమేవ త్వయాపాద్యతే,

నచాసత్త్వాపత్తిః జ్ఞాత్రభావాదితివాచ్యం, స్వస్యైవజ్ఞాతృత్వాదితి శాక్యశ్శంకతే ॥ బాధమితి ॥ అభేదేజ్ఞాతృజ్ఞేయత్వాయోగాత్ జ్ఞాత్రాంతరమావశ్యకమితిపరిహరతి ॥ నేతి ॥ విమతంజ్ఞానంస్వాతిరిక్తవేద్యంవేద్యత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః। అతిరిక్తస్సాక్షీకిమన్యవేద్యస్స్వవేద్యోవా, ఆద్యేఽనవస్థా, ద్వితీయేవిజ్ఞానవాదఏవభంగ్యంతరేణోక్తస్స్యాదితిశంకతే ॥ సాక్షిణఇతి ॥ త్వయావిజ్ఞానంజన్మవినాశయుక్తముచ్యతే, అతఃకార్యస్యజడత్వనియమాత్ స్వాతిరిక్తవేద్యత్వమస్మాభిస్సాధితంకూటస్థచిదాత్మనోగ్రాహకానపేక్షత్వాన్నానవస్థేతిచోక్తమతోమహద్వైలక్షణ్యమావయోరితిపరిహరతి ॥ నవిజ్ఞానస్యేతి ॥ ... ... ॥

౨౯. ఏవంవేద్యవిజ్ఞానవదర్థస్యాప్యుపలబ్ధేర్నబాహ్యార్థాభావఇత్యుక్తం, సంప్రతిజాగ్రద్విజ్ఞానం స్వప్నాదివిజ్ఞానవన్నబాహ్యాలంబనమిత్యనుమానందూషయతి ॥ వైధర్మ్యాచ్చేతి ॥ కిమత్రనిర్విషయత్వంసాధ్యముతపారమార్థికవిష

యాఽనుజ్ఞాయతఇతిచేన్న, అన్యస్యావగంతుశ్చక్షురాదిసాధనస్యప్రదీపాదిప్రథనదర్శనాత్, అతోవిజ్ఞానస్యాప్యవభాస్యత్వావిశేషాత్ సత్యేవాన్యస్మిన్నవగంతరిప్రథనం ప్రదీపవదిత్యవగమ్యతే।సాక్షిణోఽవగంతుస్స్వయంసిద్ధతాముపక్షిపతా స్వయంప్రథతేవిజ్ఞాన మిత్యేషఏవ మమపక్షస్త్వయా వాచోయుక్త్యంతరేణాశ్రితఇతిచేన్న, విజ్ఞానస్యోత్పత్తిప్రధ్వంసానేకత్వాదివిశేషవత్త్వాభ్యుపగమాత్। అతఃప్రదీపవద్విజ్ఞానస్యాపివ్యతిరిక్తావగమ్యత్వమస్మాభిఃప్రసాధితమ్॥ ... ... ॥

సూ. ౨౯ ॥ వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్ ॥

యదుక్తంబాహ్యార్థాపలాపినాస్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగరితగోచరాఅపిస్తంభాదిప్రత్యయావినైవబాహ్యేనార్థేనభవేయుః ప్రత్యయత్వావిశేషాదితి తత్ప్రతివక్తవ్యం, అత్రోచ్యతే, నస్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగ్రత్ప్రత్యయాభవితుమర్హంతి। కస్మాత్, వైధర్మ్యాత్। వైధర్మ్యంహిభవతిస్వప్నజాగరితయోః, కింపునర్వైధర్మ్యం, బాధాబాధావితిబ్రూమః। బాధ్యతేహిస్వప్నోపలబ్ధంవస్తుప్రబుద్ధస్యమిథ్యామయోపలబ్ధోమహాజనసమాగమఇతి। నహ్యస్తి మహాజనసమాగమోనిద్రాగ్లానంతుమేమనోబభూవతేనైషాభ్రాంతిరుద్బభూవేతి। ఏవంమాయాదిష్వపిభవతియథాయథంబాధః। నచైవంజాగరితోపలబ్ధంవస్తుస్తంభాదికంకస్యాంచిదప్యవస్థాయాంబాధ్యతే, అపిచస్మృతిరేషాయత్స్వప్నదర్శనం,ఉపలబ్ధిస్తుజాగరితదర్శనం స్మృత్యుపలబ్ధ్యోశ్చ ప్రత్యక్షమంతరం స్వయమనుభూయతే, అర్థవిప్రయోగసంప్రయోగాత్మకమిష్టంపుత్రంస్మరామినోపలభేఉపలబ్ధుమిచ్ఛామీతి। తత్రైవంసతినశక్యతేవక్తుంమిథ్యాజాగరితోపలబ్ధిరుపలబ్ధిత్వాత్ స్వప్నోపలబ్ధివదిత్యుభయోరంతరంస్వయమనుభవతా।నచస్వానుభవాపలాపఃప్రాజ్ఞమానిభిర్యుక్తఃకర్తుం। అపిచానుభవవిరోధప్రసంగాజ్జాగరితప్రత్యయానాం స్వతోని

యశూన్యత్వంఅథవావ్యావహారికవిషయశూన్యత్వం, నాద్యః, స్వప్నాదివిభ్రమాణామపిమిథ్యార్థాలంబనత్వేన దృష్టాంతేసాధ్యవైకల్యాత్, నద్వితీయః, సిద్ధసాధనాత్, ఇతిసూత్రస్థచకారార్థః। తృతీయేతువ్యవహారదశాయాంబాధితార్థగ్రాహిత్వముపాధిరిత్యాహ ॥ బాధ్యతేహీత్యాదినా॥ నిద్రాగ్లానమితికరణదోషోక్తిః।సాధనవ్యాపకత్వనిరాసాయాహ ॥ నచైవమితి॥ కించప్రమాణజోఽనుభవఉపలబ్ధిఃపక్షఃఅప్రమాణజంస్వప్నజ్ఞానందృష్టాంతఇతివైధర్మ్యాంతరంపరమతేనస్వప్నజ్ఞానస్యస్మృతిత్వమంగీకృత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ స్మృతిప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యోర్వైధర్మ్యాంతరమాహ॥అర్థవిప్రయోగేతి ॥ అసంబద్ధశ్చావర్తమానశ్చస్మృతేరర్థోఽవిషయశ్చేతినిరాలంబనత్వమస్యాఃకదాచిద్భవేత్ నసంప్రయుక్తవర్తమానార్థమాత్రగ్రాహిణ్యాఉపలబ్ధేరితిభావః। పూర్వోక్తప్రమాణాప్రమాణజత్వవైధర్మ్యోక్తిఫలమాహ ॥ తత్రైవంసతీతి॥వైధర్మ్యేసతీత్యర్థః। అప్రమాణజత్వోపాధేర్నిరాలంబనత్వానుమానంనయుక్తమితిభావః। వైధర్మ్యాసిద్ధింనిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ బాధమప్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ వస్తుతోఘటాద్యనుభవస్యనిరాలంబనత్వంధర్మోయదిస్యా

త్తదా కిం దృష్టాంతాగ్రహేణ, ప్రత్యక్షతోఽపివక్తుంశక్యత్వాత్, నహివహ్నేరౌష్ణ్యందృష్టాంతేనైవవక్తవ్యం, యదినవస్తుతోధర్మోఽస్తితదాపికిందృష్టాంతేన, బాధితస్యదృష్టాంతసహస్రేణాపిదుస్సాధత్వాదతస్స్వతోనిరాలంబనత్వోక్తౌ సాలంబనత్వానుభవబాధభియాత్వయానుమాతుమారబ్ధం తథాపిబాధోనముంచతీత్యర్థః । ఉక్తోపాధిరపినవిస్మర్తవ్యఇత్యాహ॥దర్శితంత్వితి॥... ... ... *

౩౦॥ సూత్రవ్యావర్త్యంస్మారయిత్వాదూషయతి ॥యదప్యుక్తమిత్యాదినా॥ భావఉత్పత్తిస్సత్తా వా।నను బాహ్యార్థానుపలబ్ధావపిపూర్వపూర్వవాసనాబలాదుత్తరోత్తరవిజ్ఞానవైచిత్ర్యమస్తుబీజాంకురవదనాదిత్వాదిత్యతఆహ ॥ అనాదిత్వేపీతి ॥బీజాదంకురోదృష్టఇత్యదృష్టేపి తజ్జాతీయయోఃకార్యకారణభావకల్పనాయుక్తా, ఇహత్వర్థానుభవనిరపేక్షవాసనోత్పత్తేరాదావేవకల్ప్యత్వాదనాదిత్వకల్పనానిర్మూలేతినాభిప్రేతధీవైచిత్ర్యసిద్ధిరిత్యర్థః । నను నిరపేక్షవాసనానాంసత్త్వేధీవైచిత్ర్యమసత్త్వేతునేతిస్వప్నేదృష్టమితిసమూలాఽనవస్థేత్యతఆహ ॥ యావపీతి ॥ వాసనానాంబాహ్య

రాలంబనతాంవక్తుమశక్నువతాస్వప్నప్రత్యయసాధర్మ్యాద్వక్తుమిష్యతే । నచ యోయస్యస్వతోధర్మో నసంభవతిసోఽన్యసాధర్మ్యాత్తస్యసంభవిష్యతి । నహ్యగ్నిరుష్ణోఽనుభూయమానఉదకసాధర్మ్యాచ్ఛీతోభవిష్యతి । దర్శితంతువైధర్మ్యంస్వప్నజాగరితయోః॥... ... ... *

సూ ॥౩౦॥భావోఽనుపలబ్ధేః॥

యదప్యుక్తంవినాప్యర్థేనజ్ఞానవైచిత్ర్యం వాసనావైచిత్ర్యాదేవావకల్పతఇతితత్ప్రతివక్తవ్యం। అత్రోచ్యతే,నభావోవాసనానాముపపద్యతేత్వత్పక్షేఽనుపలబ్ధేర్బాహ్యానామర్థానాం।అర్థోపలబ్ధినిమిత్తాహిప్రత్యర్థంనానారూపావాసనాభవంతి, అనుపలభ్యమానేషుత్వర్థేషు కింనిమిత్తావిచిత్రావాసనాభవేయుః, అనాదిత్వేప్యంధపరంపరాన్యాయేనాప్రతిష్ఠైవానవస్థావ్యవహారవిలోపినీస్యాన్నాభిప్రాయసిద్ధిః । యావప్యన్వయవ్యతిరేకావర్థాపలాపినోపన్యస్తౌవాసనానిమిత్తమేవేదం జ్ఞానజాతంనార్థనిమిత్తమితితావప్యేవంసతిప్రత్యుక్తౌద్రష్టవ్యౌ, వినార్థోపలబ్ధ్యావాసనానుత్పత్తేః । అపిచవినాపివాసనాభిరర్థోపలబ్ధ్యుపగమాద్వినాత్వర్థోపలబ్ధ్యా వాసనోత్పత్త్యనభ్యుపగమాదర్థసద్భావమేవాన్వయవ్యతిరేకావపిప్రతిష్ఠాపయతః । అపిచవాసనానామసంస్కారవిశేషాః, సంస్కారాశ్చనాశ్రయమంతరేణావకల్పంతే, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్, నచతవవాసనాశ్రయః కశ్చిదస్తిప్రమాణతోఽనుపలబ్ధేః॥... ... *

సూ॥౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ

యదప్యాలయవిజ్ఞానంనామవాసనాశ్రయత్వేనపరికల్పితం తదపిక్షణికత్వాభ్యుపగమాదనవస్థితస్వరూపంసత్ప్రవృత్తివిజ్ఞానవన్నవాసనానామధికరణంభవితుమర్హతి। నహికాలత్రయసంబంధిన్యేకస్మి

ర్థానుభవకార్యత్వేసతి నైరపేక్ష్యాసిద్ధేర్నాన్వయాదిదృష్టిరిత్యర్థః। కార్యత్వగ్రాహకంవ్యతిరేకమాహ ॥ వినేతి ॥ అర్థానుభవకార్యాణాంవాసనానాం తదనపేక్షత్వాయోగాన్నత్వదుక్తాన్వయాదిదృష్టిరిత్యుక్తం అభినవార్థాయత్తధీవైచిత్ర్యస్య వాసనాంవినాపి భావేనవ్యతిరేకవ్యభిచారాచ్చనక్వాపివాసనామాత్రకృతంధీవైచిత్ర్యం కింత్వర్థానుభవేసతివాసనా అసతినేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనామూలానుభవావచ్ఛేదకార్థకృతమేవేతిబాహ్యార్థసద్భావసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ యస్సంస్కారస్ససాశ్రయోలోకేదృష్టః, యథావేగాదిరిష్వాద్యాశ్రయః,అతోవిజ్ఞానసంస్కారాణాంనభావః ఆశ్రయానుపలబ్ధేరిత్యర్థాంతరమాహ॥అపిచేతి॥ ... ... *

౩౧॥అస్త్వాలయవిజ్ఞానమాశ్రయఇత్యతఆహ ॥క్షణికత్వాచ్చేతి॥సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ యదపీతి॥సహోత్పన్నయోః సవ్యేతరవిషాణవదాశ్రయాశ్రయిభావాయోగాత్ పౌర్వాపర్యేచాధేయక్షణస్యాసతఆధారత్వాయోగాత్సత్త్వేక్షణికత్వవ్యాఘాతాన్నాధారత్వమాలయవిజ్ఞానస్యక్షణికత్వాన్నీలాదివిజ్ఞానవదిత్యర్థః । అస్తుతర్హ్యాలయవిజ్ఞానసన్తా

నాశ్రయావాసనేత్యత ఆహ॥ నహీతి॥ సవికారః కూటస్థో వా స్థాయ్యాత్మా యదినాస్తి తదా సంతానస్యావస్తుత్వాద్దేశాద్యపేక్షయా యద్వాసనానామాధానం నిక్షేపో యేచ స్మృతి ప్రత్యభిజ్ఞేయశ్చ తన్మూలో వ్యవహార స్తత్సర్వం న సంభవతీత్యర్థః। యది వ్యవహారార్థమాత్మస్థాయిత్వం తదాఽపసిద్ధాంత ఇత్యాహ॥ స్థిరేతి॥ సూత్రమతిదేశార్థత్వేనాపి వ్యాచష్టే। అపి చేతి॥ మతద్వయ నిరాసముపసంహరతి॥ ఏవమితి॥ జ్ఞానజ్ఞేయాత్మకస్య సర్వస్య సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాచ్ఛూన్యతాఽవశిష్యత ఇతి మాధ్యమికపక్షస్యాపి మానమూలత్వమాశంక్య సూత్రకారః కిమితి న నిరాచకారేత్యత ఆహ॥ శూన్యేతి॥ అనాదరణః పృథక్ సూత్రారంభో న క్రియతే ఏతాన్యేవ తన్మత నిరాసార్థత్వేనాపి యోజ్యంత ఇత్యర్థః। తథాహి జ్ఞానార్థయోర్నాభావః, ప్రమాణత ఉపలబ్ధేః। నను జాగ్రత్స్వప్నౌ జ్ఞానార్థశూన్యావవస్థాత్వాత్ సుషుప్తివదిత్యత ఆహ॥ వైధర్మ్యచ్చ న స్వప్నాదివత్॥ స్వప్నః ఆదిర్యస్యాః సుషుప్తేః తద్వన్నేతరావస్థయోః శూన్యత్వముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి వైధర్మ్యలక్షణాబాధిత జ్ఞానార్థోపలబ్ధి బాధాత్। సుషుప్తావప్యాత్మజ్ఞానసత్త్వేన సాధ్యవైకల్యాచ్చ నానుమానమిత్యర్థః। కించ నిరధిష్ఠాన నిషేధాయోగాదధిష్ఠానమేవ తత్త్వం వాచ్యం, తస్య త్వన్మతేన భావః, మానతోఽనుపలబ్ధేరిత్యాహ॥ నభా

న్నన్వయిన్యసతి కూటస్థే వా సర్వార్థదర్శిని దేశకాలనిమిత్తాపేక్షవాసనాధీనస్మృతి ప్రతిసంధానాదివ్యవహారస్సంభవతి। స్థిరస్వరూపత్వే త్వాలయవిజ్ఞానస్య సిద్ధాంతహానిః। అపిచ విజ్ఞానవాదేపి క్షణికత్వాభ్యుపగమస్య సమానత్వా ద్యాని బాహ్యార్థవాదే క్షణికత్వనిబంధనాని దూషణాన్యుద్భావితాని 'ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధా' దిత్యేవమాదీని తానీహాప్యనుసంధాతవ్యాని। ఏవమేతౌ ద్వావపి వైనాశికపక్షౌ నిరాకృతౌ బాహ్యార్థవాదిపక్షో విజ్ఞానవాదిపక్షశ్చ। శూన్యవాదిపక్షస్తు సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధ ఇతి తన్నిరాకరణాయ నాదరః క్రియతే। నహ్యయం సర్వప్రమాణసిద్ధో లోకవ్యవహారోఽన్యత్తత్త్వమనధిగమ్య శక్యతేఽపహ్నోతుం అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రసిద్ధేః॥ ... ...

॥ సూ ॥ ౩౨ ॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥

కింబహునా యథా యథాయం వైనాశికసమయ ఉపపత్తిమత్త్వాయ పరీక్ష్యతే తథా తథా సికతాకూపవద్విదీర్యత ఏవ న కాంచిదప్యత్రోపపత్తిం పశ్యామః, అతశ్చానుపపన్నో వైనాశికతంత్రవ్యవహారః। అపిచ బాహ్యార్థవిజ్ఞానశూన్యవాదత్రయమపీతరేతరవిరుద్ధముపదిశతా సుగతేన స్పష్టీకృతమాత్మనోఽసంబంధప్రలాపిత్వం ప్రద్వేషో వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా విముహ్యేయురిమాః ప్రజా ఇతి। సర్వథాప్యనాదరణీయోఽయం సుగతసమయః శ్రేయస్కామైరిత్యభిప్రాయః॥... ... ...

॥ సూ ॥ ౩౩ ॥ నైకస్మిన్నసంభవాత్ ॥

నిరస్తస్సుగతసమయః, వివసనసమయ ఇదానీం నిరస్యతే। సప్తచైషాం పదార్థాస్సమ్మతా జీవాజీవా

వోఽనుపలబ్ధేరితి॥ తదర్థమాహ॥ నహ్యయమితి॥ యద్బాతి తన్నాసదిత్యుత్సర్గః ప్రపంచస్య న శూన్యత్వం బాధాభావాదిత్యర్థః। న చ సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాదసత్త్వం మిథ్యాత్వసంభవాదితి భావః। క్షణికత్వాచ్చేతి సూత్రం క్షణికత్వోపదేశాచ్చేతి పఠనీయం। శూన్యత్వవిరుద్ధక్షణికత్వోపదేశాదసంగతప్రలాపీ సుగత ఇత్యర్థః॥............

౩౨. సుగతమతాసాంగత్యముపసంహరతి॥ సర్వథేతి॥ సర్వజ్ఞస్య కథం విరుద్ధప్రలాప స్తత్రాహ॥ ప్రద్వేషో వేతి॥ వేదబాహ్యా అత్ర ప్రజా గ్రాహ్యాః, అతో భ్రాంత్యేకమూలసుగతసిద్ధాంతేన వేదాంతసిద్ధాంతస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధం। ఇతి పంచమాధికరణం

౩౩. నైకస్మిన్నసంభవాత్॥ ముక్తకచ్ఛమతే నిరస్తే ముక్తాంబరాణాం మతం బుద్ధిస్థం భవతి తన్నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ॥ నిరస్త ఇతి॥ ఏకరూపం బ్రహ్మేతి వైదికసిద్ధాంతస్యానేకాంతవాదేన విరోధోఽస్తి న వేతి తద్వాదస్య మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహే మానమూలత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయ తన్మతముపన్యస్యతి॥ సప్త చేతి॥ జీవాజీవౌ భోక్తృభోగ్యౌ, విషయాభిముఖ్యేనేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవః, తాం సంవృణోతీతి సంవరో యమనియమాదిః

నిర్జరయతి నాశయతి కల్మషమితి నిర్జరస్తప్తశిలారోహణాదిః, బంధః కర్మ, మోక్షః కర్మపాశనాశే సత్యలోకాకాశప్రవిష్టస్య
సతతోర్ధ్వగమనం। నన్వాస్రవాదీనాం భోగ్యాంతర్భావాత్కథం సప్తత్వమిత్యత ఆహ ॥ సంక్షేపతస్త్వితి ॥ సంక్షేపవిస్త
రాభ్యాముక్తార్థేషు మధ్యమరీత్యా విస్తారాంతరమాహ ॥ తయోరితి ॥ అస్తికాయశబ్దస్సాంకేతికః పదార్థవాచీ జీవ
శ్చాసావస్తికాయశ్చేత్యేవం విగ్రహః । పూర్యంతే గలంతీతి పుద్గలాః పరమాణుసంఘాతాః కాయాః, సమ్యక్ప్రవృత్త్య
నుమేయో ధర్మః, ఊర్ధ్వగమనశీలస్య జీవస్య దేహే స్థితిహేతురధర్మః, ఆవరణాభావ ఆకాశ ఇత్యర్థః । పంచపదా
ర్థానామవాంతరభేదమాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ అయమర్థః, జీవాస్తికాయస్త్రివిధః కశ్చిజ్జీవో నిత్యసిద్ధః ఆర్హతము
ఖ్యః కేచిత్సాంప్రతికముక్తాః కేచిద్బద్ధా ఇతి । పుద్గలాస్తికాయష్షోఢా, పృథివ్యాదీని చత్వారి భూతాని స్థావరం జంగమం చేతి।
ప్రవృత్తిస్థితిలిం[illegible]ర్మాధర్మాస్తికాయావుక్తౌ । ఆకాశాస్తికాయో ద్వివిధః లోకాకాశస్సాంసారికః, అలోకాకాశో ము
క్తాశ్రయ ఇతి । బంధాఖ్యం కర్మాష్టవిధం చత్వారి ఘాతికర్మాణి చత్వార్యఘాతీని । తత్ర జ్ఞానావరణీయం దర్శనావరణీయం
మోహనీయమాంతరాయికం చేతి ఘాతికర్మాణి, తత్త్వజ్ఞానాన్న ముక్తిరితి జ్ఞానమాద్యం కర్మ, ఆర్హతతంత్రశ్రవణా
న్న ముక్తిరితి జ్ఞానం ద్వితీయం, బహుతీర్థకరప్రదర్శితేషు మోక్షమార్గేషు విశేషానవధారణం మోహనీయం. మోక్ష
మార్గప్రవృత్తివిఘ్నకరమాంతరాయికం, ఇమాని చత్వారి శ్రేయోహంతృత్వాత్ ఘాతికర్మాణి । అథాఘాతీని చత్వా
రి కర్మాణి వేదనీయం నామికం గోత్రికమాయుష్కమితి, మమ వేదితవ్యం తత్త్వమస్తీత్యభిమానో వేదనీయం, ఏతన్నా
మాహమస్మీత్యభిమానో నామికం, అహమత్రభవతో దేశికస్యార్హతశ్శిష్యవంశే ప్రవిష్టోఽస్మీత్యభిమానో గోత్రికం, శరీ

స్రవసంవరనిర్జరబంధమోక్షా నామ । సంక్షేపతస్తు ద్వావేవ పదార్థౌ జీవాజీవాఖ్యౌ యథాయోగం త
యోరేవేతరాంతర్భావాదితి మన్యంతే, తయోరిమమపరం ప్రపంచమాచక్షతే, పంచాస్తికాయా నామ,
జీవాస్తికాయః పుద్గలాస్తికాయః ధర్మాస్తికాయః అధర్మాస్తికాయః ఆకాశాస్తికాయశ్చేతి । సర్వేషా
మప్యేషామవాంతరప్రభేదాన్ బహువిధాన్ స్వసమయపరికల్పితాన్ వర్ణయంతి । సర్వత్ర చేమం సప్త
భంగీనయం నామ న్యాయమవతారయంతి । స్యాదస్తి, స్యాన్నాస్తి, స్యాదస్తి చ నాస్తి చ, స్యాదవక్త
వ్యః, స్యాదస్తి చావక్తవ్యశ్చ, స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యశ్చ, స్యాదస్తి చ నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి । ఏవమేవై

రస్థిత్యర్థం కర్మ ఆయుష్కం, అథవా శుక్రశోణితమిశ్రితమాయుష్కం, తస్య తత్త్వజ్ఞానానుకూలదేహపరిణామశక్తిర్గో
త్రికం, శక్తస్య తస్య ద్రవీభావాత్మకకలలావస్థాయా బుద్బుదావస్థాయాశ్చారంభకః క్రియావిశేషో నామికం, సక్రియ
స్య జీవస్య జాఠరాగ్నివాయుభ్యామీషద్ఘనీభావో వేదనీయం । తత్త్వవేదనానుకూలత్వాత్తాన్యేతాని తత్త్వావేదకశుక్లపు
ద్గలార్థత్వాదఘాతీని । తదేతత్కర్మాష్టకం జన్మార్థత్వాద్బంధః, ఆస్రవాదిద్వారేతీయం ప్రక్రియా మానశూన్యేతి ద్యో
తయతి ॥ స్వసమయపరికల్పితానీతి - స్వీయతంత్రసంకేతమాత్రకల్పితానిత్యర్థః । పదార్థానాముక్తానామనేకాంతత్వం
వదంతీత్యాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ అస్తిత్వనాస్తిత్వాదివిరుద్ధధర్మద్వయమాదాయ వస్తుమాత్రే న్యాయం యోజయంతి ॥ సప్తా
నామస్తిత్వాదీనాం భంగానాం సమాహారః సప్తభంగీ తస్యా నయో న్యాయః ఘటాదేర్హి సర్వాత్మనా సదేకరూపత్వే
ప్రాప్యాత్మనాప్యస్త్యేవ స ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నో న స్యాదతో ఘటత్వాదిరూపేణ కథంచిదస్తి, ప్రాప్యత్వాదిరూపేణ క
థంచిన్నాస్తీత్యేవమనేకరూపత్వం వస్తుమాత్రస్యాస్థేయమితి భావః । కే తే సప్తభంగాస్తానాహ ॥ స్యాదస్తీతి ॥ స్యాదిత్య
వ్యయం తిఙంతప్రతిరూపకం కథంచిదర్థకం, స్యాదస్తి కథంచిదస్తీత్యర్థః, ఏవమగ్రేఽపి । తత్ర వస్తునోఽస్తిత్వవాంఛా
యాం స్యాదస్తీత్యాద్యో భంగః ప్రవర్తతే । నాస్తిత్వవాంఛాయాం స్యాన్నాస్తీతి ద్వితీయో భంగః । క్రమేణోభయ
వాంఛాయాం స్యాదస్తి నాస్తి చేతి తృతీయో భంగః । యుగపదుభయవాంఛాయామస్తి నాస్తీతి శబ్దద్వయస్య సకృద్వ
క్తుమశక్యత్వాత్ స్యాదవక్తవ్యత్వం చతుర్థో భంగః । ఆద్యచతుర్థభంగయోర్వాంఛాయాం స్యాదస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి
పంచమో భంగః । ద్వితీయచతుర్థేచ్ఛాయాం స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి షష్ఠో భంగః । తృతీయచతుర్థేచ్ఛాయాం

స్యాదస్తి నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి సప్తమో భంగ ఇతి విభాగః । ఏవమేకత్వమనేకత్వం చేతి ద్వయమాదాయ స్యాదేకః స్యాదనేకః స్యాదేకోఽనేకశ్చ స్యాదవక్తవ్యః స్యాదేకోఽవక్తవ్యః స్యాదనేకోఽవక్తవ్యః స్యాదేకోఽనేకశ్చావక్తవ్యశ్చేతి, తథా స్యాన్నిత్యః స్యాదనిత్య ఇత్యాద్యూహ్యం । ఏవమనేకరూపత్వేన వస్తుని ప్రాప్తిత్యాగాదివ్యవహారస్సంభవతి ఏకరూపత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదాస్త్యేవేతి వ్యవహారవిలోపాపత్తిస్స్యాత్, తస్మాదనేకాంతం సర్వమిత్యేకరూపబ్రహ్మవాదబాధ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ యదస్తి తత్సర్వత్ర సర్వదాస్త్యేవ యథా బ్రహ్మాత్మత్వం । న చైవం తత్ప్రాప్తయే యత్నో న స్యాదితి వాచ్యం, అప్రాప్తిభ్రాంత్యా యత్నసంభవాత్ । యన్నాస్తి తన్నాస్త్యేవ, యథా శశవిషాణాది, ప్రపంచస్తూభయవిలక్షణ ఏవేత్యేకాంతవాద ఏవ యుక్తో నానేకాంతవాదః । తథాహి కిం యేనాకారేణ వస్తునస్సత్త్వం తేనైవాకారేణాసత్త్వముతాకారాంతరేణ, ద్వితీయే వస్తున ఆకారాంతరమేవాసదితి వస్తునస్సదేకరూపత్వమేవ, నహి దూరస్థగ్రామస్య ప్రాప్తేరసత్త్వే గ్రామోఽప్యసన్ భవతి, ప్రాప్త్యసత్త్వే ప్రాప్తియత్నానుపపత్తేః, అతో యథావ్యాప

కత్వనిత్యత్వాదిష్వపీమం సప్తభంగీనయం యోజయంతి, అత్ర బ్రూమః, నాయమభ్యుపగమో యుక్త ఇతి । కుతః, ఏకస్మిన్నసంభవాత్ । న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి యుగపత్సదసత్త్వాదివిరుద్ధధర్మసమావేశస్సంభవతి శీతోష్ణవత్ । య ఏతే సప్త పదార్థా నిర్ధారితా ఏతావంత ఏవంరూపాశ్చేతి తే తథైవ వా స్యుః నైవ వా తథా స్యుః ఇతరథా హి తథా వా స్యుః అతథా వేత్యనిర్ధారితరూపం జ్ఞానం సంశయజ్ఞానవదప్రమాణమేవ స్యాత్ । నన్వనేకాత్మకం వస్త్వితి నిర్ధారితరూపమేవ జ్ఞానముత్పద్యమానం సంశయజ్ఞానవన్నాప్రమాణం భవితుమర్హతీతి, నేతి బ్రూమః । నిరంకుశం హ్యనేకాంతత్వం సర్వవస్తుషు ప్రతిజానానస్య నిర్ధారణస్యాపి వస్తుత్వావిశేషాత్, స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తీత్యాది వికల్పోపనిపాతాదనిర్ధారణాత్మకతైవ స్యాత్, ఏవం నిర్ధారయితుర్నిర్ధారణఫలస్య చ స్యాత్పక్షేఽస్తితా స్యాచ్చ పక్షే నాస్తితేతి, ఏవం సతి కథం ప్రమాణభూతస్సంస్తీర్థకరః ప్రమాణప్రమేయప్రమాతృప్రమితిష్వనిర్ధారితాసూపదేష్టుం శక్నుయాత్, కథం వా తదభిప్రాయానుసారిణస్తదుపదిష్టేఽర్థేఽనిర్ధారితరూపే ప్రవర్తేరన్ । ఐకాంతికఫలత్వనిర్ధారణే హి సతి తత్సాధనానుష్ఠానాయ సర్వో లోకోఽనాకులః ప్రవర్తతే నాన్యథా, అతశ్చానిర్ధారితార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్ మత్తోన్మత్తవదనుపాదేయవచనస్స్యాత్ । తథా పంచానామస్తికాయానాం పంచత్వసంఖ్యాస్తి వా నాస్తి వేతి వికల్ప్యమానా స్యాత్తావదేకస్మిన్ పక్షే పక్షాంతరే తు న స్యాదిత్యతో న్యూనసంఖ్యాత్వమధికసంఖ్యాత్వం వా ప్రాప్నుయాత్ । న చైషాం పదార్థానామవక్తవ్యత్వం

హారం ప్రపంచస్యైకరూపత్వమాస్థేయం । నాద్య ఇత్యాహ ॥ నాయమితి ॥ నను విమతమనేకాత్మకం వస్తుత్వాన్నారసింహవదితి చేన్న, ఘట ఇదానీమస్త్యేవేత్యనుభవబాధాత్ । కించ జీవాదిపదార్థానాం సప్తత్వం జీవత్వాదిరూపం చాస్త్యేవ నాస్త్యేవేతి నియమ ఉతానియమః, ఆద్యే వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ య ఇతి ॥ ద్వితీయే పదార్థనిశ్చయో న స్యాదిత్యాహ ॥ ఇతరథేతి ॥ అనేకాత్మకం సర్వమిత్యేవ నిశ్చయ ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ తస్య నిశ్చయరూపత్వం నియతమనియతం వా, ఆద్యే వస్తుత్వస్య తస్మిన్నేవైకరూపే నిశ్చయే వ్యభిచారః, ద్వితీయే తస్య సంశయత్వం స్యాదిత్యాహ ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి ॥ ప్రమాయాముక్తన్యాయం ప్రమాత్రాదావతిదిశతి ॥ ఏవమితి ॥ నిర్ధారణం ఫలం యస్య ప్రమాణాదేస్తస్యేత్యర్థః । ఇత్యేవం సర్వత్రానిర్ధారణే సత్యుపదేశో నిష్కంపప్రవృత్తిశ్చ న స్యాదిత్యాహ ॥ ఏవం సతీతి ॥ అనేకాంతవాదేఽస్తికాయపంచకమపి న స్యాదిత్యాహ ॥ తథా పంచానామితి ॥ యదుక్తమవక్తవ్యత్వం తత్కిం కేనాపి శబ్దేనావాచ్యత్వం, ఉత సకృదనేకశబ్దావాచ్యత్వం, నాద్యః వ్యాఘాతాదిత్యాహ ॥ న చైషామితి ॥ ఉచ్యంతే చావక్తవ్యాదిపదైరితి శేషః । న ద్వితీయః సకృదేకవక్తృముఖజానేకశబ్దానామప్రసిద్ధేర్నిషేధాయోగాత్ శేషస్యాపి ముఖభేదాత్ । న చార్థస్య యుగపద్విరుద్ధధర్మవాంఛాయాం వక్తుర్మూకత్వమాత్రమవక్తవ్యపదేన వివక్షితమితి వాచ్యం, తాదృశవాంఛాయా ఏవానుపపత్తేరితి । కించ విరుద్ధానేకప్రలాపిత్వాదర్హన్న

నాప్తఇత్యాహ ॥ ఉచ్యమానాశ్చేత్యాదినా ॥ ఇతిచప్రలపన్నిత్యన్వయః । అర్హన్నితి శేషః । అనాప్తపక్షస్యైవాంత ర్గతస్యాన్యానాప్తపక్షస్యేత్యర్థః । ఇతశ్చాసంగతోఽనేకాంతవాదఇత్యాహ ॥ స్వర్గేతి ॥ కించానాదిసిద్ధోఽర్హన్మునిః।అ న్యేతు హేత్వనుష్ఠానాస్సుచ్యంతే, అననుష్ఠానాద్బధ్యంతఇత్యార్హతతంత్రావధృతస్వభావానాంత్రివిధజీవానాం త్రై విధ్యనియమోపిన స్యాదిత్యాహ ॥ అనాదీతి ॥ ప్రపంచితంసూత్రార్థంనిగమయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఏతేనేతిసత్త్వాసత్త్వయో రేకత్రనిరాసేనేత్యర్థః । పరమాణుసంఘాతాః పృథివ్యాదయఇతి దిగంబరసిద్ధాంతః కిమితి సూత్రకృతోపేక్షిత స్తత్రా హ ॥యత్త్వితి॥ ... ... *

౩౪॥ జీవస్య దేహపరిమాణతాందూషయతి ॥ ఏవంచేతి ॥ అకార్త్స్న్యంమధ్యమపరిమాణత్వం తేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యర్థః । అర్థాంతరమాహ ॥శరీరాణాంచేతి ॥ విపాకఃకర్మణామభివ్యక్తిఃజీవస్యకృత్స్నగజశరీరావ్యాపిత్వమ

సంభవతి అవక్తవ్యాశ్చేన్నోచ్యేరన్ ఉచ్యంతేచావక్తవ్యాశ్చేతి విప్రతిషిద్ధం, ఉచ్యమానాశ్చ తథైవా వధార్యంతేనావధార్యంతఇతిచ, తథాతదవధారణఫలం సమ్యగ్దర్శనమస్తినాస్తివా, ఏవంతద్విపరీతమ సమ్యగ్దర్శనమప్యస్తి నాస్తివేతిప్రలపన్మత్తోన్మత్తపక్షస్యైవస్యాత్ నప్రత్యయితపక్షస్య స్వర్గాపవర్గ యోశ్చపక్షేభావః పక్షేచాభావస్తథాపక్షేనిత్యతాపక్షేచానిత్యతేత్యనవధారణాయాం ప్రవృత్త్యను పపత్తిః । అనాదిసిద్ధజీవప్రభృతీనాం చ స్వశాస్త్రావధృతస్వభావానామయథావధృత స్వభావత్వప్ర సంగః।ఏవంజీవాదిషుపదార్థేష్వేకస్మిన్ధర్మిణిసత్త్వాసత్త్వయోర్విరుద్ధయోర్ధర్మయోరసంభవాత్సత్త్వే చైకస్మిన్ధర్మేఽసత్త్వస్యధర్మాంతరస్యాసంభవాత్ అసత్త్వేచైవంసత్త్వస్యాసంభవాదసంగతమిదమా ర్హతంమతం। ఏతేనైకానేకనిత్యానిత్యవ్యతిరిక్తావ్యతిరిక్తాద్యనేకాంతాభ్యుపగమానిరాకృతామంతవ్యాః। యత్తుపుద్గలసంజ్ఞకేభ్యోఽణుభ్యస్సంఘాతాస్సంభవంతీతి కల్పయంతితత్పూర్వేణైవాణువాదనిరాకరణే ననిరాకృతం భవతిత్యతోనపృథక్తన్నిరాకరణాయప్రయత్యతే॥ ... ... *

సూ॥౩౪॥ఏవంచాత్మాఽకార్త్స్న్యమ్॥

యథైకస్మిన్ధర్మిణి విరుద్ధధర్మాసంభవోదోషస్స్యాద్వాదేప్రసక్తఃఏవమాత్మనోపిజీవస్యాకార్త్స్న్య మపరోదోషః ప్రసజ్యేత । కథం,శరీరపరిమాణోహిజీవఇత్యార్హతామన్యంతే।శరీరపరిమాణతాయాం చసత్యామకృత్స్నోఽసర్వగతః పరిచ్ఛిన్నఆత్మేత్యతో ఘటాదివదనిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యతే । శరీరా ణాంచానవస్థితపరిమాణత్వాన్మనుష్యజీవోమనుష్యశరీరపరిమాణోభూత్వా పునః కేనచిత్కర్మవిపాకే నహస్తిజన్మప్రాప్నువన్నకృత్స్నంహస్తి శరీరంవ్యాప్నుయాత్, పుత్తికాజన్మచ ప్రాప్నువన్న కృత్స్నః పుత్తికాశరీరేసమ్మీయేత । సమానఏషఏకస్మిన్నపిజన్మనికౌమారయౌవనస్థావిరేషుదోషః । స్యాదేత త్, అనంతావయవోజీవ స్తస్యతఏవావయవాఅల్పేశరీరేసంకుచేయుర్మహతిచ వికసేయురితి । తేషాం పునరనంతానాంజీవావయవానాంసమానదేశత్వం ప్రతిహన్యేతవానవేతివక్తవ్యం । ప్రతిహతే తావ న్నానంతావయవాః పరిచ్ఛిన్నేదేశేసంమీయేరన్, అప్రతిఘాతేప్యేకావయవదేశత్వోపపత్తేః సర్వేషా

కార్త్స్న్యంశరీరైకదేశోనిర్జీవస్స్యాదిత్యర్థః । పుత్తికాదేహేకృత్స్నోజీవోనప్రవిశేత్ దేహాద్బహిరపిజీవస్స్యాదిత్య ర్థః। కించబాలదేహమాత్రఆత్మాతతస్థూలేయువదేహేక్వచిత్స్యాదితికృత్స్నదేహస్సజీవోనస్యాదిత్యాహ॥ సమానఇ తి ॥ యథా దీపావయవానాంఘటేసంకోచోగేహేవికాసస్తథాజీవావయవానామితిదేహమానత్వనియమంశంకతే ॥ స్యాదితి ॥ దీపాంశవజ్జీవాంశాభిన్నదేశాఏకదేశావేతివికల్ప్యాద్యేఽల్పదేహాద్బహిరపిజీవస్స్యాదితిదూషయతి॥ తేషామి త్యాదినా॥ దీపస్యతునఘటాద్బహిష్ట్వమధికావయవానాంవినాశాత్ । ద్వితీయం దూషయతి॥ అప్రతిఘాతఇతి॥అవయ

వానాంఘటేసంకోచేగేహేవికాసేనిత్యత్వంచాసిద్ధం తథాజీవస్యాపినిత్యత్వమసిద్ధమల్పత్వాద్దీపాంశవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ఏవంజీవావయవానిత్యాఇతి మతే దేహమానత్వంనిరస్తం, సంప్రతి జీవస్య కేచిదేవకూటస్థా అవయవా అన్యేత్వాగమాపాయినఇతి శంకతే ॥అథేతి॥ బృహత్తనుకాయామ్ప్రాప్తాజీవస్యావయవాగమాపాయాభ్యాందేహమానత్వమిత్యర్థః

౩౫॥ సూత్రేణపరిహరతి ॥ తత్రాపీతి ॥ ఆగమాపాయాఃపర్యాయః। కిమాగమాపాయినామవయవానామాత్మత్వమస్తినవా, ఆద్యేఆహ ॥ వికారాదిదోషేతి॥ కోషాబంధమోక్షాభ్యుపగమఇత్యత ఆహ ॥కర్మాష్టకేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ । ఆద్యకల్పేదోషాంతరంవదన్ కల్పాంతరమాదాయదూషయతి॥కించేతి॥ అవశిష్టకూటస్థావయవస్యదుర్జ్ఞానత్వాదాత్మజ్ఞానాభావాన్నముక్తిరిత్యర్థఃయథాదీపావయవానామాకారస్తైజస్తథాత్మావయవానామాకారకారణాభావాన్నాగమాపాయాయుక్తావిత్యాహ ॥ కించేతి॥ సర్వజీవసాధారణఃప్రతిజీవమసాధారణోవేత్యర్థః । కించాత్మనఆగమాపా

మవయవానాంప్రథిమానుపపత్తే జీవస్యాణుమాత్రత్వప్రసంగస్స్యాత్ । అపిచ శరీరమాత్రపరిచ్ఛిన్నానాంజీవావయవానామానంత్యంనోత్ప్రేక్షితుమపిశక్యం । అథపర్యాయేణ బృహచ్ఛరీరప్రతిపత్తౌ కేచిజ్జీవావయవాఉపగచ్ఛంతితనుశరీరప్రతిపత్తౌచ కేచిదపగచ్ఛంతీత్యుచ్యేతతత్రాప్యుచ్యతే॥... ... ❋

❋ సూ॥ ౩౫॥నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః॥ ❋

నచపర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమాభ్యామేతద్దేహపరిమాణత్వం జీవస్యావిరోధేనోపపాదయితుంశక్యతే। కుతః,వికారాదిదోషప్రసంగాత్। అవయవోపగమాపగమాభ్యాం హ్యనిశమాపూర్యమాణస్యాపక్షీయమాణస్యచజీవస్య విక్రియావత్త్వంతావదపరిహార్యం, విక్రియావత్త్వేచ చర్మాదివదనిత్యత్వంప్రసజ్యేత, తతశ్చబంధమోక్షాభ్యుపగమోబాధ్యేతకర్మాష్టకపరివేష్టితస్యజీవస్యాలాబువత్ సంసారసాగరే నిమగ్నస్య బంధనోచ్ఛేదాదూర్ధ్వగామిత్వం భవతీతి । కించాన్యదాగచ్ఛతామపగచ్ఛతాంచావయవానామాగమాపాయి ధర్మత్వాదేవానాత్మత్వంశరీరాదివత్ । తతశ్చావస్థితఃకశ్చిదవయవఆత్మేతిస్యాత్, నచ సనిరూపయితుంశక్యతేఅయమసావితి । కించాన్యదాగచ్ఛంతశ్చైతేజీవావయవాఃకుతఃప్రాదుర్భవంత్యపగచ్ఛంతశ్చక్వవిలీయంతఇతి వక్తవ్యం, నహిభూతేభ్యః ప్రాదుర్భవేయుర్భూతేషుచవిలీయేరన్ అభౌతికత్వాజ్జీవస్య, నాపికశ్చిదన్యస్సాధారణోఽసాధారణోవా జీవానామవయవాధారోనిరూప్యేతప్రమాణాభావాత్ । కించాన్యదనవధృతస్వరూపశ్చైవంసత్యాత్మాస్యాత్ ఆగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామనియతపరిమాణత్వాత్, అతఏవమాదిదోషప్రసంగాన్న పర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమావాత్మనఆశ్రయితుంశక్యేతే। అథవా పూర్వేణసూత్రేణ శరీర పరిమాణస్యాత్మన ఉపచితాపచితశరీరాంతరప్రతిపత్తావకార్త్స్న్యప్రసంజనద్వారేణానిత్యతాయాంచోదితాయాంపునఃపర్యాయేణపరిమాణానవస్థానేపిస్రోతస్సంతాననిత్యతాన్యాయేనాత్మనోనిత్యతాస్యాత్,య

యశీలావయవత్వేసతి కియంతఆయాంత్యవయవాః కియంతోఽపయంతీత్యజ్ఞానాదాత్మనిశ్చయాభావాదనిర్మోక్షస్స్యాదిత్యాహ ॥ కించేతి ॥ అపిచావయవారబ్ధావయవిత్వేజీవస్యానిత్యత్వంఅవయవసమూహత్వేచాసత్త్వంఆత్మత్వస్యాయావదవయవవృత్తిత్వేయత్కించిదవయవాపాయేపి సద్యశ్శరీరస్యాచేతనత్వం గోత్వవత్ ప్రత్యేకసమాప్తావేకస్మిన్ శరీరఆత్మనానాత్వంస్యాదతోనదేహపరిమాణత్వసావయవత్వేఆత్మనఇత్యుపసంహరతి॥అతఇతి॥ సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ అథవేతి ॥ స్థూలసూక్ష్మశరీరప్రాప్తావకార్త్స్న్యాపత్తిద్వారేణాత్మనిత్యతాయాముక్తాయాం సుగతవత్సంతానరూపేణాత్మనిత్యతామాశంక్యానేనోత్తరముచ్యతఇత్యన్వయః । పర్యాయేణేత్యస్యవ్యాఖ్యా-స్రోతఇతి । దేహభేదేనపరిమాణస్యాత్మనశ్చానవస్థానేపినాశేపి స్రోతః ప్రవాహస్తదాత్మకస్యాత్మవ్యక్తిసంతానస్యనిత్యతయా ఆత్మనిత్యతాస్యాదిత్య

త్రదృష్టాంతమాహ॥యథేతి॥నిర్వస్త్రంవిగతంయేభ్యస్తేవిసిచోదిగంబరాస్తేషామిత్యర్థః । పర్యాయాత్ సంతానాద ప్యాత్మనిత్యత్వస్యావిరోధఇతి నచ, కుతః వికారాదిభ్యః, సంతానస్యావస్తునఃఆత్మత్వేశూన్యవాద స్సంతానస్య వస్తుత్వే సంతాన్యతిరేకేచకూటస్థాత్మవాదః, అనతిరేకేజన్మాదివికారోవినాశోముక్త్యభావఇత్యుక్తదోషప్రసంగాత్ సంతానాత్మపక్షోఽనుపపన్నఇతిసూత్రార్థః ॥ ... ... ❋

౩౬. యత్స్థూలంసూక్ష్మంవా దేహంగృహ్ణాతితద్దేహపరిమాణఏవజీవఇతినియమందూషయతి॥అంత్యేతి॥ అంత్యశరీరపరిమాణస్యావస్థితేర్నిత్యత్వదర్శనాదుభయోరాద్యమధ్యమపరిమాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేష స్త్రయాణాం నిత్యపరిమాణానాంసామ్యంస్యాద్విరుద్ధపరిమాణానామేకత్రాయోగాదితి సూత్రయోజనా । ఆద్యమధ్యమపరిమాణే నిత్యే ఆత్మపరిమాణత్వాత్ అంత్యపరిమాణవత్ । నచాప్రయోజకతా, పరిమాణనాశేసత్యాత్మనోపినాశాదంత్యపరిమాణనిత్యత్వాయోగాదితిభావః । పరిమాణత్రయసామ్యాపాదనఫలమాహ ॥ఏకేతి॥ అంత్యశరీరసామాన్యేనపూర్వశరీరా

థారక్తపటాదీనాంవిజ్ఞానానవస్థానేపి తత్సంతాననిత్యతాతద్వద్విసిచామపీత్యాశంక్యానేనసూత్రేణో త్తరముచ్యతే । సంతానస్యతావదవస్తుత్వేనైరాత్మ్యవాదప్రసంగః, వస్తుత్వేప్యాత్మనోవికారాదిదోషప్రసంగాదస్యపక్షస్యానుపపత్తిరితి ॥ ... ...❋

సూ ॥ ౩౬॥ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥

అపిచాంత్యస్యమోక్షావస్థాభావినోజీవపరిమాణస్యనిత్యత్వమిష్యతేజైనైస్తద్వత్ పూర్వయోరప్యాద్యమధ్యమయోర్జీవపరిమాణయో ర్నిత్యత్వ ప్రసంగాదవిశేషప్రసంగ స్స్యాత్ ఏకశరీర పరిమాణతైవ స్యాత్ నోపచితాపచితశరీరాంతరప్రాప్తిః । అథవా అంత్యస్యజీవపరిమాణస్యావస్థితత్వాత్ పూర్వయోరప్యవస్థయోరవస్థితపరిమాణఏవజీవస్స్యాత్ । తతశ్చావిశేషేణసర్వదైవాణుర్మహాన్వాజీవోఽభ్యుపగంతవ్యోనశరీరపరిమాణః, అతశ్చసౌగతవదార్హతమపిమతమసంగతమిత్యుపేక్షితవ్యమ్... ❋

సూ. ॥ ౩౭ ॥ పత్యురసామంజస్యాత్ ॥

ఇదానీంకేవలాధిష్ఠాత్రీశ్వరకారణవాదఃప్రతిషిధ్యతే।తత్ కథమవగమ్యతే 'ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ అభిధ్యోపదేశాచ్చే'త్యత్ర ప్రకృతిభావేనాధిష్ఠాతృభావేనచోభయస్వభావస్యేశ్వరస్యస్వయమేవాచార్యేణప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ । యదిపునరవిశేషేణేశ్వరకారణవాదమాత్రమిహప్రతిషేధేత్ పూర్వోత్తరవిరోధాద్వ్యాహతాభివ్యాహారస్సూత్రకారఇత్యేతదాపద్యేత । తస్మాదప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వర ఇత్యేషపక్షోవేదాంతవిహితబ్రహ్మైక్య ప్రతిపక్షత్వాద్యత్నేనాత్ర

ణిస్యుఃవిషమశరీరప్రాప్తా వాత్మనస్తత్పరిమాణత్వే పరిమాణత్రయసామ్యానుమానవిరోధాదిత్యర్థః । పూర్వంకాలత్రయేపరిమాణత్రయమంగీకృత్యాంత్యదృష్టాంతేన నిత్యత్వమనుమాయ సామ్యమాపాదితం, సంప్రత్యంత్యస్యముక్తపరిమాణస్యాణుత్వ స్థూలత్వయోరన్యతరత్వేనావస్థితేస్తదేవాంత్యమాద్యమధ్యమకాలయోరపి నిత్యత్వాత్ స్యాత్ ప్రాగసతోఽనిత్యత్వాయోగాత్, తథాచావిశేషఃకాలత్రయేపిజీవపరిమాణాభేదఇత్యాహ ॥అథవేతి॥ తస్మాద్భ్రాంత్యేకశరణక్షపణకసిద్ధాంతేనావిరోధస్సమన్వయస్యేతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... ... ❋

౩౭. ❋పత్యురసామంజస్యాత్❋॥లుంఛితకేశమతనిరాసానంతరంజటాధారిశైవమతంబుద్ధిస్థంనిరాక్రియతఇతిప్రసంగసంగతిమాహ ॥ ఇదానీమితి ॥ సామాన్యతఈశ్వరనిరాసఏవాత్రకింనస్యాదితిశంకతే ॥తదితి॥ స్వోక్తివిరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ ప్రకృతిశ్చేత్యాదినా ॥ ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ కేవలనిమిత్తేశ్వరప్రతిషేధోఽవగమ్యతఇత్యన్వయః । వ్యాహతోవిరుద్ధోఽభివ్యాహారఉక్తిర్యస్యసతథా । అద్వితీయబ్రహ్మప్రకృతికంజగదితి వదతోవేదాంతసమన్వయస్యాకర్త్రైవేశ్వరోన ప్రకృతిరితి శైవాదిమతేన విరోధోఽస్తినవేతిసందేహే తన్మతస్య మానమూలత్వాద్విరోధేసతి వేదాంతోక్తాద్వయ బ్ర

హ్మాసిద్ధిరితిఫలమభిప్రేత్య సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్రాసంభవవత్ కర్తృత్వోపాదానత్వయోరప్యేకత్రాసంభవాత్ కే వలేశ్వర ఇతిపూర్వపక్షంకుర్వన్నవాంతరమతభేదమాహ ॥ సాచేతి ॥ సేశ్వరాస్సాంఖ్యాస్సాంఖ్యశబ్దార్థః, చత్వారో మాహేశ్వరాః శైవాః పాశుపతాః కారణికసిద్ధాంతినః కాపాలికాశ్చేతి। సర్వేప్యమీమహేశ్వరప్రోక్తాగమానుగామిత్వాన్మాహేశ్వరా ఉచ్యంతే। కార్యంమహదాదికం, కారణంప్రధానమీశ్వరశ్చ, యోగస్సమాధిః, విధిస్త్రిషవణస్నానాదిః, దుఃఖాంతో మోక్ష ఇతిపంచపదార్థాః। పశవోజీవాస్తేషాంపాశో బంధస్తన్నాశాయేత్యర్థః। పాశుపతాగమప్రామాణ్యాత్ పశుపతిర్నిమిత్తమేవేతిమతముక్త్వా అనుమానికేశ్వరమతమాహ ॥ తథేతి॥ విమతంసకర్తృకంకార్యత్వాద్ఘటవదితి వైశేషికాః కర్తారమీశ్వరంసాధయంతి, కర్మఫలంసపరికరాభిజ్ఞదాతృకంకాలాంతరభావిఫలత్వాత్ సేవాఫలవదితి, గౌతమాదిగంబరాశ్చ। జ్ఞానైశ్వర్యోత్కర్షః క్వచిద్విశ్రాంతః సాతిశయత్వాత్ పరిమాణవదితి సాంఖ్యసౌగతపాతంజలా ఇతి మత్వోక్తం కేచిత్కథంచిదితి। సిద్ధాంతయతి॥ అత ఇతి॥ ఆగమాదినానిర్దోషేశ్వరసిద్ధిః కథందోషవత్త్వమిత్యాహ, కిమితి॥ న తావత్ స్వస్వాగమాదీశ్వరనిర్ణయః, ఆగమానాంనిర్మూలత్వేనాప్రామాణ్యాత్। నచ సర్వజ్ఞజ్ఞానంమూలంతత్ప్రమానాభావాత్। నచాగమఏవమానం, ఆగమమానత్వనిశ్చయే తస్యమూలత్వనిశ్చయస్తన్నిశ్చయే తన్నిశ్చయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్। నచపురుషవచసాంస్వతోమానత్వంయుక్తంమిథోవిరోధేనతత్త్వావ్యవస్థానాచ్చ, నాప్యనుమానాదీశ్వరస్సర్వజ్ఞఃకర్తైవేతినిర్ణయస్సంభవతి, అనుమానస్యదృష్టానుసారిత్వేనదృష్టవిపరీతార్థాసాధకత్వాత్। తథాచలో

ప్రతిషిధ్యతే । సాచేయం వేదబాహ్యేశ్వరకల్పనాఽనేకప్రకారాః కేచిత్తావత్ సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాః కల్పయంతి ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతా కేవలంనిమిత్తకారణమీశ్వరః ఇతరేతరవిలక్షణాః ప్రధానపురుషేశ్వరా ఇతి । మాహేశ్వరాస్తుమన్యంతే కార్యకారణయోగవిధిదుఃఖాంతాః పంచపదార్థాః పశుపతినేశ్వరేణ పశుపాశవిమోక్షణాయోపదిష్టాః, పశుపతిరీశ్వరో నిమిత్తకారణమితి। తథా వైశేషికాదయోఽపి కేచిత్ కథంచిత్ స్వప్రక్రియానుసారేణ నిమిత్తకారణమీశ్వరంవర్ణయంతి। అత ఉత్తరముచ్యతే । పత్యురసామంజస్యాదితి । పత్యురీశ్వరస్య ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతృత్వేన జగత్కారణత్వం నోపపద్యతే । కస్మాత్, అసామంజస్యాత్ । కింపునరసామంజస్యం, హీనమధ్యమోత్తమభావేన హి ప్రాణిభేదాన్విదధత ఈశ్వరస్య రాగద్వేషాదిదోషప్రసక్తేరస్మదాదివదనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత । ప్రాణికర్మాపేక్షిత్వాద

కేయాదృశాః కర్తారో దృష్టాస్తాదృశా ఏవ జగత్కర్తారో రాగద్వేషాదిమంతస్సిద్ధ్యేయుః। యది లోకే విచిత్రప్రాసాదాదికర్తురేకత్వాద్యదర్శనేపి జగత్కర్తుర్లాఘవాదేకత్వంనిత్యజ్ఞానంనిర్దోషత్వంచకల్ప్యేత, తర్హి ద్రవ్యోపాదానత్వమపికల్ప్యతాం కర్తురేవోపాదానత్వేనలాఘవాత్, అన్యథాస్వతంత్రప్రధానపరమాణ్వాద్యుపాదానకల్పనాగౌరవాత్, అదృష్టత్వాచ్చేత్ కర్తుర్ద్రవ్యోపాదానత్వాసిద్ధిరేకత్వాదికమపినసిద్ధ్యేత్ । అస్మాకంత్వపౌరుషేయతయా స్వతస్సిద్ధప్రమాణభావయా శ్రుత్యా స్వప్రమేయబోధనే దృష్టాంతానపేక్షయాభవత్యేవ లౌకికకర్తృవిపరీతాద్వితీయకర్త్రుపాదానాత్మకసర్వజ్ఞనిర్దోషేశ్వరనిర్ణయః। నిర్ణీతే చ తస్మిన్ ధర్మిగ్రాహకమానబాధాన్న రాగాదిదోషాపాదనస్యావకాశ ఇత్యానుమానికేశ్వరాదిభ్యో వైషమ్యం. తదభిప్రేత్యాశ్రితస్యేశ్వరస్యాసామంజస్యమాహ ॥ హీనేతి॥ యది కర్తురుపాదానత్వమదృష్టత్వాన్నకల్ప్యతే తర్హి నిర్దోషత్వస్యాప్యదృష్టత్వాత్ యో విషమకారీ స దోషవానితి వ్యాప్తిదృష్టేశ్చ జగత్కర్తా దోషవాన్స్యాత్ । నచాత్రధర్మిగ్రాహకానుమానబాధః కార్యత్వలింగస్యకర్తృమాత్రసాధకత్వేననిర్దోషత్వాదావుదాసీనత్వాత్ । నచోత్కర్షసమా జాతిః వ్యాపకధర్మాపాదనాత్, దోషాభావే తద్వ్యాప్యస్యవిషమకర్తృకత్వాయోగాచ్చ, దృష్టాంతస్థావ్యాపకధర్మాణాంపక్షే ఆపాదనే హ్యుత్కర్షసమా జాతిః, యథా శబ్దోయది కృతకత్వేన హేతునా ఘటవదనిత్యస్స్యాత్ తర్హి తేనైవ హేతునా సావయవోపిస్యాదితి । నహ్యత్రానిత్యత్వస్యవ్యాపకంసావయవత్వంగంధాదౌ వ్యభిచారాదితిభావః । నను ప్రాణికర్మాపేక్షిత ఈశ్వరో విషమఫలాన్ ప్రాణినః కరోతి నస్వ

చ్ఛ యేతి శంకతే ॥ప్రాణీతి ॥ జడస్య కర్మణః ప్రేరకత్వాయోగాన్నైవమిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నచేశ్వరప్రేరితం కర్మేశ్వరస్య ప్రేరకమితివాచ్యమిత్యాహ ॥ కర్మేతి ॥ అతీతకర్మణా ప్రేరిత ఈశ్వరో వర్తమానం కర్మ తత్ఫలాయ ప్రేరయతీత్యనాదిత్వాత్ ప్రేర్యప్రేరకభావస్యానుపపత్తిరితి శంకతే ॥ అనాదిత్వాదితి॥ అతీతకర్మణోఽపి జడత్వాన్నేశ్వరప్రేరకతా నచ తదపీశ్వరేణ ప్రేరితం సదీశ్వరం ప్రేరయతి ఉక్తాన్యోన్యాశ్రయాత్ । తతోఽప్యతీతకర్మప్రేరితేశ్వరప్రేరితం తదేవేశ్వరం వర్తమానే కర్మణి ఫలదానాయ ప్రేరయతీతి చేన్న, మానహీనాయా మూలక్షయావహాయా అనవస్థాయాః ప్రసంగాత్ । అతః కర్మనిరపేక్ష ఏవేశ్వరో విషమస్రష్టేత్యసామంజస్యం దుర్వారమిత్యర్థః । యస్తు ఫలదానే ఈశ్వరస్య కర్మనిమిత్తమాత్రం న ప్రేరకమితి నోక్తదోష ఇతి, తన్న, విషమకర్మకారయితురీశ్వరస్య దోషవత్త్వానపాయాత్, పూర్వకర్మాపేక్షయా కర్మకారయితృత్వే చోక్తా ప్రామాణికానవస్థానాత్ అస్మాకం తు 'ఏష హ్యేవ సాధ్వసాధు కారయతీ'తి 'నిరవద్య'మితి చ శ్రుతిమూలం పూర్వకర్మాపేక్షాకల్పనమితి వైషమ్యం । కించ పరమతానుసారేణాపీశ్వరస్య రాగాదిమత్త్వం ప్రాప్నోతీత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ ప్రవర్తకత్వలింగా దోషా ఇతి తార్కికాణాం స్థితిః, తథా చేశ్వరః సార్థరాగాదిమాన్ ప్రవర్తక

దోష ఇతి చేన్న, కర్మేశ్వరయోః ప్రవర్త్యప్రవర్తయితృత్వే ఇతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగాత్ । న, అనాదిత్వాదితి చేన్న, వర్తమానకాలవదతీతేష్వపి కాలేష్వితరేతరాశ్రయదోషావిశేషాదంధపరంపరాన్యాయాపత్తేః । అపిచ ప్రవర్తనాలక్షణా దోషా ఇతి న్యాయవిత్సమయః। నహి కశ్చిదదోషప్రయుక్తః స్వార్థే పరార్థే వా ప్రవర్తమానో దృశ్యతే । స్వార్థప్రయుక్త ఏవ చ సర్వో జనః పరార్థేఽపి ప్రవర్తత ఇత్యేవమప్యసామంజస్యం, స్వార్థవత్త్వాదీశ్వరస్యానీశ్వరత్వప్రసంగాత్ । పురుషవిశేషత్వాభ్యుపగమాచ్చేశ్వరస్య పురుషస్య చౌదాసీన్యాభ్యుపగమాదసామంజస్యం॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౩౮॥ సంబంధానుపపత్తేశ్చ॥ ❋

పునరప్యసామంజస్యమేవ, నహి ప్రధానపురుషవ్యతిరిక్త ఈశ్వరోఽన్తరేణ సంబంధం ప్రధానపురుషయోరీశితా । న తావత్సంయోగలక్షణస్సంబంధస్సంభవతి, ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం సర్వగతత్వాన్నిరవయవత్వాచ్చ । నాపి సమవాయలక్షణః, ఆశ్రయాశ్రయిభావానిరూపణాత్ । నాప్యన్యః కశ్చిత్కార్యగమ్యస్సంబంధశ్శక్య కల్పయితుం కార్యకారణభావస్యైవాద్యాప్యసిద్ధత్వాత్ । బ్రహ్మవాదినః కథమితి చేన్న తస్య తాదాత్మ్యలక్షణసంబంధోపపత్తేః । అపిచాగమబలేన బ్రహ్మవాదీ కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతీతి నావశ్యం తస్య యథాదృష్టమేవ సర్వమభ్యుపగంతవ్యం । పరస్య తు దృష్టాంతబలేన కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతో యథాదృష్టమేవ సర్వమభ్యుపగంతవ్యమిత్యయమస్త్యతిశయః । పరస్యాపి సర్వజ్ఞప్రణీతాగమసద్భావాత్సమానమాగమబలమితి చేన్న, ఇతరేతరాశ్రయప్రసంగాదాగమప్రత్యయాత్సర్వజ్ఞ

త్వాత్ సమ్మతవత్ । నచ కారుణికే వ్యభిచారః పరదుఃఖప్రయుక్తస్వదుఃఖనివృత్త్యర్థత్వాత్తస్యేత్యర్థః ॥ ఉదాసీనః ప్రవర్తక ఇతి చ వ్యాహతమితి యోగాన్ ప్రత్యాహ॥ పురుషేతి॥ ... ... ❋

౩౮॥ ప్రధానవాదే దోషాంతరమాహ సూత్రకారః ॥సంబంధేతి ॥ ఈశ్వరేణాసంబద్ధస్య ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాయోగాత్సంబంధో వాచ్యః, స చ సంయోగస్సమవాయో వా నాస్తీత్యర్థః । కార్యబలాత్ప్రేరణయోగ్యత్వాఖ్యస్సంబంధః కల్ప్యతామిత్యత ఆహ ॥ నాప్యన్య ఇతి॥ ఈశ్వరప్రేరితప్రధానకార్యం జగదితి సిద్ధం చేత్సంబంధకల్పనా స్యాత్, తచ్చాద్యాప్యసిద్ధమిత్యర్థః । మాయాబ్రహ్మణోస్త్వనిర్వాచ్యతాదాత్మ్యం సంబంధః, 'దేవాత్మశక్తి'మితి శ్రుతేః । కించ వేదస్యాపూర్వార్థత్వాన్న లోకదృష్టమృత్కులాలసంబంధో వైదికేనానుసర్తవ్యః, ఆనుమానికేన త్వనుసర్తవ్య ఇతి విశేషమాహ ॥అపిచేతి॥ సార్వజ్ఞస్యాగమప్రామాణ్యస్య చ జ్ఞప్తావన్యోన్యాశ్రయః అనుమానాత్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధేర్నిరస్తత్వాత్, నహ్యమనస్కస్య జ్ఞానం సంభవతి జ్ఞానం మనోజన్యమితి వ్యాప్తివిరోధాన్నిత్యజ్ఞానకల్పనానవకాశ ఇతి భావః॥ ప్రధానవత్పర

మాణానామపి నిరవయవేశ్వరేణ సంయోగాద్యసత్త్వాత్ ప్రేర్యత్వాయోగః, ప్రేరకత్వే చేశ్వరస్య దోషవత్త్వమిత్యాహ॥ ఏవమన్యాస్వపీతి॥ ... ... *

౩౯॥ ఈశ్వరస్య ప్రధానాదిప్రేరణానుపపత్తేశ్చాసామఞ్జస్యమిత్యాహ సూత్రకారః॥ అధిష్ఠానేతి॥ ప్రధానాదికం చేతనస్యానధిష్ఠేయమప్రత్యక్షత్వాదీశ్వరవద్వ్యతిరేకేణ మృదాదివచ్చేత్యర్థః॥ * * *

౪౦॥ చక్షురాదౌ వ్యభిచారమాశఙ్క్య నిషేధతి॥ కరణవదితి॥ రూపముద్భూతం నాస్తీత్యప్రత్యక్షత్వం స్ఫుటయతి॥ రూపేతి॥ స్వభోగాహేతుత్వే సతీతి విశేషణాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ తథాపీతి॥ భోగః సుఖదుఃఖానుభవః, ఆదిపదాద్విషయానుభవగ్రహః। న చ యద్యేనాధిష్ఠేయం తత్తదీయభోగహేతుత్వే సతి ప్రత్యక్షమితి వ్యతిరేకవ్యాప్త్యా కరణేషు వ్యభిచారతాదవస్థ్యమితి వాచ్యం, భోగాహేతుత్వవిశిష్టాప్రత్యక్షత్వస్య హేతుత్వాత్, కరణేషు చ విశేషణాభావేన విశిష్టస్య హేతోరభావాత్। న చ విశేష్యవైయర్థ్యం పరార్థపాచకాధిష్ఠేయకాష్ఠాదౌ వ్యభిచారాత్। న చ ప్రధానాదేరీశ్వరప్రత్య

త్వసిద్ధిః సర్వజ్ఞత్వప్రత్యయాచ్చాగమసిద్ధిరితి। తస్మాదనుపపన్నా సాంఖ్యయోగవాదినామీశ్వరకల్పనా। ఏవమన్యాస్వపి వేదబాహ్యాస్వీశ్వరకల్పనాసు యథాసంభవమసామఞ్జస్యం యోజయితవ్యమ్॥ *...*...*

సూ॥ ౩౯॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। స హి పరికల్ప్యమానః కుమ్భకార ఇవ మృదాదీని ప్రధానాన్యధిష్ఠాయ ప్రవర్తయేత్। న చైవముపపద్యతే। న హ్యప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ ప్రధానమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంభవతి, మృదాదివైలక్షణ్యాత్॥ ... ... *

సూ॥ ౪౦॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥

స్యాదేతత్, యథా కరణగ్రామం చక్షురాదికమప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ పురుషోఽధితిష్ఠతి, ఏవం ప్రధానమపీశ్వరోఽధిష్ఠాస్యతీతి, తథాపి నోపపద్యతే, భోగాదిదర్శనాద్ధి కరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వం గమ్యతే, న చాత్ర భోగాదయో దృశ్యన్తే। కరణగ్రామసామ్యే చాభ్యుపగమ్యమానే సంసారిణామివేశ్వరస్యాపి భోగాదయః ప్రసజ్యేరన్ ॥ అన్యథా వా సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయతే। అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। సాధిష్ఠానో హి లోకే సశరీరో రాజా రాష్ట్రస్యేశ్వరో దృశ్యతే న నిరధిష్ఠానః, అతశ్చ తద్దృష్టాన్తవశేనాదృష్టమీశ్వరం కల్పయితుమిచ్ఛత ఈశ్వరస్యాపి కించిచ్ఛరీరం కరణాయతనం వర్ణయితవ్యం స్యాత్, న చ తద్వర్ణయితుం శక్యతే, సృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్వాచ్ఛరీరస్య ప్రాక్సృష్టేస్తదనుపపత్తేః, నిరధిష్ఠానత్వే చేశ్వరస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥ అథ లోకదర్శనానుసారేణేశ్వరస్యాపి కించిత్కరణానామాయతనం శరీరం

క్షత్వాద్విశేష్యాసిద్ధిః, అతీన్ద్రియత్వరూపాప్రత్యక్షత్వస్య సత్త్వాదిత్యభిప్రాయః। జీవే కరణకృతా భోగాదయో దృశ్యన్తే ఈశ్వరే తు ప్రధానకృతాస్తే న దృశ్యన్త ఇత్యక్షరార్థః। విపక్షే దోషం వదన్నప్రయోజకత్వం హేతోర్నిరస్యతి॥ కరణేతి॥ ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాఙ్గీకారే ప్రేరకభోగహేతుత్వం స్యాత్ అతీన్ద్రియస్య ప్రేర్యస్య భోగహేతుత్వనియమాదిత్యర్థః॥ సూత్రద్వయస్యార్థాన్తరమాహ॥ అన్యథా వేతి॥ యః ప్రవర్తకశ్చేతనః స శరీరీతి లోకే వ్యాప్తిర్దృష్టా। ఈశ్వరస్య చ శరీరానుపపత్తేర్న ప్రవర్తకత్వమితి సూత్రార్థమాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ విమతం సేశ్వరం కార్యత్వాద్రాష్ట్రవదితి కల్పయతో రాజవత్సశరీర ఏవేశ్వరః స్యాదిత్యుక్తం, తత్రేష్టాపత్తిం నిరస్యతి ॥ న చ తద్వర్ణయితుమితి॥ న చ నిత్యం శరీరం సర్గాత్ప్రాగపి సంభవతీతి వాచ్యం, శరీరస్య భౌతికత్వనియమాదిత్యర్థః। అస్తు వా శరీర ఏవేశ్వర ఇత్యత ఆహ ॥ నిరధిష్ఠానత్వే చేతి॥ జీవస్యైవ శరీరం భౌతికం ఈశ్వరస్య తు స్వేచ్ఛానిర్మితం ప్రాగపి స్యాదిత్యాశఙ్కాం నిరస్యతి॥ కరణవదితి॥ కరణా

న్యత్ర సంతీతికరణవచ్ఛరీరం, ఇచ్ఛామయశరీరకల్పనైవానుపపన్నా మానాభావాత్ దృష్టభౌతికత్వనియమవిరోధాచ్చేతి మంతవ్యం ॥ ... ... ❋

౪౧. ఏవమీశ్వరస్య శుష్కతర్కేణ కర్తృత్వనిర్ణయో నేత్యుపపాద్య నిత్యత్వసర్వజ్ఞత్వనిర్ణయోఽపి న సంభవతీత్యాహ సూత్రకారః॥ అంతవత్త్వమితి॥ ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమనిత్యం ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ ఘటవదిత్యాహ ॥ పూర్వస్మిన్నితి ॥ సంఖ్యావా పరిమాణం వేయత్తా । తథా చ నిశ్చితసంఖ్యత్వాన్నిశ్చితపరిమాణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం । యద్యపి సంఖ్యావత్త్వమాత్రం హేతుస్సంభవతి తథాపి సర్వజ్ఞత్వనిశ్చయేన హేత్వసిద్ధినిరాసం ద్యోతయితుం నిశ్చితపదం, తతశ్చ హేతోరసిద్ధిర్నాస్తీత్యాహ ॥ సంఖ్యాపరిమాణమితి ॥ సంఖ్యాస్వరూపమిత్యర్థః। ద్వితీయహేతుం సాధయతి॥ స్వరూపేతి ॥ ప్రధానాదయో నిశ్చితపరిమాణాః వస్తుతోఽభిన్నత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః । ననుప్రధానపురుషేశ్వరాస్త్రయ ఇతి

కామేనకల్ప్యేత, ఏవమపి నోపపద్యతే । సశరీరత్వే హి సతి సంసారివద్భోగాదిప్రసంగాదీశ్వరస్యాప్యనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత ॥ ... ... ❋

సూ. ॥ ౪౧ ॥ అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ॥

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। స హి సర్వజ్ఞస్తైరభ్యుపగమ్యతే అనంతశ్చ, అనంతం చ ప్రధానం అనంతాశ్చ పురుషా మిథో భిన్నా అభ్యుపగమ్యంతే । తత్ర సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణ ప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తా పరిచ్ఛిద్యేత వా న వా పరిచ్ఛిద్యేత, ఉభయథాపి దోషోఽనుషక్త ఏవ । కథం, పూర్వస్మింస్తావద్వికల్పే ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ ప్రధానపురుషేశ్వరాణామంతవత్త్వమవశ్యంభావి, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్ । యద్ధి లోకే ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు ఘటాది తదంతవద్దృష్టం, తథా ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమపీయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాదంతవత్స్యాత్, సంఖ్యాపరిమాణం తావత్ప్రధాన పురుషేశ్వరత్రయరూపేణ పరిచ్ఛిన్నం, స్వరూపపరిమాణమపి తద్గతమీశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యేతేతి । పురుషగతా చ మహాసంఖ్యా, తతశ్చ ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నానాం మధ్యే సంసారాన్ముచ్యంతే తేషాం సంసారోఽన్తవాన్ సంసారిత్వం చ తేషామంతవత్, ఏవమితరేష్వపి క్రమేణ ముచ్యమానేషు సంసారస్య సంసారిణాం చాంతవత్త్వం స్యాత్ । ప్రధానం చ సవికారం పురుషార్థమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంసారిత్వేనాభిమతం తచ్ఛూన్యతాయామీశ్వరః కిమధితిష్ఠేత్, కింవిషయే వా సర్వజ్ఞతేశ్వరతే స్యాతాం । ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం చైవమంతవత్త్వే సత్యాదిమత్త్వప్రసంగః, ఆద్యంతవత్త్వే చ శూన్యవాదప్రసంగః । అథ మా భూదేష దోష ఇత్యుత్తరో వికల్పోఽభ్యుపగమ్యేత తదా న ప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తేశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యత ఇతి । తత ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిరపరో దోషః ప్రసజ్యేత, తస్మాదప్యసంగతస్తార్కికపరిగృహీత ఈశ్వరకారణవాదః ॥ ... ... ❋

జ్ఞాతేఽపి జీవానామానంత్యాత్కథం సంఖ్యానిశ్చయ స్తత్రాహ ॥పురుషేతి ॥ జీవసంఖ్యాపీశ్వరేణ నిశ్చీయేత అనిశ్చయే సర్వజ్ఞత్వాయోగాదిత్యర్థః । హేతుసిద్ధేః ఫలమాహ ॥తతశ్చేతి॥ మాషరాశివత్కేషాంచిజ్జీవానాం సంఘస్తద్బంధశ్చ నశ్యేదిత్యేవం సర్వముక్తేరిదానీం శూన్యం జగత్స్యాదిత్యర్థః । నిత్యస్యానవశేషాదితి భావః । నన్వీశ్వరశ్శిష్యతామితి చేన్న, తస్యాపి భిన్నత్వేనాంతవత్త్వాత్ । కించేశితవ్యాభావాదీశ్వరాభావస్స్యాదిత్యాహ॥ ప్రధానమితి ॥ దోషాంతరమాహ॥ ప్రధానేతి ॥ ఇయత్తానిశ్చయాభావాన్న శూన్యతేతి ద్వితీయం శంకతే ॥అథేతి॥ ఇయత్తా నాస్తి న నిశ్చీయతే చేత్యర్థః। ప్రధానాదయస్సంఖ్యాపరిమాణవంతః ద్రవ్యత్వాన్మాషాదివదిత్యనుమానాదస్తీయత్తా, తదజ్ఞానే స్యాదసర్వజ్ఞతా, ఇయత్తాయాం చాంతవత్త్వమప్యత్యుక్తమితి పరిహరతి ॥ తత ఇతి ॥ తస్మాత్కేవలకర్త్రీశ్వరవాదస్య నిర్మూలత్వాన్న కతుర్థపాదానాద్యమేశ్వరసమన్వయవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్ .... ❋

౪౨. పంచపదార్థవాదిమాహేశ్వరమతనిరాసానంతరం చతుర్వ్యూహవాదం బుద్ధిస్థం నిరస్యతి ॥ ఉత్పత్త్యసంభవాదితి॥ అధికరణతాత్పర్యమాహ॥ యేషామితి॥ అధికరణారంభమాక్షిపతి॥ నన్వితి॥ వేదావిరుద్ధాంశమంగీకృత్య వేదవిరుద్ధం జీవోత్పత్త్యంశం నిరాకర్తుమధికరణారంభ ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ అత్ర భాగవతపాంచరాత్రాగమో విషయః స కిం జీవోత్పత్త్యాద్యంశే మానం న వేతి సందేహే బాధానుపలంభాన్మానమితి పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే పరాగమవిరోధాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదంశే తస్యామానత్వాదవిరోధాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః । సావయవత్వం నిరస్యతి ॥ నిరంజనేతి ॥ కథం తర్హ్యద్వితీయే వాసుదేవే మూర్తిభేద స్తత్రాహ॥ స ఇతి॥ వ్యూహా మూర్తయః॥ సవిశేషం శాస్త్రార్థముక్త్వా సహేతుం పురుషార్థమాహ । తమిత్థంభూతమితి॥ యథోక్తవ్యూహవంతం సర్వప్రకృతిం నిరంజనం విజ్ఞాన

సూ. ॥ ౪౨ ॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్ ॥

యేషామప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలనిమిత్తకారణమీశ్వరోఽభిమత స్తేషాం పక్షః ప్రత్యాఖ్యాతః, యేషాం పునః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చోభయాత్మకం కారణమీశ్వరోఽభిమత స్తేషాం పక్షః ప్రత్యాఖ్యాయతే। నను శ్రుతిసమాశ్రయణేనాప్యేవంరూప ఏవేశ్వరః ప్రాఙ్నిర్ధారితః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చేతి, శ్రుత్యనుసారిణీ చ స్మృతిః ప్రమాణమితి స్థితిః, తత్కస్య హేతోరేష పక్షః ప్రత్యాచిఖ్యాసిత ఇతి । ఉచ్యతే । యద్యప్యేవంజాతీయకోఽంశస్సమానత్వాన్న విసంవాదగోచరో భవతి అస్తి త్వంశాంతరం విసంవాదస్థానమిత్యత స్తత్ప్రత్యాఖ్యానాయారంభః । తత్ర భాగవతా మన్యంతే భగవానేవైకో వాసుదేవో నిరంజనజ్ఞానస్వరూపః పరమార్థతత్త్వం, స చతుర్ధాత్మానం ప్రవిభజ్య ప్రతిష్ఠితో వాసుదేవవ్యూహరూపేణ సంకర్షణవ్యూహరూపేణ ప్రద్యుమ్నవ్యూహరూపేణానిరుద్ధవ్యూహరూపేణ చ । వాసుదేవో నామ పరమాత్మోచ్యతే, సంకర్షణో నామ జీవః, ప్రద్యుమ్నో నామ మనః, అనిరుద్ధో నామాహంకారః, తేషాం వాసుదేవః పరా ప్రకృతిః, ఇతరే సంకర్షణాదయః కార్యం, తమిత్థంభూతం భగవంతమభిగమనోపాదానేజ్యాస్వాధ్యాయయోగైర్వర్షశతమిష్ట్వా క్షీణక్లేశో భగవంతమేవ ప్రతిపద్యత ఇతి । తత్ర యత్తావదుచ్యతే యోఽసౌ నారాయణః పరోఽవ్యక్తాత్ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సర్వాత్మా స ఆత్మనాత్మానమనేకధా వ్యూహ్యావస్థిత ఇతి, తన్న నిరాక్రియతే, 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః పరమాత్మనోఽనేకధాభావస్యాధిగతత్వాత్ । యదపి తస్య భగవతోఽభిగమనాదిలక్షణమారాధనమజస్రమనన్యచిత్తతయాఽభిప్రేయతే తదపి న ప్రతిషిధ్యతే శ్రుతిస్మృత్యోరీశ్వరప్రణిధానస్య ప్రసిద్ధత్వాత్ । యత్పునరిదముచ్యతే వాసుదేవాత్సంకర్షణ ఉత్పద్యతే సంకర్షణాచ్చ ప్రద్యుమ్నః ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధ ఇతి । అత్ర బ్రూమః, న వాసుదేవసంజ్ఞకాత్పరమాత్మనస్సంకర్షణసంజ్ఞస్య జీవస్యోత్పత్తిస్సంభవతి, అనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగాత్ । ఉత్పత్తిమత్త్వే హి జీవస్యానిత్యత్వాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్, తతశ్చ నైవాస్య భగవత్ప్రాప్తిర్మోక్షస్స్యాత్, కారణప్రాప్తౌ కార్యస్య ప్రవిలయప్రసంగాత్। ప్రతిషేధిష్యతి చాచార్యో జీవస్యోత్పత్తిం 'నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్య' ఇతి (అ౨పా౩ సూ౧౭) తస్మాదసంగతైషా కల్పనా॥

రూపం పరమాత్మానమితి యావత్ । వాక్కాయచేతసామవధానపూర్వకం దేవతాగృహగమనమభిగమనం, పూజాద్రవ్యాణామార్జనముపాదానం, ఇజ్యా పూజా, స్వాధ్యాయోఽష్టాక్షరాదిజపః, యోగో ధ్యానం । తత్రావిరుద్ధాంశముపాదత్తే॥ తత్రేతి ॥ 'సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తో భూత్వే'తి 'తం యథా యథోపాసత' ఇత్యాద్యాశ్చ శ్రుతిః 'మత్కర్మకృన్మత్పరమ' ఇత్యాద్యాస్స్మృతిః । విరుద్ధాంశమనూద్య దూషయతి॥ యత్పునరితి॥ కృతహాన్యాదిదోష ఆదిశబ్దార్థః । న్యాయోపేతయా 'అజ ఆత్మే'త్యాదిశ్రుత్యా పాంచరాత్రాగమస్యోత్పత్త్యంశే మానత్వాభావనిశ్చయాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయస్థైర్యమితి భావః ॥

౪౩॥ జీవస్యోత్పత్తింనిరస్యజీవాన్మనసఉత్పత్తింనిరస్యతి ॥ నచకర్తురితి ॥ యస్మాత్కర్తుః కరణోత్పత్తిర్నదృశ్యతేతస్మాదసంగతాకల్పనేత్యన్వయః । సిద్ధానాంకరణానాం ప్రయోక్తాకర్తేతిప్రసిద్ధ్యర్థోహిశబ్దః । వర్ణనంనిమూలమిత్యాహ ॥నచేతి॥ నను లోకేకశ్చిచ్ఛిల్పివరః కుఠారంనిర్మాయ తేనవృక్షంఛినత్తీతిదృష్టమితిచేత్సత్యం, శిల్పినోహస్తాదికరణాంతరసత్త్వాత్కుఠారకర్తృత్వంయుక్తం, జీవస్యతుకరణాంతరాసత్త్వాన్నమనః కర్తృత్వంవినైవకరణంకర్తృత్వేవామనోవైయర్థ్యమితిభావః॥... ... ... ※

౪౪ ॥ సంకర్షణాదీనాముత్పత్త్యసంభవేఽపివ్యూహచతుష్టయంస్యాదితి సూత్రవ్యావర్త్యమాశంకతే ॥ అథాపిస్యాదితి॥ జ్ఞానైశ్వర్యయోశ్శక్తి రాంతరంసామర్థ్యం బలంశరీరసామర్థ్యం వీర్యంశౌర్యం తేజఃప్రాగల్భ్యం ఏతైరన్వి

⸺ ※సూ॥౪౩॥నచకర్తుఃకరణమ్॥ ※ ⸺

ఇతశ్చాసంగతైషాకల్పనా, యస్మాన్నహిలోకేకర్తుర్దేవదత్తాదేఃకరణంపరశ్వాద్యుత్పద్యమానందృశ్యతే । వర్ణయంతిచభాగవతాః 'కర్తుర్జీవాత్ సంకర్షణసంజ్ఞకాత్ కరణంమనః ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞికముత్పద్యతేకర్తృజాచ్చతస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞకోఽహంకారఉత్పద్యత'ఇతి । నచైతద్దృష్టాంతమంతరేణాధ్యవసాతుంశక్నుమః, నచైవంభూతాంశ్రుతిముపలభామహే॥ ... ... ※

⸺ ※సూ॥౪౪॥విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః॥ ※ ⸺

అథాపిస్యాన్నచైతేసంకర్షణాదయోజీవాదిభావేనాభిప్రేయంతే కింతర్హీశ్వరా ఏవైతేసర్వే జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజోభిరైశ్వరైర్ధర్మైరన్వితా అభ్యుపగమ్యంతే వాసుదేవాఏవైతేసర్వేనిర్దోషానిరధిష్ఠానానిరవద్యాశ్చేతి, తస్మాన్నాయంయథావర్ణితఉత్పత్త్యసంభవోదోషః ప్రాప్నోతీతి । అత్రోచ్యతే, ఏవమపితదప్రతిషేధఃఉత్పత్త్యసంభవస్యాప్రతిషేధః, ప్రాప్నోత్యేవాయముత్పత్త్యసంభవోదోషఃప్రకారాంతరేణేత్యభిప్రాయః, కథంయదితావదయమభిప్రాయఃపరస్పరభిన్నాఏవైతేవాసుదేవాదయశ్చత్వారఈశ్వరాస్తుల్యధర్మాణోనైషామేకాత్మకత్వమస్తీతి, తతోఽనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యం, ఏకేనైవేశ్వరేణేశ్వరకార్యసిద్ధేః । సిద్ధాంతహానిశ్చభగవానేవైకోవాసుదేవః పరమార్థతత్త్వమిత్యభ్యుపగమాత్ । అథాయమభిప్రాయః, ఏకస్యైవభగవతఏతేచత్వారోవ్యూహాస్తుల్యధర్మాణఇతి, తథాపితదవస్థఏవోత్పత్త్యసంభవోదోషః । నహివాసుదేవాత్సంకర్షణస్యోత్పత్తిస్సంభవతి సంకర్షణాచ్చప్రద్యుమ్నస్య, ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధస్య, అతిశయాభావాత్ । భవితవ్యంహికార్యకారణయోరతిశయేన యథామృద్ఘటయోః । నహ్యసత్యతిశయేకార్యంకారణమిత్యవకల్పతే । నచపంచరాత్రసిద్ధాంతిభిర్వాసుదేవాదిష్వేకస్మిన్ సర్వేషువా జ్ఞానైశ్వర్యాదితారతమ్యకృతః కశ్చిద్భేదోఽభ్యుపగమ్యతే, వాసుదేవాఏవహిసర్వేవ్యూహానిర్విశేషాఇష్యంతే । నచైతేభగవద్వ్యూహాశ్చతుస్సంఖ్యాయామేవావతిష్ఠేరన్, బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతస్యసమస్తస్యైవజగతోభగవద్వ్యూహత్వావగమాత్॥ ... ※

తాయస్మాత్సంకర్షణాదయఃతస్మాదీశ్వరాఏవేత్యర్థః । సర్వేషామీశ్వరత్వేపంచరాత్రోక్తిమాహ ॥ వాసుదేవా ఏవేతి ॥ నిర్దోషారాగాదిశూన్యాఃనిరధిష్ఠానాఃప్రకృత్యజన్యాః నిరవద్యానాశాదిరహితాఇత్యర్థః । ఈశ్వరత్వాజ్జన్మాసంభవోగుణఏవేత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సూత్రేణసిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ ఏవమపిచతుర్ణామీశ్వరత్వేనవిజ్ఞానశక్త్యాదిభావేపీత్యర్థః । ప్రకారాంతరంపృచ్ఛతి॥ కథమితి॥కించత్వారఃస్వతంత్రాభిన్నాఏవఉతైకస్యవికారత్వేనాభిన్నాఃఆద్యమనూద్యదూషయతి ॥ యదీత్యాదినా ॥ ద్వితీయేవికారాఃప్రకృతితుల్యావాన్యూనావా,ఆద్యముత్థాప్యనిషేధతి॥అథేత్యాదినా ॥ న్యూనత్వపక్షేఽపసిద్ధాంతమాహ ॥ నచపంచేతి॥ యదిన్యూనాఅపిభగవతోవ్యూహాస్తదాచతుష్ట్వవ్యాఘాతఇత్యాహ ॥నచైతఇతి॥ ... ... ※

౪౫ ॥ ఇతశ్చజీవోత్పత్తివాదఉపేక్ష్య ఇత్యాహసూత్రకారః ॥ విప్రతిషేధాచ్చేతి ॥ స్వస్యైవగుణత్వంగుణిత్వంచవిరుద్ధం ఆదిపదాత్ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధౌభిన్నావాత్మనఇత్యుక్త్వాఆత్మానఏవైతఇతివిరుద్ధోక్తిగ్రహః । పూర్వాపరవిరోధాదసాంగత్యమితిసూత్రార్థముక్త్వాఽర్థాంతరమాహ ॥ వేదేతి ॥ ఏకస్యాపితంత్రస్యాద్వైతాచతుర్వేది

సూ॥౪౫॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥

విప్రతిషేధశ్చాస్మిన్ శాస్త్రే బహువిధఉపలభ్యతే గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణః । జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజాంసిగుణాః, ఆత్మానఏవైతేభగవంతోవాసుదేవాఇత్యాదిదర్శనాత్ । వేదవిప్రతిషేధశ్చభవతి, చతుర్షువేదేషు ఏవం శ్రేయోఽలబ్ధ్వాశాండిల్యఇదంశాస్త్రమధీతవానిత్యాదివేదనిందాదర్శనాత్, తస్మాదసంగతైషాకల్పనేతిసిద్ధం॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌశారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ర్భ్యోఽధికఇతినిందాఆదిపదార్థః, తస్మాన్మిథోవిరుద్ధాభిః పౌరుషేయకల్పనాభిర్నాపౌరుషేయవేదాంతసమన్వయవిరోధ ఇతిసిద్ధమ్॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ...

ఇతిశ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

శ్రీ విష్ణవేనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

వియదాదివిధాతారం సీతాస్యాబ్జమధువ్రతం । నిత్యచిద్విశ్వకర్తాత్మాభిన్నం సర్వేశ్వరం భజే ॥

జీవస్యానుత్పత్తిప్రసంగేనాకాశస్యాప్యుత్పత్త్యసంభవమాశంక్య పరిహరన్నాదావేకదేశిమతమాహ॥ నవియదశ్రుతేరితి ॥ వియత్ప్రాణపాదయోరర్థం సంక్షిపన్పూర్వపాదేన సంగతిమాహ ॥ వేదాంతేష్వితి॥ భిన్నోపక్రమత్వమేవాహ ॥ కేచిదిత్యాదినా॥ భూతభోక్తృశ్రుతీనాం మిథోవిరోధశంకానిరాసో వియత్పాదార్థః । లింగశరీరశ్రుతీనాం తన్నిరాసః ప్రాణపాదార్థః। యథా మిథోవిరోధాత్పూర్వాపరవిరోధాచ్చ పరపక్షా ఉపేక్ష్యాః తథా శ్రుతిపక్షోఽప్యుపేక్ష్య ఇతి

ఓం నమః పరమాత్మనే.

సూ. ॥ ౧ ॥ నవియదశ్రుతేః ॥

వేదాంతేషు తత్ర తత్ర భిన్నప్రస్థానా ఉత్పత్తిశ్రుతయ ఉపలభ్యంతే । కేచిదాకాశస్యోత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న । తథా కేచిద్వాయోరుత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న । ఏవం జీవస్య ప్రాణానాం చ । ఏవమేవ క్రమాదిద్వారకోఽపి విప్రతిషేధః శ్రుత్యంతరేషూపలక్ష్యతే । విప్రతిషేధాచ్చ పరపక్షాణామనపేక్షితత్వం స్థాపితం తద్వత్స్వపక్షస్యాపి విప్రతిషేధాదేవానపేక్షితత్వమాశంక్యేతేత్యతః సర్వవేదాంతగతసృష్టిశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయ పరః ప్రపంచ ఆరభ్యతే । తదర్థనిర్మలత్వే చ ఫలం యథోక్తాశంకానివృత్తిరేవ, తత్ర ప్రథమం తావదాకాశమాశ్రిత్య చింత్యతే కిమస్యాకాశస్యోత్పత్తిరస్త్యుత నాస్తీతి । తత్ర తావత్ప్రతిపద్యతే । నవియదశ్రుతేరితి । నఖల్వాకాశముత్పద్యతే । కస్మాత్, అశ్రుతేః, నహ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి । ఛాందోగ్యే హి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ ప్రకృత్య 'తదైక్షత తత్తేజోఽసృజతే'తి చ పంచానాం మహాభూతానాం మధ్యమం తేజ ఆదిం కృత్వా త్రయాణాం తేజోఽబన్నానాముత్పత్తిః శ్రావ్యతే । శ్రుతిశ్చ నః ప్రమాణమతీంద్రియార్థవిజ్ఞానోత్పత్తౌ న చాత్ర శ్రుతిరస్త్యాకాశస్యోత్పత్తిప్రతిపాదినీ తస్మాన్నాకాశస్యోత్పత్తిరితి ॥ ... ❋

సూ ॥ ౨ ॥ అస్తితు ॥

తుశబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే । మానామాకాశస్య ఛాందోగ్యేఽభూదుత్పత్తిః శ్రుత్యంతరే త్వస్తి । శంకోత్థానే పాదద్వయస్యారంభాత్పూర్వపాదేన దృష్టాంతసంగతిరితి సముదాయార్థః । ఆకాశవాయ్వోరుత్పత్తిమామనంతి తైత్తిరీయకాః, నామనంతి ఛందోగాః, జీవస్య ప్రాణానాం చోత్పత్తిం 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతీ'తి వాజసనేయినః 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యాథర్వణికాశ్చామనంతి నాన్యే । ఏవమాకాశపూర్వికా క్వచిత్సృష్టిః క్వచిత్తైజఃపూర్వికేతి క్రమవిరోధః । ఆదిపదాత్ 'స ఇమాంల్లోకానసృజతే'త్యక్రమః 'క్వచిత్సప్త ప్రాణాః క్వచిదష్టా'విత్యాదిసంఖ్యాద్వారకశ్చ విరోధో గ్రాహ్యః, ప్రపంచః పాదద్వయం, తథా చ పాదద్వయస్య శ్రుతీనాం మిథో విరోధనిరాసార్థత్వాచ్ఛ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః సిద్ధాః । అత్రాకాశస్యోత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్మిథో విరోధోఽస్తి న వేతి వాక్యభేదైకవాక్యత్వాభ్యాం సందేహే యద్యుత్పత్తిస్తదా వాక్యభేదేన విరోధాదప్రామాణ్యమనయోః శ్రుత్యోరితి పూర్వపక్షయిష్యన్నాదావనుత్పత్తిపక్షమేకదేశీ గృహ్ణాతీత్యాహ॥ తత్ర తావదితి ॥ ... ... ❋

౨ ॥ ఉత్పత్తిశ్రుతిముఖ్యత్వాన్నాస్తీతిగూఢాభిసంధిః సంప్రతిపూర్వపక్షయతి సూత్రకారః ॥ అస్తిత్వితి ॥ ఏకవాక్యత్వేనప్రామాణ్యసంభవేకిమితిశ్రుత్యోరప్రామాణ్యమితిశంకతే ॥ నన్వేకవాక్యతేతి ॥ ఏకవాక్యత్వాసంభవాదప్రామాణ్యంయుక్తమిత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ ఏకస్యయుగపత్కార్యద్వయాసంబంధేపిక్రమేణసంబంధసంభవాదేకవాక్యతేతిముఖ్యసిద్ధాంతీశంకతే ॥ ననుసకృదితి॥ అప్రామాణ్యవాదీదూషయతి ॥నైవమితి॥ క్రమేణాన్వయేజ్యతేద్వయోః శ్రుతప్రాథమ్యభంగాపత్తేరిత్యర్థః ।ఏకస్మాద్ధి ద్విదళబీజాద్దళద్వయవదస్తూభయంప్రథమమిత్యత ఆహ ॥నచేతి॥ వాయోరగ్నిరితిక్రమశ్రుతిభంగప్రసంగాదితిశేషః । ఛాందోగ్యశ్రుతేస్తైత్తిరిశ్రుతివిరుద్ధార్థత్వముక్త్వా తైత్తిరిశ్రుతేస్తద్విరుద్ధార్థత్వమాహ ॥ఏతేనేతి ॥ ఏతత్పదార్థమాహ ॥తస్మాదితి॥ ఛాందోగ్యశ్రుతంతేజసఃప్రాథమ్యమత్రదుర్యోజమిత్యర్థః। కించసత్పదార్థఆత్మాఛాందోగ్యేతేజసఉపాదానంశ్రూయతే అత్రతువాయురితి నైకవాక్యతేత్యాహ ॥ వాయోరితి ॥

తైత్తిరీయకాస్సమామనంతి 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'తిప్రకృత్య 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూత' ఇతి । తతశ్చశ్రుత్యోర్విప్రతిషేధఃక్వచిత్తేజఃప్రముఖాసృష్టిఃక్వచిదాకాశప్రముఖేతి । నన్వేకవాక్యతాఽనయోశ్శ్రుత్యోర్యుక్తా।సత్యం సాయుక్తానతుసావగంతుంశక్యతే, కుతః, తత్తేజోఽసృజతేతిసకృచ్ఛ్రుతస్యస్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయేన సంబంధానుపపత్తేః 'తత్తేజోఽసృజత తదాకాశమసృజతే'తి । ననుసకృచ్ఛ్రుతస్యాపికర్తుఃకర్తవ్యద్వయేనసంబంధోదృశ్యతేయథాసూపంపక్త్వౌదనంపచతీతి । ఏవంతదాకాశంసృష్ట్వాతత్తేజోఽసృజతేతియోజయిష్యామః।నైవంయుజ్యతే, ప్రథమజత్వంహిఛాందోగ్యేతేజసోఽవగమ్యతే, తైత్తిరీయకేచాకాశస్య, నచోభయోఃప్రథమజత్వంసంభవతి । ఏతేనేతరశ్రుత్యంతరవిరోధోపివ్యాఖ్యాతః । 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్రాపితస్మాదాకాశస్సంభూతస్తస్మాత్తేజస్సంభూతమితిసకృచ్ఛ్రుతస్యాపాదానస్యసంభవనస్యచవియత్తేజోభ్యాంయుగపత్సంబంధానుపపత్తేః 'వాయోరగ్ని'రితిచపృథగామ్నానాత్ ॥ అస్మిన్విప్రతిషేధేకశ్చిదాహ ॥

సూ. ॥ 3 ॥ గౌణ్యసంభవాత్ ॥

నాస్తివియదుత్పత్తిః అశ్రుతేరేవ । యాత్వితరావియదుత్పత్తివాదినీ శ్రుతిరుదాహృతా సాగౌణీభవితుమర్హతి । కస్మాత్, అసంభవాత్ । నహ్యాకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుంశక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషుజీవత్సు । తేహికారణసామగ్ర్యసంభవాదాకాశస్యోత్పత్తిం వారయంతి । సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తకారణేభ్యోహికిలసర్వముత్పద్యమానంసముత్పద్యతే । ద్రవ్యస్యచైకజాతీయకమనేకంచ ద్రవ్యం సమవాయికారణంభవతి । నచాకాశస్యైకజాతీయకమనేకంచద్రవ్యమారంభకమస్తియస్మిన్సమవాయికారణేసత్యసమవాయికారణేచ తత్సంయోగే ఆకాశఉత్పద్యేత । తదభావాత్తుతదనుగ్రహప్రవృత్తంనిమిత్తకారణందూరాపేతమేవాకాశస్యభవతి । ఉత్పత్తిమతాం

౩ ॥ ఏవంశ్రుత్యోర్విరోధాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షేప్రాప్తే సఏవవియదనుత్పత్తివాదీ స్వమతేన ప్రామాణ్యంబ్రూతఇత్యాహ ॥ అస్మిన్నితి ॥ ఏవమాధ్యాయసమాప్తేరధికరణేషుప్రథమంవిరోధాచ్ఛ్రుత్యప్రామాణ్యమితిపూర్వపక్షఫలం తతఏకదేశిసిద్ధాంతః పశ్చాన్ముఖ్యసిద్ధాంతేశ్రుతీనామవిరోధేనైకవాక్యతయాబ్రహ్మణిసమన్వయసిద్ధిరితిఫలంక్రమశ్చేత్యవగంతవ్యం తత్రశ్రుత్యోర్విరోధే సత్యధ్యయనవిధ్యుపాత్తయోరప్రామాణ్యాయోగాద్వియదుత్పత్త్యసంభవరూపతర్కానుగృహీతచ్ఛాందోగ్యశ్రుతిర్ముఖ్యార్థా ఇతరాగౌణీత్యవిరోధఇత్యేకదేశిమతంవివృణోతి ॥ నాస్తీత్యాదినా ॥ ఆకాశోనోత్పద్యతేసామగ్రీశూన్యత్వాదాత్మవత్, నచావిద్యాబ్రహ్మణోస్సత్త్వాద్దృష్టాంతాసిద్ధిః విజాతీయత్వేనానయోరారంభకత్వాయోగాదసంయుక్తత్వాచ్చ సంయోగఏవహి ద్రవ్యస్యాసమవాయికారణంతస్సమవాయ్యసమవాయినోరభావాన్నహేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః । ప్రాగభావశూన్యత్వాచ్చాత్మవదాకాశోనోత్పద్యతఇత్యాహ ॥ ఉ

త్పత్తిమతాం చేతి ॥ ప్రకాశశ్చాక్షుషానుభవః ఆదిపదాత్తమోధ్వంసపాకయోర్గ్రహణం । మూర్తద్రవ్యాశ్రయత్వం హ్యాకాశస్య కార్యం, తచ్చ ప్రళయేఽప్యస్తి పరమాణ్వాశ్రయత్వాదతో న ప్రాగభావ ఇత్యర్థః । ప్రాగభావాసత్త్వం స్ఫుటయతి ॥ కిం హీతి ॥ స్థూలాశ్రయోఽవకాశః సూక్ష్మాశ్రయశ్ఛిద్రం పరమాణ్వాశ్రయస్సుషిరమితి భేదః॥ కించాత్మవదాకాశో న జాయతే విభుత్వాదస్పర్శద్రవ్యత్వాచ్చేత్యాహ ॥ పృథివ్యాదీతి ॥ తస్మాదుక్తతర్కబలాద్గౌణీ ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః । భేదోక్తేర్గౌణత్వే వైదికోదాహరణమాహ ॥ వేదేప్యారణ్యానితి ॥ ఆకాశేష్వితి భేదవ్యపదేశో గౌణ ఇతి సంబంధః॥ ... ... ❋

చ తేజఃప్రభృతీనాం పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావ్యతే ప్రాగుత్పత్తేః ప్రకాశాదికార్యం న బభూవ పశ్చాచ్చ భవతీతి। ఆకాశస్య పునర్న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుం శక్యతే ।కిం హి ప్రాగుత్పత్తేరనవకాశమసుషిరమచ్ఛిద్రం బభూవేతి శక్యతేఽధ్యవసాతుం । పృథివ్యాదివైధర్మ్యాచ్చ విభుత్వాదిలక్షణాచ్చాకాశస్యాజత్వసిద్ధిః । తస్మాద్యథా లోకే ఆకాశం కురు ఆకాశో జాత ఇత్యేవంజాతీయకో గౌణః ప్రయోగో భవతి, యథా చ ఘటాకాశః కరకాకాశో గృహాకాశ ఇత్యేకస్యాప్యాకాశస్యైవంజాతీయకో భేదవ్యపదేశో భవ। వేదేపి 'ఆరణ్యానాకాశేష్వాలభేర'న్నిత్యేవముత్పత్తిశ్రుతిరపి గౌణీ ద్రష్టవ్యా॥ ... ❋

❋సూ॥౪॥శబ్దాచ్చ❋

శబ్దః ఖల్వప్యాకాశస్యాజత్వం ఖ్యాపయతి। యత ఆహ 'వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృత'మితి న హ్యమృతస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే । 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇతి చ। ఆకాశేన బ్రహ్మ సర్వగతత్వనిత్యత్వాభ్యాం ధర్మాభ్యాముపమిమాన ఆకాశస్యాపి తౌ ధర్మౌ సూచయతి, న చ తాదృశస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే। స యథానంతోఽయమాకాశ ఏవమనంత ఆత్మా వేదితవ్య ఇతి చోదాహరణం, 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ ఆకాశ ఆత్మే'తి చ। న హ్యాకాశస్యోత్పత్తిమత్త్వే బ్రహ్మణస్తేన విశేషణం సంభవతి నీలేనేవోత్పలస్య ।తస్మాన్నిత్యమేవాకాశేన సాధారణం బ్రహ్మేతి గమ్యతే॥ ... ... ❋

❋సూ॥౫॥స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్॥❋

ఇదం పదోత్తరం సూత్రం। స్యాదేతత్కథం పునరేకస్య సంభూతశబ్దస్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యస్మిన్నధికారే పరేషు తేజఃప్రభృతిష్వనువర్తమానస్య ముఖ్యత్వం సంభవత్యాకాశే చ గౌణత్వమితి । అత ఉత్తరముచ్యతే । స్యాచ్చైకస్యాపి సంభూతశబ్దస్య విషయవిశేషవశాద్గౌణో ముఖ్యశ్చ ప్రయోగో బ్రహ్మశబ్దవత్ । యథైకస్యాపి బ్రహ్మశబ్దస్య 'తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ తపో బ్రహ్మే'త్యస్మిన్నధికారేఽన్నాదిషు గౌణః ప్రయోగ ఆనందే చ ముఖ్యః, యథా చ తపసి బ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనే బ్రహ్మశబ్దో భక్త్యా ప్రయుజ్యతే అంజసా తు విజ్ఞేయే బ్రహ్మణి తద్వత్ । కథం పునరనుత్పత్తౌ నభసః 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితీయం ప్రతిజ్ఞా సమర్థ్యతే । నను నభసా ద్వితీయేన సద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి కథం చ బ్రహ్మణి

౪ ॥ న కేవలం తర్కాదాకాశస్యానుత్పత్తిః కింతు శ్రుతితోఽపీత్యాహ సూత్రకారః ॥శబ్దాచ్చేతి ॥ నిత్యభావస్యానాదిత్వాదితి భావః । ఆత్మేతి చ శబ్ద ఇహోదాహరణమిత్యన్వయః । ఆకాశశ్శరీరమస్యేతి బహువ్రీహిణాత్యంతసామ్యభాన...స్యావచాకాశస్యానాదిత్వమిత్యర్థః॥ ... ...

౫॥పదోత్తరమితి ॥ శంకోత్తరమితి యావత్ । తాన్యేవ శంకాపదాని పఠతి ॥ స్యాదేతదితి ॥ అధికారే ప్రక... యథైకస్మిన్ బ్రహ్మప్రకరణే 'అన్నం బ్రహ్మ ఆనందో బ్రహ్మే'తి వాక్యయోర్బ్రహ్మశబ్దస్యాన్నే గౌణత్వమానం... ఖ్యాతా తథైకవాక్యస్థస్యైకస్యాపి సంభూతశబ్దస్య గుణముఖ్యార్థభేదో యోగ్యతాబలాదిత్యాహ ॥ స్యాచ్చేతి ॥ ఉదా...రణాంతరమాహ॥ యథా చేతి ॥ అభేదోపచారో భక్తిః । తాం ముఖ్యసిద్ధాం త్వాక్షిపతి ॥ కథం పునరితి ॥ స ఏవాత్...

యంస్పష్టయతి । నన్వితి । అద్వితీయత్వశ్రుతిబాధస్సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబాధశ్చేత్యర్థః । ప్రథమాక్షేపందృష్టాంతేనపరిహరతి ॥ ఏకమేవేతి ॥ కార్యరూపద్వితీయశూన్యత్వంప్రాగవస్థాయామవధారణశ్రుత్యర్థః । కులెగృహే, అమత్రాణిఘటాదీనిపాత్రాణి । ఏకమేవేత్యవధారణవ్యావర్త్యంకార్యమితివ్యాఖ్యాయాద్వితీయపదవ్యావర్త్యమాహ ॥ అద్వితీయశ్రుతిరితి । ఆకాశస్యద్వితీయత్వమంగీకృత్యాద్వితీయాదిపదసంకోచఃకృత స్తదపినాస్తీత్యాహ ॥ నచనభసాపీతి ॥ ధర్మసామ్యేబ్రహ్మనభసోఃకథంభేద స్తత్రాహ ॥ సర్గకాలేత్వితి ॥ ధర్మసామ్యాదద్వితీయత్వోపచారఇత్యర్థశ్రుతిమాహ ॥ తథాచాకాశేతి ॥ ద్వితీయమాక్షేపంపరిహరతి॥అతఏవేతి॥అభేదోపచారాదేవేత్యర్థః।నభసోబ్రహ్మతత్కార్యా

విదితేసర్వంవిదితంస్యాదితి । తదుచ్యతే । ఏకమేవేతితావత్స్వకార్యాపేక్షయోపపద్యతే । యథాలోకేకశ్చిత్కుంభకారకులేపూర్వేద్యుర్మృద్దండచక్రాదీనిచోపలభ్యాపరేద్యుశ్చనానావిధాన్యమత్రాణిప్రసారితాన్యుపలభ్యబ్రూయాన్మృదేవైకాకినీపూర్వేద్యురాసీదితి । సచతయావధారణయామృత్కార్యజాతమేవపూర్వేద్యుర్నాసీదిత్యభిప్రేయాన్నదండచక్రాది తద్వత్ । అద్వితీయశ్రుతిరధిష్ఠాత్రంతరంవారయతి యథామృదోఽమత్రప్రకృతేః కుంభకారోఽధిష్ఠాతాదృశ్యతే నైవంబ్రహ్మణోజగత్ప్రకృతేరన్యోఽధిష్ఠాతాస్తీతి । నచనభసాపిద్వితీయేనసద్వితీయంబ్రహ్మప్రసజ్యతే । లక్షణాన్యత్వనిమిత్తంహినానాత్వం, నచప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మనభసోర్లక్షణాన్యత్వమస్తి । క్షీరోదకయోరివసంసృష్టయోర్వ్యాప్తిత్వామూర్తత్వాదిధర్మసామాన్యాత్ । సర్గకాలేతు బ్రహ్మజగదుత్పాదయితుంయతతే స్తిమితమితరత్తిష్ఠతితేనాన్యత్వమవసీయతే।తథాచ ‘ ఆకాశశరీరంబ్రహ్మే’ త్యాదిశ్రుతిభ్యోఽపిబ్రహ్మాకాశయోరభేదోపచారసిద్ధిః । అతఏవచబ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః । అపిచసర్వంకార్య ముత్పద్యమానమాకాశేనావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవోత్పద్యతే బ్రహ్మణాచావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవాకాశంభవతీత్యతో బ్రహ్మణాతత్కార్యేణచవిజ్ఞాతేనసహవిజ్ఞాతమేవాకాశంభవతి । యథాక్షీరపూర్ణేఘటేకతిచిదబ్బిందవఃప్రక్షిప్తాస్సంతఃక్షీరగ్రహణేనైవగృహీతాభవంతి । నహిక్షీరగ్రహణాదబ్బిందుగ్రహణంపరిశిష్యతే ।ఏవంబ్రహ్మణాతత్కార్యైశ్చావ్యతిరిక్తదేశకాలత్వాద్గృహీతమేవబ్రహ్మగ్రహణేననభోభవతి తస్మాద్భాక్తంనభసస్సంభవశ్రవణమిత్యేవంప్రాప్తఇదమాహ॥ ... ... ※

※సూ॥౬॥ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః॥ ※

‘యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాత’మితి‘ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతఇదంసర్వంవిదిత’మితి ‘ కస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీ’తి ‘ నకాచనమద్బహిర్ధాఽవిద్యాస్తీ’తిచైవంరూపాప్రతివేదాంతం ప్రతిజ్ఞావిజ్ఞాయతే। తస్యాఃప్రతిజ్ఞాయాఏవమహానిరనుపరోధస్స్యాత్ యద్యవ్యతిరేకః కృత్స్నస్యవస్తుజాతస్య విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణస్స్యాత్ । వ్యతిరేకేహి సత్యేకవిజ్ఞానేనసర్వంవిజ్ఞాయతఇతీయం ప్రతిజ్ఞాహీయేత ।సచావ్యతిరేకఏవముపపద్యతె యదికృత్స్నంవస్తుజాతమేకస్మాద్బ్రహ్మణఉత్పద్యేత । శబ్దేభ్యశ్చప్రకృతివికారావ్యతిరేకన్యాయేనైవ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరవగమ్యతె।తథాహి

భ్యామభిన్నదేశకాలత్వాచ్చతజ్జ్ఞానేజ్ఞానమిత్యాహ॥అపిచేతి॥ ... ... ※

౬ ॥ ఏవమాకాశస్యానుత్పత్త్యా సర్వశ్రుతీనామవిరోధఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతేప్రాప్తే, తంముఖ్యసిద్ధాంతీదూషయతి ॥ప్రతిజ్ఞేతి॥ అహానిరబాధః సామయజురథర్వశాఖాభేదజ్ఞాపనార్థాఇతి శబ్దాః ॥నకాచనేతి॥ ఆత్మభిన్నంజ్ఞేయంనాస్తీత్యర్థః । ననుసర్వస్యబ్రహ్మావ్యతిరేకాత్ప్రతిజ్ఞాయాఅహానిరిత్యస్తు తథాపి జీవాదివదనుత్పన్నస్యాపి నభసో బ్రహ్మణికల్పితత్వేనావ్యతిరేకాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిః కింనస్యాత్కిముత్పత్త్యేత్యతఆహ ॥ శబ్దేభ్యశ్చేతి ॥ అవ్యతిరేక ఏవన్యాయస్తేనేత్యర్థః । అయంభావః జీవస్య తావదాత్మత్వాద్బ్రహ్మావ్యతిరేకః అజ్ఞానతత్సంబంధయోః కల్పితత్వేనావ్యతిరే

తః స్వతంత్రాజ్ఞానాయోగాదజ్ఞానాన్యజడద్రవ్యస్యతు కార్యత్వేనైవావ్యతిరేకసిద్ధి స్తస్యాకార్యత్వే ప్రధానవత్స్వా తంత్ర్యాదవ్యతిరేకాయోగాత్ । తథాహుర్న్యాయవిదః నిత్యద్రవ్యాణిస్వతంత్రాణి భిన్నాన్యనాశ్రితానీతి, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే ఆకాశస్యకార్యత్వేనైవావ్యతిరేకో వాచ్యఇతి దృష్టాంతసృష్టిసార్వాత్మ్యశబ్దానాహ ॥ తథాహీ ॥ తేనతేనదృష్టాంతేనేతి ॥ యజుషిదుందుభ్యాదిదృష్టాంతేనాథర్వణే ఊర్ణనాభ్యాదిదృష్టాంతేనేత్యర్థః । యజుషి ప్రతిజ్ఞాసాధకా ఇదంసర్వమిత్యాదిశబ్దాః ఆథర్వణే బ్రహ్మైవేదమితిశబ్దా ఇతిభాగః । ఏవమాకాశోత్పత్తికథనాదేకదేశిమతే దూషితే శ్రుత్యప్రామాణ్యవాదీ స్వోక్తంస్మారయతి ॥ సత్యందర్శితమితి ॥ ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ ॥ నైకేతి ॥ 'తత్తేజోఽసృజతే'తి సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టురాకాశతేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధేతిత్తిర్యుక్తక్రమబాధాత్క్రమేణాకాశం సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతి సంబంధే తేజఃప్రాథమ్యభంగప్రసంగాద్వస్తునివికల్పాసంభవే నతయోశ్శాఖాభేదేనప్రాథమ్యవ్యవస్థాయాఅయోగాన్నైకవాక్యతేతిప్రాప్తంముఖ్యఏవదూషయతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ అప్రామాణ్యకల్పనాద్వర

'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ'తిప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాంతైః కార్యకారణాభేదప్రతిపాదనపరైః ప్రతిజ్ఞైషాసమర్థ్యతే తత్సాధనాయైవచోత్తరేశబ్దాః 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత తత్తేజోఽసృజతే'తి, ఏవంకార్యజాతంబ్రహ్మణఃప్రదర్శ్యావ్యతిరేకంప్రదర్శయంతి 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వ'మిత్యారభ్యాప్రపాఠకసమాప్తేః, తద్యద్యాకాశంనబ్రహ్మకార్యం స్యాన్నబ్రహ్మణివిజ్ఞాతే ఆకాశంవిజ్ఞాయేతేతతశ్చప్రతిజ్ఞాహానిస్స్యాత్, నచ ప్రతిజ్ఞాహాన్యావేదస్యాప్రామాణ్యం యుక్తంకర్తుం । తథాచప్రతివేదాంతం తేతేశబ్దాస్తేనతేనదృష్టాంతేనతామేవప్రతిజ్ఞాంజ్ఞాపయంతి 'ఇదంసర్వం యదయమాత్మాబ్రహ్మైవేదమమృతంపురస్తా'దిత్యేవమాదయః, తస్మాజ్జ్వలనాదివద్గగనమప్యుత్పద్యతే । యదుక్తం అశ్రుతేర్నవియదుత్పద్యతఇతితదయుక్తం వియదుత్పత్తివిషయశ్రుత్యంతరస్యదర్శితత్వాత్ 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూత'ఇతి, సత్యందర్శితం, విరుద్ధంతు 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యనేనశ్రుత్యంతరేణనైకవాక్యత్వాత్సర్వశ్రుతీనాంభవతి, ఏకవాక్యత్వమవిరుద్ధానామిహతు విరోధఉక్తః । సకృచ్ఛ్రుతస్యస్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయసంబంధాసంభవాద్ద్వయోశ్చ ప్రథమజత్వాసంభవా ద్వికల్పాసంభవాచ్చేతి । నైషదోషః । తేజస్సర్గస్యతైత్తిరీయకేతృతీయత్వశ్రవణాత్ 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రితి । అశక్యాహీయంశ్రుతిరన్యథాపరిణేతుం, శక్యాపరిణేతుంఛాందోగ్యశ్రుతిః తదాఆకాశంవాయుంచసృష్ట్వాతత్తేజోఽసృజతేతి । నహీయం శ్రుతిః తేజోజనిప్రధానాసతీ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధామాకాశస్యోత్పత్తిం వారయితుంశక్నోతి, ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్ । స్రష్టాత్వేకోఽపి క్రమేణానేకం స్రష్టవ్యం సృజేదిత్యేకవాక్య

మపౌరుషేయశ్రుతీనామేకవాక్యత్వేనప్రామాణ్యకల్పనం తచ్చైకవాక్యత్వంబలవచ్ఛ్రుత్యాదుర్బలశ్రుతేః కల్ప్యం, బలవతీచతిత్తిరిశ్రుతిః ప్రకృతిపంచమ్యాపార్వాపర్యాఖ్యక్రమస్యశ్రుతత్వాత్, ఛాందోగ్యశ్రుతిస్తుదుర్బలా । తేజఃప్రాథమ్యశ్రుత్యభావాత్తేజస్సర్గమాత్రంతుశ్రుతం తృతీయత్వేనపరిణేయమిత్యేకవాక్యతేత్యర్థః । యదుక్తమేకదేశినాఛాందోగ్యశ్రుత్యాకాశోత్పత్తిర్వార్యత ఇతి తన్నిరస్తం । కించసాశ్రుతిఃకింతేజోజన్మపరా? ఉతతేజోజన్మవియదనుత్పత్తిశ్చేత్యుభయపరా? ఆద్యేనతద్వారణమిత్యాహ ॥ నహీతి । అవిరోధాదిత్యర్థః । నద్వితీయఃశ్రుత్యంతరవిరోధే నోభయపరత్వకల్పనాయోగాద్వాక్యభేదాపత్తేశ్చేత్యాహ ॥ ఏకస్యేతి ॥ నన్వేకస్యస్రష్టురనేకార్థసంబంధవద్వాక్యస్యాప్యనేకార్థతాకింనస్యాదిత్యతఆహ॥ స్రష్టాత్వితి ॥ ఏకస్యసృష్టికర్తురనేకకార్యసంబంధోదృష్టః। నత్వేకస్యవాక్యస్యానేకార్థత్వందృష్టంనానార్థకప్రయోగేతుపయఆనయేత్యాదావావృత్త్యావాక్యభేదఏవ । ఆనయనస్యజలక్షీరాభ్యాంపృథక్సంబంధాదిత్యర్థః । ఫలితమాహ ॥ ఇత్యేకేతి ॥ ఏకస్యశబ్దస్యావృత్తింవినాఽనేకార్థత్వంనాస్తీతిచేదసృజతేతిశబ్దస్యా

దోగ్యఉపసంహృతాకాశాదిజన్మార్థమావృత్తిదోషస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ ఛాందోగ్యస్థతేజోజన్మఆకాశాదిజన్మ
పూర్వకంతేజోజన్మత్వాత్తైత్తిరీయస్థతేజోజన్మవదిత్యాకాశాదిజన్మోపసంహారే తదాకాశమసృజతేతివాక్యాంతరస్యైవ
కల్పనాన్నావృత్తిదోషఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరస్థక్రమశ్శ్రుత్యంతరేగ్రాహ్యఇత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥ యథాచేతి ॥ స్ప
ష్టతాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యాందృష్టాంతశ్రుత్యోర్వైషమ్యంశంకతే ॥ నన్విత్యాదినా ॥ తేజఃప్రాథమ్యస్వీకారేఆకాశసర్గోత్తర
భావిధర్మిక్రమః ప్రాథమ్యంచేతిద్వయం శ్రుతంబాధనీయమితిగౌరవ మాకాశప్రాథమ్యేత్వార్థికతేజస్సర్గప్రాథమ్య
మాత్రబాధఇతిలాఘవంమత్వాహ ॥ నేత్యుచ్యతఇతి ॥ కించప్రధానధర్మిత్యాగాద్వరంగుణభూతస్యతేజస్సర్గప్రాథమ్య
స్యధర్మస్యత్యాగఇత్యాహ ॥ నహీతి ॥ కించకింసృష్టిపరశ్రుతిసిద్ధత్వాత్తేజఃప్రాథమ్యంగృహ్యతే? ఉతప్రథమస్థానేతేజస
స్సర్గశ్రుతత్వాద్వాప్రాథమ్యభానాన్నాద్యఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ ద్వితీయమనూద్యదూషయతి ॥ అర్థాత్త్వితి ॥ యదుక్తం

వ్యకల్పనాయాంసంభవంత్యాంనవిరుద్ధార్థత్వేనశ్రుతిర్జ్ఞాతవ్యా । నచాస్మాభిస్సకృచ్ఛ్రుతస్యసృష్టుస్స్ర
ష్టవ్యద్వయసంబంధోఽభిప్రేయతే, శ్రుత్యంతరవశేనస్రష్టవ్యాంతరోపసంగ్రహాత్ । యథాచ ‘స
ర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలా’నిత్యత్ర సాక్షాదేవ సర్వస్యవస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వంశ్రూయమాణంనప్ర
దేశాంతరవిహితంతేజఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమంవారయతి । ఏవంతేజసోపిబ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం
నశ్రుత్యంతరవిహితంనభఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమంవారయితుమర్హతి । ననుసమవిధానార్థమేతద్వా
క్యం ‘తజ్జలానితిశాంతఉపాసీతే’తిశ్రుతేర్నైతత్సృష్టివాక్యం, నతస్మాదేతత్ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధంక్ర
మమనురోద్ధుమర్హతి ‘తత్తేజోఽసృజతే’త్యేతత్సృష్టివాక్యం తస్మాదత్ర యథాశ్రుతిక్రమోగృహీత
వ్యఇతి, నేత్యుచ్యతే । నహితేజఃప్రాథమ్యానురోధేనశ్రుత్యంతరప్రసిద్ధోవియత్పదార్థఃపరిత్యక్తవ్యో
భవతి పదార్థధర్మత్వాత్క్రమస్య । అపిచతత్తేజోఽసృజతేతినాత్రక్రమస్యవాచకఃకశ్చిచ్ఛబ్దోస్తిఅర్థా
త్తుక్రమోగమ్యతే, సచవాయోరగ్నిరిత్యనేనశ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేనక్రమేణ నివార్యతే । వికల్పసముచ్చ
యౌతు వియత్తేజసోఃప్రథమజత్వవిషయావసంభవానభ్యుపగమాభ్యాంనివారితౌ, తస్మాన్నాస్తిశ్రు
త్యోర్విప్రతిషేధః । అపిచచ్ఛాందోగ్యే ‘యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ’త్యేతాంప్రతిజ్ఞాంవాక్యోపక్రమే
శ్రుతాంసమర్థయితుమసమామ్నాతమపి వియదుత్పత్తావుపసంఖ్యాతవ్యం కిమంగపునస్తైత్తిరీయకేస
మామ్నాతం నభోనసంగృహ్యతే । యచ్చోక్తమాకాశస్యసర్వేణానన్యదేశత్వాద్బ్రహ్మణాతత్కా
ర్యైశ్చసహావిదితమేవతద్భవతి, అతోనప్రతిజ్ఞాహీయతేనచైకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతికోపోభవతి క్షీ
రోదకవద్బ్రహ్మనభసోరవ్యతిరేకోపపత్తేరితి। అత్రోచ్యతే। నక్షీరోదకన్యాయేనేదమేకవిజ్ఞానేనసర్వవి
జ్ఞానంనేతవ్యం । మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాద్ధిప్రకృతివికారన్యాయేనైవేదంసర్వవిజ్ఞానంనేతవ్యమితిగ
మ్యతే । క్షీరోదకన్యాయేనచసర్వవిజ్ఞానంకల్ప్యమానంనసమ్యగ్విజ్ఞానంస్యాత్। నహిక్షీరజ్ఞానగృహీత
స్యోదకస్యసమ్యగ్విజ్ఞానగృహీతత్వమస్తి । నచవేదస్యపురుషాణామివమాయాలీకవంచనాదిభిరర్థావ

వస్తునివికల్పాసంభవాదుభయోః ప్రాథమ్యంశాఖాభేదేనవ్యవస్థితంనభవతి నాప్యుభయోర్ద్విదళాంకురవత్సముచ్చిత్యో
త్పత్త్యాప్రాథమ్యంవాయోరగ్నిరితిక్రమబాధాపాతాదితితదష్టమేవేత్యాహ ॥ వికల్పేతి ॥ నకేవలంశ్రుత్యోర్ద్వయోరవి
రోధస్సాహార్దంచాస్తీత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ వియదుపసంగ్రాహ్యమిత్యన్వయః । వియదనుత్పత్తివాదినోక్తంక్రమమనూ
ద్యప్రతిజ్ఞాయాఅద్వితీయశ్రుతేశ్చముఖ్యార్థతాత్పర్యావగమాన్నగౌణార్థతేతిదూషయతి ॥ యచ్చోక్తమిత్యాదినా ॥ ప్ర
కృతివికారన్యాయస్తదనన్యత్వన్యాయః, ఉదకంక్షీరస్థమపిక్షీరజ్ఞానాన్నగృహ్యతేభేదాదితిభావః । మాస్తుసమ్యక్ జ్ఞానం
శ్రుతేర్భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదిత్యాశంక్యాపౌరుషేయత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ నచవేదస్యేతి ॥ మాయాభ్రాంతిః త
దలీకంమిథ్యాభాషణం తేనవంచనమయథార్థబోధనం ఆదిపదాద్విప్రలిప్సాప్రమాదకరణాపాటవానిగృహ్యంతే ।

ప్రతిజ్ఞాముఖ్యత్వమభిధాయాద్వితీయశ్రుతిముఖ్యతామాహ ॥సావధారణేతి॥ సర్వద్వైతనిషేధపరేత్యర్థః। ఉభయగౌణత్వేఽద్భుతవదుపన్యాసోమృదాదిదృష్టాంతైస్తత్సాధనంచనస్యాదితిదోషాంతరమాహ ॥నచేత్యాదినా॥.........※

౭ ॥ కార్యమేవవస్త్వేకదేశఆకాశోనోత్పద్యతేసామగ్రీశూన్యత్వాదిత్యత్రాకాశోవికారః విభక్తత్వాద్ఘటాదివదితిసత్ప్రతిపక్షమాహ ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ యోవిభక్తస్సవికారఇత్యన్వయముక్త్వాయస్త్వవికారస్సనవిభక్తఃయథాత్మేతివ్యతిరేకవ్యాప్తిమాహ ॥ నత్వవికృతమితి॥ దిగాదిషువ్యభిచారమాశంక్యపక్షసమత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ విభక్తత్వేనేత్యర్థః । ఆత్మనివ్యభిచారంశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ధర్మిసమానసత్తాకవిభాగస్యహేతుత్వాత్పరమార్థాత్మనివిభాగస్యకల్పితత్వేనభిన్నసత్తాకత్వాన్నవ్యభిచారఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ అత్రచాజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వం విశేషణమతోనాజ్ఞానతత్సంబంధాదౌవ్యభిచారః । నన్వాత్మాకార్యః విభక్తత్వాత్ వస్తుత్వాద్వా ఘటవదిత్యాభాసతుల్యమిదమనుమానమిత్యాశంక్యాత్మనః పరమకారణత్వశ్రుతస్యకార్యత్వేశూన్యతాప్రసంగఇతి బాధకసత్త్వాత్తస్యాభాసత్వం నాత్ర

ధారణముపపద్యతే । సావధారణాచేయమేకమేవాద్వితీయమితిశ్రుతిః క్షీరోదకన్యాయేనసీయమానా పీడ్యేత । నచస్వకార్యాపేక్షయేదంవస్త్వేకదేశవిషయంసర్వవిజ్ఞానమేకాద్వితీయతావధారణంచేతి న్యాయ్యం। మృదాదిష్వపిహితత్సంభవాన్నతదపూర్వవదుపన్యసితవ్యంభవతి 'శ్వేతకేతోయన్నుసోమ్యేదంమహామనా అనూచానమానీస్తబ్ధోఽస్యుతతమాదేశమప్రాక్ష్యోయేనాశ్రుతంశ్రుతం భవతి' ... నా।తస్మాదశేషవస్తువిషయమేవేదంసర్వవిజ్ఞానంసర్వస్యబ్రహ్మకార్యతాపేక్షయోపన్యస్యతఇతిద్రష్టవ్యం యత్పునరేతదుక్తమసంభవాద్గౌణీగగనస్యోత్పత్తిశ్రుతిరితితత్రబ్రూమః ॥ ....※

※ సూ॥౭॥యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్॥ ※

తుశబ్దోఽసంభవాశంకాయావ్యావృత్త్యర్థః । నఖల్వాకాశోత్పత్తావసంభవాశంకాకర్తవ్యా, యతోయావత్కించిద్వికారజాతందృశ్యతే ఘటఘటికోదంచనాదివాకటకకేయూరకుండలాదివాసూచీనారాచనిస్త్రింశాదివాతావానేవ విభాగోలోకేలక్ష్యతే, నత్వవికృతంకించిత్కుతశ్చిద్విభక్తముపలభ్యతే । విభాగశ్చాకాశస్యపృథివ్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే,తస్మాత్సోపివికారోభవితుమర్హతి ।ఏతేనదిక్కాలమనఃపరమాణ్వాదీనాంకార్యత్వంవ్యాఖ్యాతం। నన్వాత్మాప్యాకాశాదిభ్యోవిభక్తఇతితస్యాపికార్యత్వంఘటాదివత్ప్రాప్నోతి, న, ఆత్మనఆకాశస్సంభూతఇతిశ్రుతేః । యదిహ్యాత్మాపి వికారస్స్యాత్తస్మాత్పరమన్యన్నశ్రుతమిత్యాకాశాదిసర్వంకార్యంనిరాత్మకమాత్మనః కార్యత్వేస్యాత్, తథాచశూన్యవాదఃప్రసజ్యేత । ఆత్మత్వాదేవాత్మనోనిరాకరణశంకానుపపత్తిః । నహ్యాత్మాగంతుకఃకస్యచిత్స్వయంసిద్ధత్వాత్ । నహ్యాత్మాత్మనః ప్రమాణమపేక్ష్యసిధ్యతి । తస్యహిప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాన్యసిద్ధప్రమేయసిద్ధయేఉపాదీయంతే । నహ్యాకాశాదయఃపదార్థాఃప్రమాణనిరపేక్షాస్స్వయంసిద్ధాః కేనచిదభ్యు

కించిద్బాధకమస్తి ప్రత్యుతాకాశస్యాకార్యత్వేనిత్యానేకద్రవ్యకల్పనాశ్రుతప్రతిజ్ఞాహాన్యాదయోబాధకాస్సంతీత... భాసతుల్యతేత్యాహ ॥ఆత్మనఇతి॥ ఇష్టఃప్రసంగఇతివదంతంప్రత్యాహ ॥ ఆత్మత్వాదితి ॥ ఆత్మాభావఃకేనచిజ్జ్ఞాయతేన వా, ఆద్యేయోజ్ఞాతాసపరిశిష్యతఇతినశూన్యతా, ద్వితీయేఽపినశూన్యతా మానాభావాదిత్యర్థః । కించయద్ధికార్యంసత్తాస్ఫూర్త్యోరన్యాపేక్షంతన్నిరాకార్యమాత్మాత్వవికార్యోనిరపేక్షత్వాన్నబాధయోగ్యఇత్యాహ ॥ నహ్యా... త్యాదినా ॥ కస్యచిత్కారణస్యాగంతుకఃకార్యోనహిసత్తాస్ఫూర్త్యోస్సిద్ధఃరన్యాయత్తత్వాదిత్యక్షరార్థః। తత్రస్ఫూర్తేరనన్యాయత్తత్వంవివృణోతి ॥ నహీతి॥ తదుక్తంసురేశ్వరాచార్యైః " ప్రమాతాచప్రమాణంచప్రమేయంనిశ్చితిస్తథా ... యత్సాన్నిధ్యాత్ప్రసిధ్యంతితత్సిద్ధౌకిమపేక్షత" ఇతి । తథాశ్రుతిరపి "పురుషస్స్వయంజ్యోతిస్తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతీ"తిచ । నన్వాత్మనస్స్వతస్సిద్ధౌ ప్రమాణవైయర్థ్యంతత్రాహ ॥ తస్యేతి ॥ ననుప్రమేయస్యాపిస్వప్రకాశత్వం...

నస్యానిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ అతోనప్రమాణవైయర్థ్యమితిభావః । ఆత్మాపిమానాధీనసిద్ధికఃకింన [illegible]త్యతఆహ ॥ఆత్మాత్వితి ॥ అయమర్థః నిశ్చితసత్తాకంహిజ్ఞానం ప్రమేయసత్తానిశ్చాయకం గేహేఘటోదృష్టోన [illegible]నసంశయేన దృష్టఇతి వ్యతిరేకనిశ్చయేచార్థః స్వరూపాసిశ్చయాజ్జ్ఞాన సత్తానిశ్చయశ్చనస్వతః కార్యస్య స్వప్రకాశత్వా[illegible]యోగాన్నాపిజ్ఞానాంతరాదనవస్థానాదతస్సాక్షిణైవజ్ఞానసత్తానిశ్చయోవాచ్యః । తత్రసాక్షిణశ్చేజ్జ్ఞానాధీనసత్తానిశ్చయః అన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదతస్సర్వసాధకత్వాదాత్మాస్వతస్సిద్ధఇతి । స్వప్రకాశస్యాపిబాధఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥నచేతి॥ జడంహిపరాయత్త ప్రకాశత్వాదాగంతుకంబాధయోగ్యంనస్వప్రకాశాత్మస్వరూపం, తస్యసర్వబాధసాక్షిస్వరూపస్యనిరాకర్త్రంతరాభావాత్స్వస్యచస్వనిరాకర్తృత్వాయోగాత్ । నహిసునిపుణేనాపిస్వాభావోద్రష్టుం శక్యతఇత్యర్థః । ఏవంస్వతస్ఫూర్తిత్వాదాత్మానబాధ్యఇత్యుక్త్వాస్వతస్సత్తాకత్వాచ్చనబాధ్యఇత్యాహ ॥తథాహమేవేతి॥జ్ఞానజ్ఞేయయోస్సత్తావ్యభిచారేపిజ్ఞాతుస్సదైకరూపత్వాన్నసత్తావ్యభిచారఇత్యర్థః । మాస్తుజీవతోజ్ఞాతురన్యథాభావఃమృతస్యతుస్యాదిత్యతఆహ ॥తథేతి॥ ఉచ్ఛేదోవినాశోన్యథాస్వభావత్వంమిథ్యాత్వంవాసంభావయితుమపినశక్యం, అహము

పగమ్యంతే । ఆత్మాతుప్రమాణాదివ్యవహారాశ్రయత్వాత్ప్రాగేవప్రమాణాది వ్యవహారాత్సిధ్యతి । నచేదృశస్యనిరాకరణంసంభవతి । ఆగంతుకంహివస్తునిరాక్రియతేనస్వరూపం । యఏవహినిరాకర్తాతదేవతస్యస్వరూపం । నహ్యగ్నేరౌష్ణ్యమగ్నినానిరాక్రియతే, తథాహమేవేదానీంజానామివర్తమానంవస్త్వహమేవాతీతమతీతతరంచాజ్ఞాసిషమహమేవానాగతమనాగతతరంచ జ్ఞాస్యామీత్యతీతానాగతవర్తమానభావేనాన్యథాభవత్యపి జ్ఞాతవ్యేనజ్ఞాతురన్యథాభావోస్తిసర్వదావర్తమానస్వభావత్వాత్, తథాభస్మీభవత్యపిదేహేనాత్మన ఉచ్ఛేదోవర్తమానస్వభావత్వాదన్యథాస్వభావత్వంవానసంభావయితుంశక్యం । ఏవమప్రత్యాఖ్యేయస్వభావత్వాదేవాకార్యత్వమాత్మనః కార్యత్వంచాకాశస్య । యత్తూక్తం సమానజాతీయమనేకకారణద్రవ్యంవ్యోమ్నోనాస్తీతితత్ప్రత్యుచ్యతే, నతావత్సమానజాతీయమేవారభతేనభిన్నజాతీయమితినియమోఽస్తి । నహితంతూనాంతత్సంయోగానాంచసమానజాతీయత్వమస్తి ద్రవ్యగుణత్వాభ్యుపగమాత్ । నచనిమిత్తకారణానామపితురీవేమాదీనాంసమానజాతీయత్వనియమోస్తి । స్యాదేతత్సమవాయికారణవిషయఏవసమానజాతీయత్వాభ్యుపగమోనకారణాంతరవిషయఇతి, తదప్యనైకాంతికం । సూత్రగోవాలైర్హ్యనేకజాతీయైరేకారజ్జుస్సృజ్యమానాదృశ్యతే । తథాసూత్రైరూర్ణాదిభిశ్చవిచిత్రాన్కంబలాన్వితన్వతే । సత్త్వద్రవ్యత్వాద్యపేక్షయావాసమానజాతీయత్వేకల్ప్యమానే నియమానర్థక్యంసర్వస్యసర్వేణసమాన జాతీయకత్వాత్, నాప్యనేకమేవా

స్మీత్యనుభవసిద్ధసత్స్వభావస్యబాధాభావాదిత్యర్థః। ఏవమాత్మనశ్శూన్యత్వనిరాసేనశూన్యతాప్రసంగస్యానిష్టత్వముక్తం,తతశ్చాత్మనఃకార్యత్వానుమానమాభాసఇత్యాహ ॥ఏవమితి॥అకార్యాత్మనస్సిద్ధౌతస్యావిద్యాసహితస్యోపాదానస్యాదృష్టాదినిమిత్తస్య చసత్త్వాదాకాశానుత్పత్తిహేతోస్సామగ్రీశూన్యత్వస్య స్వరూపాసిద్ధేరుక్తసత్ప్రతిపక్షబాధాచ్చాకాశస్యకార్యత్వంనిరవద్యమిత్యాహ ॥ కార్యత్వంచేతి ॥ ఆత్మావిద్యయోర్విజాతీయత్వాన్నాకాశారంభకత్వమిత్యుక్తమనూద్యనిరస్యతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ కింకారణమాత్రస్యసాజాత్యనియమః? ఉతసమవాయినః? తత్రాద్యంనిరస్యద్వితీయంశంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ కింసమవాయితావచ్ఛేదకధర్మేణసాజాత్యం? ఉతసత్త్వాదినా? నాద్యఇత్యాహ ॥ తదపీతి ॥ నచరజ్జ్వాదినద్రవ్యాంతరమితివాచ్యం, ఘటాదేరపితథాత్వాపాతాత్ ద్వితీయోఽస్మదిష్టః- ఆత్మావిద్యయోర్వస్తుత్వేనసాజాత్యాదిత్యాహ ॥ సత్త్వేతి ॥ ఉపాదానస్యసాజాత్యనియమంనిరస్యసంయుక్తానేకత్వనియమమద్వితీయస్యాసంగస్యాప్యాత్మనఉపాదానత్వసిద్ధయేనిరస్యతి ॥ నాపీత్యాదినా ॥ కిమారంభకమాత్రస్యాయంనియమః? ఉతద్రవ్యారంభకస్య? నాద్యఇత్యాహ ॥ అణ్వితి ॥ ద్వ్యణుకస్యజ్ఞానస్యచాసమవాయికారణసంయోగజనకమాద్యంక

ర్మ, యద్యప్యదృష్టవదాత్మసంయుక్తేఅణుమనసీఆద్యకర్మారంభకే తథాపికర్మణసమవాయినఏకత్వాదనేకత్వనియమ
భంగఇత్యాహ ॥ ఏకైకోహీతి ॥ ద్రవ్యాంతరైస్సమవాయిభిరిత్యర్థః । ద్వితీయముత్థాప్యారంభవాదానంగీకారేణ
దూషయతి । ద్రవ్యేత్యాదినా ॥ నత్వభ్యుపగమ్యతేతస్మాన్నైషనియమఇతిశేషః । యత్తుక్షీరపరమాణుషురసాంతరోత్ప
త్తౌత్తైరేవదధ్యారంభఇతితన్న, క్షీరనాశేమానాభావాద్రసవద్దధ్నోప్యేకద్రవ్యారభ్యత్వ సంభవాచ్చ ద్రవ్యగుణసంకే
తస్యపౌరుషేయస్యశ్రుత్యర్థనిర్ణయాహేతుత్వాదితిభావః । లోకేకర్తుస్సహాయదర్శనాద సహాయాద్బ్రహ్మణః
కథంసర్గఇతితత్రాహ ॥ తథాచోక్తమితి ॥ ప్రాగభావశూన్యత్వం హేతురప్యసిద్ధఇత్యాహ ॥ యచ్చోక్తమిత్యాదినా॥
శబ్దాశ్రయత్వంవిశేషః శబ్దాదిమానాకాశఃప్రళయేనాస్తి 'నాసీద్రజోనోవ్యోమే'తిశ్రుతేః । నన్వాకాశాభావేకాశి
త్వంస్యాదితిచేత్, సుశిక్షితోఽయంనైయాయికతనయః । నహ్యాకాశభావస్తద్ధర్మోవాకాశిత్వం కింతుమూర్తద్ర

రభతేనైకమితినియమోఽస్తి । అణుమనసోరాద్యకర్మారంభాభ్యుపగమాత్ । ఏకైకోహిపరమాణుః
మనశ్చాద్యంస్వకర్మారభతే నద్రవ్యాంతరైస్సంహత్యేత్యభ్యుపగమ్యతే । ద్రవ్యారంభేఏవానేకారం
భకత్వనియమఇతిచేన్న, పరిణామాభ్యుపగమాత్ । భవేదేషనియమోయదిసంయోగసచివంద్రవ్యం
ద్రవ్యాంతరస్యారంభకమభ్యుపగమ్యేత । తదేవతుద్రవ్యంవిశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానం కార్యం
నామాభ్యుపగమ్యతే తచ్చక్వచిదనేకంపరిణమతేమృద్బీజాద్యంకురాదిభావేనక్వచిదేకంపరిణమతేక్షీరా
దిదధ్యాదిభావేన । నేశ్వరశాసనమస్త్యనేకమేవకారణకార్యంజనయతీతి, అతశ్శ్రుతిప్రామాణ్యాదే
కస్మాద్బ్రహ్మణఆకాశాదిమహాభూతోత్పత్తిక్రమేణ జగజ్జాతమితినిశ్చీయతె । తథాచోక్తం 'ఉపసం
హారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధీ'తి । యచ్చోక్తమాకాశస్యోత్పత్తౌనపూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సం
భావయితుంశక్యతఇతి, తదయుక్తం, యేనైవహివిశేషేణపృథివ్యాదిభ్యోవ్యతిరిచ్యమానంనభస్స్వరూప
వదిదానీమధ్యవసీయతే సఏవవిశేషఃప్రాగుత్పత్తేర్నాసీదితిగమ్యతే । యథాచబ్రహ్మస్థూలాదిభిఃపృ
థివ్యాదిస్వభావైస్స్వభావవత్ 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవమాకాశస్వభావేనాపినస్వభా
వవదనాకాశమితిశ్రుతేరవగమ్యతే, తస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరనాకాశమచ్ఛిద్రమితిస్థితం । యదప్యుక్తంపృ
థివ్యాదివైధర్మ్యాదాకాశస్యాజత్వమితి, తదప్యసత్, శ్రుతివిరోధేసత్యుత్పత్త్య సంభావానుమాన
స్యాభాసత్వోపపత్తేః, ఉత్పత్త్యనుమానస్యచదర్శితత్వాత్, అనిత్యమాకాశమనిత్యగుణాశ్రయత్వాద్ఘ
టాదివదిత్యాదిప్రయోగసంభవాచ్చ । ఆత్మనానైకాంతికమితిచేన్న, తస్యౌపనిషదంప్రత్యనిత్యగుణా
శ్రయత్వాసిద్ధేః । విభుత్వాదీనాంచాకాశస్యోత్పత్తివాదినంప్రత్యసిద్ధత్వాత్ । యచ్చోక్తమేతచ్ఛబ్దా
చ్చేతితత్రామృతత్వశ్రుతిస్తావద్వియత్య మృతాదివౌకసఇతివద్ద్రష్టవ్యాః । ఉత్పత్తిప్రళయయోరుప
పాదితత్వాత్ 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్య'ఇత్యపిప్రసిద్ధమహత్త్వేనాకాశేనోపమానంక్రియతే, నిరతిశ

వ్యవిశేషఃతత్సంయోగవిశేషోవాకాశిత్వం, తచ్చప్రళయేనాస్తీతిభావః । 'ఆకాశశరీరంబ్రహ్మే'తిశ్రుతేరగ్న్యౌష్ణ్య
వద్బ్రహ్మస్వభావస్యాకాశస్యసతిబ్రహ్మణికథమభావస్తత్రాహ ॥ యథాచేతి ॥ విభుత్వాదాకాశసమంబ్రహ్మేతిశ్రు
త్యర్థః । విభుత్వాస్పర్శద్రవ్యత్వనిరవయవద్రవ్యత్వలింగానాం విభక్తత్వాదిలింగసహితాగమబాధమాహ ॥ యదపీ
త్యాదినా ॥ ధర్మివినాశాభావేగుణనాశోనస్యాదితితర్కార్థమనిత్యపదం గుణాశ్రయత్వమేవహేతుః, తచ్చస్వస
మానసత్తాకగుణవత్త్వమతోనిర్గుణాత్మనినవ్యభిచారః । భూతత్వమాదిశబ్దార్థః । స్వరూపాసిద్ధిమప్యాహ॥ విభుత్వాదీ
నాంచేతి ॥ సర్వమూర్తసంయోగఃపరిమాణవిశేషోవావిభుత్వంనిర్గుణాత్మనిదృష్టాంతేనాస్తి సంయోగస్యసావయవత్వ
నియతస్యాజత్వసాధ్యవిరుద్ధతాచ, స్వరూపోపచయరూపంతువిభుత్వమాత్మాకాశయోర్నసమం । 'జ్యాయానాకాశా'
దితిశ్రుతేః । క్వచిదాకాశసామ్యంతుబ్రహ్మణోయత్కించిత్సర్వసంబంధేనవ్యపదిశ్యతేఅసక్తత్వేనవాపంచీకరణాదస్ప

ర్మత్వమసిద్ధంకార్యద్రవ్యస్యానిత్యత్వాన్నిరవయవత్వమప్యసిద్ధం, ద్రవ్యత్వజాతిశ్చాత్మన్యసిద్ధేత్యర్థః । నిత్యఇత్యంశేన సామ్యంనవివక్షితం । నను 'సయథానంతోఽయమాకాశఏవమనంతఆత్మే'తిశ్రుతిర్నిత్యత్వేనైవసామ్యంబ్రూతేనేత్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ ఆకాశస్యకార్యత్వేనానిత్యత్వాదిత్యర్థః । శ్రుతిస్త్వాపేక్షికానంత్యద్వారా ముఖ్యానంత్యంబోధయతీతిభావః । న్యూనత్వాచ్చనముఖ్యోపమానత్వమిత్యాహ ॥ జ్యాయానితి ॥ ముఖ్యోపమానాసత్త్వేశ్రుతిర్నతస్యేతి తస్మాదాకాశస్యోపమానత్వమాత్రేణనిత్యత్వంనాస్తీతిభావః । అనిత్యత్వేశ్రుతిమాహ ॥ అతోఽన్యదితి ॥ నత్వేకస్యైవసంభూతశబ్దస్యగౌణత్వంముఖ్యత్వంచేతితన్న, ఆకాశేఽపితస్యముఖ్యత్వసంభవాదిత్యాహ ॥ తపసీతి ॥ బలవత్తైత్తిరీశ్రుత్యాఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదేకవాక్యతయాసృష్టౌబ్రహ్మణిసమన్వయఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రథమాధికరణమ్.

౮. ❁ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః❁ అతిదేశత్వాన్నపృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా 'తత్తేజోఽసృజతే'తిశ్రుతేః 'ఆకాశాద్వాయు'రితిశ్రుత్యావిరోధోఽస్తినవేత్యేకవాక్యత్వభావాభావాభ్యాంసంశయే గౌణపూర్వపక్షసిద్ధాంతపక్షావతిదిశతి ॥ అత్రాపీత్యాదినా ॥ పూర్వత్రహ్యాకాశానంతర్యంతేజసస్స్థాపితం తత్ర వాయుతేజసోస్తుల్యపదాసంతర్యే వాయో-

యమహత్త్వాయనాకాశసమత్వాయయథేషురివసవితాధావతీతి క్షిప్రగతిత్వాయోచ్యతే నేషుతుల్యగతిత్వాయ తద్వత్ । ఏతేనానంతత్వోపమానశ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా ॥ జ్యాయానాకాశాదిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చబ్రహ్మణస్సకాశాదాకాశస్యోనపరిమాణత్వసిద్ధిః నతస్యప్రతిమాస్తీతిచ బ్రహ్మణోఽనుపమానత్వం దర్శయతి 'అతోఽన్యదార్త'మితిచ బ్రహ్మణోఽన్యేషామాకాశాదీనామార్తత్వందర్శయతి । తపసిబ్రహ్మశబ్దవదాకాశస్య జన్మశ్రుతేర్గౌణత్వమిత్యేతదాకాశసంభవ శ్రుత్యనుమానాభ్యాంపరిహృతం, తస్మాద్బ్రహ్మకార్యంవియదితిసిద్ధం ॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్. ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౮ ॥ ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః ॥ ❁

అతిదేశోఽయం ఏతేనవియద్వ్యాఖ్యానేనమాతరిశ్వాపివియదాశ్రయోవాయుర్వ్యాఖ్యాతః । అత్రాప్యేతేయథాయోగంపక్షాశ్రచయితవ్యాః । నవాయురుత్పద్యతే, ఛందోగానాముత్పత్తిప్రకరణేఽనామ్నానాదిత్యేకః పక్షః, అస్తితుతైత్తిరీయాణాముత్పత్తిప్రకరణేఆమ్నానం 'ఆకాశాద్వాయు'రితిపక్షాంతరం । తతశ్చశ్రుత్యోర్విప్రతిషేధేసతిగౌణీవాయోరుత్పత్తిశ్రుతిః అసంభవాదిత్యపరోఽభిప్రాయః, అసంభవశ్చదర్శితః । 'సైషాఽనస్తమితాదేవతాయద్వాయు'రిత్యస్తమయప్రతిషేధాదమృతత్వాదిశ్రవణాచ్చ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాద్వ్యా[illegible]కారంచవిభాగాభ్యుపగమాదుత్పద్యతేవాయురితిసిద్ధాంతః । అస్తమయప్రతిషేధోఽపరవిద్యావిషయఆపేక్షికః, అగ్న్యాదీనామివవాయోరస్తమయాభావాత్ । కృతప్రతివిధానంచామృతత్వాదిశ్రవణం । ననువాయోరాకాశస్యచతుల్యయోరుత్పత్తిప్రకరణేశ్రవణాశ్రవణయో

రస్నురితిక్రమశ్రుతిబాధాత్పాఠ్యాపక్ష్యేతేజః పాఠక్రమభంగాన్నైకవాక్యతేతి పూర్వపక్షే గౌణవాద్యభిప్రాయమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ అస్తమయప్రతిషేధోముఖ్యోత్పత్త్యసంభవేలింగం 'వాయుశ్చాంతరిక్షంచైతదమృత'మితి । తస్యైవలింగస్యాభ్యాసః 'వాయురేవవ్యష్టిస్సమష్టిశ్చే'తి సర్వాత్మత్వంలింగాంతరమాదిపదార్థః । తథాసంవర్గవిద్యాయాం 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వానగ్న్యాదీన్సంహరతీ'తి శబ్దమాత్రేణైశ్వర్యశ్రవణంలింగాంతరంగ్రాహ్యం । ఏతైర్లింగైర్వాయురనాద్యనంతఇతి ప్రతీతేరుత్పత్తిర్గౌణీత్యవిరోధఃశ్రుత్యోరితిప్రాప్తే ప్రతిపిపాదయిషితప్రతిజ్ఞాశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్తత్సాధకానాం తత్రతత్రవాయూత్పత్తివాక్యానాంభూయస్త్వాదుక్త విభక్తత్వాదిలింగానుగ్రహాచ్చ ముఖ్యైవవాయోరుత్పత్తిః, తథాకాశంవాయుంచసృష్ట్వాతేజోఽసృజతేతి శ్రుత్యోరేకవాక్యతయా బ్రహ్మణిసమన్వయః । లింగానితూపాస్యవాయుస్తావకత్వాదాపేక్షికతయావ్యాఖ్యేయానీతిముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా ॥ కృతంప్రతివిధానంఆపేక్షికత్వేనసమాధానంయస్యతత్తథా । అధికరణానారంభమాశంక్యోక్తామధికాశంకామాహ ॥ నన్వి

త్యాదినా ॥ 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వాన్సంవృఙ్క్త' ఇత్యాదిశబ్దమాత్రంశంకామూలంనార్థఇతిద్యోతనార్థంమాత్రప దం। తామేవశంకామాహ॥సంవర్గేతి॥వ్యష్టిసమష్ట్యుపాస్తిర్వాయుందిశాంవత్సం వేదేత్యుపాస్తిశ్చాదిశబ్దార్థః॥ అధి ౨. ❁

౯.❁అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః❁ 'అనాద్యనంతంమహతఃపరంధ్రువంనచాస్యకశ్చిజ్జనితే'త్యాదిబ్రహ్మానాదిత్వ శ్రుతీనాం 'త్వంజాతోభవసివిశ్వతోముఖ' ఇత్యుత్పత్తిశ్రుత్యా విరోధోఽస్తిననేత్యేకవాక్యభావాభావాభ్యాం సందేహేఽస్తివిరోధఇతి పూర్వపక్షేప్రాప్తే యథావాయ్వాదేరమృతత్వాదికముత్పత్తిశ్రుతిబలాదాపేక్షికం తథాబ్రహ్మణాదిత్వమాపేక్షికమితిదృష్టాంతసంగత్యాఏకదేశిపక్షంప్రాపయతి॥వియదితి॥ బ్రహ్మకుతశ్చిజ్జాయతేకారణత్వాదాకాశవదిత్యనుమానానుగ్రహాజ్జన్మశ్రుతిర్బలీయసీత్యాహ॥తథేతి॥నచానాదికారణాభావేనానవస్థాబీజాంకురవదనాదిత్వోపపత్తేః। తథావదీపాద్దీపవద్బ్రహ్మాంతరాద్బ్రహ్మాంతరోత్పత్తిః, ఉత్పత్తిశ్రుత్యాచానాదిత్వశ్రుతిర్నేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిరితి ప్రాప్తేముఖ్యసిద్ధాంతమాహ॥ తామితి॥బ్రహ్మనజాయతేకారణశూన్యత్వాన్నరవిషాణవద్వ్యతిరే

రేకమేవాధికరణముభయవిషయమస్తు కిమతిదేశేనాసతివిశేషఇతి, ఉచ్యతే, సత్యమేవమేతత్, తథాపిమందధియాం శబ్దమాత్రకృతాశంకానివృత్త్యర్థోఽయమతిదేశఃక్రియతే । సంవర్గవిద్యాదిషుహ్యుపాస్యతయావాయోర్మహాభాగత్వ శ్రవణాత్, అస్తమయప్రతిషేధాదిభ్యశ్చభవతి నిత్యత్వాశంకాకస్యచిదితి ॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్ ... ... ❁

❁ సూ॥౯॥ అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః ॥ ❁

వియత్పవనయోరసంభావ్యమానజన్మనోరప్యుత్పత్తిముపశ్రుత్య బ్రహ్మణోపిభవేత్ కుతశ్చిదుత్పత్తిరితిస్యాత్కస్యచి[illegible] తథావికారేభ్యఏవాకాశాదిభ్యఉత్తరేషాంవికారాణాముత్పత్తిముపశ్రుత్యాకాశస్యాపివికారాదేవబ్రహ్మణఉత్పత్తిరితికశ్చిన్మన్యేత, తామాశంకామపనేతుమిదంసూత్రం । అసంభవస్త్వితి । నఖలుబ్రహ్మణస్సదాత్మకస్యకుతశ్చిదన్యతస్సంభవఉత్పత్తిరాశంకితవ్యా, కస్మాత్, అనుపపత్తేః, సన్మాత్రంహి బ్రహ్మనతస్యసన్మాత్రాదేవోత్పత్తిస్సంభవతి, అసత్యతిశయేప్రకృతివికారభావానుపపత్తేః । నాపిసద్విశేషాద్దృష్టవిపర్యయాత్సామాన్యాద్విశేషాఉత్పద్యమానాదృశ్యంతే। మృదాదేర్ఘటాదయోనతువిశేషేభ్యస్సామాన్యంనాప్యసతోనిరాత్మకత్వాత్ , కథం 'అసతస్సజ్జాయేతే'తిచాక్షేపశ్రవణాత్ 'సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిప' ఇతిచ బ్రహ్మణోజనయితారంవారయతి । వియత్పవనయోఃపునరుత్పత్తిః ప్రదర్శితానతుబ్రహ్మణస్సాస్తీతివైషమ్యం।నచవికారేభ్యోవికారాంతరోత్పత్తిదర్శనాద్బ్రహ్మణోపివికారత్వంభవితుమర్హతీతిమూలప్రకృత్యనభ్యుపగమేఽనవస్థాప్రసంగాత్। యామూలప్రకృతిరభ్యుపగమ్యతేతదేవచనోబ్రహ్మేత్యవిరోధః॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ❁

కేణ ఘటవచ్చేత్యనుమానానుగ్రహాద్విపక్షేచాకారణకకార్యవాదప్రసంగాద్బ్రహ్మానాదిత్వశ్రుతయో బలీయస్యఇతి కారణత్వలింగబాధాజ్జన్మశ్రుతిఃకార్యాభేదేనవ్యాఖ్యేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిరితిసిద్ధాంతఫలం । నచహేత్వసిద్ధిఃకారణస్యానిరూపణాత్। తథాహికింసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణస్సన్మాత్రమేవ[illegible]న్యంకారణం సద్విశేషోవాఅసద్వా నత్రేధాపీత్యాహ॥సన్మాత్రంహీత్యాదినా॥ దీపస్తుదీపాంతరేనిమిత్తమిత్యను[illegible]ణం। వియత్పవనయోర్బ్రహ్మణశ్చవిభక్తత్వావిభక్తత్వాభ్యాంకారణభావాభావాభ్యాంచవైషమ్యం । కారణత్వలింగస్యాప్రామాణికానవస్థాతర్కేణాపిబాధమాహ ॥ నచవికారేభ్యఇత్యాదినా ॥ కారణస్యానభ్యుపగమేయదృచ్ఛావాదప్రసంగః, అనాదికారణానభ్యుపగమేఽనవస్థాప్రసంగః, తదభ్యుపగమేబ్రహ్మవాదప్రసంగః, కారణాంతరస్యప్రధానాదేర్నిరాసాదితిభావః॥ ...❁

౧౦.❁తేజోఽతస్తథాహ్యాహ❁ 'తత్తేజోఽసృజత వాయోరగ్ని'రితిశ్రుత్యోర్విరోధోఽస్తిన వేతిసందేహేసామాన్యాత్సామాన్యోత్పత్త్యసంభవేపి బ్రహ్మవాయ్వోస్సామాన్యయోస్తేజోరూపవిశేషోపాదానసంభవాత్తుల్యబలత

యాస్త్వవిరోధ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః సర్వత్రాధ్యాయసమాప్తేరేకవాక్యత్వాసంభవాసంభవౌ సంశయబీజం। పూర్వపక్షే శ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యం ఫలం సిద్ధాంతే ప్రామాణ్యమిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యం। ఏవం పూర్వపక్షే కార్యమాత్రస్య వివర్తత్వాత్కల్పితస్య వాయోస్తేజఃకల్పనాధిష్ఠానత్వాయోగాద్బ్రహ్మైవ తేజస ఉపాదానం సర్వకార్యాణాం బ్రహ్మైవోపాదానమిత్యర్థకశ్రుతీనాం భూయస్త్వాచ్చ తదనురోధాద్వాయోరగ్నిరితి క్రమార్థా పంచమీత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతం ప్రాపయతి ॥ ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజ ఇత్యాదినా ॥ శ్రుతీనాం విరోధమాత్రోపన్యాసేన పూర్వపక్షః సిద్ధాంతే నావిరోధోక్తావేకదేశిపక్ష ఇతి జ్ఞేయం। తదుభయమపి ముఖ్యసిద్ధాంతాపేక్షయా పూర్వపక్షత్వేన వ్యవహ్రియతే। సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ కదర్థితా బాధితార్థేతి యావత్। వాయోస్తేజః ప్రకృతిత్వం పంచమీశ్రుత్యా నిర్ధారితం, న చ కల్పితస్యోపాదానత్వాసంభవః, అధిష్ఠానత్వాసంభవేపి మృదాదివత్పరిణామిత్వసంభవాత్, సతస్తు బ్రహ్మణశ్ఛాందోగ్యే స్రష్టృత్వమాత్రం శ్రుతం నోపాదానత్వం। న చ బహు స్యామితి కార్యాభేద

సూ॥౧౦॥ తేజోఽతస్తథా హ్యాహ

ఛాందోగ్యే సన్మూలత్వం తేజసః శ్రావితం, తైత్తిరీయకే తు వాయుమూలత్వం, తత్ర తేజోయోనిం ప్రతి శ్రు[illegible]త్తౌ సత్యాం ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజ ఇతి। కుతః, సదేవేత్యుపక్రమ్య తత్తేజోఽసృజతేత్యుపదేశాత్, సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చ బ్రహ్మప్రభవత్వే సర్వస్య సంభవాత్, ‘తజ్జలాన్’ ఇతి చావిశేషశ్రుతేః ‘ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః’ ఇతి చోపక్రమ్య శ్రుత్యంతరే సర్వస్యావిశేషేణ బ్రహ్మజత్వోపదేశాత్, తైత్తిరీయకే చ ‘స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ంసర్వమసృజత యదిదం కించ’ ఇత్యవిశేషశ్రవణాత్। తస్మాద్వాయోరగ్నిరితి క్రమోపదేశో ద్రష్టవ్యః, వాయోరనంతరమగ్నిస్సంభూత ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే। తేజోఽతో మాతరిశ్వనో జాయత ఇతి। కస్మాత్తథా హ్యాహ ‘వాయోరగ్నిః’ ఇతి। అవ్యవహితే హి తేజసో బ్రహ్మజత్వే సత్యసతి వాయుజత్వే ‘వాయోరగ్నిః’ ఇతీయం శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్। నను క్రమార్థైషా భవిష్యతీత్యుక్తం నేతి బ్రూమః। ‘తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత’ ఇతి పురస్తాత్సంభవతి అపాదానస్యాత్మనః పంచమీనిర్దేశాత్, తస్యైవ చ సంభవతేరిహాధికారాత్పరస్తాదపి తదధికారే పృథివ్యా ఓషధయ ఇత్యపాదానే పంచమీదర్శనాద్వాయోరగ్నిరిత్యపాదానపంచమ్యేవైషేతి గమ్యతే। అపి చ వాయోరూర్ధ్వమగ్నిస్సంభూత ఇతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః, క్లృప్తస్తు కారకార్థయోగో వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి। తస్మాదేషా శ్రుతిర్వాయుయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి। నన్వితరాపి శ్రుతిర్బ్రహ్మయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి తత్తేజోఽసృజతేతి। న తస్యాః పారంపర్యజత్వేప్యవిరోధాత్। యదాపి హ్యాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా వాయుభావాపన్నం బ్రహ్మ తేజోఽసృజతేతి కల్ప్యతే తదాపి బ్రహ్మజత్వం తేజసో న విరుధ్యతే, యథా తస్యాః శృతం తస్యా దధి తస్యా ఆమిక్షేత్యాది। దర్శయతి చ బ్రహ్మణో

ఋణలింగాదుపాదానత్వసిద్ధిర్లింగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యవిరోధేన లింగస్య నేయత్వాత్। నయనం చేత్థం వాయోర్బ్రహ్మానన్యత్వాద్వాయుజస్యాపి తేజసో బ్రహ్మప్రకృతికత్వమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంతగ్రంథాశయః। ఇహాధికారాదితి ॥ వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి వాక్యసంబంధాదిత్యర్థః। తదధికారే సంభూత్యధికారే। నిరపేక్షకారకవిభక్తేరుపపదసాపేక్షవిభక్త్యపేక్షయా బలీయస్త్వాచ్చ న క్రమార్థా పంచమీత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ఊర్ధ్వమనంతరమితి చోపపదం వినా పంచమీమాత్రాత్క్రమో న భాతీతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః ప్రకృత్యాఖ్యాపాదానకారకం తు నిరపేక్షపంచమ్యా భాతి విశేషతోఽత్ర ప్రకరణాదపాదానార్థత్వం పంచమ్యాః క్లృప్తం క్లృప్తే న చ కల్ప్యం సతి విరోధే బాధ్యమితి స్థితిరిత్యర్థః। పారంపర్యజత్వమేవాహ ॥ యదాపీతి ॥ తస్యాః ధేనోః, శృతం తప్తం, క్షీరం సాక్షాత్కార్యం దధ్యాదికం తు పారంపర్యజమిత్యర్థః। దధిసంసృష్టం కఠినక్షీరమామిక్షా। బ్రహ్మణో వాయుభావేమానమాహ ॥ దర్శయతి చేతి ॥ పారంప

ర్యజస్యాపి తజ్జత్వవ్యపదేశస్స్మృతినాహ ॥ తథాచేతి ॥ అంతఃకరణాదిభ్యో జాయమానబుద్ధ్యాదీనాం ముత్తపవేత్యవధారణం కథమిత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ ప్రాణాద్యాపరంపరయా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ తజ్జత్వాత్ పరమకారణాంతరనిరాసార్థమవధారణం యుక్తమితి శేషః । ఏతత్పదార్థమాహ ॥ తాసామితి ॥ తజ్జలానిత్యాద్యుక్తశ్రుతీనాం సాక్షాత్ప్రాణాద్యా వా బ్రహ్మజత్వమాత్రేణోపపత్తేరిత్యర్థః । అక్రమశ్రుతీనాం బలవత్క్రమశ్రుత్యనుసారేణైకవాక్యత్వాద్వియద్వాయుద్వారా తేజఃకారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... ※

౧౧. ॥※ఆపః※॥ అతిదేశోయం తథా హ్యాథర్వణే ముండకగ్రంథే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి మంత్రే అపాం బ్రహ్మజత్వం శ్రుతం । అగ్నేరాప ఇతి శ్రుత్యా తస్య విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే తుల్యత్వాదస్తి విరోధ ఇతి పూర్వపక్షేఽపామగ్నేర్వా హ్యత్వేనవిరోధాదగ్నిజత్వాసంభవాత్క్రమాధారా పంచమీత్యవిరోధ ఇత్యధికారాశంకాయాముక్తతేజోన్యాయమతిదిశ్య వ్యాచష్టే ॥ అత ఇతి ॥ ప్రత్యక్షవిరో

వికారాత్మనావస్థానం 'తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుతే'తి । తథా చేశ్వరస్సగణం భవతి । "బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహ" ఇత్యాద్యనుక్రమ్య "భవంతి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధా" ఇతి । యద్యపి బుద్ధ్యాదయః స్వకారణేభ్యః ప్రత్యక్షం భవంతో [illegible] తే తథాపి సర్వస్య భావజాతస్య సాక్షాత్ప్రాణాద్యా వా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ । [illegible] దిన్యశ్రుతయో వ్యాఖ్యాతాః తాసాం సర్వథోపపత్తేః క్రమవత్సృష్టివాదినీనాం త్వన్యథానుపపత్తేః ప్రతిజ్ఞాపి సద్వంశ్యత్వమాత్రమపేక్షతే నావ్యవహితజన్యత్వమిత్యవిరోధః ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... ... ※

※ సూ. ॥ ౧౧ ॥ ఆపః ॥ ※

అత స్తథా హ్యాహేత్యనువర్తతే। ఆపోఽతస్తేజసో జాయంతే, కస్మాత్, తథా హ్యాహ 'తదపోఽసృజతే'తి 'అగ్నేరాప' ఇతి చ । సతి వచనే నాస్తి సంశయః । తేజసస్తు సృష్టిం వ్యాఖ్యాయ పృథివ్యా వ్యాఖ్యాస్యన్నపోఽన్తరయామీత్యాప ఇతి సూత్రయాంబభూవ ॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్. ... ※

※ సూ. ॥ ౧౨ ॥ పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః ॥ ※

'తా ఆప ఐక్షంత బహ్వ్యస్స్యామః ప్రజాయేమహీతి తా అన్నమసృజంత' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సంశయః । కిమనేనాన్నశబ్దేన వ్రీహియవాద్యభ్యవహార్యం వౌదనాద్యుచ్యతే కింవా పృథివీతి । తత్ర ప్రాప్తం తావద్వ్రీహియవాద్యోదనాది వా పరిగృహీతవ్యమితి, తత్ర హ్యన్నశబ్దః ప్రసిద్ధో లోకే వాక్యశేషోపేతమర్థముపోద్బలయతి 'తస్మాద్యత్ర క్వచన వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతీ'తి వ్రీహియవాద్యేవ హి సతి వర్షణే బహు భవతి న పృథివీతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పృథివ్యేవేయమన్నశబ్దేనాద్భ్యో జాయమానా వివక్ష్యత ఇతి । కస్మాత్, అధికారాద్రూపాచ్ఛబ్దాంతరాచ్చ । అధికారస్తావత్ 'తత్తేజోఽసృజత త

ర్థే కథమపామగ్నిజత్వనిర్ణయస్తత్రాహ ॥ సతి వచన ఇతి ॥ త్రివృత్కృతయోరప్తేజసోర్విరోధేప్యగ్నేరాప ఇతి వచనాదతీంద్రియయోస్తయోర్నాస్తి విరోధ ఇతి నిర్ణీయత ఇత్యర్థః । న కేవలం శ్రుత్యవిరోధజ్ఞానాయాయమతిదేశః కింతు పంచభూతోత్పత్తిక్రమనిర్ణయార్థం చేత్యాహ ॥ తేజసస్త్వితి ॥ తస్మాత్తేజోభావమాపన్నే బ్రహ్మణి శ్రుతిసమన్వయ ఇతి సిద్ధం ॥ ※

౧౨. ※పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః※ విషయముక్త్వాన్నశబ్దమహాభూతప్రకరణాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తా ఇతి ॥ అభ్యవహార్యం భక్ష్యం, అత్ర శ్రుతౌ యద్యన్నమోదనాదికం తదాద్భ్యః పృథివీతి శ్రుత్యా విరోధః, యది పృథివీ తదా న విరోధ ఇతి ఫలం బోధ్యం । అప్పృథివ్యోః కార్యకారణభావాదధికరణసంగతిః । అన్నశ్రుతివృష్టిభవత్వలింగాభ్యాం పూర్వపక్షః । తదేవ తత్త్రైవేతి శ్రుత్యర్థః । తథా చ క్వచిదన్నం క్వచిదద్భ్యః పృథివీ తతోన్నమితి విరోధాన్నైకవాక్యతేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ అధికారః ప్రకరణం, రూపం లింగం, పయః క్షీరం తద్వత్పాండరం శ్వేతం, అం

'కారవదోహితం రక్తం । శబ్దాంతరశబ్దితం స్థానం వ్యాచష్టే ॥ శ్రుత్యంతరమపీతి ॥ అబానంతర్యం పృథివ్యాః స్థానం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం తేనాప్యన్నస్య పృథివీత్వమిత్యర్థః । తత్ తత్ర సృష్టికాలే యదపాం శరః యో మండవద్ఘనీభావ ఆసీత్ స ఏవ సమహన్యత కఠినస్సంఘాతోఽభూత్ సా అపాం కఠినా పరిణతిః పృథివ్యభవదితి శ్రుత్యర్థః ॥ వ్రీహ్యాద్యన్నసర్గః కస్మిన్ ప్రస్తావ ఇతి వివక్షాయామాహ ॥ పృథివ్యాస్త్వితి ॥ పంచమీయం । వృష్టిభవత్వలింగసహితాన్నశ్రుతేః కథం ప్రకరణలింగస్థానైర్బాధ ఇత్యాశంక్యాహ । వాక్యశేషోఽపీతి ॥ ప్రబలదుర్బలప్రమాణసన్నిపాతే బహూనాం దుర్బలానామత్యంతబాధాద్వరం ప్రబలప్రమాణస్యాల్పబాధేన కథంచిన్నయనమితి న్యాయేన శ్రుతిలింగయోరన్నమాత్రనిష్ఠత్వం బాధిత్వా అన్నాత్మకపృథివీనిష్ఠత్వం నీయతే తాభ్యామన్నమాత్రగ్రహే ప్రకరణాదీనాం పృథివీమాత్రవిషయాణామత్యంతబాధాపత్తేరితి భావః । అన్నస్య వృష్టిజత్వోక్తిద్వారా పృథివ్యా అబ్జన్యత్వం సూచ్యతే । పృథివీ అబ్జన్యా పృథివీత్వాత్, అన్నవదిత్యనుమానాదిత్యక్షరార్థః । ఏవం త్తిరిశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదవిరుద్ధో భూతసృష్టిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ... ❁

దపోఽసృజతే'తి చ మహాభూతవిషయో వర్తతే । తత్ర క్రమప్రాప్తాం పృథివీం మహాభూతం విలంఘ్య నాకస్మాద్వ్రీహ్యాదిపరిగ్రహో న్యాయ్యః, తథా రూపమపి వాక్యశేషే పృథివ్యనుగుణం దృశ్యతే 'యత్కృష్ణం తదన్నస్యే'తి । న హ్యోదనాదేరభ్యవహార్యస్య కృష్ణత్వనియమోఽస్తి నాపి వ్రీహ్యాదీనాం । నను పృథివ్యా అపి నైవ కృష్ణత్వనియమోఽస్తి, పయఃపాండరస్యాంగారరోహితస్య చ క్షేత్రస్య దర్శనాత్ । నాయం దోషః బాహుల్యాపేక్షత్వాత్ । భూయిష్ఠం హి పృథివ్యాః కృష్ణం రూపం న తథా శ్వేతరోహితే । పౌరాణికా అపి పృథివీచ్ఛాయాం శర్వరీముపదిశంతి, సా చ కృష్ణాభాసేత్యతః కృష్ణం రూపం పృథివ్యా ఇతి శ్లిష్యతే । శ్రుత్యంతరమపి సమానాధికార 'మద్భ్యః పృథివీ'తి 'భవతి తద్యదపాం శర ఆసీత్ తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవ'దితి చ । పృథివ్యాస్తు వ్రీహ్యాదేరుత్పత్తిం దర్శయతి 'పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్న'మితి చ । ఏవమధికారాదిషు పృథివ్యాః ప్రతిపాదకేషు సత్సు కుతో వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తిః । ప్రసిద్ధిరప్యధికారాదిభిరేవ బాధ్యేత । వాక్యశేషోఽపి పార్థివత్వాదన్నాద్యస్య తద్ద్వారేణ పృథివ్యా ఏవాద్భ్యః ప్రభవత్వం సూచయతీతి ద్రష్టవ్యం, తస్మాత్పృథివీయమన్నశబ్దేతి ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ❁

❁ సూ. ॥ ౧౩ ॥ తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లింగాత్సః ॥ ❁

కిమిమాని వియదాదీని భూతాని స్వయమేవ స్వవికారాన్ సృజంతి ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఏవ తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయం స్తం తం వికారం సృజతీతి సందేహే సతి ప్రాప్తం తావత్స్వయమేవ సృజంతీతి । కుతః 'ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రిత్యాది స్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్ । నన్వచేతనానాం స్వతంత్రాణాం ప్రవృత్తిః ప్రతిషిద్ధా, నైష దోషః 'తత్తేజ ఐక్షత' 'తా ఆప ఐక్షంతే'తి చ భూతానామపి చేత

౧౩ ॥ సంప్రతి తాని భూతాన్యాశ్రిత్యాశ్రయాశ్రయిభావసంగత్యా తేషాం స్వాతంత్ర్యమాశంక్య నిషేధతి ॥ ❁ తదభిధ్యానాదేవ త్వితి ❁ ॥ ఉక్తభూతాన్యాశ్రిత్య సంశయపూర్వపక్షౌ దర్శయతి ॥ కిమిమానీత్యాదినా ॥ సంశయబీజానుక్తౌ పూర్వోత్తరపక్షయుక్తయో బీజానీతి జ్ఞేయం । నన్వత్ర భూతానాం కిం స్వాతంత్ర్యం నోపాదానత్వమాశంక్యతే కర్తృత్వం వా, నాద్యః, రచనానుపపత్తేరిత్యాదిన్యాయవిరోధాశంకతే ॥ నన్వితి ॥ న ద్వితీయః అచేతనత్వాదితి భావః । యథా మనుష్యాదిశబ్దైస్తత్తద్దేహాభిమానినో జీవా ఉచ్యంతే తథాకాశాద్వాయురిత్యాదిశ్రుతావాకాశాదిశబ్దైస్తత్తద్భూతాభిమానిదేవతా ఉచ్యంతే, తాసాం స్వకార్యే వాయ్వాదౌ కర్తృత్వసంభవాన్నిరపేక్షనిమిత్తత్వం పంచమ్యర్థః । ఏవం 'తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుతే'తి శ్రుతౌ స్వయమితి విశేషణాద్బ్రహ్మణోఽన్యానపేక్షం సర్వకర్తృత్వం శ్రుతం । తథా చ మిథో నిరపేక్షేశ్వరభూతకర్తృత్వశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సఫలం పూర్వపక్షమాహ । నైష

దోష ఇతి ॥ భూతానాం తదభిమానిదేవతానామిత్యర్థః । యథా ఆకాశాదిభావాపన్నబ్రహ్మణస్సర్వోపాదానత్వం తథా తదభిమానిదేవతాజీవభావమాపన్నబ్రహ్మణః కర్తృత్వమితి పరంపరయేశ్వరకర్తృత్వశ్రుత్యవిరోధః । స్వయమితి విశేషణమీశ్వరాంతరనిరాసార్థం నజీవభావాపేక్షానిరాసార్థమిత్యేకదేశిసిద్ధాంత ఊహనీయః । ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ ఆకాశాదిశబ్దైర్న దేవతాలక్షణా ముఖ్యార్థే బాధకాభావాత్, పంచమ్యాశ్చ ప్రకృతిత్వార్థే శాస్త్రరూఢతరత్వాత్, తథా చాచేతనానాం భూతానాం కర్తృత్వమేవ నాస్తి, కుత ఈశ్వరానపేక్షకర్తృత్వం । యద్యపి దేవతానాం కర్తృత్వం సంభవతి తథాపీశ్వరనియమ్యత్వశ్రవణాచ్చేతనానామపి న స్వాతంత్ర్యం కిము వాచ్యమచేతనానాం భూతానాం న స్వాతంత్ర్యమితి మత్వోక్తం ॥ తల్లింగాదితి ॥ తత్తదచేతనాత్మనావస్థితస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వేఽపి జీవవ్యావృత్తేశ్వరత్వాకారేణైవ సాక్షాత్సర్వకర్తృత్వం న జీవద్వారా తస్య సర్వనియంతృత్వలింగాదిత్యర్థః । ప్రకరణాచ్చ సాక్షాత్సర్వకర్తృత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి॥ యత్త్వితి ॥ పరమేశ్వరస్యాంతర్యామిభావేనావేశస్సంబంధః । తద్వశాద్భూతేష్వపీక్షణశ్రవణం నైతావతా తేషాం చేతనత్వం స్వాతంత్ర్యం చేత్యర్థః । అనేన తదభిధ్యానాదితి పదం వ్యాఖ్యాతం, ఇత్థం సూత్రయోజనా । స ఈశ్వర స్తత్తదాత్మనాస్థితోఽపి సాక్షాదేవ సర్వకర్తా త

నత్వశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । స్వయమేవ పరమేశ్వరః తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయం స్తం తం వికారం సృజతీతి । కుతః, తల్లింగాత్ । తథా హి శాస్త్రం ‘యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యః పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమంతరో యమయతీ’త్యేవంజాతీయకం సాధ్యక్షాణామేవ భూతానాం ప్రవృత్తిం దర్శయతి । తథా ‘సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి’ ప్రస్తుత్య ‘సచ్చ త్యచ్చాభవత్’ ‘తదాత్మానꣳ స్వయమకురుతే’తి తస్యైవ సర్వాత్మభావం దర్శయతి । యత్త్వీక్షణశ్రవణమప్తేజసో స్తత్పరమేశ్వరావేశవశాదేవ ద్రష్టవ్యం ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే’తీక్షిత్రంతరప్రతిషేధాత్ప్రకృతత్వాచ్చ సత ఈక్షితు‘స్తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయే’త్యత్ర ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్॥ ❁

❁ సూ॥౧౪॥ విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ॥ ❁

భూతానాముత్పత్తిక్రమశ్చింతితః, అథేదానీమప్యయక్రమశ్చింత్యతే కిమనియతేన క్రమేణాప్యయః? ఉతోత్పత్తిక్రమేణ? అథవా తద్విపరీతేనేతి । త్రయోఽపి చోత్పత్తిస్థితిప్రళయా భూతానాం బ్రహ్మాయత్తాః శ్రూయంతే ‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతీ’తి, తత్రానియమోఽవిశేషాదితి ప్రాప్తం, అథవోత్పత్తేః క్రమస్య శ్రుతత్వాత్ ప్రళయస్యాపి క్ర

స్యాంతర్యామిత్వలింగాజ్జీవద్వారా కర్తృత్వం నామ జీవస్యైవ కర్తృత్వమిత్యంతర్యామిణః కర్తృత్వాసిద్ధేరంతర్యామిత్వాయోగాత్తదభిధ్యానాదీశ్వరేక్షణాదేవ భూతేషు శ్రుతేక్షణోపపత్తేశ్చేతి ‘తత్తేజ ఐక్షతే’తి శ్రుత ఈక్షితా పరమాత్మైవేత్యత్ర శ్రుత్యంతరం ప్రకరణం చాహ ॥ నాన్య ఇతి ॥ తస్మాదీశ్వరపదార్థాలోపప్రసంగే నేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యభావాన్నేశ్వరకర్తృత్వశ్రుతేర్భూతకర్తృత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్॥... ... ❁

౧౪॥ ❁ విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ ❁ యద్యప్యత్ర శ్రుతివిరోధో న పరిహ్రియత ఇత్యసంగతి స్తథాప్యుత్పత్తిక్రమే నిరూపితే లయక్రమో బుద్ధిస్థో విచార్యత ఇతి ప్రాసంగిక్యేవ పాదాంతరసంగతిరితి మత్వాహ ॥ భూతానామితి ॥ అతోత్పత్తిక్రమాద్విపరీతక్రమనిర్ణయాత్సిద్ధాంతే భూతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయధ్యానపూర్వకం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి మనస్సమాధానం ఫలం, పూర్వపక్షే తు కారణనాశే సతి కార్యనాశ ఇతి సర్వలయాధారబ్రహ్మాసిద్ధేరుక్తసమాధ్యసిద్ధిరితి భేదః । సతి భూతానాం లయే క్రమచింతా స ఏవ నాస్తీతి కేచిత్తాన్ ప్రత్యాహ ॥ త్రయోఽపీతి ॥ అనియమ ఇత్యనాస్థయోక్తం శ్రుతస్య ప్రళయస్య క్రమాకాంక్షాయాం శ్రుత ఉత్పత్తిక్రమ ఏవ గ్రాహ్యః, శ్రుతత్వేనాంతరంగత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షః । సతి కారణే కార్యం నశ్యతీతి లోకే దృశ్యతే, తథా చ శ్రుతోఽప్యుత్పత్తిక్రమో లయే న గృహ్యతే కిం

తు లౌకికక్రమ ఏవ గృహ్యతే శ్రుతేర్లోకదృష్టపదార్థబోధాధీనత్వేన శ్రౌతాదపి లౌకికస్యాంతరంగత్వాద్యోగ్యత్వాచ్చ, కారణమేవ హి కార్యస్య స్వరూపమితి తదనన్యత్వన్యాయేన స్థాపితం, న హి స్వరూపనాశే కార్యస్య క్షణమపి స్థితిర్యుక్తా, తస్మాదయోగ్యః ఉత్పత్తిక్రమో లయస్య న గ్రాహ్యః లౌకికక్రమావరోధేన నిరాకాంక్షత్వాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ తతో బ్రూమ ఇత్యాదినా ॥ క్రమేణ పరంపరయా సర్వకార్యలయాధారత్వం బ్రహ్మణః కిమిత్యాశ్రీయతే సాక్షాదేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న హి స్వకారణవ్యతిక్రమేణేతి ॥ ఘటనాశే మృదనుపలబ్ధిప్రసంగాదిత్యర్థః । "వాయుశ్చ లీయతే వ్యోమ్ని తచ్చావ్యక్తే ప్రలీయత" ఇతి స్మృతిశేష ఆదిపదార్థః । యోగ్యతాధీనః సంబంధ ఇతి న్యాయాదయోగ్యక్రమబాధ ఇతి సిద్ధం ॥ ౧౪ ॥ ❀

౧౫ ॥ ❀ అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్ ❀ ఉక్తభూతోత్పత్తిలయక్రమమనూద్య సకరణానాముత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతే న వేతి కరణానామభౌతికత్వభౌతికత్వాభ్యాం సందేహే వృత్తానువాదపూర్వకం

మాకాంక్షితస్యైవ క్రమస్యేత్యేవం ప్రాప్తం తతో బ్రూమః । విపర్యయేణ తు ప్రలయక్రమోఽత ఉత్పత్తిక్రమాద్భవితుమర్హతి, తథా హి లోకే దృశ్యతే యేన క్రమేణ సోపానమారూఢస్తతో విపరీతక్రమేణావరోహతీతి, అపి చ దృశ్యతే మృదో జాతం ఘటశరావాద్యప్యయకాలే మృద్భావమప్యేతి, అద్భ్యశ్చ జాతం హిమకరకాద్యబ్భావమప్యేతీతి । అతశ్చోపపద్యత ఏతద్యత్పృథివ్యద్భ్యో జాతా సతీ స్థితికాలవ్యతిక్రాంతావపోఽపీయాత్, ఆపశ్చ తేజసో జాతాః సత్యస్తేజోఽపీయుః, ఏవం క్రమేణ సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చానంతరమనంతరతరం కారణమపీత్య సర్వం కార్యజాతం పరమకారణం పరమసూక్ష్మం చ బ్రహ్మాప్యేతీతి వేదితవ్యం । న హి స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కారణకారణే కార్యాప్యయో న్యాయ్యః । స్మృతావప్యుత్పత్తిక్రమవిపర్యయ ఏవాప్యయక్రమస్తత్ర తత్ర దర్శితః "జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే । జ్యోతిష్యాపః ప్రలీయంతే జ్యోతిర్వాయౌ ప్రలీయతే" ఇత్యేవమాదౌ । ఉత్పత్తిక్రమస్తూత్పత్తావేవ శ్రుతత్వాన్నాప్యయే భవితుమర్హతి, న చాసావయోగ్యత్వాదప్యయేనాకాంక్ష్యతే, న హి కార్యే ధ్రియమాణే కారణస్యాప్యయో యుక్తః కారణాప్యయే కార్యస్యావస్థానానుపపత్తేః । కార్యాప్యయే తు కారణస్యావస్థానం యుక్తం మృదాదిష్వేవం దృష్టత్వాత్ ॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్ .... ❀

❀ సూ ॥ ౧౫ ॥ అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥ ❀

భూతానాముత్పత్తిప్రలయావనులోమప్రతిలోమక్రమాభ్యాం భవత ఇత్యుక్తం, ఆత్మాదిరుత్పత్తిః ప్రలయశ్చాత్మాంత ఇత్యప్యుక్తం, సేంద్రియస్య తు మనసో బుద్ధేశ్చ సద్భావః ప్రసిద్ధః శ్రుతిస్మృత్యోః । 'బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ । ఇంద్రియాణి హయానాహుః' ఇత్యాదిలింగేభ్యః । తయోరపి కస్మింశ్చిదంతరాలే క్రమేణోత్పత్తిప్రలయావుపసంగ్రాహ్యౌ, సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వాభ్యుపగమాత్ । అపి చాథర్వణే ఉత్పత్తిప్రకరణే భూతానామాత్మనశ్చాంతరాలే కరణాన్యనుక్రమ్యంతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ' ఇతి,

పూర్వపక్షమాహ ॥ భూతానామిత్యాదినా ॥ కరణాన్యేవ న సంతీతి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ సేంద్రియస్యేతి ॥ "మనసస్తు పరా బుద్ధిర్యో బుద్ధేః పరతస్తు సః । శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణ్యన్యే" ఇతి స్మృతిర్ద్రష్టవ్యా । అతత్పరాశ్శబ్దాః లింగానీత్యుచ్యంతే । కరణానాం క్రమాకాంక్షాయామాహ ॥ తయోరితి ॥ ఆకాంక్షాయాం శ్రుతిసిద్ధః క్రమో గ్రాహ్య ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానం సేంద్రియా బుద్ధిః । ఆత్మనో భూతానాం చాంతరా మధ్యే తల్లింగాత్ సృష్టివాక్యాత్ "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన" ఇత్యాదిరూపాత్ విజ్ఞానమప్యనుక్రమ్యతే । తథా చ కరణక్రమేణ పూర్వోక్తక్రమభంగ ఇతి శంకాసూత్రాంశార్థః । న చ కరణానాం భౌతికత్వాద్భూతానంతర్యమితి వాచ్యం, తేషాం భౌతికత్వే మానాభావాత్ । తథా చాత్మనః ప్రథమమాకాశస్య జన్మ పశ్చాద్వాయోరిత్యుక్తక్రమస్యాత్మనః కరణాని తతో భూతానీతి క్రమేణ వి

రోధ ఇతి తైత్తిరీయాథర్వణశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి పూర్వపక్షఫలం । సిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ 'ఆత్మన ఆకాశ' ఇత్యాది తిత్తిరిశ్రుతౌ పంచమ్యా కార్యకారణభావే సాథర్వణేఽక్రమో భాతి సతస్యాథర్వణపాఠేన బాధః అర్థక్రమావిరోధిక్రమవిశేషస్యాశ్రుతేః పాఠక్రమస్యార్థక్రమధీశేషస్య శేషిబాధకత్వాయోగాదతశ్శ్రౌతార్థక్రమావిరోధేన పాఠస్య నేయత్వాద్భూతానాం పర్యంకరణానామిత్యర్థః । కించ భౌతికత్వాత్తేషాం తదానంతర్యమిత్యాహ ॥ యదీతి ॥ న చ ప్రాణస్య పార్థివత్వాయోగాదన్నమయమిత్యాదిమయటో న వికారార్థతేతి వాచ్యం కారణానాం విభక్తత్వేన కార్యతయా కారణాకాంక్షాయామన్నమయమిత్యాదిశ్రుతేరాకాంక్షితోక్తేర్మయటో వికారార్థతాయా యుక్తత్వాత్ । ప్రాచుర్యార్థత్వే త్వనాకాంక్షితోక్తిప్రసంగాచ్ఛ్రుత్యైవ తేజోఽబన్నప్రాణవాక్ప్రాణమనసాం వృద్ధిస్తదభావే క్షీణతేతి వికారత్వస్య దర్శితత్వాన్న వివాదావసరః । యథా స్థూలభూతాదీనాం తేషాం వృద్ధిర్వికారో మయడర్థ ఇన్ద్రియాణాం భౌతికత్వే లింగం ప్రాణేన్ద్రియమనాంసి భౌతికాని భూతాదీనవృద్ధిమత్త్వాద్దేహవదితి భావః । నను తేషాం భౌతికత్వే కథమాథర్వణే పృథగ్గణనం కథనం భూతజన్యోక్త్యైవ తజ్జన్యసిద్ధేరిత్యత ఆహ ॥ భేదవ్యపదేశోఽపీతి ॥ ప్రౌఢివాదేన తేషామభౌతికత్వముపేత్యాపి శ్రుత్యవిరోధమాహ ॥ అథత్వితి ॥ కరణానాం భూతానాం చ పూర్వాపరత్వే

తన్నిమిత్తో వ్యుత్క్రమోత్పత్తిప్రళయక్రమభంగప్రసంగో భూతానామితి చేన్న, అవిశేషాత్ । యది తావద్భౌతికాని కరణాని తతో భూతోత్పత్తిప్రళయాభ్యామేవైషాముత్పత్తిప్రళయౌ భవత ఇతి నైతయోః క్రమాంతరం మృగ్యం । భవతి చ భౌతికత్వే లింగం కరణానాం 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగి'త్యేవంజాతీయకం । భేదవ్యపదేశోఽపి క్వచిద్భూతానాం కరణానాం చ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన నేతవ్యః । అథత్వభౌతికాని కరణాని తథాపి భూతోత్పత్తిక్రమో న కరణైర్విశేష్యతే, ప్రథమం కరణాన్యుత్పద్యంతే చరమం భూతాని ప్రథమం వా భూతాన్యుత్పద్యంతే చరమం కరణానీతి । ఆథర్వణే తు సమామ్నాయక్రమమాత్రం కరణానాం భూతానాం చ నోత్పత్తిక్రమ ఉచ్యతే । తథాన్యత్రాపి పృథగేవ భూతక్రమాత్కరణక్రమ ఆమ్నాయతే 'ప్రజాపతిర్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ స ఆత్మానమైక్షత స మనోఽసృజత తన్మన ఏవాసీత్ తదాత్మానమైక్షత తద్వాచమసృజతే'త్యాదినా । తస్మాన్నాస్తి భూతోత్పత్తిక్రమస్య భంగః ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ...

సూ. ॥౧౬॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥

స్తో జీవస్యాప్యుత్పత్తిప్రళయౌ జాతో దేవదత్తో మృతో దేవదత్త ఇత్యేవంజాతీయకాల్లౌకికవ్యపదేశాజ్జాతకర్మాదిసంస్కారవిధానాచ్చేతి స్యాత్కస్యచిద్భ్రాంతిః, తామపనుదామః, న జీవస్యోత్పత్తిప్రళ

మానాభావాన్నోక్తభూతక్రమభంగః । న చాథర్వణవాక్యం మానం పాఠమాత్రత్వాదిత్యర్థః । తర్హి కథం క్రమనిర్ణయస్తత్రాహ ॥ తథేతి ॥ ఇదం స్థూలం ఉత్పత్తేః ప్రాక్ ప్రజాపతిస్సూత్రాత్మా ఆసీత్ । అత్ర సూక్ష్మభూతాత్మకప్రజాపతిసర్గః ప్రథమః తతో మన ఆదిసర్గ ఇతి క్రమో భాతీతి భావః । ఏవం చ భూతకరణోత్పత్తిశ్రుత్యోరవిరోధాద్బ్రహ్మణి సమన్వయసిద్ధిరితి సిద్ధాంతఫలం నిగమయతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ...

౯. చరాచర—భావిత్వాత్ ఏవం తావత్తత్పదవాచ్యకారణనిర్ణయాయ భూతశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్త ఇదానీమాపాదసమాప్తేస్త్వంపదార్థశుద్ధ్యై జీవశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్యతే ఇహ 'జీవో న జాయతే మ్రియత' ఇత్యాదిశ్రుతేర్జాతేష్టిశ్రాద్ధశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే విరోధోఽస్తీతి ప్రాప్తే లౌకికజన్మాదివ్యపదేశసహాయజాతేష్ట్యాదిశాస్త్రేణ జీవాజత్వాదిశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ స్తఇతి ॥ తథా చ కారణోత్పత్తిక్రమేణ భూతోత్పత్తిక్రమస్య బాధాభావేఽపి జీవోత్పత్తిక్రమేణ బాధస్స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః । పూర్వపక్షే జీవబ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । చేతనజన్మాద్యుద్దేశేన చేతనస్య తత్స్యజన్మాంతరీయఫలసాధనం జాతకర్మాదిసంస్కారో విధీయతే తథా చోద్దేశ్య

విధేయయోర్మిథోవిరోధేసతి విధేయావిరోధేనోద్దేశ్యం నేయమితిన్యాయాజ్జన్మాదికం దేహోపాధికం నస్వత ఇతిసిద్ధాంతయతి॥ తామిత్యాదినా॥ జీవాపేతంజీవేనత్యక్తం, ఇదంశరీరం, జన్మాదివ్యపదేశశ్చరాచరదేహవిషయోముఖ్యః జీవేతు భాక్తోగౌణః ఔపాధికజన్మాదివిషయత్వాదుపాధిజన్మాదిభావేభావాదసత్యభావాదితిసూత్రార్థః । జీవస్యౌపాధికజన్మమృత్యోః శ్రుతిమప్యాహ॥ సవాఇతి॥ జాయమానపదార్థమాహ॥ శరీరమితి॥ మ్రియమాణత్వంవ్యాచష్టే॥ ఉత్క్రామన్నితి॥ నన్వుత్తరత్రజీవస్యజన్మాదినిరస్యతే అత్రాపితన్నిరాసేపునరుక్తిరిత్యాశంక్యాహ॥ జీవస్యేతి॥తదేవంజాతేష్ట్యాదిశాస్త్రస్యౌపాధికజన్మాదివిషయత్వాన్నజీవానాద్యనంతత్వశ్రుతివిరోధఇతిసిద్ధమ్. అధి.౧౦ ❋

౧౭. ❋నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః❋ 'అగ్నేర్విస్ఫులింగవదేతస్మాత్పరమాత్మనస్సర్వే జీవాత్మానోవ్యుచ్చ

యాస్తిః శాస్త్రఫలసంబంధోపపత్తేః । శరీరానువినాశినిహిజీవేశరీరాంతరగతేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారార్థౌవిధిప్రతిషేధావనర్థకౌస్యాతాం । శ్రూయతేచ 'జీవాపేతంవావకిలేదంమ్రియతేనజీవోమ్రియత'ఇతి॥ నను లౌకికోజన్మమరణవ్యపదేశోజీవస్యదర్శితః సత్యందర్శితః, భాక్తస్త్వేషజీవస్యజన్మమరణవ్యపదేశః, కిమాశ్రయఃపునరయంముఖ్యోయదపేక్షయాభాక్తఇతి, ఉచ్యతే । చరాచరవ్యపాశ్రయః। స్థావరజంగమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ, స్థావరజంగమానిహిభూతానిజాయంతేచ మ్రియంతేచాతస్తద్విషయౌజన్మమరణశబ్దౌ ముఖ్యౌసంతౌతత్స్థేజీవాత్మన్యుపచర్యేతే । తద్భావభావిత్వాత్ । శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్హిసతోర్జన్మమరణశబ్దౌభవతః నాసతోః।నహిశరీరసంబంధాదన్యత్రజీవోజాతోమృతోవాకేనచిదుపలక్ష్యతే । 'సవాఅయంపురుషోజాయమానశ్శరీరమభిసంపద్యమానస్స ఉత్క్రామన్మ్రియమాణ'ఇతిచ శరీరసంయోగవియోగనిమిత్తావేవజన్మమరణశబ్దౌదర్శయతి । జాతకర్మాదివిధానమపిదేహప్రాదుర్భావాపేక్షమేవద్రష్టవ్యం, అభావాజ్జీవప్రాదుర్భావస్య । జీవస్యపరస్మాదాత్మనఉత్పత్తిర్వియదాదీనామివాస్తినాస్తివేత్యేతదుత్తరేణ సూత్రేణ వక్ష్యతి । దేహాశ్రయౌతావజ్జీవస్యస్థూలావుత్పత్తిప్రలయౌనస్తఇత్యేతదనేనసూత్రేణావోచత్॥ ఇతిదశమాధికరణమ్❋

❋ సూ.॥౧౭॥ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః॥ ❋

అస్త్యాత్మాజీవాఖ్యశ్శరీరేంద్రియపంజరాధ్యక్షఃకర్మఫలసంబంధీ ?సకింవ్యోమాదివదుత్పద్యతేబ్రహ్మణః? ఆహోస్విద్బ్రహ్మవదేవనోత్పద్యతఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేర్విశయః కాసుచిచ్ఛ్రుతిష్వగ్నివిస్ఫులింగాదినిదర్శనైర్జీవాత్మనః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరామ్నాయతే, కాసుచిత్త్వవికృతస్యైవ పరస్యబ్రహ్మణఃకార్యప్రవేశేనజీవభావోవిజ్ఞాయతే నచోత్పత్తిరామ్నాయతఇతి। తత్రప్రాప్తంతావదుత్పద్యతేజీవఇతి, కుతః, ప్రతిజ్ఞానుపరోధాత్ । 'ఏకస్మిన్విదితేసర్వమిదంవిదిత'మితీయంప్రతిజ్ఞా సర్వస్యవస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రభవత్వేసతి నోపరుధ్యేత, తత్త్వాంతరత్వేతు జీవస్య ప్రతిజ్ఞేయముపరుధ్యేత। నచావికృతఃపరమాత్మైవజీవఇతిశక్యతేవిజ్ఞాతుం, లక్షణభేదాత్ । అపహతపాప్మత్వాదిధర్మకోహిపరమాత్మా, తద్విపరీతోహిజీవః, విభాగాచ్చాస్యవికారత్వసిద్ధిః । యావాన్హి ఆకాశాదిఃప్రవిభక్తస్ససర్వో

రంతీత్యాదిజీవోత్పత్తిశ్రుతీనాం 'సఏషఇహప్రవిష్టఆనఖాగ్రేభ్యఅజఆత్మే'త్యాద్యనుత్పత్తిశ్రుతీనాం చ మిథోవిరోధాత్సంశయేమాభూతాం దేహజన్మనాశయోర్జీవజన్మనాశౌ, దేహాంతరభోగ్యస్వర్గాదిహేతువిధ్యాద్యసంభవాత్।కల్పాద్యంతయోర్నభసఇవజీవస్యతౌకింనస్యాతాంతత్సంభవాదితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షమాహ॥ తత్రప్రాప్తంతావదితి॥ ఫలంపూర్వవత్, ఉపరోధోబాధః । నన్వవికృతబ్రహ్మైవాత్రప్రవిష్టంజీవోనతత్త్వాంతరమితిప్రతిజ్ఞాసిద్ధిస్తత్రాహ॥ నచేతి॥ జీవఃపరస్మాద్భిన్నః విరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ భిన్నస్యావికారిత్వేప్రతిజ్ఞాబాధఇతితర్కోపేతవిభక్తత్వలింగానుగృహీతోత్పత్తిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ప్రవేశశ్రుతిర్జీవరూపవికారాత్మనాప్రవిష్టఈశ్వరఇతి వ్యాఖ్యేయేతి స

ముదాయార్థః, సరూపా ఇతి దృష్టాంతశ్రుతేర్భావా జీవా ఇతి నిశ్చీయతే । నను ‘ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత’ ఇత్యాదౌ జీవస్యోత్పత్త్యశ్రవణాదనుత్పత్తిస్తత్రాహ ॥ నచేతి ॥ ఏవం వికారత్వే సతి వికారప్రపంచాత్మనా స్వాత్మానమకురుతేతివద్వికారజీవాత్మనా ప్రవేశ ఇత్యర్థః । అజత్వాదిశ్రుతిః కల్పమధ్యే జీవస్యానుత్పత్త్యాదివిషయా తత్త్వమస్యాదిశ్రుతిశ్చ మృద్ఘటఇత్యభేదవాక్యవద్వ్యాఖ్యేయేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ధర్మివత్స్వతో విభాగో వా హేతురౌపాధికో వా? నాద్యః అసిద్ధేరిత్యాహ । అత్రోచ్యతే-నాస్యేతి ॥ ద్వితీయే జీవస్య నస్వతో వికారత్వసిద్ధిః అప్రయోజకత్వాదిత్యా

వికారః, తస్య చాకాశాదేరుత్పత్తిస్సమధిగతా జీవాత్మాపి పుణ్యాపుణ్యకర్మా సుఖదుఃఖభాక్ ప్రతిశరీరం విభక్త ఇతి తస్యాపి ప్రపంచోత్పత్త్యవసరే ఉత్పత్తిర్భవితుమర్హతి । అపి చ ‘యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవాస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా’ ఇతి ప్రాణాదేర్భోగ్యజాతస్య సృష్టిం శిష్ట్వా సర్వ ఏవ ఆత్మానో వ్యుచ్చరంతీతి భోక్తౄణామాత్మనాం పృథక్సృష్టిం శాస్తి । ‘యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగాస్సహస్రశః ప్రభవంతే సరూపాః తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయంతే తత్ర చైవాపియంతీ’తి చ జీవాత్మనాముత్పత్తిప్రళయావుచ్యేతే సరూపవచనాత్ । జీవాత్మానో హి పరమాత్మనా సరూపా భవంతి చైతన్యయోగాత్ । న చ క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం వారయితుమర్హతి, శ్రుత్యంతరగతస్యాప్యవిరుద్ధస్యాధికస్యార్థస్య సర్వత్రోపసంహర్తవ్యత్వాత్ । ప్రవేశశ్రుతిరప్యేవం సతి వికారభావాపత్త్యైవ వ్యాఖ్యాతవ్యా ‘తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుతే’త్యాదివత్ తస్మాదుత్పద్యతే జీవ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నాత్మా జీవ ఉత్పద్యత ఇతి । కస్మాత్, అశ్రుతేః, న హ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి భూయస్సు ప్రదేశేషు । నను క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం న వారయతీత్యుక్తం, సత్యముక్తం । ఉత్పత్తిరేవ త్వస్య న సంభవతీతి వదామః । కస్మాత్, నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః । చశబ్దాదజత్వాదిభ్యశ్చ । నిత్యత్వం హ్యస్య శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే, తథాఽజత్వమవికారిత్వమవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవాత్మనావస్థానం బ్రహ్మాత్మతా చేతి । న చైవంరూపస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే, తాః కాశ్శ్రుతయః, ‘న జీవో మ్రియతే’ ‘స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ’ ‘న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్’ ‘అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణః’ ‘తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్’ ‘అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి’ ‘స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః’ ‘తత్త్వమసి’ ‘అహం బ్రహ్మాస్మి’ ‘అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూ’రిత్యేవమాద్యా నిత్యత్వవాదిన్యస్సత్యో జీవస్యోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నంతి । నను ప్రవిభక్తత్వాద్వికారో వికారత్వాచ్చోత్పద్యత ఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే, నాస్య ప్రవిభాగస్స్వతోఽస్తి, ‘ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే’తి శ్రుతేః, బుద్ధ్యాద్యుపాధినిమిత్తం త్వస్య ప్రవిభాగప్రతిభానమాకాశస్యేవ ఘటాదిసంబంధనిమిత్తం । తథా చ శాస్త్రం ‘స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయ’ ఇత్యేవమాది బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య సతోఽస్యైకస్యానేకబుద్ధ్యాదిమయత్వం దర్శయతి । తన్మయత్వం చాస్య తద్వివిక్తస్వరూపానభివ్యక్త్యా తదుపరక్తస్వరూపత్వం స్త్రీమయో జాల్మ ఇత్యాదివద్ద్రష్టవ్యం । యదపి క్వచిదస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణం తదప్యత ఏవోపాధిసంబంధాన్నేతవ్యం । ఉపాధ్యుత్పత్త్యాస్యోత్పత్తిస్తత్ప్రళయేన చ ప్రళయ ఇతి । తథా చ దర్శయతి ‘ప్రజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూ

హ ॥ బుద్ధ్యాదీతి ॥ ఔపాధికభేదే మానమాహ ॥ తథా చేతి ॥ మయటో వికారార్థత్వమాశంక్యాహ ॥ తన్మయత్వం చేతి ॥ జాల్మః కామజడః స్త్రీపరతంత్రః - స్త్రీమయ ఇతివజ్జీవస్య స్వరూపాజ్ఞానాద్బుద్ధ్యాదిపరతంత్రత్వేన భేదకర్తృత్వాదిభాక్త్వాత్ప్రాచుర్యార్థే మయట్ప్రయోగ ఇత్యర్థః । లింగం నిరస్య తదనుగ్రాహ్యశ్రుతేర్గతిమాహ ॥ యదపీతి ॥ జీవస్యౌపాధికజన్మనాశయోశ్శ్రుతిమాహ ॥ తథేతి ॥ ఏతేభ్యో దేహాత్మనా పరిణతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ జనిత్వా తాన్యే

వరీయసహం నాన్యనుపశ్యాద్వినశ్యతి ప్రేత్యోపాధికమరణానంతరం సంజ్ఞా నాస్తీత్యర్థః । నను ప్రజ్ఞానఘనస్య సంజ్ఞా నాస్తీతి చ విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥ తథేతి ॥ ఉపాధిలయాద్విశేషవిజ్ఞానాభావ ఏవ సంజ్ఞాభావో నాత్మస్వరూపవిజ్ఞానాభావ ఇత్యుత్తరం ప్రతిపాదయన్ శ్రుతిరిత్యన్వయః । అత్రైవాత్మవిజ్ఞానఘనే ప్రేత్యసంజ్ఞా నాస్తీత్యుక్త్వా మాం మోహాంతం మోహమధ్యం భ్రాంతి మాపీపదదాపాదితవానిమమర్థం న జానామి బ్రూహి తద్వాక్యార్థమితి మైత్రేయీప్రశ్నార్థః । మునిరాహ ॥ న వా ఇతి ॥ మోహం మోహకరం వాక్యం, ఉచ్ఛిత్తిః పూర్వావస్థానాశో ధర్మోఽస్యేత్యుచ్ఛిత్తిధర్మా పరిణామీ స నేత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మా అపరిణామీ, తస్మాదవినాశీత్యర్థః, తర్హి న ప్రేత్యసంజ్ఞేతి కథముక్తం తత్రాహ ॥ మాత్రేతి ॥ మాత్రాభిర్విషయైస్సంసర్గాత్తథోక్తమిత్యర్థః । బింబ ప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధధర్మతో భేదోఽధ్యస్త ఇత్యత్ర హేతుమాహ ॥ అత ఊర్ధ్వమితి ॥ జీవస్యావికారిత్వముక్త్యయోగాత్తత్త్వమసీతివాక్యమఖండార్థమితి వక్తవ్యం, తథా చ ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితజీవనిత్యత్వశ్రుతీనాం బలవత్త్వాదుత్పత్త్యాదికమధ్యస్తమనువదంత్యుత్పత్త్యాదిశ్రుతయ ఇత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్ ॥ ... ...

తేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి । తథోపాధిప్రలయ ఏవాయం నాత్మప్రలయ ఇత్యేతదపి, అత్రైవ 'మా భగవాన్మోహాంతమాపీపదన్న వా అహమిమం విజానామి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి ప్రశ్నపూర్వకం ప్రతిపాదయతి 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మాఽనుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ'తి । ప్రతిజ్ఞానుపరోధాచ్చావికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావాభ్యుపగమాత్ । లక్షణభేదోఽప్యనయోరుపాధినిమిత్త ఏవ। 'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీ'తి చ ప్రకృతస్యైవ విజ్ఞానమయస్యాత్మనస్సర్వసంసారధర్మప్రత్యాఖ్యానేన పరమాత్మభావప్రతిపాదనాత్ । తస్మాన్నైవాత్మోత్పద్యతే ప్రవిలీయతే వేతి॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ... ...

సూ॥ ౧౮॥ జ్ఞోఽత ఏవ॥

? స కిం కాణభుజానామివాగంతుకచైతన్యస్స్వతోఽచేతనః? ఆహోస్విత్సాంఖ్యానామివ నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవేతి వాదివిప్రతిపత్తేస్సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ఆగంతుకమాత్మనశ్చైతన్యమాత్మమనస్సంయోగజమగ్నిఘటసంయోగజరోహితాదిగుణవదితి ప్రాప్తం । నిత్యచైతన్యత్వే హి సుప్తమూర్ఛితగ్రహావిష్టానామపి చైతన్యం స్యాత్, తే పృష్టాస్సంతో న కించిద్వయమచేతయామహీతి జల్పంతి । స్వస్థాశ్చ చేతయమానా దృశ్యంతే, తతః కాదాచిత్కచైతన్యత్వాదాగంతుకచైతన్య ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । జ్ఞః నిత్యచైతన్యోఽయమాత్మా, అత ఏవ యస్మాదేవ నోత్పద్యతే పరమేవ బ్రహ్మావికృతముపాధిసంపర్కాజ్జీవభావేనావతిష్ఠతే । పరస్య హి బ్రహ్మణశ్చైతన్యస్వరూపమామ్నాతం 'విజ్ఞానమానందం బ్ర

౧౮॥ జ్ఞోఽత ఏవ ॥ 'అత్రైవాస్యాజ్జ్యోతి'రిత్యాద్యాత్మస్వప్రకాశత్వశ్రుతీనాం 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్ర'మిత్యనిత్యజ్ఞానవత్త్వశ్రుతిభిర్విరోధోఽత్ర నిరస్యతే 'అస్య లోకస్య చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రం శ్రోతా' । ప్రాగుక్తజీవానుత్పత్తిం హేతుమాదాయ స్వప్రకాశత్వసాధనాద్ధేతుసాధ్యభావస్సంగతిః । అనుత్పత్త్యా హి స్వప్రకాశం బ్రహ్మైవోపహితం జీవ ఇతి జీవస్య స్వప్రకాశతా సిద్ధ్యతి । న చైవం గతార్థతా అనుత్పన్నస్యాపి జీవస్య స్వప్రకాశత్వే జ్ఞానసాధనవైయర్థ్యమితి తర్కసహితానిత్యజ్ఞానశ్రుతిబలేన స్వప్రకాశత్వశ్రుతేర్బాధ్యతయా బ్రహ్మాన్యత్వశంకాయాం తదైక్యయోగ్యతాయై స్వప్రకాశత్వస్యాత్ర సాధనాత్, తథా చ పూర్వపక్షే జీవస్య బ్రహ్మైక్యాయోగ్యతా సిద్ధాంతే తద్యోగ్యతేత్యాపాదసమాప్తేః ఫలమవగంతవ్యం । ఇష్టాపత్తిం నిరాచష్టే ॥ తే పృష్టా ఇతి ॥ సాధనాధీనజ్ఞానత్వాన్న స్వప్రకాశో జీవో వ్యతిరేకేణేశ్వరవదిత్యాహ ॥ తతః కాదాచిత్కేతి ॥ యథాశ్రుతే భాష్యే హేతోస్సాధ్యావిశేష ఇతి మంతవ్యం అతో జీవస్య స్వప్రకాశత్వశ్రుతిర్బాధ్యేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ చేచ్ఛబ్దో నిశ్చయార్థః । న కేవలం స్వప్ర

కాశబ్రహ్మాభేదాజ్జీవస్య స్వప్రకాశతా కింతు శ్రుతితోఽపీత్యాహ ॥ విజ్ఞానమయేతి ॥ యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రకరణ ఇత్యర్థః । అసుప్తస్స్వయం భాసమాన ఏవాత్మా, సుప్తాన్ సుప్తవ్యాపారాన్ వాగాదీన్, అభిచాకశీతి స్వప్నార్థాన్ పశ్యతీతి యావత్ । అత్ర స్వప్నే విజ్ఞాతుర్బుద్ధిసత్త్వస్య సాక్షిణో విజ్ఞాతేర్వినాశో నాస్తీత్యర్థః । ఘ్రాణాదిజన్యగంధాదిజ్ఞానానుసంధానసిద్ధయే ఆత్మనో జ్ఞానరూపత్వం వాచ్యమితి శ్రుత్యంతరేణాహ ॥ అథేతి॥ ఆత్మనో నిత్యచిద్రూపత్వేఽపి స్వతోఽసంగతయా గంధాద్యసంబంధాత్తత్సంబంధఘటనాత్మకవృత్త్యర్థాని జ్ఞానసాధనానీతి న తేషాం వైయర్థ్యమిత్యాహ ॥ నగంధేతి॥ పరిచ్ఛేదో వృత్తిః గంధాయ తద్గోచరాంతఃకరణవృత్తయ ఇత్యర్థః । సుప్త్యాద్యవస్థాయామాత్మనస్సత్త్వేఽపి చైతన్యాభావాన్నాత్మా చిద్రూప ఇత్యుక్తం దూషయతి ॥ యత్త్వితి ॥ తత్ తదా సుప్తౌ న పశ్యతీతి యత్ తత్ పశ్యన్నేవాలుప్తజ్ఞాన ఏవ సన్న పశ్యతీత్యత్ర హేతుః ॥ నహీతి ॥ నాశాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః । కిమితి న పశ్యతీత్యత ఆహ ॥ నత్వితి॥ వృత్తేస్సాధనాధీనత్వోక్త్యా స్వరూపజ్ఞానస్య సాధనాధీనత్వం హేతురసిద్ధ ఇత్యుక్తం, సాధనవైయర్థ్యతర్కోఽపి నిరస్తః,

హ్మ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ అనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిషు శ్రుతిషు । తదేవ చేత్పరం బ్రహ్మ జీవస్తస్మాజ్జీవస్యాపి నిత్యచైతన్యస్వరూపత్వమగ్న్యౌష్ణ్యప్రకాశవదితి గమ్యతే । విజ్ఞానమయప్రక్రియాయాం చ శ్రుతయో భవంతి 'అసుప్తస్సుప్తానభిచాకశీతీ'త్యత్ర 'అయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత' ఇత్యేవంరూపాః । అథ 'యో వేదేదం జిఘ్రాణీ'తి 'స ఆత్మే'తి చ సర్వైః కరణద్వారైరిదం వేదేదం వేదేతి విజ్ఞానేనానుసంధానాత్తద్రూపత్వసిద్ధిః, నిత్యస్వరూపచైతన్యత్వే ఘ్రాణాద్యానర్థక్యమితి చేన్న, గంధాదివిషయవిశేషపరిచ్ఛేదార్థత్వాత్ । తథా హి దర్శయతి 'గంధాయ ఘ్రాణ'మిత్యాది । యత్తు సుప్తాదయో న చేతయంత ఇతి తస్య శ్రుత్యైవ పరిహారోఽభిహితః । సుషుప్తం ప్రకృత్య 'యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్వాన్న తు తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే'దిత్యాదినా । ఏతదుక్తం భవతి విషయాభావాదియమచేతయమానతా న చైతన్యాభావాదితి । యథా వియదాశ్రయస్య ప్రకాశస్య ప్రకాశ్యాభావాదనభివ్యక్తిర్న స్వరూపాభావాత్తద్వత్ । వైశేషికాదితర్కాశ్చ శ్రుతివిరోధే ఆభాసీభవతి తస్మాన్నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవాత్మేతి నిశ్చినుమః ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్. ...

సూ. ౧౯ ॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామ్ ॥

ఇదానీం తు కింపరిమాణో జీవ ఇతి చింత్యతే, కిమణుపరిమాణః? ఉత మధ్యమపరిమాణః? ఆహోస్విన్మహత్పరిమాణ ఇతి? । నను నాత్మోత్పద్యతే నిత్యచైతన్యశ్చాయమిత్యుక్తం, అతశ్చ పర ఏవాత్మా జీవ ఇత్యాపతతి, పరస్య చాత్మనోఽనంతత్వమామ్నాతం, తత్ర కుతో జీవస్య పరిమాణచింతావతార ఇతి, ఉచ్యతే సత్య

శృణ్వన్నిత్యాద్యనిత్యజ్ఞానప్రతిపాదకశ్రుతీనాం వృత్తివిషయత్వం వ్యాఖ్యాతం, ఆత్మా న జ్ఞానం ద్రవ్యత్వాదిత్యాదితర్కాశ్చాగమబాధితాః ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితస్య స్వప్రకాశత్వాగమస్య బలవత్త్వాత్ । కించ నిరవయవస్యాత్మనో మనస్సంయోగాయోగాన్నానిత్యజ్ఞానగుణతా సమవాయాభావాచ్చ న స్వసమవేతజ్ఞానవేద్యతా కర్మకర్తృత్వవిరోధాచ్చ । కించ జ్ఞానత్వస్యైకవృత్తిత్వే లాఘవాదాత్మైవ జ్ఞానం వృత్తేశ్చ మనఃపరిణామత్వశ్రుత్యా కామస్సంకల్ప ఇత్యాద్యయా జడత్వాన్నాస్మాకం జ్ఞానద్వైవిధ్యగౌరవమిత్యనవద్యమాత్మనస్స్వప్రకాశత్వమితి సిద్ధం । ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౧౯ ॥ స్వప్రకాశత్వాదాత్మస్వరూపాదీషద్బహిష్ఠం పరిమాణమాశ్రయాశ్రయిత్వేనాంతర్బహిర్భావేన వా సంగత్యా విచారయతి ॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామితి ॥ విషయసంశయావాదర్శయతి ॥ ఇదానీమితి ॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదినా గతార్థత్వమస్యాశంక్యాత్మాణుత్వశ్రుతీనాం మహత్త్వశ్రుతీనాం చావిరోధప్రదర్శనాయాస్యాధికరణస్యారంభ ఇత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ న కేవలం శ్రుతేరుత్క్రాంత్యాద్యనుపపత్త్యాత్మనోఽణుత్వం కింత్వేషోఽణురాత్మేతి శ్రుత్యాపి

త్యాహ ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ పూర్వపక్షే జీవస్యాణుత్వాద్బ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సూత్రం వ్యాకుర్వన్పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర ప్రాప్తమిత్యాదినా ॥ శ్రుతేరణురిత్యుత్తరసూత్రాదాకృష్య సూత్రం పూరితం, ఉత్క్రాంతిశ్రూయత ఇతి శేషః । సముమూర్షుర్జీవః ఏతైర్బుద్ధ్యాదిభిః తస్మాచ్చంద్రలోకాత్ ఇమం లోకం ప్రతి కర్మ కర్తుమాయాతీత్యర్థః ॥ ... ... ✻

౨౦ ॥ ఉత్క్రాంతిరాత్మనో దేహాన్నిర్గమో న భవతి యేనాణుత్వం స్యాత్ కింతు స్వామిత్వనివృత్తిరితి కేచిత్ తదంగీకృత్యాప్యణుత్వమావశ్యకమిత్యాహ ॥ స్వాత్మనేతి ॥ ఉత్క్రాంతేరుత్తరయోర్గత్యాగత్యోస్స్వాత్మనా కర్త్రా సంబంధాదణుత్వమితి సూత్రయోజనా, పాకానాశ్రయస్య పక్తృత్వవద్గత్యనాశ్రయస్యాపి గంతృత్వోక్తిః కిం న స్యాదిత్య

మేతత్, ఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రవణాని తు జీవస్య పరిచ్ఛేదం ప్రాపయంతి, స్వశబ్దేన చాస్య క్వచిదణుపరిమాణత్వమామ్నాయతే, తస్య సర్వస్యానాకులత్వోపపాదనాయాయమారంభః । తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నోఽణుపరిమాణో జీవ ఇతి, ఉత్క్రాంతిస్తావత్ 'స యదాస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి సహైవైతైః సర్వైరుత్క్రామతీ'తి । గతిరపి 'యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ'తి, ఆగతిరపి 'తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ' ఇతి, ఆసాముత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నస్తావజ్జీవ ఇతి ప్రాప్నోతి, న హి విభోశ్చలనమవకల్పత ఇతి । సతి చ పరిచ్ఛేదే శారీరపరిమాణత్వస్యార్హతపరీక్షాయాం నిరస్తత్వాదణురాత్మేతి గమ్యతే ॥ ... ✻

సూ. ॥ ౨౦ ॥ స్వాత్మనా చోత్తరయోః ॥

ఉత్క్రాంతిః కదాచిదచలతోఽపి గ్రామస్వామ్యనివృత్తివద్దేహస్వామ్యనివృత్త్యా కర్మక్షయేణావకల్పేత, ఉత్తరే తు గత్యాగతీ నాచలతస్సంభవతః, స్వాత్మనా హి తయోస్సంబంధో భవతి, గమేః కర్తృస్థక్రియాత్వాత్ । అమధ్యమపరిమాణస్య చ గత్యాగతీ అణుత్వ ఏవ సంభవతః । సత్యోశ్చ గత్యాగత్యోరుత్క్రాంతిరప్యపసృప్తిరేవ దేహాదితి ప్రతీయతే, న హ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతాం దేహప్రదేశానాం చోత్క్రాంతావపాదానత్వవచనాత్ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య' ఇతి । 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతి' 'శుక్రమాదాయ పునరేతి స్థాన'మితి చాంతరేఽపి శరీరే శారీరస్య గత్యాగతీ భవతస్తస్మాదప్యస్యాణుత్వసిద్ధిః ॥ ... ... ✻

సూ. ॥ ౨౧ ॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ॥

అథాపి స్యాన్నాణురయమాత్మా, కస్మాత్, అతచ్ఛ్రుతేః, అణుత్వవిపరీతపరిమాణశ్రవణాదిత్యర్థః । 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరాత్మనోఽణుత్వే విప్రతిషిధ్యేతేతి చేన్నైష దోషః । కస్మాత్, ఇతరాధికారాత్ । పరస్య హ్యాత్మనః ప్రక్రియాయామేషా పరిమాణాంతరశ్రుతిః, పరస్యైవాత్మనః

త ఆహ ॥ గమేరితి ॥ గమనస్య కర్తరి సంయోగవిభాగరూపాతిశయహేతుత్వాత్కర్త్రాశ్రితత్వం లోకసిద్ధమిత్యర్థః । జీవోఽణురమధ్యమపరిమాణత్వే సతి గతిమత్త్వాత్పరమాణువదిత్యాహ ॥ అమధ్యమేతి ॥ అంగీకారం త్యజతి ॥ సత్యోశ్చేతి ॥ న స్వామ్యనివృత్తిమాత్రముత్క్రాంతిరిత్యర్థః । దేహాన్నిర్గమ ఏవోత్క్రాంతిరిత్యత్ర లింగాంతరమాహ ॥ దేహప్రదేశానామితి ॥ అపాదానత్వమవధిత్వం అన్యేభ్యో ముఖాదిభ్యః ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి శేషః । కించ దేహమధ్యేఽపి జీవస్య గత్యాగతిశ్రుతేరణుత్వమిత్యాహ ॥ స ఇతి ॥ ఇంద్రియాణి గృహీత్వా స్వాపాదౌ హృదయం స జీవో గచ్ఛతి శుక్రం ప్రకాశకమింద్రియగ్రామమాదాయ పునర్జాగరితస్థానమాగచ్ఛతీత్యర్థః ॥ ... ... ✻

౨౧ ॥ ఇతరాధికారాద్బ్రహ్మప్రకరణాత్ । నను మహత్త్వశ్రుతేః కథం పరప్రకరణస్థత్వమిత్యత ఆహ ॥ పర

స్యైవేతి ॥ యా వేదాంతశ్రుతిస్సా పరప్రకరణస్థైః ఉత్సర్గాత్తస్యాస్తత్స్థత్వం బ్రహ్మరథ్యాధీతత్వాచ్చేత్యాహ ॥ విరజ
ఇతి ॥ నిర్దోష ఇత్యర్థః । విజ్ఞానమయశ్రుత్యా ప్రకరణం బాధితమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అణోర్జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభే
దాంగీకారాచ్ఛాస్త్రీయాభేదదృష్ట్యా మహత్త్వోక్తిర్యథా వామదేవస్యాహం మనురితి సర్వాత్మత్వోక్తిరిత్యవిరోధమాహ॥
శాస్త్రేతి॥... ... ... *

౨౨॥ ఏవముత్క్రాంత్యాదిశ్రుత్యాఽణుత్వేఽనుమితం, తత్ర శ్రుతిమప్యాహ ॥ స్వశబ్దేతి॥ వాలాగ్రముద్ధృత్య శతత
మో భాగస్తస్మాదప్యుద్ధృత్య శతతమో భాగో జీవ ఇత్యుద్ధృత్య మానమున్మానమత్యంతాల్పత్వమిత్యర్థః । వాలః కేశః, తో
త్ప్రోతా యస్యారాగ్రవదాకారః, తస్మాదుద్ధృతా మాత్రా మానం యస్య స జీవస్తథా॥... ... ...*

పరిభాష్యైన వేదాంతేషు వేదితవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ 'విరజః పర ఆకాశా'దిత్యేవంవిధాచ్చ పరస్యైవా
త్మనస్తత్ర తత్ర విశేషాధికారాత్ । నను 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి శారీర ఏవ మహత్త్వసంబం
ధిత్వేన ప్రతినిర్దిశ్యతే । శాస్త్రదృష్ట్యా త్వేష నిర్దేశో వామదేవవద్ద్రష్టవ్యః, తస్మాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వాత్పరి
మాణాంతరశ్రవణస్య జీవస్యాణుత్వం విరుధ్యతే॥... ... ... *

॥ సూ॥ ౨౨॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ॥

ఇతశ్చాణురాత్మా యతస్సాక్షాదేవాస్యాణుత్వవాచీ శబ్దః శ్రూయతే 'ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేది
తవ్యో యస్మిన్ప్రాణః పంచధా సంవివేశే'తి, ప్రాణసంబంధాచ్చ జీవ ఏవాయమణురభిహిత ఇతి గమ్యతే । త
థోన్మానమపి జీవస్యాణిమానం గమయతి 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య తు భాగో జీవస్స విజ్ఞే
య' ఇతి 'ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి చోన్మానాంతరమ్। నన్వణుత్వే సత్యేకదేశస్థస్య సకలదేహ
గతోపలబ్ధిర్విరుధ్యతే, దృశ్యతే చ జాహ్నవీహ్రదనిమగ్నానాం సర్వాంగశైత్యోపలబ్ధిర్నిదాఘసమయే చ
సకలశరీరపరితాపోపలబ్ధిరిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥... ... ... *

॥ సూ॥ ౨౩॥ అవిరోధశ్చందనవత్ ॥

యథా హి హరిచందనబిందుశ్శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదం కరోతి, ఏవమా
త్మాపి దేహైకదేశస్థస్సకలదేహవ్యాపినీముపలబ్ధిం కరిష్యతి, త్వక్సంబంధాచ్చాస్య సకలశరీరగతా వేదనా
న విరుధ్యతే, త్వగాత్మనోర్హి సంబంధః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి॥***

॥ సూ॥ ౨౪॥ అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి॥

అత్రాహ యదుక్తమవిరోధశ్చందనవదితి తదయుక్తం, దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరతుల్యత్వాత్,
సిద్ధే హ్యాత్మనో దేహైకదేశస్థత్వే చందనదృష్టాంతో భవతి, ప్రత్యక్షం తు చందనస్యావస్థితివైశేష్యమేకదేశ
స్థత్వం సకలదేహాహ్లాదనం చ ఆత్మనః పునస్సకలదేహోపలబ్ధిమాత్రం ప్రత్యక్షం నైకదేశవర్తిత్వం । అ
నుమేయం తు తదితి యదప్యుచ్యేత, న చాత్రానుమానం సంభవతి । కిమాత్మనస్సకలశరీరగతా వేదనాత్వ
గింద్రియస్యేవ సకలదేహవ్యాపినస్సతః? కిం వా విభోర్నభస ఇవ? ఆహోస్విచ్చందనబిందోరివాణోః

౨౩॥ ఆత్మసంయుక్తాయాస్త్వచో దేహవ్యాపిస్పర్శోపలబ్ధికరణస్య మహిమ్నాత్మనోఽవ్యాపికార్యకారిత్వమవిరుద్ధం।
త్వగాత్మనోరితి సంబంధస్య త్వగవయవినిష్ఠత్వాదవయవినశ్చైకత్వాదాత్మసంయోగస్య కృత్స్నత్వఙ్నిష్ఠతేత్యర్థః ॥... *
౨౪ ॥ సిద్ధే హీతి ॥ న తు సిద్ధమిత్యతుల్యతేత్యర్థః । విశేష ఏవ వైశేష్యం, చందనబిందోరల్పత్వస్య ప్రత్యక్షత్వా
త్త్వగ్వ్యాప్త్యా వ్యాపికార్యకారిత్వకల్పనా యుక్తా, జీవస్య త్వణుత్వే సందేహాద్వ్యాపికార్యదృష్ట్యా వ్యాపిత్వకల్పన
మేవ యుక్తం । వ్యాపికార్యాశ్రయో వ్యాపీత్యుత్సర్గాదితి సూత్రే శంకాభాగార్థః । ఆత్మాల్పః వ్యాపికార్యకారిత్వా
చ్చందనబిందువదిత్యనుమానమయుక్తం, త్వగాదౌ వ్యభిచారాదిత్యాహ ॥ న చాత్రానుమానమితి ॥ పూర్వోక్తశ్రుతిభి

జీవస్యాణుత్వనిశ్చయాత్ప్రహీ స్థత్వశ్రుతిభిరేకదేశస్థత్వనిశ్చయాచ్చ నదృష్టాంతవైషమ్యమితిపరిహారభాగార్థమాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ ... ... ❊

౨౫॥ ఆత్మవత్తద్ధర్మజ్ఞానస్యాప్యణుత్వంస్వతః, కాదాచిత్కంతు దేహపరిమాణత్వమిత్యుక్త్వాస్వత ఏవవ్యాపిత్వమితిమతాంతరమాహ ॥గుణాద్వేతి॥ వాశబ్దేనచందనదృష్టాంతాపరితోషస్సూచిత స్తమాహ ॥ స్యాదితి ॥ ... ... ❊

౨౬॥ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యంశంకతే ॥కథమితి॥ జ్ఞానం నగుణివ్యతిరిక్తదేశవ్యాపి గుణత్వాద్రూపవత్, నచ ప్రభాయాంవ్యభిచారస్తస్యా అపిద్రవ్యత్వాదితిప్రాప్తేగంధవ్యభిచారమాహ ॥ అతఉత్తరమితి ॥ గుణస్యవ్యతిరేక ఆశ్రి

రేకదేశస్థస్యేతిసంశయానివృత్తేరితి । అత్రోచ్యతే నాయందోషః । కస్మాత్, అభ్యుపగమాత్ । అభ్యుపగమ్యతే హ్యాత్మనోపిచందనస్యేవ దేహైకదేశవృత్తిత్వమవస్థితివైశేష్యం కథమిత్యుచ్యతే । హృదిహ్యేష ఆత్మాపఠ్యతే వేదాంతేషు 'హృదిహ్యేష ఆత్మా సవా ఏష ఆత్మాహృది కతమ ఆత్మే'తి 'యోయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుష'ఇత్యాద్యుపదేశేభ్యః । తస్మాద్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరవైషమ్యాద్యుక్తమేవైతదవిరోధశ్చందనవదితి॥... ... ... ❊

━━ ❁ సూ॥౨౫॥గుణాద్వాలోకవత్॥ ❁ ━━

చైతన్యగుణవ్యాప్తేర్వాణోరపిసతోజీవస్య సకలదేహవ్యాపి కార్యంనవిరుధ్యతే । యథాలోకే మణిప్రదీపప్రభృతీనామపవరకైకదేశవర్తినామపి ప్రభాఽపవరకవ్యాపినీసతీకృత్స్నేఽపవరకేకార్యం కరోతి తద్వత్ । స్యాత్కదాచిచ్చందనస్యసావయవత్వాత్సూక్ష్మావయవవిసర్పణేనాపిసకలదేహే ఆహ్లాదయితృత్వంనత్వణోర్జీవస్యావయవాస్సంతి యైరయంసకలందేహంవిప్రసర్పేదిత్యాశంక్య గుణాద్వాలోకవదిత్యుక్తం॥ కథంపునర్గుణోగుణివ్యతిరేకేణాన్యత్రవర్తేత, నహిపటస్యశుక్లోగుణఃపటవ్యతిరేకేణాన్యత్రవర్తమానోదృశ్యతే। ప్రదీపప్రభావద్భవేదితిచేన్న, తస్యా అపిద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్। నిబిడావయవంహి తేజోద్రవ్యందీపః, ప్రవిరళావయవంతు తేజోద్రవ్యమేవప్రభేత్యత ఉత్తరంపఠతి॥ ... ❊

━━ ❁ సూ॥౨౬॥వ్యతిరేకోగంధవత్॥ ❁ ━━

యథాగుణస్యాపిసతోగంధస్యగంధవద్ద్రవ్యవ్యతిరేకేణవృత్తిర్భవతి అప్రాప్తేష్వపికుసుమాదిషు గంధవత్సుగంధోపలబ్ధేః, ఏవమణోరపిసతోజీవస్యచైతన్యగుణవ్యతిరేకోభవిష్యతి, అతశ్చానైకాంతికమేతద్గుణత్వాద్రూపాదివదాశ్రయవిశ్లేషానుపపత్తిరితి గుణస్యైవసతోగంధస్యాశ్రయవిశ్లేషదర్శనాత్, గంధస్యాపి సహైవాశ్రయేణవిశ్లేష ఇతిచేన్న, యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషస్తస్యక్షయప్రసంగాత్ । అక్షీయమాణమపితత్పూర్వావస్థాతోగమ్యతే, అన్యథాతత్పూర్వావస్థైర్గురుత్వాదిభిర్హీయేత। స్యాదేతద్గంధాశ్రయాణాంవిశ్లిష్టానామవయవానామల్పత్వాత్సన్నపి విశ్లేషోనోపలక్ష్యతే, సూక్ష్మాహిగంధపరమాణవస్సర్వతోవిప్రసృతాగంధబుద్ధి ముత్పాదయంతి నాసికాపుటమనుప్రవిశంత ఇతిచేన్న, అతీంద్రియత్వాత్పరమాణూనాం, స్ఫుటగంధోపలబ్ధేశ్చనాగకేసరాదిషు । నచలోకేప్రతీతిర్గంధవద్ద్రవ్య

యవిశ్లేషః । నను విశ్లిష్టావయవానామల్పత్వాద్ద్రవ్యక్షయోనభవతీత్యత ఆహ ॥ అక్షీయమాణమపీతి ॥ అపిరవధారణే, పూర్వావస్థాలింగేనాక్షీయమాణమేవతద్ద్రవ్యమనుమీయత ఇత్యర్థః । విమతమవిశ్లిష్టావయవంపూర్వావస్థాతోగురుత్వాద్యపచయహీనత్వాత్సమ్మతవదితిభావః । శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ విశ్లిష్టానామల్పత్వాదిత్యుపలక్షణం, అవయవాంతరాణాంప్రవేశాదిత్యపిద్రష్టవ్యం । అవయవానాంవిశ్లేషః ప్రవేశశ్చసన్నపినజ్ఞాయతే, తథాచగురుత్వాపచయోనభవతీతిహేతోరన్యథాసిద్ధిరితిశంకార్థః । ఆగచ్ఛంతోవయవాఃపరమాణవస్త్రసరేణవోవా? నాద్యః తద్గతరూపవద్గంధస్యాప్యనుపలబ్ధిప్రసంగాదితిపరిహరతి ॥ నేతి ॥ ద్వితీయంప్రత్యాహ ॥స్ఫుటేతి ॥ త్రసరేణుగంధశ్చేత్తస్ఫుటోనస్యాదిత్య

ర్థః । అతోగన్ధస్యపుష్పాదిస్థస్యైవగుణివ్యతిరేకోవాచ్యఇతిభావః । గన్ధోనగుణివిశ్లిష్టఃగుణత్వాద్రూపవదితిశఙ్కతే॥ రూపాదిష్వితి ॥ విశ్లేషస్యప్రత్యక్షత్వాద్బాధఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ... ... *

౨౭ ॥ ఆత్మనశ్చైతన్యగుణేనైవదేహవ్యాప్తిరిత్యత్రశ్రుతిమాహసూత్రకారః ॥ తథాచదర్శయతీతి ॥ తద్వ్యాచష్టే ॥ హృదయేతి ॥ ... ... *

౨౮ ॥ తత్రైవశ్రుత్యన్తరార్థంసూత్రమ్॥ పృథగితి ॥ విజ్ఞానమిన్ద్రియాణాంజ్ఞానశక్తిం విజ్ఞానేనచైతన్యగుణేనాదాయశేతఇత్యర్థః । ఏతంచైతన్యగుణవ్యాప్తిగోచరమభిప్రాయం ॥ ... ... *

౨౯ ॥ అత్రాత్మాణుత్వవిభుత్వశ్రుతీనాంవిరోధాదప్రామాణ్యప్రాప్తావగుణత్వంజీవస్యవిభుత్వమీశ్వరస్యేత్యవిరోధఇత్యేకదేశిపక్షోదర్శితస్తందూషయన్సిద్ధాన్తసూత్రంవ్యాచష్టే । తుశబ్దఇత్యాదినా ॥ తస్మాద్బ్రహ్మాభిన్న

మాఘ్రాతమితి, గన్ధఏవాఘ్రాతఇతితులౌకికాఃప్రతీయంతి । రూపాదిష్వాశ్రయవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్గన్ధస్యాప్యయుక్తఆశ్రయవ్యతిరేకఇతిచేన్న, ప్రత్యక్షత్వాదనుమానాప్రవృత్తేః, తస్మాద్యద్యథాలోకేదృష్టం తత్తథైవానుమన్తవ్యంనిరూపకైర్నాన్యథా । నహిరసోగుణోజిహ్వయోపలభ్యతఇత్యతోరూపాదయోపిగుణాజిహ్వయైవోపలభ్యేరన్నితినియన్తుంశక్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౭ ॥ తథాచదర్శయతి ॥

హృదయాయతనత్వమణుపరిమాణత్వంచాత్మనోభిధాయ తస్యైవ ‘ఆలోమభ్యఆనఖాగ్రేభ్య’ ఇతిచైతన్యేనగుణేనసమస్తశరీరవ్యాపిత్వందర్శయతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౮ ॥ పృథగుపదేశాత్ ॥

‘ప్రజ్ఞయాశరీరంసమారుహ్య’ఇతి చాత్మప్రజ్ఞయోః కర్తృకరణభావేన పృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాస్యశరీరవ్యాపితావగమ్యతే, తదేషాంప్రాణానాంవిజ్ఞానేనవిజ్ఞానమాదాయేతిచకర్తుశ్శరీరాత్పృథగ్విజ్ఞానస్యోపదేశః, ఏతమేవాభిప్రాయముపోద్బలయతి,తస్మాదణురాత్మేత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః॥...

సూ ॥ ౨౯ ॥ తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్ ॥

తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి । నైతదస్త్యణురాత్మేతి, ఉత్పత్త్యశ్రవణాత్, పరస్యైవతుబ్రహ్మణః ప్రవేశశ్రవణాత్తాదాత్మ్యోపదేశాచ్చ పరమేవబ్రహ్మజీవఇత్యుక్తం । పరమేవచేద్బ్రహ్మజీవస్తస్మాద్యావత్పరంబ్రహ్మతావానేవజీవోభవితుమర్హతి, పరస్యచబ్రహ్మణోవిభుత్వమామ్నాతం, తస్మాద్విభుర్జీవః । తథాచ‘సవాఏషమహానజఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషు’ఇత్యేవంజాతీయకాజీవవిషయావిభుత్వవాదాశ్శ్రౌతాస్స్మార్తాశ్చసమర్థితాభవంతి । నచాణోర్జీవస్యసకలశరీరగతావేదనోపపద్యతే । త్వక్సంబన్ధాత్స్యాదితిచేన్న, త్వక్కణ్టకతోదనేపిసకలశరీరగతైవవేదనాప్రసజ్యేత, త్వక్కణ్టకయోర్హిసంయోగఃకృత్స్నాయాంత్వచివర్తతే, త్వక్చకృత్స్నశరీరవ్యాపినీతిపాదతలఏవతు

త్వాద్విభుర్జీవఃబ్రహ్మవదిత్యనుమానానుగృహీతేశ్రుతిస్మృతీఆహ ॥తథాచసవాఏషఇతి ॥ నిత్యస్సర్వగతస్స్థాణురిత్యాద్యాస్స్మార్తవాదాః । ఏతేనజీవస్యబ్రహ్మభేదజ్ఞానేఽణుత్వాభావధీస్తస్యాంతదిత్యన్యోన్యాశ్రయఇతినిరస్తం । ప్రధానే మహావాక్యానుగుణశ్రుతిస్మృతిభిరణుత్వాభావనిశ్చయానన్తరమభేదజ్ఞానాత్ప్రధానవాక్యవిరోధే గుణభూతాణుత్వశ్రుతీనామపాధికాణుత్వవిషయత్వకల్పనా గుణేత్వన్యాయ్యార్థకల్పనేతి న్యాయాదితిభావః । కించసర్వదేహవ్యాపిచైతన్యానుభవాన్యథానుపపత్త్యాఽణుత్వశ్రుతయోఽధ్యస్తాణుత్వవిషయత్వేననేయాః లౌకికన్యాయాదపితేషాందుర్బలత్వాదితిన్యాయాదితిమత్వాహ ॥ నచాణోరితి ॥ శంకతే ॥ త్వగితి ॥ యద్యణ్వాత్మసంబన్ధస్యత్వగ్వ్యాప్త్యాదేహవ్యాపినీ వేదనాస్యాత్తర్హ్యతిప్రసంగఇతిదూషయతి ॥ నేతి ॥ ప్రసంగస్యేష్టత్వంనిరస్యతి ॥ పాదతలఏవేతి ॥ తస్మాదల్పమహత్త్వో

స్సంయోగోనమహద్వ్యాపి కంటకసంయోగస్య దేహవ్యాప్త్యదర్శనాత్, తథాచాణ్వాత్మసంయోగస్యైకదేశస్థ
ఏవేతి దేహవ్యాపివేదనానుపపత్తిః । నచసిద్ధాంతేత్వగాత్మసంబంధస్యవ్యాపిత్వాత్కంటకసంబంధే దేహవ్యాపివేదనా
ప్రసంగఇతి వాచ్యం । యావద్విషయసంబంధాత్వక్ తావద్వ్యాప్యాత్మసంబంధస్తావద్వ్యాపివేదనాహేతురితి నియ
మాత్ । నచైవంవిషయత్వక్సంబంధఏవతద్ధేతురస్తుకిమాత్మవ్యాప్త్యేతివాచ్యం । వేదనాహిసుఖందుఃఖంతదనుభవశ్చ, స
ర్వేషాంవ్యాపకానాంకార్యాణామల్పముపాదానంసంభవతికార్యస్యోపాదానాద్విశ్లేషానుపపత్తేః। నచైషాంవ్యాపకత్వ
మసిద్ధంసూర్యతప్తస్యగంగానిమగ్నస్యపురుషస్యసర్వాంగవ్యాపిదుఃఖసుఖానుభవస్యదురపహ్నవత్వాత్ । యదుక్తం
గుణస్యాపిగుణివిశ్లేషోగంధవదితితన్నేత్యాహ ॥ నచాణోరితి ॥ గంధోనాశ్రయాద్విశ్లిష్టఃగుణత్వాద్రూపవదిత్యాశ్రి
త్యానుమానాహ ॥ తథాచోక్తమితి ॥ నచప్రత్యక్షబాధః గంధస్యప్రత్యక్షత్వేపినిరాశ్రయత్వస్యాప్రత్యక్షత్వాత్, సూక్ష్మా
ణాంత్రసరేణూనామనుద్భూతస్పర్శానాముద్భూతగంధానామాగమనాత్స్ఫుటగంధోపలంభసంభవః, అన్యథాంత

కంటకతుద్యా వేదనాంప్రతిలభంతే । నచాణోర్గుణవ్యాప్తిరుపపద్యతే గుణస్యగుణిదేశత్వాత్, గుణ
త్వమేవహిగుణినమనాశ్రిత్యగుణస్యహీయేత । ప్రదీపప్రభాయాశ్చద్రవ్యాంతరత్వంవ్యాఖ్యాతం, గం
ధోపిగుణత్వాభ్యుపగమాత్సాశ్రయఏవసంచరితుమర్హతి, అన్యథాగుణత్వహానిప్రసంగాత్ । తథా
చోక్తంభగవతాద్వైపాయనేన "ఉపలభ్యాప్సుచేద్గంధం కేచిద్బ్రూయురనైపుణాః । పృథివ్యామేవతం
విద్యాదపోవాయుంచసంశ్రిత"మితి । యదిచైతన్యంజీవస్య సమస్తశరీరం వ్యాప్నుయాన్నాణుర్జీవ
స్స్యాత్, చైతన్యమేవహ్యస్యస్వరూపమగ్నేరివౌష్ణ్యప్రకాశౌ, నాత్రగుణగుణివిభాగోవిద్యతఇతి । శ
రీరపరిమాణత్వంచప్రత్యాఖ్యాతం, పారిశేష్యాద్విభుర్జీవః । కథంతర్హ్యణుత్వాదివ్యపదేశఇత్యత ఆ
హ । తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఇతి। తస్యాబుద్ధేర్గుణాస్తద్గుణాఇచ్ఛాద్వేషస్సుఖందుఃఖమిత్యేవమా
దయః తద్గుణాస్సారః ప్రధానంయస్యాత్మనస్సంసారిత్వేసంభవతిసతద్గుణసారః తస్యభావస్తద్గుణసా
రత్వం । నహిబుద్ధేర్గుణైర్వినాకేవలస్యాత్మనస్సంసారిత్వమస్తి బుద్ధ్యుపాధిధర్మాధ్యాసనిమిత్తంహి
కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిలక్షణం సంసారిత్వమకర్తురభోక్తుశ్చాసంసారిణో నిత్యముక్తస్య సతఆత్మనః త
స్మాత్తద్గుణసారత్వాద్బుద్ధిపరిమాణేనాస్యపరిమాణవ్యపదేశః, తదుత్క్రాంత్యాదిభిశ్చాస్యోత్క్రాం
త్యాదివ్యపదేశోనస్వతః, తథాచ 'వాలాగ్రశతభాగస్యశతధాకల్పితస్యతు భాగోజీవస్సవిజ్ఞేయస్సచా
నంత్యాయకల్పత' ఇత్యణుత్వంజీవస్యోక్త్వాతస్యైవపునరానంత్యమాహ । తచ్చైవమేవసమంజసంస్యాత్
యద్యౌపచారికమణుత్వంజీవస్యభవేత్పారమార్థికంచానంత్యం । నహ్యుభయంముఖ్యమవకల్పేత । న
చానంత్యమౌపచారికమితిశక్యంవిజ్ఞాతుంసర్వోపనిషత్సుబ్రహ్మాత్మభావస్య ప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్ ।
తథేతరస్మిన్నప్యామ్నానే 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేనచైవారాగ్రమాత్రోహ్యవరోపిదృష్ట' ఇతిబుద్ధిగుణసం

స్ప్రవేశాన్న సహసామానాలద్రవ్యత్వయఇతిభావః । పూర్వంచైతన్యస్యగుణత్వముపేత్యతద్వ్యాప్త్యాగుణస్యాత్మాణుత్వం
నిరస్తం, సంప్రతితస్యగుణత్వమసిద్ధమిత్యాహ ॥ యదిచైతన్యమితి ॥ ఉత్సూత్రంవిభుత్వంప్రసాధ్యాణుత్వాద్యుక్తేర్గతి
ప్రదర్శనార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ కథమిత్యాదినా ॥ అంతరావిజ్ఞానమనసీహ్యాదిహితిచప్రకృతాబుద్ధిర్యోగ్యత్వాత్త
చ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే । బుద్ధిగుణానామాత్మన్యధ్యాసాదణుత్వాద్యుక్తిర్నస్వతఆనంత్యశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ తథాచే
తి ॥ అకార్యకారణద్రవ్యసమానాధికరణతయాతత్త్వమసీతివాక్యస్యసోఽయమిత్యాదివాక్యవదఖండాభేదార్థత్వా
దానంత్యంసత్యమణుత్వమధ్యస్తమిత్యర్థః । ఉక్తంచైతదంగుష్ఠాధికరణే ప్రతిపాద్యవిరుద్ధముద్దేశ్యగతవిశేషణమవివక్షి
తమితి । వాలాగ్రవాక్యమారాగ్రవాక్యంచేత్యామ్నానద్వయముక్తంతత్రాద్యంనిరస్యద్వితీయంనిరస్యతి ॥ తథేతరస్మిన్న
పీతి ॥ బుద్ధేర్గుణేననిమిత్తేనాత్మన్యధ్యస్తోగుణోభవతి తేనాత్మగుణేనాధ్యస్తేనైవారాగ్రపరిమాణోఽపకృష్టశ్చజీవో

దృష్టస్సృతస్త్వనంతఏవేత్యర్థః । 'నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచానాన్యైర్దేవైస్తపసాకర్మణావా, జ్ఞానప్రసాదేనవిశుద్ధసత్త్వస్తతస్తుతంపశ్యతేనిష్కలంధ్యాయమాన' ఇత్యుక్త్వా 'ఏషోఽణురాత్మే'త్యుక్తః పరఏవయది జీవస్తథాప్యధ్యస్తాణుత్వమణుశబ్దార్థ ఇత్యాహ ॥ జీవస్యాపీతి ॥ యదుక్తంపృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాత్మనోదేహవ్యాప్తిరితితత్రాహ ॥ తథాప్రజ్ఞయేతి ॥ బుద్ధిఃప్రజ్ఞేత్యర్థః । యదిచైతన్యంప్రజ్ఞాతదాభేదోపచారఇత్యాహ ॥ వ్యపదేశమాత్రంనేతి ॥ నను చైతన్యంగుణఇతిభేదోముఖ్యోస్త్వితేత్యాహ ॥ నహ్యత్రేతి॥ నిర్గుణత్వశ్రుతేరిత్యర్థః।అన్యదపిపూర్వోక్తంబుద్ధ్యా

బంధేనైవారాగ్రమాత్రతాంశాస్తినస్వేనైవాత్మనా 'ఏషోఽణురాత్మాచేతసా వేదితవ్య' ఇత్యత్రాపి నజీవస్యాణుపరిమాణత్వం శిష్యతే పరస్యైవాత్మనశ్చక్షురాద్యనవగాహ్యత్వేన జ్ఞానప్రసాదావగమ్యత్వేనచప్రకృతత్వాత్, జీవస్యాపిచముఖ్యాణుపరిమాణత్వానుపపత్తేః, తస్మాద్దుర్జ్ఞానత్వాభిప్రాయమిదమణుత్వవచనముపాధ్యభిప్రాయంవా ద్రష్టవ్యం । తథా 'ప్రజ్ఞయాశరీరంసమారుహ్యే'త్యేవంజాతీయకేష్వపిభేదోపదేశేషుబుద్ధ్యైవోపాధిభూతయా జీవశ్శరీరం సమారుహ్యేత్యేవం యోజయితవ్యం వ్యపదేశమాత్రంవాశిలాపుత్రకస్యశరీరమిత్యాదివత్ । నహ్యత్రగుణగుణివిభాగోవిద్యతఇత్యుక్తం । హృదయాయతనత్వవచనమపిబుద్ధేరేవ తదాయతనత్వాత్ । తథోత్క్రాంత్యాదీనామప్యుపాధ్యాయత్తతాందర్శయతి 'కస్మిన్నహముత్క్రాంతఉత్క్రాంతోభవిష్యామికస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీ'తి, 'సప్రాణమసృజతే'తి । ఉత్క్రాంత్యభావేహిగత్యాగత్యోరప్యభావోవిజ్ఞాయతే, నహ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీస్యాతాం । ఏవముపాధిగుణసారత్వాజ్జీవస్యాణుత్వాదివ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్, యథా ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్సగుణేషూపాసనేషూపాధిగుణసారత్వాదణీయస్త్వాదివ్యపదేశః 'అణీయాన్ వ్రీహేర్వాయవాద్వా మనోమయః ప్రాణశరీరస్సర్వగంధస్సర్వరస స్సత్యకామ స్సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవంప్రకారస్తద్వత్ । స్యాదేతత్ యదిబుద్ధిగుణసారత్వాదాత్మనస్సంసారిత్వంకల్ప్యేత తతోబుద్ధ్యాత్మనోర్భిన్నయోస్సంయోగావసానమవశ్యం భావీత్యతో బుద్ధివియోగేసత్యాత్మనోవిభక్తస్యానాలక్ష్యత్వాదసత్త్వమసంసారిత్వంవాప్రసజ్యేతేత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... ❊

సూ॥౩౦॥యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్॥

నేయమనంతరనిర్దిష్టదోషప్రాప్తిరాశంకనీయా, కస్మాత్, యావదాత్మభావిత్వాత్ । బుద్ధిసంయోగస్యయావదయమాత్మాసంసారీభవతి యావదస్యసమ్యగ్దర్శనేన సంసారిత్వం ననివర్తతే తావదస్యబుద్ధ్యాసంయోగోనశామ్యతి । యావదేవచాయంబుద్ధ్యుపాధిసంబంధస్తావదేవాస్య జీవస్య జీవత్వం సంసారిత్వంచ, పరమార్థతస్తునజీవోనామబుద్ధ్యుపాధిపరికల్పితస్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి । నహినిత్యముక్తస్వరూపాత్సర్వజ్ఞాదీశ్వరాదన్యశ్చేతనధాతుర్ద్వితీయో వేదాంతార్థనిరూపణాయాముపలభ్యతే 'నాన్యోతోఽస్తిద్రష్టాశ్రోతామంతా విజ్ఞాతా నాన్యదతోస్తి ద్రష్టృశ్రోతృమంతృవిజ్ఞాతృతత్త్వమసి అహంబ్రహ్మాస్మీ'త్యాది శ్రుతిశతేభ్యః । కథంపునరవగమ్యతే యావదాత్మభావీ బుద్ధిసంయోగఇతి తద్దర్శనాదిత్యాహ।తథాహిశాస్త్రందర్శయతి 'యోయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుహృద్యంతర్జ్యోతిఃపురుషస్ససమానస్సన్నుభౌలోకావనుసంచరతి ధ్యాయతీవలేలాయతీవే'త్యాది । తత్రవిజ్ఞానమయఇతిబు

ద్ధ్యుపాధికమిత్యాహ ॥హృదయేత్యాదినా॥ సౌత్రందృష్టాంతంవివృణోతి ॥తథేతి॥ అసత్త్వమిత్యాపాతతః అసంసారిత్వమాపాద్యం । శేషంసుబోధం॥... ... ... ❊

౩౦ ॥ నను స్వతస్సంసారిత్వమస్తు కింబుద్ధ్యాద్యుపాధినేత్యతఆహ ॥ యావదేవచాయమితి ॥ సమానోబుద్ధితాదాత్మ్యాపన్నః ।నను విజ్ఞానంబ్రహ్మతన్మయోవికారోఽణురిత్యర్థఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ ప్రదేశాంతరఇతి ॥ విజ్ఞానమయో

బుద్ధిప్రచుర ఇత్యర్థః । కేనసమాన ఇత్యాకాంక్షాయామితి శేషః । శ్రుతిబలాద్బుద్ధేర్యావత్సంసార్యాత్మభావిత్వముక్తం సతిమూలే కార్యస్యవియోగాసంభవాచ్చేతియుక్త్యాప్యాహ ॥ అపిచమిథ్యేతి ॥ సమ్యగ్జ్ఞానాదేవబుద్ధ్యాదిబంధధ్వంస ఇత్యత్రశ్రుతిమాహ॥ దర్శయతీతి॥ మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః । ఆదిత్యవర్ణంస్వప్రకాశం । తమసఃపరస్తాదజ్ఞానాస్పృష్టమిత్యర్థః । యావదాత్మభావిత్వస్యాసిద్ధింశంకతే ॥ నన్వితి॥ సుషుప్తౌబుద్ధిసత్త్వేబ్రహ్మసంపత్తిర్నస్యాత్ప్రళయేతత్సత్త్వే ప్రళయవ్యాహతిరిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౧ ॥ స్థూలసూక్ష్మాత్మనాబుద్ధేర్యావదాత్మభావిత్వమస్తీత్యాహ ॥ పుంస్త్వేతి ॥ పుంస్త్వంరేతః, ఆదిపదేనశ్మ

ద్ధిమయ ఇత్యేతదుక్తంభవతి । ప్రదేశాంతరే 'విజ్ఞానమయోమనోమయఃప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయ' ఇతివిజ్ఞానస్యమనఆదిభిస్సహపాఠాద్బుద్ధిమయత్వంచతద్గుణసారత్వమేవాభిప్రేయతే, యథా లోకేస్త్రీమయోదేవదత్త ఇతిస్త్రీరాగాదిప్రధానోభిధీయతే తద్వత్ । ససమానస్సన్నుభౌలోకావనుసంచరతీతిచలోకాంతరగమనేప్యవియోగంబుద్ధ్యాదేర్దర్శయతి, కేనసమాన స్తయైవబుద్ధ్యేతిగమ్యతే సన్నిధానాచ్చ । తచ్చదర్శయతి 'ధ్యాయతీవలేలాయతీవే'తి, ఏతదుక్తంభవతినాయంస్వతోధ్యాయతినాపి చలతిధ్యాయంత్యాంబుద్ధౌధ్యాయతీవచలంత్యాంచలతీవేతి । అపిచమిథ్యాజ్ఞానపురస్సరోఽయమాత్మనోబుద్ధ్యుపాధిసంబంధః , నచమిథ్యాజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానాదన్యత్రనివృత్తిరస్తీత్యతోయావద్బ్రహ్మాత్మతానవబోధస్తావదయంబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధోనశామ్యతి । దర్శయతిచ 'వేదాహమేతంపురుషంమహాంతం ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపంథావిద్యతేయనాయే'తి। నను సుషుప్తప్రళయయోర్నశక్యతే బుద్ధిసంబంధఆత్మనోభ్యుపగంతుం 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీ'తివచనాత్కృత్స్నవికారప్రళయాభ్యుపగమాచ్చతత్కథంయావదాత్మభావిత్వంబుద్ధిసంబంధస్యేత్యత్రోచ్యతే॥ ... ... *

సూ॥ ౩౧॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్॥

యథాలోకేపుంస్త్వాదీనిబీజాత్మనావిద్యమానాన్యేవబాల్యాదిష్వనుపలభ్యమానాన్యవిద్యమానవదభిప్రేయమాణానియౌవనాదిష్వావిర్భవంతి, నావిద్యమానాన్యుత్పద్యంతే షండాదీనామపి తదుత్పత్తిప్రసంగాత్, ఏవమయమపిబుద్ధిసంబంధశ్శక్త్యాత్మనావిద్యమానఏవసుషుప్తప్రళయయోఃపునఃప్రబోధప్రసవయోరావిర్భవతి । ఏవంహ్యేతద్యుజ్యతే, నహ్యాకస్మికీకస్యచిదుత్పత్తిస్సంభవతి అతిప్రసంగాత్ । దర్శయతిచ సుషుప్తాదుత్థానమవిద్యాత్మకబీజసద్భావకారితం 'సతిసంపద్యనవిదుస్సతిసంపద్యామహ' ఇతి 'తఇహవ్యాఘ్రోవాసిం[illegible]వే'త్యాదినా । తస్మాత్సిద్ధమేతద్యావదాత్మభావీబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధ ఇతి॥ ... ... *

సూ॥ ౩౨॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోఽన్యతరనియమోవాన్యథా॥

తచ్చాత్మనఉపాధిభూతమంతఃకరణం మనోబుద్ధిర్విజ్ఞానంచిత్తమితిచానేకధాతత్రతత్రాభిలప్యతే। క్వచిచ్చవృత్తివిభాగేనసంశయాదివృత్తికంమనఇత్యుచ్యతే, నిశ్చయాదివృత్తికంబుద్ధిరితి । తచ్చైవంభూ

శ్ర్వాదిగ్రహః, అస్యబుద్ధిసంబంధస్యేత్యర్థః । స్వాపేబీజాత్మనాసతోబుద్ధ్యాదేః ప్రబోధేభివ్యక్తిరిత్యత్రశ్రుతిమాహ॥ దర్శయతీతి॥ నవిదురిత్యవిద్యాత్మకబీజసద్భావోక్తిః । తేవ్యాఘ్రాదయఃపునరాభవంతీత్యభివ్యక్తినిర్దేశః॥... ... *

౩౨ ॥ బుద్ధిసద్భావేమానమాహసూత్రకారః ॥ నిత్యేతి ॥ 'మనసాహ్యేవపశ్యతి, బుద్ధిశ్చనవిచేష్టతి, విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే, చేతసావేదితవ్యః, చిత్తంచచేతయితవ్యంచే'తి తత్రతత్రశ్రుతిషుమనఆదిపదవాచ్యంతావద్బుద్ధిద్రవ్యంప్రసిద్ధమిత్యర్థః । కథమేకస్యానేకధోక్తిస్తత్రాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ గర్వవృత్తికోఽహంకారోవిజ్ఞానంచిత్ప్రధానంస్మృతి

ప్రధానంవాచిత్తమిత్యపి ద్రష్టవ్యం । యద్యపిసాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధమంతఃకరణంశ్రుత్యనూదితంచ తథాపి ప్రత్యక్షశ్రుత్యోర్వివదమానంప్రతివ్యాసంగానుపపత్త్యాతత్సాధయతి । తచ్చేత్యాదినా ॥ సూత్రంయోజయతి॥ అన్యథేతి ॥ పంచేంద్రియాణాంపంచవిషయసంబంధేసతి నిత్యంయుగపత్త్వంచోపలబ్ధయస్స్యుః, మనోతిరిక్తసామగ్ర్యాస్సత్త్వాద్యదిసత్త్వామపిసామగ్ర్యాముపలబ్ధ్యభావస్తర్హిసదైవానుపలబ్ధిప్రసంగఇత్యర్థః । అతఃకాదాచిత్కోపలబ్ధినియామకంమనఏష్టవ్యమితిభావః । ననుసత్యపికరాగ్నిసంయోగేదాహకాదాచిత్కత్వవదుపలబ్ధికాదాచిత్కత్వమస్తు కింమనసేత్యాశంక్యాన్యతరనియమోవేత్యేతద్వ్యాచష్టే ॥ అథవేతి ॥ సత్యాంసామగ్ర్యాంనిత్యోపలబ్ధిర్వాంగీకార్యాన్యతరస్యకారణస్యకేనచిచ్ఛక్తిప్రతిబంధనియమోవాంగీకార్యః, యథామణినాగ్నిశక్తిప్రతిబంధఇతివాకారార్థః । అస్తుప్రతిబంధఇత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ నచేంద్రియస్యైవాస్తుశక్తిప్రతిబంధఇతివాచ్యం ప్రతిబంధకాభావాత్, నచదృష్టసామగ్ర్యాంసత్యామదృష్టంప్రతిబంధకమితియుక్తం అతిప్రసంగాత్ । నచవ్యాసంగఃప్రతిబంధకఃమనసోసత్త్వేతస్యాసంభవాత్, తథాహిరసాదీనాం సహైవోపలబ్ధిప్రాప్తౌరసబుభుత్సారూపోవ్యాసంగోరూపాద్యుపలబ్ధిప్రతిబంధకోవాచ్యః, సచ గుణత్వాద్రూపవద్గుణ్యాశ్రయః, తత్రాత్మనోఽసంగనిర్గుణకూటస్థస్య గుణిత్వాయోగాన్మనఏవ గుణిత్వేనైష్టవ్యమితి వ్యాసంగానుపపత్త్యామనస్సిద్ధిః । ఏతదభిప్రేత్యోపసంహరతి ॥తస్మాదితి॥ అవధానంబుభుత్సా, నచానిచ్ఛతోపిదుర్గంధాద్యు

తమంతఃకరణమవశ్యమస్తీత్యభ్యుపగంతవ్యం । అన్యథాహ్యనభ్యుపగమ్యమానేతస్మిన్నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగస్స్యా దాత్మేంద్రియవిషయాణా ముపలబ్ధిసాధనానాం సన్నిధానేసతి నిత్యమేవోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత । అథసత్యపి హేతుసమవధానేఫలాభావస్తతోపినిత్యమేవానుపలబ్ధిఃప్రసజ్యేత, నచైవందృశ్యతే । అథవాన్యతరస్యాత్మన ఇంద్రియస్యవా శక్తిప్రతిబంధోభ్యుపగంతవ్యః । నచాత్మనశ్శక్తిప్రతిబంధస్సంభవతి అవిక్రియత్వాత్, నాపీంద్రియస్య, నహి తస్యపూర్వోత్తరయోః క్షణయోరప్రతిబద్ధశక్తికస్యతతోఽకస్మాచ్ఛక్తిఃప్రతిబధ్యేత, తస్మాద్యస్యావధానానవధానాభ్యాముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీభవత స్తన్మనః। తథాచశ్రుతిః 'అన్యత్రమనాఅభూవం నాదర్శమన్యత్రమనాఅభూవంనాశ్రౌష'మితి 'మనసాహ్యేవపశ్యతిమనసాశృణోతీ'తిచ । కామాదయశ్చాస్యవృత్తయఇతిదర్శయతి 'కామస్సంకల్పోవిచికిత్సాశ్రద్ధాఽశ్రద్ధాధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వంమనఏవే'తి, తస్మాద్యుక్తమేతత్తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యపదేశఇతి ॥ ❁

❁ సూ. ॥ ౩౩ ॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥ ❁

తద్గుణసారత్వాధికారేణైవాపరోపిజీవధర్మఃప్రపంచ్యతే । కర్తాచాయంజీవస్స్యాత్, కస్మాత్,

పలంభాన్నబుభుత్సోపలబ్ధినియామికేతివాచ్యం, అనేకవిషయసన్నిధౌక్వచిదేవతస్యానియామకత్వాంగీకారాత్ । యేషాంమతేపునరిచ్ఛాదీనామాత్మధర్మత్వం తేషాంమనఏవదుర్లభమితిమంతవ్యం । ఇచ్ఛాదిధర్మిణైవాత్మనావ్యాసంగోపపత్తేః । సంప్రతివ్యాసంగస్యమానసత్వేశ్రుతిమాహ ॥తథాచేతి॥ నకేవలంవ్యాసంగాత్మనస్సిద్ధిః కింతుకామాద్యాశ్రయత్వేనాపీత్యాహ ॥ కామాదయశ్చేతి ॥ బుద్ధేఃప్రామాణికత్వోక్తిఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్ ❁

౩౩ ॥ ఏవమాత్మన్యణుత్వాధ్యాసోక్త్యా స్వాభావికంమహత్త్వంస్థాపితం సంప్రతితతోబహిష్ఠంకర్తృత్వంసాధయతి ॥❁కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాదితి❁॥సనిత్యచిద్రూపోమహానాత్మాకర్తానవేత్యసంగత్వశ్రుతీనాంవిధ్యాదిశ్రుతీనాంచవిప్రతిపత్త్యాసంశయే బుద్ధికర్తృత్వేనైవవిధ్యాదిశాస్త్రోపపత్తేరకర్తాత్మేతిసాంఖ్యపక్షప్రాప్తౌసిద్ధాంతయన్నేవతద్గుణసారత్వోక్త్యాత్మనికర్తృత్వాధ్యాసస్యాపిసిద్ధత్వాత్పునరుక్తిమాశంక్య సాంఖ్యపక్షనిరాసార్థమాత్మనికర్తృత్వాధ్యాసకల్పనాన్నపునరుక్తిరిత్యాహ ॥ తద్గుణేతి ॥ అధికారఃప్రసంగః, వస్తుతోఽసంగత్వమవిద్యాతఃకర్తృత్వమిత్యసంగత్వకర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధోక్తేః కర్తృత్వవిచారాత్మకాధికరణత్రయస్య పాదసంగతిః, శ్రుతీనాంమిథోవిరోధావిరోధౌపూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, యద్వాత్రపూర్వపక్షేబంధాభావాచ్ఛాస్త్రవైయర్థ్యం ఫలం, సిద్ధాంతేక

ర్తృత్వాదిసంబంధసత్త్వాచ్ఛాస్త్రార్థవత్తేతి భేదః । ననుబుద్ధికర్తృత్వేనశాస్త్రార్థవత్త్వాఽస్తుకింజీవకర్తృత్వేనతత్రాహ ॥ తద్ధికర్తుస్సతఇతి ॥ మయేదంకర్తవ్యమితిబోధసమర్థస్యచేతనస్యైవకర్తృత్వంవాచ్యం నత్వచేతనాయాబుద్ధేః । కించ భోక్తురాత్మనఏవకర్తృతావాచ్యాశాస్త్రఫలంప్రయోక్తరీతిన్యాయాదితిభావః ॥ ... ... *

౩౪ ॥ సంధ్యంస్థానంస్వప్నః అమృతః సఆత్మా యథేష్టమీయతేగచ్ఛతీతివిహారోపదేశాదాత్మాకర్తా ప్రాణానాంమధ్యేవిజ్ఞానేనబుద్ధ్యావిజ్ఞానసమర్థమింద్రియజాతమాదాయ శేతఇతిప్రాణాన్గృహీత్వాపరివర్తతఇతి ॥ *

౩౫ ॥ ఉపాదానకర్తృత్వమాత్మనః, అకర్తృత్వేఉపాదానానుపపత్తేరితిభావః ॥ ... *

శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ । ఏవంచయజేతజుహుయాద్దద్యాదిత్యేవంవిధంవిధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి, అన్యథాతదనర్థకంస్యాత్ । తద్ధికర్తుస్సతఃకర్తవ్యవిశేషముపదిశతి, నచాసతికర్తృత్వేతదుపపద్యతే తథేదమపిశాస్త్రమర్థవద్భవతి 'ఏషహిద్రష్టాశ్రోతామంతాబోద్ధాకర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుష'ఇతి ॥ .. *

సూ. ॥ ౩౪ ॥ విహారోపదేశాత్ ॥

ఇతశ్చజీవస్యకర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయాంసంధ్యేస్థానేవిహారముపదిశతి 'సఈయతేఽమృతోయత్రకామ'మితి 'స్వేశరీరేయథాకామంపరివర్తత'ఇతిచ ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౫ ॥ ఉపాదానాత్ ॥

ఇతశ్చాస్యకర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయామేవకరణానాముపాదానంసంకీర్తయతి 'తదేషాంప్రాణానాంవిజ్ఞానేనవిజ్ఞానమాదాయే'తి 'ప్రాణాన్గృహీత్వే'తిచ ॥ ... *

సూ. ॥ ౩౬ ॥ వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః ॥

ఇతశ్చజీవస్యకర్తృత్వం యదస్యలౌకికీషువైదికీషుచక్రియాసుకర్తృత్వంవ్యపదిశతిశాస్త్రం 'విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే కర్మాణితనుతేపిచే'తి । ననువిజ్ఞానశబ్దోబుద్ధౌసమధిగతఃకథమనేనజీవస్యకర్తృత్వంసూచ్యతఇతినేత్యుచ్యతే జీవస్యైవైషనిర్దేశోనబుద్ధేర్నచేజ్జీవస్యస్యాన్నిర్దేశవిపర్యయస్స్యాద్విజ్ఞానేనేత్యేవంనిరదేక్ష్యత్ । తథాహ్యన్యత్రబుద్ధివివక్షాయాంవిజ్ఞానశబ్దస్యకరణవిభక్తినిర్దేశోదృశ్యతే 'తదేషాంప్రాణానాంవిజ్ఞానేనవిజ్ఞానమాదాయే'తి । ఇహతు'విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుత'ఇతికర్తృసామానాధికరణ్యనిర్దేశాద్బుద్ధివ్యతిరిక్తస్యైవాత్మనఃకర్తృత్వంసూచ్యతఇత్యదోషః ॥ ... *

అత్రాహ యది బుద్ధివ్యతిరిక్తోజీవఃకర్తాస్యాత్సస్వతంత్రస్సన్ప్రియంహితంచైవాత్మనోనియమేనసంపాదయేన్నవిపరీతం, విపరీతమపితుసంపాదయన్నుపలభ్యతే, నచస్వతంత్రస్యాత్మనఈదృశీప్రవృత్తిరనియమేనోపపద్యతఇత్యతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౭ ॥ ఉపలబ్ధివదనియమః ॥

యథాయమాత్మోపలబ్ధింప్రతిస్వతంత్రోఽప్యనియమేనేష్టమనిష్టంచోపలభతే ఏవమనియమేనైవేష్టమనిష్టంచసంపాదయిష్యతి, ఉపలబ్ధావప్యస్వాతంత్ర్యముపలబ్ధిహేతూపాదానోపలంభాదిదర్శనాదితి చేన్న, విష

౩౬ ॥ విజ్ఞానశబ్దోజీవస్యనిర్దేశోనచేత్తదాప్రథమానిర్దేశాద్విపర్యయఃకరణద్యోతితృతీయయానిర్దేశస్స్యాత్,తస్మాదిహశ్రుతౌతనుతఇత్యాఖ్యాతేనకర్తృవాచినావిజ్ఞానపదస్యసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్క్రియాయామాత్మనః కర్తృత్వంసూచ్యతఇతిసూత్రభాష్యయోరర్థః ॥ .... *

౩౭ ॥ సూత్రాంతరమవతారయతి ॥ అత్రాహేతి ॥ జీవస్స్వతంత్రశ్చేదిష్టమేవకుర్యాదస్వతంత్రశ్చేన్నకర్తాస్వతంత్రఃకర్తేతిన్యాయాదిత్యర్థః । సత్యపిస్వాతంత్ర్యే కారకవైచిత్ర్యాదనియతాప్రవృత్తిరితిసూత్రేణపరిహరతి ॥ యథేతి ॥ దృష్టాంతాసంప్రతిపత్త్యాశంకతే ॥ ఉపలబ్ధావపీతి ॥ చక్షురాదీనాంచైతన్యేనవిషయసంబంధార్థత్వా

త్వసంబంధోపలబ్ధా చాత్మనశ్చైతన్యస్వభావత్వేన స్వాతంత్ర్యదృష్టాంతసిద్ధిరిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నన్వాత్మా విషయసంబంధాయ కరణాన్యపేక్షతే చేత్కథం స్వతంత్ర ఇత్యాశంక్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ స్వాతంత్ర్యం నామ నస్వాన్యానపేక్షత్వమీశ్వరస్యాపి ప్రాణికర్మాపేక్షత్వేనాస్వాతంత్ర్యప్రసంగాత్ । కింతు స్వేతరకారకప్రయోజకత్వే సతి కారకాప్రేర్యత్వం స్వాతంత్ర్యం తేన స్వతంత్రోఽపి జీవ ఇష్టసాధనత్వభ్రాంత్యానిష్టసాధనమప్యనుతిష్ఠతీత్యనియతా ప్రవృత్తిః । స్వాతంత్ర్యం చేత్యవిరుద్ధమిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౮॥ జీవస్యాకర్తృత్వే హేత్వంతరార్థం సూత్రం ॥శక్తీతి॥ బుద్ధేః కరణశక్తివిపరీతా కర్తృశక్తిస్స్యాదిత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ సత్యాం చ బుద్ధేరితి ॥ యోఽహంధీగమ్యస్స కర్తా స ఏవ జీవో యత్తదపేక్షితం కరణం తన్మన ఇతి జీవకర్తృత్వసిద్ధిరితి భావః॥ ... ... *

యప్రకల్పనామాత్రప్రయోజనత్వాదుపలబ్ధిహేతూనామ్ । ఉపలబ్ధావనన్యాపేక్షత్వమాత్మనశ్చైతన్యయోగాత్ । అపి చార్థక్రియాయామపి నాత్యంతమాత్మనస్స్వాతంత్ర్యమస్తి దేశకాలనిమిత్తవిశేషాపేక్షత్వాత్ । న చ ససహాయాపేక్షస్య కర్తుః కర్తృత్వం నివర్తతే । భవతి హ్యేధోదకాద్యపేక్షస్యాపి పక్తుః పక్తృత్వం, సహకారివైచిత్ర్యాచ్చేష్టానిష్టార్థక్రియాయామనియమేన ప్రవృత్తిరాత్మనో న విరుధ్యతే॥**

సూ॥౩౮॥ శక్తివిపర్యయాత్॥

ఇతశ్చ విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా భవితుమర్హతి । యది పునర్విజ్ఞానశబ్దవాచ్యా బుద్ధిరేవ కర్త్రీ స్యాత్తతశ్శక్తివిపర్యయస్స్యాత్ కరణశక్తిర్బుద్ధేర్హీయేత కర్తృశక్తిశ్చాపద్యేత । సత్యాం చ బుద్ధేః కర్తృశక్తౌ తస్యా ఏవాహంప్రత్యయవిషయత్వమభ్యుపగంతవ్యం, అహంకారపూర్వికాయా ఏవ ప్రవృత్తేస్సర్వత్ర దర్శనాత్, అహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహం భుంజేఽహం పిబామీతి చ । తస్యాశ్చ కర్తృశక్తియుక్తాయాస్సర్వార్థకారిణ్యాస్సర్వార్థకారకకరణమన్యత్కల్పయితవ్యం, శక్తోఽపి హి సన్ కర్తా కరణముపాదాయ క్రియాసు ప్రవర్తమానో దృశ్యతే । తతశ్చ సంజ్ఞామాత్రే వివాదస్స్యాన్న వస్తుభేదః కశ్చిత్, కరణవ్యతిరిక్తస్య కర్తృత్వాభ్యుపగమాత్॥ ... ... *

సూ॥౩౯॥ సమాధ్యభావాచ్చ॥

యోఽప్యయమౌపనిషదాత్మప్రతిపత్తిప్రయోజనస్సమాధిరుపదిష్టో వేదాంతేషు 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ ఆత్మాన'మిత్యేవం లక్షణస్సోఽప్యసత్యాత్మనః కర్తృత్వే నోపపద్యేత తస్మాదప్యస్య కర్తృత్వసిద్ధిః॥ ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్... *

సూ॥౪౦॥ యథా చ తక్షోభయథా॥

ఏవం తావచ్ఛాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిః కర్తృత్వం శారీరస్య ప్రదర్శితం తత్పునస్స్వాభావికం వా స్యాదుపాధినిమిత్తం వేతి చింత్యతే । తత్ర తైరేవ శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికం కర్తృత్వమపవాదహేత్వభావాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న స్వాభావికం కర్తృత్వమాత్మనస్సంభవత్యనిర్మోక్ష

౩౯ ॥ జ్ఞానసాధనవిధ్యన్యథానుపపత్త్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వం వాచ్యమిత్యాహ ॥ సమాధీతి॥ ముక్తిఫలభోక్తురేవ తదుపాయసమాధికర్తృత్వం యుక్తం అన్యథాత్మనోఽకర్తృత్వే బుద్ధేరప్యభోక్త్ర్యాః కర్తృత్వాయోగాత్సమాధ్యభావప్రసంగ ఇత్యర్థః ॥ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్॥ ... ... *

౪౦॥ *యథా చ తక్షోభయథా* ఉక్తమాత్మనః కర్తృత్వముపజీవ్య సంశయపూర్వపక్షావాహ ॥ ఏవం తావదిత్యాదినా ॥ సాంఖ్యనిరాసేనాత్మనః కర్తృత్వే సాధితే బాధకాభావాత్తత్సత్యమితి మీమాంసకాదిపక్షః ప్రాప్తః । న చాసంగత్వాగమేన బాధః అహం కర్తేత్యనుభవసహితకర్తృత్వశ్రుతిబలేన తస్యాగమస్య స్తావకత్వాదితి ప్రాప్తే ఉత్సూత్రయతి

పసిద్ధాంతయతి ॥ నస్వాభావికమితి ॥ యదుక్తం బాధకాభావాదితి తదసిద్ధమిత్యాహ ॥ అనిర్మోక్షేతి ॥ నను కర్తృత్వం నామ క్రియాశక్తిః ముక్తావప్యస్తి తథాపి శక్తికార్యస్య క్రియారూపాయా నస్వాభావాన్ముక్తేః పురుషార్థత్వసిద్ధిరితి శంకతే ॥ నను స్థితాయామితి ॥ సత్యాం శక్తౌ కథం కార్యపరిహార స్తత్రాహ ॥ తత్పరిహారశ్చేతి ॥ ముక్తానశక్తిసత్త్వే కార్యమపి స్యాత్ శక్యాభావే శక్త్యయోగాత్ । అస్తి హి ప్రళయేపి కార్యం పునరుద్భవయోగ్యం సూక్ష్మం శక్యం, తథా చ శక్యాధర్మాదినిమిత్తైస్సహిత కార్యాపేక్షే పాపాస్మా ముక్తిలోప ఇతి పరిహరతి॥ ననిమిత్తానామపీతి ॥ సనిమిత్తస్య కార్యస్య శక్త్యాశక్యత్వేన సంబంధాన్నిమిత్తానామపి పరంపరయా శక్తిసంబంధత్వముక్తం మంతవ్యం సంబంధేన సంబంధినేత్యర్థః । యద్వా శక్తిలక్షణమాపేక్షకం యస్య కార్యస్య లేన కార్యేణ యస్సంబంధస్తేనేతి వ్యధికరణే తృతీయా । నను నరస్య కర్మణా దేవత్వవచ్ఛాస్త్రబలాత్కర్తురేవాకర్తృతాసిద్ధిరితి శంకతే ॥ నస్వితి ॥ జ్ఞానాదకర్తృత్వాఖ్యమోక్షశ్చేత్కర్తృత్వమావిద్యకం స్యాద్యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకం, యది కర్మణా మోక్ష స్తత్రాహ ॥ నేతి ॥ ఆత్మనస్స్వాభావికం కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యానిర్మోక్ష ఉక్తః సంప్రత్యసంగనిర్వికారత్వాదనేకశ్రుతివ్యాకోపాన్న స్వాభావికమిత్యాహ ॥ అ

ప్రసంగాత్ కర్తృత్వస్వభావత్వే హ్యాత్మనో న కర్తృత్వాన్నిర్మోక్షస్సంభవతి అగ్నేరివౌష్ణ్యాన్న చ కర్తృత్వాదనిర్ముక్తస్యాస్తి పురుషార్థసిద్ధిః కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్ । నను స్థితాయామపి కర్తృత్వశక్తౌ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్పురుషార్థస్సేత్స్యతి, తత్పరిహారశ్చ నిమిత్తపరిహారాద్యథాగ్నేర్దహనశక్తియుక్తస్యాపి కాష్ఠవియోగాద్దహనకార్యాభావ స్తద్వన్న నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన సంబద్ధానామత్యంతపరిహారాసంభవాత్ । నను మోక్షసాధనవిధానాన్మోక్ష స్సేత్స్యతి న సాధనాయత్తస్యానిత్యత్వాత్ । అపి చ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తాత్మప్రతిపాదనాన్మోక్ష సిద్ధిరభిమతా తాదృగాత్మప్రతిపాదనం చ న స్వాభావికే కర్తృత్వేఽవకల్పతే, తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాత్మనః కర్తృత్వం న స్వాభావికం । తథా చ శ్రుతిః 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'తి । 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ' ఇతి చోపాధిసంయుక్తస్యైవాత్మనో భోక్తృత్వాదివిశేషలాభం దర్శయతి । నహి వివేకినాం పరస్మాదన్యో జీవో నామ కర్తా భోక్తా వా విద్యతే 'నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రవణాత్, పర ఏవ తర్హి సంసారీ కర్తా భోక్తా చ ప్రసజ్యేత పరస్మాదన్యశ్చేచ్చితిమాన్ జీవో బుద్ధ్యాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తో న స్యాన్నావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్కర్తృభోక్తృత్వయోః । తథా చ శాస్త్రం 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావస్థాయాం కర్తృత్వభోక్తృత్వే దర్శయిత్వా విద్యావస్థాయాం తే ఏవ కర్తృత్వభోక్తృత్వే నివారయతి । 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దితి తథా స్వప్నజాగరితయోరాత్మన ఉపాధిసంపర్కకృతం శ్రమం శ్యేనస్యేవాకాశే విపరిపతతః శ్రావయిత్వా తదభావం సుషుప్తే ప్రాజ్ఞేనా

పి చేతి ॥ న చాభ్యస్తానేకశ్రుతీనాం స్తావకత్వకల్పనం యుక్తం, న చాహం కర్తేత్యనుభవో విరుధ్యతే తస్య సత్యమిథ్యోదాసీనకర్తృత్వావగాహినోఽధ్యాసత్వే నాప్యుపపత్తేరిత్యర్థః । కర్తృత్వస్యాధ్యస్తత్వే శ్రుతిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ విద్వదనుభవబాధితం చ కర్తృత్వమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ బుద్ధ్యాదిసంఘాతాద్వ్యతిరిక్తో యది పరస్మాదన్యశ్చేతనో న స్యాత్తదా పర ఏవ సంసారీ ప్రసజ్యేత తచ్చానిష్టం పరస్య నిత్యముక్తత్వవ్యాఘాతాదితి శంకతే ॥ పర ఏవేతి ॥ న వయం శుద్ధస్య చిద్ధాతోః పరస్య బంధం వదామః కింతు తస్యైవావిద్యాబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబితస్యావిద్యయాభిన్నస్య జీవత్వం ప్రాప్తస్య బంధమోక్షావితి బ్రూమః । కల్పితభేదోఽపి లోకే బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మవ్యవస్థాపకో దృష్ట ఇతి పరిహరతి ॥ నావిద్యేతి ॥ అవిద్యోపహితే బంధో న శుద్ధాత్మనీత్యత్ర శ్రుతిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ కర్తృత్వస్య బుద్ధ్యుపాధ్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛ్రుతేశ్చ న స్వాభావికత్వమిత్యాహ ॥ తథా స్వప్నేతి ॥ ఆత్మైవ కామ్యతే ఆనందత్వాదిత్యాత్మకామం స్వరూపం స్వాతిరిక్తకామ్యాసత్త్వాదకామం ఆత్మకామత్వాదకామత్వాచ్చాప్తకామం అశోకత్వాచ్చేత్యాహ ॥ శోకేతి ॥ శోకాదంతరం

దుఃఖాస్పృష్టమిత్యర్థః । తస్యైవసుషుప్తాత్మరూపస్యపరమపురుషార్థమాహ ॥ ఏషేతి ॥ గతిః ప్రాప్యం సంపదైశ్వర్యం లోకో భోగ్యః సుఖంచ ఏతస్మాదన్యన్నాస్తీత్యర్థః । ఆత్మాస్వతోఽకర్తాబుద్ధ్యాద్యుపాధినాతుకర్తేత్యుభయథాభావ ఉక్తస్తత్రార్థేసూత్రంయోజయతి ॥ తదేతదాహేత్యాదినా ॥ సంప్రసాదస్సుషుప్తిః । యథాస్ఫటికస్యలౌహిత్యంకుసుమాద్యుపాధికంతథాత్మనఃకర్తృత్వంబుద్ధ్యాద్యుపాధికమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంసిద్ధం । నచతౌబుద్ధేరాత్మకర్తృత్వేకరణత్వవిషయౌనోపాదానత్వవిషయావితియుక్తం, కరణత్వాత్కార్యాన్వయ్యుపాదానత్వస్యాంతరంగతయా చిత్సంవలితబుద్ధేస్తాభ్యాముపాదానత్వస్యైవసిద్ధేః, ఏవంచిదభేదాధ్యస్తబుద్ధ్యాఖ్యాహంకారస్య కర్తృత్వోపాదానత్వేనమ

త్మనాసంపరిష్వక్తస్యశ్రావయతి 'తద్వాఅస్యైతదాప్తకామమాత్మకామమకామంరూపంశోకాంతర' మిత్యారభ్య 'ఏషాస్యపరమాగతిరేషాస్యపరమాసంపదేషోఽస్యపరమోలోకఏషోఽస్యపరమఆనంద' ఇత్యుపసంహారాత్ । తదేతదాహాచార్యః యథాచతక్షోభయథేతి త్వర్థేచాయంచఃపఠితః । నైవంమంతవ్యంస్వాభావికమేవాత్మనఃకర్తృత్వమగ్నేరివౌష్ణ్యమితి । యథాతుతక్షాలోకేవాస్యాదికరణహస్తః కర్తాదుఃఖీభవతి, సఏవస్వగృహంప్రాప్తోవిముక్తవాస్యాదికరణస్స్వస్థోనిర్వృతోనిర్వ్యాపారస్సుఖీభవతి, ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితద్వైతసంయుక్తఆత్మాస్వప్నజాగరితావస్థయోఃకర్తాదుఃఖీభవతి, సతచ్ఛ్రమాపనుత్తయేస్వమాత్మానంపరంప్రవిశ్యవిముక్తకార్యకరణసంఘాతోఽకర్తాసుఖీభవతి, సంప్రసాదావస్థాయాంతథాముక్త్యవస్థాయామప్యవిద్యాధ్వాంతంవిద్యాప్రదీపేనవిధూయాత్మైవకేవలోనిర్వృతస్సుఖీభవతి । తక్షదృష్టాంతశ్చైతావతాంశేనద్రష్టవ్యః, తక్షాహివిశిష్టేషుతక్షణాదివ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవప్రతినియతానికరణానివాస్యాదీనికర్తాభవతిస్వశరీరేణత్వకర్తైవ, ఏవమయమాత్మాసర్వవ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవమనఆదీనికరణానికర్తాభవతిస్వాత్మనాత్వకర్తైవేతి. నత్వాత్మనస్తక్ష్ణ ఇవావయవాస్సంతియైర్హస్తాదిభిరివవాస్యాదీనితక్షామనఆదీనికరణాన్యాత్మోపాదదీతన్యస్యేద్వా । యత్తూక్తంశాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికమాత్మనఃకర్తృత్వమితి తత్రవిధిశాస్త్రంతావద్యథాప్రాప్తంకర్తృత్వముపాదాయకర్తవ్యవిశేషముపదిశతినకర్తృత్వమాత్మనఃప్రతిపాదయతి । నచస్వాభావికమస్యకర్తృత్వమస్తి బ్రహ్మాత్మత్వోపదేశాదిత్యవోచామ, తస్మాదవిద్యాకృతంకర్తృత్వముపాదాయవిధిశాస్త్రంప్రవర్తిష్యతే 'కర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుష' ఇత్యేవంజాతీయకమపి శాస్త్రమనువాదరూపత్వాద్యథాప్రాప్తమేవావిద్యాకృతంకర్తృత్వమనువదిష్యతి । ఏతేనవిహారోపాదానేపరిహృతే, తయోరప్యనువాదరూపత్వాత్ । ననుసంధ్యేస్థానేప్రసుప్తేషుకరణేషుస్వేశరీరేయథాకామంపరివర్తతఇతివిహారఉపదిశ్యమానః కేవలస్యాత్మనఃకర్తృత్వమావహతి, తథోపాదానేఽపి 'తదేషాంప్రాణానాంవిజ్ఞానేనవిజ్ఞానమాదాయే'తికరణేషుకర్మకరణవిభక్తిశ్రూయమాణేకేవలస్యైవాత్మనఃకర్తృత్వంగమయతఇతి । అత్రోచ్యతే, నతావత్సంధ్యేస్థానేఽత్యంతమాత్మనఃకరణవిరమణమస్తి 'సధీస్స్వప్నోభూత్వేమంలోకమతిక్రామతీ'తి, తత్రాపిధీసంబంధశ్రవణాత్ । తథాచస్మరంతి "ఇంద్రియాణాముపరమేమనోఽనుపరతంయది । సే

హావాక్యసంగతిశ్చేతిభావః । ననుతక్షాస్వహస్తాదినావాస్యాదిప్రేరణశక్తత్వాత్స్వతఃకర్తా ఆత్మాతునిరవయవత్వాదశక్తఇతిదృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్యోపాధికకర్తృత్వాంశేనవివక్షితేనసామ్యమాహ ॥ తక్షదృష్టాంతశ్చేతి ॥ శాస్త్రప్రతిపాద్యమానంకర్తృత్వంస్వాభావికమేవకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నచస్వాభావికమితి ॥ ఉపాధ్యభావకాలేఽశ్రుతంకర్తృత్వంస్వాభావికమేవేతిశంకతే ॥ ననుసంధ్యఇతి ॥ కించ కరణైర్విశిష్టస్యకర్తృత్వేతేషాంకర్త్రంతర్భావాత్తేష్వపికర్తృవిభక్తిస్స్యాన్నచైవమస్తి, తతః కేవలాత్మనఃకర్తృత్వమిత్యాహ ॥తథేతి॥ స్వాప్నేవిహారేఽప్యుపాధ్యభావోఽసిద్ధఇత్యాహ ॥నతావత్సంధ్యఇతి॥ విహారస్యమిథ్యాత్వాత్తత్కర్తృత్వమపిమిథ్యేత్యాహ॥విహారోఽపీతి॥జక్షద్భుంజానఇవ।

కరణవిశిష్టస్య కర్తృత్వే కరణేషు కర్తృవిభక్తిస్స్యాన్న కరణవిభక్తిరిత్యుక్తం ప్రత్యాహ॥ భవతి చ లోక ఇతి॥ కర్తృష్వపి కరణవిభక్తిర్న విరుధ్యతే దృష్టత్వాత్, అస్తి చ కర్తృత్వప్రయోగః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇత్యాదావితి భావః ॥ ఉపాదానస్య సకర్తృకత్వమంగీకృత్య కేవలాత్మనః కర్తృత్వం నిరస్తమిదానీం తస్యాక్రియత్వాత్తత్కర్త్రపేక్షేత్యాహ॥ అపి చేతి ॥ పూర్వత్ర విజ్ఞానం జీవ ఇత్యంగీకృత్య జీవస్య కర్తృత్వే తనుత ఇతి శ్రుతిరుక్తా, సంప్రతి తయా శ్రుత్యానుపహితాత్మనః కర్తృత్వమితి ప్రాప్తౌ విజ్ఞానం బుద్ధిరేవ తస్యా ఏవాత్ర కర్తృత్వముచ్యతే, న తదుపహితాత్మనః కర్తృత్వసిద్ధయ ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ యస్త్వితి ॥ యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిశ్రుతిషు విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాదత్ర చ మనోమయకోశానంతరం పఠితత్వాచ్ఛ్రద్ధాదిలింగాచ్చ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానమిత్యర్థః । తత్రైవ లింగాంతరమాహ ॥ విజ్ఞానం దేవా ఇతి ॥ 'మహద్యక్షం ప్రథమజ'మిత్యాది శ్రుతౌ హిరణ్యగర్భబ్రహ్మాత్మకబుద్ధేర్జ్యేష్ఠత్వోక్తేరత్ర దేవైరింద్రియైరుపాస్యమానం జ్యేష్ఠం బ్రహ్మ విజ్ఞానం బుద్ధిరేవేత్యర్థః । యక్షం పూజ్యం । కించ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య బుద్ధికార్యత్వోక్తేరతోఽపి యజ్ఞకర్తృ విజ్ఞానం బుద్ధిరిత్యాహ ॥ స ఏష ఇతి ॥ చిత్తేన ధ్యాత్వా వాచా మంత్రోక్త్యా యజ్ఞో జాయతే తతశ్చిత్తస్య వాచః

వతే విషయాన్నేవ తద్విద్యాత్స్వప్నదర్శన''మితి । 'కామాదయశ్చ మనసో వృత్తయ' ఇతి శ్రుతిః, తాశ్చ స్వప్నే దృశ్యంతే, తస్మాత్స మనసైవ స్వప్నే విహరతి, విహారోఽపి చ తత్రత్యో వాసనామయ ఏవ న తు పారమార్థికోఽస్తి । తథా చ శ్రుతిరివకారానుబద్ధమేవ స్వప్నవ్యాపారం వర్ణయతి 'ఉతేవ స్త్రీభిస్సహ మోదమానో జక్షదుతేవాపి భయాని పశ్య'న్నితి । లౌకికా అపి తథైవ స్వప్నం కథయంతి ఆరురుక్షమివ గిరిశృంగమద్రాక్షమివ వనరాజిమితి। తథోపాదానేఽప్యపి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తినిర్దేశస్తథాపి తత్సంయుక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం ద్రష్టవ్యం, కేవలే కర్తృత్వాసంభవస్య దర్శితత్వాత్ । భవతి చ లోకేఽనేకప్రకారా వివక్షా యోధా యుధ్యంతే యోధై రాజా యుధ్యత ఇతి ॥ అపి చాస్మిన్నుపాదానే కరణవ్యాపారోపరమమాత్రం వివక్ష్యతే న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వకస్యాపి స్వాపేక్షకరణవ్యాపారోపరమస్య దృష్టత్వాత్ । యస్త్వయం వ్యపదేశో దర్శితః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇతి స బుద్ధేరేవ కర్తృత్వం ప్రాపయతి విజ్ఞానశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధత్వాన్మనోఽనంతరపాఠాచ్చ 'తస్య శ్రద్ధైవ శిర' ఇతి చ విజ్ఞానమయస్యాత్మనః శ్రద్ధాద్యవయవత్వసంకీర్తనాచ్ఛ్రద్ధాదీనాం చ బుద్ధిధర్మత్వప్రసిద్ధేః 'విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసత' ఇతి చ వాక్యశేషాత్ జ్యేష్ఠత్వస్య చ ప్రథమజత్వస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాత్ 'స ఏష వాచశ్చిత్తస్యోత్తరోత్తరక్రమో యద్యజ్ఞ' ఇతి చ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య వాగ్బుద్ధిసాధ్యత్వావధారణాత్ । న చ బుద్ధేశ్శక్తివిపర్యయః కరణానాం కర్తృత్వాభ్యుపగమే భవతి సర్వకారకాణామేవ స్వవ్యాపారేషు కర్తృత్వస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ఉపలబ్ధ్యపేక్షం త్వేషాం కరణానాం కరణత్వం, సా చాత్మనః । న చ తస్యామ

పూర్వోత్తరభావో యజ్ఞ ఇత్యర్థః । యచ్చోక్తం బుద్ధేః కర్తృత్వే శక్తివైపరీత్యప్రసంగ ఇతి తన్న, విక్లిద్యంతే తండులాః, జ్వలంతి కాష్ఠాని, బిభర్తి స్థాలీతి స్వస్వవ్యాపారేషు సర్వకారకాణాం కర్తృత్వస్వీకారాదిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ తర్హి బుద్ధ్యాదీనాం కర్తృత్వే కరణత్వవార్తా శేషు న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఉపలబ్ధీతి॥ యథా కాష్ఠానాం స్వవ్యాపారే కర్తృత్వేఽపి పాకాపేక్షయా కరణత్వం తథా బుద్ధ్యాదీనామధ్యవసాయసంకల్పాదిక్రియాకర్తృత్వేఽప్యుపలబ్ధ్యపేక్షయా కరణత్వమిత్యర్థః । నను తర్హ్యుపలబ్ధిః కస్య వ్యాపార ఇత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ తర్హి తస్యా ఆత్మా కేవలః కర్తా స్యాద్యస్య యో వ్యాపారస్స తస్య కర్తేతి స్థితిరిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ ఉపలబ్ధేర్నిత్యత్వే బుద్ధ్యాదీనాం కథం కరణత్వముక్తమితి చేదుచ్యతే, అఖండసాక్షిచైతన్యం బుద్ధివృత్తిభిర్భిన్నం సద్వితీయావచ్ఛిన్నత్వేన జాయతే, తథా చ విషయావచ్ఛిన్న చైతన్యస్యోపలబ్ధౌ బుద్ధ్యాదీనాం కరణత్వం బుద్ధ్యాద్యుపహితాత్మనః కర్తృత్వం న కేవలస్య, న చ బుద్ధేరేవ తత్కర్తృత్వం చైతన్యస్య జడవ్యాపారత్వాయోగాదితి భావః । యచ్చోక్తం బుద్ధేః కర్తృత్వే స ఏవాహంధీగమ్యో జీవ ఇతి తస్య కరణాంతరం

కల్పనీయంతథాచనామమాత్రే వివాదఇతి తత్ర కేవలాత్మనఃకర్తృత్వముక్తమితిభ్రాంతింనిరస్యతి ॥ అహంకారేతి ॥ సాంఖ్యనిరాసార్థంబుద్ధ్యభేదేనాధ్యస్తచిదాత్మకాహంకారగతంకర్తృత్వంయదుక్తం తదహంధీగమ్యస్యబుద్ధివిశిష్టస్యాత్మన ఏవన కేవలస్యసాక్షిణోభవితుమర్హతి, దృశ్యధర్మస్యసాక్షిస్వభావత్వాయోగాత్ । ఏవంవిశిష్టాత్మనఃకర్తృత్వేవిశేషణీభూతాయాజడబుద్ధేరేవకరణత్వోపపత్తేర్నకరణాంతరకల్పనాప్రసంగః । అధ్యాసంవినా కేవలబుద్ధికర్తృత్వవాదినస్తుకరణాంతరప్రసంగోదుర్నివారఇత్యర్థః । ఏవం శాస్త్రార్థవత్త్వాది హేతూనామాత్మనః కర్తృత్వమాత్రసాధకత్వేపి స్వాభావికకర్తృత్వసాధనసామర్థ్యాభావాదధ్యస్తమేవకర్తృత్వంవిధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనాముపజీవ్యం । తస్మాదసంగత్వవిధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధఇతిసిద్ధం ॥ఇతిపంచదశాధికరణమ్॥... ... ...

౪౧ ॥ పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః ॥ యథాస్ఫటికలౌహిత్యాధ్యాసేలోహితద్రవ్యంకరణం తేనాయంస్ఫటికోలోహితఇత్యనుభవాత్తథాకామాదిపరిణామిబుద్ధిరాత్మనికర్తృత్వాధ్యాసేకరణమిత్యుక్తం తదధ్యస్తం కర్తృత్వముపజీవ్య జీవస్య కారకసంపన్నత్వాదీశ్వరస్యకారయితృత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ యదిదమితి ॥ అత్రైషహ్యేవేత్యాదిశ్రుతి

ప్యస్యాకర్తృత్వమస్తి నిత్యోపలబ్ధిస్వరూపత్వాత్ । అహంకారపూర్వకమపికర్తృత్వం నోపలబ్ధుర్భవితుమర్హతి అహంకారస్యాప్యుపలభ్యమానత్వాత్ । నచైవంసతికరణాంతరకల్పనాప్రసంగః, బుద్ధేఃకరణత్వాభ్యుపగమాత్।సమాధ్యభావస్తుశాస్త్రార్థవత్త్వేనైవపరిహృతః, యథాప్రాప్తమేవకర్తృత్వముపాదాయసమాధివిధానాత్, తస్మాత్కర్తృత్వమప్యాత్మనఉపాధినిమిత్తమేవేతిస్థితమ్॥ ....

సూ॥౪౧॥పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః॥

యదిదమవిద్యావస్థాయాముపాధినిబంధనంకర్తృత్వంజీవస్యాభిహితం ? తత్కిమనపేక్ష్యేశ్వరంభవతి ఆహోస్విదీశ్వరాపేక్షమితి భవతివిచారణా । తత్రప్రాప్తంతావన్నేశ్వరమపేక్షతేజీవఃకర్తృత్వఇతి । కస్మాత్, అపేక్షాప్రయోజనాభావాత్ । అయంహిజీవస్స్వయమేవరాగద్వేషాదిదోషప్రయుక్తః కారకాంతరసామగ్రీసంపన్నః కర్తృత్వమనుభవితుంశక్నోతి తస్యకిమీశ్వరఃకరిష్యతి । నచలోకేప్రసిద్ధిరస్తి కృష్యాదికాసుక్రియాస్వనడుహాదివదీశ్వరోఽపరోఽపేక్షితవ్యఇతి। క్లేశాత్మకేనచ కర్తృత్వేన జంతూన్సంసృజతఈశ్వరస్యనైర్ఘృణ్యంప్రసజ్యేత । విషమఫలంచైషాంకర్తృత్వం విదధతో వైషమ్యం । నను వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనసాపేక్షత్వాదిత్యుక్తం । సత్యముక్తం సతిత్వీశ్వరస్యసాపేక్షత్వసంభవే, సాపేక్షత్వంచ నేశ్వరస్య సంభవతి సతోర్జంతూనాంధర్మాధర్మయోస్తయోశ్చ సద్భావస్సతిజీవస్యకర్తృత్వే తదేవచేత్కర్తృత్వమీశ్వరాపేక్షంస్యాత్ కింవిషయమీశ్వరస్యసాపేక్షత్వముచ్యేత । అకృతాభ్యాగమశ్చైవంజీవస్యప్రసజ్యేత । తస్మాత్స్వతఏవజీవస్యకర్తృత్వమితి । ఏతాంప్రాప్తింతుశబ్ద

నాంకర్తృత్వస్వాతంత్ర్యద్యోతకవిధ్యాదిశ్రుతిభిర్విరోధసమాధానాత్పాదసంగతిః । కర్మమీమాంసకమతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ బుద్ధ్యాదికారకసంపత్తావీశ్వరవ్యతిరేకేకర్తృత్వవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్నేశ్వరఃప్రయోజకః। కించ ప్రయోజకత్వేనైర్ఘృణ్యాదిప్రసంగఇత్యాహ ॥ క్లేశాత్మకేనచేతి ॥ దత్తోత్తరమిదంచోద్యమితిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ పూర్వంజీవస్య ధర్మాధర్మవత్త్వం సిద్ధవత్కృత్యతత్సాపేక్షత్వాద్విషమజగత్కర్తృత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం సంప్రతీశ్వరాధీనత్వే జీవస్యకర్తృత్వే సిద్ధేధర్మాధర్మవత్త్వసిద్ధిస్తద్వత్త్వసిద్ధౌతత్సాపేక్షకారయితృత్వసిద్ధిరీశ్వరస్యకారయితృత్వేసిద్ధేజీవస్యకర్తృత్వసిద్ధిరితిచక్రకాపత్తేఃకర్మసాపేక్షత్వంనసంభవతీత్యుచ్యతఇత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ అస్తుకర్మానపేక్షస్యప్రవర్తకత్వంతత్రాహ ॥ అకృతేతి ॥ అనపేక్షస్యప్రవర్తకత్వే ధర్మవతోనరాన్ దుఃఖేనాధర్మవతస్సుఖేనయోజయేత్, కారుణికత్వేవాసర్వేసుఖినఏకరూపాస్స్యురితిజగద్వైచిత్ర్యంవిధ్యాదిశాస్త్రంచనస్యాత్ । తస్మాద్విధ్యాదిశాస్త్రార్థవత్త్వాయరాగద్వేషాభావాయచస్వతఏవజీవస్యకర్తృత్వంవాచ్యం, తథాచకారయితృత్వశ్రు

తివిరోధః । ఈశ్వరస్తావికావాసాన్రుతిరితిప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏతామితి ॥ యథాచందనాదిసామగ్య్రాంసత్యాం ధర్మవ్యతిరేకేసుఖవ్యతిరేకగ్రహాభావేపి ‘పుణ్యోవై పుణ్యేనకర్మణాభవతీ’త్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాదేవధర్మస్యహేతుత్వసిద్ధిః,ఏవమీశ్వరస్యాపిశాస్త్రబలాత్కారయితృత్వసిద్ధిరితిభావః॥... ... ...*

౪౨ ॥ ధర్మాధర్మాభ్యామేవ ఫలవైషమ్యసిద్ధేరలమీశ్వరేణేత్యాశంక్య బీజైరేవాంకురవైషమ్యసిద్ధేః పర్జన్యవైయర్థ్యంస్యాత్, యదివిశేషహేతూనాంసాధారణహేత్వపేక్షత్వాన్నవైయర్థ్యంతర్హీశ్వరస్యాపిసాధారణహేతుత్వాన్నవైయర్థ్యమిత్యాహ ॥ పర్జన్యవదితి ॥ దృష్టాంతంవివృణోతి ॥ యథేతి ॥ అతిదీర్ఘవల్లీగ్రంథయోగుచ్ఛాః పుష్పస్త

నవ్యావర్త్యప్రతిజానీతే । పరాదితి। అవిద్యావస్థాయాంకార్యకరణసంఘాతావివేకదర్శినోజీవస్యావిద్యాతిమిరాంధస్యసతః పరస్మాదాత్మనః కర్మాధ్యక్షాత్సర్వభూతాధివాసాత్సాక్షిణశ్చేతయితురీశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణస్యసంసారస్య సిద్ధిస్తదనుగ్రహహేతుకేనైవచవిజ్ఞానేనమోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి। కుతః, తచ్ఛ్రుతేః । యద్యపిరాగాదిదోషప్రయుక్తస్సామగ్రీసంపన్నశ్చ జీవః, యద్యపిచలోకేకృష్యాదిషుకర్మసునేశ్వరకారణత్వం ప్రసిద్ధం, తథాపి సర్వాస్వేవప్రవృత్తిష్వీశ్వరో హేతుకర్తేతిశ్రుతేరవసీయతే। తథాహిశ్రుతిర్భవతి ‘ఏషహ్యేవసాధుకర్మకారయతితంయమేభ్యోలోకేభ్యఉన్నినీషతఏషహ్యేవాసాధుకర్మకారయతితంయమధోనినీషత’ఇతి ‘యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మానమంతరోయమయతీ’తిచైవంజాతీయకా ॥ నన్వేవమీశ్వరస్యకారయితృత్వేసతివైషమ్యనైర్ఘృణ్యేస్యాతామకృతాభ్యాగమశ్చజీవస్యేతి, నేత్యుచ్యతే॥ ... ... *

సూ ॥౪౨॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥

తుశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః । కృతోయఃప్రయత్నోజీవస్యధర్మాధర్మలక్షణస్తదపేక్షఏవైనమీశ్వరఃకారయతి, తతశ్చైతేచోదితాదోషానప్రసజ్యంతే । జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్షఏవతత్తత్ఫలానివిషమంవిభజతేపర్జన్యవదీశ్వరోనిమిత్తత్వమాత్రేణ । యథాలోకేనానావిధానాంగుచ్ఛగుల్మాదీనాంవ్రీహియవాదీనాంచాసాధారణేభ్యస్స్వస్వబీజేభ్యోజాయమానానాం సాధారణం నిమిత్తంభవతిపర్జన్యః,నహ్యసతిపర్జన్యేరసపుష్పఫలపలాశాదివైషమ్యం తేషాంజాయతే నాప్యసత్సుస్వస్వబీజేషు, ఏవంజీవకృతప్రయత్నాపేక్షఈశ్వరస్తేషాంశుభాశుభంవిదధ్యాదితిశ్లిష్యతే । ననుకృతప్రయత్నాపేక్షత్వమేవజీవస్యపరాయత్తేకర్తృత్వేనోపపద్యతే। నైషదోషః, పరాయత్తేపిహికర్తృత్వేకరోత్యేవజీవః, కుర్వంతంహితమీశ్వరఃకారయతి । అపిచపూర్వప్రయత్నమపేక్ష్యేదానీంకారయతిపూర్వతరంచప్రయత్నమపేక్ష్యపూర్వమకారయదిత్యనాదిత్వాత్సంసారస్యానవద్యం । కథంపునరవగమ్యతేకృతప్రయత్నాపేక్షఈశ్వరఇతి। విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యఇత్యాహ । ఏవంహి ‘స్వర్గకామోయజేత బ్రాహ్మణోనహంతవ్య’ఇత్యేవంజాతీయకస్య విహితస్య ప్రతిషిద్ధస్యచావైయర్థ్యంభవతి, అన్యథాతదనర్థకంస్యాత్, ఈశ్వరఏవ విధిప్రతిషేధయోర్నియుజ్యేత అత్యంతపరతంత్రత్వాజ్జీవ

బకావా, గుల్మాస్తుహ్రస్వవల్ల్యఇతిభేదః। ‘కిమీశ్వరస్యకారయితృత్వేజీవస్యకర్తృత్వంనస్యాదిత్యాపాద్యతే ? ఉతచక్రకాపత్తిర్వా నాద్యఇత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ అధ్యాపకాధీనస్యవటోర్ముఖ్యాధ్యయనకర్తృత్వదర్శనాదితిభావః।చక్రకంనిరస్యతి ॥ అపిచేతి ॥ అనవద్యంజీవస్యకర్తృత్వమీశ్వరస్యకారయితృత్వంచేతిశేషః । ఈశ్వరస్యసాపేక్షత్వేవిధ్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తింప్రమాణయతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ ఏవంసాపేక్షత్వేసత్యవైయర్థ్యంభవత్యన్యథాపేక్షత్వేవైయర్థ్యంప్రపంచయతి ॥ ఈశ్వరఇతి ॥ తయోస్స్థానేసఏవనియుజ్యేతఅభిషిచ్యేత తయోఃకార్యంసఏవకుర్యాదితియావత్ । తథాచ జీవస్యనిరపేక్షేశ్వరపరతంత్రత్వాద్విధ్యాదిశాస్త్రమకించిత్కరమనర్థకంస్యాదితిసం

బంధః । ఆదిశబ్దార్థమాహ ॥ తథేతి ॥ పురుషకారః ప్రయత్నః । పూర్వోక్తదోషోఽకృతాభ్యాగమాదిః, తస్మాత్కర్మసాపేక్షేశ్వరస్య కారయితృత్వాదేష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతేర్విధ్యాదిశ్రుత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షోడశాధికరణమ్ ❀

౪౩॥ ❀ అంశః —— ఏకే ❀॥ నిత్యస్స్వప్రకాశో నాణుః కర్తా జీవ ఇతి శోధితత్వంపదార్థస్యాత్ర బ్రహ్మైక్యసాధనేన భేదాభేదశ్రుతీనాం విరోధసమాధానాత్పాదాదిసంగతిః । పూర్వపక్షే ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః । పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావాక్షిప్తం జీవేశ్వరయోస్సంబంధం విషయీకృత్య ద్వివిధదృష్టాంతదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ప్రసిద్ధస్వస్వామిత్వసంబంధసంభవాద్యః కశ్చిత్సంబంధ ఇత్యనియమో న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ అ

స్య । తథా విహితకారిణమప్యనర్థేన న సంసృజేత్ప్రతిషిద్ధకారిణమప్యర్థేన, తతశ్చ ప్రామాణ్యం వేదస్యాస్తమియాత్ । ఈశ్వరస్య చాత్యంతానపేక్షత్వే లౌకికస్యాపి పురుషకారస్య వైయర్థ్యం । తథా దేశకాలనిమిత్తానాం పూర్వోక్తదోషప్రసంగశ్చేత్యేవంజాతీయకం దోషజాతమాదిగ్రహణేన దర్శయతి ॥ ❀

❀ సూ. ॥౪౩॥ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే ॥ ❀

జీవేశ్వరయోరుపకార్యోపకారకభావ ఉక్తః, స చ సంబద్ధయోరేవ లోకే దృష్టః, యథా స్వామిభృత్యయోర్యథా వాగ్నివిస్ఫులింగయోః । తతశ్చ జీవేశ్వరయోరప్యుపకార్యోపకారకభావాభ్యుపగమాత్ కిం స్వామిభృత్యవత్సంబంధః ? ఆహోస్విదగ్నివిస్ఫులింగవదిత్యస్యాం విచికిత్సాయామనియమో వా ప్రాప్నోతి, అథవా స్వామిభృత్యప్రకారేష్వేవేశితృశితవ్యభావస్య ప్రసిద్ధత్వాత్తద్విధ ఏవ సంబంధ ఇతి ప్రాప్నోతి । అతో బ్రవీత్యంశ ఇతి । జీవ ఈశ్వరస్యాంశో భవితుమర్హతి యథాగ్నేర్విస్ఫులింగః । అంశ ఇవాంశః, న హి నిరవయవస్య ముఖ్యోంఽశస్సంభవతి । కస్మాత్, పునర్నిరవయవత్వాత్, స ఏవ న భవతి నానావ్యపదేశాత్ । 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి' 'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో యమయతీ'తి చైవంజాతీయకో భేదనిర్దేశో నాసతి భేదే యుజ్యతే । నను చాయం నానావ్యపదేశస్సుతరాం స్వామిభృత్యసారూప్యే యుజ్యత ఇతి, అత ఆహ, అన్యథా చాపీతి ॥ న చ నానావ్యపదేశాదేవ కేవలాదంశత్వప్రతిపత్తిః కిం తర్హ్యన్యథా చాపి వ్యపదేశో భవత్యనానాత్వస్య ప్రతిపాదకః । తథా హి ఏకే శాఖినో దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఆమనంతి ఆథర్వణికా బ్రహ్మసూక్తే 'బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉతే'త్యాదినా । దాశా య ఏతే కైవర్తాః ప్రసిద్ధాః యే చామీ దాసాః స్వామిష్వాత్మానముపక్షిపంతి యే చాన్యే కితవా ద్యూతకృతస్తే సర్వే బ్రహ్మైవేతి హీనజంతూదాహరణేన సర్వేషామేవ నామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతప్రవిష్టానాం జీవానాం బ్రహ్మత్వమాహ । తథా అన్యత్రాపి బ్రహ్మప్రక్రియాయామేవాయమర్థః ప్రపంచ్యతే 'త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ త్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖ' ఇతి 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే' ఇతి చ । 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చాస్యార్థస్య సిద్ధిః । చైతన్యం చావిశిష్టం జీవేశ్వరయోర్యథాగ్నివిస్ఫులింగయోరౌష్ణ్యం । అతో భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వావగమః ॥ ... ❀

నేన య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధభేదకోటిర్దర్శితా । ఏవం తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాభేదకోటిర్ద్రష్టవ్యా, తథా చ భేదాభేదశ్రుతీనాం సమబలత్వాద్విరోధే సతి సంబంధానిశ్చయాత్తత్సంబంధాపేక్షస్య పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావస్యాసిద్ధిరిత్యాక్షేపాత్సంగతిః । లోకసిద్ధానర్థాత్మకభేదానువాదిత్వేన భేదశ్రుతీనాం దుర్బలత్వాదజ్ఞాతఫలవదభేదశ్రుత్యనుసారేణ ప్రకల్పితభేదనిబంధనోంఽశాంశిభావస్సంబంధ ఇతి సిద్ధాంతయతి । అత ఇత్యాదినా ॥ అగ్నేస్సాంశత్వేపి నిష్కళేశ్వరస్య కథం సాంశత్వమిత్యత ఆహ ॥ అంశ ఇవేతి ॥ జీవ ఇత్యనుషంగః । భేద ఏవ చేత్స్వస్వామిభావో యుక్తో నాంశాంశిభావ ఇతి శంకతే ॥ నను చేతి ॥ అభేదస్యాపి సత్త్వాదంశాంశిభావ ఇత్యాహ ॥ అత ఇతి ॥ వంచసి గచ్ఛసి, యదాస్తే యో

నామరూపే నిర్మాయ ప్రవిశ్య వ్యవహరన్వర్తతే తం విద్వానమృతో భవతీతి శ్రుత్యర్థః । శ్రుతిసిద్ధాభేదే యుక్తిమాహ ॥ చైతన్యం చేతి ॥ జీవో బ్రహ్మైవ చేతనత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౪౪ ॥ అస్య సహస్రశీర్ష్ణః పురుషస్య తావాన్ప్రపంచో మహిమా విభూతిః పురుషస్తు తస్మాత్ప్రపంచాజ్జ్యాయాన్మహత్తరః । భూతాని దేహినో జీవా ఇత్యత్ర నియామకమాహ ॥ అహింసన్నితి ॥ తీర్థాని శాస్త్రోక్తకర్మాణి, తేభ్యోఽన్యత్ర సర్వప్రాణిహింసామకుర్వన్బ్రహ్మలోకమాప్నోతీత్యర్థః । అత్ర భూతశబ్దస్య ప్రాణిషు ప్రయోగాత్సూత్రోక్తమంత్రేఽపి ప్రాణివిషయత్వమితి భావః । భూతానాం పాదత్వేఽప్యంశత్వం కుత స్తత్రాహ ॥ అంశః పాద ఇతి ॥ ... *

౪౫ ॥ జీవస్య పురుషసూక్తమంత్రోక్తభగవదంశత్వే భగవద్గీతాముదాహరతి సూత్రకారః ॥ అపి చేతి ॥ అత్యంత భిన్నేష్వేవేశిత్రీశితవ్యభావప్రసిద్ధేరీశితవ్యజీవస్య కథమీశ్వరాంశత్వమిత్యాశంక్య కల్పితభేదేనాపీశిత్రీశితవ్యత్వోపప

కుతశ్చాంశత్వావగమః ... ... *

సూ ॥ ౪౪ ॥ మంత్రవర్ణాచ్చ ॥

మంత్రవర్ణశ్చైతమర్థమవగమయతి 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాగ్‌శ్చ పూరుషః పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి । అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావరజంగమాని నిర్దిశతి 'అహింసన్సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్య' ఇతి ప్రయోగాత్ । అంశః పాదో భాగ ఇత్యనర్థాంతరం, తస్మాదప్యంశత్వావగమః । కుతశ్చాంశత్వావగమః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౪౫ ॥ అపి చ స్మర్యతే ॥

ఈశ్వరగీతాస్వపి చేశ్వరాంశత్వం జీవస్య స్మర్యతే "మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన" ఇతి । తస్మాదప్యంశత్వావగమః । యత్తూక్తం స్వామిభృత్యాదిష్వేవేశిత్రీశితవ్యభావో లోకే ప్రసిద్ధ ఇతి । యద్యప్యేషా లోకే ప్రసిద్ధిస్తథాపి శాస్త్రాత్త్వంశాంశిత్వమీశిత్రీశితవ్యభావశ్చ నిశ్చీయతే । నిరతిశయోపాధిసంపన్నశ్చేశ్వరో నిహీనోపాధిసంపన్నాన్జీవాన్ప్రశాస్తీతి న కించిద్విప్రతిషిధ్యతే ॥ ... *

అత్రాహ నను జీవేశ్వరాంశత్వాభ్యుపగమే తదీయేన సంసారదుఃఖోపభోగేనాంశిన ఈశ్వరస్యాపి దుఃఖిత్వం స్యాత్, యథా లోకే హస్తపాదాద్యన్యతమాంగగతేన దుఃఖేనాంగినో దేవదత్తస్య దుఃఖిత్వం తద్వత్ । తతశ్చ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖం ప్రాప్నుయాత్ , అతో వరం పూర్వావస్థస్సంసార ఏవాస్త్వితి సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగస్స్యాదితి । అత్రోచ్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౪౬ ॥ ప్రకాశాదివన్నైవం పరః ॥

యథా జీవస్సంసారదుఃఖమనుభవతి నైవం పర ఈశ్వరోఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమహే । జీవో హ్యవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గత్వా తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యవిద్యాకృతం దుఃఖోపభోగమభిమ

త్తేరనన్యథాసిద్ధాభేదశాస్త్రబలాదంశత్వమిత్యాహ ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ ఔపాధికేశ్వరస్య నియంతృత్వే జీవ ఏవ తన్నియంతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నిరతిశయేతి ॥ నితరాం హీనశ్శరీరాద్యుపాధిః, అజ్ఞానికోపాధితారతమ్యాదీశేశితవ్యవ్యవస్థా, న వస్తుతః । తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "ఈశేశితవ్యసంబంధః ప్రత్యగజ్ఞానహేతుకః । సమ్యగ్జ్ఞానే తమోధ్వస్తావీశ్వరాణామపీశ్వర" ఇతి ॥ ... ... *

౪౬ ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఈశ్వరస్యాంశదుఃఖైర్దుఃఖిత్వమంశిత్వాద్దేవదత్తవదిత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ జ్ఞానాత్సర్వాంశదుఃఖసమష్టిప్రాప్త్యపేక్షయా సంసారో వరం తత్ర స్వదుఃఖమాత్రానుభవాదిత్యర్థః । నైవం పర ఇతి ప్రతిజ్ఞాం విభజతే ॥ యథా జీవ ఇతి ॥ దేవదత్తదృష్టాంతే భ్రాంతికామకర్మరూపదుఃఖసామగ్రీమత్త్వముపాధిః తదభావాన్నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వప్రాప్తిః । ఉక్తం చైతదభేదేఽపి బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మావ్య

వ స్త్వేతిభావః । దుఃఖస్యభ్రాంతికృతత్వంప్రపంచయతి ॥ జీవస్యాపీత్యాదినా ॥ భ్రాంతౌసత్యాందుఃఖమిత్యన్వయముక్త్వా భ్రాంత్యభావే దుఃఖాభావదర్శనాచ్చ భ్రాంతికృతం దుఃఖమితినిశ్చీయతఇత్యాహ ॥ వ్యతిరేకేతి ॥ ఇతరేష్వభిమానశూన్యేష్విత్యర్థః। జీవస్యాపిసమ్యగ్జ్ఞానేదుఃఖాభావోదృష్టః కిమువాచ్యంనిత్యసర్వజ్ఞేశ్వరస్యేత్యాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ ఏవమంశత్వేహేతోస్సోపాధిత్వముక్త్వా యోంశీసవస్తుతస్స్వాంశధర్మవానితివ్యాప్తిం స్థలాంతరేవ్యభిచారయతి ॥ ప్రకాశాదివదితి ॥ వస్తుతస్స్వాంశదుఃఖిత్వసాధ్యస్యదేవదత్తదృష్టాంతేవైకల్యమప్యాహ ॥ జీవస్యేతి ॥ కల్పితదుఃఖిత్వసాధ్యంతు

స్యాత్తేనైవంపరమేశ్వరస్యదేహాద్యాత్మభావోదుఃఖాభిమానోవాస్తి। జీవస్యాప్యవిద్యాకృతనామరూపనిర్వృత్తదేహేంద్రియాద్యుపాధ్యవివేకభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖాభిమానోనతుపారమార్థికోఽస్తి । యథాచస్వదేహగతందాహచ్ఛేదాదినిమిత్తందుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యానుభవతి తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపిదుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యైవానుభవత్యహమేవపుత్రోఽహమేవమిత్రమిత్యేవం స్నేహవశేనపుత్రమిత్రాదిష్వభినివిశమానః । తతశ్చనిశ్చితమేతదవగమ్యతేమిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్తఏవ దుఃఖానుభవఇతి। వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే । తథాహిపుత్రమిత్రాదిమత్సుబహుషూపవిష్టేషుతత్సంబంధాభిమానిష్వితరేషుచ పుత్రోమృతోమిత్రంమృతమిత్యేవమాద్యుద్ఘోషితే యేషామేవపుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవతన్నిమిత్తందుఃఖముత్పద్యతే నాభిమానహీనానాంపరివ్రాజకానాం । అతశ్చలౌకికస్యాపిపుంసస్సమ్యగ్దర్శనార్థవత్త్వందృష్టంకిముతవిషయశూన్యాదాత్మనోన్యద్వస్త్వంతరమపశ్యతోనిత్యచైతన్యమాత్రస్వరూపస్యేతి । తస్మాన్నాస్తిసమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగః । ప్రకాశాదివదితినిదర్శనోపన్యాసః । యథాప్రకాశస్సౌర్యశ్చాంద్రమసోవావియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోంగుళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తేషుఋజువక్రాదిభావంప్రతిపద్యమానేషు తత్తద్భావమివప్రతిపద్యమానోపినపరమార్థతస్తద్భావంప్రతిపద్యతే, యథాచాకాశోఘటాదిషుగచ్ఛత్సుగచ్ఛన్నివవిభావ్యమానోపినపరమార్థతోగచ్ఛతి, యథాచోదశరావాదికంపనాత్తద్గతేసూర్యప్రతిబింబే కంపమానేపినతద్వాన్సూర్యఃకంపతే,ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితేబుద్ధ్యాద్యుపాధ్యుపహితేజీవాఖ్యేంశేదుఃఖాయమానేపినతద్వానీశ్వరోదుఃఖాయతే।జీవస్యాపిదుఃఖప్రాప్తిరవిద్యానిమిత్తైవేత్యుక్తం । తథాచావిద్యానిమిత్తజీవభావవ్యుదాసేనబ్రహ్మభావమేవజీవస్యప్రతిపాదయంతివేదాంతాః ‘తత్త్వమసీ’త్యేవమాదయః, తస్మాన్నాస్తిజైవేనదుఃఖేనపరమాత్మనోదుఃఖిత్వప్రసంగః॥ ... ... ※

సూ॥ ౪౭॥ స్మరంతిచ॥

స్మరంతిచవ్యాసాదయః యథాజైవేనదుఃఖేనపరమాత్మాదుఃఖాయతఇతి । “తత్రయఃపరమాత్మాహిసనిత్యోనిర్గుణస్స్మృతః । నలిప్యతేఫలైశ్చాపిపద్మపత్రమివాంభసా । కర్మాత్మత్వపరోయోసౌమోక్షబంధైస్సయుజ్యతే । ససప్తదశకేనాపిరాశినాయుజ్యతేపున”రితి । చశబ్దాత్సమామనంతిచేతివాక్యశేషః । ‘తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ’తి ‘ఏకస్తథాసర్వభూతాంతరాత్మానలిప్యతేలోకదుఃఖేనబాహ్య’ఇతిచ॥... ... ... ※

భ్రాంత్యాద్యభావాదీశ్వరేనాస్తీత్యుక్తం, కించజీవస్యేశ్వరస్యవావస్తుతో దుఃఖిత్వానుమానంనయుక్తమాగమబాధాదిత్యాహ ॥తథాచేతి॥ దుఃఖిత్వేతద్భావోపదేశోనస్యాదిత్యర్థః॥... ... ... ※

౪౭ ॥ స్మృత్యాప్యనుమానంబాధ్యమిత్యాహ ॥ స్మరంతిచేతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥స్మరంతీతి ॥ తత్రజీవపరయోర్మధ్యేకర్మాత్మాకర్మాశ్రయోజీవః । దశేంద్రియాణిపంచప్రాణాఃమనోబుద్ధిశ్చేతిసప్తదశసంఖ్యాకోరాశిర్లింగం। సూత్రేచశబ్దశ్శ్రుతిసముచ్చయార్థఇత్యాహ ॥చశబ్దాదితి॥ యథాదిత్యఃప్రకాశ్యదోషైర్నలిప్యతేతథేత్యర్థః॥.................※

౪౮ ॥ యతో బాహ్యోఽసఙ్గస్తస్మాన్న లిప్యత ఇతి, ఏవమంశత్వకృతమీశ్వరే దోషం నిరస్యాంశ ఇవేత్యుక్తం జీవస్యాంశత్వం దేహాద్యుపాధికమితి స్ఫుటయితుమత్యన్తస్వరూపైక్యమాచార్య ఆక్షిపతి ॥ అత్రాహేత్యాదినా ॥ కథం తర్హీత్యన్వయః । తద్భేదాదంశభేదాత్ । నిరవయవబ్రహ్మణో ముఖ్యాంశేన సంభవతీతి వదతా సిద్ధాన్తినా భేదో నాస్తీత్యుక్తం భవతి, భేదాభావే చాంశాంశిత్వాభావాదనుజ్ఞాదిభేదవ్యవహారానుపపత్తిరిత్యాక్షేపాభిప్రాయః । న వయం భేదస్యాసత్త్వం నరశృఙ్గవద్బ్రూమః, కిన్తు మిథ్యాత్వం వదామః । తథా చ దేహాద్యుపాధిభేదేనాంశజీవానామాబ్రహ్మబోధాత్కల్పితభేదాద్భేదవ్యవహారోపపత్తిరితి సూత్రేణ సమాధత్తే ॥ ఆమిత్యాదినా ॥ నను భ్రాన్తేః కుతశ్చిన్నివృత్తావ్య

అత్రాహ యది తర్హ్యేక ఏవ సర్వేషాం భూతానామన్తరాత్మా స్యాత్కథమనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతాం లౌకికౌ వైదికౌ చేతి । నను చాంశో జీవ ఈశ్వరస్యేత్యుక్తం తద్భేదాచ్చానుజ్ఞాపరిహారౌ తదాశ్రయావవ్యతికీర్ణావుపపద్యేతే కిమత్ర చోద్యత ఇతి । ఉచ్యతే నైతదేవం, అనంశత్వమపి హి జీవస్యాభేదవాదిన్యః శ్రుతయః ప్రతిపాదయన్తి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యేవంజాతీయకాః । నను భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వం సిధ్యతీత్యుక్తమ్ । స్యాదేతదేవం యద్యుభావపి భేదాభేదౌ ప్రతిపిపాదయిషితౌ స్యాతామ్, అభేద ఏవ త్వత్ర ప్రతిపిపాదయిషితః, బ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తౌ పురుషార్థసిద్ధేః । స్వభావప్రాప్తస్తు భేదోఽనూద్యతే । న చ నిరవయవస్య బ్రహ్మణో ముఖ్యోంఽశో జీవః సంభవతీత్యుక్తం, తస్మాత్పర ఏవైకః సర్వేషాం భూతానామన్తరాత్మా జీవభావేనావస్థిత ఇత్యతో వక్తవ్యాఽనుజ్ఞాపరిహారోపపత్తిః, తాం బ్రూమః ॥ ... ...

సూ॥౪౮॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ ॥

'ఋతౌ భార్యాముపేయా'దిత్యనుజ్ఞా 'గుర్వఙ్గనాం నోపగచ్ఛే'దితి పరిహారః, తథా 'అగ్నీషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయే'దిత్యనుజ్ఞా 'మా హింస్యాత్సర్వా భూతానీ'తి పరిహారః । ఏవం లోకేఽపి మిత్రముపసేవితవ్యమిత్యనుజ్ఞా, శత్రుః పరిహర్తవ్య ఇతి పరిహారః, ఏవంప్రకారావనుజ్ఞాపరిహారావేకత్వేఽప్యాత్మనో దేహసంబన్ధాత్స్యాతామ్ । దేహైః సంబన్ధో దేహసంబన్ధః । కః పునర్దేహసంబన్ధః । దేహాదిరయం సంఘాతోఽహమేవేత్యాత్మని విపరీతప్రత్యయోత్పత్తిః । దృష్టా చ సా సర్వప్రాణినామహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహమన్ధోఽహమనన్ధోఽహం మూఢోఽహమమూఢ ఇత్యేవమాత్మికా । న హ్యస్యాః సమ్యగ్దర్శనాదన్యన్నివారకమస్తి । ప్రాక్తు సమ్యగ్దర్శనాత్ప్రతతైషా భ్రాన్తిః సర్వజన్తూనామ్ । తదేవమవిద్యానిమిత్తదేహాద్యుపాధిసంబన్ధకృతాద్విశేషాదైకాత్మ్యాభ్యుపగమేఽప్యనుజ్ఞాపరిహారావవకల్ప్యేతే, సమ్యగ్దర్శినస్తర్హ్యనుజ్ఞాపరిహారానర్థక్యం ప్రాప్తం న తస్య కృతార్థత్వాన్నియోజ్యత్వానుపపత్తేః । హేయోపాదేయయోర్హి నియోజ్యో నియోక్తవ్యః స్యాత్, ఆత్మనస్త్వతిరిక్తం హేయముపాదేయం వా వస్త్వపశ్యన్కథం నియుజ్యేత, న చాత్మాత్మన్యేవ నియోజ్యః స్యాత్ । శరీరవ్యతిరేకదర్శిన ఏవ నియోజ్యత్వమితి చేన్న తత్సంహతత్వాభిమానాత్ । సత్యం వ్యతిరేకదర్శినో నియోజ్యత్వం తథాపి వ్యోమాదివద్దేహా

వహారవిచ్ఛేదః స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న హ్యస్యా ఇత్యాదినా ॥ ప్రతతా సన్తతా, విశేషో భేదః, అనియోజ్యత్వాద్బ్రహ్మవిదః । శాస్త్రానర్థక్యమిష్టమిత్యాహ ॥ న తస్యేతి ॥ నియోగవిషయద్వైతాభావాదాత్మన్యసాధ్యే నియోగానుపపత్తేర్న బ్రహ్మవిన్నియోజ్య ఇత్యర్థః । నన్వాముష్మికఫలహేతుకే కర్మణి దేహభిన్నాత్మవివేకిన ఏవాధికారో వాచ్యః, తథా చ బ్రహ్మవిన్నియోజ్యః వివేకిత్వాత్కర్మాధికారివదితి శంకతే ॥ శరీరవ్యతిరేకేతి ॥ పరోక్షవివేకస్యాపరోక్షభ్రమావిరోధిత్వాత్కర్మిణో దేహాభేదభ్రమోఽస్తి, తథా చ భ్రమ ఉపాధిరితి పరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ యథా వ్యోమ దేహాద్భిన్నం త

ప్యదహమిత్యపశ్యతో భ్రాన్తస్యేత్యర్థః । బ్రహ్మవిన్ననియోజ్య అభ్రాన్తత్వాత్సుషుప్తవదిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ దేహాదిష్వసంహతత్వదర్శినస్సంహతత్వదర్శనశూన్యస్య భేదభ్రాన్తిరహితస్య సుషుప్తస్యేతి యావత్ । అజ్ఞస్యాపి భ్రాన్త్యభావకాలే నియోజ్యత్వం న దృష్టం కిము వాచ్యమాత్మవిద ఇత్యర్థః । అనియోజ్యత్వే బాధకమాశంక్య పరిహరతి ॥ న చేతి ॥ విషయవైరాగ్యస్య జ్ఞానార్థమభ్యస్తస్య జ్ఞానాన్తరమనువృత్త్యా విషయేషు ప్రవర్తకరాగనివృత్తేర్నాతిప్రసంగః । తదుక్తం భగవతా "రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే" ఇతి । ఏవమనుజ్ఞాదిప్రసంగే నానియోజ్యత్వం విదుష ఉక్త్వా ప్రకృతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకస్యాప్యుపాధిభేదాదనుజ్ఞాపరిహారయోర్దృష్టాన్తమాహ ॥ జ్యోతిరితి ॥ క్రవ్యం మాంసమత్తీతి క్రవ్యాదశుచిః శ్మశానాగ్నిరిత్యర్థః ॥ ... ... *

౪౯ ॥ శంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ స్యాతామిత్యాదినా ॥ యద్యపి స్థూలదేహసంబంధాదుపాదానపరిత్యాగౌ స్యాతాం తథాప్యన్యకృతకర్మఫలమితరేణాపి భుజ్యేతేతి కర్మఫలవ్యతికరస్సాంకర్యం స్యాద్దేహవిశిష్టస్య స్వర్గాదిభోగాయోగేనావిశిష్టాత్మన ఏకస్యైవ భోక్తృత్వాత్ । తస్మాత్స్వర్గీ నరకీ చేతి వ్యవస్థాసిద్ధయే ఆత్మస్వరూపభేదో వా

ద్యసంహతత్వముపశ్యత ఏవాత్మనో నియోజ్యత్వాభిమానః । న హి దేహాద్యసంహతత్వదర్శినః కస్యచిదపి నియోగో దృష్టః కిముతైకాత్మ్యదర్శినః । న చ నియోగాభావాత్సమ్యగ్దర్శినో యథేష్టచేష్టాప్రసంగః, సర్వత్రాభిమానస్యైవ ప్రవర్తకత్వాత్, అభిమానాభావాచ్చ సమ్యగ్దర్శినః, తస్మాద్దేహసంబంధాదేవానుజ్ఞాపరిహారౌ జ్యోతిరాదివత్ । యథా జ్యోతిష ఏకత్వేఽప్యగ్నిః క్రవ్యాత్పరిహ్రియతే నేతరః, యథా చ ప్రకాశ ఏకస్యాపి సవితురమేధ్యప్రదేశసంబంధః పరిహ్రియతే నేతరశ్శుచిభూమిష్ఠః, తథా భౌమాః ప్రదేశా వజ్రవైడూర్యాదయ ఉపాదీయన్తే, భౌమా అపి సన్తో నరకళేబరాదయః పరిహ్రియన్తే, తథా మూత్రపురీషం గవాం పవిత్రతయా పరిగృహ్యతే, తదేవ జాత్యన్తరే పరివర్జ్యతే తద్వత్ ॥ ... *

సూ ॥ ౪౯ ॥ అసంతతేశ్చావ్యతికరః ॥

స్యాతాం నామానుజ్ఞాపరిహారావేకస్యాప్యాత్మనో దేహవిశేషయోగాత్ । యస్త్వయం కర్మఫలసంబంధస్స చైకాత్మ్యాభ్యుపగమే వ్యతికీర్యేత స్వామ్యైకత్వాదితి చేత్, నైతదేవం, అసంతతేః । న హి కర్తుర్భోక్తుశ్చాత్మనస్సంతతిస్సర్వైశ్శరీరైస్సంబంధోఽస్తి । ఉపాధితంత్రో హి జీవ ఇత్యుక్తం, ఉపాధ్యసంతానాచ్చ నాస్తి జీవసంతానః. తతశ్చ కర్మవ్యతికరః ఫలవ్యతికరో వా న భవిష్యతి ॥ ... *

సూ ॥ ౫౦ ॥ ఆభాస ఏవ చ ॥

ఆభాస ఏవ చైష జీవః పరస్యాత్మనో జలసూర్యకాదివత్ప్రతిపత్తవ్యః, న స ఏవ సాక్షాన్నాపి వస్త్వన్తరం । అతశ్చ యథా నైకస్మిన్ జలసూర్యకే కంపమానే జలసూర్యకాన్తరం కంపతే, ఏవం నైకస్మిన్ జీవే కర్మ

చ్య ఇతి శంకార్థః । భవేత్తదా సాంకర్యం యద్యనుపహితాత్మన ఏవ భోక్తృత్వం స్యాన్న త్వేతదస్తి । తద్గుణసారత్వాదిత్యత్రామోక్షస్థాయిబుద్ధ్యుపహితస్యైవ కర్తృత్వాదిస్థాపనాత్, తథా చ బుద్ధేః పరదేహాసంబంధాత్తదుపహితజీవస్య నాస్తి పరదేహసంబంధ ఇతి బుద్ధిభేదేన భోక్తృభేదాన్న కర్మాదీనాం సాంకర్యమితి సమాధానార్థః ॥ ... *

౫౦ ॥ అంశ ఇత్యాదిసూత్రే జీవస్యాంశత్వం ఘటాకాశస్యేవోపాధ్యవచ్ఛేదబుద్ధ్యోక్తం సంప్రత్యేవకారేణావచ్ఛేదపక్షారుచిం సూచయన్ 'రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవే'త్యాదిశ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షముపన్యస్యతి భగవాన్సూత్రకారః ॥ ఆభాస ఏవ చేతి ॥ స పరమాత్మైవానుపహితో జీవో న భవతి ఉపాధ్యనుభవాన్నాపి తతో భిన్నః 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్, తస్మాదవిద్యాతత్కార్యబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబ ఏవ జీవ ఇత్యర్థః । అస్మిన్పక్షే బుద్ధిప్రతిబింబభేదాత్స్వర్గీ నరకీత్యాదివ్యవస్థా జీవస్యావిద్యకత్వాద్విద్యయా మోక్షశ్చేత్యుపపద్యత ఇత్యాహ ॥ అతశ్చేత్యాదినా ॥ యస్త్వయం భాస్కరస్య ప్రలాపః ప్రతిబింబస్య నోపాధిసంసృష్టతయా కల్పితత్వం కింతు స్వరూపేణైవ, అతః

కల్పితప్రతిబింబస్య ముక్తౌ స్థిత్యయోగాన్న జీవత్వమితి స సిద్ధాంతరహస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యుపేక్షణీయః । యది దర్పణే ముఖం శుక్తౌ రజతవత్కల్పితం స్యాత్తదా నేదం రజతమితి స్వరూపబాధవన్నేదం ముఖమితి బాధ్యం స్యాత్, అతో నాస్తి దర్పణే ముఖమితి సంసర్గమాత్రబాధాన్మదీయం ముఖమేవేదమిత్యబాధితముఖాభేదానుభవవత్సంసృష్టత్వేనైవ కల్పితత్వం ప్రవేశవాక్యైశ్చావికృతబ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిబింబభావాఖ్య ప్రవేశోక్తేర్న స్వరూపకల్పనా, పరాకృతం చాత్ర దర్పణటీకాయామాచార్యైరిత్యుపరమ్యతే । ఏవం స్వపక్షే స్వరూపైక్యేప్యుపహితజీవభేదాదసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి సూత్రే చకారసూచితం పరేషాం సాంకర్యం వక్తుమారభతే ॥ యేషాం త్విత్యాదినా ॥ బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మభావనాఖ్యాత్మవిశేషగుణానాం, సన్నిధానాదిత్యాదిపదాదౌదాసీన్యముక్తం । సాంఖ్యస్యాభిప్రాయం శంకతే ॥ స్యా

ఫలసంబంధిని జీవాంతరస్య తత్సంబంధః, ఏవమవ్యతికర ఏవ కర్మఫలయోః, ఆభాసస్య చావిద్యాకృతత్వాత్తదాశ్రయస్య సంసారస్యావిద్యాకృతత్వోపపత్తిరితి తద్వ్యుదాసేన చ పారమార్థికస్య బ్రహ్మాత్మభావస్యోపదేశోపపత్తిః । యేషాం తు బహవ ఆత్మానస్తే చ సర్వే సర్వగతాస్తేషామేవైష వ్యతికరః ప్రాప్నోతి । కథం బహవో విభవశ్చాత్మానశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపా నిర్గుణా నిరతిశయాశ్చ తదర్థం సాధారణం ప్రధానం తన్నిమిత్తైషాం భోగాపవర్గసిద్ధిరితి సాంఖ్యాః । సతి బహుత్వే విభుత్వే చ ఘటకుడ్యాదిసమానా ద్రవ్యమాత్రస్వరూపాః స్వతోఽచేతనా ఆత్మానస్తదుపకరణాని చాణూని మనాంస్యచేతనాని తత్రాత్మద్రవ్యాణాం మనోద్రవ్యాణాం చ సంయోగాన్నవేచ్ఛాదయో వైశేషికా ఆత్మగుణా ఉత్పద్యంతే, తే చావ్యతిరేకేణ ప్రత్యేకమాత్మసు సమవయంతి, స సంసారస్తేషాం నవానామాత్మగుణానామత్యంతానుత్పాదో మోక్ష ఇతి కాణాదాః । తత్ర సాంఖ్యానాం తావచ్చైతన్యస్వరూపత్వాత్సర్వాత్మనాం సన్నిధానాద్యవిశేషాచ్చైకస్య సుఖదుఃఖసంబంధే సర్వేషాం సుఖదుఃఖసంబంధః ప్రాప్నోతి । స్యాదేతత్ప్రధానప్రవృత్తేః పురుషకైవల్యార్థత్వాద్వ్యవస్థా భవిష్యతి । అన్యథా హి స్వవిభూతిఖ్యాపనార్థా ప్రధానప్రవృత్తిః స్యాత్, తథా చానిర్మోక్షః ప్రసజ్యేతేతి । నైతత్సారం । న హ్యభిలషితసిద్ధినిబంధనా వ్యవస్థా శక్యా విజ్ఞాతుం, ఉపపత్త్యా తు కయాచిద్వ్యవస్థోచ్యేతాసత్యాం పునరుపపత్తౌ కామం మాభూదభిలషితం పురుషకైవల్యం, ప్రాప్నోతి తు వ్యవస్థాహేత్వభావాద్వ్యతికరః, కాణాదానామపి యదైకేనాత్మనా మనస్సంయుజ్యతే తదాత్మాంతరైరపి నాంతరీయకస్సంయోగస్స్యాత్సన్నిధానాద్యవిశేషాత్, తతశ్చ హేత్వవిశేషాత్ఫలావిశేష ఇత్యేకస్యాత్మనస్సుఖదుఃఖసంయోగే సర్వాత్మనామేవ సమానసుఖదుఃఖత్వం ప్రసజ్యేత ॥ స్యాదేతదదృష్టనిమిత్తో నియమో భవిష్యతీతి, నేత్యాహ ॥ ... ※

సూ. ॥ ౫౧ ॥ అదృష్టానియమాత్ ॥

బహుష్వాత్మస్వాకాశవత్సర్వగతేషు ప్రతిశరీరం బాహ్యాభ్యంతరావిశేషేణ సన్నిహితేషు మనోవాక్కాయైర్ధర్మాధర్మలక్షణమదృష్టముపార్జ్యతే । సాంఖ్యానాం తావత్తదనాత్మసమవాయి ప్రధానవర్తి

దేతదితి ॥ సర్వేషాం పుంసాం ప్రకృతిసాన్నిధ్యాద్యవిశేషేపి ప్రకృతిరేవ ప్రతిపురుషం నియమేన భోగాపవర్గార్థం ప్రవర్తతే, తథా చోద్దేశ్యపురుషార్థనియతా ప్రధానప్రవృత్తిరితి భోగాదివ్యవస్థా, అన్యథా నియతప్రవృత్త్యనంగీకారే స్వమాహాత్మ్యఖ్యాపనార్థా ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరిత్యుద్దేశ్యవిఘాతస్స్యాదిత్యర్థః । జడప్రధానస్యోద్దేశ్యవివేకాభావాత్పురుషార్థస్యాప్యనాగతస్యాచేతనస్యానియామకత్వాన్న వ్యవస్థా మానయుక్తిశూన్యత్వాదిత్యాహ ॥ నైతదితి ॥ యో హి నియామకాభావేనోద్దేశ్యవిఘాతమాపాదయతి తం ప్రతి తస్యైవాపాదనమిష్టమితి భావః । తార్కికమతేపి భోగాదిసాంకర్యమిత్యాహ ॥ కాణాదానామితి ॥ హేతుర్మనస్సంయోగః, ఫలం సుఖాది ॥ ... ... ※

౫౧ ॥ యదాత్మాదృష్టకృతో యో మనస్సంయోగస్స తదాత్మన ఏవ సుఖాదిహేతురితి వ్యవస్థాం శంకతే ॥ స్యాదె

తదితి । సూత్రేణపరిహరతి ॥ నేత్యాహేతి ॥ పూర్వవన్మనస్సంయోగవత్ , అదృష్టస్యాపిసర్వాత్మసాధారణత్వాన్న వ్యవస్థేత్యర్థః॥ ... ...

౫౨ ॥ రాగాదినియమాత్తజ్జాదృష్టనియమఇత్యాశంక్యోత్తరత్వేనసూత్రంగృహ్ణాతి ॥ స్యాదేతదిత్యాదినా॥ అనియమఉక్తదోషః, ఆత్మాంతరప్రదేశస్యాపరదేహేఽనంతర్భావాద్వ్యవస్థేతిశంకార్థః॥ ... ... *

౫౩ ॥ ?కింమనసాసంయుక్తాత్మైవాత్మనఃప్రదేశః ?ఉతకల్పితః । ఆద్యేసర్వాత్మనాంసర్వదేహేషుఅంతర్భావాదవ్యవస్థా । ద్వితీయందూషయతి ॥ తత్రనవైశేషికైరితి ॥ సర్వాత్మసాన్నిధ్యేసతికస్యచిదేవప్రదేశఃకల్పయితుమశక్యః నియామకాభావాదిత్యర్థః । ప్రదేశకల్పనామంగీకృత్యాప్యాహ ॥ కల్ప్యేతి ॥ కార్యమభిసంధ్యాదికంయస్యాత్మనోయచ్ఛరీరంతత్రతస్యైవభోగఇతివ్యవస్థాపాఽఽశంక్యాహ ॥ శరీరమపీతి ॥ ప్రదేశపక్షేదోషాంతరమాహ ॥ ప్రదేశేతి ॥ యస్మి

ప్రధానసాధారణ్యాన్న ప్రత్యాత్మంసుఖదుఃఖోపభోగస్యనియామకముపపద్యతే । కాణాదానామపి పూర్వవత్సాధారణేనాత్మమనస్సంయోగేననిర్వర్తితస్యాదృష్టస్యాపి, అస్యైవాత్మనఇదమదృష్టమితినియమే హేత్వభావాదేషఏవదోషః॥ ... ... *

స్యాదేతదహమిదంఫలంప్రాప్నవానీదంపరిహరాణీఇత్థంప్రయతేఇత్థంకరవాణీత్యేవంవిధాఅభిసంధ్యాదయఃప్రత్యాత్మంప్రవర్తమానాఅదృష్టస్యాత్మనాంచస్వస్వామిభావంనియంస్యంతీతి, నేత్యాహ॥ *

సూ॥ ౫౨॥ అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవమ్॥

అభిసంధ్యాదీనామపిసాధారణేనైవాత్మమనస్సంయోగేనసర్వాత్మసన్నిధౌ క్రియమాణానాంనియమహేతుత్వానుపపత్తేరుక్తదోషానుషంగఏవ॥ ... ... *

సూ॥ ౫౩॥ ప్రదేశాదితిచేన్నాంతర్భావాత్॥

అథోచ్యేతవిభుత్వేప్యాత్మనశ్శరీరప్రతిష్ఠేనమనసాసంయోగశ్శరీరావచ్ఛిన్నఏవాత్మప్రదేశేభవిష్యతి, అతఃప్రదేశకృతావ్యవస్థాభిసంధ్యాదీనామదృష్టస్యసుఖదుఃఖయోశ్చభవిష్యతీతి। తదపినోపపద్యతే, కస్మాత్, అంతర్భావాత् । విభుత్వావిశేషాద్ధిసర్వఏవాత్మనస్సర్వశరీరేష్వంతర్భవంతి । తత్రనవైశేషికైశ్శరీరావచ్ఛిన్నోప్యాత్మనః ప్రదేశఃకల్పయితుంశక్యః । కల్ప్యమానోప్యయంనిష్ప్రదేశస్యాత్మనఃప్రదేశఃకాల్పనికత్వాదేవనపారమార్థికంకార్యంనియంతుంశక్నోతి । శరీరమపి సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానమస్యైవాత్మనోనేతరేషామితి ననియంతుంశక్యం । ప్రదేశవిశేషాభ్యుపగమేపిచద్వయోరాత్మనోస్సమానసుఖదుఃఖభాజోః కదాచిదేకేనైవతావచ్ఛరీరేణోపభోగసిద్ధిస్స్యాత్, సమానప్రదేశస్యాపిద్వయోరాత్మనోరదృష్టస్యసంభవాత్ । తథాహిదేవదత్తోయస్మిన్ప్రదేశేసుఖదుఃఖమన్వభూత్ తస్మాత్ప్రదేశాదపక్రాంతేతచ్ఛరీరే యజ్ఞదత్తశరీరేచతందేశమనుప్రాప్తే తస్యాపీతరేణసమానస్సుఖదుఃఖా

?త్మప్రదేశేఽదృష్టోత్పత్తిస్సకించలస్థిరోవా, నాద్యః అచలేంశిన్యంశస్యచలనవిభాగయోరసంభవాదణ్వాత్మవాదాపాతాచ్చ । ద్వితీయే తస్మిన్నేవప్రదేశేపరస్యాపిభోగదర్శనాదదృష్టమస్తీత్యేకేనాపిశరీరేణ ద్వయోరాత్మనోర్భోగప్రసంగః । యద్యాత్మభేదాత్ప్రదేశయోర్భేదస్తదాపితయోరేకదేహాంతర్భావాద్భోగసాంకర్యంతదవస్థం సావయవాత్మవాదప్రసంగశ్చ । కించ యత్రయత్రాత్మనఃప్రదేశే శరీరాదిసంయోగాదదృష్టముత్పన్నం తత్తత్రతత్రైవాచలప్రదేశేస్థితమితిస్వర్గాదిశరీరావచ్ఛిన్నాత్మన్యదృష్టాభావాద్భోగోనస్యాత్, అతః ప్రదేశభేదోనవ్యవస్థాపకః । యత్త్వ?త్పన్నమదృష్టంస్వాశ్రయేయత్రక్వచిద్భోగహేతురితిస్వర్గాదిభోగసిద్ధిరితి, తన్న, భోగశరీరాద్దూరస్థాదృష్టేమా?త్పన్నమదృష్టంస్వాశ్రయేయత్రక్వచిద్భోగహేతురితిస్వర్గాదిభోగసిద్ధిరితి, తన్న, భోగశరీరాద్దూరస్థాదృష్టేమానాభావాదితిభావః । యదపికేచిదాహుః మనసఏకత్వేప్యాత్మనాంభేదేనసంయోగవ్యక్తీనాంభేదాత్క్రియాచిత్సంయోగవ్యక్త్యా కస్మింశ్చిదేవాత్మన్యదృష్టాదికమిత్యసాంకర్యమితి, తన్న, సంయోగవ్యక్తీనాం వైజాత్యాభావేన సర్వాసామే

నైకదేహాంతస్థస్య సర్వాత్మస్వదృష్టహేతుత్వాపత్తేః, తథాచ సర్వాత్మనామేకస్మిన్దేహే భోక్తృత్వం దుర్వారం । కించ బహూనాం విభుత్వమంగీకృత్య సాంకర్యముక్తం సంప్రతి కర్తౄణాం విభుత్వమసిద్ధమహమిహైవాస్మీత్యల్పత్వానుభవాన్మానాభావాచ్చేత్యాహ ॥ సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చేతి ॥ కించ బహూనాం విభుత్వే సమానదేశత్వం వాచ్యం తచ్చాయుక్తమదృష్టత్వాదిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ నను రూపరసాదీనామేకఘటాదిస్థత్వం దృష్టమితి చేన్నాయమస్మత్సమ్మతో దృష్టాంతః । రూపస్య తేజోమాత్రత్వాద్రసస్య జలమాత్రత్వాద్గంధస్య పృథివీమాత్రత్వాదిత్యేవం తత్తద్గుణస్య స్వస్వధర్మ్యంశేనాభేదాత్తైజసాదిధర్మ్యతిరిక్తఘటాభావాత్ । కించాత్మనాం బహుత్వమప్యసిద్ధం, ఆత్మత్వరూపలక్షణస్యాభేదాత్, యథాచ దేవదత్తాత్మా యజ్ఞదత్తాత్మనోఽనభిన్నః అస్మత్త్వాద్యజ్ఞదత్తాత్మవత్ । అత్ర వైశేషికః శంకతే ॥ అంత్యవిశేషేతి ॥ నిత్యద్రవ్యమాత్రవృత్తయోఽంత్యా విశేషాస్తే చ స్వయం స్వాశ్రయవ్యావర్తకా ఏవ న స్వేషాం వ్యావర్తకమపేక్షంత ఇత్యంత్యా ఉచ్యంతే । తథాచ విశేషరూపలక్షణభేదాద్భవత్యాత్మభేద ఇత్యర్థః । న తావదాత్మన్యనాత్మనస్సకాశాద్భేదజ్ఞానార్థా విశేషకల్పనా ఆత్మత్వాదేవానాత్మభేదసిద్ధేః । నాప్యాత్మనాం మిథో భేదజ్ఞానార్థం తత్కల్పనా, ఆత్మభేదస్యా

నుభవాద్దృశ్యతే సన స్యాత్ యది దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోస్సమానప్రదేశమదృష్టం నస్యాత్, స్వర్గాద్యనుపభోగప్రసంగశ్చ ప్రదేశవాదినస్స్యాత్, బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రదేశేష్వదృష్టనిష్పత్తేః ప్రదేశాంతరవర్తిత్వాచ్చ । స్వర్గాద్యుపభోగస్య సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చ బహూనామాత్మనాం దృష్టాంతాభావాత్ । వద తావత్త్వం కే బహవస్సమానప్రదేశాశ్చేతి । రూపాదయ ఇతి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యంశేనాభేదలక్షణభేదాచ్చ న తు బహూనామాత్మనాం లక్షణభేదోఽస్తి, అంత్యవిశేషవశాద్భేదోపపత్తిరితి చేన్న, భేదకల్పనాయా అంత్యవిశేషకల్పనాయాశ్చేతరేతరాశ్రయత్వాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వం బ్రహ్మవాదినోఽసిద్ధం కార్యత్వాభ్యుపగమాత్, తస్మాదాత్మైకత్వపక్ష ఏవ సర్వదోషాభావ ఇతి సిద్ధమ్॥

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్. ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

న్యాప్యసిద్ధేః । నచ విశేషభేదకల్పనాదేవాత్మభేదకల్పనా యుక్తా ఆత్మభేదజ్ఞప్తావాత్మసు విశేషభేదసిద్ధిస్తత్సిద్ధౌ తద్జ్ఞప్తిరిత్యోన్యోన్యాశ్రయ ఇతి పరిహారార్థః । యత్తు బహూనాం విభుత్వే ఆకాశదిక్కాలదృష్టాంత ఇతి సోఽప్యసమ్మత ఇత్యాహ ॥ ఆకాశాదీనామితి ॥ విభుత్వస్యైకవృత్తిత్వే లాఘవాన్న విభుభేదః । యథైకస్మిన్నాకాశే భేరీవీణాదిభేదేన తారమంద్రాదిశబ్దవ్యవస్థా ఏవమేకస్మిన్నప్యాత్మని బుద్ధ్యుపాధిభేదేన సుఖాదివ్యవస్థోపపత్తేరాత్మభేదేఽపి వ్యవస్థానుపపత్తేరుక్తత్వాన్నాత్మభేదకల్పనేత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏవంభూతభోక్తృశ్రుతీనాం విరోధాభావాద్బ్రహ్మణ్యద్వయే సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి సప్తదశాధికరణమ్. ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ,
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం,
ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ విఘ్నవేనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదప్రారంభః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్- ౧.

పూర్వాధికరణే కర్తుస్స్వరూపం విచార్య తదుపకరణానామింద్రియాణాముత్పత్తిం సాధయతి ॥ తథా ప్రాణా ఇతి ॥ భూతభోక్తృవిచారానంతరం భౌతికప్రాణవిచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావం పాదయోస్సంగతిమాహ ॥ వియదాదీతి ॥ తమేవ విప్రతిషేధమాహ ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ యద్యపి ప్రాణానామనుత్పత్తావేకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తేర్వియదధికరణన్యాయాత్తేషాముత్పత్తిస్సిధ్యతి తథాపి ప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రుతేర్గతికథనార్థమేతదధికరణమిత్యపౌనరుక్త్యం ।

ఓం నమః పరమాత్మనే.

సూ. ॥ ౧ ॥ తథా ప్రాణాః ॥

వియదాదివిషయశ్శ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయేన పాదేన పరిహృతః, చతుర్థేనేదానీం ప్రాణవిషయః పరిహ్రియతే । తత్ర తావత్ 'తత్తేజోఽసృజతే'తి 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి చైవమాదిషూత్పత్తిప్రకరణేషు ప్రాణానాముత్పత్తిరామ్నాయతే । క్వచిచ్చానుత్పత్తిరేవైషామామ్నాయతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదసదాసీదిత్యృషయో వావ తేఽగ్రేఽసదాసీత్తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వా ఋషయ' ఇత్యత్ర ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణాత్ । అన్యత్ర తు ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పఠ్యతే 'యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంతి ఏవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా' ఇతి 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం మనోఽన్న'మితి చైవమాదిప్రదేశేషు । తత్ర శ్రుతివిప్రతిషేధాదన్యతరనిర్ధారణకారణానిరూపణాచ్చ విప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి, అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి ప్రాప్నోతి, అత ఇదం పరతి । తథా ప్రాణా ఇతి । కథం పునరత్ర తథేత్యక్షరానులోమ్యం, ప్రకృతోపమానాభావాత్। సర్వగతాత్మబహుత్వాదిదూషణమతీతానంతరపాదాంతే ప్రకృతం తత్తావన్నోపమానం సంభవతి, సాదృశ్యాభావాత్ సాదృశ్యే హి సత్యుపమానం స్యాత్, యథా సింహస్తథా బలవర్మేతి। అదృష్టసామ్యప్రతిపాదనార్థమితి యద్యుచ్యేత, యథా అదృష్టస్య సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానస్యానియతత్వం, ఏవం

అత్ర ప్రాణా విషయాః । తే కిముత్పద్యంతే న వేతి శ్రుతీనాం విప్రతిపత్త్యా సంశయే తాసాం సమబలత్వాదనిర్ణయ ఇత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం । తత్ర గౌణవాదిసమాధానమాహ ॥ అథ వేతి ॥ ప్రాణానాం ప్రళయే సద్భావశ్రుతేర్నిరవకాశత్వేన బలీయస్త్వాదుత్పత్తిశ్రుతిర్జీవోత్పత్తిశ్రుతివద్గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః। అప్రమాణపక్షవద్గౌణపక్షోఽపి ముఖ్యసిద్ధాంతినః పూర్వపక్ష ఏవేతి జ్ఞాపనార్థమథ వేత్యుక్తం । ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ అత ఇతి ॥ తథాశబ్దమాక్షిపతి ॥ కథమితి ॥ ఆనులోమ్యమాంజస్యమిత్యర్థః । సామాన్యమేవ స్ఫుటయతి ॥ యథాఽదృష్టస్యేతి ॥ జీవవత్ప్రాణా ఇత్యనన్వితం। యద్యప్యదృష్టవత్ప్రాణా అప్యనియతా ఇతి సూత్రమస్త్వితి తథాపి పునరుక్తం జీవవత్ప్రాణా నోత్పద్యంత ఇతి సూత్రార్థశ్చేదపసి

ద్ధాంత ఇత్యాక్షేపార్థః । సమాధత్తే ॥ నోదాహరణేతి ॥ దృష్టాంతో దార్ష్టాంతికసన్నిహితో వాచ్య ఇత్యంగీకృత్యైకవాక్యస్థత్వేన సాన్నిధ్యముక్తం । సంప్రతి నాయం నియమః జైమినినా భగవతా వ్యవహితదృష్టాంతస్యాశ్రితత్వాదిత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ అస్తి తృతీయాధ్యాయేఽశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణం, తస్యేదం విషయవాక్యం, 'యావతోఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపే'దిత్యేతదుత్తరాధికరణే కిమియం వారుణీష్టిర్దాతురుత ప్రతిగ్రహీతురితి విషయే ప్రతిగృహ్ణీయాదితి శ్రుతేః ప్రతిగ్రహీతురిత్యాశంక్య 'ప్రజాపతిర్వరుణాయాశ్వమనయ'దిత్యుపక్రమే దాతృకీర్తనాల్లింగాదశ్వదాతురేవేతి స్థాస్యతి, అతః ప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యస్య పదస్యాశ్వాన్యః ప్రతిగ్రాహయేదిత్యర్థః । దద్యాదితి యావత్ । యోఽశ్వదాతా స వారుణీమిష్టిం కుర్యాదితి వాక్యార్థే స్థితే చింతా, అశ్వదాననిమిత్తేయమిష్టిః కిం లౌకికాశ్వదాననిమిత్తా ఉత వైదికీ వేతి । తత్ర 'న కేసరిణో దదాతీ'తి నిషిద్ధలౌకికాశ్వదానే దోషసంభవాత్తన్నిరాసార్థేయమిష్టిరితి దోషాత్త్విష్టిర్లౌకికే స్యాదితి సూత్రేణ ప్రాప్తే సిద్ధాంతః । అత్ర హి 'వరుణో వా ఏతం గృహ్ణాతి యోఽశ్వం ప్రతిగృహ్ణాతీ'తి దాతుర్దోషసంకీర్తనాదిష్టిర్విహితా । వరుణశబ్దో జలోదరాఖ్యరోగే రూఢః । న చ లౌకికేఽశ్వదానేఽయం రోగో భవతీతి ప్రసిద్ధం । న చానేనైవ వాక్యేన ప్రసిద్ధిః । దానే దోషస్తన్నిరాసార్థా చేష్టిరిత్యర్థభేదే వాక్యభేదాత్ ।

ప్రాణానామపి సర్వాత్మనః ప్రత్యనియతత్వమితి, తదపి దేహానియమేనైవోక్తత్వాత్పునరుక్తం భవేత్ । న చ జీవేన ప్రాణా ఉపమీయేరన్, సిద్ధాంతవిరోధాత్ । జీవస్య హ్యనుత్పత్తిరాఖ్యాతా ప్రాణానాంతూత్పత్తిరాచిఖ్యాసితా । తస్మాత్తదిత్యసంబద్ధమివ ప్రతిభాతి । న, ఉదాహరణోపాత్తేనాప్యుపమానేన సంబంధోపపత్తేః । అత్ర ప్రాణోత్పత్తివాదివాక్యజాతముదాహరణం 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాస్సర్వే లోకాస్సర్వే దేవాస్సర్వాణి భూతాని చ వ్యుచ్చరంతీ'త్యేవంజాతీయకం । తత్ర యథా లోకాదయః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంతే తథా ప్రాణా అపీత్యర్థః । తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'త్యేవమాదిష్వపి ఖాదివత్ప్రాణానాముత్పత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । అథవా పానవ్యాపచ్చ తద్వదిత్యేవమాదిషు వ్యవహితోపమానసంబంధస్యాప్యాశ్రితత్వాద్యథాతీతానంతరపాదాద్యుక్తా వియదాదయః పరస్య బ్రహ్మణో వికారాస్సమధిగతాస్తథా ప్రాణా అపి పరస్య బ్రహ్మణో వికారా ఇతి యోజయితవ్యం । కః పునః ప్రాణానాం వికారత్వే హేతుః, శ్రుతత్వమేవ । నను కేషుచిత్ప్రదేశేషు న ప్రాణానాముత్పత్తిశ్శ్రూయత ఇత్యుక్తం, తదయుక్తం, ప్రదేశాంతరేషు శ్రవణాత్ । న హి క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం నివారయితుముత్సహతే, తస్మాచ్ఛ్రుతత్వావిశేషాదాకాశాదివత్ప్రాణా అపి ఉత్పద్యంత ఇతి సూక్తమ్ ॥ ... ... *

న చ వృణోతీతి వ్యుత్పత్త్యా వరుణశబ్దో నిషేధాతిక్రమకృతదోషానువాదక ఇతి యుక్తం, రూఢిత్యాగాపాతాత్ । తత్త్యాగే చ వైదికేఽపి దానేఽశ్వత్యాగజన్యదుఃఖమాత్రముక్తవ్యుత్పత్త్యా వరుణశబ్దవాచ్యం స్యాత్, తస్మాత్ప్రాప్తానువాద్యర్థవాదోఽయమితి యజ్ఞసంబంధిన్యశ్వదాన ఇయమిష్టిరిత్యేవం విచార్యోక్తం పానవ్యాపచ్చ తద్వదితి । సోమపానే క్రియమాణే వ్యాపద్వమనం యది స్యాత్తదా 'ఏతం సోమేంద్రం శ్యామాకం చరుం నిర్వపే'దితి శ్రూయతే । తత్రాశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణపూర్వపక్షన్యాయో బహుసూత్రవ్యవహితస్తద్వదితి పరామృశ్యతే, తద్వల్లౌకికే ధాతుసామ్యార్థం పీతసోమస్య వమనేఽయం చరుస్స్యాద్వమననిమిత్తేంద్రియశోషాఖ్యదోషస్య దృష్టస్యేంద్రియేణ వీర్యేణ విరుధ్యతే, యస్సోమం వమతీత్యనువాదాదితి పూర్వపక్షసూత్రార్థః । వైదికే తు సోమపానే శేషప్రతిపత్తేర్జాతత్వాద్వమనేఽపి న దోష ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః । లోకే వమనకృతేంద్రియశోషస్య ధాతుసామ్యకరత్వేన గుణత్వాన్న దోషతా, వేదే తు 'మా మే వాఙ్నాభిమతిగా' ఇతి సమ్యగ్జరణార్థమంత్రలింగాద్వమనే కర్మవైగుణ్యాత్తస్య దోషతా । తస్మాద్వైదికసోమవమనే సోమేంద్రశ్చరురితి స్థితమిత్యేవమాదిషు సూత్రేష్విత్యర్థః । ... ... *

౨ ॥ నను ప్రతిజ్ఞాపి గౌణీ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తథా చ ప్రతిజ్ఞా తాదర్థ్యమితి ॥ ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రతిపిపాదయిషితాద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞానురోధేన ప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యైవేతి భావః। ముండకవచ్ఛ్రుత్యంతరేపి ప్రతిజ్ఞాదర్శనాత్తాన్ముఖ్యేత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ఏషా ప్రతిజ్ఞా ప్రాణోత్పత్తిముఖ్యత్వే హేతుత్వేన ద్రష్టవ్యేత్యర్థః। ఇదానీం ప్రళయే ప్రాణసత్త్వశ్రుతేర్గతిం ప్రశ్నపూర్వకమాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ నేదం వాక్యం మహాప్రళయే పరమకారణస్య బ్రహ్మణః ప్రాణవత్త్వపరం కింత్వవాంతరప్రళయే హిరణ్యగర్భాఖ్యావాంతరప్రకృతిరూపప్రాణసద్భావపరమిత్యర్థః। నను హిరణ్యగర్భరూపవికారస్య సత్త్వకథనం తజ్జావికారాసత్త్వకథనం తత్రాహ ॥ స్వవికారేతి ॥ స్వస్య కార్యబ్రహ్మణో యత్కార్యం స్థూలం తస్యోత్పత్తేరిత్యర్థః। నను యథా శ్రుతిమహాప్రళయే ప్రాణసద్భావరూపం లింగం ప్రాణానుత్పత్తిసా

సూ॥ ౨॥ గౌణ్యసంభవాత్॥

యత్పునరుక్తం ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిరితి తత్ప్రత్యాహ। గౌణ్యసంభవాదితి॥ గౌణ్యా అసంభవో గౌణ్యసంభవః। న హి ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీ సంభవతి, ప్రతిజ్ఞాహానిప్రసంగాత్। 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సాధనాయేదమామ్నాయతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యాది। సా చ ప్రతిజ్ఞా ప్రాణాదేస్సమస్తస్య జగతః బ్రహ్మవికారత్వే సతి ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారాభావాత్సిధ్యతి, గౌణ్యాం తు ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతౌ ప్రతిజ్ఞేయం హీయేత। తథా చ ప్రతిజ్ఞాతార్థముపసంహరతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం తపో బ్రహ్మ పరామృత'మితి 'బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠ'మితి చ। తథా 'ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదిత'మిత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిష్వేషైవ ప్రతిజ్ఞా యోజయితవ్యా। కథం పునః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణం, నైతన్మూలప్రకృతివిషయం 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పర' ఇతి మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వావధారణాత్, అవాంతరప్రకృతివిషయం త్వేతత్స్వవికారాపేక్షం ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావావధారణమితి ద్రష్టవ్యం, వ్యాకృతవిషయాణామపి భూయసీనామవస్థానాం శ్రుతిస్మృత్యోః ప్రకృతివికారభావప్రసిద్ధేః వియదధికరణే హి గౌణ్యసంభవాదితి పూర్వపక్షసూత్రత్వాద్గౌణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం। ప్రతిజ్ఞాహాన్యా చ తత్ర సిద్ధాంతోఽభిహితః। ఇహ తు సిద్ధాంతసూత్రత్వాద్గౌణ్యా జన్మశ్రుతేరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం। తదనురోధేన త్విహాపి గౌణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాచక్షాణైః ప్రతిజ్ఞాహానిరుపేక్షితా స్యాత్॥ ... ... *

సూ॥ 3॥ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥

ఇతశ్చాకాశాదీనామివ ప్రాణానామపి ముఖ్యైవ జన్మశ్రుతిః, యజ్జాయత ఇత్యేకం జన్మవాచిపదం ప్రాణేషు ప్రాక్ఛ్రుతం సదుత్తరేష్వాకాశాదిష్వనువర్తతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యత్రాకాశాదిషు చ ముఖ్యం జన్మేతి ప్రతిష్ఠాపితం, తత్సామాన్యాత్ప్రాణేష్వపి ముఖ్యమేవ జన్మ భవితుమర్హతి। న హ్యేకస్మి

కంకిమిత్యవాంతరప్రళయపరతయా నీయత ఇతి చేత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యాదిప్రబలజన్మశ్రుతిబలాదితి వదామః। నను వికారస్య బ్రహ్మణః కథం ప్రకృతిత్వమిత్యత ఆహ ॥ వ్యాకృతేతి ॥ 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర' ఇత్యాదిశ్రుతౌ 'ఆదికర్తా స భూతానా'మిత్యాదిస్మృతౌ చ వికారాత్మనామపి మూలకారణావస్థారూపాణాం బ్రహ్మవిరాడాదీనాం ప్రకృతివికారభావేన ప్రసిద్ధిరస్తి। పూర్వాపేక్షయా వికారస్యాప్యుత్తరాపేక్షయా ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః। కేచిద్వియదధికరణానురోధేనేదం సూత్రం వ్యాచక్షతే తాన్దూషయతి ॥ వియదితి॥ ... ... *

3 ॥ తస్య జాయత ఇతి పదస్యాకాశాదిషు ముఖ్యస్య ప్రాతాపేక్షయా ప్రాచీనేషు ప్రాణేషు శ్రుతేర్ముఖ్యం జన్మేతి

సూత్రయోజనా ॥ తత్సామాన్యాదితి ॥ తేనాకాశాదిజన్మనా సామాన్యమేకశబ్దోక్తత్వం తస్మాదిత్యర్థః । ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య శబ్దస్య క్వచిన్ముఖ్యత్వం క్వచిద్గౌణత్వమితి వైరూప్యం న యుక్తమితి న్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి ॥ యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఇతి॥ ... ... ❊

౪॥ యచ్చోక్తం ఛాందోగ్యేపి ప్రాణానాముత్పత్తిర్న శ్రూయత ఇతి తత్రాహ ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి॥ అత్ర సూత్రే వాక్పదం ప్రాణమనసోరుపలక్షణం । వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వోక్తేః శ్రవణమసిద్ధమితి యోజనా । తైర్వాగాదిభిశ్చక్షురాదీనాం సామాన్యం కరణత్వం తదిత్యర్థః । అత్ర మయడ్వికారే ముఖ్య ఇతి పక్షే వ తత్ర త ఏవ ప్రాణానాం బ్రహ్మకార్యత్వం తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మవికారత్వాత్ । యది ప్రాణస్య వాయోర్జలవికారత్వాయోగాత్తదధీనస్థితికత్వమాత్రేణ భాక్తస్తథాపి ప్రాణానాం వికారత్వే భూతాధీనస్థితికత్వం లింగం మయటోక్తమితి సిద్ధం బ్రహ్మకా

ర్యత్వమ్ ... ప్రకరణే ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకశ్శబ్దస్సకృదుచ్చరితో బహుభిస్సంబధ్యమానః క్వచిన్ముఖ్యః క్వచిద్గౌణ ఇత్యధ్యవసాతుం శక్యం, వైరూప్యప్రసంగాత్ । తథా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మిత్యత్రాపి ప్రాణేషు శ్రుతస్సృజతిః పరేష్వప్యుత్పత్తిమత్సు శ్రద్ధాదిష్వనుషజ్యతే । యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఉత్పత్తివచనశ్శబ్దః పూర్వైస్సంబధ్యతే తత్రాప్యేష ఏవ న్యాయః, యథా 'సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరంతీ'త్యయమంతే పఠితో వ్యుచ్చరంతి శబ్దః పూర్వైరపి ప్రాణాదిభిస్సంబధ్యతే॥ ... ...❊

❊ సూ॥ ౪॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ❊

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యేతస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణానాముత్పత్తిర్న పఠ్యతే తేజోఽబన్నానామేవ త్రయాణాం భూతానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తథాపి బ్రహ్మప్రకృతిక తేజోఽబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్ప్రాణమనసాం తత్సామాన్యాచ్చ సర్వేషామేవ ప్రాణానాం బ్రహ్మప్రభవత్వం సిద్ధం భవతి । తథా హ్యస్మిన్నేవ ప్రకరణే తేజోఽబన్నపూర్వకత్వం వాక్ప్రాణమనసామామ్నాయతే 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగి'తి । తత్ర యది తావన్ముఖ్యమేవైషామన్నాదిమయత్వం తతో వర్తత ఏవ బ్రహ్మప్రభవత్వమథ భాక్తం తథాపి బ్రహ్మకర్తృకాయాం నామరూపవ్యాక్రియాయాం శ్రవణాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'తి చోపక్రమాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మితి చోపసంహారాచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వప్రపంచనార్థమేవ మనఆదీనామన్నమయాదిత్వవచనమితి గమ్యతే । తస్మాదపి ప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వసిద్ధిః॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ... ❊

❊ సూ॥ ౫॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ ❊

ఉత్పత్తివిషయశ్శ్రుతివిప్రతిషేధః ప్రాణానాం పరిహృతః, సంఖ్యావిషయ ఇదానీం పరిహ్రియతే । తత్ర ముఖ్యం ప్రాణముపరిష్టాద్వక్ష్యతి । సంప్రతి తు కతి తరే ప్రాణా ఇతి సంప్రధారయతి । శ్రుతివిప్రతిపత్తేశ్చాత్ర విశయః । క్వచిత్సప్త ప్రాణాస్సంకీర్త్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి । క్వచిదష్టా

ర్యత్వం 'స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుత్యంతరేస్పష్టం, బ్రహ్మకార్యత్వోక్తేశ్చ। తస్మాత్ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతీనాం కారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధం। లింగశరీరవిచారాత్మకాధికరణానాం లింగాత్త్వంపదార్థభేదధీః ఫలమితి ద్రష్టవ్యమ్॥ అ౧...❊

౫ ॥ ఏవం జన్మలబ్ధసత్తాకానాం ప్రాణానాముపజీవ్యోపజీవకత్వసంగత్యా సంఖ్యానిర్ణయశ్రుతీనాం విరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షయతి॥❊సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చేతి❊॥ విశయస్సంశయః। ఇంద్రియాణ్యత్ర విషయః । పంచధీంద్రియాణి వాఙ్మనశ్చేతి సప్త ప్రాణాస్త ఏవ హస్తేన సహాష్టౌ । గ్రహత్వం బంధకత్వం గృహ్ణంతి బధ్నంతీతి గ్రహా ఇంద్రియాణి తేషాం బంధకత్వం విషయాధీనమిత్యతిగ్రహాః గ్రహానతిక్రాంతా విషయా ఇత్యర్థః । ద్వే శ్రోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే ఘ్రాణే వాక్చేతి సప్త శీర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాంచౌ పాయూపస్థౌ చేతి నవ, జ్ఞానకర్మేంద్రియాణి దశేమే పురుషే దేహే

ప్రాణాః ఆత్మా మన ఏకాదశ ప్రాణా ఇతి సిద్ధాంతకోటిరుక్తా తఏవ హృదయాఖ్యయా బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశ । అహంకారేణ సహ త్రయోదశ, శ్రుతితస్సప్తత్వావగతేర్వైశీర్షణ్యాస్సప్త తే ప్రాణా ఇతి శీర్షణ్యోద్దేశేన ప్రాణత్వవిశేషణాద్వా శీర్షణ్యానాం ప్రాణశబ్దితేంద్రియత్వపరిసంఖ్యయా వా సప్తైవ ప్రాణా ఇతి సూత్రయోజనా । సప్తత్వం వీప్సావిరుద్ధమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ గుహాయాం హృదయే శేరత ఇతి గుహాశయాః । స్వస్థానేషు నిహితాః నిక్షిప్తా ఇత్యర్థః ॥ చిత్తేన చతుర్దశత్వం మంతవ్యం ॥ పూర్వపక్షీ పరిహరతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ సిద్ధాంతినాప్యేకాదశసు మనోవృత్తిభేదాన్నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః గర్వాత్మకోఽహంకారః స్మరణాత్మకం చిత్తమితి ద్వాదశత్వాదిసంఖ్యాంతర్భావనీయా । తతో వరం ప్రాథమికసప్తత్వేఽంతర్భావః లాఘవాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ ... ... *

ప్రాణా గ్రహత్వేన గుణేన సంకీర్త్యంతే 'అష్టౌ గ్రహా అష్టావతిగ్రహా' ఇతి, క్వచిన్నవ 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాంచా'వితి । క్వచిద్దశ 'నవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమీ'తి । క్వచిదేకాదశ 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశే'తి । క్వచిద్ద్వాదశ 'సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయన'మిత్యత్ర । క్వచిత్త్రయోదశ 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర । ఏవం హి విప్రతిపన్నాః ప్రాణేయత్తాం ప్రతి శ్రుతయః, కిం తావత్ప్రాప్తం సప్తైవ ప్రాణా ఇతి । కుతః, గతేః, యతస్తావంతోఽవగమ్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దిత్యేవంవిధాసు శ్రుతిషు । విశేషితాశ్చైతే 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా' ఇత్యత్ర । నను 'గుహాశయా నిహితాస్సప్త సప్తే'తి వీప్సా శ్రూయతే, సా సప్తభ్యోఽతిరిక్తాన్ప్రాణాన్గమయతీతి । నైష దోషః, పురుషభేదాభిప్రాయేణేయం వీప్సా ప్రతిపురుషం సప్త సప్త ప్రాణా ఇతి న తత్త్వభేదాభిప్రాయా సప్త సప్తాన్యేఽన్యే ప్రాణా ఇతి । నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యా ప్రాణేషూదాహృతా కథం సప్తైవ స్యుః । సత్యముదాహృతా విరోధాత్త్వన్యతమా సంఖ్యాధ్యవసాతవ్యా, తత్ర స్తోకకల్పనోపరోధాత్సప్తసంఖ్యాధ్యవసానం వృత్తిభేదాపేక్షం చ సంఖ్యాంతరశ్రవణమితి గమ్యతే ॥ అత్రోచ్యతే ... *

సూ. ॥ ౬ ॥ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్ ॥

హస్తాదయస్త్వపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః శ్రూయంతే, 'హస్తో వై గ్రహః స కర్మణాతిగ్రాహేణ గృహీతః హస్తాభ్యాం హి కర్మ కరోతీ'త్యేవమాద్యాసు శ్రుతిషు । స్థితే చ సప్తత్వాతిరేకే సప్తత్వమంతర్భావాచ్ఛక్యతే సంభావయితుం । హీనాధికసంఖ్యావిప్రతిపత్తౌ హ్యధికా సంఖ్యా సంగ్రాహ్యా భవతి, తస్యాం హి హీనాంతర్భవతి, న తు హీనాయామధికా, అతశ్చ నైవం మంతవ్యం స్తోకకల్పనానురోధాత్సప్తైవ ప్రాణాస్స్యురితి । ఉత్తరసంఖ్యానురోధాత్త్వేకాదశైవ తే ప్రాణాస్స్యుః । తథా చోదాహృతా శ్రుతిః 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశే'తి । ఆత్మశబ్దేన చాత్రాంతఃకరణం పరిగృహ్యతే కరణాధికారాత్ । నన్వేకాదశత్వాదప్యధికే ద్వాదశత్రయోదశత్వే ఉదాహృతే । సత్యముదాహృతే న త్వేకాదశభ్యః కార్యజాతేభ్యోఽధికం కార్యజాతమస్తి యదర్థమధికం కరణం కల్ప్యేత । శబ్దస్పర్శరూపరసగంధవిషయాః పంచ బుద్ధిభేదాస్తదర్థాని పంచ బుద్ధీంద్రియాణి వచనాదానవిహరణోత్సర్గానందాః పంచ కర్మభేదాస్తదర్థాని చ పంచ కర్మేంద్రియాణి సర్వార్థవిషయం త్రైకాల్యవృత్తి మన ఏకమనేకవృత్తికం తదేవ వృత్తిభేదా

౬ ॥ ఆదానేన కర్మణా గృహీతస్సంబంధః । సంబంధమేవాహ ॥ హస్తాభ్యామితి ॥ అతోఽధికసంఖ్యాయాః న్యూనాయామంతర్భావాయోగాత్సప్తైవ ప్రాణాస్స్యుర్లాఘవానురోధాదిత్యేవం న మంతవ్యమిత్యన్వయః । తర్హి కతీంద్రియాణీత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ ఉత్తరేతి ॥ శ్రుతీనాం మిథో విరోధే సతి మానాంతరానుగృహీతా శ్రుతిర్బలీయసీతి న్యాయేన కార్యలింగానుమానానుగృహీతైకాదశప్రాణశ్రుత్యనుసారేణాన్యాశ్శ్రుతయో నేయా ఇత్యభిసంధాయాహ ॥ సత్యమితి ॥ ఏకాదశకార్యలింగాన్యాహ ॥ శబ్దేతి ॥ త్రయః కాలాస్త్రైకాల్యం, తద్విషయా వృత్తిర్యస్య తత్త్రైకాల్యవృ

త్తి । ఇంద్రియాంతరాణాంవర్తమానమాత్రగ్రాహిత్వాదతీతాదిజ్ఞానాయమనోఽంగీకార్యమిత్యర్థః । విశేషితత్వాదిత్యుక్తంనిరస్యతి ॥ అపిచసప్తేతి ॥ నచతావతామితి ॥ ఆదానాదీనాంశ్రోత్రాదిభ్యోఽత్యంతవైజాత్యాదిత్యర్థః । తేషాం తద్వృత్తిత్వేబధిరాదీనామాదానాదినస్యాదితిభావః । కథంతర్హిఛిద్రేప్రాణశబ్దఇత్యాశంక్యలక్షణయేత్యాహ । ముఖ్యస్యత్వితి ॥ సప్తప్రాణాఃప్రభవంతీత్యుపాసనార్థం । అష్టౌగ్రహాఇతిశ్రుతిస్తూపలక్షణార్థా । పాయూపస్థపాదానామపిబంధకత్వావిశేషాదితివివేక్తవ్యం । నన్విదంసూత్రవ్యాఖ్యానమసంగతంపంచధీంద్రియవాఙ్మనసాంసప్తత్వావగతే శ్శీర్షణ్యానాంచతుర్ణాంవిశేషితత్వమితిహేతోర్వైయధికరణ్యాదుక్తపరిసంఖ్యాదోషాచ్చేత్యరుచేరాహ ॥ ఇయము

త్వచ్ఛిన్నవద్వ్యపదిశ్యతే 'మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తంచే'తి।తథాచశ్రుతిః కామాద్యానానావిధా వృత్తీరనుక్రమ్యాహ 'ఏతత్సర్వంమనఏవే'తి । అపిచసప్తైవశీర్షణ్యాన్ప్రాణానభిమన్యమానస్యచత్వారఏవ ప్రాణాఅభిమతాస్స్యుః స్థానభేదాద్ధ్యేతేచత్వారస్సంతస్సప్తగణ్యంతే 'ద్వేశ్రోత్రేద్వేచక్షుషీద్వేనాసికేఏకావా'గితి । నచతావతామేవవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణాఇతిశక్యతేవక్తుం, హస్తాదివృత్తీనామత్యంతవిజాతీయత్వాత్ । తథా 'నవవైపురుషేప్రాణానాభిర్దశమీ'త్యత్రాపి దేహచ్ఛిద్రభేదాభిప్రాయేణైవదశప్రాణాఉచ్యంతే,నప్రాణతత్త్వభేదాభిప్రాయేణ,నాభిర్దశమీతివచనాత్ । నహినాభిర్నామకశ్చిత్ప్రాణఃప్రసిద్ధోఽస్తి, ముఖ్యస్యతుప్రాణస్యభవతి, నాభిరప్యేకంవిశేషాయతనమిత్యతో నాభిర్దశమీత్యుచ్యతే। క్వచిదుపాసనార్థంకతిచిత్ప్రాణాగణ్యంతే, క్వచిత్ప్రదర్శనార్థం । తదేవంవిచిత్రేప్రాణేయత్తామ్నానేసతిక్వకింపరమామ్నానమితివివేక్తవ్యం । కార్యజాతవశాత్త్వేకాదశత్వామ్నానంప్రాణవిషయంప్రమాణమితిస్థితం । ఇయమపరాసూత్రద్వయయోజనా । సప్తైవప్రాణాస్స్యుః యతస్సప్తానామేవగతిశ్శ్రూయతే 'తముత్క్రామంతంప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతంసర్వేప్రాణాఅనూత్క్రామంతీ'త్యత్ర । ననుసర్వశబ్దోఽప్యత్రపఠ్యతేకథంసప్తానామేవగతిఃప్రతిజ్ఞాయతఇతి, విశేషితత్వాదిత్యాహ । సప్తైవహిప్రాణాశ్చక్షురాదయస్త్వక్పర్యంతావిశేషితాఇహప్రకృతాః 'సయత్రైషచాక్షుషఃపురుషఃపరాఙ్పర్యావర్తతేఽథారూపజ్ఞోభవతి ఏకీభవతినపశ్యతీత్యాహు'రిత్యేవమాదినానుక్రమణేన । ప్రకృతగామీచసర్వశబ్దోభవతి । యథాసర్వేబ్రాహ్మణాభోజితాఇతి యేనిమంత్రితాఃప్రకృతాబ్రాహ్మణాస్తఏవసర్వశబ్దేనోచ్యంతేనాన్యే, ఏవమిహాఽపి యేప్రకృతాః సప్తప్రాణాస్తఏవసర్వశబ్దేనోచ్యంతేనాన్యఇతి । నన్వత్రవిజ్ఞానమష్టమమనుక్రాంతంకథంసప్తానామేవానుక్రమణం, నైషదోషః । మనోవిజ్ఞానయోస్తత్త్వాభేదాద్వృత్తిభేదేఽపి సప్తత్వోపపత్తేః । తస్మాత్సప్తైవప్రాణాఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । హస్తాదయస్త్వపరేసప్తభ్యోఽతిరిక్తాఃప్రాణాః ప్రతీయంతే 'హస్తోవైగ్రహ'ఇత్యాదిశ్రుతిషు । గ్రహత్వంచబంధనభావోగృహ్యతే, బధ్యతేక్షేత్రజ్ఞోఽనేనగ్రహసంజ్ఞకేనబంధనేనేతి । సచక్షేత్రజ్ఞోనైకస్మిన్నేవశరీరేబధ్యతేశరీరాంతరేష్వపితుల్యత్వాద్బంధనస్య । తస్మాచ్ఛరీరాంతరసంచారీదంగ్రహసంజ్ఞకంబంధనమిత్యర్థాదుక్తంభవతి । తథాచస్మృతిః

పరేతి ॥ ఇంద్రియాణికతీతిసందేహేపూర్వపక్షసూత్రంయోజయతి । సప్తేతి ॥ తంజీవాత్మానంయేప్రాణాస్సహగచ్ఛంతి తేషామేవభోగహేతుత్వాదింద్రియత్వమిత్యర్థః । యత్రావస్థాయామేషచాక్షుషశ్చక్షుషిస్థితోఽనుగ్రాహకస్సూర్యాంశరూపఃపురుషఃపరాఙ్పర్యావర్తతేబహిర్దేశాత్స్వాంశినంసూర్యంప్రతిగచ్ఛతి॥ అథతదానీమయంముమూర్షురరూపజ్ఞోభవతిదేవాంశేదేవంప్రవిష్టేలింగాంశశ్చక్షుర్హృదయేమనస్యేకీభవతితదాయంనపశ్యతీతి పార్శ్వస్థాఆహురిత్యర్థః । ఆదిపదాన్నజిఘ్రతినవదతినరసయతేనశృణోతినమనుతేనస్పృశతినావిజానాతీతిగృహ్యతే । సప్తానామేవజీవేనసహగతిరిత్యసిద్ధం । గ్రహత్వశ్రుత్యాహస్తాదీనామపిగతిప్రతీతేరితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ హస్తాదిబంధస్యా

మోక్షాత్సహాగతౌ స్మృతిమాహ॥ పుర్యష్టకేనేతి॥ ప్రాణాదిపంచకం భూతసూక్ష్మపంచకం జ్ఞానేంద్రియపంచకం కర్మేంద్రియపంచకం అంతఃకరణచతుష్టయమవిద్యా కామకర్మ చేతిపుర్యష్టకమాత్మనో జ్ఞాపకత్వాల్లింగం సతిసంభవే సర్వశ్రుతిసంకోచో నయుక్త ఇత్యాహ॥ సర్వశబ్దోఽపీతి॥ తస్మాత్సంఖ్యాశ్రుతీనామవిరోధాదేకాదశేంద్రియకారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.... ... ... ❁

౭ ॥❁ అణవశ్చ ❁॥ 'ప్రాణాస్సర్వేనంతా' ఇతి శ్రుతేరింద్రియాణాం విభుత్వాత్తేషాముత్క్రాంతిరసిద్ధా కింతు తత్ర తత్ర హి తేషామభివ్యక్తిరూపాః ప్రదేశికో వృత్తయస్సంతి నతాసాముత్క్రాంత్యాదిరితి సాంఖ్యానామాక్షేపస్తత్సం

"పుర్యష్టకేనలింగేన ప్రాణాద్యేన సయుజ్యతే తేనబద్ధస్యవై బంధో మోక్షో ముక్తస్య తేనచే"తి । ప్రాజ్ఞో మోక్షార్థగ్రహసంజ్ఞకేనానేన బంధనేనా వియోగం దర్శయతి । ఆథర్వణేచ విషయేంద్రియానుక్రమణే 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యంచే'త్యత్ర తుల్యవద్ధస్తాదీనింద్రియాణి సవిషయాణ్యనుక్రామతి 'హస్తౌ చాదాతవ్యం చ ఉపస్థశ్చానందయితవ్యంచ పాయుశ్చ విసర్జయితవ్యంచ పాదౌచగంతవ్యంచే'తి । తథా 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశస్తే యదాస్మాచ్ఛరీరాన్మర్త్యాదుత్క్రామంత్యథరోదయంతీ'త్యేకాదశానాం ప్రాణానాముత్క్రాంతిం దర్శయతి । సర్వశబ్దోఽపిచ ప్రాణశబ్దేన సంబంధ్యమానోఽశేషాన్ప్రాణానభిదధానో న ప్రకరణవశేన సప్తస్వేవవ్యవస్థాపయితుం శక్యతే, ప్రకరణాచ్ఛబ్దస్యచబలీయస్త్వాత్ । సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇత్యత్రాపి సర్వేషామేవావనివర్తినాం బ్రాహ్మణానాం గ్రహణం న్యాయ్యం సర్వశబ్దసామర్థ్యాత్ । సర్వభోజనాసంభవాత్తు తత్రనిమంత్రితమాత్రవిషయా సర్వశబ్దస్య వృత్తిరాశ్రితా, ఇహ తునకించిత్సర్వశబ్దార్థసంకోచకారణమస్తి, తస్మాత్సర్వశబ్దేనాత్రాశేషాణాం ప్రాణానాం పరిగ్రహః ప్రదర్శనార్థం సప్తానామనుక్రమణమిత్యనవద్యం । తస్మాదేకాదశైవ ప్రాణాశ్శబ్దతః కార్యతశ్చేతి సిద్ధమ్॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥... ... ...❁

❁ సూ॥ ౭ ॥అణవశ్చ॥ ❁

అథునాప్రాణానామేవస్వభావాంతరమభ్యుచ్చినోతి। అణవశ్చైతే ప్రకృతాః ప్రాణాః ప్రతిపత్తవ్యాః। అణుత్వంచైషాం సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ న పరమాణుతుల్యత్వం, కృత్స్నదేహవ్యాపికార్యానుపపత్తిప్రసంగాత్। సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణాః స్థూలాశ్చేత్స్యుః మరణకాలే శరీరాన్నిర్గచ్ఛంతో బిలాదహిరివోపలభ్యేరన్ మ్రియమాణస్యపార్శ్వస్థైః। పరిచ్ఛిన్నాశ్చైతే ప్రాణాస్సర్వగతాశ్చేత్స్యుః ఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతివ్యాకోపస్స్యాత్ । తద్గుణసారత్వంచజీవస్య నసిధ్యేత్ । సర్వగతానామపివృత్తిలాభశ్శరీరదేశేస్యాదితిచేన్న, వృత్తిమాత్రస్యకరణత్వోపపత్తేః । యదేవహ్యుపలబ్ధిసాధనం వృత్తిరన్యద్వా తస్యైవనః కరణత్వం, తేనసంజ్ఞామాత్రే వివాద ఇతి కరణానాం వ్యాపిత్వకల్పనానిరర్థికా, తస్మాత్సూక్ష్మాః పరిచ్ఛిన్నాశ్చైతే ప్రాణా ఇత్యధ్యవస్యామః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥... ... ... ❁

❁ సూ॥౮॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ ❁

ముఖ్యశ్చప్రాణ ఇతరప్రాణవద్బ్రహ్మవికార ఇత్యతిదిశతి । నన్వవిశేషేణైవ సర్వప్రాణానాం బ్ర

గత్యా ప్రాణాః కింపరిమాణా ఇతి సందేహే సిద్ధాంతయతి ॥అథునేత్యాదినా ॥ ఉత్పత్తిసంఖ్యానిర్ణయానంతరం పరిమాణం నిరూప్యత ఇత్యర్థః॥ సౌక్ష్మ్యం అనుద్భూతరూపస్పర్శత్వం పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం।బుద్ధ్యాదీనాం విభుత్వే తదుపాధికమాత్మనోఽణుత్వాదికం నసిధ్యేదిత్యుక్తన్యాయవిరోధమాహ ॥తద్గుణసారత్వమితి॥ ఉక్తాక్షేపమనూద్యనిరస్యతి ॥ సర్వగతానామితి॥ ఆనంత్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాన్నోత్క్రాంత్యాదిశ్రుతీనాం తయా విరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥❁

౮ ॥ శ్రేష్ఠశ్చ ॥ అతిదేశత్వాన్నసంగత్యాద్యపేక్షా తథా ప్రాణా ఇత్యుక్తన్యాయోఽత్రాతిదిశ్యతే । నను ప్రా

ణో జాయతే న వేతి సంశయాభావాదతిదేశో న యుక్త ఇత్యాక్షిపతి ॥ కిమర్థ ఇతి ॥ నిశ్చితమహాప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రుత్యాఽధికాశంకామాహ ॥ నాసదాసీయే హీతి ॥ నాసదాసీదిత్యారభ్యాధీత ఇత్యర్థః । తర్హి తదా ప్రళయకాలే మృత్యుర్మారకో మృత్యుమతా కార్యం వా నాసీదమృతం చ దేవభోగ్యం నాసీద్రాత్ర్యాః ప్రకేతశ్చిహ్నరూపశ్చంద్రః అహ్నః ప్రకేతస్సూర్యశ్చ నాస్తాం, స్వధయా సహేత్యన్వయః, పితృభ్యో దేయమన్నం స్వధా । యద్వా స్వేన ధృతా మాయా స్వధా తయా సహ తదేకం బ్రహ్మ సదాసీదితి పరమార్థః । అత్రానీచ్చేష్టాం కృతవదితి పూర్వపక్షార్థః । తస్మాద్బ్రహ్మణః పరముత్కృష్టమన్యచ్చ కిమపి న బభూవేత్యర్థః । పరిహారస్సుబోధః । నను శ్రేష్ఠశబ్దస్య ప్రాణే ప్రసిద్ధ్యభావాత్కథం సూత్రమిత్యత ఆహ ॥ శ్రేష్ఠ ఇతి చేతి ॥ శ్రుతిం వ్యాచష్టే ॥ జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యాదినా ॥ పూయేత పూయం భవేత్ । న

హ్మవికారత్వమాఖ్యాతం । 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి, సేంద్రియమనోవ్యతిరేకేణాపి ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రవణాత్ 'స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రవణేభ్యశ్చ । కిమర్థః పునరతిదేశః అధికాశంకావారణార్థః । నాసదాసీయే హి బ్రహ్మప్రధానే సూక్తే మంత్రవర్ణో భవతి 'న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హి న రాత్ర్యా అహ్న ఆసీత్ప్రకేతః ఆనీదవాతగ్ంస్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్న పరం కించనాసే'తి । ఆనీదితి ప్రాణకర్మోపాదానాత్ప్రాగుత్పత్తేస్సంతమివ ప్రాణం సూచయతి । తస్మాదజః ప్రాణ ఇతి జాయతే కస్యచిన్మతిః, తామతిదేశేనాపనుదతి । ఆనీచ్ఛబ్దోపి న ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణసద్భావం సూచయతి అవాతమితి విశేషణాత్ 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇతి చ మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వస్య దర్శితత్వాత్ । తస్మాత్కారణసద్భావప్రదర్శనార్థ ఏవాయమానీచ్ఛబ్ద ఇతి । శ్రేష్ఠ ఇతి చ ముఖ్యం ప్రాణమభిదధాతి 'ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చే'తి శ్రుతినిర్దేశాత్ । జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణః, శుక్రనిషేకకాలాదారభ్య తస్య వృత్తిలాభాత్, న చేత్తస్య తదానీం వృత్తిలాభస్స్యాద్యోనౌ నిషిక్తం శుక్రం పూయేత న సంభవేద్వా, శ్రోత్రాదీనాం తు కర్ణశష్కుల్యాదిస్థానవిభాగనిష్పత్తౌ వృత్తిలాభాన్న జ్యేష్ఠత్వం శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణః గుణాధిక్యాత్ 'న వై శక్ష్యామస్త్వదృతే జీవితు'మితి శ్రుతేశ్చ ॥ ... ... ❋

❋ సూ ॥ ౯ ॥ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ ॥ ❋

స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింస్వరూప ఇతీదానీం జిజ్ఞాస్యతే । తత్ర ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి, ఏవం హి శ్రూయతే 'యః ప్రాణస్స వాయుస్స ఏష వాయుః పంచవిధః ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన' ఇతి । అథ వా తంత్రాంతరీయాభిప్రాయాత్సమస్తకరణవృత్తిః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తం, ఏవం హి తంత్రాంతరీయా ఆచక్షతే । సామాన్యాకరణవృత్తిః ప్రాణాద్యా వాయవః పంచేతి । అత్రోచ్యతే । న వాయుః ప్రాణః నాపి కరణవ్యాపారః । కుతః, పృథగుపదేశాత్ । వాయోస్తావత్ప్రాణస్య పృథగుపదేశో భవతి 'ప్రాణ ఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స వాయునా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చే'తి । న హి వాయురేవ సన్వాయోః పృథగుపదిశ్యేత తథా కరణవృత్తేరపి పృథగుపదేశో భవతి, వాగాదీని కరణాన్యనుక్రమ్య తత్ర తత్ర పృథక్ప్రాణస్యా

సంభవేత్తద్గర్భో న భవేదిత్యర్థః । వాగాదిజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్య గుణః । ఏవమానీచ్ఛ్రుత్యవిరోధాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౯ ॥ ఇంద్రియాణి విచార్య తద్వ్యాపారాత్ప్రాణం పృథక్కర్తుముత్పత్తిరతిదిష్టా, సంప్రత్యుత్పన్నప్రాణస్వరూపం పృథక్కరోతి ॥ ❋ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాదితి ❋ ॥ ముఖ్యః ప్రాణః కిం వాయుమాత్రం? ఉత కరణానాం సాధారణవ్యాపారః? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరః? ఇతి వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదశ్రుతీనాం మిథో విరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ద్వితీయం సాంఖ్యపూర్వపక్షమాహ ॥ అథ వేతి ॥ సిద్ధాంతత్వేన సూత్రమాదత్తే ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ మనోరూప బ్రహ్మణో వాక్ప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రైశ్చతుష్పాత్త్వం శ్రుతావుక్తం, తత్ర ప్రాణో వాయునాధిదైవికేన భా

త్యభివ్యజ్యతే అభివ్యక్తస్సంస్తపతి కార్యక్షమో భవతీత్యర్థః । శ్రుతిషుతత్రతత్ర ప్రాణస్యవాగాదీనాంచ మిథస్సంవాదలింగేనపృథగుత్పత్తిలింగేన చేంద్రియతదభిన్నవ్యాపారేభ్యోపిభిన్నత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ప్రాణస్యేంద్రియవృత్తిత్వంశ్రుత్యానిరస్యయుక్త్యాపినిరస్యతి ॥ నచసమస్తానామితి ॥ యాచక్షుస్సాధ్యావృత్తిః సైవనశ్రోత్రాదిసాధ్యాకరణానాంప్రత్యేకమేకైకరూపగ్రహాదివృత్తావేవ హేతుత్వాత్ । నచసముదాయస్యవృత్తిస్సంభవతి తస్యాసత్త్వాదిత్యర్థః ॥ ప్రమాణాభావాదితి ॥ శ్రోత్రాదీనామేకప్రాణనాఖ్యవృత్త్యనుకూలపరిస్పందేషుమానాభావాచ్ఛ్రవణాదీనామపరిస్పందత్వేన విజాతీయత్వాత్పరిస్పందరూపప్రాణనానుకూలత్వాదవాంతరవ్యాపారాభావాన్నసమస్తకరణ

సుక్రమణాద్వృత్తివృత్తిమతోశ్చాభేదాత్ । నహికరణవ్యాపారఏవసన్కరణేభ్యఃపృథగుపదిశ్యేత। తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయు'రిత్యేవమాదయోపి వాయోః కరణేభ్యశ్చప్రాణస్యపృథగుపదేశా అనుసర్తవ్యాః । నచసమస్తానాంకరణానామేకావృత్తిస్సంభవతి ప్రత్యేకమేకైకవృత్తిత్వాత్, సముదాయస్యచాకారకత్వాత్ । ననుపంజరచాలనన్యాయేనైతద్భవిష్యతి యథైకపంజరవర్తినఏకాదశపక్షిణఃప్రత్యేకంప్రతినియతవ్యాపారాస్సంతస్సంభూయైకంపంజరంచాలయంతి ఏవమేకశరీరవర్తినఏకాదశప్రాణాః ప్రత్యేకంనియతవృత్తయస్సంత స్సంభూయైకాంప్రాణాఖ్యాంవృత్తింప్రతిలప్స్యంతఇతి । నేత్యుచ్యతే।యుక్తం తత్రప్రత్యేకవర్తిభిరవాంతరవ్యాపారైఃపంజరచాలనానుకూలైరుపేతాఃపక్షిణస్సంభూయైకంపంజరంచాలయేయురితి తథాదృష్టత్వాత్ । ఇహతుశ్రవణాద్యవాంతరవ్యాపారోపేతాఃప్రాణానసంభూయప్రాణ్యురితియుక్తం, ప్రమాణాభావాదత్యంతవిజాతీయత్వాచ్చశ్రవణాదిభ్యఃప్రాణనస్య । తథాప్రాణస్యశ్రేష్ఠతాద్యుద్ఘోషణం గుణభావోపగమశ్చతంప్రతివాగాదీనాంనకరణవృత్తిమాత్రేప్రాణేఽవకల్పతే, తస్మాదన్యోవాయుక్రియాభ్యాంప్రాణః । కథంతర్హీయంశ్రుతిః 'యఃప్రాణస్సవాయు'రితి, ఉచ్యతే।వాయురేవాయమధ్యాత్మమాపన్నఃపంచవ్యూహోవిశేషాత్మనావతిష్ఠమానః ప్రాణోనామభణ్యతేనతత్త్వాంతరంనాపివాయుమాత్రం, అతశ్చోభేఅపిభేదాభేదశ్రుతీనవిరుధ్యేతే।స్యాదేతత్, ప్రాణోపితర్హిజీవవదస్మిన్శరీరేస్వాతంత్ర్యంప్రాప్నోతి, శ్రేష్ఠత్వాద్గుణభావోపగమాచ్చతంప్రతివాగాదీనామింద్రియాణాం । తథాహి అనేకవిధావిభూతిః ప్రాణస్యశ్రావ్యతే । 'సుప్తేషువాగాదిషుప్రాణఏవైకోజాగర్తిప్రాణఏవైకోమృత్యునానాప్తఃప్రాణస్సంవర్గోవాగాదీన్సంవృఙ్క్తేప్రాణఇతరాన్ప్రాణాన్రక్షతిమాతేవపుత్రా'నితి। తస్మాత్ప్రాణస్యాపిజీవవత్స్వాతంత్ర్యప్రసంగః, తంపరిహరతి ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౧౦ ॥ చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః ॥ ❋

తుశబ్దఃప్రాణస్యస్వాతంత్ర్యంవ్యావర్తయతి । యథాచక్షురాదీనిరాజప్రకృతివజ్జీవస్యకర్తృత్వంభోక్తృత్వంచప్రత్యుపకరణానినస్వతంత్రాణి తథా ముఖ్యోపిప్రాణో రాజమంత్రివజ్జీవస్య సర్వార్థత్వేనోపకరణభూతోనస్వతంత్రః । కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైశ్చక్షురాదిభిస్సహైవప్రాణశ్శిష్య

వృత్తిః ప్రాణఇత్యర్థః । కించప్రాణస్యవృత్తిత్వేవాగాదీనామేవప్రాధాన్యంవాచ్యంనైతదస్తీత్యాహ ॥ తథాప్రాణస్యేతి ॥ యథామృద్ఘటోనవస్త్వంతరంనాపిమృణ్మాత్రం తద్వికారత్వాత్తథావాయోర్వికారఃప్రాణ ఇత్యభేదశ్రుతేరర్థమాహ । ఉచ్యతఇతి ॥ దేహంప్రాప్తఃపంచావస్థోవికారాత్మనాస్థితోవాయురేవప్రాణఇత్యర్థః । ప్రాణస్యకరణవృత్తిత్వాభావేజీవవద్భోక్తృత్వంస్యాదితిశంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ... ... ❋

౧౦ ॥ ప్రాణోనభోక్తాభోగోపకరణత్వాచ్చక్షురాదివదితి సూత్రార్థమాహ ॥ తుశబ్దఇత్యాదినా ॥ యథాబృహద్రథంతరయోస్సర్వత్రసహప్రయుజ్యమానత్వేన సామత్వేనవా సామ్యాత్సహపాఠ స్తథాకరణైస్సహోపకరణ

త్వేన సామ్యాత్ప్రాణస్య పాత ఇతి న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః । కించ ప్రాణో న భోక్తా సావయవత్వాజ్జడత్వాద్భౌతికత్వాచ్చ దేహవత్ । నను యద్భోగోపకరణం తత్సవిషయం దృష్టం యథా చక్షురాదికం, ప్రాణస్య తు నిర్విషయత్వాదసాధారణకార్యాభావాచ్చ నోపకరణత్వమితి శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ... ...⁂

౧౧ ॥ ఉక్తవ్యాప్తేశ్శరీరే వ్యభిచారాద్దేహేంద్రియధారణోత్క్రాంత్యాద్యసాధారణకార్యసత్త్వాచ్చ నిర్విషయస్యాపి ప్రాణస్య శరీరవద్భోగోపకరణత్వమక్షతం న తు చక్షురాదివజ్జ్ఞానకర్మకరణత్వమస్తి యేన సవిషయత్వం స్యాది

తే, ప్రాణసంవాదాదిషు సమానధర్మాణాం చ సహ శాసనం యుక్తం బృహద్రథంతరాదివత్ । ఆదిశబ్దేన సంహతత్వాచేతనత్వాదీన్ ప్రాణస్యాస్వాతంత్ర్యనిరాకరణహేతూన్దర్శయతి । స్యాదేతత్ యది చక్షురాదివత్ప్రాణస్య జీవం ప్రతి కరణభావోఽభ్యుపగమ్యేత విషయాంతరం రూపాదివత్ప్రసజ్యేత రూపాలోచనాద్యాభిర్వృత్తిభిర్యథా చక్షురాదీనాం స్వం జీవం ప్రతి కరణభావో భవతి । అపి చైకాదశైవ కార్యజాతాని రూపాలోచనాదీని పరిగణితాని యదర్థమేకాదశ ప్రాణాస్సంగృహీతాః న తు ద్వాదశమపరం కార్యజాతమవగమ్యతే యదర్థమయం ద్వాదశః ప్రాణః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి । అత ఉత్తరం పఠతి ॥ ⁂

సూ. ॥ ౧౧ ॥ అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి ॥

న తావద్విషయాంతరప్రసంగో దోషః, అకరణత్వాత్ప్రాణస్య । న హి చక్షురాదివత్ప్రాణస్య విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వమభ్యుపగమ్యతే । న చాస్యైతావతా కార్యాభావ ఏవ । కస్మాత్, తథా హి శ్రుతిః ప్రాణాంతరేష్వసంభావ్యమానం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయతి । ప్రాణసంవాదాదిషు 'అథ హ ప్రాణా అహం శ్రేయసే వ్యూదిరే' ఇత్యుపక్రమ్య 'యస్మిన్వ ఉత్క్రాంత ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యేత స వశ్శ్రేష్ఠ' ఇతి చోపన్యస్య ప్రత్యేకం వాగాద్యుత్క్రమణేన తద్వృత్తిమాత్రహీనం యథాపూర్వం జీవనం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయిత్వా ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాం వాగాదిశైథిల్యాపత్తిం శరీరపాతప్రసంగం చ దర్శయంతీ శ్రుతిః ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియస్థితిం దర్శయతి 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామీ'తి చ । ఏతమేవార్థం శ్రుతిరాహ 'ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయ'మితి చ సుప్తేషు చక్షురాదిషు ప్రాణనిమిత్తాం శరీరరక్షాం దర్శయతి । 'యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణ ఉత్క్రామతి తదేవ తచ్ఛుష్యతి తేన యదశ్నాతి యత్పిబతి తేనేతరాన్ప్రాణానవతీ'తి చ ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియపుష్టిం దర్శయతి । 'కస్మిన్న్వహముత్క్రాంత ఉత్క్రాంతో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి స ప్రాణమసృజతే'తి ప్రాణనిమిత్తావేవ జీవస్యోత్క్రాంతిప్రతిష్ఠే దర్శయతి ॥ ... ...⁂

సూ ॥ ౧౨ ॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ॥

ఇతశ్చాస్తి ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం యత్కారణం పంచవృత్తిరయం వ్యపదిశ్యతే శ్రుతిషు 'ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన' ఇతి । వృత్తిభేదశ్చాయం కార్యభేదాపేక్షః । 'ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తిరుచ్ఛ్వాసాదికర్మా, అపానోఽవాగ్వృత్తిర్నిశ్వాసాదికర్మా, వ్యానస్తయోస్సంధౌ వర్తమానో వీర్యవ

తి పరిహరతి ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ అహం శ్రేయసే స్వస్య శ్రేష్ఠతానిమిత్తం, వ్యూదిరే వివాదం చక్రిరే । తద్వృత్తిమాత్రహీనమితి మూకాదిభావేన స్థితమిత్యర్థః । అవరం నీచం, కులాయం దేహాఖ్యం గృహం, ప్రాణేన రక్షన్ జీవస్స్వపితీత్యర్థః । తదేవ తదాసీ మేవ, తేన ప్రాణేన యదశ్నాతి జీవస్తేన ప్రాణకృతాశనేనేతి యావత్ । ఏవం శ్రుతేః ప్రాణస్యాసాధారణం కార్యమస్తీత్యుక్తం ॥ ... ... ⁂

౧౨ ॥ తత్రైవ హేత్వంతరార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా ॥ వృత్తిరవస్థా । అగ్నిమథనాదికం వీర్యవ

త్క్రమః। కామాదివృత్తివజ్ఞానేపి పంచత్వనియమో నాస్తీత్యరుచింస్వయమేవోద్భావ్యపక్షాంతరంగృహ్ణాతి॥ నన్వితాప్రి త్యాదినా॥ప్రమాణంప్రమితిః। విపర్యయోభ్రమః।శశవిషాణాదిజ్ఞానంవికల్పః। తామసీవృత్తిర్నిద్రా। స్మృతిఃప్రసిద్ధా।భ్రమనిద్రయోరవిద్యావృత్తిత్వాన్నమనోవృత్తిత్వమిత్యరుచ్యాస్వమతమాహ ॥బహ్వీతి॥ సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥జీవేతి॥ త్రదేవంప్రాణవాయోర్భేదాభేదశ్రుత్యోరవిరోధఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ...

౧౩॥ ఏవంముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తింస్వరూపంచోక్త్వాపరిమాణసందేహేణుత్వముపదిశతి॥ అణుశ్చేతి॥అధికా శంకామాహ ॥ ననువిభుత్వమపీతి ॥ప్లుషిర్మశకాదపిసూక్ష్మోజంతుఃప్రుష్టికేత్యుచ్యతే । నాగోహస్తీ । ప్రాణఉత్క్రామ తీతిశ్రుత్యాల్పత్వంప్రాణస్యభాతి, సమోఽనేనసర్వేణేతిశ్రుత్యావిభుత్వమితి విరోధే ఆధ్యాత్మికప్రాణస్యాల్పత్వమా

త్క్రమహేతుః, ఉదానఊర్ధ్వవృత్తిరుత్క్రాంత్యాదిహేతుః, సమానస్సమంసర్వేష్వంగేషుయోఽన్నరసాన్నయతీతి । ఏవంపంచవృత్తిః ప్రాణఃమనోవత్ యథామనసఃపంచవృత్తయఏవంప్రాణస్యాపీత్యర్థః । శ్రోత్రాదినిమిత్తాశ్శబ్దాదివిషయామనసఃపంచవృత్తయఃప్రసిద్ధాః । నతుకామస్సంకల్పఇత్యాద్యాఃపరిపఠితాఃపరిగృహ్యేరన్, పంచసంఖ్యాతిరేకాత్ । నన్వితాప్రిశోత్రాదినిరపేక్షా భూతభవిష్యదాదివిషయాఽపరామనసోవృత్తిరస్తీతిసమానఃపంచసంఖ్యాతిరేకః। ఏవంతర్హి పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతంభవతీతిన్యాయాదిహాపియోగశాస్త్రప్రసిద్ధామనసఃపంచవృత్తయః పరిగృహ్యంతే ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయోనామ।బహువృత్తిత్వమాత్రేణవా పునఃప్రాణస్యనిదర్శనమితిద్రష్టవ్యం।జీవోపకరణత్వమపిప్రాణస్యపంచవృత్తిత్వాన్మనోవదితియోజయితవ్యమ్॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥... ... ...

సూ॥౧౩॥అణుశ్చ॥

అణుశ్చాయంముఖ్యః ప్రాణఃప్రత్యేతవ్యః ఇతరఃప్రాణవత్ । అణుత్వంచేహాపిసౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదాన పరమాణుతుల్యత్వం,పంచభిర్వృత్తిభిఃకృత్స్నశరీరవ్యాపిత్వాత్ । సూక్ష్మఃప్రాణఉత్క్రాంతౌపార్శ్వస్థేనానుపలభ్యమానత్వాత్,పరిచ్ఛిన్నశ్చోత్క్రాంతిగత్యాగతిభ్య। ననువిభుత్వమపి ప్రాణస్యసమామ్నాయతే ‘ సమఃప్లుషిణాసమోమశకేనసమోనాగేనసమఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోఽనేనసర్వేణ’ త్యేవమాదిషుప్రదేశేషు।తదుచ్యతే,ఆధిదైవికేనసమష్టివ్యష్టిరూపేణహైరణ్యగర్భేణప్రాణాత్మనా ఏతద్విభుత్వమామ్నాయతేనాధ్యాత్మికేన । అపిచసమఃప్లుషిణేత్యాదినాసామ్యవచనేన ప్రతిప్రాణివర్తినఃప్రాణస్యపరిచ్ఛేదఏవప్రదర్శ్యతే తస్మాదదోషః॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥... ... ...

సూ॥౧౪॥జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతుతదామననాత్॥

తేపునఃప్రకృతాఃప్రాణాః కింస్వమహిమ్నైవస్వస్మైస్వస్మైకార్యాయప్రభవంతిఃఅహోస్విద్దేవతాధిష్ఠితాఃప్రభవంతీతివిచార్యతే । తత్రప్రాప్తంతావద్యథాస్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవప్రాణాఃప్రవర్తేరన్నితి । అపిచదేవతాధిష్ఠితానాంప్రాణానాంప్రవృత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాం తాసామేవాధిష్ఠాత్రీణాందేవతానాంభోక్తృత్వప్రసంగాచ్ఛరీరస్యభోక్తృత్వం ప్రలీయేత,అతస్స్వ

ధిదైవికస్యవిభుత్వమితివిషయభేదాచ్ఛ్రుత్యోరవిరోధఇతిసమాధత్తే ॥ తదుచ్యతఇతి ॥ కించోపక్రమేప్రాణస్యప్లుష్యాదిసమత్వేనాల్పత్వోక్తేస్సను ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరితివిరాడ్దేహసామ్యం। సమోనేనేతి సూత్రాత్మత్వమితి విషయవ్యవస్థాసుస్థిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అణవశ్చేత్యత్రసర్వేఽనంతాఇతీంద్రియానంత్యముపాసనార్థమితిసమాహితం, అత్రతుప్రాణవిభుత్వమాధిదైవికమితి సమాధానాంతరోక్తేరపౌనరుక్త్యం। అన్యేతుప్రసంగాత్తత్రసాంఖ్యాక్షేపోనిరస్తః అత్రతుశ్రుతివిరోధోనిరస్తఇత్యపౌనరుక్త్యమాహుః । పూర్వంప్రాణస్యాధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగేనాప్యణుత్వవిభుత్వవ్యవస్థోక్తా॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్॥... ... ...

౧౪॥ తత్ప్రసిద్ధేనాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికాధీనత్వమాహ ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాదితి ॥ 'వాచా హి నామాన్యభివదతి చక్షుషా రూపాణి పశ్యతి' ఇతి శ్రుత్యా అన్వయవ్యతిరేకవత్త్వాద్వాగాదీనాం నిరపేక్షసాధనత్వోక్తివిరోధాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాదిశ్రుతిస్తేషామచేతవాగాద్యుపాదానపరా న తు తేషామధిష్ఠాతృదేవతాపరా । న చ స్వకార్యే శక్తానామపి వాగాదీనామచేతనత్వాదధిష్ఠాత్రపేక్షా న విరుధ్యత ఇతి వాచ్యం, జీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాత్ । కించ దేవతానామధిష్ఠాతృత్వే జీవవద్భోక్తృత్వమస్మిన్దేహే స్యాత్, తథా చైకత్రానేకభోక్తౄణాం విరోధాద్దుర్బలస్య జీవస్య భోక్తృత్వం న స్యాదితి పూర్వపక్షార్థః। సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా॥ 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా' 'ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వే'తి చ తద్భావోఽత్రాగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠేయత్వరూప ఏవ సంబంధో న తదుపాదానకత్వరూపః దూరస్థాదిత్యమండలాదేర్ముఖస్థచక్షురాద్యుపాదానత్వాసంభవాదిత్యాహ ॥ అగ్నేశ్చాయమితి ॥ వాయుః ప్రాణాధిష్ఠా

మహిమ్నైవైషాం ప్రవృత్తిరితి, ఏవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే । జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం త్వితి । తుశబ్దేన పూర్వపక్షో వ్యావర్త్యతే । జ్యోతిరాదిభిరగ్న్యాద్యభిమానినీభిర్దేవతాభిరధిష్ఠితం వాగాదికరణజాతం స్వకార్యేషు ప్రవర్తత ఇతి ప్రతిజానీతే । హేతుం చ వ్యాచష్టే । తదామననాదితి । తథా హ్యామనంతి 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ'దిత్యాది । అగ్నేశ్చాయం వాగ్భావో ముఖప్రవేశశ్చ దేవతాత్మనాధిష్ఠాతృత్వమంగీకృత్యోచ్యతే । న హి దేవతాసంబంధం ప్రత్యాఖ్యాయాగ్నేర్వాచి ముఖే వా కశ్చిద్విశేషసంబంధో దృశ్యతే । తథా 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ'దిత్యేవమాద్యపి యోజయితవ్యం । తథాన్యత్రాపి 'వాగేవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః సోఽగ్నినా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చే'త్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిజ్యోతిష్ట్వవచనేనైతమేవార్థం ద్రఢయతి । 'స వై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్ సా యదా మృత్యుమత్యముచ్యత సోఽగ్నిరభవ'దితి చైవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిభావాపత్తివచనేనైతమేవార్థం ద్యోతయతి । సర్వత్ర చాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన వాగాద్యగ్న్యాద్యనుక్రమణమనయైవ ప్రత్యాసత్త్యా భవతి । స్మృతావపి "వాగధ్యాత్మమితి ప్రాహుర్బ్రాహ్మణాస్తత్త్వదర్శినః । వక్తవ్యమధిభూతం తు వహ్నిస్తత్రాధిదైవత"మిత్యాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం సప్రపంచం ప్రదర్శితం । యదుక్తం స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి, తదయుక్తం । శక్తానామపి శకటాదీనామనడుహాద్యధిష్ఠితానాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్ । ఉభయథోపపత్తౌ చాగమాద్దేవతాధిష్ఠితత్వమేవ నిశ్చీయతే॥... ... ... ✻

యదప్యుక్తం దేవతానామేవాధిష్ఠాత్రీణాం భోక్తృత్వప్రసంగో న శారీరస్య జీవస్యేతి తత్పరిహ్రియతే ॥

సూ॥౧౫॥ ప్రాణవతా శబ్దాత్॥

సతీష్వపి ప్రాణానామధిష్ఠాత్రీషు దేవతాసు ప్రాణవతా కార్యకరణసంఘాతస్వామినా శారీరేణైవైషాం ప్రాణానాం సంబంధః శ్రుతేరవగమ్యతే । తథా హి శ్రుతిః 'అథ యత్రైతదాకాశమనుప్రవిషణ్ణం

తా భూత్వా నాసాపుటే ప్రావిశదితి వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ భాతి విద్యతే, తపతి స్వకార్యం కరోతీత్యర్థః । ఏతస్మిన్నధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వరూపార్థే లింగాంతరమాహ ॥ స వై వాచమితి ॥ స ప్రాణో వాచం ప్రథమాముద్గీథకర్మణి ప్రధానామనృతాదిపాప్మరూపం మృత్యుమతీత్యావహత్ మృత్యునా ముక్తాం కృతవానగ్నిదేవతాత్మత్వం ప్రాపితవానిత్యర్థః। కించ 'మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్య'మిత్యాదిశ్రుతిరప్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వసంబంధం ద్యోతయతీత్యాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ నను శకటాదీనాం బలీవర్దాదిప్రేరితానాం ప్రవృత్తిర్దృష్టా, క్షీరాదీనాం త్వనధిష్ఠితానామపి దధ్యాదిప్రవృత్తిర్దృశ్యతే, తథా చోభయథా సంభవే కథం నిశ్చయస్తత్రాహ ॥ ఉభయథోపపత్తౌ చేతి॥ .... ✻

౧౫ ॥ ఉక్తదోషాంతరనిరాసాయ సూత్రమవతారయతి ॥ యదపీతి॥ శారీరేణైవేతి ॥ భోక్త్రేతి శేషః । సంబంధో

భోక్తృభోగ్యభావః । అథదేహే ప్రాణప్రవేశానంతరం యత్రగోళకే ఏతచ్ఛిద్రమనుప్రవిష్టంచక్షురింద్రియం తత్రచక్షుష్యభిమానీసఆత్మా చాక్షుష స్తస్యరూపదర్శనాయచక్షుః । యద్యప్యాత్మా కరణాన్యపేక్షతే తథాపి జ్ఞేయజ్ఞానతదాశ్రయాహంకారాద్యో వేదసఆత్మాచిద్రూపఏవ, కరణానితుగంధాదివృత్త్యాఽపేక్ష్యంతే నచైతన్యాయేతిశ్రుత్యర్థః। కించ యోఽహంరూపమద్రాక్షంసఏవాహంశృణోమీతి ప్రతిసంధానాదేకశ్శరీరఏవ భోక్తా నబహవో దేవాఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ ... ... ✻

౧౬ ॥ కదాచిద్దేవానామన్నభోక్తృత్వం కదాచిజ్జీవస్యేత్యనియమోఽస్త్విత్యాశంక్యస్వకర్మార్జితే దేహేజీవస్యభోక్తృత్వనియమాన్నైవమిత్యాహసూత్రకారః ॥ తస్యచేతి । ఉత్క్రమణాదిషుజీవస్యప్రాణావ్యభిచారాత్తస్యైవప్రాణస్వామిత్వం, దేవతానాంతుపరస్వామికరథిసారథవదధిష్ఠాతృత్వమాత్రమితివ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ శారీరేణైవ

చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షు రథయో వేదేదం జిఘ్రాణీతి సఆత్మా గంధాయ ఘ్రాణ'మిత్యేవంజాతీయకా శారీరేణైవ ప్రాణానాంసంబంధం శ్రావయతి । అపిచానేకత్వాత్ప్రతికరణమధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాంనభోక్తృత్వమస్మిన్ఛరీరేఽవకల్పతే । ఏకోహ్యయమస్మిన్ఛరీరే శారీరో భోక్తా ప్రతిసంధానాదిసంభవాదవగమ్యతే ॥ ... ... ✻

⊸✻ సూ. ॥ ౧౬ ॥ తస్యచనిత్యత్వాత్ ॥ ✻⊸

తస్యచశరీరస్యాస్మిన్ఛరీరేభోక్తృత్వేన నిత్యత్వంపుణ్యపాపోపలేపసంభవాత్సుఖదుఃఖోపభోగసంభవాచ్చన దేవతానాం। తాహిపరస్మిన్నైశ్వర్యేపదేఽవతిష్ఠమానానహీనేఽస్మింఛరీరే భోక్తృత్వంప్రతిలబ్ధుమర్హంతి । శ్రుతిశ్చభవతి 'పుణ్యమేవాముంగచ్ఛతినహవై దేవాన్పాపంగచ్ఛతీ'తిశారీరేణైవచనిత్యః ప్రాణానాంసంబంధః । ఉత్క్రాంత్యాదిషుతదనువృత్తిదర్శనాత్ । 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోనూత్క్రామతిప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వేప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్సతీష్వపికరణానాంనియంత్రీషు దేవతాసునశారీరస్యభోక్తృత్వమపగచ్ఛతి, కరణపక్షస్యైవహి దేవతాన భోక్తృపక్షస్యేతి ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... ... ✻

⊸✻ సూ. ॥ ౧౭ ॥ తఇంద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్ ॥ ✻⊸

ముఖ్యశ్చైక ఇతరేచైకాదశ ప్రాణా అనూక్రాంతాః, తత్రేదమపరంసందిహ్యతే ? కింముఖ్యస్యైవప్రాణస్యవృత్తిభేదా ఇతరేప్రాణాః ? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరాణీతి । కింతావత్ప్రాప్తం ముఖ్యస్యైవేతరేవృత్తిభేదా ఇతి । కుతః, శ్రుతేః । తథాహి శ్రుతిర్ముఖ్యమితరాంశ్చప్రాణాన్సన్నిధాప్యముఖ్యాత్మతామితరేషాంఖ్యాపయతి 'హంతాస్యైవసర్వేరూపమసామేతితఏతస్యైవసర్వేరూపమభవ'న్నితి । ప్రాణైకశబ్దత్వాచ్చైకత్వాధ్యవసాయః, ఇతరథాహ్యన్యాయ్యమనేకార్థత్వంప్రాణశబ్దస్య ప్రసజ్యే

వచనిత్యఇతి॥ యథాప్రదీపాదిః కరణోపకారకతయాకరణపక్షస్యాంతర్గతస్తథా దేవాః కరణోపకారిణఏవనభోక్తారఇత్యర్థః । జీవస్యాదృష్టద్వారా కరణాధిష్ఠాతృత్వాద్రథస్వామివద్భోక్తృత్వం, దేవానాంతుకరణత్వరూపోపకారాభిజ్ఞతయాసారథివదధిష్ఠాతృత్వమితినజీవేనాన్యథాసిద్ధిః। దేవానామధిష్ఠాతృత్వేనాస్మిన్దేహే భోక్తృత్వానుమానంతు 'నహవై దేవాన్పాపంగచ్ఛతీ'త్యుక్తశ్రుతిబాధితం, తస్మాత్ 'చక్షుషాహి రూపాణి పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతేః సాధనత్వమాత్రబోధిత్వాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాద్యధిష్ఠాతృదేవతాపేక్షాబోధకశ్రుతిభిరవిరోధ ఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... ✻

౧౭ ॥ సత్స్వింద్రియేషుతదధిష్ఠాతృదేవతాచింతా తాన్యేవప్రాణవృత్తివ్యతిరేకేణనసంతీత్యాక్షేపం ప్రత్యాహ ॥ ✻తఇంద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాదితి✻॥ ప్రాణాదింద్రియాణాంభేదాభేదశ్రుతిభ్యాంసంశయం వదన్పూర్వపక్షయతి ॥ ముఖ్యశ్చేత్యాదినా ॥ హంతేదానీమస్యైవముఖ్యప్రాణస్యసర్వేవయం స్వరూపంభవామఇతి సంకల్ప్యతే

వాగాదయస్తథా భవన్త్వితి భేదశ్రుత్యర్థః । తే ప్రాణాః దభిన్నాః ప్రాణపదవాచ్యత్వాత్ప్రాణవదిత్యాహ ॥ ప్రాణేతి ॥ తే ప్రాణాః శ్రేష్ఠాదన్యత్రాన్య ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థత్వేన పదత్రయం వ్యాచష్టే ॥ తత్త్వాంతరాణ్యేవేతి ॥ తద్వ్యపదేశాదిత్యత్ర తచ్ఛబ్దః ప్రతిజ్ఞాతాన్యత్వం పరామృశతి । ప్రాణ ఇంద్రియాణీత్యపర్యాయశబ్దాభ్యామన్యత్వోక్తేరితి హేతూపపాదనార్థత్వేన పునస్తాని సూత్రపదాని యోజయతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ సూత్రస్య విశ్వతోముఖత్వాదుభయార్థత్వమలంకార ఏష న దూషణం, ఏతేన ప్రతిజ్ఞాధ్యాహారస్తచ్ఛబ్దస్యాప్రకృతభేదపరామర్శిత్వం చేతి దోషద్వయమపాస్తం । శబ్దభేదాద్వస్తుభేదసాధనేఽతిప్రసంగం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రాణవన్మనసోఽపీంద్రియేభ్యో భేదస్స్యాదిత్యర్థః । అపర్యాయసంజ్ఞాభేదాత్స్వతంత్రస్సంజ్ఞివస్తుభేద ఇత్యుత్సర్గః । స చ 'మనష్షష్ఠానీంద్రియాణీ'త్యాదిస్మృతిబాధాన్మనస్యపోద్యతే, ప్రాణే తు బాధకాభావాదుత్సర్గసిద్ధిరితి సమాధత్తే ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ మన ఇంద్రియాణి చేతి భేదోక్తిర్గోబలీవర్దన్యాయేన నేయా । సిద్ధాంతే మనసః ప్రథమోపాదానసత్త్వాదాత్మవదనింద్రియత్వమిష్టం తతో నోత్సర్గబాధ ఇతి కేచిత్ । కించ 'ఏత

త ఏకత్ర వా ముఖ్యత్వమితరత్ర వా లాక్షణికత్వమాపద్యేత । తస్మాద్యథైకస్యైవ ప్రాణస్య ప్రాణాద్యాః పంచ వృత్తయః ఏవం వాగాద్యా అప్యేకాదశేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తత్త్వాంతరాణ్యేవ ప్రాణాద్వాగాదీనీతి । కుతః, వ్యపదేశభేదాత్ । కోఽయం వ్యపదేశభేదః, తే ప్రకృతాః ప్రాణాః శ్రేష్ఠం వర్జయిత్వాఽవశిష్టా ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే । శ్రుతావేవం వ్యపదేశభేదదర్శనాత్ । 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'త్యేవంజాతీయకేషు శ్రుతిప్రదేశేషు పృథక్ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే పృథక్చేంద్రియాణి । నను మనసోఽప్యేవం సతి వర్జనమింద్రియత్వేన ప్రాణవత్స్యాత్ 'మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి పృథగ్వ్యపదేశభేదదర్శనాత్ । సత్యమేతత్, స్మృతౌ త్వేకాదశేంద్రియాణీతి మనోఽపీంద్రియత్వేన శ్రోత్రాదివత్సంగృహ్యతే, ప్రాణస్య త్వింద్రియత్వం న శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధమస్తి । వ్యపదేశభేదశ్చాయం తత్త్వభేదపక్ష ఉపపద్యతే । తత్త్వైకత్వే తు స ఏవైకస్సన్ప్రాణ ఇంద్రియవ్యపదేశం లభతే న లభతే చేతి విప్రతిషిద్ధం, తస్మాత్తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే ॥ కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ ... ... ※

సూ॥ ౧౮॥ భేదశ్రుతేః ॥

భేదేన చ వాగాదిభ్యః ప్రాణస్సర్వత్ర శ్రూయతే । 'తే హ వాచమూచు'రిత్యుపక్రమ్య వాగాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తానుపన్యస్యోపసంహృత్య వాగాదిప్రకరణం 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు'రిత్యసురవిధ్వంసినో ముఖ్యస్య ప్రాణస్య పృథగుపక్రమాత్, తథా 'మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్మనేఽకురుతే'త్యేవమాద్యా అపి భేదశ్రుతయ ఉదాహర్తవ్యాః । తస్మాదపి తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ ※※※※※

కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ ... ... ※

స్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి పృథక్సృష్టివ్యపదేశాత్స్వతంత్రవస్తుభేద ఇత్యాహ ॥ వ్యపదేశభేదశ్చాయమితి॥ ఏకస్మిన్వాక్యే ప్రాణ ఇంద్రియశబ్దమైక్యాల్లభతే పునరుక్తిభయాన్న లభతే చేతి వ్యాఘాత ఇత్యర్థః॥ ※

౧౮ ॥ ఏవం భేదేనాపర్యాయసంజ్ఞాభ్యాముక్తేః పృథక్సృష్టేశ్చేతి తద్వ్యపదేశాదితి హేతుర్వ్యాఖ్యాతః । భేదశ్రుతేరితి సూత్రే ప్రకరణభేదో హేతురుక్త ఇతి న పౌనరుక్త్యం । తే దేవాశ్శాస్త్రీయేంద్రియమనోవృత్తిరూపా అసురాణాం పాపవృత్తిరూపాణాం జయార్థముద్గీథకర్మణి ప్రథమం వ్యాపృతాం వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయాసురనాశార్థమితి తథాస్త్విత్యంగీకృత్యోద్గాయంతీం వాచమనృతాదిదోషేణ విధ్వంసితవంతోఽసురా ఇత్యేవం క్రమేణ సర్వేష్వింద్రియేషు పాపగ్రస్తేషు పశ్చాదథేతి ప్రకరణం విచ్ఛిద్య ప్రసిద్ధమాస్యే భవమాసన్యం ముఖ్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తేన ప్రాణేనోద్గాత్రా నిర్విషయతయా సంగదోషశూన్యేనాసురా నష్టా ఇత్యసురాణాం విధ్వంసినో ముఖ్యప్రాణస్యోక్తేర్భేదసిద్ధిరిత్యాహ ॥ తే హేతి ॥ తానీతి ॥ త్రీణ్యన్నాన్యాత్మనే స్వార్థం ప్రజాపతిః కృతవానిత్యర్థః॥ ※

౧౯॥విరుద్ధధర్మవత్త్వాచ్చ భేదఇత్యాహ ॥ వైలక్షణ్యాచ్చేతి ॥ వాగ్ధధ్రే(వ్రతంధృతవతీత్యర్థః। బహుభిర్భేదలిం గైర్విరోధాద్వాగాదీనాం ప్రాణరూపభవనం ప్రాణాధీనస్థితికత్వరూపంవ్యాఖ్యేయం। ఏతదేవప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లక్షణాబీజంశ్రుతం తస్మాదేతఏతేనాఖ్యాయంతఇతిపరామృష్టమితిన భేదాభేదశ్రుత్యోర్విరోధఇతిసిద్ధమ్ ॥ ....

ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥... ... ...

౨౦ ॥ ఉత్పత్తిరుత్పాదనేతిచ కార్యకర్త్రోర్వ్యవహారౌ ప్రసిద్ధౌ, తత్రజగదుత్పత్తిశ్రుతివిరోధోఽతీతేనపాదద్వయేననిరస్తః, సంప్రత్యుపాదానశ్రుతివిరోధోనిరస్యతే. తత్రాపిసూక్ష్మభూతోత్పాదనంపారమేశ్వరమేవేతిశ్రుతిష్వవిప్రతిపన్నం, స్థూలభూతోత్పాదనేత్వస్తిశ్రుతివిప్రతిపత్తిస్తన్నిరాసార్థమాహ ॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వ

॥సూ॥౧౯॥వైలక్షణ్యాచ్చ॥

వైలక్షణ్యంచభవతిముఖ్యప్రాణస్యేతరేషాంచ సుప్తేషువాగాదిషు ముఖ్యఏకోజాగర్తిసఏవచైకోమృత్యునాఽనాప్తః । ఆప్తాస్త్వితరేతస్యైవప్రాణస్యావస్థిత్యుత్క్రాంతిభ్యాం దేహధారణపాతనహేతుత్వంనేంద్రియాణాం విషయాలోచనహేతుత్వంచేంద్రియాణాం నప్రాణస్యేత్యేవంజాతీయకో భూయాన్లక్షణభేదః ప్రాణేంద్రియాణాం । తస్మాదప్యేషాంతత్త్వాంతరభావసిద్ధిః । యదుక్తం ' తత్రతస్యైవసర్వేరూపమభవన్నితి శ్రుతేఃప్రాణ ఏవేంద్రియాణీతి, తదయుక్తం । తత్రాపిపౌర్వాపర్యాలోచనాద్భేదప్రతీతేః । తథాహి ' వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్రే'ఇతివాగాదీనింద్రియాణ్యనుక్రమ్య ' తానిమృత్యుశ్శ్రమోభూత్వోపయేమేతస్మాచ్ఛ్రామ్యత్యేవవాగి'తిచశ్రమరూపేణ మృత్యునాగ్రస్తత్వం వాగాదీనామభిధాయ 'అథేమమేవనాప్నోద్యోఽయంమధ్యమఃప్రాణ'ఇతిపృథక్ప్రాణంమృత్యునానభిభూతమనుక్రామతి। 'అయంవైనశ్శ్రేష్ఠ'ఇతిచశ్రేష్ఠతామస్యావధారయతి। తస్మాత్తదవిరోధేనవాగాదిషుపరిస్పందలాభస్యప్రాణాయత్తత్వంతద్రూపభవనంవాగాదీనామితిమంతవ్యంనతుతాదాత్మ్యం। అతఏవప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషులాక్షణికత్వసిద్ధిః । తథాచశ్రుతిః ' తత్రతస్యైవసర్వేరూపమభవన్తస్మాదేతఏతేనాఖ్యాయంతేప్రాణా'ఇతిముఖ్యప్రాణవిషయస్యైవప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషులాక్షణికీంవృత్తిందర్శయతి! తస్మాత్తత్త్వాంతరాణిప్రాణాద్వాగాదీంద్రియాణీతి॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ...

॥సూ॥౨౦॥సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్॥

సత్ప్రక్రియాయాం తేజోఽబన్నానాంసృష్టిమభిధాయోపదిశ్యతే । ' సేయందేవతైక్షతహంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతాఅనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'తి । 'తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకాంకరవాణీ'తి । తత్రసంశయః ?కింజీవకర్తృకమిదంనామరూపవ్యాకరణం ?ఆహోస్విత్పర

తఉపదేశాదితి ॥ నామరూపభేదాత్కారణభిన్నః ప్రాణఇత్యుక్తం,తత్ప్రసంగేనస్థూలనామరూపక్లృప్తిఃకింకర్తృకేతి చింత్యతఇత్యవాంతరసంగతిః।ప్రక్రియాప్రకరణం । ఈక్షణమేవాహ ॥ హంతేత్యాదినా ॥ హంతఇదానీందేవతాస్సూత్మ్మాఅనుప్రవిశ్యేతిసంబంధః । తాసాంతిసృణాందేవతానామేకైకాందేవతాంతేజోఽబన్నాత్మనాత్ర్యాత్మికాంకరిష్యామీతిశ్రుతిఃపంచీకరణోపలక్షణార్థా । ఛాందోగ్యేప్యాకాశవాయ్వోరుపసంహారస్యోక్తత్వాత్ । ఏవంస్థూలీకృతేషుభూతేషుప్రాణినాం వ్యవహారస్సేత్స్యతీతిపరదేవతాయాస్తాత్పర్యం । జీవేనేతి పదస్యవ్యాకరవాణీత్యనేన సంబంధసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షేజీవస్యైవభౌతికస్రష్టృత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వస్రష్టృత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలం । జీవేనేత్యస్యవ్యాకరవాణీతిప్రధానక్రియాపదేన సంబంధఇతి పూర్వపక్షమాహ॥

తత్ర ప్రాప్తమితి ॥ పరదేవతాయా అవ్యాకర్తృత్వే కథముత్తమపురుషయోగ ఇత్యాశంక్య ప్రయోజకత్వాత్కర్తృత్వోపచార ఇత్యాహ ॥ యథా లోక ఇతి ॥ సిద్ధాంతయతి ॥ తుశబ్దేనేత్యాదినా ॥ ప్రత్యాకృతి ప్రతిజాతీత్యర్థః । అనేన స్థూలసర్గే జీవస్యాసామర్థ్యం ద్యోతితం । తథా చ పదానామన్వయస్య పదార్థయోగ్యతాధీనత్వాజ్జీవరూపేణ ప్రవిశ్యాహమేవ వ్యాకరవాణీత్యన్వయః న తు జీవేన వ్యాకరవాణీతి । నను తర్హి ప్రవేశక్రియా జీవకర్తృకా వ్యాకరణమీశ్వరకర్తృకమితి కర్తృభేదాత్ క్త్వాప్రత్యయో న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చ జీవో నామేతి ॥ వస్తుతస్తు సూర్యో జలే ప్రవిష్ట ఇతి ప్రతిబింబభావాఖ్య

మేశ్వరకర్తృకమితి । తత్ర ప్రాప్తం తావజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమితి । కుతః, అనేన జీవేనాత్మనేతి విశేషణాత్ । యథా లోకే చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్య సంకలయానీత్యేవంజాతీయకే ప్రయోగే చారకర్తృకమేవ సత్ సైన్యసంకలనం హేతుకర్తృత్వాద్రాజాత్మన్యధ్యారోపయతి సంకలయానీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ, ఏవం జీవకర్తృకమేవ సన్నామరూపవ్యాకరణం హేతుకర్తృత్వాద్దేవతాత్మన్యధ్యారోపయతి వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ । అపి చ డిత్థడవిత్థాదిషు నామసు ఘటశరావాదిషు చ రూపేషు జీవస్యైవ వ్యాకర్తృత్వం దృష్టం, తస్మాజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధత్తే । సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఇతి । తుశబ్దేన పక్షం వ్యావర్తయతి । సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితి నామరూపవ్యాక్రియేత్యేతత్ । త్రివృత్కుర్వత ఇతి పరమేశ్వరం లక్షయతి । త్రివృత్కరణే తస్య నిరపవాదకర్తృత్వనిర్దేశాత్ । యేయం సంజ్ఞాక్లృప్తిర్మూర్తిక్లృప్తిశ్చాగ్నిరాదిత్యశ్చంద్రమా విద్యుదితి తథా కుశకాశపలాశాదిషు పశుమృగమనుష్యాదిషు చ ప్రత్యాకృతి ప్రతివ్యక్తి చానేకప్రకారా సా ఖలు పరమేశ్వరస్యైవ తేజోఽబన్నానాం నిర్మాతుః కృతిర్భవితుమర్హతి । కుతః, ఉపదేశాత్ । తథా హి 'సేయం దేవతే'త్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణీ'త్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ పరస్యైవ బ్రహ్మణో వ్యాకర్తృత్వమిహోపదిశ్యతే । నను జీవేనేతి విశేషణాజ్జీవకర్తృకత్వం వ్యాకరణస్యాధ్యవసితం నైతదేవం జీవేనేత్యేతదనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబధ్యతే ఆనంతర్యాన్న వ్యాకరవాణీత్యనేన । తేన హి సంబంధే వ్యాకరవాణీత్యయం దేవతావిషయ ఉత్తమపురుష ఔపచారికః కల్ప్యేత । న చ గిరినదీసముద్రాదిషు నానావిధేషు నామరూపేష్వనీశ్వరస్య జీవస్య వ్యాకరణసామర్థ్యమస్తి, యేష్వపి చాస్తి సామర్థ్యం తేష్వపి పరమేశ్వరాయత్తమేవ తత్ । న చ జీవో నామ పరమేశ్వరాదత్యంతభిన్నశ్చార ఇవ రాజ్ఞః, ఆత్మనేతి విశేషణాత్ । ఉపాధిమాత్రనిబంధనత్వాచ్చ జీవభావస్య । తేన తత్కృతమపి నామరూపవ్యాకరణం పరమేశ్వరకృతమేవ భవతి । పరమేశ్వర ఏవ చ నామరూపయోర్వ్యాకర్తేతి సర్వోపనిషత్సిద్ధాంతః । 'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ త్రివృత్కుర్వతః కర్మ నామరూపవ్యాకరణం, త్రివృత్కరణపూర్వకమేవేదమిహ నామరూపవ్యాకరణం వివక్ష్యతే । ప్రత్యేకం నామరూపవ్యాకరణస్య తేజోఽబన్నోత్పత్తివచనేనైవోక్తత్వాత్, తచ్చ త్రివృత్కరణమగ్న్యాదిత్యచంద్రవిద్యుత్సు శ్రుతిర్దర్శయతి 'యదగ్నే రోహితం రూపం తే

ప్రవేశే సూర్యస్యైవ కర్తృత్వప్రయోగాజ్జీవాత్మనా ప్రవేశేఽపీశ్వర ఏవ కర్తేతి క్త్వాశ్రుతిర్యుక్తేతి బోధ్యం । నన్వభేదశ్చేజ్జీవ ఏవ వ్యాకర్తా కిం న స్యాదిత్యాశంక్య కల్పనయా భిన్నస్య తస్యాశక్తత్వాచ్ఛ్రుతివిరోధాచ్చ మైవమిత్యాహ ॥ పరమేశ్వర ఏవేతి ॥ ప్రత్యేకం మహాభూతసర్గస్య ప్రాగుక్తత్వాదిహ వ్యాకరణవాక్యే యత్నపూర్వకం స్థూలభౌతికసర్గ ఉచ్యత ఇతి పాఠవ్యత్యయేన సూచితం శ్రుత్యర్థమాహ ॥ త్రివృత్కరణపూర్వకమితి ॥ ఈశ్వరకృతం క్వ దృష్టమిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥

ఇదానీం నామరూపవ్యాకరణే క్రమమాహ ॥ తత్రాగ్నిరితి ॥ యద్యప్యతః ప్రభవాదిత్యత్ర వేదశబ్దపూర్వికార్థసృష్టిరుక్తా తథాప్యవ్యక్తాత్ స్మృతాచ్ఛబ్దాదర్థసృష్టౌ సత్యాం స్ఫుటం నామసంబంధాభివ్యక్తిరతోఽత్రోక్తేత్యవిరోధః। నన్వగ్న్యాదీనాం త్రైజసానామేవ శ్రుతావుదాహరణాదబ్జలయోస్త్ర్యాత్మకత్వం న వివక్షితమిత్యత ఆహ ॥ అనేన చేతి । ఉపక్రమే తాసాం మధ్య ఇతి శేషః । యత్కపోతరూపాదికం కృష్ణత్వాదివిశేషాకారేణావిజ్ఞాతమివ భవతి తద్దేవతానాం సముదాయరూపమిత్యర్థః ॥

జసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యే'త్యాదినా । తత్రాగ్నిరితీదం రూపం వ్యాక్రియతే । సతి చ రూపవ్యాకరణే విషయప్రతిలంభాదగ్నిరితీదం నామ వ్యాక్రియతే । ఏవమేవాదిత్యచంద్రవిద్యుత్స్వపి ద్రష్టవ్యం । అనేన చాగ్న్యాద్యుదాహరణేన భౌమాంభసతైజసేషు త్రిష్వపి ద్రవ్యేష్వవిశేషేణ త్రివృత్కరణముక్తం భవతి, ఉపక్రమోపసంహారయోస్సాధారణత్వాత్ । తథా హ్యవిశేషేణైవోపక్రమః 'ఇమాస్తిస్రో దేవతాస్త్రివృత్ త్రివృదేకైకా భవతీ'తి । అవిశేషేణైవ చోపసంహారః 'యదు రోహితమివాభూ'దితి తేజసస్తద్రూపమిత్యేవమాదిః 'యదవిజ్ఞాతమివాభూ'దిత్యేతాసామేవ దేవతానాం సమాస ఇత్యేవమంతః ॥

తాసాం తిసృణాం దేవతానాం బహిస్త్రివృత్కృతానాం సతీనామధ్యాత్మమపరం త్రివృత్కరణముక్తం 'ఇమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్ త్రివృదేకైకా భవతీ'తి । తదిదానీమాచార్యో యథాశ్రుత్యేవోపదర్శయత్యాశంకితం కంచిద్దోషం పరిహరిష్యన్ ॥

సూ. ॥ ౨౧ ॥ మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥

భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణోపయుజ్యమానాయా మాంసాదికార్యం యథాశబ్దం నిష్పద్యతే । తథా హి శ్రుతిః 'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మన' ఇతి । త్రివృత్కృతా భూమిరేవైషా వ్రీహియవాద్యన్నరూపేణాద్యత ఇత్యభిప్రాయః । తస్యాశ్చ స్థవిష్ఠం రూపం పురీషభావేన బహిర్నిర్గచ్ఛతి, మధ్యమమధ్యాత్మం మాంసం వర్ధయతి, అణిష్ఠం తు మనః । ఏవమితరయోరప్తేజసోర్యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యం 'మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం కార్యమస్థి మజ్జా వాక్ తైజస' ఇతి ॥

అత్రాహ యది సర్వమేవ త్రివృత్కృతం భూతభౌతికం అవిశేషశ్రుతేః 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరో'దితి, కిం కృతస్తర్హ్యయం విశేషవ్యపదేశః 'ఇదం తేజ ఇమా ఆప ఇదమన్న'మితి । తథా 'అధ్యాత్మమిదమన్నం తస్యాశితస్య కార్యం మాంసాది ఇదమపాం పీతానాం కార్యం లోహితాది ఇదం తేజసోఽశితస్య కార్యమస్థ్యాదీ'తి । అత ఉచ్యతే ॥

౨౧ ॥ బాహ్యం త్రివృత్కరణముక్త్వాధ్యాత్మికమపరం పూర్వోక్తలక్షణం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ తాసామిత్యాదినా ॥ పురుషం శరీరం ప్రాప్యైకైకా త్రివృత్ త్రివృద్భవతి కార్యత్రయాత్మనా భవతీత్యర్థః । ఉత్తరసూత్రేణాశంకితం దోషం నిరసితుమాదావాశంకావిషయమాధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణం దర్శయతీతి భాష్యార్థః । నన్వన్నమయం మాంసాదికథం భౌమమిత్యత ఆహ ॥ త్రివృత్కృతా భూమిరేవేతి ॥ ప్రాణస్య వాయోరప్కార్యత్వమౌపచారికం ద్రష్టవ్యం ॥ ఏవం విషయముక్త్వా దోషం శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥

౨౨ ॥ తదుత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దేనేతి ॥ స్వభాగాధిక్యం వైశేష్యం అఫలంత్రివృత్కరణం కిమర్థమి

సూ ॥ ౨౨ ॥ వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః ॥

తుశబ్దేనచోదితందోషమపనుదతి । విశేషస్యభావోవైశేష్యం, భూయస్త్వమితియావత్ సత్యపిత్రివృత్కరణేక్వచిత్కస్యచిద్భూతధాతోర్భూయస్త్వముపలక్ష్యతే 'అగ్నేస్తేజోభూయస్త్వముదకస్యాబ్భూయస్త్వంపృథివ్యాఅన్నభూయస్త్వ'మితి । వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థంచేదంత్రివృత్కరణం । వ్యవహారశ్చత్రివృత్కృతరజ్జువదేకత్వాపత్తౌసత్యాం నభేదేనభూతత్రయగోచరోలోకస్యప్రసిద్ధ్యేత్ । తస్మాత్సత్యపిత్రివృత్కరణేవైశేష్యాదేష తేజోఽబన్నవిశేషవాదోభూతభౌతికవిషయఉపపద్యతే । తద్వాదస్తద్వాదఇతిపదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తింద్యోతయతి ॥ ఇతినవమాధికరణమ్.

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యచతుర్థః పాదః.

ఇతిద్వితీయాధ్యాయః.

కృతమిత్యతఆహ ॥వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థమితి॥ ఏవంస్మృతిన్యాయమతాంతరశ్రుతిభిరవిరోధోబ్రహ్మణివేదాంతతాత్పర్యస్యేతిసిద్ధమ్ ॥

ఇతినవమాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ

శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం,

ద్వితీయాధ్యాయస్యచతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చసమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీగణాధిపతయే నమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయః.

యంహి వైరాగ్యసంపన్నాస్తత్త్వమర్థవివేకినః । లభంతే సాధనైర్దాంతాస్తం సీతానాయకం భజే॥

తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం ॥ వృత్తమనూద్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ॥ ద్వితీయ ఇత్యాదినా॥ అవిరుద్ధవేదాంతార్థే తజ్జ్ఞానసాధనచింతావసర ఇత్యనయోరధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావః । లింగోపాధిసిద్ధౌ తదుపహితజీవసంసారచింతేతి పాదయోరపి తద్భావసంగతిః । అత్ర ప్రథమపాదే వైరాగ్యం ద్వితీయే స్వపాద్యవస్థోక్త్యా త్వంపదార్థో బ్రహ్మతత్త్వం చోచ్యతే। తృతీయే వాక్యార్థస్తదర్థముపాసనాశ్చ విచార్యంతే । చతుర్థపాదార్థమాహ ॥ సమ్యగ్దర్శనాదితి ॥ దర్శనోపాయాస్సన్న్యాసాదయః। ముక్తిరూపఫలస్య స్వర్గవత్తారతమ్యనియమాభావాదేకరూపత్వమితి యావత్ । ప్రసంగాగతం దేహాత్మదూషణం । పంచసు ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్స్వ

సూ॥ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్.

ద్వితీయేఽధ్యాయే స్మృతిన్యాయవిరోధో వేదాంతవిహితే బ్రహ్మదర్శనే పరిహృతః, పరపక్షాణాం చానపేక్షత్వం ప్రపంచితం, శ్రుతివిప్రతిషేధశ్చ పరిహృతః, తత్ర చ జీవవ్యతిరిక్తాని తత్త్వాని జీవోపకరణాని బ్రహ్మణో జాయంత ఇత్యుక్తం । అథేదానీముపకరణోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారస్తదవస్థాంతరాణి బ్రహ్మతత్త్వం విద్యావిద్యాభేదో గుణోపసంహారానుపసంహారౌ సమ్యగ్దర్శనాత్పురుషార్థసిద్ధిస్సమ్యగ్దర్శనోపాయవిధిప్రభేదో ముక్తిఫలానియమశ్చేత్యేతదర్థజాతం తృతీయేఽధ్యాయే నిరూపయిష్యతే ప్రసంగాగతం చ కిమప్యన్యత్ । తత్ర ప్రథమే పాదే తావత్పంచాగ్నివిద్యామాశ్రిత్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రదర్శ్యతే 'వైరాగ్యహేతోః తస్మాజ్జుగుప్సేత' ఇతి చాంతే శ్రవణాత్ । జీవో ముఖ్యప్రాణసచివస్సేంద్రియస్సమనస్కోఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహః పూర్వదేహం విహాయ దేహాంతరం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతదవగతం । 'అథైనమేతే ప్రాణా అభిసమాయంతీ'త్యేవమాదేః 'అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత' ఇత్యేవమంతాత్ సంసారప్రకరణస్థాచ్ఛబ్దాద్ధర్మాధర్మఫలోపభోగసంభవాచ్చ । స కిం దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైరసంపరిష్వక్తో గచ్ఛత్యాహోస్విత్సంపరిష్వక్త ఇతి చింత్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తమసంపరి

గ్నిత్వధ్యానం పంచాగ్నివిద్యా । యస్మాత్కర్మణా గత్యాగతిరూపోఽనర్థస్తస్మాత్కర్మ్మ ఘతే జుగుప్సాం ఘృణాం విరక్తిం కుర్వీతేతి పంచాగ్నివిద్యోపసంహారే శ్రవణాద్వైరాగ్యార్థం ప్రదర్శ్యత ఇత్యన్వయః ॥ శాస్త్రాదిసూత్రే నిత్యానిత్యవివేకకృతం వైరాగ్యముక్తమిహ తద్దార్ఢ్యాయ గత్యాగతిక్లేశభావనాకృతం తదుచ్యత ఇత్యపౌనరుక్త్యం ॥ అధికరణవిషయమాహ ॥ జీవ ఇతి॥ అవిద్యా ప్రసిద్ధా. విద్యేతి పాఠే ఉపాసనా గ్రాహ్యా కర్మ ధర్మాధర్మాఖ్యం పూర్వప్రజ్ఞా జన్మాంతరసంస్కారః । అథ మరణకాలే ప్రాణా హృదయే జీవేనైకీభవంతీత్యర్థః। రూపం శరీరం. పంచీకృతభూతభాగాదుత్తరదేహపరిణామినో భూతసూక్ష్మాః వేదాంతార్థజ్ఞానసాధనవిచారత్వాత్సర్వాధికరణానాం శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః। వైరాగ్యఫలకత్వాదేతత్పాదసంగతిః । పూర్వాధికరణే వ్యవహారార్థం పంచీకరణముక్తం స వ్యవహారోఽత్ర నిరూప్యత ఇతి ఫ

లఫలిభావోఽవాంతరసంగతిః । అత్రపూర్వపక్షే నిరాశ్రయప్రాణగత్యభావాన్నవైరాగ్యం, సిద్ధాంతే భూతాశ్రయప్రాణగతేర్వైరాగ్యమితిఫలభేదః। తేజోమాత్రాశ్చక్షురాదయః, పశ్యతిజిఘ్రతీత్యాదివాక్యశేషః । ఆపః పంచస్వగ్నిషుహుతాః పంచమ్యామాహుతౌహుతాయాంయథాపురుషశబ్దవాచ్యాః పురుషాత్మనాపరిణమంతేతథాకింత్వంవేత్థేతిశ్వేతకేతుంప్రతి రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నః, తస్యచోత్తరాజ్ఞానే తత్పితరం ప్రతి రాజోవాచ 'అసౌవావలోకోగౌతమాగ్నిః తత్రశ్రద్ధాఖ్యాఆపఆహుతిః పర్జన్యాగ్నౌసోమరూపాఇహఖల్వగ్నిహోత్రే శ్రద్ధయాహుతా దధ్యాదిరూపాఆపోయజమానసంలగ్నాః స్వర్గలోకంప్రాప్య సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనాస్థితాః కర్మాంతేద్రుతాః పర్జన్యేహూయంతే తతోవృష్టిరూపాః పృథివ్యామన్నరూపాః పురుషే రేతోరూపాః యోషితిహుతాఆపః పురుషశబ్దవాచ్యాభవంతీ'తి నిరూపణంకృతం। నన్వేతద్దేహంత్యక్త్వాద్భిస్సహగతస్యపశ్చాద్దేహాంతరప్రాప్తిరిత్యయుక్తం। యథాతృణజలాయుకాతృ

ష్వక్తఇతి । కుతః, కరణోపాదానవద్భూతోపాదానస్యాశ్రుతత్వాత్ । 'సఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదాన' ఇత్యత్ర తేజోమాత్రాశబ్దేనకరణానాముపాదానంసంకీర్తయతి, వాక్యశేషే చక్షురాదీనాం సంకీర్తనాత్ । నైవంభూతమాత్రోపాదానసంకీర్తనమస్తి సులభాశ్చసర్వత్రభూతమాత్రాః, యత్రైవదేహఆరబ్ధవ్యస్తత్రైవసంతి తతశ్చతాసాంనయనంనిష్ప్రయోజనం, తస్మాదసంపరిష్వక్తోయాతీత్యేవంప్రాప్తేపఠత్యాచార్యః తదంతరప్రతిపత్తౌరంహతిసంపరిష్వక్తఇతి।తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ, దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తోరంహతిగచ్ఛతీత్యవగంతవ్యం।కుతః, ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం।తథాహిప్రశ్నః 'వేత్థయథాపంచమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవంతీ'తి। నిరూపణంచప్రతివచనంద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషుశ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః పంచాహుతీర్దర్శయిత్వా 'ఇతితుపంచమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసోభవంతీ'తి। తస్మాదద్భిః పరివేష్టితోజీవోరంహతివ్రజతీతిగమ్యతే । నన్వన్యాశ్రుతిః జలూకావత్తావత్ పూర్వదేహంనముంచతి యావన్నదేహాంతరమాక్రమతీతిదర్శయతి। 'తద్యథాతృణజలాయుకే'తి,తత్రాప్యప్పరివేష్టితస్యైవజీవస్యకర్మోపస్థాపితప్రతిపత్తవ్యదేహవిషయభావనాదీర్ఘీభావమాత్రం జలూకయోపమీయతఇత్యవిరోధః । ఏవంశ్రుత్యుక్తేదేహాంతరప్రతిపత్తిప్రకారేసతి యాః పురుషమతిప్రభవాః ప్రకల్పనాః వ్యాపినాంకరణానామాత్మనశ్చదేహాంతరప్రతిపత్తౌ కర్మవశాద్వృత్తిలాభస్తత్రభవతి కేవలస్యైవాత్మనోవృత్తిలాభస్తత్రైతత్రభవతి। ఇంద్రియాణితుదేహవదభినవాన్యేవతత్రతత్రభోగస్థానేఉత్పద్యన్తే మనఏవవాకేవలం భోగస్థానమభిప్రతిష్ఠతే జీవఏవవోత్ప్లుత్యదేహాద్దేహాంతరం ప్రతిపద్యతే శుకఇవ వృక్షాద్వృక్షాంతరమిత్యేవమాద్యాస్తాస్సర్వాఏవానాదర్తవ్యాః, శ్రుతివిరోధాత్॥ననూదాహృతాభ్యాంప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం కేవలాభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తోరంహతీతి ప్రాప్నోతి, అప్శబ్దశ్రవణసామర్థ్యాత్, తత్రకథంసామాన్యేనప్రతిజ్ఞాయతేసర్వైరేవభూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తోరంహతీత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... *

ణాంతరంగృహీత్వాపూర్వతృణంత్యజతి తథాజీవోదేహాంతరం గృహీత్వాపూర్వదేహంత్యజతీతిశ్రుతివిరోధాదితిశంకతే ॥ నన్వన్యేతి ॥ ఇహైవకర్మోపాత్తంభావిదేహం దేవోఽహమిత్యాదిభావనయాగృహీత్వాపూర్వదేహంత్యజతీతిశ్రుత్యర్థః। అతోనవిరోధఇతి సమాధత్తే॥ తత్రాపీతి॥ భావనాయాదీర్ఘీభావోభావిదేహవిషయత్వం ।ఘటాకాశవదుపహితోజీవః సూక్ష్మోపాధిగత్యాలోకాంతరంగచ్ఛతీతి పంచాగ్నిశ్రుత్యుక్తః ప్రకారస్తద్విరోధాదన్యాః కల్పనాస్సర్వాఅనాదర్తవ్యాఇత్యన్వయః । సాంఖ్యకల్పనామాహ॥ వ్యాపినామితి॥సుగతకల్పనామాహ॥ కేవలస్యేతి॥నిర్వికల్పజ్ఞానసంతానరూపస్యాత్మనోదేహాంతరేశబ్దాదిసవికల్పజ్ఞానాఖ్యవృత్తిలాభోభవతీత్యర్థః । కాణాదకల్పనామాహ ॥మనఇతి॥ దేహాంతరంప్రతిమనోమాత్రంగచ్ఛతీంద్రియాణితునూతనాన్యేవారభ్యంతే । దిగంబరకల్పనామాహ॥జీవఇతి॥౧॥.........*

నను పాకస్వేదగంధస్వరూపకార్యత్రయోపలబ్ధేస్త్రాయాత్మకో దేహ ఇత్యయుక్తం ప్రాణావకాశయోరప్యుపలబ్ధ్యా దేహస్య పంచభూతాత్మకత్వాదిత్యరుచ్యా వ్యాఖ్యాంతరమాహ॥ పునశ్చేతి ॥ దేహధారకత్వాద్ధాతవో వాతాదయః త్రైధాతుకత్వాత్త్ర్యాత్మక ఇత్యన్వయః। దేహస్య కేవలాబ్జత్వే వాతంపిత్తం చ వాయవ్యం తైజసం చ న స్యాతామితి భావః। పృథివీతరభూతాపేక్షయాఽపాం బాహుళ్యం। కించ దేహనిమిత్తానాం కర్మణామబ్బాహుళ్యాత్తాభిర్భూతాంతరాణ్యుపలక్ష్యంత ఇత్యత్ర

త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ॥ ౨ ॥

తుశబ్దేనచోదితామాశంకాముచ్ఛినత్తి ॥ త్ర్యాత్మికాహ్యపస్త్రివృత్కరణశ్రుతేః। తాస్వారంభికాస్వభ్యుపగమ్యమానాస్వితరదపి భూతద్వయమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతి । త్ర్యాత్మకశ్చ దేహస్త్రయాణామపి తేజోఽబన్నానాం తస్మిన్కార్యోపలబ్ధేః, పునశ్చ త్ర్యాత్మకస్త్రిధాతుకత్వాత్ త్రిభిర్వాతపిత్తశ్లేష్మభిః। న స భూతాంతరాణి ప్రత్యాఖ్యాయ కేవలాభిరద్భిరారబ్ధుం శక్యతే। తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షోఽయం మాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనయోరప్శబ్దో న కైవల్యాపేక్షః, సర్వదేహేషు రసలోహితాదిద్రవభూయస్త్వం దృశ్యతే। నను పార్థివో ధాతుర్భూయిష్ఠో దేహేషూపలక్ష్యతే, నైష దోషః, ఇతరాపేక్షయాఽపాం బాహుళ్యం భవిష్యతి। దృశ్యతే చ శుక్లశోణితలక్షణే దేహబీజే ద్రవబాహుళ్యం। కర్మ చ నిమిత్తకారణం, దేహారంభే కర్మాణి చాగ్నిహోత్రాదీని సోమాజ్యపయఃప్రభృతిద్రవద్రవ్యవ్యపాశ్రయాణి। కర్మసమవాయిన్యశ్చాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితాః సహ కర్మభిర్ద్యులోకాఖ్యేఽగ్నౌ హూయంత ఇతి వక్ష్యతి తస్మాదప్యపాం బాహుళ్యప్రసిద్ధిః। బాహుళ్యాచ్చాప్శబ్దేన సర్వేషామేవ దేహబీజానాం భూతసూక్ష్మాణాముపాదానమితి నిరవద్యం॥ ... ...

ప్రాణగతేశ్చ ॥ 3 ॥

ప్రాణానాంచ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ గతిః శ్రావ్యతే । 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభిః । సా చ ప్రాణానాం గతిరాశ్రయమంతరేణ న సంభవతీత్యతః ప్రాణగతిప్రయుక్తా తదాశ్రయభూతానామపామపి భూతాంతరోపసృష్టానాం గతిరర్థాదవగమ్యతే। న హి నిరాశ్రయాః ప్రాణాః క్వచిద్గచ్ఛంతి తిష్ఠంతి వా, జీవతోఽదర్శనాత్ ॥

అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ ॥ ౪ ॥

స్యాదేతత్, నైవ ప్రాణా దేహాంతరప్రతిపత్తౌ సహ జీవేన గచ్ఛంతి, అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేః । తథాహి శ్రుతిః మరణకాలే వాగాదయః ప్రాణా అగ్న్యాదీన్ దేవాన్ గచ్ఛంతీతి దర్శయతి 'యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణ' ఇత్యాదినేతి చేన్న భాక్తత్వాత్ । వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతిర్గౌణీ లోమసు కేశేషు చాదర్శనాత్ 'ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్కేశా' ఇతి హి తత్రామ్నాయతే । న హి లోమాని కేశాశ్చోత్ప్లుత్యౌషధీర్వనస్పతీంశ్చ గచ్ఛంతీతి సంభవతి । న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిప్రత్యాఖ్యానే గమనమవకల్పతే, నాపి ప్రాణైర్వినా దేహాంతర ఉపభోగ ఉపపద్యతే, విస్పష్టం చ ప్రాణానాం సహ జీవేన గమనమన్యత్ర శ్రావితం, అతో వాగాద్యధిష్ఠాత్రీణామేవాగ్న్యాదిదేవతానాం వాగాద్యుపకారిణీనాం మరణకాల ఉపకారనివృత్తిమాత్రమపేక్ష్య వాగాదయోఽగ్న్యాదీన్గచ్ఛంతీత్యుపచర్యతే॥ ౪ ॥

ఉత్క్రాంతా ప్రాణా దేహబీజపంచభూతాశ్రయాః ప్రాణత్వాజ్జీవద్దేహస్థప్రాణవదిత్యాహ ॥ కర్మ చేత్యాదినా ॥ ౨ ॥ ప్రాణగతేశ్చేతి ॥ 3 ॥ ప్రాణానాం గతిరసిద్ధేత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ అగ్న్యాదీతి ॥ అదర్శనాత్ - ఓషధివనస్పతిగమనస్యేతి శేషః । లోమాన్యపి యంతీత్యర్థః । ప్రాణానామగ్న్యాదిషు లయస్యముఖ్యత్వే జీవస్య గతిభోగయోరయోగాత్, 'సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'తి విస్పష్టశ్రుతేర్లోమాదిగౌణలయపాఠాచ్చ గౌణత్వమిత్యర్థః ॥ ... ... ౪ ॥

భూతాంతరయుక్తానామపాంగతిముక్త్వాపురుషవచస్త్వంతాసామాక్షిప్యసమాధత్తే॥ ప్రథమఇతి॥ నను ప్రథమపదం వ్యర్థం, ఉత్తరాగ్నిష్వప్యపామశ్రవణాదిత్యాశంక్య సోమవృష్ట్యన్నరేతసామబ్రూపత్వాదుత్తరత్ర తాసాం శ్రవణమస్తి న ప్రథమ ఇత్యాహ ॥ యదినామేతి॥ పంచాగ్నిష్వపామాహుతిత్వే సిద్ధే తాసాం పంచమ్యామాహుతౌ పురుషవచస్త్వం భవేత్ న తత్సిద్ధం ప్రథమాగ్నౌ తాసామనాహుతిత్వాదితి శంకార్థః। ఏవం హి శ్రద్ధాశబ్దేనాపాం గ్రహే సతి ప్రశ్నోత్తరోపసంహారాణాం సంజ్ఞానాదేకార్థత్వాదేకవాక్యతోపపద్యతే అగ్రే హి చతుర్ష్వగ్నిష్వేవాపామాహుతిత్వా చ్చతుర్థ్యామాహుతావితి వాచ్యం అతః ప్రశ్నోపసంహారయోః పంచమ్యామితి శ్రవణాత్ ప్రథమాగ్నావప్యపఏవ గ్రాహ్యా ఇతి సమా

ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ ౫ ॥

స్యాదేతత్, కథం పునః పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీత్యేతన్నిర్ధారయితుం పార్యతే యావతా నైవ ప్రథమేఽగ్నావపాం శ్రవణమస్తి। ఇహ హి ద్యులోకప్రభృతయః పంచాగ్నయః పంచానామాహుతీనామాధారత్వేనాధీతాః, తేషాంచ ప్రముఖే 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని' రిత్యుపన్యస్య 'తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీ'తి శ్రద్ధా హోమ్యద్రవ్యత్వేనావేదితా, న తత్రాపో హోమ్యద్రవ్యతయా శ్రుతాః యదినామ పర్జన్యాదిషూత్తరేషు చతుర్ష్వగ్నిష్వపాం హోమ్యద్రవ్యతా పరికల్ప్యేత పరికల్ప్యతాం నామ, తేషు హోతవ్యతయోపాత్తానాం సోమాదీనామబ్బాహుల్యోపపత్తేః। ప్రథమే త్వగ్నౌ శ్రుతాం శ్రద్ధాం పరిత్యజ్యాశ్రుతా ఆపః పరికల్ప్యంత ఇతి సాహసమేతత్। శ్రద్ధా చ నామ ప్రత్యయవిశేషః ప్రసిద్ధిసామర్థ్యాత్। తస్మాదయుక్తః పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషభావ ఇతి చేన్నైష దోషః యతస్తత్రాపి ప్రథమేఽగ్నౌ తా ఏవాపః శ్రద్ధాశబ్దేనాభిప్రేయంతే। కుతః, ఉపపత్తేః। ఏవం హ్యాదిమధ్యావసానసంజ్ఞానాదనాకులమేతదేకవాక్యముపపద్యతే, ఇతరథా పునః పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషవచస్త్వప్రకారే పృష్టే ప్రతివచనావసరే ప్రథమాహుతిస్థానే యద్యనపో హోమ్యద్రవ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్ తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతివచనమిత్యేకవాక్యతా న స్యాత్। ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి చోపసంహరన్నేతదేవ దర్శయతి। శ్రద్ధాకార్యం చ సోమవృష్ట్యాది స్థూలీభవదబ్బహుళం లక్ష్యతే। సా చ శ్రద్ధాయా అప్త్వే యుక్తిః కారణానురూపం హి కార్యం భవతి। న చ శ్రద్ధాఖ్యః ప్రత్యయో మనసో జీవస్య వా ధర్మస్సన్ ధర్మిణో నిష్కృష్య హోమాయోపాదాతుం శక్యతే పశ్వాదిభ్య ఇవ హృదయాదీనీత్యాప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దా భవేయుః, శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సూపపద్యతే, వైదికప్రయోగదర్శనాత్ 'శ్రద్ధా వా ఆప' ఇతి। తనుత్వం చ 'శ్రద్ధాసారూప్యం గచ్ఛంత్యాపో దేహబీజభూతా' ఇత్యతః శ్రద్ధాశబ్దాస్స్యుః యథా సింహపరాక్రమో నరః సింహశబ్దో భవతి। శ్రద్ధాపూర్వక కర్మసమవాయాచ్చాప్సు శ్రద్ధాశబ్ద ఉపపద్యతే మంచశబ్ద ఇవ పురుషేషు। శ్రద్ధాహేతుత్వాచ్చ శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిః 'ఆపో హాస్మై శ్రద్ధాం సన్నమంతే పుణ్యాయ కర్మణ' ఇతి శ్రుతేః॥ ... ... *

అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ ౬ ॥

అథాపి స్యాత్ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం నామ శ్రద్ధాదిక్రమేణాపః పంచమ్యామాహుతౌ పురుషాకారం

ధానార్థః, అనపః అబ్భ్యోఽన్యత్- ఏతదేవేతి శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్పరత్వం దర్శయతీత్యర్థః। ఉపపత్తేరిత్యస్యార్థాంతరమాహ శ్రద్ధాకార్యమితి॥ తస్యాః శ్రద్ధాహుతే స్సోమస్సంభవతీత్యాదినా సోమాద్యాహుతీనాం పూర్వపూర్వపరిణామిత్వం శ్రుతం తతో ద్రవపరిణామిత్వాత్ శ్రద్ధాయా అప్త్వం ప్రత్యయాత్మకముఖ్యశ్రద్ధాయా ఆహుతిత్వాయోగాచ్చేత్యర్థః। శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్సు సూక్ష్మత్వగుణేన వృత్తిముక్త్వా లక్షణాంచ వక్తుం శ్రద్ధాయా అద్భిరేవ కర్మయోగత్వం హేతుత్వం వా సంబంధమాహ॥ శ్రద్ధాపూర్వేతి॥ అస్మై యజమానాయ స్నానాద్యర్థమాపః శ్రద్ధాం సన్నమంతే జనయంతీతి శ్రుత్యర్థః॥ ౫॥

అవాంగతిముపేత్యాద్భిస్సహ జీవానాం గతిమాక్షిప్య సమాధత్తే॥ అథాపీత్యాదినా॥ ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాహుతేస్సో

మో రాజా సంభవతీత్యుక్త్వా వాక్యశేషే ధూమాదిమార్గేణాకాశాచ్చంద్రమసం ప్రాప్తా ఇష్టాదికారిణ ఏష సోమో రాజేత్యుక్తాః అతస్సోమరాజశబ్దసామాన్యాదిష్టాదికారిణాం జీవానాం శ్రద్ధాశబ్దితాద్భిస్సహగతిరిహ శ్రద్ధాహుతివాక్యే ప్రతీయత ఇత్యర్థః। తేషాం సూక్ష్మాభిర్ద్రవ్యాపూర్వరూపాభిః పంచీకృతాభిరద్భిస్సంబంధవదక్ సహగతిం వివృణోతి॥ తేషాం చాగ్నిహోత్రేతి॥ నిధనం మరణం తస్మిన్నుత్తరకర్మ తదన్త్యేష్టివిధానం - అసౌ యజమానః స్వర్గాయ గచ్ఛత్వితి మంత్రార్థః॥ హుతద్రవ్యరూపాణామపాం గమనే ప్రత్యయాంతరమాహ ॥ తథా చేతి॥ అగ్నిహోత్రప్రకరణే జనకేన యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి తేన త్వేవైనయోస్త్వం యం న వేత్థ యథా హుతయోరుత్క్రాంతిం న గతిం న ప్రతిష్ఠాం న తృప్తిం న పునరావృత్తిం న లోకం చ ప్రత్యుత్థాయినం వేత్థేతి షట్ప్రశ్నాః కృతాః, తేషాం నిర్వచనమపి యాజ్ఞవల్క్యః 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతస్తేంత

ప్రతిపద్యేరన్ న తు తత్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహేయుః, అశ్రుతత్వాత్। న హ్యత్రాపామివ జీవానాం శ్రావయితా కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి। తస్మాద్రంహతి సంపరిష్వక్త ఇత్యయుక్తమితి చేన్నైష దోషః। కుతః, ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః। అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతీత్యుపక్రమ్యేష్టాదికారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా చంద్రప్రాప్తిం కథయతి 'ఆకాశాచ్చంద్రమసమేష సోమో రాజేతి'। త ఏవేహాపి ప్రతీయంతే తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సంభవతీ'తి శ్రుతిసామాన్యాత్। తేషాం చాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మసాధనభూతా దధిపయఃప్రభృతయో ద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్ ప్రత్యక్షమేవాపః సంభవంతి, తా ఆహవనీయే హుతాః సూక్ష్మా ఆహుత్యోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణ ఆశ్రయంతి। తేషాం చ శరీరం నైధనేన విధానేనాంత్యేఽగ్నావృత్విజో జుహ్వతి, అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహేతి। తతస్తాః శ్రద్ధాపూర్వకకర్మసమవాయిన్య ఆహుతిమయ్య ఆపోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవాన్పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదానాయ నయంతీతి యదుక్తం తదత్ర జుహోతినాభిధీయతే శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి। తథా చాగ్నిహోత్రే షట్ప్రశ్నీనిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత' ఇత్యేవమాదినాఽగ్నిహోత్రాహుత్యోః ఫలారంభాయ లోకాంతరప్రాప్తిర్దర్శితా। తస్మాదాహుతిమయీభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహంతి స్వకర్మఫలోపభోగాయేతి శ్లిష్యతే। కథం పునరిష్టాదికారిణాం స్వకర్మఫలోపభోగాయ రంహణం ప్రతిజ్ఞాయతే, యావతా తేషాం ధూమాదిప్రతీకేన వర్త్మనా చంద్రమసమధిరూఢానామన్నభావం దర్శయతి 'ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతీ'తి। 'తే చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేతాంస్తత్ర భక్షయంతీ'తి చ సమానవిషయం శ్రుత్యంతరం। న చ వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైర్భక్ష్యమాణానాముపభోగస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥

సూ॥ భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి ॥ ౭ ॥

వాశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః। భాక్తమేషామన్నత్వం న ముఖ్యం ముఖ్యే హ్యన్నత్వే 'స్వర్గకామో

రిక్షద్వారా దివం గచ్ఛతస్తే దివమేవాహవనీయం ప్రతిష్ఠాం కుర్వాతే తే తత్ర తర్పయతస్తతః పునరావర్తేతే తతః పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ హుతే పురుషరూపేణోత్తిష్ఠత' ఇతి వాక్యశేషేణ కృతం। సంప్రత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకతే ॥ కథమిత్యాదినా ॥ అత్ర సోమాఖ్యచంద్రస్యాన్నత్వముక్తం నేష్టాదికారిణామితి భ్రాంతినిరాసార్థం శ్రుత్యంతరమాహ ॥ తే చంద్రమితి ॥ యథా యజ్ఞే చమసస్థం సోమమృత్విజః, ఆప్యాయస్వేతి క్రియావృత్త్యా లోట్ పునః పునరాప్యాయ్యాప్య పునః పునరపక్షయ్య భక్షయంతి। ఏవమేతానిష్టాదికారిణోఽన్నరూపాన్ భక్షయంతి దేవా ఇత్యర్థః॥

అధిక్రియతే పురుషో విధినా సంబధ్యతేఽనేనేత్యధికారః ఫలకామనా। శాస్త్రానర్థక్యవారణాయాన్నత్వం గౌణమి

విభాగః । కేన దోషేణ తేషాం దేవభోగ్యతేత్యత ఆహ ॥ అనాత్మవిత్త్వాచ్చేతి॥ యథా పశుర్భోగ్య ఏవమజ్ఞస్స భేదధీమాన్ దేవానాం భోగ్య ఇత్యర్థః - ఆత్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వబలేన సూత్రాంశం వ్యాఖ్యాయ ప్రకృతపంచాగ్నయః సూత్రకృతాత్మత్వేనోపచరితా ఇతి వ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ అనాత్మేత్యాదినా ॥ విద్యాస్తుత్యర్థమన్నత్వం న ముఖ్యమిత్యత్ర శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రశేషం వ్యాచష్టే ॥ తథా హీతి॥ ఏవం గతిపర్యాలోచనయా వైరాగ్యమితి సిద్ధం ॥౭॥ ఇదానీం గత్యనంతరభావినీమాగతిం నిరూపయతి । కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ ॥ భోక్తవ్యకర్మసమాప్త్యానంతర్యమ

యజేతేత్యేవంజాతీయకాధికారశ్రుతిరుపరుధ్యేత । చంద్రమండలే చేదిష్టాదికారిణాముపభోగో న స్యాత్ కిమర్థమధికారిణ ఇష్టాద్యాయాసబహులం కర్మ కుర్యుః । అన్నశబ్దశ్చోపభోగహేతుత్వసామాన్యాదనన్నేఽప్యుపచర్యమాణో దృశ్యతే । యథా విశోఽన్నం రాజ్ఞాం పశవోఽన్నం విశామితి । తస్మాదిష్టస్త్రీపుత్రభృత్యాదిభిరివ గుణభావోపగతైరిష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం న మోదకాదివచ్చర్వణం నిగరణం వా । న హ వై దేవా అశ్నంతి న పిబంత్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యంతీతి చ దేవానాం చర్వణాదివ్యాపారం వారయతి । తేషాం చేష్టాదికారిణాం దేవాన్ప్రతి గుణభావోపగతానామప్యుపభోగ ఉపపద్యతే రాజోపజీవినామివ పరిజనానామ్ । అనాత్మవిత్త్వాచ్చేష్టాదికారిణాం దేవోపభోగ్యభావ ఉపపద్యతే । తథా హ్యనాత్మవిదాం దేవోపభోగ్యతాం దర్శయతి శ్రుతిః । అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవం స దేవానామితి । స చాస్మిన్నపి లోకే ఇష్టాదిభిః కర్మభిః ప్రీణయన్ పశువద్దేవానాముపకరోతి అముష్మిన్నపి లోకే తదుపజీవీ తదాదిష్టం ఫలముపభుంజానః పశువదేవ దేవానాముపకరోతీతి గమ్యతే । అనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతీత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా । అనాత్మవిదో హ్యేతే కేవలకర్మిణ ఇష్టాదికారిణో న జ్ఞానకర్మసముచ్చయానుష్ఠాయినః పంచాగ్నివిద్యామిహాత్మవిద్యేత్యుపచరంతి ప్రకరణాత్ పంచాగ్నివిద్యాజ్ఞానహీనత్వాచ్చేదమిష్టాదికారిణాం గుణవాదత్వేనాన్నత్వముద్భావ్యతే పంచాగ్నివిద్యాజ్ఞానప్రశంసాయై । పంచాగ్నివిద్యా హీహ విధిత్సితా వాక్యతాత్పర్యావగమాత్ । తథా హి శ్రుత్యంతరం చంద్రమండలే భోగసద్భావం దర్శయతి । స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తత ఇతి । తథాన్యదపి శ్రుత్యంతరం । అథ యే శతం పితృణాం జితలోకానామానందాః స ఏకః కర్మదేవానామానందః యే కర్మణా దేవత్వమభిసంపద్యంత ఇతీష్టాదికారిణాం దేవైస్సంవసతాం భోగప్రాప్తిం దర్శయతి । ఏవం భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్యేష్టాదికారిణోఽత్ర జీవా రంహంతీతి ప్రతీయంతే । తస్మాద్రంహతి సంపరిష్వక్త ఇతి యుక్తమేవోక్తం ॥

సూ॥ కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ॥ ౮ ॥

ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదివర్త్మనా చంద్రమండలమధిరూఢానాం భుక్తభోగానాం తతః ప్రత్యవరోహ ఆమ్నాయతే । తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమిత్యారభ్య యావద్రమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమాపద్యంతే కపూయచరణాశ్శ్వాదియోనిమితి । తత్రేదం విచార్యతే, కిం నిరనుశయా భుక్తకృత్స్నకర్మాణోఽవరోహంత్యాహోస్విత్సానుశయా ఇతి । కిం తావత్ప్రాప్తం నిరనుశయా ఇతి । కుతః, యావత్సంపాతమితి విశేషణాత్ । సంపాతశబ్దేనాత్ర కర్మాశయ

ఉచ్యత ఇతి శబ్దార్థః । యథేతమిత్యారభ్య శ్వాదియోనిమిత్యంతం వాక్యం యావత్తావదామ్నాయత ఇతి యోజనా । అత్ర యావత్సంపాతమితి విశేషణాద్రమణీయచరణా ఇతి వాక్యాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అనుశయః కర్మ, అత్ర పూర్వపక్షే కర్మాభావేనాగతేరనియమాద్వైరాగ్యాదార్ఢ్యం సిద్ధాంతే కర్మసత్త్వేనాగతినియమాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితి భేదః । తేషామిష్టాదికారిణాం యదా తత్కర్మ పర్యవసితం పరిక్షీణం భవతి తదా పునరావర్తంత ఇతి శ్రుత్యంతరేణాపి కృత్స్నకర్మ

ణశ్చంద్రలోకే భుక్తత్వముచ్యత ఇత్యర్థః । యావత్పదసంకోచో న యుక్తః శ్రుత్యంతరవిరోధాదిత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ అయం నరో యత్కించిదిహ లోకే కర్మ కరోతి తస్యాంతం ఫలం పరలోకే ప్రాప్య కర్మార్థం పునరాయాతీతి శ్రుత్యర్థః । కర్మాభావే శ్రుతిముక్త్వా యుక్తిమాహ ॥ అపి చేతి ॥ అభివ్యక్తిః ఫలోన్ముఖతా, మరణేనాభివ్యక్తసర్వకర్మణః పరలోకభోగస్యావశ్యంభావాత్కర్మాభావ ఇత్యర్థః । చరణాఖ్యశీలమాత్రాదవరోహ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతప్రతిజ్ఞాం వ్యాచష్టే ॥ యేనేత్యాదినా ॥ తత్రావరోహతాం జీవానాం మధ్యే యే కేచిదిహ కర్మభూమావారమణీయచరణాః పుణ్యకర్మాణః తే పుణ్యయోనిభాజ ఇతి యదభ్యాశో హ అవశ్యం హీత్యర్థః । కపూయం పాపం । దృష్టశబ్దస్య శ్రుతమర్థముక్త్వాऽర్థాంతర

ఉచ్యతే। సంపతంత్యనేనాస్మాల్లోకాదముం లోకం ఫలోపభోగాయేతి యావత్సంపాతముషిత్వేతి చ కృత్స్నస్య కృతస్య తత్రైవ భుక్తతాం దర్శయతి। 'తేషాం యదా తత్పర్యవైతీ'తి చ శ్రుత్యంతరేణైష ఏవార్థః ప్రదర్శ్యతే। స్యాదేతత్ యావదముష్మిన్ లోక ఉపభోక్తవ్యం కర్మ తావదుపభుఙ్క్తే ఇతి కల్పయిష్యామీతి। నైవం కల్పయితుం శక్యతే యత్కించేత్యన్యత్ర పరామర్శాత్, 'ప్రాప్యాంతం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ' ఇత్యపరా శ్రుతిః యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శేన కృత్స్నస్యేహ కృతస్య కర్మణస్తత్ర క్షపితతాం దర్శయతి। అపి చ ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోఽభివ్యంజకం। ప్రాక్ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబంధస్యాభివ్యక్త్యనుపపత్తేః। తచ్చావిశేషాత్ యావత్కించిదనారబ్ధఫలం తస్య సర్వస్యాభివ్యంజకం, న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం భవితుమర్హతి। న హ్యవిశిష్టే ప్రదీపసన్నిధౌ ఘటోఽభివ్యజ్యతే న పట ఇత్యుపపద్యతే। తస్మాన్నిరనుశయా అవరోహంతీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। కృతాత్యయేఽనుశయవానితి। యేన కర్మబృందేన చంద్రమసమారూఢాః ఫలోపభోగాయ తస్మిన్నుపభోగేన క్షపితే తేషాం యదమ్మయం శరీరం చంద్రమస్యుపభోగాయారబ్ధం తదుపభోగక్షయదర్శనశోకాగ్నిసంపర్కాత్ ప్రవిలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాదివ హిమకరకాః, హుతభుగర్చిస్సంపర్కాదివ ఘృతకాఠిన్యం। తతః కృతాత్యయే కృతస్యేష్టాదేః కర్మణః ఫలోపభోగేనోపక్షయే సతి సానుశయా ఏవేమమవరోహంతి। కేన హేతునా దృష్టస్మృతిభ్యామిత్యాహ। తథా హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిః సానుశయానామవరోహం దర్శయతి 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా, అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వే'తి । చరణశబ్దేనాత్రానుశయః సూచ్యత ఇతి వర్ణయిష్యతే। దృష్టశ్చాయం జన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్యుచ్చావచరూప ఉపభోగః ప్రవిభజ్యమానః ఆకస్మికత్వాసంభవాదనుశయసద్భావం సూచయతి । అభ్యుదయప్రత్యవాయయోః సుకృతదుష్కృతహేతుత్వస్య సామాన్యతః శాస్త్రేణావగమితత్వాత్। స్మృతిరపి 'వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశకులజాతిరూపాయుః శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంతే' ఇతి సానుశయానామేవావరోహం దర్శయతి। కః పునరనుశయో నామేతి, కేచిత్తావదాహుః స్వర్గార్థస్య కర్మణో

మాహ ॥ దృష్టశ్చేతి ॥ 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనే'త్యాదిశాస్త్రేణ సుఖదుఃఖయోర్ధర్మాధర్మహేతుకత్వమవగతం తతశ్చ జన్మారభ్య దృష్టో భోగః కర్మహేతుకః భోగత్వాత్ స్వర్గభోగవదిత్యనుశయసిద్ధిః- విపక్షే చ హేత్వభావాద్భోగస్యాకస్మికత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః । స్మృతావాశ్రమా ఆశ్రమిణః ప్రేత్య మృత్వా లోకాంతరే కర్మఫలం భుక్త్వా తతః శేషేణానుభూతాదన్యేన కర్మణాऽనుశయాఖ్యేన పునర్జన్మ ప్రతిపద్యంత ఇతి సంబంధః । విశిష్టా దేశాదయో మేధాంతా దశ గుణా యేషు తే తథోక్తాః- శ్రుతం జ్ఞానం వృత్తమాచారః । స్వాభిమతానుశయం వక్తుం పృచ్ఛతి ॥ కః పునరితి ॥ కృతస్య కర్మణః స్వర్గే భోగే సతి భుక్తస్య కర్మణో లేశోऽనుశయస్తద్వానవరోహతి, భాండే స్నేహలేశవద్దృష్టత్వాత్

తతశ్శేషేణేతిస్మృతేశ్చేత్యేకదేశివ్యాఖ్యామాహ ॥ కేచిదిత్యాదినా॥ రిచ్యమానంస్నేహేనవియుజ్యమానం।ననుభోగనాశ్యత్వాత్కర్మణోలేశోనయుక్తఇతిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ కృత్స్నకర్మణోభోగేజాతేనాశస్స్యాత్ నతుభోగోజాతఇతి పరిహారార్థః భోగోనజాయతఇత్యయుక్తమితిశంకతే ॥నన్వితి॥భోగస్యావశేషోజాతఇతిసమాధత్తే ॥ బాఢమిత్యాదినా॥ ఇదమేకదేశివ్యాఖ్యానందూషయతి ॥ నచేతి ॥ 'స్వర్గకామోయజేతే'త్యాదిశాస్త్రేణస్వర్గభోగార్థంకర్మచోదితం,తచ్ఛేషస్యమర్త్యభోగహేతుత్వేశాస్త్రవిరోధఇత్యర్థః । కించస్వర్గహేతుకర్మశేషాదవరోహేకపూయయోన్యాపత్తిశ్రుతివిరోధఇత్యాహ ॥అవశ్యంచేతి॥ స్వాభిమతమనుశయమాహ ॥తస్మాదితి॥ పూర్వపక్షబీజమనూద్యదూషయతి॥యది

భుక్తఫలస్యావశేషఃకశ్చిదనుశయోనామభాండానుసారిస్నేహవత్ । యథాహిస్నేహభాండంరిచ్యమానంనసర్వాత్మనారిచ్యతే భాండానుసార్యేవకశ్చిత్స్నేహశేషోఽవతిష్ఠతేతథానుశయోపీతి । ననుకార్యవిరోధిత్వాదదృష్టస్యనభుక్తఫలస్యావశేషావస్థానంన్యాయ్యం । నాయందోషః । నహిసర్వాత్మనాభుక్తఫలత్వంకర్మణఃప్రతిజానీమహే।నను నిరవశేషకర్మఫలోపభోగాయచంద్రమండలమారూఢాః । బాఢం । తథాపిస్వల్పకర్మావశేషమాత్రేణతత్రావస్థానంనలభ్యతే । యథాకిలకశ్చిత్సేవకఃసకలైస్సేవోపకరణైః రాజకులముపసృప్తశ్చిరప్రవాసాత్ పరిక్షీణబహూపకరణశ్ఛత్రపాదుకాదిమాత్రావశేషో నరాజకులేఽవస్థాతుంశక్నోత్యేవమనుశయమాత్రపరిగ్రహోనచంద్రమండలేఽవస్థాతుంశక్నోతీతి । నచైతద్యుక్తమివ, నహిస్వర్గార్థస్యకర్మణోభుక్తఫలస్యావశేషానువృత్తిరుపపద్యతే కార్యవిరోధిత్వాదిత్యుక్తం । నన్వేతదప్యుక్తంనస్వర్గఫలస్యకర్మణోనిఖిలస్యభుక్తఫలత్వంభవతీతి । తదేతదపేశలం। స్వర్గార్థంకిలకర్మస్వర్గస్థస్యైవస్వర్గఫలంనిఖిలంనజనయతి స్వర్గచ్యుతస్యాపికంచిత్ఫలలేశంజనయతీతి నశబ్దప్రమాణకానామీదృశీకల్పనాఽవకల్పతే। స్నేహభాండేతుస్నేహలేశానువృత్తిర్దృష్టత్వాదుపపద్యతే। తథాసేవకస్యోపకరణలేశానువృత్తిర్దృశ్యతే । నత్విహతథాస్వర్గఫలస్య కర్మణోలేశానువృత్తిర్దృశ్యతేనాపికల్పయితుంశక్యతే, స్వర్గఫలశాస్త్రవిరోధాత్ । అవశ్యంచైతదేవంవిజ్ఞేయం నస్వర్గఫలస్యేష్టాదేఃకర్మణోభాండానుసారిస్నేహవదేకదేశోఽనువర్తమానోఽనుశయఇతి । యదిహియేనసుకృతేనకర్మణేష్టాదినాస్వర్గమన్వభూవన్ తస్యైవకశ్చిదేకదేశోఽనుశయఃకల్ప్యేత తతోరమణీయఏవైకోనుశయస్స్యాన్నవిపరీతః, తత్రేయమనుశయవిభాగశ్రుతిరుపరుధ్యేత । తద్యఇహరమణీయచరణాఅథయఇహకపూయచరణాఇతి । తస్మాదాముష్మికఫలేకర్మజాతేఉపభుక్తేఅవశిష్టమైహికఫలంకర్మాంతరజాతమనుశయస్తద్వంతోఽవరోహంతీతి।యదుక్తం'యత్కించే'త్యవిశేషపరామర్శాత్సర్వస్యేహకృతస్యకర్మణఃఫలోపభోగేనాంతంప్రాప్యనిరనుశయాఅవరోహంతీతి । నైతదేవం, అనుశయసద్భావస్యావగమితత్వాత్ యత్కించిదిహకృతమాముష్మికఫలం కర్మారబ్ధభోగంతత్సర్వంఫలోపభోగేన క్షపయిత్వేతి గమ్యతే। యదప్యుక్తంప్రాయణమవిశిష్టత్వాదనారబ్ధఫలంకృత్స్నమేవకర్మాభివ్యనక్తి, తత్ర కేనచిత్కర్మణాముష్మికేలోకేఫలమారభ్యతేకేనచిదస్మిన్నిత్యయంవిభాగోనసంభవతీతి।తదప్యనుశయసద్భావప్రదర్శనేనైవప్రత్యుక్తం । అపిచకేనహేతునాప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోభివ్యంజకంప్రతిజ్ఞా

దిత్యాదినా ॥ క్షపయిత్వాపునరాగచ్ఛతీతిప్రాప్యాంతమితివాక్యేనగమ్యతఇతియోజనా । జన్మారభ్యదృష్టభోగలింగానుగృహీతయారమణీయకపూయచరణశ్రుత్యా ఐహికానుశయాఖ్యకర్మవిశేషపరయావిరోధాత్ యత్కించేతియావత్సంపాతమితిచసామాన్యశబ్దయోరాముష్మికవిషయత్వేనసంకోచోవాచ్యఇతిభావః । మరణంకృత్స్నకర్మాభివ్యంజకమిత్యయుక్తం,ఉక్తానుశయశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ తదపీతి ॥బలవదనారబ్ధకర్మప్రతిబంధాచ్చనకృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిరిత్యాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ తస్యకృత్స్నకర్మాభివ్యంజకత్వేహేతుర్నాస్తీతిభావః ॥ ప్రశ్నంమత్వోత్తరంశంకతే ॥ఆర

ద్ధేతి॥ ఆరబ్ధవత్ అనారబ్ధస్యాపి బలవతః ప్రతిబంధకత్వాన్న సర్వకర్మణః ఫలదానాయాభివ్యక్తిరితి సమాధత్తే ॥ యథేతి ॥
అనారబ్ధఫలత్వావిశేషాత్ సర్వకర్మణామభివ్యక్తిమాశంక్య మిథో విరుద్ధ స్వర్గనరకాదిదేహఫలానామేకదేహారంభక
త్వాసంభవ ఉక్తస్తం వివృణోతి ॥ నహీతి॥ అస్తు తర్హి దుర్బలస్య కర్మణో నాశ ఇత్యత ఆహ॥ నాపీతి॥ నాభుక్తం క్షీయతే కర్మే
త్యేకాంత ఉత్సర్గః, స చ ప్రాయశ్చిత్తబ్రహ్మజ్ఞానధ్యానైర్బాధ్యతే న మరణమాత్రేణేత్యర్థః । మరణేన దుర్బలకర్మావినా
శే మానమాహ ॥ స్మృతిరితి ॥ కర్మనాశపక్షం నిరస్య ప్రకృతకృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిపక్షే దోషాంతరమాహ॥ యది చేతి॥ కృత్స్న
కర్మణామేకస్మిన్ దేవాదిజన్మని భోగేన క్షయాత్ న జన్మాంతరం స్యాత్ జ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యాది జీవస్య కష్టా దశా
స్యాదిత్యర్థః ॥ “శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణాం గోజావిమృగపక్షిణాం । చండాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతీ”త్యా
దిస్మృతివిరోధాచ్చ న సర్వకర్మణామేకజన్మారంభకత్వమిత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ నన్వేకస్య కర్మణః కథమనేకజన్మఫలక

యత ఇతి వక్తవ్యం । ఆరబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తేస్తదుపశమాత్ ప్రా
యణకాలే వృత్త్యుద్భవో భవతీతి యద్యుచ్యేత తత్రైవ వక్తవ్యం, యథైవ తర్హి ప్రాక్ ప్రాయణాదారబ్ధఫలేనక
ర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిః, ఏవం ప్రాయణకాలేఽపి విరుద్ధఫలస్యానేకస్య కర్మణో
యుగపత్ఫలారంభాసంభవాద్బలవతా ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిరితి । నహ్యనారబ్ధ
ఫలత్వసామాన్యేన జాత్యంతరోపభోగ్యఫలమప్యనేకం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం
జాతిమారభత ఇతి శక్యం వక్తుం, ప్రతినియతఫలత్వవిరోధాత్, నాపి కస్యచిత్ కర్మణః ప్రాయణేఽభివ్యక్తిః
కస్యచిదుచ్ఛేద ఇతి శక్యతే వక్తుం ఐకాంతికఫలత్వవిరోధాత్ । నహి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్హేతుభిర్వినా క
ర్మణాముచ్ఛేదస్సంభావ్యతే। స్మృతిరపి విరుద్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్య కర్మాంతరస్య చిరమవస్థా
నం దర్శయతి “కదాచిత్సుకృతం కర్మ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి। మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖాద్విముచ్యతే”
ఇత్యేవంజాతీయా । యది చ కృత్స్నమనారబ్ధఫలం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతి
మారభేత తతస్స్వర్గనరకతిర్యగ్యోనిషు అధికారానవగమాద్ధర్మాధర్మానుత్పత్తౌ నిమిత్తాభావాన్నోత్తరా
జాతిరుపపద్యేత । బ్రహ్మహత్యాదీనాం చైకైకస్య కర్మణోఽనేకజన్మనిమిత్తత్వం స్మర్యమాణముపరు
ధ్యేత । నచ ధర్మాధర్మయోః స్వరూపఫలసాధనాదిసమధిగమే శాస్త్రాదతిరిక్తం కారణం శక్యం సంభావ
యితుం । నచ దృష్టఫలస్య కర్మణః కారీర్యాదేః ప్రాయణమభివ్యంజకం సంభవతీత్యవ్యాపికాపీయం ప్రా
యణస్యాభివ్యంజకత్వకల్పనా । ప్రదీపోపన్యాసోఽపి కర్మబలాబలప్రదర్శనేనైవ ప్రతినీతః, స్థూలసూ
క్ష్మరూపాభివ్యక్తివచ్చేదం ద్రష్టవ్యం । యథా హి ప్రదీపస్సమానేఽపి సన్నిధానే స్థూలం రూపమభివ్యనక్తి న
సూక్ష్మం, ఏవం ప్రాయణం సమానేఽప్యనారబ్ధఫలస్య కర్మజాతస్య ప్రాప్తావసరత్వే బలవతః కర్మ
ణో వృత్తిముద్భావయతి న దుర్బలస్యేతి తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరోధాదశ్లిష్టోఽయమశేషకర్మాభి
వ్యక్త్యభ్యుపగమః, శేషకర్మసద్భావేఽనిర్మోక్షప్రసంగ ఇత్యయమప్యస్థానే సంభ్రమః సమ్యగ్దర్శనా

త్వం, అదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ కించ వ్యంజకత్వేఽపి మరణస్య కిం సర్వకర్మవ్యంజకత్వం కల్ప్యతే, ఉత యత్కిం
చిత్కర్మవ్యంజకత్వం, నాద్యః, ఇహ కృతకారీర్యాదేరత్రైవ ఫలహేతోర్మరణవ్యంజకత్వాసంభవాదిత్యాహ ॥ నచేతి॥ ద్వి
తీయం నిరస్యన్ పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి ॥ ప్రదీపేతి ॥ రూపాణాం ప్రదీపవన్మరణం న కస్యచిదపి కర్మణో వ్యంజకం
కింతు ప్రబలకర్మప్రతిబంధాభావే దుర్బలం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః । ఏవం మరణస్య వ్యంజకత్వానంగీకారేణ ప్రదీపదృష్టాంతో ని
రస్తః, అంగీకారేఽప్యనుకూలో దృష్టాంత ఇత్యాహ ॥ స్థూలేతి ॥ సూక్ష్మమనుద్భూతరూపమితి మరణే సర్వకర్మాభివ్యక్త్య
సిద్ధిరితి శేషః । ఏవం సర్వకర్మసంఘ ఏకజన్మారంభక ఇత్యైకభవికః కర్మాశయ ఇతి మతనిరాసముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥
చరణశ్రుత్యా తతశ్శేషేణేత్యాదిస్మృత్యా ప్రబలప్రతిబంధాదితి న్యాయేన చానభివ్యక్తకర్మసద్భావాదిత్యర్థః । నను ము

క్త్యనుపపత్త్యాఽఙ్గీకార్య ఐకభవిక ఇత్యత ఆహ ॥ శేషేతి॥ సూత్రం శేషం వ్యాచష్టే॥ తే చేత్యాదినా ॥ అవరోహమార్గ ఇత్థం శ్రూయతే 'తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వా అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంతే అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతః సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యంతే' ఇతి । ధూమాద్యధ్వనా యథేతం యథాగతం తథా తమధ్వానం పునరాయాంతీత్యుక్త్వా ధూమాదిరూపపితృమార్గస్యారాణ్యాదికం నోక్తం, అధికం చాభ్రాదికముక్తమితి మత్వా సూత్రకృతోక్తం యథేతమనేవం చేతి । అవశిష్టశ్రుత్యర్థోఽగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి. ౮.
సంప్రతి శ్రుతిస్థచరణశబ్దమాక్షేపపూర్వకం సూత్రకృద్వ్యాచష్టే ॥ చరణాదితి చేదితి ॥ ''అదో హ్యస్సర్వభూతే

దశేషకర్మక్షయశ్రుతేః। తస్మాత్ స్థితమేతదనుశయవంతోఽవరోహంతీతి। తే చావరోహంతో యథేతమనేవం చావరోహంతి । యథేతమితి యథాగతమిత్యర్థః । అనేవమితి తద్విపర్యయేణేత్యర్థః। ధూమాకాశయోః పితృయాణేఽధ్వన్యుపాత్తయోరవరోహే సంకీర్తనాత్ యథేతంశబ్దాచ్చ యథాగతమితి ప్రతీయతే, రాత్ర్యాద్యసంకీర్తనాదభ్రాద్యుపసంఖ్యానాచ్చ విపర్యయోఽపి ప్రతీయతే॥ ॥౮॥

సూ॥ చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥౯॥

అథాపి స్యాద్యా శ్రుతిరనుశయసద్భావప్రతిపాదనాయోదాహృతా 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా' ఇతి సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి నానుశయాత్, అన్యచ్చరణమన్యోఽనుశయః, చరణం చారిత్రమాచారః శీలమిత్యనర్థాంతరం అనుశయస్తు భుక్తఫలాత్ కర్మణోఽతిరిక్తం కర్మాభిప్రేతం శ్రుతిశ్చ కర్మచరణే భేదేన వ్యపదిశతి। 'యథాకారీ యథాచారీ తథా భవతీ'తి 'యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో ఇతరాణి యాన్యస్మాకꣳ సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీ'తి చ । తస్మాచ్చరణాద్యోన్యాపత్తిశ్రుతేర్నానుశయసిద్ధిరితి చేన్నైష దోషః। యతోఽనుశయోపలక్షణార్థైవైషా చరణశ్రుతిరితి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే॥ ... ... ॥౯॥

ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥౧౦॥

స్యాదేతత్, కస్మాత్పునశ్చరణశబ్దేన శ్రౌతం శీలం విహాయ లాక్షణికోఽనుశయః ప్రత్యాయ్యతే । నను శీలస్యైవ శ్రౌతస్య విహితప్రతిషిద్ధస్య సాధ్వసాధురూపస్య శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవిష్యతి, అవశ్యం చ శీలస్యాపి కించిత్ఫలమభ్యుపగంతవ్యం, అన్యథా హ్యానర్థక్యమేవ శీలస్య ప్రసజ్యేతేతి చేన్నైష దోషః। కుతః, తదపేక్షత్వాత్ । ఇష్టాదిహి కర్మజాతం చరణాపేక్షం। న హి సదాచారహీనః కశ్చిదధికృతస్స్యాత్ । 'ఆచారహీనం న పునంతి వేదా' ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః । పురుషార్థత్వేఽప్యాచారస్య నానర్థక్యం । ఇష్టాదౌ హి క

షకర్మణామనసాగిరా । అనుగ్రహశ్చ జ్ఞానం చ శీలమేతద్విదుర్బుధా'' ఇతి స్మృత్యా ప్రోక్తా అద్రోహాదయశ్శాస్త్రార్థజ్ఞానరూపం చ శీలం సర్వకర్మాంగముక్తం తద్వాచకం చరణపదమంగినః శ్రౌతాదికర్మణో లక్షకం । 'కర్మణ ఏవోత్తరావస్థా ధర్మాధర్మాఖ్యాపూర్వ' మితి కర్మలక్షణయైవ తదభిన్నాపూర్వాఖ్యానుశయసిద్ధిరితి కార్ష్ణాజినిమతం ॥౯॥

తదేవ శంకాసమాధానాభ్యామాహ॥ ఆనర్థక్యమితి చేదిత్యాదినా సూత్రేణ ॥ చరణశబ్దవాచ్యస్యైవ గ్రహణసంభవాన్న లక్షణా యుక్తేతి శంకిత్రైవ బ్రూతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రతిషిద్ధం శీలం క్రోధానృతాదిరూపం। కిం చ శీలస్య నిష్ఫలత్వాయోగాచ్ఛ్రౌతయోన్యాపత్తిస్తస్యైవ ఫలం నానుశయస్యేత్యాహ॥ అవశ్యం చేతి ॥ 'వేదాస్తదర్థకర్మాణ్యాచారం వినా న ఫలంతీ'తి స్మృత్యా శీలస్య కర్మాంగత్వాన్న పృథక్ఫలాపేక్షా, అంగిఫలేనార్థవత్త్వాత్ । న చాంగమాత్రాద్యోన్యాపత్తిః ఫలమితి వాచ్యం అంగస్య నిష్ఫలత్వేన ముఖ్యార్థస్యాచారస్య గ్రహణాయోగాల్లక్షణా యుక్తేతి సమాధానార్థః । యద్వాచారస్య

స్నానాదివత్ పురుషసంస్కారతయా పురుషార్థత్వం తదాప్యవిరోధ ఇత్యాహ॥ పురుషార్థత్వేపీతి ॥ అంగావబద్ధోపాస్తివదాచారోఽర్థవానిత్యర్థః। అస్తు తర్హి శీలాఖ్యాచారాదేవ యోన్యాపత్తిరిత్యాశంక్య 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణే'త్యాదిశ్రుత్యాదివిరోధాన్నైవమిత్యాహ॥ కర్మ చేతి॥ పారయమాణః శక్తః। యద్యప్యక్రోధాదిరూపం శీలం సాధారణధర్మాత్మకం విశేషరూపాత్ కర్మణోఽభిన్నం తథాపి చరణాచారశబ్దౌ కర్మవాచినావేవ న శీలవాచకావితి న లక్షణావసర ఇతి బాదరిమతమ్ ॥౧౦॥ ** ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ సుకృతేతి॥ చరణశబ్దార్థముపసంహరతి ॥ఆచారోపీతి॥ కర్మణ ఏవాచారత్వే యథాకారీత్యాదిభేదోక్తిః కథమిత్యత ఆహ ॥ భేదవ్యపదేశ ఇతి॥ నిరుపపదాచారశబ్దాత్ సదాచారరూపో విశేషో భాతి అత స్తత్సమభివ్యాహృతః కర్మసామాన్యవాచకో యథాకారీతిశబ్ద స్తదితరవిశేషపరః, ఏవమనవద్యాని కర్మాణీతి సామాన్యతోఽస్మాకం సుచరితానీతి విశేష ఇతి వివేకః, తస్మాదనుశయబలాదాగత్యవశ్యంభావానుసంధానాద్వైరాగ్యమి

మర్జాతే ఫలమారభమాణే తదపేక్ష ఏవాచారస్తత్రాపి కంచిదతిశయమారప్స్యతే। కర్మ చ సర్వార్థకారీతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః, తస్మాత్కర్మైవ శీలోపలక్షితమనుశయభూతం యోన్యాపత్తేః కారణభూతమితి కార్ష్ణాజినేర్మతం। న హి కర్మణి సంభవతి శీలాదౌ యోన్యాపత్తిర్యుక్తా। న హి పద్భ్యాం పలాయితుం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితుమర్హతీతి॥ ... ... ॥౧౦॥

సూ॥ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః॥౧౧॥

బాదరిస్త్వాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేన ప్రత్యాయ్యేతే ఇతి మన్యతే। చరణమనుష్ఠానం కర్మేత్యనర్థాంతరం। తథా హ్యవిశేషేణ కర్మమాత్రే చరతిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। యో హీష్టాదిలక్షణం పుణ్యం కర్మ కరోతి తం లౌకికా ఆచక్షతే ధర్మం చరత్యేష మహాత్మేతి। ఆచారోపి ధర్మవిశేష ఏవ। భేదవ్యపదేశస్తు కర్మచరణయోర్బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేనాప్యుపపద్యతే। తస్మాద్రమణీయచరణాః ప్రశస్తకర్మాణః, కపూయచరణా నిందితకర్మాణ ఇతి నిర్ణయః॥ ... ... ॥౧౧॥

సూ॥ అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్॥౧౨॥

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యుక్తం యే త్వితరేఽనిష్టాదికారిణస్తేపి కిం చంద్రమసం గచ్ఛంతి ఉత న గచ్ఛంతీతి చింత్యతే। తత్ర తావదాహ। ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యేతన్న, కస్మాత్, యతోఽనిష్టాదికారిణామపి చంద్రమండలం గంతవ్యత్వేన శ్రుతం। తథా హ్యవిశేషేణ కౌషీతకినస్సమామనంతి 'యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ'తి। దేహారంభోపి చ పునర్జాయమానానాం నాంతరేణ చంద్రప్రాప్తిమవకల్ప్యేత, పంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాత్, తస్మాత్సర్వ ఏవ చంద్రమసమాసీదేయుః। ఇష్టాదికారిణామితరేషాం చ సమానగతిత్వం న యుక్తమితి చేన్న, ఇతరేషాం చంద్రమండలే భోగాభావాత్॥ ... ... ॥౧౨॥

తి సిద్ధం ॥౧౨॥ ** ఏవం పుణ్యాత్మనాం గత్యాగతిచింతయా వైరాగ్యం నిరూప్య పాపినాం తచ్చింతయా తన్నిరూపయతి॥ అనిష్టాదికారిణామపీతి ॥ యే కే చేత్యవిశేషశ్రుతేర్వైవస్వతం సంగమనం జనానామితి శ్రుతేశ్చ సంశయే ప్రథమాధికరణే సిద్ధనియమాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తథేత్యాదినా ॥ యమరాజం పాపిజనానాం సమ్యగ్గమ్యం, హవిషా ప్రీణయతేతి శ్రుత్యర్థః। పూర్వపక్షే పుణ్యవతామేవ చంద్రగతిరితి నియమాభావాత్ పుణ్యవైయర్థ్యం పాపాద్వైరాగ్యాదార్ఢ్యం చేతి ఫలం, సిద్ధాంతే పాపినాం చంద్రలోకదర్శనమపి నాస్తీతి పుణ్యార్థవత్త్వం వైరాగ్యదార్ఢ్యం చేతి ఫలం, పంచమాగ్నౌ దేహారంభ ఇతి నియమాత్ పాపినామపి ప్రథమద్యులోకాగ్నిప్రాప్తిర్వాచ్యేత్యాహ॥ దేహారంభ ఇతి॥ పాపినాం స్వర్గభోగాభావేపి మార్గాంతరాభావాచ్చంద్రగతిరితి భావః॥ ॥౧౨॥

సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దఇత్యాదినా ॥ సంయమనేయమలోకేయమకృతాయాతనాఅనుభూయావ రోహంతీత్యేవంఆరోహావరోహావితియోజనాసూత్రస్యజ్ఞేయా । ప్రయతాం మృత్వాగచ్ఛతాం । సమ్యక్పరస్తాత్ ప్రాప్యతఇతిసంపరాయఃపరలోకః, తదుపాయఃసాంపరాయః, బాలమజ్ఞం, విశేషతోవిత్తరాగేణమూఢంమోహాత్ప్రమాదంకుర్వంతంప్రతినభాతి । సచబాలోఽయంస్త్రీవిత్తాదిలోకోఽస్తినపరలోకోఽస్తీతిమానీ స మేమమయమస్యవశ

సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్ ॥ ౧౩ ॥

తుశబ్దః పక్షంవ్యావర్తయతి।నైతదస్తి, సర్వేచంద్రమసంగచ్ఛంతీతి।కస్మాత్, భోగార్థమేవహిచంద్రారోహణంననిష్ప్రయోజనం,నాపిప్రత్యవరోహాయైవ,యథాకశ్చిద్వృక్షమారోహతిపుష్పఫలోపాదానాయననిష్ప్రయోజనంనాపిపతనాయైవ।భోగశ్చానిష్టాదికారిణాంచంద్రమసినాస్తీత్యుక్తం, తస్మాదిష్టాదికారిణఏవచంద్రమసమారోహంతినేతరే । తేతుసంయమనంయమాలయమవగాహ్యస్వదుశ్చరితానురూపాయామీర్యాతనాఅనుభూయపునరేవేమంలోకంప్రత్యవరోహంతి, ఏవంభూతౌతేషామారోహావరోహౌభవతః।కుతః, తద్గతిదర్శనాత్ । తథాహి యమవచనస్వరూపాశ్రుతిః ప్రయతామనిష్టాదికారిణాంయమవశ్యతాందర్శయతి “ నసాంపరాయఃప్రతిభాతిబాలంప్రమాద్యంతంవిత్తమోహేనమూఢం అయంలోకోనాస్తిపరఇతిమానీ పునఃపునర్వశమాపద్యతేమే ” ఇతి । ‘వైవస్వతꣳసంగమనంజనానామి’త్యేవంజాతీయకంచబహ్వేవయమవశ్యతాప్రాప్తిలింగంభవతి ॥ ౧౩

స్మరంతి చ ॥ ౧౪ ॥

అపిచమనువ్యాసప్రభృతయశ్శిష్టాస్సంయమనేపురే యమాయత్తం కపూయకర్మవిపాకంస్మరంతి నాచికేతోపాఖ్యానాదిషు॥ ౧౪

అపిచసప్త॥ ౧౫ ॥

అపిచసప్తనరకారౌరవప్రముఖాదుష్కృతఫలోపభోగభూమిత్వేనస్మర్యంతేపౌరాణికైః,తాననిష్టాదికారిణఃప్రాప్నువంతి, కుతస్తేచంద్రంప్రాప్నుయురిత్యభిప్రాయః।నను విరుద్ధమిదంయమాయత్తాయాతనాఃపాపకర్మాణోఽనుభవంతీతి, యావతా తేషురౌరవాదిష్వన్యే చిత్రగుప్తాదయోనానాధిష్ఠాతారఃస్మర్యంతఇతి, నేత్యాహ ౧౫

తత్రాపిచతద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ ౧౬॥

తేష్వపిసప్తసునరకేషుతస్యైవయమస్యాధిష్ఠాతృత్వవ్యాపారాభ్యుపగమాదవిరోధః । యమప్రయుక్తాఏవహితేచిత్రగుప్తాదయోఽధిష్ఠాతారఃస్మర్యంతే॥ ౧౬

విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్ ॥౧౭॥

పంచాగ్నివిద్యాయాం ‘ వేత్థయథాఽసౌలోకోనసంపూర్యత ’ఇత్యస్యప్రశ్నస్యప్రతివచనావసరే శ్రూయతే, ‘ అథైతయోః పథోర్నకతరేణచనతానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనిభూతానిభవంతిజాయస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయꣳస్థానం తేనాసౌలోకోనసంపూర్యతే’ ఇతి ।

మాప్నోతీత్యర్థః ॥ ౧౩॥ ** పాపినాంయమవశ్యతావాదివిశేషశ్రుతిస్మృతిబలాత్ ‘యేవైకేచే’త్యవిశేషశ్రుతిరిష్టాదికారివిషయత్వేనవ్యాఖ్యేయేతిభావః ॥ సూత్రత్రయస్యభాష్యంసుబోధం ॥ ౧౪ ॥౧౫॥ ౧౬॥ ... ... *

౧౭. యదుక్తంమార్గాంతరాభావాత్ పాపినామపిచంద్రగతిరితితన్న, తృతీయ మార్గశ్రుతేరిత్యాహ ॥ విద్యాకర్మణోరితి ॥ మార్గద్వితయోక్త్యనంతరంతృతీయమార్గోక్తిసమారంభార్థః శ్రుతావథశబ్దః । ఏతయోర్విద్యాకర్మణోః పథిద్వయసాధనయోరన్యతరేణాపిసాధనేనయేనరాఽయుక్తాస్తైజన్మమరణావృత్తిరూపతృతీయమార్గస్థానీభూతా

నిభవంతి, క్రియావృత్త్యాలోట్ , తేనపాపినాంచంద్రగత్యభావాచ్చంద్రలోకోనసంపూర్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః । ప్రతిపదేఇతి ప్రాప్తిసాధనేఇత్యర్థః । అపిచ పాపినాంచంద్రగతౌ 'అసౌలోకస్సంపూర్యేత' అతశ్చనసంపూర్యత 'ఇత్యేతత్ప్రతివచనంవిరుద్ధంప్రసజ్యేతేత్యన్వయః । అవరోహాదసంపూరణమశ్రుతంనకల్ప్యంశ్రుతహాన్యాపత్తేరిత్యాహ॥ నాశ్రుతత్వాదితి॥ అవరోహ ఏవతృతీయంస్థానంశ్రుత్యుక్తమిత్యత ఆహ॥ అవరోహస్యేతి॥ ఇమమధ్వానంపునర్నివర్తంత ఇతి ఇష్టాదికారిణామవరోహోక్తేరనిష్టాదికారిణామప్యవరోహస్యార్థసిద్ధత్వాత్ పునరుక్తిర్వ్యర్థేత్యర్థః॥ అథైతయోరితిమార్గాంత

యస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానం తేనాసౌలోకోనసంపూర్యత'ఇతి । తత్రైతయోః పథోరితి విద్యాకర్మణోరిత్యేతత్ । కస్మాత్, ప్రకృతత్వాత్ । విద్యాకర్మణీహి దేవయానపితృయాణయోః పథోః ప్రతిపదేప్రకృతే। 'తద్య ఇత్థంవిదు'రితివిద్యా తయాప్రతిపత్తవ్యో దేవయానః పంథాః ప్రకీర్తితః, 'ఇష్టాపూర్తేదత్త'మితికర్మ తేనప్రతిపత్తవ్యః పితృయాణః పంథాః ప్రకీర్తితః, తత్ప్రక్రియాయామథైతయోః పథోర్నకతరేణచనేతిశ్రుతం । ఏతదుక్తంభవతి, యేనవిద్యయాసాధనేనదేవయానేపథ్యధికృతాః నాపికర్మణా పితృయాణే తేషామేషక్షుద్రజంతులక్షణోఽసకృదావర్తీతృతీయః పంథాభవతీతి, తస్మాదపినానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమాః ప్రాప్యతే । స్యాదేతత్ , తేపిచంద్రబింబమారుహ్యాతతోఽవరుహ్యక్షుద్రజంతుత్వంప్రతిపత్స్యంత ఇతి, తదపినాస్తి, ఆరోహానర్థక్యాత్ । అపిచసర్వేషుప్రయత్సుచంద్రలోకంప్రాప్నువత్స్వసౌలోకః ప్రయద్భిస్సంపూర్యేతేత్యతః ప్రశ్నవిరుద్ధంప్రతివచనంప్రసజ్యేత । తథాహిప్రతివచనందాతవ్యంయథాసౌలోకోనసంపూర్యతే।అవరోహాభ్యుపగమాదసంపూరణోపపత్తిరితిచేత్, న, అశ్రుతత్వాత్ । సత్యంఅవరోహాదప్యసంపూరణముపపద్యతే । శ్రుతిస్తుతృతీయస్థానసంకీర్తనేనాసంపూరణందర్శయతి 'ఏతత్తృతీయంస్థానం తేనాసౌలోకోనసంపూర్యత'ఇతి తేనానారోహాదేవాసంపూరణమితియుక్తం । అవరోహస్యేష్టాదికారిష్వప్యవిశిష్టత్వేసతితృతీయస్థానోక్త్యానర్థక్యప్రసంగాత్ । తుశబ్దస్తుశాఖాంతరీయవాక్యప్రభవామవిశేషగమనాశంకాముచ్ఛినత్తి, ఏవంసత్యధికృతాపేక్షః శాఖాంతరీయేవాక్యేసర్వశబ్దోఽవతిష్ఠతే 'యేవైకేచాధికృతా అస్మాల్లోకాత్ప్రయంతిచంద్రమసమేవతేసర్వే గచ్ఛంతీ'తి ॥ యత్పునరుక్తం దేహలాభోపపత్తయేసర్వేచంద్రమసంగంతుమర్హంతిపంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాదితితత్ప్రత్యుచ్యతే ... ... *

౧౮. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥

నతృతీయేస్థానేదేహలాభాయపంచసంఖ్యానియమ ఆహుతీనామాదర్తవ్యః।కుతః, తథోపలబ్ధేః।తథాహ్యంతరేణైవాహుతిసంఖ్యానియమం వర్ణితేనప్రకారేణ తృతీయస్థానప్రాప్తిరుపలభ్యతే 'జాయస్వమ్రియస్వే'త్యేతత్తృతీయంస్థానమితి । అపిచ 'పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవంతీ'తిమనుష్యశరీరహేతుత్వేనాహుతిసంఖ్యాసంకీర్త్యతే నకీటపతంగాదిశరీరహేతుత్వేన పురుషశబ్దస్యమనుష్యజాతివచనత్వాత్ । అపిచపంచమ్యామాహుతావపాంపురుషవచస్త్వముపదిశ్యతేనాపంచమ్యామాహుతౌపురుషవచస్త్వంప్రతిషిధ్యతే, వాక్యస్యద్వ్యర్థతాదోషాత్, తత్ర యేషామారోహావరోహౌసంభవతస్తేషాంపంచమ్యామాహుతౌదేహ ఉద్భవిష్యతి అన్యేషాంతువినైవాహుతిసంఖ్యయా భూతాంతరోపసృష్టాభిరద్భిర్దేహ ఆరభ్యతే. ... ... *

రోపక్రమబాధస్తృతీయశబ్దబాధశ్చేత్యతః స్థానశబ్దో మార్గలక్షక ఇతి ద్రష్టవ్యం । ఏవమవిశేషశ్రుతేర్మార్గాంతరాభావాచ్చేతి పూర్వపక్షబీజద్వయంనిరస్యతృతీయబీజనిరాసార్థంసూత్రమాదత్తే ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ ... *

౧౮. విద్యాకర్మశూన్యానాంక్రిమికీటాదిభావేన జాయస్వేత్యాదిశ్రుత్యా నిరంతరజన్మమరణోపలబ్ధేర్నాహుతిసంఖ్యాదర ఇత్యర్థః । పురుషశబ్దాచ్చైవమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥

౧౯. మనుష్యదేహస్యాపినాహుతిసంఖ్యానియమ ఇత్యాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ విధినిషేధరూపార్థద్వయమేవాక్యభేదస్స్యాదిత్యర్థః । అనియమే స్మృతిసంవాదార్థం సూత్రం॥ స్మర్యతేపీతి॥ లోక్యతేఽనేనేతి లోకో భారతాదిరుక్తః। ము ఖ్యార్థమప్యాహ ॥ బలాకేతి॥ ... ... *

౨౦. అండజానిచ జరాయుజానిచ స్వేదజానిచ ఉద్భిజ్జానిచేతి శ్రుత్యవష్టంభేనేదం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ అపిచేతి ॥ అన్యత్రాపి- అనిష్టాదికారిష్విత్యర్థః । అనయా శ్రుత్యా చాతుర్విధ్యం కథముక్తం శ్రుత్యంతరే త్రీణ్యేవేత్యవధారణవిరోధాదితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రమాదత్తే ॥ నన్విత్యాదినా॥ ... ... *

౨౧. జీవజం జరాయుజం మనుష్యాది, భూమిముద్భిద్య జాయతే వృక్షాదికం, ఉదకం భిత్వా జాయతే యూకాదిజం గమమితి భేదః। సంశోకస్స్వేదః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణం॥ ... ... ❁

౧౯. స్మర్యతేఽపిచలోకే॥

అపిచ లోకే స్మర్యతే ద్రోణధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనాం సీతాద్రౌపదీప్రభృతీనాంచాయోనిజత్వం, తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషిద్విషయైకాహుతిర్నాస్తి, ధృష్టద్యుమ్నాదీనాంతు యోషిత్పురుషవిషయే ద్వే అప్యాహుతీ న స్తః యథాచ తత్రాహుతిసంఖ్యానియామానాదరో భవతి ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి ॥ బలాకాప్యంతరేణైవ రేతస్సేకం గర్భం ధత్త ఇతి లోకే రూఢిః ... ... *

౨౦. దర్శనాచ్చ ॥

అపిచ తుర్విధే భూతగ్రామే జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జలక్షణే స్వేదజోద్భిజ్జయోరంతరేణైవ గ్రామ్యధర్మముత్పత్తిదర్శనాదాహుతిసంఖ్యానాదరో భవతి, ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి ॥ నను తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవంతి ‘ అండజం జీవజముద్భిజ్జ’ మిత్యత్ర త్రివిధ ఏవ భూతగ్రామశ్శ్రూయతే కథం చతుర్విధత్వం భూతగ్రామస్య ప్రతిజ్ఞాతమిత్యత్రోచ్యతే॥ ... ... *

౨౧. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య ॥

‘ అండజం జీవజముద్భిజ్జ’ మిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనైవ స్వేదజోపసంగ్రహః కృతః ప్రత్యేతవ్యః ఉభయోరపి స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భూమ్యుదకోద్భేదప్రభవత్వస్య తుల్యత్వాత్ । స్థావరోద్భేదాత్తు విలక్షణో జంగమోద్భేద ఇత్యన్యత్ర స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భేదవాద ఇత్యవిరోధః ॥ ... ... *

౨౨. సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః

భా॥ ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసమారుహ్య తస్మిన్యావత్సంపాతముషిత్వా తతస్సానుశయా అవరోహంతీత్యుక్తం, అథావరోహప్రకారః పరీక్ష్యతే । తత్రేయమవరోహశ్రుతిర్భవతి ‘ అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీ’ తి । తత్ర సంశయః కిమాకాశాదిస్వరూపమేవావరోహంతః ప్రతిపద్యంతే కిం వాకాశాదిసామ్యమితి। తత్ర ప్రాప్తం తావదాకాశాదిస్వరూపమేవ ప్రతిపద్యంత ఇతి । కుతః, ఏవం హి శ్రుతిర్భవతి, ఇతరథా లక్ష

వ్యా- ౨౨. ఏవం పాపినాం గత్యాగతీ విచార్య సంప్రతీష్టాదికారిణామవరోహే విశేషమాహ ॥ సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేరితి । యథేతమనేవం చేత్యుక్తరీత్యా యథాగతం ధూమాద్యధ్వానం పునర్నివర్తంతే, నివృత్తాశ్చానుశయినః కర్మాంతే దుప్తదేహాః ఆకాశం గతాః ఆకాశసదృశా భవంతి । ఆకాశసాదృశ్యానంతరం పిండీకృతాతిసూక్ష్మలింగోపహితా వాయునేతస్తతశ్చలనీయమానా వాయుసమా భవంతి । సానుశయసంఘో వాయుసమో భూత్వా ధూమం గతస్తత్సమో భవతి, ధూమసమో భూత్వాఽభ్రసమో భవతి । అపో బిభర్తీత్యభ్రం । మేఘో భవతి- మేహతి సించతీతి వృష్టికర్తా మేఘః తత్సమో భూత్వా వర్షధారాద్వారా పృథివీం ప్రవిశ్య వ్రీహియవాదిరూపో భవతీతి సిద్ధాంతగత్యా శ్రుత్యర్థః । పూర్వోత్తరయుక్తిద్వ

యంసంశయబీజంమంతవ్యం, పూర్వత్ర మార్గద్వయముక్త్వా తృతీయతోఽవ్యుక్తేర్యుక్తం స్థానశబ్దస్యమార్గలక్షకత్వమిహ తుధూమోభవతీత్యాదిశ్రుతేర్వికారస్వరూపాపత్తౌముఖ్యత్వాత్ సాదృశ్యాపత్తిలక్షణబీజంనాస్తీతిప్రత్యుదాహరణసంగతిః । శ్రుతేర్ముఖ్యత్వంఫలమితిపూర్వపక్షః । అనుశయినాంపూర్వసిద్ధాకాశాదిస్వరూపాపత్త్యయోగాల్లక్షణేతి సిద్ధాంతయతి ॥ఏవమిత్యాదినా॥ సమానోభావోధర్మోయస్యతద్భావస్సాభావ్యంసామ్యమితిసూత్రపదార్థః । ఏవంహ్యేతదితి ఏతద్భవనమేవంసాదృశ్యరూపమేవోపపద్యతఇత్యర్థః । అనుశయినామాకాశాదిభ్యోనిర్గమనాన్యథానుపపత్త్యాఽపిసాదృశ్యలక్షణేత్యాహ ॥ఆకాశాదిస్వరూపేతి॥ సంయోగలక్షణామాశంక్యాహ॥ విభుత్వాదితి॥ భవతశ్రుత్యాసంయోగలక్షణాయామనువాదస్స్యాదిత్యర్థః। వివిధభూతసామ్యమవరోహేభవతీత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యమిత్యుపసంహరతి॥ అతఇతి॥ఇతిచతుర్థాధికరణం॥ ... ... *

ణాస్స్యాత్। శ్రుతిలక్షణావిశయేచశ్రుతిర్న్యాయ్యానలక్షణా,తథాచ ‘వాయుర్భూత్వాధూమోభవతీ’త్యేవమాదీన్యక్షరాణితత్స్వరూపాపత్తావవకల్ప్యంతే, తస్మాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిరిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, ఆకాశాదిసామ్యంప్రతిపద్యంతఇతి । చంద్రమండలే యదమ్మయం శరీరముపభోగార్థమారబ్ధంతదుపభోగక్షయేసతి ప్రవిలీయమానం సూక్ష్మమాకాశసమంభవతి తతోవాయోర్వశమేతితతోధూమాదిభిస్సంపృచ్యతఇతి। తదేతదుచ్యతే ‘యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయు’మిత్యేవమాదినా।కుతఏతత్ ఉపపత్తేః । ఏవంహ్యేతదుపపద్యతే, నహ్యన్యస్యాన్యభావోముఖ్యఉపపద్యతే। ఆకాశాదిస్వరూపప్రతిపత్తౌచవాయ్వాదిక్రమేణావరోహోనోపపద్యతే । విభుత్వాచ్చాకాశేననిత్యసంబంధత్వాన్నతత్సాదృశ్యాపత్తేరన్యస్తత్సంబంధోఘటేత । శ్రుత్యసంభవేచ లక్షణాశ్రయణంన్యాయ్యమేవ, అతఆకాశాదితుల్యతాపత్తిరేవాత్రాకాశాదిభావఇత్యుపచర్యతే॥ ... ... *

౨౩. నాతిచిరేణవిశేషాత్ — భా ॥ తత్రాకాశాదిప్రతిపత్తౌ ప్రాగ్వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేర్భవతివిశయః । కిందీర్ఘందీర్ఘంకాలంపూర్వపూర్వసాదృశ్యేనావస్థాయోత్తరోత్తరసాదృశ్యంగచ్ఛంతిఉతాల్పమల్పమితి । తత్రానియమోనియమకారిణశ్శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవంప్రాప్తఇదమాహ॥ నాతిచిరేణేతి। అల్పమల్పంకాలమాకాశాదిభావేనావస్థాయవర్షధారాభిస్సహేమాంభువమాపతంతి । కుతఏతత్,విశేషదర్శనాత్ । తథాహివ్రీహ్యాదిభావాపత్తేరనంతరంవిశినష్టి ‘అతోవైఖలుదుర్నిష్ప్రపతర’మితి।తకారఏకశ్ఛాందస్యాప్రక్రియయా లుప్తోమంతవ్యః । దుర్నిష్ప్రపతరందుర్నిష్క్రమతరం దుఃఖతరమస్మాత్ వ్రీహ్యాదిభావాన్నిస్సరణం భవతీత్యర్థః। తదత్రదుఃఖం నిష్ప్రపతనం ప్రదర్శయన్పూర్వేషుసుఖంనిష్ప్రపతనందర్శయతి। సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయంనిష్ప్రపతనస్యకాలాల్పత్వదీర్ఘత్వనిమిత్తః, తస్మిన్నవధౌశరీరానిష్పత్తేరుపభోగాసంభవాత్।తస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావాపత్తేఃప్రాగల్పేనైవకాలేనావరోహస్స్యాదితి॥

౨౪. అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ — భా ॥ తస్మిన్నేవావరోహేప్రవర్షణానంతరం పఠ్యతే ‘తఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాఇతిజాయంత’ఇతి । తత్రసంశయః, కిమస్మిన్నే

వ్యా - ౨౩. నాతిచిరేణ ॥ ఉక్తంసాదృశ్య ముపజీవ్య లోకేగంతౄణాం చిరాచిరగతిదర్శనాత్సంశయంవదన్పూర్వపక్షయతి । తత్రేత్యాదినా ॥ అనియమాత్ కదాచిద్విళంబేనయోన్యాపత్తిరితిపూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతువ్రీహియవాదిభావాదనుశయినాంవిళంబేననిర్గమనమితి విశేషాదాకాశాదిభావాచ్ఛీఘ్రం నిర్గమఇత్యవిలంబేన యోన్యాపత్తిరిత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితివివేకః । నన్వాకాశాదిష్వనుశయినాంసుఖం వ్రీహియవాదిషుదుఃఖమితి దుశ్శబ్దాద్భాతినచిరాచిరనిర్గమనమిత్యతఆహ ॥ సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయమితి । అవధిఃకాలః॥ ఇతిపంచమాధికరణం॥ *

౨౪. అన్యాధిష్ఠితేశ్రుతిక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణానాంక్రమోబోధ్యః । ఇహభూమావర్షధారాద్వారా

పతితాస్తేఽనుశయినో వ్రీహ్యాదిసామ్యేన జాయంత ఇతి శ్రుత్యర్థః । అత్ర జాయంత ఇతి శ్రుతేః పూర్వత్రాకాశాదివర్షాంత సాదృశ్యోక్తేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి॥ అస్మిన్నవరోహే వర్షసాదృశ్యానంతరమిత్యర్థః । దుర్నిష్ప్రపతరశబ్దేన చిరనిర్గమనలక్షణోక్తా న యుక్తా దుఃఖేన నిర్గమనమితి ముఖ్యసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ కిం తావదిత్యాదినా ॥ అత్ర పూర్వపక్షే స్థావరత్వనివృత్తయేఽధికారిణాం యత్నగౌరవం, సిద్ధాంతే వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం పరిహర్తుం యత్నలాఘవం వైరాగ్యధ్రౌవ్యం చేతి వివేకః । నను దేహోపత్త్యా జీవానాం జన్మ స్యాన్న స్వతః, వ్రీహ్యాదేస్తు న దేహత్వమిత్యత ఆహ॥ స్థావరేతి॥ 'స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి' ఇత్యాద్యాః శ్రుతిః। 'శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర' ఇత్యాదిస్మృతిః। నను స్వర్గిణాం పాపాభావాత్కథం స్థావరత్వం తత్రాహ ॥ పశ్వితి ॥ సోమాద్యుచ్ఛిష్టభక్షణసురాగ్రహావాదిశబ్దార్థః। క్రత్వర్థహింసా చేదపి హింసాత్వాదిసామాన్యేన ప్రవృత్తేర్నహింస్యాదిత్యాది శాస్త్రనిషిద్ధత్వాకారేణ దురితాపూర్వకారి

హావస్థా స్థావరజాత్యాపన్నాః స్థావరసుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంత్యాహోస్విత్ క్షేత్రజ్ఞాంతరాధిష్ఠితేషు స్థావరశరీరేషు సంశ్లేషమాత్రం గచ్ఛంతీతి । కిం తావత్ప్రాప్తం స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంతీతి। కుత ఏతత్, జనేర్ముఖ్యార్థత్వోపపత్తేః, స్థావరభావస్య చ శ్రుతిస్మృత్యోరుపభోగస్థానత్వప్రసిద్ధేః, పశుహింసాదియోగాచ్చేష్టాదేః కర్మజాతస్యానిష్టఫలత్వోపపత్తేః తస్మాన్ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మ శ్వాదిజన్మవత్। యథా శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వేతి ముఖ్యమేవానుశయినాం శ్వాదిజన్మ తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవతి ఏవం వ్రీహ్యాదిజన్మాపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । అన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు సంసర్గమాత్రమనుశయినః ప్రతిపద్యంతే న తత్సుఖదుఃఖభాజో భవంతి పూర్వవత్ । యథా వాయుధూమాదిభావోఽనుశయినాం తత్సంశ్లేషమాత్రమేవం వ్రీహ్యాదిభావోఽపి జాతిస్థావరైస్సంశ్లేషమాత్రం । కుత ఏతత్, తద్వదేవేహాప్యభిలాపాత్। కోఽభిలాపస్య తద్వద్భావః కర్మవ్యాపారమంతరేణ సంకీర్తనం యథాకాశాదిషు ప్రవర్షణాంతేషు న కంచిత్కర్మవ్యాపారం పరామృశత్యేవం వ్రీహ్యాదిజన్మన్యపి । తస్మాన్నాస్త్యత్ర సుఖదుఃఖభాక్త్వమనుశయినాం। యత్ర తు సుఖదుఃఖభాక్త్వమభిప్రైతి పరామృశతి తత్ర కర్మవ్యాపారం రమణీయచరణాః కపూయచరణా ఇతి । అపి చ ముఖ్యేఽనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మని వ్రీహ్యాదిషు లూయమానేషు ఖండ్యమానేషు భజ్యమానేషు పచ్యమానేషు భక్ష్యమాణేషు చ తదభిమానినోఽనుశయినః ప్రవసేయుః, యో హి జీవో యచ్ఛరీరమభిమన్యతే స తస్మిన్పీడ్యమానే ప్రవసతీతి ప్రసిద్ధం । తత్ర వ్రీహ్యాదిభావాద్రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం నాభిలప్యేత, అతస్సంసర్గమాత్రమనుశయినామన్యాధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు భవతి । ఏతేన జనేర్ముఖ్యార్థత్వం ప్రతిబ్రూయాత్, ఉపభోగస్థానత్వం చ స్థావరభావస్య। న చ వయముపభోగస్థానత్వం స్థావరభావస్యావజానీమహే, భవత్వన్యేషాం జంతూనామపుణ్యసామర్థ్యేన స్థావరభావముపగతానామేతదుపభోగస్థానం।చం

త్వమవిరుద్ధమితి సాంఖ్యా ఆహుః । శ్రుతో వ్రీహ్యాదిభావోఽనుశయినాం న జన్మరూపః కర్మవిశేషపరామర్శం వినాఽభిలప్తత్వాత్ పూర్వోక్తాకాశాదిభావవదితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా॥ పూర్వవదితిపదం దృష్టాంతత్వేన హేతుత్వేన చ వ్యాఖ్యాతం, యదత్ర ప్రకరణే కర్మవిశేషపరామర్శపూర్వకముచ్యతే తజ్జన్మేతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమప్యాహ ॥ యత్ర త్వితి ॥ అపి చ 'యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీ'తి వాక్యశేషే వ్రీహ్యాదిషు ప్రవిష్టస్యానుశయిసంఘస్యాన్నద్వారా రేతస్సిక్పురుషయోగశ్రుతేః తదన్యథాఽనుపపత్త్యాఽపి జన్మశ్రుతిర్న ముఖ్యేత్యాహ । అపి చేత్యాదినా॥ వ్రీహ్యాదిరూపదేహనాశే దేహినాముత్క్రాంతేరవశ్యంభావాద్రేతస్సిగ్యోగో న స్యాదిత్యర్థః। ఏతేనేతి॥ ఉక్తానుమానార్థాపత్తిభ్యాం । జాయంత ఇతి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థత్వమనుశయిభోగాయతనత్వం వ్రీహ్యాదేః ప్రతిబ్రూయాదిత్యర్థః। నను వ్రీహ్యాదేర్భోగాయతనత్వానంగీకారే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధబాధ ఇత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ **

౨౫. వైదికంకర్మాశుద్ధంనభవతిశాస్త్రవిహితత్వాదితిసూత్రార్థంప్రపంచయతి ॥ అయ ధర్మఇత్యాదినా ॥ శుచౌదేశేప్రాతస్స్నాయంకాలె జీవనాదినిమిత్తకృత మగ్నిహోత్రంధర్మోభవతి సఏవాశుచిదేశేమధ్యరాత్రేమరణాదినిమిత్తేకృతస్సన్నధర్మోభవతీతి నిర్ణయశ్శాస్త్రైకసాధ్యఇత్యర్థః । తతఃకింతత్రాహ ॥శాస్త్రాచ్చేతి॥నను 'యాహింసాసోఽధర్మ'ఇత్యుత్సర్గస్యవిశేషవిధినాబాధాత్రనయుక్తః ।నాభిచరేదితినిషిద్ధశ్యేనస్య పురుషార్థత్వవన్నిషిద్ధహింసాదేరపిక్రతూపకారకత్వావిరోధాదితితత్రాహ ॥ ఉత్సర్గాపవాదయోరితి॥ అయమర్థః కామ్యేకర్మణిసర్వత్రకరణాంశే రాగతఃప్రవృత్తిరజ్గేషువిధితఇతిస్థితిః । తథాచశ్యేనాఖ్యకర్మణినిషిద్ధేపి రాగప్రాబల్యాత్ప్రవృత్తిస్స్యాత్ క్రత్వంగహింసాదౌతువిధితఏవప్రవృత్తిర్వాచ్యా। సచవిధిర్యద్యుత్సర్గప్రాప్తమనర్థహేతుత్వంనబాధేతతర్హిప్రవర్తకోనస్యాత్,

దరమసస్త్వవరోహంతోఽనుశయినో నస్థావరభావ ముపభుంజతఇత్యాచక్ష్మహే ॥ *

సూ. ౨౫. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ॥

యత్పునరుక్తం పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమాధ్వరికం కర్మ తస్యానిష్టమపి ఫలమవకల్పతఇత్యతో ముఖ్యమేవేహానుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మాస్తు, తత్రగౌణీకల్పనాఽనర్థికేతి, తత్పరిహ్రియతె । నశాస్త్రహేతుత్వాద్ధర్మాధర్మవిజ్ఞానస్య । అయంధర్మోఽయమధర్మఇతి శాస్త్రమేవ విజ్ఞానే కారణమతీంద్రియత్వా త్తయోరనియతదేశకాలనిమిత్తత్వాచ్చ । యస్మిన్ దేశే కాలే నిమిత్తేచ యోధర్మోఽనుష్ఠీయతే సఏవదేశకాలనిమిత్తాంతరేష్వధర్మోభవతి, తేననశాస్త్రాదృతెధర్మాధర్మవిషయంవిజ్ఞానంకస్యచిదస్తి। శాస్త్రాచ్చహింసానుగ్రహాద్యాత్మకో జ్యోతిష్టోమోధర్మ ఇత్యవధారితః,సకథమశుద్ధఇతిశక్యతేవక్తుం।నను'నహింస్యాత్సర్వభూతానీ'తిశాస్త్రమేవభూతవిషయాంహింసామధర్మఇత్యవగమయతి। బాఢం, ఉత్సర్గస్తుసః, అపవాదోఽగ్నీషోమీయంపశుమాలభేతేతి ఉత్సర్గాపవాదయోశ్చ వ్యవస్థితవిషయత్వం । తస్మాద్విశుద్ధంవైదికంకర్మశిష్టైరనుష్ఠీయమానత్వాదనింద్యమానత్వాచ్చ। తేన నతస్యప్రతిరూపంఫలం జాతిస్థావరత్వం । నచశ్వాదిజన్మవదపి వ్రీహ్యాదిజన్మభవితుమర్హతి। తద్ధికపూయచరణానధికృత్యోచ్యతే,నైవమిహ వైశేషికఃకశ్చిదధికారోఽస్తి , అతశ్చంద్రస్థలాత్ స్ఖలితానా మనుశయినాంవ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రంతద్భావఇత్యుపచర్యతే ॥ ... ... *

సూ. ౨౬ రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥

ఇతశ్చవ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావో యత్కారణం వ్రీహ్యాదిభావస్యానంతర మనుశయినాం రేతస్సిగ్భావఆమ్నాయతే 'యోయోహ్యన్నమత్తియో రేతస్సించతి తద్భూయఏవభవతీ'తి । నచాత్ర ముఖ్యో రేతస్సిగ్భావస్సంభవతి । చిరజాతోహి ప్రాప్తయౌవనో రేతస్సిగ్భవతి కథమివానుపచరితంతద్భావమద్యమానాన్నానుగతోఽనుశయీప్రతిపద్యేత । తత్రతావదవశ్యం రేతస్సిగ్యోగఏవ రేతస్సిగ్భావోఽభ్యుపగంతవ్యః తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపి వ్రీహ్యాదియోగఏవేత్యవిరోధః ॥ ... *

ప్రవర్తకత్వేవాఽనర్థాయస్యాత్,అతోనిరవకాశోవిధిఃసావకాశ ముత్సర్గమవిహిత హింసాదిషుస్థాపయతీతి । ఇదంచనిషేధశాస్త్రస్యహింసాత్వాదిసామాన్యేనప్రవృత్తిమంగీకృత్యోక్తం। వస్తుతస్తస్యరాగప్రాప్తహింసావిషయత్వాద్వైధహింసాయామప్రవృత్తేర్నాశుద్ధత్వశంకావకాశఇతిద్రష్టవ్యం। ప్రతిరూపంమఃఖరూపంతస్యఫలంనేతియోజనా॥ ...

౨౬. ఇహవ్రీహ్యాదిభావేకశ్చిదధికఃకర్మపరామర్శో నాస్తీత్యుక్తం । అథవ్రీహ్యాదిభావానంతరం రేతస్సిగ్భవశ్శ్రుతః। తత్రాన్నస్థానుశయినోరేతస్సేకకర్తృత్వాయోగాద్యోగమాత్రంవాచ్యం, తద్వదుపక్రమేఽపి యోగఏవాస్థేయః అన్యథోపక్రమోపసంహారయోర్విరోధస్స్యాదితిమత్వోక్తమిత్యవిరోధఇతి ॥... ... ...

౨౭. యోనేశ్శరీరశ్రుతేర్వ్రీహ్యాదిశరీరత్వమనుశయినామితి సూత్రార్థః ॥ ఏవం కర్మిణాం గత్యాగతీ సంసారో దుర్వార ఇత్యనుసంధానాత్ కర్మఫలాద్వైరాగ్యం తత్త్వజ్ఞానసాధనం సిద్ధమితి పాదార్థముపసంహరతి ॥ ఇతి సిద్ధమితి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందానంద భగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥... ... ... *

ద్వితీయపాదవ్యాఖ్యాన ప్రారంభః.

౧. సంధ్యే సృష్టిరాహ హి॥ ఉక్తవైరాగ్యసాధ్య స్తత్త్వంపదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధన మస్మిన్ పాదే నిరూప్యత ఇతి పాదయోర్హేతుసాధ్యభావసంగతిమాహ॥ అతిక్రాంత ఇతి॥ సాధనవిచారత్వాదేవాస్య పాదస్యాఽస్మిన్నధ్యాయే సంగతిః । అస్మిన్ పాదే నస్థానత్రోఽపీత్యతః ప్రాగుద్దేశ్యత్వేన ప్రథమం జిజ్ఞాసితత్వంపదార్థమవస్థాద్వారా వివిచ్యతదారభ్యాపాదసమాప్తేర్విధేయతత్పదార్థవివేకః, తత్ర పూర్వం గత్యాగతిచింతయా జాగ్రదవస్థా నిరూపితా తదనంతరభావినీం స్వప్నావస్థాం శ్రుత్యుక్తాం విషయీకృత్య తత్ర స్వప్నే రథాదిసృష్టిర్వ్యక్తేస్తదభావోక్తేశ్చ సంశయం వ

సూ. ౨౭. యోనేశ్శరీరమ్॥

అథ రేతస్సిగ్భావానంతరం యోనౌ నిషిక్తే రేతసి యోనేరధి శరీరమనుశయినా మనుశయఫలోపభోగాయ జాయత ఇత్యాహ శాస్త్రం 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా' ఇత్యాది, తస్మాదప్యవగమ్యతే నావరోహే వ్రీహ్యాదిభావావసరే తచ్ఛరీరత్వమేవ సుఖదుఃఖాన్వితం భవతీతి, తస్మాద్వ్రీహ్యాది సంశ్లేషమాత్రమనుశయినాం తజ్జన్మేతి సిద్ధం ॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః *

ద్వితీయపాదప్రారంభః

సూ. ౧. సంధ్యే సృష్టిరాహ హి॥

అతిక్రాంతే పాదే పంచాగ్నివిద్యాముదాహృత్య జీవస్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రపంచితః, ఇదానీం తస్యైవావస్థాభేదః ప్రపంచ్యతే । ఇదమామనంతి 'స యత్ర ప్రస్వపితీ'త్యుపక్రమ్య 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజత' ఇత్యాది । తత్ర సంశయః, కిం ప్రబోధ ఇవ స్వప్నేఽపి పారమార్థికీ సృష్టిరాహోస్విన్మాయామయీతి । తత్ర తావత్ ప్రతిపద్యతే సంధ్యే సృష్టిరితి । సంధ్యమితి స్వప్నస్థానమాచష్టే వేదే ప్రయోగదర్శనాత్ 'సంధ్యం తృతీయం స్వ

దన్పూర్వపక్షసూత్రం యోజయతి॥ తత్ర సంశయ ఇత్యాదినా ॥ స్వప్నరథాదయో జాగ్రద్రథాదివత్ వ్యావహారికసత్తాకా ఉత శుక్తిరజతాదివత్ ప్రాతీతికా ఇతి సంశయార్థః । ఆరంభణాధికరణే ప్రపంచస్య పారమార్థికత్వనిషేధాదితి మంతవ్యం । అత్ర పూర్వపక్షే జాగ్రద్వత్ స్వప్నే జీవస్య వివేకాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ప్రాతీతిక దృశ్యసాక్షితయా వివేకాత్ స్వయంజ్యోతిష్ట్వసిద్ధిరితి ఫలం । ముమూర్షోః సర్వేంద్రియోపసంహారాదేతల్లోకాననుభవే సతి వాసనామాత్రేణ ఇమం లోకం స్మరతః కర్మబలాద్ధృదయే మానసపరలోకస్ఫూర్తిరూపః స్వప్నో భవతి, సోఽయం లోకద్వయసంధౌ భవతీతి సంధ్యస్స్వప్నః । తథా చ శ్రుతిః 'తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తిష్ఠన్నేతే ఉభే స్థానే పశ్యతీదం చ పరలోకస్థానం చే'తి అయం స్వప్నః కాదాచిత్క ఇత్యరుచ్యా నిత్యస్వప్నస్య ప్రబోధసంప్రసాదసంధిభవత్వముక్తం । అస్యైతు మర్త్యచక్షురాద్యజన్యరూపాదిసాక్షాత్కారవత్త్వం పరలోకలక్షణం, దైవచక్షురాద్యజన్యతద్వత్త్వం మర్త్యలోకలక్షణం చ స్వప్నేఽస్తీతి లక్షణతో లోకద్వయస్పర్శిత్వాత్ నిత్యస్వప్నస్యైవ లోకద్వయసంధ్యత్వం గ్రామద్వయస్పర్శిమార్గస్య తత్సంధ్యత్వవదితి వ్యాచ

ష్యతే। న కేవలం శ్రుత్యా స్వప్నార్థానాం వ్యావహారికసత్యత్వం, కింతు సకర్తృకత్వాదపీత్యాహ ॥ సహి కర్తేతి ॥ ...

౨. కించ స్వప్నార్థాస్సత్యాః, ప్రాజ్ఞనిర్మితత్వాత్ ఆకాశాదివదితి సూత్రార్థమాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ రాశిమాశంక్య ప్రకరణాన్నిరస్యతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ యస్సుప్తేషు నిర్వ్యాపారేషు కరణేషు జాగర్తి తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ స్వప్రకాశమిత్యర్థః। స్వప్నస్య జాగ్రదర్థైః సమానదేశత్వశ్రుతేరభేదశ్రుతేశ్చ సత్యత్వే తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ అథో ఖల్వాహురితి ॥ ... ...

ప్నస్థానమితి। ద్వయోర్లోకస్థానయోః ప్రబోధసంప్రసాదస్థానయోర్వా సంధౌ భవతీతి సంధ్యం తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తథ్యరూపైవ సృష్టిర్భవితుమర్హతి। కుతః, యతః ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవమాహ 'అథ రథాన్రథయోగాన్పథస్సృజత ఇత్యాద్యా। సహి కర్తేతి చోపసంహారాదేవమేవావగమ్యతే ॥ ......

సూ. ౨. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ ॥

అపి చైకే శాఖినోఽస్మిన్నేవ సంధ్యే స్థానే కామానాం నిర్మాతారమాత్మానమామనంతి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామంకామం పురుషో నిర్మిమాణ' ఇతి। పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిప్రేయంతే కామ్యంత ఇతి। నను కామశబ్దేనేచ్ఛావిశేషా ఏవోచ్యేరన్నితి, న, 'శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వే'తి ప్రకృత్య 'అంతే కామానాం త్వా కామభాజం కరోమీ'తి ప్రకృతేషు తత్ర పుత్రాదిషు కామశబ్దస్య ప్రయుక్తత్వాత్। ప్రాజ్ఞం చైనం నిర్మాతారం ప్రకరణవాక్యశేషాభ్యాం ప్రతీమః। ప్రాజ్ఞస్య హీదం ప్రకరణం 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దిత్యాది। తద్విషయ ఏవ చ వాక్యశేషోఽపి "తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే। తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి ప్రాజ్ఞకర్తృకా చ సృష్టిస్తథ్యరూపా సమధిగతా జాగరితాశ్రయా తథా స్వప్నాశ్రయాపి సృష్టిర్భవితుమర్హతి। తథా చ శ్రుతిః 'అథో ఖల్వాహుర్జాగరితదేశ ఏవాస్యైష ఇతి యాని హ్యేవ జాగ్రత్పశ్యతి తాని సుప్త' ఇతి స్వప్నజాగరితయోః సమానన్యాయతాం శ్రావయతి। తస్మాత్తథ్యరూపైవ సంధ్యే సృష్టిరిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ ॥

సూ. ౩. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి। నైతదస్తి యదుక్తం సంధ్యే సృష్టిః పారమార్థికీతి। మాయామయ్యేవ సంధ్యే సృష్టిర్న పరమార్థగంధోఽప్యస్తి। కుతః, కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్। నహి కార్త్స్న్యేన పరమార్థవస్తుధర్మేణాభివ్యక్తస్వరూపః స్వప్నః। కిం పునరత్ర కార్త్స్న్యమభిప్రేతం, దేశకాలనిమిత్తసంపత్తిరబాధశ్చ। నహి పరమార్థవస్తువిషయాణి దేశకాలనిమిత్తాన్యబాధశ్చ స్వప్నే సంభావ్యంతే। న తావత్ స్వప్నే రథాదీనాముచితో దేశస్సంభవతి, నహి సంవృతే దేహదేశే రథాదయోఽవకాశం లభేరన్। స్యాదేతత్, బహిర్దేహాత్ స్వప్నం ద్రక్ష్యతి దేశాంతరితద్రవ్యగ్రహణాత్। దర్శయతి చ శ్రుతిః 'బహిర్దేహాత్ స్వప్నం బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వా స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామ'మితి। స్థితిగతిప్రత్యయభేదశ్చ నానిష్క్రాంతే జంతౌ సామంజస్యమశ్నువీతేతి। నేత్యుచ్యతే, నహి సుప్తస్య జంతోః క్షణమాత్రేణ యోజనశతాంతరితం దేశం పర్యేతుం విపర్యేతుం చ తతస్సామర్థ్యం

౩. స్వప్నరథాదయః ప్రాతీతికాః జాగ్రదర్థావత్ క్లృప్తసామగ్రీం వినా దృష్టత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యాదివదితి సిద్ధాంతయతి॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ చిన్మాత్రనిష్ఠావిద్యావిత్త్వావచ్ఛేదేన జీవేఽపి స్థితా రథాద్యాకారా మాయేతి సూత్రభాష్యయోరుక్తా, మాయావిద్యయోరభేదజ్ఞాపనార్థం మాత్రపదేన సకలప్రమాత్రబాధ్యత్వరూపస్య వ్యావహారికసత్యత్వస్య నిరాస ఉక్తః। కార్త్స్న్యమత్ర జాగ్రతి క్లృప్తప్రసామగ్రీ తజ్జన్యత్వం పరమార్థవస్తునో జాగ్రదర్థస్య కార్యస్య ధర్మః సత్యత్వవ్యాపకః, తదభావం స్వప్నే వివృణోతి ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ సంవృతే సంకీర్ణే। పర్యేతుం గంతుం, విపర్యేతుమాగం

తుం, శ్రావయతి ప్రబుద్ధో జనః పార్శ్వస్థాన్ ప్రతీతి శేషః । ఏతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా యత్ర కాలే స్వప్న్యయా వృత్త్యా చరతి తదా స్వశరీరే యథేష్టం చరతీత్యర్థః ॥ బహిరివేతి ॥ కులాయాద్దేహాద్బహిరివామృత ఆత్మా చరిత్వా యత్ర కామం యథేష్టమీయతే విహరతీత్యర్థః ॥ గుణమాహ ॥ యో హీతి ॥ దేహాభిమానహీనత్వగుణేన బహిఃస్థవద్దేహస్థోఽపి బహిరుక్త ఇత్యర్థః । ఏవం సతి శ్రుతియుక్తిభ్యామంతరేవ స్వప్నే సతీత్యర్థః । విప్రలంభో విభ్రమః, యోగ్యదేశాభావముక్త్వా కాలా

సంభావ్యతే । క్వచిచ్చ ప్రత్యాగమనవర్జితం స్వప్నం శ్రావయతి 'కురుష్వహమద్య శయానో నిద్రయాభిప్లుతః స్వప్నే పంచాలానభిగతశ్చాస్మిన్ ప్రతిబుద్ధశ్చే'తి । దేహాచ్చేదపేయాత్ పంచాలేషు ప్రతిబుధ్యేత తానసావభిగత ఇతి కురుష్వేవ తు ప్రతిబుధ్యతే । యేన చాయం దేహేన దేశాంతరమశ్నువానో మన్యతే తమన్యే పార్శ్వస్థాః శయనదేశ ఏవ పశ్యంతి । యథాభూతాన్యేవాయం దేశాంతరాణి స్వప్నే పశ్యతి న తాని తథాభూతాన్యేవ భవంతి, పరిధావంశ్చేత్ పశ్యేజ్జాగ్రద్వస్తుభూతమర్థమాకలయేత్ । దర్శయతి చ శ్రుతిః 'అంతరేవ దేహే స్వప్నం స యత్రైతత్ స్వప్న్యయా చరతీ'త్యుపక్రమ్య 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత' ఇతి । అతశ్చ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయశ్రుతిర్గౌణీ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'బహిరివ కులాయాదమృతశ్చరిత్వే'తి । యో హి వసన్నపి శరీరే న తేన ప్రయోజనం కరోతి స బహిరివ శరీరాద్భవతీతి । స్థితిగతిప్రత్యయభేదోఽప్యేవం సతి విప్రలంభ ఏవాభ్యుపగంతవ్యః, కాలవిసంవాదోఽపి చ స్వప్నే భవతి రజన్యాం సుప్తో వాసరం భారతే వర్షే మన్యతే తథా ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే కదాచిద్బహూన్ వర్షపూగానతివాహయతి । నిమిత్తాన్యపి చ స్వప్నే న బుద్ధయే కర్మణే వోచితాని విద్యంతే, కరణోపసంహారాద్ధి నాస్య రథాదిగ్రహణాయ చక్షురాదీని సంతి రథాదినిర్వర్తనేఽపి కుతోఽస్య నిమేషమాత్రేణ సామర్థ్యం దారూణి వా, బాధ్యంతే చైతే రథాదయః స్వప్నదృష్టాః ప్రబోధే, స్వప్న ఏవ చైతే సులభబాధా భవంతి ఆద్యంతయోర్వ్యభిచారదర్శనాత్, రథోఽయమితి హి కదాచిత్ స్వప్నే నిర్ధారితః క్షణేన మనుష్యః సంపద్యతే, మనుష్యోఽయమితి వా నిర్ధారితః క్షణేన వృక్షః । స్పష్టం చాభావం రథాదీనాం స్వప్నే శ్రావయతి శాస్త్రం 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతీ'త్యాది । తస్మాన్మాయామాత్రం స్వప్నదర్శనం ॥ ... ...

సూ. ౪. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ॥

మాయామాత్రత్వాత్తర్హి న కశ్చిత్ స్వప్నే పరమార్థగంధ ఇతి, నేత్యుచ్యతే । సూచకశ్చ హి స్వప్నో భవతి భవిష్యతోస్సాధ్వసాధునోః । తథా హి శ్రూయతే 'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే' ఇతి । తథా 'పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతీ'త్యేవమాదిభిః స్వప్నైరచిరజీవిత్వమావేద్యత ఇతి శ్రావయతి । ఆచక్షతే చ స్వప్నాధ్యాయవిదః 'కుంజరారోహణాదీని స్వప్నే ధన్యాని ఖరయానాదీన్యధన్యానీ'తి, మంత్రదేవతాద్రవ్యవిశేషనిమిత్తాశ్చ కేచిత్ స్వప్నాః సత్యార్థగంధినో భవంతీతి మన్యంతే, తత్రాపి భవతు నామ సూచ్యమానస్య వస్తునః సత్యత్వం, సూచకస్య తు స్త్రీదర్శనాదేర్భవత్యేవ వైతథ్యం బాధ్యమానత్వాదిత్యభిప్రాయః । తస్మాదు

భావమాహ ॥ కాలేతి ॥ అత్ర రాత్రిసమయేఽపి కేతుమాలాదివర్షాంతరే వాసరో భవతీతి భారత ఇత్యుక్తం ॥ ... *

౪. పూర్వపక్షానుమానానాం జాగ్రదర్థదృష్టాంతేక్లృప్తసామగ్రీజన్యత్వమబాధయోగ్యత్వం వోపాధిరితి సూత్రతాత్పర్యం, స్వప్నస్య భ్రాంతిమాత్రత్వే తత్సూచితోఽప్యర్థః సత్యో న స్యాదితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రాంతరం వ్యాచష్టే ॥ మాయేత్యాదినా ॥ మంత్రేణ దేవతానుగ్రహేణౌషధిసేవయా వా స్వప్నాః సత్యసూచకాశ్చేత్ సత్యాః స్యురిత్యత ఆహ ॥ తత్రాపి భవతు నామేతి ॥ సత్యహర్షహేతోరపి శుక్తిరూప్యస్యాసత్యత్వాదర్శనాదితి భావః । యథా కృషిద్వారాలాం

గలస్య గవాదిజీవననిమిత్తత్వం తథాస్వప్నభోక్తురదృష్టద్వారా స్వప్నసృష్టినిమిత్తత్వం నతుకుంభం ప్రతికుంభకారస్యే వసాక్షాత్ స్వప్నకర్తృత్వంసామగ్ర్యభావబాధయో రుక్తత్వాదిత్యాహ॥యదుక్తమిత్యాదినా॥తథాచస్వప్నస్యసకర్తృకత్వంముఖ్యంనాస్తీతి హేత్వసిద్ధిరితిభావః । శ్రుతితాత్పర్యవిరోధాచ్చనస్వప్నస్యసత్యతేత్యాహ ॥అపి చేతి॥వ్యతికరః సంకరః, శ్రుత్యాతత్పరతమేత్యర్థః- జాగరితాదవిశేషాదితిభావః॥ఫలితమాహ॥తస్మాదితి ॥ ఏతేనేతి॥భాక్తత్వేనేత్యర్థః। ద్వితీయసూత్రోక్త ప్రాజ్ఞకర్తృకత్వహేతురపి స్వప్నస్య కింశ్రుతిసిద్ధః ఉతప్రాజ్ఞస్యసర్వేశ్వరత్వాత్సిద్ధః, నాద్యఇత్యాహ ॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా ॥ స్వయంవిహత్య జాగ్రద్దేహంనిశ్చేష్టంకృత్వా, స్వయంవాసనయా దేహంనిర్మాయ, స్వేనభాసాస్వీయబుద్ధివృత్త్యా స్వేనజ్యోతిషాస్వరూపచైతన్యేనచస్వప్నమనుభవతీత్యర్థః । సకేవలంబృహదారణ్య

పపన్నం స్వప్నస్యమాయామాత్రత్వం। యదుక్తమాహహీతితదేవంసతిభాక్తంవ్యాఖ్యాతవ్యం, యథా లాంగలంగవాదీనుద్వహతీతినిమిత్తమాత్రత్వాదేవముచ్యతే నతుప్రత్యక్షమేవ లాంగలంగవాదీనుద్వహతి, ఏవంనిమిత్తమాత్రత్వాత్ సుప్తోరథాదీన్ సృజతేసహికర్తేతిచోచ్యతేనతుప్రత్యక్షమేవసుప్తోరథాదీన్ సృజతి। నిమిత్తత్వంతస్యరథాదిప్రతిభాననిమిత్తమోదత్రాసాదిదర్శనాత్ తన్నిమిత్తభూతయోఃసుకృతదుష్కృతయోఃకర్తృత్వేనేతివక్తవ్యం । అపిచ జాగరితే విషయేంద్రియసంయోగాదాదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరాచ్చాత్మనః స్వయంజ్యోతిష్ట్వం దుర్వివేచనమితి తద్వివేచనాయస్వప్నఉపన్యస్తః, తత్ర యది రథాదిసృష్టివచనంశ్రుత్యానీయేత స్వయంజ్యోతిష్ట్వంననిర్ణీతంస్యాత్ ।తస్మాద్రథాద్యభావవచనశ్రుత్యారథాదిసృష్టివచనంతుభక్త్యేతివ్యాఖ్యేయం । ఏతేననిర్మాణశ్రవణంవ్యాఖ్యాతం । యదప్యుక్తం 'ప్రాజ్ఞమేనంనిర్మాతారమామనంతీ'తి, తదప్యసత్, శ్రుత్యంతరే 'స్వయంవిహత్యస్వయంనిర్మాయస్వేనభాసాస్వేనజ్యోతిషాప్రస్వపితీ'తిజీవవ్యాపారశ్రవణాత్ । ఇహాపి 'యఏషసుప్తేషుజాగర్తీ'తి ప్రసిద్ధానువాదాజ్జీవఏవాయం కామానాంనిర్మాతాసంకీర్త్యతే, తస్యతువాక్యశేషేణ 'తదేవశుక్రంతద్బ్రహ్మే'తిజీవభావంవ్యావర్త్యబ్రహ్మభావఉపదిశ్యతే, 'తత్త్వమసీ'త్యాదివదితి నబ్రహ్మప్రకరణత్వం విరుధ్యతే । నచాస్మాభిఃస్వప్నేపి ప్రాజ్ఞవ్యాపారః ప్రతిషిధ్యతే, తస్యసర్వేశ్వరత్వాత్ సర్వాస్వప్యవస్థాస్వధిష్ఠాతృత్వోపపత్తేః। పారమార్థికస్తునాయంసంధ్యాశ్రయః సర్గోవియదాదిసర్గవదిత్యేతావత్ ప్రతిపాద్యతే । నచవియదాదిసర్గస్యాప్యాత్యంతికంసత్యత్వమస్తి, ప్రతిపాదితంహి 'తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్య' ఇత్యత్ర సమస్తస్యప్రపంచస్యమాయామాత్రత్వం । ప్రాక్తుబ్రహ్మాత్మదర్శనాత్ వియదాదిప్రపంచోవ్యవస్థితరూపోభవతి, సంధ్యాశ్రయస్తుప్రపంచః ప్రతిదినంబాధ్యతఇత్యతో వైశేషికమిదం సంధ్యస్య మాయామాత్రత్వముదితం॥ .... *

సూ. ౫. పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితంతతోహ్యస్యబంధవిపర్యయౌ।

అథాపిస్యాత్ పరస్యైవతావదాత్మనోంశోజీవోఽగ్నేరివవిస్ఫులింగః,తత్రైవంసతియథాగ్నివిస్ఫు

కేజీవస్య స్వప్నకర్తృత్వంశ్రుతం కింతుకారకేపీత్యాహ॥ ఇహాపీతి॥ జీవోక్త్యాబ్రహ్మప్రకరణవిరోధఇత్యతఆహ ॥ తస్యేత్వితి ॥ ఏవంహేతోశ్శ్రుతిసిద్ధత్వంనిరస్యద్వితీయమంగీకరోతి ॥ న చాస్మాభిరితి ॥ తర్హి హేతుసిద్ధేస్స్వప్నస్యసత్యత్వమిత్యాశంక్యసత్యత్వంవ్యావహారికంపారమార్థికం వేతివికల్ప్యాద్యఃసూరకాలేబాధదర్శనాన్నాద్యఇత్యాహ ॥ పారమార్థికస్త్వితి॥ ద్వితీయేదృష్టాంతస్యసాధ్యవైకల్యమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ కస్తర్హి స్వప్నస్యజాగ్రతోవిశేషోఽత్రకథ్యతఇత్యాశంక్యప్రాతిభాసికత్వమిత్యాహ॥ ప్రాగితి॥... ... ... *

౫. పూర్వంక్లృప్తసామగ్ర్యభావాత్ స్వప్నోమాయేత్యుక్తమయుక్తం సంకల్పమాత్రేణాపి సత్యసృష్టిసంభవాదితి శంకాంకృత్వా పరిహరన్ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అథాపిస్యాదిత్యాదినా ॥ సత్యసంకల్పస్యహి సంకల్పాత్సృష్టి

స్సత్యాభవతి జీవస్యత్వసత్యసంకల్పత్వం ప్రత్యక్షమితి పరిహారార్థః। తర్హి విరుద్ధధర్మవత్త్వా జ్జీవస్యేశ్వరత్వం నాస్త్యే వేతిశంకతే ॥ కిమితి ॥ నాస్తీతినకేంత్వావృతమస్తి, తత్పునరీశ్వరప్రసాదాత్ కస్యచిద్వ్యజ్యతఇత్యాహ ॥ ననాస్తీతి॥ విధూతధ్వాంతస్య నిష్పాపస్య సంసిద్ధస్యాణిమాది విశిష్టస్యేత్యర్థః। బ్రహ్మైవాహమితి దేవంజ్ఞాత్వాసాక్షాత్కృత్యసర్వ పాశానామవిద్యాదిక్లేశానా మపహానిరపక్షయ స్తద్భూయోభవతి।క్షీణైశ్చక్లేశై స్తత్కార్యజన్మమరణాత్మకబంధధ్వంస ఇతినిర్గుణవిద్యాఫలముక్తం। సగుణవిద్యాఫలమాహ ॥ తస్యేతి ॥ పరస్యాభిముఖ్యేనాహంగ్రహేణధ్యానాద్బంధమోక్షాపేక్షయా మంత్రోక్తహానిద్వయాపేక్షయావా తృతీయం విశ్వైశ్వర్య మణిమాదిరూపం మర్త్యదేహపాతేసతి సి

లింగయోస్స మానేదహనప్రకాశనశక్తీభవతః ఏవంజీవేశ్వరయోరపిజ్ఞానైశ్వర్యశక్తీ, తతశ్చజీవస్యైశ్వర్యవశాత్ సాంకల్పికీస్వప్నేరథాదిసృష్టిర్భవిష్యతీతి, అతోఽభ్యుచ్యతే। సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావేప్రత్యక్షమేవ జీవస్యేశ్వర విపరీతధర్మత్వం, కింపునర్జీవస్యేశ్వరసమానధర్మత్వంనాస్త్యేవనాస్తి, విద్యమానమపితుతత్తిరోహితం, అవిద్యాదివ్యవధానాత్। తత్పునస్తిరోహితంసత్ పరమేశ్వరమభిధ్యాయతో యతమానస్య జంతోర్విధూతధ్వాంతస్య తిమిరతిరస్కృతేవదృక్శక్తిరౌషధవీర్యాదీశ్వరప్రసాదాత్ సంసిద్ధస్యకస్యచిదేవావిర్భవతినస్వభావతఏవసర్వేషాంజంతూనాం, కుతస్తతోహీశ్వరాద్ధేతోరస్యజీవస్యబంధమోక్షౌభవతః, ఈశ్వరస్వరూపాపరిజ్ఞానాద్బంధఃతత్స్వరూపపరిజ్ఞానాత్తుమోక్షః। తథాచశ్రుతిః 'జ్ఞాత్వాదేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైఃక్లేశైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః। తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయందేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవలఆప్తకామః'ఇత్యేవమాద్యా॥ ...

సూ. ౬. దేహయోగాద్వాసోఽపి॥

కస్మాత్పునర్జీవః పరమాత్మాంశ ఏవసంస్తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, యుక్తంతు జ్ఞానైశ్వర్యయోరతిరస్కృతత్వం విస్ఫులింగస్యేవదహనప్రకాశయోరితి। అతోఽభ్యుచ్యతే, సత్యమేవైతత్, సోఽపితు జీవస్యజ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావో దేహయోగాద్దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదియోగాద్భవతి। అస్తిచాత్రోపమాయథాగ్నేర్దహనప్రకాశనసంపన్నస్యాప్యరణిగతస్య దహనప్రకాశనేతిరోభవతః, యథావాభస్మనాచ్ఛన్నస్య। ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతదేహాద్యుపాధియోగాత్తదవివేకభ్రమకృతోజీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావః। వాశబ్దోజీవేశ్వరయోరన్యత్వాశంకావ్యావృత్త్యర్థః నన్వన్యఏవ జీవఈశ్వరాదస్తు తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యత్వాత్ కిందేహయోగకల్పనయా। నేత్యుచ్యతే, నహ్యన్యత్వం జీవస్యేశ్వరాదుపపద్యతే 'సేయందేవతైక్షత'త్యుపక్రమ్య 'అనేనజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య'త్యాత్మశబ్దేన జీవస్య పరామర్శాత్। 'తత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతిచ జీవాయోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం, అతోఽనన్యఏవేశ్వరాజ్జీవస్సన్ దేహయోగాత్తిరోహితజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, అతశ్చ నసాంకల్పికీ జీవస్యస్వప్నే రథాదిసృష్టిర్ఘటతే। యదిచసాంకల్పికీ స్వప్నేసృష్టిస్స్యాత్ నైవానిష్టం కశ్చిత్ స్వప్నంపశ్యేత్। నహికశ్చిదనిష్టం సంకల్పయతే। యత్పునరుక్తంజాగరితదేశశ్రుతిఃస్వప్న

ద్ధ దేహోభవతి తద్భోగానంతరమాత్మజ్ఞానాత్ కేవలోద్వైతశూన్యఆప్తకామః ప్రాప్తస్వయంజ్యోతి రానందో భవతీతి క్రమముక్తిరిత్యర్థః॥ ... ...

౬. ఉక్తైశ్వర్య తిరోభావేదేహాభిమానోహేతురితి కథనార్థం సూత్రం, తన్నిరస్యాశంకామాహ ॥ కస్మాదితి॥సత్యావరణం నాస్తీత్యంగీకృత్య కల్పితావరణం సాధయతి ॥ ఉచ్యతఇత్యాదినా ॥ జీవస్యేశ్వరత్వమంగీకృత్యావరణకల్పనాతోవరమన్యత్వ కల్పనేత్యాశంకాముద్భావ్య శ్రుత్యానిరస్యతి ॥నన్విత్యాదినా ॥ స్వప్నేఽప్యాలోకాదే స్సత్త్వేజాగ్రతీవాత్మనః స్వప్రకాశత్వ మస్ఫుటం స్యాత్ ప్రాతిభాసిక త్వేత్వాలోకం ద్రియాద్య సత్త్వేఽప్యర్థాపరోక్ష్య

మాత్మజ్యోతిషఏవేతి స్ఫుటంసిద్ధ్యతి, తస్మాద్దశాది సామ్యవచనంస్వప్నస్యజాగ్రత్తుల్య భానాభిప్రాయమిత్యర్థః॥అధి॥౧॥

౭. ఏవంబాహ్య కరణోపరమేసతి మనోవాసనోద్దీపితావిద్యావిలాసాత్మకంస్వప్నమాత్మనస్సాక్షిణః స్వయం జ్యోతిష్ట్వార్థంవిచార్య ప్రతియోగ్యనుయోగిభావ సంగత్యా స్వప్నావస్థాం మనోలయాత్మికాం సుషుప్తిం విచారయతి॥ తదభావోనాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ ॥తదేతత్స్వప్నంయథా స్యాత్తథా । యత్రకాలే సుషుప్తస్సమస్తోనిరస్త బాహ్యకరణో మనోలయాత్ సమ్యక్ప్రసన్నఇత్యర్థః। స్వాపేనాడీస్థానముక్త్వా నాడీపురీతతోర్నాడీపరమాత్మనోశ్చ సముచ్చయశ్రుతీ ఆహ ॥ అన్యత్రేతి ॥ పరమాత్మమాత్రశ్రుతీరాహ॥ తథాన్యత్రేత్యాదినా॥ నాడీపురీతద్బ్రహ్మసుసప్తమీశ్రుతేస్సముచ్చయశ్రుతేశ్చసంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షేస్థాన వికల్పాజ్జీవస్య బ్రహ్మత్వైకాన్త్యనిర్ణయః,సి

స్యసత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి నతత్సామ్య వచనం సత్యత్వాభిప్రాయం స్వయంజ్యోతిష్ట్వ విరోధాత్, శ్రుత్యైవచ స్వప్నేరథాద్యభావస్య దర్శితత్వాత్, జాగరితప్రభవవాసనానిమిత్తత్వాత్తు స్వప్నస్యత త్తుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయంతత్ । తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్యమాయామాత్రత్వం ॥ ...

సూ. ౭. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ॥

స్వప్నావస్థాపరీక్షితాసుషుప్తావస్థేదానీంపరీక్ష్యతే । తత్రైతాస్సుషుప్తివిషయాశ్శ్రుతయోభవంతి క్వచిచ్ఛ్రూయతే‘తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నంనవిజానాత్యాసుతదా నాడీషు సృప్తోభవతీ’ తి । అన్యత్రతునాడీరనుక్రమ్యశ్రూయతే‘ తాభిఃప్రత్యవసృప్య పురీతతిశేత’ఇతి।తథాన్యత్రాపినాడీరేవానుక్రమ్య ‘తాసుతదాభవతియదాసుప్తస్స్వప్నం నకంచనపశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీ’తి । తథాన్యత్రాపి ‘యఏషోఽంత హృదయ ఆకాశ స్తస్మింఛేత’ ఇతి । తథాన్యత్ర ‘సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీ’ తి। ‘ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తోనబాహ్యంకించనవేదనాంతర’మితిచ । తత్రసంశయః । కిమేతానినాడ్యాదీని పరస్పరనిరపేక్షతయాభిన్నానిసుప్తిస్థానాని, ఆహోస్విత్ పరస్పరాపేక్షతయైకంసుప్తిస్థానమితి । కింతావత్ ప్రాప్తంభిన్నానీతి । కుతః, ఏకార్థత్వాత్ న హ్యేకార్థానాం క్వచిత్ పరస్పరాపేక్షత్వందృశ్యతేవ్రీహియవాదీనాం। నాడ్యాదీనాం చైకార్థతాసుషుప్తౌదృశ్యతే ‘నాడీషుసృప్తోభవతిపురీతతిశేత’ఇతిచ తత్రతత్రసప్తమీనిర్దేశస్యతుల్యత్వాత్ । నను నచసప్తమీనిర్దేశోదృశ్యతే‘ సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతీ’తి । నైషదోషః, తత్రాపి సప్తమ్యర్థస్యగమ్యమానత్వాత్ । వాక్యశేషేహి ‘తత్రాయతనైషీ జీవస్సదుపసర్పతీ’ త్యాహ । ‘అన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయత’ఇతి ప్రాణశబ్దేన తత్రప్రకృతస్య సతఉపాదానాత్ । ఆయతనంచసప్తమ్యర్థః. సప్తమీనిర్దేశోఽపి తత్రవాక్యశేషే దృశ్యతే, ‘సతిసంపద్యనవిదు స్సతిసంపద్యామహ’ ఇతి। సర్వత్రచ విశేషవిజ్ఞానోపరమలక్షణంసుషుప్తంవిశిష్యతే । తస్మాదేకార్థత్వాన్నాడ్యాదీనాం వికల్పేనకదాచిత్ కించిత్స్థానం స్వాపాయోపసర్పతీత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతేతదభావోనాడీష్వాత్మనిచేతి । తదభావఇతితస్య ప్రకృతస్య స్వప్నదర్శనస్యాభావఃసుషుప్తమిత్యర్థః, నాడీష్వాత్మనిచేతిసముచ్చయే

ద్ధాంతే నాడీభిః పురీతతంగత్వాఽన్తర్హృదిబ్రహ్మణ్యేవ శేతఇతి సముచ్చయాత్తన్నిర్ణయఇతి వివేకః । ఏకపురోడాశార్థత్వం వ్రీహియవయోర్దృష్టం నాడ్యాదీనామేకస్మిన్స్వాపరూపార్థే నిరపేక్షస్థానత్వంతు కుతఇత్యతఆహ ॥ నాడ్యాదీనాంచేతి ॥ సతిబ్రహ్మణితృతీయాశ్రుతేర్నసప్తమీతి శంకార్థః । ఆయతనశబ్దాత్ సప్తమ్యర్థఆధారత్వం గమ్యతఇత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ అన్యత్రావస్థాద్వయేశ్రాంతోజీవోవిశ్రాంతిస్థానంప్రాణాఖ్యంసద్బ్రహ్మోపసర్పతి సుషుప్తావితిశ్రుత్యర్థః । సప్తమీశ్రుత్యా నిరపేక్షాధారత్వభానాద్వికల్ప ఆస్థేయః । కదాచిత్సముచ్చిత్యాపినాడ్యాదీనాం స్థానత్వమితినసముచ్చయశ్రుతివిరోధఇతిపూర్వపక్షార్థః ।సిద్ధాంతయతి॥ ఏవంప్రాప్తఇతి॥ సూత్రేచకారఃపురీ

తత్సముచ్చయార్థః । యదా నాడ్యస్సుషుప్తిస్థానం తదా పురీతత్ స్థానం న భవతీతి శ్రుతస్థానత్వస్య పక్షే బాధస్స్యాదతః స న యుక్త ఇత్యాహ ॥ వికల్పే హ్యేషామితి । వ్రీహియవయోస్తు గత్యా వికల్ప ఇతి భావః । యత్తు సప్తమీశ్రుత్యా నాడ్యాదీనామేకఫలకత్వమితి తన్నేత్యాహ ॥ న హ్యేకేతి ॥ ప్రాసాదస్య పర్యంకధారణమర్థః పర్యంకస్య తు శయనమితి ఫలభేదేఽప్యేకవిభక్తిర్దృశ్యతే, వ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం శయనసాధనత్వాత్ సముచ్చయశ్చ, తథేహాపి నాడీపురీతతోర్జీవస్య సంచారద్వారా బ్రహ్మణ్యేవ సుషుప్తిరితి సముచ్చయ ఇత్యర్థః । నాడీనాం ప్రాణస్య చైకేన వాక్యేనోపాదానాన్నిత్యసముచ్చయ ఇత్యాహ ॥ ఏకవాక్యేతి ॥ ఆధారత్వమాత్రం సప్తమ్యర్థో న నిరపేక్షత్వం అతో న సముచ్చయస్య సప్త

నైతాని నాడ్యాదీని స్వాపాయోపైతి న వికల్పేనేత్యర్థః । కుతః, తచ్ఛ్రుతేః । తథా హి సర్వేషామేవ నాడ్యాదీనాం తత్ర తత్ర సుషుప్తిస్థానత్వం శ్రూయతే తచ్చ సముచ్చయే సంగృహీతం భవతి, వికల్పే హ్యేషాం పక్షే బాధస్స్యాత్ । నన్వేకార్థత్వాద్వికల్పో నాడ్యాదీనాం వ్రీహియవాదివదిత్యుక్తం । నేత్యుచ్యతే న హ్యేకవిభక్తినిర్దేశమాత్రేణైకార్థత్వం వికల్పశ్చాపతతి, నానార్థత్వసముచ్చయయోరప్యేకవిభక్తినిర్దేశదర్శనాత్ ప్రాసాదే శేతే పర్యంకే శేత ఇత్యేవమాదిషు, తథేహాపి నాడీషు పురీతతి బ్రహ్మణి చ స్వపితీత్యేతదుపపద్యతే సముచ్చయః, తథా చ శ్రుతిః 'తా సు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'తి సముచ్చయం నాడీనాం ప్రాణస్య చ సుషుప్తౌ శ్రావయతి, ఏకవాక్యోపాదానాత్ । ప్రాణస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'ప్రాణస్తథానుగమా'దిత్యత్ర । యత్రాపి నిరపేక్షా ఇవ నాడీః సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రావయతి 'ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతీ'తి తత్రాపి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణోఽప్రతిషేధాన్నాడీద్వారేణ బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠత ఇతి ప్రతీయతే । న చైవమపి నాడీషు సప్తమీ విరుధ్యతే, నాడీభిరపి బ్రహ్మోపసర్పన్ సృప్త ఏవ నాడీషు భవతి । యో హి గంగయా సాగరం గచ్ఛతి గత ఏవ స గంగాయాం భవతి । అపి చాత్ర రశ్మినాడీద్వారాత్మకస్య బ్రహ్మలోకమార్గస్య వివక్షితత్వాన్నాడీస్తుత్యర్థం సృప్తిసంకీర్తనం, నాడీషు సృప్తో భవతీతి హ్యుక్త్వా 'తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీ'తి బ్రువన్నాడీః ప్రశంసతి । బ్రవీతి చ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుం 'తేజసా హి తదా సంపన్నో భవతీ'తి । తేజసా నాడీగతేన పిత్తాఖ్యేనాభివ్యాప్తకరణో న బాహ్యాన్విషయానీక్షత ఇత్యర్థః । అథవా తేజసేతి బ్రహ్మణ ఏవాయం నిర్దేశః, శ్రుత్యంతరే 'బ్రహ్మైవ తేజ ఏవే'తి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రయుక్తత్వాత్, బ్రహ్మణా హి తదా సంపన్నో భవతి నాడీద్వారేణాతస్తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీత్యర్థః । బ్రహ్మసంపత్తిశ్చ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుస్సమధిగతః, 'సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంతే' 'అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః । ఏవం చ సతి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధేన బ్రహ్మణా సుషుప్తిస్థానేనానుగతో నాడీనాం చ యస్సమాశ్రితో భవతి । తథా పురీతతోఽపి బ్రహ్మప్రక్రియాయాం సంకీర్తనాత్తదనుగుణమేవ సుషుప్తిస్థానత్వం విజ్ఞాయతే 'య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేత' ఇతి హృదయాకాశే సుషుప్తిస్థానే ప్రకృత ఇదముచ్యతే 'పురీతతి శేత' ఇతి । పురీతదితి హృదయపరివేష్టనముచ్యతే, తదంతర్వర్తిన్యపి హృదయాకాశే శయానశ్శక్యతే పురీతతి శేత ఇతి వక్తుం, ప్రాకారపరిక్షిప్తేఽపి హి పురే వర్తమానః ప్రా

మ్యాబాధ ఇత్యాహ ॥ న చైవమపీతి ॥ సముచ్చయేఽపీత్యర్థః । అత్ర నాడీశ్రుతౌ నాడీషు భోక్తుస్సుప్తిర్న వివక్షితా రశ్మిసంబంధనాడీరూపమార్గస్తుత్యర్థత్వాదిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ పిత్తేన విషయేక్షణాభావే సుఖదుఃఖయోరభావాత్తద్ధేతుధర్మాధర్మాత్మకపాప్మాస్పర్శ ఇత్యర్థః, అపహతపాప్మబ్రహ్మసంపత్త్యా వా పాప్మాస్పర్శ ఇత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ అస్మిన్ వ్యాఖ్యానే లాభమాహ ॥ ఏవం చ సతీతి ॥ తా సు తదా భవత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి శ్రుతస్సముచ్చయ ఆశ్రితో భవతీత్యర్థః । నాడీబ్రహ్మణోర్గుణప్రధానభావేన సుప్తౌ సముచ్చయవత్ పురీతద్బ్రహ్మణోరపీత్యాహ ॥ తథేత్యాదినా ॥

ఆకాశే బ్రహ్మణి శేత ఇత్యుపక్రమ్య తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యుక్తం తథా చ నాడీద్వారా పురీతతం గత్వా బ్రహ్మణి శేత ఇతి సముచ్చయస్సిద్ధ ఇత్యాహ ॥ తథా నాడీతి ॥ సతా సంపన్నో భవతి ప్రాజ్ఞేన సంపరిష్వక్త ఇతి సత్ప్రాజ్ఞయోః శ్రుతేః పంచ సుప్తిస్థానానీత్యత ఆహ ॥ తథా నాడీతి ॥ కించ ప్రకృతదర్శాదిసాధనైకపురోడాశనిష్పత్త్యావిధోఽనపేక్షతయా సమర్థత్వాద్వ్యక్తో వ్రీహియవయోర్వికల్పః, నాడ్యాదీనాం తు బ్రహ్మనిరపేక్షతయా సుషుప్తౌ జీవాధారత్వాసామర్థ్యాన్న వికల్ప ఇత్యాహ అపి చ నాడ్య ఇతి ॥ ఉపాధిలింగాశ్రయనాడీపురీతతోరుపహితజీవాశ్రయత్వం పరంపరయా వాచ్యం, తదపి సుషుప్తౌ న సంభవతి ఉపాధిలయాదిత్యర్థః । నను బ్రహ్మాపి జీవస్య న ముఖ్యం స్థానం, అభేదాదిత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మాధారత్వమితి ॥ జీవస్య బ్రహ్మణ్యభేదేనావస్థానం నాడీపురీతతోస్తు సోపాధేర్జీవస్య స్థితిరేవ న సంభవతీత్యేకార్థసా

కారేవర్తత ఇత్యుచ్యతే । హృదయాకాశస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం ‘దహర ఉత్తరేభ్య’ ఇత్యత్ర । తథా నాడీపురీతత్సముచ్చయోఽపి తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యేకవాక్యోపాదానాదవగమ్యతే । సత్ప్రాజ్ఞయోశ్చ ప్రసిద్ధమేవ బ్రహ్మత్వమేవమేతాసు శ్రుతిషు ‘త్రీణ్యేవ సుప్తిస్థానాని సంకీర్తితాని నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చే’తి, తత్రాపి ద్వారమాత్రం నాడ్యః పురీతచ్చ, బ్రహ్మైవ త్వేకం అనపాయి సుప్తిస్థానం। అపి చ నాడ్యః పురీతద్వా జీవస్యోపాధ్యాధార ఏవ భవతి, తత్రాస్య కరణాని వర్తంత ఇతి। న హ్యుపాధిసంబంధమంతరేణ స్వత ఏవ జీవస్యాధారః కశ్చిత్ సంభవతి, బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాత్ । బ్రహ్మాధారత్వమప్యస్య సుషుప్తే నైవాధారాధేయభేదాభిప్రాయేణోచ్యతే కథం తర్హి తాదాత్మ్యాభిప్రాయేణ యత ఆహ ‘సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ’తి । స్వశబ్దేనాత్మాభిలప్యతే స్వం రూపమాపన్నస్సుషుప్తో భవతీత్యర్థః । అపి చ న కదాచిజ్జీవస్య బ్రహ్మణా సంపత్తిర్నాస్తి స్వరూపస్యానపాయిత్వాత్, స్వప్నజాగరితయోస్తు ఉపాధిసంపర్కవశాత్ పరరూపాపత్తిమివాపేక్ష్య తదుపశమాత్ సుషుప్తే స్వరూపాపత్తిర్వివక్ష్యతే, అతశ్చ సుషుప్తావస్థాయాం కదాచిత్ సతా సంపద్యతే కదాచిన్న సంపద్యత ఇత్యయుక్తం । అపి చ స్థానవికల్పాభ్యుపగమేఽపి విశేషవిజ్ఞానోపశమలక్షణం తావత్ సుషుప్తం న క్వచిద్విశిష్యతే తత్ర సతి సంపన్నస్తావదేకత్వాన్న విజానాతీతి యుక్తం ‘తత్కేన కం విజానీయా’దితి శ్రుతేః । నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య న కించిదవిజ్ఞానే కారణం శక్యం వక్తుం భేదవిషయత్వాత్, ‘యత్ర వా అన్యదివ స్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే’దితి శ్రుతేః । నను భేదవిషయస్యాప్యతిదూరాదికారణమవిజ్ఞానే స్యాత్ । బాఢమేవం స్యాత్, యది జీవః స్వతః పరిచ్ఛిన్నోఽభ్యుపగమ్యేత యథా విష్ణుమిత్రః ప్రవాసీ స్వగృహం న పశ్యతీతి, న తు జీవస్యోపాధివ్యతిరేకేణ పరిచ్ఛేదో విద్యతే, ఉపాధిగతమేవాతిదూరాదికారణమవిజ్ఞాన ఇతి యద్యుచ్యేత తథాప్యుపాధేరుపశాంతత్వాత్ సత్యేవ సంపన్నో న విజానాతీతి యుక్తం । న చ వయమిహ తుల్యవన్నాడ్యాదిసముచ్చయం ప్రతిపాదయామః, న హి నాడ్యః సుప్తిస్థానం పురీతద్వేత్యనేన విజ్ఞానేన కించిత్ ప్రయోజనమస్తి న హ్యేతద్విజ్ఞానప్రతిబద్ధం కించిత్ఫలం శ్రూయతే నాప్యేతద్విజ్ఞానం ఫలవతః కస్యచిదంగముపదిశ్యతే, బ్రహ్మ త్వనపాయి సుప్తిస్థానమిత్యేతత్ ప్రతిపాద

మధ్యాభావాన్న వికల్ప ఇత్యర్థః । సుషుప్తౌ జీవస్య భేదకోపాధిలయాచ్చైత్సర్గికబ్రహ్మాభేదస్య వికల్పో న యుక్త ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ కించ నాడ్యాదీనామన్యతమస్థానే క్వచిత్ సుప్తివాదినాపి సుషుప్తం న విశిష్యత ఇతి వక్తవ్యం తచ్చ వక్తుం న శక్యత ఇత్యాహ ॥ అపి చ స్థానేతి॥ భేదాభావో హి భేదజ్ఞానాభావే హేతుః, నాడీపురీతద్గతస్య తు జీవస్య భేదావస్థత్వాత్ భేదావిజ్ఞానే కారణం నాస్తీత్యర్థః । ద్వైతావస్థస్యాపి ద్వైతాజ్ఞానే హేతుం శంకతే ॥ నను భేదేతి ॥ ద్రష్టృదృశ్యయోర్దూరత్వం స్వాభావికమౌపాధికం వా తత్రాద్యం సదృష్టాంతమనూద్య ప్రత్యాహ ॥ బాఢమిత్యాదినా॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి ॥ ఉపాధిగతమేవేతి ॥ ఉపాధిభిన్నస్యైవ నాడ్యాదౌ స్వాపే కతిపయసన్నికృష్టార్థజ్ఞానప్రసంగాత్ సుషుప్తివ్యాఘా

తస్మాత్ ఉపాధిలయే త్వన్యత్ర జీవస్య స్థిత్యయోగాత్ బ్రహ్మణ్యేవ స్వాప ఆస్థేయ ఇత్యర్థః । ఏవం వికల్పం నిరస్య నాడీపురీతతోర్బ్రహ్మణా సహ తుల్యవత్ సముచ్చయమఫలత్వేన దూషయన్ గుణప్రధానత్వేన సముచ్చయముపసంహరతి ॥ న చ వయమిత్యాదినా ॥ ... ...

౮. కించ బ్రహ్మణస్సకాశాజ్జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యాహ సూత్రకారః ॥ అతః ప్రబోధోఽస్మాదితి ॥ నాడీపురీతతోః క్వాప్యుత్థానాపాదనత్వాశ్రవణాన్న సుషుప్తిస్థానత్వమిత్యర్థః, తస్మాదుపాధిలయే జీవస్య బ్రహ్మాభేదాదౌపాధిక ఏవ భేద ఇతి వివేకాద్వాక్యార్థాభేదసిద్ధిరితి స్థితమ్॥ (ఇతి ద్వితీయాధికరణం) ॥ ... ...

౯. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥ సుషుప్తావుపాధినాశాత్ కర్మానుస్మృత్యాదిదర్శనాచ్చ సంశయే సత్యస్మాత్ బ్రహ్మణో జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యుక్తమయుక్తం । సుషుప్తాదన్యస్యాప్యుత్థానసంభవే

యామః, తేన తు విజ్ఞానేన ప్రయోజనమస్తి, జీవస్య బ్రహ్మాత్మత్వావధారణం స్వప్నజాగరితవ్యవహారవిముక్తత్వావధారణంచ । తస్మాదాత్మైవ సుప్తిస్థానం॥ ... ...

॥ సూ. ౮. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ ॥

యస్మాచ్చాత్మైవ సుప్తిస్థానం అత ఏవ చ కారణాన్నిత్యవదేవాస్మాదాత్మనః ప్రబోధః స్వాపాధికారే శిష్యతే, కుత ఏతదాగాదిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే 'యథాఽగ్నేః క్షుద్రా విష్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవైతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః' ఇత్యాదినా, 'సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ' ఇతి చ । వికల్ప్యమానేషు తు సుషుప్తిస్థానేషు కదాచిన్నాడీభ్యః ప్రతిబుధ్యతే కదాచిత్ పురీతతః కదాచిదాత్మన ఇత్యశాసిష్యత । తస్మాదప్యాత్మైవ సుప్తిస్థానమితి ॥ ... ...

॥ సూ. ౯. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥

తస్యాః పునస్సత్సంపత్తేః ప్రతిబుధ్యమానః కిం య ఏవ సత్సంపన్నః స ఏవ ప్రతిబుధ్యతే ఉత స వాఽన్యో వేతి చింత్యతే । తత్ర ప్రాప్తం తావదనియమ ఇతి । కుతః, యదా హి జలరాశౌ కశ్చిజ్జలబిందుః ప్రక్షిప్యతే జలరాశిరేవ స తదా భవతి, పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుర్భవతీతి దుస్సంపాదం, తద్వత్ సుప్తః పరేణైకత్వమాపన్నః సంప్రసీదతి న స ఏవ పునరుత్థాతుమర్హతి, తస్మాత్స ఏవేశ్వరో వాఽన్యో వా జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇత్యేవం ప్రాప్త ఇదమాహ । స ఏవ తు జీవః సుప్తస్స్వాస్థ్యంగతః పునరుత్తిష్ఠతి నాన్యః । కస్మాత్, కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః । విభజ్య హేతూన్ దర్శయామి, కర్మశేషానుష్ఠానదర్శనాత్తావత్స ఏవోత్థాతుమర్హతి నాన్యః । తథా హి పూర్వేద్యురనుష్ఠితస్య కర్మణోఽపరేద్యుః శేషమనుతిష్ఠన్ దృశ్యతే, న చాన్యేన సామికృతస్య కర్మణోఽన్యః శేషక్రియాయాం ప్రవర్తితుమర్హతి, అతిప్రసంగాత్, తస్మాదేక ఏవ పూర్వేద్యురపరేద్యుశ్చైకస్య కర్మణః కర్తేతి గమ్యతే । ఇతశ్చ స ఏవోత్తిష్ఠతి యత్కారణమతీతేఽహన్యహమదోఽద్రాక్షమితి పూర్వానుభూతస్య పశ్చాత్ స్మరణమన్యస్యోత్థానే నోపపద్యతే, న హ్యన్యదృష్టమన్యోఽనుస్మర్తుమర్హతి । 'సోఽహమస్మీ'తి చాత్మానుస్మరణమాత్మాంతరోత్థానే నావకల్పతే

సుషుప్తస్య నాడ్యాదిస్థానత్వసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా నియామకాభావాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షమాహ॥ తస్యాః పునరిత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానవైయర్థ్యం సుషుప్త్యైవాపునరావృత్తిరూపముక్తిసిద్ధేః, సిద్ధాంతే త్వజ్ఞాతబ్రహ్మాత్మని స్థితస్యాజ్ఞానబలేన పునస్తస్యైవోత్థానావశ్యంభావాదజ్ఞాననాశాయ జ్ఞానాపేక్షేతి ఫలం । ఈశ్వరో వేత్యనియమదార్ఢ్యాయోక్తం । స వాఽన్యో వేత్యేవ పూర్వః పక్షః । జ్ఞానం వినా బుద్ధ్యాద్యుపాధేరత్యంతనాశాభావాద్యయా బుద్ధ్యోపహితో జీవస్సుషుప్తౌ కారణాత్మనా స్థితస్తయైవ నానాకర్మానుభవసంస్కారవత్యోపహిత ఉత్తిష్ఠతీతి సిద్ధాంతయతి । స ఏవ త్విత్యాదినా । సామికృతస్యార్ధకృతస్య ఏకస్యైవ జ్యోతిష్టోమాదేరనేకయజమానకత్వాపాతోఽతిప్రసంగః । స్మృతి

ముక్త్వానుశబ్దసూచితాంప్రత్యభిజ్ఞామాహ ॥ సోహమితి॥ అయనంగమనంఆయః న్యాయః-యోనిఃత త్తదింద్రియస్థానంప్రతినియతంగమనంయథాభవతితథా ప్రతియోన్యాగచ్ఛతి జాగరణాయేతి శ్రుత్యర్థః । నవిందంతీత్యజ్ఞానసత్త్వాత్సుప్తస్యోత్థాననియమఉక్తః, ఇహపూర్వప్రబోధేయేభవంతితఏవతదోత్తరప్రబోధే భవంతీత్యర్థః । విధింవ్యాచష్టే ॥ కర్మేణేతి॥ సఏవోత్తిష్ఠతీతినిశ్చీయతఇత్యర్థః । అత్రైవోత్థాత్రంయుక్త్యంతరమాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ అన్యోత్థానేసుఖాదేర్ప్న పూర్వ కర్మకార్యతేత్యకృతసుఖాద్యాగమః పూర్వసుప్త జీవకృత కర్మణానాశశ్చేత్యర్థః । పూర్వపక్ష్యుక్తం దృష్టాంతవైషమ్యేణ గూషయతి ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ అస్మదాద్యశక్యమపివివేచనం ప్రాజ్ఞ్యదృష్టాపేక్షఈశ్వరఃకరోతీతిమ

శబ్దేభ్యశ్చ తస్యైవోత్థానమవగమ్యతే 'తథాహిపునః ప్రతిన్యాయంప్రతి యోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతాయైవఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతంబ్రహ్మలోకంనవిందంతి * తఇహ వ్యాఘ్రోవాసింహోవా యద్యద్భవంతి తత్తదాభవంతీ'త్యేవమాదయశ్శబ్దాస్స్వప ప్రబోధాధికారే పఠితాః నాత్మాంతరోత్థానేసామంజస్యమీయుః । కర్మవిద్యావిధిభ్యశ్చైవమేవగమ్యతే, అన్యథాహికర్మవిద్యావిధయోఽనర్థకాస్స్యుః, అన్యోత్థానపక్షేహి సుప్తమాత్రోముచ్యేతేత్యాపద్యేత, ఏవంచేత్స్యాత్ వదకింకాలాంతరఫలేనకర్మణావిద్యయావాకృతం స్యాత్ । అపిచాన్యోత్థానపక్షేయదితావచ్ఛరీరాంతరే వ్యవహరమాణో జీవఉత్తిష్ఠేతతత్రవ్యవహారలోపప్రసంగస్స్యాత్ ।అథతత్రసుప్తఉత్తిష్ఠేతకల్పనానర్థక్యంస్యాత్, యోహి యస్మిన్ శరీరేసుప్తస్సతస్మిన్నోత్తిష్ఠతి, అన్యస్మిన్ శరీరే సుప్తోఽన్యస్మిన్నుత్తిష్ఠతీతికోఽస్యాంకల్పనాయాంలాభస్స్యాత్ । అథముక్తఉత్తిష్ఠేత్, అంతవాన్మోక్షఆపద్యేత, నివృత్తావిద్యస్యచపునరుత్థానమనుపపన్నం । ఏతేనేశ్వరస్యోత్థానంప్రత్యుక్తం, నిత్యనివృత్తావిద్యత్వాత్ । అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశౌచ దుర్నివారావన్యోత్థానపక్షేస్యాతాంతస్మాత్సఏవోత్తిష్ఠతినాన్యఇతి । యత్పునరుక్తం 'యథాజలరాశౌ ప్రక్షిప్తా జలబిందుర్నోద్ధర్తుం శక్యతే ఏవంసతి సంపన్నోజీవోనోత్పతితుమర్హతీ'తితత్పరిహ్రియతే । యుక్తంతత్రవివేకకారణాభావాజ్జలబిందోరనుద్ధరణం, ఇహతు విద్యతేవివేకకారణం, కర్మచావిద్యాచేతి వైషమ్యందృశ్యతేచ దుర్వివేచనయోరప్యస్మజ్జాతీయైః క్షీరోదకయోస్సంసృష్టయోర్హంసేన వివేచనం। అపిచ నజీవోనామకశ్చిత్పరస్మాదాత్మనోఽన్యోవిద్యతే యోజలబిందురివజలరాశేస్సతోవివిచ్యేత, సదేవతూపాధిసంపర్కాజ్జీవఇత్యుపచర్యత ఇత్యసకృత్ప్రపంచితం । ఏవంసతియావదేకోపాధిగతాబంధానువృత్తిస్తావదేకజీవవ్యవహారః,ఉపాధ్యంతరగతాయాంతుబంధానువృత్తౌ జీవాంతరవ్యవహారః, సఏవాయముపాధిస్స్వాపప్రబోధయోర్బీజాంకురన్యాయేనేత్యత స్సఏవజీవఃప్రతిబుధ్యత ఇతియుక్తం ॥ ... ...

సూ.౧౦. ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిఃపరిశేషాత్ ॥

అస్తిముగ్ధోనామ యంమూర్ఛితఇతి లౌకికాః కథయంతి, సతుకిమవస్థ ఇతి పరీక్షాయాముచ్యతే । తి

త్వాదృష్టాంతమాహ ॥ దృశ్యతేచేతి॥ బ్రహ్మాభేదాచ్చజీవస్యజలబిందువైషమ్యమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అభేదేసవాన్యోనోత్తిష్ఠతీతిచింతానవకాశఇత్యాశంక్యబుద్ధిభేదేనజీవభేదాచ్చింతేత్యాహ ॥ ఏవంసతీతి॥ సుషుప్తాబుద్ధినాశేవ ప్రత్యహంబుద్ధ్యుపాధిభేదాదేకజీవవ్యవహారోనస్యాదిత్యతఆహ॥ సఏవచాయమితి॥ స్థూలసూక్ష్మాస్మనాతిష్ఠత్యేకోపాధిరిత్యర్థః॥ (ఇతితృతీయాధికరణమ్)॥ ... ... *॥

౧౦. అవస్థాత్రయాదాత్మానంవివిచ్యమూర్ఛాతోవివేచయతి॥ ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిఃపరిశేషాత్ ॥ మూర్ఛాప్రసిద్ధావస్థాంతర్గతావా పంచమావస్థావేతి అవస్థాచతుష్టయసిద్ధేర్ముగ్ధస్యతద్వైలక్షణ్యాచ్చ సంశయేసోహమితిప్రత్యభి

పా * తఇహ వ్యాఘ్రోవాసింహోవా వృకోవావరాహోవా కీటోవా పతంగోవాదంశోవా మశకోవాయద్యదితి.

జ్ఞయోరుత్థితస్య సుప్తాద్భేదవద్విశేషజ్ఞానాభావావిశేషేణ లింగేన సుషుప్తిరేవ మూర్ఛేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సుషుప్త్యంతర్గతా మూర్ఛేతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ ప్రసిద్ధా ఇతి॥ పూర్వపక్షే ప్రసిద్ధావస్థాతః పృథగాత్మనో మూర్ఛాతో వివేకార్థం ప్రయత్నాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే పృథగ్యత్నధ్రౌవ్యమితి భేదః । పరిశేషం దర్శయన్ సిద్ధాంతయతి ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ జాగ్రదపి జాగరావస్థోఽపీత్యర్థః । ఐంద్రియకమర్థజ్ఞానం దేహధారణం చ తస్యాస్తి న ముగ్ధస్యేతి వైషమ్యోక్త్యా దూషయతి॥ నేత్యాదినా॥ మూర్ఛాయా జాగరాద్భేదముక్త్వా స్వప్నమృతిసుషుప్తిభ్యో భేదమాహ॥ నాపీత్యా

ప్రసిద్ధా అవస్థాః శరీరస్థస్య జీవస్య ప్రసిద్ధాః, జాగరితం స్వప్నస్సుషుప్తమితి। చతుర్థీ శరీరాదపసృప్తిః, న తు పంచమీ కాచిదవస్థా జీవస్య శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధాఽస్తి. తస్మాచ్చతసృణామేవావస్థానామన్యతమావస్థా మూర్ఛేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । న తావన్ముగ్ధో జాగరితావస్థో భవితుమర్హతి, న హ్యయమింద్రియైర్విషయానీక్షతే । స్యాదేతత్, ఇషుకారన్యాయేన ముగ్ధో భవిష్యతి, యథేషుకారో జాగ్రదపి ఇష్వాసక్తమనస్తయా నాన్యాన్విషయానీక్షతే ఏవం ముగ్ధో ముసలసంపాతాదిజనితదుఃఖానుభవవ్యగ్రమనస్తయా జాగ్రదపి నాన్యాన్విషయానీక్షత ఇతి । న, అచేతయమానత్వాత్ । ఇషుకారో హి వ్యాపృతమనా బ్రవీతి ఇషుమేవాహమేతావంతం కాలముపలభమానోఽభూవమితి, ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి అంధే తమస్యహమేతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తోఽభూవం న కించిన్మయా చేతితమితి । జాగ్రతశ్చైకవిషయవిషక్తచేతసోఽపి దేహో విధ్రియతే, ముగ్ధస్య తు దేహో ధరణ్యాం పతతి, తస్మాన్న జాగర్తి నాపి స్వప్నాన్ పశ్యతి, నిస్సంజ్ఞత్వాత్ । నాపి మృతః, ప్రాణోష్మణోర్భావాత్ । ముగ్ధే హి జంతౌ మృతోఽయం స్యాన్న వా మృత ఇతి సంశయానా ఊష్మాస్తి నాస్తీతి హృదయదేశమాలభంతే నిశ్చయార్థం, ప్రాణోఽస్తి నాస్తీతి చ నాసికాదేశం, యది ప్రాణోష్మణోరస్తిత్వం నావగచ్ఛంతి తతో మృతోఽయమిత్యధ్యవసాయ దహనాయారణ్యం నయంతి, అథ తు ప్రాణమూష్మాణం వా ప్రతిపద్యంతే తతో నాయం మృత ఇత్యధ్యవసాయ సంజ్ఞాలాభాయ భిషజ్యంతి । పునరుత్థానాచ్చ న దిష్టం గతః న హి యమరాజ్యాత్ప్రత్యాగచ్ఛతి। అస్తు తర్హి సుషుప్తో నిస్సంజ్ఞత్వాదమృతత్వాచ్చ। న, వైలక్షణ్యాన్ముగ్ధః కదాచిచ్చిరమపి నోచ్ఛ్వసితి సవేపథురస్య దేహో భవతి భయానకం చ వదనం విస్ఫారితే నేత్రే, సుషుప్తస్తు ప్రసన్నవదనస్తుల్యకాలం పునః పునరుచ్ఛ్వసితి నిమీలితే అస్య నేత్రే భవతః, న చాస్య దేహో వేపతే, పాణిపేషణమాత్రేణ చ సుషుప్తముత్థాపయంతి, న తు ముగ్ధం ముద్గరఘాతేనాపి। నిమిత్తభేదశ్చ భవతి మోహస్వాపయోః, ముసలసంపాతాదినిమిత్తత్వాన్మోహస్య శ్రమాదినిమిత్తత్వాచ్చ స్వాపస్య। న చ లోకేఽస్తి ప్రసిద్ధిః ముగ్ధస్సుప్త ఇతి। పరిశేషాదర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధతేత్యవగచ్ఛామః నిస్సంజ్ఞకత్వాత్సంపన్నః ఇతరస్మాచ్చ వైలక్షణ్యాదసంపన్న ఇతి। కథం పునరర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుం, యావతా సుప్తం ప్రతి తావదుక్తం శ్రుత్యా 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి' 'అత్ర స్తేనోఽస్తేనో భవతి' 'నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృత'మిత్యాది। జీవే హి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రాప్తిః సుఖిత్వదుఃఖిత్వప్రత్యయోత్పాద

దినా॥ ఆలభంతే స్పృశంతి। దిష్టం మరణం। సుషుప్తిమూర్ఛయోః కించిత్సారూప్యేఽపి బహువైలక్షణ్యాద్భేద ఇత్యాహ॥ నేతి॥ లక్షణభేదముక్త్వా నిమిత్తభేదమాహ॥ నిమిత్తేతి॥ ప్రత్యభిజ్ఞాప్యప్రసిద్ధేత్యాహ॥ న చేతి॥ ఉక్తసారూప్యవైరూప్యాభ్యామర్ధసంపత్తిస్సర్వైస్సుషుప్తిధర్మైరసంపన్నో ముగ్ధస్సుషుప్తో న భవతి, సర్వైర్మరణావస్థాధర్మైరసంపత్తేర్మృతోఽపి న భవతి కింత్వవస్థాంతరంగత ఇతి సూత్రార్థః। అత్ర సూత్రే జీవస్య బ్రహ్మణాఽర్ధసంపత్తిరుక్తేతి భ్రాంత్వా శంకతే కథమితి॥ యత్సుషుప్తం ప్రతి సత్సంపన్నత్వం శ్రుతం తదుపాధ్యభావాభిప్రాయం। ఉపాధ్యభావశ్చ ముగ్ధస్యాపి సమ ఇతి యతః తస్మాత్కృత్స్నసంపత్తిరేవేత్యర్థః। సుషుప్తికాలే కర్మాసంబంధే పునరుత్థానం కథమిత్యాశంక్య తత్రార్యా

భావాత్తదసంబంధోక్తిరిత్యాహ ॥జీవేహీతి॥ బ్రహ్మణాకృత్స్నసంపత్తిమంగీకృత్యపరిహారతి ॥నబ్రూమఇతి॥ముగ్ధత్వంహిసుషుప్తస్యార్ధేననిస్సంజ్ఞత్వాది ధర్మేణసామ్యేన సంపన్నంభవతి, మరణస్యార్ధేనకంపాదినా సంపన్నమిత్యర్ధసంపత్తిరిత్యర్థః । ఇతోపిసుషుప్తివైషమ్యమిత్యాహ ॥ ద్వారంచేతి ॥ అప్రసిద్ధిమంగీకృత్యోక్తం ప్రసిద్ధిరప్యస్తీత్యాహ॥ప్రసిద్ధాచేతి ॥ ఆయుర్వేదకోవైద్యశాస్త్రం। ప్రసిద్ధౌకథంవివాదఇత్యాశంక్యపంచమత్వేనాప్రసిద్ధేరిత్యాహ॥అర్ధేతి॥సుషుప్తిమృతిధర్మార్ధసంపత్త్యాతదంతర్భావబుద్ధ్యాప్రసిద్ధతోక్తేత్యర్థః ॥ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...

౧౧ ॥ సర్వాభిరవస్థాభిరలిప్తస్త్వమర్థఇతి విచార్యపాదసమాప్తేస్తత్పదార్థం నిరూపయితుకామః ప్రథమంతస్యనిర్విశేషత్వమాహ ॥ నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగం సర్వత్రహి ॥ ఉద్దేశ్యత్వంపదార్థ జిజ్ఞాసో పరమానంతరంతసేనభవతి, నచసుఖిత్వ ప్రత్యయోదుఃఖిత్వ ప్రత్యయోవా సుషుప్తేవిద్యతే, ముగ్ధేపితౌప్రత్యయౌనైవవిద్యేతే, తస్మాదుపాధ్యుపశమాత్ సుషుప్తవన్ముగ్ధేపికృత్స్నసంపత్తిరేవభవితుమర్హతి నార్ధసంపత్తిరితి। అతోఽభిధీయతే। నబ్రూమోముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిర్జీవస్యబ్రహ్మణాభవతీతి, కింతర్హ్యర్ధేనసుషుప్తపక్షస్యభవతిముగ్ధత్వంఅర్ధేనావస్థాంతరపక్షస్యేతిబ్రూమః । దర్శితేచమోహస్యస్వాపేనసామ్యవైషమ్యే । ద్వారంచైతన్మరణస్య యదాస్యసావశేషం కర్మభవతి తదావాఙ్మనసేప్రత్యాగచ్ఛతః యదాతునిరవశేషంకర్మభవతితదాప్రాణోష్మాణావపగచ్ఛతః, తస్మాదర్ధసంపత్తిం బ్రహ్మావిదఇచ్ఛంతి ।యత్తూక్తంనపంచమీకాచిదవస్థాప్రసిద్ధాస్తీతి, నైషదోషః, కాదాచిత్కీయమవస్థేతినప్రసిద్ధాస్యాత్, ప్రసిద్ధాచైషాలోకాయుర్వేదయోః । అర్ధసంపత్త్యభ్యుపగమాచ్చనపంచమీగణ్యతఇత్యనవద్యమ్॥

సూ ౧౧. నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగంసర్వత్రహి॥

యేనబ్రహ్మణాసుషుప్త్యాదిషుజీవఉపాధ్యుపశమాత్సంపద్యతే తస్యేదానీం స్వరూపంశ్రుతివశేననిర్ధార్యతే । సంత్యుభయలింగాఃశ్రుతయః బ్రహ్మవిషయాః 'సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగంధ స్సర్వరస' ఇత్యేవమాద్యాఃసవిశేషలింగాః, 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యేవమాద్యాశ్చనిర్విశేషలింగాః । కిమాసుశ్రుతిషూభయలింగంబ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యముతాన్యతరలింగం, యదాప్యన్యతరలింగంతదాపికింసవిశేషముతనిర్విశేషమితి మీమాంస్యతే । తతోఽభయలింగశ్రుత్యనుగ్రహాదుభయలింగమేవ బ్రహ్మేత్యేవంప్రాప్తైఇదముచ్యతే,నతావత్స్వతఏవపరస్య బ్రహ్మణఉభయలింగత్వముపపద్యతే,నహ్యేకంవస్తుస్వతఏవరూపాదివిశేషోపేతంతద్విపరీతంచేత్యవధారయితుంశక్యంవిరోధాత్ । అస్తుతర్హిస్థానతఃపృథివ్యాద్యుపాధియోగాదితి,తదపినోపపద్యతే । నహ్యుపాధియోగాదప్యన్యాదృశస్యవస్తునోఽన్యాదృశస్వభావస్సంభవతి । నహిస్వచ్ఛస్సన్ స్ఫటికోఽలక్తకాద్యుపాధి యోగాదస్వచ్ఛోభవతి, భ్రమమాత్రత్వాదస్వచ్ఛతాభినివేశస్య, ఉపాధీనాం చా విద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్ । అతశ్చాన్యతర లింగపరిగ్రహేపిసమస్తవిశేషరహితంనిర్వికల్పకమేవ బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం నతద్విపరీతం । సర్వత్రహి బ్రహ్మస్వరూప

త్స్వరూపబ్రహ్మవిచారస్యావసరసంగతిమాహ ॥యేనేతి॥ సవిశేషత్వం నిర్విశేషత్వంచేత్యుభయం లింగ్యతేజ్ఞాప్యతేయాభిస్తాఉభయలింగాఃశ్రుతయః సంశయబీజత్వేనసంతీత్యర్థః । యథావిరుద్ధసుషుప్తిమరణోభయరూపం ముగ్ధత్వంతథాశ్రుతిప్రామాణ్యాదుభయరూపం బ్రహ్మధ్యేయమితి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షః । నిర్విశేషమేకరూపమేవ జ్ఞేయమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవ మితి ॥ కిముభయరూపత్వంస్వతః, ఉతస్వతోనిర్గుణస్య సర్వగంధత్వాదివిశేషఉపాధితస్స్యాత్, ఆహోస్విత్ స్వతస్సవిశేషమేవబ్రహ్మేతి, తత్రాద్యంనిరస్యద్వితీయమనూద్యదూషయతి ॥అస్తుతర్హీతి॥ స్థానముపాధిః, బ్రహ్మణివిశేషఃకల్పితః ఔపాధికత్వాత్ స్ఫటికేలౌహిత్యవదిత్యర్థః । ఉపాధేస్సత్యత్వేపితత్కృతం మిథ్యేతి దృష్టం బ్రహ్మణితూపాధీనాం మిథ్యాత్వాత్ తత్కృతోవిశేషోమిథ్యేతి కిమువాచ్యమిత్యాహ ॥ ఉపాధీనామితి ॥ తృతీయం

నిరస్యతి ॥ అతశ్చేతి - సర్వస్యావిశేషస్యకల్పితత్వాదేవేత్యర్థః । నిషేధశ్రుతేశ్చైవమిత్యాహ ॥ సర్వత్రహీత్యాదినా॥

౧౨. భిద్యత ఇతి భేదో విశేషః, నిర్విశేషత్వస్యశ్రుతావపి విశేషస్యాపి శ్రుతేరుభయరూపత్వం స్యాదితిశంకాంవ్యాచష్టే ॥ అథాపిస్యాదితి ॥ పూర్వోక్తంవిరోధంస్మారయతి ॥ ననూక్తమితి ॥ భేదశ్రుతిప్రామాణ్యార్థమౌపాధికరూపభేదస్వీకారాదవిరోధఇతి సమాధ్యర్థః । కిమూపాధిగతఏవ రూపభేదోబ్రహ్మణ్యుపచర్యతే ధ్యానార్థముతోపాప్రతిపాదనపరేషువాక్యేషు 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యేవమాదిష్వపాస్తసమస్తవిశేషమేవబ్రహ్మోపదిశ్యతే॥

సూ. ౧౨. నభేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥

అథాపిస్యాత్, యదుక్తం నిర్వికల్పకమేకలింగమేవబ్రహ్మనాస్త్యుభయలింగత్వమస్తీతి, తన్నోపపద్యతే । కస్మాత్, భేదాత్ । భిన్నాహిప్రతివిద్యంబ్రహ్మణఆకారాఉపదిశ్యంతే 'చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలంబ్రహ్మ వామనత్వాదిలక్షణం బ్రహ్మత్రైలోక్యశరీరంవైశ్వానరశబ్దోదితంబ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకాః, తస్మాత్సవిశేషత్వమపి బ్రహ్మణోఽభ్యుపగంతవ్యం । ననూక్తంనోభయలింగత్వంబ్రహ్మణస్సంభవతీతి । అయమప్యవిరోధః, ఉపాధికృతత్వాదాకారభేదస్య, అన్యథాహినిర్విషయమేవభేదశాస్త్రంప్రసజ్యేతేతిచేత్ , నేతిబ్రూమః। కస్మాత్, ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ । ప్రత్యుపాధిభేదంహ్యభేదమేవబ్రహ్మణశ్శ్రావయతిశాస్త్రం 'యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోయశ్చాయమధ్యాత్మంశారీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవసయోఽయమాత్మే'త్యాది । అతశ్చనభిన్నాకారయోగో బ్రహ్మణశ్శాస్త్రీయఇతిశక్యతేవక్తుం (భేదస్యోపాసనార్థత్వాదభేదేతాత్పర్యాత్)

సూ ౧౩. అపిచైవమేకే॥

అపిచైవంభేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదమేవైకేశాఖినః సమామనంతి 'మనసైవేదమాప్తవ్యంనేహనానాస్తికించనమృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతీ'తి ॥ తథాన్యేఽపి'భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేత'దితి సమస్తస్యభోగ్యభోక్తృనియంతృలక్షణస్యప్రపంచస్యబ్రహ్మైకస్వభావతామధీయతే , కథంపునరాకారవదుపదేశినీష్వనాకారోపదేశినీషుచబ్రహ్మవిషయాసుశ్రుతిషుసతీష్వనాకారమేవబ్రహ్మావధార్యతేనపునర్విపరీతమిత్యతఉత్తరంపఠతి ॥

సూ. ౧౪. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్ ॥

రూపాద్యాకారరహితమేవహి బ్రహ్మావధారయితవ్యం నరూపాదిమత్ । కస్మాత్ , తత్ప్రధానత్వాత్ । 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం , ఆకాశోవైనామనామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదంతరాతద్బ్రహ్మ, దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషఃసబాహ్యాభ్యంతరోహ్యజ

ధియోగాత్ సత్యరూపవత్తయాబ్రహ్మణోభేదోభవతీతి । ఆద్యేఽస్మదిష్టసిద్ధిః । ద్వితీయమభేదశ్రుత్యా దూషయతి॥ నేతిబ్రూమఇతి॥ ... ... *

౧౩. ద్వైతనిందాపూర్వకమద్వైతోక్తేశ్చనిర్విశేషంతత్త్వమితిసూత్రార్థమాహ॥ అపిచేతి॥ భోక్తాజీవోభోగ్యంశబ్దాది తయోఃప్రేరితారమీశ్వరంచమత్వావిచార్య మేమయోక్తం తత్సర్వం త్రివిధం బ్రహ్మైవేతి జానీయాదిత్యర్థః । ద్వివిధశ్రుతీషుసతీషునిర్విశేషత్వేకింనియామకమితిశంకతే ॥ కథంపునరితి॥ ... *

౧౪. తత్పరాతత్పరవిరోధే తత్పరంబలవదితిన్యాయోనియామకఇత్యాహ ॥ అరూపవదేవేతి ॥ ఉపాసనాప

రవాక్యేషు ఆకారేతాత్పర్యాభావేపి దేవతా విగ్రహవదాకారసిద్ధిమాశంక్య నిష్ప్రపంచపరశ్రుతి విరోధాత్ మైవమి త్యాహ ॥ తేష్వసతీతి॥ ... ... *

౧౫. కల్పితద్వైతేసావకాశత్వాచ్చ సప్రపంచత్వశ్రుతయోదుర్బలాఇత్యాహ ॥ ప్ర కా శ వ చ్చే తి ॥ నన్వా కారవాక్యానాముపాధికల్పితసర్వగంధత్వాదినాఽర్థవత్త్వంకిమితివర్ణ్యతేవైయర్థ్యమేవోచ్యతాం, తత్రాహ ॥ నహి వేదవాక్యానామితి ॥ నన్వేవమపీతి - ఉక్తరీత్యోభయరూపత్వాంగీకారేణ శ్రుతీనాంవ్యవస్థితత్వేపీత్యర్థః । ఉపాధీనాం

జః, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మాసర్వానుభూః’ఇత్యేవమాదీ నిహివాక్యానినిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మతత్త్వప్రధానానినార్థాంతరప్రధానానీత్యేతత్ప్రతిష్ఠాపితం‘తత్తుస మన్వయా’దిత్యత్ర । తస్మాదేవంజాతీయకేషువాక్యేషు యథాశ్రుతంనిరాకారమేవ బ్రహ్మావధారయి తవ్యం, ఇతరాణిత్వాకారవద్బ్రహ్మావిషయాణివాక్యాని నతత్ప్రధానాని ఉపాసనావిధి ప్రధానాని హితాని, తేష్వసతివిరోధేయథాశ్రుతమాశ్రయితవ్యం,సతితువిరోధేతత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యో బలీయాంసిభవంతి । ఏషవినిగమనాయాంహేతుఃయేనోభయీష్వపిశ్రుతిషుసతీష్వనాకారమేవబ్రహ్మావ ధార్యతేనపునర్విపరీతమితి, కాతర్హ్యాకారవద్విషయాణాంశ్రుతీనాంగతిరిత్యతఆహ॥ ... ...

సూ. ౧౫. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యమ్॥

యథాప్రకాశః సౌరశ్చాంద్రమసోవావియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోఽఙ్గుళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తే ష్వృజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషుతద్భావమివప్రతిపద్యతే ఏవంబ్రహ్మాపిపృథివ్యాద్యుపాధిసం బంధాత్తదాకారమివప్రతిపద్యతే, తదాకారాలంబనోబ్రహ్మణఆకారవిశేషోపదేశఉపాసనార్థోనవిరు ధ్యతే, ఏవమవైయర్థ్యమాకారవద్బ్రహ్మావిషయాణామపివాక్యానాంభవిష్యతి, నహి వేదవాక్యానాం కస్యచిదర్థవత్త్వంకస్యచిదనర్థవత్త్వమితియుక్తం ప్రతిపత్తుం, ప్రమాణత్వావిశేషాత్ । నన్వేవమపియ త్పురస్తాత్ప్రతిజ్ఞాతంనోపాధియోగాదప్యుభయలింగత్వం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తద్విరుధ్యతే, నేతిబ్రూ మః । ఉపాధినిమిత్తస్యవస్తుధర్మత్వానుపపత్తేః, ఉపాధీనాంచావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్ । సత్యా మేవచనైసర్గిక్యామవిద్యాయాంలోకవేదవ్యవహారావతారఇతి తత్రతత్రావోచామ॥

సూ. ౧౬. ఆహచతన్మాత్రమ్॥

ఆహచశ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రంవిలక్షణరూపాంతరరహితంనిర్విశేషంబ్రహ్మ ‘సయథాసైంధవఘనో ఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నోరసఘనఏవ ఏవంవాఅరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నఃప్ర జ్ఞానఘనఏవే’తి । ఏతదుక్తంభవతి, నాస్యాత్మనోఽన్తర్బహిర్వాచైతన్యాదన్యద్రూపమస్తి, చై తన్యమేవతునిరంతరమస్యస్వరూపం,యథాసైంధవఘనస్యాంతర్బహిశ్చలవణరసఏవనిరంతరోభవతినర సాంతరంతథైవేతి ॥

సూ. ౧౭. దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే ॥

దర్శయతిచశ్రుతిః పరప్రతిషేధేనైవబ్రహ్మానిర్విశేషం ‘అథాతఆదేశోనేతినేతి, అన్యదేవతద్విదితా

కల్పితత్వాదౌపాధికస్య సత్యత్వానుపపత్తేర్నసత్యముభయరూపత్వమితి పూర్వముక్తం సంప్రతి సత్యం నిర్విశేషత్వం మిథ్యాసవిశేషత్వమిత్యుచ్యతఇత్యుభయరూపత్వాంగీకారేపినపూర్వాపరవిరోధఇత్యాహ ॥ నేతిబ్రూమఇతి ॥ ద్వై తస్యమిథ్యాత్వేజ్ఞానేనబాధాదుపాసనాది వ్యవహారోనస్యాదిత్యాశంక్య బాధాత్ప్రాగేవసఇత్యాహ ॥ సత్యామితి ॥

౧౬. యతః శ్రుతిశ్చిన్మాత్రమాహఅతస్సవిశేషామిథ్యేతిసూత్రార్థమాహ॥ఆహచేతి॥సైంధవఘనోలవణపిణ్డః ॥

౧౭. కించశ్రుతిస్మృత్యోఃపరప్రతిషేధేనబ్రహ్మోపదేశాన్నిష్ప్రపంచంబ్రహ్మేత్యాహ ॥ దర్శయతిచేతి ॥

అథాద్వైతోక్త్యనంతరం తస్యజ్ఞానహేతుత్వాన్నేతి నేతీత్యుపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః । అధీహి భో ఇతి నిర్బంధకారిణం తం ద్వితీయే తృతీయే చ ప్రశ్నే తూష్ణీంభావం త్యక్త్వోవాచ । ఉపశాంతో నిరస్తద్వైతః । అతస్తస్య తూష్ణీంభావ ఏవోత్తరమితి-సౌత్రశ్చాథోశబ్దస్తథార్థకః। ఆదిమత్కార్యం తన్న భవతీత్యనాదిమత్ । సత్ ఇంద్రియవేద్యం అసత్పరోక్షం చ-నస్వప్రకాశత్వాదిత్యర్థః । సర్వభూతగుణైర్దివ్యగంధాదిభిర్యుక్తం మాం మూర్తిమంతం పశ్యసీతి యత్సా మాయా అత ఏవ సద్వైతో భగవానితి మాం ద్రష్టుం నార్హసి వస్తుతో ద్వైతాతీతత్వాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౮. కించ యథా జలాద్యుపాధికల్పితః సూర్యచంద్రాదేర్భేదచలనాదిర్ధర్మ ఏవమాత్మన ఇతి దృష్టాంతశ్రుతేశ్చ నిర్విశేషం తత్త్వమిత్యాహ ॥ అత ఏవ చోపమేతి ॥ జలస్థప్రతిబింబత్వాకారేణ సూర్యస్యాభాసత్వద్యోతనాయ సూర్య

దథో అవిదితాదధి, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే' త్యేవమాద్యా । బాష్కలినా చ బాహ్వః పృష్టస్సన్నవచనేనైవ బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి శ్రూయతే 'స హోవాచ అధీహి భో ఇతి స తూష్ణీం బభూవ తం హ ద్వితీయే వా తృతీయే వా వచన ఉవాచ బ్రూమః ఖలు త్వం తు న విజానాసి ఉపశాంతోఽయమాత్మే' తి । తథా స్మృతిష్వపి పరప్రతిషేధేనైవోపదిశ్యతే "జ్ఞేయం యత్తత్ ప్రవక్ష్యామి యజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే । అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే" ఇత్యేవమాద్యాసు। తథా విశ్వరూపధరో నారాయణో నారదమువాచేతి స్మర్యతే "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద। సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ" తి॥ ... ...

సూ. ౧౮. అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్॥

యత ఏవ చాయమాత్మా చైతన్యరూపో నిర్విశేషో వాఙ్మనసాతీతః పరప్రతిషేధోపదేశ్యోఽత ఏవ చాస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికీం విశేషవత్తామభిప్రేత్య జలసూర్యకాదివదిత్యుపమోపాదీయతే మోక్షశాస్త్రేషు । "యథా హ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోఽనుగచ్ఛన్ । ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మే" తి । "ఏక ఏవ తు భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః। ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవ" దితి చైవమాదిషు । అత్ర ప్రత్యవస్థీయతే॥

సూ. ౧౯. అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్॥

న జలసూర్యకాదితుల్యత్వమిహోపపద్యతే తద్వదగ్రహణాత్ । సూర్యాదిభ్యో హి మూర్తేభ్యః పృథగ్భూతం విప్రకృష్టదేశం మూర్తం జలం గృహ్యతే తత్ర యుక్తస్సూర్యాది ప్రతిబింబోదయః న త్వాత్మాఽమూర్తో న చాస్మాత్ పృథగ్భూతా విప్రకృష్టదేశాశ్చోపాధయః, సర్వగతత్వాత్సర్వానన్యత్వాచ్చ। తస్మాదయుక్తోఽయం దృష్టాంత ఇతి । అత్ర ప్రతివిధీయతే॥

సూ. ౨౦. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవమ్॥

యుక్త ఏవ త్వయం దృష్టాంతః వివక్షితాంశసంభవాత్, న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః క్వచిత్కించిత్

కేతిక ప్రత్యయః । యథాఽయం జ్యోతిర్మయో వివస్వాన్ స్వత ఏకోఽపి ఘటాదిభేదేన భిన్నా అపోఽనుగచ్ఛన్ బహుధా క్రియతే ఏవమజోఽయమాత్మా దేవస్స్వప్రకాశ ఏకోఽప్యుపాధినా మాయయా క్షేత్రేష్వనుగచ్ఛన్ భేదరూపః క్రియత ఇతి యోజనా॥ ... ...

౧౯. ఇహాత్మన్యుక్తదృష్టాంతవైషమ్యశంకాసూత్రం ॥ అంబువదితి ॥ ఆత్మనోఽరూపత్వాత్ దూరస్థోపాధ్యభావాచ్చ మాయయా బుద్ధ్యాదిషు ప్రతిబింబభేదోఽయుక్త ఇత్యర్థః ॥ ... ...

౨౦. ఉపాధ్యంతర్భావేన తత్కల్పితధర్మవత్త్వమత్ర వివక్షితాంశస్తేన సామ్యేన సమాధానసూత్రం॥ వృద్ధిహ్రా

సేతి । దృష్టాంతసామ్యేఽపినీరూపాత్మనః ప్రతిబింబంస్వబుద్ధ్యాకథంకల్ప్యతఇత్యాహ ॥నచేదమితి॥ శాస్త్రీయ తేనకల్ప్యత ఇత్యర్థః । శ్రుతిదృష్టాంతస్యసూర్యకాదివదిత్యుపన్యాసేనకింఫలమిత్యతఆహ ॥శాస్త్రేతి॥ ఆత్మనోనిర్విశేషత్వంఫలమిత్యర్థః ।అవిరోధఇతి -నవైషమ్యమిత్యర్థః । ఆత్మాప్రతిబింబశూన్యఃనీరూపద్రవ్యత్వాత్ వాయువత్ ఇత్యనుమానేఆకాశేవ్యభిచారః। స్వల్పజలేవిమారాకాశప్రతిబింబదర్శనాదుపాధిమారస్థత్వమపిక్వచిదనపేక్షితమితిభావః॥ ... ...

౨౧. ప్రవేశశ్రుతేశ్చోక్తానుమానబాధఇత్యాహసూత్రకారః ॥ దర్శనాచ్చేతి ॥ ద్విపదఃపురోమనుష్యాన్ దేహాంశ్చక్రే చతుష్పదఃపురఃపశూన్ కృత్వాపురశ్చక్షురాద్యభివ్యక్తేః పురస్తాత్సర్వజ్ఞఈశ్వరః పక్షీ లింగశరీరీభూత్వా పురఉక్తానిశరీరాణ్యావిశత్ సచప్రవిష్టోపిపురుషఃపూర్ణఏవేత్యర్థః । తైత్తిరీయకేలింగస్యపక్షాద్యుక్తేఃపక్షిత్వంమంతవ్యం।ఏ

చిద్వివక్షితమంశంముక్త్వా సర్వసారూప్యం కేనచిద్దర్శయితుంశక్యతే, సర్వసారూప్యేహిదృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావోచ్ఛేదఏవస్యాత్ । నచేదంస్వమనీషికయాజలసూర్యకాదిదృష్టాంతప్రణయనం। శాస్త్రప్రణీతస్యత్వస్య ప్రయోజనమాత్రముపన్యస్యతే కింపునరత్రవివక్షితంసారూప్యమితి । తదుచ్యతే । వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి । జలగతంహిసూర్యప్రతిబింబంజలవృద్ధౌ వర్ధతేజలహ్రాసేహ్రసతి జలచలనేచలతిజలభేదేభిద్యతఇత్యేవంజలధర్మానువిధాయిభవతి, నతుపరమార్థతఃసూర్యస్యతథాత్వమస్తి, ఏవంపరమార్థతోఽవికృతమేకరూపమపిసద్బ్రహ్మ దేహాద్యుపాధ్యంతర్భావాద్భజతఇవోపాధిధర్మాన్ వృద్ధిహ్రాసాదీన్, ఏవముభయోర్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్సామంజస్యాదవిరోధః॥ ... ... *

సూ ౨౧. దర్శనాచ్చ॥

దర్శయతిచశ్రుతిః పరస్యైవ బ్రహ్మణోదేహాదిషూపాధిషుఅంతరనుప్రవేశం 'పురశ్చక్రేద్విపదఃపురశ్చక్రేచతుష్పదః పురస్సపక్షీభూత్వాపురఃపురుషఆవిశ'దితి, 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య'తిచ । తస్మాద్యుక్తమేతత్ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివదితి। తస్మాన్నిర్వికల్పకైకలింగమేవ బ్రహ్మనోభయలింగంవిపరీతలింగంవేతిసిద్ధం । అత్రకేచిత్ ద్వేఅధికరణేకల్పయంతి, ప్రథమంతావత్ కిం ప్రత్యస్తమితాశేషప్రపంచమేకాకారంబ్రహ్మ ఉత ప్రపంచవదనేకాకారోపేతమితి, ద్వితీయంతుస్థితే ప్రత్యస్తమితప్రపంచత్వేకింసల్లక్షణం బ్రహ్మఉతబోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమితి । అత్రవయంవదామఃసర్వథాప్యానర్థక్యమధికరణాంతరారంభస్యేతి । యదితావదనేకలింగత్వంపరస్యబ్రహ్మణోనిరాకర్తవ్యమిత్యయం ప్రయాసః తత్పూర్వేణైవ నస్థానతోఽపీత్యనేనాధికరణేన నిరాకృతమిత్యుత్తర మధికరణం ప్రకాశవచ్చేత్యేతద్వ్యర్థమేవభవేత్ । నచసల్లక్షణమేవ బ్రహ్మ నబోధలక్షణమితిశక్యంవక్తుం, విజ్ఞానఘనఏవేత్యాదిశ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాత్ । కథంవానిరస్తచైతన్యంబ్రహ్మచేతనస్యజీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యేత । నాపి బోధలక్షణమేవ బ్రహ్మ నసల్లక్షణమితిశక్యంవక్తుం, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య'ఇత్యాది శ్రుతివైయర్థ్యప్ర

వంప్రతిబింబభావేనభేదాదేఃకల్పితత్వాత్ నిర్విశేషంబ్రహ్మేతిస్వమతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యాముత్థాపయతి ॥ అత్రేతి ॥ నస్థానతోపీత్యాద్యేకమధికరణమ్, తత్రబ్రహ్మణోనిష్ప్రపంచత్వేస్థితేకింలక్షణం బ్రహ్మేతిసందేహేప్రకాశవచ్చేత్యాదిద్వితీయమధికరణంప్రవృత్తం నసద్రూపమేవబ్రహ్మకింతుప్రకాశవచ్చచిద్రూపంచ । కుతః,అవైయర్థ్యాత్ । 'సత్యంజ్ఞానం' 'సదేవసోమ్యే'త్యుభయశ్రుతేర్ద్విరూపే బ్రహ్మణ్యర్థవత్త్వాదితిపూర్వపక్షే సిద్ధాంతః । ఆహచతన్మాత్రం సన్మాత్రం బ్రహ్మ।శ్రుతిరాహ జ్ఞానస్య సత్తానతిరేకాదితి। ఇదంద్వితీయాధికరణం దూషయతి । తత్రవయమితి । ద్వితీయాధికరణస్య కిం బ్రహ్మణోఽనేకరూపత్వ నిరాసఃఫలం ఉతబోధరూపత్వనిరాసః ఆహోస్విత్ సత్తానిరాస ఇతివికల్ప్య సర్వథాప్యానర్థక్యం ప్రపంచయన్ ఆద్యేగతార్థతామాహ ॥ యదితావదితి ॥ నద్వితీయఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ బ్రహ్మణోబోధరూపత్వ నిరాసేజడత్వాజ్జీవాభేదశ్రుతిబాధశ్చ స్యాదిత్యాహ ॥ కథంవేతి ॥ నతృతీయఇ

త్యాహ ॥ నాపీతి॥ సత్తానిరాసే బోధస్య తుచ్ఛత్వంచ స్యాదిత్యాహ ॥ కథమితి ॥ నచ బోధస్య సత్తానతిరేకాన్న తుచ్ఛతేతి వాచ్యం । సద్బోధపదయోర్వాచ్యానతిరేకే పర్యాయత్వ ప్రసంగాత్ । ఏవం సిద్ధాంతం ఫలాభావేన దూషయిత్వా పూర్వపక్షం దూషయతి ॥ నాపీతి ॥ ప్రసంగమేవాహ॥ సత్తేతి ॥ వ్యావృత్తత్వం భిన్నత్వం । నిష్ప్రపంచైకరూపత్వసిద్ధాంతవిరోధాత్ భిన్నోభయరూపత్వపూర్వపక్షానుత్థానమిత్యర్థః । ఉభయశ్రుతిబలాదుత్థానమితి శంకతే ॥ శ్రుతత్వాదితి ॥ మేరువింధ్యవత్పరస్పరంభిన్నసత్తాబోధయోరేకబ్రహ్మాభేదశంకాశ్రుతిశతేనాపి నయుక్తేత్యాహ ॥ నేతి ॥ సద్బోధయోర్భేదోఽస్తి వా నవా ఆద్యే శ్రుతేరపి విరుద్ధార్థత్వానుపపత్తేర్న పూర్వపక్షోత్థానమిత్యుక్తం । సంప్రతి ద్వితీయం శంకతే ॥ అథ సత్తైవేతి ॥ సద్బోధపదయోర్వాచ్యభేదేపి లక్ష్యైక్యోపపత్తిరఖండార్థస్వీకారాదిత్యర్థః । అఖండార్థస్య పూర్వపక్షత్వం న స్యాత్ సిద్ధాంతత్వాత్ । కించాత్ర సంశయోప్యయుక్త ఇత్యాహ॥ తథాపీతి ॥ ఏకాధికరణపక్షే సూత్రాణి కథం నేయానీత్యత ఆహ ॥ సూత్రాణి త్వితి ॥ స్వపక్షే సూత్రసామంజస్యంచేత్యాహ॥ అపిచేతి॥ అవశ్యాపేక్షితగత్యర్థత్వేనోత్తరసూత్రాణాం పూర్వైకవాక్యత్వాన్నాధికరణభేద ఇతి భావః । ఆకారశ్రుతీనాం కల్పితాకారో గతిరితి స్వమతముక్తం,

సంగాత్, కథం వా నిరస్తసత్తాకో బోధోఽభ్యుపగమ్యేత । నాప్యుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి శక్యం వక్తుం, పూర్వాభ్యుపగమవిరోధప్రసంగాత్ సత్తావ్యావృత్తేన బోధేన బోధవ్యావృత్తయా చ సత్తయోపేతం బ్రహ్మ ప్రతిజానానస్య తదేవ పూర్వాధికరణప్రతిషిద్ధం సప్రపంచత్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత । శ్రుతత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ఏకస్యానేకస్వభావత్వానుపపత్తేః। అథ సత్తైవ బోధః బోధ ఏవ చ సత్తా నానయోః పరస్పరవ్యావృత్తిరస్తీతి యద్యుచ్యేత తథాపి కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మోత బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమిత్యయం వికల్పో నిరాలంబన ఏవ స్యాత్, సూత్రాణి త్వేకాధికరణత్వే నైవాస్మాభిర్నీతాని । అపి చ బ్రహ్మవిషయాసు శ్రుతిష్వాకారవదనాకారప్రతిపాదనేన విప్రతిపన్నాస్వనాకారే బ్రహ్మణి పరిగృహీతేఽవశ్యం వక్తవ్యేతరాసాం శ్రుతీనాం గతిః, తాదర్థ్యేన ప్రకాశవచ్చేత్యాదీని సూత్రాణ్యర్థవత్తరాణి సంపద్యంతే యదప్యాహురాకారవాదిన్యోఽపి శ్రుతయః ప్రపంచప్రవిలయముఖేనానాకారప్రతిపత్త్యర్థా ఏవ న పృథగర్థా ఇతి। తదపి న సమీచీనమివ లక్ష్యతే। కథం యే హి పరవిద్యాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే 'యథా యుక్తా హ్యస్య హరయః శతా దశేత్యయం వై హరయోఽయం వై దశ చ సహస్రాణి బహూని చానంతాని చే'త్యేవమాదయః తే భవంతు ప్రవిలయార్థాః, 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యుపసంహారాత్। యే పునరుపాసనవిధానాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే 'యథా మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యేవమాదయో న తేషాం ప్రవిలయార్థత్వం న్యాయ్యం 'స క్రతుం కుర్వీతే'త్యేవంజాతీయకేన ప్రకృతేనైవోపాసనవిధినా తేషాం సంబంధాత్ । శ్రుత్యా చైవంజాతీయకానాం గుణానాముపాసనార్థత్వేఽవకల్ప్య

ప్రపంచప్రవిలయవాదినస్తు 'మనోమయః ప్రాణశరీరః సత్యకామ' ఇత్యాద్యాకారశ్రుతీనాం తత్తదాకారప్రవిలయో గతిరిత్యాహుః। మనోమయ ఇతి కోఽర్థః, మనోఽతిరిక్తోపాధిశూన్య ఇత్యర్థః। ఏవం ప్రాణశరీరపదేన ప్రాణాతిరిక్తోపాధినిషేధాన్మనసోప్యభావసిద్ధిః ఏవం సర్వే శబ్దా అనాకారబ్రహ్మపరా ఏవేతి తన్మతమనూద్య దూషయతి ॥ యదపీత్యాదినా ॥ కిం జ్ఞేయబ్రహ్మప్రకరణస్థానామాకారశబ్దానాం నిషేధపరత్వం, ఉతోపాసనాప్రకరణస్థానామపి, తత్రాద్యమంగీకరోతి॥ యే హీతి ॥ అస్య జీవభావం ప్రాప్తస్యేశ్వరస్య దశ హరయో విషయాహరణాద్దశేంద్రియాణి ప్రాణిభేదాపేక్షయా శతాని సహస్రాణి చ తేషామీశ్వరాద్భేదమాశంక్యాహ॥ అయమితి॥ ఈశ్వర ఏవ హరయ ఇత్యర్థః। ద్వితీయం దూషయతి॥ యే పునరితి॥ మనోమయాదిశబ్దానాం ముఖ్యవృత్త్యా గుణపరత్వసంభవే నిషేధలక్షణాపి న యుక్తేత్యాహ॥ శ్రుత్యా చేతి॥ కించాకారానాకారశ్రుతిద్వైవిధ్యే సతి బ్రహ్మానాకారమేవేత్యత్ర కిం వినిగమకమితి శంకోత్థానాదస్థూలాదిశ్రుతీనాం నిరాకారతాత్పర్యం నియామకమితి కథనార్థమిదం సూత్రమర్థవద్భవతి ॥ సర్వశ్రుతీనాం నిషేధార్థత్వే తు శంకానుత్థానాన్నియామకసూత్రం

వ్యర్థంస్యాదిత్యాహ ॥ సర్వేషాంచేతి ॥ ననూపాసనార్థకవాక్యానాంస్వార్థేఫలాభావాత్ సఫలనిషేధవాక్యశేషత్వమిత్యాశంక్యఫలస్యాపిశ్రుతత్వాన్నాన్యశేషతేత్యాహ ॥ఫలమపీతి॥ అర్థైక్యాభావాచ్చనైకవాక్యతేత్యాహ॥ కథంచేతి॥అర్థైక్యంశంకతే ॥ఏకేతి॥ యథాఫలవత్పరమాపూర్వాఖ్యనియోగైక్యాదంగప్రధానవాక్యానామేకవాక్యతా-తథాతత్త్వావబోధకామస్యప్రపంచప్రవిలయ విషయకఏకోనియోగరూపోఽర్థోఽస్తీత్యాకారానాకారవాక్యానాంసర్వేషామేకవాక్యతేత్యర్థః । నియోగాసిద్ధ్యాదూషయతి ॥నేతి॥ విషయంశంకతే॥నన్వద్వైతేతి॥ ప్రత్యనీకంప్రతిబంధకం।ననుప్రపంచవిలయ

మానేనలక్షణయాప్రవిలయార్థత్వమవకల్ప్యతే । సర్వేషాంచసాధారణే ప్రవిలయార్థత్వేసతి 'అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వా'దితివినిగమనకారణవచనమనవకాశంస్యాత్ । ఫలమప్యేషాంయథోపదేశం క్వచిద్దురితక్షయః క్వచిదైశ్వర్యప్రాప్తిః క్వచిత్ క్రమముక్తిరిత్యవగమ్యతఏవేత్యతః పార్థగర్థ్యమేషాముపాసనావాక్యానాం బ్రహ్మవాక్యానాంచ న్యాయ్యం నైకవాక్యత్వం । కథంచైషామేకవాక్యతోత్ప్రేక్ష్యతఇతి వక్తవ్యం । ఏకనియోగప్రతీతేః ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యవదితిచేన్న, బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగాభావాత్ । వస్తుమాత్రపర్యవసాయీనిహి బ్రహ్మవాక్యాని ననియోగోపదేశీనీతి, ఏతద్విస్తరేణప్రతిష్ఠాపితం 'తత్తుసమన్వయా'దిత్యత్ర । కింవిషయశ్చాత్రనియోగోఽభిప్రేతఇతి వక్తవ్యం, పురుషోహినియుజ్యమానఃకుర్వితి స్వవ్యాపారేకస్మింశ్చిన్నియుజ్యతే । నన్వద్వైతప్రపంచ ప్రవిలయోనియోగవిషయోభవిష్యతి, అప్రవిలాపితేహిద్వైతప్రపంచేబ్రహ్మతత్త్వావబోధోనభవతీత్యతో బ్రహ్మతత్త్వావబోధప్రత్యనీకభూతోద్వైతప్రపంచః ప్రవిలాప్యః యథాస్వర్గకామస్య యాగోఽనుష్ఠాతవ్యఉపదిశ్యతే, ఏవమపవర్గకామస్యప్రపంచప్రవిలయః, యథాచతమసివ్యవస్థితంఘటాదితత్త్వంఅవబుభుత్సమానేనతత్ప్రత్యనీకభూతంతమఃప్రవిలాప్యతే, ఏవంబ్రహ్మతత్త్వమవబుభుత్సమానేనతత్ప్రత్యనీకభూతః ప్రపంచఃప్రవిలాపయితవ్యః । బ్రహ్మస్వభావోహిప్రపంచోన ప్రపంచస్వభావం బ్రహ్మ తేననామరూపప్రపంచ ప్రవిలాపనేన బ్రహ్మతత్త్వావబోధోభవతీతి । అత్రవయంపృచ్ఛామః కోఽయంప్రపంచప్రవిలయోనామ, కిమగ్నిప్రతాప సంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్య ప్రవిలయ ఇవ ప్రపంచప్రవిలయః కర్తవ్యః ? ఆహోస్విదేకస్మింశ్చంద్రే తిమిరకృతానేకచంద్రప్రపంచవ దవిద్యాకృతో బ్రహ్మణినామరూపప్రపంచోవిద్యయాప్రవిలాపయితవ్యః? ఇతి । తత్రయదితావద్విద్యమానోఽయంప్రపంచోదేహాదిలక్షణఆధ్యాత్మికోబాహ్యశ్చపృథివ్యాదిలక్షణఃప్రవిలాపయితవ్యఇత్యుచ్యేతసపురుషమాత్రేణాశక్యఃప్రవిలాపయితుమితితత్ప్రవిలయోపదేశోఽశక్యవిషయఏవస్యాత్, ఏకేనచాదిముక్తేనపృథివ్యాది ప్రవిలయః కృతఇతీదానీం పృథివ్యాది శూన్యం జగదభవిష్యత్ । అథావిద్యాధ్యస్తో బ్రహ్మణ్యే కస్మిన్నయం ప్రపంచో విద్యయా ప్రవిలాప్యతఇతిబ్రూయాత్, తతో బ్రహ్మైవావిద్యాధ్యస్తప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేనావేదయితవ్యం 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ తత్సత్యంసఆత్మాతత్త్వమసీ'తి । తస్మిన్నావేదితే విద్యాస్వయమేవోత్పద్యతే తయాచావిద్యాబాధ్యతే, తతశ్చా విద్యాధ్యస్తస్సకలోఽయంనామరూప ప్రపంచ స్స్వప్నప్రపంచవత్ ప్రవిలీయతే । అనావేదితేతు బ్రహ్మణిబ్రహ్మవిజ్ఞానంకురుప్రపంచప్రవిలయంచేతిశతకృత్వోఽప్యుక్తేనబ్ర

బ్రహ్మలయస్స్యాదభేదాదిత్యతఆహ।బ్రహ్మస్వభావోహిప్రపంచఇతి॥ కారణంహికార్యస్యస్వరూపంఅతఃకార్యస్యనాశేపికారణస్యనలయః ఘటనాశేపిమృద్దర్శనాదిత్యర్థః । ప్రపంచస్యసత్యస్య కల్పితస్యవాలయోవిధిరితివికల్ప్యాద్యందూషయతి ॥ తత్రయదితావదితి ॥ సత్యస్యజ్ఞానాదధ్వస్తేర్ముసలాదినాచకృత్స్నద్వైతధ్వంసాయోగాత్ నభోగ్రసనవిధివదశక్యవిషయోయంవిధిః, కించశుకాదిముక్త్యాసర్వముక్తిస్స్యాదిత్యర్థః ॥ద్వితీయమనూద్యదూషయతి॥ అథేత్యాదినా॥ఉపదేశజన్యజ్ఞానాదేవావిద్యాతజ్జన్యప్రపంచలయసిద్ధేర్నియోగోవృథేత్యర్థః । కించ బ్రహ్మజ్ఞానాదావిధిఃకిం బ్రహ్మణ్యజ్ఞా

తేజ్ఞాతేవా, నాద్యః, అశక్యత్వాదిత్యాహ ॥ అనావేదితేత్వితి॥ ద్వితీయం శంకతే। నన్వితి॥ ఉపదేశాదేవ జ్ఞాతే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కారాద్వైతబాధయోః సిద్ధేర్విధివైయర్థ్యం సిద్ధస్య విధినా కర్తుమయోగాదిత్యాహ ॥ నేతి॥ ఏవం విషయాభావాన్నియోగాభావముక్త్వా నియోజ్యాభావాత్తదభావమాహ ॥ నియోజ్యోఽపి చేతి ॥ ప్రపంచాంతర్భూతో బ్రహ్మ వేత్యర్థః, ఆద్యే జీవనాశాద్విషయయోగః ద్వితీయే నియోజ్యాసిద్ధిః। తర్హి జ్ఞానే విధిప్రత్యయానాం కా గతిరిత్యత ఆహ ॥ ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా ఇతి ॥ నను శ్రుతం జ్ఞానం త్యక్త్వా తత్సాధనవ్యాపారవిధిః కిమితి కల్ప్యత ఇత్యాశంక్య జ్ఞానస్యాపురుషకృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ జ్ఞేయాభిముఖస్యాపీతి ॥ కించ జ్ఞానవిధివాదినా జ్ఞేయం బ్రహ్మావశ్యం వేదాంతైర్జ్ఞాపనీయం విషయానవబోధే ధీబోధాయోగాత్। తథా చ వేదాంతైరేవ జ్ఞానోత్పత్తేర్విధ్యానర్థక్యమిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ తం జ్ఞానార్థినం ప్రతీ

హ్మవిజ్ఞానం ప్రపంచప్రవిలయో వా జాయేత। నన్వావేదితే బ్రహ్మణి తద్విజ్ఞానవిషయః ప్రపంచవిలయవిషయో వా నియోగః స్యాత్, న, నిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మత్వావేదనేనైవోభయసిద్ధేః, రజ్జుస్వరూపప్రకాశనేనైవ హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానమవిద్యాధ్యస్తసర్పాదిప్రపంచప్రవిలయశ్చ భవతి, న చ కృతమేవ పునః క్రియతే। నియోజ్యోఽపి చ ప్రపంచావస్థాయాం యోఽవగమ్యతే జీవో నామ స ప్రపంచపక్షస్యైవ వా స్యాత్ బ్రహ్మపక్షస్యైవ వా। ప్రథమే వికల్పే నిష్ప్రపంచబ్రహ్మతత్త్వప్రతిపాదనేన పృథివ్యాదివజ్జీవస్యాపి ప్రవిలాపితత్వాత్ కస్య ప్రపంచప్రవిలయే నియోగ ఉచ్యేత కస్య వా నియోగనిష్ఠతయా మోక్షోఽవాప్తవ్య ఉచ్యేత। ద్వితీయేఽపి బ్రహ్మైవానియోజ్యస్వభావం జీవస్య స్వరూపం జీవత్వం చావిద్యాకృతమేవేతి ప్రతిపాదితే బ్రహ్మణి నియోజ్యాభావాన్నియోగాభావ ఏవ। ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా అపి పరవిద్యాధికారపఠితాస్తత్త్వాభిముఖీకరణప్రధానాః న తత్త్వావబోధవిధిప్రధానా భవంతి, లోకేఽపీదం పశ్యేదమాకర్ణయేతి చైవంజాతీయకేషు నిర్దేశేషు ప్రణిధానమాత్రం కుర్విత్యుచ్యతే న సాక్షాత్ జ్ఞానమేవ కుర్వితి। జ్ఞేయాభిముఖస్యాపి విజ్ఞానం కదాచిజ్జాయతే కదాచిన్న జాయతే, తస్మాత్తం ప్రతి జ్ఞానవిషయ ఏవ దర్శయితవ్యో జ్ఞాపయితుకామేన, తస్మిన్ దర్శితే స్వయమేవ యథావిషయం యథాప్రమాణం చ జ్ఞానముత్పద్యతే। న చ ప్రమాణాంతరేణాన్యథాప్రసిద్ధేఽర్థేఽన్యథాజ్ఞానం నియుక్తస్యాప్యుపపద్యతే। యది పునర్నియుక్తోఽహమిత్యన్యథాజ్ఞానం కుర్యాత్ న తు తజ్జ్ఞానం కిం తర్హి మానసీ సా క్రియా స్వయం చేదన్యథోత్పద్యేత భ్రాంతిరేవ స్యాత్, జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం యథాభూతవిషయం చ న నియోగశతేనాపి కారయితుం శక్యతే న చ ప్రతిషేధశతేనాపి వారయితుం శక్యతే। న హి తత్పురుషతంత్రం వస్తుతంత్రమేవ హి తత్, అతోఽపి నియోగాభావః, కిం చాన్యన్నియోగనిష్ఠతయైవ పర్యవస్యతి ఆమ్నాయే యదభ్యుపగతమనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తదప్రమాణకమేవ స్యాత్। అథ శాస్త్రమేవానియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వమాచక్షీత తదవబోధే చ పురుషం నియుంజీత, అతో బ్రహ్మశాస్త్రస్యైకస్య ద్వ్యర్థపరతా విరుద్ధార్థపరతా చ ప్రసజ్యేయాతాం నియోగపరతాయాం చ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా కర్మఫలవన్మోక్షస్యాదృష్టఫలత్వమనిత్య

త్యర్థః। నన్వుత్పన్నం జ్ఞానమన్యథాకర్తుం విధిరర్థవానితి నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ నన్వగ్నిర్యోషిదితి ప్రత్యక్షప్రమాణాదుత్పన్నమపి జ్ఞానం తమగ్నిం ధ్యాయేదితి విధినాఽన్యథాకృతం దృశ్యత ఇత్యత ఆహ॥ యదీతి॥ అన్యథాధీః కృతిసాధ్యా చేత్ క్రియైవ, కృతిం వినైవ చేత్ భ్రాంతిరేవాతో భానం వినా విధితో జ్ఞానాసిద్ధేర్న వస్తుతంత్రే జ్ఞానే విధిర్యుక్త ఇత్యర్థః। వేదాంతేషు విధివాదినోఽన్యచ్చ దూషణమస్తీత్యాహ ॥ కించాన్యదితి ॥ బ్రహ్మాత్మైక్యే నియోగే చ వేదాంతవాక్యస్య ప్రామాణ్యమాశంక్యార్థభేదాద్వాక్యభేదో విరుద్ధార్థత్వాదప్రామాణ్యం చేతి దూషయతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ కించ శ్రుతం బ్రహ్మ న శ్రుతో విధిర్వేదాంతేషు తత్కల్పనే చ కర్మజన్యత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వసాతిశయత్వాదిప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ నియోగపరతాయాం చేతి॥ ఫలితమాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ ఇదానీం ప్రౌఢవాదేన నియోగమంగీకృత్య తదేకత్వం ఖండయతి ॥ అభ్యుపగ

మ్యమాసేపీతి॥ భిన్నక్రియావాచిశబ్దః శబ్దాంతరం యథా యజతి దదాతీతి, తథేహాపి వేదోపాసీతేతిశబ్దభేదః నిర్గుణసగుణరూపభేదః ప్రకరణభేదః ముక్త్యభ్యుదయఫలభేద ఇత్యేతైః ప్రమాణైర్నిర్గుణ జ్ఞానసగుణోపాసనావిషయక నియోగభేదఇత్యర్థః ॥ కథం తర్హ్యంగాంగివాక్యేషు నియోగైక్యం తత్రాహ ॥ ప్రయాజేతి ॥ ఏకస్యైవస్వర్గకామస్యసాంగప్రధానాధికారాత్ తద్వాక్యభేదేఽప్యపూర్వైక్యాదేకవాక్యతేత్యర్థః । ఇహాపినిర్గుణసగుణవిద్యయో రేకాధికారాన్నియోగైక్యమస్తు, నేత్యాహ ॥ నత్విహేతి ॥ ముక్త్యభ్యుదయార్థభేదాన్మిథో విరుద్ధార్థవిద్యయోరంగాంగిత్వాయోగాచ్చ ననియోగైక్యం । నచ నిర్గుణావిద్యానియోగ ఏక ఏవ సగుణ విద్యాన్ఙ్గీకారాదితివాచ్యం। అహోవిపరీతం పాండిత్యమాయుష్మతః, విధ్యయోగ్యావిద్యాయాం విధిర్యోగ్యాయామవిధిరితి, తస్మాత్సాకారవాక్యానామాకారలయద్వారా నిర్గుణవాక్యైకవాక్యతాగతిరసద్గతిరేవ, కింతు తేషాం కల్పితాకారో గతి స్తదుపాసనయాఽభ్యుదయసిద్ధేః, నిర్గుణవాక్యానాం తు పరమార్థాలంబనత్వమిత్యల్ప స్తము క్త ఏవ విభాగస్సాధీయానిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ...

౨౨. బ్రహ్మణో నిర్విశేష చిన్మాత్రత్వముక్త్వా సర్వనిషేధావధిత్వేన సద్రూపత్వమాహ ॥ ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతిచ భూయఇతి ॥ పృథివ్యప్తేజో భూతత్రయం మూర్తం వాయ్వాకాశద్వయమమూర్తమితి రాత్వంచేత్యేవమాదయోదోషా న కేనచిత్పరిహర్తుం శక్యాః, తస్మాదవగతినిష్ఠాన్యేవ బ్రహ్మవాక్యాని ననియోగనిష్ఠానీతి, అతశ్చైకనియోగప్రతీతేరేకవాక్యతేత్యయుక్తం । అభ్యుపగమ్యమానేచ బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగసద్భావే తదేకత్వం నిష్ప్రపంచోపదేశేషు సప్రపంచోపదేశేషువాఽసిద్ధం, నహి శబ్దాంతరాదిభిః ప్రమాణైర్నియోగభేదేఽవగమ్యమానే సర్వత్రైకో నియోగఇతి శక్యమాశ్రయితుం । ప్రయాజదర్శపూర్ణమాస వాక్యేష్వధికారాంశేనాభేదాద్యుక్తమేకత్వం నత్విహ సగుణనిర్గుణచోదనాసు కశ్చిదేకత్వకరోంశోఽస్తి । నహి భారూపత్వాదయోగుణాః ప్రపంచప్రవిలయోపకారిణః- నాపి ప్రపంచవిలయాదయోగుణా భారూపత్వాదిగుణోపకారిణః, పరస్పరవిరోధిత్వాత్ । నహి కృత్స్నప్రపంచప్రవిలాపనం ప్రపంచైకదేశాపేక్షణంచ ఏకస్మిన్ ధర్మిణి యుక్తం సమావేశయితుం। తస్మాదస్మదుక్త ఏవ విభాగఆకారవదనాకారోపదేశానాం యుక్తతర ఇతి॥ ... ...

సూ. ౨౨. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥

'ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తంచైవామూర్తంచే'త్యుపక్రమ్య పంచమహాభూతాని ద్వైరాశ్యేన ప్రవిభజ్యామూర్తరసస్యచ పురుషశబ్దాదితస్య మాహారజనాదీని రూపాణి దర్శయిత్వా పునః పఠ్యతే, 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీ'తి తత్రకోఽస్య ప్రతిషేధస్య విషయ ఇతి జిజ్ఞాసామహే, నహ్యత్రేదం తదితి విశేషితం కించిత్ప్రతిషేధ్యముపలభ్యతే, ఇతిశబ్దేన త్వత్ర ప్రతిషేధ్యం కిమపి సమర్ప్యతే నేతి నేతీతి, ఇతిశబ్దపరత్వాన్నఞ్ ప్రయోగస్య । ఇతిశబ్దశ్చాయం సన్నిహితాలంబనః ఏవ

శిద్వయముక్త్వా భూతద్వయస్యామూర్తస్యసారః 'కరణాత్మా హిరణ్యగర్భో య ఏష ఏతస్మిన్ సూర్యమండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షిణి పురుష'ఇత్యుక్తః, తస్య వాసనామయాని స్వప్నరూపాణి 'తద్యథా మాహారజనం వాసో యథా పాండ్వావికం యథేంద్రగోప'ఇత్యుపమాభిరుక్తాని విచిత్రాణి, తత్ర మహారజనం హరిద్రా తయా లిప్తం వస్త్రం మాహారజనం, పాండ్వావికమతిధవళం కంబళాది । కేచిత్తు శ్రుతి ముపలక్షణం కృత్వా సూక్ష్మపంచభూతాన్యమూర్తాని పంచీకృతాని మూర్తానితతశ్చామూర్తరసత్వోక్త్యా కరణానాం పాంచభౌతికత్వసిద్ధిరితి వ్యాచక్షతే । అథ సత్ప్రదాత్మకప్రపంచోక్త్యనంతరం, అతఉక్తారోపస్య నిషేధార్థత్వాన్నేతి నేతీతి నిషేధేనోపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః । నేతశబ్దార్థమాహ ॥ నహీతి ॥ ఏతస్మాదాత్మనోఽన్యన్నాస్తీతి నేతీత్యుచ్యత ఇత్యర్థః । శూన్యతానిరాసార్థం పరం బ్రహ్మాస్తీత్యుక్తమితి సిద్ధాంతరీత్యా శ్రుత్యర్థః । అత్ర నిషేధ్యవిశేషానుపలంభాత్సంశయమాహ ॥ తత్రకోఽస్యేత్యాదినా॥ నఞ్ ప్రయో

గస్య సహార్థస్యేతిశబ్దోపస్థాపితవస్తునిషేధకత్వాదిత్యర్థః । ఇతిశబ్దేన నిషేధ్యసామాన్యసమర్పణేఽపి విశేషాకాంక్షాయాం ప్రకరణాద్రూపద్వయస్య రూపిబ్రహ్మణశ్చ నిషేధ్యత్వభానాత్సంశయముక్త్వా పూర్వోక్తం నిర్విశేషం బ్రహ్మ నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ ప్రకృతత్వేతి ॥ పూర్వపక్షే తత్పదార్థాభావాద్వాక్యార్థాభేదాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం, నిరధిష్ఠాననిషేధాదర్శనాత్సర్వనిషేధో న యుక్త ఇత్యరుచ్యా ప్రపంచే బ్రహ్మనిషేధ ఇత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ ఏకబ్రహ్మణ ఏవ నిషేధేన కారణద్వయస్య పౌనరుక్త్యమిత్యత ఆహ ॥ అభ్యాసస్త్వితి ॥ ఉత్సూత్రమేవ తావత్సిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ ఏవమితి ॥ శూన్యప్రసంగ ఇష్ట ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ కించిద్ధీతి ॥ తచ్చేతి ప్రతిషేధనమిత్యర్థః । అధిష్ఠానానవశేషే తత్ప్రహాణహేత్వభావాత్ నిషేధవాక్యార్థప్రమాణం స్యాత్ ఇదమత్ర నాస్తీతి లోకే నిషేధస్య సాధిష్ఠానస్యైవ

వంశబ్దసమానవృత్తిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే 'ఇతి హ స్మోపాధ్యాయః కథయతీ'త్యేవమాదిషు । సన్నిహితం చాత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్రూపద్వయం సప్రపంచం బ్రహ్మణః, యచ్చ బ్రహ్మ యస్య తే ద్వే రూపే, తత్ర నస్సంశయ ఉపజాయతే- కిమయం ప్రతిషేధో రూపే రూపవచ్చోభయమపి ప్రతిషేధతి ఆహోస్విదేకతరం, యదాప్యేకతరం తదాపి కిం బ్రహ్మ ప్రతిషేధతి రూపే పరిశినష్టి ఆహోస్విద్రూపే ప్రతిషేధతి బ్రహ్మ పరిశినష్టీతి । తత్ర ప్రకృతత్వావిశేషాదుభయమపి ప్రతిషేధతీత్యాశంకామహే । ద్వౌ హ్యేతౌ ప్రతిషేధౌ ద్విర్నేతిశబ్దప్రయోగాత్, తయోరేకేన సప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపం ప్రతిషిధ్యతేఽపరేణ రూపవద్బ్రహ్మేతి భవతి మతిః । అథవా బ్రహ్మైవ రూపవత్ప్రతిషిధ్యతే, తద్ధి వాఙ్మనసాతీతత్వాదసంభావ్యమానసద్భావం ప్రతిషేధార్హం న తు రూపప్రపంచః ప్రత్యక్షాదిగోచరత్వాత్ ప్రతిషేధార్హః, అభ్యాసస్త్వాదరార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న తావదుభయప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, శూన్యవాదప్రసంగాత్ । కించిద్ధి పరమార్థమాలంబ్యాపరమార్థః ప్రతిషిధ్యతే యథా రజ్జ్వాదిషు సర్పాదయః । తచ్చ పరిశిష్యమాణే కస్మింశ్చిద్భావేఽవకల్పతే । కృత్స్నప్రతిషేధే తు కోఽన్యో భావః పరిశిష్యేత, అపరిశిష్యమాణే చాన్యస్మిన్ య ఇతరః ప్రతిషేద్ధుమారభ్యతే తస్యైవ పరమార్థత్వాపత్తేః ప్రతిషేధానుపపత్తిః । నాపి బ్రహ్మప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యాద్యుపక్రమవిరోధాత్ 'అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేది'తి నిందావిరోధాత్, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య' ఇత్యాద్యవధారణవిరోధాత్, సర్వవేదాంతవ్యాకోపప్రసంగాచ్చ । వాఙ్మనసాతీతత్వమపి బ్రహ్మణో నాభావాభిప్రాయేణాభిధీయతే, న హి మహతా పరికరబంధేన 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యేవమాదినా వేదాంతేషు బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య తస్యైవ పునరభావోఽభిలప్యేత, 'ప్రక్షాళనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర'మితి హి న్యాయః । ప్రతిపాదనప్రక్రియా త్వేషా 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే'తి । ఏతదుక్తం భవతి వాఙ్మనసాతీతమవిషయాంతఃపాతి ప్రత్యగాత్మభూతం నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం బ్రహ్మేతి । తస్మాత్ బ్రహ్మణో రూపప్రపంచం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మేత్యవగంతవ్యం । తదేతదుచ్యతే । ప్రకృతైతావత్త్వం

ప్రదర్శనాదిత్యర్థః । కించ యద్భాతి తత్సదిత్యుత్సర్గస్య భానాదర్థాభావాధిష్ఠానప్రమితిరపవాదః తయా పూర్వభానస్య భ్రాంతత్వనిశ్చయే నార్థసత్త్వాపలాపాత్ అపవాదానంగీకారే తూత్సర్గతః ప్రపంచస్య సత్యత్వాపత్తేర్నిషేధానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ అపరిశిష్యమాణే చేతి ॥ అధిష్ఠానసత్త్వం వినా భ్రాంతినిషేధయోరయోగాత్ శూన్యవాదో న యుక్త ఇత్యుక్త్వా పూర్వవాదినః పక్షాంతరం దూషయతి ॥ నాపీతి ॥ దేహాత్మాభిమానవల్లౌకికమానప్రాప్తద్వైతస్య నిషేధో యుక్తో న వేదాంతప్రమితబ్రహ్మణ ఇతి భావః । యదుక్తం వాఙ్మనసాతీతత్వాన్నిషేధార్హం బ్రహ్మేతి, తత్రాహ ॥ వాఙ్మనసేతి ॥ బ్రహ్మణో వాగాద్యతీతత్వం నిషేధార్థం న చేత్కిమర్థం తదుక్తిరిత్యత ఆహ ॥ ప్రతిపాదనేతి ॥ ఉక్తార్థే సూత్రం యోజయతి ॥ తదే

తదిత్యాదినా ॥ 'ద్వేవావ బ్రహ్మణోరూపేమూర్తం చైవామూర్తంచే'తిరూపద్వయస్యైవప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వాన్నేతీతి నిషేధ ఇత్యర్థః । నన్వాదిత్యమండలేపురుష ఇతి బ్రహ్మణ్యత్రప్రాధాన్యేనోక్తమిత్యాశంక్య పురుషోలింగాత్మాఽమూర్తరసత్వశ్రుత్యాభూతజనితత్వభానాత్ పురుషస్యరూపవత్త్వశ్రుతేశ్చేత్యాహ ॥ వ్యజనిష్టేమే వేతి ॥ రూపరూపిణోరభేదఉక్తః । నను వాసనామయంరూపమేవకిమిత్యుపమీయతే ప్రసిద్ధరూపమేవకిం నస్యాదిత్యత ఆహ ॥ అమూర్తరసస్యేతి ॥ రూపద్వయస్యైవప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వేఫలితమాహ ॥ తదితి ॥ ప్రతియోగిత్వేన సమర్పకత ఇత్యర్థః । నచార్థతః ప్రాధాన్యాద్బ్రహ్మణోపి నిషేధః రాజ్ఞోభృత్యోనాస్తీత్యత్ర రాజనిషేధప్రసంగాదితిభావః । కించాత్రబ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వాన్ననిషేధ ఇత్యాహ ॥ ప్రపంచితేచేతి ॥ నను బ్రహ్మణి నిషిద్ధస్యాప్యన్యత్రస్థితిసంభవాత్ కథం కల్పితత్వమిత్యత ఆహ

హిప్రతిషేధతీతి । ప్రకృతంయదేతావదియత్తాపరిచ్ఛిన్నంమూర్తామూర్తలక్షణంబ్రహ్మణోరూపం తదేషశబ్దః ప్రతిషేధతి । తద్ధిప్రకృతంప్రపంచితంచపూర్వస్మిన్ గ్రంథే-అధిదైవతమధ్యాత్మంచ తజ్జనితమేవచవాసనాలక్షణమపరం రూపమమూర్తరసభూతపురుషశబ్దాదితలింగాత్మవ్యపాశ్రయంమాహారజనాద్యుపమాభిర్దర్శితంఅమూర్తరసస్యపురుషస్యచక్షుర్గ్రాహ్యరూపయోగిత్వానుపపత్తేః। తదేతత్సప్రపంచంబ్రహ్మణోరూపం సన్నిహితాలంబనేనేతికరణేనప్రతిషేధకవచన్ ప్రత్యుపనీయత ఇతిగమ్యతే । బ్రహ్మతురూపవిశేషణత్వేన షష్ఠ్యానిర్దిష్టంపూర్వస్మిన్ గ్రంథేనస్వప్రధానత్వేన । ప్రపంచితేచతదీయేరూపద్వయేరూపవతస్స్వరూపజిజ్ఞాసాయామిదముపక్రాంతం'అథాతఆదేశోనేతినేతీ'తి ।తత్రకల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపావేదనమితినిర్ణీయతే, తదాస్పదంహీదంసమస్తం కార్యంనేతినేతీతి ప్రతిషిద్ధం ।యుక్తంచకార్యస్యవాచారంభణశబ్దాదిభ్యోఽసత్త్వమితి నేతినేతీతి ప్రతిషేధనం నతుబ్రహ్మణస్సర్వకల్పనామూలత్వాత్ । నచాత్రేయమాశంకాకర్తవ్యా కథంహిశాస్త్రం స్వయమేవబ్రహ్మణో రూపద్వయందర్శయిత్వాస్వయమేవపునఃప్రతిషేధతి 'ప్రక్షాళనాద్ధిపంకస్యదూరాదస్పర్శనంవర'మితి యతోనేదం శాస్త్రంప్రతిపాద్యత్వేన బ్రహ్మణోరూపద్వయంనిర్దిశతి, లోకప్రసిద్ధం త్విదంరూపద్వయం బ్రహ్మణికల్పితంపరామృశతి ప్రతిషేధ్యత్వాయ శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయచేతినిరవద్యం, ద్వౌచైతౌప్రతిషేధౌయథాసంఖ్యన్యాయేన ద్వేఅపిమూర్తామూర్తేప్రతిషేధతః ।యద్వా పూర్వః ప్రతిషేధో భూతరాశింప్రతిషేధతి ఉత్తరోవాసనారాశిం । అథవా 'నేతినేతీ'తివీప్సేయమితీతియావత్ కించిదుత్ప్రేక్ష్యతేతత్సర్వంనభవతీత్యర్థః । పరిగణితప్రతిషేధేహిక్రియమాణేయదినైతద్బ్రహ్మకిమన్యద్బ్రహ్మభవేదితిజిజ్ఞాసాస్యాత్ । వీప్సాయాంతుసత్యాంసమస్తస్యవిషయజాతస్యప్రతిషేధాదవిషయః ప్రత్యగాత్మాబ్రహ్మేతిజిజ్ఞాసానివర్తతే । తస్మాత్ ప్రపంచమేవ బ్రహ్మణికల్పితంప్రతిషేధతి పరిశినష్టిబ్రహ్మేతినిర్ణయః । ఇతశ్చైషఏవ నిర్ణయః యతస్తతః ప్రపంచప్రతిషేధాద్భూయోబ్రవీతి 'అన్యత్పరమస్తీ'త్యభావావసానేహిప్రతిషేధేక్రియమాణేకిమన్యత్పరమస్తీతిబ్రూయాత్ । తత్రైషాఽక్షరయోజనా। నేతినేతీ

హ॥ తదాస్పదంహీతి ॥ ఉపాదానేనిషిద్ధస్యాన్యత్రనస్థితిరిత్యర్థః । యత్తుద్వైతనిషేధేప్రత్యక్షాదివిరోధ ఇతితత్రాహ ॥ యుక్తంచేతి । స్థాపితంహ్యారంభణాధికరణేప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికం ప్రామాణ్యంనతత్త్వావేదకమితి అతస్తత్త్వతో నిషేధాన్నవిరోధ ఇతిభావః । నను వస్తుత్వాత్ ద్వైతవద్బ్రహ్మణోపి నిషేధోస్తు, నేత్యాహ॥నత్వితి ॥ద్వైతభావాభావసాక్షిత్వాదశక్యోనిషేధ ఇత్యర్థః । నచేత్యాదిస్పష్టార్థం । యచ్చోక్తంనిషేధాభ్యాంరూపంరూపిబ్రహ్మచనిషిధ్యత ఇతి తత్రాహ ॥ ద్వౌచైతావితి ॥ ఉద్దేశ్యవిధేయార్థానాంసంఖ్యాసామ్యే యథాక్రమంసంబంధ ఇతిన్యాయః । 'యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానాం'(౧౧పా ౩సూ౧౦) ఇతిపాణినిసూత్రసిద్ధః తేనాత్రరూపద్వయోద్దేశేననిషేధద్వయవిధిరిత్యర్థః । వీప్సాపక్షేసర్వదృశ్యనిషేధాజ్జిజ్ఞాసాశాంతిరితివిశేషమాహ ॥పరిగణితేతి॥ మూర్తంనామూర్తంనేత్యేవంవిశిష్యనిషేధేజి

జ్ఞాసానశామ్యతీత్యర్థః॥ సూత్రశేషం వ్యాచష్టే॥ఇతశ్చేతి॥ ప్రతిషేధానుపపత్త్యా బ్రహ్మాస్తీత్యవగతం, భూయః పునః, పరమస్తీతి శ్రుతిః సాక్షాదపి బ్రవీతీత్యర్థః॥తచ్చేతి॥అవశిష్టం బ్రహ్మేత్యర్థః॥స్పష్టమన్యత్॥ ... ... *

౨౩. సన్న గ్రాహ్యత్వాద్బ్రహ్మ నాస్తీతి శంకానిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యత్తత్ప్రతిషిద్ధాదితి॥ రూపాద్యభావాదవ్యక్తమనింద్రియాగ్రాహ్యం న త్వసత్త్వాదిత్యర్థః। అన్యైర్దేవైరింద్రియాంతరైర్న గృహ్యత ఇత్యన్వయః॥ ...*

౨౪. తర్హి కదా గ్రాహ్యమితి శంకోత్తరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతి॥ అపి చైనమితి॥ చ స్త్వర్థః। ఇంద్రియైర్న గృహ్యతే అపి తు సంరాధనేన శాస్త్రసంస్కృతమనసేత్యర్థః। భక్తిధ్యానాభ్యాం ప్రత్యగాత్మని చిత్తే ప్రకర్షేణ నిధానం స్థాపనం ప్రణి

తి బ్రహ్మాదిశ్యత ఏవాదేశం పునర్నిర్వక్తి, నేతి నేతీత్యస్య కోఽర్థః, న హ్యేతస్మాద్బ్రహ్మణో వ్యతిరిక్తమస్తీతి। అతో నేతి నేతీత్యుచ్యతే న పునః స్వయమేవ నాస్తీత్యర్థః। తచ్చ దర్శయతి 'అన్యత్పరమప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మాస్తీ'తి। యదా పునరేవమక్షరాణి యోజ్యంతే న హ్యేతస్మాదితి నేతి నేతీతి ప్రపంచప్రతిషేధరూపాదాదేశనాదన్యత్ పరమాదేశనం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తదా తతో బ్రవీతి చ భూయ ఇత్యేతన్నామధేయవిషయం యోజయితవ్యం। అథ నామధేయం 'సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్య'మితి హి బ్రవీతి। తచ్చ బ్రహ్మావసానే ప్రతిషేధే సమంజసం భవతి, అభావావసానే తు ప్రతిషేధే కిం సత్యస్య సత్యమిత్యుచ్యేత, తస్మాద్బ్రహ్మావసానోఽయం ప్రతిషేధో నాభావావసాన ఇత్యధ్యవస్యామః॥ ... *

సూ. ౨౩. తదవ్యక్తమాహ హి॥

యత్తత్ప్రతిషిద్ధాత్ ప్రపంచజాతాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ తదస్తి చేత్ కస్మాన్న గృహ్యత ఇతి। ఉచ్యతే। తదవ్యక్తమనింద్రియగ్రాహ్యం సర్వదృశ్యసాక్షిత్వాత్, ఆహ హ్యేవం శ్రుతిః 'న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా' 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా అగృహ్యో న హి గృహ్యతే' 'యత్తదదేశ్యమగ్రాహ్యం' 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే' ఇత్యాద్యా। స్మృతిరపి 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే' ఇత్యేవమాద్యా॥

సూ. ౨౪. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥

అపి చైనమాత్మానం నిరస్తసమస్తప్రపంచమవ్యక్తం సంరాధనకాలే పశ్యంతి యోగినః। సంరాధనం భక్తిధ్యానప్రణిధానాద్యనుష్ఠానం। కథం పునరవగమ్యతే సంరాధనకాలే పశ్యంతీతి, ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః। తథా చ శ్రుతిః 'పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతి నాంతరాత్మన్। కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్' ఇతి 'జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన' ఇతి చైవమాద్యా। స్మృతిరపి "యం వినిద్రా జితశ్వాసాః సంతుష్టాః సంయతేంద్రియాః। జ్యోతిః పశ్యంతి యుంజానాస్తస్మై యోగాత్మనే నమః॥ యోగినస్తం ప్రపశ్యంతి భగవంతం సనాతనం" ఇతి చైవమాద్యా। నను సంరాధ్యసంరాధకభావాభ్యుపగమాత్ పరేతరాత్మనోరన్యత్వం స్యాదితి నేత్యుచ్యతే॥ ... ... *

ధానం। జపనమస్కారాదిరాదిశబ్దార్థః॥స్వయంభూరీశ్వరః-ఖానీంద్రియాణి పరాంచ్యనాత్మగ్రాహకాణి కృత్వా వ్యతృణన్నాశితవాన్।స హి తేషాం నాశో యదసదర్థగ్రాహితయా సర్జనం తస్మాత్ తేషాం తథా సృష్టత్వాత్సర్వో లోకః పరాగర్థమేవ పశ్యతి నాంతరాత్మానం కశ్చిత్తు ధీరో ధీమానావృత్తచక్షుర్నిరుద్ధేంద్రియః శుద్ధే చేతసి ప్రత్యగాత్మానం శాస్త్రేణ పశ్యతి మోక్షార్థీత్యర్థః।తతః కర్మణా విశుద్ధచిత్తో జ్ఞానాఖ్యసత్త్వోత్కర్షేణ ధ్యాయన్ తం నిష్కలం పశ్యతీత్యర్థః।వినిద్రాః వితమస్కాః, తత్ర హేతుర్జితశ్వాసత్వం ప్రాణాయామనిష్ఠత్వం, యుంజానా ధ్యాయినః, యోగలభ్య ఆత్మా యోగాత్మా॥...............

౨౫. యథాప్రకాశాదయఃఉపాధిషుభిద్యంతే నస్వతః ఏవం ప్రకాశశ్చిదాత్మాపిబుద్ధ్యాదికర్మణ్యుపాధౌభిద్యతేస్వతస్తస్యావైశేష్యమేకరసత్వమేవతత్త్వమసీత్యభ్యాసాదితిసూత్రయోజనా ॥ ... ... *

౨౬. జీవస్యబ్రహ్మాత్మత్వఫలశ్రుతిరూపలింగాదపి భేదఔపాధికఏవేత్యాహసూత్రకారః ॥ అతోఽనంతేనేతి ॥

౨౭. భేదాభేదపూర్వపక్షసూత్రద్వయస్యసంగతిమాహ ॥తస్మిన్నేవేతి॥ యథాఅహిత్వేనాభేదః కుండలాఖ్యస్యసర్పావస్థావిశేషస్యకుండలత్వేనభేదః । తథాజీవస్యబ్రహ్మత్వేనాభేదోజీవత్వేనభేదః, యద్వా సూర్యప్రకా...

సూ. ౨౫. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యంప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥

యథాప్రకాశాకాశసవితృ ప్రభృతయోఽఙ్గులికరకోదకప్రభృతిషు కర్మసూపాధిభూతేషు సవిశేషాఇవావభాసంతే । నచస్వాభావికీమవిశేషాత్మతాంజహతి,ఏవముపాధినిమిత్తఏవాయమాత్మభేదస్స్వతస్త్వైకాత్మ్యమేవ, తథాహివేదాంతేష్వభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతే॥ ......

సూ. ౨౬. అతోఽనంతేనతథాహిలింగమ్॥

అతశ్చస్వాభావికత్వాదభేదస్యావిద్యాకృతత్వాచ్చభేదస్య విద్యయాఽవిద్యాంవిధూయజీవఃపరేణానంతేనప్రాజ్ఞేనాత్మనైకతాంగచ్ఛతి। తథాహిలింగం 'సయోహవైతత్పరమంబ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాది॥ ... ...

సూ. ౨౭. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్॥

తస్మిన్నేవసంరాధ్యసంరాధకభావేమతాంతరముపన్యస్యతిస్వమతపరిశుద్ధయే। క్వచిజ్జీవప్రాజ్ఞయోర్భేదోవ్యపదిశ్యతే 'తతస్తుతంపశ్యతేనిష్కళంధ్యాయమాన' ఇతిధ్యాతృధ్యాతవ్యత్వేనద్రష్టృద్రష్టవ్యత్వేన చ 'పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్య'మితిగంతృగంతవ్యత్వేన 'యస్సర్వాణిభూతాన్యంతరోయమయతీ'తి నియంతృనియంతవ్యత్వేనచ । క్వచిత్తుతయోరేవాభేదోవ్యపదిశ్యతే,'తత్త్వమసి' 'అహంబ్రహ్మాస్మి' 'ఏషతఆత్మాసర్వాంతరః ఏషతఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత' ఇతి। తత్రైవముభయవ్యపదేశేసతియద్యభేదఏకాంతఃపరిగృహ్యేత భేదవ్యపదేశోనిరాలంబనఏవస్యాత్, అతఉభయవ్యపదేశదర్శనాదహికుండలవత్తత్త్వంభవితుమర్హతి యథాఽహిరిత్యభేదః కుండలాభోగప్రాంశుత్వాదీనితుభేదః ఏవమిహాపీతి

సూ. ౨౮. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్॥

అథవాప్రకాశాశ్రయవదేతత్ప్రతిపత్తవ్యం, యథాప్రకాశస్సావిత్రస్తదాశ్రయశ్చ సవితానాత్యంతభిన్నావుభయోరపితేజస్త్వావిశేషాత్,అథచభేదవ్యపదేశభాజౌభవతః ఏవమిహాపీతి॥............

సూ. ౨౯. పూర్వవద్వా॥

యథావాపూర్వముపన్యస్తం 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మితితథైవైతద్భవితుమర్హతి । తథాహ్యవిద్యాకృతత్వాద్బంధస్యవిద్యయామోక్షఉపపద్యతే యదిపునఃపరమార్థతఏవబద్ధఃకశ్చిదాత్మాఽహికుండలన్యాయేనవాపరస్యాత్మనస్సంస్థానభూతఃప్రకాశాశ్రయన్యాయేనైవైకదేశభూతోఽభ్యుపగమ్యేత తతఃపారమార్థికస్యబంధస్య తిరస్కర్తుమశక్యత్వాన్మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రసజ్యేత । నచాత్రోభా

రేకతేజస్త్వధర్మావచ్ఛేదేనభేదాభేదవజ్జీవపరయోరప్యేకేనైవాత్మత్వధర్మేణ భేదాభేదా శ్రుతిబలాత్స్వీకార్యావితి సూత్రద్వయార్థః। కుండలత్వంవలయాకారత్వంఆభోగత్వంచకారికారత్వంప్రాంశుత్వందీర్ఘదండాకారత్వంఉద్ధతత్వమాదిశబ్దార్థః ॥౨౮॥ ... ...

౨౯. సిద్ధాంతసూత్రమ్॥ పూర్వవద్వేతి ॥ ధర్మభేదేనైకధర్మేణవాభేదాభేదస్వీకారేభేదస్య సత్యత్వాప

దవదనివృత్తిస్స్యాత్ । ఏకత్రైవభేదాభేదస్వీకారే లోకవిరుద్ధకథోచ్ఛేద ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం, తస్మాన్నిష్ప్రపంచం చిదేకరసం బ్రహ్మ తత్పదలక్ష్యమస్తీతి సిద్ధం ॥౩౦॥ ఇతిప్రకృతైతావత్త్వాధికరణమ్॥ ... ...

౩౧. యదుక్తం నేతి నేత్యాదిశ్రుతిభిః బ్రహ్మాతిరిక్తం వస్తు నిషిధ్యత ఇతి తదయుక్తం । సేత్వాదిశ్రుతిభిర్వస్త్వంతరాస్తిత్వభానాదిత్యాక్షిపతి ॥ పరమత ఇతి ॥ యద్యపి ద్యుభ్వాద్యధికరణే సేతుశబ్దోపి ధారకత్వేన గౌణో వ్యాఖ్యాతః తథాప్యున్మానాదిశ్రుతీనాం గతిమజానతోఽయం పూర్వపక్షః, తతోన్మానాదిశ్రుతీనాం ముఖ్యత్వాత్ సద్వయం బ్రహ్మేతి ఫలం సిద్ధాంతే తూక్తాద్వితీయ తత్పదలక్ష్యసిద్ధిరితి వివేకః । బ్రహ్మ సద్వయం సేతుత్వాత్ లౌకిక సేతువత్ తీర్ణత్వశ్రుతే

వపి భేదాభేదౌ శ్రుతిస్తుల్యవద్వ్యపదిశతి అభేదమేవ హి ప్రతిపాద్యత్వేన నిర్దిశతి, భేదం తు పూర్వప్రసిద్ధమేవానువదత్యర్థాంతరవివక్షయా । తస్మాత్ 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మిత్యేష ఏవ సిద్ధాంతః ॥ ...

సూ. ౩౦. ప్రతిషేధాచ్చ॥

ఇతశ్చైష ఏవ సిద్ధాంతః యత్కారణం పరస్మాదాత్మనోఽన్యం చేతనం ప్రతిషేధతి శాస్త్రం 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాది 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతీ'తి 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మితి చ। బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపంచనిరాకరణాత్ బ్రహ్మమాత్రపరిశేషాచ్చైష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి గమ్యతే.

సూ. ౩౧. పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

యదేతన్నిరస్తసమస్తప్రపంచం బ్రహ్మ నిర్ధారితం, అస్మాత్పరమన్యత్తత్త్వమస్తి నాస్తీతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః, కానిచిద్వాక్యాన్యాపాతేనైవ ప్రతిభాసమానాని బ్రహ్మణోఽపి పరమస్తి తత్త్వం ప్రతిపాదయంతీవ, తేషాం పరిహారమభిధాతుమయముపక్రమః క్రియతే, పరమతో బ్రహ్మణోఽన్యత్తత్త్వం భవితుమర్హతి। కుతః, సేతువ్యపదేశాదున్మానవ్యపదేశాత్సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చేతి। సేతువ్యపదేశస్తావత్ 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతి'రిత్యాత్మశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సేతుత్వం సంకీర్తయతి। సేతుశబ్దశ్చ హి లోకే జలసంతానవిచ్ఛేదకరే మృద్దార్వాదిప్రచయే ప్రసిద్ధః, ఇహ చ సేతుశబ్ద ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి లౌకికసేతోరివాత్మసేతోరన్యస్య వస్తునోఽస్తిత్వం గమయతి 'సేతుం తీర్త్వే'తి చ తరతిశబ్దప్రయోగాత్, యథా లౌకికం సేతుం తీర్త్వా జాంగలమసేతుం ప్రాప్నోతి, ఏవమాత్మానం సేతుం తీర్త్వాఽనాత్మానమసేతుం ప్రాప్నోతీతి గమ్యతే । ఉన్మానవ్యపదేశశ్చ భవతి 'తదేతద్బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల'మితి । యచ్చ లోకే ఉన్మితమేతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నం కార్షాపణాది, తతోఽన్యదప్యస్తి తథా బ్రహ్మణోఽప్యున్మానాత్తతోఽన్యేన వస్తునా భవితవ్యమితి గమ్యతే । తథా సంబంధవ్యపదేశో భవతి 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి 'శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త' ఇతి చ, అమితానాం చ మితేన సంబంధో దృష్టః యథా నరాణాం నగరేణ । జీవానాం చ బ్రహ్మణా సంబంధం వ్యపదిశతి సుషుప్తౌ * అతస్తతః పరమన్యదమితమస్తీతి గమ్యతే । భేదవ్యపదేశశ్చైనమేవార్థం గమయతి,

శ్చేత్యాహ ॥ సేతుం తీర్త్వేతి ॥ జాంగలం వాతభూయిష్ఠమిత్యభిధానోక్తేః వాతప్రచురో దేశో జాంగలం । ఇహ తు దేశమాత్రం గ్రాహ్యం । దిశశ్చతస్రః కలాః ప్రకాశవాన్నామ పాదః, పృథివ్యంతరిక్షం ద్యౌస్సముద్ర ఇత్యనంతవాన్నామ పాదః, అగ్నిశ్చంద్రస్సూర్యో విద్యుదితి జ్యోతిష్మాన్నామ పాదః, చక్షుశ్శ్రోత్రం వాఙ్మన ఇత్యాయతనవాన్నామ పాద ఇతి చతుష్పాద్బ్రహ్మ, పాదానామర్ధాని, అష్టౌ శఫా అస్యేత్యష్టాశఫం-పాదేషు చతుర్షు ప్రత్యేకం చతస్రః కలా ఇతి షోడశకలమిత్యర్థః షోడశపణపరిమితం తామ్రం కార్షాపణసంజ్ఞం భవతి తద్వత్ సద్వయం బ్రహ్మ పరిమితత్వాదిత్యర్థః। సంబంధిత్వాచ్చ నగరవదిత్యాహ ॥తథా సంబంధేతి॥ అన్యదమితమితి అసంఖ్యాతమిత్యర్థః । అన్యస్య స్వేనాల్పత్వేన మితత్వసిద్ధ్యర్థమాదితి మంతవ్యం

* అతస్తతః పరమన్యత్తత్త్వమస్తీతి గమ్యత ఇతి పాఠాంతరమ్॥

భేదేనోక్తత్వాచ్చ ఘటవదిత్యాహ ॥ భేదవ్యపదేశశ్చేతి॥ అస్యాక్షిస్థస్యామునాదిత్యస్థేన సహేతియావత్ । ఆధారతో౽తిదేశతశ్చ భేదముక్త్వా౽వధితో౽పి తమాహ॥ సావధికం చేతి॥ ... ... ❋

౩౨. సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥తుశబ్దేనేత్యాదినా॥ యదన్యత్తత్త్రికాలసాధ్యం నాదిమాన్ నాద్యం, ప్రమాణాభావాత్ కార్యస్య బ్రహ్మానన్యత్వాన్నిషేధాచ్చేత్యుక్తత్వాత్ । నద్వితీయః, ప్రాగుక్తైస్తైరద్వయత్వాన్నధారకాదిత్యాహ ॥ నచ

తథాహి ‘అథయ ఏషో౽న్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యత’ ఇత్యాదిత్యాధారమీశ్వరం వ్యపదిశ్య తతో భేదేనాక్ష్యాధారమీశ్వరం వ్యపదిశతి ‘అథయ ఏషో౽న్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత’ ఇతి । అతిదేశం చాస్యామునా రూపాదిషు కరోతి ‘తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామే’తి । సావధికం చేశ్వరత్వముభయోర్వ్యపదిశతి ‘యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చే’త్యేకస్య ‘యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చే’త్యేకస్య యథేదం మాగధస్య రాజ్యమిదం వైదేహస్యేతి । ఏవమేతేభ్యస్సేత్వాదివ్యపదేశేభ్యో బ్రహ్మణః పరమస్తీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే॥ ... ... ❋

సూ. ౩౨. సామాన్యాత్తు॥

తుశబ్దేన ప్రదర్శితాం ప్రాప్తిం నిరుణద్ధి । న బ్రహ్మణో౽న్యత్ కించిద్భవితుమర్హతి ప్రమాణాభావాత్, నహ్యన్యస్యాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణ ముపలభామహే, సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య జన్మాది బ్రహ్మణో భవతీతి నిర్ధారితం, అనన్యత్వం చ కారణాత్ కార్యస్య। నచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కించిదజం సంభవతి ‘సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ’మిత్యవధారణాత్, ఏకవిజ్ఞానేన చ సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానాన్న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వముపకల్పతే । నను సేత్వాదివ్యపదేశా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం తత్త్వం సూచయన్తీత్యుక్తం నేత్యుచ్యతే। సేతువ్యపదేశస్తావత్ న బ్రహ్మణో బాహ్యస్య సద్భావం ప్రతిపాదయితుం క్షమతే, ‘సేతురాత్మే’తి హ్యాహ న పునస్తతః పరమస్తీతి । తత్ర పరస్మిన్నసతి సేతుత్వం నావకల్పత ఇతి పరం కిమపి కల్ప్యేత, నచైతన్న్యాయ్యం హతో హ్యప్రసిద్ధకల్పనా । అపిచ సేతువ్యపదేశాదాత్మనో లౌకికసేతునిదర్శనేన ❋సేతుబాహ్యవస్తుతాం ప్రసంజయతా మృద్దారుమయతా౽పి ప్రసజ్యేత నచైతన్న్యాయ్యం, అజత్వాదిశ్రుతివిరోధాత్ । సేతుసామాన్యాత్తు సేతుశబ్ద ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి శ్లిష్యతే, జగతస్తన్మర్యాదానాం చ విధారకత్వం సేతుసామాన్యమాత్మనః, అతస్సేతురివ సేతురితి ప్రకృత ఆత్మా స్తూయతే। సేతుం తీర్త్వేత్యపి తరతిరతిక్రమాసంభవాత్ ప్రాప్నోత్యర్థ ఏవ వర్తతే, యథా వ్యాకరణం తీర్ణ ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే నాతిక్రాన్తస్తద్వత్॥ ... ... ❋

సూ. ౩౩. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్॥

యదప్యుక్తమున్మానవ్యపదేశాదస్తి పరమితి తత్రాభిధీయతే ।ఉన్మానవ్యపదేశో౽పి న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవ

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమితి ॥ఉక్తానుమానానామాగమబాధ ఇతి భావః । ఉక్తం స్మారయిత్వా హేతూనామన్యథాసిద్ధిమాహ । నను సేత్విత్యాదినా ॥ కిం సేతుత్వశ్రుత్యా పరసిద్ధిరర్థాద్వా, నాద్య ఇత్యుక్త్వా ద్వితీయం శంకతే ॥తత్ర పరస్మిన్నితి॥ సేతుత్వ లింగేనాద్వితీయత్వశ్రుతిబాధనమన్యాయ్యమిత్యాహ ॥నచేతి॥ లింగం చాసిద్ధమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ విధారకత్వం తు కల్పిత ద్వితీయాపేక్షయా౽పి యుజ్యత ఇతి భావః । తీర్ణత్వహేతురప్యసిద్ధ ఇత్యాహ॥ సేతుం తీర్త్వేతి॥ ... ... ❋

౩౩. పరిమితత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ ॥బుద్ధ్యర్థ ఇతి ॥ వాక్ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాణి మనసః పాదాః అగ్నివాయ్వాది

❋ సబాహ్యవస్తుతామితి పాఠాంతరమ్॥

త్యాదిశ ఆకాశస్య పాదాః ధ్యానార్థం కల్పితాః తద్వద్బ్రహ్మణ ఉన్మానమిత్యర్థః। లౌకికం దృష్టాంతమాహ॥ అథవేతి॥ పాదకల్పనాం వినాపి వ్యవహారః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నహీతి॥ కార్షాపణస్య వ్యవహారాయ పాదకల్పనావత్ మందధియాం ధ్యానవ్యవహారాయ బ్రహ్మణ ఉన్మానకల్పనేత్యర్థః॥ ... ... *

స్త్వస్తిత్వప్రతిపత్త్యర్థః, కిమర్థస్తర్హి? బుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థ ఇతి యావత్ । 'చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల'మిత్యేవంరూపా బుద్ధిః కథం ను నామ బ్రహ్మణి స్థిరా స్యాదితి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణ ఉన్మానకల్పనైవ క్రియతే। న హ్యవికారేఽనంతే బ్రహ్మణి సర్వైః పుంభిః శక్యా బుద్ధిః స్థాపయితుం, మందమధ్యమోత్తమబుద్ధిత్వాత్పుంసామితి। పాదవత్, యథా మనఆకాశయోరధ్యాత్మమధిదైవతం చ బ్రహ్మప్రతీకయోరామ్నాతయోశ్చత్వారో వాగాదయో మనస్సంబంధినః పాదాః కల్ప్యంతే, చత్వారశ్చాగ్న్యాదయ ఆకాశసంబంధినః ఆధ్యానాయ తద్వత్ । అథవా పాదవదితి, యథా కార్షాపణే పాదవిభాగో వ్యవహారప్రాచుర్యాయ కల్ప్యతే, న హి సకలేనైవ కార్షాపణేన సర్వదా సర్వే జనా వ్యవహర్తుమీశతే క్రయవిక్రయపరిమాణానియమాత్, తద్వదిత్యర్థః॥ ... ...*

సూ. ౩౪. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్॥

ఇహ సూత్రే ద్వయోరపి వ్యపదేశయోః పరిహారోఽభిధీయతే । యదప్యుక్తం సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమతః స్యాదితి। తదప్యసత్ । యత ఏకస్యాపి స్థానవిశేషాపేక్షయా ఏతౌ వ్యపదేశావుపపద్యేతే । సంబంధవ్యపదేశే తావదయమర్థః బుద్ధ్యాద్యుపాధిస్థానవిశేషయోగాదుద్భూతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యోపాధ్యుపశమే య ఉపశమః స పరమాత్మనా సంబంధ ఇత్యుపాధ్యపేక్షయోపచర్యతే న పరిమితత్వాపేక్షయా । తథా భేదవ్యపదేశోఽపి బ్రహ్మణ ఉపాధిభేదాపేక్ష ఏవోపచర్యతే న స్వరూపభేదాపేక్షయా । ప్రకాశాదివదిత్యుపమోపాదానం । యథైకస్య ప్రకాశస్య సౌర్యస్య చాంద్రమసస్య వోపాధియోగాదుపజాతవిశేషస్యోపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యపదేశో భవతి। ఉపాధిభేదాచ్చ భేదవ్యపదేశః। యథా వా *సూచీపాశాకాశాదిషూపాధ్యపేక్ష ఏవైతౌ వ్యపదేశౌ భవతస్తద్వత్ ॥ ... ...*

సూ. ౩౫. ఉపపత్తేశ్చ॥

ఉపపద్యతే చాత్రేదృశ ఏవ సంబంధో నాన్యాదృశః । యథా 'స్వమపీతో భవతీ'తి హి స్వరూపసంబంధమేనమామనంతి । స్వరూపస్య చానపాయిత్వాత్ న నరనగరన్యాయేన సంబంధో ఘటతే, ఉపాధికృతస్వరూపతిరోభావాత్తు 'స్వమపీతో భవతీ'త్యుపపద్యతే। తథా భేదోఽపి నాన్యాదృశస్సంభవతి, బహుతరశ్రుతిప్రసిద్ధైకేశ్వరత్వవిరోధాత్। తథా చ శ్రుతిః 'ఏకస్యాప్యాకాశస్య స్థానకృతం భేదవ్యపదేశముపపాదయతి,' యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యోఽయమంతః పురుష ఆకాశో యోఽయమంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి చ॥ ... ... *

౩౪. సంబంధభేదౌ కల్పితౌ న సత్యద్వితీయసాధకావిత్యాహ॥ స్థానేతి ॥ స్థానముపాధిర్బుద్ధ్యాదిః ఏకస్యైవోపాధినాభిన్నస్యోపాధిశాంతౌ సత్యాం సంబంధ ఉపచర్యతే । యథా సౌరాలోకాదేరంగుల్యాద్యుపాధినాభిన్నస్యోపాధి వియోగే మహాలోకాద్యాత్మనా సంబంధోపచారస్తద్వత్ తథాదిత్యచక్షుషోః స్థానయోర్భేదాద్ధిరణ్మయపురుషభేదకల్పనేత్యర్థః ॥
౩౫. ముఖ్యావేవ సంబంధభేదౌ కిం న స్యాతామిత్యత్ర సూత్రమ్ ॥ ఉపపత్తేశ్చేతి ॥ ... ... *

---

* సూచ్యాకాశాకాశాదిషూపాధ్యపేక్షౌ వైతౌ భేదవ్యపదేశౌ భవత ఇతి పాఠాంతరమ్॥

౩౬. స్వరూపేణబ్రహ్మణాజీవస్యసంబంధో భేదనివృత్తిరూపోయుజ్యతేనముఖ్యసంయోగాదిఃవస్తుద్వయాసత్త్వాత్, తథాభేదోఽపినస్వతఏకత్వశ్రుతేరిత్యర్థః॥ ... ... ❋

౩౭. నను ద్వితీయాభావే సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధఇత్యతఆహ ॥ అనేనసర్వగతత్వమితి ॥ ద్వితీయంసత్యంచేత్ సేత్వాదివద్బ్రహ్మణోఽల్పతాస్యాత్ 'యత్రాన్యత్పశ్యతితదల్ప,మితిశ్రుతేః కించనిరవయవాసంగబ్రహ్మణఃసత్యప్రపంచసంబంధాయోగాత్ తథైవసర్వగతత్వశ్రుతివిరోధఇతిభావః ।అధిష్ఠానేనాధ్యస్తంజగద్వ్యాప్తం,అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జ్వావ్యాప్తసర్పవదితిన్యాయః॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... ...

౩౮. ఏవంతత్పదలక్ష్యంసంశోధ్యవాచ్యార్థమాహ ॥ ఫలమతఉపపత్తేః ॥ నిర్విశేషత్వాదన్యస్స్వభావఃఫలహేతుత్వాఖ్యః। ఇష్టంసుఖందేవాదీనాం, అనిష్టందుఃఖంనారకిణాం వ్యామిశ్రంమనుష్యాణాం సంసారో జన్మమృతి

సూ. ౩౬. తథాఽన్యప్రతిషేధాత్॥

ఏవంసేత్వాదివ్యపదేశాన్ పరపక్షహేతూనున్మథ్య సంప్రతిస్వపక్షంహేత్వంతరేణోపసంహరతి ॥ తథాఽన్యప్రతిషేధాదపినబ్రహ్మణఃపరంవస్త్వంతరమస్తీతిగమ్యతే।తథాహి 'సఏవాధస్తాదహమేవాధస్తాదాత్మైవాధస్తాత్ సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనఃసర్వంవేదబ్రహ్మైవేదంసర్వమాత్మైవేదంసర్వం నేహనానాస్తికించన యస్మాత్పరం నాపరమస్తికించిత్ తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యేవమాదీని వాక్యాని స్వప్రకరణస్థాన్యన్యార్థత్వేన పరిణేతుమశక్యాని బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంవస్త్వంతరంవారయంతి।సర్వాంతరశ్రుతేశ్చ నపరమాత్మనోఽన్తరోఽన్యఆత్మాఽస్తీత్యవధార్యతే॥...

సూ. ౩౭. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః ॥

అనేనసేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన అన్యప్రతిషేధ సమాశ్రయణేనచ సర్వగతత్వమప్యాత్మనస్సిద్ధంభవతి, అన్యథాహితన్నసిధ్యేత్ ।సేత్వాదివ్యపదేశేషుహి ముఖ్యేష్వంగీక్రియమాణేషు పరిచ్ఛేదఆత్మనఃప్రసజ్యేత, సేత్వాదీనామేవమాత్మకత్వాత్ ।తథాఽన్యప్రతిషేధేఽసతివస్తువస్త్వంతరాద్వ్యావర్తతఇతిపరిచ్ఛేదఏవాత్మనః ప్రసజ్యేత। సర్వగతత్వంచాస్యాయామశబ్దాదిభ్యోవిజ్ఞాయతే । ఆయామశబ్దోవ్యాప్తివచనశ్శబ్దః 'యావాన్ వాఽయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయఆకాశః' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్యః జ్యాయాన్ దివోజ్యాయానాకాశాత్ నిత్యస్సర్వగతస్థాణురచలోఽయ'మిత్యేవమాదయోహిశ్రుతిస్మృతిన్యాయాస్సర్వగతత్వమాత్మనోఽవబోధయంతి ॥ ... ❋

సూ. ౩౮. ఫలమత ఉపపత్తేః॥

తస్యైవహిబ్రహ్మణో వ్యావహారిక్యామీశితృశితవ్య విభాగావస్థాయామయమన్యస్స్వభావోవర్ణ్యతే, యదేతదిష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణంకర్మఫలం సంసారగోచరం త్రివిధంప్రసిద్ధంజంతూనాం కిమేతత్కర్మణోభవతి ఆహోస్విదీశ్వరాదితిభవతివిచారణా । తత్రతావత్ ప్రతిపద్యతే।ఫలమతఈశ్వరాద్భవితుమర్హతి । కుతః, ఉపపత్తేః । సహిసర్వాధ్యక్షఃసృష్టిస్థితిసంహారాన్ విచిత్రాన్ విదధద్దేశకాలవిశే

ప్రవాహో గోచరః ఆశ్రయో యస్య తత్సంసారగోచరం। అత్రకర్మేశ్వరయోః ఫలహేతుత్వశ్రుతేస్సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ అత్రపూర్వపక్షేఫలదాతురీశ్వరస్యతత్పదవాచ్యస్యాసిద్ధేర్లక్ష్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలభేదః ।పూర్వోక్తంనిర్విశేషత్వముపజీవ్యఫలదాతృత్వమపీశ్వరస్యనాస్తీతి పూర్వపక్షోత్థానాత్సంగతిః । యద్యపిసర్వగతత్వవత్ఫలదాతృత్వమపివ్యవహారదశాయాంసిద్ధ్యతి తథాపి కర్మణఏవఫలదాతృత్వమితి శంకానిరాసేనోక్తలక్ష్యార్థనిర్వాహకవాచ్యార్థనిర్ణయార్థమస్యాధికరణస్యారంభఇతి మత్వా సిద్ధాంతంతావదాహ॥తత్రతావదితి॥ స్వర్గాదికం విశిష్టదేశకాలకర్మాభిజ్ఞదాతృకం కర్మఫలత్వాత్ సేవాఫలవదిత్యుపపత్తిః। యాగాదిక్రియాఖ్యంకర్మతావత్ క్షణికంతత్క్షణ

స్వనాశాత్ఫలం జనయతి ఉత ఫలముత్పాద్య నశ్యతి ఆహోస్విదపూర్వాత్ ఫలసిద్ధిః? నాద్య ఇత్యాహ ॥ అభావాదితి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ స్యాదితి ॥ కర్మనాశక్షణమారభ్యానభివ్యక్తస్వర్గసుఖాదిసత్త్వే మానం నాస్తీతి దూషయతి ॥ తదపీత్యాదినా ॥ తృతీయం శంకతే ॥ అథేతి ॥ అపూర్వం కిం స్వతంత్రమేవ ఫలదానాయ ప్రవర్తతే చేతనాధిష్ఠితం వా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ తదపీతి ॥ ద్వితీయే త్వదృష్టానభిజ్ఞజీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాదీశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వసిద్ధిరితి భావః । ప్రౌఢవాదేనాపూర్వం నాస్తీత్యాహ ॥ సదస్త్విత్వితి ॥ క్షణికయాగాదేః శ్రుతస్వర్గాదిహేతుత్వానుపపత్త్యా స్థాయ్యపూర్వసిద్ధిరితి చేన్న, కర్మభిరారాధితాదీశ్వరాదేవ స్థాయినః ఫలసిద్ధిరిత్యర్థః । కేవలతర్కేణాపూర్వం న సిద్ధ్యతీతి భావః ।

సాక్షిత్వాత్ కర్మిణాం కర్మానురూపం ఫలం సంపాదయతీత్యుపపద్యతే కర్మణస్త్వనుక్షణవినాశినః కాలాంతరభావిఫలం భవతీత్యనుపపన్నం । అభావాద్భావానుత్పత్తేః । స్యాదేతత్ కర్మ వినశ్యత్ స్వకాల ఏవ స్వానురూపం ఫలం జనయిత్వా వినశ్యతి, తత్ఫలం కాలాంతరితం కర్త్రా భోక్ష్యత ఇతి ।తదపి న పరిశుధ్యతి, ప్రాగ్భోక్తృసంబంధాత్ ఫలత్వానుపపత్తేః । యత్కాలం హి యత్సుఖం దుఃఖం వాత్మనా భుజ్యతే తస్యైవ లోకే ఫలత్వం ప్రసిద్ధం। న హ్యసంబద్ధస్యాత్మనా సుఖస్య దుఃఖస్య వా ఫలత్వం ప్రతియంతి లౌకికాః। అథోచ్యేత, మా భూత్కర్మానంతరం ఫలోత్పాదః కర్మకార్యాదపూర్వాత్ ఫలముత్పత్స్యత ఇతి, తదపి నోపపద్యతే, అపూర్వస్యాచేతనస్య కాష్ఠలోష్టసమస్య చేతనేనాప్రవర్తితస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । తదస్తిత్వే చ ప్రమాణాభావాత్ ।అర్థాపత్తిః ప్రమాణమితి చేత్, న, ఈశ్వరసిద్ధేరర్థాపత్తిక్షయాత్ ॥ *

సూ. ౩౯. శ్రుతత్వాచ్చ ॥

న కేవలముపపత్తేరేవేశ్వరం ఫలహేతుం కల్పయామః కింతర్హి శ్రుతత్వాదపీశ్వరమేవ ఫలహేతుం మన్యామహే। తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానః' ఇత్యేవం జాతీయకా॥

సూ. ౪౦. ధర్మం జైమినిరత ఏవ ॥

జైమినిస్త్వాచార్యో ధర్మం ఫలస్య దాతారం మన్యతే । అత ఏవ హేతోః శ్రుతేరుపపత్తేశ్చ శ్రూయతే తావదయమర్థః 'స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యేవమాదిషు వాక్యేషు, తత్ర విధిశ్రుతేర్విషయభావోపగమాద్యాగః స్వర్గస్యోత్పాదక ఇతి గమ్యతే, అన్యథా హ్యననుష్ఠాతృకో యాగ ఆపద్యేత, తత్రాస్యోపదేశవైయర్థ్యం స్యాత్ । నన్వనుక్షణవినాశినః కర్మణః ఫలం నోత్పద్యత ఇతి పరిత్యక్తోఽయం పక్షః, నైష దోషః । శ్రుతిప్రామాణ్యాత్ । శ్రుతిశ్చేత్ ప్రమాణం యథాఽయం కర్మఫలసంబంధః శ్రుత ఉపపద్యతే తథా కల్పయితవ్యః, న చానుత్పాద్య కిమప్యపూర్వం కర్మ వినశ్యత్ కాలాంతరితం ఫలం దాతుం శక్నోతీత్యతః కర్మణో వా సూక్ష్మా కాచిదుత్తరావస్థా ఫలస్య వా పూర్వావస్థాపూర్వం నామాస్తీతి తర్క్యతే - ఉపపద్యతే చాయమర్థః ఉక్తేన ప్రకారేణ, ఈశ్వరస్తు ఫలం దదాతీత్యనుపపన్నం, అవిచిత్రస్య కారణస్య విచిత్రకార్యానుప

౩౯. 'కృతాత్యయేఽనుశయవాన్' ఇత్యత్రోదాహృతాభిః 'య ఇహ రమణీయచరణాః' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిరపూర్వసిద్ధిశ్చేత్తాభిరీశ్వరస్యాపి ఫలదాతృత్వం స్వీకార్యమిత్యాహ ॥ శ్రుతత్వాచ్చేతి సూత్రకారః ॥ అన్నమాసమంతాత్ప్రాణిభ్యో దదాతీత్యన్నాదః, వసుదానో ధనదాతా, కర్మణోఽపూర్వస్య వా జన్యత్వేనోపకరణమాత్రత్వాత్ స్వతంత్ర ఈశ్వర ఏవ ఫలదాతేతి సిద్ధాంతో దర్శితః॥ ... ... *

౪౦. ఇదానీం పూర్వపక్షయతి ॥ధర్మమితి॥ విధిశ్రుతిర్విధ్యర్థః - తస్య లిఙర్థస్య ప్రేరణాత్మనో యాగో విషయస్తద్భావావగమాద్యాగః స్వర్గసాధనమితి గమ్యతే । యాగస్యేష్టసాధనత్వాభావే ప్రేరణానుపపత్తేరిత్యర్థః । అపూర్వద్వారా కర్మణః ఫలముపపద్యత ఇత్యుక్త్వా సిద్ధాంతం దూషయతి ॥ఈశ్వరస్త్వితి॥ ఈశ్వరః కిం కర్మానపేక్షః ఫలం దదా

శితత్వాపేక్షోవా? ఆద్యఆహ ॥ అవిచిత్రస్యేత్యాదినా ॥ ద్వితీయేసంవేష్టనసంస్కారమాత్రాత్ కటాదౌవేష్టనవత్కర్మాపూర్వాద్వాదేవఫలసిద్ధౌకిమీశ్వరేణేతిభావః । అత్రవయంవదామః, చందనకంటకాదిదృష్టసంపత్త్యైవసుఖాదిసంభవేకృతంధర్మాధర్మాభ్యామితిశ్రుతిస్మృతిబలాత్తదపేక్షాయామీశ్వరేణకిమపరాద్ధం । అతఃఈశ్వరానపేక్షాత్ కేవలాత్కర్మణఃఫలమిత్యయుక్తమితి॥ ... ... *

పత్తేరైవషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ తదనుష్ఠానవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ, తస్మాద్ధర్మాదేవఫలమితి॥ *

సూ. ౪౧. పూర్వంతుబాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్॥

బాదరాయణస్త్వాచార్యః పూర్వోక్తమేవేశ్వరంఫలహేతుం మన్యతే కేవలాత్కర్మణోఽపూర్వాద్వా కేవలాత్ఫలమిత్యయంపక్షస్తుశబ్దేనవ్యావర్త్యతే। కర్మాపేక్షాదపూర్వాపేక్షాద్వాయథాఽస్తు యథాఽస్తుఈశ్వరాత్ఫలమితిసిద్ధాంతః।కుతః, హేతువ్యపదేశాత్ । ధర్మాధర్మయోరపికారయితృత్వేన ఈశ్వరో హేతుర్వ్యపదిశ్యతే , ఫలస్యచదాతృత్వేన ' ఏషహ్యేవసాధుకర్మకారయతి తంయమేభ్యోలోకేభ్యఉన్నినీషతే ఏషఉఏవాసాధుకర్మకారయతి తంయమధోనినీషతే' ఇతి । స్మర్యతేచాయమర్థోభగవద్గీతాసు । "యోయోయాంయాంతనుంభక్తఃశ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి । తస్యతస్యాచలాం శ్రద్ధాంతామేవవిదధామ్యహం॥ సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతేచతతఃకామాన్ మయైవవిహితాన్ హితాన్" ఇతి। సర్వవేదాంతేషుచేశ్వరహేతుకాఏవసృష్టయోవ్యపదిశ్యంతే। తదేవచేశ్వరస్యఫలహేతుత్వం యత్స్వకర్మానురూపాః ప్రజాస్సృజతీతి, విచిత్రకార్యానుపపత్త్యాదయోపిదోషాఃకృతప్రయత్నాపేక్షత్వాదీశ్వరస్య నప్రసజ్యంతే॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేశ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః

౪౧. సిద్ధాంతయతి ॥ పూర్వంత్వితి ॥ అచేతనస్యకర్మణ స్స్వతఃప్రవృత్త్యయోగాత్ సేవాదిదృష్టాంతానుసారిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ సర్వవేదాంతేష్వీశ్వరస్యజగద్ధేతుత్వశ్రుతేశ్చేశ్వరాధిష్ఠితాత్కర్మణో జగదంతఃపాతి ఫలసిద్ధిరితిసముదాయార్థః॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌశారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాంతృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

ఓం విఘ్నధ్వాంత దివాకరాయనమః.

రత్నప్రభాభూషితె శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

తృతీయాధ్యాయె తృతీయపాదప్రారంభః.

* మార్తాండం ధ్వాంతనాశాయత్రిలోకస్వామినంముదె।విఘ్నేశంవిఘ్నవిధ్వస్త్యై ప్రణమామిముహుర్ముహుః॥

౧. బ్రహ్మస్వరూపంనిర్ధార్య తజ్జ్ఞానసాధనోపాసనస్వరూపమాహ ॥ సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాదితి ॥ పాదసంగతిమాహ ॥ వ్యాఖ్యాతమితి ॥ పూర్వపాదే తత్పదార్థవివేకః కృతః ఇహతత్ఫలవాక్యార్థజ్ఞానసమానందాదయఃప్రధానస్యేతిసూత్రేణాపునరుక్తాపేక్షితపదతద్వాక్యార్థోపసంహారేణనిర్ధార్యత ఇతి ఫలఫలిభావస్సంగతిః । సగుణవాక్యార్థవిద్యాచింతాతుతద్విద్యానాంచిత్తైకాగ్ర్యద్వారానిర్గుణజ్ఞానసాధనత్వాత్క్రియత ఇతిమంతవ్యం సంప్రతినిర్గుణజ్ఞానంభేదాభేదవిచారవిషయత్వేనోక్తమితిమన్వానఆక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ వేద్యభేదేవిద్యాభేదచింతాస్యాత్

సూ ౧. సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్॥

వ్యాఖ్యాతంవిజ్ఞేయస్య బ్రహ్మణస్తత్త్వ మిదానీంతుప్రతివేదాంతం విజ్ఞానానిభిద్యంతే నవేతివిచార్యతే । ననువిజ్ఞేయం బ్రహ్మ†పూర్వాపరాదిభేదరహితమేకరసం సైంధవఘనవదవధారితం, తత్రకుతోవిజ్ఞానభేదాభేదచింతావతారః। నహికర్మబహుత్వవత్ బ్రహ్మబహుత్వమపి వేదాంతేషుప్రతిపిపాదయిషితమితిశక్యంవక్తుం, బ్రహ్మణఏకత్వాదేకరూపత్వాచ్చ । నచైకరూపేబ్రహ్మణ్యనేకరూపాణివిజ్ఞానాని సంభవంతి, నహ్యన్యథార్థోఽన్యథాజ్ఞానమిత్యభ్రాంతంభవతి । యదిపునరేకస్మిన్బ్రహ్మణిబహూనివిజ్ఞానానివేదాంతాంతరేషుప్రతిపాదయిషితాని తేషామేకమభ్రాంతం భ్రాంతానీతరాణీత్యనాశ్వాసప్రసంగోవేదాంతేషు, తస్మాన్నతావత్ ప్రతివేదాంతంబ్రహ్మవిజ్ఞానభేదఆశంకితుంశక్యతే, నాప్యస్యచోదనాద్యవిశేషాదభేదఉచ్యేత, బ్రహ్మవిజ్ఞానస్యాచోదనాలక్షణత్వాత్ । అవిధిప్రధానైర్హివస్తుపర్యవసాయిభిర్వాక్యైర్బ్రహ్మవిజ్ఞానంజన్యతఇత్యవోచదాచార్యః 'తత్తుసమన్వయాత్' (వే-అ౧ పా౧ సూ౪) ఇత్యత్ర। తత్కథమిమాంభేదాభేదచింతామారభతఇతి, తదుచ్యతే। సగుణబ్రహ్మవిషయాప్రాణాదివిషయాచేయంవిజ్ఞానభేదాభేదచింతేత్యదోషః । అత్రహికర్మవదుపాసనానాంభేదాభేదౌసంభవతః, కర్మవదేవచోపాసనానిదృష్టఫలాన్యదృష్టఫలానిచోద్యంతే క్రమముక్తిఫలానిచకానిచిత్ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ । తెష్వేషాచింతాసంభవతి కింప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేదఆహోస్విన్నేతి । తత్రపూర్వపక్షహేతవస్తావదుపన్యస్యంతే, నామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుత్వం ప్రసిద్ధంజ్యోతి

బ్రహ్మణస్తువేద్యస్యైక్యాత్ నచింతావసరఇత్యర్థః। బ్రహ్మైక్యేపిధర్మభేదాచ్చింతేత్యతఆహ ॥ ఏకరూపత్వాచ్చేతి॥ నిర్ధర్మత్వాదిత్యర్థః । ఏకరూపేపిబ్రహ్మణ్యనేకప్రకారసంభవాత్ భేదశంకేత్యతఆహ॥ నచేత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షేజ్ఞానభేదశంకానుపపత్తిముక్త్వాచోదనాద్యభేదాజ్జ్ఞానాభేదఇతిసిద్ధాంతోప్యయుక్తఇత్యాహ॥ నాప్యస్యేతి॥ ఏవంపాదారంభమాక్షిప్యసమాధత్తె ॥ తదుచ్యతఇతి ॥ సగుణవిద్యాస్వేవభేదాభేదచింతాక్రియతె నిర్గుణవిద్యాయాంత్వైక్యంసిద్ధమితివాక్యార్థరూపగుణోపసంహారమాత్రం క్రియతే వాక్యార్థనిర్ణయాయేతిభావః । పంచాగ్నిప్రాణదహరశాండిల్యవైశ్వానరాదివిద్యామిథోభిన్నాఇతి 'నానాశబ్దాదిభేదా'దిత్యత్రవక్ష్యతే । అత్రతు మిథోభిన్నాస్తాః కింప్రతిశాఖంభిద్యం

* మార్తండంధ్వాంతనాశాయతిలకస్వామినంముదఇతి॥ † పూర్వాపరాదిభేదరహితమేకమేకరసమితి పా.

తేన వేతి నామాదిభేదాచ్చోదనాద్యవిశేషాచ్చ సంశయః। పూర్వపక్షే విద్యాభేదాద్గుణానుపసంహారః సిద్ధాంతే త్వభేదా నుపసంహార ఇతి ఫలభేదః ।పూర్వతంత్రే శాఖాంతరాధికరణపూర్వపక్షసూత్రం నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిం దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాన్యార్థదర్శనాత్ శాఖాంతరే కర్మభేదస్స్యాదితి । తత్రోక్తా హేతవో నామాదయో విద్యాభేదార్థమిహోచ్యంతే 'అథైష జ్యోతిరథైష సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన యజేతే'త్యత్ర ప్రకృతజ్యోతి ష్టోమానువాదేన సహస్రదక్షిణాఖ్యగుణవిధిమాశంక్య జ్యోతిరితిపదస్య కర్మాంతరనామత్వ సంభవే జ్యోతిష్టోమలక్షక త్వాయోగాత్ అథేతి ప్రకరణవిచ్ఛేదాచ్చ జ్యోతిష్టోమాత్కర్మాంతరం విశిష్టదక్షిణాకం విధీయత ఇతి నామ్నః కర్మభేదక త్వముక్తం।జ్యోతిరాదిష్విత్యాదిపదేనాధ్వర్యవం హౌత్రమితి సంజ్ఞాభేదాజ్జ్యోతిష్టోమాత్ కర్మభేదో గ్రాహ్యః । తప్తం క్షీరం దధ్యాకఠినమామిక్షా, తత్ర ద్రవం జలరూపం వాజినమితి భేదః, 'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వా జిభ్యో వాజిన'మిత్యత్ర వైశ్వదేవ్యామిక్షాయాగే వాజినాఖ్యగుణవిధిర్వాజిభ్య ఇతి, వైశ్వదేవానువాదాదిత్యాశంక్యా మిక్షాం ప్రత్యుపసర్జనత్వేనోక్తవిశ్వేదేవానాం వా జిభ్య ఇత్యనువాదాయోగాదుత్పత్తిశిష్టామిక్షావరుద్ధే కర్మణి వా జినద్రవ్యస్యానాకాంక్షితస్య విధ్యయోగాద్వాజిదేవతాకో వాజినయాగః కర్మాంతరమితి ద్రవ్యదేవతాఖ్యరూపభేదా త్కర్మభేదస్సిద్ధాంతితః ఆదిపదాత్ 'ఐంద్రం దధ్యైంద్రం పయ'ఇతి ద్రవ్యభేదాత్ యాగభేదో గ్రాహ్యః, ఏవమిహాపి పంచాగ్నిషడగ్నిరూపభేదాత్ విద్యాభేదో వాజిచ్ఛందోగయోః తథా రేతో న్యూనా వాగాదయశ్ఛందోగ్యే తత్సహి తా వాజినామితి ప్రాణవిద్యాభేదః, కారీరివాక్యాధ్యయనే తైత్తిరీయకాణాం భూమౌ భోజనం ధర్మవిశేషో నాన్యేషాం,

> రాదిషు, అస్తి చాత్ర వేదాంతాంతరవిహితేషు విజ్ఞానేషు అన్యదన్యన్నామ తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం కౌథుమకం కౌశీతకం శాట్యాయనక మిత్యేవమాది, తథా రూపభేదోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదకః ప్రసిద్ధః 'వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మిత్యేవమాదిషు, అస్తి చాత్ర రూపభేదః, తద్యథా కేచిచ్ఛాఖినః పంచాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి, అపరే పునః పంచైవ పఠంతి, తథా ప్రాణసంవాదాదిషు కేచిన్న్యూనాన్ వాగాదీనామనంతి కేచిదధికాన్ , తథా ధర్మవిశేషోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదక ఆశంకితః కారీర్యాదిషు, అస్తి చాత్ర ధర్మవిశేషః యథాథర్వణికానాం శిరోవ్రతమితి, ఏవం పునరుక్త్యాదయోఽపి భేదహేతవో యథాసంభవం వేదాంతాంతరేషు యోజయితవ్యాః, తస్మాత్ ప్రతివేదాంతం వి

అగ్న్యధ్యయనే కేషాంచిదుపాధ్యాయార్థముదకుంభాహరణం ధర్మో నాన్యేషాం, అశ్వమేధాధ్యయనేఽశ్వఘాసా నయనం కేషాంచిదేవ నాన్యేషాం, న చ తాన్యేవ కారీర్యాదీని కర్మాణి ధర్మవిశేషముపేక్షంతే నాపేక్షంతే చేతి యుక్తం, అతో ధర్మవిశేషాచ్ఛాఖాంతరే కర్మభేదశ్శంకితస్తథాత్రాపి ముండకాధ్యయనే కేషాంచిదేవ శిరస్యంగారపాత్రధారణ రూపం వ్రతం నాన్యేషామితి విద్యాభేదస్స్యాత్। పునరుక్తిరభ్యాసః । యథా 'సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీ'తి యజత్యభ్యాసాత్ ప్రయాజానాం భేద ఉక్తస్తథా శాఖాంతరేఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః,ఆదిపదాన్నిందాదిగ్రహః, 'ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదంతి పురోదయాజ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్ర'మిత్యనుదితహోమస్య 'యదుదితే సూర్యే ప్రాతర్జుహుయాత్ యథాఽతిథయే ప్రద్రుతాయ శూన్యాయావసథాయాహార్యం హరంతి తాదృగేవత'దిత్యుదిత హోమస్య చ నిందా, తతః కర్మభేదః, ఏకస్యైవోదితేఽనుదితే చానుష్ఠానాయోగాత్ , తథోదితానుదితహోమాతి క్రమకృతప్రాయశ్చిత్తాదప్యగ్నిహోత్రభేదశ్శంకితః। ఏతే నిందాప్రాయశ్చిత్తే వేదాంతవిద్యాసు న విద్యేతే ఇతి నో దాహ్రియేతే,యథా సర్వశాఖావిహితస్య కర్మణో జ్ఞాతుం కర్తుం వాఽశక్తేర్భేదస్తథా సర్వవేదాంతాధ్యయనజ్ఞానా ద్యశక్తేస్తత్తద్వేదాంతవిద్యాభేదస్స్యాత్ , తథా శాఖానాం సర్వాసామేకరూపా సమాప్తిర్నోచ్యతే కింతు కస్యా శ్చిత్క్వచిత్కర్మణి సమాప్తిరతః సమాప్తివచనభేదాత్ ప్రతిశాఖం కర్మభేదశ్శంకితః, తథా కస్యచిద్వేదాంతస్యోం కారసార్వాత్మ్యే సమాప్తిః కస్యచిదన్యత్రేతి విద్యాభేదః, అన్యార్థదర్శనమర్థవాదస్తద్భేదాత్ కర్మభేదవద్విద్యాభే

దఇతిపూర్వపక్షసూత్రోక్తా హేతవో దర్శితాస్తే కేచిత్సిద్ధాంతే పూర్వపక్షే చాత్ర ప్రయుజ్యంత ఇతి తథా శబ్దాంతరాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని కర్మభేదకాని, తత్ర నామధేయం, గుణో, రూపం, అభ్యాసశ్చేతి త్రయం వ్యాఖ్యాతం, యజేద్దద్యాజ్జుహుయాదితి ప్రకృతిశబ్దభేదేన ధాత్వర్థభేదాత్తదవచ్ఛిన్నభావనాఖ్యకర్మభేద ఉక్తస్తథాఽత్ర వేదోపాస్తేత్యాదిశబ్దభేదాద్విద్యాభేదః, 'తిస్ర ఆహుతీర్జుహోతీ'తి సంఖ్యయా కర్మభేదవద్వాయుప్రాణౌ ద్వౌ సంవర్గావితి ద్విత్వసంఖ్యయా సంవర్గవిద్యాభేదస్స్యాత్, నిత్యాగ్నిహోత్రప్రకరణాత్, ప్రకరణాంతరే కుండపాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతీ'తి శ్రుతమగ్నిహోత్రం ప్రకరణాంతరస్థత్వాత్కర్మాంతరమితి సిద్ధాంతితం। తథాత్ర వేదాంతభేదే ప్రకరణభేదాదుపాస్తిభేద ఇతి పూర్వపక్షః ॥ సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ సర్వైర్వేదాంతైః ప్రతీయంత ఇతి సర్వవేదాంతప్రత్యయాని తైర్విహితానీత్యర్థః । ఉక్తనామాదిభిరగ్నిహోత్రాదికర్మణాం ప్రతిశాఖం భేదే ప్రాప్తే శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషా' దితి। తత్ర చోదనా విధాయకశ్శబ్దశ్చోదితః ప్రయత్నో వా, తస్యావిశేషమాహ॥ యథైకస్మిన్నితి॥ ఏకధాత్వర్థహోమావచ్ఛిన్నప్రయత్నైక్యవదుపాస్తిప్రయత్నైక్యమిత్యర్థః। యథా జ్యేష్ఠత్వాది గుణకప్రాణవిద్యా సర్వశాఖాస్వేకా తథా పంచాగ్నివి

జ్ఞానభేద ఇతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, సర్వవేదాంతప్రత్యయాని విజ్ఞానాని తస్మిన్ తస్మిన్వేదాంతే తాని తాన్యేవ భవితుమర్హంతి। కుతః, చోదనాద్యవిశేషాత్। ఆదిగ్రహణేన శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రోదితా అభేదహేతవ ఇహాకృష్యంతే, సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యర్థః। యథైకస్మిన్నగ్నిహోత్రే శాఖాభేదేఽపి పురుషప్రయత్నస్తాదృశ ఏవ చోద్యతే జుహుయాదితి । ఏవం 'యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేదే'తి వాజసనేయినాం ఛందోగానాం చ తాదృశ్యేవ చోదనా, ప్రయోజనసంయోగోఽప్యవిశిష్ట ఏవ 'జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీ'తి। రూపమప్యుభయత్ర తదేవ విజ్ఞానస్య యదుత జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వాదిగుణవిశేషణాన్వితం ప్రాణతత్త్వం యథా చ ద్రవ్యదేవతే రూపం యాగస్య, ఏవం విజ్ఞేయం రూపం విజ్ఞానస్య తేన హి తద్రూప్యతే సమాఖ్యాపి సైవ ప్రాణవిద్యేతి, తస్మాత్సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానస్య। ఏవం పంచాగ్నివిద్యా వైశ్వానరవిద్యా శాండిల్యవిద్యేత్యేవమాదిషు యోజయితవ్యం। యే తు నామరూపాదయో భేదహేతవ ఆభాసాస్తే ప్రథమ ఏవ కాండే 'న నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వా'దిత్యారభ్య పరిహృతాః ఇహ తు కశ్చిద్విశేషమాశంక్య పరిహరతి॥ ... ...

సూ. ౨. భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి ॥

స్యాదేతత్ సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానానాం గుణభేదాన్నోపపద్యతే । తథా హి వాజసనేయినః

ద్యాస్యైకాఫలసంయోగాద్యవిశేషాత్, తథాన్యాపి విద్యా భిన్నేత్యాహ ॥ ఏవం పంచాగ్నీతి ॥ పూర్వపక్షహేతూన్నిరాచష్టే ॥ యేత్వితి॥ కాఠకమిత్యాదినామ్నా కర్మభేదో న యుక్తః, కుతః, అచోదనాభిధానత్వాత్ కాఠకాదిశబ్దానాం గ్రంథనామతయా కర్మవాచిత్వాభావాదతో భిన్ననామకశాఖాగ్రంథభేదేఽపి తద్విహితం కర్మైకమేవ, అల్పరూపభేదోఽపి న కర్మైక్యవిరోధీ, ధర్మవిశేషస్త్వధ్యయనాంగం న కర్మాంగమతో న కర్మభేదకః, శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధా, నిందా న్యూనదర్శనయోరపి న భేదకత్వం తత్తద్విధిస్తుతిమాత్రత్వాత్ బహుశాఖాధ్యయనాద్యశక్తావపి స్వశాఖానుక్తవిశేషస్యాపేక్షితస్యాన్యతో గ్రహణసంభవాదశక్తిరపి న భేదికా ఏకస్మిన్నపి కర్మణ్యంగలోపాదినా ప్రాయశ్చిత్తం సంభవతి ఏవం సమాప్తివచనభేదోఽప్యప్రయోజక ఇత్యేవం కర్మభేదప్రమాణప్రాబల్యే భేదహేతవః పరిహృతా ఇత్యర్థః । తర్హి శాఖాంతరన్యాయేనైవ కర్మైక్యవద్విద్యైక్యసిద్ధేః పునరుక్తిరిత్యత ఆహ॥ ఇహ పీతి॥ ... ... *

౨. రూపస్యోత్పత్తిశిష్టత్వం విశేషః పంచాగ్నీన్ వేదేత్యాద్యుపాసనోత్పత్తివిధిస్థపంచాగ్న్యాదిరూపభేదాదుపాసనాభేదస్స్యాత్, ఆమిక్షావాజినరూపభేదాత్ కర్మభేదవదిత్యధికాశంకానిరాసార్థత్వాత్ న పౌనరుక్త్యమస్యాధి

కరణస్యేతిమత్వాశంకాంవ్యాచష్టే ॥ స్యాదిత్యాదినా ॥ అస్యపృథక్సూత్రత్వాత్కర్మన్యాయానాంమానసవిద్యాసువి
నాసూత్రం దుర్యోజత్వాచ్చ పునరుక్తిగంధోఽపినాస్తీతిమంతవ్యం । ననుతస్యామృతస్యదాహార్థమగ్నిరంత్యేష్టి
కఃషష్ఠోయఃప్రసిద్ధవద్వాజిభిరుక్తః సఛాందోగ్యైరుపసంహార్యఇతినరూపభేదస్తత్రాహ ॥ నచాత్రేతి॥ అస్తుప్రజననగుణవ
తోరేతసోవాజినామావాపశ్ఛందోగానాంచతస్యోద్వాపస్తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ ఆవాపేతి ॥ ఛాందోగ్యేషష్ఠాగ్న్యభావ
మంగీకృత్యాల్పరూపభేదోనవిద్యైక్యవిరోధీతిపరిహరతి॥ నైషదోషఇత్యాదినా॥ అంగీకారంత్యజతి॥ పఠ్యతేపీతి॥ ఇతోఽస్మా
ల్లోకాద్దిష్టంలోకాంతరంప్రేతంగతంజ్ఞాతయోఽగ్నయేహరంతీత్యర్థః। ననుఛాందోగ్యేఽగ్నిమాత్రంశ్రుతంవాజసనేయి

పంచాగ్నివిద్యాంప్రస్తుత్యషష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి 'తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతీ'త్యాదినా। ఛందోగాస్తు
తంనామనంతిపంచసంఖ్యయైవచఉపసంహరంతి 'అథహయఏతానేవంపంచాగ్నీన్వేదే'తి యేషాంచసగు
ణోనాస్తియేషాంచాస్తి తేషాంకథముభయేషామేకావిద్యోపపద్యేత, నచాత్రగుణోపసంహారశ్శక్యతే
ప్రత్యేతుం, పంచసంఖ్యావిరోధాత్ । తథాప్రాణసంవాదేశ్రేష్ఠాదన్యాంశ్చతురఃప్రాణాన్ వాక్చక్షు
శ్శ్రోత్రమనాంసిఛందోగాఆమనంతి । వాజసనేయినస్తుపంచమమప్యామనంతి 'రేతోవైప్రజాపతిఃప్ర
జాయతేహప్రజయాపశుభిర్యఏవంవేదే'తి। ఆవాపోద్వాపభేదాచ్చవేద్యభేదోభవతివేద్యభేదాచ్చవిద్యా
భేదోద్రవ్యదేవతాభేదాదివయాగస్యేతిచేత్, నైషదోషః, యతఏకస్యామపివిద్యాయామేవంజాతీయ
కోగుణభేదఉపపద్యతే। యద్యపిషష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహారోనసంభవతితథాపిద్యుప్రభృతీనాంపంచానామ
గ్నీనాముభయత్రప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ నవిద్యాభేదోభవితుమర్హతి, నహిషోడశిగ్రహణాగ్రహణ
యోరతిరాత్రోభిద్యతే । పఠ్యతేపిచషష్ఠోగ్నిశ్ఛందోగైః 'తంప్రేతం దిష్టమితోఽగ్నయఏవహరం
తీ'తి। వాజసనేయినస్తు సాంపాదికేషుపంచస్వగ్నిష్వనువృత్తాయాస్సమిద్ధూమాదికల్పనాయా నివృత్త
యే 'తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతి సమిత్సమి'దిత్యాదిసమామనంతి సనిత్యానువాదః। అథాప్యుపాసనార్థ
ఏషవాదస్తథాపిసగుణశ్శక్యతేఛందోగైరప్యుపసంహర్తుం। నచాత్రపంచసంఖ్యావిరోధఆశంక్యః, సాం
పాదికాగ్న్యభిప్రాయాహ్యేషా పంచసంఖ్యా నిత్యానువాదభూతా నవిధిసమవాయినీత్యదోషః। ఏవం
ప్రాణసంవాదాదిష్వప్యధికస్యగుణస్యేతరత్రోపసంహారోనవిరుధ్యతే । నచావాపోద్వాపభేదాద్వేద్య
భేదోవిద్యాభేదశ్చాశంక్యః, కస్యచిద్వేద్యాంశస్యావాపోద్వాపయోరపి భూయసోవేద్యరాశేరభేదా
వగమాత్, తస్మాదైకవిద్యమేవ॥ ... ...

సూ. ౩. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేనహిసమాచారేఽధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥

యదప్యుక్తమాథర్వణికానాంవిద్యాంప్రతిశిరోవ్రతాద్యపేక్షణాదన్యేషాంచతదనపేక్షణాద్విద్యాభేదఇ
తి,తత్ప్రత్యుచ్యతే। స్వాధ్యాయస్యైషధర్మోనవిద్యాయాః, కథమిదమవగమ్యతేయతస్తథాత్వేనస్వా
ధ్యాయధర్మత్వేనసమాచారేవేదవ్రతోపదేశపరేగ్రంథేఆథర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతత్వేనసమాఖ్యాత

భిస్తుసమిదాదివిశేషఃపఠ్యతఇతిరూపభేదస్తదవస్థస్తత్రాహ ॥ వాజసనేయినస్త్వితి ॥ షష్ఠాగ్నేస్తద్విశేషస్య చానువాద
మాత్రత్వంనతూపాస్యత్వంపంచాగ్నయఏవోపాస్యాఉభయత్రేతినరూపభేదఇత్యర్థః । సవిశేషస్య షష్ఠాగ్నేరుపా
స్యత్వేపినరూపభేదఇత్యాహ ॥ అథాపీతి॥ ద్యుభ్వాదీనాంపంచానామగ్నీనామగ్నిత్వసంపత్తివిధిర్నైవార్థాత్పంచత్వంసం
పత్తికల్పితాగ్నీనాంసిద్ధమనూద్యతే నధ్యేయత్వేనవిధీయతఇత్యర్థః । ఛందోగైర్వాజిశాఖాస్థంరేతఉపసంహర్తవ్య మి
త్యుక్త్వాఽనుపసంహారేపినవిద్యాభేదఇత్యాహ ॥ నచావాపేతి ॥ ... ... *

౩. ఏవంరూపభేదోనవిద్యాభేదకఇత్యుక్త్వాధర్మవిశేషోపినవిద్యాభేదకఇత్యాహ ॥ స్వాధ్యాయస్యేతి॥ గోదానవద
ధ్యయనాంగత్వేనశిరోవ్రతమాథర్వణికానాంసూత్రేవిహితంనవిద్యాంగమిత్యర్థః। అధికారాచ్చేతివ్యాచష్టే॥ నైతదితి॥ ఏత

త్ప్రకృతంముండకం 'అననుష్ఠితశిరోవ్రతోనరో నాధీత' ఇతిశ్రుతేర్ముండకాధ్యయనాంగమేవశిరోవ్రతమిత్యర్థః। నను విద్యాంగత్వేనాపి ఇదంవ్రతంశ్రుతమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ సర్వశాఖాసుబ్రహ్మవిద్యైక్యైవ చేద్విద్యాసంయుక్తంవ్రతమపిసర్వత్రసంబధ్యేత, నచసంబధ్యత ఇతివిద్యాభేదఇత్యర్థః । ప్రకృతగ్రంథవాచ్యేతచ్ఛబ్దబలాద్బ్రహ్మప్రకాశకగ్రంథపరోబ్రహ్మవిద్యాశబ్దఇతిపరిహరతి ॥నేతి॥ తస్యశిరోవ్రతస్యముండకాధ్యయనేనియమఇత్యత్రసవవదితినిదర్శననిర్దేశః - సవాహోమాః అథర్వణైః స్వసూత్రోదితఏకోఽగ్నిరేకర్షిసంజ్ఞయాప్రసిద్ధస్తస్మిన్నగ్నౌకార్యాఇతి యథానియమ్యంతే తథేత్యర్థః

౪. కించ, వేద్యైక్యేన నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యైక్యం తావచ్ఛ్రుతిర్దర్శయతి, తత్సన్నిధిపాఠాత్సగుణవిద్యానామపి సర్వశాఖాస్వైక్యసిద్ధిరిత్యాహసూత్రకారః ॥ దర్శయతిచేతి ॥ సగుణమప్యేకంవేదత్రయవేద్యందర్శయతీత్యాహ ॥ తథేతి॥

మితిసమామనంతి। నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీతఇతిచాధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దాచ్చస్వోపనిషదధ్యయనధర్మఏవైషఇతినిర్ధార్యతే । ననుచ 'తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదేతశిరోవ్రతంవిధివద్యైస్తుచీర్ణ'మితి బ్రహ్మవిద్యాసంయోగశ్రవణాదేకైవ సర్వత్రబ్రహ్మవిద్యేతి సంకీర్యేతైషధర్మః, న, తత్రాప్యేతామితి ప్రకృతప్రత్యవమర్శనాత్, ప్రకృతత్వంచ బ్రహ్మవిద్యాయాగ్రంథవిశేషాపేక్షమితి గ్రంథవిశేషసంయోగ్యేవైషధర్మః । సవవచ్చతన్నియమఇతి నిదర్శననిర్దేశః । యథాచసవాస్సప్తసౌర్యాదయశ్శతౌదనపర్యంతా వేదాంతరోదితత్రేతాగ్న్యనభిసంబంధాదాథర్వణోదితైకాగ్నిసంబంధాచ్చాథర్వణికానామేవనియమ్యంతేతథాఽయమపిధర్మః స్వాధ్యాయవిశేషసంబంధాత్తత్రైవనియమ్యేత, తస్మాదప్యనవద్యంవిద్యైకత్వం ॥ ... ...

సూ. ౪. దర్శయతిచ ॥

దర్శయతిచవేదోవిద్యైకత్వం, సర్వవేదాంతేషువేద్యైకత్వోపదేశాత్ 'సర్వేవేదాయత్పదమామనంతీ'తి, తథైతమేవబహ్వృచామహత్యుక్థేమీమాంసంతే 'ఏతమగ్నావధ్వర్యవఏతంమహావ్రతేఛందోగా'ఇతిచ । తథా 'మహద్భయంవజ్రముద్యత'మితి కాఠకేఉక్తస్యేశ్వరగుణస్యభయహేతుత్వస్యతైత్తిరీయకేభేదదర్శననిందాయైపరామర్శోదృశ్యతే 'యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నుదరమంతరంకురుతే అథతస్యభయంభవతితత్త్వేవభయంవిదుషోఽమన్వానస్యే'తి । తథావాజసనేయకేప్రాదేశమాత్రసంపాదితస్యవైశ్వానరస్యఛాందోగ్యే సిద్ధవదుపాదానం 'యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త'ఇతి, తథాసర్వ వేదాంతప్రత్యయత్వేనాన్యత్ర విహితానాముక్థాదీనామన్యత్రోపాసనవిధానాయోపాదానాత్ ప్రాయదర్శనన్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వసిద్ధిః॥ ... ... *

సూ. ౫. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥

ఇదంప్రయోజనసూత్రం॥ స్థితేచైవంసర్వవేదాంతప్రత్యయత్వేవిజ్ఞానానామన్యత్రోదితానాం విజ్ఞా

కించశాఖాంతరోక్తపదార్థస్యశాఖాంతరేసిద్ధవత్పరామర్శోవిద్యైక్యందర్శయతీత్యాహ ॥తథామహద్భయమిత్యాదినా। ఏషనరఃఏతస్మిన్నద్వయేఽల్పమప్యంతరంభేదం యదాపశ్యత్యథతదాఽస్యసంసారభయంభవత్యేవ, యస్మాద్విదుషోనరస్యభేదదర్శినస్తదేవబ్రహ్మభయంకరంభవతి, బ్రహ్మైవాహమిత్యమన్వానస్యేత్యర్థః । ప్రాదేశమాత్రముపాస్తఇతి సిద్ధవదుపాదానంవైశ్వానరవిద్యైక్యందర్శయతీత్యాహ ॥ తథేతి ॥ కించసర్వేషువేదాంతేషూక్థాదీనాంప్రతీయమానత్వే నహేతునైతదవగమ్యతేఅన్యత్రోక్తానాంతేషామన్యత్రోపాస్త్యర్థముపాదానమితి, తతస్తదుపాస్తీనామపిసర్వవేదాంతప్రమాణకత్వేనైక్యంబాహుళ్యేనసిద్ధ్యతీత్యాహ ॥తథేతి ॥బ్రహ్మవిద్యైక్యవదుక్థాదివిద్యైక్యమిత్యర్థః॥అధికరణం ౧. ॥

౫. సర్వశాఖాసువిద్యైక్యచింతాయాఃఫలమాహ॥ ఉపసంహారఇతి॥శాఖాభేదేసమానవిద్యాయాంశ్రుతాగుణాయ

థా శ్రుతివ్యవస్థితా ఉతైకత్ర శ్రుతా ఇతరశాఖాతః ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సందేహే విద్యైక్యేఽపి తత్ర తత్రోక్తైరేవ గుణై ర్విద్యోపకారసిద్ధేః శాఖాభేదేన గుణా వ్యవస్థితా ఇతి పూర్వపక్షః, తత్ర విద్యైక్యచింతా వైఫల్యమితి ఫలం। సిద్ధాంతే త్వేవ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥స్థితే చేత్యాదినా॥ గుణానాం గుణ్యవినాభావాదేతచ్ఛాఖాస్థవిద్యా శాఖాంతరోక్తతద్విద్యా గుణవతీ తదభిన్నత్వాత్ తద్విద్యావదిత్యనుమానాద్విద్యైక్యే గుణోపసంహారసిద్ధిరిత్యర్థః। ప్రధానైక్యే తదుపకారకాణాం అంగానాముపసంహారే దృష్టాంతమాహ॥ విధిశేషవదితి॥ ఉక్తమేవ వ్యతిరేకముఖేనాహ ॥యది హీతి॥ నన్వాగ్నేయయాగావరుద్ధానాం గుణానాం తతోఽభిన్నే సౌర్యే ప్రాప్తివద్విద్యాంతరస్థగుణానాం విద్యాంతరే ప్రాప్తిః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ ప్రకృతీతి॥ ప్రకృతిగుణానాం వికారే ప్రాప్తిర్యుక్తా విద్యానాం తు ప్రకృతివికృతిభావాసిద్ధేర్న తత్ప్రాప్తిరిత్యర్థః। నైవమితి గుణానుపసంహారో నేత్యర్థః। ఉత్తరసూత్రాణామనేన సూత్రేణ పౌనరుక్త్యం వారయతి॥అస్యైవేతి॥ఇతి ద్వితీయాధికరణం ❁

౬. పూర్వం చోదనాద్యవిశేషాదుత్సర్గతో విద్యైక్యముక్తం తస్యాపవాదం వక్తుమాహ ॥ అన్యథాత్వమితి ॥ అత్ర వా

న గుణానామన్యత్రాపి సమానే విజ్ఞానే ఉపసంహారో భవతి అర్థాభేదాత్ । య ఏవ హి తేషాం గుణానామేకత్రార్థో విశిష్టవిజ్ఞానోపకారః స ఏవాన్యత్రాపి, ఉభయత్రాపి హి తదేవైకం విజ్ఞానం తస్మాదుపసంహారః విధిశేషవత్, యథా విధిశేషాణామగ్నిహోత్రాది ధర్మాణాం తదేవైకమగ్నిహోత్రాదికర్మ సర్వత్రేత్యర్థాభేదాదుపసంహార ఏవమిహాపి । యది హి విజ్ఞానభేదో భవేత్ తతో విజ్ఞానాంతరనిబంధనత్వాద్గుణానాం ప్రకృతివికృతిభావాభావాచ్చ న స్యాదుపసంహారః, విజ్ఞానైకత్వే తు నైవమితి । అస్యైవ ప్రయోజనసూత్రస్య ప్రపంచః సర్వాభేదాదిత్యారభ్య భవిష్యతి॥ ... ... ❁

సూ. ౬ అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్॥

వాజసనేయకే ‘తే హ దేవా ఊచుర్హంతాసురాన్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి తే హ వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయే’తి ప్రక్రమ్య వాగాదీన్ ప్రాణానసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే ‘అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ’దితి । తథా ఛాందోగ్యేఽపి ‘తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ’ ఇతి ప్రక్రమ్యేతరాన్ ప్రాణానసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా తథైవ ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే ‘అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిర’ ఇతి। ఉభయత్రాపి చ ప్రాణప్రశంసయా ప్రాణవిద్యావిధిరధ్యవసీయతే। తత్ర సంశయః, కిమత్ర విద్యాభేదః స్యాదాహోస్విద్విద్యైకత్వమితి, కిం తావత్ ప్రాప్తం పూర్వేణ న్యాయేన విద్యైకత్వమితి । నను న యుక్తం విద్యైకత్వం ప్రక్రమభేదాత్, అన్యథా హి ప్రక్రమంతే వాజసనేయినః అన్యథా ఛందోగాః ‘త్వం

జినాముద్గీథబ్రాహ్మణం ఛందోగానాముద్గీథాధ్యాయం చ విషయమాహ॥వాజేత్యాదినా॥ ‘తే హ దేవాస్సాత్త్వికవృత్తయః ప్రాణా అన్యోన్యమాహుర్హంతేదానీమస్మిన్ యజ్ఞే ఉద్గీథేనోద్గాత్రా కర్మణా రజస్తమోవృత్తిరూపానసురానతీత్య దేవత్వం గచ్ఛామ’ ఇతి తే చైవం నిర్దోషముద్గీథకర్తారముపాస్యం నిర్ధారయితుం కృతసంవాదాః ప్రథమం వాచం పరీక్షితవంతస్త్వమాగాతృం నోఽస్మాకం కుర్వితి, తయా త్వనృతం కృతం, తథా ఘ్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రమనాంస్యపి క్రమేణాసురపాప్మనా గ్రస్తానీతి నిందిత్వా ఆసన్యం ఆస్యే భవం ముఖమధ్యస్థం ప్రాణముపాస్యం నిర్ధారితవంత ఇత్యర్థః । తత్ర తాన్యోన్యాభిభవాత్మకయుద్ధే ప్రవృత్తే దేవాః పూర్వవదుద్గీథమాహృతవంతః , అనేనోద్గీథేనైతానసురాన్ జయేమేత్యర్థః। భేదాభేదభానాభ్యాం సంశయమాహ ॥తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనోద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యేన విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షే మిథో గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే సంజ్ఞైక్యేఽపి విద్యైక్యాపవాదాదనుపసంహార ఇతి, ఏవం యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిరితి మంతవ్యం। సూత్రస్థసిద్ధాంతిశంకాభాగం వ్యాచష్టే ॥ నను న యుక్తమితి ॥ సంపూర్ణోద్గీథకర్మకర్తా ప్రాణో వాజినాముపాస్యః, ఉద్గాయేతి కర్తృశబ్దాచ్ఛందోగానాం

తూద్గీథావయవఓంకారః ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యః, 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథ'మిత్యుపక్రమ్య ప్రాణముద్గీథమితి కర్మరూపత్వశబ్దాత్, తథాచ కర్తృకర్మణోరుపాస్యయోర్భేదాద్విద్యయోరన్యథాత్వం భేద ఇతి శంకార్థః, ఉద్గీథత్వేనేతి-ఓంకారత్వేనేత్యర్థః। అల్పరూపభేదో న విద్యైక్యవిరోధీత్యుక్తన్యాయేన పూర్వపక్షీ పరిహరతి ॥నైష ఇతి॥ అసురాత్యయాభిప్రాయః అసురజయార్థసంవాదః, యథాఽశ్మానం ప్రాప్య లోష్టో విధ్వంసతే తథా ప్రాణం హంతుమాగతా అసురాస్తస్య వీర్యేణ స్వయమేవ విధ్వస్తా ఇతి శ్రుతముభయత్రేత్యర్థః। అల్పరూపభేదమంగీకృత్యాపి విద్యైక్యముక్త్వా సోఽపి నాస్తీత్యాహ ॥వాజేతి॥ ఉద్గీథకర్మరూపత్వేన ప్రాణస్యోభయత్ర శ్రుతత్వాదేకత్ర శ్రుతం కర్తృత్వమప్యుభయత్ర ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః ... ...

౭. బహువిరుద్ధరూపభేదాన్న విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥న వేతి॥ అక్షరం విశినష్టి ॥ఉద్గీథమితి॥ తదవయవమిత్యర్థః। పృథివ్యాదిరసానాం రసతమ ఓంకారః, ఆప్తిస్సమృద్ధిరితి గుణానుక్త్వా గుణవత్యోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానాయ

నఉద్గాయే'తి వాజసనేయినఉద్గీథస్య కర్తృత్వేన ప్రాణమామనంతి, ఛందోగాస్తూద్గీథత్వేన తముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇతి, తత్కథం విద్యైకత్వం స్యాదితి చేత్, నైష దోషః, న హ్యేతావతా విశేషేణ విద్యైకత్వమపగచ్ఛతి అవిశేషస్యాపి బహుతరస్య ప్రతీయమానత్వాత్ ।తథాహి దేవాసురసంగ్రామోపక్రమత్వమసురాత్యయాభిప్రాయ ఉద్గీథోపన్యాసో వాగాదిసంకీర్తనం తన్నిందయా ముఖ్యప్రాణవ్యపాశ్రయః, తద్వీర్యాచ్చాసురవిధ్వంసనమశ్మలోష్టాదినిదర్శనేనేత్యేవం బహవోఽర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టాః ప్రతీయంతే।వాజసనేయకేఽపి చోద్గీథసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య శ్రుతం 'ఏష ఉ వా ఉద్గీథ' ఇతి। తస్మాచ్ఛాందోగ్యేఽపి కర్తృత్వం లక్షయితవ్యం, తస్మాచ్చ విద్యైకత్వమితి॥ ... ...

సూ. ౭. న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్॥

న వా విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యం, విద్యాభేద ఏవాత్ర న్యాయ్యః, కస్మాత్, ప్రకరణభేదాత్ - ప్రక్రమభేదాదిత్యర్థః ।తథాహి ప్రక్రమభేదో దృశ్యతే, ఛాందోగ్యే తావత్ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'తి, ఏవముద్గీథావయవస్యోంకారస్యోపాస్యత్వం ప్రస్తుత్య రసతమాదిగుణోపవ్యాఖ్యానం చ తత్ర కృత్వా 'అథ ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతీ'తి, పునరపి తమేవోద్గీథావయవమోంకారమనువర్త్య దేవాసురాఖ్యాయికాద్వారేణ తం ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యాహ।తత్ర యద్యుద్గీథశబ్దేన సకలా భక్తిరభిప్రేయేత తస్యాశ్చ కర్తోద్గాతా ఋత్విక్ తత ఉపక్రమశ్చోపరుధ్యేత, లక్షణా చ ప్రసజ్యేత, ఉపక్రమతంత్రేణ చైకస్మిన్ వాక్యే ఉపసంహారేణ భవితవ్యం, తస్మాదత్ర తావదుద్గీథావయవే ఓంకారే ప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే। వాజసనేయకే తు ఉద్గీథశబ్దేనావయవగ్రహణకారణాభావాత్ సకలైవ భక్తిరావే

ద్యాయికా ప్రస్తూయతే అఖండసమాప్తేః । నను వాజివాక్యైకవాక్యత్వార్థం ఛాందోగ్యే ప్రక్రమస్థముద్గీథపదం సంపూర్ణసామభక్తిపరమస్తు, ప్రాణముద్గీథమిత్యత్రాప్యుద్గీథకర్తా ప్రాణ ఉపాస్య ఇతి వ్యాఖ్యాయతామిత్యత ఆహ ॥ తత్ర యద్యుద్గీథేతి ॥ ఓంకారోపాస్త్యుపక్రమభంగ ఉద్గీథపదే కర్తృలక్షణా చేతి దోషద్వయం స్యాదిత్యర్థః । నను సిద్ధాంతేఽపి తత్పదేఽవయవలక్షణాస్వీకార్యా తతో వరం కర్తృలక్షణా శ్రుత్యంతరానుగ్రహాత్తథా చోపసంహారే కర్తృప్రాణోపాస్తినిశ్చయాదుపక్రమేఽపి తన్నిశ్చయ ఇత్యత ఆహ ॥ఉపక్రమేతి॥ సందిగ్ధోపక్రమో హి వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే । యథాక్తాశ్శర్కరా ఇత్యత్రాంజనద్రవ్యసందేహే 'తేజో వై ఘృత'మితి వాక్యశేషాన్నిశ్చయః, ఇహ తూపక్రమేఽక్షరస్యోపాస్యత్వం నిశ్చితం, తత్సమానాధికరణోద్గీథపదస్యావయవలక్షణా చ వినిశ్చితేతి ప్రాణముద్గీథమిత్యుపసంహారస్తదేకార్థతయా నేయ ఇత్యర్థః । ఏవం ఛాందోగ్యే ఓంకార ఉపాస్య ఉక్తః, ఇతరత్ర తు ప్రాణ ఇత్యుపాస్యభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాహ ॥ వాజేతి॥ యదుక్తం వాజిశ్రుతావపి ప్రాణస్యోద్గీథరూపత్వశ్రుతేరుపాస్యైకత్వమితి తద్దూషయతి॥ యదపీత్యా

దినా॥ తతో ఉద్గీథ ఉపాస్యతయా నోక్తః కింతు ప్రాణస్యోపాస్యగుణతయేత్యర్థః । కించోద్గీథ ఓంకారశ్ఛాందోగ్యే, అత్ర తు భక్తిరిత్యుపాస్యభేద ఇత్యాహ ॥సకలేతి॥ ప్రాణస్య జడత్వాన్నోద్గాతృత్వం, కింతూద్గీథత్వమేవ వాజిభిరపి గ్రాహ్యమిత్యైక్యమాశంక్యాహ ॥ నచేతి ॥ సఉద్గాతా వాగ్విశిష్టప్రాణేనోద్గాతృత్వం కృతవానితి శ్రుతేరసంభవోపి నేత్యర్థః । యదుక్తం బహుతరార్థావిశేషాద్విద్యైక్యమితి తత్రాహ॥నచేతి॥ ఏకత్రోద్గాతా ప్రాణ ఉపాస్యోఽన్యత్రోంకార ఇత్యంతరంగోపాస్యరూపభేదే స్పష్టే సతి బహిరంగార్థవాదసామ్యమాత్రేణ నోపాసనైక్యం యుక్తమిత్యర్థః । వాక్యసామ్యమాత్రేణార్థైక్యం నాస్తీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥తథాహీతి॥ 'వి వా ఏతం ప్రజయా పశుభిరర్ధయతి వర్ధయత్యస్య భ్రాతృవ్యం యస్య హవిర్నిరుప్తం పురస్తాచ్చంద్రమా అభ్యుదేతి త్రేధా తండులాన్ విభజేద్యే మధ్యమాః స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాద్యే స్థవిష్ఠాస్తానింద్రాయ ప్రదాత్రే దధగ్గ్శ్చరుం యేఽణిష్ఠాస్తాన్ విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరు'మిత్యభ్యుదయవాక్యం । అస్యార్థః, యస్య యజమానస్య చతుర్దశ్యామేవామావాస్యాభ్రాంత్యా దర్శకర్మార్థం ప్రవృత్తస్య పురస్తాత్పూర్వం హవిస్తండులదధిపయోరూపం నిరుప్తం దర్శదేవతాభ్యోఽగ్న్యాదిభ్యస్సంకల్పితం చంద్రమాశ్చ పశ్చాదభ్యుదేతి తమేతం యజమానం కాలవ్యత్యయాపరాధాత్ తదేవ నిరుప్తం హవిః ప్రజాదినాఽర్ధయతి వియోజయతి శత్రుం చాస్య వర్ధయతి యస్మాత్కాలభ్రాంతిమాన్ యజమానః, యే మధ్యమాదిభావేన త్రేధాభూతాస్తండులా

ద్యతే త్వం న ఉద్గాయేత్యపి-తస్యాః కర్త్రోద్గాతర్త్విక్ ప్రాణత్వేన నిరూప్యత ఇతి ప్రస్థానాంతరం । యదపి తత్రోద్గీథసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య తదప్యుద్గాతృత్వేనైవ దిదర్శయిషితస్య ప్రాణస్య సర్వాత్మత్వప్రతిపాదనార్థమితి న విద్యైకత్వమావహతి, సకలభక్తివిషయ ఏవ చ తత్రాప్యుద్గీథశబ్ద ఇతి వైషమ్యం।నచ ప్రాణస్యోద్గాతృత్వమసంభవేన హేతునా పరిత్యజ్యేత, ఉద్గీథభావవదుద్గాతృభావస్యాప్యుపాసనార్థత్వేనోపదిశ్యమానత్వాత్ ప్రాణవీర్యేణైవ చోద్గాతౌద్గాత్రం కర్మ కరోతీతి నాస్త్యసంభవః । తథా చ తత్రైవ శ్రావితం 'వాచా చ హ్యేవ స ప్రాణేన చోదగాయ'దితి । న చ వివక్షితార్థభేదేఽవగమ్యమానే వాక్యచ్ఛాయానుసారమాత్రేణ సమానార్థత్వమధ్యవసాతుం యుక్తం, తథా హ్యభ్యుదయవాక్యే పశుకామవాక్యే చ 'త్రేధా తండులాన్ విభజేద్యే మధ్యమాః స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాత్' ఇత్యాదినిర్దేశసామ్యేఽప్యుపక్రమభేదాదభ్యుదయవాక్యే దేవతాపనయోఽధ్యవసితః, పశుకామవాక్యే తు యాగవిధిః, తథేహాప్యుపక్రమభేదాద్విద్యాభేదః, పరోవరీయస్త్వాదివత్ । యథా పరమాత్మదృష్ట్యధ్యాససామ్యేఽపి 'ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణం స ఏష పరోవరీయానుద్గీథస్స

దధ్యాదిసహితాన్నిరుప్తాంస్తాన్ విభజేదగ్న్యాదిభ్యో వియోజయేత్, వియోజ్య చ దాతృత్వాదిగుణకాగ్న్యాదిభ్యో దర్శదేవభిన్నేభ్యో నిర్వపేదితి దధన్ దధని స్థవిష్ఠతండులచరుం శృతే ముగ్ధే అణిష్ఠతండులచరుమిత్యర్థః । అత్ర కాలాపరాధేన దేవాంతరయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తరూపం దర్శాద్భిన్నం కర్మ విధీయత ఇతి ప్రాప్తే తండులత్రేధాత్వాద్యనువాదేన విభజేదితి హవిషః ప్రకృతదేవవియోగేన తస్మిన్నేవ దర్శకర్మణి దేవతాంతరసంబంధమాత్రవిధానం న కర్మాంతరమితి సిద్ధాంతితం, ఏవమభ్యుదయవాక్యే కాలాత్యయాపరాధేనోపక్రమాద్దర్శకర్మణ్యేవ హవిషః పూర్వదేవతాభ్యోఽపనయో వియోగోఽధ్యవసితః, పశుకామవాక్యే తు యద్యపి 'యే స్థవిష్ఠాస్తానగ్నయే సనిదేఽష్టాకపాలం నిర్వపేద్యే మధ్యమాస్తాన్ విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరుం యేఽణిష్ఠాస్తానింద్రాయ ప్రదాత్రే దధగ్గ్శ్చరు'మితి నిర్దేశోఽభ్యుదయవాక్యసమోఽస్తి, తథాపి 'యః పశుకామస్స్యాత్ సోఽమావాస్యామిష్ట్వా వత్సానపాకుర్యా'దితి నిత్యం దర్శకర్మ సమాప్య పునర్దోహార్థం వత్సాపాకరణవిధ్యుపక్రమాత్పశుకామస్య యాగాంతరవిధిరేవ నాభ్యుదయవాక్యేనార్థైక్యమితి, తథా ప్రకృతేఽపి నిర్దేశసామ్యం న విద్యైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః । వత్సానపాకుర్యాత్ - మాతృదేశాద్దేశాంతరం నయేదిత్యర్థః । సూత్రోక్తం దృష్టాంతం వ్యాచష్టే॥పరోవరీయస్త్వాదివదితి ॥ పర ఇతి సకారాంతం పరస్తాత్ - పరశ్చాసౌ పరేభ్యోఽతిశ

ఽనవరః పరోవరీయానిత్యేకం పదం । అనంతశ్చాకాశాఖ్యః పరమాత్మా తద్దృష్ట్యాలంబనత్వాదుద్గీథస్తథోక్త ఇత్యర్థః ఆకాశాత్మనా హిరణ్యశ్మశ్రుపురుషాత్మనా చోద్గీథోపాస్తిసామ్యేఽపి విద్యాభేదవదిహాపి భేద ఇత్యర్థః॥ ...

౮. సంజ్ఞైక్యం పూర్వపక్షబీజముత్థాప్య దూషయతి ॥ సంజ్ఞాతఇతి ॥ ఉపాస్యరూపభేదాద్విద్యానానాత్వం యదుక్తం తచ్ఛ్రుత్యక్షరానుగతం బలవత్, సంజ్ఞా తు పౌరుషేయీ దుర్బలేత్యర్థః । సంజ్ఞైక్యం కర్మైక్యవ్యభిచారి చేత్యాహ ॥ అస్తి చేతి ॥ కిం సంజ్ఞైక్యం సర్వత్రాప్రమాణమేవ నేత్యాహ॥ యత్ర త్వితి॥ అసతి బాధకే సంజ్ఞైక్యమపి మానం యథా సంవర్గ

'ఏషోఽనంత' ఇతి పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టముద్గీథోపాసనమక్ష్యాదిత్యగతహిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిగుణవిశిష్టోద్గీథోపాసనాద్భిన్నం, న చేతరేతరగుణోపసంహార ఏకస్యామపి శాఖాయాం, తద్వచ్ఛాఖాంతరస్థేష్వప్యేవంజాతీయకేషూపాసనేష్వితి॥ ... ... *

సూ. ౮. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥

అథోచ్యేత సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యముద్గీథవిద్యేత్యుభయత్రాప్యేకా సంజ్ఞేతి, తదపి నోపపద్యతే, ఉక్తం హ్యేతత్ 'న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్' ఇతి, తదేవ చాత్ర న్యాయ్యతరం, శ్రుత్యక్షరానుగతం హి తత్, సంజ్ఞైకత్వం తు శ్రుత్యక్షరబాహ్యముద్గీథశబ్దమాత్రప్రయోగాల్లౌకికైర్వ్యవహర్తృభిరుపచర్యతే । అస్తి చైతత్సంజ్ఞైకత్వం ప్రసిద్ధభేదేష్వపి పరోవరీయస్త్వాద్యుపాసనేషూద్గీథవిద్యేతి । తథా ప్రసిద్ధభేదానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం కాఠకైకగ్రంథపరిపఠితానాం కాఠకసంజ్ఞైకత్వం దృశ్యతే తథేహాపి భవిష్యతి । యత్ర తు నాస్తి కశ్చిదేవంజాతీయకో భేదహేతుస్తత్ర భవతు సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం యథా సంవర్గవిద్యాదిషు॥ ... ...

సూ. ౯. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్॥

'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత' ఇత్యత్రాక్షరోద్గీథశబ్దయోః సామానాధికరణ్యే శ్రూయమాణేఽధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షాణాం ప్రతిభానాత్ కతమోఽత్ర పక్షో న్యాయ్యః స్యాదితి విచారః । తత్రాధ్యాసో నామ ద్వయోర్వస్తునోరనివర్తితాయామేవాన్యతరబుద్ధావన్యతరబుద్ధిరధ్యస్యతే, యస్మిన్నితరబుద్ధిరధ్యస్యతే - అనువర్తత ఏవ తస్మింస్తద్బుద్ధిరధ్యస్తేతరబుద్ధావపి, యథా నామ్ని బ్రహ్మబుద్ధావధ్యస్తాయామప్యనువర్తత ఏవ నామబుద్ధిర్న బ్రహ్మబుద్ధ్యా నివర్త్యతే। యథా వా ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదిబుద్ధ్యధ్యాస ఏవమిహాప్యక్షరే ఉద్గీథబుద్ధిరధ్యస్యతే ఉద్గీథే వాఽక్షరబుద్ధిరితి । అపవాదో నామ యత్ర కస్మింశ్చిద్వస్తుని పూర్వనివిష్టాయాం మిథ్యాబుద్ధౌ నిశ్చితాయాం పశ్చాదుపజాయమానా యథార్థబుద్ధిః పూర్వనివిష్టాయా మిథ్యాబుద్ధేర్నివర్తికా భవతి, యథా దేహేంద్రియసంఘాతే ఆత్మబుద్ధిరాత్మన్యేవాత్మబుద్ధ్యా పశ్చాద్భావిన్యా 'తత్త్వమసి' ఇత్యనయా యథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే, యథా వా దిగ్భ్రాంతిబుద్ధిర్దిగ్యాథాత్మ్యబుద్ధ్యా నివర్త్యతే ఏవమిహాప్యక్షరబుద్ధ్యోద్గీథబుద్ధిర్నివర్త్యేత ఉద్గీథబుద్ధ్యా వాఽక్షరబుద్ధిరితి, ఏకత్వం త్వక్షరోద్గీథశబ్దయోరనతిరిక్తార్థవృత్తిత్వం, యథా ద్విజోత్తమో బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతి। విశేషణం పునః సర్వవేదవ్యాపిన ఓమిత్యేతస్యాక్షరస్య గ్రహణప్రసంగే ఉద్గాతృవిషయస్య సమర్పణం, యథా నీలముత్పలమితి

విద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ సర్వశాఖాసు తద్విద్యైక్యం, తథా పంచాగ్న్యాదివిద్యైక్యమిత్యాద్యసూత్రే దర్శితమిత్యర్థః॥ అధి. ౩

౯. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్॥ సామానాధికరణ్యం విషయీకృత్య సంశయమాహ॥ ఓమిత్యేతదితి ॥ అధ్యాసాదిపదార్థాన్ వ్యాచష్టే ॥ తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా ॥ బుద్ధిపూర్వకాభేదారోపోఽధ్యాసః, బాధోఽపవాదః, ఏకత్వం వస్త్వభేదః విశేషణం వ్యావర్తకమితి వివేకః । పూర్వముద్గాతృకర్మస్పర్శోద్గీథావయవత్వమోంకారస్య ధ్యేయస్య విశేషణం సిద్ధవత్కృత్య ధ్యేయభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతితః స న యుక్త ఇత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వపక్షే

పూర్వోక్తసిద్ధాంతాసిద్ధిః ఫలంసిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ చశబ్దఇత్యాదినా ॥ పక్షత్రయస్యాదుష్టత్వం ప్రతిజ్ఞాయాధ్యాసపక్షే దోషమాహ ॥ తత్రాధ్యాసఇత్యాదినా ॥ యస్యోద్గీథస్య బుద్ధిరోంకారేఽధ్యస్యతే తద్వాచకోద్గీథశబ్దస్యోంకారే లక్షణా స్యాత్ తద్బుద్ధివిషయత్వగు[illegible] ధాం సంబంధోఽస్య ప్రసిద్ధః కల్పనీయః, ప్రతీకోపాస్తిఫలంచ కల్ప్యమితి గౌరవం స్యాదిత్యర్థః । ఫలం న కల్ప్యమి[illegible] ఇతి । ఆప్త్యాదీతి- ఓంకార ఆప్తిః సమృద్ధిరితి, 'యఉపాస్తే స కామానాప్నోతీ'తి శ్రుతం ఫలం నాధ్యాసస్యేత్యర్థః। ఉద్గీథోంకారయోరన్యతరబుద్ధ్యాఽన్యతరబుద్ధ్యపవాదమంగీకృత్యాన్యతరమిథ్యాబుద్ధినివృత్తిర్వై ఫల్యముక్తం [illegible] ప్రత్యన్యతరబుద్ధేరభ్రాంతిత్వాన్నాపవాద ఇత్యాహ ॥ నచకదాచిదపీతి ॥ భ్రాంతిశ్చేన్నివర్తేత నతు నివర్తత ఇత్యభ్రాంతిరిత్యర్థః। కించ తత్త్వబోధకాద్వాక్యాద్భ్రాంత్యపవాదో భవతి నేదంవాక్యం తత్త్వపరమిత్యాహ ॥నచేతి॥ ఘటకుంభశబ్దయోరివ ఓంకారోద్గీథశబ్దయోః

దుత్పలం తదాదదీతేతి, ఏవమిహాప్యుద్గీథో య ఓంకార స్తముపాసీతేతి, ఏవమేతస్మిన్ సామానాధికరణ్యావాక్యే విమృశ్యమానే ఏతే పక్షాః ప్రతిభాంతి, తత్రాన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనియమప్రాప్తావిదముచ్యతే । వ్యాప్తేశ్చసమంజసమితి । చశబ్దోఽయంతుశబ్దస్థాననివేశీ పరపక్షవ్యావర్తనప్రయోజనః।తదిహత్రయఃపక్షాస్సావద్యా ఇతి పర్యుదస్యంతే, విశేషణపక్ష ఏవైకో నిరవద్య ఇత్యుపాదీయతే, తత్రాధ్యాసే తావత్ యద్బుద్ధిరితరత్రాధ్యస్యతే తచ్ఛబ్దస్య లక్షణావృత్తిత్వం ప్రసజ్యేత ఫలంచ కల్ప్యేత । శ్రూయత ఏవ ఫలం 'ఆపయితా హ వై కామానాం భవతీ'త్యాదీతి చేత్, న, తస్యాన్యఫలత్వాత్ ఆప్త్యాదిదృష్టిఫలం హి తత్, నోద్గీథాధ్యాసఫలం। అపవాదేఽపి సమానః ఫలాభావః। మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలమితి చేత్, న, పురుషార్థోపయోగానవగమాత్ । నచ కదాచిదప్యోంకారాదోంకారబుద్ధిర్నివర్తతే ఉద్గీథాద్వోద్గీథబుద్ధిః। నచేదం వాక్యం వస్తుతత్త్వప్రతిపాదనపరం ఉపాసనవిధిపరత్వాత్ । నాప్యేకత్వపక్షస్సంగచ్ఛతే, నిష్ప్రయోజనం హి తదా శబ్దద్వయోచ్చారణం స్యాత్, ఏకేనైవ వివక్షితార్థసమర్పణాత్, నచ హౌత్రే విషయే వాధ్వర్యవవిషయే వాఽక్షరే ఓంకారశబ్దవాచ్యే ఉద్గీథశబ్దప్రసిద్ధిరస్తి, నాపి సకలాయాం సామ్నో ద్వితీయాయాం భక్తావుద్గీథశబ్దవాచ్యాయామోంకారశబ్దప్రసిద్ధిః, యేనానతిరిక్తార్థతా స్యాత్ । పరిశేషాద్విశేషణపక్షః పరిగృహ్యతే, వ్యాప్తేస్సర్వవేదసాధారణ్యాత్ । సర్వవ్యాప్యక్షరమిహ మా ప్రసంజీత్యత ఉద్గీథశబ్దేనాక్షరం విశేష్యతే, కథం నామోద్గీథావయవభూత ఓంకారో గృహ్యేతేతి। నన్వస్మిన్నపి పక్షే సమానా లక్షణా ఉద్గీథశబ్దస్యావయవలక్షణార్థత్వాత్ । సత్యమేవమేతత్ , లక్షణాయామపి తు సన్నికర్షవిప్రకర్షౌ భవత ఏవ, అధ్యాసపక్షే హ్యర్థాంతరబుద్ధిరర్థాంతరే నిక్షిప్యత ఇతి విప్రకృష్టా లక్షణా, విశేషణపక్షే త్వవయవివచనేన శబ్దేనావయవస్సమర్ప్యత ఇతి సన్నికృష్టా లక్షణా । సముదాయేషు హి ప్రవృత్తాశ్శబ్దా అవయవేష్వపి వర్తమానా దృష్టాః పటగ్రామాదిషు । అతశ్చ వ్యాప్తేర్హేతోరోమిత్యేతదక్షరమిత్యేతస్యోద్గీథమిత్యేతద్విశేషణమితి సమంజసమేతన్నిరవద్యమిత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... ... ❁

పర్యాయత్వపక్షం దూషయతి॥ నాపీతి॥ పర్యాయత్వమపి నాస్తీత్యాహ ॥ నచేతి ॥ పరిశిష్టవిశేషణపక్షే సూత్రం యోజయతి ॥ వ్యాప్తేరితి ॥ 'ఓమిత్యక్షరముపాసీతే'త్యుక్తే సర్వవేదవ్యాప్యోంకార ఇహోపాస్త్యా ప్రసజ్యేత తన్నిరాసార్థముద్గీథావయవత్వం విశేషణం సమంజసమిత్యర్థః । అధ్యాసపక్షే తద్బుద్ధివిషయత్వరూపగుణయోగస్సంబంధః కల్ప్య ఇతి విప్రకృష్టా లక్షణా, అవయవలక్షణా తు సన్నికృష్టా, అవయవావయవిసంబంధస్య క్లృప్తత్వాత్, పటావయవే దగ్ధే పటో దగ్ధ ఇతి లోకే ప్రయోగాచ్చ । నామాదౌ బ్రహ్మశబ్దస్య త్వగత్యా బ్రహ్మబుద్ధిగ్రాహ్యత్వగుణలక్షణాశ్రితా, తత్ర ప్రతీకోపాస్తేర్వివక్షితత్వాత్, ఇహ తు ప్రతీకోపాస్తివిధికల్పనే ఆప్త్యాదిగుణకోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానే చ వాక్యభేదస్స్యాత్, అతస్సర్వవేదవ్యాప్యోంకారనిరాసేనోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానార్థం విశేషణమేవ సమంజసం కల్పనాలాఘవాదితి సిద్ధమ్ ॥

౧౦. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ విషయంవక్తుంసమ్మతమర్థమాహ ॥వాజసనేయినామితి ॥ వాచోవసిష్ఠత్వంగుణః, వాగ్మినస్సుఖవాసదర్శనాత్, చక్షుషఃప్రతిష్ఠాత్వంగుణఃచక్షుష్మతః పాదప్రతిష్ఠాదర్శనాత్। శ్రోత్రస్య సంపత్త్వగుణకంశ్రవణాత్సర్వార్థసంపత్తేః । మనఆయతనత్వగుణం, తస్యవృత్తిద్వారాసర్వభోగ్యాశ్రయత్వాత్ । తేచగుణాఃప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యంనిశ్చిత్యవాగాదిభిస్తస్మిన్నర్పితాఇతిశాఖాద్వయసమ్మతోర్థః । విషయమాహ ॥ అన్యేషామిత్యాదినా॥నిశ్శ్రేయసస్య.శ్రైష్ఠ్యస్యాదానంనిర్ధారణం ప్రస్తూయతఇత్యర్థః । దేవతావాగాదయఃఅహంశ్రేయసేస్వస్వశ్రైష్ఠ్యాయేత్యర్థః ॥ ఏవంశబ్దాచ్ఛ్రైష్ఠ్యగుణక ప్రాణప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చసంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ గుణానామనుపసంహారోపసంహారావేవ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ఉద్గీథత్వవిశేషణా దోంకారస్య సర్వవేదవ్యాప్తిన్యాయ్యత్వవత్ప్రకృతగుణమా

సూ॥౧౦॥సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

వాజసనేయినాంఛన్దోగానాంచప్రాణసంవాదేశ్రైష్ఠ్యగుణాన్వితస్య ప్రాణస్యోపాస్యత్వముక్తంవాగాదయోపితత్రవసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితాఉక్తాః, తేచగుణాఃప్రాణేపునఃప్రత్యర్పితాః 'యదహంవసిష్ఠాస్మిత్వంతద్వసిష్ఠోఽసీ'త్యాదినా।అన్యేషామపితుశాఖినాంకౌషీతకిప్రభృతీనాంప్రాణసంవాదేషు 'అథాతోనిశ్శ్రేయసాదానమేతాహవైదేవతాఅహంశ్రేయసేవివదమానా'ఇత్యేవంజాతీయకేషు ప్రాణస్యశ్రైష్ఠ్యముక్తం నత్విమేవసిష్ఠత్వాదయోగుణాఉక్తాః । తత్రసంశయః, కిమేతేవసిష్ఠత్వాదయోగుణాఃక్వచిదుక్తాఅన్యత్రాప్యస్యేరన్నుతనాస్యేరన్నితి। తత్రప్రాప్తంతావన్నాస్యేరన్నితి । కుతః,ఏవంశబ్దసంయోగాత్ 'అథోయఏవంవైవిద్వాన్ప్రాణేనిశ్శ్రేయసం విదిత్వే'తిహి తత్రతత్రైవం శబ్దేనవేద్యంవస్తునివేద్యతే,ఏవంశబ్దశ్చసన్నిహితావలంబనోనశాఖాంతరపరిపఠితమేవంజాతీయకంగుణజాతంశక్నోతినివేదయితుం, తస్మాత్ స్వప్రకరణస్థైరేవగుణైర్నిరాకాంక్షత్వమిత్యేవంప్రాప్తే ప్రత్యాహ, అస్యేరన్నిమేగుణాఃక్వచిదుక్తావసిష్ఠత్వాదయోఽన్యత్రాపి, కుతః, సర్వాభేదాత్ । సర్వత్రహితదేవైకంప్రాణవిజ్ఞానమభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాత్, అభేదేచ విజ్ఞానస్యకథమిమేగుణాః క్వచిదుక్తాఅన్యత్రనాస్యేరన్। నన్వేవంశబ్దస్తత్రతత్రభేదేనైవంజాతీయకంగుణజాతం వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం, అతోఽత్రోచ్యతె। యద్యపికౌషీతకిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేనవాజసనేయిబ్రాహ్మణగతంగుణజాతమసంశబ్దితమసన్నిహితత్వాత్, తథాపి తస్మిన్నేవ విజ్ఞానేవాజసనేయిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన తత్సంశబ్దితమితి నపరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానావబద్ధంగుణజాతం స్వశాఖాగతాద్విశిష్యతె। నచైవం సతిశ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనావాభవతి । ఏకస్యామపిహిశాఖాయాంశ్రుతాగుణాశ్శ్రుతాఏవసర్వత్రభవంతిగుణవతోభేదాభావాత్ ।నహిదేవదత్తశ్శౌర్యాదిగుణవత్త్వేనస్వదేశేప్రసిద్ధోదేశాంతరగతస్తద్దేశస్థైరవిభావితశౌర్యాదిగుణోఽప్యతద్గుణోభవతి , యథాచ తత్ర పరిచయ విశేషాద్దేశాంతరేపి దేవ

తర్హిగ్రాహకైవంశబ్దాచ్ఛాఖాంతర గుణవ్యావృత్తిరితిదృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥తత్రప్రాప్తమితి॥ యథావాగాదిభ్యఃప్రాణశ్రైష్ఠ్యంసిద్ధం అథోతథాయఏవంశ్రైష్ఠ్యగుణంవిద్వానుపాస్తే సప్రాణేశ్రైష్ఠ్యంవిదిత్వాధ్యాత్వాశ్రేష్ఠో భవతీతిశ్రుత్యర్థః । ఏవంజాతీయకంవిద్యైక్యాత్ప్రాప్తమార్థికంవసిష్ఠత్వాదిగుణజాతమేవంశబ్దోనగృహ్ణాతిశ్రుతావలంబిత్వాదితి ప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ అస్యేరన్నితి ॥ వాజసనేయిబ్రాహ్మణేతావదేవంశబ్దేనవసిష్ఠత్వాదిగుణజాతస్య ప్రాణవిద్యాసంబంధస్సిద్ధఃసైవవిద్యాకౌషీతకిశ్రుతౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తథాచ గుణానాం గుణ్యవినాభావేనార్థతః ప్రాప్తానామపిశ్రుతగుణైరవిరోధాత్సహైవశ్రుతమార్థంచగుణజాతంశ్రుత్యర్థాభ్యాంసన్నిహితత్వావిశేషాత్కౌషీతకిగతేనైవంశబ్దేనపరామృశ్యతఇత్యాహ ॥తథాపీతి ॥ కౌషీతకిశ్రుతిస్థప్రాణోవసిష్ఠత్వాదిగుణకః శ్రేష్ఠప్రాణత్వాత్

వాజిశ్రుతిస్థప్రాణవదిత్యశ్రుతగుణానుమానేసతి శ్రుతహానిర్నాస్తి అవిరోధాదిత్యుక్తం స్పష్టయతి ॥ నచైవంసతీతి ॥ గుణినోగుణాఃశ్రుతావేత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥ నహీతి ॥ ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్...❁

౧౧.❁ఆనందాదయఃప్రధానస్య❁॥ బ్రహ్మణోజ్ఞేయస్యైక్యాన్నిర్విశేషత్వాచ్చసంశయమాహ॥ తేషుసంశయ ఇతి ॥ పూర్వపక్షేసత్యాదిగుణానుపసంహారాద్వాక్యార్థానవధారణం, సిద్ధాంతేత్వవధారణమితిఫలం। ప్రాణస్యసవిశేషత్వాద్యుక్తశ్శాఖాంతరీయ వసిష్ఠత్వాద్యుపసంహారః, బ్రహ్మణస్తునిర్విశేషత్వాత్స్వశాఖాగతపదైరేవప్రమితిసిద్ధేర్వ్యర్థః పదాంతరోపసంహారఇతిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షః ॥ సిద్ధాంతమాహ ॥ ఇదమితి ॥ ఆనందత్వసత్యత్వజ్ఞానత్వాదయఃసామాన్యేనబ్రహ్మణికల్పితాధర్మాస్తేషాం సర్వశాఖాసూపసంహారో నామ తద్వాచకానందాదిపదానామేకవాక్యతయోచ్చారణం। ఆనందఃసత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మశుద్ధమద్వయమాత్మేతి, తానిచసమానాధికరణానిపదానివిరుద్ధధర్మత్యాగేనసర్వాధిష్ఠానభూతామేకామఖండవ్యక్తింలక్షయంతి । నచైకేనైవపదేనలక్ష్యసిద్ధేఃపదాంతరంవ్యర్థమితివాచ్యం, ఏకస్మిన్పదేవిరోధాభావేనలక్షణానవతారాత్। యద్యపిపదద్వయే లక్షణావతరతి, తథాప్యానందోబ్రహ్మేత్యు

దత్తగుణావిభావ్యంతే ఏవమభియోగవిశేషాచ్ఛాఖాంతరేప్వపాస్యాగుణాశ్శాఖాంతరేష్వస్యేరన్ । తస్మాదేకప్రధానసంబద్ధాధర్మాఏకత్రాప్యుచ్యమానాస్సర్వత్రైవోపసంహర్తవ్యాఇతి ॥ ...... ❋

——❁ సూ. ॥ ౧౧ ॥ ఆనందాదయఃప్రధానస్య ॥ ❁——

బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాసుశ్రుతిష్వానందరూపత్వం విజ్ఞానఘనత్వం సర్వగతత్వంసర్వాత్మకత్వమిత్యేవంజాతీయకాబ్రహ్మణోధర్మాఃక్వచిత్కేచిచ్ఛ్రూయంతే । తేషుసంశయః,కింమానందాదయోబ్రహ్మధర్మాయావంతోయత్రశ్రూయంతేతావంతఏవతత్రప్రతిపత్తవ్యాః కింవాసర్వేసర్వత్రేతి తత్రయథాశ్రుతివిభాగంధర్మప్రతిపత్తౌప్రాప్తాయామిదముచ్యతే, ఆనందాదయఃప్రధానస్య బ్రహ్మణోధర్మాస్సర్వేసర్వత్రప్రతిపత్తవ్యాః, కస్మాత్, సర్వాభేదాదేవ । సర్వత్రహి తదేవైకంప్రధానంవిశేష్యంబ్రహ్మనభిద్యతే । తస్మాత్సార్వత్రికత్వంబ్రహ్మధర్మాణాంతేనైవపూర్వాధికరణోదితేనదేవదత్తశౌర్యాదినిదర్శనేన ॥ నన్వేవంసతిప్రియశిరస్త్వాదయోపిధర్మాస్సర్వేసర్వత్రసంకీర్యేరన్, తథాహితైత్తిరీయకే ఆనందమయమాత్మానంప్రక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్యప్రియమేవశిరః మోదోదక్షిణఃపక్షః ప్రమోదఉత్తరఃపక్షఃఆనందఆత్మా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'తి, అతఉత్తరంపఠతి ॥... ... ❋

——❁ సూ. ॥ ౧౨ ॥ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహిభేదే ॥ ❁——

ప్రియశిరస్త్వాదీనాంధర్మాణాంతైత్తిరీయకే ఆమ్నాతానాంనాస్త్యన్యత్రప్రాప్తిః యత్కారణం ప్రియంమోదఃప్రమోదఆనంద ఇత్యేతేపరస్పరాపేక్షయాభోక్త్రంతరాపేక్షయాచోపచితాపచితరూపాఉపలభ్యంతే, ఉపచయాపచయౌచసతిభేదేసంభవతః, నిర్భేదంతుబ్రహ్మ 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । నచైతేప్రియశిరస్త్వాదయోబ్రహ్మధర్మాఃకోశధర్మాస్త్వేతఇత్యుపదిష్టమస్మాభిః

క్తే దుఃఖత్వభ్రాంతినిరాసేప్యసత్త్వజడత్వాదిభ్రమోభవేత్ అత స్తన్నిరాసార్థం సత్యజ్ఞానాదిపదాని ప్రయోక్తవ్యాని । నచభ్రమస్యానవధిత్వాద్వాక్యమపర్యవసితంస్యాదితివాచ్యం। సచ్చిదానందాత్మకం సర్వధర్మశూన్యమద్వయమవికల్పంబ్రహ్మాహమితివిశేషదర్శనేసర్వభ్రమనిరాసాత్ । తచ్చవిశేషదర్శనంయావద్భిఃపదైర్భవతితావంతిపదాన్యుపసంహర్తవ్యానీతిభావః ॥ ... ... ❋

౧౨. యదిబ్రహ్మైక్యాత్ సచ్చిదానందత్వాదిధర్మాణాంసర్వత్రప్రాప్తిస్తర్హిసగుణబ్రహ్మవిద్యాగతధర్మప్రాప్తిరపిస్యాదితిశంకానిరాసార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ప్రియేతి ॥ పుత్రదర్శనసుఖంప్రియంతద్వార్తాదినామోద స్తస్యావ్యాతిశయేనప్రమోదఃఆనందస్సుఖమిత్యేవంతారతమ్యవంతోధర్మాస్త్వద్వయేజ్ఞేయేనప్రాప్నువంతి తేషామబ్రహ్మస్వరూపాణాంబ్రహ్మజ్ఞానానుపయోగాదితిభావః ॥ తేషాంబ్రహ్మధర్మత్వంచాసిద్ధమిత్యాహ ॥ నచైతఇతి ॥ బ్రహ్మణిచి

త్త్వావతారోపాయత్వేఽపి తేషాం ప్రాప్తిస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ ఏవమపీతి॥ అజ్ఞేయత్వాదేషాం న జ్ఞేయే బ్రహ్మణి ప్రాప్తిరిత్యర్థః॥ కిమర్థం తర్హి సూత్రమిత్యత ఆహ॥ బ్రహ్మధర్మాణాం త్వితి॥ బ్రహ్మధర్మానితి కృత్వా చింతాఫలమాహ॥ సచేతి॥ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి బాహ్యధర్మాణాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామనుపయోగాదప్రాప్తిరితి న్యాయాత్ సంయద్వామత్వాదీనామప్రాప్తిరితి సూత్రం వ్యాఖ్యేయమిత్యర్థః। జ్ఞానానుపయోగేఽపి ధ్యానే తేషాం ధర్మాణాముపయోగాదుపాస్యబ్రహ్మైక్యాత్ ప్రాప్తిరన్యోన్యవిద్యాసు స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ తేషు హీతి॥ ధ్యానవిధిపరతంత్రాణాం ధర్మాణాం విధితో వ్యవస్థేత్యర్థః॥

౧౩. సంయద్వామత్వాదిధర్మేభ్య ఆనందాదీనాం వైషమ్యం జ్ఞానోపయోగిత్వాదిత్యాహ॥ ఇతరే త్వితి॥ సత్యజ్ఞానానందాత్మబ్రహ్మశబ్దాః పంచ సర్వత్రోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్..............✻

'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దిత్యత్ర (అ ౧. పా ౧. సూ ౧౨) అపి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయమాత్రత్వేనైతే పరికల్ప్యంతే న ద్రష్టవ్యత్వేన, ఏవమపి సుతరామన్యత్రాప్రాప్తిః ప్రియశిరస్త్వాదీనాం బ్రహ్మధర్మాణాం త్వేతాన్ కృత్వా న్యాయమాత్రమిదమాచార్యేణ ప్రదర్శితం 'ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తి'రితి, స చ న్యాయోఽన్యేషు నిశ్చితేషు బ్రహ్మధర్మేషూపాసనాయోపదిశ్యమానేషు నేతవ్యః సంయద్వామత్వాదిషు సత్యకామత్వాదిషు చ। తేషు హి సత్యప్యుపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వే ప్రక్రమభేదాదుపాసనభేదే సతి నాన్యోన్యధర్మాణామన్యోన్యత్ర ప్రాప్తిః, యథా చ ద్వే నార్యావేకం నృపతిముపాసాతే ఛత్రేణాన్యా చామరేణాన్యా, తత్ర చోపాస్యైకత్వేఽప్యుపాసనభేదో ధర్మవ్యవస్థా చ భవతి, ఏవమిహాపీతి। ఉపచితాపచితగుణత్వం హి సతి భేదవ్యవహారే సగుణే బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న నిర్గుణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, అతో న సత్యకామత్వాదీనాం ధర్మాణాం క్వచిచ్ఛ్రుతానాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరిత్యర్థః॥ ... ...✻

సూ. ౧౩. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥

ఇతరే త్వానందాదయో ధర్మా బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయైవోచ్యమానా అర్థసామాన్యాత్ ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణో ధర్మిణ ఏకత్వాత్సర్వే సర్వత్ర ప్రతీయేరన్నితి వైషమ్యం, ప్రతిపత్తిమాత్రప్రయోజనా హి త ఇతి॥ ... ... ✻

సూ. ౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్॥

కాఠకే పఠ్యతే 'ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః। మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి'రితి। తత్ర సంశయః, కిమిమే సర్వ ఏవార్థాదయస్తతస్తతః పరత్వేన ప్రతిపాద్యంతే ఉత పురుష ఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి। తత్ర తావత్ సర్వేషామేవైషాం పరత్వేన ప్రతిపాదనమితి భవతి మతిః। తథా హి శ్రూయతే 'ఇదమస్మాత్పరమిదమస్మాత్పర'మితి। నను బహుష్వర్థేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు వాక్యభేదస్స్యాత్। నైష దోషః, వాక్యబహుత్వోపపత్తేః। బహూన్యేవ హ్యేతాని వాక్యాని ప్రభవంతి బహూనర్థాన్ పరత్వోపేతాన్ ప్రతిపాదయితుం, తస్మాత్ ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనమిత్యేవం

౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్॥ వాక్యభేదాభేదానవధారణాత్ సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే వాక్యభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతే వాక్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలం। పూర్వత్ర బ్రహ్మస్వభావానామానందాదీనాముపసంహార్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానఫలోపాయత్వముక్తం అత్ర త్వబ్రహ్మస్వభావస్యార్థాదిపరత్వస్యానుపసంహార్యస్య తదుపాయత్వముచ్యత ఇత్యేకఫలకత్వం సంగతిః। తత్తత్ఫలకత్వవిశిష్టత్వేనార్థాదీనామపూర్వతయా ప్రతిపాద్యానాం భేదాద్వాక్యభేదో న దోష ఇతి పూర్వపక్షః। ఉత్సూత్రం సిద్ధాంతం ప్రతిజ్ఞాయ సౌత్రం హేతుం వ్యాచష్టే॥ పురుష ఏవేతి॥ ఫలవత్త్వేన సత్యపూర్వత్వాత్పురుషస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం అఫలార్థాదీనాం పరత్వం తు తచ్ఛేషత్వేనోచ్యత ఇత్య

ర్థః । కించ 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠే'తి వేదః పరనిషేధలింగేన సర్వబాధావధిత్వలింగేన చ పురుషే తాత్పర్యం దర్శయన్ పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదపరస్యాపరస్య పరత్వోక్తిస్తదర్థేతి దర్శయతీత్యాహ॥ అపి చేతి॥ అర్థాదీనామతో ఽర్థోక్తిరాధ్యానాయేత తత్పరత్వధ్యానపూర్వకం పురుషదర్శనాయైవ, స్వతః ప్రయోజనాభావాదిసూత్రం యోజయతి॥ ఆధ్యానాయేతి॥

౧౫. ఆత్మత్వాదిలింగైశ్చ పురుష ఏవ ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చేతి ॥ కించ 'తద్విష్ణోః పరమం పదం' 'పురుషాన్న పరం కించి'దిత్యుపక్రమోపసంహారయోరైకరూప్యాత్ క్లృప్తఫలవదేకపురుషపరత్వే నైకవాక్యత్వ నిశ్చయే సతి వాక్యభేదఫలభేదకల్పనానయుక్తా గౌరవాదిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్- ... ... ❁

౧౬. ఆత్మగృహీతిః॥ మిషత్ - చలత్ । లోకానాహ ॥ అంభ ఇతి ॥ అంభః స్వర్గః, మరీచయో ఽన్తరిక్షలోకః, మర్త్యలోకః, ఆపః పాతాళలోక ఇత్యర్థః। ఆత్మశబ్దస్య బ్రహ్మణి సూత్రాత్మని చ ప్రయోగాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యస్య సూత్రాత్మపరత్వాత్ పరబ్రహ్మధర్మాణామానందాదీనామైతరేయకే ఽనుపసంహారః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మపరత్వాదుపసంహార ఇతి ఫలం, పురుషవాక్యాద్భేదప్రసంగాదర్థాదివాక్యానాం నార్థాదిప్రతిపాదకత్వమిత్యుక్తం తద్వదిహాపి 'ప్రజాపతే రేతో దేవా' ఇతి పూర్వస్మాత్ ప్రజాపతివాక్యాద్భేదప్రసంగాదాత్మా వా ఇత్యాదివాక్యస్య న బ్రహ్మపరత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ న పరమాత్మేత్యాదినా ॥ వాక్యస్య ప్రజాపతౌ తాత్పర్యదర్శనాదిత్యర్థః॥ పూర్వపక్షమాక్షిప్య లోకస్రష్టృత్వలింగాత్ ప్రజాపతౌ వాక్యాన్వయ ఇత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ లోకా ఏవమ

ప్రాప్తే బ్రూమః । పురుష ఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి యుక్తం న ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనం, కస్మాత్, ప్రయోజనాభావాత్ । న హీతరేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు కించిత్ ప్రయోజనం దృశ్యతే శ్రూయతే వా, పురుషే త్వింద్రియాదిభ్యః పరస్మిన్ సర్వానర్థవ్రాతాతీతే ప్రతిపన్నే దృశ్యతే ప్రయోజనం మోక్షసిద్ధిః । తథా చ శ్రుతిః 'నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత' ఇతి । అపి చ పరప్రతిషేధేన కాష్ఠాదిశబ్దేన చ పురుషవిషయమాదరం దర్శయన్ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవ పూర్వాపరప్రవాహోక్తిరితి దర్శయతి ॥ ఆధ్యానాయేతి॥ ఆధ్యానపూర్వకాయ సమ్యగ్దర్శనాయేత్యర్థః। సమ్యగ్దర్శనార్థమేవ హీహాధ్యానముపదిశ్యతే న త్వాధ్యానమేవ స్వప్రధానం। ... ... ❁

సూ ॥౧౫॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ॥

ఇతశ్చ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవేయమింద్రియాదిప్రవాహోక్తిః, యత్కారణం "ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే । దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః" ఇతి ప్రకృతం పురుషమాత్మేత్యాహ । అతశ్చానాత్మత్వమితరేషాం వివక్షితమితి గమ్యతే, తస్యైవ చ దుర్విజ్ఞానతాం సుసంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి, తద్విజ్ఞానాయైవ చ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ' ఇత్యాధ్యానం విదధాతి। తద్వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర (అ౧ పా౪ సూ౧) ఏవమనేకప్రకార ఆశయాతిశయః శ్రుతేః పురుషే లక్ష్యతే నేతరేషు ।అపి చ 'సో ఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద'మిత్యుక్తే కిం తదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయామింద్రియాద్యనుక్రమణాత్ పరమపదప్రతిపత్త్యర్థ ఏవాయమాయాస ఇత్యవసీయతే॥ ... ... ❁

సూ ॥౧౬॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్॥

ఐతరేయకే శ్రూయతే 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజతాంభో మరీచీర్మరమాప' ఇత్యాది। తత్ర సంశయః కిం పర ఏవాత్మా ఇహాత్మశబ్దేనాభిలప్యతే ఉతాన్యః కశ్చిదితి । కిం తావత్ ప్రాప్తం న పరమాత్మేహాత్మశబ్దాభిలప్యో భవితుమర్హతీతి। కస్మాత్, వాక్యాన్వయదర్శనాత్ । నను వాక్యాన్వయస్సుతరాం పరమాత్మవిషయో దృశ్యతే ప్రా

హాభూతానీత్యత ఆహ ॥ లోకాశ్చేతి ॥ లోకశబ్దస్య మహాభూతేష్వరూఢత్వాత్ భౌతికా ఏవ లోకాః । నిర్వచనాచ్చేత్యాహ ॥ తథా చేతి॥ 'అంభో మరీచీర్మరమాప' ఇతి సూత్రయిత్వా స్వయమేవ శ్రుతిర్వ్యాచష్టే । పరేణ దివం దివః పరస్తాద్ద్యౌః ప్రతిష్ఠితశ్చంద్రాంభస్సా వ్యాప్తయోర్లోకస్తదంభః అంతరిక్షం మరీచయః పృథివీ, మరో యా అధస్తాత్తా ఆప ఇతి । నను లోకసృష్టిరపీశ్వరాదేవాస్తు నేత్యాహ ॥ లోకేతి॥ పురుషవిధో నరాకారః । ఆత్మా హిరణ్యగర్భః, ఆపిపీలికాభ్యః సర్వమస్య జ తేత్యర్థః । భూతానాం లోకానామిత్యర్థః । ప్రకరణాదపి లోకస్రష్టా ప్రజాపతిరిత్యాహ ॥ ఐతరేయిణోపీతి॥ రేతః కార్యమితి యావత్ । బ్రహ్మలింగాని ప్రజాపతౌ యోజయతి ॥ ఆత్మశబ్దోపీత్యాదినా॥ కించ ప్రజాస్సృష్ట్వా తాః ప్రతిభోగార్థం గా

గుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణాత్ ఈక్షణపూర్వకస్రష్టృత్వవచనాచ్చ - నేత్యుచ్యతే, లోకసృష్టివచనాత్, పరమాత్మని హి స్రష్టరి పరిగృహ్యమాణే మహాభూతసృష్టిరాదౌ వక్తవ్యా లోకసృష్టిస్త్విహాదావుచ్యతే, లోకాశ్చ మహాభూతసన్నివేశవిశేషాః । తథా చాంభఃప్రభృతీన్ లోకత్వేనైవ నిర్వక్తి 'అదోఽమ్భః పరేణ దివ'మిత్యాదినా । లోకసృష్టిశ్చ పరమేశ్వరాధిష్ఠితేన పరేణ కేనచిదీశ్వరేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిస్మృత్యోరుపలభ్యతే । తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ' ఇత్యాద్యా । స్మృతిరపి "స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే । ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత" ఇతి । ఐతరేయిణోఽపి 'అథాతో రేతసస్సృష్టిః ప్రజాపతే రేతో దేవా' ఇత్యత్ర పూర్వస్మిన్ ప్రకరణే ప్రజాపతికర్తృకాం విచిత్రాం సృష్టిమామనంతి । ఆత్మశబ్దోఽపి తస్మిన్ ప్రయుజ్యమానో దృష్టః 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ' ఇత్యత్ర । ఏకత్వావధారణమపి ప్రాగుత్పత్తేః స్వవికారాపేక్షముపపద్యతే । ఈక్షణమపి తస్య చేతనత్వాభ్యుపగమాదుపపన్నం । అపి చ తాభ్యో గామానయత్తాభ్యోఽశ్వమానయత్తాభ్యః పురుషమానయత్తా అబ్రువన్నిత్యేవంజాతీయకో భూయాన్ వ్యాపారవిశేషో లౌకికేషు విశేషవత్స్వాత్మసు ప్రసిద్ధ ఇహానుగమ్యతే । తస్మాద్విశేషవానేవ కశ్చిదిహాత్మా స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, పర ఏవాత్మేహాత్మశబ్దేన గృహ్యతే ఇతరవత్, యథేతరేషు సృష్టిశ్రవణేషు 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనో గ్రహణం, యథా చేతరస్మిన్ లౌకికఆత్మశబ్దప్రయోగే ప్రత్యగాత్మైవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దేన గృహ్యతే తథేహాపి భవితుమర్హతి । యత్ర తు 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యేవమాదౌ పురుషవిధ ఇత్యేవమాది విశేషణాంతరం శ్రూయతే భవేత్తత్ర విశేషవత ఆత్మనో గ్రహణం, అత్ర పునః పరమాత్మగ్రహణానుగుణమేవ విశేషణముత్తరముపలభ్యతే 'స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజత' ఇత్యేవమాది । తస్మాత్తస్యైవ గ్రహణమితి న్యాయ్యమ్॥ ... ... ✱

॥ సూ. ౧౭. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥

వాక్యాన్వయదర్శనాన్న పరమాత్మగ్రహణమితి పునర్యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యమితి, అత్రోచ్యతే । స్యాదవధారణాదితి । భవేదుపపన్నం పరమాత్మన ఇహ గ్రహణం, కస్మాత్, అవధారణాత్ పరమాత్మగ్రహణే హి ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణమాంజసమవకల్పతే, అన్యథా హ్యనాంజసం తత్పరికల్ప్యేత । లోక

మానయత్ లోకస్రష్టా తథాఽశ్వమానయత్ తాస్తు గవాశ్వప్రాప్త్యా న తృప్తాస్తతః పురుషశరీరే ఆనీతే తా అబ్రువన్ తృప్తాస్స్మ ఇతి । అయం చ లోకవ్యవహారః స్రష్టుః ప్రజాపతిత్వే లింగమిత్యాహ ॥ అపి చేతి॥ ఆత్మశబ్దస్య చిదాత్మని ముఖ్యత్వాత్ ముఖ్యగ్రహే బాధకాభావాదుత్తరస్యేక్షణాదేరనుకూలత్వాత్ పరమాత్మగ్రహణమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ మహాభూతసృష్టిపూర్వకం లోకానసృజతేతి శ్రుతిర్వ్యాఖ్యేయేతి భావః॥ .... ✱

౧౭. పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి ॥ అన్వయాదితి ॥ 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ'దితి 'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మే'తి చోపక్రమోపసంహారస్థాత్మబ్రహ్మశ్రుతిభ్యామేకత్వావధారణప్రవేశాదిలింగైశ్చ లోకస్రష్టృత్వాదిలింగబాధేన ప్ర

త్యగ్రహీష్మ గా్రహ్యామితిభావః । సపరమేశ్వరః ఏతమేవసీమానంమూర్ధ్నః కేశవిభాగావసానంవిదార్యఛిద్రంకృత్వా ఏతయాబ్రహ్మరంధ్రాఖ్యయాద్వారాలింగవిశిష్టఃప్రవిష్టవానిత్యర్థః । తాంవినాయదివాగాదిభిఃస్వస్వవ్యాపారఃకృతః, అథతదాకోఽహమితి త్వంపదార్థంవిచార్య స్వయమేతమేవశోధితమాత్మానం బ్రహ్మ తతమంవ్యాప్తతమమపశ్యత్ - త కారలోపశ్ఛాందసః. ప్రజ్ఞాచిదాత్మా. నేత్రంనీయతేఽనేనేతినియామకంయస్యతత్ ప్రజ్ఞానేత్రం చిదాత్మనియమ్యమి త్యర్థః । ఉక్తవ్యాఖ్యానేగుణోపసంహారస్యాస్ఫుటత్వాన్నపాదసంగతిరితిమత్వైవ వ్యాఖ్యానాంతరమాహ । అప రేతి ॥ ఉదర్కఉపసంహారః । సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యాత్సంశయమాహ॥తత్రేతి॥పూర్వపక్షే సత్తాసామాన్యే

సృష్టివచనంతు శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమహాభూతసృష్ట్యనంతరమితియోజయిష్యామః, యథా 'తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యేతచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధవియద్వాయుసృష్ట్యనంతరమిత్యయూయుజం ఏవమిహాపి । శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధోహి సమానవిషయో విశేషః శ్రుత్యంతరేఽప్యుపసంహర్తవ్యో భవతి । యోఽప్యయం వ్యాపారవిశేషానుగమ స్తాభ్యో గామానయదిత్యాదిః సోఽపి వివక్షితార్థావధారణానుగుణ్యేనైవ గ్రహీతవ్యః, నహ్యయంసకలః కథాప్రబంధో వివక్షిత ఇతి శక్యతే వక్తుం, తత్ప్రతిపత్త్యాపురుషార్థాభావాత్, బ్రహ్మాత్మత్వంత్విహవివక్షితం । తథాహ్యంభఃప్రభృతీనాం లోకానాం లోకపాలాదీనాం చాగ్న్యాదీనాంసృష్టిం శిష్ట్వా కరణాని కరణాయతనంచ శరీరముపదిశ్య సఏవస్రష్టాకథంన్విదం మదృతేస్యాదితివీక్ష్య ఇదంశరీరంప్రవివేశేతి దర్శయతి ' సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యతే'తి । పునశ్చ 'యదివాచాభివ్యాహృతంయదిప్రాణేనాభిప్రాణిత'మిత్యేవమాదినాకరణవ్యాపారవివేచనపూర్వకం 'అథకోఽహ'మితివీక్ష్య 'సఏతమేవపురుషంబ్రహ్మతతమమపశ్య'దితి బ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమవధారయతి। తథోపరిష్టాదపి 'ఏషబ్రహ్మైషఇంద్రఏషప్రజాపతి'రిత్యాదినాసమస్తంభేదజాతం సహమహాభూతై రనుక్రమ్య 'సర్వంతత్ ప్రజ్ఞానేత్రంప్రజ్ఞానేప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రోలోకఃప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠాప్రజ్ఞానంబ్రహ్మే'తిబ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమేవావధారయతి,తస్మాదిహాత్మగృహీతిరిత్యనపవాదః। అపరాయోజనా, ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్।వాజసనేయకే ' కతమఆత్మేతియోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యంతర్జ్యోతిఃపురుష'ఇత్యాత్మశబ్దేనోపక్రమ్య తస్యైవసర్వసంగవిముక్తత్వప్రతిపాదనేనబ్రహ్మాత్మతామవధారయతి, తథాహ్యుపసంహరతి 'సవా ఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయోబ్రహ్మే'తి । ఛాందోగ్యేతు 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యంతరేణైవాత్మశబ్దముపక్రమ్య ఉదర్కే'సఆత్మాతత్త్వమసీ'తితాదాత్మ్యముపదిశతి, తత్రసంశయః, తుల్యార్థత్వంకిమనయోరామ్నానయోస్స్యాదతుల్యార్థత్వం వేతి । అతుల్యార్థత్వమితితావత్ ప్రాప్తంఅతుల్యత్వాదామ్నానయోః, నహ్యామ్నానవైషమ్యేసత్యర్థసామ్యంయుక్తంప్రతిపత్తుం, ఆమ్నానతంత్రత్వాదర్థపరిగ్రహస్య। వాజసనేయకేచాత్మశబ్దోపక్రమాదాత్మతత్త్వోపదేశఇతిగమ్యతే, ఛాందోగ్యేతూపక్రమవిపర్యయాదుపదేశవిపర్యయః । ననుచఛందోగానామప్యస్త్యుదర్కే తాదాత్మ్యోపదేశఇత్యుక్తం,సత్యము

బ్రహ్మాత్మత్వసంపదుపాస్తిఃఛాందోగ్యేవాజిశ్రుతౌనిర్గుణవిద్యేతిభేదాన్మిథోగుణానుపసంహారః సిద్ధాంతేతూభయత్ర నిర్గుణవిద్యైక్యాదుపసంహారఇతిఫలభేదః । పదానాంజాతౌశక్తిగ్రహాత్సచ్ఛబ్దోపిసత్తాజాతివాచీత్యుపక్రమస్యానిశ్చితార్థత్వాదసంజాతవిరోధ్యుపక్రమబలేనతాదాత్మ్యోపదేశఃసంపత్తిపరతయానేయఇతిపూర్వపక్షనిష్కర్షః । పూర్వత్రవాక్యైక్యాదర్థాదిపరత్వంత్యక్త్వావిద్యైక్యముక్తం, ఇహతుసదాత్మశబ్దాభ్యాం జాత్యాత్మవాచిభ్యాముపక్రమభేదాద్వాక్యభేదేసతివిద్యాభేదఇతిప్రత్యుదాహరణసంగతిః । నచాత్మశబ్దోజాతివాచకఃఆత్మవ్యక్త్యైక్యాజ్జాత్యభావాత్ కింతుసర్వాంతరవస్తువాచకఃకల్పితజాతివాచిత్వేప్యుపక్రమభేదస్స్ఫుట ఏవ సత్తాత్మత్వయోర్భేదాదితిమంతవ్యం।సిద్ధాం

తయతి ॥ తథేత్యాదినా ॥ ఉపక్రమాన్వయాదితి ఉపక్రమాధీనత్వాదుపసంహారస్యేత్యర్థః । తచ్చావధారణం సత్పదేనా త్మగృహీతౌ సత్యాం యుజ్యత ఇత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥ సదేకమేవేత్యవధారణం, అనేన జీవేనాత్మనేతి సద్దేవతాకర్తృకో జీవ స్యాత్మశబ్దేన పరామర్శః, సుప్తో జీవః సతా సంపన్నో భవతీతి కథనం భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి పరిచోదనా । సదితిపదేన సత్తాశ్రయ ఉచ్యతే న జాతిమాత్రం, కర్తృవాచిశతృప్రత్యయాంతత్వాత్ । తథా చోపక్రమే సత్తాశ్రయసామా న్యోక్తౌ కశ్చాశ్రయ ఇత్యాకాంక్షాయాం వాక్యశేషాదాత్మేతి నిశ్చీయత ఇత్యాహ ॥ న చేతి ॥ సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యా ముపేత్యోక్తం తదపి నాస్తి ఆకాశపదవత్ సత్పదస్య వ్యక్తివాచిత్వాత్ వ్యక్తేశ్చ బాధాయోగాచ్చిదాత్మైవేతి న వాజిఛం దోగయోరుపక్రమవైషమ్యమిత్యాహ ॥ సచ్ఛబ్దేతి ॥ వైషమ్యముపేత్యాప్యాహ ॥ ఆమ్నానేతి ॥ వాజివాక్యే త్వమర్థస్య త

క్తముపక్రమతంత్రత్వాదుపసంహారస్య తాదాత్మ్యసంపత్తిస్సేతి మన్యతే, తథా ప్రాప్తేఽభిధీయతే । ఆత్మగృహీతిః 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్ర । ఛందోగానామపి భవితుమర్హతి ఇతరవత్, యథా 'కతమ ఆత్మే'త్యత్ర వాజసనేయినామాత్మగృహీతిస్తథైవ । కస్మాత్, ఉత్తరాత్ తాదాత్మ్యోపదేశాత్ । అన్వయాదితి చేత్, స్యాదవధారణాత్ । యదుక్తముపక్రమాన్వయాదుపక్రమే చాత్మశబ్దశ్రవణాభావాత్ నాత్మగృహీతిరితి తస్య కః పరిహార ఇతి చేత్, సోఽభిధీయతే । స్యాదవధారణాదితి । భవేదుపపన్నేహాత్మగృహీతిః అవధారణాత్, తథా హి 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతం అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమవధార్య తత్సంపిపాదయిషయా 'సదేవే'త్యాహ, తచ్చాత్మగృహీతౌ సత్యాం సంపద్యతే, అన్యథా హి యోఽయం ముఖ్య ఆత్మా స న విజ్ఞాత ఇతి నైవ సర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత । తథా ప్రాగుత్పత్తేరేకత్వావధారణం జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామర్శః, స్వాపావస్థాయాం చ తత్స్వభావసంపత్తికథనం పరిచోదనాపూర్వకం చ పునః పునః 'తత్త్వమసీ'త్యవధారణమితి సర్వమేతత్ తాదాత్మ్యప్రతిపాదనాయామేవావకల్పతే న తాదాత్మ్యసంపాదనాయాం । న చాత్రోపక్రమతంత్రతోపన్యాసో న్యాయ్యః, న హ్యుపక్రమే ఆత్మత్వసంకీర్తనమనాత్మత్వసంకీర్తనం వాఽస్తి, సామాన్యోపక్రమశ్చ న వాక్యశేషగతేన విశేషేణ విరుధ్యతే విశేషాకాంక్షిత్వాత్ సామాన్యస్య, సచ్ఛబ్దార్థోఽపి చ పర్యాలోచ్యమానో న ముఖ్యాదాత్మనోఽన్యస్సంభవతి, అతోఽన్యస్య వస్తుజాతస్యారంభణశబ్దాదిభ్యోఽనృతత్వోపపత్తేః ఆమ్నానవైషమ్యమపి నావశ్యమర్థవైషమ్యమావహతి, ఆహర పాత్రం పాత్రమాహరేత్యాదిష్వర్థసామ్యేఽపి తద్దర్శనాత్ । తస్మాదేవంజాతీయకేషు వాక్యేషు ప్రతిపాదనప్రకారభేదేఽపి ప్రతిపాద్యార్థాభేద ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౮ ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ ॥

ఛందోగా వాజసనేయినశ్చ ప్రాణసంవాదే శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమామ్నాయ తస్యైవాపో వాస ఆమనంతి । అనంతరం చ ఛందోగా ఆమనంతి 'తస్మాద్వా ఏతదశిష్యంతః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీ'తి । వాజసనేయినస్త్వామనంతి 'తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యంత ఆచామంత్యశిత్వాచా

దర్థపర్యంతస్య లక్ష్యస్య ప్రతిపాదనం ఛాందోగ్యవాక్యే తు తదర్థస్య త్వమర్థపర్యంతస్య ప్రతిపాదనమితి ప్రకారభేదేఽపి వాక్యార్థైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్ .... *

౧౮. * కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ * ॥ 'మే కిమన్నం కిం వాస' ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః 'యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్యస్తత్తేఽన్నమాపో వాస' ఇతి సర్వం ప్రాణిభిర్భుజ్యమానం యదిదం ప్రసిద్ధం శ్వాదిపర్యంతమన్నం తత్ప్రాణస్య తవాన్నం ఆపశ్చ ఆచ్ఛాదనమిత్యుపాసకేన చింతనీయమిత్యర్థః । శాఖాద్వయేఽప్యవిశేషశ్రుతిముక్త్వా విశేషశ్రుతిభేదమాహ ॥ అనంతరం చేతి ॥ తస్మాదపాం ప్రాణవస్త్రత్వాదశిష్యంతోఽశనం కుర్వంతః శ్రోత్రియా ఏతత్కుర్వంతి, కిం తత్, భోజనాత్పూర్వమూర్ధ్వం చాచామంతీతి యత్తదద్భిః ప్రాణం పరిదధత్యాచ్ఛాదయంతీత్యర్థః । పూర్వోత్తరాచమనసంబంధినీష్వ

ప్సు ప్రాణవాసస్త్వచింతనరూపమనగ్నతాధ్యానం కార్యమితి భావః । తత్తస్మాదిత్యుక్తార్థం యతః పూర్వే విద్వాంసోఽశనాత్ప్రాగూర్ధ్వం చాచామంత ఏతమేవానం ప్రాణం తత్తేనాచమనేనానగ్నమాచ్ఛాదితం కుర్వంతో మన్యంతే చింతయంతి, తస్మాదేవంవిదిదానీంతనోఽప్యుపాసక ఏవం కుర్యాదితి వాజిశ్రుత్యర్థః । అత ఉభయోరప్యపూర్వత్వాత్సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ సందిగ్ధతదుపక్రమస్య వాక్యశేషాన్నిర్ణయవదాచామంతీతి పదస్య విధిత్వసందేహే ఆచామేదితి వాక్యశేషాద్విధిత్వనిర్ణయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ జ్ఞానసాధనోపాసనాంగవిధివిచారత్వాత్పాదసంగతిర్బోధ్యా । పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేనాపూర్వాచమనం విహితమన్యత్రోపసంహర్తవ్యమితి ఫలం, సిద్ధాంతే తస్యావిధేయత్వాత్ నాంగత్వేనోపసంహార ఇతి వివేకః । ఉభయవిధానే వాక్యభేదః స్యాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ ॥ అథవేతి ॥ ప్రశస్తం హీదమాచమనం యస్మాదనేన ప్రాణమనగ్నం మన్యంత ఇతి స్తుతిః । ప్రసిద్ధానువాదేనాప్ర

మంతి ఏతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత' ఇతి । తత్ర చాచమనమనగ్నతాచింతనం చ ప్రాణస్య ప్రతీయతే । తత్కిముభయమపి విధీయత ఉతాచమనమేవ ఉతానగ్నతాచింతనమేవేతి విచార్యతే । కింతావత్ప్రాప్తముభయమపి విధీయత ఇతి । కుతః, ఉభయస్యాప్యవగమ్యమానత్వాత్ । ఉభయమపి చైతదపూర్వత్వాద్విధ్యర్హం, అథవాచమనమేవ విధీయతే, విస్పష్టా హి తస్మిన్విధివిభక్తిః, 'తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామే'దితి తస్యైవ స్తుత్యర్థమనగ్నతాసంకీర్తనమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నాచమనస్య విధేయత్వముపపద్యతే, కార్యాఖ్యానాత్, ప్రాప్తమేవ హీదం కార్యత్వేనాచమనం ప్రాయత్యార్థం స్మృతిప్రసిద్ధమన్వాఖ్యాయతే । నన్వియం శ్రుతిస్తస్యాః స్మృతేర్మూలం స్యాత్, నేత్యుచ్యతే విషయనానాత్వాత్ । సామాన్యవిషయా హి స్మృతిః పురుషమాత్రసంబద్ధం ప్రాయత్యార్థమాచమనం ప్రాపయతి, శ్రుతిస్తు ప్రాణవిద్యాప్రకరణపఠితా తద్విషయమేవాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్ । నచ భిన్నవిషయయోః శ్రుతిస్మృత్యోర్మూలమూలిభావోఽవకల్పతే, నచేయం శ్రుతిః ప్రాణవిద్యాసంయోగ్యపూర్వమాచమనం విధాస్యతీతి శక్యమాశ్రయితుం, పూర్వస్యైవ పురుషమాత్రసంయోగిన ఆచమనస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్, అత ఏవ చ నోభయవిధానం, ఉభయవిధానే చ వాక్యం భిద్యేత । తస్మాత్ప్రాప్తమేవాశిశిషతామశితవతాం చోభయత ఆచమనమనూద్య 'ఏతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంత' ఇతి ప్రాణస్యానగ్నతాకరణసంకల్పోఽనేన వాక్యేనాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవిద్యాసంబంధిత్వేనాపూర్వ ఉపదిశ్యతే । న చాయమనగ్నతావాద ఆచమనస్తుత్యర్థ ఇతి న్యాయ్యం, ఆచమనస్యావిధేయత్వాత్, స్వయం చానగ్నతాసంకల్పస్య విధేయత్వప్రతీతేః । న చైవం సత్యేకస్యాచమనస్యోభయార్థతాఽభ్యుపగతా భవతి, ప్రాయత్యార్థతా పరిధానార్థతా చేతి క్రియాంతరత్వాభ్యుపగమాత్, క్రియాంతర

సిద్ధం విధేయమితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ప్రయతస్య ప్రయత్నవతో భావః ప్రాయత్యం శుద్ధిస్తదర్థమిత్యర్థః । స్మృత్యా శుద్ధ్యర్థం కార్యత్వేన విహితసకలకర్మాంగతయా ప్రాప్తాచమనానువాదేనాపూర్వమనగ్నతాధ్యానమేవ విధీయత ఇతి సూత్రార్థః । స్మార్తమాచమనం శ్రుత్యా నానూద్యతే కింత్వనయా శ్రుత్యా విహితం స్మృత్యాఽనూద్యత ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ శ్రుతిస్మృత్యోరనయోర్న మూలమూలిభావః భిన్నవిషయత్వాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ 'ద్విజో నిత్యముపస్పృశే'దిత్యాద్యా స్మృతిః । ఆచమనాంతరవిధిముపేత్య మూలమూలిత్వం నిరస్తం సంప్రతి విధిరసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ నచేయం శ్రుతిరితి ॥ అత ఏవేతి - ఆచమనవిధ్యభావాదేవేత్యర్థః । అతోఽప్సు ప్రాణవాసస్త్వధ్యానాఖ్యః సంకల్పః ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధీయత ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ స్వయం చేతి అపూర్వత్వాదిత్యర్థః । శుద్ధ్యర్థం వినియుక్తస్యాచమనస్య ప్రాణాచ్ఛాదనార్థత్వం విరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ ॥ నచైవం సతీతి ॥ ఆచమనస్యాచ్ఛాదనార్థత్వమసిద్ధమిత్యర్థః । కించ యథా

పూర్వవాక్యే ప్రాణస్య సర్వాన్నతాధ్యానమంగం విహితం తథాత్రాప్యప్సు వాసోధ్యానం విధీయతే, అన్యథాచమనవిధౌ పూర్వత్ర ధ్యానవిధిరుత్తరత్ర క్రియావిధిరిత్యర్థవైశసం స్యాదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ భక్షయేదితి శబ్దాభావాత్ శ్వాద్యన్నస్య సర్వస్య మనుష్యేణోపాసకేన భోక్తుమశక్యత్వాచ్చ న పూర్వవాక్యే క్రియావిధిరిత్యర్థః । ఇతశ్చాచమనమత్ర న విధేయమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అనగ్నంమన్యంత ఇత్యత్ర వాసస్త్వధ్యానమపి న విధేయం దోషసామ్యాదితి శంకతే ॥ నన్వితి॥ ఉభయోరప్యనువాదత్వే వైఫల్యాదవశ్యమేకానువాదే నైకం విధేయం తచ్చ విధేయం వాసోధ్యానమేవ వాసఃకార్యస్యానగ్నత్వస్యాఖ్యానాదపూర్వత్వాచ్చేతి సమాధానార్థః । పూర్వవదితి స్మృత్యాప్రాప్తమిత్యర్థః । ఆచామేదితి న విధిః కింతు విష్ణురుపాంశుయష్టవ్య ఇతివదనువాద ఇత్యత్ర లింగమాహ ॥ అత ఏవేతి॥ ‘తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచా

మేవ హ్యాచమనం నామ ప్రాయత్యార్థం పురుషస్యాభ్యుపగమ్యతే, ‘తదీయాస్వప్సు వాసస్సంకల్పనం నామ క్రియాంతరమేవ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుపగమ్యత ఇత్యనవద్యం । అపిచ ‘యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకృమిభ్య ఆకీటపతంగేభ్యస్తత్తేఽన్న’మిత్యత్ర తావన్న సర్వాన్నాభ్యవహారశ్చోద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, అశబ్దత్వాదశక్యత్వాచ్చ, సర్వం తు ప్రాణస్యాన్నమితీయమన్నదృష్టిశ్చోద్యతే । తత్సాహచర్యాదాపో వాస ఇత్యత్రాపి నాపామాచమనం చోద్యతే, ప్రసిద్ధాస్వేవాచమనీయాస్వప్సు పరిధాన దృష్టిశ్చోద్యత ఇతి యుక్తం; న హ్యర్ధవైశసం సంభవతి । అపిచాచామంతీతి వర్తమానాపదేశిత్వాన్నాయం శబ్దో విధిక్షమః । నను మన్యంత ఇత్యత్రాపి సమానం వర్తమానాపదేశిత్వం, సత్యమేవమేతత్, అవశ్యం విధేయే త్వన్యతరస్మిన్ వాసఃకార్యాఖ్యానాదపాం వాసస్సంకల్పనమేవాపూర్వం విధీయతే నాచమనం పూర్వవద్ధితదిత్యుపపాదితం । యదప్యుక్తం విస్పష్టాచాచమనే విధివిభక్తిరితి, తదపి పూర్వవత్త్వేనైవాచమనస్య ప్రత్యుక్తం, అత ఏవాచమనస్యావిధిత్సితత్వాదేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంత ఇత్యత్రైవ కాణ్వాః పర్యవస్యంతి నామనంతి తస్మాదేవంవిదిత్యాది । తస్మాన్మాధ్యందినానామపి పాఠ ఆచమనానువాదేనైవంవిత్త్వమేవ ప్రకృతప్రాణవాసోవిత్త్వం విధీయత ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం । యోఽప్యయమభ్యుపగమః క్వచిదాచమనం విధీయతాం క్వచిద్వాసోవిజ్ఞానమితి సోఽపి న సాధుః, ఆపో వాస ఇత్యాదికాయా వాక్యప్రవృత్తేస్సర్వత్రైవైకరూప్యాత్ । తస్మాద్వాసోవిజ్ఞానమేవేహ విధీయతే నాచమనమితి న్యాయ్యం॥ ....

సూ ॥౧౯॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయిశాఖాయామగ్నిరహస్యే శాండిల్యనామాంకితా విద్యా విజ్ఞాతా, తత్ర చ గుణాశ్శ్రూయంతే ‘స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూప’మిత్యేవమాదయః । తస్యామేవ శాఖాయాం బృహదారణ్యకే పునః పఠ్యతే ‘మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యస్తస్మిన్నంతర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించే’తి । తత్ర సంశయః, కిమియమేకా విద్యాఽగ్నిరహస్యబృహదారణ్యకయోర్గుణోపసంహారశ్చ, ఉత ద్వే ఇమే విద్యే గుణానుపసంహారశ్చేతి । కిం తావత్ ప్రాప్తం విద్యాఽభేదో గుణవ్యవస్థా చేతి, కుతః, పౌనరుక్త్యప్రసం

చామే’దితి వాక్యస్యావిధిత్వే కాణ్వైరపఠనం లింగమిత్యర్థః । తర్హి పాఠబలాన్మాధ్యందినే ఆచమనవిధిః కాణ్వే ధ్యానవిధిరితి కస్యచిన్మతం నిరాకరోతి॥ యోఽపీతి॥ ఇతి నవమాధికరణమ్॥ ... ...

౧౯॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥ శాండిల్యేన దృష్టాత్తన్నామ్నాంకితా విద్యా - అంతర్హృదయే వ్రీహ్యాదివత్సూక్ష్మస్తిష్ఠతీత్యర్థః । అభ్యాసప్రత్యభిజ్ఞాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ గుణానుపసంహారోపసంహారౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, పూర్వత్ర ప్రాప్తాచమనానువాదేనానగ్నతాధ్యానవిధిరుక్తః ఇహ త్వేకశాఖాయాం విప్రకృష్టదేశస్థవాక్యయోరేకస్య విధిత్వమన్యస్యానువాదత్వమిత్యనిశ్చయాత్ ద్వయోరపి విద్యావిధిత్వమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ

పక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ యత్పునరుక్తంతద్విద్యాంతరమితినవ్యాప్తిః ప్రాణపంచాగ్న్యాదివిద్యాసువ్యభిచారాదిత్యాశంక్యశాఖాభేదేపునరుక్తిరసిద్ధేత్యుక్తమిత్యాహ ॥ భిన్నాస్వితి ॥ యథాఽగ్నిహోత్రవాక్యేకర్మవిధిః, 'దధ్నాజుహోతీ'తివాక్యేగుణవిధిస్తథాత్రాప్యస్తునవిద్యాభేదఇత్యాశంక్యాహ ॥ నచాత్రైకమితి ॥ ఉక్తగుణానాంపునరుక్తిర్వ్యర్థాస్యాత్ అతోఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః ప్రయాజభేదవదితిభావః, ఉక్తగుణోక్తిర్నవృథాకతిపయగుణవిశిష్టోపాస్యాభేదప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వాదతఉపాస్యరూపాభేదాత్ భిన్నశాఖాస్వివసమానశాఖాయామపి విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతసూత్రంయోజయతి ॥ యథేతి ॥ సౌత్రశ్చకారోఽప్యర్థోఽవ్యాఖ్యాతః । యత్రబహవోగుణాశ్శ్రుతాస్తత్రప్రధానవిధిరన్యత్ర తదనువాదేనగుణవిధిరితినిశ్చయాదగ్నిరహస్యేప్రధానవిధిరుత్తరత్రగుణవిధిరితివిభాగః ॥ ఇతిదశమాధికరణమ్॥...

గాత్ భిన్నాసుహిశాఖాస్వధ్యేతృవేదితృభేదాత్ పౌనరుక్త్యపరిహారమాలోచ్యవిద్యైకత్వమధ్యవసాయ ఏకత్రాతిరిక్తాగుణాఇతరత్రోపసంహ్రియంతేప్రాణసంవాదాదిష్విత్యుక్తం । ఏకస్యాంపునశ్శాఖాయామధ్యేతృవేదితృభేదాభావాదశక్యపరిహారేపౌనరుక్త్యేనవిప్రకృష్టదేశస్థైకావిద్యాభవితుమర్హతి ।

నచాత్రైకమామ్నానంవిద్యావిధానార్థమపరంగుణవిధానార్థమితివిభాగస్సంభవతి।తదాహ్యతిరిక్తాఏవగుణాఇతరత్రేతరత్రచామ్నాయేరన్ అసమానాస్సమానా అపితూభయత్రామ్నాయంతే మనోమయత్వాదయః, తస్మాన్నాన్యోన్యగుణోపసంహార ఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమహే, యథాభిన్నాసుశాఖాసువిద్యైకత్వంగుణోపసంహారశ్చభవతి ఏవమేకస్యామపిశాఖాయాంభవితుమర్హతి ఉపాస్యాభేదాత్, తదేవహి బ్రహ్మమనోమయత్వాదిగుణకముభయత్రాప్యుపాస్యమభిన్నంప్రత్యభిజానీమహే, ఉపాస్యంచరూపంవిద్యాయాః, నచరూపాభేదేవిద్యాభేదమధ్యవసాతుంశక్నుమః, నాపివిద్యాఽభేదేగుణవ్యవస్థానం।నను పౌనరుక్త్యప్రసంగాద్విద్యాభేదోఽధ్యవసితః, నేత్యుచ్యతే, అర్థవిభాగోపపత్తేః,ఏకంహ్యామ్నానవిద్యావిధానార్థంఅపరంగుణవిధానార్థమితినకించిన్నోపపద్యతే । నన్వేవంసతియదపఠితమగ్నిరహస్యేతదేవబృహదారణ్యకేపఠితవ్యం 'సఏషసర్వస్యేశాన'ఇత్యాది । యత్తుపఠితమేవమనోమయత్వాది తన్నపఠితవ్యం, నైషదోషః। తద్బలేనైవప్రదేశాంతరపఠితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । సమానగుణామ్నానేనహివిప్రకృష్టదేశాంశాండిల్యవిద్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యతే, అన్యథాహి కథంతస్యాఅయంగుణవిధిరభిధీయతే । అపిచాప్రాప్తాంశోపదేశేనార్థవతినావాక్యే సంజాతే ప్రాప్తాంశపరామర్శస్య నిత్యానువాదతయాప్యుపపద్యమానత్వాన్నతద్బలేనప్రత్యభిజ్ఞోపేక్షితుం శక్యతే । తస్మాదత్రసమానాయామపిశాఖాయాంవిద్యైకత్వంగుణోపసంహారశ్చేత్యుపపన్నం ॥ ......

సూ. ౨౦. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే 'సత్యంబ్రహ్మే'త్యుపక్రమ్య 'తద్యత్తత్సత్యమసౌసఆదిత్యోయఏషఏతస్మిన్మండలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేఽక్షన్పురుష'ఇతి తస్యైవసత్యస్యబ్రహ్మణోఽధిదైవతమధ్యాత్మంచాయతనవిశేషముపదిశ్య వ్యాహృతిశరీరత్వంచసంపాద్య ద్వే ఉపనిషదావాదిశ్యేతే, తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం, తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మం । తత్రసంశయః, కిమవిభాగేనైతేఉభేఅప్యుపనిషదావుభయత్రా

౨౦.సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥ సత్ భూతత్రయం, త్యత్ వాయ్వాకాశాత్మకం, సత్యంపరోక్షభూతాత్మకం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మోపక్రమ్య, తదుక్తం'యత్సత్త్యంతత్సయోఽసావాదిత్యః కింమండలంనతత్రస్థానేపురుషఃకరణాత్మకస్సఏవాధ్యాత్మమక్షిస్థానస్థ'ఇత్యుపదిశ్యతస్య'భూరితిశిరోభువఇతిబాహూస్వరితిపాదా'వితి వ్యాహృతిరూపంశరీరముక్త్వా ద్వేఉపనిషదౌరహస్యదేవతానామనీఉపదిశ్యేతే తస్యాదిత్యమండలస్థస్యాహరితి నామప్రకాశకత్వాత్ తస్యాక్షిస్థస్యాహమితినామప్రత్యక్త్వాదితీదంనామద్వయంవిషయః తత్రనామినస్సత్యాఖ్యస్య బ్రహ్మణఏకత్వా

త్ స్థానభేదోక్తేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే ప్రతిస్థానం నామద్వయానుష్ఠానం సిద్ధాంతే యథాశ్రుత్యైకైకనామానుష్ఠానమితి ఫలం । దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే ॥యథేతి॥ యథా విద్యైక్యాదుపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేకవిద్యాయా ముపసంహారో భవితుమర్హతీత్యర్థః । సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమాభేద స్తావేతావక్ష్యాదిత్యస్థపురుషావన్యోన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితౌ, ఆదిత్యరశ్మినాం చక్షుషి చక్షుషశ్చాదిత్యే ప్రతిష్ఠానాదితి వ్యతిషక్తపాఠో మిథస్సంశ్లేషపాఠస్తాభ్యాం విద్యైక్యసిద్ధిః, విద్యైక్యేపి కింస్యాత్తత్రాహ ॥కథమితి॥ విద్యైక్యేపి స్థానభేదాదుపనిషదోరసంకరస్స్యాదిత్యాశంకాం దృష్టాంతేన పరిహరతి ॥ యో హీతి ॥ ... ... *

నుసంధాతవ్యే ఉత విభాగేనైకాధిదైవతమేకాధ్యాత్మమితి । తత్రసూత్రేణైవోపక్రమతే యథాశాండిల్యవిద్యాయాం విభాగేనాప్యధీతాయాం గుణోపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేవంజాతీయకే విషయే భవితుమర్హతి ఏకవిద్యాభిసంబంధాత్, ఏకాహీయం సత్యవిద్యాఽధిదైవమధ్యాత్మం చాధీతా ఉపక్రమాభేదాద్వ్యతిషక్తపాఠాచ్చ । కథం తస్యా ముదితో ధర్మ స్తస్యామేవ నస్యాత్, యో హ్యాచార్యే కశ్చిదనుగమనాదిరాచారశ్చోదితః స గ్రామగతేఽరణ్యగతే చ తుల్యవదేవ భవతి । తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర ప్రాప్తిరితి, ఏవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే ॥ ... ... *

సూ. ౨౧. ॥ నవా విశేషాత్ ॥

నైనోభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః, కస్మాద్విశేషాత్, ఉపాసనస్థానవిశేషోపనిబంధాదిత్యర్థః। కథం స్థానవిశేషోపనిబంధ ఇతి, ఉచ్యతే, ‘య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష’ ఇతి హ్యాధిదైవికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహరితి శ్రావయతి ‘యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్పురుష’ ఇతి చాధ్యాత్మికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహమితి-తస్యేతి చైతత్సన్నిహితాలంబనం సర్వనామ తస్మాదాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణైవైతే ఉపనిషదావుపదిశ్యేతే కుత ఉభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః । నన్వేక ఏవాయమధిదైవతమధ్యాత్మం చ పురుషః, ఏకస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణ ఆయతనద్వయ ప్రతిపాదనాత్ । సత్యమేవమేతత్, ఏకస్యాపి త్వవస్థావిశేషోపాదానేనోపనిషద్విశేషోపదేశాత్ తదవస్థస్యైవ సా భవితుమర్హతి। అస్తి చాయం దృష్టాంతః సత్యప్యాచార్యస్వరూపానపాయే యదాచార్యస్యాసీనస్యానువర్తనముక్తం న తత్తిష్ఠతో భవతి, యచ్చ తిష్ఠత ఉక్తం న తదాసీనస్యేతి గ్రామారణ్యయోస్త్వాచార్యస్వరూపానపాయాత్ తత్స్వరూపానుబద్ధస్య చ ధర్మస్య గ్రామారణ్యకృతవిశేషాభావాదుభయత్ర తుల్యవద్భావ ఇత్యదృష్టాంతస్సః। తస్మాద్వ్యవస్థా నయోరుపనిషదోః॥ ... ... *

సూ. ౨౨. ॥ దర్శయతి చ ॥

అపి చైవంజాతీయకానాం ధర్మాణాం వ్యవస్థితిలింగదర్శనం భవతి । ‘తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామే’తి । కథమస్య లింగత్వమితి, తదుచ్యతే, అక్ష్యాదిస్థానభేదభిన్నాన్ ధర్మానన్యోన్యస్మిన్ననుపసంహార్యాన్ పశ్యన్నిహాతిదేశేనాదిత్యపురుషగతాన్ రూ

౨౧. నామైక్యాన్నామసంకరో యుక్తః, తథాచాక్షిస్థోఽహరితి నామవాన్ సత్యబ్రహ్మత్వాదాదిత్యస్థవదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి ॥నవేతి ॥ నామ్నోరుపాసనస్థానవిశిష్టసంబంధిత్వాదిత్యర్థః । తస్యోపనిషదహరహమితి చ వాక్యద్వయేన తచ్ఛబ్దపరామృష్టయోః సన్నిహితస్థానవిశిష్టయోః పురుషయోర్నామసంబంధపరేణోపసంహారానుమానం బాధ్యమితి భావః । విశేష్యైక్యాన్నామసంకర ఇత్యాశంక్య స్థానభేదేన విశిష్టపురుషభేదాన్నామవ్యవస్థామాహ నన్విత్యాదినా ॥ విశిష్టసంబంధే దృష్టాంతమాహ ॥ అస్తీతి ॥ ప్రతిదృష్టాంతస్య స్వరూపసంబంధిత్వాద్విశిష్టే ధ్యేయే ప్రకృతే దృష్టాంతో నాస్తీత్యాహ ॥ గ్రామేతి ॥ ... ... *

౨౨. ఉక్తనామవ్యవస్థాయామతిదేశో లింగమిత్యాహ ॥ దర్శయతి చేతి ॥ విద్యైక్యాద్దేవోపసంహారసిద్ధావతిదేశో

వృథా స్యాత్ తస్మాదేకవిద్యాయామపి స్థానభేదేనోక్తగుణానాం వినాఽతిదేశమనుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ అధికరణమ్ ౧౧॥

౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః ॥ బ్రహ్మైవ జ్యేష్ఠం కారణం యేషాం తాని బ్రహ్మజ్యేష్ఠాని, నిలోపశ్ఛాందసః, వీర్యాణి పరాక్రమవిశేషా ఆకాశోత్పాదనాదయః, తాని చ వీర్యాణి సంభృతాని నిర్విఘ్నం సమృద్ధాని, సర్వనియంతుః శాక్త్యవిఘ్నకర్తురసత్త్వాత్ . తచ్చ జ్యేష్ఠం బ్రహ్మాగ్రే దేవాద్యుత్పత్తేః ప్రాగేవ దివం స్వర్గమాత్రేణ న వ్యాప్తవత్ సదా సర్వవ్యాపకమిత్యర్థః । సర్వప్రాథమ్యం స్పర్ధానర్హత్వమితి వాక్యశేషస్థా గుణాః ప్రభృతిపదగ్రాహ్యాః । ఖిలేష్వితి విధినిషేధశూన్యవాక్యేష్విత్యర్థః । బ్రహ్మసంబంధాద్విద్యాభేదభానాచ్చ సంశయమాహ ॥ శాండిల్యేతి ॥ అనారభ్యాధీతబ్రహ్మవిభూతీనాం బ్రహ్మసంబంధే న సర్వబ్రహ్మవిద్యాసు ప్రత్యభిజ్ఞానాదుపసంహార ఇతి పూర్వపక్షః । సిద్ధాంతమాహ ॥ సం

పాదీనక్షిపురుష ఉపసంహరతి 'తస్యైతస్య తదేవ రూప'మిత్యాదినా । తస్మాద్వ్యవస్థితే ఏవైతే ఉపనిషదావితి నిర్ణయః ॥ ... ...

సూ. ౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః ॥

'బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతానే'త్యేవం రాణాయనీయానాం ఖిలేషు వీర్యసంభృతి ద్యునివేశప్రభృతయో బ్రహ్మణో విభూతయః పఠ్యంతే । తేషామేవ చోపనిషది శాండిల్యవిద్యాప్రభృతయో బ్రహ్మవిద్యాః పఠ్యంతే, తాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తా బ్రహ్మవిభూతయ ఉపసంహ్రియేరన్ న వేతి విచారణాయాం బ్రహ్మసంబంధాదుపసంహారప్రాప్తౌ పఠతి, సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయో విభూతయః శాండిల్యవిద్యాప్రభృతిషు నోపసంహర్తవ్యాః, అత ఏవాయతనవిశేషయోగాత్ । తథాహి శాండిల్యవిద్యాయాం హృదయాయతనత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం 'ఏష ఆత్మాంతర్హృదయ' ఇతి తదేవ దహరవిద్యాయామపి 'దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ' ఇతి । ఉపకోసలవిద్యాయాం త్వక్ష్యాయతనత్వం 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇతి । ఏవం తత్ర తత్ర తత్తదాధ్యాత్మికమాయతనమేతాసు విద్యాసు ప్రతీయతే, ఆధిదైవిక్యస్త్వేతా విభూతయః సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయః, తాసాం కుత ఏతాసు ప్రాప్తిః । నన్వేతాస్వప్యాధిదైవిక్యో విభూతయః శ్రూయంతే 'జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఏష ఉ ఏవ భామనీ రేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి యావాన్ వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే' ఇత్యేవమాద్యాః । సంతి చాన్యా ఆయతనవిశేషహీనా అపి బ్రహ్మవిద్యాః షోడశకలాద్యాః, సత్యమేవైతత్, తథాప్యత్ర విద్యత ఏవ విశేషః సంభృత్యాద్యనుపసంహారహేతుః సమానగుణామ్నానేన హి ప్రత్యుపస్థాపితాసు విప్రకృష్టదేశాస్వపి విద్యాసు విప్రకృష్టదేశగుణా ఉపసంహ్రియేరన్నితి యుక్తం, సంభృత్యాదయస్తు శాండిల్యాదివాక్యగోచరాశ్చ గుణాః పరస్పరవ్యావృత్తస్వరూపత్వాన్న ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనక్షమాః । న చ బ్రహ్మసంబంధమాత్రేణ ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనముచితం, విద్యాభేదేఽపి తదుపపత్తేః, ఏకమ

భృతీతి॥ సంభృతిశ్చ ద్యువ్యాప్తిశ్చ సంభృతిద్యువ్యాప్తి - తదపి సర్వత్ర నోపసంహర్తవ్యముపనిషదోరివ వ్యవస్థాపకవిశేషయోగాదితి సూత్రయోజనా । ఆధ్యాత్మికాయతనవిశేషయుక్తవిద్యాస్వాధిదైవికవిభూతీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానే హేత్వభావాత్ న ప్రాప్తిరిత్యుక్తే హేతుం శంకతే ॥ నన్వేతాస్వితి ॥ ఆధిదైవికత్వసామ్యాదాధ్యాత్మికాయతనహీనత్వసామ్యాద్వా తత్తద్విద్యాసు సంభృత్యాదీనాం ప్రాప్తిరితి శంకార్థః । ఉక్తహేతుద్వయం న గుణప్రాపకం ఆధిదైవికవిద్యానాం శాండిల్యదహరాదీనాం ఆయతనహీనవిద్యానాం చ మిథో గుణసాంకర్యప్రసంగాత్, తస్మాత్ క్వచిదపి సమానగుణవిశిష్టోపాస్యరూపైక్యం విద్యైక్యమావహద్గుణప్రాప్తిహేతుస్తదభావాత్ న ప్రాప్తిరితి పరిహరతి ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ స్థానవిశేషభేదాన్నామ్నోర్వ్యవస్థావత్సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః శాండిల్యాదివిద్యోక్తగుణవిశిష్టబ్రహ్మణశ్చ మిథో

భేదేనరూపభేదాత్ సంభృత్యాదీనాంనోపసంహారఇత్యుక్తన్యాయాతిదేశత్వాదస్య నసంగత్యాద్యపేక్షా యథైకస్మిన్నుద్గీథే పరోవరీయస్త్వాదిగుణోపాస్తేర్హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాద్యుపాస్తిర్భిద్యతే తథైకస్మిన్నపిబ్రహ్మణివిద్యాభేదోపపత్తేః బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానగుణప్రాపికేత్యాహ ॥ పరోవరీయస్త్వాదీతి ॥ తస్మాత్సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టవిద్యాంతరవిధిరితిసిద్ధమ్॥

ఇతిద్వాదశాధికరణమ్॥... ... ...

౨౪॥ పురుషవిద్యాయాం॥ ఛాందోగ్యస్థాంవిద్యామాహ ॥అస్తీతి॥ 'పురుషోవావయజ్ఞస్తస్యయానిచతుర్వింశతివర్షాణి తత్ప్రాతస్సవన మథయానిచతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణితన్మాధ్యందినంసవన మథయాన్యష్టాచత్వారింశద్వర్షాణితత్తృతీయంసవన'మితి ప్రసిద్ధయజ్ఞసామ్యార్థం సవనత్రయం కల్పితం 'సయదశిశిషతియత్పిపాసతి యన్నరమతే తాన్యస్యదీక్షా అథయదశ్నాతి యత్పిబతి యద్రమతే తాఉపసదః అథయద్ధసతి యజ్జక్షతి యన్మైథునంచరతి తానిస్తుతశస్త్రాణి అథయత్తపోదానాదిసాదక్షిణా మరణమేవావభృథః' వస్వాదిరూపామేప్రాణా ఇదంసవనత్రయం యావదాయురనుసంతనుత'ఇత్యాశీః, 'అక్షితమస్యచ్యుతమసిప్రాణసంశితమసీ'తిమంత్రత్రయప్రయోగః । షోడశాధికశతవర్ష

పిబ్రహ్మవిభూతిభేదైరనేకైరనేకధోపాస్యతఇతిస్థితిః, పరోవరీయస్త్వాదిభేదదర్శనాత్।తస్మాద్వీర్యసంభృత్యాదీనాంశాండిల్యవిద్యాదిష్వనుపసంహారఇతి॥... ... ...

సూ॥ ౨౪॥ పురుషవిద్యాయామివ చేతరేషామనామ్నానాత్॥

అస్తితాండినాంపైంగినాంచరహస్యబ్రాహ్మణేపురుషవిద్యా, తత్ర పురుషోయజ్ఞః కల్పితః, తదీయమాయుస్త్రేధావిభజ్యసవనత్రయంకల్పితం, అశిశిషాదీనిచదీక్షాదిభావేనకల్పితాని, అన్యేచధర్మాస్తత్ర సమధిగతాఆశీర్మంత్రప్రయోగాదయః । తైత్తిరీయకాఅపికంచిత్పురుషయజ్ఞంకల్పయంతి 'తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీ'త్యేతేనానువాకేన । తత్ర సంశయః, కిమితరత్రోక్తాః పురుషయజ్ఞస్యధర్మాస్తైత్తిరీయకేప్యుపసంహర్తవ్యాః కింవానోపసంహర్తవ్యాఇతి, పురుషయజ్ఞత్వావిశేషాదుపసంహారప్రాప్తావాచక్ష్మహే నోపసంహర్తవ్యాఇతి । కస్మాత్, తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ । తదాహాచార్యః పురుషవిద్యాయామివేతి । యథైకేషాంశాఖినాంతాండినాంపైంగినాంచ పురుషవిద్యాయామామ్నానంనైవమితరేషాంతైత్తిరీయకాణామామ్నానమస్తి, తేషాంహీతరవిలక్షణమేవయజ్ఞసంపాదనందృశ్యతే, పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హిర్యూపాజ్యపశ్వృత్విగాద్యనుక్రమణాత్।యదపి సవనసంపాదనం తదపీతరవిలక్షణమేవ 'యత్సాయంప్రాతర్మధ్యందినంచతానిసవనానీ'తి । యదపి కించిన్మరణావభృథత్వాది సామాన్యం తదప్యల్పీయస్త్వాద్భూయసా వైలక్షణ్యేనాభిభూయమానం నప్ర

జీవిత్వం ఫలమితిదర్శితం । సంశయార్థంశాఖాంతరీయపురుషవిద్యామాహ ॥ తైత్తిరీయకాఇతి । అత్రవిదుషోయజ్ఞస్యేతి షష్ఠ్యోస్సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యానిశ్చయాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఉపసంహారానుపసంహారావేవఫలం పూర్వత్రాసాధారణగుణప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ సంభృత్యాదావవిద్యాభేదఉక్తః, ఇహత్వసాధారణమరణావభృథగుణవిశిష్టపురుషయజ్ఞరూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ విద్యైక్యమితి ప్రత్యుదాహరణేనప్రాప్తేరాద్ధాంతయతి ॥ నోపసంహర్తవ్యాఇతి ॥ 'తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీశరీరమిధ్మమురోవేదిర్లోమానిబర్హిర్వేదశ్శిఖాహృదయంయూపః కామఆజ్యం మన్యుఃపశుస్తపోఽగ్నిర్దమశ్శమయితాదక్షిణా వాగ్ఘోతాప్రాణఉద్గాతా చక్షురధ్వర్యుర్మనోబ్రహ్మే'తి బహుతరధర్మవైలక్షణ్యాన్న రూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః । వేదఃకుశముష్టిఃశమయితాదమో దక్షిణేత్యన్వయః । కించఛాందోగ్యేత్రిధావిభక్తాయుషిసవనత్వకల్పనా,అత్రతుసాయంకాలాదావితివైరూప్యమాహ॥యదపీతి॥'యన్మరణంతదవభృథోయద్రమతేతదుపసద'ఇతితిత్తిరిశ్రుతౌసారూప్యమపినభాతీత్యతఆహ ॥ యదపికించిదితి ॥ గజోష్ట్రయోశ్చతుష్పాత్త్వసాదృశ్యవదిదం సారూప్యం నైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః । కించఛాందోగ్యపురుషయజ్ఞయోరైక్యం

శ్రుతం, అత్రతుభేదఇతివైరూప్యాంతరమాహ ॥ నచేతి ॥ యద్యపినిషాదస్థపతిన్యాయేనసామానాధికరణ్యంషష్ఠ్యార్యు
క్తం తథాప్యప్రసిద్ధైక్యకల్పనాగౌరవా ద్యజ్ఞస్యాత్మేతిభేదోక్తేరేకస్యైవయజ్ఞత్వయజమానత్వవిరోధాదాత్మవిదోయో
యజ్ఞః ప్రసిద్ధ స్తస్యేతివైయధికరణ్యమేవయుక్తం కించవిద్వత్సంబంధియజ్ఞరూపవిశేష్యానువాదేన విద్వద్ధర్మైరంగసం
పద్విధావేకవాక్యతాప్రతీయతే తస్యాంసత్యాంవిశేష్యస్యాంగానాంచ పృథగ్విధివాదిన స్తవవాక్యభేదదోషస్స్యాదిత్య
ర్థః।కించసత్యాదిభ్యో 'న్యాసఎవాత్యరేచయ'దితి సన్న్యాసముక్త్వా 'సవైసర్వమిదంజగ' దిత్యేవంతమాత్మానంజ్ఞా
త్వా 'భూయోనమృత్యుముపయాతివిద్వా'నితి సన్న్యాససాధ్యా మాత్మవిద్యాం పురస్తాత్ ప్రాజాపత్యానువాకే
ఉపదిశ్యానంతరానువాకే 'తస్యైవంవిదుష'ఇత్యుక్తాత్మవిద్యానువాదేన ప్రశంసార్థత్వేన తచ్ఛేషతయా యజ్ఞసంపత్తి

త్యభిజ్ఞాపనక్షమం । నచతైత్తిరీయకేపురుషస్యయజ్ఞత్వంశ్రూయతేవిదుషోయజ్ఞస్యేతిహినైవైతేసమా
నాధికరణేషష్ఠ్యావిద్వాసేవయోయజ్ఞస్తస్యేతి । నహిపురుషస్యముఖ్యంయజ్ఞత్వమస్తి వ్యధికరణేత్వే
తేషష్ఠ్యావిదుషోయోఽయజ్ఞస్తస్యేతి। భవతిహిపురుషస్యముఖ్యోయజ్ఞసంబంధః, సత్యాంచగతౌ ము
ఖ్యఏవార్థఆశ్రయితవ్యోనభాక్తః । ఆత్మాయజమానఇతిచయజమానత్వంపురుషస్యనిర్బ్రువన్వైయధిక
రణ్యేనైవాస్యయజ్ఞసంబంధందర్శయతి, అపిచ తస్యైవంవిదుషఇతి సిద్ధవదనువాదశ్రుతౌసత్యాం పు
రుషస్యయజ్ఞభావమాత్మాదీనాంచయజమానాదిభావం ప్రతిపిత్సమానస్యవాక్యభేదస్స్యాత్। అపిచ స
సన్న్యాసామాత్మవిద్యాంపురస్తాదుపదిశ్యానంతరంతస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యేత్యాద్యనుక్రమణం పశ్యం
తఃపూర్వశేషఏవైషఆమ్నాయో నస్వతంత్రఇతిప్రతీమః । తథాచైకమేవఫల ముభయోరప్యనువాక
యోరుపలభామహే 'బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీ'తి।ఇతరేషాంత్వనన్యశేషఃపురుషవిద్యామ్నాయః
ఆయురభివృద్ధిఫలోహ్యసౌ 'ప్రహషోడశవర్షశతంజీవతి యఏవంవేదే'తిసమభివ్యాహారాత్॥తస్మా
చ్ఛాఖాంతరాధీతానాంపురుషవిద్యాధర్మాణామాశీర్మంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే॥ ... ❋

❋ సూ. ౨౫. ॥ వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ ❋

అస్త్యాథర్వణికానాముపనిషదారంభే మంత్రసమామ్నాయః 'సర్వం ప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్యధ
మనీఃప్రవృజ్యశిరోఽభిప్రవృజ్యత్రిధావిపృక్త'ఇత్యాదిః । సతాండినాం 'దేవసవితఃప్రసువయజ్ఞ'మిత్యా
దిః । శాట్యాయనీయానాం 'శ్వేతాశ్వోహరితనీలోఽసీ'త్యాదిః । కఠానాంతైత్తిరీయకాణాంచ 'శన్నో
మిత్రశ్శంవరుణ'ఇత్యాదిః । వాజసనేయినాంతూపనిషదారంభేప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణంపఠ్యతే 'దేవాహ
వైసత్రంనిషేదు'రిత్యాది। కౌషీతకినామప్యగ్నిష్టోమబ్రాహ్మణం 'బ్రహ్మవాఅగ్నిష్టోమోబ్రహ్మైవతదహ
బ్రహ్మణైవతే బ్రహ్మోపయంతి తేఽమృతత్వమాప్నువంతి యఏతదహరుపయంతీ'తి । కిమిమే సర్వే

క్రియతే, ఫలైక్యశ్రుతేః ఛందోగానాంతుస్వతంత్రవిద్యావిధిరిత్యాహ ॥ అపిచసన్న్యాసామితి॥చింతాఫలమాహ॥
తస్మాదితి ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్. ... ... ❋
౨౫. ❋ వేధాద్యర్థభేదాత్ ❋॥ దేవతామభిచారకర్తాప్రార్థయతే।సర్వమితి॥ హేదేవ తేమద్రిపోఃసర్వమంగం ప్రవిధ్యవిదా
రయ విశేషతశ్చహృదయంభింది - విశేషతోధమనీః సిరాఃప్రవృజ్యత్రోటయ శిరశ్చాభితోనాశయ, ఏవంత్రిధావిపృక్తో
విశ్లిష్టోభవతు మేశత్రురిత్యర్థః । హేదేవసవితః యజ్ఞంతత్ఫలంచ ప్రసువనిర్వర్తయేత్యర్థః।ఉచ్చైశ్శ్రవాః శ్వేతా
శ్వోయస్యేంద్రస్యసత్వంహరితమణివన్నీలోఽసీత్యర్థః. నోఅస్మాకం. శంసుఖకరోభవత్విత్యర్థః । అగ్నిష్టోమోబ్రహ్మై
వసయస్మిన్నహనిక్రియతేతదపిబ్రహ్మతస్మాద్యఏతదహస్సాధ్యంకర్మోపయంత్యనుతిష్ఠంతితేబ్రహ్మణైవసాధనేన బ్రహ్మో
పయంతితేచక్రమేణామృతత్వమాప్నువంతీతియోజనా । మంత్రాదిషుతత్తదుపనిషద్విద్యాశేషత్వే ప్రమాణభావాభా
వాభ్యాంసంశయమాహ ॥కిమితి॥ ఫలంపూర్వవత్ ।నను తేషాం శేషత్వేమానాభావాన్నోపసంహారఇతిశంకతే।నస్వేషా

మితి ॥ మంత్రాదయస్తత్తద్విద్యాశేషభూతాః ఫలవద్విద్యాసన్నిహితత్వాత్తైత్తిరీయకగతపురుషయజ్ఞవదితి సమాధత్తే॥ బాఢమితి ॥ తథా చ దృష్టాంతసంగతిః సిద్ధాంతపక్షే । సన్నిధివైయర్థ్యం బాధకమాహ॥నహీతి॥అఫలమంత్రాదీనాం ఫలవచ్ఛేషత్వబోధనం సన్నిధేరర్థవత్త్వం తత్సంభవే సత్యకస్మాదర్థశూన్యత్వేనాసౌ సన్నిధిరాశ్రయితుం న హి యుక్త ఇత్యర్థః నఞ్ పాఠే త్వకస్మాద్ధేతుం వినాఽసావర్థో నాశ్రయితుం న హి యుక్త ఇత్యర్థః। నను మంత్రాణాం విద్యాసమవేతార్థప్రకాశనసామర్థ్యాభావాన్న విద్యాశేషత్వమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ పురస్తాదుపసదాం ప్రవర్గ్యైః ప్రచరంతీతి వాక్యేన ప్రవర్గ్యస్య క్రతుశేషత్వం శ్రుతం, అగ్నిష్టోమాదేశ్చ తత్తద్వాక్యేన స్వర్గాద్యర్థత్వమతో న విద్యార్థత్వమిత్యాహ ॥ కథం చేతి ॥ మంత్రాణాం విద్యాసమవేతహృదయనాడ్యాదిప్రకాశకత్వమస్తీత్యాహ ॥ నైష ఇతి ॥ ఉపాస్తిషు మంత్రప్రయోగః క్వాపి న దృష్ట ఇత్యత ఆహ ॥దృష్టశ్చేతి॥ పుత్రస్య దీర్ఘాయుష్ట్వార్థం ఛాందోగ్యే త్రైలోక్యస్య కోశత్వేనోపాస్తిరుక్తా, తత్ర పితురయం ప్రార్థనామంత్రః, తత్రామునేతి పుత్రస్య త్రిర్నామ గృహ్ణాతి అమునా పుత్రేణ సహ భూరితీమం లోకమముం లోకం చ ప్రపద్యే న మే పుత్రవియోగః స్యాదిత్యర్థః । తత్తద్వాక్యేనాన్యత్ర వినియుక్తానామపి కర్మణాం సన్నిధినా విద్యాసు వినియోగో న విరుధ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ వాజపేయ ఇతి 'బ్రహ్మవర్చసకామో బృహస్పతిసవేన యజేత' ఇతి వాక్యేన బ్రహ్మవ

ప్రవిధ్యేత్యాదయో మంత్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాసూపసంహ్రియేరన్ కింవా నోపసంహ్రియేరన్నితి మీమాంసామహే । కిం తావన్నః ప్రతిభాతి, ఉపసంహార ఏవైషాం విద్యాస్వితి । కుతః, విద్యాప్రధానానాముపనిషద్గ్రంథానాం సమీపే పాఠాత్ । నన్వేషాం విద్యార్థతయా విధానం నోపలభామహే, బాఢం, అనుపలభమానా అపిత్వనుమాస్యామహే సన్నిధిసామర్థ్యాత్, న హి సన్నిధేరర్థవత్త్వే సంభవత్యకస్మాదసావనాశ్రయితుం యుక్తః । నను నైషాం మంత్రాణాం విద్యావిషయం కించిత్సామర్థ్యం పశ్యామః, కథం చ ప్రవర్గ్యాదీని కర్మాణ్యన్యార్థత్వేనైవ వినియుక్తాని సంతి విద్యార్థత్వేనాపి ప్రతిపద్యేమహీతి । నైష దోషః, సామర్థ్యం తావన్మంత్రాణాం విద్యావిషయమపి కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం, హృదయాదిసంకీర్తనాత్ । హృదయాదీని హి ప్రాయేణోపాసనేష్వాయతనాదిభావేనోపదిష్టాని తద్ద్వారేణ చ హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం మంత్రాణాముపపన్నముపాసనాంగత్వం। దృష్టశ్చోపాసనేష్వపి మంత్రవినియోగః 'భూః ప్రపద్యేఽమునాఽమునే'త్యేవమాదిః। తథా ప్రవర్గ్యాదీనాం కర్మణామన్యత్రాపి వినియుక్తానాం సతామవిరుద్ధో విద్యాసు వినియోగో వాజపేయ ఇవ బృహస్పతిసవస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నైషాముపసంహారో విద్యాస్వితి । కస్మాత్,

ర్చసఫలే వినియుక్తస్యాపి బృహస్పతిసవస్య 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేత' ఇతి వాజపేయప్రకరణస్థవాక్యేన వాజపేయోత్తరాంగతయా వినియోగవదవిరోధ ఇత్యర్థః । యద్యప్యేకేన వాక్యేన ప్రకరణాంతరస్థబృహస్పతిసవస్య ప్రత్యభిజ్ఞానమంగత్వవిధానం చ కర్తుమయుక్తం వాక్యభేదప్రసంగాదతో మాసాగ్నిహోత్రవత్ కర్మాంతరమేవ బృహస్పతిసవాఖ్యమంగతయా విధీయత ఇతి న వినియుక్తస్య వినియోగ ఇతి భట్టగురుతంత్రద్వయసిద్ధం, తథాపి యథా నిత్యాగ్నిహోత్రస్యాశ్వమేధప్రకరణే వాగ్యతస్యైతాం రాత్రిమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి నామ్నా ప్రత్యభిజ్ఞా, యథా వా దర్శపూర్ణమాసవికృతిభూతగృహమేధీయేష్టిస్థాజ్యభాగౌ యజతీత్యేతస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతిస్థాజ్యభాగయోః పదేన ప్రత్యభిజ్ఞానే వాక్యేన విధానం తథాఽత్రాపి బృహస్పతిసవపదేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాం వాక్యేనాంగతయా విధానం కిం న స్యాత్, న చ సాధ్యభావార్థవిధాయకాఖ్యాతపరతంత్రత్వాన్నామపదం న సిద్ధకర్మప్రత్యభిజ్ఞాపకమితి వాచ్యం, సిద్ధస్యాప్యంగతయా పునస్సాధ్యత్వసంభవేఽన్యథా సిద్ధాఖ్యాతస్యైవ ప్రసిద్ధార్థకనామపారతంత్ర్యోపపత్తేః । న చైవం సతి కుండపాయిసత్రేఽప్యంగత్వేన నిత్యాగ్నిహోత్రస్యైవ విధిస్స్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్ । న చ పూర్వతంత్రవిరోధః ఉత్తరతంత్రస్య బలీయస్త్వాత్ । పూర్వతంత్రస్య స్వతంత్రపరతంత్రభావనాభేదే తాత్పర్యాచ్చ, తస్మాదేకస్యైవ బృహస్పతిస

వనామకస్య ధాత్వర్థస్య బ్రహ్మవర్చసే వినియుక్తస్యాపి వాజపేయాంగతయా వినియోగ ఇతి భగవత్పాదతాత్పర్యం, అస్తి చ వినియుక్తస్య వినియోగే సర్వసమ్మతముదాహరణం స్యాదిత్యాదికం తస్య క్రతౌ వినియుక్తస్య వీర్యాదిఫలేపి వినియోగాత్ । తథా మంత్రకర్మణామన్యత్ర వినియుక్తానాం విద్యాశేషత్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ నైషామిత్యాదినా ॥ విద్యాసు హృదయాదిసంబంధేపి వేధాద్యర్థానామసంబంధాత్ కృత్స్నమంత్రార్థానామభిచారాదిసంబంధలింగేన సన్నిధేర్బలీయసా అభిచారాదావేవ మంత్రాణాం వినియోగ ఇత్యర్థః । 'దేవసవితః ప్రసువే'తి ప్రదక్షిణతోఽగ్నిం పర్యుక్షేదితి వాక్యాదగ్నిపర్యుక్షణే 'సావిత్రం జుహోతి కర్మణః కర్మణః పురస్తాత్సవనే సవనే జుహోతీ'తి వాక్యాద్వాజపేయే కర్మవిశేషసంబంధోఽస్య మంత్రస్యేత్యాహ ॥ తద్విశేషేతి ॥ ఉక్తన్యాయం శ్వేతాశ్వ ఇత్యాదిష్వతిదిశతి ॥ ఏవమన్యేషామితి ॥ ప్రమాణాంతరం ప్రకరణాదికం। నను లింగాదిభిరన్యత్ర వినియుక్తానామపి సన్నిధినా విద్యాస్వపి వినియోగోఽస్త్వవిరోధాదిత్యుక్తం తత్రాహ ॥ దుర్బలో హీతి॥ సమవాయే సమానవిషయత్వేన ద్వయోర్విరోధే పరస్య దౌర్బల్యం, కుతః, అర్థవిప్రకర్షాత్, స్వార్థసాధనే పరస్య పూర్వవ్యవధానేన ప్రవృత్తేరిత్యర్థః । అయమాశయః, ఏకత్ర వినియుక్తస్య నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్ర వినియోగో విరుద్ధ ఏవ పరంతు వినియోజకప్రమాణయోః సమబలత్వేఽన్యతర వినియోగత్యాగాయోగాదగత్యా ఆకాంక్షోత్పాదనేన వినియుక్త వినియోగః స్వీక్రియతే యథా 'ఖాదిరో యూపో భవతి ఖాదిరం వీర్యకామస్య

వేధాద్యర్థభేదాత్ । హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం హి మంత్రాణాం యేఽర్థాః హృదయప్రవేధాదయో భిన్నాః, అనభిసంబద్ధాస్త ఉపనిషదుదితాభిర్విద్యాభిర్న తేషాం తాభిస్సంగంతుం సామర్థ్యమస్తి । నను హృదయస్యోపాసనే షూపయోగాత్తద్ద్వారక ఉపాసనసంబంధ ఉపన్యస్తః। నేత్యుచ్యతే, హృదయమాత్రసంకీర్తనస్య హ్యేవముపయోగః కథంచిదుత్ప్రేక్ష్యేత, నచ హృదయమాత్రమత్ర మంత్రార్థః 'హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్యే'త్యేవంజాతీయకో హి న సకలో మంత్రార్థో విద్యాభిరభిసంబధ్యతే అభిచార విషయో హ్యేషోఽర్థః । తస్మాదాభిచారికేణ కర్మణా సర్వం ప్రవిధ్యేత్యస్య మంత్రస్యాభిసంబంధః । తథా 'దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞ'మిత్యస్య యజ్ఞప్రసవలింగత్వాత్ యజ్ఞేన కర్మణాభిసంబంధః, తద్విశేషసంబంధస్తు ప్రమాణాంతరాదనుసర్తవ్యః। ఏవమన్యేషామపి మంత్రాణాం కేషాంచిల్లింగేన కేషాంచిద్వచనేన కేషాంచిత్ప్రమాణాంతరేణేత్యేవమర్థాంతరేషు వినియుక్తానాం రహస్యపఠితానామపి సతాం సన్నిధిమాత్రేణ విద్యాశేషత్వోపపత్తిః, దుర్బలో హి సన్నిధిః శ్రుత్యాదిభ్య ఇత్యుక్తం ప్రథమే తంత్రే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా'దిత్యత్ర

యూపం కుర్యా'దితి వాక్యాభ్యాం క్రతౌ వినియుక్తస్య ఖాదిరత్వస్య వీర్యఫలే వినియోగః । యత్ర తు ప్రమాణయోరతుల్యత్వం తత్ర న స్వీక్రియతే ప్రబలప్రమాణేన దుర్బలవినియోగబాధాత్ । తథా 'కదాచన స్తరీరసి నేంద్ర సశ్చసి దాశుషే' ఋచః 'ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత' ఇతి తృతీయావిభక్తిశ్రుత్యాఽన్యనిరపేక్షయా గార్హపత్యోపస్థానే శేషత్వబోధికయేంద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూపలింగప్రాప్తమింద్రశేషత్వం బాధ్యతే లింగం హి న సాక్షాచ్ఛేషత్వం బోధయతి కిం త్వింద్రప్రకాశనమాత్రం కరోతి తేన చ లింగేనానేన మంత్రేణ ఇంద్ర ఉపస్థాపయితవ్య ఇతి శ్రుతిః కల్పనీయా, తయా శేషత్వబోధ ఇతి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వబోధకం లింగం ఝటితి స్వార్థబోధకశ్రుత్యా బాధ్యం, తథా లింగేన వాక్యం బాధ్యం యథా 'స్యోనం తే సదనం కరోమి ఘృతస్య ధారయా సుశేవం కల్పయామి తస్మిన్సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమాన' ఇతి మంత్రభాగయోః ప్రత్యేకం సదనకరణే పురోడాశాసాదనే చ తత్ప్రకాశనసామర్థ్యలింగేన శ్రుతిద్వారా వినియోగే సతి ప్రతీతమేకవాక్యత్వం బాధ్యతే, తస్య కృత్స్నేఽపి మంత్రే సదనకరణప్రకాశనసామర్థ్యం పురోడాశాసాదనప్రకాశనసామర్థ్యం చ లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనయోభయత్ర కృత్స్నమంత్రవినియోగబోధనే ద్వాభ్యాం లింగశ్రుతిభ్యాం వ్యవధానేన శ్రుత్యేకవ్యవహితక్లృప్తలింగాద్దుర్బలత్వాత్ । నచ సామర్థ్యం న కల్ప్యమితి వాచ్యం, అస

సుభగస్యావినియోగాయోగాత్, అతఏవ గంగాపదస్యతీరబోధవినియోగే లక్షణారూపం సామర్థ్యంకల్ప్యతే । తథా వాక్యేనప్రకరణంబాధ్యం యథాసోమప్రకరణామ్నాతద్వాదశోపసదాం 'ద్వాదశాహీనస్యే'తి వాక్యేనాహీనాంగత్వబోధకేనప్రకరణప్రాప్తసోమాంగత్వబాధాదుత్కర్షః ప్రధానస్యాంగాకాంక్షారూపంప్రకరణం తస్యాంగప్రధానవాక్యైకవాక్యతాసామర్థ్యశ్రుతిభిః కల్ప్యమానాభిః స్వార్థవినియోగప్రమితౌ వ్యవధానేనాంగసామర్థ్యశ్రుత్యోర్ద్వయోః కల్పనీయతయాఽవ్యవధానేనక్లృప్తవాక్యాద్దుర్బలత్వాత్ । తథాప్రకరణేనసన్నిధిర్బాధ్యః । యథారాజసూయప్రకరణేనతదంతర్గతాభిషేచనీయాఖ్యసోమయాగవిశేషసన్నిధిపాఠప్రాప్తం శునశ్శేపాఖ్యానాదేరభిషేచనీయశేషత్వం బాధిత్వా కృత్స్నరాజసూయశేషత్వమాపాదితంసన్నిధేః ప్రకరణాదికల్పనే క్లృప్తప్రకరణాద్దుర్బలత్వాత్ । తథాసన్నిధినాసమాఖ్యాబాధ్యతే । తథాహిపౌరోడాశికసమాఖ్యాకేకాండేఆగ్నేయపురోడాశాదికర్మణాంక్రమేణ మంత్రాఆమ్నాతాస్తత్ర దధిపయోరూపసాన్నాయ్యసన్నిధౌ 'శుంధధ్వందైవ్యాయకర్మణ'ఇతి మంత్ర ఆమ్నాతః తత్రసమాఖ్యాబలేనాస్యమంత్రస్య పురోడాశపాత్రశుంధనశేషత్వంప్రాప్తం సన్నిధినాబాధిత్వా సాన్నాయ్యపాత్రశుంధనశేషత్వమాపాద్యతే । పురోడాశసంబంధికాండంపౌరోడాశికమితిపౌరుషేయసమాఖ్యాయాః కాండాంతర్గత

తథాకర్మణామపిప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్రవినియుక్తానాంనవిద్యాశేషత్వోపపత్తిః, నహ్యేషాంవిద్యాభిస్సహైకార్థ్యంకించిదస్తి । వాజపేయేతుబృహస్పతిసవస్యస్పష్టంవినియోగాంతరం 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి అపిచైకోఽయంప్రవర్గ్యస్సకృదుత్పన్నో బలీయసాప్రమాణేనాన్యత్రవినియుక్తోనదుర్బలప్రమాణేనాన్యత్రాపి వినియోగమర్హతి, అగృహ్యమాణవిశేషత్వేహిప్రమాణయోరేతదేవంస్యాత్, నతుబలవదబలయోఃప్రమాణయోరగృహ్యమాణవిశేషతాసంభవతి, బలవదబలవత్త్వావిశేషాదేవ।తస్మాదేవంజాతీయకానాంమంత్రాణాంకర్మణాంవానసన్నిధిపాఠమాత్రేణవిద్యాశేషత్వమాశంకితవ్యం, అరణ్యానువచనత్వాదిధర్మసామాన్యాత్తుసన్నిధిపాఠఇతిసంతోష్టవ్యం ॥........❋

❋ సూ. ॥౨౬॥ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్ ॥ ❋

అస్తితాండినాంశ్రుతిః 'అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపం చంద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్యధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసంభవామీ'తి । తథాథర్వణికానాం 'తథావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతీ'తి । తథాశాట్యాయనినఃపఠంతి 'తస్యపుత్రాదాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాంద్విషంతఃపాపకృత్యా'మితి । తథైవకౌషీతకినః 'తత్సుకృతదు

మంత్రస్యపురోడాశసంబంధసామాన్యబోధకత్వేపి శేషశేషిభావరూపవినియోగబోధకత్వే సన్నిధ్యాద్యపేక్షత్వేన దుర్బలత్వాదితి । ఏవంవిరోధేసతిశ్రుతిర్బాధికైవ సమాఖ్యాబాధ్యైవ మధ్యస్థానాంతుచతుర్ణాంపూర్వబాధ్యత్వం పరబాధకత్వంచేతిశ్రుతిలింగసూత్రార్థః। తస్మాల్లింగాదినాఽన్యత్రవినియుక్తానాంమంత్రాణాం దుర్బలసన్నిధినానవిద్యాసువినియోగఇతిసిద్ధం ॥తథాకర్మణామితి॥ కర్మణాంవిద్యోపకారకత్వే తాభిస్సహైకఫలత్వేచమానంకించిన్నాస్తీత్యర్థః । అపిచేత్యుక్తార్థం । నసుతర్హివేధాదివాక్యానాముపనిషద్భిస్సహపాఠస్యకాగతిస్తత్రాహ ॥అరణ్యేతి॥ తస్మాద్వేధాదిమంత్రకర్మణాంవిద్యాస్వనుపసంహారఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిచతుర్దశాధికరణమ్.................❋

౨౬. ❋హానౌతు❋యథాఽశ్వోరజోయుక్తానిజీర్ణరోమాణిత్యక్త్వానిర్మలోభవతితథాహమపిపాపంవిధూయకృతాత్మానిర్మలీకృతచిత్తస్సన్ యథావా రాహుగ్రస్తశ్చంద్రోరాహుముఖాత్ప్రముచ్యస్వస్థోభవతి తథాశరీరంధూత్వాత్యక్త్వాదేహాభిమానాన్ముక్తస్సన్నకృతం కూటస్థబ్రహ్మాత్మకంలోకం అభిప్రత్యక్త్వేనసంభవామీత్యర్థః । యథానద్యస్సముద్రంప్రాప్యనామరూపేత్యజంతితథావిద్వానిత్యర్థః । నిరంజనశ్శుద్ధః, సామ్యంబ్రహ్మ, తస్యమృతస్యవిదుషః, దాయంధనం, తత్తేనవిద్యాబలేనసుకృతదుష్కృతేత్యజతీత్యర్థః । ఉపాయనంగ్రహణంతస్యత్యాగపూర్వకత్వాత్, అత్యక్తయో

గ్రహణాద్యోగాత్త్యాగో౽ర్థాదాయాతి । యత్ర తు త్యాగ ఏవ శ్రుతః తత్ర హానోపాయనయోః సహభావస్యావశ్యకత్వానావశ్యకత్వాభ్యాం సంశయమాహ ॥ యత్ర త్వితి ॥ అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతిప్రకర్షాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి ఫలం । యద్యపి తాండ్యాథర్వణశ్రుత్యోర్నిర్గుణవిద్యార్థయోః కర్మహానమేవ శ్రుతం నోపాయనం తథాపి కౌషీతకిశ్రుతౌ పర్యంకస్థసగుణబ్రహ్మవిద్యాయాముపాయనం శ్రుతమత్రోపసంహర్తవ్యమిత్యాశంక్య విద్యాభేదాన్నోపసంహార ఇత్యాహ ॥ విద్యాంతరేతి ॥ కించ యథా మంత్రకర్మణామనావశ్యకత్వాద్విద్యాస్వనుపసంహార ఉక్తః తథా పరైరుపాదానం వినాపి హానసంభవేనోపాదానస్యానావశ్యకత్వాన్న ప్రాప్తిరితి దృష్టాంతసంగత్యా ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి । హానౌ త్విత్యాదినా ॥ ఉపాయనశబ్దస్య శేషత్వాత్ హానశబ్దేనాపేక్షితత్వాదితి సూత్రార్థః । అశ్వరోమదృష్టాంతేన విధూతయోః పుణ్యపాపయోః

ష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయంత్యప్రియా దుష్కృత'మితి । తదిహ క్వచిత్సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిత్తయోరేవ విభాగేన ప్రియైరప్రియైశ్చోపాయనం క్వచిత్తూభయమపి హానముపాయనం చ । తద్యత్రోభయం శ్రూయతే తత్ర తావత్ న కించిద్వక్తవ్యమస్తి యత్రాప్యుపాయనమేవ శ్రూయతే తేన హానం తత్రార్థాదేవ హానం సన్నిపతత్యన్యైరాత్మీయయోః సుకృతదుష్కృతయోరుపేయమానయోరావశ్యకత్వాత్తద్ధానస్య । యత్ర తు హానమేవ శ్రూయతే న తూపాయనం తత్రోపాయనం సన్నిపతేద్వా న వేతి విచికిత్సాయామశ్రవణాదసన్నిపాతః విద్యాంతరగోచరత్వాచ్చ శాఖాంతరశ్రవణస్య । అపి చాత్మకర్తృకం సుకృతదుష్కృతయోర్హానం పరకర్తృకం తూపాయనం తయోరసత్యావశ్యకభావే కథం హానేనోపాయనమాక్షిప్యేత, తస్మాదసన్నిపాతో హానావుపాయనస్యేత్యస్యాం ప్రాప్తౌ పఠతి ॥ హానావితి ॥ హానౌ త్వేకస్యాం కేవలాయామపి శ్రూయమాణాయాముపాయనం సన్నిపతితుమర్హతి తచ్ఛేషత్వాత్, హానశబ్దశేషో హ్యుపాయనశబ్దస్సమధిగతః కౌషీతకిరహస్యే । తస్మాదన్యత్ర కేవలహానశ్రవణే౽ప్యుపాయనానువృత్తిః । యదుక్తమశ్రవణాద్విద్యాంతరగోచరత్వాదనావశ్యకత్వాచ్చాసన్నిపాత ఇతి । తదుచ్యతే, భవేదేషా వ్యవస్థోక్తిర్యద్యనుష్ఠేయం కించిదన్యత్ర శ్రుతమన్యత్ర నినీష్యేత, న త్విహ హానముపాయనం వా౽నుష్ఠేయత్వేన సంకీర్త్యతే, విద్యాస్తుత్యర్థంత్వనయోస్సంకీర్తనమిత్థం మహాభాగా విద్యా యత్తత్సామర్థ్యాదస్య విదుషః సుకృతదుష్కృతే సంసారకారణభూతే విధూయేతే, తే చాస్య సుహృత్సు ద్విషత్సు చ నివిశేతే ఇతి । స్తుత్యర్థే చాస్మిన్ సంకీర్తనే హానానంతరభావిత్వేనోపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాదన్యత్రాపి హానశ్రుతావుపాయనానువృత్తిం మన్యతే స్తుతిప్రకర్షలాభాయ । ప్రసిద్ధా చార్థవాదాంతరాపేక్షా అర్థవాదాంతరప్రవృత్తిః 'ఏకవింశో వా ఇతో౽సావాదిత్య' ఇత్యేవమాదిషు । కథం హీహైకవింశతా ఆదిత్యస్యాభిధీయేత అనపేక్ష్యమాణే౽ర్థవాదాంతరే 'ద్వాదశ మాసాః పంచర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశ' ఇత్యేతస్మిన్ । తథా 'త్రిష్టుభౌ భవతస్సేంద్రియత్వాయే'త్యేవమాదిషు వాక్యేష్వపి 'ఇంద్రియం వై త్రిష్టు'బిత్యేవమాద్యర్థవాదాంతరాపేక్షా దృశ్యతే । వి

పరత్రావస్థానసాపేక్షత్వాత్పరైరుపాదానం వాచ్యమితి భావః । విద్యాభేదే గుణానుపసంహార ఇతి వ్యవస్థానుష్ఠానవిషయా న స్తుతివిషయేత్యాహ ॥ తదుచ్యత ఇతి ॥ మన్యతే సూత్రకార ఇత్యర్థః । నను శ్రుతహానార్థవాదేనాపి స్తుతిసిద్ధౌ కిమర్థముపాయనార్థవాద ఆనీయత ఇత్యత ఆహ ॥ స్తుతిప్రకర్షలాభాయేతి ॥ నన్వర్థవాదస్య విధినా సంబంధః ప్రసిద్ధో నార్థవాదాంతరేణేత్యత ఆహ ॥ ప్రసిద్ధా చేతి ॥ ఇతో భూలోకాదిత్యర్థః । హేమంతశిశిరయోరైక్యాత్పంచర్తవః । యజ్ఞస్య పురుషరూపకల్పనాయాం 'సేంద్రియత్వాయ త్రిష్టుభౌ భవత' ఇత్యుక్తం బహ్వృచబ్రాహ్మణే, తత్ర త్రిష్టుభశ్ఛందోమాత్రత్వాత్కథమింద్రియత్వకల్పనేత్యాకాంక్షాయాం యజుర్వాక్యం సంబధ్యత ఇత్యర్థః । నన్వమూర్తయోః పుణ్యపాప

యోరుపాదానస్యాసంభవాదనుపసంహార ఇత్యత ఆహ ॥ విద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చేతి । విద్వన్నిష్ఠయోరేతయోః ఫలం పరే ప్రాప్నువంతి విద్యాసామర్థ్యాదిత్యుపాయనపదేనోచ్యత ఇత్యర్థః । నన్వన్యనిష్ఠకర్మణోఽన్యత్ర ఫలసంచారః కథం, ననువచనబలాదితి చేత్, న, ఫలముపయంతీత్యశ్రుతేః । నచ యథా పుత్రకృతశ్రాద్ధస్య పితృషు ఫలం తథాత్రేతి వాచ్యం, యస్య ఫలముద్దిశ్య యత్కర్మ విహితం తత్ర తస్య ఫలమితి న్యాయేన పితౄణాం తృప్త్యుద్దేశేన కృతకర్మణో వ్యధికరణఫలత్వేఽపి విదుషః కర్మకాలేఽనుద్దిష్టత్వేన వ్యధికరణ ఫలత్వాయోగాత్ । కించ విదుషో దేహపాతే కర్మణోఽసత్త్వాత్ యావజ్జీవం విద్వత్సేవకస్య తద్ద్వేషిణో వా న ఫలం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నాతీవాభినివేష్టవ్యమితి ॥ విద్వత్సేవాద్వేషాభ్యాం విద్వన్నిష్ఠపుణ్యపాపతుల్యే పుణ్యపాపే సేవకద్వేషిణోర్జాయేతే జాతయోః ఫలస్వీకారః ఉపాయనమితి పరిహారస్య సులభత్వాదనాగ్రహ ఇత్యర్థః । ఉపాయనాదేః స్తుతిత్వే లింగమాహ ॥ ఉపాయనేతి ॥ ఉపాయనవివక్షాయాముపాయనస్యైవోపసంహారం సూత్రకారో బ్రూయాత్ అతః శబ్దస్య తం బ్రువన్ స్తుతిం సూచయతీత్యర్థః । విద్యావిచారాత్మకపాదే స్తుతివిచారస్య కా సంగతిరిత్యత ఆహ ॥ తస్మాదితి ॥ శాఖాంతరస్థోఽపి విశేషః శాఖాంతరే గృహ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ కుశేతి ॥ కుశా ఉద్గాతౄణాం స్తోత్రగణనార్థాః శలాకా దారుమయ్యః, భోః కుశాః యూయం వానస్పత్యాస్థ స మహావృక్షో వనస్పతిః తత్ప్రభవాస్థ- తా ఇత్థంభూతా యూయం- మా పా

ద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చాస్యోపాయనవాదస్య కథమన్యదీయే సుకృతదుష్కృతే అన్యైరభ్యుపేయేతే ఇతి నాతీవాభినివేష్టవ్యం । ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదితి చ శబ్దశబ్దం సముచ్చారయన్ స్తుత్యర్థామేవ హానావుపాయనానువృత్తిం సూచయతి, గుణోపసంహారవివక్షాయాం హ్యుపాయనార్థస్యైవ హానావనువృత్తిం బ్రూయాత్ । తస్మాద్గుణోపసంహారవిచారప్రసంగేన స్తుత్యుపసంహారప్రకారప్రదర్శనార్థమిదం సూత్రం । కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదిత్యుపమోపాదానం । తద్యథా భాల్లవినాం ‘ కుశా వానస్పత్యాస్థ తా మా పాత ’ ఇత్యస్మిన్నిగమే కుశానామవిశేషేణ వనస్పతియోనిత్వశ్రవణే శాట్యాయనినాం ‘ ఔదుంబరాః ’ ఇతి విశేషవచనాదౌదుంబర్యః కుశా ఆశ్రీయంతే । యథా చ క్వచిద్దేవాసురచ్ఛందసామవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసంగే ‘ దేవచ్ఛందాంసి పూర్వాణి ’ ఇతి పైంగ్యామ్నాయాత్ ప్రతీయతే । యథా చ షోడశిస్తోత్రే కేషాంచిత్కాలావిశేషప్రాప్తౌ ‘ సమయాధ్యుషితే సూర్యే ’ ఇత్యార్చాభిశ్రుతేః కాలవిశేషప్రతీతిః । యథైవ చావిశేషేణోపగానం కేచిత్సమామనంతి విశేషేణ భాల్లవినో యథైతేషు కుశాదిషు శ్రుత్యంతరగతవిశేషాన్వయః ఏవం హానావప్యుపాయనాన్వయ ఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరకృతం హి విశేషం శ్రుత్యంతరేఽ

త మాం రక్షతేతి యజమానప్రార్థనా । అత్ర తా ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ కుశా ఔదుంబర్య ఇతి భాష్యాచ్చ శలాకాసు కుశాశబ్దస్య స్త్రీత్వం మంతవ్యం, దర్భవిషయస్య న స్త్రీత్వం, అస్త్రీ కుశమిత్యనుశాసనాత్ ॥ ఛందోదృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ యథా చేతి ॥ నవాక్షరాణి ఛందాంస్యాసురాణ్యన్యాని దైవాని తేషాం క్వచిచ్ఛందోభిస్స్తువత ఇత్యత్రావిశేష ప్రాప్తౌ పైంగవాక్యాద్విశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । స్తుతిం వివృణోతి ॥ యథేతి ॥ అతిరాత్రే షోడశినో గ్రహస్యాంగభూతం స్తోత్రం కదేతి ఛందోగాదీనామాకాంక్షాయాముదయసమయవిశిష్టే సూర్యే షోడశినస్స్తోత్రమిత్యార్చశ్రుతేః కాలవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । ఋచోఽధీయత ఇత్యార్చాః ॥ ఉపగానం విభజతే ॥ యథేతి ॥ ‘ఋత్విజ ఉపగాయంతీ’త్యవిశేషశ్రుతేః ‘నాధ్వర్యురుపగాయతీ’తి శ్రుత్యంతరాదధ్వర్యుభిన్నా ఋత్విజ ఉపగాయంతీత్యర్థవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । నను కుశాదివాక్యానామపి కిమితి విశేషశ్రుత్యంతరైకవాక్యతాభ్యుపగమ్యతే తత్రాహ ॥ శ్రుత్యంతరకృతం హీతి ॥ సామాన్యవిశేషయోరేకవాక్యతారూపగత్యాసత్యాం వాక్యభేదం కృత్వా నాధ్వర్యురితి నిషేధాదవిశేషశ్రుతేశ్చాధ్వర్యురుపగాయతి నోపగాయతి చేత్యేవం సర్వత్ర వికల్పో న యుక్తః వ్రీహియవయోస్త్వగత్యా వికల్పాశ్రయ ఇత్యర్థః । వికల్పస్యాన్యాయ్యత్వమష్టదోషదుష్టత్వాత్ । తథాహి యదా వ్రీహివాక్యమాశ్రీయతే తదా యవవాక్యస్యేష్టప్రామాణ్యత్యాగః, అనిష్టాప్రామాణ్యస్వీకారః. కదాచిద్యవవాక్యాశ్రయ

శేత్యుక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేత్యేకస్మిన్ యవవాక్యే చత్వారో దోషా భవంతి, ఏవం వ్రీహివాక్యేపి చత్వారో దోషా ఇతి, ఏవం దుష్టవికల్పపరిహారాయ భిన్నశాఖాశ్రుత్యోరప్యేకవాక్యతా జైమినిసమ్మతేత్యాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ జ్యోతిష్టోమప్రకరణే 'దీక్షితో న జుహోతీ'తి శ్రుతం 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయా'దితి చాన్యత్ర శ్రుతం, తత్ర యది నదీక్షితవాక్యం హోమప్రతిషేధకం స్యాత్తదా క్రత్వర్థత్వాత్ నిషేధోఽనుష్ఠేయః, యావజ్జీవవిధినా హోమోఽనుష్ఠేయ ఇతి వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః । అపితు యావజ్జీవవాక్యం ప్రతి నదీక్షితవాక్యస్య శేషత్వాన్నకార ఇతరపర్యుదాసార్థస్స్యాద్దీక్షితాన్యలక్షకస్స్యాత్ న హోమప్రతిషేధకః, తస్మాదదీక్షితో యావజ్జీవం జుహుయాదిత్యేకవాక్యతేతి నదీక్షితాధికరణసిద్ధాంతసూత్రార్థః । అత్ర భగవత్పాదైః సూత్రమేవ పఠితం, మిశ్రైస్తు పర్యుదాసాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'అపితు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాదిత్యర్థతః పఠిత'మిత్యుక్తం తచ్చింత్యం, సూత్రార్థస్తు యజ్ఞమాత్రే యేయజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమితి శ్రుతం, నానూయాజేషు యేయజామహం కరోతీత్యపి శ్రుతం, తత్ర నకారస్య నిషేధకత్వేఽతిరాత్రే షోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరివానూయాజేషు యజ్ఞత్వావిశేషాత్ప్రయోక్తవ్యం నిషేధాన్న ప్రయోక్తవ్యమితి వికల్పస్స్యాత్, తస్యాన్యాయ్యత్వాత్ యేయజామహవిధేరేవ నానూయాజవాక్యమేకదేశస్స్యాత్, పర్యుదాసవృత్త్యా విధివాక్యశేషత్వాదితి

> నభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్రైవ వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః సత్యాం గతౌ । తదుక్తం ద్వాదశలక్షణ్యాం 'అపితు వాక్యశేషత్వాదితరపర్యుదాసస్స్యాత్ ప్రతిషేధే వికల్పస్స్యా'దితి । అథవా ఏతాస్వేవ విధూననశ్రుతిష్వేతేన సూత్రేణైతచ్చింతయితవ్యం కిమనేన విధూననవచనేన సుకృతదుష్కృతయోర్హానమభిధీయతే కిం వాఽర్థాంతరమితి । తత్ర చైవం ప్రాపయితవ్యం న హానం విధూననమభిధీయతే । ధూఞ్ కంపన ఇతి స్మరణాత్, దోధూయంతే ధ్వజాగ్రాణీతి చ వాయునా చాల్యమానేషు ధ్వజాగ్రేషు ప్రయోగదర్శనాత్ । తస్మాచ్చాలనం విధూననమభిధీయతే । చాలనం తు సుకృతదుష్కృతయోః కంచిత్కాలం ఫలప్రతిబంధనాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపత్తవ్యం, హానావేవైష విధూననశబ్దో వర్తితుమర్హతి ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్, నహి పరపరిగ్రహాభూతయోస్సుకృతదుష్కృతయోరప్రహీణయోః పరైరుపాయనం సంభవతి । యద్యపీదం పరకీయయోః సుకృతదుష్కృతయోః పరైరుపాయనం నాంజసం సంభావ్యతే తథాపి తత్సంకీర్త-

యావత్ । తథాచానూయాజభిన్నేషు యాగేషు యేయజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమిత్యేకవాక్యతేతి ॥ వర్ణకాంతరమాహ ॥ అథవేతి ॥ పూర్వత్ర విధూననం కర్మహానిరితి సిద్ధవత్కృత్యోపాయనోపసంహార ఉక్తః అత్ర సైవ సాధ్యత ఇతి భేదః । ఉభయత్ర లక్షణాసామ్యాత్సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ విధూననస్య హి ఫలద్వయమశ్వరోమాదిషు దృష్టం పూర్వస్వభావాచ్చ్యుతిరన్యత్ర సంక్రాంతిశ్చేతి తత్ర సంక్రాంతిరూపహానిర్లక్షణీయా కిం వా చ్యుతిరితి సంశయార్థః । తత్ర విధూననశబ్దస్య కంపనం ముఖ్యార్థ ఇతి తావత్సర్వసమ్మతం తచ్చామూర్తయోః పుణ్యపాపయోర్న సంభవతి అతస్తయోర్యః స్వభావః ఫలదాతృత్వశక్తిః తతశ్చాలనం విద్యయా ప్రతిబంధాత్ చ్యుతిః సా లక్షణీయా న హానిః అమూర్తయోరన్యత్ర సంక్రాంత్యయోగాదన్యసాపేక్షత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షార్థః ॥ సిద్ధాంతయతి ॥ హానావేవేతి ॥ యది చ్యుతిమాత్రం లక్ష్యం తదోపయంతీత్యనన్వితం స్యాత్ । న చ యత్ర ధునోతేరుపాయనశబ్దసాన్నిధ్యం తత్ర హానిర్లక్ష్యతే న కేవలధునోతేర్హానిశ్చాన్యత్ర విదుషః సేవకాదౌ తుల్యకర్మసంక్రాంతిరితి నాసంభవ ఇతి వాచ్యం, కేవలధునోతేరపి ముఖ్యార్థాసంభవే నాన్యత్ర లక్ష్యతయా బుద్ధిస్థహానిలక్షణాయా ఏవ యుక్తత్వాదితి భావః । ఉపాయనస్యాముఖ్యత్వాన్న క్వాపి హానిలక్షణాబీజత్వమితి శంకిత్వా పుణ్యపాపయోః ఫలతస్స్వీకారాత్మకముపాయనం హానం వినాఽనుపపన్నం సల్లక్షణానిర్ణాయకమితి పరిహరతి ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ యథాన్యత్ర శ్రుతం పౌదుంబరత్వాదికం కుశాదినిర్ణాయకం తథేదముపాయనం విధూనన

స్యహానత్వేనిశ్చాయకమిత్యాహ ॥ క్వచిదపీతి॥ విధూననంముఖ్యంకిమితినోచ్యతేతత్రాహ॥ నచేతి ॥ తథాపిహానంకథంల క్ష్యతఇత్యాశంక్యముఖ్యసంబంధాదిత్యాహ ॥ అశ్వశ్చేతి॥ అనుపపత్తిసంబంధౌలక్షణాబీజరూపావుక్త్వాలక్షకంపదంనిర్దిశతి ॥అశ్వఇవేతి॥ విధూయేతిపదందృష్టాంతేహానపర్యంతంసద్దార్ష్టాంతికేపిహానలక్షకమిత్యర్థః । యద్వాహానవాచకమేవాస్తు నచధూఞ్ కంపనఇతిధాతుపాఠవిరోధస్తస్యోపలక్షణార్థత్వాదిత్యాహ॥అనేకేతి॥ శాఖాంతరస్థముపాయనంవిధూననస్యహానత్వనిశ్చాయకమిత్యత్ర జైమినిసూత్రంతదుక్తమితిగృహీతంపూర్వంవ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః । ఏవంవిధూననస్యహానిత్వసిద్ధేః కేవలహానావుపాయనోపసంహారఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిపంచదశాధికరణమ్॥... ... ... ❋

నాత్రావత్తదానుగుణ్యేన హానమేవవిధూననంనామేతినిర్ణేతుంశక్యతే । క్వచిదపిచేదంవిధూననసన్నిధావుపాయనంశ్రూయమాణం కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవద్విధూననశ్రుత్యాసర్వత్రాపేక్ష్యమాణంసార్వత్రికంనిర్ణయకారణంసంపాద్యతే।నచచాలనంధ్వజాగ్రవత్ సుకృతదుష్కృతయోర్ముఖ్యంసంభవతిఅద్రవ్యత్వాత్। అశ్వశ్చరోమాణివిధూన్వానస్త్యజతిరజస్సహైవతేనరోమాణ్యపిజీర్ణాని శాతయతి । 'అశ్వఇవరోమాణివిధూయ పాప'మితిచబ్రాహ్మణం।అనేకార్థత్వాభ్యుపగమాచ్చధాతూనాంనస్మరణవిరోధః।తదుక్తమితి వ్యాఖ్యాతమ్॥... ... ... ❋

❋ సూ. ౨౭. సాంపరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥ ❋

దేవయానేనపథాపర్యంకస్థంబ్రహ్మాభిప్రస్థితస్యవ్యధ్వనిసుకృతదుష్కృతవియోగంకౌషీతకినః పర్యంకవిద్యాయామామనంతి 'సఏతందేవయానం పంథానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యుపక్రమ్య 'సఆగచ్ఛతివిరజాంనదీంతాంమనసైవాత్యేతితత్సుకృతదుష్కృతేవిధూనుతే'ఇతి । తత్ కింయథాశ్రుతంవ్యధ్వన్యేవవియోగవచనంప్రతిపత్తవ్యం ఆహోస్విదాదావేవదేహాదపసర్పణేఇతివిచారణాయాంశ్రుతిప్రామాణ్యాద్యథాశ్రుతప్రతిపత్తిప్రసక్తావపఠతి ॥సాంపరాయఇతి॥ సాంపరాయేగమనఏవదేహాదపసర్పణేఇదంవిద్యాసామర్థ్యాత్ సుకృతదుష్కృతయోర్హానంభవతీతిప్రతిజానీతే । హేతుంచాచష్టే॥ తర్తవ్యాభావాదితి ॥ నహివిదుషస్సంపరేతస్యవిద్యయాబ్రహ్మప్రేప్సతోఽన్తరాళేసుకృతదుష్కృతాభ్యాంకించిత్ప్రాప్తవ్యమస్తియదర్థంకతిచిత్క్షణానక్షీణేతేకల్ప్యేయాతాం,విద్యావిరుద్ధఫలత్వాత్తువిద్యాసామర్థ్యేనతయోఃక్షయః, సచయదైవవిద్యాఫలాభిముఖీతదైవభవితుమర్హతి।తస్మాత్ ప్రాగేవసన్నయంసుకృతదుష్కృతక్షయః పశ్చాత్పఠ్యతే । తథాహ్యన్యేఽపిశాఖినఃతాండినశ్శాట్యాయనినశ్చప్రాగవస్థాయామేవసుకృతదుష్కృతహానమామనంతి 'అశ్వఇవరోమాణి విధూయపాప'మితి 'తస్యపుత్రాదాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతఃపాపకృత్యా'మితిచ॥... ... ...❋

౨౭. ❋సాంపరాయే...అన్యే❋ ॥ వ్యధ్వనిఅర్ధమార్గే।పూర్వోక్తంవిధూననస్యహానత్వముపజీవ్యహానస్యనదీతరణానంతర్యశ్రుతేరశ్వఇవరోమాణీత్యాదౌదేహత్యాగాత్ ప్రాక్కాలత్వశ్రుతేశ్చసంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ బ్రహ్మలోకమార్గమధ్యేవిరజాఖ్యనదీమత్యేతి 'తత్సుకృతదుష్కృతేవిధూనుత'ఇత్యత్రతదితిసర్వనామశ్రుత్యాతేనేత్యర్థయాసన్నిహితనదీతరణస్యకర్మహానిహేతుత్వోక్తేరర్ధపథేకర్మక్షయఇతిపూర్వపక్షః। తత్రవిద్యాయాఃకర్మక్షయహేతుత్వాసిద్ధిః।సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిమత్వా సిద్ధాంతయతి॥సాంపరాయఇతి- మరణాత్ప్రాగిత్యర్థః। సంపరేతస్యమృతస్యకించిత్కాలంకర్మసత్త్వేఫలాభావాద్దేవయానమార్గప్రవేశాయోగాచ్చాదావేవక్షయఇత్యర్థః। క్షయహేతోర్విద్యాయామధ్యేమార్గమసత్త్వాచ్చేత్యాహ ॥విద్యావిరుద్ధేతి॥ నదీతరణానంతరపాఠస్తుబాధ్యః అర్థవిరోధాదిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥తదితిసర్వనామ్నాపిప్రకృతవిద్యైవోచ్యతఇతిభావః ॥ ... ... ❋

౨౮. కించమృతస్యచ్ఛందతోయథాకామంవిద్యానుష్ఠానానుపపత్తేరుభయోర్విద్యాకర్మణోః క్షయయోః శ్రుతో హేతుఫలభావోవిరుధ్యేత । కించసతిపుష్కలహేతౌనకార్యవిలంబ ఇతిన్యాయోపేతతాండ్యాదిశ్రుతివిరోధ స్తవస్యాత్ అస్మత్పక్షేత్వవిరోధఇత్యాహ ॥ ఛందత ఇతి॥ తస్మాత్కర్మహానస్య విద్యాఫలత్వాత్కేవలహానావుపాయనోపసంహారోవిద్యాస్తుతయ ఇతిసిద్ధం ॥ ఇతిషోడశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౨౯. ❋గతేరర్థవత్త్వం❋॥ క్వచిత్సగుణవిద్యాయాంమార్గఃశ్రూయతే నిర్గుణవిద్యాయాంనశ్రూయతే। తత్రహానసన్నిధౌమార్గస్యాశ్రుతత్వాదనపేక్షితత్వాచ్చసంశయేదృష్టాంతసంగత్యాపూర్వపక్షమాహ ॥యథా తావదితి॥ ఉపాయన

❋ సూ. ౨౮. ఛందత ఉభయావిరోధాత్ ॥ ❋

యదిచ దేహాదపసృప్తస్య దేవయానేనపథా ప్రస్థితస్యార్ధపథే సుకృతదుష్కృతక్షయోఽభ్యుపగమ్యేత తతఃపతితేదేహే యమనియమవిద్యాభ్యాసాత్మకస్యసుకృతదుష్కృతక్షయహేతోఃపురుషప్రయత్నస్యేచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తేరనుపపత్తిరేవతద్ధేతుకస్యసుకృతదుష్కృతక్షయస్యస్యాత్, తస్మాత్పూర్వమేవసాధకావస్థాయాం ఛందతోఽనుష్ఠానం తస్యస్యాత్, తత్పూర్వకంచసుకృతదుష్కృతహానమితిద్రష్టవ్యం, ఏవంనిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిస్తాండిశాట్యాయనిశ్రుత్యోశ్చసంగతిరితి ॥ .... ❋

❋ సూ. ౨౯. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథాహివిరోధః ॥ ❋

క్వచిత్పుణ్యపాపహానిసన్నిధౌ దేవయానఃపంథాశ్శ్రూయతేక్వచిన్న। తత్రసంశయః, కిం హానావవిశేషేణైవ దేవయానఃపంథాస్సన్నిపతేత్ ఉతవిభాగేనక్వచిత్సన్నిపతేత్క్వచిన్నేతి, యథా తావద్ధానావవిశేషేణైవోపాయనానువృత్తిరుక్తాఏవం దేవయానానువృత్తిరపిభవితుమర్హతీత్యస్యాం ప్రాప్తావాచక్ష్మహే। గతేర్దేవయానస్యపథోఽర్థవత్త్వముభయథావిభాగేనభవితుమర్హతి, క్వచిదర్థవతీగతిఃక్వచిన్నేతినావిశేషేణ, అన్యథాహ్యవిశేషేణైవైతస్యాంగతావంగీక్రియమాణాయాంవిరోధస్స్యాత్ 'పుణ్యపాపేవిధూయనిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతీ'త్యస్యాంశ్రుతౌ దేశాంతరప్రాపణీ గతిర్విరుధ్యేత, కథంహినిరంజనోగంతా దేశాంతరంగచ్ఛేత్ గంతవ్యంచపరమంసామ్యం నదేశాంతర ప్రాప్త్యాయత్తమిత్యానర్థక్యమేవాత్రగతేర్మన్యామహే॥ .... ❋

❋ సూ. ౩౦. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ ❋

ఉపపన్నశ్చాయముభయథాభావఃక్వచిదర్థవతీగతిఃక్వచిన్నేతి, తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః। గతేఃకారణభూతోహ్యర్థఃపర్యంకవిద్యాదిషుసగుణేషూపాసనేషూపలభ్యతే, యత్రహిపర్యంకారోహణంపర్యంకస్థేన బ్రహ్మణాసహసంవదనం విశిష్టగంధాదిప్రాప్తిశ్చేత్యేవమాది బహుదేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తం ఫలం శ్రూయతే, తత్రార్థవతీగతిః నతుసమ్యగ్దర్శనేతల్లక్షణార్థోపలబ్ధిరస్తి। నహ్యాత్మైకత్వదర్శినామాప్తకామానామిహైవదగ్ధాశేషక్లేశబీజానామారబ్ధభోగకర్మాశయక్షపణవ్యతిరేకేణాపేక్షితవ్యం కించిదస్తితత్రానర్థికాగతిః, లోకవచ్చైషవిభాగోద్రష్టవ్యః, యథాలోకేగ్రామప్రాప్తౌదేశాంతరప్రాపణఃపంథాఅపేక్ష్యతేనారోగ్యప్రాప్తౌ, ఏవమిహాపీతి। భూయశ్చైతంవిభాగంచతుర్థేఽధ్యాయే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః ॥ ....❋

వత్మార్గస్యాపిక్వచిచ్ఛ్రుతత్వాత్సర్వత్రోపసంహారఇత్యర్థః। అత్రనిర్గుణవిదోఽపిస్తుత్యర్థంమార్గాపేక్షాపూర్వపక్షే, సిద్ధాంతేత్వనపేక్షేతిఫలం ॥ దేశాదివ్యవహితవస్తుప్రాప్తౌమార్గస్యాపేక్షేతిన్యాయానుగృహీతశ్రుతి విరోధాన్నోపసంహారఇతిసిద్ధాంతః । నిరంజనోఽసంగః, సామ్యంబ్రహ్మ ॥ .... ❋

౩౦. ననుతర్హిసగుణవిద్యాయామపిమార్గోవ్యర్థఇత్యతఆహ ॥ఉపపన్న ఇతి॥ సాగతిలక్షణంకారణం యస్యార్థస్య సతల్లక్షణార్థః ॥ ఇతిసప్తదశాధికరణమ్. ... ... ❋

౩౧. ❁అనియమస్సర్వేషాం❁ అత్రార్చిరాదిమార్గః ఏవవిషయస్తత్రవిద్యావిశేషప్రకరణాదవిశేషశ్రుతేశ్చసంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ కింతావదితి ॥సగుణనిర్గుణవిద్యాసుమార్గస్యభావాభావవ్యవస్థావత్సగుణాస్వపి వ్యవస్థేతిదృష్టాంతేనప్రాప్తాసిద్ధాంతేవ్యవస్థాపవాదాత్సంగతిః నియమానియమావుభయత్రఫలం । నియమేప్రకరణముక్త్వా పునరుక్తిలింగమాహ ॥ అపిచేతి ॥ ఏకత్రోక్తగతేరన్యత్రప్రాప్తాపునరుక్తిర్వ్యర్థాస్యాదిత్యర్థః ॥ సిద్ధాంతయతి॥సర్వాసామితి ॥ అభ్యుదయోబ్రహ్మలోకః । అవిశేషశ్రుత్యాదినాప్రకరణబాధోనదోషఇత్యాహ ॥ నైషఇతి ॥ తత్తత్రాధికృతానాంమధ్యేయఇత్థంపం॰గ్నివిదుర్యేచేమేఽరణ్యే।శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే శ్రద్ధాతపఇత్యుపలక్షితం బ్రహ్మధ్యాయంతి తేఽర్చి

❁ సూ. ౩౧. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్॥ ❁

సగుణాసువిద్యాసుగతిరర్థవతీననిర్గుణాయాంపరమాత్మవిద్యాయామిత్యుక్తం । సగుణాస్వపివిద్యాసుకాసుచిద్గతిశ్శ్రూయతే యథా పర్యంకవిద్యాయాంపంచాగ్నివిద్యాయాముపకోసలవిద్యాయాందహరవిద్యాయామితి నాన్యాసు యథా మధువిద్యాయాంశాండిల్యవిద్యాయాంషోడశకలవిద్యాయాం వైశ్వానరవిద్యాయామితి, తత్రసంశయః కిం యాస్వేషాగతిశ్శ్రూయతేతాస్వేవనియమ్యేత ఉతానియమేనసర్వాభిరేవైవంజాతీయకాభిర్విద్యాభిరభిసంబధ్యేతేతి । కింతావత్ప్రాప్తంనియమఇతి।యత్రైవశ్రూయతేతత్రైవభవితుమర్హతీతిప్రకరణస్యనియామకత్వాత్। యద్యన్యత్రశ్రూయమాణాపిగతిర్విద్యాంతరంగచ్ఛేత్ శ్రుత్యాదీనాంప్రామాణ్యంహీయేత, సర్వస్యసర్వార్థత్వప్రసంగాత్ । అపిచార్చిరాదికైకైవగతిరుపకోసలవిద్యాయాంపంచాగ్నివిద్యాయాంచతుల్యవత్పఠ్యతే,తత్సర్వార్థత్వేఽనర్థకంపునర్వచనంస్యాత్ తస్మాన్నియమఇత్యేవంప్రాప్తేపఠతి ॥అనియమఇతి॥ సర్వాసామేవాభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం సగుణానాంవిద్యానామవిశేషేణైషాదేవయానాఖ్యాగతిర్భవితుమర్హతి । నన్వనియమాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధఉక్తః, నైషోఽస్తివిరోధః, శబ్దానుమానాభ్యాం - శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః। తథాహిశ్రుతిః 'తద్యఇత్థంవిదు'రితిపంచాగ్నివిద్యావతాందేవయానంపన్థానమవతారయంతీ 'యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాంతపఇత్యుపాసత'ఇతివిద్యాంతరశీలానామపి పంచాగ్నివిద్యావిద్భిస్సమానమార్గతాంగమయతి, కథంపునరవగమ్యతేవిద్యాంతరశీలానామియంగతిశ్శ్రుతిరితి। నను శ్రద్ధాతపఃపరాయణానామేవస్యాత్ తన్మాత్రశ్రవణాత్।నైషదోషః, నహికేవలాభ్యాంశ్రద్ధాతపోభ్యామంతరేణవిద్యాబలమేషాగతిర్లభ్యతే 'విద్యయాతదారోహంతియత్రకామాఃపరాగతాః నతత్రదక్షిణాయంతినావిద్వాంసస్తపస్విన'ఇతిశ్రుత్యంతరాత్ । తస్మాదిహశ్రద్ధాతపోభ్యాంవిద్యాంతరోపలక్షణం।వాజసనేయినస్తుపంచాగ్నివిద్యాధికారేఽధీయతే 'యఏవమేతద్విదుర్యేచామీ అరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసత'ఇతి, తత్ర శ్రద్ధాళవోయేసత్యంబ్రహ్మోపాసతఇతివ్యాఖ్యేయం, సత్యశబ్దస్యబ్రహ్మణ్యసకృత్ప్రయుక్తత్వాత్।పంచాగ్నివిద్యావిదాంచేత్థంవిత్తయైవోపాత్తత్వాత్ విద్యాంతరపరాయణానామేవేదముపాదానంన్యాయ్యం।

షమభిసంభవంతీత్యన్వయః । నను శ్రద్ధాతపోమాత్రశ్రుతేస్తాభ్యామేవార్చిరాదిగమనం స్యాత్ నవైశ్వానరాదివిద్యాశీలానామితిశంకతే ॥కథంపునరితి ॥ అవిదుషాంగతినిషేధాచ్ఛ్రద్ధాతపశ్శబ్దాభ్యాంతత్సాధ్యబ్రహ్మవిద్యాలక్షణేతిపరిహరతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ తద్బ్రహ్మలోకస్థానం, పరాగతాఃపరావృత్తాః - కామక్రోధాదిదోషానసంతీతియావత్ ।దక్షిణాః కేవలకర్మిణస్తపస్వినోఽప్యవిద్వాంసో నగచ్ఛంతీత్యర్థః । లక్షణాదోషహీనంవాక్యమాహ ॥ వాజసనేయినస్త్వితి ॥ కించవిద్యాకర్మలక్షణమార్గద్వయభ్రష్టానామధోగతిశ్రుతేః వైశ్వానరాద్యుపాసకానామర్చిరాదిమార్గ

ప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ అథహయఏతావితి ॥ దందశూకః సర్పః । కించ "అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా" ఇత్య విశేషేణోపాసకానా మర్చిరాదిగతిముక్త్వోప సంహార స్మృతేశ్చ తేషాం తత్ప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ స్మృతిరితి ॥ శుక్లాగతిరర్చిరాదికా, కృష్ణా ధూమాదికా, జగతో విద్యాకర్మాధికృతస్య, శాశ్వతే ధ్రువే సమ్మతే, తత్రైకయా శుక్లయా పునరావృత్తివర్జం కార్యం బ్రహ్మ గచ్ఛతి, అన్యయా స్వర్గం గత్వా పునరాయాతీత్యర్థః । పునరుక్తిదోషం దూషయతి ॥ యత్పునరితి ॥ తత్ర మార్గశ్రుతిరన్వహం మార్గచింతనార్థం, ప్రకరణేన మార్గధ్యానస్య విద్యాంగత్వావగమాత్ । తథా చ వక్ష్యతి సూత్రకారః 'తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చే'తి । యేషాం న శ్రుతో మార్గస్తే మార్గధ్యానం వినాపి విద్యాసామర్థ్యాన్మార్గం లభంత ఇతి జ్ఞాపనార్థం పునరుక్తిరిత్యర్థః । తస్మాత్సర్వోపాసనాసు ప్రతీకభిన్నాస్వర్చిరాదిప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥ ఇత్యష్టాదశాధికరణమ్॥ ... ❋

'అథహయ ఏతౌ పంథానౌ న విదుస్తే కీటాః పతంగా యదిదం దందశూక' మితి చ మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టామధోగతిం గమయంతీ దేవయానపితృయాణయోరేవైనానంతర్భావయతి తత్రాపి విద్యావిశేషాదేషాం దేవయానప్రతిపత్తిః । స్మృతిరపి 'శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పున'రితి ॥ యత్పునర్దేవయానస్య పథో ఽర్చిరాదేర్ద్విరామ్నానం ఉపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తదుభయత్రాప్యనుచింతనార్థం, తస్మాదనియమః॥ ...❋

❋ సూ. ౩౨. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్॥ ❋

విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహాంతరముత్పద్యతే న వేతి చింత్యతే । నను విద్యాయాస్సాధనభూతాయాస్సంపత్తౌ కైవల్యనిర్వృత్తిస్స్యాన్న వేతి నేయం చింతోపపద్యతే। న హి పాకసాధనసంపత్తావోదనో భవేన్న వేతి చింతా సంభవతి, నాపి భుంజానాస్తృప్యేయుర్న వేతి చింత్యతే, ఉపపన్నా త్వియం చింతా, బ్రహ్మవిదామపి కేషాంచిదితిహాసపురాణయోర్దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ । తథా హ్యపాంతరతమా నామ వేదాచార్యః పురాణర్షిర్విష్ణునియోగాత్ కలిద్వాపరయోస్సంధౌ కృష్ణద్వైపాయనస్సంబభూవేతి స్మరంతి । వసిష్ఠశ్చ బ్రహ్మణో మానసః పుత్రస్సన్నిమిశాపాదపగతపూర్వదేహః పునర్బ్రహ్మాదేశాత్ మిత్రావరుణాభ్యాం సంబభూవేతి । భృగ్వాదీనామపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసానాం పుత్రాణాం వారుణే యజ్ఞే పునరుత్పత్తిః స్మర్యతే । సనత్కుమారోఽపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసః పుత్రః స్వయం రుద్రాయ వరప్రదానాత్ స్కందత్వేన ప్రాదుర్బభూవ । ఏవమేవ దక్షనారదప్రభృతీనామపి భూయసీ దేహాంతరోత్పత్తికథా తేన తేన నిమిత్తేన భవతి స్మృతౌ । శ్రుతావపి మంత్రార్థవాదయోః ప్రాయేణోపలభ్యతే । తే చ కేచిత్ పతితే పూర్వదేహే దేహాంతరమాదదతే కేచిత్తు స్థిత ఏవ తస్మిన్ యోగైశ్వర్యవశాదనేకదేహాదానన్యాయేన । సర్వే చైతే సమధిగతసకలవేదార్థాః స్మర్యంతే। తదేతేషాం దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ ప్రాప్తం బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం చేత్యత ఉత్తరముచ్యతే । న, తేషామ

౩౨.❋యావదధికారం❋ ॥నిర్గుణవిద్యాయాం గతిర్వ్యర్థా ముక్తిఫలత్వాత్, సగుణవిద్యాసు సర్వత్రార్థవతీ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిఫలత్వాదితి వ్యవస్థాకృతా, సానయుక్తా, తత్త్వజ్ఞానినామపి ఇతిహాసాదౌ పునర్జన్మదర్శనేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాభావాదిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, జ్ఞానినాం పునర్జన్మదర్శనం సంశయబీజం భాష్యే దర్శితం। పూర్వపక్షే జ్ఞానాన్ముక్తిరితి శ్రుతీనాం జ్ఞానస్తుతిమాత్రత్వేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాభావే సతి బ్రహ్మలోకఫలత్వావిశేషాదర్చిరాదిమార్గోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తూక్తవ్యవస్థాసిద్ధిరితి వివేకః ॥ శ్రుతావపీతి ॥ మేధాతిథేర్మేషేతి మంత్రే ఇంద్రస్య మేషజన్మోపలభ్యతే । వసిష్ఠ ఉర్వశీపుత్రో జాత ఇత్యేవమర్థో బహ్వృచార్థవాద ఇత్యర్థః । పాక్షికమిత్యాపాతతః జ్ఞానస్య ముక్తిహేతుత్వం నాస్త్యేవేతి పూర్వపక్షః । సిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ లోకవ్యవస్థాసు స్వామిత్వమధికారః, తత్ప్రాపక-

ప్రారబ్ధం యావదస్తి తావత్కాలం జీవన్ముక్తత్వేనాధికారికాణామవస్థితిః, ప్రారబ్ధక్షయే ప్రతిబంధకాభావాత్ । విదేహకైవల్యమిత్యత్ర మానమాహ ॥ అథేతి॥ అథ ప్రారబ్ధక్షయానంతరం । తతః పదాదూర్ధ్వో విలక్షణః కేవలబ్రహ్మస్వరూపస్సన్ ఉదేత్యోద్గమ్య దేహం త్యక్త్వేతి యావత్ । ఏకల ఏవ అద్వితీయః, మధ్యే ఉదాసీనాత్మస్వరూపే తిష్ఠతీత్యర్థః ॥ నను జ్ఞానినామపి జన్మాంతరం చేత్కథం ముక్తిరిత్యత ఆహ ॥ సకృత్ప్రవృత్తమితి ॥ యది జ్ఞానినాం ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాధీనం జన్మాంతరం స్యాత్తదా జ్ఞానాన్ముక్త్యభావస్స్యాత్ నైతదస్తి కింతు బహుజన్మఫలాయ సకృదుద్భూతం ప్రారబ్ధం తే క్షపయంతి, జన్మగ్రహణేఽపి జ్ఞానయోగబలాన్న శోచంతి ప్రారబ్ధసమాప్తౌ ముచ్యంత ఇత్యర్థః । జ్ఞానినాం జన్మాంతరస్య పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధాధీనతాయామలుప్తస్మృతిత్వం హేతుః, యో హ్యజాతిస్మరత్వే సతి కర్మాంతరాధీనజ

పాంతరతమఃప్రభృతీనాం వేదప్రవర్తనాదిషు లోకస్థితిహేతుష్వధికారేషు నియుక్తానామధికారతంత్రత్వాత్ స్థితేః । యథాఽసౌ భగవాన్సవితా సహస్రయుగపర్యంతం జగతోఽధికారం చరిత్వా తదవసానే ఉదయాస్తమయవర్జితః కైవల్యమనుభవతి 'అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతే'తి శ్రుతేః । యథా చ వర్తమానా బ్రహ్మవిదః ప్రారబ్ధభోగక్షయే కైవల్యమనుభవంతి 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే' ఇతి శ్రుతేః । ఏవమపాంతరతమఃప్రభృతయోఽపీశ్వరాః పరమేశ్వరేణ తేషు తేష్వధికారేషు నియుక్తాస్సంతః సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే కైవల్యహేతావక్షీణకర్మాణో యావదధికారమవతిష్ఠంతే తదవసానే చాపవృజ్యంత ఇత్యవిరుద్ధం। సకృత్ప్రవృత్తమేవ హి తేఽధికారఫలదానాయ కర్మాశయమతివాహయంతః స్వాతంత్ర్యేణ గృహాదివ గృహాంతరమన్యమన్యం దేహం సంచరంతః స్వాధికారనిర్వర్తనాయాపరిముషితస్మృతయ ఏవ దేహేంద్రియప్రకృతివశిత్వాన్నిర్మాయ దేహాన్ యుగపత్ క్రమేణ వాఽధితిష్ఠంతి । న చైతే జాతిస్మరా ఇత్యుచ్యంతే 'త ఏవ త' ఇతి స్మృతిప్రసిద్ధేః। యథా 'సులభా నామ బ్రహ్మవాదినీ జనకేన వివదితుకామా వ్యుదస్య స్వం దేహం జానకం దేహమావిశ్య వ్యుద్య తేన పశ్చాత్ స్వమేవ దేహమావివేశే'తి స్మర్యతే । యది హ్యుపయుక్తే సకృత్ప్రవృత్తే కర్మణి కర్మాంతరం దేహాంతరారంభకారణమావిర్భవేత్ తతోఽన్యదప్యదగ్ధబీజం కర్మాంతరం తద్వదేవ ప్రసజ్యేతేతి బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం వాశంక్యేత, న త్వియమాశంకా యుక్తా, జ్ఞానాత్కర్మబీజదాహస్య శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధత్వాత్ । తథా హి శ్రుతిః 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః । క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే' ఇతి 'స్మృతిప్రతిలంభే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్షః' ఇతి చైవమాద్యా। స్మృతిరపి 'యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున।జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథే'తి 'బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధాని న రోహంతి యథా పునః। జ్ఞానదగ్ధైస్తథా క్లేశైర్నాత్మా సంపద్యతే పునః' ఇతి చైవమాద్యా । న చావిద్యాదిక్లేశదాహే సతి క్లేశబీజస్య కర్మాశయస్యైకదేశదాహ ఏకదేశప్రరోహశ్చేత్యుపపద్యతే, న హ్యగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీజస్యైకదేశప్రరోహో

న్మాంతరవాన్ స లుప్తస్మృతిరితి వ్యాప్తేః జ్ఞానిషు వ్యాపకాభావాత్ విశిష్టవ్యాప్యాభావసిద్ధిః । నను తేషాం జాతిస్మరత్వాదలుప్తస్మృతిత్వమన్యథా సిద్ధమిత్యత ఆహ ॥ న చైత ఇతి । తథా చ తేషామజాతిస్మరత్వరూపవిశేషణే సతి విశేష్యాభావాదేవ విశిష్టాభావసిద్ధిరిత్యర్థః । పూర్వదేహానామప్రత్యభిజ్ఞానహీనాః పరతంత్రాః సాభిమానా జాతిస్మరాః, ఆధికారికాస్తు పూర్వనామానః స్వతంత్రా నిరభిమానా ఇతి వైషమ్యం । తేన జనకేన సహ, వ్యుద్య - వివాదం కృత్వేత్యర్థః । విదుషః ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాభావాన్న బంధః నిమిత్తాభావే నైమిత్తికాభావ ఇతి న్యాయానుగృహీతానాం జ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుతీనాం న స్తుతిమాత్రత్వమర్థ ఇతి ప్రతిపాదయతి ॥ యది హ్యుపయుక్త ఇత్యాదినా ॥ శ్రుతిస్మృత్యుక్తార్థయుక్తిమప్యాహ ॥ న చావిద్యేతి॥ విద్యయా క్లేశదాహాత్ తత్కార్యకర్మక్షయశ్చేత్తర్హి ప్రారబ్ధస్య కథం స్థితిస్తత్రాహ। ప్రవృత్తఫలస్యేతి॥ విదు

ష్టో దేహపాతావధిశ్రుతేరనుభవాచ్చ జ్ఞానస్యావారకాజ్ఞానాంశనివర్తకస్య ప్రారబ్ధస్థిత్యనుకూలాజ్ఞానాంశనివర్తన సామర్థ్యాభావసిద్ధేర్భోగేనైవప్రారబ్ధక్షయ ఇతి భావః । జ్ఞానినామధికారిత్వం కథమిత్యాశంక్య జ్ఞానాత్ప్రాక్కృతోపాసనాదివశాదిత్యాహ ॥ జ్ఞానాంతరేషు చేతి ॥ ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, పరస్య హిరణ్యగర్భస్య, అధికారాంతే సాక్షాత్కృతాత్మానో ముచ్యంత ఇత్యర్థః । బ్రహ్మభావఫలస్యాపి భావిత్వమాశంక్య తత్త్వమసీతి శ్రుతిబాధమాహ ॥ నహీతి ॥ తస్మాన్నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గానుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇత్యేకోనవింశాధికరణమ్ ॥...

౩౩. అక్షరధియాం ॥ అక్షరశబ్దా బ్రహ్మప్రమాపకాః నిషేధశబ్దావిషయాః, తేషు యత్ర యావంతః శ్రుతాస్తత్ర తావ

దృశ్యతే । ప్రవృత్తఫలస్య తు కర్మాశయస్య ముక్తేషోరివ వేగక్షయాన్నివృత్తిః 'తస్య తావదేవ చిర'మితి శరీరపాతక్షేపకరణాత్ । తస్మాదుపపన్నా యావదధికారమాధికారికాణామవస్థితిః, న చ జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతా । తథా చ శ్రుతిరవిశేషేణైవ సర్వేషాం జ్ఞానాన్మోక్షం దర్శయతి 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణా'మితి । జ్ఞానాంతరేషు చైశ్వర్యాదిఫలేష్వాసక్తాస్స్యుర్మహర్షయః తే పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనేన నిర్విణ్ణాః పరమాత్మజ్ఞానే పరినిష్ఠాయ కైవల్యం యయురిత్యుపపద్యతే 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పద'మితి స్మరణాత్ । ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ జ్ఞానస్య ఫలవిరహాశంకానుపపత్తిః । కర్మఫలే హి స్వర్గాదావనుభవానారూఢే స్యాదాశంకా భవేద్వా న వేతి, అనుభవారూఢం తు జ్ఞానఫలం 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః, 'తత్త్వమసీ'తి చ సిద్ధవదుపదేశాత్ । నహి 'తత్త్వమసీ'త్యస్య వాక్యస్యార్థః తత్త్వం మృతో భవిష్యసీత్యేవం శక్యః పరిణేతుం । 'తద్ధైతత్ పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి సమ్యగ్దర్శనకాలమేవ తత్ఫలం సర్వాత్మత్వం దర్శయతి । తస్మాదైకాంతికీ విదుషః కైవల్యసిద్ధిః ॥ ... ...

సూ. ౩౩. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥

వాజసనేయకే శ్రూయతే 'ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంతి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యాది । తథాథర్వణే శ్రూయతే 'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణ'మిత్యాది । తత్రైవాన్యత్రాపి విశేషనిరాకరణద్వారేణాక్షరం పరం బ్రహ్మ శ్రావ్యతే, తత్ర క్వచిత్కేచిదతిరిక్తా విశేషాః ప్రతిషిధ్యంతే, తాసాం విశేషప్రతిషేధబుద్ధీనాం కిం సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరుత వ్యవస్థితి సంశయే శ్రుతివిభాగాద్వ్యవస్థాప్రాప్తావుచ్యతే, అక్షరవిషయాస్తు విశేషప్రతిషేధబుద్ధయస్సర్వాస్సర్వత్రావరోద్ధవ్యాః, సామాన్యతద్భావాభ్యాం । సమానో హి సర్వత్ర విశేషనిరాకరణరూపో బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారః, తదేవ చ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తత్ర కిమిత్యన్యత్ర కృతా బుద్ధయోఽన్యత్ర న స్యుః । తథా చ 'ఆనందాదయః ప్రధానస్యే'త్యత్ర (అ ౩ పా ౩ సూ ౧౧) వ్యాఖ్యాతం। తత్ర విధిరూపాణి విశేషణాని చింతితాని ఇహ తు ప్రతిషేధరూపా

ణామశేషద్వైతనిషేధకత్వసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తాసామితి ॥ యథా నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గస్యానపేక్షితత్వాదనుపసంహారస్తథా శ్రుతనిషేధానాముపలక్షణతయా సర్వాద్వైతనిషేధసంభవాచ్ఛాఖాంతరీయనిషేధశబ్దానామనపేక్షితత్వాదనుపసంహార ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః, తత్ర లాఘవం ఫలం । సిద్ధాంతే తు దోషద్వయాభావః ఫలం । తథా హి యది శ్రుతశబ్దైరశ్రుతనిషేధా లక్ష్యంతే తదా లక్షణాదోషః, యది న లక్ష్యంతే తదా సర్వద్వైతనిషేధాసిద్ధేర్నిర్విశేషప్రతీత్యభావదోష ఇతి వివేకః । అక్షరే ధర్మిణి ద్వైతనిషేధధియోఽక్షరధియస్తద్ధేతవశ్శబ్దా ఇతి యావత్ । తాసామవరోధ ఉపసంహార ఇతి సూత్రయోజనా । శేషిబ్రహ్మణః సర్వశాఖాసు భావాత్ తత్ప్రమితేః స

మానత్వాచ్చేషాణాముపసంహార ఇతిచేత్తర్హి న్యాయసామ్యాత్పునరుక్తితాదవస్థ్యమిత్యత ఆహ ॥ప్రపంచార్థ ఇతి ॥ ఆనందాదీనాం స్వరూపత్వా దస్తూపసంహారః నిషేధానామనాత్మత్వాదానంత్యా చ్చానుపసంహార ఇత్యధికాశంకాయాం తేషామనాత్మత్వేఽపి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రమిత్యర్థకత్వా దవిద్యాతజ్జనిషేధత్వేనసంగ్రహసిద్ధేశ్చ నిరపేక్షాస్థూలానణువాక్యస్థక్లృప్తనిషేధశబ్దానామన్యత్రశ్రుతనిషేధవాక్యైకవాక్యతయోపసంహార ఇతి చింతాయుక్తేత్యర్థః । అన్యత్రశ్రుతశేషాణాం అన్యత్రస్థశేషిసంబంధే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ యథేతి ॥ 'జమదగ్నిః పుష్టికామశ్చతూరాత్రేణా యజతే'త్యుపక్రమ్య విహితో జమదగ్నినాకృతో జామదగ్న్యోఽహీనశ్చతూరాత్రః క్రతుస్తస్మిన్ 'పురోడాశిన్య ఉపసదో భవంతీ'తి పురోడాశసాధ్యా ఇష్టయః తైత్తిరీయకే విహితాః, తాసామధ్వర్యుకర్తృకత్వా త్సామవేదోత్పన్నమంత్రాణాం తాస్వపి వినియుక్తత్వా దధ్వర్యుణైవప్రయోగో నోద్గాత్రేత్యర్థః । వేదేగణస్య హస్రాత్రమధ్వరం చకమా

ఇతివిశేషః । ప్రపంచార్థశ్చాయం చింతాభేదః । ఔపసదవదితి నిదర్శనం । యథా జామదగ్న్యేఽహీనే పురోడాశినీషూపసత్సుచోదితాసుపురోడాశప్రదానమంత్రాణాం 'అగ్నే వేర్హోత్రం వేరధ్వర'మిత్యేవమాదీనాముద్గాతృవేదోత్పన్నానామప్యధ్వర్యుభిరభిసంబంధో భవతి , అధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ పురోడాశప్రదానస్య, ప్రధానతంత్రత్వాచ్చాంగానాం, ఏవమిహాప్యక్షరతంత్రత్వాత్తద్విశేషణానాం యత్రక్వచిదప్యుత్పన్నానామక్షరేణసర్వత్రాభిసంబంధ ఇత్యర్థః । తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః (జై - సూ) ఇత్యత్ర ॥ ... ...

సూ. ౩౪. ఇయదామననాత్ ॥

'ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యధ్యాత్మాధికారే మంత్రమాథర్వణికాః శ్వేతాశ్వతరాశ్చ పఠంతి । తథా కఠాః 'ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః' ఇతి । కిమత్ర విద్యైకత్వముత విద్యానానాత్వమితి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం విద్యానానాత్వమితి । కుతః, విశేషదర్శనాత్ । ద్వా సుపర్ణేత్యత్ర హ్యేకస్య భోక్తృత్వం దృశ్యతే, ఏకస్య చాభోక్తృత్వం । ఋతం పిబంతావిత్యత్ర తూభయోరపి భోక్తృత్వం దృశ్యతే । తద్వేద్యరూపం భిద్యమానం విద్యాం భింద్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, విద్యైకత్వమితి । కుతః, యత ఉభయోరప్యనయోర్మంత్రయోరియత్తాపరిచ్ఛిన్నం ద్విత్వోపేతం వేద్యరూపమభిన్నమామనంతి । నను దర్శితో రూపభేదః, నేత్యుచ్యతే 'ఉభావప్యేతౌ మంత్రౌ జీవద్వితీయమీశ్వరం ప్రతిపాదయతో నార్థాంతరం 'ద్వా సుపర్ణే'త్యత్ర తావత్, 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'త్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే, వాక్యశేషేపి చ స ఏవ ప్రతిపాద్యమానో దృశ్యతే 'జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ'మితి । 'ఋతం పిబంతా'విత్యత్ర తు జీవే పిబత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మాపి తత్సాహచర్యాచ్ఛత్రిన్యాయేన పిబతీత్యుపచర్యతే ।

గ్నేస్త్వత ఏవేత్యగ్న్యమంత్రణమంత్రార్థః । ఉత్పత్తివిధిగుణః ఫలాపేక్షత్వాదుత్పన్నస్యఫలే వినియోగవిధిముఖ్యః సఫలత్వాత్ । తథా చ మంత్రాణాముద్గాతృవేదోత్పన్నత్వాదుద్గాత్రా ప్రయోగః వినియోగవిధినాధ్వర్యుణా ప్రయోగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్వ్యతిక్రమే విరోధే సతి ముఖ్యే చ బలీయసామంత్రాత్మకవేదస్యాధ్వర్యుణా సంయోగః ఉత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాదితి జైమినిసూత్రార్థః ॥ ....

యద్యపి శాబరభాష్యే వారవంతీయాదిసామ్నాముచ్చైస్స్వరకసామవేదోత్పన్నత్వాదాధానాంగత్వేనోచ్చైస్స్వరప్రయోగః 'య ఏవం విద్వాన్వారవంతీయం గాయతి యజ్ఞాయజ్ఞీయం గాయతి వామదేవ్యం గాయతీ'త్యాధానే తేషాం వినియోగవిధినా యాజుషేణ యాజుషస్యోపాంశుస్వరస్య ప్రసంగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్విరోధే సత్యుత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాన్ముఖ్యవినియోగబలేన సామ్నాం యజుర్వేదస్వరసంయోగ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం, తథాపి న్యాయసామ్యాదౌపసదమంత్రాః సూత్రవిషయత్వేనోదాహృతా ఇత్యవిరోధః॥ ఇతి వింశాధికరణమ్॥ ...

౩౪. ఇయదామననాత్ మంత్రద్వయేపి ప్రతిపాదనప్రకారభేదాత్ జిజ్ఞాస్యైకభానాచ్చ సంశయమాహ॥ కిమత్రేతి॥

ఋతపానవాక్యే ‘అక్షరంబ్రహ్మయత్పర’మితిగుణాః శ్రుతాః, ద్వాసుపర్ణవాక్యేఽనశనత్వాదయస్తేషాంమిథోనోపసంహార ఇతి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేత్వసంసారి బ్రహ్మస్వరూపవాక్యార్థైక్యాదుపసంహార ఇతి వివేకః। అస్తుచేద్వేద్యైక్యాత్ అక్షరధియాముపసంహారః ఇహతు వేద్యభేదాన్నోపసంహారఇతిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షః। నన్వయం గుహాధికరణేనిరస్తఇతిచేత్, సత్యం, కింతుపిబత్పదస్యముఖ్యార్థత్వాయస్వతః కల్పనయాచపానకర్తృత్వాశ్రయాబుద్ధిజీవాపిబంతౌగ్రాహ్యౌ, సుపర్ణౌతుజీవేశ్వరావిత్యధికాశంకాయాం మంత్రద్వయేపిద్వివచనశబ్దసామ్యాదౌత్పత్తికద్విత్వవిశిష్టతయా తుల్యవస్తుద్వయప్రత్యభిజ్ఞానస్య బాధకాభావాత్ప్రకరణాద్యనుగ్రహాచ్చ జీవానువాదేనాసంసారిబ్రహ్మణిమంత్రద్వయతాత్పర్యమితి ప్రపంచార్థమిదంసూత్రమితిభావః॥ ఇత్యేకవింశాధికరణమ్- ... ❁

పరమాత్మప్రకరణంహ్యేతత్, ‘అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మా’దిత్యుపక్రమాత్తద్విషయ ఏవాత్రాపివాక్యశేషోభవతి ‘యస్సేతురీజానానామక్షరంబ్రహ్మయత్పర’మితి ‘గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహీ’త్యత్రచైతత్ప్రపంచితం। తస్మాన్నాస్తివేద్యభేదః తస్మాచ్చవిద్యైకత్వం। అపిచత్రిష్వప్యేతేషువేదాంతేషుపౌర్వాపర్యాలోచనేపరమాత్మవిద్యైవావగమ్యతేతాదాత్మ్యవివక్షయైవచజీవోపాదానంనార్థాన్తరవివక్షయా, నచపరమాత్మవిద్యావివక్షాయాంభేదాభేదవిచారోఽస్తీత్యుక్తం। తస్మాత్ప్రపంచార్థవివైషయోగః, తస్మాచ్చాధికధర్మోపసంహారఇతి॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౩౫. అంతరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః ॥ ❁

‘యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మాసర్వాంతర’ఇత్యేవం ద్విరుషస్తికహోళప్రశ్నయోర్నైరంతర్యేణవాజసనేయినస్సమామనంతి। తత్రసంశయః, విద్యైకత్వం వాస్యాద్విద్యానానాత్వంవేతి। విద్యానానాత్వమితితావత్ప్రాప్తం,కుతః,అభ్యాససామర్థ్యాత్।అన్యథాహ్యన్యూనాతిరిక్తార్థంద్విరామ్నానమనర్థకమేవస్యాత్। తస్మాత్ యథాభ్యాసాత్ కర్మభేదః ఏవమభ్యాసాద్విద్యాభేదఇత్యేవంప్రాప్తేప్రత్యాహ ‘అంతరామ్నానావిశేషాత్స్వాత్మనోవిద్యైకత్వ’మితి। సర్వాంతరోహిస్వాత్మాఉభయత్రాప్యవిశిష్టఃపృచ్ఛ్యతే ప్రత్యుచ్యతేచ। నహిద్వావాత్మానావేకస్మిన్దేహేసర్వాంతరౌసంభవతః, తదాహ్యేకస్యాంజసంసర్వాంతరత్వమవకల్ప్యేత, ఏకస్యతు భూతగ్రామవన్నైవసర్వాంతరత్వంస్యాత్, యథా పంచభూతసమూహేదేహేపృథివ్యాఆపోఽన్తరా అద్భ్యశ్చతేజోఽన్తరమితిసత్యప్యాపేక్షికే అంతరత్వేనైవసర్వాంతరత్వం భవతి, తథేహాపీత్యర్థః। అథవా భూతగ్రామవదితిశ్రుత్యంతరంనిదర్శయతి। యథా ‘ఏకోదేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వ

౩౫. ❁అంతరాభూతగ్రామవత్ స్వాత్మనః ❁॥ఘటాదికంచిద్విషయత్వేనాపరోక్షం,బ్రహ్మతుసాక్షాదవిషయత్వేనాపరోక్షమితి, ప్రథమార్థేపంచమీ।అత్రశ్రుతావాత్మధర్మాపరోక్షత్వం బ్రహ్మణ్యుక్తం, బ్రహ్మధర్మః సర్వాంతరత్వమాత్మన్యుక్తం, తేనతయోరైక్యం దృఢీకృతం మంతవ్యం, తన్మేవ్యాచక్ష్వేత్యుషస్తిప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రాణాదిప్రేరకోదృష్ట్యాదిసాక్షిప్రతిపాదితః। తత్రైవ ‘యదేవసాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మా సర్వాంతరస్తన్మేవ్యాచక్ష్వే’తి కహోళప్రశ్నేఽశనాయాద్యతీతః ప్రతిపాదితః। తత్రబ్రాహ్మణద్వయేపి ప్రశ్నాద్యభ్యాసాత్సర్వాంతరత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చసంశయే మంత్రయోర్వేద్యైక్యాదస్తువిద్యైక్యం, ఇహతు బ్రాహ్మణయోర్వేద్యైక్యేపిఅభ్యాసాద్విద్యాభేదః, యజత్యభ్యాసాత్ప్రయాజభేదవదితిప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః, తత్రమిథోధర్మానుపసంహారః

ఫల, సిద్ధాంతేతూపసంహార ఇతి వివేకః । ద్వయోఃసర్వాంతరత్వానుపపత్త్యా తావద్బ్రాహ్మణయోరేకవస్తుపరత్వం సిద్ధం । తథాచ వేద్యైక్యాన్నిర్గుణవిద్యైక్యే న వివాదః॥ ... ... ✻

౩౬. అన్యథా ॥ నను విద్యైక్యాంగీకారే అభ్యాసానుపపత్తిరితి చేత్, ఉచ్యతే, స ఏవాభ్యాసః కర్మభేదకో యో నిరర్థకః, ఇహ తూషస్తిబ్రాహ్మణోక్తాత్మన ఏవాశనాయాద్యతీతత్వరూపవిశేషకథనార్థత్వాదభ్యాసోఽన్యథాసిద్ధో న విద్యాభేదక ఇతి సముదాయార్థః ॥ ఇతి ద్వావింశాధికరణమ్॥ ... ... ✻

భూతాంతరాత్మే'త్యస్మిన్మంత్రే సమస్తేషు భూతగ్రామేష్వేక ఏవ సర్వాంతర ఆత్మా ఆమ్నాయతే, ఏవమనయోరపి బ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః । తస్మాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకత్వం॥ ... ... ✻

✻ సూ. ౩౬. అన్యథాభేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశాంతరవత్ ॥ ✻

అథ యదుక్తమనభ్యుపగమ్యమానే విద్యాభేదే ఆమ్నానభేదానుపపత్తిరితి తత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే, నాయం దోషః, ఉపదేశాంతరవదుపపత్తేః । యథా తాండినాముపనిషది షష్ఠే ప్రపాఠకే 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి నవకృత్వోఽప్యుపదేశే న విద్యాభేదో భవతి ఏవమిహాపి భవిష్యతి । కథం చ నవకృత్వ ఉపదేశే విద్యాభేదో న భవతి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యావగమాత్, 'భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వి'తి చైకస్యైవార్థస్య పునఃపునః ప్రతిపిపాదయిషితత్వేనోపక్షేపాదాశంకాంతరనిరాకరణేన చాసకృదుపదేశోపపత్తేః, ఏవమిహాపి ప్రశ్నరూపాభేదాత్ । 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ పరిసమాప్త్యవిశేషాదుపక్రమోపసంహారౌ తావదేకార్థవిషయౌ దృశ్యేతే। 'యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి ద్వితీయే ప్రశ్నే ఏవకారం ప్రయుంజానః పూర్వప్రశ్నగతమేవార్థముత్తరత్రానుకృష్యమాణం దర్శయతి । పూర్వస్మింశ్చ బ్రాహ్మణే కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావః కథ్యతే, ఉత్తరస్మింస్తు తస్యైవాశనాయాదిసంసారధర్మాతీతత్వం విశేషః కథ్యతే, ఇత్యేకార్థతోపపత్తిః, తస్మాదేకా విద్యేతి॥.......... ✻

✻ సూ॥ ౩౭॥ వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్ ✻

'తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహ'మిత్యైతరేయిణః ఆదిత్యపురుషం ప్రకృత్య సమామనంతి, తథా జాబాలాః 'త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతేఽహం వై త్వమసీ'తి । తత్ర సంశయః, కిమిహ వ్యతిహారేణోభయరూపా మతిః కర్తవ్యా ఉతైకరూపైవేతి । ఏకరూపైవేతి తావదాహ, నహ్యత్రాత్మన ఈశ్వరేణైకత్వముక్త్వాఽన్యత్కించిచ్చింతయితవ్యమస్తి, యది చైవం చింతయితవ్యో విశేషః పరికల్ప్యేత, సంసారిణశ్చేశ్వరాత్మత్వమీశ్వరస్య చ సంసార్యాత్మత్వమితి తత్ర సంసారిణస్తావదీశ్వరాత్మత్వేనోత్కర్షో భవేత్, ఈశ్వరస్య తు సంసార్యాత్మత్వేన నికర్షః కృతస్స్యాత్, తస్మాదైకరూప్యమేవ మతేః, వ్యతిహారామ్నాయస్తావదేకత్వదృఢీకరణార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ, వ్యతిహారోఽయమాధ్యానాయామ్నాయతే ఇతరవత్, యథేతరే గుణాః సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆధ్యానాయామ్నాయంతే తద్వత్ । తథా హి విశింషంతి సమామ్నాతార ఉభయోచ్చారణేన 'త్వమహమస్మ్యహం చ త్వమసీ'తి । తచ్చోభయరూపాయాం మతౌ కర్తవ్యాయామర్థవద్భవతి, అన్యథా హీదం విశేషేణోభయామ్నానమనర్థకం స్యా

౩౭. ✻ వ్యతిహారః ✻॥ జీవేశయోర్మిథో విశేషణవిశేష్యభావో వ్యతిహారః, తస్య శ్రుతత్వాత్, ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కృతా ఫలవతీతి న్యాయాచ్చ సంశయే జీవే ఈశ్వరత్వమతిరేవ కార్యా ఉక్తన్యాయాత్ - వ్యతిహారశ్రుతిస్తు తస్యా ఏవ దృఢీకరణార్థత్వేనాభ్యాసవదన్యథాసిద్ధేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః తత్ర లాఘవం ఫలం, సిద్ధాంతే తు శ్రుత్యర్థత్వమితి వివేకః । ఏకేనైవ త్వమహమస్మీత్యుచ్చారణేనైకత్వమతేః కృతత్వాదహం త్వమసీతి వృథా స్యాదిత్యర్థః । ఉక్తదో

షం స్మారయతి ॥ నన్వితి ॥ సందిగ్ధేఽర్థే న్యాయస్యావకాశః, ఇహ తు శ్రుతత్వాదన్యోన్యాత్మత్వం విధేయం, బ్రహ్మణి మనోమయత్వాదివత్ జీవాత్మత్వస్యధ్యానార్థమారోపేపి నికర్షప్రసక్త్యభావాదితి పరిహరతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ బ్రహ్మణి నికర్షం హిత్వా జీవతాదాత్మ్యధ్యానేమదుక్తమేవాగతమితి శంకతే ॥ నన్వేవమితి ॥ మతేద్విరూపత్వం త్వదనుక్తమస్మాభిరుచ్యతే ధ్యానపరం వాక్యమిదమేకత్వం తు మానాంతరావిరోధాత్ సిధ్యతీతి సమాధత్తే ॥ నవయమితి ॥ అహం బ్రహ్మోపాస్తిష్వయం వ్యతిహార ఉపసంహర్తవ్య ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి త్రయోవింశాధికరణమ్ ॥ .... ❁

౩౮. ❁సైవహిసత్యాదయః❁॥ సయః కశ్చిదధికారీ మహద్వ్యాపకం యక్షం పూజ్యం భాతి శేషు ప్రథమజం ఏతత్ సచ్చత్యచ్చేతి సత్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం వేద ఉపాస్తే- తస్య లోకజయః ఫలమిత్యర్థః । సత్యమితి నామాక్షరాణి సత్ త్య మితి, తత్ర ప్రథమోత్తమే అక్షరే సత్యం, మధ్యస్థమక్షరమనృతం, ఉభయతః సత్యేన సంపుటితత్వాత్ సత్యప్రాయమేవ భవతీతి నామాక్షరోపాసనా సత్యవిద్యాంగత్వేనోక్తా । యత్తత్ పూర్వప్రకృతహృదయాఖ్యం తత్ సంప్రత్య

త్, ఏకే నైవకృతత్వాత్ । నను భయామ్నానస్యార్థవిశేషే పరికల్ప్యమానే దేవతాయాస్సంసారాత్మత్వాపత్తేర్నికర్షః ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం । నైషదోషః, ఐకాత్మ్యస్యైవానేన ప్రకారేణానుచింత్యమానత్వాత్, నన్వేవం సతి స ఏవైకత్వదృఢీకార ఆపద్యేత, న వయమేకత్వదృఢీకారం వారయామః కింతర్హి వ్యతిహారేణేహ ద్విరూపా మతిః కర్తవ్యా వచనప్రామాణ్యాత్, నైకరూప్యేత్యేతావముపపాదయామః, ఫలతస్త్వేకత్వమపి దృఢీభవతి। యథా ఆధ్యానార్థేపి సత్యకామత్వాదిగుణోపదేశే తద్గుణక ఈశ్వరః ప్రసిధ్యతి తద్వత్ । తస్మాదయమాధ్యాతవ్యో వ్యతిహారస్సమానే చ విషయే ఉపసంహర్తవ్య ఇతి ॥ ... ❁

❁ సూ. ౩౮ ॥ సైవహిసత్యాదయః ॥ ❁

'సయో హైతన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మే'త్యాదినా వాజసనేయకే సత్యవిద్యాం సనామాక్షరోపాసనాం విధాయానంతరమామ్నాయతే 'తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్పురుష' ఇత్యాది । తత్ర సంశయః, కిం ద్వే ఏతే సత్యవిద్యే కిం వైకైవేతి । ద్వే ఇతి తావత్ ప్రాప్తం, భేదేన హి ఫలసంయోగో భవతి 'జయతీమాంల్లోకా'నితి పురస్తాత్, 'హంతి పాప్మానం జహాతి చే'త్యుపరిష్టాత్, ప్రకృతాకర్షణం తూపాస్యైకత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః ।ఏకైవేయం సత్యవిద్యేతి। కుతః, 'తద్యత్తత్సత్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్ ।నను విద్యాభేదేపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యైకత్వాదుపపద్యత ఇత్యుక్తం, నైతదేవం,యత్ర హి విస్పష్టాత్కారణాంతరాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్రైతదేవం స్యాత్, అత్ర తూభయథా సంభవే 'తద్యత్తత్సత్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్ పూర్వవిద్యాసంబద్ధమేవ సత్యముత్తరత్రానుకృష్యత ఇత్యేకవిద్యాత్వనిశ్చయః । య

క్తయక్షత్వాదిగుణకం, సోఽసావాదిత్యమండలేఽక్షిణి చ పురుషస్తస్యాహరహమితి నామద్వయజ్ఞానాత్ పాపక్షయః ఫలమిత్యర్థః । అత్ర పూర్వోత్తరవాక్యయోః ఫలభేదశ్రుతేః ప్రకృతాకర్షణాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే గుణానాం వ్యవస్థయానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానైక్యమితి ఫలం । యథా జీవేశయోరన్యోన్యాత్మత్వశ్రుతిభేదాత్ మతివైరూప్యముక్తం, తథాత్ర ఫలశ్రుతిభేదాద్విద్యాభేద ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ ద్వే ఇతి ॥ విశేష్య బ్రహ్మమాత్రాకర్షణమయుక్తం, తద్యత్తదితి సర్వనామభిః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మాకృష్య ఆదిత్యాక్షిస్థానాదిగుణవిధానాత్, తథా చ వాక్యభేదేపి విద్యైక్యసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏకైవేతి ॥ యథా దహరశాండిల్యవిద్యయోర్బ్రహ్మైక్యప్రతిజ్ఞానమాత్రం తథాత్ర నేత్యాహ ॥ నైతదితి ॥ కారణాంతరం ప్రకరణభేదాదికం।ఏవం విద్యాభేదేప్యేతదుపాస్యైక్యజ్ఞానం స్యాత్, అత్ర తూభయథా సంభవే విద్యైక్యనానాత్వసంశయే సత్యమిత్యుపాస్యరూపైక్యజ్ఞానాత్ విద్యైక్యనిశ్చయ ఇత్యక్షరార్థః । అసత్యపవాదకారణే రూపైక్యాత్ విద్యైక్యోత్సర్గసిద్ధిర్న చ ఫలభేదాపవాదః । అంగే ఫలశ్రు

తేః స్తుతిమాత్రతయా ఫలభేదాసిద్ధిరిత్యాహ ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ కించ యత్ర ప్రధానవిధావేవం కామ ఇతి ఫలం శ్రుతం, తత్ర ప్రధానఫలేనైవాంగానాం ఫలాకాంక్షానివృత్తేరంగే ఫలశ్రుతేః స్తుతిమాత్రత్వం, ఇహ తు ప్రథమజం సత్యం బ్రహ్మేతి వేదేతి ప్రధానవిద్యావిధిస్థత్వం లోకఫలజయస్యాభ్యుపేత్యాస్మాభిర్నామరూపాంగస్య ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వముక్తం । వస్తుతస్తు ప్రధానవిధావప్యేవంకామవాదాభావాదార్త్రిసత్రన్యాయేన ఫలే కల్పనీయే సతి ప్రధానే తదంగే వా యత్కించిత్ఫలం శ్రుతం తస్య సర్వస్యాపి శ్రుతత్వావిశేషాజ్జాతేష్టిఫలన్యాయేన సముచ్చిత్యైకప్రధానఫలత్వకల్పనాల్ ఫలభేదోఽసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ సూత్రం యోజయతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యాముద్ధాప్య దూషయతి॥ కేచిదిత్యాదినా ॥ ఛాందోగ్యే కర్మాంగోద్గీథే హిరణ్మయపురుషదృష్టిరిత్యత్ర లింగమాహ ॥ తత్ర హీతి ॥ పృథివ్యగ్న్యాత్మనా

త్పునరుక్తం ఫలాంతరశ్రవణాద్విద్యాంతరమితి । అత్రోచ్యతే, తస్యోపనిషదహరహమితి చాంగాంతరోపదేశస్య స్తావకమిదం ఫలాంతరశ్రవణమిత్యదోషః । అపి చార్థవాదాదేవ ఫలే కల్ప్యమానే సతి విద్యైకత్వే చావయవేషు శ్రూయమాణాని బహూన్యపి ఫలాన్యవయవిన్యామేవ విద్యాయాముపసంహర్తవ్యాని భవంతి, తస్మాత్ సైవేయమేకా సత్యవిద్యా తేన తేన విశేషేణోపేతా సమామ్నాతేత్యతః సర్వ ఏవ సత్యాదయో గుణా ఏకస్మిన్ ప్రయోగే ఉపసంహర్తవ్యాః । కేచిత్పునరస్మిన్ సూత్రే ఇదం వాజసనేయకమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయం వాక్యం, ఛాందోగ్యం చ 'అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యుదాహృత్య సైవేయమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయా విద్యోభయత్రైకేతి కృత్వా సత్యాదీన్ గుణాన్ వాజసనేయిభ్యశ్ఛందోగానాముపసంహార్యాన్మన్యంతే, తన్న సాధులక్ష్యతే । ఛాందోగ్యే హి కర్మసంబంధిన్యుద్గీథవ్యపాశ్రయా విద్యా విజ్ఞాయతే. తత్ర హ్యాదిమధ్యావసానేషు కర్మసంబంధిచిహ్నాని భవంతి 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే'త్యుపక్రమే 'తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ తస్మాదుద్గీథ' ఇతి మధ్యే 'య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతీ'త్యుపసంహారే, నైవం వాజసనేయకే కించిత్ కర్మసంబంధిచిహ్నమస్తి, తత్ర ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే సతి గుణవ్యవస్థైవ యుక్తేతి ॥ ....❋

❋ సూ. ౩౯ ॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥ ❋

'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి ప్రస్తుత్య ఛందోగా అధీయతే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది, తథా వాజసనేయినః 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిర్య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మింఛేతే సర్వస్య వశీ'త్యాది, తత్ర విద్యైకత్వం పరస్పరగుణోపయోగశ్చ కిం వా నేతి సంశయే విద్యైకత్వమితి, తత్రేదముచ్యతే । కామాదీతి - సత్యకామాదీత్యర్థః । యథా దేవదత్తో దత్తస్సత్యభామా భామేతి । యదేతచ్ఛాందోగ్యే సత్యకామత్వాదిగుణజాతముపలభ్యతే తదితరత్ర వాజసనేయకే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మే'త్యత్ర సంబధ్యేత । యచ్చ వాజస

దృష్టేః ఋక్సామే గేష్ణౌ, తస్మాదృక్సామగేష్ణత్వాత్, పురుష ఉద్గీథ ఇత్యేవం విద్వానుద్గాతా కర్మఫలసమర్థ ఇత్యర్థః । సత్యవిద్యా తు న కర్మాంగాశ్రితేత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ అంగవిద్యాతః స్వతంత్రహైరణ్యగర్భవిద్యాయా భేదాన్న గుణోపసంహార ఇత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్వింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౩౯. ❋ కామాదీతరత్ర ❋ ॥ సగుణనిర్గుణవిద్యయోః శ్రుతాః సత్యకామాదయో వశిత్వాదయశ్చ గుణా మిథ ఉపసంహర్తవ్యా న వేత్యుపసంహారస్య ఫలభావాభావాభ్యాం సందేహే సత్యవిద్యాయా ఏకత్వాద్గుణసాంకర్యేఽప్యత్ర విద్యయోః సగుణనిర్గుణరూపభేదేన భేదాత్ నిర్గుణవిద్యాయామంగుణోపసంహారస్య ఫలాభావాచ్చానుపసంహార ఇతి బహిరేవ ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి । తత్రేదమిత్యాదినా ॥ ఏవం విద్యాభేదే స్ఫుటే కథం గుణోపసంహార స్తత్రాహ ॥ గుణవత స్త్వితి ॥

భిన్నవిద్యాస్థానామపి గుణానామాయతనాదిసామ్యేననిర్గుణస్థలేబుద్ధిస్థానాంస్తుత్యర్థముపసంహారోయుక్తః, జ్ఞానస్తుతిప్రకర్షస్యాకాంక్షితత్వాత్, యత్రక్వచిత్ దృష్టగుణైఃస్తుతేఃకర్తుంయోగ్యత్వాత్ । యద్యపిసగుణస్థసత్యకామాదిషు నిర్గుణస్థగుణాఅంతర్భూతాఏవతథాపినోపసంహారోక్తైర్వ్యర్థ్యంనిర్గుణస్తావకత్వేనశ్రుతగుణానామన్యత్రాప్యధ్యేయత్వమితిశంకానిరాసేనాంతర్భావదార్ఢ్యార్థత్వాదిత్యనవద్యం॥ ఇతిపంచవింశాధికరణమ్ ॥...............

౪౦. ఆదరాదలోపః ॥ అత్రయచ్ఛబ్దాగ్నిహోత్రశబ్దాభ్యాంసంశయమాహ ॥తత్రేదంవిచార్యతఇతి ॥ వైశ్వానరోపాసకేనాతిథిభోజనాత్ ప్రాక్కార్యత్వేన విద్యాంగప్రాణాగ్నిహోత్రవిచారాత్ పాదసంగతిః । పూర్వపక్షే

నేయకేవశిత్వాద్యుపలభ్యతేతదపీతరత్రఛాందోగ్యే 'ఏషఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యత్రసంబధ్యేత, కుతః ఆయతనాదిసామాన్యాత్ । సమానంహ్యుభయత్రాపిహృదయమాయతనం సమానశ్చ వేద్యఈశ్వరః సమానంచతస్య సేతుత్వం లోకాసంభేదప్రయోజనమిత్యేవమాదిబహుతరం సామాన్యందృశ్యతే । నను విశేషోపిదృశ్యతేఛాందోగ్యేహృదయాకాశస్యగుణయోగో వాజసనేయకేత్వాకాశశయస్యబ్రహ్మణఇతి, న, 'దహరఉత్తరేభ్య'ఇత్యత్ర (అ ౧-పా-౩-సూ౧౪) ఛాందోగ్యేప్యాకాశశబ్దం బ్రహ్మైవేతి ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ । అయంత్వత్రవిద్యతేవిశేషః, సగుణాహి బ్రహ్మవిద్యాఛాందోగ్యేఉపదిశ్యతే 'అథయఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామా'నిత్యాత్మవత్ కామానామపివేద్యత్వశ్రవణాత్,వాజసనేయకేతునిర్గుణమేవపరంబ్రహ్మోపదిశ్యమానందృశ్యతే 'అతఊర్ధ్వంవిమోక్షాయైవబ్రూహ్యసంగోహ్యయంపురుష'ఇత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనసమన్వయాత్, వశిత్వాదితు తత్తత్ స్తుత్యర్థమేవగుణజాతంవాజసనేయకేసంకీర్త్యతే। తథాచోపరిష్టాత్ 'సఏషనేతినేత్యాత్మే'త్యాదినానిర్గుణమేవబ్రహ్మోపసంహరతి। గుణవతస్తుబ్రహ్మణఏకత్వాద్విభూతిప్రదర్శనాయాయంగుణోపసంహారస్సూత్రితోనోపాసనాయేతిద్రష్టవ్యం॥... ... ...

సూ॥౪౦॥ఆదరాదలోపః॥

ఛాందోగ్యేవైశ్వానరవిద్యాం ప్రకృత్యశ్రూయతే 'తద్యద్భక్తంప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయంసయాంప్రథమామాహుతింజుహుయాత్తాంజుహుయాత్ ప్రాణాయస్వాహే'త్యాది । తత్రపంచప్రాణాహుతయోవిహితాః, తాసుచపరస్తాదగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుక్తః 'యఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి 'యథేహ క్షుధితాబాలా మాతరం పర్యుపాసతే ఏవంసర్వాణిభూతాన్యగ్నిహోత్రముపాసత'ఇతిచ । తత్రేదంవిచార్యతే కిం భోజనలోపేలోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య ఉతాలోపఇతి 'తద్యద్భక్త'మితి భక్తాగమన సంయోగాత్, భక్తాగమనస్యచభోజనార్థత్వాత్ భోజనలోపే లోపఃప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి, ఏవంప్రాప్తే నలుప్యేతేతితావదాహ, కస్మాత్, ఆదరాత్ । తథాహి వైశ్వానరవిద్యాయామేవ జాబాలానాంశ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్ యథావైస్వయమహుత్వాఽగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవంత'దిత్యతిథి భోజనస్య ప్రాథమ్యం నిందిత్వా స్వామిభోజనంప్రథమంప్రాపయంతీ ప్రాణాగ్నిహోత్రేఆదరంకరోతి । యాహిసప్రాథమ్యలోపంసహతే న

భోజనలోపేపిద్రవ్యాంతరేణ ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానం, సిద్ధాంతేతల్లోపఇతిభేదః। ననుయద్భక్తమితియచ్ఛబ్దేనభోజనాక్షిప్తభక్తమనూద్యతద్ధోమీయమితి హోమసంయోగవిధానాదాక్షేపకభోజనలోపే తదాక్షిప్తభక్తాశ్రితహోమలోపఇతిసిద్ధాంతీశంకతే ॥తద్యద్భక్తమితి॥ నిర్గుణస్యోపాస్తిలోపేపి గుణాలోపవత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాదరేణ స్తుతినిర్వాహార్థమలోపఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షీసూత్రేణపరిహరతి ॥ఏవంప్రాప్తఇతి॥ ఏవంతదితిస్వయంప్రాణాగ్నిహోత్రమకృత్వాఽతిథీనాంతత్కరణమిత్యర్థః॥... ... ...

ఉక్తం స్మారయిత్వా పరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ యథా కుండపాయినాం సత్రగతే మాసాగ్నిహోత్రే అగ్నిహోత్రశబ్దాద్ఘ్రాణాన్నిత్యాగ్నిహోత్రవాచకాన్నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాణాం పయోద్రవ్యాదీనాం ప్రాప్తిస్తథేహాపి ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రశబ్దాత్ పయోద్రవ్యాదీనాముత్సర్గతః ప్రాప్తౌ సత్యాం భోజనార్థభక్తద్రవ్యవిధినాఽపవాదః కృతః, అతో భక్తవిధేరపవాదార్థత్వాత్ భోజనలోపే భక్తగుణస్యాంగస్య లోపేఽపి న ముఖ్యస్యాగ్నిహోత్రస్య లోపః, అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రాప్తపయఆదినా తస్య నిష్పత్తిసంభవాదితి ప్రాప్తమిత్యర్థః । 'గుణలోపే న ముఖ్యస్య' ఇతి జైమినిసూత్రం । ఆధానే సంతి పవమానేష్టయస్తత్ర 'అగ్నయే పవమానాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపే'దితి నిర్వాపశ్శ్రుతస్తదంగత్వేనాగ్నిహోత్రహవణ్యా హవీంషి నిర్వపేదితి దర్శపూర్ణమాసప్రకృతౌ విహితాగ్నిహోత్రహవణ్యతిదేశేన ప్రాప్తాఽఽధానకాలే చాగ్నిహోత్రాభావాత్ తస్యా గుణభూతాయా లోపేఽపి ముఖ్య

తరాం సా ప్రాథమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహతే ఇతి మన్యతే ॥ నను భోజనార్థభక్తాగమనసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాపితః, న, తస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాత్ । ప్రాకృతే హ్యగ్నిహోత్రే పయఃప్రభృతీనాం ద్రవ్యాణాం నియతత్వాదిహాప్యగ్నిహోత్రశబ్దాత్ కౌండపాయినామయనవత్ తద్ధర్మప్రాప్తౌ సత్యాం భక్తద్రవ్యకతాగుణవిశేషవిధానార్థమిదం వాక్యం, తద్వ్యద్భక్తమితి, అతో గుణలోపే చ న ముఖ్యస్యేత్యేవం ప్రాప్తం భోజనలోపేఽప్యద్భిరన్యేన వా ద్రవ్యేణావిరుద్ధేన ప్రతినిధానన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానుష్ఠానమిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

॥ సూ ॥ ౪౧ ॥ ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ ॥

ఉపస్థితే భోజనే అతస్తస్మాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రథమోపనిపతితాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రం నిర్వర్తయితవ్యం, కస్మాత్, తద్వచనాత్ । తథాహి 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయ'మితి సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతపరామర్శేన పరార్థద్రవ్యసాధ్యతాం ప్రాణాహుతీనాం విదధాతి, తా అప్రయోజకలక్షణాపన్నాస్సత్యః కథం భోజనలోపే ద్రవ్యాంతరం ప్రతినిధాపయేయుః । న చాత్ర ప్రాకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరస్తి, కుండపాయినామయనే హి 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి విధ్యుద్దేశగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దస్తద్వద్భావం విధాపయేదితి యుక్తా తద్ధర్మప్రాప్తిః, ఇహ పునరర్థవాదగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దో న తద్వద్భావం విధాపయితుమర్హతి । తద్ధర్మప్రాప్తౌ చాభ్యుపగమ్యమానాయామగ్న్యుద్ధరణాదయోఽపి ప్రాప్యేరన్, న చాస్తి సంభవః అగ్న్యుద్ధరణం తావద్ధోమాధికరణభావాయ, న చాయమగ్నౌ హోమః - భోజనార్థతావ్యాఘాతప్రసంగాత్, భోజనార్థోపనీతద్రవ్యసంబంధాచ్చాస్య ఏవైష హోమః, తథా చ జాబాలశ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయా'దిత్యాస్యాధారామేవేమాం హోమనిర్వృత్తిం దర్శయతి । అత ఏవ చేహాఽపి సాంపాదికాన్యేవాగ్ని

స్యనిర్వాపస్య న లోప ఇత్యర్థః । ఆరబ్ధనిత్యాదికర్మణోఽవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్ఛ్రుతద్రవ్యాలాభే ప్రతినిధిద్రవ్యేణాపి కర్మ కర్తవ్యమితి ప్రతినిధిన్యాయః ॥ ... ... *

౪౧. సిద్ధాంతయతి ॥ ఉపస్థితేఽత ఇతి ॥ తద్ధోమీయమితి తచ్ఛబ్దేన భోజనార్థం సిద్ధభక్తమాశ్రిత్య హోమవిధానాదిత్యర్థః । సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతః ప్రకృతభక్తాగమనం, తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శేనేత్యర్థః । ఆశ్రిత్య విహితాహుతీనామాశ్రయలోపే లోప ఏవ న ద్రవ్యాంతరాక్షేపకత్వం, యథా క్రతుప్రయుక్తాప్ప్రణయనాశ్రయస్య గోదోహనస్య క్రతులోపే లోపో న త్వాశ్రయాంతరప్రయోజకత్వం భోజనార్థాగతద్రవ్యోద్దేశేన తద్ధోమీయమిత్యాహుత్యభిధానే ఫలితమాహ ॥ తా ఇతి ॥ యదుక్తమగ్నిహోత్రశబ్దాత్ ద్రవ్యాంతరప్రాప్తిరితి తత్రాహ ॥ న చాత్రేతి ॥ తద్భావో నిత్యాగ్నిహోత్రసాదృశ్యం అర్థవాదస్థశబ్దస్య స్తుతిత్వేనోపపత్తేరిత్యర్థః । ధర్మప్రాపకత్వే దోషమాహ ॥ తద్ధర్మప్రాప్తౌ చేతి ॥ అత ఏవేతి - తద్ధర్మప్రాప్త్యభావాదేవేత్యర్థః । ప్రాప్తాసంపాదనం వృథా స్యాదితి

భావః । ముఖ్యాగ్నిహోత్రాంగాని సంపాద్యంతే చేత్కథం తదనంగవేదిరత్ర సంపాద్యతే తత్రాహ ॥ వేదిశ్రుతిశ్చేతి ॥ ముఖ్యాగ్నిహోత్రస్థాగ్న్యుద్ధరణవత్ సాయంప్రాతఃకాలద్వయస్యాపి న ప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ భోజనేనేతి ॥ ఉపస్థానపరిస్తరణాదయోఽప్యగ్న్యభావాత్ న ప్రాప్నువంతీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ యస్మాత్తద్ధర్మప్రాప్త్యభావస్తస్మాత్ భోజనద్రవ్యేణైవ హోమ ఇత్యుపసంహారః - ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదయో మంత్రాః । నను స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుత్యాదివిహితం కథం పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాదితి వచనేన బాధ్యతే తత్రాహ ॥ నహ్యస్తీతి ॥ ఉపాసకాన్యస్వామివిషయత్వముత్తరకాలత్వవిధానమిత్యర్థః । నత్వితి - ప్రాథమ్యమాత్రేణేత్యర్థః । ప్రాణోపాసకస్య ప్రాప్తభోజనప్రాథమ్యార్థతయా ఆదరస్యాన్యథాసిద్ధాఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి షడ్వింశాధికరణమ్॥ .... ❁

౪౨. ❁ తన్నిర్ధారణానియమః ❁ ॥ ఉభయథా దృష్టాంతదర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ కింతానీతి ॥ యథాఽనారభ్యాధీతపర్ణమయీత్వం జుహూద్వారా క్రత్వంగతయా కర్మసు నిత్యం ప్రయుజ్యతే, తథాంగాశ్రితోపాసనాన్యుద్గీథాదిద్వా

హోత్రాంగాని దర్శయతి ‘ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ’ ఇతి । వేదిశ్రుతిశ్చాత్ర స్థండిలమాత్రోపలక్షణార్థా ద్రష్టవ్యా, ముఖ్యాగ్నిహోత్రే వేద్యభావాత్ తదంగానాం చేహ సంపిపాదయిషితత్వాత్ । భోజనేనైవ చ కృతకాలేన సంయోగాన్నాగ్నిహోత్రకాలావరోధసంభవః, ఏవమన్యేఽప్యుపస్థానాదయో ధర్మాః కేచిత్ కథంచిద్విరుధ్యంతే । తస్మాద్భోజనపక్ష ఏవైతే మంత్రద్రవ్యదేవతాసంయోగాత్ పంచ హోమా నిర్వర్తయితవ్యాః । యత్త్వాదరదర్శనవచనం తత్తు భోజనపక్షే ప్రాథమ్యవిధానార్థం, నహ్యస్తి వచనస్యాతిభారః । నత్వనేనాస్య నిత్యతా శక్యతే దర్శయితుం, తస్మాద్భోజనలోపే లోప ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౪౨. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథక్ప్రతిబంధః ఫలమ్॥ ❁

సంతి కర్మాంగవ్యపాశ్రయాణి విజ్ఞానాని ‘ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత’ ఇత్యేవమాదీని, కింతాని నిత్యాన్యేవ స్యుః కర్మసు పర్ణమయీత్వాదివత్ ఉతానిత్యాని గోదోహనాదివదితి విచారయామః । కింతావత్ప్రాప్తం నిత్యానీతి। కుతః, ప్రయోగవచనపరిగ్రహాత్, అనారభ్యాధీతాన్యపి హ్యేతాన్యుద్గీథాదిద్వారేణ క్రతుసంబంధాత్ క్రతుప్రయోగవచనేనాంగాంతరవత్సంస్పృశ్యంతే । యత్త్వేషాం స్వవాక్యేషు ఫలశ్రవణం ‘ఆపయితా హ వై కామానాం భవతీ’త్యాది, తద్వర్తమానాపదేశరూపత్వాదర్థవాదమాత్రం అపాపశ్లోకశ్రవణాదివన్న ఫలప్రధానం, తస్మాత్ యథా ‘యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపగ్గ్ శ్లోకగ్ శృణోతీ’త్యేవమాదీనామప్రకరణాధీతానామపి జుహ్వాదిద్వారేణ క్రతుప్రవేశాత్ స్వప్రకరణపఠితవన్నిత్యతా, ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తన్నిర్ధారణానియమ ఇతి । యాన్యేతాన్యుద్గీథాదికర్మగుణయాథాత్మ్యనిర్ధారణాని ‘రసతమ ఆప్తిః సమృద్ధిర్ముఖ్యః ప్రా

రాఽఙ్గతయా నిత్యాని ఉత క్రత్వంగతయా ప్రణయనాశ్రయో గోదోహనసంయోగః పశుఫలార్థత్వాదనిత్యత్వేన యథా ప్రయుజ్యతే, యథా వా పశ్వంగయూపాశ్రయం బైల్వమన్యఫలత్వాదనిత్యం, తథా కర్మసమృద్ధ్యాదిఫలకత్వాదుపాసనాన్యనంగత్వేనానిత్యానీతి సంశయార్థః, పూర్వపక్షే ఉపాసనానాం ప్రయోగనిత్యత్వం, సిద్ధాంతే త్వనిత్యత్వమితి ఫలభేదః । అనిత్యభోజనాశ్రయప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానిత్యత్వవత్ నిత్యకర్మాంగాశ్రితోపాస్తీనాం నిత్యత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ ఉపాసనాని కర్మాంగాని అఫలత్వే సతి కర్మాంగాశ్రితత్వాత్ పర్ణమయీత్వాదివత్, తథా చాంగతయా ప్రయోగవిధినా నిత్యేన ప్రయుజ్యేతేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ యానీత్యాదినా ॥ ఉద్గీథాదయః కర్మణాం గుణాః అంగాని తేషాం యాథాత్మ్యం రసతమత్వాదికం తన్నిర్ధారణాన్యుపాస

నానియతాని తాని కర్మసు నిత్యవత్ పర్ణమయీత్వాదివన్నియమ్యేరన్నిత్యర్థః । ఏషాం కర్మాంగత్వే తద్ధీనస్యావిదుషః కర్మ న స్యాదంగలోపాత్, తస్మాదవిదుషోఽపి కర్మకర్తృత్వశ్రుతిలింగైరంగత్వానుమానబాధ ఇత్యాహ ॥ తద్దృష్టేరితి ॥ తస్యానియమస్య దర్శనాదిత్యర్థః । తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే వ్యపతిష్యతీతి చాక్రాయణేనర్త్విజామాక్షిప్తత్వాదనుపాసకానామపి కర్మప్రయోగోఽస్తీత్యాహ ॥ ప్రస్తావాదీతి ॥ ఉపాస్తీనాం కర్మఫలాత్ పృథక్ ఫలశ్రుతేర్న కర్మాంగత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ తేనోమిత్యక్షరేణ యశ్చైతదక్షరమేవం రసతమత్వాదిరూపేణ వేదోపాస్తే యశ్చ న వేద తావుభౌ కర్మ కురుత ఏవ యద్యపి తథాపి తు విద్యావిద్యయోర్నానాత్వం భిన్నఫలత్వం । దృష్టం హి మణివిక్రయే జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం వణిక్ఛబరయోః ఫలవైషమ్యం, తస్మాద్యదేవ కర్మ విద్యయోద్గీథాద్యుపాస్త్యా శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా ఉపనిషదా రహస్యదేవతాధ్యానేన కరోతి తదేవ కర్మ ఫలాతిశయవదిత్యర్థః । కర్మణో వీర్యవత్త్వం నామ ఫలవత్త్వం విద్యాహీనస్యాపి గమ్యమానం విద్యాయా అనంగత్వే లింగమితి భావః । సామ్ని లోకాదిదృష్ట్యుపాసనేషు కర్మ

ణ ఆదిత్య' ఇత్యేవమాదీని నైతాని నిత్యవత్కర్మసు నియమ్యేరన్, కుతః, తద్దృష్టేః । తథా హ్యనియతత్వమేవైవంజాతీయకానాం దర్శయతి శ్రుతిః 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదే'త్యవిదుషోఽపి క్రియాభ్యనుజ్ఞానాత్ ప్రస్తావాదిదేవతావిజ్ఞానవిహీనానామపి ప్రస్తోత్రాదీనాం యాజనాధ్యవసానదర్శనాత్ 'ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసీ'తి చ । అపి చైవంజాతీయకస్య కర్మవ్యపాశ్రయస్య విజ్ఞానస్య పృథగేవ కర్మణః ఫలముపలభ్యతే, కర్మఫలసిద్ధ్యప్రతిబంధః తత్సమృద్ధిరతిశయవిశేషః కశ్చిత్ 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద నానా తు విద్యా చావిద్యా చ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీ'తి । తత్ర నానాత్వేతి విద్వదవిద్వత్ప్రయోగయోః పృథక్కరణాద్వీర్యవత్తరమితి చ తరప్ప్రత్యయప్రయోగాద్విద్యావిహీనమపి కర్మ వీర్యవదితి గమ్యతే, తచ్చానిత్యత్వే విద్యాయా ఉపపద్యతే, నిత్యత్వే తు కథం తద్విహీనం కర్మ వీర్యవదభ్యనుజ్ఞాయేత, సర్వాంగోపసంహారే హి వీర్యవత్కర్మేతి స్థితిః । తథా లోకసామాదిషు ప్రతినియతాని ప్రత్యుపాసనం ఫలాని శిష్యంతే 'కల్పంతే హాస్మై లోకా ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చే'త్యేవమాదీని । న చేదం ఫలశ్రవణమర్థవాదమాత్రం యుక్తం ప్రతిపత్తుం, తథా హి గుణవాద ఆపద్యేత, ఫలోపదేశే తు ముఖ్యవాదోపపత్తిః, ప్రయాజాదిష్వితికర్తవ్యతాకాంక్షస్య క్రతోః ప్రకృతత్వాత్తాదర్థ్యే సతి యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం, తథాఽనారభ్యాధీతేష్వపి పర్ణమయీత్వాదిషు, న హి పర్ణమయీత్వాదీనామక్రియాత్మకానామాశ్రయమంతరేణ ఫలసంబంధోఽవకల్పతే, గోదోహనాదీనాం హి ప్రకృతాప్ప్రణయనాద్యాశ్రయలాభాదుపపన్నః ఫలవిధిః । తథా బైల్వాదీనామపి ప్రకృ

సమృద్ధ్యతిరిక్తలోకాదిఫలశ్రుతేశ్చ నాంగత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ అస్మై విదుషే కల్పంతే భోగాయ సమర్థా భవంతి । భూమేరూర్ధ్వా లోకా ఆవృత్తా అధస్తనాశ్చేత్యర్థః । తథా హి గుణవాద ఇతి । ఫలశ్రుతేరర్థవాదమాత్రత్వే స్తుతిలక్షణా స్యాత్, సా న యుక్తా, ముఖ్యవృత్త్యా ఫలపరత్వసంభవాత్ । ప్రయాజానూయాజకర్మణాం తు ప్రకరణాద్దర్శాద్యంగత్వలాభాత్ భ్రాతృవ్యాభిభూతిఫలశ్రుతేరగత్యా స్తుతిలక్షకత్వం , యద్యపి పర్ణమయీత్వాదీనామంగత్వబోధకం ప్రకరణం నాస్తి తథాపి తేషు ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వం , తేషామక్రియాత్వేన క్రియాసంబంధం వినా ఫలహేతుత్వానుపపత్తేరతస్తేషాం ఫలార్థం క్రియాపేక్షత్వాత్ క్రతోశ్చ జుహూప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షితత్వాత్ 'పర్ణమయీ జుహూ'రితి వాక్యేనైవ ప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణ జుహూద్వారా సన్నిహితక్రత్వంగత్వసిద్ధేర్యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వమితి భావః । అక్రియాత్మకగోదోహనాదేరపి ఫలశ్రుతిరర్థవాదః స్యాదత ఆహ ॥ గోదోహనాదీనాం హీతి ॥ 'యదపః ప్రణయేత్తత్పశుకామస్య సతో గోదోహనేన బ్రహ్మవర్చసకామస్య కాంస్యేనే'తి ఫలార్థవిధిరేవ నార్థవాదః, గోదోహనాదేః క్రత్వనాకాం

క్షితత్వేనాంగత్వాభావాత్ , చమసేననిరాకాంక్ష క్రియాసంబంధితయాస్వఫలబాధకత్వాసంభవాత్ । తథాఖాదిరత్వేననిరాకాంక్షక్రత్వంగయూపమాశ్రిత్య ‘ బైల్వమన్నాద్యకామస్య ఖాదిరంవీర్యకామస్యే’తిఫలార్థవిధిరేవార్థః । పర్ణమయీత్వాదిషు ఫలవిధిః కింనస్యాదతఆహ ॥ నత్వితి ॥ ఏవంవిధః - యూపాదివన్నిరాకాంక్షఇత్యర్థః । వాక్యేనాశ్రయలాభఇత్యతఆహ ॥వాక్యేనేతి ॥ జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాపేక్షిత్వా దనేనైవవాక్యేనక్రత్వంగతయాజుహ్వాప్రకృతిద్రవ్యసంబంధోవిధేయఃపశ్చాన్నిరాకాంక్ష జుహూమాశ్రిత్య తస్యైవప్రకృతిద్రవ్యస్యఫలసంయోగోవిధేయఇతివాక్యభేదఇత్యర్థః। పర్ణతాదివైలక్షణ్యముపాసనానామాహ ॥ఉపాసనానాంత్వితి॥ స్వయంక్రియాత్వాద్యాగాదివత్ఫలవిశిష్టత్వేనవిధానోపపత్తిరిత్యర్థః । తస్మాదితి - అంగత్వావేదకమానాభావాదిత్యర్థః । అతఏవేతి - అనంగత్వాదేవేత్యర్థః।తస్మాదంగోపాస్యభావేపికర్మాధికారఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిసప్తవింశాధికరణమ్॥... ... ... ❁

తయాపాద్యాశ్రయలాభాత్ , సతుపర్ణమయీత్వాదిష్వేవంవిధఃకశ్చిదాశ్రయః ప్రకృతోఽస్తి , వాక్యేనైవజుహ్వాద్యాశ్రయతాంవివక్షిత్వా ఫలేచవిధింవివక్షితో వాక్యభేదస్స్యాత్ , ఉపాసనానాంతు క్రియాత్మకత్వాద్విశిష్టవిధానోపపత్తేరుద్గీథాద్యాశ్రయాణాంఫలేవిధానం నవిరుధ్యతే, తస్మాద్యథాక్రత్వాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదీని ఫలసంయోగాదనిత్యాన్యేవముద్గీథాద్యుపాసనాన్యపీతి ద్రష్టవ్యం । అతఏవచ కల్పసూత్రకారానైవంజాతీయకాన్యుపాసనాని క్రతుషుకల్పయాంచక్రుః ॥... ... ❁

❁ సూ. ౪౩. ప్రదానవదేవతదుక్తమ్॥ ❁

వాజసనేయకే ‘ వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్ర’ ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాంప్రాణః శ్రేష్ఠోఽవధారితః అధిదైవమగ్న్యాదీనాంవాయుః । తథాఛాందోగ్యే ‘ వాయుర్వావసంవర్గ’ఇత్యత్రాధిదైవమగ్న్యాదీనాంవాయుస్సంవర్గోఽవధారితః ‘ ప్రాణోవావసంవర్గ’ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాంప్రాణః। తత్రసంశయః, కింపృథగేవేమౌవాయుప్రాణావుపగంతవ్యాస్యాతాముతాపృథగ్వేతి । అపృథగితితావత్ప్రాప్తం, తత్త్వాభేదాత్, నహ్యభిన్నేతత్త్వేపృథగనుచింతనంన్యాయ్యం। దర్శయతిచశ్రుతిరధ్యాత్మమధిదైవతంచతత్త్వాభేదం ‘ అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖంప్రావిశ’దిత్యారభ్య । తథా ‘ అతఏతే సర్వఏవసమాస్సర్వేఽనంతా’ఇత్యాధ్యాత్మికానాంప్రాణానామాధిదైవికీంవిభూతిమాత్మభూతాందర్శయతి। తథాఽన్యత్రాపితత్రతత్రాధ్యాత్మమధిదైవంచబహుధాతత్త్వాభేదదర్శనంభవతి। క్వచిచ్చ ‘ యః ప్రాణస్సవాయు’రితిస్పష్టమేవ వాయుంప్రాణంచైకీకరోతి । తథోదాహృతేపి వాజసనేయిబ్రాహ్మణే ‘యతశ్చోదేతిసూర్య’ఇత్యేతస్మిన్నుపసంహారశ్లోకే ‘ ప్రాణాద్వా ఏషఉదేతిప్రాణేఽస్తమేతీ’తిప్రాణేనైవోపసంహరన్నేకత్వందర్శయతి। ‘తస్మాదేకమేవవ్రతంచరేత్ప్రాణ్యాచ్చైవాపాన్యాచ్చే’తిచప్రాణవ్రతేనైవైకేనోపసంహరన్నేతదేవదృఢయతి । తథాఛాందోగ్యేపి ‘ పరస్తాన్మహాత్మనశ్చతురోదేవఏ

౪౩. ❁ప్రదానవదేవ తదుక్తం❁॥ వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదవాక్యాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అష్టకర్మాంగానాంతత్సంబంధోపాస్తీనాంచఫలభేదాన్నిత్యత్వానిత్యత్వరూపః ప్రయోగభేదః, ఇహతువాయుప్రాణయోఃస్వరూపాభేదాత్తత్స్వరూపప్రాప్తిలక్షణఫలైక్యాచ్చ ధ్యానప్రయోగైక్యమితిపూర్వపక్షయతి ॥ అపృథగితి ॥ ‘ అగ్నిర్వాగ్భూత్వే’త్యారభ్య ‘ వాయుఃప్రాణోభూత్వా నాసికేప్రావిశ’దిత్యభేదం దర్శయతీత్యర్థః । ‘ యతశ్చోదేతి సూర్యస్తంచ దే’తిప్రశ్నేసూత్రాత్మకవాయుర్వాచ్యః। వాయుస్థానేప్రాణంవదన్నేకత్వంతయోర్దర్శయతీత్యాహ ॥తథేతి॥ కించ యదివాయుప్రాణయోఃపృథగ్ధ్యానంస్యాత్ తర్హిధ్యానాంగవ్రతభేదోపిస్యాత్ ఇహతు ప్రాణాపాన నిరోధాత్మకవ్రతైక్యశ్రుతేర్ధ్యానైక్యమిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ వ్రతైక్యస్య ప్రశస్తత్వాదిత్యర్థః । కించవాయుప్రాణాసం

తీయాబహువచనం । చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ అగ్నిసూర్యోదకచంద్రానపరాంశ్చ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి ప్రాణే కో దేవః కః ప్రజాపతిః జగార అగిరత్ - ఉపసంహృతవానిత్యర్థః । న బ్రవీతి- భేదమితి శేషః । యథా 'అగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యుత్పన్నాగ్నిహోత్రస్యైకస్యైవ దధి తండులాదిగుణభేదేన సాయంప్రాతః కాలభేదేన ప్రయోగభేదస్తథా 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుత్పన్నాయాస్సంవర్గవిద్యాయా ఏకత్వేప్యుత్పన్నశిష్టవాయుప్రాణాఖ్యగుణభేదాత్ ప్రయోగభేద ఇత్యుత్సూత్రం సిద్ధాంతయతి ॥ పృథగేవేతి ॥ 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గా'విత్యుపాస్యభేదవాక్యస్య ప్రయోగభేదపరత్వాద్వాక్యాదేవ భేదసిద్ధిరిత్యర్థః । పూర్వపక్షయుక్తమనూద్య ప్రత్యాహ ॥ ననూక్తమిత్యాదినా ॥ ఉపాస్యతయా ప్రధానభూతసంవర్గగుణవిశిష్టోపాస్యభేదవాక్యవిరోధాదనుపాస్యవాయుతత్త్వైక్యవాక్యం న ప్రయోగైక్యప్రాపకమితి భావః । సూర్యోదయాస్తమయయోర్వాయ్వధీనత్వాత్తదభేదాభిప్రాయేణ ప్రాణాత్తావుక్తా। తతోఽధ్యాత్మాధిదైవావస్థాభేదేనోక్తస్య ధ్యేయభేదస్య నిరాసే 'యతశ్చోదేతీ'తి శ్లోకస్య న శక్తిరిత్యాహ ॥ శ్లోకే

కః కస్స జగారే'త్యేకమేవ సంవర్గం గమయతి న బ్రవీత్యేక ఏకేషాం చతుర్ణాం సంవర్గోఽపరోఽపరేషా'మితి తస్మాదపృథక్త్వముపగమనస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పృథగేవ వాయుప్రాణావుపగంతవ్యావితి, కస్మాత్, పృథగుపదేశాత్। అధ్యానార్థో హ్యయమధ్యాత్మాధిదైవవిభాగోపదేశః సోఽసత్యాధ్యానపృథక్త్వేఽనర్థక ఏవ స్యాత్ । ననూక్తమ పృథగనుచింతనం తత్త్వాభేదాదితి, నైష దోషః, తత్త్వాభేదేప్యవస్థాభేదాదుపదేశభేదవశేనానుచింతనభేదోపపత్తేః । శ్లోకోపన్యాసస్య చ తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణాప్యుపపద్యమానస్య పూర్వోదితధ్యేయభేదనిరాకరణసామర్థ్యాభావాత్ । 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణ ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయు'రితి చోపమానోపమేయకరణాత్ । ఏతేన వ్రతోపన్యాసో వ్యాఖ్యాతః । ఏకమేవ వ్రతమితి చైవకారో వాగాదివ్రతనివర్తనేన ప్రాణవ్రతప్రతిపత్త్యర్థః, భగ్నవ్రతాని హి వాగాదీన్యుక్తాని 'తాని మృత్యుః శ్రమో భూత్వోపయేమ' ఇతి శ్రుతేర్న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థః । 'అథాతో వ్రతమీమాంసే'తి ప్రస్తుత్య తుల్యవద్వాయుప్రాణయోరభగ్నవ్రతత్వస్య నిర్ధారితత్వాత్ । 'ఏకమేవ వ్రతం చరే'దితి చోక్త్వా 'తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీ'తి వాయుప్రాప్తిఫలం బ్రువన్ వాయువ్రతమనివర్తితం దర్శయతి, దేవతా హ్యత్ర వాయుస్స్యాత్, అపరిచ్ఛిన్నాత్మత్వస్యేప్సితత్వాత్, పురస్తాత్ప్రయోగాచ్చ, 'సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రితి । తథా 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గౌ వాయురేవ దేవేషు ప్రాణః ప్రాణేష్వి'తి భేదేన వ్యపదిశతి 'తే వా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే దశ సంతస్తత్కృత'మితి చ భేదేనైవోపసంహరతి, తస్మాత్ పృథగేవోపగమనం, ప్రదానవత్, యథా 'ఇంద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలమింద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయ స్వరాజ్ఞ' ఇత్యస్యాం త్రిపురోడా

తి॥ అసామర్థ్యే లింగమాహ॥ స యథేతి॥ శ్లోకోపన్యాసవద్వ్రతైక్యోపన్యాసోఽపి తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణేత్యాహ॥ ఏతేనేతి॥ నన్వేవకారాద్వాయువ్రతనివృత్తేః ప్రాణ ఏవైకో ధ్యేయో భవతీత్యత ఆహ॥ ఏకమేవేతి॥ వదనదర్శనాదీని వాక్చక్షురాదీనాం వ్రతాని శ్రమరూపమృత్యునా భగ్నానీత్యుక్త్వా ప్రాణస్యాభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, తథా జ్వలనతాపాదీన్యగ్న్యాదిత్యాదీనాం వ్రతాని భగ్నానీత్యుక్త్వా వాయోరభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణ ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయుర్మ్లోచంతి హ్యన్యా దేవతా న వాయుః సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రితి శ్రుతేః, అతో భగ్నవ్రతనిరాసార్థ ఏవకారో న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః । అత్రైవార్థే లింగమాహ॥ ఏకమితి ॥ ఉకారశ్చార్థః, తేన వ్రతేన వాయోస్సాయుజ్యం సమానదేహత్వం సలోకతాం చ జయతీత్యర్థః॥ నన్వత్ర వాయుప్రాప్తిర్న శ్రుతేత్యత ఆహ ॥ దేవతేతి॥ తస్మాత్ తత్త్వాభేదదృష్ట్యా వ్రతైక్యమితి స్థితం, సంప్రతి పూర్వోక్తం పృథగుపదేశం వివృణోతి॥ తథా తౌ వా ఇతి॥ సౌత్రం దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ ప్రదానవదితి॥ త్రయః పురోడాశాః అస్యాం సంతీతి త్రిపురోడా

సేష్టిస్తస్యాం కింసహప్రదానముత భేదేనేతి సందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ సర్వేషాం దేవానామాభిముఖ్యేన ప్రయాజా వివరవద్యతి గృహ్ణాతి, అథంబట్కారంవషట్కారాఖ్య దేవభాగమిత్యర్థః। యద్వా సర్వదేవార్థేయుగపదవదానం కార్యమిత్యత్ర హేతురథంబట్కారమితి-అవ్యర్థత్వాయేత్యర్థః, ఏకార్థమవత్తే హవిషి శేషోయాగానర్హతయా వృథాస్యాదితి భావః । ఏవం సహావదానశ్రుతేరైక్యాచ్చ పురోడాశానాం సహప్రక్షేపే ప్రాప్తే పృథక్ప్రక్షేప ఇతి సిద్ధాంతమాహ ॥ రాజేతి ॥ రాజాధిరాజస్వరాజగుణభేదేన విశిష్టదేవతాభేదాదిత్యర్థః। కించాధ్వర్యుణా యజేతి ప్రైషే కృతే హోత్రా త్రయో మంత్రాః పఠ్యతే సా యాజ్యా, అనుబ్రూహీతి ప్రైషానంతరమంత్రః, పురోఽనువాక్యేతి భేదోఽస్తి, తత్రాస్యామిష్టౌ ప్రథమపురోడాశప్రదానే యాక్ల్ప్తా యాజ్యా సా ద్వితీయప్రదానే పురోఽనువాక్యా, యా చ పూర్వమనువాక్యా సా పశ్చాద్యాజ్యేతి 'వ్యత్యాసమన్వాహే'తి శ్రుత్యా విధానాత్ యథాశ్రుతి ప్రక్షేపపృథక్త్వమిత్యాహ ॥ యాజ్యేతి ॥ సంకర్షో దేవతాకాండం । వాశబ్దోఽవధారణే । నానైవ దేవతా రాజాదిగుణభేదేన భేదావగమాదితి సూత్రార్థః । దృష్టాంతే దేవతాభేదాత్ కర్మభేదవత్ విద్యాభేదస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్రత్వితి ॥ కర్మోత్పత్తివాక్యస్థదేవతాభేదః కర్మభేదే హేతుః, ఇహ తు 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుపక్రమ్య తత్త్వైకత్వేన జ్ఞాతవిద్యాయాః పశ్చాత్ స్మృతవా

శిన్యామిష్టౌ 'సర్వేషామభిగమయన్నవద్యత్యఛంబట్కార'మిత్యతో వచనాదింద్రాభేదాచ్చ సహప్రదానాశంకాయాం రాజాదిగుణభేదాద్యాజ్యానువాక్యావ్యత్యాసవిధానాచ్చ యథాన్యాసమేవ దేవతాపృథక్త్వాత్ ప్రదానపృథక్త్వం భవతి, ఏవం తత్త్వాభేదేప్యధ్యేయాంశపృథక్త్వాదాధ్యానపృథక్త్వమిత్యర్థః । తదుక్తం సంకర్షే 'నానా వా దేవతాపృథక్జ్ఞానా'దితి (జై-సూ) తత్ర తు ద్రవ్యదేవతాభేదాత్ యాగభేదోపి విద్యతే నైవమిహ విద్యాభేదోఽస్తి , ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామధ్యాత్మాధిదైవోపదేశే ష్వేకవిద్యావిధానప్రతీతేః, విద్యైక్యేప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదో భవతి, అగ్నిహోత్ర ఇవ సాయం ప్రాతఃకాలభేదాదిత్యేతావదభిప్రేత్య ప్రదానవదిత్యుక్తం ॥ ..... ❋

సూ. ౪౪ ॥ లింగభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి ॥

వాజసనేయినోఽగ్నిరహస్యే 'నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీ'దిత్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే మనోఽధికృత్యాధీయతే 'తత్ షట్త్రింశతం సహస్రాణ్యపశ్యదాత్మనోఽగ్నీనర్కాన్ మనోమయాన్మనశ్చిత' ఇత్యాది । తథైవ 'వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితశ్శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత' ఇతి పృథగగ్నీనామనంతి సాంపాదికాన్ । తేషు సంశయః, కిమేతే మనశ్చిదాదయః క్రియానుప్రవేశినస్తచ్ఛేషభూతా ఉత స్వతంత్రాః కేవల

యుప్రాణభేదో న భేదకః, అగ్నిహోత్రస్యేవ దధ్యాదిద్రవ్యభేద ఇత్యర్థః । తర్హి కేనాంశేన ప్రదానస్య దృష్టాంతత్వమిత్యత ఆహ ॥ విద్యైక్యేపీతి ॥ అవస్థాభేదాద్దేవతాభేదః ప్రయోగభేదశ్చేత్యంశేనాయం దృష్టాంత ఇత్యర్థః ॥ ఇత్యష్టావింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౪౪. ❋లింగభూయస్త్వాత్❋॥ ఉత్పత్తేః ప్రాక్ 'ఇదగ్ం సర్వం నైవ సదాసీన్నాప్యసదాసీ'దిత్యుపక్రమ్య మనస్సృష్టిముక్త్వా 'తన్మన ఆత్మానమైక్షత' తీక్షణపూర్వకమగ్నీనపశ్యదితి మనోఽధికృత్య పఠంతీత్యర్థః । పురుషాయుష్యేవాక్లృప్తశతవర్షాంతర్గతైః షట్త్రింశత్సహస్రైరహోరాత్రైరవచ్ఛిన్నతయా మనోవృత్తీనామసంఖ్యేయానామపి షట్త్రింశత్సహస్రత్వం । తాభిరిష్టకాత్వేన కల్పితాభిర్మనస్యేవ సంపాదితా అగ్నయో మనశ్చితస్తాన్ అర్కాన్ పూజ్యాన్మనోమయాన్మనోవృత్తిషు సంపాదితానాత్మనః స్వస్య సంబంధిత్వేన మనోఽపశ్యత్, తథా వాక్ప్రాణాదయోపి స్వస్వవృత్తిరూపానగ్నీనపశ్యన్నిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ప్రాణో ఘ్రాణం, కర్మేంద్రియేణ హస్తాదినా చితః కర్మచితః, అగ్నిస్త్వక్ । పూర్వత్ర అగ్నిచయనప్రకరణాత్ క్రిమేతేఽగ్నయః క్రత్వర్థా ఉత ప్రాధాన్యజ్ఞాపకలింగాదిభూయస్త్వాత్ పురుషార్థా వేతి సంశయమాహ ॥ తేష్వితి ॥ కేవలవిద్యాత్మకాః క్రియాంగత్వం వినా భావనామయా ఇత్యర్థః। ఏకప్రయోగాసంభవా

ద్వాయుప్రాణయోరపిప్రయోగభేదోఽస్తు, ఇహతుమనశ్చిదాద్యగ్నీనాంప్రకరణాత్ కర్మాంగత్వేనైకప్రయోగత్వమితిప్రాప్యసిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షేభావనాగ్నీనాంక్రత్వంగత్వమిష్టం తేషాంక్రియాగ్నినావికల్పస్సముచ్చయోవాస్తు, సిద్ధాంతేపురుషార్థత్వమితిఫలం, తత్రసర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిర్మమసదాగ్నయశ్చీయన్తఇతిధ్యానదార్ఢ్యేసతిసర్వభూతానియత్కించిత్ మనసాసంకల్పయంతి తేషామేవాగ్నీనాంసాకృతిఃకరణమిత్యేకం లింగం, క్రియాంగస్యయత్కించిత్కరణేనసిద్ధ్యదర్శనాదిత్యాహ ॥ తద్యదితి ॥ ఏవంవిదేస్వపతేజాగ్రతేపితదీయాగ్నీన్ సర్వభూతానిసర్వదాచిన్వంతీతి లింగాంతరం, క్రియాంగస్య చోదితకాలానుష్ఠేయస్య సదాసర్వైరనుష్ఠీయమానత్వాయోగాదిత్యర్థః । షట్త్రింశత్సహస్రత్వసంఖ్యాప్యనంగత్వేలింగం ఏవంజాతీయకపదేనోక్తమ్ ॥ ... ...

౪౫. ఏవంసిద్ధాంతముపక్రమ్యపూర్వపక్షయతి ॥ పూర్వేతి ॥ పూర్వస్యేష్టకాభిరగ్నించినుతఇత్యుక్తస్యసఏషత్విష్టకాగ్నిరితి సన్నిహితస్యాయంవికల్పవిశేషోపదేశః సంకల్పమయత్వాఖ్యప్రకారభేదోపదేశః క్రియాగ్నివత్ సాంకల్పి

విద్యాత్మకాఇతి । తత్రప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశేప్రాప్తేస్వాతంత్ర్యంతావత్ ప్రతిజానీతే।లింగభూయస్త్వాదితి । భూయాంసిహిలింగాన్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే కేవలవిద్యాత్మకత్వమేషాముపోద్బలయంతిదృశ్యంతే 'తద్యత్కించేమానిభూతానిమనసాసంకల్పయంతి తేషామేవసాకృతిరితి తాన్ హైతానేవంవిదే సర్వదాసర్వాణిభూతానిచిన్వంత్యపిస్వపత'ఇతిచైవంజాతీయకాని । తద్ధిలింగంప్రకరణాద్బలీయః, తదప్యుక్తంపూర్వస్మిన్ కాండే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా'దితి (జై - సూ) ... ...

సూ. ౪౫ ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్ క్రియామానసవత్ ॥

నైతద్యుక్తం స్వతంత్రా ఏవైతేఽగ్నయోనాన్య శేషభూతా ఇతి పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః ప్రకరణాత్తద్విషయఏవాయంవికల్పవిశేషోపదేశస్స్యాన్నస్వతంత్రః । ననుప్రకరణాల్లింగంబలీయః, సత్యమేవమేతత్, లింగమపిత్వేవంజాతీయకంనప్రకరణాద్బలీయోభవతి, అన్యార్థదర్శనంహ్యేతత్ సాంపాదికాగ్నిప్రశంసారూపత్వాత్ । అన్యార్థదర్శనంచాసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానంనప్రకరణంబాధితుముత్సహతే । తస్మాత్ సాంపాదికాఅప్యేతేఽగ్నయఃప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశినఏవస్యుః, మానసవత్, యథాదశరాత్రస్యదశమేఽహన్యవివాక్యే పృథివ్యాపాత్రేణసముద్రస్యసోమద్రవ్యస్య ప్రజాపతయే దేవతాయైగృహ్యమాణస్య గ్రహణాసాదనహావనాహరణోపహ్వాన

కాగ్నయోప్యంగమితియావత్, కింవిధివాక్యస్థంలింగంప్రకరణాద్బలీయఃఅర్థవాదస్థంవా, ఆద్యమంగీకరోతి॥ సత్యమితి॥ నద్వితీయఇత్యాహ ॥ లింగమితి ॥ మానసాగ్నివిధ్యర్థార్థవాదస్థలింగానాంస్వార్థప్రమాపకమానాభావాద్దౌర్బల్యమిత్యర్థః । సూత్రస్థక్రియాపదంవ్యాచష్టే ॥ తస్మాదితి ॥ నను అక్రియారూపాగ్నీనాంధ్యానమయానాంకథంక్రియాంగత్వం తత్రాహ ॥ మానసవదితి ॥ ద్వాదశాహస్యాద్యంతాహర్ద్వయంత్యక్త్వామధ్యస్థదశరాత్రస్యైవద్విరాత్రాదిషుప్రకృతిత్వం, తద్ధర్మాణామేవతేష్వతిదేశాత్తస్యమధ్యేదశరాత్రస్యదశమేఽహన్యథాదేకాదశేఽహనిమానసగ్రహః శ్రూయతే 'అనయాత్వాపాత్రేణసముద్రంరసయాప్రాజాపత్యం మనోగ్రహంగృహ్ణామీ'తి - అనయారసయాపృథివ్యాపాత్రేణ సముద్రం త్వాం ప్రజాపతిదేవతాకం మనోగ్రహం గృహ్యాతఇతి గ్రహః సోమరసః, మనసారసత్వేనభావితమధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీత్యర్థః । అతఏవత్విజాంధ్యాయుతయావివిధవాక్యోచ్చారణాభావాదవివాక్యసంజ్ఞా । అహ్నఃప్రాప్తౌగ్రహణంనామసోమపాత్రస్యోపాదానం, గృహీతస్యస్వస్థానేస్థాపనమాసాదనం, సోమస్యాహవనీయేహోమోహావనం, హుతశేషాదానమాహరణం, శేషభక్షణాయర్త్విజాంమిథోఽనుజ్ఞాకరణముపహ్వానం,తతోభక్షణమిత్యేతానిమానసా

స్యైవేత్యర్థః । సచ మానసో గ్రహో ద్వాదశాహాదహరంతరం స్వతంత్రమిత్యాశంక్య ద్వాదశాహసంజ్ఞావిరోధాత్ నాహరంతరం కింతు ప్రకరణాదవివాక్యస్యాహ్నోఽఙ్గమితి సిద్ధాంతమాహ ॥ సచేతి॥ కల్పః కల్పనాప్రకారః॥ కేచిత్తు త్రభాష్యే దశరాత్రశబ్దో వికృతిపరః, తత్రాపి దశమేఽహన్యవివాక్యసంజ్ఞకే మానసగ్రహస్యాతిదేశప్రాప్తతయాఽఙ్గత్వాదిత్యాహుః॥ ... ... *

భక్షణాని మానసాన్యేవామ్నాయంతే, సచ మానసోఽపి గ్రహకల్పః క్రియాప్రకరణాత్ క్రియాశేష ఏవ భవతి, ఏవమయమప్యగ్నికల్ప ఇత్యర్థః॥ ... ... *

సూ. ౪౬. అతిదేశాచ్చ॥

అతిదేశశ్చైషామగ్నీనాం క్రియానుప్రవేశముపోద్బలయతి 'షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యగ్నయోఽర్కాస్తేషామేకైక ఏవ తావాన్యావానసౌ పూర్వ' ఇతి । సతి హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తతే తతశ్చ పూర్వేణేష్టకాచితేన క్రియానుప్రవేశినాఽగ్నినా సాంపాదికానగ్నీనతిదిశన్ క్రియానుప్రవేశమేవైషాం ద్యోతయతి॥ ... ... *

సూ. ౪౭. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । విద్యాత్మకా ఏవైతే స్వతంత్రా మనశ్చిదాదయోఽగ్నయః స్యుః న క్రియాశేషభూతాః, తథా హి నిర్ధారయతి 'తే హైతే విద్యాచిత ఏవే'తి 'విద్యయా హైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవంతీ'తి చ॥ ... ... *

సూ. ౪౮. దర్శనాచ్చ॥

దృశ్యతే చైతేషాం స్వాతంత్ర్యే లింగం తత్పురస్తాద్దర్శితం 'లింగభూయస్త్వా'దిత్యత్ర (అ౩పా౩సూ౪౪) నను లింగమప్యసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తావసాధకం కస్యచిదర్థస్యేత్యపాస్య తత్ప్రకరణసామర్థ్యాత్క్రియాశేషత్వమధ్యవసితమితి, అత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ. ౪౯. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥

నైవం ప్రకరణసామర్థ్యాత్ క్రియాశేషత్వమధ్యవసాయ స్వాతంత్ర్యపక్షో బాధితవ్యః, శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాత్ । బలీయాంసి హి ప్రకరణాత్ శ్రుతిలింగవాక్యానీతి స్థితం శ్రుతిలింగసూత్రే, తాని చేహ స్వాతంత్ర్యపక్షం సాధయంతి దృశ్యంతే, కథం, శ్రుతిస్తావత్ 'తే హైతే విద్యాచిత ఏవే'తి, తథా లింగం 'సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వంత్యపి స్వపత' ఇతి, తథా వాక్యమపి 'విద్యయా హైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవంతీ'తి 'విద్యాచిత ఏవే'తి హి సావధారణా చేయం శ్రుతిః క్రియానుప్రవేశేఽమీషామభ్యుపగమ్యమానే పీడ్యేత । నన్వబాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయమిదమవధారణం భవిష్యతి, నేత్యుచ్యతే, తదభిప్రాయతాయాం హి విద్యాచిత ఇతీయతా విద్యాస్వరూపసంకీర్తనేనైవ కృతత్వాదనర్థకమిదమవధారణం భవేత్, స్వరూపమేవ హ్యేషామబాహ్యసాధనత్వమితి । అబాహ్యసాధనత్వేఽపి మానసగ్రహవత్ క్రియానుప్రవేశాశంకాయాం తన్నివృత్తిఫలమవధారణమర్థవద్భవిష్యతి । తథా 'స్వపతే జాగ్రతే చైవం విదే సర్వ

౪౬ ॥ మనశ్చిదాదీనాం క్రియాంగత్వే ప్రకరణముక్త్వా లింగమాహ ॥ అతిదేశాచ్చేతి ॥ క్రియాంగత్వసాదృశ్యాదతిదేశ ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౪౭. సిద్ధాంతమాహ॥ విద్యేతి॥ శ్రుతిలింగవాక్యైః ప్రకరణం బాధ్యమితి సూత్రత్రయార్థః॥ ... *

౪౯. తత్రావధారణశ్రుతేరన్యథాసిద్ధిం శంకతే ॥ నన్వబాహ్యేతి॥ విద్యాచిత ఇతి పదేనైవాబాహ్యసాధనత్వస్య లబ్ధత్వాదవధారణం వ్యర్థమిత్యాహ ॥నేతి॥ తర్హి కథమస్యార్థవత్త్వం తత్రాహ॥ అబాహ్యేతి॥లింగం వ్యనక్తి॥తథేతి॥అ

గ్నీనాంసర్వకాలవ్యాపిత్వేనానంగత్వేదృష్టాంతమాహ॥ యథేతి ॥ తదా-ధ్యానకాలఇత్యర్థః । హోమేయథాసాతత్య
ముచ్యతే తద్వదగ్నీనాంసాతత్యదర్శనమిత్యన్వయః । యదుక్తమర్థవాదస్థత్వాల్లింగందుర్బలమితి తన్న, సర్వదా సర్వ
భూతానిమదర్థమగ్నీన్ చిన్వంతీతిధ్యాయేదిత్యపూర్వార్థతయావిధికల్పనాత్, తథావిధివాక్యస్థత్వాల్లింగంప్రకరణాద్బల
వదిత్యాహ ॥నచేదమిత్యాదినా॥ ఏతేనేతి-విధేయత్వేనేత్యర్థః। వాక్యంవివృణోతి ॥తథేతి॥... ... ... ❋

౫౦. సంపదుపాస్త్యైమనోవృత్తిషుక్రియాంగానాంయోజనమనుబంధఃశ్రుత్యాక్రియతే తదన్యథాఽనుపపత్త్యా
ప్యగ్నీనాంపురుషార్థత్వంక్రత్వర్థత్వేఽగ్నీనాంసిద్ధత్వేనసంపాదనానుపపత్తేరిత్యాహ ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా ॥ తేఅగ్నయః,

దాసర్వాణి భూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతీతి సాతత్యదర్శనమేతేషాం స్వాతంత్ర్యేఽవకల్పతే। యథాసాం
పాదికేవాశ్వమేధిమయేఽగ్నౌ హోత్రే 'ప్రాణంతదావాచిజుహోతివాచంతదాప్రాణేజుహో
తీతిచోక్త్వా ఉచ్యతే 'ఏతేఅనంతే అమృతే ఆహుతీజాగ్రచ్చస్వపంశ్చసంతతంజుహోతీతి । తద్వత్క్రి
యానుప్రవేశేతుక్రియాప్రయోగస్యాల్పకాలత్వాత్ నసాతత్యేనైషాంప్రయోగఃకల్ప్యేత।నచేదమర్థవా
దమాత్రమితిన్యాయ్యం, యత్రహివిస్పష్టోవిధాయకోలిఙాదిరుపలభ్యతేయుక్తంతత్రసంకీర్తనమాత్ర
స్యార్థవాదత్వం, ఇహతువిస్పష్టవిధ్యంతరానుపలబ్ధేఃసంకీర్తనాదేవైషాం విజ్ఞానవిధానంకల్పనీయం,త
చ్చయథాసంకీర్తనమేవకల్పయితుంశక్యతఇతిసాతత్యదర్శనాత్తథాభూతమేవకల్ప్యతే, తతశ్చసామ
ర్థ్యాదేవైషాంస్వాతంత్ర్యసిద్ధిః ।ఏతేన 'తద్యత్కించేమానిభూతానిమనసాసంకల్పయంతితేషామేవసా
కృతి'రిత్యాదివ్యాఖ్యాతం। తథావాక్యమప్యేవంవిదఇతిపురుషవిశేషసంబంధమేవైషామాచక్షాణంనక్రతు
సంబంధంమృష్యతే । తస్మాత్స్వాతంత్ర్యపక్షఏవజ్యాయానితి॥... ... ... ❋

॥ సూ॥౫౦॥ అనుబంధాదిభ్యఃప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్ ॥

ఇతశ్చ ప్రకరణ ముపమృద్య స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రతిపత్తవ్యం యత్క్రియావ
యవాన్మన ఆదివ్యాపారేష్వనుబధ్నాతి 'తేమనసైవాధీయంత మనసాఽచీయంత మనసైవ గ్రహాఅ
గృహ్యంత మనసాఽస్తువన్ మనసాఽశంసన్ అథ యత్కించ యజ్ఞే కర్మక్రియతే య
త్కించ యాజ్ఞీయం కర్మమనసైవతేషు తన్మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయం క్రియత'ఇత్యాది
నా। సంపత్ఫలోహ్యయమనుబంధః, నచప్రత్యక్షాఃక్రియావయవామనఃసంపదాలిప్సితవ్యాః । నచా
త్రోద్గీథాద్యుపాసనవత్ క్రియాంగసంబంధాత్ తదనుప్రవేశిత్వమాశంకితవ్యం శ్రుతివైరూప్యాత్,
నహ్యత్రక్రియాంగం కించిదాదాయతస్మిన్నదోనామాధ్యవసితవ్యమితివదతి, షట్త్రింశతంతుసహస్రాణి
మనోవృత్తిభేదానాదాయతేష్వగ్నిత్వం గ్రహాదీంశ్చ కల్పయతి పురుషయజ్ఞాదివత్ । సంఖ్యాచేయంపు
రుషాయుషస్యాహస్సుదృష్టాసతీతత్సంబంధినీషుమనోవృత్తిష్వారోప్యతఇతి ద్రష్టవ్యం, ఏవమనుబంధాత్
స్వాతంత్ర్యంమనశ్చిదాదీనాం। ఆదిశబ్దాదతిదేశాద్యపియథాసంభవంయోజయితవ్యం, తథాహి 'తే
షామేకైకఏవతావాన్యావానసౌపూర్వ'ఇతి క్రియామయస్యాగ్నేర్మాహాత్మ్యం జ్ఞానమయాగ్నీనా
మేకైకస్యాతిదిశన్క్రియాయామనాదరందర్శయతి । నచ సత్యేవక్రియాసంబంధేవికల్పః పూర్వేణోత్త

ఆధీయంతతేషామాధానంమనసైవకుర్యాదిత్యర్థః కాలస్యఛందస్యనియమాదచీయంతఇష్టకాశ్చేతవ్యాఇత్యర్థః । గ్రహాః
పాత్రాణి, అస్తువన్ఉద్గాతారః స్తువంతి, అశంసన్ హోతారఃశంసంతి, కింబహునోక్త్వాయత్కించయజ్ఞేకర్మఆరా
దుపకారకం యాజ్ఞీయం యజ్ఞస్వరూపోత్పాదకంచతత్సర్వం మనోమయంకుర్యాదితిశ్రుత్యర్థః । వృత్తిష్వగ్నిధ్యానస్య
క్రియానంగత్వేప్యుద్గీథధ్యానవత్ క్రియాంగాశ్రితత్వంస్యాన్నేత్యాహ ॥ నచాత్రోద్గీథేతి ॥ అంగావబద్ధశ్రుతితోఽస్యా
శ్శ్రుతేర్వైరూప్యంస్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ అనంగవృత్తిషుసాంగక్రతుసంపాదనంపురుషస్యయజ్ఞత్వధ్యానవత్స్వతంత్ర
మిత్యర్థః। అనాదరార్థోఽతిదేశోనభవతికింతువికల్పార్థఇత్యతఆహ ॥నచేతి॥ ఏకస్మిన్సాధ్యేనిరపేక్షసాధనయోర్వికల్పోభవతియథావ్రీహియవయోః, అత్రతుక్రియాగ్నేర్ధ్యానాగ్నీనాంచసాధ్యభేదాత్ నవికల్పఇత్యర్థః । అతఏవసము

ప్రయోఽపి నిరస్తః । యదుక్తం క్రియాంగత్వసామాన్యేనాతిదేశ ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ యత్త్వితి ॥ సూత్రే చ బహువచనార్థమాహ ॥ శ్రుత్యాదీని చేతి ॥ అనుబంధాతిదేశశ్రుతిలింగవాక్యేభ్య ఇత్యర్థః । ఏవమిత్యర్థ ఇతి శేషః । మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యే క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షస్స్యాదిత్యాశంక్య స ఇష్ట ఇత్యాహ ॥ దృష్టశ్చేతి ॥ ఏకాదశే చింతితం (మాధ-జై- న్యాయమాలా ౧౧-౪-౨) 'రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేతే'తి ప్రకృత్యావేష్టిర్నామ కాచిదిష్టిరామ్నాతా 'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలో హిరణ్యం దక్షిణా బార్హస్పత్యం చరుగ్ం శితిపృష్ఠో దక్షిణైంద్రమేకాదశకపాలమృషభో దక్షిణే'తి, తస్యాం వర్ణభేదేన ప్రయోగభేదశ్శ్రూయతే 'యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం చరుం మధ్యే నిధాయాహుతిమాహుతిం హుత్వాఽభిఘారయేత్ - యది వైశ్యో వైశ్వదేవం చరుం మధ్యే మధ్యే నిదధ్యాత్ - యది రాజన్యస్తదైంద్ర'మిత్యాగ్నేయైంద్రపురోడాశయోర్మధ్యే బార్హస్పత్యం చరుం నిధాయేత్యర్థః । తత్రాగ్నేయాదిచరుషు అంగానాం తంత్రేణ ప్రయోగో భవతి మధ్యే నిధానలింగాత్ ప్రయోగభేదే మధ్యే నిధానాయోగాత్ 'ఏతయాఽన్నాద్యకామం యాజయే'దిత్యేకవచనాచ్చ । స చ తంత్రప్రయోగో రాజసూయక్రతుబాహ్యాయామన్నాద్యకామవర్ణత్రయకర్తృకాయా

రేషామితి శక్యతే వక్తుం । న హి మేనవ్యాపారేణాహవనీయధారణాదినాఽపూర్వక్రియాయా ముపకరోతి తేనోత్తరే ఉపకర్తుం శక్నువంతి । యత్తు పూర్వపక్షేఽప్యతిదేశ ఉపోద్బలక ఇత్యుక్తం సతి హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తత ఇతి, తదస్మత్పక్షేఽప్యగ్నిత్వసామాన్యేనాతిదేశసంభవాత్ ప్రత్యుక్తం । అస్తి హి సాంపాదికానామప్యగ్నీనామగ్నిత్వమితి । శ్రుత్యాదీని చ కారణాని దర్శితాని । ఏవమనుబంధాదిభ్యః కారణేభ్యస్స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవత్, యథా ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యవిద్యాప్రభృతీని స్వేన స్వేనానుబంధేనానుబధ్యమానాని పృథగేవ కర్మభ్యః ప్రజ్ఞాంతరేభ్యశ్చ స్వాతంత్ర్యేణ భవంత్యేవమితి । దృష్టశ్చావేష్టేః రాజసూయప్రకరణపఠితాయాః ప్రకరణాదుత్కర్షః, వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజయజ్ఞత్వాచ్చ రాజసూయస్య । తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయసంయోగా'దితి (జై- సూ) ... ... *

సూ. ౫౧ ॥ న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః ॥

యదుక్తం మానసవదితి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న మానసగ్రహసామాన్యాదపి మనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వం కల్ప్యం, పూర్వోక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యో హేతుభ్యః కేవలపురుషార్థత్వోపలబ్ధేః, న హి కించిత్కస్యచిత్కేనచిత్సామాన్యం న భవతి । న చ తావతా యథాస్వం వైషమ్యం నివర్తతే మృత్యువత్, యథా 'స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి 'అగ్నిర్వై మృత్యు'రితి చాగ్న్యాదిత్యపురుషయోస్సమానేఽపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథా చ 'అసావావ లోకోఽగ్నిర్గౌతమ తస్యాదిత్య ఏవ సమి'దిత్యత్ర న సమిదాదిసామాన్యాల్లోకస్యాగ్నిభావాపత్తిస్తద్వత్ ॥ ... *

మేవావేష్టేర్జ్ఞేయః న తు క్రత్వంతర్గతాయాం । నను కిమత్ర నియామకం క్రత్వర్థాయామప్యవేష్టౌ తంత్రప్రయోగః కిం న స్యాదితి చేత్, న, వర్ణత్రయసంయుక్తాయాం కామ్యాయామేవ అంగతంత్రైక్యసాధకస్య మధ్యే నిధానాదిలింగస్య సత్త్వాత్ అతో లింగైకవచనాభ్యాం తంత్రైక్యే సతి హిరణ్యం దక్షిణేత్యేకైవ దక్షిణా దేయా, అన్యథా ప్రయోగైక్యాయోగాత్ । రాజమాత్రకర్తృకక్రత్వంతర్గతేష్టౌ తు వర్ణత్రయసంయోగాభావాత్ మధ్యే నిధానాదిలింగం నాస్తి, తతశ్చ తంత్రైక్యసాధకాభావాద్దక్షిణాభేదేన తంత్రభేద ఇత్యంగానామావృత్తిరేవేతి సూత్రార్థః । అత్ర చైకప్రయోగలింగస్య మధ్యే నిధానాదేః క్రత్వర్థేష్టావసంభవం కామ్యేష్టౌ చ సంభవం వదతాఽనేన సూత్రేణ కామ్యేష్టేః క్రత్వర్థేష్టివిలక్షణత్వాత్ క్రతుప్రకరణాదుత్కర్ష ఇతి సూచితం స చోత్కర్షోఽయుక్త ఏవ, రాజమాత్రకర్తృకరాజసూయక్రతౌ వర్ణత్రయకర్తృకేష్టేరంతర్భావాయోగాదితి స్థితం, తథా మనశ్చిదాదీనాముత్కర్ష ఇతి భావః ॥ .... *

౫౧. పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి ॥ న సామాన్యాదితి ॥ క్రత్వర్థపురుషార్థత్వవైషమ్యేఽపి మానసత్వసామ్యం న విరుధ్యతే విషమయోరపి సామ్యదర్శనాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౫౨. పూర్వోత్తరబ్రాహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్ తన్మధ్యస్థస్యాపి బ్రాహ్మణస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమిత్యాహ ॥ పరేణ చేతి ॥ చిత్యేఽగ్నౌ లోకదృష్టివిధానం స్వతంత్రముత్తరత్ర గమ్యతే పూర్వత్ర మండలపురుషోపాస్తిస్తత్సన్నిధ్యాన్మధ్యేపి మనఆగ్నయస్స్వతంత్రా ఇత్యర్థః। తర్హి క్రియాగ్నినా సహ పాఠః కిమర్థ ఇత్యత ఆహ ॥ భూయాంసస్త్వితి ॥ ఇత్యేకోనత్రింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౫౩. మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థత్వముక్తం తదయుక్తం దేహాతిరిక్తపురుషాభావాదిత్యాక్షిపతి ॥ ❋ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాదితి ❋ ॥ సిద్ధాంతఫలమాహ ॥ బంధేతి ॥ పూర్వపక్షేతు పరలోకార్థకర్మసు మోక్షార్థవిద్యాయాం చ అప్రవృత్తిరితి వ్యతిరేకముఖేన ఫలమాహ ॥ నహ్యసతీతి ॥ వ్యతిరిక్తాత్మవిచారస్య పూర్వతంత్రే కృతత్వాత్ పౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్య తత్ర

❋ సూ. ౫౨ ॥ పరేణ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబంధః ॥ ❋

పరస్తాదపి 'అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత' ఇత్యేతస్మిన్ననంతరే బ్రాహ్మణే తాద్విధ్యం కేవలవిద్యావిధిత్వం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే న శుద్ధకర్మాంగవిధిత్వం, తత్ర హి 'విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరాగతాః న తత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంసస్తపస్విన' ఇత్యనేన శ్లోకేన కేవలం కర్మ నిందన్ విద్యాం చ ప్రశంసన్నేతద్దర్శయతి. తథా పురస్తాదపి 'యదేతన్మండలం తపతీ'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే విద్యాప్రధానత్వమేవ లక్ష్యతే 'సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్హ్యస్యాత్మా భవతీ'తి విద్యాఫలేనైవోపసంహారాత్ న కర్మప్రధానతా, తత్సామాన్యాదిహాపి తథాత్వం। భూయాంసస్త్వగ్న్యవయవాస్సంపాదయితవ్యా విద్యాయామిత్యేతస్మాత్ కారణాదగ్నినాఽనుబధ్యతే విద్యా న కర్మాంగత్వాత్। తస్మాన్మనశ్చిదాదీనాం కేవలవిద్యాత్మకత్వసిద్ధిః । ... ... ❋

❋ సూ. ౫౩ ॥ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్ ॥ ❋

ఇహ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావస్సమర్థ్యతే బంధమోక్షాధికారసిద్ధయే । నహ్యసతి దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మని పరలోకఫలాశ్చోదనా ఉపపద్యేరన్ కస్య వా బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్యేత । నను శాస్త్రప్రముఖ ఏవ ప్రథమే పాదే శాస్త్రఫలోపభోగయోగ్యస్య దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముక్తం । సత్యముక్తం భాష్యకృతా । న హి తత్రాత్మాస్తిత్వే సూత్రమస్తి ఇహ తు స్వయమేవ సూత్రకృతా తదస్తిత్వమాక్షేపపురస్సరం ప్రతిష్ఠాపితం । ఇత ఏవ చాకృష్యాచార్యేణ శబరస్వామినా ప్రమాణలక్షణే వర్ణితం । అత ఏవ చ భగవతోపవర్షేణ ప్రథమే తంత్రే ఆత్మాస్తిత్వాభిధాన ప్రసక్తౌ శారీరకే వక్ష్యామ ఇత్యుద్ధారః కృతః। ఇహ చేదం చోదనాలక్షణేషూపాసనేషు విచార్యమాణేష్వాత్మాస్తిత్వం విచార్యతే కృత్స్నశాస్త్రశేషత్వప్రదర్శనాయ। అపి చ పూర్వస్మిన్నధికరణే ప్రకరణోత్కర్షాభ్యుపగమేన మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థ

త్వవిచారస్యాపి ఇదమేవ సూత్రం మూలం జైమినిసూత్రాభావాదతః క్వ పునరుక్తిరిత్యాహ ॥ నను శాస్త్ర ఇత్యాదినా ॥ 'యజ్ఞాయుధీ యజమానస్స్వర్గం లోకమేతీ'త్యాది వాక్యస్య భోక్తురభావాదప్రామాణ్యే ప్రాప్తే ఇత ఏవాకృష్య భోక్తృవిచారః కృత ఇత్యత్ర ప్రవృత్తికారవచనం లింగమాహ ॥ అత ఏవేతి ॥ తత్ర సూత్రాభావాదేవేత్యర్థః। ఉద్ధార ఉపరమః । అస్యాధికరణస్యాస్మిన్ పాదే ప్రసంగసంగతిరిత్యాహ ॥ ఇహ చేతి ॥ ఆముష్మికఫలోపాసనానిర్ణయప్రసంగేన తదపేక్షితాత్మాస్తిత్వముచ్యత ఇత్యర్థః । ఏతత్సిద్ధవత్కృత్య ప్రథమసూత్రేఽథశబ్దేనాధికారీ చింతితః తస్మాదిదమధికరణం సర్వశాస్త్రాంగమితి మత్వాహ ॥ కృత్స్నేతి ॥ ఆక్షేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ ॥ అపి చేతి ॥ దేహాతిరిక్త ఆత్మాస్తి న వేతి వాదివిప్రతి

పత్తేస్సంశయేపూర్వపక్షమాహ ॥ అత్రైకఇతి ॥ యద్యపిసమస్తేషుమిళితేషు భూతేషు చైతన్యంనదృష్టంతప్తాదకుంభ
స్యజ్ఞానాభావాద్వ్యస్తేష్వపినాస్త్యేవతథాపి దేహాత్మకభూతేషుస్యాదితి తేభ్యోభూతేభ్యశ్చైతన్యం సంపాదయంతో
మదశక్తివద్విజ్ఞానంసంఘాతజంతద్విశిష్టసంఘాతఆత్మేత్యాహురిత్యన్వయః । యథా మాదకద్రవ్యేషు తాంబూలపత్రా
దిషుప్రత్యేకమదృష్టాపిమదశక్తిస్తత్సంఘాతా జ్జాయతేతద్వదిత్యర్థః । ననుదేహస్స్వయంనచేతనః భౌతికత్వాత్ ఘ
టవత్ కింతుచేతనఃకశ్చిత్స్వర్గాదిభోక్తాఽస్తితత్సాన్నిధ్యాత్ దేహస్య చైతన్యవిభ్రమఇత్యతఆహ ॥ నస్వర్గేతి ॥...
౫౪. మనుష్యోఽహంజానామీతి దేహస్యజ్ఞాతృతాయాః ప్రత్యక్షత్వాదాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధానాం ధర్మా
ణాం దేహాన్వయవ్యతిరేకానుభవాత్ తదన్యాత్మని ప్రత్యక్షాభావాదప్రత్యక్షస్యఅప్రామాణికత్వాద్దేహఏవాత్మేతిప్రా
ప్తేసూత్రస్థనత్వితిపదేనసిద్ధాంతంప్రతిజానీతే ॥ నత్వేతదితి ॥ అనుమానస్యతావత్ ప్రామాణ్యమనిచ్ఛతాప్యర్థస్సేయమ

త్వంవర్ణితం, కోఽసౌపురుషో యదర్థా ఏతే మనశ్చిదాదయఇత్యస్యాంప్రసక్తావిదం దేహవ్యతిరిక్తస్యా
త్మనోఽస్తిత్వముచ్యతే తదస్తిత్వాక్షేపార్థమిదమాద్యం సూత్రం, ఆక్షేపపూర్వికాహి పరిహారోక్తి
ర్వివక్షితేఽర్థే స్థూణానిఖననన్యాయేనదృఢాంబుద్ధిముత్పాదయేదితి(అత్రైకే దేహమాత్రాత్మదర్శినో
లోకాయతికాదేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽభావంమన్యమానాః సమస్తవ్యస్తేషుబాహ్యేషుపృథివ్యాదిష్వ
దృష్టమపిచైతన్యం శరీరాకారపరిణతేషు భూతేషుస్యాదితి సంభావయంతః తేభ్యశ్చైతన్యంమదశక్తివ
ద్విజ్ఞానం చైతన్యవిశిష్టఃకాయః పురుషఇతి చాహుః, న స్వర్గగమనాయాపవర్గగమనాయవా సమ
ర్థోదేహవ్యతిరిక్తఆత్మాఽస్తి యత్కృతం చైతన్యందేహేస్యాత్ దేహఏవతుచేతనశ్చాత్మేతి ప్రతిజాన
తే హేతుంచాచక్షతే, శరీరేభావాదితి । యద్ధియస్మిన్సతిభవత్యసతిచనభవతి తత్తద్ధర్మత్వేనాధ్య
వసీయతే యథాఽగ్నిధర్మావౌష్ణ్యప్రకాశౌ, ప్రాణచేష్టాచైతన్య స్మృత్యాదయశ్చాత్మ ధర్మత్వే
నాభిమతాఆత్మవాదినాం, తేప్యంతరేవదేహఉపలభ్యమానాబహిశ్చానుపలభ్యమానాఅసిద్ధేదేహవ్యతి
రిక్తేధర్మిణిదేహధర్మాఏవభవితుమర్హంతితస్మాదవ్యతిరేకోదేహాదాత్మనఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః॥...

సూ॥ ౫౪॥ వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥

నత్వేతదస్తియదుక్తమవ్యతిరేకోదేహాదాత్మనఇతివ్యతిరేకఏవాస్యదేహాద్భవితుమర్హతి తద్భావా
భావిత్వాత్, యదిహిదేహభావేభావాద్దేహధర్మత్వమాత్మధర్మాణాంమన్యేత తతోదేహభావేప్యభా
వాదతద్ధర్మత్వమేతేషాంకింనమన్యేత దేహధర్మవైలక్షణ్యాత్ । యేహిదేహధర్మారూపాదయస్తే
యావద్దేహంభవంతిప్రాణచేష్టాదయస్తుసత్యపిదేహేమృతావస్థాయాంనభవంతి, దేహధర్మాశ్చరూ
పాదయఃపరైరప్యుపలభ్యంతే నత్వాత్మధర్మాశ్చైతన్యస్మృత్యాదయః । అపిచసతితావద్దేహేజీవద
వస్థాయామేషాంభావశ్శక్యతే నిశ్చేతుం నత్వసత్యభావః, పతితేపిహి కదాచిదస్మిన్ దేహే దేహాం
తరసంచారేణాత్మధర్మాఅనువర్తేరన్, సంశయమాత్రేణాపిపరపక్షఃప్రతిషిధ్యతే । కిమాత్మకంచ

న్యథావ్యవహారాసిద్ధేః । నహ్యనాగతపాకాదావిష్టసాధనతానుమితింవినాప్రవృత్తిస్సంభవతి । తథాచజ్ఞానాదయో
దేహవ్యతిరిక్తాశ్రయాః దేహసత్త్వేప్యసత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణదేహరూపాదివదిత్యాహ ॥ వ్యతిరేకఏవాస్యేతి ॥ నచావ
శ్యామదేహస్య పశ్చాత్ రూపాంతరేవ్యభిచారః, రూపత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాత్యవచ్ఛేదేనఅసత్త్వస్యవివక్షితత్వాత్,
దేహేచస్థితేసదారూపత్వావచ్ఛిన్నమస్త్యేవ, జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నంతునాస్తీతినజ్ఞానందేహధర్మః । కించఏతేనదేహగు
ణాఃపరైరదృశ్యత్వాదిత్యాహ ॥ దేహధర్మాశ్చేతి ॥ కించదేహవ్యతిరేకేతేషామభావస్యసందిగ్ధత్వాత్ నదేహధర్మ
త్వనిశ్చయఇత్యాహ ॥అపిచేతి ॥ నచానుపలంభాత్తేషామభావనిశ్చయస్తవానుపలబ్ధేరమానత్వాత్, తద్ధర్మాత్మనో
దేహాంతరప్రాప్త్యాప్యనుపలంభోపపత్తేశ్చేతిభావః । ఉపలబ్ధివదితిసూత్రస్థంపదంవ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే । కిమాత్మక

మితి ॥ తత్కిం భూతాతిరిక్తం తత్త్వముత రూపాదివత్ భూతధర్మః । నాద్యః, అపసిద్ధాంతాదిత్యుక్త్వా ద్వితీయమాశంక్య నిషేధతి ॥ యదనుభవనమిత్యాదినా ॥ దేహాత్మకభూతానాం చైతన్యం ప్రతి విషయత్వాత్ కర్తృకర్మవిరోధేన విషయస్య కర్తృత్వాయోగాత్ న భూతకర్తృకత్వం చైతన్యస్యేత్యర్థః । కించ జ్ఞానస్య భూతధర్మత్వే రూపాదివజ్జ్ఞాద్యాపత్తేర్న తద్ధర్మత్వమిత్యాహ ॥ నహీతి॥ ఫలితం సూత్రపదార్థమాహ ॥అతశ్చేతి॥ యా దేహాతిరిక్తా సద్రూపోపలబ్ధిః స ఏవాత్మా చేదనిత్యస్స్యాదుపలబ్ధేరనిత్యత్వాదిత్యత ఆహ ॥ నిత్యత్వం చేతి ॥ ఘటస్స్ఫురతి పటస్స్ఫురతీతి సర్వత్ర స్ఫూర్తేరభేదాత్ నిత్యత్వం విషయోపరాగనాశేన నాశభ్రమ ఇత్యర్థః । ఏవమాత్మా దేహాద్భిన్నః ఉపలబ్ధిరూపత్వాత్ ఉపలబ్ధివదిత్యుక్తం, కించ జాగ్రత్స్వప్నయోర్దేహభేదేఽప్యాత్మైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదాత్మభేదే చ అన్యానుభూతే అన్యస్య స్మృతీచ్ఛానుపపత్తేః స్వప్నస్మృత్యాదిమానాత్మా దేహాద్భిన్న ఇత్యాహ॥ అహమితి॥ నిరస్తమప్యధికాభిధిత్సయాఽ

పునరిదం చైతన్యం మన్యసే యస్య భూతేభ్య ఉత్పత్తిమిచ్ఛసీతి పరః పర్యనుయోక్తవ్యః, నహి భూతచతుష్టయవ్యతిరేకేణ లోకాయతికాః కించిత్తత్త్వం ప్రతియంతి । యదనుభవనం భూతభౌతికానాం తచ్చైతన్యమితి చేత్, తర్హి విషయిత్వాత్తేషాం న తద్ధర్మత్వమశ్నువీత స్వాత్మని క్రియావిరోధాత్, నహ్యగ్నిరుష్ణస్సన్ స్వాత్మానం దహతి, నహి నటశ్శిక్షితస్సన్ స్వస్కంధమధిరోక్ష్యతి, నహి భూతభౌతికధర్మేణ సతా చైతన్యేన భూతభౌతికాని విషయీక్రియేరన్, నహి రూపాదిభిః స్వం రూపం పరరూపం వా విషయీక్రియతే, విషయీక్రియంతే తు బాహ్యాధ్యాత్మికాని భూతభౌతికాని చైతన్యేన । అతశ్చ యథైవాస్యా భూతభౌతికవిషయాయా ఉపలబ్ధేర్భావోఽభ్యుపగమ్యతే ఏవం వ్యతిరేకోఽప్యస్యాస్తేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యః, 'ఉపలబ్ధిస్వరూప ఏవ చ న ఆత్మే'త్యాత్మనో దేహవ్యతిరిక్తత్వం నిత్యత్వం చ ఉపలబ్ధేరైకరూప్యాత్ 'అహమిదమద్రాక్ష'మితి చావస్థాంతరయోగేపి * ఉపలబ్ధృత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్మృత్యాద్యుపపత్తేశ్చ । యత్తూక్తం శరీరే భావాచ్ఛరీరధర్మ ఉపలబ్ధిరితి తద్వర్ణితేన ప్రకారేణ ప్రత్యుక్తం । అపి చ సత్సు ప్రదీపాదిషూపకరణేషూపలబ్ధిర్భవతి, అసత్సు న భవతి । న చైతావతా ప్రదీపాదిధర్మ ఏవోపలబ్ధిర్భవతి † ఏవం సతి దేహే ఉపలబ్ధిర్భవతి అసతి చ న భవతీతి న దేహధర్మో భవితుమర్హతి, ఉపకరణత్వమాత్రేణాపి ప్రదీపాదివద్దేహోపయోగోపపత్తేః । న చాత్యంతం దేహస్యోపలబ్ధావుపయోగో దృశ్యతే, నిశ్చేష్టేఽపి హ్యస్మిన్ దేహే స్వప్నే నానావిధోపలబ్ధిదర్శనాత్ । తస్మాదనవద్యం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వమ్॥...... ...

॥ సూ॥ ౫౫॥ అంగావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥

సమాప్తా ప్రాసంగికీ కథా, సంప్రతి ప్రకృతామేవానువర్తామహే । 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదంతి తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత' ఇత్యేవమాద్యా యే ఉద్గీథాదికర్మాంగావబద్ధాః ప్రత్యయాః ప్రతి

నువదతి ॥ యత్తూక్తమితి ॥ ఉపలబ్ధేర్దేహాన్వయవ్యతిరేకౌ న దేహధర్మత్వసాధకౌ తన్నిమిత్తత్వేనాన్యథాసిద్ధేరిత్యధికమాహ ॥అపి చేతి॥ ఉపలబ్ధిమాత్రే దేహస్య నిమిత్తత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ॥ న చాత్యంతమితి॥ స్వప్నోపలబ్ధిర్న దేహజన్యా దేహవ్యాపారం వినాపి భావాత్ వృత్తివత్ అత ఏవ తత్స్వభావేపి స్వప్నవద్యోగినాం భోగం సూత్రకృద్వక్ష్యతి । జాగ్రదుపలబ్ధేర్దేహజత్వమస్తీత్యంతమిత్యుక్తం, తస్మాదుక్తానుమానానుగృహీతాన్మమ శరీరమితి భేదానుభవాదహం మనుష్య ఇత్యభేదజ్ఞానం భ్రమ ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ ఇతి త్రింశాధికరణమ్॥ ... ...

౫౫. అంగావబద్ధాస్తు॥ ఉద్గీథావయవ ఓంకారే ప్రాణదృష్టిః 'పృథివీ హింకారోఽగ్నిః ప్రస్తావోఽన్తరిక్షముద్గీథ ఆదిత్యః ప్రతిహారో ద్యౌర్నిధన'మితి హింకారాదిపంచవిధే సామ్ని పృథివ్యాదిలోకదృష్టిః ఉక్థాఖ్యశస్త్రే పృథివీదృష్టిః

* ఉపలబ్ధృత్వేనేతి-పా. † ఏవం చ సతి దేహభావే ఉపలబ్ధిర్భవతీతి-పా.

ఇష్టకాచితాగ్నౌలోకదృష్టిరిత్యేవంకర్మాంగాశ్రితోపాస్తయస్సంతి, తాసూద్గీథాదిసాధారణశ్రుత్యావిశేషసన్నిధానాచ్చ సంశయః । నన్వుద్గీథాదీనాంసర్వశాఖాస్వేకత్వాదుపాస్తయః సర్వత్రేతివిధ్యైక్యనిశ్చయే కథంసంశయఇత్యతఆహ ॥ ప్రతిశాఖంచేతి ॥ యథాదేహాత్మనోర్భేదాదాత్మధర్మాదేహేనసంభవంతి తథాప్రతివేదముద్గీథాదీనాం భిన్నత్వాదేకస్మిన్వేదేవిహితోద్గీథాద్యుపాస్తయోవేదాంతరస్థోద్గీథాదిషునసంభవంతీతి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ స్వశాఖేతి ॥ ఉద్గీథముపాసీతేతి విధివాక్యస్థోద్గీథత్వసామాన్యస్యవ్యక్త్యపేక్షత్వాత్ స్వశాఖాసన్నిహిత వ్యక్తిగ్రహ ఇత్యర్థః । సామాన్యశ్రుతేఃసన్నిహితవ్యక్తిగ్రహాఖ్యస్సంకోచస్తత్రకర్తవ్యః యత్రవ్యక్తిమాత్రగ్రహో నోపపద్యతే, యథా శుక్లాంగామానయేత్యత్ర గోశ్రుతేః సన్నిహితశుక్లవ్యక్తిపరతయా సంకోచః, అత్రచానుపపత్త్యభావాత్ వ్యక్తిమాత్రసంబంధసామాన్యముపాస్యమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ... ...*

వేదంశాఖాభేదేషువిహితాః తేతచ్ఛాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషుభవేయుః, అథవాసర్వశాఖాగతేష్వితి విశయః ప్రతిశాఖంచస్వరాదిభేదాదుద్గీథాదిభేదముపాదాయాయముపన్యాసః । కింతావత్ప్రాప్తం స్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషువిధీయేరన్నితి ।కుతః, సన్నిధానాత్ । 'ఉద్గీథముపాసీతే'తి హి సామాన్యవిహితానాంవిశేషాకాంక్షాయాం సన్నికృష్టేనైవస్వశాఖాగతేనవిశేషేణాకాంక్షానివృత్తేః తదతిలంఘనేనశాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానేకారణంనాస్తి,తస్మాత్ప్రతిశాఖంవ్యవస్థేతి,ఏవంప్రాప్తేబ్రవీతి।అంగావబద్ధాస్త్వితి। తుశబ్దఃపరపక్షంవ్యావర్తయతి, నైతేప్రతివేదంస్వశాఖాస్వేవవ్యవతిష్ఠేరన్, అపితుసర్వశాఖాస్వనువర్తేరన్,కుతః,ఉద్గీథాదిశ్రుత్యవిశేషాత్,స్వశాఖావ్యవస్థాయాంహ్యుద్గీథముపాసీతేతిసామాన్యశ్రుతిరవిశేషప్రవృత్తాసతీసన్నిధానవశేనవిశేషేవ్యవస్థాప్యమానాపీడితాస్యాత్,నచైతన్న్యాయ్యం,సన్నిధానాద్ధిశ్రుతిర్బలీయసీ,నచసామాన్యాశ్రయఃప్రత్యయోనోపపద్యతే।తస్మాత్ స్వరాదిభేదేసత్యప్యుద్గీథత్వాద్యవిశేషాత్॥ సర్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిష్వేవంజాతీయకాఃప్రత్యయాస్స్యుః

సూ. ౫౬ ॥ మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః ॥

అథవా నైవాత్ర విరోధఆశంకితవ్యః కథమన్యశాఖాగతేషూద్గీథాదిష్వన్యశాఖావిహితాః ప్రత్యయాభవేయురితి,మంత్రాదివదవిరోధోపపత్తేః।తథాహి మంత్రాణాంకర్మణాంగుణానాంచశాఖాంతరోత్పన్నానామపిశాఖాంతరే ఉపసంగ్రహోదృశ్యతే, యేషామపిహిశాఖినాం 'కుటరురసీ'త్యశ్మాదానమంత్రోనామ్నాతస్తేషామప్యసౌవినియోగోదృశ్యతే 'కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తేకుటరురసీతి వే'తి । యేషామపిచ సమిదాదయఃప్రయాజానామ్నాతాస్తేషామపితేషుగుణవిధిరామ్నాయతే'ఋతవోవైప్రయాజాస్సమానత్ర హోతవ్యా'ఇతి । తథాయేషామపి 'అజోఽగ్నీషోమీయ'ఇతిజాతివిశేషోపదేశోనాస్తి తేషామపితద్విషయామంత్రవర్ణాఉపలభ్యంతే 'ఛాగస్యవపాయామేదసోఽనుబ్రూ

౫౬. పూర్వం శాఖాంతర విహితోపాస్తీనాం శాఖాంతరస్థాంగసంబంధే యఃప్రతీతోవిరోధస్తమంగీకృత్య సంబంధఉక్తః, సంప్రతివిరోధఏవనాస్తి శాఖాంతరవిహితాంగానాంశాఖాంతరస్థాంగసంబంధవదుక్తసంబంధోపపత్తేరిత్యాహ ॥ అథవేత్యాదినా ॥ యద్యపియజుర్వేదినాం'కుక్కుటోఽసీ'తిమంత్రోఽస్తి,కుటరురసీతినాస్తి,తథాపితండులపేషణార్థాశ్మాదానేమంత్రద్వయస్యవికల్పేనవినియోగాత్ సోఽపిప్రాప్నోతీత్యర్థః । సూత్రస్థాదిపదోపాత్త కర్మణాముదాహరణమాహ ॥ యేషామితి ॥ మైత్రాయణీయానామిత్యర్థః । హేమంతశిశిరయోరైక్యాదృతవఃపంచ తద్వత్పంచసంఖ్యాకాః ప్రయాజాః, సమానత్రతుల్యకర్మస్థలే హోతవ్యా ఇతి పంచత్వగుణవిధానాత్ గుణేనశాఖాంతరవిహితాఃసంబధ్యంతఇతిభావః । గుణముదాహరతి॥తథాయేషామితి॥యజుర్వేదినామగ్నీషోమీయః పశుశ్శ్రుతోనాజఇతిజాతివిశేషస్తథాపిమైత్రిషమంత్రలింగాజ్జాతివిశేషసంగ్రహఇత్యర్థః । మంత్రాణాముదాహరణాంతరమా

హ ॥ తథేతి ॥ సామవేదస్థానాం యజుర్వేదే పరిగ్రహ ఇత్యర్థః । తథేతి ॥ 'స జనాస ఇంద్ర' ఇత్యనేనోపలక్షితం సూక్తం సజనీయం తస్య యజుషాఽధ్వర్యుకర్తృకప్రయోగే శంసనం దృష్టమిత్యర్థః । యో జాత ఏవ ప్రథమో గుణైః శ్రేష్ఠో మనస్వాన్ వివేకవాన్ స ఇంద్ర ఏవంవిధో హే జనాసో జనా ఇతి శ్రుత్యర్థః ॥ ఇత్యేకత్రింశాధికరణమ్. ... ❁

౫౭. ❁ భూమ్నః క్రతువత్ ❁ ॥ ద్యులోకాదిషు ప్రత్యేకం వైశ్వానరోపాస్తిర్వ్యస్తోపాస్తిః తదవయవ్యుపాస్తిస్సమస్తోపాస్తిరితి భేదః । ఆఖ్యాయికా పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతా । తత్రోభయత్ర విధిఫలయోః శ్రవణాదేకవాక్యత్వోపపత్తేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ 'సైవ హి సత్యాదయ' ఇత్యత్ర (వే.అ౩ పా౩ సూ౩౮) తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణా

హీ'తి । తథా వేదాంతరోత్పన్నానామపి 'అగ్నేర్వైహోత్రం వే'రిత్యాదిమంత్రాణాం వేదాంతరే పరిగ్రహో దృష్టః । తథా బహ్వృచపఠితస్య సూక్తస్య 'యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వా'నిత్యస్య 'అధ్వర్యవే సజనీయగ్ శస్య'మిత్యత్ర పరిగ్రహో దృష్టః । తస్మాద్యథాశ్రయాణాం కర్మాంగానాం సర్వత్రానువృత్తిః, ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః ॥ ... ...❁

❁ సూ. ౫౭ ॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి ॥ ❁

'ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ' ఇత్యస్యామాఖ్యాయికాయాం వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ వైశ్వానరస్యోపాసనం శ్రూయతే । వ్యస్తోపాసనం తావత్ 'ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స' ఇతి 'దివమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్స' ఇత్యాది, తథా సమస్తోపాసనమపి 'తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదా'విత్యాది । తత్ర సంశయః. కిమిహోభయథాప్యుపాసనం స్యాత్ వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ ఉత సమస్తస్యైవేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రత్యవయవం, సుతేజః ప్రభృతిషూపాస్స ఇతి క్రియాపద శ్రవణాత్, తస్మాత్ 'తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యత' ఇత్యాది ఫలభేదశ్రవణాచ్చ వ్యస్తాన్యప్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తం, తతోఽభిధీయతే, భూమ్నః పదార్థోపచయాత్మకస్య సమస్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య జ్యాయస్త్వం ప్రాధాన్యేనాస్మిన్వాక్యే వివక్షితం భవితుమర్హతి న ప్రత్యేకమవయవోపాసనానామపి, క్రతువత్ యథా క్రతుషు దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాంగప్రధానప్రయోగ ఏవైకో వివక్ష్యతే న వ్యస్తానామపి ప్రయోగః ప్రయాజాదీనాం నాప్యేకదేశాంగయుక్తస్య ప్రధానస్య తద్వత్ । కుత ఏతద్భూమైవ జ్యాయానితి, తథా హి శ్రుతిర్భూమ్నో జ్యాయస్త్వం దర్శయతి ఏకవాక్యతావగమాత్, ఏకం హీదం వాక్యం వైశ్వానరవిద్యావిషయం పౌర్వాపర్యపర్యాలోచనాత్ ప్రతీయతే, తథా హి ప్రాచీనశాలప్రభృతయ ఉద్దాలకావసానాః షడృషయో వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠామప్రతిపద్యమానా అశ్వపతిం కేకయం రాజానమభ్యాజగ్మురిత్యుపక్రమ్యైకైకస్య ఋషేరుపాస్యం ద్యుప్రభృతీనామేకైకం శ్రావయిత్వా 'మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచే'త్యాదినా మూర్ధాదిభావం తేషాం విదధాతి । 'మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య' ఇత్యాదినా చ వ్యస్తోపాసనమపవదతి। పునశ్చ వ్యస్తోపాసనం వ్యావర్త్య సమస్తోపాసనమేవానువర్త్య

నాద్విద్యైక్యముక్తం తద్వదత్రైక్యహేత్వభావాద్గతార్థత్వం మత్వా పూర్వత్రోద్గీథాదిశ్రుత్యా సన్నిధిబాధేనోద్గీథాద్యుపాస్తీనాం సర్వశాఖాసూపసంహారవద్వ్యస్తోపాస్తీనాం విధిశ్రుతేః ఫలశ్రవణస్య చ సమస్తోపాస్తిసన్నిధిప్రాప్తం స్తుత్యర్థత్వం బాధిత్వా తద్విధేయత్వమితి పూర్వపక్షమాహ ॥ ప్రత్యవయవమితి ॥ ఫలానుక్తౌ పూర్వోత్తరపక్షసిద్ధిరేవ ఫలం మంతవ్యం । సుతం ఖండితం, సోమద్రవ్యస్యైవ ప్రసుతత్వమాసమంతాత్ సుతత్వమవస్థాభేదః సోమయాగసంపత్తిస్తవ కులే దృశ్యత ఇతి యావత్, ఆత్మనో వైశ్వానరస్యైవ మూర్ధైవ సుతేజా ఇతి వాక్యప్రకరణాభ్యాం వ్యస్తోపా

స్తీనాంసమస్తోపాస్త్యంతర్భావేనప్రయాజదర్శవదేకప్రయోగత్వేసిద్ధేప్రధానతదంగఫలానాంఅర్థవాదగతానామేక ప్రధానఫలతయోపసంహారాత్ వాక్యభేదోనయుక్తఇతిసిద్ధాంత్యాశయః॥ఏకదేశివ్యాఖ్యామనూద్యదూషయతి ॥ కేచిదితి॥ యద్యుభయధోపాసనంసిద్ధాంతస్తర్హివ్యస్తోపాసనమేవేతిపూర్వపక్షోవక్తవ్యః, సచనసంభవతీత్యాహ ॥స్పష్టేచేతి॥ కథంతర్హిసూత్రేజ్యాయస్త్వోక్తిస్తత్రాహ॥సౌత్రస్యేతి॥వ్యస్తోపాస్తీనాం ప్రామాణికత్వద్యోతనార్థంతదుక్తిరితిభావః ॥ఇతిద్వాత్రింశాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౫౮ ॥❋నానాశబ్దాదిభేదాత్❋॥ శాండిల్యాదిబ్రహ్మవిద్యైకా నానావా, తథాసంవర్గాదిప్రాణవిద్యైకానానా వేతిరూపైక్యభావాభావాభ్యాంసంశయేదృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ పూర్వస్మిన్నితి ॥ రూపైక్యాచ్చవి

‘ ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ’తి భూమాశ్రయమేవఫలందర్శయతి ।
యత్తుప్రత్యేకంసుతేజఃప్రభృతిషుఫలభేదశ్రవణం, తదేవంసత్యంగఫలానిప్రధానఏవాభ్యుచ్చినోతీతిద్రష్ట
వ్యం । తథోపాస్సఇత్యపిప్రత్యవయవమాఖ్యాతశ్రవణంపరాభిప్రాయానువాదార్థం, నవ్యస్తోపాసనవి
ధానార్థం, తస్మాత్ సమస్తోపాసనపక్షఏవశ్రేయానితి । కేచిత్త్వత్రసమస్తోపాసనపక్షంజ్యాయాంసం
ప్రతిష్ఠాప్య జ్యాయస్త్వవచనాదేవకిలవ్యస్తోపాసనపక్షమపి సూత్రకారోఽనుమన్యతఇతికల్పయంతి.
తదయుక్తం, ఏకవాక్యతావగతౌసత్యాం వాక్యభేదకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, ‘మూర్ధాతేవ్యపతిష్య’ది
త్యేవమాదినిందావచనవిరోధాత్, స్పష్టేచోపసంహారేసమస్తోపాసనావగమేతదభావస్యపూర్వప
క్షే వక్తుమశక్యత్వాత్, సౌత్రస్యచ జ్యాయస్త్వవచనస్య ప్రమాణవత్త్వాభిప్రాయేణాప్యుపపద్యమా
నత్వాత్॥ ... ... ❋

❋సూ॥౫౮॥ నానాశబ్దాదిభేదాత్॥❋

పూర్వస్మిన్నధికరణేసత్యామపిసుతేజఃప్రభృతీనాంఫలభేదశ్రుతౌసమస్తోపాసనంజ్యాయఇత్యుక్తం, అతః ప్రాప్తాబుద్ధిరన్యాస్వపిభిన్నశ్రుతీస్యుపాసనానిసమస్యోపాసిష్యంతఇతి । అపిచనైవవేద్యాభేదేవిద్యాభేదోవిజ్ఞాతుంశక్యతే, వేద్యంహిరూపంవిద్యాయాః ద్రవ్యదైవతమివయాగస్య, వేద్యశ్చైకఏవేశ్వరః శ్రుతినానాత్వేప్యవగమ్యతే ‘మనోమయః ప్రాణశరీరః కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మసత్యకామస్సత్యసంకల్ప’ఇత్యేవమాదిషు, తథా ‘ఏకఏవప్రాణఃప్రాణోవావసంవర్గఃప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చప్రాణోహపితాప్రాణోమాతే’త్యేవమాదిషువేద్యైకత్వాచ్చవిద్యైకత్వం,శ్రుతినానాత్వమప్యస్మిన్పక్షేగుణాంతరపరత్వాన్నానర్థకం, తస్మాత్ స్వపరశాఖావిహితమేకవేద్యవ్యపాశ్రయం గుణజాతముపసంహర్తవ్యంవిద్యాకాత్స్న్యాయేత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే ।నానేతి॥ వేద్యాభేదేప్యేవంజాతీయకావిద్యాభిన్నాభవితుమర్హంతి, కుతః శబ్దాదిభేదాత్, భవతిహిశబ్దభేదః ‘వేదోపాసీతసక్రతుంకుర్వీతే’త్యేవమాదిః,శబ్దభేదశ్చకర్మభేదహేతుఃసమధిగతఃపురస్తాత్ ‘శబ్దాంతరేకర్మభేదఃకృతానుబంధత్వా’దితి। ఆదిగ్రహణాత్ గుణాదయోపి యథాసంభవంభేదహేతవోయోజయితవ్యాః । ననువేదేత్యాదిషుశబ్ద

ద్యైక్యమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ విద్యైక్యంచేదేకశ్రుత్యుక్తవిద్యాయాఃశ్రుత్యంతరేప్యుక్తిర్వ్యర్థేత్యతఆహ॥ శ్రుతినానాత్వమపీతి॥పూర్వపక్షేగుణోపసంహారఃఫలం, సిద్ధాంతేతుగుణానుపసంహారఇతిమత్వాసూత్రంయోజయతి ॥ వేద్యాభేదేపీతి ॥ ననుభిన్నభావార్థవాచకశ్శబ్దః శబ్దాంతరం-యథాయజతిదదాతిజుహోతీతి తస్మిన్శబ్దభేదేకర్మశబ్దితవిధ్యర్థభావనాయాభేదోయుక్తస్తస్యాఃకృతానుబంధత్వాద్భేదేన స్వీకృతవిషయత్వాద్భావార్థభేదాదితియావత్ । ప్రకృతేతు వేదోపాసీతేత్యాదిశబ్దార్థోపాస్తేర్యాగదానహోమవత్ స్వతోభేదాభావాత్ సిద్ధగుణకబ్రహ్మణఏకత్వేసవిషయతోపిభేదాభావాత్ కథముపాస్తిభేదఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అత్రసూత్రే శబ్దభేదోఽభ్యుచ్చయమాత్రతయో

క్తః, విద్యానానాత్వే సమ్యగ్ఘ్యేతవస్త్వాదిపదోపాత్తా గుణాదయఏవ, తథాహి సిద్ధస్యాపిగుణస్య కార్యాన్వయితయాకార్యత్వమస్తి। యథారుణ్యాదిగుణానాంక్రయణభావనాన్వయితయాకార్యత్వంతథాచతత్తత్ప్రకరణేషూత్పత్తిశిష్టైరుపాస్తిభావనాన్వయితయాసాధ్యైస్తద్గుణైర్విశిష్టతయోపాస్యరూపభేదాదుపాసనాభేదః। యథా ఛత్రచామరాదిగుణభేదేనరాజోపాస్తిభేదః యథావా ఆమిక్షావాజినగుణభేదేన యాగభేదస్తద్వత్, తథా ప్రతివిద్యంఫలసంయోగభేదాద్దహరశాండిల్యాదిసమాఖ్యాభేదాద్భేదఇతిసమాధత్తే ॥ నైషదోషఇత్యాదినా ॥ యదుక్తంశ్రుతినానాత్వంగుణాంతరవిధ్యర్థమితితన్నేత్యాహ॥నచాత్రైకఇతి॥ కించప్రాప్తవిద్యానువాదేనాప్రాప్తానేకగుణవిధానేవాక్యభేదస్స్యాదిత్యాహ ॥అనేకత్వాచ్చేతి॥ కించవిద్యైక్యపక్షేగుణానాంపునరుక్తిర్వ్యర్థానచప్రత్యభిజ్ఞానార్థాబ్రహ్మైక్యాదేవతత్సిద్ధేః, విద్యానానాత్వపక్షేతుగుణానామప్రాప్తేఃసాప్రాప్త్యర్థేత్యాహ॥నచాస్మిన్నపీతి॥ఫలభేదాచ్చోదనై

భేదఏవావగమ్యతేనయజతీత్యాదివదర్థభేదః సర్వేషామేవైషాంమనోవృత్త్యర్థత్వాభేదాదర్థాంతరాసంభవాచ్చతత్కథంశబ్దభేదాద్విద్యాభేదఇతి। నైషదోషః, మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేపిఅనుబంధభేదాద్విద్యాభేదోపపత్తేః । ఏకస్యాపిహీశ్వరస్యోపాస్యస్యప్రతిప్రకరణంవ్యావృత్తాగుణాశ్శిష్యంతేతథైకస్యాపి ప్రాణస్య తత్రతత్రోపాస్య స్యాభేదేఽ ప్యన్యాదృగ్గుణోఽన్యత్రోపాసితవ్యోఽన్యాదృగ్గుణశ్చాన్యత్రేత్యేవమనుబంధభేదాత్ వేద్యభేదేసతివిద్యాభేదోవిజ్ఞాయతే , నచాత్రైకోవిద్యావిధిరితరేగుణవిధయఇతిశక్యంవక్తుం, వినిగమనాయాం హేత్వభావాత్ అనేకత్వాచ్చప్రతిప్రకరణంగుణానాంప్రాప్తవిద్యానువాదేన విధానానుపపత్తేః । నచాస్మిన్పక్షేసమానాస్సంతఃసత్యకామత్వాదయోగుణాఅసకృచ్ఛ్రావయితవ్యాః, ప్రతిప్రకరణంచేదంకామేనేదముపాసితవ్యమిదంకామేనచేదమితి నైరాకాంక్ష్యావగమాత్ నైకవాక్యతాపత్తిః । నచాత్రవైశ్వానరవిద్యాయామివ సమస్తచోదనాఽపరాస్తి యద్బలేనప్రతిప్రకరణవర్తీన్యవయవోపాసనానిభూత్వైకవాక్యతాంయాయుః । వేద్యైకత్వనిమిత్తేచవిద్యైకత్వేసర్వత్రనిరంకుశేప్రతిజ్ఞాయమానేసమస్తగుణోపసంహారోఽశక్యఃప్రతిజ్ఞాయేత, తస్మాత్సుష్ఠూచ్యతే నానాశబ్దాదిభేదాదితి । స్థితేచైతస్మిన్నధికరణేసర్వవేదాంతప్రత్యయమిత్యాదిద్రష్టవ్యమ్ ❋

❋ సూ॥౫౯॥వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్॥ ❋

స్థితేవిద్యాభేదేవిచార్యతే, కిమాసామిచ్ఛయాసముచ్చయోవికల్పోవాస్యాదథవా వికల్ప ఏవ నియమేనేతి, తత్రస్థితత్వాత్తావద్విద్యాభేదస్య । నచసముచ్చయనియమేకించిత్కారణమస్తి । నను భిన్నానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాంసముచ్చయనియమోదృశ్యతే । నైషదోషః, నిత్యతాశ్రుతిర్హితత్రకారణం, నైవంవిద్యానాంకాచిన్నిత్యతాశ్రుతిరస్తి, తస్మాన్నసముచ్చయనియమః, నాపి

శ్యాభావాత్ సర్వగుణధ్యానస్యాశక్యత్వాచ్చవిద్యానానేత్యాహ॥ ప్రతిప్రకరణంచేత్యాదినా ॥ దహరధ్యాతుఃసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతివైశ్వానరధ్యాతాసర్వత్రసర్వమన్నమత్తీత్యాదిఫలభేదఇత్యర్థః । ననువిద్యానానాత్వేసిద్ధేపశ్చాద్దహరాదివిద్యాప్రతివేదాంతమేకాఽనేకావేతి చింతోచితా తత్కథమాదావసాకృతేత్యతఆహ ॥స్థితేచేతి॥ విద్యానానాత్వాధికరణంపాదాదావేవసంగతం, అత్రప్రాసంగికమితిభావః ॥ ఇతిత్రయస్త్రింశాధికరణమ్॥... ❋

౫౯. ❋వికల్పః❋॥విద్యానాంస్వరూపముక్త్వాఽనుష్ఠానప్రకారోఽత్రనిరూప్యతఇత్యుపజీవ్యత్వసంగతిమాహ॥స్థితఇతి॥ విద్యాస్త్రివిధాః అహంగ్రహాస్తటస్థాఅంగాశ్రితాశ్చేతి।తత్రాహంగ్రహవిద్యాసుయాథాకామ్యవికల్పయోర్విద్యానానాత్వసామ్యాత్ సంశయమాహ ॥కిమితి॥ పూర్వపక్షేయథేచ్ఛమనుష్ఠానమిత్యనియమః సిద్ధాంతేవికల్పేనానుష్ఠానమితినియమఇతిఫలభేదః । తత్రానియమంసాధయతి ॥ తత్రస్థితత్వాదిత్యాదినా ॥ ఏకపురోడాశఫలత్వాద్యథావ్రీహియవయోర్వికల్పస్తథావికల్పనియమఏవాసాంవిద్యానాంన్యాయ్యః, తుల్యఫలత్వాత్ ।నచఫలభూయస్త్వార్థినఃసముచ్చయ

కర్మణసముచ్చయోపిదృష్టఇతివాచ్యం, ఈశ్వరసాక్షాత్కారాత్పరంఫలభేదేప్యాసామహంగ్రహోపాస్తీనాం సాక్షాత్కారాత్మకఫలస్య తుల్యత్వాత్, తస్యచైకయాకృతత్వే అన్యస్యాః కృత్యాభావాచ్చిత్తవిక్షేపకతయాతద్విఘాతకత్వాచ్చేతిసిద్ధాంతభాష్యార్థః । మాస్తుసాక్షాత్కారఇత్యతఆహ ॥ సాక్షాత్కారణసాధ్యంచేతి ॥ యస్యపుంసః, అద్ధాఈశ్వరోఽహమితిసాక్షాత్కారస్స్యాద్విచికిత్సాచనాస్తి అహమీశ్వరోనవేతితస్యైవేశ్వరప్రాప్తిరిత్యర్థః । జీవన్నేవభావనయా దేవత్వంసాక్షాత్కృత్య దేహపాతోత్తరకాలం దేవత్వమాప్నోతీతిశ్రుత్యంతరార్థః । అహంగ్రహాణామనుష్ఠానప్రకారముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిచతుస్త్రింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❁

౬౦. ❁కామ్యాస్తు❁॥తటస్థోపాస్తయోఽత్రవిషయాస్తాసుకింవికల్పఉతయథాకామమనుష్ఠానమితిపూర్వవత్ సంశయేసత్యుపాస్తిత్వావిశేషాదహంగ్రహవద్వికల్పఇతిప్రాప్తే అపవాదంసిద్ధాంతయతి ॥ అవిశిష్టేతి ॥ సయఃకశ్చిదేతం

వికల్పనియమః విద్యాంతరాధికృతస్యవిద్యాంతరాప్రతిషేధాత్। పారిశేష్యాత్ యాథాకామ్యమేవాపద్యతే। నన్వవిశిష్టఫలత్వాదాసాంవికల్పోన్యాయ్యః,తథాహి 'మనోమయఃప్రాణశరీరఃకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మసత్యకామస్సత్యసంకల్ప'ఇత్యేవమాద్యాస్తుల్యవదీశ్వరత్వప్రాప్తిఫలాలక్ష్యంతే । నైషదోషః, సమానఫలేష్వపిస్వర్గాదిసాధనేషుకర్మసుయాథాకామ్యదర్శనాత్ । తస్మాద్యాథాకామ్యప్రాప్తావుచ్యతే వికల్పఏవాసాంభవితుమర్హతినసముచ్చయః।కస్మాత్,అవిశిష్టఫలత్వాత్। అవిశిష్టంహ్యాసాంఫలముపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణం,ఏకేనచోపాసనేనసాక్షాత్కృతేఉపాస్యవిషయేఈశ్వరాదౌద్వితీయమనర్థకం।అపిచఅసంభవఏవసాక్షాత్కరణస్యసముచ్చయపక్షేచిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్। సాక్షాత్కరణసాధ్యంచవిద్యాఫలందర్శయంతిశ్రుతయః 'యస్యస్యాదద్ధానవిచికిత్సాఽస్తీ'తి 'దేవోభూత్వాదేవానప్యేతీ'తి చైవమాద్యాః। స్మృతయశ్చ 'సదాతద్భావభావితా'ఇత్యేవమాద్యాః । తస్మాదవిశిష్టఫలానాంవిద్యానామన్యతమామాదాయతత్పరస్స్యాత్ యావదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణేన తత్ఫలంప్రాప్తమితి ॥❁

❁ సూ. ౬౦ ॥ కామ్యాస్తుయథాకామంసముచ్చీయేరన్నవాపూర్వహేత్వభావాత్ ॥ ❁

'అవిశిష్టఫలత్వా'దిత్యస్య ప్రత్యుదాహరణం, యాసుపునఃకామ్యాసువిద్యాసు 'సయఏతమేవవాయుందిశాంవత్సంవేద నపుత్రరోదంరోదితి సయోనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తేయావన్నామ్నోగతం తత్రాస్యయథాకామచారోభవతీ'తిచైవమాద్యాసుక్రియావదదృష్టేనాత్మనాత్మీయంతత్తత్ఫలం సాధయంతీషుసాక్షాత్కరణాపేక్షానాస్తి తాయథాకామంసముచ్చీయేరన్వా నవాసముచ్చీయేరన్ పూర్వహేత్వభావాత్పూర్వస్యావిశిష్టఫలత్వాదిత్యస్యవికల్పహేతోరభావాత్ ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౬౧ ॥ అంగేషుయథాశ్రయభావః ॥ ❁

కర్మాంగేషూద్గీథాదిషు యేఆశ్రితాః ప్రత్యయాః వేదత్రయవిహితాః కింతేసముచ్చీయేరన్ కింవాయథాకామంస్యురితిసంశయే యథాశ్రయభావఇత్యాహ. యథైషామాశ్రయాఃస్తోత్రాదయఃసంభూయభవంత్యేవంప్రత్యయాఅపి, ఆశ్రయతంత్రత్వాత్ ప్రత్యయానాం॥ ... ...❁

వాయుమేవంగోత్వేనకల్పితాన్దిశాంవత్సంవేదోపాస్తే నాసౌ పుత్రమరణనిమిత్తంరోదనం రోదితిలభతే నిత్యమేవజీవత్పుత్రోభవతీత్యర్థః। అహంగ్రహదృష్టాంతేసాక్షాత్కారద్వారత్వముపాధిరితిభావః॥ఇతిపంచత్రింశాధికరణమ్❁

౬౧. సంప్రత్యంగావబద్ధోపాస్తీనామనుష్ఠానక్రమంవక్తుంపూర్వపక్షయతి ॥ అంగేష్వితి ॥ అంగాశ్రితత్వాత్సఫలత్వాచ్చసంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ యథాక్రత్వనుష్ఠానేతదాశ్రితాంగానాంసముచ్చిత్యానుష్ఠాననియమస్తథాంగానుష్ఠానేతదాశ్రితోపాస్తీనాంతన్నియమఇతిసూత్రార్థః । ననుతన్నిర్ధారణానియమఇత్యత్రాంగాశ్రితానాం గోదోహనవదనంగత్వముక్తంతత్కథమనంగానామంగవత్సముచ్చయశంకేతి, ఉచ్యతే । అంగాన్యనుష్ఠాపయన్ ప్రయోగవిధిర్యద్యుపాసనానినానుష్ఠాపయేత్ తర్హితేషాంతదాశ్రితత్వంవ్యర్థమితిమన్వానస్యశంకేతిభావః ॥ ... ...❁

౬౨. తర్హి గోదోహనస్యాపి సముచ్చయస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ శిష్టైశ్చేతి ॥ శిష్టిః శాసనం - విధానమితి యావత్ । విహితత్వావిశేషాత్ సముచ్చయోఽఙ్గవదిత్యర్థః । గోదోహనస్య తు నానుష్ఠాననియమః, చమసస్థానే విహితత్వాత్తన్నియమే చమసవిధివైయర్థ్యాత్ ఉపాసనానాం తు న కస్యచిదంగస్య స్థానే విహితత్వమితి సముచ్చయనియమో న విరుధ్యత ఇతి భావః ॥ ... ...

౬౩. సముచ్చయే లింగమాహ ॥ సమాహారాదితి ॥ 'ఋగ్వేదినాం యః ప్రణవః స సామవేదినాముద్గీథ' ఇతి ఛాందోగ్యే ప్రణవోద్గీథయోరైక్యధ్యానవిధిరస్తి, తస్య ఫలార్థవాదో హోతృషదనాదిత్యాదిః । హోతుశ్శంసనస్థలవాచినా హోతృషదనశబ్దేన శంసనం లక్ష్యతే, ఉద్గాతా స్వరాదిప్రమాదాత్ భ్రష్టమప్యుద్గీథం సమ్యక్కృతా ద్ధోతృ

॥ సూ. ౬౨. ॥ శిష్టేశ్చ ॥

యథాచాశ్రయాః స్తోత్రాదయస్త్రిషు వేదేషు శిష్యంతే ఏవమాశ్రితా అపి ప్రత్యయాః నోపదేశకృతోఽపి కశ్చిద్విశేషోఽఙ్గానాం తదాశ్రయాణాం చ ప్రత్యయానామిత్యర్థః ॥ ... ...

॥ సూ. ౬౩ ॥ సమాహారాత్ ॥

'హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతీ'తి చ ప్రణవోద్గీథైకత్వవిజ్ఞానమాహాత్మ్యాదుద్గాతా స్వకర్మణ్యుత్పన్నం క్షతం హౌత్రాత్ కర్మణః ప్రతిసమాదధాతీతి బ్రువన్ వేదాంతరోదితస్య ప్రత్యయస్య వేదాంతరోదితపదార్థసంబంధసామాన్యాత్ సర్వవేదోదితప్రత్యయోపసంహారం సూచయతీతి లింగదర్శనమ్ ॥ ... ...

॥ సూ. ౬౪ ॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ॥

విద్యాగుణం చ విద్యాశ్రయం సంతమోంకారం వేదత్రయసాధారణం శ్రావయతి, తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే 'ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీ'తి । తతశ్చాశ్రయసాధారణ్యాదాశ్రితసాధారణ్యమితి లింగదర్శనమేవ । అథవా గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేతి । యదీమే కర్మగుణా ఉద్గీథాదయః సర్వే సర్వప్రయోగసాధారణా న స్యుర్న స్యాత్తతస్తదాశ్రయాణాం ప్రత్యయానాం సహభావః, తే తూద్గీథాదయః సర్వాంగగ్రాహిణా ప్రయోగవచనేన సర్వే సర్వప్రయోగసాధారణాః శ్రావ్యంతే, తతశ్చాశ్రయసహభావాత్ ప్రత్యయసహభావ ఇతి ॥ ... ...

॥ సూ. ౬౫ ॥ న వా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥

న వేతి పక్షవ్యావర్తనమ్ । న యథాశ్రయభావ ఆశ్రితానాం ప్రత్యయానాం భవితుమర్హతి । కుతః

శంసనాదనుసమాహరత్యేవ నిర్దోషం కరోత్యేవ కిల, శస్యమానప్రణవేన స్వీయోద్గీథస్యైక్యధ్యానబలాదిత్యర్థః। తతః కిం తత్రాహ ॥ ఇతి బ్రువన్నితి ॥ సామవేదస్థోద్గీథధ్యానస్య ఋగ్వేదోక్తప్రణవసంబంధో యో దృష్టః స ఏవాంగానాం సర్వవేదాంతవిహితోపాస్తిసముచ్చయే లింగం ప్రణవరూపపదార్థస్యోపాస్తీనాం చ వేదాంతరోక్తత్వేన సాదృశ్యాత్ వేదాంతరోక్తాంగసంబంధస్యాపి సమానత్వాదిత్యర్థః ॥ ... ...

౬౪. ఓంకారస్య ధ్యేయస్య సాధారణే పి తదాశ్రితధ్యానానాం సముచ్చిత్యానుష్ఠానం గమ్యత ఇతి లింగాంతరమాహ ॥ గుణేతి ॥ తేనోంకారేణ, వేదత్రయోక్తం కర్మ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః। అన్వయముఖేనోక్తమేవార్థం వ్యతిరేకతో పి వ్యాచష్టే ॥ అథవేతి ॥ ... ...

౬౫. ఫలేచ్ఛానియమాదుపాస్త్యనియమ ఏవమయుక్తః, అంగవత్ సముచ్చయనియమే మానాభావాదితి సిద్ధాంతయ

౫ ॥నవేతి॥ ప్రయోగవిధిః ఖలు సాంగప్రధానానుష్ఠాననియామకః న త్వనంగానాం సంగ్రాహక ఇత్యాహ ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి ॥ వివిమతా ఉపాస్తయః క్రతౌ న సముచ్చిత్యానుష్ఠేయాః భిన్నఫలత్వాద్గోదోహనవదితి భావః॥ శిష్టైశ్చేత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ అయమేవేతి ॥ సమాహారాద్గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేత్యుక్తం లింగద్వయమపి మానాంతరప్రాప్తస్య ద్యోతకం న స్వయం సాధకం అర్థవాదస్థత్వాదిత్యాహ ॥ పరం చేతి॥ గుణసాధారణ్యసూత్రస్య ద్వితీయాం వ్యాఖ్యాం దూషయతి ॥ నచేతి ॥ తత్ప్ర

తత్సహభావాశ్రుతేః। యథాహి త్రివేదీవిహితానామంగానాం స్తోత్రాదీనాం సహభావః శ్రూయతే 'గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామ గాయ హోతరేతద్యజే'త్యాదినా, నైవముపాసనానాం సహభావశ్రుతిరస్తి। నను ప్రయోగవచన ఏవైషాం సహభావం ప్రాపయేత్। నేతి బ్రూ ..., పురుషార్థత్వాదుపాసనానాం, ప్రయోగవచనో హి క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం సహభావం ప్రాప ...్, ఉద్గీథాద్యుపాసనాని తు క్రత్వంగాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదివత్ పురుషార్థానీత్యవోచామ 'పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫల'మిత్యత్ర (అ ౩ పా ౩ సూ ౪౨) అయమేవ చోపదేశాశ్రయో విశేషోఽంగానాం తదాలంబనానాం చోపాసనానాం యదేకేషాం క్రత్వర్థమేకేషాం పురుషార్థత్వమితి। పరం చ లింగద్వయమకారణముపాసనసహభావస్య శ్రుతిన్యాయాభావాత్। న చ ప్రతిప్రయోగమాశ్రయకార్త్స్న్యోపసంహారాదాశ్రితానామపి తథాత్వం విజ్ఞాతుం శక్యతే, అతత్ప్రయుక్తత్వాదుపాసనానాం, ఆశ్రయతంత్రాణ్యపి హ్యుపాసనాని కామమాశ్రయాభావే మా భూవన్ న త్వాశ్రయసహభావే సహభావనియమమర్హంతి తత్సహభావాశ్రుతేరేవ। తస్మాత్ యథాకామమేవోపాసనాన్యనుష్ఠీయేరన్॥... ... ... ❋

సూ॥౬౬॥దర్శనాచ్చ॥

దర్శయతి చ శ్రుతిరసహభావం ప్రత్యయానాం 'ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీ'తి। సర్వప్రత్యయోపసంహారే హి 'సర్వే సర్వవిద' ఇతి న విజ్ఞానవతా బ్రహ్మణా పరిపాల్యత్వమితరేషాం సంకీర్త్యేత। తస్మాద్యథాకామ్యముపాసనానాం సముచ్చయో వికల్పో వేతి॥ ... ... ❋

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

యుక్తత్వాభావే తదాశ్రితత్వం కథమిత్యత ఆహ ॥ఆశ్రయేతి॥ ఇదమేవ తేషామంగాశ్రితత్వం యదంగాభావే సత్యసత్త్వం న త్వంగవ్యాపకత్వమిత్యర్థః॥ ... ... ❋

౬౬॥ కించ విదుషా బ్రహ్మణా అన్యేషామృత్విజాం పాల్యత్వవచనాన్న సర్వోపాస్తీనాం సహప్రయోగ ఇత్యాహ ॥ దర్శనాచ్చేతి ॥ ఋగ్వేదాదివిహితాంగలోపే వ్యాహృతిహోమప్రాయశ్చిత్తాదివిజ్ఞానవత్త్వమేవంవిత్త్వం బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః॥

ఇతి షట్త్రింశాధికరణమ్

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యవ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

ఓం పరమాత్మనే నమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదప్రారంభః.

౧. కర్మాంగవిద్యాప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వమాశంక్యాహ॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణ ఇతి॥ పూర్వపాదే పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారో త్త్యాస్వరూపం నిశ్చితం, అస్మిన్ పాదే తాసాం కర్మానపేక్షతయా పురుషార్థహేతుత్వం నిరూప్యతే। తతోఽఙ్గాకాంక్షాయాం యజ్ఞాదీని బహిరంగాని శమాదీన్యంతరంగాని చ నిరూప్యంత ఇత్యేకవిద్యావిషయత్వం పాదయోస్సంగతిః తత్రాదౌ తత్త్వజ్ఞానం విషయీకృత్య వాదివిప్రతిపత్త్యా సంశయమాహ ॥ అథేతి ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానకర్మణోరంగాంగిత్వేన సముచ్చయః సిద్ధాంతే కేవలజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః । ‘య ఆ

సూ॥౧॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః॥

అథేదానీమౌపనిషదమాత్మజ్ఞానం కిమధికారిద్వారేణ కర్మణ్యేవానుప్రవిశతి ఆహో స్విత్స్వతంత్రమేవ పురుషార్థసాధనం భవతీతి మీమాంసమానః సిద్ధాంతేనైవ తావదుపక్రమతే ‘పురుషార్థోఽత’ ఇతి। అతోఽస్మాద్వేదాంతవిహితాదాత్మజ్ఞానాత్ స్వతంత్రాత్పురుషార్థస్సిద్ధ్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కుత ఏతదవగమ్యతే శబ్దాదిత్యాహ । తథాహి ‘తరతి శోకమాత్మవిత్’ ‘స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి’ ‘బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం’ ‘ఆచార్యవాన్పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య’ ఇతి ‘య ఆత్మాఽపహతపాప్మే’త్యుపక్రమ్య ‘స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ య స్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీ’తి। ‘ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య’ ఇతి చోపక్రమ్య ‘ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వ’మితి చేత్యేవంజాతీయకాః శ్రుతయః కేవలాయా విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వం శ్రావయతి। అథాత్ర ప్రత్యవతిష్ఠతే॥... ... ... *

సూ॥౨॥ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః॥

కర్తృత్వేనాత్మనః కర్మశేషత్వాత్తద్విజ్ఞానమపి వ్రీహిప్రోక్షణాదివద్విషయద్వారేణ కర్మసంబంధ్యేవేత్యతస్తస్మిన్నవగతప్రయోజనే ఆత్మజ్ఞానే యా ఫలశ్రుతిః సార్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే, యథాఽన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు ‘యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపగ్ం శ్లోకగ్ం శృణోతి, యదాఙ్క్తే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే’ ‘యత్ప్రయాజానూయాజా ఇజ్యంతే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే వర్మ యజమానాయ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై’ ఇత్యేవంజాతీయకా ఫలశ్రుతి రర్థవాద

త్మే’తి ప్రజాపత్యుక్తబ్రహ్మవిద్యాయాం లోకాదికం సగుణవిద్యాఫలం మోక్షానందేఽన్తర్భావాభిప్రాయేణోక్తమితి మంతవ్యమ్॥ ... ...*

౨॥ సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి ॥ శేషత్వాదితి॥ సూత్రేఽర్థవాదపదమావర్తనీయం। జ్ఞానాత్పురుషార్థవాదోఽర్థవాద ఇత్యర్థః। జ్ఞానం కర్మాంగం అఫలత్వే సతి కర్మశేషాశ్రయత్వాత్ ప్రోక్షణపర్ణమయీత్వాదివదితి భావః । తత్త్వనిర్ణయార్థం గురుశిష్యయోః కథా వాదోఽయమితి జ్ఞాపనార్థం జైమినిగ్రహణం । అంగిఫలేన అంగభూత ఆత్మాఽవగతప్రయోజనః తదాశ్రయే తత్సంస్కారకే జ్ఞానే ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యత్ర దృష్టాంతో యథేతి ॥ పర్ణమయీ ద్రవ్యం యజమానస్యాంజనం సంస్కారః ప్రయాజాదీని కర్మాణి తేష్విత్యర్థః ।వర్మ కవచం । కథమాత్మజ్ఞానం కర్మాం

గం మానాభావాదితిసిద్ధాంతీశంకతే॥ కథమితి ॥ పూర్వపక్ష్యాహ ॥ కర్త్రితి॥ యక్త్వోహ్యనారభ్యాధీతాయాఃపర్ణతాయాః జుహ్వాద్వారేణ వాక్యాత్ క్రత్వంగభావః జుహ్వాఃక్రతుష్వవ్యభిచారితయా క్రతూపస్థాపకత్వాత్, నతథాత్మజ్ఞానస్య 'ఆత్మాద్రష్టవ్య'ఇతివాక్యాత్ క్రతుసంబంధఉపపద్యతే, ఆత్మనఃక్రతువ్యాప్త్యభావాదితి సిద్ధాంతీ దూషయతి ॥ నేతి ॥ దేహభిన్నత్వేనజ్ఞాతాత్మనఃక్రతువ్యాప్యత్వమస్తీతిపూర్వపక్షీసమాధత్తే ॥ నవ్యతిరేకేతి ॥ సర్వథేతి- దేహాత్మత్వేనాపీత్యర్థః । దేహభిన్నకర్తృజ్ఞానస్యాంగత్వేపిఅకర్తృబ్రహ్మాత్మజ్ఞానస్యానాంగత్వమితిశంకతే ॥ నన్వపహతేతి ॥ యస్యార్థేజాయాదికంప్రియంభోగ్యంసఆత్మాద్రష్టవ్యఇతిభోగ్యలింగేనసూచితభోక్తృభిన్నమకర్తృస్వరూ

స్తద్వత్ । కథంపునరస్యానారభ్యాధీతస్యాత్మజ్ఞానస్యప్రకరణాదీనా మన్యతమేనాపి హేతునా వినాక్రతుప్రవేశఆశంక్యతే కర్తృద్వారేణ తద్విజ్ఞానస్య వాక్యాత్క్రతుసంబంధఇతిచేత్, న, వాక్యేనవినియోగానుపపత్తేఃఅవ్యభిచారిణాహి కేనచిద్ద్వారేణానారభ్యాధీతానామపివాక్యనిమిత్తః క్రతుసంబంధోఽవకల్పతే కర్తాతువ్యభిచారిద్వారం లౌకికవైదికకర్మసాధారణ్యాత్. తస్మాన్నతద్ద్వారేణాత్మజ్ఞానస్య వాక్యాత్ క్రతుసంబంధసిద్ధిరితి । న, వ్యతిరేకవిజ్ఞానస్య వైదికేభ్యః కర్మభ్యోఽన్యత్రానుపయోగాత్ నహిదేహవ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానంలౌకికేషుకర్మసూపయుజ్యతే, సర్వథాదృష్టార్థప్రవృత్త్యుపపత్తేః, వైదికేషుతుదేహపాతోత్తరకాలఫలేషు దేహవ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానమంతరేణ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యుపయుజ్యతేవ్యతిరేకజ్ఞానం। నన్వపహతపాప్మత్వాదివిశేషణాదసంసార్యాత్మవిషయమౌపనిషదందర్శనంనప్రవృత్త్యంగంస్యాత్, న, ప్రియాదిసంసూచితస్యసంసారిణఏవాత్మనోద్రష్టవ్యత్వోపదేశాత్. అపహతపాప్మత్వాదివిశేషణంతు స్తుత్యర్థంభవిష్యతి । ననుతత్రతత్రప్రసాధితమేతదధికమసంసారిబ్రహ్మజగత్కారణంతదేవచసంసారిణఆత్మనఃపారమార్థికంస్వరూపముపనిషత్సూపదిశ్యతఇతి ।సత్యంప్రసాధితం, తస్యైవస్థూణానిఖననవత్ఫలద్వారేణాక్షేపప్రతిసమాధానేక్రియేతేదార్ఢ్యాయ ॥ ... ... ✻

సూ. ౩ ॥ ఆచారదర్శనాత్ ॥

'జనకోహవైదేహోబహుదక్షిణేనయజ్ఞేనేజే యక్ష్యమాణోహవైభగవంతోహమస్మీ'త్యేవమాదీనిబ్రహ్మవిదామప్యన్యపరేషువాక్యేషుకర్మసంబంధదర్శనానిభవంతితథోద్దాలకాదీనామపిపుత్రానుశాసనాదిదర్శనాద్గార్హస్థ్యసంబంధోఽవగమ్యతే । కేవలాచ్చేజ్జ్ఞానాత్పురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్కిమర్థమనేకాయాససమన్వితానికర్మాణితేకుర్యుః 'అర్కేచేన్మధువిందేతకిమర్థంపర్వతంవ్రజే'దితిన్యాయాత్. ✻

సూ. ౪ ॥ తచ్ఛ్రుతేః ॥

'యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదా తదేవవీర్యవత్తరంభవతీ'తిచకర్మశేషత్వశ్రవణాత్ విద్యాయానకేవలాయాఃపురుషార్థహేతుత్వం ॥ ... ... ✻

పంనాస్తీతిసమాధ్యర్థః । జన్మాదిసూత్రమారభ్యసాధితంస్వరూపంకథంనాస్తీతిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ స్వరూపజ్ఞానంవేదాన్తానాంఫలంతస్యక్రత్వర్థపురుషార్థత్వవిచారేణచార్థ్యంక్రియతఇత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ ... ... ✻

౩. బ్రహ్మవిదాంకర్మాచారదర్శనంబ్రహ్మవిద్యాయాఃకర్మాంగత్వేలింగమిత్యాహ ॥ఆచారేతి॥ఈజే-యాగంకృతవానిత్యర్థః - హేభగవంతఇతిబ్రాహ్మణాన్సంబోధ్యకేకయరాజోబ్రూతే । అహంయక్ష్యమాణోయాగంకరిష్యమాణోఽస్మివసంత్వత్రభగవంతఇత్యర్థః। అన్యపరేష్వితి-విద్యావిధిపరేష్విత్యర్థః । అల్పాయాసంముక్తేరుపాయంజ్ఞానంలబ్ధ్వా బహ్వాయాసంకర్మనకుర్యురిత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥అర్కఇతి॥ సమీపఇత్యర్థః ॥అర్కఇతిపాఠేప్యయమేవార్థః॥

౪. బ్రహ్మవిద్యాయాఃకర్మాంగత్వేతృతీయాశ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ ॥ తచ్ఛ్రుతేరితి ॥ ... ...✻

౫. లింగాంతరమాహ ॥ సమితి ॥ తంపరలోకంగచ్ఛంతంవిద్యాకర్మణీఅనుగచ్ఛతఇత్యర్థః ॥ ... *

౬. గురోశ్శుశ్రూషాయాః పంకర్మకుర్వన్ అతిశేషేణఅవశిష్టేనకాలేన యథావిధానంపవిత్రపాణిత్వ ప్రాఙ్ముఖత్వాదివిధానమనతిక్రమ్య వేదమధీత్యఅనంతరమాచార్యస్య కులాద్గృహాత్ బ్రహ్మచర్యాదభిసమావర్తనంకృత్వా కుటుంబే గార్హస్థ్యేస్థితఃప్రత్యహంశుచౌదేశేస్వాధ్యాయాధ్యయనంకుర్వన్స్వాంశ్చనిత్యాదిధర్మాననుతిష్ఠన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీతిశ్రుత్యర్థః । యథాఽవఘాతస్తుషవిమోకపర్యంతః ఏవమధ్యయనమర్థావబోధాంతందృష్టార్థావబో

సూ. ౫ ॥ సమన్వారంభణాత్ ॥

'తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే' ఇతిచ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభేసాహిత్యదర్శనాన్న స్వాతంత్ర్యంవిద్యాయాః ॥ ... ... *

సూ. ౬ ॥ తద్వతోవిధానాత్ ॥

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యయథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుంబేశుచౌదేశేస్వాధ్యాయమధీయాన' ఇతిచైవంజాతీయకాశ్శ్రుతిః సమస్తవేదార్థవిజ్ఞానవతఃకర్మాధికారందర్శయతి । తస్మాదపి నవిజ్ఞానస్యస్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వం । నన్వత్రాధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రం వేదస్యశ్రూయతేనార్థవిజ్ఞానం । నైషదోషః, దృష్టార్థత్వాద్వేదాధ్యయనమర్థావబోధపర్యంతమితిస్థితమ్ ॥ *

సూ. ౭ ॥ నియమాచ్చ ॥

'కుర్వన్నేవేహకర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతంసమాః ఏవంత్వయినాన్యథేతోఽస్తినకర్మలిప్యతేనరే' ఇతి । తథా 'ఏతద్వైజరామర్యంసత్రం యదగ్నిహోత్రంజరయావాహ్యేవాస్మాన్ముచ్యతే మృత్యునావే'త్యేవంజాతీయకాన్నియమాదపి కర్మశేషత్వమేవవిద్యాయా ఇత్యేవంప్రాప్తేప్రతివిధత్తే ॥ ...*

సూ. ౮ ॥ అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్ ॥

తుశబ్దాత్పక్షోవిపరివర్తతే । యదుక్తం 'శేషత్వాత్పురుషార్థవాద' ఇతి (అ ౩ పా ౪ - సూ ౨) తన్నోపపద్యతే । కస్మాత్, అధికోపదేశాత్ । యదిసంసార్యేవాత్మాశారీరఃకర్తాభోక్తాచ శరీరమాత్రవ్యతిరేకేణవేదాంతేషూపదిష్టస్స్యాత్ తతోవర్ణితేనప్రకారేణ ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం అధికస్తు శారీరాదాత్మనోఽసంసారీశ్వరః కర్తృత్వాదిసంసారధర్మరహితోఽపహతపాప్మత్వాది విశేషణఃపరమాత్మావేద్యత్వేనోపదిశ్యతే వేదాంతేషు । నచతద్విజ్ఞానంకర్మణాంప్రవర్తకంభవతి ప్రత్యుతకర్మాణ్యుచ్ఛినత్తీతివక్ష్యతి ఉపమర్దంచేత్యత్ర (అ౩పా౪సూ౧౬) తస్మాత్పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితియన్మతంభగవతోబాదరాయణస్యతత్తథైవతిష్ఠతి నశేషత్వప్రభృతిభిర్హేత్వాభాసైశ్చాలయితుం శక్యతే తథాహి తమధికంశారీరాదీశ్వరమాత్మానం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః మహద్భయంవజ్రముద్యతం ఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనే

భాక్యేఫలేసంభవతి అధ్యయనస్యాదృష్టార్థత్వాయోగాదితి పూర్వతంత్రేస్థితం తతశ్చబ్రహ్మాపి వేదార్థఇతి తదవబోధవతః కర్మవిధానమిత్యర్థః ॥ ... ...*

౭. యావజ్జీవంకర్మనియమోఽప్యత్రలింగమిత్యాహ ॥ నియమాచ్చేతి ॥ ఇహదేహేకర్మాణికుర్వన్నేవ శతసంవత్సరాన్ జీవితుమిచ్ఛేత్ ఏవంకర్మిత్వేనజీవతిత్వయి నరేకర్మపాపంనలిప్యతే, ఇతఃకర్మణోఽన్యథానాస్తికర్మవినాశ్రేయోనాస్తీత్యర్థః । జరామర్యం - జరామరణావధికమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౮. కర్తురధికస్యాసంసార్యాత్మనఃకర్మశేషత్వాభావాత్తజ్జ్ఞానంకర్మాంగంనేతిసిద్ధాంతయతి ॥ అధికేతి ॥ 'అస్యమహత' ఇతివాక్యశేషాత్ ప్రియసంసూచితఆత్మాపరఏవద్రష్టవ్యః । యఃప్రాణాదిప్రేరయతి సోఽప్యశనాయాద్యత్యయ

వాక్యశేషాత్పర ఏవ । తథాఽక్షిపురుషోఽప్యవస్థాసాక్షీ పరంజ్యోతిరితివాక్యశేషాత్ పర ఇతివిభాగః। జీవానుకర్షణమ భేదాభిప్రాయమిత్యంగీకారే నవిరోధ ఇతికథం, అభేదే జీవత్వవిరోధాదిత్యత ఆహ॥ పారమేశ్వరమితి ॥ జ్ఞానసంకర్మాంగ మఫలత్వే సతి కర్మశేషాశ్రయత్వాదిత్యుక్తో హేతురసిద్ధ ఇతిభావః ॥ ... ... *

౯. బ్రహ్మవిదాం కర్మవత్ సన్న్యాసస్యాపి దర్శనాత్తేషాం కర్మదర్శనాత్మకం లింగం లోకసంగ్రహార్థం

గార్గి తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యేవమాద్యాః । యస్తు ప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో వేద్యతయానుకర్షణం 'ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాంతరో య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యుపక్రమ్య 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చైవమాది తదపి 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదః యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇత్యేవమాదిభిర్వాక్యశేషైస్సాత్యమేవాధికోపదిదిక్షాయాం నాత్యంతభేదాభిప్రాయమిత్యవిరోధః, పారమేశ్వరమేవ హి శారీరస్య పారమార్థికం స్వరూపం, ఉపాధికృతం తు శారీరత్వం 'తత్త్వమసి, నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః। సర్వం చైతద్వస్తు విస్తరేణాస్మాభిః పురస్తాత్తత్ర తత్ర నిర్ణీతమ్॥... ... ... *

॥ సూ॥ ౯ ॥ తుల్యంతుదర్శనమ్॥

యత్తూక్తమాచారదర్శనాత్కర్మశేషో విద్యేతి, అత్ర బ్రూమః । తుల్యమాచారదర్శనమకర్మశేషత్వేపి విద్యాయాః । తథాహి శ్రుతిర్భవతి 'ఏతద్ధస్మ వై తద్విద్వాంస ఆహుఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయమధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహే ఏతద్ధస్మ వై తత్ పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాంచక్రిరే ఏతం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతీ'త్యేవంజాతీయకా । యాజ్ఞవల్క్యాదీనామపి బ్రహ్మవిదామకర్మనిష్ఠత్వం దృశ్యతే 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి హోక్త్వా యాజ్ఞవల్క్యః ప్రవవ్రాజే'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః । అపిచ 'యక్ష్యమాణో హ వై భగవంతోఽహమస్మీ'త్యేతల్లింగదర్శనం వైశ్వానరవిద్యావిషయం । సంభవతి చ సోపాధికాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం కర్మసాహిత్యదర్శనం, న త్వత్రాపి కర్మాంగత్వమస్తి ప్రకరణాద్యభావాత్ ॥ యత్పునరుక్తం 'తచ్ఛ్రుతే'రితి, అత్ర బ్రూమః॥ ... ... *

॥ సూ ॥౧౦॥ అసార్వత్రికీ ॥

'యదేవ విద్యయా కరోతీ'త్యేషా శ్రుతిర్న సర్వవిద్యావిషయా ప్రకృతవిద్యాభిసంబంధాత్ ప్రకృతా చోద్గీథవిద్యా 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యత్ర (ఛాం) ... ... *

॥ సూ॥౧౧॥ విభాగశ్శతవత్ ॥

యదప్యుక్తం 'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే' ఇత్యేతత్సమన్వారంభవచనమస్వాతంత్ర్యే విద్యాయా లింగమితి, తత్ప్రత్యుచ్యతే విభాగోఽత్ర ద్రష్టవ్యో విద్యాఽన్యం పురుషమన్వారభతే కర్మాణ్యమితి శతవత్-యథా శతమాభ్యాం దీయతామిత్యుక్తే విభజ్య దీయతే పంచాశదేకస్మై పంచాశదపరస్మై తద్వత్।

త్వేన అన్యథాసిద్ధమిత్యాహ ॥ తుల్యంత్వితి ॥ కించ యస్య కర్మ స న బ్రహ్మవిదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ తర్హి వైశ్వానరవిద్యాయాః కర్మాంగత్వం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నత్వితి ॥ బ్రహ్మవిదాం లోకసంగ్రహార్థం క్రియమాణమపి కర్మ నభవతి అభిమానాభావేనానధికారిత్వాదితిభావః॥ ౧౦ ... ... *

౧౧. సమన్వారంభవచనస్యాముముక్షువిషయత్వమంగీకృత్య విద్యాఽన్యం ముముక్షుం ముక్త్వా నాన్వారభత ఇతివిభా

గదుక్తస్సూత్రకృతా, వస్తుతస్తు తన్నాస్తీత్యాహ ॥ నచేదం సమన్వారంభవచనమితి ॥ తత్రసంసారివిషయే తద్విద్యేత్యాదివాక్యప్రాప్తానువాదిని విద్యాదిపదార్థమాహ ॥ తత్రేతి ॥ విహితాఉద్గీథాదివిద్యా ప్రతిషిద్ధాచ నగ్నస్త్రీధ్యానాదిరూపా॥ ... ... *

౧౨. యచ్చైతదితి - ఉక్తమితి శేషః॥ అవిద్యత్వాత్ - వేదార్థజ్ఞానశూన్యత్వాదిత్యర్థః । మాత్రపదమాత్మజ్ఞానస్య వ్యావర్తకం న కర్మజ్ఞానస్యేత్యాహ ॥ నైషదోష ఇతి॥ ౧౩. ... ... *

నచేదంసమన్వారంభవచనంముముక్షువిషయం 'ఇతినుకామయమాన' ఇతి సంసారివిషయత్వోపసంహారాత్ 'అథాకామయమాన' ఇతిచ ముముక్షోః పృథగుపక్రమాత్ । తత్రసంసారివిషయే విద్యావిహితా ప్రతిషిద్ధాచ పరిగృహ్యేతే - విశేషాభావాత్ । కర్మాపి విహితం ప్రతిషిద్ధంచ యథాప్రాప్తానువాదిత్వాత్ । ఏవంసత్యవిభాగేనాపీదంసమన్వారంభవచనమవకల్పతే ॥ ... ... *

యచ్చైతత్ 'తద్వతో విధానా'దితి, అత ఉత్తరంపఠతి.

సూ॥౧౨॥ అధ్యయనమాత్రవతః॥

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యే'త్యత్రాధ్యయనమాత్రస్య శ్రవణాదధ్యయనమాత్రవత ఏవ కర్మవిధిరిత్యధ్యవస్యామః । నన్వేవంసత్యవిద్యత్వాదనధికారః కర్మసు ప్రసజ్యేత । నైషదోషః, నవయమధ్యయనప్రభవం కర్మావబోధనమధికారకారణంవారయామః కింతర్హ్యౌపనిషదమాత్మజ్ఞానం స్వాతంత్ర్యేణైవ ప్రయోజనవత్ ప్రతీయమానం నకర్మాధికారకారణతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతావత్ప్రతిపాదయామః యథాచనక్రత్వంతరజ్ఞానం క్రత్వంతరాధికారితాపేక్ష్యతే ఏవమేతదపి ద్రష్టవ్యమితి ॥ యదప్యుక్తంనియమాచ్చేతి, అత్రాభిధీయతే॥ ... ... *

సూ॥౧౩॥ నావిశేషాత్॥

'కుర్వన్నేవేహకర్మాణిజిజీవిషే'దిత్యేవమాదిషు నియమశ్రవణేషు నవిదుష ఇతివిశేషోఽస్తి అవిశేషేణ నియమవిధానాత్ ॥ ... ... *

సూ॥౧౪॥ స్తుతయేఽనుమతిర్వా॥

'కుర్వన్నేవేహకర్మాణీ'త్యత్రాపరో విశేష ఆఖ్యాయతే, యద్యప్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్విద్వానేవకుర్వన్నితిసంబధ్యేత, తథాపి విద్యాస్తుతయే కర్మానుజ్ఞానమేతదితి ద్రష్టవ్యం 'నకర్మలిప్యతేనర' ఇతిహి వక్ష్యతి । ఏతదుక్తంభవతియావజ్జీవంకర్మకుర్వత్యపి పురుషే విదుషి నకర్మలేపాయ భవతి విద్యాసామర్థ్యాదితి తదేవం విద్యాస్తూయతే॥ ... ... *

సూ॥౧౫॥ కామకారేణచైకే॥

అపిచైకేవిద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలాస్సంతస్తదవష్టంభాత్ఫలాంతరసాధనేషు ప్రజాదిషు ప్రయోజనాభావంపరామృశంతి, కామకారేణేతి । శ్రుతిర్భవతి వాజసనేయినాం 'ఏతద్ధస్మవైతత్పూర్వేవిద్వాంసః ప్రజాంనకామయంతే కింప్రజయాకరిష్యామో యేషాంనోఽయమాత్మాఽయంలోక' ఇతి.

౧౪. నియమవాక్యమజ్ఞవిషయమిత్యుక్తం విదుషోజ్ఞానస్తుత్యర్థంచేత్యాహ ॥ స్తుతయఇతి ॥ ఏవంకర్మకుర్వత్యపి త్వయినరేనేతో విద్యాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మభావాదన్యథాఽస్తికర్మణాసంసారో నాస్తీతియావత్ । యతఃకర్మణనలిప్యతే అపూర్వరూపలేపాయనభవతీత్యర్థశ్శ్రుతేరితిభావః॥ ... ... *

౧౫. స్వేచ్ఛాతః కర్మసాధనప్రజాదిత్యాగలింగాచ్చవిద్యాస్వతంత్రఫలేత్యాహ ॥ కామేతి ॥ తదేతత్ బ్రహ్మయేషాంనోస్మాకం అయమపరోక్షఆత్మాఽయమేవలోకః పురుషార్థః తేవయంకింప్రజాదినాకరిష్యామ ఇత్యాలోచ్యకర్మ

త్యక్తవంత ఇత్యర్థః॥ నన్వయం లోక ఇతి జ్ఞానఫలస్య ప్రత్యక్షత్వోక్తిరయుక్తా కర్మఫలవదదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ॥ అనుభవేతి॥ *
౧౬. న కేవలమనుపయోగాత్ జ్ఞానస్య కర్మాంగత్వం కింతు కర్మనాశకత్వాచ్చేత్యాహ ॥ ఉపమర్దం చేతి ॥ ... *
౧౭. కించ కర్మతత్త్వజ్ఞానే నాంగాంగిభూతే భిన్నాధికారిస్థత్వాత్ రాజసూయబృహస్పతిసవవదిత్యాహ ॥ ఊర్ధ్వేతి ॥ త్రయో ధర్మస్కంధాః కర్మప్రధానా ఆశ్రమాః చతుర్థో బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యర్థః ‘బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఏష వా అనృణ’ ఇతి శ్రుతేః ‘ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్ అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధ’ ఇతి స్మృతేశ్చ ప్రాప్తగార్హస్థ్యస్యైవ నిస్తీర్ణ ఋణత్రయస్య పారివ్రాజ్యమిత్యపి శంకా న కార్యా ‘బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే’దితి, ‘యమాశ్రమమిచ్ఛేత్తమావసే’దితి చ విధిశ్రుతిస్మృతివిరోధేనార్థ

అనుభవారూఢమేవ చ విద్యాఫలం న క్రియాఫలవత్ కాలాంతరభావీత్యసకృదవోచామ, అతోఽపి న విద్యాయాః కర్మశేషత్వం నాపి తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేరయథార్థత్వం శక్యమాశ్రయితుమ్ ॥ ... *

సూ. ౧౬. ॥ ఉపమర్దం చ ॥

అపి చ కర్మాధికారహేతోః క్రియాకారకఫలలక్షణస్య సమస్తస్య ప్రపంచస్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యాత్ స్వరూపోపమర్దమామనంతి ‘యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం జిఘ్రే’దిత్యాదినా। వేదాంతోదితాత్మజ్ఞానపూర్వికాం తు కర్మాధికారసిద్ధిం ప్రత్యాశాసానస్య కర్మాధికారోచ్ఛిత్తిరేవ ప్రసజ్యేత, తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః ॥ ... ... *

సూ. ౧౭. ॥ ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి ॥

ఊర్ధ్వరేతస్సు చాశ్రమేషు విద్యా శ్రూయతే, న చ తత్ర కర్మాంగత్వం విద్యాయా ఉపపద్యతే కర్మాభావాత్, న హ్యగ్నిహోత్రాదీని వైదికాని కర్మాణి తేషాం సంతి। స్యాదేతత్, ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న శ్రూయంతే వేద ఇతి తదపి నాస్తి తేऽపి హి వైదికేషు శబ్దేష్వవగమ్యంతే ‘త్రయో ధర్మస్కంధాః’ ‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే’ ‘తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే’ ‘ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి’ ‘బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే’దిత్యేవమాదిషు । ప్రతిపన్నాప్రతిపన్నగార్హస్థ్యానామప్రాకృతానపాకృతఋణత్రయాణాం చోర్ధ్వరేతస్త్వం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయా ఇతి ॥ ... ... *

సూ. ౧౮ ॥ పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి ॥

‘త్రయో ధర్మస్కంధా’ ఇత్యాదయో యే శబ్దాః ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాణాం సద్భావాయోదాహృతాః న తే తత్ప్రతిపాదనాయ ప్రభవంతి, యతః పరామర్శమేషు శబ్దేష్వాశ్రమాంతరాణాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే న విధిం, కుతః న హ్యత్ర లిఙాదీనామన్యతమశ్చోదనాశబ్దోఽస్తి । అర్థాంతరపరత్వం చైతేషాం ప్రత్యేకముపలభ్యతే ‘త్రయో ధర్మస్కంధా’ ఇత్యత్ర తావద్యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమః, తప ఏవ ద్వితీయః, బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్ -

వాదశ్రుతిస్మృత్యోరవిరక్తవిషయత్వావగమాదిత్యాహ ॥ ప్రతిపన్నేతి ॥ తస్మాత్ - సన్న్యాసనిష్ఠత్వాదిత్యర్థః ॥
ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ॥ ... ... *
౧౮. సన్న్యాసో నాస్తీత్యాక్షిపతి * పరామర్శం జైమినిరితి *॥ ఊర్ధ్వరేతశ్శబ్దితం పారివ్రాజ్యమనుష్ఠేయం న వేతి మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహే భ్రాంతిమూలత్వాన్నానుష్ఠేయమిత్యాహ ॥ త్రయ ఇతి ॥ ఆశ్రమాణామవాంతరభేదాపేక్షయా బహువచనం। తథా చ కాణ్వాయనస్మృతిరర్థతోఽనుక్రమ్యతే గాయత్రో బ్రాహ్మః ప్రాజాపత్యో బృహన్నితి బ్రహ్మచారీ చతుర్విధః । తత్రోపనయనాదూర్ధ్వం యస్త్రిరాత్రమక్షారలవణాశీ గాయత్రీమధీతే స గాయత్రః । యస్తు వేదస్య గ్రహణాంతం బ్రహ్మచర్యం చరతి స బ్రాహ్మః । ఋతుకాలే స్వదారగామీ నిత్యం పరస్త్రీవిముఖః స ప్రాజాపత్యః, సంవత్సరం

వేదవ్రతకృద్వటుః ప్రాజాపత్యః । ఆమరణం గురుకులవాసీ నైష్ఠికో బృహన్నిత్యుచ్యతే। గృహస్థోఽపి చతుర్విధః, వార్తాకశ్శాలీనో యాయావరో ఘోరసన్న్యాసికశ్చేతి । తత్ర కృషిగోరక్షాదికృతయా వైశ్యాదివృత్త్యా జీవన్ నిత్యాదిక్రియాపరో వార్తాకవృత్తిః। యాయావరస్త్వయాచితవృత్తిర్యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహవిముఖః। శాలీనస్తు షట్కర్మనిరతో యాజనాదివృత్తిసంచయీ । ఉద్ధృతపరిపూతాభిరద్భిః కార్యం కుర్వన్ ప్రత్యహం శిలోంఛవృత్తిః గ్రామవాసీ ఘోరసన్న్యాసిక ఇత్యుచ్యతే హింసావిముఖత్వాత్ । వానప్రస్థా అపి చతుర్విధాః, వైఖానస ఔదుంబరో వాలఖిల్యః ఫేనపశ్చేతి। తత్ర అకృష్టపచ్యౌషధీభిర్గ్రామబహిష్కృతాభిః అగ్నిహోత్రాదికుర్వన్ వైఖానస ఇత్యుచ్యతే । యస్తు ప్రాతరుత్థాయ యాం దిశం పశ్యతి తత్రత్యోదుంబరీబదరనీవారశ్యామాకైః కర్మపరస్స ఔదుంబరః। యస్తు జటావల్కలధారీ అష్టౌ మాసాన్ ప్రత్యుపాజనకృచ్చాతుర్మాస్యసంగృహీతాశీ కార్తిక్యాం సంగృహీతపుష్పఫలత్యాగీ స వాలఖిల్యః। ఫేనపాస్తు శీర్ణపర్ణఫలవృత్తయః యత్ర క్వచిద్వసంతః కర్మపరా ఇతి । తథా పరివ్రాజకాశ్చతుర్విధాః, కుటీచకా బహూదకా హంసాః పరమహంసాశ్చేతి । తత్ర స్వపుత్రగృహేషు భిక్షాం చరంతస్త్రిదండినః కుటీచకాః । బహూదకాస్తు త్రిదండినః శిక్యజలపవిత్రపాదుకాసనశిఖాయజ్ఞోపవీతకౌపీనకాషాయవేషధరాస్తీర్థాన్ పర్యటంతో భైక్షం చరంత ఆత్మానం ప్రార్థయంతే । హంసా ఏకదండినః శిఖావర్జం యజ్ఞోపవీతధరాః శిక్యకమండలుపాణయో గ్రామైకరాత్రవాసినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణపరాః ।

సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవంతీతి పరామర్శపూర్వకమాశ్రమాణామనాత్యంతికఫలత్వం సంకీర్త్యాత్యంతికఫలతయా బ్రహ్మసంస్థతా స్తూయతే ‘బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ’తి । నను పరామర్శేఽప్యాశ్రమా గమ్యంత ఏవ, సత్యం గమ్యంతే, స్మృత్యాచారాభ్యాం తు తేషాం ప్రసిద్ధిర్న ప్రత్యక్షాయాః శ్రుతేః, అతశ్చ ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే సత్యనాదరణీయాస్తే భవిష్యంత్యనధికృతవిషయా వా । నను గార్హస్థ్యమపి సహైవోర్ధ్వరేతోభిః పరామృష్టం యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమ ఇతి, సత్యమేవం, తథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవాగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం విధానాత్ శ్రుతిప్రసిద్ధమేవ తదస్తిత్వం, తస్మాత్ స్తుత్యర్థ ఏవాయం పరామర్శో న చోదనా। అపి చ అపవదతి హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిరాశ్రమాంతరం ‘వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే. ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతంతుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీః. నాపుత్రస్య లోకోఽస్తీతి. తత్సర్వే పశవో విదు’రిత్యేవమాద్యా। తథా ‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే’ ఇతి చ దేవయానోపదేశో నాశ్రమాంతరోపదేశః। సందిగ్ధం చాశ్రమాంత

పరమహంసాస్తు ఏకదండధరాః ముండ్యయజ్ఞోపవీతిన స్త్యక్తసర్వకర్మాణ ఆత్మనిష్ఠా ఇతి। అత్ర పూర్వపక్షే సన్న్యాసాభావాత్ జ్ఞానస్య స్వతంత్రఫలత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తద్భావాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః । స్కంధా ఆశ్రమాః ఆత్మానం శరీరం ఆచార్యస్య కులే గృహే కలయన్ నైష్ఠిక ఇత్యర్థః । స్కంధశ్రుతావాశ్రమా న విధీయంతే కింతు బ్రహ్మసంస్థతాస్తుత్యర్థమనూద్యంత ఇత్యుక్తే శంకతే ॥ నను పరామర్శేఽపీతి ॥ అనువాదాపేక్షితపురోవాదాత్ ప్రతీతిమంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ ప్రత్యక్షస్కంధశ్రుతిరేవ పురోవాదోఽస్తు నానువాద ఇత్యత ఆహ ॥ స్మృతీతి ॥ తయోరపీయమేవ శ్రుతిర్మూలమస్తు క్లృప్తశ్రుతౌ విధిమాత్రకల్పనాలాఘవాత్ అస్యా అనువాదత్వే తు మూలత్వేనానగ్నికాశ్రమశ్రుతిః తత్ర విధిశ్చేతి ద్వయకల్పనాగౌరవాదిత్యత ఆహ ॥ అతశ్చేతి ॥ స్మార్తత్వాత్ । యావజ్జీవకర్మవిధిశ్రుత్యా విరుద్ధాస్త్వనగ్నికాశ్రమా ఉపేక్ష్యాః కర్మానధికృతైరంధాదిభిర్వాఽనుష్ఠేయా ఇత్యర్థః । యావజ్జీవశ్రుతివిరోధాల్లాఘవం త్యాజ్యమితి భావః । స్కంధశ్రుతావనువాద్యత్వావిశేషాత్ గార్హస్థ్యవదితరేషామనుష్ఠేయత్వమాశంక్య తస్య శ్రౌతత్వాదనుష్ఠానం నేతరేషామశ్రౌతత్వాత్ అతో బ్రహ్మసంస్థతా స్తుతిపరమిదం స్కంధవాక్యమిత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ స్కంధవాక్యస్య స్తుతిపరత్వవత్ వాక్యాంతరస్యాపి స్తుతిపరత్వమిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ తథా చ ఛందోగాస్తు దేవయానం పంథానం శంసంతి ‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ’తి వాక్యశేషాదిత్యర్థః। స్కంధశబ్దస్యాశ్రమే అరూఢత్వా

చ్చాత్రనాశ్రమవిధిరిత్యాహ ॥ సందిగ్ధంచేతి॥ తర్హి ప్రవ్రజంతీత్యాశ్రమవిధిరిత్యత ఆహ ॥ తథైతమితి॥ ఆత్మలోకో మహీయా న్యదగ్ధమశక్యాం ప్రవ్రజ్యామపి కుర్వంతీతి స్తుతిః- వర్తమానాపదేశాదిత్యర్థః । సంప్రతిపూర్వపక్షమాక్షిప్య ఇయం శ్రుతి ర్నాస్తీతి కృత్వా చింత్యత ఇత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥... ... ... ✽

౧౯॥ స్కంధశ్రుతా వితరాశ్రమాః శ్రుత్యంతరవిహితా అనూద్యంతే ఏతద్వాక్యానువాద్యత్వాత్ గార్హస్థ్య వదితి సిద్ధాంతయతి॥ అనుష్ఠేయమితి ॥ అనువాదస్యక్వచిద్విధిపూర్వకత్వే దృష్టాంతమాహ ॥ యథా చేతి ॥ ‘నివీతంమను ష్యాణాం ప్రాచీనావీతం పితౄణాముపవీతం దేవానా’మితి వాక్యాత్ దైవేకర్మణ్యుపవీతం విధీయతే తత్స్తుత యేద్వయమ నూద్యతే మానుషక్రియాసు దేహోర్ధ్వవస్త్రబంధనాఖ్యనివీతస్య సౌకర్యార్థతయా ప్రాప్తత్వాత్ పిత్ర్యేకర్మణి

రాభిధానం ‘తప ఏవ ద్వితీయ’ ఇత్యేవమాదిషు । తథా ‘ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతీ’తి లోకసంస్తవోఽయం న పారివ్రాజ్యవిధిః। నను బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదితి విస్పష్టమిదం ప్రత్యక్షం పారివ్రా జ్యవిధానం జాబాలానాం । సత్యమేవ మేతత్, అనపేక్ష్య త్వేతాం శ్రుతిమయం విచార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥...✽

✽ సూ ॥౧౯॥ అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ✽

అనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం బాదరాయణ ఆచార్యోమన్యతే, వేదే శ్రవణాత్ అగ్నిహోత్రాదీనాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్తద్విరోధాదనధికృతానుష్ఠేయ మాశ్రమాంతరమితీమాం మతిం నిరాకరోతి గా ర్హస్థ్యవదేవాశ్రమాంతరమప్యనిచ్ఛతా ప్రతిపత్తవ్యమితిమన్యమానః । కుతః, సామ్యశ్రుతేః, సమా నా హి గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య పరామర్శశ్రుతిర్దృశ్యతే ‘త్రయోధర్మస్కంధా’ ఇత్యాద్యా యథేహ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గార్హస్థ్యం పరామృష్టం, ఏవమాశ్రమాంతరమపీతి ప్రతిపత్తవ్యం, య థా చ శాస్త్రాంతరప్రాప్తయోరేవ నివీతప్రాచీనావీతయోః పరామర్శ ఉపవీతవిధిపరే వాక్యే, తస్మాత్తుల్య మనుష్ఠేయత్వం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య । తథా ‘ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్ర జంతీ’త్యస్య వేదానువచనాదిభిస్సమభివ్యాహారః ‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత’ ఇత్యస్య పం చాగ్నివిద్యయా । యత్తూక్తం ‘తప ఏవ ద్వితీయ’ ఇత్యాదిష్వాశ్రమాంతరాభిధానం సందిగ్ధమితి, నైష దోషః, నిశ్చయకారణసద్భావాత్ ‘త్రయోధర్మస్కంధా’ ఇతి హి స్కంధత్రిత్వం ప్రతిజ్ఞాతం, న చ యజ్ఞా దయో భూయాంసో ధర్మా ఉత్పత్తిభిన్నాస్సంతోఽన్యత్రాశ్రమసంబంధాత్ త్రిత్వేఽన్తర్భావయితుం శక్యం తే। తత్ర యజ్ఞాదిలింగో గృహస్థాశ్రమ ఏకో ధర్మస్కంధో నిర్దిష్టః, బ్రహ్మచారీతి చ స్పష్ట ఆశ్రమనిర్దేశః, తప ఇ త్యపికోఽన్యస్తపః ప్రధానాదాశ్రమాద్ధర్మస్కంధోఽభ్యుపగమ్యేత ‘యే చేమేఽరణ్య’ ఇతి చారణ్యలింగా త్ శ్రద్ధాతపోభ్యామాశ్రమగృహీతిః। తస్మాత్పరామర్శేఽప్యనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం ॥ ....✽

✽ సూ॥౨౦॥ విధిర్వాధారణవత్॥ ✽

విధిర్వాఽయమాశ్రమాంతరస్య న పరామర్శమాత్రం । నను విధిత్వాభ్యుపగమే ఏకవాక్యతా ప్రతీతి

ప్రాచీనావీతస్యాపి విధ్యంతరప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః । వాక్యాంతరే చ సాక్షాదేవ పారివ్రాజ్యస్య విధిర్విధేయమస్యాపి హి త్యాదిత్యాహ ॥ తథైవ మేవేతి ॥ అస్యేతి పారివ్రాజ్యోక్తిః విధేయవేదానువచనాదిసాహిత్యాత్ పారివ్రాజ్యస్య విధే యతేత్యర్థః । వాక్యాంతరేపి సామ్యశ్రుతిమాహ॥ యే చేమ ఇతి॥ అస్యేతి వానప్రస్థోక్తిః విధేయపంచాగ్నివిద్యయా వాన ప్రస్థస్య సహోక్తత్వాత్ తదపి విధేయమిత్యర్థః । శ్రుతత్రిత్వాన్యథానుపపత్త్యా స్కంధశబ్దస్యాశ్రమపరత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ ॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ ఉత్పత్తిభిన్నా ఇతి- యజేత అధ్యేతవ్యం దద్యాదితి పృథగుత్పన్నా ఇత్యర్థః॥......✽

౨౦ ॥ స్కంధశ్రుతేరనువాదకత్వ మంగీకృత్య విధ్యంతరకల్పనేన ఆశ్రమా అనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తం ఇదానీం విధి త్వం తస్యా ఏవ కల్ప్యం లాఘవాదిత్యాహ ॥ విధిర్వేతి ॥ యావజ్జీవాదిశ్రుతేరవిరక్తవిషయత్వాన్న లాఘవబాధకత్వమి

తిభావః । అల్పఫలత్వేనాశ్రమత్రయనిందయా బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమేకమిదం వాక్యం భాతి తత్రాశ్రమవిధిచతుష్టయమయుక్తమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఆశ్రమాణాం విధ్యంతరప్రాప్త్యభావాత్ అనువాదాయోగాత్ స్తుతిలక్షణాదోషాచ్చ వరం విస్పష్టాశ్రమవిధిభేదకల్పనం అపూర్వత్వాదిత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ ప్రతీతైకవాక్యత్వభంగేన విధిభేదకల్పనే దృష్టాంతమాహ ॥ ధారణవదితి ॥ మహాపితృయజ్ఞే ప్రేతాగ్నిహోత్రే స్రుచిప్రతిష్ఠం హవిరాహవనీయం ప్రతి యదానీయతే తదా తస్య హవిషోఽధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదితి విహితాధోధారణస్తావకతయా ఉపరిహీత్యస్యైకవాక్యత్వసంభవేపి దైవే హోమే స్రుగ్దండోపరి సమిద్ధారణే విధిరేవాపూర్వత్వాదితి వాక్యభేదస్తృతీయాధ్యాయే జైమిన్యాచార్యేణోక్త ఇత్యర్థః । ఏవం చత్వార ఆశ్రమా విధీయంత ఇతి పక్ష ఉక్తః సంప్రత్యాశ్రమత్రయానువాదేన పారివ్రాజ్యమేకమేవ విధీయత ఇతి పక్షాంతరమాహ ॥ యదాపీత్యాదినా ॥ బ్రహ్మసంస్థతావిధౌ కథం పారివ్రా

రుపరుధ్యేత ప్రతీయతే చాత్రైకవాక్యతా పుణ్యలోకఫలాస్త్రయో ధర్మస్కంధాః బ్రహ్మసంస్థతా త్వమృతత్వఫలేతి । సత్యమేవమేతత్, సతీమప్యేతామేకవాక్యతాప్రతీతిం పరిత్యజ్య విధిరేవాభ్యుపగంతవ్యః, అపూర్వత్వాద్విధ్యంతరస్యాదర్శనాద్విస్పష్టాచ్చాశ్రమాంతరప్రత్యయాద్గుణవాదకల్పనయైకవాక్యత్వయోజనానుపపత్తేః । ధారణవత్, యథా 'అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీ'త్యత్ర సత్యామప్యధోధారణేనైకవాక్యతాప్రతీతౌ విధీయత ఏవోపరిధారణమపూర్వత్వాత్ । తథా చోక్తం శేషలక్షణే 'విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వా'దితి, తద్వదిహాప్యాశ్రమపరామర్శశ్రుతిర్విధిరేవేతి కల్ప్యతే । యదాపి పరామర్శ ఏవాయమాశ్రమాంతరాణాం తదాపి బ్రహ్మసంస్థతా తావత్సంస్తవసామర్థ్యాదవశ్యం విధేయాఽభ్యుపగంతవ్యా । సా చ కిం చతుర్ష్వాశ్రమేషు యస్య కస్యచిదాహోస్విత్ పరివ్రాజకస్యైవేతి వివేక్తవ్యం, యది చ బ్రహ్మచార్యంతేష్వాశ్రమేషు పరామృశ్యమానేషు పరివ్రాజకోపి పరామృష్టః తతశ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాం పరామృష్టత్వావిశేషాదనాశ్రమిత్వానుపపత్తేశ్చ యః కశ్చిచ్చతుర్ష్వాశ్రమేషు బ్రహ్మసంస్థో భవిష్యతి అథ న పరామృష్టస్తతః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇతి సేత్స్యతి, తత్ర తపశ్శబ్దేన వైఖానసగ్రహణాత్ పరామృష్టః పరివ్రాడపీతి కేచిత్, తదయుక్తం, న హి సత్యాం గతౌ వానప్రస్థవిశేషణేన పరివ్రాజకో గ్రహణమర్హతి, యథా చాత్ర బ్రహ్మచారిగృహమేధినావసాధారణేనైవ స్వేన స్వేన విశేషణేన విశేషితౌ ఏవం భిక్షువైఖానసావపీతి యుక్తం । తపశ్చాసాధారణో ధర్మో వానప్రస్థానాం కాయక్లేశప్రధానత్వాత్తపశ్శబ్దస్య తత్ర రూఢేః, భిక్షోస్తు ధర్మ ఇంద్రియసంయమాదిర్లక్షణో నైవ యది తపశ్శబ్దేనాభిలప్యేత, చతుష్ట్వేన చ ప్రసిద్ధా ఆశ్రమాస్త్రిత్వేన పరామృశ్యంత ఇత్యన్యాయ్యం । అపి చ భేదవ్యపదేశోఽత్ర భవతి 'ఏతే పుణ్యలో

జ్యవిధిరిత్యాశంక్య విచారయతి ॥ సా చేతి ॥ నను త్రయ ఇతి వాక్యే ఆశ్రమచతుష్టయస్య ప్రాప్తేర్నిర్బీజోఽయం విచార ఇత్యాశంక్య తద్వాక్యే పరివ్రాజకః పరామృష్టో న వేతి సందిహ్య ఆద్యే పూర్వపక్షప్రాప్తిమాహ ॥ యది చేతి ॥ నన్వనాశ్రమ్యేవ బ్రహ్మసంస్థః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ అనాశ్రమిత్వేతి ॥ 'అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత' ఇతి నిషేధాదితి భావః । ద్వితీయే సిద్ధాంతప్రాప్తిమాహ ॥ అథేతి ॥ ఏవం పరామర్శతదభావాభ్యాం సంశయముక్త్వా పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ వనస్థస్య హి అసాధారణం కృచ్ఛ్రాదికం తప ఇతి ప్రసిద్ధం, ఏకేన తపశ్శబ్దేన ఉభయగ్రహణమన్యాయ్యం, భిక్షోస్తపస్విత్వప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ, తథా చ యజ్ఞాద్యసాధారణధర్మద్వారా గృహస్థాద్యాశ్రమత్రయవత్ బ్రహ్మసంస్థశబ్దేనైవ బ్రహ్మవిద్యాప్రధానశ్చతుర్థాశ్రమో గృహ్యతే స చ స్తుతిసామర్థ్యాత్ సహ బ్రహ్మసంస్థయా విధీయత ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ తదయుక్తమిత్యాదినా ॥ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మసంస్థః పూర్వోక్తేభ్యః ఆశ్రమిభ్యః పృథగ్భూత ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥

నచావస్థాభేదేన తేషామేవ బ్రహ్మసంస్థా స్యాదితి వాచ్యం, కాలభేదేనాపి సతి మందప్రజ్ఞత్వే ప్రజ్ఞాధిక్యవత్ సతి కర్మిత్వే తేషాం విక్షిప్తచేతసాం బ్రహ్మసంస్థానుపపత్తేః కర్మత్యాగే చ పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యస్మదిష్టసిద్ధిరితి భావః । ఇమమేవార్థం స్పష్టయితుం శంకతే ॥ కథం పునరితి ॥ యద్యపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్న్యాసాశ్రమే నరూఢః తథాపి యోగాత్తమేవోపస్థాపయతి, అన్యాశ్రమేషు యౌగికార్థాసమవాయాదిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ సర్వకర్మత్యాగినః ప్రణవార్థబ్రహ్మనిష్ఠాతిరేకేణ అనుష్ఠేయం నాస్తీత్యత్ర మానమాహ ॥ తథా చేతి ॥ న్యాసస్సన్న్యాసః బ్రహ్మేతి స్తుతా । హేతుమాహ ॥ బ్రహ్మేహీతి ॥ హిరణ్యగర్భో హి పర ఇతి ప్రసిద్ధః - అతో బ్రహ్మత్వేన స్తుతస్సన్న్యాసః పర ఏవేతి స్తుత్యా కర్మాణి నిందతి ॥ తానీతి ॥ తతో న్యాస ఏవ జ్ఞానద్వారా మోచకత్వాదధిక ఇత్యర్థః । తద్బుద్ధయో బ్రహ్మచి

కభాజః ఏషో౽మృతత్వభాగితి । పృథక్త్వే చైవం భేదవ్యపదేశో౽వకల్పతే, న హ్యేవం భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞావన్యతరస్తు తయోర్మహాప్రజ్ఞ ఇతి । భవతి త్వేవం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞౌ విష్ణుమిత్రస్తు మహాప్రజ్ఞ ఇతి । తస్మాత్పూర్వే త్రయ ఆశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడమృతత్వభాక్ । కథం పునర్బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యోగాత్ ప్రవర్తమానః సర్వత్ర సంభవన్ పరివ్రాజక ఏవావతిష్ఠేత రూఢ్యభ్యుపగమే చాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇతి । అత్రోచ్యతే। బ్రహ్మసంస్థ ఇతి హి బ్రహ్మణి సమాప్తిరనన్యవ్యాపారతారూపం తన్నిష్ఠత్వమభిధీయతే తచ్చ త్రయాణామాశ్రమాణాం న సంభవతి స్వాశ్రమవిహితకర్మాననుష్ఠానే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ పరివ్రాజకస్య తు సర్వకర్మసన్న్యాసాత్ ప్రత్యవాయో న సంభవత్యననుష్ఠాననిమిత్తః, శమదమాదిస్తు తదీయో ధర్మో బ్రహ్మసంస్థతాయా ఉపోద్బలకో న విరోధీ । బ్రహ్మనిష్ఠత్వమేవ హి తస్య శమదమాద్యుపబృంహితం స్వాశ్రమవిహితం కర్మ, యజ్ఞాదీని చేతరేషాం, తద్వ్యతిక్రమే చ తస్య ప్రత్యవాయః। తథా చ 'న్యాస ఇతి బ్రహ్మా బ్రహ్మా హి పరః పరో హి బ్రహ్మా తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాంసి న్యాస ఏవాత్యరేచయత్, వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా' ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయః । స్మృతయశ్చ 'తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః' ఇత్యాద్యాః బ్రహ్మసంస్థస్య కర్మాభావం దర్శయంతి । తస్మాత్పరివ్రాజకస్యాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇత్యేషో౽పి దోషో నావతరతి । తదేవం పరామర్శే౽పీతరేషామాశ్రమాణాం పారివ్రాజ్యం తావద్బ్రహ్మసంస్థతాలక్షణం లభ్యత ఏవ । అనపేక్ష్యైవ జాబాలశ్రుతిమాశ్రమాంతరవిధాయినీమయమాచార్యేణ విచారః ప్రవర్తితః, విద్యత ఏవ త్వాశ్రమాంతరవిధిశ్రుతిః ప్రత్యక్షా 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వే'తి । న చేయం శ్రుతిరనధికృతవిషయా శక్యా వక్తుం, అవిశేషశ్రవణాత్ పృథగ్విధానాచ్చానధికృతానాం । అథ పునరేవ 'వ్రతీ వా౽వ్రతీ వా స్నాతకో వా౽స్నాతకో వా ఉత్సన్నాగ్నిరనగ్నికో వే'త్యాదినా బ్ర

త్తాః, తదాత్మానో బ్రహ్మస్వరూపాః. తన్నిష్ఠాః శ్రవణాదిపరాః. తత్పరాయణాః బ్రహ్మప్రేప్సవః. నిష్కామా ఇతి యావత్ । ఏవం బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య జ్ఞానప్రధానాశ్రమవాచిత్వాదమృతత్వకామః తమాశ్రమమనుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యతే అతో న జ్ఞానానర్థక్యదోష ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ సంప్రతి కృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి ॥ అనపేక్ష్యేతి॥ శిష్యబుద్ధివైశద్యార్థం స్కంధశ్రుతిమాదాయ చింతా కృతేతి భావః । యది వేతరథేతి- బ్రహ్మచర్యే స్థితస్యైవ పూర్వకృతసుకృతపరిపాకాత్ వైరాగ్యం యది స్యాదిత్యర్థః । యదుక్తం కర్మానధికృతాంధాదివిషయస్సన్న్యాస ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ సామాన్యశ్రుతేస్సంకోచే హేత్వభావాదితి భావః। పృథగితి- సన్న్యాసస్యేతి శేషః. వ్రతీ గోదానాది వేదవ్రతవాన్. గురుకులాన్నివృత్తిరూపస్నానానంతరం అకృతగార్హస్థ్యో గురుసేవీ స్నాతకః. ఉత్సన్నాగ్నిర్విధురః అగృహీతాగ్ని

రనగ్నికః ప్రవ్రజేదిత్యన్వయః । సకలాంగానామేవ కథంచిత్కర్మణ్యధికృతానాం సన్న్యాసోఽయుక్తః వికలాంగానా మంధాదీనాం నజ్ఞానప్రధానే సన్న్యాసేఽధికార ఇత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ దృష్టిపూతసంచారశ్రవణాదికం వినా జ్ఞానానుత్పత్తేః 'శరీరం మే విచర్షణం జిహ్వా మే మధుమత్తమా కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువ'మిత్యంగసాకల్యప్రార్థనాలింగాచ్చ నాంధపంగుబధిరాదీనామధికార ఇత్యర్థః ॥ తచ్చేతి ॥ పారివ్రాజ్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానాంగత్వం చేత్యర్థః, బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాయేతి యావత్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ॥ ... ...

౨౧. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ భూతపృథివ్యబోషధిపురుషవాగృక్సామ్నాం సప్తానాం రసానాం సారతమోఽష్టమ ఉద్గీథావయవ ఓంకారః పరమః పరమాత్మప్రతీకత్వాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽర్ధం స్థానం తదర్హతీతి పరార్ధ్య ఇత్యర్థః । ఆసు శ్రుతిషు అంగోపాదానాదపూర్వార్థత్వాచ్చ సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ యథాఽనుష్ఠేయగార్హస్థ్యసామ్యశ్రుతేః పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వం తద్వదాసాం శ్రుతీనాం జుహ్వాదిస్తుతిశ్రుతిసామ్యాత్ స్తుతిత్వమితి

హ్మజ్ఞానపరిపాకాంగత్వాచ్చ పారివ్రాజ్యస్య నానధికృతవిషయత్వం, తచ్చ దర్శయతి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహః శుచిరద్రోహీ భైక్షాణో బ్రహ్మభూయాయ భవతీ'తి । తస్మాత్సిద్ధా ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమాః సిద్ధం చోర్ధ్వరేతస్సు విధానాద్విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమితి ॥ ... ...

సూ. ౨౧ ॥ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

'స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథ ఇయమేవర్గగ్నిః సామాయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ' (ఛాం-ఉ) ఇత్యేవంజాతీయకాః శ్రుతయః కిముద్గీథాదిస్తుత్యర్థా ఆహోస్విదుపాసనవిధ్యర్థా ఇత్యస్మిన్ సంశయే స్తుత్యర్థా ఇతి యుక్తం । ఉద్గీథాదీని కర్మాంగాన్యుపాదాయ శ్రవణాత్, యథా 'ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ' ఇత్యాద్యా జుహ్వాదిస్తుత్యర్థాస్తద్వదితి చేన్నేత్యాహ । న స్తుతిమాత్రమాసాం శ్రుతీనాం ప్రయోజనం యుక్తం, అపూర్వత్వాత్, విధ్యర్థతాయాం హ్యపూర్వోఽర్థో విహితో భవతి, స్తుత్యర్థతాయాం త్వానర్థక్యమేవ స్యాత్, విధాయకస్య హి శబ్దస్య వాక్యశేషం భావం ప్రతిపద్యమానా స్తుతిరుపయుజ్యత ఇత్యుక్తం విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ 'స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రిత్యత్ర (మీమాంసాయాం) ప్రదేశాంతరవిహితానాం తూద్గీథాదీనామియం ప్రదేశాంతరపఠితా స్తుతిర్వాక్యశేషభావమప్రతిపద్యమానాఽనర్థికైవ స్యాత్ 'ఇయమేవ జుహూ'రిత్యాదితు విధిసన్నిధావేవామ్నాతమితి వైషమ్యం । తస్మాద్విధ్యర్థా ఏవైవంజాతీయకాః శ్రుతయః ॥ ... ...

సూ. ౨౨. ॥ భావశబ్దాచ్చ ॥

'ఉద్గీథముపాసీత సామోపాసీత అహముక్థమస్మీతి' (ఛాం-ఉ) విద్యాదిత్యాదయశ్చ విస్పష్టా విధిశ

పూర్వపక్షయతి ॥ స్తుత్యర్థా ఇతి ॥ జుహూరియమేవ పృథివీతి స్తూయతే చయనస్థకూర్మ ఆదిత్య ఇతి స్తుతిః ఆహవనీయః స్వర్గలోక ఇతి స్తుతిః తథోద్గీథాదీనాం రసతమత్వాదిగుణస్తుతిరిత్యర్థః । స్తుతిలక్షణాతో వరం విధికల్పనం, అనుష్ఠానఫలలాభాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ నస్తుతీతి ॥ పూర్వపక్షే అననుష్ఠానం ఫలం సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానం ఫలమితి మంతవ్యం। స్తావకత్వేనార్థవత్త్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ విధాయకస్యేతి ॥ యుక్తమియమేవ జుహూరిత్యాదిశ్రుతీనాం ఫలవజ్జుహ్వాదివిధిప్రకరణస్థతయా స్తావకత్వేనార్థవత్త్వం రసతమాదిశ్రుతీనాం తు క్రత్వంగవిధిప్రకరణస్థత్వాభావాత్ ఫలవదపూర్వోపాస్తివిధాయకత్వమేవ యుక్తం క్రత్వంతరశ్రుతివదితి భావః ॥ ... ...

౨౨. కించాత్ర విధిః కల్ప్యత ఇతి కృత్వా చింతయోక్తం వస్తుతస్తు న కల్ప్యః క్లృప్తత్వాదిత్యాహ ॥ భావేతి ॥ న చైవముపాసనావిధిస్తావకత్వం రసతమాదిశ్రుతీనామితి సాంప్రతం । విధ్యపేక్షితవిషయార్పకత్వసంభవే స్తుతిలక్షణాఽయోగా

దితిభావః । దేహో మదిష్టం కుర్యాదితి ప్రార్థనాదావపి లిఙాదిప్రయోగాదుపాసీతేత్యాదిశబ్దానాం కథం విధిపరత్వనిశ్చయ ఇత్యత ఆహ ॥ తథా చేతి ॥ ఏతత్ లిఙాదికం వేదేషు ఉత్సర్గతస్సర్వతో నియమేనేష్టసాధనత్వాఖ్యవిధేర్లక్షణం జ్ఞాపకం స్యాదుపపదాదిబాధకేత్వన్యార్థపరమిత్యర్థః ॥ తదిదమాహ ॥ లిఙాదీతి ॥ న చ శ్లోకే పంచమమిత్యుక్తేః పంచపదానామేవ విధిలక్షణత్వం నోపాసీతేత్యాదీనామితి భ్రమితవ్యం । క్రియాసామాన్యవాచినాం కృభ్వస్తీనాముదాహరణేన సర్వధాతుపరలిఙాదీనాం విధిలక్షణత్వస్య వివక్షితత్వాత్ పంచమపదముక్తాపేక్షయా శ్లోకపూరణార్థం 'మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇతివత్ । యద్యపి 'డుకృఞ్ కరణ' ఇతి ధాతోరేవ కరణశబ్దిత భావనాఖ్యక్రియాసామాన్యవాచిత్వం నేతరయోర్ధాత్వోః 'భూ సత్తాయాం అస భువి' ఇత్యర్థాంతరోక్తేః । తథాపి జన్మాఖ్యభవనస్య తత్ఫలస్యాస్తిత్వస్య చ ప్రయోజ్యనిష్ఠస్య ప్రయోజకవ్యాపారాత్మకభావనావ్యాప్తత్వాత్ తయోః క్రియాసామాన్యవాచిత్వవ్యవహారః । తత్ర కుర్యాదితి ప్రకృత్యర్థభావనా ఆఖ్యాతేనానూద్యతే, యథా ద్వావితి ప్రయోగే ప్రకృత్యర్థో ద్విత్వం ప్రత్యయేనానూద్యతే తద్వత్ లిఙా చ తస్యా ఇష్టసాధనత్వాఖ్యవిధిర్బోధ్యతే కర్తా తు తయా ఆక్షిప్యత ఇతి ఆక్షిప్తకర్తృకా భావనోదాహృతా, తథా క్రియేతేత్యత్రాపి ప్రకృతిప్రత్యయార్థౌ వ్యాఖ్యాతౌ కర్మాత్ర ప్రాధాన్యేనాక్షిప్యత ఇత్యాక్షిప్తకర్మికా భావనోదాహృతా, ఆఖ్యాతానాం కర్త్రాదికారకే శక్త్యభావాత్ కర్తృకర్మణోరాక్షేప ఏవేతి మీమాంసకమతం । కర్తవ్యమితి తవ్యప్రత్యయేన కర్మకార

బ్దాశ్చ శ్రూయంతే తే చ స్తుతిమాత్రప్రయోజనతాయాం వ్యాహన్యేరన్ తథా చ న్యాయవిదాం స్మరణం 'కుర్యాత్ క్రియేత కర్తవ్యం భవేత్ స్యాదితి పంచమం ఏతత్స్యాత్సర్వవేదేషు నియతం విధిలక్షణ'మితి లిఙాద్యర్థో విధిరితి మన్యమానాస్త ఏవం స్మరంతి । ప్రతిప్రకరణం చ ఫలాని శ్రూయంతే 'ఆపయితా హ వై కామానాం భవతి ఏష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే కల్పం తేహాస్మై లోకాదూర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చే'త్యేవమాదీని। తస్మాదప్యుపాసనవిధానార్థా ఉద్గీథాదిశ్రుతయః॥... ... ... ❁

❁ సూ॥ ౨౩॥ పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ॥ ❁

'అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే బభూవతుః మైత్రేయీ చ కాత్యాయనీ చ. ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ. జానశ్రుతిర్హ పౌత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ బహుపాక్య ఆస' ఇత్యేవమాదిషు వేదాంతపఠితేష్వాఖ్యానేషు సంశయః , కిమిమాని పారిప్లవప్రయోగార్థాని ఆహో స్విత్ సన్నిహితవిద్యాప్రతిపత్త్యర్థానీతి, పారిప్లవార్థా ఇమా ఆఖ్యానశ్రుతయః ఆఖ్యానసామాన్యాదాఖ్యానప్రయోగస్య చ పారిప్లవే చోదితత్వాత్, తతశ్చ విద్యాప్రధానత్వం వేదాంతానాం న స్యాత్

కముచ్యతే తస్యోపసర్జనత్వేన ప్రకృత్యా భావనోక్తేతి భేదః। తథా దండీ భవేత్ భూయేత దండినా భవితవ్యమిత్యుదాహర్తవ్యం । తథా స్యాత్ భూయేత భవితవ్యమిత్యస్తిధాతోరప్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం అస్తేర్భూరాదేశాత్, ఏతద్ధాతుత్రయోపరక్తలిఙాదిభిః సర్వధాతూపరక్తభావనాగతేష్టసాధనత్వరూపో విధిరేక ఏవోచ్యతే । ధాతూనాం ప్రత్యయానాం కర్త్రాదికారకాణాం చ భేదేపి విధిభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రతిధాతూదాహరణత్రయం దర్శితమితి సర్వమవదాతం। ఏవం సూత్రే భావో విధిరితి వ్యాఖ్యాయ చశబ్దః ఫలమితి వ్యాచష్టే॥ ప్రతిప్రకరణం చేతి॥ ఏష ఋత్విగుపాసకః-కామాగానస్య-గానేన ఫలసంపాదనస్య ఈష్ట ఇత్యర్థః । ఏవమంగాశ్రితవిద్యా అపి స్వతంత్రఫలాః కిము వక్తవ్యమనంగాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యమిత్యాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యచింతాయామస్యాః పర్యవసానాత్ పాదసంగతిర్బోధ్యా ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్ ॥ ... ❁

౨౩. ❁ పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ❁॥ అశ్వమేధే పుత్రాదిపరివృతాయ రాజ్ఞే పారిప్లవమాచక్షీతేతి నానావిధాఖ్యానకథనాత్మకః పారిప్లవప్రయోగో విహితః తథా చ వేదాంతస్థకథానామాఖ్యానత్వసామాన్యాద్విద్యాసన్నిధానాచ్చ సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ పూర్వం స్తుత్యపేక్షయా విధిర్జ్యాయాన్ అనుష్ఠానలాభాదిత్యుక్తం, తథైవ కథానాం ప్రయోగశేషత్వేన న విద్యాస్తావకత్వం పారిప్లవానుష్ఠానలాభాదితి పూర్వపక్షః । తత్ర ఫలమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ యథా 'దేవస్య

త్వాసవితు'రిత్యాదిమంత్రేకస్యచిత్పదస్య ప్రయోగసమవేతార్థతయాఽశేషస్య ప్రయోగాంగత్వం తథావేదాంతస్థకథానాంప్రయోగశేషత్వేతదేకవాక్యతయాసర్వవేదాంతానాంకర్మశేషత్వాన్నవిద్యాప్రాధాన్యమిత్యర్థః । కథానాం గురుశిష్యసమాచారప్రదర్శనేన బుద్ధిసౌకర్యద్వారాసన్నిహితవిద్యాశేషత్వసామర్థ్యలింగాన్నపారిప్లవార్థత్వమతోవిద్యాప్రాధాన్యమితిఫలంమత్వాసిద్ధాంతయతి॥ తన్నేత్యాదినా ॥ అశ్వమేధేప్రథమేఽహనిమనుర్వైవస్వతఇతికథాంబ్రూయాత్ ద్వితీయేఽహనియమోవైవస్వతఇతి తృతీయేఽహనివరుణఆదిత్యఇతిచవాక్యశేషేకథానాంవిశిష్యోక్తత్వాదుపక్రమస్యసంకోచోయుక్తఇతిభావః॥ ... ... ✻

౨౪. క్వతర్హికథానాంవినియోగఇత్యాశంక్యసన్నిధానాద్విద్యాస్విత్యాహ ॥ తథాచేతి॥ ప్రరోచనంప్రీతిజననం సప్రజాపతిర్వపాముదక్ఖిదత్-హిరణ్మయోద్ధృతవానిత్యస్య 'ప్రాజాపత్యమజంతూపరమాలభేతే'తివిధిశేషత్వం ॥ ఏ

మంత్రవత్ప్రయోగశేషత్వాదితిచేత్తన్న । కస్మాత్, విశేషితత్వాత్ । తథాహి 'పారిప్లవమాచక్షీతే'తిహిప్రకృత్య 'మనుర్వైవస్వతోరాజే'త్యేవమాదీనికానిచిదేవాఖ్యానానితత్రవిశేష్యంతే, ఆఖ్యానసామాన్యాచ్చేత్ సర్వగృహీతిస్స్యాదనర్థకమేవేదంవిశేషణంభవేత్ . తస్మాన్నపారిప్లవార్థాఏతాఆఖ్యానశ్రుతయః॥ ... ... ✻

సూ. ౨౪. తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్॥

అసతిచపారిప్లవార్థత్వే ఆఖ్యానానాంసన్నిహితవిద్యాప్రతిపాదనోపయోగితైవన్యాయ్యా, ఏకవాక్యతోపబంధాత్, తథాహి తత్రతత్రసన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యతాదృశ్యతే ప్రరోచనోపయోగాత్ ప్రతిపత్తిసౌకర్యోపయోగాచ్చ, మైత్రేయీబ్రాహ్మణేతావత్ 'ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్య'ఇత్యాద్యయావిద్యయైకవాక్యతాతస్యదృశ్యతే, ప్రాతర్దనేపి 'ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మే'త్యాద్యయా 'జానశ్రుతిర్హపౌత్రాయణ' ఇత్యత్రాపి 'వాయుర్వావసంవర్గ'ఇత్యాద్యయా । యథాచ 'సఆత్మనోవపాముదక్ఖిద'దిత్యేవమాదీనాంకర్మశ్రుతిగతానామాఖ్యానానాంసన్నిహితవిధిస్తుత్యర్థతా తద్వత్, తస్మాన్నపారిప్లవార్థత్వం॥

సూ. ౨౫. అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా॥

పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాత్(అ ౩ పా ౪ సూ ౧)ఇత్యేతద్వ్యవహితమపిసంభవాదతఇతిపరామృశ్యతే, అతఏవచవిద్యాయాఃపురుషార్థహేతుత్వాదగ్నీంధనాదీన్యాశ్రమకర్మాణివిద్యయాస్వార్థసిద్ధౌనాపేక్షితవ్యానీత్యాద్యస్యైవాధికరణస్యఫలముపసంహరత్యధికవివక్షయా॥ ... ... ✻

సూ. ౨౬. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్॥

ఇదమిదానీంచింత్యతే, కింవిద్యాయాఅత్యంతమేవానపేక్షాశ్రమకర్మణాముతాస్తి కాచిదపేక్షేతి తత్రాతఏవాగ్నీంధనాద్యనపేక్షేత్యేవమత్యంతమేవానపేక్షాయాంప్రాప్తాయామిదముచ్యతే ॥ స

వమన్యేషాంతత్తద్విధిశేషత్వంద్రష్టవ్యం ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... ✻

౨౫.ఏవమాద్యాధికరణప్రమేయంవిద్యాస్వాతంత్ర్యమధికరణత్రయేణదృఢీకృత్యాద్యాధికరణఫలమాహ ॥ అతఏవచేతి ॥ బ్రహ్మవిద్యా స్వఫలేమోక్షేజనయితవ్యేసహకారిత్వేనకర్మాణ్యపేక్షతేనవేతివాదివివాదాత్ సంశయే'తేనైతిబ్రహ్మవిత్ పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'త్యాదిశ్రుత్యా జ్ఞానకర్మసముచ్చయేన మోక్షప్రాప్తి కథనాదపేక్షతఇతి ప్రాప్తేవిద్యాయాముక్తిహేతుత్వాదవిద్యానివృత్త్యాఖ్యముక్తౌనకర్మాపేక్షేతిసిద్ధాంతయతి॥పురుషార్థఇతి॥అగ్నీంధనపదేనతత్సాధ్యకర్మాణిలక్ష్యంతే పుణ్యకృత్తైజసశ్శుద్ధసత్వోబ్రహ్మవిద్భూతః-తేనవేదనేన. ఏతిబ్రహ్మప్రాప్నోతీతి శ్రుతేర్వ్యాఖ్యేయేతిభావః । ముక్తావేవకర్మణామసామర్థ్యాదనపేక్షా విద్యాయాంత్వస్తిచిత్తశుద్ధిద్వారా తేషామపేక్షేత్యధికంవక్తుమయముపసంహారఇత్యుపసంహారసూత్రస్యఫలమాహ ॥ అధికేతి॥ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ...✻

౨౬. అధికమాహ ॥ సర్వాపేక్షేతి॥ యథాప్రమాఫలత్వాత్ అవిద్యానివృత్తౌకర్మానపేక్షాతథాప్రమాత్వాద్వి

ద్యాయామపిప్రకరణమాత్రసాధ్యాయాంనాస్తికర్మాపేక్షేతిపూర్వపక్షః, తత్రవిద్యార్థం కర్మానుష్ఠానాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । అత్రవివిదిషాయామిష్యమాణజ్ఞానేవాయజ్ఞాదీనాంకర్మణాం హేతుత్వమపూర్వత్వాద్విధీయతే ప్రమాయాఅపి ఉత్పత్తిప్రతిబంధకదురితక్షయాఖ్యశుద్ధిద్వారా కర్మసాధ్యత్వసంభవాత్ । నచపారంపర్యేతృతీయాశ్రుతివిరోధఃజ్వాలాద్వారా పారంపర్యేపికాష్ఠైఃపచతీతిప్రయోగాత్ ద్వారస్యావ్యవధాయకత్వాత్ । నచశుద్ధిద్వారత్వేమానాభావః 'జ్ఞానముత్పద్యతేపుంసాంక్షయాత్పాపస్యకర్మణః । కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తత'ఇతిస్మృతేః 'అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వావిద్యయాఽమృతమశ్నుత'ఇతిశ్రుత్యాకర్మణాపాపనివృత్త్యాజ్ఞానేనముక్త్యభిధానాచ్చేతిసిద్ధాంతయతి ॥ ఇదమితి ॥ నన్వత్రవివిదిషంతీతిపంచమలకారేణవివిదిషాంభావయేయురితిసన్నర్థేచ్ఛైవభావ్యతయాభాతి తాంవిషయసౌందర్యలభ్యతయోల్లంఘ్య వేదనంచేద్భావ్యముచ్యేత తర్హి వేదనమప్యుల్లంఘ్య తత్ఫలం

ర్వాపేక్షా చేతి ॥ అపేక్షతేచవిద్యాసర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణినాత్యంతమనపేక్షైవ । నను విరుద్ధమిదం వచనమపేక్షతేచాశ్రమకర్మాణివిద్యానాపేక్షతేచేతి, నేతిబ్రూమః ఉత్పన్నాహివిద్యాఫలసిద్ధింప్రతిన కించిదన్యదపేక్షతేఉత్పత్తింప్రతిత్వపేక్షతే, కుతః, యజ్ఞాదిశ్రుతేః । తథాహిశ్రుతిః 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతి యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనే'తియజ్ఞాదీనాంవిద్యాసాధనభావందర్శయతి । వివిదిషాసంయోగాచ్చైషాముత్పత్తిసాధనభావోఽవసీయతే 'అథయద్యజ్ఞఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవత'దిత్యత్రచ విద్యాసాధనభూతస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞాదిభిస్సంస్తవాద్యజ్ఞాదీనామపిసాధనభావస్సూచ్యతే "సర్వేవేదాయత్పదమామనంతి తపాంసిసర్వాణిచయద్వదంతి । యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యంచరంతితత్తేపదంసంగ్రహేణబ్రవీమ్యోమ్"ఇత్యేవమాద్యాచశ్రుతిరాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనభావంసూచయతి,స్మృతిరపి "కషాయపక్తిఃకర్మాణిజ్ఞానంతుపరమాగతిః।కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తతే"ఇత్యేవమాద్యా।అశ్వవదితియోగ్యతానిదర్శనం, యథాయోగ్యతావశేనాశ్వోనలాంగలాకర్షణేయుజ్యతేరథచర్యాయాంతుయుజ్యతే ఏవమాశ్రమకర్మాణివిద్యయాఫలసిద్ధౌనాపేక్ష్యంతే ఉత్పత్తౌత్వపేక్ష్యంతఇతి ॥ ... ... *

సూ.౨౭॥శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితుతద్విధేస్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్॥

యదికశ్చిన్మన్యేతనయజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావోన్యాయ్యః విధ్యభావాత్, 'యజ్ఞేనవివిదిషంతీ'త్యేవంజాతీయకాహిశ్రుతిరనువాదస్వరూపా విద్యాస్తుతిపరా నయజ్ఞాదివిధిపరా, ఇత్థంమహాభాగావిద్యాయద్యజ్ఞాదిభిరేతామవాప్తుమిచ్ఛంతీతి, తథాపితుశమదమాద్యుపేతస్స్యాద్విద్యార్థీ 'తస్మాదేవంవిచ్ఛాంతోదాంతఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యతీ'తి విద్యాసాధనత్వేన శమదమాదీనాంవిధానాత్, విహితానాంచావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్। నన్వత్రాపిశమాద్యుపేతోభూత్వా

మోక్షఏవకర్మభిర్భావ్యః కింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ వివిదిషాసంయోగాచ్చేతి ॥ ఇష్యమాణతయావిద్యాయాశ్శబ్దతః ఫలత్వభానాదశ్రుతమోక్షోనఫలంఅన్యథాకాష్ఠైఃపచంతీత్యత్రాపి కాష్ఠానాంపాకఫల తృప్తిహేతుత్వప్రసంగాదితిభావః। కర్మణాంజ్ఞానార్థత్వేలింగవాక్యాన్యాహ ॥ అన్యథేత్యాదినా ॥ కశ్చిద్వేదభాగఃసాక్షాద్బ్రహ్మాఖ్యంపదంబ్రూతేకశ్చిత్తుజ్ఞానార్థకర్మద్వారేతిమత్వాసర్వేవేదాఇత్యుక్తం । స్పష్టమన్యత్ ॥ ... ... *

౨౭. ఏవంవిద్యోత్పత్తౌబహిరంగాణికర్మాణ్యుక్త్వాఽన్తరంగాణ్యాహ ॥ శమేతి ॥ విద్యాస్తుత్యర్థత్వేనఏకవాక్యత్వసంభవేవర్తమానోక్తిభంగేన విధికల్పనమయుక్తం విద్యావాక్యాత్ భేదప్రసంగాత్ అతశ్శబ్దమాత్రాల్లభ్యాపేక్షేతిపరాభిప్రాయమనూద్యాంగీకరోతి ॥ తథాపిత్వితి ॥ శమాదేరావశ్యకత్వాన్నశబ్దమాత్రాల్లభ్యావిద్యేత్యర్థః । యస్మాదేవంవిత్ నలిప్యతేకర్మణాపాపకేనతస్మాదేవంవిద్యార్థీశమాద్యుపేతోభూత్వా విచారయేదితివిధిర్గమ్యతఇ,

త్యాహ ॥ నేతిబ్రూమ ఇతి ॥ అతో౽పరతపదేన సన్న్యాస ఉక్తః తస్య శ్రవణాంగత్వం, అతశ్శమాదివిశిష్టశ్రవణమత్ర విధీయతే । 'యదితం లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి, జ్ఞానం పురస్కృత్య సన్న్యసే'దిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిషు ఫలవత్త్వేనోత్పన్నసన్న్యాసస్యాంగత్వాయోగాత్ శ్రోతవ్య ఇతి విహితశ్రవణానువాదేన అనేకశమాదివిధానే వాక్యభేదాపాతాత్ పశ్యేదితి ప్రకృత్యా శ్రవణలక్షణాదోషాచ్చ సన్న్యాసో న శ్రవణాంగం కింతు తతః ప్రాగనుష్ఠేయత్వేపి శ్రవణవత్ జ్ఞానార్థ ఇతి మతం తదా శమాదిసముచ్చయేన జ్ఞానం భావయేదితి జ్ఞానార్థం శమాదిసముచ్చయవిధిరిత్యనవద్యం । యః పూర్వం యజ్ఞాదిశ్రుతేస్స్తుత్యర్థత్వాంగీకారో గుడజిహ్వికాన్యాయేన శమాదిస్వీకారార్థం కృతః తమిదానీం త్యజతి ॥ యజ్ఞాదీన్యపీతి ॥ యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనత్వరూపసంయోగస్యాపూర్వత్వాదవాంతరవాక్యభేదేన విధిస్స్వీక్రియతే బ్రహ్మవిద్యావాక్యేన మహావాక్యైకవాక్యతా చేత్యర్థః । పరప్రకరణేపి అవాంతరవిధిరిత్యత్ర పూర్వతంత్రసమ్మతిమాహ ॥ తస్మాత్పూషేతి ॥ దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రుతం 'పూషా ప్రపిష్టభాగ' ఇతి । తత్ర పూషా దేవతా పిష్టభాగో వా దర్శపూర్ణమాసయో

పశ్యతీతి వర్తమానాపదేశ ఉపలభ్యతే న విధిః । నేతి బ్రూమః, తస్మాదితి ప్రకృతప్రశంసాపరిగ్రహాద్విధిత్వప్రతీతేః, పశ్యేదితి చ మాధ్యందినా విస్పష్టమేవ విధిమధీయతే । తస్మాద్యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని । యజ్ఞాదీన్యపి త్వపేక్షితవ్యాని యజ్ఞాదిశ్రుతేరేవ । నన్వుక్తం యజ్ఞాదిభిర్వివిదిషంతీత్యత్ర న విధిరుపలభ్యత ఇతి । సత్యముక్తం, తథాపి త్వపూర్వత్వాత్ సంయోగస్య విధిః పరికల్ప్యతే, న హ్యయం యజ్ఞాదీనాం వివిదిషాసంయోగః పూర్వం ప్రాప్తో యేనానూద్యేత । 'తస్మాత్పూషా ప్రపిష్టభాగో౽దంతకో హి' ఇత్యేవమాదిషు చాశ్రుతవిధికేష్వపి వాక్యేష్వపూర్వత్వాద్విధిం పరికల్ప్య 'పౌష్ణం పేషణం వికృతౌ ప్రతీయేతే'త్యాదివిచారః ప్రథమే తంత్రే ప్రవర్తితః । తథా చోక్తం 'విధిర్వా ధారణవ'దితి । స్మృతిష్వపి భగవద్గీతాద్యాసు అనభిసంధాయ ఫలమనుష్ఠితాని యజ్ఞాదీని ముముక్షోర్జ్ఞానసాధనాని భవంతీతి ప్రపంచితం, తస్మాద్యజ్ఞాదీని శమదమాదీని చ యథాశ్రుతం సర్వాణ్యేవాశ్రమకర్మాణి విద్యోత్పత్తావపేక్షితవ్యాని తత్రాప్యేవంవిదితి విద్యాసంయోగాత్ ప్రత్యాసన్నాని విద్యాసాధనాని శమాదీని వివిదిషాసంయోగాత్తు బాహ్యతరాణి యజ్ఞాదీనీతి వివేక్తవ్యం ॥ ... ... ❁

సూ. ౨౮ ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥

ప్రాణసంవాదే శ్రూయతే ఛందోగానాం 'న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ'తి, తథా వాజసనేయినాం 'న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం ప్రతిగృహీత'మితి సర్వమస్యాదనీయమేవ భవతీత్యర్థః । కిమిదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం శమాదివద్విద్యాంగం విధీయతే ఉత స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సంశయే విధిరితి తావత్ప్రాప్తం, తథా హి ప్రవృత్తివిశేషకర ఉపదేశో భవతి, అతః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్తదంగత్వే

న్నాస్తి అతస్సమాసాత్ ప్రతీతస్య కాలత్రయానవమృష్టస్య ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య అవినాభావేన యాగవిధ్యుపస్థాపకత్వాత్ ప్రయోగజ్ఞాపాయ విధిపదమధ్యాహృత్య ప్రకరణాదుత్కర్షేణ పూషోద్దేశేన పిష్టభాగః కర్తవ్య ఇతి వికృతౌ సంబంధః 'పౌష్ణం పేషణ'మితి సూత్రే విచారిత ఇత్యర్థః । 'స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ' ఇత్యాద్యాస్స్మృతయః । కర్మణాం జ్ఞానహేతుత్వే శమాదివత్ యావజ్జ్ఞానోదయమనువృత్తిస్స్యాత్ తథా చ సన్న్యాసాభావ ఇత్యత ఆహ । తత్రాపీతి ॥ దృష్టవిక్షేపనివృత్తిద్వారా శమాదీనాం జ్ఞానార్థత్వాదనువృత్తిః న కర్మణామదృష్టద్వారా జ్ఞానార్థత్వాదితి భావః । ఇతి షష్ఠాధికరణమ్ ॥ ... ... ❁

౨౮. ❁ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ❁ ॥ ఏవంవిది - ప్రాణస్యాన్నం సర్వమితి ధ్యానవతీత్యర్థః. జగ్ధం భక్షితం. అపూర్వత్వాద్విధ్యశ్రుతేశ్చ సంశయః. అపూర్వత్వాద్యజ్ఞాదివత్ విధిః కల్ప్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ విధిరితి ॥ అత్ర భక్ష్యాభక్ష్యనియమత్యాగస్య విద్యాంగత్వసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తు విద్యాస్తుతిరితి వివేకః 'న కలంజం భక్షయే'దితి శా

స్త్రం ప్రాణవిద్వ్యతిరిక్తవిషయం యథా వామదేవ్యసామోపాసకవ్యతిరిక్తవిషయం పరస్త్రీనిషేధశాస్త్రం తద్వదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతం సూత్రాభ్యాం దర్శయతి ॥ నేదమితి ॥ ప్రాణవిద్యావిధిసన్నిధేరశక్యత్వాచ్చ స్తుతిరేవ న విధిః కల్ప్యః నిషేధశాస్త్రవిరోధాత్, క్లృప్తో హి విధిః సామాన్యశాస్త్రబాధకః న తు కల్ప్య ఇతి భావః । స్వస్థస్య ప్రాణవిదో న సర్వాన్నానుమతిరిత్యత్ర లింగం వదన్ సూత్రం యోజయతి ॥ దర్శయతీతి ॥ మటచ్యః రక్తాః క్షుద్రపక్షిణః తైర్హతేషు కురుదేశస్థసస్యేషు దుర్భిక్షే జాతే బాలయా సహ జాయయా మునిర్దేశాంతరం గచ్ఛన్ ఇభ్యగ్రామే స్థితవాన్, ఇభ్యో హస్తిపాలకః తేన

సేయం నియమనివృత్తిరుపదిశ్యతే । నన్వేవం సతి భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రవ్యాఘాతః స్యాత్ । నైష దోషః, సామాన్యవిశేషభావాద్బాధోపపత్తేః । యథా ప్రాణిహింసాప్రతిషేధస్య పశుసంజ్ఞపనవిధినా బాధః, యథా చ 'న కాంచన పరిహరేత్తద్వ్రతమి'త్యనేన వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ సర్వస్త్ర్యపరిహారవచనేన సామాన్యవిషయం గమ్యాగమ్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యతే, ఏవమనేనాపి ప్రాణవిద్యావిషయేణ సర్వాన్నభక్షణవచనేన భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యేతేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నేదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం విధీయత ఇతి, న హ్యత్ర విధాయకః శబ్ద ఉపలభ్యతే 'న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ'తి వర్తమానాపదేశాత్, న చాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తివిశేషకరత్వలోభేనైవ విధిరభ్యుపగంతుం శక్యతే। అపి చ శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమిత్యుక్త్వేదముచ్యతే 'నైవంవిది కించిదనన్నం భవతీ'తి, న చ శ్వాదిమర్యాదమన్నం మానుషదేహేనోపయోక్తుం శక్యతే, శక్యతే తు ప్రాణస్యాన్నమిదం సర్వమితి చింతయితుం, తస్మాత్ప్రాణాన్నవిజ్ఞానప్రశంసార్థోఽయమర్థవాదో న సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిః । తద్దర్శయతి 'సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయ' ఇతి। ఏతదుక్తం భవతి, ప్రాణాత్యయ ఏవ హి పరస్యామాపది సర్వమన్నమదనీయత్వేనాభ్యనుజ్ఞాయతే, తద్దర్శనాత్, తథా హి శ్రుతిశ్చాక్రాయణస్య ఋషేః కష్టాయామవస్థాయామభక్ష్యభక్షణే ప్రవృత్తిం దర్శయతి 'మటచీహతేషు కురుష్వి'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే, చాక్రాయణః కిల ఋషిరాపద్గత ఇభ్యేన సామిఖాదితాన్ కుల్మాషాంశ్చఖాద, అనుపానం తు తదీయముచ్ఛిష్టదోషాత్ ప్రత్యాచచక్షే కారణం చాత్రోవాచ 'న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి 'కామో మ ఉదపానమి'తి చ పునశ్చోత్తరేద్యుస్తానేవ స్వపరోచ్ఛిష్టాన్ పర్యుషితాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయాంబభూవేతి । తదేతదుచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టపర్యుషితభక్షణం దర్శయంత్యాః శ్రుతేరాశయాతిశయో లక్ష్యతే ప్రాణాత్యయప్రసంగే ప్రాణసంధారణాయాభక్ష్యమపి భక్షయితవ్యమితి, స్వస్థావస్థాయాం తు తన్న కర్తవ్యం విద్యావతాపీత్యనుపానప్రత్యాఖ్యానాద్గమ్యతే, తస్మాదర్థవాదో 'న హ వా ఏవంవిది'త్యేవమాదిః॥... ... ... *

॥ సూ॥ ౨౯ ॥ అబాధాచ్చ ॥

ఏవం చ సత్యాహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యేవమాది భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రమబాధితం భవిష్యతి॥......*

సామిఖాదితాన్ అర్ధభక్షితాన్ కుత్సితమాషాన్ యాచయిత్వా భక్షితవాన్, ఇభ్యేన జలం గృహాణేత్యుక్తే సతి ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి ప్రతిషిద్ధ్య మాషాః కిం నోచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేనోక్తే సతి మాషభక్షణే జలత్యాగే చ కారణమువాచ అన్నాంశేష మాపది స్తి జలపానం తు స్వేచ్ఛాతస్తటాకాదౌ లభ్యత ఇతి మాషాన్ ఖాదిత్వాఽవశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవాన్ సా చ నాపద్గతా పత్యురాపదం జ్ఞాత్వా మాషాన్ సంరక్ష్య ప్రాతస్తస్మై దదౌ స చ తాన్ ఖాదిత్వా రాజ్ఞో యజ్ఞం గత్వా ప్రస్తోత్రాదీనాక్షిప్య ప్రాణాదికాః ప్రస్తావాదిదేవతా ఉపదిశ్య ధనం ప్రాప్య స్థిత ఇత్యతోఽచ్ఛిష్టభక్షణజలత్యాగాత్మకశిష్టాచారలింగాదనాపత్తౌ విదుషాఽప్యభక్ష్యం న భక్షణీయమితి సూచ్యత ఇతి భావః॥ ... ... ॥ ౨౯ ॥

౩౦॥ సురాపానేనాపిజీవనమాశంక్యకదాపినతత్కార్యమిత్యాహ ॥తథామద్యంనిత్యంబ్రాహ్మణఇతి-వర్జయేదితి శేషః । కుతఇత్యాశంక్యమరణాంతప్రాయశ్చిత్తవిధానాదిత్యాహ ॥సురాపస్యేతి॥ ఉష్ణామతితప్తాం సురామితి శేషఃఇతశ్చసానపేయేత్యాహ ॥సురాపాఇతి॥ ... ... ❁

౩౧॥ఉదాహృతస్మృతీనాంమూలభూతాంశ్రుతిమాహ ॥శబ్దశ్చేతి॥ కామకారోయథేష్టప్రవృత్తిఃసోపినిషేధోపిఉపపన్నతరోభవతి 'నహవాఏవంవిది'త్యస్యార్థవాదత్వాత్,యద్యయమపివిధిస్స్యాత్తర్హి విహితప్రతిషిద్ధత్వాత్ షోడశిగ్రహణాగ్రహణవత్ సురాపానేవికల్పస్స్యాత్ సచసర్వస్మృతిభిశ్శిష్టాచారేణచవిరుద్ధఇతితరబర్థః॥ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... ❁

❁సూ॥౩౦॥అపిచస్మర్యతే॥❁

అపిచఆపదిసర్వాన్నభక్షణమపిస్మర్యతేవిదుషోఽవిదుషశ్చావిశేషేణ 'జీవితాత్యయమాపన్నోయోఽన్నమత్తియతస్తతః । లిప్యతేనసపాపేనపద్మపత్రమివాంభసే'తి । తథా 'మద్యంనిత్యం బ్రాహ్మణః,సురాపస్యబ్రాహ్మణస్యోష్ణామాసించేయుః, సురాపాఃక్రిమయోభవంత్యభక్ష్యభక్షిణ'ఇతిచస్మర్యతేవర్జనమనన్నస్య॥ ... ... ❁

❁సూ॥౩౧॥శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥❁

శబ్దశ్చానన్నస్యప్రతిషేధకఃకామకారనివృత్తిప్రయోజనః కఠానాంసంహితాయాంశ్రూయతే 'తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాంనపిబే'దితి,సోపి 'నహవాఏవంవిది'త్యస్యార్థవాదత్వాదుపపన్నతరోభవతి,తస్మాదేవంజాతీయకాఅర్థవాదానవిధయఇతి॥ ... ... ❁

❁సూ॥౩౨॥విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥❁

'సర్వాపేక్షాచ' (అ౩పా౪సూ౨౬) ఇత్యత్రాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వమవధారితం, ఇదానీంతుకిమముముక్షోరప్యాశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యవిద్యామకామయమానస్యతాన్యనుష్ఠేయాన్యుతాహో నేతిచింత్యతే, తత్ర 'తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదినా ఆశ్రమకర్మణాంవిద్యాసాధనత్వేనవిహితత్వాద్విద్యామనిచ్ఛతః ఫలాంతరంకామయమానస్యనిత్యాన్యననుష్ఠేయాని,అథతస్యాప్యనుష్ఠేయానినతర్హ్యేషాంవిద్యాసాధనత్వంనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాదిత్యస్యాంప్రాప్తౌపఠతి, ఆశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యాప్యముముక్షోః కర్తవ్యాన్యేవనిత్యానికర్మాణి 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యాదినావిహితత్వాత్ । నహివచనస్యాతిభారోనామకశ్చిదస్తి॥అథయదుక్తంనైవంసతివిద్యాసాధనత్వమేషాంస్యాదిత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... ❁

❁సూ॥౩౩॥సహకారిత్వేనచ॥❁

విద్యాసహకారీణిచైతానిస్యుః విహితత్వాదేవ 'తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదినా । తదుక్తం 'సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవది'తి (అ౩పా౪సూ౨౬) నచేదంవిద్యాసహకా

౩౨॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ॥ నిత్యాగ్నిహోత్రాదికర్మసువిహితత్వాద్వినియుక్తవినియోగవిరోధాచ్చ సంశయేశాస్త్రాంతరవిరోధాత్ సర్వాన్నత్వోక్తేఃస్తుతిత్వవత్ నిత్యవినియుక్తత్వశ్రుతివిరోధాత్ వివిదిషాయాంవినియోగశ్రుతేఃస్తుతిత్వమితిపూర్వపక్షమాహ ॥ తత్రేతి ॥ జ్ఞానకామనయాఽనుష్ఠానేకర్మణామనిత్యత్వమనావశ్యకత్వం తస్యాఃఅనిత్యత్వాత్ యావజ్జీవాదివిధినాతునిత్యత్వంచేతివిరుద్ధధర్మద్వయాపాతాత్ వివిదిషాశ్రుతేఃస్తుతిత్వమితిఫలంపూర్వపక్షేసిద్ధాంతేతూభయథానుష్ఠానంఫలమ్॥... ... ... ❁

౩౩ ॥ సహమిళిత్వాశుద్ధిద్వారావిద్యాంకుర్వంతీతిసహకారీణికర్మాణితేషాంభావస్తత్త్వంతేనేత్యర్థః। విద్యయాసహఫలకారిత్వంసహకారిపదాత్ ప్రాప్తంనిరస్యతి ॥ నచేదమితి ॥ విద్యాయాఅవిహితత్వాన్నాంగాపేక్షాఽస్తిఅతోవి

హితానికర్మాణి అవిహితాయావిద్యాయా నసహకార్యంగాని మోక్షస్యాసాధ్యత్వాచ్చ నకర్మణాం సహకారిత్వసంభవఇత్యర్థః । తుల్యబలశ్రుతిబలేనవినియోగపృథక్త్వంసంయోగభేదఃతతోనవిరోధఃకామనాయా అనిత్యత్వేపి కర్మణాంనానిత్యత్వంనిత్యవిధినాప్రయోగస్యనిత్యత్వాత్ । సత్యాంకామనాయాం కామ్యప్రయోగేణైవ నిత్యసిద్ధేర్నకశ్చిద్విరోధః । ఇదంచ 'ఏకస్యతూభయత్వేసంయోగపృథక్త్వ'మితిసూత్రేచింతితం । యథా 'ఖాదిరోయూపోభవతీ'తి శ్రుత్యా ఖాదిరత్వస్యక్రత్వర్థతా 'ఖాదిరంవీర్యకామస్యే'తిశ్రుత్యాపురుషార్థతాచేతి । అతస్సతివాక్యద్వయేవినియుక్తవినియోగోనవిరుధ్యతఇత్యర్థః ॥ ... ... *

రిత్వవచనమాశ్రమకర్మణాం ప్రయాజాదివత్ విద్యాఫలవిషయంమంతవ్యం అవిధిలక్షణత్వాద్విద్యాయాః అసాధ్యత్వాచ్చవిద్యాఫలస్య । విధిలక్షణంహిసాధనందర్శపూర్ణమాసాదిస్వర్గఫలసిసాధయిషయాసహకారిసాధనాంతరమాకాంక్షతేనైవంవిద్యా । తథాచోక్తం 'అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షే'తి (అ౩-పా౪-సూ-౨౫) తస్మాదుత్పత్తిసాధనత్వఏవైషాంసహకారిత్వవాచోయుక్తిః । నచాత్రనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధఆశంక్యః, కర్మాభేదేపిసంయోగభేదాత్ । నిత్యోహ్యేకస్సంయోగోయావజ్జీవాదివాక్యకల్పితోనతస్యవిద్యాఫలత్వం, అనిత్యస్త్వపరస్సంయోగః 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదివాక్యకల్పితః, తస్యవిద్యాఫలత్వం యథైకస్యాపిఖాదిరస్య నిత్యేనసంయోగేనక్రత్వర్థతా అనిత్యేనసంయోగేనపురుషార్థతాచతద్వత్ ॥ ... ... *

సూ. ౩౪.॥ సర్వథాపితఏవోభయలింగాత్ ॥

సర్వథాప్యాశ్రమకర్మత్వపక్షే విద్యాసహకారిత్వపక్షేచ తఏవాగ్నిహోత్రాదయోధర్మా అనుష్ఠేయాః, తఏవేత్యవధారయన్నాచార్యఃకింనివర్తయతి, కర్మభేదాశంకామితిబ్రూమః । యథా కుండపాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రంజుహ్వతీ'త్యత్రనిత్యాదగ్నిహోత్రాత్కర్మాంతరముపదిశ్యతే నైవమిహకర్మభేదోఽస్తీత్యర్థః।కుతః, ఉభయలింగాత్ -శ్రుతిలింగాత్స్మృతిలింగాచ్చ శ్రుతిలింగంతావత్ 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'తి సిద్ధవదుత్పన్నరూపాణ్యేవయజ్ఞాదీనివివిదిషాయాంవినియుఙ్క్తేనజుహ్వతీత్యాదివదపూర్వమేషాంరూపముత్పాదయతీతి । స్మృతిలింగమపి 'అనాశ్రితఃకర్మఫలంకార్యంకర్మకరోతియ'ఇతి విజ్ఞాతకర్తవ్యతాకమేవకర్మవిద్యోత్పత్త్యర్థందర్శయతి । 'యస్యైతేఽష్టాచత్వారింశత్సంస్కారా'ఇత్యాద్యాచ సంస్కారత్వప్రసిద్ధిర్వైదికేషుకర్మసుతత్సంస్కృతస్యవిద్యోత్పత్తిమభిప్రేత్యస్మృతౌభవతి, తస్మాత్సాధ్విదమభేదావధారణం ॥... *

సూ. ౩౫ ॥ అనభిభవంచదర్శయతి ॥

సహకారిత్వస్యైవైతదుపోద్బలకంలింగదర్శనంఅనభిభవంచదర్శయతి శ్రుతిర్బ్రహ్మచర్యాదిసాధన

౩౪. నునిత్యాగ్నిహోత్రాదిభ్యోభిన్నాఏవ యజ్ఞాదయో వివిదిషాయాంవినియుజ్యంతే తత్రకుతోవినియుక్తవినియోగస్తత్రాహ ॥ సర్వథాపీతి ॥ నిత్యత్వేకామ్యత్వేచేత్యర్థః । కుండపాయినామయనే 'మాసగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యాఖ్యాతస్య సాధ్యహోమవాచిత్వాత్తదేకార్థకాగ్నిహోత్రపదస్య వ్యవహితసిద్ధాగ్నిహోత్రపరామర్శకత్వాయోగాత్ మాసగుణవిశిష్టంకర్మాంతరంవిధీయతఇత్యుక్తం, ఇహతు యజ్ఞేనేత్యాది సుబంతానామాఖ్యాతేనైకార్థత్వాభావాత్ సిద్ధవ్యవహితకర్మానువాదకత్వాత్తేషామేవకర్మణాంజ్ఞానార్థత్వవిధిరితిభావః । సిద్ధకర్మసుసంస్కారత్వప్రసిద్ధిరపిశుద్ధ్యాఖ్యసంస్కారద్వారాజ్ఞానార్థకర్మాభేదేలింగమిత్యాహ ॥ యస్యైతేఽష్టేతి॥
౩౫. బ్రహ్మచర్యాదికర్మణాంప్రతిబంధధ్వంసద్వారావిద్యార్థత్వేలింగమాహ॥అనభిభవంచేతి॥ఇత్యష్టమాధికరణమ్*

౩౬. ॥అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః॥ అనాశ్రమిణాంజపాదికర్మసత్త్వాత్ నిందితత్వాచ్చ సంశయేసతిఆశ్రమకర్మణామేవవిద్యాహేతుత్వశ్రుతేరనాశ్రమస్యానిందితత్వాచ్చఅనధికారఇతిపూర్వపక్షః । తత్రానాశ్రమకర్మణాంవిద్యాహేతుత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలం॥ ... ...
౩౭. రైక్వాదీనాంవిద్యావత్త్వలింగస్య జన్మాంతరాశ్రమకర్మణాఽన్యథాసిద్ధేః అనాశ్రమకర్మణోవిద్యార్థత్వే ప్రాపకంమానాంతరంవాచ్యమితిశంకతే ॥ నను లింగమితి ॥ ... ...
౩౮. అనాశ్రమిత్వావిరుద్ధానాంవర్ణమాత్రప్రాప్తధర్మాణాంవిద్యార్థత్వేమానమాహ ॥తథాచేతి॥ మైత్ర్యాదయా

సంపన్నస్యరాగాదిభిఃక్లేశైః 'ఏషహ్యాత్మా ననశ్యతి యంబ్రహ్మచర్యేణానువిందత'ఇత్యాదినా, తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణిచభవంతివిద్యాసహకారిణిచేతిస్థితమ్॥ ... ...

సూ. ౩౬ ॥ అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః ॥

విధురాదీనాం ద్రవ్యాదిసంపద్రహితానాం చాన్యతమాశ్రమప్రతిపత్తిహీనానామంతరాళవర్తినాంకింవిద్యాయామధికారోఽస్తి కింవానాస్తీతిసంశయేనాస్తీతితావత్ప్రాప్తం, ఆశ్రమకర్మణాంవిద్యాహేతుత్వావధారణాత్ ఆశ్రమకర్మాసంభవాచ్చ తేషామిత్యేవంప్రాప్తేఇదమాహ,అంతరాచాపితు - అనాశ్రమిత్వేనాంతరాళేవర్తమానోఽపివిద్యాయామధిక్రియతే, కుతస్తద్దృష్టేః, రైక్వవాచక్నవీజానశ్రుతిప్రభృతీనామేవంభూతానామపిబ్రహ్మవిత్త్వశ్రుత్యుపలబ్ధేః ॥ ... ...

సూ. ౩౭ ॥ అపిచస్మర్యతే ॥

సంవర్తప్రభృతీనాంచ నగ్నచర్యాదియోగాదనపేక్షితాశ్రమకర్మణామపి మహాయోగిత్వం స్మర్యతఇతిహాసే ॥ నను లింగమిదంశ్రుతిస్మృతిదర్శనముపన్యస్తం కానుఖలుప్రాప్తిరితిసాఽభిధీయతే॥...

సూ. ౩౮ ॥ విశేషానుగ్రహశ్చ ॥

తేషామపి విధురాదీనామవిరుద్ధైః పురుషమాత్రసంబంధిభిర్జపోపవాస దేవతారాధనాదిభిర్ధర్మవిశేషైరనుగ్రహో విద్యాయాస్సంభవతి । తథాచస్మృతిః 'జప్యేనైవతుసంసిద్ధ్యేత్ బ్రాహ్మణో నాత్రసంశయః। కుర్యాదన్యన్నవాకుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణఉచ్యత'ఇత్యసంభవదాశ్రమకర్మణోఽపిజప్యేఽధికారందర్శయతి । జన్మాంతరానుష్ఠితైరప్యాశ్రమకర్మభిఃసంభవత్యేవవిద్యాయాఅనుగ్రహః । తథాచస్మృతిః 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతోయాతిపరాంగతి'మితిజన్మాంతరసంచితానపిసంస్కారవిశేషాననుగ్రహీతౄన్విద్యాయాం దర్శయతి । దృష్టార్థాచ విద్యాప్రతిషేధాభావమాత్రేణాప్యర్థినమధికరోతిశ్రవణాదిషు । తస్మాద్విధురాదీనామప్యధికారోనవిరుధ్యతే ॥ ... ...

సూ. ౩౯ ॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ ॥

అతస్త్వంతరాళవర్తిత్వాదితరదాశ్రమవర్తిత్వం జ్యాయోవిద్యాసాధనంశ్రుతిస్మృతి సందృష్టత్వాత్ శ్రుతిలింగాచ్చ 'తేనైతిబ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'తి । 'అనాశ్రమీనతిష్ఠేతదినమేకమపిద్విజః

వానిత్యర్థః । నన్వనాశ్రమిణాంకర్మభవతువిద్యాహేతుఃతథాపి తేషాంనశ్రవణాదావధికారఃసన్న్యాసాభావాదిత్యతఆహ ॥దృష్టార్థాచేతి॥ బంధకాజ్ఞానధ్వస్తిఫలకవిద్యాకామస్యశ్రవణేఽధికారఃసన్న్యాసోఽపికదాచిత్కృతోజ్ఞానోపకరోతిశ్రవణంప్రత్యనంగత్వాదితిభావః ॥ ... ...
౩౯.తర్హ్యాశ్రమిత్వంవ్యర్థమిత్యతఆహ॥అతస్త్వితి॥పుణ్యకృత్తైజసఃశుద్ధఃతేనజ్ఞానమార్గేణ ఏతి బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థః। అత్ర పుణ్యకృత్త్వలింగాదాశ్రమిత్వంజ్యాయః పుణ్యోపచయే శీఘ్రం విద్యాలాభాదనాశ్రమస్యానిందితత్వా చ్చేతి భావః ॥ ఇతినవమాధికరణమ్ ॥ ... ...

౪౦॥ తద్భూతస్యతు॥ఉత్తమాశ్రమాత్ పూర్వాశ్రమం ప్రాప్తస్య ప్రచ్యుతస్య కర్మాపి విద్యాహేతుః అనాశ్రమికర్మవదితి సంగతిః పూర్వపక్షే ఫలంచ । సిద్ధాంతే తు భ్రష్టస్య కర్మ న విద్యాహేతురితి ఫలం । రాగాదిప్రాబల్యాత్ ప్రచ్యుతినిషేధాచ్చ ప్రచ్యుతిః ప్రామాణికీ న వేతి సంశయ్య సిద్ధాంతసూత్రే నియమం వ్యాచష్టే ॥ తథాహీతి ॥ అత్యంతమితి నైష్ఠికత్వనియమః- అరణ్యమిత్యేకాంతోపలక్షిత పారివ్రాజ్యం గృహ్యతే-తదియాత్ గచ్ఛేత్-ఇతి పదం శాస్త్రమార్గః తత స్తస్మాత్ పారివ్రాజ్యాత్ న పునరేయాత్ న ప్రచ్యవేదితి ఉపనిషత్ రహస్యమిత్యర్థః । అతద్రూపం ప్రచ్యుతౌ ప్రమాణాభావం వ్యాచష్టే ॥ యథా చేతి ॥ శిష్టాచారాభావమాహ ॥ న చైవమితి॥ 'చండాలాః ప్రత్యవసితా' ఇతి స్మృతేశ్చ పతితానాం కర్మ నిష్ఫలమితి భావః॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥... ... ...

సంవత్సరమనాశ్రమీ స్థిత్వా కృచ్ఛ్రత్రయం చరేదితి చ స్మృతిలింగాత్॥... ... ...

సూ॥౪౦॥ తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః॥

సంత్యూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా ఇతి స్థాపితం, తాంస్తు ప్రాప్తస్య కథంచిత్తతః ప్రచ్యుతిరస్తి నాస్తి వేతి సంశయః, పూర్వధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయా రాగాదివశేన వా ప్రచ్యుతోఽపి స్యాద్విశేషాభావాదిత్యేవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే । తద్భూతస్య తు ప్రతిపన్నోర్ధ్వరేతోభావస్య న కథంచిదప్యతద్భావో న తతః ప్రచ్యుతిః స్యాత్, కుతః, నియమాతద్రూపాభావేభ్యః । తథాహి 'అత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయ'న్నితి, 'అరణ్యమియాదితి పదం తతో న పునరేయా'దిత్యుపనిషది'తి 'ఆచార్యేణాభ్యనుజ్ఞాతశ్చతుర్ణామేకమాశ్రమం ఆవిమోక్షాచ్ఛరీరస్య సోఽనుతిష్ఠేద్యథావిధీ'తి చైవంజాతీయకో నియమః ప్రచ్యుత్యభావం దర్శయతి । యథా చ 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే'దితి చైవమాదీన్యారోహరూపాణి వచాంస్యుపలభ్యంతే నైవం ప్రత్యవరోహరూపాణి, న చైవమాచారాశ్శిష్టా విద్యంతే। యత్తు పూర్వధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయా ప్రత్యవరోహణమితి, తదసత్ 'శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితా'దితి స్మరణాత్, న్యాయాచ్చ యో హి యం ప్రతి విధీయతే స తస్య ధర్మో న తు యో యేన స్వనుష్ఠాతుం శక్యతే, చోదనాలక్షణత్వాద్ధర్మస్య। న చ రాగాదివశాత్ ప్రచ్యుతిః, నియమశాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్ । జైమినేరపీత్యపిశబ్దేన జైమినిబాదరాయణయోరత్ర సంప్రతిపత్తిం శాస్తి ప్రతిపత్తిదార్ఢ్యాయ॥ ... ...

సూ॥౪౧॥ న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్।

యది నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ ప్రమాదాదవకీర్యేత కిం తస్య 'బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైర్ఋతం గర్దభమాలభేతే'త్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తం స్యాదుత నేతి । నేత్యుచ్యతే । యదధికారలక్షణే నిర్ణీతం ప్రాయశ్చిత్తమవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి తదపి న నైష్ఠికస్య భవితుమర్హతి । కింకారణం 'ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్స ఆత్మహే'త్యప్రతిసమాధేయపతనస్మరణాత్ ఛిన్నశిరస ఇవ ప్రతిక్రియానుపపత్తేః । ఉపకుర్వాణస్య తు

౪౧॥ న చాధికారికం॥ అవకీర్యేత- వ్యభిచరేదిత్యర్థః। అవకీర్ణం యోనౌ సిక్తం రేతో యస్యాస్తీత్యవకీర్ణీ। అత్ర ప్రచ్యుతస్య ప్రాయశ్చిత్తం స్యాన్న వేతి ఉపపాతకత్వాత్పతనస్మృతేశ్చ సంశయః । ప్రచ్యుతస్య యజ్ఞాదికం నిష్ఫలమిత్యుక్తం తద్వత్ ప్రాయశ్చిత్తం నిష్ఫలమితి పూర్వపక్షయతి ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ అత్ర కృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మ జ్ఞానహేతుర్న భవతీతి ఫలం। సిద్ధాంతే తు భవతీతి భేదః । యథోపనయనకాలే హోమో లౌకికాగ్నావేవ కార్యః దారసంబంధోత్తరకాలవిహితాధానస్య సంప్రత్యప్రాప్తకాలత్వేన ఆహవనీయాభావాత్ తద్వదవకీర్ణినో బ్రహ్మచారిణః ప్రాయశ్చిత్తం పశుర్గర్దభో లౌకికాగ్నౌ హోతవ్య ఇత్యధికారలక్షణే షష్ఠాధ్యాయే నిర్ణీతం । 'ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీ'తి

దర్శనాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తాభావపరత్వం కల్పయిత్వా తన్మూలశ్రుతికల్పనాత్ ప్రాగేవ క్లృప్తసాధారణశ్రుత్యా ప్రాయశ్చిత్తసద్భావసిద్ధేః కల్పనం నోదేతి - క్లృప్తశ్రుతివిరోధాదితి భావః ॥ ... ... ✻

౪౨. ప్రాయశ్చిత్తస్య భావాభావప్రసిద్ధ్యోస్సమత్వేపి భావప్రసిద్ధిః శ్రుతిమూలత్వాదాదర్తవ్యేత్యత్ర సమ్మతిమాహ తదుక్తమితి ॥ 'యవమయశ్చరు'రిత్యత్ర యవశబ్దం కేచిద్దీర్ఘశూకే ప్రయుంజతే కేచిద్దేశవిశేషే ప్రియంగుషు । అతః కస్య చరుః కార్య ఇతి సందేహే వృద్ధప్రయోగసామ్యాత్ సమా తుల్యా వికల్పేన ప్రతిపత్తిస్స్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః శాస్త్రమూలా ప్రతిపత్తిర్గ్రాహ్యా శాస్త్రనిమిత్తత్వాద్ధర్మాదిజ్ఞానస్య । తథా చ 'యత్రాన్యా ఓషధయో మ్లాయంత్యథైతే యవా మోదమానాస్తిష్ఠంతీ'తి శాస్త్రమూలత్వాద్దీర్ఘశూకప్రయోగస్యైవాదర ఇత్యర్థః । స్మృతేర్గతిమాహ ప్రాయశ్చిత్తేతి ॥ బ్రహ్మచర్యరక్షార్థం యత్నాధిక్యం కార్యమితి జ్ఞాపనార్థం ప్రాయశ్చిత్తం స్పష్టమపి న పశ్యామీత్యుక్తం భగవదత్రిణేత్యర్థః । నైష్ఠికవద్యతివనస్థయోరపి ప్రమాదాత్ బ్రహ్మచర్యభంగే ప్రాయశ్చిత్తమస్తీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥

తాదృక్పతనస్మరణాభావాదుపపద్యతే తత్ప్రాయశ్చిత్తం॥ ... ... ✻

✻ సూ॥౪౨॥ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్॥ ✻

అపి త్వేకే ఆచార్యా ఉపపాతకమేవైతదితి మన్యంతే యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర బ్రహ్మచర్యం విశీర్యేత న తన్మహాపాతకం భవతి గురుతల్పాదిషు మహాపాతకేష్వపరిగణనాత్ । తస్మాదుపకుర్వాణవన్నైష్ఠికస్యాపి ప్రాయశ్చిత్తభావమిచ్ఛంతి బ్రహ్మచారిత్వావిశేషాదవకీర్ణిత్వావిశేషాచ్చ । అశనవత్, యథా బ్రహ్మచారిణో మధుమాంసాశనే వ్రతలోపః పునస్సంస్కారశ్చైవమితి । యే హి ప్రాయశ్చిత్తస్యాభావమిచ్ఛంతి న తేషాం మూలముపలభ్యతే, యే తు భావమిచ్ఛంతి తేషాం బ్రహ్మచార్యవకీర్ణేత్యేతదవిశేషశ్రవణం మూలం । తస్మాద్భావో యుక్తతరః । తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'సమా విప్రతిపత్తిస్స్యాచ్ఛాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వా'దితి । ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం త్వేవం సతి యత్నగౌరవోత్పాదనార్థమితి వ్యాఖ్యాతవ్యం । ఏవం భిక్షువైఖానసయోరపి 'వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా మహాకక్షం వర్ధయేత్ భిక్షుర్వానప్రస్థవత్ సోమవృద్ధివర్జం స్వశాస్త్రసంస్కారశ్చే'త్యేవమాది ప్రాయశ్చిత్తస్మరణమనుసర్తవ్యం॥ ... ... ✻

✻ సూ॥౪౩॥బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ॥ ✻

యద్యూర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యవనం మహాపాతకం యదివోపపాతకముభయథాపి శిష్టైస్తే బహిష్కర్తవ్యాః 'ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహే'తి । ఆరూఢపతితం విప్రం మండలాచ్చ వినిస్సృతమ్ ఉద్బద్ధం కృమిదష్టం చ స్పృ

కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యం మహాకక్షం బహుతృణకాష్ఠం దేశం జలదానాదినా వర్ధయేత్ । యతిస్తు సోమలతావర్జం వర్ధయేత్ । 'సర్వపాపప్రసక్తోపి ధ్యాయన్నిమిషమచ్యుతమ్ భూయస్తపస్వీ భవతి పంక్తిపావనపావన' ఇతి చ 'ఉపపాతకసంఘేషు పాతకేషు మహత్సు చ। ప్రవిశ్య రజనీపాదం బ్రహ్మధ్యానం సమాచరే'దిత్యాదిస్వశాస్త్రవిహితధ్యానప్రాణాయామాదిసంస్కారోపి భిక్షుణా కార్య ఇత్యర్థః । ఆదిపదాత్ 'మనోవాక్కాయజాన్ దోషానజ్ఞానోత్థాన్ ప్రమాదజాన్ । సర్వాన్ దహతి యోగాగ్నిస్తూలరాశిమివానలః, 'నిత్యమేవ తు కుర్వీత ప్రాణాయామాంస్తు షోడశ । అపి భ్రూణహనం మాసాత్పునంత్యహరహః కృతా' ఇత్యాద్యాని వాక్యాని గృహ్యంతే॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥... ... ...✻

౪౩॥✻బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ✻॥కృతప్రాయశ్చిత్తైస్తైస్సహ కృతశ్రవణాదికం జ్ఞానసాధనం న వేతి సందేహే తేషాం శుద్ధత్వాత్సాధనమితి ప్రాప్తే ప్రాయశ్చిత్తాత్ పరలోకే తేషాం శుద్ధత్వేప్యత్ర శుద్ధ్యభావాన్న సాధనమితి సిద్ధాంతయతి ॥యద్యూర్ధ్వేతి॥ సుగమం భాష్యం ॥ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్॥... ... ... ✻

౪౪. ※స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః※॥ అంగాశ్రితోపాస్తిషూభయకర్తృకత్వసంభవాత్ సంశయః 'కృతప్రాయశ్చిత్తస్సంవ్యవహార్య' ఇత్యుత్సర్గస్య నిందాతిశయస్మృత్యా నైష్ఠికాదిషు బాధవత్ యోయదంగకర్తా సతదాశ్రితస్య కర్తేత్యుత్సర్గస్య కర్తుః ఫలశ్రుత్యా బాధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ ॥ కిమితి ॥ అత్రకర్తృత్వభోక్తృత్వయోరైకాధికరణ్యం ఫలం. సిద్ధాంతే తు అంగాశ్రితా ఋత్విక్కర్తృకా అప్యుపాస్తయో యజమానగామిస్వతంత్రఫలాః కిముపాచ్యం స్వనిష్ఠ[illegible]ధ్యాయాస్స్వాతంత్ర్యమితి ఫలం వివేక్తవ్యం, అతః పాదసంగతిః । హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనాఖ్యపంచప్రకారే సామ్ని వృష్టిం ధ్యాతుర్వర్షసమృద్ధిః ఫలమిత్యర్థః । శ్రుతం ఫలం ఋత్విగ్గతం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ యథా సాఙ్గక్రత్వధికృతాధికారత్వాత్ గోదోహనస్య ఫలం క్రత్వధికారిగతం తద్వదంగోపాసనస్యాపి ఫలం తద్గతమేవేత్యర్థః అస్తు తస్య ఫలం తద్గతం కర్తా త్వన్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఫలం చేతి ॥ యదుక్తం యజమానగామిఫలమితి తస్యాపవాదం శం

ష్ట్వా చాంద్రాయణం చరేదితి చైవమాదినిందాతిశయస్మృతిభ్యః । శిష్టాచారాచ్చ - న హి యజ్ఞాధ్యయన వివాహాదీని తైస్సహాచరంతి శిష్టాః ॥ ... ... ※

※ సూ. ౪౪॥ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ॥ ※

అంగేషూపాసనేషు సంశయః, కిం తాని యజమానకర్మాణి ఆహోస్విదృత్విక్కర్మాణీతి,। కిం తావత్ప్రాప్తం యజమానకర్మాణీతి, కుతః ఫలశ్రుతేః । ఫలం హి శ్రూయతే 'వర్షతి హాస్మై వర్షయతి హ య ఏతదేవం విద్వాన్వృష్టౌ పంచవిధం సామోపాస్త' ఇత్యాది (ఛాం-ఉ) తచ్చ స్వామిగామి న్యాయ్యం తస్య సాంగే ప్రయోగే అధికృతత్వాదధికృతాధికారత్వాచ్చైవంజాతీయకస్య । ఫలం చ కర్తర్యుపాసనానాం శ్రూయతే 'వర్షత్యస్మై య ఉపాస్త' ఇత్యాది । నను ఋత్విజోఽపి ఫలం దృష్టం 'ఆత్మనే వా యజమానాయ వా యం కామం కామయతే తమాగాయతీ'తి । న, తస్య వాచనికత్వాత్ । తస్మాత్ స్వామిన ఏవాంగేషు ఫలవత్సూపాసనేషు కర్తృత్వమిత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే॥ ... ※

※ సూ. ౪౫ ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే ॥ ※

నైతదస్తి స్వామికర్మాణ్యుపాసనానీతి, ఋత్విక్కర్మాణ్యేతాని స్యురిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే, కిం కారణం, తస్మై హి సాంగాయ కర్మణే ఋత్విక్పరిక్రీయతే,' తత్ప్రయోగాంతఃపాతీని చోద్గీథాద్యుపాసనాని అధికృతాధికారత్వాత్ । తస్మాద్గోదోహనాదికర్మనియమవదేవ ఋత్విగ్భిర్నిర్వర్తేరన్ । తథా చ 'తగ్ం హ బకో దాల్భ్యో విదాంచకార స హ నైమిశీయానాముద్గాతా బభూవే'త్యుద్గాతృకర్తృకతాం విజ్ఞానస్య దర్శయతి । యత్తూక్తం కర్త్రాశ్రయం ఫలం శ్రూయత ఇతి, నైష దోషః, పరార్థత్వాదృత్విజః అన్యత్ర వచనాత్ ఫలసంబంధానుపపత్తేః ॥ ... ...※

※ సూ. ౪౬ ॥ శ్రుతేశ్చ ॥ ※

'యాం వై కాంచన యజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమాశాసత ఇతి యజమానాయైవ తామాశాసత ఇతి హోవా

చ తే ॥ నన్వితి ॥ ఉద్గానేన సాధయతీత్యర్థః। యజమానం ఫలమిత్యుత్సర్గస్యాసతి బాధకవచనే సిద్ధిరితి సమాధ్యర్థః। తస్మాత్ - ఫలభోక్తృత్వాదిత్యర్థః ॥ ... ... ※

౪౫. ఉపాసనమార్త్విజ్యమృత్విక్కర్తృకమిత్యత్ర శ్రౌతం లింగమాహ ॥ తథా చేతి ॥ తముద్గీథాఖ్యం ప్రణవం ప్రాణదృష్ట్యా ధ్యాతవాన్ ధ్యాత్వా చ నైమిశీయానాం సత్రిణాముద్గాతాసీదిత్యర్థః ॥ యజమానేన స్వగామిఫలకసాంగప్రయోగకరణాయ ఋత్విజాం క్రీతత్వాత్ కర్తృత్వేఽపి న ఫలభాక్త్వం ఉత్సర్గస్య బాధకాభావాదిత్యుక్తత్వాత్ తత్క్రియణద్వారా కర్తృత్వభోక్తృత్వ సామానాధికరణ్యం చోపపద్యతే భృత్యకర్తృకే యుద్ధే రాజా యుధ్యతే జయతి చేతివదితి భావః ॥ ౪౬॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్ ॥ ... ... ※

౪౭. ॥ సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ॥ యస్మాత్పూర్వే బ్రాహ్మణా ఆత్మానంవిదిత్వా సన్న్యస్య భిక్షాచర్యంచరంతితస్మాదధునాతనోఽపి బ్రాహ్మణ ఆపాతజ్ఞానరూపపాండిత్యవాన్ పండితః తస్యకృత్యం పాండిత్యంశ్రవణం తన్నిర్విద్యనిశ్చయేనలబ్ధ్వా బాల్యేనశ్రవణజ్ఞానస్య బాలభావేనమననేనాసంభావనానిరాసేనబాలస్యభావేనవా శుద్ధచిత్తత్వేనస్థాతుమిచ్ఛేత్, ఏవంమననశ్రవణేకృత్వా అథానంతరంమునిర్నిదిధ్యాసనకృత్స్యాత్ ఏవం అమౌనంమౌనాదన్యత్ బాల్యపాండిత్యద్వయం మౌనంచనిదిధ్యాసనం లబ్ధ్వా. అథజ్ఞానసామగ్రీప్రాప్త్యనంతరంబ్రహ్మాహమితిసాక్షాత్కారవాన్ బ్రాహ్మణోభవతీత్యర్థః । మౌనశబ్దస్యసిద్ధరూపేపారివ్రాజ్యే అనుష్ఠేయేచధ్యానే ప్రయోగాత్సంశయః । యథా 'తద్ధ బక'ఇత్యాదివాక్యశేషాత్ ఉద్గీథాద్యుపాసనానామార్త్విజ్యత్వనిర్ణయస్తద్వదథబ్రాహ్మ

వాచేతి తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతాబ్రూయాత్ కం తే కామమాగాయానీ'తి(ఛాందోగ్యే)ఋత్విక్కర్తృకస్యవిజ్ఞానస్యయజమానగామిఫలందర్శయతి, తస్మాదంగోపాసనానామార్త్విక్కర్మత్వసిద్ధిః॥ ... *

॥ సూ. ౪౭. సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ॥

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యంనిర్విద్య బాల్యేనతిష్ఠాసేత్ బాల్యంచపాండిత్యంచనిర్విద్యాథమునిరమౌనంచమౌనంచనిర్విద్యాథబ్రాహ్మణ'ఇతిబృహదారణ్యకేశ్రూయతే, తత్రసంశయః,మౌనంవిధీయతేనవేతి । నవిధీయతఇతితావత్ప్రాప్తం, బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్రైవవిధేరవసితత్వాత్ । నహ్యథమునిరిత్యత్ర విధాయికావిభక్తిరుపలభ్యతే, తస్మాదయమనువాదోయుక్తః । కుతఃప్రాప్తిరితిచేత్ మునిపండితశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్, పాండిత్యంనిర్విద్యేత్యేవప్రాప్తంమౌనం, అపిచ 'అమౌనంచ మౌనంచనిర్విద్యాథబ్రాహ్మణ'ఇత్యత్రతావన్నబ్రాహ్మణత్వంవిధీయతే, ప్రాగేవప్రాప్తత్వాత్, తస్మాదథబ్రాహ్మణఇతియథాప్రశంసావాదః, తథైవాథమునిరిత్యపి భవితుమర్హతి, సమాననిర్దేశత్వాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, సహకార్యంతరవిధిరితి । విద్యాసహకారిణోమౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధిరేవాశ్రయితవ్యఃఅపూర్వత్వాత్ । నను పాండిత్యశబ్దేనైవమౌనస్యావగతత్వముక్తం, నైషదోషః, మునిశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయార్థత్వాత్ మననాన్మునిరితిచవ్యుత్పత్తిసంభవాత్ 'మునీనామప్యహంవ్యాస'ఇతిచప్రయోగదర్శనాత్ । నను మునిశబ్ద ఉత్తమాశ్రమవచనోఽపి దృశ్యతే 'గార్హస్థ్యమాచార్యకులంమౌనం వానప్రస్థమి'త్యత్ర । న, 'వాల్మీకిర్మునిపుంగవ'ఇత్యాదిషువ్యభిచారదర్శనాత్, ఇతరాశ్రమసన్నిధానాచ్చ. పారిశేష్యాత్తత్రోత్తమాశ్రమోపాదానం, జ్ఞానప్రధానత్వాదుత్తమాశ్రమస్య తస్మాద్బాల్యపాండిత్యాపేక్షయాతృతీయమిదంమౌనంజ్ఞానాతిశయరూపంవిధీయతే యత్తుబాల్యఏవవిధేఃపర్యవసానమితి, తథాప్యపూర్వత్వాన్మునిత్వస్యవిధేయత్వమాశ్రీయతే, మునిస్స్యాదితి నిర్వేదనీయత్వనిర్దేశాదపిమౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధేయత్వాశ్రయణం, తద్వతోవిద్యావతః సన్న్యాసి

నఇతివిధిహీనవాక్యశేషాత్ మౌనస్యావిధేయత్వనిశ్చయఇతిపూర్వపక్షమాహ ॥ నవిధీయతఇతి ॥ అత్రధ్యానస్యాననుష్ఠానం సిద్ధాంతేత్వనుష్ఠానమితిఫలం । యదిమౌనంపారివ్రాజ్యంతదావాక్యాంతరప్రాప్తమనూద్యతేబాల్యవిధిప్రశంసార్థం । యదిజ్ఞానంతదాపాండిత్యశబ్దాత్ ప్రాప్తమితిపూర్వపక్షగ్రంథార్థః । మునిశబ్దాద్జ్ఞానాతిశయఃప్రతీయతే తస్య జ్ఞానమాత్రవాచిపాండిత్యశబ్దాన్నప్రాప్తిః నాపిమునిశబ్దఃపరివ్రాడ్వాచకః వాల్మీక్యాదిషు ప్రయుజ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్రాప్తంమౌనమపూర్వత్వాద్విధింకల్పయతీతిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఆపస్తంబప్రయోగస్యగతిమాహ ॥ఇతరాశ్రమేతి॥ కించ 'అమౌనంచమౌనంచనిర్విద్యే'తిశ్రవణమననవదనుష్ఠేయత్వోక్తేర్మౌనస్యవిధేయతేత్యాహ ॥ నిర్వేదనీయత్వేతి॥ నచత్రయాణాంవిధానేవాక్యభేదోదోషః ఉపరిధారణవదిష్టత్వాద్వాక్యభేదస్యేతిభావః । కస్యేదంధ్యానంవిధీయతఇత్యతాహ ॥ తద్వతఇతి ॥ ఆత్మానంవిదిత్వేతిపరోక్షజ్ఞానవతః సన్న్యాసినః ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః ।

సూత్రస్యార్థసాక్షాత్కారసాధనత్వేన ధ్యానాదేష్షజ్ఞాదౌ లోకతః ప్రాప్తింశంకిత్వా నియమవిధినాహ ॥నన్వి త్యాదినా॥ న నుబ్రహ్మపరేవాక్యే కథం జ్ఞానాంగవిధిరితి చేత్ సఫలక్రతుపరేవాక్యేఽఙ్గవిధివదిత్యాహ ॥ విధ్యాదివదితి ॥ ప్రధానమార భ్యాంగపర్యంతో విధిః తత్ర ప్రధానః క్రతుర్విధ్యాదిః అత ఏవాంగం విధ్యంత ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః। ఏతత్సూత్రభాష్యభావా నభిజ్ఞాస్సన్న్యాసాశ్రమధర్మకశ్రవణవిధిర్నాస్తీతి వదంతి విధౌ హ్యప్రాప్తిమాత్రమపేక్షితం తచ్చ భేదదర్శనప్రాబల్యా ద్దర్శితమితి సంప్రదాయవిదః॥... ... ... ❋

౪౭॥ సమావర్తనానంతరం కుటుంబేస్థితో బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి 'స చ పునరావర్తత' ఇత్యుపసంహారాత్ సన్న్యా సో నాస్తీతి శంకార్థః। ఆయాసవిశిష్టకర్మబాహుళ్యాత్ గృహిణోపసంహారః కృతః- న సన్న్యాసాభావాదితి సమాధ్యర్థః॥ ❋

నః। కథం విద్యావతః సన్న్యాసిన ఇత్యనగమ్యతే తదధికారాత్ 'ఆత్మానం విదిత్వా పుత్రైషణాభ్యో వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతీ'తి। నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్నోత్యేవ తత్ర విద్యాతిశయః కిం మానవిధి నేత్యత ఆహ ॥ పక్షేణేతి ॥ ఏతదుక్తం భవతి యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాన్న ప్రాప్నోతి తస్మిన్నేష విధిరితి విధ్యాదివత్, యథా 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'త్యేవంజాతీయకే విధ్యాదౌ సహ కారిత్వేనాగ్న్యాధానాదికమంగజాతం విధీయతే ఏవమవిధిప్రధానే ప్యస్మిన్విద్యావాక్యే మానవిధిరి త్యర్థః। ఏవం బాల్యాదివిశిష్టైః కైవల్యాశ్రమేషు శ్రితిసిద్ధవిద్యమానేకస్మాచ్ఛాందోగ్యే గృహిణోపసంహారః 'అభిసమావృత్య కుటుంబ' ఇత్యత్ర తేన హ్యుపసంహారః తద్విషయమాదరం దర్శయతీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥

❋ సూ. ౪౮. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ❋

తుశబ్దో విశేషణార్థః, కృత్స్నభావోఽస్య విశేష్యతే, బహులాయాసాని హి బహూన్యాశ్రమకర్మాణి యజ్ఞాదీని తం ప్రతి కర్తవ్యతయోపదిష్టాని ఆశ్రమాంతర కర్మాణి చ యథాసంభవమహింసేంద్రియసంయ మాదీని తస్యాపి విద్యంతే, తస్మాద్గృహమేధినోపసంహారో న విరుధ్యతే ॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౪౯॥ మానవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ ❋

యథా మౌనం గార్హస్థ్యం చైతావాశ్రమౌ శ్రుతిసమ్మతావేవ మితరావపి వానప్రస్థగురుకులవా సౌ। దర్శితా హి పురస్తాచ్ఛ్రుతిః 'తప ఏవ ద్వితీయో బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయ' ఇత్యాద్యా। తస్మా చ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాముపదేశావిశేషాత్ తుల్యవత్ వికల్పసముచ్చయాభ్యాం ప్రతిపత్తిః, ఇతరేషా మితి ద్వయోరాశ్రమయోర్బహువచనం వృత్తిభేదాపేక్షయాఽనుష్ఠానభేదాపేక్షయా వేతి ద్రష్టవ్యం॥ ❋

❋ సూ. ౫౦. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసే'దితి బాల్యమనుష్ఠేయతయా శ్రూయతే। తత్ర బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యమితి తద్ధితే సతి బాలభావస్య వయోవిశేషస్యేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్య త్వాత్ యథోపపాదమూత్రపురీషత్వాది బాలచరితమంతర్గతా వా భావవిశుద్ధిర్దంభదర్ప ప్రరూఢేంద్రి

౪౯ . సన్న్యాసగార్హస్థ్యద్వయమత్ర సూత్రోక్తం తతోన్యదాశ్రమద్వయం నాస్తీతి కస్యచిద్భ్రమస్యాత్తం నిరస్య తి॥ మానవదితి॥ ఆశ్రమద్వయవదిత్యర్థః, ఇతరయోరపీతి వా చ్యే బహూక్తిరవాంతరభేదమపేక్ష్య స చాస్మాభిః ప్రాగ్ద ర్శితః ॥ ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్- ... ... ❋

౫౦ . అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ తత్ర బాల్యేవిషయే। తద్ధితస్య భావార్థత్వాసంభవాత్ కర్మార్థత్వం గృహీత్వా తిష్ఠన్మూత్రత్వాదేః కర్మణోఽప్రరూఢేంద్రియత్వాపిరూపభావశుద్ధేశ్చ బాలకర్మత్వావిశేషాత్ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే విద్యాంగత్వేన తిష్ఠన్మూత్రత్వాదేరప్యనుష్ఠానం సిద్ధాంతే భావశుద్ధేరేవేతి ఫలం। పూర్వత్ర మౌ నశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయే ధ్యానే ప్రసిద్ధత్వాత్ ధ్యానం విధేయమిత్యుక్తం తద్వద్బాల్యశబ్దస్య కామచారాదౌ ప్రసిద్ధేః తద్విధి

గ్రహణమిత్యాహ ॥ కింతావదితి ॥ కామతశ్చరణవదనభక్షణానియమస్సః కామచారవాదభక్షః తత్రైత్యర్థః । యథోప పాదం యథాసంభవం మూత్రాది యస్య తద్భావస్తత్త్వం । బాల్యవిధిబలాత్ పాతిత్యశాస్త్రమన్యవిషయమితిభావః । 'యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాఽశుచిః నసతత్పదమాప్నోతిసంసారంచాధిగచ్ఛతీ'త్యాదౌచ భిక్షాదినియమవిధిశాస్త్రవిరుద్ధస్యభావశుద్ధ్యాఖ్యబాల్యస్యవిధిసంభవాత్నయథేష్టచేష్టావిధిరితిసిద్ధాంతయతి॥ఏవమితి ॥ప్రధానవిరోధిత్వాచ్చనతద్విధిరిత్యాహ॥ ప్రధానేతి ॥ భావశుద్ధేర్విద్యోపకారకత్వేనఅన్వయాదనావిష్కుర్వన్భవేదితిబాల్యవిధ్యర్థః ఇతిసూత్రయోజనా॥ఇతిపంచదశాధికరణమ్. ... ... ❋

యత్వాదిరహితతావాబాల్యంస్యాదితిసంశయః, కింతావత్ప్రాప్తం కామచారవాదభక్షతాయథోపపాదమూత్రపురీషత్వంచప్రసిద్ధతరంలోకేబాల్యమితితద్గ్రహణంయుక్తం, ననుపతితత్వాదిదోషప్రాప్తేర్నయుక్తం కామచారవాదాద్యాచరణం నవిద్యావతస్సన్న్యాసినోవచనసామర్థ్యాద్దోషనివృత్తేఃపశుహింసాదిష్వివేత్యేవంప్రాప్తేఽభిధీయతే। న,వచనస్యగత్యంతరసంభవాత్ అవిరుద్ధేహ్యన్యస్మిన్బాల్యశబ్దాభిలప్యేలభ్యమానేచవిధ్యంతరవ్యాఘాతకల్పనాయుక్తా । ప్రధానోపకారాయచాంగంవిధీయతేజ్ఞానాభ్యాసశ్చ ప్రధానమిహయతీనామనుష్ఠేయం, నచ సకలాయాంబాలచర్యాయామంగీక్రియమాణాయాంజ్ఞానాభ్యాసస్సంభావ్యతే, తస్మాదాంతరోభావవిశేషోబాలస్యాప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరిహబాల్యమాశ్రీయతే । తదాహ,అనావిష్కుర్వన్నితి ॥ జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్దంభదర్పాదిరహితోభవేత్ యథా బాలోఽప్రరూఢేంద్రియతయా నపరేషామాత్మానమావిష్కర్తుమీహతేతద్వత్ ఏవంహ్యస్యవాక్యస్యప్రధానోపకార్యర్థానుగమఉపపద్యతే తథాచోక్తంస్మృతికారైః "యన్నసంతంనచాసంతంనాశ్రుతంనబహుశ్రుతం।నసువృత్తంనదుర్వృత్తంవేదకశ్చిత్సబ్రాహ్మణః ॥ గూఢధర్మాశ్రితోవిద్వానజ్ఞాతచరితంచరేత్ । అంధవజ్జడవచ్చాపిమూకవచ్చమహీంచరేత్ ॥ అవ్యక్తలింగోఽవ్యక్తాచారః"ఇతిచైవమాది॥ ... ... ❋

❋సూ॥౫౧॥ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్।❋

సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరిత్యతఆరభ్యోచ్చావచంవిద్యాసాధనమవధారితం తత్ఫలంవిద్యాసిద్ధ్యంతీకిమిహైవజన్మనిసిద్ధ్యతిఉతకదాచిదముత్రాపీతిచింత్యతే। కింతావత్ప్రాప్తమిహైవేతి । కింకారణం, శ్రవణాదిపూర్వికాహివిద్యా, నచకశ్చిదముత్ర విద్యామేజాయతామిత్యభిసంధాయశ్రవణాదిషుప్రవర్తతేసమానఏవతుజన్మనివిద్యాజన్మాభిసంధాయతేషుప్రవర్తమానోదృశ్యతే యజ్ఞాదీన్యపి శ్రవణాదిద్వారేణైవ విద్యాంజనయంతి, ప్రమాణజన్యత్వాద్విద్యాయాః । తస్మాదైహికమేవవిద్యాజన్మేతి, ఏవంప్రాప్తేవదామః । ఐహికంవిద్యాజన్మభవతి అసతిప్రస్తుతప్రతిబంధేఇతి । ఏతదుక్తంభవతియదాప్రక్రాంతస్యవిద్యాసాధనస్యకశ్చిత్ ప్రతిబంధోనక్రియతేఉపస్థితవిపాకేన కర్మాంతరేణతదైహైవవి

౫౧ ॥ ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్ ॥ సన్న్యాసాదిబాల్యాంతం సాధనజాతముక్త్వాతత్సాధ్యవిద్యాజన్మవిచార్యతఇతి సంగతింవదన్సాధనస్యద్విధాఫలసంభవాత్ సంశయమాహ ॥ సర్వేత్యాదినా ॥ కారీరీష్టివదైహికఫలత్వనియమఃశ్రవణాదీనామితిపూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ నన్వాముష్మికఫలకయజ్ఞాదిసాధ్యవిద్యాయాః కథమైహికత్వనియమఇత్యతఆహ ॥ యజ్ఞాదీన్యపీతి ॥ శుద్ధిద్వారాయజ్ఞాదిభిః శ్రవణాదిషుసాక్షాద్విద్యాహేతుషు ఘటితేషువిద్యావిళంబోనయుక్తః, దృశ్యతేచవిళంబః, అతశ్శ్రవణాదేర్విద్యాహేతుత్వమసిద్ధమితి పూర్వపక్షేఫలం, ప్రతిబంధకవశాద్విళంబేపిహేతుత్వసిద్ధిరితిసిద్ధాంతేఫలంమత్వా చికిత్సావదనియతఫలంశ్రవణాదికమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ననుప్రారబ్ధకర్మవిశేషేణశ్రవణాదిఫలప్రతిబంధః కిమితిక్రియతేశ్రవణాదినైవకర్మవిపాకప్రతిబంధఃకింనస్యాదిత్య

త ఆహ ॥ఉపస్థితవిపాకత్వం చేతి॥ దేశాదిమహిమ్నా కర్మాణి విపచ్యంత ఇత్యర్థః- తేన శ్రవణాదికమేవ కిమితి న విపచ్యత ఇత్యత ఆహ ॥యాని చేతి॥ విపాచకత్వం ఫలౌన్ముఖ్యహేతుత్వం । నను తర్హి శ్రవణాదివిపాచకదేశాదికం కీదృశమిత్యత ఆహ ॥ శాస్త్రమపీతి ॥ ఫలబలాద్దేశాదిజ్ఞానమితి భావః । తథాపి కర్మణైవ శ్రవణాదిప్రతిబంధో న వైపరీత్యమిత్యత్ర కో హేతుస్తత్రాహ ॥సాధనేతి॥ ప్రతిబంధకత్వశక్తిరపి ఫలబలాత్ జ్ఞాతవ్యేతి భావః । ప్రతిబంధసద్భావే శ్రౌతం స్మార్తం చ లింగమాహ ॥ తథా చేత్యాదినా ॥ 'శృణ్వంతోఽపి న విదు'రిత్యుక్తేః ప్రతిబంధసిద్ధిః ఆత్మనో యథావద్వక్తాప్యాశ్చర్యః అద్భుతవత్కశ్చిదేవ భవతి తిష్ఠతు లబ్ధా సాక్షాత్కారవాన్ - పరోక్షతో జ్ఞాతాప్యాశ్చర్యః - కుశలేనాప్యాచార్యేణ అనుశి

ద్యోపపద్యతే, యదా తు ఖలు ప్రతిబంధః క్రియతే తదాఽముత్రేతి । ఉపస్థితవిపాకత్వం చ కర్మణో దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతాద్భవతి యాని చైకస్య కర్మణో విపాచకాని దేశకాలనిమిత్తాని న తాన్యేవాన్యస్యాపీతి నియంతుం శక్యతే యతో విరుద్ధఫలాన్యపి కర్మాణి భవంతి, శాస్త్రమప్యస్య కర్మణః ఇదం ఫలమిత్యేతావతి పర్యవసితం న దేశకాలనిమిత్తవిశేషమపి సంకీర్తయతి సాధనవీర్యవిశేషాత్త్వతీంద్రియా హి కస్యచిచ్ఛక్తిరావిర్భవతి తత్ప్రతిబద్ధా పరస్య తిష్ఠతి । న చావిశేషేణ విద్యాయామభిసంధిర్నోత్పద్యతే, ఇహాముత్ర వా మే విద్యా జాయతామిత్యభిసంధేర్నిరంకుశత్వాత్ । శ్రవణాదిద్వారేణాపి విద్యోత్పద్యమానా ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయైవోత్పద్యతే । తథా చ శ్రుతిర్దుర్బోధత్వమాత్మనో దర్శయతి 'శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వంతోఽపి బహవో యన్న విదుః ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్ట' ఇతి । గర్భస్థ ఏవ చ వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమితి వదంతి జన్మాంతరసంచితాత్సాధనాదపి జన్మాంతరే విద్యోత్పత్తిం దర్శయతి న హి గర్భస్థస్యైవైహికం కించిత్సాధనం సంభావ్యతే । స్మృతావపి 'అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతీ'త్యర్జునేన పృష్టో భగవాన్వాసుదేవః 'న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతీ'త్యుక్త్వా పునస్తస్య పుణ్యలోకప్రాప్తిం సాధుకులే సంభూతిం చాభిధాయ అనంతరం 'తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహిక'మిత్యాదినా 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతి'మిత్యంతేన ఏతదేవ దర్శయతి । తస్మాదైహికమాముష్మికం వా విద్యాజన్మ ప్రతిబంధక్షయాపేక్షమేతి స్థితమ్ ॥ ... ... ✻

సూ. ౫౨ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥

యథా ముముక్షోర్విద్యాసాధనావలంబినః సాధనవీర్యవిశేషాత్ విద్యాలక్షణే ఫలే ఐహికాముష్మికత్వకృతో విశేషప్రతినియమో దృష్టః ఏవం ముక్తిలక్షణేఽప్యుత్కర్షాపకర్షకృతః కశ్చిద్విశేషః ప్రతినియమస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ఏవం ముక్తిఫలానియమ ఇతి॥ న ఖలు ముక్తిఫలే కశ్చిదేవంభూతో విశేషః ప్రతినియమ ఆశంకితవ్యః । కుతః, తదవస్థావధృతేః ముక్త్యవస్థా హి సర్వవేదాంతేష్వేకరూపైవావధార్యతే, బ్రహ్మైవ హి ముక్త్యవస్థా, న చ బ్రహ్మణోఽనేకాకారయోగోఽస్తి ఏకలింగత్వావధారణాత్ 'అస్థూలమనణు. స ఏష నేతి నేత్యాత్మా. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్. ఇదం సర్వం యదయమాత్మా

ష్టాపీత్యర్థః ॥ ఇతి షోడశాధికరణమ్ ॥ ... ...✻

౫౨. అసతి ప్రారబ్ధకర్మప్రతిబంధే శ్రవణాదినేహైవ విద్యోదయః, యజ్ఞాదిభిస్సంచితపాపప్రతిబంధస్య నిరస్తత్వాత్, సతి తు భోగేన తస్మిన్నిరాసాదముత్రేతి విద్యాయా ఐహికాముష్మికత్వవిశేషనియమ ఉక్తః - తద్వత్తత్ఫలేఽపి మోక్షే కశ్చిదుత్కర్షాదివిశేషస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥ ముక్తిరత్ర విషయః తస్యాం విద్యావత్ విశేషనియమోఽస్తి న వేతి ఫలస్యోభయథా సంభవాత్ సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ యథేతి ॥ ముక్తిస్సవిశేషా ఫలత్వాత్ విద్యావత్ అతః కర్మసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం - సిద్ధాంతే నిర్విశేషత్వావధారణ

శ్రుతిబాధితమనుమానం, అతోఽజ్ఞానైకవ్యంగ్యా ముక్తిరితి ఫలం । కించ శ్రవణాదితారతమ్యాద్విద్యాయాం కంచిదతిశయమంగీకృత్యావిద్యాలభ్యముక్తౌ నాతిశయ ఇత్యాహ ॥ అపిచ విద్యాసాధనమితి ॥ నను బ్రహ్మణో నిత్యసిద్ధత్వాదవిద్యానివృత్తేశ్చ అన్యత్వే ద్వైతాపత్తేః అనన్యత్వే చాసాధ్యత్వాత్ కిం విద్యాఫలమిత్యత ఆహ ॥ తద్ధీతి ॥ విద్యాయా అభివ్యక్తత్వేన బ్రహ్మానంద ఏవ ముఖ్యం ఫలం అభివ్యక్తిరవిద్యానివృత్తిః ఆనందస్ఫూర్తిప్రతిబంధకాభావతయా విద్యయా సాధ్యతే సా చానిర్వాచ్యేతి న ద్వైతాపత్తిః । అన్యే తు సా బ్రహ్మ నన్యేత్యాహుః । న చ సాధ్యత్వానుపపత్తిస్తత్ర విద్యావైయర్థ్యమితి వాచ్యం । యదభావే యదభావస్తత్తత్సాధ్యమితి విజ్ఞానాత్ సర్వో లోకః ప్రవర్తతే, తథా చ విద్యాయా అభావే బ్రహ్మరూపముక్తేరభావః అనర్థరూపావిద్యైవాస్తి అస్యా ఏవ ముక్తిర్నాస్తీతి వ్యవహారవిషయత్వేన ముక్త్యభావత్వాత్ । ఇ

సవా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే' దిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । అపి చ విద్యాసాధనం స్వవీర్యవిశేషాత్ స్వఫల ఏవ విద్యాయాం కంచిదతిశయమాసంజయేత్ న విద్యాఫలే ముక్తౌ తద్ధ్యసాధ్యం నిత్యసిద్ధస్వభావమేవ విద్యయాధిగమ్యత ఇత్యసకృదవాదిష్మ । న చ తస్యామప్యుత్కర్షనికర్షాత్మకోఽతిశయ ఉపపద్యతే నికృష్టాయా విద్యాత్వాభావాత్ ఉత్కృష్టైవ హి విద్యా భవతి, తస్మాత్తస్యాం చిరాచిరోత్పత్తిరూపో విశేషో భవేత్ న తు ముక్తౌ కశ్చిదతిశయసంభవోఽస్తి । విద్యాభేదాభావాదపి తత్ఫలభేదనియమాభావః కర్మఫలవత్, న హి ముక్తిసాధనభూతాయా విద్యాయాః కర్మణామివ భేదోఽస్తి । సగుణాసు తు విద్యాసు 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇత్యాద్యాసు గుణావాపోద్వాపవశాద్భేదోపపత్తౌ సత్యాముపపద్యతే యథాస్వం ఫలభేదనియమః కర్మఫలవత్ । తథా చ లింగదర్శనం 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి నైవం నిర్గుణాయాం విద్యాయాం గుణాభావాత్, తథా చ స్మృతిః 'న హి గతిరధికాస్తి కస్యచిత్సతి హి గుణే ప్రవదంత్యతుల్యతా' మితి । తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేరితి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి ॥ ... ... ❁

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

థా చ విద్యాం వినా ముక్తిర్నాస్తీతి నిశ్చయాద్విద్యాముపాదత్తే । విద్యోదయే చ స్వతస్సిద్ధనిత్యనివృత్తానర్థ స్వప్రకాశబ్రహ్మానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇత్యనవద్యం । సంప్రతి విద్యాయామతిశయాంగీకారం త్యజతి ॥ నచేతి ॥ ఏకరూపే విషయే ప్రమాయాం తారతమ్యానుపపత్తేరిత్యర్థః । కథం తర్హి పూర్వాధికరణే విద్యాయా విశేష ఉక్తస్తత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సత్యామపి సామగ్ర్యాం జ్ఞానే విలంబ ఉక్తః న తారతమ్యమిత్యర్థః । తర్హి సత్యపి జ్ఞానే ముక్తౌ విలంబః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నన్వితి ॥ వాయ్వాదిప్రతిబంధాద్దీపోత్పత్తివిలంబేపి ఉత్పన్నే తమోనివృత్తివిలంబాదర్శనాత్ సతి జ్ఞానే నాజ్ఞాననివృత్తౌ విలంబ ఇతి భావః । కించ కర్మణాముపాసనానాం చ గుణభేదేన తారతమ్యాత్ ఫలతారతమ్యం యుక్తం నిర్గుణవిద్యాయాస్త్వేకరూపత్వాత్తత్ఫలైకరూపత్వమిత్యాహ ॥ విద్యాభేదేత్యాదినా ॥ స్మృతౌ కస్యచిన్నిర్గుణవిద ఇత్యర్థః తస్మాద్విద్యాసమకాలైవ ముక్తిరితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి సప్తదశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❁

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

చతుర్థాధ్యాయప్రారంభః.

యజ్ఞానాజ్జీవతో ముక్తిరుత్క్రాంతిగతివర్జితా । లభ్యతే తత్పరం బ్రహ్మ రామనామాస్మి నిర్భయమ్॥

ఓమ్ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ సాధనం నిరూప్య ఫలం నిరూప్యత ఇత్యధ్యాయయోస్తు హేతుమద్భావసంగతిమాహ ॥తృతీయ ఇతి॥ ఫలప్రసంగేనోత్క్రాంతిరర్చిరాదిమార్గశ్చ విచార్యత ఇత్యాహ ॥ప్రసంగేతి॥ పూర్వం సాక్షాదేవ శ్రుత్యుక్తం సన్న్యాసాదిసాధనం చింతితం, సంప్రతి ఫలార్థాపత్తిగమ్యమావృత్త్యాదికమప్లేపాధికరణాత్ ప్రాక్చింత్యతే, తదారభ్య జీవన్ముక్తిస్తతో ద్వితీయపాదే ఉత్క్రాంతిస్తృతీయే అర్చిరాదిమార్గస్య గంతవ్యస్య చ నిర్ణయశ్చతుర్థే జ్ఞానోపాసనయోః ఫలనిర్ణయ ఇతి పాదార్థవివేకః । అధికరణస్య శ్రవణాది సాధనం విషయముపాదాయ ద్వేధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ఆత్మా వా ఇతి॥ శ్రౌతాత్మధీసాధనఫలవిచారాత్మకత్వాత్ సర్వాధికరణానాం శ్రుతిశా,

సూ॥౧॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్॥

తృతీయేఽధ్యాయే పరాపరాసు విద్యాసు సాధనాశ్రయో విచారః ప్రాయేణాత్యగాత్, అథేహ చతుర్థేఽధ్యాయే ఫలాశ్రయ విచార ఆగమిష్యతి ప్రసంగాగతం చాన్యదపి కించిచ్చింతయిష్యతే, ప్రథమం తావత్ కతిభిశ్చిదధికరణైః సాధనాశ్రయవిచారశేషమేవానుసరామః । 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవమాదిశ్రవణేషు సంశయః, కిం సకృత్ప్రత్యయః కర్తవ్య ఆహోస్విదావృత్త్యేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం సకృత్ప్రత్యయస్స్యాత్ ప్రయాజాదివత్, తావతా శాస్త్రస్య కృతార్థత్వాత్, అశ్రూయమాణాయాం హ్యావృత్తౌ క్రియమాణాయామశాస్త్రార్థః కృతో భవేత్ । నన్వసకృదుపదేశా ఉదాహృతాః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇత్యేవమాదయః । ఏవమపి యావచ్ఛబ్దమావర్తయేత్ సకృచ్ఛ్రవణం సకృన్మననం సకృన్నిదిధ్యాసనం చేతి నాతిరిక్తం, సకృదుపదేశేషు తు వేదోపాసీతేత్యాదిష్వనావృత్తిరేవేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, ప్రత్యయావృత్తిః కర్తవ్యా, కుతః, అసకృదుపదేశాత్ । 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకో హ్యసకృదుపదేశః ప్రత్యయావృత్తిం సూచయతి । ననూక్తం యావచ్ఛబ్దమేవావర్తయేన్నాధికమితి । న, దర్శనపర్యవసానత్వాదేషాం । దర్శనపర్యవసానాని హి

స్త్రాధ్యాయసంగతయ ఉక్తాః తత్తత్పాదార్థసంబంధాత్ తత్తత్పాదసంగతిః, మోక్షే విశేషాభావవత్ శ్రవణాదావావృత్తివిశేషో నాస్తీతి దృష్టాంతలక్షణావాంతరసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేః ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వాత్సకృదనుష్ఠానం ఫలం, సిద్ధాంతే త్వవఘాతవద్దృష్టార్థత్వాత్ యావత్ఫలమావృత్తిరితి భేదః । అసకృదుపదేశాన్యథానుపపత్త్యా సాధనావృత్తౌ శాస్త్రస్య తాత్పర్యమితి శంకతే ॥నన్వసకృదితి॥ శ్రవణాదీనాం సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వేనాసకృదుక్తేరన్యథోపపత్తేర్నావృత్తౌ తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ సగుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వపి అనావృత్తిమాహ ॥ సకృదితి ॥ యద్యప్యసకృదుపదేశ ఆవృత్తిసముచ్చయయోరన్యతరసూచకత్వేనాన్యథాసిద్ధః, తథాపి దృష్టే సంభవత్యదృష్టమాత్రకల్పనానుపపత్తేః శ్రవణాదేరావృత్తిద్వారా సాక్షాత్కారఫలస్య షడ్జాదౌ దృష్టత్వాదసకృదుక్తిరావృత్తిం సూచయతి దృష్టార్థత్వన్యాయానుగ్రహాదిత్యాహ ॥ [న దర్శనపర్య

వసానత్వాదితి ॥ ధ్యానస్యత్వావృత్తేర్వేదోపాసీతేతిశబ్దేశ్రుతత్వాత్ నకేవలార్థికత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అస్త్వుపాస్తిశబ్దస్యావృత్తివాచిత్వంతథాపి వేదేతిశబ్దోక్తవేదనేష్వహంగ్రహేషు కథమావృత్తిసిద్ధిరిత్యత ఆహ ॥ విద్యుపాస్త్యోశ్చేతి ॥ శబ్దయోరేకార్థత్వముదాహరతి ॥ క్వచిదితి ॥ సరైక్వోయద్వేదతత్ప్రాణతత్వం రైక్వాదన్యోపియః కశ్చిద్వేద తత్ఫలేసర్వమంతర్భవతీత్యేతదుక్తః ఇత్థంమయోత్కృష్టత్వేనసరైక్వఉక్త ఇతిహంసప్రతిహంసాంతరవచనం, తచ్ఛ్రుత్వా రైక్వంగత్వోవాచజానశ్రుతిః, హేభగవ ఏతాం రైక్వవిదితాం దేవతాం మేఽనుశాధిమహ్యముపదిశేత్యర్థః॥........*

౨ ॥ ఏవంసగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనధ్యానస్యావృత్తిః శ్రుతిచార్థసిద్ధాచదృష్టార్థత్వాత్, శ్రవణమననయోస్త్వసకృదుపదేశాదేస్సముచ్చయార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధేరర్థసిద్ధైవావృత్తిరితి విశేషఃఆదిత్యస్యైకస్యైవోద్గీథేసం

శ్రవణాదీన్యావర్త్యమానానిదృష్టార్థానిభవంతి, యథాఽవఘాతాదీనితండులాదినిష్పత్తిపర్యవసానాని తద్వత్ అపిచోపాసనంనిదిధ్యాసనంచేత్యంతర్ణీతావృత్తిగుణైవక్రియాఽభిధీయతే । తథాహిలోకేగురుముపాస్తేరాజానముపాస్త ఇతిచ యస్తాత్పర్యేణగుర్వాదీననువర్తతే సఏవముచ్యతే । తథా ధ్యాయతి ప్రోషితనాథాపతిమితి యానిరంతరస్మరణా పతింప్రతి సోత్కంఠా సైవమభిధీయతే । విద్యుపాస్త్యోశ్చ వేదాంతేషువ్యతికరేణప్రయోగోదృశ్యతే, క్వచిద్విదినోపక్రమ్యోపాస్తినోపసంహరతి, యథా 'యస్తద్వేదయత్సవేదసమయైతదుక్త' ఇత్యత్ర 'అనుమఏతాంభగవోదేవతాంశాధి యాందేవతాముపాస్స' ఇతి। క్వచిచ్చోపాస్తినోపక్రమ్యవిదినోపసంహరతి యథా'మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే'త్యత్ర 'భాతిచ తపతిచకీర్త్యాయశసాబ్రహ్మవర్చసేనయఏవంవేదే'తి । తస్మాత్సకృదుపదేశేష్వప్యావృత్తిసిద్ధిః । అసకృదుపదేశస్త్వావృత్తేస్సూచకః॥ ... ...*

సూ. ౨. లింగాచ్చ॥

లింగమపిప్రత్యయావృత్తింప్రత్యాయయతి । తథాహిఉద్గీథవిజ్ఞానం ప్రస్తుత్య 'ఆదిత్యఉద్గీథః'(ఛాం-౫) ఇత్యేతదేకపుత్రతాదోషేణాపోద్య 'రశ్మీంస్త్వంపర్యావర్తయాది'తి (ఛాం-౫) రశ్మిబహుత్వవిజ్ఞానంబహుపుత్రతాయైవిదధత్ సిద్ధవత్ ప్రత్యయావృత్తిందర్శయతి । తత్సామాన్యాత్సర్వత్రప్రత్యయావృత్తిసిద్ధిః । అత్రాహభవతునామసాధ్యఫలేషు ప్రత్యయావృత్తిః తేష్వావృత్తిసాధ్యస్యాతిశయస్యసంభవాత్ । యస్తుపరబ్రహ్మవిషయః ప్రత్యయోనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావమేవాత్మభూతంపరం బ్రహ్మసమర్పయతి తత్రకిమర్థావృత్తిరితి । సకృచ్ఛ్రుతౌ బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీత్యనుపపత్తేరావృత్త్యభ్యుపగమ ఇతిచేత్, న, ఆవృత్తావపితదనుపపత్తేః ।యదిహి 'తత్త్వమసీ'త్యేవంజాతీయకంవాక్యంసకృచ్ఛ్రూయమాణం బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతింనోత్పాదయేత్ తతస్తదేవచావర్త్యమానముత్పాదయిష్యతీతికాప్రత్యాశాస్యాత్ । అథోచ్యేత,న కేవలంవాక్యంకంచిదర్థం సాక్షాత్కర్తుంశక్నోత్యతోయుక్త్యపేక్షంవాక్యమనుభావయిష్యతిబ్రహ్మాత్మత్వమితి, తథాప్యావృత్త్యానర్థక్యమేవ, సాపిహియుక్తిఃసకృత్ప్రవృత్తైవస్వ

పాద్యోపాసనాత్ మమత్వమేకఏవపుత్రోఽసీతికౌషీతకిఃపుత్రమువాచ అతస్త్వంతథామాకృథాః కింతు బహూన్ రశ్మీనాదిత్యంచపర్యావర్తయాత్ పర్యావర్తయతాత్ పృథగావర్తయస్వేత్యర్థః- తలోపశ్ఛాందసః । అత్ర పర్యావృత్తిశబ్దాత్ సిద్ధవదుద్గీథధ్యానస్యావృత్తిరుక్తాతతోధ్యానత్వసామాన్యాత్ ఫలపర్యంతత్వసామాన్యాద్వా లింగాత్ సర్వత్రశ్రవణమననధ్యానేష్వావృత్తిసిద్ధిరిత్యాహ ॥ లింగాచ్చేతి ॥ ఏవంతావత్ సగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వావృత్తిరుక్తా, తత్రసగుణధ్యానాదేరావృత్తిమంగీకృత్యనిర్గుణశ్రవణాదిష్వావృత్తిమాక్షిపతి॥అత్రాహేత్యాదినా వాక్యంనిర్గుణసాక్షాత్కారజననేశక్తం నవా, ఆద్యేసకృచ్ఛ్రుతవాక్యాత్ సాక్షాత్కారసిద్ధేరావృత్తిర్వ్యర్థేత్యుక్తే ద్వితీయంశంకతే ॥ సకృదితి ॥ అశక్తస్యావృత్తావపిఫలానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ నేతి ॥ తథాపీతిస్వతోఽశక్తస్యయుక్తి

సాహిత్యాచ్ఛక్తావపీత్యర్థః । వాక్యయుక్తిభ్యాం పరోక్షజ్ఞానే జాతేఽప్యపరోక్షజ్ఞానార్థమావృత్తిరితి శంకతే ॥ అథాపి స్యాదితి ॥ తయోః పరోక్షజ్ఞానహేతుత్వస్వాభావ్యాదావృత్తావపి న సాక్షాత్కారస్స్యాదితి పరిహరతి॥ నాసకృదపీతి॥ యది తయోస్సాక్షాత్కారసామర్థ్యం యది వా పరోక్షజ్ఞానసామర్థ్యం ఉభయథాప్యావృత్త్యనపేక్షేత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రమాతృవైచిత్ర్యాదప్యావృత్త్యనియమ ఇత్యాహ ॥ నచేతి॥ ప్రమేయస్యానంశత్వాచ్చ తథేత్యాహ॥ అపిచేతి॥ ద్వివిధో హ్యధికారీ స్యాత్ కశ్చిజ్జన్మాన్తరాభ్యాసాత్ నిరస్తసమస్తాసంభావనాదిప్రతిబంధః కశ్చిత్తు ప్రతిబంధవానితి। తత్రాద్యం ప్రత్యా

మర్థమనుభావయిష్యతి । అథాపి స్యాత్ యుక్త్యా వాక్యేన చ సామాన్యవిషయమేవ విజ్ఞానం క్రియతే న విశేషవిషయం, యథాఽస్తి మే హృదయే శూలమిత్యతో వాక్యాత్ గాత్రకంపనాదిలింగాచ్చ శూలసద్భావసామాన్యమేవ పరః ప్రతిపద్యతే న విశేషమనుభవతి, యథా స ఏవ శూలీ విశేషానుభవశ్చావిద్యాయా నివర్తకః తదర్థావృత్తిరితి చేత్, న, అసకృదపి తావన్మాత్రే క్రియమాణే విశేషవిజ్ఞానోత్పత్త్యసంభవాత్, న హి సకృత్ప్రయుక్తాభ్యాం శాస్త్రయుక్తిభ్యామనవగతో విశేషః శతకృత్వోఽపి ప్రయుజ్యమానాభ్యామవగంతుం శక్యతే, తస్మాత్ యది శాస్త్రయుక్తిభ్యాం విశేషః ప్రతిపాద్యేత యది వా సామాన్యమేవోభయథాపి సకృత్ప్రవృత్తే ఏవ తే స్వకార్యం కురుత ఇత్యావృత్త్యనుపయోగః। న చ సకృత్ప్రయుక్తే శాస్త్రయుక్తీ కస్యచిదప్యనుభవం నోత్పాదయత ఇతి శక్యతే నియంతుం, విచిత్రప్రజ్ఞత్వాత్ ప్రతిపత్తౄణాం। అపి చానేకాంశోపేతే లౌకికే పదార్థే సామాన్యవిశేషవత్యేకేనావధానేనైకమంశమవధారయత్యపరేణాపరమితి స్యాదప్యభ్యాసోపయోగో యథా దీర్ఘప్రపాఠకగ్రహణాదిషు, న తు నిర్విశేషే బ్రహ్మణి సామాన్యరహితే చైతన్యమాత్రాత్మకే ప్రమోత్పత్తావభ్యాసాపేక్షా యుక్తేతి। అత ఉచ్యతే, భవేదావృత్త్యానర్థక్యం తం ప్రతి యస్తత్త్వమసీతి సకృదుక్తమేవ బ్రహ్మాత్మత్వమనుభవితుం శక్నుయాత్ యస్తు న శక్నోతి తం ప్రత్యుపయుజ్యత ఏవావృత్తిః, తథా హి ఛాందోగ్యే 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యుపదిశ్య 'భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వి'తి పునః పునః పరిచోద్యమానస్తత్తదాశంకాకారణం నిరాకృత్య తత్త్వమసీత్యేవాసకృదుపదిశతి। తథా చ 'శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇత్యాదిదర్శితం। నను సకృచ్ఛ్రుతం చేత్తత్త్వమసివాక్యం స్వమర్థమనుభావయితుం న శక్నోతి తతః ఆవర్త్యమానమపి నైవ శక్ష్యతీతి। నైష దోషః, న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామ, దృశ్యంతే హి సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాన్మందప్రతీతం వాక్యార్థమావర్తయంతస్తత్తదాభాసవ్యుదాసేన సమ్యక్ప్రతిపద్యమానాః । అపి చ తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం త్వంపదార్థస్య తత్పదార్థభావమాచష్టే, తత్పదేన చ ప్రకృతం సద్బ్రహ్మేక్షితృ జగతో జన్మాదికారణమభిధీయతే । 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ. విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ. అదృష్టం ద్రష్టృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ అజమజరమమరమస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధం । తత్రాజాదిశబ్దైర్జన్మాదయో భావవికారా నివర్తితాః, అస్థూలాదిశబ్దైశ్చ స్థౌల్యాదయో ద్రవ్యధర్మాః, విజ్ఞానాదిశబ్దైశ్చ చైతన్యప్రకాశాత్మకత్వముక్తం, ఏష వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోఽనుభవాత్మకో బ్రహ్మసంజ్ఞకస్తత్పదార్థో వేదాంతాభియుక్తానాం ప్రసిద్ధః తథా త్వంపదార్థోఽపి ప్రత్యగాత్మా శ్రోతా దేహాదారభ్య ప్రత్యగాత్మత

వృత్తేరానర్థక్యమిష్టం, ద్వితీయస్య తు ప్రతిబంధనిరాసాయ తదపేక్షేతి సమాధత్తే ॥ అత ఉచ్యత ఇతి॥ ఆవృత్తేః ప్రతిబంధనిరాసార్థత్వే లింగమాహ ॥ తథా హీతి॥ యథా షడ్జాదిస్వరభేదసాక్షాత్కారశక్తమపి శ్రోత్రమభ్యాసమపేక్షతే తథా బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారశక్తం వాక్యం తదపేక్షమిత్యనుభవమాశ్రిత్యాహ ॥ న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి ॥ తత్త్వంపదలక్ష్యార్థస్య దుర్బోధత్వాదజ్ఞానప్రయుక్తసంశయాదిప్రతిబంధసంభవాత్ తద్ధ్వంసాయావృత్తిరేష్టవ్యేతి వాచ్యలక్ష్యవివేకపూర్వకమాహ ॥ అపి చేత్యాదినా ॥ యదుక్తమనంశత్వాత్ ప్రమేయస్యావృత్త్యానర్థక్యమితి తత్రాహ॥ యద్యపీ

త్తి ॥ ఆరోపితాంశనిరాసాయనమే దేహోనేంద్రియమిత్యభ్యాసోయుక్త ఇత్యర్థః । వాక్యార్థజ్ఞానేసతి కథమభ్యాసనియమః ప్రమాణజ్ఞానస్యాభ్యాసాయోగాత్ జ్ఞానినః శ్రవణాదినియమాయోగాచ్చేత్యతఆహ ॥ తత్త్వితి ।జ్ఞానాత్ప్రాగేవశ్రవణాద్యభ్యాసనియమం క్రియత ఇత్యర్థః । అధికంశంకితుముక్తమనువదతి ॥ యేషామితి ॥ అధికంశంకతే ॥ సత్యమితి ॥ దుఃఖిత్వప్రత్యక్షవిరోధాద్వాక్యాదైక్యధీర్నోదేతీత్యర్థః । ప్రత్యక్షస్యభ్రాంతిత్వాదవిరోధ ఇత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ దుఃఖాదయోనాత్మధర్మాః దృశ్యత్వాత్ దేహాదివత్, నాప్యాత్మస్వరూపా ఆత్మనిసత్యప్యననువృత్తత్వాద్వ్యతిరేకేణ చైతన్యవదిత్యర్థః । నిర్దుఃఖచిదాత్మని దుఃఖాదిధియో భ్రాంతిత్వాత్ వాక్యార్థానుభవో నవిరుధ్య

యాసంభావ్యమానశ్చైతన్యపర్యంతత్వేనావధారితః। తత్ర యేషామేతౌ పదార్థావజ్ఞానసంశయవిపర్యయప్రతిబద్ధౌ తేషాం తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం స్వార్థే ప్రమాం నోత్పాదయితుం శక్నోతి పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యేత్యతస్తాన్ప్రత్యేష్టవ్యః పదార్థవివేకప్రయోజనః శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసః । యద్యపిచ ప్రతిపత్తవ్య ఆత్మా నిరంశస్తథాపి అధ్యారోపితం తస్మిన్ బహ్వంశత్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదిలక్షణం తత్రైకేనావధానేనైకమంశమపోహతి అపరేణాపరమితి యుజ్యతే తత్ర క్రమవతీ ప్రతిపత్తిః, తత్తుపూర్వరూపమేవాత్మప్రతిపత్తేః। యేషాం పునర్నిపుణమతీనాం నాజ్ఞానసంశయవిపర్యయలక్షణః పదార్థవిషయః ప్రతిబంధోఽస్తి తే శక్నువంతి సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసి వాక్యార్థమనుభవితుమితి తాన్ప్రత్యావృత్త్యానర్థక్యమిష్టమేవ, సకృదుత్పన్నైవ హ్యాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయతీతి నాత్ర కశ్చిదపి క్రమోఽభ్యుపగమ్యతే । సత్యమేవం యుజ్యేత యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిర్భవేత్, బలవతీ హ్యాత్మనో దుఃఖిత్వాదిప్రతిపత్తిః, అతో న దుఃఖిత్వాద్యభావం కశ్చిత్ప్రతిపద్యత ఇతి చేత్, న, దేహాద్యభిమానవత్ దుఃఖిత్వాద్యభిమానస్య మిథ్యాభిమానత్వోపపత్తేః। ప్రత్యక్షం హి దేహే ఛిద్యమానే దహ్యమానే వాఽహం ఛిద్యేఽహం దహ్య ఇతి చ మిథ్యాభిమానో దృష్టః, తథా బాహ్యతరేష్వపి పుత్రమిత్రాదిషు సంతప్యమానేషు అహమేవ సంతప్య ఇత్యధ్యారోపో దృష్టః, తథా దుఃఖిత్వాద్యభిమానోఽపి స్యాద్దేహాదివదేవ చైతన్యాద్బహిరుపలభ్యమానత్వాద్దుఃఖిత్వాదీనాం, సుషుప్తాదిషు చాననువృత్తేః చైతన్యస్య తు సుషుప్తేఽప్యనువృత్తిమామనంతి ॥ 'యద్వైతన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీ'త్యాదినా । తస్మాత్సర్వదుఃఖవినిర్ముక్తైకచైతన్యాత్మకోఽహమిత్యేష ఆత్మానుభవః। న చైవమాత్మానమనుభవతః కించిదన్యత్కృత్యమవశిష్యతే । తథా చ శ్రుతిః 'కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోక' ఇత్యాత్మవిదః కర్తవ్యాభావం దర్శయతి । స్మృతిరపి 'యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మతృప్తశ్చ మానవః । ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యత' ఇతి । యస్య తు నైషోఽనుభవో ద్రాగివ జాయతే తం ప్రత్యనుభవార్థ ఏవావృత్త్యభ్యుపగమః । తత్రాపి న తత్త్వమసీతి వాక్యార్థాత్ప్రచ్యావ్యావృత్తౌ ప్రవర్తయేత్, న హి వరఘాతాయ కన్యాముద్వాహయంతి నియుక్తస్య చాస్మిన్నధికృతోఽహం కర్తా మమేదం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం బ్రహ్మప్రత్యయవిపరీతప్రత్యయ ఉత్పద్యతే । యస్తు స్వయమేవ మందమతిరప్రతిభానాత్తం వాక్యార్థం జిహాసేత్తస్యైతస్మిన్నేన వా

త ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అనుభవే జాతేప్యావృత్త్యాద్యనుష్ఠానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చైవమితి ॥ రతిః కామః ఆత్మకామతయా తృప్తిర్విషయతృష్ణాక్షయః తేన సంతోష ఆత్మానందానుభవ ఇతి భేదః । నన్వావృత్తౌ నియోగాత్ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తథా చ నియుక్తత్వబుద్ధేరకర్త్రాత్మధీర్న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్రాపీతి ॥ ఆవృత్త్యభ్యుపగమేఽప్యకర్తాహమిత్యనుభవాత్ ప్రచ్యావ్య గురురన్యో వా నియోగాన్న ప్రవర్తయేదుక్తదోషాదిత్యర్థః । కథం తర్హి ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ ॥ యస్త్వితి ॥ అప్రతిభానాదసంభావనాదినేత్యర్థః । శిష్యబుద్ధ్యనుసారేణ శ్రోతవ్యాదివచోభిః ప్రధానసిద్ధ్యర్థమావృత్త్యాదౌ ప్రవర్తయేదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౩॥ ❁ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతిచ❁॥ పూర్వత్ర ధ్యానాదేరావృత్తిరుక్తా తాముపజీవ్యత త్త్వజ్ఞానార్థధ్యానావృత్తికాలే కిమహంబ్రహ్మేతి ధ్యాతవ్యం ఉత మత్స్వామీశ్వర ఇత్యైక్యభేదమానాభ్యాం సంశయమాహ॥ య ఇతి॥ శబ్దాదేవ ప్రమిత ఇత్యాదౌ 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతిభిరైక్యనిర్ణయాత్ సంశయమాక్షిపతి ॥ కథమితి ॥ భేదశ్రుత్యనుగ్రహాత్ భేదప్రత్యక్షాది ప్రాబల్యమాలంబ్య సంశయ ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ అభేదశ్రుతీనాం గౌణత్వముఖ్యత్వేఉభయత్ర ఫలం । యద్యప్యయం ప్రత్యక్షాదివిరోధపరిహారో ద్వితీయాధ్యాయ సంగత స్తథాప్యైక్యశ్రుతేరవిరుద్ధత్వనిశ్చయస్య సమాధావంతరంగత్వాదిహ సంగతిః । విరుద్ధయోరైక్యదృష్టిరసిద్ధేత్యాహ ॥ నాహమితి॥ కించ కిమీశ్వరస్యక్యార్థే స్థిరీకారఆవృత్త్యాది వాచోయుక్త్యాఽభ్యుపేయతే, తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయేఽపి ప్రత్యయే తదుపాయోపదేశేష్వావృత్తిసిద్ధిః॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

❁సూ॥౩॥ ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతిచ॥❁

యశ్శాస్త్రోక్తవిశేషణః పరమాత్మా స కిమహమితి గ్రహీతవ్యః కింవా మదన్య ఇత్యేతద్విచారయతి । కథం పునరాత్మశబ్దే ప్రత్యగాత్మవిషయే శ్రూయమాణే సంశయ ఇతి। ఉచ్యతే, అయమాత్మశబ్దో ముఖ్యః శక్యతేఽభ్యుపగంతుం సతి జీవేశ్వరయోరభేదసంభవే, ఇతరథా తు గౌణోఽయమభ్యుపగంతవ్య ఇతి మన్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తం నాహమితి గ్రాహ్యః, నహ్యపహతపాప్మత్వాదిగుణో విపరీతగుణత్వేన శక్యతే గ్రహీతుం, విపరీతగుణో వాఽపహతపాప్మత్వాదిగుణత్వేన, అపహతపాప్మత్వాదిగుణశ్చ పరమేశ్వరః, తద్విపరీతగుణస్తు శారీరః, ఈశ్వరస్య చ సంసార్యాత్మత్వే ఈశ్వరాభావప్రసంగః తతశ్శాస్త్రానర్థక్యం సంసారిణోఽపీశ్వరాత్మత్వేఽధికార్యభావాత్ శాస్త్రానర్థక్యమేవ ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చ । అన్యత్వేఽపి తాదాత్మ్యదర్శనం శాస్త్రాత్కర్తవ్యం, ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదిదర్శనమితి చేత్, కామమేవం భవతు న తు సంసారిణో ముఖ్య ఆత్మేశ్వర ఇత్యేతావన్నః ప్రాపయితవ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ఆత్మేత్యేవ పరమేశ్వరః ప్రతిపత్తవ్యః తథాహి పరమేశ్వరప్రక్రియాయాం జాబాలాః ఆత్మత్వేనైవైనమభ్యుపగచ్ఛంతి 'త్వంవా అహమస్మి భగవో దేవతే అహంవై త్వమసి భగవో దేవతే' ఇతి । తథాఽన్యేఽపి 'అహంబ్రహ్మాస్మీ'త్యేవమాదయ ఆత్మత్వోపగమా ద్రష్టవ్యాః । గ్రాహయంతి చాత్మత్వేనైవేశ్వరం వేదాంతవాక్యాని 'ఏష ఆత్మా సర్వాంతర ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత స్తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యేవమాదీని । యదుక్తం ప్రతీకదర్శనమిదం విష్ణుప్రతిమాన్యాయేన భవిష్యతీతి । తదయుక్తం, గౌణత్వప్రసంగాత్ వాక్యవైరూప్యాచ్చ । యత్ర హి ప్రతీకదృష్టిరభిప్రేయతే సకృదేవ తత్ర వచనం భవతి యథా 'మనో బ్రహ్మ' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మే'త్యాది । ఇహ పునస్త్వమహమస్మ్యహంచ త్వమసీత్యాహ, అతః ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదప్రతిపత్తిర్భేదదృష్ట్యపవాదాచ్చ । తథాహి 'అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీ'తి 'న స వేద' 'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి' 'సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదే'త్యేవమాద్యా భూయసీ శ్రుతిర్భేదదర్శనమపవదతి । యత్తూక్తం న విరుద్ధగుణయోరన్యోన్యాత్మత్వం సంభవతీతి । నాయం దోషః, విరుద్ధగుణతాయా మిథ్యాత్వోపపత్తేః । యత్పునరుక్తం ఈశ్వ

జీవమాత్రత్వమైక్యం జీవస్యేశ్వరమాత్రత్వం వేతి వికల్ప్య క్రమేణ దూషయతి । ఈశ్వరస్య చేత్యాదినా ॥ ఏకత్వశ్రుతిప్రామాణ్యాదైక్యధ్యానం కార్యమితి శంకతే॥ అన్యత్వేఽపీతి॥ ఏకత్వధ్యానమస్మదిష్టమేవ, ఏకత్వం తు నాస్తీత్యాహ ॥ కామమితి॥ అభేదశ్రుతీనాం ఫలవదపూర్వార్థతాత్పర్యేణ గౌణత్వాయోగాద్భేదశ్రుతీనాం కల్పితభేదానువాదిత్వాత్ ప్రత్యక్షాదేరపి తద్విషయత్వాత్ బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధధర్మాణాం మిథ్యాత్వాత్ ముఖ్యమైక్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఈశ్వరస్య జీవత్వం న ప్రతిపాద్యం యేనేశ్వరాభావస్స్యాత్ కింతు జీవస్యేశ్వరత్వం । న చైవమధికార్యభావః

ఏకత్వప్రబోధాత్ ప్రాగధికారిభేదాంగీకారాదిత్యాహ ॥ యత్పునరుక్తమిత్యాదినా ॥ వేదసత్యత్వశ్రద్ధాళుశ్శంకతే ॥ ప్రత్యక్షాద్యభావ ఇతి ॥ వర్ణేషుస్వరక్రమయోరభావాదుపలబ్ధధ్వనిస్థయోరారోపో వాచ్య స్తథాచారోపితక్రమస్వర విశిష్టవర్ణాత్మకవేదస్య మిథ్యాత్వం దుర్వారం, వాదినాంసత్యత్వాగ్రహ స్త్వవిద్యావిజృంభిత ఇతి వేదసత్యత్వాభావో నదోషఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ అవిద్యామాక్షిపతి ॥ కస్యేతి ॥ ప్రశ్నలింగేనత్వయ్యేవతస్యాస్సిద్ధత్వాదాక్షేపానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ యస్త్వమితి ॥ అజ్ఞానమూలత్వాత్ప్రశ్నాదేరితిభావః । సర్వజ్ఞాభిన్నేమయికథమజ్ఞానమితిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ అభేదజ్ఞానాత్ ప్రాక్చిన్మాత్రస్యతవైవాజ్ఞానాశ్రయత్వమనుభవసిద్ధాజ్ఞానస్యాపలాపాయోగాత్ । జ్ఞానేత్వనిర్వాచ్యస్యతస్యబాధాన్నాశ్రయాపేక్షేత్యాహ ॥ యద్యేవమితి ॥ అనిర్వాచ్యత్వేనదోషాంతరమపినిరస్తమిత్యాహ ॥ యోపీతి ॥
౪ ॥ ❀ నప్రతీకేనహిసః ❀ ॥ ఉభయథాధ్యానసంభవాత్సంశయః, యథాబ్రహ్మణాసహాభేదసత్త్వాదహంగ్రహ

రాభావప్రసంగ ఇతి, తదసత్, శాస్త్రప్రామాణ్యాదనభ్యుపగమాచ్చ । నహీశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వంప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగచ్ఛామః, కింతర్హి సంసారిణస్సంసారిత్వాపోహేనేశ్వరాత్మత్వంప్రతిపిపాదయిషితమితి, ఏవంచసత్యద్వైతేశ్వరస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణతా, విపరీతగుణతాతుఈశ్వరస్య మిథ్యేతివ్యవతిష్ఠతే । యదప్యుక్తమధికార్యభావఃప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతి। తదప్యసత్, ప్రాక్ప్రబోధాత్ సంసారిత్వాభ్యుపగమాత్ తద్విషయత్వాచ్చప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్య । యత్రత్వస్య 'సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యేది'త్యాదినాహిప్రబోధే ప్రత్యక్షాద్యభావందర్శయతి, ప్రత్యక్షాద్యభావేశ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతిచే, న్న, ఇష్టత్వాత్, అత్ర 'పితాఽపితాభవతీ'త్యుపక్రమ్య 'వేదాఅవేదా' ఇతి వచనాదిష్యతఏవాస్మాభిఃశ్రుతేరప్యభావః, ప్రబోధేకస్యపునరయమప్రబోధ ఇతిచేద్య స్త్వంపృచ్ఛసితస్యత ఇతివదామః। నన్వహమీశ్వరఏవోక్తఃశ్రుత్యాయద్యేవంప్రతిబుద్ధోఽసినాస్తి కస్యచిదప్రబోధః। యోపిదోషశ్చోద్యతేకైశ్చిదవిద్యయాకిలాత్మనస్సద్వితీయత్వాదద్వైతానుపపత్తిరితి సోప్యేతేన ప్రత్యుక్తస్స్యాదాత్మేత్యేవేశ్వరేమనోదధీత। ఇతిద్వితీయాధికరణమ్॥... ... ... ❀

❀ సూ॥ ౪॥ నప్రతీకేనహిసః॥ ❀

'మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యధ్యాత్మమథాధిదైవతమాకాశోబ్రహ్మే'తి (ఛాం- ౩-౧౮) తథా 'ఆదిత్యోబ్రహ్మేత్యాదేశః' (ఛాం-౩ ౧౯) 'సయోనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తే' (ఛాం- ౭-౧) ఇత్యేవమాదిషుప్రతీకోపాసనేషుసంశయః కింతేష్వాత్మగ్రహః కర్తవ్యోనవేతి । కింతావత్ప్రాప్తం తేష్వాత్మగ్రహఏవయుక్తఃకర్తుం,కస్మాత్, బ్రహ్మణఃశ్రుతిష్వాత్మత్వేనప్రసిద్ధత్వాత్,ప్రతీకానామపిబ్రహ్మవికారత్వాద్బ్రహ్మత్వేసత్యాత్మత్వోపపత్తేరిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । నప్రతీకేష్వాత్మమతింబధ్నీయాత్, నహిసఉపాసకః ప్రతీకానియానితాన్యాత్మత్వేనాకలయేత్, యత్పునర్బ్రహ్మవికారత్వాత్ప్రతీకానాంబ్రహ్మత్వంతతశ్చాత్మత్వమితి । తదసత్, ప్రతీకాభావప్రసంగాత్ । వికారస్వరూపోపమర్దే

ఉక్తః ఏవం ప్రతీకేష్వపి బ్రహ్మవికారతయాజీవాభిన్నబ్రహ్మాభిన్నత్వాత్ జీవాభేదసత్త్వేనాహంగ్రహఃకార్యఇతి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షః । అత్రప్రతీకోపాస్తీనామహంగ్రహోపాస్తిభిరవిశేషః । సిద్ధాంతేతువిశేషసిద్ధిరితి ఫలం ఏతదారభ్యాధికరణత్రయస్యప్రాసంగికీపాదసంగతిః । బ్రహ్మైక్యధ్యానప్రసంగాగతత్వాదితివివేకః । కింప్రతీకేష్వాత్మత్వానుభవబలాదహంగ్రహః ఉతవస్తుతః, జీవాభేదసత్త్వాత్ నాద్యఇత్యాహ ॥ నహిసఇతి ॥ నానుభవతీత్యర్థః । ద్వితీయమప్యసిద్ధ్యాదూషయతి ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ వికారస్యబ్రహ్మణాస్వరూపైక్యాయోగాత్ బాధేనైక్యంవాచ్యం ప్రతీకబాధేచోపాస్తివిధిర్నస్యాదిత్యర్థః కించ కర్తృత్వాద్యబాధేనోపాస్తివిధిప్రవృత్తిర్వాచ్యా బాధేతదయోగాత్, తథాచబాధమూలబ్రహ్మైక్యజ్ఞానం ద్వారీకృత్యప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తికల్పనానయుక్తా, బాధవి

రోధాదిత్యాహ॥ నచబ్రహ్మణఇతి ॥ అతోజీవప్రతీకయోస్స్వరూపభేదాదహంగ్రహవిద్యాశ్రవణాచ్చ నాహంగ్రహ ఇతి ఫలితమాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ యథారుచకస్వస్తికయోః సువర్ణాత్మనైక్యేపి మిథోఽనైక్యం తథాజీవప్రతీకయోర్బ్రహ్మాత్మనైక్యేపి భేదస్సమః । యదిచధర్మివ్యతిరేకేణతయోరభావనిశ్చయాత్ వస్త్వైక్యం తదోపాసనోచ్ఛేదఉక్తఇత్యర్థః ॥
 ౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ ఏకవిషయత్వంసంగతిః । ప్రశ్నపూర్వకంసంశయబీజమాహ ॥ కుత ఇత్యాదినా ॥ సామానాధికరణ్యంశ్రుతంతన్న తావన్ముఖ్యం, బ్రహ్మవికారయోర్గవాశ్వయోరివాభేదాయోగాత్, నాపిప్రకృతివికారభావనిబంధనం, వాక్యస్యవికారబాధేనబ్రహ్మపరత్వాపాతాత్ । నచేష్టాపత్తిః 'నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతే'

నహినామాదిజాతస్య బ్రహ్మత్వమేవాశ్రితంభవతి, స్వరూపోపమర్దేచనామాదీనాంకుతః ప్రతీకత్వమాత్మగ్రహోవా, నచబ్రహ్మణఆత్మత్వాద్బ్రహ్మదృష్ట్యుపదేశేష్వాత్మదృష్టిః కల్ప్యేత, కర్తృత్వాద్యనిరాకరణాత్, కర్తృత్వాదిసర్వసంసారధర్మనిరాకరణేనహి బ్రహ్మణఆత్మత్వోపదేశస్తదనిరాకరణేన చోపాసనావిధానం, అతశ్చోపాసకస్యప్రతీకైస్సమత్వాదాత్మగ్రహో నోపపద్యతే, నహిరుచకస్వస్తికయోరితరేతరాత్మత్వమస్తి, సువర్ణాత్మనేవతు బ్రహ్మాత్మనైకత్వే ప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ । అతోనప్రతీకేష్వాత్మదృష్టిః క్రియతే॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ... ...

సూ. ౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥

తేష్వేవోదాహరణేష్వన్యస్సంశయః, కిమాదిత్యాదిదృష్టయోబ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాః కింవాబ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్వితి । కుతస్సంశయః, సామానాధికరణ్యేకారణానవధారణాత్ । అత్రహిబ్రహ్మశబ్దస్యాదిత్యాదిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యముపలభ్యతే, 'ఆదిత్యోబ్రహ్మ. ప్రాణోబ్రహ్మ. విద్యుద్బ్రహ్మే'త్యాదిసమానవిభక్తినిర్దేశాత్ । నచాత్రాంజసాసామానాధికరణ్యమవకల్పతే, అర్థాంతరవచనత్వాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదిశబ్దానాం, నహిభవతిగౌరశ్వఇతి సామానాధికరణ్యం । నను ప్రకృతివికారభావాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదీనాంమృచ్ఛరావాదివత్ సామానాధికరణ్యంస్యాత్, నేత్యుచ్యతే, వికారప్రవిలయో హ్యేవంప్రకృతిసామానాధికరణ్యాత్స్యాత్, తతశ్చప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ, పరమాత్మవాక్యంచేదంతదానీంస్యాత్, తతశ్చోపాసనాధికారోబాధ్యేత, పరిమితవికారోపాదానంచవ్యర్థం। తస్మాద్బ్రాహ్మణోఽగ్నిర్వైశ్వానరఇత్యాదివదన్యతరత్రాన్యతరదృష్ట్యధ్యాసేసతి క్వ కిందృష్టిరధ్యస్యతామితిసంశయః, తత్రానియమః, నియమకారిణశ్శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవంప్రాప్తం। అథవాఆదిత్యాదిదృష్టయఏవబ్రహ్మణికర్తవ్యాఇత్యేవంప్రాప్తం। ఏవంహ్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్బ్రహ్మోపాసితంభవతి బ్రహ్మోపాసనంచఫలవదితిశాస్త్రమర్యాదా । తస్మాన్నబ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్విత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । బ్రహ్మదృష్టిరేవాదిత్యాదిషుస్యాదితి। కస్మాత్, ఉత్కర్షాత్, ఏవముత్కర్షేణాదిత్యాదయోదృష్టాభవంత్యుత్కృష్టదృష్టేస్తేష్వధ్యాసాత్ । తథాచలౌకికోన్యాయోఽనుగతోభవతి , ఉత్కృష్టదృష్టిర్హినికృ

తివిధిశ్రుతివిరోధాత్, పరిమితనామగ్రహణానర్థక్యాపాతాచ్చ । బ్రహ్మపరత్వేసర్వంబ్రహ్మేతివక్తవ్యత్వాత్ అతఃపరిశేషాదధ్యాసఏవసామానాధికరణ్యకారణం, అధ్యాసేచనియామకాభావాత్ సంశయఇత్యర్థః । ఉత్కృష్టనికృష్టయోరుత్కృష్టమేవోపాస్యంఫలవత్త్వాదితిన్యాయోనియామకఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ అత్ర వికార దృష్టిభిః బ్రహ్మోపాస్తిసిద్ధిఃఫలం, సిద్ధాంతేతువికారదృష్ట్యా బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వే నికర్షప్రాప్తౌసత్యాం ఫలవత్త్వాసిద్ధేర్వికారఏవోత్కృష్టబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యఇతిఫలం । కించలౌకికన్యాయావిరుద్ధార్థసంభవే విరుద్ధార్థోనగ్రాహ్యః, ప్రత్యవాయప్రసంగాత్, కించ ప్రథమశ్రుతానామాదిత్యాదిపదానామసంజాతవిరోధితయా ముఖ్యార్థత్వగ్రహోన్యాయ్యః, బ్రహ్మశబ్దేచదృష్టిలక్షణాగ్రహః, తథాచాదిత్యాదయోబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యా ఇత్యేవ వాక్యార్థఇత్యా

హ ॥ తథాచేతి ॥ ఇతశ్చతథావాక్యార్థఇత్యాహ ॥ ప్రాథమ్యాచ్చేతి ॥ బ్రహ్మశబ్దస్యైవదృష్ట్యర్థత్వేహేత్వంతరమాహ ॥ ఇతిపరత్వాదితి ॥ ఇతిశిరస్కశ్శబ్దః సమభివ్యాహృతక్రియాంలక్షయతీతిలోకేప్రసిద్ధమిత్యర్థః । ద్వితీయాశ్రుతేశ్చాదిత్యాదీనామేవోపాస్తికర్మత్వమిత్యాహ ॥ వాక్యశేషోపీతి । ఉత్కృష్టమేవోపాస్యమితిన్యాయముక్తమనువదతి ॥ యథోక్తమితి ॥ ద్వితీయేతిశ్రుతిభ్యాంలౌకికన్యాయాచ్ఛ్రౌక్తన్యాయబాధఇత్యాహ ॥ పదితి ॥ బ్రహ్మణోఽనుపాస్యత్వేఽ

ష్టేఽధ్యసితవ్యేతిలౌకికోన్యాయః । యథారాజదృష్టిఃక్షత్తరి, సచానుగంతవ్యో విపర్యయేప్రత్యవాయప్రసంగాత్ । నహిక్షత్తృదృష్టిపరిగృహీతోరాజానికర్షంనీయమానఃశ్రేయసేస్యాత్ । ననుశాస్త్రప్రామాణ్యాదనాశంకనీయోఽత్రప్రత్యవాయప్రసంగః, నచలౌకికేనన్యాయేనశాస్త్రీయాదృష్టిర్నియంతుంయుక్తేతి । అత్రోచ్యతే, నిర్ధారితేశాస్త్రార్థఏతదేవంస్యాత్, సందిగ్ధేతుతస్మిన్తన్నిర్ణయంప్రతిలౌకికోపిన్యాయఆశ్రీయమాణో నవిరుధ్యతే, తేనచోత్కృష్టదృష్ట్యధ్యాసే శాస్త్రార్థేఽవధార్యమాణేనికృష్టదృష్టిమధ్యస్యన్ప్రత్యవేయాదితిశ్లిష్యతే। ప్రాథమ్యాచ్చాదిత్యాదిశబ్దానాంముఖ్యార్థత్వమవిరోధాత్ గ్రహీతవ్యం । తైఃస్వార్థవృత్తిభిరవరుద్ధాయాంబుద్ధౌపశ్చాదవతరతోబ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యవృత్త్యా సామానాధికరణ్యాసంభవాత్ బ్రహ్మదృష్టివిధానార్థతైవావతిష్ఠతే । ఇతిపరత్వాదపిబ్రహ్మశబ్దస్యైషఏవార్థోన్యాయ్యః । తథాహి'బ్రహ్మేత్యాదేశః, బ్రహ్మేత్యుపాసీత, బ్రహ్మేత్యుపాస్త'ఇతిచసర్వత్రేతిపరం బ్రహ్మశబ్దముచ్చారయతి శుద్ధాంస్త్వాదిత్యాదిశబ్దాన్ । తతశ్చయథాశుక్తికాంరజతమితిప్రత్యేతీత్యత్రశుక్తికావచనఏవ శుక్తికాశబ్దః, రజతశబ్దస్తు రజతప్రతీతిలక్షణార్థఃప్రత్యేత్యేవహి కేవలంరజతమితి, నతుతత్రరజతమస్తి,ఏవమత్రాప్యాదిత్యాదీన్బ్రహ్మేతిప్రతీయాదితిగమ్యతే। వాక్యశేషోపిచద్వితీయానిర్దేశేనాదిత్యాదీనేవోపాస్తిక్రియయావ్యాప్యమానాన్దర్శయతి 'సయఏతదేవంవిద్వానాదిత్యంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే'।'యోవాచంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే'।'యస్సంకల్పంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే'ఇతిచ(ఛాం)యత్తూక్తంబ్రహ్మోపాసనమేవాత్రాదరణీయంఫలవత్త్వాయేతి, తదయుక్తం, ఉక్తేనన్యాయేనాదిత్యాదీనామేవోపాస్యత్వావగమాత్ । ఫలంత్వతిథ్యాద్యుపాసనఇవాదిత్యాద్యుపాసనేపిబ్రహ్మైవదాస్యతిసర్వాధ్యక్షత్వాత్ । వర్ణితంచైతత్ 'ఫలమతఉపపత్తే'రిత్యత్ర (అ-౩-పా-౨ సూ-౩౮) ఈదృశంచాత్రబ్రహ్మణఉపాస్యత్వంయత్ప్రతీకేషుతద్దృష్ట్యధ్యారోపణంప్రతిమాదిష్వివవిష్ణ్వాదీనాం॥

సూ. ౬. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః ॥

'యఏవాసౌతపతితముద్గీథముపాసీత' (ఛాం-౧-౩) 'లోకేషుపంచవిధంసామోపాసీత' (ఛాం-౨-౨) 'వాచిసప్తవిధంసామోపాసీత' (ఛాం-౨-౮)'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామ'(ఛాం-౬-౧)ఇత్యేవమాద్యష్వంగావబద్ధేషూపాసనేషుసంశయః, కిమాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టయోవిధీయంతే కింవోద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టయఇతి, తత్రానియమఃనియమకారణాభావాదితిప్రాప్తం। నహ్యత్రబ్రహ్మణఇవకస్యచిదుత్కర్షవిశేషోఽవధార్యతే । బ్రహ్మహిసమస్తజగత్కారణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగాచ్చాదిత్యా

థం ఫలదాతృత్వంతత్రాహ ॥ ఫలంత్వితి ॥ కించయద్దృష్ట్యావికారస్యోత్కర్షః తస్యబ్రహ్మణఉపాసనావిశేషణత్వేప్యుపాస్యత్వంచాస్తీత్యాహ ॥ ఈదృశంచేతి ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్ ... ...

౬. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః॥ పృథివ్యగ్న్యంతరిక్షాదిత్యద్యుసంజ్ఞేషులోకేషు హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతీహారనిధనైరంశైఃపంచాంశంసామ, తైరేవాదిరిత్యుపద్రవఇతిచ భక్తిద్వయాధికైఃసప్తాంశంసామేతిభేదః । అత్రవిశేషాజ్ఞానాత్సంశయః।పూర్వవదుత్కర్షానవధారణాదనియమఇతిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షమాహ॥తత్రేతి॥సిద్ధరూపాదిత్యాదిభ్యఃకర్మరూపోద్గీథాదీనాంఫలసన్నికర్షేణోత్కర్షాత్ బ్రహ్మవద్విశేషవత్త్వనియమఇతిదృష్టాంతే

నముఖ్యంపూర్వపక్షమాహ ॥ అథవేతి ॥ తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవపూర్వోత్తరపక్షఫలంమంతవ్యం। కించానంగేష్వేవాంగదృష్టిరిత్యత్ర తేష్వంగవాచిపదప్రయోగంలింగమాహ ॥ తథాచేయమేవేతి ॥ తదేతదగ్న్యాఖ్యం సామ ఏతస్యాంపృథివీరూపాయామృచ్యధ్యూఢముపరిస్థితమిత్యర్థః । ఋచిసామవత్ పృథివ్యామగ్నిర్దృశ్యతే, తతస్సామ్యాత్ పృథివ్యేవ ఋక్ అగ్నిస్సామేతిధ్యానంవిహితం, తత్రయదిఋక్సామాత్మకయోః కర్మాంగయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిస్స్యాత్, తదాపృథివ్యగ్న్యోఃఋక్సామపదప్రయోగోనస్యాదిత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥ క్షత్తరీతి ॥ అతఃప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యాపృథివ్యగ్న్యోఃఋక్సామదృష్టిరిత్యర్థః । విషయసప్తమ్యాచైవమేవేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ గాయత్రసంజ్ఞం సామ । కించ పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనాప్యేవమిత్యాహ ॥ ప్రథమేతి ॥ అనంగబుద్ధ్యాంగాన్యుపాస్యానీతి సి

దిభ్యఉత్కృష్టమితిశక్యతేఽవధారయితుం, నత్వాదిత్యోద్గీథాదీనాంవికారత్వావిశేషాత్ కించిదుత్కర్షవిశేషావధారణకారణమస్తి । అథవానియమేనైవోద్గీథాదిమతయఆదిత్యాదిష్వధ్యస్యేరన్, కస్మాత్, కర్మాత్మకత్వాదుద్గీథాదీనాం, కర్మణశ్చఫలప్రాప్తిప్రసిద్ధేరుద్గీథాదిమతిభిరాప్యమానాఆదిత్యాదయః కర్మాత్మకాస్సంతఃఫలహేతవోభవిష్యంతి । తథాచ 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే'త్యత్ర 'తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామ' (ఛాం ౬-౧) ఇత్యృక్ఛబ్దేనపృథివీంనిర్దిశతి, సామశబ్దేనాగ్నిం, తచ్చపృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిచికీర్షాయామవకల్పతే, నఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షాయాం । క్షత్తరిరాజకృష్టికరణాద్ధిరాజశబ్దఉపచర్యతే నరాజనిక్షత్తృశబ్దః। అపిచ 'లోకేషుపంచవిధంసామోపాసీత' (ఛాం ౨-౨) ఇత్యధికరణనిర్దేశాల్లోకేషుసామాధ్యసితవ్యమితిప్రతీయతే । 'ఏతద్గాయత్రంప్రాణేషుప్రోతం' (ఛాం-౨ ౧౧) ఇతిచైతదేవదర్శయతి । ప్రథమనిర్దిష్టేషుచాదిత్యాదిషు చరమనిర్దిష్టంబ్రహ్మాధ్యస్తం 'ఆదిత్యోబ్రహ్మేత్యాదేశః' (ఛాం-౩ ౧౯) ఇత్యాదిషు । ప్రథమనిర్దిష్టాశ్చపృథివ్యాదయశ్చరమనిర్దిష్టాహింకారాదయః 'పృథివీహింకారః' (ఛాం-౨-౨) ఇత్యాదిశ్రుతిషు ।అతోఽనంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిక్షేప ఇతి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః। ఆదిత్యాదిమతయఏవాంగేషూద్గీథాదిషుకర్మసుక్షిప్యేరన్ । కుతః, ఉపపత్తేః। ఉపపద్యతే హ్యేవమపూర్వసన్నికర్షాదాదిత్యాదిమతిభిఃసంస్క్రియమాణేషూద్గీథాదిషుకర్మసమృద్ధిః । 'యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదా తదేవవీర్యవత్తరంభవతి' (ఛాం ౧) ఇతిచవిద్యాయాః కర్మసమృద్ధిహేతుతాందర్శయతి । భవతుకర్మసమృద్ధిఫలేష్వేవం, స్వతంత్రఫలేషుతుకథం 'యఏతదేవంవిద్వాన్లోకేషుపంచవిధంసామోపాస్తే' (ఛాం- ౧) ఇత్యాదిషు, తేష్వప్యధికృతాధికారాత్ ప్రకృతాపూర్వసన్నికర్షేణైవఫలకల్పనాయుక్తా, గోదోహనాదినియమవత్ఫలాత్మకత్వాచ్చాదిత్యాదీనాముద్గీథాదిభ్యఃకర్మాత్మకేభ్యఉత్కర్షోపపత్తేః। ఆదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణంహికర్మఫలంశిష్యతేశ్రుతిషు। అపిచ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత-ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోప

ద్యోతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఉపాస్తీనాంహికర్మసమృద్ధిః ఫలంశ్రూయతే, సాచతాభిరంగేషు సంస్క్రియమాణేషూపపద్యతే, అంగానాం సమృద్ధ్యనుకూలప్రకృతకర్మాపూర్వజనకత్వాదిత్యర్థః । నను యత్రోపాస్తీనాంప్రకృతకర్మాపూర్వసన్నికృష్టాంగద్వారాపేక్షం ఫలం శ్రుతం, తత్రఫలోపపత్తయేఽంగానాముపాస్యత్వంభవతు తదనపేక్షాసుస్వతంత్రఫలాసు లోకసామాద్యుపాసనాసుకథమంగానాముపాస్యత్వమితిశంకతే ॥ భవత్వితి ॥ (యథాస్వతంత్రపశుఫలస్యాపి గోదోహనస్య అంగద్వారాపేక్షమేవ ఫలమిష్టంతద్వత్) లోకాదిఫలేషూపాసనేష్వపి కర్మాపూర్వాంగద్వారైవఫలకల్పనాయుక్తా । కర్మాధికృతస్యైవాంగాశ్రితోపాసనేష్వధికారా దతోంగానామేవోపాస్యత్వమితిసమాధత్తే॥ తేష్వపీతి ॥ఉత్కర్షానవధారణాదనియమఇత్యుక్తంనిరస్యతి ॥ ఫలాత్మేతి ॥ ఉపక్రమబలాచ్చాంగముపాస్యమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥రసతమత్వాదిగుణాద్యుపసంఖ్యానమిత్యర్థః । ద్వితీయంపూర్వపక్షందూషయతి ॥ య

త్రోక్తమిత్యాదినా ॥ కర్మభూయం కర్మాత్మకత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః । సిద్ధాదిత్యాద్యాత్మనా కర్మణాం దృష్టౌ కర్మస్వహానిస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఆదిత్యాదిభావేనేతి ॥ ప్రయోగానుపపత్తిముక్తాం నిరస్యతి ॥ తదేతదితి ॥ లక్షణాబీజం సంబంధమాహ ॥ లక్షణా చేతి ॥ గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర సన్నికృష్టసంయోగసంబంధేన తీరలక్షణా, అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర అగ్నినిష్ఠశుచిత్వాదిగుణవత్త్వరూపపరంపరాసంబంధేన లక్షణా దృష్టా, తథా చాత్ర ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేపి ఋక్సామపదాభ్యాం స్వవాచ్యార్థే ద్రష్టవ్యతాఖ్యపరంపరాసంబంధేన పృథివ్యగ్నిలక్షణా యుక్తేత్యర్థః । నను ప్రతీకవాచిపదస్య ధ్యేయేఽర్థే న లక్షణా యుక్తా, క్షత్తృపదస్య రాజన్యప్రయోగాదితి శంకతే ॥ తత్ర యద్యపీతి ॥ తథాపీతి ఋక్సామసంబంధాత్ పృథివ్యగ్న్యోరేవైతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యేష ఋక్సామపదప్రయోగ ఇత్యన్వయః । నను ముఖ్యార్థ ఏవ న కుతో గృహ్యతే తత్రాహ ॥ ప్రసిద్ధయోరితి ॥ తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతి ముఖ్యయోః పృథగుక్తేః

వ్యాఖ్యానం భవతి’ (ఛాం-౧-౧-) ఇతి చోద్గీథమేవోపాస్యత్వేనోపక్రమ్యాదిత్యాదిమతీర్విదధాతి । యత్తూక్తముద్గీథాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మభూయం భూత్వా ఫలం కరిష్యంతీతి । తదయుక్తం, స్వయమేవోపాసనస్య కర్మత్వాత్ ఫలవత్త్వోపపత్తేః, ఆదిత్యాదిభావేనాపి చ దృశ్యమానానాముద్గీథాదీనాం కర్మాత్మకత్వానపాయాత్ । ‘తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామే’తి తు లాక్షణిక ఏష పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామశబ్దప్రయోగః । లక్షణా చ యథాసంభవం సన్నికృష్టేన విప్రకృష్టేన వా స్వార్థసంబంధేన ప్రవర్తతే । తత్ర యద్యపి ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షా తథాపి ప్రసిద్ధయోః ఋక్సామయోర్భేదేనానుకీర్తనాత్ పృథివ్యగ్న్యోశ్చ సన్నిధానాత్ తయోరేవైష ఋక్సామశబ్దప్రయోగః ఋక్సామసంబంధాదితి నిశ్చీయతే । క్షత్తృశబ్దోపి హి కుతశ్చిత్కారణాద్రాజానముపసర్పన్న నివారయితుం పార్యతే । ‘ఇయమేవర్గి’తి చ యథాక్షరవిన్యాసమృచ ఏవ పృథివీత్వమవధారయతి । పృథివ్యా హి ఋక్త్వేఽవధార్యమాణే ‘ఇయమృగేవే’త్యక్షరవిన్యాసస్స్యాత్ । ‘య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి’ (ఛాం ౭) ఇతి చాంగాశ్రయమేవ విజ్ఞానముపసంహరతి న పృథివ్యాద్యాశ్రయం । తథా ‘లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతే’తి (ఛాం- ౭) యద్యపి సప్తమీనిర్దిష్టా లోకాస్తథాపి సామన్యేవ తేఽధ్యస్యేరన్, ద్వితీయానిర్దేశేన సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్ । సామని హి లోకేష్వధ్యస్యమానేషు సామ లోకాత్మనోపాసితం భవతి । అన్యథా పునర్లోకాస్సామాత్మనోపాసితాస్స్యుః । ఏతేన ‘ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం’ (ఛాం- ౨ - ౧౧) ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతం । యత్రాపి తుల్యో ద్వితీయానిర్దేశః ‘అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధం సామోపాసీతే’తి (ఛాం- ౨- ౯) తత్రాపి ‘సమస్తస్య ఖలు సామ్న ఉపాసనం సాధు,’ ఇతి తు పంచవిధస్య- అథ సప్తవిధస్యే’తి చ (ఛాం- ౨ ౧) సామ్న ఏవోపాస్యత్వేనోపక్రమాత్ తస్మిన్నేవాదిత్యా

తదేతదేతస్యామిత్యత్రాపి తయోర్గ్రహే పునరుక్తిస్స్యాత్, అతః ప్రతీకాభేదదృష్ట్యా పృథివ్యగ్న్యోః ప్రతీకసన్నిధానాత్ తయోరేవ ప్రతీకపదప్రయోగః కృతస్తదభేదదార్ఢ్యాయేత్యర్థః । తర్హి క్షత్తృశబ్దోపి రాజని స్యాదిత్యత ఆహ ॥ క్షత్త్రీతి ॥ స్థితప్రయోగస్య నిమిత్తం కిమపి వాచ్యం న తు నిమిత్తమస్తీతి ప్రయోగ ఆపాద్యత ఇతి భావః । క్షత్తా సూతః తస్య కార్యం రథచర్యాది యదా రాజైవ కరోతి తదా క్షత్తృశబ్దో రాజన్యప్యస్తీత్యక్షరార్థః । ఋగాదావేవ పృథివ్యాదిదృష్టిరిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ ॥ ఇయమితి ॥ సప్తమ్యా లోకానాముపాస్యత్వముక్తం నిరస్యతి ॥ తథా లోకేష్వితి ॥ ‘సామాత్మనా లోకానుపాసీతే’తి ద్వితీయాసప్తమ్యోర్భంగస్త్వయా కార్యస్తతో వరం లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రభంగ ఇత్యర్థః । ఏతేనేతి । ఏకవిభక్తిభంగలాఘవేన ప్రాణాత్మనా గాయత్రం సామోపాస్యమితి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః । నను విభక్తిసామ్యే కథం నిర్ణయస్తత్రాహ ॥ యత్రాపీతి ॥ సామ్న ఉపాసనం సాధ్విత్యుపక్రమ్య పృథివీ హింకార ఇత్యాదినా హింకారాదిపంచావయవస్య సామ్న ఉపాసనముక్త్వా ‘ఇతి తు పంచవిధస్యోపాసన’మిత్యుపసంహృత్య

అథేతి సప్తవిధస్యసామ్న ఉపాసనం ప్రక్రమ్య ప్రపంచితం, అతస్సామ్న ఏవోపాస్యత్వమిత్యర్థః । యదుక్తం ప్రాథమ్యాత్ పృథివ్యాదేరుపాస్యత్వమితి తత్రాహ॥ ఏతస్మాదేవేతి॥ యద్యపి హింకారోద్దేశేన పృథివీత్వవిధేరుద్దేశ్యస్య ప్రథమనిర్దేశో వాచ్యస్తథాప్యుక్తన్యాయబలాత్ వ్యత్యయో గ్రాహ్య ఇత్యర్థః ॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ... ...

౭. ఆసీనస్సంభవాత్ ॥ కర్మణాముత్థితేనోపవిష్టేనవాఽనేకధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయః, కర్మాంగాశ్రితోపాసనానామాసననియమానపేక్షాణామనుష్ఠానప్రకారఉక్తస్తద్వదంగానాశ్రితోపాసనేష్వప్యనియమ ఇతి పూర్వపక్షయతి॥ తత్రేతి॥ అత్రాసనాభ్యాసాసిద్ధిః, సిద్ధాంతేతు మనోదేహయోర్భిన్నత్వేపి దేహచాంచల్యే మనసోఽనవస్థానస్యానుభవ

ధ్యాసః। ఏతస్మాదేవచ సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్ । 'పృథివీ హింకారః' (ఛాం-౨-౭) ఇత్యాదినిర్దేశవిపర్యయేపి హింకారాదిష్వేవ పృథివ్యాదిదృష్టిః । తస్మాదనంగాశ్రయా ఆదిత్యాదిమతయోంఽగేషూద్గీథాదిషు క్షిప్యేరన్నితి సిద్ధం ॥ ... ...

సూ. ౭. ఆసీనస్సంభవాత్ ॥

కర్మాంగసంబంధిషు తావదుపాసనేషు కర్మతంత్రత్వాన్నాసనాదిచింతా నాపి సమ్యగ్దర్శనే, వస్తుతంత్రత్వాత్ జ్ఞానస్య । ఇతరేషు తూపాసనేషు కిమనియమేన తిష్ఠన్నాసీనః శయానో వా ప్రవర్తేత ఉత నియమేనాసీన ఏవేతి చింతయతి। తత్ర మానసత్వాదుపాసనస్యానియమః శరీరస్థితేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, ఆసీన ఏవోపాసీతేతి। కుతః, సంభవాత్ । ఉపాసనం నామ సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, నచ తద్గచ్ఛతో ధావతో వా సంభవతి, గత్యాదీనాం చిత్తవిక్షేపకరత్వాత్ తిష్ఠతోపి దేహధారణవ్యాపృతం మనో న సూక్ష్మవస్తునిరీక్షణక్షమం భవతి శయానస్యాప్యకస్మాదేవ నిద్రయాఽభిభూయతే. ఆసీనస్య త్వేవంజాతీయకో భూయాన్ దోషః సుపరిహార ఇతి సంభవతి తస్యోపాసనం ॥ ... ...

సూ. ॥౮॥ ధ్యానాచ్చ ॥

అపిచ ధ్యాయత్యర్థ ఏషః యత్సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, ధ్యాయతిశ్చ ప్రశిథిలాంగచేష్టేషు ప్రతిష్ఠితదృష్టిష్వేకవిషయాక్షిప్తచిత్తేషూపచర్యమాణో దృశ్యతే, ధ్యాయతి బకో ధ్యాయతి ప్రోషితబంధురిత్యాసీనస్యానాయాసో భవతి । తస్మాదప్యాసీనకర్మోపాసనమ్ ॥ ... ...

సూ. ॥ ౯ ॥ అచలత్వంచాపేక్ష్య ॥

అపిచ 'ధ్యాయతీవ పృథివీ'త్యత్ర పృథివ్యాదిష్వచలత్వమేవాపేక్ష్య ధ్యాయతివాదో భవతి, తచ్చ లింగముపాసనస్యాసీనకర్మత్వే ॥ ... ...

సూ.॥ ౧౦ ॥ స్మరంతిచ ॥

స్మరంత్యపిచ శిష్టా ఉపాసనాంగత్వేనాసనం 'శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మన' ఇత్యాదినా అత ఏవచ పద్మకాదీనామాసనవిశేషాణాముపదేశో యోగశాస్త్రే ॥ ... ...

సూ. ॥౧౧॥ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥

దిగ్దేశకాలేషు సంశయః, కిమస్తి కశ్చిన్నియమో నాస్తి వేతి ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదినియమదర్శనాత్...

సిద్ధత్వాత్ మనోవ్యాపారేషూపాసనేషు దేహస్థైర్యార్థమాసననియమాపేక్షేతి ఫలభేదః । తిష్ఠత ఉత్థితస్య ॥ ...

౮. కించ ధ్యాతార ఆసీనా ఏవస్యుః ధ్యాయతిశబ్దార్హత్వాత్ బకాదివదిత్యాహ ॥ ధ్యానాచ్చేతి ॥ ...

౯. అత్రైవ శ్రౌతం దృష్టాంతమాహ ॥ అచలత్వంచేతి ॥ ... ...

౧౦. బాహ్యస్య శారీరస్య చాసనస్య స్మరణాన్నియమ ఇత్యాహ ॥ స్మరంతి చేతి ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్ ... ...

౧౧. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥ తేష్వేవాంగానాశ్రితోపాసనేషు ప్రాచ్యాదిదిక్ తీర్థాదిదేశే ప్రదో

షాదికాలే నియమో ఽస్తి న వేత్యుభయథా సంభవాత్సంశయః, ఏకవిషయత్వం సంగతిః ఉపాస్తీనాం విహితత్వాద్యాగాదివదస్తి దిగాదినియమ ఇతి పూర్వపక్షః। అత్ర దిగాదిష్వాదరః ఫలం, సిద్ధాంతే త్వనాదరః। ధ్యేయే చిత్తైకాగ్ర్యస్య ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానాక్షిప్తదేశాదిగ్రహణస్యోచితత్వాదితి వివేకః। అర్థలక్షణ ఏవేతి ఐకాగ్ర్యఫలలింగక ఏవేత్యర్థః। ప్రాచీనప్రవణే ప్రాగ్దేశనిమ్నస్థానే వైశ్వదేవం కుర్యాదితివదత్ర దిగాదివిశేషో న శ్రూయతే అతో ఽనుమానమప్రయోజకమితి భావః॥ విశేషాశ్రవణమసిద్ధమితి శంకతే॥ నను విశేషమపీతి॥ శర్కరాః సూక్ష్మపాషాణాః। జలాశ్రయవర్జనం శీతనివృత్త్యర్థం। చక్షుఃపీడనో మశకః। వాచనికం సమదేశాదినియమమంగీకృత్య చిత్తైకాగ్ర్యవిరుద్ధేషు దేశాదిగతేషు ప్రాచీనప్రవణత్వాదిష్వనాదర ఇతి సుహృద్భావేన సూత్రకృదుపదిశతి॥ దేశాద్యగ్రహే చిత్తవిక్షేపాత్ సమాధిభంగస్స్యాత్ సమాధానాదితి॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ...

యమదర్శనాత్ స్యాదిహాపి కశ్చిన్నియమ ఇతి యస్య మతిస్తం ప్రత్యాహ। దిగ్దేశకాలేష్వర్థలక్షణ ఏవ నియమః, యత్రైవాస్య దిశి దేశే కాలే వా మనసస్సౌకర్యేణైకాగ్రతా భవతి తత్రైవోపాసీత ప్రాచీదిక్పూర్వాహ్ణప్రాచీనప్రవణాదివద్విశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతాయా ఇష్టాయాస్సర్వత్రావిశేషాత్। నను విశేషమపి కేచిదామనంతి 'సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిర్మనోనుకూలే న తు చక్షుఃపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయేత్' ఇతి। ఉచ్యతే, సత్యమస్త్యేవంజాతీయకో నియమః, సతి త్వేతస్మింస్తద్గతేషు విశేషేష్వనియమ ఇతి సుహృద్భూత్వాఽఽచార్య ఆచష్టే। 'మనోనుకూల' ఇతి చైషా శ్రుతిర్యత్రైకాగ్రతా తత్రైవేత్యేతదేవ దర్శయతి॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౨ ॥ ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్ ॥

ఆవృత్తిస్సర్వోపాసనేష్వాదర్తవ్యేతి స్థితమాద్యేఽధికరణే, తత్ర యాని తావత్సమ్యగ్దర్శనార్థాన్యుపాసనాదీని తాన్యవఘాతాదివత్ కార్యపర్యవసానానీతి జ్ఞాపితమేవైషామావృత్తిపరిమాణమ్, న హి సమ్యగ్దర్శనే కార్యే నిష్పన్నే యత్నాంతరం కించిచ్ఛాసితుం శక్యం, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్, యాని పునరభ్యుదయఫలాని తేష్వేషా చింతా, కిం కియంతం చిత్కాలం ప్రత్యయమావర్త్యోపరమేదుత యావజ్జీవమావర్తయేదితి। కిం తావత్ప్రాప్తం కియంతం చిత్కాలం ప్రత్యయమభ్యస్యోత్సృజేత్, ఆవృత్తివిశిష్టస్యోపాసనశబ్దార్థస్య కృతత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। ఆప్రాయణాదేవావర్తయేత్ప్రత్యయమ్, అంత్యప్రత్యయవశాదదృష్టఫలప్రాప్తేః। కర్మాణ్యపి హి జన్మాంతరోపభోగ్యం ఫలమారభమాణాని తదనురూపం భావనావిజ్ఞానం ప్రాయణకాలే ఆక్షిపంతి, 'సవిజ్ఞానో భవతి. సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతి. యచ్చిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతి ప్రాణస్తేజసా యుక్తస్సహాత్మనా యథాసంకల్పితం లోకం నయతి' ఇతి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః, తృణజలాయుకానిదర్శనాచ్చ। ప్రత్యయా-

౧౨. ఆప్రాయణాత్ ॥ వ్యవహితేనాస్య సంబంధమాహ ॥ ఆవృత్తిరితి॥ అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తిర్యస్య తస్య విదుష ఇత్యర్థః। అహంగ్రహోపాసనేష్వనుష్ఠానస్యోభయథా సిద్ధేస్సంశయమాహ॥ యాని పునరితి॥ యథా దిగాదినియమస్యావిధేరనాదరస్తద్వదామరణముపాస్త్యావృత్తేరవిధానాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షః। మరణపర్యంతమావృత్తిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఉపాస్తీనాం కర్మణాం చాంత్యకాలే ప్రత్యయఫలస్ఫూర్తిద్వారా ఫలహేతుత్వమానమాహ ॥ సవిజ్ఞాన ఇతి॥ భావనామయం విజ్ఞానం ఫలస్ఫురణం తేన సహితస్సవిజ్ఞానో విజ్ఞానస్ఫురితఫలం సవిజ్ఞానమిత్యర్థః। యస్మిన్ లోకే చిత్తం సంకల్ప్యస్యేతి యచ్చిత్తస్తేనైవ సంకల్పితేన లోకేన సహ ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం మనః ప్రాణే లీయత ఇతి యావత్। తేజ ఉదానః, ఆత్మా జీవః। జలూకాదృష్టాంతశ్రుతేశ్చ భావిఫలస్ఫూర్తిరస్తీత్యర్థః। అస్త్వేవమంత్యఫలవిజ్ఞానం కర్మణామివాదృష్టద్వారోపాస్తీనాం తతః కుత ఆమరణమావృత్తిరిత్యత ఆహ॥ ప్రత్యయాస్త్వితి ॥ ఉపాస్తిక్రి

యాణాం ధారావాహికతయా స్వరూపావృత్తిరేవాంత్యవిజ్ఞానం, నత్వదృష్టద్వారకమన్యదపేక్షితం సర్వభావానామేవ స్వసమానజాతీయద్వారాఽనపేక్షతయా ప్రత్యయానాం ప్రత్యయాంతరాపేక్షాయోగాత్, కర్మణాం తు దృష్టద్వారాంత్యధీఫలత్వానుపపత్తేః అదృష్టద్వారకల్పనేతి భావః । క్రతుర్ధ్యానం స ఉపాసకః ఏతత్త్రయం 'అక్షితమసి, అచ్యుతమసి, ప్రాణసంశితమసీ'తి మంత్రత్రయం మరణకాలేఽపి స్మరేదిత్యర్థః ॥ ఇత్యావృత్త్యధికరణమ్॥ ... ... ❁

౧౩. యథోపాసకానాం యావజ్జీవం కర్తవ్యమస్తి న తథాత్మవిదామితి కర్మక్షయలక్షణాం జీవన్ముక్తిమాహ ॥ తదధిగమ ఇతి ॥ జ్ఞానసాధనశేషయత్నాధిక్యార్థ్యం ఫలాధ్యాయేఽపి సాధనవిచారః కృతః, సంప్రతి ఫలాధ్యాయస్థా ఫలచింతా క్రియత ఇత్యాహ ॥ గత ఇతి ॥ కర్మణాం ఫలాంతత్వశాస్త్రాత్ జ్ఞాననాశ్యత్వశాస్త్రాచ్చ సంశయః, పూర్వపక్షే జ్ఞానినోఽపి సంచితపాపభోగానంతరం ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానసమకాలం పాపనాశాజ్జీవన్ముక్తిరితి ఫలం । నహింస్యాదిత్యాదినిషేధశ్రుత్యా దురితాదృష్టస్య దుఃఖదాయినీ శక్తిరధిగతా 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్మే'తి చ స్మరంతి । అతః ఫలాం

స్తేవ తే స్వరూపావృత్తిం ముక్త్వా కిమన్యత్ప్రాయణకాలే భావిభావనావిజ్ఞానమపేక్షేరన్ । తస్మాద్యే ప్రతిపత్తవ్యఫలభావనాత్మకాః ప్రత్యయాః తేషాం ప్రాయణాదావృత్తిః। తథా చ శ్రుతిః 'స యావత్క్రతురయమస్మాల్లోకాత్ప్రైతీ'తి ప్రాయణకాలేఽపి ప్రత్యయానువృత్తిం దర్శయతి । స్మృతిరపి 'యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కలేబరం । తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత' ఇతి 'ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేనే'తి చ । 'సోఽంతవేలాయామేతత్త్రయం ప్రతిపద్యేతే'తి చ మరణవేలాయామపి కర్తవ్యశేషం శ్రావయతి॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౧౩. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్॥ ❁

గతస్తృతీయశేషః ॥ అథేదానీం బ్రహ్మవిద్యాఫలం ప్రతి చింతా ప్రతాయతే, బ్రహ్మణోఽధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం దురితం క్షీయతే న వా క్షీయత ఇతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ఫలార్థత్వాత్ కర్మణః ఫలమదత్త్వా న సంభావ్యతే క్షయః । ఫలదాయినీ హ్యస్య శక్తిః శ్రుత్యా సమధిగతా । యది తదంతరేణైవ ఫలోపభోగమపవృజ్యేత శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్ । స్మరంతి చ 'న హి కర్మ క్షీయత' ఇతి । నన్వేవం సతి ప్రాయశ్చిత్తోపదేశోఽనర్థకః ప్రాప్నోతి। నైష దోషః, ప్రాయశ్చిత్తానాం నైమిత్తికత్వోపపత్తేర్గృహదాహేష్ట్యాదివత్ । అపి చ ప్రాయశ్చిత్తానాం దోషసంయోగేన విధానాత్ భవేదపి దోషక్షపణార్థతా । న త్వేవం బ్రహ్మవిద్యాయా విధానమస్తి । నన్వనభ్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మవిదః కర్మక్షయే తత్ఫలస్యావశ్యభోక్తవ్యత్వాదనిర్మోక్షః స్యాత్ । నేత్యుచ్యతే, దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవిష్యతి। తస్మాన్న బ్ర

తమేవ పాపం నశ్యేన్న నశ్యతీతి పూర్వపక్షః। నను తర్హి తన్నాశార్థం*ప్రాయశ్చిత్తవిధేరానర్థక్యం స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వేవం సతీతి ॥ పరిహరతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ దోషస్యాధికారివిశేషణత్వేనోపక్షీణత్వాత్ గృహదాహేష్టివన్నైమిత్తికత్వేన ప్రాయశ్చిత్తస్య దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః న దోష ఇత్యభిప్రాయః ॥ నను విషమ ఉపన్యాసః, యుక్తం గృహదాహస్యాసిద్ధత్వాదయోగ్యత్వాచ్చ ఫలతయా నిమిత్తమాత్రత్వం దోషవాన్ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాదిత్యత్ర తు మలినః స్నాయాదితివ ద్దోషపదస్య నివృత్తిద్వారా ఫలపరత్వసంభవాత్ 'తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజత' ఇతి ప్రాయశ్చిత్తాత్ పాపనివృత్తిశ్రుతేశ్చాయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తస్య నైమిత్తికత్వమిత్యత ఆహ ॥ అపి చేతి ॥ జ్ఞానస్య దోషనాశార్థతయా విధానం నాస్తి 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణీ'త్యాదేర్జ్ఞానస్తావకమాత్రత్వాదిత్యర్థః। కర్మభోగానంతరం దేశకాలాంతరే మోక్షో భవిష్యతి శాస్త్రప్రామాణ్యాదిత్యాహ ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ జ్ఞానాత్కర్మ

పా॥* ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్న స్యాదితి చేన్న, యథా ఆహితాగ్నేర్గృహదాహే నిమిత్తే సతి 'అగ్నయే క్షామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపే'దితి విధిస్తద్వద్దోషే నిమిత్తమాత్రే సతి ప్రాయశ్చిత్తవిధేర్దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః। నను విషమః ॥

క్షయస్యాపూర్వత్వాత్ స్నానాంతరావిరుద్ధత్వాచ్చ తత్పరానేకవాక్యానాం స్తావకత్వాయోగాత్తస్యాస్తిత్వమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ పాపక్రియాతోఽపూర్వానుత్పత్తిరశ్లేషః । సగుణబ్రహ్మవిద్యాయాం వ్యపదేశముక్త్వా నిర్గుణాయాం తమాహ ॥ అయమపర ఇతి ॥ పరోక్తం దూషయతి ॥ యదుక్తమిత్యాదినా ॥ విధినిషేధశాస్త్రం 'నాభుక్తం క్షీయత' ఇత్యాది, స్మృతిశ్చ కర్మణః ఫలశక్తౌ ప్రమాణం, అతశ్శక్తస్యాపి కుతశ్చిన్నాశాంగీకారే న శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః । తత్త్వజ్ఞానమాత్మన్యశేషదురితనాశకం తన్మూలాధ్యాసబాధకత్వాత్ స్వప్నదురితమూలకర్తృత్వాధ్యాసబా

హ్మాధిగమే దురితనివృత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తదధిగమే బ్రహ్మాధిగమే సత్యుత్తరపూర్వయోరఘయోరశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత్తరస్యాశ్లేషః, పూర్వస్య వినాశః । కస్మాత్, తద్వ్యపదేశాత్ । తథాహి బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియాయాం సంభావ్యమానసంబంధస్యాగామినో దురితస్యానభిసంబంధం విదుషో వ్యపదిశతి 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత' ఇతి । తథా వినాశమపి పూర్వోపచితస్య దురితస్య వ్యపదిశతి 'తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంత' ఇతి । అయమపరః కర్మక్షయవ్యపదేశో భవతి । 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావర' ఇతి । యదుక్తమనుపభుక్తఫలస్య కర్మణః క్షయకల్పనాయాం శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదితి । నైష దోషః, న హి వయం కర్మణః ఫలదాయినీం శక్తిమవజానీమహే, విద్యత ఏవ సా, సా తు విద్యాదినా కారణాంతరేణ ప్రతిబధ్యత ఇతి వదామః । శక్తిసద్భావమాత్రే చ శాస్త్రం వ్యాప్రియతే, న ప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపి । న హి కర్మ క్షీయత ఇత్యేతదపి స్మరణమౌత్సర్గికం । న హి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే తదర్థత్వాదితి, ఇష్యత ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదినా తస్య క్షయః । 'సర్వం పాప్మానం తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేద' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః । యత్తూక్తం నైమిత్తికాని ప్రాయశ్చిత్తాని భవిష్యంతీతి । తదసత్, దోషసంయోగేన చోద్యమానానామేషాం దోషనిర్ఘాతఫలసంభవే ఫలాంతరకల్పనానుపపత్తేః । యత్పునరేతదుక్తం న ప్రాయశ్చిత్తవద్దోషక్షయోద్దేశేన విద్యావిధానమస్తీతి, అత్ర బ్రూమః । సగుణాసు తావద్విద్యాసు విద్యత ఏవ విధానం, తాసు చ వాక్యశేషే ఐశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్మనివృత్తిశ్చ విద్యావత ఉచ్యతే, తయోశ్చావివక్షాకారణం నాస్తీత్యతః పాప్మప్రహాణపూర్వకైశ్వర్యప్రాప్తిస్తాసాం ఫలమితి నిశ్చీయతే । నిర్గుణాయాం తు విద్యాయాం యద్యపి విధానం నాస్తి తథాప్యకర్త్రాత్మబోధాత్ కర్మప్రదాహసిద్ధిః । అశ్లేష ఇతి చాగామిషు కర్మసు కర్తృత్వమేవ న ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మవిదితి దర్శయతి । అతిక్రాంతేషు తు యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానాత్ కర్తృత్వం ప్రతిపేద ఇవ తథాపి విద్యాసామర్థ్యాత్ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేస్తాన్యపి ప్రలీయంత ఇత్యాహ ॥ వినాశ ఇతి ॥ పూర్వప్రసిద్ధకర్తృత్వభోక్తృత్వస్వరూపవిపరీతం హి త్రిష్వపి కాలేష్వకర్తృత్వాభోక్తృత్వస్వరూపం బ్రహ్మాహమస్మి నేతః పూర్వమపి కర్తా భోక్తా వాఽహమాసం, నేదానీం నాపి భవిష్యతి కాల ఇతి బ్రహ్మవిదవగచ్ఛతి । ఏవమేవ చ మోక్ష ఉపపద్యతే, అన్యథా హ్యనాదికాలప్రవృత్తానాం కర్మణాం క్షయాభావే మోక్షాభావస్స్యాత్ । న చ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవితుమర్హతి, అనిత్యత్వప్రసంగాత్ పరోక్షత్వానుపపత్తేశ్చ జ్ఞానఫలస్య । తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమే దురితక్షయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ . . . . . . ❋

ధకజాగ్రద్బోధవదిత్యాహ ॥ తథాప్యకర్త్రాత్మబోధాదితి ॥ శ్రుతార్థమేవ యుక్త్యా ద్రఢయతి ॥ అశ్లేష ఇతి చేతి ॥ మూలాధ్యాసానుత్పత్తేః పాపస్యాశ్లేషః, తన్నాశాత్తద్వినాశ ఇత్యర్థః । అధ్యాసాభావే విద్వదనుభవమాహ ॥ పూర్వేతి ॥ మోక్షశాస్త్రబలాచ్చ జ్ఞానాత్ కర్మక్షయసిద్ధిరిత్యాహ ॥ ఏవమేవేతి ॥ జ్ఞానాత్ కర్మక్షయే సత్యేవేత్యర్థః । మోక్షస్య కర్మఫలసామ్యముక్తం నిరస్యతి ॥ న చేతి ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్ ॥ . . . . . . ❋

౧౪. ఇతరస్యాప్యేవమేవ ॥ అతిదేశత్వాత్ నసంగత్యాద్యపేక్షా, జ్ఞానాత్ పుణ్యం క్షీయతే నవేతి పూర్వవత్సందేహే జ్ఞానం న పుణ్యనాశకం శాస్త్రీయత్వాత్ పుణ్యవదిత్యధికాశంకాముక్త్వాఽతిదేశం వ్యాచష్టే ॥ ధర్మస్యేత్యాదినా ॥ జ్ఞానం పుణ్యనాశకం తన్మూలావిద్యాఘాతిత్వాదితి న్యాయోపేతాగమబాధితమనుమానమితి భావః । నను క్షీయంతే చేత్యవిశేషశ్రుతిః పాపవిషయా 'సర్వం పాప్మానం తరతీ'తి విశేషశ్రుతేరిత్యత ఆహ ॥ యత్రాఽపి కేవల ఇతి ॥ పాపపుణ్యక్షయపరాధికరణద్వయస్య ఫలమాహ ॥ పాతే త్వితి ॥ ఇతి దశమాధికరణమ్ ॥ ... ...❋

౧౫. ❋అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు ॥❋ ఉక్తకర్మక్షయం విషయీకృత్య 'క్షీయంతే చే'త్యవిశేషశ్రుతేః 'తస్య తావదేవ చిర'

❋ సూ ॥ ౧౪ ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు ॥ ❋

పూర్వస్మిన్నధికరణే బంధహేతోరఘస్య స్వాభావికస్యాశ్లేషవినాశౌ జ్ఞాననిమిత్తౌ శాస్త్రవ్యపదేశాన్నిరూపితౌ, ధర్మస్య పునశ్శాస్త్రీయత్వాచ్ఛాస్త్రీయేణ జ్ఞానేనావిరోధ ఇత్యాశంక్య తన్నిరాకరణాయ పూర్వాధికరణన్యాయాతిదేశః క్రియతే । ఇతరస్యాపి పుణ్యస్య కర్మణ ఏవమఘవదసంశ్లేషో వినాశశ్చ జ్ఞానవతో భవతః । కుతః, తస్యాపి స్వఫలహేతుత్వేన జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వప్రసంగాత్ । 'ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతీ'త్యాదిశ్రుతిషు దుష్కృతవత్సుకృతస్యాపి ప్రణాశవ్యపదేశాదకర్త్రాత్మబోధనిమిత్తస్య చ కర్మక్షయస్య సుకృతదుష్కృతయోస్తుల్యత్వాత్ 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణీ'తి చావిశేషశ్రుతేః । యత్రాపి కేవల ఏవ పాప్మశబ్దః పఠ్యతే తత్రాఽపి తేనైవ పుణ్యమప్యాకలితమితి ద్రష్టవ్యం, జ్ఞానాపేక్షయా నికృష్టఫలత్వాత్ అస్తి చ శ్రుతౌ పుణ్యేఽపి పాప్మశబ్దః 'నైనం సేతుమహోరాత్రే తరత' ఇత్యత్ర సహ దుష్కృతేన సుకృతమప్యనుక్రమ్య 'సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంత' ఇత్యవిశేషేణైవ ప్రకృతేషు పాప్మశబ్దప్రయోగాత్ పాతే త్వితి- తుశబ్దోఽవధారణార్థః ॥ ఏవం ధర్మాధర్మయోర్బంధహేత్వోర్విద్యాసామర్థ్యాదశ్లేషవినాశసిద్ధేరవశ్యంభావినీ హి విదుషశ్శరీరపాతే ముక్తిరిత్యవధారయతి ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౧౫ ॥ అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః ॥ ❋

పూర్వయోరధికరణయోర్జ్ఞాననిమిత్తస్సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశోఽవధారితః, స కిమవిశేషేణైవారబ్ధకార్యయోరనారబ్ధకార్యయోశ్చ భవతి, ఉత విశేషేణానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విచార్యతే । తత్ర 'ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతీ'త్యేవమాదిశ్రుతిషు విశేషాశ్రవణాదవిశేషేణైవ క్షయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ అనారబ్ధకార్యే ఏవ త్వితి ॥ అప్రవృత్తఫలే ఏవ తు పూర్వే జన్మాంతరసంచితే అస్మిన్నపి జన్మని ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః సంచితే సుకృతదుష్కృతే జ్ఞానాధిగమాత్ క్షీయేతే న త్వారబ్ధకార్యే సామిభుక్తఫలే యాభ్యామేతద్బ్రహ్మజ్ఞానాయతనం జన్మ నిర్మితం । కుత ఏతత్ 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి శరీరపాతావధికరణాత్ క్షేమప్రాప్తేః, ఇతరథా హి జ్ఞానాదశేషకర్మక్షయే సతి దేహస్థితిహేత్వభావాత్ జ్ఞానప్రాప్త్యనంతరమేవ క్షేమమశ్నువీత తత్ర శరీరపాతప్రతీక్షాం నాచక్షీత । నను వస్తుబలేనైవాయమకర్త్రాత్మబోధః కర్మాణి క్షపయన్ కథం కానిచిత్ క్షపయేత్ కానిచిచ్చోపేక్షేత, న హి సమానేఽగ్నిబీజసంపర్కే కేషాంచిద్బీజశక్తిః క్షీయతే కేషాంచిన్న క్షీయత ఇతి శక్యమంగీకర్తుమితి । ఉచ్యతే

మితి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ పూర్వయోరితి ॥ జీవన్ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్ర ఫలం, పూర్వసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షప్రాప్తావుక్తోత్సర్గతః కర్మక్షతిః ప్రారబ్ధాన్యకర్మవిషయేత్యపవాదం సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ స్వామిశబ్దోర్థవాచకః, ప్రారబ్ధాద్యావన్న విముచ్యతే తావదేవ విలంబః, తన్మోకాత్ బ్రహ్మ సంపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః । దేహపాతావధిలింగాత్ తత్త్వవిదాం యాజ్ఞవల్క్యాదీనాం దేహధారణశ్రుతిస్మృతిలింగాచ్చ ప్రారబ్ధకర్మణస్తత్త్వజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేనోపజీవ్యత్వాచ్చ ప్రాబల్యసిద్ధేస్తత్ప్రతిబద్ధం తత్త్వజ్ఞానం తత్సిద్ధ్యర్థమవిద్యాంశం విక్షేపశక్త్యా

ఖ్యం విహాయావారకావిద్యాంశం నాశయతీత్యాహ ॥ ఉచ్యతే నహి తావదితి ॥ విక్షేపకావిద్యాలేశ ఏవ సంస్కారః । తి ష్ఠత్ప్రతిజీవన్ముక్తౌ స్వానుభవమాహ ॥ అపిచ నైవేతి ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥ ... ...

౧౬. అగ్నిహోత్రాదితు ॥ నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ జ్ఞానాన్న శ్యతి న వేతి సందేహే ఉభేప్యశ్లేషపాపేతరతీత్యవిశేషశ్రుతేర్నశ్యతీత్యాశంక్యేతరస్యాపీత్యుక్తాతిదేశస్య నిత్యావ్యతిరిక్తకామ్యపుణ్యవిషయత్వేనాపవాదం సిద్ధాంతయతి ॥ పుణ్యస్యేత్యాదినా ॥ అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం నిత్యాద్యనుష్ఠానాసిద్ధిః, పంకప్రక్షాలనన్యాయాత్, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వాత్తత్సిద్ధిరితి వివేకః । అత్ర భాష్యే జ్ఞానకర్మణోః సాక్షాదేకకార్యత్వం పరమతేనోక్త్వా సాక్షాత్త్వ

నహి తావదనాశ్రిత్యారబ్ధకార్యం కర్మాశయం జ్ఞానోత్పత్తిరుపపద్యతే, ఆశ్రితే చ తస్మిన్ కులాలచక్రవత్ ప్రవృత్తవేగస్యాంతరాళే ప్రతిబంధాసంభవాద్భవతి వేగక్షయప్రతిపాలనం, అకర్త్రాత్మత్వబోధోపి హి మిథ్యాజ్ఞానబాధనేన కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తి. బాధితమపి మిథ్యాజ్ఞానం ద్విచంద్రాదిజ్ఞానవత్ సంస్కారవశాత్ కంచిత్కాలమనువర్తత ఏవ । అపిచ నైవాత్ర వివదితవ్యం బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరం ధ్రియతే న వా ధ్రియత ఇతి । కథం హ్యేకస్య స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాపరేణ ప్రతిక్షేప్తుం శక్యేత శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణనిర్దేశేనైతదేవ నిరుచ్యతే । తస్మాదనారబ్ధకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఇతి నిర్ణయః ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౬ ॥ అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥

పుణ్యస్యాప్యశ్లేషవినాశయోరఘన్యాయోఽతిదిష్టః సోఽతిదేశః సర్వపుణ్యవిషయ ఇత్యాశంక్య ప్రతివక్తి, అగ్నిహోత్రాది త్వితి ॥ తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి । యన్నిత్యం కర్మ వైదికమగ్నిహోత్రాది తత్తత్కార్యాయైవ ప్రభవతి జ్ఞానస్య యత్కార్యం తదేవాస్యాపి కార్యమిత్యర్థః । కుతః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనే'త్యాదిదర్శనాత్ । నను జ్ఞానకర్మణోర్విలక్షణకార్యత్వాత్ కార్యైకత్వానుపపత్తిః । నైష దోషః, జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోర్గుడమంత్రసంయుక్తయోస్తృప్తిపుష్టికార్యదర్శనాత్ తద్వత్ కర్మణోపి జ్ఞానసంయుక్తస్య మోక్షకార్యత్వోపపత్తేః । నన్వనారభ్యో మోక్షః కథమస్య కర్మకార్యత్వముచ్యతే । నైష దోషః, ఆరాదుపకారకత్వాత్కర్మణః । జ్ఞానస్యైవ హి ప్రాపకం సత్కర్మ ప్రణాడ్యా మోక్షకారణమిత్యుపచర్యతే । అత ఏవ చాతిక్రాంతవిషయమేతత్ కార్యైకత్వాభిధానం । నహి బ్రహ్మవిద ఆగామ్యగ్నిహోత్రాదిసంభవతి, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్ । సగుణాసు తు విద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తేస్సంభవత్యాగామ్యప్యగ్నిహోత్రాది తస్యాపి నిరభిసంధినః కార్యాంతరాభావాద్విద్యాసంగత్యుపపత్తిః ॥ కింవిషయం పునరిదమశ్లేషవినాశవచనం కింవిషయం వేదం వినియోగవచనమేకేషాం శాఖినాం 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా'మిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౭ ॥ అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః ॥

అతోఽగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్ కర్మణోఽన్యాపి హ్యస్తి సాధుకృత్యా యా ఫలమభిసంధాయ క్రియతే,

రంపరయా బ్యాం మోక్షహేతుత్వం స్వమతముక్తమితి మంతవ్యం । అత ఏవేతి జ్ఞానాదూర్ధ్వం కర్మాభావాత్పూర్వకర్మవిషయమిత్యర్థః । నిర్గుణవిద్యాయాః కర్మసాహిత్యం తృప్తిం ప్రతి భోజనస్యలాంగలేనేవ దర్శితం, సంప్రతి సగుణవిద్యాపరత్వేన సూత్రస్యాంజస్యమాహ ॥ సగుణాస్వితి ॥ ఉత్తరసూత్రార్థం గృహ్ణాతి ॥ కిమిత్యాదినా ॥ ... ...

౧౭॥ యత్ప్రారబ్ధాదన్యత్ కామ్యం పుణ్యం పాపం చ తదేవ విద్వత్సుహృద్ద్విషతోః స్వసమానజాతీయకం కర్మ జనయతి స్వయం చ జ్ఞానాన్నశ్యతీతి భావః ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్ ॥ ... ...

౧౮॥ యదేవవిద్యయేతిహి ॥ ఉక్తనిత్యాదికంవిషయముపజీవ్యసబీజంసంశయముక్త్వాపూర్వపక్షమాహ ॥విద్యాసంయుక్తమేవేతి ॥ అత్రపూర్వపక్షేకర్మాఙ్గోపాస్తిహీనకర్మణోజ్ఞానార్థత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । భ

తస్యాప్యేషవినియోగఉక్తఃఏకేషాంశాఖినాం 'సుహృదస్సాధుకృత్యాముపయంతీ'తి । తస్యాప్యేవచేదమఘవదశ్లేషవినాశనిరూపణం, ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఇతి । తథైవంజాతీయకస్యకామ్యస్య కర్మణోవిద్యాంప్రత్యనుపకారకత్వేసంప్రతిపత్తిరుభయోరపి జైమినిబాదరాయణయోరాచార్యయోః ॥.......※

※సూ॥౧౮॥యదేవవిద్యయేతిహి॥※

సమధిగతమేతదనంతరాధికరణే నిత్యమగ్నిహోత్రాదికంకర్మ ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేన కృతముపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణసత్వశుద్ధికారణతాం ప్రతిపద్యమానం మోక్షప్రయోజనబ్రహ్మాధిగమనిమిత్తత్వేన బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి । తత్రాగ్నిహోత్రాదికం కర్మాఙ్గవ్యపాశ్రయవిద్యాసంయుక్తం కేవలంచాస్తి । 'యఏవంవిద్వాన్యజతే, యఏవంవిద్వాన్జుహోతి, యఏవంవిద్వాంచ్ఛంసతి,యఏవంవిద్వానుద్గాయతి*తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణంకుర్వీత తేనోభౌకురుతః యశ్చైతదేవంవేద యశ్చనవేద' (ఛాం) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యోవిద్యాసంయుక్తంకేవలంచాస్తి । తత్రేదంవిచార్యతే, కింవిద్యాసంయుక్తమేవాగ్నిహోత్రాదికంకర్మ ముముక్షోర్విద్యాహేతుత్వేనతయాసహైకకార్యత్వం ప్రతిపద్యతే నకేవలం ఉతవిద్యాసంయుక్తంకేవలంచావిశేషేణేతి।కుతస్సంశయః, 'తమేతమాత్మానంయజ్ఞేనవివిదిషంతీ'తి, యజ్ఞాదీనామవిశేషేణఆత్మవేదనాఙ్గత్వేనశ్రవణాత్, విద్యాసంయుక్తస్యచాగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టత్వావగమాత్ । కింతావత్ ప్రాప్తం విద్యాసంయుక్తమేవకర్మాగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాశేషత్వంప్రతిపద్యతేనవిద్యావిహీనం, విద్యోపేతస్యవిశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనాత్, 'యదహరేవజుహోతితదహఃపునర్మృత్యుమపజయత్యేవంవిద్వా'నిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, 'బుద్ధ్యాయుక్తోయయాపార్థ కర్మబంధంప్రహాస్యసి దూరేణహ్యవరంకర్మబుద్ధియోగాద్ధనంజయే'త్యాది స్మృతిభ్యశ్చ, ఇత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే । యదేవవిద్యయేతిహి । సత్యమేతత్, విద్యాసంయుక్తంకర్మాగ్నిహోత్రాదికంవిద్యావిహీనాత్ కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టం విద్వానివబ్రాహ్మణోవిద్యావిహీనాద్బ్రాహ్మణాత్, తథాపి నాత్యంతమనపేక్ష్యంవిద్యారహితం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం, కస్మాత్ 'తమేతమాత్మానంయజ్ఞేన వివిదిషంతీ'త్యవిశేషేణాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యాహేతుత్వేనశ్రుతత్వాత్ । ననువిద్యాసంయుక్తస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యావిహీనాద్విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనమగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాహేతుత్వేనానపేక్ష్యమేవేత్యుక్తం । నైతదేవం, విద్యాసహాయస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యానిమిత్తేన సామర్థ్యాతిశయేనయోగాదాత్మజ్ఞానంప్రతికశ్చిత్కారణత్వాతిశయోభవిష్యతినతథావిద్యావిహీనస్యేతియుక్తంకల్పయితుం,నతు'యజ్ఞేనవివిదిషంతీ'త్యవిశేషేణాత్మజ్ఞానాఙ్గత్వేన శ్రుతస్యాగ్నిహోత్రాదేరనఙ్గత్వంశక్యమభ్యుపగంతుం । తథాహి శ్రుతిః 'యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీ'తి విద్యాసంయుక్తస్యకర్మణ

స్స్వకార్యేభ్యోఽతిశయవత్త్వంబ్రువాణా

వశువిద్యావిశిష్టస్యకర్మణోజ్ఞానంప్రతి శీఘ్రకారిత్వాఖ్యః కశ్చిదతిశయోవిద్యాసామర్థ్యాత్ । నైతావతాకేవలస్యవైయర్థ్యంవివిదిషాశ్రుతివిరోధాత్। నచతత్రశ్రుతౌయజ్ఞాదిశబ్దానాంవిద్యోపేతకర్మపరతయాసంకోచోయుక్తః।హియతః 'యదేవవిద్యయే'తిశ్రుతిః కేవలస్యాపివీర్యవత్త్వంగమయతీతిసిద్ధాంతగ్రంథార్థః ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్ ॥※

* తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణంకుర్వీత. నానేవంవిదం. తేనోభౌకురుతః.ఇతి.

౧౯॥ భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాసంపద్యతే॥ తత్త్వవిదత్రవిషయః, సకింప్రారబ్ధక్షయానంతరంసంసరత్యుత నేతి నిమిత్తభావాభావాభ్యాంసంశయేసిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ అనారబ్ధేతి ॥ అనారబ్ధకర్మణః క్షయోక్తావారబ్ధస్యకథంక్షయఇత్యాకాంక్షాయామస్యోత్థానాత్సంగతిః । పూర్వపక్షేవిదేహకైవల్యాసిద్ధిఃసిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । దేహపాతోత్తరమపితత్త్వవిత్సంసరతిసంసారయోగ్యత్వాత్ యథా దేహపాతాత్పూర్వ మిత్యనారబ్ధాధికరణదృష్టాంతేనపూర్వ

ణోఽగ్నిహోత్రాదేర్వీర్యవత్తరత్వాభిధానేన స్వకార్యంప్రతి కంచిదతిశయం బ్రువాణావిద్యావిహీనస్యతస్యైవ తత్ప్రయోజనంప్రతి వీర్యవత్త్వందర్శయతి । కర్మణశ్చవీర్యవత్త్వంతద్యత్స్వప్రయోజనసాధనసహత్వం తస్మాద్విద్యాసంయుక్తంనిత్యమగ్నిహోత్రాది విద్యావిహీనంచోభయమపి ముముక్షుణా మోక్ష ప్రయోజనోద్దేశేనేహజన్మనిజన్మాంతరేచ ప్రాక్జ్ఞానోత్పత్తేః కృతంయత్ తద్యథాసామర్థ్యంబ్రహ్మాధిగమప్రతిబంధకారణోపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ బ్రహ్మాధిగమకారణత్వంప్రతిపద్యమానం శ్రవణమననశ్రద్ధాధ్యానతాత్పర్యాద్యంతరంగకారణాపేక్షం బ్రహ్మవిద్యయాసహైకకార్యం భవతీతిస్థితమ్॥... ... ... *

సూ ॥౧౯॥ భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాసంపద్యతే॥

అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయఉక్తః, ఇతరేత్వారబ్ధకార్యేపుణ్యాపాపేఉపభోగేనక్షపయిత్వాబ్రహ్మసంపద్యతే, 'తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్య' ఇతి 'బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'తిచైవమాదిశ్రుతిభ్యః। ననుసత్యపిసమ్యగ్దర్శనేయథాప్రాగ్దేహపాతాత్ భేదదర్శనంద్విచంద్ర దర్శనన్యాయేనానువృత్తమేవంపశ్చాదప్యనువర్తేత, న, నిమిత్తాభావాత్ । ఉపభోగశేషక్షపణంహితత్రానువృత్తినిమిత్తం, నచతాదృశమత్రకించిదస్తి। నన్వపరఃకర్మాశయోఽభినవముపభోగమారప్స్యతే, న,తస్యదగ్ధబీజత్వాత్। మిథ్యాజ్ఞానావష్టంభంహికర్మాంతరం దేహపాతే ఉపభోగాంతరమారభేత,తచ్చమిథ్యాజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానేనదగ్ధమిత్యతస్సాధ్వేతదారబ్ధకార్యక్షయేవిదుషఃకైవల్యమవశ్యంభావీతి॥... ... ... *

ఇతి శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యస్యశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్యశ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదస్యకృతౌశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేచతుర్థస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

పక్షమాహ। నన్వితి ॥ భోగనిమిత్తకర్మాభావాద్ద్వైతసిద్ధిః। యత్తుసంచితంకర్మాంతరంతన్ననిమిత్తంఫలస్య,దగ్ధమూలత్వాత్ । అవిద్యాదయోహిక్లేశాఃకర్మణస్తత్ఫలస్యచమూలం । తదుక్తంయోగశాస్త్రే 'క్లేశమూలఃకర్మాశయఃసతిమూలేతద్విపాక' ఇతి తచ్చమూలంజ్ఞానాగ్నినాదగ్ధమితినతః పునస్సంసారఃతస్మాద్దేహపాతేకైవల్యమితిసిద్ధమ్॥....*

ఇతిచతుర్దశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

శ్రీవాసుదేవాయ నమః.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయపాదప్రారంభః.

వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరముపాసనాఫలం బ్రహ్మలోకస్థం వక్తవ్యం, తచ్చార్చిరాదిమార్గప్రాప్యం, మార్గప్రాప్తిశ్చోత్క్రాంతిసాధ్యా, తస్మాదుపాస్తిఫలాక్షిప్తోత్క్రాంతిః పాదస్యాధ్యాయసంగతిః। యుక్తం చాస్య ప్రథమపాదానంతర్యం, జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరం వక్తవ్యోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తత్వాదిత్యాహ ॥ అథేతి ॥ జ్ఞానిన ఇవోపాసకస్యాప్యుత్క్రాంతిర్నేత్యత ఆహ ॥ సమానేతి ॥ విద్వానుపాసకః, తస్యానుపాసకవదుత్క్రాంతిరస్తి, అజ్ఞత్వాదితి వక్ష్యత ఇత్యర్థః । ప్రయతో మ్రియమాణస్యేత్యర్థః। వాక్పదస్య కరణభావవ్యుత్పత్తిభ్యాం కరణతద్వృత్త్యోర్లక్షణయా భా

సూ. ॥ ౧ ॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥

అథాపరాసు విద్యాసు ఫలప్రాప్తయే దేవయానం పంథానమవతారయిష్యన్ ప్రథమం తావద్యథాశాస్త్రముత్క్రాంతిక్రమమన్వాచష్టే ॥ సమానా హి విద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతిరితి వక్ష్యతి । అస్తి ప్రాయణవిషయా శ్రుతిః 'అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయా'మితి । కిమిహ వాచ ఏవ వృత్తిమత్యా మనసి సంపత్తిరుచ్యతే, ఉత వాగ్వృత్తేరితి విశయః। తత్ర వాగేవ తావన్మనసి సంపద్యత ఇతి ప్రాప్తం, తథా హి శ్రుతిరనుగృహీతా భవతి, ఇతరథా లక్షణా స్యాత్, శ్రుతిలక్షణావిషయే చ శ్రుతిరేవ న్యాయ్యా న లక్షణా, తస్మాద్వాచ ఏవాయం మనసి ప్రవిలయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, వాగ్వృత్తిర్మనసి సంపద్యత ఇతి । కథం వాగ్వృత్తిరితి వ్యాఖ్యాయతే, యావతా వాఙ్మనసీత్యేవాచార్యః పఠతి । సత్యమేతత్, పఠిష్యతి తు పరస్తాత్ 'అవిభాగో వచనా'దితి (అ౪-పా-౨ సూ ౧౬) తస్మాదత్ర వృత్త్యుపశమమాత్రం వివక్షితమితి గమ్యతే । తత్త్వప్రవిలయవివక్షాయాం తు సర్వత్రైవావిభాగసామ్యాత్ కిం పరత్రైవ విశింష్యాదవిభాగ ఇతి । తస్మాదత్ర వృత్త్యుపసంహారవివక్షాయాం వాగ్వృత్తిః పూర్వముపసంహ్రియతే, మనోవృత్తావవస్థితాయామిత్యర్థః। కస్మాత్, దర్శనాత్, దృశ్యతే హి వాగ్వృత్తేః పూర్వోపసంహారో మనోవృత్తౌ విద్యమానాయాం నతు వాచ ఏవ వృత్తిమత్యా మనస్యుపసంహారః కేనచిదపి ద్రష్టుం శక్యతే । నను శ్రుతిసామర్థ్యాద్వాచ ఏవాయం మనస్యప్యయో యుక్త ఇత్యుక్తం, నేత్యాహ ॥ అతత్ప్రకృతిత్వాత్ । యస్య హి యత ఉత్పత్తిస్తస్య తత్ర ప్రవిలయో న్యాయ్యో మృదీవ శరావస్య । న చ మనసో వాగుత్పద్యత ఇతి కించన ప్రమాణమస్తి । వృత్త్యుద్భవాభిభవౌ త్వప్రకృతిసమాశ్రయావపి దృశ్యేతే । పార్థివేభ్యో హీంధనేభ్యస్తైజసస్యాగ్నేర్వృత్తిరుద్భవతి అప్సు చోపశామ్యతి ।

నాత్సంశయః, పూర్వపక్షే కరణానాం స్వరూపలయాత్ మృతమాత్రస్య ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు సంసారసిద్ధిః । అనుపాదానే మనసి వాచస్తత్త్వలయాయోగేన వ్యాపారమాత్రోపశమాదితి వివేకః । సూత్రే వృత్తిపదాధ్యాహారః కథమితి శంకతే ॥ కథమితి ॥ ఉత్తరత్ర హి సూత్రకృత్ తత్త్వవిద ఇంద్రియాణాం స్వరూపలయం వక్ష్యతి తద్బలాదిహాధ్యాహార ఉచితః అతత్త్వజ్ఞస్యాపీంద్రియలయసామ్యే వక్ష్యమాణవిశేషోక్త్యయోగాదితి సమాధ్యర్థః । ప్రకృతావేవ వికారలయ ఇతి న్యాయవిరుద్ధార్థం శ్రుతిరపి న బ్రూత ఇతి సిద్ధాంతయతి॥ అతత్ప్రకృతిత్వాదితి ॥ న్యాయస్య నిరవకాశత్వాద్బలీయస్త్వం శబ్దస్య

తథోక్తిర్వాగితివ్యుత్పత్త్యాలక్షణయాపి సావకాశత్వమితి ద్యోతయితుం శబ్దాచ్చేత్యుక్తమ్॥ ... ... ❋

౨. వాచ్యుక్తం న్యాయం చక్షురాదిష్వతిదిశతి ॥ అత ఏవేతి ॥ ఉపశాంతదేహోష్మణ్యస్తస్మాదుత్క్రమణాదూర్ధ్వం పునర్భవం ప్రతిపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః । ఇంద్రియశబ్దస్య శ్రుతిస్థస్య వృత్తిపరతయోపపత్తేః సర్వేంద్రియవృత్తిలయశ్చేదిష్టస్తర్హి వాఙ్మనసీతి పృథక్సూత్రం కిమర్థమిత్యత ఆహ ॥ సర్వేషాం కరణానామితి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ॥ ... ❋

౩. ❋ తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ❋॥ వాక్యక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణక్రమః శ్రుతిన్యాయాభ్యాం సంశయః, పూర్వం ప్రబలన్యాయవిరోధాద్వాగితి శ్రుతేర్బాధః కృతః, ఇహ త్వబాత్మకప్రాణస్యాన్నాత్మకమనః ప్రకృతిత్వేన ప్రకృతౌ వికారల

కథం తర్హ్యస్మిన్ పక్షే శబ్దో వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యత ఆహ ॥ శబ్దాచ్చేతి॥ శబ్దోఽప్యస్మిన్ పక్షేఽవకల్పతే, వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదిత్యర్థః ॥ ... ... ❋

❋ సూ ॥ ౨ ॥ అత ఏవ చ సర్వాణ్యను ॥ ❋

'తస్మాదుపశాంతతేజాః పునర్భవమింద్రియైర్మనసి సంపద్యమానై'రిత్యత్ర చావిశేషేణ సర్వేషామేవేంద్రియాణాం మనసి సంపత్తిః శ్రూయతే, తత్రాప్యత ఏవ వాచ ఇవ చక్షురాదీనామపి సవృత్తికే మనస్యవస్థితే వృత్తిలోపదర్శనాత్ తత్త్వప్రలయాసంభవాత్ శబ్దోపపత్తేశ్చ వృత్తిద్వారేణైవ సర్వాణీంద్రియాణి మనోఽనువర్తంతే । సర్వేషాం కరణానాం మనస్యుపసంహారావిశేషే సతి వాచః పృథగ్గ్రహణం వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యుదాహరణానురోధేన ॥ ... ... ❋

❋ సూ ॥ ౩ ॥ తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥ ❋

సమధిగతమేతత్ 'వాఙ్మనసి సంపద్యత' ఇత్యత్ర వృత్తిసంపత్తివివక్షేతి । అథ యదుత్తరం వాక్యం 'మనః ప్రాణ' ఇతి కిం తత్రాపి వృత్తిసంపత్తిరేవ వివక్ష్యతే ఉత వృత్తిమత్సంపత్తిరితి విచికిత్సాయాం వృత్తిమత్సంపత్తిరేవాత్రేతి ప్రాప్తం, శ్రుత్యనుగ్రహాత్ తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేశ్చ । తథా హి 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వా'గిత్యన్నయోనిమన ఆమనంతి అబ్యోనిం చ ప్రాణం 'ఆపశ్చాన్నమసృజంతే'తి శ్రుతిః, అతశ్చ యన్మనః ప్రాణే ప్రలీయతే అన్నమేవ తదప్సు ప్రలీయతే అన్నం హి మన ఆపశ్చ ప్రాణః ప్రకృతివికారాభేదాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తదప్యాత్మగృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తి మనో వృత్తిద్వారేణైవ ప్రాణే ప్రలీయత ఇత్యుత్తరాద్వాక్యాదవగంతవ్యం । తథా హి సుషుప్సోర్ముమూర్షోశ్చ ప్రాణవృత్తౌ పరిస్పందాత్మికాయామవస్థితాయాం మనోవృత్తీనాముపశమో దృశ్యతే । న చ మనసః స్వరూపాప్యయః ప్రాణే సంభవతి, అతత్ప్రకృతిత్వాత్ । నను దర్శితం మనసః ప్రాణప్రకృతిత్వం। నైతత్సారం, న హీదృశేన ప్రణాడికేన తత్ప్రకృతిత్వేన మనః ప్రాణే సంపత్తుమర్హతి । ఏవమపి హ్యన్నే మనస్సంపద్యేత అప్సు చాన్నమప్స్వేవ చ ప్రాణః । న హ్యేతస్మిన్నపి పక్షే ప్రాణభావపరిణతాభ్యోఽద్భ్యో మనో జాయత ఇతి కించన ప్రమాణమస్తి, తస్మాన్న మనసః ప్రాణే స్వరూపాప్యయః । వృత్త్యప్యయేఽపి శబ్దోఽవకల్పతే వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదితి దర్శితమ్॥ ... ... ❋

య ఇతి న్యాయానుగ్రహాన్మనఃశ్రుతిర్బాధ్యేతి పూర్వపక్షఫలం పూర్వవత్, సిద్ధాంతే త్వబన్నయోః ప్రకృతివికృతిభావేఽపి న తద్వికారయోః ప్రాణమనసోస్తద్భావో హిమఘటయోరపి తద్భావప్రసంగాదతో న్యాయవిరోధాత్ పూర్వవచ్ఛ్రుతిర్బాధ్యేతి వివేకః। ఆత్మగృహీతా బాహ్యేంద్రియవృత్తయో యేన తత్తథా లీనేంద్రియవృత్తికం మనోఽపి వృత్తిలయేనైవ ప్రాణే లీయత ఇత్యర్థః । ఏవమపీతి- ప్రాణస్యాబ్వికారత్వపక్షేఽపీత్యర్థః ॥ న హీతి ॥ ప్రాణస్య సాక్షాన్మనఃప్రకృతిత్వాభావాన్మనశ్శబ్దో వృత్తిం లక్షయతీత్యర్థః॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౪॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ ఉక్తన్యాయసిద్ధం ప్రాణస్యాపి వృత్తిలయముపజీవ్య ‘ప్రాణస్తేజసీ’తి శ్రుతేరుపగమనాదిశ్రుతేశ్చ సంశయముక్త్వా జీవే లయం వినాపి ఉపగమనాదిసంభవ ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ స్థితమిత్యాదినా ॥ అత్ర తేజశ్శబ్దస్యాముఖ్యత్వం, సిద్ధాంతే తు భూతోపహితజీవలక్షకత్వమితి మత్వా సూత్రం యోజయతి ॥ స ప్రకృత ఇత్యాదినా ॥ అజ్ఞానకర్మవాసనోపాధిక ఇత్యర్థః । తం జీవం ప్రతి ప్రాణానాముపగమనానుగమనావస్థానశ్రుతిభ్య ఇతి హేత్వర్థః । యథా యాత్రేచ్ఛావంతం రాజానం భృత్యా ఉపగచ్ఛంత్యేవమేవ పరలోకం జిగమిషుం జీవం సర్వే ప్రాణా ఆభిముఖ్యేన యాంతీత్యుపగమశ్రుతిః, తముత్క్రామంతమిత్యనుగమనశ్రుతం ॥ జీవే ప్రాణావస్థానశ్రుతిమాహ ॥ సవిజ్ఞాన ఇతి ॥ జీవస్య ప్రాప్తవ్యఫలావగమాయ హి విజ్ఞానసాహిత్యశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణసహితకరణానాం జీవే స్థితిర్భాతీత్యర్థః ॥

సూ॥ ౪॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥

స్థితమేతద్యస్య యతో నోత్పత్తిస్తస్య తస్మిన్ వృత్తిలయో న స్వరూపలయ ఇతి, ఇదమిదానీం ప్రాణస్తేజసీత్యత్ర చింత్యతే, కిం యథాశ్రుతి ప్రాణస్య తేజస్యేవ వృత్త్యుపసంహారః కింవా దేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షే జీవ ఇతి । తత్ర శ్రుతేరనతిశంక్యత్వాత్ ప్రాణస్య తేజస్యేవ సంపత్తిస్స్యాత్ అశ్రుతకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, సోఽధ్యక్ష ఇతి । స ప్రకృతః ప్రాణోఽధ్యక్షేఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞోపాధికే విజ్ఞానాత్మన్యవతిష్ఠతే తత్ప్రధానా ప్రాణవృత్తిర్భవతీత్యర్థః। కుతః, తదుపగమాదిభ్యః ‘ఏవమేవేమమాత్మానమంతకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయంతి యత్రైతదూర్ధ్వోచ్ఛ్వాసీ భవతీ’తి హి శ్రుత్యంతరమధ్యక్షోపగామినః సర్వాన్ ప్రాణానవిశేషేణ దర్శయతి । విశేషేణ చ ‘తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీ’తి పంచవృత్తేః ప్రాణస్యాధ్యక్షానుగామితాం దర్శయతి, తదనువృత్తితాం చేతరేషాం ‘ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ’తి। ‘సవిజ్ఞానో భవతీ’తి చాధ్యక్షస్యాంతర్విజ్ఞానవత్త్వప్రదర్శనేన తస్మిన్నపీతకరణగ్రామస్య ప్రాణస్యావస్థానం గమయతి । నను ‘ప్రాణస్తేజసీ’తి శ్రూయతే కథం ప్రాణోఽధ్యక్ష ఇత్యధికావాపః క్రియతే । నైష దోషః । అధ్యక్షప్రధానత్వాదుత్క్రమణాదివ్యవహారస్య శ్రుత్యంతరగతస్యాపి చ విశేషస్యాపేక్షణీయత్వాత్ ॥ కథం తర్హి ‘ప్రాణస్తేజసీ’తి శ్రుతిరిత్యత ఆహ॥ ... ... *

సూ॥ ౫॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

స ప్రాణసంపృక్తోఽధ్యక్షః తేజస్సహచరితేషు భూతేషు దేహబీజభూతేషు సూక్ష్మేష్వవతిష్ఠత ఇత్యవగంతవ్యం ‘ప్రాణస్తేజసీ’త్యతశ్శ్రుతేః। నను చేయం శ్రుతిః ప్రాణస్య తేజసి స్థితిం దర్శయతి న ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్య । నైష దోషః । ‘సోఽధ్యక్ష’ ఇత్యధ్యక్షస్యాప్యంతరాలే ఉపసంఖ్యాతత్వాత్ యోఽపి హి స్రుఘ్నాన్మథురాం గత్వా మథురాయాః పాటలీపుత్రం వ్రజతి సోఽపి స్రుఘ్నాత్ పాటలీపుత్రం యాతీతి శక్యతే వదితుం । తస్మాత్ప్రాణస్తేజసీతి ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్యైవైతత్తేజస్సహచరితేషు భూతేష్వవస్థానముక్తం॥ కథం తేజస్సహచరితేషు భూతేష్విత్యుచ్యతే, యావతైకమేవ తేజశ్శ్రూయతే ప్రాణస్తేజసీత్యత ఆహ॥ ... ... *

యద్యపి ప్రాణస్య తేజస్యవ్యవధానేన లయః శ్రుతస్తథాప్యుభయశ్రుత్యనుగ్రహాయ ప్రాణో జీవే లీయతే, జీవద్వారా చ తదుపాధిషు తేజ ఆదిషు భూతేష్వితి శ్రుత్యర్థస్ఫుటీకరణార్థం సూత్రం గృహ్ణాతి ॥ కథం తర్హీతి॥ న చ లయం వినాపి జీవం ప్రత్యుపగమాదిసంభవాత్తేజశ్శ్రుతిర్ముఖ్యాఽస్త్వితి వాచ్యం, జీవం ప్రత్యాగతస్య ప్రాణస్య నిర్వ్యాపారత్వేన స్థితేరేవాత్ర లయత్వాదితి భావః॥ ... ... *

౫॥ భూతేషు॥ జీవస్థితిః కేంబలాద్వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశంక్య ‘సోఽధ్యక్ష’ ఇతి (అ-౪-పా-౨-సూ-౪) సూత్రోదాహృతశ్రుతిబలాదిత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ ప్రాణస్య జీవద్వారా భూతప్రాప్తౌ దృష్టాంతమాహ॥ యోఽపి హీతి॥ స్థూలదేహారంభాయ పంచీకృతభూతాన్యావశ్యకానీతి రంహత్యధికరణే వ్యాఖ్యాతమ్॥ ... ... *

౬॥అణ్వ్యస్సూక్ష్మాః. మీయంతఇతి మాత్రాః పరిచ్ఛిన్నాః ప్రాజ్ఞోత్థాదవినాశిన్యః, దశార్ధానాం పంచానాం భూతానాం సూక్ష్మభాగా ఇతియావత్ । జీవస్యభూతాశ్రయత్వం కర్మాశ్రయత్వశ్రుతివిరుద్ధమిత్యాశంక్య కర్మనిమిత్తత్వేనాశ్రయః, భూతానితు దేహోపాదానత్వేనేత్యుభయమవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ననుచేత్యాదినా ॥ తౌయాజ్ఞవల్క్యార్తభాగౌ యజ్జీవాధారమూచతుస్తత్కర్మేతి శ్రుతేర్వచనం ॥ ఏవంబాహ్యేంద్రియాణాం మనసిప్రథమం వృత్తిలయః, తతో మనోవృత్తేః ప్రాణేలయః ప్రాణవృత్తే భూతోపహితజీవే లయః, ఇత్యుత్క్రాంతి వ్యవస్థోక్తా ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౭ ॥ సాచ సర్వప్రాణిషు తుల్యేత్యాహ ॥ సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య॥ ' పురుషస్యప్రయ

❋సూ॥౬॥నైకస్మిన్దర్శయతోహి॥❋

నైకస్మిన్నేవ తేజసి శరీరాంతరప్రేప్సావేళాయాం జీవోఽవతిష్ఠతేకార్యస్యశరీరస్యానేకాత్మకత్వదర్శనాత్ । దర్శయతశ్చైతమర్థంప్రశ్నప్రతివచనే ' ఆపఃపురుషవచస 'ఇతి। తద్వ్యాఖ్యాతం ' త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వా'దిత్యత్ర (అ-౩-పా-౧ సూ-౨) శ్రుతిస్మృతీచైతమర్థందర్శయతః । శ్రుతిః ' పృథివీమయ ఆపోమయోవాయుమయఆకాశమయస్తైజోమయఇత్యాద్యా । స్మృతిరపి ' అణ్వ్యోమాత్రావినాశిన్యోదశార్ధానాంతుయాఃస్మృతాః తాభిస్సార్ధమిదం సర్వంసంభవత్యనుపూర్వశః' (మను - ౧-౨౭-) ఇత్యాద్యా ।। ననుచోపసంహృతేషు వాగాదిషు కరణేషు శరీరాంతరప్రేప్సావేళాయాం ' క్వాయంతదా పురుషోభవతీ'త్యుపక్రమ్యశ్రుత్యంతరం కర్మాశ్రయతాంనిరూపయతి ' తౌహయదూచతుఃకర్మహైవతదూచతుః అథయత్ప్రశశంసతుఃకర్మహైవతత్ప్రశశంసతు'రితి। అత్రోచ్యతే । తత్రకర్మప్రయుక్తాగ్రహాతిగ్రహసంజ్ఞకస్యేంద్రియవిషయాత్మకస్య బంధనస్య ప్రవృత్తిరితి కర్మాశ్రయతోక్తా ఇహపునర్భూతోపాదానాద్దేహాంతరోత్పత్తిరితి భూతాశ్రయత్వముక్తం । ప్రశంసాశబ్దాదపితత్ప్రాధాన్యమాత్రంకర్మణఃప్రదర్శితంనత్వాశ్రయాంతరంనివారితంతస్మాదవిరోధః॥ ... ... ❋

❋సూ॥౭॥సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య॥❋

సేయముత్క్రాంతిః కింవిద్వదవిదుషోస్సమానాకింవా విశేషవతీతి విశయానానాంవిశేషవతీతి తావత్ప్రాప్తం । భూతాశ్రయవిశిష్టా హ్యేషాపునర్భవాయచ భూతాన్యాశ్రియంతే, నచవిదుషఃపునర్భవస్సంభవతి, అమృతత్వంహివిద్వానశ్నుతఇతిస్థితిః । తస్మాదవిదుషఏవైషోత్క్రాంతిః । ననువిద్యాప్రకరణేసమామ్నానాద్విదుషఏవైషాభవేత్, న, స్వాపాదివత్ యథాప్రాప్తానుకీర్తనాత్ యథాహి ' యత్రైతత్పురుషస్స్వపితినామ అశిశిషతినామ పిపాసతినామేతిచ సర్వప్రాణిసాధారణాఏవస్వాపాదయోఽనుకీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణేపి ప్రతిపిపాదయిషితవస్తుప్రతిపాదనానుగుణ్యేన, నతు విదుషోవిశేషవత్తా విధిత్స్యతే, ఏవమియమప్యుత్క్రాంతి ర్మహాజనగతైవానుకీర్త్యతే, యస్యాంపరస్యాందేవతాయాంపురుషస్య ప్రయతస్తైజస్సంపద్యతే సఆత్మాతత్త్వమసీత్యేతత్ ప్రతిపాదయితుం, ప్రతిషిద్ధాచైషావిదుషః । తస్మాదవిదుషఏవైషేత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । సమానాచైషోత్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యా

తో'వాఙ్మనసీ'త్యవిశేషశ్రుతేః ' విద్యయాఽమృతమశ్నుత'ఇతి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ సేయమితి ॥ విశయానానాం సందిహానానామిత్యర్థః । పూర్వపక్షే సగుణబ్రహ్మవిదసంబంధిత్వ ముత్క్రాంతేర్విశేషస్సాధ్యతే, తతోఽనుత్క్రాంతఉపాసకోముక్తి మశ్నుతఇతిఫలం, సిద్ధాంతేతూత్క్రాంతో బ్రహ్మలోకభాగితిఫలభేదః । పూర్వపక్షమాక్షిప్యసమాధత్తే ॥ ననువిద్యేత్యాదినా ॥ ' విద్యయాఽమృత'మితిశ్రుతిర్నిర్గుణవిద్యాపరా 'నతస్యప్రాణాఉత్క్రామంతీ'తిప్రతిషేధోపి తద్విషయః అతస్సగుణవిదోప్యజ్ఞస్యేవోత్క్రాంతిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవ మితి ॥ సృతి మార్గః తా

స్యోపక్రమోఽర్చిః ప్రాప్తిః తతః ప్రాక్తనా ఉత్క్రాంతిస్తుల్యా తత ఉపాసకో మూర్ధన్యనాడీద్వారాఽర్చిరాదిమార్గం ప్రాప్నోతి నాన్య ఇతి విశేషః । యత్తు దహరోపాసకస్యామృతత్వం శ్రుతం 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి తదాపేక్షికమేవ న ముఖ్యం 'యం కామం కామయతే సోఽస్య సంకల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతీ'తి భోగశ్రవణాదిత్యాహ ॥ అనుపోష్యచేదమితి ॥ ఉష దాహ ఇతి ధాతోరిదం రూపమ్॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... ... ❀

౮. ❀తదాపీతేః❀॥ పూర్వోదాహృతోత్క్రాంతివాక్యశేషం వ్యాఖ్యాస్యన్ లింగాశ్రయపంచభూతానాం కిమాత్యంతికో బ్రహ్మణి లయః ఉతానాత్యంతిక ఇతి, లయస్యోభయథా దర్శనాత్సంశయమాహ ॥ కీదృశీ పునరియమితి॥ పూర్వత్రాపేక్షి

ద్యావిద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాత్ భవితుమర్హతి, అవిశేషశ్రవణాత్। అవిద్వాన్ దేహబీజభూతాని భూతసూక్ష్మాణ్యాశ్రిత్య కర్మప్రయుక్తో దేహగ్రహణమనుభవన్ సంసరతి, విద్వాంస్తు జ్ఞానప్రకాశితం మోక్షనాడీద్వారమాశ్రయతే తదేతదాసృత్యుపక్రమాదిత్యుక్తం । నన్వమృతత్వం విదుషా ప్రాప్తవ్యం నచ తద్దేశాంతరాయత్తం తత్ర కుతో భూతాశ్రయత్వం సృత్యుపక్రమో వేతి । అతోచ్యతే, అనుపోష్య చేదమదగ్ధ్వాఽత్యంతమవిద్యాదీన్ క్లేశానపరవిద్యాసామర్థ్యాదాపేక్షికమమృతత్వం ప్రేప్స్యతే, సంభవతి తత్ర సృత్యుపక్రమో భూతాశ్రయత్వం చ। న హి నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం గతిరుపపద్యతే। తస్మాదదోషః ॥ ... ... ❀

❀ సూ. ॥ ౮ ॥ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ ❀

'తేజః పరస్యాం దేవతాయా'మిత్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాత్, తద్యథాప్రకృతం తేజస్సాధ్యక్షం సప్రాణం సకరణగ్రామం భూతాంతరసహితం ప్రయతః పుంసః పరస్యాం దేవతాయాం సంపద్యత ఇత్యేతదుక్తం భవతి । కీదృశీ పునరియం సంపత్తిస్స్యాదితి చింత్యతే। తత్రాత్యంతిక ఏవ తావత్ స్వరూపప్రవిలయ ఇతి ప్రాప్తం, తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేః । సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య ప్రకృతిః పరా దేవతేతి ప్రతిష్ఠాపితం తస్మాదాత్యంతికీయమవిభాగాపత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తత్తేజ ఆదిభూతసూక్ష్మం శ్రోత్రాదికరణాశ్రయభూతమాపీతేరాసంసారమోక్షాత్ సమ్యగ్జ్ఞాననిమిత్తాదవతిష్ఠతే 'యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుతం (భ-గీ) ఇత్యాదిసంసారవ్యపదేశాత్ । అన్యథా హి సర్వః ప్రాయణసమయ ఏవోపాధిప్రత్యస్తమయాదత్యంతం బ్రహ్మ సంపద్యేత. తత్ర విధిశాస్త్రం చానర్థకం స్యాత్ విద్యాశాస్త్రం చ । మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశ్చ బంధో న సమ్యగ్జ్ఞానాదృతే విస్రంసితుమర్హతి । తస్మాత్తత్ప్రకృతిత్వేఽపి సుషుప్తిప్రలయవత్ బీజభావావశేషైవైషా సత్సంపత్తిః ॥ ... ... ❀

❀ సూ. ॥ ౯ ॥ సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః ॥ ❀

తచ్చేతరభూతసహితం తేజో జీవస్యాస్మాచ్ఛరీరాత్ ప్రవసత ఆశ్రయభూతం స్వరూపతః పరిమాణతశ్చ సూక్ష్మం భవితుమర్హతి । తథా హి నాడీనిష్క్రమణశ్రవణాదిభ్యోఽస్య సౌక్ష్మ్యముపలభ్యతే। తత్ర తనుత్వాత్ సంచారోపపత్తిః స్వచ్ఛత్వాచ్చాప్రతిఘాతోపపత్తిః । అత ఏవ చ దేహాన్నిర్గచ్ఛన్ పార్శ్వస్థైర్నోపలభ్యతే ॥ ... ... ❀

❀ సూ. ॥ ౧౦ ॥ నోపమర్దేనాతః ॥ ❀

అత ఏవ చ సూక్ష్మత్వాన్నాస్య స్థూలశరీరస్యోపమర్దేన దాహాదినిమిత్తేనేతరత్ సూక్ష్మం శరీరముపమృద్యతే॥

కమమృతత్వమిత్యుక్తం తదయుక్తమిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, పూర్వపక్షే మృతమాత్రస్య ముక్తిసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు కర్మవిద్యాశాస్త్రబలాత్సావశేషలయసిద్ధిరితి వివేకః ॥ ... ... ❀

౯. నను లింగాత్మకస్య తేజసః కుతస్సూక్ష్మనాడీద్వారా గతిః కుతో వా కేనచిన్మూర్తేన ప్రతిఘాతో నాస్తి కుతో వా న దృశ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ సూక్ష్మమితి ॥ పరిమాణసౌక్ష్మ్యాద్గతిరనుద్భూతస్పర్శరూపత్వాఖ్యస్వాచ్ఛ్యాదప్రతిఘాతానుపలబ్ధిరిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ... ... ❀

౧౧. లింగసద్భావేచౌష్ణ్యలింగకానుమానమాహ॥అస్యైవచేతి॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్. ... ※

౧౨. ※ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్ ※॥పూర్వమనుపోష్యేతిపదేనదగ్ధాశేషక్లేశస్యనిర్గుణజ్ఞానినఉత్క్రాంత్యాద్యభావస్సూచిత స్తస్యాత్రాక్షిప్య సమాధానాదవ్యవహితేనాస్యసంగతిరిత్యాహ ॥ అమృతత్వంచేతి ॥ సకామస్యసంసారోక్త్యనంతరంనిష్కామస్యముక్తిప్రకరణాదథోఽథశబ్దః, ఆత్మకామత్వాత్ పూర్ణానందాత్మవిత్త్వాదాప్తకామః ప్రాప్తపరమానందః. అతోనిష్కామఃఅనభివ్యక్తాంతరవాసనాత్మకకామశూన్యస్తస్మాదకామఃవ్యక్తబహిష్కామరహి

సూ. ॥ ౧౧ ॥ అస్యైవచోపపత్తేరేషఊష్మా ॥

అస్యైవచసూక్ష్మశరీరస్యైష ఊష్మా యమేతస్మిన్ జీవచ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానంవిజానంతి । తథాహిమృతావస్థాయామవస్థితేపిదేహేవిద్యమానేష్వపిచరూపాదిషుదేహగుణేషునోష్మోపలభ్యతేజీవదవస్థాయామేవతూపలభ్యతఇత్యతఉపపద్యతే ※ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తవ్యపాశ్రయఏవైషఊష్మేతి । తథాచశ్రుతిః 'ఉష్ణఏవైషజీవిష్యంచ్ఛీతోమరిష్య'న్నితి ॥ ... ... ※

సూ. ॥ ౧౨ ॥ ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్ ॥

'అమృతత్వంచానుపోష్య'త్యతోవిశేషణాదాత్యంతికేఽమృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావోఽభ్యుపగతః, తత్రాపి కేనచిత్కారణేనోత్క్రాంతిమాశంక్య ప్రతిషేధతి 'అథాకామయమానోయోఽకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామోనతస్యప్రాణాఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'తి। అతః పరవిద్యావిషయాత్ ప్రతిషేధాన్నపరబ్రహ్మవిదోదేహాత్ ప్రాణానాముత్క్రాంతిరస్తీతి చేన్నేత్యుచ్యతే । యతశ్శారీరాదాత్మనఏషఉత్క్రాంతిప్రతిషేధఃప్రాణానాం నశరీరాత్, కథమవగమ్యతేన తస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామంతీతి, శాఖాంతరేపంచమీప్రయోగాత్ । సంబంధసామాన్యవిషయా హి షష్ఠీశాఖాంతరగతయాపంచమ్యాసంబంధవిశేషేవ్యవస్థాప్యతే । తస్మాదితిచప్రాధాన్యాదభ్యుదయనిశ్శ్రేయసాధికృతోదేహీసంబధ్యతే నదేహః । 'నతస్మాదుచ్చిక్రమిషోర్జీవాత్ ప్రాణాఅపక్రామంతి సహైవతేన సంభవంతీత్యర్థః ॥ సప్రాణస్యచ ప్రవసతోభవత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యుచ్యతే ॥ ... . ※

సూ. ॥ ౧౩ ॥ స్పష్టోహ్యేకేషామ్ ॥

నైతదస్తియదుక్తంపరబ్రహ్మవిదోపిదేహాదస్త్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషేధస్యదేహాపాదానత్వాదితి । యతోదేహాపాదానఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధఏకేషాంసమామ్నాతౄణాముపలభ్యతే । తథాహ్యార్తభాగప్రశ్నే 'యత్రాయంపురుషోమ్రియతే ఉదస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యాహో నే'తి, అత్ర 'నేతిహోవాచయాజ్ఞవల్క్య'ఇత్యనుత్క్రాంతిపక్షం పరిగృహ్య నతర్హ్యయమనుత్క్రాంతేషుప్రాణేషుమృతఇత్యస్యామాశంకాయామత్రైవసమవలీయంతఇతి ప్రవిలయంప్రాణానాం ప్రతిజ్ఞా

తః ఈదృశోయోఽకామయమానస్తస్యేత్యన్వయః । జ్ఞానినఉత్క్రాంతిరస్తినవేతిపంచమీషష్ఠీశ్రుతిభ్యాం సందేహే సిద్ధాంతశంకానిరాసపూర్వకంపూర్వపక్షయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ కాణ్వశ్రుతౌతావత్ తస్యేతిసర్వనామ్నాప్రకృతం జ్ఞానినంపరామృశ్యసంబంధసామాన్యముక్తం తత్రమాధ్యందినశాఖాయాంతస్మాదిత్యపాదానత్వరూపవిశేషఉక్తోగ్రాహ్యః తథాచజీవాత్ ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధోభాతినదేహాత్ తచ్ఛబ్దేనదేహస్యానుక్తేః తస్మాత్ జ్ఞానినోప్యుత్క్రాంతిరస్తీతిజ్ఞానవైయర్థ్యమితిపూర్వపక్షఫలమ్. .... ※

౧౩. సిద్ధాంతేతత్సార్థక్యమాహ॥స్పష్టోహీతి॥ అత్రపురుషశబ్దవాచ్యోదేహఏవాస్మాదిత్యుత్క్రాంతేరవధిరుచ్యతే । సశబ్దపరామృష్టస్యప్రకృతస్య పురుషస్యోచ్ఛ్వయనాదిధర్మకస్య జీవత్వాయోగాదిత్యర్థః । ఉచ్ఛ్వయతి

※ ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తశరీరవ్యపాశ్రయఇతి.

బాహ్యవాయుపూరణాద్వర్ధతే, ఆధ్మాయతి ఆర్ద్రభేరీవచ్ఛబ్దం కరోతీత్యర్థః। యేషాం పంచమీపాఠస్తేషాం యద్యపి దేహినః ప్రాధాన్యం తథాపి దేహదేహినోరభేదాత్ తస్మాదితి దేహం పరామృశ్య తదపాదాన ఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధ ఇతి వ్యాఖ్యేయం। తత్సామాన్యాదుక్తశ్రుత్యాఽస్య పాఠస్యైకార్థత్వాదితి యోజనా। ఇదానీం కాణ్వపాఠస్యానుగుణ్యమాహ॥ యేషాం తు షష్ఠీపాఠ ఇతి॥ సంబంధవిశేషాకాంక్షాయాం భోక్తృప్రాణానాం భోగోపకరణత్వవిశేషోఽత్రైవ 'ప్రాణమయో మనోమయ' ఇతి పూర్వశ్రుత్యుక్తో గ్రాహ్యః, న శాఖాంతరస్థమపాదానత్వం గ్రాహ్యం జీవాదుత్క్రాంతేర ప్రాప్తాయాః ప్రతిషేధాయోగాత్ అతో విద్వత్సంబంధిప్రాణానాముత్క్రాంత్యపాదానాపేక్షాయాం 'చక్షుష్టో

యా తత్సిద్ధయే 'స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయత్యాధ్మాతో మృతః శేత' ఇతి సశబ్దపరామృష్టస్య ప్రకృతస్యోత్క్రాంత్యవధేరుచ్ఛ్వయనాదీని సమామనంతి। దేహస్య చైతాని స్యుర్న దేహినః, తత్సామాన్యాత్ 'న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యత్రైవ సమవలీయంత' ఇత్యత్రాప్యభేదోపచారేణ దేహాపాదానస్యైవోత్క్రమణస్య ప్రతిషేధో యద్యపి ప్రాధాన్యం దేహిన ఇతి వ్యాఖ్యేయం యేషాం పంచమీపాఠః। యేషాం తు షష్ఠీపాఠస్తేషాం విద్వత్సంబంధిన్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషిధ్యత ఇతి ప్రాప్తోత్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య వాక్యస్య దేహాపాదానైవ సా ప్రతిషిద్ధా భవతి దేహాదుత్క్రాంతిః ప్రాప్తా న దేహినః। అపి చ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యస్తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యేవమవిద్వద్విషయే సప్రపంచముత్క్రమణం సంసారగమనం చ దర్శయిత్వా 'ఇతి ను కామయమాన' ఇత్యుపసంహృత్యావిద్వత్కథాం 'అథాకామయమాన' ఇతి వ్యపదిశ్య విద్వాంసం యది తద్విషయేఽప్యుత్క్రాంతిమేవ ప్రాపయేదసమంజస ఏవ వ్యపదేశః స్యాత్। తస్మాదవిద్వద్విషయే ప్రాప్తయోర్గత్యుత్క్రాంత్యోర్విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇత్యేవమేవ వ్యాఖ్యేయం వ్యపదేశార్థవత్త్వాయ। న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్క్రాంతిర్గతిర్వోపపద్యతే నిమిత్తాభావాత్। 'అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇతి చైవంజాతీయకాః శ్రుతయో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావం సూచయంతి॥ ... ... *

సూ॥ ౧౪ ॥ స్మర్యతే చ॥

స్మర్యతేఽపి చ మహాభారతే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావః। 'సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః। *దేవా అపి మార్గే ముహ్యంత్యపదస్య పదైషిణ' ఇతి। నను గతిరపి బ్రహ్మవిదః స్మర్యతే 'శుకః కిల వైయాసకిర్ముముక్షురాదిత్యమండలమభిప్రతస్థే పిత్రా చానుగమ్యాహూతో భో ఇతి ప్రతిశుశ్రావే'తి। న, సశరీరస్యైవాయం యోగబలేన విశిష్టదేశప్రాప్తిపూర్వకః శరీరోత్సర్గ ఇతి ద్రష్టవ్యం, సర్వభూతదృశ్యత్వాద్యుపన్యాసాత్, న హ్యశరీరం గచ్ఛంతం సర్వభూతాని ద్రష్టుం శక్నుయుః। తథా చ తత్రైవోపసంహృతం 'శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రాం గతిం కృత్వాంతరిక్షగః। దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వం సర్వభూతగతోఽభవ'దితి। తస్మాదభావః పరబ్రహ్మవిదో గత్యుత్క్రాంత్యోః। గతిశ్రుతీనాం తు విషయముపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః॥

వా మూర్ధ్నో వే'త్యుక్తదేహప్రదేశా ఏవ గ్రాహ్యాః, తథా చాయమర్థః తస్య విదుషో భోగోపకరణాత్మకాః ప్రాణా దేహప్రదేశేభ్యో నోత్క్రామంతీతి, ఏవం చ ప్రాప్తోత్క్రాంతినిషేధార్థత్వం వాక్యస్యేతి సర్వం చతురస్రం........*

౧౪. స్మర్యతే చ ॥ అపి చేతి స్పష్టార్థం। సమ్యగాత్మభావేన భూతాని పశ్యతః అపదస్య ప్రాప్యపదరహితస్య పదైషిణో దేవా అపి మార్గే ముహ్యంతి మార్గం న జానంతి తదభావాదితి స్మృతియోజనా। స్మృత్యంతరవిరోధం శంకతే॥ నను గతిరపీతి॥ సగుణవిద్యాబలేనైషా గతిరితి పరిహరతి॥ సశరీరస్యేతి॥ నను తర్హి 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి, స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యాదిశ్రుతీనాం కా గతిస్తత్రాహ॥ గతీతి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్ ... ...*

---

*దేవా పీత్యత్ర సంధిరార్షః, దేవాశ్చేత్యపి పాఠో దృశ్యతే.

౧౫. తానిపరేతథాహ్యాహ ॥ పూర్వత్రగతినిషేధేనవిద్వత్కలానాంప్రాణాదీనామత్రైవలయఉక్తః తముపజీవ సకింతత్తత్కలాప్రకృతిషు పృథివ్యాదిషుస్యాదుతపరమాత్మనీతి శ్రుతిద్వయదర్శనాత్సంశయఃకార్యః । తత్రసాక్షాత్ప్రకృతౌవికారలయఇతి న్యాయానుగృహీతయా 'గతాఃకలా' ఇతిశ్రుత్యా పూర్వపక్షమగ్రేవదన్నాదౌసిద్ధాంతమాహ ॥ తానీతి ॥ యథానద్యస్సముద్రంప్రాప్యలీయంతే ఏవమేవాస్యపరితస్సర్వత్ర బ్రహ్మద్రష్టురిమాఃప్రాణశ్రద్ధాద్యాఃపురుషాయణాఃపురుషేకల్పితాః పురుషమేవ జ్ఞేయంప్రాప్య లయంగచ్ఛంతీత్యర్థః । మనఃప్రాణయోరేకీకరణేనకలానాం పంచదశత్వం । ప్రతిష్ఠాఇతిద్వితీయాబహువచనం - స్వస్వప్రకృతీః పృథివ్యాద్యాఇత్యర్థః । వస్తుగత్యావిద్వద్దృష్ట్యా పరమాత్మనికలాలయేపిలోకదృష్ట్యాప్రతిష్ఠాసులయోక్తిరవిరుద్ధా, తథాచకలాస్వప్రకృతిషువిలీయ తాభిస్సహపు

సూ. ౧౫. తానిపరేతథాహ్యాహ ॥

తానిపునఃప్రాణశబ్దోదితానీంద్రియాణిభూతానిచ పరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్నేవపరస్మిన్నాత్మనిప్రలీయంతే। కస్మాత్, తథాహ్యాహశ్రుతిః 'ఏవమేవాస్యపరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాఃపురుషంప్రాప్యాస్తంగచ్ఛంతీ'తి। నను 'గతాఃకలాఃపంచదశప్రతిష్ఠా' ఇతివిద్వద్విషయైవాపరాశ్రుతిః పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రాపికలానాంప్రలయమాహ।న। సాఖలువ్యవహారాపేక్షాపార్థివాద్యాఃకలాఃపృథివ్యాదీరేవస్వప్రకృతీరపియంతీతి। ఇతరాతువిద్వత్ప్రతిపత్త్యపేక్షాకృత్స్నంకలాజాతంపరబ్రహ్మవిదోబ్రహ్మైవసంపద్యతఇతి । తస్మాదదోషః॥ ... ...

సూ. ౧౬. అవిభాగోవచనాత్ ॥

సపునర్విదుషఃకలాప్రలయఃకిమితరేషామివసావశేషోభవత్యాహోస్విన్నిరవశేషఇతి। తత్రప్రలయసామాన్యాచ్ఛక్త్యవశేషతాప్రసక్తౌబ్రవీతి,అవిభాగాపత్తిరేవేతి। కుతః, వచనాత్ । తథాహికలాప్రలయముక్త్వావక్తి 'భిద్యేతేచాసాంనామరూపేపురుషఇత్యేవంప్రోచ్యతేసఏషోఽకలోఽమృతోభవతీ'తి। అవిద్యానిమిత్తానాంచకలానాంనవిద్యానిమిత్తేప్రలయేసావశేషత్వోపపత్తిః తస్మాదవిభాగఏవేతి॥

సూ. ౧౭. {తదోకోఽగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశితద్వారోవిద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేష
గత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా ॥}

సమాప్తాప్రాసంగికీపరవిద్యాగతాచింతా, సంప్రతిత్వపరవిద్యావిషయామేవచింతామనువర్తయతి । సమానాచాసృత్యుపక్రమాద్విద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతిరిత్యుక్తం తమిదానీం సృత్యుపక్రమందర్శయతి । 'తస్యోపసంహృతవాగాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషతోవిజ్ఞానాత్మనఓకఆయతనంహృదయం సఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానోహృదయమేవాన్వవక్రామతీ'తి (కౌ.ఉ) శ్రుతేః । తదగ్రజ్వలనపూర్వికాచక్షురాదిస్థానాపాదానాచోత్క్రాంతిశ్శ్రూయతే 'తస్యహైతస్యహృదయస్యాగ్రంప్రద్యోతతే తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుష్టోవామూర్ధ్నోవాఽన్యేభ్యోవాశరీరదేశేభ్య'ఇతి । సాకిము

రుషేవిలీయంతఇతిశ్రుతిద్వయతాత్పర్యమ్ ॥ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... ...

౧౬. అవిభాగోవచనాత్ ॥ ఉక్తలయముపజీవ్యలయస్యద్వైధాదర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ సపునరితి ॥ ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్రఫలం, అవశేషోమూలకారణేశక్త్యాత్మనాస్థితిః పునర్జన్మయోగ్యతేతియావత్ । విమతఃకలాలయఃసావశేషఃకలాలయత్వాత్ సుషుప్తివదితిపూర్వపక్షః । విమతోనిరవశేషఃవిద్యాకృతత్వాత్ రజ్జ్వాంవిద్యయాసర్పలయవదితియుక్త్యుపేతశ్రుత్యాసిద్ధాంతయతి॥బ్రవీతీతి॥నామరూపేశక్త్యాత్మకేఅపిభిద్యేతేఇత్యర్థః ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

౧౭. తదోకోఽగ్రజ్వలనం॥సృతేర్మార్గస్యోపక్రమోనాడీప్రవేశనియమస్తంవక్తుంసూత్రభాగవ్యాఖ్యాద్వారాఽధికరణవిషయమాహ॥ తస్యేతి॥ సముమూర్షుస్తేజోమాత్రాఇంద్రియాణి । తస్యహృదయస్యాగ్రంనాడీముఖం తస్యజ్వల

సంభావిఫలస్ఫురణం ప్రద్యోతాఖ్యంచతుష్టోవేత్యనియమశ్రుతేస్తయోర్ధ్వమాయన్నితివిశేషశ్రుతేశ్చసంశయః, కిముపాసకోప్యనుపాసకవత్ యేనకేనచిద్ద్వారేణనిర్గచ్ఛతి ఉతమూర్ధన్యనాడ్యైవేతి, అత్రపూర్వపక్షేవిద్యాకృతాతిశయాసిద్ధిః । సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితివివేకః । వచనాదనియమఇతిప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ ఆచష్టఇతి ॥ యేనకేనచిన్మార్గేణ నిర్గతస్యాపిబ్రహ్మలోకప్రాప్తౌవిద్యాశేషత్వేనమార్గానుస్మృతివిధేః కేవలాదృష్టార్థత్వంస్యాదతోఽన్వహంస్మృతేనైవమార్గేణగమనంయుక్తమితిభావః । హార్దంబ్రహ్మవిష్వఙ్ నానావిధాఅన్యానాడ్యోఅన్యేషామిత్యర్థః । సుషుమ్నాఖ్యానాడీహృదయాన్నిర్గతా దక్షిణతాలుకంఠాంతస్తనా నాసికామధ్యభిత్తిద్వారా బ్రహ్మరంధ్రంప్రాప్తాసూర్యరశ్మిభిరేకీకృతాబ్రహ్మలోకమార్గోపాసకస్యేతిస్థితమ్ ॥ ఇతినవమాధికరణమ్॥ ... ... ❋

నియమేనైవవిద్వదవిదుషోర్భవతిఅథాస్తికశ్చిద్విదుషోవిశేషనియమఇతి విచికిత్సాయాంశ్రుత్యవిశేషాదనియమఇతిప్రాప్తావాచష్టే ।సమానేపివిద్వదవిదుషోర్హృదయాగ్రప్రద్యోతనే తత్ప్రకాశితద్వారత్వేచ మూర్ధస్థానాదేవవిద్వాన్నిష్క్రామతిస్థానాంతరేభ్యస్త్వితరే। కుతః,విద్యాసామర్థ్యాత్ । యదివిద్వానపీతరవద్యతఃకుతశ్చిద్దేహదేశాదుత్క్రామేన్నైవోత్కృష్టంలోకం లభేత తతోనర్థికైవవిద్యాస్యాత్,తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ । విద్యాశేషభూతాచ మూర్ధన్యనాడీసంబద్ధా గతిరనుశీలయితవ్యావిద్యావిశేషేషువిహితా తామభ్యస్యంస్తయైవ ప్రతిష్ఠతఇతి యుక్తమ్ । తస్మాద్ధృదయాలయేన బ్రహ్మణా సూపాసితేనానుగృహీతస్తద్భావంసమాపన్నోవిద్వాన్ మూర్ధన్యయైవశతాధికయాశతాదతిరిక్తయాఏకశతతమ్యానాడ్యానిష్క్రామతీతరాభిరితరే । తథాహి హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతి 'శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాంమూర్ధానమభినిస్సృతైకా తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవంతీ'తి॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౧౮॥రశ్మ్యనుసారీ॥ ❋

* అస్తిహార్దవిద్యా 'అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరంపుండరీకంవేశ్మే'త్యుపక్రమ్య విహితా తత్ప్రక్రియాయాం 'అథయాఏతాహృదయస్యనాడ్య'ఇత్యుపక్రమ్య సప్రపంచంనాడీరశ్మిసంబంధముక్త్వోక్తం అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వఆక్రమత'ఇతి । పునశ్చోక్తం 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి । తస్మాచ్ఛతాధికయానాడ్యానిష్క్రామన్ రశ్మ్యనుసారీనిష్క్రామతీతిగమ్యతే । తత్కిమవిశేషేణైవాహని రాత్రౌవా మ్రియమాణస్య రశ్మ్యనుసారిత్వమాహోస్విదహన్యేవేతి సంశయేసత్యవిశేషశ్రవణాదవిశేషేణైవతావద్రశ్మ్యనుసారీతి ప్రతిజ్ఞాయతే॥........❋

❋ సూ॥౧౯॥నిశినేతిచేన్నసంబంధస్యయావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ॥ ❋

అస్త్యహనినాడీరశ్మిసంబంధఇత్యహనిమృతస్యస్యాద్రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రౌతుప్రేతస్య నస్యాత్,

౧౮❋రశ్మ్యనుసారీ❋॥ప్రకరణశోధనపూర్వకముపాసకస్యరశ్మ్యనుసారిత్వంవిషయమాహ॥అస్తీత్యాదినా॥అథప్రారబ్ధాంతేఏతదుత్క్రమణంయథాస్యాత్తథాఅథతదాఏతైరేవనాడీసంబంధైరశ్మిభిరుత్క్రామతీత్యర్థః । అత్రసంబంధస్యకాలవిశేషాశ్రవణాద్రాత్రౌరశ్మ్యభావాచ్చసంశయమాహ ॥ తత్కిమితి॥ పూర్వోక్తనాడీసంబద్ధరశ్మీనామత్రోపజీవ్యత్వాత్ సంగతిః । పూర్వపక్షేరాత్రౌమృతస్యరశ్మిప్రాప్త్యర్థం సూర్యోదయప్రతీక్షాఽస్తి, సిద్ధాంతేనాస్తీతివిశేషాత్సిద్ధాంతంప్రతిజానీతే। అవిశేషేతి॥ ... ... ❋

౧౯ ॥ పూర్వపక్షబీజముపన్యస్యదూషయతి॥నిశీత్యాదినా॥సిరానాడ్యః ॥ ప్రతాయంతేవిస్తృతాభవంతిసృప్తాస్సం

* అస్తిదహరోఽస్మిన్నంతరాకాశఇతిహార్దవిద్యా, ఇతి.

బద్ధాః । శ్రుతసంబంధస్య రాత్రౌ సత్త్వే యుక్తిమాహ ॥ నిదాఘేతి ॥ నను తర్హి హేమంతాదిరాత్రిషూష్మోపలబ్ధిః స్యాదిత్యత ఆహ ॥ స్తోకేతి ॥ సవితా రాత్రావప్యహర్దధాతీతి ధారణాభిధానం స్తోకరశ్మ్యనువృత్త్యభిప్రాయమేవేత్యర్థః । కించ యది రాత్రౌ మృతస్య రశ్మియోగం వినైవోర్ధ్వగతిస్స్యాత్, తదా రశ్మిశ్రుతేర్దివా మృతవిషయతయా సంకోచస్స్యాత్, ఊర్ధ్వగత్యభావే చ విద్యాయామప్రవృత్తిస్స్యాత్, న చ ప్రతీక్షయోర్ధ్వగతిరితి వాచ్యం, రశ్మ్యుదయాత్ ప్రాగ్దేహదాహే ప్రతీక్షావైయర్థ్యాపాతాదప్రతీక్షాశ్రుతివిరోధాచ్చ । తస్మాద్యదా కదాచిత్ మృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యా ఝటితి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥ ... ... ❋

నాడీరశ్మిసంబంధవిచ్ఛేదాదితి చేన్న, నాడీరశ్మిసంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, యావద్దేహభావీ హి శిరాకిరణసంపర్కః । దర్శయతి చైతమర్థం శ్రుతిః ‘అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తా ఆసు నాడీషు సృప్తా ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా’ ఇతి । నిదాఘసమయే చ నిశాస్వపి కిరణానువృత్తిరుపలభ్యతే, తాపాదికార్యదర్శనాత్ । స్తోకానువృత్తేస్తు దుర్లక్ష్యత్వమృత్వంతరరజనీషు శైశిరేష్వివ దుర్దినేషు । ‘అహరేవైతద్రాత్రౌ దధాతీ’తి చైతదేవ దర్శయతి । యది చ రాత్రౌ ప్రేతోఽపి నైవ రశ్మ్యనుసారేణోర్ధ్వమాక్రమేత రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం భవేత్ । న హ్యేతద్విశిష్యాధీయతే యో దివా ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్యోర్ధ్వమాక్రమతే యస్తు రాత్రౌ సోఽనపేక్ష్యైవేతి । అథ తు విద్వానపి రాత్రిప్రాయణాపరాధమాత్రేణ నోర్ధ్వమాక్రమేత పాక్షికఫలా విద్యేతి అప్రవృత్తిరేవ తస్యాం స్యాత్, మృత్యుకాలానియమాత్ । అథాపి రాత్రావుపరతోఽహరాగమముదీక్షేత అహరాగమేఽప్యస్య కదాచిద్రశ్మిసంబంధానర్హం శరీరం స్యాత్, పావకాదిసంపర్కాత్ ‘స యావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ’తి శ్రుతిరనుదీక్షాం దర్శయతి । తస్మాదవిశేషేణైవేదం రాత్రిందివం రశ్మ్యనుసారిత్వం॥ ... ...❋

❋ సూ॥ ౨౦॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥ ❋

అత ఏవ చోదీక్షానుపపత్తేరపాక్షికఫలత్వాచ్చ విద్యాయా అనియతకాలత్వాచ్చ మృత్యోర్దక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణో విద్వాన్ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలం । ఉత్తరాయణమరణప్రాశస్త్యప్రసిద్ధేర్భీష్మస్య చ ప్రతీక్షాదర్శనాత్ ‘ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసా’నితి చ శ్రుతేరపేక్షితవ్యముత్తరాయణమితీమామాశంకామనేన సూత్రేణాపనుదతి । ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్వద్విషయా । భీష్మస్య తూత్తరాయణప్రతిపాలనమాచారపరిపాలనార్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛందమృత్యుతాఖ్యాపనార్థం చ । శ్రుతేస్త్వర్థం వక్ష్యతి ‘ఆతివాహికాస్తల్లింగా’దితి ॥ నను చ ‘యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః । ప్రయాతా యాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభే’తి ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్యాహరాదికాలవిశేషః స్మృతావనావృత్తయే నియతః, కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే వా ప్రయాతోఽనావృత్తిం యాయాదితి అత ఉచ్యతే॥ ... ... ❋

౨౦ ॥ ఏవం దక్షిణాయనే మృతో విద్వాన్ విద్యాఫలమాప్నోతి న వేతి విదా[illegible]నిత్యవత్ఫలశ్రుతేరుత్తరాయణప్రాశస్త్యశాస్త్రాచ్చ సందేహే పూర్వోక్తహేతూనతిదిశతి ॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే ॥ పూర్వపక్షమాశంక్యాపనుదతి॥ ఉత్తరాయణేత్యాదినా, అజ్ఞానాముత్తరాయణే దైవాన్మరణం చేత్ ప్రశస్తమిత్యభిజ్ఞాభివదనరూపాచారపరిపాలనార్థం భీష్మస్య ప్రతీక్షాయాం ‘షడుదఙ్ఙేతి మాసా’నితి శ్రుతిస్తూత్తరాయణదేవతాపరేతి వక్ష్యతే। తథా చ దేవతాయాస్సదా సత్త్వాత్ విద్యాయా దక్షిణాయనకాలేఽపి తత్ప్రాప్తిరవిరుద్ధేతి భావః॥ స్మృతిబలాత్ కాలప్రాధాన్యం శంకతే॥ నను చేతి॥ ... ...❋

౨౧॥శ్రౌతదహరాద్యుపాసకస్యాస్మాభిఃకాలానపేక్షోక్తా, స్మార్తయోగినాంతు కాలాపేక్షాస్మృతావుచ్యతఇత్యవిరోధమాహ ॥యోగినఇతి॥ యోగీదహరాద్యుపాసకఏవస్మృత్యుక్తఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥స్మార్తేచేతి॥ భగవదారాధనబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితంకర్మయోగః 'అనాశ్రితఃకర్మఫలంకార్యంకర్మకరోతియః । ససన్న్యాసీచయోగీచే'తిస్మృతేః ధారణాపూర్వకోఽకర్తృత్వానుభవస్సాంఖ్యం 'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషువర్తంతఇతిధారయ'న్నితిస్మృతేఃననుశ్రుతిస్మృత్యోర్భిన్నార్థత్వమయుక్తంప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదితిశంకతే ॥నన్వగ్నిరితి॥ కాలాగ్రహిణంప్రతిభిన్నార్థత్వముక్తంయ

సూ॥౨౧॥యోగినఃప్రతిచస్మర్యతే స్మార్తేచైతే॥

యోగినఃప్రతిచాయమహరాదికాలవినియోగోఽనావృత్తయేస్మర్యతే । స్మార్తేచైతే యోగసాంఖ్యే నశ్రౌతే।అతోవిషయభేదాత్ *ప్రమాణవిశేషాచ్చనాస్యస్మార్తస్యకాలవినియోగస్యశ్రౌతేషువిజ్ఞానేష్వవతారః।నను 'అగ్నిర్జ్యోతిరహఃశుక్లఃషణ్మాసాఉత్తరాయణమ్, ధూమోరాత్రిస్తథాకృష్ణఃషణ్మాసాదక్షిణాయన'మితిచశ్రౌతావేవదేవయానపితృయాణౌప్రత్యభిజ్ఞాయేతేస్మృతావపీతి।ఉచ్యతే 'తంకాలం వక్ష్యామీ'తిస్మృతౌ కాలప్రతిజ్ఞానాద్విరోధమాశంక్యాయం పరిహారఉక్తః । యదాపునఃస్మృతావప్యగ్న్యాద్యాదేవతాఏవాతివాహిక్యోగృహ్యంతేతదానకశ్చిద్విరోధఇతి॥... ... ...

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
చతుర్థాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

ఇతుశ్రౌతార్థప్రత్యభిజ్ఞయాకాలశబ్దోదేవతాపరస్తస్మైహ్యైకార్థ్యమేవేతిసమాధానార్థః। తస్మాద్విద్యాసామర్థ్యాత్ సర్వదైవదిష్టంగతస్యోపాసకస్యఫలప్రాప్తిరితిసిద్ధమ్॥ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాంచతుర్థస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

* పా॥ ప్రమాతృవిశేషాచ్చేతి.

శ్రీ విఘ్నవేనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే, చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్-౧.

౧. ఏవముత్క్రాంతిం నిరూప్య తత్సాధ్యం మార్గం గంతవ్యం చ నిరూపయితుం పాదమారభతే॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥ వృత్తానువాదపూర్వకమాద్యాధికరణవిషయం మార్గమాహ॥ ఆస్రుతీతి॥ విరజాః-విరజసః నిష్పాపా ఇత్యర్థః। శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా సంశయః। పూర్వం యదా కదాచిత్స్మృతస్యాపి ఫలప్రాప్తిరుక్తా తద్వత్ యేన కేన చిన్మార్గేణ గతిరితి పూర్వపక్షః తత్ర ఫలం వికల్పః, సిద్ధాంతే మార్గైక్యమితి వివేకః। ఉపాసనాభేదాత్ తచ్ఛేషత్వేన ధ్యేయానాం మార్గాణాం భేదః, ఏవకారాచ్చ। కించ మార్గభేదే సత్యస్మాదయం మార్గస్త్వరయా ప్రాపక ఇతి యుక్తం న మార్గైక్య

౧. సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥

ఆస్రుత్యుపక్రమాత్ సమానోత్క్రాంతిరిత్యుక్తం। సృతిస్తు శ్రుత్యంతరేష్వనేకధా శ్రూయతే। నాడీరశ్మిసంబంధేనైకా 'అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఆక్రమత' ఇతి। అర్చిరాదికైకా 'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహ'రితి। 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యన్యా। 'యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతీ'త్యపరా। 'సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతీ'తి చాపరా। తత్ర సంశయః, కిం పరస్పరం భిన్నా ఏతాస్సృతయః కిం వైకైవాఽనేకవిశేషణేతి। తత్ర ప్రాప్తం తావద్భిన్నా ఏవైతాస్సృతయ ఇతి। భిన్నప్రకరణస్థత్వాద్భిన్నోపాసనశేషత్వాచ్చ। అపిచ 'అథైతైరేవ రశ్మిభి'రిత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాముపరుధ్యేత, త్వరావచనం చ పీడ్యేత 'స యావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ'తి। తస్మాదన్యోన్యభిన్నా ఏవైతే పంథాన ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిదధ్మహే। అర్చిరాదినేతి। సర్వో బ్రహ్మ ప్రేప్సురర్చిరాదినైవాధ్వనా రంహతీతి ప్రతిజానీమహే। కుతః, తత్ప్రథితేః। ప్రథితో హ్యేష మార్గస్సర్వేషాం విదుషాం। తథాహి పంచాగ్నివిద్యాప్రకరణే 'యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత' ఇతి విద్యాంతరశీలినామప్యర్చిరాదికా సృతిః శ్రావ్యతే। స్యాదేతత్, యాసు విద్యాసు న కాచిద్గతిరుచ్యతే తాస్వేవేయమర్చిరాదికోపతిష్ఠతాం, యాసు త్వన్యా గతిశ్శ్రావ్యతే తాసు కిమిత్యర్చిరాద్యాశ్రయణమితి। అత్రోచ్యతే, భవేదేతదేవం యద్యత్యంతభిన్నా ఏవైతాస్సృతయస్స్యుః, ఏకైవ త్వేషా సృతిరనేకవిశేషణా బ్రహ్మలోకప్రపదనీ క్వచిత్కేనచిద్విశేషణేనోపలక్షితేతి వదామః, సర్వత్రైకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాదితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావోపపత్తేః। ప్రకరణభేదేఽపి హి విద్యైకత్వే భవతీతరేతరవిశేషణోపసంహారవద్గతివిశేషణానామప్యుపసంహారః। విద్యాభేదేఽపి గత్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాద్గంతవ్యాభేదాచ్చ గత్యభేద ఏవ। తథాహి 'తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసంతి తస్మిన్ వసతి శాశ్వతీస్సమాః సా యా బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిం జయతి తాం వ్యుష్టిం వ్యశ్నుతే తద్య ఏవైతం బ్రహ్మ

ఇత్యర్థః। ఉపాసనాభేదేప్యుపాస్య బ్రహ్మైక్యవత్ మార్గైక్యమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమితి॥ తస్య మార్గస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి హేత్వర్థః। యే చేత్యవిశేషశ్రుతిరశ్రుతగతివిద్యావిషయేతి మార్గభేదం శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ ఏకస్యైవ మార్గస్య అనేకాన్యగ్న్యాదీని విశేషణానీత్యుక్తే లాఘవాత్ న మార్గభేదః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి సమాధ్యర్థః। గంతవ్యైక్యం వివృణోతి॥ తథాహీతి॥ పరావతో దీర్ఘా ఆయుషో హిరణ్యగర్భస్య, పరా దీర్ఘాః సమాస్సంవత్సరాన్ వసంతి కార్యబ్రహ్మణో యా జితిః సర్వత్ర జయః వ్యుష్టిర్వ్యాప్తిః తాం లభంత ఇత్యర్థః। ఏవం గంతవ్యైక్యవత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయా

మార్గైక్యనిశ్చయాత్ ప్రకరణభేదోఽప్రయోజక ఇత్యుక్తం, సంప్రత్యేవకారత్వరావచనయోర్గతిమాహ ॥ యత్రేత్యాదినా ॥ రాత్రావప్యుష్ణరశ్మ్యభావాత్ విదుషో రశ్మ్యయోగప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థ ఏవకారో నాన్యవ్యావృత్త్యర్థః యథా లౌకికమార్గే విళంబస్తథాఽర్చిరాదౌ నేతి త్వరావచనోపపత్తిరిత్యర్థః । మార్గైక్యే లింగమాహ ॥ అపి చేతి ॥ శుభమార్గబాహుల్యే తృతీయస్థానోక్తిర్న స్యాదితి భావః । ఉత్తరమార్గైక్యేఽప్యర్చిరాదినేతి విశేషణే కో హేతురిత్యత ఆహ ॥ భూయాంసీతి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ...❁

౨. ఉక్తం మార్గస్యైక్యముపజీవ్య పూర్వాక్రమమాహ ॥❁వాయుమబ్దాత్ ❁ ॥ అర్చిరాదిష్వస్మాదయమనంతర ఇతి క్రమే

లోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిందంతీ'తి చ (కౌ-ఉ) తత్ర తత్ర తదేవైకం ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలక్షణం ప్రదర్శ్యతే । యత్త్వేవైతైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యాశ్రయణే న స్యాదితి । నైష దోషః, రశ్మిప్రాప్తిపరత్వాదస్య । న హ్యేక ఏవ శబ్దో రశ్మీంశ్చ ప్రాపయితుమర్హతి, అర్చిరాదీంశ్చ వ్యావర్తయితుం, తస్మాద్రశ్మిసంబంధ ఏవాయమవధార్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం । త్వరావచనం త్వర్చిరాద్యపేక్షాయామపి క్షైప్ర్యార్థత్వాన్నోపరుధ్యతే యథా 'నిమేషమాత్రేణాగమ్యత' ఇతి । అపి చ 'అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చనే'తి మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టం తృతీయం స్థానమాచక్షాణా పితృయాణవ్యతిరిక్తమేకమేవ దేవయానమర్చిరాదిపర్వాణం పంథానం ప్రథయతి । భూయాంసి చార్చిరాదిశ్రుతౌ మార్గపర్వాణి, అల్పీయాంసి త్వన్యత్ర, భూయసాం చానుగుణ్యేనాల్పీయసాం నయనం న్యాయ్యమిత్యతోఽప్యర్చిరాదినా తత్ప్రథితేరిత్యుక్తం ॥ ... ...❁

❁ సూ. ॥ ౨ ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥ ❁

కేన పునస్సన్నివేశవిశేషేణ గతివిశేషాణామితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతి తదేతత్సుహృద్భూత్వాచార్యో గ్రథయతి । 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోక'మితి కౌషీతకినాం దేవయానః పంథాః పఠ్యతే । తత్రార్చిరగ్నిలోకశబ్దౌ తావదేకార్థౌ జ్వలనవచనత్వాదితి నాత్ర సన్నివేశక్రమః కశ్చిదన్వేష్టవ్యః, వాయుస్త్వర్చిరాదివర్త్మని కతమస్మిన్ స్థానే సన్నివేశయితవ్య ఇతి । ఉచ్యతే 'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యం (కౌ-ఉ) ఇత్యత్ర సంవత్సరాత్పరాంచమాదిత్యాదర్వాంచం వాయుమభిసంభవంతి, కస్మాత్, అవిశేషవిశేషాభ్యాం । తథా హి 'స వాయులోక'మిత్యవిశేషోపదిష్టస్య వాయోః శ్రుత్యంతరే విశేషోపదేశో దృశ్యతే 'యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీ'తి (కౌ - ఉ) ఏతస్మాదాదిత్యాద్వాయోః పూర్వత్వదర్శనాద్విశేషాదబ్దాదిత్యయోరంతరాలే వాయుర్నివేశయితవ్యః, తస్మాత్పునరగ్నేః పరత్వదర్శనాద్విశేషాదర్చిషోఽనంతరం వాయుర్న నివేశ్యతే । నైషోఽస్తి విశేష ఇతి వదామః । నన్వుదాహృతా శ్రుతిః 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోక'మితి । ఉచ్య

ణావిశేషణవిశేష్యభావ ఉచ్యత ఇత్యధికరణస్య తాత్పర్యముక్త్వా విషయమాహ ॥ స ఏతమితి ॥ అత్రాగ్న్యనంతరం పఠితో వాయుర్విషయః । స కిమర్చిరాత్మకాగ్నేరనంతర ఉత సంవత్సరాత్పర ఇతి పాఠాద్వక్ష్యమాణవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే సిద్ధాంతమేవోపక్రమతే ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ పురుష ఉపాసకోఽస్మాల్లోకాద్దేహాత్ ప్రైతి నిర్గచ్ఛతి తస్మై ప్రాప్తాయ పురుషాయ స వాయుస్తత్ర స్వాత్మని విజిహీతే ఛిద్రం కరోతి, తేన వాయుదత్తేన రథచక్రఛిద్రతుల్యేన ద్వారేణోర్ధ్వమాదిత్యం గచ్ఛతీతి శ్రుత్యర్థః । ఇదానీం పూర్వపక్షమాహ ॥ కస్మాత్పునరితి ॥ పాఠబలాదర్చిషోఽనంతరో వాయురిత్యర్థః । కౌషీతకినాం పాఠమాత్రం న క్రమవిశేషవాచీ కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి । కాణ్వానాం తు 'తేనే'త్యూర్ధ్వ ఇతి చ శబ్దాభ్యాం క్రమనిశ్చయాత్

పాఠబాధ ఇతి సిద్ధాంతార్థః । అస్త్వర్చిరాదిమార్గే ఛాందోగ్యస్థే సంవత్సరపాఠాద్వాయోరబ్దాత్ పరత్వం, వాజిశ్రుతిస్థే తు సంవత్సరస్యాశ్రుతేః కథమబ్దాత్పరో వాయురిత్యత ఆహ ॥ వాజేతి॥ తర్హి దేవలోకాద్వాయుమితి సూత్రం స్యాదిత్యత ఆహ॥ వాయుమబ్దాదితిత్వితి॥ సంవత్సరస్య మాసావయవిత్వాత్ మాసానంతర్యం సంవత్సరాత్ పరో దేవలోకః తతః పరో వాయుః వాయోః పర ఆదిత్య ఇతి శ్రుతిద్వయే క్రమో నిష్పన్నః । తేనేతి తృతీయాశ్రుత్యా వాయోరాదిత్యపూర్వత్వావగమాదితి, సూత్రే తు వాయుపదం దేవలోకపూర్వకవాయుపరమితి స్థితమ్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ❋

౩. ఏవం కౌషీతకిభిరగ్న్యనంతరం పఠితస్య వాయోః స్థానముక్త్వా వాయ్వనంతరం పఠితస్య వరుణస్యార్చిరాదిమార్గే స్థానమాహ॥ ❋తటితోఽధి వరుణస్సంబంధాదితి❋॥ పఠితో వరుణాదిర్మార్గపర్వత్వేన సంబధ్యతే న వేతి సందేహేఽర్చిషో

తే, కేవలోఽత్ర పాఠః పౌర్వాపర్యేణావస్థితో నాత్ర క్రమవచనః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి । పదార్థోపదర్శనమాత్రం హ్యత్ర క్రియతే 'ఏతమేతం చాగచ్ఛతీ'తి । ఇతరత్ర పునర్వాయుప్రదత్తేన రథచక్రమాత్రేణ ఛిద్రేణోర్ధ్వ ఆక్రమ్యాదిత్యమాగచ్ఛతీత్యవగమ్యతే క్రమః । తస్మాత్సూక్తమవిశేషవిశేషాభ్యామితి । వాజసనేయినస్తు 'మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్య'మితి సమామనంతి, తత్రాదిత్యానంతర్యాయ దేవలోకాద్వాయుమభిసంభవేయుః । వాయుమబ్దాదితి తు ఛాందోగ్యశ్రుత్యపేక్షయోక్తం । ఛాందోగ్యవాజసనేయకయోస్త్వేకత్ర దేవలోకో న విద్యతే పరత్ర సంవత్సరః, తత్ర శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావప్యుభయత్ర గ్రథితవ్యౌ, తత్రాపి మాససంబంధాత్ సంవత్సరః పూర్వః పశ్చిమో దేవలోక ఇతి వివేక్తవ్యం ॥ ... ❋

❋ సూ. ॥ ౩ ॥ తటితోఽధి వరుణస్సంబంధాత్ ॥ ❋

'ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుత'మిత్యస్యా విద్యుత ఉపరిష్టాత్స వరుణలోకమిత్యయం వరుణస్సంబధ్యేత । అస్తి హి సంబంధో విద్యుద్వరుణయోః । 'యదా హి విశాలా విద్యుతస్తీవ్రస్తనితనిర్ఘోషా జీమూతోదరేషు ప్రనృత్యంతి అథాపః ప్రపతంతి విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా' ఇతి చ బ్రాహ్మణం । అపాం చాధిపతిర్వరుణ ఇతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః। వరుణాచ్చాధీంద్రప్రజాపత్యోః స్థానాంతరాభావాత్పాఠసామర్థ్యాచ్చాగంతుకత్వాదపి వరుణాదీనామంత ఏవ నివేశః । వైశేషికస్థానాభావాత్ విద్యుచ్చాంత్యాఽర్చిరాదౌ వర్త్మని ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౪ ॥ ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ ॥ ❋

తేష్వేవార్చిరాదిషు సంశయః, కిమేతాని మార్గచిహ్నాన్యుత భోగభూమయోఽథవా నేతారో గంతౄణామితి । తత్ర మార్గలక్షణభూతా అర్చిరాదయ ఇతి తావత్ప్రాప్తం, తత్స్వరూపత్వాదుపదేశస్య । యథా హి కశ్చిల్లోకే గ్రామం నగరం వా ప్రతిష్ఠాసమానోఽనుశిష్యతే గచ్ఛేతస్త్వమముం గిరిం తతో న్యగ్రోధం తతో నదీం తతో గ్రామం తతో నగరం వా ప్రాప్స్యసీతి । ఏవమిహాప్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యాహ । అథవా భోగభూమయ ఏతా ఇతి ప్రాప్తం । తథా హి లోకశబ్దేనాగ్న్యాదీనుపబధ్నాతి 'అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యాది, లోకశబ్దశ్చ ప్రాణినాం భోగాయతనేషు భాష్యతే 'మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక' ఇతి చ । తథా చ బ్రాహ్మణం 'అహోరాత్రేషు తే లోకే

ఽహరిత్యాదిపంచమ్యాఽర్చిరాదీనాం క్రమేణ మార్గపర్వతయా బద్ధత్వాద్వాయోరివ స్థానవిశేషశ్రుత్యభావాదలబ్ధస్థానో వరుణాదిర్న సంబధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ ॥ ఆదిత్యాదితి॥ అపాం విద్యుత్కార్యత్వేన సంబంధమానమాహ॥ విద్యోతత ఇతి । వరుణస్యాబ్ద్వారా విద్యుత్సంబంధాదాగంతుకానామంతే నివేశ ఇతి న్యాయాచ్చ విద్యుదానంతర్యే సతి యథాపాఠమింద్రప్రజాపత్యోః క్రమ ఇత్యర్థః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్. ... ... ❋

౪. ఏవమర్చిరాదీనాం క్రమం నిరూప్య స్వరూపం నిరూపయతి॥ ❋ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి❋॥ చిహ్నానిర్దేశసామ్యాల్లోకశబ్దాన్నేతృత్వలింగాచ్చ సంశయః । ఆద్యపక్షద్వయం పూర్వపక్షః అర్చిరాదయో విద్యుదంతాశ్చేతనా నేతార

శ్చామానవపురుషేణ నేతాఽసహపఠితత్వాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ఏవమిత్యాదినా॥ యథాశ్రుత్యమానవస్యాస్తు నేతృత్వం ॥ చార్చిరాదీనామితిశంకతే ॥ తద్వచనమితి ॥ పురుషస్యామానవత్వం నేతృత్వం చేత్యుభయపరత్వేవాక్యభేదస్స్యాదతోఽ ర్చిరాదిపదైర్నేతార ఏవమానవాః ప్రకృతాః ప్రకరణబలాత్ విద్యుదనంతరమానవస్య నేతుః ప్రాప్తౌప్రకరణప్రాప్త నేతృత్వానువాదేనఅమానవత్వమేకమేవప్రతిపాద్యత ఇతివక్తవ్యమిత్యాహ॥నేతి॥ నేతృప్రకరణానంగీకారేత్వమానవఃపు రుషాగమయతీతివాక్యంభిద్యేత అమానవత్వవత్ నేతృత్వస్యాప్యప్రాప్తేరితిభావః॥ నేతృత్వానువాదలింగస్యానుగ్రాహ కన్యాయపరంసూత్రంగృహ్ణాతి ॥ నన్వితి ॥ ... ...

౫. యద్యనేతారోఽచేతనాఏవార్చిరాదయః తర్హి మార్గతద్గంతారుభయోరపివ్యామోహాదజ్ఞత్వా దూర్ధ్వ-

షుసజ్యంత' ఇత్యాది । తస్మాన్నాతివాహికా అర్చిరాదయః । అచేతనత్వాదప్యేతేషామాతివాహిక త్వానుపపత్తిః । చేతనాహిలోకేరాజనియుక్తాఃపురుషాదుర్గేషుమార్గేష్వతివాహ్యానతివాహయంతి,ఇ త్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । ఆతివాహికాఏవైతేభవితుమర్హంతి । కుతః,తల్లింగాత్ । తథాహి 'చంద్ర మసోవిద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీ'తిసిద్ధవద్గమయితృత్వందర్శయతి (వద్వచనంవాచనికమితిన్యాయాత్) తద్వచనంతద్విషయమేవోపక్షీణమితిచేత్, న, ప్రాప్తమాన వృత్తిమాత్రపరత్వాద్విశేషణస్య । యద్యర్చిరాదిషుపురుషాగమయితారః ప్రాప్తాస్తేచ మాన తోయుక్తంతన్నివృత్త్యర్థం పురుషవిశేషణమమానవ ఇతి ॥ నను లింగమాత్రమగమకం న్యాయ త్ । నైషదోషః ॥ ... ...

సూ. ౫. ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః॥

ఏతావదర్చిరాదిమార్గగాస్తే దేహవియోగాత్సపిండితకరణగ్రామాఇత్యస్వతంత్రాః దీనామప్యచేతనత్వాదస్వాతంత్ర్య మిత్యతోఽర్చిరాద్యభిమానినశ్చేతనా దేవతావిశేషా అతి యాంనియుక్తా ఇతిగమ్యతే । లోకేపి హి మత్తమూర్ఛితాదయః సంపిండితకరణగ్రామాః పర వర్త్మానో భవంతి. అనవస్థితత్వాదప్యర్చిరాదీనాంనమార్గలక్షణత్వోపపత్తిః । నహిరాత్రౌప్రేత స్స్వరూపాభిసంభవ ఉపపద్యతే । నచప్రతిపాలనమస్తీత్యుక్తంపురస్తాత్ । ధ్రువత్వాత్తుదేవతా నాయందోషోభవతి । అర్చిరాదిశబ్దతాచైషామర్చిరాద్యభిమానాదుపపద్యతే। 'అర్చిషోఽహ'రి ర్దేశస్త్వాతివాహికత్వేపి నవిరుధ్యతే । అర్చిషాహేతునాఽహరభిసంభవంతి అహ్నాహేతునా ఆ మాణపక్షమితి । తథాచ లోకప్రసిద్ధేష్వప్యాతియాత్రికేష్వేవంజాతీయకఉపదేశోదృశ్యతే గ మితోబలవర్మాణంతతోజయసింహంతతఃకృష్ణగుప్తమితి । అపిచోపక్రమే. తేఽర్చిషమభిసంభ సంబంధమాత్రముక్తంనసంబంధవిశేషఃకశ్చిత్ । ఉపసంహారేతు 'సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీ'తి ధవిశేషోఽతివాహ్యాతివాహకలక్షణఉక్తః, తేన సఏవోపక్రమేపీతినిర్ధార్యతే । సంపిండితకరణ త్వాద్దేవచగంతౄణాంనతత్రోపభోగసంభవః । లోకశబ్దస్త్వనుపభుంజానేష్వపిగంతృషుగమయి క్యతేఅన్యేషాంతల్లోకవాసినాంభోగభూమిత్వాత్ । అతోఽగ్నిస్వామికంలోకంప్రాప్తోఽగ్నినాఽ

గతిర్నస్యాదతస్స్వయం ప్రయత్నశూన్యశ్చేతనాంతరేణనేయ ఇతి లౌకికన్యాయానుగ్రహాత్ తత్సిద్ధే రుక్తన్యాయోపేతమితిసూత్రార్థః । పూర్వపక్షద్వయందూషయతి ॥ అనవస్థితత్వాదిత్యాదినా ॥ అర్చి మస్థిరత్వాద్రాత్ర్యాదౌమృతస్యప్రతీక్షానాస్తీత్యుక్తత్వాచ్చనమార్గచిహ్నత్వంభోగ్యత్వంవా, దేవతాత్వే నాస్తీత్యర్థః । యత్తూపదేశస్వారస్యాచ్చిహ్నత్వంభాతీతితత్రాహ ॥ అర్చిషోఽహరితి ॥ చిహ్నత్వనేతృత్వ చ్చవాక్యశేషాన్నిర్ణయ ఇత్యాహ ॥అపిచేతి॥ యదుక్తంలోకశబ్దాద్భోగ్యత్వమితితన్నేత్యాహ ॥సంపిండితేతి॥ స తరంగృహ్ణాతి ॥ కథంపునరితి ॥ ... ...

౬. అమానవో విద్యుల్లోకమాగతో వైద్యుతస్తేనేత్యర్థః । శ్రుతౌ తు వైద్యుతాల్లోకాదిత్యర్థః । శ్రుత్యా వరుణాదీనాం నేతృత్వాభావేఽప్యనుగ్రాహకత్వేన మార్గాన్తర్భావ ఇతి భావః ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ❋

౭. ఏవం మార్గం నిరూప్య గన్తవ్యం చిన్తయతి ॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేరితి ॥ పరం బ్రహ్మ గన్తవ్యమితి పూర్వపక్షే మార్గస్య ముక్త్యర్థతా కార్యబ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తే భోగార్థతేతి మత్వా ప్రథమం సిద్ధాన్తమాహ ॥ తత్ర కార్యమేవేతి ॥ సర్వగతస్యాపి ప్రదేశాన్తరవిశిష్టత్వేనాకాశస్య గన్తవ్యత్వం దృష్టం, బ్రహ్మణస్తు ప్రత్యక్త్వాన్న కథమపి గన్తవ్యతేత్యర్థః

హ్యాతే వాయుస్వామికం లోకం ప్రాప్తో వాయునేతి యోజయితవ్యం ॥ కథం పునరాతివాహికత్వపక్షే వరుణాదిషు తత్సంభవః, విద్యుతో హ్యధి వరుణాదయ ఉపక్షిప్తాః! విద్యుతశ్చానన్తరమా బ్రహ్మప్రాప్తేరమానవస్యైవ పురుషస్య గమయితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... ❋

సూ. ౬. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ॥

తతో విద్యుదభిసంభవనాదూర్ధ్వం, విద్యుదనన్తరవర్తినైవామానవేన పు[రు]షేణ వరుణలోకాదిష్వతివాహ్యమానా బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్తీత్యవగన్తవ్యం ❋ 'తాన్ వైద్యుతాత్ పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకం గమయతీ'తి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః । వరుణాదయస్తు తస్యైవాప్రతిబన్ధకరణేన సాహాయ్యానుష్ఠానేన వా కేనచిదనుగ్రాహకా ఇత్యవగన్తవ్యం । తస్మాత్ సాధూక్తమాతివాహికా దేవతాత్మానోఽర్చిరాదయ ఇతి ॥ ... ... ❋

సూ. ౭. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః ॥

'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యత్ర విచికిత్స్యతే, కిం కార్యమపరం బ్రహ్మ గమయతి ఆహోస్విత్ పరమేవావికృతం ముఖ్యం బ్రహ్మేతి । కుతస్సంశయః, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్ గతిశ్రుతేశ్చ । తత్ర కార్యమేవ సగుణమపరం బ్రహ్మ గమయత్యేనానమానవః పురుష ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే । కుతః గత్యుపపత్తేః । అస్య హి కార్యబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వముపపద్యతే ప్రదేశవత్త్వాత్, న తు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గన్తృత్వం గన్తవ్యత్వం గతిర్వాఽవకల్పతే సర్వగతత్వాత్ ప్రత్యగాత్మత్వాచ్చ గన్తౄణాం ॥ ... ❋

సూ. ౮. విశేషితత్వాచ్చ ॥

'బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తీ'తి శ్రుత్యన్తరే విశేషితత్వాత్ కార్యబ్రహ్మవిషయైవ గతిరిత్య[వ]గమ్యతే । న హి బహువచనేన విశేషణం పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యవకల్పతే । కార్యే త్వవస్థాభేదోపపత్తేః సంభవతి బహువచనం । లోకశ్రుతిరపి వికారగోచరాయామేవ సన్నివేశవిశిష్టాయాం భోగభూమావాఞ్జసీ, గౌణీ త్వన్యత్ర 'బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రా'డిత్యాదిష్వధికరణాధికర్తృవ్యనిర్దేశోఽపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నాఞ్జసస్స్యాత్, తస్మాత్కార్యవిషయమేవేదం నయనం । నను కార్యవిషయేఽపి బ్రహ్మశబ్దో నోపపద్యతే సమస్తస్య హి జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిష్ఠాపితమితి, అతోచ్యతే ॥ ❋

సూ. ౯. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః ॥

తుశబ్ద ఆశంకావ్యావృత్త్యర్థః । పరబ్రహ్మసామీప్యాదపరస్య బ్రహ్మణస్తస్మిన్నపి బ్రహ్మశబ్దప్రయో

౮. బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచనలోకశబ్దాధారసప్తమీశ్రుతిభిర్గన్తవ్యస్య పరస్మాద్వ్యావర్తితత్వాచ్చ న పరం గన్తవ్యమిత్యాహ ॥ విశేషితత్వాచ్చేతి ॥ పరబ్రహ్మణి భోగ్యత్వోపచారాద్గౌణీ లోకశ్రుతిరిత్యర్థః । నపుంసకబ్రహ్మశబ్దేన కారణవాచినా కార్యం లక్ష్యతే గన్తవ్యత్వన్యాయోపేతబహువచనాద్యనేకశ్రుత్యనుగ్రహాయ నచానావృత్తిలింగాత్ పరస్య గన్తవ్యతా, క్రమముక్త్యా లింగస్యాన్యథాసిద్ధేరితి భావః ॥ ౯ ॥ ౧౦॥ ... ... ❋

❋ తాన్ వైద్యుతాత్ పురుషోఽమానవః స ఏతాన్ బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి.

౧౧. స్మృతేశ్చ ॥ ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, తస్మిన్ప్రాప్తే పరస్య హిరణ్యగర్భస్యాంతే సమష్టిలింగశరీరరూపవికారావసానే బ్రహ్మలోకనివాసినః కృతాత్మానః శుద్ధధియ స్తత్రోత్పన్నసమ్యగ్ధియః సర్వే బ్రహ్మణా ముచ్యమానేన సహ పరంపదం ప్రవిశంతీతి యోజనా । ఏవం సిద్ధాంతముక్త్వా తేన నిరస్తం పూర్వపక్షమాహ ॥ కః పునరిత్యాదినా ॥ ౧౨ ॥ ... ※

౧౩. దహరవిద్యాయాం కఠవల్లీషు పరబ్రహ్మప్రకరణే చ 'తయోర్ధ్వమాయ'న్నితి గతిర్దర్శితా ॥ ... ※

గోనవిరుధ్యతే । పరమేవ హి బ్రహ్మ విశుద్ధోపాధిసంబంధం క్వచిత్కైశ్చిద్వికారధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిరుపాసనాయోపదిశ్యమానమపరమితి స్థితిః । నను కార్యప్రాప్తావనావృత్తిశ్రవణం న ఘటతే, నహి పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర క్వచిన్నిత్యతా సంభవతి, దర్శయతి చ దేవయానేన పథా ప్రస్థితానామనావృత్తిం "ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత' ఇతి, 'తేషామిహ న పునరావృత్తిరస్తి' 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి చేతి । అత్ర బ్రూమః ॥ ... ... ※

※ సూ. ॥ ౧౦ ॥ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ ॥ ※

కార్యబ్రహ్మలోకప్రళయప్రత్యుపస్థానే సతి తత్రైవోత్పన్నసమ్యగ్దర్శనాస్సంతస్తదధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ సహాతః పరం పరిశుద్ధం విష్ణోః పరంపదం ప్రతిపద్యంత ఇతీత్థం క్రమముక్తిరనావృత్త్యాదిశ్రుత్యభిధానేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యా । నహ్యంజసైవ గతిపూర్వికా పరప్రాప్తిస్సంభవతీత్యుపపాదితమ్ ॥ ... ※

※ సూ. ॥ ౧౧ ॥ స్మృతేశ్చ ॥ ※

స్మృతిరప్యేతమర్థమనుజానాతి 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే । పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరంపద'మితి । తస్మాత్కార్యబ్రహ్మవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయ ఇతి సిద్ధాంతః ॥ కః పునః పూర్వపక్షమాశంక్యాయం సిద్ధాంతః ప్రతిష్ఠాపితః 'కార్యం బాదరి'రిత్యాదినేతి, స ఇదానీం సూత్రైరేవోపప్రదర్శ్యతే ॥ ... ... ※

※ సూ. ॥ ౧౨ ॥ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ※

జైమినిస్త్వాచార్యః 'స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీ'త్యత్ర పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాపయతీతి మన్యతే । కుతః, ముఖ్యత్వాత్ । పరం హి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యమాలంబనం గౌణమపరం । ముఖ్యగౌణయోశ్చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి ॥ ... ... ※

※ సూ. ॥ ౧౩ ॥ దర్శనాచ్చ ॥ ※

'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి చ గతిపూర్వకమమృతత్వం దర్శయతి । అమృతత్వం చ పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యే, వినాశిత్వాత్కార్యస్య । 'అథ యదన్యత్పశ్యతి తదల్పం తన్మర్త్య'మితి వచనాత్ పరవిషయైవ చైషా గతిః కఠవల్లీషు పఠ్యతే, నహి తత్ర విద్యాంతరప్రక్రమోఽస్తి 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దితి పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రకాంతత్వాత్ ॥ ... ※

※ సూ. ॥ ౧౪ ॥ న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః ॥ ※

అపి చ 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య' ఇతి, నాయం కార్యవిషయః ప్రతిపత్త్యభిసంధిః । 'నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి కార్యవిలక్షణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ 'యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానా'మితి చ సర్వాత్మత్వానుక్రమాత్ 'న తస్య ప్రతిమా అస్తి యస్య నామమ

౧౪. ఏవం బ్రహ్మశ్రుత్యమృతత్వలింగాభ్యాం ప్రకరణాచ్చ పరవిషయా గతి రిత్యుక్తం, సంప్రతి 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ చ ప్రాప్నుయా'మిత్యుపాసకస్య మరణకాలే కార్యప్రాప్తిసంకల్పశ్రుతేర్న పరం గంతవ్యమితి శంకాం నిరస్యతి ॥ న చ కార్య ఇతి ॥ పరస్య ప్రకృతత్వాత్ యశః పదస్య పరమాత్మనామత్వప్రసిద్ధ్యా యశః పదేనాత్మోక్తిర్యశ ఆత్మా బ్రాహ్మణానామహం భవామి, తథా రాజ్ఞాం యశో విశాం యశ ఇతి సార్వాత్మ్యలింగాచ్చ పరప్రాప్తిసంకల్ప ఏవాయమి

త్యర్థః । అస్తు వేశ్మప్రతిపత్తిశ్చ పరబ్రహ్మవిషయా తథాపి సా కథం గతిపూర్వికా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ తత్ర బ్రహ్మలోకే విద్యావిహీనైరపరాజితా పూరస్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య తేనైవ ప్రభుణా విమితం నిర్మితం హిరణ్మయం వేశ్మాస్తి తత్ ప్రతిపద్యతే । విద్వానితి దహరబ్రహ్మవిద్యాయాం గతిపూర్వికా వేశ్మప్రాప్తిరుక్తా తేన పరబ్రహ్మణ్యపి వేశ్మప్రతిపత్తిశబ్దసామాన్యాద్గతిపూర్వకత్వం తస్యాః సిధ్యతీత్యర్థః । కించ పద గతావితి ధాతుపాఠాత్ వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇత్యత్ర మార్గాపేక్షా భాతీత్యాహ ॥ పదేరపీతి ॥ పూర్వపక్షముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఆద్య ఏవ సిద్ధాంతపక్ష ఇతి దృఢీకర్తుముపక్రమతే ॥ తావితి ॥ బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వాదిహేతూనామాభాసత్వం స్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ గంతవ్యత్వస్య బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచనాదేః సంకల్పాదేవ గంధాదిదివ్యభోగశ్రుతేశ్చ పరబ్రహ్మణ్యసంభవాన్ముఖ్యార్థత్యాగ ఇత్యర్థః । యద్యపి 'ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ' ఇత్యాదిశ్రుతిషు ప్రయోగసామర్థ్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఉభయత్ర రూఢతయా ముఖ్య ఏవ తథాపి పూర్ణే పరస్మిన్నవయవార్థస్య నిరతిశయమహత్త్వస్య లాభాదపరబ్రహ్మణ్యముఖ్య ఇత్యంగీకృతమితి మంతవ్యం । యదుక్తం కఠవల్లీషు ప్రకరణబలాద్గతిః పరవిషయేతి తత్రాహ ॥ పరేతి ॥ యథా విద్యాసంబద్ధసుషుమ్నాస్తుత్యర్థం

హవ్యశ' ఇతి చ పరస్యైవ బ్రహ్మణో యశో నామత్వప్రసిద్ధేః । సా చేయం వేశ్మప్రతిపత్తిర్గతిపూర్వికా హార్దవిద్యాయాముదితా 'తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మే'త్యత్ర । పదేరపి చ గత్యర్థత్వాన్మార్గాపేక్షతాఽవసీయతే । తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్రుతయ ఇతి పక్షాంతరం తావేతౌ ద్వౌ పక్షావాచార్యేణ సూత్రితౌ । గత్యుపపత్త్యాదిభిరేకః, ముఖ్యత్వాదిభిరపరః । తత్ర గత్యుపపత్త్యాదయః ప్రభవంతి ముఖ్యత్వాదీన్యాభాసయితుం న తు ముఖ్యత్వాదయో గత్యుపపత్త్యాదీనిత్యాద్య ఏవ సిద్ధాంతో వ్యాఖ్యాతః, ద్వితీయస్తు పూర్వపక్షః । న హ్యసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్యైవార్థస్య గ్రహణమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా విద్యతే । పరవిద్యాప్రకరణేఽపి చ తత్స్తుత్యర్థం విద్యాంతరాశ్రయగత్యనుకీర్తనముపపద్యతే 'విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీ'తివత్ । 'ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రతిపద్య' ఇతి తు పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదేన కార్యేఽపి ప్రతిపత్త్యభిసంధిర్న విరుధ్యతే । సగుణేఽపి చ బ్రహ్మణి సర్వాత్మత్వకీర్తనం 'సర్వకర్మా సర్వకామ' ఇత్యాదివదవకల్పతే । తస్మాదపరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయః । కేచిత్పునః పూర్వాణి పూర్వపక్షసూత్రాణి భవంతి ఉత్తరాణి సిద్ధాంతసూత్రాణీత్యేతాం వ్యవస్థామనురుధ్యమానాః పరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతీః ప్రతిష్ఠాపయంతి । తదనుపపన్నం, గంతవ్యత్వానుపపత్తేర్బ్రహ్మణః, 'యత్సర్వగతం సర్వాంతరం సర్వాత్మకం చ పరం బ్రహ్మ' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ' 'య ఆత్మా సర్వాంతరః' 'ఆత్మైవేదం సర్వం' 'బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠ'మిత్యాదిశ్రుతిభిర్నిర్ధారితవిశేషం, తస్య గంతవ్యతా న కదాచిదప్యుపపద్యతే । న హి గతమేవ గమ్యతే, అన్యో హ్యన్యద్గచ్ఛతీతి ప్రసిద్ధం లోకే । నను గతస్యాపి గంతవ్యతా దేశాంతరవిశిష్టా దృష్టా, యథా పృథివీస్థ ఏవ పృథివీం దేశాంతరద్వారేణ గచ్ఛతి తథాఽనన్యత్వేఽపి బాలస్య కాలాంతరవిశిష్టం వార్ధకం స్వాత్మభూతమేవ గంతవ్యం దృష్టం, తద్వద్బ్ర

తదసంబంధనాద్యంతరకీర్తనం తథా పరవిద్యాస్తుత్యర్థం తత్ప్రకరణేఽప్యపరవిద్యాశ్రయగతికీర్తనం యుజ్యతే, గతిం వినాపి హి పరవిద్యా నిరతిశయఫలా తస్యాం త్వపరవిద్యాఫలం గతిసాధ్యమంతర్భవతీతి స్తుతిలాభాదిత్యర్థః । యదప్యుక్తం ప్రాప్తిసంకల్పోఽపి ప్రకృతపరవిషయ ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ ప్రజాపతేరితి ॥ ప్రజాపతిసభావేశ్మశ్రుతిభిస్తత్సంఘాత్మకవాక్యేన చ ప్రకరణం బాధ్యం, యశోఽహమితి సార్వాత్మ్యం తూపాసనార్థమపరబ్రహ్మణ్యపి యుజ్యత ఇత్యర్థః । స్వపక్షముక్త్వా పరపక్షం దూషయతి ॥ కేచిదిత్యాదినా ॥ సర్వగతస్య స్వాత్మభూతస్యాపి బ్రహ్మణః సంసారదేశాద్దేశాంతరేణ తత్కాలాత్ కాలాంతరేణ విశిష్టతయా గంతవ్యత్వం స్యాదితి భూమివయోదృష్టాంతాభ్యాం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ యత్నం వినైవ ప్రాప్తత్వమనన్యత్వం, అవస్థాతద్వతోరభేదాత్ స్వాత్మభూతత్వం । నను యదుక్తం భూవయసోః ప్రాప్తయోర

పి దేశాంతరకాలాంతరవిశిష్టత్వేన గంతవ్యత్వం తయోర్గంతృభిన్నత్వాత్, బ్రహ్మణస్తు గంతృభిన్నస్య కథం గంతవ్యత్వం తత్రాహ ॥ సర్వశక్తీతి ॥ యా ప్రాప్తా భూః సా న గంతవ్యా యచ్చ గంతవ్యం దేశాంతరం తన్న ప్రాప్తమితి కుతః ప్రాప్తస్య గంతవ్యతా, అయనసోఽపి కాలాంతరేఽభివ్యక్తిమాత్రం న గంతవ్యత్వమితి వస్తుస్థితిః అంగీకృత్య విశిష్టభూవయనసోర్గంతవ్యతాం పరబ్రహ్మణో దేశకాలవైశిష్ట్యాభావాన్న కథంచిదపి గంతవ్యతేత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ 'అనాదిమత్పరం బ్రహ్మే'త్యాద్యాస్మృతిర్దృశ్యవిశేషస్య దృశికల్పితత్వాద్దృగాత్మనో నిర్విశేషతేతి న్యాయః । సగుణమేవ బ్రహ్మసూత్రాత్త్రాపేక్షయా పరం గంతవ్యం, నిర్విశేషం తు నాస్త్యేవేతి శంకతే ॥ జగదుత్పత్తీతి ॥ కిం నిర్విశేషస్యాసత్త్వం మానాభావాత్ సవిశేషశ్రుతివిరోధాద్వా, నాద్య ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ ఉత్పత్త్యాదీతి ॥ సవిశేషశ్రుతీనాం నిర్విశేష

హ్మణోఽపి సర్వశక్త్యుపేతత్వాత్కథంచిద్గంతవ్యతా స్యాదితి । న, ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషత్వాద్బ్రహ్మణః । 'నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనమ్. అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమ్. స బాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః. స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ. స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిన్యాయేభ్యో న దేశకాలాదివిశేషయోగః పరమాత్మనః కల్పయితుం శక్యతే, యేన భూమప్రదేశవయోఽవస్థాన్యాయేనాస్య గంతవ్యతా స్యాత్ । భూమ్యయనసోస్తు ప్రదేశావస్థాదివిశేషయోగాదుపపద్యతే దేశకాలవిశిష్టా గంతవ్యతా । జగదుత్పత్తిస్థితిప్రలయహేతుత్వశ్రుతేరనేకశక్తిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి చేత్ । న, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామనన్యార్థత్వాత్ । ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామపి సమానమనన్యార్థత్వమితి చేత్ । న, తాసామేకత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ । మృదాదిదృష్టాంతైర్హి సతో బ్రహ్మణ ఏకస్య సత్యత్వం వికారస్య చానృతత్వం ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రం నోత్పత్త్యాదిపరం భవితుమర్హతి । కస్మాత్పునరుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం విశేషనిరాకరణశ్రుతిశేషత్వం న పునరితరశేషత్వమితరాసామితి । ఉచ్యతే, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థత్వాత్ । న హ్యాత్మన ఏకత్వనిత్యత్వశుద్ధత్వాద్యవగతౌ సత్యాం భూయః కాచిదాకాంక్షోపజాయతే పురుషార్థసమాప్తిబుద్ధ్యుత్పత్తేః । 'తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః, అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి, విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనేతి, ఏతం హ వావ న తపతి కిమహం సాధు నాకరవం కిమహం పాపమకరవ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । తథైవ చ విదుషాం తుష్ట్యనుభవాదిదర్శనాత్ వికారానృతాభిసంధ్యపవాదాచ్చ 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి । అతో న విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామన్యశేషత్వమవగంతుం శక్యం । నైవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమస్తి, ప్రత్యక్షం తు తాసామన్యార్థత్వమవగమ్యతే । తథా హి 'తత్రైతచ్ఛుంగముత్పతితం సోమ్య విజానీహి నేదమమూలం భవిష్యతీ'త్యుపన్యస్యోదర్కే సత ఏవైకస్య జగన్మూలస్య విజ్ఞేయత్వం దర్శయతి । 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తి చ । ఏవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామైకాత్మ్యావగమపరత్వా

శ్రుతిశేషత్వాన్న విరోధ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ నిర్విశేషశ్రుతీనామేవ సవిశేషశ్రుతిశేషత్వం కిం న స్యాదిత్యాహ ॥ కస్మాదితి ॥ తాసాం స్వార్థే ఫలవత్త్వేన నిరాకాంక్షత్వాచ్ఛేషితా, సవిశేషశ్రుతీనాం ఫలత్వాత్ నిషేధ్యవిశేషసమర్పణాదిద్వారేణ శేషత్వం ఫలవత్ సన్నిధావఫలం తదంగమితి న్యాయాదిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా ॥ న కేవలం న్యాయాచ్ఛేషతా, కింతు శ్రుత్యాపీత్యాహ ॥ ప్రత్యక్షం త్వితి ॥ తత్రేతి మూలకారణే బ్రహ్మణ్యేతత్ శుంగం జగదాత్మకం కార్యముత్పన్నమిత్యుపక్రమ్య తేన శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛేత్యుపసంహారే సత ఏవ జ్ఞేయత్వముక్తం ఛాందోగ్యే । తథా తైత్తిరీయకేఽపి జగజ్జన్మాద్యనువాదేన బ్రహ్మణ ఏవ జ్ఞేయత్వం దర్శితం, అతః సృష్టిశ్రుతీనాం శ్రుత్యైవ నిర్విశేషధీశేషతా భాతీత్యర్థః । ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాత్ న గంతవ్యతేతి ఫలితమాహ ॥ ఏవమితి ॥ స్పష్టనిషేధాచ్చ పరస్య న గంతవ్యతేత్యాహ ॥ న తస్యేతి ॥

ఏవం గంతవ్యాలోచనయా గతిం నిరస్య గంత్రాలోచనయాపి నిరస్యతి ॥ గతికల్పనాయాం చేత్యాదినా ॥ భేదాభేదేన ద్వౌ కల్పావత్యంతభేదేన తృతీయః కల్పః । నన్వత్యంతాభేదకల్పః కిమితి నోక్తస్తత్రాహ ॥ అత్యంతేతి ॥ కల్పత్రయే కిం దూషణమితి పృచ్ఛతి ॥ యద్యేవమితి ॥ కల్పద్వయేఽపి దోషాంతరమాహ ॥ వికారావయవపక్షయోశ్చేతి ॥ వికారావయవరూపజీవవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థిరత్వాజ్జీవానాం గత్యాగతీ న స్యాతామ్ । న హ్యచలాతిస్థూలపాషాణస్థయోర్మండూకపాషాణావయవయోశ్చలనమస్తీత్యర్థః । అస్మాకం త్వజ్ఞానాత్ కల్పితోపాధిభిర్గత్యాగతివిభ్రమ ఇతి భావః । తృతీయకల్పమనూద్యాపి కల్ప్యం దూషయతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ అభేదశ్రుతివిరోధరూపో దోషో మమ నాస్తీతి భేదాభేదవాద్యాహ ॥ వికారావయవయో-

స్నానేకశక్తియోగో బ్రహ్మణః, అతశ్చ గంతవ్యత్వానుపపత్తిః । 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' ఇతి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి । తద్వ్యాఖ్యాతం 'స్పష్టో హ్యేకేషామ్' ఇత్యత్ర । గతికల్పనాయాం చ గంతా జీవో గంతవ్యస్య బ్రహ్మణోఽవయవో వికారోఽన్యో వా తతః స్యాత్ అత్యంతతాదాత్మ్యే గమనానుపపత్తేః । యద్యేవం తతః కిం స్యాదితి । ఉచ్యతే, యద్యేకదేశస్తేనైకదేశినో నిత్యప్రాప్తత్వాన్న పునర్బ్రహ్మగమనముపపద్యతే । ఏకదేశైకదేశిత్వకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యనుపపన్నా నిరవయవత్వప్రసిద్ధేః । వికారపక్షేఽప్యేతత్తుల్యం, వికారేణాపి వికారిణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్ । న హి ఘటో మృదాత్మతాం పరిత్యజ్యావతిష్ఠతే, పరిత్యాగే చాభావప్రాప్తేః । వికారావయవపక్షయోశ్చ తద్వతః స్థిరత్వాత్ బ్రహ్మణః సంసారగమనమప్యనవక్లృప్తమ్ । అథాన్య ఏవ జీవో బ్రహ్మణః సోఽణుర్వ్యాపీ మధ్యమపరిమాణో వా భవితుమర్హతి । వ్యాపిత్వే గమనానుపపత్తిః । మధ్యమపరిమాణత్వే చానిత్యత్వప్రసంగః । అణుత్వే పృథక్కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తిః । ప్రతిషిద్ధే చాణుత్వమధ్యమపరిమాణత్వే విస్తరేణ పురస్తాత్ । పరస్మాచ్చాన్యత్వే జీవస్య 'తత్త్వమసి' ఇత్యాదిశాస్త్రబాధప్రసంగః । వికారావయవపక్షయోరపి సమానోఽయం దోషః । వికారావయవయోస్తద్వతోఽనన్యత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ముఖ్యైకత్వానుపపత్తేః । సర్వేష్వేవైతేషు పక్షేష్వనిర్మోక్షప్రసంగః సంసార్యాత్మత్వానతివృత్తేః అతివృత్తౌ వా స్వరూపనాశప్రసంగః బ్రహ్మాత్మత్వానభ్యుపగమాత్ । యత్తు కైశ్చిజ్జల్ప్యతే నిత్యనైమిత్తికాని కర్మాణ్యనుష్ఠీయంతే ప్రత్యవాయానుత్పత్తయే, కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ పరిహ్రియంతే స్వర్గనరకానవాప్తయే, సాంప్రతదేహోపభోగ్యాని చ కర్మాణ్యుపభోగేనైవ క్షప్యంత ఇత్యతో వర్తమానదేహపాతాదూర్ధ్వం దేహాంతరప్రతిసంధానకారణాభావాత్ స్వరూపావస్థానలక్షణం కైవల్యం వినాపి బ్రహ్మాత్మతయైవం వృత్తస్య సేత్స్యతీతి । తదసత్, ప్రమాణాభావాత్, న హ్యేతత్ శాస్త్రేణ కేనచిత్ ప్రతిపాదితం, మోక్షార్థీత్థం సమాచరేదితి । స్వమనీషికయా త్వేతత్తర్కితం యస్మాత్ కర్మనిమిత్తస్సంసారస్తస్మాన్నిమిత్తాభావాన్న భవిష్యతీతి । న చైతత్తర్కయితుం శక్యతే నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్ । బహూని కర్మాణి జాత్యంతరసంచితాని ఇష్టానిష్టవిపాకాన్యేకైకస్య జంతోస్సంభావ్యంతే తేషాం విరుద్ధఫలానాం యుగపదుపభోగాసంభవాత్ కానిచిల్లబ్ధావసరాణీదం జన్మ నిర్మిమతే కానిచిత్తు దేశకాలనిమిత్తప్రతీక్షాణ్యాసత ఇత్యతస్తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతేనోపభోగేన

రితి ॥ భిన్నయోరభేదో ముఖ్యో నేత్యుక్తో విరోధాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ కించ పక్షత్రయమప్యయుక్తం సంసారిత్వస్య తాత్త్వికజీవస్వభావస్య నాశే జీవస్వరూపనాశప్రసంగాత్ । న చాస్మాభిరివ త్వయా బ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తాత్త్వికరూపమంగీకృతం యదస్య సంసారనాశేఽపి న నశ్యేదిత్యాహ ॥ సర్వేష్వితి ॥ నను కిం బ్రహ్మత్వేన సంసారాభావః కిల మోక్షః స చ కర్మాభావమాత్రేణ సేత్స్యతీతి కర్మజడానాం మతముద్భావ్య నిరస్యతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ తదితి - ఏవం వృత్తం, మోక్షహేతురిత్యస్మిన్నర్థే మానాభావాదిత్యర్థః । తర్క ఏవ మానమిత్యత ఆహ ॥ న చైతత్తర్కయితుమితి । నను త

హాప్యేతత్తర్కమాత్ర మేకస్మిన్ జన్మన్యనేకవిరుద్ధఫలానాం కర్మణాం భోగాయోగాదస్త్యవశిష్టం కర్మ జన్మాంతరస్యనిమిత్తమిత్యాశంక్యాత్ర మానమాహ॥ కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చేతి॥ సంత్వనారబ్ధఫలాని పుణ్యపాపాని తేషాం నిత్యాద్యనుష్ఠానేన క్షయాన్న జన్మాంతరమితి శంకతే ॥ స్యాదేతదితి॥ పుణ్యేన పుణ్యస్య న నాశః అవిరోధాత్ అన్యథాఽతిప్రసంగాత్ పాపస్యాపి సర్వాత్మనా పుణ్యానాశ్యత్వే పాపం చాస్తీతి సంచితపుణ్యపాపాభ్యాం జన్మాంతరం దుర్వారమిత్యాహ ॥ తన్నేత్యాదినా ॥ క్రియమాణనిత్యాదినాపి జన్మ స్యాత్ 'కర్మణా పితృలోక' ఇత్యవిశేషశ్రుతేః । స్మృతేశ్చేత్యాహ॥ న చ నిత్యేతి॥ ప్రత్యవాయనిరాసార్థనిత్యాద్యాచారేణ సత్యనుపశ్చాత్ ఫలాంతరం నిష్పద్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః। తద్యథేతి। నిమిత్తేఽ

క్షపణాసంభవాత్ న యథావర్ణితచరితస్యాపి వర్తమానదేహపాతే దేహాంతరనిమిత్తాభావశ్శక్యతే నిశ్చేతుం కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చ 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా' 'స్తతశ్శేషేణే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః । స్యాదేతత్, నిత్యనైమిత్తికాని తేషాం క్షేపకాణి భవిష్యంతీతి । తన్న, విరోధాభావాత్, సతి హి విరోధే క్షేప్యక్షేపకభావో భవతి న చ జన్మాంతరసంచితానాం సుకృతానాం నిత్యనైమిత్తికైరస్తి విరోధః, శుద్ధిరూపత్వావిశేషాత్ । దురితానాం త్వశుద్ధిరూపత్వాత్ సతి హి విరోధే భవతు క్షపణం। న తు తావతా దేహాంతరనిమిత్తాభావసిద్ధిః సుకృతనిమిత్తత్వోపపత్తేః దుశ్చరితస్యాప్యశేషక్షపణానవగమాత్, న చ నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానాత్ ప్రత్యవాయానుత్పత్తిమాత్రం న పునః ఫలాంతరోత్పత్తిరితి ప్రమాణమస్తి ఫలాంతరస్యాప్యనునిష్పాదినస్సంభవాత్ । స్మరతి హ్యాపస్తంబః 'తద్యథా ఆమ్రే ఫలార్థే నిమిత్తే ఛాయాగంధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యంత' ఇతి । న చాసతి సమ్యగ్దర్శనే సర్వాత్మనా కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం జన్మప్రాయణాంతరాళే కేనచిత్ ప్రతిజ్ఞాతుం శక్యం, సునిపుణానామపి సూక్ష్మాపరాధదర్శనాత్, సంశయితవ్యం తు భవతి తథాపి నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వమేవ। న చానభ్యుపగమ్యమానే జ్ఞానగమ్యే బ్రహ్మాత్మత్వే కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావస్యాత్మనః కైవల్యమాకాంక్షితుం శక్యం అగ్న్యౌష్ణ్యవత్ స్వభావస్యాపరిహార్యత్వాత్ । స్యాదేతత్ - కర్తృత్వభోక్తృత్వకార్యమనర్థో న తచ్ఛక్తిః తేన శక్త్యవస్థానేఽపి కార్యపరిహారాదుపపన్నో మోక్ష ఇతి । తచ్చ న, శక్తిసద్భావే కార్యప్రసవస్య దుర్నివారత్వాత్ । అథాపి స్యాత్ న కేవలా శక్తిః కార్యమారభతేఽనపేక్ష్యాన్యాని నిమిత్తాని, అతః ఏకాకినీ సా స్థితాపి నాపరాధ్యతీతి । తచ్చ న, నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన నిత్యసంబద్ధత్వాత్ । తస్మాత్ కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావే సత్యాత్మన్యసత్యాం విద్యాగమ్యాయాం బ్రహ్మాత్మతాయాం న కథంచన మోక్షం ప్రత్యాశాఽస్తి । శ్రుతిశ్చ 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి జ్ఞానాదన్యం మోక్షమార్గం వారయతి । పరస్మాదనన్యత్వేఽపి జీవస్య సర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాప్రవృత్తేరితి చేన్న, ప్రాక్ప్రబోధాత్ స్వప్నవ్యవహారవత్తదుపపత్తేః । శాస్త్రం చ 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యాదినాఽప్రబుద్ధవిషయే ప్రత్యక్షాదివ్యవహారముక్త్వా పునః ప్రబుద్ధవిషయే 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా తదభావం దర్శయ

రోపతే సతీత్యర్థః । తథాపి కామ్యాదికర్మసత్తానిశ్చయో నాస్తీత్యత ఆహ ॥ సంశయితవ్యం త్వితి। జ్ఞానం వినా దేహపాతే మోక్షః ప్రవేతి నిశ్చయాలాభాత్ త్వత్పక్షక్షతిరితి భావః । బ్రహ్మాభిన్నస్య జీవస్య కర్తృత్వాదిస్వభావస్య మోక్షాశాపి న యుక్తేత్యాహ॥ న చేతి॥ కర్తృత్వాదిరూపం కార్యం న స్వభావః కింతు తచ్ఛక్తిరితి శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ కార్యగమ్యాయాశ్శక్తేః కార్యస్యాత్యంతానుత్పాదే సత్త్వమయుక్తం అతః శక్తిసత్త్వే తద్విషయస్య కార్యస్యాదృష్టదేశకాలాదినిమిత్తానాం చాత్మనా శక్తిద్వారా నిత్యసంబంధత్వాత్ మోక్షో న స్యాదితి పరిహరతి॥ తచ్చేత్యాదినా ॥ మోక్షసిద్ధ్యర్థం జీవస్య బ్రహ్మత్వాంగీకారే సంసారానుపపత్తిమాశంక్యాజ్ఞానాత్తదుపపత్తిమసకృదుక్తాం స్మారయతి ॥ పరస్మాదిత్యాదినా ॥ ప్రా

సంగికం పరిహృత్య పరమం ప్రకృతముపసంహరతి॥ తదేవమితి॥ నను పరవిద్యాయామప్యాప్నోతిపదేన గతిశ్శ్రూయత ఇత్యత ఆహ— బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి॥ వైఫల్యాచ్చ గతేర్న పరవిషయత్వమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ అనుచింతనపక్షం ప్రత్యాహ॥ న చ నిత్యసిద్ధేతి॥ కదంతపఠితైకైశ్శ్రుతిపరవిషయత్వం గతేరుక్తమిత్యాశంక్య భ్రాంత్యేత్యాహ॥ పరాపరేతి॥ ప్రశ్నపూర్వకం పరాప

రే। తదేవం పరబ్రహ్మవిదో గంతవ్యాదివిజ్ఞానస్య బాధితత్వాన్న కథంచన గతిరుపపాదయితుం శక్యా। కింవిషయాః పునర్గతిశ్రుతయ ఇతి। ఉచ్యతే। సగుణవిద్యావిషయా భవిష్యంతి। తథా హి క్వచిత్పంచాగ్నివిద్యాం ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే క్వచిత్పర్యంకవిద్యాం క్వచిద్వైశ్వానరవిద్యాం। యత్రాపి బ్రహ్మ ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే 'యథా ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మే'తి చ తత్రాపి వామనీత్వాదిభిస్సత్యకామాదిభిశ్చ గుణైస్సగుణస్యైవోపాస్యత్వాత్ సంభవతి గతిః, న క్వచిత్ పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్శ్రావ్యతే। యథా గతిప్రతిషేధః శ్రావితః 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ'తి। 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మిత్యాదిషు తు సత్యప్యాప్నోతేర్గత్యర్థత్వే వర్ణితేన న్యాయేన దేశాంతరప్రాప్త్యసంభవాత్ స్వరూపప్రతిపత్తిరేవేయమవిద్యాధ్యారోపితనామరూపప్రవిలయాపేక్షయాఽభిధీయతే। 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాదివదితి ద్రష్టవ్యం। అపి చ పరవిషయా గతిర్వ్యాఖ్యాయమానా ప్రరోచనాయ వా స్యాదనుచింతనాయ వా, తత్ర ప్రరోచనం తావత్ బ్రహ్మవిదో న గత్యుక్త్యా క్రియతే స్వసంవేద్యేనైవావ్యవహితేన విద్యాసమర్పితేన స్వాస్థ్యేన తత్సిద్ధేః। న చ నిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయసనివేదనస్యాసాధ్యఫలస్య విజ్ఞానస్య గత్యనుచింతనే కాచిదపేక్షోపపద్యతే, తస్మాదపరవిషయైవ గతిః। తత్ర పరాపరబ్రహ్మవివేకానవధారణేనాపరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రవర్తమానా గతిశ్రుతయః పరస్మిన్నధ్యారోప్యంతే। కిం ద్వే బ్రహ్మణీ పరమపరం చేతి। బాఢం ద్వే, 'ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇత్యాదిదర్శనాత్। కిం పునః పరం బ్రహ్మ కిమపరమితి। ఉచ్యతే, యత్రావిద్యాకృతనామరూపాదివిశేషప్రతిషేధేనాస్థూలాదిశబ్దైర్బ్రహ్మోపదిశ్యతే తత్పరం। తదేవ యత్ర నామరూపాదివిశేషేణ కేనచిద్విశిష్టముపాసనాయోపదిశ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యాదిశబ్దైస్తదపరం। నన్వేవం సత్యద్వితీయశ్రుతిరుపరుధ్యేత। న, అవిద్యాకృతనామరూపోపాధికృతతయా పరిహృతత్వాత్। తస్య చాపరబ్రహ్మోపాసనస్య తత్సన్నిధౌ శ్రూయమాణం 'స యది పితృలోకకామో భవతీ'త్యాది జగదైశ్వర్యలక్షణం సంసారగోచరమేవ ఫలం భవతి, అనివర్తితత్వాదవిద్యాయాః। తస్య చ దేశవిశేషావబద్ధత్వాత్ తత్ప్రాప్త్యర్థం గమనమవిరుద్ధం। సర్వగతత్వేఽపి చాత్మన ఆకాశస్యేవ ఘటాదిగమనే బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనే గమనప్రసిద్ధిరిత్యవాదిష్మ 'తద్గుణసారత్వా'దిత్యత్ర। తస్మాత్ 'కార్యం బాదరి'రిత్యేష ఏవ స్థితః పక్షః 'పరం జైమిని'రితి తు పక్షాంతరప్రతిభానమాత్రప్రదర్శనం ప్రజ్ఞావికాసనాయేతి ద్రష్టవ్యం॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౧౫. అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ ❋

స్థితమేతత్ కార్యవిషయా గతిర్న పరవిషయేతి। ఇదమిదానీం సందిహ్యతే, కిం సర్వాన్ వికారాలంబనాన

రబ్రహ్మవిభాగం వదన్న పరబ్రహ్మణి గతేరర్థవత్త్వమాహ। కిం ద్వే ఇత్యాదినా॥ వ్యాపినో జీవస్య కథం గతిస్తత్రాహ॥ సర్వగతత్వేఽపీతి॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౧౫. ఏవం గంతవ్యం నిరూప్య గంతౄన్నిర్ధారయతి॥ అప్రతీకాలంబనానితి॥ 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యవిశేషశ్రుతేస్తత్క్రతున్యాయాచ్చ సంశయమాహ॥ ఇదమితి॥ అనియమాధికరణే తత్త్వవిద్యాయా అన్యత్ర సర్వోపాసకానాం మా

ర్గోపసంహార ఉక్తః, ఇదానీమప్రతీకోపాసకానామేవ మార్గో న సర్వేషాం వికారోపాసకానామిత్యుభయథాభావోక్త్యా పూర్వోక్తవిరోధస్స్యాత్, తస్మాదుపాసకమాత్రస్యోత్తరమార్గసిద్ధిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాన్తే తూభయథాభావసిద్ధిః । అదోషాదితిసూత్రే పదచ్ఛేదో విరోధాదిత్యర్థః । 'అనియమస్సర్వేషా'మితిసూత్రే సర్వశబ్దస్య ప్రతీకోపాసకాన్యపరత్వాదితి భావః । యద్యపి ప్రతీకధ్యాయినాం పితృయాణతృతీయస్థానయోరప్రవేశాదర్చిరాదిమార్గో వాచ్యః తథాపి తేషాం విద్యుత్పర్యంతమేవ గమనమస్తు న బ్రహ్మప్రాప్తిర్బ్రహ్మక్రతుత్వాభావాత్ । 'యో యద్ధ్యాయతి స తత్ప్రాప్నోతీ'తి హి

విశేషేణైవామానవః పురుషః ప్రాపయతి బ్రహ్మలోకముత కాంశ్చిదేవేతి । కింతావత్ ప్రాప్తం సర్వేషామేవైషాం విదుషామన్యత్ర పరస్మాత్ బ్రహ్మణో గతిస్స్యాత్ తథా హి 'అనియమస్సర్వేషా'మిత్యత్రావిశేషేణైవైషాం విద్యాంతరేష్వవతారితేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ ॥అప్రతీకాలంబనానితి॥ ప్రతీకాలంబనాన్ వర్జయిత్వా సర్వానన్యాన్ వికారాలంబనాన్నయతి బ్రహ్మలోకమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే। న హ్యేవముభయథాభావాభ్యుపగమే కశ్చిద్దోషోఽస్తి అనియమన్యాయస్య ప్రతీకవ్యతిరిక్తేష్వప్యుపాసనేషూపపత్తేః। తత్క్రతుశ్చాస్యోభయథాభావస్య సమర్థకో హేతుర్ద్రష్టవ్యః। యో హి బ్రహ్మక్రతుః స బ్రాహ్మమైశ్వర్యమాసీదేదితి శ్లిష్యతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః। న తు ప్రతీకేషు బ్రహ్మక్రతుత్వమస్తి ప్రతీకప్రధానత్వాదుపాసనస్య। నన్వబ్రహ్మక్రతురపి బ్రహ్మ గచ్ఛతీతి శ్రూయతే, యథా పంచాగ్నివిద్యాయాం 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'తి। భవతు యత్రైవమాహత్యవాద ఉపలభ్యతే తదభావే త్వౌత్సర్గికేణ తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మక్రతూనామేవ తత్ప్రాప్తిర్నేతరేషామితి మన్యతే॥... ... ... ❋

సూ॥౧౬॥ విశేషంచ దర్శయతి॥

నామాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాత్ ఫలవిశేషముత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్నుపాసనే దర్శయతి 'యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ యావద్వాచో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి మనో వావ వాచో భూయ' ఇత్యాదినా । స చాయం ఫలవిశేషః ప్రతీకతంత్రత్వాదుపాసనానాముపపద్యతే, బ్రహ్మతంత్రత్వే తు బ్రహ్మణోఽవిశిష్టత్వాత్ కథం ఫలవిశేషస్స్యాత్ । తస్మాన్న ప్రతీకాలంబనానామితరైస్తుల్యఫలత్వమితి॥... ... ... ❋

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

తత్క్రతున్యాయః శ్రుతిమూలః, ప్రతీకేషు చ నామాదిషు ధ్యేయేషు బ్రహ్మణో గుణత్వాత్ న ప్రాధాన్యేన ధ్యేయత్వమస్తి। అస్య చ న్యాయస్య పంచాగ్నివిద్యాయామాహత్యవాదాత్ ప్రత్యక్షవచనాద్బాధ ఇష్ట ఇతి సూత్రభాష్యార్థః॥........ ❋

౧౬॥ కించ ప్రతీకతారతమ్యేన ఫలతారతమ్యశ్రుతేర్న ప్రతీకధ్యాయినాం బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాహ ॥విశేషం చేతి॥ తస్మాదసతి వచనే బ్రహ్మధ్యాయిన ఏవ బ్రహ్మ గంతార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥... ... ... ❋

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ విష్ణవేనమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే, చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః.

సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్. ౧.

పూర్వపాదే బ్రహ్మోపాసకానాం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుక్తా, సంప్రతి తేషామైశ్వర్యవిశేషం వా బ్రహ్మలోకం పాదస్యోత్తరార్ధేన ప్రపంచయిష్యన్ ఆదావభ్యర్హితపరవిద్యాప్రాప్యం నిర్విశేషబ్రహ్మభావమాహ॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదితి॥ నిర్గుణవిద్యాఫలవాక్యముదాహృత్య స్వశబ్దస్య స్వీయాగంతుకరూపస్యాత్మరూపవాచిత్వాభ్యాం సంశయమాహ॥ ఏవమితి॥ పూర్వపక్షే మోక్షస్య స్వర్గాదవిశేషః, సిద్ధాంతే విశేష ఇతి ఫలం, తత్ర మోక్ష ఆగంతుకః ఫలత్వాత్ స్వర్గవదితి న్యాయోపేతయాఽభినిష్పత్తిశ్రుత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిమిత్యాదినా ॥ స్వశబ్దశ్రుతిశ్చా

సూ॥ ౧॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్

'ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సంశయః, కిం దేవలోకాద్యుపభోగస్థానేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్విశేషేణాభినిష్పద్యతే ఆహోస్విదాత్మమాత్రేణేతి । కిం తావత్ ప్రాప్తం స్థానాంతరేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్రూపవిశేషేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్, మోక్షస్యాపి ఫలత్వప్రసిద్ధేః అభినిష్పద్యత ఇతి చోత్పత్తిపర్యాయత్వాత్ । స్వరూపమాత్రేణ చేదభినిష్పత్తిః పూర్వాస్వప్యవస్థాసు స్వరూపానపాయాద్విభావ్యేత । తస్మాద్విశేషేణ కేనచిదభినిష్పద్యత ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, కేవలేనైవాత్మనావిర్భవతి న ధర్మాంతరేణేతి । కుతస్స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి, స్వశబ్దాత్, అన్యథా హి స్వశబ్దేన విశేషణమనవక్లృప్తం స్యాత్ । నన్వాత్మీయాభిప్రాయస్స్వశబ్దో భవిష్యతి । న, తస్యావచనీయత్వాత్ । యేనైవ హి కేనచిద్రూపేణాభినిష్పద్యతే తస్యైవాత్మీయత్వోపపత్తేస్స్వేనేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్ । ఆత్మవచనతాయాం త్వర్థవత్ కేవలేనైవాత్మరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణాపీతి ॥ కః పునర్విశేషః పూర్వాస్వవస్థాస్విహ చ స్వరూపానపాయసామ్యే సతీత్యత ఆహ ॥

... ... ※

సూ॰ ౨॰ ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥

యోఽత్రాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తః స సర్వబంధవినిర్ముక్తః శుద్ధేనైవాత్మనాఽవతిష్ఠతే పూర్వత్రాంధో భవత్యపి రోదితీవ వినాశమేవాపీతో భవతీతి చావస్థాత్రయకలుషితేనాత్మనేత్యయం విశేషః, కథం పునరవగమ్యతే ముక్తోఽయమిదానీం భవతీతి ప్రతిజ్ఞానాదిత్యాహ । తథా హి 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యవస్థాత్రయదోషవిహీనమాత్మానం వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతిజ్ఞాయ 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతి చోపన్యస్య 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇతి చోపసంహరతి, తథాఖ్యాయికోపక్రమేఽపి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు'రిత్యాది ముక్తాత్మవిష

ధితో న్యాయః అభినిష్పత్తిశ్చ సాక్షాత్కారవృత్త్యభిప్రాయా బంధధ్వంసజన్మన్యౌపచారిక్యేవేతి మత్వా సిద్ధాంతయతి ఏవమితి ॥ మోక్షస్య ఫలత్వప్రాప్తాగంతుకత్వనిరాసార్థం స్వశబ్ద ఇతి యుక్తం స్వీయవాచిత్వే త్వనర్థకానువాదస్స్యాదిత్యర్థః ॥ సూత్రాంతరం గృహ్ణాతి ॥ కః పునరితి ॥

... ... ※

౨. జాగరితే హ్యంధ్యాది దేహధర్మవాన్ భవతి స్వప్నే తు హత ఇవ కేనచిత్ । అపి చ పుత్రాదినాశాద్రోదితీవ భవతి, సుషుప్తౌ తు విశేషాజ్ఞానాద్వినష్ట ఇవేతి, బంధదశాయాం కలుషితాత్మనాతిష్ఠతి, మోక్షే తు విగలితాఖిలదుఃఖః పరితః ప్రద్యోతమానః పూర్ణానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి మహాన్ విశేష ఇత్యర్థః ॥ ... ... ※

౩. కార్యగోచరమితికార్యజ్యోతిఃప్రాప్తమిత్యర్థః. కార్యంప్రాప్తోపిముక్తఃకింనస్యాదిత్యతఆహ॥నచానతివృత్తఇతి॥అధి౧❁
౪. ❁అవిభాగేనదృష్టత్వాత్❁ స్వరూపస్థితంముక్తముపజీవ్యవాదివివాదాత్ బ్రహ్మాభేదాభేదసంశయేసత్యత్యంతభేదం పూర్వపక్షముక్త్వాసిద్ధాంతమాహ ॥ యస్యేతి ॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్. ... ... ❁

యమేవప్రతిజ్ఞానం । ఫలత్వసిద్ధిరపి మోక్షస్యబంధనివృత్తిమాత్రాపేక్షానాపూర్వోపజనాపేక్షా। యద ప్యభినిష్పద్యతఇత్యుత్పత్తిపర్యాయత్వం తదపినాపూర్వావస్థాపేక్షం యథారోగనివృత్తావరోగోఽభిని ష్పద్యతఇతి తద్వత్ । తస్మాదదోషః ॥ ... ... ❁

❁సూ. ౩. ఆత్మాప్రకరణాత్ ॥ ❁

కథంపునర్ముక్తఇత్యుచ్యతే 'యావతాపరంజ్యోతిరుపసంపద్యే'తికార్యగోచరమేవైనంశ్రావయ తి । జ్యోతిశ్శబ్దస్యభౌతికజ్యోతిషిరూఢత్వాత్। నచానతివృత్తోవికారవిషయాత్ కశ్చిన్ముక్తోభవితుమర్హతి వికారస్యార్తత్వప్రసిద్ధేరితి । నైషదోషః । యతఆత్మైవాత్రజ్యోతిశ్శబ్దేనావేద్యతే ప్రకరణాత్ । 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యు'రితి హిప్రకృతేపరస్మిన్నాత్మనినాకస్మాద్భౌతికంజ్యోతిశ్శక్యంగ్ర హీతుం, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్ । జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపిదృశ్యతే 'తద్దేవాజ్యోతిషాం జ్యోతి'రితి । ప్రపంచితంచైతత్ 'జ్యోతిర్దర్శనా'దిత్యత్ర ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౪. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥ ❁

పరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతేయః సకింపరస్మాదాత్మనః పృథగేవభవతి ఉతా విభాగేనైవావతిష్ఠతఇతి విచికిత్సాయాం 'సతత్రపర్యేతీ'త్యధికరణాధికర్తృవ్యనిర్దేశాత్ 'జ్యోతిరుప సంపద్యే'తిచకర్తృకర్మనిర్దేశాద్భేదేనైవావస్థానమితియస్యమతిఃతంవ్యుత్పాదయతి । అవిభక్తఏవప రేణాత్మనాముక్తోఽవతిష్ఠతే । కుతః, దృష్టత్వాత్ । తథాహి 'తత్త్వమసి. అహంబ్రహ్మాస్మి. యత్రనా న్యత్పశ్యతి. నతుతద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తంయత్పశ్యే'దిత్యేవమాదీనివాక్యాన్యవిభాగేనైవ పర మాత్మానందర్శయంతి । యథాదర్శనమేవచఫలంయుక్తంతత్క్రతున్యాయాత్ 'యథోదకంశుద్ధేశుద్ధమా సిక్తంతాదృగేవభవతిఏవంమునేర్విజానతఆత్మాభవతి గౌతమే'తి చైవమాదీని ముక్తస్వరూపనిరూపణ పరాణివాక్యాన్యవిభాగమేవదర్శయంతి నదీసముద్రాదినిదర్శనానిచ । భేదనిర్దేశస్త్వభేదేప్యుపచర్య తే । 'సభగవఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠిత'ఇతి 'స్వేమహిమ్ని'తి 'ఆత్మరతిరాత్మక్రీడ'ఇతిచైవమాదిదర్శనాత్ ॥...❁

❁ సూ. ౫. బ్రాహ్మేణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ ❁

స్థితమేతత్ 'స్వేనరూపేణే'త్యాత్మమాత్రస్వరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణే తి । అధునాతుతద్విశేషబుభుత్సాయామభిధీయతే । స్వమస్యరూపంబ్రాహ్మమపహతపాప్మత్వాదిసత్య సంకల్పత్వావసానంతథాసర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వంచ తేనస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి జైమినిరాచా ర్యోమన్యతే । కుతః, ఉపన్యాసాదిభ్యస్తథాత్వావగమాత్।తథాహి 'యఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యా దినా 'సత్యకామస్సత్యసంకల్ప'ఇత్యేవమంతేనోపన్యాసేనైవమాత్మకతామాత్మనోబోధయతి । తథా 'సతత్రపర్యేతిజక్షన్క్రీడన్రమమాణ'ఇత్యైశ్వర్య రూపమావేదయతి । 'తస్యసర్వేషు లోకేషుకామ

౫. ❁బ్రాహ్మేణజైమినిః❁॥ఉక్తబ్రహ్మస్వరూపంముక్తముపజీవ్య సకిం సత్యేనసర్వజ్ఞత్వాదినాధర్మేణ యుక్తస్తిష్ఠ తిఉతసత్యస్యశశశృంగవదత్యంతాసత్త్వాచ్చిన్మాత్రాత్మనాతిష్ఠతి కింవావస్తుతశ్చిన్మాత్రోపి జీవాంతరవ్యవహారదృష్ట్యాక ల్పితసర్వజ్ఞత్వాదిమానితిమునివిప్రతిపత్తేస్సంశయేసత్యాద్యంపూర్వపక్షమాహ ॥అధునేత్యాదినా॥ తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవఫ లంద్రష్టవ్యం । 'సోఽన్వేష్టవ్య'ఇతివిధ్యర్థఉద్దేశః, యఆత్మేత్యాదిరుపన్యాసశబ్దార్థః । ఆదిపదాద్విధివ్యపదేశగ్రహః ।

తథాఽజ్ఞాతజ్ఞాపకోవిధిస్తమాహ ॥ తథాసతత్రేతి ॥ 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇత్యాదిస్తువ్యపదేశోఽయంహినోద్దేశః విధ్యభావాత్ నాపివిధిఃసిద్ధవన్నిర్దేశాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౬. సత్యకామత్వాదిధర్మాణాంసత్యత్వంభూషయన్నత్యంతాసత్త్వపక్షమాహ ॥ చితితన్మాత్రేణేతి ॥ చిత్ చైతన్యం, శబ్దజ్ఞానాద్యోవికల్పోఽసత్యస్తద్విషయస్తన్మాత్రః అత్యంతాసంత ఇతియావత్ । అస్త్వభావరూపధర్మాణామసత్త్వం భావధర్మాణాంతుసత్త్వమిత్యాశంక్యతేషామప్యౌపాధికత్వాదసత్త్వమిత్యాహ ॥ సత్యకామేతి ॥ చిన్మాత్రముక్తేజక్షణాదిశ్రుతిఃకథంతత్రాహ ॥ అతఏవేతి ॥ సర్వధర్మనిషేధాదేవేత్యర్థః ॥ ... ... *

౭. ధర్మాణాంసత్యత్వమత్యంతాసత్యత్వంచేతి పక్షద్వయముక్తం అద్వైతశ్రుతీనాం సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రుతివ్యవహారయోశ్చబాధాపాతాదతస్తృతీయపక్షశ్శ్రేయానితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమపీతి ॥ అత్ర కేచిత్ ముహ్యంతిఅఖండచిన్మాత్రజ్ఞానాత్ ముక్తస్యాజ్ఞానాభావాత్, కుతఆజ్ఞానికధర్మయోగఇతి, తఇత్థంబోధనీయాః యఈశ్వరధర్మాస్తఏవ ఉ

చారోభవతీతిచ 'సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర' ఇత్యాదివ్యపదేశాశ్చైవముపపన్నాభవిష్యంతీతి ॥ ... *

సూ. ౬. చితితన్మాత్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥

యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయోభేదేనైవధర్మానిర్దిశ్యంతే తథాపిశబ్దవికల్పజాఏవైతే, పాప్మాదినివృత్తిమాత్రంహితత్రగమ్యతే, చైతన్యమేవత్వస్యాత్మనఃస్వరూపమితి తన్మాత్రేణ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిర్యుక్తా । తథాచశ్రుతిః 'ఏవంవాఅరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యఃకృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన' ఇత్యేవంజాతీయకానుగృహీతాభవిష్యతి । సత్యకామత్వాదయస్తుయద్యపివస్తుస్వరూపేణైవధర్మాఉచ్యంతే సత్యాఃకామాఅస్యేతి, తథాప్యుపాధిసంబంధాధీనత్వాత్తేషాం నచైతన్యవత్ స్వరూపత్వసంభవః అనేకాకారత్వప్రతిషేధాత్ । ప్రతిషిద్ధంహిబ్రహ్మణోఽనేకాకారత్వం 'నస్థానతోఽపిపరస్యోభయలింగ' మిత్యత్ర । అతఏవజక్షణాదిసంకీర్తనమపిదుఃఖాభావమాత్రాభిప్రాయంస్తుత్యర్థమాత్మరతిరిత్యాదివత్ । నహిముఖ్యాన్యేవరతిక్రీడామిథునాన్యాత్మనిమిత్తానిశక్యంతేవర్ణయితుం, ద్వితీయవిషయత్వాత్తేషాం । తస్మాత్ నిరస్తాశేషప్రపంచేనప్రసన్నేనావ్యపదేశ్యేనబోధాత్మనాఽభినిష్పద్యతఇత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే ॥ ... ... *

సూ. ౭. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధంబాదరాయణః ॥

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమే వ్యవహారాపేక్షయాపూర్వస్యాప్యుపన్యాసాదిభ్యోవగతస్యబ్రాహ్మస్యైశ్వర్యరూపస్యాప్రత్యాఖ్యానాదవిరోధంబాదరాయణఆచార్యోమన్యతే ॥

సూ. ౮. సంకల్పాదేవతుతచ్ఛ్రుతేః ॥

హార్దవిద్యాయాంశ్రూయతే 'సయదిపితృలోకకామోభవతిసంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ' త్యాది । తత్రసంశయః, కింసంకల్పఏవకేవలఃపిత్రాదిసముత్థానహేతురుతనిమిత్తాంతరసహితఇతి । త

జాత్మనిముక్తేజీవాంతరైర్వ్యవహ్రియంతఇతి । నచమూలావిద్యైక్యాత్తన్నాశే కుతోజీవాంతరమితి వాచ్యం, నవయంతన్నాశేజీవాంతరవ్యవహారంబ్రూమః కింతు తదంశనాశే నాంశాంతరబాధ్యాధ్యాత్మికశరీరద్వయాభిమానినోముక్తావంశాంతరోపాధికాజీవావ్యవహర్తారఇతివదామః । తర్హినానావిద్యాపక్షఏవకుతోనాద్రియతే జీవభేదస్యావశ్యకత్వాదితిచేన్న । ప్రకృతినానాత్వంప్రతిజీవంప్రపంచభేదఇత్యాద్యప్రామాణికానేకార్థగౌరవాదితిసర్వవృద్ధసమ్మతైకవిద్యాపక్షఏవశ్రేయాన్, అంశభేదేనచబంధముక్తివ్యవస్థేతిసంక్షేపః ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్. ... *

౮. ఏవంపరవిద్యాఫలముక్తమిదానీమపరవిద్యాఫలంప్రపంచయతి ॥ *సంకల్పాదేవతుతచ్ఛ్రుతేరితి* ॥ ఏవకారస్యాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదసాధారణ్యాత్ సంశయః, బ్రహ్మలోకంగతస్యోపాసకస్య సంకల్పోయత్నాంతరసాపేక్షః

భోగసామగ్రీసంకల్పత్వాదస్మదాదిసంకల్పవత్ । నచైవకారవిరోధః సంకల్పేనసామగ్ర్యాఅయోగవ్యవచ్ఛేదేనసాఫల్యార్థత్వాత్ యత్నాననంగీకారేభోగపుష్ట్యసిద్ధేశ్చేతిపూర్వపక్షార్థః। అత్రలోకవృత్తానుసరణంఫలం, సిద్ధాంతేతు విద్యాబలేనసంకల్పస్యైవభోగపుష్టికరత్వ సిద్ధిరితిభేదః । కించయదిభోగసంకల్పానంతరమపియత్నాంతరసాధ్యానిమిత్తాపేక్షాస్యాత్ తర్హితన్నిమిత్తప్రాప్తిపర్యంతంజాతసంకల్పస్యవంధ్యత్వంస్యాత్ భోగవిలంబాత్ తతస్సత్యసంకల్పశ్రుతేర్నయత్నాంతరాపేక్షేత్యాహ॥నిమిత్తాంతరమపీతి॥... ... ... ❋

శ్రుత్యాపిసంకల్పాదేవేతిశ్రవణేలోకవన్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయుక్తా । యథాలోకేఽస్మదాదీనాంసంకల్పాత్ గమనాదిభ్యశ్చ హేతుభ్యఃపిత్రాదిసంపత్తిర్భవత్యేవంముక్తస్యాపిస్యాత్ ఏవందృష్టవిపరీతంనకల్పితంభవిష్యతి । సంకల్పాదేవేతితురాజ్ఞఇవసంకల్పితార్థసిద్ధికరీంసాధనాంతరసామగ్రీం సులభామపేక్ష్యోచ్యతే।నచసంకల్పమాత్రసముత్థానాఃపిత్రాదయోమనోరథవిజృంభితవచ్చంచలత్వాత్ పుష్కలంభోగంసమర్పయితుంపర్యాప్నుయురిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । సంకల్పాదేవతు కేవలాత్ పిత్రాదిసముత్థానమితి । కుతః, తచ్ఛ్రుతేః ' సంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ'త్యాదికాహిశ్రుతిర్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయాంపీడ్యేత, నిమిత్తాంతరమపితుయదిసంకల్పానువిధాయ్యేవస్యాత్, భవతు, నతుప్రయత్నాంతరసంపాద్యంనిమిత్తాంతరమిష్యతే । ప్రాకృసంపత్తేర్వంధ్యసంకల్పత్వప్రసంగాత్। నచశ్రుతిగమ్యేఽర్థేలౌకవదితిసామాన్యతోదృష్టంక్రమతే।సంకల్పబలాదేవచైషాంయావత్ప్రయోజనంస్థైర్యోపపత్తిః ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణత్వాన్ముక్తసంకల్పస్య॥... ... ... ❋

❋ సూ॥౯॥అతఏవచానన్యాధిపతిః ❋

అతఏవచావంధ్యసంకల్పత్వాదనన్యాధిపతిర్విద్వాన్ భవతి, నాస్యాన్యోఽధిపతిర్భవతీత్యర్థః । నహిప్రాకృతోపిసంకల్పయన్నన్యస్వామికత్వమాత్మనఃసత్యాంగతౌసంకల్పయతి।శ్రుతిశ్చైతద్దర్శయతి ' అథయఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామాన్ తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీ'తి ॥

❋ సూ ॥౧౦॥అభావంబాదరిరాహహ్యేవమ్॥ ❋

' సంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ'త్యతః శ్రుతేర్మనస్తావత్ సంకల్పసాధనంసిద్ధం, శరీరేంద్రియాణిపునఃప్రాప్తైశ్వర్యస్యవిదుషస్సంతినసంతీతిసమీక్ష్యతే। తత్రబాదరిస్తావదాచార్యఃశరీరస్యేంద్రియాణాంచాభావంమహీయమానస్యవిదుషోమన్యతే । కస్మాత్, ఏవంహ్యాహామ్నాయః ' మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్రమతేయఏతేబ్రహ్మలోక' ఇతియదిమనసాశరీరేంద్రియైశ్చవిహరేతమనసేతివిశేషణంనస్యాత్। తస్మాదభావశ్శరీరేంద్రియాణాంమోక్షే॥... ... ... ❋

❋ సూ॥౧౧॥భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్॥ ❋

జైమినిస్త్వాచార్యోమనోవచ్ఛరీరస్యాపిసేంద్రియస్య భావంముక్తంప్రతి మన్యతే, యతః ' సఏకధాభవతిత్రిధాభవతీ'త్యాదినాఽనేకధాభావవికల్పమామనంతి । నహ్యనేకవిధతావినాశరీరభేదేనాంజసీస్యాత్।యద్యపినిర్గుణాయాంభూమవిద్యాయామయమనేకధాభావవికల్పఃపఠ్యతేతథాపివిద్యమానమే

౯॥ నన్వీశ్వరాధీనస్యవిదుషఃకథంసంకల్పమాత్రాద్భోగసిద్ధిస్తత్రాహ ।అతఏవేతి ॥ ఈశ్వరధర్మఏవవిదుష్యావిర్భూతఇతినసంకల్పభంగఇతిభావః ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥... ... ... ❋

౧౦॥ఏవకారవత్ మనసేతివిశేషణేనఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాద్దేహాద్యభావఇతి పూర్వపక్షయతి॥❋అభావంబాదరిరాహహ్యేవమితి❋॥అత్రాప్రివాదివివాదాత్ సంశయః, తత్రదేహాదయోనసంత్యేవసదాసంత్యేవేతిచపక్షద్వయంపూర్వపక్షః, కాలభేదేనేచ్ఛయాసంతినసంతిచేతిసిద్ధాంతపక్షోద్రష్టవ్యః, ఫలంతుతత్తచ్ఛ్రుతేర్ముఖ్యత్వమితివివేకః॥ ...॥౧౧॥

౧౨. ద్వాదశాహవదితి॥ 'యఏవంవిద్వాగ్ సస్సత్రముపయంతీ'త్యుపాయనచోదనాగమ్యస్యశ్రుతేర్ద్వాదశాహస్య సత్రత్వం,ఆసతేతిచోపయంతీతివా చోదితత్వంసత్రలక్షణమితిస్థితేః, తథా 'ద్వాదశాహంప్రజాకామంయాజయే'దితి యజతిచోదనాదర్శనాత్ నియతకర్తృకత్వాద్వాగమేవద్విరాత్రాదివదహీనత్వంచేత్యర్థః॥౧౩॥౧౪॥ఇతిపంచమాధికరణమ్॥

౧౫॥ప్రదీపవదావేశః॥సంకల్పమాత్రనిర్మితదేహానుపజీవ్యతేషూభయథాదర్శనాత్ సంశయమాహ॥భావమితి॥ అనాదిలింగశరీరస్యైకస్మిన్నేవ శరీరేభావాన్నిర్మితానేకదేహేషుభోగాసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిమత్వాసూత్రంవ్యాచష్టే॥ యథేత్యాదినా । 'సఏకధాత్రిధాసంచ ఛే'త్యాదిశ్రుత్యావిదుషఏవానేకధాభావఉక్తః, విద్వాంస్తునదేహోనాపిచిన్మాత్రఃకింతులింగోపహితాత్మా । నచతస్యలింగభేదంవినానేకత్వంసంభవతి।అతఃశ్రుతిబలా

వేదం సగుణావస్థాయామైశ్వర్యంభూమవిద్యాస్తుతయేసంకీర్త్యత ఇత్యతస్సగుణవిద్యాఫలభావేనోపతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే॥ ... ... ※

※ సూ॥౧౨॥ద్వాదశాహవదుభయవిధంబాదరాయణోఽతః॥ ※

బాదరాయణఃపునరాచార్యోఽతఏవోభయలింగశ్రుతిదర్శనాదుభయవిధత్వంసాధుమన్యతే, యదాసశరీరతాంసంకల్పయతితదాసశరీరోభవతియదాత్వశరీరతాంతదాత్వశరీరఇతి । సత్యసంకల్పత్వాత్ సంకల్పవైచిత్ర్యాచ్చ ద్వాదశాహవత్, యథాద్వాదశాహస్సత్రమహీనశ్చభవతి ఉభయలింగశ్రుతిదర్శనాత్,ఏవమిదమపీతి॥... ... ...※

※ సూ॥౧౩॥తన్వభావేసంధ్యవదుపపత్తేః॥ ※

యదాతనోస్సేంద్రియస్యశరీరస్యాభావస్తదాయథాసంధ్యేస్థానేశరీరేంద్రియవిషయేష్వవిద్యమానేష్వప్యుపలబ్ధిమాత్రాఏవపిత్రాదికామాభవంతి, ఏవంమోక్షేపిస్యుః, ఏవంహ్యేతదుపపద్యతే॥......※

※ సూ॥౧౪॥భావేజాగ్రద్వత్॥ ※

భావేపునస్తనోర్యథాజాగరితేవిద్యమానాఏవపిత్రాదికామాభవంత్యేవంముక్తస్యాప్యుపపద్యతే॥※

※ సూ॥౧౫॥ప్రదీపవదావేశస్తథాహిదర్శయతి॥ ※

'భావంజైమినిర్వికల్పామననా'దిత్యత్ర సశరీరత్వంముక్తస్యోక్తం తత్రత్రిధాభావాదిష్వనేకశరీరసర్గేకేంనిరాత్మకానిశరీరాణిదారుయంత్రవత్ సృజ్యంతేకింవాసాత్మకాన్యస్మదాదిశరీరవదితిభవతివీక్షా। తత్రాత్మమనసోర్భేదానుపపత్తేరేకేనశరీరేణయోగాదితరాణినిరాత్మకానీత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే, ప్రదీపవదావేశఇతి । యథాప్రదీపఏకోఽనేకప్రదీపభావమాపద్యతేవికారశక్తియోగాత్ ఏవమేకోపిసన్ విద్వానైశ్వర్యయోగాదనేకభావమాపద్య సర్వాణి శరీరాణ్యావిశతి । కుతః, తథాహిదర్శయతి శాస్త్రమేకస్యానేకభావం 'సఏకధాభవతిత్రిధాభవతిపంచధాభవతిసప్తధానవధే'త్యాదినైతద్దారుయంత్రోపమాభ్యుపగమేఽవకల్పతే నాపిజీవాంతరావేశే । నచనిరాత్మకానాంశరీరాణాం ప్రవృత్తిస్సంభ

దేకస్యైవానాదిలింగస్యానేకదేహేషుప్రదేశభేదఏష్టవ్యః । యద్యపిమూలప్రదీపస్యవర్త్యంతరేషూత్పన్నదీపానాంచాత్యంతభేదోఽస్తి । లింగస్యతుదేహభేదకృతోభేదోనస్వతః, స్వతోలింగభేదేతదుపహితజీవభేదాదనుసంధానానుపపత్తేః, ఆగంతుకానేకలింగసృష్టావసత్కార్యవాదాపాతాచ్చ, తథాపిప్రదీపత్వజాత్యైక్యేనవ్యక్త్యైక్యారోపాత్ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్సామ్యంద్రష్టవ్యం తథాచ యథా ప్రదీపోఽనేకవర్తిషుప్రవిశతి ఏవంవిద్యాయోగబలాత్ విద్వల్లింగస్యవ్యాపిత్వాదనేకదేహేషుయుగపదావేశఇతిసూత్రార్థః । విదుషోఽనేకధాత్వంశ్రుతమన్యథా నఘటతఇత్యాహ ॥నైతదితి॥ ఇతశ్చసాత్మకత్వమిత్యాహ ॥నచనిరాత్మకానామితి॥ యదనాదిమనఏకదేహస్థంతదనుసారీణిదే

హంతరస్థానిమనాంసిభవంతి తదవస్థానాత్తన్నియమ్యత్వసంభవాదిత్యత్రయోగశాస్త్రసమ్మతిమాహ॥ ఏష్వైవేతి॥నిర్మాణచిత్తాన్యస్మితామాత్రాత్ ప్రవృత్తిభేదేప్రయోజకంచిత్తమేకమనేకేషామితి భగవత్పతంజలినాసూత్రితం । యోగినోఽభిమానమాత్రాన్నిర్మాణచిత్తానినిర్మాణదేహేషుభవంతి, తేషాంనియామకమనాదిచిత్తమిత్యర్థః । ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యశంకామాహ ॥ కథంపునరితి ॥ సలిలవత్ సలిలఃస్వచ్ఛఇత్యర్థః ॥ ... ... ❋

౧౬. 'నతుతద్ద్వితీయమస్తీ'తిక్వచిత్సుషుప్తిమధికృత్యోక్తం 'తత్కేనక'మిత్యాదిక్వచిన్ముక్తింప్రకృత్యోక్తం, ఏవం విశేషజ్ఞానాభావవచనంసుషుప్తిముక్త్యన్యతరాపేక్షంసగుణోపాసకస్య భోగోక్త్యానవిరుధ్యతే భిన్నవిషయత్వా దిత్యాహ ॥ స్వాప్యయేతి ॥ తత్రశ్రుతౌ, తదధికారవశాత్సుషుప్త్యాదిప్రకరణబలాదుక్తవచనానామన్యతరాపేక్షత్వమా

వతి । యత్త్వాత్మమనసోరైక్యాదనుపపత్తేరనేకశరీరయోగాసంభవఇతి । నైషదోషః, ఏకమనోఽనువర్తీనిసమనస్కాన్యేవాపరాణిశరీరాణి సత్యసంకల్పత్వాత్ స్రక్ష్యతి, సృష్టేషుచ తేషూపాధిభేదాదాత్మనోపిభేదేనాధిష్ఠాతృత్వంయోక్ష్యతే । ఏషైవచ యోగశాస్త్రేషుయోగినామనేకశరీరయోగప్రక్రియా ॥ కథంపునర్ముక్తస్యానేకశరీరావేశాదిలక్షణమైశ్వర్యమభ్యుపగమ్యతే యావతా 'తత్కేనకంవిజానీయాత్. నతుతద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తంయద్విజానీయాత్ సలిలఏకోద్రష్టాద్వైతోభవతీ'తిచైవంజాతీయకాశ్రుతిర్విశేషవిజ్ఞానంవారయతీత్యతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ❋

❋ సూ. ॥ ౧౬. ॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి ॥ ❋

స్వాప్యయఃసుషుప్తం 'స్వమపీతోభవతి తస్మాదేనంస్వపితీత్యాచక్షత'ఇతి శ్రుతేః । సంపత్తిఃకైవల్యం, 'బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'తి శ్రుతేః । తయోరన్యతరామవస్థామపేక్ష్యైతద్విశేషసంజ్ఞాభావవచనం క్వచిత్ సుషుప్తావస్థామపేక్ష్యోచ్యతే క్వచిత్ కైవల్యావస్థాం । కథమవగమ్యతే, యతస్తత్రైవైతదధికారవశాదావిష్కృతం, 'ఏతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూద్యత్రసుప్తోనకంచనకామంకామయతే నకంచనస్వప్నంపశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । సగుణవిద్యావిపాకస్థానంత్వేతత్ స్వర్గాదివదవస్థాంతరం యత్రైతదైశ్వర్యముపవర్ణ్యతేతస్మాదదోషః ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౧౭ ॥ జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ॥ ❋

యేసగుణబ్రహ్మోపాసనాత్ సహైవమనసేశ్వరసాయుజ్యంవ్రజంతి కింతేషాంనిరవగ్రహమైశ్వర్యంభవత్యాహోస్విత్ సావగ్రహమితిసంశయః, కింతావత్ ప్రాప్తం నిరంకుశమేవైషామైశ్వర్యంభవితుమర్హతి 'ఆప్నోతిస్వారాజ్యం. సర్వేఽస్మైదేవాబలిమావహంతి. తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఇత్యేవంప్రాప్తేపఠతి ॥ జగద్వ్యాపారవర్జమితి॥జగదుత్పత్త్యాదివ్యాపారంవర్జయిత్వాఽన్యదణిమాద్యాత్మకమైశ్వర్యంముక్తానాంభవితుమర్హతి, జగద్వ్యాపారస్తునిత్యసిద్ధస్యైవేశ్వరస్య । కుతః, తస్యతత్రప్రకృతత్వాదసన్నిహితత్వాచ్చేతరేషాం । పరఏవహీశ్వరోజగ

విష్కృతం, హియతస్తతోఽవగమ్యతఇత్యర్థః । అత్రసముత్థానాదివాక్యంముక్తివిషయంయత్రసుషుప్త ఇతిసుషుప్తివిషయమితివిభాగః ॥ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... ... ❋

౧౭. ❋జగద్వ్యాపారవర్జం❋ ॥ సంకల్పాదేవేత్యాదినోక్తైశ్వర్యస్యజగత్సృష్ట్యాదివ్యతిరిక్తవిషయత్వేనా[illegible]దాత్ సంగతిః ఉభయథాదర్శనాత్సంశయః । ఈశ్వరనానాత్వం పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతు విద్యాయోగినామీశ్వరనియమ్యత్వాదేకస్యనిత్యసిద్ధేశ్వరస్యైవజగత్కర్తృత్వసిద్ధిరితివివేకః । ప్రళయాత్ సర్గసమయే యస్యేక్షణపూర్వంకర్తృత్వంశ్రుతౌప్రకృతంతస్యైవనియంతృత్వాదిర్జగద్వ్యాపారః ।నహ్యుపాసకానాం దేహంవినేక్షణంసంభవతి

కించేశ్వరస్యనిత్యసిద్ధత్వాత్ శబ్దైకసమధిగమ్యత్వాచ్చ జగత్సృష్టృత్వంయుక్తం, నతు తత్ప్రసాదలబ్ధసిద్ధీనాం జీవానామిత్యాహ ॥ నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చేతి ॥ కించవిదుషాంసమప్రాధాన్యేమిథోవిరోధః, ఏకంప్రత్యనేకేషాంగుణత్వే త్వేకఏవేశ్వరఇత్యాహ ॥ సమనస్కత్వాదితి ॥ ... ... *

౧౮. అధికారేనియోజయత్యాదిత్యాదీనిత్యాధికారికః, సచాసౌమండలస్థశ్చేతి తత్ప్రాప్త్యుక్తేరిత్యర్థః । మనసస్పతిసూ

ద్వ్యాపారేఽధికృతః తమేవప్రకృత్యోత్పత్త్యాద్యుపదేశాన్నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చ । తదన్వేషణవిజిజ్ఞాసనపూర్వకమితరేషామణిమాద్యైశ్వర్యంశ్రూయతే, తేనాసన్నిహితాస్తేజగద్వ్యాపారే। సమనస్కత్వాదేవచైషామనైకమత్యే కస్యచిత్ స్థిత్యభిప్రాయః కస్యచిత్ సంహారాభిప్రాయఇత్యేవంవిరోధోఽపి కదాచిత్స్యాత్ । అథకస్యచిత్ సంకల్పమన్వన్యస్యసంకల్పఇత్యవిరోధస్సమర్థ్యేత, తతఃపరమేశ్వరాకూతతంత్రత్వమేవేతరేషామితివ్యవతిష్ఠతే॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౮ ॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః ॥

అథయదుక్తం ‘ఆప్నోతిస్వారాజ్య’మిత్యాదిప్రత్యక్షోపదేశాన్నిరవగ్రహమైశ్వర్యంవిదుషాం న్యాయ్యమితి తత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే । నాయం దోషః, ఆధికారికమండలస్థోక్తేః । అధికారికో యస్సవితృమండలాదిషువిశేషాయతనేష్వవస్థితః పరమేశ్వరః తదాయత్తైవేయంస్వారాజ్యప్రాప్తిరుచ్యతే యత్కారణమనంతర ‘మాప్నోతిమనసస్పతి’మిత్యాహ । యోహిసర్వమనసాంపతిః పూర్వసిద్ధ ఈశ్వరః తంప్రాప్నోతీత్యేతదుక్తంభవతి, తదనుసారేణైవచానంతరం ‘వాక్పతిశ్చక్షుష్పతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతి’శ్చ భవతీత్యాహ । ఏవమన్యత్రాపియథాసంభవంనిత్యసిద్ధేశ్వరాయత్తమేవేతరేషామైశ్వర్యంయోజయితవ్యమ్ ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౯ ॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ ॥

వికారావర్త్యపిచనిత్యముక్తం పారమేశ్వరంరూపం నకేవలంవికారమాత్రగోచరంసవితృమండలాద్యధిష్ఠానం । తథాహ్యస్యద్విరూపాంస్థితిమాహామ్నాయః ‘తావానస్యమహిమా తతోజ్యాయాగ్ంశ్చపూరుషః పాదోఽస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ’త్యేవమాదిః । నచతన్నిర్వికారంరూపమితరాలంబనాఃప్రాప్నువంతీతిశక్యంవక్తుం, అతత్క్రతుత్వాత్తేషాం । అతశ్చయథైవద్విరూపేపరమేశ్వరే నిర్గుణంరూపమనవాప్యసగుణఏవావతిష్ఠతే ఏవంసగుణేపినిరవగ్రహమైశ్వర్యమనవాప్య సావగ్రహఏవావతిష్ఠతఇతిద్రష్టవ్యమ్॥ ... ... *

సూ. ॥ ౨౦ ॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే ॥

దర్శయతశ్చవికారావర్తిత్వం పరస్యజ్యోతిషఃశ్రుతిస్మృతీ ‘నతత్రసూర్యోభాతినచంద్రతారకం నేమా

ర్యమండలాంతస్థఃపరమాత్మా ‘తత్సవితుర్వరేణ్యం - ధియోయోనఃప్రచోదయా’దితిశ్రుతేః । తథాచయదిపూర్వంనిరంకుశంస్వారాజ్యముక్తంస్యాత్తర్హీశ్వరస్యాగ్రేప్రాప్యత్వంనబ్రూయాదతోభోగేస్వారాజ్యం నజగజ్జన్మాదిష్వితి భావః । వాక్పతిత్వాదికమపీశ్వరాధీనమేవేత్యాహ ॥ తదనుసారేణేతి ॥ ఉక్తంన్యాయంకామచారాదివాక్యేష్వతిదిశతి ॥ ఏవమితి ॥ ... ... *

౧౯. జగద్వ్యాపారఉపాసకప్రాప్యః తదుపాస్యనిష్ఠత్వాత్ సంకల్పసిద్ధ్యాదివదిత్యాశంక్యోపాస్యస్థనిర్గుణస్వరూపేవ్యభిచారమాహ ॥ వికారావర్తిచేతి ॥ ... ... *

౨౦. నిర్గుణస్వరూపేప్రమాణమాహ॥ దర్శయతశ్చేతి ॥ యథాజ్ఞానాభావాన్నిర్గుణంనప్రాప్తంతథాధ్యానాభావా

జ్జగత్సృష్ట్యాదిన ప్రాప్యతే। ధ్యానాభావశ్చవిద్యభావా దితిభావః॥..*

౨౧ ॥ తముపాసకం బ్రహ్మలోకంగతమాహ హిరణ్యగర్భః, మంఘాఖల్విమాఆపః అమృతరూపాఃతాంతే భుజ్యం తేతవాప్యసౌలోకోఽమృతోదకలక్షణఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరమాహ ॥సయథేతి॥ భోగసామ్యేదృష్టాంతోయథేత్యర్థః। తేనోఇత్యుశబ్దోఽప్యర్థః। సలోకతామపీత్యన్వయః । సాయుజ్యంసమాన దేహత్వం క్రమేణముక్తిర్వా । శాస్త్రసమాప్తింసూచయన్ సూత్రకారం పూజయతి॥భగవానితి॥భగవత్త్వంసర్వజ్ఞత్వం సూత్రద్వారాశిష్యాణామాచార్యేస్థాపనాదాచార్యత్వం బాదరాయణపదేన బదరికాశ్రమవాసోక్త్యా నిత్యసర్వజ్ఞస్యపరమగురోర్నారాయణస్య ప్రసాదద్యోతనాత్తత్ప్రణీతశాస్త్రేనిరవద్యతాముద్ద్యోతయతి ॥...*

౨౨॥సగుణవిద్యాయాస్సాతిశయఫలత్వేపితతోనిర్గుణవిద్యాయానావృత్తిరిత్యాహ॥అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ॥ యేబ్రహ్మలోకంగచ్ఛంతి తేతంప్రాప్యనావర్తంతఇతి సంబంధః ।లోకంవిశినష్టి ॥ యస్మిన్నితి॥ఇతోఽస్మాత్పృథివీలోకాత్ తృతీయస్యాందివి యోబ్రహ్మలోక స్తస్మిన్నరఇతి ణ్యఇతి చార్ణవతుల్యౌసుధాహ్రదావిత్యర్థః । ఐరమ

విద్యుతోభాంతికుతోఽయమగ్ని'రితి 'నతద్భాసయతేసూర్యోనశశాంకోనపావక'ఇతిచ తదేవంవికారావర్తిత్వం పరస్యజ్యోతిషః ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రాయః॥..*

సూ॥౨౧॥భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ

ఇతశ్చననిరంకుశం వికారాలంబనానామైశ్వర్యం యస్మాద్భోగమాత్రమేషామనాదిసిద్ధేనేశ్వరేణసమానమితిశ్రూయతేతమాహ 'ఆపోవై ఖలుమీయంతేలోకోఽసా'వితి 'సయథైతాం దేవతాంసర్వాణిభూతాన్యవంతి ఏవం హైవంవిదంసర్వాణిభూతాన్యవంతి తేనోఏతస్యైదేవతాయై సాయుజ్యంసలోకతాంజయతీ'త్యాదిభేదవ్యపదేశలింగేభ్యః ॥ నన్వేవంసతి సాతిశయత్వాదంతవత్త్వమైశ్వర్యస్యస్యాత్తతశ్చైషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యతఉత్తరంభగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యఃపఠతి ॥..................*

సూ॥౨౨॥అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్

నాడీరశ్మిసమన్వితేనార్చిరాదిపర్వణాదేవయానేనపథాయేబ్రహ్మలోకంశాస్త్రోక్తవిశేషణంగచ్ఛంతి 'యస్మిన్నరశ్చహవైణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితోదివియస్మిన్నైరమ్మదీయం సరోయస్మిన్నశ్వత్థస్సోమసవనోయస్మిన్నపరాజితాపూర్బ్రహ్మణోయస్మింశ్చప్రభువిమితంహిరణ్మయం వేశ్మ యశ్చానేకధామంత్రార్థవాదాదిప్రదేశేషుప్రపంచ్యతే తంతేప్రాప్య నచంద్రలోకాదివద్భుక్తభోగాఆవర్తంతే' । కుతః, 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి తేషాంనపునరావృత్తిః ఏతేన ప్రతిపద్యమానాఇమంమానవమావర్తంనావర్తంతేబ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే నచపునరావర్తత'ఇత్యాది శబ్దేభ్యః అంతవత్త్వేపితైశ్వర్యస్య యథాఽనావృత్తిస్తథావర్ణితం 'కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతః పర'మిత్యత్ర । సమ్యగ్దర్శనవిధ్వస్తతమసాంతు నిత్యసిద్ధనిర్వాణపరాయణానాం సిద్ధైవానావృత్తిః । త

న్మయం, మదీయంమదకరంసరః, సోమసవనః అమృతవర్షీ । యద్యపి తేషామిహపునరావృత్తిరిమం మానవమితి చశ్రుతిష్విహేమమితివిశేషణాదస్మిన్కల్పేబ్రహ్మలోకంగతానాంకల్పాంతరేఆవృత్తిర్భాతి , తథాపీశ్వరోపాస్తింవినా పంచాగ్నివిద్యాశ్వమేధ దృఢబ్రహ్మచర్యాదిసాధనైర్యేగతా స్తేషాంతత్త్వజ్ఞాననియమాభావాదావృత్తిస్స్యాత్, యేతుదహరాదీశ్వరోపాస్త్యాగతాస్తేషాంసగుణవిద్యాఫలత్వేపినిరవగ్రహేశ్వరానుగ్రహలబ్ధాత్మజ్ఞానాన్ముక్తినియమ ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ అంతవత్త్వేపిత్వితి ॥ నన్వత్ర సూత్రకృతా సగుణవిదామేవానావృత్తిక్రమఉక్తోననిర్గుణవిదాంతత్రకోహేతురిత్యాశంక్య తేషామావృత్తిశంకాభావాదిత్యాహ ॥ సమ్యగితి ॥ తదాశ్రయణేనైతిగుణవిదామావృత్తిప్రాప్తౌసమ్యగ్దర్శనాశ్రయణేనైవావృత్తిస్సాధితా అతస్స్వతఏవ సమ్యగ్దర్శినామావృత్తిశంకానేతి కిమువాచ్యమిత్యర్థః । య

త్రాధ్యాయసమాప్తిస్తత్రపదమాత్రస్యాభ్యాసోదర్శితః, ఇహ సూత్రస్యైవాభ్యాసాత్ శాస్త్రసమాప్తిర్ద్యోత్యత ఇత్యాహ ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ॥ ఏవంసమన్వయోక్త్యాబ్రహ్మాత్మైక్యస్య వేదాంత ప్రమాణకత్వమవధారయితుం వాక్యార్థజ్ఞానేస్మృతితర్కాదిసర్వప్రకారవిరోధః పరిహృతః, సాధనసంపత్తిశ్చ దర్శితా, తస్మాద్వివేకాదిసాధనసంపన్నస్య శ్రవణాద్యావృత్తినిరస్తసమస్త ప్రతిబంధస్యాఖండాత్మబోధాత్ సమూలబంధధ్వంసేసత్యావిర్భూతనిష్కళంకానంత స్వప్రకాశ చిదానందాత్మనావస్థానమితిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్.

దాత్రేయణేనైవహి సగుణశరణానామప్యనావృత్తిసిద్ధిరితి। 'అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దా'దితిసూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిందర్శయతి॥..........................

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాద శిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పూజ్యపాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తమిదంబ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రమ్.

నానావిధగ్రంథజాతం వీక్ష్య సమ్యగ్యథామతి । శారీరకస్య భాష్యస్య కృతావ్యాఖ్యాసతాంముదే ॥అంతర్యామీజగత్సాక్షీ సర్వకర్తారఘూద్వహః । అతోఽత్రదోషోఽశంక్యస్స్యాదేష హ్యేవేతి శాసనాత్ ॥ వక్షస్యక్ష్ణోశ్చపార్శ్వేకరతలయుగళేకౌస్తుభాభాందయాంచ సీతాంకోదండదీక్షామభయవరయుతాం వీక్ష్యరామాంగసంగః । స్వస్యాఃకృస్యాదితీత్థం హృదికృతమననాభాష్యరత్నప్రభేయంస్వాత్మానంద్రైకలుబ్ధా రఘువరచరణాంభోజయుగ్మంప్రపన్నా ॥......

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్గోపాలసరస్వతీపూజ్యపాదశిష్య

శ్రీగోవిందానందభగవత్కృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయామ్

భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

అధ్యాయశ్చసమాప్తః.

శాస్త్రంచసమాప్తమ్.

శ్రీగణాధిపతయేనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం ప్రథమాధ్యాయె ప్రథమపాదః.

సుచరితపరిపాకైశ్శుద్ధసత్త్వప్రధానైః ప్రశమితభవఖేదైర్ముక్తసంఘైరుపాస్యం । శ్రుతిశతనతకీర్తింసచ్చిదానందమూర్తింపరమపురుషమాద్యంభావయేఽభీష్టసిద్ధ్యై ॥౧॥ ఆత్మావబోధవిధురంప్రసమీక్ష్యలోకముద్ధర్తుమాదృతమనానిగమార్థసారం । నిశ్చిత్యసూత్రనిచయంరచయాంచకారశ్రీబాదరాయణమునిర్భువనైకమాన్యః ॥ ౨ ॥ దుర్యుక్తిప్రథనప్రశస్తవిభవైర్బౌద్ధాద్యసద్వాదిభిః ప్రత్యూఢ్యశ్శరమాత్మనిర్మలధియామాత్మావబోధాప్తయే । యశ్శారీరకసూత్రభాష్యమనఘంచక్రే కృపాసాగరస్సోయంసర్వయతిప్రభుర్విజయతేశ్రీశంకరార్యోగురుః ॥ ౩ ॥ భువనైకమాన్యచరితంసూత్రకృతంచప్రణమ్యభాష్యకృతం । రచయతిసుబ్రహ్మణ్యోరమ్యాంభాష్యార్థరత్నసన్మాలాం ॥ ౪ ॥ సత్యజ్ఞానసుఖాత్మాకేనాయంశోకసాగరేమగ్నః । ఇత్యాలోచ్యయతీంద్రఃప్రాగధ్యాసంప్రదర్శయామాస ॥ ౫ ॥ ఆత్మానాత్మాధ్యాసేవివేకవిజ్ఞానమర్థవద్భవతి । రజతేదమంశయోరివసంయుజ్యతేస్యాద్యదాతయోరైక్యం ॥ ౬ ॥ ఖ్యాతౌహియుష్మదస్మత్ప్రతీతిగావిషయవిషయిణౌలోకే । తిమిరప్రకాశయోరివవిరుద్ధయోస్స్యాత్కథంతయోరైక్యం ॥ ౭ ॥ అధ్యాసమూలమైక్యప్రమోత్థసంస్కారమామనంతియతః । తదభావాన్నాధ్యాసోనచవిషయోనప్రయోజనంవాపి ॥ ౮ ॥ తదనుగ్రహప్రవృత్తోప్యధికారీ దుర్లభోహితదసత్త్వే । తస్మాదధ్యాసకథాశాస్త్రారంభేవ్యర్థేతిచేన్నైవం ॥౯॥ ఐక్యానుభూతిజనితస్సంస్కారోధ్యాసకారణంనాన్యః । కథమన్యథాహిలోకేనీలంవ్యోమేతివిభ్రమోభవతి॥ ౧౦ ॥ యుష్మత్ప్రత్యయగోచరవిషయస్యచవిషయవృత్తిధర్మాణాం । విషయిణిచిదాత్మకేఽస్మత్ప్రత్యయగమ్యేహియోయమధ్యాసః॥౧౧॥ యశ్చాపివిషయితద్ధర్మాణాంచవిపర్యయేణవిషయేఽస్మిన్ । అధ్యాసఃకిలయద్యపిమిథ్యైవనచైషభవతిపరమార్థః॥ ౧౨ ॥ ఇతిసత్యామిహతథాపిహ్యన్యోన్యస్మిన్పరస్పరాత్మత్వం । ఇతరేతరావివేకేనాధ్యస్యవివిక్తయోర్ద్వయోరనయోః ॥ ౧౩ ॥ స్వార్థస్థధర్మిణోఃకిలమిథ్యాజ్ఞానావలంబనాయత్తః । సత్యానృతేహిమిథునీకృత్యాహమిదంమమేదమిత్యేషః ॥౧౪ ॥ నైసర్గికోహిలోకవ్యవహారఃప్రథితఏవసర్వేషాం । అధ్యాసస్యైతస్యచలక్షణమేవంవిధంహికథయంతి ॥ ౧౫ ॥ యఃపూర్వదర్శనాహితసంస్కారకృతావలంబనోఽన్యత్ర । అవభాసోఽన్యగతానాంధర్మాణాంలక్షణంభవేత్తత్త్వం॥౧౬॥ కార్యాధ్యాసస్యైవహిలక్షణమత్రోపవర్ణితంభాష్యే । యస్మాదనర్థహేతుఃకార్యాధ్యాసోనకారణాధ్యాసః ॥౧౭॥ ఉభయానుగతంలక్షణమన్యత్రాన్యావభాసఏవస్యాత్ । ఏతచ్చసర్వథాపిత్వన్యస్యేత్యత్రదర్శితంభాష్యే ॥ ౧౮ ॥ అర్థాధ్యాసఇతీమంజ్ఞానాధ్యాసఇతివర్ణయంత్యార్యాః । రజతంహిశుక్త్యవిద్యాపరిణామశ్శుక్తికాతలేభవతి ॥ ౧౯ ॥ విజ్ఞాయతేహితచ్చావిద్యావృత్త్యైవనపునరన్యేన । అర్థాధ్యాసోయచ్చావిద్యాపరిణామభూతమిహరజతం ॥ ౨౦ ॥ జ్ఞానాధ్యాసస్తస్యావభాసకాజ్ఞానవృత్తిరేవస్యాత్ । తమిమమనిర్వచనీయఖ్యాతింవేదాంతినోహికథయంతి ॥ ౨౧ ॥ సత్త్వేబాధాయోగాత్తస్యాసత్త్వేప్రతీత్యయోగాచ్చ । అన్యత్రతస్యసత్త్వేత్వపరోక్షత్వంచసన్నికృష్టత్వం ॥ ౨౨ ॥ తత్రానుపపన్నంస్యాత్తేనానిర్వాచ్యతాస్యయుక్తైవ । యేకేచిదన్యథాఖ్యాతింకిలవర్ణయంతికాణాదాః ॥ ౨౩ ॥ బౌద్ధాశ్చతత్ప్రదర్శితలక్షణమేవంప్రదర్శితంభాష్యే । తంకేచిదన్యధర్మాధ్యాసోన్యత్రేతితస్యచార్థోయం ॥ ౨౪ ॥ సాదృశ్యాదినిమిత్తాచ్ఛుక్త్యాదౌయత్ప్రతీయతేరజతం । స్వావయవధర్మభూతంశుక్తావారోప్యతేనచాన్యదితి ॥ ౨౫॥ యోబుద్ధిరూపఆత్మారజతత్వాద్యాభవంతితద్ధర్మాః । బాహ్యార్థేశుక్త్యాదావారోప్యంతేతఏవనాన్యఇతి॥౨౬॥ అపరోక్షసన్నికృష్టత్వాభ్యాంపక్షద్వయంచయుక్తిసహం । అఖ్యాతివాదినఃకిలగురవోధ్యాసంహివర్ణయంత్యేవం ॥ ౨౭ ॥ యత్రయదధ్యాసఇతిప్రవాదఉపలభ్యతేహిలోకేస్మిన్ । సచవస్తునోర్వివేకాగ్రహణనిమిత్తోహితద్ధియోరపిచ ॥౨౮॥ తన్మూలకోవిశిష్టవ్యవహారోరజతమిదమిహాస్తీతి । సోయమిహాధ్యాసస్స్యాదిత్యధ్యాసంహివర్ణయంత్యేతం ॥ ౨౯ ॥ తత్రవిశిష్టవ్యవహారాదధ్యాసోవశిష్టవిషయస్స్యాత్ । యదినవిశిష్టాధ్యాసోవ్యవహారశ్చేదృశోవిలుప్యేత॥౩౦॥జగదేతదఖిలమసదితివదం

త్యసత్ఖ్యాతివాదిమాధ్యమికాః । అధ్యాసస్యాస్యపునస్తదనుమతంలక్షణంభవేదిత్థం ॥ ౩౧ ॥ యత్రయదధ్యాసఇతి ప్రవదంతిజనాస్తమేతమధ్యాసం । విపరీతధర్మకల్పనరూపత్వంవర్ణయంతితేతస్య ॥౩౨॥ అత్యంతాసతఏవహిజగతస్సద్రూపకల్పనాపేతి । సర్వప్రమాణబాధితమసారతరతర్కజాలసందృబ్ధం ॥ ౩౩ ॥ యద్యప్యేతదథాపిచనబాధకంకథమపీహాతద్భవతి । అన్యస్యచాన్యధర్మావభాసతారూపలక్షణంహీదం ॥ ౩౪ ॥ స్యాత్సర్వవాదిసంప్రతిపన్నమవాంతరమతప్రభేదేపి । తస్మాల్లక్షణసత్త్వాదధ్యాసేనేహబాధకంకిమపి ॥౩౫॥ లోకేహిశుక్తికేయంరజతవదవభాసతేతథాచంద్రః । ఏకోపిసద్వితీయవదవభాసతిఇతితుసుప్రసిద్ధమిదం ॥౩౬॥ నను విషయస్యచతద్గతధర్మాణాంయశ్చవర్ణితోఽధ్యాసః । సచకథమవిషయభూతేప్రత్యగ్వస్తునిసమంజసోభవతి ॥౩౭ ॥ లోకేహిసన్నికృష్టేవిషయేధ్యస్యతికిలాపరంవిషయం । ఆత్మానసన్నికృష్టోనచయుష్మత్ప్రత్యయస్యవిషయోపి ॥౩౮ ॥ శుక్త్యాదయోహియుష్మత్ప్రత్యయవిషయాశ్చసన్నికృష్టాశ్చ । తత్రచరజతాదీనామధ్యాసోయుక్తఏవనేహతథా ॥౩౯॥ యుష్మత్ప్రతీత్యపేతేప్రత్యగ్రూపేభవేన్నవిషయత్వం । తస్మాదధ్యాసోయంతథాఽనుపపన్నఇతితునాశంక్యం ॥ ౪౦ ॥ యస్మాదిహాయమాత్మానతావదత్యంతమవిషయోభవతి । అస్మత్ప్రత్యయవిషయస్తథా పరోక్షశ్చ దృశ్యతే సోయం ॥ ౪౧ ॥ అస్మత్ప్రతీతి జనితావిద్యా సంశయవృత్తిఫలభాక్త్వాత్ । విషయత్వమౌపచారికమాశ్రితమధ్యాసకారణం తత్స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ అధ్యసితవ్యం విషయాంతరమింద్రియసన్నికృష్టవిషయఇతి । భవతినకశ్చిన్నియమోయస్మాదత్రహి విపర్యయోదృష్టః ॥ ౪౩ ॥ తలమలినతాదిధర్మాన్నభ్యస్యంత్యంబరేప్యనధ్యక్షే । బాలానతచ్చవిషయో నచేంద్రియేణాపి సన్నికృష్టంస్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ అవిరుద్ధస్తద్వదసావధ్యాసఃప్రత్యగాత్మచైతన్యే । అధ్యాసముక్తలక్షణమేవావిద్యాం వదంతివిద్వాంసః ॥ ౪౫ ॥ విద్యామాహుర్వస్తుస్వరూపనిర్ధారణంవివేకేన । యత్రయదధ్యాసస్స్యాద్దోషేణగుణేనతత్కృతేనపునః ॥ ౪౬ ॥ వస్త్వణుమాత్రేణాపిచనహిసంబధ్యేతకల్పితత్వేన । ఏతమవిద్యాసంజ్ఞం చిజ్జడయోఃకిలపరస్పరాధ్యాసం ॥ ౪౭ ॥ ఆలంబ్యమానమేయవ్యవహారాస్సర్వఏవసంవృత్తాః । తద్వచ్చశాస్త్రాణివిధిప్రతిషేధవిమోక్షతత్పరాణిస్యుః ॥ ౪౮ ॥ ననుకథమతాఽవిద్యావద్విషయాణ్యేవహిప్రమాణాని । ప్రత్యక్షాదీనితథాశాస్త్రాణిస్యురితినపునరాశంక్యం ॥ ౪౯ ॥ దేహేపిచేంద్రియాదావహంమమాధ్యాసవర్జితస్యపునః । నైవోపపద్యతేహిప్రమాతృతాసంప్రసాదసమయఇవ ॥ ౫౦ ॥ యదినప్రమాతృతాస్యాత్తదాప్రమాణప్రవృత్తిరపినస్యాత్ । భవతిప్రత్యక్షాదివ్యవహారోనేంద్రియాణ్యనాదాయ ॥ ౫౧ ॥ నైవవినాధిష్ఠానంవ్యాపారఃక్వచిదపీంద్రియాణాంస్యాత్ । వ్యాప్రియతేనహికశ్చిద్దేహేనాత్మాభిమానరహితేన ॥ ౫౨ ॥ నైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగాత్మనఃప్రమాతృత్వం । నైవప్రమాతృభావంవినాప్రమాణప్రవృత్తిరిహదృష్టా ॥ ౫౩ ॥ తస్మాత్ప్రత్యక్షాదిప్రమాణజాలానియానిశాస్త్రాణి । సర్వాణ్యేవావిద్యావద్విషయాణీతియుక్తమేవైతత్ ॥ ౫౪ ॥ పశ్వాదీనాంహియథావ్యవహారోధ్యాసమూలకోదృష్టః । విదుషామపిభవతితథావ్యవహారోధ్యాసమూలకస్సకలః ॥ ౫౫ ॥ దండోద్యతకరమభిముఖమాయాంతంపురుషమేకమాలక్ష్య । ఇచ్ఛతిహంతుమసావితిభీతాఃపశవోద్రుతంపలాయంతే ॥ ౫౬ ॥ కరవినిహితహరితతృణంపురుషందృష్ట్వాతినికటమాయాంతి । వ్యుత్పన్నచేతసోపిహిపురుషాలోకేతథోపలభ్యంతే ॥ ౫౭ ॥ ఆక్రోశతోనితాంతంఖడ్గధరాన్క్రూరదృష్టిసంవలితాన్ । బలవతఉపలభ్యతతోభీతాఏవహిపునర్నివర్తంతే ॥ ౫౮ ॥ తద్విపరీతాన్పురుషానాలక్ష్యచతాన్ప్రతిప్రవర్తంతే । తస్మాద్వ్యవహారోఽయంసర్వోప్యధ్యాసమూలఇతియుక్తం ॥ ౫౯ ॥ పశ్వాదయోహియద్వత్ప్యధ్యాసంప్రకటయంతినపరేషు । వాగాద్యపాటవేనాథాపిసమంభవతికార్యముభయత్ర ॥ ౬౦ ॥ అధ్యాసకార్యభూతోవ్యవహారోయాదృశఃపశూనాంస్యాత్ । వ్యుత్పత్తిమతాంపుంసాంవ్యవహారస్తాదృశోహితత్కాలే ॥ ౬౧ ॥ నిర్ణీయతేసచాయంవ్యవహారోఽధ్యాసజనితఏవేతి । వ్యవహారేశాస్త్రీయేయద్యపియోబుద్ధిపూర్వకారీస్యాత్ ॥ ౬౨ ॥ సహినాధిక్రియతేపరలోకగతింస్వాత్మనోఽపరిజ్ఞాయ । పరలోకగతిపరిజ్ఞానం దేహాన్యాత్మవిషయవిజ్ఞానాత్ ॥ ౬౩ ॥ తేనచదేహావివిక్తాత్మజ్ఞానంకర్మహేతురితివాచ్యం । తద్వ్యవహారస్యాధ్యాసాధీనత్వంకథంభవేదితిచేత్ ॥ ౬౪ ॥ కర్మణిదేహవిభిన్నాత్మజ్ఞానంకేవలంభవేజ్జనకం । నైవాత్మతత్త్వగోచరమపివిజ్ఞానంహితత్రజనకంస్యాత్ ॥ ౬౫ ॥ అశనాయాదివివర్జితమపివేదాంతైకసమధిగమ్యంచ । బ్రహ్మక్షత్రవిభేదాపేతమసంసారిచాత్మతత్త్వంహి ॥ ౬౬ ॥ తద్విజ్ఞానంయదిదంకర్మస్వధికారకారణంనభవేత్ । కర్మస్వధికారేనహియథోక్తతత్త్వావగత్యా

పేక్షాస్తి ॥ ౬౭ ॥ ప్రత్యుతయథోక్తతత్త్వజ్ఞానాత్కర్మాధికారభంగస్స్యాత్ । ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్ప్రవర్తమానం హిశాస్త్రమఖిలమపి ॥ ౬౮ ॥ యదిదమవిద్యావద్విషయత్వం తన్నాతివర్తతేతద్ధిః । యానిచకర్మపరాణిహిశాస్త్రాణి బ్రాహ్మణోయజేతేతి ॥ ౬౯ ॥ తాన్యాత్మనివర్ణాశ్రమవయోవిశేషాదివిషయమధ్యాసం । ఆశ్రిత్యహిప్రథంతేనకదాచిదిమానివైపరీత్యేన ॥ ౭౦ ॥ తస్మాద్వ్యవహారోయంసకలోప్యధ్యాసజనితఇతిసిద్ధం। అధ్యాసోయమతస్మింస్తద్బుద్ధిరితిప్రపంచితంపూర్వం॥ ౭౧ ॥ సోయంహిపుత్రభార్యాదిషువికలేషుచతథైవసకలేషు । దృష్టోహిబాహ్యధర్మాధ్యాసోవికలోహమితిసకలఇతిచ॥ ౭౨ ॥ ఏవంహిదేహధర్మాధ్యాసఃకృష్ణఃకృశోహమితిదృష్టః। ఇంద్రియధర్మాధ్యాసోమూకఃక్లీబోహమితిచకాణఇతి ॥ ౭౩ ॥ బధిరోహమంధఇత్యప్యంతఃకరణస్థకర్మజాతమపి । కామాదికంతథైవాధ్యస్యతిహిప్రత్యగాత్మచైతన్యే॥ ౭౪ ॥ ఏవమహంప్రత్యయినంతదాశ్రయంస్వప్రచారసాక్షిణిచ । ప్రత్యగ్రూపేధ్యస్యప్రత్యగ్రూపంతమేతమాత్మానం ॥ ౭౫ ॥ అంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతికిలతద్విపర్యయేణాపి । ఇతిసిద్ధోధ్యాసోయంలక్షణసంభావనాప్రమాణాంతైః॥ ౭౬ ॥ సకలానుభూతసిద్ధస్సామగ్రీసహకృతోయమధ్యాసః । విషయఫలసిద్ధిహేతుశ్శాస్త్రారంభేస్యవర్ణనంనవృథా ॥ ౭౭ ॥ చిరకాలసంప్రవృత్తఃసర్వానర్థైకసాధనంహిపరం । సోయమనంతోధ్యాసఃపుంసామాత్మైక్యవిస్మృతౌహేతుః ॥ ౭౮ ॥ తస్యచమూలోచ్ఛేదేవిశుద్ధమాత్మైక్యమంతికేభాతి । వేదాంతార్థవిచారస్తన్సిద్ధ్యాకారణంపరంభవతి ॥ ౭౯ ॥ ఇతిమనసిసకలమర్థంసమ్యఙ్నిశ్చిత్యసూత్రకారోసౌ । చక్రేశాస్త్రారంభేవిచారకర్తవ్యతాపరంసూత్రం॥ ౮౦ ॥ *******

౧॥సూ॥అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥

విషయఫలయోస్సతోరప్యధికారీనాస్తిచేద్వృథాశాస్త్రం । తత్రాథాతశ్శబ్దావధికార్యర్థౌప్రదర్శితౌమునినా ॥ ౮౧ ॥ ఆనంతర్యార్థోసావథశబ్దోనాన్యమర్థమాచష్టే । అతఇతిశబ్దోహేతుంకర్మఫలానిత్యతాంప్రసంజయతి ॥ ౮౨ ॥ మిళితౌద్వావప్యేతౌసాధనసంపన్నమర్థినంబ్రూతః । నిత్యానిత్యవివేకశ్చేహాముత్రార్థభోగవైరాగ్యం॥ ౮౩ ॥ షట్కంశమాదికానాంముముక్షుతాచేతిసుప్రసిద్ధాని। చత్వారిసాధనానిహ్యానంతర్యావధింవదంత్యార్యాః॥ ౮౪ ॥ కర్మఫలానిత్యత్వప్రతిపత్తిఃప్రథమసాధనేహేతుః । ప్రథమంసాధనముత్తరసాధనసిద్ధావపేక్షితోహేతుః॥ ౮౫ ॥ ఆరంభార్థోనాసావథశబ్దోభవతిసూత్రనిర్దిష్టః । జిజ్ఞాసాపదముఖ్యార్థనైవారభ్యేతకుత్రచిత్క్వాపి ॥ ౮౬ ॥ లక్ష్యార్థేచారంభోలక్ష్యస్మారకపదాంతరాల్లభ్యః । తేనైవకార్యసిద్ధావథశబ్దోనర్థకఃప్రసజ్యేత॥ ౮౭ ॥ అథశబ్దక్రమవచనస్స్యాదపవాదానార్థవాక్యఇతితఇవ । కర్మబ్రహ్మవిచారౌస్యాతాంయద్యేకకర్తృకౌలోకే ॥ ౮౮ ॥ ధర్మవిచారంసాధకమానంతర్యావధివదంత్యన్యే । ధర్మవిచారస్స్యోయంబ్రహ్మవిచారైకసాధనంచేత్స్యాత్ ॥ ౮౯ ॥ ప్రథమాశ్రమేవిరక్తోవిశుద్ధవిజ్ఞానసాధనోపచితః । కర్మవిచారాస్పృష్టోబ్రహ్మవిచారేకథంప్రవర్తేత ॥ ౯౦ ॥ జిజ్ఞాస్యమపిచభిన్నంఫలమపిభిన్నంహిదృశ్యతేశాస్త్రే । తస్మాద్ధర్మవిచారోహ్యానంతర్యావధిఃకథంభవతి॥ ౯౧ ॥ అర్థాంతరత్వబోధకమథశబ్దంవర్ణయంతికేచిదిహ । అర్థాంతరత్వమేతద్యతఃకుతశ్చిత్ప్రసిద్ధమఫలంహి॥ ౯౨ ॥ హేతుఫలభావసిద్ధిప్రాపకమర్థాంతరత్వమిహవాచ్యం। తాదృశ్యర్థాంతరతాప్యానంతర్యైకరూపతామేతి॥ ౯౩ ॥ సూత్రావయవశ్చరమఃకర్మణిషష్ఠీసమాసనిష్పన్నః। శేషేషష్ఠీపక్షంవారయతిపరంసకర్మకోధాతుః॥ ౯౪ ॥ తస్మాద్దర్శితసాధనసంపదనంతరమిహోక్తజిజ్ఞాసా। కర్తవ్యేతిప్రథయతివాక్యార్థంప్రథమసూత్రసందర్భః ॥ ౯౫ ॥ జిజ్ఞాస్యంబ్రహ్మోక్తంతత్కింలోకప్రసిద్ధమితరద్వా । యదిలోకసుప్రసిద్ధంనిస్సందేహంతదానజిజ్ఞాస్యం ॥ ౯౬ ॥ యదిచాప్రసిద్ధమేతత్తజ్జిజ్ఞాస్యంకథమితీహనాశంక్యం । సత్యంజ్ఞానమనంతంశ్రుతివచనేషూపలభ్యతేబ్రహ్మ॥ ౯౭ ॥ వైనాశికాదిసమయేష్వతథాభూతోనిరూప్యతేహ్యాత్మా । అతఉపపన్నస్సంశయఇతిమత్వాశాస్త్రమేతదారబ్ధం॥ ౯౮ ॥ వేదాంతవాక్యనిచయైర్న్యాయోపేతైర్విచారితేతత్త్వే । వాదివివాదోపచితస్సందేహోనాశమేతినిర్లేపం॥ ౯౯ ॥ బ్రహ్మవిచారేకార్యేలక్షణమాదావపేక్షితంభవతి । ఇతిలక్షణబోధార్థంద్వితీయసూత్రంచకారమునివర్యః॥ ౧౦౦ ॥..*

౨॥సూ॥జన్మాద్యస్యయతః॥

ప్రథమంజన్మాదిపదంజన్మస్థితినాశసంఘమభిధత్తే । ప్రత్యక్షసిద్ధమేతజ్జగదఖిలంప్రథయతీహషష్ఠ్యంతం ॥ ౧౦౧ ॥ షష్ఠీసంబంధార్థాయతఇతిశబ్దోహికారణంవక్తి । జగదనుబంధీజన్మస్థితిలయసంఘోహియన్నిదానఇతి ॥ ౧౦౨ ॥ సూ

తాత్పర్యేణనిష్పన్నేలక్షణలాభఃకథంభవేన్న్యాయానాం । ఇత్యాకలయ్యభగవాంస్తద్బ్రహ్మేతిప్రపూరయామాస ॥ ౧౦౩ యవమయచరువాక్యాదౌ లక్షణబోధోహివాక్యశేషాత్స్యాత్ । తద్వదితినాత్రశంకాయుక్తాతచ్ఛబ్దోహినియతసాకాంక్షః ॥ ౧౦౪ ॥ జగదనుబంధికజన్మస్థితిలయసంభూతకారణంబ్రహ్మ । ఇతిసూత్రతాత్పర్యేణలబ్ధేలక్షణశంకానివర్తితాభవతి॥ ౧౦౫ ॥ యాస్కమునిసూత్రదర్శితవికారషట్కంసవక్తిజన్మాది । లక్షణమేవంభూతంభూమ్యాదీనామిహోపదిష్టం స్యాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ శ్రుత్యర్థనిర్ణయార్థంలబ్ధోత్సాహోఽత్రసూత్రసందర్భః । అశ్రిత్యాపిశ్రుతీనవృత్తింశ్రుత్యర్థమాత్తుముత్సహేతకథం ॥ ౧౦౭ ॥ లక్షణవాక్యసమన్వయబోధేహేతుర్హిలక్ష్యవిజ్ఞానం । లక్ష్యస్వరూపబోధేస్వరూపలక్షణమపేక్షితంభవతి ॥ ౧౦౮ ॥ జగదేకదేశభూతోవేదోనిత్యఇతివిశ్రుతోయస్మాత్ । జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణతారూపలక్షణంచకథం ॥ ౧౦౯ ॥ ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమాదౌషష్ఠీసమాసమాశ్రిత్య । నిశ్వసితవాక్యనిచయాత్సూత్రార్థోవర్ణ్యతేతృతీయోఽసౌ॥౧౧౦॥ ....*

౩॥ సూ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥

షష్ఠీసమాసపక్షేతటస్థసంజ్ఞంస్వరూపసంజ్ఞంచ । శ్రుతినివహకర్తృతాయాంసిద్ధాయాముక్తలక్షణంసిద్ధ్యేత్ ॥ ౧౧౧ ॥ యన్నిశ్వసితప్రాయోవేదస్సర్వార్థబోధకోదృష్టః । తస్యచసర్వజ్ఞత్వంలక్షణమిత్యత్రకేయమాశంకా ॥ ౧౧౨ ॥ శ్రుతికర్తృత్వేసిద్ధేవేదేకార్యత్వసిద్ధిరవతరతి । తత్సిద్ధౌసిద్ధంస్యాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి ॥ ౧౧౩ ॥ యదిజనికర్తాచేత్స్యాద్వేదోఽయంపౌరుషేయతాంగచ్ఛేత్ । ఇతిశంకాత్రనకార్యానపౌరుషేయోనిరూప్యతేవేదః॥౧౧౪॥ అర్థావబోధపూర్వకయత్నోయస్యప్రసాధకోభవతి । తత్రవ్యాకరణాదౌభవతిపరంపౌరుషేయతాలోకే ॥ ౧౧౫ ॥ అర్థావబోధకృత్యాస్సమకాలికతాప్రతీయతేహ్యత్ర । నిశ్వసితవాక్యనిచయేతస్మాద్వేదేనపౌరుషేయత్వం ॥ ౧౧౬ ॥ నిశ్వసితవాక్యమేతన్నిశ్వాసన్యాయమేవబోధయతి । తస్మాదపౌరుషేయోవేదోతాత్పర్యేణనబాధకంకించిత్ ॥ ౧౧౭ ॥ నియతానుపూర్వికత్వాద్వేదోనిత్యఇతిగౌణవాదోఽసౌ । తస్మాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారిత్వలక్షణంసిద్ధం ॥ ౧౧౮ ॥ లక్షణపరమేతచ్చేత్స్యాదాశంకాప్రమాణమిహకిమితి । తస్మాత్ప్రమాణపరతాస్యేతత్సూత్రమితివర్ణ్యతేసపది॥ ౧౧౯ ॥ కారణవచనఇదానీంప్రమాణవచనోహియోనిశబ్దోఽసౌ । శాస్త్రంయోనిర్యస్యేత్యత్రసమాసఃపరంబహువ్రీహిః॥ ౧౨౦ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వాచ్చ । సాధనసంపత్తిమతాబ్రహ్మవిచార్యమితినిశ్చితంభవతి ॥ ౧౨౧ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వంనశక్యతేబ్రహ్మణిప్రతిజ్ఞాతుం । కృత్స్నస్యవేదరాశేఃకర్మపరత్వంహిజైమినిఃప్రాహ ॥ ౧౨౨ ॥ కర్మపరత్వేసిద్ధేసఫలార్థకతాహివేదభాగేస్యాత్ । అతదర్థకవాక్యానామానర్థక్యంప్రపంచితంహియతః॥ ౧౨౩ ॥ అధ్యయనవిధ్యుపాత్తేవేదేచానర్థకత్వమన్యాయ్యం । ఇతిశంకావసరస్స్యాదామ్నాయస్యేతిసూత్రఇతిమత్యా॥ ౧౨౪ ॥ విధ్యేకవాక్యభావాద్విధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యేషు । స్తుత్యర్థబోధకతయాక్రియాపరత్వంసమర్థితంభవతి ॥ ౧౨౫ ॥ సోఽరోదీదిత్యాదౌనిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన । రాజతనిందారూపక్రియాపరత్వంసమాశ్రితంభవతి ॥ ౧౨౬ ॥ మంత్రఇషేత్వేత్యాదౌఛినద్మీత్యేవకకర్మపరతాస్యాత్ । తద్వద్వేదాంతానాంకర్త్రాదిస్తావకత్వమాలంబ్య॥ ౧౨౭ ॥ కర్మపరత్వేసిద్ధేబ్రహ్మపరత్వంకథంభవేత్తేషాం । విధివిప్రకృష్టదేశాఃవేదాంతాస్స్యుఃకథంహికర్మపరాః ॥ ౧౨౮ ॥ ఇతిచేత్తథాపినక్షతిరుపాసనాదిక్రియాపరత్వేన । ఇత్యాక్షేపనివృత్త్యైచకారభగవాంశ్చతుర్థసూత్రమిదం॥౧౨౯॥ ****

౪॥సూ॥తత్తుసమన్వయాత్॥

తత్పదమస్మిన్సూత్రేప్రకృతతయాబ్రహ్మబోధకంభవతి । శాస్త్రప్రమాణకత్వంవిధేయమిహపూర్వసూత్రలభ్యంస్యాత్ ॥ ౧౩౦ ॥ ఉక్తాక్షేపంనిరసితుమత్రతుశబ్దోహిసాధ్యనిర్దిష్టః । పంచమ్యంతశ్చరమఃప్రథయత్యుక్తార్థసాధకంహేతుం ॥ ౧౩౧ ॥ పక్షవిశేషణవాచీసమితిహ్యంశోఽస్యఖండమాచష్టే । అన్వయశబ్దోయోఽసౌప్రకృతేతాత్పర్యవాచకోభవతి ॥ ౧౩౨ ॥ అత్రాఖండంబ్రహ్మప్రతిపాద్యంభవతిశాస్త్రనిచయేన । శ్రుతితాత్పర్యాద్ధేతోర్నైవంకర్మేతిసూత్రవాక్యార్థః ॥ ౧౩౩ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వేహేతురిహోక్తోహిశాస్త్రతాత్పర్యం । తన్నిర్ణయైకసాధనముపక్రమప్రభృతిలింగషట్కంస్యాత్ ॥ ౧౩౪ ॥ ఛాందోగ్యమైతరేయంముండకమాండూక్యతైత్తిరీయాణి । ఈశావాస్యాదీనిహియానిచవేదాంతవాక్యజాలాని ॥ ౧౩౫ ॥ తేషాముపక్రమాదావిమృశ్యమానేవిశుద్ధభావేన । తేషాంవే

దాంతానాంబ్రహ్మణితాత్పర్యనిర్ణయోభవతి ॥ ౧౩౬ ॥ నన్విహవేదాంతానాంబ్రహ్మణితాత్పర్యమనుచితంవక్తుం । బ్రహ్మపరినిష్ఠితంతన్మానాంతరగమ్యమేవభవతియతః ॥ ౧౩౭ ॥ నైషాశంకాకార్యాసిద్ధంమానాంతరాభిగమ్యమితి । రూపాదిరహితమేతద్బ్రహ్మనమానాంతరాణిసంస్పృశతి ॥౧౩౮॥ నన్వేవంవేదాంతైర్బ్రహ్మణ్యావేదితేఫలంకింస్యాత్ । హేయోపేయవిహీనేవస్తున్యావేదితేపినపుమర్థః ॥౧౩౯॥ పురుషార్థసాధకంస్యాద్ధేయముపాదేయముపదిశచ్ఛాస్త్రం । హేయోపేయేజ్ఞాతేస్యాతామిష్టాప్త్యనిష్టపరిహారా ॥ ౧౪౦ ॥ ఇతినాత్రశంకితవ్యంయత ఏతచ్ఛాస్త్రమేవముపదిశతి । హేయోపేయవిహీనేబ్రహ్మణిసాక్షాత్కృతేపుమర్థస్స్యాత్ ॥ ౧౪౧ ॥ ఆత్మానంచేత్పురుషోయదాయమస్మీతియోవిజానీయాత్ । కింఫలమిచ్ఛన్కస్యచకామాయశరీరమనుతపేత్సఇతి ॥౧౪౨॥ ననునహివేదాంతానాంకర్త్రాదిస్తావకత్వమాశంక్యం । తత్కేనేత్యాదీనిహ్యకర్తృతామస్యబోధయంతియతః ॥ ౧౪౩ ॥ శ్రుతితాత్పర్యేసిద్ధేబ్రహ్మణిశాస్త్రప్రమాణకత్వమపి । సిద్ధంస్యాదితిపక్షందూషయితుంజాతకౌతుకాః కేచిత్ ॥ ౧౪౪ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వంబ్రహ్మణియచ్చోపపదర్శితంసూత్రే । సిద్ధేఫలానవగమాద్విధిశేషతయైవతచ్చయుక్తతరం ॥ ౧౪౫ ॥ ఆత్మేత్యేవేత్యాద్యైరాత్మోపాస్తౌవిధీయమానాయాం । కోసావాత్మాకింతద్బ్రహ్మేత్యేవంభవేదిహాకాంక్షా ॥౧౪౬॥ తస్యామాకాంక్షాయామాత్మప్రతిపాదకాశ్చవేదాంతాః । సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాద్యాఇహోపయుక్తాస్స్యుః ॥౧౪౭॥ యూపేపశుమిత్యాద్యైర్యూపాశ్రయకేహిబంధనేవిహితే । యూపస్వరూపబోధకవాక్యానియథాభవంతిసఫలాని ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రతిపత్తివిషయభూతం బ్రహ్మైవసమర్పయంతివేదాంతాః । ఆమ్నాయస్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరపినాత్రకశ్చనవిరోధః ॥ ౧౪౯ ॥ విధిసంస్పర్శవిహీనం బ్రహ్మయథాబోధయంతివేదాంతాః । సప్తద్వీపాధాత్రీ రాజాయాతీతి వాక్యసామ్యంస్యాత్ ॥ ౧౫౦ ॥ ఇతిపక్షాంతరమేతన్నిరస్యతేసపదిభాష్యకారేణ । యద్యేవమర్థతాస్యాద్గతార్థతాభవతిపూర్వతంత్రేణ ॥౧౫౧॥ పూర్వత్రచోపదిష్టోధర్మోసౌకర్మరూపఏవస్యాత్ । కాయికవాచికమానసభేదైస్తత్త్రిధోపదిష్టంహి ॥౧౫౨॥ తత్ఫలమపిశాస్త్రోక్తంత్రిధోపభోగ్యంత్రిధైవనిర్దిష్టం । యచ్చోపాసనముక్తంమానసికంకర్మభవతినతదన్యత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ధ్యానమపితాదృశంస్యాద్ధ్యానోపాస్త్యోర్నభేదశంకాత్ర । యదిచోపాసనసాధ్యో మోక్షోయంతర్హ్యనిత్యఏవస్యాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ కర్మాయత్తఫలానాంశాస్త్రేణానిత్యతైవనిర్దిష్టా । ప్రతిపత్తివిధిపరాశ్చేద్వేదాంతాః ప్రథమసూత్రమఫలంస్యాత్ ॥ ౧౫౫ ॥ లక్షణసూత్రంతద్వత్ప్రమాణసూత్రంసమన్వయాఖ్యంచ । బ్రహ్మచనోత్పాద్యంస్యాన్నప్రాప్యంభవతినాపిసంస్కార్యం ॥ ౧౫౬ ॥ నవికార్యంవాస్యాదిహవిధిశేషత్వంకథంప్రసజ్యేత । స్నానాచమనాదీనామవివిక్తానాత్మమాత్రగామిత్వాత్ ॥౧౫౭॥ నాత్మాసంస్కార్యోసౌనిత్యత్వాద్భవతినోవికార్యోపి । ద్రష్టవ్యవిధ్యనంతరమపరశ్రవణాదివిధిపరంశాస్త్రం ॥ ౧౫౮ ॥ విధిశేషత్వంబ్రహ్మణిసాధయతీత్యేవమపినచాశంక్యం । యద్యవగతమన్యస్మిన్నియుజ్యతేవిధిపరేణవాక్యేన ॥ ౧౫౯ ॥ విధిశేషతాతదాస్యాద్యూపాహవనీయయోస్తథాదృష్టేః । అవగత్యర్థంహ్యేతచ్ఛ్రవణాద్యంసాధనంవినిర్దిష్టం॥౧౬౦॥ శ్రవణమననాదిసాధనపరిపాకాదవగతిర్యథాభవతి । సంసారమూలకారణహృదయగ్రంథిప్రభేదనంభవతి ॥౧౬౧॥ తేనానర్థనివృత్త్యాపరమానందైకరూపతామేతి । ఇత్యేతమర్థనికరంపశ్యన్ప్రతిపేదఏవమాదీని ॥ ౧౬౨ ॥ ప్రథయంతివారయంతిచ కర్తవ్యవిశేషమవసరప్రాప్తం । నేదంయదిదముపాసతఇత్యాదీన్యపిచవేదవాక్యాని ॥ ౧౬౩ ॥ ప్రథయంత్యుపాస్యత్వంబ్రహ్మణివిధిశేషతాకథంఘటతే । విధిశేషత్వాభావేచాత్మాద్రష్టవ్యఏవమాదీని ॥ ౧౬౪ ॥ విధివాక్యాభాసానిశ్రుతివచనానీహనిష్ఫలానిస్యుః । నైషాకార్యాశంకాయతఏతాన్యర్థవత్తరాణిస్యుః ॥ ౧౬౫ ॥ పగమపురుషార్థవాంఛినమనాత్మసంఘాత్పరాఙ్ముఖీకృత్య । సర్వాంతరేపరాత్మనిచేతోవృత్తిప్రవర్తనార్థాని ॥ ౧౬౬ ॥ తస్యాంప్రవర్తితాయాం బ్రహ్మావగతిర్హిజాయతేఝటితి । సిద్ధార్థబోధకత్వేనామ్నాయస్యేతిసూత్రవైగుణ్యం ॥౧౬౭॥ నాస్మిన్శాస్త్రేశక్యంయతస్తయోర్భిన్నశాస్త్రతాభవతి । స్తుతిపరతయావిధీనాంక్రియాపరత్వేనసర్వవేదానాం ॥ ౧౬౮ ॥ యచ్చసఫలార్థకత్వంనిషేధవాక్యేనదృశ్యతేతదిహ । హననక్రియానివృత్త్యాహన్యాదాసీన్యంప్రతీయతేతత్ర ॥ ౧౬౯ ॥ నచతదుభయం క్రియాస్యాన్నవా క్రియాయాశ్చ సాధనంభవతి । విధ్యర్థవాదయోర్వాక్త్రాదిపరాణివాక్యజాలాని ॥౧౭౦॥ దృశ్యంతేఖలుతేషామనర్థకత్వంనకోపివారయతి । పూర్వస్మిన్నపితంత్రేదోషోయంర్నివారఇవభా ॥౧౭౧॥ కథముత్తరతంత్రేసౌపదంనిధాతుంసమర్థతాంగచ్ఛేత్ । తస్మాద్వేదాంతానాంసిద్ధార్థపరత్వబా

ధకాభావాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ బ్రహ్మావగతౌసత్యామశరీరత్వంప్రపద్యతేజీవః । బ్రహ్మణ్యుపాసనాయాశ్శేషత్వంమాస్తువిషయాభావేన ॥ ౧౭౩ ॥ బ్రహ్మణితచ్ఛేషత్వంకర్తృత్వాత్స్యాదితీహనాశంక్యం । బ్రహ్మణివిధిశేషత్వం కర్తృత్వేనాపినైవసంభవతి ॥౧౭౪॥ ఆవిద్యకసంఘాతేకర్తృత్వంస్యాన్నశుద్ధరూపేపి।వర్ణాశ్రమాదికబళితసంఘాతేఃకర్తృభావముపయాతి॥ ౧౭౫॥ మిథ్యాప్రత్యయరూపస్తత్రాహంప్రత్యయోనగౌణోసౌ । యత్స్యేదాస్యామీతివ్యవహారస్తన్నిదానకోభవతి ॥ ౧౭౬ ॥ సమసమయికత్వమనయోర్వ్యవహారాధ్యాసయోర్యతోభవతి । ఉపదర్శితసంఘాతో మిథ్యాత్మేతీహదృశ్యతేశాస్త్రే ॥ ౧౭౭ ॥ పుత్రాదిగౌణాత్మా తస్యచసర్వార్థకారితాహేతోః । జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిత్రితయానుగతోహిముఖ్యఆత్మాసౌ ॥౧౭౮॥ తస్యచనకర్తృతాస్యాత్సౌషుప్తసమాధిబాధితత్వేన। దేహాదౌసంఘాతేయోయమహంప్రత్యయస్సగౌణఇతి ॥ ౧౭౯ ॥ కేచనవదంతివృద్ధాస్తత్పక్షోయంనిరస్యతేసపది । యత్రార్థయోర్వివేకఃప్రత్యక్షేణోపలభ్యతేతత్ర॥౧౮౦॥ గుణయోగజాప్రతీతిర్గౌణీయమితి ప్రసిద్ధిమనుభవతి । మాణవకస్సింహఇతి ప్రత్యయఏతాదృశోహ్యతోగౌణః॥౧౮౧॥ యత్రాంధకారసమయే స్థాణౌపురుషప్రతీతిరుద్భవతి । సాచకథంగౌణీస్యాత్తస్మాన్మిథ్యేతినిశ్చితంభవతి॥౧౮౨॥ మిథ్యాత్మకర్తృకస్స్యాత్సకలోవిధివచనచోదితోహ్యర్థః। యోసావాత్మాశుద్ధఃకర్మణికర్తాకదాపినచభవతి॥ ౧౮౩ ॥ తస్మాద్విధిశేషత్వంకర్తృత్వేనాపి నాశ్నుతేబ్రహ్మ । బ్రహ్మావగతౌసత్యాంమిథ్యాగౌణాత్మనోరసత్త్వేన ॥ ౧౮౪॥ విధివచనబోధితానిహ్యుపాసనాదీనిసంభవంతికథం। ఆత్మావగతేఃపూర్వంమిథ్యాజ్ఞానావబద్ధఏవాసౌ ॥౧౮౫॥ ఆరోప్యకర్తృతాదీన్కర్మణిసతతంప్రవర్తతేలోకః। విధిశేషభావరహితే బ్రహ్మణివేదాంతవాక్యతాత్పర్యం ॥ ౧౮౬ ॥ సిద్ధంతస్మాచ్ఛుద్ధంబ్రహ్మవిచార్యమితినిశ్చితంభవతి । ఇమమర్థమసహమానాస్సాంఖ్యాస్స్మృతియుక్తిసాధనాఃప్రాహుః॥ ౧౮౭ ॥ జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమేతత్ప్రధానమేవేతి । కార్యమఖిలంహ్యచేతనమచేతనంతస్యకారణంయుక్తం॥ ౧౮౮ ॥ సస్వావికేహికార్యేకారణమపితస్యతాదృశందృష్టం । తస్మాత్ప్రధానమేవత్రిగుణంపరిణామిజగదుపాదానం॥ ౧౮౯ ॥ భవతిహితద్విపరీతం బ్రహ్మాతోనైవజగదుపాదానం । సర్వజ్ఞత్వంయచ్చస్వరూపలక్షణముదాహృతంతదపి ॥ ౧౯౦॥ అస్మిన్ప్రధానఏవహిసత్త్వముపాశ్రిత్యభవతినిరవద్యం। సత్త్వోత్కర్షాదేవహివిఖ్యాతాయోగినోపిసర్వజ్ఞాః॥ ౧౯౧॥సర్వజ్ఞశబ్దయోగోప్యనుచితఆభాత్యనంతబోధఘనే। జన్మాదికారణత్వప్రతిపత్తిపరాణియానివాక్యాని॥౧౯౨॥శ్రుతినిర్దిష్టానిపరంప్రధానపక్షేప్రమాణభూతాని।జన్మాదికారణంతత్సదాదిశబ్దంప్రధానమిహాయుక్తం॥౧౯౩॥ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమిదమధికరణంప్రవర్తతేసద్యః॥ ... ... *

సూ॥౫॥ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్.

ఆద్యస్సూత్రావయవఃపంచమ్యంతోయమీక్షణంవక్తి ॥౧౯౪॥ బుద్ధిస్థవస్తుభేదప్రదర్శనార్థకమిదంహినేతిపదం॥ అంతిమమశబ్దపదమపిసదాదిపదయోగరహితమాచష్టే ॥ ౧౯౫ ॥ యస్మాదశబ్దమేతత్ప్రధానమతఏవకారణంనాస్య । ఇత్యేకదేశలభ్యేవాక్యార్థేస్యాదీక్షణంహేతుః ॥ ౧౯౬॥ అపరోక్షభానరూపంహీక్షణమేతన్నచప్రధానేస్యాత్ । యదిదమచేతనముక్తంప్రధానమేతచ్చచేతనేభవతి ॥౧౯౭॥ తస్మాదత్రహిచేతనమీక్షితృజన్మాదికారణంబ్రహ్మ । ఛాందోగ్యవాక్యదర్శితసత్పదవాచ్యంతదేవనతదన్యత్ ॥౧౯౮॥ సర్వజ్ఞతాహియుక్తాబ్రహ్మణిసర్వార్థభానరూపేస్యాత్ । ప్రతతప్రకాశరూపేసవితరియద్వత్ప్రకాశతేశబ్దః ॥౧౯౯॥ యదిచేత్ప్రధానమేతత్సత్త్వముపాశ్రిత్యభవతిసర్వజ్ఞం । తద్వద్రజస్తమోభ్యాంకించిజ్జ్ఞమపిప్రధానముక్తంస్యాత్ ॥౨౦౦॥ ... ... *

సూ॥౬॥గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్.

నన్వయమీక్షితృశబ్దస్సతినిర్దిష్టోహిగౌణఏవస్యాత్। తత్తేజఐక్షతేతిహ్యుత్తరవాక్యేయథాసగౌణస్స్యాత్॥౨౦౧॥ గౌణశ్చేతస్మిన్సోయంప్రధానపక్షోపిసాధురేవస్యాత్ । నైషాశంకాకార్యాసత్పదవాచ్యంప్రధానమేవేతి ॥ ౨౦౨ ॥ ఈక్షితృశబ్దోయోసౌనహిగౌణోయేనసత్ప్రధానంస్యాత్ । యదిచేద్గౌణస్సోయంతత్సహచారీకథంసఆత్మేతి ॥ ౨౦౩॥ నస్వేషఆత్మశబ్దోప్యాత్మీయపరోహిదృశ్యతేలోకే । ఆత్మాఖిలార్థకారిణిమమాయమాత్మాహిభద్రసేనఇతి॥౨౦౪॥***

సూ॥౭॥తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్.

నైషాశంకాకార్యాయద్యయమాత్మీయవాచకోభవతి । ఉపదేశస్సకలోయంవక్ష్యేవిహితోహివిఫలఏవస్యాత్॥

౨౦౫ ॥ ఉపదిశ్యచతన్నిష్ఠాంతత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన । ముక్త్యుపదేశోఽసావథసంపత్స్యఇతి ప్రతీయతే స్పష్టే ॥ ౨౦౬॥ ఆత్మీయవాచకత్వాత్ప్రధానవాదీయదాత్మశబ్దస్స్యాత్ । తత్త్వమసివాక్యలభ్యాతన్నిష్ఠాపిప్రధాననిష్ఠా స్యాత్ ॥ ౨౦౭ ॥ తన్నిష్ఠస్యచమోక్షస్తద్భావాపత్తిరేవనతదన్యః।యశ్శ్వేతకేతురస్మిన్నుపదేశేసమ్యగధికృతస్సోఽయం ॥ ౨౦౮ ॥ సకలశ్రుతివిపరీతంహ్యనాత్మభావంకథంప్రపద్యేత । బ్రహ్మాత్మభావరూపంమోక్షంకథయంతిసర్వవేదాంతాః ॥ ౨౦౯॥ ఈక్షితృశబ్దోయోఽసౌతథాత్మశబ్దోఽపిముఖ్యఇహదృష్టః । తస్మాత్సత్పదవాచ్యంబ్రహ్మపరంస్యాన్నచప్రధానమపి॥౨౧౦ ॥ యదిచప్రధానపరతాసదాదికానామిహోపదిశ్యేత ॥... ... ... ✻✻

॥ ౮ ॥ సూ ॥ హేయత్వావచనాచ్చ ॥

శ్రద్ధాళురాదృతాత్మాతన్నిష్ఠస్స్యాదితిశ్రుతిమర్ణాత్వా ॥౨౧౧॥ తత్త్వమసివాక్యపరతస్తన్నాసీతిశ్రుతిఃకథంనవదేత్ । తస్మాన్నాస్మిన్వాక్యేప్రధానశంకావకాశలేశోఽపి ॥ ౨౧౨ ॥ పరపక్షనిరసనక్షమహేతూనుపదిశ్యసూత్రకారోఽయం । సద్యస్స్వపక్షసిద్ధ్యైహేతూనన్యాన్ప్రదర్శయత్యనఘాన్ ॥ ౨౧౩ ॥ ... ... ✻✻

॥ ౯ ॥ సూ ॥ స్వాప్యయాత్ ॥

ఇహఖలుసత్పదవాచ్యంబ్రహ్మపరంభవతిజగదుపాదానం । యస్మాత్సుషుప్తికాలేసతిసర్వేషాంలయోవినిర్దిష్టః ॥౨౧౪॥

॥ ౧౦ ॥ సూ ॥ గతిసామాన్యాత్ ॥

కించాన్యదవగతీనాంసకలశ్రుత్యంతవాక్యజనితానాం । చేతనకారణవిషయకభావంసామాన్యమపిచభాతీయతః॥౨౧౫॥ తన్న్యాయాదతోఽపిహిచేతనకారణపరత్వసంసిద్ధా।అర్ధజరతీయనయతఃప్రధానపరతాకథంసమర్థ్యేత ॥౨౧౬॥ ...✻

॥ ౧౧ ॥ సూ ॥ శ్రుతత్వాచ్చ ॥

శ్వేతాశ్వతరప్రభృతిశ్రుత్యంతేషుశ్రుతంహియద్బ్రహ్మ । జన్మస్థితిలయకారణమస్యతదేవేతిసకలమనవద్యం ॥ ౨౧౭ ॥ బ్రహ్మవిచార్యమిహోక్తంలక్షణముక్తంతథాప్రమాణమపి । సకలనిగమాంతవచసాంబ్రహ్మణిపరమేసమన్వయశ్చోక్తః ॥ ౨౧౮ ॥ ప్రతికూలకర్మవాదఃప్రధానవాదోఽనిరాకృతఃప్రాయః।శాస్త్రంహిపరిసమాప్తంసకలాశంకానివర్తితాహియతః ॥ ౨౧౯ ॥ ఉత్తరసూత్రోత్థానేనిమిత్తమిహనోపలభ్యతేకిమపి । ఇతిశంకామపనేతుంనిమిత్తమతోఽపివర్ణ్యతేసపది॥౨౨౦॥యచ్చోక్తలక్షణంస్యాద్బ్రహ్మతదేతద్ద్విరూపమాభాతి।కథయంతిహివేదాంతాస్సవిశేషంనిర్విశేషరూపమపి ॥౨౨౧ ॥ సవిశేషవాక్యజాతంహ్యుపాస్యరూపేసమన్వితంభవతి । యన్నిర్విశేషవాక్యంజ్ఞేయేబ్రహ్మణిసమన్వితంసకలం ॥౨౨౨ ॥ వేదాంతవాక్యవిహితాన్యుపాసనాన్యపిబహుప్రపంచాని । గుణసంప్రయోగభేదాత్ఫలభేదాదపిచభిన్నరూపాణి॥౨౨౩॥కానిచిదుపాసనానిహికర్మసమృద్ధ్యర్థకానిచాన్యాని। క్రమముక్త్యర్థానీతిహిభేదస్తేషాముపాసనానాంస్యాత్ ॥౨౨౪॥బ్రహ్మపరిపూర్ణమేకంనిర్భేదస్వప్రకాశచిన్మాత్రం । గుణసంప్రయోగభేదాదభిన్నరూపేపిభిన్నభావోఽయం ॥ అతోఽప్యుపాస్యోపాసకభావోయుక్తోహ్యభిన్నరూపేపి।చిత్తోపాధికృతోఽయంతరతమభావోఽయతోఽస్యబీజంస్యాత్॥ ౨౨౬ ॥ సద్యోముక్తిఫలప్రదమాత్మజ్ఞానంహ్యుపాధిరూపేణ।ఉపదిశ్యమానమేతత్పరవిషయంవానవేతిసందేహే ॥౨౨౭ ॥ ఆలోచ్యవాక్యపదవీముపాధియోగంవ్యుదస్యపరవిషయం। తదిదంనిర్ణేయమితిప్రవర్తతేసపదిసూత్రసందర్భః ॥ ౨౨౮ ॥ ఈక్షత్యాద్యైర్లింగైర్బ్రహ్మహిజన్మాదికారణంసదితి । వర్ణితమేతత్పూర్వంప్రధానవాదశ్చనిరసితస్సకలః॥౨౨౯॥ నన్వీక్షత్యధికరణేగౌణంహిత్వాయదీక్షణంముఖ్యం । ఆలంబ్యతద్బలేనహిపరమాత్మాసదితివర్ణితంపూర్వం॥౨౩౦॥ఇహతైత్తిరీయకేఖల్వానందమయప్రకాశకంవాక్యం । తత్రచవాక్యేమయటఃప్రాచుర్యవికారయోశ్చముఖ్యత్వాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ ఆనందమయోజీవశ్శారీరత్వాదిలింగయోగాత్స్యాత్ । తత్రచశారీరత్వంప్రియప్రముఖ్యానిచాంగజాలాని ॥ ౨౩౨ ॥ కథితాన్యానందమయేసతాదృశోఽయంకథంపరాత్మాస్యాత్।ఇత్యాశంకానిరసనపురస్సరోక్త్యార్థతత్త్వబోధాయ ॥ ౨౩౩॥ కరుణాసింధుర్భగవానిదమధికరణంప్రదర్శయామాస ॥... ... ... ✻

॥ ౧౨ ॥ సూ ॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥

యద్యప్యేతత్సూత్రంబహుధాబహుభిఃప్రపంచితార్థంహి ॥ ౨౩౪ ॥ తస్మాదస్మాత్సూత్రాత్తత్త్వావగతిర్హిదుర్లభాభాతి । నైషాశంకాకార్యాతస్మాత్తత్ప్రదర్శితార్థేషు ॥ ౨౩౫ ॥ గుణదోషవర్ణనేకిలతత్త్వ

వగతేర్నదుర్లభాభవతి । అత్రానందమయోఽసావన్నమయప్రభృతిపంచకంవక్తి ॥ ౨౩౬ ॥ ఇతి కేచిదావదంతిహి తత్పక్షోఽయంవిచార్యతేసపది ।ఆనందమయపదార్థోహ్యన్నమయప్రభృతిపంచకంచేత్స్యాత్ ॥౨౩౭॥స్యాల్లక్షణాతదానీం శ్రుతహాన్యాదీనిదూషణానిస్యుః । యత్రానుపపత్తిస్స్యాదన్వయతాత్పర్యయోస్తదాసాస్యాత్ ॥౨౩౮॥ ఘోషోఽయంగంగాయామిత్యాదౌసాహిలక్షణాబీజం । బీజాభావాదస్యహ్యానందమయస్యలక్షణానుచితా ॥౨౩౯॥యదిసముదాయఃపక్షస్తత్రాభ్యాసేనదృశ్యతేక్వాపి । అసకృత్ప్రయోగవాచీహ్యభ్యాసేనేహకస్యచిద్దృష్టః ॥౨౪౦॥బ్రహ్మైకరంసకృదేవహ్యన్నమయప్రకృతిసంగతంభాతి । తదపిమనోమయవాక్యేనప్రకృతౌదృశ్యతేకుతోభ్యాసః ॥౨౪౧॥ పంచానాంబ్రహ్మత్వేసచప్రమాణంనసాధకోహేతుః।అతఇహచానందమయోనాన్నమయాదిః పరంతుముఖ్యస్స్యాత్ ॥ ౨౪౨ ॥ సహిపరమాత్మాభ్యాసాదితిసూత్రార్థంహివర్ణయంత్యేకే।స్వాభిమతార్థంప్రథయితుకామోభగవాన్హిభాష్యకారోఽయం ॥౨౪౩॥ తన్మతమాశ్రిత్యైవహి తత్సూత్రార్థాన్ ప్రదర్శయత్యాదౌ । నన్వత్రానందమయః పరమాత్మాచేత్కథంసశారీరః ॥ ౨౪౪ ॥ తస్యైషఇత్యనేనహిశారీరత్వంప్రదర్శితంచాస్య । ఇతినాత్రశంకనీయంశారీరత్వంనముఖ్యమప్యుక్తం ॥౨౪౫॥ అన్నమయాదిశరీరద్వారాగ్రాహ్యాత్మరూపమేవస్యాత్ । ప్రియశీర్షత్వాదికమపిపూర్వోపాధికృతకల్పనాయత్తం ॥ ౨౪౬ ॥ స్వతఏతస్మిన్నాత్మనినైవంరూపాహికల్పనాభవతి । ఆనందపదాభ్యాసోహ్యుత్తరవాక్యేషుదృశ్యతేయస్మాత్ ॥ ౨౪౭ ॥ అభ్యాసాదితిహేతుఃపరమాత్మత్వప్రసాధకోభవతి । నన్విహమయడంతోఽయంవికారవచనోహిదృశ్యతేలోకే ॥ ౨౪౮ ॥ మృణ్మయదారుమయాదౌతస్మాత్సకథంపరాత్మవచనస్స్యాత్ ।పరమాత్మాసౌజగతఃప్రకృతిర్నవికారభావముపయాతి ॥౨౪౯॥ ఇత్యేతామాశంకాంనిరసితుమేతత్ప్రదర్శితంసూత్రం ॥— ౧౩ ॥సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్. — యస్మాద్వికారవాచీమయడంతోఽసావతోనపరమాత్మా ॥౨౫౦॥ఆనందమయస్స్యాదితినేయంశంకాత్రకర్తుముచితాస్యాత్ । తత్ప్రకృతవచనతాయాంమయడ్విధానంతుదృశ్యతేశాస్త్రే ॥౨౫౧॥ ప్రాచుర్యపర్యవసితోమయడర్థఇతీహలభ్యతేతస్మాత్ । అన్నమయోయజ్ఞోఽసావిత్యాదౌదృశ్యతేహిమయడర్థః ॥౨౫౨॥ అన్నగతప్రాచుర్యంతస్మాత్ప్రాచుర్యమత్రమయడర్థః।తస్మాన్మయడంతోఽసావానందప్రచురమర్థమాచష్టే ॥ ౨౫౩ ॥ ఆనందప్రచురత్వంనిరతిశయానందరూపతానాన్యత్। బ్రహ్మైషోత్తరవాక్యేనిరతిశయానందరూపముపదిష్టం।।౨౫౪।।తస్మాదానందమయోబ్రహ్మేత్యస్మిన్నదోషశంకాపి । బ్రహ్మప్రచురానందంమయడంతార్థోఽయమిత్యుపన్యస్తం॥౨౫౫॥— ౧౪॥సూ॥తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. —ప్రచురానందత్వంతత్సాధయితుంహేతుమపరమాచష్టే । అత్రహితచ్ఛబ్దోఽసావానందంబుద్ధివిషయమాచష్టే ॥ ౨౫౬ ॥ అత్రత్యహేతుశబ్దోణిజర్థకర్తృత్వవాచకోభవతి । తద్ధేతుశబ్దలభ్యంహ్యానందయితృత్వమస్యనిర్దిష్టం ॥ ౨౫౭॥ఏషహ్యేవేత్యాదావయమేవార్థఃప్రపంచితోభవతి।ధనికత్వాపాదయితాప్రచురధనోఽసావితిప్రసిద్ధోహి॥౨౫౮॥ ఆనందయితాతద్వత్ప్రచురానందోభవత్యసావాత్మా।— ౧౫. సూ. మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే. —సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యంతేనమంత్రవర్ణేన ॥౨౫౯॥ ప్రతిపాదితంయదేతద్బ్రహ్మగుహాయామవస్థితంయదపి। సత్యజ్ఞానాన్మోక్షఃప్రదర్శితస్సర్వకామసమవాప్తిః ॥౨౬౦॥ తన్మంత్రవర్ణవర్ణితమస్మిన్వాక్యేహిగీయతేబ్రహ్మ । తస్మాదానందమయఃపరఏవాత్మేహదర్శితోభవతి॥౨౬౧॥ఆనందమయోజీవస్స్యాదితిశంకాంనిరాకరోతీహ.— ౧౬ ॥సూ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః. —యచ్చజగత్కర్తృత్వంబహుభవనంచోత్తరత్రనిర్దిష్టం ॥౨౬౨॥ తదనుపపత్తేర్జీవోనానందమయోహి కింతుపరమాత్మా।యోఽసావానందమయోరసస్వరూపఃప్రదర్శితశ్శ్లోకే॥౨౬౩॥— ౧౭ ॥సూ॥భేదవ్యపదేశాచ్చ. —రసరూపంతంలబ్ధ్వాస్వాత్మానందంజగత్యసౌజీవః।యోఽసావానందమయోలబ్ధవ్యస్స్యాద్రసస్వరూపోఽపి ॥౨౬౪॥ ఇత్యాదిభేదజాతంశ్రుతివచనేషూపదిశ్యతేయస్మాత్ ।తస్మాదానందమయోలబ్ధ్వాత్మాపరోఽయమితిసిద్ధం ॥౨౬౫॥ నన్వయద్యానందమయోజీవోనస్యాత్తదాప్రధానంస్యాత్ ।భేదవ్యపదేశోవాస్రష్టృత్వంవాపితస్యసంభవతి॥౨౬౬— ౧౮ ॥సూ॥ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా. —సైషాప్రధానశంకాకామయితృత్వాన్నిరస్యతేసపది । అనుమానగమ్యమేతత్ప్రధానమిహవక్తుమనుచితంహియతః॥౨౬౭॥సోఽకామయతేత్యస్మాదానందమయేహిదృశ్యతేకామః । కామయితృత్వంహ్యేతత్పరాత్మనిస్యాన్నచప్రధానేఽపి॥౨౬౮॥— ౧౯॥సూ॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి. —అస్మిన్నానందమయేయదాహమస్మీతిబుధ్యతేలోకః।తస్యచతదాత్మభావంతద్యోగంశాస్తిశాస్త్రమభయమితి ॥ ౨౬౯ ॥ సూత్రార్థమన్యమేవహివ

ర్ణయితుంజాతకౌతుకో భగవాన్ । పూర్వోక్తసూత్రార్థభూయోదోషాన్ప్రదర్శయత్యధునా ॥౨౭౦॥ ॥సూ॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥ అన్నమయాదిషు పంచసు మయట్ప్రవాహే సమానరూపేపి। అన్నమయవాక్యజాతే వికారవాచిత్వమత్రనతథేతి ॥౨౭౧॥ ప్రాచుర్యవాచకత్వాశ్రయణం మయటోఽనయుక్తమాభాతి । యద్యేతస్మిన్వాక్యే మయడంతేనోపదిశ్యతే బ్రహ్మ ॥౨౭౨॥ ప్రియశీర్షత్వాదికమిహ యన్నిర్దిష్టం హి ధర్మజాతం తత్ । బ్రహ్మణి సకలవాచ్యం తథాహి సూత్రాంతరాద్విరోధస్స్యాత్ ॥౨౭౩॥ అధ్యాయే చతృతీయే గుణోపసంహారపాదమాశ్రిత్య । ప్రియశీర్షత్వాదీనామప్రాప్తిర్దర్శితా హి సూత్రకృతా ॥౨౭౪॥ యద్యానందమయోఽసౌ తత్పుచ్ఛం బ్రహ్మ ముఖ్యమేవస్యాత్ । అనుచితమేకస్య స్యాదవయవరూపత్వమవయవిత్వం చ ॥౨౭౫॥ బ్రహ్మేహ నిర్విశేషం హ్యుపక్రమే చోపసంహృతౌ కథితం । అత్ర హి సవిశేషం చేత్తథా విరోధశ్చ వాక్యవైరూప్యం ॥౨౭౬॥ శారీరశబ్ద ఏష ప్రాణమయప్రభృతికోశపఠితస్సన్ । ఉత్సృజ్య కోశజాతం కథం పరం బ్రహ్మ బోధయేత్సద్యః ॥౨౭౭॥ ఆనందమయపదేన హి యదా పరాత్మా వివక్షితో భవతి। అభ్యాసాదితి హేతుస్తత్రాసిద్ధః కథం హి సాధయతి ॥౨౭౮॥ ఆనందమయపదస్య హ్యభ్యాసో నోపలభ్యతే యేన । నానందమయపదార్థం నిర్ణేతుం శక్నుయాదయం హేతుః ॥౨౭౯॥ అన్యపదస్యాభ్యాసే కథమన్యపదార్థనిర్ణయో భవతి । తస్మాదస్మిన్పక్షే సూత్రార్థకథా కథం హి సంఘటతే ॥౨౮౦॥ ప్రాచుర్యవాచకో యం మయడితి పక్షోఽత్ర నైవ యుక్తస్స్యాత్ । ప్రాచుర్యం లోకేస్మిన్ప్రతియోగ్యల్పత్వసహకృతం యేన ॥౨౮౧॥ విప్రమయో గ్రామోసావిత్యాదావివ యథోక్తవాక్యేన । ఆనందప్రాచుర్యం దుఃఖాల్పత్వావిలం ప్రతీయేత ॥౨౮౨॥ తస్మాద్వికారవచనో మయడితి యుక్తం యథాన్నమయవాక్యే । మయడంతప్రతిపాద్యో న హి పరమాత్మా పరం తు కోశస్స్యాత్ ॥౨౮౩॥ పుచ్ఛపదసహచరం యద్బ్రహ్మపదం తైత్తిరీయకే దృష్టం। ఆనందమయపదేన హి తద్వాక్యస్థం హి గృహ్యతే తదిహ ॥౨౮౪॥ సముదాయవాచకస్య హి తదేకదేశార్థకత్వమవిరుద్ధం । గ్రామోయం జాగర్తీత్యాదావేవం హి దృశ్యతే లోకే ॥౨౮౫॥ పుచ్ఛపదసన్నికృష్టం బ్రహ్మపదం కిం పరం ప్రకాశయతి। ఆనందమయావయవం కిం వా వక్తీతి సంశయే ప్రాప్తే ॥౨౮౬॥ పుచ్ఛపదసన్నిధానాదవయవవాచిత్వమత్ర యుక్తమితి। ఆక్షేపస్య ప్రాప్తావిదమధికరణం ప్రదర్శితం సపది ॥౨౮౭॥ బ్రహ్మపదమత్ర వాక్యే బ్రహ్మపరం స్వప్రధానమభిధత్తే । అసదిత్యస్మిన్ శ్లోకే యతోఽస్య దృష్టో హి కేవలోఽభ్యాసః ॥౨౮౮॥ నన్వత్ర పుచ్ఛవాక్యే పరాత్మనో గ్రహణమనుచితం భాతి । యస్మాదవయవవాచకపుచ్ఛపదం సన్నికృష్టమిహ భాతి॥ ౨౮౯॥ ॥సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ విక్రియతే నేనేతి హి వికారశబ్దోఽయమవయవం వక్తి ।అవయవలాక్షణికం యత్పుచ్ఛపదం బ్రహ్మశబ్దసన్నిహితం ॥ ౨౯౦ ॥ సూత్రే వికారశబ్దస్తస్మాన్న స్వప్రధానపరమేతత్ । ఇతిశంకాత్ర నయుక్తా ప్రాచుర్యార్థో హి పుచ్ఛశబ్దోసౌ ॥౨౯౧॥ ప్రాచుర్యశబ్దవాచ్యా ప్రాయాపత్తిర్న చాన్యదిహ యస్మాత్ । ముఖ్యార్థస్యాలాభేత ప్రాయం బుద్ధివృత్తిరనుసరతి ॥ ౨౯౨ ॥ శిర ఆద్యవయవజాతే నిర్దిష్టే పుచ్ఛశబ్దనిర్దేశః । ముఖ్యార్థస్యాలాభాత్తత్ప్రాయం బ్రహ్మ సమ్యగనుసరతి ॥ ౨౯౩ ॥ పాదార్థికా ప్రతిష్ఠాపరమయనం వక్తి నైవ పునరన్యత్ । తస్మాదస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమేవ ॥ ౨౯౪ ॥ ॥సూ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ఆనందమయాంతస్య హి జగతో హేతుత్వమస్య నిర్దిశతి। సోకామయతేత్యేతత్తస్మాదేతత్పరం సమన్వేతి॥౨౯౫॥ ❁ సూ॥ మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ❁ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యం తేన మంత్రభాగేన । యద్బ్రహ్మవర్ణితం స్యాత్తదత్ర వాక్యే హి గీయతే బ్రహ్మ॥౨౯౬॥ ❁ ॥సూ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః ఇహ పుచ్ఛవాక్యలభ్యో జీవస్స్యాదితి పునర్న చాశంక్యం। జీవే స్రష్టృత్వాదికముత్తరవాక్యస్థమనుపపన్నం హి॥ ౨౯౭॥ ॥సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ఇహ పుచ్ఛవాక్యదర్శిత ఆత్మా లబ్ధవ్యభావముపయాతి। యస్మాద్రసరూపోసౌ లబ్ధా జీవోఽత్ర వర్ణితశ్శ్లోకే ॥౨౯౮॥ లబ్ధవ్యలబ్ధభావాద్భేదో వ్యపదిశ్యతే హి వాక్యేస్మిన్ ।తస్మాల్లబ్ధవ్యాత్మా పరమాత్మైవాత్ర దర్శితో భవతి ॥౨౯౯॥ సూ॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా శ్రుతినిర్దిష్టో యోసావానందమయః పరం ప్రబోధయతి। పంచమవాక్యస్థత్వాదానంద ఇవేతి నైతదనుమానం॥౩౦౦॥ బ్రహ్మపరత్వే సాధకమనేకపూర్వోక్తదూషణగ్రాసాత్ । సూ ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి యః పుచ్ఛవాక్యదర్శిత ఆత్మా తస్మిన్కృతప్రబోధో యః ॥౩౦౧॥ అథ సోఽభయమితి వాక్యం తస్య చ తద్భావమేవ బోధయతి। పుచ్ఛపదసన్నికృష్టం బ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమేవ ॥౩౦౨॥ యదిదముపక్రమదృష్టం బ్రహ్మ తదత్రోపసంహృతం భవతి। తస్మాదేతద్వాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం జ్ఞేయం॥

ననుయద్యానందమయఃప్రియశీర్షత్వాదిధర్మయోగేన । పరమాత్మానభవతిచేచ్ఛాందోగ్యేపిచతథాప్రసజ్యేత ॥౩౦౪॥ తత్రాపిచహిరణ్మయోసౌపురుషోయోదృశ్యతేంతరాదిత్యే । ఆప్రణఖాచ్చసువర్ణోహిరణ్యకేశోహిరణ్మయశ్మశ్రుః ॥౩౦౫॥ ఆరక్తాంబుజనేత్రోదితినామాసర్వపాపనిర్ముక్తః । ఇత్యాధిదైవికోయంపురుషోనిర్దిష్టఏవమాదిగుణః ॥౩౦౬॥ ఆధ్యాత్మికపురుషోయంనిర్దిష్టశ్చాంతరక్షిణిహ్యేవం । యేచపరాంచోలోకాః యేచస్యుర్దేవలోకకామాశ్చ ॥౩౦౭॥ తేషామీష్టేపురుషోయోసౌనిర్దిశ్యతేంతరాదిత్యే । యేచార్వాంచోలోకాయేచస్యుర్మర్త్యలోకకామాశ్చ ॥ ౩౦౮॥ తేషామీష్టేపురుషోయోసౌనిర్దిశ్యతేంతరక్షిణిచ ।మయడంతశబ్దయోగాద్వికారధర్మోపదేశబాహుళ్యాత్ ॥ ౩౦౯ ॥ ప్రాణాదికేశ్వరత్వాదిహానిర్దిష్టః కథంపరాత్మాస్యాత్ । విద్యాకర్మాతిశయాత్ప్రోత్కర్షోహికశ్చిదధికారీ ॥౩౧౦॥ కింవాయోగీకశ్చిత్సంసారీస్యాదిహాంతరాదిత్యే। ఇతిశంకామపనేతుంమునినారచితంతదేతదధికరణం॥౩౧౧॥ ——— ౨౦॥సూ॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥ ——— పరమేశ్వరఏవాయంపురుషోనిర్దిశ్యతేంతరాదిత్యే । పరమేశ్వరధర్మాణామిహోపదేశోహిదృశ్యతేయస్మాత్॥౩౧౨॥ఉదితఉదేతీత్యాద్యాః పాపాస్పృష్టత్వమామనంతీహ।సైవఋగిత్యాదీనిహిఋగాదిరూపత్వమామనంతీహ ॥ ౩౧౩॥ సర్వాత్మకేపరేశేతదేతదుక్తంసమంజసంభవతి । సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాత్మకతాహితస్యయుక్తతమా ॥౩౧౪॥పరిమితమైశ్వర్యంయద్వర్ణితముభయత్రతచ్చనవిరుద్ధం । అధ్యాత్మాదివిభాగాపేక్షంతన్నస్వతఃపరేపుంసి ॥౩౧౫॥ ప్రఖ్యాపయంతిసర్వేవేదాంతాస్తస్యనిరుపమైశ్వర్యం । పరమేశ్వరవాక్యేస్మిన్ వికారధర్మైకకుతోస్యనిర్దేశః ॥౩౧౬॥ఇతిశంకానేహస్యాద్యతఃపరేశోహ్యకుంఠితైశ్వర్యః।భక్తానుకంపయైవహినానారూపాణిమాయయాసృజతి ॥౩౧౭॥ పరమాత్మపరమపీదంవాక్యంసవిశేషపరతయాయోజ్యం। యతఏతస్మిన్వాక్యేహ్యుద్గీథోపాసనావినిర్దిష్టా ॥౩౧౮॥ ఋక్సామగేయతాపిహిసర్వేశేసర్వకారణేయుక్తా। లౌకికగానేష్వపియైఃపరమేశోగీయతేహితస్మాత్తే ॥౩౧౯॥ ధనసనయోర్లోకేస్మిన్ప్రభూతసుఖసంపదోహివిచరంతి ——— ౨౧॥సూ॥భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ——— యోమండలాభిమానీదేవోయంపురుషఏషనిర్దిష్టః ॥౩౨౦॥ ఇతిఖలునైవాశంక్యంయతస్తయోర్భేదఏవనిర్దిష్టః । ఆదిత్యాదంతరఇతివాక్యంహ్యాదిత్యభేదముపదిశతి ॥౩౨౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యంహిరణ్మయత్వాదిగుణగణోపేతే । సర్వేశ్వరేపరాత్మన్యంతర్యామిణిసమన్వితంభవతి ॥౩౨౨॥ భవతుపరమేశ్వరోసావుపదిష్టోయోయమంతరాదిత్యే । ఉద్గీథవాక్యదర్శితఆకాశోయంకథంపరాత్మాస్యాత్ ॥౩౨౩॥ శ్రుతిలింగవాక్యసూత్రేశ్రుతిర్హిలింగాద్బలీయసీదృష్టా।నిరపేక్షరూఢశబ్దశ్శ్రుతిరితికథయంతిజైమినిప్రముఖాః॥౩౨౪॥తస్మాద్భూతాకాశఃశ్రుత్యాహ్యాకాశశబ్దలభ్యస్స్యాత్ ।జన్మాదికారణత్వంయదత్రవాక్యేప్రదర్శితంతదపి ॥౩౨౫॥ భూతాకాశేపిస్యాత్క్రమేణవాయ్వాదికారణత్వేన । ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమిదమధికరణంప్రదర్శితంభవతి॥౩౨౬॥ ——— ❁ సూ॥౨౨॥ఆకాశస్తల్లింగాత్ . ❁ ——— జైవలిశాలావత్యావుద్గీథవిచారలబ్ధకుతుకౌహి । శాలావత్యేనోక్తంస్వర్గాదికమంతవత్త్వదోషేణ ॥౩౨౭॥ ఉద్గీథస్యపరాయణమేతస్మైతిహ్యాదస్యతత్పృష్టం।లోకస్యాస్యచకాగతిరితిశాలావత్యవచనమనుసృత్య ॥౩౨౮॥ ఆకాశఇతీత్యాద్యంజైవలినాహిప్రదర్శితంభవతి । తద్వాక్యేచానంత్యంప్రదర్శితంయత్పరోవరీయస్త్వం ॥౩౨౯॥ఉపసంహృతమాకాశేసఏషఇత్యాదివాక్యశేషేణ।దర్శితముపక్రమేయజ్జన్మస్థితినాశకారణత్వంహి ॥౩౩౦ ॥ తదిదంహికారణత్వంభూతాకాశేపివర్ణితంహిపురా । వాయ్వాదికారణత్వంక్రమేణతత్రేదమనుపపన్నంస్యాత్ ॥ ౩౩౧॥ సర్వాణిహవేత్యాదౌభూతవిశేషణపదంహిసర్వపదం । ఆకాశాదేవేతిహ్యవధారణమనుపపన్నమేవస్యాత్ ॥ ౩౩౨॥ భూతాకాశపరత్వేశ్రుతిర్హిలింగాద్బలీయసీత్యుక్తం । బహుళతరలింగయోగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వముపహృతంభవతి ॥ ౩౩౩॥ సముదాయార్థైకంత్యజేదితిన్యాయఏవముపదిశతి । శ్రుతిబలసమాశ్రయేపిహినవిరోధః కశ్చిదత్రసంభవతి ॥౩౩౪॥ జ్యాయస్త్వమిహయదుక్తంపరాయణత్వంచదర్శితంయదపి।ఆకాశోహీత్యాద్యైరాత్మనిపరమేసమంజసంభవతి ॥౩౩౫॥నిర్వహితేత్యంతేస్మిన్ బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దఉపదిష్టః।బ్రహ్మణితత్పర్యాయోవ్యోమన్నిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః ॥౩౩౬॥ఉద్గీథవాక్యమేతత్పరోవరీయస్త్వగుణగణోపేతే । ఆకాశశబ్దవాచ్యేతతఃపరాత్మనిసమన్వితంభవతి॥౩౩౭॥ ——— ❁ సూ॥౨౩॥అతఏవప్రాణః. ❁ ——— ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానలబ్ధగురుభావః । చాక్రాయణమునిరథునాప్రస్తోత్రాదీన్ప్రబోధయత్యస్మిన్ ॥౩౩౮॥ ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానరహితఏవయది । ప్రస్తోతఃప్రస్తోష్యతి మూర్ధాతేపతనమేష్యతీత్యుక్త్వా ॥౩౩౯॥ ప్రస్తోత్రాదిప్రశ్నంకతమాసాదే

ఏతేతిచాకర్ణ్య । ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానముపదిదేశేత్థం ॥ ౩౪౦ ॥ నైషేత్యంత్రైర్వాక్యైః ప్రాణః ప్రస్తావదేవతేత్యుక్తః । వాయువికారః కింవా పరమాత్మా స ఇతి సంశయప్రాప్తౌ ॥ ౩౪౧ ॥ వాయువికారో నాయం కింతు పరాత్మా యదత్ర తల్లింగం । ఇత్యేతదభినిగదితుం హ్యాయమతిదేశః ప్రదర్శితో మునినా ॥ ౩౪౨ ॥ ఇహ సకలభూతరాశేస్సంవేశశ్చోద్గమశ్చ నిర్దిష్టః । పరమేశ్వరపరతాయాం తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి ॥ ౩౪౩ ॥ శ్రుతిలింగవాక్యదర్శితవిరోధశంకాపి పరిహృతా పూర్వం । స్వాపప్రబోధయోః కిల సంవేశనవాదివాక్యమఖిలమపి ॥ ౩౪౪ ॥ వాయువికారే ప్రాణే సమంజసం స్యాదితీహ నాశంక్యం । వాగాదీనామేవ హి సంవేశోద్గమనవాదివాక్యమిహ ॥ ౩౪౫ ॥ వాయువికారే ప్రాణే సమన్వితం నైవ సర్వభూతానాం । ప్రస్తావవాక్యమేతత్ప్రాణే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి ॥ ౩౪౬ ॥ బ్రహ్మపరః ప్రాణోఽయం ప్రాణస్య ప్రాణమితి చ వాక్యేపి । అన్యత్రాపి చ దృష్టో వాక్యేపి ప్రాణబంధనం హీతి ॥ ౩౪౭ ॥ ప్రస్తావదేవతాత్మక ఏష ప్రాణో హి [illegible]తి పరమాత్మా । వాయువికారో నాసావిత్యుక్తం సకలమేతదనవద్యం ॥ ౩౪౮ ॥ భవతు యది హ్యుపదిష్టం ప్రాణాకాశాదివాక్యమఖిలమపి । తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరం తద్ధి భవతీయుక్తతరం ॥ ౩౪౯ ॥ యదతః పర ఇత్యాద్యైర్వాక్యైర్యచ్చోపదర్శితం జ్యోతిః । విశ్వస్మాదుపరి తదేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు భాతీతి ॥ ౩౫౦ ॥ అంతఃపురుషేపి తథా యదిదం జ్యోతిః ప్రదర్శితం తత్కిం । భౌతికమథవా బ్రహ్మేత్యేతన్నిర్ణేతుమేతదధికరణం ॥ ౩౫౧ ॥ —❋ ౨౪ ॥ సూ ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ❋— జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ స్యాన్న భౌతికం కిమపి శంకితుం శక్యం । పాదోస్యేత్యేతస్మిన్ భూతాదిపదాని దర్శితాని యతః ॥ ౩౫౨ ॥ నన్విహ పదాభిధానం జ్యోతిర్వాక్యేన దృశ్యతే కిమపి । తత్కథమిహ హేతుస్స్యాత్తేన కథం బ్రహ్మతాస్య సిద్ధా స్యాత్ ॥ ౩౫౩ ॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ వాక్యే హి యద్వదం దృష్టం । బుద్ధిస్థవాచకం తద్యత ఏతత్సర్వనామసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ ౩౫౪ ॥ పూర్వత్ర చోపదిష్టే బ్రహ్మణి యచ్ఛబ్దతః పరామృష్టే । తతోఽపదర్శితం యత్పాదచతుష్టయమిహోపదిష్టం స్యాత్ ॥ ౩౫౫ ॥ నన్విహ దీప్యత ఇతి యా శ్రుతిరిహ కార్యే సమంజసా భవతి । తద్యదిదమంతరిత్యపి జాఠరవైశ్వానరం ప్రబోధయతి ॥ ౩౫౬ ॥ తస్యైషా దృష్టిస్స్యాత్తస్యైషా శ్రుతిరితి బ్రువాణాయా । దృష్టం శ్రుతమిత్యేషా శ్రుతిరప్యుపాసనాం విధాపయతి ॥ ౩౫౭ ॥ యచ్చైతద్వైదేవం చక్షుష్యశ్చ శ్రుతశ్చ భవతీతి । అల్పఫలశ్రుతిరేషా కార్యే జ్యోతిషి సమంజసా భవతి ॥ ౩౫౮ ॥ యదతః పర ఇత్యాద్యైరుపదిష్టం జ్యోతిరత్ర కార్యమితి । నైషాశంకా యస్మాద్బ్రహ్మపరత్వే తదేతదనవద్యం ॥ ౩౫౯ ॥ దీప్యత ఇతి నిర్దిష్టా దీప్తిర్గేహేత్యాదివాక్యదృష్టాయా । నిత్యావబోధరూపా సైషా బ్రహ్మణి సమంజసా భవతి ॥ ౩౬౦ ॥ దృష్టత్వాదికమఖిలం ప్రతీకమూలం న హి స్వతోస్య స్యాత్ । అల్పఫలశ్రుతిరేషా బ్రహ్మణి సర్వార్థదేహియుక్తతమా ॥ ౩౬౧ ॥ తస్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దం బ్రహ్మేత్యేతత్సమంజసం భవతి. —❋ ౨౫ ॥ సూ ॥ ఛందోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనమ్ ❋— నన్వత్ర పూర్వవాక్యే గాయత్రీ ఛంద ఏవ నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౨ ॥ సైషా చతుష్పదేతి హి చతుష్పదత్వం చ తస్య నిర్దిష్టం । న చ తజ్జ్యోతిశ్శబ్దే బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం భవతి ॥ ౩౬౩ ॥ ఇతి చేన్న పూర్వవాక్యే ఛందోమాత్రం హి నైతదుపదిష్టం । ఛందోనుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానమేవ నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౪ ॥ ఉక్థానుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానవచనమన్యత్ర । ఏతమితి మంత్రభాగే తదిదం దృష్టం హి తద్వదత్రాపి ॥ ౩౬౫ ॥ ఛందోభిధాయకాని హి వాక్యాన్యన్యాని యాని దృశ్యంతే । తాన్యప్యుక్తార్థాని హి తస్మాన్నేహాస్తి కాచిదాశంకా ॥ ౩౬౬ —❋ ౨౬ ॥ సూ ॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ❋— భూతపృథివీశరీరాణ్యపి హృదయం చేతి సమ్యగుపదిశ్య । సైషా చతుష్పదేతి హి నిర్దిష్టా సాపి దర్శితా హ్యైవ ॥ ౩౬౭ ॥ బ్రహ్మేహ నోపదిష్టం హ్యద్యక్షరసన్నివేశరూపాయాః । కథమస్యా గాయత్ర్యా భూతాదిపదాని సంభవంతీహ ॥ ౩౬౮ ॥ —❋ ౨౭ ॥ సూ ॥ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. ❋— నన్వత్ర పూర్వవాక్యే చతుష్పదం బ్రహ్మ యచ్చ నిర్దిష్టం । ఉపదేశభేదదృష్టే జ్యోతిర్వాక్యే కథం పరామృష్టం ॥ ౩౬౯ ॥ ఇతి శంకాత్ర న కార్యా విభక్తిభేదేపి భవతి చాప్యైక్యం । సప్తమ్యంతే వాక్యే పంచమ్యంతేపి కోపి న విరోధః ॥ ౩౭౦ ॥ నన్వతోర్ద్ధిథాదిప్రకరణపఠితాని యాని వాక్యాని । తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరత్వేన వర్ణితాని పరం ॥ ౩౭౧ ॥ ఇహ కౌషీతకివాక్యే ప్రాణోస్మీత్యాదివాక్యజాలేన । ప్రాణో యోసావుక్తస్స కిం పరం బ్రహ్మ పంచవృత్తిర్వా ॥ ౩౭౨ ॥ ఇహ చోభయలింగాని హి దృశ్యంతే హ్యుత్తరత్ర భూయాంసి । తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాత్ప్రాణోయం పంచవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥ ౩౭౩ ॥ ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య బహుళేన యుక్తిజాలేన । ప్రాణోసా నిర్దిష్టో బ్రహ్మైవేతి ప్రదర్శ్యతే సపది ॥ ౩౭౪ ॥ —❋ ౨౮ ॥ సూ ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్. ❋— యః కౌ

షీతకివాక్యే ప్రాణో నిర్దిష్ట ఏష పరమాత్మా । పౌర్వాపర్యవిమర్శే పదాని సకలాని తత్పరాణి యతః ॥ ౩౭౫ ॥ హితతమప
దనిర్దిష్టః పరమాత్మా స్యాన్న వాయువికృతిరసౌ । అమృతాదిశబ్దయోగః పరమాత్మన్యేవ దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౩౭౬ ॥ ఆనం
దోఽజర ఇతి వా బ్రహ్మణి పరమే సమంజసో భవతి । భూతప్రజ్ఞామాత్రార్పణమపి పరమకారణే యుక్తం ॥ ౩౭౭ ॥ జ్ఞాన
క్రియాత్మనోరిహ విభిన్నశబ్దస్వభావయోర్యదపి । ప్రాణప్రజ్ఞోపాధ్యోరేకీకరణం పరాత్మలింగం స్యాత్ ॥ ౩౭౮ ॥ ఇదమి
త్యాక్యుపదిష్టం దేహస్థానపరిగ్రహాద్యఖిలం । పరమాత్మన్యుపపన్నం కార్యం సకలం యతస్తదాయత్తం ॥ ౩౭౯ ॥
—❋ ౨౯ ॥ సూ॥ న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్. ❋— నన్వత్ర దేవతాత్మా వక్తా హీం
ద్రః ప్రతర్దనాయ కిల । త్వాష్ట్రవధసాహసాత్మకవిగ్రహసంబంధిధర్మణేవ హేన ॥ ౩౮౦ ॥ స్వాత్మోత్కర్షం ప్రథయన్ యో
యమహంకారవాదమాశ్రిత్య । ప్రాణోఽస్మి మాముపాస్వేత్యాద్యైరాత్మానముపదిదేశ సయం ॥ ౩౮౧ ॥ స చ కథమిహ
పరమాత్మా యోఽసౌ ప్రాణస్స వక్తురాత్మైవ । ఇత్యాక్షేపస్సకలో నిరస్యతే సపది సూత్రశేషేణ ॥ ౩౮౨ ॥ ఏషాశంకా కా
ర్యా న వక్తురాత్మోపదేశయోగేన । అధ్యాత్మసన్నికర్షః ప్రాచుర్యేణోపలభ్యతే యస్మాత్ ॥ ౩౮౩ ॥ వక్తారం విద్యాదితి
వాక్యైరుపదర్శితోఽంతరాత్మైవ । ఆనందామృతరూపః ప్రాణో నిర్దిశ్యతే హి వాక్యేఽస్మిన్ ॥ ౩౮౪ ॥ త్వాష్ట్రవధసాహ
సోక్తిర్న హి విజ్ఞేయస్తుతిం ప్రసంజయతి । న హ వై తస్యేత్యాద్యైర్జ్ఞానస్తుతిపరా హి సా భవతి ॥ ౩౮౫ ॥ ననుయది పరమా
త్మైవ ప్రాణోఽస్మీత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః । స చ కథమస్మిన్ వాక్యే నిర్దిష్టో వక్తురాత్మభావేన ॥ ౩౮౬ ॥ ....❋
—❋ ౩౦ ॥ సూ॥ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్. ❋— శాస్త్రోపదిష్టలక్షణమపరోక్షీకృత్య తత్పరం బ్రహ్మ । ఇంద్ర
స్తముపదిదేశ హి మునివర్యో వామదేవసంజ్ఞ ఇవ ॥ ౩౮౭ ॥ మునిరేష వామదేవః ప్రభూతవిజ్ఞానసాధనోపచితః । గర్భస్థ ఏవ
బుబుధే హ్యహమిత్యాదికమవాప మంత్రమపి ॥ ౩౮౮ ॥ —❋ ౩౧ ॥ సూ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా
దాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. ❋— వక్తారం విద్యాదితి నిర్దిష్టం జీవలింగమిహ వాక్యే । పరిగృహ్యాథాపయతీత్యపి ము
ఖ్యప్రాణలింగముపదిష్టం ॥ ౩౮౯ ॥ తస్మాజ్జీవో వా స్యాన్ముఖ్యప్రాణోఽథవాఽయముపదిష్టః । న హి పరమాత్మా ప్రాణస్స్యాది
తి శంకా న చాత్ర కర్తవ్యా ॥ ౩౯౦ ॥ యత ఏతస్మిన్వాక్యే భూయో దృష్టం పరాత్మలింగమపి । తస్మాత్త్రివిధాల్లింగాత్త్రివిధ
ముపాసనమిహ ప్రసజ్యేత ॥ ౩౯౧ ॥ యజ్జీవలింగముక్తం ముఖ్యప్రాణస్య యదపి లింగం వా । తదుభయమపి పరమాత్మని
సమంజసం స్యాదితీరితం పూర్వం ॥ ౩౯౨ ॥ ప్రాణస్యాస్య చ వృత్తిర్బ్రహ్మణి పూర్వం ప్రదర్శితా భవతి । తల్లింగసమవ
ధానాత్ప్రాణోఽయమిహాపి భవతి పరమాత్మా ॥ ౩౯౩ ॥ అథవాత్ర త్రివిధైర్ధర్మైర్బ్రహ్మోపాసనమిహాశ్రితం భవతి ।
తేన న దోషాశంకా న చాత్ర కాచిద్విరోధశంకాపి ॥ ౩౯౪ ॥ తస్మాదిహోపదిష్టం కౌషీతకివాక్యమేతదఖిలమపి । బ్రహ్మ
ణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే వా సమన్వితం భవతి ॥ ౩౯౫ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యా
యీ తస్యాం ప్రథమో యోఽసౌ సమన్వయోఽధ్యాయః ॥ ౩౯౬ ॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః ।
ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౩౯౭ ॥ ... ... ❋

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

శ్రీ రస్తు

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్

ద్వితీయపాద ప్రారంభః.

ప్రథమేపాదే జగతో జన్మస్థిత్యాదికారణం బ్రహ్మ । వేదాంతవాక్యనిచయైస్స్ఫుటతరలింగైః ప్రదర్శితం భూయః ॥ ౧ ॥ వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం చ దర్శితం తస్య । అర్థాంతరరూఢానామాకాశప్రాణముఖ్యశబ్దానాం ॥ ౨ ॥ అబ్రహ్మలింగబాధనపురస్సరం బ్రహ్మలింగయోగేన । న్యాయోపేతైర్వాక్యైర్బ్రహ్మపరత్వం ప్రసాధితం భవతి ॥ ౩ ॥ ఇహ చ ద్వితీయపాదే హ్యస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యౌఘైః । యచ్చోపాస్యం బ్రహ్మ ప్రదర్శితం తదితి వర్ణ్యతే సపది ॥ ౪ ॥ ఛాందోగ్యే చ తృతీయే జ్యోతిర్విద్యాప్రధానవాక్యాంతే । సర్వం ఖల్విత్యాద్యం మనోమయత్వాదివాక్యమధ్యమపి ॥ ౫ ॥ శాండిల్యపదకృతాంతే యదేతదుపదిష్టమత్ర తత్కిం స్యాత్ । బ్రహ్మ ప్రధానమథవా జీవపరం వేతి సంశయే ప్రాప్తే ॥ ౬ ॥ శాండిల్యవాక్యమేతత్పౌర్వాపర్యేణ సమ్యగాలోచ్య । జీవాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునివర్యః ॥ ౭ ॥ .... ❁

— ❁ ౧ ॥ సూ ॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ❁ — సకలనిగమాంతవాక్యప్రకాశితం యచ్చ జగదుపాదానం । తదిహోపక్రమవాక్యే హ్యుపదిష్టమతో న జీవశంకాత్ర ॥ ౮ ॥ నన్విహ సర్వం ఖల్విత్యుపాసనావిషయబోధకం న భవేత్ । శాంత ఉపాసీతేతి హి విహితశమారాతిరాగనిర్ముక్త్యై ॥ ౯ ॥ సకలస్యైక్యాత్మకతాం ప్రబోధ్య రాగాదినిరసనం కురుతే । స క్రతుమితి వాక్యే న హి విహితక్రతువిషయ ఏవ జీవస్స్యాత్ ॥ ౧౦ ॥ తస్య చ మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమాంజసం భవతి । బ్రహ్మాత్మతావబోధకలింగం నాతోపలభ్యతే కిమపి ॥ ౧౧ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యం జీవోపాస్తిప్రధానమాభాతి ॥ ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యదత్ర వాక్యేన జీవవార్తాపి ॥ ౧౨ ॥ తస్మిన్నితి వాక్యస్థితతచ్ఛబ్దైర్నైకవాక్యతాపన్నం । సోయమితి వాక్యజాతం యథా పురోడాశధర్మిణం బ్రూతే ॥ ౧౩ ॥ స క్రతుమితి వాక్యస్థక్రతౌ హి నియమేన విషయసాకాంక్షే । విషయం బోధయితుమిదం బ్రహ్మేత్యాదికముదాహృతం భవతి ॥ ౧౪ ॥ తస్య విశేషణజాలే మనోమయప్రభృతివాక్యజాలేన । భూయః ప్రదర్శ్యమానే జీవాశంకా కథం ప్రవర్తేత ॥ ౧౫ ॥ యద్యపి లింగవిగానాద్విశేషణార్థత్వమసులభం భాతి । లింగస్య విపరిణామేతథాపి నైవాత్ర బాధకం కిమపి ॥ ౧౬ ॥ బ్రహ్మణి మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమనుపపన్నమితి । నైవాశంకా కార్యా బ్రహ్మణ్యఖిలాత్మకే హితద్యుక్తం ॥ ౧౭ ॥ సామానాధికరణ్యం వివక్షితం బ్రహ్మణా యదా కార్యే । బాధాయాం తచ్చ స్యాదత్ర హి కార్యేణ కారణైకత్వాత్ ॥ ౧౮ ॥ తేన చ సర్వాత్మకతా బ్రహ్మణి పరమే ప్రదర్శితా భవతి । ఇదమితి పదమప్యత్ర బ్రహ్మవిశేషణపరం హి కర్తవ్యం ॥ ౧౯ ॥ యదిదం బ్రహ్మపరం స్యాత్సర్వం ఖలు తదితి యోజనా కార్యా । తేన చ సర్వాత్మకతా బ్రహ్మణి పరమే సమర్థితా భవతి ॥ ౨౦ ॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే సర్వోత్కర్షశ్చ వర్ణితః ప్రాయః । తజ్జత్వాదికమఖిలం యదుత్తరస్మిన్ప్రదర్శితం తదపి ॥ ౨౧ ॥ తస్య చ సర్వాత్మకతా ప్రతిపత్త్యర్థం చ శమవిధానార్థం । తస్మాచ్ఛ్రుతిశతగేయే సర్వాత్మని సకలజగదుపాదానే ॥ ౨౨ ॥ బ్రహ్మణి మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమేతదుపపన్నం ॥ — ❁ సూ ॥ ౨ ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ❁ — అతశ్చ విధివిహితాయాముపాసనాయామపేక్షితా యే స్యుః ॥ ౨౩ ॥ తే సత్యకామతాద్యా హ్యుపపన్నాస్స్యుర్గుణాః పరే పుంసి । అత్ర చ వివక్షితత్వం హ్యుపాసనాయామపేక్షణీయత్వం ॥ ౨౪ ॥ ఇహ సత్యకామతాముఖగుణజాతే భవతి తచ్చ నిరవద్యం । — సూ ॥ ౩ ॥ అనుపపత్తేస్తు న శారీరః — యోయం శారీరస్స్యాత్స చోక్తగుణజాతభాజనం న భవేత్ ॥ ౨౫ ॥ యత ఏతస్మిన్వాక్యే హ్యవాక్యనాదర ఇతీరితం భవతి । దేహేంద్రియాదియోగని శారీరే కథమవాకితా వార్తా ॥ ౨౬ ॥ నియతవిషయాభిలాషిణ్యనాదరత్వం చ తత్ర న హి భవతి ॥ — సూ ॥ ౪ ॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ — కించాత్ర వాక్యశేషే మనోమయత్వాదిగుణగణోపేతః ॥ ౨౭ ॥ ఏతమితి కర్మభావాదుపదిష్టోయం పరం పుమానేవ । అభిసంభవితాస్మీతి చ శారీరః కర్తృభావమాపన్నః ॥ నిర్దిష్టో యస్స కథం హ్యుపాసనావిషయభావముపగచ్ఛేత్ । — సూ ॥ ౫ ॥ శబ్దవిశేషాత్ —

ఏవమయమంతరాత్మన్నితి సప్తమ్యంతశబ్దనిర్దేశ్యః ॥ ౨౯॥ శారీరోఽసౌ కర్తా హ్యుపాస్యరూపో హిరణ్మయః పురుషః । ప్రథమాంతశబ్దబోధ్యస్స కథం శారీరభావముపగచ్ఛేత్ ॥ ౩౦॥ దేహేంద్రియవశవర్తీ శారీరో న చ పరః పుమాన్భవతి॥ ⟶ ౬॥ సూ॥ స్మృతేశ్చ. ⟵ స్మృతిరేషా భాగవతీ శారీరపరాత్మభేదమాచష్టే॥ ౩౧॥ శారీరం చ నియామ్యం నియామకం హృదయదేశమీశమపి। ⟶ ౭॥ సూ॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ ⟵ నన్విహ వాక్యే యోఽసావుపాస్యరూపః కథం స పరమాత్మా ॥ ౩౨॥ అర్భకమస్యాయతనం నిర్దిష్టం స్యాత్తదార్భకత్వమపి । యస్మాద్ధృది నిర్దిష్టశ్శ్యామాకాదపి చ దర్శితోఽణీయాన్ ॥ ౩౩॥ స చ కథమిహ పరమాత్మా యోఽసౌ వ్యాపీతి దర్శితశ్శాస్త్రైః। ఇతి చేన్నాయం దోషో నిచాయ్యభావేన దర్శితో యోఽసౌ ॥ ౩౪॥ బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నే మనో విధాతుం న శక్నుయాజ్జీవః । ఇతి కరుణాపరతంత్రా శ్రుతిః పరిచ్ఛేదమస్య నిర్దిశతి ॥ ౩౫ ॥ వ్యోమ్న ఇవాస్యాపి స్యాదుపాధియోగాదయం పరిచ్ఛేదః । ⟶ సూ ॥౮॥ సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్. ⟵ శారీరః పరమాత్మా యద్యేతౌ హృదయదేశసన్నిహితౌ ॥ ౩౬॥ శారీరస్య చ భోగే కథం పరాత్మా న భోగమాప్నోతి । ఇతి శంకామపనేతుం ప్రవర్తతే సపది సూత్రశేషోఽయం॥ ౩౭॥ ధర్మాదిసాధనోఽస్య స్తద్విపరీతశ్చ భవతి పరమాత్మా। అపహతపాప్మా యోఽసౌ స ధర్మఫలభోగమాతనోతి కథం॥ ౩౮॥ ధర్మాదిసాధనస్య హి శారీరస్యోక్తభోగసంబంధః । ఆవిద్యకదేహాదావభిమానేనాస్య భోగసంబంధః ॥ ౩౯॥ సర్వజ్ఞస్య పరస్య హి న చాస్త్యవిద్యా న భోగవార్తా వా । అద్వైతవాదలోపో నైవాశంక్యోఽత్ర భేదనిర్దేశాత్ ॥ ౪౦॥ భేద ఉపాధికృతోఽసావుక్తశ్చోపాసనాంగభావేన । తస్మాదేతత్సకలం శాండిల్యమునీంద్రదర్శితం వాక్యం ॥ ౪౧ ॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే సమన్వితం హ్యత్ర కోఽపి న విరోధః । నను యది పరమాత్మాసావపహతపాప్మా తతో న భోక్తా స్యాత్ ॥ ౪౨॥ కఠవల్లీవాక్యేఽస్మిన్ భోక్తా జీవో భవేన్న పరమాత్మా । యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభయమోదన ఇతీహ నిర్దిష్టం ॥ ౪౩ ॥ ఉపసేచనమిహ మృత్యుః ప్రదర్శితస్తేన చాత్తృతా లబ్ధా । అత్తా చాగ్నిర్వా స్యాజ్జీవో వా భవతి నైవ పరమాత్మా ॥ ౪౪ ॥ కఠవల్ల్యామేతస్యాం యతోఽగ్నిజీవౌ ప్రదర్శితౌ పూర్వం । అస్మాదగ్నిరయం స్యాదితి శ్రుతిశ్చాత్తృతాం ప్రసంజయతి ॥ ౪౫ ॥ స్వాద్వత్తీతి శ్రుతిరపి జీవే తామత్తృతాం ప్రసంజయతి । యది చ ప్రకరణభేదాన్నాగ్నిః ప్రతిగృహ్యతేఽత్తృభావేన॥ ౪౬॥ తర్హ్యత్తా జీవస్స్యాదన్యస్తు పరమాత్మా యతస్స నాశ్నాతి । ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావత్తృపదే గౌణవృత్తిమాశ్రిత్య॥ ౪౭॥ నిరసితుమిమమాక్షేపం చకార మునివర్య ఏతదధికరణం ⟶ సూ॥౯॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ ⟵ తత్ర చరాచరమేతన్మృత్యుర్యస్యేతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౪౮॥ తస్యాత్తా కథమన్యస్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ । సంహారకత్వయోగాదత్తృత్వం తస్య గౌణమేవ స్యాత్ ॥ ౪౯॥ కర్మఫలభోక్తృతైవ హి జీవే దృష్టా న సా పరే పుంసి । ⟶ సూ ॥౧౦॥ ప్రకరణాచ్చ ⟵ ప్రకరణమపి యచ్చైతత్పరాత్మనో దృశ్యతే న చాన్యస్య ॥ ౫౦॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం పరమాత్మైవాత్ర దర్శితో యేన। ఇత్థా కో వేదేతి హి దుర్విజ్ఞేయత్వమస్య నిర్దిష్టం ॥ ౫౧॥ పరమాత్మలింగమేతత్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ । భవతు పరాత్మైవాయం యస్య బ్రహ్మేతి వాక్యనిర్దిష్టః ॥ ౫౨॥ ఋతమిత్యుత్తరవాక్యే గుహాహితత్వేన దర్శితౌ తౌ కౌ। ఋతపౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ ఛాయాతపవద్విలక్షణావుక్తౌ॥ ౫౩॥ కిము తత్ర బుద్ధిజీవౌ జీవపరేశావితీహ సందేహః । తౌ యది చ బుద్ధిజీవౌ బుద్ధ్యా జీవః పృథఙ్నిరుక్తస్స్యాత్ ॥ ౫౪ ॥ యది వా జీవపరేశౌ జీవాదీశః పృథగ్గృహీతస్స్యాత్ । యది జీవేశౌ స్యాతాం గుహాహితత్వం తయోరయుక్తం స్యాత్॥ ౫౫॥ తస్మాదిహ నిర్దిష్టావుక్తవిశేషౌ హి బుద్ధిజీవౌ తౌ। ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమేతద్వాక్యార్థనిర్ణయార్థమపి॥ ౫౬॥ భగవాన్మునివర్యోఽసావిదమధికరణం చకార సుగృహీత్యై। ⟶ సూ॥౧౧॥ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ⟵ అత్ర చ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ తౌ చ జీవపరమేశౌ ॥ ౫౭॥ నిర్దిశ్యేతే హి లోకే సంఖ్యాతుల్యస్వభావయోరుభయోః । అస్య ద్వైతీయీకో గోరన్వేష్టవ్య ఏవమభిధానే ॥ ౫౮ ॥ గౌరేవ హి ద్వితీయస్తత్రాన్విష్యేత నాశ్వ ఇతరో వా। ఋతపానాల్లింగాదిహ జీవే నిర్ధారితే హి తస్య యది ॥ ౫౯॥ అన్విష్యేత ద్వితీయశ్చేతనభావాదసౌ పరాత్మా స్యాత్ । అత్ర పిబంతావితి యా శ్రుతిర్హి పానం ప్రదర్శయత్యుభయోః ॥ ౬౦॥ తచ్చ కథం పరమాత్మని పరితృప్తే స్యాదితీహ నాశంక్యం । జీవస్తావత్పిబతి హి ప

రమాత్మాసౌహితంచపాయయతి ॥౬౧॥ పాచయితాపక్తేతిహిదృష్టాలోకప్రసిద్ధిరిహతద్వత్ ।నన్విహజీవపరేశాగ్రహ్యా
త్తేచేత్కథంగుహావేశః ॥౬౨॥ సర్వగతేపరమాత్మనిదేశపరిచ్ఛేదఏషయదయుక్తం । ఇతినాశంక్యంయోసౌసర్వగతోయ
ద్యపికదేశగతః ॥౬౩॥ సకలవసుధాధినాథోరామస్సాకేతనగరనాథఇవ । శ్రుతిసిద్ధేన్యాయస్స్యాచ్ఛ్రుత్యనుకూలశ్రు
తిర్నచేహాస్తి॥౬౪॥నేయంశంకాశ్రుతిషుహిగుహాహితత్వంపరాత్మనోదృష్టం।శ్రుతివాక్యేనిర్దిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠమి
త్యాదౌ ॥ ౬౫ ॥ యోవేదేతిచవాక్యేప్యన్విచ్ఛగుహాంప్రవిష్టమిత్యాదౌ । ఛాయాతపసామ్యంయద్విలక్షణత్వేనతత్తయో
ర్యుక్తం ॥౬౬॥ జీవోయంసంసారీతద్విపరీతోయతోహిపరమాత్మా । తస్మాదృతంపిబంతౌగుహాంప్రవిష్టౌచదర్శితావేతౌ॥
౬౭॥ఛాయాతపసదృశావపిజీవపరేశౌనబుద్ధిజీవౌహి । —✵ ౧౨ ॥సూ॥విశేషణాచ్చ.✵— యదపివిశేషణమేతద్వా
క్యేనిర్దిష్టమేతయోర్భవతి ॥ ౬౮ ॥ రథినంవిద్ధీత్యస్మిన్వాక్యేజీవోరథీవినిర్దిష్టః । విజ్ఞానసారథిస్స్యాద్రథీయదాయంసపా
రమాప్నోతి ॥౬౯॥ గమికర్తృకర్మభావావిత్యుపదిష్టౌహిజీవపరమేశౌ । దుర్దర్శమితిచమంత్రేమననధాతోఃకర్తృకర్మ
భావేన॥౭౦॥ తావేతౌనిర్దిష్టౌజీవపరేశౌనచేతరౌభవతః।ఇహలోకసిద్ధమేనంజీవంనిర్దిశ్యతదనువాదేన॥౭౧॥తస్మాద్వి
లక్షణోసౌపరమాత్మాత్రప్రదర్శ్యతేవాక్యే । యోహిసుపర్ణాసయుజేత్యేవందృష్టోహిముండకేమంత్రః ॥ ౭౨ ॥ కఠవల్లీ
వాక్యగతైర్మంత్రైరుక్తైస్సమార్థకోభవతి । ఇహకేచిదాహురార్యామంత్రోయోద్వేతిముండకేకథితః ॥౭౩॥అధికరణ
స్యైతస్యహిభవతినసిద్ధాంతముక్తవాక్యార్థం । పైంగ్యుపనిషదియతోయంసర్వక్షేత్రజ్ఞపరతయానీతః ॥ ౭౪ ॥ నచభవ
తిపూర్వపక్షంస్యాద్వదనంయేనసత్వఉపదిష్టం । ఔదాసీన్యేనాయంక్షేత్రజ్ఞోదర్శితశ్చతత్రైవ ॥౭౫॥ సత్వస్యభోక్తృ
తోక్తిఃక్షేత్రజ్ఞేబ్రహ్మభావమభిధాతుం । కఠవల్ల్యుక్తావేతౌజీవప్రాజ్ఞౌనచేహసంభవతః ॥౭౬॥తస్మాదన్యార్థోయంము
డకదృష్టోహిమంత్రభాగఇతి । ననుకఠవల్ల్యామస్యామృతపానంప్రథమతశ్శ్రుతంభవతి ॥౭౭॥ ప్రథమశ్రుతయోగేనహి
తత్రాధికృతంతుజీవమాలంబ్య । తత్సమభావోయోసౌపరమాత్మాతద్ద్వితీయఉపదిష్టః ॥ ౭౮ ॥ ఉపకోసలవిద్యాయాం
యఏషఇత్యాదివాక్యముపదిష్టం । పురుషోదృశ్యతఇతికిలదృశ్యత్వంప్రథమతశ్శ్రుతంతస్య ॥ ౭౯ ॥ చాక్షుషధీవిషయత్వం
దృశ్యత్వంజగతిసుప్రసిద్ధంహి । తద్యోగీపురుషోసౌఛాయాత్మావాథవాభవేజ్జీవః ॥ ౮౦ ॥ కింవాసదేవతాత్మానఖలుప
రాత్మానదృశ్యతేసయతః । యదిచఛాయాత్మాసావమృతాభయలక్షణఃపుమాన్నభవేత్ ॥౮౧॥ భవతుతదాజీవోవా
దేవోవాస్యాన్నచైషపరమాత్మా । ధర్మాదిసాధనోసౌజీవోప్యమృతాదిలక్షణోభవతి॥౮౨॥యోసౌహిదేవతాత్మాసచా
పినిర్దిష్టలక్షణోదృష్టః।సత్యాంగతౌపరస్యహివిశిష్టదేశత్వకల్పనానుచితా॥౮౩॥దృశ్యత్వకల్పనావాతస్యానుచితాహ్యనా
మరూపత్వాత్ । ఇతిశంకాయాంసత్యాముపకోసలవాక్యమేతదఖిలమపి ॥ ౮౪ ॥ సమ్యగ్విచార్యభగవానిదమధికరణం
చకారమునివర్యః। —✵౧౩॥సూ॥అంతరఉపపత్తేః.✵— బ్రహ్మవిదోముఖమివతేముఖంవిభాతీతితంప్రశస్యాదౌ॥౮౫॥ త
స్మాదుపదేశమిమంచకారజాబాలమునివరోయస్మాత్ । తేనోపదిశ్యమానోయఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః॥౮౬॥సచపరమా
త్మైవస్యాన్నచేతరఃకోపిశంకితుంశక్యః । ఆత్మత్వమమృతభావోబ్రహ్మాత్మకతాభయంచసర్వమిదం ॥౮౭॥ గుణజాతంప
రమాత్మన్యుపపన్నంస్యాన్నచేతరత్రాపి। పాపంకర్మైవంవిదినశ్లిష్యతఇతిహియచ్చనిర్దిష్టం ॥౮౮॥ తద్వదిహాపాస్పర్శ
నమస్మిన్పక్షేసమంజసంభవతి । అక్షిస్థానంయదిదంప్రదర్శితంసర్వలేపరహితమితి ॥ ౮౯ ॥ తద్యదితిమంత్రభాగేతస్మా
త్స్యాదిహపరఃపుమానేవ । యచ్చేహవామనీత్వంసంయద్వామత్వమపిచయచ్చోక్తం ॥ ౯౦ ॥ యచ్చేహభామనీత్వంపర
మాత్మనియుక్తమేతదఖిలమపి । సంయద్వామత్వాదికమఖిలంవివృతంహిమంత్రభాగేన ॥౯౧॥ కర్మఫలోత్పాదకతాసం
యద్వామత్వశబ్దలభ్యోర్థః । కర్మఫలప్రాపకతాభవతితథావామనీత్వశబ్దార్థః ॥ ౯౨ ॥ సర్వార్థభాసదత్వాత్తత్రైవ
సర్వత్రభాసమానత్వాత్ । ఉక్తంహిభామనీత్వంతదేతదఖిలంపరాత్మనిప్రథితం ॥ ౯౩॥ తస్మాదిహపరమాత్మానిర్దిష్టోభ
వతినేతరఃకశ్చిత్। —✵ ౧౪ ॥ సూ॥స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ.✵—యదిపరమాత్మాయస్స్యాదక్షిస్థానత్వమనుపపన్నమితి॥
౯౪ ॥ నైయంశంకాయస్మాత్తస్యస్థానానిదర్శితాన్యేవ। అంతర్యామినిరుక్తౌస్థానానిబహూనిదర్శితాన్యస్య॥౯౫॥ చక్షుర

పితత్రదృష్టంతస్మాదయమిహపరఃపుమానేవ । సూత్రస్థాదిపదేనహినామచరూపంచవర్ణితంయదపి ॥౯౬॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేతచేత్తదఖిలంసమంజసంభవతి । —❋ ౧౫ ॥ సూ॥సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ.❋— ఉపకోసలపరిచర్యాపరితుష్టైరగ్నిభిర్యదాదిష్టం ॥౯౭॥ కంబ్రహ్మేత్యాదికమపిసుఖాత్మకంబ్రహ్మబోధయత్యాశు ।ఖంశబ్దసాహచర్యాద్బ్రహ్మణ్యల్పత్వబోధపరిహారే ॥౯౮॥ బ్రహ్మపదసాహచర్యాత్కంశబ్దోనంతసుఖపరోభవతి। తేనానంతసుఖాత్మకముపదిష్టంబ్రహ్మపూర్వవాక్యేన ॥౯౯॥ నహ్యేతాదృశరూపోజీవోదేవోథవాభవత్యన్యః ।—❋ ౧౬ ॥సూ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ.❋—విదితశ్రుత్యంతస్యచయాగతిరుపదిశ్యతేహివేదాంతే ॥ ౧౦౦ ॥ అర్చిఃప్రముఖాసేహాప్యుపదిష్టాతోయమత్రపరమాత్మా । అథయదిచైవేత్యస్మిన్మంత్రేగతిరియముదాహృతాభవతి ॥౧౦౧॥ తస్మాదక్షిస్థానేప్రదర్శితోయంహిభవతిపరమాత్మా। —❋ ౧౭॥సూ॥అనవస్థితేరసంభవాచ్చనేతరః. ❋— ఇతరశ్ఛాయాత్మాదిర్నచేహనిర్దిశ్యతేంతరక్షిణిహి ॥౧౦౨॥ అనవస్థితోయతోసౌఛాయాత్మాకేంచభవతినాత్మాపి । చక్షుస్సమీపవర్తీపురుషోయదిభవతిచక్షుషిఛాయా ॥ ౧౦౩ ॥ అపయాతేతస్మిన్నిహపురుషచ్ఛాయానదృశ్యతేకాపి । జీవోయద్యప్యాత్మాతథాపిచక్షుష్యవస్థితోనాయం ॥ ౧౦౪ ॥ చిత్తోపాధిర్హ్యసౌచిత్తంప్రాయేణహృదయదేశగతం । అమృతత్వమస్యదుర్ఘటమభయంచాప్యస్యదుర్ఘటంభవతి ॥ ౧౦౫ ॥ సర్వగతస్యపరాత్మనఇదంహిసకలంసమంజసంభవతి । యద్యపిచదేవతాత్మానిత్యంచక్షుష్యవస్థితోభవతి ॥ ౧౦౬ ॥ అమృతాదిశబ్దయోగీతథాపినైవాత్మశబ్దయోగస్స్యాత్ । అమరత్వందేవానాంచిరకాలావస్థితత్వసాపేక్షం ॥౧౦౭ ॥ ఐశ్వర్యమీశతంత్రంనచస్వతోస్యాభయంచనోభవతి । దృశ్యతఇతియేయంశ్రుతిరుదాహృతాసానచాక్షుషత్వపరా॥౧౦౮॥ విద్వదనుభూతివిషయప్రదర్శనార్థాప్రరోచనార్థైవ।తస్మాత్పరమాత్మాయంయోసావక్షిణినిరూపితోహ్యాత్మా ॥౧౦౯॥ ఉపకోసలవాక్యమిదంతత్రపరాత్మనిసమన్వితంభవతి।నన్వయమక్షిస్థానేప్రదర్శితోభవతినైవపరమాత్మా ॥౧౧౦॥ స్థానవ్యపదేశాదితిశంకాంవారయితుమేషదృష్టాంతః । అంతర్యామిబ్రాహ్మణవాక్యేయశ్చక్షుషీతినిర్దిష్టః ॥౧౧౧॥ స్థానాదివ్యపదేశాదితిసూత్రేణోపదర్శితఃపూర్వం।సచదృష్టాంతోఽసిద్ధోయతఃపరాత్మాఽశరీరఉపదిష్టః ॥ ౧౧౨ ॥ అశరీరస్యక్వాపిహియమయితృభావోనదృశ్యతేలోకే । ఇహఖల్వంతస్తిష్ఠన్యమయత్యయమితిహిదర్శితోయోసౌ ॥ ౧౧౩ ॥ అంతర్యామీయోగీకింవాస్యాత్తదభిమానిదేవోవా । నతుపరమాత్మాయోసావకార్యకరణోనిరూపితశ్శాస్త్రే ॥౧౧౪॥ ఇతిశంకాంవారయితుంచకారమునివర్యఏతదధికరణమ్॥—❋౧౮।సూ।అంతర్యామ్యధిదైవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్.❋— అధిదేవాదివిభిన్నంజగత్సమగ్రంహియోంతరవతిష్ఠన్ ॥ ౧౧౫ ॥ యమయతిసచపరమాత్మానహియోగీనాపిదేవతాత్మావా।యోసౌపరమాత్మాస్యాజ్జగతస్సృష్ట్యాదికారణంభవతి ॥౧౧౬॥జగదీశఃకృత్స్నమిదంజగన్నియంతుంసఏవశక్నోతి । ఆత్మత్వమమృతభావస్తస్యైవహియుజ్యతేనచాన్యస్య॥౧౧౭॥ అతథాభూతోయోగీదేవోవాత్మాఽమృతఃకథంభవతి । యంపృథివీనేత్యేషాశ్రుతిఃపృథివ్యాదిదేవతాదీనాం॥౧౧౮॥అంతర్యామిణమవిదితమాచష్టేసనకథంపరాత్మాస్యాత్ । యోదేవతాత్మనామప్యంతర్యామీకథంసదేవస్స్యాత్॥౧౧౯॥స్వస్యైవయమయితృత్వంనియమ్యతాచేతిబాధితంతత్స్యాత్ । యచ్చోక్తమస్యబాధితమకార్యకరణస్యయమయితృత్వమితి ॥ ౧౨౦ ॥తదపిచదూషణమస్మిన్నచింత్యశక్తావపరాపరేనభవేత్ । యానిహయమయతిభగవాన్కర్మఫలాసక్తచేతసోలోకాన్॥౧౨౧॥తత్కార్యకరణజాలైస్సకార్యకరణోహ్యకార్యకరణోపి।ఏవమదృష్టత్వాదివ్యపదేశోప్యత్రదర్శితోయోసౌ ॥౧౨౨॥ సచపరమాత్మనియుక్తోనయోగినిస్యాన్నదేవతాత్మనివా॥—❋౧౯ ॥సూ॥ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్.❋—ననుచాదృష్టత్వాదివ్యపదేశస్స్యాత్ప్రధానపక్షేపి ॥౧౨౩॥ జగతఃకారణభావాదంతర్యామిప్రధానమేవస్యాత్ । ఇతిచేన్నేయంశంకాద్రష్టృత్వాదికముదాహృతంయేన ॥౧౨౪॥ తచ్చాప్రధానధర్మోహ్యంతర్యామీతతఃపరాత్మైవ । ద్రష్టృత్వాదృష్టత్వవ్యపదేశాదిహసనప్రధానంచేత్ ॥౧౨౫॥ శారీరోభవతుతథాప్యంతర్యామీయతస్సహిద్రష్టా । శ్రోతామంతాచాత్మాచేతనభావాదదృష్టరూపశ్చ ॥౧౨౬॥ దేహాదియమయితృత్వాదిత్యాశంకానిరస్యతేసపది ॥—❋౨౦ ॥ సూ ॥ శారీరశ్చ

భయేపిహి భేదేనైనమధీయతే। యశ్చాయం శారీరో నాంతర్యామీభవేద్యతస్త్వేనం ॥౧౨౭॥ శారీరాద్భేదేనహి
కాణ్వామాధ్యందినాశ్చకథయంతి ।యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యస్యైవర్ణయంతిచాన్యేపి ॥ ౧౨౮ ॥ యోసావాత్మనితిష్ఠన్నిత్యపి
కథయంతిచోభయత్రాపి। విజ్ఞానశబ్దఏకస్తథాత్మశబ్దోపిజీవవచనస్స్యాత్ ॥౧౨౯॥ విజ్ఞానమయోయస్మాజ్జీవోనిర్దిశ్యతే
హిసర్వత్ర । జీవస్యాంతర్యామీయోసౌసకథంహిజీవతాంగచ్ఛేత్ ॥ ౧౩౦ ॥ తస్మాదంతర్యామిణిపరమాత్మనివాక్య
మేతదుపపన్నం।బ్రహ్మణఏకస్యాపిహినియామకత్వంనియమ్యరూపత్వం ॥౧౩౧॥ ఔపాధికభేదేనహితదేతదఖిలంసమంజ
సంభవతి। నన్వత్రాంతర్యామీద్రష్టృత్వాత్మత్వధర్మయోగేన ॥౧౩౨॥ స్మార్తంప్రధానమేతన్నభవతిచేద్భవతుతావ
తాపీహ । ముండకవాక్యేభూతయోనిరుక్తమదేశ్యతాదిగుణయోగి ॥ ౧౩౩ ॥ అక్షరమితియత్ప్రథితంతదిదంస్మార్తంప్ర
ధానమేవస్యాత్ । శబ్దాదిరహితమేతద్యతఏతస్యహ్యదృశ్యతాయుక్తా ॥౧౩౪॥ అగ్రాహ్యత్వాదికమపిసూక్ష్మత్వాదస్య
యుక్తమాభాతి। మహదాదికారణత్వాత్త్రిగుణత్వాదస్యభూతయోనిత్వం ॥ ౧౩౫ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యప్రదర్శితంయ
త్ప్రధానమేవస్యాత్ । యద్యత్రయోనిశబ్దోనిమిత్తవాచీతదాతుశారీరః ॥౧౩౬॥ సహిభవతిభూతయోనిర్యతశ్చధర్మా
దిసాధనోపచితః।నన్విహముండకవాక్యేప్రధానమదేశ్యతాదిగుణయోగి ॥౧౩౭॥ ఇతియద్యుచ్యేతతదాభవతివిరోధోత్ర
వాక్యశేషేణ । యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యేవంవాక్యశేషఇహదృష్టః ॥ ౧౩౮ ॥ తద్వాక్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వంకథంప్రధా
నేస్యాత్ । ఇతినాత్రశంకనీయంసర్వజ్ఞత్వంయదేతదుపదిష్టం ॥ ౧౩౯ ॥ అక్షరపదాభిధేయాత్పరస్యపరమాత్మనోహిని
ర్దిష్టం। తస్మాదస్మిన్వాక్యేప్రధానమిహభూతయోనిరిత్యుక్తం ॥౧౪౦॥ అథవాయంశారీరోనహిపరమాత్మాత్రభూత
యోనిస్స్యాత్।దృష్టాంతబోధకానిహియథోర్ణనాభిరితివాక్యజాలాని॥౧౪౧॥దృష్టాంతభావమేషామచేతనానాంయత
శ్చకథయంతి । ఇత్యాశంకాంసకలాంనిరస్యవాక్యార్థతత్త్వబోధార్థం ॥ ౧౪౨ ॥ భగవాన్కరుణాసింధుశ్చకారముని
వర్యఏతదధికరణం. సూ॥౨౧॥అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః॥ ముండకవాక్యేయోసావదేశ్యత్వాది
గుణకఉపదిష్టః॥౧౪౩॥సచపరమాత్మాయస్మాత్సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మనిర్దిష్టః । భూతప్రకృతిత్వేనహియదక్షరంపూర్వవాక్య
నిర్దిష్టం ॥౧౪౪॥ తత్రైవోత్తరవాక్యేసర్వజ్ఞత్వంచదర్శితంయేన । అక్షరవిద్యేయంపరవిద్యాసేతివర్ణితంపూర్వం
౧౪౫॥ యద్యక్షరంప్రధానంతద్విద్యాసాకథంపరావిద్యా।కస్మిన్భగవోజ్ఞాతేసర్వమిదంజ్ఞాతమితిచయచ్చోక్తం॥౧౪౬॥
ఏకస్యచవిజ్ఞానేసర్వజ్ఞానంపరాత్మపక్షేస్యాత్ । యాకర్మగోచరాస్యాదపరావిద్యేతితాంహినిందిత్వా ॥౧౪౭॥నిశ్శ్రే
యసఫలకతయాపరవిద్యాసేతివర్ణితంభూయః । నిందిత్వాపరవిద్యాంతతోవిరక్తస్యసాధనంకథయన్ ॥౧౪౮॥ పరవి
ద్యాయామస్యాంశ్రుతిరధికారంహితస్యబోధయతి।పరతఃపరఇత్యంతేమంత్రేనిర్దిష్టమక్షరంయత్స్యాత్ ॥౧౪౯॥తచ్చోత్త
రసూత్రార్థవ్యాఖ్యానేదర్శయిష్యతేభూయః ।తస్మాత్సహిపరమాత్మాయదక్షరంస్యాదదృశ్యతాదిగుణం॥౧౫౦॥సర్వజ్ఞ
త్వాద్యఖిలంతస్మిన్నాత్మనిసమంజసంభవతి । యస్మాదచేతనానాందృష్టాంతత్వంప్రదర్శితంభూయః ॥౧౫౧॥ తస్మాద
క్షరశబ్దంప్రధానమిహభూతయోనిరేవేతి।యద్దూషణమేతస్మిన్పరాత్మపక్షేనకించిదపిభవతి ॥౧౫౨॥ నహిదృష్టాంతేధర్మిణి
సకలంసామ్యంవివక్షితంభవతి॥ సూ॥౨౨॥విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ॥ యద్యక్షరశబ్దస్స్యాచ్ఛారీ
రోసావిశేషణంత్వైతత్ ॥౧౫౩॥దివ్యోహిత్యుపదిష్టందివ్యత్వాద్యనుపపన్నమేవస్యాత్ ।అవిద్యకదేహాద్యవహమభిమానేన
విస్మృతస్వాత్మా॥౧౫౪॥ యశ్శారీరస్సోయందివ్యత్వాద్యైఃకథంవిశిష్యేత।అదేశ్యత్వాదిగుణంయదక్షరంభూతయోనిరి
త్యుక్తం॥౧౫౫॥ఉపదిశ్యతేప్రధానాద్భిన్నంతస్మాచ్చతత్పరాత్మైవ।అప్రాణోహిత్యస్మిన్మంత్రేపుల్లింగశబ్దనిర్దిష్టః॥౧౫౬॥
యోయంపరమాత్మాస్యాత్సచాక్షరాత్పరఇహోపదిష్టస్స్యాత్।తత్రాక్షరశబ్దోసావవ్యాకృతభూతసూక్ష్మపరఏవ॥౧౫౭॥
నహితద్వినాపరాత్మాసృష్టిస్థితినాశకారకోభవతి॥ సూ॥౨౩॥రూపోపన్యాసాచ్చ॥ అగ్నిర్మూర్ధేతి
యంశ్రుతిరస్యైవాక్షరస్యరూపమిదం॥౧౫౮॥త్రైలోక్యావయవాత్మకముపదిశతిహితస్యచాంతరాత్మత్వం।నహ్యేతాదృ
శరూపంశారీరేస్యాచ్ఛరీరపరతంత్రే ॥౧౫౯॥ సర్వాంతరాత్మతాపిచనచప్రధానేహ్యచేతనేభవతి॥..............

(ప్రకరణాత్) ప్రకృతానుకర్షణం హి ప్రకరణశబ్దార్థ ఏష ఉపదిష్టః ॥ ౧౬౦ ॥ సర్వస్య చాంతరాత్మాయ స్తం హ్యేష ఇతి నిర్దే
శపూర్వం । పునరప్యేతస్మాదితి తమేవ భూయః పరామృశన్నస్య ॥ ౧౬౧ ॥ ప్రాణాదికారణత్వం ప్రపంచితం యేన స ఖ
లు పరమాత్మా । కేచిదిహ హి బహుస్సుధియ స్త్వగ్నిర్మూర్ధేతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౧౬౨ ॥ రూపం యదేతదఖిలం నాదేశ్యత్వా
దిగుణకముచితమితి । అజ్ఞాదీనామేషాం నిర్దిష్టా జాయమానతా యస్మాత్ ॥ ౧౬౩ ॥ తస్మాత్తదిదం రూపం హిరణ్యగర్భ
స్యయుక్తమాభాతి । పురుష ఇతి వాక్యశేషప్రదర్శితం రూపమత్ర సూత్రోక్తం ॥ ౧౬౪ ॥ తస్యోపన్యాసోయం తత్ప్రతిప
త్తిప్రయోజనో భవతి । నను వాక్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వాదిధర్మయోగేన ॥ ౧౬౫ ॥ యద్యక్షరం ప్రధానం న భవతి చే
ద్భవతు తర్హి తత్రైవం । వైశ్వానర ఇతి రూఢశ్ఛాందోగ్యే హి ప్రదర్శితో యోసౌ ॥ ౧౬౬ ॥ హోమాదికరణభావా చ్చ
రమోక్తాజ్జాఠరాగ్నిరేవ స్యాత్ । అయమగ్నిరితి చ వాక్యే యదయం శబ్దోపి జాఠరే దృష్టః ॥ ౧౬౭ ॥ యదయం భూతాగ్ని
ర్వా వైశ్వానరశబ్దవాచ్యతాం గచ్ఛేత్ । విశ్వస్మా ఇతి వాక్యే వైశ్వానరశబ్ద ఏష భూతాగ్నౌ ॥ ౧౬౮ ॥ దృష్ట స్తస్మాదథవా
భవేదశ్రౌతదభిమాని దేవో వా । వైశ్వానరస్య సుమతావితి శ్రుతిహ్యత్ర సాధికా భవతి ॥ ౧౬౯ ॥ యద్యాత్మశబ్దయోగా
న్నైతే వైశ్వానరా భవంతి తదా । జీవో వా స్యాద్యదయం జాఠరవైశ్వానరేణ సన్నిహితః ॥ ౧౭౦ ॥ ప్రాదేశమాత్రమితి చ శ్రు
తిరస్యస్మిన్ సమంజసా భవతి । తస్మాదిహ జీవో వా జఠరాగ్నిర్వాథవాపి భూతాగ్నిః ॥ ౧౭౧ ॥ వైశ్వానరశబ్దస్యైతత్కిం వా
సౌత్రదభిమాని దేవో వా । న తు పరమాత్మైవం నిరసితుముక్తప్రకారమాక్షేపం ॥ ౧౭౨ ॥ సర్వజ్ఞో భగవానిదమధిక
రణం చ కారమునివర్యః ॥ ⟵సూ॥ ౨౪॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥⟶ ఉద్దాలకావసానా యేచ ప్రాచీన
శాలముఖ్యాః ॥ ౧౭౩ ॥ కో న ఇతి తే చ సర్వే మీమాంసాంచక్రిరే చ మన్యోన్యం । మతివైరూప్యాదేతే పరినిష్ఠాం తత్ర
లబ్ధుమసమర్థాః ॥ ౧౭౪ ॥ వైశ్వానరవిద్యాం తాం గ్రహీతుకామాశ్చిరవ్రతా మునయః । ఏతద్విద్యాకుశలం కేకయమ
శ్వపతిమేత ఆజగ్ముః ॥ ౧౭౫ ॥ రాజానం ప్రపచ్ఛుర్బ్రూహీత్యం తేన వాక్యజాలేన । రాజాపి పరమకృపయా తదభిప్రాయం
చ సకలమాకర్ణ్య ॥ ౧౭౬ ॥ వ్యస్తోపాసనపక్షం నిందిత్వా త్మానముపదిదేశేత్థం । యస్త్వేతమితి చ వాక్యైర్ద్యుమూర్ధతా
ద్యంగషట్కసంవలితం ॥ ౧౭౭ ॥ వైశ్వానరం వదిష్యం స్తదుపాస్తిఫలం చ వర్ణయామాస । అత్ర చ వాక్యే సకలే యోసౌ
వైశ్వానరో వినిర్దిష్టః ॥ ౧౭౮ ॥ స చ పరమాత్మైవ స్యాన్న జాఠరాగ్న్యాదిరథ చ జీవో వా । న హ్యస్య జాఠరాగ్నేర్ద్యుమూ
ర్ధతా స్యాద్యతః పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౧౭౯ ॥ యద్యపి భూతాగ్నిరసావపరిచ్ఛిన్న స్తథాపి నేయం స్యాత్ । యో హి వికారో లోకే
నైవ వికారాంతరాత్మకో దృష్టః ॥ ౧౮౦ ॥ నాయం జీవోపి తథా యతః పరిచ్ఛిన్న ఏష నిర్దిష్టః । జగతోస్య కారణత్వాత్పరమా
త్మన ఏతదఖిలముపపన్నం ॥ ౧౮౧ ॥ కార్యగతా యే ధర్మా నిర్దిశ్యం తే హి కారణే లోకే । ఫలగతమపి మాధుర్యం చూతాదౌ
మన్యతే యతో లోకః ॥ ౧౮౨ ॥ తస్మాదసౌ పరాత్మా ద్యుమూర్ధతాదిభిరిహోపదిష్టోయః । యది పరమాత్మా న స్యాద్యో
సౌ వైశ్వానరోత్ర నిర్దిష్టః ॥ ౧౮౩ ॥ తదుపాసకస్య భోగ్యం సర్వత్రేత్యేతదనుపపన్నం స్యాత్ । తద్యదిషీకాతూలం హ్య
గ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయతేయద్వత్ ॥ ౧౮౪ ॥ తద్వద్వైశ్వానరవిదిపాసంకమేతి చాప్యయుక్తం స్యాత్ । ఆత్మబ్రహ్మప
దాభ్యాముపక్రమశ్చాత్మశబ్దయోగశ్చ ॥ ౧౮౫ ॥ లోకాదిషు ఫలభోగవ్యపదేశః పాపకర్మనాశోక్తిః । వైశ్వానరశబ్దో
యం హేతుభిరేతైః పరాత్మపర ఏవ ॥ ౧౮౬ ॥ ఇమమర్థం బోధయితుం పంచమ్యంతోత్ర సూత్రనిర్దిష్టః । వ్యవధానం గమితౌ తా
ద్వయోస్త్రయాణాం చ బోధకౌ భవతః ॥ ౧౮౭ ॥ తావేతౌ సన్నిహితౌ పరమేశ్వరమేవ మేవ బోధయతః । మాణవకమగ్ని
మేనం పశ్యేత్యేవం విధేషు వాక్యేషు ॥ ౧౮౮ ॥ మాణవకశబ్దయోగాదుత్కృష్టపరో యథాగ్నిశబ్దస్స్యాత్ । ఇహ వైశ్వానరశ
బ్దోప్యత్రత్యేనాత్మశబ్దయోగేన ॥ ౧౮౯ ॥ పరమేశ్వరమేవైనం వైశ్వానరమీదృశం ప్రబోధయతి ॥ ………………… ※
⟵సూ॥ ౨౫॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి ॥⟶ ద్యాం మూర్ధానమితీయం స్మృతిరపి వైశ్వానరస్య రూపమిదం ॥
౧౯౦ ॥ దర్శయతి తచ్చ రూపం శ్రుతినిర్దిష్టత్వసాధకం భవతి । శ్రుతిమూలం స్మృతివాక్యం వదంతి వేదార్థపారగా వృద్ధాః ॥
౧౯౧ ॥ యచ్చ స్మృతినిర్దిష్టం తచ్ఛ్రుతివాక్యేన దర్శితం భవతి । ఏతచ్చ పారమేశ్వరరూపమితి స్మృతిరియం హి దర్శయతి ॥ ౧౯౨ ॥

ఛాందోగ్యేపిహితదిదంప్రదర్శితంయేనభవతిసపరాత్మా । ఇతిశబ్దోహేత్వర్థస్సూత్రోక్తః పారమేశ్వరరూపం॥౧౯౩॥ శ్రుతినిర్దిష్టంయస్మాత్సోచింత్యాత్మేతిదర్శితంస్మృత్యా॥ ౨౬॥ శబ్దాదిభ్యోంతఃప్రతిష్ఠానాచ్చనేతిచేన్నతథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥ నన్విహవైశ్వానరఇతినిర్దిష్టోభవతినైవపరమాత్మా॥౧౯౪॥ శబ్దాదిభ్యోపితథాతథైవచాంతఃప్రతిష్ఠితత్వేన । వైశ్వానరశబ్దోసౌతథాగ్నిశబ్దోపియోత్రనిర్దిష్టః ॥ ౧౯౫ ॥ తావేతావగ్నిపరాయఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టౌ । ఆదిపదాదత్రత్యాదగ్నిత్రేతాప్రకల్పనంగ్రాహ్యం ॥ ౧౯౬ ॥ ప్రాణాహుత్యాశ్రయతాగ్రాహ్యాయావాక్యశేషనిర్దిష్టా । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వవ్యపదేశోప్యత్రదర్శితోభవతి ॥ ౧౯౭ ॥ఏతేభ్యోహేతుభ్యోవైశ్వానరఏషజాఠరోగ్నిస్స్యాత్ । ఇతిశంకాత్రనకార్యానాగ్నిర్జాఠరఇహోపదిష్టస్స్యాత్ ॥ ౧౯౮ ॥ అపితుతదుపాధికేస్మిన్పరమాత్మనిదృష్టిరత్రనిర్దిష్టా । శబ్దాదిహేతవోయేపూర్వోక్తానాత్రబాధకాస్తేస్యుః ॥౧౯౯॥ యదిజాఠరఏవాగ్నిర్వైశ్వానరఇతినిరూప్యతేతత్ర । ఆత్మత్వమనుపపన్నంద్యుమూర్ధతాదికమపీహనిర్దిష్టం ॥ ౨౦౦ ॥ కించాత్రదర్శితంయత్పురుషత్వంతదపిబాధితంతత్ర । యత్పురుషఇతిచవాక్యేపురుషోవైశ్వానరోవినిర్దిష్టః ॥ ౨౦౧ ॥ పురుషవిధమిత్యపిమంత్రాంతరగతవంశతఇతికేచిదిహ । తత్రచపురుషవిధత్వంయదుక్తమధిదైవతంయదధ్యాత్మం ॥౨౦౨॥ ద్యుప్రభృతిష్వధిదైవంమూర్ధాదిష్వవయవేషుచాధ్యాత్మం । తదభిప్రాయంతచ్చహినజాఠరేభవతికింతుపరమేశే ॥ ౨౦౩ ॥...... ※

౨౭॥ అతఏవనదేవతాభూతంచ॥ ఉక్తేభ్యోహేతుభ్యోభూతాగ్నిర్వాథదేవతాత్మావా। వైశ్వానరోనహిస్యాద్వ్యపదేశస్సనాత్మనచాపిపురుషోవా॥౨౦౪॥లింగానిబాధకానిహియానిస్యుర్భూతదేవతాపక్షే।తానిప్రదర్శితానిహితస్మాద్వైశ్వానరఃపరాత్మైవ॥౨౦౫॥

౨౮॥సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః॥ పూర్వంహిజాఠరాగ్నేః ప్రతీకభావంప్యుపాధిభావంచ।ఆశ్రిత్యైవహిదర్శితమేతస్యాంతఃప్రతిష్ఠిత్వమపి ॥ ౨౦౬ ॥ యోసౌద్యుమూర్ధతాదిభిరుదాహృతఃపరమపురుషఇహవాక్యే । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వంతస్యాంతర్యామిభావయోగేన ॥ ౨౦౭ ॥ అథవాచిబుకాంతేషుహిపురుషావయవేషుమూర్ధతాద్యుక్త్యా । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వంసాక్షాదేవేతిజైమినిఃప్రాహ॥౨౦౮ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యేపరమాత్మైవప్రదర్శితోనాన్యః।వైశ్వానరశబ్దోయంయోగేనతమర్థమేవబోధయతి ॥ ౨౦౯ ॥ విశ్వేషాంవా నరఇతివిశ్వోవాస్యేతియోగఇహాభవతి।సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాంతర్యామిభావనిర్దేశాత్॥౨౧౦॥వైశ్వానరఃపరాత్మాభవతీహ్యత్రాగ్నిశబ్దబోధ్యోపి। అగ్ర్యఫలనేతృభావాద్యాచత్రేతాగ్నికల్పనాసాపి ॥ ౨౧౧॥ సర్వాత్మకేపరాత్మనిసకలంచైతత్సమంజసంభవతి। అస్యప్రాదేశత్వంసంప్రతిసమ్యఙ్నిరూప్యతేసూత్రైః॥౨౧౨॥

౨౯॥సూ॥అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ పరిదృశ్యతేపరాత్మాయోసౌప్రాదేశికత్వమాత్రేణ । భక్తానుకంపయాయంతస్మాత్ప్రాదేశికఃపరాత్మాస్యాత్॥౨౧౩॥ హృదయాదిషుప్రదేశేష్వయంపరాత్మోపలభ్యతేయేన।ప్రాదేశికఃపరాత్మాతస్మాదిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యః ॥ ౨౧౪ ॥ ...

౩౦॥సూ॥అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ ప్రాదేశమాత్రహృదయేప్రతిష్ఠితంమనఇతిప్రసిద్ధంహి । తేనానుస్మరణీయఃకథితఃప్రాదేశమాత్రఏషఇతి ॥౨౧౫॥ ప్రస్థమితాఃప్రస్థాఇతినిర్దేశోయంయథాతథేహాపి । ఇతిబాదరిరాచార్యోవదతిప్రాదేశమాత్రతామస్య ॥౨౧౬॥

౩౧॥సంపత్తేరితిజైమినిస్తథాహిదర్శయతి ॥ యాన్యాధిదైవికానిహ్యంగాన్యత్రోపదర్శితాన్యస్య । ప్రాదేశికమూర్ధాదౌయదత్రసంపాదితానిచైవఇతి ॥ ౨౧౭ ॥ ప్రాదేశికసంపత్త్యానేయంప్రాదేశమాత్రతాతస్య । ఇతిజైమినిరాచార్యస్తస్యప్రాదేశమాత్రతాంబ్రూతే ॥౨౧౮ ॥ ....※

౩౨॥సూ॥ఆమనంతిచైనమస్మిన్॥ మూర్ధాదిచుబుకమధ్యేయదేనమిహవర్ణయంతిజాబాలాః। వైశ్వానరంప్రాదేశంయఏషఇత్యాదిమంత్రభాగేన ॥ ౨౧౯॥ తస్మాదసౌపరాత్మాప్రాదేశికశబ్దభాజనంభవతి । శబ్దోయమభివిమానస్త్వత్రపరాత్మనిసమంజసోభవతి ॥౨౨౦॥ సర్వత్రాభిగతోయంపరిమితిహీనోయతోయమాత్మాస్యాత్ । జగదేతదభివిమీతేవిమీయతేవాయఆభిముఖ్యేన ॥ ౨౨౧ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యంద్యుమూర్ధతాద్యంగజాలసంవలితే । వైశ్వానరేపరాత్మన్యుపాస్యరూపేసమన్వితంభవతి ॥౨౨౨॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంప్రథమోయోసౌసమన్వయోధ్యాయః ॥౨౨౩॥ తత్రద్వితీయపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోజయతుసోయమనవద్యః ॥౨౨౪॥ ఇతిప్రథమాధ్యాయేద్వితీయపాదః........ ※

శ్రీరస్తు

శ్రీశంకరాచార్యగురుభ్యోనమః

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్

ప్రథమాధ్యాయే - తృతీయపాద ప్రారంభః

ఇహచద్వితీయపాదేయానిచవాక్యాన్యుపాస్యబహులాని । తానిహ్యుపాస్యరూపేసమన్వితానీతిదర్శితంపూర్వం ॥౧॥ అత్రచతృతీయపాదేయానిజ్ఞేయప్రధానవాక్యాని । తేషాంసమన్వయశ్చజ్ఞేయేబ్రహ్మణినిరూప్యతేసద్యః ॥ ౨ ॥ ననువాక్యశేషదృష్టోద్యుమూర్ధతాద్యన్వయానురోధేన।వైశ్వానరశబ్దోసావుపక్రమస్థోయదాపరాత్మపరః ॥ ౩॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంయన్ముండకవాక్యేనిరూపితంచాదౌ । తదిదంప్రధానమేవస్యాదంతేసేతుశబ్దనిర్దేశాత్ ॥ ౪॥ ద్యుప్రభృతిప్రాణాంతంయస్మిన్నోతమితిదర్శితోయోసౌ । అంతేసేతుత్వేనాప్యమృతస్యేత్యాదివాక్యశేషేణ ॥ ౫ ॥ అత్రామృతశబ్దోసౌబ్రహ్మణ్యేవప్రయుజ్యతేశాస్త్రే । షష్ఠీసంబంధార్థాసేతుర్దృష్టోహిపారవాన్లోకే ॥౬॥ తస్మాదేతద్వాక్యం యదమృతసంబంధిపారవత్త్వగుణం । బోధయతిహిప్రధానంయతఃపరాత్మానపారవాన్భవతి ॥౭॥ అథవాద్యుప్రభృతీనాంవిధారకత్వేననిశ్చితోయోసౌ । వాయుర్వాస్యాదథవాశారీరోవాత్మశబ్దయోగేన ॥ ౮ ॥ తస్మాన్ముండకవాక్యేద్యుభ్వాద్యాయతనభావమాపన్నః । నపరాత్మేత్యాశంకాంనిరసితుమధికరణమేతదాహమునిః ॥ ౯ ॥ ౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ॥ ద్యుప్రభృతీనామేషామాయతనత్వేనవర్ణితోయోసౌ । సచపరమాత్మైవస్యాన్నచప్రధానంనచేతరఃకశ్చిత్ ॥౧౦॥ యస్మిన్నోతంసకలంతమేకమాత్మానమేవజానీథ । ఇత్యర్థకేహివాక్యేతస్మిన్దృష్టోయఆత్మశబ్దోహి ॥౧౧॥ చేతనవాచీసోయందృష్టస్సర్వత్రచేతనార్థపరః । ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వంనచప్రధానేశ్రుతౌ క్వచిద్దృష్టం ॥౧౨॥ సన్మూలాఇతిమంత్రేసర్వాయతనత్వమాత్మనోదృష్టం । యద్వాగ్విమోకపూర్వకవిజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితంహ్యత్ర ॥ ౧౩ ॥ తదపిచపరాత్మనస్స్యాన్నచప్రధానస్యకుత్రచిద్దృష్టం । శ్రుత్యంతరేతమేవేత్యస్మిన్దృష్టంపరాత్మనస్తదిదం ॥ ౧౪ ॥ ప్రాగ్వోపదర్శితంవాసర్వజ్ఞత్వంయదేకవిజ్ఞానాత్ । తస్మిన్నితిమంత్రోక్తంపరాత్మపక్షే సమంజసంభవతి ॥ ౧౫ ॥ యచ్ఛబ్దసహకృతోయంతచ్ఛబ్దశ్చాత్మశబ్దసహచరితః । పరమాత్మానంబ్రూతేవిజ్ఞేయత్వంచతస్యనిర్దిష్టం॥ ౧౬ ॥ అతదర్థకవాక్యానాంత్యాగంవక్తీహమంత్రశేషోయం । మంత్రోహిపురుషఏవేత్యపిసర్వస్యైవ పురుషతాంబ్రూతే ॥ ౧౭ ॥ సామానాధికరణ్యంయదత్రదృష్టంవిలాపనార్థంస్యాత్ । దృష్టంవిలయార్థత్వం చోరోయంస్థాణురితిచవాక్యేహి ॥౧౮॥ తద్వత్ప్రపంచమఖిలంవిలాప్యశుద్ధంయదేతదాయతనం। బ్రహ్మబ్రూతేమంత్రోనసప్రపంచంనచప్రధానంవా ॥ ౧౯ ॥ సేతుత్వమభిహితంయదమృతస్యైషఇతిమంత్రభాగేన।తదపిచవిధారకత్వాత్పరాత్మనోయుక్తమేవసేతుత్వం ॥౨౦॥ రాహోశ్శిరఇతివాక్యే షష్ఠీచాభేదబోధికాదృష్టా । బ్రహ్మయదాఽమృతశబ్దంతదాత్వభేదార్థకాహిషష్ఠీయం ॥ ౨౧ ॥ మోక్షోయదాఽమృతస్స్యాత్సంబంధార్థైవభవతిషష్ఠీయం। యోవాగ్విమోకపూర్వకసాక్షాత్కారస్తదాసమంత్రోక్తః ॥ ౨౨॥ ఏతత్పదాభిధేయఃప్రాపకభావేనతస్యహేతుత్వం।తస్మాద్బ్రహ్మైవేదంద్యుభ్వాద్యాయతనమత్రనిర్దిష్టం॥౨౩॥ ౨॥సూ॥ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్॥ రాగాదిదోషయుక్తాయేచస్యుస్తేహిముక్తపదవాచ్యాః । ముక్తోపసృప్యతాఖలునిర్దిష్టాహ్యస్యచోత్తరత్రయతః ॥ ౨౪ ॥ భిద్యతఇతిమంత్రేరితసాక్షాత్కారేణదోషముక్తానాం । పురుషముపైతీత్యంతోమంత్రోయంతదుపసృప్యతాంబ్రూతే ॥ ౨౫ ॥ మంత్రాంతరంయదేతిహికథయతికామాదిదోషముక్తానాం।అత్రబ్రహ్మసమశ్నుతఇత్యంతేతదుపసృప్యతామస్య॥౨౬॥ ॥౩॥సూ॥నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంనప్రధానమనుమానగమ్యమత్రస్యాత్ । అత్రచతత్పరశబ్దో యతోనదృష్టఃకథంప్ర

ధానంస్యాత్ ॥౨౭॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదౌ చేతనార్థకశ్శబ్దః। సర్వత్రదృశ్యతే సోతస్మాద్యదిద కథం ప్రధానం స్యాత్ ॥ ౨౮ ॥ అతఇహ యోయం వాయు ద్యుభ్వాద్యాయతనతాం సనోపైతి । యచ్చప్రధానపక్షే దూషణజాలం తదేతదత్రాపి॥౨౯॥ ——సూ॥౪॥ప్రాణభృచ్చ॥—— ప్రాణభృదపి శారీరో నైషామాయతనభావముపయాతి । యదయమసర్వజ్ఞస్స్యాద్యస్మాద్బుద్ధ్యాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః॥౩౦॥ ——సూ॥౫॥భేదవ్యపదేశాచ్చ॥—— భేదవ్యపదేశాచ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్ర నహి జీవః । జ్ఞాతృత్వేన నియుక్తస్స కథం విజ్ఞేయభావముపయాతి ॥ ౩౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం యద్విజ్ఞేయత్వేన దర్శితం పూర్వం । జానీథేతి హి వాక్యాత్ జ్ఞాతృత్వేనోపదర్శితో యోసౌ ॥౩౨ ॥ తస్మాదిహ పరమాత్మా విజ్ఞేయత్వేన దర్శితస్సోసౌ। ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్యాన్నచ ప్రధానం నకశ్చిదన్యో వా॥౩౩॥ ——సూ॥౬॥ప్రకరణాత్—— ప్రకరణమపి యచ్చైతత్పరమాత్మపరం హి దృశ్యతే విపులం। కస్మిన్నిత్యారభ్య హి యతః పరాత్మా తతో నిర్ణీతో భూయః॥౩౪॥ ——సూ॥౭॥స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥—— అన్యోభిచాకశీతీత్యస్మిన్వాక్యే స్థితిర్హి నిర్దిష్టా । స్వాద్వత్తీతి చ వాక్యే కర్మఫలాదనమపీహ నిర్దిష్టం ॥ ౩౫ ॥ తాభ్యాం స్థిత్యదనాభ్యామీశక్షేత్రజ్ఞలక్షణం కథితం । క్షేత్రజ్ఞాత్పృథగీశం యథోక్తలక్షణమిహోపపాదయితుం ॥ ౩౬ ॥ ఇహ లోకసిద్ధమేనం క్షేత్రజ్ఞం న శ్రుతిర్హి బోధయతి । ఈశో న లోకసిద్ధో హ్యస్మాత్తమిమం శ్రుతిః ప్రబోధయతి ॥ ౩౭ ॥ పైంగివ్యాఖ్యానేపి హి యోసౌ క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యుపన్యస్తః । సత్త్వోపాధివివర్జితపరమాత్మైవేతి తేన న విరోధః ॥౩౮॥ తస్మాదేతద్వాక్యం యథోక్తలక్షణసమన్వితే శుద్ధే । బ్రహ్మణి పరమే జ్ఞేయే సమన్వితం తేన సకలమనవద్యం ॥ ౩౯ ॥ నన్విహ ముండకవాక్యే ద్యుప్రభృతీనాం యదేతదాయతనం । తచ్చాత్మశబ్దయోగాత్పరమాత్మైవేతి దర్శితం పూర్వం॥౪౦॥ తత్రేదమనుపపన్నం యదాత్మశబ్దో హ్యచేతనేపి స్యాత్ । ఛాందోగ్యభూమవాక్యే హ్యుపక్రమే పఠిత ఆత్మశబ్దో యః ॥ ౪౧ ॥ ఉపసంహారే సోయం శబ్దో దృష్టో హ్యచేతనే ప్రాణే । తత్రోపక్రమవాక్యే సనత్కుమారం హి నారదోభ్యేత్య ॥ ౪౨ ॥ శ్రుతమిత్యాద్యైర్నాత్మవిదిత్వం తైరాత్మవివిదిషాం చక్రే । తత్ర చ సనత్కుమారోప్యృగ్వాదిపారగమృషిప్రవీరం తం ॥౪౩॥ నామబ్రహ్మేత్యాదీన్యుపాసనాని ప్రదర్శయామాస। ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ప్రాణాంతం సమ్యగనముద్దిశ్య ॥౪౪॥ ప్రశ్నాదికం వినైవ హి భూయః ప్రాణం ప్రశంసయామాస । ప్రాణో హ పితేతి హి వాక్యైః ప్రాణే సర్వాత్మకత్వముపదిష్టం ॥౪౫॥ సర్వాత్మకత్వసిద్ధ్యై తస్యాత్మత్వం చ దర్శితప్రాయం। సర్వసమర్పణముక్తం తస్మిన్ప్రాణే యథేతి మంత్రేణ ॥౪౬॥ ప్రాణవిదో నిర్దిష్టో హ్యతివాద్యస్మిన్నిమం త్రిభాగేన । అతివాదితాం తథోక్త్వా హ్యతివాదిత్వాపవాదనిందా చ ॥ ౪౭ ॥ సర్వసమర్పణకథనాద్భూమత్వం ప్రాణ ఏవ సంభవతి । యద్భూమలక్షణం స్యాద్యత్రేత్యాదౌ ప్రదర్శితం తదపి ॥ ౪౮ ॥ సౌషుప్తావస్థాయాం ప్రాణే సర్వం సమంజసం భవతి । యచ్చ సుఖత్వం భూమ్నో దర్శితమమృతత్వమపి చ యచ్చోక్తం ॥ ౪౯॥ ప్రాణేపి తదుభయం స్యాద్యతో హి మంత్రాంతరే తథా దృష్టం । యత్రైష ఇతి చ మంత్రే సుఖరూపః ప్రాణ ఏవ నిర్దిష్టః ॥ ౫౦॥ అమృతత్వమపి చ తస్మిన్నిర్దిష్టం ప్రాణవాక్యశేషే హి । తస్మాద్యోసౌ భూమా ప్రాణోయం భవతి నైవ పరమాత్మా॥౫౧॥ ఇమమాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునిమాన్యః॥...........

——సూ.౮. భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్.—— నాయం భూమా ప్రాణః ప్రాణాదూర్ధ్వం యతోయముపదిష్టః॥౫౨॥ పరమాత్మైవాయం స్యాల్లక్షణభేదాత్ప్రమాణభేదాచ్చ। శ్రుతమిత్యాదౌ వాక్యే హ్యుపక్రమే చాత్మవివిదిషా దృష్టా॥౫౩॥ శోకం తరతీత్యస్మాత్ఫలమపి నిర్దిష్టమాత్మబోధస్య । ప్రాణోయం యది భూమా కథం స ఆత్మా కథం ఫలం చైతత్ ॥ ౫౪ ॥ ఏతత్ప్రాణం జ్ఞాత్వా సోయం శోకం కథం తరేల్లోకః । నామాదిప్రాణాంతం ప్రతీతభావేన వర్ణితం హ్యత్ర॥ ౫౫ ॥ తచ్చ యది బ్రహ్మ స్యాదాత్మా వా శాస్త్రదృష్టవిపరీతం। వాగాదిప్రాణాంతే భూయశ్శబ్దః ప్రదర్శితో యోసౌ॥౫౬॥ సావధికబహుళభావం పూర్వస్మాదుత్తరస్య దర్శయతి । నిరవధికం బహుభావం భూమన్శబ్దో య ఏష వర్ణయతి ॥౫౭॥ యస్మాత్పంచమ్యంతం యదాంతరం నేహ సన్నిధౌ దృష్టం । నిరవధికం చ బహుత్వం పరాత్మనోన్యత్ర న క్వచిద్దృష్టం ॥౫౮॥ యో ధర్మవాచకస్స్యాచ్ఛబ్దో నియమేన ధర్మిసాకాంక్షః । భూమన్శబ్దస్సోయం ధర్మపరో నియతధర్మిసాకాంక్షీ॥

౫౯ ॥ ఆకాంక్షతేనురూపంధర్మిణమానందబోధపరిపూర్ణం । తస్మాద్భూమశబ్దఃసర్వగతంబ్రహ్మసచ్చిదానందం
౬౦ ॥ బోధయతినాన్యమర్థంతేనప్రాణఃకథంసభూమాస్యాత్ । సర్వసమర్పణమేతత్సర్వాత్మత్వంచయచ్చపూర్వోక్తం॥
౬౧॥ తత్రచసర్వపదంస్యాద్వాగాదిపరంనచాఖిలార్థపరం। ఉక్తంహిసుప్తివాక్యేవాగాదీనాంసమర్పణంప్రాణే ॥౬౨॥
ప్రాణావస్థాత్మకతాంపిత్రాదీనాంప్రబోధయత్యేషాం । ప్రాణోహేతి ప్రథితాశ్రుతిర్నసర్వాత్మతాంబ్రవీత్యస్య ॥
౬౩ ॥ అతివాదిత్వంయదపిప్రాణవిదోదర్శితంహిపూర్వత్ర । అతివాదిత్వంతదపిప్రాణవిదశ్శ్రుతిరపోద్యభూమాయోపి ॥
౬౪ ॥ సత్యవిదోదర్శయతిహ్యేషతువేత్యాదివాక్యశేషేణ । అత్రతుశబ్దోయోసావుత్తరభాక్సనపూర్వభాగ్భవతి॥
౬౫॥ సత్యపదంబ్రహ్మపరంసత్యంజ్ఞానమితిమంత్రనిర్దేశాత్ । సత్యజ్ఞానేనైవహ్యతివాదిత్వంనచేతరజ్ఞానాత్॥ ౬౬॥ఇతి
మంత్రార్థేసిద్ధేబ్రహ్మవిదశ్చాతివాదితాసిద్ధా । అత్రత్యమేవసత్యంవిజ్ఞానాదీనిసాధనాన్యుక్త్వా ॥ ౬౭॥ ఆకృష్యభూమ
వాక్యేబహుప్రపంచం నిరూపితంబ్రహ్మ । ప్రాణోయదిభూమాస్యాదాత్మావాయదితదాత్మతఃప్రాణః॥౬౮॥ ఇతిమంత్ర
బాధనంస్యాద్యదాత్మజస్యాత్మతావిరుద్ధాహి।దేహైకదేశసంస్థోయోసౌప్రాణఃకథంభవేద్భూమా ॥౬౯॥తస్మాదిహప
రమాత్మాభూమానాన్యఇతినిశ్చితంభవతి —— సూ॥౯॥ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ —— యేచేహభూమ్నిధర్మాశ్శ్రూయం
తేవాక్యశేషభాగేషు ॥ ౭౦ ॥ తేసర్వేపరమాత్మన్యుపపన్నానహ్యతాదృశేప్రాణే । యత్రేతివాక్యదర్శితలక్షణమస్యై
వసమ్యగుపపన్నం ॥౭౧॥ యస్మిన్దృష్టేనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతిలోకోయం । సహిభూమేతిచలక్షణమస్యైవస్యా
న్నచేతరస్యాపి ॥ ౭౨ ॥ యోవైభూమాతదమృతమితిమంత్రోక్తంయదేతదమృతత్వం । తదపిపరాత్మనఏవహ్యుపదిష్టం
సర్వవేదవాక్యేషు ॥ ౭౩ ॥ తత్సుఖమిత్యుపదిష్టం సుఖత్వమపితస్యసుప్రసిద్ధంహి । ఆనందోబ్రహ్మేతిహిమంత్రేచాన్య
త్రదర్శితంభూయః ॥ ౭౪ ॥ ఆనందత్వంయదిచేద్బ్రహ్మణిసిద్ధంసుఖత్వమప్యేవం । ఉపసంహృతౌహికథితంతమసఃపార
త్వముచితమేవాస్య ॥ ౭౫ ॥ సకలనిగమాంతవాక్యైస్తమసఃపరత్వేనవర్ణ్యతేయోసౌ । యస్సత్యేనేత్యేతన్మంత్రోక్తం
రూఢమస్యసత్యత్వం ॥ ౭౬ ॥ స్వేమహిమనీతిమంత్రేశ్రుతంచయత్స్వమహిమప్రతిష్ఠత్వం । యదపిచసర్వాత్మత్వంసర్వ
గతత్వంచయదపినిర్దిష్టం ॥ ౭౭ ॥ తదఖిలమపిపరమాత్మనిభూమ్న్యేవసమంజసంనచాన్యత్ర । ఉపసంహృతివాక్యస్య
హ్యుపక్రమేణైకవాక్యభావోపి ॥ ౭౮ ॥ భూమ్నఃపరమాత్మత్వం సాధయతి నచేతరస్యకస్యాపి । తస్మాదేతద్వాక్యం
చ్ఛాందోగ్యేసప్తమేవినిర్దిష్టం ॥ ౭౯ ॥ భూమపరమఖిలమాత్మనిసమన్వితంనిర్విశేషచిన్మాత్రే । నన్విహతత్సత్యపదంబ్ర
హ్మణిరూఢమితిభూమవాక్యమిదం ॥౮౦॥ తత్సాహచర్యయోగాద్బ్రహ్మపరంచేత్తథైవతత్రాస్తు । బృహదారణ్యకవా
క్యేహ్యేతద్వైతదితివాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౮౧ ॥ అక్షరమిహవర్ణస్స్యాదక్షరశబ్దశ్చవర్ణరూఢోహి । యద్యపియోగాశ్రి
యణేబ్రహ్మపరత్వంప్రతీయతేతస్మిన్॥౮౨॥తదపిచయోగాశ్రయణంరూఢివిరోధాన్నచేహసంభవతి । తస్మాదక్షరశబ్దా
దోంకారోహ్యత్రగృహ్యతేనాన్యః ॥౮౩॥ సర్వాత్మకత్వకథనాదాకాశాంతస్యధారకత్వేన। నిర్దిశ్యతేసఏవహ్యోంకార
ఇతిప్రదర్శితాంశంకాం॥౮౪॥నిరసితుమవహితహృదయశ్చకారమునివర్యఏతదధికరణమ్॥ ………………… ❋

—— సూ॥౧౦॥అక్షరమంబరాంతధృతేః॥ —— ప్రథమేగార్గిప్రశ్నేహ్యాకాశోభూతధారకోభిహితః॥౮౫। త
స్మిన్నితిద్వితీయేహ్యాకాశాంతస్యధారకత్వేన।అక్షరమిదముపదిష్టంమునిప్రవీరేణయాజ్ఞవల్క్యేన ॥౮౬॥ అస్థూలాదిపదైరి
హలక్షణముక్తంచతస్యతేనైవ । ఏతల్లక్షణలక్ష్యంబ్రహ్మైవాక్షరపదేననిర్దిష్టం ॥ ౮౭ ॥ ఉపదిశ్యతేయదక్షరమాకా
శాంతస్యధారకత్వేన। వర్ణాత్మకఓంకారేహ్యాకాశాంతస్యధారకత్వంవా ॥౮౮॥ అస్థూలాదిపదోక్తంలక్షణమపివాయ
తోనసంభవతి। సర్వాత్మకత్వమపివాతస్యోంకారస్యయదపినిర్దిష్టం ॥౮౯॥ తదిదంధ్యానార్థంస్యాన్నవస్తుయాథాత్మ్య
నిర్ణయస్యకృతే। ననుయద్యక్షరశబ్దాదోంకారోనేహగృహ్యతేతర్హి ॥౯౦॥భవతుప్రధానమక్షరమస్మిన్పూర్వోక్తలక్ష
ణంయుక్తం । అపిచాంబరాంతవిధరణమపియుక్తంతస్యకారణత్వేన ॥ ౯౧ ॥ శారీరోవాస్యాదిహయదక్షరంయాజ్ఞవ
ల్క్యనిర్దిష్టం ॥ —— ❋ సూ॥౧౧॥సాచప్రశాసనాత్॥ ❋ —— యాచాంబరాంతవిధృతిః పరాత్మనస్సైవ

స్నచప్రధానస్య ॥ ౯౨ ॥ జగతఃప్రశాసితృత్వంయదత్రవాక్యేఽక్షరేవినిర్దిష్టం । సర్వజ్ఞేపరమాత్మనితదేతదుచితంనచ ప్రధానేపి ॥ ౯౩ ॥ శారీరేపినయుక్తంయదసౌదేహాదిభిఃపరిచ్ఛిన్నః॥ ౧౨॥సూ॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥

అత్రాక్షరశబ్దేనహియదన్యదాశంకితంప్రధానాది ॥ ౯౪॥ తద్భావరహితమేవహ్యక్షరమేషాశ్రుతిర్హిబోధయతి । ద్రష్టృత్వాదృష్టత్వాద్యఖిలంయచ్చోపదర్శితంశ్రుత్యా ॥ ౯౫ ॥ తేనాచేతనభావఃసకలోయంబాధితోభవత్యస్య । అక్షరశబ్దస్సోయంయోగబలాద్బ్రహ్మబోధకోభవతి ॥ ౯౬ ॥ యత్రహిరూఢిర్యోగస్తత్రహియోగాద్బలీయసీరూఢిః । అత్రచరూఢేర్బాధాద్యోగబలేనాక్షరంపరంబ్రహ్మ ॥ ౯౭ ॥ తస్మాదక్షరవాక్యంజ్ఞేయేబ్రహ్మణిసమన్వితంభవతి । నను యదిబృహదారణ్యేయదక్షరంయాజ్ఞవల్క్యనిర్దిష్టం ॥ ౯౮ ॥ లింగవశేనాక్షరపదరూఢేర్బాధాద్భవేత్పరంబ్రహ్మ । ప్రశ్నోపనిషదియాఖిలునిరూపితాసత్యకామసంజ్ఞాయ ॥ ౯౯ ॥ ప్రణవాలంబనవిద్యాయఃపునరిత్యాదివాక్యనివహేన । తత్రచయఃపరశబ్దఃపురుషవిశేషణపరోహినిర్దిష్టః॥౧౦౦॥గతిలింగయోగతస్స్యాత్స కార్యపరఏవరూఢిబాధేన।గతిరిహదృష్టా కార్యేబ్రహ్మణిసాఖిలునకారణేదృష్టా ॥ ౧౦౧ ॥ ఈక్షతఇత్యంతేనహిమంత్రేణయదీక్షణంవినిర్దిష్టం । అన్వేతీత్యంతేనహి తత్ప్రాప్తిఫలంయదేతదుపదిష్టం ॥ ౧౦౨ ॥ తదుభయమపికార్యేస్యాద్యుక్తంనహికారణేకథంచిదపి।తస్మాద్యదభిధ్యానంతదపిచకార్యస్యయుక్తమాభాతి ॥ ౧౦౩ ॥ ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావిదమధికరణంకృతంమునీంద్రేణ॥..................

౧౩॥సూ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥ ఇహపిప్పలాదనామామునివర్యస్సత్యకామముపసన్నం॥౧౦౪॥ ఓంకారంచ సతత్త్వం తదవయవాంశ్చప్రబోధయన్భూయః । బ్రహ్మధ్యానాలంబనభావంద్వివిధంహి దర్శయామాస ॥ ౧౦౫ ॥ బ్రహ్మప్రాప్త్యాత్మకమపిఫలముభయవిధంనిరూపయామాస । ఏతద్వాఇత్యాద్యేనాన్వేతీత్యంతమంత్రభాగేన ॥ ౧౦౬ ॥ పశ్చాన్నిర్దిష్టేనహియఃపునరిత్యాదిమంత్రభాగేన । యస్సాధకోహిపురుషస్త్రిమాత్రమోంకారమనిశమాలంబ్య ॥ ౧౦౭ ॥ ధ్యాయన్పరంపుమాంసంవిసృష్టదేహశ్చసూర్యముపయాతి । సూర్యేసంపన్నస్సన్ ససామభిర్బ్రహ్మలోకముపనీతః ॥౧౦౮॥ యోసౌహిరణ్యగర్భోజీవఘనోయశ్చపరఇతిప్రథితః।తస్మాత్పరంపుమాంసంసఈక్షతేపురిశయంపరంబ్రహ్మ ॥ ౧౦౯ ॥ ఇమమర్థముపదిదేశహిసపిప్పలాదశ్చసత్యకామాయ।అత్రాయంపరశబ్దోబ్రహ్మణిరూఢఇతి సుప్రసిద్ధంహి ॥ ౧౧౦ ॥ అత్రచరూఢేర్బాధేనకారణంకిమపిశక్యతేవక్తుం।యత్కార్యగమనముక్తంలింగంతత్స్యాన్న బాధకంరూఢేః ॥ ౧౧౧ ॥ కార్యగతస్యహిపుంసఃకారణసాక్షాత్కృతిర్యతోదృష్టా। కార్యాత్యయఇతిసూత్రేతస్మాత్కారణపరోత్రపరశబ్దః ॥ ౧౧౨ ॥ యదిపరశబ్దోయోయంకార్యపరస్స్యాత్తదైతదఫలంస్యాత్ । ఉభయాత్మకత్వకీర్తనముభయప్రాప్తిస్వరూపఫలకథనం ॥ ౧౧౩॥ ఏతద్వాఇతిమంత్రేదృష్టంయదిదంనిరర్థకంతత్స్యాత్।ధ్యేయత్వవ్యపదేశోహ్యతథాభూతస్యదృశ్యతేశాస్త్రే ॥౧౧౪॥ పంచాగ్నిధ్యానాదావీక్షతికర్మత్వకీర్తనంనతథా।తస్మాదత్రధ్యేయఃపరఃపుమానేవనాపరంబ్రహ్మ॥౧౧౫॥యస్మాత్పరస్యపుంసశ్శ్రుతిరీక్షతికర్మతాంబ్రవీత్యస్య। తస్మాదేతద్వాక్యంయథోపదిష్టంహిపిప్పలాదేన॥౧౧౬॥జ్ఞేయేప్రణవధ్యేయేబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి। నన్విహపరశబ్దోయంపరమాత్మన్యేవముఖ్యఇతిమత్వా ॥౧౧౭॥ పరమాత్మపరతయాయంనిర్దిష్టశ్చేత్తథైవచాత్రాస్తు । ఇహదహరవాక్యమేతచ్ఛాందోగ్యేదృశ్యతేహ్యథేత్యాది॥౧౧౮॥తత్రబ్రహ్మపురేస్మిన్దహరంయత్పుండరీకముపదిష్టం । తస్యాంతస్థాకాశందహరత్వేనేహప్రదర్శయిత్వాథ॥౧౧౯॥తస్యాంతస్థంయత్స్యాత్తస్యాన్వేష్టవ్యతావినిర్దిష్టా।భూతాకాశస్స్యాదిహయోసావాకాశశబ్దనిర్దిష్టః॥౧౨౦॥ యస్మాద్భూతాకాశేరూఢోహ్యాకాశశబ్దఇహదృష్టః।దహరాయతనాపేక్షం దహరత్వంతస్య సమ్యగుపపన్నం॥౧౨౧॥ అన్వేష్టవ్యత్వాదికమస్యైవస్యాన్నచేతరస్యాత్ర । అన్వేష్టవ్యత్వాదికమాకాశాంతస్థస్యైవదృష్టమితి॥౧౨౨॥యద్యుచ్యతేతదాయంశారీరస్స్యాన్నచేహపరమాత్మా।దహరత్వాదికమఖిలంతస్మిన్నారాగ్రమాత్రఉపపన్నం ॥ ౧౨౩ ॥ జీవపురఏవతస్మిన్బ్రహ్మపురత్వంశ్రుతిర్హిబోధయతి । జీవకృతకర్మజన్యంశరీరమేతద్ధిజీవపురమేవ ॥ ౧౨౪ ॥ జీవేచబ్రహ్మపదంభాక్తంస్యాన్నైవముఖ్యభావేన । యోహిపురస్వామీస్యాత్పురైకదేశేస్థితిర్భవేత్తస్య ॥ ౧౨౫ ॥ బ్ర

ర్ధ్యాద్యుపాధికత్వాచ్ఛారీరోఽయంభవేత్పరస్వామీ । పరమాత్మనోవిభుత్వాద్దహరత్వాదికమయుక్తమేతస్మిన్ ॥ ౧౨౬ ॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుమధికరణమిదంచకారమునిరత్ర ॥ ——౧౪॥సూ॥దహరఉత్తరేభ్యః॥—— .... ❊

హృత్పుండరీకవేశ్మనిదహరోయోసావిహాంతరాకాశః॥౧౨౭॥సచపరమాత్మానాసౌభూతాకాశోనచాపిశారీరః।యస్మా దుత్తరవాక్యేహ్యేతచ్ఛబ్దేనదహరమనుకృష్య ॥ ౧౨౮ ॥ ఆత్మత్వాద్యుపదిష్టంతస్మాద్దహరఃపరఃశ్రుమానేవ । ఆత్మత్వంచ యదుక్తంహ్యపహతపాప్మత్వమపిచయచ్చోక్తం ॥౧౨౯॥ యదిదంహిసత్యసంకల్పత్వాంతంవిజరతాదిమధ్యమపి । తత్స ర్వంపరమాత్మనఉచితంనవ్యోమ్నినాపిశారీరే॥౧౩౦॥యస్మాద్భూతాకాశోహ్యచేతనస్తేనభవతినాత్మాసౌ । యద్యప్యా త్మాజీవస్తథాపినాపహతపాప్మతాదిగుణః॥౧౩౧॥ భూతాకాశౌపమ్యంతద్గుణసారస్యనైవసంభవతి । బ్రహ్మాభేదేనయ దాతదేతదాపాద్యతేతదాభాక్తం ॥౧౩౨॥ ముఖ్యాసంభవపక్షేగౌణార్థోగృహ్యతేనచేతరథా । యద్యప్యాకాశపదం భూతాకాశేతుముఖ్యమేవస్యాత్ ॥ ౧౩౩॥ పూర్వోక్తధర్మబాధాత్తథాపిసోయంనగృహ్యతేదహరః । ఆకాశస్తల్లిం గాదిత్యధికరణేనపౌనరుక్త్యమపి ॥ ౧౩౪ ॥ నైవాశంక్యంయస్మాద్యదత్రదృష్టంహిలింగమస్పష్టం । అన్వేష్టవ్యత్వాదిక మంతస్థస్యైవవస్తునోదృష్టం ॥ ౧౩౫॥ దహరస్యాకాశస్యతునైతద్దృష్టమితినైవమాశంక్యం । యద్యాకాశోదహరోనా న్వేష్టవ్యోభవేత్తదైవంస్యాత్ ॥ ౧౩౬॥ ద్యావాభూమీత్యాదికమన్వేష్టవ్యంభవేదతోనైవం । ఇహదహరవాక్యశేషేహ్య పహతపాప్మత్వగుణకమాత్మానం ॥౧౩౭॥ హృత్పుండరీకవేశ్మన్యన్విష్యతదాశ్రితాంశ్చసత్యాదీన్ । అన్విష్యభోగశేషం క్షపయిత్వామేవవ్రజంతిపరలోకం ॥౧౩౮॥ తేషాముపాసకానామకుంఠితఃకామచారఉపదిష్టః। యస్మాత్తస్మాదత్రహిద హరంచతదాశ్రితంచసత్యాది ॥౧౩౯॥ అన్వేష్టవ్యంతదుభయమితిబోధయితుంయదంతరితికథితం । బ్రహ్మోపలబ్ధిసా ధనమిదంశరీరమితిసుప్రసిద్ధంహి ॥౧౪౦ ॥ బ్రహ్మపురశబ్దయోగోప్యనుకూలోభవతినైవవిపరీతః । ఆకాశౌపమ్యాదికమ ఖిలంపరమాత్మనోహియుక్తతరం ॥౧౪౧॥ యస్మాత్సర్వగతోసావాయతనాపేక్షమస్యదహరత్వం । యేవాక్యశేషదర్శి తధర్మాస్తేసాధకాస్స్యురతోత్ర॥౧౪౨॥పంచమ్యంతార్థమిమంసూత్రేర్వర్ణయతిసూత్రకారోఽయం॥............ ❊

——సూ ॥౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలింగంచ ॥—— ఇహదహరవాక్యశేషబ్రహ్మగతిర్దర్శితా హిజీవానాం॥ ౧౪౩ ॥సాబ్రహ్మభావమస్యహిసాధయతిబ్రహ్మలోకశబ్దోపి । అహరహరిమాస్సుషుప్తాప్రజాఃఖలుబ్ర హ్మలోకమిమం ॥ ౧౪౪ ॥ నవిదుర్గచ్ఛంత్యోప్యపీత్యయమర్థశ్చప్రదర్శితస్తత్ర । హృత్పుండరీకనిలయోదహరోయోయంన చేత్పరాత్మాస్యాత్ ॥ ౧౪౫ ॥ నైతత్సుషుప్తిసమయేజీవానాంబ్రహ్మలోకగమనంస్యాత్ । యోబ్రహ్మలోకశబ్దస్సోప్యస్య స్యపరాత్మతాంహిసాధయతి ॥౧౪౬॥ నహిసత్యలోకగమనంసుప్తౌదృష్టంహిసర్వజంతూనాం । బ్రహ్మైవలోకఇతిఖలు సమాసఇహభవతినైవతత్పురుషః ॥ ౧౪౭ ॥ తస్మాద్గతిశబ్దాభ్యాందహరాకాశోహిభవతిపరమాత్మా। బ్రహ్మగమనంహి దృష్టంసుషుప్తికాలేచసర్వజంతూనాం॥౧౪౮॥సతిసంపద్యేత్యాదౌశ్రుతినిర్దిష్టంతదేతదిహలింగం॥............ ❊

——సూ ॥ ౧౬॥ధృతేశ్చమహిమ్నోస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥—— అథయఇతివాక్యదర్శితసేతుపదేనోపదిష్టఆత్మా సౌ ॥ ౧౪౯ ॥ అస్యచగోచరలక్షణజగతోవిధృతేశ్చభవతిపరమాత్మా । అత్రచవిధృతిపదార్థోధారయితానఖలుధా రణంభవతి ॥ ౧౫౦ ॥ ఆత్మపదసాహచర్యాదయంచమహిమాస్యదృశ్యతేన్యత్ర। బృహదారణ్యకవాక్యేహ్యేతస్యేత్యాది వాక్యశేషేపి॥౧౫౧॥సోయంమహిమాజగతోహ్యసంకరాయోపవర్ణ్యతేభూయః॥——॥౧౭ ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ॥——

అత్రాకాశపదేనహిపరమాత్మాగృహ్యతేనచాన్యోపి॥౧౫౨॥ఆకాశోహేత్యాదావాకాశపదంపరాత్మనిప్రథితం॥ ... ❊

——సూ॥౧౮॥ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసంభవాత్॥—— అథయఇతివాక్యశేషోదహరాధ్యాయేహిదృ శ్యతేత్రత్ర ॥ ౧౫౩ ॥ యస్సంప్రసాదశబ్దస్సుషుప్తరూఢోపిజీవవచనస్స్యాత్ । అత్రహిశారీరోస్మాచ్ఛరీరదేశాత్సముత్థి తోభూత్వా॥౧౫౪॥జ్యోతిస్సంపద్యపరంరూపేణస్వేనయుజ్యతేయోసౌ । సహ్యాత్మేత్యుపదేశాత్సఏవజీవోత్ర దహరఇతి చేన్న॥౧౫౫॥జీవోయదిదహరస్స్యాత్పూర్వోపన్యస్తధర్మబాధస్స్యాత్ । తస్మాద్యోసౌదహరస్సహిపరమాత్మానచే

తరః కశ్చిత్ ॥౧౫౬॥ తద్వాక్యశేషదర్శితగుణజాతం తత్రయుక్తమఖిలమపి ॥ —సూ ॥౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూత స్వరూపస్తు ॥— జీవస్య దహరతాయామసంభవాదితి చ హేతురుపదిష్టః ॥ ౧౫౭ ॥ సహి యుక్త్యా యది బాధో ధర్మాణాం పారమేశ్వరాణాం స్యాత్ । సచ న హి దృష్టో బాధశ్శారీరే౽స్మిన్ యథోక్తధర్మాణాం ॥౧౫౮॥ యస్మాదుత్తరవాక్యే దృశ్యంతే జీవ ఏవ తే ధర్మాః । ఆదౌ చోదశరావబ్రాహ్మణవాక్యేన దర్శయిత్వా౽న్యం ॥ ౧౫౯ ॥ దేహాత్మవాదపక్షం తస్మిన్నోషే మరుత్వతా౽భిహితే ॥ తస్మై ప్రజాపతిరసావింద్రాయాత్మానముపదిదేశేత్థం ॥౧౬౦॥ ఏతం త్వేవ తేత్యాద్యైర్బహు ప్రపంచం హ్యనేకపర్యాయైః । యో౽సౌ జాగ్రత్పురుషో య ఏష ఇత్యాది వాక్యనిర్దిష్టః ॥౧౬౧॥ సో౽యమమృతాదిలక్షణపరమాత్మైవేతి వర్ణయామాస । తద్వత్స్వాప్నికపురుషో హ్యమృతాభయలక్షణో౽వినిర్దిష్టః ॥ ౧౬౨ ॥ సౌషుప్తికో౽పి పురుషో యథోక్తలక్షణసమన్వితో౽భిహితః । పర్యాయత్రితయే౽స్మిన్ దూషణజాలే హి మఘవతా౽భిహితే ॥ ౧౬౩ ॥ మఘవన్నిత్యాద్యభ్యహి స ఏవ జీవస్తురీయ ఉపదిష్టః । సశరీరతానిమిత్తం యదపి ప్రియం యదపి చాప్రియం వా౽స్య ॥ ౧౬౪ ॥ న హ్యశరీరస్య సతః ప్రియం న కించిన్న చాప్రియం వా౽పి । అవివేకమూలకం స్యాత్సశరీరత్వం యదస్య నిర్దిష్టం ॥ ౧౬౫ ॥ శ్రుతికృతవివేకబోధాదవివేకే శిథిలభావమాపన్నే । వ్యుత్థాయా౽స్మాద్దేహాత్సాక్షాత్కుర్వన్ పరం పుమాంసం యః ॥ ౧౬౬ ॥ సంపద్యతే పరాత్మా స ఉత్తమః పురుష ఇతి హి తత్రోక్తం । సో౽యమమృతాదిలక్షణ ఆత్మా జీవః కథం న దహరస్స్యాత్ ॥ ౧౬౭ ॥ అపహతపాప్మత్వాదికమఖిలం తస్యోపపన్నమేవ యతః । ఇతి నాశంక్యం తత్ర హ్యావిర్భూతస్వరూప ఉపదిష్టః ॥ ౧౬౮ ॥ స చ పరమాత్మైవ స్యాత్తస్య చ నా౽పహతపాప్మతాబాధః । బాధో౽యం తత్ర స్యాద్యో౽సౌ దేహాత్మభావముపయాతః ॥౧౬౯॥ తదభిప్రాయేణైవ హ్యాసంభవాదితి నిరూపితో హేతుః । న వ్యజ్యతే కదాచిద్ధర్మస్స్వాభావికో హి సోపాధౌ ॥ ౧౭౦ ॥ నీలాద్యుపాధియోగాత్ స్ఫటికాదౌ శుక్లతాదిధర్మ ఇతి । స్వాభావికధర్మాణాం బాధో నిర్దిశ్యతే హి సోపాధౌ ॥ ౧౭౧ ॥ తద్వదవిద్యోపాధిక ఆత్మని బాధో౽త్ర సూత్రకారోక్తః । జీవే హి పారమేశ్వరధర్మాణాం చ ప్రదర్శితే బాధే ॥ ౧౭౨ ॥ జీవాద్విలక్షణత్వం పరమాత్మన్యపి నిరూపితం భవతి । పరమేశ్వరస్య జీవాద్విలక్షణత్వే ప్రపంచితే పశ్చాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ తస్యాసంసారిత్వం సర్వజ్ఞత్వం సమర్థితం భవతి । ఏతదితి వాక్యజాలైర్బ్రహ్మాభేదేన దర్శితే జీవే ॥౧౭౪॥ యదవిద్యాపరికల్పితసంసారిత్వం నివర్త్యతే తస్మిన్ । సంసారిత్వనివృత్త్యా జీవో౽యం బ్రహ్మభావముపయాతి ॥౧౭౫॥ బ్రహ్మాత్మభావసిద్ధౌ భవతి బ్రహ్మైవ జగదిదం సర్వం । ప్రాగ్బోధాత్స్వాభావికకర్తృత్వాదికమిహా౽వలంబ్యైవ ॥౧౭౬॥ కర్మవిధయః ప్రవృత్తాస్తథైవ చోపాసనాదివిధయో౽పి ॥ —సూ॥౨౦॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ॥— జీవపరామర్శో౽సౌ దృష్టో యో దహరవాక్యశేషే హి ॥౧౭౭॥ స చ ఖలు న హి జీవపరః కింతు పరాత్మప్రపత్తిసిద్ధ్యర్థః । యజ్జ్యోతిస్సంపన్నో జీవో నిష్పద్యతే స్వరూపేణ ॥౧౭౮॥ అపహతపాప్మా నాయం హ్యన్వేష్టవ్య ఇతి బోధయత్యేషః ॥ —సూ॥౨౧॥ అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్ ॥— దహరత్వమస్య నోచితమితి నాశంక్యం యతశ్శ్రుతస్యాపి ॥ ౧౭౯ ॥ వర్ణితమేతత్పూర్వం నిచాయ్యతా౽పేక్షమర్భకౌకస్త్వం । నన్విహ ముండకవాక్యేన తత్ర సూర్య ఇతి మంత్ర ఉపదిష్టః ॥౧౮౦॥ తత్ర చ మంత్రే సూర్యశ్చంద్రో నక్షత్ర విద్యుదాదీని । తత్ర న భాంతీత్యుక్త్వా తద్భాసా భాతి సర్వమితి చోక్తం ॥౧౮౧॥ తత్ర చ తచ్ఛబ్దోక్తస్తేజోధాతుస్స కిం పరాత్మా వా । వినిగమకాభావాదిహ సందేహో౽యం సముత్థితో భవతి ॥ ౧౮౨ ॥ పూర్వత్ర దహరవాక్యే హ్యాత్మత్వాదిశ్రుతేర్విరోధేన । తత్రాకాశపదస్య హి రూఢేర్బాధాత్పరాత్మపరతోక్తా ॥౧౮౩॥ తద్వదిహ భాసమానే భానినిషేధశ్రుతిర్విరోధేన । లట ఇహ రూఢేర్బాధాద్భవిష్యదర్థత్వముచితమాశ్రయితుం ॥౧౮౪॥ సత్యర్థే చేయం స్యాత్తదేతి పదే చ సప్తమీయా సా । తస్మిన్సతి సూర్యాదికమగ్న్యవసానం న భాస్యతే కిమపి ॥ ౧౮౫ ॥ ఇతి వాక్యార్థే జ్ఞాతే తేజోధాతుర్హి తత్పరార్థస్స్యాత్ । అహని చ భాస్కరబింబే ప్రకాశమానే హి చంద్రతారాది ॥ ౧౮౬ ॥ కిమపి న భాస్యత ఇతి యత్తదేతదస్మాకమనుభవారూఢం । యది హ్యనుభానముక్తం తదపి చ తుల్యస్వభావయోర్యుక్తం ॥ ౧౮౭ ॥ అనుగమనాదికమఖిలం లోకే తుల్యస్వభావయోర్దృష్టం । తస్మాత్తేజోధాతుశ్శస్తః కో౽ప్యత్ర తత్పదార్థస్స్యాత్ ॥౧౮౮॥ ఇతి శంకాం వారయితుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్ ॥ ......❀

సూ॥ ౨౨॥ అనుకృతేస్తస్య చ॥ తత్రైవ ముండకవాక్యే న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్రో నిర్దిష్టః॥ ౧౮౯॥ తచ్ఛ
బ్దాభాసోఽత్ర పరమాత్మా భవతి నేతరః కశ్చిత్। యస్మాదస్మిన్ భాంతే తస్యానుకృతిర్నిదర్శితా జగతః॥ ౧౯౦॥ అనుకృతి
రనుభానం స్యాత్తస్య భాసేత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం। తస్యేతి సూత్రశేషశ్చతుర్థపాదోపదిష్టభాభార్థః॥ ౧౯౧॥ మంత్రే తస్యే
త్యత్ర ప్రథమషష్ఠీ సా సంబంధవాచికా భవతి। తత్సంబంధికభానప్రయోజ్యభానాశ్రయత్వమస్యార్థః॥ ౧౯౨॥ యత్సంబంధికభా
నప్రయోజ్యభానావలంబి జగదేతత్। స హి తత్పదోపదిష్టః కథమన్యస్స్యాత్పరం తు పరమాత్మా॥ ౧౯౩॥ నన్వనుకృతిరిహ లో
కే దృష్టా తుల్యస్వభావయోరేవ। చిజ్జడయోరిహ సాధకమితి శంకా స్వల్పైర్నైవ కర్తవ్యా॥ ౧౯౪॥ సంతప్తాయఃపిండే హ్య
గ్న్యనుకరణం హి దృశ్యతే లోకే। రజసి చ వాయ్వనుకరణం తస్మాత్తుల్యత్వమప్రసననిమిత్తం॥ ౧౯౫॥ యచ్చైవకారఘటి
తం మంత్రస్థతృతీయపాదవాక్యమపి। తద్భానవ్యతిరేకాదన్యాభానం స్వమర్థమాచష్టే॥ ౧౯౬॥ ఏవం చ లక్షణద్వయ
మత్ర పరాత్మన ఇహోపదిష్టం స్యాత్। యద్భానవ్యతిరేకాదన్యస్యాభాసమానతా తత్త్వం॥ ౧౯౭॥ సర్వార్థభాసకత్వం
మంత్రస్థచతుర్థపాదనిర్దిష్టం। మంత్రే ప్రథమే పాదే తథైవార్థయోగ ఏవ కర్తవ్యః॥ ౧౯౮॥ విషయార్థికా హి సా
ప్యత్ర త్వేతిపదస్థసప్తమీ యా హి। సూర్యో వా చంద్రో వా నక్షత్రాణ్యపి చ విద్యుదాదీని॥ ౧౯౯॥ బాహ్యార్థభాసకాన్య
పి తాని పరం తన్న భాసయంతీతి। ఇతి వాక్యార్థే ఫలితే న బాధకం కిమపి మనసి సంస్ఫురతి॥ ౨౦౦॥ సతిసప్తమ్యాశ్రయణే
త్విహ నాన్యాదీని దూషణాని స్యుః। పూర్వోపదర్శితార్థప్రతిపత్తిపరం హి తత్పరం దృష్టం॥ ౨౦౧॥ పూర్వోపదర్శితం కిల స
ర్వజ్ఞం బ్రహ్మ నిర్విశేషం యత్। యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాద్యైస్తచ్ఛబ్దార్థస్తతః పరాత్మైవ॥ ౨౦౨॥ తుల్యస్వభావయోస్స్యా
దనుకృతిరిత్యత్ర కోఽపి న విరోధః। తం దేవా ఇతి మంత్రే జ్యోతిష్ట్వం హ్యాత్మనోఽపి నిర్దిష్టం॥ ౨౦౩॥ తచ్ఛుభ్రమిత్యపి చ మంత్రే
ప్యతః పరాత్మైవ తత్పదేనోక్తః సూ॥ ౨౩॥ అపి చ స్మర్యతే॥ యత్ర సంబంధి జ్యోత్స్నోక్తా న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్ర
వాక్యేన॥ ౨౦౪॥ తద్వాసంగీతాయాం న తదిత్యారభ్య వర్ణితం భూమ్నః। తస్మాదేతద్వాక్యం న తత్ర సూర్య ఇతి ముండకే పఠి
తం॥ ౨౦౫॥ భారూపే పరమాత్మని విజ్ఞేయం తత్సమన్వితం భవతి। నన్వస్యాం కఠవల్ల్యాం మంత్రో యోఽంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యా
దిః॥ ౨౦౬॥ అంగుష్ఠమాత్ర ఇహ ఖలు పురుషోఽయం దేహమధ్య ఉద్ధ్యాత్తే। స చ భూతభవ్యరాశేరీశానస్సర్వకాలసన్నిహితః॥
౨౦౭॥ ఇత్యుపదిష్టో యోఽసౌ స కిం పరాత్మా భవతి జీవో వా। ఇత్యత్ర సంశయః కిల భవత్యసావుభయలింగయోగేన॥
౨౦౮॥ ముండకవాక్యస్థస్య చ న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్రభాగస్య। అధ్యాహారేణ చ సప్తత్ర చ దృష్టానుభానలింగేన॥ ౨౦౯॥
బ్రహ్మపరత్వం సాధితమనాత్మపరతాం వ్యుదస్య పూర్వత్ర। అంగుష్ఠమానలింగాదధ్యాహృత్య క్రియామిహాస్మిన్॥ ౨౧౦॥
ధ్యానవిధిశేషతా వా జీవపరత్వం హి యుక్తమస్యాపి। అథ సత్యవతః కాయాదితి స్మృతిర్హ్యత్ర సాధికా భవతి॥ ౨౧౧॥ యోఽం
గుష్ఠమాత్రపురుషస్తత్రోక్తో జీవ ఏవ న తదన్యః। తత్రోక్తపాశబంధనలింగాన్యఖిలాని జీవ ఏవ యతః॥ ౨౧౨॥ స్మృత్యను
సారాదత్రాప్యుపదిష్టో జీవ ఏవ న పరాత్మా। ఇతి శంకాం వారయితుం పరాత్మపరతాం చ తస్య బోధయితుం॥ ౨౧౩॥ అ
ధికరణమేతదమలం చకార మునిసంఘమాననీయోఽసౌ సూ॥ ౨౪॥ శబ్దాదేవ ప్రమితః॥ యోఽంగుష్ఠపరిమితో
ఽసౌ పురుషో మంత్రేణ దర్శితస్సోఽయం॥ ౨౧౪॥ పరమేశ్వర ఏవ స్యాద్యత ఈశానాదిశబ్దయోగోఽత్ర। యో భూతభవ్యరాశే
రీశానస్స చ కథం హి జీవస్స్యాత్॥ ౨౧౫॥ ప్రకరణమపి యదిహ స్యాత్తదపి చ దృష్టం పరాత్మపరమేవ। అన్యత్రేత్యారం
భే ప్రశ్నో యోఽసౌ పరాత్మపర ఏవ॥ ౨౧౬॥ తస్య ప్రతివచనపథే పఠితో యోఽంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యాదిః। స కథం జీవపర
స్స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ॥ ౨౧౭॥ అంగుష్ఠపరిమితత్వం కథమాత్మన ఇతి చ నైవ మాశంక్యం॥ ....
సూ॥ ౨౫॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్॥ యద్యపి పరమాత్మాయం సర్వగతస్సర్వశక్తిసంపన్నః॥
౨౧౮॥ మనుజహృదయాధివాసాత్తస్య హ్యంగుష్ఠపరిమితత్వమపి। యోఽసౌ హి మనుజకాయః ప్రాయో దృష్టో హి నియతపరి
మాణః॥ ౨౧౯॥ మనుజహృదయం యదేతత్ ప్రాయేణాంగుష్ఠపరిమితం దృష్టం। తస్మాదసౌ పరాత్మా నిర్దిష్టోఽంగుష్ఠమాత్ర
ఇతి తత్ర॥ ౨౨౦॥ అవిశేషతః ప్రవృత్తే శాస్త్రేఽధికృతో హి మనుజ ఏవాసౌ। శక్తత్వార్థిత్వాదికమధికారివిశేషణం చ తస్యై

ప॥౨౨౧॥ యోవిచపరమాణలింగాజ్జీవపరత్వేభవేద్యదావేశః । పరమాత్మైకత్వేనహిజీవేతాత్పర్యమస్యవాక్యస్య॥౨౨౨॥
సకలవిగమాంశవచసాంస్వధాప్రవృత్తిస్తుశాస్త్రదృష్టాహి । ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణి సవిశేషే సత్యకామతాదిగుణే ॥
౨౨౩ ॥ స్థానోపాసనభేదాత్తస్మాత్పక్షద్వయేపినవిరోధః।ఉత్తరనిర్దిష్టోయోమంత్రోహ్యంగుష్ఠమాత్రఇత్యాదిః॥౨౨౪
తస్యప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మత్వంస్ఫుటంహితత్రైవ । జ్ఞేయపరత్వంవాస్యాదుపాస్యపరతాథవాస్యమంత్రస్య ॥ ౨౨౫ ॥
పరమేశ్వరపరతాయాంనబాధకంకిమపిమనసిసంస్ఫురతి । కఠవల్లీవాక్యస్థోయోసావంగుష్ఠమాత్రఇతిమంత్రః ॥ ౨౨౬ ॥
బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేవిజ్ఞేయేవాసమన్వితోభవతి । మనుజాధికారికంచేచ్ఛాస్త్రందేవాధికారికంనస్యాత్ ॥ ౨౨౭ ॥
తదనధికారేయాసికగీనముక్త్యర్థాన్యుపాస్తివాక్యాని । బాధ్యేరన్నితిశంకాంనిరస్యదేవాధికారకథనేన॥౨౨౮॥ తదుప
ష్టంభపురస్సరమిదమధికరణంచకారమునివర్యః॥ ——॥ ౨౬॥తదుపర్యపిబాదరాయణస్సంభవాత్॥—— మనుజానా
ముపరితనాయేదేవాస్సంతితేపిచాధికృతాః॥౨౨౯॥శ్రవణమననాదిసహకృతవిశుద్ధపరమాత్మవిషయవిద్యాయాం। విద్యా
గ్రహణాంగాన్యర్థిత్వాదీనిసంభవంత్యేషాం॥౨౩౦॥మంత్రార్థవాదవాక్యైర్విగ్రహవత్త్వంహిదృశ్యతేతేషాం । వి
ద్యాగ్రహణాంగానిహిలింగానిబ్రహ్మచర్యముఖ్యాని॥౨౩౧॥ఇంద్రాదిదేవతాత్మసు దహరాధ్యాయే ప్రదర్శితాన్యేవ ।
స్వోద్దేశ్యకేహికర్మణినస్వస్యైవాధికారఇతిమత్వా ॥ ౨౩౨॥ ఇంద్రాదీనాంకర్మణ్యధికారోనేతివర్ణితం భూయః ।
విద్యాయామధికారేనైతద్బాధకముదాహృతంకిమపి॥౨౩౩॥తస్మాద్దేవాదీనామధికారస్స్యాదిహాత్మవిద్యాయాం ॥ ....
——సూ॥౨౭॥విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ —— విద్యాగ్రహణాంగంనను విగ్రహవత్త్వంయ
దాహిదేవానాం ॥ ౨౩౪॥ కర్మణివిరోధశంకాంపరిహర్తుంనేహశక్నుయాత్కోపి । విగ్రహవతోహిలోకేస్వరూప
సన్నిధివశేనచాంగత్వం ॥ ౨౩౫ ॥ ఋత్విక్ప్రభృతిషుదృష్టంతథైవకర్మాంగభావఇహవాచ్యః । బహుభిఃక్రియమా
ణేషుహిబహుషుచయాగేషుసన్నిధానేన ॥ ౨౩౬ ॥ ఏకస్సన్నింద్రాదిఃకథమిహయాగాంగభావముపగచ్ఛేత్ । యాగే
సన్నిహితాస్తేవిగ్రహవంతఃకుతోనదృశ్యంతే ॥ ౨౩౭ ॥ తస్మాన్నదేహినస్తేకింత్వగ్న్యుపహితశబ్దరూపాస్స్యుః । ఇతిచే
న్నేయంశంకాయతస్తేయోగవీర్యసముపచితాః ॥ ౨౩౮ ॥ యోగైశ్వర్యబలేనచబహూనిగాత్రాణిసంసృజంత్యేతే
నిజయోగసృష్టగాత్రైర్యుగపదనేకత్రచాంగతాంయాంతి ॥ ౨౩౯ ॥ యోగైశ్వర్యబలేనచదేవానాంబహుశరీరసంప
త్తిః । శాకల్యయాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నప్రతివచనసరణిషుప్రథితా ॥ ౨౪౦ ॥ ఇహవైశ్వదేవశస్త్రేకతిదృష్టాశ్శస్యమానదేవా
స్స్యుః । ఇతిశాకల్యప్రశ్నేప్రతివచనంయాజ్ఞవల్క్యమునినోక్తం ॥ ౨౪౧ ॥ త్రీణిసహస్రాణితథాత్రీణిశతానిచషడుత్త
రాణీతి । తేషాంసంఖ్యాకథనాత్సంఖ్యేయాదర్శితాభవంత్యేవ ॥ ౨౪౨ ॥ కేషామేతేదేవావిభూతయస్స్యురితిపునరపిప్ర
శ్నే । వస్వాదిదేవతానాంవిభూతయస్తేప్రదర్శితాస్తేన ॥ ౨౪౩ ॥ వస్వాదయశ్చషణ్ణాంపృథ్వ్యాదీనాంవిభూతయఃక
థితాః । కతమస్త్వేతేదేవావిభూతయస్స్యురితిచాంతిమప్రశ్నే ॥ ౨౪౪ ॥ ప్రాణోసానిర్దిష్టోహిరణ్యగర్భస్సమష్టిరూ
పోయః । ఆత్మనఇత్యాద్యాయాస్స్మృతిరప్యణిమాదియోగసిద్ధస్య ॥౨౪౫॥ యుగపదనేకశరీరైర్యోగంచతథావియోగమా
చష్టే । యోగాంగభావకలితాఅపిదేవాస్తేపరైర్నదృశ్యంతే ॥ ౨౪౬ ॥ ఋత్విజఇవతేనస్యుర్యేహ్యంతర్ధానశక్తిసంప
న్నాః । అర్థాంతరమపిభవతిహిసూత్రేనిర్దిష్టచరమభాగస్య ॥౨౪౭॥ విగ్రహవానేకోపిహియుగపదనేకాంగభావము
పయాతి । ఏకోయథాహిలోకేబహుభిర్యుగపజ్జనోనమస్క్రియతే ॥ ౨౪౮ ॥ తద్వద్యజిక్రియాయామేకోనేకత్రచాం
గతాంగచ్ఛేత్ । యజ్యర్థస్త్యాగస్స్యాత్త్యాగోద్దేశ్యత్వమేవచాంగత్వం ॥ ౨౪౯ ॥ ఏతచ్చైకస్యాపిహియుగపదనేకత్రదృ
శ్యతేలోకే । తస్మాదిహదేవానాంవిగ్రహవత్త్వేపిబాధకాభావాత్ ॥౨౫౦॥ దేవానామధికారోవిద్యాయామితియదేత
దనవద్యం॥——సూ॥౨౮॥శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥—— నన్విహవిగ్రహవత్త్వేపీంద్రా
దీనాంవిరోధపరిహారః ॥ ౨౫౧ ॥ కర్మణిపరంకృతస్స్యాచ్ఛబ్దేతువిరోధఏవజాగర్తి। ఔత్పత్తికసూత్రేకిలనిత్యస్యార్థ
స్యనిత్యసంబంధాత్ ॥ ౨౫౨ ॥ వైదికశబ్దేసకలేనిత్యత్వంస్థాపితంహిపూర్వత్ర । సంప్రతివిగ్రహవత్త్వేదేవాదీనామిహ

స్మృ... ॥ ౨౫౩ ॥ జననమరణాదిసామ్యాదనిత్యతా సేయమపరిహార్యైవ । తదనిత్యత్వే సిద్ధే తద్వాచకవేదవాక్యజా
తస్య । ౨౫౪ ॥ సిద్ధా హ్యనిత్యతా సా వేదాప్రామాణ్యమేవ సాధయతి । ఇతి శంకా ...నకార్యాప్రభవత్యఖిలం హి వైది
కాచ్ఛబ్దాత్ ॥ ౨౫౫ ॥ యత ఇదమఖిలం ప్రభవతి తస్య చ నిత్యత్వమపరిహార్యం హి । బ్రహ్మ...హి ప్రథమే సూత్రే
ప్రదర్శితం జగతః ॥ ౨౫౬ ॥ శబ్దప్రభవత్వమిహ ప్రపంచితం జగత ఏతదసమరసం । ఇతి నాత్ర శంకనీయం యతస్తయోర్భిన్న
రూపతా భవతి ॥ ౨౫౭ । బ్రహ్మప్రభవత్వం యద్బ్రహ్మోపాదానకత్వమేవేహ । ఇహ శబ్దపూర్వకత్వం శబ్దప్రభవత్వమ
త్ర నిర్దిష్టం ॥ ౨౫౮ ॥ తేన తతో న విరోధం వర్ణయితుం కోఽపి శక్నుయాదత్ర । శబ్దప్రభవత్వేన చ దేవాదీనామనిత్యతా సి
ద్ధా ॥ ౨౫౯ ॥ దేవాద్యనిత్యతాయాం వేదప్రామాణ్యమపగతం భవతి । ఇత్యేతద్దూషణమపి నాస్మత్పక్షం స్పృశేత్కథంచిద
పి ॥ ౨౬౦ ॥ దేవాద్యుత్పత్తావపి వేదాప్రామాణ్యమత్ర నాశంక్యం । ఆకృత్యాసంబంధఃనద్దేనవ్యక్తిభిః కథంచిదపి ॥ ౨౬౧ ॥ వ్య
క్తీనాం నానాత్వాత్తత్సంబంధో హి దుర్గ్రహో యేన । శబ్దప్రభవత్వమిహ శ్రుతిస్మృతిభ్యాం హి నిశ్చితం భవతి ॥ ౨౬౨ ॥ ఏ
త ఇతి మంత్రదర్శితపదపఙ్క్తిస్మరణపూర్వికాం సృష్టిం । ఏత ఇతి స్మృతిరేషా వర్ణయతీయతోఽస్య శబ్దమూలత్వం ॥ ౨౬౩ ॥ శ్రు
త్యంతరాణి జగతశ్శబ్దప్రభవత్వమేవ కథయంతి । స్మృతిరప్యనాదినిధనేత్యాద్యా జగతశ్చ శబ్దమూలత్వం ॥ ౨౬౪ ॥ ప్రథ
యతి తస్మాచ్ఛబ్దేన విరోధః కశ్చిదత్ర సంభవతి । నను శబ్దప్రభవత్వం జగతో యద్వర్ణితం హి పూర్వత్ర ॥ ౨౬౫ ॥ స చ శబ్దః
కిం వర్ణః కిం వా స్ఫోటోఽయమితి భవేచ్ఛంకా । తత్ర చ శబ్దస్ఫోటో భవేదయం న ఖలు వర్ణరూపస్స్యాత్ ॥ ౨౬౬ ॥ వర్ణా
ఏతే యస్మాదుత్పన్నధ్వంసినశ్చ గృహ్యంతే । వర్ణాత్మకత్వపక్షే పూర్వోక్తం సకలమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౨౬౭ ॥ నిత్యా
చ్ఛబ్దాదఖిలం జగదేతత్ప్రభవతీతి పూర్వోక్తం । ప్రత్యుచ్చారణమేతే వర్ణా భిన్నా యతః ప్రతీయంతే ॥ ౨౬౮ ॥ తారత్వా
ద్యైరన్యైర్భిన్నత్వేన ప్రతీయమానానాం । అర్థావబోధకత్వం నిత్యత్వం వా కథం హి వర్ణానాం ॥ ౨౬౯ ॥ ఏకైకస్మి
న్వర్ణే నార్థప్రత్యాయకత్వమిహ దృష్టం । క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం తత్సముదాయః కథం ప్రతీయేత ॥ ౨౭౦ ॥ న హ్యప్రతీ
యమానే స్వార్థప్రత్యాయకత్వముచితం స్యాత్ । పూర్వాక్షరానుభూతిజసంస్కారైస్సహకృతోఽంత్యవర్ణోఽపి ॥
౨౭౧ ॥ స్వయమప్రతీయమానో నార్థప్రత్యాయకత్వముపయాతి । సంస్కారానవబోధేన తత్సహకృతాంత్యవర్ణ
బోధస్స్యాత్ ॥ ౨౭౨ ॥ తస్మాన్న వర్ణరూపశ్శబ్దోఽయం స్ఫోటరూప ఏవ స్యాత్ । ఏకైకవర్ణబోధజసంస్కారపురస్కృ
తాంత్యవర్ణమతౌ ॥ ౨౭౩ ॥ ఏకమతిగోచరతయా స్ఫురణాత్స్ఫోట ఇతి వర్ణ్యతే సోఽయం । ఏకమతిగోచరత్వం వర్ణానాం
స్యాదితీహ నాశంక్యం ॥ ౨౭౪ ॥ తేషామనేకభావాదసిద్ధమేకప్రతీతివిషయత్వం । ఉచ్చారయితృవిభేదేప్యేకాకారప్రతీతిగ
మ్యత్వాత్ ॥ ౨౭౫ ॥ స్ఫోటోఽయం నిత్యస్స్యాత్ప్రభవతి తస్మాదిదం హి జగదఖిలం । ఇతి పక్షోఽయమయుక్తో యత ఉపవర్షో
హి నైవమాచష్టే ॥ ౨౭౬ ॥ కింతు స భగవానేతత్ప్రాహ చ హి వర్ణ ఏవ శబ్ద ఇతి । తత్ప్రత్యభిజ్ఞయా ఖలు వర్ణానాం నిత్యతాప
రం సిద్ధా ॥ ౨౭౭ ॥ ఉత్పన్నధ్వంసిత్వం వర్ణేషు న దృష్టమేవ కేనాపి । నాశంక్యం సాదృశ్యాత్సేయం హి ప్రత్యభిజ్ఞేతి ॥
౨౭౮ ॥ యతోత్తరకాలం చేద్బాధో నిర్ణీయతే తదైవం స్యాత్ । శబ్దాభేదే సత్యప్యుచ్చారణభేదతో హి భేదమతిః ॥ ౨౭౯ ॥
తారత్వం మంద్రత్వం యచ్చోదాత్తత్వమన్యదపి యచ్చ । ధ్వనికృతమేతత్సకలం న వర్ణకృతమితి న భేదశంకాత్ర ॥ ౨౮౦ ॥
దూరాదాకర్ణయతః ప్రథమం కర్ణపథమవతరేద్యస్తు । స ధ్వనిరితి నిర్దిష్టస్తద్భేదే నాత్ర భేదనిర్దేశః ॥ ౨౮౧ ॥ గౌరి
త్యేకం పదమిత్యేకత్వప్రత్యయోఽత్ర యో దృష్టః । సముదాయవిషయకత్వాద్వనసేనావద్విహ నిరవద్యః ॥ ౨౮౨ ॥ జా
రారాజేత్యాదౌ భవతి క్రమభేదతో హి భేదమతిః । తస్మాద్వర్ణా ఏవ క్రమోపదిష్టా భజంతి పదసంజ్ఞాం ॥ ౨౮౩ ॥ పదసం
జ్ఞాం లభమానా వర్ణాస్స్వార్థాన్ప్రబోధయంత్యాశు । స్ఫోటస్య వాచకత్వే గౌరవమధికం న కశ్చిదిహ లాభః ॥ ౨౮౪ ॥
వర్ణాః క్రమాదికలితాః స్ఫోటమభివ్యంజయంతి స స్ఫోటః । అర్థం ప్రత్యాయయతీత్యత్ర ఫలం గౌరవం న చాన్యదపి ॥ ౨౮౫ ॥
వర్ణేభ్యో భిన్నోఽయం స్ఫోటస్స్వార్థాభిధాయకశ్చ యది । స్ఫోటప్రతీతివిషయా వర్ణా న స్యుర్విలక్షణా హి యతః ॥ ౨౮౬ ॥
యది చ విలక్షణయోరపి నియమేనైకప్రతీతిగమ్యత్వం । గోమహిషశబ్దయోరపి నియమేనైకజ్ఞానగమ్యతా భూయాత్ ॥ ౨౮౭ ॥

తస్మాద్యోఽయం శబ్దస్స చన స్ఫోటః పరంతు వర్ణస్స్యాత్ । వర్ణాత్మకాదిశబ్దాత్ప్రభవతి జగదఖిలమేతదితి సిద్ధం ॥౨౮౮॥
సూ॥౨౯॥ అత ఏవ చ నిత్యత్వం॥ నిత్యనియతాకృతేరిహ జగతస్సర్వస్య వేదమూలత్వాత్ । వేదస్య తాదృ
శస్యహి కర్తురసిద్ధేశ్చ వేదనిత్యత్వం ॥౨౮౯॥ యజ్ఞేన వాచ ఇతిహి శ్రుతిరుపపాదయతి వేదనిత్యత్వం । యానిస్మృతివచ
నానిహి యుగాంత ఇత్యాదినోపదిష్టాని ॥౨౯౦॥ తాన్యఖిలాన్యపి నూయః ప్రథయంతిహి వేదశబ్దనిత్యత్వం । ఆకృతిసంబం
ధేనహి వేదప్రామాణ్యమపిచ నిరవద్యం॥౨౯౧॥ సూ॥౩౦। సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనా
త్స్మృతేశ్చ॥ శబ్దార్థయోర్హి లోకే వ్యవహారాద్భాసతేహి సంబంధః । సంబంధభాన ఏవహి శబ్దస్యార్థా
భిధాయకత్వం స్యాత్ ॥౨౯౨॥ అర్థావబోధకత్వే వేదప్రామాణ్యమఖిలముపపన్నం । జగతస్స్థితికాలే స్యాద్యదర్థో
పదిష్టంహి సకలముపపన్నం ॥౨౯౩॥ జగదేతదఖిలమపి యత్ప్రలీయతేప్యభినవంచ జాయేత । అభినవసృష్టౌ పూర్వ
వ్యవహారస్సర్వ ఏవ లుప్తస్స్యాత్ ॥౨౯౪॥ వ్యవహర్తృమూలకో సౌ వ్యవహారో దృశ్యతేనచేతరథా । స్వాపేహ్యాగా
దిలయే పునః ప్రబోధేహి తదనుసంధానాత్ ॥౨౯౫॥ పూర్వానురూప ఏవ వ్యవహారస్తత్ర భవతి నాత్ర తథా । వ్యవ
హర్తృవ్యవహారవ్యవహార్యాణాం లయే సముత్పన్నే ॥౨౯౬॥ అనుసంధాతురభావాత్తద్వ్యవహారః కథం పునస్స
ర్గే । వ్యవహారోఽయదినస్యాద్యోఽసౌ శబ్దార్థయోర్హి సంబంధః ॥౨౯౭॥ నసవిజ్ఞాయేత తదా కథమస్యార్థా
వబోధకత్వం స్యాత్ । తదభావే వేదస్య ప్రామాణ్యా కథాపిమా రవార్షేణ ॥౨౯౮॥ ఇతి శంకాత్ర నకార్యా సమనా
మ జగత్సమానరూపంహి । జగతి సమనామరూపేహ్యావృత్త్యభ్యుపగమేపి నవిరోధః ॥౨౯౯॥ యదినామరూపభేదః
పూర్వోత్తరయోర్భవేత్తదా తత్ర । వ్యవహారలోపతస్స్యాదర్థానభిధాయకత్వమనివార్యం ॥౩౦౦॥ జగతిసమ
నామరూపే వ్యవహారవిలోపకారణాభావాత్ । అర్థావబోధకత్వే సిద్ధే ప్రామాణ్యమనపవదనీయం ॥౩౦౧॥ క
ల్పాంతరంగతానాం వ్యవహారో నైవకస్యచిద్భవతి । అనుసంధాతురభావాదిత్యుక్తం దూషణంచ నాత్ర స్యాత్ ॥
౩౦౨॥ యే చేహ పూర్వకల్పే ప్రకృష్టవిజ్ఞానకర్మసంపన్నాః । అపివర్తమానకల్పే ప్రాదుర్భూతాహిరణ్యగర్భా
ద్యాః ॥౩౦౩॥ కల్పాంతరగతమఖిలం స్మర్తుం వ్యవహర్తుమధికృతాస్తేస్యుః । యో బ్రహ్మాణమితి శ్రుతిరిమమేవార్థంహి
సకలమాచష్టే ॥౩౦౪॥ కాండర్షిప్రభృతీనాం వ్యతీతకల్పాభిసంధిసామర్థ్యం । ప్రథయంతి శ్రుతయో న్యాః స్మృత
యస్తస్మాన్నకశ్చిదిహ దోషః ॥౩౦౫॥ సమనామరూపతాంఖలు జగతో దర్శయతి నామనిర్దేశాత్ । సూర్యాచంద్రమ
సావితి మంత్రోఽయం తైత్తిరీయకే పఠితః ॥౩౦౬॥ నక్షత్రేష్టి విధావప్యగ్నిర్వేత్యాదికా శ్రుతిశ్చైవం । అగ్న్యాదిదేవ
తానాం కల్పాంతర నామరూపతాం బ్రూతే ॥౩౦౭॥ శ్రుతయోఽన్యాః కథయంతిహి జగతస్సమనామరూపతామస్య। నా
మభిరేవేత్యం తాః స్మృతయోప్యుక్తార్థమేవ కథయంతి ॥౩౦౮॥ సూ ॥౩౧॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జై
మినిః॥ దేవానామధికారో విద్యాయాం బాదరాయణేనోక్తః । సచఖలు న సమంజస ఇతి జైమినిరాచార్య ఏవమా
చష్టే ॥౩౦౯॥ ఛాందోగ్యే మధువిద్యా యా చాసావిత్యనేన నిర్దిష్టా । తత్రాదిత్యో యోఽయం మధ్వితి శబ్దేన మంత్ర నిర్ది
ష్టః ॥౩౧౦॥ మధుభావేనోపాస్యో హ్యాదిత్య ఇతి ప్రతీయతే తస్మాత్ । సేయం మధువిద్యా స్యాత్తత్రాదిత్యస్య నాధికార
స్స్యాత్ ॥౩౧౧॥ ఆదిత్యసంశ్రితానిహ్యావృతానిచ పంచతత్ర దృష్టాని । వస్వాద్యుపజీవ్యాని ప్రథితాన్యేతాని రోహితా
దీని ॥౩౧౨॥ తదుపాసనాఫలం యద్వస్వాదిప్రాప్తిలక్షణం తదపి । తత్రైవ దృష్టముం లేహ్యధికారో నైవ దేవతానాం
స్యాత్ ॥౩౧౩॥ యో యముపాస్యోపాసకభావస్స కలోహి భేదమూలస్స్యాత్ । భేదాభావాదత్ర హ్యధికారో నైవశ
క్యతే వక్తుం ॥౩౧౪॥ కర్ణాదిసప్తకేష్వపి యాన్యయమిత్యాదిమంత్ర దృష్టాని । ఋషిభావనాత్మకాని హ్యుపాసనా
న్యపిచ సుప్రసిద్ధాని ॥౩౧౫॥ తదుపాసనేష్వృషీణామధికారోఽయం న శక్యతే వక్తుం । తస్మాదింద్రాదీనాం మధ్వాదిష్వ
నధికారసంసిద్ధా ॥౩౧౬॥ విద్యాంతరానధికృతేనిరుక్తవిద్యాధికారభంగేన । బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామన
ధికార ఏవ స్యాత్ ॥౩౧౭॥ సూ॥౩౨॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ॥ యదిదం జ్యోతిర్మండలమాశ్రిత్యనభోవిభా

సయత్యఖిలం । ఆదిత్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్ప్రతిపాదనపరా హి లక్ష్యంతే ॥ ౩౧౮॥ జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్సర్వైర చేతనా దృష్టాః । విద్యాగ్రహణాంగం యత్సామర్థ్యం తత్కథం భవేత్తేషాం ॥౩౧౯॥ విగ్రహవతాం హి భూయః తచ్చైతదఖిలం హి దృశ్యతే లోకే । నహి విగ్రహాదిరహితా దేవా విద్యాధికారిణస్తైస్స్యుః ॥ ౩౨౦ ॥ విగ్రహయోగో హవిషాం భోగశ్చైశ్వర్యసుప్రసన్నత్వే । ఫలదాతృత్వమపీదం పంచకమితిహాసదర్శితం యదపి ॥ ౩౨౧ ॥ తత్పౌరుషేయవాక్యప్రదర్శితం న ప్రమాణసిద్ధం స్యాత్ । విధివినియుక్తా మంత్రాః ప్రయోగనిహితార్థబోధమాత్రపరాః ॥౩౨౨॥ నహి దేవవిగ్రహాదిప్రదర్శనార్థే ప్రమాణభూతాస్స్యుః । ఇతి జైమిన్యాక్షేపో నిరస్యతే బాదరాయణేనేహ...... ....౩౨౩.

——❀సూ॥ ౩౩॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి ❀—— ఇహ బాదరాయణో మునిరధికారం దేవతాత్మనాం బ్రూతే । బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామర్థిత్వాదియోగేన ॥ ౩౨౪ ॥ యద్యపి మధువిద్యాదౌ దేవానామనధికార ఏవ స్యాత్ । నైతావతాధికారే ప్రసరతి దోషః పరాత్మవిద్యాయాం ॥ ౩౨౫ ॥ ఏకత్రానధికారే హ్యన్యత్రాప్యనధికార ఏవేతి । న్యాయం నియమో దృష్టః కేనాపి హి కుత్రచిత్కదాచిదపి ॥ ౩౨౬ ॥ అప్రాప్తరాజసూయోఽప్యధికారీ భవతి దర్శయాగాదౌ । తత్ర చ యో న్యాయస్సోఽత్రాపి స ఏవ నిర్ణయే హేతుః ॥ ౩౨౭ ॥ తద్యో యో దేవానామిత్యాదిశ్రుతిరపీహ దేవానాం । విద్యాయామధికారం విద్యాఫలభూతమోక్షమభిధత్తే ॥ ౩౨౮ ॥ ఇంద్రో హేత్యాద్యాయాశ్రుతిరపి దేవాధికారమభిధత్తే । గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యస్మృతయోఽప్యుక్తార్థమేవ కథయంతి ॥ ౩౨౯ ॥ జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్తే దేహధారిణో న స్యుః । ఇతి శంకా హి న యుక్తా యస్మాద్దేవాస్తు శక్తిసంపన్నాః ॥౩౩౦॥ జ్యోతిర్మయాత్మనా హి స్థాతుం విగ్రహవిశేషమాదాతుం । నిపుణా ఇతి ఖలు దృష్టం సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదవాక్యేషు ॥౩౩౧॥ గంగాతటే తి విమలే కుంతీం స్వధ్యానతత్పరాం దృష్ట్వా । ఆదిత్య ఏష భగవాన్ పురుషాకృతిమాస్థితో జగామాశు ॥౩౩౨॥ ఇత్యాదిస్మృతయోఽపి హి దేవానాం విగ్రహాదియోగం చ । యజ్జ్యోతిరాత్మనా హి స్థితిమపి కథయంతి తేన న విరోధః ॥ ౩౩౩ ॥ విగ్రహయోగాభావే దేవానాం తదిదమనుపపన్నం స్యాత్ । మఘవాన్ ప్రజాపతావితి వాక్యే యద్బ్రహ్మచర్యముపదిష్టం ॥౩౩౪॥ అన్యదపి శ్రుతివచనం ప్రథితం యద్వజ్రహస్త ఇతి యచ్చ । ఇంద్రం సహస్రనయనం గోత్రభిదం వజ్రబాహుమభిధత్తే ॥౩౩౫॥ విగ్రహయోగాభావే యాగోద్దేశ్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్ । ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నిత్యం తానీహ వేదవాక్యాని ॥౩౩౬॥ ధ్యానారూఢస్యైవ హి యాగోద్దేశ్యత్వమామనంతి యతః । లోకే విగ్రహరహితో ధ్యాతుం శక్యో న నియతభావేన ॥ ౩౩౭ ॥ ఇహ విగ్రహాదిమత్త్వప్రతిపత్తిపరం హి వాక్యజాతం యత్ । తచ్చార్థవాదరూపం స్వార్థపరం నేతి నైవమాశంక్యం ॥౩౩౮॥ యేనార్థవాదవాక్యాన్యవాంతరాన్వయధియం హి జనయిత్వా । కైమర్థ్యవశేన స్తుతిలక్షకతాం ప్రయాంతి నైవాపి ॥౩౩౯॥ నైతావతార్థవాదః స్వార్థపరో నేతి యుక్తమభిధాతుం । శ్రుతివచనదృష్టమర్థం న శక్నుయాత్కోఽపి వా నిరాకర్తుం ॥ ౩౪౦॥ ఇతిహాసాదికమపి యత్తదఖిలమత్ర ప్రమాణమేవ స్యాత్ । యస్మాత్సమూలమేతన్మహర్షిజుష్టం న చాప్రమాణం స్యాత్ ॥౩౪౧॥ ఇహ పౌరుషేయభావాదప్రామాణ్యే తు శాస్త్రమఫలం స్యాత్ । వర్ణాశ్రమవ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రం యదాప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ జగదఖిలమవ్యవస్థితవర్ణాశ్రమధర్మకలుషితం ప్రభవేత్ । తస్మాద్యదిదం సకలం ప్రమాణభూతం న చాన్యథా భవతి ॥౩౪౩॥ యే చాణిమాదియోగైస్సిద్ధా వ్యాసాదయశ్చ యే చాన్యే । తే దేవాన్పశ్యంతీత్యేషా శాస్త్రప్రసిద్ధిరపి యుక్తా ॥ ౩౪౪ ॥ తస్మాద్విగ్రహవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రమాణసంసిద్ధం । విగ్రహవత్త్వాద్దేవా హి విద్యాయామధికృతా హి దేవాస్స్యుః ॥ ౩౪౫ ॥ విద్యాధికారివాక్యం సమన్వితం విగ్రహాదిభూతార్థే । తద్వద్బ్రహ్మణి భూతే సమన్వితం సకలనిగమవాక్యమపి ॥ ౩౪౬ ॥ నను యది విగ్రహవత్త్వాద్దేవా విద్యాధికారిణస్స్యురితి । శూద్రా అప్యవిశేషాద్విద్యాయామధికృతాః కుతో న స్యుః ॥ ౩౪౭ ॥ ఇహ శూద్రయోనిజనితా విశిష్టవిజ్ఞానసంపదనుకంప్యాః । విదురప్రముఖా యే స్యుర్విఖ్యాతా బ్రహ్మవిత్సమాజేషు ॥ ౩౪౮ ॥ అర్థిత్వం సామర్థ్యం విద్యాంగం యచ్చ సకలముపదిష్టం । తత్సర్వం శూద్రాణాం విగ్రహయోగాత్సమంజసం భవతి ॥ ౩౪౯ ॥ తస్మాచ్ఛూద్రోఽయజ్ఞేనవక్లృప్త ఇతి ప్రదర్శితం యదపి । యజ్ఞా

నవక్ల్ప్తత్వంతచ్చనవిద్యాధికారవిద్వేషి ॥ ౩౫౦ ॥ యచ్చాగ్నిహోత్రసాధనసంపద్రహితోత్రనాధికారీతి । నాయంని
యమోయస్మాద్విదురాదిష్వపిచదృశ్యతేవిద్యా ॥ ౩౫౧ ॥ సంవర్గవాక్యశేషేహ్యయమేవార్థఃప్రదర్శితోభవతి । జా
నశ్రుతిర్హికశ్చిద్విఖ్యాతఃపరమధార్మికోభూపః ॥ ౩౫౨ ॥ సచహంసవాక్యదగ్ధితరైక్వమహామునిచరిత్రమాకర్ణ్య।
షట్ఛతసంఖ్యాకైస్సహగోభీరథమేకమాదదానోయం ॥౩౫౩॥విద్యాగ్రహణార్థంతంజగామదృఢభక్తిభావితస్వాత్మా।
తమృషీరైక్వోదృష్ట్వాజానశ్రుతిమాహశూద్రశబ్దేన ॥౩౫౪॥ తస్మాచ్ఛూద్రోప్యస్యాం విద్యాయామధికృతోభవత్యేవ ।
ఇత్యాక్షేపంసకలంనిరసితుమధికరణమేతదాహమునిః ॥౩౫౫॥ ... ...

౩౪. సూ. శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి.

విగ్రహయోగాచ్ఛూద్రోప్యధికుర్యాదితిహినైవమాశంక్యం । యోవైగృహీతవేదోయోసౌసమ్యగ్గృ
హీతవేదార్థః ॥౩౫౬॥ బ్రహ్మాత్మగోచరాయాంవిద్యాయామధికృతస్సఏవస్యాత్ । అసతిహిసామర్థ్యేస్యాదర్థిత్వం
కేవలంనవిద్యాంగం ॥౩౫౭॥ శాస్త్రోపదిష్టమేవహిసామర్థ్యంయత్తదేవవిద్యాంగం । అధ్యయనవిధ్యధికృతేవిచారశ
క్తింహిశాస్త్రమాచష్టే ॥౩౫౮॥ ఉపనయనపూర్వకేస్మిన్వేదాధ్యయనే నచాయమధికారీ । ఉపనయనాదికమఖిలంవి
హితంవర్ణత్రయస్యనాన్యస్య ॥౩౫౯॥ విదురాదిషుదృష్టాయావిద్యాసాపూర్వసాధనాయత్తా । యజ్ఞానవక్ల్ప్తత్వేప్ర
మాణభూతంయదేవవాక్యంస్యాత్ ॥౩౬౦॥ విద్యానవక్ల్ప్తత్వేతదేవమానంహియుక్తిసామాన్యాత్ । శూద్రపదంయ
చ్చైతల్లింగంసంవర్గవాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౩౬౧ ॥ నైతన్న్యాయాభావాన్న్యాయానుగృహీతమేవలింగంస్యాత్ । తత్ర
చరూఢేర్బాధాద్యోగార్థాశ్రయణమేవకర్తవ్యం ॥౩౬౨॥ కంవరఇతిహంసోక్తైరస్యచజానశ్రుతేశ్శుగుత్పన్నా।శుచ
మేతాంసూచయితుంరైక్వమునిఃప్రాహతంచరాజానం ॥౩౬౩॥ ఆత్మాపరోక్షబోధంప్రఖ్యాపయితుంసఏషమునివర్యః
యోయంరథోహరేత్వాగోభిస్సహితస్తవాస్తుశూద్రేతి॥౩౬౪॥తత్రచశూద్రపదస్యహియోగార్థోగృహ్యతేనరూఢ్యర్థః॥
శుచమభిదుద్రావాయంశుచాభిదుద్రావరైక్వమయమితివా ॥ ౩౬౫ ॥ యోగబలబోధితోసౌరాజాజానశ్రుతిర్నశూ
ద్రస్స్యాత్ । క్షత్త్రప్రేషణరూపాదైశ్వర్యాత్సూచ్యతేయమేవార్థః ॥ .... ౩౬౬.

౩౫. సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్రచైత్రరథేనలింగాత్. — సంవర్గవాక్యశేషాత్క్షత్రియతాహిప్ర
తీయతేతత్ర । చిత్రరథవంశజన్మాహ్యభిప్రతారీనృపోవినిర్దిష్టః ॥ ౩౬౭ ॥ తద్యాజకోహియోసౌకాపేయశ్శౌనకోపిత
తోక్తః । చిత్రరథఃక్షత్రియఇతికాపేయాయాజకాశ్చతస్యేతి ॥ ౩౬౮ ॥ నిర్దిష్టమేవతస్మాదభిప్రతారీహిభవతిరాజా
సౌ । తేనచసహనిర్దేశాల్లింగాజ్జానశ్రుతిర్భవేద్రాజా ॥౩౬౯॥ ౩౬॥సూ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావా
భిలాపాచ్చ॥ ఇహఖలువిద్యాగ్రహణేసంస్కారోవైదికఃపరామృష్టః । బ్రహ్మపరాఇత్యాద్యైస్తదభావశ్చాభిల
ప్యతేశూద్రే ॥౩౭౦॥ శూద్రేనపాతకంస్యాద్భక్షణమూలంనచాస్యసంస్కారః।ఇమమర్థముపదిశంతిహినశూద్రఇత్యా
దికానివాక్యాని॥౩౭౧॥ ౩౭॥తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః॥ గౌతమమునిరిహభగవాన్జాబాలంనిక
టమాగతందృష్ట్వా । సత్యవచనేనతస్మిన్శూద్రత్వాభావనిశ్చయేజాతే ॥ ౩౭౨ ॥ అనుశాసితుముపనేతుంజాబాలమిమం
ప్రవృత్తఇతిదృష్టం । తస్మాద్యోసౌశూద్రోవిద్యాయామధికృతఃకథంసస్యాత్ ॥౩౭౩॥ ౩౮॥సూ॥ శ్రవణాధ్య
యనార్థప్రతిషేధాత్ స్మృతేశ్చ॥ వేదస్యశ్రవణంవాప్యధ్యయనంవా నిషిధ్యతేశూద్రే । తదుభయనిషేధనే
స్యాదర్థావగమోనిషిద్ధఏవాస్య ॥౩౭౪॥ అయమర్థస్సకలోపిహ్యథాస్యవేదమితిసూత్రవాక్యేషు । ఉపదిష్టస్తత్కరణే
ప్రాయశ్చిత్తంచతత్రనిర్దిష్టం ॥౩౭౫॥ సంస్కారాదివిహీనఃశ్రవణాధ్యయనాదిసంపదారహితః । విద్యాయాంప్రతి
షిద్ధోవిద్యాధికృతఃకథంభవేచ్ఛూద్రః ॥౩౭౬॥ తస్మాదేతద్వాక్యంసమన్వితంశ్రుతియేయథాసిద్ధే । సకలమపిశ్రుతివా
క్యంసిద్ధేబ్రహ్మణిసమన్వితంభవతి ॥౩౭౭॥ ననుకఠవల్ల్యామస్యాంయదిదంకించేతివాక్యముపదిష్టం । తత్రచజగదఖిలమపి
ప్రాణాశ్రితమేవచేష్టతేయదిదం ॥౩౭౮॥ సుమహత్తరభయహేతుస్సముద్యతంవజ్రమివహలోకేస్మిన్ ।యఏతద్విదు

రేణం తే సర్వే యాంతి మోక్షమిత్యుక్తం॥౩౭౯॥అంగుష్ఠమాత్రవాక్యం జీవే బ్రహ్మైక్యబోధజనకతయా । బ్రహ్మపరమే
తదితి ఖలు వర్ణితమత్ర తు తథా న సంభవతి ॥ ౩౮౦ ॥ ఏజయితృత్వాద్విదితే ప్రాణే బ్రహ్మైక్యబోధనాయోగాత్ । బ్ర
హ్మపరత్వాయోగే ప్రాణపరత్వం హి యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౩౮౧ ॥ వజ్రోపమితత్వం యద్వాయోః పర్జన్య భావయో
గేన । యుక్తం స్యాదితి శంకాం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః॥..........॥౩౮౨॥

॥౩౯॥సూ॥కంపనాత్ ॥

అత్ర హి యోఽసౌ ప్రాణస్స హి పరమాత్మా న వాయుమాత్రం స్యాత్ । న హి కేవలో హి వాయుస్సర్వపరిస్పందకారణం భవ
తి॥౩౮౩॥న ప్రాణేనేత్యాద్యైస్సర్వపరిస్పందకారణత్వం యత్ । పరమాత్మన్యుపదిష్టం తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భవతి పరమాత్మా॥
౩౮౪॥భయహేతుత్వాదికమపి పరమాత్మన్యేవ దృశ్యతే యస్మాత్ । అత్ర భయాదిత్వాదాతస్మాత్ప్రాణో హి భవతి పరమా
త్మా॥౩౮౫॥భీషాస్మాదిత్యాదావేతత్సర్వం ప్రపంచితం భూయః । భయహేతుత్వం యదపి చ సర్వపరిస్పందకారణత్వం చ
౩౮౬॥పూర్వస్మిన్నపి భాగే తదేవ శుక్రమితి వాక్యనిర్దిష్టః । పరమాత్మైవ హి తస్మాదత్ర ప్రాణః కథం స వాయుస్స్యాత్ ॥
౩౮౭॥ప్రకరణసమాశ్రయేఽపి హి పరమాత్మైవ ప్రతీయతే నాన్యః । అన్యత్రేత్యారంభాత్ప్రకరణమఖిలం పరాత్మపరమే
వ ॥ ౩౮౮ ॥ తద్విజ్ఞానఫలం యద్ధ్యమృతత్వం తత్పరాత్మపక్షే స్యాత్ । న హి వాయుమాత్రపక్షే తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భ
వతి పరమాత్మా ॥౩౮౯॥ కఠవల్లీవాక్యస్థం యదిదం కిం చేతి వాక్యమఖిలమపి । బ్రహ్మణి పరమానందే విజ్ఞేయాత్మని సమన్వితం
భవతి ॥ ౩౯౦ ॥ నన్విహ దహరాధ్యాయే ప్రాజాపత్యం య ఏష ఇత్యాది । వాక్యం దృష్టం తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో హి దృశ్యతే యో
సౌ ॥౩౯౧॥ బ్రహ్మపరో వా కిం వా సూర్యపరో వేతి సంశయే జాతే । పూర్వత్ర సర్వశబ్దం బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం మత్వా ॥
౩౯౨॥ తత్పదయోగే నాయం ప్రాణో బ్రహ్మేతి యుక్తమాశ్రయితుం । అత్ర తు న తథా లింగం ప్రకరణమప్యాత్మగోచరం
మారే॥౩౯౩॥తస్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దం న పరం బ్రహ్మేతి శంకితం దోషం । నిరసితుమిదమధికరణం కృపయా రచితం మునిప్రవరేణ॥

॥౪౦॥సూ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్॥

అత్ర జ్యోతిశ్శబ్దం భవతి పరం బ్రహ్మ నైవ సూర్యాది । యస్మాదస్మిన్వాక్యే స ఉత్తమః పురుష ఇతి తు దృష్టం హి ॥౩౯౫॥
ఉత్తమపురుషపదం తత్ప్రకరణసాహాయ్యయోగమాలంబ్య । జ్యోతిశ్శబ్దస్యాస్య బ్రహ్మపరత్వం ప్రసాధయితుమీష్టే ॥౩౯౬॥
క్రమముక్తిబోధనార్థం నేదం వాక్యం ప్రవృత్తమిహ యస్మాత్ । ఇహ నిర్విశేషగోచరమఖిలం వాక్యం తు దృశ్యతే హ్యేతత్ ॥
౩౯౭ ॥ అశరీరం వా వేతి శ్రుత్యుక్తం యదశరీరతారూపం । తచ్చ న మార్గాయత్తం తస్మాద్యుక్తా న సూర్యపరతాఽత్ర ॥
౩౯౮ ॥ సూర్యప్రాప్తిద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తిర్వివక్షితా యత్ర । తత్ర చ సూర్యపరత్వం జ్యోతిశ్శబ్దస్య యుక్తమాశ్రయితుం
౩౯౯॥ సగుణోపాస్తౌ తదిదం యుక్తం న హి నిర్విశేషవిద్యాయాం । తస్మాదస్మిన్వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దః పరాత్మపర ఏవ ॥౪౦౦॥
అశరీరతాత్మకోఽసౌ మోక్షో బ్రహ్మపరోత్తు సాపేక్షః । వ్యాదాయేత్యత్రేవ హ్యత్ర క్త్వాంతస్య వినిమయో భవతి ॥ ౪౦౧ ॥
తస్మాద్దహరాధ్యాయే జ్యోతిర్వాక్యం యదత్ర నిర్దిష్టం । తత్స్వప్రకాశరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥౪౦౨॥
నన్వత్ర ఛాందోగ్యే హ్యాకాశో హేతి వాక్యముపదిష్టం । తత్రాకాశో యోఽసౌ నిర్వహితా నామరూపయోర్భవతి ॥ ౪౦౩॥
తే చాపి నామరూపే యస్మాద్భిన్నే హి తత్పరం బ్రహ్మ । తదమృతమాత్మాపి స్యాదిత్యాకాశః ప్రదర్శితో భూయః ॥ ౪౦౪॥
స చ కిం భూతాకాశః కిం పరమాత్మేతి భవతి సందేహః । పూర్వముపక్రమవాక్యశ్రుతాత్మపదయోగబలసహాయేన ॥ ౪౦౫॥
జ్యోతిః పదం యదేతద్బ్రహ్మపరం హీతి వర్ణితం భూయః । తద్వదిహాప్యుపక్రమగతమాకాశశ్రుతిబలం సమాలంబ్య ॥
౪౦౬॥ భూతాకాశపరం స్యాదఖిలం వాక్యం యదేతదుపదిష్టం । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమధికరణమిదం చకార మునివర్యః॥౪౦౭॥

॥౪౧॥సూ॥ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥

అత్రాకాశో యోఽసౌ బ్రహ్మైవ స్యాన్న భూతమాత్రం హి । అర్థాంతరత్వమస్మిన్నిర్దిష్టం యేన నామరూపా
భ్యాం । ౪౦౮ ॥ తన్నిర్దేశాదస్మిన్నకార్యరూపత్వమభిహితం భవతి । నిర్వహితృత్వమిహోక్తం పరాత్మనోఽన్యత్ర నైవ

సంభవతి ॥ ౪౦౯ ॥ తద్బ్రహ్మతదమృతమితివ్యపదేశోఽత్రదృశ్యతేభూయః । సహిసర్వోయుక్తస్స్యాద్బ్రహ్మణి పరమేనభూతమాత్రేపి ॥ ౪౧౦ ॥ ఆకాశశ్రుతిరేషాబహుభిర్లింగైరుపద్రుతాభూయః । స్వవిషయవికలాదీనాం విషయాంతరమగతికంసమాశ్రియతే ॥ ౪౧౧ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యంచ్ఛాందోగ్యేదృశ్యమానమఖిలమపి । అమృతాభయస్వరూపేబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి ॥ ౪౧౨ ॥ నన్విహబృహదారణ్యేయోయంవిజ్ఞానమయఇతిప్రథితం। వాక్యంద్రష్టంతత్కింజీవపరంస్యాత్పరాత్మపరమథవా ॥ ౪౧౩ ॥ పూర్వస్మిన్నధికరణేలింగం హ్యర్థాంతరత్వముపదిష్టం । తచ్చనలింగంయస్మాదభిన్నరూపేపిభేదఉపదిష్టః ॥ ౪౧౪ ॥ ఏవమితివాక్యఏవహివిజ్ఞానమయోత్రతేనశారీరః। ఇత్యాశంకాం నిరసితుమధికరణమిదంకృతంహిసూత్రకృతా ॥౪౧౫॥ ....✻

౪౨॥సూ॥సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన

వ్యపదేశాదితిసూత్రే పంచమ్యంతస్యపూరణంకార్యం । విజ్ఞానమయోయోసౌ నహి శారీరః పరంతు పరమాత్మా॥౪౧౬॥యస్మాత్సఖలుసుషుప్తావుత్క్రాంతావుచ్యతేహిభేదేన । ఏవమితివాక్యజాత్తైశ్శారీరవిలక్షణోహియఃప్రాజ్ఞః ॥ ౪౧౭ ॥ నిర్దిశ్యతేసఏవహివిజ్ఞానమయస్సఏవపరమాత్మా । యస్మాద్విజ్ఞానమయోమహానజశ్చేతిపూర్వనిర్దిష్టః॥ ౪౧౮॥అయమిహసలిలాదిపదైర్వ్యుత్తరతాపిదర్శితోభూయః। ప్రశ్నప్రతివచనానిహిపరమాత్మపరాణితత్రదృశ్యంతే॥ ౪౧౯॥ ## సూ. ౪౩. పత్యాదిశబ్దేభ్యః. పత్యాదయశ్చశబ్దాస్సఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టాః। తేఖలుపరమాత్మపరావిజ్ఞానమయేహిదర్శితాహ్యత్ర ॥ ౪౨౦ ॥ తస్మాద్విజ్ఞానమయఃపరఏవాత్మానచేతరఃకశ్చిత్ । యదిదంవాక్యమిహోక్తంసమన్వితంనిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥ ౪౨౧ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంప్రథమోయోసౌసమన్వయాధ్యాయః ॥౪౨౨॥ తత్రచతృతీయపాదే సూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోజయతుసోయమనవద్యః॥౪౨౩॥ ....✻

శ్రీదక్షిణామూర్తయేనమః॥

శ్రీరస్తు.

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్

ప్రథమాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః.

శ్రీసాంబాయనమః॥ త్రిభిరప్యేతైః పాదైర్బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య। లింగైరుపక్రమాదిభిరన్యైశ్చ సమన్వయో హి సునిర్ణీతః ॥ ౧ ॥ ఈక్షత్యధికరణే హి ప్రధానవాదశ్చ పరిహృతః పూర్వం । తద్యత్ప్రధానమస్య త్వీక్షణలింగాదశబ్దతా కథితా ॥ ౨ ॥ అత్ర చ వేదాంతానాం గతిసామాన్యం చ చేతనే గదితం । తత్రేదమనుపపన్నం యదశబ్దత్వం నిరూపితం తస్య ॥౩॥ బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం ప్రధానమిహ యేన శబ్దవద్దృష్టం। తేన చ గతిసామాన్యం ప్రధానపక్షేపి యుక్తమాశ్రయితుం ॥౪॥ కఠవల్ల్యామేతస్యాం మహతః పరమితి హి వాక్యముపదిష్టం। తత్ర చ వాక్యే మహతః పరమవ్యక్తం ప్రదర్శితం భవతి ॥౫॥ విజ్ఞానమయపదస్య బ్రహ్మపరత్వం ప్రదర్శితం పూర్వం । అస్యావ్యక్తపరస్య ప్రధానపరతేహ తద్వదేవ స్యాత్ ॥౬॥ పత్యాదిశబ్దయోగాద్విజ్ఞానమయో యథా పరం బ్రహ్మ । మహదాదిశబ్దయోగాదవ్యక్తమిహ ప్రధానమేవ స్యాత్ ॥ ౭ ॥ తస్మాచ్ఛబ్దవదేతత్ప్రధానమతో ఉపలభ్యతే వాక్యే । తస్య చ సశబ్దతాయాం గతిసామాన్యం చ తత్ర సుగమం స్యాత్ ॥ ౮ ॥ తస్యైవ యుక్తమేతజ్జగతో జన్మాదికారణత్వమపి । సకలాగమాంతవచసాం సమన్వయో యశ్చ పూర్వనిర్దిష్టః ॥ ౯ ॥ బ్రహ్మణి స కథం సిధ్యేద్యతః ప్రధానే ప్రతీయతే సోఽయం । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునివర్యః ॥౧౦॥...*

శ్రీసూ॥౧॥ ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ **శ్రీ** కపిలస్మృతివచనైరిదమచేతనం యత్ప్రధానముపదిష్టం । కఠవల్ల్యామేతస్యామవ్యక్తపదోక్తమేతదేవ స్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ రూఢిబలాద్యోగబలాదవ్యక్తపదం సమంజసం తత్ర । ఇతి తస్యాశబ్దవత్త్వాదశబ్దతా త్వనుచితా స్యవక్తుం స్యాత్ ॥ ౧౨ ॥ ఇతి చేన్నేయం శంకా యతః ప్రధానం న చైతదవ్యక్తం । రథరూపకవిన్యస్తం శరీరమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం స్యాత్ ॥ ౧౩ ॥ పూర్వస్మిన్వాక్యే కిల యోసావాత్మా రథీ వినిర్దిష్టః । తస్యైవ రథశ్శరీరం బుద్ధిస్సారథిరిదం మనో యదపి ॥ ౧౪ ॥ ప్రగ్రహ ఇతి నిర్దిష్టం హయాశ్చ సకలేంద్రియాణి మార్గాశ్చ । శబ్దాదయో హి విషయా భోక్తా సంఘాతరూప ఆత్మేతి ॥ ౧౫ ॥ నిర్దిశ్య సకలమేతద్రథినో మార్గద్వయం చ నిర్దిష్టం । బుద్ధీంద్రియైరశుద్ధైః పురస్కృతశ్చేత్స యాతి సంసారం ॥ ౧౬ ॥ యోసౌ రథీ యదా స్యాద్విశుద్ధబుద్ధ్యాదిపరివృతశ్శుద్ధః । స హి మార్గపారభూతం విష్ణోః పరమం పదం ప్రయాతీతి ॥ ౧౭ ॥ తదిదం పరమం పదం యద్దర్శయితుం వాక్యమేతదుపదిష్టం । తచ్చేంద్రియేభ్య ఇతి ఖలు తత్ర చ దృష్టం త ఏవ నిర్దిష్టాః ॥ ౧౮ ॥ యే పూర్వవాక్యదృష్టా ఆత్మప్రముఖా భవంతి విషయాంతాః । ఆత్మాంతా యేత్రస్యుః పూర్వత్రేహాపి తుల్యశబ్దా హి ॥ ౧౯ ॥ అవ్యక్తపదమిహోక్తం పూర్వస్మిన్నోపలభ్యతే వాక్యే । తదపి ప్రకరణబలతః పూర్వోక్తశరీరపరమితి న్యాయ్యం ॥ ౨౦ ॥ పూర్వత్రాత్మానంతరముపదిష్టం యచ్ఛరీరమవశిష్టం । బుద్ధ్యారూఢం యస్మాదవ్యక్తపదేన గృహ్యతే తదిదం ॥ ౨౧ ॥ ప్రకరణవిధురం హి కథం ప్రధానమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం స్యాత్ । అవ్యక్తపదం చైతద్రూఢిబలాద్బోధకం ప్రధానస్య ॥ ౨౨ ॥ సాంఖ్యానామేవేయం రూఢిర్దృష్టా న చేతరస్యాపి। తత్ప్రత్యభిజ్ఞయా స్యాద్వస్తుగ్రహణం న హి క్రమాదేవ ॥౨౩॥ అశ్వస్థానే పశ్యన్గామశ్వం నో బుధో విజానాతి। ప్రకరణమపి యదిదం స్యాత్పరాత్మపరమేవ న ప్రధానపరం ॥ ౨౪ ॥ యచ్ఛేదితి వాక్యోక్తో యోగస్సర్వః పరాత్మధీహేతుః । ఏష ఇతి వాక్యనివహైర్దుర్విజ్ఞేయత్వమాత్మనః ప్రథయన్ ॥ ౨౫ ॥ తద్విజ్ఞానాయైవ హి యోగో రథరూపకల్పనా చేయం । తత్ర ప్రధానవార్తా న దృశ్యతే కేనచిత్క్వచిద్వాపి ॥౨౬॥ అవ్యక్తపదం చైతద్యోగేన స్యాచ్ఛరీరపరమేవ। నను కథమిదం శరీరం వ్యక్తపదార్హం భవేదిహావ్యక్తం ॥౨౭॥ తస్మాత్ప్రధానమేవావ్యక్తపదార్హం న చాన్యదితి చేన్న॥ **శ్రీసూ॥౨॥** సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్ **శ్రీ** యదిదం సూక్ష్మశరీరం తదేవ చావ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యం॥౨౮॥ తద్వాచకో హి శబ్దస్తత్కార్యపరోపి దృశ్యతే లోకే । గోభిరితి వాక్య ఏవ హి గోశబ్దః క్షీరవాచకో దృష్టః ॥ ౨౯ ॥ తద్వది

హ్యవ్యక్తపదం సూక్ష్మపరం స్థూలబోధకం భవతి । యదిదం సూక్ష్మం లోకే తత్రైవావ్యక్తశబ్ద ఉపలబ్ధః ॥ ౩౦ ॥ సూక్ష్మే ముఖ్యభూతత్వాద్గౌణ్యా స్థూలే ప్రవర్తతే సోఽయం॥

౩. సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. అవ్యక్తశబ్దయోగ్యం యదిదం సూక్ష్మం శరీరముపదిష్టం ॥ ౩౧॥ రథినోఽన్యచేతనస్య హి న తద్వినా భవతి తస్య సంసారః । సూక్ష్మం శరీరమేవ హ్యవ్యక్తపదేన గృహ్యతే నాన్యత్ ॥ ౩౨ ॥ తదధీనస్సంసారోఽయస్మాదితి కేచిదత్ర కథయంతి ॥ తదయుక్తం పూర్వత్ర హి రథరూపతయా శరీరముభయవిధం ॥ ౩౩ ॥ నిర్దిష్టం యద్యత్ర హ్యేకం చేత్తర్హి వాక్యభేదస్స్యాత్ । నను యద్యవ్యక్తపదప్రతిపాద్యం సూక్ష్మమిహ శరీరం చేత్ ॥ ౩౪ ॥ తదిదం ప్రధానమేవ హ్యతోఽత్ర యుక్తం స్యాదితీహ నాశంక్యం । యదిదమవిద్యాత్మకమిహ సూక్ష్మశరీరం తదాత్మపరతంత్రం ॥ ౩౫ ॥ యచ్చ ప్రధానముక్తం స్వతంత్రమేతదితి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః । తస్మాత్ప్రధానవాదస్స్వయం వేదాంతిభిర్నిరాక్రియతే ॥ ౩౬ ॥ యదిచ ప్రధానమేవ హ్యవ్యక్తపదార్థమత్ర నిర్దిష్టం॥ ... ...*

౪. సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. జ్ఞేయత్వమత్ర వాక్యే తదిహావ్యక్తే కుతో న నిర్దిష్టం ॥ ౩౭ ॥ పదమాత్రమేతదిహ కిల నిర్దిష్టం దృశ్యతే హి వాక్యేఽస్మిన్ । గుణపురుషాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితి చ తేన తద్యుక్తం ॥ ౩౮॥ జ్ఞేయత్వావచనే కిల తన్నిర్దేశో వృథైవ తేషాం స్యాత్ । తస్మాత్ప్రధానమేతత్ప్రదర్శయితుమత్ర నేదముపదిష్టం ॥ ౩౯ ॥ అపి తు పరమేశ్వరం తం బోధయితుం వాక్యమేతదుపయుక్తం । రథరూపకల్పనాద్యైః పరమేశ్వర ఏవ చిత్తమవతార్య॥ ౪౦ ॥ నిశ్శ్రేయసఫలకతయా పరాత్మవిజ్ఞానముపదిశత్యేతత్

౫. సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్. జ్ఞేయత్వానిర్దేశాదవ్యక్తం న ప్రధానమితి నైతత్ ॥ ౪౧ ॥ యస్మాదస్యాం వల్ల్యామశబ్దమిత్యాదివాక్యమఖిలమపి । యదశబ్దతాదిగుణకం ప్రధానమేతన్నిచాయ్యమభిధత్తే ॥ ౪౨ ॥ ఇతి చేన్నేయం శంకా యస్మాత్ప్రాజ్ఞోఽయమత్ర నిర్దిష్టః ॥ యదిదం ప్రకరణమేతత్పరమాత్మపరం న హి ప్రధానపరం ॥ ౪౩ ॥ యో వా సౌ పరమాత్మా న జాయతే మ్రియత ఇత్యనేనోక్తః। మృత్యుముఖమోక్షఫలకం యదస్య విజ్ఞానమత్ర నిర్దిష్టం ॥ ౪౪ ॥ తదపి పరమాత్మపక్షే సమంజసం న ప్రధానపక్షేపి॥... *

౬. సూ. త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. అస్యాం కఠవల్ల్యాం ఖల్వగ్నిర్జీవస్తథైవ పరమాత్మా ॥ ౪౫ ॥ త్రయ ఏతే నిర్దిష్టాః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యజాలేన । ప్రశ్న ఉపన్యాసో వా ప్రధానవిషయో న దృశ్యతే క్వాపి ॥ ౪౬ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే నావ్యక్తపదం ప్రధానమభిధత్తే । నన్వేతదనుపపన్నం ప్రశ్నోపన్యాసరూపలింగం యత్ ॥ ౪౭ ॥ నచికేతాః కిల పిత్రా ప్రహితో మృత్యోస్సకాశముపయాతః । మృత్యుః కిల తం దృష్ట్వా పరితుష్టస్త్రీన్వరానిమాన్ప్రాదాత్ ॥ ౪౮ ॥ జనకస్య సౌమనస్యం తథాగ్నివిద్యాం తథాత్మవిద్యాం చ । జనకస్య సౌమనస్యే ప్రథమం దత్తే వరద్వయం శిష్టం ॥ ౪౯ ॥ యా చేయమగ్నివిద్యా యా చ పరాత్మప్రకాశికా విద్యా । శిష్టే వరద్వయేఽస్మిన్ ప్రశ్నత్రయమేతదనుపపన్నం హి ॥ ౫౦ ॥ ప్రతివచనం చ తథైవానుపపన్నమితీహ నైవమాశంక్యం । యస్మాద్వరప్రదానవ్యతిరేకేణాత్ర కిమపి న హి దృష్టం ॥ ౫౧ ॥ ప్రశ్నవ్యతిరేకేణ చ నేహోపన్యస్తమేవ కించిదపి । ఏవం సత్యపి నాత్ర ప్రశ్నత్రయభంగలేశశంకాపి ॥ ౫౨ ॥ శిష్టే వరద్వయేఽస్మిన్ప్రశ్నత్రయమేతదుచితమేవ స్యాత్ । భిన్నార్థకం యదా స్యాత్ప్రశ్నాంతరమత్ర భవతి దోషోఽయం ॥ ౫౩ ॥ జీవేశగోచరస్య ప్రశ్నయుగస్యైకవిషయకత్వేన । ఏకత్వాదిహ న భవతి వరప్రదానవ్యతిక్రమాశంకా ॥ ౫౪ ॥ ప్రశ్నత్రిత్వోక్తిరియం విశేషభేదప్రవాదమాశ్రిత్య। తస్మాదిహ సూత్రార్థే పరాత్మపక్షే న కోఽపి దోషస్స్యాత్ ॥ ౫౫ దోషః ప్రధానపక్షే భవతి తతో న ప్రధానమవ్యక్తం॥

౭. సూ. మహద్వచ్చ. సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రే ప్రయుజ్యమానోఽయథా మహచ్ఛబ్దః ॥ ౫౬ ॥ నహి వైదికే ప్రయోగే తామభిధాతుం యథా న శక్తస్స్యాత్ । అవ్యక్తశబ్ద ఏష ప్రధానపర ఇతి హి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః ॥ ౫౭ ॥ నహి స ప్రధానవాచీ భవతి తతోఽవ్యక్తమిహ శరీరం స్యాత్ । యదిదం ప్రధానముస్యహ్యాశబ్దతా నిరపవాదమిహ సిద్ధా ॥ ౫౮ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయస్సుగమః। అవ్యక్తపదాయోగాదశబ్దమేతత్ప్రధానమిత్యుక్తం ॥ ౫౯ ॥ నన్వత్రాజామంత్రాదశబ్దతా దుర్లభైవ పునరస్య। తత్ర చ కాచిదజోక్తా యా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా సా ॥౬౦॥ బహ్వీః ప్రజాస్సరూపాః సృజతి హి తామేక ఏష జుషమాణః । అనుశేతే హ్యవివేకీ జహా

తిచాన్యస్తుభక్తభోగాంతాం ॥ ౬౧ ॥ ఇతితత్రచనిర్దిష్టాహ్యజాప్రధానంతతోనచాన్యతాస్యాత్ । పూర్వంప్రధానపక్షేలింగంకించిదపినోపలబ్ధమితి ॥ ౬౨ ॥ ప్రాజ్ఞప్రకరణబలతోహ్యవ్యక్తపదంశరీరపరముక్తం । ఇహలోహితాదిశబ్దైస్సత్త్వాదిగుణత్రయంహినిర్దిష్టం ॥ ౬౩ ॥ తచ్చాజాశబ్దస్యప్రధానపరతాప్రసాధకంలింగం । సృష్టృత్వమపిచతస్మాదశబ్దతాస్యాత్కథంప్రధానస్య ॥ ౬౪ ॥ ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమధికరణమిదంచకారమునిమాన్యః॥ ——౮. సూ. చమసవదవిశేషాత్.—— అర్వాగ్బిలఇతిమంత్రశ్చమసప్రతిపత్తిసాధనోదృష్టః ॥ ౬౫ ॥ తత్రార్వాగ్బిలశబ్దోవిశేషతోనార్థబోధకోభవతి । యేనస్వార్థంబ్రూతేగ్రహాదిసాధారణేనధర్మేణ ॥ ౬౬ ॥ ఏషఇతివాక్యశేషాద్విశేషతస్స్వార్థనిర్ణయోభవతి। తద్వదిహాజామంత్రఃసామాన్యార్థప్రదర్శకోభవతి ॥ ౬౭ ॥ నాత్రప్రధానవాచకశబ్దోదృష్టోనదృశ్యతేలింగం।యదజాపదమత్రస్యాద్యోగేనాన్యార్థకంచతద్భవతి॥౬౮॥రూఢిశ్ఛాగాయాంకిలదృష్టానాస్మిన్తథాప్రధానేపి॥యేలోహితాదిశబ్దాస్తేపినసత్త్వాదివాచకాస్స్యురిహ ॥ ౬౯ ॥ రూపవిశేషపరత్వంలోకేవేదేచదృష్టమేతేషాం।ముఖ్యార్థసంభవేకిలగౌణార్థోగృహ్యతేనకేనాపి ॥ ౭౦ ॥ తస్మాదిదంప్రధానంనాజాశబ్దేనగృహ్యతేకింతు ॥...... ... ...*

——౯. సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే.—— యేయంజ్యోతిఃప్రముఖాభూతత్రయలక్షణాజగద్యోనిః ॥ పరమేశ్వరపరతంత్రాయాలోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాపి।ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టాసేయమజాగృహ్యతేత్రనతదన్యా॥౭౨॥ తస్యాంహివాక్యశేషేదృష్టోసౌలోహితాదిగుణయోగః । సందిగ్ధాసందిగ్ధాయద్యేకత్రైవసంగతౌభవతః ॥౭౩॥ తత్రసందిగ్ధేనహిసందిగ్ధార్థస్యనిగమనంన్యాయ్యం । తేనాజామంత్రేపిహిభూతత్రయలక్షణాహ్యజాగ్రాహ్యా॥౭౪॥ ఉపభుజ్యతేహ్యవిదుషావిదుషాసంత్యజ్యతేహిసైవాజా । క్షేత్రజ్ఞభేదసిద్ధ్యైవిద్వదవిద్వత్ప్రదర్శనంనకృతం ॥౭౫॥ భేదమనూద్యతయోరిహబంధవిమోక్షవ్యవస్థితిఃకథితా । నన్వత్రాజాశబ్దోజ్యోతిఃప్రముఖాంకథంహిబోధయతి ॥ ౭౬ ॥ ఇహయోగరూఢిబాధాదిత్యాశంకానిరస్యతేసపది ——౧౦. సూ. కల్పనోపదేశాచ్చమధ్వాదివదవిరోధః.—— యోగేనవాపిరూఢ్యాజ్యోతిఃప్రముఖాంనచాయమభిధత్తే ॥ ౭౭ ॥ సాదృశ్యోపాధికయాకల్పనయాతాంప్రబోధయత్యేషః । లోకేకాచిదజాహిస్యాల్లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాఢ్యా ॥ ౭౮ ॥ జనయతిసరూపవర్గంతథేయమితిబోధయత్యయంశబ్దః। తస్మాత్కాల్పనికత్వంతత్రాజాశబ్దఏషఉపపన్నః ॥ ౭౯ ॥ మధ్వాదయశ్చశబ్దాఆదిత్యాదౌయథోపపన్నాస్స్యుః । తస్మాదశబ్దతైషాసిద్ధాసాంఖ్యోచితప్రధానస్య॥౮౦॥బ్రహ్మణివేదాంతానాంసమన్వయోనిరపవాదఏవాత్ర।నన్వత్రాజామంత్రాదిహప్రధానేసశబ్దతామాభూత్ ॥౮౧॥ యస్మిన్నితిమంత్రాత్కిలసశబ్దతాస్యాదిహప్రధానస్య। తస్మిన్మంత్రేపంచహిపంచజనాస్తద్వదేవచాకాశః ॥౮౨॥ యస్మిన్ప్రతిష్ఠితాస్స్యుస్తమేవమన్యేసదాహమాత్మానం।ఏవంవిద్వానమృతోబ్రహ్మామృతరూపపవభూయాసం ॥ ౮౩ ॥ ఇత్యేవమర్థజాతంప్రపంచితంపంచకద్వయంతత్ర।తదిదంహిపంచవింశతితత్త్వానిస్మృతిగతానినిదిశతి॥౮౪॥ మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాఃప్రకృతివికృతయస్సప్త।షోడశకశ్చవికారోనప్రకృతిర్నవికృతశ్చపురుషఇతి ॥ ౮౫ ॥ స్మృతినిర్దిష్టామేవహితత్త్వానాంపంచవింశతింబ్రూతే।రూఢింత్యక్త్వాజ్యోతిఃప్రముఖార్థకతాహ్యజాపదస్యోక్తా ॥ ౮౬ ॥ తద్వజ్జనశబ్దస్యహిరూఢింపరిహృత్యతత్త్వపరతాస్యాత్। మంత్రాంతరావలంబాత్సాంఖ్యైరుద్భావితామిమాంశంకాం ॥౮౭॥ వారయితుమాదృతాత్మాచకారమునివర్యఏతదధికరణం॥ ——సూ॥౧౧॥నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ॥—— ననిబంధనైవసంఖ్యాద్విత్వాద్యాదృశ్యతేహిలోకేస్మిన్ ॥ ౮౮ ॥ ధర్మనిబంధనవిరహేసంచత్వాద్యాకథంభవేత్సంఖ్యా। పంచపదద్వయయోగాత్సంఖ్యైవహిపంచవింశతిర్లబ్ధా ॥౮౯॥ తావన్మాత్రేణకథంతత్త్వానాంపంచవింశతేర్బోధః । జనశబ్దేనసమస్తంపంచపదంవాకథంవిశేష్యంస్యాత్ ॥౯౦॥ ఉపసర్జనంహిలోకేనవిశేష్యత్వేనకేనచిద్దృష్టం । పంచజనాఇత్యేతత్సమస్తమేవేహనభవతివ్యస్తం ॥ ౯౧ ॥ భాషికవాక్యాదస్యహ్యేకపదత్వంవినిశ్చితంభవతి।పంచజనాఇత్యస్మాత్సంఖ్యాలాభేకుతస్తదాకాంక్షా॥౯౨॥ సంఖ్యాకాంక్షావిరహేపంచేతిపదంపునర్వ్యర్థైవస్యాత్ । ఇహపంచపంచపూల్యస్స్యురితిచదృష్టాహిసాసమాహారే ॥ ౯౩ ॥ పంచజనాఇత్యత్రతుసమాసఇహకర్మధారయోయేన । దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామిత్యస్మాదిహసమాసఉపదిష్టః ॥ ౯౪ ॥ సంఖ్యాబోధార్థంకిలపంచపదంజనప

దేనసమస్తం । సప్తర్షయ ఇత్యాదౌ సంజ్ఞాయాం కిల సమాసఉపదిష్టః ॥ ౯౫ ॥ తద్వదిహాపి స్యాదితి న పంచవింశతిరితః ప్రతీయేత । సూత్రే హ్యాత్మాకాశౌ తత్త్వాంతఃపాతినావినిర్దిష్టౌ ॥ ౯౬ ॥ యస్మిన్నితి మంత్రే ఖలు తౌ పృథగేవోపదర్శితౌ భవతః । ఆధారత్వేనాత్మా హ్యాకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితత్వేన ॥ ౯౭ ॥ నిర్దిష్టౌ తస్మాత్కలితత్త్వానాం పంచవింశతేర్భంగః । తస్మాదస్మిన్మంత్రే నిరుక్తసూత్రైకవాక్యతాభంగాత్ ॥ ౯౮ ॥ నేయముయుక్తాశంకా తత్త్వానాం పంచవింశతినాం యా । ఇహ పంచజనపదే కిల సమాసవిధినా ప్రతీయతే సంజ్ఞా ॥ ౯౯ ॥ సేయం ప్రతీయమానా సంజ్ఞినమాకాంక్షతే హి నియమేన । తస్యా మాకాంక్షాయాం రూఢిబలాత్సంజ్ఞినం ప్రబోధయతి ॥ ౧౦౦ ॥ సోఽయం హి వాక్యశేషః ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యుపన్యస్తః ॥

సూ॥౧౨॥ ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ ॥

యస్మిన్నితి మంత్రోత్తరమిహోపలబ్ధో హి వాక్యశేషోఽయం ॥ ౧౦౧ ॥ తత్ర ప్రాణాశ్చక్షుః శ్రోత్రం చాన్నం చ మన ఇతి హ్యాతే । పంచపదార్థాః కథితాస్త ఏవ మంత్రే భవంతి పంచజనాః ॥ ౧౦౨ ॥ జనశబ్దః ప్రాణాదిషు కథం ప్రవర్తేత ఇతీహ నాశంక్యం । భవతాంతత్త్వేషు యథా ప్రాణాదిష్వపి తథా ప్రవర్తేత ॥ ౧౦౩ ॥ ఇహ సుప్రసిద్ధసన్నిధిపతితో యోఽవ్యాప్రసిద్ధవచనస్స్యాత్ । తస్య ప్రసిద్ధపరతా దృష్టాన్యతోఽపి చ్ఛాదాదిశబ్దేషు ॥ ౧౦౪ ॥ జనపదసమార్థకంచ ప్రాణాదిషు దృశ్యతే హి పురుషపదం । తే వా ఏతే పంచేత్యస్మిక్తస్మాన్న కశ్చిదిహ దోషః ॥ ౧౦౫ ॥ మాధ్యందినాశ్చ యే స్యుస్తేషామేతే భవంతు పంచజనాః । కణ్వానాం కథమేతే ప్రాణాదిషు నామనంతి యే చాన్నం ॥ ౧౦౬ ॥ సహితత్రిపంచసంఖ్యాతత్త్వాపత్తే స్యాదితీహ నాశంక్యం ॥

సూ ॥ ౧౩ ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥

యేషాం పాఠే చాన్నం ప్రాణాదిషు నోపలభ్యతే తత్ర ॥ ౧౦౭ ॥ పూర్వత్ర దర్శితం యజ్జ్యోతిః ప్రాణాదిసముదయే యోజ్యః । తస్మాత్త ఏవ మంత్రే పంచజనాస్స్యుర్న సాంఖ్యతత్త్వాని ॥ ౧౦౮ ॥ కాపిలసూత్రం యదిదం తస్య చ మూలం న దృశ్యతే కిమపి । తస్మాదవ్యక్తశబ్దత్వం పూర్వోక్తం తచ్చ నిరపవాదం స్యాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతిసామాన్యం ప్రపంచితం హి నను ॥ ౧౧౦ ॥ తదనుపపన్నం యస్మాద్వేదాంతానాం విగానమిహ దృష్టం । శ్రుతివచనవైపరీత్యే జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి ॥ ౧౧౧ ॥ తత్రాసిద్ధం తేన చ లక్షణవాక్యం కథం సమన్వేతి । తత్ర శ్రుతివచనాని హ్యానేకవిధసృష్టిమామనంత్యేవం ॥ ౧౧౨ ॥ ఆత్మన ఇతి చైకా శ్రుతిరాదావాకాశజన్మ నిర్దిశతి । తత్తేజోఽసృజతేతి శ్రుతిరాదౌ జన్మ తేజసో వదతి ॥ ౧౧౩ ॥ స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిరాదౌ ప్రాణజన్మ నిర్దిశతి । స ఇమాంల్లోకానిత్యాద్యా హి శ్రుతిరాదౌ లోకసృష్టిముపదిశతి ॥ ౧౧౪ ॥ తత్కర్తృకాం హి సృష్టిం బోధయతి శ్రుతిరియం సదేవేతి । జగదేతదసత్కర్తృకముపదిశతి శ్రుతిరియం హ్యసద్వేతి ॥ ౧౧౫ ॥ శ్రుతయోఽన్యా అప్యేవం సృష్టిం నానావిధాం హి కథయంతి । సృష్టిశ్రుతివాక్యాని స్రష్టవ్యేషు క్రమాదివైచిత్ర్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ విప్రతిపన్నాన్యయతో లక్షణబోధః కథం భవేత్తేభ్యః । జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తం హి తస్య యత్పూర్వం ॥ ౧౧౭ ॥ తదసిద్ధం చేద్బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం హి దురుపపాదం స్యాత్ । యోఽయం ప్రధానపక్షే దోషస్సోఽయం పరాత్మపక్షేఽపి ॥ ౧౧౮ ॥ ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రపంచితం మునినా ॥

సూ॥౧౪॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥

ఇహ సృజ్యమానవిషయే విగానముపలభ్యతే హి వేదేషు ॥ ౧౧౯ ॥ స్రష్టరి వేదాంతానాం విగానముపలభ్యతే న కించిదపి । ఈక్షణపూర్వకమస్య హి కారణతాం వర్ణయంతి వేదాంతాః ॥ ౧౨౦ ॥ సత్యం జ్ఞానమనంతం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ దర్శయంతి తథా । సోఽకామయతేత్యేవం కామయితృత్వం హి తస్య నిర్దిష్టం ॥ ౧౨౧ ॥ అన్యత్రాపి తథైవ హి తదైక్షతేత్యత్ర తద్ధి నిర్దిష్టం । మంత్రాంతరేఽత ఏవ హి స ఈక్షతేత్యాది వాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౧౨౨ ॥ ఏవం కిలేక్షితృత్వం హి త్వాం చక్ర ఇతి వాక్యనిర్దిష్టం । తచ్చేతనస్య ధర్మో నాన్యస్యేత్యుక్తమేవ పూర్వత్ర ॥ ౧౨౩ ॥ సర్వజ్ఞత్వాదికమపి సర్వత్రైవ ప్రపంచితం తస్య । బ్రహ్మేహ యాదృశం హి ప్రపంచితం కారణత్వధర్మేణ ॥ ౧౨౪ ॥ మంత్రాంతరేఽత ఏవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదితం హి సర్వత్ర । కార్యవిగానే సత్యపి కారణమవిగీతమేవ సర్వత్ర ॥ ౧౨౫ ॥ నైతావన్మాత్రేణ హి లక్షణభంగోఽత్ర శంకితుం శక్యః । బ్రహ్మైకరూపమేవ తు కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః ॥ ౧౨౬ ॥ సత్కర్తృకా హి సృష్టిశ్ఛాందోగ్యే యా ప్రతీయతే సాఽపి । పర

మాత్మకర్తృకత్వే వేత్యేవంనిర్ధారితంహిపూర్వత్ర ॥౧౨౭॥ నన్విహలక్షణమేతద్బ్రహ్మణినైవోపపద్యతే యస్మాత్ । అసతోపి కారణత్వందర్శయతిశ్రుతిరియంహ్యాసద్వేతి ॥౧౨౮॥ ——సూ ॥౧౫॥ సమాకర్షాత్ ॥—— అసది త్యస్మిన్తుంత్రేసిరాత్మకంవాసదుచ్యతేకింతు । బ్రహ్మసదేవాసదితిహ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిష్టం ॥౧౨౯॥ యద్యన్య థాహిపూర్వం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం బ్రహ్మ । ఆకృష్యసమ్యగస్యహికామయిత్వత్వం చదర్శయిత్వైవ ॥ ౧౩౦ ॥ తస్మా త్సృష్టింవితతాంనిర్దిశ్యానంతరంహితస్యైవ । అసదిత్యుపదేశోసావసంగతస్స్యాదతోహ్యసచ్ఛబ్దః ॥ ౧౩౧ ॥ బ్రహ్మస దాత్మకమేవహ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిశతి । యతాసచ్ఛబ్దోయంచ్ఛాందోగ్యేదృశ్యతేసదిత్యాదిః ॥౧౩౨॥ సోపిస్వ వాక్యదర్శితసత్పదయోగాత్సదర్థకోభవతి। వ్యాక్రియతేత్యాదౌహివ్యాకరణం కర్తృకతంత్రముపదిష్టం ॥ ౧౩౩ ॥ సర్వ త్రవ్యాకర్తాపరమాత్మైవేతివర్ణితంశ్రుత్యా । వ్యాకరవాణీత్యనయాతస్మాన్నేహాస్తిబాధకంకిమపి ॥ ౧౩౪ ॥ లక్షణ వాక్యవిరోధోనకేనచిచ్ఛంకితుంహి శక్యోత్ర। తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి ॥ ౧౩౫ ॥ నన్విహల క్షణవాక్యంసకలంబ్రహ్మణిసమన్వితంకథితం । తదనుపపన్నంయస్మాత్కౌషీతకివాక్యమన్యథాదృష్టం ॥ ౧౩౬ ॥ తత్ర చబాలాకిరసౌరాజానమజాతశత్రుముపయాతః । తంచోపగమ్యసోయంబాలాకిరజాశత్రుమాహైవం ॥౧౩౭ ॥ బ్రహ్మ బ్రువాణితఇతిహి సంబోధ్యైనం ప్రబోధయామాస । ఆదిత్యేచంద్రమసిచయోసౌపురుషోభవేత్పరాత్మేతి ॥ ౧౩౮ ॥ తచ్ఛ్రుత్వారాజాసౌత్వయోక్తమఖిలంమృషేతినిర్దిశ్య । ఏతేషాంపురుషాణాంయోసౌ కర్తాహి యస్యతత్కర్మ ॥ ౧౩౯ ॥ సహివేదితవ్యఇతిఖలు రాజాబాలాకిముపదిదేశేత్థం । తత్రచయోసౌకర్తాప్రాణోవాస్యాదథాపిజీవోవా॥౧౪౦॥ ఇత్యేవం సందేహః కర్మపదశ్రవణయోగతోభవతి । పూర్వమసత్పదమేతత్స్వవాక్యగతసత్పదావలంబేన ॥ ౧౪౧॥ సద్బ్రహ్మపరతయాతద్వర్ణితమత్రతునసాధకంకిమపి । బాలాకివాక్యదృష్టంబ్రహ్మపదంతన్నరాజవాక్యేస్తి ॥ ౧౪౨ ॥ తస్మాత్ప్రాణోయంస్యాద్యోసౌకర్తాహిదర్శితోరాజ్ఞా । చలనాత్మకంహికర్మచతస్యోచితమేవవాయురూపతయా॥ ౧౪౩ ॥ పురుషాణాంకర్తృత్వంసమష్టిరూపేణయుక్తమేవాస్య । జీవోవాయంతస్యచ ధర్మాధర్మాత్మకంహి కర్మ స్యాత్ ॥౧౪౪॥ పురుషాణాంకర్తృత్వంభోక్తృత్వాత్తస్యయుక్తమేవస్యాత్ । పూర్వోక్తలక్షణంహిప్రాణస్యాపిప్రదర్శి తంహ్యత్ర ॥౧౪౫॥ తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణికథమిహసమన్వితంభవతి । ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమిదమధికరణంప్రదర్శి తంమునినా॥౧౪౬॥ ——సూ॥౧౬॥జగద్వాచిత్వాత్॥—— యదిదంకర్మపదంతచ్చలనాత్మకకర్మబోధకంనభవేత్।ఏత చ్చసుప్రసిద్ధంహ్యప్రకృతమశబ్దితంచభవతి యతః ॥ ౧౪౭ ॥ కర్తృవ్యాపారంవాక్రియాఫలంవానబోధయత్యేతత్ । క ర్తృపదాత్తల్లాభేకర్మపదంస్యాదిదంహిపునరుక్తం ॥౧౪౮ ॥ అత్రప్రదర్శితానాంపురుషాణాంబోధకంనకర్మపదం । పూ ర్వోపదర్శితత్వాదుభయత్రచలింగవచనవైరూప్యాత్ ॥ ౧౪౯ ॥ తస్మాదిహకర్మపదం యోగేనస్వార్థబోధకంవాచ్యం । యత్క్రియతేతత్కర్మేత్యేవంయోగేనకార్యపరమేవ ॥ ౧౫౦ ॥ జగదేకదేశభూత్వాకార్యత్వేనప్రదర్శయన్పురుషాన్। ప్రాదేశికకర్తృత్వాశంకాంవారయితుమేవమాహ పునః ॥ ౧౫౧ ॥యన్నామరూపభిన్నంజగదఖిలంతత్పదేననిర్దిశ్య తదిదంయస్యహికార్యంసవేదితవ్యఇతినిర్దిశత్యేనం ॥ ౧౫౨ ॥ తస్మాదిహకర్మపదంజగత్పరంనక్రియాపరంభవతి । య స్సర్వస్యచజగతః కర్తాసోయంభవేత్పరాత్మైవ ॥ ౧౫౩ ॥ సర్వేషాంభూతానామిత్యస్మిన్వాక్యశేషముపదిష్టం । తద్వి జ్ఞానఫలంయన్నిరతిశయంబ్రహ్మభవతితేనాయం ॥ ౧౫౪॥ ——సూ ॥౧౭॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచేత్తద్వ్యా ఖ్యాతం—— నన్వత్రవాక్యశేషే బాలాకిమసౌబుబోధయిషురాదౌ । ఆమంత్ర్యసుప్తపురుషంప్రాణస్యాభోక్తృతాం ప్రదర్శయతి ॥ ౧౫౫॥ యష్ట్యభిఘాతోత్థానాత్తద్వ్యతిరిక్తంచజీవముపదిశతి । తత్రైవదర్శితోసౌముఖ్యప్రాణోహ్యథే తివాక్యేన ॥ ౧౫౬ ॥ ఏవంజీవోపితథానిర్దిష్టస్తద్యథేతివాక్యేన । తస్మాజ్జీవోవాస్యాత్ప్రాణోవేత్యత్రనైవమాశం క్యం ॥ ౧౫౭ ॥ జీవాదిలింగయోగాత్తత్తదుపాస్తిర్యదావివక్ష్యేత । త్రివిధముపాసనమత్రప్రసజ్యతేతత్తునైవయుక్త మిహ ॥ ప్రాణపదస్యహివృత్తిఃపరమాత్మనిదర్శితైవపూర్వత్ర । జీవపరాత్మైక్యేనహిపరమాత్మనిజీవలింగము

పపన్నం ॥ ౧౮ ॥సూ॥ అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ జీవపరామర్శో-
యం జీవవిలక్షణపరాత్మబోధపరః । ప్రశ్నవ్యాఖ్యానేకిల పరమాత్మపరేయతః ప్రతీయేతే ॥ ౧౬౦ ॥ ఇతి జైమినిరాచా-
ర్యో జీవపరామర్శకారణం బ్రూతే । క్వైష ఇతి వాక్యశేషే ప్రశ్నోయం స్యాత్పరాత్మపర ఏవ ॥ ౧౬౧ ॥ ప్రతివచనమపి హి
దృష్టం యదేతి మంత్రే పరాత్మపరమేవ । అప్యేకే శాఖిన ఇహ వదంతి బాలాకిరాజసంవాదే ॥౧౬౨॥ విజ్ఞానమయం జీవం నిర్ది-
శ్య స్వాపముపదిశంత్యస్య । హార్దాకాశే బ్రహ్మణి తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥౧౬౩॥ అత్ర పరాత్మన ఏవ హి నిర్ది-
ష్టం సర్వకారణత్వమపి । యదపి చ గతిసామాన్యం బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య ॥౧౬౪॥ అనవద్యం హి తదస్మాత్కౌ-
షీతకి వాక్యమేతదఖిలమపి । జగతః కారణరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥ ౧౬౫ ॥ నన్విహ బృహదారణ్యే మైత్రే-
యీ బ్రాహ్మణే సమామ్నాతం । పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియ ఇత్యాదికమనేకమాత్మపరం ॥౧౬౬॥ వాక్యం తత్ర ప్రథమం
మైత్రేయీ యాజ్ఞవల్క్యమునిమాహ । భగవన్యచ్చ రహస్యం వేత్సి తదేతన్మమాద్య కథయేతి ॥ ౧౬౭ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా ము-
నివర్యో మైత్రేయ్యై తదిదముపదిదేశ కిల । పత్యుః కామాయ పతిర్న హి ప్రియో భవతి చాత్మకామాయ ॥౧౬౮॥ పతిజాయాపు-
త్రాద్యా యే చాన్యే భోగసాధనీభూతాః । ఆత్మార్థతయా సర్వే ప్రియా భవంత్యత్ర న స్వకామాయ ॥ ౧౬౯ ॥ సోయం
ప్రియతమ ఆత్మా సర్వేషాం భోగసాధనానాం యః । ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్స తథా నిదిధ్యాస్యః ॥ ౧౭౦ ॥ అస్మి-
న్నాత్మని దృష్టే శ్రుతే మతే తద్వదేవ విజ్ఞాతే । సర్వమిదం విదితం స్యాదితి మైత్రేయీమువాచ మునివర్యః ॥ ౧౭౧ ॥ ఏవం
మధ్యేపి తథా శ్రుత్యా వర్ణితమిదం మహద్భూతం । తద్వదనంతమపారం విజ్ఞానఘనస్స ఏవ చాత్మాయం ॥ ౧౭౨ ॥ ఏతే-
భ్యో భూతేభ్యస్సముత్థితస్తాన్యను ప్రణశ్యతి హి । తామేవముపదిదేశ హి యోసావాత్మేహ దర్శితో మునినా ॥౧౭౩॥ స హి కిం
పరమాత్మా స్యాజ్జీవో వాయమితి సంశయప్రాప్తౌ । పూర్వముపక్రమవాక్యే బ్రహ్మపదశ్రుతిబలావలంబేన ॥ ౧౭౪ ॥ బాలా-
క్యజాతశత్రోః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యమఖిలమపి । బ్రహ్మపరం తద్వర్ణితమత్ర తు వాక్యే హ్యుపక్రమే దృష్టః ॥ ౧౭౫ ॥
ప్రియసంసూచిత ఆత్మా భోక్తాయం జీవ ఏవ కిం న స్యాత్ । యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యస్తదపి జీవలింగం హి ॥౧౭౬॥
ద్రష్టవ్యత్వాదికమపి తస్యైవోక్తం న చేతరస్య స్యాత్ । సర్వం విదితమిహోక్తం భోక్త్రర్థత్వాచ్చ భోగ్యపరమేవ ॥
౧౭౭ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టో జీవ ఏవ న పరాత్మా । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥
౧౭౮ ॥ ౧౯ ॥సూ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥ యోసావస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టస్స ఖలు భవతి పరమాత్మా । యస్మాదే-
తద్వాక్యం పరమాత్మన్యేవ సమ్యగన్వేతి ॥ ౧౭౯ ॥ అత్ర హ్యుపక్రమే కిల మైత్రేయీ యాజ్ఞవల్క్యమునిరాహ । అమృ-
తత్వస్య త్వాశా విత్తేనానేన కాపి నాస్తీతి ॥ ౧౮౦ ॥ యేన చ విత్తేనాహం న స్యామమృతా హి తేన విత్తేన । కిమహం కుర్యామితి
సా తత్సాధనమేనమితి హి పప్రచ్ఛ ॥ ౧౮౧ ॥ తత్పృష్టేన చ మునినా య ఏష ఆత్మా హి సమ్యగుపదిష్టః । స హి కథమిహ జీ-
వస్స్యాత్పరమాత్మైవోపదిష్ట ఇహ భవతి ॥ ౧౮౨ ॥ బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ హ్యమృతత్వం వర్ణయంతి వేదాంతాః । యద్యత్ర ద-
ర్శితోయం న చేత్పరాత్మా వృథోపదేశస్స్యాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ అమృతత్వసాధనే కిల పృష్టే తత్సాధనం హి వక్తవ్యం । పరమా-
త్మానుపదేశే కథమిహ తత్సాధనం హి కథితం స్యాత్ ॥౧౮౪॥ ఆత్మని విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి చ యచ్చ నిర్దిష్టం । సర్వా-
త్మకే పరాత్మని విదితే తదిదం సమంజసం భవతి ॥౧౮౫॥ యద్యేతజ్జీవపరం తదేదమితి వాక్యమనుపపన్నం స్యాత్ । బుద్ధ్యా-
ద్యుపాధికో న హ్యనంతతాపారతాదిగుణయోగీ ॥ ౧౮౬ ॥ యస్యేతి వాక్యదర్శితసకలజగత్కారణత్వమపి జీవే । అస-
మంజసమేవ స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥౧౮౭॥ ఇదగ్ంసర్వం యదితి శ్రుతిబోధితసర్వకార్యరూపత్వం । సర్వస్య
కారణత్వాత్పరమాత్మన్యేవ తదపి యుక్తతరం ॥౧౮౮॥ దుందుభ్యాద్యా అపి యే దృష్టాంతాశ్శ్రుత్యా దర్శితా భూయః । తేపి
చ పరాత్మపక్షం ప్రసంజయంత్యత్ర న హి తతోన్యమపి ॥ ౧౮౯ ॥ ఆత్మని విజ్ఞాతే సతి నిదిష్టం యచ్చ సర్వవిజ్ఞానం । యేనాశ్రు-
తమిత్యాదౌ ప్రదర్శితం తత్పరాత్మలింగం హి ॥౧౯౦॥ తస్మాదిహ పరమాత్మా మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే వినిర్దిష్టః । ద్రష్టవ్య-
త్వాదికమిహ తస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాపి ॥ ౧౯౧ ॥ నన్విహ యది పరమాత్మా వివక్షితస్స్యాత్తదేతదసమరసం । పత్యాది-
సూచితస్య హి భోక్తుర్ద్రష్టవ్యతాదినిర్వచనం ॥ ౧౯౨ ॥ యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యో దర్శితం హి తద్ధ్యయుక్తం । పర

మాత్మబోధనే కేవలవిజ్ఞానాత్మా యతో నిరాకాంక్షః ॥ ౧౯౩ ॥ ౨౦॥సూ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః॥
ప్రియసూచితస్య భోక్తుర్ద్రష్టవ్యత్వాదికీర్తనం యతస్స్యాత్ । సర్వం విదితం భవతీత్యేవంరూపా హి యా ప్రతిజ్ఞా స్యా
త్ ॥౧౯౪॥ తస్యాస్సిద్ధేస్సూచకలింగమితి వ్యాశ్మరథ్య ఆచార్యః । జీవపరమాత్మనోరిహ భేదాశంకాం భృశం నివర్త్యకి
ల ॥౧౯౫॥ సాధయతి తాం ప్రతిజ్ఞాం తదిదం లింగమితి సూత్రవాక్యార్థః । యది చ తయోర్భేదస్స్యాత్తదా ప్రతిజ్ఞా హి బా
ధితైవ స్యాత్ ॥ ౧౯౬ ॥ ౨౧ ॥సూ॥ ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః॥ జ్ఞానధ్యానాభ్యామిహ వి
వేకవిజ్ఞానసుప్రసన్నస్య । దేహేంద్రియసంఘాతాదుచ్చిక్రమిషోః పరాత్మభావేన ॥ ౧౯౭ ॥ ప్రియసూచితస్య భోక్తుర్ని
ర్దేశోऽసావుపక్రమే సఫలః । ఇత్యౌడులోమిరార్యో భోక్తృగ్రహణం హి సఫలయత్యాదౌ ॥౧౯౮॥..............
౨౨॥సూ॥ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ ఇహ చోపక్రమవాక్యే ప్రియాదిసంసూచితస్య భోక్తురయం ద్రష్టవ్య
తాని దేశః సకలోऽయం సఫల ఏవ న విరుద్ధః ॥౧౯౯॥ పరమాత్మనో యదా స్యాద్భిన్నో భోక్తా తదా హి విఫలం స్యాత్ । యత ఇహ
పరమాత్మా సావస్థితో భోక్తృభావమాలంబ్య ॥౨౦౦॥ తత ఏతస్మిన్వాక్యే నకోऽపి దోష ఇతి కాశకృత్స్నమునిః । తస్మాదేత
ద్వాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥౨౦౧॥ నన్విహ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయః కథితః । బుద్ధ్యారూ
ఢే వస్తుని తాత్పర్యస్యావధారణం మత్వా ॥౨౦౨॥ బుద్ధ్యారోహార్థం కిల లక్షణముక్తం హి తస్య పూర్వత్ర । తదపి చ లక్షణ
మస్య హి జగతో జన్మాదికారణత్వం హి ॥౨౦౩॥ తత్కిముపాదానత్వం కిం వా తత్స్యాన్నిమిత్తతారూపం । ఇత్యేతన్నిర్ణేతుం
సపది విచారః ప్రవర్తితో మునినా ॥౨౦౪॥ లక్షణసూత్రానంతరమయం విచారస్తు కర్తుముచితస్స్యాత్ । నిర్ధారితతాత్ప
ర్యైర్వేదాంతైస్తస్య నిర్ణయార్థం హి ॥౨౦౫॥ అధ్యాయాంతే తస్య హి విచార ఏష ప్రవర్తితో మునినా । జన్మాదికారణ
త్వం నిమిత్తతారూపమత్ర యుక్తం హి ॥ ౨౦౬ ॥ ఈక్షణపూర్వకమేవ హి కారణతాం దర్శయంతి వేదాంతాః । సా కర్తృ
తాస్వరూపా నిమిత్తతాయాం హి పర్యవస్యేత ॥ ౨౦౭ ॥ యత ఈశ్వరత్వమస్య ప్రసిద్ధమస్మాన్నిమిత్తతా యుక్తా । వైవస్వ
తాదిషు పరం రాజసు లోకే నిమిత్తతా దృష్టా ॥ ౨౦౮ ॥ యది చేన్నిమిత్తతాస్య హి జగత ఉపాదానమన్యదిహ వాచ్యం । కా
ర్యానురూపమేవ హి దృష్టముపాదానకారణం లోకే ॥౨౦౯॥ జగదిదమచేతనం స్యాత్తదుపాదానం చ తాదృశం భవతి । త్రి
గుణాత్మకం ప్రధానం హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానం ॥౨౧౦॥ తస్మాత్పరాత్మలక్షణమచేతనేస్మిన్నవేత్ప్రధానేపి । ఇ
త్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥౨౧౧॥ ౨౩ ॥సూ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరో
ధాత్॥ జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మైతజ్జగన్నిమిత్తం చ జగదుపాదానం । నో చేత్తథా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావత్ర కుంఠితౌ స్యాతాం॥
౨౧౨ ॥ బ్రహ్మజగతోర్యదా స్యాన్నిమిత్తమాత్రం తదా తయోర్భేదాత్ । బ్రహ్మణి విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి హి యా
ప్రతిజ్ఞా సా ॥౨౧౩॥ ఉపరుధ్యేత యదా తజ్జగత ఉపాదానకారణం భవతి । బ్రహ్మాభేదాజ్జగతస్తదా ప్రతిజ్ఞా సమర్థితా భ
వతి ॥౨౧౪॥ బ్రహ్మ యది కేవలం స్యాజ్జగత ఉపాదానకారణం హి తదా । కర్తర్యన్యస్మిన్సతి తదనుపపన్నం హి సర్వవిజ్ఞానం॥
౨౧౫ ॥ తస్మాదుభయవిధం స్యాజ్జగతో జన్మాదికారణత్వం హి । ఉక్తార్థకాచ్ఛబ్దాత్సమర్థితం భవతి సర్వవిజ్ఞానం ॥౨౧౬॥
దృష్టాంతాశ్చ మృదాద్యా యదేతి వాక్యేన దర్శితాస్తేపి । ప్రథయంతి కారణత్వం ప్రకృతిత్వాత్మకమతోऽత్ర న విరోధః ॥౨౧౭॥
శాఖాంతరే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావేతదర్థకౌ భవతః । తస్మాత్పరమాత్మాయం ప్రకృతిః కర్తా చ భవతి నైకతరం ॥ ౨౧౮ ॥
సూ॥౨౪॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ సోऽకామయత బహు స్యామిత్యేవం తైత్తిరీయకం వాక్యం । ఆధ్యానపూర్వికా
హి ప్రవృత్తిరతోऽభిలభ్యతే తస్య ॥ ౨౧౯ ॥ తత్రాభిధ్యానస్య ప్రతీయతే స్వాత్మగోచరత్వం హి । ధ్యాతృత్వాత్కర్తృ
త్వం ధ్యేయత్వాత్ప్రకృతితాపి తస్య స్యాత్ ॥ ౨౨౦॥ ౨౫॥సూ ॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్॥
ఛాందోగ్యే కిల దృష్టం సర్వాణి హ వా ఇతి వాక్యమాత్మపరం । ఇతరానపేక్షతాం కిల బోధయతీహ్యేవకార ఇహ పఠితః ॥ ౨౨౧ ॥
తేనేతరానపేక్షౌ సృష్టిప్రళయౌ పరాత్మనః కథితౌ । కర్తృత్వప్రకృతిత్వే తస్మాద్వాక్యాత్పరాత్మనో లబ్ధే ॥ ౨౨౨ ॥ ...
౨౬॥సూ॥ ఆత్మకృతేః పరిణామాత్॥ ఆత్మానం స్వయమకరోదిత్యేవం తైత్తిరీయవాక్యమిహ । స్వయమ
కురుతేతి వాక్యాత్కర్తృత్వం తస్య భవతి నిర్దిష్టం ॥ ౨౨౩ ॥ ఆత్మానమిత్యనేన ప్రకృతిత్వం తస్య దర్శితం భవతి । కర్మత్వం

కర్తృకత్వం కథమేకస్యైవ భవతీహేత్యేతత్ ॥౨౪॥ పరిణామాదిత్యస్మాన్నిరస్యతే సపదిసూత్రశేషేణ। పరిణమయత్యాత్మానం స్వశక్తియోగేన స హి పరాత్మేతి॥౨౫॥ —సూ॥౨౭॥యోనిశ్చ హి గీయతే॥— సర్వజ్ఞః పరమాత్మా యోనిరయం గీయతే హి వేదాన్తైః। యత్తదితి చైవమాద్యైర్వాక్యైర్యద్భూతయోనిమిత్యంతైః ॥౨౬॥ తద్వాక్యమధ్యపఠితైర్విభుమిత్యేతైర్హి కర్తృతా లబ్ధా। తత్రైవ యోనిశబ్దాత్ప్రకృతిత్వం చాపి లభ్యతే తస్య॥౨౭॥ జన్మాదికారణత్వం యదుభయవిధమత్ర దర్శితం తచ్చ। సత్యజ్ఞానానంతే పరమాత్మన్యేవ సముచితం భవతి॥౨౮॥..................*

—సూ॥౨౮॥ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః— ఇహ చ ప్రధానవాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య। శిష్టైశ్చ పరిగృహీతో వైదికలింగోపబృంహితశ్చాపి ॥౨౯॥ తస్మాత్తత్ప్రతిషేధే యత్నోపి తతః కృతో హి సూత్రకృతా। తత్ప్రతిషేధకలింగైరన్యే వాదాశ్చ నిరసితా ఏవ ॥౩౦॥ తత్రాపి తుల్యమేతద్వ్యాఖ్యాతశబ్దత్వం హ్యుదాహృతం లింగం। అత్ర పదాభ్యాసోయం హ్యధ్యాయసమాప్తిమేవ బోధయతి ॥౩౧॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమో యోసౌ సమన్వయోధ్యాయః ॥౩౨॥ తత్ర చతుర్థపాదే సూత్రార్థో వర్ణ్యశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోయమనవద్యః ॥౩౩॥ శారీరకమీమాంసా ప్రథమాధ్యాయస్థసకలసూత్రార్థః। శ్రీభాష్యకారదర్శితసరణిం సంశ్రిత్య వర్ణితస్సోయం॥౩౪॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకిసూత్రజాలసంగ్రథితా। భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా॥౩౫॥ ప్రథమాధ్యాయస్సమాప్తః॥..................*

శ్రీశంకరాచార్యగురుభ్యో నమః. శ్రీవేదవ్యాసాయ నమః. శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.

ద్వితీయాధ్యాయప్రారంభః.

శ్రీమచ్ఛంకరగురవే నమః॥ ప్రథమేధ్యాయే జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ। జన్మాద్యస్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరుపదర్శితం హి సూత్రకృతా ॥౧॥ వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం తథాద్వయత్వమపి। సూత్రైరీక్షతేశ్శాస్త్రదృష్ట్యాత్విత్యాద్యైర్నోపదర్శితం మునినా ॥౨॥ యే చ ప్రధానవాదాస్తథాణువాదాశ్చ యే చ విఖ్యాతాః। తే చానుమానికాదికసూత్రైరశ్రౌతభావపరిభూతాః ॥౩॥ సకలనిగమాంతవచసాముపక్రమాద్యైస్సమన్వయోభిహితః। బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే సచ్చిదాదిపదలక్ష్యే ॥౪॥ నను సకలశ్రుతివచసాం బ్రహ్మణి యోసౌ సమన్వయోభిహితః। స్మృత్యనవకాశదోషాదసమంజస ఏవ సోయమాభాతి ॥౫॥ నహి కపిలస్మృతివచసాం కర్మణ్యవకాశలేశశంకాపి। సమ్యగ్దర్శనమేవ హి ఫలం సముద్దిశ్య తా నిరచితాని ॥౬॥ న హ్యేతాదృశవచసామప్రామాణ్యం హి శంకితుం శక్యం। తేన చ తదానుగుణ్యాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయో వాచ్యః ॥౭॥ తస్మాద్వేదాన్తానాం సమన్వయో నేహ భవతి యుక్తతమః। ఇతి ఖలు విరోధశంకాం పరిహర్తుం విషయవిషయితారూపాం ॥౮॥ సంగతిమాలంబ్యేమామధ్యాయోయం ద్వితీయ ఆరబ్ధః। అజ్ఞాతే విషయే న హి విరోధశంకాసమాధియోగో వా ॥౯॥ ఇత్యవిరోధాధ్యాయే సమన్వయానంతరత్వముచితమితి। నిశ్చిత్య సకలమర్థం చకార మునివర్య ఏతదధికరణం॥౧౦॥ —సూ॥౧. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్॥— సాంఖ్యస్మృతివచనానాం న్యాయాభాసోపబృంహితత్వమితి। ప్రథమే తావత్పాదే ప్రత్యధికరణం నిరూప్యతే భూయః ॥౧౧॥ స్మృతిరిహ తంత్రాఖ్యా యా కపిలాదిమహర్షిభాషితా సా హి। తదనుగుణాశ్చ స్మృతయస్సమర్థయంతి ప్రధానకారణతాం ॥౧౨॥ నహి తాసామవకాశః కథయితుమన్యత్ర కేనచిచ్ఛక్యః। మన్వాదిస్మృతివచసాం వర్ణాశ్రమధర్మనిర్ణయార్థతయా ॥౧౩॥ కర్మణ్యవకాశస్స్యాదిహ చ తథా నై[illegible]పరతా స్యాత్। గుణపురుషాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితి వదంతి కపిలాద్యాః ॥౧౪॥ బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం సమన్వయో యశ్చ దర్శితః పూర్వం। స్మృత్యనవకాశదోషే జాగ్రతి స కథం హి సంస్థితిం యాయాత్ ॥౧౫॥ తస్మాత్ స్మృత్యనుసారాచ్ఛ్రుత్యంతానాం సమన్వయో యుక్తః। నో చేద్వేదాంతానామప్రామాణ్యం హి దుర్నివారం స్యాత్ ॥౧౬॥ ఇతి చేన్నైవమిహాపి హి దోషోయం దుర్నివార ఏవ స్యాత్। స్మృత్యనవకాశదోషాద్వేదాన్తాశ్చ ప్రధానవాదపరాః ॥౧౭॥ మన్వాదిస్మృతివచసామవకాశో

నోపలభ్యతే తత్ర । యశ్చాయమంతరాత్మా క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యతే విబుధైః ॥ ౧౮ ॥ యచ్చావ్యక్తం త్రిగుణం తస్మాదుత్ప
న్నముపదిశత్యన్యా । మనునా చ సర్వభూతేష్వాత్మానం చాత్మనీహ భూతాని ॥ ౧౯ ॥ పశ్యన్స ఆత్మయాజీ స్వారాజ్యం గచ్ఛ
తీతి నిర్దిష్టం । ఏవమిహ భారతాదావయమేవార్థః ప్రదర్శితో భూయః ॥ ౨౦ ॥ తవ మమ చాంతర్యామీ యే చాన్యే దేహ
సంస్థితాస్సర్వే । సర్వేషామపి తేషాం సాక్షీ న హి గృహ్యతే స జడధీభిః ॥ ౨౧ ॥ సోయం హి విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వ
పాచ్చ విశ్వాక్షః । అనుసరతి సర్వభూతేష్వయమాత్మా స్వైరచారి మర్యాదాం ॥ ౨౨ ॥ ఇత్యాదివచనజాతైస్సర్వజ్ఞత్వా
దిగుణగణోపేతః । ఆదిష్టః పరమాత్మా నియామకత్వేన న ప్రధానమపి ॥ ౨౩ ॥ ఆపస్తంబాద్యైరపి పర ఏవాత్మా హి జగదు
పాదానం । తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతీత్యాద్యైర్వర్ణితం హి భూయోపి ॥ ౨౪ ॥ తస్మాత్ స్మృతివచనానాం శ్రుత్యను
సారాత్ప్రమాణతా వాచ్యా । శ్రుతివిపరీతార్థానామప్రామాణ్యం హి కపిలవాక్యానాం ॥ ౨౫ ॥ ప్రథమే తంత్రే చై
వం జైమినినా సూత్రితం హి సూత్రకృతా । అసతి విరోధే శ్రుత్యా స్మృతేః ప్రమాణత్వమితరథా నేతి ॥ ౨౬ ॥ కపిలస్మృతివ
చసామిహ మూలం నైవోపలభ్యతే క్వాపి । నిర్మూలైరేతైరిహ కథం విరోధస్సమన్వయే శ్రౌతే ॥ ౨౭ ॥ నను కపిలస్మృ
తివచసామప్రామాణ్యం న శంకితుం శక్యం । యస్మాదృషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతిరిమం హి వర్ణయతి ॥ ౨౮ ॥ యస్య
జ్ఞానాతిశయం శ్రుతిరియమేవం హి వర్ణయత్యమలం । తద్వచసాం హి విరోధే శ్రౌతః కథమిహ సమన్వయో భవతి ॥ ౨౯ ॥
ఇతి శంకాత్ర న కార్యా యదయం కపిలో న మంత్రనిర్దిష్టః । సగరసుతవిలయకర్తా భగవాన్కపిలో హి మంత్రనిర్దిష్టః ॥
౩౦ ॥ స చ ఖలు న సూత్రకర్తా కింత్వన్యస్తేన తన్నిరాక్రియతే । న హి శబ్దమాత్రసామ్యాదభిలషితార్థః క్వచిచ్చ సిధ్యం
తి ॥ ౩౧ ॥ స్మృత్యనవకాశదోషస్తస్మాదిహ నైవ శంకితుం శక్యః । శ్రౌతే సమన్వయేస్మిన్విరోధశంకాపి దూరవార్తైవ ॥
౩౨ ॥ నన్వీక్షత్యధికరణే ప్రధానవాదోహి నిరసితః పూర్వం । కథమిహ పునరాశంకా సంజాతైషేతి నైవమాశంక్యం ॥
౩౩ ॥ పరతంత్రప్రజ్ఞాస్స్యుః ప్రాయేణ జనా హి వేదవాక్యార్థం । నిశ్చేతుమస్వతంత్రాః స్మృతిషు ప్రఖ్యాతకర్తృకా
స్వేవ ॥ ౩౪ ॥ బహుమానాద్విశ్వస్యుర్నాస్మద్వ్యాఖ్యానసరణిషు హ్యేతే । అత ఇహ తత్స్మృతివచసామనుసారతాం వక్తుమ
యముపన్యాసః ॥ ౩౫ ॥ సూ ॥ ౨ ॥ ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః ॥ యానీతరాణి సాంఖ్యైర్మహదాదీని ప్రధానకా
ర్యాణి నిర్దిష్టాన్యేతాని హి లోకే వేదే చ నోపలభ్యంతే ॥ ౩౬ ॥ భూతేంద్రియాణి తావల్లోకే వేదే చ సుప్రసిద్ధాని । తద్విషయ
స్మృతిరపి యా ప్రమాణమితి సా హి నో నిరాక్రియతే ॥ ౩౭ ॥ మహదాదీని హి లోకే వేదే న క్వాపి చోపలభ్యంతే । షష్ఠేంద్రియా
ర్థకల్పాన్యత్ర స్మృతిరపి కథం ప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ క్వచిదిహ తత్పరమివ యన్మహదాదిపదం హి దృశ్యతే వేదే ॥
తచ్చాతత్పరమితి ఖలు నిర్దిష్టం హ్యానుమానికే సూత్రే ॥ ౩౯ ॥ యది కార్యస్య స్మరణం న చేత్ప్రమాణం హి కారణస్య స్యా
త్ । తత్కథమిహ ప్రమాణం తత్స్మృత్యనవకాశదోషస్స్యాత్ ॥ ౪౦ ॥ సాంఖ్యస్మృతిబాధేపి హి తదుక్తయుక్త్యాదిబాధనం
నేతి । నేయం శంకా కార్యా తదుత్తరత్రోపవర్ణ్యతే యేన ॥ ౪౧ ॥ నన్విహ వేదాంతానాం సమన్వయే హి ప్రధానవాదేన । న భ
వతు విరోధశంకా యోగస్మృత్యా తు సైవ జాగర్తి ॥ ౪౨ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం సోత్కంఠో బాదరాయణాచార్యః । పూ
ర్వోపదిష్టమేవం న్యాయం త్వత్రాపి సమ్యగతిదిశతి ॥ ౪౩ ॥ సూ ॥ ౩ ॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ॥ యస్మాదిహ ప్ర
ధానం మహదాదీన్యపి చ వేదబాహ్యాని । నిర్దిష్టాన్యత్రాపి హి తస్మాద్యోగోపి నిరసితో భవతి ॥ ౪౪ ॥ నన్వయమతిదేశః కిల నిర
ర్థకో భాతి నాత్ర ఫలలేశః । సామాన్యన్యాయత్వాద్యోగః పూర్వేణ నిరసితో యేన ॥ ౪౫ ॥ నాయం దోషో యస్మాద్యోగో
సౌ వేదవాక్యనిర్దిష్టః । శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం ॥ ౪౬ ॥ శ్వేతాశ్వతరా హి త్రిరున్నతం స్థా
ప్య సమమితి ప్రపఠితం । యోగవిధానపరం కిల బహుప్రపంచం హి వాక్యముపలబ్ధం ॥ ౪౭ ॥ లింగాని వైదికాన్యపి యోగప
రాణి స్ఫుటం ప్రతీయంతే । తాం యోగమిత్యధీతే మంత్రే విద్యామితి ప్రసిద్ధాపి ॥ ౪౮ ॥ అథ తత్త్వదర్శనస్యోపాయో యో
గ ఇతి యోగశాస్త్రేపి । సమ్యగ్దర్శనకారణభావాద్యోగో హి దర్శితో భవతి ॥ ౪౯ ॥ సంప్రతిపన్నార్థత్వాద్యోగస్మృ
తిరనపవదనయోగ్యా స్యాత్ । ఇత్యభ్యధికాశంకా నిరస్యతే సపది చాతిదేశేన ॥ ౫౦ ॥ క్వచిదపి సంప్రతిపత్తౌ విప్రతిపత్తిః
క్వచిద్యతో దృష్టా । అధ్యాత్మగోచరాసు స్మృతిషు చ బహుధా సతీష్వపి హ్యనయోః ॥ ౫౧ ॥ మునినా హి సాంఖ్యయోగ

స్మృత్యోర్యత్నః కృతోఽనిరాకరణే । యస్మాచ్చ సాంఖ్యయోగౌ పురుషార్థకరావితి ప్రసిద్ధౌ హి ॥ ౫౨ ॥ శిష్టైశ్చ పరిగృహీతౌ లింగనామ్నాయచోదితేనేద్ధా । అయమర్థస్తత్కారణమితి మంత్రే సాంఖ్యయోగయోర్దృష్టః ॥ ౫౩ ॥ శ్రుతినిరపేక్షేణ న తత్సాంఖ్యజ్ఞానేన యోగమార్గేణ । నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి హి నిరాకరణమేతయోర్భవతి ॥ ౫౪॥ ఆత్మైకత్వజ్ఞానాదన్యన్మోక్షైకసాధనం నేతి । స్ఫుటతరమిహ బోధయతి శ్రుతిరేషా విశ్రుతా తమేవేతి ॥ ౫౫ ॥ యస్మాత్సాంఖ్యయోగా నాత్మైకత్వం వదంతి తేనైతే । శ్రుతిబాహ్యా ఇతి మత్వా సూత్రకృతైతన్మతం నిరాక్రియతే ॥ ౫౬ ॥ తత్కారణమితి మంత్రే నిర్దిష్టస్సాంఖ్యయోగశబ్దోఽపి । వైదికమేవ జ్ఞానం ధ్యానం బ్రూతే న హి స్మృతిప్రథితం ॥ ౫౭ ॥ యేనాసన్న విరోధో న భవతి సాంఖ్యైస్తథైవ యోగైశ్చ । యోఽసౌ సంప్రతిపన్నో వేదాంతైస్సోఽద్య నో నిరాక్రియతే ॥ ౫౮ ॥ యోఽయమసంగో హీతి శ్రుత్యుక్తః పురుష ఏవ సాంఖ్యోక్తః । యోగోక్తమథ పరివ్రాడితి శ్రుతిరితనివృత్తిస్సిద్ధత్వం ॥ ౫౯ ॥ తదుభయమిష్యత ఏవ హ్యవిరుద్ధం యేన వేదవాక్యానాం । ప్రతివక్తవ్యాన్యేవం తర్కస్మరణాని యాని చాన్యాని ॥ ౬౦॥ తస్మాత్ స్మృతివాక్యైరిహ విరోధశంకావకాశపరిహారాత్ । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం ॥ ౬౧ ॥ నన్వత్ర స్మృతివచనైరాక్షేపే పరిహృతేఽపి పునరన్యః । తర్కనిమిత్తస్సోఽయం విరోధ ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్ ॥ ౬౨॥ ధర్మ ఇవామ్నాయోఽసావనపేక్షోఽత్రేతి నైవమాశంక్యం । ధర్మస్యాసిద్ధత్వాత్స చ న హి మానాంతరాణి సంస్పృశతి ॥ ౬౩ ॥ బ్రహ్మ చ సిద్ధం యస్మాన్మానాంతరవేద్యభావముపయాతి । ఇత్యామ్నాయసమన్వయమిహ పునరాక్షిపతి తర్కసాధనతః ॥ ౬౪

సూ॥ ౪॥ న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్॥

దృష్టానుసారతోఽసావదృష్టమర్థం సమర్పయంతీ యా । యుక్తిర్హి సన్నికృష్టా శ్రుతిరనుభూతేస్తు విప్రకృష్టైవ ॥ ౬౫ ॥ అనుభూత్యవసానం యద్బ్రహ్మజ్ఞానం హి మోక్షఫలకం స్యాత్ । భవతి తదేవావిద్యానివర్తకం న హి పరోక్షవిజ్ఞానం ॥౬౬॥ దర్శనసాధనమేతన్మననం శ్రవణాతిరిక్తముపదిశతి । శ్రోతవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యావశ్యకతా హి తేన తర్కస్య ॥౬౭॥ తస్మాత్తర్కవిరోధాన్న బ్రహ్మప్రకృతికం హి జగదేతత్ । యస్మాదచేతనం తత్సుఖదుఃఖాకులమశుద్ధమాభాతి ॥ ౬౮ ॥ బ్రహ్మ త్వానందఘనం శుద్ధం చ స్వప్రకాశచిన్మాత్రం । ప్రకృతివికారాత్మకతా విరూపయోరేతయోః కథం భవతి ॥ ౬౯ ॥ న హి రుచకాదివికారా మృదుపాదానా భవంతి లోకేఽస్మిన్ । యే చ శరావాద్యా అపి న సువర్ణప్రకృతికా హి దృశ్యంతే ॥౭౦॥ యస్మాజ్జగదిదమఖిలం సుఖదుఃఖాన్వితమచేతనం తస్మాత్ । సుఖదుఃఖాకలితస్య హ్యచేతనస్యైవ కార్యమిహ భవతి ॥౭౧॥ జగదిదమచేతనం సత్స్యాదుపకరణం హి చేతనస్యైతత్ । న హి సామ్యే సత్యుభయోరుపకృతిరిహ కస్యకేనచిద్భవతి ॥ ౭౨॥ లోకే న హి ప్రదీపావన్యోన్యస్యోపకరణతామేతః । ఉపకృతిరిహ చేతనయోరన్యోన్యం స్వామిభృత్యయోర్యద్వత్ ॥ ౭౩ ॥ కార్యం కరణం చేతనమప్యుపకరణం హి భోక్తురితి చేన్న । న హి లోకే కేవలయోశ్చేతనయోరుపకృతిః క్వచిద్దృష్టా ॥ ౭౪॥ స్యాత్స్వామిభృత్యయోరప్యచేతనాంశస్య చేతనోపకృతిః । బుద్ధ్యాద్యచేతనాంశే భవతి హి తద్వచ్చ చేతనోపకృతిః ॥ ౭౫ ॥ పురుషాశ్చాకర్తారో నిరతిశయాశ్చేతనా వినిర్దిష్టాః । తస్మాన్నైతేషామిహ పరస్పరం నోపకారితా భవతి ॥ ౭౬ ॥ న బ్రహ్మప్రకృతికమిహ జగదేతత్త్విలక్షణం యేన । మృత్పాషాణానామపి చైతన్యం స్యాద్యదా తదైవం స్యాత్ ॥ ౭౭ ॥ నను సుప్తమూర్ఛితాదౌ చైతన్యం సదపి భవతి న వ్యక్తం । తద్వన్మృదాదికానాం చైతన్యం నో విభావ్యతే సదపి ॥ ౭౮ ॥ చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథమితి హి నైవమాశంక్యం । ఏవమపి చాస్య జగతో విలక్షణత్వం హి దుర్నివారమితి ॥ ౭౯ ॥ బ్రహ్మ చ శుద్ధం జగదిదమశుద్ధముపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు । ఇతి శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణ విలక్షణత్వం తు జగతి దుర్వారం ॥ ౮౦॥ తస్మాదచేతనస్య హి కార్యం జగదేతదఖిలమపి వాచ్యం । తదిహాచేతనమేతత్ప్రధానమనురూపకారణం జగతః ॥ ౮౧ ॥ చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథయతి హి శబ్ద ఏవాయం । సచ్చ త్యచ్చ నిరుక్తం తథానిరుక్తం చ భవతి విజ్ఞానం ॥ ౮౨ ॥ తద్వదవిజ్ఞానమితి బ్రూతే చేతనవిలక్షణత్వం హి । తస్మాదచేతనం స్యాజ్జగన్న హి బ్రహ్మ జగదుపాదానం ॥ ౮౩ ॥ నను చేతనత్వమపి కిల మృదాదికానాం తథేంద్రియాణాం చ । శ్రూయత ఏవ హి మంత్రే మృదబ్రవీదితి చ తేహ వాచమితి ॥౮౪॥

సూ॥ ౫॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్॥

ప్రకృతాశంకాం నిరసితుమయం తుశబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః । న హి ఖలు మృదబ్రవీదిత్యనయా శ్రుత్యా మృదాదికానాం స్యాత్ ॥ ౮౫ ॥ చేత

నతాప్యభిమానివ్యపదేశోఽసౌనభూతమాత్రస్య । వాగాద్యభిమానిన్యోహ్యభిమానిన్యోమృదాదికానాంయాః ॥ ౮౬ ॥
తాస్తుఖలుచేతనాస్సు వ్యపదిశ్యంతేహి వదనకృత్యేషు । యస్మాద్భోక్తౄణామపితథైవభూతేంద్రియాదికానాం
చ ॥ ౮౭ ॥ చేతనతాచేతనతాప్రవిభాగోఽయంహిపూర్వముపదిష్టః । సర్వస్యచేతనత్వేప్రవిభాగోఽయంహిదురుపపాద
స్స్యాత్ ॥ ౮౮ ॥ కౌషీతకివాక్యేకిలదృష్టాయఃప్రాణవాక్యసంవాదః । తత్రచకరణానాంశంకానివర్తితాదేవతాదశబ్దేన ॥
౮౯ ॥ సర్వత్రదేవతాఃఖల్వభిమానిన్యస్తథైవచానుగతాః । మంత్రార్థవాదవాక్యేష్వవగమ్యంతేతథేతిహాసాదౌ ॥౯౦॥
అగ్నిర్వాగితిమంత్రఃకరణానుగతాంహిదేవతాంబ్రూతే । అభిమానివ్యపదేశం తేహప్రాణాఇతిశ్రుతిర్వక్తి ॥ ౯౧ ॥ త
త్తేజఐక్షతేతిశ్రుతిరపిసమ్రూపదేవతాయాహి । స్వవికారానుగతాయాఈక్షావ్యపదిశ్యతేనచాన్యస్య ॥ ౯౨ ॥ యస్మా
ద్బ్రహ్మవిలక్షణమిదంజగద్దృశ్యతేహిలోకేస్మిన్ । తత్ప్రకృతికమిహనస్యాదిత్యాశంకాంనిరాకరోతిమునిః॥౯౩॥......*

సూ॥౬॥దృశ్యతేతు॥ అత్రతుశబ్దోయోఽసావాక్షేపంనిరసితుంప్రవృత్తోహి। బ్రహ్మవిలక్షణమేతజ్జగన్నత
త్ప్రకృతికంభవేదితిహి ॥ ౯౪ ॥ యదిదందూషణముక్తంతదత్రపక్షేపదంనవిదధాతి । అత్రచవిలక్షణత్వంయత్కించిద్వా
థసర్వతోవాస్యాత్ ॥ ౯౫ ॥ కించిద్వైలక్షణ్యంప్రతికూలంప్రకృతివికృతిభావేచేత్ । పురుషశరీరాదిహకిలకేశనఖానాంక
థంభవేజ్జన్మ ॥౯౬॥ ఇహచేతనంప్రసిద్ధంపురుషశరీరంహ్యచేతనాన్యేవ । కేశనఖాదీనితత స్తత్ప్రకృతికతాకథంహితేషాం
స్యాత్ ॥౯౭ ॥ తద్వచ్చవృశ్చికానాముత్పత్తిర్భవతిగోమయాదిభ్యః । తేచేతనాఃప్రసిద్ధాఅచేతనాన్యేవగోమయాదీని॥
౯౮ ॥ ననుచశరీరమచేతనమచేతనాన్యేవగోమయాదీని । నవిలక్షణతాతేషామతోభవేత్ప్రకృతివికృతిభావోహి ॥ ౯౯ ॥
తద్వచ్చవృశ్చికానాం గాత్రాణిభవంత్యచేతనాన్యేవ । గోమయకార్యాణియతో నవిరోధః ప్రకృతివికృతిభావేస్యాత్ ॥
౧౦౦ ॥ ఇతిచేద్విలక్షణత్వంతథాపిదుర్వారమేతయోర్భవతి । ఏకంహిచేతనస్యాధిష్ఠానంస్యాత్తథానచాన్యత్స్యాత్ ॥
౧౦౧॥ ఇతిఖలువైలక్షణ్యంపరిహర్తుంనైవకేనచిచ్ఛక్యం । వైలక్షణ్యేచకథంతయోర్భవేత్ప్రకృతివికృతిభావోఽపి॥౧౦౨॥స
త్త్వాత్మనాహితచ్చేద్వైలక్షణ్యంహిబాధకంప్రకృతే । నైతజ్జగతియతోఽయంసత్తారూపశ్చధర్మఉభయత్ర ॥ ౧౦౩॥ చైత
న్యానన్వితమితిజగన్నచేతనవికారఇతిచేన్న । చేతనకారణవాదేదృష్టాంతోనాత్రవిద్యతేకశ్చిత్ ॥ ౧౦౪ ॥ సర్వస్యజ
నిమతఃకిల జగతఃప్రకృతిర్హిచేతనంతత్ర । దృష్టాంతమంతరేణహ్యయమాక్షేపోనశంకితుంశక్యః ॥౧౦౫॥ పక్షాతిరిక్తఏవ
హిదృష్టాంతోనైవపక్షకుక్షిస్థః । కారణగుణసంక్రమణంకార్యేసర్వత్రదృష్టమితిమత్వా । చైతన్యంకార్యేస్యాదతిశంకా
ప్యత్రనైవకర్తవ్యా ॥ ౧౦౬ ॥ అణ్వాదికారణత్వేదోషోఽయందుర్నివారఏవస్యాత్ । తత్రచయోఽసౌన్యాయస్సఏవచా
త్రాపినిర్ణయేహేతుః ॥ ౧౦౭ ॥ చేతనకార్యత్వేస్యాజ్జగతశ్చైతన్యమితితునాశంక్యం । నవిభావ్యతేకదాచిత్స్వాగ
తోథమోహసుప్తమూర్ఛితయోః ॥ ౧౦౮॥ తద్వదిహాపిస్యాదితిదోషోనబ్రహ్మకారణత్వేస్యాత్ । యదపిచవైలక్షణ్యం
జగత్యశుద్ధత్వధర్మయోగేన ॥ ౧౦౯ ॥ అవిభావితత్వమూలకమఖిలంస్యాన్నైవవస్తువృత్తమపి । చేతనకారణతాయా
మేతద్బాధకముదాహృతంనభవేత్ ॥ ౧౧౦॥ శ్రుతిరపితదైక్షతేతిప్రథయతిసత్యాదిలక్షణంబ్రహ్మ । జగతఃకారణమితిఖ
ల్వస్యచసర్వాత్మకత్వముపదిశతి ॥ ౧౧౧॥ యాఖలుమననంశ్రవణవ్యతిరేకేణశ్రుతిః ప్రదర్శయతి । తర్కావశ్యకతాం
యాంసామానమితిప్రపంచితంనైతత్ ॥౧౧౨॥ యతఇహకేవలతర్కోనభవతికస్యాపినిర్ణయేహేతుః। నైషాతర్కేణేతి
శ్రుతిరిమమర్థంప్రదర్శయత్యేవం ॥౧౧౩॥ జగతఃకారణవిషయామతిర్హితర్కేణనాపనేయాస్యాత్ । శ్రుత్యుపదిష్టాసే
యంయథోక్తవిజ్ఞానసాధనేహేతుః ॥ ౧౧౪ ॥ శ్రుతిబలవిరహేకోవాతర్కేణహికేవలేననిర్ణేతుం । ప్రభవతికోవావక్తుం
కుతఆజాతాకుతశ్చసృష్టిరియం ॥ ౧౧౫ ॥ సృష్టేరర్వాచీనాదేవానైతాస్యనిర్ణయేకుశలాః । అస్యచజగతోయోసావ
ధ్యక్షస్సత్యలోకనిలయోఽపి ॥ ౧౧౬ ॥ వేదనవావేదేతిప్రథయతిదుర్బోధరూపతామస్య । తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యేతర్కవి
రోధఃపదంనవిదధాతి ॥౧౧౭॥ శ్రుతిశతగేయేతస్మిన్మననంశ్రవణాంగమేవనిర్దిష్టం । ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యఇతి
శ్రుతిఃప్రవృత్తేయం ॥ ౧౧౮ ॥ శ్రుతినిర్దిష్టేపిభవేత్తస్యాంసంభావితత్వశంకాపి । తామపనేతుంహ్యేషాశ్రుత్యర్థ
సంభావితత్వవిజ్ఞానే ॥ ౧౧౯ ॥ మననంపరమంసాధనముపదిశతినహిస్వతంత్రమానమితి । శ్రుత్యనుగుణంహితచ్చేద్యథో

క్తవిజ్ఞానసాధనంభవతి ॥౧౨౦॥ ప్రతికూలంమననంయత్తదప్రమాణంహి తేననవిరోధః । సూత్రకృదిమమేవార్థంప్రవక్తి
తర్కాప్రతిష్ఠితత్వేన ॥ ౧౨౧ ॥ సిద్ధంహివస్తులోకేదృష్టంమానాంతరాభిగమ్యమితి । తద్వద్బ్రహ్మాపీతిహిదూషణమేత
న్నచేహసంభవతి ॥ ౧౨౨ ॥ బ్రహ్మతుయద్యపిసిద్ధంతథాపిమానాంతరంనస్పృశతి । రూపాదియోగరహితంబ్రహ్మ
యతోభవతినేంద్రియగ్రాహ్యం ॥ ౧౨౩ ॥ నైవానుమానగమ్యంలింగాభావాత్క్వమన్యదిహమానం । తస్మాచ్ఛ్రుత్యధి
గమ్యేతర్కవిరోధఃస్మృతేర్విరోధోవా ॥౧౨౪॥ బ్రహ్మణిపదమాధాతుంనశక్నుయాత్తేనకోపినవిరోధః। బ్రహ్మణిపరమా
నందేనబాధకశ్రుతిసమన్వయేకిముపి ॥౧౨౫॥ బ్రహ్మయదికారణంస్యాత్ప్రాగుత్పత్తేస్తదాత్మనాసత్త్వం। కార్యస్యవాచ్య
మేతన్నచఖలుయుక్తంవిరుద్ధరూపేణ ॥౧౨౬॥ యదిచప్రధానమేతజ్జగతోజన్మాదికారణంభవతి। ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వంత
దాత్మనాజగతియుక్తమితిచేన్న॥౧౨౭॥ ——సూ॥౭॥ అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్॥—— ననుసహిచేతనమేకం
జగతోజన్మాదికారణంయస్మాత్। శబ్దాదిమచ్చకార్యంస్థూలంపరిదృశ్యతేహిజగదఖిలం ॥౧౨౮॥ బ్రహ్మచతద్విపరీతంకార
ణముపవర్ణ్యతేతదైవంస్యాత్ । అసదేవకార్యమేతత్ప్రాగుత్పత్తేరితిప్రసజ్యేత ॥ ౧౨౯ ॥ సత్కార్యవాదినస్తైతద
నిష్టంస్యాదితీహనాశంక్యం । ప్రతిషేధమాత్రమేతన్నాస్యప్రతిషేధ్యమస్తికించిదపి ॥ ౧౩౦ ॥ సత్త్వంప్రాగుత్పత్తేఃప్ర
తిషేద్ధుంనైవశక్నుయాదేషః । యతఉత్పత్తేఃప్రాగపి కారణరూపేణసత్త్వమస్యస్యాత్ ॥ ౧౩౧ ॥ హిత్వాకారణస
త్తాంప్రాగుత్పత్తేస్తథైవచేదానీం । కార్యస్యనైవదృష్టంసత్త్వంప్రతిషిధ్యతేహితచ్చకథం॥ ౧౩౨ ॥...............*
——౮॥ అపీతౌతద్వత్ప్రసంగాదసమంజసమ్॥—— చేతనకారణతాయాందోషోయందుర్నివారఏవనను। స్థితిసమయే
జగదేతత్ స్థూలమశుద్ధంచదృశ్యతేలోకే ॥౧౩౩॥ అప్యయకాలేతదిదంకారణరూపంప్రపద్యసకలమపి। శుద్ధంకారణరూపం
స్వీయాశుద్ధ్యాదిధర్మనివహేన ॥ ౧౩౪ ॥ సంఛాదయ్యదూషయేదితిదూషణమేతచ్చదుర్నివారంహి । అవిభాగముపగతానాం
భోక్తౄణామపిపరేణపురుషేణ ॥౧౩౫॥ పునరుత్పత్తౌతేషాంభోక్తృవిభాగోపిదుర్లభోభవతి। అసతిచనియామకేస్యా
ద్భోక్తృవిభాగస్తదాహిముక్తానాం ॥ ౧౩౬ ॥ పునరుత్పత్తిరపిస్యాదిత్యేతద్దూషణంహిదుర్వారం । యదిచేదప్యయకాలే
పరేణకార్యంవిభక్తమేవస్యాత్ ॥ ౧౩౭ ॥ స్థితిసమయాదవిశేషాదప్యయఏవాస్యదుర్లభోభవతి । అపృథగ్వ్యవహారేస్స్యా
దప్యయవార్తాహికార్యకారణయోః ॥ ౧౩౮ ॥ యద్యవిభక్తంయదివావిభక్తమేవేహకారణేకార్యం । అప్యయసమయేసో
యందుర్వారోదోషఏవఇతిచేన్న॥౧౩౯॥ ——సూ॥౯॥ నతుదృష్టాంతభావాత్॥—— నాయందోషఃప్రసరతిజగతోజ
న్మాదికారణేతస్మిన్। అవిభక్తమేవకార్యంబ్రహ్మణిజన్మాదికారణేభవతి॥౧౪౦॥ అప్యయసమయేతత్రచదృష్టాంతోదోషమే
నమపనుదతి। మృత్ప్రకృతికావికారాఘటకరకాద్యాఃస్థితివ్యతిక్రాంతౌ ॥ ౧౪౧॥ తామపియాంతోపిచతేనసంసృజంత్యా
త్మధర్మలేశేన । రుచకాదయస్సువర్ణంనసంసృజంత్యప్యయేస్వధర్మేణ ॥ ౧౪౨ ॥ పృథ్వీవికారభూతోభూతగ్రామశ్చతు
ర్విధోయోసౌ । ఉచ్చావచప్రభేదోప్యప్యయకాలేనచాత్మధర్మేణ ॥ ౧౪౩ ॥ యద్వత్పృథివీమేతాంనదూషయతితద్వదేవ
చేహాపి । బ్రహ్మణివిశుద్ధరూపేనదోషసంసర్గలేశశంకాపి ॥ ౧౪౪ ॥ త్వత్పక్షసాధనేకిలదృష్టాంతోనోపలభ్యతేకోపి ।
దూషణమపియచ్చైతత్తదల్పమేవోపదర్శితంభవతా ॥ ౧౪౫ ॥ స్థితిసమయ సులభమపియత్తదప్యయేదర్శితంయతోభ
వతా। చేతనకారణవాదేతస్మాత్తదిదంనదూషణంకిమపి॥౧౪౬॥ అవిభాగముపగతానామపిభోక్తౄణాంపరేణచాపీతౌ।
శక్త్యవశేషాదేవచభోక్తృవిభాగఃపునఃప్రవర్తేత॥౧౪౭॥ ——సూ॥౧౦॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥—— యోసౌదోషస్సో
యంప్రధానవాదేపితుల్యఏవస్యాత్ । శబ్దాదిమచ్చకార్యంప్రధానమేతచ్చతద్విహీనంహి ॥౧౪౮॥ స్థూలంసకలంకార్యం
ప్రధానమేతద్విలక్షణంతస్మాత్ । యదిచవిలక్షణయోరిహనైవస్యాత్ప్రకృతివికృతిభావోయం ॥ ౧౪౯ ॥ నస్యాత్ప్రధా
నజగతోస్తవచాయంప్రకృతివికృతిభావోపి । జగతఃప్రాగుత్పత్తేరసత్త్వమపిదుర్నివారమేవస్యాత్ ॥ ౧౫౦॥ అప్యయ
కాలేపితథాకారణమేతచ్చకార్యధర్మేణ । సంసృజ్యేతతథైవహిభోక్తృవిభాగోపిదుర్లభోభాతి ॥ ౧౫౧ ॥ ముక్తానాంచ
తథైవహిపునరుత్పత్తిస్తుదుర్నివారైవ । యదికేచిదప్యయేపిహ్యవిభక్తరూపాఃపరంప్రధానేన ॥ ౧౫౨ ॥ తేషాంకథంప్ర

ధానం కారణమేషాం ప్రధానకార్యత్వం। యస్మాద్దూషణమేతత్తుల్యమతో నేహ బాధకం భవతి॥౧౫౩॥ — సూ॥౧౧॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః॥ — ఇత ఆగమగమ్యేఽర్థే తర్కవిరోధో హి నైవ మాశంక్యః। యస్మాన్నిరాగమాస్తే పురుషోత్ప్రేక్షానిబంధనా ఏవ॥౧౫౪॥ పురుషమతివైశ్వరూప్యాద్యతో భవంత్యప్రతిష్ఠితాస్తర్కాః। ఉత్ప్రేక్షితాశ్చ నిపుణం కుశలైరనుమాతృభిశ్చ యే తర్కాః ॥౧౫౫॥ అన్యైరభియుక్తతరైరాభాస్యంతే హి తే చ సర్వేఽపి। అథ సుప్రసిద్ధకీర్తేః కపిలస్యాస్య ప్రతిష్ఠితస్తర్కః ॥౧౫౬॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం ప్రసిద్ధమహసో భవంతి తీర్థంకరాః। బహవః కణభుక్ప్రముఖా విప్రతిపత్తిశ్చ దృశ్యతే తేషాం ॥౧౫౭॥ తర్కవిదామప్యేషాం కపిలస్సర్వోత్తమో హి భవతీతి। కణభుక్ప్రముఖై రేతైః కపిలోఽయం నైవ పరిగృహీతోఽస్తి ॥౧౫౮॥ అథ చ వయమన్యథైవ హ్యనుమాస్యామో యథా న దోషోఽయం। నైవ హి వక్తుం శక్యం తర్కస్సకలః ప్రతిష్ఠితో నేతి ॥౧౫౯॥ అర్థాభావనిరాసద్వారా శ్రుత్యర్థనిర్ణయే సోఽయం। తర్కః కారణమితి హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి మననసాహాయ్యం ॥౧౬౦॥ తర్కబలాదేవ యతస్సుఖసంబంధే చ దుఃఖపరిహారే। లోకః ప్రవర్తతే సావతీతసామ్యాదనాగతే తస్మిన్ ॥౧౬౧॥ తస్మాత్సావద్యమిమం తర్కం హిత్వా య ఏష నిరవద్యః। తర్కస్సంశ్రయణీయో భవతీత్యాశాత్ర నైవ కర్తవ్యా ॥౧౬౨॥ క్వచిదపి విషయే తర్కః ప్రతిష్ఠితస్స్యాత్తథాపి న విమోక్షః। వాగాద్యగమ్యమేతద్బ్రహ్మా యతో దర్శయంతి వేదాంతాః ॥౧౬౩॥ తత్రైవ తర్కస్సోఽయం నిరాగమో హి ప్రతిష్ఠితో నేతి। తస్మాదాగమవశతస్తదనుగుణస్స్మృతివచస్సహాయేన ॥౧౬౪॥ చేతనమద్వయరూపం బ్రహ్మైవైతస్య కారణం సిద్ధం। అన్యస్మృతివిపరీతం ప్రధానమేతస్య కారణం నేతి ॥౧౬౫॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి। నన్విహ సమన్వయేఽస్మిన్ పునర్విరోధో హి దుర్నివారస్స్యాత్ ॥౧౬౬॥ కపిలస్మృతివచనైరిహ విరోధశంకా తు పరిహృతా పూర్వం। ద్రవ్యం న విభుప్రకృతికమితి యోఽసౌ కణభుగభిమతస్తర్కః ॥౧౬౭॥ సంప్రతి తేన విరోధో మద్వారశ్రుతిసమన్వయే భవతి। కపిలస్తర్కే కుశలః కణభుక్తస్మాదతీవ కుశలస్స్యాత్ ॥౧౬౮॥ కణభుక్తర్కవిరోధాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయోఽసిద్ధః। ఇతి శంకామతిదేశాదపనేతుం రచితమేతదధికరణమ్ ॥౧౬౯॥ — సూ॥౧౨॥ ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః॥ — శిష్టపరిగ్రహవిధురా యే వై శిష్టాపరిగ్రహాస్తే స్యుః। అతిదేశేన నిరస్తాస్తే ఖల్వణ్వాదివాదముఖ్యా యే ॥౧౭౦॥ యోఽసౌ ప్రధానవాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య। శిష్టైశ్చ పరిగృహీతః శ్రుతిలింగేనోపబృంహితస్తద్వత్ ॥౧౭౧॥ అణుకారణతావాదో నాయం కస్యాపి సమ్మతో భవతి। శిష్టైర్న పరిగృహీతస్తస్మాదత్రాత్యనాదరోఽభిహితః ॥౧౭౨॥ తస్య నిరాకరణేఽపి చ తుల్యం సాధనమిహోపదిష్టం హి। అతిగంభీరం చైతద్బ్రహ్మాగమమాత్రసమధిగమ్యం స్యాత్ ॥౧౭౩॥ తర్కానవగాహ్యత్వం తథైవ తర్కాప్రతిష్ఠితత్వమపి। అపి చాన్యథానుమానేఽప్యవిమోక్షస్సకలమేతదిహ తుల్యం ॥౧౭౪॥ నను యది జగదఖిలమపి బ్రహ్మప్రకృతికమితీష్యతే భవతా। బ్రహ్మాద్వితీయరూపం కార్యం సకలం హి భిన్నరూపం హి ॥౧౭౫॥ కారణవైలక్షణ్యాద్వైలక్షణ్యం హి దృశ్యతే కార్యే। మృత్తంతుభేదతస్స్యాద్ఘటపటయోర్భిన్నరూపతా దృష్టా ॥౧౭౬॥ బ్రహ్మణ్యప్రత్యక్షే శ్రుతిః ప్రమాణం న చాన్యదిత్యుక్తం। అత్ర పునః ప్రత్యక్షే జగతి విరుద్ధార్థరూపతానుచితా ॥౧౭౭॥ ఇహ హి భోక్తృభోగ్యయోర్యః ప్రత్యక్షే చోపలభ్యతే భేదః। బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం తస్య చ బాధో భవేత్స చాయుక్తః ॥౧౭౮॥ ఆదిత్యో యూప ఇతి శ్రుతిర్యథా గౌణమర్థమాచష్టే। తద్వత్సచ్చ త్యచ్చేత్యేవం భూతా శ్రుతిశ్చ గౌణపరా ॥౧౭౯॥ తస్మాజ్జగదఖిలమపి ప్రధానకారణకముచితమాశ్రయితుం। ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్॥౧౮౦॥ — ౧౩॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ — బ్రహ్మ యది చాద్వితీయం కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః। భోక్తా హి భోగ్యభావం భోగ్యం వా భోక్తృభావముపగచ్ఛేత్ ॥౧౮౧॥ న హి కారణావిశేషే కార్యవిశేషో హి దృశ్యతే క్వాపి। భోక్త్రాపత్త్యా సత్యామవిభాగో దుర్నివార ఏవ తయోః ॥౧౮౨॥ జగతి ఖలు భోక్తృభోగ్యావిభక్తరూపేణ సుప్రసిద్ధా హి। అనుచితమిదమాశ్రయితుం ప్రమాణసిద్ధార్థబాధనం శ్రుత్యా ॥౧౮౩॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాల్లోకవదేవాత్ర నిర్ణయో భవతి। మృత్ప్రకృతికా వికారా ఘటకరకాద్యాః పరస్పరం భిన్నాః॥౧౮౪॥

మృత్ఘట్వేకాకారా ప్రకృతివికారత్వమత్ర దృష్టం హి । వీచ్యాదయో వికారాస్సముద్రమూలాః పరస్పరం భిన్నాః ॥ ౧౮౫ ॥
తేషాం కారణభూతో సముద్ర ఏకో ద్వితీయ ఆభాతి । రుచకాదయో వికారాస్సువర్ణమూలాస్తథైవ దృశ్యంతే ॥ ౧౮౬ ॥ ఏ
కస్వరూపమేవ హి సువర్ణమాభాతి తద్వదేవేహ । శబ్దాదయో హి భోగ్యా భోక్తా చావిద్యకశ్చ సంఘాతః ॥ ౧౮౭ ॥ బ్రహ్మ
వికారాస్సంతో భజంతి భేదం పరస్పరం సర్వే । భేదః ప్రమాణసిద్ధో వీచ్యాదిషు దృశ్యతే యథా లోకే ॥ ౧౮౮ ॥ తద్వ
ద్భోక్త్రాదిష్వపి భేదే నైవాస్తి బాధకం కిమపి । తస్మాత్ప్రకృత్యభేదే వికారభేద ఇతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౮౯ ॥ వీచ్యాది
కార్యజాతే యదయం నియమో హి భంగమాపన్నః । తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మప్రకృతికమిదం హి జగదఖిలం ॥
౧౯౦ ॥ బ్రహ్మణి కారణరూపే శ్రుత్యంతసమన్వయోపి నిరవద్యః । బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం యోసౌ దోషః ప్రదర్శితః
పూర్వం ॥ ౧౯౧ ॥ స చ పరిహృతో హి దోషః పరిణామప్రక్రియాం సమాలంబ్య । యదిదం దూషణముక్తం వివర్తవాదావలం
బనేన పునః ॥ ౧౯౨ ॥ తదిదం దూషణమఖిలం నిర్మూలయితుం కృతప్రయత్నేన । ఇహ ఖల్వాదృతమనసా మునినా రచితం తదే
తదధికరణం ॥ ౧౯౩ ॥ —— సూ ॥ ౧౪ ॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ॥ —— వ్యవహారావసరే కిల జగత్సమగ్రం విభక్త
మాభాతి । పరమార్థతో హి సకలం కారణరూపం న కార్యమన్యదిహ ॥ ౧౯౪ ॥ యస్మాదనన్యతైవ హి విమృష్టయోర్భవతి కా
ర్యకారణయోః । కారణసత్తాం హిత్వా కార్యాసత్త్వం తయోరనన్యత్వం ॥ ౧౯౫ ॥ మృద్ఘటయోరిహ లోకే మృదన
న్యత్వం తదేదృశం దృష్టం । సర్వత్ర కార్యజాతే హ్యనన్యతా భవతి కారణే నైవం ॥ ౧౯౬ ॥ ఆరంభణశబ్దాద్యైస్తమే
తమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । యేనాశ్రుతమిత్యాదావేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ॥ ౧౯౭ ॥ నిర్దిశ్య తత్ర చాయం దృ
ష్టాంతో హి ప్రదర్శితః శ్రుత్యా । మృత్పిండేనైకేన చ మృన్మయమఖిలం యథైవ విజ్ఞాతం ॥ ౧౯౮ ॥ యస్మాద్వాచారం
భణమేష వికారో హి నామధేయమితి । ఘటకరకాదివికారో వాచైవారభ్యతే హి కేవలయా ॥ ౧౯౯ ॥ పరమార్థతో విమ
ర్శేన వికారో నామ కశ్చిదన్యోస్తి । అనృతాత్మకో వికారో నామైవ హి మృత్తికైవ సత్యమితి ॥ ౨౦౦ ॥ తేజోబన్నేషు తథా
త్రీణి హి రూపాణి సత్యమితి చోక్తం । దృష్టాంతోయం బ్రహ్మణ ఉక్తార్థసమర్థనాయ నిర్దిష్టః ॥ ౨౦౧ ॥ బ్రహ్మప్రకృతిక
మేతత్తద్వ్యతిరేకేణ నాస్తి చైతదితి । ప్రఖ్యాప్య సత్యమేకం బ్రహ్మైవేతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౨౦౨ ॥ సూత్రే చాదిగ్ర
హణాచ్ఛ్రుత్యంతరమైతదాత్మ్యమిత్యేవం । మానమితి సూచితం స్యాత్తదనన్యత్వే యథోపదిష్టార్థే ॥ ౨౦౩ ॥ దృష్టాంతై
రేతైరిహ భవేదనేకాత్మకత్వమస్యేతి । నైవాశంక్యం యస్మాత్కారణమాత్రస్య సత్యతా కథితా ॥ ౨౦౪ ॥ తస్కరదృ
ష్టాంతోయం వికారజాతస్య చానృతత్వం హి । ప్రథయతి న చేత్తదైవం తదుపన్యాసో హి విఫల ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ దృష్టాం
తే చైతస్మిన్బంధనమిహ తస్కరే వినిర్దిష్టం । అనృతాభిసంధియోగాత్తథైవ దార్ష్టాంతికేపి వక్తవ్యం ॥ ౨౦౬ ॥ ప్రకృ
తివికారాసత్యౌ స్యాతాం కో వానృతాభిసంధస్స్యాత్ । తస్మాదనృతం కార్యం సత్యం స్యాత్కారణం పరం బ్రహ్మ ॥ ౨౦౭ ॥
ఇతి ఖల్వంగీకార్యం దృష్టాంతోయం తదానుకూలస్స్యాత్ । బ్రహ్మ నను నిర్విశేషం సవిశేషం చ ద్విరూపముపదిష్టం ॥ ౨౦౮ ॥
ప్రథయంతి నిర్విశేషం హ్యశబ్దమిత్యాదివాక్యజాలాని । సవిశేషముపదిశంతి శ్రుతివచనాన్యపి చ సర్వకర్మేతి ॥ ౨౦౯ ॥ ఏక
త్వం నానాత్వం బ్రహ్మణి సత్యం తదేతదుభయమపి । ఉపయుజ్యేతే తు కర్మణి నానాత్వేనాస్య యచ్చ విజ్ఞానం ॥ ౨౧౦ ॥ ఏ
కత్వేన చ తస్య జ్ఞానం మోక్షైకఫలమితి న్యాయ్యం । తస్మాత్తదిదమయుక్తం కారణమాత్రస్య సత్యతాకథనం ॥ ౨౧౧ ॥ ఇ
తి చేన్నైవం శక్యం బ్రహ్మ యతో నిర్విశేషరూపమితి । యస్మిన్సర్వాణీతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి నేహ నానేతి ॥ ౨౧౨ ॥ నను యది
చైవం చేత్స్యాత్సవిశేషనిరూపణం వృథైవ స్యాత్ । శ్రుతివాక్యదర్శితస్య హి వైయర్థ్యం నైవ దృశ్యతే క్వాపి ॥ ౨౧౩ ॥ ఇ
తి చేన్నైవం యస్మాత్సవిశేషముపాసనార్థముపదిష్టం । తస్య చ పరిణామిత్వం జగదాకారేణ వర్ణితం యదపి ॥ ౨౧౪ ॥ తదపీ
హ నిర్విశేషప్రతిపత్త్యర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । అన్నేన సోమ్య శుంగేనేతి శ్రుతిరేతమర్థమాచష్టే ॥ ౨౧౫ ॥ వ్యవహారా
వస్థాయాం పరాత్మనో భవతి చేశితృత్వమపి । తత ఈశితవ్యభావో జగతస్సర్వస్య వర్ణ్యతే శాస్త్రే ॥ ౨ ౬ ॥ తత్రోపా
స్యోపాసకభావో సావీశజీవయోర్భవతి । బోధయితుమేతమర్థం లోకవదిత్యాహ సూత్రకారోయం ॥ ౨౧౭ ॥ పరమార్థావ

స్థాయాం న చేశితవ్యం న వాపి చోపాస్యం । కేవలయావి[illegible]త్మా విభాతి నాన్యత్తతోఽస్తి కించిదితి ॥ ౨౧౮ ॥ శ్రుతిరేషా బోధయతి హి యస్మిన్ సర్వాణి నేహ నానేతి । దర్శయితుమె [illegible] గ్థంతదనన్యత్వం హి సూత్రితం మునినా ॥ ౨౧౯ ॥ నను చేత్సకలం కార్యం వికారభూతం యథానృతం తర్హి । లోకవ్యవహా[illegible]ంవిచ్ఛిత్త్యా తావ్యవస్థితత్వేన । వ్యవహారస్సకలోఽయం ప్రమాణమూలః ప్రమాతృమూలశ్చ ॥ ౨౨౦ ॥ సర్వస్య చానృతత్వే న చ ప్రమాతా న హి ప్రమాణం వా । వ్యవహారస్తదభావే కథం హి లోకః ప్రవర్తనాహేతుః ॥ ౨౨౧ ॥ శాస్త్రీయో విధిరూపో జ్యోతిష్టోమాదిగోచరో యోఽసౌ । ప్రతిషేధాఖ్యోఽపి తథావిచ్ఛిద్యేతాప్రమాణకత్వేన ॥ ౨౨౨ ॥ శాస్త్రేణ చానృతేన ప్రతిపాద్యం యదపి చాత్మతత్త్వమపి । తచ్చ కథం సత్యం స్యాదిత్యాశంకాత్ర నైవ కర్తవ్యా ॥ ౨౨౩ ॥ ఆత్మావబోధతః ప్రాగ్జగదఖిలం సత్యరూపమాభాతి । తదుపాశ్రిత్య చ సకలః ప్రమాప్రమాతృప్రమాణవిషయోఽసౌ ॥ ౨౨౪ ॥ వ్యవహారాశ్చ తథైవ వ్యవస్థితార్థో న చాన్యథా భవతి । స్వప్నవ్యవహారః ప్రాగ్యథా ప్రబోధాన్న బాధ్యతే తద్వత్ ॥ ౨౨౫ ॥ స్వప్నేన చానృతేన హి శుభస్య లాభో యథా భవేల్లోకే । అనృతేన చాత్మలాభస్తథా భవత్యేవ మోక్షశాస్త్రేణ ॥ ౨౨౬ ॥

సూ॥ ౧౫ ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥

ఏతస్మాదపి హేతోరనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః । యస్మాత్కారణభావే దృష్టా కార్యస్య నియతముపలబ్ధిః ॥ ౨౨౭ ॥ సత్యాం మృది కరకాదిస్సతి చ సువర్ణే తథైవ రుచకాదిః । ఉపలభ్యతే హి తస్మాదనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః ॥ ౨౨౮ ॥ నైవాన్యస్య చ భావే నహ్యన్యస్యోపలబ్ధిరిహ దృష్టా । న హ్యశ్వో గోరన్యో గోర్భావే చోపలభ్యతే హ్యశ్వః ॥ ౨౨౯ ॥ ఏవం కులాలభావే ఘటోపలబ్ధిశ్చ నైవ దృష్టా హి । సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావే న హి తయోరయం నియమః ॥ ౨౩౦ ॥ యదయం నియమో దృష్టో యత్ర స్యాత్ప్రకృతివికృతిభావోఽయం । నన్వన్యస్య చ భావే నహ్యన్యస్యోపలబ్ధిరితి న స్యాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ ధూమశ్చాగ్నేరన్యస్స చాగ్నిభావేఽపి నియతముపలబ్ధః । నియతోపలబ్ధియోగాదనన్యతా స్యాదితీహ నహి నియమః ॥ ౨౩౨ ॥ నైవం నివాతదేశే హ్యగ్న్యుద్వాపేఽపి దృశ్యతే ధూమః । అథవా తదనన్యత్వే తద్భావే చోపలబ్ధివిషయత్వం ॥ ౨౩౩ ॥ హేతుం వయం వదామో హేతురయం నాగ్నిధూమయోర్భవతి । మృద్ఘటయోరిహ దృష్టస్సోఽయం తస్మాదనన్యతా హి తయోః ॥ ౨౩౪ ॥ అథవా భావాచ్చేతి హి సూత్రావయవోఽయమత్ర పఠనీయః । తేనోపలబ్ధిభావాదనన్యతా సాధితైతయోర్భవతి ॥ ౨౩౫ ॥ పూర్వం శబ్దబలేన హ్యనన్యతా దర్శితా హి సూత్రకృతా । ప్రత్యక్షికోపలబ్ధ్యా తదనన్యత్వం ప్రసాధితం హ్యత్ర ॥ ౨౩౬ ॥

సూ॥ ౧౬ ॥ సత్త్వాచ్చావరస్య ॥

హేతోరేతస్మాదప్యనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః । యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమవరస్య ॥ ౨౩౭ ॥ కార్యస్య వాచ్యమేతన్న చేత్తతస్స్యాత్కథం తదుత్పత్తిః । ఉత్పత్తిప్రాక్సమయే యదాత్మనా యన్న వర్తతే కార్యం ॥ ౨౩౮ ॥ న తతస్తస్యోత్పత్తిస్సికతాభ్యస్తైలపూర ఇవ భవతి । తస్మాదనన్యదేవ హి కార్యం సకలం చ కారణేన స్యాత్ ॥ ౨౩౯ ॥

సూ॥ ౧౭ ॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్ ॥

ప్రాగుత్పత్తేర్నను యది సత్త్వం స్యాత్కారణాత్మనా కార్యే । స్యాదిహ తదైతయోరియమనన్యతా తచ్చ నైవ సంభవతి ॥ ౨౪౦ ॥ యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరసత్త్వమస్యోపదర్శయత్యేషా । శ్రుతిరసదేవేదమితి హ్యన్యాప్యేవం శ్రుతిర్హ్యసద్వేతి ॥ ౨౪౧ ॥ తస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరనన్యతా సదసతోః కథం ఘటతే । ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరసన్న కార్యం స్యాత్ ॥ ౨౪౨ ॥ కింతు సదేవ హి కార్యం ప్రాగుత్పత్తేరసద్వినిర్దిష్టం । ధర్మాంతరేణ చాయం వ్యపదేశో భవతి యుక్త ఏవాస్య ॥ ౨౪౩ ॥ ధర్మాంతరమియమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపతైవాస్య । సచ్ఛబ్దార్హం లోకే యద్వ్యాకృతనామరూపమిహ భవతి ॥ ౨౪౪ ॥ ఉత్పత్త్యనంతరం స్యాద్వ్యాకృతనామస్వరూపతా కార్యే । తదభావాదుత్పత్తేః ప్రాగసదితి కథ్యతే సదేవేదం ॥ ౨౪౫ ॥ అత్రత్యవాక్యశేషాదయమేవార్థః ప్రతీయతే యస్మాత్ । తత్రోపక్రమవాక్యే యదసచ్ఛబ్దేన వర్ణితం పూర్వం ॥ ౨౪౬ ॥ ఉత్తరవాక్యేన చ తత్సచ్ఛబ్దేనోపవర్ణితం హి పునః । శ్రుత్యంతరేఽప్యసద్వేత్యత్ర చ యదసత్ప్రదర్శితం తస్య ॥ ౨౪౭ ॥ స్వయమకురుతేతి చోత్తరవాక్యాత్సద్రూపతా భవేత్తస్మాత్ । యుక్తం ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమవరస్య ॥ ౨౪౮ ॥

సూ॥ ౧౮ ॥ యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ ॥

సత్త్వమనన్యత్వం వా ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కారణేనాస్య । కార్యస్య యుక్తమేవ

హియుక్తైశ్చబ్దాంతరాచ్చభాతియతః ॥౨౪౯॥ అత్రచయాయుక్తిస్సాశ్రుత్యైవేదానీం నిరూప్యతేధునాయః । దధిఘటరు
చకాద్యర్థిభిరేణానిక్షీరమృత్సువర్ణాని ॥ ౨౫౦ ॥ నియతముపాదీయంతేనవైపరీత్యేనతానిగృహ్యంతే । సత్కార్యవాద
ఏవహితదిదంయుక్తంనచేతరత్రాపి ॥ ౨౫౧ ॥ కారణనియమోనస్యాద్యత్రాసత్కార్యవాదవార్తాస్యాత్ । సర్వత్రా
చావిశేషేకార్యాసత్త్వేతథైవచాన్యత్వే ॥ ౨౫౨ ॥ క్షీరాదేవదధిస్యాన్నమృత్తికాయాస్తథాఘటోప్యేవం । మృదఏవ
స్యాన్నైవక్షీరాదిత్యనియమఏషఇహనస్యాత్ ॥౨౫౩॥ ప్రాక్కార్యస్యాసత్త్వేతుల్యేపిహికశ్చిదతిశయఃక్షీరేదధ్నస్స్యా
దేవంకిలఘటాదికార్యస్యమృత్తికాదిషుచ ॥ ౨౫౪ ॥ ఇతిచేదేవంహితదాతవాపిసత్కార్యవాదఏవస్యాత్ । కార్యాతిశ
యోయోసౌశక్తివిశేషోహికారణేవాచ్యః ॥౨౫౫॥ సచకారణాత్మభూతోనాపితదన్యోసచాప్యసన్భవతి । యదిచాన్యో
యదిచాసన్ క్షీరాదపివాఘటఃకుతోనభవేత్ ॥౨౫౬॥ క్షీరేపిచాస్యతుల్యంహ్యన్యత్వంవాతథైవచాసత్త్వం । ప్రాగస
దన్యత్కార్యంసమవైతికథంహికారణేపశ్చాత్ ॥ ౫౭ ॥ సమవాయకల్పనావానైవచయుక్తాతుకార్యకారణయోః ।
సంబంధమంతరాఖలునభవతికార్యస్యకారణేసత్త్వం ॥ ౨౫౮ ॥ అతఇహసమవాయోయం సంబంధోయుక్తఏతయోరితి
చేత్ । సమవాయస్యాపితదాసంబంధశ్చాన్యఏవకింనస్యాత్ ॥ ౨౫౯ ॥ సంబంధతాచయస్మాన్నాసంబంధస్యయుజ్య
తేవక్తుం । యదిఖలుసంబంధోయంసంబంధాంతరమపేక్షతేనైవ ॥ ౨౬౦ ॥ సంయోగస్సంబంధోనైవాపేక్షేతతంచస
మవాయం । యదిచేత్సమవాయోయంసమవాయాంతరమపేక్షతేచతదా ॥ ౨౬౧ ॥ తస్యాప్యస్తిస్యాన్యస్సంబంధఇతీ
హచానవస్థాస్యాత్ । సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధాంతరమపేక్షతేనాయం ॥౨౬౨॥ సమవాయోయస్మాదయమ
గుణస్స్యాదితిపునర్నచాశంక్యం । గుణపరిభాషాసేయంనచాత్రతంత్రంపరంత్వపేక్షైవ ॥ ౨౬౩॥ సంయోగస్సంబంధస్స
న్నపిసమవాయమీహతేయద్వత్ । తద్వత్సమవాయోపిస్యాదిహబీజంతుతుల్యముభయత్ర ॥ ౨౬౪ ॥ తాదాత్మ్యమేవచే
హప్రతీయతేజగతికార్యకారణయోః । యద్యశ్వమహిషయోరివభేదశ్చేత్స్యాత్తయోర్హిసమవాయః ॥ ౩౬౫ ॥ యద
పిచకార్యంద్రవ్యంసర్వావయవేషుభవతిసమవేతం । కింవాప్యేకైకస్మిన్నితివక్తవ్యంనయుక్తముభయమపి ॥ ౨౬౬ ॥ స
ర్వావయవేషుయదాతత్ప్రత్యక్షంహిదుర్లభంభవతి । సర్వావయవానామిహభవేద్యదాసన్నికర్షఏతత్స్యాత్ ॥
౨౬౭॥ నచలోకేహిబహుత్వంవ్యస్తగ్రహణేనగృహ్యతేక్వాపి । అవయవశఃప్రత్యేకంకార్యంసమవేతమవయవేషుయ
ది ॥౨౬౮॥ ఆరంభకాతిరిక్తాఅప్యవయవినస్స్యురవయవాశ్చాన్యే । ఏకైకస్మిన్హియదాసమవేతంకార్యమభిమతంభవ
తి ॥ ౨౬౯ ॥ ఏకైకసన్నికర్షేసత్యపిగృహ్యేతకార్యమఖిలమపి । ఏకత్రవ్యాపారేవ్యాపారోన్యత్రతస్యనైవస్యాత్ ॥
౨౭౦ ॥ నహిదేవదత్తఏకస్స్రుఘ్నేనివసంస్తుపాటలీపుత్రే । స్రుఘ్నఇవతదహరేవచసన్నిహితస్స్యాదతోనయుక్తమి
దం ॥ ౨౭౧ ॥ ప్రత్యేకపరిసమాప్తిర్గోత్వాదివదస్యవర్ణ్యతేచయదా । ప్రత్యేకమవయవేష్వపిఫలయోగస్స్యాత్తదా
స్యకార్యస్య ॥౨౭౨॥ ఉరసాచపృష్ఠకార్యంస్తనకార్యంవాభవేచ్చశృంగేణ । నైతత్క్వాపిచదృష్టంతస్మాత్కథమేతయో
ర్విభిన్నత్వం ॥ ౨౭౩ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరసదిహకార్యంవాకారణేకథంభవతి ।అసతోపిజన్మచేత్స్యాద్వంధ్యాపుత్రోపిజా
యతేనకథం ॥ ౨౭౪॥ అసతోనిస్తత్త్వత్వాన్మర్యాదాకరణమస్యనచయుక్తం । క్షేత్రగృహాదీనామిహమర్యాదాదృశ్య
తేసతామేవ ॥ ౨౭౫ ॥ ప్రాక్స్వర్ణవర్ణనోయంవంధ్యాపుత్రోభిషూవరాజేతి। నహ్యసతోమర్యాదావంధ్యాపుత్రస్య
కుత్రచిద్దృష్టా ॥ ౨౭౬ ॥ ఉత్పత్తిరపిచయాస్యాత్క్రియాచసాస్యాత్సకర్తృకాహితథా । నాకర్తృకాక్రియేయంనైవా
సత్కర్తృకాక్వచిద్దృష్టా ॥ ౨౭౭ ॥ నమయఃకార్యోత్పత్తేఃప్రాగపికార్యంసదేవచేత్తర్హి । వ్యాపారస్సకలోయంవిఫ
లస్స్యాత్కారణస్యసర్వస్య ॥ ౨౭౮ ॥ ఇత్యపినైవాశంక్యంకారకయోగస్తునాత్రవిఫలస్స్యాత్ । యద్యపికారణమేత
త్ప్రాగపిసిద్ధంతథాపిసఫలోయం ॥ ౨౭౯ ॥ కరణవ్యాపారస్స్యాత్కార్యాకారేణయోజయితుమేతత్ । తస్మాదుత్ప
త్తేఃప్రాక్సదనన్యత్కారణేనకార్యమతః ॥ ౨౮౦ ॥ బ్రహ్మప్రకృతికమఖిలంబ్రహ్మానన్యత్తదాత్మనాసదితి । సిద్ధమిహా
యాః ప్రతిజ్ఞాయేనాశ్రుతమితిచసాపిసిద్ధైవ ॥ ౨౮౧ ॥ సత్త్వాచ్చాన్యత్వేకిలయుక్తైరేవఃసమర్థితేభవతః । శబ్దాంతరాచ్చజ

గత స్తదేవసమ్యగ్జ్ఞాపయిష్యతే ॥ ౨౮౨ ॥ పూర్వమసద్వ్యపదేశోయోఽసౌ శబ్దః ప్రసంజితః కార్యే । తస్మాచ్ఛబ్దాంతర మిహాసచ్ఛబ్దోయంహిదృశ్యతేకార్యే ॥ ౨౮౩ ॥ యస్మాత్సదేవసోమ్యేత్యస్మిన్మంత్రేహిసత్పదేనాదౌ । సృష్టేఃపూర్వం సకలంసదాత్మనైవోపదర్శితంభవతి ॥ ౨౮౪ ॥ కథమసతస్సత్స్యాదిత్యాక్షిప్యపున స్తదేవనిర్దిష్టం । సత్యేవేత్యేతస్మా దగ్రేకార్యంసదేవనాన్యదితి ॥ ౨౮౫ ॥

సూ ॥ ౧౯ ॥ పటవచ్చ ॥

సంవేష్టితఃపటోయంనవిశిష్టాయామవి స్తరోభాతి । పశ్చాత్ప్రసారితోసౌయావత్స్వాయామవి స్తరోభాతి ॥ ౨౮౬ ॥ నచసంవేష్టితరూపాత్ప్రసారితోసౌహిభిద్యతేలోకే । వేమాదివ్యాపారాత్ప్రాగిహతంతుషుపటోనగృహ్యేత ॥ ౨౮౭ ॥ వేమకువిందతురీణాంవ్యాపారోసౌయదాప్రవృత్త స్స్యాత్ । తంత్వాత్మనైవతత్రస్ఫుటతరముపలభ్యతేతదేవాసౌ ॥ ౨౮౮ ॥ ఏవంసృష్టేఃపూర్వంహ్యవ్యాకృతనామరూప భావేన । సదపిచకార్యంసకలంస్ఫుటతరమిహనోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౨౮౯ ॥ యద్యావిద్యకమేతన్నామచరూపంతథాత్మ భూతమపి । వ్యాకృతమేతచ్చేత్తాన్యత్వరేణసకలంసదాత్మనాభాతి ॥ ౨౯౦ ॥

సూ ॥ ౨౦ ॥ యథాచప్రాణాదిః ॥

ప్రాణాయామనిరుద్ధే ప్రాణాపానాదిపంచకేపియథా । ఆకుంచనప్రసారణకార్యంనైవోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౨౯౧ ॥ జీవనమాత్రంకార్యంభాతిచతస్మిన్సమీరణాత్మత్వం । ప్రాణాయామవియోగేజీవనమాత్రాధికంహికార్యమిదం ॥ ౨౯౨ ॥ ఆకుంచనాదికంస్యాత్ప్రాణాపానాది భేదదృష్టిశ్చ । తద్వత్సృష్టేఃపూర్వంసదాత్మనాభవతిజగదవస్థానం ॥ ౨౯౩ ॥ నైవాభ్యుదయఫలంస్యాత్తైజోబన్నాదిభేదదృష్టిర్వా । సృష్టేఃపశ్చాదఖిలంహ్యభ్యుదయఫలంవిభేదదృష్టిర్వా ॥ ౨౯౪ ॥ తస్మాత్సిద్ధం జగత స్తదనన్యత్వంతదాత్మనాసత్త్వం । ప్రత్యగభిన్నేబ్రహ్మణివేదాంతసమన్వయోపినిరవద్యః ॥ ౨౯౫ ॥

సూ ॥ ౨౧ ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః ॥

అత్రాహితకరణంతన్నజ్ఞ్యత్వాసాత్ప్రతీయతెసూత్రే । నన్వేతదనుచితంస్యాద్బ్రహ్మయదాభవతిజగదుపాదానం ॥ ౨౯౬ ॥ ఇతరవ్యపదేశోయంశ్రుత్యంతేషూపలభ్యతేయస్మాత్ । ఇహచానేనేత్యస్మిన్మంత్రేబ్రహ్మాత్మతాహిజీవస్య ॥ ౨౯౭ ॥ తత్త్వమసీత్యేతస్మిన్బ్రహ్మణిజీవాత్మతాపినిర్దిష్టా । తస్మాత్ప్రత్యక్పరయోః పరస్పరాత్మత్వమభిహితంభవతి ॥ ౨౯౮ ॥ తేనబ్రహ్మప్రకృతికమిదమఖిలంజీవకర్తృకంభవతి । యచ్చానిష్టంలోకేనరకాద్యఖిలంహిసృజతిజీవఇతి ॥ ౨౯౯ ॥ అభ్యుపగంతవ్యంకిలదోషో యందునివారఏవతదా । ఆత్మాహితకరణంయన్నహిస్వతంత్రస్యకుత్రచిద్దృష్టం ॥ ౩౦౦ ॥ ఏతన్న్యాయవిరుద్ధంస్రష్టృత్వం బ్రహ్మణః కథంఘటతే । జీవేశయోరభేదేబ్రహ్మగతస్రష్టృతాదిజీవస్య ॥ ౩౦౧ ॥ యదపిచసంసారిత్వంజీవగతంబ్రహ్మణోపిదుర్వారం । తస్మాదయంస్వతంత్రోజీవః కర్తాత్మసౌమనస్యకరం ॥ ౩౦౨ ॥ కుర్యాన్నచాహితంయజ్జన్మజరారోగమరణజాలమపి । నహికశ్చిదపరతంత్రోనిజాత్మనోబంధనాలయంకిమపి ॥ ౩౦౩ ॥ స్వయమేవతచ్చసృష్ట్వాతదనుప్రవిశన్హిదుఃఖమనుభవతి । అత్యంతనిర్మలస్సన్నతిమలినందేహమాత్మభావేన ॥ ౩౦౪ ॥ నైవోపేయాత్స్వయమిహకృతమపియద్దుఃఖకరమిదంజహ్యాత్ । విరచితమిదంవిచిత్రంజగన్మయేతిస్మరేదయంజీవః ॥ ౩౦౫ ॥ సర్వోపిలోకస్సృష్టం స్మరతిహికార్యంకృతంమయేత్యేవం । మాయావీనిజమాయాంస్వేచ్ఛామాత్రాద్యథోపసంహరతి ॥ ౩౦౬ ॥ ఏవంశారీరోపిచసృష్టిమిమాంనోపసంహరేద్ధికుతః । స్వమపిశరీరంత్యక్తుంనానాయాసేనశక్నుయాజ్జీవః ॥ ౩౦౭ ॥ తస్మాద్ధితక్రియాదేరదర్శనాదనుచితైవసృష్టిరియం । ఇత్యాశంకాంనిరసితుమేతత్సూత్రంప్రదర్శితంమునినా ॥ ౩౦౮ ॥

సూ ॥ ౨౨ ॥ అధికంతుభేదనిర్దేశాత్ ॥

అత్రతుశబ్దోయోసావాక్షేపనిరాసఫలకఇహభవతి । యోసౌ శారీరస్స్యాత్స్రష్టారంతంవయంనచబ్రూమః ॥ ౩౦౯ ॥ యశ్శారీరాదధికస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిసంపన్నః । తంపరమేశ్వరమేవతుజగతఃస్రష్టారమిహవయంబ్రూమః ॥ ౩౧౦ ॥ నచతస్యవిద్యతేకిలహితమహితంవేహనిత్యతృప్తత్వాత్ । శారీరేతత్సర్వంసచనస్రష్టాపరంతుపరమాత్మా ॥ ౩౧౧ ॥ పరమేశ్వరేతుతస్మిన్కథంహితాకరణలక్షణోదోషః । యస్మాదసౌపరాత్మాభిన్నత్వేనోపదిశ్యతేశాస్త్రే ॥ ౩౧౨ ॥ ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యఇతిశ్రుతి స్తథైవేయం । సోన్వేష్టవ్యఇతిశ్రుతిరపిభేదంత్వీశజీవయోర్వక్తి ॥ ౩౧౩ ॥ నహికర్తృకర్మభావోవినైవభేదంక్వచిత్ప్రసిద్ధోస్తి । తస్మాదసౌపరా

త్మాకర్మత్వేనోపదిష్టఇహయోసౌ ॥౩౧౪॥ సహిఖలుభవతిపరాత్మాసృష్టాతస్మిన్నదోషశంకాపి । ననుతత్త్వమసీత్యే
షాశ్రుతిర్వ్యర్థభేదంతయోః ప్రదర్శయతి ॥ ౩౧౫ ॥ యోవాశ్రుతమిత్యన్యాశ్రుతిరప్యేతంతయోర్నిరూపయతి । కథమే
కస్మిన్బ్రహ్మణిభేదాభేదౌతుసంభవేయాతాం ॥ ౩౧౬॥ ఇతినాత్రశంకనీయంయతఇహభేదోప్యుపాధిమూలస్స్యాత్ ।
ఆవిద్యకదేహాదావహంమమాధ్యాసకబళితోయోసౌ ॥ ౩౧౭ ॥ సహిశారీరస్తస్మాద్భేదోనిర్దిశ్యతేహిపరమేశే । నిత్య
నివృత్తావిద్యోయతఃపరాత్మాహిదోషనిర్ముక్తః ॥౩౧౮॥ అవివేకలక్షణోసావధ్యాసోయావదస్తిశారీరే, తావత్సంసారి
త్వంతస్యసృష్టృత్వమీశ్వరస్యస్యాత్ ॥ ౩౧౯ ॥ అవివేకమఖిలమేతంవ్యుదస్యచైతన్యరూపమాత్రేణ । ప్రతిబోధితో
యదాసౌతదానభేదస్తదానసంసారః ॥ ౩౨౦ ॥ పరమేశ్వరస్తథాస్యాన్నసృష్టాకింత్వఖండరూపస్స్యాత్ । తదభిప్రా
యేణైవహితత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన ॥౩౨౧॥ నవధాప్రపంచితోయంప్రత్యక్పరమాత్మనోరభేదోహి।అవివేకకృతా
భ్రాంతిర్యాతుహితాకరణదోషమూలంస్యాత్ ॥ ౩౨౨ ॥ బ్రహ్మభేదేసత్యపినసృష్టాభ్రాంతికబళితోజీవః । తదభావా
చ్చపరాత్మాజగతస్సృష్టేతిసర్వమనవద్యం॥౩౨౩॥ ——సూ॥౨౩॥అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః॥—— నన్విదమఖండ
రూపేబ్రహ్మణివైచిత్ర్యమనుపపన్నమిహ।ఏకశ్శారీరస్స్యాదన్యఃపరమేశ్వరశ్చభవతీతి ॥౩౨౪॥ కార్యకృతంవైచిత్ర్యంస్వ
రూపకృతమపినిరూపితంశాస్త్రే। ఇతిదోషోనతుశంక్యోహ్యశ్మాదివదేవసర్వముపపన్నం ॥౩౨౫॥ పృథివీత్వజాతికలితా
అప్యశ్మానోభవంతివజ్రాద్యాః । కేచిన్మహార్హమణయోమధ్యమవీర్యాశ్చసూర్యకాంతాద్యాః ॥ ౩౨౬ ॥ అన్యేశ్వవా
యసానాంప్రహరణఫలకాభవంతిపాషాణాః । పార్థివభాగోపగతేష్వపిబీజేషుచతథైవవైచిత్ర్యం ॥ ౩౨౭ ॥ పత్రఫల
పుష్పగంధైరనేకవిధమేవలక్ష్యతేలోకే । ఏకస్యాన్నరసస్యాప్యధ్యాత్మంలోహితాదివైచిత్ర్యం ॥ ౩౨౮ ॥ బ్రహ్మణ్య
ఖండరూపేతద్వజ్జీవేశభావవైచిత్ర్యం । సృష్టృత్వంభోక్తృత్వంసర్వజ్ఞత్వంతథైవచాజ్ఞత్వం ॥ ౩౨౯ ॥ తస్మాత్సిద్ధం
జగతోబ్రహ్మైవతుకారణంనచాన్యదితి । బ్రహ్మణ్యేవంరూపేవేదాంతసమన్వయోపినిరవద్యః ॥ ౩౩౦॥ ననుపరమాత్మా
జగతోనకారణంస్యాద్యతోయమసహాయః । అసహాయస్సచలోకేసృష్టృత్వంనోపలభ్యతేక్వాపి ॥ ౩౩౧ ॥ ససహాయ
స్సృష్టాస్యాన్నచాసహాయఇతిలోకనయసిద్ధం । న్యాయవిరోధాద్బ్రహ్మణిజగతస్సృష్టృత్వమనుపపన్నంహి ॥౩౩౨॥
తస్మాద్వేదాంతానాంసమన్వయోప్యత్రదురుపపాదస్స్యాత్ । ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితంముని
నా ॥౩౩౩॥ ——సూ॥౨౪॥ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి॥—— లోకేకార్యారంభేయేచకులాలాదయో
హికర్తారః । మృద్దండచక్రసచివాస్సంతఃకార్యేషుతేప్రవర్తంతే ॥౩౩౪॥ యద్బ్రహ్మతదసహాయంకార్యంజగదఖిలమతి
దురారంభం । కథమీదృశస్యజగతఃసృష్టృసహాయంభవేత్పరంబ్రహ్మ ॥ ౩౩౫ ॥ ఇతిచేన్నైవంయస్మాత్క్షీరవదేవేదమఖి
లముపపన్నం । క్షీరంజలంవినైవహిసహాయమన్యంయథాహిలోకేస్మిన్ ॥౩౩౬॥ దధికరకాకారేణచపరిణమతేబ్రహ్మ
తద్వదేవేదం । జగదాత్మనాస్వభావాద్వినాసహాయంతథైవపరిణమతే ॥ ౩౩౭ ॥ నన్వసహాయంక్షీరంనైవహిదధ్యాత్మ
నాచపరిణమతే । ఔష్ణ్యాదినాహిలోకేక్షీరందధిభవతినస్వతఃక్వాపి ॥ ౩౩౮ ॥ ఇతిచేన్నేయంశంకాస్వయమపిదధిభా
వమేతదుపయాతి । ఔష్ణ్యాదినాదధిస్యాత్త్వరయేత్యేతచ్చలోకసిద్ధమిదం ॥౩౩౯॥ దధిభావశీలతాయదినస్యాత్స్వయ
మస్యనైవచౌష్ణ్యాద్యైః। దధిభావోస్యబలాదిహయుజ్యేతకదాపికుత్రచిద్వాపి ॥౩౪౦॥ నహిలోకేవాయుర్వాప్యాకాశో
వాథవాతదన్యోవా।ఔష్ణ్యాదినాబలాద్వాదధిభావగతోపికుత్రచిద్దృష్టః॥౩౪౧॥ ——సూ॥౨౫॥దేవాదివదపిలోకే॥——
దేవాఋషయః పితరోగంధర్వాశ్చాపి జగతివిఖ్యాతాః । తేఖల్విచ్ఛామాత్రాత్సృజంతిహర్మ్యాణిరమ్యరూపాణి ॥
౩౪౨ ॥ తద్వద్విచిత్రరూపాణ్యపిగాత్రాణిచసృజంత్యభిధ్యానాత్ । ఉపసంహరంతిపునరపితాన్యఖిలానిచనిజే
చ్ఛయైవేతి ॥ ౩౪౩ ॥ రేతస్సేకసహాయంవినాబలాకాపిగర్భమిహధత్తే । ప్రస్థానసాధనంవాకిమపిహ్యనపేక్ష్య
పద్మినీచతథా ॥ ౩౪౪ ॥ ఉపసర్పతిహ్యాయత్నాత్సరోంతరాత్సరోంతరంతద్వత్ । ఏవంబ్రహ్మాపితదావినా
సహాయంప్రవర్తతేకార్యే ॥ ౩౪౫ ॥ నన్విహదృష్టాంతోయంనచానురూపోవిభాతికశ్చిదపి । దేవాదికర్తృకాయాం

సృష్టౌ దేవాదిదేహఏవస్యాత్ ॥ ౩౪౬ ॥ కారణమపిచబలాకా స్తనయిత్నురవేణగర్భమిహాధత్తే । చేతననియో
జిత్రైవహిసరోంతరంపద్మినీయమనుపసరతి ॥ ౩౪౭ ॥ తస్మాచ్చేతనకర్తృకసృష్టౌదృష్టాంతఏషవిషమస్స్యాత్ । ఇతిచే
న్నైవంయస్మాద్దృష్టాంతోఽయంహిభవతినచవిషమః ॥౩౪౮ ॥ దృష్టాంతేనవివక్షితమిహహికులాలాదికర్తృవైధర్మ్యం।
బాహ్యంసాధనమహాకిలయథా కులాలాదయోబాహ్యాపేక్షంతే ॥ ౩౪౯ ॥ ఏవందేవాద్యాఇహనాపేక్షంతేహిసాధ
నంబాహ్యం । బ్రహ్మాపితద్వదేవహిజగదారంభేనసాధనంకిమపి ॥ ౩౫౦ ॥ బాహ్యమపేక్షతఇతి ఖల్వంశస్తుల్యోహి
సోఽయముభయత్ర । దేవాదయోయథావానిజయోగబలేనసంసృజంత్యేవం ॥ ౩౫౧ ॥ బ్రహ్మాపివిశ్వమేతత్సృజ
త్యచింత్యాత్మశక్తియోగేన । శ్రుతిరపిచమేతమర్థంనతస్యకార్యమితిదర్శయత్యేషా ॥ ౩౫౨ ॥ తస్మాదసహా
యేపి బ్రహ్మణివియదాది కారణత్వంస్యాత్ । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోపీహభవతినిరవద్యః ॥ ౩౫౩ ॥

సూ॥ ౨౬॥కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా॥

నన్వత్రక్షీరాద్యైర్దృష్టాంతైర్బ్ర
హ్మజగదుపాదానం । అసహాయమేవభవతీత్యేతత్సర్వంప్రపంచితంపూర్వం ॥ ౩౫౪ ॥ తచ్చైతదనుపపన్నంయస్మా
త్క్షీరాదిభవతిపరిణామి । తద్దృష్టాంతబలేనహియథాసహాయస్యకారణత్వంస్యాత్ ॥౩౫౫ ॥ పరిణామికారణత్వంతథై
వపరమాత్మనోస్యవక్తవ్యం । బ్రహ్మయదినిర్విశేషంజగదాకారేణపరిణమేతతదా ॥ ౩౫౬ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిదోషాద్ద్ర
ష్టవ్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం । కృత్స్నప్రసక్తిరత్రతుజగదాకారేణకృత్స్నపరిణామః ॥౩౫౭ ॥ కృత్స్నస్యకార్యభావాప
త్త్యాద్రష్టవ్యతాస్యనైవస్యాత్।యద్యేకదేశమాత్రాజ్జగదాకారేణపరిణమేతతదా ॥౩౫౮ ॥ నిరవయవభావబోధకశబ్దా
యేచాస్యవేదనిర్దిష్టాః । నిష్కలశబ్దపురోగావిరుద్ధకథనేనతేహికుప్యేయుః ॥ ౩౫౯ ॥ నిరవయవస్యచలోకేనచైకదేశైః
కదేశిభావస్స్యాత్ । యదివాపరిణామస్స్యాద్యదివాకృత్స్నస్యకార్యపరిణామః ॥౩౬౦॥ యద్యేకదేశిభావస్తదాస్యచాని
త్యతాపిదుర్వారా।తస్మాచ్చేతనకారణవాదోఽయమయుక్తఏవభాతీహ॥ ౩౬౧॥ నిరసితుమిమమాక్షేపంమునినారచితంతదే
తదధికరణం॥

సూ॥ ౨౭॥శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్॥

అత్రతుశబ్దోయోసావుక్తాక్షేపస్యనిరసనార్థస్స్యాత్॥
౩౬౨॥చేతనకారణవాదేనాయందోషః ప్రవర్తతేకోపి।ఇహకారణస్యరూపేశ్రుతిః ప్రమాణంనకేవలస్తర్కః॥ ౩౬౩ ॥
జగతస్సృష్ట్యారంభేపరిణమతేబ్రహ్మతత్స్వరూపేణ। నచపరిణమతేకృత్స్నంతదితిశ్రుతిరేవబోధయత్యేషా॥ ౩౬౪॥సోఽకా
మయతేత్యాద్యాపాదోస్యేత్యేవమాదికాచతథా। తదిదంహిశబ్దమూలంబ్రహ్మయథాశబ్దమభ్యుపేయంస్యాత్ ॥౩౬౫॥
నైవహ్యతీంద్రియార్థేవినైవశబ్దంయథార్థబుద్ధిస్స్యాత్ । అస్యాతీంద్రియభావంనచక్షుషేతిశ్రుతిః ప్రబోధయతి ॥ ౩౬౬॥
నైతాదృశస్యతస్యహిరూపంశబ్దంవినైవతర్కేణ। అపివానిర్ధారయితుంప్రతిపాదయితుంచకోపిశక్తస్స్యాత్ ॥౩౬౭॥మ
ణిమంత్రశక్తయోపితువిచిత్రకార్యైకసాధనీభూతాః । దృశ్యంతేఖలులోకేతాఅప్యుపదేశసమధిగమ్యాచ ॥ ౩౬౮ ॥
కిముతాచింత్యమహిమ్నఃపరాత్మనశ్శక్తిరప్రతర్క్యేతి। తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యేజగతోజన్మాదికారణేతస్మిన్ ॥ ౩౬౯ ॥కృ
త్స్నప్రసక్తిరూపాదోషానైవేహశంకితుంశక్యాః । నన్విహవిరుద్ధమర్థంశ్రుతిరప్యేషాకథంప్రబోధయతి ॥ ౩౭౦ ॥పరి
ణమతేనచకృత్స్నంపరిణమతఇదంవిరుద్ధమాభాతి । అతిరాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతీత్యాదికమవాక్యేషు ॥౩౭౧॥ భవతివిక
ల్పాశ్రయణంవిరోధపరిహారకారణంతేషు । తత్క్రమకాపురుషతంత్రంయతోవికల్పాదితత్రయుక్తంస్యాత్ ॥ ౩౭౨॥ జ్ఞా
నంతువస్తుతంత్రం ప్రమాణజన్యమితిసుప్రసిద్ధంహి। వస్తునినవికల్పస్స్యాత్సచక్రియాయాంహిదృశ్యతేశాస్త్రే ॥ ౩౭౩ ॥
అవిరుద్ధాశ్చైవైషాశ్రుతిః ప్రమాణంసవైపరీత్యేన । పరిణామవాదపక్షేసావయవత్వంహ్యనిత్యతాపిస్యాత్ ॥ ౩౭౪ ॥ త
స్మాచ్చేతనకారణవాదోపిహినయుక్తఏషఇతిచేన్న । ఇహఖలువివర్తవాదాశ్రయణేతాత్పర్యమస్యసూత్రకృతః ॥ ౩౭౫॥
అత్రచనవిరోధస్స్యాద్వ్యానిత్యతాదిదోషశంకాపి । మాయావీవపరాత్మానిజమాయాశక్తియోగమాలంబ్య ॥౩౭౬॥ నిర
వయవోనిత్యోపిహిజగదాకారేణభాసతేబహుధా। తిమిరహతలోచనానాంచంద్రోహియథాహ్యనేకధా భాతి॥౩౭౭॥
తద్వదవిద్యాకబళితనిజాత్మభాసాంసభాతివిశ్వాత్మా । శ్రుతిదేశికాహిమాయాజగదాకారోపిచైకదేశగతః ॥ ౩౭౮ ॥

మాయాయోగవిహీనం బ్రహ్మద్రష్టవ్యభావముపయాతి । మాయోపాధిసహాయాత్సకలం తదస్యోపపన్నమేవ స్యాత్ ॥ ౩౭౯ ॥ పరిణామవాదపక్షే దోషోఽయం న హి వివర్తవాదేఽపి ॥ సూ॥ ౨౮ ॥ ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ॥ ఆత్మానుపమర్దేన హి సృష్టిరియం బ్రహ్మణా కథం ఘటతే ॥ ౩౮౦ ॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ సృష్టిస్తథైవ దృష్టా హి । మాయావ్యాదిషు లోకే వినా స్వరూపోపమర్దముపలబ్ధా ॥ ౩౮౧ ॥ హస్త్యశ్వరథపదాతిప్రముఖానాం సృష్టిరేవమన్యత్ర । స్వప్నదృగాదిషు దృష్టా తథైవ సృష్టిర్భవేత్పరాత్మని చ ॥ ౩౮౨ ॥ తత్ర యథా నైతే స్యుర్దోషా మాయామయత్వయోగేన । తద్వద్బ్రహ్మణి నైతే దోషా జగతోఽస్య మాయికత్వేన ॥ ౩౮౩ ॥ తస్మాన్నిరవయవేఽస్మిన్ వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః ॥ సూ॥ ౨౯ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥ చేతనకారణవాదే యోఽసౌ దోషః ప్రసంజితస్సోఽయం ॥ ౩౮౪ ॥ తుల్యః ప్రధానవాదే పరమాణుప్రకృతిభావవాదేఽపి । శబ్దాదిరహితమేతన్నిరవయవం చ ప్రధానమణ్వాది ॥ ౩౮౫ ॥ సావయవస్య చ శబ్దాదిమతః కారణమితి ప్రతిజ్ఞాతం । తత్ర చ పూర్వోక్తోఽసౌ దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౮౬ ॥ అణుకారణతావాదే హ్యణురపరేణాణునా హి సంయుక్తః । ద్వ్యణుకాదిజనయతీతి ప్రపంచితం తచ్చ నైవ యుక్తతరం ॥ ౩౮౭ ॥ నిరవయవయోస్తయోరిహ సంయోగస్స్యాద్యదైకదేశేన । పరమాణూనాం హి తదా సావయవత్వం తు దుర్నివారం స్యాత్ ॥ ౩౮౮ ॥ సర్వావచ్ఛేదేన తు సంయోగో యది తథాపి దోషోఽయం । ప్రథిమానుపపత్త్యాదిః కార్యస్య స్యాదతో న దోషోఽయం ॥ ౩౮౯ ॥ పరిహృత ఏవ హి పూర్వం దోషోఽయం బ్రహ్మకారణత్వే హి । తస్మాన్నిరవయవమపి బ్రహ్మైవ భవతి జగదుపాదానం ॥ ౩౯౦ ॥ బ్రహ్మణి తథావిధేఽస్మిన్ వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః । నన్విహ సశరీరాణాం కార్యోత్పాదైకసాధికా శక్తిః ॥ ౩౯౧ ॥ మాయావిప్రభృతీనాం దృష్టాంతోక్త్యైవ చాశరీరస్య । బ్రహ్మణ్యశరీరేఽస్మిన్ జగదుత్పాదప్రయోజికా శక్తిః ॥ ౩౯౨ ॥ కథమితి శంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥ సూ॥ ౩౦ ॥ సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ ॥ యద్యపి మాయావ్యాదిషు సశరీరేష్వేవ దృశ్యతే శక్తిః ॥ ౩౯౩ ॥ భవతి తథాపి న దోషో యతః పరాత్మా హ్యకుంఠితైశ్వర్యః । న చ శక్తిప్రతిబంధః కదాపి తస్యాస్త్యలుప్తశక్తిత్వాత్ ॥ ౩౯౪ ॥ శారీరే హి కిలైవం కార్యారంభే శరీరసాహాయ్యం । యస్మాచ్ఛారీరోఽసౌ శరీరసంయోగసాధనో భవతి ॥ ౩౯౫ ॥ పరమాత్మా తు శరీరం వినాపి తత్సర్వశక్తిసంపన్నః । దర్శయతి శ్రుతిరేషా పరాత్మనస్సర్వశక్తిసంయోగం ॥ ౩౯౬ ॥ యస్మాత్పరాస్య శక్తిర్వివిధైవేతి తథైవ సర్వకర్మేతి । తస్మాదేకస్య యథా సామర్థ్యం స్యాత్తథా పరస్యాపి ॥ ౩౯౭ ॥ సామర్థ్యం భవతీతి హి న చాయమేకాంత ఇత్యభిప్రాయః ॥ సూ॥ ౩౧ ॥ వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం ॥ ఏతదచక్షుశ్శ్రోత్రం తథైవ చాపాణిపాదమిత్యేషా ॥ ౩౯౮ ॥ అశ్రోత్రమవాఙ్మనా ఇతి శ్రుతిర్హ్యకరణం వినిర్దిశతి । ఏవంవిధస్య తస్య స్రష్టృత్వం స్యాద్విరుద్ధమితి చేన్న ॥ ౩౯౯ ॥ ఏతస్య చోత్తరం తు ప్రదర్శితం నేహ కిమపి వక్తవ్యం । మాయాశక్తిసహాయాత్పరమాత్మా సృజతి విశ్వమఖిలమపి ॥ ౪౦౦ ॥ స్వేచ్ఛామాత్రాత్సకరణమాత్మశరీరం మనోజ్ఞమాతనుతే । తేన చ విహరతి భక్తైరుపదిశతి నిజాత్మతత్త్వమఖిలమపి ॥ ౪౦౧ ॥ సంహరతి దనుజవర్గం పాలయతి చ దీనలోకమఖిలమపి । ఉపసంహృత్య చ సకలం కేవలరూపేణ భాతి విశ్వాత్మా ॥ ౪౦౨ ॥ తస్యాకుంఠితశక్తేర్నైవాశక్యం హి విద్యతే కిమపి । తస్మాద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయో యుక్తః ॥ ౪౦౩ ॥ సూ॥ ౩౨ ॥ న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ సృష్టిప్రవృత్తిరేషా న సంభవతి పరాత్మనో న యుక్తతమా । లోకే ప్రవృత్తిరేషా దృష్టా హ్యాత్మప్రయోజనార్థైవ ॥ ౪౦౪ ॥ ఆత్మప్రయోజనార్థా పరాత్మనస్స్యాద్యదా ప్రవృత్తిరియం । వ్యాహన్యేత తదానీం పరితృప్తత్వం పరాత్మనస్తదిదం ॥ ౪౦౫ ॥ ఉన్మత్తస్య యథా వా ప్రవృత్తిరేవం పరాత్మనో భవతి । సర్వజ్ఞత్వం తస్య శ్రుతినిర్దిష్టం విరుద్ధమేవ స్యాత్ ॥ ౪౦౬ ॥ నాప్యప్రవృత్తిరస్య తు పరాత్మనో వక్తుమత్ర యుక్తతమా । సృష్టిశ్రుతివచసామిహ విరోధశంకాపి దుర్నివారైవ ॥ ౪౦౭ ॥ తస్మాదన్యాయ్యోఽయం చేతనసృష్టిః శ్రుతిః ప్రణీతాపి । ఇతి శంకాం పరిహర్తుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం ॥ ౪౦౮ ॥ సూ॥ ౩౩ ॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యం ॥ శ్రుతినిర్దిష్టా సేయం సృష్టిః కేవలమిహాస్య లీలైవ । లోకే యథా చ రాజ్ఞః క్రీడాదిషు భవతి కేవలం లీలా ॥ ౪౦౯ ॥ అనపేక్ష్య కించిదపి వా ప్రయోజనం తద్వదేవ దేహేఽపి । పక్ష

మాత్మనః ప్రవృత్తిర్లీలారూపైవ చాంతరేణ ఫలం ॥ ౪౧౦ ॥ రాజాదిక్రీడావదపి భవేత్కించిత్ప్రయోజనం సూక్ష్మం । పర
మేశ్వరస్య సృష్టిక్రియాసు నాస్తి ప్రయోజనం కిమపి ॥ ౪౧౧ ॥ యస్మాదసౌ పరాత్మా న స చాప్తకామ ఇతి గీయతే శాస్త్రైః । త
స్మాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి ॥ ౪౧౨ ॥ నను పరమాత్మా సోఽయం జగతో జన్మాదికారణం న భవేత్ ।
యస్మాదసౌ పరాత్మా విషమాం సృష్టిం హి జగతి నిర్మాతి ॥ ౪౧౩ ॥ అత్యంతసుఖసమృద్ధాన్ దేవాన్ సృజతీహ మర్త్యవర్గ
మపి । మధ్యమసుఖభాజమిమం తథైవ చాత్యంతదుఃఖభాజోఽపి ॥ ౪౧౪ ॥ పశ్వాదీనపి సృజతి హి తేన చ వైషమ్యమస్య దుర్వా
రం । ప్రళయావసరే సర్వప్రాణినికాయం వినాపరాధేన ॥ ౪౧౫ ॥ సంహరత స్తస్యైవ తు పరాత్మనో నిర్ఘృణత్వమనివా
ర్యం । క్రూరత్వమపి చ తస్య హి దుఃఖవిధానాత్తథైవ దుర్వారం ॥ ౪౧౬ ॥ రాగద్వేషాదికమపి పృథగ్జనస్యేవ తస్య దుర్వా
రం । అపహతపాప్మని తస్మిన్ సక్లిష్టత్వం యుక్తమీదృశం ను కథం ॥ ౪౧౭ ॥ తస్మాన్న జగత్కారణమాత్మా వైషమ్యనిర్ఘృ
ణత్వాభ్యాం । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౪౧౮ ॥ —— సూ ॥ ౩౪ ॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సా
పేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి ॥ —— ఇతి చేన్నైవం యస్మాన్న చాస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే స్తః । యది నిరపేక్షః సోఽయం వి
షమాం సృష్టిం హి నిర్మిమీతే చేత్ ॥ ౪౧౯ ॥ స్యాతాం మే లౌ దోషౌ తస్య పరాత్మనః కింతు సాపేక్షః । ప్రాణికృతౌ యౌ
ధర్మాధర్మావేవ హ్యపేక్ష్య సృష్టిమిమాం ॥ ౪౨౦ ॥ రచయతి స చాయమాత్మా కుతోఽస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే తు । యద్వ
ద్వ్రీహియవాదిషు సాధారణకారణం చ పర్జన్యః ॥ ౪౨౧ ॥ తద్వత్పరమాత్మా స్యాత్సాధారణకారణం జగత్సృష్టౌ । తత్త
ద్బీజాన్యేవ వ్రీహ్యాదివిశేషకారణాని యథా ॥ ౪౨౨ ॥ తత్తత్కర్మాణి తథా దేవాదివిశేషకారణాని స్యుః । నేశాపరాధ
మూలా సృష్టిః కర్మాపరాధమూలైవ ॥ ౪౨౩ ॥ వైషమ్యాదినిరాసే సాపేక్షత్వం హి యచ్ఛ్రుతస్యోక్తం । తదిదం సాపేక్ష
త్వం ప్రపంచ్యతే సపది సూత్రశేషేణ ॥ ౪౨౪ ॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా సాపేక్షత్వం య ఏష ఏవేతి । ఊర్ధ్వం హి నేతుమిచ్ఛ
తి యం చ పరాత్మా త మేనమాదౌ హి ॥ ౪౨౫ ॥ కారయతి కర్మ సాధ్వితి యం చాధో నేతుమిచ్ఛతి హ్యాత్మా । తమసాధు
కర్మ కారయతీత్యేషాపి ప్రదర్శయత్యేవం ॥ ౪౨౬ ॥ నన్విహ కారయితృత్వాత్ఫలప్రదాతృత్వమస్య నిర్దిష్టం । కారయితృత్వే
తస్య చ సాపేక్షత్వం కథం భవేదితి చేత్ ॥ ౪౨౭ ॥ జన్మాంతరవాసనయా కుర్వంతం కారయత్యసావాత్మా । తేన చ సాపే
క్షత్వేన బాధకం కిమపి శంకితుం శక్యం ॥ ౪౨౮ ॥ యది చాకుర్వంతమపి హ్యాత్మా సాధ్వాదికర్మ కారయతి । భవతి తదా
యం దోషస్సాపేక్షత్వం చ దుర్ఘటం తస్య ॥ ౪౨౯ ॥ —— సూ ॥ ౩౫ ॥ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్ ॥ ——
నన్విహ సాపేక్షత్వం యచ్చోక్తం తచ్చ దుర్ఘటం భాతి । యస్మాత్ప్రళయావసరే నిర్లేపం భవతి కర్మ సకలమపి ॥ ౪౩౦ ॥ ఉ
త్తరకాలం సృష్టౌ వైషమ్యకరస్య కర్మణోఽసత్త్వాత్ । తుల్యైవాద్యా సృష్టిర్భవేన్న దేవాదివిషమభావేన ॥ ౪౩౧ ॥ యది
తుల్యా సృష్టిరియం తదోత్తరత్రాపి తద్వదేవ స్యాత్ । యది చేద్విషమా సృష్టిర్వైషమ్యాదికమబాధితం తస్య ॥ ౪౩౨ ॥ ఇ
తి చేన్నానాదిత్వాత్కర్మణ ఇహ నాస్తి దోషశంకాపి । తదనాదికాలసంసృతమఖిలం కర్మేతి నాస్తి దోషోఽయం ॥ ౪౩౩ ॥
కథమస్య కర్మణస్స్యాదనాదికాలప్రవృత్తతేత్యేవం । శంకామేతాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౪౩౪ ॥
—— సూ ॥ ౩౬ ॥ ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ ॥ —— సంసారస్తన్మూలం కర్మానాదీతి చోపపన్నం హి । యద్యాదిమాన
యం స్యాత్సంసారస్తస్య మూలమపి కర్మ ॥ ౪౩౫ ॥ ముక్తానామపి లోకే పునరపి సంసారబంధనం న కుతః । ఉపలభ్యతే చ త
దిదం కర్మానాదీతి మంత్రవర్ణేషు ॥ ౪౩౬ ॥ సూర్యాచంద్రమసావితి మంత్రో బ్రూతే తథైవ చాన్యాపి । ప్రథయత్యనేన
జీవేనేత్యాద్యా తేన సకలమనవద్యం ॥ ౪౩౭ ॥ సపది పరపక్షదూషణముఖ్యఫలం ప్రకరణం ప్రవర్తయితుం । సూత్రకృదుప
సంహరతి ప్రకరణమేతత్స్వపక్షసిద్ధిఫలం ॥ ౪౩౮ ॥ —— ౩౭ ॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ॥ —— చేతనకారణపక్షే కా
రణధర్మాశ్చ యే చ విఖ్యాతాః । కారణరూపే బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే హి సర్వధర్మాస్తే ॥ ౪౩౯ ॥ సర్వజ్ఞతా తథా స్యాద్విచి
త్రమాయాసహాయతా హ్యేవం । తద్వచ్చ సర్వశక్తిః కారణతామస్య సాధయంత్యేవ ॥ ౪౪౦ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాం
సర్వజ్ఞే సర్వశక్తిసంపన్నే । బ్రహ్మణి కారణరూపే సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం ॥ ౪౪౧ ॥ శారీరకమీమాంసా ముని

నావ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయస్సంజ్ఞశ్చ ...ోఽయమధ్యాయః ॥ ౪౪౨ ॥ తత్ర ప్రథమపాదే సూత్రార్థోఽయశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు పోయాను సద్యః ॥౪౪౩॥ ... ... *

సాంఖ్యాదిస్మృతివచనైర్విరోధశంకాం వ్యుదస్య పూర్వత్ర । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోఽసౌ స్థిరీకృతస్తు ప్రోక్తైః ॥ ౧ ॥ సాంఖ్యాదిస్మృతివచసాం న్యాయాభాసోపబృంహితత్వేన । స్థాపయితుమప్రామాణ్యం ద్వితీయపాదః ప్రవర్తతే సపది ॥ ౨ ॥ యద్యపి వేదాంతానాం స్వైదంపర్యం ... కారణార్థకమిదం । శాస్త్రం హి కేవలాభిర్యుక్తిభిరేవేహ కమపి సిద్ధాంతం ॥ ౩ ॥ సాధయితుం న ప్రవృత్తం దూషయితుం వాపి తర్కశాస్త్రమివ । సత్యం తథాపి లోకే విఖ్యాతాని చ మహాంతి తంత్రాణి ॥ ౪ ॥ కపిలాదిసన్మునీనాం హి మహాజనైశ్చాపి పరిగృహీతాని । ఉపలభ్య జడమతీనాం కేషాంచిత్స్యాదిహాపి చ శ్రద్ధా ॥ ౫ ॥ తత్త్వావధారణాయ తు భవంతు చైతాని సాధనానీతి । అత ఇహ తదసారత్వం యావన్నైవోపవర్ణ్యతే తావత్ ॥ ౬ ॥ వేదాంతవాక్యనిచయైరుత్పన్నం జ్ఞానమాకులీభవతి । తస్మాదసౌ యతో నో ముక్తిః కపిలాదిమతనిరాసే స్యాత్ ॥ ౭ ॥ అత్ర స్వపక్షసాధనమభ్యర్హితమితి కృతాంతదాదౌ చ । సంప్రతి పరపక్షోఽయం నిరస్యతే హి స్వపక్షదార్ఢ్యాయ ॥ ౮ ॥ ఈక్షత్యాద్యధికరణే ప్రాగపి సాంఖ్యాదిమతనిరాసోఽయం । ప్రాయః కృతో హి పునరపి తత్ర చ యత్నో న వృథేతి చేన్నైవం ॥ ౯ ॥ పూర్వం ప్రధానవాదే శ్రుతేస్సహాయో న చాస్తి కశ్చిదితి । నిరసితమత్ర చ వాదే యుక్తిసహాయో నిరస్యతే సపది ॥ ౧౦ ॥ నన్విహ కారణధర్మా బ్రహ్మణ్యేవోపపాదితాస్సర్వే । తదిదమయుక్తం యస్మాదిహ ప్రధానేఽపి సంభవంత్యేతే ॥ ౧౧ ॥ ఘటకరకాదివికారా మృదాత్మనాన్వీయమానరూపా హి । తే చ ఖలు మృద్వికారా మృత్సామాన్యైకపూర్వికా దృష్టాః ॥ ౧౨ ॥ ఆధ్యాత్మికా అపీత్థం భేదాస్సుఖదుఃఖమోహరూపేణ । అన్వీయమానరూపాస్తాదృశసామాన్యపూర్వికా ఏవ ॥ ౧౩ ॥ సుఖదుఃఖమోహరూపం హ్యచేతనం తత్ప్రధానమేవ స్యాత్ । తదిదం ప్రధానమేవ హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానం ॥౧౪॥ పరిణామాద్యైర్లింగైరపి జగతః కారణం తదేవ స్యాత్ । ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం ॥౧౫॥

సూ॥ ౧ ॥ రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ॥

నైవాభిలషితసిద్ధిర్దృష్టాంతాదేవ కేవలాద్భవతి । దృష్టాంతోఽయం లోకే సులభో భవతీహ సర్వపక్షేషు ॥ ౧౬ ॥ యదచేతనం హి లోకే న చేతనేనానధిష్ఠితం కిమపి । కార్యం రచయద్దృష్టం మృదాదికేషు చ రథాదిషు హ్యేవం ॥ ౧౭ ॥ లోకే మృదాదయో వా రథాదయో వా కులాలవాహాద్యైః । అనధిష్ఠితా ఘటాదీన్ రచయంతో జగతి నైవ దృశ్యంతే ॥ ౧౮ ॥ చేతనపురస్కృతైరిహ మృదాద్యైర్వాఽప్యైర్హి విరచితా దృష్టాః । గేహప్రాసాదాద్యాస్సుఖదుఃఖప్రాప్తివిఘటనానలసాః ॥ ౧౯ ॥ జగదేతదఖిలమపి కిల దేవమనుష్యాద్యధిష్ఠితం భవతి । కర్మఫలభోగయోగ్యం భూమ్యప్తేజోఽనిలాదిపర్యాప్తం ॥ ౨౦ ॥ ప్రజ్ఞావద్భిశ్శిల్పిభిరాలోచయితుం హి జాతు మనసాపి । యదశక్యం తద్రచయేత్స్వతంత్రమేతత్ప్రధానమనభిజ్ఞం ॥ ౨౧ ॥ మృద్దృష్టాంతైరేవ హ్యనుమేయం మూలకారణం జగతః । న తు బాహ్యకుంభకారప్రముఖైరితి నియమకారణం కిమపి ॥ ౨౨ ॥ శ్రుతిరేవమనుగృహీతా చేతనదృష్టాంతసంగ్రహే భవతి । యస్మాత్తదైక్షత తేతి శ్రుతయః కథయంతి చేతనాత్సృష్టిం ॥ ౨౩ ॥ సర్వజ్ఞకారణత్వే తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి । యది చేత్ప్రధానమేతత్స్వతంత్రమేవాఖిలం జగజ్జనయేత్ ॥ ౨౪ ॥ స్థూలోపలాస్స్వతంత్రాః ప్రాసాదాదీన్ కుతో హి న సృజంతి । ఇతి రచనానుపపత్తేః స్మృతిదృష్టమిదం న కారణం జగతః ॥ ౨౫ ॥ సుఖదుఃఖమోహభావేనాన్వయరూపో య ఏష నిర్దిష్టః । హేతుస్తస్యాసిద్ధిం సూచయతి చశబ్ద ఏష సూత్రస్థః ॥ ౨౬ ॥ బాహ్యాధ్యాత్మికభేదేష్విహ న హి సుఖదుఃఖమోహరూపతయా । అన్వయ ఇహాస్తి లోకే యతశ్చ తేషాం విరుద్ధభావోఽస్తి ॥ ౨౭ ॥ సుఖదుఃఖాదికమఖిలం ప్రతీయతే చాంతరత్వధర్మేణ । శబ్దాదయశ్చ బాహ్యా అనంతరత్వేన జగతి భాసంతే ॥ ౨౮ ॥ శబ్దాదయో హి భేదాస్సుఖాదికానాం నిమిత్తభావేన । దృష్టా యతః కథం స్యాదన్వయహేతుస్స చాయముపపన్నః ॥ ౨౯ ॥ న తు భిన్నరూపయోరయమభిన్నభావో హి దృశ్యతే క్వాపి । యశ్చాదిశబ్దలభ్యస్సూత్రే సోఽపరిమితత్వహేతురపి ॥ ౩౦ ॥ సంసర్గపూర్వకత్వప్రసాధనాయోపదిష్ట ఇహ కార్యే । దేశపరిచ్ఛేదాత్మా భాగాసిద్ధో హి సోఽయమా

కాశే ॥ ౩౧ ॥ కాలపరిచ్ఛేదేస్మిన్ హితౌస్యాత్సిద్ధసాధనందోషః । యోయమవిద్యాగుణయోస్సంసర్గస్తత్రభవతివో
షోయం ॥ ౩౨ ॥ సత్యద్వయేపిసోయంనకంచిదర్థంహిసాధయత్యేషః । వస్తుపరిచ్ఛేదాత్మకమేతద్యదిపరిమితత్వమత్రో
క్తం ॥ ౩౩ ॥ సత్వరజస్తమసామపితుల్యంతదతోప్యసావనైకాంతః । తస్మాదసాధకోయంయశ్శ్రోక్తః పరిమితత్వహేతు
రపి ॥ ౩౪ ॥ లోకేహికార్యకారణవిభాగబుద్ధిః ప్రవర్తతేయావత్ । తావదచేతనపూర్వకమఖిలంకార్యమితినాయ
మేకాంతః ॥ ౩౫ ॥ యత్రచవిభాగబుద్ధిస్సమాప్యతేజగతికార్యకారణయోః । తదచేతనంప్రధానంతత్పూర్వకమేవస
కలమపికార్యం ॥ ౩౬ ॥ ఇతిసాంఖ్యదర్శితంయల్లక్షణమేతత్పరాత్మనస్తుల్యం । తేనచసకలంకార్యంచేతనపూర్వకమితీ
హకింనస్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ సూ॥ ౨॥ ప్రవృత్తేశ్చ ॥ అతోనుపపత్తేరితిపదమనువృత్తంహిభవతిపూర్వస్మాత్ । తే
నానుపపత్తిరసావిహప్రవృత్తేః ప్రదర్శితాభవతి ॥ ౩౮ ॥ ఆస్తామియంతురచనాతత్సిద్ధ్యర్థాపియాప్రవృత్తిస్సా స్యాత్ । సాస
త్త్వరజస్తమసాంభవతిహ్యంగాంగిరూపతైవకిల ॥ ౩౯ ॥ ఏవంకార్యాభిముఖప్రవృత్తతాసేతితాంచకథయంతి । సాచప్ర
వృత్తిరిహఖల్వచేతనస్యైవకేవలస్యభువి ॥ ౪౦ ॥ దృష్టానైవమృదాదేశ్చేతనసంయోగమంతరాక్వాపి । చేతనపురస్కృ
తస్యహిసాతుమృదాదేస్తథారథాదేశ్చ ॥ ౪౧ ॥ తస్మాత్తదనుపపత్తేః ప్రధానమిహనైవజగదుపాదానం । నన్విహచేతన
యోగాదచేతనస్యచయదాప్రవృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ సిద్ధైవసాప్రధానేతదనుపపత్తిశ్చనేతిచేన్నైవం । యద్యప్యచేతనే
స్మిన్మృదాదికేసాప్రవృత్తిరుపలబ్ధా ॥ ౪౩ ॥ భవతుతథాపిచసాఖల్వచేతనేభవతిచేతనాదేవ । దహనప్రకాశరూపా
క్రియాచకాష్ఠాదిసంశ్రయాపియథా ॥ ౪౪ ॥ జ్వలనాధీనైవస్యాత్తథైవసాభవతిచేతనాధీనా । లోకాయతికమతేపిహి
జీవద్దేహస్యచేతనత్వేన ॥ ౪౫ ॥ అనుమతమిహరథశకటప్రభృతీనాంతుప్రవర్తకత్వంస్యాత్ । తస్మాదచేతనానాంప్ర
వర్తకత్వంహిచేతనేయుక్తం ॥ ౪౬ ॥ ననుపరమాత్మాసోయంచైతన్యైకస్వరూపఏవోక్తః । తద్వ్యతిరేకేణాస్యప్ర
వర్తకంనోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౪౭ ॥ సకథంప్రవర్తకస్స్యాదితిశంకాప్యత్రనైవకర్తవ్యా । యస్మాత్సర్వజ్ఞోసౌపరమా
త్మాసర్వశక్తిసంపన్నః ॥ ౪౮ ॥ తస్యప్రవర్తకత్వేశంకేయంకథముదేతిమనసితవ । ఏకోసౌపరమాత్మాప్రవర్తకః క
థమితీహనాశంక్యం ॥ ౪౯ ॥ మాయోపాధివశేనహితదేతదఖిలంసమంజసంతస్య । తస్మాత్పరాత్మనోస్యప్రవర్తకత్వం
యదేతదనవద్యం ॥ ౫౦ ॥ సూ॥ ౩ ॥ పయోంబువచ్చేత్తత్రాపి ॥ నన్వత్రాచేతనయోః పయోంబునోరపరతం
త్రయోర్లోకే । దృష్టాప్రవృత్తిరేషాతథాప్రధానస్యసాకథంనస్యాత్ ॥ ౫౧ ॥ వత్సవివృద్ధ్యర్థంకిలయథాస్వతస్స్యం
దతేపయోలోకే । లోకానాముపకృతయేయథాజలంవాతథాప్రధానమపి ॥ ౫౨ ॥ మహదాద్యాకారేణస్వభావతోనై
వపరిణమేతకుతః । ఇతిచేన్నయేనకథయతిచేతనసాపేక్షతాంహితత్రాపి ॥ ౫౩ ॥ యోప్స్వవతిష్ఠంత్రయోసౌతత్రైవచై
తస్యవేత్తిమంతోపి । అపివత్సచూషణంయన్మాతుః ప్రేమానుబంధనంయచ్చ ॥ ౫౪ ॥ తదుభయసాపేక్షమిదంపయఃపరి
స్పందతేజలంయచ్చ । తన్నిమ్నభూమ్యపేక్షంసదాపరిస్పందతేనచేతరథా ॥ ౫౫ ॥ అతఇహదృష్టాంతోయంపక్షసమోనై
వతద్బహిర్భూతః । తస్మాత్పయోంబువచ్చేత్యనుపన్యసనీయమేతదిహభవతి ॥ ౫౬ ॥ ... ... *

సూ॥ ౪॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ । సత్త్వరజస్తమశ్చత్రయోగుణాయదిసమానభావేన । అవ
తిష్ఠమానరూపాః ప్రధానమేతదితివర్ణ్యతేసాంఖ్యైః ॥ ౫౭ ॥ తద్వ్యతిరేకేణతదాప్రవర్తకంనహినివర్తకంవాస్తి । త
దభావాదనపేక్షంహ్యనపేక్షత్వాత్ప్రవర్తతేచకథం ॥ ౫౮ ॥ గుణవైషమ్యకృతోయంసర్గోవాభవతితస్యతదభావే । త
స్మాత్ప్రధానవాదః ప్రతారణార్థోనయుక్తిమూలస్స్యాత్ ॥ ౫౯ ॥ సూ॥ ౫॥ అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్ ॥
తృణపల్లవోదకాదిక్షీరాకృత్యాయథాహిపరిణమతే । తద్వత్ప్రధానమేతన్మహదాద్యాకారపరిణతంనకుతః ॥ ౬౦ ॥ ఇతిశం
కాత్రానయుక్తాయతస్తృణాద్యపిభవేన్ననిరపేక్షం । యదినిరపేక్షంహ్యేతత్క్షీరాకారేణపరిణమేతతదా ॥ ౬౧ ॥ అన్యత్ర
ధేనుకాయాస్తృణాదికంక్షీరతాంకుతోనేయాత్ । యదిచేదన్యత్రాపిక్షీరీభూయాత్తృణాదికంలోకే ॥ ౬౨ ॥ య
ద్యప్రహీణమేతద్యచ్చబలీవర్దచర్వితంవాపి । తదపిక్షీరాకృత్యాపరిణతిమేతాంహివాలభేతకుతః ॥ ౬౩ ॥ మానుషసాధ్యం

కించిద్భవతి వ దేవాదికృత్యమపి కించిత్ । నచ నిర్నిమిత్తమేతత్తస్మాత్తదిదం హి దేవతాకృత్యం ॥౬౪॥ మర్త్యా అపి ప్రభూతం
క్షీరం లబ్ధుం ప్రభూతఘాసమిహాం। ధేనుం హి చారయన్త్యపి తస్మాత్సకలం హి చేతనాయుక్తం ॥౬౫॥..............

సూ॥౬॥ అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥ స్వాభావికీ ప్రవృత్తిర్న చాస్య భవతీతి దర్శితం పూర్వం। అభ్యుపగచ్ఛే
మ వయం భవితః శ్రద్ధామిహానురుధ్య తాం ॥౬౬॥ స్వాభావికీం ప్రవృత్తిం తథాపి దోషోనుషజ్యతే సోయం । స్వాభావికీ ప్ర
వృత్తిస్స్యేయం నాపేక్షతే హి కించిదితి ॥౬౭॥ యద్యుచ్యేత తదేయం యథైవ నాపేక్షతే హి సహకారి । ఏవం నాపేక్షే ప్ర
యోజనమపీతి దోష ఇహ భవతి ॥౬౮॥ సాధయతి చ ప్రధానం పురుషస్యార్థం సమగ్రమితి యేయం । హీయేత సా ప్రతిజ్ఞా
న చ ప్రవృత్తిర్హి దృశ్యతే విఫలా ॥౬౯॥ యది చ ప్రవృత్తిరస్య ప్రయోజనమపేక్షతే హి న సహాయం । తదపి ప్రయోజనం
వా తస్యా నైవోపలభ్యతే కిమపి ॥౭౦॥ భోగో వా స్యాదథవాప్యపవర్గో వాథ తదుభయం వాపి । నైవ ప్రయోజనం స్యా
ద్యత ఇహ పురుషో హి నిష్కలో భవతి ॥౭౧॥ విషయకృతసుఖవిశేషాధానే నైవాస్య భోగ ఇహ వాచ్యః। అధ్యాసమన్తరే
ణ హి సవచన హి పురుషే భవేదయం భోగః ॥౭౨॥ అధ్యాసోయం సాంఖ్యైరేవాభ్యుపగమ్యతే హి కుతోపి । తస్మాదిహ
భోగార్థా ప్రవృత్తిరితి నైవ శక్యతే వక్తుం ॥౭౩॥ తస్యా భోగార్థత్వే వ్యవిమోక్షాపత్తిరత్ర దుర్వారా । సా స్యాదపవ
ర్గార్థేత్యయమపి పక్షో న చేహ సంభవతి ॥౭౪॥ అపవర్గోయం పుంసస్స్వాత్మావస్థానలక్షణో నాన్యః। సోయం హి తత్ప్ర
వృత్తేః ప్రాగపి సిద్ధః ప్రయోజనం న భవేత్ ॥౭౫॥ అపవర్గార్థత్వే వా శబ్దాద్యుపలబ్ధిరనుపపన్నా స్యాత్ । ఉభయార్థ
తా యదా స్యాదవిమోక్షోయం హి తత్ర దుర్వారః ॥౭౬॥ యస్మాదనన్తతా స్యాద్భోక్తవ్యానాం ప్రధానమాత్రాణాం ।
ఔత్సుక్యనిరసనార్థం క్రియాసు యద్యత్ప్రవర్తతే లోకః ॥౭౭॥ పురుషస్యముక్తమేహి ప్రవర్తతే తద్వదేతదవ్య
క్తం । ఇత్యౌత్సుక్యనిరాసప్రయోజనార్థా ప్రవృత్తిరిత్యపి న ॥౭౮॥ ఇచ్ఛావిశేష ఏవ హ్యౌత్సుక్యం తద్ధి చేతనస్యైవ । నాచే
తనస్య లోకే క్వచిదపి దృష్టం తదేతదౌత్సుక్యం ॥౭౯॥ యది చేతనదృక్ఛక్తేరైవయర్థ్యభయాద్భవేత్ప్రవృత్తిరియం । దృక్ఛ
క్తేరవిమోగాత్ప్రధానగతసర్గశక్త్యవిభేదాత్ ॥౮౦॥ పురుషస్య చావిమోక్షః ప్రధానవాదే హి భవతి దుర్వారః । తస్మా
త్ప్రధానవాదో న కథంచిదపీహ ఘటయితుం శక్యః॥౮౧॥

సూ॥౭॥ పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥ లోకే య
థా హి కశ్చిత్పురుషో దృక్ఛక్తిసంయుతో గంతుం। శక్తివిహీనః పంగుః పురుషం దృక్ఛక్తివిచ్యుతం చాంధం ॥౮౨॥ గతిశక్తిసచివ
మపరం వాగ్వ్యాపారేణ తం ప్రవర్తయతే । ఏవమయస్కాన్తోశ్మా ప్రవృత్తిరహితోప్యయః ప్రవర్తయతి ॥౮౩॥ తద్వ
దయం పురుషోపి ప్రవర్తయిష్యతి పరం ప్రధానమిదం । ఇతి దృష్టాంతాలంబాత్పునరాశంకా సముత్థితా సేయం ॥౮౪॥ సా
తునయుక్తా యస్మాద్దృష్టాంతోయం హి విషమ ఇహ భవతి । వాగాద్యైః పంగురసావంధమధిష్ఠాయ తన్నియోజయతి ॥౮౫॥
తత్రేదముచితమేవ హి పురుష ఉదాసీన ఇహ చ నిర్దిష్టః । సోయం నిర్వ్యాపారః కథం ప్రధానం ప్రవర్తయితుమర్హః ॥
౮౬॥ ఏవంవిధస్య లోకే ప్రవర్తకత్వం న హి క్వచిద్దృష్టం । యది చ ప్రవర్తకత్వం తథావిధస్యాపి కల్ప్యతే సాంఖ్యైః ॥
౮౭॥ పురుషస్యౌదాసీన్యం స్వాతంత్ర్యం వా కథం ప్రధానస్య । యది చాయస్కాన్త ఇవ ప్రవర్తయేత్సన్నిధానమాత్రేణ॥
౮౮॥ పురుష ఉదాసీనోపి ప్రధానమేతత్తదా భవేదేవం । సన్నిధిసాతత్యేన ప్రవృత్తిసాతత్యమప్రతీకారం ॥౮౯॥ పరి
మార్జనాద్యపేక్షో హ్యయస్యనిత్యసన్నిధిరసావయస్కాన్తః । తస్మాద్దృష్టాంతో సౌ విషమో న ప్రకృతనిర్ణయార్థస్స్యాత్ ॥౯౦॥
పురుష ఉదాసీనోసావచేతనం హి ప్రధానమిహ చ తయోః । సంబంధయితా చాన్యస్తృతీయ ఇహ నోపలభ్యతే క్వాపి॥౯౧॥ య
ఇహ యోగ్యతానిమిత్తస్సంబంధో యది తయోర్భవేత్తర్హి । యోగ్యత్వానుచ్ఛేదాత్ప్రవృత్త్యనుచ్ఛిత్తిరపరిహార్యై ॥
వ ॥౯౨॥ పూర్వవదర్థాభావో దోషోయం తుల్య ఏవ చేహాపి । చేతనకారణపక్షే సోయం దోషః పదం న విదధాతి ॥౯౩॥
సర్వజ్ఞే పరమాత్మని మాయామూలం ప్రవర్తకత్వం స్యాత్ । ఔదాసీన్యం యదిదం స్వతోస్యసిద్ధం న సాధనాయత్తం ॥౯౪॥

సూ॥౮॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ యది సత్త్వరజస్తమసాం సమతా న గుణప్రధానభావస్స్యాత్ । సేయం సా
మ్యావస్థా ప్రధానమితి వర్ణయన్తి ఖలు సాంఖ్యాః ॥౯౫॥ సా కూటస్థాసిత్యా భవతి యదా నైవ స్వగర్వాతా స్యాత్ ॥

సర్గేమహదాదీనాంగుణవైషమ్యేహిభవతినేతరథా ॥ ౯౬ ॥ కూటస్థానాంకథమిహతేషామంగాంగిభావసంపత్తిః ।
అంగిత్వానుపపత్తేరయుక్తఏవప్రధానవాదోఽయం ॥ ౯౭ ॥ యదినైతేకూటస్థాగుణానానిత్యాస్తథాపిదోషోఽయం ।దు
ర్వారస్తవపక్షేయతోనియంతానచేహకశ్చిదపి॥౯౮॥... ... ... *

సూ॥౯॥అన్యథానుమితౌచజ్ఞశక్తివియోగాత్॥ అనుమీయతేతథేదందోషోనయప్రధానవాదేస్యాత్। ఏతే
సత్త్వాదిగుణావైషమ్యోపగమయోగ్యతాపన్నాః॥౯౯॥గుణసమతాయామపినహిరచనానుపపత్తిదోషశంకేహ। సమతా
పన్నాఅపితేకార్యవశేనచభవంతివైషమ్యం॥౧౦౦॥ కార్యంయథాయథాస్యాత్తథాస్వభావోహికల్ప్యతేతేషాం।చలమి
హగుణవృత్తమితిహ్యభ్యుపగచ్ఛంతికాపిలాఇతిచేత్ ॥౧౦౧॥ ఏవమపిదుర్నివారోరచనానుపపత్తిరూపదోషస్స్యాత్।య
స్మాద్జ్ఞశక్తివిధురంత్రిగుణమచేతనమిదంప్రధానంస్యాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ యదిచజ్ఞశక్తియుక్తంభవేత్ప్రధానంతదానివృత్తం
స్యాత్ । ప్రతివాదిత్వమథస్యాచ్చేతనకారణసమర్పణంతేన ॥ ౧౦౩ ॥ చేతనమేకంజగతోజన్మస్థిత్యంతకారణంబ్రహ్మ ।
ఇతిచేతనకారణతావాదస్స్యాన్నప్రధానవాదోఽయం ॥౧౦౪॥

సూ॥౧౦॥విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్॥

విప్రతిషేధాదపిఖల్వసమంజసమేవకాపిలంతంత్రం । విప్రతిషేధశ్చాయంబహుతరఉపలభ్యతేహితంత్రేఽస్మిన్ ॥౧౦౫॥క్వ
చిదింద్రియాణిసప్తక్వచిదేకాదశవదంతితాన్యేవ । తన్మాత్రాణాంసర్గంమహతః క్వచిదిహవదంత్యహంకారాత్ ॥
౧౦౬॥క్వచిదంతఃకరణానీత్రీణితదేకంక్వచిచ్చకథయంతి । ఇత్యన్యోన్యవిరోధఃప్రసిద్ధఏవాత్రకాపిలేతంత్రే ॥ ౧౦౭ ॥ చే
తనకారణపరయాశ్రుత్యాస్మృత్యాప్రసిద్ధఏవాయం । ఇత్యన్యోన్యవిరోధాదసమంజసమేవసాంఖ్యతంత్రమిదం ॥౧౦౮॥
నన్వేతద్దర్శనమపిభవత్యయుక్తం యదౌపనిషదానాం । జాత్యంతరభావోఽయంనవర్ణ్యతేఽత్రహితప్యతాపకయోః ॥
౧౦౯॥ సంసారీజీవోయస్సంసారస్తప్యతాపకావేతౌ । అర్థీచార్థశ్చతథాఽనర్థోఽనర్థీచజగతివిఖ్యాతౌ॥౧౧౦॥అర్థోఽపి
తాపకస్స్యాత్సచార్జనక్లేశతోఽప్యలాభేన । తాపయతిపురుషమస్మాత్తప్యఃపురుషశ్చతాపకోఽర్థస్స్యాత్ ॥౧౧౧॥ స్వతఏవా
నర్థోఽయంతాపకఇతిజగతిసుప్రసిద్ధోహి। పర్యాయేణచతాభ్యాంయస్సంయుజ్యేతభవతిసహితప్యః॥౧౧౨॥అభ్యుపగతా
యదాస్యాదేకాత్మకతాసమస్తజగతోఽపి। లుప్యేతలోకసిద్ధోభేదోయోఽసౌహితప్యతాపకయోః॥౧౧౩॥నహిలోకసుప్రసి
ద్ధంబాధయితుంజగతికేనచిచ్ఛక్యం । యద్యర్థీనస్స్వతోఽన్యోనస్యాదర్థస్తదేదమర్థిత్వం ॥ ౧౧౪॥ కస్మిన్ఖలువిషయే
స్యాద్యతోఽయమాత్మాస్వరూపఏవార్థః । అభ్యర్థనాహిలోకేనచసిద్ధాజగతికస్యచిద్దృష్టా ॥౧౧౫॥ అర్థిత్వస్యాసిద్ధౌ
నైవార్థత్వంచకస్యచిద్భవతి । నన్వేకాత్మకయోరప్యన్యోన్యంజగతిదృశ్యతేభేదః ॥ ౧౧౬ ॥ ఏకాగ్న్యాత్మకయోరపి
దృష్టోహ్యౌష్ణ్యప్రకాశయోర్భేదః। ఏకబ్రహ్మాత్మకయోరనయోర్భేదస్తథేతిచేన్నైవం॥ ౧౧౭ ॥ ఏవమపిదర్శనేఽస్మిన్భ
వతిచదోషోనదోషనిస్తారః। ఔష్ణ్యప్రకాశనాభ్యామవిమోక్షోఽగ్నేర్యథాహిలోకేఽస్మిన్ ॥౧౧౮॥ఇహతప్యతాపకాభ్యా
మవిమోక్షస్తద్వదస్యదుర్వారః । ధర్మాపాయేననుకిలయదవస్థానంహిధర్మిణోమోక్షః ॥౧౧౯॥ ఫేనతరంగాపాయేజ
గతిజలస్యస్వరూపమాత్రేణ । సమవస్థానందృష్టంయథాతథైవేహసభవతీత్యపిన ॥౧౨౦॥ ఆవిర్భావతిరోభావాభ్యామ
నపాయినోహిఫేనాద్యాః । తైరిహవిమోక్షవార్తాసతోజలస్యాతిదుర్లభాదృష్టా ॥ ౧౨౧ ॥ దార్ష్టాంతికేకథంవాత
ద్దృష్టాంతేనదోషపరిహారః । భిన్నాత్మకతాయామిహనదోషశంకాస్తితప్యతాపకయోః ॥ ౧౨౨ ॥ తాభ్యాంభవతివి
మోక్షస్తత్సంయోగైకహేతుపరిహారాత్ । ఇత్యభ్యధికాంశంకాంనిరసితుమత్రాభిధీయతేతదితం ॥ ౧౨౩ ॥ సర్వస్యై
కాత్మకతావిశుద్ధవిజ్ఞానవిలసితాహియదా । సాపరమార్థదశాయాంతదవస్థాయాంనతప్యతాపకతా ॥ ౧౨౪॥ ఔష్ణ్య
ప్రకాశభేదేసత్యపిదహనోయథాస్వమాత్మానం। సత్యపిపరిణామిత్వేనదహతినైవప్రకాశయత్యేవం ॥ ౧౨౫ ॥ కూట
స్థఃపరమాత్మాస్యనావృత్తైకాత్మ్యభావముపయాతః।ప్రవిలీనేఽపిద్వైతేసచకంతాపయతితప్యతేచకథం ॥౧౨౬॥ తస్మా
చ్చతప్యతాపకభావానుపపత్తిగ్రసనహిదోషః। దృష్టశ్చతప్యతాపకభావోవ్యవహారసమయఏవాసౌ ॥ ౧౨౭॥ యత్రయ
థాదృష్టస్స్యాత్సచఖలుతస్యైవధర్మతామేతి। క్వపునరిహతప్యతాపకభావస్స్యాదితితునైవమాశంక్యం ॥౧౨౮ ॥ జీవ

ద్దేహస్తస్య స్సవితాఽసౌ తాపకః ప్రసిద్ధో హి । నన్విహ తప్తిర్దుఃఖం సా చేతయితుర్న చాస్య దేహస్య ॥ ౧౨౯ ॥ ఇతి చేద్యప
దోషో భవతి తవైవాయమప్రతీకారః । సత్యపి దేహే కేవలచేతయితుర్భవతి నైవ తప్తిరసౌ ॥౧౩౦॥ చేతయితురేవ
సా చేదశుద్ధతాదిప్రసక్తిరనివార్యా । న చ దేహచేతయిత్రోస్సంహతభావో నిరూప్యతే సాంఖ్యైః ॥ ౧౩౧॥ న చ తప్తైస్త
ప్తిస్స్యాదతస్తవైష దుర్నివారస్స్యాత్ । సత్త్వం తప్యం హి రజస్తాపకమితి నైవ వక్తుమిహ శక్యం ॥ ౧౩౨ ॥ తాభ్యాం కథ
మస్పృష్టే చేతయితరి తప్యతాపకాత్మకతా । ప్రతిబింబితత్వయోగాత్తప్యత ఇవ చేతనోఽయమిత్యపి న ॥ ౧౩౩ ॥ తదిహ పర
మార్థతోఽసౌ న తప్యత ఇతి ప్రపంచితం భవతా । నైవేవకారయోగాదతథాభూతస్తథావిధో భవతి ॥ ౧౩౪ ॥ సర్ప ఇవ డుం
డుభోఽసావిత్యుక్త్యా నిర్విషోఽన సవిషస్స్యాత్ । ఇతి ఖలు యథోక్తధర్మానుపపత్తిరసౌ తవైవ దుర్వారా ॥ ౧౩౫॥ ఆవిద్యకో
హి తస్మాదపారమార్థిక ఇతీహ వక్తవ్యం । భవతా తదిదం తుల్యం మమాపి పక్షే న దూషణం కిమపి ॥౧౩౬॥ సిద్ధాంతభంగభీ
తా హి ప్రేక్ష్యేతే తప్యతాపకే నిత్యే । స్వస్వామిభావరూపస్సంయోగశ్చావివేకసంవలితః ॥౧౩౭॥ భవతి యదా తత్సచివం హ్యా
దర్శనాఖ్యం తమస్తదా పుంసః । సంసారబంధనం స్యాత్తస్య విరామో యదా వివేకేన ॥౧౩౮ ॥ అపవర్గస్తస్య స్యాదిత్యు
క్తావపి న దోషనిస్తారః । యస్మాదదర్శనాఖ్యం తమోఽపి నిత్యం ప్రధానవాదేఽస్మిన్ ॥ ౧౩౯॥ నిత్యత్వేఽపి చ తమసో యతో గు
ణాశ్చోద్భవాభిభవయోగాత్ । అనియతవృత్తాస్తస్మాత్తత్సంయోగోఽయమనియతో భవతి ॥౧౪౦॥ తేన విశిష్టోఽపరమేయు
క్తస్తస్యాపవర్గ ఇత్యపి న । యద్యనియత ఏవాయం సంయోగస్స్యాత్తథా వియోగోఽపి ॥ ౧౪౧ ॥ అనియత ఏవ స్యాదిత్యప
వర్గకథాతిదుర్గ్లథా భవతః । తస్మాదసంగతోఽయం ప్రధానవాదో నిరాకృతో భవతి ॥౧౪౨॥ నన్విహ చేతనకారణవాదోఽప్య
యమనుపపన్న ఏవ స్యాత్ । యస్మాచ్చేతనకారణవాదేఽపి హి దోష ఏష దుర్వారః ॥ ౧౪౩ ॥ సుఖదుఃఖమోహరూపః ప్ర
ధానధర్మోస్సదృశ్యతే జగతి । ఇతి కిల పూర్వం జగతః కారణమేతన్న హీతి నిర్దిష్టం ॥ ౧౪౪॥ తద్వదిహాపి చ వాదే దూషణమే
తద్ధి తుల్యమాభాతి । తంత్వాదికారణస్థం గుణజాతం శుక్లనీలపీతాది ॥౧౪౫॥ సమజాతీయగుణాంతరజనకం దృష్టం పటా
దికే కార్యే । యది చేచ్చేతనమేవ హి జగతో జన్మాదికారణం భవతి ॥౧౪౬ ॥ కారణగతచైతన్యం చైతన్యాంతరమిహార్జయే
న్న కుతః । కార్యం యజ్జగదఖిలం తదచేతనమేవ దృశ్యతే లోకే ॥౧౪౭॥ తస్మాత్కథమిహ జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ ।
ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం కృతం మునీంద్రేణ ॥౧౪౮॥ ••••••••••••••••••••••••••••••••••*

సూ॥౧౧॥ మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం॥ కారణగతగుణజాతం యద్యత్కార్యే సమా
నజాతీయం । ఆరభతే కిల తత్తద్గుణాంతరమితీహ నైవ నియమోఽస్తి ॥ ౧౪౯ ॥ కాణభుజే కిల సమయే సోఽయం సృష్టిప్ర
కార ఉపదిష్టః । పరమాణవః కిలామీ పూర్వమనుత్పన్నకార్యసంరంభాః ॥ ౧౫౦ ॥ పశ్చాదదృష్టసచివాస్తే ఖలు సం
యోగసహకృతాస్సంతః । ద్వ్యణుకాదికం హి సకలం బ్రహ్మాండాంతం జగత్సృజంతీతి ॥ ౧౫౧ ॥ శుక్లాదిగుణవి
శేషాః పరమాణుగుణా హి హేతుకే ద్వ్యణుకే । అపరాన్ శుక్లాదిగుణాన్ సమజాతీయాన్ సమారభంతే హి ॥ ౧౫౨ ॥ ప
రమాణుగుణవిశేషః పరిమాణం యచ్చ పారిమాండల్యం । తత్కిల సమజాతీయం ద్వ్యణుకే నైవారభత పరిమాణం ॥౧౫౩॥
పరిమాణే చాణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకవృత్తినీ భవతః । ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకం త్రీణి త్ర్యణుకం యదాపి జనయంతి ॥
౧౫౪ ॥ ద్వ్యణుకగతం పరిమాణం న త్ర్యణుకాదౌ సరూపమారభతే । ద్వ్యణుకగతే చాణుత్వహ్రస్వత్వే వర్ణయంతి ప
రిమాణే ॥ ౧౫౫ ॥ త్ర్యణుకే చతురణుకే వా మహత్త్వదీర్ఘత్వసంజ్ఞకే భవతః । కారణగుణతాయాం కిల తుల్యాయాం
చాత్ర భవతి వైషమ్యం ॥ ౧౫౬ ॥ శుక్లాదిగుణవిశేషాః పరమాణుగతాస్సమానజాతీయాన్ । ద్వ్యణుకాదికార్యజాతే శు
క్లాదీనారభంత ఏవాన్యాన్ ॥ ౧౫౭ ॥ నైవారభతే కించిత్పరమాణుగతం హి పారిమాండల్యం । ఇతి కిల కాణాదనయే వైష
మ్యం భవతి తద్వదత్రాపి ॥ ౧౫౮ ॥ చేతనకారణవాదేఽప్యుపపన్నం భవతి సకలమేవేదం । కారణసమాశ్రితం కిల చైతన్యం
జగతి నానువర్తేత ॥ ౧౫౯ ॥ అస్తిత్వలక్షణోఽసౌ కారణధర్మోఽనువర్తతే కార్యే । ఇతి కిల సామాన్యాత్తదిదం కథమత్ర
దూషణం భవతి ॥ ౧౬౦ ॥ అథ తత్రయుక్తమేతత్పరిమాణేన చ విరోధినాక్రాంతం । ద్వ్యణుకాది కార్యజాతం తేనాజనకం

హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౧ ॥ చేతనకారణపక్షే జగచ్చేతనావిరుద్ధేన । నైవాకారితం దృష్టం తేనకుతో నారభేత చైతన్యం ॥ ౧౬౨ ॥ కార్యేచైతన్యాంతరమితిశంకా దుర్ధరేయమితిచేన్న । కారణగతమపిచైతన్యం యథారభతే హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౩ ॥ తద్వచ్చైతన్యమపీత్యయమంశో భవతితుల్య ఉభయత్ర । నహిసర్వాంశే సామ్యం దృష్టాంతే క్వాపి దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౬౪ ॥ కించవిరోధాకారితం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్ । ప్రాక్పరిమాణారంభాత్పరిమండలతారభేత తన్నకుతః ॥ ౧౬౫ ॥ పరిమాణాంతరజననే పరిమండలతేయమన్యథాసిద్ధా । యస్మాత్పరిమాణాంతరముపదిష్టం హ్యస్య హేతుకం మునినా ॥ ౧౬౬ ॥ కారణబహుత్వమపివా తథైవ కారణమహత్త్వమపివా స్యాత్ । ప్రచయవిశేషోప్యథవా కార్యమహత్త్వైకసాధనం నాన్యత్ ॥ ౧౬౭ ॥ త్రితయాయత్తం చ మహత్త్వం తద్విపరీతం హ్యణుత్వమిహ భవతి । దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే తత్సహచరితే తథావిధే భవతః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇతియత్సూత్రితమేతత్కణాదమునినా చ తదపినిర్మూలం । కారణబహుతాదౌ వా పరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే ॥ ౧౬౯ ॥ కారణగుణతాసామ్యే మహత్త్వహేతుర్బహుత్వమేవేతి । వినిగమనాయాం బీజం వర్ణయితుం నేహ శక్యతే కిమపి ॥ ౧౭౦ ॥ ద్రవ్యగుణాంతరయోర్యద్యారంభః కారణస్థగుణజాతే । స్వాశ్రయసమవాయేన తు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టం ॥ ౧౭౧ ॥ తస్మాత్సర్వతోఽత్ర వాచ్యా నారంభకతా హి పారిమాండల్యే । తద్వచ్చేతనతాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకా స్యాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ కారణసమవేతో యో విశేషగుణ ఏవ కార్యజాతే హి । స్వసజాతీయగుణాంతరమారంభయతీతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౭౩ ॥ చిత్రపటరూపకారణతంతుగతే శుక్లనీలపీతాదౌ । స్వసజాతీయార్జకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏష దుర్వారః ॥ ౧౭౪ ॥ సంయోగాదపి లోకే కార్యద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం । ఏవముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవ హి విలక్షణారంభే ॥ ౧౭౫ ॥ తస్మాచ్చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం నాన్యత్ । తత్ర చ కణాదదర్శితతర్కవిరోధః పదం న విదధాతి ॥ ౧౭౬ ॥ నన్వీశ్వరానధిష్ఠితమిదం ప్రధానం న కారణం జగతః । ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధానవాదోఽపి నిరసితః పూర్వం ॥ ౧౭౭ ॥ ఇహ చ పరమాణువాదే న తథా దోషావకాశలేశోఽస్తి । యస్మాదీశసహాయా అణవోఽత్ర భవంతి జగదుపాదానం ॥ ౧౭౮ ॥ ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతాపక్షమఖిలమున్మూల్య । కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥ ౧౭౯ ॥..........................*

సూ॥ ౧౨ ॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥

సహ్యణుకారణవాదః ప్రపంచితస్త్వేవమత్ర కాణాదైః । లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టం ॥ ౧౮౦ ॥ సంయోగకృతసహాయైస్స్వానుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం । తద్వన్మహాన్త్యదదదంక్షితిజలతేజోఽనిలాఖ్యమఖిలమపి ॥ ౧౮౧ ॥ స్వానుగతైశ్చానేకైరారబ్ధం హ్యవయవైస్ససంయోగైః । అవయవ్యవయవభావస్సోఽయం యస్మాన్నివర్తతే సఖలు ॥ ౧౮౨ ॥ అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్స చ చతుర్విధో భవతి । సకలమపి కార్యజాతం హ్యద్వ్యంశవదేవ దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౮౩ ॥ కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి దృశ్యతే జగత్ । అత ఇహ జగతః కారణమణవో హి ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౮౪ ॥ తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్స్యాత్ । అణ్వంతో హి విభాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి ॥ ౧౮౫ ॥ సైవ విభాగావస్థా స ప్రళయస్సకలభూతవర్గస్య । తత ఇహ సృష్ట్యారంభే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షం ॥ ౧౮౬ ॥ కర్మోత్పన్నమణుం తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి । భవతి తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః ॥ ౧౮౭ ॥ ఏవమయమగ్నిరాపః పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం । భవతి హి పరమాణుభ్యస్తదారభ్య ద్వ్యణుకరూపమపి చైవం ॥ ౧౮౮ ॥ తంతుపటన్యాయేనేత్యభిమన్యంతే హి తే చ కాణాదాః । తత్పక్షం నిరసితుమిహ తచ్చేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౯ ॥ తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూనాం హి కర్మసాపేక్షః । సంయోగస్స్యాల్లోకే కర్మవతాం దృశ్యతే హి సంయోగః ॥ ౧౯౦ ॥ కర్మ చ కార్యం యస్మాత్తస్య నిమిత్తం హి కిమపి వక్తవ్యం । యది చ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్మ చాద్యమపి న స్యాత్ ॥ ౧౯౧ ॥ యత్నో వాప్యభిఘాతో నిమిత్తముపగమ్యతే యథా దృష్టం । తస్యేహానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్మ ॥ ౧౯౨ ॥ తస్యాం చావస్థాయాం దేహవియోగాత్కథం భవేద్యత్నః । దేహప్రతిష్ఠితే స్మిన్ మనసి యదాచాత్మనా మనో యోగః ॥ ౧౯౩ ॥ ఆత్మగుణో య

త్తోన్నసాజాయేతతదానచాన్యథాభవతి । అభిఘాతాద్యభిదృష్టంప్రత్యాఖ్యాతంనిమిత్తమిహభవతి ॥ ౧౯౪ ॥ సర్గోత్తరకాలంస్యాత్కర్మనిమిత్తంతదేతదఖిలమపి । అథయద్యదృష్టమేవహినిమిత్తమాద్యస్యకర్మణోబ్రూషే ॥ ౧౯౫ ॥ ఆత్మనిసమవేతంస్యాదదృష్టమథవాణుమాత్రసమవేతం । ఇదముభయథాపినాణుషు కర్మనిమిత్తంహ్యచేతనంయస్మాత్ । ౧౯౬ ॥ యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనంతత్కథంప్రవర్తయతి । ఆత్మాతదవస్థాయామచేతనోజాతచేతనత్వేన ॥ ౧౯౭ । అభ్యుపగతమేతత్ఖల్వదృష్టమప్యాత్మమాత్రసమవాయి । తేనాసంబంధేకథమణుషుభవేత్కర్మణోనిమిత్తంతత్ ॥ ౧౯౮ । యదిచాదృష్టవతాకిలసంబంధోయంహికర్మమూలంస్యాత్ । సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరిహార్యంస్యాత్ ॥ ౧౯౯ ॥ తస్మాత్కర్మనిమిత్తంనియతంనైవోపలభ్యతేయస్మాత్ । కర్మనిబంధనఇహకిలసంయోగోనాణుషూపజాయేత ॥ ౨౦౦ ॥ సంయోగస్యాజననేసర్గోవాతన్నిబంధనశ్చకథం । అణ్వంతరేణచాణోస్సంయోగస్సాద్యదైకదేశేన ॥ ౨౦౧ ॥ సావయవత్వాపత్త్యాహ్యనిత్యతా తేషుదుర్నివారైవ । సర్వాంశేనయదాస్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరపరిహార్యైవ ॥ ౨౦౨ ॥ కల్పితదేశేనసచేత్సంయోగఃకథమకల్పితోభవతి । తస్యాపికల్పితత్వేద్వ్యణుకాదేర్వాస్తవస్యకార్యస్య ॥ ౨౦౩ ॥ సంయోగోసావణ్వోర్నభవేదసమవాయికారణంహికథం । సర్గాదావణుషుయథాసంయోగార్థసంభవేత్కర్మ ॥ ౨౦౪ ॥ ఏవంప్రళయావసరేకర్మవిభాగార్థమనుపపన్నంహి । కర్మనిమిత్తాభావోయోసౌతత్రాపితుల్యఏవస్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ యచ్చాదృష్టంతదపిచభోగార్థంనైవభవతివిలయార్థం । తస్మాదణుకారణతాసమర్థనంనేహభవతియుక్తతమం ॥ ౨౦౬ ॥

సూ ॥ ౧౩ ॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః ॥

అణ్వోస్సమవైతిదంద్వ్యణుకమణుభ్యాంహిభిన్నమత్యంతం । సమవాయలక్షణేనహిసంబంధేనేతికణభుగభిమానః ॥ ౨౦౭ ॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాంభిన్నంసమవాయమపేక్షతేహిసంబంధం। స్వావస్థితయేచాణ్వోస్సమవాయోపిచతథైవకింనస్యాత్ ॥ ౨౦౮ । ద్వ్యణుకస్యైవాస్యాపిహిసమవాయస్యాపిభేదసామ్యేన । యదిసమవాయోప్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేతర్హి ౨౦౯ ॥ తత్సంబంధోప్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేనకుతః। ఏవంసత్యనవస్థాతదత్రపక్షేహిభవతిదుర్వారా ॥ ౨౧౦ సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతరమపేక్షతేనయది । సంయోగశ్చతథైవహినాపేక్షేతాపరంహిసమవాయం ౨౧౧ ॥ సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతేనసమవాయః । ఇతిచమనోరథమాత్రంతుల్యమపేక్షానిమిత్తమభయత్ర ॥ ౨౧౨ ॥ తస్మాదనవస్థేయంసమవాయాభ్యుపగమేహిదుర్వారా । సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధమిహసకలం ॥ ౨౧౩ ॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాంద్వాభ్యాంనైవోత్పద్యేతచాప్రమాణత్వాత్ । అణుకారణతావాదస్తస్మాదయమనుపపన్నఏవేహ ॥ ౨౧౪ ॥

సూ ॥ ౧౪ ॥ నిత్యమేవచభావాత్ ॥

అణవఃప్రవృత్తిభావానివృత్తిభావాఃకిముభయథాభావాః । అనుభయభావావాస్యుర్నైవచతుర్ధోపపద్యతేచాయం ॥ ౨౧౫ ॥ నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయాభావః ప్రవృత్తిభావత్వే । నిత్యనివృత్తేర్భావాత్సర్గాభావోనివృత్తిభావత్వే ॥ ౨౧౬ ॥ ఉభయస్వభావతేయంలక్షైవోపపద్యతేక్వాపి । అనుభయభావత్వేపిప్రవృత్తిభావేనివృత్తిభావేవా ॥ ౨౧౭ ॥ అంగీక్రియమాణేపిహినిమిత్తవశతస్తథాపిదోషస్స్యాత్ । తత్రయదాదృష్టంస్యాన్నిమిత్తమేతస్యనిత్యసాన్నిధ్యాత్ ॥ ౨౧౮ ॥ నిత్యంప్రవృత్తిరేవస్యాదథతస్యాస్వతంత్రతాయాంస్యాత్ । నిత్యాప్రవృత్తిరేవస్యాదితిదూషణమశక్యపరిహారం॥ ౨౧౯॥ ......

సూ ౧౫ ॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥

రూపాదిమచ్చసకలంపటాదిదృష్టంహిజగతిసావయవం । స్థూలమనిత్యంచతథాస్వకారణాపేక్షయాహితద్దృష్టం ॥ ౨౨౦ ॥ తంతూనపేక్ష్యచాణుంపటస్తథాతంతవోనిజావయవాన్ । ఇతిఖలుసకలందృష్టంతథైవపరమాణవోపికింనస్యుః ॥ ౨౨౧ ॥ రూపాదిమత్త్వహేతుఃపరమాణుష్వపియతోవిశిష్టస్స్యాత్ । పరమాణూనాంహితదానిత్యత్వవిపర్యయఃప్రసజ్యేత ॥ ౨౨౨ ॥ నిత్యత్వాదినస్తవపరమాణూనామనిత్యతానుచితా । తస్మాదణువాదోయంనకథంచిదపీహఘటయితుంశక్యః ॥ ౨౨౩ ॥ సకారణవన్నిత్యంత్వితియన్నిత్యత్వకారణంకథితం । తదపిచపరమాణూనాంకారణవత్త్వాన్నిరాకృతంభవతి ॥ ౨౨౪

హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౧ ॥ చేతనకారణపక్షే జగదేతచ్చేతనావిరుద్ధేన । నైవాక్రాంతం దృష్టం తేన కుతో నారభేత
చైతన్యం ॥ ౧౬౨ ॥ కార్యే చైతన్యాంతరమితి శంకా దుర్ధరేయమితి చేన్న । కారణగతమపి చైతన్యం యథారభతే హి పారి
మాండల్యం ॥ ౧౬౩ ॥ తద్వచ్చైతన్యమపీత్యయమంశో భవతి తుల్య ఉభయత్ర । న హి సర్వాంశే సామ్యం దృష్టాంతే క్వా
పి దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౬౪ ॥ కించ విరోధాక్రాంతం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్ । ప్రాక్పరిమాణారంభాత్పరిమండ
లత్వారంభేతి తన్న కుతః ॥ ౧౬౫ ॥ పరిమాణాంతరజననే పరిమండలతేయమన్యథాసిద్ధా । యస్మాత్పరిమాణాంతరముపది
ష్టం హ్యన్యహేతుకం మునినా ॥ ౧౬౬ ॥ కారణబహుత్వమపి వా తథైవ కారణమహత్త్వమపి వా స్యాత్ । ప్రచయవిశేషో
ఽథవా కార్యమహత్త్వైకసాధనం నాన్యత్ ॥ ౧౬౭ ॥ త్రితయాయత్తం చ మహత్త్వవిపరీతం హ్యణుత్వమిహ భవతి । దీ
ర్ఘత్వహ్రస్వత్వే తత్సహచరితే తథావిధే భవతః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇతి యత్సూత్రితమేతత్కణాదమునినా చ తదపి నిర్మూ
లం । కారణబహుతాదావాపరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే ॥ ౧౬౯ ॥ కారణగుణతాసామ్యే మహత్త్వహేతుర్బహు
త్వమేవేతి । వినిగమనాయాం బీజం వర్ణయితుం నేహ శక్యతే కిమపి ॥ ౧౭౦ ॥ ద్రవ్యగుణాంతరయోర్యద్యారంభః కార
ణస్థగుణజాతే । స్వాశ్రయసమవాయేన తు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టం ॥ ౧౭౧ ॥ తస్మాత్సర్వతోఽత్ర వాచ్యా నారం
భకతా హి పారిమాండల్యే । తద్వచ్చేతనతాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకా స్యాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ కారణసమవేతో యో విశే
షగుణ ఏవ కార్యజాతే హి । స్వసజాతీయగుణాంతరమాపాదయతీతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౭౩ ॥ చిత్రపటరూపకారణతం
తుగతే శుక్లనీలపీతాదౌ । స్వసజాతీయార్జకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏష దుర్వారః ॥ ౧౭౪ ॥ సంయోగాదపి లోకే కార్య
ద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం । ఏవముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవ హి విలక్షణారంభే ॥ ౧౭౫ ॥ తస్మాచ్చేతనమేకం జగతో జన్మా
దికారణం నాన్యత్ । తత్ర చ కణాదదర్శితతర్కవిరోధః పదం న విదధాతి ॥ ౧౭౬ ॥ నన్వీశ్వరానధిష్ఠితమిదం ప్రధానం న కార
ణం జగతః । ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధానవాదో హి నిరసితః పూర్వం ॥ ౧౭౭ ॥ ఇహ చ పరమాణువాదే న తథా దోషావ
కాశలేశోఽస్తి । యస్మాదీశసహాయా అణవోఽత్ర భవంతి జగదుపాదానం ॥ ౧౭౮ ॥ ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతాపక్షము
ఖిలమున్మూల్య । కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥ ౧౭౯ ॥........................*

సూ ॥ ౧౨ ॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః ॥ స హ్యణుకారణవాదః ప్రపంచితశ్చైవమత్ర కాణాదైః ।
లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టం ॥ ౧౮౦ ॥ సంయోగకృతసహాయైస్స్వానుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం । త
త్సామాన్యాద్యదిదం క్షితిజలతేజోఽనిలాఖ్యమఖిలమపి ॥ ౧౮౧ ॥ స్వానుగతైశ్చ నైకైరారబ్ధం హ్యవయవైస్ససంయోగైః ।
అవయవ్యవయవభావస్సోఽయం యస్మాన్నివర్తతే స ఖలు ॥ ౧౮౨ ॥ అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్స చ చతుర్విధో భవతి । సక
లమపి కార్యజాతం హ్యద్వ్యంశవదేవ దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౮౩ ॥ కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి దృశ్యతే జగత్ । అత ఇహ జగ
తః కారణమణవో హి ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౮౪ ॥ తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్స్యాత్ । అణ్వంతో హి వి
భాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి ॥ ౧౮౫ ॥ సైవ విభాగావస్థా స ప్రళయస్సకలభూతవర్గస్య । తత ఇహ సృష్ట్యారం
భే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షం ॥ ౧౮౬ ॥ కర్మోత్పన్నమణుం తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి । భవతి తతో
ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః ॥ ౧౮౭ ॥ ఏవమయమగ్నిరాపః పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం । భవతి హి
పరమాణుభ్యస్తద్రూపాద్ద్వ్యణుకరూపమపి చైవం ॥ ౧౮౮ ॥ తంతుపటన్యాయేనేత్యభిమన్యంతే హి తే చ కాణాదాః । త
త్పక్షం నిరసితుమిహ తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౯ ॥ తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూనాం హి కర్మసా
పేక్షః । సంయోగస్స్యాల్లోకే కర్మవతాం దృశ్యతే హి సంయోగః ॥ ౧౯౦ ॥ కర్మ చ కార్యం యస్మాత్తస్య నిమిత్తం
హి కిమపి వక్తవ్యం । యది చ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్మ చాద్యమపి న స్యాత్ ॥ ౧౯౧ ॥ యత్నో వాఽప్యభిఘాతో నిమి
త్తముపగమ్యతే యథా దృష్టం । తస్యేహానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్మ ॥ ౧౯౨ ॥ తస్యాం చావస్థాయాం
దేహవియోగాత్కథం భవేద్యత్నః । దేహప్రతిష్ఠితేఽస్మిన్ మనసి యదాఽఽత్మమనసోర్యోగః ॥ ౧౯౩ ॥ ఆత్మగుణోఽయ

తో౽సౌజాయేత తదా నచాన్యథా భవతి । అభిఘాతాద్యభిదృష్టం ప్రత్యాఖ్యాతం నిమిత్తమిహ హి భవతి ॥ ౧౯౪ ॥ సర్గోత్తర కాలం న్యాత్కర్మనిమిత్తం తదేతదఖిలమపి । అథ యద్యదృష్టమేవ హి నిమిత్తమాద్యస్య కర్మణో౽బ్రూషే ॥ ౧౯౫ ॥ ఆత్మని సమవేతం స్యాదదృష్టమథవా౽ణుమాత్రసమవేతం । ఇదముభయథాపి నాణుషు కర్మనిమిత్తం హ్యచేతనం యస్మాత్ ॥ ౧౯౬ ॥ యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనం తత్కథం ప్రవర్తయతి । ఆత్మా తదవస్థాయామచేతనో౽జాతచేతనత్వేన ॥ ౧౯౭ ॥ అభ్యుపగతమేతత్ఖల్వదృష్టమప్యాత్మమాత్రసమవాయి । తేనాసంబంధే కథమణుషు భవేత్కర్మణో నిమిత్తం తత్ ॥ ౧౯౮ ॥ యది చాదృష్టవతా౽౽కిల సంబంధో౽యం హి కర్మమూలం స్యాత్ । సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరిహార్యం స్యాత్ ॥ ౧౯౯ ॥ తస్మాత్కర్మనిమిత్తం నియతం నైవోపలభ్యతే యస్మాత్ । కర్మనిబంధన ఇహ హి కిల సంయోగో నాణుషూపజాయేత ॥ ౨౦౦ ॥ సంయోగస్యాజననే సర్గో౽వా తన్నిబంధనశ్చ కథం । అణ్వంతరేణ చాణోస్సంయోగస్స్యాద్యది హ్యేకదేశేన ॥ ౨౦౧ ॥ సావయవత్వాపత్త్యా హ్యనిత్యతా తేషు దుర్నివారైవ । సర్వాంశేన యదా స్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరపరిహార్యైవ ॥ ౨౦౨ ॥ కల్పితదేశేన సచేత్సంయోగః కథమకల్పితో భవతి । తస్యాపి కల్పితత్వే ద్వ్యణుకాదేర్వా స్యవస్య కార్యస్య ॥ ౨౦౩ ॥ సంయోగో సావణ్వోర్భవేదసమవాయికారణం హి కథం । సర్గాదావణుషు యథా సంయోగార్థ సస్యంభవేత్కర్మ ॥ ౨౦౪ ॥ ఏవం ప్రళయావసరే కర్మవిభాగార్థమనుపపన్నం హి । కర్మనిమిత్తాభావో యో౽సౌ తత్రాపి తుల్య ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ యచ్చాదృష్టం తదపి చ భోగార్థం నైవ భవతి విలయార్థం । తస్మాదణుకారణతా౽సమర్థనం నేహ భవతి యుక్తతమం ॥ ౨౦౬ ॥

సూ॥ ౧౩ ॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః ॥

అణ్వోస్సమవైతీ దంద్వ్యణుకమణుభ్యాం హి భిన్నమత్యంతం । సమవాయలక్షణేన హి సంబంధేనేతి కణభుగభిమానః ॥ ౨౦౭ ॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాం భిన్నం సమవాయమపేక్ష్య తే హి సంబంధం । స్యాదవస్థితమేవ చాణ్వోస్సమవాయో౽పి చ తథైవ కిం న స్యాత్ ॥ ౨౦౮ ॥ ద్వ్యణుకస్యైవా స్యాపి హి సమవాయస్యాపి భేదసామ్యేన । యది సమవాయో హ్యేవం సంబంధాంతరమపేక్ష్యతే తర్హి ॥ ౨౦౯ ॥ తత్సంబంధో హ్యేవం సంబంధాంతరమపేక్షతే న కుతః । ఏవం సత్యనవస్థా తదత్ర పక్షే హి భవతి దుర్వారా ॥ ౨౧౦ ॥ సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతరమపేక్షతే న యది । సంయోగశ్చ తథైవ హి నాపేక్షేతాపరం హి సమవాయం ॥ ౨౧౧ ॥ సంయోగో హి గుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతే న సమవాయః । ఇతి చ మనోరథమాత్రం తుల్యమపేక్షానిమిత్తముభయత్ర ॥ ౨౧౨ ॥ తస్మాదనవస్థేయం సమవాయాభ్యుపగమే హి దుర్వారా । సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధమిహ సకలం ॥ ౨౧౩ ॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాం ద్వాభ్యాం నైవోత్పద్యేత చాప్రమాణత్వాత్ । అణుకారణతావాదస్తస్మాదయమనుపపన్న ఏవేహ ॥ ౨౧౪ ॥

సూ॥ ౧౪ ॥ నిత్యమేవ చ భావాత్ ॥

అణవః ప్రవృత్తిభావా నివృత్తిభావాః కిముభయథాభావాః । అనుభయభావా వా స్యుర్నైవ చతుర్థో౽పపద్యతే చాయం ॥ ౨౧౫ ॥ నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయాభావః ప్రవృత్తిభావత్వే । నిత్యనివృత్తేర్భావాత్సర్గాభావో౽నివృత్తిభావత్వే ॥ ౨౧౬ ॥ ఉభయస్వభావతేయం లోకే నైవోపపద్యతే క్వాపి । అనుభయభావత్వే౽పి ప్రవృత్తిభావే నివృత్తిభావే వా ॥ ౨౧౭ ॥ అంగీక్రియమాణే౽పి హి నిమిత్తవశతస్తథాపి దోషస్స్యాత్ । తత్రాయదాదృష్టం స్యాన్నిమిత్తమేతస్య నిత్యసాన్నిధ్యాత్ ॥ ౨౧౮ ॥ నిత్యం ప్రవృత్తిరేవ స్యాదథ తస్యాస్వతంత్రతాయాం స్యాత్ । నిత్యాప్రవృత్తిరేవ స్యాదితి దూషణమశక్యపరిహారం ॥ ౨౧౯ ॥ ......*

సూ॥ ౧౫ ॥ రూపాదిమత్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్ ॥

రూపాదిమచ్చ సకలం పటాది దృష్టం హి జగతి సావయవం । స్థూలమనిత్యం చ తథా స్వకారణాపేక్షయా హి తద్దృష్టం ॥ ౨౨౦ ॥ తంతూనపేక్ష్య చాణుం పటస్తథా తంతవో౽నిజావయవాన్ । ఇతి ఖలు సకలం దృష్టం తథైవ పరమాణవో౽పి కిం న స్యుః ॥ ౨౨౧ ॥ రూపాదిమత్త్వహేతుః పరమాణుష్వపి యతో విశిష్టస్స్యాత్ । పరమాణూనాం హి తదా౽నిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత ॥ ౨౨౨ ॥ నిత్యత్వవాదినస్తవ పరమాణూనామనిత్యతా౽నుచితా । తస్మాదణువాదో౽యం న కథంచిదపీహ ఘటయితుం శక్యః ॥ ౨౨౩ ॥ సదకారణవన్నిత్యం త్వితి యన్నిత్యత్వకారణం కథితం । తదపి చ పరమాణూనాం కారణవత్త్వాన్నిరాకృతం భవతి ॥ ౨౨౪ ॥

నిత్యత్వప్రతిషేధో లోకే ప్రతియోగినియతసాకాంక్షః । నిత్యత్వాకాంక్షీ సన్స ఏవ పరమాణునిత్యతాకాంక్షీ ॥ ౨౨౫ ॥
తస్మాదణవోఽనిత్యా ఇత్యపి నైవాణునిత్యతామానం । నిత్యే యస్మిన్కస్మిన్నసత్యనిత్యమితి నఞ్ సమాసోఽయం ॥ ౨౨౬ ॥
నహి భవతీతి హి సత్యం న తావతైవాణునిత్యతాసిద్ధిః । నిత్యం బ్రహ్మాలంబ్యైవేహ సమాసోఽపి సోఽయముపపన్నః ॥ ౨౨౭ ॥
నిత్యత్వే కారణమిహ యదవిద్యేతి చ తృతీయమిహ కథితం । సా చావిద్యా హి యదా ప్రత్యక్షేణేహ కారణాగ్రహణం ॥
౨౨౮ ॥ ద్వ్యణుకాదినిత్యతాపి స్యాదిహ దూషణమశక్యపరిహారం । యది చ విశిష్యేతాసమవేతద్రవ్యాత్మకత్వయో
గేన ॥ ౨౨౯ ॥ పూర్వేణైవ గతార్థం త్విహ పునరుక్తం నిరర్థకం తత్స్యాత్ । పూర్వత్రాభిహితం స్యాత్కార
ణవత్త్వేన దూషణం తదిహ ॥ ౨౩౦ ॥ కారణనాశాత్కారణవిభాగతోఽన్యస్య నాశకస్యేహ । యోఽయమభావోఽవి
ద్యా సైవాణూనాం హి నిత్యతాగమకం ॥ ౨౩౧ ॥ ఇతి న వినశ్యేద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హి యదా వినశ్యేత । భవతి తదేయమ
విద్యా పరమాణూనాం హి నిత్యతాగమకం ॥ ౨౩౨ ॥ సంయోగసచివమేవానేకమిహారంభకం యది ద్రవ్యం । భవతి తదైవం
హి యదా సామాన్యమపాస్తభేదమిహ జనకం ॥ ౨౩౩ ॥ సవిశేషావస్థాంతరమాపద్యారంభకం యదా భవతి । ఘృతకఠిన
తాదిలయవన్మూర్తావస్థాదివిలయనే నాపి ॥ ౨౩౪ ॥ కార్యవినాశోత్పత్తేరుక్తావిద్యాదివర్ణనం హి వృథా । తస్మాత్స్వావయ
వానామవయవశోఽపి హి విభజ్యమానానాం ॥ ౨౩౫ ॥ యత్ర చ పరో విభాగో న భవతి ఖలు తే చతుర్విధా హ్యణవః । రూపాది
మంత ఏతే నిత్యాశ్చారంభకా హి భూతానాం ॥ ౨౩౬ ॥ ఇతి వైశేషికపక్షో భవతి నిరాలంబనో వృథైవాయం । రూపాదిమ
త్త్వయోగాదణుత్వనిత్యత్వవైపరీత్యేన ॥ ౨౩౭ ॥ —— సూ ॥ ౧౬ ॥ ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ —— గంధరసరూపసహిత
స్పర్శా స్థూలేయమవనిరిహ దృష్టా । రసరూపస్పర్శగుణాస్సూక్ష్మా ఆపస్తథైవ తేజోఽపి ॥ ౨౩౮ ॥ రూపస్పర్శగుణం తత్సూక్ష్మ
తరం భవతి వాయురేష తథా । స్పర్శగుణస్సూక్ష్మతమో భూతాన్యేతాని సంతి చత్వారి ॥ ౨౩౯ ॥ ఉపచితగుణభేదేన హి త
రతమభావేన జగతి లక్ష్యంతే । ఉపచితగుణాదిభేదాత్తరతమభావోఽయమణుషు కల్ప్యేత ॥ ౨౪౦ ॥ ఉపచితగుణతాయాం స్యాత్తే
షాం మూర్త్యుపచయోఽపి దుర్వారః । మూర్త్యుపచయే హ్యణూనామనణుత్వాపత్తిరత్ర దుర్వారా ॥ ౨౪౧ ॥ యత్ర గు
ణోపచయస్స్యాన్మూర్తేరప్యుపచయోఽపి తత్ర స్యాత్ । కార్యాత్మకేషు భూతేష్వేవం దృష్టం యతో హి సర్వత్ర ॥ ౨౪౨ ॥
యద్యేతద్దోషభయాన్నోపచితాదికగుణత్వమిహ న స్యాత్ । సర్వే చైకైకగుణాశ్చతుర్గుణాశ్చాపి సర్వ ఏవ స్యుః ॥ ౨౪౩ ॥
—— సూ ॥ ౧౭ ॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా ॥ —— సత్కార్యతావలంబాన్మన్వాద్యైరపి చ పరిగృహీతత్వాత్ ।
సాధుః ప్రధానవాదస్స కథంచిత్స్యాన్న చాణువాదోఽయం ॥ ౨౪౪ ॥ నాసౌ శిష్టగృహీతః కేనాప్యంశేన తేన చైతస్మిన్ । అనపే
క్షా కర్తవ్యా శ్రేయస్కామైర్న చాదరః కార్యః ॥ ౨౪౫ ॥ కించ ద్రవ్యగుణాదీన్ షట్చ పదార్థాన్ పరస్పరం భిన్నాన్ । అభి
ధాయ పునరిహైవ త్విదమపరం కల్పయంతి కాణాదాః ॥ ౨౪౬ ॥ గుణకర్మాదీనాం హి ద్రవ్యాధీనత్వమితి తు కథయంతి । తచ్చా
యుక్తం హ్యేతే యది భిన్నా న హి పరస్పరాధీనాః ॥ ౨౪౭ ॥ న హి శశకాశఫలాశా భిన్నాస్సంతః పరస్పరాధీనాః । ద్రవ్యగు
ణాదీనామిహ భిన్నత్వం వా న యుజ్యతే యస్మాత్ ॥ ౨౪౮ ॥ తాదాత్మ్యమేవ తేషాం పరస్పరం హి ప్రతీయతే లోకే । ద్రవ్య
గుణాదీనాం న హ్యశ్వద్విపయోరివాస్తి భేదమతిః ॥ ౨౪౯ ॥ నన్విహ చక్షుర్గ్రాహ్యం రూపం స్పర్శస్త్వగింద్రియగ్రాహ్యః ।
ఉభయగ్రాహ్యశ్చ ఘటః కథమిహ తాదాత్మ్యమేవయోరితి చేత్ ॥ ౨౫౦ ॥ సత్యపి తాదాత్మ్యే కిల భేదమతిర్గ్రాహ్యరూప
సాపేక్షా । ఏకః పుమాన్హి లోకే పితా చ పుత్రస్తథైవ జామాతా ॥ ౨౫౧ ॥ శ్వశురస్స్యాలక ఇత్యపి విభేదమతిభాగ్యథైవ
భవతి తథా । గ్రాహకభేదాపేక్షా భేదమతిస్స్యాత్స్వరూపసాపేక్షం ॥ ౨౫౨ ॥ తాదాత్మ్యం చేత్యుభయం హ్యభేదపక్షేఽపి
బాధకం న భవేత్ । తస్మాద్ద్రవ్యగుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వమపి చ భిన్నత్వం ॥ ౨౫౩ ॥ నాపి ప్రమాణగమ్యం నైవ హి యుక్త్యై
కసాధనం భవతి । నను గుణకర్మాదీనాం ద్రవ్యాధీనత్వమత్ర యుక్తం హి ॥ ౨౫౪ ॥ ద్రవ్యగుణౌ తు విభిన్నౌ తథాపి తావయు
తసిద్ధరూపౌ యత్ । ద్రవ్యాధీనత్వం తద్గుణాదికానాం సుయుక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౨౫౫ ॥ శశకుశకాశాదీనాం నాయుతసిద్ధత్వ
మస్తి కుత్రాపి । తేన న తేషామేషా పరస్పరాధీనతేతి చేన్నైవం ॥ ౨౫౬ ॥ అపృథగ్దేశత్వం వా హ్యపృథక్కాలత్వమపృథగా

త్మత్వం । తచ్చాయుతసిద్ధత్వం వాచ్యం తదిదం త్రిధాపి నోభవతి ॥ ౨౫౭ ॥ అపృథగ్దేశత్వం హి ద్రవ్యగుణానాం కథంచిదపి న స్యాత్ । రూపాదిః పటదేశః పటస్తు తంతుప్రదేశ ఏవ యతః ॥ ౨౫౮ ॥ అపృథక్కాలత్వం చేత్తదపి విరుద్ధం భవత్పక్షే । ఉత్పన్నేషు పటాదిషు పశ్చాదుత్పద్యతే హి రూపాది ॥ ౨౫౯ ॥ కథమీదృశయోస్తత్స్యాదపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వం । ధేనువిషాణకయోరపి తత్స్యాద్యచ్చేదమయుతసిద్ధత్వం ॥ ౨౬౦ ॥ యచ్చాపృథగాత్మత్వం తత్స్వాభ్యుపగమవిరుద్ధమేవ స్యాత్ । నహ్యవయవసంయోగాదేవ చ కార్యం ప్రజాయతే లోకే ॥ ౨౬౧ ॥ సంయోగమంతరా యద్దధిహిమకరకాదిదృశ్యతే లోకే । తస్మాదణువాదోయం శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్ ॥ ౨౬౨ ॥ వైశేషికసమయే కిల దేహోయం చాశుతరవినాశీ స్యాత్ । పరిమాణాంతరజననాత్తమర్ధవైనాశికం హి కథయంతి ॥ ౨౬౩ ॥ తత్పక్షనిరసనాం తేసకలో వైనాసికోపి బుద్ధిస్థః । ఇతి ఖలు తత్పక్షోయం నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ ॥ ౨౬౪ ॥......................

—సూ॥౧౮॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః॥— సచ ఖలు బహుప్రకారో బుద్ధివిభేదాద్వినేయభేదాద్వా। తత్రత్రయ ఏతేష్యుః కేచిత్సర్వాస్తిత్వాంతు కథయంతి ॥ ౨౬౫ ॥ కథయంతి కేచిదత్ర తు విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రమేవ కిల। అన్యే తు వర్ణయంతి హి యదిదం సకలం చ శూన్యమేవేతి ॥ ౨౬౬ ॥ యే సర్వాస్తిత్వపరా బాహ్యం భూతం చ భౌతికం చాపి। చిత్తం చైత్తం చాంతరమభ్యుపగచ్ఛంతి తాన్నిరాచష్టే ॥ ౨౬౭ ॥ సూ॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః॥ పృథివీజలతేజోనిలచతుష్టయం భూతమితి తు కథయంతి । భౌతికమిహ రూపాదికమపి చక్షుః ప్రముఖమింద్రియం చేతి ॥ ౨౬౮ ॥ భూతం భౌతికమేతత్సకలం హ్యణవోత్ర సంహతా ఏవ। చిత్తం చైత్తం చ తథా రూపం విజ్ఞానవేదనే చైవం ॥ ౨౬౯ ॥ సంజ్ఞాస్సంస్కారాఖ్యాః పంచస్కంధాశ్చ సంహతా ఏవ । తత్రేదమనుపపన్నం యచ్చోభయహేతుకశ్చ సముదాయః ॥ ౨౭౦ ॥ అణుహేతుకశ్చ యోసౌ యశ్చ స్కంధైకహేతుకోవాపి । అంగీకృతేపి తస్మిన్ సముదాయాప్తిరత్ర దుర్వారా ॥ ౨౭౧ ॥ యస్మాదణవస్స్కంధా అచేతనా ఏవ కేవలం తేష్యుః। యది సంహంతా భోక్తా కశ్చిచ్చేతన ఇహోపపన్నస్స్యాత్ ॥ ౨౭౨ ॥ భవతి తదా సంఘాతస్స చేతనస్తన స్తవచన చాస్తి సంహంతా। తస్మాదుభయవిధోసౌ సంఘాతో నోపపద్యతే యోయం ॥ ౨౭౩ ॥ —॥సూ॥౧౯॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ ॥— ఇహ సౌగతీయసమయేయా చావిద్యాథయశ్చ సంస్కారః । విజ్ఞానం నామ తథా రూపం యదిదం షడాయతనమపి చ ॥ ౨౭౪ ॥ స్పర్శోపి వేదనేయం తృష్ణోపాదానసంజ్ఞికే చ తథా । యచ్చ భవో జాతిరియం జరా చ పరిదేవనా చ మరణం చ ॥ ౨౭౫ ॥ దుఃఖం చ దుర్మనస్తేత్యేవం రూపాణి సుప్రసిద్ధాని । తానీహ చేతరేతరజనకాని యతో భవంతి చైతస్య ॥ ౨౭౬ ॥ సంఘాతస్య నిమిత్తం తాన్యేవ స్యురితి నైవ మాశంక్యం । సంఘాతమనవలంబ్య హ్యాత్మానం యే చ నోపగచ్ఛంతి ॥ ౨౭౭ ॥ తే చావిద్యాదయ ఇహ సంఘాతనిమిత్తతాం కథం యాంతి। సంఘాతసిద్ధ్యనంతరమిహ చావిద్యాదిసంతతిః ప్రభవేత్ ॥ ౨౭౮ ॥ చిత్తాభిజ్వలనమిదం నతు సంఘాతస్య కారణం భవతి । సంఘాతే సిద్ధే సతి చిత్తాభిజ్వలనమేతదుద్భవతి ॥ ౨౭౯ ॥ ఆశయసంజ్ఞం చాలయవిజ్ఞానం నో నిమిత్తమస్య స్యాత్ । సముదాయిభ్యో హ్యస్యత్వన్యత్వానన్యతాదిదుర్బోధం ॥ ౨౮౦ ॥ తస్మాత్పరమాణూనామచేతనత్వాద్ధి చేతనస్యేహ । సంహంతురప్యభావాత్సంఘాతః కథమిహోపపద్యేత ॥ ౨౮౧ ॥ సంఘాతస్యాభావే కథం ను తస్మాల్లలోకయాత్రా స్యాత్ । సంఘాత ఏవ కేవలమిహ సంఘాతస్య కారణం యదితు ॥ ౨౮౨ ॥ పూర్వస్మాత్సంఘాతాత్సంఘాతాంతరమపూర్వమిహ యతస్స్యాత్ । తత్కిం సదృశం వా స్యాదసదృశమథవాపి విసదృశం వా స్యాత్ ॥ ౨౮౩ ॥ యది సదృశం నియమేన స్యాచ్చ తదా మర్త్యపుద్గలస్యేహ । కర్మవిపాకవశాదిహ న స్యాద్దేవాసురాదితనుయోగః ॥ ౨౮౪ ॥ విసదృశమథవా యది సంఘాతాంతరం ప్రజాయేత । స చ మనుజపుద్గలోసౌ క్షణేన హస్త్యశ్వజన్మ కిం న లభేత్ ॥ ౨౮౫ ॥ అపి యద్భోగార్థోసౌ సంఘాతస్తైస్సన స్థిరో భోక్తా । భోగో భోగార్థస్స్యాన్నో మోక్షో మోక్షార్థ ఏవ యది చైవం ॥ ౨౮౬ ॥ యద్యన్యః సార్థయితా భూయాద్భోగాపవర్గసమయేపి । తదవస్థానాపత్త్యా క్షణభంగకథా సుదూరతోపాస్తా ॥ ౨౮౭ ॥ —సూ॥౨౦॥ ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ॥— ఉత్తమవిద్యాదీనాం పరస్పరోత్పత్తిమాత్రహే

తుత్వం । నైతావతాపి పోఽసంఘాతస్సిద్ధ్యతీతిచాప్యుక్తం ॥ ౨౮౮ ॥ అతోఽవిద్యాదీనాంసంప్రత్యుత్పత్తిమాత్రహే తుత్వం । నకథంచనసంభవతీత్యేతత్ప్రతిపాద్యతేఽత్రనిపుణతరం ॥ ౨౮౯ ॥ క్షణభంగవాదినాఖల్వేవంనిదిశ్యతేచస ర్వత్ర । ఉత్తరవస్తూత్పాదేనిరుధ్యతేపూర్వమఖిలమేవేతి ॥ ౨౯౦ ॥ అభ్యుపగచ్ఛన్నేవంపూర్వోత్తరయోర్హి హేతు ఫలభావం । వైనాశికఃకథంచననసమర్థనాయితుంహిశక్నుయాత్తమిమం ॥ ౨౯౧ ॥ యోయమభావగ్రస్తోయశ్చనిరుద్ధోని రుధ్యమానోఽయః । సచకథముత్తరహేతుర్ధర్మ్యదాదిఘటాదికస్యేవ ॥ ౨౯౨ ॥ అథభావభూతఏవహిపరినిష్పన్నక్షణో స్తియఃపూర్వః । సభవత్యుత్తరహేతుస్తత్రనపూర్వోక్తదోషఇతిచేన్న ॥ ౨౯౩ ॥ భవతితథాపిచదోషోయద్యుత్తర కార్యహేతుతాంసిద్ధ్యై । వ్యాపారఃపునరన్యఃపరినిష్పన్నస్యభావభూతస్య ॥ ౨౯౪ ॥ క్షణభంగవాదహానిఃక్షణాంతరస్థా యితాప్రసంగేన। అథభావఏవచాస్యవ్యాపారస్స్యాత్తథాపిదోషస్స్యాత్ ॥౨౯౫॥ హేతుస్వభావశూన్యాత్ఫలస్య చోత్పత్త్యసంభవోయస్మాత్ । హేతుస్వభావయోగేఫలకాలస్థాయితాప్రసంగేన ॥ ౨౯౬ ॥ క్షణభంగవాదభంగః పూర్వోక్తోదుర్నివారఏవాత్ర । హేతుస్వభావయోగంవినాపిఫలహేతుతాస్యకల్ప్యేత ॥ ౨౯౭ ॥ సర్వత్రైవహికా ర్యాపత్త్యేహాతిప్రసంగఏవస్యాత్ । అపిచోత్పాదనిరోధౌకింవావస్తుస్వరూపమథవాకిం ॥౨౯౮॥ తదవస్థాంతరమథవావ స్త్వంతరమితితునైవసంభవతి । వస్తుస్వరూపతాచేద్వస్త్వంతర్భావఏతయోర్భవతి ॥ ౨౯౯ ॥ తేనానాదిత్వంచానంత త్వంవస్తునోఽత్రదుర్వారం । ఆద్యంతావస్థేయదుత్పాదనిరోధసంజ్ఞికేభవతః ॥ ౩౦౦ ॥ ఆద్యంతమధ్యవర్తిక్షణత్రయస్థాయితాస్యదుర్వారా । యదిచోత్పాదనిరోధౌవ్యతిరిక్తావేవవస్తునోభవతః ॥ ౩౦౧ ॥ తాభ్యామస్పృష్టత్వాద్వస్తునఏ వాస్యశాశ్వతత్వంస్యాత్ । యదిచాదర్శనదర్శనరూపౌస్యాతాంనవస్తుధర్మౌతౌ ॥౩౦౨ ॥ ద్రష్టృగతౌకిలతాభ్యామస్పృ ష్టంవస్తుశాశ్వతంనకుతః । తస్మాత్సౌగతమేతన్మతమగ్రాహ్యంనయుక్తమిహయస్మాత్ ॥౩౦౩॥ ....✻

—సూ॥ ౨౧॥ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా॥— హేత్వావసతియదిస్యాత్ఫలం ప్రతిజ్ఞోపరోధఏవ స్యాత్ ।విషయఃకరణంయత్నస్సహకారీయశ్చభవతిసంస్కారః ॥ ౩౦౪॥ ఏతేచతుర్విధాఃకిలహేతవఏతాన్ప్రతీత్యజా యంతే। తేచిత్తచైత్తసంజ్ఞాఇతిప్రతిజ్ఞాహిబాధితాభవతి ॥౩౦౫॥ అథయదిఫలపర్యంతంపూర్వంవస్తుప్రతీక్షతేకాలం। సం స్కారాస్సర్వేపిక్షణికాఇత్యస్యభంగఏవస్యాత్ ॥౩౦౬॥ ....✻

—సూ॥ ౨౨॥ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్॥— అపియచ్చబుద్ధిబోధ్యంత్రయాద్యదన్య చ్చసంస్కృతంక్షణికం । వైనాశికాఇతీహక్షణికత్వంకల్పయంతిభావానాం ॥౩౦౭॥ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధసం జ్ఞాచయదపిచాకాశం । త్రయమిదమవస్తునూతంనిరుపాఖ్యమభావమాత్రమేవేతి ॥ ౩౦౮ ॥ ప్రతిసంఖ్యాఖ్యనిరోధోభా వానాంబుద్ధిపూర్వకోనాశః । తద్విపరీతశ్చాన్యోహ్యావరణాభావమాత్రమాకాశం ॥౩౦౯॥ సంస్కృతముత్పన్నంస్యా త్ప్రమేయమేవేహబుద్ధిబోధ్యంస్యాత్ । సపదినిరోధద్వితయంప్రత్యాచష్టేహిసూత్రకారోయం ॥౩౧౦॥ ప్రతిసంఖ్యా ప్రతిసంఖ్యానిరోధయోర్నేహసంభవోఘటతే । సంతానగోచరౌవాస్యాతామథభావగోచరౌవాతౌ ॥౩౧౧॥ సంతా నేషుచసర్వేష్వథాపిసంతానినామవిచ్ఛేదాత్ । ఫలహేతుభావయోగేకథమిహసంతానవిచ్యుతిర్భవతి ॥౩౧౨॥ అథచ నిరోధావేతౌతథైవనహిభావగోచరౌభవతః । నహిభావానాంలోకేనిరన్వయోవాతథైవనిరుపాఖ్యః ॥ ౩౧౩॥ క్వాపివి నాశోయస్మాదన్వయ్యవియోగమేవలోకోయం । ప్రత్యభిజానాత్యతఇహభావానాంనహినిరన్వయోనాశః ॥ ౩౧౪ ॥ త స్మాత్సర్వావస్థాస్వప్యన్వయినాంకదాప్యవిచ్ఛేదాత్ । పరపరికల్పితమేతన్నిరోధయుగ్మంనచోపపద్యేత॥౩౧౫॥.....✻

—సూ॥ ౨౩॥ ఉభయథాపిచదోషాత్॥— యోయమవిద్యాదీనాంపరపరికల్పితనిరోధఇహభవతి। సచకింసమ్యక్ జ్ఞానాదథవాస్వయమేవవేతివక్తవ్యం॥౩౧౬॥ నిర్హేతుకనాశస్యాభ్యుపగమహానిస్త్విహోద్యకల్పేస్యాత్ । మార్గోపదే శయత్నానర్థక్యంచోత్తరత్రదుర్వారం ॥ ౩౧౭ ॥ —సూ॥ ౨౪॥ ఆకాశేచావిశేషాత్॥— ప్రతిసంఖ్యాదినిరోధ ద్వయేపినిరుపాఖ్యతానిరస్తైవ । సంప్రత్యాకాశస్యాపిహినిరుపాఖ్యత్వంనిరస్యతేభూయః ॥ ౩౧౮ ॥ ఆత్మనఆకాశఇతి

శ్రుతివచనాదస్యనస్తుతాసిద్ధా । ఆవరణాభావతయానిరుపాఖ్యత్వంనయుక్తమేవాస్య ॥ ౩౧౯ ॥ అపిచావరణాభావో యద్యాకాశస్తథాహిదోషస్స్యాత్ ।ఏకస్మిన్నిపతతిసుపర్ణే పతతిసుపర్ణాంతరస్యచోత్పితోऽసః॥౩౨౦॥ఆవరణస్యచభావాత్తస్యా కాశత్వమనుపపన్నంస్యాత్ । అపిచావరణాభావోయద్యాకాశస్తథాహిసుగతస్య ॥ ౩౨౧ ॥ వాయుశ్చవియత్సన్నిశ్రి యఇతిహిఖ్యంభవేऽనుపపన్నం।అపిచనిరోధద్వయమిదమాకాశంచత్రయంహినిరుపాఖ్యం ॥ ౩౨౨ ॥ నిత్యమవస్త్వితిచై తద్విప్రతిషిద్ధంహిసకలమప్యేతత్ ॥యదిధర్మాధర్మిభావస్తదాహివస్తుత్వమేవతస్యస్యాత్ ॥౩౨౩॥..............*

సూ॥౨౫॥అనుస్మృతేశ్చ॥ అభ్యుపగచ్ఛన్ యదసౌక్షణికత్వంసర్వవస్తునోజగతి। ఉపలబ్ధురపికిలాయంక్షణి కత్వంకింతథైవనోపేయాత్ ॥౩౨౪॥ఇహచానుస్మృతియోగాదుపలబ్ధిరితశ్చనైవసంభవతి।అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పన్నం స్మరణంహ్యనుస్మృతిర్భవతి॥౩౨౫॥ అన్యోపలబ్ధివిషయేహ్యన్యస్యానుస్మృతేరదృష్టత్వాత్ । ఏకోపలబ్ధృకైవహిసాస్యా న్నహిభిన్నకర్తృకాభవతి ॥ ౩౨౬ ॥ అహమిదమద్రాక్షమిదంస్మరామిచేత్యేవమనుభవోలోకే । అద్రాక్షీదిదమన్యః స్మరామ్యహంత్వితితుకస్యచిద్వాపి ॥౩౨౭॥ నైహానుభవోదృష్టోయదస్యవైనాశికస్యచాప్యేవం । యద్యుపలబ్ధిస్మృత్యో రేకఃకర్తాऽభవేత్తదానస్యాత్ ॥౩౨౮॥ క్షణభంగవాదసిద్ధిర్యస్మాదేకఃక్షణద్వయానుగతః । ఉపలబ్ధిస్మృత్యోరిహనైకః కర్తానచాపివిషయైక్యం ॥౩౨౯॥ యస్మాత్సేయమభిజ్ఞాసాదృశ్యాదేవకేవలాదితిచేత్ । తేనేదంసదృశమితిద్వితయాయ త్తంహిభవతిసాదృశ్యం ॥ ౩౩౦ ॥ ఇహసదృశయోర్ద్వయోరపిగృహీతురేకస్యదుర్లభత్వేన । సాదృశ్యమూలమేతత్ప్ర తిసంధానమితిమృషాప్రలాపస్స్యాత్ ॥ ౩౩౧ ॥ సాదృశ్యగ్రాహ్యేకఃపూర్వోత్తరయోర్యదాభవేద్ధియదా । సమయద్వ యసంబంధాదేకస్యక్షణికతాకథంఘటతే ॥ ౩౩౨ ॥ తేనేదంసదృశంస్యాదిత్యేతత్ప్రత్యయాంతరంభవతి । భిన్నపదార్థ గ్రహణాన్నపూర్వాపరబోధమూలమితిచేన్న ॥౩౩౩॥భిన్నపదార్థగ్రహణాద్భవేదిదంప్రత్యయాంతరంహియది । తేనే దంసదృశమితిప్రయోగఇహనైవసంభవేత్కింతు ॥ ౩౩౪ ॥ సాదృశ్యమాత్రగోచరఏవస్యాత్ప్రత్యయోహిసతదన్యః । నై వంహిదృశ్యతేసౌప్రతిసంధానంనచాపిసాదృశ్యాత్ ॥ ౩౩౫॥ బాహ్యేవస్తునిలోకేతద్వాతత్సదృశమేవవేత్యేవం । స్యా త్సందేహఃక్వాపిహినచోపలబ్ధిర్భవేత్ససందేహః ॥౩౩౬॥

సూ॥౨౬॥నాసతోదృష్టత్వాత్॥ స్థిరమనుయా యిచకారణమిహయదివైనాశికాస్తునసహంతే ।భవతితదైవమభావాద్భావస్యోత్పత్తిరితితుఫలితంహి ॥౩౩౭॥ నైవాభా వాద్భావఃక్వచిదప్యుత్పద్యమానఇహదృష్టః। యదిచాభావాద్భావఃకారణసంపత్తిరనుపయుక్తాస్యాత్ ॥౩౩౮॥ నానుప మృద్యప్రాదుర్భావాదితియేహివర్ణయంత్యత్ర । తత్రహ్యుపమృదితానాంబీజాదీనాంహియోప్యభావస్స్యాత్ ॥ ౩౩౯ ॥ తస్యచశశశృంగస్యచనిరాత్మకత్వేననిర్విశేషత్వాత్ । క్షీరాదేవదధిస్యాద్బీజాదేవాంకురశ్చభవతీతి ॥ ౩౪౦ ॥ కారణవిశేషవిషయోనిర్బంధోసౌవృథైవతేషాంస్యాత్ । యదినిర్విశేషఏవాభావోభావస్యకారణంచేత్స్యాత్ ॥౩౪౧॥ కథమంకురాదికార్యంనైవోత్పద్యేతశశవిషాణాద్యైః। యదిచాభావస్యాపిహికోపివిశేషస్తదాసభావస్స్యాత్ ॥౩౪౨॥ యదిచాభావస్యైవహిభావోత్పత్త్యైకహేతుతాతర్హి । కార్యంసకలమభావాన్వితమేవస్యాన్నదృశ్యతేచైవం ॥ ౩౪౩ ॥ సకలంకార్యంయత్స్యాన్మృదాదిభావాన్వితంహితద్దృష్టం । తస్మాచ్ఛశవిషాణాదసతస్సత్కార్యజన్మనోదృష్టేః ॥ ౩౪౪ ॥ అసతశ్చకారణత్వాభ్యుపగమఏవాయమనుపపన్నస్స్యాత్ । తస్మాదసంగతోయద్వైనాశికసమయఏషన గ్రాహ్యః ॥ ౩౪౫ ॥

సూ॥౨౭॥ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః॥ యదిచాభావాదేవహిభావస్యోత్పత్తిరత్రక ల్ప్యేత । ఏవముదాసీనానామప్యభిమతసిద్ధిరత్రకింనస్యాత్ ॥౩౪౬॥ సర్వత్రాభావఃకిలసులభోయస్మాత్కృషీవలస్యా పి । అకృతకృషికర్మణస్స్యాద్యతమానస్యైవసస్యనిష్పత్తిః ॥ ౩౪౭॥ స్వర్గాపవర్గయోర్వానైవహికశ్చిజ్జనస్సమీహే త।తస్మాత్సోయమభావాద్భావోత్పాదోయమత్రనహియుక్తః॥౩౪౮॥

సూ॥౨౮॥నాభావఉపలబ్ధేః॥ ఇహఖ లుబాహ్యార్థకథానాశ్రిత్యోద్భావితేషుదోషేషు । విజ్ఞానమాత్రవాదీబౌద్ధఇదానీంహిపూర్వపక్షయతి ॥౩౪౯॥ ఇహశి ష్యాభినివేశాద్బాహ్యార్థప్రక్రియేయమారబ్ధా । విజ్ఞానవాదఏవహిసుగతాభిమతోనచేతరఃకశ్చిత్ ॥ ౩౫౦ ॥ తస్మిన్స్వ

ధ్యాయాన్తేషాం తస్మాన్ మానమేయఫలభేదైః । తథా గ్రాహకిలాయం వ్యవహారశ్చోపపద్యతే సకలః ॥ ౩౫౧ ॥ సత్యపి బా
హ్యేర్థేఽస్మిన్ బుద్ధ్యారోహం వినా నైవ కస్యాపి । వ్యవహారో న హి దృష్టో యస్మాదన్తస్థ ఏవ సకలోఽయం ॥ ౩౫౨ ॥ జాత్యా
దయస్తథైవ హ్యన్తస్థా ఏవ నాతిరిక్తాస్స్యుః । జ్ఞానగతం హి విశేషం వినా విశేషేణ బాహ్యబుద్ధీనాం ॥ ౩౫౩ ॥ విష
యాకారస్సకలో జ్ఞానే నైవావరుధ్యతే యస్మాత్ । నైవ హి బాహ్యార్థస్స్యాదపార్థికా బాహ్యకల్పనా సకలా ॥౩౫౪॥
అపి కిల సహోపలంభాద్విషయజ్ఞప్త్యోరభేద ఏవ స్యాత్ । ఏకస్యానుపలంభేన హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరిహ దృష్టా ॥ ౩౫౫ ॥ బా
హ్యార్థమన్తరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథా లోకే । జాగరితగోచరా అపి రసాదిమతయస్తథైవ కిం న స్యుః ॥ ౩౫౬ ॥ స్యా
ద్వాసనావిశేషాత్ప్రత్యయవైచిత్ర్యమసతి చార్థే । సంసారే చానాదౌ బీజాఙ్కురవచ్చ వాసనానాఞ్చ ॥౩౫౭॥ జ్ఞానా
నామన్యోన్యం న ప్రతిషిధ్యేత హేతుఫలభావః । బాహ్యార్థస్యాభావాద్యుక్తో విజ్ఞానవాద ఇతి చేన్న ॥౩౫౮ ॥ న హి బాహ్య
స్యార్థస్యాభావోఽధ్యవసాతుమత్ర శక్యస్స్యాత్ । బాహ్యోఽర్థో యం సకలో యస్మాదుపలభ్యతే హి సర్వత్ర ॥ ౩౫౯ ॥
ఉపలభ్యమానమర్థం ప్రతిషేద్ధుం నైవ శక్నుయాత్కోఽపి । భుఞ్జానో భుజిసాధ్యాం తృప్తిం హ్యనుభూయమాన ఏవేహ ॥
౩౬౦ ॥ నాహం భుఞ్జే నైవ హి తృప్యామీతి చ వదేత్కథం ప్రాజ్ఞః । స్వయముపలభమానోఽసావిన్ద్రియసంబద్ధమర్థమిహ
బాహ్యం ॥ ౩౬౧ ॥ నైవాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి వదన్ కథం జనో మాన్యః । నను నోపలభే బాహ్యం త్వితి నైవాహం బ్రవీ
మి కిం త్వత్ర ॥ ౩౬౨ ॥ ఉపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభే కిమపి బాహ్యమితి చేన్న । ఉపలబ్ధివిషయభావాద్బాహ్యార్థేషు ప్రతీయ
మానేషు ॥ ౩౬౩ ॥ ఉపలబ్ధివ్యతిరేకే ప్రతీయమానేఽపి కథమియం శఙ్కా । సర్వైరపి ప్రమాతృభిర్బాహ్యార్థే చోపలభ్యమా
నేఽపి ॥ ౩౬౪ ॥ వ్యతిరేకాదివికల్పైస్స న సంభవతీతి కథమిహోచ్యేత । న జ్ఞానవిషయయోరిహ సారూప్యాద్విషయబాధ
సంభవతి ॥౩౬౫॥ అసతి చ విషయే తేన హి సారూప్యం కథమిహోపపద్యేత । నైవ చ సహోపలంభాదర్థజ్ఞప్త్యోరభేద ఆ
శఙ్క్యః ॥ ౩౬౬ ॥ సోఽయముపాయోపేయాత్మకతాయోగేన భేదమూలస్స్యాత్ । తస్మాదర్థజ్ఞప్త్యోర్భేదోఽసావప్రమాణ
ఆస్థేయః ॥౩౬౭ ॥ విజ్ఞానయోర్ద్వయోరప్యుపహతయోరాత్మవేదనే నైవ । ఇతరేతరయోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావోఽయ
మనుపపన్నస్స్యాత్ ॥౩౬౮॥ విజ్ఞానభేదవిషయా క్షణికత్వాద్యర్థగోచరాపి తథా । యా చ స్వలక్షణార్థా తథైవ సామాన్యల
క్షణార్థా చ ॥౩౬౯ ॥ యా వాస్యవాసకత్వావిద్యోపప్లవపరా తథైవేయం । సదసద్ధర్మార్థా యా కిల బన్ధాపవర్గవిష
యాపి ॥౩౭౦॥ సకలా అపి ప్రతిజ్ఞా హి యేరకా యాస్స్వశాస్త్రవిహితాస్తాః । విజ్ఞానమభ్యుపేత్య హి నైవాభ్యుపగమ్యతేఽర్థ
తో బాహ్యః ॥౩౭౧॥అనుభూయతే యథా వా విజ్ఞానం తద్వదేవ బాహ్యోఽర్థః । స్వయమనుభూయత ఏవ హి విజ్ఞానం స్వ
ప్రకాశరూపత్వాత్ ॥౩౭౨॥న తథా బాహ్యోఽర్థోఽసావితి చేదాత్మని నిరుద్ధమేతత్స్యాత్ । స్వాత్మవ్యతిరిక్తేన హి విజ్ఞానే
నానుభూయతే యోఽసౌ ॥ ౩౭౩ ॥ అవిరుద్ధం తం బాహ్యం నేచ్ఛసి పాణ్డిత్యమద్భుతం తదిదం । స్వవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యం వి
జ్ఞానం యది తదానవస్థా స్యాత్ ॥ ౩౭౪ ॥ ఇతి ఖలు నైవాశఙ్క్యం యదిదం విజ్ఞానసాక్షిభాస్యం హి । ఇహ సాక్షిప్రత్యయ
యోరుపలబ్ధ్రుపలభ్యభావేన ॥ ౩౭౫ ॥ వైలక్షణ్యం దృష్టం ప్రత్యాఖ్యాతుం న శక్నుయాత్కోఽపి । కిఞ్చ యది భాసకాం
తరనిరపేక్షమిదం విభాతి విజ్ఞానం ॥ ౩౭౬ ॥ తర్హ్యప్రమాణగమ్యం విజ్ఞానమితి ప్రదర్శితం హి భవేత్ । చక్షుః ప్రసా
ధనే ఖల్వవగన్తరి సతి యథా ప్రదీపాదేః ॥ ౩౭౭ ॥ ప్రథనం దృష్టం తద్వద్విజ్ఞానస్యాపి సాక్షిభాస్యత్వం । ఇహ సాక్షిణో
ఽవగన్తుస్స్వయం ప్రసిద్ధత్వమిచ్ఛతా భవతా ॥ ౩౭౮ ॥ విజ్ఞానవాద ఏవ హ్యయమాశ్రిత ఇతి న సంభ్రమః కార్యః । విజ్ఞాన
స్యోత్పత్తిధ్వంసాదికమాశ్రితం యతో భవతా ॥౩౭౯॥ వ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వం విజ్ఞానస్య ప్రసాదితం హి తతః ॥ ....*

సూ-౨౯॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ బాహ్యార్థమన్తరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథా లోకే ॥ ౩౮౦॥
జాగరితగోచరా అపి వినైవ చార్థం భవేయురితి చేన్న । యత్స్వప్నజాగరితయోర్వైధర్మ్యం దృశ్యతేఽత్ర లోకేఽస్మిన్ ॥౩౮౧॥
స్వప్నోపలబ్ధమఖిలం ప్రబోధసమయేన దృశ్యతే లోకైః । ఏవం మాయాదిష్వపి యథాయథం బాధ్యతే హి వస్త్వఖిలం ॥
౩౮౨॥ జాగరితగోచరం యద్గృహప్రాసాదశయనభూమ్యాది । న హి బాధ్యతే కదాచిత్తస్మాద్వైధర్మ్యమేతదుద్భవతి॥

౩౮౩ ॥ వైధర్మ్యేఽసతిచతయోర్వివాపిచార్థంయథాభవేత్స్వప్నః । ఏవంజాగ్రత్ప్రత్యయఇత్యాలాపోవృథాపలాప స్స్యాత్ ॥౩౮౪॥ ప్రత్యక్షే వైధర్మ్యేసాధర్మ్యంకథమిహోపపన్నంస్యాత్॥ ——సూ ౩౦ ॥ నభావోనుపలబ్ధేః ॥—— బాహ్యార్థమంతరేణాప్యుపపద్యేతైవవాసనాబలతః ॥ ౩౮౫ ॥ జ్ఞానగతంవైచిత్ర్యంసకలంయచ్చేతినేహశంకాస్యాత్ । యస్మాచ్చవాసనానామపిభావోనోపపద్యతేహితవ ॥ ౩౮౬ ॥ అర్థోపలబ్ధియోగాన్నానారూపాహివాసనాలోకే । తే ష్వనుపలభ్యమానేష్వపికింమూలాస్తువాసనాస్స్యురిహ ॥ ౩౮౭ ॥ యదిపూర్వవాసనాతఃపునరన్యద్వాసనాంతరంభవ తి । అథపరంపరయాకిలతదానవస్థాహిదుర్నివారాస్యాత్ ॥ ౩౮౮ ॥ ఉపలబ్ధిమంతరేణహినవాసనాక్వాపిజాయతేలో కే । అపివాసనాంవినైవహ్యుపలబ్ధిర్దృశ్యతేహిసర్వత్ర ॥ ౩౮౯ ॥ తస్మాదర్థనిమిత్తాహ్యుపలబ్ధిరితీహ్యావశ్యమిహ వాచ్యం॥ ——సూ ॥౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ॥—— ఆలయవిజ్ఞానంయత్కల్పితమిహవాసనాశ్రయత్వేన ॥౩౯౦॥ తదపి క్షణికత్వేనహినవాసనానామిహాశ్రయోభవతి । కూటస్థైకాలత్రయసంబంధినిసకలదర్శినిహ్యాసతి ॥ ౩౯౧ ॥ నహివా సనానిమిత్తప్రతిసంధానాదిలక్షణంకార్యం । యదిచస్థిరస్వరూపంహ్యాలయవిజ్ఞానమభిమతంభవతః ॥౩౯౨॥ సిద్ధాంతహా నిరపరోదోషోయందుర్నివారఏవతవ । బాహ్యార్థవాదపక్షేక్షణికత్వనిబంధనానియానిస్యుః॥౩౯౩॥ తానీహదూషణా నిప్రతిసంధానైకభాజనాన్యేవ । బాహ్యార్థవాదపక్షస్తథైవవిజ్ఞానవాదపక్షశ్చ ॥ ౩౯౪ ॥ తావేతౌవైనాశికపక్షౌద్వా వపినిరాకృతౌభవతః । సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధోయంశూన్యవాదిపక్షస్స్యాత్ ॥ ౩౯౫ ॥ తస్యనిరాకరణేఖల్వతోనిమి త్తాదనాదరఃక్రియతే॥ ——సూ॥౩౨॥సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥—— వైనాశికసమయోయంయథాయథావాపరీక్ష్యతే హితథా ॥౩౯౬॥ సికతాకూపవదేవహివిదీర్యతేనోపపద్యతేసోయం । బాహ్యార్థవాదపక్షంతథైవవిజ్ఞానవాదపక్షమ పి ॥ ౩౯౭ ॥ శూన్యార్థవాదపక్షంహ్యుపదిశతైతత్రయంచసుగతేన । స్పష్టీకృతంహికేవలమన్యతాసంబద్ధవిప్ర లాపిత్వం ॥ ౩౯౮ ॥ తస్మాత్సౌగతసమయశ్శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్ । భ్రమమూలకేనసౌగతసిద్ధాంతేనే హభవతికాచిదపి ॥ ౩౯౯ ॥ వేదాంతసారభూతేసిద్ధాంతేనహివిరోధశంకాస్యాత్ । ఇతిముక్తకచ్ఛసమయేనిరాకృతే భవతిముక్తవసనానాం ॥ ౪౦౦ ॥ మతమిహబుద్ధ్యారూఢంతస్మాత్తదిదంనిరస్యతేసపది॥................... ❈

——సూ॥౩౩॥నైకస్మిన్నసంభవాత్ ॥—— వివసనసిద్ధాంతోయంప్రమాణమూలోయతశ్చతేనేహ॥౪౦౧॥వైదికసి ద్ధాంతేస్మిన్ తేనవిరోధోహిదుర్నివారఇతి । తత్పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయైతన్మతంప్రదర్శయతి ॥ ౪౦౨ ॥ ఇహభో క్తృభోగ్యరూపౌజీవాజీవావివక్షితౌతత్ర । విషయేషుచేంద్రియాణాంప్రవృత్తిరాస్రవఇహయూపదిష్టస్స్యాత్ ॥ ౪౦౩ ॥ తాంసంవృణోతియోసౌయమనియమాదిస్ససంవరోభవతి।తత్తశిలారోహాదిర్జరయతిమలమితిసనిర్జరోభవతి॥౪౦౪॥బంధః ప్రసిద్ధఏవహిమోక్షస్సతతోర్ధ్వగమనమేవస్యాత్ । ఇతికిలసప్తపదార్థాస్తేష్వపరమిమంప్రపంచయంత్యేతే ॥ ౪౦౫ ॥ జీవాస్తికాయఏకఃపదార్థఇహపుద్గలాస్తికాయశ్చ । ధర్మాస్తికాయసంజ్ఞోప్యేవమధర్మాస్తికాయఆకాశః ॥౪౦౬॥ ఇతి సర్వేషామేషాంబహుప్రభేదాన్హికల్పయంత్యేతే । ఇహసప్తభంగినయమితికమపిన్యాయంహివర్ణయంత్యేతే ॥ ౪౦౭ ॥ స్యాదస్తిస్యాన్నాస్తిస్యాదస్తిచనాస్త్యథాప్యవక్తవ్యః । స్యాదస్త్యవాచ్యఏవస్యాన్నాస్తినవాచ్యఏవభవతితథా॥౪౦౮॥ స్యాదస్తిచనాస్తితథానవాచ్యఇతిసప్తధాహికథయంతి । వివసనపరికల్పితమిహయదేతదఖిలంవిరుద్ధమేవస్యాత్ ॥ ౪౦౯ ॥ నహ్యేకస్మిన్ ధర్మిణిసదసద్ధర్మత్వకల్పనాయుక్తా । ఇతిచేదేవంరూపాస్సప్తపదార్థాఃప్రపంచితాభ... ॥ ౪౧౦ ॥ తేకింతథైవవాస్యుఃకింవాప్యతథేత్యనిశ్చితంజ్ఞానం । సంశయవదప్రమాణంసముపదిశేత్కథమిహైషతీర్థ కరః ॥ ౪౧౧ ॥ ఇహచనిరంకుశమేవహియదిదమనైకాంత్యమఖిలవస్తుషుచ । ప్రతిజానానస్యేదంనిర్ధారణమపికథంప్ర మాణంస్యాత్ ॥ ౪౧౨ ॥ ఏవంనిర్ధారయితృప్రభృతేరస్తిత్వనాస్తితాద్యఖిలం । సకథంప్రమాణభూతస్తీర్థంక రోహ్యేవముపదిశేచ్ఛిష్యాన్ ॥ ౪౧౩ ॥ ఉపదిష్టమేతమర్థంబుద్ధ్వాప్యేతేకథంప్రవర్తేరన్ । ఐకాంతికతాయా మిహసిద్ధౌతాయాంతదానుకూల్యేన ॥ ౪౧౪ ॥ తత్సాధనాదికృత్యేప్రవర్తమానోత్రదృశ్యతేలోకః ॥ తస్మాదనిశ్చి

తార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్నపిహి తీర్థంకరః ॥౪౧౫॥ మత్తోన్మత్తవదేవహ్యాయమనుపాదేయవచన ఏవ స్యాత్ । పంచాస్తికాయసంజ్ఞా యేనినిర్దిష్టాహి తేష్వపి హ్యేవం ॥౪౧౬॥ పంచత్వమస్తికిం వా నాస్తీత్యేవం నశక్యతే బోద్ధుం । తేనస్యాన్నా సంఖ్యా స్యాదధికావాన పంచసంఖ్యైవ ॥౪౧౭॥ యచ్చావక్తవ్యత్వం తదపిచ తేషాం కథం నుసంభవతి । యదిచావక్తవ్యాస్తేనైవో చ్యేరన్ తథానదృశ్యంతే ॥౪౧౮॥ తన్నిర్ధారణఫలమప్యస్తిత్వాద్యైర్నశక్యతే బోద్ధుం ।స్వర్గాపవర్గయోరపి పక్షేభావస్తథైవచాభావః ॥౪౧౯॥ ఇత్యనవధారణాయాంతత్రచలోకః కథం ప్రవర్తేత । జీవప్రభృతీనాం వా స్వసమయనిశ్చితనిజాస్మభావానాం॥౪౨౦॥ఉక్తానేకవికల్పై రయథావధృతస్వభావతాపత్తిః । యదిదమణుభ్యః పుద్గలసంజ్ఞేభ్యః కేవలం హిసంఘాతాః ॥౪౨౧॥ ప్రభవంతీతిత దేతత్పూర్వత్రైవతునిరాకృతం భవతి॥ ⟶సూ॥౩౪॥ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యం॥⟵ కించార్హతాహి జీవం శరీరపరిమాణమేవ కథయంతి॥౪౨౨॥సోఽయమసర్వగతస్సన్నకృత్స్న ఆత్మా భవేత్పరిచ్ఛిన్నః స్యాచ్చేదేవ మనిత్యోఘటాదివత్స్యాదసౌహి శారీరః ॥౪౨౩॥ మానుషజీవోవాయం మనుష్యతనుమాత్రపరిమితోభూత్వా । కేనాపికర్మణాయం స ఏవ హస్త్యాదిజన్మలభమానః ॥౪౨౪॥ హస్త్యాదివిపులదేహం కృత్స్నం వ్యాప్నోతి కథమసౌజీవః । హస్తిశరీరోభూత్వా సూక్ష్మశరీరం స ఏష లభమానః ॥౪౨౫॥ సూక్ష్మశరీరేతస్మిన్న హి సంమీయేత కృత్స్న ఏవాసౌ । యదిచానంతావయవో జీవస్స్యాత్తస్య సూక్ష్మతనుయోగే ॥౪౨౬॥ కేచిచ్ఛసంకుచేయుర్మహతిచ వికసేయురవయవా ఇతిచేత్ । మేచానంతావయవా జీవస్యోక్తాహితేచ సర్వేపి ॥౪౨౭॥ జీవాధిష్ఠితదేశే ప్రతిహన్యంతేన వేతివక్తవ్యం । యదిచేత్ప్రతిహన్యంతేసంమీయంతే కథం శరీరేల్పే ॥౪౨౮॥ అప్రతిఘాతే తేషాంతస్యైకావయవదేశతాప్రాప్త్యా । ఇతరావయవానాం స్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరత్రదుర్వారా॥౪౨౯॥ఏవం సతిజీవస్యహ్యణుమాత్రత్వప్రసంగ ఏవ స్యాత్॥... ❋

⟶సూ॥౩౫॥నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః॥⟵ ఉపగచ్ఛంతిహి కేచిత్పర్యాయేణచ బృహత్తనుప్రాప్త్యా॥౪౩౦॥ కేచిత్సూక్ష్మశరీరేహ్యపగచ్ఛంతీతి నేదమపియుక్తం । పర్యాయేణావయవోపగమాపగమాదియోగతోప్యస్య ॥౪౩౧॥ నచదేహపరిమితత్వం నిత్యత్వం చాస్యశక్యతే వక్తుం । యేనావయవోపగమాపగమాభ్యాం విక్రియాదిమత్త్వేన ॥౪౩౨॥ జీవస్యానిత్యత్వప్రసక్తిరత్రేయమపరిహార్యైవ । జీవస్యానిత్యత్వే తస్యచ భోగాపవర్గసంయోగః । ౪౩౩ ॥ ఉపపాదయితుం శక్యోనకథంచిదపీహ కేనచిద్వాపి । అత ఏవ వాదిదోషప్రసక్తియోగేన చాస్యజీవస్య ॥౪౩౪॥ పర్యాయేణావయవోపగమాపగమౌ న వాంఛితుం శక్యౌ॥ ⟶సూ॥౩౬॥అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥⟵ మోక్షావస్థాసియం హ్యంత్యావస్థితివర్ణ్యతే జైనైః ॥౪౩౫॥ నిత్యమితి చేష్యతే ఖలుతదవస్థాభావిజీవపరిమాణం । యద్యంత్యం పరిమాణం నిత్యం స్యాత్తర్హి పూర్వయోరపిచ ॥౪౩౬॥ పరిమాణయోస్తథాస్యాన్నిత్యత్వం న హితయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఏకతనుమానతాస్యాన్నోపచితాపచితగాత్రయోగోస్య ॥౪౩౭॥ అపిచాంత్యం పరిమాణం జీవగతం యద్వ్యవస్థితం భవతి । పూర్వత్రాపితథైవావస్థితపరిమాణ ఏవ జీవస్స్యాత్ ॥౪౩౮॥ ఏవం సతిచ సదైవహ్యణుర్మహాన్వా భవేదసౌ జీవః । నహినానాతనుయోగాత్తత్పరిమాణతామసౌ గచ్ఛేత్ ॥౪౩౯॥ తస్మాత్సుగతమతవచ్చార్హతమపిమతమిదం నయుక్తం స్యాత్ । క్షపణకసిద్ధాంతేనహి వేదాంతసమన్వయస్య నవిరోధః॥౪౪౦॥లుంఠితకేశమతేస్మిన్నిరాకృతే జటిలశైవమతమేతత్ । బుద్ధ్యావధ్యారూఢం వేదాంతసమన్వయస్య పరిపంథి ॥౪౪౧॥ ఇతిమత్వా సూత్రకృతా తదిదం శైవం మతం నిరాక్రియతే॥ ⟶సూ॥౩౭॥పత్యురసామంజస్యాత్॥⟵ ఇహచాధిష్ఠాత్రైవహి న ప్రకృతిస్సోయమీశ్వరో జగతః॥౪౪౨॥ ఆగమకృతావలంబాః పాశుపతాశ్శైవమత్రకథయంతి । కేచిత్తు సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాశ్శైవమత్రకథయంతి ॥౪౪౩॥ ఈశః ప్రధానపుంసోర్నియంతృభావాన్నిమిత్తమాత్రం స్యాత్ । ఇతరేతరభిన్నాహి ప్రధానపురుషేశ్వరా భవంతీతి ॥౪౪౪॥ మాహేశ్వరాస్తు హ్యేవమన్యం తే వర్ణయంతి చాప్యేవం । యేకార్యకరణయోగావిధిదుఃఖాంతాశ్చ పంచ పశుపతినా ॥౪౪౫॥ ఇహ పశుపాశవిముక్త్యైహ్యుపదిష్టాః పశుపతిర్నిమిత్తమితి। కార్యం మహదాదికమిహ కరణం చస్యాత్ప్రధానమేవేదం ॥౪౪౬॥ యోగస్సమాధిరేవ త్రిషవణజలమజ్జనాదివిధిరత్ర । దుఃఖాంతోసౌ మోక్షః

పంచపదార్థాః స్తఏతఏవేహ ॥ ౪౪౭ ॥ తత్రేదమనుపపన్నం యశ్చహి మాహేశ్వరాదినిర్దిష్టం । ఈశస్యకారణత్వంతదిద మధిష్ఠాతృభావయోగేన ॥ ౪౪౮ ॥ తత్రాసామంజస్యాత్తదేతదిహనోపపద్యతేకిమపి। ఇహచాసామంజస్యంతదేతదీశస్య దృశ్యతేలోకే ॥ ౪౪౯ ॥ యాద్ధీనమధ్యమోత్తమభావేనప్రాణివర్గమఖిలమపి। విదధతఈశస్యాపిహిరాగద్వేషాదిదోష తాపత్తిః ॥౪౫౦॥ రాగద్వేషాపత్త్యావిహాస్మదాదివదనీశ్వరత్వంస్యాత్ । ప్రాణికృతకర్మసాధనసాపేక్షత్వాదదోషఇతి చేన్న ॥ ౪౫౧ ॥ యదిచనియమ్యనియామకభావఃకర్మేశయోస్తదాచాయం । అన్యోన్యాశ్రయదోషప్రసంగఇహదుర్ని వారఏవస్యాత్ ॥ ౪౫౨ ॥ సోయమనాదిత్వాదిహనదోషఇతినైవశక్యతేవక్తుం । సహివర్తమానకాలవదతీతకాలేపితు ల్యఏవస్యాత్ ॥ ౪౫౩ ॥ నయవిత్సమయస్సోయంప్రవర్తనాలక్షణోహిదోషఇతి। దోషేణచాప్రయుక్తానస్వార్థేవాతత్తై వనపరార్థే ॥౪౫౪॥ లోకఃప్రవర్తమానోదృష్టస్స్వార్థప్రయుక్తఏవాసౌ । యేనప్రవర్తతేకిలలోకస్తేనేహచాసమంజ సతా ॥౪౫౫॥ ఈశస్స్వార్థపరశ్చేదనీశతాతస్యదుర్నివారాస్యాత్ । అన్యదసామంజస్యంపురుషవిశేషఃపరోహ్యుదా సీనః॥౪౫౬॥ ॥సూ॥౩౮॥సంబంధానుపపత్తేశ్చ॥ యోసౌప్రధానపురుషవ్యతిరిక్తోహీశ్వరోవినిర్దిష్టః।సంబంధమం తరేణప్రధానపుంసోస్సఈశితాహికథం ॥ ౪౫౭ ॥ నచసంయోగోయేనప్రధానపురుషేశ్వరాహిసర్వగతాః । నిరవయ వాశ్చతథాతఃకథమిహసంయోగఈదృశాంభవతి ॥ ౪౫౮ ॥ ఇహచాశ్రయాశ్రయిత్వానిరూపణాన్నాపిభవతిసమవా యః । కార్యైకసమధిగమ్యోనాప్యన్యఃకశ్చిదత్రసంబంధః ॥ ౪౫౯ ॥ అద్యాపికార్యకారణభావస్యైవాత్రచాప్రసిద్ధ త్వాత్ । తాదాత్మ్యలక్షణోసౌసంబంధోబ్రహ్మవాదినోభవతి ॥ ౪౬౦ ॥ ఆగమబలావలంబాత్సఖలునిరూపయతికా రణాద్యఖిలం । ఆగమదృష్టంసకలంహ్యభ్యుపగంతవ్యమేవతేనేహ ॥ ౪౬౧॥ ఇహకారణాదిరూపందృష్టాంతబలేనకేవలే నైవ । వర్ణయతోహిపరస్యాభ్యుపగంతవ్యంయథైవదృష్టమిదం ॥ ౪౬౨ ॥ సర్వజ్ఞదర్శితాగమసద్భావాదిహభవేత్ప రస్యాపి । ఆగమబలసాహాయ్యంసమానమితిచేత్పరస్పరాశ్రయతా ॥ ౪౬౩ ॥ ఆగమవిశ్వాసాత్కిలసర్వజ్ఞత్వస్యసిద్ధి రిహవాచ్యా। ప్రామాణ్యమాగమస్యస్యాదిహసర్వజ్ఞతాదిసిద్ధౌహి॥౪౬౪॥..................*

॥సూ॥౩౯॥అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ ఇహచానుపపత్తిస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితస్యచేశస్య।యద్వచ్చకుంభకారో మృదాద్యధిష్ఠాయసంప్రవర్తయతి ॥ ౪౬౫ ॥ ఏవంప్రవర్తయేదయమీశోధిష్ఠాయహిప్రధానాది । ఇహచాధిష్ఠేయంయ న్మృదాదిరూపాదిమద్ధితద్దృష్టం॥౪౬౬॥ఇహరూపాదివిహీనంప్రధానమీశస్యకథమధిష్ఠేయం । తస్మాదయుక్తమేతన్మృ దాదిదృష్టాంతవస్తువైధర్మ్యాత్॥౪౬౭॥ ॥సూ॥౪౦॥కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ లోకేచచక్షురాదికమప్ర త్యక్షంయథాహ్యధిష్ఠాయ । పురుషోయథానియుఙ్క్తేతథాప్రధానంప్రవర్తయేదీశః ॥౪౬౮॥ నైవోపపన్నమేతన్నహిక రణగ్రామసామ్యమిహభవతి । భోగాదినాహికరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వమిహదృష్టం ॥ ౪౬౯॥ నైవమిహదృశ్యతేకిలభోగ స్సంసారిణామివేశస్య । వ్యాఖ్యాయతేకిలేదంసూత్రద్వయమన్యథైవపునరపిచ ॥౪౭౦॥..................*

॥*అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ సాధిష్ఠానోలోకేనశరీరోహీశితాతురాజాదిః।నైవహినిరధిష్ఠానోదృష్టోరాష్ట్ర స్యచేశితాక్వాపి ॥ ౪౭౧ ॥ కరణాయతనంకించిచ్ఛరీరమీశస్యతద్వదిహవాచ్యం । సృష్ట్యుత్తరంశరీరంభవేన్నసృష్టేస్తు పూర్వమపికించిత్ ॥౪౭౨॥ సచయదినిరధిష్ఠానఃప్రవర్తకత్వంకథంభవేత్తస్య । నిరధిష్ఠానస్యాపిప్రవర్తకత్వేనచేహదృ ష్టాంతః॥౪౭౩॥ ॥సూ*కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ అథచేత్కరణాయతనంశరీరమీశస్యకిమపికల్ప్యేత।సం సారివదస్యాపిహిభోగాదిరనీశ్వరత్వమపిచస్యాత్ ॥౪౭౪॥ ॥సూ॥౪౧॥అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా॥ అపిచేద మనుపపన్నంతార్కికపరికల్పితస్యచేశస్య। సహిసర్వజ్ఞోనంతస్తద్వదనంతంప్రధానమథపురుషాః ॥ ౪౭౫ ॥ అభ్యుపగ మ్యంతేతైర్మిథోవిభిన్నాస్తథైవచానంతాః । సర్వజ్ఞేనేశేనప్రధానపురుషాత్మనామిహయత్తా ॥౪౭౬॥ సా... రిచ్ఛి ద్యేతనవేత్యుభయథాపిభవతిదోషోయం । పూర్వత్రచాంతవత్త్వంప్రధానపురుషేశ్వరేషుదుర్వారం ॥ ౪... ॥ లో కేతదంతవత్కిలదృష్టంయదియత్తయాపరిచ్ఛిన్నం। తద్వత్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయంయదిభవేత్పరిచ్ఛిన్నం ॥ ... ॥

హ్యనంతవదేతత్స్యాత్సంఖ్యాపరిమాణమపిచతత్రత్యం । ఇహచపరిచ్ఛిన్నానాంయేముచ్యంతేజనాస్తుసంసారాత్ ॥ ౪౭౯॥ సంసారఃకిలతేషాంసంసారిత్వంతదంతవద్దృష్టం। ఇతరేషుముచ్యమానేష్వపిసంసారిస్యచాంతవత్త్వంస్యాత్ ॥౪౮౦॥ ఏవంప్రధానమపికిలసవికారంచాంతవద్భవతి । సర్వస్యచాంతవత్త్వేకిమధిష్ఠేయంభవేదిహేశస్య ॥౪౮౧॥ సర్వజ్ఞతేశ్వరత్వేస్యాతామీశస్యకుత్రకింవిషయే । యద్యంతవత్త్వమేషాంతదాదిమత్త్వంచభవతిదుర్వారం ॥౪౮౨॥ యదిచేదేవంహితదాప్రసజ్యతేశూన్యవాదఏవాత్ర। యదిచేయత్తాతేషాంనపరిచ్ఛిద్యేతతర్హిదోషోయం॥౪౮౩॥ సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిఃపరమేశ్వరస్యదుర్వారా। తస్మాదసంగతస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితేశవాదోయం ॥౪౮౪॥ పంచపదార్థనిరూపకశైవమతేస్మిన్నిరాకృతేసపది । వ్యూహచతుష్టయవాదోబుద్ధిస్థోసౌనిరస్యతేసోపి ॥౪౮౫॥..........................*

సూ॥౪౨॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్

ప్రకృతిరధిష్ఠాతాసావుభయాత్మకమేవకారణంహీశః । యేషామభిమతఏవంతత్పక్షోసౌనిరస్యతేసపది ॥౪౮౬॥ ననుచశ్రుతిమాలంబ్యాప్యేవంరూపోవినిశ్చితోహీశః । యాహిశ్రుత్యనుకూలాస్మృతిఃప్రమాణమితివర్ణితంపూర్వం ॥౪౮౭॥ తత్పక్షస్యనిరాసస్సూత్రకృతోనైవయుక్తఇతిచేన్న । ప్రకృతిత్వాద్యంశోయంనైవవిసంవాదగోచరోభవతి ॥౪౮౮॥ అస్తిత్వంశాంతరమిహతద్ధివిసంవాదవిషయతామేతి । ఏకోహివాసుదేవోభగవాన్సచఖలునిరంజనజ్ఞానః ॥ ౪౮౯ ॥ ప్రవిభజ్యైవాత్మానంసచతుర్ధాహిప్రతిష్ఠితోభవతి । ఆద్యోహివాసుదేవవ్యూహస్సంకర్షణోద్వితీయస్స్యాత్ ॥ ౪౯౦ ॥ ప్రద్యుమ్నశ్చతృతీయస్తథానిరుద్ధశ్చతుర్థసంజ్ఞస్స్యాత్ । యోవాసుదేవసంజ్ఞోవ్యూహస్సపరోహికారణంభవతి ॥ ౪౯౧ ॥ జీవమనోహంకారాఃకార్యంసంకర్షణాదయోవ్యూహాః । ఇత్థంభూతంతంఖల్వభిగమనాద్యైశ్చసాధనైరిష్ట్వా ॥ ౪౯౨ ॥ క్షీణక్లేశోమనుజస్త్వంతేప్రతిపద్యతేహిభగవంతం । యచ్చైతద్భాగవతప్రపంచితంతత్రభగవతోయోసౌ ॥ ౪౯౩ ॥ బహుధాభావోయదపిహ్యజస్రమారాధనంవినిర్దిష్టం । తత్కిలననిరాక్రియతేయస్మాదేతచ్ఛ్రుతిస్మృతిప్రథితం ॥ ౪౯౪ ॥ సంకర్షణాదికానాంయాచోత్పత్తిఃప్రదర్శితాసాహి । నైవోపపద్యతేకిలయస్మాత్తేషామనిత్యతాపత్తిః ॥ ౪౯౫ ॥ తదనిత్యత్వేమోక్షోభగవత్ప్రాప్తిర్నచాస్యసంభవతి॥

సూ ॥౪౩॥ నచకర్తుఃకరణం

ఏతస్మాదపిహేతోరసంగతైషాహికల్పనాసర్వా ॥ ౪౯౬ ॥ యస్మాద్ధివర్ణయంతిహిసంకర్షణసంజ్ఞికాచ్చకర్తురిదం। ఉత్పద్యతేత్రకరణంయచ్చప్రద్యుమ్నసంజ్ఞికంహిమనః ॥ ౪౯౭ ॥ ఉత్పద్యతేనిరుద్ధోహంకారఃకర్తృజాచ్చమనసఇతి । తచ్చాయుక్తంకరణంనచకర్తుర్జాయతేక్వచిద్వాపి ॥౪౯౮॥ నేహచదృష్టాంతోవాశ్రుతిరథవోపలభ్యతేక్వాపి॥...*

సూ ॥౪౪॥ విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః॥

అథయద్యేవంబ్రూషేయేవైసంకర్షణాదయోగదితాః॥ ౪౯౯॥ జీవాదయోనతేస్యుర్విజ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యైః । తేజోభిరప్రతర్క్యైరైశ్వరధర్మైస్సమన్వితాస్సర్వే॥౫౦౦॥ నిర్దోషానిరవద్యానిరధిష్ఠానాశ్చవాసుదేవాస్తే । తస్మాద్యథోపవర్ణితదోషఃకథమపినచేహభవతీతి॥౫౦౧॥ ఏవమపిదుర్నివారోయోసావుత్పత్త్యసంభవోదోషః। యదిచపరస్పరభిన్నాస్తుల్యాత్మానోహివాసుదేవాద్యాః ॥౫౦౨॥ ఏకేనకార్యసిద్ధేరనేకపరమేశకల్పనావిఫలా । సిద్ధాంతహానిరపరోదోషోయందుర్నివారఏవాత్ర ॥౫౦౩॥ అభ్యుపగతంహిభగవానేకోవాసుదేవఇతియస్మాత్ । ఏకస్యభగవతోయదిచత్వారస్తుల్యభావమాపన్నాః ॥౫౦౪॥ ఏవమపిదుర్నివారోయథోపదిష్టోహిదోషఇహభవతి । ఇహవాసుదేవసంజ్ఞాత్కథమిహసంకర్షణస్యచోత్పత్తిః ॥ ౫౦౫ ॥ అసతివిశేషేక్వాపిహినదృశ్యతేకార్యకరణభావోయం । ఇహతరతమభావోయంనదృశ్యతేపాంచరాత్రసిద్ధాంతే ॥ ౫౦౬ ॥ అపిచచతుస్సంఖ్యాయాంభగవద్వ్యూహాశ్చనావతిష్ఠేరన్ । స్తంబావసానమేతద్బ్రహ్మాదిచయచ్చదృశ్యతేసకలం ॥ ౫౦౭ ॥ భగవద్వ్యూహత్వేనచతదేతదవగమ్యతేహిసర్వత్ర॥

సూ॥౪౫॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥

విప్రతిషేధశ్చాయంబహువిధఉపలభ్యతేహిశాస్త్రేస్మిన్ ॥ ౫౦౮॥ జ్ఞానైశ్వర్యప్రముఖాగుణాస్తఆత్మానఏవభగవంతః । ఇతిగుణభావంగుణితాంవిరుద్ధామేవోపవర్ణయంత్యేతే ॥ ౫౦౯ ॥ విప్రతిషేధపదస్యహినిందార్థపరత్వమపిచసంభవతి । వేదేషుచతుర్ష్వపరంశ్రేయోలబ్ధ్వాసఏషశాండిల్యః ॥౫౧౦॥ శాస్త్రమంతదేతదధిగతవానితిదృష్టాహివేదనిందాపి। తస్మాదసంగతైషావేదవిరుద్ధార్థక

ల్పనాసకలా ॥౫౧॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం। చతురధ్యాయీతస్యాంద్వితీయసంజ్ఞశ్చాయమధ్యాయః ॥౫౨॥ తత్రద్వితీయపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః ।ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥౫౩॥ ద్వితీయపాదస్సమాప్తః. ... ... *

తృతీయపాదప్రారంభః.

జీవస్యానుత్పత్త్యావాకాశోవాకథంప్రజాయేత । ఇత్యేకదేశశంకాంనిరసితుమిదమాహసూత్రకారోయం॥౧॥ —సూ॥౧॥నవియదశ్రుతేః॥— శ్రుతివిప్రతిషేధాద్యదిపరపక్షాణాముపేక్షణీయత్వం।తర్హిశ్రుతిపక్షోయంవిప్రతిషేధాదుపేక్షణీయస్స్యాత్ ॥౨॥ ఇతిఖలుశంకోత్థానేపాదారంభోహితన్నివృత్త్యర్థః। ఇహభూతభోక్తృవచసాంమిథోవిరోధోనిరస్యతేపాదే ॥ ౩ ॥ ఉత్పత్తిశ్రుతయఃకిలభిన్నప్రక్రమపరాహిలక్ష్యంతే । ఆకాశస్యోత్పత్తింవదంతిఖలుతైత్తిరీయకశ్రుతయః ॥ ౪ ॥ ఛందోగాఃఖలునైవంవియదుత్పత్తింసమామనంతియతః । జీవస్యప్రాణానామపిక్రమాదికృతవిరోధఇహదృష్టః ॥ ౫ ॥ శ్రుత్యంతరేషుతస్మాదయమపిపక్షోహ్యుపేక్షణీయఇతి । శంకానిరసనపూర్వకసకలశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయ ॥ ౬ ॥ ఆరభ్యతేవిచారస్తత్రప్రథమంహివియదుపాశ్రిత్య । నోత్పద్యతేహితదిదంవియద్యతోభవతితచ్చవిభుసంజ్ఞం ॥ ౭ ॥ కించోత్పత్తిప్రకరణవాక్యేనశ్రూయతేక్వచిద్వాపి । ఛాందోగ్యేహిసదేవేత్యాదావాక్యేతుపంచభూతానాం ॥ ౮ ॥ తేజోమధ్యమమాద్యంకృత్వాసృష్టిః ప్రపంచితాహిసతః। మానంశ్రుతిహ్యతీంద్రియవిజ్ఞానేయానదృశ్యతేసేయం ॥౯॥ —సూ॥౨॥అస్తితు॥— అత్రతుశబ్దోయోసౌసహిపక్షాంతరపరిగ్రహేమానం। యద్యపివియదుత్పత్తిశ్ఛాందోగ్యేనైవదృశ్యతేథాపి ॥ ౧౦ ॥ దృష్టాచతైత్తిరీయకవాక్యేఖలుసమామనంత్యేవం । సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యాదిశ్యతచిదమిహపఠితం ॥ ౧౧ ॥ తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశఇతివయద్వాక్యం। తత్రచవిప్రతిషేధశ్రుత్యోనరయోర్హిదుర్నివారోసౌ ॥ ౧౨ ॥ తేజఃప్రముఖాసృష్టిః క్వచిదిహదృష్టాక్వచిచ్చవియదాద్యా । నైవావగమ్యతేఖల్వనయోశ్శ్రుత్యోరిహైకవాక్యత్వం ॥ ౧౩ ॥ స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యహినస్రష్టవ్యద్వయేనసంబంధః । యద్యేవంతత్తేజోసృజతతదాకాశమసృజతేతిస్యాత్ ॥ ౧౪ ॥ కర్తవ్యద్వయయోగోనన్విహకర్తుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యాపి । దృష్టస్సూపంపక్త్వాతథోదనంపచతివిప్రఇతిచేన్న ॥ ౧౫ ॥ తత్రహిపౌర్వాపర్యాద్యుక్త్యానాకాశతేజసోస్తుతథా ।ఇహచాదిజత్వముభయోర్దృష్టంఛాందోగ్యతైత్తిరీయకయోః ॥ ౧౬ ॥ స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యహియుగపత్త్వాభ్యాంకథంనుసంబంధః॥ వాయోరగ్నిరితీదంపృథగామ్నానంవిరుద్ధమిహభవతి॥౧౭॥ —సూ॥౩॥గౌణ్యసంభవాత్— ఏవంవిప్రతిషేధేయాహివియజ్జనిపరాశ్రుతిస్సేయం । గౌణీవాచ్యాయస్మాద్వియదుత్పత్తిఃకథంచిదపినభవేత్ ॥ ౧౮ ॥ ఇహకారణసామగ్రీవియదుత్పత్త్యానదృశ్యతేకాపి । సమవాయికారణంస్యాద్యదేకజాతీయమిహతథానేకం ॥౧౯॥ ద్రవ్యోత్పత్త్యాసాధనమేతద్దృష్టంపటాదికేకార్యే । వియతఃకార్యత్వేకిలతదత్రనైవోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౨౦ ॥ ఏవంసతిచనిమిత్తంయచ్చాసమవాయికారణంతదపి । తదనుగ్రహప్రవృత్తంతదసత్త్వేసాధయేత్కథంకార్యం ॥ ౨౧ ॥ ఉత్పత్తిమతాందృష్టఃపూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఆకాశస్యోత్పత్త్యాసంభావయితుంనశక్యతేసోయం ॥ ౨౨ ॥ కించపృథివ్యాదిభ్యోవైధర్మ్యంచాస్యదృశ్యతేభూయః । తేనవిభుత్వమజత్వంసిధ్యతినోత్పత్తిమత్వమేతస్య ॥ ౨౩ ॥ ఘటకరకాకాశగృహాకాశాఇతివియతఏకరూపస్య। భేదవ్యపదేశోయంహ్యుపాధిమూలోనవస్తుమూలస్స్యాత్ ॥౨౪॥ఆకాశోజాతఇతివ్యపదేశస్స్యాదుపాధిజనిమూలః । గౌణోవియదుత్పత్తిశ్రుతిరపిగౌణీతథైవకింనస్యాత్ ॥౨౫॥—సూ ॥౪॥ శబ్దాచ్చ ॥— వాయుశ్చేత్యాద్యాయాశ్రుతిర్హివాయ్వంతరిక్షయోరేవం । అమృతత్వముపదిశంతీవియదుత్పత్తింనివారయత్యేషా ॥ ౨౬ ॥ ఆకాశవదితిచాన్యాశ్రుతిరాకాశేనతత్పరంబ్రహ్మ। సర్వగతత్వేనతథానిత్యత్వేనాపిసదృశముపదిశతి ॥ ౨౭ ॥ ఉపదిశ్యసదృశమేతత్తాద్ధర్మ్యావస్యసూచయత్యేషా । సయథానంతఇతిశ్రుతిరాకాశస్యాప్యనంతతాంవక్తి ॥౨౮॥ శ్రుతిరాకాశశరీరంబ్రహ్మేతితథైవబోధయత్యపరా । తస్మాత్సిద్ధంబ్రహ్మవదాకాశంనిత్యమపిచసర్వగతం॥౨౯॥.................*

సూ॥౫॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్।

శంకోత్తరసూత్రమిదం శంకా చేయం హి భవతి తత్రైవం। సంభూతశబ్ద ఏష హి సకృచ్ఛ్రుతస్తైత్తిరీయకే వాక్యే ॥౩౦॥ వి
యతి చ స కథం గౌణస్తేజఃప్రభృతిషు కథం స ముఖ్య ఇతి । నేయం శంకా కార్యా యేనాసౌ బ్రహ్మశబ్దవద్భవతి ॥ ౩౧ ॥ త
పసా బ్రహ్మేత్యస్మిన్నన్నధికారే తపసి చైవమన్నాదౌ । స్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఏవ హి గౌణో ముఖ్యస్తథైవ చానందే ॥ ౩౨ ॥
నను నభసోఽనుత్పత్తౌ శ్రుతిప్రతిజ్ఞా హి బాధితా భవతి । ఏవం కిలైకమేవాద్వితీయమితి దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞేయం ॥ ౩౩ ॥ య
ది నభసో నిత్యత్వం బ్రహ్మ తదా సద్వితీయమేవ భవేత్ । ఆత్మని విదితే సర్వం విదితమితీయం తథేతి చేన్నైవం ॥ ౩౪ ॥ అత్ర
త్యసర్వశబ్దః స్వకార్యపర ఏవ నైవ సర్వపరః । కశ్చిత్కులాలగేహే మృద్దండాదీని పూర్వముపలభ్య ॥ ౩౫ ॥ నానావిధాన్య
మత్రాణ్యుపలభ్య పరేద్యురేవమాచష్టే । ఏకాకినీ మృదేవ హ్యాసీత్పూర్వేద్యురేతదఖిలమితి ॥ ౩౬ ॥ స తు మృత్కార్యం
సకలం నాసీత్పూర్వేద్యురిత్యభిప్రేయాత్ । న తు దండాదికమేవం నాసీదగ్రే స్వకార్యజాతమితి ॥ ౩౭ ॥ అథ వేయమద్వి
తీయశ్రుతిరిహ కర్త్రంతరం నివారయతి । ఇహ చామత్ర ప్రకృతేర్మృదః కులాలో యథా హ్యధిష్ఠాతా ॥ ౩౮ ॥ నైవమధి
ష్ఠాతాన్యో భవతీహ బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేః । అథవాత్ర నాద్వితీయశ్రుతిభంగోఽయం హి శంకితుం శక్యః ॥ ౩౯ ॥ ఇహ స
ద్వితీయతా కిల లోకే దృష్టా హి భిన్నలక్షణయోః । ప్రాగుత్పత్తేర్లక్షణభేదో న బ్రహ్మగగనయోర్భవతి ॥ ౪౦ ॥ క్షీరోదక
యోరివ కిల తయోశ్చ సంసృష్టయోః పురా సృష్టేః । వ్యాపిత్వామూర్తత్వాద్యఖిలం తుల్యం హి ధర్మజాతం తత్ ॥ ౪౧ ॥
తద్బ్రహ్మసర్గకాలే యతతే స్తిమితం వియద్యథా పూర్వం । తేనాన్యతా తయోస్స్యాత్సృష్ట్యంతరమేవ నైవ తత్పూ
ర్వం ॥ ౪౨ ॥ కించైవమేవ సిధ్యేద్బ్రహ్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం । అపి కిల కార్యం సకలం వియతా వ్యతిరిక్తదేశకాలం హి ॥ ౪౩ ॥
వియదపి యదిదం హి తథా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తదేశకాలం స్యాత్ । తేన బ్రహ్మణి విదితే భవతి హి విదితం తదేత చాకాశం ॥ ౪౪ ॥
క్షీరగతో జలబిందుః క్షీరగ్రహణేన గృహ్యతే హి యథా । ఏవం బ్రహ్మణి విదితే వియదపి తదిదం గృహీతమేవ స్యాత్ ॥ ౪౫ ॥
ఇతి సకలశ్రుతివచసామవిరోధ ఇహేతి చైకదేశిమతం । నిర్దిశ్య సప్రపంచం తదిదం దూషయతి సూత్రకారోఽయం ॥ ౪౬ ॥
సూ॥౬॥ ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః॥ యేనాశ్రుతమితి యా స్యాదాత్మని ఖల్వితి తథైవ చాన్యాపి । కస్మి
న్నిత్యపరాయా న చ కాచన మదితి చైవమన్యాపి ॥ ౪౭ ॥ ప్రతివేదాంతం చైవం రూపా యా దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞా హి । తస్యా ఏవమ
హానిస్తదనుపరోధో భవేన్న చేతరథా ॥ ౪౮ ॥ యద్యవ్యతిరేకస్స్యాద్విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణోఽస్య కృత్స్నస్య । ఉపపద్య
తే తదైవ హ్యవ్యతిరేకస్స ఏష నిర్దిష్టః ॥ ౪౯ ॥ యద్యేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యేతేదమఖిలమపి వస్తు । శ్రుత్యా హ్యవ్య
తిరేకాదియం ప్రతిజ్ఞా ప్రదర్శితా భవతి ॥ ౫౦ ॥ ఇహ కార్యకారణాభిత్వప్రతిపాదనపరమృదాదిదృష్టాంతైః । యేనాశ్రు
తమిత్యాద్యా శ్రుతి ప్రతిజ్ఞా సమర్థితా శ్రుత్యా ॥ ౫౧ ॥ యే చోత్తరత్ర పఠితాస్సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఇత్యాద్యాః । తే
ఖల్వీక్షణపూర్వకమఖిలం తేజఃపురస్సరం కార్యం ॥ ౫౨ ॥ బ్రహ్మణ ఉపదిశ్య తతశ్చావ్యతిరేకం ప్రదర్శయంతి కిల । ఇహ
చైతదాత్మ్యమితి కిల వాక్యముపక్రమ్య చా సమాప్తేర్హి ॥ ౫౩ ॥ న బ్రహ్మకార్యమేతద్యద్యాకాశం భవేదయుక్తమిదం । బ్ర
హ్మణి విజ్ఞాతే సతి న హి విజ్ఞాయేత తదిదమాకాశం ॥ ౫౪ ॥ ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞా శ్రుతిస్సేయం హి బాధితా భవతి । హీయేత చేత్ప్ర
తిజ్ఞా వేదాప్రామాణ్యమత్ర దుర్వారం ॥ ౫౫ ॥ ప్రతివేదాంతం శబ్దా ఇదగ్ం సర్వమితి చైవమాద్యా యే । తే తత్తద్దృష్టాం
తైరిమాం ప్రతిజ్ఞాం సమర్థయంతి ఖలు ॥ ౫౬ ॥ తస్మాజ్జ్వలనాదివదిదమపి గగనం బ్రహ్మణో జనిం లభతే । నోత్పద్యతేత దే
తద్వియదశ్రవణాదితీహ యచ్చోక్తం ॥ ౫౭ ॥ తదయుక్తమేవ యస్మాద్వియదుత్పత్తిః ప్రదర్శితా శ్రుత్యా । తస్మాద్వా ఏ
తస్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాదికయా ॥ ౫౮ ॥ నను తత్తేజోఽసృజతేత్యనేన చాస్యా విరోధ ఇతి చేన్న । న హి భిన్నవాక్యతా స్యా
చ్ఛ్రుతివచసాం కింత్విహైకవాక్యత్వం ॥ ౫౯ ॥ నన్వవిరుద్ధానామిహ భవేత్కదాచిత్తదేకవాక్యత్వం । అత్రైకస్య స్ర
ష్టుస్సృష్టద్వయయోగేన యుగపదస్పర్శాత్ ॥ ౬౦ ॥ ఆకాశతేజసోర్వా ప్రథమోత్పత్తేరసంభవాచ్చ తథా । ఇహ చ వికల్పా
యోగాద్వాక్యైకత్వం కథం తయోరితి చేత్ ॥ ౬౧ ॥ ఇహ తైత్తిరీయకే కిల తేజస్సర్గస్తృతీయ ఏవోక్తః । పరిణేతుమన్య

ధా సావశక్యతే తైత్తిరీయకేదృష్టా ॥ ౬౨॥ ఛాందోగ్యశ్రుతిరేషా శక్యాపరిణేతుమన్యథాభవతి। సృష్ట్వాకాశంవాయుం తేజోఽసృజతేతిశక్యతేవక్తుం॥౬౩॥ తేజోజనిప్రధానాపియదుత్పత్తింహి సానవిరుణద్ధి । భవతిహ్యార్థైకత్వేనచార్థ నానాత్వకల్పనాయుక్తా ॥ ౬౪ ॥ నహ్యేకస్యస్రష్టుర్యుగపత్స్రష్టవ్యయుగళయోగోఽత్ర। స్రష్టవ్యాంతర మితరశ్రుత్యనుసారాద్ధి పరిగృహీతంస్యాత్ ॥ ౬౫ ॥ యద్వత్సర్వం ఖల్విత్యవిశేషశ్రుతమపీహసర్వస్య। బ్రహ్మప్రభవత్వం యత్తదిదం ఛాందోగ్యవాక్యనిర్దిష్టం॥ ౬౬॥ ఉత్పత్తిక్రమమేతం తేజః ప్రముఖంనవారయితు మీష్టే । తద్వచ్చ తేజసోఽపి బ్రహ్మప్రభవత్వ మత్రయద్దృష్టం ॥ ౬౭॥ తదపిశ్రుత్యంతరగతముత్పత్తిక్రమమిమం నభఃప్రముఖం । న నివారయితుం శక్నోత్యతఇహ నతయోర్విరోధశంకాస్యాత్ ॥ ౬౮॥ ననుసర్వంఖల్విదమితి వాక్యం భవతీహశమవిధానార్థం । యస్మాచ్ఛాంతఉపాసీతేతిశ్రుతమిహనసృష్టివాక్యమిదం ॥ ౬౯ ॥ తస్మాద్వియదుత్పత్తౌ యథోక్తదృష్టాంతసాధనాభావాత్ । తత్తేజోఽసృజతేతిశ్రుత్యనుసారాత్క్రమోభవేదితిచేత్ ॥ ౭౦॥ తేజోజనిప్రధానశ్రుత్యనురోధాద్యదాక్రమోఽయంస్యాత్ ।శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధోఽవియతస్సర్గోఽభవేత్పరిత్యాజ్యః ॥౭౧॥వియతస్సర్గోధర్మీసాక్షిమ్యంతద్గతంచయదపిస్యాత్। తేజఃప్రాథమ్యార్థే తదేతదుభయంహి బాధితంభవతి॥ ౭౨॥యోఽసౌక్రమస్సచస్యాత్పదార్థధర్మోనచాయమిహధర్మీ। తత్రప్రధానధర్మిత్వాగాద్ధివరంహిధర్మలోపస్స్యాత్॥౭౩॥అపిచచ్ఛాందోగ్యేస్మిన్క్రమపరశబ్దోనదృశ్యతేకోఽపి। ఆర్థికభావేనాసౌ క్రమోభవేన్నైవ ముఖ్యభావేన॥౭౪॥ సచవాయోరగ్నిరితిశ్రుతిప్రసిద్ధక్రమేణవార్యేత । ప్రాథమ్యేహి వికల్పశ్శాఖాభేదాత్సముచ్చయోవాపి ॥ ౭౫॥ ద్విదళాంకురవత్స్యాదితిపక్షోప్యేతేనపరిహృతోభవతి । తస్మాద్విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యోరనయోర్నచాస్తి కశ్చిదపి ॥౭౬॥అపికిలయేనాశ్రుతమితివాక్యంసకలంసమర్థయితు మత్ర । అసమామ్నాత మపీదం వియదుత్పత్తావపేక్షితంచేత్స్యాత్ ॥ ౭౭॥ కస్మాన్నగృహ్యతేవా వియదేతత్తైత్తిరీయకామ్నాతం ।యచ్చోక్తం వియతః కిలసర్వేణానన్యదేశకాలత్వాత్ ॥౭౮॥తద్బ్రహ్మణాచకార్యైర్వియదపిసహావిదితమేవభవతీతి।నాప్యద్వితీయవిషయశ్రుతికోపోభవతిచేహకశ్చిదపి॥౭౯॥అవ్యతిరేకఃక్షీరోదకవద్బ్రహ్మాంతరిక్షయోర్యస్మాత్ ।ఇతితునయుక్తంయదిచేదేకజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం॥ ౮౦॥క్షీరజలన్యాయేనస్యాచ్చేత్తదిదంహ్యయుక్తమేవస్యాత్। ఇహచమృదాదిభిరేవహి దృష్టాంతైఃప్రకృతివికృతిభావేన॥ ౮౧॥ సర్వజ్ఞానం యదిదం నేతవ్యంతదితిగమ్యతేనాన్యత్ । తదిదం సర్వజ్ఞానంసమ్యక్జ్ఞానంనచాన్యథాభవతి॥౮౨॥ క్షీరజ్ఞానగృహీతంజలంనసమ్యగ్గృహీతమిహభవతి । భవతినపురుషాణామివ వేదస్యాలీకవంచనాద్యఖిలం॥ ౮౩॥నాప్యేకదేశవిషయంసర్వజ్ఞానంస్వకార్యసాపేక్షం। ఏకాద్వితీయతాదేరవధారణమపితథేతినోయుక్తం ॥ ౮౪ ॥ సర్వత్ర సంభవాదిదమపూర్వవచ్చేహనోపదేష్టవ్యం ।తస్మాదశేషవిషయం సర్వజ్ఞానం తదత్రనిర్దిష్టం ॥ ౮౫ ॥ తదుపన్యాసో యోఽసౌ సర్వస్య బ్రహ్మకారితాపేక్షః । గౌణీజన్మశ్రుతిరితియచ్చోక్తం తన్నిరస్యతేసపది ॥ ౮౬॥ ....*

సూ॥ ౭॥యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్॥ జన్మాసంభవశంకానివర్తనార్థస్తు శబ్దఇహభవతి । యస్మాద్యావత్కించిద్వికారజాతం ఘటాదికందృష్టం ॥ ౮౭॥తావద్విభక్తమేవహిఘటపటకటకాది దృశ్యతేలోకే ।నత్వవికృతంహికించిద్విభక్తముపలభ్యతేకుతశ్చిదపి॥౮౮॥అత్రపృథివ్యాదిభ్యోవిభాగఉపలభ్యతేహ్యవియతోఽపి।తస్మాద్ధివియదపీదంభవతివికారఃకదాపినావికృతం ॥ ౮౯ ॥ ఏతేనవ్యాఖ్యాతందిగాదికానామపీహకార్యత్వం ।నన్వాత్మాపివిభక్తో వియదాదిభ్యోఽపగమ్యతేలోకే॥ ౯౦ ॥ తస్మాత్సోఽపివికారోఘటవత్స్యాదితీహ నాశంక్యం । యోధర్మిసత్తయాకిల సహసత్తాకోభవేద్విభాగోఽసౌ ॥ ౯౧ ॥ హేతుస్సచాయమాత్మనినసంభవేద్యేన కల్పితోఽయంస్యాత్ । హేతావజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వమపీహపూరణీయంస్యాత్ ॥౯౨ ॥ఏవంచేద్వ్యభిచారోనాజ్ఞానేవాతదీయసంబంధే । ఆత్మనఆకాశఇతిశ్రుత్యాకాశాదికారణత్వేన ॥ ౯౩ ॥ నిర్ధారితోఽయమాత్మాకథంవికారో యథా వికారస్స్యాత్ । ఆకాశాదికమేతత్కార్యంసకలం నిరాత్మకంభవతి॥౯౪॥ ఏవంచశూన్యవాదస్స్యాదతఆత్మాకదాపినవికారః । యోఽసౌసర్వస్యాత్మాజగతస్సర్వస్యకారణీభూతః ॥ ౯౫॥ సహ్యాత్మేదృశరూపఃకేనకథంవాక్వవానిరాక్రియతే। అనపేక్ష్యచ ప్రమాణం సోఽసౌ హ్యాత్మాథ

వేత్స్వయంసిద్ధః ॥ ౯౬ ॥ వియదాదయఃపదార్థాః కేనచిదపి నైవమభ్యుపేయంతే । సర్వవ్యవహారాణాం మాశ్రయభూతోయతోయమాత్మాస్యాత్ ॥ ౯౭ ॥ ప్రాగ్వ్యవహారాత్సిద్ధస్సచాయమాత్మాకథం నిరాక్రియతే । జానామి వర్తమానంహ్యతీతమజ్ఞాసిషం తథైవాహం ॥ ౯౮ ॥ జ్ఞాస్యామ్యేవమనాగతమిత్యేవంజ్ఞాతురేప సర్వత్ర । ప్రత్యభిసంధేర్యోగాదాత్మానిత్యోనచైవమాకాశః ॥ ౯౯ ॥ సమజాతీయమనేకం ద్రవ్యమ్నఉపాదానకారణంయస్మాత్ । నైవోపలభ్యతేఽతో నిత్యంవియదితిహియచ్చ పూర్వోక్తం ॥ ౧౦౦ ॥ తదనుపపన్నంయస్మాద్రవ్యారంభేత్ర నాస్తినియమోసౌ । ఆరభతేకిల కార్యం సమజాతీయం నచాన్యదిత్యేవం ॥ ౧౦౧ ॥ యదిచైవం నియమస్స్యాత్పటాదికార్యం కథంభవేత్తత్ర । తంతౌతత్సంయోగేసమజాతీయత్వమసులభంహియతః॥౧౦౨॥సమవాయికారణస్యాప్యేవంరూపోహినైవనియమస్స్యాత్ ।సూత్రైర్గోవాలైరప్యేకారజ్జుర్హిసృజ్యతేయస్మాత్ ॥౧౦౩॥ ఆరభతేకిలకార్యంనైవైకంకింత్వనేకమేవేతి ।నైవాయం నియమస్స్యాద్యతశ్చపరిణామవాదఇహభవతి ॥ ౧౦౪॥పరిణమతేకిలలోకేక్వచిదేకమనేకమపిచపరిణమతే । మృద్బీజాదికమేతత్త్వనేకమేవాంకురాదిభావేన ॥ ౧౦౫॥క్షీరాదితుపరిణమతేహ్యేకందధ్యాదికార్యభావేన । నైవేశశాసనం స్యాదనేకముత్పాదకంనచైకమితి ॥ ౧౦౬ ॥ తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాదేకస్మాద్బ్రహ్మణోహిజగదఖిలం ।జాయతఇతిసిద్ధాంతస్థిరవదిత్యత్రదృశ్యతేసూత్రే ॥ ౧౦౭ ॥ ఆకాశస్యోత్పత్త్యాపూర్వాపరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఇతికిల నైవాశంక్యం యశ్చవిశేషోహిదృశ్యతేసపది ॥౧౦౮॥ వియతిపృథివ్యాదిభ్యస్సహిపూర్వం నేతి గమ్యతేవియతి । పృథ్వ్యప్తేజోవాయుస్వభావవిధురంయథాభవేద్బ్రహ్మ ॥ ౧౦౯ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరేవం వియత్స్వభావేన వర్జితంభవతి । తస్మాద్వియదపి కార్యం యథాపృథివ్యాది తద్వదేవస్యాత్ ॥౧౧౦॥ఏవమనిత్యగుణాశ్రయభావే నానిత్యతాభవేద్వియతః। అమృతత్వశ్రుతిరపియావియతోనిత్యత్వబోధికాసాపి ॥ ౧౧౧॥అమృతాదేవా ఇతివచ్చిరకాలావస్థితత్వసాపేక్షా । ఆకాశస్యజనిశ్రుతిరపిగౌణీబ్రహ్మశబ్దవత్తపసి ॥ ౧౧౨॥ ఇతితునిరాకృతమతఇహవియదేతద్బ్రహ్మకార్యమితిసిద్ధం ॥ ....*

సూ ॥౮॥ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః ॥ అతిదేశత్వాద్ప్రథగిహసంగత్యంతరమపేక్షతేనేదం॥౧౧౩ ॥ వ్యాఖ్యానేనహివియతోవ్యాఖ్యాతోభవతిమాతరిశ్వాపి।ఛాందోగ్యస్సహిపూర్వంబలవత్తరతైత్తిరీయకశ్రుత్యా ॥౧౧౪॥ నయనాదుక్తసృష్టరిసమన్వయోఽసౌతదేకవాక్యతయా । ఏవంసత్యాకాశానంతరతా తేజసోస్యలబ్ధైవ ॥ ౧౧౫ ॥ తుల్యవదానంతర్యంభవతియదావాయుతేజసోరనయోః ।వాయోరగ్నిరితీహక్రమశ్రుతిర్వ్యాహిబాధితాసాస్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ పౌర్వాపర్యేచపునస్తేజఃప్రాథమ్యభంగఏవస్యాత్ । తద్భంగేచశ్రుత్యోస్తదేకవాక్యత్వ మనుపపన్నంస్యాత్ ॥ ౧౧౭ ॥ ఇతిగౌణవాదపరతామాశ్రిత్యేహాపి పూర్వపక్షస్స్యాత్ । ఉత్పత్తిపరేవాక్యేఛాందోగ్యేసౌ నదృశ్యతే వాయుః॥౧౧౮॥ ఆకాశాద్వాయురితిస్యామ్నాత స్తైత్తిరీయకేచ పునః । శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధే చోత్పత్తిశ్రుతిరియంహి గౌణీస్యాత్ ॥ ౧౧౯ ॥ యస్మాత్సైషేత్యాదిశ్రుతిరస్తమయం నివారయత్యస్య ।ఇత్యాక్షేపం నిరసితు మేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౨౦॥ ఉత్పద్యతేహివాయుర్యతఃప్రతిజ్ఞానిరోధఇహభవతి । అభ్యుపగతంహియావద్వికారజాతం విభక్తమిహయస్మాత్ ॥ ౧౨౧॥ అస్తమయప్రతిషేధశ్చాపరవిద్యాపగోనముఖ్యస్స్యాత్ । అమృతత్వాదిశ్రవణంవ్యాఖ్యాతార్థంహిభవతిపూర్వత్ర ॥ ౧౨౨॥ నన్విహవియతోవాయోరుత్పత్తిప్రకరణేహి తుల్యతయా । శ్రవణాదిదమధికరణం భవేదిహైకంనచాతిదేశోయం ॥ ౧౨౩ ॥ ఇతిచేన్మందధియామిహకాచిదేషాహిశబ్దమాత్రకృతా । శంకాస్యాదితిమత్వాప్యతిదేశోయం ప్రదర్శితోమునినా ॥ ౧౨౪ ॥ సంసర్గవాక్యశేషేయదసౌవాయుశ్శ్రుతో మహాభాగః ॥ ....*

సూ ॥ ౯॥అసంభవస్తుసతోనుపపత్తేః॥ నను యదివియదాదీనాముత్పత్తిస్సాపరాత్మనోపిస్యాత్॥౧౨౫॥ వియతోవికారరూపాద్వికారరూపోయథాభవేద్వాయుః । స్యాద్బ్రహ్మణోవికారాద్వియదాదీనాంతథైవ చోత్పత్తిః॥ ౧౨౬ ॥ స్యాచ్చేతనాద్యనంతంమహతఃపరమితిహిగౌణమేతత్స్యాత్ । అమృతత్వంహియథావా వాయ్వాదేస్స్యాత్తథైవచేహాపి ॥ ౧౨౭ ॥ త్వంజాతోభవసీతిశ్రుతిర్హి ముఖ్యార్థబోధికావాచ్యా । తస్మాత్పరాత్మనోపిస్యాదుత్పత్తిః

కుతశ్చిదితిశంకాం ॥ ౧౨౮॥ నిరసితుమసంభవస్త్వితిమునినా రచితంతదేతదధికరణం। నబ్రహ్మణ స్సతోస్యస్యాదుత్పత్తిఃకుతశ్చిదన్యస్మాత్ ॥ ౧౨౯ ॥ సమాప్తంబ్రహ్మాయతోనభవేత్సతఏవతస్యచోత్పత్తిః। ప్రకృతివికారాత్మకతాప్యసతి విశేషేహినక్వచిద్దృష్టా ॥ ౧౩౦ ॥ నాపివిశేషాత్సతఇహసత్సామాన్యంహి శంకితుంశక్యం ।లోకేమృదోఘటాదిర్మృచ్చఘటాదేర్నదృశ్యతేక్వాపి ॥ ౧౩౧ ॥నాప్యసతోవాసత్స్యాదసద్యదేతన్నిరాత్మకందృష్టం । శ్రుతిరేషాహి సకారణమిత్యాద్యాయాచదృశ్యతేసాపి ॥ ౧౩౨ ॥ అథిపంచజనయితారం పరాత్మనోన్యంనచేతివారయతి ।త్వంజాతోభవసీతిశ్రుతిరౌపాధికజనిప్రధానైవ ॥౧౩౩॥సదనాద్యనంతమేతద్బ్రహ్మనచేహశ్రుతేర్విరోధోపి ॥ ... ... *

సూ॥౧౦॥తేజోతస్తథాహ్యాహ ॥ ఛాందోగ్యేతత్తేజోసృజతేతి శ్రూయతేచ వాక్యమిదం ॥౧౩౪॥ తేనచ సన్మూలత్వం ప్రతీయతేచాస్యతేజసస్తస్మాత్ । తస్మైత్త్వవత్తైత్తిరీయకవాక్యేదృష్టంహివాయుమూలత్వం ॥౧౩౫॥ ఏకం విప్రతిపత్త్యాప్రాప్తంహిబ్రహ్మయోనితేజఇతి । తత్తేజోసృజతేతిహ్యుపదేశోయంచతత్పరోయేన ॥ ౧౩౬॥ఏవంచేదేతంస్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం। వాయోరగ్నిరితిశ్రుతిరపివాయ్వగ్న్యోఃక్రమార్థికాభవతి ॥౧౩౭॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేతేజోతోజాయతేహిమరుతఇతి । ఆహశ్రుతిరేషాకిలవాయోరగ్నిరితిచేమమేవార్థం॥౧౩౮॥ఇహచాపాదానార్థాసచక్రమార్థాహిపంచమీసేయం । ఆత్మనఆకాశఇతి ప్రథమమపాదానపంచమీదృష్టా ॥౧౩౯ ॥ సైవపురస్తాదపికిలసాసంభవతి క్రియానిమిత్తైవ।సంభవతేరధికారేతుస్యైకథమర్థభేదఇహభవతి ॥ ౧౪౦ ॥అపిచక్రమార్థకత్వేవాయోరూర్ధ్వమితికల్పనీయాస్యాత్ । ఉపపదయోగస్సోయంకారకయోగాద్ధిదుర్బలోభవతి ॥ ౧౪౧ ॥శ్రుతిరేషాతస్మాదిహగమయతి ఖలు వాయుయోనితేజఇతి।తత్తేజోసృజతేతిశ్రుతిరస్యాబ్రహ్మయోనితేజఇతి॥౧౪౨ ॥ గమయతియద్యపితస్యాఃపరంపరాజనిపరత్వమేవస్యాత్ ।తస్యాశ్శ్రుతమామిత్యాదధితస్యాఇతిహిదృష్టమన్యత్ర॥౧౪౩॥ఈశస్మరణమపీదంభవంతిభావాఇతీహ గమకంస్యాత్ ।ఇహచాక్రమవచనానాంబలవత్క్రమపరతదేకవాక్యత్వాత్॥౧౪౪ ॥వియదాదికారణేస్మిన్ బ్రహ్మణితేషాంసమన్వయస్సిద్ధః ॥

సూ॥౧౧॥ఆపః॥ ఇహఖలుముండకవాక్యేఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఇత్యంతే॥౧౪౫॥బ్రహ్మప్రభవత్వమపాంశ్రుతమన్యత్రాగ్నిజత్వమపితాసాం।తస్మాత్తయోర్విరోధేనైవాపామగ్నిజత్వసిద్ధిస్స్యాత్ ॥౧౪౬॥యతఇహదృష్టాలోకేతాఆపోహ్యగ్నిదాహ్యాభావేన ।ఏతస్మాదితితత్రక్రమార్థికాపంచమీతిశంకాయాం ॥౧౪౭॥ తేజో న్యాయ ఇహాపిస్యాదిత్యతిదిశతిసూత్రకారోయం ।ప్రత్యక్షతో విరోధేకథమాసామగ్నిజత్వమితిచేన్న॥౧౪౮॥ యేచ త్రివృత్కృతేతేతయోర్విరోధోహిదృశ్యతేనేహ।శ్రుతివచనాదవిరోధోనిర్ణీతోయేన చాత్రివృత్కృతయోః ॥౧౪౯ ॥ కేవలమతిదేశోనశ్రుత్యవిరోధప్రదర్శనార్థస్స్యాత్ । పంచమహాభూతానాముత్పత్తిక్రమనిరూపణార్థశ్చ ॥ ౧౫౦ ॥ తేజోభావాపస్నేపరేశ్రుతీనాంసమన్వయస్తస్మాత్ ॥

సూ॥౧౨॥పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః ॥ ఇహకిలతా ఆపఇతిఛాందోగ్యేవాక్యమేతదుపలబ్ధం॥౧౫౧॥అద్భ్యోన్నసృష్టిరస్మిన్వాక్యేతా అన్నమిత్యనేనోక్తా।ఇహచాన్నశబ్దలభ్యోవ్రీహ్యాదిర్వాథవాపిపృథివీవా॥౧౫౨॥శబ్దప్రకరణయోగాదిహసందేహేసముత్థితేతత్ర । వ్రీహియవాద్యేవాన్నంసత్యాంప్రష్టౌతదేవబహుభవతి ॥ ౧౫౩॥ ఇతిశంకామపనేతుంపృథివీంనిర్దిశతిసూత్రకారోయం ।పృథివీయమన్నశబ్దాత్ప్రతీయతేనోదనాదికించిదపి ॥౧౫౪ ॥ అధికారరూపశబ్దాంతరాణిలింగానితత్పరాణియతః ।ప్రకరణమధికారస్స్యాత్సఖలుమహాభూతగోచరోదృష్టః ॥ ౧౫౫॥ పృథివీంక్రమాగతామిహవిలంఘ్యనోదనప్ర[illegible]వా న్యాయ్యాః । ఇహవాక్యశేషదృష్టంతదనుగుణందృశ్యతేహిరూపమపి ॥ ౧౫౬ ॥యత్కృష్ణమిత్యనేనప్రదర్శితంకృష్ణరూపమేవస్యాః । వ్రీహియవాదౌతుప్రనఃకృష్ణత్వంనోపలభ్యతేనియతం॥ ౧౫౭॥ క్వచిదిహపాండురవర్ణా రోహితవర్ణాచదృశ్యతే పృథివీ । ఏవమపినేహదోషో బాహుళ్యాపేక్షయాహికృష్ణత్వం ॥ ౧౫౮ ॥పౌరాణికాశ్చతద్వత్కృష్ణంరూపం ప్రదర్శయత్యస్యాః । తస్మాత్కృష్ణంరూపంభవతిపృథివ్యానచేతరస్యేదం ॥ ౧౫౯ ॥శ్రుత్యంతరమప్యద్భ్యఃపృథివీత్యేవంహిదృశ్యతేయదపి।తదపిహ్యద్భ్యస్సృష్టాంపృథివీందర్శయతినోదనాదితథా॥౧౬౦॥పృథివీసృష్టేఃపశ్చాద్వ్రీహ్యాద్యుత్పత్తిరభిహితాయస్మాత్ ।తస్మాదిహ

స్నేశబ్దాత్పృథివీస్యాన్నోదనాది కించిదపి॥౧౬౧॥లోకప్రసిద్ధిరపియాసాప్యధికారాదిబాధితాభవతి।యోసౌహివాక్యశే షోయత్రక్వచ వర్షతేతిసోన్నస్య॥౧౬౨॥ పార్థివతాముక్త్వాసావద్భ్యఃపృథివీసముద్భవం వక్తి । ఏవంహి తైత్తిరీయ శ్రుతిమాశ్రిత్యైవ తదనుసారేణ ॥ ౧౬౩ ॥ ఛందోగశ్రుతినయనా దవిరుద్ధో భూతసృష్టి వాక్యానాం ॥ బ్రహ్మణి పర మానందేసమన్వయస్సపదితానిభూతాని ॥౧౬౪॥ఆశ్రిత్యపరిహరిష్యతి తత్స్వతంత్రైక్యవిషయకాంశంకాం ॥ ... *

సూ॥౧౩॥తదభిధ్యానాదేవతుతల్లింగాత్సః ॥ స్వయమేవస్వవికారాన్ సృజంతి వియదాదికానిభూతా ని॥ ౧౬౫॥పరమేశ్వరఏవాసౌతదాత్మనైవావతిష్ఠమానస్సన్ ।తత్తద్వికారజాతం కిమభిధ్యాయన్హి సృజతివేత్యేవం ॥ ౧౬౬॥ సందేహేసతితావత్స్వయంసృజంతీతి యుక్తమాభాతి । శ్రుతిరాకాశా ద్వాయు ర్వాయోరగ్నిరితి బోధయ త్యేవ॥ ౧౬౭ ॥ స్వాతంత్ర్యంభూతానామతస్సృజంత్యేవ తానిభూతాని । తత్తేజఐక్షతేతి శ్రుతిర్యత శ్చేతనత్వ మపి వక్తి ॥ ౧౬౮॥ ఇతిశంకాంవారయితుంతదేవతదభిధీయతేహి సూత్రకృతా । పరమేశ్వరఏవాసౌసృజతి స్వయమేవ తాని భూతాని ॥ ౧౬౯ ॥ తాన్యేవాభిధ్యాయంస్తదాత్మనైవావతిష్ఠమానశ్చ ।తదభిధ్యానాదేవహి తేజఃప్రముఖేషుచేక్షణం భవతి ॥ ౧౭౦॥సర్వనియంతృత్వంయల్లింగంతస్యైవభవతినాన్యస్య । అంతర్యామిపరేస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యేహిదృశ్యతే తదిదం ॥ ౧౭౧ ॥ సోకామయతేత్యస్మింస్తస్యచసర్వాత్మభావఉపదిష్టః ॥ .... *

సూ॥౧౪॥విపర్యయేణతుక్రమోతఉపపద్యతేచ ॥ శ్రుతికృతవిరోధశంకాయద్యపినైవేహపరిహృతాధా పి ॥౧౭౨॥భూతానాముత్పత్తిక్రమేతుబుద్ధావిహాధిరోహేహి । విలయక్రమోపితేషాం బుధ్యారూఢో విచార్యతేసపది ॥ కిమనియతేనైతేషాం క్రమేణవిలయఃకిమన్యథావాస్యాత్ । భూతోత్పత్తిక్రమత స్తద్విపరీతే నవేతి సందేహే ॥ ౧౭౪ ॥ ఉత్పత్తిస్థితివిలయా బ్రహ్మాయత్తా యతోహిభూతానాం । తత్రవిశేషాభావా దనియమఏవేహ యుక్తఆభాతి ॥౧౭౫॥ అథవైతేషాంవిలయస్స్యాదుత్పత్తిక్రమానురోధేన । ఇత్యాశంకాయోగాత్తదేత దభిధీయతేహిసూత్రకృతా ॥౧౭౬॥ విపరీతక్రమఏవస్యాదుత్పత్తిక్రమాద్ధివిలయస్య । సోపానారోహాదౌ యథావరోహక్రమోహివిపరీతః ॥ ౧౭౭ ॥ఏవ ఘ్యాదికమేవంమృదివిలయంయాతి మృదపిచాప్స్వేవ । ఆపస్తేజసి తేజోవాయౌ వాయుశ్చవియతివియదపిచ ॥౧౭౮ ॥బ్ర హ్మణివిపరీతేనక్రమేణసకలంహి విలయముపయాతి। స్మృతిరపిజగత్ప్రతిష్ఠేత్యాద్యావిలయక్రమంహివిపరీతం॥౧౭౯॥ దర్శయతియేనతస్మాన్నైవోత్పత్తిక్రమోహిభవతీహ । యద్యుత్పత్తిక్రమ ఇహావిలయేపిస్యాత్తదాభవేదేవం ॥౧౮౦॥ సమవస్థితేపికార్యేకారణవిలయశ్చజగతిదృశ్యేత । కార్యాత్యయేతు కారణసమవస్థానంహిదృశ్యతేలోకే ॥ ౧౮౧ ॥త స్మాద్విపర్యయేణ క్రమోహివిలయస్య యుక్తఏవేహ ॥ ... ... *

సూ॥౧౫॥అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లింగాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ భూతానాముత్పత్తిప్రళయావే తౌశ్రుతిస్మృతిప్రథితౌ॥౧౮౨॥అనులోమప్రతిలోమక్రమేణతౌభవతఇతిహినిర్దిష్టం।ఉత్పత్తిశ్చాత్మాదిఃప్రళయశ్చాత్మాంత ఇత్యపీహోక్తం॥ ౧౮౩॥ఇహసేంద్రియస్యమనసోబుద్ధేరపిదృశ్యతేహి సద్భావః । బుద్ధింతు సారథిమితి శ్రుతివాక్యే తత్పరం యతోలింగం ॥ ౧౮౪॥ ఉత్పత్తిప్రళయాకిలసంగ్రాహ్యావేతయోఃక్వచిద్భవతః । అభ్యుపగతంహియస్మాద్బ్ర హ్మప్రభవంహి సకలమేతదితి ॥ ౧౮౫ ॥ అపిచైతస్మాజ్జాయతఇతి మంత్రేసేంద్రియం మనోధీతం । ఉత్పత్తిపరే వాక్యే భూతానామాత్మనోంతరాళేహి ॥ ౧౮౬ ॥ కరణానాముత్పత్తిక్రమోయమపరోహి దృశ్యతేతత్ర । ఏవంసతిచ విరో ధోభవతిహితిత్తిర్యథర్వణశ్రుత్యోః ॥ ౧౮౭॥ ఏవంసతిచ విరోధాచ్ఛ్రుత్యోర్బ్రహ్మణిసమన్వయోసిద్ధః । తస్మాదుక్తోత్ప త్తిక్రమవిలయక్రమవిభంగఇతిచేన్న॥ ౧౮౮ ॥ ఆత్మనఆకాశఇతిశ్రుతివాక్యే పంచమీహినిర్దిష్టా । తస్యాశ్చ కార్యకార ణభావేనార్థక్రమః ప్రతీయేత ॥ ౧౮౯ ॥ పాఠక్రమమాత్రంస్యా దథర్వణేతేనచేహ నవిరోధః । పాఠక్రమాద్ధిబలవాన ర్థక్రమఇతిహిశాస్త్రమర్యాదా ॥౧౯౦ ॥ తస్మాత్కరణానామిహభూతానంతర్యమేవయుక్తం స్యాత్ । యస్మాచ్చ భౌతికానిహికరణానిమనఃపురస్సరాణిస్యుః ॥౧౯౧ ॥ భూతోత్పత్తిక్రమతోనతదుత్పత్తిక్రమేవిశేషస్స్యాత్ ।అన్నమయం

హి త్వేషాం కరణానాం భౌతికత్వమాచష్టే ॥ ౧౯౨ ॥ అథ చేదభౌతికాని హి కరణాని తథాపి చాత్ర న విరోధః । భూతానంతర మేవ హి కరణాని భవంతి నైవ తత్పూర్వం ॥ ౧౯౩ ॥ ఏవం పృథగామ్నాతః ప్రజాపతిర్వేతి మంత్రవాక్యయోః । భూతక్రమా ద్ధి కరణక్రమస్స చాయం హి నో విరుద్ధస్స్యాత్ ॥ ౧౯౪ ॥ తస్మాత్సమంజసస్స్వాన్నభూతోత్పత్తిక్రమోఽయముపదిష్టః ॥...*

సూ॥౧౬॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ తత్పద వాచ్యార్థస్య హి కారణభూతస్య నిర్ణయాన్నైవ ॥ ౧౯౫ ॥ భూతి శ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకా నిరాకృతా పూర్వం । ఇహ చాపాంసమా ప్తేస్త్వంపదవాచ్యార్థసిద్ధయే భూయః ॥ ౧౯౬ ॥ జీవశ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకా నిరస్యతే సపది । జాతేష్టిదర్శనేన హి న జాయతే మ్రియత ఏవమాదీనాం ॥ ౧౯౭ ॥ శ్రుతివచసాం హి విరోధే జీవాజత్వశ్రుతేర్హి బాధస్స్యాత్ । లేపవదుభోఽస్వ త్తిక్రమేణ భూతక్రమస్య బాధస్స్యాత్ ॥ ౧౯౮ ॥ ఇతి శంకాముద్ధర్తుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం । చేతనముద్దిశ్యైవ హి జాతేష్ట్యాదిచ విధీయతే లోకే ॥ ౧౯౯ ॥ ఉద్దేశ్యమిహ విధేయావిరోధతో నేయమితి నయోద్బుష్టః । తేన చ జాతేష్ట్యాదికమఖిలం దేహాదిజన్మకాలం స్యాత్ ॥ ౨౦౦ ॥ నహి జీవస్య కదాచిజ్జన్మలయో వాఽస్వతోఽస్య సంభవతి । యది దేహానువినాశీ జీవస్స్యాచ్ఛాస్త్రమేతదఫలం స్యాత్ ॥ ౨౦౧ ॥ ఇష్టప్రాప్తిఫలం యద్విధిశాస్త్రం చానిష్టనిరసనార్థం యత్ । ప్రతిషేధశాస్త్రం సతి హ్యధికారిణి కుత్ర సఫలమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౦౨ ॥ తస్మాన్న జాయతే సౌ న మ్రియతే జీవ ఏష నిత్యస్స్యాత్ । శ్రుతిరపి జీవాపేతం వావ కిలేత మర్థముపదిశతి ॥ ౨౦౩ ॥ జన్మమృతివ్యపదేశో లోకే దృష్టస్స భాక్త ఏవ స్యాత్ । స్థావరజంగమదేహవ్యపాశ్రయా జన్మమరణశబ్దాస్తే ॥ ౨౦౪ ॥ తత్ర హి ముఖ్యా సంతావుపచర్యేతే తదాశ్రితే జీవే । దేహాద్భావాభిభవయోరేతౌ శబ్దౌ యతో హి దృశ్యేతే ॥ ౨౦౫ ॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా సవా అయం పురుష ఏవమాద్యా హి । తనుసంయోగవియోగాయత్తావితి జన్మమరణశబ్దౌ ద్వౌ ॥ ౨౦౬ ॥ జాతేష్ట్యాదివిధానం సకలమపి శరీరజన్మసాపేక్షం । స్థూలావుత్పత్తిలయౌ తస్మాద్దేహవ్యపాశ్రయావేవ ॥ ౨౦౭ ॥ నహి జీవే తౌ వేతావితీహ సూత్రేణ నిరాకృతౌ భవతః । తస్య పరస్మాదుదయో వియదాదీనామివాస్తి నాస్తీతి ॥ ౨౦౮ ॥ శంకాం నిరసితుమేతాముత్తరసూత్రం మునిః ప్రవదన్నయతి ॥ ......*

సూ॥౧౭॥ నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః ॥ దేహేంద్రియసంఘాతాధ్యక్షో జీవః ప్రసిద్ధ ఆత్మాసౌ ॥ దేహోత్పత్తిలయాభ్యామస్పృష్ట ఇతీహ దర్శితం పూర్వం । భవతు తథాప్యయమాత్మా వియదాదివదాత్మనః పరస్మాద్ధి । ౨౧౦ ॥ ఉత్పద్యత ఇతి వాచ్యం యతః ప్రతిజ్ఞా హి నోపరుధ్యేత । ఆమ్నాతైవోత్పత్తిర్యథా సుదీప్తా దితి శ్రుతావపి చ ॥ ౨౧౧ ॥ అవికృత ఏవ పరాత్మా ప్రవిష్ట ఇహ హి జీవభావమాపన్నః । ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞా సమంజసైవేతి నేహ యుక్తతమం ॥ ౨౧౨ ॥ అపహతపాప్మత్వ గుణాః పరమాత్మాగీయతే హి సర్వత్ర । తద్విపరీతో జీవో ధర్మాధర్మాదిసాధనో యస్మాత్ ॥ ౨౧౩ ॥ ఏవం లక్షణభేదే జాగ్రతి కథమైక్యమేతయోర్భవతి । వియదాదియద్విభక్తం తత్సర్వం వికృతమేవ దృష్టం హి ॥ ౨౧౪ ॥ పరమాత్మనో విభక్తో జీవోఽసావపి వికార ఏవ స్యాత్ । యచ్చ ప్రవేశవాక్యం స ఏష ఇత్యాదిమంత్రపరిపఠితం ॥ ౨౧౫ ॥ తదపి చ వికారభావాపత్త్యా తస్యోపపాదనీయం స్యాత్ । జీవోత్పత్తిస్థితిరిహ వాక్యే యద్యపి న దృశ్యతే తథాపి ॥ ౨౧౬ ॥ క్వచిదశ్రుతమన్యత్ర శ్రుతం నవారయితుమర్హతీతి నయాత్ । ఉపసంహర్తవ్యం జీవోత్పత్తిర్హి భవతి సర్వత్ర ॥ ౨౧౭ ॥ ఉత్పద్యతే స తస్మాత్తస్య చ యోఽసావజత్వనిర్దేశః । కల్పాంతరాళజననప్రతిషేధార్థో హి సోఽయమితి చేన్న ॥ ౨౧౮ ॥ యోఽసావాత్మా జీవస్స చ ఖలు నోత్పద్యతే కదాచిదపి । జీవోత్పత్తిరియం న శ్రుత్యం తేషూపలభ్యతే క్వాపి ॥ ౨౧౯ ॥ ఉత్పత్తిరేవ తస్య హి కథమపి వియదాదివన్న సంభవతి । నిత్యత్వమేవ తస్య శ్రుత్యం తేభ్యోఽవగమ్యతే యస్మాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ సూత్రస్థాచ్చ చశబ్దాదజత్వమవగమ్యతే హి తస్యైవ । అవికారత్వం చ తథా పరాత్మనో హ్యవికృతస్య జీవతయా ॥ ౨౨౧ ॥ సమవస్థానం బ్రహ్మస్వరూపతాలభ్యతే హి తస్యైవ । ఉపపద్యతే హి సా కథమేవం రూపస్య తస్య చోత్పత్తిః ॥ ౨౨౨ ॥ దృశ్యం తే హి శ్రుతయో న జాయతే మ్రియత ఏవమాద్యా హి । ఏష మహానజ ఆత్మేత్యేవమజో నిత్య ఏవమాద్యాశ్చ ॥ ౨౨౩ ॥ ఏవమనేనేత్యాద్యాస్తత్స్రష్ట్వేత్యేవమాదికాశ్శ్రుతయః । తత్త్వమసీత్యాద్యా అపి తథా స ఏష ఇతి చైవమాద్యాశ్చ ॥ ౨౨౪ ॥ నిత్యత్వమ

భిదధానా జీవోత్పత్తిం నివారయంత్యేవ। నను జీవో హి విభక్తో వికార ఏవేతి యుక్తమితి చేన్న ॥ ౨౨౫ ॥ నాస్య స్వతో వి
భాగో భవతి హి బుద్ధ్యాద్యుపాధిమూలోఽసౌ। ఏకో దేవ ఇతి శ్రుతిరేకత్వమేవ దర్శయత్యస్య ॥ ౨౨౬ ॥ తస్యైకస్యై
వాత్మన ఉపాధిమయతాం ప్రదర్శయత్యేషా। అయమాత్మా బ్రహ్మేతి హ్యాదిశ్య బ్రహ్మరూపతామస్య ॥ ౨౨౭ ॥ వి
జ్ఞానమయత్వాదికమస్యావికృతస్య దర్శయత్యేషా। తన్మయతా హి వివిక్తస్వరూపవిజ్ఞానవిధురతామూలా ॥ ౨౨౮ ॥ జా
ల్మః స్త్రీమయ ఇతివత్తన్మయతా తదుపరక్తతారూపా। జీవస్యోత్పత్తిలయశ్రవణం యదపీహ దృశ్యతేతఽపి ॥ ౨౨౯ ।
తత్తదుపాధ్యుత్పత్తిప్రలయప్రతిసంధిపరతయా నేయం। విజ్ఞానఘన ఇతీహ శ్రుతిరియమప్యేతమర్థముపదిశతి ॥ ౨౩౦ ॥
తనురూపపరిణతేభ్యో భూతేభ్యోఽసౌ జనిం సమాలంబ్య। తాన్యేవ లీయమానాన్యనుసృత్యాయం వినాశముపయాతి ॥ ౨౩౧ ॥
ఇత్యౌపాధిక మరణానంతర మేతస్య నాస్తి సంజ్ఞేతి। ఏవముపాధిప్రళయాధీనః ప్రలయోఽస్య న స్వతోఽస్తీతి ॥ ౨౩౨ ॥
శ్రుతిరత్రైవేత్యాద్యా ప్రశ్నపురస్సరమిదం ప్రదర్శయతి। ఆత్మా విజ్ఞానఘనః ప్రేత్య చ సంజ్ఞా న తస్య కాచిదితి ॥ ౨౩౩ ॥
ఆపాదితవాన్మోహం బ్రూహి న జానామి తన్మమేత్యేవం। సతి మైత్రేయ్యాః ప్రశ్నే న వా అరేఽహమితీహ దర్శయతి ॥ ౨౩౪
మునిరవినాశిత్వాద్యం మాత్రాసంసర్గమస్య యుత ఏవం। ఆత్మాసౌ నిత్యస్స్యాద్యదిహ ప్రతిజ్ఞానురోధ ఏవం స్యాత్ ॥ ౨౩౫ ॥
అవికృత ఏవ పరాత్మా స జీవభావేన దేహసంస్థ ఇతి। లక్షణభేదోఽప్యనయో రుపాధితంత్రో న వస్తుతంత్రస్స్యాత్ ॥ ౨౩౬ ॥
యస్మాదత ఊర్ధ్వమితి శ్రుతిరేషా తస్య దర్శయత్యేవం। విజ్ఞానాదిమయస్య ప్రకృతస్యైవాత్మనో హి సకలమిదం ॥ ౨౩౭ ॥
సంసారధర్మజాతం ప్రత్యాఖ్యాయోపదిశతి తస్యైవ। పరమాత్మభావమమలం స కథం మ్రియేత వాథ జాయేత ॥ ౨౩౮ ॥
తస్మాదాత్మా నిత్యో నైవోత్పద్యేత న ప్రలీయేత ॥ —— సూ॥౧౮॥ జ్ఞోఽత ఏవ॥ —— సంప్రత్యాత్మైవాస్య జ్యోతిర్భవతీ
తి వేదవాక్యానాం ॥ ౨౩౯ ॥ పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమితి శ్రుతివచోభిరన్యోన్యం। జ్ఞానానిత్యత్వపరైర్యశ్చ విరోధో నిర
స్యతే సోఽయం ॥ ౨౪౦ ॥ జీవస్యానుత్పత్తావపి నాసౌ స్వప్రకాశచిద్రూపః। ఆగంతుకచైతన్యః కాణభుజానామివాయ
మాత్మా స్యాత్ ॥ ౨౪౧ ॥ యది నిత్యం చైతన్యం తస్య భవేత్సుప్తమూర్ఛితాదీనాం। చైతన్యం కిం న భవేత్సాధనవైయర్థ్య
మపి చ దుర్వారం ॥ ౨౪౨ ॥ ఆగంతుకచైతన్యే బ్రహ్మైక్యం తస్య భవతి కథమితి చేత్। తస్యోత్తరమేతత్స్యాద్యదాత్మాసౌ భవ
తి నిత్యచైతన్యః ॥ ౨౪౩ ॥ నోత్పద్యతే యతోఽయం పరమేవ బ్రహ్మ యదపి చావికృతం। బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాత్తదేవ జీ
వాత్మభావమాపన్నం ॥ ౨౪౪ ॥ యద్ధి పరం బ్రహ్మ స్యాత్తన్నిత్యస్వప్రకాశచిద్రూపం। సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి శ్రుతివ
చోభిరామ్నాతం ॥ ౨౪౫ ॥ యది చ పరం బ్రహ్మాసౌ జీవస్స్యాత్తర్హి నిత్యచైతన్యః। శ్రుతయో విజ్ఞానమయప్రకరణపఠితా
స్తథైవ దృశ్యంతే ॥ ౨౪౬ ॥ సోఽయమసుప్తస్సుప్తానర్థానభిలక్ష్య పశ్యతీత్యర్థా। స్వాత్మజ్యోతిః పురుషస్స్వాప్నే భవతీతి
బోధయత్యేకా ॥ ౨౪౭ ॥ విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్న విలోప ఇతీహ బోధయత్యన్యా। అథ యో వేదేదమితి ప్రతికరణం వేదనానుసం
ధానాత్ ॥ ౨౪౮ ॥ జీవాత్మనోఽపి భవతి హి నిత్యజ్ఞానస్వరూపతా సిద్ధా। జీవస్యనిత్యచేతనభావే ఘ్రాణాద్యనర్థకం భూ
యాత్ ॥ ౨౪౯ ॥ ఇతి తు న హి ఘ్రాణాదికమస్య చ గంధాదివిషయవృత్త్యర్థం। గంధాయ ఘ్రాణమితి శ్రుతిరప్యుక్తార్థమే
వ బోధయతి ॥ ౨౫౦ ॥ సుప్తాదిషు చైతన్యం స్యాదితి శంకాపి నేహ కర్తవ్యా। శ్రుత్యైవ పరిహృతేయం పశ్యన్వై తన్న పశ్య
తీత్యనయా ॥ ౨౫౧ ॥ యదచేతయమానత్వం సుప్తాదిషు దృశ్యతే హి తద్ధి కిల। న హి చైతన్యాభావాత్పరంతు తద్విషయవృ
త్త్యభావేన ॥ ౨౫౨ ॥ వియదాశ్రయః ప్రకాశో యథా ప్రకాశ్యార్థవిరహితత్వేన। నైవాభివ్యక్తస్స్యాత్తద్వదిహాపీతి స
ర్వమనవద్యం ॥ ౨౫౩ ॥ తస్మాత్సిద్ధం నిత్యస్స్వయంప్రభజ్ఞానరూప ఆత్మేతి ॥ —— సూ ॥౧౯॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీ
నామ్॥ —— సంప్రతి కిం పరిమాణో జీవస్స్యాదితి విచార్యతే భూయః ॥ ౨౫౪ ॥ నను జీవే నిర్ణీతం నిత్యత్వం నిత్యచేతనత్వమపి।
అత ఇహ పరమాత్మాసౌ జీవ ఇతి నిరూపితం హి పూర్వత్ర ॥ ౨౫౫ ॥ ఆమ్నాతా హి పరస్య త్వనంతతా సా హి భవతి జీవస్య। తేన
చ పరిమాణాంతరచింతా నేహోచితేతి చేన్నైవం ॥ ౨౫౬ ॥ యత ఉత్క్రాంత్యాదీని హ్యస్య పరిచ్ఛేదమేవ గమయంతి। క్వ
చిదణుపరిమాణత్వం తస్యైవామ్నాయతే స్వశబ్దేన ॥ ౨౫౭ ॥ ఏతస్యానాకులతాముపపాదయితుం కృతోఽయమారంభః।

ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాదణురాత్మాసౌ భవేత్పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౨౫౮ ॥ ఉత్క్రాంతిస్స యదేతి శ్రుతివాక్యేనోపదర్శితా తస్య । గతిరపి యేవై కే చేత్యనయా శ్రుత్యోపదర్శితా భవతి ॥ ౨౫౯ ॥ ఆగతిరపి నిర్దిష్టా తస్మాల్లోకాదితి శ్రుతౌ తస్య । ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాత్స భవేదాత్మా యదా పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౨౬౦ ॥ తనుపరిమాణనిరాసాదణురయమాత్మేతి గమ్యతే హి తదా ॥ —— సూ ॥ ౨౦ ॥ స్వాత్మనా చోత్తరయోః ॥ —— గ్రామస్వామ్యనివృత్తివదియముత్క్రాంతిర్భవేచ్చలతోపి నాచలతో హి కదాచన గత్యాగమనే తథోత్తరే భవతః । గమిధాతురయం యస్మాత్కర్తృగతాం హి క్రియాం ప్రదర్శయతి ౨౬౨ ॥ గత్యాగతీ త్వమధ్యమపరిమాణస్యాణుతా ప్రయుక్తే హి । ఏవం సత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదపసృప్తిరేవ నాన్యా స్యాత్ ॥ ౨౬౩ ॥ చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వేతి శ్రుతిరేవమేవ దర్శయతి । ఆగతిమస్య స తాస్తేజోమాత్రా ఇతి శ్రుతిర్వక్తి ॥ ౨౬౪ ॥ శుక్రమితి శ్రుతిరేషా గతిమపి సిద్ధాంతతోణురాత్మేతి ॥ ... ... *

—— సూ ॥ ౨౧ ॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ॥ —— నన్వయమాత్మా నాణుర్యతో నాణుత్వం హి తస్య నిర్దిష్టం ॥ ౨౬౫ ॥ ఏష మహానజ ఆత్మా యోయం విజ్ఞానమయ ఇతి శ్రుతిషు । తస్మాదణుపరిమాణః కథమయమాత్మేతి నేహ శంకా స్యాత్ ॥ ౨౬౬ ॥ యస్మాత్ప్రకరణమేతద్బ్రహ్మపరం భవతి నైవ జీవపరం । విరజః పర ఆకాశాదిత్యపి వాక్యం పరాత్మపరమేవ ॥ ౨౬౭ ॥ నన్విహ శారీరోయం మహత్త్వయోగేన దర్శితో భవతి । యోయమితి శ్రుతివాక్యే విజ్ఞానమయోయ తచ్చ శారీరః ॥ ౨౬౮ ॥ ఇతి నేహ శంకనీయం నిర్దేశోయం హి శాస్త్రదృష్ట్యైవ । మనురహమభవమితి యథా నిర్దేశో వామదేవసంజ్ఞస్య ॥ ౨౬౯ ॥ తస్మాత్ప్రాజ్ఞస్యైవ హి పరిమాణాంతరమతోణురాత్మాయం ॥ ... ... *

—— సూ ॥ ౨౨ ॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ ॥ —— అయమణురాత్మా యస్మాదణుత్వమస్య శ్రుతిర్హి నిర్దిశతి ॥ ౨౭౦ ॥ ఏషోణురితి శ్రుతిరిహ జీవం ప్రాణాశ్రితత్వయోగేన । నిర్దిశ్య దర్శయతి కిల తస్యైవాణుత్వ వేదితవ్యత్వే ॥ ౨౭౧ ॥ ఉన్మానం కిల యదిదం వాలాగ్రేతీహ దర్శితం తదపి । ఏవం హ్యున్మానాంతరమారాగ్రేతి ప్రదర్శితం తదపి ॥ ౨౭౨ ॥ తే చోన్మానే ఖల్వణుపరిమాణత్వమస్య దర్శయతః । ననుజీవస్యాణుత్వే సచైకదేశస్థ ఏవ దేహే స్యాత్ ॥ ౨౭౩ ॥ సకలశరీరగతా కథముపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సా లోకే । ఉపలభ్యతే హి గంగాజలమగ్నానాం సమగ్రతనుశైత్యం ॥ ౨౭౪ ॥ పరితాపోపి తథైవ చ నిదాఘసమయే హి సకలదేహగతః ॥ —— సూ ॥ ౨౩ ॥ అవిరోధశ్చందనవత్ ॥ —— ఇతి చేద్యథా హి లోకే హరిచందనబిందురేకదేశస్థః ॥ ౨౭౫ ॥ సకలశరీరవ్యాపినమాహ్లాదం జనయతీహ తద్వదయం । దేహైకదేశసంస్థో జనయత్యుపలబ్ధిమఖిలదేహగతాం ॥ ౨౭౬ ॥ త్వక్సంబంధాచ్చాస్య హి సకలశరీరగతవేదనా భవతి ॥ ... ... *

—— సూ ॥ ౨౪ ॥ అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ॥ —— నన్విహ దృష్టాంతోయం విషమో నేష్టార్థసాధకో భవతి ॥ ౨౭౭ ॥ హరిచందనబిందురసావిహ ఖలు దేహైకదేశసంస్థోపి । ప్రత్యక్షేణ హి దృష్టో జనయన్నాహ్లాదమఖిలదేహగతం ॥ ౨౭౮ ॥ ఇహ పునరుపలబ్ధిరియం సర్వాంగవ్యాపినీ పరం దృష్టా । నైవైకదేశసంస్థా ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే తస్య ॥ ౨౭౯ ॥ తస్యైకదేశసంస్థితిసాధకమనుమానమపి న చేహాస్తి । ఉపలబ్ధిరియం కిం వా కృత్స్నతనుస్థత్వగింద్రియస్యైవ ॥ ౨౮౦ ॥ కిం వా వియత ఇవ విభోః కిం వా దేహైకదేశసంస్థస్య । ఇతి సంశయానివృత్తేర్దృష్టాంతో నేహ యుక్త ఇతి చేన్న ॥ ౨౮౧ ॥ దేహైకదేశసంస్థా వేదాంతేషూపలభ్యతే తస్య । యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాది వేదవాక్యేన ॥ ౨౮౨ ॥ హృద్యంతర్జ్యోతిరితి శ్రుతివచసా హృదయదేశవృత్తిత్వం । యస్మాదస్యాభ్యుపగతమత ఉపపన్నః కిలైష దృష్టాంతః ॥ ౨౮౩ ॥ దృష్టాంతావైషమ్యాదవిరోధ ఇతీహ యుక్తమేవోక్తం ॥ —— సూ ॥ ౨౫ ॥ గుణాద్వాలోకవత్ ॥ చైతన్యగుణవ్యాప్తేరవిరోధో భవతి లోకవచ్చేహ ॥ ౨౮౪ ॥ యద్వన్మణిప్రదీపప్రభృతీనామేకదేశసంస్థానాం । యా చ ప్రభా తదీయా సా చాధికదేశసంగతా దృష్టా ॥ ౨౮౫ ॥ నన్విహ చందనబిందోరపి కిల దేహైకదేశసంస్థస్య । అవయవవిసర్పణేన హ్యాహ్లాదయితృత్వముచితమేవాస్య ॥ ౨౮౬ ॥ ఇహ ఖలు జీవస్యాణోర్నిత్యస్య తథైవ సంతి నావయవాః । కైరవయవైః కథం వా సకలం దేహం స విప్రసర్పేత ॥ ౨౮౭ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం సూత్రం తదిదం కృతం గుణాద్వేతి । నన్విహ కథం గు

ణోఽసౌ గుణినమతిక్రమ్య వర్తితుం ప్రభవేత్ ॥ ౨౮౮ ॥ పటగతశుక్లాదిగుణో న పటాదన్యత్ర దృశ్యతే లోకే । దీపప్రభా హి న గుణో ద్రవ్యాంతరమేవ కింతు సా భవతి ॥ ౨౮౯ ॥ నిబిడావయవం తేజోద్రవ్యం లభతే ప్రదీపసంజ్ఞాం హి । విరళావయవం యదిదం తేజోద్రవ్యం హి సా ప్రభా భవతి ॥ ౨౯౦ ॥ తస్మాదయుక్త ఏవ హ్యయమపి దృష్టాంత ఇత్యతః పఠతి ॥... ❋

సూ ॥ ౨౬ ॥ వ్యతిరేకో గంధవత్ ॥ ౨౭ ॥ తథా చ దర్శయతి ॥ గంధవతో ద్రవ్యస్య వ్యతిరేకేణాపి వర్తతేఽన్యత్ర ॥ గంధో గుణో యథా చైతన్యగుణోఽపి తద్వదేవ స్యాత్ । ఉపలభ్యతే హి కుసుమేష్వపాస్తేష్వపి చ గంధగుణ ఏషః ॥ ౨౯౨ ॥ తేన గుణత్వాద్వ్యాపి వదాశ్రయవిశ్లిష్ట ఇహానయుక్తాస్య । ఇత్యేతద్వ్యభిచరితం దృష్టే గంధే గుణేఽప్యవిశ్లేషః ॥ ౨౯౩ ॥ గంధస్యాపి స హ్యాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి తు న హి యుక్తం । యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషోఽస్యావయవానాం తేషామిదం ॥ ౨౯౪ ॥ క్షీయేత పూర్వసంస్థే గురుబుద్ధ్యాదిభిరపి హి హీయేత । సూక్ష్మాః కుసుమావయవాః ప్రసృతాః సర్వతో హి జనయంతి ॥ ౨౯౫ ॥ గంధం ప్రవిశంతి తథా నాసాపుటమితి న చేహ అయుక్తతమం । సూక్ష్మా హ్యతీంద్రియాస్తే స్ఫుటో హి గంధః ప్రతీయమానోఽసౌ ॥ ౨౯౬ ॥ తస్మాన్న కించిదేతద్యథైవ దృష్టం తథాభ్యుపేతవ్యం । దర్శయతి శ్రుతిరేషా తథైవ హృదయాలయత్వమణుతాం చ ॥ ౨౯౭ ॥ తస్యాభిధాయ పునరప్యాలోమభ్యస్తథా నఖాగ్రేభ్యః । చైతన్యేన గుణేన హి సర్వతనువ్యాపితాం చ దర్శయతి ॥ ౨౯౮ ॥ శ్రుత్యంతరావిలంబాద్వ్యాపిత్వం తస్య దర్శయత్యధునా ॥

సూ ॥ ౨౮ ॥ పృథగుపదేశాత్ ॥

ప్రజ్ఞాం పృథగుపదిశతి శ్రుతిరిహ యా ప్రజ్ఞయా శరీరమితి ॥ ౨౯౯ ॥ కృత్స్నతనువ్యాపిత్వం తద్యైవ తస్యోపదర్శయత్యేషా । స్వోపాధికారపరిణా శ్రుతిస్తదేవ విదర్శయత్యేవం ॥ ౩౦౦ ॥ అణురయమాత్మా హీశో విభురితి ఐక్యం కథం తయోరితి చేత్ ॥

సూ ॥ ౨౯ ॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥

సోఽయం హి పూర్వపక్షవ్యావృత్తిఫలస్తు శబ్ద ఇహ భవతి ॥ ౩౦౧ ॥ ఉత్పత్తేరశ్రవణాద్బ్రహ్మణ ఏవ ప్రవేశదృష్ట్యా చ । తమాపి తథోపదేశాత్పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం ౩౦౨ ॥ యావద్బ్రహ్మ పరం స్యాత్తావాన్ జీవోఽపి భవితుమర్హతి హి । ఇహ చ పరస్య విభుత్వం శ్రుతమత ఆత్మాపి భవతి విభురేవ ॥ ౩౦౩ ॥ ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితాః । జీవపరా హి శ్రుతిర్వా విభుత్వవాదాః స్సమర్థితాస్తేన ॥ ౩౦౪ ॥ యది చాణుర్జీవః స్యాత్ కృత్స్నకలతనువ్యాప్తవేదనా న స్యాత్ । త్వక్సంబంధాత్సా చేత్కంటకతోదేఽపి తద్వదేవ స్యాత్ ॥ ౩౦౫ ॥ కంటకతున్నో లభతే పాదతలే వేదనాం న చాన్యత్ర । ఇహ చైతన్యగుణస్య వ్యాప్తిర్వా కథమణోర్హి జీవస్య ॥ ౩౦౬ ॥ యచ్చ గుణస్య గుణత్వం గుణినమనాశ్రిత్య తత్కథం సిద్ధ్యేత్ । గంధస్యాశ్రయ ఏవ హి సంచరతీత్యేతదేవ యుక్తమతః ॥ ౩౦౭ ॥ ద్వైపాయనేన మునినాప్యుపలభ్యాప్స్వితి తదేతదేవోక్తం । సర్వశరీరవ్యాప్తం చైతన్యం స్యాద్యదాస్య జీవస్య ॥ ౩౦౮ ॥ న తదాణుర్జీవః స్యాద్యతో హి చైతన్యరూప ఏవాసౌ ॥ ఔష్ణ్యప్రకాశరూపో యథా హి వహ్నిస్తథాయమాత్మా స్యాత్ ॥ ౩౦౯ ॥ గుణగుణిభావాయోగాత్తనుపరిమాణత్వనిరసనాచ్చైవ । తస్మాదిహ పరిశేషాద్విభురయమాత్మేతి యుక్తమభిధాతుం ॥ ౩౧౦ ॥ తదణుత్వవ్యపదేశం సంగమయతి స పదసూత్రకారోఽసౌ । తద్గుణసారో జీవో యతోఽణురుపదిశ్యతే తేన ॥ ౩౧౧ ॥ ఇచ్ఛాద్వేషప్రముఖా యే వై బుద్ధేర్గుణా హి విఖ్యాతాః । తేషాం మధ్యాసేన హ్యణుత్వవాదోఽయమస్య సంవృత్తః ॥ ౩౧౨ ॥ కర్తృత్వభోక్తృతాత్మక సంసారిత్వం చ భవతి తన్మూలం । స్వత ఇహ సోఽయమకర్తా తద్వదభోక్తా చ సత్యముక్తశ్చ ॥ ౩౧౩ ॥ అణుపరిమాణాధ్యాసో బుద్ధ్యధ్యాసప్రయుక్త ఏవాస్య । ఉత్క్రాంతివ్యపదేశో బుద్ధ్యుత్క్రాంత్యా న చ స్వతోఽస్య స్యాత్ ॥ ౩౧౪ ॥ శ్రుతిరిహ వాలాగ్రేతి ప్రథమమణుత్వం హి తస్య నిర్దిశ్య । అంతే స చేతి వాక్యాదానంత్యం తస్య సమ్యగుపదిశతి ॥ ౩౧౫ ॥ తచ్చైవ మాంజసం స్యాద్యదౌపచారికత్వమణుత్వమిహ భవతి । ఆనంత్యమౌపచారికమితి నాశంక్యం యతశ్చ సర్వత్ర ॥ ౩౧౬ ॥ బ్రహ్మాత్మభావ ఏవ శ్రుత్యంతేషూపదిశ్యతే తస్య । యా బుద్ధేరిత్యాద్యా శ్రుతిరస్యారాగ్రమాత్రతాం శాస్తి ॥ ౩౧౭ ॥ సా బుద్ధియోగమూలాం తామాచష్టే న హి స్వరూపేణ । యా శ్రుతిరేషోఽణురితి ప్రథయత్యణుతాం న తత్పరా సా హి ॥ ౩౧౮ ॥ జ్ఞానప్రసాదగమ్యః పర ఏవాత్మా యతోఽత్ర నిర్దిష్టః । అణుపరిమాణత్వం కిల జీవస్యాప్యనుపపన్నమేవాతః ॥ ౩౧౯ ॥ దుర్జ్ఞానత్వపరా స్యాదుపాధిసంబంధపరతయా వా

స్యాత్ । యచ్చాన్యచ్ఛ్రుతివాక్యం ప్రదర్శితం ప్రజ్ఞయా శరీరమితి ॥ ౩౨౦ ॥ బుద్ధిః ప్రజ్ఞైవ స్యాదథవా వ్యపదేశమాత్రమే
తత్స్యాత్ । వ్యపదేశోయమభిన్నే భవతి శిలాపుత్రకస్య గాత్రమితి ॥ ౩౨౧ ॥ అత్ర చ గుణగుణిభావో నైవాస్తీత్యుక్తమే
వ పూర్వత్ర । హృదయాయతనత్వోక్తిర్బుద్ధ్యాయత్తాత ఏవ చోత్క్రాంతిః ॥ ౩౨౨ ॥ ఇమమర్థమేవ కస్మిన్నహమిత్యే
షా శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । యద్యుత్క్రాంతిర్న స్యాత్స్యాతాం గత్యాగతీ కథం తస్య ॥ ౩౨౩ ॥ తస్మాద్వ్యపదేశోసావుపా
ధిగుణసారతాప్రయుక్తస్స్యాత్ । పరమాత్మనో యథా వా ప్రాజ్ఞస్యోపాసనేషు సగుణేషు ॥ ౩౨౪ ॥ స్యాద్వ్యపదేశోణీ
యాన్ వ్రీహేరిత్యయముపాధియోగేన । సంసారిత్వమణుత్వం తద్వజ్జీవేష్వుపాధియోగేన ॥ ౩౨౫ ॥ బుద్ధ్యాత్మయోగతో న
ను సంసారిత్వం యదా స్యాత్కల్ప్యేత । సంయోగస్యాపగమో భవత్యవశ్యమితి తద్వియోగే హి ॥ ౩౨౬ ॥ తస్యాసంసారిత్వం
స్యాదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా ॥ సూ ॥ ౩౦ ॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ॥ నైషా శంకా
కార్యా యస్మాద్బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగోసౌ ॥ ౩౨౭ ॥ స చ యావదాత్మభావీ నాకస్మాత్తదవసానమిహ భవతి । యావత్త
త్త్వావగతేరస్య న సంసారితా నివర్తేత ॥ ౩౨౮ ॥ తావచ్చ నోపశామ్యతి బుద్ధ్యాయోగో న కేనచిద్వాపి । బుద్ధ్యాయోగో
యోసౌ స కథం స్యాద్యావదాత్మభావీతి ॥ ౩౨౯ ॥ ఏషా శంకా మునినా నిరస్యతే సపది సూత్రశేషేణ । యోయమితి శ్రుతి
దృష్టో విజ్ఞానమయో హి బుద్ధిమయ ఏవ ॥ ౩౩౦ ॥ మన ఆది సాహచర్యం విజ్ఞానస్యోపలభ్యతే యేన । విజ్ఞానమయ మనోమ
య పురస్సరా శ్రుతివచోంతరే దృష్టాః ॥ ౩౩౧ ॥ అనుసంచరతీత్యంతా స సమానస్సన్నితి శ్రుతిర్వాపి । లోకాంతరగమనే
పి హి బుద్ధ్యవియోగం ప్రదర్శయత్యేషా ॥ ౩౩౨ ॥ మిథ్యాజ్ఞానపురస్సర ఏవాసావాత్మబుద్ధిసంయోగః । మిథ్యాజ్ఞానని
వృత్తిర్న హి సమ్యక్జ్ఞానమంతరా భవతి ॥ ౩౩౩ ॥ తస్మాద్బుద్ధ్యాయోగే సమ్యక్జ్ఞానాదృతే న శామ్యేత । శ్రుతిరపి వేదాహ
మిత్ప్రథయతి తమిమం యథోపదిష్టార్థం ॥ ౩౩౪ ॥ అత్యేతి తం విదిత్వా మృత్యుం మార్గోయనాయ నాన్య ఇతి । నన్విహ సు
ప్తౌ ప్రళయే బుద్ధ్యాయోగో న శక్యతే జ్ఞాతుం ॥ ౩౩౫ ॥ కృత్స్నం వికారవిలయం స్వమపీత ఇతి శ్రుతిర్యతో వక్తి ॥... *
సూ ॥ ౩౧ ॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోభివ్యక్తియోగాత్ ॥ సుప్త్యాదౌ నిర్లేపం బుద్ధేర్యోగో న విలయముపయాతి ॥
౩౩౬ ॥ సత ఏవాభివ్యక్తిర్లోకే దృష్టా న చాసతః క్వాపి । పుంస్త్వాదీని హి లోకే బాల్యే జీవాత్మనాస్థితాన్యేవ ॥ ౩౩౭ ॥ ఆ
విర్భవంతి పశ్చాద్యౌవనసమయే న వైపరీత్యేన । యది చేన్న్యాయం నియమష్షండాదీనాం కుతో న జాయంతే ॥ ౩౩౮ ॥ తస్మా
త్సుప్తౌ విలయే బుద్ధ్యాయోగోపి హి సూక్ష్మరూపేణ । స్థిత ఏవ సంప్రబోధే వ్యక్తం గృహ్యేత ఇతీహ వక్తవ్యం ॥ ౩౩౯ ॥ దర్శయతి శ్రు
తిరేషా సతి సంపద్యేతి చేమమేవార్థం ॥ సూ ॥ ౩౨ ॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోన్యతరనియమో వాన్యథా ॥
ఆత్మన ఉపాధిభూతం హ్యంతఃకరణం మనశ్చ బుద్ధిరితి ॥ ౩౪౦ ॥ విజ్ఞానం చిత్తమితి హ్యనేకధా గీయతే హి వేదేషు । నిశ్చయ
వృత్తిర్బుద్ధిస్సంశయవృత్తికమిదం మనో భవతి ॥ ౩౪౧ ॥ యద్యంతఃకరణమిదం నాభ్యుపగమ్యేత తర్హి దోషోయం । నిత్యో
పలబ్ధిరథవా నిత్యానుపలబ్ధిరేవ తస్య స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ ఉపలబ్ధిసాధనానామాత్మేంద్రియవిషయపరికరాదీనాం । సతతో
పలబ్ధిరేవ హి సన్నిధియోగేన తస్య జాయేత ॥ ౩౪౩ ॥ సతి హేతుసమవధానే యది చ ఫలం నైవ దృశ్యతే తర్హి । అనవర
తానుపలబ్ధిస్తస్యేయం భవతి దుర్నివారైవ ॥ ౩౪౪ ॥ శక్తిప్రతిబంధో వా హ్యాత్మేంద్రియయోరిహాభ్యుపేయస్స్యాత్ ।
శక్తిప్రతిబంధోసావాత్మన ఇహ వక్తుమనుచితో భవతి ॥ ౩౪౫ ॥ యస్మాదవిక్రియోసావాత్మా తేనాయమనుచితస్తస్య ॥ నా
పీంద్రియస్య పూర్వోత్తరక్షణాకుంఠశక్తికస్యైవ ॥ ౩౪౬ ॥ మధ్యే హి కథమకస్మాచ్ఛక్తిరియం తస్య చోపరుధ్యేత । త
స్మాచ్చ యదవధానానవధానాభ్యాముభే ఇమే భవతః ॥ ౩౪౭ ॥ తచ్చావశ్యకమేవ హి మన ఇమమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ।
మనసా హ్యేవేత్యాద్యా శ్రుతిరన్యత్రేతి చాపరాపి తథా ॥ ౩౪౮ ॥ తస్మాత్సూత్రకృతోక్తం తద్గుణసారత్వముచితమేవా
స్య ॥ సూ ॥ ౩౩ ॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥ తద్గుణసారత్వేన హ్యణుతాధ్యాసాత్స్వతో మహత్త్వమితి ॥ ౩౪౯ ॥
స్థాపితమేతత్సంప్రతి కర్తృత్వాధ్యాసమపి చ దర్శయతి । అత్రాపి సంగతత్వం శ్రుతివచనానామపి విధిశ్రుతీనాం చ ॥ ౩౫౦ ॥ వి
ప్రతిపత్తౌ బుద్ధేః కర్తృత్వే నైవ శాస్త్రనిర్వాహాత్ । సోయమకర్తైవ స్యాదితి సాంఖ్యమతం హి నిరసితుం సకలం ॥ ౩౫౧ ॥

కర్తృత్వాధ్యాసోక్త్యాసిద్ధాంతయతీహసూత్రకారోయం। ఆత్మాసౌకర్తాస్యాద్యస్మాద్విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి॥ ౩౫౨।
కథమన్యథార్థవత్త్వస్యాదధ్యాయాజుహుయాద్యజేతపశునేతి। ద్రష్టాశ్రోతామంతాబోద్ధాకర్తేతిశాస్త్రమఖిలమపి ॥౩౫౩॥
నైవాసంగత్వశ్రుతిపరిపంథ్యావిద్యకంహికర్తృత్వం॥ సూ॥౩౪॥విహారోపదేశాత్॥ తస్మాత్సహి కర్తా
స్యాదితోపిచాత్మాభవేదసౌకర్తా ॥౩౫౪॥యస్మాద్విహారమస్యశ్రుతిస్స్వేయతఇతిప్రదర్శయతి ॥... ... *
సూ॥౩౫॥ఉపాదానాత్॥ ఆత్మాసౌకర్తాస్యాద్యతస్తదేషామితిశ్రుతిస్తస్య ॥౩౫౫॥జీవప్రకరణఏవహిక
రణోపాదానమస్యకీర్తయతి॥ సూ॥౩౬ ॥ వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ విజ్ఞానంయ
జ్ఞమితిశ్రుతిరేషాహిక్రియాసుకర్తృత్వం॥ ౩౫౬ ॥ వ్యపదిశతి తస్యయస్మాదితోపిచాత్మాభవేదసౌకర్తా । నన్విహ
విజ్ఞానపదంబుద్ధిపరంస్యాన్నచాత్మపరమితిచేత్ ॥ ౩౫౭॥ బుద్ధిపరంచేత్తదిదంనిర్దేశవిపర్యయఃప్రసజ్యేత। విజ్ఞానే నే
తిస్యాద్విజ్ఞానమితీహనోనిర్దేశస్స్యాత్ ॥ ౩౫౮ ॥ బుద్ధివివక్షాయాంఖలుకరణవిభక్తిర్హిదృశ్యతేన్యత్ర । విజ్ఞానేనేత్యే
వంశ్రుతౌతదేషామితిప్రసిద్ధాయాం ॥ ౩౫౯ ॥ ననుయదిబుద్ధ్యతిరిక్తోజీవః కర్తా సచ స్వతంత్రస్సన్ । ప్రియమాత్మ
నోహియత్స్యాత్తదేవసంపాదయేన్నవిపరీతం ॥ ౩౬౦ ॥ విపరీతమపిచకార్యంకుర్వాణోదృశ్యతేహ్యసావాత్మా ।ఏ
వంవిధాప్రవృత్తిర్నహిస్వతంత్రస్యభవతియుక్తతమా॥౩౬౧॥ఇత్యేతామాశంకాంనిరసితుమపరంహిసూత్రమిహపఠతి॥
సూ॥౩౭॥ఉపలబ్ధివదనియమః॥ ఆత్మాయథోపలబ్ధింప్రతిస్వతంత్రోప్యనిష్టమిష్టంచ
౩౬౨॥ ఉపలభతే తద్వదిహాప్యనిష్టమిష్టంసమార్జయేన్నకుతః । ఉపలబ్ధిసాధనానిహిభవంతివిషయప్రకల్పనార్థాని ॥
౩౬౩ ॥ ఉపలబ్ధౌత్వనపేక్షస్స్యాద్యయమాత్మాహిచేతనత్వేన । నన్వయమాత్మా కరణాన్యపేక్షతే విషయకల్పనార్థం
చేత్ ॥ ౩౬౪॥ సచకథమిహస్వతంత్రస్స్యాదితియేత్తచ్చతుల్యముభయత్ర । కర్తాప్యపేక్షతేకిలదేశంకాలంనిమిత్తమపి కిం
చిత్ ॥౩౬౫॥నైతావతాహికార్యైకర్తుస్స్వాతంత్ర్యమపహ్రుతంభవతి । ఏధోదకసాపేక్షః పక్తాపాకేస్వతంత్రఏవ
స్యాత్॥౩౬౬॥సహకారాంతరయోగాదిష్టానిష్టప్రవృత్తిరస్యస్యాత్॥ సూ॥౩౮॥శక్తివిపర్యయాత్॥ విజ్ఞాన
వ్యతిరిక్తోజీవఃకర్తేతివక్తుమిహయుక్తం॥౩౬౭॥విజ్ఞానశబ్దవాచ్యాబుద్ధిఃకర్తృత్వభాగినీచేత్స్యాత్ ।బుద్ధిర్హికరణశక్తిఃప్ర
థితాసర్వత్రసాచహీయేత ॥ ౩౬౮ ॥ఏవంహికర్తృశక్తిస్తస్యాబుద్ధేఃపరంప్రసజ్యేత।సర్వార్థకారికరణంకల్పయితవ్యంత
దాస్యదేతస్యాః ॥ ౩౬౯ ॥శక్తోపిసన్క్రియాస్వహికరణాపేక్షోహిదృశ్యతేకర్తా । కరణవ్యతిరిక్తేపిహి కర్తరిసంజ్ఞా కృ
తోవివాదస్స్యాత్॥ సూ॥౩౯॥సమాధ్యభావాచ్చ॥ ఔపనిషదాత్మబోధప్రయోజనోయస్సమాధిరుపదిష్టః।
ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యఇతిశ్రుతిప్రదేశేషు॥ ౩౭౦॥అసతిచకర్తృత్వేకథముపపన్నస్తస్యసోయమిహభవతి । తస్మా
దప్యయమాత్మాకర్తేత్యేతచ్చయుక్తమేవస్యాత్॥౩౭౧॥ సూ॥౪౦॥యథాచతక్షోభయథా॥ శాస్త్రార్థవ
త్త్వపూర్వైర్హేతుభిరేతస్యయచ్చకర్తృత్వం । మీమాంసకానుమత్యాస్వాభావికమేవతదితిసంప్రాప్తే॥౩౭౨ ॥నస్వా
భావికమస్యచకర్తృత్వంస్యాదితీహదర్శయతి।తచ్చేత్స్వాభావికమిహనవిమోక్షస్స్యాత్కథంచిదపితేన ॥ ౩౭౩॥కర్తృ
త్వాదవిముక్తేఃపురుషార్థోవాకథంభవేత్కోవా । నను కర్తృత్వేసత్యప్యస్యచ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్ ॥౩౭౪॥పురు
షార్థస్స్యాదస్యహితత్పరిహారోనిమిత్తపరిహారాత్।అగ్నేశ్శక్తస్యాపిహికాష్ఠవియోగేయథానకార్యంస్యాత్॥౩౭౫॥
తద్వదిహాపిస్యాదితినేయంశంకాహిభవతియుక్తతమా।యేననిమిత్తానామపిసంబంధశ్శక్తిలక్షణేనస్యాత్ ॥ ౩౭౬ ॥ తత్ప
రిహారాయోగాదవిమోక్షోసౌతతోస్యదుర్వారః । ననుమోక్షసాధనాత్కిలమోక్షస్స్యాదితితునైవమాశంక్యం॥౩౭౭॥
సాధనసాపేక్షోయదిమోక్షస్తర్హ్యయమనిత్యఏవస్యాత్।సాధనసాపేక్షంకిలలోకేసకలంహిదృశ్యతే నిత్యం॥౩౭౮॥
బ్రహ్మాత్మభావబోధాన్మోక్షఇతినిరూపితంహిశాస్త్రేస్మిన్ ।సహినావకల్పతేకిలబోధస్స్వాభావికేహికర్తృత్వే॥౩౭౯॥
తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాస్యకర్తృతావాచ్యా । దర్శయతిచేమమర్థంశ్రుతిరేషాధ్యాయతీవ శబ్దముఖా॥ ౩౮౦॥
నవివేకినాంపరస్మాదన్యోజీవోవిద్యతేకర్తా।నాన్యోతోస్తిద్రష్టేత్యాద్యాశ్శ్రుతయోపిదర్శయంత్యేవం॥౩౮౧॥పరఏవత

న్త్రికర్తాభోక్తాచస్యాత్తథైవసంసారీ । ఇతితునదోషఇహస్యాద్యస్మాదావిద్యకానిచైతాని॥౩౮౩॥ఆవిద్యకమేవేదంకర్తృ
త్వాదికమితిప్రదర్శయతి । శ్రుతిరన్యాయతేతిహి విద్యావసరేతు వారయత్యపగా ॥ ౩౮౪ ॥ యత్రత్వస్యేత్యాద్యా
శ్రుతిరపితస్మాన్నకశ్చిదిహదోషః ।తస్యస్వప్నేజాగ్రత్యుపాధిసంపర్కజనితఏవాసౌ ॥౩౮౫ ॥ శ్రమఆకాశేపతతశ్శ్యే
నస్యేవేతిదర్శయిత్వైవం । తదభావంచసుషుప్తేశ్రావయతిప్రాజ్ఞసంపరిష్వక్తే ॥౩౮౬ ॥ తద్వాఅస్యేత్యాద్యాశ్రుతిః
పరానందరూపతామస్య । దర్శయితుమేతమర్థం ప్రాహాచార్యోయథాచతక్షేతి ॥ ౩౮౭ ॥ త్వర్థశ్చేహ తుశబ్దః పక్ష
వ్యావృత్తిఫలకఏవాసౌ । స్వాభావికమేవస్యాత్కర్తృత్వాదికమితీహనాశంక్యం ॥ ౩౮౮ ॥లోకేతక్షాహియథాగృహీ
తవాశ్యాదికరణహస్తస్సన్ । దుఃఖీభవతిసఏవస్వగృహంప్రాప్తోవిముక్తవాశ్యాదిః ॥౩౮౯ ॥స్వస్థోనిర్వృత్తోసౌనిర్వ్యా
పారస్సుఖీభవత్యేవం । ద్వైతమవిద్యామూలకమాలంబ్యస్వప్నజాగ్రతోరాత్మా ॥౩౯౦ ॥ కర్తాదుఃఖీభవతిహిసతచ్ఛ్ర
మస్యాపనుత్తయేహిపునః । ప్రవిశన్పరమాత్మానంప్రవిలాపితకార్యకరణసంఘాతః॥ ౩౯౧ ॥ సహిభవతిసంప్రసాదా
వసరేచసుఖితథైవచాకర్తా । ఏవమవిద్యాధ్వాంతంవిద్యాదీపేనముక్త్యవస్థాయాం ॥౩౯౨॥ ఆత్మావిధూయసకలంపర
మానందోహికేవలోభవతి । తక్షాహితక్షణాదౌయథాహివాశ్యాద్యపేక్ష్యకర్తాస్యాత్ ॥ ౩౯౩॥ఏవంమనఆదీని హ్యపే
క్ష్యకర్తాస్వతస్త్వకర్తైవ ।ఇత్యావేదయితుంకిల దృష్టాంతోయం ప్రదర్శితోభవతి ॥ ౩౯౪ ॥ బోధయితుం కర్తృత్వం
స్వాభావికమితినచేహవిధిశాస్త్రం । తదనూద్యావిద్యకమిహ కర్తవ్యవిశేష బోధనార్థంస్యాత్ ॥ ౩౯౫ ॥ నన్విహసం
ధ్యేస్థానేప్రతీయతేకేవలస్యకర్తృత్వం । కామంపరివర్తతఇతి విజ్ఞానేనేతి వాక్యయుగళేన ॥ ౩౯౬ ॥ ఇతిచేన్నాయం
దోషోయతశ్చతత్రాపికరణసంబంధః । శ్రుతివచనేనసధీరితిసంధ్యపరేణప్రతీయతేహియతః ॥ ౩౯౭ ॥ స్మృతిరపికిలేం
ద్రియాణాముపరమఇత్యేతమర్థమాచష్టే । తస్మాత్సమనాఏవహివిహరతిసంధ్యఇతియుక్తమభిధాతుం ॥ ౩౯౮॥సోయం
హివాసనామయఏవవిహారోనతథ్యరూపస్స్యాత్ ।శ్రుతిరియముతేవశబ్దప్రముఖాతమిమంవిహారముపదిశతి॥౩౯౯॥ఏవము
పాదానేపిహికర్తాసమనానకేవలోభవతి।కరణవిభక్తిరయుక్తాకరణవిశిష్టస్యకర్తృతాయాంస్యాత్ ॥౪౦౦॥ ఇతినాత్ర
శంకనీయంలోకవివక్షాహిదృశ్యతేబహుధా । యుధ్యంతేయోధాఇతియోధైర్యుధ్యతఇహేషరాజేతి॥౪౦౧॥ తస్మాత్క
రణవిభక్తిస్సేహవివక్షావశేనయుక్తైవ । అపిచోపాదానేస్మిన్వ్యాపారోపరమఏవకరణానాం ॥౪౦౨॥నస్వాతంత్ర్యం
కస్యచిదబుద్ధిపూర్వస్సదృశ్యతేస్వాపే । విజ్ఞానంయజ్ఞమితివ్యపదేశోయశ్చదర్శితః పూర్వం ॥ ౪౦౩ ॥ సహి బుద్ధేరేవ
స్యాత్కర్తృత్వపరోనచాత్మనోభవతి । మనసోంతరపఠితంవిజ్ఞానపదంతుబుద్ధిరూఢంహి ॥ ౪౦౪ ॥ శ్రద్ధాద్యవయవ వ
త్త్వంబుద్ధేరేవోపదర్శయత్యేషా । తస్యశ్రద్ధేత్యాద్యాశ్రుతిరతఇహబుద్ధిరేవవిజ్ఞానం ॥ ౪౦౫ ॥ ఏవంసఏష వాచశ్చిత్త
స్యేతిశ్రుతౌహియజ్ఞస్య । వాగ్బుద్ధిసాధ్యతోక్తాతస్మాద్విజ్ఞానమత్రబుద్ధిస్స్యాత్ ॥ ౪౦౬ ॥ శక్తివిపర్యయశంకా నహి
బుద్ధేఃకర్తృతామతేభవతి । కరణానామపిలోకేస్వస్వవ్యాపారకర్తృతాహియతః ॥ ౪౦౭ ॥ ఉపలబ్ధ్యపేక్షయాపిహి
కరణానాంనైవకరణతాయుక్తా ।నిత్యోపలబ్ధిరూపోహ్యాత్మాయస్మాదతోనతదపేక్షా ॥ ౪౦౮ ॥ఏవమహంకృతిపూర్వక
మపికర్తృత్వంనచోపలబ్ధురిహ।బుద్ధేఃకర్తృత్వేవాకరణాంతరకల్పనానచేహాస్తి॥౪౦౯॥తస్యసమాధివిధానంచావిద్యకక
ర్తృతాముపాదాయ।తస్మాదౌపాధికమిహకర్తృత్వంనైవతథ్యమితిసిద్ధం॥ సూ॥౪౧॥పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః॥
యదిదముపాధినిబంధనమస్యహికర్తృత్వమభిహితంతత్కిం। ఈశ్వరమనపేక్ష్యస్యాత్కింవాతమపేక్ష్యభవతిచేత్యేవం ॥
౪౧౧ ॥ఏషహ్యేవేత్యాదిశ్రుతివచసామపితథైవవిధివచసాం।అన్యోన్యంహివిరోధేశంకాసేయంసముత్థితాభవతి॥౪౧౨ ॥
సత్యామేతస్యాఖల్విహమీమాంసకమతేనచాక్షేపః। నాపేక్షతేహిజీవఃపరమాత్మానంప్రయోజనాభావాత్ ॥ ౪౧౩ ॥
రాగద్వేషాదియుతఃకారకసంపత్తిసహకృతోజీవః।అనుభవితుంకర్తృత్వంశక్నోతియతఃక్రమేణాస్య ॥ ౪౧౪ ॥ కృష్యా
దికేషుకర్మస్వీశాపేక్షానదృశ్యతేలోకే ।క్లేశదకర్తృత్వేనచజంతూన్సృజతోస్యనిర్ఘృణత్వంస్యాత్ ॥ ౪౧౫ ॥ విషమ
ఫలంకర్తృత్వంవిదధతఈశస్యవిషమతాపిస్యాత్ । సాపేక్షత్వాన్నాసౌదోషస్స్యాదితితునేహయుక్తతమం॥౪౧౬॥సా

జ్ఞవః । తస్మాత్పర ఏవైకో భూతానాం భవతి చాంతరాత్మాయః ॥౪౮౧॥ సోయంహి జీవభావేనావస్థిత ఇత్యవశ్యమిహావా
చ్యం । ఏవం చానుజ్ఞాపరిహారానుపపత్తిరిత్యతో బ్రూతే ॥ ౪౮౨ ॥ ... ... *

సూ॥౪౮॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్ ॥ అగ్నీషోమీయం పశుమిత్యాద్యాకిల భవే
దిహానుజ్ఞా । పరిహారశ్చ న హింస్యాదిత్యాదిస్తావుభావపి ప్రథితౌ ॥ ౪౮౩ ॥ ఏవమృతౌ భార్యామితి గురుపత్నీం నైవ సంస్పృ
శేదితి చ । ఏతౌ చానుజ్ఞాపరిహారౌ భవతో హి దేహసంబంధాత్ ॥౪౮౪॥ ఆత్మన ఏకత్వేపి చ ద్రష్టో సావత్ర దేహసంబంధః ।
దేహేంద్రియసంఘాతావివేకమూలభ్రమాత్మకస్సోయం ॥ ౪౮౫ ॥ అహమంధో మూఢో హం గచ్ఛామ్యహమేవ చాగమి
ష్యామి । ఇతి కిల సమ్యగ్జ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రతతోసాహి సర్వజంతుషు చ ॥ ౪౮౬ ॥ తస్మాన్నేహానుజ్ఞాపరిహారావౌ న బాధ
కం కమపి । తర్హ్యానర్థక్యం స్యాత్సమ్యగ్దర్శిన ఇతీహ నాశంక్యం ॥ ౪౮౭ ॥ హేయో చోపాదేయే యస్త్వవివేకీ నియుజ్యతే
సోయం । యస్త్వాత్మవ్యతిరిక్తం హేయముపాదేయమపి చ నేక్షేత ॥ ౪౮౮ ॥ బ్రహ్మణి నిరూఢచిత్తో విద్వాన్ స కథం నియు
జ్యతే తత్ర । సమ్యగ్దర్శిన ఇహ యది న నియోగస్స్యాద్యథేష్టచేష్టా స్యాత్ ॥ ౪౮౯ ॥ ఇతి తు న సర్వత్రైవ హ్యభిమానోస్యాప్ర
వర్తకో యస్మాత్ । అభిమానాభావేన హి తత్త్వవిదో న హి యథేష్టచేష్టా స్యాత్ ॥ ౪౯౦ ॥ తస్మాచ్చానుజ్ఞాపరిహారా
విహ దేహయోగజావేవ । ఇహ చ నిదర్శనభూతా జ్యోతిఃప్రముఖా భవంతి లోకేస్మిన్ ॥౪౯౧ ॥ జ్యోతిష ఏకత్వేపి హ్యగ్నిశ్శ్మా
వోన గృహ్యతే లోకే । పరివర్జ్యతే హి సవితుః ప్రకాశ ఏకోప్యమేధ్యదేశస్థః ॥ ౪౯౨ ॥ వైదూర్యాద్యా భౌమా గృహ్యం
తే నరకళేబరాణి న హి । మూత్రపురీషం చ గవాం పవిత్రమితి గృహ్యతే న చాన్యస్య ॥ ౪౯౩ ॥ ... ... *

సూ॥౪౯॥ అసంతతేశ్చావ్యతికరః ॥ నన్వేవమపి చ దోషో భవతీహ్యైకాత్మతామతే సోయం । స్వామ్యైక
త్వాదిహ కిల కర్మఫలవ్యతికరో భవేదితి చేత్ ॥ ౪౯౪ ॥ న హి కర్తుర్భోక్తుర్వా సంబంధస్సర్వతనుభిరిహ భవతి । యోసా
వుపాధితంత్రః కర్మఫలవ్యతికరో న తేనాస్య ॥౪౯౫॥ సూ॥౫౦॥ ఆభాస ఏవ చ ॥ జీవస్యేశాంశత్వం పూ
ర్వమవిచ్ఛేదపక్షమాశ్రిత్య । కరకాకాశస్యేవ హి వర్ణితమిహ చైవకారయోగేన ॥ ౪౯౬ ॥ తత్రావచ్ఛేదమతే హ్యరుచిం
కాంచిదపి సూచయన్నేవ । రూపం రూపమితి శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షమనుసరతి ॥ ౪౯౭ ॥ ఆభాస ఏవ జీవః పరాత్మనో
వారిసూర్యవద్భవతి । సాక్షాన్న స ఏవ స్యాన్నాపి చ వస్త్వంతరం హి జీవోసౌ ॥ ౪౯౮ ॥ యస్మాదిహ ప్రవిష్టః పరస్స ఏష ఇ
తి వాక్యనిర్దిష్టః । తస్మాదిహ బుద్ధ్యాదిప్రతిబింబో జీవ ఏష ఇతి యుక్తం ॥౪౯౯॥ శుక్తౌ రజతవదస్య హి న చ స్వరూపేణ క
ల్పితత్వం స్యాత్ । నేదం రజతమితీవ హి నేదం ముఖమితి న దృశ్యతే యస్మాత్ ॥ ౫౦౦ ॥ ప్రతిబింబస్య చ బాధో న దర్పణే ము
ఖమితీహ దృష్టస్స్యాత్ । తస్మాదుపాధిసక్తస్స్వరూపమాత్రేణ కల్పితోయం స్యాత్ ॥ ౫౦౧ ॥ ఏకస్మిన్ జలసూర్యే ప్ర
కంపమానే న కంపతే చాన్యః । ఏకస్మిన్ కిల జీవే కర్మణి న తదంతరస్య తద్యోగః ॥ ౫౦౨ ॥ అత్ర వ్యతికరశంకా హ్యైకాత్మ్యే
నైవ కర్మఫలయోస్స్యాత్ । ఆభాసోయమవిద్యాకృతస్తదాలంబనోపి సంసారః ॥ ౫౦౩ ॥ ఆవిద్యక ఇత్యేతం వ్యుదస్య ప
రమార్థరూపముపదిశతి । బహవో విభవో యేషామాత్మానో వ్యతికరో హి తేషాం స్యాత్ ॥ ౫౦౪ ॥ చైతన్యమాత్రరూపా
బహవో భవంతి చాత్మానః । సాధారణం ప్రధానం తదర్థమితి తన్నిబంధనైవేషాం ॥ ౫౦౫ ॥ భోగాపవర్గసిద్ధిర్భవ
తీతి హి వర్ణయంతి కిల సాంఖ్యాః । బహవస్సర్వగతా అప్యాత్మానస్స్వయమచేతనా ఏవ ॥ ౫౦౬ ॥ ఉపకరణాని బహూని హి
మనాంసి తాన్యప్యచేతనాన్యేవ । ఆత్మమనోయోగేన హ్యుత్పద్యంతే గుణా నవేచ్ఛాద్యాః ॥ ౫౦౭ ॥ ప్రత్యేకమాత్మసు య
దా హ్యవ్యతిరేకేణ సమవయంత్యేతే । భవతి తదా సంసారస్తదుపరమో మోక్ష ఇతి హి కాణాదాః ॥ ౫౦౮ ॥ సాంఖ్యనయే
జీవానాం స్వతశ్చైతన్యమాత్రరూపత్వాత్ । ఏకస్మిన్నపి దేహే సర్వేషామాత్మనాం చ సాన్నిధ్యాత్ ॥ ౫౦౯ ॥ ఏకస్మిన్
సుఖయోగే తత్సర్వేషాం కుతో న జాయేత । అవిశేషేపి చ పుంసాం సర్వేషాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య ॥ ౫౧౦ ॥ నియమేన ప్ర
కృతిరియం పుంసాం భోగాపవర్గసిద్ధ్యర్థం । ఉద్దిశ్య ప్రతిపురుషం ప్రవర్తతే తేన తద్వ్యవస్థా స్యాత్ ॥ ౫౧౧ ॥ భోగోవి
షయమతిస్స్యాదపవర్గో గుణవిలక్షణాత్మమతిః । తత్సాధనభూతేయం నియతా ప్రకృతిప్రవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥ ౫౧౨ ॥ ఏ

తదసంగీకారేస్వమహత్త్వఖ్యాపనార్థికాసాస్యాత్ ।ఏవంచేమద్దేశ్యవ్యాఘాతో త్రివిమోక్షరూపస్స్యాత్॥ ౫౧౩॥ ఇతి
చేన్నైష్వతత్సారంవినోపపత్తింకథంవ్యవస్థాస్యాత్ । అయముద్దేశ్యవివేకోజడప్రధానస్యనైవయుక్తతమః ॥౫౧౪॥ నా
చేతనస్యలోకేనియామకత్వమపిదృశ్యతేక్వాపి । తస్మాచ్చనవ్యవస్థావ్యతికరఇహదుర్నివారఏవస్యాత్ ॥ ౫౧౫॥ కా
ణాదానాంచనయేయద్యేకేనాత్మనామనోయోగః । ఆత్మాంతరైస్తదాయంసాన్నిధ్యావిశేషతోహి భవేత్ ॥ ౫౧౬ ॥
హేత్వవిశేషాత్తేషాంసమసుఖదుఃఖత్వమపరిహార్యంస్యాత్ । ఇహచాదృష్టనిమిత్తోనియమస్స్యాదితితుసేహయుక్తతమః

సూ॥౫౧॥అదృష్టానియమాత్॥ యచ్చమనోవాక్కాయైరదృష్టముత్పద్యతేహి తచ్చకిల । స
ర్వాత్మనాం విభూనాంప్రతిదేహంసన్నిధానసామ్యేన ॥ ౫౧౮ ॥ ఏతస్యేదమదృష్టం నాన్యస్యేతిహి నశక్యతేజ్ఞాతుం ।
సాంఖ్యానాంతునయేతత్ప్రధానసమవేతమేవ నాత్మగతం ॥ ౫౧౯ ॥ తస్యచసుఖాదిభోగేన ప్రత్యాత్మం నియామక
త్వంస్యాత్ । నన్విత్థంకరవాణీత్థంప్రయతఇతిచైవమాద్యాహి ॥ ౫౨౦॥అభిసంధ్యావయఇహయేప్రత్యాత్మనితేప్రవర్త
మానాస్యుః । స్వస్వామిభావగమకాభవంత్యదృష్టాత్మనామితిప్రాప్తే ॥ ౫౨౧ ॥ ... ... ॐ

సూ॥౫౨॥అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవం॥ అభిసంధ్యాదీనామపిహేత్వవిశేషాద్యథోక్తదోషస్స్యాత్॥

సూ॥౫౩ ॥ ప్రదేశాదితిచేన్నాంతర్భావాత్॥ దేహప్రతిష్ఠితేనహిమనసాయోగస్తుతన్నవచ్ఛిన్నే॥౫౨౨॥
ఆత్మప్రదేశఏవహిభవత్యతస్స్యాదిహవ్యవస్థేయం । ఇతిచేన్నేదంయుక్తంయతఇహసర్వాత్మనాంవిభుత్వేన॥౫౨౩ ॥ స
ర్వేష్వపిచశరీరేష్వంతర్భావోయమప్రతీకారః । తేనచతదవచ్ఛిన్నస్సర్వేష్వాత్మసు సమోహిసంయోగః ॥ ౫౨౪ ॥నా
పిచనిరవయవస్యప్రదేశపరికల్పనాపి యుక్తతమా । యదికల్పితఃప్రదేశఃకార్యంపరమార్థతఃకథంజనయేత్ ॥౫౨౫॥ స
ర్వాత్మసన్నిధానేశరీరముత్పద్యమానమస్యైవ । నాన్యస్యేతినియంతుంనశక్యతేకేనచిత్క్వచిదప్యపి ॥ ౫౨౬ ॥ యత్రా
త్మనోర్ద్వయోరపిసమానసుఖదుఃఖభోగఇహదృష్టః । దేహేనైకేనైవహితయోర్ద్వయోర్భోగసిద్ధిరపిచస్యాత్ ॥౫౨౭॥
తత్రహితయోర్ద్వయోరపిసమప్రదేశంహ్యదృష్టమితియుక్తం । సుఖదుఃఖమన్వభూత్కిలయస్మిన్దేశేహి దేవదత్తోసౌ ॥
౫౨౮ ॥ అపయాతేతస్మిన్కిలకాశీదత్తేతత్రైవసంప్రాప్తే । తస్యాపిచైతరేణహిసమసుఖదుఃఖానుభూతిరిహదృష్టా॥౫౨౯
సానస్యాద్ద్వివిధతయోస్సమప్రదేశంత్వదృష్టమిహనస్యాత్ । స్వర్గాద్యుపభోగస్యానుపపత్తిరపిప్రదేశవాదినయే॥౫౩౦॥
బ్రాహ్మణశరీరదేశావచ్ఛిన్నేస్యాదదృష్టనిష్పత్తిః । స్వర్గాద్యుపభోగఃకిలదేవాదిశరీరదేశఏవస్యాత్ ॥ ౫౩౧ ॥ లోకే
హికార్యకారణభావోనవిభిన్నదేశయోర్దృష్టః । ఇహచాత్మనాంబహూనాంసర్వగతత్వమపినోపపన్నంస్యాత్ ॥౫౩౨॥
సతిదృష్టాంతేతదిదంబుద్ధ్యారూఢంభవేన్నచేతరథా । వదతావత్త్వంకేతేబహవోజీవాస్సమానదేశాశ్చ ॥౫౩౩॥ రూప
రసాదయఇవతేసమానదేశాశ్చబహవఇతిచేన్న । తేషామపిధర్మ్యంశేనాభేదాత్తత్స్వరూపతాయుక్తా ॥౫౩౪॥ అథ
వాలక్షణభేదాత్తేషాంభేదోనచాత్మనాంసభవేత్ । నేహబహూనాంతేషాంలక్షణభేదశ్చవక్తుమపిశక్యః ॥౫౩౫ ॥ అం
త్యవిశేషాదేవహితేషాంభేదోపపత్తిరిత్యపిన । సతిభేదేంత్యవిశేషస్తస్మిన్సతిభేదకల్పనాభవతి ॥౫౩౬॥ఇతిచేతరేతరా
శ్రయతాదోషోప్యత్రదుర్నివారస్స్యాత్ । ఆకాశాదీనామపివిభుత్వమస్మాకమననుమతమేవ ॥ ౫౩౭ ॥ఆత్మనఆకాశఇ
తిశ్రుతివాక్యేనాస్యకార్యతావగమాత్ । ఆత్మైకత్వేదోషావాదిభిరుద్భావితాశ్చయేసర్వే ॥ ౫౩౮॥ తేనిరసితాహిబు
ద్ధ్యాద్యుపాధియోగావలంబనేనైవ । తస్మాదస్మిన్పక్షేనదోషశంకావకాశఇతిసిద్ధం॥౫౩౯॥శారీరకమీమాంసాముని
నావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౫౪౦ ॥ తత్ర తృతీయపాదే
సూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౫౪౧ ॥ ... ॐ

ఇతితృతీయపాదః.

శ్రీగణాధిపతయేనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం ద్వితీయాధ్యాయే చతుర్థపాదః.

పూర్వస్మిన్నధికరణే విచార్య కర్తుస్స్వరూపమఖిలమపి । ఇహ చ తదుపకరణానాం ప్రాణానాం సాధయత్యథోత్పత్తిం ॥ ౧॥ పూర్వత్ర భూతభోక్తృస్వరూపమఖిలం విచార్య సమ్యగిహ । ప్రాణస్య భౌతికస్య హి విచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావః ॥ ౨ ॥ పాదద్వయస్య సంగతిరిత్యేతత్స్ఫుటయితుం హి వర్ణయతి । వియదాదిగోచరశ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయపాదేన ॥ ౩ ॥ పరిహృత ఇహ తు చతుర్థపాదే ప్రాణాదిగోచరో యోऽసౌ । శ్రుతివిప్రతిషేధస్స్యాత్స చాయమిహాకిలనిరస్యతే సమ్యక్ ॥ ౪ ॥ తత్తేజోऽసృజతేతి హ్యాత్మన ఆకాశ ఏవమాద్యేషు । శ్రుతివచనేషూత్పత్తిః ప్రాణానాం నోపలభ్యతే క్వాపి ॥ ౫ ॥ కించానుత్పత్తిః క్వచిదేషామామ్నాయతే హ్యాసద్వేతి । అస్మిన్ మంత్రే ప్రాణా ఋషిస్వరూపేణ దర్శితాస్తేషాం ॥ ౬ ॥ ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రతీయతేऽన్యత్ర । తేషాం ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పఠ్యతే యథైతస్మిన్ ॥ ౭ ॥ ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి మంత్రేऽపి చ దృశ్యతే తదుత్పత్తిః । ఏవం సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీత్యేవమాదిమంత్రేషు ॥ ౮ ॥ ఏవం హి శ్రుతివచసాం విప్రతిషేధోऽత్ర భవతి దుర్వారః । అత్ర తదన్యతరస్య హి నిర్ధారణకారణం న కించిదపి ॥ ౯ ॥ తస్మాదప్రతిపత్తిః శ్రుతివచనానామిహ ప్రసజ్యేత । అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణతో భవేద్గౌణీ ॥ ౧౦ ॥ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి పక్షాంతరం ప్రసజ్యేత । ఇతి విచికిత్సాయాం కిల సత్యాం భగవాంస్తదేతదిహ పఠతి ॥ ౧౧ ॥ ... ...*

సూ॥౧॥ తథా ప్రాణాః ॥ నన్వక్షరానులోమ్యం తథేతి కథమిహ పునర్నిరూప్యేత । ప్రకృతోపమానమత్ర హి న దృశ్యతే తేన తత్కథం భవతి ॥ ౧౨ ॥ పూర్వమతీతానంతరపాదాంతే వర్ణితం హి భూయోऽపి । సర్వగతాత్మబహుత్వప్రతిపాదకవాదిదూషణం హి పరం ॥ ౧౩ ॥ సాదృశ్యాభావేన హి తదిదం నైవోపమానమిహ భవతి । నాపి హ్యదృష్టసామ్యప్రతిపాదనపరమిదం తథేతి స్యాత్ ॥ ౧౪ ॥ సర్వాత్మసన్నిధానే హ్యదృష్టముత్పన్నమనియతం తద్వత్ । ఏవమనియతాః ప్రాణాస్సర్వేష్వాత్మస్వితీహ వక్తవ్యం ॥ ౧౫॥ తత్కాలదేహనియమే నైవోక్తం భవతి చేహ పునరుక్తం । అపసిద్ధాంతభయేన ప్రాణా జీవేన నోపమీయేరన్ ॥ ౧౬॥ ప్రాణానాం తూత్పత్తిర్వివక్షితా భవతి సా న జీవస్య । తస్మాదనుచితమేతత్తథేతి సూత్రోక్తమితి తు నాశంక్యం ॥ ౧౭॥ ఏతస్మాదాత్మన ఇతి యత్ప్రాణోత్పత్తివాక్యముపదిష్టం । తదిదముదాహరణం స్యాత్తద్గతముపమానమత్ర సంగ్రాహ్యం ॥ ౧౮ ॥ ప్రాణాస్తథా పరస్మాద్యథా హి లోకాదయో భవంత్యస్మాత్ । ఇతి కిల సూత్రార్థస్స్యాత్తత్ర న పూర్వోక్తదూషణం కిమపి ॥ ౧౯ ॥ ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి మంత్రాంతరమపి భవేదుదాహరణం । తేన చ ఖాదివదేవ ప్రాణా జాయంత ఇతి హి ఫలితం స్యాత్ ॥ ౨౦ ॥ అథవా వ్యవహితమేవ హి వియదాది తృతీయపాదనిర్దిష్టం । ఉపమానమత్ర భవతి వ్యవహితయోగోऽపి దృశ్యతేऽన్యత్ర ॥ ౨౧ ॥ పానవ్యాపచ్చేతి హి సూత్రేऽస్మిన్ దృశ్యతే తథైవాసౌ । యజ్ఞే హి సోమపానే క్రియమాణే సతి భవేద్యదా వమనం ॥ ౨౨॥ సోమేంద్రదేవతాకం శ్యామాకచరుం స నిర్వపేత్తద్వత్ । ఇతి ఖలు సూత్రార్థస్స్యాత్తత్ర హి తచ్ఛబ్దయోగతో హి యథా ॥ ౨౩ ॥ అశ్వప్రతిగ్రహేష్టిన్యాయోऽసౌ వ్యవహితః పరామృష్టః । తద్వదిహాపి వ్యవహితసంబంధే నైవ బాధకం కిమపి ॥ ౨౪॥ తస్మాదుత్పద్యంతే ప్రాణా వియదాదివదితి సిద్ధమిహ । అత్ర శ్రుతిత్వమేవ ప్రాణోత్పత్తౌ హి సాధకో హేతుః ॥ ౨౫ ॥ నను కేషుచిత్ప్రదేశేష్వియముత్పత్తిర్హి న శ్రుతేత్యుక్తం । తదయుక్తం కిల యస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్శ్రుతైవ చాన్యత్ర ॥ ౨౬ ॥ క్వచిదశ్రుతమపి తదిదం న శ్రుతమన్యత్ర వారయితుమీష్టే । తస్మాచ్ఛ్రుతినిర్దేశాత్ప్రాణా జాయంత ఇతి తు సూక్తమిదం ॥ ౨౭ ॥ ... ... *

సూ॥౨॥ గౌణ్యసంభవాత్ ॥ ప్రాణానాముత్పత్తిర్గౌణీతి న చేహ శంకితుం శక్యం । గౌణ్యా అసంభవాదితి తత్పురుషసమాస ఇహ చ నిర్దిష్టః ॥ ౨౮ ॥ సేయం ప్రాణోత్పత్తిర్గౌణీ కథమపి న చేహ సంభవతి । సేయం గౌణీ చేత్స్యాత్తదా ప్రతిజ్ఞోపమర్ద ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౯ ॥ కస్మిన్ను భగవ ఇత్యత ఏకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం । ఆదిశ్య తదుపపత్త్యా ఏతస్మాదితి హి వాక్యమామ్నాతం ॥ ౩౦ ॥ యది చ బ్రహ్మవికారః ప్రాణాద్యఖిలం తదా ప్రతిజ్ఞేయం । ప్రకృతివికారాభేదన్యాయేనైవ హి సమర్థితా భవతి ॥ ౩౧ ॥ బ్రహ్మైవేత్యేతస్మిన్ శ్రుతివాక్యేऽప్యేవమాత్మనో వేతి । శ్రుత్యంతరేऽపి తేన న్యాయేనై

ష్వాసమర్థనీయా హి ॥ ౩౨ ॥ నన్వేవం ప్రాణానామప్యుత్పత్తిర్యదా భవేత్తర్హి । ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేశ్శ్రు
తో విరుధ్యేత ॥ ౩౩ ॥ ఇతి చేదేతద్వాక్యం న హి మూలప్రకృతిగోచరం భవతి । యస్మాదప్రాణత్వం శ్రుతిరప్రాణ ఇతి దర్శ
యతి తస్యాః ॥ ౩౪ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యం హ్యవాంతరప్రకృతిగోచరం భవతి । ప్రాక్సద్భావశ్రవణం స్వవికారాపేక్షమేవ తే
షాం స్యాత్ ॥ ౩౫ ॥ వ్యాకృతవిషయాణాం హి ప్రకృతిత్వమపి శ్రుతిస్మృతిప్రథితం । వియదధికరణే తదిదం సూత్రం కిల పూర్వ
పక్షసూత్రమితి ॥ ౩౬ ॥ గౌణీ జన్మశ్రుతిరిత్యసంభవాదితి హి వర్ణితం తత్ర । తత్ర చ భవేత్ప్రతిజ్ఞాహానిరతో సావుపేక్షితః ప
క్షః ॥ ౩౭ ॥ ఇహ పునరేతత్సూత్రం భవతి హి సిద్ధాంతసూత్రమితి మత్వా । గౌణ్యసంభవాదితి వర్ణితమత్ర చ నకోఽపి దో
షస్స్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ —సూ॥ ౩ ॥ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ ॥— ఏతస్మాదపి హేతోర్వియదాదీనామివాత్ర ముఖ్యైవ । ప్రా
ణానామపి చైషా జన్మశ్రుతిరితి హి యుక్తమాభాతి ॥ ౩౯ ॥ వియదాదిష్వనువృత్తం జాయత ఇత్యేతదేకమేవ పదం । ముఖ్యం
చేద్వియదాదౌ ప్రాణేషు ప్రాక్ఛ్రుతం తథా ముఖ్యం ॥ ౪౦ ॥ స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిగత సృజతేస్తథానుషంగస్స్యాత్ ।
ప్రాణే శ్రుతస్య తస్య శ్రద్ధాదిష్వపి పరేషు సంబంధః ॥ ౪౧ ॥ —సూ॥ ౪ ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః ॥— యద్యపి తేజోఽబ
న్నానామేవోత్పత్తిరభిహితా హ్యస్మిన్ । ఛాందోగ్యే ప్రాణానాముత్పత్తిర్నోపలభ్యతే తథాపి ॥ ౪౨ ॥ బ్రహ్మప్రకృతికతే
జోఽబన్నమయత్వం హి వర్ణితం యేన । అన్నమయం హీత్యస్మిన్ మంత్రే వాక్ప్రాణమానసానాం స్యాత్ ॥ ౪౩ ॥ తేన చ తే
షాం బ్రహ్మప్రభవత్వమపీహ వర్ణితప్రాయం । మయడిహ వికారవాచీ భవత్యతో బ్రహ్మకార్యతా తేషాం ॥ ౪౪ ॥ యది మ
యడిహ భాక్తస్స్యాత్తదాపి కార్యత్వమనపవాదం హి । తదధీనస్థితికత్వే తత్కార్యత్వస్య సహజసిద్ధత్వాత్ ॥ ౪౫ ॥ యేనా
శ్రుతమిత్యస్మాదుపక్రమాదైతదాత్మ్యమిత్యస్మాత్ । ఉపసంహారాచ్చ తథా శ్రుత్యంతరదర్శనేన చైతేషాం ॥ ౪౬ ॥ బ్ర
హ్మవికారత్వం స్యాన్మన ఆదీనామితి ప్రదర్శయితుం । అన్నమయత్వాద్యుక్తిర్మన ఆదీనామితి స్ఫుటం భవతి ॥ ౪౭ ॥ ప్రాక్స
ద్భావశ్రుత్యవిరోధావిహ కారణే పరాత్మని హి । తస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతివచసామపి సమన్వయస్సిద్ధః ॥ ౪౮ ॥ ...*
—సూ॥ ౫ ॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ ॥— లింగవిచారపరాణాం ఫలమిహ లింగిత్వమర్థభేదమతిః । ప్రాణా
నాముపజీవ్యోపజీవకత్వస్వరూపసంగత్యా ॥ ౪౯ ॥ ఉత్పత్తౌ సిద్ధాయామపి శ్రుతీనాం విరోధతో జాతే । సంఖ్యాసందేహే
కిల తాం నిర్ణేతుం హి పూర్వపక్షయతి ॥ ౫౦ ॥ ఉత్పత్తిగోచరః కిల విప్రతిషేధస్తు పరిహృతః పూర్వం । సంఖ్యావిషయ ఇదా
నీం విప్రతిషేధో నిరస్యతే హ్యత్ర ॥ ౫౧ ॥ ముఖ్యప్రాణో యోఽసౌ స చోపరిష్టాన్నిరూప్యతే సపది । యే చ తదితరే ప్రాణా
స్తే చ కతీతి హి విచార ఇహ భవతి ॥ ౫౨ ॥ అత్ర శ్రుతివచసాం కిల విప్రతిపత్తిస్తు బహువిధా దృష్టా । సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీ
త్యత్ర హి సప్త దర్శితాః ప్రాణాః ॥ ౫౩ ॥ అష్టౌ వై గ్రహా ఇతి మంత్రే చాష్టౌ హి కీర్తితాస్తే స్యుః । క్వచిదిహ నవ తే ప్రాణా
స్సప్తేత్యస్మిన్ ప్రదర్శితా మంత్రే ॥ ౫౪ ॥ క్వచిదిహ దశ నిర్దిష్టా నవ వై పురుష ఇతి మంత్రభాగే హి । క్వచిదేకాదశ కథితా ద
శమే పురుష ఇతి మంత్రవాక్యేన ॥ ౫౫ ॥ క్వచిదుపదిష్టా ద్వాదశ సర్వేషామేవ హాది వాక్యేన । ఏవం త్రయోదశాపి క్వచి
దుపదిష్టా హి చక్షురిత్యాదౌ ॥ ౫౬ ॥ ఏవం విప్రతిపత్తౌ ప్రాణాస్సప్తేతి వక్తుమిహ యుక్తం । యస్మాత్తావంతస్తే గమ్యంతే
వేదవచసి సప్తేతి ॥ ౫౭ ॥ యస్మాద్విశేషితాస్తే శీర్షణ్యా ఇతి పదేన సప్తైవ । నన్వతిరిక్తాః ప్రాణా గుహాశయాః సప్తసప్త
నిర్దిష్టాః ॥ ౫౮ ॥ అత్ర చ వీప్సాశ్రవణాత్కథమిహ సప్తత్వసిద్ధిరితి చేన్న । వీప్సా హి పురుషభేదాభిప్రాయా నైవ తత్త్వభే
దపరా ॥ ౫౯ ॥ శ్రుత్యంతరోపదిష్టా నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యేహ । ఇతి చేన్నేహ విరోధాదన్యతమా భవతి చేహ నిర్ణేయా ॥
౬౦ ॥ స్తోకాధికకల్పనయోర్మధ్యే హి స్తోకకల్పనా యుక్తా । ఇతి సప్తైవ ప్రాణాస్సంఖ్యాంతరమత్ర వృత్తిభేదేన ॥ ౬౧ ॥ *
—సూ॥ ౬ ॥ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం ॥— సప్తైవ ప్రాణా ఇతి యదుక్తమేతన్నయుక్తమత్ర యతః । హస్తా
దయోఽపి చాన్యే హస్తో వై గ్రహ ఇతి శ్రుతిప్రథితాః ॥ ౬౨ ॥ ఏకాదశ తే ప్రాణా హ్యుత్తరసంఖ్యానురోధతస్తస్మాత్ । దశమే
పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతావుక్తాః ॥ ౬౩ ॥ కరణాధికారతోఽసావాత్మాంతఃకరణమేవ నాన్యస్స్యాత్ । నన్వే
కాదశతాయా అధికా సంఖ్యాపి దర్శితా పూర్వం ॥ ౬౪ ॥ సత్యం తథాపి కార్యం నాధికమేకాదశేభ్య ఇహ దృష్టం । రూపరసగం

ఘశబ్దస్పర్శార్థాః పంచబుద్ధిభేదాస్స్యుః ॥ ౬౫ ॥ బుద్ధీంద్రియాణి చక్షుః ప్రముఖాని తదర్థకాని పంచ స్యుః । వచనాదాన విహారోత్సర్గానందనాత్మకకర్మభేదాస్స్యుః ॥ ౬౬ ॥ పంచ తదర్థాని తథా వాగాదీనీంద్రియాణి పంచైవ । సర్వార్థగోచరం స్యాదనేకవృత్తికమిహైకమపి చ మనః ॥ ౬౭ ॥ తచ్చ మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తమితి వృత్తిభేదేన । ఉపదిశ్యతే చతుర్ధా శ్రుతిరేషానేకవృత్తికం వక్తి ॥ ౬౮ ॥ కామస్సంకల్పో విచికిత్సేతి శ్రుతిరనేకరూపతయా । ఏతత్సర్వం మన ఏవేత్యంతే నోపదశ్యయతి హి మనః ॥ ౬౯ ॥ అపి చేమే సప్తేతి హి వదతశ్చత్వార ఏవ తే చ స్యుః । స్థానవిభేదాదేతే చత్వారస్సప్తసంఖ్యయా గణితాః ॥ ౭౦ ॥ ద్వే నాసికే తథైవ ద్వే శ్రోత్రే చక్షుషీ తథైకా వాక్ । ఇతి ఖలు నన్వ్యా తేషామితరే ప్రాణా హి వృత్తిభేదాస్స్యుః ॥ ౭౧ ॥ హస్తాదివృత్తయస్తు కిల వాగాదిభ్యో యతో విజాతీయాః । నాభిర్దశమీతి శ్రుతిరపి దేహచ్ఛిద్రభేదమభిధత్తే ॥ ౭౨ ॥ నైతస్య తత్త్వభేదం న ప్రాణః కశ్చిదస్తి నాభిరితి । ముఖ్యస్య ప్రాణస్య హ్యాయతనం నాభిరపి చ భవతీతి ॥ ౭౩ ॥ నాభిర్దశమీత్యేవం ప్రదర్శితమతో న కశ్చిదిహ దోషః । తత్ర హ్యుపాసనార్థం ప్రదర్శనార్థం ప్రపంచితా హ్యేతే ॥ ౭౪ ॥ తే కార్యజాతవశతః ప్రాణా ఏకాదశైవ నన్యూనాః । సూత్రద్వయస్య పునరియమపరాపీహార్థయోజనా భవతి ॥ ౭౫ ॥ సప్తానామేవ గతిర్యతశ్శ్రుతా తేన తే హి సప్తైవ । ఇహ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి వాక్యాంతే ॥ ౭౬ ॥ ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతిర్దృష్టా । నన్వత్ర సర్వశబ్దశ్రవణాత్ప్రాణాః కథం హి సప్త స్యుః ॥ ౭౭ ॥ ఇతి చేద్యతస్త ఏవ హి విశేషితాశ్చక్షురాదయస్సప్త । తే హి సయాత్రైష ఇతి శ్రుతౌ విశిష్యోపదర్శితా హి ఖలు ॥ ౭౮ ॥ ప్రాయణసమయే చాక్షుషపురుషాదౌ స్వాంశేన సముపయాతే । ఏకీభవంతి మనసి హి లింగాంశాశ్చక్షురాదయస్సప్త ॥ ౭౯ ॥ అత ఏ న సంపార్శ్వస్థానాయం పశ్యతి న జిఘ్రతీత్యపి చ । న వదతి న రసయతే న చ శృణోతి నాప్యేష మనుత ఇత్యేవం ॥ ౮౦ ॥ న స్పృశతి నో విజానాతీత్యాహురితి ప్రపంచితాస్సప్త । సర్వే ద్విజా హి భోజ్యా ఇతి వాక్యగతో హి సర్వశబ్దోఽయం ॥ ౮౧ ॥ యద్వన్నిమంత్రితద్విజమాత్రపరస్స్యాత్తథైవ చేహాపి । ప్రకృతా ఏవ ప్రాణాః ప్రతిపాద్యంతే హి సర్వశబ్దేన ॥ ౮౨ ॥ విజ్ఞానమష్టమం నను దృష్టం ప్రాణాః కథం హి సప్త స్యుః । ఇతి తు న చేహాశంకా కార్యభేదో యతో మనోబుద్ధ్యోః ॥ ౮౩ ॥ తస్మాత్సప్తైవైతే ప్రాణా ఇతి పక్షమత్ర వారయతి । హస్తావయోఽపి చాన్యే హస్తో వై గ్రహ ఇతి శ్రుతౌ దృష్టాః ॥ ౮౪ ॥ గ్రహసంజ్ఞకా హి తే స్యుః క్షేత్రజ్ఞమిమం యతశ్చ బధ్నంతి । హస్తాదిభిరిహ దేహే క్షేత్రజ్ఞో బధ్యతే యథా తద్వత్ ॥ ౮౫ ॥ దేహాంతరేఽపి బధ్యత ఇతి బంధనరూపతా భవేత్తేషాం । ఆవశ్యకా ఇమే ఖలు వ్యతిరిక్తా ఏవ నైవ సప్త స్యుః ॥ ౮౬ ॥ పుర్యష్టకేన లింగేనేతి స్మృతిరేవ మేవ దర్శయతి । ప్రాజ్ఞో ముఖ్యాదవియోగో గ్రహసంజ్ఞే నాస్య దుస్తరోఽయమితి ॥ ౮౭ ॥ తద్వదథర్వణవాక్యం చక్షుశ్చేత్యాదితోఽపి నిర్దిశ్య । హస్తౌ చేతి హ్యంతే హస్తాదీన్యపి చ నిర్దిశత్యేవం ॥ ౮౮ ॥ ఏవం దశమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మేతి మంత్రవర్ణోఽపి । ప్రాణానామేకాదశసంఖ్యానామనుగతిం ప్రదర్శయతి ॥ ౮౯ ॥ ప్రాణేషు సర్వశబ్దస్సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టః । స హి సర్వప్రాణపరో న కేవలం సప్తమాత్రపర ఏవ ॥ ౯౦ ॥ ప్రకరణమపేక్ష్య శబ్దో బలవానితి శాస్త్రప్రసిద్ధమేవైతత్ । సర్వే విప్రా భోజ్యా ఇత్యాదౌ సర్వభోజనాయోగాత్ ॥ ౯౧ ॥ ప్రకృతనిమంత్రితపరతా తత్ర హి యుక్తైవ సర్వశబ్దస్య । ఇహ తు పునస్సంకోచే న దృశ్యతే కారణం హి కించిదపి ॥ ౯౨ ॥ అత ఇహ సర్వే గ్రాహ్యాస్సప్తగ్రహాణాం ప్రదర్శనార్థం స్యాత్ । తే తేన శబ్దతోఽపి హి కార్యత ఏకాదశేతి సిద్ధమిహ ॥ ౯౩ ॥

సూ ॥ ౭ ॥ అణవశ్చ ॥

అణవశ్చైతే ప్రకృతాః ప్రాణా ఏకాదశేతి వక్తవ్యం । సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదాత్మకమణుత్వమిహ న పరమాణుతుల్యత్వం ॥ ౯౪ ॥ పరమాణుతుల్యతా చేత్కృత్స్నతనువ్యాపి కార్యమిహ న స్యాత్ । సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణా నిర్గమనసమయే యతో న దృశ్యంతే ॥ ౯౫ ॥ ఉత్క్రాంత్యాది శ్రవణాదేతే ప్రాణాస్తథా పరిచ్ఛిన్నాః । సర్వగతాశ్చేదేతే తద్గుణసారత్వమాత్మనో న స్యాత్ ॥ ౯౬ ॥ సర్వగతానామపి కిల వృత్తిర్దేహే హి భవేత్పరిచ్ఛిన్నా । భవతీతన్నైవ హి తద్గుణసారత్వమిహేతి నైవ యుక్తమిదం ॥ ౯౭ ॥ యది చ పరిచ్ఛిన్నేయం వృత్తిస్స్యాత్కరణమపి చ సైవ స్యాత్ । తత ఏవ కార్యసిద్ధౌ కరణవ్యాపిత్వకల్పనా హి వృథా ॥ ౯౮ ॥ భవతి హ్యుపాసనార్థా ప్రాణానంత్యశ్రుతిస్త్వయా తస్మాత్ । ప్రాణోత్క్రాంత్యాదిశ్రుతివచసామవిరోధ ఇతి తు సిద్ధమిహ ॥ ౯౯ ॥ ...*

సూ॥౮॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ ఇతరప్రాణవదేవ బ్రహ్మవికారోఽథ వేదసాముఖ్యః। నన్వేతత్ప్రాగేవ ప్రథమే సూత్రే ప్రపంచితం భూయః ॥౧౦౦॥ ఏతస్మాదిత్యేతైరప్యుపదిష్టం వృథాతిదేశోఽయం । ఇత్యేతదత్ర సత్యం తథాపి కించిన్నిమిత్తమిహ దృష్టం ॥ ౧౦౧ ॥ మంత్రో హి మృత్యుర్నాసీదిత్యాద్యోఽభవతి నాసదాసీనో । బ్రహ్మప్రధానసూక్తే తత్ర హ్యానీదవాతమితి పఠితం॥౧౦౨॥ ఆనీదితి శబ్దేన ప్రతీయతే ప్రాణకర్మ తేనేహ । ప్రాగుత్పత్తేరస్య హి సత్త్వం ప్రాణస్య సూచితం భవతి ॥౧౦౩॥ ప్రాణస్తస్మాదజ ఇతి జానాతు మతిర్హి నాస్య చిత్త్వం సః । మతిమేతాం నిరసితుమయమతిదేశోఽయం ప్రదర్శితో మునినా ॥౧౦౪॥ ప్రాక్ప్రాణస్య హి సత్త్వం నానీచ్ఛబ్దో నిరూపయత్యత్ర । యస్మాదవాతమితి కిల విశేషణం తస్య దర్శితం మంత్రే ॥ ౧౦౫ ॥ అప్రాణో హేత్యాదిర్మంత్రః ప్రాణాద్విరహితతాం బ్రూతే। తస్మాదానీచ్ఛబ్దః కారణసద్భావగమక ఏవేహ ॥౧౦౬॥ ప్రాణో వావేత్యేతన్మంత్రబలాజ్జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠతాస్య యుక్తైవ । యస్మాచ్ఛుక్లనిషేకప్రభృత్యసౌ లబ్ధవృత్తికః ప్రాణః ॥౧౦౭॥ శుక్రం పూర్వమేతన చేదేవం శ్రోత్రాదికరణజాతస్య । స్థానవిభాగోత్పత్తేరనంతరం తస్య వృత్తిలాభస్స్యాత్ ॥౧౦౮॥ తస్మాచ్ఛ్రోత్రాదీనాం జ్యేష్ఠత్వం ప్రసిద్ధమపి చాయం । ముఖ్యః ప్రాణః శ్రేష్ఠః శ్రుతిప్రదర్శితగుణాధికత్వేన ॥౧౦౯॥ .... ※

సూ॥౯॥ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్॥ స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింరూప ఇతీహ భవతి చింతేయం । తత్ర ప్రాప్తం తావద్యోఽసౌ ప్రాణస్స వాయురేవేతి ॥ ౧౧౦ ॥ ఉపదిశతి శ్రుతిరేనం ప్రాణం యస్మాత్స ఏష వాయురితి । అథవా తంత్రాంతరతః ప్రాణోఽయం సకలకరణవృత్తిరితి ॥౧౧౧॥ సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణాపానాదవాయవః పంచ । తంత్రాంతరావలంబిన ఏవం ప్రాణాన్నిరూపయంతి యతః ॥౧౧౨॥ తస్మాద్వాయురయం స్యాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపది । నాసౌ ప్రాణో వాయుర్భవతి హి న సమస్తకరణవృత్తిర్వా ॥౧౧౩॥ పృథగుపదిశతి ప్రాణం వాయోర్యస్మాత్స వాయునేత్యాద్యా శ్రుతిరేషా స కథం వా పృథగుపదిశ్యేత వాయురూపశ్చేత్ ॥౧౧౪॥ తద్వచ్చ కరణవృత్తేః పృథగుపదేశోఽస్య దృశ్యతేఽన్యత్ర । ఏతస్మాదితి మంత్రే ప్రాణమనఃప్రభృతయః పృథగ్దృష్టాః ॥౧౧౫॥ నాప్యేకా సర్వేషాం కరణానాం వృత్తిరత్ర సంభవతి । ఏకైకవృత్తికతయా వాగాదీనాం హి కరణతా దృష్టా ॥ ౧౧౬॥ ప్రత్యేకం వ్యూహస్యత్వకారకత్వాన్న వృత్తిరేకా స్యాత్ । నన్విహ పంజరచాలననయేన సముదాయవృత్తిరేకా స్యాత్ ॥౧౧౭॥ ప్రతినియతవ్యాపారాః పతగాస్సంభూయ పంజరే నిహితాః। ఏకాదశసంఖ్యాకాః పంజరమేకం హి చాలయంతి యథా ॥౧౧౮॥ ఏవం శరీరనిహితాః ప్రాణా ఏకాదశాపి సంభూయ । ప్రాణాఖ్యవృత్తిమేకాం భజంతి చైకైకవృత్తికా అపి తే ॥౧౧౯॥ ఇతి తు న యుక్తః పంజరచాలనసమతా న చేహ సంభవతి । సదృశవ్యాపారాః కిల పతగాస్సర్వేఽపి పంజరే నిహితాః ॥౧౨౦॥ తస్మాచ్చ చాలనమేయుః మే పంజరతచ్చ దృష్టమపి లోకే । శ్రవణాదివ్యాపారైరవాంతరైరన్వితా విజాతీయైః ॥ ౧౨౧ ॥ ప్రాణాస్సంభూయ కథం ప్రాణ్యుర్నేహ ప్రమాణమపి కించిత్ । తచ్ఛ్రేష్ఠత్వాద్యుక్తిస్తం ప్రతి వాగాదికరణజాతస్య ॥ ౧౨౨ ॥ గుణభావోపగమో వా న యుజ్యతే కరణవృత్తిమాత్రేఽస్మిన్ । తస్మాదన్యః ప్రాణో భవత్యయం వాయుకరణవృత్తిభ్యాం ॥ ౧౨౩ ॥ నను తర్హి కథమయం ముఖ్యః ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరిహోపపద్యేత। ఇతి చేన్న వాయురేవ హ్యధ్యాత్మం లబ్ధపంచవృత్తిరసౌ ॥౧౨౪॥ ప్రాణ ఇతి కథ్యతే న హి తత్త్వాంతరమిహ న వాయుమాత్రం వా । తస్మాదుభే ఇమే అపి భేదాభేదశ్రుతీ హి న విరుద్ధే ॥౧౨౫॥ స్యాదేతన్నన్వేష ప్రాణో జీవవదిహ స్వతంత్రస్స్యాత్। శ్రేష్ఠత్వాదిభిరస్య హ్యనేకధా పత్యతే విభూతిరపి ॥౧౨౬॥ సుప్తేషు హి వాగాదిష్వేకో జాగర్తి మృత్యునాప్తః। వాగాదీన్ సంవృజ్య హి పుత్రాన్మాతేవ రక్షతి ప్రాణాన్ ॥౧౨౭॥ ఇత్యేవం కిల తస్మాత్ప్రాణస్యాపీహ భోక్తృతా దేహే। జీవవదేవ స్యాదితి శంకామేతాం నివారయత్యధునా ॥౧౨౮॥ ... ... ※

సూ॥౧౦॥ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః । జీవస్య కర్తృతాం ప్రతి యథోపకరణాని చక్షురాదీని ॥ ౧౨౯ ॥ రాజామాత్యవదేవ హి భవంతి చైతాని న స్వతంత్రాణి । జీవోపకరణభూతః ప్రాణోఽపి తథేహ న స్వతంత్రస్స్యాత్ ॥ ౧౩౦ ॥ సహశిష్యతే యతోఽసౌ ప్రాణస్తైశ్చక్షురాదిభిస్సర్వైః । సహశాసనం యదేతత్తత్సంవాదాదిషూపలబ్ధం తత్ ॥ ౧౩౧ ॥ సమధర్మేష్వేవైతద్యుక్తం హి బృహద్రథం

తచ్ఛేషు యథా । అస్వాతంత్ర్యకారణమచేతనత్వాది సుప్రసిద్ధం యత్ ॥౧౩౨॥ సూత్రే యమాదిశబ్దస్తు చేతదఖిలం ప్రతిపాదయితుమేవ । నను చక్షురాదిసామ్యాదస్య చ జీవోపకరణతా తర్హి ॥౧౩౩॥ తద్వద్విషయాంతరమపి రూపాదివదస్యేష్టమపి వక్తవ్యం। తత్ప్రాణకార్యజాతాన్యేకాదశ వర్ణితాని పూర్వత్ర ॥౧౩౪॥ తాని చ పరిగణితాని హి రూపాలోకనపురస్సరాణ్యేవ । ద్వాదశమపరం కార్యం న దృశ్యతే తతో వృథాయమితి చేన్న ॥౧౩౫॥ ... ... ※

సూ॥౧౧॥ అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథాహి దర్శయతి॥ విషయపరిచ్ఛేదేన ప్రాణస్య వకరణతా న చేహాస్త। ఏతావతాస్య కార్యం కిమపి చ నాస్తీతి వక్తుమిహాశక్యం ॥౧౩౬॥ ప్రాణాంతరేష్వదృష్టం వైశేషికమస్య కార్యముపదిశతి। యస్మిన్నుత్క్రాంత ఇదం శరీరమిత్యాదికా శ్రుతిర్హ్యేవం ॥౧౩౭॥ యస్మిన్నుత్క్రాంతే సతి పాపిష్ఠతరం శరీరమేవ త్స్యాత్ । స భవతి వ శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రజాపతేర్వాక్యమేతదాకర్ణ్య ॥౧౩౮॥ ఉత్క్రాంతేష్వపి వాగాదిషు తేషాం వృత్తిమాత్రలోపేపి । జీవనమేతస్య యథాపూర్వం జీవస్య దర్శయిత్వైవ ॥౧౩౯॥ ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాం వాగాదీనాం హి శిథిలతాపత్తిం । తద్వచ్ఛరీరపాతప్రసంగమస్యోపదర్శయిత్వైవ ॥౧౪౦॥ ప్రాణనిమిత్తామేవ హి దేహేంద్రియసంస్థితిం ప్రదర్శయతి । ప్రాణేనేతి శ్రుతిరపి సుప్తైవాగాదికరణజాతేహి ॥౧౪౧॥ ప్రాణనిమిత్తైవేయం శరీరరక్షేతి బోధయత్యేనం। యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరపీహ దర్శయతి ॥౧౪౨॥ ప్రాణనిమిత్తామేవ హి దేహేంద్రియపుష్టిమేవమపరాపి । ప్రాణనిమిత్తైవ హి జీవోత్క్రాంతిస్థితీ వినిర్దిశతి ॥౧౪౩॥ ... ... ※

సూ॥౧౨॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ ఏతస్మాదపి హేతోర్ముఖ్యప్రాణస్యాదృష్టమిహ కార్యం। వ్యపదిశ్యతే హి యస్మాచ్ఛ్రుతిషు ప్రాణో హి పంచవృత్తిరసౌ ॥౧౪౪॥ ప్రాణోపానశ్చేతి వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేవం। ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తిరసౌ తద్వదపానో భవేదవాగ్వృత్తిః ॥౧౪౫॥ వర్తేత ఇహ తత్సంధౌ వ్యానోసౌ వీర్యకర్మహేతుస్స్యాత్ । ఊర్ధ్వముఖవృత్తిరేష హ్యుదాన ఉత్క్రాంతికర్మహేతుస్స్యాత్ ॥౧౪౬॥ స సమానో యోన్నరసం సర్వేష్వంగేషు సమతయా నయతి । ఏవం హి పంచవృత్తిః ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే మనోవదసౌ ॥౧౪౭॥ మనసో యథా ప్రసిద్ధాః శ్రోత్రాదినిమిత్తవృత్తయః పంచ। శబ్దాదిగోచరాస్తాస్తథైవ చాస్యాపి వృత్తయః పంచ॥౧౪౮॥ కామాదయస్తు మనసో న పంచసంఖ్యాతిరేకతో గ్రాహ్యాః । నన్విహ భూతభవిష్యద్విషయాప్యపరా భవేన్మనోవృత్తిః ॥౧౪౯॥ ఏవం చ పంచసంఖ్యాతిరేక ఇహ దుర్నివార ఇతి చేన్న । పరమతప్రతిషిద్ధం హ్యనుమతమేవేతి నయముపాశ్రిత్య ॥౧౫౦॥ ఇహ యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః పరిగృహ్యంతే హి వృత్తయః పంచ। స్మృత్యవసానా మనసః ప్రమితివిపర్యయవికల్పనిద్రాఖ్యాః ॥౧౫౧॥ అథవా బహువృత్తిత్వాత్ప్రాణస్య నిదర్శనం మనో భవతి । మనస ఇవ ప్రాణస్యాప్యుపకరణత్వం హి పంచవృత్తిత్వాత్ ॥౧౫౨॥

సూ॥౧౩॥ అణుశ్చ॥ ఇతరప్రాణవదేవ చ ముఖ్యోప్యణురేవ భవతి హి ప్రాణః । సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ ఖల్వత్రాణుత్వం న చాణుతుల్యత్వం ॥౧౫౩॥ కృత్స్నశరీరవ్యాపీ యో నాసౌ పంచవృత్తిభిః ప్రాణః । సూక్ష్మశ్చ ప్రాణోసావుత్క్రాంతౌ తావనుపలభ్యమానత్వాత్ ॥౧౫౪॥ భవతి పరిచ్ఛిన్నోసావుత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతిభ్యశ్చ। నన్విహ విభుతాపి సమః ప్లుషిణేత్యాదిశ్రుతౌ వినిర్దిష్టా ॥౧౫౫॥ ఇతి చేదిహాధిదైవికః సమష్టిరూపో హిరణ్యగర్భో యః । ప్రాణాత్మత్వేన హి విభుత్వమామ్నాయతేస్య నేతరథా ॥౧౫౬॥

సూ॥౧౪॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్॥ ఆధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగతోణుత్వమపి విభుత్వం చ । ప్రాణస్య పూర్వముక్తం తేషామిహ సపది తత్ప్రసంగేన ॥౧౫౭॥ ఇదమాధిదైవికాధీనత్వం వర్ణయతి సూత్రకారోయం । అత్ర హి వాచా నామాన్యభివదతీతి శ్రుతిప్రదేశేషు ॥౧౫౮॥ నిరపేక్షసాధనత్వం వాగాదీనాం ప్రతీయతే హి తయా । అగ్నిర్వాగిత్యాదిశ్రుతేర్విరోధే సముత్థితే న్యాయం ॥౧౫౯॥ నాధిష్ఠాతృపరాగ్నేస్తదుపాదానత్వబోధనార్థైవ । తే చ ప్రాణాః ప్రకృతాః స్వకార్యశక్తా యతః ప్రతీయంతే ॥౧౬౦॥ తస్మాత్స్వమహిమ్నైవ హ్యేతే ప్రాణా ఇహ ప్రవర్తేరన్ । అపి చాధిష్ఠాతృత్వే దేవానాం భోక్తృతాపి దుర్వారా ॥౧౬౧॥ భోక్తృత్వం చేత్తేషాం శారీరస్యాస్య భోక్తృతా న స్యాత్ । ఇతి శంకాం వారయితుం తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥౧౬౨॥ ఇహ ప్రా

ర్వాపత్త్య నిరసనఫలకస్సోయం తుశబ్దఇహ పఠితః । వాగాదికరణజాతంహ్యగ్న్యాద్యభిమానిదేవతోపకృతం ॥౧౬౩॥ తదనుగ్రహావలంబాత్స్వేయేకార్యే ప్రవర్తతే సతతం । అగ్నిర్వాగిత్యాద్యాశ్రుతిరప్యముమర్థమేవదర్శయతి॥౧౬౪॥ అగ్నేర్వాగ్భూత్వా ముఖప్రవేశశ్చ నాస్యఇహభవతి । కిన్త్విహ తదధిష్ఠాతృత్వాధిష్ఠేయత్వరూపఏవాసౌ॥౧౬౫॥ ఏవం వాయుః ప్రాణోభూత్వేత్యాదావసౌ భవేదర్థః । వాగేవబ్రహ్మణఇతిమంత్రే వాహ్నేర్భావకథనమపి ॥౧౬౬॥ ఉక్తార్థకం హితస్మాత్ప్రత్యాసత్తిస్తయోర్భవేదేవం । వాగధ్యాత్మమితిస్మృతివచనైర్వాగాదికరణజాతస్య ॥౧౬౭॥ అగ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వం స్ఫుటతరమేవప్రపంచితం భవతి । స్వమహిమ్నైవప్రాణాస్స్వకార్యశక్తా ఇతీహయచ్చోక్తం ॥౧౬౮॥ తచ్చాయుక్తం లోకేశక్తానామపిభవేత్పరాపేక్షా । అశ్వాద్యధిష్ఠితానామేవరథానాం యతః ప్రవృత్తిస్స్యాత్ ॥౧౬౯॥ అగ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వం తస్మాద్వాగాదికరణజాతస్య । యుక్తం తదాగమాదపి తేషాం భోక్తృత్వమిహ నిరాక్రియతే॥౧౭౦॥*

—సూ॥౧౫॥ ప్రాణవతాశబ్దాత్॥— సత్స్వేవాధిష్ఠాతృష్వగ్న్యాదిషు దేవతాత్మసు ప్రథితః । ప్రాణవతా శారీరేణైవైషాం భవతి నిత్యసంబంధః ॥౧౭౧॥ అథయత్రైతదితిశ్రుతిరపి శారీరేణ సర్వకరణానాం । భోక్తవ్యభోక్తృతాదిస్వరూపసంబంధమత్రదర్శయతి ॥౧౭౨॥ అపిచాధిష్ఠాతౄణామనేకభావాన్నచేహభోక్తృత్వం । అవకల్పతేతతోసావేకశ్శారీరఏవభోక్తాస్యాత్ ॥౧౭౩॥ ప్రతిసంధానాదిబలాదపిశారీరోయమత్రభోక్తాస్యాత్ । భోక్తృత్వం దేవానామిహనకదాచిదితిదర్శయత్యధునా॥౧౭౪॥

—సూ॥౧౬॥ తస్యచనిత్యత్వాత్॥— శారీరస్యైవాస్మిన్ నిత్యత్వం భవతిభోక్తృభావేన । పుణ్యాపుణ్యార్జనతస్తత్రైవసుఖదుఃఖభోగయోగాచ్చ ॥౧౭౫॥ యాదేవతాః పరస్మిన్నైశ్వర్యపదేవతిష్ఠమానాస్స్యుః । తాహినిహీనేదేహేలబ్ధుంభోక్తృత్వమత్రనార్హంతి ॥౧౭౬॥ శ్రుతిరపిచపుణ్యమేవామూనిత్యాద్యానిరూపయత్యేవం । ప్రాణానాంసంబంధశ్శారీరే నైవభవతినిత్యతయా ॥౧౭౭॥ యేనతముత్క్రామంతం ప్రాణఇతి శ్రుతిరపీహదర్శయతి । శారీరేణైవైషాముత్క్రాంతౌతదనువృత్తితామేవ ॥౧౭౮॥ తస్మాదాసుసతీష్వపినహి శారీరస్యభోక్తృతాహానిః । దేవాహికరణపక్షేదీపవదేవహినభోక్తృపక్షేపి ॥౧౭౯॥ తస్మాచ్చచక్షుషేతి శ్రుతిరేషాభవతిసాధనత్వపరా । తదధిష్ఠాతృపరైవహ్యగ్నిర్వాగితితయోశ్చనవిరోధః ॥౧౮౦॥ ... ... *

—సూ॥౧౭॥ తఇంద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్॥— ఏకోముఖ్యస్త్వితరేప్రాణాఏకాదశేతినిర్దిష్టం । ముఖ్యస్యవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణాభవంతికింవాతే ॥౧౮౧॥ తత్త్వాంతరాణి తస్మాదితిసందేహే సముత్థితేతత్ర । ముఖ్యస్యవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణా ఇతీహయుక్తతమం ॥౧౮౨॥ హంతాస్యైవేత్యాద్యాశ్రుతిరపి ముఖ్యాత్మతాం బ్రవీత్యేషాం । ఏకత్రముఖ్యవృత్తేరితరత్రచలత్వనాతునహియుక్తా ॥౧౮౩॥ తస్మాదేకస్యైవ ప్రాణాద్యాః పంచవృత్తయోహియథా । ఏవంవాగాద్యాఇతిశంకామేతాంనివారయత్యత్ర ॥౧౮౪॥ వాగాదీన్యేతానిహిభవంతి తత్త్వాంతరాణితానియతః । ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే శ్రేష్ఠమేకమత్రవినా ॥౧౮౫॥ ఏతస్మాదితిమంత్రేప్రాణాః పృథగేవమింద్రియాణ్యపిచ । వ్యపదిశ్యంతేహియతస్తస్మాత్తత్త్వాంతరాణితానిస్యుః ॥౧౮౬॥ ప్రాణస్యేవహి మనసోనస్యేవం సత్యనింద్రియత్వంస్యాత్ । వ్యపదిశ్యతేహియస్మాత్పృథఙ్మనోపీంద్రియేభ్యఇతి చేన్న ॥౧౮౭॥ వ్యపదేశోసౌ యద్యపి మనసఃపృథగేవదృశ్యతేథాపి । మనసోపిచేంద్రియత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం శ్రుతిప్రసిద్ధమపి ॥౧౮౮॥ ప్రాణస్యచేంద్రియత్వం నచశ్రుతౌ నస్మృతౌప్రసిద్ధంస్యాత్ । వ్యపదేశభేదఏషహితత్త్వైకత్వేహ్యయుక్తఏవస్యాత్ ॥౧౮౯॥ ......*

—సూ॥౧౮॥ భేదశ్రుతేః॥— భేదేనవ్యపదేశోవాగాదిభ్యోహిదృశ్యతేప్రాణే । తేహేతిశ్రుతివాక్యేవాగాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తాన్ ॥౧౯౦॥ నిర్దిశ్యసకలమేతద్వాగాదిప్రకరణంచసంత్యజ్య । శ్రుత్యాథహేమమితికిల ముఖ్యోసావసురపాప్మవిధ్వంసీ ॥౧౯౧॥ వ్యపదిష్టఃపృథగేవహితస్మాత్తత్త్వాంతరాణికరణాని । తత్త్వాంతరమేతానామథునాహంత్వంతరేణవర్ణయతి॥౧౯౨॥

—సూ॥౧౯॥ వైలక్షణ్యాచ్చ॥— వైలక్షణ్యందృష్టం ముఖ్యప్రాణస్య చేతరేషాంచ । సుప్తేషుహివాగాదిషుముఖ్యోజాగర్తినేతరేప్రాణాః ॥౧౯౩॥ తస్యస్థిత్యుత్క్రాంత్యాతనుధారణపతనకార్య

మిహ భవతి । ఏతచ్చ నేన్ద్రియాణాం విషయపరిచ్ఛేదహేతుతా తేషాం ॥౧౯౪॥ తస్మాదప్యేతేషాం తత్త్వాన్తరభావసిద్ధిరిత్యుక్తం । ఏతస్యైవ హి సర్వే రూపమితి శ్రుతిబలేన తత్త్వైక్యం ॥౧౯౫॥ నహి వర్ణయితుం శక్యం యస్మాత్తత్ర ప్రతీయతే భేదః । ఇహ చ వదిష్యామ్యేవాహమితి శ్రుత్యా వ్రతం వినిర్దిష్టం ॥ ౧౯౬ ॥ వాగాదీనామేవం కథితశ్రమమృత్యుకబళితత్వమపి । పశ్చాదథైనమేవేత్యనయా శ్రుత్యా హి మధ్యమః ప్రాణః ॥౧౯౭॥ పృథగేవ మృత్యునానభిభూతోఽసౌ వర్ణితస్తథైవాస్య । వాక్యేనాయం వై నః శ్రేష్ఠ ఇతి శ్రేష్ఠతా హి నిర్దిష్టా ॥ ౧౯౮ ॥ తస్మాద్బహుభిర్లింగైరత్ర విరోధే సముత్థితే తేషాం । తద్రూపభవనమేతత్తదధీనస్థితికతాత్మకం వాచ్యం ॥౧౯౯॥ ముఖ్యప్రాణే శక్తో లాక్షణికః ప్రాణశబ్ద ఇహ భవతి । తస్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణాత్తత్త్వాన్తరత్వమిహ సిద్ధం ॥ ౨౦౦ ॥ ... ... ❋

——సూ॥౨౦॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥—— తన్నామరూపభేదాత్ప్రాణోఽసౌ కరణభిన్న ఇత్యుక్తం । తన్నామరూపక్లృప్తిర్భవతి హి కింకర్తృకేతి చింతేహ ॥ ౨౦౧ ॥ సత్ప్రకరణే హి తేజోఽబన్నానాం సృష్టిసరణిమభిధాయ । ఏకైకాం కరవాణీత్యంతం వాక్యం హి సేయమిత్యాది ॥౨౦౨॥ ఏతదనంతరపఠితం తస్మాత్సందేహ ఏష సంభూతః । కిం జీవకర్తృకమిదం కిం వా పరమేశకర్తృకం వేతి ॥౨౦౩॥ తచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం జీవకర్తృకం యుక్తం । యస్మాదనేన జీవేనేతి శ్రుతిరాత్మభావముపదిశ్య ॥౨౦౪॥ వ్యాకరవాణీత్యస్మాద్వ్యాకర్తృత్వం హి తస్య దర్శయతి । లోకే చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్య కలయాని ॥౨౦౫॥ ఏవంవిధప్రయోగే తత్కర్తృకమేవ సైన్యసంకలనం । అధ్యారోపయతి యథా స్వాత్మని రాజా హి హేతుకర్తృత్వాత్ ॥౨౦౬॥ సంకలయానీత్యేవం తద్భేదమపి జీవకర్తృకం సదిహ । స్వాత్మన్యారోపయతి వ్యాకరవాణీతి దేవతా హ్యేషా ॥౨౦౭॥ అపి కిల డిత్థాదిషు వా నామస్వేవం ఘటాదిరూపేషు । జీవస్యైవ హి దృష్టం వ్యాకర్తృత్వం న చేతరస్యేహ ॥౨౦౮॥ తస్మాచ్చ జీవకర్తృకమిదమితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా । సూత్రస్థో హి తు శబ్దః ప్రకృతాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ ॥౨౦౯॥ యచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం తత్పరేశ్వరస్యైవ । తస్యేహ నిరపవాదం కర్తృత్వం స్యాన్న చేతరస్యేదం ॥౨౧౦॥ యేయం సంజ్ఞామూర్తిప్రకల్పనాగ్న్యాదిషూపలబ్ధా హి । సా తేజోఽబన్నానాం నిర్మాతుర్భవతి కృతిరిహేశస్య ॥౨౧౧॥ సేయమితి శ్రుతిరేషా వ్యాకరవాణీతి చరమవాక్యేన । పరమాత్మన ఏవ యతో వ్యాకర్తృత్వం తదేతదుపదిశతి ॥౨౧౨॥ నన్విహ జీవేనేతి వ్యపదేశాజ్జీవకర్తృకం తత్స్యాత్ । ఇతి న యతో జీవేనేత్యనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబద్ధం ॥ ౨౧౩ ॥ అవ్యవధానాన్నేహ వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబధ్యేత్ । స్యాదౌపచారికోఽసావుత్తమపురుషశ్చ తేన సంబంధే ॥౨౧౪॥ అపి గిరినదీసముద్రాదిషు నానానామరూపనివహేషు । వ్యాకరణకర్తృతా కథమనీశ్వరస్యాస్య భవతి జీవస్య ॥౨౧౫॥ యేష్వపి సామర్థ్యం స్యాత్తేష్వపి తదిదం భవేత్పరస్యైవ । రాజ్ఞశ్చార ఇవాయం న పరస్మాద్భిన్న ఏష జీవః స్యాత్ ॥ ౨౧౬ ॥ యస్మాదిహాత్మనేతి చ విశేషణం దృశ్యతే హి జీవస్య । తస్యోపాధినిబంధన ఏవాసౌ జీవభావ ఇత్యుక్తం ॥ ౨౧౭ ॥ తేన చ తత్కృతమేతత్పరాత్మకృతమేవ భవతి సర్వమపి । పరమేశ్వర ఏవాసౌ వ్యాకర్తా నామరూపయోరితి హి ॥ ౨౧౮ ॥ ఆకాశో హేత్యాద్యైః శ్రుతివచనైర్వ్యక్తమేతదుపదిష్టం । ప్రత్యేకనామరూపవ్యాకరణం భూతసర్గవాక్యేన ॥ ౨౧౯ ॥ నిర్దిష్టమత్ర తు పునర్వివత్స్యతే భౌతికేషు తదిదం హి । తేజోఽబన్నానాం కిల భవేత్త్రివృత్కరణపూర్వకం యస్మాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ తస్మాదగ్న్యాదిష్వియముపదిశతి శ్రుతిరిదం త్రివృత్కరణం । శ్రుతిరేషా హి యదగ్నేరిత్యాద్యా సకలమేతదుపదిశతి ॥ ౨౨౧ ॥ అగ్న్యాదిత్యాదీనాం యదుదాహరణం శ్రుతౌ వినిర్దిష్టం । తేనైతేషు త్రిష్వపి భౌమాంభసతైజసేషు తత్సిద్ధం ॥ ౨౨౨ ॥ యస్మాదవిశేషేణ శ్రుతా విమా ఇత్యుపక్రమో దృష్టః । యదు రోహితమిత్యాదావుపసంహారోఽపి చావిశేషేణ ॥ ౨౨౩ ॥ తాసాం బహిస్త్రిసృణాం త్రివృత్కృతానాం తు దేవతానాం హి । అధ్యాత్మమపరమేషా శ్రుతిస్త్రివృత్కరణమత్ర దర్శయతి ॥ ౨౨౪ ॥ సా చేమాస్తిస్ర ఇతి ప్రథితా హి తథైవ దర్శయత్యేతత్ । భగవానాచార్యోఽసావాశంకితదోషమపహరిష్యన్హి ॥ ౨౨౫ ॥ ... ... ❋

——సూ॥౨౧॥ మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥—— భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణ హి

పభుజ్యమానాయాః। నిష్పద్యతే హి కార్యం మాంసాదిహి భవతి తద్యథాశబ్దం ॥ ౨౬ ॥ దర్శయతి చాన్నమశితం త్రేధేత్యా ద్యాశ్రుతిర్యథోక్తార్థం । భూమేరుపభుక్తాయాస్త్వవిష్ఠరూపం పురీషభావేన ॥ ౨౭ ॥ నిర్గచ్ఛతి బహిరేవ హి మధ్యమమధ్యాత్మమేవ మాంసాది । వర్ధయతి యద్ధ్యణిష్ఠం భవతి మనో హ్యేవమితరయోరపి చ ॥ ౨౮ ॥ మూత్రం లోహితమేవం ప్రాణశ్చ తథా భవేదపాం కార్యం । అస్థి చ మజ్జా వాగపి తేజసపతత్త్రియం భవేత్కార్యం ॥ ౨౯ ॥ నను భూతం భౌతికమప్యవిశేషేణ త్రివృత్కృతం చేత్స్యాత్ । యోఽయం విశేషవాదస్తేజోఽబన్నేషు స చ విలుప్యేత ॥ ౩౦ ॥ ఇదమిహ తేజ ఇమాః ఖల్వాప ఇదం చాన్నమేవమాదిరసౌ । అధ్యాత్మమపి తథేదం కార్యం మాంసాది చాశితాన్నస్య ॥ ౩౧ ॥ ఏవమపాం పీతానాం కార్యం చైతద్ధి లోహితాదీతి । అశితస్య తేజసోఽపి హ్యస్థ్యాద్యేవాస్య కార్యమితి చేన్న ॥ ౩౨ ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౨ ॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః ॥ చోదితమేతం దోషం తు శబ్దయోగేన సమ్యగపనుదతి । అత్ర హి విశేషభావో వైశేష్యం తచ్చ భవతి భూయస్త్వం ॥ ౩౩ ॥ యద్యపి సకలం చేదం త్రివృత్కృతం స్యాత్తథాపి వైశేష్యం । ఏకస్య భూతధాతోర్భూయస్త్వం చోపలభ్యతే క్వాపి ॥ ౩౪ ॥ తేజోభూయస్త్వం ఖల్వగ్నౌ దృష్టం తథోదకస్యాపి । అబ్భూయస్త్వం దృష్టం తథా పృథివ్యా ఇహాన్నభూయస్త్వం ॥ ౩౫ ॥ వ్యవహారసిద్ధయే ఖల్విదం త్రివృత్కరణమాశ్రితం భవతి । ఇహ చ పదాభ్యాసోఽసావధ్యాయసమాప్తిమాశు బోధయతి ॥ ౩౬ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ॥ ౩౭ ॥ తత్ర చ చతుర్థపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౩౮ ॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసికిసూత్రజాలసంగ్రథితా । భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా ॥ ౩౯ ॥ ... ...

శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః

శ్రీ గణేశాయ నమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం - తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమపాదః.

సూ॥౧॥ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ పూర్వస్మిన్నధ్యాయే కపిలాది
స్మృతిభిర్నయైశ్చ విరోధోఽసౌ। వేదాంతవాక్యవిహితబ్రహ్మావగమే హి పరిహృతస్సకలః॥౧॥ అనపేక్షత్వం చ తథా పరపక్షాణాం
ప్రపంచితం భవతి। విప్రతిషేధశ్చాయం శ్రుతివచసామపి నిరాకృతస్సకలః॥౨॥ జీవవ్యతిరిక్తాని హి యాని చ జీవోపకరణభూతా
ని। తాని పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంత ఇతి దర్శితం పూర్వం ॥ ౩ ॥ ఏవం వేదాంతార్థవిరోధశంకానిరాసతో విమలే। లబ్ధావస
రా సేయం జాతా తజ్జ్ఞానసాధనే చింతా॥౪॥ ఇతి హేతుహేతుమద్భావాత్మకసంగతిమిహావలంబ్యైవ। తన్నిర్ణయాయ సం
ప్రత్యధ్యాయోఽసౌ తృతీయ ఆరబ్ధః॥౫॥ లింగోపాధేస్సిద్ధా భవతి హి తదుపహితజీవసంసారే। చింతేతి పాదయోరపి సంగతిరి
హ హేతుహేతుమద్భావః॥౬॥ ఏతస్మిన్నధ్యాయే యోఽసావుపకరణపరివృతో జీవః। తస్య హి సంసారగతిస్తదవస్థా బ్రహ్మాత
త్వయాథాత్మ్యం॥౭॥ విద్యాభేదాభేదౌ గుణోపసంహారతద్విపర్యాసౌ। సమ్యగ్దర్శనయోగాత్పుంసాం పురుషార్థసిద్ధిరప్యేవం
॥౮॥ సమ్యగ్దర్శనసాధనవిధిప్రభేదో హి ముక్త్యనియమశ్చ। ఏతన్నిరూపయిష్యత ఇహ ప్రసంగాగతం తథాన్యదపి ॥ ౯ ॥ ప్రథ
మే తావత్పాదే పంచస్వగ్నిత్వగోచరాం విద్యాం। ఆశ్రిత్య విరతిహేతోస్సంసారగతేః ప్రదర్శ్యతే భేదః ॥౧౦॥ తస్యాం జుగుప్సే
తేతి హ్యాంతే దృష్టా విరక్తిసాధనతా। ముఖ్యప్రాణసహాయో జీవోఽసౌ సేంద్రియశ్చ సమనస్కః॥౧౧ ॥ విద్యాకర్మపురస్కృత
పూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహోపేతః। పూర్వం విహాయ దేహం దేహాంతరమభినవం హి లభత ఇతి॥ ౧౨ ॥ ఇత్యేతదవగతం ఖల్వ
థైనమిత్యాది వేదవాక్యేషు। ధర్మాధర్మఫలానాముపభోక్తృత్వేన తస్య తద్వ్యక్తం ॥ ౧౩॥ స హి దేహబీజభూతైస్సూక్ష్మై
ర్భూతైరసంపరిష్వక్తః। గచ్ఛత్యాహోస్విత్కిం స సంపరిష్వక్త ఏవ యాతీతి ॥ ౧౪ ॥ చింతేయమత్ర యుక్తా హ్యసంపరి
ష్వక్త ఏవ యాతీతి। కరణోపాదానవదిహ భూతోపాదానమత్ర న హి దృష్టం॥ ౧౫ ॥ ఇహ చ స ఏతాస్తేజోమాత్రా ఇత్యత్ర క
రణమాత్రపరః। తేజోమాత్రాశబ్దశ్శ్రూయత ఏవం న భూతపరశబ్దః ॥ ౧౬ ॥ అపి చేహ వాక్యశేషే కథితాని హి చక్షురాదిక
రణాని। ఏవం న భూతమాత్రోపాదానస్యేహ కీర్తనం దృష్టం॥ ౧౭ ॥ సులభాశ్చ భూతమాత్రా యస్మాత్తాసాం హి నిష్ఫలం న
యనం। తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యత ఇదం పరత్వార్యః॥౧౮॥ వ్యవహారసిద్ధయే కిల పంచీకరణం ప్రదర్శితం పూర్వం । సంప్ర
తి స వ్యవహారో నిరూప్యత ఇతీహ హేతుఫలభావః॥౧౯॥ దేహాంతరసంపత్తౌ సూక్ష్మైర్భూతైస్సహైవ సంయాతి। జీవోఽత్ర భ
వతి హేతుః ప్రశ్నప్రతివచనరూప ఏవేతి॥౨౦॥ రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నోఽసౌ శ్వేతకేతుముద్దిశ్య। వేత్థ యథా పంచమ్యామి
త్యాదిస్తస్య చోత్తరాజ్ఞానే॥౨౧॥ తత్పితరం రాజాసౌ పప్రచ్ఛోద్దాలకం యథాపూర్వం। తేనాసౌ వావేతి ప్రతివచనం హి ప్ర
దర్శితం రాజ్ఞే॥౨౨॥ ఇహ ఖల్వగ్నావేతాః శ్రద్ధాఖ్యాః శ్రద్ధయా హుతా ఆపః। ఆజ్యపయోదధిరూపా భవంతి యజమానసంగ
తాస్తాభిః॥౨౩॥ సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనా స్థితాస్స్వర్గలోకమాసాద్య। కర్మాంతే పర్జన్యే హుతాస్తతో వృష్టిభావముప
యాంతి॥౨౪॥ ఏవం హుతాః పృథివ్యాం తాశ్చాన్నత్వేన పరిణతాస్తద్వత్। పురుషే రేతోరూపా యోషితి చ హుతా హి పురు
షపదవాచ్యాః॥౨౫॥ దర్శయతీతి త్వాద్యా శ్రుతిరేషా సకలమేతమర్థమిహ। తస్మాదద్భిర్జీవో వ్రజతి పరిష్వక్త ఇతి తు యుక్త
మిహ॥౨౬॥ నన్విహ పూర్వం దేహం త్యక్త్వా జీవస్తదంతరం లభతే। ఇత్యత్ర వర్ణితం తత్ప్రతికూలం తృణజలాయుకేత్యస్యాః॥
౨౭॥ పూర్వతనుత్యాగోఽసౌ తదంతరప్రాప్త్యనంతరం తత్ర। నిర్దిష్ట ఇహ తు పూర్వం తస్మాదేతద్విరుద్ధమితి చేన్న ॥ ౨౮ ॥
భావనయైవ గృహీత్వా కర్మాయత్తం హి భావిదేహమసౌ। పూర్వం దేహం త్యజతీత్యేవ జలూకానిదర్శనే నైషా ॥౨౯॥ బోధ
యతి సూత్రదర్శితమర్థం శ్రుతిరితి న కశ్చిదిహ దోషః । దేహాంతరసంపత్తిప్రకార ఏవం శ్రుతిస్మృతిప్రథితః ॥ ౩౦ ॥ తత్రా
త్మనస్తథైవ హి కరణానాం వ్యాపినాం భవేద్వృత్తిః । ఇతి సాంఖ్యకల్పనా వా తథైవ సుగతాదికల్పనాయాం చ ॥౩౧॥ కేవలమా
త్మన ఏవ హి తదంతరే భవతి వృత్తిలాభ ఇతి। ఏవం కణాదానాం మన ఏవాభిప్రతిష్ఠతే తదిదం॥ ౩౨ ॥ ఉత్పద్యంతే దేహవదభిన

వరూపాణి చేంద్రియాణీతి। యాకల్పనాతథేయం శ్రుతిః ఇవవృత్తా త్తదంతరం హియథా ॥౩౩॥ ఉత్ప్లుత్య జీవ ఏక స్తదంతరంతి
భూత ఏవమాద్యాహి। జైనానాం తాస్సకలానాదర్తవ్యాయతశ్చ నిర్మూలాః ॥ ౩౪॥ శ్రుతివిప్రతిషేధాశ్చేత్యేత ఏతాసు వ్యా
నాదరాయుక్తః। ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం నన్వద్భిః కేవలాభిరాకలితః ॥౩౫॥ రంహతి పరలోకమితి ప్రతీయతే కిం తథా ఇహ ప్రతిజ్ఞా
తం। సర్వైర్హి భూతసూక్ష్మైస్సహ ప్రయాతీత్యత స్త్విదం పఠతి॥ సూ॥౨॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్
అత్రత్యస్తు శబ్దో యథోక్తశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ । ప్రశ్ననిరూపణవాక్యప్రదర్శితా త్రిస్వరూపకా హ్యాపః ॥
౩౬ । యస్మాత్త్రివృతమితి శ్రుతిరిహ తిస్రస్తాస్త్రివృతః కృతా బ్రూతే । తాసామారంభకతా సిద్ధా వితరద్వయస్య
నాసిద్ధా ॥ ౩౭॥ తేజోఽబన్నానామిహ యస్మాత్కార్యం చ దృశ్యతే దేహే। తస్మాద్దేహస్త్ర్యాత్మక ఏష పునస్త్ర్యాత్మకస్త్రి
ధాతుత్వాత్ ॥౩౮॥ యస్మాచ్చ వాతపిత్తశ్లేష్మభిరాకలిత ఏవ దేహోఽసౌ । న చ కేవలాభిరద్భిర్వినైవ భూతాంతరాణి చా
రబ్ధుం ॥౪౦॥ నైవ హి శక్యస్తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షయేహ చాప్ఛబ్దః। దృశ్యత ఏవ హి యస్మాద్ద్రవభూయస్త్వం హి సర్వదే
హేషు॥౪౧॥ నను పార్థివోఽపి ధాతుర్భూయిష్ఠో దృశ్యతే శరీరేషు। మైవమపాం బాహుళ్యం త్విహేతరస్మాద్ధి దృశ్యతే లోకే ॥
౪౨॥ యద్దేహబీజభూతం శుక్లం శోణితమితి ప్రసిద్ధం తత్। ద్రవబహుళమేవ దృష్టం కర్మాపి నిమిత్తకారణం యత్స్యాత్ ॥౪౩॥
తదపి చ సోమాజ్యాది ద్రవబహుళద్రవ్యసంశ్రితం భవతి। తత్సమవేతా హ్యాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితా భవంత్యేతాః॥ ౪౪॥ సహ కర్మ
భిర్ద్యుసంజ్ఞే హ్యగ్నౌ హూయంత ఇతి చ వక్ష్యతి హి। తస్మాద్బాహుళ్యమపామప్ఛబ్దేనేహ దేహబీజానాం ॥౪౫॥ యుక్తము
పాదానం కిల సర్వేషామేవ భూతసూక్ష్మాణాం। యచ్చేహ భూతసూక్ష్మైస్సహ గమనం తస్య తదపి నిరవద్యం ॥ ౪౬ ॥
సూ॥౩॥ ప్రాణగతేశ్చ ॥ దేహాంతరసంప్రాప్తౌ ప్రాణానామపి గతిశ్శ్రుతా హ్యేవం। ఇహ చ తముత్క్రామం
తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి వాక్యేన॥ సా హి గతిః ప్రాణానాం నైవాశ్రయమంతరేణ సంభవతి। అత ఇహ తద్గత్యర్థం తదాశ్ర
యాణామపీహ సా వాచ్యా॥౪౭॥ న ప్రాణానాం దృష్టా నిరాశ్రయాణాం క్వచిద్గతిస్తస్మాత్। భూతాంతరసహితానామపా
మపి గతిస్త్వవశ్యమిహ వాచ్యా॥ సూ॥౪॥ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ ॥ నను దేహాంతరయో
గే నైవ ప్రాణాస్సహైవ జీవేన। గచ్ఛంత్యగ్న్యాదిగతిశ్రుతేస్తథేయం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి॥ దేహావసానసమయే ప్రాణా వా
గాదయో హి గచ్ఛంతి। అగ్న్యాదీన్ దేవానితి యత్రాస్యేతి ర్హి దర్శయతి॥౫౧॥ ఇతి చేద్వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతిర్హి గౌ
ణీయం। లోమసు కేశేషు చ సా న దృశ్యతే శ్రుతిరిహేత్థముపదిశతి॥౫౨॥ లోమాని చౌషధీరితి కేశాశ్చ వనస్పతీన్ ప్రయాంతీతి ।
న హి లోమాని చ కేశా ఉత్ప్లుత్యౌషధివనస్పతీన్ యాంతి ॥ ౫౩॥ న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిత్యాగేన గమనమపి యుక్తం । దే
హాంతరే హి భోగో నాపి ప్రాణైర్వినోపపద్యేత॥౫౪॥ జీవేన చ సహ గమనం ప్రాణానామపి చ దృశ్యతేఽన్యత్ర। తస్మాదగ్న్యా
దీనాం వాగాద్యుపకారిణాం హి దేవానాం॥౫౫॥ ఉత్క్రమసమయే కేవలముపకారనివృత్తిమాత్రమాలక్ష్య । వాగాదయః
ప్రయాంతి హ్యగ్న్యాదీనితి తు భాక్తమేవ స్యాత్॥ సూ॥౫॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥
నన్వేతత్కథమాపః పంచమ్యామాహుతౌ హి పురుషాఖ్యాః। యస్మాదగ్నౌ ప్రథమే నైవాపాం శ్రవణమస్తి కించిదపి॥ ౫౬॥
ఆహుత్యాధారతయా పంచాధీతాస్త్విహాగ్నయో ద్యుముఖాః। తేషాం ప్రథమే త్వగ్నౌ తస్మిన్నిత్యేవమాదికా శ్రద్ధాం ॥
౫౭॥ హోమ్యద్రవ్యతయా హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి తేన తదయుక్తం । పర్జన్యాదిషు సోమప్రభృతీనాం హోమకరణ
భూతానాం॥౫౮॥ ద్రవబాహుళ్యేనాపాం హోమద్రవ్యత్వముచితమేవ స్యాత్ । ప్రథమే త్వగ్నౌ శ్రద్ధాం శ్రుతాం పరి
త్యజ్య చాశ్రుతా ఆపః॥౬౦॥ కథమిహ హోతవ్యాస్స్యుః పంచమ్యామిత్యయుక్తమితి చేన్న। యస్మాత్ప్రథమేఽప్యగ్నౌ తా ఏ
వాపో భవంతి హోతవ్యాః॥౬౧॥ శ్రద్ధాశబ్దేనాపి చ తా ఏవాపో వివక్షితాస్స్యురిహ । ఏవం చేదేతస్యాత్తదాదిమధ్యావసా
నసంబంధాత్॥౬౨॥ ఏకం వాక్యమనాకులముపపద్యత ఇతరథా హి తావస్స్యాం । పంచమ్యామేవాపాం పురుషవచస్త్వప్ర
కార ఇహ పృష్టే॥౬౩॥ ప్రతివచనావసరే హి ప్రథమేఽగ్నౌ ప్రథమమాహుతిస్థానే । అనపో హోమ్యద్రవ్యం శ్రద్ధాం నామా
వతారయేత్తర్హి ॥ ౬౪॥ నావైకవాక్యతా స్యాత్ప్రశ్నప్రతివచనవైపరీత్యేన । ఉపసంహారోఽపీతి త్వాద్యా హ్యైకవా
క్యతాం వక్తి॥౬౫॥ లక్ష్యత ఏవాబ్బహుళం శ్రద్ధాకార్యం చ సోమవృష్ట్యాది। కార్యానురూపమేవ చ లోకే దృష్టం హి కారణం స

కలం ॥౬౬॥ మనసోజీవస్యాయంశ్రద్ధాఖ్యాః ప్రత్యయోఽత్రధర్మస్సక్ । పశ్చాదిభ్యోహృదయానీవాయంధర్మిణోనికృష్య కథం॥౬౭॥ హోతుముపాదేయస్స్యాచ్ఛ్రద్ధాశబ్దాఇహాపఏవాతః । శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సుశ్రద్ధావా ఆపఏవమాదిషుచ॥౬౮॥ వాక్యేషువైదికేష్వపిదృష్టస్తస్మాత్తనుత్వయోగేన । శ్రద్ధాసమానరూపాః శ్రద్ధాశబ్దాఇహాపఏవస్యుః ॥ ౬౯ ॥ అథవా శ్రద్ధాశబ్దః శ్రద్ధాసంవలితకర్మసమవాయాత్ । శ్రద్ధాహేతుత్వాద్వాశ్రద్ధాశబ్దోయమప్సుయుక్తస్స్యాత్ ॥౭౦॥ అపోహాస్మైశ్రద్ధామిత్యాద్యాహిశ్రుతిః ప్రదర్శయతి। శ్రద్ధాహేతుత్వేనశ్రద్ధాశబ్దాపపత్తిమప్సుయతః॥౭౧॥ ....*

సూ॥౬॥ అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామాపః శ్రద్ధాదిభావమాపన్నాః । ప్రతిపద్యేరన్ పురుషాకారం తాశ్చాహుతౌహిపంచమ్యాం ॥౭౨॥ తాభిస్తుసంపరిష్వక్తాజీవాశ్చేహనైవ రంహేయుః।నహిజీవానాంకశ్చిచ్ఛ్రవయితాపామివేహశబ్దోస్తి ॥౭౩॥ తస్మాదయుక్తమేవహ్యద్భిఃపరివేష్టితస్యగమనమిదం । ఇతిచేత్ప్రతీయతేతద్రంహణమిష్టాదికారిణామత్ర ॥ ౭౪॥ అథయఇమేగ్రామ ఇతిశ్రుతిరిహధూమాదివర్త్మనైతేషాం । ఇష్టాదికారిణాంగతిమపిచంద్రప్రాప్తిమత్రదర్శయతి ॥ ౭౫ ॥ యాత్యాకాశాచ్చంద్రంచంద్రమసోభవతిసోమరాజఇతి । ఏవమిహాపిహితస్మిన్నిత్యాదావేతదేవనిర్దిష్టం ॥౭౬॥ తస్మిన్నగ్నౌదేవాఃశ్రద్ధాంజుహ్వతి తదాహుతేరేషః। సోమోరాజాభవతీత్యత్రశ్రుతివచనసామ్యతోలబ్ధం ॥౭౭॥ తేషాంచకర్మసాధనభూతాఏతేహిదధిపయఃప్రముఖాః ద్రవభూయస్త్వాదాపః ప్రత్యక్షేణైవతాహిదృశ్యంతే ॥ ౭౮ ॥ ఆహవనీయేచహుతాస్సూక్ష్మాస్తానాశ్రయంతి యజమానాన్ । తేషాంశరీరమపిఖల్వంతేగ్నావృత్విజోత్రజుహ్వతిహి ॥ ౭౯ ॥ ఆపశ్చాహుతిమయ్యస్సూక్ష్మాశ్చేష్టాదికారిణోజీవాన్ । పరివేష్ట్యాముంలోకంఫలదానాయచనయంతితాఇతిహి ॥౮౦॥ అగ్నౌదేవాశ్శ్రద్ధామిద్యాద్యేనప్రతీయతేహ్యేవం । శ్రుత్యంతరేగ్నిహోత్రప్రకరణపఠితేనవాక్యశేషేణ ॥ ౮౧ ॥ ఫలజననాయాహుత్యోర్లోకాంతరగమనమభిహితంభవతి । జనకేనయాజ్ఞవల్క్యంప్రతిషట్ ప్రశ్నాః ప్రదర్శితాస్తత్ర ॥ ౮౨ ॥ పురుషస్యోత్క్రమతఇహతేఏతేఆహుతీహుతేభవతః । యత్త్వంతరిక్షలోకస్తద్ద్వారాతేదివంహిగచ్ఛంత్యౌ ॥ ౮౩ ॥ దివమేవాహవనీయప్రతిష్ఠయోపేతమాతనుతఏతే । తేహిదివంతర్పయతస్త్వావర్తేతేతతోహిపునరపిచ ॥ ౮౪ ॥ తేచపృథివ్యాంపురుషేయోషితిచహుతేహిపురుషరూపేణ। ఉపతిష్ఠతఇత్యేతత్క్రమిషుసర్వత్రదర్శయిత్వైవ ॥౮౫॥ త్వమనుక్రాంతింనగతింనచప్రతిష్ఠాంనతృప్తిమపిచైవం।నచపునరావృత్తింవానచలోకంప్రత్యుపస్థితంవేత్థ ॥౮౬॥ ఇతిషట్ప్రశ్నైర్నిర్వృతేసహిపునరావృత్తివర్జితఃపంథాః । తస్మాదద్భిశ్చాహుతిమయీభిరేవైషసంపరిష్వక్తః ॥ ౮౭ ॥ రంహతిపరలోకమసౌఫలభోగాయేతియుజ్యేతతదిదం । ఇష్టాదికారిణాంనసుఫలోపభోగాయరంహణంయదిదం ॥౮౮॥ ధూమాదివర్త్మనోక్తంతదయుక్తమివప్రతీయతేయస్మాత్ । ఇష్టాదికారిణాంకిలశశధరమండలముపాగతానాంహి ॥ ౮౯॥ తద్దేవానామన్నంతందేనాఏవమాదికాతేషాం । శ్రుతిరన్నతాంహికథయతికథమేతేషాంఫలోపభోగస్స్యాత్॥౯౦॥ తేచంద్రంప్రాప్యాన్నంభవంతితానేవమాదికాప్యపరా। శ్రుతిరిమమర్థంబ్రూతేకథమిహతేషాంస్వకర్మఫలభోగః ॥౯౧॥ తస్మాద్వ్యాఘ్రాదిభిరివదేవైస్సర్వత్రభక్ష్యమాణానాం।ఉపభోగాశంసనమిహకథమితిశంకాంనిరాకరోత్యధునా॥౯౨॥..............*

సూ॥౭॥ భాక్తంవానాత్మవిత్త్వాత్తథాహిదర్శయతి॥ అత్రచవాశబ్దోసౌయథోక్తశంకానిరాసఫలకస్స్యాత్।ఏతేషామన్నత్వంనహిముఖ్యంకింతుభాక్తమేవస్యాత్ ॥ ౯౩ ॥ ముఖ్యేకిలాన్నభావే విధివాక్యంస్వర్గకామపరమఖిలం । అసమంజసముపభోగోయదితేషాంచంద్రమండలేనస్యాత్ ॥ ౯౪ ॥ అధికారిణః కిమర్థంకర్మణియదాయాసబహుళమిహకుర్యుః । లోకేకిలాన్నశబ్దోనన్వేష్యుపచర్యమాణఇహదృష్టః ॥ ౯౫ ॥ రాజ్ఞాం యథావిశోన్నంవిశామిహాన్నంయథాహిపశవఇతి । తస్మాదిష్టతమస్త్రీపుత్రాదిభిరివగుణత్వముపయాతైః ॥ ౯౬ ॥ఇష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణమేతదేవదేవానాం । భక్షణమభిమతమేతన్నచర్వణంనాపినిగరణంవాపి ॥ ౯౭॥ శ్రుతిరిహనహవైదేవాఇత్యాద్యాహ్యేవమేవదర్శయతి । నాశ్నంతినైవదేవాఃపిబంతిదృష్ట్వాఽమృతంహితృప్యంతి ॥ ౯౮ ॥ ఇతితేషాందేవానాంవారయతిహిచర్వ

ణాదికం సకలం । ఇష్టాదికారిణాం పునరుపభోగోయం హి భవతి యుక్తతమః ॥౯౯॥ రాజోపజీవినామిహ జగతి యథైవైష పరిజనానాం స్యాత్ । యుక్తో హ్యనాత్మవిత్త్వాత్తేషాం దేవోపభోగ్యభావోసౌ ॥౧౦౦॥ అథ యోన్యామిత్యేషా శ్రుతిరపి దేవోపభోగ్యతాం బ్రూతే । స చ న హి వేద యథాసౌ పశురేవం స ఖలు దేవతానాం స్యాత్ ॥౧౦౧॥ స హి యస్మిన్నపి లోకే కర్మభిరిష్టాదిభిశ్చ దేవాదీన్ । పరితోషయన్ హి పశువద్దేవానాముపకరోతి చావిరతం ॥౧౦౨॥ ఏవమముష్మిన్ లోకే ఫలం తదావిష్టమేవ భుంజానః । పశువదసౌ దేవానాముపకురుత ఇతీహ గమ్యతే హి తతః ॥౧౦౩॥ అర్థాంతరపరమపి ఖల్వనాత్మవిత్త్వాదితీహ యచ్చోక్తం । ఇష్టాదికారిణః ఖల్వనాత్మవిద ఏవ కేవలం తే స్యుః ॥౧౦౪॥ యస్మాత్సముచ్చయానుష్ఠానవిహీనా హి కర్మమాత్రపరాః । తస్మాద్గుణవాదేన హి తేషామన్నత్వమత్ర నిర్దిష్టం ॥౧౦౫॥ పంచాగ్నివిద్యయా ఖలు విధురాత్తస్మాదనాత్మవిద ఏతే । దర్శయతి కర్మభోగం స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ ॥౧౦౬॥ పునరావర్తత ఇతి హి శ్రుతిరేషా చంద్రమండలే తేషాం । శ్రుత్యంతరమథ తే యే శతమిత్యాదికమేవమేవ దర్శయతి ॥౧౦౭॥ ఇష్టాదికారిణామిహ భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్య । రంహతి ఫలోపభుక్త్యై స సంపరిష్వక్త ఇతి హి యుక్తమిదం ॥౧౦౮॥ ... ... *

సూ॥ కృతాత్యయేనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ ॥ ధూమాదివర్త్మనా కిల శశధరమండలముపాగతానాం హి । ఇష్టాదికారిణామిహ తత్రైవ చ భుక్తసకలభోగానాం ॥౧౦౯॥ ప్రత్యవరోహస్తస్మిన్ యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః । యేనాధ్వనాగతాస్తైః పునస్తమధ్వానమనునివర్తంతే ॥౧౧౦॥ యది రమణీయాచరణా రమణీయాం యోనిమేవ తే యాంతి । యది చేత్కపూయచరణాః కపూయయోనిం ప్రయాంతి హీత్యుక్తం ॥౧౧౧॥ తే కిం నిరనుశయా వా సానుశయా వా తతోవరోహంతి । ఇతి శంకాయాం ప్రాప్తం నిరనుశయా ఏవ కేవలం త ఇతి ॥౧౧౨॥ యావత్సంపాతముషిత్వేతి విశేషణమపి హి నిర్దిష్టం । యేనైవ సంపతత్యయమస్మాల్లోకాదసౌ హి సంపాతః ॥౧౧౩॥ స చ కర్మానుశయస్స్యాద్యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః । కృత్స్నస్య కర్మణో హి ప్రతీయతే భుక్తతా హి తత్రైవ ॥౧౧౪॥ శ్రుత్యంతరేణ తేషాం యదేత్యనేన ప్రతీయతే హ్యేవం । నన్విహ యావదముష్మిన్ లోకే కర్మోపభోగయోగ్యం స్యాత్ ॥౧౧౫॥ తావత్యుపభుక్త ఇతి శ్రుత్యర్థశ్చేహ కల్ప్యతామితి చేత్ । యావత్పదసంకోచోప్యనుచిత ఇహ కల్పనీయ ఏవ స్యాత్ ॥౧౧౬॥ యత్కించేహ కరోత్యయమిత్యాదిశ్రుతిభిరపి విరోధస్స్యాత్ । అపి చానారబ్ధఫలం యత్కర్మాభివ్యనక్తి కృత్స్నం తత్ ॥౧౧౭॥ ప్రాయణమేతస్మాత్ప్రాగారబ్ధఫలేన కర్మణా తస్య । ప్రతిబంధాదేవ స్యాదనభివ్యక్తిరితి తద్వియోగే తు ॥౧౧౮॥ సామగ్ర్యవిశేషాద్యదిదం ప్రాయణమిహోపపన్నం తత్ । యావదనారబ్ధఫలం తావదభివ్యంజకం భవత్యేవ ॥౧౧౯॥ సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమపి చ తాదృశం దృష్టం । ఘటపటయోరుపలబ్ధానతారతమ్యం హి దీపసాన్నిధ్యే ॥౧౨౦॥ తస్మాన్నిరనుశయాస్తే హ్యవరోహంతీతి పక్షమపనుదతి । యేనైవ కర్మణా తే శశిమండలముపగతా హి భోగాయ ॥౧౨౧॥ ఉపభోగేన క్షయితే తస్మింస్తేషాం యదమ్మయం గాత్రం । ఉపభోగాయారబ్ధం తద్ధ్యుపభోగక్షయే హి సన్నద్ధే ॥౧౨౨॥ శోకాగ్నిజ్వాలాభిః ప్రలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాత్ । హిమకరకాదిరివేదం తత ఇష్టాదేః కృతస్య సర్వస్య ॥౧౨౩॥ కర్మణ ఉపభోగేన తు యే సముత్పన్న ఏవ సానుశయాః । అవరోహంత్యేత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రతీయతే తదిదం ॥౧౨౪॥ తద్య ఇహేతి శ్రుతిరిహ తమేతమర్థం హి సకలముపదిశతి । యే రమణీయాచరణాస్తే చావశ్యం ప్రయాంతి రమణీయాం ॥౧౨౫॥ బ్రాహ్మణయోనిం వా తే క్షత్రియయోనిం చ వైశ్యయోనిం వా । యే హి కపూయాచరణాస్తే హి కపూయామవశ్యముపయాంతి ॥౧౨౬॥ సూకరయోనిం వా తే శ్వయోనిమథవాంత్యజాతియోనిం వా । అత్రత్యచరణశబ్దేనానుశయస్సూచ్యతే న చాన్యదిహ ॥౧౨౭॥ దృష్టో హి జన్మనైవ ప్రాణిషు సర్వేషు చోపభోగోయం । ప్రవిభజ్యమాన ఏవ హ్యనుశయసద్భావమేష సూచయతి ॥౧౨౮॥ వర్ణా ఇత్యాద్యాపి స్మృతిరిమమేవ ప్రదర్శయత్యర్థం । నను యోసావనుశయ ఇహ సూత్రోక్తస్స ఖలు కింవిధోయమితి ॥౧౨౯॥ స్వర్గార్థకర్మణోయం భుక్తఫలస్యావశేష ఏవ స్యాత్ । భాండానుసారి తైలవదయమితి కేచిత్తు వర్ణయంతీహ ॥౧౩౦॥ భుక్తఫలకర్మశేషావస్థానం న సునయ యుక్తమిహ భాతి । యద్యప్యకర్మణా లోకే తత్సకలం భో

గనాశ్యమితిచేన్న ॥ ౧౩౧ ॥ సర్వాత్మనాహి కర్మణ ఇహాభుక్తఫలత్వమనుపపన్నం స్యాత్ । ఇష్టాదికర్మఫలమిహ యద్యపి
భోక్తుం హి చంద్రమారూఢాః ॥ ౧౩౨ ॥ సత్యం తథాపి చాల్పావశేషమాత్రం న శక్యతే స్థాతుం । ఇహ సేవకో హి కశ్చిత్స
మగ్రసేవోపకరణసంపన్నః ॥ ౧౩౩ ॥ రాజకులమనుసృతో సౌ చిరప్రవాసాచ్చిరప్రసాదాచ్చ । అపగతబహుళకరణః
కతిపయసేవోపకరణమాత్రేణ ॥ ౧౩౪ ॥ రాజకులే హి స్థాతుం యథా న శక్నోతి తద్వదేవాయం । అనుశయమాత్రేణ ప్ర
నశ్నోతి న చంద్రమండలే స్థాతుం ॥ ౧౩౫ ॥ ఇతి పక్షో హీనయుక్త్యా యస్మాదిష్టాదికం హి యత్కర్మ । భవతిహ తత్స్వర్గా
ర్థం భుక్తఫలం తత్ర తస్య భవతి కథం ॥ ౧౩౬ ॥ లేశానువృత్తిరేషా స్వర్గాదన్యత్ర ఫలమసౌ జనయేత్ । శబ్దప్రమాణకానాం న
చేదృశీ కల్పనాపి యుక్తతమా ॥ ౧౩౭ ॥ దృష్టా హి తైలభాండే తల్లేశస్యానువృత్తిరిహ లోకే । సేవోపకరణలేశానువృత్తిరపి
సేవకస్య దృష్టైవ ॥ ౧౩౮ ॥ లేశానువృత్తిరేషా న స్వర్గార్థస్య కర్మణో దృష్టా । స్వర్గఫలశాస్త్రబాధాన్నాప్యేషా కల్ప
నాపి యుక్తతమా ॥ ౧౩౯ ॥ స్వర్గఫలస్యేష్టాదేర్లేశస్తస్మాన్న చానుశయ ఏషః । యది తస్య లేశ ఏవ హ్యనుశయ ఇతి కల్ప్య
తే తదాచాయం ॥ ౧౪౦ ॥ రమణీయ ఏక ఏవ స్యాదనుశయ ఇహ చ నైవ విపరీతః । అనుశయసద్భావపరా తద్య ఇహేత్యాదికా
శ్రుతిశ్చేహ ॥ ౧౪౧ ॥ అనుశయముభయవిధం కిల రమణీయకపూయభేదతో బ్రూతే । తస్మాత్తత్రాముష్మిక కర్మఫలే నిరవశే
షముపభుక్తే ॥ ౧౪౨ ॥ యచ్చైదమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయస్తత్స్యాత్ । తద్వంతస్తే స్వర్గాదవరోహంతీతి యు
క్తమేవోక్తం ॥ ౧౪౩ ॥ సర్వస్యేహ కృతస్య చ కర్మణ ఉపభోగతోంతమాసాద్య । నిరనుశయా ఏవైతే హ్యవరోహంతీతి యచ్చ
పూర్వోక్తం ॥ ౧౪౪ ॥ యత్కించేతి శ్రుతిబలమాలంబ్య తదుత్తరం హి భవతీదం । ఆముష్మికఫలమిహ కృతమపి యచ్చారబ్ధభో
గమపి కర్మ ॥ ౧౪౫ ॥ ఉపభోగేన చ సకలం తత్క్షపయిత్వేతి గమ్యతే హి తతః । యచ్చానారబ్ధఫలం కర్మైతదభివ్యనక్తి కృత్స్న
మిదం ॥ ౧౪౬ ॥ ప్రాయణమిత్యనుశయసద్భావశ్రుత్యైవ పరిహృతం తదపి । యచ్చానారబ్ధఫలం కర్మ ప్రాక్ప్రాయణాన్న త
స్యేహ ॥ ౧౪౭ ॥ వృత్తిః ప్రతిబంధాత్స్యాదారబ్ధఫలేన కర్మణా తస్య । యుగపదనారబ్ధఫలం కృత్స్నమభివ్యజ్యతే హి తదుప
శమే ॥ ౧౪౮ ॥ ఇతి యత్పూర్వం కథితం తదపి చ నిర్యుక్తికం హి నిర్మూలం । ప్రాక్ప్రాయణాద్యథైవ హ్యారబ్ధఫలేన కర్మణాన్య
స్య ॥ ౧౪౯ ॥ ప్రతిబద్ధస్య హి యుగపన్న వృత్తిలాభస్తథైవ చేహాపి । కర్మానేకవిధం తద్విరుద్ధఫలమపి చ దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౧౫౦ ॥
తస్య చ సర్వస్యైవ హి యుగపదభివ్యక్తిరనుపపన్నైవ । ప్రబలేన దుర్బలస్య ప్రతిబద్ధస్య చ న వృత్తిరిహ దృష్టా ॥ ౧౫౧ ॥ తస్మా
త్ప్రాయణసమయే కస్యచిదేవ హి భవేదభివ్యక్తిః । జాత్యంతరోపభోగ్యం కర్మానారబ్ధఫలమనేకం చ ॥ ౧౫౨ ॥ ఏకస్మిన్ప్రా
యణ ఇహ యుగపదభివ్యజ్యతే కథం వా తత్ । యస్మాత్సకలం కర్మ ప్రతినియతఫలం హి దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౧౫౩ ॥ నాపి ప్రాయ
ణసమయే కస్యచిదిహ కర్మణో హ్యభివ్యక్తిః । కస్యచిదుచ్ఛేదః స్యాదితి కిల వక్తుం న శక్యతే యస్మాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ సకలమపి కర్మ
భవతి హ్యైకాంతికఫలమతో న కించిదిదం । ప్రాయశ్చిత్తాదికమిహ వినా కథం కర్మణాం సముచ్ఛేదః ॥ ౧౫౫ ॥ ఇహ చ విరుద్ధఫ
లేన ప్రతిబద్ధస్యాప్యచిరమవస్థానం । కర్మణ ఇహ దర్శయతి స్మృతిరేషా ఖలు కదాచిదిత్యాద్యా ॥ ౧౫౬ ॥ యది చ ప్రాయణసమ
యే కృత్స్నమనారబ్ధఫలమిదం కర్మ । యుగపదభివ్యక్తం సత్తచ్చైకాం జాతిమారభేత తతః ॥ ౧౫౭ ॥ నారకతిర్యగ్యోనిషు దేవ
మనుష్యాదియోనిభేదేషు । అధికారాసంపత్తావిహ పాత్రరాజాతిరుద్భవేచ్చ కథం ॥ ౧౫౮ ॥ బ్రహ్మహననాదికర్మణ ఏకస్యానే
కజన్మహేతుత్వం । స్మృతివాక్యదర్శితం యత్తదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్ ॥ ౧౫౯ ॥ దృష్టఫలం కారీరీప్రభృతి ప్రాయణమ
భివ్యనక్తి కథం । దీపోపన్యాసోపి హి కర్మబలాబలత ఏవ పరిహార్యః ॥ ౧౬౦ ॥ ఇహ దీపసన్నిధానే స్థూలమభివ్యజ్యతే న సూక్ష్మమ
పి । ప్రాప్తావసరే కర్మణి కృత్స్నే ప్రాయణమభివ్యనక్త్యేవం ॥ ౧౬౧ ॥ కర్మ యదేతద్బలవత్తదేవ నైవేహ దుర్బలం కిమపి ।
దస్మాదశేషకర్మాభివ్యక్తికథా ప్రమాణపరిభూతా ॥ ౧౬౨ ॥ యది భవతి కర్మశేషస్తదా కథం మోక్ష ఇతి వృథా ప్రశ్నః । బ్ర
హ్మాత్మదర్శనే సత్యశేషకర్మక్షయశ్శ్రుతో యస్మాత్ ॥ ౧౬౩ ॥ తస్మాదనుశయవంతస్తతోవరోహంతి సోమలోకగతాః ।
తే చ యథేతమనేవం హ్యవరోహంతస్తతోవరోహంతి ॥ ౧౬౪ ॥ అవరోహే పితృయానే ధూమాకాశశ్రుతేర్యథేతమితి ।
అభ్రాద్యుపసంఖ్యానాద్రాత్రేరకథనాదనేవమితి ॥ ౧౬౫ ॥ ... ... *

సూ॥ ౯ ॥ చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః ॥ — నన్వనుశయసద్భావప్రదర్శనాయ శ్రుతిః పురా కథి

తా। సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతః సహితథానుశయాత్ ॥౧౬౬॥ చరణం చారిత్రమితి హ్యాచార శీలమితి చ పర్యా
యా[illegible]భూతేషు కర్మ[illegible]వా మనసా వాచాపి సతతమద్రోహః ॥౧౬౭॥ తదనుగ్రహ స్తథైవ జ్ఞానం శీలమితి వర్ణయంతి బుధాః।
భుక్తఫలాదతిరిక్తం కర్మానుశయం హి వర్ణయంత్యార్యాః ॥౧౬౮॥ వ్యపదిశతి కర్మ చరణభేదేన శ్రుతిరియం యథేత్యా
ద్యా। యాన్యనవద్యానీతి శ్రుతిరన్యాప్యేవమేవ దర్శయతి ॥౧౬౯॥ చరణాద్యోన్యాపత్త్యా కథమనుశయసిద్ధిరిత్యతో బ్రూతే
కార్ష్ణాజినిరాచార్యః శ్రుతిరేషా తదుపలక్షణార్థేతి॥ సూ॥౧౦॥ ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ స్యా
దేతత్కస్మాదిహ పునరత్ర త్యేన చరణశబ్దేన। శ్రౌతం విహాయ శీలం లాక్షణికో సౌ హి గృహ్యతేనుశయః॥ ౧౭౧॥ శీలస్యైవ శు
భాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవేదత్ర। అభ్యుపగంతవ్యం కిల శీలస్యావశ్యమేవ కించిదిహ ॥౧౭౨॥ నో చేదానర్థక్యం శీల
స్యస్యాదిహేతి చేన్నైవం। ఇష్టాదికర్మ యస్మాచ్చరణాపేక్షం హి వీర్యవద్దృష్టం ॥ ౧౭౩ ॥ నాప్యాచారవిహీనః కర్మణి కు
త్రాపి దృశ్యతే ధికృతః। స్మృతిరాచారవిహీనం సపునంతీత్యేవమాదికాప్యేవం॥౧౭౪॥ ఆచారవిరహితస్య హి కర్మానధికా
రమేవ దర్శయతి। ఇష్టాదికర్మజాతే త్వారభమాణే ఫలం హి విధిదృష్టం ॥ ౧౭౫ ॥ ఆచార స్తదపేక్ష స్తత్రైవచ కంచిదతిశ
యం జనయేత్ । సర్వార్థకారి కర్మ శ్రుతిస్మృతిభ్యో వగమ్యతే యస్మాత్ ॥ ౧౭౬ ॥ తస్మాదనుశయభూతం తదేవ శీలోపల
క్షితం కర్మ । యోన్యాపత్త్యాః కారణమితి కార్ష్ణాజినిమతం హి యుక్తతమం ॥ ౧౭౭ ॥ కర్మణి సంభవతి చ సతి యోన్యాపత్తి
ర్న శీలతో యుక్తా । పద్భ్యాం పలాయితుం కిల జానుభ్యాం రంహితుం హి నోత్సహతే ॥౧౭౮॥ ... *

సూ॥౧౧॥ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః॥ ఇహ సుకృతదుష్కృతే ద్వే ప్రత్యాయ్యేతే హి చరణశబ్దేన ।
ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యత ఏవం హి చరణశబ్దార్థం ॥ ౧౭౯ ॥ చరణం హి కర్మ యస్మాదవిశేషేణైవ కర్మమాత్రే చ। చర
తిః ప్రయుజ్యమానస్సర్వత్రైవేహ దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౮౦ ॥ యో సౌ హి నియతవృత్త్యా కరోతి చేష్టాది లక్షణం కర్మ । ధర్మం
చరతి మహాత్మేత్యేవం తం లౌకికా వదంతి తతః ॥౧౮౧॥ భేదవ్యపదేశో యం బ్రాహ్మణతాపసనయేన నేతవ్యః । ఇహ నిర్మలక
ర్మాణో నిందితకర్మాణ ఏవ నిర్దిష్టాః॥౧౮౨॥ సూ॥౧౨॥ అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం॥ ఇష్టాదికారిణో ఏతే
చంద్రమసం ప్రయాంతి హీత్యుక్తం। సంప్రతి పునరత్రైవ హి యే చానిష్టాదికారిణస్తేపి ॥౧౮౩॥ చంద్రమసం గచ్ఛంత్యుత నైవ
హి గచ్ఛంతి త ఇతి చింత్యేయం। గచ్ఛంతి చంద్రమండలమేతేపీత్యేతదత్ర యుక్తం స్యాత్ ॥౧౮౪ ॥ కౌషీతకినో యస్మాద్యే వై కే చే
త్యనేన వాక్యేన। ప్రయతాం సర్వేషామపి చంద్రప్రాప్తిం హి వర్ణయంత్యేతే ॥ ౧౮౫ ॥ తత్ప్రాప్తిమంతరేణ చ దేహారంభో
పి దుర్లభో న్యేషాం। ఆహుతిసంఖ్యానియమాదపి చంద్రప్రాప్తిరత్ర యుక్తతమా ॥ ౧౮౬ ॥ ఇష్టాదికారిణామపి నన్వితరే
షాం సమానమార్గత్వం। కథమితి చేదితరేషాం న హి భోగశ్చంద్రమండలే భవతి ॥౧౮౭॥ సూ॥౧౩॥ సంయమనే త్వను
భూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్॥ ఏవం తత్పక్షం నిరస్యతి తు మేష తు శబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః । చంద్రమ
సం గచ్ఛంతి హి సర్వేపీత్యేతదనుపపన్నం హి॥౧౮౮॥ చంద్రారోహణమేతద్భోగాయైవ హి న నిష్ఫలం భవతి। నాపి ప్రత్యవరో
హాయైవ తదారోహణం హి యుక్తమిహ ॥౧౮౯॥ ఆరోహతి కిల వృక్షం పుష్పఫలాదేః పరిగ్రహాయ నరః। నాపి చ నిష్ఫలమేవ హి
న చాపి పతనాయ వృక్షమారోహేత్ ॥౧౯౦॥ చంద్రమసి భోగవార్తా నైవానిష్టాదికారిణామస్తి । తస్మాదిష్టాదికరా ఏవా
రోహంతి చంద్రమితరే తు॥౧౯౧॥ యమనిలయమాశు గత్వా దుశ్చరితఫలం చ సమ్యగనుభూయ । పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవ
రోహంత్యనిష్టకర్మకృతః॥ ౧౯౨ ॥ తేషామేవం భూతావేవారోహావరోహసంజ్ఞౌ స్తః। అతో నిష్టాదికృతాం ప్రయతాంయ
మవశ్యతాం గతిం యామీం ॥ ౧౯౩ ॥ శ్రుతిరిహ న సాంపరాయః ప్రతిభాతీత్యేవమాదికా బ్రూతే । శ్రుతిరన్యా వైవస్వతమి
త్యాద్యాప్యేవమేవ దర్శయతి॥ సూ॥౧౪॥ స్మరంతి చ॥ అపి చ మనువ్యాసాద్యా యే ఖలు శిష్టాః పురే హి సంయ
మనే। తే చ స్మరంతి దుష్కృతకర్మవిపాకం చిరం యమాయత్తం॥ సూ॥౧౫॥ అపి చ సప్త॥ అపి చేహ సప్తనర
కా దుష్కృతఫలభోగభూమయో హ్యేతే। గచ్ఛంతి తాననిష్టాదికృతశ్చంద్రం కథం హి గచ్ఛేయుః॥౧౯౪ ॥ నను దురితకారి
ణస్తే యమనియమితయా తనా భవంతీతి । నైతద్యస్మాదస్యైశ్వర్యం తే తత్ర చిత్రగుప్తాద్యాః॥ సూ॥౧౬ ॥ తత్రాపి చ త
ద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ తేష్వపి చ సప్తనరకేష్వస్యాధిష్ఠాతృతాయమస్యైవ। అన్యే యమప్రయుక్తాధిష్ఠాతారో న

హాస్వతం లాౖస్తే॥౧౯౮॥ సూ॥౧౭॥ విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్॥ పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామేవ దృశ్యతే ప్రశ్నః। వేత్థ యథాసావితి కిల తస్య ప్రతివచనసమయ ఇదముక్తం ॥౧౯౯॥ యే చైతయోః పథోర్న్యతరేణాపి సాధనేనయుతాః। తే జననమరణసంతతిసంకలితాని హి భవంతి భూతాని॥౨౦౦॥ తైరేకయోః పథోరితి విద్యాకర్మప్రదర్శనార్థమిదం। దేవపితృయాణయోస్తే ప్రతిపత్తౌ ముఖ్యసాధనే ప్రకృతే ॥౨౦౧॥ విద్యా హి తద్య ఇత్థం విదురితి గదితా తయోర్హి గంతవ్యః సోయం హి దేవయానః పంథా ఏవాత్ర దర్శితో భవతి॥౨౦౨॥ కర్మ త్విష్టాపూర్తే దత్తమితి నిరూపితం హి తేనాయం। ప్రతిపత్తవ్యః పంథాః పితృయాణ ఇతి ప్రదర్శితో భవతి ॥౨౦౩॥ ....*

తత్ప్రకరణ ఏవైతచ్ఛ్రుతం కిలాద్వైతయోః పథోరితి చ । యే విద్యాసాధనతో న దేవయానేన కర్మణాపి చ యే ॥౨౦౪॥ పితృయాణేధికృతాస్స్యుస్తేషాం పంథా స్తృతీయ ఏవాసౌ। క్షుద్రతరజంతులక్షణ ఇతి దర్శయతి శ్రుతిర్హి తానీతి ॥ ౨౦౫ ॥ తస్మాదపి చానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమా న లభ్యేత । నను తేపి చంద్రమండలమారుహ్యాతతోవరుహ్య పునరపి చ ॥ ౨౦౬ ॥ క్షుద్రతరజంతుభావం ప్రతిపత్స్యంత ఇతి యుక్తమితి చేన్న । భోగాభావాదేషామారోహోనర్థకః ప్రసజ్యేత ॥౨౦౭॥ అపి చ ప్రయత్సు సర్వేష్వపి చంద్రం ప్రాప్నువత్స్వసౌ లోకః। సర్వైర్వరపి ప్రయద్భిస్సంపూర్యేతేత్యతో నయుక్తమిదం ॥౨౦౮॥ ప్రశ్నవిరుద్ధం తదిదం ప్రతివచనం చ ప్రసజ్యతే తత్ర । అవరోహాదేవేహాసంపూరణమితి తు నేహాయుక్తతమం ॥ ౨౦౯ ॥ యస్మాచ్ఛ్రుతిస్తృతీయస్థానోక్త్యాపూరణం హి దర్శయతి। తస్మాచ్చానారోహాదేవాసంపూరణం హి యుక్తమిహ॥౨౧౦॥ ఇష్టాదికారిణామస్త్వవరోహస్యావిశిష్టతాయాం హి। ఇహ చ తృతీయస్థానప్రతిపాదనమేతదఫలమేవ స్యాత్ ॥౨౧౧॥ యా ఖల్వశేషగమనాశంకా శాఖాంతరీయవాక్యోత్థా। తామేతామాశంకామున్మూలయితుం తు శబ్ద ఇహ పతితః ॥ ౨౧౨ ॥ శాఖాంతరీయవాక్యేత్వధికృతవిషయో హి సర్వశబ్దస్స్యాత్ । యే చ ప్రయాంత్యధికృతా అస్మాల్లోకాత్తఏవ చంద్రమసం ॥ ౨౧౩ ॥ సర్వే గచ్ఛంతీతి శ్రుత్యర్థేన హి విరోధలేశోపి । దేహోద్భవాయ చంద్రారోహణమితి యత్తదత్ర పరిహరతి॥౨౧౪॥......*

సూ॥౧౮॥ న తృతీయే తథోపలబ్ధేః॥ ఆహుతిసంఖ్యానియమో న తృతీయే భవతి దేహలాభాయ। యస్మాదిహ చ తృతీయస్థానప్రాప్తిర్నైవ తన్నియమం ॥ ౨౧౫ ॥ ఉపలభ్యతే హి జాయస్వేతి శ్రుత్యంతరస్థవాక్యేషు । అపి చేహాహుతిసంఖ్యాకథితా మానుషశరీరహేతుతయా ॥ ౨౧౬ ॥ నేతరహేతుతయా సా పురుషపదస్యాస్య మనుజవచనత్వాత్ । అపి చేహ పురుషభావః పంచమ్యామాహుతావపాంకథితః॥౨౧౭॥ ప్రతిషిధ్యతే న చేహాపంచమ్యామాహుతౌ హి తద్భావః। ఉభయార్థకతాయాం కిల వాక్యస్య ద్వ్యర్థతాదిదోషస్స్యాత్ ॥౨౧౮॥ ఆహుతిసంఖ్యా తేషాం యేష్వారోహావరోహౌ భవతః। అన్యేషాం తు వినైవ హి సంఖ్యానియమం శరీరముద్భవతి ॥౨౧౯॥ సూ॥౧౯॥ స్మర్యతేపి చ లోకే॥

ధృష్టద్యుమ్నద్రోణప్రభృతీనాం జగతి సుప్రసిద్ధానాం । సీతాప్రభృతీనామప్యయోనిజత్వం హి విశ్రుతం లోకే ॥౨౨౦॥

సూ॥౨౦॥ దర్శనాచ్చ॥ అపి చ చతుర్విధభూతగ్రామే హి స్వేదజోద్భిదోరేవ। ఉత్పత్తిరంతరేణ గ్రామ్యం ధర్మం హి దృశ్యతే లోకే॥౨౨౧॥ తత్రాహుతిసంఖ్యా యా భవతి యథా నాదరస్తథాన్యత్ర । నను తేషాం ఖల్వేషాం భూతానామేవమాదికే మంత్రే ॥ ౨౨౨ ॥ అండజమిహ జీవజమిత్యుద్భిజ్జమితి త్రిధైవ నిర్దిష్టః । భూతగ్రామస్స కథం చతుర్విధ ఇతీహ కథితమితి చేన్న ॥౨౨౩॥ సూ॥౨౧॥ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ సంశోకజశబ్దేన స్వేదజ ఏవాత్ర గృహ్యతే తత్ర। ఇహ చోద్భిజ్జపదేన శ్రుతివాక్యస్థేన సంగ్రహో భవతి॥౨౨౪॥ సూ॥౨౨॥ తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥ ఏవం హి పాపినాం ఖల్వేతే గత్యాగతీ విచార్యైవ । ఇష్టాదికారిణామిహ సంప్రత్యవరోహలక్షణం బ్రూతే॥౨౨౫॥ అవరోహలక్షణపరా శ్రుతిరత్రైతమేవమాద్యాహి। చంద్రమసో హి నివృత్తాస్తే పునరాకాశమేవ గచ్ఛంతి॥౨౨౬॥ ఆకాశాదపి వాయుం వాయుర్భూత్వాపి భవతి ధూమోసౌ । ధూమో భూత్వా చాభ్రం హ్యభ్రం భూత్వా హి భవతి మేఘోసౌ ॥ ౨౨౭॥ మేఘో భూత్వా చాసౌ ప్రవర్షతీత్యేతమర్థముపదిశతి । అవరోహంతస్త్వేతే హ్యాకాశాదిస్వరూపముపయాంతి ॥౨౨౮॥ కింవా ప్యాకాశాద్యైస్సామ్యం యాంతీతి సంశయే ప్రాప్తే। తత్ర శ్రుత్యుక్తం స్యాదాకాశాద్యాత్మతాం

ప్రియాంతేతి॥౨౨౯॥ శ్రుతిరిహ ముఖ్యార్థా చ్యాదేవం చేదన్యథా హి గౌణీ స్యాత్ । శ్రుతిలింగయోర్విషయే న్యాయ్యా శ్రుతిరేవ లక్షణా న తథా ॥౨౩౦॥ ధూమో భూత్వేత్యాదీన్యవకల్పంతే ఽక్షరాణి చేత్తథైవ । తస్మాదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరత్ర యుక్తేతి ॥౨౩౧॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే ఽయం త్వాకాశాదిసామ్యమేవేతి । చంద్రమసి భోగఫలకం యదమ్మయం గాత్రమేతదారబ్ధం ॥౨౩౨॥ ఉపభోగాపాయే హి ప్రవిలీనం తద్వియత్సమం భవతి । వాయోర్వశమేతి తతో ధూమాదిభిరేష భవతి సంపృక్తః ॥౨౩౩॥ ఇమమర్థమేవ కథయతి యథేతమిత్యాదికా శ్రుతిర్యస్మాత్ । ఉపపద్యతే ఽయమర్థో న హ్యన్యస్యాన్యరూపతా యుక్తా ॥౨౩౪॥ యది చేదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరిహ భవేత్తర్హి । వాయ్వాదివర్త్మనా హి క్రమావరోహోపి నోపపద్యేత ॥౨౩౫॥ ఆకాశస్య విభుత్వాత్తేన చ తస్యేహ సతతసంయోగాత్ । సంయోగలక్షణాయాం భవతి శ్రుత్యానువాద ఏవ స్యాత్ ॥౨౩౬॥ తత్సాదృశ్యాదన్యస్తత్సంబంధో హి న ఘటతే తస్మాత్ । యల్లక్షణానుసరణం తదపీహ శ్రుత్యసంభవే న్యాయ్యం ॥౨౩౭॥ తస్మాదాకాశాద్యైః సాదృశ్యాపత్తిరేవ తద్భావః । సాభావ్యం సమభావస్తస్మాత్ఖలు సాదృశ్యమేవ నాన్యత్స్యాత్ ॥౨౩౮॥

——సూ॥౨౩॥ నాతిచిరేణ విశేషాత్ ॥—— వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేః ప్రాగాకాశాదిసామ్యసంపత్తౌ । కిం దీర్ఘం కాలమసౌ పూర్వసమత్వేన వర్తమానః స్యాత్ ॥౨౩౯॥ ఉత్తరసమతాంగచ్ఛత్యుతాల్పకాలమితి సంశయో భవతి । అత్ర నియమో న హ్యయోన చేహ కించిన్నియామకం యస్మాత్ ॥౨౪౦॥ ఏవం ప్రాప్తే పఠతి హి నాతిచిరేణేతి సూత్రకారో ఽయం । అల్పం హ్యల్పం కాలం తే చాకాశాదిసమతయా స్థిత్వా ॥౨౪౧॥ భువమాపతంతి పశ్చాదేతే హి సహైవ వర్షధారాభిః । ఇత్యేతదేవ యుక్తం యస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్చాత్ ॥౨౪౨॥ శ్రుతిరేషాతో వైఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి ప్రదర్శయతి । ఛాందస్యా ప్రక్రియయా తకార ఏకో హి లుప్త ఇహ భవతి ॥౨౪౩॥ ఇహ దుర్నిష్ప్రపతతరం దుర్నిష్క్రమణస్వరూపమేవ స్యాత్ । వ్రీహ్యాదిభావపరతో దుర్నిస్సరణం ప్రదర్శయంతీ సా ॥౨౪౪॥ పూర్వేష్వాకాశాదిషు సుఖనిష్క్రమణం హి సూచయత్యేవ । సుఖదుఃఖతావిశేషో నిష్క్రమణస్య హి చిరాచిరత్వకృతః ॥౨౪౫॥ న హి భోగమూలకో ఽసౌ తస్మిన్నవరోహతో న రనిష్పత్తేః । వ్రీహ్యాదిభావతః ప్రాక్ చిరేణైవావరోహ ఇహ తస్మాత్ ॥౨౪౬॥ ...

——సూ॥౨౪॥ అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ ॥—— తస్మిన్నవరోహే హి ప్రవర్షణానంతరం తు పఠితే ఽయం । త ఇహ వ్రీహియవా ఇత్యాద్యా శ్రుతిరత్ర సంశయో ఽయం స్యాత్ ॥౨౪౭॥ స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖానుశయిన ఏతే స్యుః । అన్యస్వామికతనుషు హి కింవా సంశ్లేషమేవ యాంతీతి ॥౨౪౮॥ అత్ర కిలైతదుక్తం స్థావరభావానుశయిన ఏత ఇతి । స్థావరజాత్యాపత్తౌ జనేర్హి ముఖ్యార్థతోపపన్నా స్యాత్ ॥౨౪౯॥ ఉపభోగః కిల దృష్టః స్థావరజాతావపి శ్రుతిస్మృత్యోః । పశువిశసనాదియోగాదనిష్టఫలతా భవేదిహ స్త్వాదౌ ॥౨౫౦॥ తస్మాదనుశయినామిహ భవతి వ్రీహ్యాది జన్మ ముఖ్యం హి । అనుశయినాం హి యథావా ముఖ్యం స్యాచ్ఛ్వాదిజన్మ తద్వదిహ ॥౨౫౧॥ ఇతి శంకాయాం బ్రూతే హ్యన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేష్వేషు । వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః సంసర్గం కేవలం ప్రపద్యంతే ॥౨౫౨॥ న హి తత్సుఖదుఃఖభుజో యథా హ్యయం వాయుధూమభావః స్యాత్ । వ్రీహ్యాదిభావ ఏవం భవతి హి సంశ్లేషమాత్రమేవాత్ర ॥౨౫౩॥ యస్మాచ్చ తద్వదేవ హ్యభిలాపో ఽత్రాపి దృశ్యతే భూయః । సంకీర్తనం యదేతత్కర్మవ్యాపారమంతరేణైవ ॥౨౫౪॥ తద్వద్భావస్సోయం హ్యాకాశాదిప్రవర్షణాంతేషు । భవతి హి తత్ర న కించిత్కర్మవ్యాపారకీర్తనం యస్మాత్ ॥౨౫౫॥ కర్మవ్యాపారో ఽయం కపూయచరణా ఇతి ప్రదేశేషు । సంకీర్తితో హి తత్రత్వనుశయినాం ముఖ్యమేవ జన్మ స్యాత్ ॥౨౫౬॥ అపి యద్యనుశయినాం చేన్ముఖ్యం వ్రీహ్యాదిజన్మ భవతి తదా । తేష్వేవ లూయమానేష్వపి కిల తేష్వేవ పచ్యమానేషు ॥౨౫౭॥ వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః ప్రవసేయుస్తదభిమానినో ఽమీ స్యుః । యచ్చాభిమన్యతే కిల జీవస్తస్మిన్హి పీడ్యమానే తు ॥౨౫౮॥ ప్రవసతి స చేత్సతః ఖల్వనుశయినామేష నాభిలప్యేత । ఇహ రేతస్సిగ్భావో యో ఽసౌ వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్చాత్ ॥౨౫౯॥ తస్మాదనుశయినాం తత్సంగో వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి । స్థావరజన్మాన్యేషామపుణ్యయోగేన భవతి తచ్చ కిల ॥౨౬౦॥ ఉపభోగస్థానం స్యాత్తేషామేవ హి న చానుశయినాం స్యాత్ । తస్మాదనుశయినస్తే స్థావరభావం న చేహ గచ్ఛంతి ॥౨౬౧॥ ... ...*

సూ॥౨౫॥అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్॥ పశువిశసనాదియోగాదాధ్వరికం కర్మ చావిశుద్ధం స్యాత్। తస్యత్వనిష్ట ఫలమపియుక్తం వ్రీహ్యాదిజన్మ ముఖ్యమితి॥ ౨౬౨ ॥యచ్చైతత్పూర్వోక్తంతదేతదత్రహినిరస్యతే సూత్రే। నాధ్వరికంకర్మ స్యాదశుద్ధమేతస్య శాస్త్రమూలత్వాత్ ॥ ౨౬౩ ॥యస్మాద్ధర్మాధర్మావతీంద్రియావేతయోశ్చవిజ్ఞానం। నహిశాస్త్రమంతరేణచకస్యచిదపికిలసుమేధసోభవతి ॥ ౨౬౪ ॥ యస్మిన్ దేశేకాలేతథానిమిత్తేచభవతియోధర్మః। భవతి సఏవాధర్మో యథోక్తదేశాదివైపరీత్యేన ॥ ౨౬౫ ॥ నహ్యేవంవిధయోరిహవిజ్ఞానం శాస్త్రమంతరేణస్యాత్ । హింసానుగ్రహరూపోజ్యోతిష్టోమోహిధర్మ ఇత్యుక్తః ॥ ౨౬౬॥ శాస్త్రేణైవహి తస్మాత్సకథమధర్మ ఇతిశక్యతేవక్తుం । ననువ నహింస్యాత్సర్వాభూతానీత్యేవమాదికం శాస్త్రం॥ అవగమయతిహింసామయమధర్మ ఇతి భూతగోచరామితి చేత్ । బాఢంతదిదమథాపిహ్యుత్సర్గో భవతినాపవాదస్స్యాత్ ॥ ౨౬౮ ॥ అగ్నీషోమీయంపశుమిత్యాద్యంభవతిచాపవాదోహి।అపవాదశాస్త్రవిషయంహిత్వాహ్యుత్సర్గశాస్త్రమఖిలమపి ॥౨౬౯ ॥ అవగమయతి కిలపురుషం ప్రవర్తయతితద్వదేవ నాన్యత్ర।నహిభిన్నవిషయయోరిహవిరోధశంకాప్రవర్తతేశాస్త్రే ॥౨౭౦ ॥ తస్మాదిద మాధ్వరికం కర్మ విశుద్ధంహి శిష్టజనసేవ్యం।శాస్త్రైరనింద్యమానం స్థావరభావోనతస్యఫలముచితం ॥ ౨౭౧ ॥ వ్రీహ్యాదిజన్మయదిదంతత్కిలనశ్వాదిజన్మవద్భవతి।ఇహకిలకపూయచరణానధికృత్యశ్వాదిజన్మనిర్దిష్టం ॥౨౭౨॥నైవమిహకించిదపివాకర్మపరామర్శలింగముపలబ్ధం।తస్మాద్వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినాంసంశ్లేషమాత్రమేవస్యాత్॥౨౭౩॥ సూ ॥ ౨౬ ॥ రేతస్సిగ్యోగోథ॥

వ్రీహ్యాదిభావఇహకిలతత్సంశ్లేషోనచాన్యదిహభవతి । యస్మాత్తతోనుశయినాం రేతస్సిగ్భావఏష ఆమ్నాతః ॥౨౭౪ ॥ యోహ్యన్నమత్తి రేతస్సించతితద్భూయఏవభవతీతి । రేతస్సిగ్భావోసౌముఖ్యోనైవేహతస్యసంభవతి ॥౨౭౫॥ సచరేతస్సిగ్భవతిహిచిరజాతఃప్రాప్తయౌవనోయోసౌ । కథమద్యమానభక్తానుగతోనుశయీహి ముఖ్యతద్భావం ॥౨౭౬ ॥ ప్రతిపద్యేతసతస్మాద్రేతస్సిగ్యోగఏవ తద్భావః । ఆత్మావశ్యంవాచ్యస్తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి ॥ ౨౭౭ ॥

సూ॥౨౭॥యోనేశ్శరీరం॥ అథరేతస్సిగ్భావోత్తరమిహయోనౌహి రేతసినిషిక్తే। యోనేరధ్యనుశయినాంఫలభోగాయోపజాయతేదేహః ॥ ౨౭౮ ॥ ఇమమర్థమేవసకలంతద్యఇహేత్యాదికాశ్రుతిర్బ్రూతే। వ్రీహ్యాదిభావసమయేతస్మాదచిరాన్నచావరోహేత్సః ॥౨౭౯ ॥ యోనిజమేవశరీరంతత్సుఖదుఃఖాన్వితంభవేన్నాన్యత్॥వ్రీహ్యాదిజన్మతస్మాత్తత్సంశ్లేషోనచాన్యదితిసిద్ధం॥౨౮౦॥ గత్యాగతిసంసారో దుర్వారః కర్మిణామితీహస్యాత్ । అనుసంధానాత్తత్వజ్ఞానఫలంకర్మఫలవిరాగిత్వం ॥ ౨౮౧ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాంతృతీయసంజ్ఞశ్చయోయమధ్యాయః ॥ ౨౮౨ ॥తత్రప్రథమేపాదేసూత్రార్థోయశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౨౮౩ ॥ శ్రీసాంబసదాశివార్పణమస్తు. ············※

అథ ద్వితీయపాదప్రారంభః.

పూర్వోక్తవర్త్మనాకిలనిరూఢవైరాగ్యవిమలచిత్తస్య । యశ్చపదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనీభూతః ॥ ౧ ॥ సోయంద్వితీయపాదేనిరూప్యతఇతీహపాదయోరుభయోః । హేతుఫలభావరూపాసంగతిరిత్యేతదత్రదర్శయతి॥ ౨ ॥ గత్యాగతిప్రభేదోజీవస్యాస్యప్రపంచితఃపూర్వం ।తదవస్థాభేదోసావస్మిన్పాదేప్రపంచ్యతేసకలః ॥ ౩ ॥ అతోత్రిద్వైశ్యతయాహిప్రథమంజిజ్ఞాసితస్త్వమర్థస్స్యాత్ । తేనావస్థాద్వారాతమేవచాదౌవివేచయిత్వాంతే ॥ ౪ ॥ ఆపాదపరిసమాప్తేర్వివిచ్యతత్రైవతత్పదార్థోసౌ । పూర్వంజాగ్రదవస్థాగత్యాగతిచింతయావినిర్దిష్టా ॥ ౫ ॥ సపది స్వప్నావస్థాంతదనంతరభావినీంప్రదర్శయతి । శ్రుతిరేషాహిసయత్రస్వపితీత్యాద్యారథాదిసృష్టిమిహ ॥ ౬ ॥ స్వప్నేప్రపంచయతిసాప్రబోధఇవపారమార్థికీకింవా।మాయామయీహిసైషాసృష్టిరితిప్రభవతీహసందేహః॥౭॥తత్రచయుక్తఃపక్షః సృష్టిస్సాపారమార్థికీత్యేతత్ । ఇత్యేతమేవపక్షం భగవానత్ర ప్రదర్శయత్యాదౌ ॥ ౮॥ సూ॥౧॥సంధ్యేసృష్టిరాహహి ॥ సంధమిహస్వప్నస్స్యాద్యత స్సజాగ్రత్సుషుప్తయోస్సంధౌ । భవతితథైవాసావిహ పరయోరుభ

ణోశ్చ లోకయోస్సంధౌ ॥ ౯ ॥ తస్మిన్ సంధ్యేస్థానే సృష్టిరియం భవతి తథ్యరూపైవ। యస్మాత్ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవే
మాం హి సృష్టిముపదిశతి ॥ ౧౦ ॥ సాథరథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత ఏవమాదికా భవతి। సహి కర్తేత్యాది శ్రుతిరిమ
మేవ ప్రదర్శయత్యర్థం ॥ ౧౧ ॥ సూ॥ ౨॥ నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ నిర్మాతారమిహైకే శాఖిన మా
త్మానమామనంత్యపి చ। ప్రకటీకృతోయమర్థో య ఏష ఇత్యాదికేన వాక్యేన ॥ ౧౨ ॥ కామపదేనానేన చ పుత్రాదయ ఏవ తత్ర
గృహ్యంతే। నైవేచ్ఛారూపాస్తే యత ఇహ తేష్వేవ కామశబ్దోయం ॥ ౧౩ ॥ యస్మాత్కఠవల్ల్యాం కిల కామానాం త్వేవ
మాదివాక్యైర్హి। పుత్రాదిషు ప్రయుక్తః పూర్వప్రకృతేషు కామశబ్దోయం ॥ ౧౪ ॥ అత్రచ నిర్మాతారం ప్రాజ్ఞం ప్రక
రణబలేన నిశ్చినుమః। ఇహచ ప్రకరణమన్యత్రేత్యాద్యం ప్రాజ్ఞవిషయకం దృష్టం ॥ ౧౫ ॥ తద్గోచర ఏవాసౌ తదేవ శుక్రమితి
వాక్యశేషోపి। యా ప్రాజ్ఞకర్తృకా స్యాత్సృష్టిస్సా పారమార్థికీ దృష్టా ॥ ౧౬ ॥ జాగరితసంశ్రితా కిల భవతి స్వప్నాశ్రి
తాపి తద్వదియం। శ్రుతిరపి చాథో ఖల్వితి తుల్యన్యాయత్వమేతయోర్వక్తి ॥ ౧౭ ॥ తస్మాత్సంధ్యేస్థానే యా సృష్టిర్దర్శి
తా రథాదీనాం। సా భవతి తథ్యరూపేత్యేవం ప్రాప్తేత్విదం పఠతి ॥ ౧౮ ॥ సూ॥ ౩॥ మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనా
నభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ ఇహ పూర్వపక్షమేనం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః। యేయం సంధ్యే సృష్టిస్సా కి
ల మాయైవ కేవలం భవతి ॥ ౧౯ ॥ తస్మాత్కార్త్స్న్యేనాసావనభివ్యక్తస్వరూపతో దృష్టా। కార్త్స్న్యేనాభివ్యక్తస్వ
రూప ఇహ నైవ దృశ్యతే స్వప్నః ॥ ౨౦ ॥ ఇహ దేశకాలసాధనసంపత్తిరబాధ ఏవ కార్త్స్న్యం స్యాత్। పరమార్థవస్తు
గోచరదేశాదీని హి న చాస్య విద్యంతే ॥ ౨౧ ॥ స్వప్నే రథాదికానాముచితో దేశో న చేహ సంభవతి। న హి సంవృతే హి దే
హే రథాదయస్తే లభేయురవకాశం ॥ ౨౨ ॥ నను దేహాద్బహిరేవ స్వప్నస్స్యాద్బాహ్యవస్తుసాహాయ్యాత్। శ్రుతిరపి బహి
ష్కులాయాదిత్యాద్యా హ్యేవమేవ దర్శయతి ॥ ౨౩ ॥ స్థితిగతిభేదశ్చాసౌ నానిష్క్రాంతే సమంజసో భవతి। ఇతి తు నయు
క్తం యస్మాజ్జంతోస్సుప్తస్య హి క్షణేనైవ ॥ ౨౪ ॥ అతిదూరపథం దేశం పర్యేతుం వా తథా విపర్యేతుం। సామర్థ్యం కథమ
పి కిల సంపాదయితుం న శక్యతే తస్య ॥ ౨౫ ॥ ప్రత్యాగతివర్జితమపి తం చ స్వప్నం క్వచిచ్చ కథయంతి। అహమిహ కురుషు
శయానస్తత్రైవ నిద్రాపరిప్లుతస్స్వప్నే ॥ ౨౬ ॥ పంచాలానభిగతవాంస్తత్రేత్యాహం ప్రబుద్ధ ఇత్యేవం। యది దేహాదప
యాతః పంచాలేషు హి తదా ప్రబుధ్యేత ॥ ౨౭ ॥ నైవం ప్రబుధ్యసౌ కింత్వత్రైవ ప్రబుధ్యతే కురుషు। యేనచ దేహే
నాయం దేశాంతరమశ్నువాన ఇతి మనుతే ॥ ౨౮ ॥ తం శయనదేశ ఏవ హి పశ్యంత్యన్యే హి పార్శ్వదేశస్థాః। దేశాంతరా
ణి చాయం సుప్తస్స్వప్నే యథైవ పశ్యతి హి ॥ ౨౯ ॥ తాని చ న తథాభూతాన్యపి తద్దేశే భవంతి సర్వేషాం। దర్శయతి చాం
తరేవ హి దేహే స్వప్నం శ్రుతిస్స్వయత్రేతి ॥ ౩౦ ॥ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయ శ్రుతిర్హి గౌణీ స్యాత్। బహిరి
వ సకులాయాదిత్యేవం తత్రైవ శబ్దయోగేన ॥ ౩౧ ॥ యో హి వసన్నపి దేహే న తేన కార్యం కరోతి కించిదపి। సోయం బహి
రివ దేహాద్భవతీత్యేతచ్చ యుక్తమేవాస్య ॥ ౩౨ ॥ స్థితిగత్యాదిప్రత్యయభేదస్సకలోపి విప్రలంభస్స్యాత్। కాల విసంవా
దోపి స్వప్నే దృష్టో నిశి ప్రసుప్తస్య ॥ ౩౩ ॥ భారతవర్షే వాసరమేకం మనుతే కదాచిదిహ మర్త్యః। ఏవం క్షణికే స్వ
ప్నే కదాచిదబ్దాని హాతివాహయతి ॥ ౩౪ ॥ అత్ర నిమిత్తాన్యపి వా న బుద్ధయే సముచితాని విద్యంతే। తత్ర రథాదిగ్రహణే న
చక్షురాదీని తస్య విద్యంతే ॥ ౩౫ ॥ నివర్తనే రథాదేః కుతోస్య శక్తిర్నిమేషమాత్రేణ। నాపి రథాదేస్సృష్టౌ తదాస్య
దారూణి వా కుతస్తస్య ॥ ౩౬ ॥ బాధ్యంతే ఖల్వేతే స్వప్నే దృష్టాః ప్రబోధసమయే హి। ఏతే హి సులభబాధాస్తత్రైవాద్యం
తయోర్హి దృశ్యంతే ॥ ౩౭ ॥ స్వప్నే రథోయమితి కిల నిర్ణీతస్స్యాత్క్షణేన మనుజోయం। మనుజోయమితి చ తత్ర హి నిర్ణీ
తస్స్యాత్క్షణేన వృక్షోయం ॥ ౩౮ ॥ స్వప్నే రథాద్యభావం శ్రావయతి శ్రుతిరియం న తత్రేతి। తస్మాన్మాయామాత్రం స్వ
ప్నే దృష్టం హి సకలమపి వస్తు ॥ ౩౯ ॥ ఇహ యది మాయామాత్రస్స్వప్నస్స్యాత్తర్హి కశ్చిదపి తత్ర। న చ పరమార్థోస్తీ
తి ప్రాప్తం తస్యేదముత్తరం బ్రూతే ॥ ౪౦ ॥ ... ... *

సూ॥ ౪॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥ స్వప్నో హి సూచకస్స్యాత్సభావినోస్సాధ్వసాధు

నోరుభయోః। అత్ర శ్రుతిరేవ యదా కర్మసు కామ్యేష్వితి ప్రదర్శయతి ॥ ౪౧ ॥ స్త్రియమిహ కామ్యే కర్మణ్యనుకూలాం యః ప్రపశ్యతి స్వప్నే। స్వేష్టార్థలాభరూపాం సమృద్ధిమస్మిన్ స ఏవ జానీయాత్ ॥ ౪౨ ॥ యశ్చ స్వప్నే పురుషం పశ్యతి కృష్ణం చ కృష్ణదంతం చ। న చ ఖల్వేనం హంతీత్యవగమయతి సాధ్వసాధుసూచకతాం ॥ ౪౩ ॥ స్వప్నాధ్యాయవిదోఽపి స్వప్నస్యాచక్షతే హి సూచకతాం। స్వప్నే హి కుంజరారోహణాదికాని చ భవంతి ధన్యాని ॥ ౪౪ ॥ యాని చ ఖరయానాదీన్యతోఽధన్యాని వర్ణయంత్యేవం। మంత్రాదిమూలకాశ్చ స్వప్నాస్సత్యార్థగంధినస్సూరిభిః ॥ ౪౫ ॥ తత్రాపి సత్యతా కిల సూచ్యార్థస్యైవ సూచకస్య న హి। తస్మాత్స్వప్నస్యాస్య హి మాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నం ॥ ౪౬ ॥ యచ్చోక్తమాహ హీతి వ్యాఖ్యాతవ్యం తదత్ర భాక్తమితి। లాంగలముద్వహతీదం యథా గవాదీనితీహ భాక్తం స్యాత్ ॥ ౪౭ ॥ తత్ర చ గవాదిజీవననిమిత్తతా లాంగలస్య భవతి యథా। కృషికర్మద్వారైవ హి తథైవ చేహాపి భవతి హి స్వప్నే ॥ ౪౮ ॥ భోక్తురదృష్టద్వారా స్వాప్నికదృష్టానిమిత్తతామత్ర। రథకారస్యేవ రథం ప్రతి సాక్షాత్స్వప్నకర్తృతా నాస్య ॥ ౪౯ ॥ రథతురగభానమూలకమోదత్రాసాదిదర్శనాదస్య। తద్ధేతుసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వేన చ నిమిత్తతా తస్య ॥ ౫౦ ॥ అపి జాగరితే తస్య హి విషయేంద్రియయోశ్చ సతతసంయోగాత్। ఆదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరతశ్చ స్వయంప్రకాశత్వం ॥ ఇహ దుర్వివేచనం స్యాదితి మత్వా తద్వివేచనాయైవ। స్వప్న ఉపన్యస్తోఽయం శ్రుతిరియమిహ యది రథాదిసృష్టిపరా ॥ ౫౨ ॥ తర్హి స్వయంప్రభత్వం యత్ప్రకృతం తచ్చ నైవ నిర్ణీతం। తస్మాద్రథాదిసృష్టిప్రతిపాదనమేతదఖిలమపి భాక్తం ॥ ౫౩ ॥ యచ్చోక్తం ప్రాజ్ఞమిమం నిర్మాతారం సమామనంతీతి। తదపి చ న సమీచీనం యతశ్శ్రుతిశ్చైవమత్ర దర్శయతి ॥ ౫౪ ॥ జాగ్రద్దేహం హత్వా నిర్మాయ చ వాసనామయం దేహం। ఆత్మీయబుద్ధివృత్త్యా చైతన్యేనానుభవతి హి స్వప్నం ॥ ౫౫ ॥ జీవవ్యాపారం హి శ్రుతిస్స్వయమితి ప్రదర్శయతి తత్ర। దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుత్యంతరమపి య ఏష ఇత్యాది ॥ ౫౬ ॥ తస్యైవ వాక్యశేషే తదేవ శుక్రం తదేవ మాద్యే హి। వ్యావర్త్య జీవభావం చిరంతనం బ్రహ్మభావ ఉపదిష్టః ॥ ౫౭ ॥ తత్త్వమసీత్యాదివదిహ న బ్రహ్మప్రకరణం విరుధ్యేత। న ప్రాజ్ఞవ్యాపారః స్వప్నేపి నిషిధ్యతే యతస్తస్య ॥ ౫౮ ॥ సర్వేశత్వాత్సర్వాధిష్ఠాతృత్వాది సకలముపపన్నం। వియదాదిసర్గవదయం న తథ్యరూపో హి సంధ్యసర్గ ఇతి ॥ ౫౯ ॥ ప్రతిపాదితమేతావన్న చ వియదాదేరపి హ సత్యత్వం। యత ఆరంభణసూత్రే మిథ్యాత్వం దర్శితం హి సకలస్య ॥ ౬౦ ॥ బ్రహ్మాత్మతావబోధాత్ప్రాగ్వియదాదివ్యవస్థితాత్మా స్యాత్। సంధ్యాశ్రయస్తు న తథేత్యత ఇహ మాయామయత్వముపదిష్టం ॥ ౬౧ ॥ సామగ్ర్యాః క్లృప్తాయా విరహేపి స్వాప్నికే హి సృష్టిరియం। సాంకల్పికే హి సత్యా స్యాదితి శంకాం నివారయత్యధునా ॥ ౬౨ ॥

సూ ॥ ౫ ॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ ॥ న స్వాత్మనః పరస్య హ్యంశో జీవ ఇతి దర్శితం పూర్వం। దహనప్రకాశశక్తీ సమే యథాగ్నిస్ఫులింగయోర్భవతః ॥ ౬౩ ॥ జ్ఞానేశ్వరతాశక్తీ అపీహ జీవేశయోస్సమే స్యాతాం। జీవస్యైశ్వర్యవశాత్స్వప్నే సాంకల్పికీ రథాదీనాం ॥ ౬౪ ॥ సృష్టిస్స్యాత్తథ్యరూపా స్యాదితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా। యద్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిత్వం తథాపి జీవస్య ॥ ౬౫ ॥ ప్రత్యక్షేణైవైషా పాపశాత్మవిపరీతధర్మతా దృష్టా। ఈశ్వరసమధర్మత్వాభావే నేయం న చాస్య సంప్రాప్తా ॥ ౬౬ ॥ కింత్వీశ్వరసాధర్మ్యం నిరంతరం తస్య విద్యమానమపి। తదనాద్యవిద్యయాఖిల తిరోహితం తత్తిరోహితం సదపి ॥ ౬౭ ॥ ధ్యాయత ఈశ్వరమనిశం యతమానస్య హి విధూతపాపస్య। తిమిరతిరస్కృతదృష్టేర్దృక్శక్తిరివౌషధాదివీర్యేణ ॥ ౬౮ ॥ పరమేశ్వరప్రసాదాత్సిద్ధస్యావిర్భవేన్న చేతరథా। యస్మాత్తతః పరేశాదస్య చ జీవస్య బంధమోక్షౌ స్తః ॥ ౬౯ ॥ అపరిజ్ఞానాద్బంధో మోక్షస్తస్య స్వరూపవిజ్ఞానాత్। జ్ఞాత్వా దేవమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యత్ర ॥ ౭౦ ॥ దేవం సాక్షాత్కృత్వావిద్యాదిక్లేశమూలనాశస్స్యాత్। క్లేశాపాయే జనిమృతిరూపో బంధస్స్వతో నివర్త్యేత ॥ ౭౧ ॥ సవిశేషాభిధ్యానాద్వైశ్వర్యం తృతీయమణిమాది। సిద్ధతనా భవతి తతస్స్వాత్మజ్ఞానేన కేవలోయమితి ॥ ౭౨ ॥

సూ ॥ ౬ ॥ దేహయోగాద్వా సోఽపి ॥ జీవః పరమాత్మాంశస్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యః। ఇతి తు నయుక్తం యస్మాదతిరోభావస్తయోర్హి యుక్తస్స్యాత్ ॥ ౭౩ ॥ దహనప్రకాశయోరిహ యథా స్ఫులింగస్య తద్వది

తి చేన్న। సత్యం తథాపి తస్య జ్ఞానైశ్వర్యభావయోస్తిరోభావః ॥ ౭౪ ॥ భవతీహ దేహయోగాద్యథైవ దహనప్రకాశయుక్త
స్య । వహ్నేరరణిగతస్య హి తావేతావద్వ్యాతిరస్కృతౌ భవతః ॥ ౭౫ ॥ భస్మచ్ఛన్నస్యాగ్నేస్తద్వదృష్టస్తయోస్తిరో
భావః । ఏవమవిద్యామూలకదేహమనోబుద్ధ్యుపాధియోగేన ॥ ౭౬ ॥ జీవస్య తదవివేకభ్రమకృత ఏవ హి తయోస్తిరోభా
వః । వాశబ్దో జీవేశ్వరభేదాశంకానివారణార్థస్స్యాత్ ॥ ౭౭ ॥ నన్వన్య ఏవ జీవస్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యాత్ । కిం దే
హయోగకల్పనయాఽన్యత్వోపపాదనాదితి చేత్ ॥ ౭౮ ॥ అన్యత్వం హి పరస్మాత్కథమపి జీవస్య నోపపద్యేత । యత్సేయమి
తి శ్రుతిరిహ సదాత్మభావేన జీవముపదిశతి ॥ ౭౯ ॥ తత్త్వమసీతి శ్రుతిరపి జీవస్యోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం । తస్మాద్యోఽసౌ జీవ
స్స భవతి పరమేశ్వరాదనన్యో హి ॥ ౮౦ ॥ స చ భవతి దేహయోగాత్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యః । సాంకల్పికేన తస్మా
త్తస్య స్వప్నే రథాదిసృష్టిస్స్యాత్ ॥ ౮౧ ॥ సాంకల్పికీ యది స్యాత్సృష్టిరియం స్వాప్నికీ తథాఽనిష్టం । స్వప్నం కథమిహ పశ్యే
త్సంకల్పయతీహ కోఽపి నానిష్టం ॥ ౮౨ ॥ జాగరితదేశ ఏవేత్యేషా శ్రుతిరేవ సత్యతాం బ్రూతే । స్వప్నస్యేతి యదుక్తం తచ్ఛ్రు
తివచనం నసత్యతాకూతం ॥ ౮౩ ॥ యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవాయం రథాద్యభావః ప్రదర్శితః స్వప్నే । యస్మాచ్చ స్వాప్నోఽయం జా
గరితప్రభవవాసనామూలః ॥ ౮౪ ॥ జాగరితతుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయమత ఇదం వచనం । తస్మాత్స్వప్నస్యైవం మా
యామాత్రత్వమేతదుపపన్నం ॥ ౮౫ ॥ ఏవమవిద్యావిలసితమేనం స్వప్నం విచార్య సమ్యగిహ । వర్ణయతి తాం సుషుప్తిం
ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా ॥ ౮౬ ॥ —— సూ ॥ ౭ ॥ తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ ॥ —— తత్ర చ తద్యత్రై
తత్సుప్త ఇతి సుషుప్తివిషయకాశ్శ్రుతయః । తాభిః ప్రత్యవస్థేత్యపరాపి శ్రుతిరియం సుషుప్తపరా ॥ ౮౭ ॥ తాసు తదా భ
వతీతి శ్రుతిరన్యాపి హి సుషుప్తవిషయైవ । అన్యత్రాపి య ఏషోఽంతర్హృదయ ఇతి శ్రుతిస్తదర్థైవ ॥ ౮౮ ॥ తద్విషయాఽన్యాపి సతా
సోమ్య తదేత్యాదికా శ్రుతిర్భవతి । తత్ర చ నాడ్యాదీని హి నిరపేక్షాణ్యేవ భిన్నభిన్నాని ॥ ౮౯ ॥ సుప్తిస్థానాని స్యుః పరస్పరా
పేక్షితాని తానీహ । ఏకం సుప్తిస్థానం స్యాదితి వా భవతి చాత్ర సందేహః ॥ ౯౦ ॥ సుప్తిస్థానాని స్యుర్భిన్నానీత్యేతదత్ర యు
క్తం స్యాత్ । యస్మాదేకార్థకతా నాడ్యాదీనాం ప్రతీయతే హ్యత్ర ॥ ౯౧ ॥ ఏకార్థానాం క్వచిదపి పరస్పరాపేక్షతా తు న
హి దృష్టా । వ్రీహియవాదీనాం న హ్యేకార్థానాం సముచ్చయో దృష్టః ॥ ౯౨ ॥ సుప్తావేకార్థకతా నాడ్యాదీనామపీహ ద
ష్టైవ । నాడీషు సుప్త ఇత్యపి పురీతతీత్యేవమత్ర నిర్దేశాత్ ॥ ౯౩ ॥ నాడీషు సప్తమీయం తథా పురీతతి చ దృశ్యతే సా హి । నను
సప్తమీ న దృష్టా సతి కింతు సతేతి దృష్టమితి చేన్న ॥ ౯౪ ॥ అత్రాపి వాక్యశేషాత్సప్తమ్యర్థోఽవగమ్యతే యోఽసౌ । ఆయతనైషి
జీవస్స దేతదుపసర్పతీతి దర్శయతి ॥ ౯౫ ॥ అన్యత్రాయతనమితి శ్రుతిరియమాయతనభావమస్య సతః । అత్ర స దేవ ప్రాణో
వ్యాయతనత్వం చ సప్తమీవాచ్యం ॥ ౯౬ ॥ దృష్టా చ సప్తమీయం సతి సంపద్యేత ఇతి వాక్యశేషే హి । తస్మాదేకార్థకతా నా
డ్యాదీనాం ప్రతీయతే హ్యత్ర ॥ ౯౭ ॥ ఏవం చ సతి వికల్పాత్సకదాచిత్కించిదేవ హి స్థానం । సుప్త ఉపసరతీతి ప్రాప్తే తద్వా
వ ఇతి హి పఠతీహ ॥ ౯౮ ॥ అత్ర చ తదభావపదం స్వప్నాభావం సుషుప్తమాచష్టే । ఇహ చ చశబ్దాన్నాడ్యాదీన్యాత్మనం స
ముచ్చయేనైవ ॥ ౯౯ ॥ సస్వాపాయోపైతి హి న వికల్పే నేతి దర్శితం భవతి । యస్మాన్నాడ్యాదీనాం సుప్తిస్థానత్వమభిహితం
శ్రుత్యా ॥ ౧౦౦ ॥ వ్రీహియవాదీనామివ నస్వైకార్థ్యమత్ర ప్రోక్తం । తేన వికల్పోఽయుక్తో న సముచ్చయ ఇతి తు నేహ వక్త
వ్యం ॥ ౧౦౧ ॥ ఏకవిభక్తిశ్రవణాన్నైకార్థత్వం భవేద్వికల్పశ్చ । నానార్థతాసముచ్చయయోరేకవిభక్తిరత్ర దృష్టా హి ॥
౧౦౨ ॥ ప్రాకారే ప్రాసాదే పర్యంకే శేత ఏవమాదిషు హి । తద్వన్నాడీషు పురీతతి చ బ్రహ్మణి సముచ్చయేనాయం ॥ ౧౦౩ ॥
స్వపితీత్యేతదుక్తం యస్మాచ్ఛ్రుతిరిహ సముచ్చయం బ్రూతే । తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచనేత్యాద్యా ॥
౧౦౪ ॥ సా చైకవాక్యభావాన్నాడీప్రాణాదికస్య దర్శయతి । సుప్తిస్థానత్వమిదం ప్రాణస్య బ్రహ్మతా తు సమధిగతా ॥
౧౦౫ ॥ నను సుప్తిస్థానత్వం నాడీనామేవ దర్శయత్యేషా । తాసు తదా భవతీతి శ్రుతిరితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా ॥ ౧౦౬ ॥
శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిషేద్ధుమనుచితం యస్మాత్ । బ్రహ్మణి నాడీద్వారా స్వపితీత్యేతచ్చ యుక్తమభిధాతుం ॥
౧౦౭ ॥ నాడీషు సప్తమీయం కథమితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా । నాడీభిరపి బ్రహ్మణి సుప్తో నాడీషు సుప్త ఏవ స్యాత్ ॥ ౧౦౮ ॥

యోగం గయాసముద్రం గచ్ఛతి గత ఏవ స కిల గంగాయాం । అపి చేహ రశ్మినాడీసమన్వితబ్రహ్మలోకమార్గస్య ॥౧౦౯॥ ప్రకృతత్వాదిహ నాడీస్తుత్యర్థం సుప్రకీర్తనం భవతి । ఏతచ్చ తన్న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీతి దర్శయంతీయం ॥౧౧౦॥ నాడీః ప్రశంసతి తథా పాప్మాస్పర్శే చ కారణం వక్తి । శ్రుతిరేవ తేజసా హి త్యేవంరూపా తతశ్చ న విరోధః ॥౧౧౧॥ ఇహ తేజసేతి నాడీగతం హి పిత్తాఖ్యమత్ర నిర్దిశతి । అథవాత్ర తేజసేతి బ్రహ్మణ ఏవైష భవతి నిర్దేశః ॥౧౧౨॥ బ్రహ్మణి తేజశ్శబ్దో దృష్టో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవేతి । నాడీద్వారా చాసౌ సంపన్నో బ్రహ్మణా తదా భవతి ॥౧౧౩॥ తస్మాచ్చ తన్న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీతి దర్శితం భవతి । పాప్మస్పర్శాభావే పరాత్మసంపత్తిరేవ హేతురితి ॥౧౧౪॥ సర్వే పాప్మానః ఇతి శ్రుతివచనే నైవ దర్శితం భవతి । ఏవం సతి ప్రదేశాంతరసిద్ధేన చ పరాత్మనానుగుణం ॥౧౧౫॥ నాడీనామపి సుప్తిస్థానత్వమిదం సమాశ్రితం భవతి । నాడీపరాత్మనోరిహ సముచ్చయో సౌ గుణప్రధానతయా ॥౧౧౬॥ తస్యాః పురీతతో పి హి సుప్తిస్థానత్వమేవమేవ స్యాత్ । హృదయపరివేష్టనం కిల పురీతదేతన్న చాన్యదిహ భవతి ॥౧౧౭॥ ఆకాశే హి తదంతర్వర్తిని పరమే శయాన ఏవాసౌ । శేతే పురీతతీతి వ్యపదేష్టుం శక్యతే యథా లోకే ॥౧౧౮॥ నృపతిరిహ వర్తమానః పరితః ప్రాకారవేష్టితే హి పురే । ప్రాకారే నృపతిరసౌ వర్తత ఇతి వర్ణ్యతే జనైస్సర్వైః ॥౧౧౯॥ బ్రహ్మత్వముక్తమేవ హి హృదయాకాశస్య దహరవాక్యేన । ఏవం త్రీణి శ్రుతిభిస్సుప్తిస్థానాని కీర్తితానీహ ॥౧౨౦॥ నాడ్యస్తథా పురీతద్బ్రహ్మ చ నాడీపురీతదుభయం హి । స్యాద్ద్వారమాత్రమేతద్బ్రహ్మైవైకం తు సుప్త్యధిష్ఠానం ॥౧౨౧॥ నాడ్యాః పురీతదపి వా తదుపాధ్యాధారమేవ భవతీహ । యస్మాత్కరణాన్యఖిలాన్యపి జీవస్యాస్య తత్ర వర్తంతే ॥౧౨౨॥ నోపాధిమంతరేణ స్వత ఏతస్యాస్తి కశ్చిదాధారః । బ్రహ్మాధారత్వోక్తిస్తత్తాదాత్మ్యప్రదర్శనార్థైవ ॥౧౨౩॥ స్వమపీతో భవతీతి శ్రుతిరియముక్తార్థమేవ దర్శయతి । అపి చ న కదాచిదపి వా జీవస్య బ్రహ్మణా స్త్యసంపత్తిః ॥౧౨౪॥ కింతు స్వప్నే జాగ్రత్యుపాధిసంపర్కతో స్య సంప్రాప్తాం । పరరూపాపత్తిమివావేత్య శ్రుత్యానయా హి తదుపశమాత్ ॥౧౨౫॥ సుప్తౌ హి తస్య సేయం స్వరూపసంపత్తిరేవముపదిష్టా । ఏవం చ సతి కదాచిత్సతా న సంపద్యతే కదాచిదయం ॥౧౨౬॥ న హి సంపద్యత ఇతి యత్తదేతదఖిలం హ్యాయుక్తమేవాత్ర । సతి సంపన్నస్తావన్న విజానాతీహ కించిదపి యచ్చ ॥౧౨౭॥ సత్సంపత్తావనయోరేకత్వాత్తదపి యుక్తమేవేహ । ఏతన్నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య నైవ యుక్తం స్యాత్ ॥౧౨౮॥ నావిజ్ఞానే కారణమిహ సతి భేదే హి దృశ్యతే కిమపి । తత్రాన్యో న్యత్పశ్యేదితి శ్రుతిశ్చైవమేవ దర్శయతి ॥౧౨౯॥ దూరాదివశాదేవావిజ్ఞానం యద్యపి క్వచిద్దృష్టం । ఇహ తు తథా నైవ స్యాన్న హి జీవో సౌ స్వతః పరిచ్ఛిన్నః ॥౧౩౦॥ తస్య పరిచ్ఛేదో సావుపాధియోగేన సంప్రవృత్తో హి । ఉపశాంతే చోపాధౌ సతి సంపన్నస్య తదిదమిహ యుక్తం ॥౧౩౧॥ న హి నాడ్యాదిసముచ్చయమభిధాతుం సూత్రమేతదారబ్ధం । నాడ్యస్సుప్తిస్థానం భవతి తథైతత్పురీతదథ వేతి ॥౧౩౨॥ న హ్యేతద్విజ్ఞానాత్ప్రయోజనం కిమపి వక్తుమిహ శక్యం । నైతదవిజ్ఞానప్రతిబద్ధం వా ఫలమిహాస్తి కించిదిహ ॥౧౩౩॥ హ్యేతద్విజ్ఞానం కస్యచిదంగం హి ఫలవతో భవతి । బ్రహ్మనపాయి సుప్తిస్థానమితీదం వివక్షితం భవతి ॥౧౩౪॥ బ్రహ్మాత్మతావబోధః స్వప్నాద్యస్పృష్టతావబోధశ్చ । తేన ఫలం స్యాత్తస్మాత్సుప్తిస్థానం స ఏష ఆత్మైవ ॥౧౩౫॥ — సూ॥౮॥ అతః ప్రబోధో స్మాత్ — యస్మాదాత్మైవాయం సుప్తిస్థానం న చాన్యదత ఏవ । అస్మాదాత్మన ఏవ ప్రబోధ ఉపదిశ్యతే హి సర్వత్ర ॥౧౩౬॥ శ్రుతిరేషా హి యథాగ్నేః క్షుద్రా ఇత్యాదికా ప్రదర్శయతి । అగ్నేర్యథా స్ఫులింగాస్తదాత్మనో వ్యుచ్చరంతి సర్వ ఇతి ॥౧౩౭॥ ఏవం సత ఆగమ్యేత్యాద్యా శ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి । అత్ర వికల్పాశ్రయణే నాడీభ్యో పి క్వచిత్ప్రబుధ్యేత ॥ — సూ॥౯॥ స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥ — అత్ర ప్రబుధ్యమానః సత్సంపన్నో య ఏవ జీవస్స్యాత్ । ప్రతిబుధ్యతే స ఏవ హి కిం వాన్య ఇతీహ భవతి చింతేయం ॥౧౩౯॥ తత్రానియమే నైవ ప్రబోధ ఇతి వక్తుమత్ర యుక్తం హి । లోకే జలరాశౌ హి ప్రక్షిప్తో యశ్చ భవతి జలబిందుః ॥౧౪౦॥ జలరాశిరేవ స భవతి పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుః । భవతీతి దుర్వివేచనమిదమత్ర యథా తథైవ చేహాపి ॥౧౪౧॥ సుప్తో హి సంప్రసన్నః పరాత్మనైకాత్మభావమాపన్నః । యో సౌ భవతి కథం వా పునరుత్థాతుం స ఏవ శక్యో

తి ॥౧౪౨॥ తస్మాత్సవేశ్వరోఽన్యోజీవో వాఽత్ర ప్రబుధ్యతే కశ్చిత్ ।ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే పునరుత్తిష్ఠతి స ఏవ జీవ ఇతి ॥౧౪౩॥
ఏవం కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యోఽవగమ్యతే యస్మాత్ । లోకే హి కర్మశేషానుష్ఠానం దృశ్యతే హి సర్వేషాం ॥ ౧౪౪ ॥
ఉపదేశమంతరేణాప్యన్యోత్థానే న యుజ్యతే తదిదం । న హ్యన్యేన చ లోకే సామి కృతం కర్మ యద్భవేత్తత్ర ॥ ౧౪౫ ॥ కథ
మన్యస్స్వయమేవ హి కర్తుం శేషక్రియాం ప్రవర్తేత । తస్మాదేకః కర్తా పూర్వోత్తరవాసరేష్వి హైకస్య ॥ ౧౪౬ ॥
ఏవమదోఽద్రాక్షమితి ప్రాగనుభూతస్య భవతి యత్పశ్చాత్ ।స్మరణం స్మరామి తదితి హ్యన్యోత్థానే తు నోపపద్యేత॥౧౪౭॥
ప్రతియోన్యాద్రవతీతి చ తత్రైవ సర్వాః ప్రజా ఇతి ప్రథితాః । స్వాపప్రబోధవాక్యప్రదర్శితా యే భవంతి శబ్దాస్తే ॥౧౪౮ ॥
అసమంజసా భవేయుః స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః । ఏవం కర్మవిధిభ్యస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి భాతీహ ॥ ౧౪౯ ॥అన్యో
త్థానే విధయః కర్మపరా యే నిరర్థకాస్స్యుస్తే ।అపి చేహ సుప్తమాత్రో ముచ్యేత తదా హి కర్మణా కిం స్యాత్ ॥౧౫౦॥అ
న్యోత్థానే యదికిల జీవో దేహాంతరీయ ఉత్తిష్ఠేత్ । తత్రత్యవ్యవహారస్సకలో నిర్లేప మేవ లుప్యేత ॥ ౧౫౧ ॥ అన్యత్ర సు
ప్త ఏవ హ్యన్యత్రోత్తిష్ఠతీతి కల్ప్యేత। నాస్యాం హి కల్పనాయాం కశ్చన లాభో నిరర్థకైవైషా ॥ ౧౫౨ ॥ విధ్వస్తావిద్యస్య
చ ముక్తస్యోత్థానమీశ్వరస్య తథా । దూరాపేతం తస్మాదసంగతైషా హి కల్పనా సకలా ॥ ౧౫౩ ॥ అకృతాగమ కృతనా
శావన్యోత్థానే తు దుర్నివారౌ హి । తస్మాద్య ఏవ సుప్తస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి యుక్తమిహ ॥ ౧౫౪ ॥ జలరాశౌ నిక్షిప్తో జల
బిందురివైకతాంగతోఽయోఽసౌ । సతి సంపన్నో జీవో నార్హత్యుత్థాతుమితి హి యచ్చోక్తం ॥ ౧౫౫ ॥ తత్ర చ దృష్టాంతో
యం జలబిందుర్విషమ ఏష భాతీహ। జలబిందోరుద్ధరణే న హి తత్ర వివేకకారణం కిమపి ॥ ౧౫౬ ॥ తదనుద్ధరణం తస్మాత్తత్ర
చ యుక్తం న చైవమత్రాపి । ఇహ కిల వివేకకారణమస్తి హి కర్మ చ తథైవ చావిద్యా ॥ ౧౫౭ ॥ కించేహ దుర్వివేచనయో
రప్యైరస్మదాదిభిర్జగతి । మిళితక్షీరోదకయోర్హంసేన యథా వివేచనం భవతి ॥ ౧౫౮ ॥ ప్రాణికృతసుకృతకర్మాద్య
పేక్షయై వేశ్వరః కరోతీదం । న హి జీవోఽత్ర పరస్మాద్విభిన్నరూపో య ఏష నిర్దిష్టః ॥ ౧౫౯ ॥ న హి జలబిందురివాయం జల
రాశేస్స హి యథాపృథగ్భూతః । న తథాఽసౌ జీవస్సన్ వ్యతిక్రాంతు స బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగేన ॥౧౬౦ ॥పరమాత్మా సన్నప్య
యముపచర్యత ఏష జీవ ఇతి లోకే ।బంధానువృత్తిరేషా యద్యేకోపాధి సంగతా భవతి॥౧౬౧ ॥తదుపాధిక జీవస్య వ్యవహా
రస్తావదేవ భవతీహ।సాయః తదంతరగతా వ్యవహారోఽయం తదంతరస్యైవ ॥ ౧౬౨ ॥ సోఽయముపాధిస్స్వాప ప్రబోధ
యోస్స్థూలసూక్ష్మభావేన । గతతానువృత్త ఏవ హి స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః ॥ ౧౬౩ ॥ ... ...

సూ॥౧౦॥ ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్॥ అస్తి హి ముగ్ధః కశ్చిద్యం మూర్ఛిత ఇతి జనా హి కథయంతి । స
చ ఖలు కిమవస్థస్స్యాదితి చింతాయాం నిరూప్యతే సేయం ॥౧౬౪॥ శారీరస్యావస్థా భవంతి తిస్రస్తథా హి జాగరితం । స్వప్న
స్సుషుప్తిరేవం దేహాదపసృప్తిరిహ చతుర్థీ స్యాత్ ॥ ౧౬౫॥ ఇహ పంచమీత్వవస్థా శ్రుతౌ స్మృతౌ వాపి న ప్రసిద్ధాస్తి । త
స్మాదేషావస్థా భవతి హి తిసృణాం హి కాచిదన్యతమా ॥ ౧౬౬ ॥ఇత్యాశంకా సకలా నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ । న హి
జాగరితావస్థో ముగ్ధో యోఽసౌ కదాచిదపి భవతి ॥ ౧౬౭ ॥యస్మాత్స హీంద్రియైరిహ విషయాన్నైవేక్షతే కదాచిదపి ।నన్వి
షుకారన్యాయాజ్జాగ్రదవస్థో భవేదసౌ ముగ్ధః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇష్వాసక్తమనస్కో యదేషుకారో హి జాగ్రదపి చాయం । నై
వాన్యాన్విషయానిహ సమీక్షతే తద్వదేవ ముగ్ధోఽపి ॥ ౧౬౯ ॥ముసలాభిఘాతజనిత ప్రభూత దుఃఖానుభూతివికలమనాః ।జా
గ్రదపి చాయమన్యాన్విషయానీక్షత ఇతీహ న హి యుక్తం ॥ ౧౭౦ ॥ వ్యాపృతమనా బ్రవీతి హ్యయమిషుకారస్స్వకృత్యమఖి
లమపి ।ఇషుముపలభమానో హ్యాహమేతావత్కాలమాసమ తేతి ॥౧౭౧ ॥ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి న మయాఽత్ర చేతి తం
కిమపి । ఏతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తం ధేతమస్యభూవమితి ॥౧౭౨॥తస్మాన్న హి జాగర్త్యయమపి చ స్వప్నాన్న పశ్యతి హ్యే
షః।నిస్సంజ్ఞత్వాదయమిహ నాపి మృతస్స్యాది హోష్మ సద్భావాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ ముగ్ధే జంతౌ హి మృతో న వా మృతోఽయమితి
సంశయానాస్తు। ఊష్మాస్తి నాస్తి వేతి స్పృశంతి హృదయం తదత్ర తన్నిర్ణేతుం ॥౧౭౪॥ప్రాణో ఽస్తి నాస్తి వేతి హి నిర్ణేతుం నాసి
కాప్రదేశమపి। ప్రాణం చోష్మాణం వాఽప్రతిపద్యంతే యదా హి తత్రైవ ॥౧౭౫ ॥ నాయం మృత ఇతి మత్వా సంజ్ఞాలాభా

యుతంభిషజ్యంతి।నన్విహానిస్సంజ్ఞత్వాత్సుషుప్తఏవాస్తుముగ్ధ ఇతిచేన్న ॥౧౭౬॥ముగ్ధోయంచిరమపికిలనోచ్ఛ్వసతిసవేపథు
శ్చదేహోస్య।వదనంభయానకంస్యాన్నేత్రేవిస్ఫారితేహిభవతోస్య॥౧౭౭॥ సుప్తఃప్రసన్నవదనః పునఃపునస్తుల్యకా
లముచ్ఛ్వసతి।నేత్రేనిమీలితేకిలనచదేహో వేపమానఇహదృష్టః॥౧౭౮॥సుప్తంహి పాణిపేషణమాత్రేణోత్థాపయంతి
నతథేమం।ముద్గరపాతేనాపిచనిమిత్తభేదశ్చభవతిచేహతయోః ॥ ౧౭౯॥ ముసలాభిఘాతమూలో మోహస్స్వాపశ్శ్ర
మాదిమూలస్స్యాత్ । పరిశేషాదిహతదిదంముగ్ధత్వంభవతిచార్థసంపత్తిః ॥ ౧౮౦ ॥ మృతఇహనిస్సంజ్ఞోయం సంపన్న
స్స్యాద్యథాప్యసంపన్నః।ఇతరవిలక్షణభావాత్తస్మాద్వ్యక్తేయమర్థసంపత్తిః ॥ ౧౮౧ ॥ ననుముగ్ధతాకథంవా పునరిహభ
వతీయమర్థసంపత్తిః । ఇహచసతాసోమ్యేతిశ్రుత్యాసుప్తంప్రతీత్థముపదిష్టం॥ ౧౮౨ ॥ అస్యచ సతిసంపత్తిస్తేనత్వా
ద్యఖిలధర్మరాహిత్యం। సుకృతాదికర్మబంధనవియోగమపి యత్సుఖిత్వముఖాదేః ॥ ౧౮౩ ॥ అననుభవస్సకలోయం
సుప్తేపురుషేప్రదర్శితోహితయా।సచఖలుముగ్ధతుల్యోహ్యేవముపాధ్యుపశమోహితుల్యస్స్యాత్॥౧౮౪॥తస్మాత్సుప్త
వదేవహిముగ్ధేయుక్తాహికృత్స్నసంపత్తిః।ఇతిచేన్నవయంబ్రూమఃసంపత్తిర్బ్రహ్మణాస్యభవతీతి ॥ ౧౮౫॥కింత్వేతన్ము
గ్ధత్వంసుషుప్తమరణార్ధధర్మయోగేన । భవతీత్యేతచ్చకిలసూత్రాభిప్రేతమితితు నిర్ణీతం ॥ ౧౮౬॥దర్శితమేవహి
పూర్వంవైలక్షణ్యంహిసుప్తిముగ్ధతయోః ।ద్వారమపిభవతిచైతన్ముగ్ధత్వం మృత్యులోకసంక్రమణే ॥ ౧౮౭ ॥ తస్మాద్బ్ర
హ్మవిదోత్రహివదంతిముగ్ధత్వమర్థసంపత్తిం। నైవేహపంచమీకిలకాచిదవస్థేతియచ్చపూర్వోక్తం ॥ ౧౮౮॥నాసాదోషో
యస్మాత్కాదాచిత్కీభవేదవస్థేయం।తేనశ్రుతౌస్మృతౌవాముగ్ధావస్థానహిప్రసిద్ధాస్తి ॥౧౮౯॥యదిముగ్ధతాప్రసిద్ధా
కథంవిచారఇతి నేహాశంకాస్యాత్ । యస్మాదేషావస్థాలోకాయుర్వేదయోఃప్రసిద్ధైవ ॥౧౯౦॥అత్రచసుషుప్తిమృత్యోర్ధ
ర్మాణామర్థధర్మసంపత్త్యా।ఇహముగ్ధతాహిలోకేనగణ్యతేపంచమీతికేనాపి ॥ ౧౯౧॥సర్వావస్థాభిరసావలిప్తఏవత్వమర్థ
ఇత్యేవం।సమ్యగ్విచార్యసంప్రతినిరూపయతితత్పదార్థమీశానం॥——సూ॥౧౧॥నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగంసర్వత్ర
హి॥——అత్రత్వమర్థజిజ్ఞాసోపరమానంతరంహితస్యైవ।అవసరసంగత్యాహి స్వరూపభూతం విచార్యతే బ్రహ్మ ॥
౧౯౩॥సంత్యతోభయలింగాఃశ్రుతయోబ్రహ్మస్వరూపబోధపరాః । అత్రకిలసర్వకర్మేత్యాద్యాస్సవిశేషగోచరాశ్శ్రు
తయః ॥ ౧౯౪ ॥ అస్థూలమేవమాద్యాశ్శ్రుతయఃకిల నిర్విశేషబోధపరాః ।శ్రుతిషుసతీష్వేతాసుబ్రహ్మోభయలింగ
మేవకింవాస్యాత్ ॥ ౧౯౫ ॥ అన్యతరలింగమథవాయదాపిచాన్యతరలింగమేతత్స్యాత్ । సవిశేషలింగమేతత్కింవా త
న్నిర్విశేషమేవేతి ॥ ౧౯౬ ॥ సందేహేసతితత్రబ్రహ్మోభయలింగమితితుయుక్తంస్యాత్ । పూర్వత్రసుప్తిమరణోభ
యరూపంవర్ణితంహిముగ్ధత్వం॥ ౧౯౭ ॥తద్వచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మాత్రధ్యేయముభయరూపంస్యాత్ ।ఇతిదృష్టాంతా
లంబాద్బ్రహ్మణ్యుభయాత్మకత్వశంకాయాం॥౧౯౮॥ తామేతామాశంకాంనిరసితుమేతత్ప్రవర్తితంసూత్రం । అతో
భయలింగత్వంస్వతఏవపరస్యనోపపన్నంస్యాత్ ॥౧౯౯॥వస్త్వేకమేవలోకేభవతిహి రూపాది గుణగణోపేతం । తద్వి
పరీతంచేతిహ్యవధారయితుంకథంహిశక్యేత॥౨౦౦॥నోపాధియోగతోన్యాదృశస్యచాన్యాదృశస్స్వభావస్స్యాత్ । నస్వ
చ్ఛస్స్ఫటికోసావస్వచ్ఛోలక్తకాదియోగేన॥౨౦౧॥తత్రాస్వచ్ఛత్వవ్యపదేశోయంభ్రాంతిమూలకోదృష్టః। యేచోపాధ
యఇహతేభవంత్యవిద్యాసముత్థితాఏవ॥౨౦౨॥తన్మూలికంహితదిదంభ్రాంత్యాయత్తంనవస్తువృత్తమతః । అన్యతరా
శ్రయణేపిప్రతిపాద్యంబ్రహ్మనిర్విశేషమిహ ॥౨౦౩॥బ్రహ్మప్రతిపత్తిపరేష్వశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యేషు । యస్మాదపాస్త
సర్వోపాధివిశేషంప్రపంచితంబ్రహ్మ॥——సూ ॥ ౧౨ ॥ నభేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥——యన్నిర్విశే
షమేవబ్రహ్మప్రతిపాద్యమితితుపూర్వోక్తం । తన్నోపపద్యతేత్రబ్రహ్మాకారాస్తుభిన్నభిన్నాహి ॥౨౦౫॥ ఉపదిశ్యంతే
తేహిప్రతివిద్యంసకలనిగమవాక్యేషు । బ్రహ్మచతుష్పాదిత్యపిషోడశకలమితిచవర్ణితంబ్రహ్మ ॥ ౨౦౬ ॥ తద్వచ్చ వామనీ
త్వాదిలక్షణంబ్రహ్మసకలభువనతను । వైశ్వానరశబ్దితమపికథయంతిబ్రహ్మసర్వవేదాంతాః ॥ ౨౦౭ ॥ తస్మాత్సవిశేష
త్వంపరాత్మనోవశ్యమభ్యుపేయమిహ । నోచేన్నిర్విషయంస్యాత్సకలమిదంభేదశాస్త్రమితిచేన్న ॥౨౦౮॥యస్మాదభేద

మేవప్రత్యేకంబ్రహ్మణశ్శ్రుతిర్బ్రూతే ।యశ్చాయమేవమాద్యాశ్రుతిరస్యాభేదమేవముపదిశతి ॥ ౨౦౯॥ తేజోమయో
ఽమృతమయఃపురుషోయోస్యాంభవేత్పృథివ్యాంసః।యశ్చాధ్యాత్మంపురుషశ్శారీరస్సోపి తాదృశోగదితః ॥ ౨౧౦॥ తావే
వంవిధరూపౌనిర్దిశ్యాభేదమేవయోబ్రూతే।అయమేవసయోయమితిశ్రుతిరధ్యాత్మాదిభేదమపవార్య ॥ ౨౧౧ ॥ ...

సూ॥౧౩॥అపిచైవమేకే॥ అపిచేహభేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదదృష్టిమిమాం। ఏకేహిశాఖినః
కిలమనసైవేత్యాదినాపఠంతీహ ॥ ౨౧౨॥ అన్యేపిభోక్తృభోగ్యప్రేరితృరూపస్యసకలజగతోపి। బ్రహ్మాత్మతాం వదం
తిహిభోక్తాభోగ్యమితివాక్యనిచయేన ॥ ౨౧౩ ॥ సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మపరాసుచసతీష్వపిశ్రుతిషు। నను నిర్విశేష మేవ
బ్రహ్మకథంస్యాదితీహనాశంక్యం ॥౨౧౪॥అత్రాశ్రుతత్పరతత్పరవిప్రతిషేధేహితత్పరంబలవత్ । ఏతన్న్యాయాశ్రయణా
న్నాసౌదోషఇతిపఠతిసూత్రమిదం॥౨౧౫॥ సూ॥౧౪॥అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్॥ రూపాదిరహి
తమేవబ్రహ్మపరంస్యాత్తతోనవిపరీతం।శ్రుతివచనానిచసర్వాణ్యపిదృశ్యంతేహితత్ప్రధానాని॥౨౧౬॥అస్థూలమేవమా
ద్యంహ్యశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యపిచ। ఆకాశోహేత్యాదికమపి కిల దివ్యోహ్యమూర్తఇత్యాద్యం॥౨౧౭॥యచ్చాన్యదపిత
దేతద్బ్రహ్మాపూర్వమితినిగమవాక్యంస్యాత్ । పరతత్వబోధకానిహ్యేతానిభవంతితత్ప్రధానాని ॥ ౨౧౮ ॥ తస్మాచ్చ
నిర్విశేషంశ్రుతివచనేషుహియథాశ్రుతంగ్రాహ్యం। ఆకారవత్పరాణిశ్రుతివచనానితునతత్ప్రధానాని ॥౨౧౯॥కింత్వే
తానిభవంతిహిసవిశేషోపాసనాప్రధానాని।అసతివిరోధేతేషామాశ్రయితవ్యంయథాశ్రుతంభవతి ॥౨౨౦ ॥ సతిచవి
రోధేకల్పితవిశేషసాలంబనాని తానిస్యుః।నహినిర్విశేషవాక్యాన్యేవంకుత్రాపిసావకాశాని ॥ ౨౨౧॥తస్మాద్భవంతి తాని
హిపరాత్మతత్వప్రధానవాక్యాని।ఇమమర్థమేవసకలంబోధయితుంసూత్రమేతదిహపఠతి ॥ ౨౨౨ ॥ ... ...

సూ ॥౧౫॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్॥ లోకేయథాప్రకాశస్సౌరశ్చాంద్రోనభస్స్థలవ్యాపీ। ఋ
జువక్రభావకలితేహ్యంగుళ్యాదావుపాధిసంబంధాత్॥ ౨౨౩॥తద్భావంప్రాప్తఇవప్రతిపన్నోనప్రపద్యతేహితథా। త
త్తదుపాధివశేనాయాతీవహితత్తదాకృతింబ్రహ్మ ॥ ౨౨౪॥ఏవముపాస్త్యంగతయాసాకారబ్రహ్మవిషయవాక్యానాం।
నచవైయర్థ్యాశంకాభవతిహినైవేహవేదవాక్యానాం ॥ ౨౨౫ ॥ కస్యచిదనర్థకత్వం కస్యచిదిహ సార్థకత్వమితి యు
క్తం।సర్వస్యవేదరాశేఃప్రమాణభావేయతోహినవిశేషః॥ ౨౨౬ ॥ నోపాధియోగతోపి బ్రహ్మోభయలింగమితి తు
యచ్చోక్తం। ఇహ తద్విరుద్ధముక్తంభవతీత్యేవంనశంకనీయమిహ ॥ ౨౨౭ ॥యచ్చోపాధ్యాయత్తంతదిదం నైవేహవ
స్తుధర్మస్స్యాత్ ।ఆవిద్యకాహ్యుపాధయఇత్యేతత్సకలమేవపూర్వోక్తం॥ సూ॥౧౬॥ఆహచతన్మాత్రం॥
సయథాసైంధవఘనఇత్యేషాశ్రుతిరేవమత్రదర్శయతి। బ్రహ్మప్రజ్ఞానఘనంరూపాంతరరహితమేకమవిశేషం ॥ ౨౨౯ ॥
యద్వత్సైంధవఘనఇహబహిరంతశ్చైకలవణరసఏవ ।చైతన్యమాత్రమేవబ్రహ్మనిరంతరమిదంతథైవేతి ॥ ౨౩౦ ॥...

సూ॥౧౭॥దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే॥ దర్శయతిశ్రుతిరేషాహ్యథాతఆదేశఏవమాద్యాహి । ఇతర ప్ర
తిషేధేనబ్రహ్మణఏతస్యనిర్విశేషత్వం ॥ ౨౩౧ ॥ శ్రుతిరన్యదేవతద్విదితాదిత్యాద్యాపిదర్శయత్యేవం। అన్యాప్యత్రయ
తోవాచఇతిశ్రుతిరపితథైవదర్శయతి ॥౨౩౨॥ బాష్కలినాబాభ్రవ్యఃపృష్టస్సన్నేతమవచనేనైవ । బ్రహ్మప్రోవాచేతి
శ్రూయతఇహనిగమవాక్యఏవకిల ॥ ౨౩౩ ॥ తత్రసహోవాచాధీహీతిప్రథమంసఏషపృష్టస్సన్ । నోవాచకించిదయమి
తితేనప్రశ్నద్వయేకృతేపశ్చాత్ ॥౨౩౪॥త్వంతునజానాస్యేవంభవతిహ్యుపశాంతఏషఆత్మేతి। ఆత్మాపాస్తద్వైతోహ్య
వచనమతఉత్తరంభవేత్తస్య ॥ ౨౩౫ ॥సౌత్రశ్చాథోశబ్దస్తథార్థకోనాన్యమర్థమాచష్టే । గీతాదిస్మృతివచనైర్బ్రహ్మ
పరంనిర్విశేషముపదిష్టం॥ ౨౩౬॥ఏతచ్చానాదిమదితివాక్యేషుస్పష్టమేవమన్యత్ర। నారాయణోపదిష్టే మాయాహ్యేషా
మయేతివాక్యేహి॥ సూ॥౧౮॥అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥ యతఏవాత్మాసోయం చైతన్యైకస్వ
రూపఏవస్యాత్ । వాఙ్మనసాతీతస్స్యాదితరప్రతిషేధసముపదేశ్యశ్చ ॥౨౩౭ ॥తస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికవిశేష
వత్తాంహి।ఆలంబ్యమోక్షశాస్త్రేహ్యుపమాజలసూర్యకాదిభిఃకథితా॥౨౩౮ ॥ దర్శయతిశ్రుతిరేషాయథాహ్యయంజ్యో

తి రేవమాద్యాహి । సూర్యో యథానుగచ్ఛన్నపోహి భిన్నానుపాధియోగేన ॥౨౪౦॥ భిన్నస్థాయమాత్మాపి తేషూ
పాధితోహి భిన్న ఇతి । శ్రుతిరేకఏవహీతి చ భూతే భూతే వ్యవస్థితో హ్యాత్మా ॥౨౪౧॥ బహుధైకధా చ దృశ్యతఏకో జల
చంద్రవదితి వర్ణయతి । సూర్యక ఇతి క ప్రత్యయ ఇహ సూత్రే ద్యోతనార్థకో భవతి ॥౨౪౨॥ ౧౯॥ అంబువదగ్ర
హణాత్తు న తథాత్వం॥ ననుజలసూర్యాద్యుపమా న చాత్మనః కథమపీహ సంభవతి । సూర్యాదిభ్యో భవతి హి జలమేత
ద్విప్రకృష్టదేశస్థం ॥౨౪౩॥ రూపవతస్సూర్యస్య ప్రతిబింబస్తత్రయుక్తఏవ స్యాత్ । అత్ర చ మాయాబుద్ధ్యాద్యుపాధ
యో నైవ దూరదేశస్థాః ॥౨౪౪॥ బ్రహ్మాత్వరూపమేవ హి సర్వాత్మకమపి చ సర్వదేశగతం । తస్మాద్దృష్టాంతోసావయు
క్త ఇత్యస్యచోత్తరం పఠతి॥ సూ॥౨౦॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవం॥ దృష్టాం
తోసా యుక్తో వివక్షితాంశో యతోత్ర సంభవతి । దార్ష్టాంతికస్య లోకే దృష్టాంతేనచ న సర్వసామ్యం స్యాత్ ॥౨౪౫॥ నై
తత్స్వమనీషికయా దృష్టాంతప్రణయనం కృతం కింతు । శాస్త్రప్రదర్శితస్య హి ఫలమాత్రమిహోపదిశ్యతేతస్య ॥౨౪౬॥
తదిదం ప్రయోజనం స్యాద్యదాత్మనో నిర్విశేషతారూపం । అత్రచ వివక్షితం యత్స్వారూప్యం తదిదమీదృశం భవతి ॥౨౪౭॥
జలగతమిహ సూర్యాదిప్రతిబింబం యచ్చ దృశ్యతే తదిదం । వర్ధత ఇహ జలవృద్ధౌ తద్ధ్రాసే హ్రసతి కించ జలచలనే ॥౨౪౮॥
చలతి చ జలభేదే కిల భిద్యత ఇతి చైతదేవమిహ భవతి । జలధర్మానువిధాయి హి న తథాత్వం భవతి చాస్య సూర్యస్య ॥౨౪౯॥
ఏవం బ్రహ్మావికృతం పరమార్థత ఏకరూపమపి సదిహ । దేహాద్యుపాధియోగాద్భజత ఇవోపాధిధర్మవృద్ధ్యాదీన్ ॥౨౫౦॥
దార్ష్టాంతికదృష్టాంతోభయయోరేవం యథోక్తధర్మేణ । సారూప్యాద్దృష్టాంతస్సమంజసోయం తథా చ న విరోధః ॥
సూ॥౨౧॥ దర్శనాచ్చ॥ అత్ర పురశ్చక్ర ఇతి శ్రుతిః పరస్య ప్రవేశమభిధత్తే। ద్విపదశరీరాణి తథా చతుష్పదాని
చ వపూంషి సృష్ట్వాత్మా॥౨౫౩॥ పూర్వం హి చతురాదేః పక్షీత్వేనావిశత్సతాసీతి । శ్రుతిరన్యాప్యనేనేతి ప్రవేశమత్ర చ
పరం ప్రదర్శయతి॥౨౫౪॥ తస్మాద్యుక్తస్సోయం యోసౌ జలసూర్యకాదిదృష్టాంతః । బ్రహ్మ న చోభయలింగం నాపి చ సవి
శేషలింగమితి సిద్ధం॥౨౫౫॥ ఇహ కల్పయంతి కేచిద్ద్వే అధికరణే హి తత్ర చ ప్రథమం । కిం వా ప్రాప్తవిశేషం సవిశేషం బ్రహ్మ కిం
భవేదితి హి ॥౨౫౬॥ పూర్వస్మాదధికరణాత్ప్రత్యస్తమితప్రపంచతా సిద్ధా । కిం సల్లక్షణమేతద్బ్రహ్మాభవేద్బోధలక్ష
ణం వేతి॥౨౫౭॥ అథ వా తదుభయలక్షణమితి శంకాయాం ద్వితీయమధికరణం । ఇహ సర్వథాప్యనర్థకమధికరణాంతర
మిదం హ్యనారబ్ధం ॥౨౫౮॥ యద్యధికరణమిదం స్యాదనేకలింగత్వనిరసనార్థం హి । తత్కిల పూర్వేణైవ హి న స్థానత ఇ
త్యనేన పరిభూతం ॥౨౫౯॥ ఉత్తరమధికరణమిదం ప్రకాశవచ్చేతి విఫలమేవ స్యాత్ । సల్లక్షణమేవేదం న బోధలక్షణమిదం
భవేద్బ్రహ్మ ॥౨౬౦॥ ఇతి శంకితుం న శక్యం విజ్ఞానఘనశ్రుతేర్విరోధేన । అపగతచైతన్యం తద్బ్రహ్మ కథం వాపి చేతన
స్యాస్య ॥౨౬౧॥ జీవస్య శ్రుతివచనైస్తదాత్మభావేన చోపదిశ్యేత । నాప్యత్ర బోధలక్షణమేవ న సల్లక్షణం తదేతదితి ॥
౨౬౨॥ వక్తుం శక్యమిహ స్యాదస్తీత్యాదిశ్రుతేర్విరోధేన । తదుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేత్యపి నేహ శంకితుం శక్యం॥౨౬౩॥
తస్యైకలింగతాయాః పూర్వోక్తాయా విరోధ ఏవ స్యాత్ । సత్తావ్యావృత్తే నచ బోధే న తథైవ సత్త్వయోపేతం ॥౨౬౪॥
తత్ప్రతిజానానస్య హి పూర్వప్రతిషిద్ధసప్రపంచత్వం । పునరపి తస్య స్యాదిత్యసమంజసమేవ తదిదమఖిలం స్యాత్ ॥
౨౬౫॥ న శ్రుతివచనశతేనాప్యేకస్యానేకరూపతా భవతి । యది బోధ ఏవ సత్తా బోధస్సత్తైవ న హి తయోర్భేదః ॥౨౬౬॥
భవతు తదా సల్లక్షణమిత్యాదివికల్పనా నిరాలంబాః । నిర్ణీతాన్యస్మాభిస్సూత్రాణ్యేకాధికరణభావేన ॥౨౬౭॥ అపి చా
న్యోన్యం శ్రుతిషు హి విప్రతిపన్నాసు నిర్విశేషేస్మిన్ । బ్రహ్మణి తత్ర గృహీతే గతిరితరాసామవశ్యమిహ వాచ్యా ॥౨౬౮॥
తత్పరతయార్థవంతి ప్రకాశవచ్చైవమాదిమాత్రాణి । ఇహ కేచిదేవమాహుస్సాకారపరా భవంతి యాః శ్రుతయః ॥
౨౬౯॥ ప్రవిలయముఖేన తా అపి భవంత్యనాకారతత్పరా ఇతి హి । తదపి చ న సమీచీనం యాః పరవిద్యాప్రపంచతాః శ్రుత
యః॥౨౭౦॥ యుక్తా హ్యస్యేత్యాద్యాః ప్రవిలయఫలకా భవంతి తా ఏవ । యస్మాత్తద్దేశ ఇత్యయముపసంహారోత్ర నిర్వి
శేషపరః॥౨౭౧॥ యే చ శ్రుతేః ప్రపంచా ఉపాసనాప్రక్రియాసు దృశ్యంతే । ఛాందోగ్యే హి మనోమయ ఇత్యాద్యాస్తే

కథంప్రవిలయార్థాః ॥ ౨౭౨ ॥ సక్రతుమిత్యేతేనహ్యుపాసనాతత్పరేణవిధినైవ । యతఏషాంసంబంధశ్శ్రుతస్త్వేవ
యథోక్తగుణకదంబస్య ॥ ౨౭౩ ॥ తదుపాసనార్థకత్వేప్రతీయమానేనలక్షణావృత్త్యా । తస్యాపిచప్రపంచ ప్రవిలయ
పరతాకథంహియుక్తాస్యాత్ ॥ ౨౭౪ ॥ యచ్చోపదిష్టమేతద్వినిగమకారణమరూపవదితీహ । తచ్చేదమనవకాశంసర్వస్య
ప్రవిలయార్థకత్వేస్యాత్ ॥ ౨౭౫ ॥ ఫలమప్యుపాసనానాంభిన్నంభిన్నంప్రతీయతేశాస్త్రే । దురితక్షయఃక్వచిత్స్యా
త్క్వచిదైశ్వర్యంక్వచిత్క్రమాన్ముక్తిః ॥ ౨౭౬ ॥ తస్మాత్పృథగర్థకతాజ్ఞేయోపాస్యప్రధానవాక్యానాం । నస్వైక
వాక్యతాకిలయథైవచాంగప్రధానవాక్యానాం ॥ ౨౭౭ ॥ భవతినియోగస్యైక్యాత్పరమపూర్వస్యతద్వదేవేహ । ప్రవిల
యవిషయకఏకోనియోగఆత్మావబోధకామస్య ॥ ౨౭౮ ॥ అవిలాపితేప్రపంచేకథమపినబ్రహ్మతత్వబోధస్స్యాత్ । యో
గోనుష్ఠాతవ్యోభవతియథాస్వర్గలోకకామస్య ॥ ౨౭౯ ॥ ఏవంప్రపంచవిలయోవిమోక్షకామస్యభవతిసంపాద్యః । తమ
సియథాఘటతత్త్వంబుభుత్సునాదావిలాప్యతేహితమః ॥ ౨౮౦ ॥ ఏవంప్రపంచవిలయః కర్తవ్యోబ్రహ్మతత్వ వివిదిషుణా ।
అత్రేదంప్రష్టవ్యంప్రపంచవిలయోహికింవిధోయమితి ॥ ౨౮౧ ॥ యదిపావకసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యస్యవిద్యమానస్య ।
ప్రవిలయఇవచేదయమపివిలయస్తస్యైవవిద్యమానస్య ॥ ౧౮౨ ॥ వ్యర్థః స్తదోపదేశస్సఖలునశక్యోహి పురుషమాత్రేణ ।
యదిముక్తేనైకేనప్రపంచవిలయఃకృతస్తదేదానీం ॥ ౨౮౩ ॥ ప్రత్యక్షదృష్టమేతజ్జగత్పృథివ్యాదిశూన్యమేవస్యాత్ । య
దిచావిద్యాధ్వస్తస్సకలోయంవిద్యయావిలాప్యఇతి ॥ ౨౮౪ ॥ తతఏతదేవలబ్ధంతత్సత్యజ్ఞానలక్షణంబ్రహ్మ । ఆవిద్యకప్ర
పంచప్రత్యాఖ్యానేన వేదితవ్యమితి ॥ ౨౮౫ ॥ ఆవేదితేహితస్మిన్విద్యాస్వయమేవజాయతేతస్య । ప్రవిలీయతేతయాచా
విద్యాధ్వస్తోహిసకలఏవాయం ॥ ౨౮౬ ॥ స్వప్నప్రపంచఇవకిలనవైపరీక్ష్యేహిజాయతేవిద్యా । రజ్జుప్రదర్శనేనైవచభ
వతిహితత్స్వరూపవిజ్ఞానం ॥ ౨౮౭ ॥ తేనావిద్యారోపితసర్పాదిప్రవిలయశ్చభవతియథా । భవతితథైవేహాపి బ్రహ్మణ్యా
వేదితేస్వయంవిద్యా ॥ ౨౮౮ ॥ నాపినియోగశతేనచవిద్యానావేదితేభవేత్తస్మిన్ । అపిచప్రపంచపక్షే జీవఃకిం బ్రహ్మ
పక్షఏవస్యాత్ ॥ ౨౮౯ ॥ ప్రథమేహినిష్ప్రపంచబ్రహ్మప్రతిపాదనేనజీవేపి । ప్రవిలాపితేజగద్వత్కస్యనియోగః కు
త్రాస్యమోక్షోవా ॥ ౨౯౦ ॥ జీవోద్వితీయపక్షేహ్యనియోజ్యబ్రహ్మరూపఏవస్యాత్ । జీవత్వం చావిద్యాకల్పితమేవేతి
బోధితేతస్మిన్ ॥ ౨౯౧ ॥ ఇహచనియోజ్యాభావాన్నియోగనిష్ఠానకస్యచిద్భవతి । ద్రష్టవ్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్త్వాభిముఖీ
కృతిప్రధానాస్స్యుః ॥ ౨౯౨ ॥ యదిచామ్నాయస్సకలఃపర్యవసన్నోనియోగనిష్ఠతయా । జీవస్యయది నియోజ్య బ్రహ్మా
త్మత్వంతదప్రమాణంస్యాత్ ॥ ౨౯౩ ॥ కృత్స్నస్యామ్నాయస్యహినియోగపరతాయదోపవర్ణ్యేత । శ్రుతహానిరశ్రు
తార్థప్రకల్పనాచాత్ర దుర్నివారైవ ॥ ౨౯౪ ॥ మోక్షస్యానిత్యత్వంహ్యదృష్టఫలతాపికర్మఫలవత్స్యాత్ । తస్మాద్బ్ర
హ్మపరాణిహ్యవగతినిష్ఠానిసకలవాక్యాని ॥ ౨౯౫ ॥ తస్మాచ్చైకనియోగప్రతీతితశ్చైకవాక్యతేత్యేతత్ । అనుచితమే
తత్సకలంయదిచాభ్యుపగమ్యతేనియోగోయం ॥ ౨౯౬ ॥ బ్రహ్మపరేష్వపివాక్యేష్వసిద్ధమేవహితదాతదేకత్వం । సవిశే
షనిర్విశేషప్రతిపాదనతత్పరేషుతేషుస్యాత్ ॥ ౨౯౭ ॥ శబ్దాంతరైఃప్రమాణైర్నియోగభేదేవగమ్యమానేపి । సర్వత్రాపి
హ్యేకోనియోగఇతినైవశక్యమాశ్రయితుం ॥ ౨౯౮ ॥ దర్శప్రయాజవాక్యేష్వధికారాభేదతస్తదేకత్వం । సాంగేప్ర
ధానయాగేహ్యేకస్యస్వర్గలోకకామస్య ॥ ౨౯౯ ॥ అధికారాత్పరమాపూర్వైక్యాత్తత్రైకవాక్యతాయుక్తా । నత్వ
త్రసగుణనిర్గుణవాక్యేష్వేకత్వసాధకోంశోస్తి ॥ ౩౦౦ ॥ భారూపత్వాదిగుణానహిప్రవిలయోపకారిణోదృష్టాః । నా
పిప్రపంచవిలయోభారూపత్వాదిసహచరోదృష్టః ॥ ౩౦౧ ॥ యస్మాత్పరస్పరంతేదృశ్యంతే కిలవిరుద్ధరూపతయా । ముక్త్య
భ్యుదయార్థినఇహభవంతివిద్యాధికారిణోభిన్నాః ॥ ౩౦౨ ॥ నైవాంగాంగిత్వంవా మిథోవిరుద్ధార్థ విద్యయోర్భవ
తి । కృత్స్నప్రపంచవిలయస్తదేకదేశాద్యపేక్షణంచాపి ॥ నహ్యేకస్మిన్ధర్మిణి తచ్ఛ సమావేశయితుమశక్యంహి । సా
కృతివాక్యానామిహనభవత్యాకారవిలయనద్వారా ॥ ౩౦౪ ॥ నిర్గుణవాక్యైకత్వంతస్మాదస్మత్ప్రపంచితంయుక్తం ॥

సూ ॥ ౨౨ ॥ ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతోబ్రవీతిచభూయః ॥ తదిదంబ్రహ్మశ్రుతిభిర్నిర్దిష్టం

నిర్విశేషచిన్మాత్రం ॥ ౩౦౫ ॥ సకలప్రతిషేధావధిసద్రూపంతదితివర్ణ్యతేసపది । మూర్తమమూర్తంచేతి ద్వేరూపే బ్రహ్మణోవినిర్దిశ్య ॥౩౦౬ ॥పంచమహాభూతానిద్వైరాశ్యేనచ విభజ్యతతఊర్ధ్వం । తస్యామూర్తరసస్యహి పురుషస్యచయానిసకలరూపాణి॥౩౦౭ ॥తానిమహారజనాదీన్యప్యేతస్యైవ వర్ణయిత్వాంతే । వాక్యం తదత్రపఠితం హ్యాధాతఆదేశఏవమాదికిల ॥ ౩౦౮ ॥తత్రచవాక్యే నేతీత్యేతద్వాక్యంద్వివారముపదిష్టం । నహ్యేతస్మాదిత్యపివాక్యంతత్రోపలభ్యతేకించ ॥ ౩౦౯ ॥ నేత్యన్యత్పరమస్తీత్యేవంవాక్యానితత్రదృశ్యంతే। అత్రప్రతిషేధ్యంకిలవిశేషతో నోపలభ్యతే కిమపి ॥౩౧౦॥అత్రచనఞ్ శబ్దోసావితిశబ్దపరస్సచాయమితిశబ్దః । సన్నిహితకృత్స్నవస్తుప్రదర్శనార్థః ప్రతీయతే లోకే ॥ ౩౧౧॥ ప్రకరణసామర్థ్యాదిహ రూపద్వయమత్ర భవతిసన్నిహితం । తస్యైవసప్రపంచబ్రహ్మణఏతద్ద్వయంయదుపదిష్టం॥ ౩౧౨ ॥తత్రచసందేహః కింప్రతిషేధతిరూపరూపవద్వ్యుగళం।కింవారూపంయదిదం కింవాప్యేతచ్చ రూపవద్బ్రహ్మ ॥౩౧౩ ॥తత్రచరూపంరూపవదుభయంప్రతిషిధ్యతీతియుక్తంస్యాత్ । నఞ్బద్వ్యయయోగా దథవాబ్రహ్మైవరూపవద్యదిదం ॥ ౩౧౪ ॥తద్వాఙ్మనసాతీతంకించాసంభావ్యమానసద్భావం । తేనప్రతిషేధార్హంప్రతిషేధార్హోన హిప్రపంచోసౌ ॥ ౩౧౫ ॥ప్రత్యక్షగోచరత్వాదధ్యాసస్త్వాదరార్థఇహభవతి ।ఏవంప్రాప్తేబ్రూమఃప్రతిషేధో నోభయస్యభవతీహ॥౩౧౬॥ప్రతిషేధస్సకలోయంకించిత్పరమార్థతత్వమాలంబ్య ।యశ్చాపరమార్థస్స్యాత్సఖలు ప్రతిషిధ్యతే నసర్వమపి ॥ ౩౧౭ ॥ సర్వస్యప్రతిషేధే వేదసౌశూన్యవాదఏవతదా । రజ్జ్వాదౌ సర్పాద్యాః ప్రతిషిధ్యంతే వశిష్యమాణేస్మిన్ ॥౩౧౮ ॥కృత్స్నప్రతిషేధేకిలకోన్యస్తత్రావశిష్యతేభావః । అన్యస్యానవశేషే కృత్స్నస్యైవాస్య శూన్యతాప్రాప్త్యా ॥౩౧౯ ॥ప్రతిషేద్ధురప్యభావేప్రతిషేధఃకథమిహోపపద్యేత । బ్రహ్మప్రతిషేధోవాకథమపి నైవేహ శక్యతేవక్తుం ॥ ౩౨౦ ॥యేనోపక్రమవాక్యేబ్రహ్మప్రతిపాదనంప్రతిజ్ఞాతం । కించాసన్నేవేతి శ్రుతిరసదాత్మత్వమస్య నిందతిచ ॥ ౩౨౧॥ ॥అస్తీత్యేవేత్యపరాశ్రుతిరస్తిత్వేనవక్తితద్బ్రహ్మ ।శ్రుతివచసాంవ్యాకోపోబ్రహ్మాసత్వేపి దుర్నివారః స్యాత్ ॥ ౩౨౨॥ వాఙ్మనసాతీతత్వంయచ్చోక్తంబ్రహ్మణస్తదేతదపి । నాభావాభిప్రాయంకింతు ప్రతిపాదనప్రకారోయం ॥ ౩౨౩॥ తద్వాఙ్మనసాతీతంసర్వేషాంప్రత్యగాత్మభూతమపి । నిత్యంశుద్ధంబుద్ధంబ్రహ్మైతన్నిత్యముక్తరూపమితి॥ ౩౨౪॥ప్రతిపాదయంతిసర్వేవేదాంతాఃకథమభావశంకాస్య।తస్మాద్బ్రహ్మణఏతత్ప్రతిషేధతిరూపమేవనబ్రహ్మ॥౩౨౫॥ ప్రతిషేధావధిభూతంయతఏతద్బ్రహ్మపరిశినష్టితతః ।ప్రకృతంయచ్చైతావన్మూర్తామూర్తైకలక్షణంరూపం॥౩౨౬ ॥ తచ్చప్రతిషేధతికిలనఞ్బద్ధోయంనరూపవద్బ్రహ్మ । రూపంతదిదంప్రకృతంపూర్వగ్రంథేప్రపంచితంచైతత్॥౩౨౭॥ అధిదైవతమధ్యాత్మంతదధీనంవాసనామయంత్వపరం। రూపమమూర్తరసాత్మకమపిలింగాత్మవ్యపాశ్రయంయచ్చ॥౩౨౮ ॥ వర్ణితమత్రమహారజనాద్యుపమాభిర్యథేతివాక్యేన । తచ్చోపనీయతేఖల్వితిశబ్దేనేహ నఞ్ప్రతీత్యేవం ॥ ౩౨౯ ॥ అవగమ్యతేయతోత్రహిరూపవిశేషణతమైవతద్బ్రహ్మ। షష్ఠ్యాకిలనిర్దిష్టంరూపేతేతుప్రధానభావేన ॥ ౩౩౦॥రూపవతో జిజ్ఞాసాయామేవైతత్ప్రదర్శితంవాక్యం।కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపమిహ ॥ ౩౩౧॥నిర్ణీయతేతదాస్పదమఖిలంనేతిహి నిషిధ్యతేతస్మాత్ । వాచారంభణశబ్దాదిభ్యః కార్యస్యచానృతత్వేన ॥ ౩౩౨ ॥ యుక్తఃప్రతిషేధోయంనబ్రహ్మణఇహాభవేదసౌయుక్తః । తస్యకథంవాసభవేద్బ్రహ్మయతస్సర్వకల్పనామూలం ॥ ౩౩౩ ॥ స్వయమేవశాస్త్రమేతద్రూపద్వయమస్యదర్శయిత్వాదౌ । ప్రతిషేధతీహకథమితినైషాశంకాత్రభవతియుక్తతమా ॥ ౩౩౪॥రూపద్వయమిహశాస్త్రంప్రతిపాద్యత్వేననైవనిర్దిశతి।రూపద్వయంప్రసిద్ధంబ్రహ్మణికల్పితమిదంపరామృశతి ॥ ౩౩౫॥ప్రతిషేధ్యత్వాయతథాశుద్ధబ్రహ్మస్వరూపబోధాయ।ద్వావేతౌప్రతిషేధౌమూర్తామూర్తౌనిషేధతఃక్రమతః॥౩౩౬॥ఏకోహిభూతరాశింప్రతిషేధతివాసనాత్మకంత్వపరః । అథవాపినేతినేతీత్యేషావీప్సాహికిమపినేతీతి ॥ ౩౩౭ ॥ పరిగణితప్రతిషేధేకింవైతద్బ్రహ్మకిమథవాన్యదితి । స్యాదేషాజిజ్ఞాసావీప్సాయాంసకలవిషయజాతస్య ॥ ౩౩౮ ॥ ప్రతిషేధాచ్చావిషయఃప్రత్యగ్బ్రహ్మేతిసానివర్తేత । తస్మాత్కల్పితమేతత్ప్రతిషేధతిపరిశినష్టితద్బ్రహ్మ ॥౩౩౯ ॥అన్యత్పరమస్తీతిబ్రవీ

తిఘాయోయత స్తదిహ సత్యం ।అదిశ్య నేతి నేతీత్యాదేశం కిల పునశ్చ నిర్వక్తి॥౩౪౦॥ బ్రహ్మణ ఏతస్మాద్ధి వ్యతిరిక్తం నేహ కిం
చిదస్తీతి।ఉక్తార్థబోధనాయ హి నేతీత్యుక్తం తదేవ దర్శయతి॥ ౩౪౧॥ అన్యదవిప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మపరం యత్తదేతదస్తీ
తి। న హ్యేతస్మాదితి యద్వ్యపదేశాంతర నిషేధనార్థం స్యాత్ ॥ ౩౪౨॥ సూత్రే తతో బ్రవీతీత్యేతత్స్యాన్నామధేయాక్షర
మేవ। అథ నామధేయమితి హి బ్రవీతి సత్యమితి తత్పరం తత్స్యాత్ ॥ ౩౪౩॥ ప్రతిషేధోఽయం సఫలోఽయదిచ బ్రహ్మా
వసానఏవ స్యాత్ । యది చాభావావధిః కథమిహ సత్యస్య సత్యముచ్యేత ॥ ౩౪౪॥ తస్మాత్ప్రతిషేధోఽయం భవతి బ్రహ్మా
వసాన ఇతి సిద్ధం॥ ——సూ॥౨౩॥ తదవ్యక్తమాహ హి॥—— అన్యత్ప్రపంచజాతాత్ప్రతిషిద్ధాద్యదిభవేత్పరం బ్రహ్మ
౩౪౫॥ తచ్చ కుతో న హి గృహ్యత ఇత్యత ఏతస్య చోత్తరం బ్రూతే।తదిదం బ్రహ్మావ్యక్తం భవతి హి తత్సర్వదృశ్య సాక్ష్యపి చ ॥
౩౪౬॥ తేనేంద్రియైర్న గృహ్యత ఇత్యేతచ్ఛ్రుతిరిహ ప్రదర్శయతి । సా హి శ్రుతిః కిలైషా న చక్షుషేత్యాదికా బ్రవీత్యే
వం॥౩౪౭॥ అన్యాపి శ్రుతిరేవం స ఏష నేత్యాదికా ప్రదర్శయతి।ఇయమపరాపి యదా హ్యేవైష ఇతి శ్రుతిరితి ప్రదర్శయతి॥ అవ్య
క్తోఽయమచింత్యోఽయమితి స్మృతిరపి తద్ధైవ దర్శయతి॥ ——సూ॥౨౪॥ అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥——
అపి చేహ యోగినస్తం సంరాధన సమయ ఏవ పశ్యంతి॥౩౪౮॥ సంరాధనం హి భక్తిధ్యానానుష్ఠానమేవ న తదన్యత్ । తద్ధ్యేవ
మేవ యస్మాచ్ఛ్రుతిః స్మృతీ చైవమేవ దర్శయతః॥౩౫౦॥ శ్రుతిరిహ పరాంచి ఖాని వ్యతృణదితీత్యేవమత్ర దర్శయతి ।బహిరర్థమే
వ సర్వే పశ్యంతి న కశ్చిదంతరాత్మానం ॥౩౫౧॥ యో ధీమాన్ మోక్షార్థీ సహితం పశ్యతి నిరుద్ధచక్షురితి। అపరాపి శుద్ధస
త్త్వస్తత ఇత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం॥౩౫౨॥ స్మృతిరత్ర యం వినిద్రా ఇత్యాద్యా యోగినస్తమిత్యాద్యా । పరమాత్మనోఽస్య
కేవలయోగధ్యానాభిగమ్యతాం బ్రూతే॥౩౫౩॥ నను సంరాధ్యస్సంరాధక ఇతి భిన్నత్వమేతయోరితి చేత్ ॥ ... ❋
——సూ॥౨౫॥ ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥—— లోకే ప్రకాశరూపా యే సవితృ
ప్రభృతయో హి వర్తంతే ॥ ౩౫౪ ॥ తే ఖలు సవిశేషా ఇవ భాసంతే పరముపాధియోగేన।ఏవం ధ్యానోపాధిషు కర్మసు భిద్య
త ఇహైష పరమాత్మా॥౩౫౫॥ పరమార్థతోఽయమాత్మా న భిద్యతే నాపి సవిశేషః । భేదముపాధికృతోఽసౌ స్వతస్త్వభేద ఇ
తి వర్ణయంత్యేతే॥౩౫౬॥ అభ్యాసేనాసకృదిహ జీవప్రాజ్ఞా హి సర్వవేదాంతాః॥ ——సూ॥౨౬॥ అతోఽనంతేన తథా హి
లింగం॥—— యే నావిద్యామూలో భేదస్సకలోఽపి తేన జీవోఽసౌ॥౩౫౭॥ సకలమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపే నసః స్వరస్యైవ।
ప్రాజ్ఞేనానంతేన హి పరాత్మనాసోయమేకతాం యాతి॥౩౫౮॥ శ్రుతిలింగమేవమేవ హి స యో హ వై తదితి వర్ణయత్యత్ర ।
——సూ॥౨౭॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్॥—— స్వమత విశుద్ధయ ఇహ కిల మతాంతరం కిమపి దర్శయ
త్యత్ర॥ ౩౫౯ ॥ క్వచిదిహ జీవేశ్వరయోర్ధ్యాతృధ్యాతవ్యభావమాలంబ్య। వ్యపదిశ్యతే హి భేదస్తతస్తు తం పశ్యతేతి వా
క్యేన॥౩౬౦॥ వ్యపదిశ్యతే క్వచిత్కిల పరాత్పరం పురుషమేవ మాద్యేన।వాక్యేన గంతృగంతవ్యత్వేనాపి చ తయోరసౌ భేదః ॥
౩౬౧॥ ఏవం నియంతృనియమ్యకర్మత్వేనాపి భేద ఉపదిష్టః । యస్సర్వాణీత్యాద్యైర్వాక్యైః క్వచిదిహ తయోరభేదోఽపి॥
౩౬౨॥ తత్త్వమసి బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యైర్వాక్యైస్తథేతరైరపి చ । ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి ప్రథిత వేదవాక్యైశ్చ ॥
అత ఉభయవ్యపదేశాదహికుండలవద్భవేదిదం తత్త్వం॥ ——సూ॥౨౮॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్॥—— అథ
వాశ్రయః ప్రకాశస్సవితుర్యోఽసౌ తదాశ్రయస్సవితా॥౩౬౪॥ తేజస్త్వేనాభిన్నౌ భేదవ్యపదేశినావథేహాపి॥ ... ...❋
——సూ॥౨౯॥ పూర్వవద్వా॥—— పూర్వప్రకాశవచ్చావైశేష్యమితి ప్రదర్శితం యత్స్యాత్ ॥౩౬౫॥ భవతి తదేవ హి
తత్త్వం యేనావిద్యాకృతో హి బంధోఽయం ।బ్రహ్మాత్మవిద్యయా కిల బంధాపాయే త్ర భవతి మోక్షోఽపి ॥ ౩౬౬॥ అహికుండల
వద్బంధః పరస్య సంస్థానభూత ఏవ యది। కిం వా స హి ప్రకాశాశ్రయవద్యద్యేకదేశభూతస్స్యాత్ ॥ ౩౬౭ ॥ భవతి తదా ప
రమార్థో బంధస్తస్య చ తిరస్కృతిర్న భవేత్। ఏవం చేద్వైయర్థ్యం దుర్వారం భవతి మోక్షశాస్త్రస్య ॥ ౩౬౮॥ భేదాభే
దౌ తుల్యావదిహ న వ్యపదిశతి కింత్వభేదమిహ। ప్రతిపాద్యత్వేన శ్రుతిరేషా నిర్దిశతి తత్త్వమస్యాద్యా ॥ ౩౬౯॥ భేదం త్వను
వదతీతి తతః ప్రకాశవచ్చేతి భవతి సిద్ధాంతః॥ ——సూ॥౩౦॥ ప్రతిషేధాచ్చ॥—— నాన్యోఽతోఽస్తీత్యాద్యా పృథగాత్మ దేశ

ఏవమహాద్యాపి॥౩౭౦॥ప్రతిషేధతిప్రపంచంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమఖిలమేవయతః ।తద్బ్రహ్మపరిశినష్టిహి యదిదం సన్నిర్విశేషచిన్మాత్రం॥౩౭౧॥తస్మాత్ప్రకాశవచ్చేత్యుపదిష్టోభవతిచాత్రసిద్ధాంతః॥ సూ॥౩౧॥పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ యదిదంనిరస్తసకలప్రపంచమతోపవర్ణితం బ్రహ్మ॥౩౭౨॥తస్మాదన్యత్తత్త్వంకిమస్తినాస్తీతిభవతిసందేహః।తత్రపరస్మాదన్యత్తత్త్వంస్యాదితితుయుక్తమాభాతి ॥౩౭౩॥సేత్వాదివ్యపదేశాయస్మాత్తత్సాధకాహిదృశ్యంతే।ఆత్మాససేతురితిహిశ్రుతిఃపరస్యాస్యసేతుతాంబ్రూతే ॥౩౭౪॥మృద్దార్వాలాదిప్రచయే జలగతివిచ్ఛేదసాధనే సోయం।రూఢోహిసేతుశబ్దఃప్రయుక్తఆత్మనియతోభవేదేషః॥౩౭౫॥లౌకికసేతోరివకిలగమయతివస్త్వంతరాస్తితామస్యా।ఉన్మానవ్యపదేశోప్యత్రతథాదృశ్యతేతదేతదితి॥౩౭౬॥బ్రహ్మచతుష్పాదష్టాశఫంచషోడశకలంచతత్ప్రోక్తం। కార్షాపణాదిలోకేయదున్మితంస్యాత్తతోన్యదస్తీతి ॥ ౩౭౭ ॥ భవతిప్రసిద్ధమేతఇహాభవితవ్యమితిప్రతీయతేన్యేన । సోమ్యతదాసంపన్నోభవతీత్యాద్యేషునిగమవాక్యేషు॥ ౩౭౮॥ సంబంధవ్యపదేశోప్యయముక్తార్థస్యబోధకో భవతి । సంబంధః కిల లోకేభవతిమితానాంమితేనయతఏవం॥ ౩౭౯॥సోయంసుప్తాద్యవస్థస్తస్మాత్పరమస్తికించిదితిభాతి । వ్యపదిశ్యతే పరాత్మాభిన్నత్వేనైవసోంతరాదిత్యే ॥ ౩౮౦ ॥ ఏవంసచాంతరక్షిణిసావధికంచేశ్వరత్వముపదిష్టం । భవతితయోగిహితస్మాత్పరమన్యద్బ్రహ్మణోస్తికించిదితి॥ ౩౮౧॥ఇత్యేతామాశంకాంనిరసితుమేతత్ప్రదర్శితంసూత్రం॥ సూ॥౩౨॥ సామాన్యాత్తు॥ అత్రతుశబ్దేనహిఖల్వాక్షేపోయంనిరస్యతేసకలః॥౩౮౨॥నబ్రహ్మణఃపరస్మాదన్యత్తత్త్వంకదాపి సంభవతి। నహ్యన్యస్యాస్తిత్వేప్రమాణముపలభ్యతేత్రకించిదపి॥౩౮౩॥సర్వస్యజనిమతఃకిలజగతోజన్మాదికారణం బ్రహ్మ । నిర్ధారితంహితస్యానన్యత్వంచప్రదర్శితంభవతి ॥ ౩౮౪ ॥ నహ్యేతద్వ్యతిరిక్తంకించిదజంతత్త్వమత్రసంభవతి । యస్మాత్సదేవసోమ్యేత్యస్మాదవధారితంహిసద్బ్రహ్మ ॥ ౩౮౫॥ యేనాశ్రుతమితివాక్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ।దర్శితమిహతే నకథంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుసత్త్వంస్యాత్ ॥ ౩౮౬॥ సేత్వాదివ్యపదేశాత్స్యాదన్యత్తత్త్వమితితు యచ్చోక్తం । తదయుక్తమేవయస్మాచ్ఛ్రుతిరేషావక్తిసేతురాత్మేతి ॥ ౩౮౭ ॥నతతఃపరమస్తీతిశ్రుత్యానైవోపదిష్టమేవాత్ర । సేత్వాది వ్యపదేశాదన్యాస్తిత్వప్రతీతిరిత్యపిన ॥ ౩౮౮॥ లింగేనచాద్వితీయశ్రుతిబాధోయంయతోనహిన్యాయ్యః ।లౌకికసేతునిదర్శనమాత్రేణాన్యాస్తితాయదోచ్యేత ॥౩౮౯ ॥ తద్దృష్టాంతేనతదామృద్దారుమయత్వమస్యకల్ప్యేత । నైతన్న్యాయ్యంయస్మాదజత్వముపదిశతిశాస్త్రమేతస్య ॥ ౩౯౦ ॥ ఇహసేతుశబ్దఆత్మనితత్సామాన్యాత్ప్రయుక్తఇతియుక్తం ।జగతస్తద్ధర్మాణాంవిధారకత్వమిహసేతుసామాన్యం ॥ ౩౯౧ ॥సేతుంతీర్త్వేత్యత్రచ తరతిర్నాతిక్రమార్థకోభవతి । ఆత్మాయతోవిభుస్స్యాత్కింతుప్రాప్త్యర్థఏవ తరతిరసౌ ॥ ౩౯౨ ॥ ప్రాప్త్యర్థే దృష్టోయం వ్యాకరణంతీర్ణఏవమాదౌహి॥

సూ॥౩౩॥బుద్ధ్యర్థః పాదవత్॥ ఉన్మానవ్యపదేశాదపినాన్యాస్తిత్వకల్పనాయుక్తా॥౩౯౩॥సభవతికిలబుద్ధ్యర్థః సాబుద్ధిరుపాసనైవనాన్యాస్యాత్। బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నేస్థాపయితుంబుద్ధిరియమశక్యేతి ॥ ౩౯౪ ॥ బ్రహ్మచతుష్పాత్షోడశకలమిత్యున్మానకల్పనాత్రకృతా । పాదవదిత్యేతత్కిలనిదర్శనంస్యాద్యథోపదిష్టార్థే ॥ ౩౯౫ ॥ బ్రహ్మప్రతీకయోరిహ మన ఆకాశస్వరూపయోర్హి యథా । వాగాదయశ్చ పాదాశ్చత్వారస్తేచ మనసఉపదిష్టాః ॥౩౯౬॥ఆకాశస్యాగ్న్యాదయఆధ్యానాయైవతేహినిర్దిష్టాః ।తద్వదిహాపిస్యాదియమథవాప్యన్యార్థకంహి పాద పదం ॥౩౯౭ ॥ కార్షాపణేయథావాపాదవిభాగస్తుకల్ప్యతేలోకే । వ్యవహారప్రాచుర్యంనభవతి కార్షాపణేన సకలేన॥౩౯౮॥ తస్మాత్క్రియాదిసిద్ధ్యైపాదవిభాగోయథాతథేహాపి॥ సూ॥౩౪॥స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశదర్శనాచ్చతథా॥౩౯౯॥పరమన్యత్తత్త్వంస్యాదితియచ్చోక్తంనిరస్యతేతదిదం।వ్యపదేశావేతౌహిస్థానవిశేషావలంబనౌభవతః॥౪౦౦॥బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాదుద్భూతంయద్విశేషవిజ్ఞానం । బుద్ధ్యుపశమేహి తస్యోపశమోయస్సహిపరేణసంబంధః॥౪౦౧॥సోయముపాధ్యాయత్తోభాక్తోనహిపరిమితత్వసాపేక్షః । భేదవ్యపదేశోపి హ్యుపాధిభేదప్రయుక్తఏవాస్య ॥ ౪౦౨ ॥ నహివస్తుభేదమూలోయథాప్రకాశాదిషూపలబ్ధోయం। లోకేయథాప్రకాశాత్

ప్రభృతావుపాధియోగేన॥౪౦౩॥సంబంధవ్యపదేశో భేదవ్యపదేశ ఏవమేవాత్ర॥——సూ॥౩౫॥ ఉపపత్తేశ్చ॥—— ఇహచైతాదృశ ఏవ హి సంబంధో యుజ్యతే న చాన్యవిధః॥ ౪౦౪ ॥ స్వమపీతో భవతీతి స్వరూపసంబంధమామనన్త్యేనం। తచ్చ స్వరూపమస్యత్వనపాయీతి శ్రుతిస్మృతిప్రథితం ॥ ౪౦౫ ॥ తస్మాద్యదుపాధికృతం స్వరూపమాగంతుకం వేదస్య । తస్య తిరోభావే హి స్వమపీత ఇతీహ యుక్తముపదిష్టం ॥౪౦౬ । భేదవ్యపదేశ ఉపాధికృతో నాన్యాదృశోత్ర సంభవతి। అన్యాదృశో యది స్యాచ్ఛ్రుతిసిద్ధైకేశ్వరత్వబాధస్స్యాత్ ॥ఆకాశే దృష్టో సావుపాధియోగేన భేదనిర్దేశః॥——సూ॥౩౬॥తథాన్యప్రతిషేధాత్॥—— సేత్వాదివ్యపదేశాన్ హేతూననుస్మృత్య పక్షమాత్మీయం ॥ ౪౦౮ ॥ హి స్వాంతరేణ సంప్రత్యుపసంహరతీహ్యనేన సూత్రేణ । అతోన్యప్రతిషేధాదన్యన్నాస్తీతి గమ్యతే తస్మాత్ ॥౪౦౯। యస్మాదహమేవాధస్తాదాత్మైవేతి వేదవాక్యేన । అన్యైశ్చ నేహ నానేత్యాద్యైరేతైరనన్యపరవాక్యైః ॥ ౪౧౦॥బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కిల కించిన్నాస్తీతి నిశ్చితం భవతి॥——సూ॥౩౭॥అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥—— పరపక్షహేతునిరసనమస్య ప్రతిషేధవర్ణనం చ కృతం ॥౪౧౧॥ సర్వగతత్వమనేన హ్యాత్మన ఏతస్య సిద్ధమిహ భవతి । సేత్వాదివ్యపదేశా యది ముఖ్యాస్స్యుస్తదా పరిచ్ఛేదః॥౪౧౨॥ఆత్మన ఏతస్య స్యాత్సేత్వాద్యా ఏవమాత్మకా హి యతః।అన్యప్రతిషేధేపి హ్యసతి పరిచ్ఛేద ఏవ తస్య స్యాత్॥ ౪౧౩ ॥ ఆయామశబ్దతః కిల సర్వగతత్వం ప్రతీయతే తస్య । ఆయామశబ్ద ఇహ కిల సర్వవ్యాపి స్వరూప వచనస్స్యాత్ ॥ ౪౧౪ ॥యావాన్వేతి శ్రుతిరిహ తథైవ చాకాశవదితి చ వ్యాపి । జ్యాయాన్దివ ఇత్యపరా శ్రుతిరప్యాయామమస్య దర్శయతి॥౪౧౫॥నిత్యస్సర్వగతస్థాణురితి స్మృతిరపి తమస్య దర్శయతి॥——సూ॥౩౮॥ఫలమత ఉపపత్తేః॥—— పూర్వోపదర్శితస్య హి పరాత్మనో వ్యావహారికే యేయం॥౪౧౬॥ ఈశేశితవ్యభావావస్థా తస్యాం నిరూప్యతే తదిదం ।ఇష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణం కర్మఫలమిదం త్రివిధం॥ ౪౧౭॥సంసారగోచరం తజ్జంతుషు సర్వేషు సుప్రసిద్ధం హి । తత్కర్మణః కిమీశాత్స్యాదితి సందేహనిరసనార్థమిహ॥౪౧౮ ॥పూర్వోపదర్శితస్య హి పరాత్మనో నిర్విశేషభావేన । ఫలదాతృత్వం కథమితి శంకాయా నిరసనార్థమపి కించ ॥ ౪౧౯ ॥ ఫలదాతృత్వం కర్మణ ఏవేత్యాక్షేపమఖిలమున్మూల్య । లక్ష్యార్థబోధసాధన వాక్యార్థసతత్వనిర్ణయార్థం చ ॥ ౪౨౦ ॥ సర్వం హి సంగమయితుం ఫలమత ఇత్యాది సూత్రమారబ్ధం। అస్మాత్పరాత్మనః కిల భవతి ఫలం తదితి యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౪౨౧ ॥ యస్మాదసౌ పరాత్మా సర్వాధ్యక్షస్తథైవ సర్వజ్ఞః । స హి దేశకాలభేదాభిజ్ఞస్సృష్ట్యాదిచిత్రమారచయన్ ॥ ౪౨౨ ॥కర్మానురూపఫలమిహ దాతుం తస్మాత్స ఏవ శక్నోతి।కర్మ వినాశి క్షణికం జనయతి కాలాంతరే ఫలం తదితి ॥౪౨౩॥ఇదమనుపపన్నమేవ హి నాభావాద్భావ సంభవో యేన । నను కర్మేహ వినశ్యత్ఫలమనురూపం హి కించిదుత్పాద్య ॥ ౪౨౪ ॥ నశ్యతి కాలాంతరితం తచ్చ ఫలం భోక్ష్యతే హి భోక్తేతి । ఇదమపి న యుక్తమేవ హి యతః ఫలత్వం న చాస్య సంభవతి ॥౪౨౫॥ లోకే యథా సుఖం వా దుఃఖం వా యదుపభుజ్యతే పుంసా।తదిదం హి కర్మణః ఫలమితి చ తదావగమయంతి న హి పూర్వం ॥ ౪౨౬ ॥ యది కర్మజాదపూర్వాత్ఫలముత్పత్స్యత ఇతీహ కల్ప్యేత । తదపి న యుక్తం యత ఇదమచేతనం కాష్ఠలోష్టసమమేవ ॥౪౨౭॥ తచ్చేతనాప్రవర్తితమచేతనం కథమిహ ప్రవర్తేత । ఇహ చాపూర్వాస్తిత్వే ప్రమాణముపలభ్యతే న కించిదపి ॥ ౪౨౮ ॥ అర్థాపత్తిర్యా స్యాదీశ్వరసిద్ధ్యైవ సాన్యథాసిద్ధా ॥ ——సూ॥౩౯॥శ్రుతత్వాచ్చ॥—— ఉపపత్త్యైవ న చాసావీశ్వర ఇహ భవతి కర్మఫలహేతుః॥౪౨౯ ॥శ్రుతిబలసమాశ్రయాదపి భవతి పరాత్మైవ కర్మఫలహేతుః। యా హి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాద ఏవమామ్నాతా ॥౪౩౦॥అన్నాదం వసుదానం పరమేశ్వరమేనముపదిశంతీ సా ।శ్రుతిరేవేశ్వరమేనం ఫలస్య దాతారముపదిశత్యత్ర॥౪౩౧॥——సూ ॥ ౦॥ధర్మం జైమినిరత ఏవ॥—— ఇహ జైమినిరాచార్యః ఫలదాతారం హి ధర్మమాచష్టే।శ్రుత్యుపపత్తీ యస్మాదిహ ధర్మపరత్వసాధకే దృష్టే॥ ౪౩౨ ॥ యత్స్వర్గకామవాక్యం తత్ర చ విధ్యర్థభావనావిషయః । యాగస్స్వర్గోత్పాదక ఇతి ఖల్వర్థః ప్రతీయతే తస్మాత్॥ ౪౩౩॥ నో చేద్ధైవం యాగో హ్యననుష్ఠాతృక ఇహ ప్రసజ్యేత । తత్ర యజేతేత్యేషాముపదేశస్సకల ఏవ విఫలస్స్యాత్ ॥౪౩౪ ॥ క్షణికస్య కర్మణః కిల ఫలం న కించిదితి మనసి నిశ్చిత్య । పూర్వం నిరాకృతోసౌ పక్షః కథమత్ర యుక్త

ఇతిచేన్న॥ ౪౩౫ ॥ శ్రుతిరిహయదిప్రమాణంఫలసంబంధాపికల్పనీయోస్య । నాపుత్ర్యా వ్యాత్మస్వం కర్మణాయా శేత ద్విజ స్వదన్యథా॥ ౪౩౬ ॥ఫలమిహకాలాంతరితం దాతుం తత్కర్మ నైవశక్నోతి । యాహి ఫలస్యచ పూర్వాస్యాపూర్వాత్ర రాక స్మణోహ్యవస్థాయా॥ ౪౩౭॥ సైవాపూర్వం తేనచ ఫలసంబంధోస్యాపరిహవాదస్స్యాత్ । ఈశ్వరఫలం దదాతి త్యేవన్యా తోప్యపద్యతేహియతః॥ ౪౩౮ ॥అవిచిత్రః పరమాత్మా కార్యం సకలంవిచిత్రమాధాతి । విదనుష్ఠానం విఫలం వైశ్యమాణ్యాదివ తస్యదుర్వారం॥ ౪౩౯॥ —సూ॥౪౧॥పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్॥— ఫలహేతుమీశ్వ వహిమన్యతఇహబాదరాయణాచార్యః । కర్మణఏవఫలంస్యాదితితు తుశబ్దేనపరిహృతంభవతి ॥ ౪౪౦ ॥ యస్మాదీశ్వ పరాత్మా హేతుర్వ్యపదిశ్యతేహిశాస్త్రేషు । కర్మణఇహకారయితా ఫలస్యదాతావభవతిపరమాత్మా ॥ ౪౪౧ ఏష హ్యేవేత్యాద్యాశ్రుతిరిమమర్థంహిసకలముపదిశతి।స్మృతిరపి యోయోయాంయామిత్యాద్యా హ్యేవమర్థమాచష్టే ॥ ౪౪౨॥ సృష్ట్యాదికారణత్వంతస్యోపదిశంతి సర్వవేదాంతాః। తేనచఫలదాతృత్వం పరమాత్మనఏవనిశ్చితంభవతి॥ ౪౪౩॥ సృజతిహిపరమాత్మాసౌప్రజాస్స్వకర్మానురూపతోయస్మాత్ । తస్యచసాపేక్షత్వాద్విచిత్రసృష్టౌనబాధకంకిమపి ॥ ౪౪౪ ॥ శారీరకమీమాంసామునినా వ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంతృతీయసంజ్ఞశ్చయోయమధ్యా యః ॥ ౪౪౫ ॥ తత్రద్వితీయపాదే సూత్రార్థోయస్సభాష్యకారోక్తః ।ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితోభవతుసోయ మనవద్యః ॥ ౪౪౬॥

శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

—తృతీయపాదప్రారంభః—

పూర్వస్మిన్కిలపాదే బ్రహ్మపరంనిర్విశేషచిన్మాత్రం। శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాంతన్నిర్ణీతంకిలతృతీయపాదేత్ర ॥ ౧ ॥ తదుపాసనాస్వరూపంతజ్జ్ఞానేముఖ్యసాధనంయత్స్యాత్ । చిత్తైకాగ్ర్యద్వారాతదేతదత్రోపవర్ణ్యతేసకలం ॥ ౨॥ త స్మాత్సంగతిమేనాంఫలఫలిభావాత్మికామిహాలంబ్య । సవిశేషవిషయిణీయంవిద్యాచింతాహిసంపదిసంజాతా ॥ ౩ ॥...

—సూ॥౧॥సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్॥— శాఖాంతరోదితానిహి తద్విజ్ఞానాని చైకరూపా ణి ।కింవాతానివిభిన్నానీతిప్రథమంవిచార్యతేతత్ర ॥ ౪ ॥ననునిర్ణీతంపూర్వంపూర్వాపరభేదరహితమేకరసం । విజ్ఞా నఘనంతత్ఖలువిజ్ఞేయంబ్రహ్మభవతినాన్యదితి ॥ ౫ ॥తద్విజ్ఞానేహికథంభేదాభేదైకవిషయిణీచింతా । కర్మబహుత్వాద వ బ్రహ్మబహుత్వంనచేహసంభవతి ॥ ౬॥ కథమేతస్మిన్బ్రహ్మణివిజ్ఞానానిహ్యనేకరూపాణి । అన్యవిధేపిహ్యర్థేకథమ న్యవిధంభవేదిదంజ్ఞానం ॥౭॥బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నపితానిబహూన్యుత్పాదయిష్యితాని । తేషాంతద్వైకమేవా భ్రాంతంభ్రాం తానిచేతరాణీతి ॥ ౮॥ వేదాంతేష్వివహుసర్వేష్వపి దుర్వారోభవేదనాశ్వాసః । తస్మాత్కర్తుమశక్యాబ్రహ్మణివిజ్ఞాన భేదశంకేయం॥ ౯ ॥ నైవేహచోదనాద్యవిశేషాత్తదభేదవర్ణనంయుక్తం।బ్రహ్మజ్ఞానంయస్మాదచోదనాలక్షణం వినిర్దిష్టం॥౧౦॥అవిధిప్రధానవాక్యైస్తజ్జన్యతఇతి సమన్వయేతస్మాత్ ।విజ్ఞానభేదచింతానకర్తుమత్రోచితేతిచేన్నైవం॥౧౧॥ సవిశేషవిషయకేయంచింతాప్రాణాదివిషయకాచతథా।తద్విషయేవిజ్ఞానేచింతాసేయంహిభవతియుక్తతమా॥౧౨॥ క ర్మవదుపాసనానాంభేదాభేదౌయతోత్రసంభవతః।దృష్టాదృష్టఫలానిహికర్మవదేతాన్యుపాసనాన్యపిచ॥౧౩ ॥క్రమము క్తిసాధనాన్యప్యుపాసకానీహకానిచిత్సంతి।సమ్యగ్జ్ఞానద్వారాసాక్షాన్ముక్తిప్రయోజనానితథా ॥ ౧౪ ॥తేష్వేవశాఖాసు చింతాతత్తద్వేదాంతవాక్యనిర్దిష్టం।బ్రహ్మజ్ఞానంయదిదంకింభిన్నమభిన్నమేవవేత్యేవం॥౧౫॥యదిభిన్నంవిజ్ఞానంగుణోప సంహారకారణంనేహ। తత్తైర్తద్విజ్ఞానం ప్రతివేదంభిన్నమితితు యుక్తతమం ॥౧౬॥యస్మాత్ జైమినినాకిలశాఖాభేదేన కర్మభేదేహి।నామాదిహేతవఃకిలయేనిర్దిష్టాస్తఏవచేహాపి ॥ ౧౭ ॥నామచరూపంధర్మవిశేషః పునరుక్తిరపిచనిందావ ప్రాయశ్చిత్తమశక్తిస్సమాప్తిరన్యార్థదర్శనంచేతి ॥ ౧౮ ॥తత్రచనామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుతాదృష్టా ।జ్యోతిష్టోమ ఫరేస్మిన్నథైషఇత్యాదివేదవాక్యేహి ॥ ౧౯ ॥ జ్యోతిఃపరంద్వివారంపఠితంతత్కర్మభేదమాచష్టే । వేదాంతాంతరవి హితేష్వపివిజ్ఞానేషు భిన్నభిన్నంహి ॥ ౨౦ ॥ నామేహతైత్తిరీయకమపివాజసనేయకంచకౌథుమకం। శాట్యాయనకంచే

తిహి తేనచ విజ్ఞానభేద ఇహాభవతి ॥ ౨౧ ॥ యశ్చాపి రూపభేదస్స కర్మభేదస్య బోధకో దృష్టః। అత్రైవ వైశ్వదేవ్యామిక్షా
వాజిభ్య ఏవమాదౌ హి ॥ ౨౨ ॥ పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామపి చ దృశ్యతే స ఖలు। కేచిత్తు షష్ఠమగ్నిం హ్యన్యే త్వ
గ్నీన్ పఠంతి పంచైవ ॥ ౨౩ ॥ ప్రాణానాం సంవాదే హ్యేవం కేచిత్పఠంతి వాగాదీన్। ఊనానధికాన్ కేచిత్తేనచ విజ్ఞానభేద ఇ
హాయుక్తః ॥ ౨౪ ॥ యోసౌ ధర్మవిశేషస్స కర్మభేదస్య సాధకో దృష్టః। కారీర్యధ్యయనే కిల యే చ స్యుస్తైత్తిరీయకాస్తేషాం
౨౫ ॥ భూమా భోజనరూపో ధర్మస్స్వో యం హి భవతి నాన్యేషాం। తత్రాథర్వణికానాం శిరోవ్రతం ధర్మ ఇతి హి నిర్దిష్టం ॥ ౨౬ ॥ అ
న్యేషాం తదభావాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తేన। పునరుక్త్యాదయ ఏవం విద్యాభేదప్రదర్శనార్థాస్స్యుః ॥ ౨౭ ॥ తస్మాత్ప్రతి
వేదాంతం విజ్ఞానం భిన్నభిన్నమేవేతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే విజ్ఞానమభిన్నమేవ తత్రేతి ॥ ౨౮ ॥ సకలైరపి వేదాంతైర్విజ్ఞా
నాని ప్రతీయమానాని। తత్తద్వేదాంతేష్వపి తానినభిన్నాని కింత్వభిన్నాని ॥ ౨౯ ॥ యస్మాచ్చ చోదనాదేరవిశేషోత్ర ప్ర
తీయతే తస్మాత్। ఇహ చోదనా విధాయకశబ్దః పురుషప్రయత్నరూపో వా ॥ ౩౦ ॥ సూత్రే చాదిగ్రహణాత్తచ్ఛాఖాధిక
రణసిద్ధాంతే। సూత్రప్రపంచితా యే హ్యభేదహేతవ ఇహానుకృష్యంతే ॥ ౩౧ ॥ ధాత్వర్థావచ్ఛిన్నో యత్నో సౌ చోదనా
త్ర నిర్దిష్టా। సా ఖల్విహాగ్నిహోత్రే శాఖాభేదేపి తుల్యరూపైవ ॥ ౩౨ ॥ జుహుయాదితి ప్రతీయత ఏవం ప్రాణాద్యుపా
స్తివాక్యేపి। జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచేత్యాదౌ ఛందోగవాజిశాఖాయాం ॥ ౩౩ ॥ సా చోదనైకరూపా దృష్టా తేనచ న భేదశంకా
త్ర। జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౩౪ ॥ ఫలమపి తుల్యం తద్వద్విజ్ఞానస్యాస్య రూపమపి తుల్యం। జ్యైష్ఠ్య
శ్రైష్ఠ్యాదిగుణైర్యదన్వితం ప్రాణతత్త్వమిహ రూపం ॥ ౩౫ ॥ విజ్ఞానస్య చ రూపం విజ్ఞేయం ద్రవ్యదేవతే హి యథా। యా
గస్య యా సమాఖ్యా సాపి సమా ప్రాణవిద్యేతి ॥ ౩౬ ॥ తస్మాద్విజ్ఞానమిదం శాఖాభేదేప్యభిన్నమేవ స్యాత్। విద్యాంతరే
షు పంచాగ్నిప్రభృతిష్వేవమఖిలమపి యోజ్యం ॥ ౩౭ ॥ యే భేదహేతవః కిల సామాద్యా దర్శితా హి పూర్వత్ర। తే పరిహృ
తా నన్వామ్నాత్యాద్యేన ప్రథమ ఏవ కాండే హి ॥ ౩౮ ॥ అత్రాపి పరిహరిష్యతి భేదాన్నేత్యేవమాదిసూత్రేణ ॥ ... ❋

సూ॥ ౨ ॥ భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి ॥

ననుసకలనిగమగమ్యం విజ్ఞానమభిన్నమితి హి యదుక్తం ॥
౩౯ ॥ పంచాగ్న్యుపాసనాదౌ గుణభేదాన్నోపపద్యతే తదిదం। విద్యాయామేతస్యాం కేచిత్షష్ఠం సమామనంత్యగ్నిం ॥ ౪౦ ॥
పంచైవాగ్నీన పరే ఛందోగాః కిల పఠంతి న చ షష్ఠం। కథముభయేషామేషామేకా విద్యోపపద్యతే తత్ర ॥ ౪౧ ॥ నాప్యత్ర శక్యతే
హి ప్రత్యేతుమసౌ గుణోపసంహారః। అపిచ తథా ప్రాణానాం సంవాదే శ్రేష్ఠవర్జితాంశ్చతురః ॥ ౪౨ ॥ ఛందోగాః ప్రా
ణాన్ వాచం చక్షుశ్శ్రోత్రమామనంతి మనః। వాజిన ఇహ రేతో వై ప్రజాపతిరితీహ పంచమం త్వన్యం ॥ ౪౩ ॥ వేద్యమపి
భిన్నమేవ హ్యావాపోద్వాపభేదతో భాతి। వేద్యస్వరూపభేదే విద్యాభేదోత్ర యుక్త ఇతి చేన్న ॥ ౪౪ ॥ విద్యాయామేకస్యా
మేవంజాతీయకో హి గుణభేదః। యుక్తో యద్యపి షష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహృతిర్న చేహ స్యాత్ ॥ ౪౫ ॥ భవతు తథాపి న విద్యా
భేదోసావత్ర శంకితుం శక్యః। ద్యుః ప్రముఖాః పంచాగ్నయ ఉభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞయా హి సమాః ॥ ౪౬ ॥ న హి షోడశినో గ్ర
హణాగ్రహణాభ్యాం భిద్యతే తిరాత్రోసౌ। అగ్నయ ఏవ హరంతీత్యేవం షష్ఠాగ్నిమపి పఠంత్యేతే ॥ ౪౭ ॥ వాజసనేయిన ఇహ
ఖల్వగ్నిషు సాంపాదికేషు పంచసు చ। సమిదాదికల్పనాయా అనువృత్త్యా యా నివృత్తయే చైవం ॥ ౪౮ ॥ అగ్నిర్భవతి సమి
త్సమిదిత్యంతం వాక్యమామనంతి హి తే। తస్మాచ్ఛందోగైరప్యుపసంహర్తుం హి శక్యతే స గుణః ॥ ౪౯ ॥ న హ్యత్ర పంచసం
ఖ్యావిరోధశంకాపి భవతి యుక్తతమా। సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయైవైషా భవేత్ పంచసంఖ్యాత్ర ॥ ౫౦ ॥ ప్రాణాద్యుపా
సనేష్వప్యుపసంహారోధికస్య న విరుద్ధః। రేతస ఆవాపోయం ఛాందోగ్యే నైవ దృశ్యతే కింతు ॥ ౫౧ ॥ వాజసనేయక ఏవ
ఛాందోగ్యే భవతి చోద్వాపః। నైతావన్మాత్రేణ హి విద్యాభేదోత్ర శంకితుం శక్యః ॥ ౫౨ ॥ వేద్యాంశస్య చ కస్యచి
దావాపోద్వాపయోస్తథైవేహ। ప్రాచుర్యేణాభేదావగమాన్నైవేహ భిద్యతే విద్యా ॥ ౫౩ ॥ ... ❋

సూ॥ ౩ ॥ స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః ॥

యచ్చాథర్వణికానాం
విద్యాం ప్రతి కిల శిరోవ్రతం విహితం। అన్యేషాం న తథేతి హి విద్యాభేదోత్ర యుక్త ఇత్యుక్తం ॥ ౫౪ ॥ తత్తు న యుక్తం యస్మా

త్స్వాధ్యాయస్యైవ భవతి ధర్మోఽయం । నాసౌ విద్యాధర్మో యత స్తత్రైవావగమ్యతే తదిదం ॥౫౫॥ ఆథర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతరూపముపదిశంత్యతః । తే హి సమాచారాఖ్యే గ్రంథే స్వాధ్యాయధర్మరూపతయా ॥౫౬॥ నైతదచీర్ణవ్రత ఇతి వాక్యం యచ్చోపదర్శితం నతః । అధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దతశ్చాపి ॥౫౭॥ నిర్ధార్యతే న చైతత్స్వోపనిషదధీతిధర్మ ఏవేతి । నను తేషామితివాక్యే వ్రతమిహ విద్యాంగమేవ నిర్దిష్టం ॥౫౮॥ అధ్యయనధర్మ ఏతత్కథమితి వేహాశంకితుం శక్యం । తత్రైతామిత్యస్మాత్ప్రకృతస్యైవేహ భవేత్పరామర్శః ॥౫౯॥ ఇహ చ ప్రకృతో గ్రంథస్తత్సంయోగ్యేవ భవతి ధర్మోఽయం । అత్ర చ సవవచ్చేతి హి నిదర్శనం స్యాద్యథా సవాస్సప్త ॥౬౦॥ సౌర్యాదయశ్శతౌదనపర్యంతా విశ్రుతా హి తే చ కిల । వేదాంతరోపదిష్టత్రేతాగ్నిభిరనుపదిష్టసంబంధాః ॥౬౧॥ కింత్వాథర్వణికైకాగ్న్యభిసంబంధాచ్చ తే నియమ్యంతే । ఆథర్వణికానామేవేత్యేవమిహాపి యస్త్వయం ధర్మః ॥౬౨॥ అధ్యయనశబ్దయోగాత్తత్రైవ[illegible]మ్యతే న విద్యాయాం । తస్మాదిదమనవద్యం విద్యైకత్వం యదేతదుపదిష్టం ॥౬౩॥ —**సూ॥౪॥ దర్శయతి చ॥**— వేదైకత్వాదేవ చ విద్యైకత్వం హి దర్శయతి వేదః । సర్వే వేదా ఇతి ఖలు తథైతమేవేతి వేదభాగోఽపి ॥౬౪॥ ఏవం కఠవల్ల్యామపి మహద్భయం వజ్రమేవమాద్యేన । వాక్యేన చేశ్వరస్య హి భయహేతుత్వం యదేతదుపదిష్టం ॥౬౫॥ తస్యైవ తైత్తిరీయే ప్యభతస్యేత్యాదినా పరామర్శః । ఏవం వాజసనేయకవాక్యే వైశ్వానరో యథైవోక్తః ॥౬౬॥ ప్రాదేశమాత్రరూపశ్ఛాందోగ్యేపి చ తథైవ నిర్దిష్టః । యస్త్వేతమేవమాద్యైస్తస్మాత్సర్వత్ర భవతి విద్యైకా ॥౬౭॥ —**సూ॥౫॥ ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ॥**— వేదాంతేష్వఖిలేష్వపి విజ్ఞానం త్వేకరూపముపదిష్టం । విజ్ఞానైకత్వే యత్ప్రయోజనం తదిహావర్ణ్యతే సూత్రే ॥౬౮॥ విజ్ఞానైకత్వే కిల యే చాన్యత్రోపదర్శితా హి గుణాః । ఉపసంహర్తవ్యాస్తే సర్వత్రైవ చ సమానవిజ్ఞానే ॥౬౯॥ అర్థాభేదాదిత్యయముక్తార్థస్యైవ సాధకో హేతుః । యచ్చైకత్ర గుణానాం విశిష్టవిద్యోపకారకత్వం స్యాత్ ॥౭౦॥ అన్యత్రాపి చ తత్స్యాద్యత ఉభయత్రైకమేవ విజ్ఞానం । తస్మాదుపసంహారో యుక్తో విధిశేషవద్భవేదేషః ॥౭౧॥ యే చాగ్నిహోత్రధర్మా విధిశేషాః శ్రుతిషు దర్శితాస్తేషాం । తత్రాగ్నిహోత్రకర్మణ్యేకస్మిన్ స్యాద్యథోపసంహారః ॥౭౨॥ —**సూ॥౬॥ అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్**— వాజసనేయిబ్రాహ్మణవాక్యే నేహీతి దృశ్యతే తత్ర । సత్త్వైకవృత్తిరూపా దేవా అసురాస్తు రజస్తమోరూపాః ॥౭౩॥ ఉద్గీథకర్మణా తానతీత్య దేవత్వమాశుగచ్ఛామః । ఇతి నిశ్చిత్య హి దేవా ఊచుస్త్వం న ఇతి వాచమాదౌ హి ॥౭౪॥ తత ఏతే దేవాః కిల వాగాద్యా అసురపాప్మనా విద్ధాః । ఇతి నిందిత్వా ముఖ్యం ప్రాణం త్వం న ఇతి తత్రానూచుః ॥౭౫॥ తచ్ఛ్రుత్వా తత ఏష ప్రాణస్తేభ్యస్తథోదగాయదితి । ఛాందోగ్యేపి తథైవ ప్రక్రమ్యతే తత్తదేతదుపదిష్టం ॥౭౬॥ ఉద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యవసానమథ హ ఇత్యాది॥ ఉభయత్రాపి ప్రాణప్రశంసనం తుల్యమేవ భాతి యతః ॥౭౭॥ తేన ప్రాణస్యేయం విద్యా స్యాత్తత్ర సంశయో భవతి । కిం వా విద్యాభేదః కిం విద్యైకత్వమిహ భవేదితి వా ॥౭౮॥ తత్ర చ విద్యైకత్వం పూర్వన్యాయేన యుక్తమాభాతి । ప్రక్రమభేదాన్నన్విహ విద్యైకత్వం కథం భవేద్యుక్తం ॥౭౯॥ వాజిభిరుపదిష్టోఽసౌ ప్రాణశ్చోద్గీథకర్తృభావేన । ఉద్గీథత్వేనైవ చ్ఛాందోగ్యైః ప్రాణ ఏష నిర్దిష్టః ॥౮౦॥ కథమియమేకా విద్యా స్యాదితి చేన్నైష దోష ఇహ భవతి । ఏతావన్మాత్రేణ చ న హి విద్యైకత్వమపగతం భవతి ॥౮౧॥ యస్మాదవిశేషోఽపి హి బహుతర ఉపలభ్యతే యముభయత్ర । దేవాసురసంగ్రామోపక్రమణం హ్యసురవిజయతాత్పర్యం ॥౮౨॥ ఉద్గీథోపన్యాసస్తథైవ వాగాదికీర్తనం చాపి । తన్నిందయా చ ముఖ్యప్రాణస్యాస్యవ్యపాశ్రయస్తద్వత్ ॥౮౩॥ తద్వీర్యాదసురలయశ్చాశ్మాదినిదర్శనేన చేత్యేవం । బహవోఽర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టా ఏవ చోపలభ్యంతే ॥౮౪॥ సామానాధికరణ్యం శ్రుతముద్గీథేన వాజివాక్యేపి । ప్రాణస్యైష ఇవేతిచ్ఛందోగానాం తథోపనిషదీహ ॥౮౫॥ అస్యోద్గీథపదస్య చ లక్షయితవ్యం హి భవతి కర్తృత్వం । తస్మాద్విద్యైకత్వం వాజిచ్ఛాందోగ్యశాఖయోరితి చేత్ ॥౮౬॥ —**సూ॥౭॥ న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥**— ఇహ విద్యాభేదస్స్యాద్విద్యైకత్వం హి భవతి న న్యాయ్యం । హేతుః ప్రకరణభేదః ప్రక్రమభేదాత్మకో హి భవతీహ ॥౮౭॥ ఛాందోగ్యే ఖల్వాదావోమిత్యేతదితి వాక్య

కతో౽శ్రుతాగుణాయపేక్ష్యప్రధానసంబంధాః।ఉపసంహర్తవ్యాస్తేసర్వత్రైవేతినిశ్చితం భవతి॥౧౫౬॥ సూ॥౧౧॥ఆనం
దాదయఃప్రధానస్య॥ బ్రహ్మప్రతిపాదనపరవేదాంతేషుప్రదర్శితాహ్యేతే।ఆనందరూపతావిజ్ఞానఘనత్వంచసర్వ
గత్వమపి ॥ ౧౫౭॥సర్వాత్మత్వమితీదృగ్విధాఃక్వచిద్బ్రహ్మణోగుణాస్తత్ర । యత్రశ్రూయంతే తేప్రతిపాద్యాః కిం
భవంతితత్రైవ ॥ ౧౫౮ ॥కింవాసర్వత్రైతేప్రతిపాద్యాఇతితుభవతిసందేహః ।ప్రాణస్యవిశేషోసావితియుక్తఃప్రా
గ్గుణోపసంహారః ॥ ౧౫౯ ॥ బ్రహ్మవస్తువిశేషంతదద్వితీయమితిదర్శితంశ్రుత్యా । తత్రచ శాఖాంతరగత పదోపసం
హారకారణంనభవేత్ ॥ ౧౬౦॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణంప్రదర్శితంమునినా । ఆనందత్వాదీని బ్రహ్మణ్యే
తానికల్పితాన్యేవ ॥ ౧౬౧ ॥ తదభివ్యంజకవృత్తిప్రభేదతస్తానిభాంతిభిన్నాని । తేషాం సంహారస్తదర్థకానంద
పదకదంబస్య॥ ౧౬౨॥ఉచ్చారణాయదేతత్సర్వత్రైవైకవాక్యభావేన । తేనచతద్ధర్మాణాంవిరోధశంకానివర్తితాభవతి
౧౬౩॥ఉపసంహృతానితానిచపదాన్యఖండంహిలక్షయంతిపరం । ఏకస్మిన్హిపదేనహి విరోధశంకానలక్షణావతరః ॥
౧౬౪॥ధర్మాఆనందాదయఇహప్రతేబ్రహ్మణఃప్రధానస్య । ధర్మాస్తస్మాదేతేప్రతిపత్తవ్యాభవంతిసర్వత్ర ॥ ౧౬౫ ॥
పూర్వాధికరణదర్శితనిదర్శనాద్భవతితదుపసంహారః ।బ్రహ్మైక్యాదానందత్వాదీనాం నను యథోపసంహారః॥౧౬౬ ॥
సర్వత్రసగుణవిద్యాగతధర్మాణాంతథాసకింనస్యాత్। యేతైత్తిరీయకేహిప్రియశిర్షత్వాదయోవినిర్దిష్టాః॥౧౬౭॥ఉపసం
హారస్తేషామపియుక్తోబ్రహ్మణీత్యతఃపఠతి సూ॥౧౨॥ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహిభేదే॥
ప్రియశీర్షత్వాదీనాంధర్మాణాంతైత్తిరీయకోక్తానాం॥ ౧౬౮ ॥ నాన్యత్రప్రాప్తిస్స్యాద్యతఏతేహ్యుపచితాపచితరూ
పాః।ఇహచోపచయాపచయౌసతిభేదేసగుణఏవసంభవతః ॥ ౧౬౯ ॥ బ్రహ్మతునిరస్తభేదం శ్రుతివాక్యైరేకమిత్యుప
న్యస్తం। తరతమభావోపేతానిభేదేప్రాప్నుయుఃకథంహిమే ॥ ౧౭౦ ॥ బ్రహ్మణ్యస్మకానచైతేబ్రహ్మజ్ఞానోపయోగినో
నాపి । ఏతేహికోశధర్మాఏవేత్యేతత్ప్రపంచితంపూర్వం ॥ ౧౭౧ ॥ అపిచపరస్మిన్బ్రహ్మణిచిత్తావతరణనిమిత్తరూ
పతయా।పరికల్పితాస్తఏతేతస్మాన్నాన్యత్రభవతితత్ప్రాప్తిః ॥ ఆలంబ్యైతాన్ ధర్మానిహ సూత్రే న్యాయమాత్ర
ముపదిష్టం । సచనిశ్చితేశధర్మేష్వాపాస్తయఇహకిలోపదిష్టేషు ॥ ౧౭౩ ॥ సంయద్వామత్వాదిషునేతవ్యస్సత్యకామతా
దిషుచ । సత్యేవోపాస్యైక్యేప్రక్రమభేదాదుపాసనాభేదః ॥ ౧౭౪ ॥ తేనేతరధర్మాణాంనభవేదితరత్ర కథమపిప్రా
ప్తిః । నతేహైకానారీన్నృపమేకముపాసతేయథాలోకే ॥ ౧౭౫ ॥ అపరాతుచామరేణహితతో౽ప్యుపాస్యేహ్యభిన్నరూపే
పి । భవతిహ్యుపాసనాయాభేదోధర్మవ్యవస్థితశ్చాపి ॥ ౧౭౬ ॥ ఏవమిహోపచితాపచితగుణత్వం సగుణఏవసంభవ
తి ।క్వచిదుక్తసత్యకామత్వాదీనాంప్రాప్తిరపినసర్వత్ర॥ సూ॥౧౩॥ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్॥ ఆనందాద
యఇతరేప్రతిపాద్యస్యహిపరస్యచైకత్వాత్ । సర్వత్రైవచతేస్యుర్బ్రహ్మజ్ఞానప్రయోజనాహి యతః ॥ ౧౭౮ ॥
సూ॥౧౪॥ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్॥ ఇహచేంద్రియేభ్యఇతికిలకాఠకవాక్యంహి దృశ్యతేతత్ర ।
అర్థాదయోహిపురుషాంతాహిపరత్వేనవర్ణితాశ్శ్రుత్యా ॥౧౭౯ ॥ తత్రచసందేహోయంకిం యేహ్యర్థాదయోవినిర్ది
ష్టాః । తేసర్వేపితతస్తతఇహతుపరత్వేనవేదనీయాస్స్యుః ॥ ౧౮౦ ॥ కింవాపరమాత్మాసౌసర్వపరత్వేనవేదనీయఇతి।
తత్రచసర్వేషామప్యర్థాదీనాంపరత్వమిహవేద్యం ॥ ౧౮౧॥తస్మాత్తస్మాద్ధిపరంయస్మాచ్ఛ్రుతిరేవబోధయత్యేషా।అత్ర
పరత్వేనార్థాదిషుబహుషుప్రతిపిపాదయిషితేషు ॥ ౧౮౨ ॥ సిద్ధేహి వాక్యభేదేనచైకవాక్యత్వభంగశంకాస్యాత్ । త
స్మాదర్థాదీనాంప్రత్యేకపరత్వకథనమిహయుక్తం ॥౧౮౩॥ఇతిశంకాసంప్రాప్తావేతత్సూత్రప్రదర్శితంభవతి । ఇహాస
ర్వేభ్యోపిపరఃపురుషఃప్రతిపాద్యతఇతిహియుక్తంస్యాత్ ॥ ౧౮౪ ॥ ప్రతిపన్నేషుపరత్వేనాన్యేషుఫలంనకించిదపిదృష్టం।
సర్వేభ్యోపిపరస్మిన్ప్రతిపన్నేపురుషఇహఫలంమోక్షః ॥ ౧౮౫ ॥ శ్రుతిరపినిచాయ్యతమితిజ్ఞానఫలంమోక్షమేవ దర్శయ
తి । అపిచేహపురుషవిషయేహ్యనల్పమాదరమియంప్రదర్శయతి ॥౧౮౬॥ పురుషాన్నపరమితిశ్రుతిరితరప్రతిషేధ కాష్ఠశ
బ్దాభ్యాం।పురుషప్రతిపత్త్యర్థేవైషాపూర్వోక్తిరితిహిదర్శయతి ॥ఆధ్యానాయేతిపఠంతతాధ్యానంహిదర్శితంభవతి।

ఆధ్యానపూర్వకం కిల సమ్యగ్దర్శనమిహోపదిష్టం స్యాత్ ॥ ౧౮౮ ॥

సూ ॥ ౧౫ ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥

ఇహ చేంద్రియాదయః కిల పురుషప్రతిపత్త్యే వినిర్దిష్టాః । యస్మాదిహైష సర్వేష్వితి శ్రుతిః పురుషమాత్మశబ్దేన ॥ ౧౮౯ ॥ నిర్దిశ్య చేతరేషామనాత్మతామేవ సూచయత్యేషా । తస్య చ దుర్బోధత్వం సంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి ॥ ౧౯౦ ॥ జ్ఞానాయాధ్యాసంయచ్ఛేదిత్యాదినా వినిర్దిష్టం । అపి చేహ సోఽధ్వనః పారమితి చ నిర్దిశ్య పరమపదమేతత్ ॥ ౧౯౧ ॥ తద్బోధనాయ దేహేంద్రియాద్యనుక్రమణమాదృతం భవతి । తస్మాదాత్మప్రతిపత్త్యర్థోఽప్యామ్నాయ ఏష ఇతి సిద్ధం ॥ ౧౯౨ ॥ ••• *

సూ ॥ ౧౬ ॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥

ఇహ చైతరేయకే ఖల్వాత్మా వేత్యాదివాక్యముపలబ్ధం । అంభఃప్రభృతీనామిహ లోకానాం సృష్టిరాత్మనోఽభిహితా ॥ ౧౯౩ ॥ అత్రాత్మశబ్దబోధ్యః పర ఏవాత్మాథవేతరః కశ్చిత్ । ఇతి సందేహే నాసౌ పరమాత్మేత్యేవ యుక్తమిహ వక్తుం ॥ ౧౯౪ ॥ యద్యపి చేక్షణపూర్వస్స్రష్టృత్వాదికమిహాస్య నిర్దిష్టం । ఏవమపి లోకసృష్టిస్త్వాదావేవేహ దర్శితా యస్మాత్ ॥ ౧౯౫ ॥ తస్మాదపరః కశ్చిత్స్రష్టాసౌ భవతి నైష పరమాత్మా । స్రష్టా పరమాత్మా చేత్పంచమహాభూతసృష్టిరిహ వాచ్యా ॥ ౧౯౬ ॥ నైవేహ భూతసృష్టిః ప్రదర్శితా కింతు లోకసృష్టిరిహ । తే సన్నివేశరూపా లోకాస్సర్వేఽపి పంచభూతానాం ॥ ౧౯౭ ॥ బ్రూతే చాంభఃప్రభృతీన్ లోకత్వేన హ్యదోఽంభ ఇత్యాద్యా । స్యల్లోకసృష్టిరేషా పరమేశాధిష్ఠితేన పురుషేణ ॥ ౧౯౮ ॥ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరపి పురుషవిధం తమేతమాచష్టే । స్మృతిరపి స వై శరీరీ ప్రథమ ఇతి హ్యేతమర్థమాచష్టే ॥ ౧౯౯ ॥ ఇహ చైతరేయిణోఽపి హ్యథాతత ఇత్యాదికేన కథయంతి । దేవాదిసృష్టిమఖిలాం రేతోమూలాం ప్రజాపతిప్రసృతాం ॥ ౨౦౦ ॥ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరస్యైవాత్మత్వమపి చ దర్శయతి । జగతః ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణం యదపి ॥ ౨౦౧ ॥ తత్స్వవికారాపేక్షం హీక్షణమపి తస్య చేతనత్వేన । ఉపపన్నమపి చ తాభ్యో గామానయదేవమాదికోఽభూయాన్ ॥ ౨౦౨ ॥ వ్యాపారోఽపి చ లోకే విశేషవత్సు ప్రసిద్ధ ఇహ భాతి । తస్మాదాత్మేహ స్యాద్విశేషవాన్కశ్చిదిత్యతో బ్రూతే ॥ ౨౦౩ ॥ అతోఽపదిశ్యతే కిల పరమాత్మాసోఽయమాత్మశబ్దేన । తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాద్యేషు ॥ ౨౦౪ ॥ సృష్టిశ్రవణేష్వితరేష్వాత్మా హి పరో యథా తథేహాపి । లోకేఽపి చాత్మశబ్దాత్ప్రత్యగ్రూపో హి ముఖ్య ఆత్మైవ ॥ ౨౦౫ ॥ పరిగృహ్యతే యథా వా తథైవ చేహాపి భవితుమర్హతి హి । యత్ర చ పురుషవిధ ఇతి హి విశేషణం కిమపి దృశ్యతే తత్ర ॥ ౨౦౬ ॥ భవతు విశేషవదాత్మగ్రహణం నాత్ర తు తథాస్తి కించిదపి । ఈక్షణపూర్వకసృష్ట్యుపదేశాదపి గృహ్యతేఽత్ర పరమాత్మా ॥ ౨౦౭ ॥

సూ ॥ ౧౭ ॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥

నన్వేతస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టా లోకసృష్టిరాదౌ హి । సాపి చ రేతఃపూర్వా కథితా సేయం ప్రజాపతిప్రభవా ॥ ౨౦౮ ॥ వాక్యస్యైతస్యాస్య తాత్పర్యం హి ప్రజాపతౌ యుక్తం । పూర్వత్ర పురుషవాక్యాదథాదిపరస్య వాక్యజాతస్య ॥ ౨౦౯ ॥ భేదాపత్తిభయేన హ్యాత్మదర్థకతైవ తస్య నిర్దిష్టా । తద్వద్రేతో దేవా ఇతి పూర్వస్మాదిహాస్య వాక్యస్య ॥ ౨౧౦ ॥ భేదాపత్త్యై తస్య చ తాత్పర్యం స్యాత్ప్రజాపతౌ యుక్తం । ఇతి చేన్నైవం యస్మాదవధారణమేతదత్ర నిర్దిష్టం ॥ ౨౧౧ ॥ ఆదావిహాత్మశబ్దః ప్రాగేకత్వావధారణం చ తథా । బ్రహ్మపదం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుపసంహృతౌ చ దృష్టమతః ॥ ౨౧౨ ॥ ఏతైరనైర్లింగైరేకస్య చ లోకసృష్టిలింగస్య । బాధేనాస్మిన్వాక్యే ప్రత్యగ్బ్రహ్మైవ గృహ్యతే నాన్యః ॥ ౨౧౩ ॥ యల్లోకసృష్టివచనం తదపి శ్రుత్యంతరానుగుణ్యేన । పంచమహాభూతానాం సృష్ట్యుత్తరభావిసృష్టిపరమేవ ॥ ౨౧౪ ॥ ఛాందోగ్యతైత్తిరీయకవాక్యేషు చ సృష్టివచనభేదేఽపి । యోజనయైకార్థత్వం యథోపపన్నం తథైవ చేహాపి ॥ ౨౧౫ ॥ వ్యాపారోఽపి చ యోఽసౌ తాభ్యో గామానయదితి విఖ్యాతః । సోఽపి చ వివక్షితార్థానుగుణత్వేనైవ సంగ్రహీతవ్యః ॥ ౨౧౬ ॥ సకలః కథాప్రబంధో న వివక్షితవిషయ ఏష భవతి యతః । తత్ప్రతిపత్తావిహ ఖలు పురుషార్థో నోపలభ్యతే కశ్చిత్ ॥ ౨౧౭ ॥ ఇహ చ బ్రహ్మాత్మత్వం వివక్షితమితి ప్రతీయతే యేన । అంభఃప్రభృతీనాం కిల లోకానాం లోకపాలకానాం చ ॥ ౨౧౮ ॥ అగ్న్యాదీనాం సృష్టిం శిష్ట్వా కరణాని చాయతనమేతేషాం । ఉపదిశ్య దేహమేతం స్రష్టా హి స ఏవ కథమిదం మదృతే ॥ ౨౧౯ ॥ స్యాదితి వీక్ష్య శరీరం ప్రవివేశేతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । స ఏతమేవేత్యాద్యా హీత్థం ప్రవేశముపదిశతి ॥ ౨౨౦ ॥ పునరపి యది వాచాభివ్యాహృతమిత్యా

ఽనాచరణానాం తత్తద్వ్యాపారాణపి వివేచయిత్వా థకోఽహమితి వీక్ష్య ॥ ౨౨౧ ॥ ఏతం త్వమర్థమేవ బ్రహ్మాత్వాప్తతమ సంయమపశ్యదితి । శ్రుతిరిహ స ఏతమేవేత్యాద్యా బ్రహ్మాత్మతాం ప్రదర్శయతి ॥ ౨౨౨ ॥ ఉత్తరవాక్యం యదిదం హ్యేష బ్రహ్మైష ఇంద్ర ఇత్యాది । తేన మహాభూతైస్సహ సమస్తమపి భేదజాతమనుకీర్త్య ॥ ౨౨౩ ॥ సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానేత్రప్రతిష్ఠితం హి । ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి హ్యంతే బ్రహ్మాత్మతామియం బ్రూతే ॥ ౨౨౪ ॥ తస్మాదిహాయమాత్మా భవతి పరాత్మైవ నాన్య ఇతి సిద్ధం । ఏతస్మిన్ వ్యాఖ్యానే న హి స్ఫుటస్స్యాద్గుణోపసంహారః ॥ ౨౨౫ ॥ నహి వాదసంగతిస్స్యాదితీహ హి వ్యాఖ్యాంతరం ప్రదర్శయతి ॥

—సూ॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥—

వాజసనేయక ఏతద్వాక్యం దృష్టం హి కతమ ఆత్మేతి ॥ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాదినా చ తత్రైవ । హృద్యంతర్జ్యోతిరసౌ పురుషో నిర్ధారితశ్చ తస్యైవ । ఉపదిశ్య సర్వసంగతిముక్తత్వం బ్రహ్మరూపతాం బ్రూతే । ఉపసంహారోఽపి స వా ఏష మహానజ ఇతీహ దృష్టోఽయం ॥ ౨౨౮ ॥ ఛాందోగ్యే తు సదేవేత్యేతద్వాక్యం హ్యుపక్రమే దృష్టం । తత్ర హి న చాత్మశబ్దస్సఖలు స ఆత్మేత్యుదర్కఏవాస్తి ॥ ౨౨౯ ॥ తత్త్వమసీత్యాద్యైరపి తాదాత్మ్యం చోపదిశతి తత్రైవ । తుల్యార్థత్వం వా స్యాదాహోస్విదతుల్యార్థత్వమేతయోరితి హి ॥ ౨౩౦ ॥ సందేహే సత్యనయోః ప్రాప్తమతుల్యార్థకత్వముచితమితి । ఆమ్నానయోర్ద్వయోరప్యతుల్యత్వైవ ప్రతీయతే యస్మాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ నహ్యామ్నానే విషమే యుక్తం స్యాదర్థసామ్యమిహ వక్తుం । వాజసనేయక వాక్యం హ్యుపక్రమస్థాత్మశబ్దయోగేన ॥ ౨౩౨ ॥ సకలమపి చాత్మతత్త్వప్రతిపత్తిపరం ప్రతీయతే వాక్యం । ఛాందోగ్యే తూపక్రమవిపర్యయాత్తద్విపర్యయో భవతి ॥ ౨౩౩ ॥ యద్యప్యుపసంహారే తత్రాప్యుపదిష్టమేవ తాదాత్మ్యం । సత్యం తథాప్యుపక్రమతంత్రోఽయం స్యాదిహోపసంహారః ॥ ౨౩౪ ॥ తస్మాత్తత్త్వమసీతి స్యాత్సంపదుపాస్తిపరమిదం వాక్యం । ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావస్య ప్రతివచనమత్ర నిర్దిశతి ॥ ౨౩౫ ॥ ఛాందోగ్యేఽపి సదేవేత్యత్ర పరాత్మైవ గృహ్యతే నాన్యః । ఆత్మగృహీతిరియం స్యాద్యథేతరేషాం హి వాజినాం తద్వత్ ॥ ౨౩౬ ॥ యస్మాదిహోత్తరత్ర చ తాదాత్మ్యం సముపదిశ్యతే భూమా ॥

—అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥—

ఇహ చోపక్రమవాక్యే న చాత్మశబ్దో హి దృశ్యతే సోఽయం ॥ ౨౩౭ ॥ ఉపసంహృతివాక్యం యత్తదిదం భవతి హ్యుపక్రమాయత్తం । తస్మాదాత్మగృహీతిః కథమిత్యస్యోత్తరం హి భవతీదం ॥ ౨౩౮ ॥ ఆత్మగృహీతిరిహాపి స్యాదత్ర యతోఽవధారణం దృష్టం । యేనాశ్రుతమితి వాక్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ॥ ౨౩౯ ॥ అవధార్యే హ సదేవేత్యేతత్తత్స్యాదపి పాదయుగే యోక్తం । ఆత్మగృహీతౌ సత్యాం తదేతదఖిలం సమంజసం నోచేత్ ॥ ౨౪౦ ॥ ముఖ్యోఽయోఽసావాత్మా స న విజ్ఞాత ఇతి కథమిదం యుక్తం । ఏవం ప్రాగుత్పత్తేస్సత ఏకత్వావధారణం యచ్చ ॥ ౨౪౧ ॥ జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామర్శస్సుషుప్త్యవస్థాయాం । సత్స్వపత్త్యనుకీర్తనమపి చ పరిప్రశ్నపూర్వకం చ పునః ॥ ౨౪౨ ॥ తత్త్వమసీత్యవధారణమేతత్తాదాత్మ్యబోధనే యుక్తం । తాదాత్మ్యసంపదీదం పూర్వోక్తం సకలమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౨౪౩ ॥ నేహోపక్రమతంత్రత్వోపన్యాసోఽపి భవతి యుక్తతరః । ఆత్మత్వకీర్తనం వాప్యనాత్మతాకీర్తనం చ నేహాస్తి ॥ ౨౪౪ ॥ సామాన్యోపక్రమ ఇహ స వాక్యశేషగవిశేషసాకాంక్షః । సచ్ఛబ్దార్థోఽపి తథా విమృశ్యమానస్తు ముఖ్య ఏవాత్మా ॥ ౨౪౫ ॥ సచ్ఛబ్దోఽసౌ దృష్టో భావావధిభూతవస్తుపర ఏవ । వాచారంభణశబ్దాదిభ్యస్సర్వస్య చానృతత్వేన ॥ ౨౪౬ ॥ సచ్ఛబ్దార్థో ముఖ్యః పరమాత్మా స్యాన్న చాన్యదిహ వస్తు । ఆమ్నానవిషమతాపి హి న చార్థవైషమ్యమావహత్యత్ర ॥ ౨౪౭ ॥ ఆహర పాత్రం తదిదం పాత్రమిహాహరతదేతదితివాక్యే । ఆమ్నానవిషమతాయాం సత్యామప్యర్థసామ్యముపలబ్ధం ॥ ౨౪౮ ॥ కథితో హి వాజివాక్యేష్వర్థ ఏవ తు తదర్థపర్యంతః । ఛాందోగ్యే తు తదర్థస్త్వమర్థపర్యంత ఏవ నిర్దిష్టః ॥ ౨౪౯ ॥ ప్రతిపాదనప్రకారభేదేఽపి తదర్థవస్త్వభేదేన । ఏకైవేయం విద్యా యుక్తో హ్యత్ర చ గుణోపసంహారః ॥ ౨౫౦ ॥ ... ❋

—సూ॥ ౧౮ ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వం ॥—

ఛందోగా అపి వాజిన ఏతే హి ప్రాణకరణసంవాదే । ఆమ్నాయ ప్రాణస్య శ్వక్రిమిమర్యాదమన్నమాదౌ హి ॥ ౨౫౧ ॥ తస్యైవ ప్రాణస్య హ్యాపో వాసస్సమామనంత్యేతే । ఛందోగాస్తస్మాద్వా ఏతదితి పునస్సమామనంతీహ ॥ ౨౫౨ ॥ ప్రాగుపరిష్టాదద్భిః పరిదధతీత్యేవమాదితత్రోక్తం । వాజసనేయిన ఇహాకి

ఽవిద్వాంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యంతః ॥ ౨౫౩ ॥ ఆచామంతీత్యాదికమేతద్వాక్యం సమామనంత్యత్ర । అశిశిషతామశితవ
తామాచమనమనగ్నచింతనంచాపి ॥౨౫౪॥ ప్రాణస్యదృశ్యతేకిల కిమేతదుభయం విధీయతే కింవా । ఆచమనమేవ కేవలము
నగ్నతాచింతనం విధీయేత ॥ ౨౫౫ ॥ ఇతిసందేహే తతోఽభయం విధీయత ఇతి ప్రశస్తం హి । ఉభయమపి గమ్యమానం
తద్వదపూర్వం తతోఽపి విధ్యర్హం ॥ ౨౫౬ ॥ కేవలమాచమనం వా విస్పష్టా విధివిభక్తిరత్ర యతః । ఆచమన స్తుత్యర్థం
హ్యనగ్నతాకీర్తనంభవేదత్ర ॥౨౫౭॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే నైవాచమనం విధేయమత్రేతి ।కార్యత్వేనాచమనం శుద్ధ్య
ర్థతయా స్మృతిప్రసిద్ధం హి ॥ ౨౫౮ ॥నచ విధ్యర్హం తస్మాదతాన్యాఖ్యాయతే కిలాచమనం।నన్వేషా శ్రుతిరస్యాః స్మృతే
ర్భవేన్మూలమితితు నహి యుక్తం॥ఇహ మూలమూలిభావో యోఽసౌ న విభిన్నవిషయయోర్భవతి । సర్వేషామాచమనం శు
ద్ధ్యర్థం స్మృతిరియం ప్రదర్శయతి॥ ౨౬౦ ॥యా ప్రాణవిషయవిద్యాప్రకరణపఠితా శ్రుతిర్హి సా చేహ । తద్విషయమేవ కేవ
లమాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్తత్ ॥ ౨౬౧ ॥నప్రాణవిషయవిద్యాసంయోగ్యాచమనమిహ విధేయమితి । నైవాత్రయి
తుం శక్యం పూర్వస్యైవోపలభ్యమానత్వాత్ ॥ ౨౬౨ ॥నవిధేయముభయమత ఇదముభయవిధానేఽపి వాక్యభేదస్స్యాత్
తస్మాత్స్మృతినిర్దిష్టం ప్రాయత్యార్థం యదేతదాచమనం ॥౨౬౩ ॥అశిశిషతామశితవతామనూద్యత ఏతమేవ తదనమితి
ఆచమనీయాస్వప్సు హ్యనగ్నతాచింతనం హి విద్యాంగం ॥ ౨౬౪ ॥ ఉపదిశ్యతే హి యస్మాదపూర్వమేతత్తతో హి విధ్య
ర్హం । ఆచమనస్తుత్యర్థోఽ హ్యనగ్నతావాద ఇతితు న న్యాయ్యం॥౨౬౫॥ఆచమనవిధ్యభావే స్తుత్యర్థత్వం కథం భవేత్తస్య ।
కించవిధేయత్వమపి హ్యనగ్నతాచింతనస్య భాతీహ ॥ ౨౬౬ ॥ ప్రాయత్యార్థత్వం కిల పరిధానార్థత్వమితితు యాచాస్య । ఏ
కస్యాచమనస్యోభయార్థతా సేహ నాభ్యుపేతేహ ॥ ౨౬౭ ॥యస్మాదాచమనం తత్ప్రాయత్యార్థం క్రియాంతరం భవతి।
ఆచమనీయాస్వప్సు చ వాసస్సంకల్పనం క్రియా నైవ ॥ ౨౬౮॥పరిధానార్థం ప్రాణస్యాఖ్యాపగమ్యత ఇతీదమనవద్యం ।
అపి చేహ పూర్వవాక్యం యదిదం స్వాశ్వభ్య ఆక్రిమిభ్య ఇతి॥ ౨౬౯ ॥ తేనచ సర్వాన్నాభ్యవహారశ్చోద్యత ఇతీహ నహి యు
క్తం ।నాసౌ హి శబ్దలభ్యస్సశక్యతే నాపి మానుషైః కర్తుం ॥ ౨౭౦ ॥ కింతు ప్రాణస్యాన్నం సకలమితీహాన్నదృష్టి రుపది
ష్టా। తత్సాహచర్యతోఽస్మిన్నాపో వాస ఇతి వాక్యశేషేఽపి ॥ ౨౭౧ ॥తదిదమపామాచమనం నచోద్యతే కింతు సుప్రసిద్ధా
సు।ఆచమనీయాస్వప్సు హి విహితా పరిధానదృష్టిరితి యుక్తం ॥ ౨౭౨ ॥ యదిచాత్రైవం న స్యాత్తదా భవేదర్థవైశసం ప్ర
కృతే।పూర్వత్ర ధ్యానవిధిస్తదుత్తరత్ర క్రియావిధిశ్చేతి॥౨౭౩॥అపి చాచామంతీతి హి నాయం శబ్దో విధిక్షమో భవతి ।లట్ప్ర
త్యయో యతోఽసౌ వర్తమానాభిధాయకో దృష్టః ॥ ౨౭౪ ॥ యద్యపి చ వర్తమానార్థతాఽత్ర మన్యంత ఇతి హి తుల్యైవ
సత్యం తథాపి వాసః కార్యాఖ్యానాద్విధీయతే తదిదం॥ ౨౭౫॥ వాసస్సంకల్పనమిదమపామపూర్వం నచాచమనమేతత్ । ఆ
చమనం హితదేతత్పూర్వవదితిదర్శితం హి పూర్వత్ర ॥ ౨౭౬ ॥ యచ్చోక్తం హ్యాచమనే విస్పష్టా విధివిభక్తిరితి తదపి । ఆచ
మనస్యైతస్య ప్రత్యుక్తం పూర్వవత్త్వలింగేన॥ ౨౭౭ ।అత ఏవ చేహ కాణ్వాస్తస్మాదేవమితి నామనంతీహ । కుర్వంతో
మన్యత ఇతి హ్యత్రైవచ కిలాధ్యవస్యంతి ॥ ౨౭౮ ॥ తస్మాదిహ మాధ్యందినపాఠే చానూద్యత తదిదమాచమనం । ఏవం వా
సోవిత్త్వం విధీయత ఇతీహ యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౨౭౯ ॥ ఆపో వాస ఇతీయం దృష్టా వాక్యప్రవృత్తిరేకైవ।తస్మాద్విధేయ
మత్ర చ వాసోవిజ్ఞానమేతదితి సిద్ధం॥

సూ ॥౧౯॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయకశాఖాయామ
గ్నిరహస్యసంజ్ఞికే గ్రంథే । శాండిల్యనామకలితా కాచన విద్యా ప్రదర్శితా భవతి ॥ ౨౮౧ ॥ తత్ర స ఆత్మానముపాసీతే
త్యాదిప్రదర్శితం వాక్యం ।తత్ర చ మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమాత్మనస్తస్య ॥ ౨౮౨ ॥ భారూపతేతి చైతే ప్రోచ్యం
తే కిల గుణాస్తథైవాన్యే । శాఖాయామేతస్యాం బృహదారణ్యే పునశ్చ పఠితమిదం ॥ ౨౮౩ ॥ వాక్యం మనోమయోఽయం
పురుషో భాస్సత్య ఏవ మాద్యం హి । సచ పురుషోఽంతర్హృదయే వ్రీహియవాభ్యాం సమో హి తతః ప్రోక్తః ॥౨౮౪॥సహి సర్వ
స్యేశానః సర్వాధిపతిః ప్రశాస్తి సర్వమిదం।యదిదం కించేత్యంతే తస్మిన్వాక్యే ప్రదర్శితః పురుషః ॥ ౨౮౫ ॥ తత్ర కిమగ్నిర
హస్యే బృహదారణ్యే భవేదసావేకా । విద్యా తత్ర గుణానాముపసంహారోఽథవా కిము నైవ ॥ ౨౮౬ ॥ విద్యాతత్ర గుణా

సుపసంహారశ్చేతిభవతిసందేహః। తత్రచవిద్యాభేదోగుణవ్యవస్థేతియుక్తమాభాతి ॥౨౮౭॥ యద్యేకావిద్యేయంభవతితదాపౌనరుక్త్యమనివార్యం। భిన్నాసుచశాఖాసుహివేదిత్రధ్యేతృభేదమాలంబ్య ॥౨౮౮॥ పరిహృత్యపౌనరుక్త్యంవిద్యైకత్వంచతత్రనిర్ధార్య ।ఉపసంహ్రియంతఏతేగుణాఇహాన్యత్రవ్యతిరిక్తాస్స్యుః ॥౨౮౯॥ ప్రాణేంద్రియాది సంవాదాదిష్వేవంహిదర్శితంపూర్వం। ఏకస్యాంశాఖాయాం వేదిత్రధ్యేతృభేదబాధేన ॥౨౯౦। జాగ్రతిచ పౌనరుక్త్యేకథమిహవిద్యాభవేదసావేకా। ఏకంవిద్యావిధిపరమపరంస్యాదత్రగుణవిధానార్థం ॥౨౯౧॥ఇత్యామ్నానవిభాగాద్విద్యైకత్వంనవక్తుమిహయుక్తం।తద్వ్యతిరిక్తాఏవహ్యామ్నాయేరన్గుణాఇహాన్యోన్యం ॥౨౯౨॥ఇహచసమానాఅపితేహ్యామ్నాయంతేమనోమయత్వాద్యాః।తస్మాదిహనాన్యోన్యంగుణోపసంహారఇత్యతోబ్రూతే॥౨౯౩॥ శాఖాసువిభిన్నాస్వపివిద్యైకత్వంగుణోపసంహారః।భవతియథైవైకస్యాంశాఖాయామపితథైవభవతీదం ॥౨౯౪॥యస్మాదుపాస్యమేతన్మనోమయత్వాది గుణకముభయత్ర। బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యభిజానీమో నభిద్యతేవిద్యా ॥౨౯౫॥ రూపాభేదేసత్యపివిద్యాభేదోనశంకితుంశక్యః।యస్మాదుపాసనాయారూపముపాస్యంనచాన్యదిహకించిత్॥౨౯౬॥ననుపౌనరుక్త్యభీత్యావిద్యాభేదోత్రయుక్తఇతిచేన్న। అర్థవిభాగేనోభయమప్యామ్నానంహిభవతియుక్తమిహ ॥౨౯౭॥విద్యావిధిపరమేకంత్వపరంగుణవిధిపరంభవేదితిహి। నన్వేవంసత్యపఠితమగ్నిరహస్యేసఏషఇత్యాది ॥౨౯౮॥ పఠితవ్యమేతదేవహిబృహదారణ్యేతుయచ్చ తత్రాన్యత్। పఠితంమనోమయోయంపురుషోభాఇతితునైవపఠితవ్యం ॥౨౯౯॥ఇతిచేన్నాయందోషోవిద్యాయావిప్రకృష్టదేశస్థా।అత్రసమానగుణామ్నానబలాత్తాంప్రత్యభిజ్ఞాప్య ॥౩౦౦॥తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యతఇతిహిసకలమనవద్యం।శ్రూయంతేయత్రగుణాబహవస్తత్రప్రధానవిధిరేవ ॥౩౦౧॥ అన్యత్ర తదనువాదాద్గుణవిధిరేవహినచప్రధానవిధిః।బృహదారణ్యేగుణవిధిరగ్నిరహస్యేప్రధానవిధిరేవ ॥౩౦౨॥ అప్రాప్తాంశార్థతయావాక్యంయత్రార్థవత్తరంతత్ర। ప్రాప్తపరామర్శఃకిలభవతిహినిత్యానువాదఇతితేన॥౩౦౩॥తస్మాన్నాపోదితుమిహశక్యాస్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞైషా।ఏకస్యాంశాఖాయాంవిద్యైకత్వంగుణోపసంహారః ॥౩౦౪॥ ... ... *

సూ॥౨౦॥సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥ అత్రచబృహదారణ్యేసత్యంబ్రహ్మేతిచోపదిశ్యాదౌ। తద్యత్తత్సత్యమసావిత్యాద్యంవాక్యమేతదామ్నాతం ॥౩౦౫॥తస్యచసత్యస్యాస్యబ్రహ్మణఏవాధిదైవమధ్యాత్మం। ఆయతనభేదముపదిశ్యవ్యాహృతిదేహతాంచసంపాద్య ॥౩౦౬॥ ద్వేఉపనిషదావాదిశ్యేతేతస్యోపనిషదిహాహరితి। అధిదైవంహితథైవాధ్యాత్మంతస్యోపనిషదిహాహమితి ॥౩౦౭॥ తత్రచసందేహోసావుపనిషదావేప్రదర్శితేభవతః। అవిభాగాన్నైవైతేకిముభేఉభయత్రచానుసంధేయే ॥౩౦౮॥ ఏకాధిదైవమపరాత్వధ్యాత్మమితీహకింవిభాగేన ।ఇతిసందేహేతదిదంసూత్రేణైవహినిరూప్యతేసపది ॥౩౦౯॥ శాండిల్యసంజ్ఞికాయాంవిద్యాయాంకిలగుణోపసంహారః ।యద్వత్తద్వదిహాపిచగుణోపసంహారఏషయుక్తతమః ॥౩౧౦॥ ఏకాహిసత్యవిద్యాకిలాధిదైవంతథైవచాధ్యాత్మం। అత్రాధీతాయస్మాదుపక్రమశ్చాప్యభిన్నఇహదృష్టః ॥౩౧౧॥ పాఠశ్చవ్యతిషక్తోదృష్టస్తస్మాత్కథంహ్యయంధర్మః ।తస్యాముదితస్సన్నపినస్యాత్తస్యామితీదముచితంస్యాత్ ॥౩౧౨॥యోప్యాచారశ్చోదితఇహానుగమనాదిరూపఆచార్యైః। గ్రామగతేరణ్యగతేసచతుల్యవదేవభవతి నవిభిన్నః॥౩౧౩॥తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్రభవతిసంబంధః। ఏవం ప్రాప్తేతమిమంపక్షంసంప్రతినిరాకరోతీహ॥౩౧౪॥

సూ॥౨౧॥నవావిశేషాత్॥ నైవోభయోస్తయోరియముభయత్రప్రాప్తిరత్రయుక్తాస్యాత్ । స్థానవిశేషనిబంధాయతఏతస్యాముపాసనాయాంస్యాత్ ॥౩౧౫॥ ఏతస్మిన్మండలఇతినిర్దిశ్యహ్యాధిదైవికంపురుషం।ఉపనిషదహరిత్యేవంశ్రావయతిహి దక్షిణేక్షిపురుషంహి ॥౩౧౬॥ ఆధ్యాత్మికం ప్రకృత్యాహమితిచతస్యోపనిషదుపన్యస్తా। తస్యేతిసర్వనామచసన్నిహితాలంబనంహిసర్వత్ర ॥౩౧౭॥ తస్మాదాయతనవిశేషాలంబేనేహచోపదిశ్యేతే। ఏతేఉపనిషదావితికుతఉభయత్రైతయోర్భవేత్ప్రాప్తిః ॥౩౧౮॥ నన్వేకఏవపురుషోభవతిహ్యధిదైవమేవమధ్యాత్మం।బ్రహ్మణఏకస్యైవచసత్యస్యాయతనయుగ్మముపదిష్టం ॥౩౧౯॥ఇతిచేదేకస్యాపిహితత

త్తదవస్థావిశేషయోగేన । ఉపనిషదుపదేశోఽసావహరహమితికిల విశేషతోదృష్టః ॥ ౩౨౦॥ తస్మాదుపనిషదేషాఽతదవస్థస్యైవభవతియుక్తతమా । ఆచార్యస్యైకస్యాప్యనువర్తనమిహయథావిభిన్నంస్యాత్ ॥ ౩౨౧ ॥ తత్రస్థతోఽపి నభవేదాసీనస్యానువర్తనంయుత్స్యాత్ । యత్తిష్ఠత ఉపదిష్టంనతదాసీనస్యభవతి తద్వదిహ ॥ ౩౨౨ ॥ యచ్చస్వరూపసామర్థ్యాత్ప్రబుద్ధస్యోభవేదిహార్థస్య । తస్యగ్రామారణ్యవిశేషాభావేనతుల్యవద్భావః ॥ ౩౨౩ ॥ అతఇహదృష్టాంతోఽయం నప్రకృతార్థైకసాధనోఽభవతి । తస్మాదుపనిషదోరిహయుక్తైవ స్యాత్తయోర్వ్యవస్థేయం ॥ —— సూ ॥ ౨౨॥ దర్శయతిచ॥ ——

అపిచైవంజాతీయకధర్మాణాంస్యాద్వ్యవస్థితత్వమితి । దర్శయతిలింగమేతత్తస్యైతస్యహి రూపమితి ॥ ౩౨౫॥ విద్యైక్యాదేవ మిహాగుణోపసంహారఇహభవేదస్మిన్ । తస్యైతస్యతదేవేత్యతిదేశోఽయ వృథైవ తత్రస్యాత్ ॥ ౩౨౬ ॥ తస్మాద్విద్యైక్యేపిస్థానంభిన్నంయథాభవే... । అతిదేశాదేవ... గుణోపసంహారఇతిహిసిద్ధమిహ ॥ ౩౨౭ ॥ తస్యైతస్యేత్యాదావతిదేశబలాద్గుణోపసంహారః । ఉపనిషదహరిత్యాదౌతదసత్త్వాత్తేవ్యవస్థితేభవతః ॥ ౩౨౮॥ ... ※

—— సూ ॥ ౨౩॥ సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః॥ —— బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యేత్యాద్యారాణాయనీయశాఖాయాం శ్రుతిరామ్నాతాఽత్రబ్రహ్మజ్యేష్ఠత్వగుణకముపదిష్టం॥ ౩౨౯ ॥ వీర్యాణిసంభృతత్వప్రదర్శితాన్యస్యతత్పునర్బ్రహ్మ । ప్రాగ్దివాప్యవ్యాప్తేస్యాలోకమేతంసమాతతానేతి ॥ ౩౩౦ ॥ ఏషాఖిలేషుశాఖాబ్రహ్మవిభూతయఇమాశ్చతత్రోక్తాః । తేషామేవోపనిషది శాండిల్యపదాంకితాశ్చపరవిద్యాః ॥ ౩౩౧ ॥ కతితాహితాసుకిమిమాస్సంభృత్యాద్యావిభూతయో యాస్తాః । ఉపసంగృహ్యేరన్నుతనేతివిచారేతదేతదిహచరతి ॥ ౩౩౨ ॥ సంభృత్యాదివిభూతయ ఇహ శాండిల్యాదిసంజ్ఞవిద్యాసు । ఆయతనభేదయోగాదుపసంహర్తుంనతాహిశక్యంతే ॥ ౩౩౩ ॥ శాండిల్యదహరవాక్యే హృదయాయతనత్వమస్య నిర్దిష్టం । ఉపకోసలవిద్యాయామక్ష్యాయతనత్వమేవతస్యోక్తం ॥ ౩౩౪ ॥ ఆధ్యాత్మికమాయతనంప్రతీయతేహ్యేవమాసు విద్యాసు । సంభృత్యాదివిభూతయఏతాః కేవలమిహాధిదైవిక్యః ॥ ౩౩౫ ॥ శ్రూయంతే నన్వేతాస్వపిచవిభూతయ ఇహాధిదైవిక్యః । జ్యాయాన్దివఇత్యాదావేషహిసర్వేష్వితిశ్రుతిష్వపిచ ॥ ౩౩౬ ॥ యావాన్వా అయమాకాశఇతి శ్రుతిషు చతథాప్రతీయంతే । సంత్యాయతనవిహీనాష్షోడశకలసంజ్ఞికాశ్చాపరవిద్యాః ॥ ౩౩౭ ॥ తస్మాత్సంభృత్యాదేరుపసంహారోఽత్రయుక్తఇతిచేన్న । సంభృత్యాదేరత్రానుపసంహారేఽస్తికారణంకించిత్ ॥ ౩౩౮ ॥ కతిపయ సమానగుణసత్త్వేపాస్యైక్యేహిభవతివిద్యైక్యం । తత్సకలగుణోపసంహృతికారణమేతన్నదృశ్యతేప్రకృతే ॥ ౩౩౯ ॥ తదభావాత్సంభృత్యాద్యుపసంహారోనచేహసంభవతి । అతోఽప్యాస్యైకత్వంవిద్యైకత్వేనియామకంనభవేత్ ॥ ౩౪౦ ॥ తచ్చోప్యాస్యైకత్వం విద్యాభేదేపిదృశ్యతేశాస్త్రే । బ్రహ్మైకరూపమపికిలవిభూతిభేదైరుపాస్యతేబహుధా ॥ ౩౪౧ ॥ ఇహకిలపరోవరీయస్త్వాదౌదృష్టోహ్యుపాసనాభేదః । తస్మాద్విద్యైకత్వంయదిదంతత్ప్రత్యభిజ్ఞయైవస్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ తదభావాత్సంభృత్యాదీనామేతాసునోపసంహారః॥ —— సూ ॥ ౨౪॥ పురుషవిద్యాయామివచేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ —— అస్తిరహస్యబ్రాహ్మణసంజ్ఞంకిల తాండిపైంగిశాఖాసు ॥ ౩౪౩ ॥ తత్రరహస్యబ్రాహ్మణఇయమామ్నాతా హి పురుషవిద్యాఖ్యా । తత్రచపురుషోయజ్ఞః కల్పితఏవంతదీయమాయుశ్చ ॥ ౩౪౪ ॥ త్రేధావిభజ్యసవనత్రయంచయాన్యశిశిషాదికాన్యపిచ । దీక్షాద్యాన్యస్తతయా కిలతానిచతత్రైవకల్పితానితథా ॥ ౩౪౫ ॥ ఆశీర్మంత్రజపాద్యాఅన్యేధర్మాశ్చతత్రనిర్దిష్టాః । ఇహ తైత్తిరీయకాఅపి పఠంతికమపీహపురుషయజ్ఞంహి ॥ ౩౪౬ ॥ తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మేత్యాదికేనవాక్యేన । యేతాండిపైంగివాక్యప్రదర్శితాః పురుషయజ్ఞధర్మాస్స్యుః ॥ ౩౪౭ ॥ ఇహతైత్తిరీయకేష్వుపసంహార్యానవేతిసందేహే । ఇహ పురుషయజ్ఞతాయాఉభయత్రైవచ సమానరూపత్వాత్ ॥ ౩౪౮ ॥ ఉపసంహారస్స్యాదిత్యాక్షేపేతస్యచోత్తరంబ్రూతే । ఉపసంహర్తుంనాహార్యంత్యేతేధర్మాయతోఽత్రవైషమ్యం ॥ ౩౪౯ ॥ ఇహపురుషయజ్ఞకీర్తనమేకేషాం తాండి పైంగినాంహి యథా । నహితైత్తిరీయకాణామామ్నానందృశ్యతేతథైవేహ ॥ ౩౫౦ ॥ తేషాంహియజ్ఞసంపాదనమితరవిలక్షణంహిదృష్టమిహ । పత్నీయజమానాదికమితరవిలక్షణముదాహృతంతత్ర ॥ ౩౫౧ ॥ యత్ప్రాతర్మధ్యందినమిత్యేవం సవనకల్పనం

తేషాం। ఇతరవిలక్షణమేవహి మరణావభృథత్వసామ్యాన్వయాచ్చ ॥ ౩౫.౨ ॥ తదపిహ్యల్పీయస్త్వాద్వైలక్షణ్యేన భూయ
సాభిభవే। నచపత్ప్రత్యభిజ్ఞాధిక్యమంభవేన్నాపితైత్తిరీయస్మిన్ ॥ ౩౫.౩ ॥ పురుషస్య యజ్ఞభావస్సృతౌ నాస్తి కింత్వత్ర
వాక్యేనిదమస్తి। విదుషో యజ్ఞస్యాత్మేత్యధికరణేపివభవతి ఇహావస్థ్యా ॥ ౩౫.౪ ॥ సామానాధికరణ్యావస్థా వైతేన చేహాసం
భవతః। సహివిదుషో యజ్ఞత్వంముఖ్యం కేచాపివక్తుమిహాశక్యం ॥ ౩౫.౫ ॥ విద్వత్సంబంధీయోయజ్ఞస్తస్యై వ్యవస్థామిహ
వాచ్యం। అత్మాయజమాన ఇతిశ్రుతిర్హి యజమానభావముపదిశ్య ॥ ౩౫.౬ ॥ వ్యధికరణత్వేనైవహి విదుషో పర్యవాతి
యజ్ఞసంబంధం। తత్రచతస్యైవనిర్విస్ఫుటమనువాదశ్రుతౌ ప్రతీతానాం ॥ ౩౫.౭ ॥ పురుషస్యయజ్ఞభావంతథైవయజ
మానసభావమాస్థాయచ। కల్పయతస్తవచాయం గుర్వాగోభవతి వాక్యభేదఇహ ॥ ౩౫.౮ ॥ కించసనన్యాసేయంపరాత్మ
విద్యాప్రదర్శితాపూర్వం। తస్మైవంవిదుష ఇతిహ్యనుక్రమస్యేహపూర్వశేషస్స్యాత్ ॥ ౩౫.౯ ॥ అనువాకయోర్ద్వయోః
రపిఫలమేకమిహోపలభ్యతేయస్మాత్। తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతిహి బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలమిహాభిహితం ॥ ౩౬.౦ ॥ ఇత
రేషాంచామ్నాయస్త్వనన్యశేషోహి పురుషయజ్ఞస్య। అత్రహ్యేషహ షోడశవర్షశతంజీవతీతివాక్యేన ॥ ౩౬.౧ ॥ ఫలమ
పియన్నిర్దిష్టంతదపిచ కేవలమిహాయురభివృద్ధిః। తస్మాదిహశాఖాంతరపఠితానాం పురుషయజ్ఞధర్మాణాం ॥ ౩౬.౨ ॥
ఆశీర్మంత్రాదీనాముపాప్తిస్తైత్తిరీయకేయుక్తా —— సూ ॥ ౨౫ ॥ వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ —— అథర్వణికానాముపని
షదారంభేసదేషమంత్రోస్తి ॥ ౩౬.౩ ॥ సర్వంప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్యధమనీః ప్రవృజ్య శిర ఇతిహి। మంత్రోత్ర దేవసవితఃప్ర
సువేత్యాదిర్హి తాండినాంస్పృష్టః ॥ ౩౬.౪ ॥ శాట్యాయనినాంమంత్రశ్శ్వేతాశ్వోహరితనీల ఇత్యాదిః। శన్నోమిత్రశ్శమితిహి
భవతికఠానాంచతైత్తిరీయాణాం ॥ ౩౬.౫ ॥ దేవాఇతిప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణవాక్యం తువాజినాంద్రష్టం। అగ్నిష్టోమబ్రా
హ్మణవాక్యంయద్బ్రహ్మవేత్తినిర్దిష్టం ॥ ౩౬.౬ ॥ ఉపనిషదారంభేకిల కౌషీతకినాంతదేతదామ్నాతం। అత్రప్రవిధ్యా
భ్రార్థామంత్రాస్స్వేపి మేచనిర్దిష్టాః ॥ ౩౬.౭ ॥ యానిప్రవర్గ్యపూర్వాణ్యపికర్మాణి ప్రదర్శితాన్యత్ర। విద్యాసుతే
చమంత్రాః కర్మాణిచయానితత్రకథితాని ॥ ౩౬.౮ ॥ తాన్యుపసంగృహ్యంతేకింవానేత్యత్రభవతి మీమాంసా। తత్రహ్యు
పసంహారో విద్యాస్వేషాం హియుక్తఇవభాతి ॥ ౩౬.౯ ॥ యస్మాత్సన్నిధ్యేతాన్యుపనిషదామిహసమీపపఠితాని। యద్య
పివిద్యార్థతయా విధానమిహనోపలభ్యతేతేషాం ॥ ౩౭.౦ ॥ సత్యంతథాపిసన్నిధిసామర్థ్యాత్తదనుమీయతే హిహ।
నన్వేషాంమంత్రాణాంవిద్యావిషయంనకించిదపిసామర్థ్యం ॥ ౩౭.౧ ॥ కర్మాణిచప్రవర్గ్యాదీన్యన్యార్థే నియోజితాన్యే
వ। తస్మాత్కథమేతేషామిహవిద్యార్థత్వముచితమితిచేన్న ॥ ౩౭.౨ ॥ సామర్థ్యంమంత్రాణాంవిద్యావిషయమపివక్తు
మిహాశక్యం। మంత్రోహ్యుదీరితానిచహృదయాదీనిహ్యుపాసనేషుకిల ॥ ౩౭.౩ ॥ ఆయతనాదిత్వతయాయః ఉపదిష్టాని
తేనతద్ద్వారామంత్రాణాముపపన్నంహ్యుపాసనాంగత్వమేవమాదీనాం ॥ ౩౭.౪ ॥ వినియోగోపిమంత్రాణాం దృష్టఉపా
స్తిషువచనాత్ప్రపద్యఇతి। కోశస్తయాత్రైలోక్యోపాస్తిశ్ఛాందోగ్యదర్శితాతత్ర ॥ ౩౭.౫ ॥ సుతదీర్ఘాయుష్ట్వార్థంపితు
రేషపాఠితనాస్తసోమంత్రః। ఇహకర్మణాంప్రవర్గ్యాదీనామప్యన్యథానియుక్తానాం ॥ ౩౭.౬ ॥ విద్యాసుచవినియో
గోబృహస్పతిసవస్యవాజపేయ ఇవ। అవిరుద్ధ ఇతిప్రాప్తే శేషాముపసంహృతింసిరాచష్టే ॥ ౩౭.౭ ॥ నైషాముపసంహారోవి
ద్యాస్వేషాం భవతియుక్తతమః। హృదయంప్రవిధ్య ధమనీరిత్యేవమ్మంత్రదర్శితాహ్యర్థాః ॥ ౩౭.౮ ॥ హృదయప్రభే
దరూపావిద్యాసంబంధవర్జితాభిన్నాః। నచతాభిర్విద్యాభిస్సంగంతుంతేషుభవతిసామర్థ్యం ॥ ౩౭.౯ ॥ ననుహృదయ
ముపాస్త్యంగంతద్ద్వారాస్యాదుపాస్తిసంబంధః। ఇతిచేన్నహృదయమాత్రంహ్యుపాసనాంగం కథంచిదత్రభవేత్ ॥
హృదయప్రభేదరూపోమంత్రార్థఃకథముపయుజ్యేత। అవిచారవిషయఏవహిమంత్రార్థోయంప్రతీయతేసకలః ॥
౩౮.౧ ॥ తస్మాదిహాభిచారికకృత్యేనైవాస్యభవతిసంబంధః। తద్వచ్చదేవసవితఃప్రసువేత్యస్యాపియజ్ఞలింగేన ॥ ౩౮.౨ ॥ యా
జ్ఞేనకర్మణైవహ్యభిసంబంధోభవేన్నవిద్యాభిః। యస్సంబంధవిశేషస్సహిప్రమాణాంతరేణనిర్ణేయః ॥ ౩౮.౩ ॥ మంత్రా
ణాంచాన్యేషామపికేషాంచిత్ప్రసిద్ధలింగేన। కేషాంచిద్వచనేనచతథాప్రమాణాంతరేణకేషాంచిత్ ॥ ౩౮.౪ ॥ ఇత్యర్థాంతర

వినియుక్తానామేషాం రహస్యపఠితానాం। సన్నిధిమాత్రేణైవ హి విద్యాశేషత్వమనుపపన్నం హి ॥ ౩౮౫॥ శ్రుత్యాదిభ్యస్సన్నిధిదౌర్బల్యం ప్రథమతంత్రే ఏవోక్తం। శ్రుతిరిహ లింగం వాక్యం ప్రకరణమేతాని యాసాం చాఖ్యాని ॥ ౩౮౬ ॥ స్థానసమాఖ్యారూపాణ్యేతేషాం స్యాద్యదా హి సమవాయః। తత్రార్థవిప్రకర్షాత్ పూర్వోక్తానాం పరం దౌర్బల్యం ॥ ౩౮౭ ॥ సూత్రే సమవాయపదం సమానవిషయత్వమర్థమాచష్టే। యత్ర ద్వయోర్విరోధస్సమానవిషయత్వమూలకో దృష్టః ॥ ౩౮౮ ॥ పూర్వేణ వ్యవధానాత్ స్వార్థప్రమితౌ పరస్య దౌర్బల్యం। ఇతి సన్నిధిదౌర్బల్యం శ్రుత్యాదిభ్యః ప్రదర్శితం సూత్రే ॥ ౩౮౯ ॥ తస్మాత్సన్నిధిమాత్రాద్విద్యాంగత్వం న చేహ మంత్రాణాం। ఇహ కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్ర సన్నియుక్తానాం ॥ ౩౯౦ న హి విద్యాశేషత్వం నో వా తత్ర ప్రమాణమపి కించిత్। యద్బ్రహ్మవర్చసాఖ్యం ఫలం బృహస్పతిసవస్య విధిదృష్టం॥ ౩౯౧ ॥ తత్ర నియుక్తస్యాస్య చ యథా నియోగో హి వాజపేయే స్యాత్। యత్కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనాం విద్యాంగతా తథేత్యుక్తం ॥ ౩౯౨ ॥ నైతద్యుక్తం హి యతో బృహస్పతిసవస్య వాజపేయే హి। విధినైవ వాజపేయే నేష్టేత్యుపదర్శితో హి వినియోగః ॥ ౩౯౩ ॥ ఏకో హ్యయం ప్రవర్గ్యః సకృదుత్పన్నో బలీయసాన్యత్ర। వినియుక్తస్సన్ కథమిహ ప్రసన్నాయుజ్యేత దుర్బలేనాసౌ ॥ ౩౯౪ ॥ ఏవం విధిమంత్రాణాం తథా ప్రవర్గ్యాదికర్మణాం తస్మాత్। సన్నిధిమాత్రేణైవ చ విద్యాశేషత్వమత్ర నాశంక్యం ॥ ౩౯౫ ॥ సన్నిధిపాఠోఽయుక్తస్త్వరణ్యవచనత్వధర్మసామ్యేన ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౬॥ హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తం॥

అస్తి కిల తాండినాం శ్రుతిరశ్వ ఇవేత్యాదికా హి తత్రోక్తం॥ ౩౯౬॥ అశ్వో రోమాణి యథా పాపం సకలం విధూయ తద్వదహం। [illegible] ముఖాత్ప్రముచ్య స్పష్టస్స్వం దోర్యథా తథైవేహ ॥ ౩౯౭॥ ధూత్వా శరీరమేతన్ముక్తో దేహేంద్రియాది సంఘాతాత్। కృతకృత్యస్సన్నకృతం లోకం బ్రహ్మాఖ్యకం ప్రపద్య ఇతి ॥ ౩౯౮ ॥ అథర్వణికానాం శ్రుతిర్యథా నద్య ఇతి సమామ్నాతా యే కిల శాట్యాయనినస్తేషాం పాఠే విశేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౩౯౯ ॥ తే హి కిల తస్య పుత్రా దాయమితి శ్రుతిమిమామంశతోఽత్ర తద్వత్కౌషీతకిన స్తత్సుకృతేతి శ్రుతిం పఠంత్యత్ర ॥ ౪౦౦ ॥ క్వచిదత్ర సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిచ్ఛ్రుతయోః స్థానవిభాగేనోపాయనం ప్రియైరప్రియైశ్చ నిర్దిష్టం ॥ ౪౦౧ ॥ హానముపాయనముభయం క్వచిచ్ఛ్రుతం చాత్ర చోభయాశ్రవణం। తత్రావశిష్టముపరం వక్తవ్యం నావశిష్యతే కిమపి ॥ ౪౦౨ ॥ యత్రోపాయనమేవ తు కేవలముపలభ్యతే హి నో హానం। తత్రార్థాదేవ హి సన్నిపతతి తదిదమేతయోర్హానం ॥ ౪౦౩ ॥ అన్యపరిగ్రాహ్యే హ్యయద్యాత్మీయే సుకృతదుష్కృతే భవతః। తత్సాధనభూతమిదం హానమవశ్యం తదాభ్యుపేయం స్యాత్ ॥ ౪౦౪ ॥ యత్ర తు హానం కేవలముపదిష్టముపాయనం తు నైవోక్తం। తత్రోపాయనమేతత్సన్నిపతేద్వా న వేతి సందేహే ॥ ౪౦౫ ॥ అశ్రవణాదేతస్య హ్యసన్నిపాతోఽత్రయుక్త ఇతి భాతి। శాఖాంతరశ్రుతిర్వా విద్యాంతరగోచరా భవేదేషా ॥ ౪౦౬ ॥ అపి చాత్మకర్తృకం స్యాద్ధానముపాయనమిదం తు పరకృత్యం। అసతి తయోస్సంబంధే హానేనోపాయనం కథం సిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౦౭ ॥ తస్మాదసన్నిపాతో హానావస్యేత్యతస్త్విదం పఠతి। హానౌ హి కేవలాయామపి శ్రుతాయాముపాయనం తదిదం॥ ౪౦౮ ॥ సన్నిపతేదిహ యస్మాత్తచ్ఛబ్దో హానశబ్దశేషస్స్యాత్। తదపేక్షితార్థకత్వం తచ్ఛేషత్వం హి దృష్టమన్యత్ర॥ ౪౦౯॥ తస్మాత్కేవలహానశ్రుతావుపాయనమిహానువృత్తం స్యాత్। విద్యాంతరవిషయత్వాదశ్రవణాత్స్యాదసన్నిపాత ఇతి॥ ౪౧౦॥ యచ్చోక్తం తదయుక్తం నైవానుష్ఠేయమత్ర నిర్దిష్టం। హానముపాయనమపి వానుష్ఠేయత్వేన కీర్త్యతే నేహ ॥ ౪౧౧॥ విద్యాస్తుత్యర్థం కిల హానముపాయనమిహోపదిష్టం హి। యే సుకృతదుష్కృతే కిల విషమస్సంసారకారణీభూతే ॥ ౪౧౨ ॥ చిరకాలసంప్రవృత్తే విద్యాబలతో హి తే విధూయేతే। వినివేశ్యేతే తే కిల సుహృద్ద్విషత్స్వపి చ తద్బలేనైవ ॥ ౪౧౩ ॥ సైషా విద్యా హి మహాభాగేతి స్తూయతేఽత్ర విద్యైషా। స్తుత్యర్థే చైతస్మిన్నుపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతస్యాపి ॥ ౪౧౪ ॥ హానశ్రుతిసామాన్యేప్యనువృత్తికథా స్తుతిప్రకర్షాయ। యే నార్థవాదవాక్యప్రవృత్తిరఖిలా తదంతరాపేక్షా ॥ ౪౧౫ ॥ ఏకవింశ ఇతోఽసావిత్యాదిష్వర్థవాద వాక్యేషు। దృష్టా ద్వాదశమాసాః పంచర్తవ ఇతి తదంతరాపేక్షా ॥ ౪౧౬ ॥ యేనోపేయోపాయనవాదో విద్యాస్తుతిప్ర

కహోళాదిషు తేనైతస్మిన్నర్థేనాభినివేష్టవ్యమస్మత్పక్షేవదిది ॥ ౪౧౭ ॥ సూత్రే శబ్దగ్రహణం స్తుత్యర్థత్వప్రదర్శనార్థం స్యాత్
సూత్రే ... తో యుక్తిగుణోపసంహారవివేచే ... ॥ ౪౧౮ ॥ హాత్వోపాయనశబ్దవ్యాపాసనస్యైవ శేషతాం బ్రూ
యాత్ ... ఉపసంహృతివిచారధారాప్రసంగయోగేన ॥ ౪౧౯ ॥ స్తుత్యుపసంహారవిధిప్రదర్శనార్థంహి సూ
త్రమేతత్ ... అత్రకుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవదితి సన్దర్శనం కథితం ॥ ౪౨౦ ॥ భాల్లవినాంహి కుశా వానస్పత్యాస్థ స్థేతి
మంత్రే ... అవిశేషేణ కుశానాం వనస్పతిప్రభవత్వం శ్రుతిత్యాస స్యాం ॥ ౪౨౧ ॥ శాట్యాయనినామౌదుంబరాః కుశా ఇతి విశే
షవచనే ... ఔదుంబర్యస్తు కుశా ఆశ్రీయంతే యథా ప్రాప్తే వేహ ॥ ౪౨౨ ॥ అవిశేషేణచ దేవాసుర సంజ్ఞాచ్ఛందసాం ప్ర
సంగేహి ... దేవచ్ఛందాంస్య ధార పూర్వాణి ॥ ౪౨౩ ॥ కేషాంచిత్షోడశినస్స్తోత్రే కాలావిశేషసం
ప్రాప్తౌ ... సూర్యే షోడశినస్స్తోత్రమేవమాదికయా ॥ ౪౨౪ ॥ ఆర్చశ్రుత్యాత్రచ కాలవిశేష ప్రతీతిరు
క్తా ... విశేషేణ హ్యుపగానమితి సమామనంత్యత్ర ॥ ౪౨౫ ॥ భాల్లవినస్తు విశేషేణైవేతి యథాకుశప్రముఖ్యే
... అదన్వితవిశేష యోగోఽభవేత్తథైవేహ ॥ ౪౨౬ ॥ హానావుపాయనాన్వయ ఇతి సూత్రార్థోఽత్ర నిష్క్రి
తో ... జైమినినా సూత్రితోఽయమేవార్థః ॥ ౪౨౭ ॥ సూత్రంతత దేవాపితువాక్యేత్యాదికంహి
... ప్రకరణపఠత్వాన్వయం సమామ్నాతం ॥ ౪౨౮ ॥ యావజ్జీవ జుహుయాదిత్యపిచ న దీక్షితో
జుహోతీతి । ప్రతిషేధార్థత్వే కిల ఇహోవికల్పోభవేత్స చాయుక్తః ॥ ౪౨౯ ॥ నఞ్ పర్యుదాసవృత్త్యా సహి యావజ్జీవవా
క్యశేషః ... అస్యైవ విధూననశ్రుతిష్వేతదత్ర సూత్రే ॥ ౪౩౦ ॥ చింతయితవ్యమనేన విధూననవచనేన సుకృ
తదుష్కృతయోః । అభిధీయతే హి హానం కింవార్థాంతరమితీహ విచికిత్సా ॥ ౪౩౧ ॥ తత్ర విధూననశబ్దాన్న హాన మభిధీ
యతే ... స్యాత్ । ధూఞ్ కంపన ఇతి ధాతోర్ధూయంతే ధ్వజాంశుకానీతి ॥ ౪౩౨ ॥ లోకప్రయోగదర్శనతశ్చాలనమి
హ ... యుక్తం । ఇహ చాలనం తు కిం ... తాలం హి తయోః ఫలోపరోధకం ॥ ౪౩౩ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే ... విధూననం హా
నమేవ ... ఇహ చోపాయనశబ్దస్యైకశేషత్వేన ప్రతీయతే యస్మాత్ ॥ ౪౩౪ ॥ ననుసుకృతదుష్కృతయోర్గ్రహణయోః
... హానం హి పరైః । తేనోపాయన కథనాత్తదను గుణమిదం విధూననం హానం ॥ ౪౩౫ ॥ ఏతచ్చసన్నిధానే విధూనన
స్యక్వచిచ్ఛ్రుతం సపది । భవతి కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదిహ విధూననశ్రుత్యా ॥ ౪౩౬ ॥ సర్వత్ర కృతసహాయం సార్వత్రి
క నిర్ణయే హ నిపుణతమం । అద్రవ్యత్వాద్దేవతు న చాలనం స్యాద్విధూననంహి తయోః ॥ ౪౩౭ ॥ అశ్వ ఇవేతి శ్రుత్యా ప్రదర్శిత
దృష్టాంత ... రోమాణి । ద్రవ్యత్వాత్తత్రైవహి విధూననం చాలనం న చేహ స్యాత్ ॥ ౪౩౮ ॥ అత్రానేకార్థత్వాద్ధాతూ
నాం నస్మృతేర్విరోధోపి ॥ ——సూ॥ ౨౭ ॥ సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే ॥—— పర్యంకసంజ్ఞికాయాం
విద్యాయాం కిల సమామనంత్యేకే ॥ ౪౩౯ ॥ కౌషీతకేన స్తత్రచ స ఏతమిత్యాదివాక్యమాదిష్టం । తత్రచ స దేవయానం పంథానం
ప్రాప్యచాగ్నిలోకంహి ॥ ౪౪౦ ॥ ఆగచ్ఛత్యాగత్యాగచ్ఛతి విరజాం నదీం తతస్తాంచ । మనసైవాత్యేతి తతో విధూను తేసుకృ
తదుష్కృతే చోభే ॥ ౪౪౧ ॥ ఇతి వర్ణితం కిమత్ర చ యథాశ్రుతం వ్యధ్వనీదముపదిష్టం । యత్తద్వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యం
భవేత్క్రమథవా ప్రాక్ ॥ ౪౪౨ ॥ దేహాదపసర్పణ ఇతి విచారణాయాం శ్రుతేః ప్రమాణత్వాత్ । శ్రుత్యనుసారేణైవ ప్రతిపత్తి
రితి ప్రసంజనే పతతి ॥ ౪౪౩ ॥ ఇహ సాంపరాయశబ్దాద్దేహాదపసర్పణం హి నిర్దిష్టం । ఏతచ్చ సుకృతదుష్కృతహానం త
త్సాంపరాయ ఏవ స్యాత్ ॥ ౪౪౪ ॥ విద్యాసామర్థ్యాదిహ పంచమ్యా తోపదర్శితో హేతుః । విదుషో హి సంపరేతస్యాస్య పరం
విద్యయైవ సంప్రేప్సోః ॥ ౪౪౫ ॥ న చ సుకృతదుష్కృతాభ్యాం కించిత్ప్రాప్తవ్యమంతరాళేస్తి । స్యాచ్చేదక్షీణే తే కల్పేయా
తాం క్షణాంశ్చకతిచిదిహ ॥ ౪౪౬ ॥ విద్యావిరుద్ధఫలయోస్తయోశ్చ విద్యాబలాత్క్షయోఽభిహితః । విద్యాఫలోన్ముఖీ స్యా
ద్యదాతదైవేష భవితుమర్హతిహి ॥ ౪౪౭ ॥ తస్మాత్ప్రాగేవాసౌ సన్నపి పశ్చాత్తయోః క్షయః పఠితః । అన్యేపి శాఖినోఽమే
శాట్యాయనినశ్చ తాండినశ్చైతే ॥ ౪౪౮ ॥ ప్రాగేవ సుకృతదుష్కృతయోరుభయోర్హానమామనంతీహ ॥ ... ❋

——సూ॥ ౨౮ ॥ ఛందత ఉభయావిరోధాత్ ॥—— దేహాదపసృప్తస్యార్చిరాదినా ప్రస్థితస్యతస్యయది ॥ ౪౪౯ ॥

అభ్యుపగమ్యైతాస్త్రైపథిక్షయోస్సాహి సుకృతదుష్కృతయోః । పతితే దేహే చ తదా తత్క్షయహేత్వోర్యమాదిరూపస్య ॥
౪౫౦॥ ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తావనుపపత్తిరేతస్య । తద్ధేతుకసుకృతాదిక్షయస్య భవతీయమపరిహార్యైవ ॥౪౫౧॥
తస్మాచ్చ పూర్వమేవానుష్ఠానం ఛందతోఽభవేదస్య । తత్పూర్వకమేవేదం హానం స్యాదత్ర సుకృతదుష్కృతయోః॥౪౫౨॥ ఇ
తి కిలనిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిరిహానిరాబాధా। తద్వచ్చ తాండిశాట్యాయనిశ్రుతియుగస్య సంగతిశ్చాపి॥౪౫౩॥ విద్యా
స్తుతయే హానావుపాయనస్యోపసంహృతిస్సిద్ధా॥ —సూ॥ ౨౯॥ గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథా హి విరోధః॥ —
క్వచిదపి చ సుకృతదుష్కృతహానసమీపే హి దేవయానోఽస్యా ॥ ౪౫౪ ॥ పంథాశ్శ్రూయత ఏవం క్వచిచ్చ న శ్రూయతే హి త
త్రాయం సందేహః కిం హానావవిశేషేణైవ దేవయానోఽస్యా ॥ ౪౫౫ ॥ సన్నిపతేదథవాఽసౌ క్వచిద్విభాగేన కుత్రచిన్నేతి ।
తత్ర యథా హానావవిశేషేణోపాయనానువృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౪౫౬॥ ఏవమిహ దేవయానానువృత్తిరత్రోచితేత్యతః పరత్ర ।
ఇహ చ విభాగేనైవ హి పథోఽర్థవత్త్వం తు దేవయానస్య ॥ ౪౫౭॥ యద్యవిశేషేణ గతిస్సర్వత్ర స్యాత్తదా విరోధస్స్యాత్
పరమం సామ్యముపైతీత్యేషా శ్రుతిరేవమత్ర దర్శయతి ॥ ౪౫౮ ॥ విదుషో నిరంజనస్య చ గంతవ్యం పరమసామ్యమేవేతి । గం
తా నిరంజనోఽసౌ ప్రాప్తవ్యం పరమసామ్యమేవేహ ॥౪౫౯ ॥దేశాంతరప్రాప్తిసాధనభూతా చ గతిర్విరుధ్యతే న కథం॥... ※
—సూ॥ ౩౦॥ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥— క్వచిదర్థవతీ హి గతిః క్వచిచ్చ నేత్యేవముభయథా భావః॥
౪౬౦॥ ఉపపన్న ఏవ సోఽయం యస్మాత్తల్లక్షణార్థ ఇహ దృష్టః । గతిసాధనభూతోఽర్థః పర్యంకప్రభృతి సగుణవిద్యాసు ॥
౪౬౧ ॥ ఉపలభ్యతే హి తత్ర తు పర్యంకారోహణం చ సంవదనం । పర్యంకస్థేన సమం విశిష్టగంధాప్తిరేవమాద్యం హి॥౪౬౨
దేశాంతరసంప్రాప్త్యాయత్తం హి శ్రూయతే ఫలం యదిదం । తత్రార్థవతీ హి గతిర్నతు సమ్యగ్దర్శనే భవేదేవం॥౪౬౩
ఆత్మైక్యదర్శినాం హి ధ్వస్తావిద్యాదిసకలబంధానాం । ఆరబ్ధభోగకర్మవ్యతిరేకేణ చ న కించిదస్త్యపరం॥౪౬౪॥ తత్ర చ
కథం గతిస్స్యాత్ప్రయోజనం వా న కించిదపి తస్యాః॥ లోకవదేషవిభాగో యథైవ లోకే హి నగరసంప్రాప్తౌ॥౪౬౫॥ పంథాః
కశ్చిదపేక్ష్యో నారోగ్యప్రాప్తౌ తథైవ చేహాపి॥ —సూ॥ ౩౧॥అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం ॥—
గతిరర్థవతీ సగుణాస్వేవ హి విద్యాసు నిర్గుణాయాం తు ॥ ౪౬౬॥ పరమాత్మగోచరాయాం విద్యాయాం నేతి పూర్వము
పదిష్టం । సగుణాస్వపి విద్యాసు హి గతిః క్వచిచ్ఛ్రూయతే క్వచిన్నైవ ॥ ౪౬౭॥ఉపకోసలవిద్యాయాం తథైవ పర్యంకసం
జ్ఞవిద్యాయాం। పంచాగ్నివిషయవిద్యాయామపి దహరాత్మవిషయవిద్యాయాం ॥ ౪౬౮ ॥ గతిరియముపదిష్టా న తు మధువి
ద్యాయాం తథైవ చాన్యత్ర । షోడశకలవిద్యాయాం తథైవ శాండిల్యసంజ్ఞవిద్యాయాం ॥౪౬౯ ॥ వైశ్వానరవిద్యాయాం
తత్ర చ సందేహ ఏష జాగర్తి । యాసు శ్రూయత ఏషా కిం తాస్వేవ హి గతిర్నియమ్యేత ॥ ౪౭౦ ॥ ఏవంవిధవిద్యాభిస్సం
బధ్యేతేయమనియమేనేతి । తత్ర చ నియమో న్యాయ్యో యత్రైవ శ్రూయతే గతిర్హ్యేషా॥ ౪౭౧ ॥ తత్రైవ నేతి యస్మా
త్ప్రకరణమత్ర చ నియామకం దృష్టం। అన్యత్రోక్తాపి గతిర్గచ్ఛేద్విద్యాంతరం యదా హి తదా ॥౪౭౨॥సర్వం సర్వార్థం
స్యాచ్ఛ్రుతిప్రమాణత్వమపి చ హీయేత ।ఏకత్రోక్తాయా అప్యన్యత్ర గతేర్యదా భవేత్ప్రాప్తిః ॥ ౪౭౩॥ఉపకోసలవిద్యా
యాం తథైవ పంచాగ్నివిషయవిద్యాయాం । యత్త్వర్చిరాదికాయా గతేః పునర్వచనమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౪౭౪ ॥ త
స్మాన్నియమో యుక్తస్స్యాదిత్యత ఏతముత్తరం పఠతి । సర్వాసామభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం చ సగుణవిద్యానాం॥౪౭౫
అవిశేషేణైవైషా భవితుం యుక్తా హి దేవయానగతిః । అవిశేషేపగమే కథమత్ర ప్రకరణవిరోధపరిహారః ॥ ౪౭౬ ॥ ఇతి
నాశంక్యం భవతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం విరోధపరిహారః ।శ్రుతిరత్ర తద్య ఇత్థం విదురితి పంచాగ్న్యుపాసకానాం హి॥౪౭౭॥పం
థానమర్చిరాదికమవతార్య తథోపదిశతి చాన్యేషాం ।యే చేమేఽరణ్య ఇతి ప్రకృష్టవిద్యాంతరావలంబానాం ॥ ౪౭౮॥ పం
చాగ్నివిషయవిద్యావిద్భిస్సమమార్గతాం ప్రదర్శయతి । నన్వేషా విద్యాంతరవతాం గతిశ్రుతిరితీహ నహి యుక్తం ॥
౪౭౯॥శ్రద్ధా తపః పరాణాం గతిరేవ హి తత్ర దర్శితా యస్మాత్ । ఇతి చేన్నాసౌ దోషో విద్యాబలమంతరేణ కథమపి చ॥౪౮౦॥
న శ్రద్ధయాపి తపసా కేవలయా గతిరియం హి లభ్యేత । యస్మాచ్చ విద్యయేతి శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శయత్యత్ర ॥ ౪౮౧ ॥

తద్యోతి విద్యయైవహి యత్రచ కామాదయః పరావృత్తాః । నోయాంతి దక్షిణావా నావిద్వాంస స్తపస్వినో వేతి ॥ ౪౮౨ ॥ విద్యాంతరోపలక్షకఏవ శ్రద్ధాతపః పదేతస్మాత్ । శ్రద్ధాం సత్యముపాసత ఇతివాజసనేయినః పఠంత్యత్ర ॥ ౪౮౩ ॥ సత్యంబ్రహ్మోపాసత ఇహ యే శ్రద్ధాళవో హ్యరణ్య ఇతి । వ్యాఖ్యేయంతద్వాక్యం యతశ్చ సర్వత్ర సత్యశబ్దస్య ॥ ౪౮౪ ॥ అసకృద్బ్రహ్మణ్యేవ ప్రయోగ ఉపలభ్యతే హి శాస్త్రే ౽స్మిన్ । అత్రచ పంచాగ్నివిదామిత్థం విత్త్వేన సంగృహీతత్వాత్ ॥ ౪౮౫ ॥ ఇహ పరిశేషాద్విద్యాంతరాశ్రయాణాం పరిగ్రహో న్యాయ్యః అథయ ఇతిశ్రుతిరపరా పంథానా దక్షిణోత్తరా యే వై ॥ ౪౮౬ ॥ నవిదుస్తే కీటాస్సృష్టస్తథా పతంగా బిలేశయా వేతి । మార్గద్వయచ్యుతానామధోగతిం హ్యేవ ముపదిశంతీ సా ॥ ౪౮౭ ॥ దేవపితృయాణయోరేవై తానంతః ప్రవేశయత్యేవం । తత్రాపి దేవయానప్రాప్తిర్విద్యావిశేషతస్తేషాం ॥ ౪౮౮ ॥ స్మృతిరపిచ శుక్లకృష్ణే గతీ ఇతి హ్యేతమర్థముపదిశతి । తస్మాదుపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్న్యుపాసనాయాం చ ॥ ౪౮౯ ॥ ఉభయత్ర దేవయానామ్నానం హ్యనుచింతనార్థమేవ స్యాత్ । మార్గానుచింతనస్యచ విద్యాంగత్వం శ్రుతిస్మృతిప్రథితం ॥ ౪౯౦ ॥ యేషాం యోగశ్రవణం నచాస్తి తేషాం వినైవ తద్ధ్యానం । విద్యాసామర్థ్యేన హి మార్గప్రాప్తిరితి బోధనార్థమియం ॥ ౪౯౧ ॥ పునరుక్తిరనియమే నార్చిరాదిసంప్రాప్తిరపిచ సిద్ధైవ ॥

సూ ॥ ౩౨ ॥ యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం ॥

గతిరత్ర సగుణవిద్యాస్వర్థవతీ బ్రహ్మలోకఫలకత్వాత్ ॥ ౪౯౨ ॥ నిర్గుణవిద్యాయాం గతిరనర్థికా ముక్తిఫలతయేత్యుక్తం । విదుషో హి దేహపాతోత్తరం తు దేహాంతరం భవేన్నేతి ॥ ౪౯౩ ॥ ఇహ చింత్యతే హి నన్విహనేయ చింతాత్ర భవతి యుక్తతమా । నహి విద్యాసంపత్తౌ ముక్తివిలంబే ౽స్తి కారణం కిమపి ॥ ౪౯౪ ॥ నైవేహ పాకసాధనసంపత్తావోదనో భవేన్నేతి । భుంజానస్తృప్యేత్కిం న వేతి చింతాతు కుత్రచిద్దృష్టా ॥ ౪౯౫ ॥ ఇతి చేదుపపన్నేయం చింతా యస్మాదిహేతిహాసాదౌ । బ్రహ్మవిదాం కేషాంచిద్దేహాంతరజన్మదర్శితం భూయః ॥ ౪౯౬ ॥ స్మృత ఇహ వేదాచార్యో నామ్నాపాంతరతమా ఇతిఖ్యాతః । విష్ణునియోగాచ్చ కలేరాదౌ ద్వైపాయనో బభూవేతి ॥ ౪౯౭ ॥ ఇహ చ వసిష్ఠోపి తథా బ్రహ్మణ ఏవైషమానసః పుత్రః । సన్నపి నిమిశాపాదపగతపూర్వతనుశ్చతుర్ముఖాదేశాత్ ॥ ౪౯౮ ॥ మిత్రావరుణాభ్యాం పునరసౌ బభూవేతి చ స్మృతో భవతి । భృగ్వాదీనాం చ తథా పునరుత్పత్తిస్తు వారుణే యజ్ఞే ॥ ౪౯౯ ॥ స్మర్యత ఏవ తథైవ బ్రహ్మణ ఏవైషమానసః పుత్రః । సోయం సనత్కుమారః స్కందత్వేన స్వయం బభూవేతి ॥ ౫౦౦ ॥ ఇహ దక్షనారదాదీనామపి దృష్టా తదంతరోత్పత్తిః । స్మృతిషు శ్రుతిషుచ మంత్రార్థవాదయోరపి చ దృశ్యతే సేయం ॥ ౫౦౧ ॥ పతితేహి పూర్వదేహే కేచిద్దేహాంతరం సమాదదతే । స్థితఏవాస్మిన్ కేచిద్యోగైశ్వర్యాదనేకమాదదతే ॥ ౫౦౨ ॥ స్మర్యంతే సర్వే తే సమ్యఙ్నిర్ణీతసకలవేదార్థాః । తస్మాద్బ్రహ్మవిదామపి దేహాంతరదర్శనాదిహ ప్రాప్తం ॥ ౫౦౩ ॥ అస్యాః పరవిద్యాయాః పాక్షికమేవహి మోక్షహేతుత్వం । తదహేతుత్వం వా స్యాదేవం ప్రాప్తావిహోత్తరం బ్రూతే ॥ ౫౦౪ ॥ వేదప్రవర్తనాదిష్వధికారేష్వేవ సన్నియుక్తానాం । తేషామపాంతరతమః ప్రభృతీనామాధికారికాణాం హి ॥ ౫౦౫ ॥ తావదవస్థానం స్యాదధికారో యావదేవ తేషాం స్యాత్ । భగవాన్ యథా హి సవితా సహస్రయుగమాధికారికో భూత్వా ॥ ౫౦౬ ॥ ఉదయాస్తమయవివర్జితమంతే కైవల్యమనుభవత్యేషః । అథతత ఊర్ధ్వమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యస్య ॥ ౫౦౭ ॥ యే చేహ వర్తమానా బ్రహ్మవిదస్తే యథైవ కైవల్యం । ఆరబ్ధభోగనాశే సంజాతే సమ్యగనుభవంతి తథా ॥ ౫౦౮ ॥ ఇహ తస్య తావదేవేత్యేషా శ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి । ఏవం బ్రహ్మవిద ఇమే చాపాంతరతమః ప్రముఖ్యాస్సృష్యః ॥ ౫౦౯ ॥ పరమేశ్వరేణ తే తేష్వధికారేషు చ నియోజితాస్సంతః । కైవల్యహేతుభూతే సమ్యగ్జ్ఞానే హి విద్యమానేపి ॥ ౫౧౦ ॥ అక్షీణభూరికృత్యా అవతిష్ఠంతే హి యావదధికారం । అధికారాంతే తే తు ప్రసముచ్యంత ఇతీహ సకలమవిరుద్ధం ॥ ౫౧౧ ॥ జన్మాంతరం యదేతత్తత్త్వజ్ఞానామపీహ చేత్తర్హి । జ్ఞానాన్ముక్తిః కథమితి శంకాపదమాదధాతి నైవేహ ॥ ౫౧౨ ॥ యస్మాత్సకృత్ప్రవృత్తం ప్రారబ్ధం తే ఫలప్రదానాయ । అతివాహయంత ఏవ హి గృహాద్గృహాంతరమివాన్యమన్యం హి ॥ ౫౧౩ ॥ దేహక్రమేణ యుగపన్నిర్మాణ యస్యాధికారసిద్ధ్యర్థం । తానధితిష్ఠతో పరిముషితస్మృతయో హి సంచరంతి కిల ॥ ౫౧౪ ॥

యత్పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధం జ్ఞానినాం తదేవేహ । జన్మాంతరహేతుస్స్యాన్ముక్తిస్స్యాత్తదవసానఏ షేషాం ॥౫౧౫॥ పూర్వప్రారబ్ధేతరకర్మ చ జన్మాంతరే యదా హేతుః । తత్రైవముఖ్యభావో న చైవమతః స్మృతో న దోషోఽయం ॥౫౧౬॥ జాతిస్మరా న చైతే తత ఏవ త ఇతి హి యతః ప్రసిద్ధాస్తే । యే పూర్వదేహకామాభిసంధిహీనా భవంతి పరతంత్రాః ॥౫౧౭॥ యే చాపి సాభిమానాస్తే వై జాతిస్మరా న చైతే స్యుః । ఏతే హి నిరభిమానాస్తథా స్వతంత్రాశ్చ పూర్వనామానః ॥౫౧౮॥ ఇతి వైషమ్యాన్నైతే భవంతి జాతిస్మరాః కథంచిదపి । సులభా వివదితుకామా జనకేన బ్రహ్మవాదినీ కాపి ॥౫౧౯॥ స్వీయం వ్యుదస్య దేహం తతస్తు సా జనకదేహమావిశ్య । తేన సమం వ్యుద్య పునస్స్వమేవ దేహం సమావివేశేతి ॥౫౨౦॥ స్మృతినిర్దేశాదేవ స్వాతంత్ర్యం తేషు దర్శితం భవతి । యద్యుపయుక్తే కర్మణి దేహాంతరకారణం హి కర్మాన్యత్ ॥౫౨౧॥ ఆవిర్భవేత్తతోఽన్యత్కర్మ తతోఽన్యత్తథా ప్రసజ్యేత । పాక్షికమేవ తదా స్యాత్పరవిద్యాయా విమోక్షహేతుత్వం ॥౫౨౨॥ నైషా శంకా ప్రకృతే జ్ఞానాత్కర్మక్షయస్య నిర్దేశాత్ । శ్రుతిరత్ర భిద్యతే హృదయగ్రంథిరితీమమర్థముపదిశతి ॥౫౨౩॥ దర్శయతి చ స్మృతిప్రతిలంభ ఇతి శ్రుతిరపీమమేవార్థం । స్మృతిరపి దర్శయతి యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిరేవమాద్యా హి ॥౫౨౪॥ బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధానీత్యాద్యాపి స్మృతిర్యథోక్తార్థం । నావిద్యాదిక్లేశదగ్ధాపి క్లేశకార్యరూపస్య ॥౫౨౫॥ కర్మాశయస్య చైకాంశేదాహశ్చైకతః ప్రరోహ ఇతి । ఉపపద్యతే కథంచన న చాగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీజస్య ॥౫౨౬॥ ఏకాంశతః ప్రరోహో లోకే కేనాపి కుత్రచిద్దృష్టః । కర్మాశయస్య చాస్యారబ్ధఫలస్య తు నివృత్తిరేవం స్యాత్ ॥౫౨౭॥ ముక్తేషోరివ వేగక్షయాదిహాపి చ శరీరపాతేన । దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేవ హి తస్య తావదేవేతి ॥౫౨౮॥ తేనాధికారికాణామవస్థితిశ్చ భవతి యావదధికారం । జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతాపి న చేహ శంకితుం శక్యా ॥౫౨౯॥ శ్రుతిరవిశేషేణైవ జ్ఞానాన్మోక్షం హి సర్వజీవానాం । తద్యో యో దేవానామిత్యాద్యా కిల యతః ప్రదర్శయతి ॥౫౩౦॥ సగుణోపాసనయా యే త్వైశ్వర్యాదిషు ఫలేషు సక్తాస్తే । పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనమాత్రేణ తత్ర నిర్విణ్ణాః ॥౫౩౧॥ పరవిద్యాపరనిష్ఠాబలేన తే ప్రయాంతి కైవల్యం । దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేషా బ్రహ్మణా సహేత్యాద్యా ॥౫౩౨॥ యదిదం జ్ఞానఫలం స్యాద్భవ హి తచ్చేద మనుభవారూఢం । ఫలవిరహాశంకేయం తత్ర న యుక్తా పరాత్మవిజ్ఞానే ॥౫౩౩॥ అననుభవారూఢైకేల కర్మఫలే యుజ్యతేతి శంకేయం । యత్సాక్షాదపరోక్షాదితి శ్రుతిస్తదపరోక్షముపదిశతి ॥౫౩౪॥ శ్రుతిరపి తత్త్వమసీతి స్వాత్మైక్యేనోపదిశతి ఫలమేతత్ । శ్రుతిరియమన్యార్థతయా పరిణేతుం నైవ శక్యతే యస్మాత్ ॥౫౩౫॥ తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేషా హ్యాత్మాపరోక్షసమకాలం । సర్వాత్మభావరూపం పరాత్మదర్శనఫలం ప్రదర్శయతి ॥౫౩౬॥ ఐకాంతికీ హి తస్మాద్విదుషః కైవల్యసిద్ధిరితి సిద్ధం ॥

సూ॥౩౩॥ అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం ॥

ఇహ ఖలు వాజసనేయక ఏతద్వై తదితి వాక్యమామ్నాతం ॥౫౩౭॥ ఆథర్వణికే తథ పరా యయా తదక్షరమితీదముపదిష్టం । అన్యత్రాపి విశేషప్రతిషేధేనాక్షరం పరం బ్రహ్మ ॥౫౩౮॥ ఉపదిష్టం తత్ర పునః ప్రతిషిధ్యంతే హి కేచిదతిరిక్తాః । తత్ర చ విశేషనిరసనబుద్ధీనాం తత్ర తత్ర దృష్టానాం ॥౫౩౯॥ సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిః కింవా భవేద్వ్యవస్థేతి । సందేహే శ్రుతిభేదాదిహ వ్యవస్థా భవేదితి ప్రాప్తౌ ॥౫౪౦॥ అక్షరధియామిహాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిమేవ దర్శయతి । యే త్వక్షరే హి ధర్మిణి నిషేధధీహేతవో హి శబ్దాస్స్యుః ॥౫౪౧॥ అక్షరధియోఽత్ర తే ఖల్వవరోధోఽస్యత్ర తదుపసంహారః । అక్షరబుద్ధయ ఏతాస్సర్వాస్సర్వత్ర చావరోద్ధవ్యాః ॥౫౪౨॥ యస్మాత్సర్వత్రైవ బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారోఽయం । సర్వవిశేషనిరస్తాత్మకస్సమానో హి దృశ్యతే కించ ॥౫౪౩॥ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యబ్రహ్మాభిన్నం ప్రతీయతే తస్మాత్ । అన్యత్ర చ శ్రుతా అపి సర్వత్రైతా ధియః కుతో న స్యుః ॥౫౪౪॥ తదిదం హ్యానందాదయ ఇతి సూత్రవ్యాకృతౌ పురా కథితం । తత్ర చ విధిరూపాణి హి విశేషణాన్యేవ చింతితాని పరం ॥౫౪౫॥ అత్ర ప్రతిషేధాత్మకవిశేషణాన్యేవ చింతితాని పునః । అస్త్వానందాదీనాముపసంహారస్స్వరూపభూతత్వాత్ ॥౫౪౬॥ న నిషేధానామేవం స్యాదానంత్యాదనాత్మభావాచ్చ । ఇత్యధికాశంకాయాం ప్రతిషేధానామనాత్మభావేపి ॥౫౪౭॥ తేషాం హి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వేన । ఉపసంహారోయుక్తో నిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన ॥

౫౪౮ ॥ ఇత్యేతద్దర్శయితుం సేయంచింతాత్ర భవతి యుక్తతమా । అతోఽపసదవదితి యన్నిదర్శనం తన్నిరూప్యతే సపది ॥ ౫౪౯ ॥ జమదగ్నినాకృతో సావహీనసంజ్ఞః క్రతుశ్చతూరాత్రః । సతు జామదగ్న్య ఇతికిల విఖ్యాతస్తత్ర చోపసత్సంజ్ఞాః ॥ ౫౫౦ ॥ ఇష్టయ ఏతాస్తు పురోడాశిన్యస్తైత్తిరీయకే విహితాః । అగ్నేర్వేర్హోత్రం వేరితి చ పురోడాశదానమంత్రాణాం ॥ ౫౫౧ ॥ ఉద్గాతృవేదజానామధ్వర్యుభిరేవ భవతి సంబంధః । తత్ర పురోడాశస్య ప్రదానమధ్వర్యుకర్తృకం యస్మాత్ ॥ ౫౫౨ ॥ తదిహ ప్రధానతంత్రం హ్యంగం నిర్దిష్టమేవ మతోఽపి । అక్షరతంత్రత్వాదిహ విశేషణానాం హి యత్ర కుత్రాపి ॥ ౫౫౩ ॥ ఉత్పన్నానామేషాం సర్వత్రైవాక్షరేణ సంబంధః । ఉక్తం ప్రథమే కాండే గుణముఖ్యేత్యాదినా హి సూత్రేణ ॥ ౫౫౪ ॥ ఉత్పన్నస్య ఫలేవినియోగవిధిర్ముఖ్య ఏష భవతి గుణః । ఉత్పత్తివిధిర్హి తయోర్వ్యతిక్రమశ్చేత్తదా తు ముఖ్యేన ॥ ౫౫౫ ॥ మంత్రాత్మకే వేదస్య చ భవతి హ్యధ్వర్యుణైవ సంయోగః । ఉత్పర్హి ఫలార్థా సర్వత్రైవోపలభ్యతే లోకే ॥ ౫౫౬ ॥ తస్మాత్ఫలవిధినైవ హి గుణస్య నయనమితి భవతి సూత్రార్థః ॥

సూ ॥ ౩౪ ॥ ఇయదామననాత్ ॥

ఆథర్వణికాశ్శ్వేతాశ్వతరాశ్చ ద్వాసుపర్ణేతి ॥ ౫౫౭ ॥ ఏవం హ్యృతం పిబంతౌ సుకృతస్యేత్యాదికం పఠంతి కఠాః । అత్రచ విద్యైకత్వం విద్యానానాత్వమితి తు సందేహః ॥ ౫౫౮ ॥ ఇహ విద్యానానాత్వం యుక్తం యస్మాద్విశేష ఇహ దృష్టః । అథాథర్వణవాక్యే హ్యేకస్య చ భోక్తృతా వినిర్దిష్టా ॥ ౫౫౯ ॥ కఠవల్లీవాక్యే హి ద్వయోశ్చ భోక్తృత్వమభిహితం భవతి । వేద్యం హి భిద్యమానం విద్యాం భిద్యాదితి హేత్వతో బ్రూతే ॥ ౫౬౦ ॥ విద్యైకత్వమిహ స్యాద్యత ఉభయోర్మంత్రయో రభిన్నం హి । ద్విత్వోపేతం ద్రష్టం హి యాత్తయా పరిచ్ఛిన్నం ॥ ౫౬౧ ॥ ఇహ వేద్యరూపభేదో నాశంక్యో భవతి మంత్రయోరుభయోః । యస్మాదేతౌ జీవద్వితీయమేవేశ్వరం ప్రదర్శయతః ॥ ౫౬౨ ॥ ఆన్యోభిచాకశీతీత్యతోశనాయాద్యతీత ఏవాయం । ప్రతిపాద్యతే పరాత్మా స ఏవ పునరపి చ వాక్యశేషేపి ॥ ౫౬౩ ॥ కఠవల్ల్యాం ఖలు జీవే పిబతి చ తత్సాహచర్యమాత్రేణ । పరమాత్మా పిబతీతిచ్ఛత్రిన్యాయాదిదం భవేద్భాక్తం ॥ ౫౬౪ ॥ ప్రకరణతోపి పరాత్మా ప్రతీయతే వాక్యశేషతోప్యేవం । తస్మాన్న వేద్యభేదాద్విద్యాభేదోత్ర శంకితుం శక్యః ॥ ౫౬౫ ॥ తాదాత్మ్యబోధనార్థం జీవోపాదానమిహ భవేత్సఫలం । భేదాభేద విచారావసరో నైవ హి పరాత్మవిద్యాయాం ॥ ౫౬౬ ॥ ఇత్యుక్తం తస్మాదతోఽధికధర్మోపసంహృతిర్యుక్తా ॥ ... ✻

సూ ॥ ౩౫ ॥ అంతరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః ॥

యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మేతి ద్విస్సమామనంత్యత్ర ॥ ౫౬౭ ॥ నైరంతర్యేణోషస్తకహోళప్రశ్నయోరిదం వాక్యం । వాజసనేయిన ఏతే తత్ర చ విద్యాభవేత్కిమేకైవ ॥ ౫౬౮ ॥ కిం వా నానేత్యేవం సందేహే సాతు భవతి నానేతి । యుక్తం వక్తుం యస్మాదభ్యాసశ్చేహ దృశ్యతే తస్యాః ॥ ౫౬౯ ॥ విద్యైకత్వే తుల్యార్థకం ద్విరామ్నానమఫలమేవ స్యాత్ । తస్మాదభ్యాసాత్కిల భవతి యథా కర్మభేద ఏవమిహ ॥ ౫౭౦ ॥ విద్యాభేదోభ్యాసాత్స్యాదతి శంకాం నిరాకరోతీహ । అత్రోషస్తకహోళబ్రాహ్మణయోః స్వాత్మనో హి విద్యైకం ॥ ౫౭౧ ॥ యస్మాదిహాంతరామ్నానానామవిశేష ఉభయతో దృష్టః । సర్వాంతరోంతరాత్మా హ్యవిశిష్టః పృచ్ఛ్యతే స ఉభయత్ర ॥ ౫౭౨ ॥ ప్రత్యుచ్యతే చ నద్వావాత్మానావాంతరో హి సంభవతః । యది చాంతరత్వముభయోర్భూతగ్రామవదిదం ప్రసజ్యేత ॥ ౫౭౩ ॥ ఇహ పాంచభౌతికేస్మిన్ దేహే చాపోంతరాః పృథివ్యాస్స్యుః । అద్భ్యస్తేజోంతరమితి యథా తథైవేహ చాంతరత్వం స్యాత్ ॥ ౫౭౪ ॥ సర్వాంతరత్వమేతచ్చాపేక్షికమేవ నైవ ముఖ్యం స్యాత్ । అథవా భూతగ్రామవదిత్యస్యార్థాంతరం భవేదేతత్ ॥ ౫౭౫ ॥ భూతగ్రామే హ్యాత్మా హ్యేకో దేవ ఇతి మంత్రనిర్దిష్టః । సర్వాంతరస్తథైతద్బ్రాహ్మణయోరపి భవేదసావితి హి ॥ ౫౭౬ ॥ తస్మాద్వైద్యైకత్వాద్విద్యైకత్వం భవేన్నిరాబాధం । అభ్యాసాదిహ విద్యాభేదో యశ్చేహ శంకితస్సోపి ॥ ౫౭౭ ॥ నైవాత్ర భవతి యత్ర తు నిరర్థకస్స్యాత్స చాయమభ్యాసః । తత్రైవ భేదకోసావిహ తూషస్తప్రదర్శితస్యాస్య ॥ ౫౭౮ ॥ అశనాయాదినిరాసార్థతయా సఫల ఇతి స పదిదర్శయతి ॥

సూ ॥ ౩౬ ॥ అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశాంతరవత్ ॥

అథ యది విద్యాభేదో నైవాభ్యుపగమ్యతే తయోరుభయోః ॥ ౫౭౯ ॥ ఆమ్నానభేద ఏష బ్రాహ్మణయోః కథమిహోపపద్యేత । ఇతి చేదుపదేశాంతరవదేష ఆమ్నానభేద ఉపపన్నః ॥ ౫౮౦ ॥ తాండ్యుపనిష

దిహ షష్ఠే ప్రపాఠకే దృశ్యతే హి నవధా ఽసౌ । తత్త్వమసీత్యుపదేశో విద్యాభేదో న తత్ర సంభవతి ॥ ౫౮౧ ॥ యదుపక్ర
మోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యమవగతం తత్ర । అపి భూయ ఏవ మా భగవానితి వాక్యేన గమ్యతే హ్యేతత్ ॥ ౫౮౨ ॥ అర్థ
స్యైకస్యైవ హి పునః పునః ప్రతిపిపాదయిషితత్వం । తత్రాసకృదుపదేశస్తత్త్వచ్ఛంకానివారణార్థో హి ॥ ౫౮౩ ॥ భవ
తి తథైవేహాపి ప్రశ్నసమాప్త్యోస్సమానరూపత్వాత్ । ఏకార్థగోచరావిహ దృష్టౌ చోపక్రమోపసంహారౌ ॥ ౫౮౪ ॥ త
త్ర చ యదేవ సాక్షాదితి ద్వితీయే కహోళకప్రశ్నే । ఆవిశ్యైవ కారం పూర్వప్రశ్నస్థముక్తం పునః ॥ ౫౮౫ ॥ …క్త్వా
గుణమర్థం దర్శయతి పరం తు పూర్వవాక్యే చ । కథితో హి కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనో హ్యసద్భావః ॥ ౫౮౬ ॥ ఉపది
శ్యతే శనాయాద్యసంగితా తస్య చోత్తరత్రేతి ॥ సూ ॥ ౩౭ ॥ వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్ ॥ తద్యోఽహం సో
ఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమితి చామనంతీదం ॥ ౫౮౭ ॥ తైత్తిరీయిణో హి ప్రకృత్య రవిమండలస్థితం పురుషం । త్వం వా అహమస్మి
త్వమస్మ్యహం వా ఇతీహ కథయంతి ॥ ౫౮౮ ॥ జాబాలా వాక్యమిదం తత్ర చ సందేహ ఏష సంభవతి । కిమిహ వ్యతిహారే
ణోభయరూపా మతిరియం హి కర్తవ్యా ॥ ౫౮౯ ॥ అథవా కిమేకరూపేత్యత్రైషం స్యాదిహైకరూపేపి । నహ్యాత్మే
శ్వరయోరైక్యం ముక్త్వాన్యదస్తి కించిదిహ ॥ ౫౯౦ ॥ చింతయితవ్యం యది చేచ్చింతయితవ్యం హి కిమపి కల్ప్యేత । జీవస్యే
శాత్మత్వం సంసార్యాత్మత్వమీశ్వరస్యేతి ॥ ౫౯౧ ॥ జీవస్యేశాత్మత్వే తస్యోత్కర్షో భవేద్యదీశస్య । సంసార్యాత్మత్వం
స్యాత్తదేశ్వరస్య హి నికర్ష ఏవ స్యాత్ ॥ ౫౯౨ ॥ తస్మాదిహైకరూపా మతిరేవ స్యాన్న హి ద్విరూపేయం । వ్యతిహారా
మ్నాయస్త్వేకత్వదృఢీకృతిఫలార్థ ఇత్యేవం ॥ ౫౯౩ ॥ ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యధ్యానాయ వ్యతిహార ఏష ఆమ్నాతః । ఇతర
వదితి చ నిదర్శనమత్ర భవిష్యతి యథేతరే హి గుణాః ॥ ౫౯౪ ॥ సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆమ్నాయంతే తథైవ చేహాపి । ఇహ
చ సమామ్నాతారస్తథోభయోచ్చారణాద్విశింషంతి ॥ ౫౯౫ ॥ త్వం వాఽహమస్మ్యహం చ త్వమసీతి హి తత్కిల ద్విరూ
పాయాం । కర్తవ్యాయాం హి మతావర్థవదేతన్న చాన్యథా భవతి ॥ ౫౯౬ ॥ నను యద్యుభయామ్నానస్యార్థవిశేషో
త్ర కల్ప్యతే తర్హి । ఈశస్య చ సంసారిత్వాపత్త్యా స్యాన్నికర్ష ఇత్యుక్తం ॥ ౫౯౭ ॥ నాసౌ దోష ఇహాస్యాద్వైకాత్మ్య
స్యానుచింత్యమానత్వాత్ । నన్వేకత్వదృఢీకారోఽసావిహ దుర్నివార ఇతి చేన్న ॥ ౫౯౮ ॥ అత్రైకత్వదృఢీకారోఽసావని
వార్యతే పరం త్వత్ర । వచనప్రామాణ్యాద్వ్యతిహారేణేహ తు మతిర్ద్విరూపైవ ॥ ౫౯౯ ॥ కర్తవ్యా న త్వన్యా మతిరిత్యే
తావదేవ వక్ష్యామః । తస్యాం మతౌ కృతాయాం ఫలతశ్చైకత్వమపి దృఢీభవతి ॥ ౬౦౦ ॥ ఆధ్యానార్థం హి యథా సత్యా
దిగుణేషు చోపదిష్టేషు । తత్తద్గుణః పరాత్మా ప్రసిద్ధ్యతీహాపి తద్వదేవ స్యాత్ ॥ ౬౦౧ ॥ తస్మాద్వ్యతిహారోఽసావాధ్యా
తవ్యస్తథోపసంహార్యః ॥ సూ ॥ ౩౮ ॥ సైవ హి సత్యాదయః ॥ ఇహ కిల వాజసనేయశ్రుతౌ సయోహైతమితి స
మామ్నాతం ॥ ౬౦౨ ॥ యో యం సుమహద్యక్షం ప్రథమజమేతం హిరణ్యగర్భాఖ్యం । సత్యం బ్రహ్మేత్యేవం వేద భవేత్తస్య లోక
విజయ ఇతి ॥ ౬౦౩ ॥ ఏషా హి సత్యవిద్యా నామాక్షరవిద్యయా సమాకలితా । తత్రామ్నాతా హి పునస్తద్యత్తత్సత్యమితి సమా
మ్నాతం ॥ ౬౦౪ ॥ వాక్యం తత్రాదిత్యో జ్యోతిర్మండలగతో హి పురుషో యః । యో దక్షిణేఽక్షిసంస్థః పురుషస్తౌ సత్యమి
తి సమామ్నాతౌ ॥ ౬౦౫ ॥ కిం ద్వే హి సత్యవిద్యే కిం వాప్యేకేతి తత్ర సందేహః । తత్ర తు భిన్నా యుక్తా ఫలసంయోగో య
తోఽత్ర భేదేన ॥ ౬౦౬ ॥ జయతీమాంల్లోకానితి భవతి హి పూర్వత్ర హంతి పాప్మానం । జయతీతి చోపరిష్టాత్ఫలసంయోగో హి
భిద్యతే చ పునః ॥ ౬౦౭ ॥ ప్రకృతాకర్షణమత్రోపాస్యైకత్వేన భవతి యదుక్తమితి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యేకైవైషా
త్ర సత్యవిద్యేతి ॥ ౬౦౮ ॥ తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణమిదం యతోఽత్రాస్తి । నను విద్యాభేదేపి ప్రకృతాకర్షణము
పాస్యరూపైక్యాత్ ॥ ౬౦౯ ॥ ఉపపద్యత ఇత్యుక్తం కథమిహ విద్యైక్యమితి తు నాశంక్యం । యత్ర విశిష్టనిమిత్తాద్విద్యాభే
దః ప్రతీయతే తత్ర ॥ ౬౧౦ ॥ ఏవం తత్స్యాదిహ తూభయథా వాక్యప్రతీయమానే హి । పూర్వోపదిష్టవిద్యాసంబద్ధం స
త్యముత్తరత్రాపి ॥ ౬౧౧ ॥ పునరాకృష్టం దృష్ట్వా విద్యైకత్వం హి నిశ్చితం భవతి । ఫలభేదశ్రవణాదిహ విద్యాభేద ఇతి యచ్చ
పూర్వోక్తం ॥ ౬౧౨ ॥ తదదూషణమేవ యతః ఫలభేదశ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్ । ఆదిత్యమండలేక్షిణి పురుషస్యోపాస

నాహి పూర్వోక్తా ॥ ౬౧౩ ॥ అహరహమిత్యేవం ఖల్వంగాంతరమపి చ పూర్వముపదిష్టం । అంగఫలశ్రుతిరేషా స్తుతిరూపా న హి వివక్షితార్థా స్యాత్ ॥ ౬౧౪ ॥ యస్మాత్ప్రధానవిధినా ఫలప్రతీతావియం నిరాకాంక్షా । తస్మాదిహ ఫలభేదాసిద్ధా వద్యైక్యస్యాప్యుపవాదం స్యాత్ ॥ ౬౧౫ ॥ యద్వా ప్రధానవాక్యే కామపదాదర్శనాత్ఫలాసిద్ధౌ । తస్మింస్తు రాత్రిసత్రన్యాయేన ఫలే నిరూపణీయే హి ॥ ౬౧౬ ॥ అంగేఽపి చ ప్రధానే శ్రుతమపి తదిదం ఫలం సముచ్చిన్వత్ । భవతి ప్రధానఫలమితి ఫలభేదోఽసావసిద్ధ ఏవేహ ॥ ౬౧౭ ॥ తస్మాదేకైవేయం విద్యా తత్తద్విశేషణోపేతా । ఆమ్నాయత ఇత్యత ఇహ సత్యాదిగుణోపసంహృతిర్యుక్తా ॥ ౬౧౮ ॥ కేచిత్త్వస్మిన్ సూత్రే యచ్చాత్రత్యాదిత్యపురుషవిషయం హి । వాజసనేయకవాక్యం ఛాందోగ్యే ప్యథ య ఏష ఇత్యాది ॥ ౬౧౯ ॥ తత్రైవ చాంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధం యత్ । వాక్యముదాహృత్యైతత్తత్రైవాత్ర్యాదిత్యపురుషవిషయేయం ॥ ౬౨౦ ॥ ఉభయత్రైకావిద్యేత్యేవం నిశ్చిత్య తత్ర సత్యాదీన్ । వాజసనేయిభ్యో హి ఛందోగానామిహోపసంహార్యాన్ ॥ ౬౨౧ ॥ మన్యంతే హి తదేతత్సమంజసం నైవ కథమపి హి స్యాత్ । ఛాందోగ్యే చోద్గీథవ్యపాశ్రయోఽయం ప్రతీయతే విద్యా ॥ ౬౨౨ ॥ తత్రాదిమధ్యయోరపి తథావసానే చ కర్మచిహ్నాని । ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యేవముపక్రమో హి నిర్దిష్టం ॥ ౬౨౩ ॥ తస్యర్క్సామచ గేష్ణావితి మధ్యే సామ గాయతీత్యంతే । నైవేహ వాజివాక్యే కిమపి చ కర్మాంగచిహ్నమస్త్యత్ర ॥ ౬౨౪ ॥ ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే యుక్తా గుణవ్యవస్థైవ ॥ ... ✻

సూ॥ ౩౯ ॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥ అథ య ఇదమిత్యధీతం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి వాక్యమిదం ॥ తత్ర బ్రహ్మపురేఽస్మిన్ దహరం కిల పుండరీకవేశ్మోక్తం । తస్యాంతస్స్థాకాశం దహరం ప్రస్తుత్య చాయముపదిష్టః ॥ ౬౨౬ ॥ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యురయమిహ విశోకరూపశ్చ । విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామశ్చ సత్యసంకల్పః ॥ ౬౨౭ ॥ ఇహ కిల వాజసనేయకవాక్యం తదిదం స వేతి చాధీతం । ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితః ॥ ౬౨౮ ॥ యోఽసావంతర్హృదయాకాశోఽత్యల్పోఽస్తి తత్ర శేతే సః । సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సోయమితి హి తత్రోక్తం ॥ ౬౨౯ ॥ తత్ర చ విద్యైకత్వం పరస్పరం కిల గుణోపసంహారః । విద్యానానాత్వం వా కిమత్ర యుక్తమితి సంశయే బ్రూతే ॥ ౬౩౦ ॥ అత్ర చ విద్యైకత్వం యుక్తమతస్స్యాద్గుణోపసంహారః । ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టా యే వై కిల సత్యకామతాదిగుణాః ॥ ౬౩౧ ॥ తే హి స వా ఏష మహానజ ఆత్మేత్యాది వాజివాక్యే హి । సంబధ్యంతే యత్త్విహ వాజ్యుపదర్శితమిదం వశిత్వాది ॥ ౬౩౨ ॥ ఛాందోగ్య ఏష ఆత్మేత్యత్ర తు సంబధ్యతే తదేతదపి । యస్మాదాయతనాదికముభయత్రైవోపలభ్యతే హి సమం ॥ ౬౩౩ ॥ హృదయాయతనం హి సముం వేద్యః పరమేశ్వరస్సమానోఽత్ర । సేతుత్వం చ సమానం లోకాసంభేదకారణం యదిదం ॥ ౬౩౪ ॥ నన్విహ విద్యైకత్వం న చోభయత్రాపి శంకితుం శక్యం । హృదయాకాశస్యైవ చ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి గుణయోగః ॥ ౬౩౫ ॥ తత్ర శయానస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపదిశ్యతే హి గుణయోగః । వాజసనేయకవాక్యే వేద్యే భిన్నే కథం హి విద్యైకా ॥ ౬౩౬ ॥ ఇతి చేన్నాసౌ దోషః కథమపి నైవాత్ర వేద్యభేదోఽస్తి । ఛాందోగ్యదహరవాక్యే బ్రహ్మైవాకాశశబ్దముపదిష్టం ॥ ౬౩౭ ॥ యద్యప్యత్ర విశేషశ్ఛాందోగ్యే బ్రహ్మ సగుణముపదిష్టం । వాజసనేయకవాక్యే నిర్గుణముపదిశ్యతే పరం బ్రహ్మ ॥ ౬౩౮ ॥ విద్యాభేదే నుచితో గుణోపసంహార ఇహ కిలాథాపి । గుణవత ఏకత్వేనాయతనాదీనాం సమానరూపతయా ॥ ౬౩౯ ॥ బుద్ధిస్థానాం తేషాముపసంహారో హి నిర్గుణస్థానే । స్తుత్యర్థోఽసావుపసంహారో నోపాసనాయ భవతీహ ॥ ౬౪౦ ॥ యత్ర క్వచిదపి దృష్టైర్గుణైస్తుస్తేః కర్తుమత్ర శక్యత్వాత్ ॥ ... . ✻

సూ॥ ౪౦ ॥ ఆదరాదలోపః ॥ ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం వాక్యమేతదుపదిష్టం ॥ ౬౪౧ ॥ తద్యద్భక్తమితి స యాం ప్రథమామాహుతిమితీదముపదిష్టం । తత్ర చ పంచ ప్రాణాహుతయో విహితాస్తతశ్చ తాస్త్వేవ ॥ ౬౪౨ ॥ స య ఏతదేవమిత్యాదినోపదిష్టోగ్నిహోత్రశబ్దోఽపి । తత్ర విచార్యత ఏతత్కిమిహ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య ॥ ౬౪౩ ॥ భోజనలోపే లోపో భవేత్కిమథవా న తస్య లోప ఇతి । తద్యద్భక్తమితి శ్రుతభక్తాగమనస్య భోజనార్థత్వాత్ ॥ ౬౪౪ ॥ భోజనలోపే లుప్యత ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతదితి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే న లుప్యతే తదిదమగ్నిహోత్రమితి ॥ ౬౪౫ ॥

యస్మాదిహాగ్నిహోత్రే శ్రుతిరేవాదరమియం ప్రదర్శయతి। జాబాలశ్రుతిరేషా యా కిల పూర్వోఽతిథిభ్య ఇత్యాద్యా ॥ ౮౪౬ ॥ ఉపదిశతి చైతమర్థం యశ్చాపహుత్వాగ్నిహోత్ర మాత్మీయం । జుహుయాత్పరాగ్నిహోత్రం తథైవ చేదమపి విఫలమేవ స్యాత్ ॥ ౮౪౭ ॥ యచ్చాత్మభోజనాత్ప్రాగతిథీనాం భోజనం భవేత్తస్మాత్ । అతిథిభ్యః ప్రాగేవ స్వయమశ్నీయాదితి ప్రదర్శ్యతే సా ॥ ౮౪౮ ॥ ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయకమాదరమావిష్కరోతి సర్వేషాం । నన్విహ భోజనలోపే లోపో భుక్త్యర్థభక్తసంయోగాత్ ॥ ౮౪౯ ॥ ప్రాగుపదర్శిత ఇతి చేన్నాసౌ దోషో యతశ్చ వాక్యమిదం। ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థకమేవ స్యాద్యథాగ్నిహోత్రేహి ॥ ౮౫౦ ॥ ఆజ్యపయః ప్రభృతీని ద్రవ్యాణి భవంతి యాని చాన్యాని। ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దాత్తేషామపి కౌండపాయిసత్ర ఇవ ॥ ౮౫౧ ॥ తద్వత్ప్రాప్తౌ సత్యాం భక్తద్రవ్యైకగుణవిధానార్థం । తద్భక్తమితీదం వాక్యం గుణలోప ఇతి నయేనాత్ర ॥ భోజనలోపేఽప్యద్భిర్ద్రవ్యేణాన్యేన చావిరుద్ధేన । ప్రత్యామ్నాయన్యాయేనైవ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య ॥ ౮౫౩ ॥ స్యాదేవానుష్ఠానం నలోప ఇత్యస్యచోత్తరం పఠతి ॥ ... *

సూ॥ ౪౧ ॥ ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ ॥ భోజనఉపస్థితే కిల భోజ్యాత్ప్రథమోపనిపతితాద్ద్రవ్యాత్ ॥ ౮౫౪ ॥ ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతన్నిర్వర్తయితవ్యమన్యథా నేతి। తద్యద్భక్తమితి శ్రుతివచనం బోధయతీహామమేవార్థం ॥ ౮౫౫ ॥ శ్రుతిరియమేవం బ్రూతే యచ్ఛబ్దేనేహ భోజనాక్షిప్తం । భక్తమనూద్య చ తస్మిన్ తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగం ॥ తస్మాదిహాహుతీనాం భుక్త్యర్థద్రవ్యసాధ్యతైవ స్యాత్ । ఇహ భోజనార్థమేతద్భక్తముపాశ్రిత్య తా ఉపన్యస్తాః ॥ ౮౫౭ ॥ భోజనలోపే తాసాం లోపో నైవాశ్రయాంతరార్పకతా । ఆశ్రిత్య చ విహితానామాశ్రయలోపే హి లోప ఇహ యుక్తః ॥ గోదోహనస్య చ యథా క్రత్వర్థాప్రణయనాశ్రితస్యైవ । క్రతులోపే లోపోఽయం న చాశ్రయాంతర సమర్పకత్వమపి ॥ ౮౫౯ ॥ ప్రసృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరపి న చేహాశంకితుం శక్యా। యః కుండపాయిసత్రే దృష్టో మాసాగ్నిహోత్ర శబ్దోఽయం ॥ ౮౬౦ ॥ స తు విధివాక్యస్థో తస్తత్ర తు తద్ధర్మయోగ ఉచితస్స్యాత్ । ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దో యోఽసౌ దృష్టస్స చార్థవాదగతః ॥ ౮౬౧ ॥ స్తుతిపర ఏవ న నిత్యాగ్నిహోత్రసామ్యం విధాపయితుమర్హః । యది శబ్దమాత్రసామ్యాత్తద్ధర్మప్రాప్తిరత్ర కల్ప్యేత ॥ ౮౬౨ ॥ హోమాధికరణభావాయాగ్న్యుద్ధరణాదయోఽపి కల్ప్యేరన్। యద్యయమగ్నౌ హోమస్తదా విలుప్యేత భోజనార్థత్వం ॥ ౮౬౩ ॥ బ్రూతే జాబాలశ్రుతిరన్యాధారాం హి హోమనిర్వృత్తిం । ఉర ఏవ వేదిరిత్యాదికాగ్నిహోత్రాంగజాతమఖిలమపి ॥ ౮౬౪ ॥ ముఖ్యానాం చాలాభాత్సంపాదికమేవ తచ్చ దర్శయతి । ముఖ్యాగ్నిహోత్రకాలావరోధ ఏతస్య నైవ విహితోఽస్తి ॥ ౮౬౫ ॥ అస్యైవోపస్థానాదయో విరుద్ధా ఇహోపలభ్యంతే । తస్మాద్భోజనపక్షే హోమా ఏతే భవంతి నేతరథా ॥ ౮౬౬ ॥ ఆదరవచనం భోజనపక్షే ప్రాథమ్యబోధనార్థం స్యాత్ । యత్స్వామి భోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుతిస్మృతిప్రథితం ॥ ౮౬౭ ॥ తదుపాసకాన్యవిషయం తస్మాత్సూత్రోక్తమఖిలముపపన్నం ॥

సూ॥ ౪౨ ॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫలం ॥

వైశ్వానరవిద్యాయాం యచ్చ ప్రాణాగ్నిహోత్రముపదిష్టం ॥ ౮౬౮ ॥ తదనిత్యభోజనాశ్రితమనిత్యమితి వర్ణితం హి పూర్వత్ర। కర్మాంగసంశ్రితాని హి విజ్ఞానాని చ భవంతి చాన్యత్ర ॥ ౮౬౯ ॥ అక్షరముద్గీథ ముపాసీతేత్యాదీని తాని కిం వా స్యుః । కర్మసు నిత్యాన్యేవ హి పర్ణమయీత్వాదివత్క్రమేతాని ॥ ౮౭౦ ॥ గోదోహనాదివద్వా భవంత్యనిత్యానిహీతి సందేహః। తత్ర తు కర్మసు నిత్యాన్యేవైతానీతి యుక్తమాభాతి ॥ ౮౭౧ ॥ ఇహ చానారభ్యాధీతాన్యప్యుద్గీథసంశ్రితత్వేన । క్రతుసంబంధాదంగాంతరవత్తాని ప్రయోగవచనేన ॥ ౮౭౨ ॥ పరిగృహ్యంతే యా చ స్వవాక్యదృష్టా ఫలశ్రుతిస్తేషాం। ఆపయితేత్యాద్యా సా హి వర్తమానాపదేశరూపత్వాత్ ॥ ౮౭౩ ॥ స్యాదర్థవాదరూపా స్తుతిప్రధానైవ కేవలం భవతి । సా చాపాపశ్లోకశ్రవణవదేవ హి న చ ప్రధానం స్యాత్ ॥ ౮౭౪ ॥ తస్మాచ్చ యస్య పర్ణమయీత్వాద్యప్రకరణోపదిష్టానాం। అపి జుహ్వాదిద్వారా క్రతుప్రవేశాద్యథైవ నిత్యత్వం ॥ ౮౭౫ ॥ ఏవముద్గీథోపాస్తీనామపి నిత్యతేత్యతో బ్రూతే । నిర్ధారణాని యాన్యుద్గీథాద్యంగవ్యపాశ్రయాణి స్యుః ॥ ౮౭౬ ॥ రసతమ ఆప్తిః ప్రాణస్సమృద్ధిరాదిత్య ఏవమాదీని। ననియమ్యేరన్ కర్మ

సునిత్యవదేతాని తేషు తద్దృష్టేః ॥ ౬౭౭ ॥ ఏవంజాతీయానామనియతభావం హి దర్శయత్యేషా । తేనోభౌ కురుత ఇతి శ్రు
తిరిహాసాచైతమర్థముపదిశతి ॥ ౬౭౮ ॥ యశ్చైవం వేద న యో వేదోభౌ తౌ హి కర్మ కురుత ఇతి । ఉపదిశ్యావిదుషోఽపి హి
కర్మానుజ్ఞాం ప్రదర్శయత్యేషా ॥ ౬౭౯ ॥ ప్రస్తావదేవతావిజ్ఞానాదిష్వపి తథైవ దర్శయతి । విజ్ఞానానామనియతభావం ప్ర
స్తోతరేవమాద్యాహి ॥ ౬౮౦ ॥ అపి చైవంజాతీయకవిజ్ఞానస్య చ ఫలం హి పృథగేవ । కర్మణ ఉపలభ్యత ఇహ కర్మఫలాతి
శయరూపమేవైతత్ ॥ ౬౮౧ ॥ శ్రుతిరేతమర్థమేవ హి దర్శయతి యదేవ విద్యయేత్యాద్యా । తత్ర చ తరప్శ్రవణాద్వి
ద్యాహీనమపి వీర్యవత్కర్మ ॥ ౬౮౨ ॥ భవతీతి గమ్యతే తద్విద్యానిత్యత్వ ఏవ సంభవతి । నిత్యత్వే విద్యాయాః కథమిహ విద్యావిహీ
నమపి తదిదం ॥ ౬౮౩ ॥ సర్వాంగోపసంహరణాత్క్రియమాణం వీర్యవద్భవేత్కర్మ । ఏవంపంలోకసామ్యాదిషునియతా
ని ఫలాని శిష్యంతే ॥ ౬౮౪ ॥ కల్పంతే హాస్మా ఇత్యాద్యైర్హి ప్రత్యుపాసనం తాని । నేహార్థవాదమాత్రం ప్రతిపత్తుం యు
జ్యతే ఫలశ్రవణం ॥ ౬౮౫ ॥ స్తుతిలక్షకతాపత్త్యా గౌణార్థకతా భవేత్తదైవం చేత్ । సంభవతి ముఖ్యవృత్త్యా సఫలార్థత్వే
హి సా తు న న్యాయ్యా ॥ ౬౮౬ ॥ ప్రకరణబలాత్ప్రయాజాదీనాం దర్శాదికాంగతాలాభాత్ । తేషు ఫలశ్రవణస్యార్థవాద
మాత్రత్వకల్పనం యుక్తం ॥ ౬౮౭ ॥ పర్ణమయీత్వాదిష్వపి ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా యుక్తా । నైవాక్రియాత్మకానాం ఫ
లసంబంధో వినా క్రియాయోగం ॥ ౬౮౮ ॥ అత ఇహ ఫలార్థమేషాం క్రతుయోగాపేక్షితత్వముచితం స్యాత్ । క్రతురపి చ
జుహూప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షీ భవేచ్చ తద్ద్రవ్యం ॥ ౬౮౯ ॥ పర్ణమయీతి శ్రుత్యా ప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణ నిర్దిష్టం । తేన జు
హూద్వారైషాం క్రత్వంగత్వే హి నిశ్చితే పశ్చాత్ ॥ ౬౯౦ ॥ తత్ర ఫలశ్రవణస్యార్థవాదమాత్రత్వనిశ్చయో భవతి । గోదో
హనాదికానాం క్రత్వాకాంక్షావివర్జితత్వేన ॥ ౬౯౧ ॥ చమసేనైవ ప్రకృతౌ ప్రణయనరూపాశ్రయస్య లాభేన । ఉప
పన్నో హి ఫలే విధిరేవం బైల్వాదిషూపపన్నోఽయం ॥ ౬౯౨ ॥ న తు పర్ణమయీత్వాదిష్వేవం ప్రకృతౌస్తి కశ్చిదాధారః । క్ర
త్వాకాంక్షానియతో జుహ్వాదౌ దృశ్యతేయమాధారః ॥ ౬౯౩ ॥ క్రత్వాకాంక్షారహితో హ్యాధారో దృశ్యతే హి బైల్వా
దౌ । పర్ణమయీత్వాదౌ యది ఫలే విధిః కల్ప్యతే హి వాక్యేన ॥ ౬౯౪ ॥ జుహ్వాః ఫలసంబంధః ప్రకృతిద్రవ్యేణ చాపి సంబం
ధః । వాక్యేన కల్పనీయస్తదా భవేద్వాక్యభేద ఏవాత్ర ॥ ౬౯౫ ॥ కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం స్వతః క్రియా
త్వేన ; యాగాదివదేతేషాం ఫలవిధానం విరుధ్యతే నేహ ॥ ౬౯౬ ॥ క్రత్వాశ్రయాణి గోదోహనాదికాని చ ఫలేన సంబం
ధాత్ । యద్వదనిత్యాని తథైవోద్గీథాదివ్యపాశ్రయాణీహ ॥ ౬౯౭ ॥ శ్రుతివాక్యదర్శితాని హ్యుపాసనాన్యపి భవంత్యని
త్యాని ॥ —— సూ॥ ౪౩ ॥ ప్రధానవదేవ తదుక్తం ॥ —— వాజసనేయే హి వదిష్యామ్యేవేత్యాదివాక్యమామ్నాతం ॥ ౬౯౮ ॥
తత్ర చ వాగాదీనాం ప్రాణశ్శ్రేష్ఠోఽవధారితోఽధ్యాత్మం । అధిదైవతమగ్న్యాదేర్వాయుశ్ఛాందోగ్యకోపనిషది తథా ॥ ౬౯౯ ॥
వాయుర్వావేత్యత్ర త్వగ్న్యాదీనాం హి వాయురధిదైవం । సంవర్గోఽనిర్ణీతో వాగాదీనాం తథైవ సంవర్గః ॥ ౭౦౦ ॥ ప్రా
ణోఽధ్యాత్మం తత్ర చ వాయుప్రాణావిమౌ హి పృథగేవ । ఉపగంతవ్యౌ స్యాతామపృథగ్వేతీహ భవతి సందేహః ॥ ౭౦౧ ॥ త
తాఽపృథగితి యుక్తం యతస్తయోర్నేహ తత్త్వభేదోఽస్తి । నేహాభిన్నత్వే పృథగనుచింతనమిదం భవేన్న్యాయ్యం ॥ ౭౦౨ ॥
అధిదైవతమధ్యాత్మం తత్త్వాభేదం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । అగ్నిర్వాగిత్యాద్యా తథా త ఏత ఇతి చైవమాద్యాపి ॥ ౭౦౩ ॥ ప్రాణా
నామేతేషాం విభూతిమస్యాధిదైవికీం బ్రూతే । ఉపలభ్యతే హి బహుధా తత్త్వాభేదస్తు తత్ర తత్ర తయోః ॥ ౭౦౪ ॥ నిర్దిశతి
చ యః ప్రాణస్స వాయురితి హి శ్రుతిస్తయోరైక్యం । వాజసనేయే హి యతశ్చోదేతీత్యాదినిగమవాక్యే హి ॥ ౭౦౫ ॥ ప్రా
ణాద్వా ఏష ఉదేతీతి ప్రాణేన చోపసంహారాత్ । ఏకత్వమేవ హి తయోర్దర్శయతి యథోక్తవాజివాక్యమపి ॥ ౭౦౬ ॥ ప్రా
ణ్యాచ్చైవాపాన్యాచ్చేతి ప్రాణవ్రతేన చైకేన । ఉపసంహారోపి తయోః కేవలమేకత్వమేవ బోధయతి ॥ ౭౦౭ ॥ ఛాందో
గ్యేపి మహాత్మనశ్చతురో దేవ ఏక ఇతి వాక్యం । సంవర్గమేకమేవ హి గమయతి న తయోః కథంచిదపి భేదం ॥ ౭౦౮ ॥ తస్మా
ద్వాయుః ప్రాణావతాఽపృథగేవ చోపగంతవ్యౌ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే పృథగేవేమావిహోపగంతవ్యౌ ॥ ౭౦౯ ॥ యస్మా
త్పృథగేవైతౌ వాయుః ప్రాణావిహోపదిశ్యేతే । అధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగ ఉపదిష్టః ॥ ౭౧౦ ॥ సోఽయమ

సత్యాధ్యానపృథక్త్వే చానర్థకః ప్రసజ్యేత। నన్విహతత్త్వాభేదానుచింతనం హ్యపృథగేవయుక్తమితి॥ ౨౧౧ ॥ప్రాగుక్తం
కథమేతత్పృథగ్భవేదితినశంకితుంశక్యం ।తత్త్వాభేదేప్యత్రావస్థాభేదేనచోపదేశస్య ॥ ౨౧౨॥భేదవశేనతయోరనుచిం
తనభేదోఽభవేదసాయుక్తః।తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణైవాస్యోపపద్యమానస్య॥౨౧౩॥అత్రయతశ్చోచేతీత్యస్యతునధ్యేయభే
దవిఘటకతా। సయథైషాంప్రాణానాంమధ్యమఇత్యాదివాక్యమపివాయోః॥ ౨౧౪ ॥ ప్రాణేనసామ్యముక్త్వాయథోక్త
మాధ్యానభేదముపదిశతి । యోసావిహైకమేవవ్రతమిత్యత్రైవకారఉక్తోసౌ ॥ ౨౧౫ ॥ప్రాణవ్రతాభిసంధ్యావాగాది
వ్రతనివర్తనార్థస్స్యాత్ । భగ్నవ్రతానివాగాదీనితిచ తానిమృత్యురిత్యాద్యా ॥ ౨౧౬ ॥ భగ్నవ్రతత్వకథనాద్వాగా
దివ్రతనివర్తనార్థైవ। వ్రతమీమాంసేతిప్రస్తుత్యాభగ్నవ్రతత్వముపదిష్టం॥ ౨౧౭ ॥ వాయుప్రాణోభయయోః వ్రత
తఫలమపివాయులోకసంప్రాప్తిః । సైషానస్తమితేతిశ్రుతిదృష్టాయశ్చదేవతాశబ్దః ॥౨౧౮॥అపరిచ్ఛిన్నాత్మత్వాద్వా
యావస్మిన్ సమంజసోభవతి । వేదేషుచవాయురసౌప్రాణఃప్రాణేషుభవతిసంవర్గః ॥ ౨౧౯ ॥ ఇతిభిన్నత్వేనైతా
వాపేతావితిశ్రుతిర్బ్రూతే। దశసంతస్తత్కృతమిత్యుపసంహారోపి భేదపరఏవ ॥౨౨౦ ॥తస్మాత్పృథగేవేమావాధ్యా
తవ్యావనైకరూపతయా । అత్రనిదర్శనమేతత్ప్రదానవదితి ప్రదర్శితంహియథా॥ ౨౨౧॥త్రిపురోడాశిన్యాంఖల్విష్ట్యావిం
ద్రాయరాజ్ఞ ఇత్యాద్యా ।తత్రపురోడాశక్షేప్యర్థామంత్రాస్త్రయోహినిర్దిష్టాః ॥౨౨౨ ॥ సర్వేషామభిగమయన్నితి
శ్రుతేరపిచ దేవతైక్యాచ్చ। తత్రపురోడాశానాంసహప్రదానప్రసంజనేహిక్రియతే ॥ ౨౨౩ ॥ యాజ్యాపురోనువాక్యా
వ్యత్యాసవిధానతశ్చగుణభేదాత్ । తద్దేవతాపృథక్త్వంప్రదానపార్థక్యమపియథాభవతి ॥ ౨౨౪ ॥ ఏవంతత్త్వాభేదే
ప్యాధ్యానపృథక్త్వమత్రయుక్తంస్యాత్। ఆధ్యేయాంశపృథక్త్వాదుక్తంసంకర్షణేననానేతి ॥౨౨౫॥తత్రకిలయాగభేదో
భవతిపరంద్రవ్యదేవతాభేదాత్। ఇహచనవిద్యాభేదోవిద్యైకత్వంప్రతీయతేహియతః ॥ ౨౨౬ ॥ ఆధ్యాత్మికాధిదైవో
పదేశవాక్యేహ్యుపక్రమాద్యైర్హి । విద్యైక్యేప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదస్స్యాత్ ॥ ౨౨౭॥సాయంప్రా
తఃకాలప్రభేదతశ్చాగ్నిహోత్రఇహసభవేత్॥ —— సూ॥౪౪॥లింగభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి॥ —— వాజసనే
యినఇహఖల్వగ్నిరహస్యేహినైవవేత్యాది ॥౨౨౮ ॥వాక్యంపఠంతితత్రచ వృష్టేఃపూర్వంనసచ్చనాసదిదం । ఇత్యాదిశ్య
చమనసస్సృష్టింశిష్ట్వామనోధికృత్యోక్తం ॥౨౨౯ ॥తదపశ్యత్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యాన్మనోమయానగ్నీన్ । అర్కా
న్మనశ్చితఇతిహ్యాత్మనఇత్యాదినానిరుచ్యేతాన్ ॥ ౨౩౦ ॥ వాక్చితఇత్యాదీనపిపృథగగ్నీనామనంతితత్రైవ । తేష్వేషావి
చికిత్స్యామనశ్చిదాదయఇహోపదిష్టాయే॥౨౩౧ ॥ తేకర్మశేషభూతాఃకింకర్మానుప్రవేశినోత్రస్యుః। కింవాపి చేస్వతం
త్రాఃకేవలవిద్యాత్మకాభవంతీతి ॥౨౩౨॥తత్రప్రకరణబలతః క్రియానుషంగేహి తేషుసంప్రాప్తే । తేషాం స్వాతంత్ర్య
మిహప్రతిజానీతేహిసూత్రకారోయం ॥ ౨౩౩॥ భూయాంస్యస్మిన్బ్రాహ్మణవాక్యే లింగానిచోపలభ్యంతే । విద్యాత్మ
కత్వమేషాంప్రోద్బలయంత్యేషుతానిసకలాని ॥౨౩౪॥ యత్కించేమానీతిశ్రుతివాక్యేలింగమేతదుపదిష్టం । సర్వప్రాణిమ
నోవృత్తిభిర్మనసవాగ్నయోహిచీయంతే ॥ ౨౩౫ ॥ఇత్యాద్యాధ్యానేహిదృఢసర్వాణ్యపియచ్చకిమపి భూతాని । సంకల్ప
యంతిమనసాసాచాగ్నిహాంకృతిర్భవేదితిహి ॥౨౩౬ ॥ ఏతద్విద్యాత్మత్వేభవతిహిలింగంనచక్రియాంగత్వే । యత్కించి
త్కరణేనహిసిద్ధిర్దృష్టానచక్రియాంగస్య ॥ ౨౩౭॥ తాన్హైతానేవంవిదఇతిశ్రుతౌలింగమపరమపిదృష్టం।స్వపతేపిజా
గ్రతేపిచతస్మైవాగ్నీన్హిసర్వభూతాని॥ ౨౩౮॥చిన్వంతిసర్వదైవేత్యేతద్విద్యాత్మకత్వలింగంస్యాత్ । కర్మాంగముదిత
కాలానుష్ఠేయంసార్వకాలికంచేదం ॥౨౩౯ ॥ యచ్చాన్యత్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యత్వమపిచకర్మాంగం। శ్రుతిలింగ సూ
త్రదృష్టంలింగంతుప్రకరణాద్బలీయఇతి ॥ ౨౪౦ ॥ విద్యాత్మకత్వమేషాంతస్మాద్యుక్తంహిలింగభూయస్త్వాత్ ॥ ... ❊
—— సూ॥౪౫॥పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్॥ —— యచ్చాగ్నయస్స్వతంత్రాహ్యనన్య
శేషాఇతీహానిర్దిష్టం ॥ ౨౪౧॥ నైతద్యుక్తంయస్మాత్ప్రకరణమేతత్క్రియామయస్యాగ్నేః । తద్విషయోహి వికల్పవిశే
షాదేశోనహిస్వతంత్రోయం ॥ ౨౪౨॥ పూర్వస్యచేష్టకాగ్నేస్సన్నిహితస్యహి వికల్పబోధార్థం ।ఇహసంకల్పమయత్వ

ప్రకారభేదోపదేశఏవాయం ॥ ౨౪౩ ॥నన్వత్రపూర్వముక్తంలింగంహిప్రకరణాద్బలీయఇతి । సత్యంహి లింగమీదృశ్మ
హిప్రకరణాద్బలీయఇహభవతి॥౨౪౪॥విధివాక్యస్థంయత్స్యాత్తదేవహిప్రకరణాద్బలీయస్స్యాత్ । విధివాక్యేనహిలిం
గంకిమపిచదృష్టంపరంత్విహ్నైవైతత్॥౨౪౫ ॥ సాంపాదికాగ్నివిషయప్రశంసనాత్మకమిదంభవేద్వాక్యం । తచ్చార్థవాద
రూపంతత్స్థంలింగంనబాధకంభవతి॥౨౪౬ ॥అప్రాప్తేహ్యన్యార్థేగుణవాదేనోపపద్యమానంసత్ । ప్రకరణమేతద్బాధి
తుముత్సహతేలింగమీదృశంహికథం॥ ౨౪౭॥సాంపాదికాఅపీమేగ్నయఃక్రియానుప్రవేశినస్తస్మాత్ । మానసవదితినిదర్శ
నమత్రయథాద్వాదశాహసత్రేహి ॥ ౨౪౮॥త్యక్త్వాంత్యాహర్ద్వితయందశరాత్రస్యావశేషితస్యాంతే ।దశమేహన్యపి
వాక్యేమానసఏవగ్రహోవినిర్దిష్టః॥౨౪౯ ॥తత్రచపృథివీపాత్రంసోమరసోసౌసముద్రఏవోక్తః।స్యాద్దేవతాప్రజాపతిర
స్యైతస్యైవగృహ్యమాణస్య॥౨౫౦॥గ్రహణాసాదనహావనాహరణోపహ్వానభక్షణానియథా।తత్రచతాన్యేతాని త్వా
మ్నాయంతేహిమానసాన్యేవ॥౨౫౧॥గ్రహకల్పోహియథావాక్రియాప్రకరణాత్క్రియావిశేషస్స్యాత్।ఏవమయమగ్నిక
ల్పఃక్రియావిశేషోనహిస్వతంత్రస్స్యాత్ ॥౨౫౨॥—సూ॥౪౬॥అతిదేశాచ్చ॥— అతిదేశశ్చాగ్నీనాం క్రియాత్మక
త్వానుమాపకోదృష్టః।ఏకైకఏవతావాన్యావాన్పూర్వమభిహితోగ్నిరితి॥౨౫౩॥సామాన్యేసత్యేవహ్యతిదేశోయంప్రవ
ర్తతేశాస్త్రే॥—సూ॥౪౭॥విద్యైవతునిర్ధారణాత్॥— ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోసౌతుశబ్దఇహపఠితః। ఏ
తేమనశ్చిదాద్యాః కేవలవిద్యాత్మకాస్స్వతంత్రాస్స్యుః॥౨౫౫॥విద్యాచితఏవేతిహినిర్ధారయతీహయేనతానగ్నీన్।అన్యా
పివిద్యయాహైవైతఇతిశ్రుతిరపీత్థమేవైతాన్॥౨౫౬॥—సూ॥౪౮॥దర్శనాచ్చ— ఏతేషాంస్వాతంత్ర్యలింగం
యత్పూర్వమేవతచ్చోక్తం । నను లింగమీదృశంనప్రకరణతోబలవదిత్యతోబ్రూతే ॥ ... ... ※
—సూ॥౪౯॥శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః॥— నైవంప్రకరణసామర్థ్యాదేషాంహిక్రియావిశేషత్వం । అధ్య
వసాయతతోహిస్వతంత్రతాపక్షబాధనంయుక్తం ॥ ౨౫౭ ॥ శ్రుత్యాదీన్యత్రయతోభవంతిహి ప్రకరణాద్బలీయాం
సి । తానిచమనశ్చిదాదీనాంస్వాతంత్ర్యంహిసాధయంత్యేవ ॥ ౨౫౮॥ తేహైతేవిద్యాచితఏవేతిశ్రుతిరియంహిభవతీహ,
లింగంహిసర్వదాసర్వాణీత్యాదికముదాహృతంపూర్వం ॥ ౨౬౦ ॥ వాక్యమపివిద్యయాహైవైతఇతిహితత్ర సాధకంభ
వతి।విద్యాచితఏవేతిశ్రుతిరేషాసావధారణైతేషాం॥౨౬౧ ॥ అభ్యుపగతేక్రియానుప్రవేశపక్షేహిపీడితైవస్యాత్ । నా
బాహ్యాసాధనత్వాభిప్రాయంతదవధారణంతర్హి ॥ ౨౬౨ ॥ అవధారణమఫలంస్యాద్విద్యాచితఇత్యనేనతల్లాభాత్ ।గ్ర
హకల్పవదేతేషాంతుల్యేనాబాహ్యసాధనత్వేన ॥ ౨౬౩ ॥ ప్రాప్తక్రియాంగతాయానివర్తనాయావధారణం సఫలం ,
ఏవంవిధేహిభూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతిసర్వదైవేతి ॥ ౨౬౪ ॥సాతత్యదర్శనమిదంతేషాంస్వాతంత్ర్యపక్షఏవస్యాత్ ।వాక్యాప్రి
ణమయాన్స్వప్యపిసాతత్యందృశ్యతేహిసతతమితి ॥ ౨౬౫ ॥ సాతత్య దర్శనేన క్రియాప్రయోగస్య చాల్పకాలత్వాత్ ,
స్వాతంత్ర్యేణహితేషాంవిద్యారూపత్వమవధృతంభవతి॥౨౬౬॥ఇదమర్థవాదరూపంసంకీర్తనమాత్రమితితునన్యాయ్యం,
యత్రచవిధాయకోన్యోలిజాదిరుపలభ్యతేహివిస్పష్టం ॥ ౨౬౭ ॥ తత్రైవయుక్తమేతత్సంకీర్తనమర్థవాదమాత్రమితి ,
అత్రతువిధాయకాంతరమన్యన్నైవోపలభ్యతేకిమపి ॥౨౬౮॥సంకీర్తనమాత్రాదిహవిజ్ఞానవిధానముచితమేతేషాం ।సా
తత్యదర్శనాదిభిరేషాంస్వాతంత్ర్యసిద్ధిరిహవాచ్యా ॥౨౬౯॥ ఏవంవిదశ్చితాఇతిపురుషవిశేషానుబద్ధమిహవాక్యం ।నతుమ
తేక్రతుయోగంతస్మాత్స్వాతంత్ర్యపక్షఇహయుక్తః ॥—సూ॥౫౦ ॥ అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవ
ద్దృష్టశ్చతదుక్తం॥— ప్రకరణముపస్పృత్యాపి స్వాతంత్ర్యంస్యాన్మనశ్చిదాదీనాం । యేనమనోవ్యాపారేష్వనుబ
ధ్నాతిక్రియావయవయోగం ॥ ౨౭౧ ॥ మనసైవాధీయంతేమనసైవేమేగ్రహాశ్చగృహ్యంతే । మనసా శంసన్ మనసా
స్తువన్ యదేతచ్చకమన్యజ్ఞీయం ॥ ౨౭౨ ॥ తచ్చమనశ్చిత్సుమనోమయమేవక్రియతఏవమనుబంధః । సంపత్ఫలఇహ
దృష్టఃప్రత్యక్షాపినచక్రియావయవాః ॥ ౨౭౩ ॥ ఇహసంపదాతఏతేలిప్సయితవ్యాహిభవితుమర్హంతి । ఉద్గీథోపా
స్త్యాదివదిహక్రియాంగవ్యపాశ్రయేష్వేషాం ॥ ౨౭౪ ॥ తదనుప్రవేశితేయంనశంకనీయాశ్రుతేశ్చ వైరూప్యాత్ ।అత్ర

తునహిక్రియాంగేష్వధ్యసితవ్యంతుకించిదపిదృష్టం ॥ ౭౭౫ ॥ కింత్వత్రహిషట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యాఇమామనోవృత్తీః ।
ఆదాయకల్పయంతిహ్యగ్నిత్వంచగ్రహాదికాంస్తాసు ॥౭౭౬॥ పురుషాయుషోహ్యహస్సుచసంఖ్యాదృష్టాసతీహతత్స్థాసు।
మనసోవృత్తిష్వారోప్యతఇతివైరూప్యమత్రమంతవ్యం ॥ ౭౭౭ ॥ తస్మాదనుబంధాదిభ్యస్స్వాతంత్ర్యంమనశ్చిదాదీనాం।
అతిగ్రహణాదతిదేశాదప్యేవంహియోజనీయమిహ ॥ ౭౭౮ ॥ యావానసౌహిపూర్వస్తైషామేకైకఏవతావద్గతి । య
చ్చక్రియామయాగ్నేర్మాహాత్మ్యం తచ్చభావనాగ్నీనాం ॥ ౭౭౯ ॥ ఏకైకస్యాతిదిశచ్ఛ్రుతిఃక్రియానాదరంహిద
ర్శయతి । అతిదేశోహివికల్పార్థఏవనానాదరార్థఇత్యపిన ॥౭౮౦॥ యత్రైకస్మిన్సాధ్యేనిరపేక్షంసాధనద్వయంభ
వతి । భవతిహితత్రవికల్పోవ్రీహియవాద్యోర్యథాహియాగేస్యాత్ ॥ ౭౮౧ ॥ ఆహవనీయోద్ధరణాదిలక్షణంసాధనం
త్విహైకంస్యాత్ । సాధ్యంక్రియామయాగ్నిర్ధ్యానాగ్నిశ్చేతిభిన్నమిహదృష్టం ॥ ౭౮౨ ॥ ఏకస్యసాధనస్యతుసాధ్యయు
గ్మేభవేద్వికల్పోఽసౌ । యత్త్వత్రపూర్వపక్షోపోద్బలకశ్శ్రుతిదేశఇత్యుక్తం ॥ ౭౮౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్యుక్తమిహాపిహ్యగ్నిత్వే
నాతిదేశసాఫల్యాత్ ।శుత్యాదీన్యగ్నిత్వంధ్యానాగ్నీనాంప్రదర్శితాన్యేవ ॥ ౭౮౪॥ ప్రజ్ఞాంతరపార్థక్యంనిదర్శనందర్శితం
హిసూత్రకృతా । ప్రజ్ఞాంతరాణిశాండిల్యాంకితవిద్యాపురస్సరాణియథా ॥ ౭౮౫ ॥ కర్మభ్యఃపృథగేవప్రజ్ఞాంతరతో
పిహిస్వతంత్రాణి । తద్వచ్చభావనాగ్నయఇహకర్మభ్యోభవంతిపృథగేవ ॥౭౮౬॥ యాచేహరాజసూయప్రకరణపఠి
తాహ్యవేష్టినామేష్టిః। దృష్టస్తస్యాఇష్టేరుత్కర్షఃప్రకరణాచ్చతత్రైవ॥౭౮౭॥ వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజసవత్వాచ్చ
రాజసూయస్య। క్రత్వర్థాయామితిచేదిత్యత్రప్రథమతంత్రఇదముక్తం॥౭౮౮॥.........................*

సూ॥౫౧॥నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తిః॥ మానసవదితియదుక్తంతచ్చేదానీంని
రాకరోతీహ । నైవేహమానసగ్రహసామాన్యాత్స్యాన్మనశ్చిదాదీనాం ॥ ౭౮౯ ॥ కల్పయితుమత్రశక్యంపూర్వప్రక్ర్య
తక్రియావిశేషత్వం। పూర్వోక్తేభ్యఃశ్రుత్యాదిభ్యఃకేవలపుమర్థతాసిద్ధేః ॥ ౭౯౦ ॥ నహికించిత్కస్యచిదపికేనచిదంశేన
సామ్యమిహనేతి । ఏతావతాయథాస్వంనివర్తతేకింస్వభావవైషమ్యం ॥ ౭౯౧ ॥ మృత్యువదితిదృష్టాంతోయథాసఏష
ఇతిమంత్రవాక్యేషు । మండలవర్తీపురుషస్తథాయమగ్నిరపిమృత్యురిత్యుక్తం ॥ ౭౯౨ ॥ ఇహమృత్యుశబ్దసామ్యేప్యాది
త్యాగ్న్యోర్నసర్వసామ్యంస్యాత్ । ఏవమసౌవావేతిశ్రుతౌద్యులోకేగ్నిశబ్దసామ్యేపి ॥ ౭౯౩ ॥ ఆదిత్యఏవసమిదిత్యా
దిత్యేతత్పదేసమానేపిద్యులోకాదిత్యాదీనాంనచాగ్నిసమిదాదిరూపతాపత్తైః॥౭౯౪॥ సూ॥౫౨॥పరేణచశబ్దస్యతా
ద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబంధః॥ తాద్విధ్యంశబ్దస్యప్రయోజనంలక్ష్యతేపరస్తాచ్చ । ఏషోగ్నిశ్చితఇత్యేతస్మిన్హి
బ్రాహ్మణాంతరేచైతత్ ॥ ౭౯౫ ॥ యత్రచకామకోధాఃపరాగతాస్తంచలోకమేతేహి । ఆరోహంతిహివిద్యాసంప
న్నావిద్యయైవకేవలయా ॥ ౭౯౬ ॥ నావిద్వాంసఃకర్మిణఏవంకేవలతపస్వినోవేతి। విద్యాంచసంప్రశంసతికర్మవినింద
తిహివిద్యయేత్యాద్యా ॥ ౭౯౭ ॥ అన్యత్రాపియదేతన్మండలమిత్యత్రదృశ్యతేచైతత్ । అమృతోభవతిహిమృత్యుర్హ్య
స్యాత్మేత్యాదికేనవాక్యేన ॥ ౭౯౮ ॥ విద్యాఫలోపసంహారాదేవాస్యతునకర్మశేషత్వం । యస్మాదిహాగ్న్యవయవా
స్సంపాద్యాఃఖలుభవంతిభూయాంసః॥౭౯౯॥ తస్మాదిహాగ్నినేయంవిద్యాకేవలమిహానుబధ్యేత।తస్మాత్కేవలవిద్యాత్మక
త్వమేవహిమనశ్చిదాదీనాం॥౮౦౦॥ సూ॥౫౩॥ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥ ఇహ దేహవ్యతిరిక్తోహ్యాత్మాస్తీ
తితుసమర్థ్యతేసపది । దేహవ్యతిరిక్తాత్మన్యసతిచపరలోకచోదనాస్సకలాః ॥౮౦౧॥ ఉపరుధ్యేరన్బంధోమోక్షోపిచ
కస్యాపోపదిశ్యేత । నన్విహశాస్త్రప్రముఖేప్రథమేపాదేహివర్ణితంహ్యేతత్ ॥ ౮౦౨ ॥ దేహవ్యతిరిక్తస్యహిశాస్త్రో
క్తఫలోపభోగయోగ్యస్య । ఆత్మనఇదమస్తిత్వంసత్వంతదిదంహితత్రభాష్యకృతా ॥౮౦౩॥ప్రతిపాదితంనతత్రహ్యాత్మా
స్తిత్వేస్తికించిదపిసూత్రం । అత్రాక్షేపపురస్సరమాత్మాస్తిత్వంహిసూత్రకారేణ ॥ ౮౦౪ ॥ వర్ణితమితఏవాకృష్యా
చార్యేణాపిశబరసంజ్ఞేన। తదిదంప్రమాణలక్షణముపదిష్టంభగవతోపవర్షేణ॥ ౮౦౫॥ అతఏవాత్మాస్తిత్వాక్షేపేశారీ
రకేహివక్ష్యామః । ఇత్యుద్ధారోహికృతః ప్రథమేతంత్రేసమంజసస్సోయం॥౮౦౬ ॥ కించాన్యత్పూర్వస్మిన్నధికరణేకిల

మనశ్చిదాదీనాం । ప్రకరణతశ్చోత్కర్షోపగమేనపుమర్థతాహినిర్దిష్టా॥౬౦౭॥తత్రచకోసౌపురుషోమనశ్చిదాదయ ఇమేయదర్థాస్స్యుః॥ఇతిశంకాయాందేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తితోచ్యతేసపది॥౬౦౮॥ఆత్మాస్తిత్వాక్షేపాఫలంచేదంసూత్రమాదిమంభవతి।ఆక్షేపపూర్వికాకిలపరిహారోక్తిర్వివక్షితార్థేహి॥౬౦౯॥ప్రభవత్యుత్పాదయితుంస్థూణానిఖననన్యాయేనదృఢబుద్ధిం।ఏకేలోకాయతికాయేకిలదేహాత్మవాదినస్తేవై ॥౬౧౦॥ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోస్యచాభావమేవమన్వానాః। వ్యస్తసమస్తపృథివ్యాదిషుదేహాకారపరిణతేష్వేవ ॥ ౬౧౧ ॥ చైతన్యంమదశక్తివదితికిలసంభావయంతఏతేహి । విజ్ఞానం చైతన్యంవిశిష్టకాయశ్చపురుషఇత్యాహుః ॥ ౬౧౨ ॥ స్వర్గాపవర్గగమనాయాన్యోదేహాతిరిక్తఇహనాస్తి । తస్మాచ్చ చేతనశ్చాప్యాత్మాభవతీహదేహఏవాసౌ ॥ ౬౧౩ ॥ అత్రశరీరేభావాదితిహేతుర్యద్ధిసతిచయస్మిన్హి । భవతిహ్యసతి చనభవతితత్తద్ధర్మఇతిచాధ్యవసితంహి ॥ ౬౧౪ ॥ ఔష్ణ్యప్రకాశరూపావిహాగ్నిధర్మౌతథైవదృష్టౌహి । చైతన్యస్మృత్యాద్యాయేచాభిమతాస్స్యురాత్మధర్మతయా ॥ ౬౧౫॥ నహిబహిరుపలభ్యంతేహ్యుపలభ్యంతేంతరేవదేహేతే । అతిరిక్తాత్మాసిద్ధ్యాత్తద్ధర్మాఏవభవితుమర్హంతి —సూ॥౫౪॥వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥—

అవ్యతిరేకోదేహాదాత్మనఇతియచ్చపూర్వమాక్షిప్తం।తచ్చనయుక్తందేహాదస్యవ్యతిరేకఏవయుక్తస్స్యాత్ ॥౬౧౭॥తద్భావాభావిత్వాదితితుయథోక్తార్థసాధకోహేతుః । యద్యత్రదేహభావేభావాత్తద్ధర్మతాభవేత్తేషాం ॥౬౧౮॥ సతిదేహేపికదాచిజ్జ్ఞానాదీనాంహితత్రచాభావాత్ । స్యాచ్చాతద్ధర్మత్వంతథాత్మధర్మత్వమపిభవేత్తేషాం ॥౬౧౯॥ రూపాదయోహిమేస్యుర్యావద్దేహంభవంతితేధర్మాః । చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపిదేహేమృతౌహినభవంతి ॥ ౬౨౦ ॥ యేదేహధర్మభూతారూపాద్యాస్తేపరైశ్చదృశ్యంతే। చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపిదేహేపరైర్నదృశ్యంతే ॥౬౨౧॥ యద్దేహేచైతన్యంయస్యోత్పత్తిశ్చభవతిభూతేభ్యః । కింరూపంతచ్చస్యాన్నహిభూతచతుష్టయాతిరిక్తంతత్ ॥౬౨౨ ॥ లోకాయతికనయేనహిభూతచతుష్టయవిలక్షణంతత్త్వం। యద్భూతభౌతికానామనుభవనంస్యాత్తదేవచైతన్యం॥౬౨౩ ॥ఇతిచేత్తర్హ్యేతేషాంవిషయత్వాన్నాస్యవిషయధర్మత్వం।ఏకస్యకర్తృకర్మోభయాత్మకత్వంనదృశ్యతేలోకే ॥ ౬౨౪ ॥ ఇహభూతధర్మచైతన్యేనైవహిభూతభౌతికానికథం । విషయీక్రియంతఇహనహిరూపాద్యైస్స్వంపరస్యరూపంవా॥౬౨౫॥విషయీక్రియతేచైతన్యేనతుభూతంచభౌతికంసకలం । విషయీక్రియతేతేషాముపలబ్ధిరియం యథాభ్యుపేతా స్యాత్ ॥ ౬౨౬॥ఉపలబ్ధేర్భూతేభ్యోవ్యతిరేకోపిచతథాభ్యుపేయాస్యాత్।ఉపలబ్ధిరూపఏవహ్యాత్మానతతోతిరిక్తఇహకశ్చిత్ ॥ ౬౨౭ ॥ దేహవ్యతిరిక్తత్వంనిత్యత్వంచాభ్యుపేయమేవాస్య । అహమిద మద్రాక్షమితి ప్రత్యభిసంధిర్నచాన్యథాసిద్ధ్యేత్ ॥ ౬౨౮ ॥ అపిచోపలబ్ధిరేషాసత్సుతుదీపాదిషూపకరణేషు । భవతిహ్యసత్సునభవతి సేతినచైతావతోపలబ్ధిరియం ॥ ౬౨౯ ॥ నభవతియథాప్రదీపాదీనాంధర్మస్తథైవదేహస్మిన్ । సతిభవతిచోపలబ్ధిర్నాసతిభవతీతి తావతాహీయం ॥ ౬౩౦ ॥నహిదేహధర్మఏవస్యాద్దేహస్యోపకరణతామాత్రాత్ । దీపాదివదుపయోగఃకథంచిదుపపద్యతేనచాత్యంతం॥౬౩౧ ॥ ఉపలబ్ధౌదేహస్యోపయోగఇహదృశ్యతేయథాస్వప్నే । తస్మాద్దేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వంయదేతదనవద్యం॥—సూ॥౫౫॥అంగావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదం॥—ప్రాసంగికీంసమాప్య ప్రకృతామేవానువర్తతేహికథాం। ఓమిత్యేతదితిప్రక్రమ్యాధీతాఉపాసనాశ్రితిషు ॥ ౬౩౩॥ ఉద్గీథసామవిషయాస్తథైవచోక్థాదిశస్త్రవిషయాశ్చ । కర్మాంగసంశ్రితాఃప్రతివేదంశాఖాంతరేషుదృశ్యంతే ॥ ౬౩౪ ॥ తత్తచ్ఛాఖాదృష్టోద్గీథాదిష్వేవతాభవేయుఃకిం। కింవాపిసర్వశాఖాగతేషుతేష్వితిహిభవతిసందేహః ॥ ౬౩౫ ॥తత్రప్రాప్తంతావత్స్వకీయశాఖాగతేషు తేష్వేవ।ఏతాఉపాసనాస్స్యుర్యతస్స్వశాఖాగతాస్తుసన్నిహితాః॥౬౩౬॥ఇహతూద్గీథముపాసీతేతిచసామాన్యతోహి విహితానాంప్రత్తదుపాస్తీనాంస్యాద్విశేషవిషయేహినిత్యమాకాంక్షా॥ ౬౩౭॥సాసన్నికృష్టశాఖాదృష్టేననివర్తతేవిశేషేణ। శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానేనకారణంకిమపి ॥౬౩౮॥ తస్మాదుపాసనానాంశాఖాభేదాద్వ్యవస్థేతి । ఇత్యాశంకాంనిరసితుమేతత్సూత్రంప్రదర్శితంమునినా ॥ ౬౩౯ ॥ ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోసౌతుశబ్దఇహసూత్రే । ఏతా

ఉపాసనాస్త్విహ న ప్రతిశాఖం వ్యవస్థితాః కింతు ॥ ౮౪౦ ॥ శ్రుత్యవిశేషాత్తాః ఖల్వనువర్తేరన్ హి సర్వశాఖాసు। శ్రుతి
రుద్గీథముపాసీతేతి హి సామాన్యతః ప్రవృత్తేయం ॥ ౮౪౧ ॥ సన్నిధివశాద్విశేషే యది వ్యవస్థాపితా భవేత్తర్హి । శ్రుతి
రత్ర పీడితా స్యాన్నైతన్న్యాయ్యం హి సన్నిధానాద్ధి ॥ ౮౪౨ ॥ శ్రుతిరిహ బలీయసీ న చ సామాన్యప్రత్యయోపరోధోఽస్తి ।
తస్మాత్స్వరాదిభేదేష్వప్యుద్గీథత్వాదుపాస్యధర్మాణాం ॥ ౮౪౩ ॥ సర్వత్ర చావిశేషాత్సమస్తశాఖాగతేషు తేష్వేవ। ఉద్గీథా
దిష్వేవంజాతీయాః ప్రత్యయాః కుతో న స్యుః॥ ౮౪౪॥ —— సూ॥ ౫౬॥ మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః. —— శాఖాంతరో
దితేషూద్గీథాదిషు కథమిహాన్యతో విహితాః । స్యుః ప్రత్యయా ఇతీయం విరోధశంకా న చేహ కర్తవ్యా ॥ ౮౪౫॥ శాఖాంత
రోదితానాం మంత్రాణాం కర్మణాం గుణానాం చ । ఉపసంగ్రహస్తు శాఖాంతరే భవేచ్ఛాఖినాం యథైకేషాం ॥ ౮౪౬॥
అశ్మాదానే మంత్రః కుటరురసీత్యాదికో హి నామ్నాతః। కుటరురసి కుక్కుటోఽసీతి చ వినియోగో హి దృశ్యతే తేషాం॥ ౮౪౭
యేషామపి ప్రయాజాస్సమిదాద్యావస్ఫుటం సమామ్నాతాః। ఋతవో వా ఇతి తేషాం గుణవిధిరామ్నాయతే హి తేష్వే
వ ॥ ౮౪౮॥ యేషామపి పాశేఽజోఽగ్నీషోమీయ ఇతి జాతినిర్దేశః । నైవాస్తి భవతి తేషామపి తద్విషయో హి మంత్రవర్ణోఽ
సౌ ॥ ౮౪౯ ॥ ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యాదికస్త్వేవమన్యత్ర । వేదాంతరోదితానామగ్నేర్వేదేవమాది మంత్రాణాం।
౮౫౦ ॥ వేదాంతరే హి దృష్టః పరిగ్రహో బహ్వృచోక్తసూక్తస్య । యో జాత ఇత్యధీతస్యాధ్వర్యవ ఇత్యతో హి నిర్దిష్టే ॥
౮౫౧॥ అధ్వర్యుకర్తృకేఽస్మిన్ప్రయోగ ఏవ హి పరిగ్రహో దృష్టః। తస్మాద్యథాశ్రయాణాం కర్మాంగానాం హి భవతి స
ర్వత్ర ॥ ౮౫౨ ॥ అనువృత్తిరేవమేవ హి తదాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్ । ప్రాగుక్తో హి విరోధో మంత్రాదివదేవ పరి
హృతో భవతి॥ —— సూ॥ ౫౭॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి॥ —— వైశ్వానరవిద్యాయాం దృష్టా
ప్రాచీనశాల ఇత్యాద్యా । ఆఖ్యాయికా హి తస్యాం వ్యస్తస్యాపి చ తథా సమస్తస్య ॥ ౮౫౪॥ వైశ్వానరస్య తస్య హ్యుపాసనం
శ్రూయతే ద్విరూపమిదం । వ్యస్తోపాసనమభిహితమేవం తత్రౌపమన్యవేత్యాది ॥ ౮౫౫॥ ఏవం తత్ర సమస్తోపాసనమపి
తస్య వేత్యనేనోక్తం । తత్ర చ సందేహోఽయం కిముభయథాప్యుపాసనం న్యాయ్యం ॥ ౮౫౬॥ వ్యస్తసమస్తోభయ
యోరథ తు సమస్తస్య తస్య వా తదితి । తత్రోపాస్వేతి ప్రత్యవయవమపి చ క్రియాపదశ్రవణాత్ ॥ ౮౫౭ ॥ తవ సుతమా
సుతమితి ఫలభేదశ్రవణాచ్చ తత్ర యుక్తాని । వ్యస్తాన్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తేఽభిధీయతే హి తతః ॥ ౮౫౮ ॥ యచ్చ సమ
స్తోపాసనమస్య హి వైశ్వానరస్య తత్తస్యైవ । భూమ్నో జ్యాయస్త్వం ఖల్వస్మిన్వాక్యే వివక్షితం భవతి ॥ ౮౫౯ ॥ దర్శాది
క్రతుషు యథా సాంగస్యైవ ప్రధానయాగస్య । ఏకః ప్రయోగ ఏవ హి సామస్త్యేన చ వివక్షితో భవతి॥ ౮౬౦ ॥ న వ్యస్తాంగా
నామపి న చైకదేశాంగయుక్ప్రధానస్య । తద్వదిహాపి చ భూమ్నో జ్యాయస్త్వం హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౮౬౧ ॥ ఉద్దా
లకావసానా ఋషయష్షడ్యే భవంతి విఖ్యాతాః । వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠాం లబ్ధుమక్షమాస్తే హి ॥ ౮౬౨॥ అభ్యాజ
గ్ముః కేకయరాజానమిమే హ దర్శయిత్వైవ । ఏకైకస్యోపాస్యం ద్యుః ప్రభృతీనాం హి దర్శయిత్వైవ ॥ ౮౬౩ ॥ మూర్ధాది
భావమేషాం మూర్ధా త్వేష ఇతి తత్ర విదధాతి । మూర్ధా తే వ్యపదిష్యద్యన్నామిత్యాదినా హి తత్రైవ ॥ ౮౬౪॥ వ్యస్తో
పాసనపక్షం వ్యావర్త్య సమస్తపక్షమనువృత్త్య । భూమాశ్రయమేవ ఫలం సర్వేష్విత్యాదినా ప్రదర్శయతి ॥ ౮౬౫॥ ప్ర
త్యేకం హి సుతేజః ప్రభృతిషు ఫలభేదకీర్తనం యచ్చ। తదపి హ్యంగఫలానాం ప్రధానఫలతా ప్రదర్శనార్థం హి ॥ ౮౬౬ ॥
ఏవముపాస్వేతి ప్రత్యవయవమాఖ్యాతదర్శనం యదపి । తదపి పరాభిప్రాయం న వ్యస్తోపాసనావిధానార్థం ॥ ౮౬౭ ॥
తస్మాదత్ర సమస్తోపాస్త్యవలంబో భవేదసౌ శ్రేయాన్ । కేచిత్సమష్ట్యుపాసనపక్షం జ్యాయాంసమత్ర నిర్దిశ్య ॥ ౮౬౮ ॥
జ్యాయస్త్వకీర్తనాదేవ వ్యస్తోపాస్తిపక్షమప్యత్ర । సూత్రకృదనుమన్యత ఇతి నిరూపయంత్యేతదత్ర న హి యుక్తం॥ ౮౬౯॥
అత్ర సమస్తోపాస్తౌ సత్యాం ఖల్వేకవాక్యతావగతా । ఉభయవిధానేన కథం యుక్తా తద్భేదకల్పనా ప్రకృతే ॥ ౮౭౦ ॥
మూర్ధేత్యాద్యుపదిష్టా నిందాప్యత్ర తు భవేద్విరుద్ధైవ। యద్యుభయథాప్యుపాసనమిహ సిద్ధాంతో భవేత్తదా తత్ర ॥ ౮౭౧॥
వ్యస్తోపాసనమేవేత్యేవం వాచ్యో హి పూర్వపక్షస్స్యాత్ । ఉపసంహారేణ సమష్ట్యుపాసనే హ్యవగతేఽపి విస్పష్టం ॥ ౮౭౨ ॥

తదభావస్తుకథంవావక్తుంశక్యోఽత్రపూర్వపక్షేస్యాత్ । జ్యాయస్త్వవచనమపియత్పూర్తేఽరిదృశ్యతేతదేతదపి ॥౪౭౩
అత్రచసమష్ట్యుపాస్తేఃప్రమాణవత్త్వప్రదర్శనార్థంస్యాత్ । వ్యస్తోపాసీనానాప్రమాణసిద్ధత్వబోధనార్థంచ॥౪౭౪॥
——సూ॥౫౮॥నానాశబ్దాదిభేదాత్॥—— సతిహ్యుపాస్ [illegible] గోచరేఽశవణే।తత్రసమస్తోపాసన
మేవజ్యాయఇతిదర్శితంపూర్వం ॥౪౭౫॥ తన్న్యాయ్యేనచప్రత్యే [illegible] నిశ్చి [illegible] నిష్యః । తాన్యపి సామస్త్యేనో
పాసిష్యంతఇతిబుద్ధిరుత్పన్నా ॥౪౭౬॥ అపిచనవేద్యాభేదేవిద్యాభేదో [illegible] దపి । పరమేశ్వరస్తువేద్యఃశ్రుతినా
నాత్వేపిచైకఏవాసౌ॥౪౭౭॥అవగమ్యతేమనోమయఇత్యాదిశ్రుతిషుచైకఏవతథా । ప్రాణోవావేతి శ్రుతివచనేషు ప్రా
ణఏవమన్యత్ర ॥౪౭౮॥ యదపిశ్రుతినానాత్వంతదపిగుణాంతరసమర్పణార్థంస్యాత్ । తస్మాదిహైకవేద్యవ్యపాశ్ర
యంయచ్చభవతిగుణజాతం ॥౪౭౯॥ విద్యైకత్వేఽన్యత్రయహితచ్ఛాఖాంతరగతమిహోపసంహార్యం । ఏవం ప్రా
ప్తేబ్రూతేవేద్యాభేదేపిభవతినానేతి ॥౪౮౦॥ఏవంవిధాహివిద్యావేద్యాభేదేఽభవతిభిన్నైవ । వేదోపాసీతేతిహిశబ్దో
భిన్నఃప్రతీయతేయస్మాత్ ॥౪౮౧॥ శబ్దాంతరఇతిసూత్రేశబ్దోఽసౌకర్మభేదహేతురితి । వర్ణితమతఇహ విద్యాభిన్నా
శబ్దాదిభేదతోభవతి ॥౪౮౨॥ఆదిగ్రహణాచ్చగుణాదయోయథాసంభవంహియోజ్యాస్స్యుః । నన్విహ వేదేత్యాదౌ ప్ర
తీయతేశబ్దభేదమాత్రంహి॥౪౮౩ ॥ యజతీత్యాదివదేవప్రతీయతేనార్థభేదఇహకశ్చిత్ । ఇహతుమనోవృత్త్యర్థావే
దేత్యాభవంతియేశబ్దాః ॥౪౮౪ ॥తద్భేదేనకథంవావిద్యాభిన్నేతిచేన్నదోషోఽయం । తేషు మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదే
పిచగుణాదిభేదేన ॥౪౮౫॥ వేద్యేభిన్నేవిద్యాభిన్నైవస్యాన్నసాభవేదేకా। ఏకస్యాపీశస్యప్రతిప్రకరణం గుణావిభి
ద్యంతే ॥౪౮౬॥ ప్రాణస్యైకస్యాపిహిగుణోయథాతత్రతత్రభిన్నస్స్యాత్ । ఏవమనుబంధభేదాద్విధిభేదేభిద్యతేహివి
ద్యేయం ॥౪౮౭॥ శ్రుతినానాత్వంహిగుణాంతరవిధ్యర్థమితియచ్చపూర్వోక్తం। తచ్చనయస్మాదత్రతు వినిగమకం
నోపలభ్యతేకిమపి ॥౪౮౮॥ ప్రాప్తామనూద్యవిద్యాముప్రాప్తానేకగుణవిశేషాణాం । యదిచేద్విధానమత్రతుదుర్వా
రోవాక్యభేదఏవతదా ॥౪౮౯॥ విద్యైక్యేహిగుణానాంపునరుక్తిరపీహభవతివిఫలైవ।ఆసకృచ్ఛ్రూయంతే కిల గుణా
స్సమాస్సత్యకామతాద్యాహి ॥౪౯౦॥ ప్రకరణభేదాన్నైరాకాంక్ష్యేణాత్రైకవాక్యతాయుక్తా। వైశ్వానరవిద్యా
యామివాత్రనసమస్తచోదనావాస్తి ॥౪౯౧॥ వేద్యైక్యత్వనిమిత్తేవిద్యైకత్వేత్విహప్రతిజ్ఞాతే । సకల గుణానాముప
సంహారోఽశక్యోభవేత్ప్రతిజ్ఞాతః ॥౪౯౨॥ తస్మాదిహశబ్దాదేర్భేదాద్విద్యాపిభవతినానేతి । సుష్ఠూక్తమత్రసూత్రేత
దానుగుణ్యేనభవతివిద్యైక్యం॥౪౯౩॥——సూ॥౫౯॥వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్॥—— విద్యాభేదమిహోక్త్వా తద
నుష్ఠానక్రమంనిరూపయతి ।అత్రత్రివిధావిద్యాఅహంగ్రహాఅపితథాతటస్థాశ్చ ॥౪౯౪॥ అంగాశ్రితాశ్చతత్రాహం
గ్రహవిద్యాస్విదంవిచారయతి । ఏతాసాంవిద్యానాంకిమిహయథేచ్ఛంసముచ్చయఃకివా ॥౪౯౫॥భవతివికల్పోవేతిహిసం
శయేసతివికల్పఇహాయుక్తః । ఇహనాసాంవిద్యానాంసముచ్చయేనియమకారణంకిమపి ॥౪౯౬॥ నన్వగ్నిహోత్రద
ర్శాదీనాంహిపరస్పరంవిభిన్నానాం । భవతిసముచ్చయనియమోయథాతథేహాపి సతుభవేదితిచేత్ ॥౪౯౭॥ నైవం
హినిత్యతాశ్రుతేరేవహితత్రతుసముచ్చయేహేతుః। ఇహవిద్యానామేవంనిత్యత్వపరాశ్రుతిర్నకాచిదపి ॥౪౯౮॥తస్మా
న్నసముచ్చయఇహనాపివికల్పోఽత్రభవతియుక్తతమః । ఏకత్రాధికృతస్యప్రతిషేధోనోపలభ్యతేన్యత్ర ॥౪౯౯॥ పరిశే
షాదత్రయథాకామ్యానుష్ఠానమేవయుక్తమితి । నన్వవిశిష్టఫలత్వాద్వికల్పఆసాంభవేదిహన్యాయ్యః ॥౫౦౦॥కంబ్రహ్మ
ఖంపురాణంమనోమయస్సత్యకామఇత్యాద్యాః । తుల్యవదీశప్రాప్తిఫలాలక్ష్యంతేయతోఽతఇతిచేన్న ॥౫౦౧॥ స్వర్గా
దితుల్యఫలకేష్వపిచ యథాకామ్యమేవదృష్టంహి । ఏవమిహాపియథాకామ్యమేవనవికల్పఇత్యతోబ్రూతే ॥౫౦౨॥ఆసాం
వికల్పఏవన్యాయ్యోనసముచ్చయఃకదాచిదపి। యస్మాదుపాస్యసాక్షాత్కారణాత్మకఫలమిహావిశిష్టంహి ॥౫౦౩॥సాక్షా
త్కృతేపరాత్మన్యేకేనైవద్వితీయమఫలంస్యాత్ । అపిచోపాస్తీనామిహసముచ్చయేనహిఫలం భవేత్కించిత్ ॥౫౦౪॥
యదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణంఫలమిహభవేదుపాస్తీనాం । విక్షేపసాధనేస్మిన్ సముచ్చయేసతి భవేత్ఫలంతదిదం ॥

౯౦౫ ॥ విద్యాఫలంహి సాక్షాత్కృతిసాధ్యం దర్శయంతి వేదాంతాః । యస్య స్యాదిత్యాద్యాస్స్మృతయశ్చ సదేతి దర్శయంత్యేవం ॥ ౯౦౬ ॥ తస్మాదవిశిష్టఫలానామన్యతమాముపాసనామేకాం । ఆలంబ్య తత్పరస్స్యాద్యావదుపాస్యాపరోక్షమస్య స్యాత్ ॥ ౯౦౭ ॥

సూ॥ ౬౦ ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥

సయ ఏతమేవ వాయుం దిశామితి ప్రథిత కామ్యవిద్యాసు । కర్మవదేవాదృష్టద్వారా హి ఫలం ప్రసాధయంతీషు ॥ ౯౦౮ ॥ సాక్షాత్కరణాపేక్షా న చాస్తి తేన చ భవేద్యథాకామ్యం । యస్మాద్వికల్పసాధనమవిశిష్టఫలత్వమత్ర నైవాస్తి ॥ ౯౦౯ ॥

సూ॥ ౬౧ ॥ అంగేషు యథాశ్రయభావః ॥

కర్మాంగేషూద్గీథాదిషు విహితా యా ఉపాసనాస్తాస్తు । ఆశ్రయతంత్రా హి యథా సంభూయైవాశ్రయాస్తథైవైతాః ॥

సూ॥ ౬౨ ॥ శిష్టేశ్చ ॥

త్రిషు వేదేషు యథా వా స్తోత్రాదయ ఆశ్రయా హి శిష్యంతే । ఏవం తదాశ్రితా అప్యుపాసనాస్స్యుర్న తత్ర వైశేష్యం ॥

సూ॥ ౬౩ ॥ సమాహారాత్ ॥

ఛాందోగ్యే హి ప్రణవోద్గీథైక్యధ్యానవిధిరసౌ దృష్టః । తత్రైవ హోతృషదనాద్ధైవాదిత్యాదిరర్థవాదోఽపి ॥ ౯౧౨ ॥ తత్ర స్వరప్రమాదాదినా హి దైవేన దుష్టముద్గీథం । ప్రణవోద్గీథైకత్వధ్యానబలాదేవ సోయముద్గాతా ॥ ౯౧౩ ॥ నిర్దోషం తం కురుతే సమ్యక్కృత హోతృశంసనాదితి హి । వర్ణితమత ఇహ వేదాంతరోదితప్రత్యయస్య చైతస్య ॥ ౯౧౪ ॥ వేదాంతరోపదిష్టానుబంధసంకీర్తనం హి సర్వత్ర । వేదాంతరోదిత ప్రత్యయోపసంహారమేవ సూచయతి ॥ ౯౧౫ ॥

సూ॥ ౬౪ ॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ॥

విద్యాధ్యేయం విద్యాశ్రయమోంకారం హి సర్వవేదేషు । సాధారణం చ తమిమం తేనేయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౯౧౬ ॥ ఆశ్రయసాధారణ్యాదాశ్రితసాధారణత్వమపి తస్మాత్ । అథవైతే కర్మగుణా యే చోద్గీథాదయో భవంత్యేతే ॥ ౯౧౭ ॥ సర్వప్రయోగసాధారణా ఇమే కర్మసూపలభ్యంతే । తేనాశ్రయసహభావాత్ప్రత్యయసహభావ ఏవ యుక్త ఇహ ॥ ౯౧౮ ॥

సూ॥ ౬౫ ॥ న వా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥

ఆశ్రయసహభావేన ప్రత్యయసహభావ ఇతి హి యచ్చోక్తం । తన్నాశ్రయసహభావో న చాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్ ॥ ౯౧౯ ॥ యస్మాదిహాశ్రితానాం తత్సహభావః శ్రుతో న కుత్రాపి । వేదత్రయవిహితానాం స్తోత్రాదీనాం తథైవ చాంగానాం ॥ ౯౨౦ ॥ సహభావశ్చ మసంవోన్నియేత్యాదిషు యథోపలబ్ధస్స్యాత్ । ఏవం హ్యుపాసనానాం సహభావేన క్వచిచ్ఛ్రుతిర్దృష్టా ॥ ౯౨౧ ॥ నాపి ప్రయోగవచనం సహభావం ప్రాపయేదిహైతాసాం । అత్ర హ్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రతీయతే శ్రుతిషు ॥ ౯౨౨ ॥ క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం హి ప్రయోగవచనం తు । సహభావమేవ కేవలమిహ గమయేన్న హ్యుపాసనానాం చ ॥ ౯౨౩ ॥ అంగాశ్రితాన్యపి చ తాన్యుపాసనాని స్వతః పుమర్థాని । గోదోహనాదివదితి ప్రపంచితం చైతదేవ పూర్వత్ర ॥ ౯౨౪ ॥ క్రత్వర్థాన్యంగాని హి పురుషార్థాని హ్యుపాసనాని స్యుః । సతి చైవం హి విశేషే సహభావో న హి కథంచిదపి తేషాం ॥ ౯౨౫ ॥ లింగద్వయమపి చ పరం న్యాయాభావాచ్ఛ్రుతేరభావాచ్చ । నోపాసనసహభావస్యోపోద్బలకం హి సాధనం భవతి ॥ ౯౨౬ ॥ ఆశ్రయతంత్రాణ్యేతాన్యాశ్రయలోపే పరం హి లుప్యేరన్ । న తు తత్సహభావార్హాణ్యతో యథాకామమేవ తాని స్యుః ॥ ౯౨౭ ॥

సూ॥ ౬౬ ॥ దర్శనాచ్చ ॥

శ్రుతిరసహభావమేవ హ్యుపాసనానామిహ ప్రదర్శయతి । ఏవంవిద్ధైవ బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానమృత్విజస్సర్వాన్ ॥ ౯౨౮ ॥ అభిరక్షతీతి తత్ర హి సర్వత్ర ప్రత్యయోపసంహారే । సర్వే సర్వవిదో న జ్ఞానవతా బ్రహ్మణేతరేషాం హి ॥ ౯౨౯ ॥ పరిపాల్యత్వమయుక్తం తత్సంకీర్తనమిదం మృషైవ స్యాత్ । తస్మాదుపాసనానాం సముచ్చయో వా భవేద్వికల్పో వా ॥ ౯౩౦ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౯౩౧ ॥ తత్ర చ తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు మనవద్యః ॥ ౯౩౨ ॥ ... ... *

శ్రీ శంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

శ్రీ గణేశాయనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం - తృతీయాధ్యాయే - చతుర్థపాదః.

పాదేతి తేహి పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారం । నిర్ణీయ తత్స్వరూపం నిశ్చితమిహ కిల చతుర్థపాదే హి ॥ ౧
పురుషార్థహేతుతా కర్మాణాం గతయా నిరూప్యతే తాసాం । యజ్ఞాదీని చ బహిరంగాని శమాదీని చాంతరంగాని ॥ ౨ ॥ వి
ద్యోత్పత్త్యై సాధనభూతాన్యపి చేహ దర్శయిష్యంతే । భవతీహ చైకవిద్యావిషయత్వం సంగతి ద్వయోరనయోః ॥ ౩ ॥
సూ॥ ౧॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః॥ తత్త్వజ్ఞానే బహుధా విప్రతిపత్త్యాత ఏవ చాద్యాహి । నిర్ణీయ
తే కిమాత్మజ్ఞానం యచ్చౌపనిషదముపదిష్టం ॥ ౪ ॥ తత్కర్మణ్యేవానుప్రవిశత్యధికారసాధనద్వారా । కింవా స్వతంత్రమేత
త్పురుషార్థం సాధయిష్యతీత్యస్యాం ॥ ౫ ॥ మీమాంసాయాం సత్యాం సిద్ధాంతే నైవ తదిదమారభ్యతే । వేదాంతవాక్యజ
నితాదాత్మజ్ఞానాదతో హి పురుషార్థః ॥ ౬ ॥ భవతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే తత ఏతదిహ । అవగమ్యతే శ్రుతిభ్యో
బ్రహ్మవిదాప్నోతి తరతి శోకమితి ॥ ౭ ॥ ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి శ్రుతిరపి ప్రదర్శయతి । నిరపేక్షాయాస్తస్యా వి
ద్యాయా ఇహ పుమర్థహేతుత్వం ॥ ౮ ॥ సూ॥ ౨॥ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః॥ స్వత ఏవ
జ్ఞానమిదం పుమర్థసాధనమితీహ యచ్చోక్తం । తత్తు న యుక్తం యస్మాత్ జ్ఞానం తదిదం హి భవతి కర్మాంగం ॥ ౯ ॥ యేనా
త్మాసౌ కర్తా తే వా సౌ భవతి కర్మశేష ఇహ । భవతి హి తద్విజ్ఞానం విషయద్వారేణ కర్మసంబంధి ॥ ౧౦ ॥ ప్రోక్షణసం
స్కారాదివ దేవ ఫలశ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్ । ఇతి మన్యతే హి జైమినిరాచార్యోఽన్యేషు భవతి సా హి యథా ॥ ౧౧ ॥ శ్రుతి
రర్థవాదరూపైవాన్యాసు ద్రవ్యసంస్క్రియాస్వేషా । దృష్టా హి యస్య పర్ణమయీ త్యాద్యా తత్ర చైవ ముపదిష్టమ్ ॥
౧౨ ॥ యస్య జుహూః పర్ణమయీ స నైవ పాపం శృణోతి హి శ్లోకం । అంజనమస్య యదేతద్భ్రాతృవ్యస్యాస్య చక్షు రప
హరతి ॥ ౧౩ ॥ ఏవమితి యత్ప్రయాజానూయాజాశ్చాపి సమ్యగిజ్యంతే । యజ్ఞస్య వర్మ తత్స్యాద్యజమానస్యాపి భవతి
వర్మేతి ॥ ౧౪ ॥ ఏవంజాతీయ శ్రుతివచనానామర్థవాదరూపత్వం । దృష్టం తద్వదిహాపి చ ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా యు
క్తా ॥ ౧౫ ॥ ప్రకరణమన్యత్కించిద్విన్నైవ తస్య క్రతుప్రవేశోఽయం । ఆత్మజ్ఞానస్యానారభ్యాధీతస్య న కథమితి శంక్యం ॥ ౧౬ ॥
తద్విజ్ఞానస్యాపి హి కర్తృద్వారా క్రతుప్రవేశ ఇహ । ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇతి శ్రుతివాక్యబలేన యుక్త ఏవ స్యాత్ ॥ ౧౭ ॥ నను
వినియోగః క్రతుషు శ్రుతివాక్యస్యాస్య నోపపన్నస్స్యాత్ । తత్రానారభ్యాధీతానాం వాక్యాత్క్రతుప్రవేశస్స్యాత్ ॥
౧౮ ॥ యత్రత్వవ్యభిచారిద్వారం లభ్యేత కించిదపి తేన । లౌకికవైదికకర్మసు కర్తా సాధారణో న తద్వ్యాప్యః ॥
౧౯ ॥ తస్మాన్న హి తద్ద్వారాత్ తద్విజ్ఞానస్య కర్మసంబంధః । ఇతి చేదుపపన్నోఽయం తద్విజ్ఞానస్య కర్మసంబంధః ॥ ౨౦ ॥
ఇహ కిల దేహవ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానం వివక్షితం తచ్చ । న హి లౌకికేషు కర్మస్వపేక్షితం తద్వినాపి పశ్వాదా ॥ ౨౧ ॥ దృశ్యత ఏవ
హి లౌకికకర్మాత స్తదిదమాత్మవిజ్ఞానం । తనుపాతోత్తరకాలఫలేష్వేః హి వైదికేషు జనకం స్యాత్ ॥ ౨౨ ॥ నన్వపహ
తపాప్మాయం వేదాంతేషూపదిశ్యతే హ్యాత్మా । యదిదం తద్విజ్ఞానం తదసంసార్యాత్మ విషయమేవ స్యాత్ ॥ ౨౩ ॥ తచ్చ క
థం కర్మాంగం స్యాదితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా । యస్మాత్సంసార్యాత్మా ప్రియాదిసంసూచితోఽత్ర నిర్దిష్టః ॥ ౨౪ ॥ అప
హతపాప్మత్వాదికమస్య స్తుత్యర్థమేవ నిర్దిష్టం । నను పూర్వమేతదుక్తం బ్రహ్మ సంసారి జగదుపాదానం ॥ ౨౫ ॥ సం
సారిణస్స్వరూపం తదేవ పరమార్థతో న చాన్యదితి । ఉపదిశ్యతే హి వేదాంతేష్వితి చేత్సత్యమేవ పూర్వోక్తం ॥ ౨౬ ॥ పూ
ర్వోక్తస్యైవ పునః స్థూణానిఖననన్యాయేన దార్ఢ్యాయ । ఉపదిశ్యతే హ్యత్ర పసమాధానేఽదోషఫలద్వారా ॥ ... ❋
సూ॥ ౩॥ ఆచారదర్శనాత్॥ జనకో హ తి ప్రభృతీని యత్స్యమాణ ఇతి చైవమాదీని । బ్రహ్మవిదామపి విద్యావిధిప
రవాక్యేష్వమాని వాక్యాని ॥ ౨౮ ॥ దృశ్యంతే తాని బ్రహ్మవిదాం కథయంతి కర్మసంబంధం । ఉద్దాలకాదిషు తథా పుత్రాద్యను
శాసనేన గార్హస్థ్యం ॥ ౨౯ ॥ అవగమ్యతే యదా తు జ్ఞానాచ్చేత్కేవలాత్పుమర్థస్స్యాత్ । బహుళాయాసాని పునః కర్మాణ్యేతా
ని తే కథం కుర్యుః ॥ ౩౦ ॥ మధు విందేత సమీపే కిమర్థమచలం వ్రజేదితి న్యాయాత్ ॥ సూ॥ ౪॥ తచ్ఛ్రుతేః॥ ఇహ కర్మ
శేషతైవ హి విద్యాయా న స్వతః పుమర్థత్వం ॥ ౩౧ ॥ ఇత్యేతద్దర్శయతి శ్రుతిరత్ర యదేవ విద్యయేత్యాద్యా॥ సూ॥ ౫॥ సమ

న్వారంభణాత్ ॥ తం విద్యేతి శ్రుతిరియమిహ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభే ॥౩౨॥ దర్శయతి హి సాహిత్యం తస్మాద్విద్యా న కేవలార్థకరీ ॥ సూ॥౬॥ తద్వతో విధానాత్ ॥ శ్రుతిరేషాచార్యకులాద్వేదమధీత్యేతి దర్శయత్యేవం ॥౩౩॥ గురుశుశ్రూషా కర్మణ్యనుష్ఠితేయోఽతిశిష్యతే కాలః । తత్ర చ యథావిధానం వేదమధీత్య చ తతస్సమావృత్య ॥౩౪॥ గార్హస్థ్యేఽపి హి స్థిత్వాథ కర్మవ్విధిచోదితాననుష్ఠాస్యన్ । స్వాధ్యాయం తత్ర చాధీయానోఽసౌ సతతం శుచిప్రదేశేషు ॥౩౫॥ భూతాని చాప్యహింసన్నాత్మని సర్వేంద్రియాణి సంస్థాప్య । ఏవం సవర్తమానో బ్రహ్మపదం శాశ్వతం ప్రయాతీతి ॥౩౬॥ వేదార్థజ్ఞానవతః కర్మణ్యధికారదర్శనాదత్ర । స్వాతంత్ర్యం నైతస్యా విద్యాయా న హి పుమర్థహేతుత్వం ॥ ౩౭ ॥ నను వేదస్యాధ్యయనం శ్రూయత ఇహ నోఽతదర్థవిజ్ఞానం । ఇతి చేద్వేదాధ్యయనం భవతి హ్యర్థావధారణార్థమిహ ॥ ౩౮॥ ... *

సూ॥౭॥ నియమాచ్చ ॥ కుర్వన్నేవేత్యాద్యా శ్రుతిరేతద్వై జరేతి చాన్యాపి । దర్శయతి హి విద్యాయా నియమేనైవేహ కర్మశేషత్వం ॥ సూ॥౮॥ అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ॥ ఉక్తాక్షేపనిరాసార్థకస్తు శబ్దోఽత్ర సూత్రనిర్దిష్టః । యత్త్వస్య కర్మశేషత్వేన ఫలశ్రుతిరిహార్థవాద ఇతి ॥౪౦॥ తత్తు న యుక్తం యస్మాద్వేదాంతేషూపదిశ్యతే బ్రహ్మ । యది సంసార్యేవాత్మా శారీరః కర్తృభోక్తృతాదిగుణః ॥ ౪౧ ॥ ఉపదిష్టస్స్యాద్వేదాంతేషు తదా యుక్తమర్థవాదత్వం । ఇహ పునరపహతపాప్మా పరమాత్మా స్వప్రకాశచిన్మాత్రః ॥ ౪౨ ॥ శారీరాదధికోయో వేదాంతేషూపదిశ్యతే సోఽయం । తద్విషయం హి జ్ఞానం ప్రవర్తకం కర్మణాం కథం వా స్యాత్ ॥౪౩॥ కర్మోచ్ఛిత్తిం యస్మాదుపమర్దం చేతి వక్ష్యతి జ్ఞానాత్ । తస్మాత్పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి భగవతో మతం యత్స్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ శేషత్వాదిభిరేతన్న చాల్యతే తత్తు భవతి తదవస్థం । పరమేశ్వరం తమధికం ప్రదర్శయంతి కిల సర్వవేదాంతాః ॥౪౫॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాద్యా అపి తదైక్షతేత్యాద్యాః । యచ్చోక్తమాత్మనోఽస్య ప్రియాదిసంసూచితస్య వేద్యతయా ॥ ౪౬ ॥ సంసారిణోఽనుకర్షణముపలభ్యత ఆత్మనస్తు కామాయ । సర్వం ప్రియమిత్యేతం త్వేవత ఇత్యాదికం చ తత్సకలం ॥ ౪౭ ॥ నవిరుద్ధమస్య మహతో భూతస్యేత్యాదిభిః పరంజ్యోతిః । ఉపసంపద్య స్వేనేత్యాద్యైర్వేదాంతవాక్యశేషైర్హి ॥ ౪౮ ॥ సత్యామధికోపదిదిక్షాయామేతన్న చాతి భేదపరం । యదిదం శారీరస్య స్వరూపమిహ పారమేశ్వరం తత్స్యాత్ ॥౪౯॥ ఔపాధికమేవైతచ్ఛారీరత్వమితి తత్త్వమస్యాద్యైః । ఉపదిశ్యతే తదేతన్నిర్ణీతం తత్ర తత్ర పూర్వం హి ॥౫౦॥

సూ॥౯॥ తుల్యం తు దర్శనం ॥ ఆచారదర్శనాదిహ విద్యేయం కర్మశేష ఇత్యుక్తం । ఆచారదర్శనం తద్విద్యాయాః ఖల్వకర్మశేషత్వే ॥ ౫౧ ॥ తుల్యం శ్రుతిరిహ యస్మాదేతద్ధస్మేతి దర్శయత్యేవం । కర్మఫలేష్వగార్దావృషయస్సంజాతభూరివైరాగ్యాః ॥౫౨॥ యక్ష్యామహే కిమర్థా వయమితి యాగాద్యనాదరావిష్టాః । తత్సాధనాగ్నిహోత్రాదికముత్సృజ్య హితమేతమాత్మానం ॥౫౩॥ విజ్ఞాయ భైక్షచర్యామపాస్తసర్వేషణాశ్చరంతీతి । దృష్టం హి యాజ్ఞవల్క్యాద్యాత్మవిదామప్యకర్మనిష్ఠత్వం ॥౫౪॥ ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితీత్యాది వేదవాక్యేభ్యః । యచ్చేహ లింగముక్తం హి యక్ష్యమాణ ఇతి కర్మశేషత్వే ॥ ౫౫ ॥ తత్ఖలు వైశ్వానరవిద్యావిషయం భవతి సా చ విద్యా హి । సవిశేషవిషయకా స్యాత్తత్ర చ యుక్తం హి కర్మసాహిత్యం ॥౫౬॥ నతు నిర్విశేషగోచరవిద్యా కర్మాంగభావముపయాతి । కర్మప్రకరణవిరహాద్వ్యవస్యదుక్తమిహ తచ్ఛ్రుతేరితి హి ॥ ౫౭ ॥

సూ॥౧౦॥ అసార్వత్రికీ ॥ నేయం హి సర్వవిద్యావిషయాత్ర యదేవ విద్యయేత్యాద్యా । కింతు ప్రకృతోద్గీథోపాస్తిపరైవ శ్రుతిర్భవేదేషా ॥౫౮॥ సూ॥౧౧॥ విభాగశ్శతవత్ ॥ యచ్చ సమన్వారంభణముక్తం యచ్చేహ భవతి విద్యాయాః । అస్వాతంత్ర్యలింగం తం విద్యాకర్మణీత్యనేనోక్తం ॥౫౯॥ తస్యేదం ప్రతివచనం భవతి విభాగ ఇతి సూత్రనిర్దిష్టం । ఇహ విద్యాన్వారభతే హ్యన్యం పురుషం తథైవ కర్మాన్యం ॥ ౬౦ ॥ ఇతి తు విభాగోఽత్ర స్యాచ్ఛతవదితి నిదర్శనం భవేదత్ర । శతమేతాభ్యాం దేహీత్యుక్తే పృథగేవ దీయతే హి యథా ॥౬౧॥ పంచాశత్పంచాశత్తథైతదపి వస్తుతోఽత్ర వచనమిదం । సంసారిపరమిహేతి తు కామయమాన ఇతి వాక్యనిర్దేశాత్ ॥ ౬౨ ॥ అథాకామయమాన ఇతి ముముక్షుః పృథక్త్వనిర్దిష్టః । విద్యావిహితా ప్రతిషిద్ధాపి చ సంసారవిషయ ఏవ స్యాత్ ॥ ౬౩ ॥ సంసారవిషయ ఏవ హి కర్మ ప్రతిషిద్ధమపి చ విహితం చ ।

అవిభాగేనాప్యత్రసమన్వారంభేన బాధకం కిమపి॥ ౬౪॥ సూ॥ ౧౨॥ అధ్యయనమాత్రవతః॥ యత్తద్వ్రతో విధా-
నాదిత్యత్రోక్తం నిరస్యతే తదిహ। అచార్యకులాద్వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రమేవైతత్ ॥ ౬౫॥ శ్రుతమిహ తేన చ కర్మ-
ణ్యధికారోఽధ్యయనమాత్రవత ఏవ। నిర్ణీయతే హ్యవిద్వాన్ కథమిహ కర్మస్వధిక్రియేతేతి ॥ ౬౬॥ నైషాశంకా శాస్త్రా-
నవయమిహాధ్యయనమాత్రే సంభూతం। కర్మావబోధనం యత్కర్మస్వధికారకారణం నేతి॥ ౬౭॥ ప్రకృతే నివారయా-
మః కిం త్వాత్మజ్ఞానమౌపనిషదం యత్। స్వత ఏవ ఫలవదేతన్న పునః కర్మాధికారహేతురితి॥ ౬౮॥ ప్రతిపాదయామ ఏతద్వ్య-
ద్ధైవహి క్రతువిశేషవిజ్ఞానం। క్రత్వంతరాధికారే కథమపి నాపేక్ష్యతే తద్ధైవైతత్॥ సూ॥ ౧౩॥ నావిశేషాత్॥
నియమాచ్ఛ్రుతియదుక్తం దూషణమధునా నిరస్యతే తదిదం। కుర్వన్నేవేత్యాదిషు నియమశ్రవణేషు విదుష ఏవేతి ॥ ౭౦॥ నాస్తి వి-
శేషో యస్మాదవిశేషేణోపదిశ్యతే నియమః॥ సూ॥ ౧౪॥ స్తుతయేఽనుమతిర్వా॥ కుర్వన్నేవేత్యత్ర త్వపరో
వ్యాఖ్యాయతే విశేషో హి ॥ ౭౧॥ యద్యపి విద్యైవ ప్రకరణబలతః ప్రతీయతే తథాపి। విద్యాస్తుతయే తదిదం కర్మానుజ్ఞాన-
మితి తు విజ్ఞేయం॥ ౭౨॥ తదభిప్రాయేణైవ హి న కర్మ లిప్యత ఇతి ప్రదర్శయతి। యావజ్జీవం కుర్వత్యపి విదుషి న కర్మ భవతి
లేపాయ॥ ౭౩॥ విద్యాసామర్థ్యాదితి విద్యాస్తుతిరేవ గమ్యతే తస్మాత్॥ సూ॥ ౧౫॥ కామకారేణ చైకే॥ అపి
చాత్రైకే ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలా హి విద్వాంసః ॥ ౭౪॥ స్వర్గాదిసాధనేషు ప్రజాదిషు హి తద్బలావలంబేన। నిష్ఫలతా-
మేవైతే నిశ్చిన్వంతీతి దర్శయత్యేషా ॥ ౭౫॥ శ్రుతిరియమేతద్ధస్మేత్యాద్యా ప్రజయా ఫలం కిమస్మాకం। పరమాత్మైవాత్మా
నః ప్రాప్యో లోకోఽభవేత్పరాత్మేతి ॥ ౭౬॥ తస్మాదపి విద్యాయా న కర్మశేషత్వముచితమాశ్రయితుం। నా... తద్విషయా-
యాః ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా యుక్తా ॥ ౭౭॥ సూ॥ ౧౬॥ ఉపమర్దం చ॥ కర్మాధికారహేతోః కారకఫలతత్క్రి-
యాదిరూపస్య। అవిద్యకస్య విద్యావీర్యాదుపమర్దమామనంత్యపి చ ॥ ౭౮॥ యత్ర త్వస్యేత్యాద్యాః శ్రుతయః కం చేహ
వై పరిత్యజ్యాపి। ఔపనిషదాత్మవిద్యాపూర్వాం కర్మాధికారసిద్ధిమిహ ॥ ౭౯॥ ఆశాసానస్య పరం కర్మణ్యధికారభంగ ఏవ
స్యాత్। తస్మాదపి విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం స్యాన్న కర్మశేషత్వం॥ ౮౦॥ సూ॥ ౧౭॥ ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి॥
విద్యేయమూర్ధ్వరేతస్సు చ దృష్టా సా భవేన్న కర్మాంగం। న హి తేషు దృశ్యతే తద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ॥ ౮౧॥
తే చోర్ధ్వరేతసః కిల న శ్రూయంతే హి వేద ఇత్యపి న। యేనోర్ధ్వరేతసస్తే శ్రూయంతే వైదికేషు శబ్దేషు ॥ ౮౨॥ త్రయ ఇ-
హ ధర్మస్కంధాః శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే యే చ। యే చోపవసంతి తపః శ్రద్ధే కేవలమరణ్యకృతవాసాః ॥ ౮౩॥ ప్రవ్రా-
జినో హి లోకం కాంక్షంతః ప్రవ్రజంతి తే హీతి। కించ పునర్బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతివాక్యే తదూర్ధ్వరేతస్త్వం ॥ ౮౪॥ శ్రూ-
యత ఏవ ప్రతిపన్నా ప్రతిపన్నాశ్రమాంతరాణాం చ। తస్మాదపి విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం స్యాన్న కర్మశేషత్వం ॥ ౮౫॥
సూ॥ ౧౮॥ పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి॥ యే చోర్ధ్వరేతసామిహ సద్భావాయ ప్రదర్శితాః
శబ్దాః। త్రయ ఇత్యాద్యాః శ్రౌతాస్తే తత్ప్రతిపాదనక్షమా న స్యుః ॥ ౮౬॥ యత ఆశ్రమాంతరాణాం శబ్దేష్వేతేషు కిల ప-
రామర్శం। కేవలమిహ జైమినిరాచార్యోఽసౌ మన్యతే న తత్ర విధిం ॥ ౮౭॥ యేన లిఙాదీనామన్యతమో నేహాస్తి చోదనాశబ్దః।
అర్థాంతరపరతైవ హి దృష్టా ప్రత్యేకమేషు శబ్దేషు ॥ ౮౮॥ త్రయ ఇత్యాదావ యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి వర్ణితః ప్రథమః। స
భవతి గృహస్థ ఇహాతః తపస్తు వనస్థో ద్వితీయ ఇహ కథితః ॥ ౮౯॥ ఆచార్యకులనివాసీ యోఽసౌ హి బ్రహ్మచర్యమాపన్నః। ఉ-
పకుర్వాణో నైష్ఠిక ఇతి స ద్వివిధస్తృతీయ ఇహ భవతి ॥ ౯౦॥ ఏతే హి పుణ్యలోకా ఇతి తు పరామర్శపూర్వకం తేషాం। సం-
కీర్త్యా చాత్యంతికఫలతామత్యంతఫలతయా హీయం ॥ ౯౧॥ ప్రస్తూయతే పునర్బ్రహ్మసంస్థతా బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యాద్యైః।
నన్వాశ్రమాః పరామర్శేఽపి హి గమ్యంత ఏవ తత్ర శ్రుతే ॥ ౯౨॥ సత్యమథాపి స్మృత్యాచారాభ్యాం తత్ప్రసిద్ధిరిహ దృష్టా। న
ప్రత్యక్షశ్రుత్యా దృష్టా సా చేహ తద్విరోధే తు ॥ ౯౩॥ నాదరణీయా ఏవానధికృతవిషయా ఏవ తే భవిష్యంతి। నను గార్హస్థ్య-
మపీదం సహోర్ధ్వరేతోభిరిహ పరామృష్టం ॥ ౯౪॥ సత్యమథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవ విధీయతేఽగ్నిహోత్రాది। తేన శ్రు-
తిప్రసిద్ధం గార్హస్థ్యమితి ప్రతీయతే వ్యక్తం ॥ ౯౫॥ ఇహ చ పరామర్శోఽయం స్తుత్యర్థస్యాన్న చోదనార్థోఽపి। అపి చ ప్రత్యక్ష-

శ్రుతిరపవదతికిలాశ్రమాంతరంహీయం ॥ ౯౬ ॥ ఆచార్యాయప్రియమిత్యాద్యాపితథైవవీరహేత్యాద్యా । యేచేమేఽ
రణ్యఇతిశ్రుతిరపిభవతీహదేవయానపరా॥౯౭॥ నేహాశ్రమాంతరస్యప్రదర్శనార్థాయతశ్చసందిగ్ధం । తద్ధ్యాశ్రమాంతరం
తపఏవేత్యాదావతద్ధైతమేవేతి ॥౯౮॥నహిపారివ్రాజ్యవిధిర్భవతిసచాయంహిలోకసంస్తావః। తదిదంతుపునర్బ్రహ్మేత్యా
దావాక్యేప్రదర్శితంహినను ॥ ౯౯ ॥ పారివ్రాజ్యవిధానంకథమిహదూషణమిదంభవేదితిచేత్ । సత్యమథాపి త్వేతాం
జాబాలశ్రుతిమిహానపేక్ష్యైవ ॥ ౧౦౦ ॥ శ్రుత్యంతరావలంబాద్విచారఇహచాలితోహిసూత్రకృతా ॥ ... *
సూ॥౧౯॥అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ తదిదంపారివ్రాజ్యమవశ్యమనుష్ఠేయమేవభవతీహ ।
గార్హస్థ్యవదేవేతిహిమన్యతఇహబాదరాయణాచార్యః । అనధికృతానుష్ఠేయంతదాశ్రమాంతరమితీహ నాశంక్యం ॥
౧౦౨॥శ్రుతిసామ్యమేవదృష్టంగార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్యయతః । స్కంధశ్రుతౌయథైవ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గా
ర్హస్థ్యం ॥ ౧౦౩ ॥ భవతిపరామృష్టంతద్వదేవఖల్వాశ్రమాంతరంతదిదం । భవతియథైవ నివీతప్రాచీనావీతయోఃప
రామర్శః ॥ ౧౦౪ ॥ శాస్త్రాంతరావగతయోరుపవీతవిధిప్రధానకేవాక్యే।తస్మాదిహాశ్రమాంతరమపిగార్హస్థ్యేనతుల్య
మేవస్యాత్ ॥ ౧౦౫ ॥ కించప్రవ్రాజినఇత్యస్యచవాక్యస్యదృశ్యతేత్రపునః । సమభివ్యాహారశ్రుత్యనువచనాద్ధ్యైస్త
థైవచేహాపి ॥ ౧౦౬ ॥ యేచేమేఽరణ్యఇతిశ్రుతేర్హి పంచాగ్నివిద్యయాభవతి ।తపఏవేత్యాదిషుకిలసందిగ్ధంతదితీయచ్చ
పూర్వోక్తం ॥ ౧౦౭ ॥ తదిదమయుక్తంనిశ్చయకారణమతోపలభ్యతేయస్మాత్ । ధర్మస్కంధాస్త్రయఇతి యదిదం
స్కంధత్రయంప్రతిజ్ఞాతం ॥ ౧౦౮ ॥ యజ్ఞాదయోహిధర్మాఃపృథగుత్పన్నాభవంతిభూయాంసః । హిత్వాశ్రమసంబం
ధంత్రిత్వేనాంతర్భవంతితతఏతే ॥ ౧౦౯ ॥ భవతిగృహస్థాశ్రమఏవైకోయజ్ఞాదిలింగకస్స్కంధః । విస్పష్టమేవచాన్యోని
ర్దిష్టోబ్రహ్మచారిశబ్దేన ॥ ౧౧౦ ॥ తపఇత్యత్రాపితపఃప్రధానఏవాశ్రమోవనస్థోసౌ । యేచేమేఽరణ్యఇతి శ్రుతివాక్యేఖ
ల్వరణ్యలింగేన ॥ ౧౧౧ ॥ సోయంతురీయఏవస్యాన్నస్కంధత్రయప్రవిష్టోయం । శ్రద్ధాతపఃపరాణామేవయతోహ్యాశ్ర
మాంతరగ్రహణం॥౧౧౨॥ సూ॥౨౦॥విధిర్వాధారణవత్॥ అనువాదకత్వపక్షంహిత్వాస్కంధశ్రుతేర్విధి
త్వమిహ । పరికల్ప్యతేహితత్రచలాఘవమేవేతిదర్శయత్యధునా ॥ ౧౧౩ ॥ విధిరాశ్రమాంతరస్యాస్యాన్నపరామర్శమా
త్రమేవాత్ర । అవిరక్తవిషయకత్వాద్యావజ్జీవశ్రుతేర్నబాధకతా ॥౧౧౪ ॥ననుయదివిధిత్వమస్యాస్తదైకవాక్యత్వమను
పపన్నంస్యాత్ । అత్రైకవాక్యతాహిప్రతీయతేబ్రహ్మసంస్థతాస్తుత్యా ॥ ౧౧౫ ॥ అల్పఫలత్వేన త్రీన్ నిందిత్వా బ్ర
హ్మసంస్థతా చేహ ।అమృతత్వఫలతయైవస్తుతాహిసాబ్రహ్మసంస్థఇత్యేవం॥౧౧౬॥ఇతిచేత్సత్యమథాపిత్యక్త్వా స్తుత్యైక
వాక్యతామత్ర । విధిరేవాపూర్వత్వాదభ్యుపగంతవ్యఇతితుయుక్తమిహ ॥ ౧౧౭ ॥ విధ్యంతరస్య చానుపలంభాదత్రచ
విధిప్రతీతేశ్చ । సంభవతిహిముఖ్యార్థేస్తుతిలక్షణయాత్రగౌణవాదత్వం ॥ ౧౧౮ ॥ ఆశ్రిత్య యోజనానహి యుక్తాస్తు
త్యైకవాక్యభావేన । ధారణవదితినిదర్శనముపదిష్టంతత్కిలైవమత్రస్యాత్ ॥ ౧౧౯ ॥ ఇహచమహాపితృయజ్ఞే భవతి
శ్రౌతాగ్నిహోత్రమత్రహవిః। ప్రక్షిప్తంస్రుచ్యాహవనీయంప్రతినీయతేయదాతర్హి ॥ ౧౨౦ ॥ హవిషస్తస్యాథస్తాత్సమి
ధంధృత్వాహ్యనువ్రజేత్సపునః । ఇత్యుక్త్వోపరిదేవేభ్యోధారయతీతిదర్శితంశ్రుత్యా ॥ ౧౨౧ ॥ అనయాధస్తాదిత్యాదిక
యాఽధోధారణస్యవిహితస్య । స్తావకతయోపరిగృహీతస్యచతేనైకవాక్యతాభానే। ౧౨౨ ॥ సత్యపిదైవేచోపరిధా
రణవిధిరిహాయథాతథేహాపి । తుల్యత్వాచ్చాపూర్వత్వస్యోక్తంశేషలక్షణేపీదం ॥౧౨౩ ॥ యద్యపికేవలమత్రాశ్రమాం
తరస్యాస్తికిలపరామర్శః । తదపివిధేయాసంస్తవసామర్థ్యాద్బ్రహ్మసంస్థతావశ్యం॥౧౨౪ ॥ యాబ్రహ్మసంస్థతోక్తా
సాస్యాదాశ్రమచతుష్టయేకింవా । భవతీహయస్యకస్యచిదథతుపరివ్రాజకస్యవేత్యేతత్ ॥ ౧౨౫ ॥ అత్రవివేక్తవ్యంయది
భవేత్పరివ్రాజకఃపరామృష్టః । సర్వేషామవిశేషేణైవగృహస్థాదివత్పరామర్శాత్ ॥ ౧౨౬ ॥ యోబ్రహ్మసంస్థఏకశ్చ
తుర్థకిలకశ్చిదాశ్రమేషుస్యాత్ । యదితుసనపరామృష్టస్తతస్తుపరిశిష్యమాణఇహయోసౌ ॥ ౧౨౭ ॥ సఖలు పరివ్రాడే
వస్యాదత్రబ్రహ్మసంస్థఇతియుక్తం । తత్రతపశ్శబ్దేనహిభవేత్పరివ్రాజకఃపరామృష్టః ॥ ౧౨౮ ॥ ఇతికేచిత్తదయుక్తంస

త్యంహిగతత్వావనేనశబ్దేన । వానప్రస్థపరేణచకథంపరివ్రాజకోఽత్రగృహ్యేత ॥ ౧౨౯ ॥ ఇహచపరామృష్టౌకిలగృహమే
ధిబ్రహ్మచారిణావేతౌ।అత్రయథాఽసాధారణవిశేషణేనచవిశేషితౌభవతః॥౧౩౦॥ఏతౌహిభిన్నౌవైఖానసావపితథావిశే
షితౌభవతః।వానప్రస్థానాంఖలుతపస్త్వసాధారణోఽభవేద్ధర్మః ॥ ౧౩౧॥ కాయక్లేశపురస్సరకర్మణి రూఢోహ్యయంత
పశ్శబ్దః। భిక్షోస్తుధర్మఇంద్రియసంయమనాదిర్నచేతరకశ్చిత్ ॥ ౧౩౨॥ యదిచతపశ్శబ్దేనేంద్రియ సంయమాదిరపిచ
గృహ్యేత । తర్హిచతుర్ష్వేవసతాంత్రిష్వంతర్భావకథనంనన్యాయ్యం ॥ ౧౩౩॥ ఏకోఽమృతత్వభాక్స్యాత్త్రయఏతేపుణ్య
లోకభాజఇతి । వ్యపదేశోఽత్రతుకృష్ణస్సచాశ్రమస్సపృథక్త్వఏవసంభవతి ॥౧౩౪ ॥తస్మాదేతేపూర్వేభవంతికిల పుణ్యలోక
మాత్రఫలాః।పరిశిష్యమాణఏషపరివ్రాజకోఽమృతత్వభాగితిన్యాయ్యం ॥౧౩౫ ॥ ననుసంభవన్హియోగస్సర్వత్రబ్రహ్మసంస్థ
శబ్దోఽయం। అవతిష్ఠతేపరివ్రాజకఏవకథంయదాతుసహోక్తిస్స్యాత్ ॥౧౩౬॥ ఆశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తిర్జ్ఞానమఫ
లమితిచేన్న । తత్రానన్యవ్యాపారతాత్మికాంబ్రహ్మసంస్థతామత్ర ॥ ౧౩౭ ॥ సబ్రహ్మసంస్థశబ్దో బ్రవీతిసా నాశ్రమ
త్రయస్యస్యాత్ । స్వాశ్రమవిహితానామననుష్ఠానేప్రాతకంశ్రుతంతస్య ॥ ౧౩౮ ॥ అననుష్ఠాననిమిత్తంతత్తు పరివ్రాజక
స్యకథమపిచ । నభవేద్యతశ్చతస్మిన్ దృష్టఃఖలుసర్వకర్మసన్న్యాసః ॥౧౩౯॥ ధర్మశ్శమాదిరస్యోపోద్బలకోబ్రహ్మసంస్థతా
యాస్స్యాత్ । యచ్ఛమాద్యుపబృంహితమస్యపునర్బ్రహ్మనిష్ఠతారూపం ॥ ౧౪౦ ॥ తత్తస్యాశ్రమవిహితంకర్మా
న్యేషాంయథైవయజ్ఞాది । యదితద్వ్యతిక్రమస్స్యాత్తదాభవేత్ప్రత్యవాయఏతస్య ॥ ౧౪౧ ॥ న్యాసఇతిబ్రహ్మేతిశ్రు
తయస్తేబ్రహ్మలోకఇత్యాద్యాః । స్మృతయస్తన్నబద్ధయఇతికర్మాభావంప్రదర్శయంత్యస్య॥౧౪౨॥తస్మాదాశ్రమమాత్రా
న్నచేహతస్యామృతత్వసంప్రాప్తిః। నాపీహజ్ఞానానర్థక్యప్రసక్తిశ్చదూషణంభవతి॥ ౧౪౩ ॥ తేనేతరాశ్రమాణామత్ర
సమానేపికిలపరామర్శే ।లభ్యతఏవహిపారివ్రాజ్యంయద్బ్రహ్మసంస్థతారూపం ॥ ౧౪౪ ॥ అనపేక్ష్యచ జాబాల
శ్రుతిమాచార్యేణచాలితాచర్చా । ఇహచాశ్రమాంతరశ్రుతిరస్త్యేవబ్రహ్మచర్యమిత్యాద్యా ॥ ౧౪౫ ॥ పారివ్రాజ్యం
త్వనయాక్రమేణదర్శితమథాక్రమేణాపి । అనధికృతగోచరేయంశ్రుతిరితినైవేహయుజ్యతేవక్తుం ॥ ౧౪౬ ॥ అవిశేష
శ్రవణాత్పరమనధికృతానాంపృథగ్విధానాచ్చ । అథపునరిత్యాదిశ్రుతిరనధికృతానాంతదేతదుపదిశతి ॥ ౧౪౭ ॥ బ్రహ్మ
జ్ఞానస్యాస్యచపరిపాకాంగంహిభవతితచ్చైతత్ । పారివ్రాజ్యంనానధికృతవిషయమితిశ్రుతిఃప్రదర్శయతి ॥౧౪౮॥సాచే
యమథపరివ్రాడ్వివర్ణవాసాఇతిప్రసిద్ధైవ।తస్మాదిహోర్ధ్వరేతసఇహసిద్ధాఏవతత్రవిహితాయాః॥౧౪౯॥ విద్యాయాః
స్వాతంత్ర్యంసిద్ధంతేనచసమంజసంసకలం ॥ —— సూ॥౨౧॥స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్॥ ——
ఇహచసఏషరసానాంరసతమఇత్యాదివాక్యముపదిష్టం ॥ ౧౫౦ ॥ ఛాందోగ్యేతత్రరసఃపృథివీతస్యారసస్త్విమాఆపః ।
తాభ్యశ్చౌషధయోఽపిహితథౌషధీభ్యోఽపిపురుషఏషరసః॥౧౫౧ ॥ పురుషస్యవాగ్రసస్స్యాదృగ్వాచస్స్యాదృచశ్చ సామ
రసస్సామ్నోఽప్యయముద్గీథోహిరసానాంచరసతమఃపరమః ॥ ౧౫౨ ॥ ఇతినిర్దిష్టంహితథైవాన్యత్రాప్యేవమేవ ని
ర్దిష్టం। ఇయమేవర్గగ్నిస్సామాయంవావేతివేదవాక్యేషు ॥ ౧౫౩ ॥ ఉద్గీథాదేస్స్తుత్యర్థాఏవైతాభవంతికింశ్రుతయః ।
ఆహోస్విచ్ఛ్రుతయఇమాఉపాసనావిధిపరాభవంత్యత్ర ॥౧౫౪ ॥ ఇతిసందేహేసతితాస్స్తుత్యర్థాఇతితు యుక్తమిహా
యస్మాత్ । శ్రూయంతేతాఃకర్మాంగాన్యుద్గీథాదికానిచాశ్రిత్య॥౧౫౫॥ఇయమేవజుహూరాదిత్యఃకూర్మస్స్వర్గఏవమా
హ్వాహి। జుహ్వాదిస్తుత్యర్థాయథాభవంతిహితథేతిచేన్నైవం॥౧౫౬॥శ్రుతివచసాంనైతేషాంస్తుతిమాత్రమిహప్రయోజ
నంయుక్తం।ఉపలభ్యతేకిలాపూర్వత్వాద్విధ్యర్థతైవయేనాత్ర ॥ ౧౫౭ ॥ విధ్యర్థత్వేచాపూర్వోఽర్థోవిహితోభవేదసౌ త
త్ర।స్తుత్యర్థత్వేతేషామానర్థక్యంభవత్యదుర్వారం ॥ ౧౫౮॥ విధిసన్నిధిపఠితానాంస్తుతిపరతాదృశ్యతేనచాన్యేషాం । విధి
నేత్యస్మిన్సూత్రేప్యయమేవార్థఃప్రదర్శితోనాన్యః ॥ ౧౫౯ ॥ నవ్యవహితపఠితానామేషామిహవాక్యశేషతాయుక్తా।ఇ
యమేవజుహూరిత్యాదీనాంవిధిసన్నిధౌసమామ్నానాత్ ॥ ౧౬౦॥స్తుత్యర్థతయాతేషాంవిధిశేషత్వమితిభవతి వైషమ్యం।
తస్మాదేతాశ్శ్రుతయోవిధ్యర్థానస్తుతిప్రధానాస్స్యుః॥౧౬౧॥ —— సూ॥౨౨॥భావశబ్దాచ్చ॥ —— సామోపాసీతో

ద్గీథముపాసీతాహముక్థమస్మీతి । విద్యాదితిచశ్రూయంతేవిస్పష్టావిధాయకాశ్శబ్దాః ॥ ౧౬౨॥ తేచ స్తుతిపరతాయాం
వ్యాహన్యేరన్ స్మృతిస్తథేయమపి । కుర్యాత్క్రియేతకర్తవ్యంభవేత్స్యాదితీహపంచవిధం ॥ ౧౬౩ ॥ ఏతచ్చ సర్వ
వేదేష్వపినియతంలక్షణంవిధేరితిహి । ఏవంస్మరంతిహిలిఙాద్యర్థంవిధిమత్రమన్యమానాస్తే ॥ ౧౬౪ ॥ ఇహతు శ్రూ
యంతేహిశ్రుతిప్రకరణంఫలానిభిన్నాని । ఆపయితావైకామానామితికల్ప్యంతఏవమాదీని ॥ ౧౬౫ ॥ తస్మాదుద్గీథాదిశ్రు
తయఇహోపాసనావిధానార్థాః । అంగాశ్రితవిద్యాఅప్యేతాదృష్టాఇహస్వతంత్రఫలాః ॥ ౧౬౬ ॥ కిమువక్తవ్యం
స్వాతంత్ర్యమితిపరాత్మప్రధానవిద్యానాం । పరవిద్యాస్వాతంత్ర్యపర్యవసానాత్సమంజసంసకలం ॥
సూ॥౨౩॥ పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్॥ పుత్రాదిపరివృతాయహిరాజ్ఞేవిహితో
హి।పారిప్లవప్రయోగోనానాఖ్యానాభిధానరూపోసౌ ॥ ౧౬౭ ॥ఏవమిహయాజ్ఞవల్క్యస్యద్వేభార్యేఇ
దాంతవాక్యదర్శితనానాఖ్యానేషుసంశయోయంస్యాత్ ॥ ౧౬౯ ॥ పారిప్లవప్రయోగార్థాని కిమేతా
ని। తత్తద్విద్యాప్రతిపత్త్యర్థాన్యేవేతితత్రవిహితత్వాత్ ॥ ౧౭౦ ॥ పారిప్లవప్రధానాఏవైతాశ్శ్రు
స్యేత । ఉప్యేతతర్హి వేదాంతానాంవిద్యాప్రధానతాత్రపునః ॥౧౭౧ ॥ మంత్రవదేవహి తేషాం ప్రయో
భవాదితిచేత్ । పారిప్లవమాచక్షీతేత్యత్రవిశేషితానితాన్యేవ ॥ ౧౭౨॥ యాన్యాఖ్యానానిప్రవర్ణనుగీ
తానిస్యుః । ఆఖ్యానత్వేనయదాసర్వగృహీతిస్తదేదమఫలంస్యాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ మనురిత్యాదివిశేషణమతో
త్రైతేషు॥ సూ॥౨౪॥ తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్॥ ఆఖ్యానానామేషాంయదిచన పారిప్లవార్థ
తత్తద్విద్యాప్రతిపాదనోపయోగిత్వమేకవాక్యత్వాత్ । దృశ్యతఏవహిసన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యత్వం ॥ ౧౭౫ ॥
తేనచవిధిశేషత్వంప్రరోచనాచ్చప్రవృత్తిసౌకర్యాత్ । ఇహమైత్రేయీబ్రాహ్మణవాక్యేద్రష్టవ్యవాక్య దర్శనయా
౧౭౬ ॥ శుద్ధాత్మవిద్యయాతద్దృష్టంప్రాతర్దనేపివాక్యేహి । ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మేత్యనయా సంవర్గవిద్యయా త
థా ॥౧౭౭ ॥ జానశ్రుతిరితివాక్యేతదేకవాక్యత్వముపగతంభవతి । ప్రాజాపత్యమజంతూపరమితివిధిశేషతా
౧౭౮ ॥ భవతిసఆత్మనఇత్యాద్యాఖ్యానానాంతథైవచేహాపి । తస్మాద్వేదాంతాఖ్యానానాంపారిప్లవార్థతానేహ ॥
సూ॥౨౫॥అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా॥ అధికరణత్రితయేనచవిద్యాస్వాతంత్ర్యమేవమభిధాయ ।ప్రథ
మాధికరణఫలముపసంహ్రియతేపునరిహసూత్రకృతా ॥ ౧౮౦ ॥ అతఏవేత్యతఆదిమసూత్రోక్తంగృహ్యతే నచా
న్యదిహ । తస్మాదిహవిద్యాయాఃస్వతశ్చపురుషార్థసాధనత్వేన ॥ ౧౮౧॥ అగ్నీంధనాదిసాధ్యాన్యాశ్రమకర్మాణి
యానిచాన్యాని । విద్యాయాఃఫలసిద్ధౌనాపేక్ష్యంతేహితానిసర్వాణి ॥౧౮౨॥ సూ॥౨౬॥సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాది
శ్రుతేరశ్వవత్॥ చింత్యతఏతదిదానీమత్రకిమత్యంతమేవవిద్యాయాః।అనపేక్షావిధివిహితేష్వాశ్రమకర్మస్వథాస్తి
కాచిదితి॥౧౮౩॥అగ్నీంధనాదికానిహ్యాశ్రమకర్మాణితానిఫలసిద్ధౌ । నాపేక్ష్యంతేహి విద్యేత్యుక్తం పూర్వత్ర తేనచాత్యం
తం ॥ ౧౮౪ ॥ అనపేక్షాయాంప్రాప్తాయామేతదిహాభిధీయతేసూత్రే । యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణిహి సర్వాణ్యపే
క్ష్యంతేసేతి ॥ ౧౮౫ ॥ నన్విహవిరుద్ధమేతాన్యపేక్ష్యంతేనహ్యపేక్ష్యంతేచేతి । నవిరుద్ధమత్రకించిత్స్యాదుత్పన్నా యదాభవే
ద్విద్యా ॥ ౧౮౬ ॥ నాపేక్ష్యంతేతదేయంఫలసిద్ధింప్రతితుసాధనంకిమపి । స్వోత్పత్తింప్రతివిద్యాహ్యపేక్ష్యంతే సాధనాంతరం
తదిదం ॥ ౧౮౭ ॥ ఇమమర్థముపదిశతిహిశ్రుతిరేషాయాతమేతమిత్యాద్యా। జ్ఞానేపినేష్యమాణేకింవాపునరత్రవివిదిషా
యాంవా ॥౧౮౮॥ తేషాంవిధీయతేకిల హేతుత్వం దురితనిరసనద్వారా । పారంపర్యజతాయామత్ర తృతీయాశ్రుతి
ర్భవేద్యుక్తా ॥ ౧౮౯॥ కాష్ఠైః పచతీత్యాదౌ జ్వాలాద్వారాయథాతథేహాపి ।ఉత్పత్తిహేతుతైషాంప్రతీయతేహ్యత్ర
వివిదిషాయోగాత్ ॥ ౧౯౦ ॥ అథయద్యజ్ఞ ఇతిశ్రుతివాక్యేహిబ్రహ్మచర్యరూపస్య । విద్యాహేతోస్సమభివ్యాహారోదృ
శ్యతేచయజ్ఞాద్యైః ॥ ౧౯౧ ॥ విద్యాసాధనభావోయజ్ఞాదీనాంహిసూచ్యతేతేన । సర్వేవేదాయత్పదమిత్యాదిశ్రుతివ
చోభిరప్యేవం ॥ ౧౯౨ ॥ సూచ్యతఏవహివిద్యాసాధనభావోత్రకర్మణామేషాం ।స్మృతిరపిచకషాయేత్యాదికాయ

థోక్తార్థమేవదర్శయతి ॥ ౧౯౩॥ అశ్వవదితిచనిదర్శనమత్రయథాశ్వోహియోగ్యతావశతః । రథచర్యాయాం యు
క్తోనలాంగలాకర్షణేపియుజ్యేత ॥ ౧౯౪ ॥ ఏవమిహాశ్రమకర్మాణ్యపి విద్యాయాఃఫలస్యసంసిద్ధౌ । నాపేక్ష్యంతే త
స్యాఉత్పత్తౌపునరిమాన్యపేక్ష్యంతే॥౧౯౫ సూ॥౨౭॥శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితుతద్విధేస్తదంగతయా తే
షామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్॥ యజ్ఞాదీనాంవిద్యాసాధనభావోయమనుచితోయస్మాత్ ।విధిరత్రనైవకశ్చిద్దృశ్యతఇ
తియదిపునఃకశ్చిత్ ॥ ౧౯౬ ॥ యజ్ఞేనవివిదిషంతీత్యేషాకేవలమిహానువాదస్స్యాత్ । సాకిల విద్యాభిష్టవపరానయ
జ్ఞాదివిధిపరా భవతి ॥ ౧౯౭ ॥ విద్యాస్తేయంహిమహాభాగాయజ్ఞాదిసాధనైరేతాం । వాంఛంతి లబ్ధుమిత్యేవ యథాపిచ
శమాద్యుపేతస్స్యాత్ ॥౧౯౮ ॥ విద్యార్థినంహిపురుషంతమేతమర్థంశ్రుతిఃప్రదర్శయతి । ఏవంవిచ్ఛాంతో దాంతఇతి
హివిద్యాయాఃసాధనత్వేన ॥ ౧౯౯ ॥ యేనశమాదీనామిహవిధానముపలభ్యతేతతశ్చైనం । విహితానాం చావశ్యానుష్ఠే
యత్వస్స్యైవమత్రాపి॥౨౦౦॥ఆత్మన్యేవాత్మానంపశ్యేదితిభవ్యాశమాద్యుపేతఇతి।స్యాద్వర్తమాననిర్దేశఏవ నవిధిరితిపు
నరిహాశంక్యం॥౨౦౧॥తస్మాదితితుప్రకృతప్రశంసనాత్తద్విధిర్భవేదత్ర । మాధ్యందినాస్తుపశ్యేదితివిస్పష్టంత్వధీయతేహి
విధిం ॥౨౦౨॥యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపిచశమాదీన్యపేక్షితవ్యాని।యజ్ఞేనేతిశ్రుత్యాయజ్ఞాదీన్యప్యపేక్షితవ్యాని॥ ౨౦౩ ॥
ననునోపలభ్యతేవిధిరత్రేత్యుక్తంహివివిదిషావాక్యే । సత్యంసంయోగస్యాపూర్వత్వేనచవిధిత్వమిహాయుక్తం ॥౨౦౪॥
యదిపూర్వంప్రాప్తస్స్యాద్యజ్ఞాదీనాంహివివిదిషాయోగః।తర్హ్యయమనువాదస్స్యాత్పూర్వంక్వచిదప్యసౌ నహి ప్రా
ప్తః ॥ ౨౦౫ ॥ పూషాప్రపిష్టభాగోదంతకఇత్యాదికేషువాక్యేషు । అశ్రుతవిధికేష్వపిచాపూర్వత్వేనతువిధింహి పరిక
ల్ప్య ॥ ౨౦౬ ॥పౌష్ణంపేషణమేతత్ప్రథమేతంత్రేవధారితంవికృతౌ । భగవద్గీతాద్యాస్వస్మృతిషుఫలాసంగవర్జితా
నిపునః ॥ ౨౦౭ ॥యజ్ఞాదీనిముముక్షోరుక్తంహిజ్ఞానసాధనానీతి।తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యపిశమాదికాన్యపియథాశ్రుతంతాని ॥
౨౦౮ ॥విద్యోత్పత్తౌకేవలమపేక్షితవ్యానిసాధనత్వేన । తత్రాప్యేవంవిదితిహివిద్యాసంయోగతశ్శమాదీని ॥౨౦౯ ॥ ప్ర
త్యాసన్నానిహియజ్ఞాదీనిత్వత్రవివిదిషాయోగాత్ । బాహ్యతరాణిభవంతీత్యేవం తేషాంపరస్పరంభేదః ॥ ౨౧౦॥...*
సూ॥౨౮॥సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్ ॥ ఛందోగానాంనహవాఏవంవిదికించనేతి వా
క్యంహి। దృష్టమిహప్రాణానాంసంవాదేవాజినాంతథైవకిల ॥ ౨౧౧ ॥ నహవాఅస్యానన్నంజగ్ధంనప్రతిగృహీతమిత్యా
ది।తత్రచనిర్దిష్టంఖల్వదనీయంసర్వమస్యభవతీతి॥౨౧౨॥ తత్రచసర్వాన్నానుజ్ఞానంయదిదంప్రదర్శితంశ్రుత్యా । తత్కిం
శమాదివద్విద్యాంగమవశ్యంవిధీయతేకింవా ॥ ౨౧౩ ॥ స్తుత్యర్థంసంకీర్త్యతఇతిసందేహోత్రవిధిరితి ప్రాప్తం । ఏ
వంచేదుపదేశోభవతిహిపురుషప్రవర్తనాహేతుః ॥౨౧౪॥ తత్ప్రాణవిషయవిద్యాసాన్నిధ్యాదిహతదంగభావేన।లబ్ధా
భవతిహినైషానియమనివృత్తిరితిసతిచనన్వేవం ॥ ౨౧౫ ॥ భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగవ్యాఘాతాచ్ఛాస్త్రమఫలమితిచేన్న । ఉ
పపద్యతేసచాయంసామాన్యవిశేషభావతోబాధః ॥ ౨౧౬ ॥ పశుహింసావిధినాకిలయథైవహింసానిషేధబాధస్స్యాత్।
అపివామదేవ్యవిద్యావిషయేణనకాంచనేత్యనేనయథా ॥ ౨౧౭ ॥గమ్యాగమ్యవిభాగప్రదర్శనార్థంహి బాధ్యతే శా
స్త్రం।ఏవమిహాపిచసర్వాన్నాభ్యవహారార్థకేనవచసేన ॥ ౨౧౮ ॥ భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగప్రదర్శకంశాస్త్రమపిచ బా
ధ్యేత । ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేనేదంసర్వాన్నభక్షణంప్రకృతే ॥ ౨౧౯ ॥ విధ్యర్హమితియతోనహి విధాయకః కశ్చిదత్ర
శబ్దోస్తి।యోసౌనహవేత్యాదిస్సవర్తమానాపదేశఏవస్యాత్ ॥ ౨౨౦ ॥నహ్యత్రాసత్యామపివిధిప్రతీతౌప్రవృత్తిలోభే
న । విధిరభ్యుపగంతవ్యఃస్యాత్కించశ్వాదిజంతుమర్యాదం ॥ ౨౨౧॥ప్రాణస్యాన్నమిత్యాశ్వాతదేతదామ్నాయతే
హినహవేతి । నైతదోభక్తుంశక్యంశ్వాద్యన్నంమానుషేణదేహేన ॥౨౨౨॥ శక్యతఏవజ్ఞాతుంప్రాణాన్నం సకలమేతవి
తిఇస్మాత్ । ప్రాణాన్నజ్ఞానస్యప్రశంసనార్థోఽర్థవాదఏవాయం॥౨౨౩॥నభవతిసర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిరసౌ వితీహదర్శ
యతి।సర్వాన్నానుమతిస్స్యాత్ప్రాణాత్యయఏవనపునరన్యత్ర ॥ ౨౨౪॥దర్శయతిశ్రుతిరేషాతథైవచాక్రాయణస్యపర
మర్షేః ।ఆపదిసంప్రాప్తాయామభక్ష్యభక్షణవిధిప్రవృత్తిమిహ ॥ ౨౨౫ ॥ మటచీహతేష్వితీయంఛాందోగ్యే దృశ్యతే

శ్రుతిస్తత్ర। ఆపద్గతో హి చాక్రాయణమునిరిభ్యస్య నగరమాగత్య ॥ ౨౨౬ ॥ ఇభ్యేన సామిఖాదితకుల్మాషాన్ ప్రార్థయాంచఖాదాసౌ। ప్రత్యాచచక్షే ఏతద్ధ్యుచ్ఛిష్టమితి హి తదీయమనుపానం ॥ ౨౨౭ ॥ కారణమిమాన ఖాదన్నాహ నజీవిష్యమితి హి తతో [illegible] అనుపానస్య ప్రత్యాఖ్యానే కామో మ ఇతి హి తత్కథితం ॥ ౨౨౮ ॥ స్వపరోచ్ఛిష్టానపి పర్యుషితా నేతాన్ [illegible] పునః। స హి భక్షయాంబభూవేత్యుపదిష్టం గమ్యతే హి తే నైతత్ ॥ ౨౨౯ ॥ ప్రాణాత్యయప్రసంగే సన్నద్ధే ప్రాణధారణాయ పునః। యచ్చాభక్ష్యం తదపి చ భక్ష్యమిత్యత్యంతథా న హి స్యాదవస్థ్యే ॥ ౨౩౦ ॥ విద్యావతాపి కార్యం తదితి హ్యనుపాననిందయా సిద్ధ్యేత్। తస్మాన్నహ వేత్యాదిర్భవేత్పరమిహార్థవాద ఏవాయం

సూ॥ ౨౯ ॥ అబాధాచ్చ ॥

ఏవం సత్యాహారే శుద్ధే స్యాత్సత్త్వశుద్ధిరిత్యర్థం। భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగం ప్రదర్శయచ్ఛాస్త్రమర్థవద్భవతి ॥ ౨౩౨ ॥ … ❊

సూ॥ ౩౦ ॥ అపి చ స్మర్యతే ॥

అపి చాపది సర్వాన్నాభ్యవహారోఽపి ప్రదర్శితో హ్యనయా। స్మృత్యైవ జీవితాత్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తత ఇతి తు ॥ ౨౩౩ ॥ అపి చ స దైవ హి మద్యం విప్రః ఖలు వర్జయేత్సురాపస్య। విప్రస్యోష్ణాం మా స్యే హ్యాసించేయుస్సురాం సురాపాశ్చ ॥ ౨౩౪ ॥ క్రిమయో జాయంత ఇతి హ్యన్నవర్జనమిహ స్మరంత్యస్యై ॥

సూ॥ ౩౧ ॥ శబ్దశ్చాతోఽకామకారే ॥

శబ్దశ్చ కామకారనివృత్తిఫలశ్శ్రూయతే కఠానాం హి ॥ ౨౩౫ ॥ అస్యాం హి సంహితాయాం తస్మాన్న పిబేత్సురాం హి విప్ర ఇతి। తస్మాన్నహ వేత్యాద్యాభవంతి కేవలమిహార్థవాదాస్తే ॥ ౨౩౬ ॥

సూ॥ ౩౨ ॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ॥

సర్వాపేక్షేత్యత్ర త్వాశ్రమకర్మాణి యాని విహితాని। తాని చ విద్యాసాధనభూతానీత్యవధృతం హి పూర్వత్ర ॥ ౨౩౭ ॥ అముముక్షోః కిం కేవలమాశ్రమనిష్ఠస్య తాని కర్మాణి। అననుష్ఠేయాన్యథవానుష్ఠేయానీతి చింత్యతే సపది ॥ ౨౩౮ ॥ తత్ర తమేతమితి శ్రుతివాక్యే యజ్ఞాదికర్మణామేషాం। విద్యైకసాధనతయా విహితత్వాత్త్వామనిచ్ఛతో విద్యాం ॥ ౨౩౯ ॥ నిత్యాన్యననుష్ఠేయాన్యేవ ఫలాంతరమపేక్ష్య తత్తస్య। అథితస్యానుష్ఠేయాన్యేతాని స్యుర్యదా తదైతేషాం ॥ ౨౪౦ ॥ న హి విద్యాసాధనతా స్యాన్నిత్యానిత్యయోగబాధేన। ఏవం ప్రాప్తే పఠతి హ్యాశ్రమమాత్రైకసంస్థితస్యాపి ॥ ౨౪౧ ॥ అముముక్షోరేతాని హి కర్తవ్యాన్యేవ నిత్యకర్మాణి। యావజ్జీవమితి శ్రుతివాక్యేనయతశ్చ తాని విహితాని ॥ ౨౪౨ ॥ జ్ఞానార్థతయానుష్ఠానేనానిత్యత్వమపి చ నిత్యత్వం। యావజ్జీవశ్రుత్యేత్యుభయవిధానేన కశ్చిదిహ దోషః ॥ ౨౪౩ ॥ నను యది నిత్యత్వమిహ స్యాదాశ్రమకర్మణాం తదైతేషాం। కథమిహ విద్యాసాధనతా తేషామిత్యతః పఠత్యేతత్ ॥ ౨౪౪ ॥

సూ॥ ౩౩ ॥ సహకారిత్వేన చ ॥

విద్యాసహకారీణి హ్యాశ్రమకర్మాణి తత్ర విహితత్వాత్। శ్రుత్యా తమేతమిత్యనయా సర్వేత్యాదికేన సూత్రేణ ॥ ౨౪౫ ॥ తదపి చ సహకారిత్వం యదిహాశ్రమకర్మణాం హి సూత్రోక్తం। విద్యాఫలవిషయం తన్న హి ప్రయాజాదివద్భవేదస్మాత్ ॥ ౨౪౬ ॥ విధిలక్షణా న విద్యా నవిద్యాఫలమపి న చేహ తత్సాధ్యం। విధిలక్షణం హి దర్శాద్యేవ స్వర్గాదిసాధనార్థం హి ॥ ౨౪౭ ॥ సహకారిసాధనాంతరమపేక్షతే నైవమత్ర విద్యాపి। అత ఏవ చేతి సూత్రే తదేతదుపదిష్టమేవ పూర్వత్ర ॥ ౨౪౮ ॥ ఉత్పత్తిహేతుతైవ హి సహకారిత్వం భవేదిహైతేషాం। ఇహ చ విరోధో న భవతి నిత్యానిత్యాత్మకేన యోగేన ॥ ౨౪౯ ॥ కర్మాభేదే సత్యపి భవతి హి సంయోగభేద ఏకత్ర। నిత్యస్సంయోగోఽయం యావజ్జీవాది వాక్యనిర్దిష్టః ॥ ౨౫౦ ॥ సంయోగో య [illegible] నిత్యస్తమేతమిత్యాది వాక్యనిర్దిష్టః। విద్యాపరమస్యైవ హి ఫలం న నిత్యస్య భవతి కథమపి చ ॥ ౨౫౧ ॥ క్రత్వర్థత్వం నిత్యే నైవ హి యోగేన ఖాదిరస్య యథా। సంయోగేనానిత్యేన పునస్తస్య చ పుమర్థతా తద్వత్ ॥ ౨౫౨ ॥ … … … ❊

సూ॥ ౩౪ ॥ సర్వథాపి త ఏవోభయలింగాత్ ॥

ఆశ్రమకర్మత్వమతే విద్యాసహకారితామతేవాపి। ఉభయత్రైవ త ఏతే స్యురగ్నిహోత్రాదయో హ్యనుష్ఠేయాః ॥ ౨౫౩ ॥ వారయతి కర్మభేదాశంకాం సూత్రస్థ ఏవకారోఽసౌ। నిత్యాగ్నిహోత్రభిన్నం యథైవమాసాగ్నిహోత్రమన్యత్ర ॥ ౨౫౪ ॥ నైవం ప్రక్రియతే యస్మాచ్ఛ్రుతిలింగమిహోపలభ్యతే తమితి। యజ్ఞాదీన్యుత్పన్నాన్యేవ నియుంక్తేఽత్ర వివిదిషాయాం హి ॥ ౨౫౫ ॥ ఏషామపూర్వరూపం న జుహ్యాతీతి వదిహోపపాదయతి। స్మృతిలింగమప్యనాశ్రిత ఇత్యాదికమేవ మేవ దర్శయతి ॥ ౨౫౬ ॥ యస్యైతే చత్వారింశదితి స్మృతిరపి కీర్తేత్థము.

ప్యతి।తస్మాత్కర్మాభేదావధారణంతదిదమత్రసాధ్యత్వేవ॥౨౫౭॥ ——సూ॥౩౫॥అనభిభవంచదర్శయతి॥——
విద్యాసహకారిత్వస్యైవోపోద్బలకమేతదిహలింగం।శ్రుతిరత్రదర్శయతిఖల్వనభిభవంబ్రహ్మచర్యయుక్తస్య ॥౨౫౮॥రా
గాదిభిః క్లేశైర్హిక్లేశైర్గాత్మానస్యేత్యేవం।తస్మాదాశ్రమకర్మాణ్యపివిద్యాసాధనానితాన్యేవ ॥౨౫౯॥ ... ...
——సూ॥౩౬॥అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః——విధురాదీనాంసంపద్రహితానాంచాశ్రమాంతరేణపునఃసంబంధవి
రహితానాంతదంతరాళైకవర్తినామేషాం ॥౨౬౦॥విద్యాయామధికారఃకిమస్తికింనాస్తీవేతిసందేహే!నాస్తీత్యేతద్యు
క్తంయతఇహవిద్యైకసాధనత్వేన ॥౨౬౧॥ విహితాన్యాశ్రమకర్మాణ్యేతానితుతేషునైవదృశ్యంతే । ఏవం ప్రాప్తే
బ్రూతేతేవిద్యాయామధిక్రియంతఇతి ॥౨౬౨॥యస్మాద్రైక్వాదీనాంవిధురాణామపిచదృశ్యతేవిద్యా ॥ ...
——సూ॥౩౭॥అపిచస్మర్యతే॥—— సంవర్తప్రభృతీనామనగ్నిచర్యాదిసంప్రవృత్తానాం॥౨౬౩॥ స్మర్యతఏవమహా
యోగిత్వమనాశ్రమవిధిప్రవృత్తానాం।నన్వతాదృశానాశ్రమిణాంవిద్యాంగంకర్మకించిదపిచేన్న॥౨౬౪॥——సూ॥౩౮॥విశే
షానుగ్రహశ్చ॥——తేషామప్యవిరుద్ధైర్ధర్మవిశేషైర్జపోపవాసాద్యైః।భవతిహివిద్యానుగ్రహఇతిఖల్వేషా స్మృతిః ప్ర
దర్శయతి ॥౨౬౫॥ జప్యేనైవతుసంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణఇహనాస్తిసంశయఃకశ్చిత్।కుర్యాదన్యన్నవామైత్రోబ్రాహ్మ
ణోనచాన్యఇతి ॥౨౬౬॥ జప్యాదినైవతేషామపివిద్యాయామనుగ్రహస్తస్మాత్।జన్మాంతరకృతకర్మభిరపివిద్యాయామ
నుగ్రహోభవతి ॥౨౬౭॥స్మృతిరియమనేకజన్మేత్యాద్యాదర్శయతిచైతమేవార్థం। దృష్టార్థేయం విద్యాప్రతిషేధా
భావమాత్రమాలంబ్య ॥౨౬౮॥ జప్యాదిసాధనేనశ్రవణాదౌపురుషమధికరోతికిల । తస్మాద్విధురాదీనామధికారే నేహ
బాధకంకిమపి॥౨౬౯॥——సూ॥౩౯॥అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ॥——అతాదృశాంతరాళవృత్తిత్వాదితరచ్చాశ్రమై
కనిష్ఠత్వం । జ్యాయోవిద్యాసాధనమేతచ్ఛ్రుత్యాదిభిశ్చసందృబ్ధం॥౨౭౦॥శ్రుతిలింగంచతదేతత్తేనైతి బ్రహ్మవిదితివాక్యే
హి। స్మృతిలింగమపిచ దృష్టందినమేకమనాశ్రమీనతిష్ఠేత్॥౨౭౧॥యదిచేదనాశ్రమీసన్సంవత్సరమథవసేత్తదాచాయం
కృచ్ఛ్రంద్వాదశరాత్రంచరేద్యథాశాస్త్రమవహితాత్మేతి॥౨౭౨॥——సూ॥౪౦॥తద్భూతస్యతునాతద్భావోజైమినేర
పినియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥——యేచోర్ధ్వరేతసఃఖల్విహాశ్రమాదర్శితాహిపూర్వత్ర । ప్రాప్తస్యతాన్ తతః
కింప్రచ్యుతిరస్త్యుతనవేతిసందేహే ॥౨౭౩॥ రాగేణపూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షయాకదాచిత్స్యాత్ ।ప్రచ్యుతిరిత్యాశం
కాంపరిహర్తుంసూత్రమేతదిహపఠతి ॥౨౭౪॥యోసావిహోర్ధ్వరేతోభావస్తద్భూతఏషఇహభవతి । తస్యాతద్భా
వేస్తిప్రచ్యుతిరేవహితతోనసాయుక్తా ॥౨౭౫॥ నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యోహికిలప్రతీయతేచైవం।నియమఇహాచా
ర్యకులేవసాదయన్నితితతోహ్యరణ్యమియాత్ ॥౨౭౬॥ నతతోహినపునరేయాదిత్యుపనిషదితిహదృశ్యతేకించ । ఆచా
ర్యేణేత్యాదిస్మృతిరపినియమంతమేతముపదిశతి ॥ ౨౭౭ ॥అపిచప్రథమాశ్రమమిహసమాప్యసగృహీభవేత్తతశ్చవనీ ।
ఇత్యారోహపరాణిహ్యుపలభ్యంతేవచాంసినాన్యాని ॥ ౨౭౮ ॥ నహ్యేవంశిష్టానామాచారాఃక్వచిదపిప్రదృశ్యంతే।య
చ్ఛేహపూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షమేత్యుపన్యస్తం ॥ ౨౭౯ ॥ శ్రేయాన్ స్వధర్మఇతిహి స్మరణాన్న్యాయాదయుక్తమే
తత్స్యాత్ । యోయంప్రతివిహితస్సస్వస్వతస్యధర్మోభవేత్పరంన్యాయ్యః॥ ౨౮౦॥ కర్తుంయుక్తస్సోయంధర్మస్యహి
చోదనాప్రమాణత్వాత్ । నచరాగాదివశేనప్రచ్యుతిరిహనియమశాస్త్రతోబాధాత్ ॥ ౨౮౧ ॥ జైమినిసంప్రతిపత్తిః
ప్రదర్శితాపునరిహశ్రద్ధాధ్యాయ॥——సూ॥౪౧॥నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్॥——యదినై
ష్ఠికఃప్రమాదాదవకీర్ణీస్యాత్తదాహికింతస్య ॥ ౨౮౨ ॥ స్యాదవకీర్ణీత్యుక్తంప్రాయశ్చిత్తంనవేతిసందేహే । తత్రహి
నేతితుయుక్తంయదేతదధికారలక్షణేకథితం ॥ ౨౮౩ ॥ ప్రాయశ్చిత్త్యవకీర్ణీపశురితితదపిచనైష్ఠికస్యస్యాత్।యస్మా
దారూఢోనైష్ఠికమిత్యేషాస్మృతిస్తుతస్యపునః॥౨౮౪॥పాతకమసమాధేయంబ్రూతేతస్యప్రతిక్రియాంచపునః।వారయతి
యేనశుద్ధ్యేత్సఆత్మహేత్యేవమంతవాక్యేన ॥౨౮౫॥ఉపకుర్వాణస్యపునఃపతనస్మరణంనతాదృశంక్వాపి । తస్మాత్ప్రా
యశ్చిత్తంతదేతదుపపద్యతేహితస్యైవ॥౨౮౬॥——సూ॥౪౨॥ఉపపూర్వమపిత్వేకేభావమశనవత్తదుక్తం॥——

ఆచార్యాఅత్రైకేహ్యుపపాతకమేవతదితిమన్యంతే । యన్నైష్ఠికస్యగురుదారాదిభ్యోన్యత్ర తదవకీర్యేత ॥ ౨౮౭ ॥ తన్నమహాపాతకమిహగురుతల్పాదిషుయతోనపరిగణితం । ఉపకుర్వాణస్యేవహిభవేదిదంతస్యనైష్ఠికస్యాపి ॥౨౮౮॥ ప్రాయశ్చిత్తంయేనద్వయోరపినదృశ్యతేవిశేషోత్ర ।అశనవదితితు నిదర్శనమత్ర యథా బ్రహ్మచారిణో దైవాత్ ॥ ౨౮౯ ॥ మధుమాంసాశనయోగేవ్రతలోపస్స్యాత్పునశ్చసంస్కారః ।తద్వదిహాపిస్యాద్యేప్రాయశ్చిత్తంనచేహవాంఛంతి ॥ ౨౯౦ ॥ తేషాంతునోపలభ్యతఇహమూలంకిమపియేచవాంఛంతి। తేషాంతుపునర్బ్రహ్మాత్యుక్తంహ్యవిశేషవచనమిహమూలం ॥ ౨౯౧ ॥ తస్మాత్తస్యాపికిలప్రాయశ్చిత్తస్యభావఇహయుక్తః ।ప్రాయశ్చిత్తాభావేతద్భావేచ ప్రసిద్ధిసామ్యేపి॥౨౯౨॥శ్రుతిమూలతయాదతుర్ణాంయుక్తాభావప్రసిద్ధిరేవాత్ర।ఇహపూర్వతంత్రసమ్మతిమావిష్కర్తుం తదుక్తమితితత్ర ॥ ౨౯౩ ॥ యవమయశ్చరువాక్యేకిలయవశబ్దోదీర్ఘశూకధాన్యేపి ।దేశవిశేషేచతథాప్రసిద్ధఇతికస్య చరురిహన్యాయ్యః ॥ ౨౯౪ ॥ ఇతిసందేహేవృద్ధప్రయోగసామ్యాద్వికల్పతఃప్రాప్తౌ । సూత్రంసమేతి తత్ర గ్రాహ్యశాస్త్రప్రసిద్ధిరిహయస్మాత్ ॥ ౨౯౫ ॥ ధర్మజ్ఞానంశాస్త్రాత్తద్యతోన్యాఇతిస్ఫుటంతస్మాత్ । ధాన్యవిశేషోత్ర యవశ్చరురిహతేనైవకార్యఇత్యుక్తం ॥ ౨౯౬ ॥ ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణంస్యాద్యత్నగౌరవాపేక్షం । తద్వచ్చ భిక్షువైఖానసయోరపితద్భవేద్వ్యవస్థాతః ॥ ౨౯౭ ॥ వానప్రస్థోదీక్షాభేదేకృచ్ఛ్రంచరేద్యథాశాస్త్రం । ద్వాదశరాత్రంసతతః ప్రవర్ధయేత్కులమహాంతమపికక్షం ॥ ౨౯౮ ॥ భిక్షుస్తుసోమవృద్ధివివర్జితమేతచ్చరేద్యథాశాస్త్రం । యశ్చస్వశాస్త్రవిహితస్సంస్కారస్సోపితేనకర్తవ్యః॥౨౯౯॥

—— సూ॥౪౩॥బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥ ——

యచ్చోర్ధ్వరేతసాంహిప్రచ్యవనంస్వాశ్రమేభ్యఇహతచ్చ ।యదిచమహాపాతకముపపాతకమథవాభవేత్తథాప్యేతే ॥ ౩౦౦॥ఆరూఢోనైష్ఠికమిత్యాదిస్మృతినిందితాబహిష్కార్యాః । శిష్టైర్వర్జితాశ్శిష్టానామాచరణంత్తైస్సహక్వచిద్దృష్టం ॥ ౩౦౧॥...*

—— సూ॥౪౪॥స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥ ——

చరితప్రాయశ్చిత్తఃసంవ్యవహార్యఇతినియమశాస్త్రస్య।నైష్ఠికవిషయేనిందాతిశయస్మృత్యాయథైవబాధస్స్యాత్ ॥ ౩౦౨॥ యస్త్విహయదంగకర్తా సచభవతితదాశ్రితస్యకర్తేతి।ఉత్సర్గస్యహికర్తుఃఫలశ్రవణతోభవేత్తథాబాధః ॥ ౩౦౩ ॥ ఇహపునరుపాసనానిహియాన్యేవాంగాశ్రితానికింతాని। ఋత్విక్కర్మాణ్యథవాయజమానస్యైవతానికర్మాణి ॥ ౩౦౪॥తత్రచయజమానస్యైవైతానీత్యేతదేవయుక్తంస్యాత్ । యస్మాద్వర్షతిహాస్మైవర్షయతీత్యాదికంఫలశ్రవణం ॥ ౩౦౫ ॥యజమానగామిదృష్టంన్యాయ్యంసాంగప్రయోగవేత్తస్య।అధికృతభావాదపిచైతస్యాధికృతాధికారభావాచ్చ ॥ ౩౦౬ ॥ వర్షతిహాస్మైయఉపాస్తఇతి ఫలం కర్తృగామిదృష్టమిహ।నన్వృత్విజోపిదృష్టంతదాత్మనేవేతివాక్యఇతిచేన్న ॥ ౩౦౭ ॥ తస్యచ వాచనికత్వా త్ఫలవత్త్వోపాసనేషుకర్తృత్వం।స్వామినఏవస్యాదిత్యాత్రేయోమన్యతేకిలాచార్యః॥౩౦౮॥

—— సూ॥౪౫॥ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రియతే॥ ——

నస్వామికర్తృకాణిహ్యుపాసనానీహకింతుతానిస్యుః । ఋత్విక్కర్మాణిపరం సమన్యతేహ్యౌడులోమిరాచార్యః ॥ ౩౦౯॥సాంగాయకర్మణేఖల్వృత్విక్తస్మైయతఃపరిక్రియతే । ఏతాని తత్ప్రయోగాంతఃపాతీన్యధికృతాధికారత్వాత్ ॥ ౩౧౦॥గోదోహనాదినియమవదృత్విక్కృతాన్యుపాసనానీహ । నిర్వర్త్యేరన్ తదిదంవిజ్ఞానస్యశ్రుతిఃప్రదర్శయతి ॥ ౩౧౧ ॥ ఉద్గాతృకర్తృకత్వంతంహబకోదాల్భ్యఏవమాద్యాహి । కర్త్రాశ్రయమేవఫలంశ్రూయతఇతియచ్చదర్శితంపూర్వం ॥ ౩౧౨॥తదపిచనపరార్థత్వాదృత్విజఇహభవతి నస్వతంత్రత్వం । ఫలసంబంధస్తస్యచవచనాదన్యత్రనైవసంఘటతే॥౩౧౩॥

—— సూ॥౪౬॥శ్రుతేశ్చ॥ ——

యాంవైకాంచనయజ్ఞఋత్విజఆశిషమితిశ్రుతిశ్చాపి।యదిదముపాసనసాధ్యంఫలమిహయజమానగామిదర్శయతి॥౩౧౪॥కంతేకామమగాయానీత్యాద్యేనైవవాక్యజాతేన।తస్మాదంగోపాస్తీనామృత్విక్కర్తృకత్వమితిసిద్ధం॥౩౧౫॥

—— సూ॥౪౭॥సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్॥ ——

ఆత్మానమిహవిదిత్వాపూర్వతనాబ్రాహ్మణాహిసన్న్యస్య।భిక్షాచర్యంయస్మాచ్చరంతితేబ్రాహ్మణోధునాతస్మాత్ ॥౩౧౬॥ పాండిత్యంనిర్విద్యచనియతంబాల్యేనసఖలుతిష్ఠాసేత్ । బాల్యం పాండిత్యం

బోఽభయమపినిర్విద్యసోఽథమునిరేవ ॥ ౩౧౭ ॥ మౌనమమౌనంచతథానిర్విద్యబ్రాహ్మణోఽథభవతీతి ।బృహదారణ్యకవా
క్యేశ్రుతమేవంతత్రభవతిసందేహః ॥౩౧౮॥మౌనం విధీయతేకిం నవేతన్నైవేతియుక్తమిహాయస్మాత్ । విద్యవసానంబా
ల్యేనేత్యస్మిన్దృశ్యతేనచాన్యత్ర ॥ ౩౧౯ ॥ అథమునిరిత్యత్రపునర్నదృశ్యతేకాపివిధివిభక్తిరసౌ ।తస్మాదథమునిరిత్యయ
మనువాదోఽభవతినఖలువిధిరేషః ॥ ౩౨౦ ॥ మునిపండితశబ్దౌహిజ్ఞానార్థావేవకేవలంతేన।పాండిత్యంనిర్విద్యేత్యత్రఏవ
చమౌనమపికిలప్రాప్తం ॥ ౩౨౧ ॥ కించామౌనంమౌనంనిర్విద్యేత్యనంతరంహీదం ।బ్రాహ్మణఇతినిర్దిష్టంనబ్రాహ్మ
ణ్యంవిధీయతేతత్ర ॥౩౨౨ ॥యేనప్రాగేవైతత్ప్రాప్తంతేనప్రశంసనార్థస్స్యాత్ । అథమునిరిత్యప్యేవం ప్రశంసనా
ర్థస్సమాననిర్దేశాత్ ॥ ౩౨౩ ॥ ఏవంప్రాప్తేసహకార్యంతరవిధిరితితదుత్తరంబ్రూతే । విధిరేవాశ్రయితవ్యోవిద్యా
సహకారిణోఽస్యమౌనస్య ॥ ౩౨౪ ॥ తదిదమపూర్వత్వాదిహబాల్యంపాండిత్యమివహివిధ్యర్హం । పాండిత్య మౌనశ
బ్దౌతుల్యార్థావితినశంకనీయమిహ ॥ ౩౨౫॥జ్ఞానాతిశయార్థోఽయంమననాన్మునిరితియతోఽత్రమునిశబ్దః ।వ్యుత్పత్తి బలా
చ్చమునీనామప్యహమితికిలప్రయోగాచ్చ॥౩౨౬ ॥ ననుపరమాశ్రమపరఇహమునిశబ్దశ్శ్రూయతేహిగార్హస్థ్యం । ఆ
చార్యకులంమౌనంవానప్రస్థమితివాక్యఇతిచేన్న॥౩౨౭॥వాల్మీకిర్మునిపుంగవఇత్యాదౌ తత్పరత్వబాధేన । ఇతరాశ్రమ
సాన్నిధ్యాత్పరిశేషాదుత్తమాశ్రమస్తత్ర ॥ ౩౨౮ ॥ పరిగృహ్యతేసచాయంప్రజ్ఞాప్రాధాన్యతోనసర్వత్ర ।తస్మాచ్చబా
ల్యపాండిత్యతస్తృతీయంహిమౌనమిదమత్ర ॥ ౩౨౯ ॥ జ్ఞానాతిశయాత్మకమిహవిధీయతేయత్తుబాల్యఏవవిధేః । పర్యవ
సానమితినసత్తదపూర్వత్వాద్విధీయతేమౌనం ॥ ౩౩౦ ॥ స్యాన్మునిరితిమౌనస్యప్రకృతేనిర్వేదనీయతాకథనాత్ । బాల్యా
దేరివతస్యచవిధేయతాశ్రయణముచితమేవస్యాత్ ॥ ౩౩౧ ॥తద్వతఇతిసన్న్యాసినఏవహివిద్యావతోఽభవేద్గ్రహణం।అథ
భిక్షాచర్యమితిహ్యధికారోయేనతత్ఫలోదృష్టః ॥ ౩౩౨॥ననుసతివిద్యావత్త్వేప్రాప్తేఽత్యతిశయమసౌకిమేతేన । స్యాదత్ర
మౌనవిధినా పక్షేణేత్యతఇదంసమామ్నాతం॥౩౩౩ ॥ యస్మిన్పక్షేజ్ఞానాతిశయమసౌభేదదర్శనాతిశయాత్ । నప్రా
ప్నోతిహితస్మిన్పక్షేవిధిరేషసఫలతామేతి ॥ ౩౩౪ ॥ విద్యాదివద్యథైవచదర్శాదివిధాహితస్యసహకారి । అగ్న్యన్వా
ధానాదికమఖిలమపివిధీయతేంగజాతంహి॥౩౩౫ ॥ తేనావిధిప్రధానేవాక్యేప్యస్మిన్విధీయతేమౌనం ॥ ఇతిబాల్యాదివిశి
ష్టేసతికైవల్యాశ్రమేకుతోఽపేహ ॥ ౩౩౬ ॥ ఛాందోగ్యేగృహిణైవహ్యుపసంహారఃకృతస్తతోఽభాతి । తద్విషయఏవత
స్యాదరఇతితతఏతదుత్తరంపఠతి॥౩౩౭॥—— సూ॥౪౮॥కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః॥ —— అత్రతు విశేష
ణార్థోఽభవతితుశబ్దోహిసూత్రమధ్యస్థః।ఏతస్యకృత్స్నభావోవిశిష్యతేయేనభూరికర్మాణి ॥ ౩౩౮ ॥యజ్ఞాదీనిహితంప్ర
తికర్తవ్యతయోపదర్శితానితథా ।ఇతరాశ్రమకర్మాణ్యపి తస్యయథాసంభవంభవంత్యేవ ॥ ౩౩౯ ॥ కించాహింసేంద్రి
యసంయమనాదీన్యపిచతస్యవిద్యంతే । తస్మాదుపసంహారశ్ఛాందోగ్యేనోవిరుధ్యతేగృహిణః ॥ ౩౪౦॥ ... ...*
—— సూ॥౪౯ ॥మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ —— మౌనంగార్హస్థ్యమితిశ్రుతినిర్దిష్టాయథాశ్రమావేతౌ।ఏ
వంవనస్థగురుకులవాసౌశ్రుత్యైవదర్శితౌభవతః॥౩౪౧॥తస్మాదిహాశ్రమాణాంసర్వేషామపిసమాననిర్దేశాత్ ।ప్రతిపత్తి
రత్రతేషాంసముచ్చయేనాథవావికల్పేన॥౩౪౨॥ఇతరేషామితిసూత్రేబహువచనంయద్ద్వయోశ్శ్రుతంతచ్చ।భవతికిలవృ
త్తిభేదాపేక్షమనుష్ఠాతృభేదసాపేక్షం॥—— సూ॥౫౦॥అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్॥ —— తస్మాద్బ్రాహ్మణఇతిబృ
హదారణ్యేశ్రూయతేహియద్వాక్యం।తత్రానుష్ఠేయతయాబాల్యంయచ్చప్రదర్శితంతత్కిం॥౩౪౪॥బాలస్యభావఇతివా
కింవాబాలస్యకర్మబాల్యంస్యాత్ । తద్ధితలభ్యస్స్వవయోవస్థారూపస్యబాలభావస్య ॥ ౩౪౫ ॥ ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠాతుమశక్య
త్వాద్బాలకర్మబాల్యంస్యాత్ ।తద్బాలచరితముపపదమాత్రపురీషత్వమన్యదథవాకిం॥౩౪౬ ॥ యద్దంభదర్పరాహిత్యే
నాంతరభావశుద్ధిరూపంస్యాత్ । ఇతిసందేహేఽత్రచబాల్యమిదంబాలచరితమితియుక్తం॥ ౩౪౭ ॥యథాకామచారవా
దాశనోపపదమాత్రకృత్యమిత్యాది । లోకప్రసిద్ధమేతద్బాల్యంతద్గ్రహణమిహభవేద్యుక్తం ॥ ౩౪౮ ॥ ననుకామచార
తాద్యాశ్రయణేపతితోఽభవేదసావితిచేత్ । నాసౌదోషోవిద్యాబలేనసన్న్యాసినఃకదాచిదపి ॥ ౩౪౯॥వచనప్రామాణ్యా

త్పశుహింసాదిష్వివహి దోషపరిహారాత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే బాల్యం నైవేహ బాలచరితమితి ॥ ౩౫౦ ॥ ఇహ బాల్యశబ్దః ఖల్వవిరుద్ధార్థే ప్రతీయమానేపి । తస్మింశ్చ లభ్యమానే గత్యంతరసంభవేపి వచనస్య ॥ ౩౫౧ ॥ ఆపాతప్రతిపత్త్యా విధ్యంతరభంగకల్పనానుచితా । యచ్చ ప్రధానసహకారి స్యాదంగం విధీయతే తద్ధి ॥ ౩౫౨ ॥ సన్న్యాసినాం ప్రధానం శ్రవణావృత్త్యాదిపరమనుష్ఠేయం । అంగీక్రియమాణేస్మిన్ సకలేపి చ బాలచేష్టితే తేషాం ॥ ౩౫౩ ॥ న శ్రవణాదేరభ్యాసస్తస్మాద్బాల్యమాంతరోభావః । ఆశ్రీయతేప్రరూఢేంద్రియతాదికమిహ తదేవ బాల్యమితి ॥ ౩౫౪ ॥ ఇహ చానావిష్కుర్వన్నితి సూత్రే సూత్రకృత్ప్రదర్శయతి ; అధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరపరిఖ్యాపయన్ స్వమాత్మానం ॥ ౩౫౫ ॥ దంభాదిరహిత ఏవ హి యతిర్భవేదితి యథా హ్యసౌ బాలః । నాత్మానమప్రరూఢేంద్రియ ఆవిష్కర్తుమీహతే న్యత్ర ॥ ౩౫౬ ॥ ఏవమసౌ విద్వానపి భవేద్యద్యేవం తదాస్య వాక్యస్య । ఉపపద్యతే ప్రధానోపకారకాంగప్రదర్శనార్థత్వం ॥ ౩౫౭ ॥ ఉక్తం హి స్మృతికారైర్యం చ న సంతం న చాప్యసంతం యం । నాశ్రుతమపి న బహుశ్రుతమపి న సువృత్తం న చాపి దుర్వృత్తం ॥ ౩౫౮ ॥ వేద న కశ్చన విద్వాన్ స ఏష ఇహ గూఢధర్మమాశ్రిత్య । తదిదమవిజ్ఞాతవ్రతమంధజడాదివదసౌ చరేదితి హి ॥ ౩౫౯ ॥ ... ...*

సూ॥౫౧॥ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్ ॥ విద్యాసాధనమేతత్సర్వాపేక్షేతి సూత్రమారభ్య । ఉచ్చావచమవధారితమత్ర పునస్తత్ఫలాత్మికా విద్యా ॥ ౩౬౦ ॥ సిధ్యంతి కిమిహైవ హి జన్మని సిధ్యత్యముత్ర వా సిధ్యేత్ । ఇతి చింత్యతే హి తత్ర త్విహైవ సా సిధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్ ॥ ౩౬౧ ॥ శ్రవణాదిపూర్వికాయా విద్యా తామిహ న కశ్చిదపి పురుషః । సా జాయతామముత్రేత్యభిసంధాయ ప్రవర్తతే కింతు ॥ ౩౬౨ ॥ అస్మిన్నేవ హి జన్మని తామభిసంధాయ తు ప్రవర్తేత । శ్రవణాదిషు తత్సాధనయజ్ఞాదిష్వపి చ సిద్ధమేతత్స్యాత్ ॥ ౩౬౩ ॥ తస్మాదైహికమేవ హి విద్యాజన్మేత్యతస్త్విదం బ్రూతే । అసతి ప్రతిబంధే స్యాద్విద్యాజన్మైహికం న చేతరథా ॥ ౩౬౪ ॥ శ్రవణాదిసాధనస్య ప్రతిబంధో యది భవేదనేన పునః । ప్రారబ్ధకర్మణా సంజాతవిపాకేన తత్ర న హి సా స్యాత్ ॥ ౩౬౫ ॥ యది కర్మణా న తేన ప్రతిబంధః స్యాద్భవేదిహైవైషా । భవతీహ దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతవశత ఏతస్య ॥ ౩౬౬ ॥ ప్రారబ్ధస్యోపస్థితవిపాకతా కర్మణో న చాన్యస్మాత్ । ఏకస్య కర్మణః కిల విపాచకాని హి భవంతి యాన్యత్ర ॥ ౩౬౭ ॥ తాన్యేవాన్యస్యాపి హి విపాచకానీతి నాయమేకాంతః । యస్మాద్విరుద్ధఫలదాన్యపి చానేకాని తాని కర్మాణి ॥ ౩౬౮ ॥ శాస్త్రమపి కర్మణోస్య హి ఫలమిదమేవేతి తు ప్రదర్శయతి న హి దేశం కాలం వా నిమిత్తభేదమపి తస్య కీర్తయతి ॥ ౩౬౯ ॥ సాధనవీర్యవిశేషాదేవావిర్భవతి కస్యచిచ్ఛక్తిః । తత్ప్రతిబంధాత్కస్యచిదతీంద్రియా సా హి కుంఠితా భవతి ॥ ౩౭౦ ॥ నను విద్యాయామస్యామవిశేషేణాభిసంధిరిహ న భవేత్ । ఇహ వాప్యముత్ర వా మే విద్యా స్యాదితి కథం తదితి చేన్న ॥ ౩౭౧ ॥ అభిసంధిరియమకించిత్కరా హి తస్యా నిరంకుశత్వేన । శ్రవణాదిసాధనైరిహ విద్యా మేయం జనిష్యమాణా స్యాత్ ॥ ౩౭౨ ॥ సా విద్యా పునరత్ర ప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్య జాయేత । శ్రవణాయాపీతి శ్రుతిరపి దుర్బోధత్వమాత్మనో బ్రూతే ॥ ౩౭౩ ॥ మునిరేష వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమిహ గర్భే । ఇతి కథయంతి శ్రుతయస్తస్మాజ్జన్మాంతరీయసాధనతః ॥ ౩౭౪ ॥ జన్మాంతరేపి విద్యోత్పత్తిరియం భవతి సా ప్రమాణైవ । న హి గర్భస్థస్యైహికమపి విద్యాసాధనం భవేత్కించిత్ ॥ ౩౭౫ ॥ భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు యథోక్తం ప్రపంచితం బహుధా । అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిమితి స ఖల్వర్జునేన పృష్టస్సన్ ॥ ౩౭౬ ॥ భగవాన్ స వాసుదేవో న హి కల్యాణకృదితీదమారభ్య । తస్యైవ పుణ్యలోకప్రాప్తిమతస్సత్కులప్రసూతించ ॥ ౩౭౭ ॥ అభిధాయ తత్రితమితి ప్రక్రమ్యానేకజన్మసంసిద్ధః । యాతి తతోసౌ పరమాం గతిమిత్యుక్తార్థమేవ దర్శితవాన్ ॥ ౩౭౮ ॥ తస్మాద్విద్యా మేయం సా చేహాముత్ర వాపి జాయేత । సేయం హి జాయమానా ప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్య జాయేత ॥

సూ॥౫౨॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥ ఇహ చ యథా హి ముముక్షోర్విద్యాసాధనకృత్యావలంబస్య । సాధనవీర్యవిశేషాద్విద్యారూపే ఫలేపి హి పూర్వోక్తే ॥ ౩౮౦ ॥ ఐహికపారత్రికఫలభావకృతః కిల భవేద్విశేషోయం । ఏవం ముక్తిఫలేప్యుత్కర్షనికర్షప్రయుక్త ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౩౮౧ ॥ న విశేషప్రతినియమో యస్మాదేకా హి ముక్త్యవస్థేయం । అవధార్యతే కిలేయం వేదాంతేష్వేవమేవ స

క్త్యేషు ॥ ౩౮౨ ॥ ఏకాత్మికాయతస్సాబ్రహ్మైవహిభవతిముక్త్యవస్థేయం । నబ్రహ్మణోహ్యనేకాకారత్వంతస్యచైకలిం
గత్వాత్ । ౩౮౩ ॥ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమితితథైవైషనేతినేత్యాత్మా । నాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతినాన్యదితిచైవ
సాపరాపి ॥ ౩౮౪ ॥ బ్రహ్మైవేదమితిశ్రుతిరిదగ్ంసర్వమితిచైవమన్యాపి । ఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతఇతిశ్రు
త్యైవాన్యా ॥ ౩౮౫ ॥ యత్రత్వస్యేత్యేతాః ప్రథయంత్యేతస్యనిర్విశేషత్వం । కించయదేతద్విద్యాసాధనమత్ర స్వవీర్యాతై
శయ్యాత్ ॥ ౩౮౬ ॥ ఆసంజయేద్విశేషంకమపిచవిద్యాత్మకేఫలేస్వీయే । నహి విద్యాఫలముక్తాముక్తిఫలంఖల్వసాధ్యమి
హాయస్మాత్ ॥ ౩౮౭ ॥ యద్బ్రహ్మనిత్యసిద్ధంతదేవవిద్యైకసమధిగమ్యమితి । అసకృత్ప్రపంచితంనహిపరవిద్యాయాంవి
శేషఇహకశ్చిత్ ॥ ౩౮౮ ॥ స్యాదుత్కర్షనికర్షాత్మకోనికృష్టాహినఖలుసావిద్యా । యాపరముత్కృష్టాస్యాత్సావిద్యా
భవతికాచముక్తిఫలా ॥ ౩౮౯ ॥ తస్యాంఖలువిద్యాయాంచిరాచిరోత్పత్తిలక్షణోతిశయః । భవతుతథాపినముక్తావతిశయ
ఏవంవిధోహికశ్చిదపి ॥ ౩౯౦ ॥ విద్యాభేదాభావాన్నచవిద్యాఫలమపీహభిన్నంస్యాత్ । కర్మఫలేఖలుభేదస్స్యాదేవ
హకర్మణామనేకత్వాత్ ॥ ౩౯౧ ॥ నతథాముక్తిఫలాయాంవిద్యాయామస్తికశ్చిదపిభేదః । విద్యాసు సగుణవిషయాసు
చసతిగుణయోగభేదతోభేదే ॥ ౩౯౨ ॥ తత్రయథాస్వంఫలభేదోస్సాస్యాత్కర్మణామివాయంహి । ఉపదిశతి శ్రుతిరే
నంయథాయథోపాసతేతథైవేతి ॥ ౩౯౩ ॥ ఇహనిర్గుణవిద్యాయాంగుణవిరహాన్నాస్తికశ్చిదపిభేదః । నహిగతిరర్థికా
స్తీతిస్మృతిరప్యర్థంయథోక్తముపదిశతి ॥ ౩౯౪ ॥ తదవస్థావధృతేరితిపదస్యసూత్రేత్రయోయమభ్యాసః । అధ్యాయ
పరిసమాప్తింద్యోతయతిపరంసమంజసంసకలం ॥ ౩౯౫ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతుర
ధ్యాయీతస్యాంతృతీయసంజ్ఞశ్చయోయమధ్యాయః ॥ ౩౯౬ ॥ తత్రచతుర్థేపాదే సూత్రార్థోయశ్చ భాష్యకారో
క్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౩౯౭ ॥ భాష్యార్థరత్నమాలావైయాసిక సూత్రజాల
సంగ్రథితా । భగవతికరుణాసింధౌసమర్పితాజయతుజగతినిరవద్యా ॥ ౩౯౮ ॥ శ్రీ శంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

ఇతి తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

అథ చతుర్థాధ్యాయః ప్రారంభః.

పూర్వస్మిన్నధ్యాయేసాధనమఖిలంనిరూప్యతస్యఫలం । ఏతస్మిన్నధ్యాయేనిరూప్యతే తేన హేతుఫలభావః ॥ ౧ ॥ అ
ధ్యాయయోర్ద్వయోరపిసంగతిరత్రచఫలప్రసంగేన । ఉత్క్రాంతిరర్చిరాదికమార్గశ్చ విచార్యతేతథైవేహ ॥ ౨ ॥
శ్రుత్యుపదిష్టంసాధనమపిసన్న్యాసాదిచింతితంపూర్వం । అర్థాపత్త్యభిగమ్యావృత్త్యాదికమత్ర చింత్యతేధ్యాయే ॥ ౩ ॥

సూ ॥ ౧ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥

ప్రాయేణసాధనాశ్రయవిచారఏషప్రవర్తితఃపూర్వం । అస్మిన్పు
నరధ్యాయేఫలాశ్రయస్సోయమాగమిష్యతిహి ॥ ౪ ॥ అన్యచ్చచింతయిష్యతియచ్చాత్రపునఃప్రసంగతఃప్రాప్తం । ప్రథమం
తుసాధనాశ్రయవిచారశేషంతమేతమనుసరతి ॥ ౫ ॥ ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యఇతీహవేదవాక్యాని । ఏవంతమేవధీరో
విజ్ఞాయేత్యాదికానివాక్యాని ॥ ౬ ॥ భూయాంసిసూత్రయంతేతత్రావతరత్యయంహిసందేహః । శ్రుతివచనైరేతైః కిం సకృ
దాత్మప్రత్యయోత్రకర్తవ్యః ॥ ౭ ॥ ఉపదిశ్యతేథవాసావావృత్త్యైవహికిమత్రకర్తవ్యః । తత్రచసకృదేవాసౌ కర్తవ్య
ఇతీదమేవయుక్తతమం ॥ ౮ ॥ సకృదపికృతేహిశాస్త్రంసఫలార్థంస్యాద్యథాప్రయాజాదౌ । శ్రుతివచనేష్వావృత్తిఃక్వ
చిదపినశ్రూయతేయతస్తస్మాత్ ॥ ౯ ॥ తస్యాంక్రియమాణాయాంకృతోభవేదిహపరంహ్యశాస్త్రార్థః । నన్వత్రాసకృ
దుపదేశాఏవశ్రుతిషుహిప్రతీయంతే ॥ ౧౦ ॥ శ్రోతవ్యోమంతవ్యస్తథానిదిధ్యాసితవ్యఇత్యేవం । సత్యంతథాపియావచ్ఛ
బ్దమిహావర్తయేత్సకృచ్ఛ్రవణం ॥ ౧౧ ॥ మననంసకృదేవనిదిధ్యాసనమేవంనచాతిరిక్తంస్యాత్ । సకృదుపదేశేవేదోపా
సీతేత్యాదికేహినావృత్తిః ॥ ౧౨ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేహ్యావృత్తిరవశ్యమత్రకార్యేతి । దర్శనసాధన విషయోఽసకృదు
పదేశోత్రదృశ్యతేయస్మాత్ ॥ ౧౩ ॥ శ్రోతవ్యోమంతవ్యస్తథానిదిధ్యాసితవ్యఇత్యేవం । సోన్వేష్టవ్యఇతి శ్రుతిరప్యావృ

త్తింహి సూచయత్యత్ర ॥౧౪॥ నన్విహ యావచ్ఛబ్దం ప్రత్యయమావర్తయేదితీహోక్తం । మైవం దర్శనపర్యవసానాని శ్రవ
ణమననపూర్వాణి ॥౧౫॥ స్యుస్సాధనాని దృష్టార్థాని భవంతి హి పరం తదావృత్త్యా । తండులనిష్పత్త్యవసానాన్యవఘాతాది
సాధనాని యథా ॥౧౬॥ అపిచోపాసనమపి యద్యచ్చ నిదిధ్యాసనం తదేతదపి । నియతావృత్తిగుణైవ క్రియా భవేన్మానసీ హి
యాంతస్థా ॥ ౧౭॥ లోకే హి గురుముపాస్తే రాజానముపాస్త ఏవమాదౌ హి । సహ్యేవముచ్యతే యో గుర్వాదీన్ తత్ప
రోనువర్తేత ॥ ౧౮ ॥ ప్రోషితనాథా ధ్యాయతి పతిమిత్యాదౌ నిరంతరస్మరణా। యా సోత్కంఠా హి పతిం ప్రత్యేవం సా
భిధీయతే లోకే ॥ ౧౯ ॥ దృష్టశ్చ విద్ధ్యుపాస్త్యోరవ్యతిరేకేణ చ ప్రయోగో హి । వేదాంతేష్విహ విదినోపక్రమ్యోపాస్తినో
పసంహరతి ॥ ౨౦ ॥ యస్తద్వేదేత్యాదౌ విదినైవోపక్రమో యముపలబ్ధః । యాం దేవతాముపాస్య ఇతి హ్యుపసంహృతి
రుపాస్తినా దృష్టః ॥ ౨౧ ॥ ఏతచ్చ హంసవాక్యం యస్తద్వేదేతి దర్శితం తత్ర । యద్వేద స ఖలు రైక్వో రైక్వాదన్యోపి య
శ్చ తద్వేద ॥౨౨ ॥ తత్ప్రాణితత్త్వవిద్యాఫలే హి సర్వమపి చాంతరేవ స్యాత్ । ఏవం మయా స రైక్వో హ్యుత్కృష్టత్వేన క
థిత ఇతి వచనం ॥ ౨౩ ॥ హంసం ప్రతి హంసాంతరవచనం జానశ్రుతిస్తదాకర్ణ్య । గత్వా రైక్వం రాజా ప్రోవాచానుమ
ఇతీదమిహ వాక్యం ॥ ౨౪ ॥ ఏతాం హి రైక్వ విదితాం హే భగవో మేనుశాధి హీత్యేవం । ఏవముపక్రమ్యోపాస్తినా హి వి
దినోపసంహృతం తత్ర ॥ ౨౫ ॥ శ్రుత్యంతరే మనో బ్రహ్మేత్యాదౌ పునరిహోపసంహారః । ఏవం వేదేతి తథోపాసీతేతి
హ్యుపక్రమో దృష్టః ॥౨౬॥ సగుణస్య నిర్గుణస్య చ సాక్షాత్కారే భవేదిహావృత్తిః । సిద్ధా శ్రుతీ దృష్టార్థా చ తథా శ్రవణమ
ననయోరేవం ॥౨౭॥ సకృదుపదేశేష్వపి చేదావృత్తిస్స్యాదసకృదుపదేశే । ఇహ చ న సిధ్యేత్కస్మాత్తస్మాదావృత్తిరత్ర యు
క్తైవ ॥౨౮॥ —— సూ ॥ ౨॥ లింగాచ్చ ॥ —— లింగమపి దర్శయతి తామావృత్తిం తదిదమత్ర విజ్ఞానం । ఉద్గీథవిషయకం
ప్రస్తుత్యాదిత్యోయమేష ఉద్గీథః ॥ ౨౯ ॥ ఇత్యేతదేకపుత్రత్వాత్మకదోషేణ ఖల్వివాపోద్య । రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయే
తి కౌషీతకిస్స్వపుత్రమిదం ॥ ౩౦ ॥ విదధద్బహుపుత్రత్వాయ చ రశ్మిబహుత్వ విషయవిజ్ఞానం । సిద్ధవదేవావృత్తిం సర్వే
షు ప్రత్యయేషు దర్శయతి ॥ ౩౧॥ తత్సామాన్యాత్ప్రత్యయసామాన్యే సిధ్యతీయమావృత్తిః । నన్వావృత్తిస్సాధ్యఫలే
ష్వేవ ప్రత్యయేషు యుక్తా స్యాత్ ॥ ౩౨ ॥ తత్సాధ్యం హి ఫలం కిల తత్రైవ స్యాన్న చేహ సంభవతి । యన్నిత్యముక్తరూపం
బ్రహ్మ పరం తత్సమర్పయత్యేషః ॥ ౩౩॥ యస్త్వయమాత్మప్రత్యయ ఇహ తు కిమర్థా హి సేయమావృత్తిః । యది చ సకృ
చ్ఛ్రవణేన బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతిరిహ న స్యాత్ ॥ ౩౪ ॥ క్రియమాణాయామప్యావృత్తౌ దుర్వార ఏవ దోషోయం । నను కేవ
లం హి వాక్యం సాక్షాత్కారేణ సాధకం కింతు ॥ ౩౫ ॥ తదిదం హి యుక్త్యపేక్షం బ్రహ్మాత్మత్వాపరోక్షజనకం స్యాత్ । ఇ
తి చేత్తర్హ్యావృత్త్యానర్థక్యం కించ సాపి యుక్తిరిహ ॥ ౩౬ ॥ సకృదేవ హి ప్రయుక్తా స్వమర్థమనుభావయితుమలం భవ
తి । అథ యుక్త్యా వాక్యేన జ్ఞానం సామాన్యవిషయమేవ స్యాత్ ॥ ౩౭॥ న విశేషవిషయకం తద్యథాస్తి హృది మే మహచ్ఛూల
మితి । వాక్యాచ్చ గాత్రకంపనలింగాదపి శూలమాత్రసద్భావం ॥ ౩౮ ॥ ప్రతిపద్యతే కిలాన్యో న విశేషం కమపి చానుభవతి
యథా । శూలే స తద్విశేషానుభవోఽవిద్యానివర్తకో భవతి ॥ ౩౯ ॥ ఆవృత్తిరేతదర్థా స్యాదితి చేదేవమపి చ దోషస్స్యా
త్ । యావన్మాత్రే క్రియమాణేపి జ్ఞానోదయో యతో న భవేత్ ॥౪౦॥ యోసౌ సకృత్ప్రయుక్తాభ్యామేతాభ్యాం హి శాస్త్రయు
క్తిభ్యాం । నైవావగమ్యతే సా శతకృత్వోపి ప్రయుజ్యమానాభ్యాం ॥౪౧ ॥ నహి శక్యతేవగంతుం తస్మాద్యద్యత్ర శాస్త్రయు
క్తిభ్యాం । ప్రతిపాద్యతే విశేషో యది వా సామాన్యముభయథాపి పునః ॥ ౪౨ ॥ ఏతే సకృత్ప్రయుక్తే స్వఫలం కురుతో న కిం
చిదావృత్త్యా । ఏతే హి శాస్త్రయుక్తీ సకృత్ప్రయుక్తే హి కస్యచిత్పుంసః ॥ ౪౩ ॥ నోత్పాదయతోనుభవం కదాపి చేత్తి
తు న శక్యతే వక్తుం । యేన విచిత్రప్రజ్ఞాః ప్రతిపత్తారో భవంతి లోకేస్మిన్ ॥ ౪౪ ॥ అపి చానేకాంశయుతే సామాన్యవిశేషవ
తి పదార్థే హి । అవధానేనైకేనైకమంశమన్యేన చాన్యమంశమపి ॥౪౫॥ అవధారయతి హి లోకే యథైవ దీర్ఘప్రపాఠక
గ్రహణే । తత్రాభ్యాసస్సఫలస్స్యాన్నైవం నిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥ ౪౬ ॥ బ్రహ్మణ్యనుభూత్యుదయే తస్మాదావృత్తిరనుచి
తైవాత్ర । ఇతి చేదావృత్త్యానర్థక్యం తం ప్రతి భవేద్య ఈదృక్స్యాత్ ॥ ౪౭ ॥ సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసీతి బ్రహ్మానుభావి

తుమిహాశక్తః । యస్తునశక్నోతిపునస్తంప్రతియుక్తైవహీయమావృత్తిః ॥ ౪౮ ॥ తత్రఛాందోగ్యేతత్త్వమసీతిశ్వేతకేతు
ముపదిశ్య । సహీభూయఏవమాభగవానితిపరిచోద్యమానఏవపునః ॥ ౪౯ ॥ఉద్దాలకోహితత్తచ్ఛంకాయాఃకారణంనిరా
కృత్యానవకృత్వస్తత్త్వమసీత్యేవంహిశ్వేతకేతుమాచఖ్యౌ ॥ ౫౦ ॥ ననుసకృదుక్తంతత్త్వమసీతినశక్నోతి లదనుభావయి
తుం । యదితర్హినైవశక్ష్యతీతిదేవచావర్త్యమానమపివాక్యం ॥ ౫౧ ॥ఇతిచేన్నానసాదోషోదృష్టేనహ్యనుపపన్నమిహ
కించిత్ । దృశ్యతఏవసకృచ్ఛ్రుతవాక్యాన్మందప్రతీతమర్థంహి ॥ ౫౨ ॥ ఆవర్తయంస్తమేవహి సమ్యక్ప్రతిపద్యమా
నఇహలోకే । అపిచయదేతత్త్వమసీతితదేతత్త్వమర్థరూపస్య॥ ౫౩ ॥ ఇహతత్పదార్థభావంబ్రూతేకిల తత్పదేన
చప్రకృతం।సద్బ్రహ్మేక్షితృజగతఃకారణమభిధీయతేహితచ్చపునః ॥౫౪ ॥ సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యాది శ్రుతిప్ర
సిద్ధంహి। తత్రాజాదిపదైర్జన్మాదివికారానివర్తితాఏవం॥౫౫॥అస్థూలాదిపదైర్హిస్థౌల్యాద్యాఅపి నివర్తితా ఏవం ।
విజ్ఞానాదిపదైరపిచైతన్యాద్యాత్మకత్వమస్యోక్తం ॥ ౫౬ ॥ వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోనుభవరూపఇహయోయం
సోయంహితత్పదార్థో వేదాంతాభిజ్ఞసుప్రసిద్ధోహి ॥ ౫౭ ॥ ఏవంత్వమర్థఏషశ్రోతుర్దేహప్రదేశమారభ్య । ప్ర
త్యక్తయాచచేతనరూపతయాచావధారితోభవతి ॥ ౫౮ ॥ ప్రతిబద్ధావేతౌద్వావేషామజ్ఞానసంశయాద్యైస్తు। తే
షాంతత్త్వమసీతిప్రమాంజనయితుంసకృన్నశక్నోతి ॥౫౯॥యేనపదార్థజ్ఞానాయత్తంవాక్యార్థగోచరంజ్ఞానం ।తేన
పదార్థవివేకాయైవచతాత్ప్రత్యవశ్యమేష్టవ్యః ॥౬౦॥సోయంహిశాస్త్రయుక్త్యభ్యాసో యద్యపినిరంశ ఆత్మా। స
త్యంతథాపితస్మిన్దేహేంద్రియవిషయవేదనారూపం ॥ ౬౧॥ అధ్యారోపితమేతద్బహ్వంశత్వంహితత్రచైకస్య ।అవధా
నేనైకాంశంతథాపరేణాపరంత్వపోహతిహి ॥౬౨॥ఇతితుక్రమవత్యేషాప్రతిపత్తిఃపరమసాధనంహ్యస్యాః ।స్యాదాత్మప్ర
తిపత్తేరిత్యావృత్తిర్హితత్రసఫలైవ ॥౬౩॥యేషాంనిపుణమతీనాంనప్రతిబంధోస్తిసంశయాజ్ఞానైః । తేశక్నువంతి సకృదు
క్తమపిచవాక్యార్థమేతమనుభవితుం ॥౬౪ ॥ స్యాదేవానర్థక్యంతాన్ప్రతితత్రచ నచేయముపదిష్టా । సకృదుత్పన్నా
త్మప్రతిపత్తిరవిద్యాంనివర్తయేత్తేషాం ॥౬౫ ॥ననుయదికస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిస్తర్హి యుక్తమిదమఖిలం । దృష్టా దుఃఖి
త్వాదిప్రతిపత్తిర్బలవతీహిసర్వస్య ॥ ౬౬ ॥ ప్రతిపద్యేతకథంవాదుఃఖిత్వాదేరభావమితిచేన్న । దుఃఖిత్వాద్యభిమానో
యోసౌదేహాభిమానవన్మిథ్యా ॥ ౬౭ ॥ ప్రత్యక్షమేవతదిదం దేహేకేనాపిపీడ్యమానేహి । అహమేవ పీడితోస్మీత్యేవం
మిథ్యాభిమానఇహదృష్టః ॥ ౬౮ ॥ నాహ్యప్యపిపుత్రాదిష్వేవం సంతప్యమానగాత్రేషు। సంతప్తోస్మ్యహమేవేత్యధ్యా
రోపోయమిహయథాదృష్టః ॥ ౬౯ ॥ స్వాత్మనిదుఃఖిత్వాద్యభిమానోమిథ్యాప్రతీతిరేవతథా ।బహిరుపలభ్యతఏతచ్చైత
న్యాద్దుఃఖితాదినైవాంతః ॥ ౭౦ ॥ దుఃఖిత్వాదేర్యస్మాదనువృత్తిర్దృశ్యతేనసౌషుప్తే। చైతన్యస్యసుషుప్తావప్యనువృత్తిం
సమామనంతీహ ॥ ౭౧ ॥ బృహదారణ్యకవాక్యేపశ్యన్వైతన్నపశ్యతీత్యాదౌ। తస్మాచ్చసకలదుఃఖవివర్జితచైతన్యరూ
పఏవాహం ॥ ౭౨ ॥ఇత్యయమాత్మానుభవోభవేన్నచాత్మానమేవమనుభవతః । అవశిష్యతేహికిమపిచకృత్యమితీయంశ్రు
తిఃప్రదర్శయతి ॥౭౩॥ కింప్రజయేత్యాద్యాసావిదుషఃకర్తవ్యవిరహముపదిశతి । యస్త్వాత్మరతిరితిస్మృతిరపి కృత్యా భా
వమస్యదర్శయతి ॥ ౭౪ ॥ యస్యత్వాత్మానుభవోనైవంజాయేతర్ఘుడితిసంప్రతిహి । ఉక్తానుభవాయా వృత్త్యభ్యుపగ
మఏషభవతిసఫలోత్ర ॥ ౭౫ ॥ వాక్యార్థాత్ప్రత్యయస్యచనైవావృత్త్యాప్రవృత్తయే దేనం । నైవోద్వహంతికన్యాంవర
ఘాతాయైవకేవలంవృద్ధాః ॥ ౭౬॥యఃపునరత్రనియుక్తః కర్తారంమన్యతేస్వమాత్మానం ।తస్యబ్రహ్మప్రత్యయవిపరీ
తప్రత్యయోభవేన్నియతః ॥ ౭౭ ॥ యోవాక్యార్థమతత్ప్రతిభానాన్మతిమాంద్యతోజిహాసేత్తు । తస్యైవాస్మిన్నర్థే
యత్నైవమనసోభవేత్స్థిరీకారః ॥౭౮॥ఆవృత్త్యాదావాచార్యోయుక్త్యాతమిమంప్రవర్తయేత్తస్మాత్ ।ఆవృత్తిర్యుక్త్యైవహి పరవి
షయేప్రత్యయేపితదుపాయే॥౭౯॥ — సూ॥౩॥ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతిగ్రాహయంతిచ॥ — యశ్శాస్త్రోక్తః శేషణఇ
హపరమాత్మానిరూపితస్సహికిం।అహమిత్యేవగ్రాహ్యః।కింవాగ్రాహ్యోమదన్యఏవేతి ॥౮౦ ॥ సంప్రతివిచార్యతేనన్వత్ర
కథంసంశయోయమవతరతి।అయమాత్మాబ్రహ్మేతిశ్రుతివాక్యైరైక్యమేతయోరితిహి ॥ ౮౧ ॥నిర్ణీతమేవపూర్వం శ

ద్భాదేవేతిసూత్రఇతిచేన్న । ముఖ్యోయమాత్మశబ్దోభవతికిలప్రత్యగాత్మపరతాయాం ॥ ౮౨॥జీవేశయోరభేదేత్రత్పరతా స్యాన్నచైతయోర్భేదే ।ఉపలభ్యతేహిభేదశ్శ్రుత్యాప్రత్యక్షతస్తయోరత్ర ॥౮౩ ॥ తస్మాదయమాత్మేతిశ్రుతేహిఃగౌణార్థతాపరంయుక్తా।అతఇహాశంకాయుక్తాతత్రచయుక్తస్సఏషపక్షస్స్యాత్ ॥ ౮౪ ॥ మత్వాన్వమీతిగృహ్యాః పరమాత్మాచాహమితిఖతశ్చాసౌ।అపహతపాప్మాభవతిహివిపరీతగుణోయతశ్శారీరః॥౮౫॥ యదిచేశస్సంసారీ నిరీశతాతత్రభవతిదుర్వారా। శాస్త్రానర్థక్యమపిస్యాత్సంసార్యేవయదిచపరమాత్మా ॥ ౮౬ ॥ తస్యాఽధికారివిలోపాదనర్థకంశాస్త్రముభయథైవస్యాత్ । తస్మాదిహభేదస్యప్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధత్వాత్ ॥ ౮౭ ॥ ప్రతిమాదిష్వివవిష్ణ్వాదీనాంతాదాత్మ్యభావనేయంస్యాత్ । సంసారిణఃపరాత్మాకదాచిదపినేహభవతిముఖ్యాత్మా ॥ ౮౮ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేత్యాత్మేతిగృహ్యాఇహపరాత్మేతి। యస్మాదిహజాబాలాఃపరమాత్మప్రకరణేతవాత్మానం ॥ ౮౯ ॥ త్వంవాఅహమస్మీత్యుపగచ్ఛంత్యేనమాత్మభావేన। అన్యేతథైవచాహం బ్రహ్మాస్మీత్యాదినాపఠంత్యత్ర ॥ ౯౦ ॥ ఇత్యాత్మత్వోపగమాదృశ్యంతే గ్రాహయంతిచాప్యేనం।అత్మత్వేనైవపరాత్మానంవేదాంతవాక్యజాలాని ॥ ౯౧ ॥ ఏషతఆత్మాసర్వాంతరఇత్యాదీనిచైవమన్యాని । ఏషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతఇతితభేదమపిసఆత్మేతి ॥ ౯౨ ॥ తత్త్వమసీత్యాదీనిచవాక్యానిగ్రాహయంతిచాత్మతయా। ప్రతిమాన్యాయేనేదంప్రతీకదర్శనమితీహయచ్చోక్తం ॥ ౯౩ ॥ తచ్చనవాక్యస్యాస్యచవైరూప్యగ్గౌణతా ప్రసంగాచ్చ। యత్ర ప్రతీకదృష్టి స్సకృదేవహితత్రవచన మేతత్స్యాత్ ॥ ౯౪ ॥ తచ్చమనోబ్రహ్మేదిత్యబ్రహ్మేత్యాదిదృశ్యతేవాక్యం। త్వంవాఅహమస్మీతిత్వమస్యహమితీహదృశ్యతేచైతత్ ॥ ౯౫ ॥ తస్మాదిహ ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదఏవస్యాత్ । కించేహభేదదృష్ట్యపవాదపరాశ్శ్రుతయఏవదృశ్యంతే ॥ ౯౬ ॥ అథయోఽన్యామిత్యేషాహ్యన్యోసావన్యఇతితథైవేయం। మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యాభేదమపవదంత్యేతాః ॥ ౯౭॥ నాన్యోన్యాత్మత్వంస్యాద్విరుద్ధగుణయోరితీహయచ్చోక్తం। నాసౌదోషోమిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తావిరుద్ధగుణతేయం ॥ ౯౮ ॥ యచ్చోక్తమీశ్వరాభావస్స్యాదితి దూషణంనచైతత్స్యాత్ ।శాస్త్రప్రామాణ్యాదప్యనభ్యుపగమాచ్చనేహతద్భవతి ॥ ౯౯ ॥ ప్రతిపాద్యతేనసంసార్యాత్మత్వంకిలపరాత్మనఃకింతు । సంసారిణోహిసంసారిత్వాపోహేనచేశ్వరాత్మత్వం ॥ ౧౦౦ ॥ ఏతావదేవనాన్యత్స్యాదత్రప్రతిపిపాదయిషితంహి । ఏవంసత్యద్వైతేశ్వరస్యచాపహతపాప్మతాదిగుణః ॥ ౧౦౧ ॥సిధ్యేచ్ఛారీరస్యతువిపరీతగుణత్వమత్రమిథ్యేతి । ఉభయంవ్యవస్థితం స్యాద్యదపిహ్యధికార్యభావఇత్యుక్తం ॥ ౧౦౨ ॥ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతిచతదపీహపరిహృతంభవతి ।ప్రాగాత్మతత్వబోధాత్సంసారిత్వంభవేదిహైతస్య ॥౧౦౩॥ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపిచసంసారవిషయఏవస్యాత్ । దర్శయతిప్రత్యక్షాద్యభావమస్యప్రబోధసమయేహి ॥ ౧౦౪॥యత్రత్వస్యేత్యాద్యాశ్రుతిరేషానన్వయదాప్రబోధేహి । ప్రత్యక్షాభావశ్చేచ్ఛ్రుతేరభావోపినకుతఇతిచేన్న ॥౧౦౫॥ఇష్టత్వాదత్రాపితాపితేత్యుపక్రమ్యదర్శితశ్రుత్యా । వేదావేదాఇత్యాదినాశ్రుతేరప్యభావఇహయస్మాత్ ॥౧౦౬ ॥కస్యాయమప్రబోధోయఏషసంసారమూలమితిచేన్న । యస్త్వంపృచ్ఛసితస్యైవేతివదామఃపునర్యదాత్వేవం ॥౧౦౭॥అహమీశ్వరఏవోక్తశ్శ్రుత్యాస్యాత్కథమిహాప్రబోధఇతి । యస్త్వేవంప్రతిబుద్ధస్త్వమసినకస్యచిదిహాప్రబోధస్స్యాత్ ॥ ౧౦౮ ॥యదపిహ్యవిద్యయాఽఽత్మాస్వాత్మనఏతస్యసద్వితీయత్వాత్ । అద్వైతానుపపత్తిర్దోషఇతీహప్రజల్పితంకైశ్చిత్ ॥ ౧౦౯ ॥తదపిచ సర్వస్యానిర్వచనీయత్వేనపరిహృతంభవతి ।తస్మాత్పరమాత్మన్యాత్మేత్యేవమనోదధీతనేతరథా ॥ ౧౧౦॥ ప్రత్యక్షాద్యైశ్వర్యద్వ్యపివిరోధపరిహారఇహకృతోయోసౌ । అవిరోధాధ్యాయేసహియుక్తస్స్యాన్నేహయుజ్యతేథాపి ॥ ౧౧౧ ॥ ఆత్మైక్యపరశ్రుత్యవిరోధావధృతిర్యతస్సమాధావిహి ।స్యాత్కేవలాంతరంగంతస్మాత్తత్సంగతిర్భవేదత్ర ॥ ౧౧౨॥ ... ...❋

సూ॥౪॥న ప్రతీకేనహిసః॥

ఇహచమనోబ్రహ్మేత్యాకాశోబ్రహ్మేతిచైవమాదీని । ఆదిత్యోబ్రహ్మేతిచనామబ్రహ్మేతిచైవమాదీని ॥ ౧౧౩ ॥ అధ్యాత్మంత్వధిదైవంప్రతీకవిషయాణ్యుపాసనానీహ । శ్రూయంతేతత్రాయంసందేహస్స్యాదుపాసనేష్వేషు ॥ ౧౧౪ ॥ కర్తవ్యఃకిమిహాత్మగ్రహణంనవేతీహభవతియుక్తోయం । తేష్వాత్మగ్రహఏ

వబ్రహ్మపరంతుప్రతీకేషుచాత్మభావేన ॥ ౧౧౫ ॥ యేనప్రసిద్ధమేవహికించమనః ప్రభృతయఃప్రతీకాశ్చ । బ్రహ్మవికారా
స్తేనబ్రహ్మత్వేచాత్మతాపి తేషాంస్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేప్రతీకవర్గేనచాత్మమతిరితిహి । వ్యత్యస్యాత్మత్వే
నాకలయేత్సఉపాసకోనచేమాని ॥ ౧౧౭ ॥ బ్రహ్మవికారత్వేవబ్రహ్మత్వాదాత్మతేతియచ్చోక్తం । తదిదమయుక్తం యస్మా
త్ప్రతీకవిలయప్రసంగఇహాభవతి ॥ ౧౧౮ ॥ యద్బ్రహ్మణాస్వరూపైక్యమిహవికారస్యనఖలుతద్యుక్తం । యదితద్బాధే
నైక్యంప్రతీకబాధాదుపాస్తివిధిబాధః ॥ ౧౧౯ ॥ స్యాదేవంచేత్తస్యచ కుతఃప్రతీకత్వమాత్మమతిరపివా । కర్తృత్వాదేర
నిరాకరణేనోపాసనావిధిర్భవతి ॥ ౧౨౦ ॥ తద్బాధేవబ్రహ్మణఆత్మత్వందర్శితంహిపూర్వత్ర । అత్రకిలబాధపూర్వబ్రహ్మై
క్యజ్ఞానమేతదాలంబ్య ॥ ౧౨౧ ॥ ఏతేషుచప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తికల్పనానుచితా । యస్మాదుపాసకోఽయం సమఃప్ర
తీకైర్నతత్రచాత్మమతిః ॥ ౧౨౨ ॥ నహిరుచకస్వస్తికయోరితరేతరరూపతాకదాపిస్యాత్ । తస్మాదిహప్రతీకేష్వాత్మమతిం
నసకదాచిదపికుర్యాత్ ॥ ౧౨౩ ॥ — సూ ॥ ౫ ॥ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ — తేష్వేవోదాహరణేష్వయమప
రస్సంశయోభవత్యేవం । బ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాఃకిమిహాదిత్యాదిదృష్టయఃకింవా ॥ ౧౨౪ ॥ ఆదిత్యాదిష్వేవాధ్యసితవ్యా బ్ర
హ్మదృష్టిరియమితిహి । ఆదిత్యోబ్రహ్మమనోబ్రహ్మేత్యాదౌహిదృశ్యతేచైతత్ ॥ ౧౨౫ ॥ సామానాధికరణ్యంహ్యాదిత్య
బ్రహ్మశబ్దయోరత్ర । తదిదంసామానాధికరణ్యంనైవాంజసంభవేదనయోః ॥ ౧౨౬ ॥ బ్రహ్మాదిత్యాదిపదానామర్థాం
తరపరత్వమిహయస్మాత్ । గౌరశ్వఇతినసామానాధికరణ్యంకదాచిదపిభవతి ॥ ౧౨౭ ॥ బ్రహ్మాదిత్యాదిషు నను దృష్టోహి
ప్రకృతివికృతిభావోఽయం । తేనచసామానాధికరణ్యంస్యాన్మృచ్ఛరావవత్తేషాం ॥ ౧౨౮ ॥ ఇతిచేద్వికారవిలయే ప్రకృతి
సమానాధికరణతాయుక్తా । స్యాదిహతతఃప్రతీకాభావఃపరమాత్మవాక్యమేతత్స్యాత్ ॥ ౧౨౯ ॥ ఏవంచేదత్రపునర్బాధ్యే
తోపాసనాధికారోఽయం । వ్యర్థమిహపరిమితవికారోపాదానంయదేదృశంతస్మాత్ ॥ ౧౩౦ ॥ వటురయమిహ వైశ్వాన
రఇత్యాదిషుకిలయద్వైవచాన్యత్ర । సంభావితేన్యదృష్ట్యధ్యాసేక్వాధ్యస్యతేహికిందృష్టిః ॥ ౧౩౧ ॥ ఇతిసందేహేతత్రానియ
మోన్యాయ్యఃప్రతీయతేయస్మాత్ । శాస్త్రంహికించిదపివానియామకంనోపలభ్యతేచాత్ర ॥ ౧౩౨ ॥ అథవాబ్రహ్మణఆ
దిత్యాదీనాందృష్టయోభవేయురిహ । బ్రహ్మోపాసితమేవంసత్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్భవతి ॥ ౧౩౩ ॥ ఫలవద్బ్రహ్మో
పాసనమితికిలదృష్టాహిశాస్త్రమర్యాదా । తస్మాదాదిత్యాదిషునయుజ్యతేబ్రహ్మదృష్టిరిత్యేవం ॥ ౧౩౪ ॥ ప్రాప్తేహ్యా
దిత్యాదిషుయుక్తేహబ్రహ్మదృష్టిరితివక్తి । ఉత్కర్షేణాదిత్యాదయోహిదృష్టాభవంతియద్యేవం ॥ ౧౩౫ ॥ ఉత్కృష్ట
దృష్టిరధ్యసితవ్యాహినికృష్టవస్తునీత్యేవం । లోకన్యాయోదృష్టఃక్షత్తరిదృష్టాహిరాజదృష్టిరియం ॥ ౧౩౬ ॥ అనుగంతవ్య
స్సోయంవిపర్యయేప్రత్యవాయఏవస్యాత్ । నైవహినికృష్టదృష్ట్యధ్యాసేననికృష్టతాంగతస్యాస్య ॥ ౧౩౭ ॥ శ్రేయస్సా
ధనతాస్యాదుత్కృష్టస్యాప్యుపాస్యమానస్య । శాస్త్రప్రామాణ్యాన్ననుహ్యత్రప్రత్యవాయశంకాస్యాత్ ॥ ౧౩౮ ॥
న్యాయేనలౌకికేనచదృష్టిరేషానియంతుమిహయుక్తా । యస్మాదేషాదృష్టిశ్శాస్త్రీయాతోనదోషఇతిచేన్న ॥ ౧౩౯ ॥ ని
ర్ణీతేశాస్త్రార్థేయదుక్తమేతత్తదేవమేవస్యాత్ । సందిగ్ధేకిలతస్మిన్తన్నిర్ణేతుంహిలౌకికోన్యాయః ॥ ౧౪౦ ॥ ఆశ్రయణీ
యోభవతిహీనవిరోధస్స్యాత్కుతశ్చిదప్యత్ర । ఉత్కృష్టవిషయదృష్ట్యధ్యాసేతేనావధార్యమాణేహి ॥ ౧౪౧ ॥ ననికృష్టదృ
ష్టిమధ్యస్యాత్రపునఃప్రత్యవాయముపగచ్ఛేత్ । ఇతియుజ్యతేహికించాదిత్యమనోవిద్యుదాదిశబ్దానాం ॥ ౧౪౨ ॥ ప్రాథమ్యా
చ్చస్యాదిహముఖ్యార్థత్వంయతోభవేదేవం । తైస్స్వార్థవృత్తికైరవరుద్ధాయాంప్రథమతోధియామస్యాం ॥ ౧౪౩ ॥ ప
శ్చాదవతరతోహిబ్రహ్మపదస్యచనముఖ్యయావృత్త్యా । సామానాధికరణ్యంస్యాదితితద్దృష్టిరేవవిహితాత్ర ॥ ౧౪౪ ॥ కించ
బ్రహ్మపదస్యేతిపరత్వేనైషఏవయుక్తోర్థః । బ్రహ్మేత్యుపాస్తఇతిచబ్రహ్మేత్యాదేశఏవమాదౌహి ॥ ౧౪౫ ॥ ఉచ్చా
రయంతిసర్వత్రేతిపరంబ్రహ్మశబ్దమిహశుద్ధాన్ । ఆదిత్యాదీన్శబ్దాంస్తతోయథాశుక్తికాంహిరజతమితి ॥ ౧౪౬ ॥ ప్రత్యే
తీత్యాదౌకిలశుక్తిపరోభవతిశుక్తికాశబ్దః । రజతప్రతీతిలక్షకఏవాసౌతత్రరజతశబ్దస్స్యాత్ ॥ ౧౪౭ ॥ అతోఽపినాన్వ
తీయాద్బ్రహ్మేతితుగమ్యతేహివాక్యార్థః । కించేహవాక్యశేషోప్యాదిత్యాదీనుపాస్యమానాన్హి ॥ ౧౪౮ ॥ ఏవంవిద్వా

స్యాదిత్యంబ్రహ్మేత్యాదినా ప్రదర్శయతి । బ్రహ్మోపాసనమిహాఖిల్యాదరణీయం ఫలార్థమితియదపి ॥ ౧౪౯ ॥ త
దయుక్తమేవయస్మాదాదిత్యాదేరుపాస్యతావగమః । బ్రహ్మైవదాస్యతేఫలమత్రాపీత్యాద్యుపాసనేషుయథా॥౧౫౦॥
యస్మాత్పరమాత్మాసౌసర్వాధ్యక్షోభవేత్ఫలదాతా । ఫలమతఉపపత్తేరిత్యస్మిన్సూత్రే ప్రపంచితంచైతత్ ।౧౫౧ ॥
తస్యోపాస్యత్వంతద్దృష్ట్యధ్యారోపణంప్రతీకేషు । ప్రతిమాదిష్వివపిష్ట్వాదీనాం తదిహోపపన్నమేవాస్య ॥ ౧౫౨ ।
సూ॥౬॥ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః॥ ఇహచయఏవాసౌతపతీత్యేషుచలోకేషుపంచవిధమితిచ। ఏవం
సప్తవిధంసామోపాసీతేతివాక్యప్రష్టేషు॥౧౫౩॥ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యాదిశ్రుతినిదర్శితేష్వపిచ।అంగాశ్రితేషుతత్త్వ
దుపాసననివహేషు సంశయోయంస్యాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ ఆదిత్యాదావుద్గీథానాంద్రష్టరోభవేయురిహ । కింవోద్గీథాది
ష్వాదిత్యాదీనాంహిదృష్టయస్స్యురితి ॥ ౧౫౫ ॥ ఇహనియమకారణస్యానుపలంభాదనియమోభవేద్యుక్తః । నహ్యత్రబ్ర
హ్మణఇవకస్యచిదుత్కృష్టతేయముపలబ్ధా ॥ ౧౫౬ ॥అపహతపాప్మత్వాదికగుణయోగాదఖిలకారణత్వాచ్చ । ఆదిత్యా
దిభ్యోపిహ్యబ్రహ్మోత్కృష్టంభవేన్నచేహాపి ॥ ౧౫౭ ॥ ఆదిత్యోద్గీథాదీనాంతుకారత్వధర్మసామాన్యాత్ । నైవే
హకశ్చిదస్త్యుత్కర్షవిశేషావధారణేహేతుః ॥ ౧౫౮ ॥అథవానియమేనైవోద్గీథాదీనాంహిదృష్టయస్స్యురిహ।ఆదిత్యా
దావుద్గీథాద్యాహియతశ్చకర్మరూపాస్స్యుః ॥౧౫౯॥ ఫలదాయినీహిశక్తిఃకర్మణఏవేతిశాస్త్రముపదిశతి । ఉద్గీథా
ద్యాత్మతయాహ్యాదిత్యాద్యాఉపాస్యమానాహి ॥ ౧౬౦ ॥ ఉద్గీథాద్యాత్మకతాంసీతాః ఫలహేతవోభవిష్యంతి । ఇయ
మేవర్గగ్నిస్సామేత్యాదావృశ్యతేతథైవైతత్ ॥ ౧౬౧ ॥ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామేత్యాది యచ్చవాక్యమిహ । ఋ
క్ఛబ్దేనహితత్రచపృథివీంనిదిశతిసామశబ్దేన ॥ ౧౬౨ ॥అగ్నించసహిపృథివ్యగ్న్యోరేవకార్యమదృష్టిపక్షేస్యాత్ । ఋ
క్సామ్నోఃపునరనయోర్నఖలుపృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేపి ॥ ౧౬౩ ॥ తత్తత్రిహిరాజపృష్టినిమిత్తాదుపచర్యతేకదాచిదసౌ ।
తత్రకిలరాజశబ్దోనతథైవతత్రృశబ్దఇహరాజ్ఞి ॥౧౬౪॥ ఋక్సామయోర్యదిస్యా దత్రపృథివ్యగ్నిదృష్టి రేవతదా ।
నైవపృథివ్యగ్న్యోరయమృక్సామపదప్రయోగఇహయుక్తః ॥ ౧౬౫ ॥ లోకేషుపంచవిధమితిదృష్టాలోకేషుసప్తమీ
హితయా । హింకారప్రతిహారప్రస్తావోద్గీథనిధనభేదేన ॥ ౧౬౬ ॥ పంచవిధస్యచసామ్నోలోకేషూపాస్యతా ప్రతీతి
స్స్యాత్ । ఏతద్గాయత్రంప్రాణేషుప్రోతమితి చైవమేవస్యాత్ ॥ ౧౬౭ ॥ప్రథమంనిర్దిష్టేష్వాదిత్యాదిషు చరమభాగని
ర్దిష్టం । బ్రహ్మధ్యసితవ్యమితిప్రపంచితంతత్ప్రధానవాక్యేహి ॥ ౧౬౮ ॥ఏవమిహాపిపృథివ్యాదయఏతేప్రథమతో వినిర్ది
ష్టాః॥హింకారాద్యాశ్చరమంపృథివీహింకారఏవమాద్యాసు ॥౧౬౯ ॥ శ్రుతిషుతతో నంగే ష్వాదిత్యాదిష్వంగమతి రితి
ప్రాప్తే । బ్రూతేహ్యంగేష్వేతేష్వత్రాదిత్యాదిమతయఏవేతి ॥౧౭౦ ॥ఏవంచేదుపపన్నంఫలహేతుత్వంయదత్రవిద్యా
యాః ।ఉద్గీథాదిషుసంస్క్రియమాణేష్వేతేషుమతిభిరేతాభిః ॥ ౧౭౧ ॥ శ్రుతిరిహకర్మసమృద్ధిం దర్శయతి యదేవవి
ద్యయేత్యాద్యా । ననుసన్నికృష్టకర్మాంగద్వారాపేక్షమేవయత్రఫలం ॥ ౧౭౨ ॥ భవతిహ్యుపాసనానాంతత్రఫలప్రా
ప్తయేతదంగానాం । స్యాదేవోపాస్యత్వంపునరిహకర్మాంగమేతదనపేక్ష్య ॥ ౧౭౩ ॥ యానిచలోకాదిఫలాన్యుపాస
నానిశ్రుతానివేదేషు । సోయముపాస్యవివేకస్తత్రకథంస్యాదితీహనాశంక్యం ॥ ౧౭౪ ॥ యస్మాత్కర్మాధికృతస్యైవై
తదుపాసనాధికారస్స్యాత్ । యద్వత్స్వతంత్రపశుఫలగోదోహనరూపకర్మజంహిఫలం॥౧౭౫ ॥అంగద్వారాపేక్షం
భవతితథైవహ్యుపాసనేష్వేషు లోకాదిఫలేష్వపికిలకర్మాంగద్వారతఃఫలంభవతి ॥౧౭౬॥ తస్మాదంగానామేవహి స
ర్వత్రాప్యుపాస్యమానత్వం । ఉత్కర్షానవధృత్యాస్యాదత్రానియమఇతితుయత్తన్న ॥ ౧౭౭ ॥యేనాదిత్యాదీనాం
ఫలాత్మకత్వాదిహోత్కర్షః । కర్మాత్మకేభ్యఉద్గీథాదిభ్యః కిలసచాయముపపన్నః ॥ ౧౭౮ ॥ శ్రుతిషు యతఃక
ర్మఫలంహ్యాదిత్యప్రాప్తిలక్షణందృష్టం। అపిచోద్గీథముపాసీతేతిప్రక్రమ్యతమిమముద్గీథం ॥౧౭౯ ॥ తస్మిన్నేవాదిత్యాదీ
నాందృష్టీరిహోపవర్ణయతి । యచ్చాప్యాదిత్యాదయఏవోద్గీథాదిదృష్టిభిశ్చేహ ॥ ౧౮౦ ॥ స్యుర్యదుపాస్యమా
నాస్తేహితదాకర్మభావమాలంబ్య । దాస్యంతిఫలమిహేత్యేతదయుక్తముపాసనస్యకర్మత్వాత్ ॥ ౧౮౧ ॥ నైవ

పదస్యసిద్ధంఫలవత్త్వం సప్రయత్నసాధ్యంతత్ । కించోద్గీథాదీనామాదిత్యాద్యాత్మనాహిదృష్టానాం॥ ౧౮౨ ॥సిద్ధైకరూపాత్మత్వేతదపూర్వవదేవనేహవక్తవ్యం । ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామేత్యత్ర భవతిలాక్షణికః ॥ ౧౮౩ ॥యశ్చపృథివ్యాగ్న్యోస్తయోరృక్సామపదప్రయోగఇహదృష్టః । క్వచిదపిచసన్నికృష్టేనతుసంబంధోహిలక్షణాబీజం ॥ ౧౮౪ ॥ క్వచిదపిచవిప్రకృష్టేనాపిస్యాద్దేశలక్షణాబీజం । గంగాపదస్యతీరేభవతిహి సాసన్నికృష్టయోగేన ॥ ౧౮౫ ॥ అగ్నిర్వటురిత్యాదావగ్నిగతోయశ్శుచిత్వరూపగుణః । తద్వత్తారూపపరంపరార్థయోగేనభవతిసాత్ర ॥ ౧౮౬ ॥ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామేత్యత్రతద్వదేవైషా । తత్రర్క్సామపదాభ్యాంస్వార్థద్రష్టృతాదియోగేన ॥ ౧౮౭ ॥ స్యాల్లక్షణాపృథివ్యాగ్న్యోస్త్వేవర్క్సామశబ్దయోరనయోః । తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతిచముఖ్యయోఃపృథగ్గ్రహణాత్ ॥ ౧౮౮ ॥ ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామేతిహిపునస్తయోర్గ్రహణే । స్యాత్పౌనరుక్త్యమతఇహతద్దృష్ట్యాలంబనత్వయోగేన ॥ ౧౮౯ ॥ సన్నిహితయోఃపృథివ్యగ్న్యోరేవహితత్పదప్రయోగస్స్యాత్ । ధ్యేయార్థలక్షణాపిప్రతీకవాచకపదస్య దృష్టైవ॥౧౯౦ రాజ్ఞిక్షత్రపదంచప్రయుజ్యతేకారణాత్కుతశ్చిదపి । ఇయమేవర్గగ్నిరితిహ్యృచోవధారయతి తదిహపృథివీత్వం ॥ ౧౯౧ ॥ అత్రపృథివ్యామృక్త్వవధార్యమాణేత్వియంహ్యృగేవేతి । స్యాదక్షరవిన్యాసః కించయఏవమితివాక్యశేషేపి ॥ ౧౯౨ ॥ ఉపసంహృతమంగాశ్రితమిహనపృథివ్యాశ్రయంహివిజ్ఞానం । లోకేషు పంచవిధమితి యద్యపిలోకేషు సప్తమీ దృష్టా ॥ ౧౯౩ ॥సామన్యేవహిలోకాఅధ్యస్యేరంస్తథాపితద్వాక్యే।సామోపాసీతేతిద్వితీయయాచావగమ్యతేసామ్నః ౧౯౪ ॥ యేనోపాస్యత్వమిదంయదిలోకానాముపాస్యతాత్ర । సామాత్మనాహిలోకాన్సఉపాసీతేతి యోజనా కార్యా ॥ ౧౯౫ ॥ తత్రశ్రుతిద్వితీయాసప్తమ్యార్థంగకల్పనాకార్యా । తదపేక్షయాహి కేవలసప్తమ్యాఏవ భంగఇహ యుక్తః ॥ ౧౯౬ ॥ లోకాత్మనాహిసామోపాసీతేతీహయోజనాకార్యా । ఇహచతృతీయైవైకాపరికల్ప్యా భవతి సప్తమీస్థానే ॥ ౧౯౭ ॥పూర్వత్రోభయభంగస్తత్రోభయంకల్పనీయమేవపునః । ఏతద్గాయత్రంప్రాణేషు ప్రోతమితి చైవమేవేహ ॥౧౯౮ ॥ వ్యాఖ్యేయంయత్రపునస్తుల్యాహ్యుభయత్రచద్వితీయైవ । అథఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధమితి శ్రుతిప్రదేశేషు ॥ ౧౯౯ ॥ తత్రాపిఖలుసమస్తస్యచసామ్నఉపాసనంతుసాధ్వితిహి । సామ్నః పంచవిధస్యచ సప్తవిధస్యాప్యుపాస్యతావగమాత్ ॥ ౨౦౦ ॥ సామ్న్యేవాదిత్యాదేరధ్యాసస్స్యాన్నవైపరీత్యేన । పృథివీహింకారఇతి ప్రథితం యచ్చోపలభ్యతేవాక్యం॥ ౨౦౧ ॥ హింకారోద్దేశేనచయదిపృథివీత్వంవిధీయతేతత్ర ।ఉద్దేశ్యవాచకస్యప్రాథమ్యాపత్తిరితినశంక్యమిహ ॥ ౨౦౨ ॥ పంచవిధస్యచసామ్నోహింకారాదేరుపాస్యతాకథనాత్ ।ఉద్దేశ్యత్వేసిద్ధేయోజనయాపూర్వభావితేహస్యాత్॥౨౦౩॥తస్మాదుద్గీథాదిష్వేవాదిత్యాదిమతయఇతిసిద్ధం॥

సూ॥౭॥ఆసీనస్సంభవాత్॥

కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాంహికర్మతంత్రత్వాత్ ॥ ౨౦౪ ॥ నైవాసనాదిచింతానతత్వబోధేపి వస్తుతంత్రత్వాత్ ।కింత్వేషాచింతాఖల్వితరేషూపాసనేషుభవతిపరం ॥ ౨౦౫ ॥ తిష్ఠన్నాసీనోవాఽథవాశయానోపివాప్రవర్తేత ఉతనియమేనాసీనోవాయంతెష్వితిపరంభవేదేషా ॥ ౨౦౬ ॥తతోపాసనమఖిలంభవతియతోమానసంతతశ్చేహ।దేహస్థితేరనియమేప్రాప్తేతస్యోత్తరంబ్రవీతీదం ॥ ౨౦౭ ॥ఆసీనఏవసతతముపాసీతయతశ్చభవతితత్రస్య ।యేనసమానప్రత్యయసంతతిరూపంహ్యుపాసనంతదిదం ॥ ౨౦౮ ॥ ఏతత్కథంచిదపివానగచ్ఛతోధావతోపివాభవతి । గత్యాదయోహిమనసోభవంతివిక్షేపకారిణోయస్మాత్ ॥ ౨౦౯ ॥ ఏవంహితిష్ఠతోపిచమనోభవేద్దేహధారణవ్యగ్రం ।తేననసూక్ష్మనిరీక్షణసమర్థమేతత్తథాశయానస్య॥౨౧౦॥నిద్రాసమాగమేనాభిభూయతేకిలమనోయతస్తస్మాత్ । ఆసీనస్య పరంస్యాదేవంజాతీయదోషపరిహారః ॥౨౧౧॥ తేనోపాసనమేతత్స్యాదాసీనస్యనహితదన్యస్య ॥

సూ॥౮॥ధ్యానాచ్చ ॥

ధ్యాయత్యర్థోహిసమప్రత్యయసంతానరూపఏవేహ ॥ ౨౧౨ ॥ నిశ్చేష్టేష్వేకార్థాసక్తమనోవృత్తిషూపపన్నోయం । ఏవమచంచలదృష్టిషుదృష్టోన్యేషూపచర్యమాణోయం॥౨౧౩॥ధ్యాయతిబకస్తథైవప్రోషితబంధురితిచైవమాదౌహి

సూ॥౯॥అచలత్వంచాపేక్ష్య ॥

అపిచధ్యాయతివాదోయోసౌహిధ్యాయతీవపృథివీతి ॥౨౧౪॥సఖ

ఌ పృథివ్యాదిష్వచలత్వ మపేక్ష్యైవ కేవలం భవతి । ఆసీనకర్తవ్యమిదముపాసనమిత్యస్య లింగమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౧౫ ॥

సూ॥ ౧౦ ॥ స్మరంతి చ ॥ అపి చ స్మరంతి శిష్టా ఆసనమత్ర హ్యుపాసనాంగతయా । భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు శుచౌ దేశ ఇతి సమారభ్య ॥ ౨౧౬ ॥ అత ఏవ పద్మకాద్యాసనభేదా యోగశాస్త్రనిర్దిష్టాః ॥

సూ॥ ౧౧ ॥ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥ యద్వదిహాసననియమస్తథైవ దిగ్దేశకాలభేదేషు ॥ ౨౧౭ ॥ అస్తి హి కశ్చిన్నియమః కిం వా నాస్తీతి భవతి సందేహః । ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదినియమదర్శనతః ॥ ౨౧౮ ॥ అత్రాపి స్యాన్నియమః కశ్చిదితి భ్రమమిమం నిరాకురుతే । యస్యాం దిశి దేశే వా కాలే వైకాగ్రతా భవేన్మనసః ॥ ౨౧౯ ॥ సౌకర్యేణ స చాయం తత్రోపాసితనియతభావేన । ప్రాచ్యాం దిశి పూర్వాహ్ణే హి ప్రాచీనప్రవణ ఏవమాదీనాం ॥ ౨౨౦ ॥ అశ్రవణాదత్ర పునర్వచనస్య స్వైకాగ్రతాఽవిశేషాచ్చ । న స్యాన్మనంతి కేచిద్విశేషమపి కిల సమే శుచావితి హి ॥ ౨౨౧ ॥ తత్ర చ శుచిప్రదేశే సమే తథా శర్కరాగ్నిసికతాద్యైః । శబ్దజలాద్యైరపి వివర్జితే కించ చిత్తరమణీయే ॥ ౨౨౨ ॥ చక్షుఃపీడారహితే గుహానివాతాశ్రయే ప్రయుంజీత । ఇత్యుపదిష్టం తేన చ విరుద్ధమేతదితి చేన్న దోషోఽయం ॥ ౨౨౩ ॥ దిగ్దేశాదివిశేషాః శ్రుత్యా యద్యపి నిరూపితాస్తదపి । తేషు న నియమ ఇతి శ్రుతిరేవ బ్రూతే మనోఽనుకూల ఇతి ॥ ౨౨౪ ॥ దర్శయితుమిహ సుహృద్భావేనాచార్యేణ కృతమిదం సూత్రం ॥

సూ॥ ౧౨ ॥ ఆ ప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టం ॥ ఆవృత్తిస్సర్వోపాస్తిషు కర్తవ్యేతి వర్ణితం పూర్వం ॥ ౨౨౫ ॥ తత్ర చ యాని హి సమ్యగ్దర్శనఫలకాన్యుపాసనాని స్యుః । తాని చ ఫలపర్యవసానాన్యవఘాతాదివద్యతస్తేషాం ॥ ౨౨౬ ॥ ఆవృత్తికాలనియమో జ్ఞాతో న హి తత్త్వదర్శనే కార్యే । నిష్పన్నే సతి యత్నాంతరమిహ కించిదపి శాసితుం శక్యం ॥ ౨౨౭ ॥ అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మప్రతిపత్తౌ శాస్త్రవిషయతాబాధాత్ । కింత్వభ్యుదయార్థాని హి యానీహోపాసనాని తేష్వేషా ॥ ౨౨౮ ॥ భవతి హి చింతా కించిత్కాలమిమం ప్రత్యయం కిమావర్త్య । విసృజేత్కిం వా యావజ్జీవమిహావర్తయేత్తమేతమితి ॥ ౨౨౯ ॥ తత్ర చ యుక్తం కంచిత్కాలమిమం ప్రత్యయం సమభ్యస్య । విసృజేదితి యస్మాదావృత్తివిశిష్టస్య భవతి కృత ఏవ ॥ ౨౩౦ ॥ ఏవం ప్రాప్తే హ్యాప్రాయణాత్తమావర్తయేదితి బ్రూతే । యది చాప్రాయణమేతం ప్రత్యయమావర్తయేత్తదాఽస్య ॥ ౨౩౧ ॥ అంత్యప్రత్యయవశతో నిష్పన్నం స్యాదదృష్టరూపఫలం । జన్మాంతరఫలజనకాన్యపి కర్మాణీహ యాని తాన్యపి చ ॥ ౨౩౨ ॥ ప్రాయణకాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిం సమాక్షిపంతి కిల । శ్రుతిరపి చేహ సవిజ్ఞానో భవతీతి ప్రదర్శయత్యేవం ॥ ౨౩౩ ॥ యదిహ ఫలస్ఫురణం భావనామయం స్యాత్తదేవ విజ్ఞానం । విజ్ఞానస్ఫురితం తత్ఫలం స విజ్ఞాన ఏవ యాత్యేషః ॥ ౨౩౪ ॥ తత్సహితస్య ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం లీయతే మనః ప్రాణే । ప్రాణశ్చోదానాత్మకజీవయుతస్సన్ సహైవ మనసా తం ॥ ౨౩౫ ॥ సంకల్పితం హి లోకం నయతీతి నిరూపితం కిల శ్రుత్యా । కిం చేహ తృణజలూకానిదర్శనాన్యపి చ దర్శయంత్యేవం ॥ ౨౩౬ ॥ యదిదం హి భావనామయమేవ హి విజ్ఞానమభిహితం శ్రుత్యా । తుల్యప్రత్యయసంతత్యాత్మకమావృత్తిరూపమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౩౭ ॥ ప్రతిపత్తవ్యఫలస్ఫురణాత్మా నః ప్రత్యయో హి యే చేహ । ఆప్రాయణాత్తప ఏతే పరమావర్త్యాస్స్యురితి తు సిద్ధం స్యాత్ ॥ ౨౩౮ ॥ కించ స యావత్క్రతురస్మాదిత్యాద్యా శ్రుతిశ్చ యా చేహ । సా హి ప్రాయణకాలే దర్శయతి ప్రత్యయానువృత్తిమిమాం ॥ ౨౩౯ ॥ యం యం వాపీత్యాద్యా స్మృతిరప్యుక్తార్థమేవ దర్శయతి । యా చేహ సోఽంతవేలాయామితి దేహావసానసమయేఽపి ॥ ౨౪౦ ॥ అక్షితమస్యచ్యుతమసి తథైవ హి ప్రాణసంశ్రితమసీతి । మంత్రత్రయసంస్మరణం చాదిశ్యోపాసకస్య సద్య్యగిహ ॥ ౨౪౧ ॥ కర్తవ్యశేషమేవం శ్రావయతి శ్రుతిరియంతదాప్యస్య ॥ … ❋

సూ॥ ౧౩ ॥ తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥ అత్ర హ్యుపాసకానాం యథాంతసమయేఽపి చాస్తి కర్తవ్యం ॥ ౨౪౨ ॥ న తథాత్మవిదామేషామితి జీవన్ముక్తిమత్ర దర్శయతి । ఏవం తృతీయశేషం విచార్య సమ్యక్సమాపితే తస్మిన్ ॥ ౨౪౩ ॥ సంప్రతి పరాత్మవిద్యాఫలం ప్రతి కిలోపజాయతే చింతా । బ్రహ్మాధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం హి యచ్చ దురితమిహ ॥ ౨౪౪ ॥ తత్ క్షీయతే న వేతి హి సందేహస్తత్ర యుక్తమేతత్స్యాత్ । యస్మాత్కర్మ ఫలార్థం ఫలం హ్యదత్త్వా న చ క్షయోఽస్య స్యాత్ ॥ ౨౪౫ ॥ ఫలదాయినీ హి శక్తిః శ్రుత్యైవాస్యావగమ్యతే సా హి । ఉపభోగ

మంతరేణచయద్యపవృజ్యేతకర్మణశ్శక్తిః॥౨౪౬॥శ్రుతిరిహకదర్థితాస్యాత్ స్మృతిరపినాభుక్తమేవమాద్యాహి ।నస్వే
వంచేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనామనర్థకత్వంస్యాత్ ॥ ౨౪౭ ॥ ఇతిచేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనాంనైమిత్తికత్వమేవస్యాత్ ।గృహ
దాహేష్ట్యాదివదిహయథాహితాగ్నేర్గృహేగ్నినాదగ్ధే ॥ ౨౪౮ ॥ దాహాత్మకేనిమిత్తేసత్యగ్నయఇతికిలేష్టిరుపదిష్టా।
దోషాత్మకేనిమిత్తేప్రాయశ్చిత్తంభవేదిహాపితథా ॥౨౪౯॥కించేహదోషసంయోగేనవిధానాత్కథంచిదేతేషాం । ప్రా
యశ్చిత్తాదీనాందోషక్షపణార్థతాభవేన్నేహ ॥ ౨౫౦ ॥ సహిపరవిద్యాయామిహదోషక్షపణార్థతావిధిఃకశ్చిత్ ।న
నుయదివిదుషఃకర్మక్షయోయమిహనాభ్యుపేయతేతర్హి ॥ ౨౫౧ ॥ కర్మఫలస్యావశ్యంభోక్తవ్యత్వాద్భవేదనిర్మోక్షః।
ఇతిచేన్నాసౌదోషో మోక్షస్స్యాద్దేశకాలసాపేక్షః ॥ ౨౫౨ ॥ నక్షీయ్యతేస్యదురితంఫలందద్యాత్త్వేవకర్మవిదుషోపి ।
ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేతదధిగమేభవతిదురితవిలయఇతి ॥ ౨౫౩ ॥ బ్రహ్మాధిగమేసత్యఘయోరుత్తరపూర్వయోః రిమా భవ
తః । అశ్లేషశ్చవినాశస్తత్రస్యాదుత్తరస్యచాశ్లేషః ॥౨౫౪ ॥పూర్వస్యాస్యవినాశస్తద్వ్యపదేశాద్భవేదసావేవం । సం
భావ్యమానదురితానభిసంబంధంకిలాస్యవిదుషోహి ॥ ౨౫౫॥ వ్యపదిశతిపుష్కరపలాశఆపఇత్యాదికాశ్రుతిశ్చేహ ।తత్ర
కిలపద్మపత్రేనశ్లిష్యంతేయథాఇమాఆపః ॥ ౨౫౬॥నశ్లిష్యతేతథైవహిపరాత్మవిదికర్మపాపమిత్యుక్తం । వ్యపదిశతినా
శమప్యావిశేషః పూర్వార్జితస్యదురితస్య ॥ ౨౫౭ ॥ అగ్నౌప్రోతమిషీకాతూలంయద్వత్ప్రదూయతేసకలం । ఏవంవి
దఃప్రదూయంతేపాప్మానఇతితద్యథేత్యాద్యా ॥ ౨౫౮ ॥వ్యపదిశతిశ్రుతిరన్యాభిద్యతఇతికిలయథోక్తమేవార్థం।యచ్చో
క్తమనుపభుక్తఫలస్యాస్యచకర్మణఃక్షయేకథితే ॥ ౨౫౯ ॥ శాస్త్రంకదర్థితంస్యాదిత్యేతన్నేహదూషణంభవతి ।నైవేహక
ర్మణోస్యచశక్తిఃఫలదాయినీనిరాక్రియతే ॥ ౨౬౦ ॥ కింత్విహసాపరవిద్యాబలేనరుద్ధానకించిదార్జయతి ।ఇతితు వదామ
శ్శాస్త్రంవ్యాక్రియతేశక్తిసత్త్వమాత్రేణ ॥ ౨౬౧॥నప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపీతీహసకలమనవద్యం । నహి కర్మక్షీ
యతఇత్యేతత్స్మరణంభవేదిహౌత్సర్గః ॥ ౨౬౨ ॥ యత్రఖలునాపవాదస్తత్రోత్సర్గోనవైపరీత్యేన । ఇష్యతఏవప్రా
యశ్చిత్తాదిభిరస్యకర్మణోనాశః ॥ ౨౬౩ ॥ సర్వంపాప్మానంతరతీతిశ్రుతిరపికిలైవముపదిశతి । యత్తు ప్రాయశ్చిత్తాదీని
చనైమిత్తికానిహీత్యుక్తం॥ ౨౬౪ ॥తదసత్తేషాందోషనివృత్తిఫలత్వేనవిధినియుక్తత్వాత్ । సంభవతిహిముఖ్యఫలేగౌణ
ఫలార్థత్వకల్పనానుచితా ॥ ౨౬౫ ॥యత్పునరుక్తందోషక్షయముద్దిశ్యచయథావిధానమిహ । ప్రాయశ్చిత్తాదీనాంనత
థావిద్యావిధానమిహనేతి ॥ ౨౬౬ ॥ నైతద్విద్యతఏవహివిధానమిహసగుణవిషయవిద్యాసు । తత్రైశ్వర్యప్రాప్తిః
పాప్మనివృత్తిఃఫలంహినిర్దిష్టం ॥ ౨౬౭ ॥ ఇహచతయోరవివక్షాకారణవిరహాదవశ్యమేతత్స్యాత్ । పాప్మప్రహాణపూ
ర్వకమైశ్వర్యప్రాప్తిరూపఫలమాసాం ॥ ౨౬౮ ॥ యద్యపిపరవిద్యాయాం నదృశ్యతేతద్విధానమేవమపి । స్యాదతోక
ర్త్రాత్మప్రబోధతోదురితకర్మవిలయోసౌ ॥ ౨౬౯ ॥అశ్లేషఇతిచకర్మస్వాగామిషుకర్తృతాంనయాతీతి।దర్శయతియద్యపి
స్యాదతీతకర్మస్విహాస్యకర్తృత్వం ॥ ౨౭౦ ॥మిథ్యాజ్ఞానబలేనహితథాపివిదుషోస్యవిద్యయాపరయా ।మిథ్యాజ్ఞానాపగ
మేకారణనాశాచ్చతానికర్మాణి ॥ ౨౭౧ ॥ నశ్యంత్యేవహితేషాంవినాశకథనంయదత్రతద్యుక్తం । బ్రహ్మావిదిహకిల య
స్మాద్యద్బ్రహ్మాకర్తృభోక్తృచిన్మాత్రం ॥ ౨౭౨॥అవగచ్ఛతితదహమితిస్వాత్మానంకర్తృభోక్తృతారహితం।జానా
తిపూర్వమపివాభవిష్యతిచవర్తమానసమయేపి ॥ ౨౭౩ ॥ నోవిపరీతంజానాత్యతోస్యమోక్షోపదేశఉపపన్నః। కథమన్య
థావినాశశ్చిరసంచితకర్మణాంభవేదస్య ॥ ౨౭౪ ॥ నాపీహదేశకాలనిమిత్తాపేక్షోభవేదసౌమోక్షః ।యదికర్మఫలవ
దేవస్యాన్మోక్షస్తర్హ్యనిత్యఏవస్యాత్ ॥ ౨౭౫ ॥ కర్మఫలేహిపరోక్షేయుక్తాదేశాద్యపేక్షతానేహ । అపరోక్షత్వా
త్తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమేహిభవతిదురితలయః ॥ ౨౭౬ ॥ ... ... *

॥సూ౧౪॥ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఃపాతేతు॥ పూర్వస్మిన్నధికరణేశాస్త్రవ్యపదేశతోస్యనిర్దిష్టా
జ్ఞాననిమిత్తావశ్లేషవినాశౌకేవలస్యదురితస్య ॥ ౨౭౭ ॥ ఇహశాస్త్రీయోధర్మోబ్రహ్మజ్ఞానంచభవతిశాస్త్రీయం । తే
నచవిరోధవిరహాన్నతద్వినాశఇతిపునరిహాశంక్య ॥ ౨౭౮ ॥ తామపనేతుంపూర్వాధికరణనయమేవచాతిదిశతీహ । సుకృత

స్యకర్మణో౽పి జ్ఞాననిమిత్తో వినాశ ఉభయథా భవతః ॥ ౨౭౯ ॥ దురితస్యైవాశ్లేషవినాశౌ ఫలజనకతా సమానా యస్మాత్ । కించ జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వాత్కర్మణో౽స్యాశ్లేషో యుక్తః ॥ ౨౮౦ ॥ శ్రుతిరియముభే ఉ హైవేత్యాద్యా సుకృతస్య దుష్కృతస్యైవ । నాశం వ్యపదిశతి హి కించాకర్త్రాత్మప్రబోధరూపస్య ॥ ౨౮౧ ॥ ఇహ సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి లయకారణస్య తుల్యత్వాత్ । శ్రూయంతే చాస్య శ్రుతివాక్యస్యాపి శేషతః శ్రవణాత్ ॥ ౨౮౨ ॥ యత్రాపి పాప్మశబ్దః కేవల ఉపలభ్యతే హి తత్రాపి । తేనైవ పుణ్యమప్యాకలితో గ్రాహ్య ఉభయమేవ స్యాత్ ॥ ౨౮౩ ॥ కించ జ్ఞానఫలాపేక్షయా ... ఫలం భవేదస్యా నైనం సేతుమహోరాత్రే తరత ఇతి శ్రుతావత్ర శ్చాయం ॥ ౨౮౪ ॥ దృష్టో హి పాప్మశబ్దః సర్వేషాం ... సుకృతే౽పి । తస్మాద్దురితస్యైవ హి సుకృతస్యాపి చ వినాశ ఇహ యుక్తః ॥ ౨౮౫ ॥ పాతేత్వేవ్యప్రతనుశబ్దో ... బోధకః । ఏవం చ సుకృతదుష్కృతయోర్బంధకయోర్హి విద్యయా పరయా ॥ ౨౮౬ ॥ యద్యశ్లేషవినాశౌ ... నంతరం తదా ముక్తిః । భవతీత్యవధారయితుం సూత్రకృతా కిల తు శబ్ద ఇహ పఠితః ॥ ౨౮౭ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౫ ॥ అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః ॥

అధికరణద్వితయే౽పి చ పూర్వస్మిన్ సుకృతదుష్కృతయోరుభయోః । జ్ఞాననిమిత్తో నాశో భవతీత్యవధారితం హి కిమిహాసౌ ॥ ౨౮౮ ॥ అవిశేషేణారబ్ధానారబ్ధఫలస్య ... స్యాపి । కించానారబ్ధఫలస్యైవ విశేషేణ భవతి నాశ ఇతి ॥ ౨౮౯ ॥ సందేహే హి చైతస్మిన్నుభే ఉ హైవైష ఇతి కిల శ్రుతిషు । అవిశేషేణ శ్రవణాదవిశేషేణ తు యోరత్ర యుక్త ఇతి ॥ ౨౯౦ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే సో౽యమనారబ్ధకార్యయోరితి హి । యే త్వప్రవృత్తకార్యే జన్మాంతరసంచితే తథైవాస్మిన్ ॥ ౨౯౧ ॥ జన్మన్యపి చ జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్సంచితే హి యే భవతః । సుకృతదుష్కృతే కిల పూర్వే బ్రహ్మాధిగమబలేనేహ ॥ ౨౯౨ ॥ క్షీయేతే నైవ తే ప్రారబ్ధఫలే హి సామిభుక్తఫలే । యాభ్యామేతస్య బ్రహ్మజ్ఞానాయతనం వినిర్మితం జన్మ ॥ ౨౯౩ ॥ ఇహ తస్య తావదేవేత్యేషా శ్రుతిరపి యతో౽త్ర తనుపాతం । క్షేమప్రాప్తేరవధిం దర్శయతి తతస్తయోర్హి న వినాశః ॥ ౨౯౪ ॥ నో చేదేవం జ్ఞానాదశేషకర్మక్షయే శరీరస్య । స్థితికారణస్యావిరహాచ్ఛ్రేయోజ్ఞానక్షణే సవిందేత ॥ ౨౯౫ ॥ తత్ర చ శరీరపాతప్రతీక్షణం యచ్ఛ్రుతిర్న తదుప్రయాత్ । నన్వేష తత్త్వబోధః కర్మక్షపణప్రశస్తశక్తియుతః ॥ ౨౯౬ ॥ కర్మాణి కానిచిచ్చ క్షపయేత్కానిచ కథం న హి క్షపయేత్ । నహ్యగ్నిబీజయోరిహ సంపర్కే సతి సమానరూపే స్యాత్ ॥ ౨౯౭ ॥ కేషాంచిచ్ఛక్తిలయో నాన్యేషామిత్యశక్యతే వక్తుం । ఇతి చేదారబ్ధఫలం కిమపి చ కర్మాశయం హ్యనాశ్రిత్య ॥ ౨౯౮ ॥ నైవోపపద్యతే హి జ్ఞానోత్పత్తిస్సమాశ్రితే తస్మిన్ । సో౽యం కులాలచక్రవదేవ హి సంరబ్ధభూరివేగస్స్యాత్ ॥ ౨౯౯ ॥ వేగక్షయః కుతశ్చిన్న చాంతరా భేదభావేదతస్తస్య । వేగక్షయప్రతీక్షణమావశ్యకమాత్మతత్త్వబోధే౽పి ॥ ౩౦౦ ॥ యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానేన బాధితం తదపి । బాధితమపి తత్కించిత్కాలం సంస్కారతో౽నువర్తేత ॥ ౩౦౧ ॥ చంద్రే దృష్టే౽పి యథా కంచిత్కాలం ద్విచంద్రతాభ్రాంతిః । అపి చేహ బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరమేతద్ధి ॥ ౩౦౨ ॥ ధ్రియతే న ధ్రియత ఏవేత్యేషా శంకాత్ర న ఖలు కర్తవ్యా । స్వమనోగమ్యం బ్రహ్మజ్ఞానమిదం దేహధారణం చాపి ॥ ౩౦౩ ॥ కథమన్యో౽నధిగతతద్గంధశ్శక్నోతి తత్ప్రతిక్షేప్తుం । ఇమమర్థముపదిశంతి శ్రుతిస్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతయః ॥ ౩౦౪ ॥ తస్మాదిహాప్రవృత్తస్వకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోః । విద్యాసామర్థ్యేన క్షయో భవేన్న ప్రవృత్తఫలయోశ్చ ॥ ౩౦౫ ॥

సూ ॥ ౧౬ ॥ అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥

అశ్లేషనాశయోరతిదేశః పుణ్యస్య దర్శితః పూర్వం । స చ సర్వపుణ్యవిషయస్స్యాదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా ॥ ౩౦౬ ॥ ఉక్తాశంకాపరిహారార్థో భవతి హి తు శబ్ద ఇహ దృష్టః । నిత్యమిహ వేదవిహితం యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ ॥ ౩౦౭ ॥ జ్ఞానస్య యచ్చ కార్యం తత్కార్యాయైవ భవతి తత్కర్మ । యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతివాక్యేషు తత్తథా దృష్టం ॥ ౩౦౮ ॥ నన్విహ కార్యైకత్వం న యుజ్యతే జ్ఞానకర్మణోరనయోః । యేన విలక్షణకార్యోత్పాదకతా దృశ్యతే తయోరితి చేత్ ॥ ౩౦౯ ॥ జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోశ్శర్కరాదియోగేన । తృప్త్యాదిజనకతా వత్స్యాదేవేహాపి కర్మణస్తస్య ॥ ౩౧౦ ॥ జ్ఞానేన సహకృతస్య చ మోక్షఫలత్వం యదేతదవిరుద్ధం । నను మోక్షో యది నిత్యస్తదా కథం తస్య కర్మకార్యత్వం ॥ ౩౧౧ ॥

ఇతిచేన్నాసౌ దోషో నసన్నికృష్టోపకారకం కర్మ । కింత్వారాదుపకారకమేవ జ్ఞానస్య కారకం సదిదం ॥ ౩౧౨ ॥ మోక్షస్య కారకమిదం కర్మేత్యుపచర్యతే తదేవేహ । అతఏవ చేహ యదిదం కార్త్స్న్యైకత్వానుకీర్తనం తదపి ॥ ౩౧౩ ॥ నాగామికార్యవిషయం పరంత్వతిక్రాన్తవిషయమేవ స్యాత్ । భవతి బ్రహ్మవిదః కిల యదగ్నిహోత్రాది తన్న చాగామి ॥ ౩౧౪ ॥ విధిశాస్త్రవిషయతా నహ్యస్య నియోజ్యబ్రహ్మభావబోధే స్యాత్ । కర్తృత్వాద్యనివృత్త్యా భవతి హి సా సగుణవిషయవిద్యాసు ॥ ౩౧౫ ॥ ఆగామి తద్వదస్య హ్యద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ । విద్యోపజాయతే కిల తస్యాపి ఫలాభిసంధిరహితస్య ॥ ౩౧౬ ॥ నను యది విద్యాఙ్గం తద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ । తస్యాశ్లేషవినాశానుకీర్తనం తదిదమత్ర కిం విషయం ॥ ౩౧౭ ॥ వినియోగవచనమపి సుహృదాదాయచ్చోపదర్శితం పూర్వం । శ్రుత్యా తస్యేష్యనయా తదపి చ కిం విషయమిత్యతో బ్రూతే ॥ ౩౧౮ ॥ సూ॥౧౭॥ అతోన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః ॥ ఇత్యాదతోగ్నిహోత్రాదేరన్యాప్యస్తి సాధుకృత్యేహ । యాం ఫలమభిసంధాయ క్రియతే వినియోగఏష తద్విషయః ॥ ౩౧౯ ॥ తస్యాప్యేవాశ్లేషవినాశప్రతిపాదనం భవేదఘవత్ । ఏవంవిధం హి కామ్యం కర్మ న విద్యోపకారకం భవతి ॥ ౩౨౦ ॥ అత్ర చ సంప్రతిపత్తిర్జైమినిసర్వజ్ఞబాదరాయణయోః॥ సూ॥౧౮॥ యదేవ విద్యయేతి హి ॥ యన్నిత్యమగ్నిహోత్రాది ముముక్షోః కర్మ భవతి మోక్షార్థం ॥ ౩౨౧ ॥ తదుపాత్తదురితనాశద్వారా చేతోవిశుద్ధికారణతాం । ప్రతిపద్య మోక్షఫలకబ్రహ్మాధిగమైకసాధనత్వేన ॥ ౩౨౨ ॥ విద్యాసమఫలమేతద్భవతీత్యేతత్ప్రపంచితం పూర్వం । విద్యాసంయుక్తం తద్విపరీతం శ్రూయతేగ్నిహోత్రాది ॥ ౩౨౩ ॥ విద్వాన్యజతే విద్వాన్ జుహోతి శంసతి చ గాయతీత్యేవం । తస్మాదేవంవిదమేవ బ్రహ్మాణమితి తద్వదేవమపి ॥ ౩౨౪ ॥ తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేదేహ యశ్చ నో వేద । ఇతి వాక్యేభ్యో విద్యాసంయుక్తం కేవలం చ నిర్దిష్టం ॥ ౩౨౫ ॥ ఇహ చింత్యతే యదేతద్విద్యాసంయుక్తమగ్నిహోత్రాది । కిం విద్యాహేతుతయా తయా సహ కిలైకకార్యతాం భజతే ॥ ౩౨౬ ॥ కిం వా విద్యాయుక్తం కేవలమపి చావిశేషతో లభతే । ఇతి సందేహే విద్యాయుతమేవ యదేతదగ్నిహోత్రాది ॥ ౩౨౭ ॥ ప్రతిపద్యతే తదేవ హి విద్యాసహకారిత్వం న చాన్యదపి । విద్యాయుతస్య విద్యాహీనాదవగమ్యతే విశేషోయం ॥ ౩౨౮ ॥ శ్రుతిరత్ర యదహరేవ జుహోతీత్యాద్యా కిలైవముపదిశతి । అపమృత్యువిజయరూపం విద్యాయుతకర్మణః ఫలం కించ ॥ ౩౨౯ ॥ బుద్ధ్యాయుక్త ఇతి స్మృతిరపి విద్యాయోగతః ఫలం బ్రూతే । ఇతి శంకాం వారయితుం బ్రూతేత్ర యదేవ విద్యయేత్యేవం ॥ ౩౩౦ ॥ సత్యం విద్యాయుక్తం యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ । తత్ఫలవిద్యాహీనాద్విశిష్యతే బ్రాహ్మణో యథా విద్వాన్ ॥ ౩౩౧ ॥ ఏవమపి కర్మ విద్యాహీనం యచ్చేదమగ్నిహోత్రాది । తచ్చేదం విద్యాయాం నహ్యత్యంతానపేక్షమిహ భవతి ॥ ౩౩౨ ॥ యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతిభిః కర్మణోగ్నిహోత్రాదేః । విద్యాహేతుత్వం ఖల్వవిశేషేణ ప్రదర్శితం తస్మాత్ ॥ ౩౩౩ ॥ నన్విహ విద్యాయుక్తం విద్యాహీనాద్యదా విశిష్టం స్యాత్ । విద్యాసాధనమేతద్విద్యాహీనం తదా కథం భవతి ॥ ౩౩౪ ॥ ఇతిచేన్నైవం విద్యాసహితస్య చ కర్మణోగ్నిహోత్రాదేః । సామర్థ్యాతిశయేన హి విద్యాం ప్రతి కశ్చిదతిశయో భవతి ॥ ౩౩౫ ॥ నైతావతా హి విద్యాహీనస్యైతస్య నిష్ఫలత్వం స్యాత్ । యజ్ఞేన వివిదిషంతీత్యాదిశ్రుత్యా కిలావిశేషేణ ॥ ౩౩౬ ॥ ఆత్మజ్ఞానాంగతయా ప్రదర్శితస్యాస్య చాగ్నిహోత్రాదేః । నహి విద్యానంగత్వం శక్యం కేనాపి దర్శయితుమత్ర ॥ ౩౩౭ ॥ యత్కర్మ విద్యయా కిల కరోతి తద్వీర్యవత్తరం భవతి । ఉపదిశతి చేమమర్థం శ్రుతిరత్ర యదేవ విద్యయేత్యాద్యా ॥ ౩౩౮ ॥ విద్యాహీనమపీదం వీర్యవదితి గమ్యతే తయా శ్రుత్యా । తస్యేహ వీర్యవత్త్వం స్వకార్యసాధనసమర్థతారూపం ॥ ౩౩౯ ॥ తస్మాద్విద్యాయుక్తం విద్యారహితం యదగ్నిహోత్రాది । మోక్షోద్దేశేన కృతం తదుభయమపి కిల ముముక్షుణా సమ్యక్ ॥ ౩౪౦ ॥ ఇహ జన్మని పూర్వం వా స్వశక్తియోగేన దురితమున్మూల్య । బ్రహ్మాపరోక్ష్య సాధనభావం ప్రతిపద్యమానమేతద్ధి ॥ ౩౪౧ ॥ శ్రవణశ్రద్ధాభక్తిధ్యానశమాద్యంతరంగసాపేక్షం । బ్రహ్మాత్మవిద్యయా సహ కర్మ స్యాదేకకార్యమితి సిద్ధం ॥ ౩౪౨ ॥ సూ॥౧౯॥ భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వాథ సంపద్యతే ॥ యే సుకృతదుష్కృతే చానారబ్ధఫలే తయోః కిల యోభిహితః । విద్యాబలేన యే పునరారబ్ధఫలే హి తే తు భోగేన ॥ ౩౪౩ ॥ క్షపయిత్వానంతరమి

హవిద్వాన్ సంపద్యతే పరం బ్రహ్మ । ఇహ తస్య తావదేవేత్యాద్యా శ్రుతయోఽపి దర్శయంత్యేవం ॥ ౩౪౪ ॥ నను సతి సమ్యగ్జ్ఞానే భవతి యథా తనుః సర్గతః పూర్వం । ద్వైతప్రపంచభానం ద్విచంద్రదర్శనవదేవ తద్వదిదం ॥ ౩౪౫ ॥ పశ్చాదపి సకృత్తో వాఽనువర్తత ఇతీహ న పునరాశంక్యం । ఉపభోగక్షపణః కిల భవతి ద్వైతానువృత్తిమూలమిహ ॥ ౩౪౬ ॥ నహ్యానయోః సుఖభోగే పునరస్త్యత్రాపృథగస్తి కించిదపి । అపరః కర్మాశయ ఏవారభతే భోగమపరమితి చేన్న ॥ ౩౪౭ ॥ నారభతే స హి భోగం జ్ఞానేన చ తస్య దగ్ధబీజవత్ । మిథ్యాజ్ఞానబలేన చ తనుపాతే కర్మ భోగమారభతే ॥ ౩౪౮ ॥ మిథ్యాజ్ఞానే తస్మిన్ తత్త్వజ్ఞానేన మూలతో దగ్ధే । ఆరబ్ధకార్యపగమే విదుషః కైవల్యమప్రతిద్వంద్వం ॥ ౩౪౯ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ॥ ౩౫౦ ॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రితోఽయశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౩౫౧ ॥ ... ... *

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదస్సమాప్తః.

అథ ద్వితీయపాదప్రారంభః.

పూర్వస్మిన్ కిల పాదే జ్ఞానఫలం సకలమేవ నిర్వర్ణ్య । అస్మిన్ పాదే యచ్చోపాస్తిఫలం బ్రహ్మలోకసంభోగ్యం ॥ ౧ ॥ తద్వక్తవ్యం తత్ఖలు సంప్రాప్యం హ్యర్చిరాదిమార్గేణ । సా చార్చిరాదిమార్గప్రాప్తిర్నోత్క్రాంతిమంతరేణ స్యాత్ ॥ ౨ ॥ తేనోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తస్యోత్క్రాంతివిషయపాదస్య । అధ్యాయసంగతిస్స్యాదానంతర్యం చ పూర్వపాదేన ॥ ౩

సూ॥ ౧ ॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ అత్రాపరాసు విద్యాసు హి ఫలభోగాయ దేవయానాఖ్యం । పంథానమర్చిరాదికమధ్యాస్యన్ ప్రథమమిహ యథాశాస్త్రం ॥ ౪ ॥ ఉత్క్రాంతిక్రమమేవాచష్టే భవతీహ యేయముత్క్రాంతిః । సా ఖలు విద్వదవిదుషోస్తుల్యా న విశేష ఇహ భవేత్కశ్చిత్ ॥ ౫ ॥ ప్రాయణవిషయా శ్రుతిరియమామ్నాతా ఖల్వివాస్య సోమ్యేతి । తత్రాదౌ పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి తన్మనః ప్రాణే ॥ ౬ ॥ ప్రాణస్తేజసి తేజస్తద్ధి పరస్యాం హి దేవతాయాం చ । సంపద్యత ఇత్యుక్తం కిమత్ర వాచస్సవృత్తికాయాస్స్యాత్ ॥ ౭ ॥ మనసీయం సంపత్తిర్వాగ్వృత్తేరేవ వా భవేత్సా కిం । తత్ర చ సవృత్తికాయా వాచస్సంపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్ ॥ ౮ ॥ వృత్తిమదర్థపరాయాః శ్రుతేర్యదా వృత్తిమాత్రపరతా స్యాత్ । స్యాల్లక్షణా న చేయం యుక్తా ముఖ్యార్థసంభవేఽపి స్యాత్ ॥ ౯ ॥ తస్మాచ్చ వాచ ఏవ హి సవృత్తికాయా లయోఽత్ర యుక్త ఇతి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే వృత్తేరేవ హి లయోఽత్ర యుక్త ఇతి ॥ ౧౦ ॥ నన్వాచార్యేణాత్ర చ వాఙ్మనసీత్యాదిసూత్రముపదిష్టం । వాగ్వృత్తిపరతయా తద్వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమత్ర కథమితి చేత్ ॥ ౧౧ ॥ అవిభాగో వచనాదితి వక్ష్యతి యేనోత్తరత్ర కృత్స్నలయం । తస్మాదిహ వృత్తిలయో వివక్షితో నైవ వృత్తిమద్విలయః ॥ ౧౨ ॥ ఇహ తత్త్వలయవివక్షాయాం పూర్వత్రావిభాగసామ్యేన । అవిభాగ ఇతి పరస్తాదవిభాగమిమం కుతో విశింష్యాత్సః ॥ ౧౩ ॥ తస్మాద్వృత్త్యుపసంహారవివక్షేయం తతో హి వాగ్వృత్తిః । ఉపసంహ్రియతే పూర్వం సవృత్తికే మనసి విద్యమానేఽపి ॥ ౧౪ ॥ ఉపలభ్యతే మనోవృత్తౌ సత్యాం పూర్వమేవ వాగ్వృత్తేః । ఉపసంహారో లోకే స్వప్నే న తు వాచ ఏవ మనసి లయః ॥ ౧౫ ॥ కేనచిదపి దృష్టోఽయం నను వాఙ్మనసీతి హి శ్రుతిర్బ్రూతే । వాగస్య యో హి మనసి ప్రతీయతే న తేన కుత ఇతి చేన్న ॥ ౧౬ ॥ మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాన్నహి వాగ్లయో భవేన్మనసి । యస్య యతశ్చోత్పత్తిస్తత్ర లయస్తస్య దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౭ ॥ మృది కరకాదేరివ న చ మనసో వాగుద్భవః క్వచిద్దృష్టః । వృత్త్యుత్పత్తిప్రలయావప్రకృతిసమాశ్రయావపీహ స్తః ॥ ౧౮ ॥ అగ్నేర్హి తైజసస్య చ వృత్తిః కిల పార్థివేంధనేభ్యస్స్యాత్ । అప్సు చ తదుపశమో యం తథైవ చేహాపి భవతి నన్వత్ర ॥ ౧౯ ॥ వాఙ్మనసీతి కథం వా సాధు స్యాదిత్యతోఽత్ర పఠితమిదం । శబ్దాచ్చేతి స భక్త్యాభేదపరో భవతి వృత్తివృత్తిమతోః ॥ ౨౦ ॥ ... ... *

సూ॥ ౨ ॥ అత ఏవ చ సర్వాణ్యను ॥ ఇహ చోపశాంతతేజాః పునర్భవమితి ప్రపంచితా శ్రుత్యా । యాచేహ మనసి సంపత్తిస్సా స్యాద్వాగ్వదింద్రియాణాం చ ॥ ౨౧ ॥ తత్రాపి వాచ ఇవ చక్షురాదికానాం సవృత్తికే మనసి । సమవ

న్తే హి తేషాం వృత్త్యుపశమ ఏవ న స్వరూపలయః ॥ ౨౨ ॥ వృత్తిద్వారా సర్వాణ్యపీంద్రియాణి హి మనోఽనువర్తంతే । సర్వే
షాం కరణానాముపసంహారే హి మనసి తుల్యేపి ॥ ౨౩ ॥ అత్ర పృథగ్గ్రహణం యద్వాచ స్తచ్ఛ్రుతినిర్దేశమాలంబ్య । శ్రుతిని ర్దేశో
ఽనుసంవాఙ్మనసీతీదం చ తదనురోధేన ॥ ౨౪ ॥ ——సూ ॥ ౩ ॥ తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥—— సమధిగతేయం వాఙ్మ
నస్యుక్తైవ మనసి వృత్తిసంపత్తిః । యచ్చానంతరవాక్యం తదిహా మనః ప్రాణ ఇతి సమామ్నాతం ॥ ౨౫ ॥ కిమిహాపి వృత్తిమత్స్వం
ప్రాణేఽత్ర వృత్తిసంపత్తిః । ఇతి విచికిత్సాయాం వృత్తిమతస్సంపత్తిరత్రయుక్తేతి ॥ ౨౬ ॥ శ్రుత్యనుసారాత్ప్రత్యక్ష
ప్రకృతిత్వస్యాదన్న రాచ్చాత్ర । ఇహ చాన్నమయం హి శ్రుతిరన్నమయం మనః ప్రదర్శయతి ॥ ౨౭ ॥ అప్యోనిశ్చ ప్రా
ణస్తత్రైవ చాపామిహాన్నయోనిత్వం । ఆపశ్చాన్నమితి శ్రుతిరపి దర్శయతీహ తేన యచ్చ మనః ॥ ౨౮ ॥ ప్రాణే ప్రలీయతే
స్మిన్తదన్నమేవాప్సు లీయతే వా స్యాత్ । అన్నం హి మనశ్చాపః ప్రాణోఽసౌ ప్రకృతివికృతిభావోఽయం ॥ ౨౯ ॥ భవతి తయో
ర్యస్యైవం ప్రాణస్తైజాః ప్రతీత్ర వృత్తిసంపత్తిం । తదిహా గృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తిమనః ప్రలీయతే ప్రాణే ॥ ౩౦ ॥ వృ
త్తిద్వారేణైవ హి తథోత్తరస్యాప్రత్తియతే వాక్యాత్ । కిం చ సుషుప్తేశ్చ ముమూర్షోశ్చ ప్రాణే స వృత్తికే సతి హి ॥ ౩౧ ॥
స్వస్థానేపి వహేమానసో వృత్తిలయో న ఖలు వృత్తిమద్విలయః । న హి మనసః ప్రాణేస్మిన్స్వరూపవిలయః కదాచిదపి భవతి ॥ ౩౨
నే చాతత్ప్రకృతిః సా ప్రాణోఽన దర్శితా హి మనసోఽస్య । ప్రాణప్రకృతికతా న హ్యేతత్సంవత్స్యానా సేః ॥ ౩౩ ॥ ప్రా
ణప్రకృతిత్వేన ప్రాణే సంపత్తుమర్హతీహ మనః । ఇహ చాన్నే మన ఏవ హి లీయేత తథాప్సు చాన్నమప్యేతత్ ॥ ౩౪ ॥ అ
ప్స్వేవ ప్రాణోఽయం లీయేత పునర్న వైపరీత్యేన । ఏతావతాపి ఖల్వద్భ్యః ప్రాణత్వేన పరిణతాభ్యో హి ॥ ౩౫ ॥ జాయే
త మన ఇతీహ ప్రమాణముపలభ్యతే న కించిదపి । తస్మాన్మనసః ప్రాణే వృత్తిలయస్సా శ్రుతిర్న వృత్తిమద్విలయః ॥ ... ❋
——సూ ॥ ౪ ॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ॥—— యస్య యతో నోత్పత్తిస్తస్య వ తస్మిన్హి వృత్తిలయ ఏవ । న తు వృ
త్తిమల్లయస్స్యాదితి సమధిగతం హి పూర్వమత్ర పునః ॥ ౩౬ ॥ సందిహ్యతే కిలేదం యత్ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యమిహ । త
త్ర ప్రాణస్య యథా శ్రుతి తేజసి వృత్తివిలయ ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ దేహేంద్రియాదినాథే జీవే వా తస్య భవతి విలయ ఇతి । త
త్ప్రాణ విశంక్య స్యాచ్ఛ్రుతే స్తదనుసారతో భవేదేవం ॥ ౩౮ ॥ తేజస్యేవైతస్మిన్ప్రాణస్యైతస్య విలయ ఉచిత ఇతి । యు
క్తా శ్రుత్యర్థపరికల్పనా భవేత్సా భవేదిహా న్యాయ్యా ॥ ౪౦ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం ప్రాణస్యాధ్యక్ష గామితాం
బ్రూతే । సోఽయం ప్రకృతః ప్రాణోఽవిద్యాకర్మాద్యుపాధికేఽధ్యక్షే ॥ ౪౧ ॥ విజ్ఞానాత్మన్యేవావతిష్ఠతే తదుపగామితాం చ
శ్రుతిః । శ్రుతిరియమిహైవమేవేత్యాద్యా దర్శయతి తదుపగామిత్వం ॥ ౪౨ ॥ హేత్వర్థశ్చోపగమాను గమనవదవస్థితి శ్రుతిభ్య
శ్చ । యథా త్రేచ్ఛాన్తం కిల రాజానం సేవకా యథైవేహ ॥ ౪౩ ॥ ఉపగచ్ఛంతి తథైవ హి పరలోకం జిగమిషుం చ జీవమపి । స
ర్వే ప్రాణా అభిముఖతోఽయంతీత్యుపగమశ్శ్రుతౌ దృష్టః ॥ ౪౪ ॥ సర్వేషాం ప్రాణానామవిశేషేణైవ చాయముపదిష్టః । ఇ
హ తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి వాక్యేనాపి ॥ ౪౫ ॥ ప్రాణస్య పంచవృత్తేరనుగమనం కిల విశేషతో
బ్రూతే । అంతర్విజ్ఞానం కిల తస్య స్యాదర్శితం శ్రుత్యా ॥ ౪౬ ॥ తచ్చాంతర్విజ్ఞానం జీవే ప్రాణస్థితిం వినా న భవేత్ ।
సవిజ్ఞానో భవతి సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతీతి శ్రుతిరిహ తతోఽభవజ్జీవే ॥ ౪౭ ॥ ప్రాణస్యాస్థానం తేనాస్యాధ్యక్ష ఏవ సంపత్తిః । నన్విహ తేజ
స్యేవ ప్రాణం లయశ్శ్రుయతే పరం సూత్రే ॥ ౪౮ ॥ సోఽధ్యక్ష ఇతి హ్యధికాలాపః కుత ఏష ఇతి న శంక్యమిహ । యస్మాదు
త్క్రమణాదిష్వవహోఽధ్యక్షమూలక స్తస్మాత్ ॥ ౪౯ ॥ అపి చ శ్రుత్యంతరగతవిశేషసాపేక్షతా భవేదస్య । నన్వేతచ్ఛ్రు
తివచనం యత్ప్రాణస్తేజసీతి కథమితి చేత్ ॥ ౫౦ ॥——సూ ॥ ౫ ॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ॥—— తేజస్సహచరితేషు చ భూతే
షు ప్రాణసహకృతోఽధ్యక్షః । సూక్ష్మేషు దేహబీజేష్వవతిష్ఠత ఇతి కిల శ్రుతేరర్థః ॥ ౫౧ ॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా ప్రాణస్య చ తే
జసి స్థితం హి నను । న ప్రాణసహకృతస్యాధ్యక్షస్యేతి చేన్న దోషోఽయం ॥ ౫౨ ॥ శ్రుత్యా హి పూర్వసూత్రోదాహృత
యాఽధ్యక్ష గామితా పరయా । అధ్యక్షోఽపి కిలాయాం తదంతరాలేని వేశితో యస్మాత్ ॥ ౫౩ ॥ యశ్చ స్రుఘ్నాన్మథురాం గ
త్వా హి వ్రజతి పాటలీపుత్రం । స వ్రజతి పాటలీపుత్రమిమం స్రుఘ్నాదితీవ భవతీహ ॥ ౫౪ ॥ తస్మాదధ్యక్షస్య చ తదంతరాభ

వేదవస్థానం । నను తేజస్సహచరితేష్వప్యవస్థానమితి తు యచ్చోక్తం ॥౫౫॥ తత్కథముపపన్నం స్యాద్యతఏకం శ్రూయతే
హి తేజ ఇహ । వాఙ్మనసీత్యాద్యే హి శ్రుతివాక్యే తేజసీత్యతః పఠతి ॥౫౬॥ సూ॥౬॥ నైకస్మిన్ దర్శయతో హి ॥
తేజసి నైకస్మిన్ కిల దేహాంతరయోగసమయ ఆయాతే । జీవోఽవతిష్ఠతే సా పంచాత్మకతా యత శ్శరీరస్య ॥ ౫౭ ॥ ప్రశ్న
ప్రతివచనే అపి యథోక్తమేవార్థమత్ర దర్శయతః । వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదౌ త్రివృత్కత్వసూత్రే హి ॥౫౮॥
వ్యాఖ్యాతం తత్సర్వం శ్రుతిస్మృతీ చైతమర్థముపదిశతః । పృథ్వీమయ ఆపోమయ ఇత్యాద్యా హి శ్రుతిస్తత్రైవేయం ॥
౫౯ ॥ స్మృతిరప్యణ్వ్యో మాత్రా ఇత్యాద్యా పంచభూతకార్యత్వం । దేహస్య వ్యపదిశతి హి తస్మాద్భూతేష్వితీహ సా
ధూక్తం ॥ ౬౦॥ నను వాగాదిషు కరణేష్వఖిలేష్వపి చోపసంహృతేషు పునః । దేహాంతరసంప్రాప్తివేలాయాం క్వ పునర్దే
శో భవతీతి ॥ ౬౧॥ ప్రశ్నే హి శ్రుత్యంతరమస్య చ కర్మాశ్రయత్వముపదిశతి । శ్రుత్యంతరం హి తౌ హ యదూచతురిత్యాది
నా ప్రసిద్ధం హి ॥ ౬౨॥ అత్ర కిల యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగసంజ్ఞౌ మునీ హి కర్మైవ । జీవాధారం బ్రూతస్తేన చ కర్మాశ్రయత్వ
మస్యోక్తం ॥౬౩॥ భూతాశ్రయత్వమేవం సతి పూర్వోక్తం విరుద్ధమితి చేన్న । తత్ర చ కర్మాశ్రయతా గ్రహాదిసంజ్ఞస్య
కర్మమూలస్య ॥ ౬౪॥ ఇంద్రియవిషయాత్మకబంధనరూపస్య ప్రవృత్తిరిత్యుక్తా । ఇహ తు న పునర్భూతోపాదానో దేహాం
తరోదయోయమితి ॥౬౫॥ భూతాశ్రయత్వముక్తం ప్రశశంసతురిత్యనేన పునరత్ర । ప్రాధాన్యమాత్రమేవ హి కర్మణ ఇ
త్యేవ దర్శితం భవతి ॥౬౬॥ తత్కర్మణో నిమిత్తత్వే నాప్యుపపద్యతే హి పునరత్ర । భూతోపాదానకతా భూతాశ్రయతా త
తశ్చ న విరోధః ॥౬౭॥ సూ॥౭॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య ॥ ఉత్క్రాంతిరిహ కిమే
షా విద్వదవిదుషోస్సమానరూపైవ । భవతి హి కిం వా సేయం విశేషవత్యేవ వేతి సందేహే ॥ ౬౮॥ తత్ర విశేషవతీతి ప్రాప్తం
సైషా హి భూతసంశ్లిష్టా । ఆశ్రీయంతే భూతాన్యతో విదుషా పునర్భవాయైవ ॥౬౯ ॥ న పునర్భవోస్తి విదుషో యస్మా
దమృతత్వమశ్నుతే విద్వాన్ । తస్మాదవిదుష ఏవోత్క్రాంతిరియం సా హి న ఖలు విదుషోఽస్య ॥ ౭౦ ॥ నను విదుష ఏవ విద్యా
ప్రకరణబలతో భవేదిహోత్క్రాంతిః । మైవం స్వాపాదివదిహ సామాన్యేనానుకీర్తనం తదిదం ॥ ౭౧॥ యత్రైతత్పురు
ష ఇతి శ్రుత్యా హి స్వపితి నామ సన్నిర్దిష్టం । అశిశిషతి నామ పిపాసతి నామ చ పురుషస్య దర్శితం హి తథా ॥ ౭౨ ॥ సర్వసమాప్యై
తే హ్యత్ర స్వాపాదయోఽనుకీర్త్యంతే । విద్యాప్రకరణ ఏవ ప్రకృతప్రతిపాదనానుగుణ్యేన ॥ ౭౩ ॥ స్వాపాదయో హి విదుషో
విశేషతః క్వాపి న హి వివక్ష్యంతే । ఏవమిహోత్క్రాంతిరియం మహాజనగతైవ కీర్త్యతే నాన్యా ॥ ౭౪ ॥ యత్ర పరస్యాం
ప్రయతస్తేజస్సంపద్యతే హి పురుషస్య । స హ్యాత్మా తత్త్వమసీత్యేతావత్ప్రతిపిపాదయిషితమిహ ॥ ౭౫ ॥ విదుషో య
స్మాదేషా ప్రతిషిద్ధా సేయమవిదుషస్తస్మాత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యుత్క్రాంతిరియం భవేత్సమానేతి ॥ ౭౬ ॥ ఉ
త్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యాద్యాయా సా సమానరూపైవ । విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాదేవ మే భవతి యతః ॥ ౭౭ ॥ అ
విశేషతశ్శ్రుతేయం తతో విద్వాన్ హి దేహబీజాని । భూతాని సూక్ష్మరూపాణ్యాశ్రిత్య చ కర్మ సంప్రయుక్తోయం ॥
౭౮॥ దేహాంతరం గ్రహీతుం సంసరతి పునస్స ఏష విద్వాంస్తు । జ్ఞానప్రకాశితం కిల మోక్షద్వారం పరం సమాశ్రయతే ॥౭౯ ॥
ఆసృత్యుపక్రమాదిత్యేతావద్దర్శితం హి సూత్రకృతా । నన్వమృతత్వం ప్రాప్యం నైతద్దేశాంతరప్రయుక్తం స్యాత్ ॥౮౦ ॥
భూతాశ్రయతా చాసృత్యుపక్రమో వాపి తత్ర భవతి కథం । ఇతి శంకాం నిరసితుమనుపోష్యేతి తదేతదభిహితం సూత్రే ॥
౮౧॥ అమృతత్వమిహ యదుక్తం తదిదమవిద్యాదికానదగ్ధ్వైవ । ఆపేక్షికమేవ స్యాత్తదపరవిద్యాబలేన లభ్యేత ॥౮౨॥ ఆసృ
త్యుపక్రమోయం భూతాశ్రయతా చ తత్ర సంభవతి । గతిరిహ నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం నోపపద్యతే క్వాపి ॥ ౮౩ ॥
సూ॥౮॥ తదాపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ తేజస్తచ్చ పరస్యామిత్యత్ర ప్రకరణాదియోగేన । తదిదం ప్రకృతం
తేజస్సాధ్యక్షం సంకరం చ సప్రాణం ॥౮౪॥ భూతాంతరోపసృష్టం ప్రయతః పుంసోస్య దేవతాయాం హి । సంపద్యతే పరస్యా
మిత్యుక్తం కీదృశీ భవేదేషా ॥౮౫॥ సంపత్తిరిహ భవేదితి చింతేయం జాయతే హి తత్రాసౌ । ఆత్యంతిక ఏవ లయో యుక్తస్తత్ప్ర
కృతితాయతస్తస్యాః ॥౮౬॥ సర్వస్య జనిమతో హి ప్రకృతిరియం దేవతా పరా సేతి । ప్రాగేవ హి ప్రపంచితమత ఇయమా

త్యంతికీభ వేదస్యాం ॥ ౮౭ ॥ అవిభాగాపత్తిరితి ప్రాప్తే బ్రూతే విభాగమేవాత్ర। భూతాంతరసహితం తత్తేజశ్శ్రోత్రాది
కరణసంస్పృష్టం ॥౮౮॥ ఆసంసారవిమోక్షాదాపీతేరాత్మవేదనాయత్తాత్ । అవతిష్ఠతేహీవచ్ఛ్రుత్యా వ్యపదిశ్యతే
స్యసంసారః॥౮౯॥ ఇహ యోనిమన్యే ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా ప్రపంచితశ్చాయం। నానాశరీరయోగాత్సంసారోఽస్యాన్య
థాహి సర్వోఽపి ॥ ౯౦ ॥ సంపద్యేత బ్రహ్మప్రాయణసమయేఽప్యుపాధివిలయేన । తత్ర చ విధిశాస్త్రమిదం విద్యాశాస్త్రం
చ నిష్ఫలమేవ స్యాత్ ॥ ౯౧ ॥ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తో బంధో జ్ఞానాదృతే న నశ్యేత ।తస్మాత్సుషుప్తలయవత్సంపత్తిరియం హి బీ
జశేషేణ॥౯౨॥ —సూ॥౯॥ సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥— భూతాంతరసహితం యత్తేజః పూర్వోక్తమ
స్య జీవస్య। అస్మాద్దేహాత్ప్రవసత ఆశ్రయభూతం ప్రమాణతస్తచ్చ॥౯౩॥ సూక్ష్మం నాడీనిష్క్రమణాదిభ్యోఽస్యావగమ్యతే
సౌక్ష్మ్యం। తత్రతనుత్వాదేవ హి సంచారస్స్వచ్ఛతాదియోగేన॥౯౪ ॥ అప్రతిఘాతో దేహాన్నిర్గచ్ఛన్నోపలభ్యతే చాతః ।
—సూ॥౧౦॥ నోపమర్దేనాతః॥— సూక్ష్మత్వాదేవ పునస్స్థూలశరీరస్య చోపమర్దేన ॥౯౫॥ దాహాదిమూలకే నేతర
దిహ సూక్ష్మం తు నోపమృద్యేత॥ —సూ॥౧౧॥ అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్మా॥— సూక్ష్మస్యైవాస్య శరీరస్యై
వ భవత్యేష యోఽయమూష్మాత్ర॥౯౬॥ యం చోష్మాణం దేహే సంస్పర్శేన హి జనా విజానంతి। చరమదశాయాం రూపాదిగుణే
షు చ తత్ర సత్స్వపి చ॥౯౭॥ నైవోపలభ్యతే సౌ జీవదవసరేవ గమ్యతే సోఽయం ।తస్మాత్సిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తసమాశ్రితోఽయమితి సి
ద్ధం॥౯౮॥ శ్రుతిరుష్ణ ఏవ జీవిష్యన్నిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం॥ —సూ॥౧౨॥ ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్॥—
ఆత్యంతికేమృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావ ఉపదిష్టః ॥౯౯॥ పూర్వత్ర చానుపోష్యేత్యనేన కేనాపి హేతునాత్ర పునః । ఆ
శంక్య ప్రతిషేధతి తామేతాముత్తరత్ర సూత్రేణ ॥ ౧౦౦ ॥ ఇహ చాథాకామయమానో యోఽకామ ఇతి దృశ్యతే వాక్యం।
కాణ్వశ్రుతౌ హి తత్ర చ య ఆత్మకామస్స ఆత్మకామస్స్యాత్ ॥ ౧౦౧ ॥ యది భవతి చాప్తకామో నిష్కామస్స్యాత్తతో
హ్యకామస్స్యాత్ । ఈదృగకామయమానస్తస్యోత్క్రామంతి నైవ హి ప్రాణాః ॥ ౧౦౨ ॥ బ్రహ్మైవ సన్ స విద్వాన్ బ్ర
హ్మాప్యేతీతి చోపదిష్టం హి। పూర్ణానందాత్మా యస్స చాత్మకామో య ఆప్తకామస్తు ॥౧౦౩॥ ప్రాప్తపరానందో యో ని
ష్కామోఽవ్యక్తవాసనారహితః। సోఽయమకామో యశ్చ వ్యక్తబహిః కామవిరహితో భవతి ॥౧౦౪॥ ఇహ పరవిద్యావిష
యాత్ప్రతిషేధాన్న పరమాత్మతత్త్వవిదః ।ప్రాణానాముత్క్రాంతిర్దేహాదస్తీతి చేన్నచైవం స్యాత్ ॥ ౧౦౫॥ ప్రతిషే
ధోఽయం యస్మాన్న శరీరాద్భవతి కింతు శారీరాత్ । అవగమ్యతే న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేణ॥ ౧౦౬॥ కాణ్వ
శ్రుతౌ హి దృష్టా షష్ఠీసంబంధమాత్రవిషయైవ । శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సా భవతి తద్విశేషపరా ॥౧౦౭॥ తస్మాదితి
తచ్ఛబ్దేనాభ్యుదయాద్యధికృతో హి యో దేహీ ।సంబధ్యతే స ఏవ ప్రాధాన్యాన్న తు కదాచిదపి దేహః ॥ ౧౦౮ ॥ నోత్క్రా
మంతి ప్రాణాస్తస్మాదుచ్చిక్రమిషత ఇహ జీవాత్ । తేన సహైవ భవంతీత్యర్థస్తస్మాత్ప్రతీయతే వాక్యాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ భ
వతి హి సప్రాణస్య ప్రవసత ఏతస్య సేయముత్క్రాంతిః । దేహాదేతస్మాదిత్యాక్షేపమిమం నిరాకరోతీహ ॥౧౧౦॥
—సూ॥౧౩॥ స్పష్టో హ్యేకేషాం॥— యచ్చోక్తమిహ పరబ్రహ్మవిదోఽప్యుత్క్రాంతిరియమతో దేహాత్। ప్రతిషే
ధోఽయశ్చాయం స దేహ్యాపాదాన ఏవ భవతీతి॥౧౧౧॥ తదిదమయుక్తం వక్తుం దేహాపాదాన ఏవ యత ఏషః। ఉత్క్రాంతిప్రతి
షేధస్తథైవ కిల శాఖినామిహైకేషాం॥౧౧౨॥ ఉపలభ్యతే హి సమ్యక్స ఏవ ఖల్వార్తభాగసంప్రశ్నే ।యత్రాయం పురుష ఇ
తి ప్రక్రాంతే పురుష ఏష దేహస్స్యాత్ ॥౧౧౩॥ అస్మాద్దేహాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యుత నవేతి తత్ప్రశ్నే ।నేత్యాహ యా
జ్ఞవల్క్య ఇతీహానుత్క్రాంతిపక్షమాలంబ్య ॥౧౧౪ ॥ ప్రాణేషు తర్హ్యనుత్క్రాంతేషు క్వమృతోఽయమితి పునః ప్రశ్నే ।
అత్రైవ సమవలీయంత ఇతి హి తత్ప్రవిలయం ప్రతిజ్ఞాయ ॥ ౧౧౫ ॥ తత్సిద్ధయే స ఉచ్ఛ్వయతీతి చారభ్య దర్శితం శ్రుత్యా ।
ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయతి చాధ్మాతస్సన్ మృతస్స శేత ఇతి ॥ ౧౧౬॥ ఇహ బాహ్యవాయుపూరణబలేన దేహాభివృద్ధిరుచ్ఛ్వ
యనం। ఆధ్మానమార్ద్రభేరీవ దేవ దేహస్య శబ్దకారిత్వం ॥ ౧౧౭ ॥ స ఇతి పరామృష్టస్యోత్క్రాంత్యవధేః పురుషశబ్దవా
చ్యస్య। దేహస్యైవోచ్ఛ్వయనాదీని స్యుర్దేహినో న చైతాని ॥౧౧౮॥ తస్మాదత్ర న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేఽపి।

తత్త్వమాన్యాద్దేహాత్మనోరభేదోపచారమాత్రేణ॥౧౧౯॥ దేహాపాదానస్యోత్క్రమణస్యైవహి ఖల్వేష నిషేధోయం। యద్యపి దేహినఏవ ప్రాధాన్యంభాతిపంచమీపాఠే ॥౧౨౦॥ షష్ఠీపాఠేతుపునర్విద్వత్సంబంధినీయముత్క్రాంతిః । ప్రతిషిధ్యతఇత్యేతత్ప్రతీయతేతావతాశ్రుతిర్నిహ ॥౧౨౧॥ ప్రాప్తోత్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్యనిగమవాక్యస్య । దేహాపాదానైషాప్రతిషిద్ధాస్యాన్నదేహ్యపాదానా ॥౧౨౨॥ఇహదేహాదుత్క్రాంతిఃప్రాప్తానతుదేహినఃక్వచిద్వాపి ।అపి చేహచక్షుషోవామూర్ధ్నోవేత్యాదినేదముత్క్రమణం ॥౧౨౩॥ ఆదిశ్యసప్రపంచమవిద్వద్విషయం ప్రపంచగమనంచ। ఇతికామయమానఇతిహ్యుపసంహృత్యచకథామిహావిదుషః ॥౧౨౪॥ విద్వాంసంపునరథాధాకామయమానఇతి పరామృశ్య । ఉత్క్రాంతిమేవయదితద్విషయేపి ప్రాపయేదిదంవాక్యం ॥౧౨౫॥ అసమంజసఏవస్యాద్వ్యపదేశస్సకలఏవతత్రత్యః । తేనావిద్వద్విషయేగత్యుత్క్రాంత్యోఃప్రసక్తయోరత్ర ॥ ౧౨౬॥ విద్వద్విషయేప్రతిషేధఇతివ్యపదేశసార్థకత్వాయ । వ్యాఖ్యేయమిహనచబ్రహ్మవిదస్సర్వాత్మతాం ప్రపన్నస్య ॥౧౨౭॥ ప్రక్షీణకామకర్మణఉత్క్రాంతిగతీఅపీయముపపన్నా । ఉత్క్రాంతౌచగతౌవానానిమిత్తంతస్యవిద్యతేకించిత్ ॥ ౧౨౮॥ అత్రబ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యాద్యా అపిభవంతియాశ్శ్రుతయః । తాఃకిలగత్యుత్క్రాంత్యోరభావముపదర్శయంతిచాత్మవిదః ॥ ౧౨౯॥ ... ❋

——సూ॥౧౪॥స్మర్యతేచ॥—— ఇహభారతేపి విదుషో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావఏవేతి। అపదస్యపదైషిణఇత్యేవంహిస్మర్యతేయమేవార్థః ॥౧౩౦॥ బ్రహ్మవిదోపిగతిర్నన్వత్రకిలస్మర్యతేశుకాచార్యః । వైయాసకిర్ముముక్షుర్భాస్కరమండలమభిప్రతస్థఇతి ॥ ౧౩౧॥ నైవం సశరీరస్యైవాయం కిలయోగబలసహాయేన । భాస్కరమండలసంప్రాప్తిపురస్సరమస్యతనువిసర్గఇతి ॥ ౧౩౨॥ వక్తవ్యమస్యయస్మాద్దర్శితమిహసర్వభూతదృశ్యత్వం । నహ్యశరీరం యాంతం ద్రష్టుమిమంశక్నువంతిభూతాని ॥ ౧౩౩॥ ఉపసంహృతమేవంకిలతత్రైవశుకస్తుమారుతాచ్ఛీఘ్రాం । గతిమంతరిక్షగోసౌ కృత్వాసతతశ్చదర్శయిత్వైనం॥౧౩౪॥ ఆత్మప్రభావమఖిలంజగామసర్వాత్మభావమయమితిహి । తస్మాద్గతిశ్రుతీనాం విషయోగేవక్ష్యమాణఏవస్యాత్॥౧౩౫॥——సూ॥౧౫॥తానిపరేతథాహ్యాహ॥—— యానిప్రాణపదేన ప్రదర్శితానీంద్రియాణిభూతాని । తానిపరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్పరమాత్మనిప్రలీయంతే॥౧౩౬॥శ్రుతిరత్రచైవమేవాస్యపరిద్రష్టురితి బోధయత్యేవం।నన్వింహగతాఃకలాఃపంచదశేత్యాద్యాశ్రుతిఃపరామేయం॥౧౩౭॥సాహిపరస్మాదన్యత్రాపికలానాం లయం ప్రదర్శయతి ।నైవంసావ్యవహారాపేక్షాఖలుపార్థివాదికాహికలాః॥౧౩౮॥స్వప్రకృతీరేవపృథివ్యాదీరపియంతిహీతి దర్శయతిప్రఏషాపరమార్థాభిప్రాయాబ్రహ్మణికలాలయంబ్రూతే॥౧౩౯॥ ——సూ॥౧౬॥అవిభాగోవచనాత్॥——

విదుషోయోసౌహికలాప్రలయఃప్రతిపాదితస్సచాయమిహ । కింసావశేషఇతరేషామివ కింవాసనిరవశేషఇతి ॥౧౪౦॥ సందేహేలయసామ్యాదిహశక్త్యవశేషతాప్రసక్తాహి । అవిభాగోవచనాదితిలయమేతంనిరవశేషముపదిశతి ॥౧౪౧॥ బ్రహ్మవిదోస్యకలానామవిభాగాపత్తిరేవయుక్తాస్యాత్ । యతఇహ వచనాదస్మాత్పరమవిభాగః ప్రతీయతే తాసాం ॥౧౪౨॥ఇహచకలాలయముక్త్వాభిద్యేతేఏవమాదినాబ్రూతే । ఆసాంహి నామరూపే భిద్యేతే ప్రోచ్యతేహి పురుషఇతి ॥౧౪౩॥ ఏషోకలోమృతోభవతీతిచపురుషోకలోయమతోక్తః । అత్రావిద్యాజనితానాంచ కలానాం నవిద్యయా జనితే ॥౧౪౪॥ప్రళయేపునరేతస్మిన్స్యాచ్ఛక్త్యవశేషతాకథంచిదపి । తస్మాదత్ర కలానామవిభాగాపత్తిరేవ యుక్తాస్యాత్ ॥

——సూ॥౧౭ ॥ తదోకోగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥—— ఇహపరవిద్యాచింతాంసమాప్యతత్రప్రసంగతఃప్రాప్తాం।చింతామధునాపరవిద్యాయాంపునరిహానువర్తయతి॥౧౪౬॥విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాత్కిలసమేతిచోత్క్రాంతిః।ప్రాగభిహితంతమేవేదానీ మాసృత్యుపక్రమంబ్రూతే॥౧౪౭॥ఉపసంహృతవాగాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషతఏతస్య।విజ్ఞానాత్మనఓకోహ్యాయతనం హృదయమేవనాన్యదితి॥౧౪౮॥దర్శయతీహసఏతాస్తేజోమాత్రాఇతిశ్రుతిస్సేయం । తస్యచ హృదయస్యాగ్రంప్రథమంప్రద్యోతతే తతశ్చాయం ॥౧౪౯॥ చక్షుఃప్రభృతిద్వారానిష్క్రామతితత్ప్రకాశితద్వారః । ఇతి చక్షురాద్యపాదానా ముత్క్రాం

తిం ప్రదర్శయత్యేషా ॥ ౧౫౦ ॥ హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతత ఇత్యాద్యా శ్రుతిర్హి సాకిమిహ । విద్వదవిదుషోర్హి సమా కిం వా విదుషో విశేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౧౫౧ ॥ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమోఽత్ర యుక్త ఇతి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హృదయప్రద్యోతనే సమానేపి ॥ ౧౫౨ ॥ అపి తత్ప్రకాశితద్వారత్వే తు త్యేస ఏష విద్వాంస్తు । మూర్ధస్థానాదేవ హి నిష్క్రామతి నేతరేభ్య ఇతి యస్మాత్ ॥ ౧౫౩ ॥ విద్యాసామర్థ్యం కిల దృష్టం తస్యైవ నేతరస్య పునః । ఇతరవదేవ హి విద్వాన్ యాతః కుతశ్చిత్ప్రదేశతోపి యది ॥ ౧౫౪ ॥ ఉత్క్రామేత్స తదాయం నోత్కృష్టం లోకమత్ర విందేత । ఏవం చేత్తర్హీయం విద్యా సర్వాప్యనర్థకైవ స్యాత్ ॥ ౧౫౫ ॥ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ గతిర్విలక్షణా స్యాత్ । విద్యాశేషత్వేన చ గతిరిహ మూర్ధన్యనాడికా ద్వారా ॥ ౧౫౬ ॥ అనుశీలయితవ్యా సా విహితా విద్యావిశేషవిషయే హి । తామభ్యసంస్తన్మయవత్ప్రతిపన్న ఏవ ఇతి తు యుక్తమిహ ॥ ౧౫౭ ॥ తస్మాదుపాసితే న హి పరాత్మనా హృదయసంస్థితేనాయం । పరమనుగృహీత ఏవ హి విద్వాంస్తద్భావమిహ సమాపన్నః ॥ ౧౫౮ ॥ మూర్ధన్యయైకశతతమనాడ్యా నిష్క్రామతీతరేభ్యోఽన్యే । శతమిత్యాద్యా శ్రుతిరప్యేవం దర్శయతి హార్దవిద్యాయాం ॥ ౧౫౯ ॥

సూ ॥ ౧౮ ॥ రశ్మ్యనుసారీ ॥ అస్తి కిల హార్దవిద్యా దహరోఽస్మిన్నంతర ఇతి సమామ్నాతా । సా చాథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపుర ఇతి ప్రపంచితా భూయః ॥ ౧౬౦ ॥ తత్ప్రకరణ ఏవ హ్యథ యా ఏతా ఇత్యధీత్యత్ర పునః । నాడీరశ్మిపరస్పరసంబంధం సప్రపంచమభిధాయ ॥ ౧౬౧ ॥ యత్రైతదితి తథైవ చ తయోర్ధ్వమిత్యాదివాక్యమామ్నాతం । ఉత్క్రమణమేతదస్య ప్రారబ్ధాంతే యదా భవేత్తర్హి ॥ ౧౬౨ ॥ నాడీగతరశ్మిభిరేవైతైరుత్క్రామతీతి తత్రోక్తం । తస్మాదత్ర శతాధికనాడ్యా విద్వానసౌ హి నిష్క్రామన్ ॥ ౧౬౩ ॥ రశ్మ్యనుసారేణైవ హి నిష్క్రామత్యేష ఇతి తు యుక్తమిహ । తత్కిం రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రావహని చావిశేషేణ ॥ ౧౬౪ ॥ మ్రియమాణస్యాస్యాస్తి కిం వాహన్యేవ తదితి సందేహే । అవిశేషశ్రవణాత్ఖల్వవిశేషేణైవ వర్ణ్యతే తదిదం ॥ ౧౬౫ ॥ ... ❋

సూ ॥ ౧౯ ॥ నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ ॥ అహని చ నాడీరశ్మ్యోస్సంబంధోస్తీతి యుక్తమేతత్స్యాత్ । అహని మృతస్య చ రశ్మ్యనుసారిత్వం న తు భవేదిదం రాత్రౌ ॥ ౧౬౬ ॥ విచ్ఛిద్యతే హి యస్మాన్నాడీరశ్మ్యోర్హి తత్ర సంబంధః । రాత్రౌ మృతస్య తస్మాన్న హి రశ్మ్యనుసారితేతి చేన్నైవం ॥ ౧౬౭ ॥ భవతి హి యావద్దేహం నాడీరశ్మ్యోస్స ఏష సంబంధః । శ్రుతిరేషాముష్మాదాదిత్యాదిత్యేతమర్థముపదిశతి ॥ ౧౬౮ ॥ యే నాడీషు చ సృప్తా రశ్మయ ఇహ సంతి లేకిలాదిత్యాత్ । అస్మాల్లబ్ధవికాసా ఆభ్యో నాడీభ్య ఏవమేవైతే ॥ ౧౬౯ ॥ ఆదిత్యే కిల సృప్తాస్తథా ప్రతాయంత ఇతి హి తత్రోక్తం । ఉపలభ్యంతే నిశాస్వపి నిదాఘకాలే చ సూర్యకిరణానాం ॥ ౧౭౦ ॥ అనువృత్తిస్తత్ర యతో రాత్రౌ తాపాది దృశ్యతే భూయః । స్తోకానువృత్తితస్స్యాద్దుర్లక్షత్వం తదన్యరజనీషు ॥ ౧౭౧ ॥ శైశిర దివసేష్వివ దుర్దినేషు మలక్షితా భవేదత్ర । అహరేవైతద్రాత్రౌ విదధాతీతి శ్రుతిర్బ్రవీత్యేవం ॥ ౧౭౨ ॥ యది రాత్రిమృతో విద్వాన్ రశ్మ్యనుసరణం వినాక్రమేదూర్ధ్వం । భవతి హి రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం తత్ర తచ్చ దుర్వారం ॥ ౧౭౩ ॥ న హ్యత్ర యోఽది వైవ ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్య చాక్రమతే । ఊర్ధ్వం హి యస్తు రాత్రౌ ప్రైత్యనపేక్ష్యైవ స ఇతి యుక్తం స్యాత్ ॥ ౧౭౪ ॥ అథ విద్వానపి నోర్ధ్వం యది రాత్రిప్రాయణాపరాధేన । ఆక్రమతే సాపాక్షికఫలేతి తత్రాప్రవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥ ౧౭౫ ॥ మృత్యోరనియతకాలత్వాత్తస్య నివైవ మృత్యురిత్యపి న । అథ విద్వాన్ రాత్రౌ హి మృతోఽహరాగమమసావుదీక్షేత ॥ ౧౭౬ ॥ అహరాగమేపి విదుషః శరీరమిహ పావకాదిసంపర్కాత్ । న భవతి హి రశ్మిసంబంధార్హమతో నాక్రమేదసావూర్ధ్వం ॥ ౧౭౭ ॥ కించ స యావత్ క్షిప్యేన్మన ఇతి దర్శయతి తదనుదీక్షాం హి । తస్మాదవిశేషేణాహని రాత్రౌ వాస్య రశ్మిసంబంధః ॥ ౧౭౮ ॥

సూ ॥ ౨౦ ॥ అతశ్చాయనేపి దక్షిణే ॥ యత ఇహ నైవోదీక్షా న పాక్షికఫలా చ భవతి విద్యేయం । మృత్యుర్న నియతకాలస్తస్మాదయనేపి దక్షిణే విద్వాన్ ॥ ౧౭౯ ॥ మ్రియమాణస్స కదాచిద్విద్యాఫలమఖిలమపి సమాప్నోతి । యా చోత్తరాయణమృతిప్రాశస్త్యప్రథితిరపి చ భీష్మస్య ॥ ౧౮౦ ॥ యచ్చోత్తరాయణస్య ప్రతీక్షణం నైజతనువిసర్గార్థం । ఆపూర్యమాణపక్షాద్యా నిత్యాద్యా శ్రుతిశ్చ యేయమిహ ॥ ౧౮౧ ॥ ఏతేభ్యో హేతుభ్యస్తనుపాతే చోత్తరాయణం

హీదం ఆవశ్యకమితిశంకా సూత్రేణ నిరస్యతేహి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౨ ॥ యాచోత్తరాయణమృతి పార్థస్త్వస్య ప్రసిద్ధిరిహ కథితా । సాచావిద్వద్విషయా భీష్మస్య చ యత్ప్రతీక్షణం తదపి ॥ ౧౮౩ ॥ ఆచారప్రతిపాలనరూపఫలార్థం పితృప్రసాదేన । లబ్ధస్వేచ్ఛామృత్యుః ప్రఖ్యాపయితుం చ భవతి నాన్యార్థం ॥ ౧౮౪ ॥ యచ్చోత్తరాయణేస్యాస్మరణం తచ్ఛ్రుప్రశస్తసముజ్ఞానాం । ఇత్యభివదనం ప్రాజ్ఞానామాచారోత్ర భవతి న తదన్యః ॥ ౧౮౫ ॥ శ్రుతిరపి చ దేవతాభిప్రాయా సా నేహ కాలమాత్రపరా । ఇత్యాతివాహికా ఇతి సూత్రే వక్ష్యతి చ సూత్రకారోయం ॥ ౧౮౬ ॥ నను యత్ర కాల ఇత్యాదిస్మృతివాక్యేషు కాల ఏవాయం । అహరాదికః ప్రధానత్వే నానావృత్తయే వినిర్దిష్టః ॥ ౧౮౭ ॥ కథమిహ విద్వాన్ప్రాప్నువాసౌ దక్షిణాయనేవాపి । ప్రేతోనావృత్తిమిమాం యాయాదిత్యత ఇదం పఠత్యత్ర ॥ ౧౮౮ ॥

సూ ॥ ౨౧ ॥ యోగినః ప్రతి స్మర్యతే స్మార్తే చైతే ॥ అహరాదికాలనియమోయమనావృత్తయే స్మృతౌ దృష్టః । స చ యోగినః ప్రతి స్యాత్ స్మార్తే చైతే హి యోగసాంఖ్యే ద్వే ॥ ౧౮౯ ॥ న శ్రౌతే తేనాత్ర ప్రమాణభేదాచ్చ విషయభేదాచ్చ । విజ్ఞానేషు శ్రౌతేష్వవతారో నాస్య భవతి కథమపి చ ॥ ౧౯౦ ॥ నన్వగ్నిర్జ్యోతిరహర్ధూమో రాత్రిరితి చైవమాద్యేహి । ఇహ దేవయానపితృయాణే శ్రౌతే ఏవ హి ప్రతీయేతే ॥ ౧౯౧ ॥ స్మృతివాక్యేపి త్వేవం నాశంక్యం యేన తత్ర తం కాలం । వక్ష్యామీతి చ కాలప్రతిజ్ఞయా కిల విరోధమాశంక్య ॥ ౧౯౨ ॥ పరిహారోయం కథితో యదా పునః స్మృతిషు దేవతా ఏవ । అగ్న్యాద్యభిమానిన్యో గృహ్యాం తేన హి విరోధ ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౧౯౩ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౧౯౪ ॥ తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరనుప్తైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః ॥ ౧౯౫ ॥ శ్రీగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

అథ చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

సూ ॥ ౧ ॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః ॥ ఏవం హి పూర్వపాదే నిరూపితోత్క్రాంతిరత్ర తత్సాధ్యం । గంతవ్యం కిల మార్గం దర్శయితుం పాదమేతమారభతే ॥ ౧ ॥ ఆసృత్యుపక్రమాదియముత్క్రాంతిర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యా । ఇత్యుక్తమాసృతిస్సాహ్యనేకధా శ్రూయతే శ్రుతిష్వాసు ॥ ౨ ॥ నాడీరశ్మియుతైకా హ్యేతైరేవేతి వాక్యనిర్దిష్టా । అపరార్చిరాదికాపి హి తేర్చిషమిత్యాదివాక్యవిఖ్యాతా ॥ ౩ ॥ భవతీహ దేవయానం పంథానమితి శ్రుతిప్రసిద్ధైకా । అన్యాత్వస్మాల్లోకాత్ప్రేతి స వాయుమితి వాక్యతోదృష్టా ॥ ౪ ॥ అపరా సూర్యద్వారేణేత్యాదిశ్రుతినిరూపితాత్ర । కిమిహ పరస్పరభిన్నా ఏతాస్సృతయో భవంతి కిం వాత్ర ॥ ౫ ॥ ఏకైవానేకవిశేషణా సృతిరితీహ సంశయో భవతి । తత్రైతత్స్యాత్సృతయో భిన్నా ఏవేతి యత ఇమాః స్సృతయః ॥ ౬ ॥ భిన్నోపాసనశేషా భిన్నప్రకరణగతాశ్చ లక్ష్యంతే । అపి చాహ్యేతైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాం ॥ ౭ ॥ ఉపమృద్యేత తథైవ త్వరావచనమేతదపి చ పీడ్యేత । ఇహ చ స యావత్ క్షిప్యేన్మన ఇత్యాది త్వరావచోదృష్టం ॥ ౮ ॥ తస్మాదేతాస్సృతయో భిన్నా ఏవేత్యతస్త్విదం పఠతి । బ్రహ్మప్రేప్సుస్సహోర్చిరాదినైవాధ్వనోర్ధ్వమాక్రమతే ॥ ౯ ॥ ఇతి తు ప్రతిజానీతే తత్ప్రథితేరితి చ భవతి హేతురిహ । సర్వేషామపి విదుషాం ప్రథితో సావర్చిరాదికో మార్గః ॥ ౧౦ ॥ యే చేమేరణ్య ఇతి శ్రుతౌ హి విద్యాంతరావలంబానాం । పంచాగ్న్యుపాసకానామివార్చిరాద్యాగతిస్సమామ్నాతా ॥ ౧౧ ॥ స్యాదేతదత్ర యాసు చ విద్యాసు న కాచిదపి గతిః పఠితా । తాస్వర్చిరాదికైవ హి గతిరియముపతిష్ఠతాం హి యాసు పునః ॥ ౧౨ ॥ శ్రూయత ఏవాన్యవిధా తాసు కిమిత్యర్చిరాదికాశ్రయణం । ఇతి చేద్భవేదిహైవం స్సృతయ ఇమా యది పరస్పరం భిన్నాః ॥ ౧౩ ॥ ఏకైవానేకవిశేషణా సృతిర్బ్రహ్మలోకపదవీయం । క్వచిదిహ కేనచిదేవ హి విశేషణేనోపలక్షితా భాతి ॥ ౧౪ ॥ సర్వత్ర చైకదేశాభిజ్ఞానాద్బహువిశేషణా సేయం । భవతీయమేకరూపా సృతిర్విశేషణవిశేష్యభావేన ॥ ౧౫ ॥ ప్రకరణభేదేపి యథా విద్యైకత్వాద్గుణోపసంహారః । భవతి హి తద్వత్ప్రకృతే స్యాదేవ విశేషణోపసంహారః ॥ ౧౬ ॥ విద్యాభేదేపి యతోభిజ్ఞాస్సర్వత్ర చైకదేశస్య । గంతవ్యాభేదాదపి భవతి పథంగత్యభేద ఏవాత్ర ॥ ౧౭ ॥ యా బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిమితి శ్రుతిశ్చాపి । విద్యాఫలం తదేకం బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వ

రూపముపదిశతి ॥ ౧౮ ॥ యచ్ఛాస్త్రైత్రైరేవేత్యవధారణమత్రదర్శితంతదపి । రాత్రౌమృతస్యవిదుషోరశ్మ్యప్రాప్తిహేత
స్నిరాసార్థం ॥ ౧౯ ॥ తత్రాపిరశ్మియోగంప్రపంచయితుమేవనపునరన్యస్య ।వ్యావృత్త్యర్థంతత్ర్యైవప్రత్యాసన్నప్రసక్తమత్రో
య మేవకాలోఽత్ర ॥ ౨౦ ॥రశ్మీంశ్చప్రాపయితుంనివర్తయితుమర్చిరాదికాంశ్చతథా । అర్థ్యాత్తితస్మాదత్రాప్యధార్యతే
సఖలురశ్మిసంబంధః ॥ ౨౧ ॥యత్తుసయావత్క్షిప్యేన్మనఇత్యాదిత్వరావచస్తదపి । గతిషుయచ్ఛైవహిలోకేభ్యఇతినిలంబో
యఏషలోకకృతః ॥ ౨౨ ॥ నైవార్చిరాదికేధ్వనిభవతి సఏషఇతి బోధనార్థంస్యాత్ । లోకే నిమేషమాత్రేణాగచ్ఛం
తీతివాక్యవిన్యాసే ॥ ౨౩ ॥ నైవహినిమేషమాత్రేణాగమనేత్రభవతితాత్పర్యం । కింతు విలంబాభావే తద్వదిహాపీతత
దిదమవిరుద్ధం ॥ ౨౪ ॥ ఇహఖల్వస్త్రైతయోరిత్యాద్యామార్గద్వయచ్యుతానాంహి । కష్టంతృతీయమేతత్ స్థానం సంకీ
ర్త్య దేవయానమిమం ॥ ౨౫ ॥ పితృయాణవ్యతిరిక్తం పంథానంహ్యర్చిరాదిపర్వాణం । ప్రతయతితమేకమేవశ్రుతిస్మృ
తీయానువర్ణనేనేహ ॥ ౨౬ ॥ అపిచార్చిరాదివిషయశ్శ్రుతౌహిభూయాంసిమార్గపర్వాణి।శ్రూయంతేపునరన్యత్రా
ల్పీయాంస్యేవతానిపర్వాణి ॥ ౨౭ ॥ భవతీహభూయసామనుగుణభావేనైవనయనమన్యేషాం । న్యాయ్యతరం తస్మాది
హాయుక్తంస్యాదర్చిరాదినేత్యాది॥ ౨౮॥ — సూ॥౨॥వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం॥ — కేనేహసన్నివేశవి
శేషేణచగతివిశేషణానాంహి । స్యాదన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావఇతితదిదమాచార్యః ॥ ౨౯ ॥ గ్రథయతిహి వాయుమ
బ్దాదితిసూత్రేణస్వయంసుహృద్భూత్వా । ఇహపఠ్యతేహిపంథాస్సఏతమితిదేవయానసంజ్ఞోఽసౌ॥౩౦॥కౌషీతకినాంత్ర
హిసచాగ్నిలోకంసవాయులోకమితి । సవరుణలోకంచతథేంద్రలోకమపి సప్రజాపతేర్లోకం ॥ ౩౧ ॥ సబ్రహ్మలోక
మితిచక్రమోయముపలభ్యతేహితత్రకిల ।యావర్చిరగ్నిశబ్దౌతుల్యార్థౌజ్వలనవాచకౌతౌహి ॥ ౩౨ ॥ నైవేహసన్నివేశ
క్రమోయమన్విష్యతేక్వచిత్కశ్చిత్ । వాయుస్త్విహార్చిరాదావర్త్మనిసశ్రూయతే సకస్మిన్వా ॥ ౩౩ ॥స్థానే నివేశనీ
యస్స్యాదిత్యతఉక్తమత్రసూత్రకృతా । తేర్చిషమేవేత్యస్మిన్నర్చిరనంతరమహర్వినిర్దిశ్య ॥ ౩౪ ॥ అపూర్యమాణ ప
క్షంతతఉదగయనాదికాంశ్చషణ్మాసాః । తేభ్యస్సవత్సరమపి తతఆదిత్యమితి దృశ్యతేత్ర ॥ ౩౫ ॥ ఆదిత్యాదర్వాం
చంతథైవసంవత్సరాత్పరాంచమిమం । వాయుమభిసంభవంతీత్యేవం వాయోర్హి సన్నివేశఇహ ॥ ౩౬ ॥ క్వచిదవిశేషవి
శేషావుపలభ్యేతేయతస్తయోశ్శ్రుత్యోః । కౌషీతకివాక్యేకిల సవాయులోకమితి చావిశేషేణ ॥ ౩౭ ॥ఉపదర్శితస్య వా
యోర్విశేషఉపలభ్యతేహివాక్యేస్మిన్ । తదిహయదావై పురుషోస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసఇతితత్రకిల ॥ ౩౮ ॥ సఉపాస
కోహిదేహాద్యదినిర్గచ్ఛతి సవాయుమేతితదా । వాయురసావపితస్మైవిజిహీతేఛిద్రమేషసంతనుతే ॥ ౩౯ ॥రథచక్రబిల
సమానంతచ్ఛిద్రం తేనవాయుదత్తేన । ద్వారేణసఖలువిద్వానాక్రమ్యోర్ధ్వంతమేతమాదిత్యం ॥ ౪౦ ॥ఆగచ్ఛతీతిదర్శి
తమతఆదిత్యాత్ప్రతీయతేవాయోః । పూర్వత్వమేవతస్మాదబ్దాదిత్యాంతరాళఏవాసౌ ॥ ౪౧ ॥ వాయుర్నివేశనీయ
స్స్యాదితియుక్తమిహసూత్రకారోక్తం ।నన్వస్యపునరిహాగ్నేః పరత్వవర్ణనవిశేషతఃకస్మాత్ ॥ ౪౨ ॥అర్చిరనంతరమేవ
హిననివిశ్యతఏషవాయురితిచేన్న । నాసౌభవతివిశేషస్సఏతమిత్యాదికేయతోవాక్యే ॥ ౪౩ ॥ కేవలఏవహిపాఠస్సచా
గ్నిలోకంసవాయులోకమితి । క్రమవాచకోహిశబ్దోనకశ్చిదిహకిలయతఃపదార్థానాం ॥ ౪౪ ॥ ఉపలభ్యతేనుకీర్తన
మాత్రంతుతంచగచ్ఛతీత్యేవం । రథచక్రబిలసమేనచ్ఛిద్రేణహివాయునాప్రవృత్తేన ॥ ౪౫ ॥ సచఖల్వాక్రమ్యోర్ధ్వం
తతఆగచ్ఛతితమేతమాదిత్యం । ఇత్యవగమ్యతఏవక్రమోయమతఇహభవేద్విశేషోసౌ ॥ ౪౬ ॥తస్మాదవిశేషవిశేషాభ్యా
మితియుక్తమేవ సూత్రోక్తం । వాజసనేయినఇహకిలమాసేభ్యోదేవలోకమిత్యుక్త్వా॥౪౭॥ తస్మాచ్చదేవలోకాదాది
త్యమిమం సమామనంత్యత్ర ।తత్రాదిత్యానంతర్యాయపున ర్దేవలోకతోవాయుం ॥ ౪౮ ॥ అభిసంభవేయురితి వాజస
నేయశ్రుత్యపేక్షయావాచ్యం । యచ్చేహవాయుమబ్దాదితి తచ్ఛందోగవాక్యమాలంబ్య ॥ ౪౯ ॥ ఛందోగ శ్రుతివాక్యే
నదేవలోకోస్తివాజివాక్యేతు । సంవత్సరోనదృష్టః శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావపిహి ॥ ౫౦ ॥ ఉభయత్రైవ గ్రా
హ్యౌతత్రచమాసాబ్దయోర్హిసంబంధాత్ । సంవత్సరోహిపూర్వస్తతోభవేద్దేవలోకఇతిబోధ్యం ॥ ౫౧॥ ... *

సూ॥౩॥ తటితోఽధి వరుణస్సంబంధాత్॥ ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం చ నిదిశ్య । పశ్చా[illegible]
హ్యాప్రాప్తిం ప్రథయత్యేషా శ్రుతిస్తథా న్యాత్తు ॥ ౫౨ ॥ వరుణాదిప్రాప్తిమపి ప్రదర్శయతి తత్ర తదనుసారేణ । విద్యుత[illegible]
ష్టాత్కిల వరుణస్సంబధ్యతే యతస్తయోః ॥ ౫౩ ॥ స్యాన్నియతస్సంబంధోఽయ ద్వైవహి విశాలవిద్యుతో మేఘాః । స[illegible]
తగర్జితా అపి సమ్యగ్జృంభంత్యంతి దేవలోకేషు ॥ ౫౪ ॥ ఆపః ప్రపతంతి తదేత్యేతత్సర్వానుభూతిసిద్ధం హి । [illegible]
నయతీత్యేషా శ్రుతిరపి తద్వైవదర్శయతి ॥ ౫౫ ॥ వరుణశ్చాపామధిపతిరితి శ్రుతిస్మృతిషు సుప్రసిద్ధం హి । ఇంద్రప్రజాప[illegible]
లవరుణాదూర్ధ్వం హి సన్నివేశ్యేతే ॥ ౫౬ ॥ స్థానాంతరవిరహాదపి పాఠస్య తద్వైవదర్శనాదపి చ । ఆగంతుకభావాదపి వ
రుణాద్యంతే హి సన్నివేశ్యౌ తౌ ॥ ౫౭ ॥ ... ...

సూ॥౪॥ ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ ॥ తేష్వేవ చార్చిరాదిషు సందేహః పునరిహైవముపతరతి । కిమిమాని మా[illegible]
ర్గస్య న్యాస్వేహోస్విద్భోగభూమయః కిం వా ॥ ౫౮ ॥ నేతారో గంతౄణామిత్యేవం తత్రయుక్తమేతత్స్యాత్ । ఏతే హి [illegible]
ణభూతా ఏవార్చిరాదయస్స్యురితి ॥ ౫౯ ॥ యస్మాదుపదేశోఽయం దృశ్యత ఇహ తత్స్వరూపపర ఏవ । ప్రస్థాతు కామ ఇహ[illegible]
కే గ్రామం చ నగరమపి కశ్చిత్ ॥ ౬౦ ॥ అనుశిష్యతే త్వమేతం గచ్ఛ మహాపర్వతం పురస్తస్య । న్యగ్రోధమపి మహాంతం [illegible]
న్నికట ఏవ తత్పరతః ॥ ౬౧ ॥ గ్రామం చ నగరమపి వా స్వాభిమతం ప్రాప్స్యసీతి తద్వదిహ । తేఽర్చిషమితి హి తతోఽహ[illegible]
పూర్యమాణపక్షమితి ॥ ౬౨ ॥ అథవాత్ర భోగభూమయ ఏవైతే స్యురితి యుక్తమాభాతి । యస్మాచ్చ లోక[illegible]
గ్న్యాదయో నుబధ్యంతే ॥ ౬౩ ॥ అత్రాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీతి వాక్యే హి లోకశబ్దోఽయం । భోగాయతనేష్వేవ ప్రాణి[illegible]
కాయస్య భావ్యతే హి పరం ॥ ౬౪ ॥ వేదే మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక ఇత్యాదౌ ! అన్యత్రాపి హి రాత్రి[illegible]
దృశ్యతే తథైవాయం ॥ ౬౫ ॥ తస్మాదిహార్చిరాదయ ఏతే నైవాతివాహికాః కించ । తేషామచేతనత్వాదపి నైవాత్రాతివాహిక
త్వం స్యాత్ ॥ ౬౬ ॥ లోకే హి చేతనాః కిల రాజనియుక్తా భవంతి యే శూరాః । మార్గేషు దుర్గమేష్వతివాహ్యానతివాహ
యంతి తేనాన్యే ॥ ౬౭ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తే ఖల్వత్రాతివాహికాస్స్యురితి । అప్రచ తల్లింగాదితి యో హేతుర్దిష్టస్తత్ర సాధ
కో హేతుః ॥ ౬౮ ॥ ఇహ చంద్రమసో విద్యుతమిత్యేతదనంతరం సమామ్నాతం । తత్పురుషో మానవ ఇతి వాక్యం హి బ్రహ్మ
గమయతీత్యంతం ॥ ౬౯ ॥ తేన ప్రతీయతే ఖల్వమానవస్యోత్తరత్ర గమయితృతా । గమయితృతానిర్దేశాత్సిద్ధం తస్యాతి
వాహికత్వమపి ॥ ౭౦ ॥ తత్సామాన్యాదగ్న్యాదయో భవంత్యాతివాహికాః పూర్వం । నను తత్పురుషోఽమానవ ఇతి వ[illegible]
న మమానవస్య పురుషస్య ॥ ౭౧ ॥ గమయితృతా పరమేవ హి నాగ్న్యాదీనాం తథేతి చేన్నైవం । సంప్రాప్తమానవత్వనివృత్తి
పరత్వాద్విశేషణస్యాస్య ॥ ౭౨ ॥ యద్యర్చిరాదిపర్వసు పురుషా ఏతేషు గమయితారస్స్యుః । తే మానవాస్తదైవావశ్యక
మేతద్ధి తన్నివృత్త్యర్థం ॥ ౭౩ ॥ యదిదమమానవ ఇతి కిల పురుషవిశేషణమిహోపదిష్టం హి । నను న హి లింగం గమకం స్యా
యాభావాదతస్త్విదం పతతి ॥ ౭౪ ॥ సూ॥౫॥ ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః ॥ యే త్వర్చిరాది మార్గేణ గంతా
స్తే కిల శరీరవిగమేన । ముకుళితకరణగ్రామా న చ స్వతంత్రా భవంతి గత్యాదౌ ॥ ౭౫ ॥ యే త్వర్చిరాదయస్తే స్యాచ్చేతనా ఏవ న
స్వతంత్రాస్స్యుః । తస్మాదిహార్చిరాద్యభిమానిన ఏతే హి చేతనా దేవాః ॥ ౭౬ ॥ అతియాత్రియామస్యాం స[illegible]
ఇతి భవేద్వ్యవస్థేహ । ఇహ మత్తమూర్ఛితాద్యా అపి లోకే వికలకరణపరివారాః ॥ ౭౭ ॥ కేవలపరప్రయుక్తా ధ్వానో[illegible]
ష్టాః పరత్ర కిముతైతే । న హి మార్గలక్షణత్వం కథమప్యత్రార్చిరాదికానాం స్యాత్ ॥ ౭౮ ॥ అనవస్థితాయత స్తేరాత్రి
ష్వేతస్య న హి కథంచిదపి । భవతి హ్యహస్స్వరూపప్రాప్తిర్న చ తత్ప్రతీక్షణం వాస్తి ॥ ౭౯ ॥ ఇత్యేతదుక్తమేవ నవోఽస్యాం
భవతి దేవతాపక్షే । యస్మాద్ధ్రువాహి దేవాస్త ఏవ చేహార్చిరాదిపదవాచ్యాః ॥ ౮౦ ॥ తేషాం చ తదభిమానాత్తచ్ఛబ్దార్థత్వము
చితమేవేహ । కించార్చిషోఽహరితి నిర్దేశః ఖల్వాతివాహికత్వేపి ॥ ౮౧ ॥ న విరుధ్యతే కథంచిత్తచ్ఛబ్దాత్తదభిమానినో గ్రహ
ణే । లోకేపి దృశ్యతే హి ప్రఖ్యాతేష్వాతివాహికేషు పునః ॥ ౮౨ ॥ ఏవం విధ ఉపదేశో గచ్ఛ త్వమితశ్చ కృష్ణగుప్తమితి । గచ్ఛ తతో
జయసింహం బలవర్మాణం తతశ్చ గచ్ఛేతి ॥ ౮౩ ॥ అపి చోపక్రమవాక్యే తేఽర్చిషమిత్యాదినా సమామ్నాతం । సంబంధమాత్ర

మేవ హి న తద్విశేషో౽త్ర కశ్చిదుపదిష్టః ॥ ౮౪ ॥ ఉపసంహారే తు స ఏతానిత్యాదౌ విశేష ఇహ దృష్టః। గమయితృశబ్దబలేన చ స
చాతివాహ్యాతివహనరూపస్స్యాత్ ॥ ౮౫ ॥ తేన హ్యుపక్రమే౽పి చ స ఏవ నిర్ణీయతే న చాన్యో౽పి ।ఉపసంహృతకరణత్వా
న్న తత్ర భోగో భవేత్క్వచిత్తేషాం ॥ ౮౬ ॥ తత్రానుపభుంజానేష్వపి గంతృషు గమయితుం భవేచ్ఛక్యః । సో౽యం హి లోక
స్థైస్తత్రత్యైస్తేషాం యతశ్చ భోగస్స్యాత్ ॥ ౮౭ ॥ ఏవం చాగ్నిస్వామికలోకం గత్వాగ్నినాతివాహ్యేత । వాయుస్వామిక
లోకం గతైస్త్వేవం వాయునేతి యోజ్యమిహ ॥ ౮౮ ॥ నన్వాతివాహికత్వం యద్యేతేషాం తదా హి వరుణాదౌ ।తత్కథముప
పన్నం స్యాద్వరుణాదన్యో యతో౽త్ర నిర్దిష్టః ॥ ౮౯ ॥ ఆ బ్రహ్మప్రాప్తేః కిల విద్యుదనంతరమమానవః పురుషః।తస్యైవ గమ
యితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఏతదుత్తరం పఠతి॥ ౯౦ ॥ ——సూ॥ ౬ ॥ వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥—— విద్యుత్ప్రాప్తేరూ
ర్ధ్వం విద్యుదనంతరమవస్థితేన పునః । కేనాప్యమానవేనాతివాహ్యమానా హి వరుణలోకాదౌ ॥ ౯౧ ॥ తే బ్రహ్మలోకమే
తం గచ్ఛంతీత్యేవమత్ర నిష్కర్షః ।విద్యుల్లోకం ప్రాప్తా వైద్యుత ఇతి గృహ్యతే హి సూత్రే౽స్మిన్ ॥ ౯౨ ॥ తాన్ వైద్యుతాది
తిశ్రుతివాక్యే వైద్యుతపదం హి లోకపరం । తాన్ వైద్యుతాద్ధి లోకాదమానవో౽భ్యేత్య గమయతి బ్రహ్మ ॥ ౯౩ ॥ ఇత్యేత
చ్ఛ్రుతివాక్యాదమానవస్యైవ గమయితృత్వమిహ । వరుణాదయస్తు తస్యైవానుపష్టంభేన వా సహాయేన ॥ ౯౪ ॥ కేనాపి
హేతునా తే భవంత్యనుగ్రాహకా ఇతి జ్ఞేయం । తస్మాదిహార్చిరాదయ ఏతే ఖల్వాతివాహికా ఏవ ॥ ... ... ❋

——సూ॥ ౭ ॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥—— ఏవం నిరూప్య మార్గం గంతవ్యం బ్రహ్మ చింతయత్యధునా।
శ్రుతివాక్యేన స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి దర్శితం తత్ర ॥ ౯౫ ॥ కిం కార్యమపరమేవ బ్రహ్మ గమయతీహ కిం పరం బ్రహ్మ ।
యచ్చావికృతం సర్వోపనిషత్ప్రతిపాద్యమితి తు సందేహః ॥ ౯౬ ॥ స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగాద్గతిశ్రుతేర్దర్శనాచ్చ తత్ర కి
ల । కార్యం సగుణం బ్రహ్మైవైనాన్ గమయత్యమానవః పురుషః ॥ ౯౭ ॥ ఇతి మన్యతే హి బాదరిరాచార్యో యుక్తమేతదే
వ యతః, గంతవ్యత్వమిహోక్తం తదిదం కార్యస్య నేతరస్య స్యాత్ ॥ ౯౮ ॥ తస్య ప్రదేశవత్త్వాత్సర్వగతత్వాత్పరాత్మనో నే
యం।గంతవ్యతా గతిర్వా గంతౄణాం ప్రత్యగాత్మరూపత్వాత్ ॥౧౦౦॥ ——సూ॥ ౮ ॥ విశేషితత్వాచ్చ॥—— బ్రహ్మాధి
ష్ఠితలోకాన్ గమయత్యేతానమానవః పురుషః। ఇతి నిర్దిశ్య చ లోకాంశ్ఛ్రుతిరపరాబ్రహ్మణో౽స్య లోకేషు ॥౧౦౧ ॥ తే శాశ్వ
తీస్సమా నివసంతీతి యతో విశేషముపదిశతి । అత ఇహ యా గతిరుక్తా సా కార్యబ్రహ్మగోచరైవ స్యాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ బహువ
చనలోకశబ్దస్తథైవ చాధారసప్తమీశ్రవణం । నైవ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కథమప్యవకల్పతే హి కార్యే తు ॥ ౧౦౩ ॥ తదవస్థా
భేదేన చ భేదాత్సంభవతి సర్వమేవైతత్ । యా చేహ సన్నివేశవిశిష్టా సవికారభోగభూమిస్స్యాత్ ॥ ౧౦౪ ॥ లోకశ్రుతిర
స్యాః సా తస్యామేవాంజసీ న చాన్యత్ర । బ్రహ్మైవ లోక ఇతి కిల గౌణీ హ్యన్యత్ర తదిదమస్వారస్యం ॥ ౧౦౫ ॥ కించ పరస్మిన్ బ్ర
హ్మణ్యాధారాధేయభావనిర్దేశః । అసమంజస ఏవాతో గమనమిదం కార్యవిషయమేవ స్యాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ నను నాయం కా
ర్యపరో నపుంసకబ్రహ్మశబ్ద ఇహ భవతి । కారణపర ఏవ యతస్సమన్వయే దర్శితో౽యమితి చేన్న ॥౧౦౭॥ ——సూ॥ ౯ ॥ సా
మీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః ॥—— అత్ర తు శబ్దో యో౽సావుక్తాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ । కార్యస్యాపి బ్రహ్మణ ఇహ చ ప
రబ్రహ్మసన్నిధానేన ॥ ౧౦౮ ॥ స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగే నాత్ర విరోధో భవేత్కుతశ్చిదపి । గంతవ్యత్వన్యాయాదాధారాధే
యభావనిర్దేశాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ లోకబహుత్వశ్రుత్యా లక్షణయా స ఖలు కార్యపర ఏవ । బ్రహ్మపరం యచ్ఛుద్ధం తదిహ కిలోపాధి
యోగమాత్రేణ ॥ ౧౧౦ ॥ ధర్మైర్మనోమయత్వప్రభృతిభిరుపదిశ్యమానమేతైర్హి । అపరం బ్రహ్మేదమితి వ్యపదిశ్యత ఏవ కే
వలం శాస్త్రే ॥౧౧౧॥ నన్వత్ర కార్యమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యం యదా భవేత్తేషాం । యదనావృత్తిశ్రవణం తత్కథమేషామి
హోపపద్యేత ॥ ౧౧౨ ॥ న హ్యన్యత్ర పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏషాం భవేదనావృత్తిః । శ్రుతయో౽త్ర దర్శయంత్యర్చిరాదిమా
ర్గేణ నిర్గతానాం హి ॥ ౧౧౩ ॥ ఏతేనేతి చ తేషామితి చ తయోర్ధ్వమితి చాప్యనావృత్తిం । తస్మాద్బ్రహ్మపదేన హి కార్యగ్ర
హణం న యుక్తమితి చేన్న ॥౧౧౪॥ ——సూ॥ ౧౦ ॥ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ ॥—— కార్యబ్ర
హ్మప్రదేశే౽స్మిన్ లయోన్ముఖే తత్పదం గతా ఏతే। తత్రోత్పన్నజ్ఞానా హిరణ్యగర్భేణ తదధినాథేన ॥ ౧౧౫ ॥ ప్రతిపద్యంతే శుద్ధం వి

ష్ణోః పరమం పదం హి తేన సహ। ఏవం క్రమముక్తిరనావృత్తిశ్రుతివాక్యదర్శితా భవతి —సూ॥౧౧॥స్మృతేశ్చ॥— యా బ్రహ్మణా సహేతి స్మృతిరిహ సా హ్యేతమర్థముపదిశతి। తస్మాత్కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిపరైవేహ గతిశ్రుతిస్సర్వా ॥౧౧౭॥ ఆశంక్య పూర్వపక్షం యమత్ర సిద్ధాంత ఏష నిర్దిష్టః। కార్యం బాదరిరిత్యేతత్సూత్రేణ ప్రదర్శ్యతే సపది ॥౧౧౮॥

—సూ॥౧౨॥పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్॥— ఇహ జైమినిరాచార్యః పరమేవ బ్రహ్మ గమయతీత్యేవం। బ్రహ్మపదస్య పరస్మిన్ ముఖ్యత్వాన్మన్యతే హి సిద్ధాంతం ॥౧౧౯॥ బ్రహ్మపదస్య చ ముఖ్యాలంబనమేతద్భవేత్పరం బ్రహ్మ। అపరం గౌణం తత్ర చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవేన్నాన్యయ్యాః॥ —సూ॥౧౩॥దర్శనాచ్చ॥— గతిపూర్వకమమృతత్వం తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతిర్బ్రూతే। అమృతత్వం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యేస్మిన్ ॥౧౨౧॥ కార్యస్య హి భవతి నాశో యతశ్శ్రుతిర్మర్త్యమల్పముపదిశతి। పరవిషయైవైతేషాం కఠవల్లీషూపదిశ్యతే హి గతిః ॥౧౨౨॥ నహి విద్యాంతరపరతా కఠవల్లీషూపలభ్యతే క్వాపి। అన్యత్రేతి చ తత్ర ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ భవతి పరమేవ ॥౧౨౩॥ బ్రహ్మశ్రుతేః ప్రకరణాదపి తద్వదిహామృతత్వలింగాచ్చ। గతిరేషా పరవిషయా స్యాన్నాపరగోచరా కథంచిదపి ॥౧౨౪॥

—సూ॥౧౪॥న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః॥— అపిచ ప్రజాపతేరిదమహం సభా వేశ్మ తత్ప్రపద్య ఇతి। ప్రాణవియోగావసరే సంకల్పస్సాన్యశ్రుదుపాసకస్యేతి ॥౧౨౫॥ కార్యప్రాప్త్యభిసంధిశ్రుతేర్న గంతవ్యమత్ర పరమితి చేత్। ఆకాశో హేత్యాదౌ ప్రకృతత్వాద్బ్రహ్మణః పరస్యైవ ॥౧౨౬॥ తద్వద్యశోహమిత్యాదిభిశ్చ సర్వాత్మకత్వనిర్దేశాత్। యస్య చ నామ మహద్యశ ఇతి హి యశో నామతా ప్రసిద్ధేశ్చ ॥౧౨౭॥ వేశ్మప్రాప్తిశ్చేయం భవతు పరప్రాప్తిలక్షణైవాత్ర। వేశ్మప్రతిపత్తిరియం కథమిహ గతిపూర్వికా భవేదితి చేత్ ॥౧౨౮॥ అపరబ్రహ్మణి వేశ్మప్రతిపత్తిరియం హి హార్దవిద్యాయాం। శ్రుత్యైవ సముపదిష్టా సేయం కిల తదపరాజితేత్యేవం ॥౧౨౯॥ తత్ర చ విద్యా హి నైర్బ్రహ్మణ ఏషాఽపరాజితా హి పురీ। ప్రభుణా హిరణ్యగర్భేణైవ చరచితం హిరణ్మయం వేశ్మ ॥౧౩౦॥ ఇత్యాదిదర్శితం తత్ప్రాప్తిరియం దర్శితా హి గతిపూర్వా। పరవిషయేపి చ వేశ్మప్రతిపత్తిశ్రుతిరియం సమానా హి ॥౧౩౧॥ తస్మాదిహాపి తస్యా గతిపూర్వకతైవ భవతి యుక్తతమా। కించాత్ర పదగతావిత్యస్మాదపి ధాతుపాఠసామర్థ్యాత్ ॥౧౩౨॥ మార్గాపేక్షా వేశ్మప్రతిపత్తావత్ర భవతి యుక్తైవ। తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపి భవంతి పరవిషయాః ॥౧౩౩॥ ఇతి పక్షాంతరమేతౌ ద్వావాచార్యేణ సూత్రితౌ పక్షౌ। ఏకో గత్యుపపత్త్యాదిభిరపరో ముఖ్యత్వాదిభిశ్చేహ ॥౧౩౪॥ ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం గత్యాదయస్సమర్థాస్స్యుః। న తు గత్యాదీన్ ముఖ్యత్వాదయ ఇత్యాద్య ఏవ సిద్ధాంతః ॥౧౩౫॥ వ్యాఖ్యాతోస్మాభిరసౌ ద్వితీయ ఇహ పూర్వపక్ష ఏవ స్యాత్। ముఖ్యస్యార్థస్యైవ గ్రహణమసత్యపి చ సంభవే కథం ॥౧౩౬॥ ఉచితమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా నేహోపలభ్యతే క్వాపి। ఉపపద్యతే తదేతత్పరవిద్యాప్రకరణోపదిష్టమపి ॥౧౩౭॥ విద్యాంతరానుశీలితగత్యభిధానం స్తుతిప్రకర్షార్థం। విద్యాసంబద్ధసుషుమ్నాస్తుత్యర్థం యథైవ విష్వగితి ॥౧౩౮॥ నాడ్యంతరసంకీర్తనమిహ పరవిద్యాస్తుతిప్రకర్షార్థం। తత్ప్రకరణేపి చాపరవిద్యాశ్రయగతికథేయముచితైవ ॥౧౩౯॥ నిరతిశయఫలా హీయం పరవిద్యా గతిమిహాంతరేణాపి। గతిసాధ్యమపరవిద్యాఫలమస్యాశ్చాంతరేవ భవతీతి ॥౧౪౦॥ స్తుతిలాభార్థం తస్యాన్యత్తు పరవిద్యావలంబి తద్భవతి। గంతవ్యస్య తథా బహువచనాంతస్య లోకశబ్దస్య ॥౧౪౧॥ అపి దివ్యగంధభోగశ్రుతేశ్చ సంకల్పతోపి పరవిషయే। ముఖ్యార్థస్యైతస్యాయోగాద్గతిరపరగోచరైవ స్యాత్ ॥౧౪౨॥ యా చ సభా వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇతి శ్రుతిరిహోపదిష్టా సా। కార్యపరాత్ర శ్రుత్యా వాక్యేన పరప్రకరణమిహ బాధ్యం ॥౧౪౩॥ సార్వాత్మ్యమపి యదుక్తం యశోహమిత్యాదినా హి తదపీహ। బ్రహ్మణ్యపరస్మిన్నప్యుపాసనార్థం హి యుక్తమేవ స్యాత్ ॥౧౪౪॥ యద్వచ్చ సర్వకర్మత్వాదినిదేశా భవేయురన్యత్ర। తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపరగోచరా ఏవ ॥౧౪౫॥ కేచిత్తు పూర్వసూత్రాణి స్యుః కిల పూర్వపక్షసూత్రాణి। ఉత్తరసూత్రాణి పునర్భవంతి సిద్ధాంతవిషయసూత్రాణి ॥౧౪౬॥ ఇతి ఖల్విహ వ్యవస్థామనురుధ్య గతిశ్రుతీర్హి పరవిషయాః। సర్వా అపి ప్రతిష్ఠాపయంతి తచ్చేదమనుపపన్నమిహ ॥౧౪౭॥ సర్వగతం సర్వాంతరమపి యత్సర్వాత్మ

కం పరంబ్రహ్మ । యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయఆత్మేతివాక్యనిర్దిష్టం ॥౧౪౮॥ ఆకాశవదితివాక్యైర్బ్రహ్మైవేద
మితినిగమవాక్యైశ్చ । నిర్ధారితస్వరూపంబ్రహ్మకథంవేహభవతిగంతవ్యం ॥౧౪౯॥ ననుగతమపి గంతవ్యం భవతిహి
దేశాంతరాదియోగేన । పృథివీస్థఏవపృథివీం దేశాంతరయోగతో యథావ్రజతి ॥ ౧౫౦ ॥ ఏవం బాలః కాలాంతరయోగ
దాత్మభూతమేవైతత్ । వార్ధకమనన్యఏవవ్రజతితథాబ్రహ్మణోప్యనన్యస్య ॥ ౧౫౧ ॥ తస్య గతస్యాపిచ గంతవ్యత్వం
సర్వశక్తియోగేన । ఇతిచేన్నైవంబ్రహ్మప్రతిషిద్ధాఖిలవిశేషమిహయస్మాత్ ॥ ౧౫౨ ॥ నిష్కలమేతన్నిష్క్రియమః
శాంతంతచ్చభవతినిరవద్యం । అస్థూలమనణ్విత్యాదిశ్రుతిగేయంస్మృతిష్వపిప్రథితం ॥ ౧౫౩ ॥ కథమీదృశేపరస్మిన్ కల్ప
యితుంశక్యతేవిశేషోయం । నైతచ్చభూప్రదేశవయోన్యాయేనాత్రభవతిగంతవ్యం ॥ ౧౫౪ ॥ భూవయసోః కిలదేశవిశే
షావస్థావిశేషయోగేన । గంతవ్యతోపపన్నాభవతి ప్రాదేశికత్వసంపత్త్యా ॥ ౧౫౫ ॥ నను జగతోజన్మస్థితిలయహేతుత్వ
శ్రుతేః పరంబ్రహ్మ । స్యాత్సకలశక్తియుక్తంభవతిచగంతవ్యమేతదితిచేన్న ॥ ౧౫౬ ॥ ఇహచవిశేషనిరాకరణ శ్రుతివచ
నానినిరవకాశాని । జగదుత్పత్త్యాదిశ్రుతివాక్యాన్యపిఖలుతథేతిచేన్నైవం ॥ ౧౫౭ ॥ ఏకత్వప్రతిపాదనపరాణిసర్వాణి
సృష్టివాక్యాని। యస్మాన్మృదాదిదృష్టాంతైరేతైర్బ్రహ్మణోస్యసత్యత్వం॥౧౫౮॥ఏవంసర్వస్యైవహి వికారజాతస్య చా
నృతత్వమపి । ప్రతిపాదయచ్చశాస్త్రంకథముత్పత్త్యాదిపరమిహప్రభవేత్ ॥ ౧౫౯ ॥ నన్వత్ర నిర్విశేషశ్రుతి శేషత్వం
కుతోభవేదేషాం । ఉత్పత్తిశ్రుతివచసాంవ్యత్యాసోనేహభవతికుతఇతిచేత్ ॥ ౧౬౦ ॥ ఇహచవిశేషనిరాకరణశ్రుతయః
ఖలుపరంనిరాకాంక్షాః । ఏకత్వమాత్మనోస్యచనిత్యత్వమజత్వమపిచశుద్ధత్వం ॥ ౧౬౧ ॥ యద్యవగతం తదాఖలు నైవా
కాంక్షోపజాయతేభూయః । పురుషార్థపరిసమాప్త్యవధృతిరేవకిలోపజాయతేతత్ర ॥ ౧౬౨ ॥ శ్రుతయోపి తత్రకో
మోహః కశ్శోకఇతిబోధయంత్యేతం । సార్వాత్మ్యభావమేవహివిదుషోవ్యుత్పత్త్యనుభవాదికంచతథా ॥ ౧౬౩॥మృత్యోస్స
మృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతీత్యాదేః । శ్రుతివాక్యాచ్చవికారానృతాభిసంధిచనిందితేభవతః ॥ ౧౬౪ ॥ తేన
విశేషనిరాకరణశ్రుతివచసాంనచాన్యశేషత్వం । ఉత్పత్త్యాదిపరాణిశ్రుతివచనానీహ యానితేషాంతు ॥ ౧౬౫ ॥ననిరా
కాంక్షార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమిహకథంచిదపి । కింతునిషేధ్యార్పకతాద్వారేణ నిషేధవాక్యశేషత్వం ॥౧౬౬॥ ఫ
లవత్సన్నిధావఫలంతదంగమితిదృశ్యతేన్యాయః । న్యాయాచ్చకేవలాదిహానహి తచ్ఛేషత్వముచ్యతే కింతు ॥ ౧౬౭ ॥
తచ్ఛుంగముత్పతితమిత్యాదిశ్రుతివాక్యతోపితద్దృష్టం । తస్మిన్ హిపరమకారణరూపేబ్రహ్మణితదేతదిహశుంగం॥౧౬౮॥
జగదాత్మకముత్పన్నంనేదమమూలమితితదిదమారభ్య ।అన్విచ్ఛతేనశుంగేనైవచసన్మూలమిత్యుదర్కేహి ॥ ౧౬౯ ॥ వి
జ్ఞేయత్వంసతఏకస్యజగత్కారణస్యదర్శయతి । అన్యత్రాపియతోవేత్యాదౌజన్మాదికారణస్యాస్య ॥ ౧౭౦॥ బ్రహ్మణఏక
స్యైవహివిజ్ఞేయత్వంప్రదర్శితంతస్మాత్ । ఉత్పత్తిశ్రుతివచసామైకాత్మ్యావగమమాత్రపరతైవ ॥ ౧౭౧ ॥ నానేకశక్తి
యోగోబ్రహ్మణిపరమార్థతః కథంచిదపి । గంతవ్యతాపరస్యబ్రహ్మణఇహనోపపద్యతేతస్మాత్ ॥౧౭౨॥ అపిచనతస్య
ప్రాణాఉత్క్రామంతీతియాశ్రుతిస్సాహి ।ఉత్క్రాంతింప్రతిషిధ్యపరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి ॥ ౧౭౩ ॥ స్ప
ష్టోహ్యేకేషామిత్యత్రవ్యాఖ్యాతమేతదఖిలమపి । గతిరత్రకల్ప్యతేయదిగంతాజీవః పరాత్మనస్తస్య ॥ ౧౭౪ ॥ గంతవ్య
స్యావయవోథవావికారోథవాభవేదస్యః । ఆత్యంతికతాదాత్మ్యేనహిగమనంభవతికుత్రచిల్లోకే ॥ ౧౭౫ ॥యద్యేకదేశ
ఏవహిజీవస్తర్హ్యేకదేశినస్తేన । నిత్యాప్తత్వాత్పునరిహగమనం నైవోపపద్యతేతదిదం ॥ ౧౭౬॥ బ్రహ్మణ్యపిచ పర
స్మిన్ యద్యైకదేశ్యైకదేశితాతర్హి ।నిరవయవత్వంతస్యవ్యాహన్యేత శ్రుతిస్తదర్థపరా ॥ ౧౭౭ ॥ తుల్యం వికారపక్షేప్యే
తన్నఘటోమృదాత్మతాంహిత్వా । అవతిష్ఠతేకదాచిత్త్యాగేవాతస్యశూన్యతాపత్తిః ॥ ౧౭౮ ॥ యదిచవికారోవయవో
వాజీవస్తర్హితద్విశిష్టస్య । పరమాత్మనస్థిరత్వాత్సంసారగతిశ్చనసులభాతస్య ॥ ౧౭౯ ॥ నహ్యచల బృహదుపలయో
ర్మండూకబృహచ్ఛిలాంతరవయవయోః । చలనంకదాచిదపివాస్యాదస్మాకంత్వనాద్యవిద్యాతః ॥౧౮౦ ॥నానోపాధిప
శేనహిగత్యాగతివిభ్రమోయమామోక్షాత్ । యదిచపరస్మాదస్మాజ్జీవోసావన్యఏవభవతితదా ॥ ౧౮౧॥సోణుర్వావ్యాపీ

మధ్యమపరిమాణో వా యదా భవేద్వ్యాపీ । ఆకాశాదీనామివ గమనమసంభావితం తదాఽస్య ॥ ౧౮౨ ॥ యది మధ్యమపరిమాణస్తస్యానిత్యత్వమపరిహార్యం స్యాత్ । యది చాణుర్జీవస్స్యాత్కృత్స్నశరీరగతవేదనా న స్యాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ తస్య చ మధ్యమపరిమాణత్వమణుత్వం చ పరిహృతం పూర్వం। తస్య పరస్మాదన్యత్వే తత్త్వమసీతి శాస్త్రబాధశ్చ ॥ ౧౮౪ ॥ యోఽసౌ దోషస్తుల్యస్స వికారావయవపక్షయోరపి చ । తద్వదనన్యౌ హి వికారావయవౌ తేన నైష దోషస్స్యాత్ ॥ ౧౮౫ ॥ ఇతి చేత్తథాపి ముక్త్యైకత్వానుపపత్తిరత్ర దుర్వారా । త్రిష్వపి పక్షేష్వస్యానిర్మోక్షాపత్తిరపి చ దుర్వారా ॥ ౧౮౬ ॥ సంసారాత్మత్వాపరిహారాత్తత్పరిహృతౌ చ తస్య పునః । స్యాచ్చ స్వరూపనాశస్సాత్త్వికజీవాత్మభావనాశేన ॥ ౧౮౭ ॥ బ్రహ్మాత్మత్వం తాత్త్వికమస్మాభిరివ త్వయా హి జీవస్య । అభ్యుపగతం భవేద్యది సంసృతినాశేపి నో వినశ్యేత్సః ॥ ౧౮౮ ॥ నను కిం బ్రహ్మాత్మతయా సంసారాభావ ఏవ మోక్షస్స్యాత్ । స చ ఖలు కర్మాభావాత్సేత్స్యతి కిమనేన తత్త్వబోధేన ॥ ౧౮౯ ॥ ఇతి కిల కర్మజడానామాశంకా సా నిరస్యతే సపది । కర్మాణి హానుష్ఠీయంతే నైమిత్తికాని నిత్యాని ॥ ౧౯౦ ॥ దురితక్షయాయ కామ్యాని నిషిద్ధాని చ పరిహ్రియంతే హి। స్వర్గస్య చ నరకస్యానవాప్తయే ప్రకృతదేహభోగ్యాని ॥ ౧౯౧ ॥ కర్మాణ్యుపభోగేన క్షప్యంతే బ్రహ్మాత్మాం వినైవాస్య । ప్రకృతే దేహే పతితే దేహాంతరయోగకారణాభావాత్ ॥ ౧౯౨ ॥ స్వాత్మావస్థితిలక్షణకైవల్యం సేత్స్యతీదృశస్యేతి । యజ్జల్పితం హి కైశ్చిత్తదసద్యస్మాత్ప్రమాణమిహ నాస్తి ॥ ౧౯౩ ॥ న హ్యేతత్ప్రత్యక్షేణాపి చ శాస్త్రేణ నిరూపితం హి మోక్షార్థి। ఇత్థం సమాచరేదితి బుద్ధ్యైవ హి తర్కితం భవేదేతత్ ॥ ౧౯౪ ॥ యేన చ కర్మనిమిత్తస్సంసారోఽతో నిమిత్తవిరహేణ । న భవిష్యతీతి నైతత్తర్కయితుం శక్యతే హి కేనాపి ॥ ౧౯౫ ॥ యస్మాన్నిమిత్తవిరహో న శక్యతే జ్ఞాతుమత్ర కేనాపి । ఇష్టానిష్టఫలాని హి జాత్యంతరసంచితాని కర్మాణి ॥ ౧౯౬ ॥ ఏకైకస్య చ జంతోస్సంభావ్యంతే బహుప్రకారాణి । ఇహ చ విరుద్ధఫలానాం తేషాం యుగపత్ఫలోపభోగస్య ॥ ౧౯౭ ॥ అత్యంతదుర్లభత్వాల్లబ్ధావసరాణి కానిచిచ్చేదం। జన్మ కిల నిర్మిమీతే పరాణి కాలాంతరం ప్రతీక్షంతే ॥ ౧౯౮ ॥ తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతభోగేన యాపనాయోగాత్ । న యథావర్ణితచరితస్యాపి శరీరే హి సాంప్రతే పతితే ॥ ౧౯౯ ॥ దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావశ్శక్యతే వినిశ్చేతుం। తద్య ఇహేతి శ్రుతయః ప్రథయంతి హి కర్మశేషసద్భావం ॥ ౨౦౦ ॥ స్మృతయోపి తతశ్శేషేణేత్యాద్యాస్తద్వదేవ నన్వత్ర । తత్క్షేపకాణి నిత్యాన్యపి కిల నైమిత్తికాని కర్మాణి ॥ ౨౦౧ ॥ నైవం విరోధవిరహాత్సతి చ విరోధే పరస్పరం తేషాం। క్షేప్యక్షేపకభావో భవేన్న చేహాస్తి స చ విరోధోఽత్ర ॥ ౨౦౨ ॥ న హి సంచితసుకృతానాం నిత్యైర్నైమిత్తికైర్విరోధోఽస్తి । తేషాం పరస్పరం కిల విశుద్ధిరూపత్వమవగతం శాస్త్రాత్ ॥ ౨౦౩ ॥ దురితానాం క్షపణం స్యాదవిశుద్ధితయా తతో విరోధేన। దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావస్తావతా కథం సిధ్యేత్ ॥ ౨౦౪ ॥ దేహాంతరస్య సంచితసుకృతనిమిత్తస్య సంభవాత్తత్ర । నిశ్శేషతశ్చ దురితస్యాపి క్షపణం హి దురవగమమేవ ॥ ౨౦౫ ॥ సంచితపుణ్యాపుణ్యాభ్యాం పునరేతస్య జన్మ దుర్వారం । న చ నిత్యానుష్ఠానాద్దురితానుత్పత్తిమాత్రమేవ స్యాత్ ॥ ౨౦౬ ॥ న పునః కాలాంతరఫలమితి నిశ్చేతుం ప్రమాణమిహ కించిత్ । దురితక్షపణార్థేపి చ నిత్యే పశ్చాత్ఫలాంతరం భవతి ॥ ౨౦౭ ॥ ఇతి తు స్మరతి యథామ్రే నిమిత్త ఇత్యాదినైతమేవార్థం । ఆపస్తంబస్తత్ర చ ఫలార్థమారోపితే యథైవామ్రే ॥ ౨౦౮ ॥ ఛాయాగంధావుత్పద్యేతే హ్యనుతద్వదేవ ధర్మమిమం । క్రియమాణమర్థకామావుత్పద్యేతే కిలాన్వితి ప్రోక్తం ॥ ౨౦౯ ॥ అసతి చ సమ్యగ్జ్ఞానే కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం తదిదం । సర్వాత్మనా భవేదితి న కేనచిచ్ఛక్యతే ప్రతిజ్ఞాతుం ॥ ౨౧౦ ॥ యస్మాదతికుశలానామపి సూక్ష్మే దృశ్యతేఽపరాధోఽత్ర । కామ్యాదికర్మణాం స్యాన్నిశ్చయవిరహేపి సంశయస్తత్ర ॥ ౨౧౧ ॥ తేన నిమిత్తాభావో న కేనచిచ్ఛక్యతేఽత్ర నిశ్చేతుం । శ్రుత్యభిగమ్యం బ్రహ్మాత్మత్వం యది నాభ్యుపేయతే తర్హి ॥ ౨౧౨ ॥ కర్తృత్వభోక్తృతాదిస్వభావకస్యాత్మనోఽస్య కైవల్యం । కథమిహ యథోక్తచరితస్యాప్యాకాంక్షితుమిదం భవేచ్ఛక్యం ॥ ౨౧౩ ॥ అగ్నేరౌష్ణ్యవత్స్వభావః పరిహర్తుం శక్యతే న కేనాపి । కర్తృత్వభోక్తృతాదేః కార్యమనర్థో న శక్తిమాత్రం స్యాత్ ॥ ౨౧౪ ॥ ఇహ శక్తిమాత్రసద్భావేపి చ కార్యస్య తస్య పరిహారాత్ । ఉపపన్నో మోక్షోఽసావిత్యపి నైవేహ శంకితుం శక్యం ॥ ౨౧౫ ॥ శక్త్యవిశేషే కార్యప్రసవో లోకే యతశ్చ దుర్వా

రః ।ననుశక్తిరిహనిమిత్తాంతరనిరపేక్షానకార్యమారభతే ॥ ౨౧౬ ॥ అతఏకాకిన్యేషాస్థితాపినైవాపరాధ్యతీత్యపిన । శక్త్యాత్మనానిమిత్తానామపిసర్వత్రనిత్యసంబంధాత్ ॥ ౨౧౭ ॥ తస్మాదాత్మనికర్తృత్వాదౌస్వాభావికేసతి హ్యసతి । విద్యైకసమధిగమ్యేబ్రహ్మాత్మత్వేకదాచిదప్యస్య ॥ ౨౧౮॥ మోక్షంప్రత్యాశాపిహిభవతిపరందుర్లభైవనహిసులభా । శ్రుతిరపినాన్యఃపంథావిద్యతఇత్యాదికాహిదర్శయతి ॥ ౨౧౯॥ జ్ఞానాదన్యస్త్వపరోవిమోక్షమార్గోనకశ్చిదిత్యేవం।ననుజీవస్యపరస్మాదనన్యతాయదితదాఽఖిలుప్యేత ॥ ౨౨౦ ॥వ్యవహారోయంప్రత్యక్షాదీనామప్రవృత్తిరితిచేన్న । ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్స్వప్నవ్యవహారవద్భవేదేషః ॥ ౨౨౧ ॥శాస్త్రమపియత్రహిద్వైతమివేత్యాద్యప్రబుద్ధవిషయంహి। ప్రాయః ప్రత్యక్షాదివ్యవహారంసకలమేతమనువర్ణ్య ॥ ౨౨౨ ॥ యత్రత్వస్యేతిపునఃప్రబుద్ధవిషయేప్రవక్తితదభావం । తస్మాదత్రపరబ్రహ్మవిదోగంతవ్యతాదివిజ్ఞానం ॥ ౨౨౩ ॥బాధితమేవేత్యతఇహనకేనచిద్గతిరియంసమర్థ్యేత ।తర్హిగతిశ్రుతయఇమాఃకింవిషయాఇతినశంకనీయమిహ ॥౨౨౪ ॥ యాసగుణబ్రహ్మపరావిద్యాగతిరపిచ భవతి తద్విషయా । క్వచిదిహపంచాగ్నిపరాంవిద్యాంప్రక్రమ్యగతిరుపన్యస్తా ॥ ౨౨౫ ॥ క్వచిదపిపర్యంకపరాంవైశ్వానరగోచరాంక్వచిద్విద్యాం।యత్రపునశ్శ్రుతిబ్రహ్మైవప్రకృత్య గతిరియముదాహృతావాక్యే ॥ ౨౨౬ ॥ ప్రాణోబ్రహ్మేత్యాదౌతథాథయదిదమితి దహరవాక్యేపి ।తత్రాపివామనీత్యాదిభిస్తథాసత్యకామతాద్యైశ్చ॥౨౨౭ ॥ తైస్తైర్గుణైర్హిసగుణస్యైవోపాస్యత్వమితిగతిర్యుక్తా।ఏవంనపరబ్రహ్మణిగతిశేషాశ్రావ్యతేక్వచిచ్చాపి ॥ ౨౨౮ ॥కింతుగతిప్రతిషేధశ్శ్రూయతఇహకేవలంనతస్యేతి।బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యత్రాప్నోతిర్వ్యాప్యపీహగత్యర్థా ॥౨౨౯॥ ఏవమపివర్ణితేనన్యాయేనగతేరసంభవాదత్ర । యదనాద్యవిద్యయాపరికల్పితమేతద్ధినామరూపాది ॥౨౩౦॥ తత్ప్రవిలయాత్స్వరూపప్రతిపత్త్యర్థాభవేదిహాప్నోతిః । బ్రహ్మైవసన్నితిశ్రుతివాక్యఇవాప్నోతిరీదృశీభవతి॥౨౩౧॥అపిచగతిఃపరవిషయానిరూప్యమాణాప్రరోచనాయస్యాత్ । అనుచింతనాయవాస్యాన్నబ్రహ్మవిదఃప్రరోచనంతదిహ ॥ ౨౩౨ ॥ గతివాక్యేనాభిహితంయస్మాద్విద్యాసమర్పితేనైవ । స్వాగతేనైవస్వాస్థ్యేనావ్యవధానేనతస్యసంసిద్ధేః ॥౨౩౩॥ ఇహనిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయససంస్ఫురణాద్యఏషసిద్ధఫలః । ఆత్మావగమస్తత్రచగత్యనుచింతాఫలంనకించిదపి ॥౨౩౪॥తేనాపరవిషయైవహిగతిఃపరాపరవివేచనాభావాత్ । ఆరోప్యతేపరస్మిన్గతిరేషానిర్విశేషచిన్మాత్రే॥౨౩౫॥ద్వేబ్రహ్మణీకిమేతేపరమపరంచేతిబాఢమేవంహి।శ్రుతిర్హ్యేవదర్శితంఖల్వేతద్వైసత్యకామఇత్యత్ర ॥ ౨౩౬ ॥ఉపదిశ్యతేహియచ్చావిద్యాకృతనామరూపనిర్ముక్తం। తద్ధిపరంబ్రహ్మస్యాత్తదేవకిలనామరూపభేదేన ॥ ౨౩౭ ॥ ఉపదిశ్యతేయదాపునరుపాసనాయహిమనోమయాదిపదైః । తద్ధ్యపరంబ్రహ్మస్యాన్నచాద్వితీయశ్రుతేర్విరోధఇహ ॥ ౨౩౮॥ యేనావిద్యాకల్పితనానోపాధిభిరిహప్రసక్తమిదం।అపరబ్రహ్మోపాసనమిత్యవిరోధఃప్రపంచితఃపూర్వం ॥౨౩౯॥ తత్సన్నిధౌశ్రుతంయజ్జగదైశ్వర్యాదిలక్షణంచఫలం । సంసారగోచరంతద్యేనావిద్యాహితత్రనవినివృత్తా ॥ ౨౪౦ ॥ దేశవిశేషకృతంతత్తత్ప్రాప్త్యర్థంహిగమనమవిరుద్ధం।సర్వగతత్వేప్యాత్మనఆకాశస్యైవకరకగమనేన ॥౨౪౧॥ బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనేనాస్యచగమనోపపత్తిరుక్తైవ ।తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిషు సూత్రేష్వతోత్రనవిరోధః ॥ ౨౪౨ ॥ తస్మాత్కార్యంబాదరిరిత్యయమేవేహభవతిసిద్ధాంతః । పక్షాంతరంపరంజైమినిరితిమేధావికాసనాయైవ ॥ ౨౪౩ ॥

సూ॥౧౫॥అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ భవతీయమపరవిషయాగతిర్నచైషాకదాపిపరవిషయా।ఏతావదత్రవర్ణితమిహకిలసందిహ్యతేహిపునరపరం॥౨౪౪ ॥ ప్రాపయతి కిమిహసర్వాన్కార్యాలంబానమానవఃపురుషః।తంబ్రహ్మలోకమవిశేషేణాథసకాంశ్చిదేవనయతీతి॥౨౪౫॥అత్రైతదేవ యుక్తంవిదుషామవిశేషతోహిసర్వేషాం । స్యాదన్యత్ర పరస్మాద్గతిరితి యస్మాత్ప్రపంచితంపూర్వం ॥ ౨౪౬॥అనియమసూత్రేవిద్యాంతరేష్వపీయంగతిస్సమానేతి।ఇత్యాశంకాంనిరసితుమత్రవిశేషంతమేతముపదిశతి॥౨౪౭ ॥యేచప్రతీకదృష్టయఇహతాన్హిత్వామానవఃపురుషః।అన్యానేవవికారాలంబాన్సర్వాన్సఏషలోకమిమం॥౨౪౮॥ నయతీతిబాదరాయణఆచార్యోమన్యతేనచైవమిహ।మార్గోయమప్రతీకోపాసకవిషయోనసర్వవిషయఇతి॥ దోషోయఉభయథాభావస్యాత్రోస్యని

యమసూత్రఇతివాచ్యం । అనియమనయః ప్రతీకవ్యతిరిక్తోపాసనేషుభవతిపరం ॥ ౨౫౦ ॥ యోయద్ధ్యాయతిసహిఖలు తత్ప్రాప్నోతీతితత్క్రతున్యాయః । సహ్యతోభయథాభావస్యచ హేతుస్సమర్పకోభవతి ॥ ౨౫౧ ॥ బ్రహ్మక్రతు రాసీదన్త్యైశ్వర్యం బ్రాహ్మమితిహియుక్తమిదం । దర్శయతిచశ్రుతిస్తం యథాయథోపాసతేతథైవేతి ॥౨౫౨॥ బ్రహ్మాక్షుష్వపిహనప్రతీకవిషయేష్వప్యుపాసనేక్వాపి । నన్వబ్రహ్మక్రతుం పియాతిబ్రహ్మేతి దర్శయత్యేషా ॥ ౨౫౩ ॥ పంచాగ్న్యుపాసనాయాంశ్రుతిరేనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యాద్యా । ఇతిచేత్తథాపితత్రప్రత్యక్షశ్రుతిబలేనబాధోస్య ॥ ౨౫౪॥ యత్రప్రత్యక్షశ్రుతిరేవంనైవోపలభ్యతేతత్ర ।ఔత్సర్గికేనతత్క్రతునయేనసిర్ణియతేహితత్ప్రాప్తిః॥౨౫౫ ॥ యేచాబ్రహ్మక్రతవస్తేషామేవేతినేతిచాన్యేషాం॥ ⟹సూ॥౧౬॥విశేషంచదర్శయతి॥⟸ దర్శయతికించనామాద్యుపాసనేషు ప్రతీకవిషయేషు ॥ ౨౫౬॥ పూర్వస్మాచ్చపరస్మిన్నుపాసనేఫలవిశేషమేవంహి । యావన్నామ్నోగతమిత్యాద్యాశ్రుతిరత్రఫలవిశేషోయం ॥ ౨౫౭ ॥ ఉపపద్యతేకిలోపాస్తీనామాసాంప్రతీకతంత్రత్వాత్ । నబ్రహ్మతంత్రతాయాం ఫలభేదోబ్రహ్మణోఽవిశిష్టత్వాత్ ॥ ౨౫౮ ॥ తస్మాదిహప్రతీకాలంబానాం నేతరైఃఫలంతుల్యం । గమనమపిభవతితేషాం విద్యుల్లోకావసానమితిసిద్ధం ॥ ౨౫౯ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చయోయమధ్యాయః ॥ ౨౬౦॥తత్రతృతీయపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరేషప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౨౬౧॥ శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.

⟹అథ చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః.⟸

బ్రహ్మోపాస్తిపరాణాంకార్యబ్రహ్మప్తిరభిహితాపూర్వం । సంప్రత్యైశ్వర్యవిశేషంతేషాంబ్రహ్మలోకసంభూతం ॥ ౧ ॥ పాదోత్తరభాగేనప్రదర్శయిష్యంస్తమేతమాదౌహి । అభ్యర్హితఫలవిద్యాభూతం బ్రహ్మభావనుపదిశతి ॥ ⟹సూ॥౧॥సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్॥⟸ శ్రుతిరియమామ్నాయతఇహ కిలైవమేవైషసంప్రసాదయతి।తత్రకిలసంప్రసాదోజీవస్సంసారకలుషితఃపూర్వం ॥ ౩ ॥ దేహేంద్రియసంఘాతాదస్మాత్స్వప్రవివిచ్యాసమిమమాత్మానం।సాక్షాత్కృత్యానంతరమపాస్తసంసారదుఃఖపరితాపః ॥ ౪ ॥ప్రద్యోతమానపూర్ణానందాత్మైవావతిష్ఠతే సఇతి। ఉపదిష్టమత్రచ స్వపదస్యస్వీయబోధకత్వేన ॥ ౫ ॥కింవాత్రదేవలోకాదిష్వివయమాగంతుకేనకేనాపి । రూపవిశేషేణ ప్రసర్యథాభినిష్పద్యతేతథాకింవా॥ ౬॥ ఆత్మస్వరూపమాత్రేణైవాయమితీహభవతిసందేహః । యుక్తంతత్ర స్థానాంతరేష్వివాగంతుకేనకేనాపి ॥ ౭ ॥ రూపేణస్యాదభినిష్పత్తిరితీదం యతోస్యమోక్షస్య । ఫలతాప్రసిద్ధిరభినిష్పత్తిరపీయం భవేనిష్పూర్వోత్పత్తిః ॥ ౮ ॥ యదిచేత్స్వరూపమాత్రేణైవైషాస్యాదిహాభినిష్పత్తిః । నవిభావ్యతే కుతస్తత్పూర్వదశాసుస్వరూపసద్భావాత్ ॥ ౯ ॥ తస్మాదభినిష్పద్యతఇహ కేనచిదపివిశేషేణరూపేణ । ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేసకేవలేనరూపమాత్రేణ ॥ ౧౦ ॥ ఆవిర్భవతీతియతస్స్వేనేతిహిదృశ్యతేస్వశబ్దోత్ర । ఆగంతుకేనచేదభినిష్పత్తిస్తత్రహి స్వశబ్దేన ॥ ౧౧ ॥ రూపవిశేషణమేతద్భవేదయుక్తంననుస్వకీయపరః । సోయంస్వశబ్దఇతిచేన్నతస్యవచనాభిధేయతా విరహాత్ ॥ ౧౨ ॥ యేనచరూపేణాసావభినిష్పద్యేతభవతితస్యైవ । ఆత్మీయత్వంతత్రస్వేనేతివిశేషణంభవేద్విఫలం ॥ ౧౩ ॥ స్యాదాత్మవచనతాయామర్థవదేతద్విశేషణంతేన । స్వేనాత్మనావిభావ్యతఏవనచాగంతుకేన రూపేణ ॥ ౧౪ ॥ అభినిష్పద్యతఇతిననువిశేషఇహనోపలభ్యతేకోపి । పూర్వావస్థాస్వివహిచస్వరూపసామ్యాదతోబ్రవీతీదం ॥ ౧౫ ॥ ...

⟹సూ॥౨॥ముక్తఃప్రతిజ్ఞానాత్॥⟸ యోసావభినిష్పద్యతఇత్యుక్తస్సర్వబంధనిర్ముక్తః।సచఖలుశుద్ధేనైవాత్మనావతిష్ఠతఇతీహనిర్దిష్టం ॥ ౧౬ ॥ పూర్వాసుఖల్వవస్థాస్వంధోభవతీతిరోదితీవేతి । ఏవంవినాశమేవాపీతోభవతీతిసోయమాత్మాహి॥౧౭॥తత్తదవస్థాకలుషితరూపేణైవేతిఖలువిశేషఇహ।ననుముక్తోయమిదానీమితితుకథంవాత్వయావగతమితిచేత్ ౧౮ ॥అవగమ్యతేయమాత్మాముక్త ఇదానీమితిప్రతిజ్ఞానాత్। ప్రాజాపత్యేవాక్యేహ్యేతంత్వేవతఇతి ప్రతిజ్ఞాయ ॥౧౯ ॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాత్రయదోషజాలనిర్ముక్తం । ఆత్మానమిమం వ్యాఖ్యే
అశరీరం వేత్యాద్యైస్సఉత్తమః పురుష ఏవమంత్రైర్హి । ఉపసంహృతమిహ ముక్తా
౨౧ ॥ కించయ ఆత్మేత్యాద్యాయా చైహోఖ్యాయికా సమామ్నాతా । తదుపక్రమవాక్యే ఖల్వపహతపాప్మ
మ్నాతం ॥ ౨౨ ॥ ముక్తాత్మమాత్రగోచరమేవత దేతత్ప్రతీయతే సకలం । యామోక్షస్య ఫలత్వప్రసిద్ధిరతోఽప్యదర్శితా సా
హి ॥ ౨౩ ॥ నాపూర్వవస్తుజననాపేక్షా స్యాద్బంధనిరసనాపేక్షా । అభినిష్పద్యత ఇత్యుపపత్తేః పదాన్వయ ఇతీహ చోక్తం
౨౪ ॥ తదపి చ పూర్వావస్థాపేక్షం స్యాద్గౌణమేవ న తు ముఖ్యం । రోగనివృత్తిమపేక్ష్యారోగోఽసౌ ప్రసన్న ఏష ఇతి హి యథా ॥ ౨౫ ॥
సూ ॥ ౩ ॥ ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ కథమయమిహ ముక్తస్స్యాత్సంపత్తవ్యం తతః పరం జ్యోతిః । జ్యోతిశ్శబ్దశ్చాయం
భౌతికవచనో హి దృశ్యతే లోకే ॥ ౨౬ ॥ యో న హి వికారవిషయాద్వ్యావృత్తస్స చ కథం భవేన్ముక్తః । యస్మాద్వికార
జాతం సకలం చార్తమితి శాస్త్రముపదిశతి ॥ ౨౭ ॥ తస్మాజ్జ్యోతిస్సంపన్నో నాసౌ కథం ప్రముక్త ఇతి చేన్న । ప్రకరణబలా
ద్యతోఽత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన గృహ్యతే హ్యాత్మా ॥ ౨౮ ॥ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యురిత్యాదినోపదిష్టేఽస్మిన్ । ప్రకృతే ప
రాత్మని కథం కార్యం జ్యోతిర్గ్రహీతుమిహ శక్యం ॥ ౨౯ ॥ ప్రకృతత్యాగాదప్రకృతగ్రహణాదసమంజసం తథా చేత్స్యా
త్ । జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపి తద్దేవా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టః ॥ ౩౦ ॥ సూ ॥ ౪ ॥ అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ ॥ జ్యోతిస్సంపద్య ప
రం విభావ్యతే స్వేన యస్స పృథగేవ । కిమిహ పరస్మాదాత్మన ఉతావిభక్తోఽవతిష్ఠతే స ఇతి ॥ ౩౧ ॥ చింతాయామేతస్యాం స
త్యామత్ర చ స తత్ర పర్యేతి । ఇత్యాదివాక్యజాతే సాధారాధేయభావనిర్దేశాత్ ॥ ౩౨ ॥ ఉపసంపద్యేత్యత ఇహ తయోః
పునః కర్తృకర్మభావోక్తేః । భేదేనైవ న్యాయ్యం తస్యావస్థానమితి తు యస్య మతిః ॥ ౩౩ ॥ తం ప్రత్యాదయతీహావిభక్త ఏవా
వతిష్ఠతే స ఇతి । ముక్తోఽవతిష్ఠతే ఖలు పరాత్మనా పరమిహావిభక్తతయా ॥ ౩౪ ॥ పరమాత్మనాఽవిభక్తం ముక్తం యాస్సాక్షాచ్ఛ్రు
దర్శయంత్యేతాః । తత్త్వమసీతి చ నాన్యత్వస్యేహ న తు తద్ద్వితీయమస్తీతి ॥ ౩౫ ॥ ఏవమహం బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యాశ్శ్రుత
యో న వై పర్శ్యత్యేవ । దర్శనమత్ర యథా స్యాత్ఫలమపి చ తథైవ తత్క్రతున్యాయాత్ ॥ ౩౬ ॥ శ్రుత్యంతరం యథోదకమి
త్యాద్యస్యైవమేవ దర్శయతి । శుద్ధే జలే హి శుద్ధం జలమాసిక్తం యథైవ తాదృక్స్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మా
భవతీతి తద్వదన్యదపి । శ్రుత్యంతరం యథా నద్య ఇతి తథా చేహ భేదనిర్దేశః ॥ ౩౮ ॥ స్యాదౌపచారికస్సత్యపి చాభేదే యథా స భ
గవ ఇతి । ఆత్మరతిరేవమాదావపి భేదస్త్వౌపచారికో దృష్టః ॥ ౩౯ ॥ సూ ॥ ౫ ॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥
ముక్తోఽయమాత్మరూపేణైవ హి నాగంతుకేన రూపేణ । అభినిష్పద్యత ఇతి తు స్వశబ్దయోగేన దర్శితం పూర్వం ॥ ౪౦ ॥ ము
క్తోఽయమత్ర కిం సత్యేన హి సర్వజ్ఞతాదిధర్మేణ । అవతిష్ఠతే స కిం వా ధర్మస్య చ శశవిషాణతుల్యత్వాత్ ॥ ౪౧ ॥ చిన్మా
త్రేణైవాసావవతిష్ఠత ఇత్యథైష చిన్మాత్రః । సన్నపి ముక్తాత్మా ఖల్వన్యేషాం బద్ధజీవసంఘానాం ॥ ౪౨ ॥ అన్యోన్యవ్యవ
హారాత్కలితసర్వజ్ఞతాదిమానితి వా । మునివిప్రతిపత్తిబలాత్సందేహే తద్విశేషజిజ్ఞాసా ॥ ౪౩ ॥ తామనురుధ్యైవా
వాత దేశతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా । యదిదం హి సత్యసంకల్పత్వాంతం శ్రుతివచోభిర్నిర్దిష్టం ॥ ౪౪ ॥ బ్రాహ్మ్యం రూపం
సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వమిత్యేతత్ । తేన చ రూపేణ స్వేనావిర్భవతి హి స ఏష ముక్త ఇతి ॥ ౪౫ ॥ ఇహ మన్యతే హి జై
మినిరాచార్యస్తత్ర హేతురయమేవ । యోయముపన్యాసాదిస్స తత్ప్రరోదృశ్యతే యతో హ్యస్మిన్ ॥ ౪౬ ॥ అపహతపా
ప్మేత్యాదౌ సోఽన్వేష్టవ్య ఇతి విధిముపాశ్రిత్య । విధ్యర్థోద్దేశ్యాయ య ఆత్మేత్యాదిభిర్వేద ఉపన్యాసః ॥ ౪౭ ॥ ఆదిపదేన విధి
వ్యపదేశోఽయం గృహ్యతే హి తావేతౌ । సర్వజ్ఞత్వాద్యన్వితమాత్మానం దర్శయత ఇహేదమపి ॥ ౪౮ ॥ జక్షత్ క్రీడన్ రమ
మాణ ఇతి హ్యైశ్వర్యముపదిశత్యస్య । శ్రుత్యంతరం తథైవ వ్యపదేశోఽన్యత్ర దృశ్యతే వాక్యే ॥ ౪౯ ॥ లోకేషు కామచారో
భవతీత్యాదిస్తథాయమపరోఽపి । సర్వజ్ఞ ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాదిస్సచోపపన్నస్స్యాత్ ॥ ౫౦ ॥ సూ ॥ ౬ ॥ చితితన్మా
త్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥ యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయ ఇహ యే ప్రపంచితాస్తే హి । భేదేనైవ హి ధ
ర్మా నిర్దిశ్యంతే తథాపి ఖల్వేతే ॥ ౫౧ ॥ శబ్దవికల్పనిమిత్తాస్స్యుః పాప్మనివృత్తిమాత్రమేవాత్ర । అవగమ్యతే స్వరూపం తదస్య

ద్రియస్య దేహస్య ॥ ౮౪ ॥ భావం హి మన్యతే కిల మనోవదత్ర శ్రుతిశ్చ భవతీయం । స ఖలు స ఏకధా భవతీత్యాద్యా కవిధ తేయం ॥ ౮౫ ॥ సేంద్రియశరీరభేదం వినా భవే దాంజసీ కథం చిదపి । ఇహ యద్యపి నిర్గుణపరవిద్యాయాం భూమ విద్యకాయాం హి ॥ ౮౬ ॥ స చ ఖల్వనేకధా భావవికల్పః పఠ్యతే తథాపీదం । ఇహ సగుణావస్థాయా మైశ్వర్యం విద్యమానమేవ ప్రునః ॥ ౮౭ ॥ పరమాత్మ భూమ విద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యతే తతశ్చాయం । సగుణపరమాత్మవిద్యాఫలభావే నోపవర్ణితో భవతి ॥ ౮౮ ॥ ఇచ్ఛామాత్రే స్తైతే సంతి కదాచిత్కదాచిదిహ నేతి । దర్శయతి బాదరాయణ పక్షమసావేవ భవతి సిద్ధాంతః ॥

—సూ॥ ౧౨ ॥ ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోతః ॥— ఇహ బాదరాయణాచార్యోసావత ఏవ మన్యతే తదిదం । ఉభయవిధత్వం సాధ్వీత్యుభయ శ్రుతిలింగదర్శనాదేవ ॥ ౯౦ ॥ సంకల్పయతి యదాసౌ సశరీరత్వం భవేత్స సశరీరః । అశరీరతాం యదాసావశరీరో యేన సత్యసంకల్పః ॥ ౯౧ ॥ ఇతి సంకల్పవిశేషాదుభయవిధత్వం తదేతదిహ యుక్తం । భవతీ నిదర్శనమేతద్యచ్చకిల ద్వాదశాహవదితీహ ॥ ౯౨ ॥ తత్రేయ ఏవం విద్వాంస స్స్వామి ఆహాపయంతి హి త్యేవం । ఏవం హి సత్రమాసత ఇతి వా ఖలు చోదనా భవేద్యత్ర ॥ ౯౩ ॥ తద్భవతి సత్రసంజ్ఞం యత్ర పునర్ద్వాదశాహసంజ్ఞేన । క్రతునానేన తమేతం యజమానం యాజయేత్ప్రజాకామం ॥ ౯౪ ॥ ఇతి యజతి చోదనా వా తథా భవేన్నియత కర్తృకత్వమపి । తస్యత్వహీనతా స్యాద్యథా ద్విరహ్నాద్ధ్వరాదికానాం సా ॥ ౯౫ ॥

—సూ॥ ౧౩ ॥ తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః ॥— సేంద్రియ దేహస్య తనోస్స్యాద్యది విరహస్తదా యథా సంధ్యే । దేహేంద్రియవిషయాదిష్వవిద్యమానేషు తే హి పితృద్యాః ॥ ౯౬ ॥ ఉపలబ్ధిమాత్రరూపా ఏవ హి కామా భవంతి సత్స్వపి । ఏవం మోక్షేపి స్యుః కామా ఇతి సకలమేతదుపపన్నం ॥ ౯౭ ॥

—సూ॥ ౧౪ ॥ భావే జాగ్రద్వత్ ॥— అభ్యుపగమ్యత ఇహ యది భావః కిల సేంద్రియస్య దేహస్య । తర్హి యథా జాగరితే భవంతి కామాస్తథైవ మోక్షేపి ॥ ౯౮ ॥

—సూ॥ ౧౫ ॥ ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి ॥— భావం జైమినిరితి కిల ముక్తానసశరీరతా వినిర్దిష్టా । తత్ర త్రిధాది కల్పాదిషు బహుధా స్యుర్యదా శరీరాణి ॥ ౯౯ ॥ కిం తాని దారుయంత్రాణీవ భవంతి హి నిరాత్మకాన్యేవ । కిం వేహ సాత్మకాన్యేవ హి సృజ్యంతేఽస్మదాదివదితీహ ॥ ౧౦౦ ॥ జిజ్ఞాసాస్యాత్తత్రాత్మమనోభేదో యతో న సంభవతి । ఏకశరీరేణ తయోర్యోగేన నిరాత్మకాని చాన్యాని ॥ ౧౦౧ ॥ నిరసితుమాక్షేపమిమం పఠతి హి సూత్రం ప్రదీపవదితీహ । ఏకో యథా ప్రదీపో యుగపదనేకప్రదీపభావమిహ ॥ ౧౦౨ ॥ ప్రతిపద్యతే హి లోకే స్వయమేవ వికారశక్తియోగేన । ఏకోపి సన్తథైవ హి విద్వానైశ్వర్యయోగమాత్రేణ ॥ ౧౦౩ ॥ ఆలంబ్య బహుతనుత్వం గాత్రాణ్యావిశతి తాని సర్వాణి । దర్శయతి చైవమేవ హ్యేకస్యానేకదేహసంపత్తిం ॥ ౧౦౪ ॥ శాస్త్రం స ఏకధా భవతీతి తథా పంచధేతి నవధేతి । తద్ధి దారుయంత్రోపమాభ్యుపగమే సమంజసం భవతి ॥ ౧౦౫ ॥ నాపి స్వేతరజీవావేశేన స్యాత్ప్రవృత్తిరిహ తేషాం । శ్చోక్తమాత్మమనసోర్భేదాభావాదనేకతనుయోగః ॥ ౧౦౬ ॥ విదుషో న సంభవేదితి నాసౌ దోషో యతో హ్యసౌ విద్వాన్ । సమనస్కాన్యేవ మనోనుగతాన్యపరాణి కిల శరీరాణి ॥ ౧౦౭ ॥ స్రక్ష్యతి హి సత్యసంకల్పత్వాత్స సృష్ట్వా హ్యుపాధియోగేన । తత్రాత్మనోపి భేదేనాధిష్ఠాతృత్వముచితమేవాస్య ॥ ౧౦౮ ॥ అయమేవ యోగినాం బహుశరీరయోగప్రకార ఉపదిష్టః । శాస్త్రేషు యోగవిషయేష్వత్ర కథం నన్విహాస్యముక్తస్య ॥ ౧౦౯ ॥ అంగీక్రియతే తదనేకశరీరావేశరూపమైశ్వర్యం । తత్కేన కం విజానీయాదితి న తు తద్ద్వితీయమస్తీతి ॥ ౧౧౦ ॥ ఏవం హి సలిల ఏకో ద్రష్టేత్యాదీని యాని వాక్యాని । తాని విశేషజ్ఞానం నివారయంతీత్యత స్త్విదం పఠతి ॥

—సూ॥ ౧౬ ॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి ॥— స్వాప్యయ ఇహ చ సుషుప్తం స్వమపీత ఇతి శ్రుతేస్తథాన్యత్ర । తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత ఇతి తదంతరాదపి చ ॥ ౧౧౨ ॥ బ్రహ్మైవ సన్నితి శ్రుతివాక్యాత్సంపత్తిరత్ర కైవల్యం । ఉక్తాన్యతరావస్థామపేక్ష్య చాత్రోపదిశ్యతే తదిదం ॥ ౧౧౩ ॥ యచ్చ విశేషజ్ఞానాభావప్రతిపాదనార్థకం వాక్యం । కైవల్యావస్థామపి సుషుప్త్యవస్థామపేక్ష్య కథితమితి ॥ ౧౧౪ ॥ తత్ప్రకరణబలతోవగమ్యతే తేషు తేషు వాక్యేషు । ఆవిష్కృతమేతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి శ్రుతేస్తథాన్యస్మాత్ ॥ ౧౧౫ ॥ యత్ర త్వస్యేత్యాది శ్రుతివచనాత్ప్రకటితం భవేదేతత్ । క్వచిదపి చ యత్ర సుప్తో న కంచనేత్యాది వేదవాక్యేభ్యః ॥ ౧౧౬ ॥ ఏతచ్చ సగుణవిద్యాఫలభోగస్థానమపరసాయుజ్యం । స్వర్గాదివత్తదేతద్యత్రైశ్వర్యం ప్రపంచితం విదుషః ॥ ౧౧౭ ॥

—సూ॥ ౧౭ ॥ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ॥— సగుణబ్రహ్మోపాసనయా యే విదుషః ప్రయాంతి సహ మనసా । పరమేశ్వరసాయుజ్యం తేషామనుపవర్ణితం యదైశ్వర్యం ॥ ౧౧౮ ॥ తత్కిం నిరవగ్రహముత సావగ్రహ

నితితుసంశయస్తత్ర। నిరవగ్రహమేవైషామైశ్వర్యమితీహాయుక్తమాశ్రయితుమ్॥౧౯॥ యస్మాచ్ఛ్రుతయస్సర్వాః ప్రథయం
త్యైశ్వర్యమీదృశంతస్య। ఆప్నోతిస్వారాజ్యంసర్వేదేవాబలింప్రయచ్ఛంతి॥౨౦॥ అస్మైనుహీయమానాయాత్మన ఇత్యేవ
మేవచాన్యత్ర। లోకేషు కామచారస్తేషాంభవతీత్యత స్త్విదంపఠతి॥౨౧॥ ఐశ్వర్యస్యచసంకల్పాదేవేతిశ్రుతిప్రతీతస్య। జగదు
త్పత్తిలయాదివ్యాపారాదిహవిలక్షణత్వేన॥౨౨॥ నైతచ్ఛ్రుత్యావిదుషస్సృష్టివ్యాపారకల్పనానుచితా । తస్మాజ్జగదుద
యాదివ్యాపారమిమంచవర్జయిత్వైవ॥౨౩॥ అణిమాద్యాత్మకమేవహ్యైశ్వర్యంకేవలంభవేత్తేషాం। యస్తుజగద్వ్యాపార
స్సహీశ్వరస్యైవనిత్యసిద్ధస్య॥౨౪॥ సృష్టృత్వంతస్యైవేక్షణపూర్వంసృష్ట్యుపక్రమేహీదం । ప్రకృతంనహిముక్తానాంత
దానదేహానచేక్షణంభవతి॥౨౫॥ తేనాసన్నిహితాస్తేపరఏవహ్యధికృతోభవేత్తత్ర। యస్మాదుత్పత్త్యాదివ్యపదేశశ్శ్రూ
యతేహితస్యైవ॥౨౬॥ సోయంహినిత్యసిద్ధోభవతిహిశబ్దైకసమధిగమ్యశ్చ। తస్మాత్సృష్ట్యాదికమఖిలంస్యాదీశ్వరస్య
నాన్యస్య॥౨౭॥ అన్యేషాంతుతదన్వేషణజిజ్ఞాసనపురస్సరంభవతి । అణిమాదికమైశ్వర్యంతేననతేషామిహాధికారస్స్యా
త్॥౨౮॥ సమనస్కత్వేనాపిచతతోనైకాంత్యమపిభవేత్తేషాం। ఏకస్యహిస్థితౌస్యాదపరస్యచ సంహృతావభిప్రాయః॥
౨౯॥ ఇత్యన్యోన్యవిరోధేసృష్టృత్వంహాకథంభవేత్తేషాం। ఏకంప్రత్యన్యేషాంగుణభావాభ్యుపగమేనయదిచేహ॥౩౦॥ వి
నివార్యతేవిరోధస్సచేహపరమేశ్వరేణచాన్యస్స్యాత్। పరమేశ్వరసంకల్పానుగుణంసకలంభవేదిహాన్యేషామ్ ॥ ౩౧ ॥

——సూ॥౧౮॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః॥—— ఆప్నోతిస్వారాజ్యమితిప్రత్యక్షోపదేశతోవి
దుషః । నిరవగ్రహమేవస్యాదైశ్వర్యమితీహనపునరాశంక్యమ్॥౩౨॥ యస్మాదిహాధికారికమండలగతఏవసఖలుపరమాత్మా
నిర్దిశ్యతేసచాన్యానధికారేషుహినియోజయత్యనిశమ్॥౩౩॥ తేనాధికారికోసౌసఏవకిలసవితృమండలస్థశ్చ। తదనుగ్రహైక
లభ్యాస్స్వారాజ్యప్రాప్తిరిహభవేద్విదుషః॥౩౪॥ యేనానంతరవాక్యంమనసస్పతిమితితమీశ్వరంబ్రూతే। సచభవతిసర్వమ
నసాంపతిస్తమాప్నోతిపూర్వసిద్ధమితి॥౩౫॥ వాక్పతిరిత్యాదికమపియథోపదిష్టార్థపరతయాయోజ్యం। అన్యథాపిచవిము
షామైశ్వర్యంహీశతంత్రమితియోజ్యమ్॥౩౬॥

——సూ॥౧౯॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥—— యఇహ జగ
ద్వ్యాపారసభవేదేవహ్యుపాసకప్రాప్యః। సంకల్పితార్థసిద్ధ్యాదివదేవహిపరముపాస్యనిష్ఠత్వాత్॥ ౩౭॥ ఇత్యాశం
కాంనిరసితుముపాస్యగతనిర్విశేషరూపేహి। వ్యభిచారమిహవికారావర్తిత్యేతేనదర్శయత్యధునా॥౩౮॥ తచ్చవికారావ
ర్త్యపియదేతదిహపారమేశ్వరంరూపం। నవికారమాత్రగోచరమేతత్కిలసవితృమండలస్థానం॥౩౯॥ యస్మాదామ్నా
యోసౌస్థితింద్విరూపాంప్రదర్శయత్యస్య। తావానస్యేత్యాదిర్జగద్విభూతింసదర్శయిత్వాదౌ॥౪౦॥ జ్యాయాంశ్చపురుషఇ
తిపునరస్యజ్యాయస్త్వమేతదుపదిశ్య। తచ్చకిలజ్యాయస్త్వంపరాత్మనస్తస్యవర్ణితంభూయః॥౪౧॥ కృత్స్నం వికారజా
తంతదస్యపరమాత్మనోభవేత్పాదః। యచ్చవికారాస్పృష్టంతదేతదమృతంత్రిపాద్దివీత్యేవం॥౪౨॥ తన్నిర్వికారరూపం స
విశేషాలంబనాఃకథంచిదపి। నప్రాప్నువంతియస్మాద్భవంత్యతత్క్రతవఏవతేసర్వే॥౪౩॥ తస్మాద్యథాద్విరూపే పరాత్మ
నిహినిర్విశేషరూపమిదం। అనవాప్యసగుణఏవహివర్తంతేతేతథైవసగుణేపి॥౪౪॥ పరమేశ్వరప్రసాదాత్సావగ్రహమేవ
దిదమైశ్వర్యం। లబ్ధ్వానవాప్యనిరవగ్రహమైశ్వర్యంకిలావతిష్ఠంతే॥౪౫॥

——సూ॥౨౦॥ దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షాను
మానే॥—— దర్శయతశ్చవికారావర్తిత్వంహిశ్రుతిస్మృతీతస్య। యాచనతత్రేత్యాద్యాయాచనతద్భాసతఇతిప్రథితా॥
౪౬॥

——సూ॥౨౧॥ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ॥—— నిరవగ్రహమైశ్వర్యంనైషాంసవిశేషతత్పరాణాంస్యాత్।
పరమేశ్వరేణయస్మాత్తేషాంకిలభోగమాత్రమేవసమం॥౪౭॥ దర్శయతీహతమాహవైఖల్విత్యాదికాశ్రుతిశ్చేయం। తంబ్ర
హ్మలోకమాగతముపాసకమిమంహిరణ్యగర్భోయం॥౪౮॥ ఇత్యాహామృతరూపాఆపోభుజ్యంతఇహమయాకించ। లోకో
సావమృతోదకలక్షణఏవమితిసానిరూపయతి॥౪౯॥ అన్యాపికిలయథైతామిత్యామ్నాతాశ్రుతిస్తదేతదిహ। పరమేశ్వరేణ
స్యచసాయుజ్యసలోకతాదిదర్శయతి॥౫౦॥ నన్విహసాతిశయత్వాదైశ్వర్యస్యాంతవత్త్వమపిచస్యాత్। ఏవంచేదావృత్తి
స్తేషాంపునరత్రదుర్నివారైవ॥౫౧॥ ఇత్యాక్షేపంసకలంనిరస్యశాస్త్రంహిపరిసమాపయితుం। సూత్రంపఠతితదేతద్భగ
వాన్శ్రీబాదరాయణాచార్యః॥౫౨॥

——సూ॥౨౨॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥—— సర్వజ్ఞత్వాదస్యచ
భగవత్త్వంయుక్తమేవసూత్రకృతః। సూత్రద్వారాశిష్యాణామాచార్యేప్రవర్తనాదస్య॥౫౩॥ ఆచార్యత్వంయుక్తంతథై

వకిలబాదరాయణేతిపదాత్ । పునరస్యబదరికాశ్రమవాప్తౌ క్త్వాయతత్రసమవతీర్ణస్య॥౧౫౪॥నారాయణస్యపరమేశ్వరలోకగురోః ప్రసాదసూచనతః। శాస్త్రస్యతత్ప్రణేతస్యచసూచితమిహకిలానవద్యత్వం॥౧౫౫॥నాడీరశ్మ్యన్వితమిహపంథానంహ్యార్చిరాదిపర్వాణం। అనుచింత్యదేవయానంవ్రజంతియేతేనదేవయానేన॥౧౫౬॥శాస్త్రోపదిష్టనానావిశేషణంబ్రహ్మలోకసంజ్ఞమిమం। యశ్చతృతీయస్యాందివిపృథివీలోకాత్ప్రదర్శితశ్శ్రుత్యా॥ ౧౫౭ ॥ తస్మిన్ లోకేఽరఇతిణ్యశ్చేత్యప్యాఖ్యయాతిఖ్యాతౌ। అర్ణవతుల్యౌభవతస్సుధాహ్రదౌద్వౌతథైవచాన్యదపి॥౧౫౮ ॥ ఐరమ్మదీయమిత్యపిసరశ్చతన్మదకరంతథాన్నమయం। కించాశ్వత్థస్తత్రామృతవర్షీముక్తలోకసంసేవ్యః॥౧౫౯॥తత్రాజితాత్మభిఃఖల్వప్రాప్యాబ్రహ్మణఃపురీకాపి। ప్రభుణైవతేనవిరచితమపివేశ్మహిరణ్మయంచతత్రాస్తి॥౧౬౦॥మంత్రార్థవాదవాక్యైఃపురాణవాక్యైఃప్రపంచితోబహుధా। తమిమంలోకంప్రాప్యచతత్రస్వచ్ఛందభోగకృతకృత్యాః॥౧౬౧॥తేచంద్రమండలాదివనావర్తంతేపునఃకదాచిదపి।యస్మాత్తయోర్ధ్వమాయన్నిత్యాదిశ్రుతయఉపదిశంత్యేవం॥౧౬౨॥యేచశతాధికనాడ్యావ్రజంతియాంత్యేవతేఽమృతత్వమితి। శ్రుతిరన్యాతేషామిహనహిపునరావృత్తిరితికిలబ్రూతే॥౧౬౩ ॥ ఏతేనదేవయానేనపథాయేబ్రహ్మలోకముపయాతాః మానవమావర్తంతేనావర్తంతఇతిదర్శయత్యన్యా॥౧౬౪॥నచపునరావర్తతఇత్యన్యాపిబ్రహ్మలోకసంస్థానాం। పునరావృత్తివివర్జితమేవపదంశాశ్వతంప్రదర్శయతి॥౧౬౫॥అంతవదేవహియద్యప్యైశ్వర్యమిదంప్రతీయతేఽథాపి। భవతియథానావృత్తిస్తథోపవర్ణితమిదంహిపూర్వత్ర॥౧౬౬॥కార్యాత్యయఇతిసూత్రేకార్యపదస్యచలయేసముత్పన్నే। ఉత్పన్నతత్త్వసాక్షాత్కారాస్తత్రైవతదధినాథేన॥౧౬౭॥సహకైవల్యంప్రభుణాహిరణ్యగర్భేణతేప్రయాంతీతి। సాధనవీర్యాద్యేప్యనరత్రైవోత్పన్నతత్త్వవిజ్ఞానాః॥౧౬౮॥విధ్వస్తాద్యజ్ఞానావరణానిత్యసిద్ధపరినిష్ఠాః। తేషాంచానావృత్తిస్సిద్ధైవావృత్తికారణాభావాత్॥౧౬౯॥సవిశేషబ్రహ్మపరాణామపివిదుషాంతదాశ్రయేణైవ। సేయమనావృత్తిస్స్యాన్నచాన్యథాభవతితత్ప్రతున్యాయాత్॥౧౭౦॥పంచాగ్న్యుపాసకానాంయద్యపిసవిశేషనిష్ఠతానాస్తి। శ్రుత్యాచానావృత్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చదర్శితాతేషాం॥౧౭౧॥సత్యంతథాపితత్రచతేషామిహపునరితిసమామ్నాతం। తేనత్వస్మిన్ కల్పేతేషామావృత్త్యభావబోధేన॥౧౭౨॥కల్పాంతరేహితేషామావృత్తిరియంపునర్భవత్యేవ। దహరాద్యుపాసకానామేవానావృత్తిపరమిదంసూత్రం॥౧౭౩॥సూత్రపదాభ్యాసఃఖల్వధ్యాయసమాప్తిమేవసూచయతి। శాస్త్రస్యపరిసమాప్తింసూత్రాభ్యాసోఽయమత్రసూచయతి॥౧౭౪॥శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం। చతురధ్యాయీతస్యాంచతుర్థసంజ్ఞశ్చయోఽయమధ్యాయః॥౧౭౫॥తత్రచతుర్థేపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోభవతుసోఽయమనవద్యః॥౧౭౬॥భాష్యార్థరత్నమాలావైయాసకసూత్రజాలసంగ్రథితా। భగవతికరుణాసింధౌసమర్పితాజయతుజగతినిరవద్యా॥౧౭౭॥సజయతిమునికులమాన్యోభగవాన్ శ్రీబాదరాయణాచార్యః। తత్సూత్రాలంబనతోలోకస్సంసారసాగరంతరతి॥౧౭౮॥శ్రీబాదరాయణోదితసూత్రార్థంభాష్యరత్నదీపేన। ప్రకటీచకారయోఽసౌసహిభగవాన్ జయతిశంకరాచార్యః॥౧౭౯॥భగవత్పాదీయమిదంభాష్యంయేనానభిజ్ఞదుర్బోధం। బోధాయతేనతేషాంరచితాభాష్యార్థరత్నమాలేయం॥౧౮౦॥ఏతాంవిలోక్యసుధియస్తుష్యంతుహసంతువాత్రనవిషాదః। సర్వజ్ఞవిరచితేష్వపిమహానిబంధేషుయేనతౌదృష్టౌ॥౧౮౧॥ తేష్యంతువానవాన్యేభక్త్యాపరయాసమర్పితామేతాం। మాలాంవిలోక్యకృపయాతుష్యతిభక్తార్తిభంజనోభగవాన్॥౧౮౨॥భాష్యోపదిష్టమర్థంసంగృహ్యాకృతాపిభవతిరమ్యేయం। ఉపవనతరుసముపచితైర్గ్రథితాకుసుమైఃప్రసూనమాలేవ॥౧౮౩॥సేయంహిరత్నమాలాసుబ్రహ్మణ్యేనవిరచితాకృచ్ఛ్రాత్। నాయకమణిసహకారాద్దిశిదిశివిశదంప్రకాశముపయాతు॥

భాష్యార్థరత్నమాలా సంపూర్ణా.

శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.